

SUBHASHITASUDHA-RATNA-BHANDAGARAM

OR

TREASURES OF SANSKRIT POETRY

BEING

A Collection of Amusing, Sarcastic and
Instructive Verses.

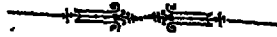
Compiled and Annotated

BY

PANDIT SHIVADATTA KAVIRATNA.

Thoroughly Revised, Enlarged and Brought up to date

KHEMRAJ SHRIKRISHNADASS,

SHRI VENKATESHWAR STEAM PRESS,

BOMBAY.

MUNSHI RAM MANOHAR LAL
Oriental & Foreign Book-Seller
F B 1165 Nai Sarak, DELHI

14
15-16
17-18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54
55
56
57
58
59
60
61
62
63
64
65
66
67
68
69
70
71
72
73
74
75
76
77
78
79
80
81
82
83
84
85
86
87
88
89
90
91
92
93
94
95
96
97
98
99
100

PRINTED AND PUBLISHED BY KHEMRAJ SHRIKRISHNADASS

AT THEIR "SHRI VENKATESHWAR" STEAM PRESS, BOMBAY.

All Rights Reserved

सुभाषितसुधारत्रभाण्डागारस्य तत्तद्विषयपृष्ठपद्यसंख्यानिर्देशः ॥

विषयः	पृष्ठे	पद्यानि	विषयः	पृष्ठे	पद्यानि
प्रथम-भाण्डम् ।			वराहस्तुतिः	... ३०-३१	१३
मुखवन्धः	... १	४	वृषिहस्तुतिः	... ३१-३३	२०
परब्रह्मस्तुतिः	... १-२	२५	वामनस्तुतिः	... ३३	९
गणेशस्तुतिः	... ३-५	३६	परशुरामस्तुतिः	... ३३-३४	६
सरस्वतीस्तुतिः	... ५-६	१७	राघवस्तुतिः	... ३४-३५	१८
शङ्करस्तुतिः	... ६-१४	१०७	सीतास्तुतिः	... ३५	१
गङ्गास्तुतिः	... १४-१५	११	हनुमत्स्तुतिः	... ३५-३६	२
चन्द्रकलाया मङ्गलचरणम्	१५	३	रामकृष्णयोः स्तुतिः	... ३६-४२	३
लोचनस्तुतिः	... १५-१६	५	कृष्णस्तुतिः	... ४२-४३	१०४
कण्ठस्तुतिः	... १६	४	बलभद्रस्तुतिः	... ४३-४४	४
शिरोमालिकास्तुतिः	... १७	१	चक्रिणीस्तुतिः	... ४४	१
गणस्तुतिः	... १७	१	राधास्तुतिः	... ४४	२
नन्दीस्तुतिः	... १७	१	नन्दकस्तुतिः	... ४४	१
शिवताण्डवस्तुतिः	... १६-१७	१०	वेणुस्तुतिः	... ४४	१
अर्धनारी (श्वर) स्तुतिः	१७-१८	६	बुद्धस्तुतिः	... ४४-४५	६
पार्वतीस्तुतिः	... १८-२१	५५	कल्किस्तुतिः	... ४५	३
पद्मखस्य स्तुतिः	... २२	३	सूर्यस्तुतिः	... ४५-४६	१७
हरि (हैर) स्तुतिः	२२-२३	११	सूर्याश्वस्तुतिः	... ४६	२
त्रिमूर्तिस्तुतिः	... २३	५	चन्द्रस्तुतिः	... ४६-४७	५
गणेशकुमारस्तुतिः	... २३	२	पृथिवीस्तुतिः	... ४७	३
विष्णुस्तुतिः	... २३-२६	५१	द्वितीय-भाण्डम् ।		
शङ्खस्तुतिः	... २६	२	कविभारतीस्तुतिः	... ४७	१
चक्रस्तुतिः	... २७	२	सुभाषितस्तुतिः	... ४७-४८	२०
गरुडस्तुतिः	... २७	१	विद्यास्तुतिः	... ४८-४९	१९
शेषस्तुतिः	... २७	३	कवितास्तुतिः	... ४९-५१	४९
लक्ष्मीस्तुतिः	... २७-२८	२३	असत्कवितानिन्दा	... ५१-५२	३
समुद्रस्तुतिः	... २८	२	नाटकस्तुतिः	... ५२	३
ब्रह्मस्तुतिः	... २८	३	कविस्तुतिः	... ५२-५५	५६
दगावतारस्तुतिः	... २९	५	कन्दर्पमहिमा	... ५५-५७	३१
मत्स्यस्तुतिः	... २९-३०	११	नायिकामहिमा	... ५७-६०	६९
कूर्मस्तुतिः	... ३०	६	नायकस्तुतिः	... ६०	७
			नायिकावर्णनम्	... ६०-६४	६७

१ एतद्विधान्तर्गतं प्रमादान्मूले नुटितः पाठः ।
२ एतद्विधान्तर्गतं पाठस्तु प्रमादान्मूले नुटितः ।

विषयः	पृष्ठे	पद्यानि	विषयः	पृष्ठे	पद्यानि
नायिकातारुण्यप्रवेशमहिमा	६४-६८	६८	मेखलावर्णनम्	... ९०	२
नायिकाधम्मिल्लमहिमा	६८-६९	२	जघनवर्णनम्	... "	४
अभ्यङ्गमहिमा	... ६९	६	गुह्याङ्गवर्णनम्	... "	२
केशपाशवर्णनम्	... ७०	८	ऊरुवर्णनम्	... ९०-९१	११
केशसिन्दूरवर्णनम्	... "	४	जङ्घावर्णनम्	... ९१	५
भालस्तुतिः	... "	२	पादप्रशंसनम्	... "	१४
तिलकवर्णनम्	... ७०-७१	१२	गुल्फवर्णनम्	... ९२	१
श्रुवोः प्रशंसा	... ७१	८	चरणाङ्गुलिवर्णनम्	... "	१
लोचनमहिमा	... ७१-७३	४२	पादनखवर्णनम्	... "	३
अपाङ्गवर्णनम्	... ७३-७४	२०	संचारशोभावर्णनम्	... "	४
अश्रुवर्णनम्	... ७४	१	जृम्भावर्णनम्	... "	२
नासिकाशोभावर्णनम्	... "	४	शयनवर्णनम्	... ९२-९३	३
नासिकामरणशोभाप्रशंसा	७४-७५	५	सौन्दर्यप्रशंसा	... ९३	२
कर्णकमनीयतादर्शनम्	... ७५	८	समस्ताङ्गसौन्दर्यमहिमा	... ९३-९७	७८
ताटङ्कप्रशंसा	... "	३	नायकयोरन्योऽन्यालोकनवर्णनम्	... ९७	२
कपोलवर्णनम्	... "	३	नायिकानायकयोरानुरूप्यप्रशंसा	... ९८	२
अघररमणीयतानिर्देशनम्	... ७६	१७	नायकालोकनम्	... "	६
दशनकमनीयतावर्णनम्	... "	४	नायिकालोकनवर्णनम्	... ९८-१००	३८
चिबुकवर्णनम्	... "	१	विश्लेषदशावर्णनम्	... १००	३
वदनवर्णनम्	... ७७-८१	९२	विश्लिष्टदशाबोधनम्	... १०१	११
मन्दहासवर्णनम्	... ८१	९	विश्लिष्टादशाबोधनम्	... १०१-१०५	६७
कण्ठवर्णनम्	... "	१०	विरहिणः स्वात्मनिर्देशः	... १०५-११२	१२८
वाक्प्रशंसा	... ८१-८२	७	कन्दर्पं प्रति प्रलापाः	... ११२-११४	२७
भुजलताप्रशंसा	... ८२	६	चन्द्रं प्रति प्रलापाः	... ११४	७
हस्तवर्णनम्	... "	६	वायुं प्रति वचनम्	... "	२
वलयवर्णनम्	... ८२-८३	८	जलधरं प्रति प्रलापाः	... ११४-११५	३
पाणिरेखावर्णनम्	... ८३	२	अशोकं प्रति वचनम्	... ११५	२
अङ्गुलीवर्णनम्	... "	२	तमालं प्रति वचनम्	... "	१
अङ्गुलीयकप्रशंसनम्	... "	२	विषावली प्रति वचनम्	... "	१
कुचवर्णनम्	... ८३-८५	५४	भ्रमरं प्रति वचनम्	... "	४
कञ्चुकीवर्णनम्	... ८६	१	मरालं प्रति वचनम्	... "	१
मुक्तावलिवर्णनम्	... "	१२	चक्रोरं प्रति वचनम्	... "	१
उदरवर्णनम्	... ८६-८७	१३	कृष्णसारं प्रति वचनम्	... "	१
नाभिवर्णनम्	... ८७	४	सारङ्गं प्रति वचनम्	... ११६	१
त्रिवलिवर्णनम्	... ८७-८८	१७	मयूरं प्रति वचनम्	... "	१
रोमराजिवर्णनम्	... ८८-८९	३१	हारं प्रति वचनम्	... "	१
पृष्ठभागवर्णनम्	... ८९	१	कोकिलं प्रति वचनम्	... "	२
नितम्बशोभाप्रशंसा	... ८९-९०	९	विरहिण्याः प्रलापाः	... ११६-११९	४१
			कामं प्रति वचनम्	... ११९	३

विषयः	पृष्ठे	पद्यानि	विषयः	पृष्ठे	पद्यानि
चन्द्रमसं प्रति वचनम्	११९	३	कैतवकेलिकलाकलना	१७२	६
रोहिणीं प्रति वचनम्	”	१	आलिङ्गननिरूपणम्	१७२-१७४	२८
सख्या विरहिणीं प्रति वच०	११९-१२१	३२	रमणमहिमा	१७४	१०
नायिकायाः संकल्पकल्पना	१२१-१२२	९	नवोढां प्रति सख्या भाष-		
द्वृतीमहिमा	... १२२	१	णानि	... १७४-१७५	६
द्वृतीप्रेषणम्	...	१२	नवोढासुरतम्	... १७५-१७६	२०
नायकं प्रति द्वृतीवचनम्	१२३-१२९	१०४	प्रौढासुरतम्	... १७६-१७९	५३
सन्देशप्रेषणप्रशंसा	... १२९	२	पुरुषाधितरमणम्	... १७९-१८०	२१
कान्तायाः सन्देशप्रेषणम्	”	६	रमणाद्विरतिः	... १८०-१८२	३४
कान्तस्य सन्देशः	... १२९-१३२	४१	शशाङ्कास्ताचलप्रस्थानावसर-		
कान्तायाः द्वृती प्रति प्रश्नाः	१३२	६	वर्णनम्	... १८२	१४
दूत्यपहासाः	... १३२-१३३	१३	निशीथरमणम् (निशान्तवर्ण-		
कान्तदशाबोधनम्	... १३३-१३४	७	नम्)	... १८३	५
प्रदोषवर्णनम्	... १३४-१३८	८१	विमातवर्णनम्	... १८३-१८७	६९
हंसप्रशंसा	... १३८	२	उषोमासतप्रशंसनम्	... १८७-१८९	४१
कोकदशावर्णनम्	... १३८-१३९	१४	मानूदयप्रशंसनम्	... १९०-१९१	२५
सायंसन्ध्यावर्णनम्	... १३९	९	प्रभाते सुन्दरीवर्णनम्	१९१	६
निशाऽऽख्यानम्	... १३९-१४०	९	सयोगप्रादुर्भावेना	... १९२-१९३	२४
अन्धकाराख्यानम्	... १४०-१४२	४३	प्रवत्स्यन्नायकाया नायिकाया		
अभिसरणवर्णनम्	... १४२-१४३	२३	दशा	... १९३-१९४	२३
ताराप्रशंसा	... १४३-१४४	४	सख्योर्भाषणम्	... १९४-१९५	३
निशाकररमणीयता	... १४४-१५३	१७२	प्रवसन्तं कान्तं प्रति कान्ता-		
प्रवासात्प्रवावर्त्तने कान्तादशा	१५३	६	या उक्तयः	... १९५	८
कान्तोपस्थितौ सखी प्रति			आल्याः कान्तं प्रति वचनम्	१९५-१९६	४
हर्षवेदनम्	... १५४	५	मित्रालापः	... १९६	१
कान्तागमन आह्लादावेदनम्	”	५	सख्योर्भालापः	...	१
कान्तायाः कुशलाशंसनम्	”	३	प्रोषितवर्णनम्	...	३
प्रणयमाने विनयः	... १५५-१५८	७२	मधुवर्णनम्	... १९६-२०१	१०६
सख्या अन्वर्थनम्	१५९-१६०	२३	समयविशेषे कान्तानेपथ्य-		
खण्डिताया नायिकायानाना-			शोभा	... २०१	१
ऽन्तस्तापव्यञ्जनानि	१६०-१६१	१८	वामानां पुष्पादानम्	२०१-२०२	१६
द्वृथितानुनयः	... १६१	४	दक्षिणपवनः	... २०२-२०२	१८
कान्तापराधशंसनम्	१६१-१६२	१२	वासान्तिकपान्यवर्णनम्	२०३-२०४	१०
कान्ताऽपराधमार्जनविधिः	१६२-१६३	८	निदाधमहत्त्ववचनम्	२०४-२०७	६०
मानिन्या मानापनयः	१६३	५	जलक्रीडा	... २०७-२१०	५८
अन्योऽन्यं प्रमोदोदयः	१६३-१६५	३२	जलपानालयनायिकावर्णनम्	२१०	७
प्रणयवचनानि	... १६५-१६९	७९	निदाधमारुतवर्णनम्	२११	३
मधुपानप्रशंसनम्	... १६९-१७२	६७			

१ एताचिहान्तर्गतमेव पठनीयम्, मूले स्थितम् ।
प्रासादिकः पाठः ।

विषयः	पृष्ठे	पद्यानि	विषयः	पृष्ठे	पद्यानि
निदाघे पान्यावस्था ...	२११	४	विरहोत्कण्ठिताया नायि-		
प्रावृद्धवर्णनम् ...	२११-२१२	१३	काया वर्णनम्	२४५-२४६	७
प्रावृष्टःप्राकृतिकवर्णनम्	२१२-२१५	६८	वीरसवर्णनम् ...	२४६-२४९	५२
दोलाक्रीडावर्णनम् ...	२१६	५	करुणवर्णनम् ...	२४९-२५१	४१
प्रावृट्कालिकमरुद्वर्णनम्	॥	३	अद्भुतवर्णनम् ...	२५१-३५३	२५
प्रावृषि विरहिणां वर्णनम्	२१६-२१७	१७	हास्यवर्णनम् ...	२५४-२५८	७८
प्रावृषि विरहिणिवर्णनम्	२१७-२१८	३३	भयानकवर्णनम् ...	२५८-२५९	१४
ज्योतिरिङ्गणवर्णनम् ...	२२८	१	वीभत्सवर्णनम् ...	२५९-२६०	११
प्रावृषि मरालचौष्टितम्	२१८-२२१	५४	रौद्रवर्णनम् ...	२६०-२६१	१७
मधुकरकेलिवर्णनम् ...	२२१	७	शान्तवर्णनम् ...	२६१-२६८	११६
शरादे पवनः ...	॥	३	विषयोपहासः ...	२६८-२७६	१५९
शरादि पान्यावस्थानिदर्शनम्	२२२	२	शृङ्गारशान्तयोरेकत्र वर्णनम्	२७६-२७७	१८
हेमन्तशोभानिदर्शनम्	२२२-२२३	३६	तृतीय-भाण्डम् । (विशिष्टकविवर्णनम्)		
कन्दुकखेलावर्णनम् ...	२२४	१०			
हेमन्ते पवनः ...	॥	३	नारायणकविप्रशंसा...	२७८	५
हेमन्ते विरहिदशावर्णनम्	२२४-२२५	६	अमरसिंहप्रशंसा ...	॥	१
शिशिरशोभोद्भावनम् ...	२२५	१७	कालिदासप्रशंसा ...	॥	६
नयननिमीलनखेलनम्	२२६	२	गणेश्वरप्रशंसा ...	२७९	२
शैशिरपवनप्रशंसनम् ...	॥	२	गुणाढ्यप्रशंसा ...	॥	४
शिशिरे विरहिणां दशावर्णनम्	॥	३	गोविन्दराजप्रशंसा...	॥	२
नारीगर्हणा ...	२२६-२२९	८३	पण्डितराजजगन्नाथप्रशंसा	॥	५
सतीवर्णनम् ...	२३०-२३२	४३	जयदेवप्रशंसा ...	॥	२
निन्द्यस्त्रीनिदर्शनम्	२३२-२३६	६७	ज्योतिरीशप्रशंसा ...	२८०	२
सङ्केतचेष्टा ...	२३६-२३७	२२	दण्डिप्रशंसा ...	॥	३
गणिकाप्रशंसा ...	२३८	९	द्रोणप्रशंसा ...	॥	२
गणिकानिन्दा ...	२३८-२३९	११	धनदप्रशंसा ...	॥	२
स्वाधीननायिकावर्ण०	२२९	१८	नरहरिप्रशंसा ...	॥	१
खण्डितनायिकाया वर्णनम्	२३९-२४०	१४	प्रवरसेनप्रशंसा ...	॥	१
अभिसारिणीवर्णनम्	२४०-२४१	१९	अकालजलदप्रशंसा	॥	२
कलहान्तरिताया नायि-			वाणप्रशंसा ...	२८०-२८१	५
काया वर्णनम्	२४२-२४३	२८	विल्हणप्रशंसा ...	२८१	१
विप्रलब्धाया नायिकाया			महारकहरिचन्द्रप्रशंसा	॥	१
वर्णनम् ...	२४३-२४४	११	विजयाङ्कप्रशंसा ...	॥	२
प्रोषितमर्तुकाया नायि-			भवभूतिप्रशंसा ...	॥	४
काया वर्णनम्	२४४-२४५	७	भासप्रशंसा ...	॥	३
वासकसज्जाया नायि-			मयूरप्रशंसा ...	॥	२
काया वर्णनम्	२४५	९	मातङ्गदिवाकरप्रशंसा	२८२	१
			सुरारिप्रशंसा ...	॥	८
			कुलशेखरप्रशंसा ...	॥	३

विषयः	पृष्ठे	पद्यानि	विषयः	पृष्ठे	पद्यानि
रत्नखेटदीक्षितप्रशंसा	२८२	१	श्रीपालप्रशंसा	२८६	१
राजशेखरप्रशंसा	"	३	कृष्णरामप्रशंसा	"	३
वाल्मीकिप्रशंसा	२८२-२८३	१२	गोपालदत्तप्रशंसा	२८७	२
सुरानन्दप्रशंसा	"	१	कृष्णदत्तप्रशंसा	"	१
सुमद्राप्रशंसा	"	१	रामचन्द्रपण्डितप्रशंसा	"	१
शालाभट्टारिकाप्रशंसा	"	१	हेमचन्द्रप्रशंसा	"	४
विज्जिकाप्रशंसा	"	१	श्रीहर्षप्रशंसा	"	२
व्यासप्रशंसा	"	४	माधप्रशंसा	"	२
शाकल्यमल्लप्रशंसा	"	१	भारविप्रशंसा	"	२
सातवाहनप्रशंसा	"	२	भासप्रशंसा	"	१
कृष्णशङ्करप्रशंसा	"	१	श्रीगङ्गासहायप्रशंसा	२८८	३
कैकटनितम्बप्रशंसा	२८४	१	चेतरामप्रशंसा	"	१
सुदर्शनप्रशंसा	"	१	गोविन्दसहायप्रशंसा	"	१
सुबन्धुप्रशंसा	"	२	जगन्नाथप्रशंसा	"	१
तरलप्रशंसा	"	१	पण्डितराजोपनामजगन्नाथ		
देवीसहायप्रशंसा	"	२	प्रशंसा	"	२
शिवनाथप्रशंसा	"	२	चन्द्रदत्तप्रशंसा	"	१
मेण्ठराजप्रशंसा	"	१	दुर्गाप्रसादप्रशंसा	"	१
प्रभुदेवीप्रशंसा	"	१	सरयूप्रसादप्रशंसा	"	१
भीमटप्रशंसा	"	१	रघुवरप्रशंसा	२८९	१
मायूरराजप्रशंसा	"	१	कविसमाजप्रशंसा	"	९
देवसूरिप्रशंसा	२८५	२	कुक्किगर्हा	२८९-२९०	३०
उदयप्रभप्रशंसा	"	२	सत्पण्डितप्रशंसनम्	२९१-२९२	२८
यशोविजयप्रशंसा	"	१	असत्पण्डितगर्हणम्	२९२-२९५	७७
हजारिलालप्रशंसा	"	१	सच्छान्दसप्रशंसनम्	२९६	१
हरिवल्लभप्रशंसा	"	१	असच्छान्दसगर्हणम्	"	१
धर्मसूरीश्वरप्रशंसा	"	१	वैयाकरणप्रशंसा	"	८
धनञ्जयप्रशंसा	"	१	वैयाकरणपादागर्हणम्...	२९६-२९७	३
पाणिनिप्रशंसा	"	१	सत्तार्किकप्रशंसा	२९७	५
प्रद्युम्नप्रशंसा	"	१	असत्तार्किकगर्हणम्	२९७-२९८	१०
गोनन्दनप्रशंसा	"	१	सन्मीमांसकप्रशंसनम्	२९८	५
गणपतिप्रशंसा	"	१	असन्मीमांसकगर्हणम्	"	२
कुमारदासप्रशंसा	"	१	सद्भिपक्षप्रशंसनम्	२९८-२९९	६
आनन्दसर्वेनप्रशंसा	"	१	असद्भिपक्षगर्हणम्	२९९	९
बल्लुपालप्रशंसा	२८६	४	सदैवशप्रशंसनम्	"	६
बल्लुपालप्रशंसा	"	१	असदैवशगर्हणम्	३००	६
हरिहरप्रशंसा	"	२	सत्पौराणिकप्रशंसा	"	२
रामचन्द्रप्रशंसा	"	३	असत्पौराणिकगर्हणम्	"	३

विषयः	पृष्ठे	पद्यानि	विषयः	पृष्ठे	पद्यानि
सत्पुरोहितप्रशंसा ...	३००	२	मौनप्रशंसनम् ...	३६५	५
असत्पुरोहितगर्हणम् ...	"	१	आवासप्रभावः ...	३६५-३६६	१५
सत्कायस्थप्रशंसनम् ...	"	१	साधुसङ्गप्रशंसनम् ...	३६६-३६८	५७
असत्कायस्थगर्हणम् ...	"	३	असाधुसङ्गगर्हणम् ...	३६८-३६९	२४
सत्पुरुषप्रशंसनम् ...	३००-३१४	२८६	प्रेमप्रशंसनम् ...	३६९	६
असत्पुरुषगर्हणम् ...	३१४-३२७	२९१	सुदुष्टप्रशंसनम् ...	३६९-३७०	३३
लक्ष्मीप्रकृतिनिदर्शनम् ...	३२७-३२९	४४	दुर्दृष्टगर्हणम् ...	३७०	३
द्रविणमहिमप्रशंसनम् ...	३३०	१७	विश्वनिदर्शनम् ...	३७१	७
द्रविणगर्हणम् ...	३३०-३३१	२२	सद्गृहस्थाश्रमप्रशंसनम् ...	३७१	८
इम्यप्रशंसनम् ...	३३१-३३२	१७	असद्गृहस्थाश्रमगर्हणम् ...	३७१-३७२	७
दुर्विधगर्हणम् ...	३३२-३३७	८८	पुत्रप्रशंसनम् ...	३७२	१८
त्याग-प्रशंसनम् ...	३३७-३३८	३५	पुत्रीगर्हणम् ...	"	२
छुब्धतागर्हणम् ...	३३८	१७	सत्पुत्रप्रशंसनम् ...	३७३	१३
दातृप्रशंसनम् ...	३३९-३४०	४४	असत्पुत्रगर्हणम् ...	३७३-३७४	१२
अदातृगर्हणा ...	३४०-३४३	६१	प्रारब्धप्रभावप्रशंसनम् ...	३७४-३८०	१४८
याचकगर्हणम् ...	३४३-३४५	५०	वार्धक्यवचनम् ...	३८१-३८२	२०
परहितसाधनप्रशंसनम् ...	३४६	१५	क्षुधाप्रभाववर्णनम् ...	३८२	३
कृतज्ञगर्हणम् ...	३४६	७	याचकदशावर्णनम् ...	"	५
निःस्पृहप्रशंसनम् ...	३४६-३४७	२१	इतरालयाश्रयगर्हणम् ...	"	४
लोगगर्हणम् ...	३४७-३५०	६०	उदरभरणस्य गर्हणम् ...	३८२-३८३	१५
धृतिमत्प्रशंसनम् ...	३५०-३५१	१४	किङ्करतागर्हणम् ...	३८३-३८४	१८
उत्साहिप्रशंसनम् ...	३५१-३५२	१५	सुजीवनप्रशंसनम् ...	३८४	१३
तेजःप्रशंसनम् ...	३५२-३५३	२३	ऋणगर्हणम् ...	३८४-३८५	७
सहृदयप्रशंसनम् ...	३५३-३५५	५३	देशान्तरनिषेवणम् ...	३८५	७
आलस्यगर्हणम् ...	३५५	३	व्यापारिप्रभावप्रशंसनम् ...	"	५
गुणप्रशंसनम् ...	३५५-३५८	५८	कलिप्रभाववर्णनम् ...	३८५-३८७	३
गुणगुणप्रशंसनम् ...	३५८	११	मदिरागर्हणम् ...	३८७-३८८	१
उद्यमप्रशंसनम् ...	३५८-३५९	२५	तमाशुः ...	३८८	७
साहाय्यप्रशंसनम् ...	३५९	७	चतुर्थ-भाण्डम् ।		
श्रान्तिप्रशंसनम् ...	३५९-३६०	६	विद्वत्समाप्रशंसनम् ...	३८९	७
नम्रताप्रशंसनम् ...	३६०	३	राजसमाप्रशंसनम् ...	३८९-३९०	१६
सत्यवचनप्रशंसनम् ...	"	६	राजमेलनम् ...	३९०	३
मिथ्यावचनगर्हणम् ...	"	७	राजप्रशंसनम् ...	३९०-४०८	३१०
आत्मप्रशंसागर्हणम् ...	३६०-३६१	८	वीरप्रशंसनम् ...	४०८-४०९	७
प्रकृतिप्रशंसनम् ...	३६१-३६२	३०	अकवरप्रशंसनम् ...	४०९	४
वाक्प्रभावः ...	३६२-३६४	३५	अनङ्गभीमप्रशंसनम् ...	"	१
वाग्मिप्रशंसनम् ...	३६४	१५	अर्जुनेन्द्रप्रशंसनम् ...	"	१
बुद्धिप्रशंसनम् ...	३६५	५	अर्जुनन्दनप्रशंसनम् ...	४०९-४१०	३

तत्तद्विषयपृष्ठपद्यसंख्यानिर्देशः ।

(७)

विषयः	पृष्ठे	पद्यानि	विषयः	पृष्ठे	पद्यानि
शंखसनम् ...	४१०	४	मुर्दाफिरशाहप्रशंसनम् ...	४१८	१
उवसुन्धराविपप्रशंसनम् "	"	१	राजबहादुरप्रशंसनम् ...	"	१
लेङ्गेश्वरप्रशंसनम् ...	"	२	राजेन्द्रसिंहप्रशंसनम् ...	४१९	१
हल्याणदासप्रशंसनम् "	"	१	रामचन्द्रप्रशंसनम् ...	४१९-४२३	५५
गोविलेन्द्रप्रशंसनम् ...	४१०-४११	२	रामजामप्रशंसनम् ...	४२३	१
भर्तृवीर्यप्रशंसनम् ...	४११	१	रामनाथप्रशंसनम् ...	"	१
श्रीसुकुन्दसिंहप्रशंसनम् "	"	४	सद्रदेवप्रशंसनम् ...	४२३-४२४	५
उदयसिंहप्रशंसनम् ...	"	१०	रूपनारायणप्रशंसनम् ...	४२४	१
कुसुमेन्द्रसाहिप्रशंसनम्	४१२	१	रूपमणिप्रशंसनम् ...	"	१
कृष्णप्रशंसनम् ...	"	४	विक्रमार्कप्रशंसनम् ...	"	४
गुर्जराधीशप्रशंसनम् ...	"	१	विग्रहराजप्रशंसनम् ...	"	१
शैलिकुमारप्रशंसनम् ...	"	२	वीरमानप्रशंसनम् ...	"	२
अग्निप्रशंसनम् ...	"	१	वीरवरप्रशंसनम् ...	४२४-४२५	२
अकप्रशंसनम् ...	"	१	वीरसिंहप्रशंसनम् ...	४२५	३
रूपतिरायप्रशंसनम्	४१३	१	वेङ्कटपतिप्रशंसनम् ...	"	१
अश्वप्रशंसनम् ...	"	२	शाहिजहानप्रशंसनम् ...	"	१
विहङ्गप्रशंसनम् ...	"	१	सिन्धुराजीश्वरप्रशंसनम्...	"	१
नामप्रशंसनम् ...	"	८	हस्मीरप्रशंसनम् ...	४२५-४२६	७
निर्गमसाहप्रशंसनम् "	"	१	राजराजप्रशंसनम् ...	४२६	१
हर्षप्रशंसनम् ...	४१४-४१५	१८	वनपतिप्रशंसनम् ...	"	३
पाण्ड्यप्रशंसनम् ...	"	३	वेमराजप्रशंसनम् ...	"	२
गरगीकक्षितीशप्रशंसनम् "	"	१	अनवोत्तप्रशंसनम् ...	"	१
वी राजप्रशंसनम् ...	"	१	अनवेमप्रशंसनम् ...	"	३
शालिदासप्रशंसनम् "	"	१	कुमारगिरिप्रशंसनम् ...	४२७	२
अश्वप्रशंसनम् ...	"	१	नरहरिप्रशंसनम् ...	"	१
अश्विपालप्रशंसनम् "	"	१	रामराजप्रशंसनम् ...	"	१
अश्वप्रशंसनम् ...	"	१	तिलमलप्रशंसनम् ...	"	१
अश्वप्रशंसनम् ...	"	१	मल्लिदेवप्रशंसनम् ...	"	१
भावासेहप्रशंसनम् ...	४१६	१	इन्द्रराजप्रशंसनम् ...	"	१
मीमासासनम् ...	"	१	अमोधवर्षप्रशंसनम् ...	"	२
मैरवगसनम् ...	"	१	सुन्दरपाण्ड्यप्रशंसनम् ...	"	२
भोजप्रशंसनम् ...	४१६-४१७	२५	सङ्गमेन्द्रप्रशंसनम् ...	"	१
मणिपालप्रशंसनम् ...	४१७	१	माधवसिंहप्रशंसनम् ...	४२८	१
मल्लशारप्रशंसनम् ...	"	३	राम सिंहप्रशंसनम् ...	"	२
माणिकप्रशंसनम् ...	४१७-४१८	५	विजयसिंहप्रशंसनम् ...	४२९	१
माधवप्रशंसनम् ...	४१८	१	गोविन्दसिंहप्रशंसनम् ...	"	१
मानसिरप्रशंसनम् ...	"	१	रावलफतेसिंहप्रशंसनम्	"	१
मालवाखण्डलप्रशंसनम्	"	१	राजावतनारसिंहप्रशंसनम्	"	१
मुकुन्ददेवप्रशंसनम् ...	"	१	गोतावतलक्ष्मणसिंहप्रशंसनम्	"	१
मुञ्जप्रशंसनम् ...	"	१			

विषयः	पृष्ठे	पद्यानि	विषयः	पृष्ठे	पद्यानि
श्रीशोभनप्रशंसनम् ...	४२९	५	पुरोधःप्रशंसनम् ...	४६०	२
पुलिनदसेनप्रशंसनम् ...	"	१	दानादिकर्माध्यक्षप्रशंसनम् ...	४६१	२
महतावसिहप्रशंसनम् ...	४२९-४३०	३	मिपकप्रशंसनम् ...	"	२
प्रतापसिहप्रशंसनम् ...	४३०	२	अमात्यप्रशंसनम् ...	"	१५
किसनसिहप्रशंसनम् ...	"	२	सेनानीप्रशंसनम् ...	"	३
लक्ष्मणसिहप्रशंसनम् ...	"	१	हस्तिप्रशंसनम् ...	४६२	१७
जवाहरसिहप्रशंसनम् ...	"	१	अश्वप्रशंसनम् ...	४६२-४६३	१०
परन्तपप्रशंसनम् ...	"	१	कृपाणप्रशंसनम् ...	४६३	३
अवन्तिनाथप्रशंसनम् ...	"	१	सेनाप्रशंसनम् ...	"	५
नैषधराजप्रशंसनम् ...	"	३	दुर्गाश्रयप्रशंसनम् ...	"	८
राजनारायणप्रशंसनम् ...	४३१	२	सन्देशहरप्रशंसनम् ...	४६३-४६४	५
तोमरसिहप्रशंसनम् ...	"	३	धनाध्यक्षप्रशंसनम् ...	४६४	१
राजरामप्रशंसनम् ...	"	२	लेखकप्रशंसनम् ...	"	६
नृपाहर्षिकरणप्रशंसनम् ...	"	८	प्रतीहारिप्रशंसनम् ...	"	१
नागप्रशंसनम् ...	४३१-४३२	४	सूपकारप्रशंसनम् ...	"	१
अवधप्रशंसनम् ...	४३२	११	चारप्रशंसनम् ...	"	१
कृपाणप्रशंसनम् ...	४३२-४३३	१८	अन्तःपुरनियोजनम् ...	"	—
नृपतिप्रयाणप्रशंसनम् ...	४३३-४३५	२७	वनितावर्णनम् ...	"	—
पताकावर्णनम् ...	४३५	१	महिषीनिर्देशः ...	"	—
दुन्दुमिवर्णनम् ...	"	३	भृत्यनिर्देशः ...	४६४-४६५	—
आतायनवर्णनम् ...	"	१२	स्नानवर्णनम् ...	४६५	—
संग्रामोपकरणवर्णनम् ...	४३६-४३७	२४	ताम्बूलगुणनिर्देशः ...	"	—
शुद्धस्थलप्रशंसनम् ...	४३७-४४२	१२५	आयुधवर्णनम् ...	"	—
रणात्यलायितानां भयानां वर्णनम् ...	४४२-४४५	४७	आतपत्रनिर्देशनम् ...	"	—
तेजःप्रशंसनम् ...	४४५-४४६	३०	चामरम् ...	"	—
शशःप्रशंसनम् ...	४४७-४४८	९३	सिंहसनप्रशंसनम् ...	"	११
यशस्तेजसोः प्रशंसनम् ...	४४३	१०	चन्दनलेपप्रशंसनम् ...	४६६	१
शासनदोषनिर्देशनम् ...	"	५	मालाप्रशंसनम् ...	"	२
राजपुरुषवर्णनम् ...	४५४	५९	राजप्रयाणवर्णनम् ...	"	३
स्यन्दनवेगप्रशंसनम् ...	"	७	उपवनप्रशंसनम् ...	"	२
सागरप्रशंसनम् ...	४५४-४५५	७	तरुप्रशंसनम् ...	"	२
गिरिशोभानिर्देशनम् ...	४५५-४५७	३६	हितोक्तिनिर्देशनम् ...	४६६-४८०	३८२
वनश्रीवर्णनम् ...	४५७-४५८	८	साधारणनीतिप्रशंसनम् ...	४८०-५१९	१०५९
तडाकवर्णनम् ...	४५८	३	पञ्चमं भाण्डम् ।		
आखेटक्रीडावर्णनम् ...	"	८	समस्यानिर्देशनम् ...	५२०-५२८	१४५
आखेटादुपरमः ...	"	२	प्रहलिकानिर्देशनम् ...	५२८-५३१	४१
आखेटगुणवर्णनम् ...	४५९	२	अपह्नुतिनिर्देशः ...	५३१-५३२	१५
आश्रमप्रशंसनम् ...	४५९-४६०	१५	कृतानि ...	५३२-५४५	१०८
राजप्रशंसनम् ...	४६०	१८			
सम्बोक्तिप्रशंसनम् ...	"	३			

विषयः	पृष्ठे	पद्यानि	विषयः	पृष्ठे	पद्यानि
क्रियागोपनम् ...	५४५-५४६	१७	हयप्रशंसनम् ...	"	५
कर्तृपदगोपनम् ...	५४६	८	वानरवर्णनम् ...	"	१
कर्मपदगोपनम् ...	५४७	३	वृषभवर्णनम् ...	"	१
करणपदगोपनम् ...	"	२	सुरभिवर्णनम् ...	"	१
सम्प्रदानगोपनम् ...	"	२	गर्दभवर्णनम् ...	५७३	१
अपादानगोपनम् ...	"	२	अजवर्णनम् ...	"	१
सम्बन्धगोपनम् ...	"	३	मेघवर्णनम् ...	"	१
अधिकरणगोपनम् ...	"	२	मयूरवर्णनम् ...	"	८
सम्बोधनपदगोपनम् ...	५४७-५४८	४	चातकवर्णनम् ...	"	१
कर्तृक्रियापदयोगोपनम्	५४८	१	परावतवर्णनम् ...	"	१
कर्तृकर्मक्रियापदगोपनम्	"	२	बकवर्णनम् ...	"	२
संहितागोपनम् ...	"	१	कुक्कुटवर्णनम् ...	"	२
समासगोपनम् ...	"	२	गौरखरकुक्कुटसयोर्वर्णनम्	"	१
लिङ्गगोपनम् ...	"	२	भुजगवर्णनम् ...	"	१
सुब्बचनगोपनम् ...	"	१	पुल्लिन्दवर्णनम् ...	५७४	१
तिङ्बचनगोपनम् ...	"	१	पथिकवर्णनम् ...	"	४
मात्रावैपरीत्यनिदर्शनम्	५४९	२	वीरजनप्रशंसनम् ...	"	३
त्रिन्दुवैपरीत्यनिदर्शनम्	"	२	बालकवर्णनम् ...	"	३
विषर्गवैपरीत्यनिदर्शनम्	"	२	कुमारप्रशंसनम् ...	"	३
अक्षरवैपरीत्यनिदर्शनम्	"	२	नर्सकीवर्णनम् ...	"	३
स्थानवैपरीत्यनिदर्शनम्	"	२	लेखिकावर्णनम् ...	५७५	२
व्यञ्जनवैपरीत्यनिदर्शनम्	५५०	२	कलमकण्डनीगीतिनिर्देशः	"	१
च्युतदत्ताक्षरनिदर्शनम्	"	३	भिल्लीवर्णनम् ...	"	१
अन्तरालापाः ...	५५०-५५४	४९	तिर्यकैलिवर्णनम् ...	"	१
बहिरालापाः ...	५५४-५६४	१२२	मलयानिलवर्णनम् ...	"	१
युगपत्प्रश्नोत्तरे ...	५६४	१३	रेलकगटीवर्णनम् ...	"	६
व्यतिरेकविच्छित्तिनिर्देशः	५६५	५	तारप्रशंसनम् ...	"	१
व्याजस्तुतिविच्छित्तिनिर्देशः	"	४	तारमन्तराऽपि वृत्तोदकयन्त्र-		
चित्रम् ...	५६५-५६८	२४	प्रशंसनम् ...	"	१
भाषाचित्रम् ...	५६८-५७०	१६	विलोमचित्रम् ...	५७६-५८४	३६
गीतानि ...	५७०	४	षष्ठ-भाण्डम् ।		
पक्षावर्णनम् ...	"	७	सूर्यान्योक्तिनिदर्शनम् ...	५८५-५८६	२१
भङ्गावर्णनम् ...	५७१	६	चन्द्रान्योक्तिनिदर्शनम्	५८६-५८९	५७
क्षीयवर्णनम् ...	"	३	जलधरान्योक्तिनिदर्शनम्	५९०-५९४	९४
तमालपत्रचूर्णवर्णनम् ...	"	१	पवनान्योक्तिनिदर्शनम्	५९५	१७
सिंहप्रशंसनम् ...	"	४	मूषरान्योक्तिनिदर्शनम्	५९५-५९६	५
नरक्षुप्रशंसनम् ...	५७२	१	हिमालयान्योक्तिनिदर्शनम्	५९६	५
गजप्रशंसनम् ...	"	३	सुवर्णाचलान्योक्तिनिदर्शनम्	"	६
मृगप्रशंसनम् ...	"	१	विन्ध्याचलान्योक्तिनिदर्शनम्	"	१
भल्लप्रशंसनम् ...	"	१	मलयान्योक्तिनिदर्शनम्	"	४

विषयः	पृष्ठे	पद्यानि	विषयः	पृष्ठे	पद्यानि
मन्दराचलान्योक्तिनिदर्शनम्	५९७	१	करटान्योक्तिनिदर्शनम्	६१९-६२०	२६
मैनाकाचलान्योक्तिनिदर्शनम्	"	२	बकान्योक्तिनिदर्शनम्	६२०-६२१	११
लोकालोकाचलान्योक्तिनिदर्श०	"	१	उल्लूकान्योक्तिनिदर्शनम्	६२१	३
रोहणाचलान्योक्तिनिदर्शनम्	"	३	सारङ्गान्योक्तिनिदर्शनम्	"	१
गुहान्योक्तिनिदर्शनम्	"	१	ज्योतिरिङ्गणान्योक्तिनिदर्शनम्	"	७
निर्झरान्योक्तिनिदर्शनम्	"	१	मृगेन्द्रान्योक्तिनिदर्शनम्	६२१-६२४	५७
सागरान्योक्तिनिदर्शनम्	५९७-६००	४७	गजान्योक्तिनिदर्शनम्	६२४-६२७	५०
क्षीरोदान्योक्तिनिदर्शनम्	६००	५	कुरङ्गान्योक्तिनिदर्शनम्	६२७-६२९	२९
अगस्त्यान्योक्तिनिदर्शनम्	"	७	उष्ट्रान्योक्तिनिदर्शनम्	६२९	१४
रत्नान्योक्तिनिदर्शनम्	६०१	१७	गर्दभान्योक्तिनिदर्शनम्	६२९-६३०	३
हीरकान्योक्तिनिदर्शनम्	"	१	वृषभान्योक्तिनिदर्शनम्	६३०	१३
कौस्तुभान्योक्तिनिदर्शनम्	६०२	१	वानरान्योक्तिनिदर्शनम्	६३०-६३१	५
सूर्यकान्तान्योक्तिनिदर्शनम्	"	१	मूकरान्योक्तिनिदर्शनम्	६३१	३
चन्द्रकान्तान्योक्तिनिदर्शनम्	"	१	आदिबरान्योक्तिनिदर्श०	"	१
चन्द्रसूर्यकान्तान्योक्तिनि०...	"	२	शुनकान्योक्तिनिदर्शनम्	"	३
स्फटिकान्योक्तिनिदर्शनम्	"	१	वृश्चिकान्योक्तिनिदर्शनम्	"	१
मरकटान्योक्तिनिदर्शनम्	"	३	भेकान्योक्तिनिदर्शनम्	"	२
माणिक्यान्त्योक्तिनिदर्शनम्	"	१	शृगालान्योक्तिनिदर्शनम्	"	१
काचान्योक्तिनिदर्शनम्	"	१	भुजगान्योक्तिनिदर्शनम्	"	३
शङ्खान्योक्तिनिदर्शनम्	६०२-६०३	७	कोपान्योक्तिनिदर्शनम्	६३२	२
पाञ्चजन्यान्त्योक्तिनिर्देशः	६०३	२	मत्स्यान्त्योक्तिनिदर्शनम्	"	१
सरिदन्योक्तिनिर्देशः	"	१०	रोहितान्योक्तिनिदर्श०	"	१
गङ्गाऽन्योक्तिनिदर्शनम्	६०४	५	राघवान्योक्तिनिदर्शनम्	"	१
शोणमद्भान्योक्तिनिदर्शनम्	"	१	कच्छपान्योक्तिनिदर्शनम्	"	२
यमुनाऽन्योक्तिनिदर्शनम्	"	३	महीरुहान्योक्तिनिदर्शनम्	६३२-६३४	३०
सरस्वत्यन्योक्तिनिदर्शनम्	"	१	मन्दारान्योक्तिनिदर्शनम्	६३४	१
सरोऽन्योक्तिनिदर्शनम्	६०४-६०५	२२	कल्पवृक्षान्योक्तिनिदर्शनम्	"	७
मानससरोवरान्योक्तिनि०	६०५-६०६	३	पारिजातान्योक्तिनिदर्शनम्	६३५	२
कूपान्योक्तिनिदर्शनम्	६०६	१०	चन्दनान्योक्तिनिदर्शनम्	६३५-६३६	२२
मरुदेशान्योक्तिनिदर्शनम्	६०६-६०७	८	अगुरुमहीरुहान्योक्तिनिदर्श०	६३६	३
वाडवानलान्योक्तिनिदर्शनम्	६०७	१	चम्पकान्योक्तिनिदर्शनम्	"	८
वनानलान्योक्तिनिदर्शनम्	"	११	बकुलान्योक्तिनिदर्शनम्	६३७	२
गरुडान्योक्तिनिदर्शनम्	"	५	अशोकान्योक्तिनिदर्शनम्	"	३
मरालान्योक्तिनिदर्शनम्	६०८-६१०	३९	शूथीलताऽन्योक्तिनिदर्श०	"	१
अमरान्योक्तिनिदर्शनम्	६१०-६१४	७८	मालतीलताऽन्योक्तिनिदर्शनम्	६३७-६३८	१०
कोकिलान्योक्तिनिदर्शनम्	६१४-६१५	३७	मल्लिकालताऽन्योक्तिनिदर्श०	६३८	१
चातकान्योक्तिनिदर्शनम्	६१५-६१६	२४	दमनकान्योक्तिनिदर्शनम्	"	१
मयूरान्योक्तिनिदर्शनम्	६१७	१५	केतकीवृक्षान्योक्तिनिदर्शनम्	"	६
चक्रवाकान्योक्तिनिदर्शनम्	"	२	पाटलान्योक्तिनिदर्शनम्	"	२
करिगान्योक्तिनिदर्शनम्	६१७-६१९	२३	रसालान्योक्तिनिदर्शनम्	"	३९

विषयः	पृष्ठे	पद्यानि	विषयः	पृष्ठे	पद्यानि
पनमान्योक्तिनिदर्शनम् ... ६४१	१		रामचन्द्रान्योक्तिनिदर्शनम् ६५०	१	
तमालान्योक्तिनिदर्शनम् "	१		सीतान्योक्तिनिदर्शनम् ... "	१	
रम्भान्योक्तिनिदर्शनम् "	२		इन्द्रान्योक्तिनिदर्शनम् ... "	१	
द्राक्षान्योक्तिनिदर्शनम् "	२		मदनान्योक्तिनिदर्शनम् ... "	१	
दाडिमन्योक्तिनिदर्शनम् "	३		आकाशान्योक्तिनिदर्शनम् ... "	१	
नालिकेरान्योक्तिनिदर्शनम् "	१		वसुधरान्योक्तिनिदर्शनम् ... "	१	
तालान्योक्तिनिदर्शनम् "	२		जलान्योक्तिनिदर्शनम् ... "	२	
भूर्जान्योक्तिनिदर्शनम् ... ६४२	२		मारुतान्योक्तिनिदर्शनम् ... ६५१	१	
अश्वत्थान्योक्तिनिदर्शनम् "	२		मृगतृष्णिकान्योक्तिनिदर्शनम् "	१	
वटान्योक्तिनिदर्शनम् ... "	४		सुवर्णान्योक्तिनिदर्शनम् ... "	२	
मधूकान्योक्तिनिदर्शनम् "	२		सौक्तिकान्योक्तिनिदर्शनम् "	३	
शालमल्लिखान्योक्तिनिदर्शनम् "	४		सुवर्णकारान्योक्तिनिदर्शनम् "	१	
निम्बान्योक्तिनिदर्शनम् ... ६४३	५		हारान्योक्तिनिदर्शनम् ६५१-६५२	६	
वन्बुलान्योक्तिनिदर्शनम् "	४		कञ्जुकान्योक्तिनिदर्शनम् ६५२	१	
खदिरान्योक्तिनिदर्शनम् "	३		कुण्डलान्योक्तिनिदर्शनम् "	१	
पलाशान्योक्तिनिदर्शनम् "	३		नासाभूषणान्योक्तिनिदर्शनम् "	१	
गाखोटान्योक्तिनिदर्शनम् ६४४	२		वलयान्योक्तिनिदर्शनम् "	१	
पीलुवृक्षान्योक्तिनिदर्शनम् "	१		रङ्गान्योक्तिनिदर्शनम् "	१	
करीरान्योक्तिनिदर्शनम् "	२		वीणादण्डान्योक्तिनिदर्शनम् "	१	
विल्वान्योक्तिनिदर्शनम् "	१		मुरल्यन्योक्तिनिदर्शनम् "	२	
शालिग्रहान्योक्तिनिदर्शनम् "	१		कुबिन्दान्योक्तिनिदर्शनम् ६५३	१	
कुटजान्योक्तिनिदर्शनम् ... "	१		लाङ्गलिकान्योक्तिनिदर्शनम् "	१	
इक्षोरन्योक्तिनिदर्शनम् ६४४-६४५	३		कर्णधारान्योक्तिनिदर्शनम् "	२	
लवङ्गीलतान्योक्तिनिदर्शनम् ६४५	३		तैलिकान्योक्तिनिदर्शनम् ... "	१	
कापासान्योक्तिनिदर्शनम् "	३		पञ्जरलावकान्योक्तिनिदर्शनम् "	१	
शणान्योक्तिनिदर्शनम् ... "	१		व्याघ्रान्योक्तिनिदर्शनम् "	२	
कण्टकारिकान्योक्तिनिदर्शनम् "	१		विषमन्त्रन्योक्तिनिदर्शनम् "	१	
धत्तूरान्योक्तिनिदर्शनम् ... ६४५-६४६	४		मालाकारान्योक्तिनिदर्शनम् ६५४	१	
पलाण्डुरान्योक्तिनिदर्शनम् "	२		कायस्थान्योक्तिनिदर्शनम् "	१	
वृष्णान्योक्तिनिदर्शनम् ... "	२		कविजनान्योक्तिनिदर्शनम् "	१	
फलमान्योक्तिनिदर्शनम् ... "	२		चिकुरान्योक्तिनिदर्शनम् "	१	
ताम्रूलान्योक्तिनिदर्शनम् "	२		शैल्लभान्योक्तिनिदर्शनम् "	१	
तुम्बिकान्योक्तिनिदर्शनम् ... "	२		कुशीलवान्योक्तिनिदर्शनम् "	१	
वैग्यान्योक्तिनिदर्शनम् ... "	१		बालिकान्योक्तिनिदर्शनम् "	१	
कुन्दान्योक्तिनिदर्शनम् ... ६४७	२		पल्लीपतिपुञ्ज्यन्योक्तिनिदर्शनम् "	१	
कमलान्योक्तिनिदर्शनम् ... ६४७-६४९	३८		पथिकान्योक्तिनिदर्शनम् ६५५	२	
लतान्योक्तिनिदर्शनम् ... ६४९	१		क्रस्तूरिकान्योक्तिनिदर्शनम् "	५	
मरेश्वरान्योक्तिनिदर्शनम् ... "	६		द्वीपान्योक्तिनिदर्शनम् "	३	
प्रशुरगान्योक्तिनिदर्शनम् ... "	१		तुलान्योक्तिनिदर्शनम् "	२	
			जलकुम्भान्योक्तिनिदर्शनम् ६५६	२	

विषयः	पृष्ठे	पद्यानि	विषयः	पृष्ठे	पद्यानि
कलसान्योक्तिनिदर्शनम्	६५६	१	जिह्वाऽन्योक्तिनिदर्शनम्	६५७	१
दुग्धान्योक्तिनिदर्शनम् ...	"	१	नन्दनवनान्योक्तिनिदर्शनम्	"	१
वडिशदण्डान्योक्तिनिदर्शनम्	"	१	वसन्तान्योक्तिनिदर्शनम्	"	१
शरान्योक्तिनिदर्शनम् ...	"	१	मुसलान्योक्तिनिदर्शनम्	"	१
लम्प्याकान्योक्तिनिदर्शनम्	"	१	अन्योक्तिसांकर्यम्	६५७-६५८	२९
खलान्योक्तिनिदर्शनम् ...	"	१	सप्तमभाण्डम् । (विशिष्टरत्नमयम्)		
कण्टकान्योक्तिनिदर्शनम्	"	१			
कालकूटान्योक्तिनिदर्शनम्	"	१	अकारादिवर्णानुक्रमेण सूक्तिरत्नानि	६५९-५९४	

समाप्तोऽयं सुभाषितसुधारत्नभाण्डागारस्य—तत्तद्विषयपृष्ठपद्यसंख्यानिर्देशः ।

श्रीः ।

सुभाषितसुधारत्नभाण्डागारस्य-अकारादि- पद्यानुक्रमणिका ।

पद्यम्	पृष्ठे	संख्या	पद्यम्	पृष्ठे	संख्या
अंशुकं हतवता (माघस्य)	...	१७३।८	अकुले पतितो ...	...	४८८।२५४
अंशुकमिव (अमृतवर्धनस्य)	...	२२५।५	अकृतविगद (संग्रहीतुः)	...	२७७।११
अंशुपाणिभिरतीव	...	१३५।२५	अकृतोपद्रवः कश्चि	...	४८४।१३१
अंसाकृष्टदुकूल (कर्णोत्पलस्य)	...	१७५।१६	अकृत्यं मन्यते...	...	४९७।५३५
अकरुणत्वमकारण	...	३०३।२२५	अकृत्वा निजदेहस्य	...	४३४।२४७
अकरोः किमु	...	१६०।५	अकृत्वा परसंताप	...	३४६।२
अकर्तव्येष्व	...	३८८।२३	अकृत्वा पीर्यं	...	४८८।२४७
अकलङ्कचन्द्र	...	१५१।१३०	अकृत्वा हेल्या (माघस्य)	...	३५२।७
अकलितशब्दा	...	४७।१४	अकृशं कुचयोः (जगन्नाथस्य)	...	८८।३१
अकल्पः स्वाङ्ग	...	२६९।२७	अकृशं नितम्बभागे क्षामं	...	९३।८
अकस्मादुद्वेष्टि	...	४६८।६३	(कालिदासस्य)	...	९३।८
अकाण्डधृतमानस	...	३९९।१८५	अकृत्वङ्गमतस्तर्क	...	५२०।२
अकाण्डपातजाताना	...	४८।२४४	अक्षमालापट्टति	...	३१६।५५
अकारणाविष्कृत	...	३२३।२२९	अक्षरद्वयमन्यस्तं	...	४८०।१३५
अकालजलदेन्दोः	...	२८०।१	अक्षरमैत्री	...	५३२।१२
अकिञ्चनस्य दान्तस्य	...	३४६।१०	अक्षराणि परी	...	४८८।२५१
अकिञ्चिदपि	...	५००।६२७	अक्षुण्वन्नपि	...	४६७।३६
अकुलीनः कुलीनश्च (न्यासस्य)	...	३६१।११	अखण्डमण्डलः (काव्यप्रकाशे)	...	३९३।५९
अकुलीनोऽपि मूर्खोऽपि	...	४७२।१८४	अखण्डिता शक्ति	...	३९५।१०७

पद्यम्	पृष्ठे संख्या	पद्यम्	पृष्ठे संख्या
अखर्वपर्वगर्तेषु ...	६००।२	अङ्ग भूषणनिकरो ...	९३।१३
अखिलेषु विद्वज्जेषु ...	६१७।१	अङ्गनानामिवा ...	३५८।५
अगजाननपद्मा ...	३।४	अङ्गानामतितानता ...	१५४।३
अगणितगुणेन ...	१२३।२१	अङ्गानि खेदयसि ...	१५५।१४
अगस्तितुल्याश्च ...	३८२।२	अङ्गानि मे दहतु ...	१२४।४५
अगत्यस्य पयो ...	५५४।८	अङ्गारैः खचितेव (भोजराजस्य)	२०५।२७
अगत्यस्य मुनेः ...	५४९।२	अङ्गाः संजातमङ्गा ...	४१३।८
अगाधजल ...	६३२।१	अङ्गासङ्गिमृणाल ...	१०४।५७
अगारेऽस्मिन् कान्ते ...	१०३।३३	अङ्गुलिमङ्गविकल्पन (क्षेमेन्द्रस्य)	२५४।१८
अगुणकणो गुणराशि ...	३३२।२०	अङ्गुलीकिसलय (कालिदासस्य)	१६२।१
अगुणस्य हतं रूप ...	४८९।२६७	अङ्गुलीभिरि (कालिदासस्य)	१४५।२९
अगुररिति वदतु (वल्लभस्य)	६३६।१	अङ्गुलीषु कुरङ्गाद्याः (विहङ्गस्य)	८३।२
अगुरोरपि सत ...	३०६।१४९	अङ्गुल्यग्रनखेन ...	१६०।२२
अग्निदाहे न मे ...	६५१।१	अङ्गुल्यग्रनिरोध ...	२१०।२
अग्निहोत्रं गृह ...	४९०।३२५	अङ्गुल्याकः कपाट ...	४२।१२
अग्निहोत्रफला वेदाः ...	४९७।५३६	अङ्गेन केनापि ...	९०।१
अग्रसानुषु (भारवेः) ...	२७४।१३५	अङ्गेऽनङ्गज्वर (क्षेमेन्द्रस्य)	१२५।५२
अग्राह्यं हृदयं ...	२२९।७६	अङ्गेष्वाभरणं करोति ...	१२८।९५
अग्रे कस्यचिदस्ति ...	२७६।१५६	अङ्गिदण्डो हरेरुर्ध्व ...	३२।२
अग्रे कुग्राम ...	६२८।२९	अचकमत सपत्न्या (भारवेः)	१२४।४२
अग्रे गीतं सरसकवयः (भरतहरेः)	२७८।१३५	अचतुर्वदनो ...	२८३।२
अग्रे यान्ति रथस्य ...	४५४।६	अचलं चलदिव ...	६५।१५
अग्रे यान्ति पथां (संग्रहीतुः)	४६६।१	अचला कमला कस्य ...	४९८।५६३
अग्रे लघिमा ...	३४४।२४	अचिन्तितानि दुःखानि (व्यासस्य)	३७४।१७
अग्रे व्याधः करधृत ...	६२८।१८	अचिन्त्याः पन्थानाः ...	३११।२४८
अग्रयो युक्तिमतां ...	३८।२३	अचिराधिष्ठितराज्यः ...	५७४।३२५
अघटितघटितं ...	३७५।४२	अचिरेण परस्य (भारवेः)	४७७।३४६
अङ्गैरेऽपि शब्द ...	१५३।१००	अचौद्यमानानि ...	३७४।१४
अङ्गे यस्य विभूति (संग्रहीतुः)	७६।९	अच्छप्रकाशवति ...	१५२।१६२
अङ्गनिर्लीनगजानन ...	१८।९	अच्छिन्नं नयनाम्बु (अमरकस्य)	१२६।७५
अङ्गाधिरौपितमृग / माधस्य	३५२।८	अच्छिन्नामृतविन्दु ...	१००।२८
अङ्गां येन रथी... ...	१०।६१	अच्युतभक्तिवशा ...	५३७।५८
अङ्गं गालित पलितं (शङ्करा- चार्यस्य)	३४९।३५	अजन्मा पुरुषस्ताव (भारवेः)	४७३।२१४
अङ्गं चन्दनपाण्डु ...	२०७।५६	अजरामरवत्प्राज्ञो (हितोपदेशे)	४९४।४२७
अङ्गण तदिदमुन्मद ...	५६४।९	अजलं लसत्पद्मिनी ...	५८५।८
अङ्गवेदी त्वा (वाणस्य)	३५०।७	अजस्तमम्यासमुपे (श्रीहर्षस्य)	३९६।१४०
अङ्गमन्त्रेन संपीडय (वसिष्ठस्य)	२६८।४	अजातमृतमूर्खानां (हितोपदेशे)	३७३।५
		अजातमृतमूर्खेभ्यो ...	३७३।६

पद्यम्	पृष्ठे संख्या	पद्यम्	पृष्ठे संख्या
अजानन्दाहार्ति (भर्तृहरेः)	२७२।१०२	अतिपरिचया	५०३।७२४
अजामिव प्रजां ...	४६६।८	"	॥ १२३
अजायुद्धमृषिश्राद्धं ...	४८१।२९	"	॥ १२२
अजीवतावर्त्त ...	८२।६	अतिपूजिततारेय	७२।१६
अक्लः सुखमाराध्यः (भर्तृहरेः)	२९३।२५	अतिपेलवमति	३१९।१३७
अशतयाप्रेम्णा ...	६०२।१	अतिप्रचण्डा बहुदुःख	५११।९२२
अज्ञातपाण्डित्यरहस्य	२९३।३४	अतिबहुतरलजा	८८।२२
अज्ञातशास्त्रसन्धावा	२९९।५	अतिमन्दचन्दन	२०२।७
अज्ञातेन्दुपरामर्शं ...	८०।९१	अतिमलिने कर्तव्ये	३१९।१२८
अज्ञातमविरामलौकिक	३८६।२३	अतिमात्रमास्वरत्नं पुण्यति	३६५।९
अज्ञातेन पराङ्मुखी	१६२।१०	अतिरमणीये काव्ये पिशु	२९०।१४
अज्ञो वा यदि वा	४७९।३७५	अतिविपुलं कुचयुगलं (अरसीठक्कुरस्य)	२३।५
अञ्जति रजनिषदञ्जति		अतिव्ययोऽनवेक्षा च तथा ...	४६७।३०
अञ्जनमिषतः (संग्रहीतुः) ...	६१।२५	अतिशयितकदम्बामोद	२१२।९
अञ्जनस्य क्षयं दृष्ट्वा	४८१।४३	अतिसञ्चयकर्तृणां वित्तमन्य	३४१।२८
अञ्जली जलमधीर	२०९।४०	अतिसत्कृता अपि शठाः (रविगुप्तस्य)	३२१।१८५
अटकटकघोटक	४१३।३	अतिसाहसमतिदुष्करमत्या (क्षेमेन्द्रस्य)	३४२।३८
अटवी कीदृशी	५५४।६	अनुहिनश्चिनासी केवलं (माघस्य)	१९७।१५
अट्टशूला जनपदा	५३३।१५	अतो हास्यतरं लोके किञ्चि ...	३१८।१०३
अणुरपि मणिः प्राण	३१०।२३३	अनुं वाञ्छति वाहनं गण	२५७।७३
अणुरभ्यसतां सङ्गो	३६८।१४	अत्यच्छं सितमंशुकं शुचि (भोजस्य)	२०५।२९
अत एव निपीयतेऽधरो	२२८।६१	अत्यच्छेनाविस्फेदनं सु	६५१।१
अतन्द्रच्चन्द्राभरणा (काव्यप्रकाशे)	६१।१०	अत्यन्तमिदं मन्ये स्वभाव (आरराजा-	
अतसीकुसुमोपमेय	३६।२४	नकस्य) ...	३३९।२१
अतसीपुष्पसंकाशं (विषमादित्यस्य)	५२१।१	अत्यन्तरामाकुलसर्व (कृष्णरामस्य)	२११।५
अताडयत्पल्लवपाणि (विह्वणस्य)	२०१।३	अत्यन्तमन्यनकद	५१३।९५५
अतिकर्षणं निजशरणं (संग्रहीतुः)	२३।४	अत्यन्ताविमुखे दैवे व्यर्थे	३३२।१०
अतिकुपिता अपि	३०४।११३	अत्यपूर्वस्य रागस्य पूर्व	९१।३
अतिक्रान्तः कालो	२६४।५३	अत्यर्थवक्रत्वमनर्थक (मंखकस्य)	२९३।४२
अतिगम्भीरे भूपे	४७७।३२९	अत्यादरादध्ययनं द्विजानां	३९५।११६
अतिशिर्षालकः	४८६।२१३	अत्यायतैर्नियमकारिभिः (काव्यप्रकाशे)	३९७।१५५
अतिथीनां न	३७१।२	अत्यार्थमतिदातारमतिदूर	३२७।५
अतिदर्पे हता लङ्का	४९२।३९०	अत्यासना विनाशाय दूर	४८४।१२६
अतिदाक्षिण्ययुक्ताणां	४९२।३६०	अत्युक्तौ यदि न प्रकुर्याति	४४५।१३
अतिदानाद्बलिर्बद्धो	४८०।२०	अत्युच्चाः परितः स्फुरन्ति (काव्यप्रकाशे)	४०४।२५०
अतिदीर्घजीविदोषा	३७९।४	अत्युद्धतन (संग्रहीतुः)	१००।३५
अतिदूरपथशान्ता	४९०।३०५		

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
अत्युज्ज्वलैः (रामकृष्णस्य) ...	५७०।५	अन्तुतस्तर्कपाथोधिर्गाथो ...	२९७।१
अत्युच्छिन्ने मन्त्रिणि पार्थि ...	४७७।३३७	अद्य ब्रूतजिताधरग्रह (गोपादित्यस्य)	१७२।५
अत्युन्नतस्तनमुरो नयने ...	६५।२५	अद्य धारा सदाधारा सदा ...	४१६।१०
अत्युल्लसद्द्विसरहस्ययुजा ...	२०४।३	अद्य शीतं वरीवार्त्तं सरी ...	२२९।१०
अत्युष्णात्सधृतादभ्राद ...	५००।६२८	अद्यापि तत्प्रचलकुण्डल ...	१०७।४३
अत्र मन्मथमिवातिसुन्दरं ...	४२५।१	अद्यापि तां कनकचम्पक (बिह्णस्य)	१०७।४५
अत्रस्थः साक्षि लक्ष्योजन ...	६२०।२५	अद्यापि तिष्ठति दृशोरिद ...	१०७।५७
अत्रान्तरे च कुलटाकुल ...	१५२।१६१	अद्यापि दुर्निवारं स्तुतिकन्या ...	३०५।१२५
अत्राशित शवितमत्र ...	१०१।३	अद्यापि नूनं दूरकोपवहि ...	११३।९
अत्रिलोचनसमूतज्योति ...	५३७।५२	अद्यापि नोज्जति हरः किल ...	३०८।२०५
अथ कोकिल कुरु मौन ...	६१४।१५	अद्यापि येन (संग्रहीतुः) ...	२८७।२
अथ नमसि निरीक्ष व्या ...	२१४।४८	अद्यापि सा मनसि संग्रति (बिह्णस्य)	१०७।४६
अथ पथिकवधूदहनः शनकैः (क्षेमन्द्रस्य)	१४४।१२	अद्यापि सुन्दरि तवानन ...	१३०।१२
अथ प्रसन्नेन्दुमुखी सिता ...	२१९।२०	अद्यापि स्तनशैलवुर्ग (कान्यप्रकाशे)	१४८।९८
अथ ब्रह्मजटे रामे सुमन्त्रे ...	२४९।५	अद्याप्युन्मदयातुधान (कृष्णमिश्रस्य)	२५८।७
अथ मन्मथवाहिनीपरागाः ...	१४४।१९	अद्यारम्य कठोरकार्मुक ...	२४८।४५
अथ लक्ष्मणानुगतकांत (माघस्य)	१४६।५८	अद्यारम्य यदि प्रिये पुन ...	१६०।९
अथर्वाम्नाय ...	४६०।१	अद्यैव हसितं गीत पठितं ...	२७१।७७
अथवामिनिविष्टद्विषु (माघस्य)	२९४।४६	अद्योत्सङ्गवसद्गुर्जङ्गकव ...	१८९।३०
अथ सान्द्रसांध्यकिरणा (माघस्य)	१३९।५	अद्योः सर्वमृतेषु कर्मणा (व्यासस्य)	३६१।७
अथ स्फुरन्मीनविधूत (भारवेः)	२०८।१४	अद्वितीय निजं (संग्रहीतुः)	८१।१
अथ स्वस्थाया देवाय ...	१।९	अद्विसंवीक्षणं चक्षुरादि ...	१२१।१
अथ स्वमादाय (नैपथीयचरिते) ...	४५०।२	अद्वितं सुखदुःखयोरनुगतं ...	३१३।२७४
अथेद रक्षोभिः कनक ...	२५१।३२	अद्वैतोक्तिपटुपटुनपि वयं ...	२७५।१४९
अथोच्चैर्जर्जरकपोत (माघस्य)	४३६।१	अद्यः करोपि रत्नानि मू ...	५९७।४
अथोपगृहे शरदा शशाङ्के ...	२१९।५	अधना धनमिच्छन्ति ...	४९०।२९६
अदः समित्समुखवीर ...	४४७।१५	अधमं बाधते भूयो दुःख ...	५०२।६९८
अदम्भा हि रम्भा विलम्बा ...	६१।२९	अधरः किसलयरागः क्रोमल ...	६४।१०
अद्राता पुष्पस्त्यागी धनं ...	३३९।२	अधरं खलु विम्वनामकं (श्रीहर्षस्य)	७६।८
अदातारं दानुप्रवरमनस ...	३९८।१७	अधरममृत कः संदेहो ...	७६।१६
अदाता वंशदोषेण कर्म ...	४९२।३८९	अधरस्य मधुरिमाणं ...	५०६।७९९
अदानुमानं क्वापि न सृज ...	३८१।२१	अधरे जववीटिकानुरागो ...	५८।३३
अदुर्गो विषयः कस्य नारोः ...	४६३।४	अधरे मधुरा सरस्वतीय ...	९४।३०
अदृष्टपूर्वः (संग्रहीतुः) ...	८१।१	अधरोऽयमधीराक्ष्या बन्धु ...	७५।६३
अदृष्टपुनर्मस्माभियदेत ...	२१७।१	अधार्थानो लङ्कामयमय ...	४१९।८
अदृष्टनुत्तमद्वय युक्तमन्त्र ...	३४३।८	अधिकरतलतल्यं कल्पित (भवभूतेः)	१२०।१२
अदृष्टव्यापार गतवति (आनन्दवर्धनस्य)	६२१।७	अधिगतपरमार्थान्यष्टि ...	२९२।२६
अदृष्टे दग्धनोत्क्रण्टा दृष्टे (कान्यप्रकाशे)	१२९।२	अधिगमनमनेकास्तारका ...	५८५।१३

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
अधिदेहालि हन्त हेम ...	१०२/१७	अनन्यक्षुण्णश्रीमलय ...	१८८/२४
अधिपञ्चवटीकुटीरवर्ति ...	३४/४	अनन्यसाधारणकान्ति ...	८७/९
अधिमिल्लपह्लिगल्लं ...	२८९/९	अनामिशो गुणानां यो न ...	४७२/१७७
अधियामिनि गजगामिनि ...	१४२/५	अनमिद्या परस्वेषु सर्व ...	४८१/३८
अधिरजनि जगाम धाम (माघस्य)	१६२/२	अनभ्रवृष्टिः श्रवणामृतस्य ...	५०/२८
अधिलवङ्गममी रजसा (माघस्य)	२२५/१३	अनयनपथे प्रियेन व्यथा ...	१२३/९
अधिशीघ्रान्ते त्वमसि ...	६३६/२५	अनयोरनवद्याङ्गि स्तनयो ...	१६६/१६
अधीतव्यवहारश्च मौलं ...	४६१/९	अनर्थमपि माणिक्यं ...	४९१/३२८
अधीतिबोधाचरणप्रचारणै (श्रीहर्षस्य)	३९६/१३०	अनर्थित्वान्मनुष्याणां ...	२२७/१४
अधीत्य चतुरो वेदान्या (हरिगणस्य)	२७४/१२२	अनलस्तम्भनविद्यां सुभग ...	११६/८
अधुना मधुकरपतिना ...	५३७/५७	अनल्पदग्धारिपुरानलोज्ज्व (नैषधीय- चरिते) ...	३९६/१३५
अधृतपरिपतन्निचोल ...	१०६/३४	अनवरतधनुर्ज्यास्फालन ...	४५८/३
अधोऽधः पश्यतः कस्य ...	४९५/४६७	अनवरतपरोपकरण ...	३०४/१०८
अधोमुखीकृत्य (संग्रहीतुः)	५२१/२	अनलकृतोऽपि (साहित्यदर्पणे)	२४०/३
अधोविधानात्कमलप्रवाल (नैषधीयचरिते)	३९६/१४३	अनवसरे गुणवानपि हृदया ...	३५७/४०
अध्यस्तान्ध्यमपूर्वं (संग्रहीतुः)	२/२३	अनवसरे च यदुक्तं ...	५०५/७५६
अध्याक्रान्ता वसतिरमुना ...	३९९/१८९	अनासि सीदति सैकतव ...	६३०/६
अध्यायोधनवेदि मार्गणकुशा ...	४४६/२४	अनवोत्तमही ...	४२६/१
अध्याहारः स्मरहराक्षरः ...	४४८/३५	अनस्तमितसारस्य तेजस ...	६०१/३
अध्वानि पदग्रहपरं ...	४९/१३	अनाकाशे चन्द्रः सरसिज ...	८१/८३
अध्वन्यध्वनि तरवः पथि ...	६३३/१०	अनाकूतैरेव प्रियसहचरी (मुरारेः)	६५/३१
अध्वन्यध्वनि भूरुहः फल ...	६४१/२	अनागतविधातारमप्रमत्त ...	३२७/६
अध्वन्यस्य वधूर्वियोग ...	२०३/६	अनाम्रातं पुष्पं किसलय (कालिदासस्य)	६५/२९
अध्वन्यैर्मकरन्दशीकर ...	२०४/८	अनादायी व्ययं कुर्या ...	५०१/६५३
अध्वानं नैकचक्रः प्रभवति ...	१३७/७२	अनादिद्योऽपि भूपस्य दृष्ट्या ...	४६५/९
अनङ्कुरितकूर्चकः स तु ...	२२९/७१	अनादृतचमूपतिप्रहित ...	२४/२५
अनङ्गमङ्गलभुवस्तदपा (काव्यप्रकाशे)	७२/१३	अनायके न वस्तव्यं न ...	४८१/३६
अनङ्गरङ्गपीठोऽस्याः ...	९०/२	अनायासकुशं मध्यमशोक ...	६४/६
अनङ्गेनावलासङ्गाजिता (क्षेमेन्द्रस्य)	५५/७	अनारतपरिस्वलन्नयनवारि ...	४४३/१८
अनङ्गोऽयमनङ्गत्वमद्य (श्रीहर्षस्य)	१६५/११	अनार्यप्रज्ञानामिह जनवधू (मिश्रादनस्य)	२३३/३४
अनधिगतमनोरथस्य पूर्वं ...	१६७/४४	अनालोच्य प्रेम्णाः परिणति ...	१५९/१४
अननुरण्णमणिमेखल (रुद्रटालङ्कारे)	९१/८	अनादृतो विशेषस्तु अपृष्टो ...	४९५/४७६
अनन्तचन्द्रो (कृष्णरामस्य)	४२९/१	अनिःसरंतीमपि देहगर्भा ...	४४७/१६
अनतिशयं (संग्रहीतुः) ...	५९६/३	अनिभालित एव केवलं ...	६०१/९
अनतिचिरोज्जितस्य (माघस्य)	४५६/१८	अनिराकृततापसं पदं (माघस्य)	३२२/२१०
अनन्तब्रह्म (संग्रहीतुः) ...	३८९/७	अनिर्दयोपभोगस्य रूपस्य ...	१५५/३
अनन्तपदविन्यासरचना ...	५२/१४	अनिर्लङ्घितकार्यस्य वाग्जा (माघस्य)	४८८/२४५
अनन्तोद्भूतभूतौषसंकुलं ...	३५१/३		

अकारादिपद्यानुक्रमणिका ।

(१७)

पद्यम्	पृष्ठे संख्या	पद्यम्	पृष्ठे संख्या
अनिलनिखिलविश्वं प्रा	५९५।८	अनेकविद्वज्जनरत्नपूर्णं वेदो	३९०।९
अनिग्रामपि मकरकेतुर्म	१०६।२३	अनेकशास्त्रं बहु वेदित	५०९।८७८
अनिशं मतङ्गजानां बृंहि (शार्ङ्गधरस्य)	६२२।१५	अनेकसशयोच्छेदि परोक्षा (पञ्चतन्त्रस्य)	४८।४
अनिष्टादिष्टलामैऽपि न	४९४।४३२	अनेकसुपिरं बाद्यं कान्तं	५२९।५
अनुकृतः खलसुजना (गोभट्टस्य)	३०५।११४	अनेन पर्यासयताश्रुविन्दू (कालिदासस्य)	३९६।१२९
अनुकूलविधायिदैवतो	५५८।६२	अनेन मर्त्यदेहेन यज्ञोक्त	४८१।४१
अनुकूलां विमलाङ्गीं	५०४।७५३	अनेन रम्भोरु तवाननेन	७९।६२
अनुकूले विधौ देयं यतः	२३७।३	अनेन सर्वार्थिकृतार्थता कृता	३९५।१२४
अनुकूले सति धातारि भव	३७५।४६	अन्तः कटुरपि लघुरपि	३०५।१२४
अनुक्षणमनुक्षणं क्षितिप	४४।८	अन्तःकरणतत्त्वस्य दंपत्योः	३७२।७
अनुगन्तुं सतां वर्त्म कृत्स्नं	४८०।१	अन्तः कुटिलतां विभ्रच्छ	६०२।१
अनुचितकर्मारम्भः स्वज	५०३।७२९	अन्तःकूददुदारकण्ठमस	१६९।७७
अनुचितमेवाचरितं पशु	३७५।४७	अन्तःक्रूराः सौम्यमुखो	२२६।७
अनुच्छिद्यो देवैरपरिदलि	६०।८६	अन्तःक्रोधोऽपिजिहानज्व	३२।१८
अनुदिनमाधिकं ते कम्पते	१२०।१०	अन्तःपुरचरैः सार्धं यो	४७२।१६९
अनुदिनमनुकूलमाचर	५१२।९४३	अन्तःपुरघनाध्यक्षैर्वैरैः	२७४।२३४
अनुदेहमागतवतः प्रतिमां (माघस्य)	१६३।७	अन्तःपुराणां विहितव्यवस्थः	४५४।३
अनुनयति पतिं न लज्ज	२४२।४	अन्तःपुरीयासि रणेषु सुती (साहि- त्यहर्षणे)	३९७।१५७
अनुनयमगृहीत्वा व्याज (माघस्य)	१८३।२	अन्तःप्रतप्तमरुसैकत (धर्मवर्धनस्य)	५१४।९७२
अनुनेतुं मानिन्या दयित	५३०।२९	अन्तः संतोषवाप्यैः स्थगय (नैषधीय चरिते)	४५२।८३
अनुपालयतामुदेष्ट्यतीं (भारवेः)	४७८।३४७	अन्तः प्राविश्य	२५५।३७
अनुप्राप्तिनि	२८५।१	अन्तःसारविहीनस्य	२९२।७
अनुभवत युवत्यो भाग्य	२०२।१५	अन्तःसारैरकुटिलैरच्छिद्रैः	४६१।१०
अनुभवश्रवदोलमृतू	१९९।६१	अन्तकः पर्यवस्थाता जन्म	२७०।५१
अनुममार न मारकथं	११३।१२	अन्तरङ्गमनङ्गस्य शृङ्गार	६४।४
अनुययी विविधोपल (माघस्य)	२१३।२९	अन्तरायतिभिरोप (मल्लिनाथस्य)	३।१६
अनुयातानेकजनः पर	४७७।३३४	अन्तर्गता मदनबह्विशिक्षा	११७।२२
अनुरागवती संध्या दिवस (ध्यन्यालोके)	३१५।३९	अन्तर्गतैर्गुणैः किं द्वित्रा अपि	३५७।४६
अनुरागवन्तमपि लोचनयो (माघस्य)	१३५।४०	अन्तर्गूढानर्थानव्यञ्जयतः	५०।२५
अनुरागवर्तिना तव विर	१२३।२०	अन्तर्धृतगुणैः	३५६।१३
अनुत्प्रेषण ससर्ग	३६६।१	अन्तर्नाडीनिधमित्तमरु	१५।२
अनुत्प्रेषणानि कुसुमान्यवला / माघस्य)	१४०।२३	अन्तर्वलान्यहममुष्य मृगां	६२२।३०
अनुयन वनराजिवधु (माघस्य)	२२०।८१	अन्तर्भूतो निवसति जडे	२९३।२८
अनुवादयिता	६१।७६	अन्तर्भूलिनदेहेन बहिरा	३१६।६४
अनुसरति वरिष्कपोद् अमरः	३८४।२२	अन्तर्भूलिनसंसर्गाच्छृतवान	३६८।१२
अनुनयेगादयमन्नितीयच्छा	४३२।३	अन्तर्माहिनमालिधूर्णन	४२।९६
अनुन मत्स्यमिन्द्राटुः सत्य	२२।२६		
अनुन मारुस माया मृग्य	२२६।१		

पद्यम्	पृष्ठ संख्या	पद्यम्	पृष्ठ संख्या
अन्तर्वसति मार्जरी शुनी...	६२४।५	अन्यस्य लगाति कर्णे जीवित	३२०।१५९
अन्तर्वाणि मन्यमानः खलो	३२२।२१८	अन्या जगद्धितमयी	२९१।२५
अन्तर्विषमया ह्येता	२२७।२२	अन्यानि शाल्माणि विनोद	२९८।३
अन्तर्विणोलिलोकी निव	४१४।१५	अन्यावचित्तेन कृतोऽपि	५०७।८३१
अन्तर्हिते ऋग्निनि सैव	१८३।१२	अन्यायोपार्जितं द्रव्यं दग्ध	४९९।५९७
अन्तर्द्विद्राणि भूयांसि (भट्टमल्लटस्य)	६४७।४	अन्यार्थमङ्गीकृतवारिपाणौ	३९५।११८
अन्तस्त्व स (सङ्ग्रहीतुः)	५९८।१३	अन्यां कामपि (रामकृष्णस्य)	५६९।१२
अन्तस्तारं तरलतरलाः	१०३।४१	अन्या सा सरसी मरालमुनि	६००।२८
अन्तिकान्तिकगतेन्दु (गोभट्टस्य)	१४५।४०	अन्यामु तावदुपमर्दसहा (विकट-	
अन्त्यावस्योऽपि ध्रुवः स्वगुणं		नितम्नायाः)	६११।४३
(रविगुप्तस्य)	३०६।१४४	अन्यास्ता गुणरजरोहण (काव्यप्रकाशे)	४०५।२६५
अन्वप्रोतवृहत्कपालनल (भवभूतेः)	२५९।९	अन्यूनं गुणममृतस्य धार (माघस्य)	२१०।५१
अन्त्राकल्पचलत्पयोधर	२५८।१०	अन्यूनोन्नतयोऽसिमात्र (माघस्य)	४३७।२३
अन्त्रैः कल्पितमङ्गलप्रति	२५९।७	अन्ये ते जलदायिनो जल	६१६।१९
अन्त्रैः स्वैरपि संयताग्र (धनिकस्य)	२४८।३५	अन्ये ते विहगाः	६१६।२३
अन्धकारगरलं यतो जग	१४५।२२	अन्ये ते विहगाः पयांद	११२।९२
अन्धत्वमन्धसमये	५०६।१९६	अन्येऽपि सन्ति कति नो	६५१।५
अन्धदानात्पर दानं विद्या	१८७।२२४	अन्येऽपि सन्ति वत ताम	६१६।१६
अन्नवन्नसुवर्णानि रत्नानि	५४६।२	अन्येयं रूपसंपत्तिरन्या	६४।५
अन्यकालपरिहार्यमजन्तं (माघस्य)	१७६।१६	अन्योऽन्यमुत्साड्यदुत्पला (कालि-	
अन्यतो यदि निजोपत्ति	३४४।३२	दासस्य)	८४।२९
अन्यत्तन्मधुरं (सङ्ग्रहीतुः)	१९९।२२	अन्योऽन्यास्फालभिन्नादिपि (वेणी-	
अन्यत्रदेवे (कृष्णरामस्य)	२५६।४३	संहारे)	२६०।१३
अन्यत्र भीष्माद्राज्ञेयाद	२६८।७	अन्योऽन्याहतिदन्तनाद (बाणस्य)	२२५।६
अन्यत्र यापितनिधं	१८४।१७	अन्योऽन्येषां पुष्करैराम् (माघस्य)	४३८।७१
अन्यत्र यूयं कुसुमाव (काव्यप्रकाशे)	२०१।४	अन्योऽपि चन्दनतरो	५९१।४३
अन्यत्र प्रजतीति का खलु (काव्य-		अन्वयागतविद्यानामन्व	४८४।१२९
प्रकाशे)	२४४।९	अन्वयान्वयनिता	१७०।३१
अन्यथैव हि सौहार्द भवेत्	३६९।७	अपः पिवन्प्रपापाली	५३४।२३
अन्यदा भूषणं पुंसां क्षमा (माघस्य)	४८६।१८५	अपकारमसंप्राप्य तुष्ये (व्यासमुनेः)	४१८।१०४
अन्यप्रतापमासाद्य यो	४९६।५०३	अपकुर्वन्नापि प्रायः प्राप्नो	३०१।१०
अन्यमाश्रयते लक्ष्मीस्तु	४९१।३४०	अपक्रान्ते बाल्ये तदणि	६६।३७
अन्यमुक्ते दुर्वादो यः (गोवर्धना-		अपण्डितास्ते पुरुषा मता	२२८।६५
चार्यस्य)	५०३।७३०	अपतुपारतया विशदग्र (कालि-	
अन्ययान्वयनितागतचिन्तं (माघस्य)	१७०।३१	दासस्य)	१९८।५१
अन्यवर्णपरावृत्त्या	२८९।३	अपत्यदर्शनस्वार्थे प्राणा	४८६।१९७
अन्यज्जीसूह्याल्लो जग	५५२।३८	अपदो दूरगामी च	५२८।१
१ अक्षमितिपाठश्चिन्त्यः ।		अपनीतपरिमलान्तरकथे	६१०।१९

पद्यम्	पृष्ठ संख्या	पद्यम्	पृष्ठ संख्या
अपमान पुरस्कृत्य मानं...	४९०।३०६	अपि दोर्म्या परिवद्धा बद्धा ...	३२८।१९
अपयायिनि (संप्रहीतुः)	३४२।४५	अपि नाम स हस्येत पुरु ...	३३९।१५
अपराधो मया (सङ्ग्रहीतुः)	१५५।२	अपि पित्रत चकोराः ...	१५१।१३५
अपराधी नूनमह प्रसीद...	१५५।१०	अपि भोगिषु (सङ्ग्रहीतुः)	६०७।५
अपराधेऽपि निःशङ्को ...	४७०।९६	अपि मरणमुपैति सा मृ...	१०२।१९
अपराधो न मेऽस्तीति ...	४९४।४४७	अपि मुदमुपयान्तो वाग्धि (जयदे-	
अपराद्धगीतलतरेण शनै (माघस्य)	१३५।३५	वस्य) ...	५३।३५
अपरीक्षितलक्षणप्रमाणै ...	२९७।२	अपि मृगाक्षि तवाधर ...	७६।९
अपर्णयं भूमुद्वनमटति बल्का ...	४४३।२२	अपि मेरुप्रम प्राहमपि ...	३४८।११
अपर्णयं सती सेव्या वि ...	१८।३	अपि विधिः कुसुमानि ...	११३।१६
अपर्याप्तिमुजायामः सखे ...	८९।४	अपि विभवविहीनः प्रच्युतो ...	३१०।२३१
अपवादादभीतस्य समस्य (भारवेः)	३१६।५८	अपि वेत्ति षडक्षराणि चेदु ...	३२२।२११
अपवाङ्कमङ्क (माघस्य)	४५७।३१	अपि शिशिरतरोपचार ...	२०५।१६
अपसरणमेव शरणं मीन ...	६०८।६	अपि सम्पूर्णतायुक्तैः क ...	४९७।५२३
अपसरत रे दूरादस्मा ...	२२९।७४	अपिचभृत (कृष्णरामस्य)	५६५।३
अपसरति न चक्षुषो (त्रिविक्रमभट्टस्य)	१०६।३१	अपि सुभगं (संप्रहीतुः)	७७।२२
अपसर मधुकर दूर परि...	६१०।९	अपि संमानसंयुक्तः कुली ...	४७३।१७९
अपसारय घनसारं कुरु (दामोदर-		अपि स्थाणुवदासीनः ...	४७२।१६४
गुप्तस्य) ...	१०१।८	अपि स्वल्पमसत्यं यः ...	१७२।१८३
अपहरति महत्त्वं प्रार्थना ...	३८३।८	अपीतक्षीबकादम्बमसं ...	२१९।४
अपहस्तितयान्वये त्वया ...	२५०।१६	अपुत्रस्य गृहं शून्यं सन्नि ...	४९५।४५४
अपहाय शनैः पटोर ...	१८७।७	अपूजितैवास्तु नगरीन्द्र (विह्वलस्य)	१२२।१
अपाकृत्याग्नेपाण्यपि ...	२२१।५१	अपूर्वः कोऽपि कोपाभिः ...	३१४।८
अपाङ्गतरले दृष्टौ तरल (कान्य-		अपूर्वः कोऽपि कोशोऽयं ...	४८।१
प्रकाशे) ...	६२।४२	अपूर्वः चौर्यमभ्यस्तं त्वया ...	१६५।३
अपाङ्गसंस्मि तरङ्गित दृष्टौ (कान्य-		अपूर्वा रसनाब्यालाः खलु ...	३१६।३९
प्रकाशे) ...	१५४।४	अपूर्वैः धनुर्विद्या भवता (अमृतदत्तस्य)	३९१।४९
अपर्णार्थि वारिभिरचरति ...	३०७।१८३	अपवा दृश्यते बहिः कामिन्याः ...	१०५।११
अपायसंदर्शनजां विम ...	५०८।८३६	अपूर्वो भाते भारत्याः ...	५२।९
अपायि शुनिना पुरा पुनर ...	४४८।२८	अपूर्वोऽयं मया दृष्टः ...	५३०।२६
अपारः पाथोधिः पुलिन...	६१८।१५	अपृष्टस्तु नरः किञ्चिद्यो ...	४७३।२१३
अपारिघ्नापारिहरि नयन्तो ...	३८५।१८	अपेक्षन्ते न च नैह न पात्रं ...	३०२।४३
अभि पापुरुषो भीरुः त्वया ...	४७२।१८५	अप्याकरतमुत्पन्ना मणि ...	६०१।२
अपि तेजो निधिदन्त ...	१३८।१	अप्यापत्समयः साधो प्रयाति ...	३०३।६२
अपि गदमुपि प्रनर्पनो (श्रीहर्षस्य)	८५।४२	अप्युन्नतपदारुदः पुष्पात्रै ...	४८२।७५
अभि त्वया जैविनि ...	६४७।१७	अप्येकवर्षजनुरागः पश्यत ...	५०६।७९५
अपि द्रव्यरुद्धे दृष्टे ...	६५१।३८	अप्यस्तुत्ये महति दयित ...	१७५।१४
अभि दिनमन्त्रेण ज्ञेयः ...	२२३।२९	अप्सु प्लवन्ते पापाणा ...	२७१।८०

पद्यम्	पृष्ठे संख्या	पद्यम्	पृष्ठे संख्या
अप्रकटीकृतशक्तिः ...	५०५/७७६	अभिनवनलिनीकिसलय ...	१२३/१७
अप्रगल्भस्य या विद्या ...	४९१/३५७	अभिलषति (कृष्णरामस्य) ...	२७८/१२
अप्रगल्भाः पदव्यासे (त्रिविक्रमभट्टस्य) ...	२८/११	अभिनवनलिनीविनोद (काव्यप्रकाशे) ...	६६१/३६
अप्रतिबुद्धे श्रोतारि वक्तु ...	५०४/७४२	अभिनवनवनीतप्रीत ...	३८/४६
अप्रभृततमनीयसि तन्वी (माघस्य) ...	१८०/९	अभिनवनवनीतसिख ...	३८/४४
अप्रसन्नमपराद्धरि पत्न्यौ (माघस्य) ...	१७०/१७	अभिनवपुलकाक्षीमण्डिता ...	१७७/३४
अप्रस्तावस्तुतिभिरनिशं (क्षेमेन्द्रस्य) ...	३३४/५५	अभिनवयवसश्रीशालि ...	२१४/४९
अप्राकृतस्य चरिताति (भवभूतेः) ...	२४७/२८	अभिभवति मनःकदम्ब (भारवेः) ...	२१३/२१
अप्राज्ञेन च कातरेण च गुणः...	४५४/९	अभिभावितेषु ...	१४७/६८
अप्राप्तकालं वचनं बृहस्पति (व्यासस्य) ...	४६७/२६	अभिभूतोऽपि (सङ्ग्रहीतुः) ...	४७६/३०६
अप्रार्थितं यथा (संग्रहीतुः) ...	३७४/२२	अभिभूतोऽप्यवनातो यो ...	४७४/२३३
अप्रियं नहि (संग्रहीतुः) ...	४८६/२०१	अभिमतफलदाता त्वं च... ..	३९९/१८३
अप्रियवचनदरिद्रैः प्रिय ...	३०४/९३	अभिमतमहामानग्रन्थि ...	३८२/१०
अप्रियस्वापि पथ्यस्य ...	४९६/४८७	अभिमानधनस्य गत्वरैरमुमि (भारवेः) ...	३५४/३४
अप्रियाण्यापि कुर्वाणो ...	४९६/४८६	अभिमानवतो मनस्विनः (भारवेः) ...	४७८/३५०
अफलानि दुरन्तानि सम ...	४९२/३६३	अभिमुखनिहतस्य सत (भास्करस्य) ...	४७७/३२७
अवलाढ्यविग्रहश्रीरम ...	२२/३	अभिमुखपतयाष्टमिलं ...	१७९/११
अवला नितरां (संग्रहीतुः) ...	१०१/१	अभिलषन्ति तवाधर ...	७६/१०
अवलानां दृशैवाद्य (संग्रहीतुः) ...	५५/१	अभिलषसि यदिन्दो वक्र ...	११४/५
अवलावन ...	११६/९	अभिवाद्य (सङ्ग्रहीतुः) ...	१/१
अवला अपि (संग्रहीतुः) ...	५५/३	अभिवाक्ष्य सामिकृतमण्डनं (माघस्य) ...	४३५/७
अवला इत्यथ (संग्रहीतुः) ...	५७/१	अभिषिषेणयिषुं भुवनानि (माघस्य) ...	२२५/११
अवलाचरणं (संग्रहीतुः) ...	१३२/३	अभुक्तायां यस्यां क्षणमपि (भर्तृहरेः) ...	३५४/३७
अवला यत्र प्रवला शिष्ट ...	५०४/७४७	अभूत्वाची पिङ्गा रस (भोजराज- कविवर्गस्य) ...	१८५/३६
अवले सलिले तपस्यता ...	७८/५२	अभूदम्भोराशेः सह वसति ...	३२४/२५९
अबुद्धिमाश्रितानां च क्षन्तव्य ...	४६८/५७	अभेदेनोपास्ते कुमुदमुदरे (मुरारेः) ...	३११/२५०
अबुधा अजंगमा अपि ...	५०४/७३६	अभ्यासः कर्मणां सम्य ...	६१/६
अबुधैरर्थलाभाय पण्येलीभि ...	३४१/७	अभ्युत्थानमुपागते गृह (राजशेखरस्य) ...	२३१/३७
अब्जं त्वज्जमयाब्जभू ...	६५०/२	अभ्यस्ता भुवि ...	२७३/१०४
अब्दैर्बोर्जिष्वृक्षयार्णव ...	४२०/१९	अभ्युद्धता वसुमती दलितं ...	३९७/१४७
अब्धेरम्भः स्थगिन (काव्यप्रकाशे) ...	५९९/३१	अभ्युन्नतस्तनयुगा तरला ...	१५३/४
अभवति कुवलय (सङ्ग्रहीतुः) ...	६२१/१	अभ्युन्नताङ्गमुष्ठनखप्रभा ...	९१/१०
अभविष्यस्तपः (सङ्ग्रहीतुः) ...	६०/२	अभ्युन्नतेऽपि जलदे जग ...	६०७/४
अभितापसंपदमथोष्ण ...	१३५/२	अभ्युपयुक्ताः सद्भिर्गतागतै ...	३४२/४४
अभितिग्मराक्षि चिरमा (माघस्य) ...	१३५/४१	अभ्रच्छायां ललप्रीतिर्नव... ..	४८५/१५४
अभिद्रोहेण भूतानामर्ज (भारवेः) ...	४९२/३७१	अभ्रच्छाया तृणाग्निश्च ...	४९१/३३१
अभितो नितरां (सङ्ग्रहीतुः) ...	५९०/२४	अभ्रश्वानैर्मुखरितदिशाः ...	१२५/६०
अभिनयान्परिचेतुमि (कालिदासस्य) ...	१९८/४४		

पद्यम्	पृष्ठ सख्या
अमदयन्मधुरान्धसनाथ (कालि- दासस्य) ...	१९९।५७
अमन्त्रमक्षरं नास्ति नास्ति ...	४८५।१६२
अमन्दमणिनू पुरक्कणन ...	२२४।५
अभरतकुसुमसौरभसेवन ...	६१०।१७
अभरैरमृतं न पीतमब्धे (भागवता- मृतदत्तस्य) ...	३२२।२१४
अमलमृणालकाण्डकम ...	६३।५२
अमलात्मसु प्रतिफलन (माघस्य)...	१५४।६४
अमितगुणोऽपि पदार्थो दोषे ...	३५७।४४
अमितः समितः प्रातिस्तक (काव्य- प्रकाशे) ...	३९२।४०
अमी तटसमीपनिर्भर ...	१८८।२२
अमी तिलास्तैलिक नून ...	६५३।१
अमी पृथुस्तम्बमृतः (भारवेः) ...	२२०।२९
अमी क्षिरीप्रसवावत (कालिदासस्य)	२०७।४
अमीषां जन्तूनां कतिपय ...	२७०।६५
अमीषां प्राणानां तुलितत्रिसिनी ...	३४९।४८
अमी क्षिरीष ...	२०७।४
अमी समुद्रतसरोजरेणु (भारवेः)...	२२०।३४
अमु कालक्षेपं त्यज जलद (अचलस्य) ...	५९२।५९
अमुना मरुकूपेन के के ...	६०६।३
अमुभिन्नारामे तराणि ...	६१८।१३
अमुभिन्नुद्यानहुमकुहर ...	१४१।३२
अमुभिन्नुद्याने विहगखल ...	६१८।११
अमुर्मिल्लावण्यामृतसरसि (रामस्य)	८९।२४
अमुप्य दोर्भ्यामरिदुर्गं (नैपथीय- चरिते) ...	...
अनुप्य मुपिता लक्ष्मीश्च ...	७१।६
अमुप्य विद्या रजनाग्रन (नैपथीय- चरिते) ...	३९६।१३१
अमुप्या लावण्यं मृदुलमृदुला ...	६२।४६
अमुप्योर्वामर्तुः प्रह्वरचमू ...	३९८।११८
अमृत्यस्य मम त्वर्णतुला (विदुषस्य) ...	९१।१
अमृतं शिशिरे वक्षिरमृतं ...	४९६।५०८
अमृतं किराति दिमांशु ...	३०५।११९

पद्यम्	पृष्ठ सख्या
अमृतजलधेः पायं पायं ...	५०।३५
अमृतद्रवमाधुरीधुरीणां ...	८१।१
अमृतद्रवैर्विदधदण्डदशा (माघस्य)	१४६।६३
अमृतं तदधराविम्बे वचने...	६१।२१
अमृतं दुर्लभं नृणां देवाना ...	४८४।१२७
अमृतममृतं ...	९९।१८
अमृतं शिशिरे ...	३७०।१६
अमृतं स्पर्शने ...	३७०।१४
अमृतं भुज्यते (सङ्ग्रहीतुः) ...	४८।३
अमृतनिधानं (सङ्ग्रहीतुः) ...	७७।२४
अमृतमयी ...	२३१।२६
अमृतममृतं (राजानकविजयपालस्य)	५९।५७
अमृतवचनलीलाविभ्र ...	६१८।१०
अमृतस्येव कुण्डानि रजां ...	५७।७
अमृतोत्प्रेक्षणे रागं कुर्व (शाङ्गधरस्य)	५२।१०
अमोघचिन्तामणि (सङ्ग्रहीतुः)...	२८७।२
अम्बरं विनयतः प्रिय (माघस्य)...	१७३।२३
अम्बरमनूयलङ्घ्यं वसुंधरा ...	३०६।१५४
अम्बरमेष रमण्यै यामिन्यै ...	२२२।१२
अम्बरविपिनमिदानीं ...	१४०।७
अम्ब आम्बासि ...	४०।८२
अम्बं श्वश्रु-यादि त्वया ...	२३५।५६
अम्बा कुप्यति तात मूर्ध्नि ...	५२७।३
अम्बा तुप्यति न मया न (भट्टकपर्दिनः)	३३३।३५
अम्बुजमम्बुनि जातं न हि ...	२५२।९
अम्बुजमम्बुनि मग्नं त्रासा ...	७७।१२
अम्भः कर्दमतामुपैति ...	४२२।४७
अम्भसा मिद्यते सेतुस्तथा ...	४९६।५०२
अम्भांसि जलजन्तूनां दुर्गा ...	४९५।४६५
अम्भोजप्रकरोऽय केतक ...	६१५।३६
अम्भोजाक्ष्याः पुरनवलता ...	२३०।३
अम्भोजिनीवनविलासन (भर्तृहरः)	६०८।१४
अम्भोधिः स्थलतां स्थलं (क्षेमेन्द्रस्य)	३७९।१२७
अम्भोमुचां सलिलमुद्र ...	५७२।१
अम्भोरुहमये ज्ञात्वा बापी ...	५४७।१
अम्भोरुहक्षि जम्भोश्चरणा ...	२४५।१
अम्भोवाहसुरद्वियो निव ...	२१८।१३
अम्भानयंकजा माला कण्ठे ...	५४६।११

पद्यम्	पृष्ठे संख्या	पद्यम्	पृष्ठे संख्या
अयश्चक्रचर्वणं फणिफणामणेः	३४३।५८	अयि कोकिल ...	६१४।१५
अयःपिण्ड इवोत्तते खल ...	३१५।१८	अयि कि गुणवति मालति ...	६३७।४
अयशः प्राप्यते येन येन ...	४९७।५३१	अयि कुरङ्गि तपोवन ...	६२७।९
अयं रत्नाकरोऽम्भोधि ...	५९७।६	अयि कुरङ्गि तुरङ्गम ...	६२७।८
अयं वहति ...	१३८।१	अयि जलद यदि न दास्यसि ...	५९०।१६
अयं वारामेको निलय (मालवसूत्रस्य)	५९९।२९	अयि त्यक्तासि कस्तुरि ...	६५५।१
अयं विपाको वद कस्य ...	११९।७	अयि दलदरविन्द स्यन्द ...	६४८।३०
अयं स्वभावः स्वत एव ...	३०७।१८१	अयि दुष्कृतकेन केन ...	६४५।१
अयं खलु मृणालिनीनव ...	१९१।९९	अयि दयिने (संग्रहीतुः) ...	७८।३८
अयं ज्योत्स्ना (संग्रहीतुः) ...	८०।८१	अयि दयिते (संग्रहीतुः) ...	७८।४०
अयं पटो मे ...	२५६।५७	अयि दूति सखी ...	१२२।२
अयं त्रयाणां ग्रामाणां ...	८१।७	अयि पद्म (रामकृष्णस्य) ...	५७५।१
अयं दरिद्रो भवितेति वैधसी		अयि वत गुरुगर्व मा ...	६५५।४
(नैपथीयचरिते) ...	३९६।१३८	अयि मकरन्दस्यन्दिनि ...	६४७।१२
अयं निजः परो वेति गणना ...	३३९।९	अयि मन्मथचूतमञ्जari ...	१६७।३८
अयं नेत्रादत्रैरजनि रजनी ...	१४७।८३	अयि मलयज महिमाय ...	६३५।३
अयमङ्कुरभाव एव तावत् ...	६५।१६	अयि मालति सौरभसार ...	६३७।७
अयमतिजरटाः प्रकामगुर्वी (माघस्य)	४५७।३२	अयि रोपसुरीकरोपि तो ...	५९८।२०
अयमपि खरयोपिक्कणं ...	१३६।५८	अयि सखि गस्तः सखि ...	५३८।६१
अयमपि पुरुहूतप्रेयसी ...	४५७।२	अयि सर्वसहे (संग्रहीतुः) ...	४६।१
अयमभिनवमेवद्यामलो (माघस्य)	१३६।६१	अयुक्तं युक्तं वा यदमिहि ...	४७९।३१२
अयममृतनिधानं नायको ...	३७७।९२	अयुक्तं स्वामिनो युक्तं युक्तं ...	४८८।२३५
अयमवसरः सरस्ते सलिलै (श्रीवल्लभस्य)	६०४।३	अयुक्तं बहु भापन्ते यत्र ...	३८८।४
अयमविचारिमचारुतया ...	३७१।५	अयुद्धे हि यदा पश्यन्न कि ...	४७१।१२५
अयमसौ गगनाङ्गणदीप ...	१३५।४५	अये कीर श्रेणीपरिवृद्ध ...	६१८।१४
अयमुदयति चन्द्रश्चन्द्रिका ...	१४७।७९	अये केयं लीलाधवल ...	९९।१६
अयमुदयति चन्द्रो वारिधे ...	१४७।७८	अये को जानीते निजपुरुष ...	२३३।३८
अयमुदयति मुद्रामञ्जनः ...	१९०।१०	अये ताल व्रीडां व्रज ...	६४१।१
अयमुदयमहीभृन्मूर्ध्नि ...	१८४।३१	अये नीलग्रीव क नु खलु ...	६१७।१०
अयमुदितो हिमरश्मि ...	५५०।११	अये नृपतिमण्डलीमुकुट ...	४४५।१२
अयं पुरः पार्वणवर्षरीशः ...	१५२।१५५	अये वाले दृष्ट्वा ...	७०।४
अयं मार्तण्डः कि स खलु (काव्यप्रकाशे)	३९८।१७५	अये सुन्दरि (संग्रहीतुः) ...	७८।४१
अयं मृगः समायाति त्वरि ...	५२०।५	अये मञ्जुप मा कृथा वत ...	६१२।६३
अयं मृदुमृणालिनीवन ...	१८५।४३	अये मातस्तातः क गत इति ...	४४३।२१
अयं रेवाकुञ्जः ...	२३३।३५	अये यदि समीहसे परपुरा ...	४२४।१
अयं मे वाग्मुष्मो विपद ...	५३।३७	अये लाजानुच्चैः पथि वचन ...	३३४।५७
अयान्तिताः सुखं दूते याचि ...	३७४।१८	अये वापीहंसा निजवसति ...	६२७।१

१ 'अथ' इति प्रमादान्मूले पाठः पठितः ।

पद्यम्	पृष्ठे संख्या	पद्यम्	पृष्ठे संख्या
अये वारारात्रे कुलिश ...	५९९।३०	अर्थानामीशिषे त्वं वयमपि ...	३५५।५१
अयेऽस्तमयते शशी नहि ...	१५९।१५	अर्थान्केचिदुपासते (राघवचैतन्यस्य)	५४।४१
अये हेलवेलाछलितकुल (विह्वणस्य)	५९२।५८	अर्थार्थी जीवलोकोऽयं (विष्णुशर्मणः)	३३०।१
अरक्षितं तिष्ठति दैवराक्षित (श्रीमद्भागवते)	३७५।५४	अर्थाहरणकौशल्यं किं स्तुमः ...	२९१।१४
अरण्यं सारङ्गैर्मिरिकुहर ...	५१५।९९०	अर्था हसन्त्युचितदान ...	५१३।९५६
अरण्यरदितं कृत शव (भर्तृहरेः)	२९४।५५	अर्थिनां कृपणा दृष्टिस्त्वन्मुखे (दण्डिनः)	३९३।६०
अरतिरियमुपैति नापि निद्रा (विह्वणस्य)	११७।१९	अर्थिनि कवयति कवयति ...	३४२।४१
अरविन्दमिद वीक्ष्य खेल ...	१०५।१४	अर्थिने न तुणवद्वनमात्रं (नैषधचरितस्य)	३७३।२३
अरविन्ददृष्टमकरन्द ...	१८७।९	अर्थिभ्यश्च द्विषद्भयश्च ...	३५३।१
अरविन्देषु कुन्देषु रामितं ...	६३८।१	अर्थिप्रत्यर्थिलक्षैरप्यपरा ...	३९३।५७
अरसिकजनमापणतो ...	५०४।७५४	अर्थिभ्रंशबहूभवत्फलमर ...	४००।१९९
अरातिविक्रमालोकविक (काव्यप्रकाशे)	३९३।७०	अर्थी करोति दैन्य लब्धार्थो ...	३४७।१२
अरावयुचित कार्यमस्ति ...	४६८।५९	अर्थी लाघवमुच्छ्रितो ...	५१७।१०३१
अरिणा सह (संप्रहीतुः) ...	४७५।२२८	अर्थेन तु विहीनस्य पुत्र ...	३४२।८
अरुचिर्निशया विना (काव्यप्रकाशे)	५११।९३१	अर्थो गिरामपिहितः पिहित ...	५०।३१
अरुणकिरणजालैरन्तरि ...	१८२।५	अर्थो नराणां पतिरङ्ग ...	५०९।८६८
अरुणजलदराजोत्सुग्ध ...	१८४।३०	अर्थो नाम जनानां जीवित (क्षेमेन्द्रस्य)	२५५।२७
अरुणनयन सभूभङ्ग ...	८।३३	अर्थो विनैवायनयोपसीद ...	३३८।२९
अरुणरागनिषेधिभिरङ्गु (कालिदासस्य)	१९९।५८	अर्थोऽस्ति चेन्न पदद्वयि (पीडितमंखकस्य)	२९४।५३
अरुणितखिलशैलवना (कालिदासस्य)	१९९।७४	अर्थो हि कन्या परकीय (कालिदासस्य)	२५०।१४
अरुणे च तरुणि नयने ...	१५९।६	अर्थं सुप्तो निशायाः सर ...	२२१।५३
अरुण्यतीकामपुरांश्चिदस्मी ...	९२।१	अर्थचन्द्रवदाकार स्त्रीना ...	५२९।२१
अरैः सन्धार्यते नाभिर्नाभी ...	४६४।५	अर्थचन्द्रसमायुक्तं पुनाम ...	५३०।२८
अर्धायाम्नाधिनिन्दुमण्डल ...	४५०।६२	अर्थं दानववैरिणा गिरिजया (शंकरकवेः)	४०५।२६७
अर्चिष्मन्ति विदीर्य वक्र ...	२२।३	अर्थरात्रे दिनस्थार्थे अर्थ ...	५३४।२५
अर्जुनः कृष्णसंयुक्तः कर्ष ...	७१।४	अर्थस्मितेन विनिमन्त्र्य ...	९८।११
अर्जुनस्य इमे बाणा नेमे ...	५३२।४	अर्धाङ्गाहितपीवकीर्तिवनि ...	४४९।५१
अर्जुनान्ने वरारोहे ...	५३६।४२	अर्धागुलपरीणाह ...	३६३।१३
अर्जुनयति यदजने जने ...	३३१।१६	अर्धाञ्जिता सत्वरसुस्थिता (कालिदासस्य)	४३५।५
अर्थस्य पुरुषो ...	३३१।१२	अर्धोन्मीलितलोचनस्य (चित्त्वमङ्गलस्य)	३९।७०
अर्थः मुख कीर्तिरपीह सा ...	३५१।९	अर्पयन्त्यर्थिने ...	३५३।२
अर्थप्ररणे न तथा व्यथा ...	३२०।१५३	अर्लं न शास्त्राण्यपि (कृष्णारामस्य)	५२३।१
अर्थनतानं मनस्त्वार्थं गृहे ...	४८१।२८	अर्पयति प्रतिदिवसं प्रिय ...	२४४।१
अर्थप्रागभिनामार्तनयकर्त्ता ...	२७६।१५५	अर्पितं रक्षितवत्यपि नाम (साधस्य)	१७०।३०
अर्थप्रागभिनामार्तनयकर्त्ता ...	५०७।८२३	अर्त्ते हिमानीपरिदीर्ण ...	२२२।१५
अर्थप्रागभिनामार्तनयकर्त्ता ...	५०८।८४५	अलंकारभृतो (संप्रहीतुः)	५२।१
अर्थं न गच्छि न न सुप्रानि (साधकवेः)	३३६।५१	अलकाक्ष ग्लान्निव मूष ...	३१४।१२
अर्थनामार्तनय (न्यासस्य)	५०१।६४१	अलकको यथा रक्तो ...	२२७।१७

पद्यम्	पृष्ठे संख्या	पद्यम्	पृष्ठे संख्या
अलक्षितकुचामेगां अ ...	२२१।१	अवगच्छति मूढचेतनः (कालिदासस्य) ५११।९२७	
अलक्षितगतागतैः कुलवधू ...	४३२।४	अवज्ञानुदितं प्रेम नवी ...	६८७।२२८
अलंकरोति यः श्लोकं ...	२९१।८	अवज्ञातोऽपि	३६१।४
अलंकरोति हि जरा राजा ...	३८१।३	अवन्तिनाथोऽय (रघुवंशे)	४३०।१
अलकतमः (संग्रहीतुः) ...	७८।४५	अवज्ञानात्प्राज्ञो भवति ...	४७९।३७१
अलंकारः शंकाकरनर (काव्यप्रकाशे) ३७८।१०३		अवनु नः सन्निवृत्तुरगा ...	४५।२
अलङ्घ्यत्वाज्जनैरन्यैः क्षुभि (भारवेः) ३६४।५		अवद्यजम्बालगवेषणाय ...	२९३।३५
अलङ्घ्यं तत्तदुद्दीक्ष्य यद्य (भारवेः) ३५३।१२		अवधाय कार्यगुरुतामभ (माघस्य)	१४१।२१
अलङ्घ्यं चैव लिप्सेत ...	४९५।१६८	अवन्यकोपस्य विहन्तुरापदां (भारवेः) ४७८।३६०	
अलङ्घ्यापि घनं राक्षः संश्रि ...	३६६।१८	अवर्ना दनैः ...	६२०।३
अलम्ब्यं लब्धुकामस्य ...	४८५।१६५	अवनम्य वक्षसि निम्न (माघस्य)	१६३।८
अलमतिचपलत्वात्स्य (विहणस्य)	५९।५०	अवयः केवलकवयः कीराः ...	५३।२५
अलमलमवृणस्य तस्य (वासुदेवस्य)	१७२।४	अवलम्बितविष्णुपदः कर्पित ...	३५७।४३
अलसमुज्ज्वलताभिनादतो ...	४४३।११	अवलोकनमपि सुखयति ...	५८।२४
अलसवलितमुग्धलिङ्ग (भवभूतेः)	१०८।६२	अवलोकितमनुमोदिन ...	३६।९
अलसवलितैः प्रेमात्रिणैः (अमरकस्य)	१२०।१३	अवलोक्य स्तनी वच्चा (धर्मदासस्य)	५२९।९
अलसविलसितानामु ...	१०८।६२	अवशेन्द्रियचिन्तानां हस्ति ...	४९४।४३८
अलसस्य कुतो विद्या ...	४९०।३२७	अवश्यकारणैः प्राणान्धार ...	११५।४
अलसानपि ...	४७६।२८८	अवश्यमभ्येध्वनवग्रहग्रहा (श्रीहर्षस्य)	३७६।६८
अलामात्सुर्याणां हि भया ...	२२८।४९	अवश्यंभावितो भावा भवन्ति ...	३७५।२९
अलिकुलमञ्जुलकेशी ...	६१।२०	अवश्यंभाविभावानां प्रतीकारो	३७५।३३
अलिपटलैरनुयातां त्व (भवभूतेः)	५९५।२	अवश्यं यातार ...	२६३।४८
अलुङ्घ्यैः सह सौहार्द ...	३६९।२	अवाप्य यो (संग्रहीतुः) ...	२८८।३
अलिमिरञ्जनविन्दुसमो (कालिदासस्य) १९८।५६		अवसरपठिता वाणी गुण ...	५०५।७५८
अलि रसरीत पीरमल ...	५०४।७५०	अवासः प्रागल्भ्यं परिणत(काव्यप्रकाशे) १५३।१६६	
अलिरयं नलिनीदलमध्य ...	६२१।३७	अविकारिणमपि सज्जन (रविगुप्तस्य)	३२१।१९
अलीकरूपो यदि मध्य ...	९४।२१	अवटितवटितं ...	३७५।४२
अलौकिकमहालोकप्रकाशित(काव्यप्रकाशे) ३९३।६२		अविज्ञातप्रवन्धस्य वचो (भारवेः)	४९२।३८१
अह्यं निर्मितमाकाशमना ...	८४।२०	अविज्ञातविशेषस्य सर्वज्ञो(अवन्तिवर्मणः) १४०।४	
अह्यभुतलव एव प्रायः (रविगुप्तस्य) ३२१।१७८		अविदितगुणापि सुकुले (सुबन्धोः)	४९।१४
अत्याक्षररमणीयं यः कथ ...	३६४।८	अविदितपरमानन्दो ...	५०५।७६७
अल्पानामपि वस्तूनां संहतिः ...	३५९।२	अविदितसुखदुःखं निर्गुण ...	१७७।३३
अल्पायासवलेन यत्र पतनं ...	६२८।१९	अविद्यः पुरुषः शोच्यः ...	४९३।३९५
अल्पीयसामेव निवास ...	५०९।८७७	अविद्यं जीवनं शून्यं दिक् ...	४९२।३८८
अल्पीयसैव पयसा यत्कु (शार्ङ्गधरस्य) ६००।४		अविद्वांसमलं लोके वि ...	२२८।५३
अल्पेच्छुर्धृतिमान्प्राज्ञश्छा ...	४६७।२५	अविद्वानपि भूपालो विद्या ...	८७१।१४३
अल्पेनपि सुरक्तेन साध ...	७६।२	अविधेयो श्रुत्यजनः शठानि ...	५०३।७२५
अवशपतितो राजा मूर्ख ...	४९३।४१९	अविनयभुवामज्ञानानां (सुरतेः)	२९४।६२

(24)

2

पद्यम्	पृष्ठे. संख्या	पद्यम्	पृष्ठे. संख्या
असत्प्रलपः पारुष्यं पैशुन्य ...	४६८/६५	असुखमथ सुखं वा कर्मणां ...	३००/३
असत्यता निष्ठुरता कृत... ..	५११/९१२	असुलभा सकलैन्दुमुखी ...	१०६/४०
असत्यमप्रत्ययमूलकारणं ...	३६०/५	असूत सद्यः कुसुमान्य ...	१९७/२३
असत्सङ्गाद् गुणज्ञोऽपि विषया (योग- रसायने)	३६८/१७	असूयया हतेनैव पूर्वो ...	४९२/३५९
असद्वर्मस्त्वयं क्षीणामस्मा ...	२२८/५२	असेवितेश्वरद्वारमदृष्टविर... ..	३५३/२०
असद्वृत्तो नायं न च खलु (अमरकस्य)	१५९/१३	असोढा तत्कालोल्लसद (काव्य- प्रकाशे)	८/४०
असंख्यपुष्पोऽपि मनोभव ...	२०१/२	असौभाग्यं धत्ते परमसुख... ..	३२८/३०
असंख्याः परदोषज्ञा	३५८/४	असौ मरुच्छुम्भितचाह (भट्टबीज- कस्य)	१९७/१५
असंतुष्टा द्विजा नद्याः संतु ...	४९३/४१८	असौ हि दत्त्वा तिमिरा... ..	१८२/२
अवमातजिगीषस्य स्त्री (माघस्य)	४७५/२६०	असौ शरण्यः (रघुवंशे) ...	४३०/१
असमैः समीयमानः	४७७/३३३	अस्तंगतवाति सवितारि पायसपिण्डं ...	१५२/१५१
असंपादयतः कंचिदर्थं जाति ...	३५५/२	अस्तंगतवाति सवितारि भर्तारि मधुप ...	१३४/९
असंभवं हेममृगस्य जन्म (हितो- पदेशे)	३७६/६	अस्तंगते शशिनि सैव	२५०/२५
असंभवगुणस्तुत्या जायते ...	५०२/६९५	अस्तंगतोऽयमरविन्द	६१७/२
असंभार्यं न वक्तव्यं प्रत्य ...	४९४/४२३	अस्तमितविषयसङ्गा मुकु (गोवर्ध- नस्य)	१०१/६
असम्भार्यं न भाषेत	३६२/११	अस्तावलम्बिराविबिम्ब (रत्नाकरस्य)	१३६/५१
असंभृतं मण्डनमङ्गयष्टे ...	६५/२३	अस्तव्यस्त (रामकृष्णस्य) ...	५७१/१
असंभोगेन सामान्यं कृपण ...	३४१/१९	अस्ति ग्रीवा शिरो नास्ति... ..	५२९/१४
असंमाने तपोवृद्धिः संमा... ..	४९१/३३६	अस्ति पुत्रो वशे यस्य	४९२/३८५
असंमाने समानत्वं म	५२०/१	अस्ति यद्यपि सर्वत्र नीरं... ..	६०८/२
असंमुखालोकनमाभिमु ...	१७५/६	अस्तोदयाचलविलम्बि	१३९/५
असहायः सहायार्थी मा (न्यासस्य)	२४९/३	अस्त्यद्यापि चतुःसमुद्रपरि ...	३६३/३३
असाधुः साधुर्वा भवति	३११/२४५	अस्त्यप्रतिसमाधेयं स्तन	८८/१३
असाध्यमन्यथा दोषं परि... ..	४६९/८७	अस्त्रामास तृणं	४२२/४२
असार एष संसारः सारं... ..	४८६/१९१	अस्थानाभिनिवेशी प्रायो जड (रवि- गुप्तस्य)	३२१/१७५
असारभूते ससारे सार	२३०/३	अस्थि नास्ति शिरो नास्ति ...	५२९/१३
असारे खलु संसारे	२५४/१२	अस्थिरं जीवितं लोके	४९०/३१४
असारे खलु संसारे	४८५/१४९	अस्थिरमनेकरागं गुणरहितं (शक- वृद्धेः)	२१२/५
असावधाने पाण्डित्यं क्रम ...	४८९/२७७	अस्थिरवद्विषयैव कुष्ठ	४४७/४
असावनास्थापरयावधी (भारवेः)...	२२०/३३	अस्फुरद्वर्ण	३७१/१
असावन्तश्चन्द्रिकचनन	८०/७७	अस्पृष्टे राहु (संग्रहीतुः) ...	६४/६७
असानुद्वेलावण्यरत्ना	८१/५	असद्रिपूणामनिलाशयाना ...	२०६/३८
असितत्मा संसृजद्वः समा (ऊर्जि- तस्य)	७१/२	अस्माकं सखि वाससी न (रुद्रस्य)	२३९/४
असिधारपथे नीधं शत्रु	३९१/१७		

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
अस्माकं जलजीविनां (आनन्ददेवस्य)	५२६/१	अस्या मुखेन्दावधरः सुधा	७६/१३
अस्माकमात्मभू (संग्रहीतुः)	११३/६	अस्या मुखश्रीप्राप्ति (संग्रहीतुः)	७९/६६
अस्माकं परमन्दिरस्य	४२१/२४	अस्या मुनीनामपि मोहपुरे	९०/८
अस्मानवेहि तलमानल	६४६/२	अस्या यदद्यादक्ष संविमज्य	७५/६
अस्मान्निचित्रवपुषः	६१७/९	अस्या यदास्येन पुरस्तिर	६८/१६
अस्माभिश्च	३७०/२९	अस्यारिप्रकरः शरश्च नृप	४०५/२६५
अस्मिन्कुञ्जे विनापि प्रक	४२/१०१	अस्या ललाटे रचिता सखी (भासस्य)	७१/६
अस्मिन्कोलिवने सुगन्ध	६३७/१०	अस्याश्चेदलकावली कृत	९६/६४
अस्मिन्दिग्विजयोद्यते पति	४०४/२५३	अस्याश्च सुरतं	२३८/२
अस्मिन्वसन्ते (कृष्णरामस्य)	१९८/३९	अस्याश्चेत्तुतिचौकुमार्यमधुना	६३/६१
अस्मिन्मोदवृन्दध्वनि		अस्यासिर्जुगः खकोश	४३३/११
(मण्डलीकराजस्य)	६२०/२६	अस्यास्तनिमा (सङ्ग्रहीतुः)	८६/५
अस्मिन्प्रकृतिमनोरे	८६/६	अस्यास्तनुस्यन्दनस्थि	७१/७
अस्य क्षोणिपतेः पदार्धपदया	४०१/२१७	अस्यास्तनौ विरहताण्डव	१०२/२२
अस्य दग्धोदरस्यार्थे किं	३८२/१	अस्यैव सर्गाय भवत्करस्य	८२/५
अस्य प्रयाणेपु समग्रप्रक्ते (नैपथीयचरिते)	४३३/५	अस्योर्वीरमणस्य पार्वणविधु	४४९/४८
अस्य श्रीभोजराजस्य	४१६/६	अलज्जालावलीढप्रतिवल (वेणी-	
अस्यां सखे वधिरलोक	६१४/२३	संहारस्य)	२४९/५०
अस्याः कचानां शिखिनश्च (श्रीहर्षस्य)	६८/१६	अलं ली (संग्रहीतुः)	४७६/३३३
अस्याः करकृच्छ्रणिष्ठत	७३/८	अलौघप्रचरेण रावणिरसौ	२४७/४३
अस्याः करस्पर्शनगर्धन	८२/४	अस्वाध्यायः पिकानां मद	२०७/५८
अस्याः कामनिवासरम्य	७५/५	अहयुवरवर्णिनीजनमदा	६१५/३०
अस्याः खलु ग्रन्थिनिबद्ध	८९/१	अहकार कापि व्रजवृत्तिन	२६४/५२
अस्याः पटी चारुतया महा	९१/११	अह जात्या	२४७/३३
अस्याः पीठोपविष्टाया अ	६९/२	अह किमम्बा किमभीष्ट	३७२/१६
अस्याः संयमवान्कचो	७१/११	अहं च त्वं च राजेन्द्र	५३४/२२
अस्याः सपक्षैरुग्विधेः	६८/१४	अहमपि परेऽपि कवय	५३/२६
अस्याः सर्गविर्षी प्रजापति (कालिदासस्य)	६३/५९	अहमस्मि नीलकण्ठ	६१७/१
अस्याः मुगन्धिनवकुङ्कु	७१/९	अहमस्मि नीलकण्ठस्तुप्ते	५९४/९३
अस्याः त्वेदाम्युविन्दु	२२४/९	अह लोकैर्निर्तमिन्याः (सङ्ग्रहीतुः)	८१/२
अस्ता भामसरोवरे भुज	१००/३१	अहमिव दिनलक्ष्मीः प्रोषित	३३६/१२
अन्ताननस्य भवतः एतु	६२९/५	अहमिह कृतविद्यो (दामोदरदेवस्य)	२७०/६२
अन्ता मनोहराकाङ्क्षरी (वररुचेः)	६८/१	अहमिह स्थितवत्यपि तावः	११७/१५
अन्तामरुतं दय वारम्भा	७९/७२	अहमेव गुहः मुदादणानां (कुव-	
अन्ता मनोहरा (संग्रहीतुः)	६८/१	लयानन्दे)	३२२/२१२
अन्ता भुगर्भाप्रतिष्ठ	७०/६६	अहं न जाने (कृष्णरामस्य)	५२२/१
अन्ता भुगर्भस्तान् न पूर्णि	७९/६३	अहं महानवायातः क	५४७/२
अन्ता भुगर्भस्य विजित्य	७९/६७	अहं चण्डसमीरण दारुण	५९५/७

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
अहितहितविचारशून्यबुद्धेः	३८३।६	आः क्रिमर्थमिदं चेतः सताः	३०३।७२
अहिभूषणोऽप्यभयदः	७।१७	(गोविन्दराजस्य)	३०३।७२
अहिरहिरिति संभ्रमपद	६०७।२	आः पाकं न करोषि पापि	२३५।५१
अहिरिपुपतिकान्तातात	५४१।९१	आः पात्री स्यामकृतक	११०।९१
अहेरिव गणान्दीतः परा	४८७।२२७	आः सर्वतः स्फुरतु कैर	६५७।१०
अहो एषां जंरं जन्म सर्व	६३२।१	आकण्ठदृष्टशिरसाभ्यामि	४५५।६
अहो कनकमहात्म्यं वक्तुं	३३०।१	आकर्णपलितः श्यामो (व्यासस्य)	२४६।९
अहो किमपि चित्राणि (देवेश्वरस्य)	३००।१	आकर्ण्य सरोजाक्षि वचः	१६५।१३
अहो कुटिलबुद्धीनां दुर्गाह	३१७।८९	(कुचलयानन्दे)	१६५।१३
अहो केमिहशी बुद्धिदायिणी (काव्य-	५६४।२	आकर्णितानि रसितानि	२१८।५
प्रकाशे)	५६४।२	आकर्ण्य गर्जितरवं धन(शाङ्गधरस्य)	६३१।३
अहो खलमुज्ज्वलस्य विप	३१६।४४	आकर्ण्य भूपाल यशस्वदीयं	४४७।११
अहो गुणानां प्रान्त्यर्थं यतन्ते	३५६।२५	आकर्ण्य स्मरयौवराज्य (त्रिविक्रम-	२१५।५६
अहो तृष्णावेद्या सकलजनता	३४९।५१	भटस्य)	६४०।३०
(क्षेमेन्द्रस्य)	३४९।५१	आकर्ण्यभिफलस्तुतिं जल	५७२।४
अहो दुर्जनसंसर्गात्मानहानिः	३४८।१	आकर्ण्य निव गां वमनिव	२५।३७
अहो धनानां महती विदग्धता	३४२।५३	(सिंहदत्तस्य)	२५।३७
अहो नक्षत्रराजस्य साभि	५८६।३	आकल्पं मुरजिन्मुखेन्दु	२४४।२
अहो पूर्ण	६०४।२	आकस्मिकस्मितमुखीषु	६०९।३१
अहो नु कष्टं सततं प्रवासः	३३४।४६	आकारः कमनीयताकुल	५०२।६८८
अहो प्रकृतिसादृश्यं श्लेष्म	३१६।६५	आकारः कारणं जन्तो	३३९।५
अहो प्रभावो वाग्देव्या य (राज-	२८२।१	आकारेण शशी गिरा पर	४८८।२४०
शेखरस्य)	२८२।१	आकारेणैव चतुरास्तर्क	४७१।१३२
अहो बत खलः पुण्यैर्पूर्वो (क्षेमेन्द्रस्य)	३१७।८२	आकाशस्य (सङ्ग्रहीतुः)	२७६।१
अहो बत महत्कष्टं विपरीत (व्यासस्य)	३१५।३९	आकाश-प्रसर प्रसर्पत	४३८।१
अहो बाणस्य संभ्रानं	२१९।३	आकाशभ्रम (सङ्ग्रहीतुः)	१४४।४
अहो महत्त्वं सहतामपूर्वं	३०७।१७३	आकाशमुत्पततु गच्छतु	३७७।८१
अहो मायाजालं	२६४।६२	आकाशवापीसितपुण्डरीकं	१४४।१५
अहो मोहो वराकस्य	६१९।३	आकाशात्पतितं पुनर्जल	७५।४
अहो रघुशिरोमणेरभिनव	४१९।१३	आकाशे नटनं सरोरुह	१७४।१०
अहो विनालं भूपाल भुवन	४४७।६	आकाशे पश्य	२१२।१२
(काव्यादर्श)	४४७।६	आकित्वन्यादतिपरिचया	३८५।६
अहो वैचित्र्यमेतस्य संसार	३५६।२९	आकुञ्च्य पाणिमशुचि मम	२५६।६१
अहो साहजिकं प्रेम दरा	४८७।२१५	(काव्यप्रकाशे)	२५६।६१
अहो वा हरे वा बलवति (भर्तृहरेः)	२६३।४२	आकुलश्लथपत्रिकुलाना (भारवेः)	१३५।२९
आ शतं नृपते	४७२।२३९	आकृतिप्रेम (सङ्ग्रहीतुः)	५७।९
आः कष्टं वनवाससाध्य (विहङ्गस्य)	६२८।३१	आकर इति पाठस्तु मले प्रमादात्पतितः	
आः कष्टमप्रहृष्ट्य शिष्टा अपि	२९६।१		

पद्यम्	पृष्ठ. संख्या	पद्यम्	पृष्ठ. संख्या
आकृष्टे कवचादहीन्द्र	४२१।३०	आचरति, तुर्जनो यत्सहसा	३२१।१७०
आकृष्टे शुचि कर्मुके रघु	४२२।४६	आचान्तकान्तिकनिद्रै	५०१।६६६
आक्रम्याज्जगिर्मस्कन्ध (माघस्य)	४३१।६०	आचुम्ब्य विम्बाधरमङ्ग	३२५।६
आक्रम्यैकामग्रपादेन जङ्घा (माघस्य)	४४०।८४	आच्छादितायत (माघस्य)	४५५।१
आक्रान्तपूर्वा रमसेन	४३८।५०	आच्छाद्य पुष्प (माघस्य)	४५६।२२
आक्रान्त मरणेन जन्म	२७१।६९	आच्छन्ने, भित्तिरेजसि	२१५।६१
आक्रान्तासु वसुधरासु	३०६।२३	आजन्मकल्पतरुकानन	६११।४८
आक्रान्ते शैशवेऽस्मिन्	८७।१३	आजन्मब्रह्मचारी पृथुल (मुरारे)	३४९।४८
आक्रोशितोऽपि सुजनो न	३०९।२१०	आजन्मसिद्धं कौटिल्य	३१५।२२
आक्षिपन्त्यरविन्दानि	१६६।१९	आजन्मस्थितयो महीरह	६९५।१
आक्षिपसि कर्मक्षणा	१६६।२५	आजन्मानुगतेऽप्यस्मिन्नाल	(३३१।६
आक्षेपवचनं तस्य न वक्तव्यं	४६०।१६	आजौ त्वद्वाजिराजिप्रखर	४३५।२७
आखुः कैलाशशैलं वृक्षयति	३२७।२९०	आजावसौ	४२६।२
आखुर्वाञ्छति...	१२।८३	आजामौलिषु	४३१।२
आख्यातनामरचना चतुः	५०।३३	आशां मन्मथ (कृष्णरामस्य)	१९८।४०
आख्यास्तदीयाः	६५८।२०	आशा कीर्तिः पालन	४७८।३५३
आख्याते हसितं पितामह	२७।११	आशामङ्गकरानराजा न	४१०।११२
आख्यायिकानुरागी व्रजति (क्षेमे- न्द्रस्य)	२५५।२	आशामङ्गो नरेन्द्राणां विप्रा	४८८।२५६
आगच्छतामपूर्णानां पूर्णा	६०५।१	आशामात्रफलं राज्यं ब्रह्म	४८६।२००
आगच्छद्भुत्सवो माति यथै	५०३।७१०	आटवी कोटि	५३७।५१
आगच्छन्सूचितो येन येना (सोमस्य)	१५३।१	आततायिन	४७५।२७४
आगच्छागच्छ सजं कुरु	४४४।४१	आतन्वाद्भिर्दिक्षु वलाग्र (माघस्य)	४४१।१०३
आगताः पाण्डवाः सर्वे	५४५।१	आतपे धृतिमता सह वध्वा (भारवेः)	१३८।४
आगतानगणितप्रतियाता (माघस्य)	१७०।२३	आताम्रतामपनयामि किल	१५६।२६
आगत्य प्रणिपातसान्नि	१६३।१७	आताम्राभा रोषभाजः (माघस्य)	४४०।७९
आगत्य संप्रति वियोग (काव्यप्रकाशे)	९०।७	आताम्रे नयने स्फुरत्कुच	३९।५९
आगमरूपविचारिण्याधि	२९८।२	आत्मे सीमन्तरत्ने मरकति (खण्ड- प्रशस्तौ)	४४४।४३
आगमिष्यन्ति ते भावा ये भावा	३४६।३	आत्मनश्च परेषां च यः	४७१।१३९
आगुह्यद्विरिक्तजङ्घर	४४२।१२०	आत्मजन्मा (सङ्ग्रहीतुः)	६०७।११
आग्निवाजप्रवीणप्रबलमृग	४१५।१	आत्मजाऽऽदि (सङ्ग्रहीतुः)	३८१।२
आधूर्णितं पद्मलमाक्षि	७२।२५	आत्मन्यस्य समुचितकृत	४०५।२६२
आघ्रातं कमलं प्रियेण	९७।२	आत्मबुद्धिः सुखायैव गुरु	४८३।९४
आघ्रातं परिलीढमुग्रनख	६०१।१२	आत्माधीनशरीराणां स्वपतां (व्यासस्य)	३४६।७
आघ्रायाघ्राय गन्वं विकट (मयूरस्य)	५७३।१	आत्मानमम्भोनिधिरितु	६१६।१४
आचस्महे तव किमद्यतनी	५९६।१	आत्मानं प्रथमं राजा विजये	४६६।४
		आत्मैव तातस्य चतुर्षु	७५।८

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
आत्मोदयः परग्लानिः (माघस्य)	४६९।७०	आधाराय धरावकागविषये (भूमिधरस्य)	३४०।४१
आदर्शः शिक्षितानां ...	३१४।२८३	आधिब्याधिगतैर्जनस्य ...	२७१।७०
आदरेण यथा स्तौति ...	२७४।१२३	आधोरणाङ्कुगमयात्कारिकुम्भ	३७७।८६
आदर्शाश्च शशाङ्कमण्डल ...	४०९।११	आधोरणानां गजसनिपाते (कालिदासस्य)	४३८।२८
आदातुं सकृदीक्षितेऽपि ...	१०४।५६	आध्मातोद्धतदावह्नि (क्षेमेन्द्रस्य)	२११।१
आदाने विनश्यन्ति ...	५५३।४६	आननं मृगशावाक्ष्या वीक्ष्य ...	७७।८
आदानपानलेपैः ...	५८।२८	आननानि हरिणीनयना ...	१४५।३५
आदानस्य प्रदानस्य कर्त ...	४९२।३६१	आननैर्विचकसे हृषिताभि (माघस्य)	१७१।३९
आदाय चापमचलं (काव्यप्रदीपे)	७।२०	आनन्दधामनि (श्रीगङ्गासहायस्य)	३७।४२
आदाय बहुलगन्धानधी (साहित्य- दर्पणे) ...	१८७।६	आनन्द कचिदञ्च मुख ...	२४२।१६
आदाय मांसमखिलं स्तन ...	२५०।२२	आनन्दं कुमुदादीनामिन्द्रुः ...	१४४।९
आदाय वारि परितः (भट्टेन्दुराजस्य)	५९८।२३	आनन्दममन्दमिमं कुव (रुद्रस्य)	१०६।२६
आदायबकुल (साहित्यदर्पणे) ...	५७५।१	आनन्दमन्थरपुरंदरयुक्त (वृत्तिवार्तिके)	१०।१५
आदायादाय मुक्तास्तदनु ...	४१७।३	आनन्दमात्रमकरन्द ...	३।२१
आदायामृतपूर्णमर्कचष ...	१५०।११४	आनन्दमादधतमायत (राघवचैतन्यस्य)	३७।४०
आदावञ्जनपुञ्जलिमवपु (काव्यप्रकाशे)	१२८।९९	आनन्दमृगदावाग्निः शील ...	३६८।१६
आदावेव गजेन्द्रमौलि ...	४३६।१९	आनन्दयति कोऽन्यथ ...	५५४।५
आदिकवी चतुरास्यौ कम ...	२८३।८	आनन्दश्रुतिः समाधिषु ...	९।४
आदित्यचन्द्रावनला ...	५०९।८८६	आनन्दश्रुतिरात्मनो नय ...	३७२।१८
आदित्यस्य गतागतौ ...	२६६।८२	आनन्देन यशोदया सम (चूलितकभट्टस्य)	२६।१८५
आदित्याः किं दशैते प्रलय (कलशस्य) ...	२३।२०	आनम्राः स्तवकभरेण ...	६११।४०
आदिमध्यनिघनेषु सौहृदं ...	३०६।१६३	आनीलां करपलवैरप ...	१५०।११५
आदिमध्यान्तरहितं दशा ...	२३।२	आनेतुं न गता किमु प्रिय ...	२४६।६
आहता नखपदैः परिरम्भा (भारवेः)	१७३।१२	आन्तरमिव बहिरिव हि ...	५०।२६
आहृष्टिप्रसरात्प्रियस्य (अमरकस्य)	२४५।७	आपत्समुद्धरणधीरधियः ...	३५१।१३
आदौ गृहीतपाणिः पश्चा ...	५२१।८	आपल्लु मित्रं जानीया ...	४९४।४४५
आदौ धर्मे प्रमाणं विविध ...	२९८।५	आपल्लवे हि महतां शक्ति ...	३०३।८८
आदौ न वा प्रणयिनां ...	५१२।९५०	आपदर्थं धनं रक्षेद्द्वारा ...	४९१।३५५
आदौ प्रेमकषायिता हर ...	१९।२३	आपदर्थं धनं रक्षेन्महतां ...	५०१।६४२
आदौ रक्तं पुना (सङ्ग्रहीतुः) ...	४४।१	आपदां कथितः पन्था ...	४९३।४१२
आदौ लज्जयति कृतं मध्ये ...	३२१।१७३	आपदामापतन्तीनां हितो ...	५००।६२९
आदौ वेश्या पुनर्दासी पश्चा ...	२५४।१०	आपादि मित्रपरीक्षा शू ...	५०४।७५५
आदौ हालाहलहुतमुखा ...	११७।३०	आपदि येनोपकृतं येन ...	५०५।७७९
आद्यः कोपस्तदनु मदन ...	१२५।५७	आपद्रतः खलु महाशयचक्र ...	३०८।१९६
आद्येन हीना जलधाम ...	५३०।३८	आपद्रतं हससि किं द्रविणान्ध ...	३३१।१९
आघाय कोमलकराम्बुज ...	९९।१२	आपद्युन्मार्गगमने कार्य (माघस्य)	४९५।४८४
		आपन्नाश्चाय विबुधैः कर्त ...	४९७।५३७
		आपन्नसहितं (संग्रहीतुः) ...	४७५।२७१

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
आपरितोषाद्विदुषां न साधु (शाकुन्तले)	५०४।७४६	आयाञ्चतुर्थभागेन व्यय	... ४६८।५३
आपस्काराल्लग्नस्य भूमि ...	४४०।८२	आयातं सखि ...	... १५४।३
आपाटलैः प्रथममङ्कुरितै ...	१८४।१६	आयातः कुमुदेश्वरो वि	... १५९।१६
आपाण्डु पीनकठिनं वर्तुलं ...	५२९।१०	आयान्तं गुणिनं ...	... ४७६।२८४
आपाण्डुरा शिरसिजाह्निके ...	२५६।६३	आयातस्ते समीपं तव गुण	... ४०९।१
आप्याताल्लगामीरे मज्जति... ..	६२४।११	आयाताः सखि वर्षा वर्षा	... २१२।७
आपुंस्त्राग्रममी शरा मनसि ...	११३।२४	आयाता जलदावली ...	... १९४।२
आ पुष्पप्रसवान्मनोहर (भोजदेवस्य)	६४१।३	आयाता मधुयामिनी यदि	... ११८।३९
आपूरितमिदं श्यामतमसं ...	१४०।५	आयाता मधुरजनी मधु	... १९७।१२
आपूर्येत पुनः स्फुरच्छफ ...	६०५।१८	आयातासि विमुख वेपथु	... २३४।४७
आपेदिरेऽम्बरपथं परितः ...	६०४।७	आयाति याति पुनरेव ...	... १३८।८
आपो विमुक्ताः क्वचिदाप ...	५९१।३३	आयाति श्रियमञ्जसा ...	... ६४।६५
आषड्कृत्रिमसटा जटिला (भल्लटस्य)	६२२।३१	आयाते च तिरोहितो ...	... ५१९।१०५१
आबध्नन्परिवेषमण्डलमल (त्रिविक्रमभट्टस्य)	७५।३	आयते दयिते मनोरथ ...	... १७८।४०
आवाख्यं पतिरेष मे जगदिदं ...	४२२।३७	आयाते दयिते मरुस्थल (अद्भुतप-	
आभाति बालिकेय पाणिस्य ...	१७५।३	प्यस्य) ...	... १५४।२
आभाति शोभातिशयं ...	६८।७	आयाते श्रुतिगोचर प्रिय	... १९४।१५
आभुग्रां गुलिपल्लवौ कचभरे (सिङ्गापिदेः)	७०।६	आयातो दयितस्तवेति	... १५३।५
आभ्यां कुचाभ्यामिमिकु ...	८४।३४	आयातो भवतः पितेति (उत्कटस्य)	... ५७४।३६
आमन्त्रणजयशब्दैः प्रतिपद (क्षेमेन्द्रस्य)	२५५।२९	आयान्ति यत्र (सङ्ग्रहीतुः)	... २८।१
आमरणादपि विरुत कुर्वा ...	६१९।४	आयान्त्या दिवसश्रियः ...	... १९१।२०
आमरणान्ताः प्रणवाः कोपा ...	३०२।४७	आयामिनोस्तदङ्गोरक्ष ...	... ७२।१८
आमीलजवनीलनीरज ...	९२।३	आयासशतलब्धस्य प्राणे	... ३३७।१५
आमीलिताल्लसविवर्तित... ..	१७७।३१	आयुः कर्म च वित्त च	... ४९४।४२८
आमुष्मिकैहिक ...	१९२।११	आयुः कल्लोललोलं कति	... २७१।७४
आमूलं क्वचिदद्भुता क्वचि ...	४५९।११	आयुर्दानमहोत्सवस्य विनत	... ४१०।१
आमूलाग्रनिबद्धकण्टक... ..	६४३।३	आयुर्वर्षशतं नृणां परिमित	... २७०।६६
आमूलान्तात्तायकेनायतेन (माघस्य)	४३९।६६	आयुर्वायुव्ययितनलिनी	... २६४।५४
आमृशान्द्रिभितो बलिबीची (माघस्य)	१७३।२०	आयुर्वित्तं गृहच्छिद्रं मन्त्र	... ४८६।२०४
आमोदीनि सुमेदुराणि च ...	६४४।१	आयुर्वेदकृतान्धासः सर्वेषां	... ४६१।२
आमोदैर्मस्तो मृगः किस ...	६३४।२६	आयुर्वृद्धिसुपैतु ...	... ४०३।२४३
आमोदैस्ते दिशि दिशि ...	६३५।१३	आयूरेखां चकारास्याः ...	... ८३।२
आम्नायानामहान्त्या वा (दण्डिनः)	५६६।१४	आरब्धे दयितामुखप (मुरारेः)	... ८०।८९
आम्र यद्यपि गता दिवं ...	६३९।११	आरभन्तेऽल्पमेवाश्वाः कामं (माघस्य)	... ३०१।२१
आम्रे पल्लविते स्थित्वा ...	१९६।६	आरभ्यते न खलु विप्र ...	... ३०९।२०८
आयताग्रसितरश्मिनिव ...	१५२।१५३	आरम्भगुर्वा अयिणी ...	... ५०७।८२६
आयताङ्गुलिरभूदातिरि (माघस्य)	१७३।२६	आरात्कारीषवहेर्विष ...	... २२६।३
आयस्ता कलहं पुरेव ...	२४३।१८		

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
आराधयितुः ...	२३८/८	आलीभिः शपथैरनेक ...	२४४/११
आराध्य भूपतिमवाप्य ततो ...	२७१/८४	आलीभिः सह भापितं ...	१२९/३
आराध्यमानो बहुभिः प्रकारैः ...	३२२/२३५	आलेख्यस्थं ...	२५/५८
आरामाधिपतिर्विवेकवि ...	५९४/८७	आलोकत्रस्तनारीकृत (दिविरकिशोरकस्य) ...	५७३/१
आरामाभरणस्य पल्लव ...	५९३/६७	आलोकमार्गं सहसा व्रज (कालिदासस्य) ...	४३५/१
आरामोऽयमनर्गलेन बलिना ...	६२६/३८	आलोकवन्तः सन्त्येव (प्रह्लादनस्य) ...	५८६/१
आरुह्य शैलशिखरं त्वद्वद ...	१६६/२३	आलोकान्तप्रतिहततमो ...	३९९/१८८
आरूढः पतित इति स्व (माघस्य) ...	२१०/५३	आलोकैरतिपाटलैरच ...	१८७/६६
आरूढक्षितिपालभाळ ...	४३६/२१	आलोक्य चन्द्रमसमभ्यु ...	१५१/१३३
आरूढो मलयानिल ...	२०१/१०३	आलोक्य चिकुरानिकरं ...	९३/१०
आरोग्यं विद्वत्ता सजन (दामोदर- गुप्तस्य) ...	५०५/७५७	आलोचनं च वचनं च ...	२६८/१४
आरोग्यमानुष्यमविप्र ...	५०७/८२४	आलोलामलकावलिं स (अमरकस्य) ...	१८०/१८
आरोपिता शिलायामश्मेव ...	२३२/८	आलोलैरुपगम्यते मधु ...	६०/६५
आरोपिता (संग्रहीतुः) ...	४७६/३०९	आवर्तः संशयानामविनय ...	२२९/८३
आरोप्यते शिला शैले ...	४९५/४७५	आवर्तस्तान् विनामिस्ते ...	१६६/२०
आरोहतु गिरिशिखरं तदनु ...	३७५/५०	आवर्तश्चोभा नतनाभि ...	२०८/६
आर्ता देवान्नमस्यन्ति तपः ...	४८५/१७२	आवर्त्य कण्ठं सिचयेन स ...	६९/३
आर्तानामिह जन्तूनामार्ति ...	३९१/१२	आवासः क्रियतां गान्धे ...	४९०/३००
आलक्ष्यदन्तमुकुलानानि ...	३७२/१७	आवासेऽस्मिन् विदग्धा (संग्रहीतुः) ...	२१७/१७
आलपति पिकवधूरिव ...	९३/११	आवासोऽस्तु कपक्षिणः कल ...	१३७/७१
आलम्बे जगदालम्बे (मल्लिनाथस्य) ...	३/१	आवासो विपिनायते प्रिय (जयदेवस्य) ...	१२६/७३
आलम्ब्याङ्गणवापिकापारि ...	१२८/९७	आ विन्व्यादा हिमाद्रेर्वि ...	४१५/१
आलस्यमपि ...	३६६/२३	आविर्भूतानुरागाः क्षण ...	५१९/१०५७
आलस्यं स्त्रीसेवा ...	५०६/७९४	आविर्भूते शशिनि तमसा ...	१६३/१
आलस्य स्थिरतामुपैति ...	३२९/३६	आविशद्भिरुदजाङ्गणं मृगै ...	१३४/१९
आलस्यं हि मनुष्याणां शरी ...	३५९/१७	आवृणोति यदि सा मृगी ...	६५/२४
आलस्योपाहता विद्या पर ...	४८६/१८१	आवृण्वतो लोचनमार्गं ...	४३७/२६
आलानं जयकुञ्जरस्यदृषदां (कान्धप्रकाशे) ...	४०२/२२८	आवृतापि निरन्तरम् ...	१७३/१७
आलपं कलकण्ठिका न ...	६३०/२२	आशङ्क्य प्रणतिं पटन्त (भीमस्य) ...	२४३/२०
आलपान्मूषिलसो विर ...	६८/६८	आशा गृहीता ...	३४९/३८
आलपैर्मयुरैश्च काश्चिद ...	२२९/८०	आशा नाम नदी मनोरथ (मर्वहरेः) ...	२६१/७८
आलिङ्गन्ते मल्लजयतरु ...	२०२/९	आशा नाम मनुष्याणां काचि ...	२६५/७८
आलिङ्गन्तो बहुधा निजखुर ...	४५४/१	आशा निष्ठा प्रतिष्ठा मम ...	२६८/१३६
आलिङ्गसे श्वारुलतां लव ...	२६१/१२८	आशा वलवती किञ्च नैराश्यं (ज्यासस्य) ...	३४८/२४
आलिङ्गिताः परैर्यान्ति ...	३३१/५	आशाया ये दासास्ते दासाः ...	३४८/३०
आलि गालिशतया वलि ...	११६/११	आशावलम्बोपचिता न कस्य ...	३४९/३७
आलिचालितपद्मिनीदल ...	१०५/६३		

अकारादिपद्यानुक्रमणिका ।

(३३)

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
आद्यासु राशीभवदङ्ग (मङ्गिनाथस्य)	५१११	आशिष्ये सुखितो गृहीति विहितो	३५०५८
आद्य लङ्घितवतीष्टकरा (माघस्य)	१७३१२५	आसीदङ्गाऽववायः ...	४२६११
आ शैलन्द्राच्छिलान्तःस्त्व ...	४०७१३००	आसीताग्रमयं शरीरमधुना ...	३३७१८८
आशैव राक्षसी पुंसामाशैव ...	३४८११५	आसीत्पूर्वं विमलजलधौ ...	६०२१३
आश्वर्यं कथयामि (कृष्णरामस्य)	५२७११	आसीत्सत्ययुगे बलिस्तदनु ...	३८५१३
आश्वर्यं समराम्भरे रिपुयशः ...	४३३११३	आसीदासीमभूमाविलय ...	४०७१२९१
आश्रयः कियतामेष तरुः ...	५९०१९	आसीनः शयितः स्थितः ...	१११११०५
आश्रयवशेन सततं गुरुता ...	३६५११२	आसीने पूणि तूष्णी (लक्ष्मणख-	
आश्रयितव्यो नरपति ...	४७७१३३२	ण्डप्रशस्तेः) ...	१२१९
आश्रितानां भृत्यै स्वाभि ...	४९५१४७१	आसीनैः स्वं विमानं (सङ्ग्रहीतुः)	१७१५
आश्रित्य नून (अप्पयदीक्षितस्य)	२६१४२	आसुरं कुलमनादरणीयं ...	५०६१८०९
आश्लिष्टभूमि रसितारमुच्चै (माघस्य)	४५५१३	आसे चेत्स्वगृहे कुटुम्बभरणं ...	३३६१८३
आश्लेषचुम्बनरतोत्सव (गुरारेः)	१७२१२	आस्तां दूरेण (सङ्ग्रहीतुः)	१७६१२
आश्लेषश्रेष्ठा रतिरङ्गनाना ...	१८३१५	आस्तां विश्वसनं सखीषु ...	२३५१६१
आश्लेषाघरविम्बचुम्बन (शूरवर्मणः)	११११६५	आस्तां गाढतरानुशीलन ...	६४०१३७
आश्लेषे प्रथमं क्रमेण विजि ...	१७२१६	आस्तां तावत्किमन्येन ...	२२७१२९
आश्लेषे सुन्दरीणां (सङ्ग्रहीतुः)	६०१६९	आस्तां तावद्विगन्त ...	३६८१५७
आश्वसज्जहमक्तीनामेक ...	३९२१३२	आस्तां तावदहो समुद्र ...	५९९१३९
आश्वस्य पर्वतकुलं तप ...	५९११४४	आस्तां तावद्वचनरचना ..	१३११२४
आषाढी कार्तिकी माघी ...	५२१११	आस्तां दूरतया तदीय ...	११११११३
आसंसारान्निमुवनमिदं ...	२६४१६१	आस्तां दूरेण विश्लेषः प्रिया ...	१७६१२
आसक्ताः प्रतिकोटं विप ...	५९३१७५	आस्तामकण्टकमिदं वसु ...	२६२१३६
आसन्नतामेति मृत्युराद्यु ...	२६९१४३	आस्तामन्यस्तुजनाः परो ...	३०५१११५
असन्नमार्गमतिक्रम्य ...	१०७१४७	आस्तीर्यन्तामुपान्ते वन ...	४५८१७
आप्तसन्नमेव नृपतिर्भजते ...	४७८१३६२	आस्तुतेऽभिनवपल्लव (माघस्य)	१८०११५
आसतां गुणिन ...	३५६१५	आस्ते दामोदरीयामिय ...	४५२१८५
आसन्नामवलम्ब्य केसर ...	१२०१२१	आस्ते विभुः परमनिर्झुत ...	५८७१२६
आसन्नानुरतो भावान्दर्शयि (न्यासस्य)	३४८१२६	आस्थामालम्ब्य नीतेषु (भारवेः)	३०३१७०
आसन्त्यावन्ति याच्यासु ...	५९०१४	आस्थितः स्थगितवारिद (भारवेः)	१३५१३०
आसां व्रतमतीवाङ्गोर्यस्तु ...	७११३	आस्माकी युवतिदृशा (माघस्य)	२०९१४९
आसां जलस्फालनतप (कालिदासस्य)	२०८१५	आस्थग्रीजित (सङ्ग्रहीतुः)	१००१३६
आसादितस्य तमस्य (माघस्य)	४५५११३	आस्थं यस्याः सुधांशु ...	२६९१२२
आसादितप्रकटनिर्मल (साहित्यदर्पणे)	२२०१४७	आस्थं सहास्थं नयनं सल ...	५८१४०
आसाद्यापि महोदधि ...	३७८१११२	आस्थे पूर्णसुधानिधि (सङ्ग्रहीतुः)	१११२९
आसाद्याप्रवनीमिमां ...	६१५१३७	आस्थेन्दोः परिवेषक ...	९२१२
आसायं सलिलमरे सवि ...	७७११३	आस्वादितोन्मुक्त (सङ्ग्रहीतुः)	७०११
आसारेण न हर्म्यतः प्रिय ...	२१५१६३	आस्वादितं स्वादुमरन्द ...	१९७१२१
		आस्वादितद्वयिताधर ...	४७११५

१ आस्तामिति पाठो मूले प्रमादात् पठितः ।

पद्यम्	पृष्ठे. संख्या	पद्यम्	पृष्ठे. संख्या
आस्वाद्य निर्विशेषं विरहि ...	२१२।११	इतो गङ्गाभङ्गा (कृष्णरामस्य) ...	५२४।१
आस्वाद्य स्वयमेव वन्मि ...	३४५।४४	इतस्ततो वातविधूतचञ्च ...	४३८।४७
आस्वाद्यात्र मधूनि षट्पद ...	६१३।७१	इतस्त्रसद्विद्रुतवैरिभूभृत ...	४४३।९
आस्वाद्यैष कषायमङ्कुर ...	३६४।१३	इतो न किञ्चित्परतो न ...	२६२।३३
आहतं कुचतटेन तरुण्याः (माघस्य)	१७६।१९	इतो विद्युत्पुञ्जस्फुरितमस (गोविन्द-	
आहत्याहृत्य मूर्च्छां द्रुत (मयूरस्य)	५१२।१	राजस्य) ...	१३०।२०
आहवे जगदुदण्डराजमण्डल ...	४१४।१	इतो विद्युद्वल्लीविलसित ...	१०३।३८
आहवेषु च ये ज्ञाताः स्वाम्यर्थे ...	४७१।१५१	इत्थं तल्पतलाधिरोहण ...	१७६।२०
आहारः फलमूलमात्र ...	२६७।९७	इदं तावच्चित्रं ...	२५३।२०
आहारे बडवानलश्च शयने ...	३८४।१८	इदं ते केनोक्तं (कान्यप्रकाशे) ...	८३।८
आहारे विरतिः समग्र (राजशेखरस्य)	१२१।२५	इदं दूर्वाकाण्ड ...	१५७।४४
आहारे शुचिता ध्वनौ ...	३७९।११३	इदं विश्वं कुटुम्बो न ...	३५३।३
आहारो द्विगुणः स्त्रीणां ...	४९३।४१६	इदं युगसहस्रस्य भविष्य ...	२६९।४१
आहिते नु मधुना मधुरत्वे (भारवेः)	१७२।६१	इदं वक्त्रं साक्षाद्विरहित ...	९५।४२
आहूतेषु विहंगमेषु (भट्टस्य) ...	५१९।१०५३	इदं तल्लेहसर्वस्वं सममाह्वय ...	३७२।३
आहूतोऽपि सहचरैरमी (भवोः) ...	२२४।१	इदं तावच्चित्रं यदवनितले ...	२५३।२०
आह्निकोत्ताप ...	१४०।१	इदं दूर्वाकाण्डद्युतिशुषि ...	१५७।४४
आहृत्य रक्ष्यमाणाऽपि यत्नेना ...	३६९।१८	इदं नभसि भीषणभ्रमदु (वासुदेवस्य)	१४१।३०
आह्वानं किं भवति हि ...	५६१।१०१	इदं नृपप्रार्थिभिरुज्झितो ...	३९६।१२७
इक्षुदण्डास्तिलाः शूद्राः ...	४९१।३३४	इदमनुचितमक्रमश्च पुंसां (कान्यप्रकाशे)	५६४।१०
इक्षुर्धन्वशराः प्रसून ...	५६।२९	इदं परमसुन्दरं (सङ्ग्रहीतुः) ...	६६।४२
इक्षोरप्राक्रमशः पर्वणि ...	३०४।११०	इदमपदु कपाटं जजरः (कृष्णमिश्रस्य)	६१८।९
इक्षिताकारतत्त्वज्ञो बलवा ...	४६४।१	इदमयुक्तमहो महदेव ...	२२३।२०
इच्छतां सह वधूमिर (भारवेः) ...	१३८।६	इदमशिशिरैरन्तस्तापाद् ...	१०९।७७
इच्छति शती सहस्रं ससहस्रः ...	३४९।३३	इदमाभाति गगने भिन्दानं ...	१४४।१०
इच्छेच्चोद्विपुलां मैत्री जीणि ...	४८७।२३४	इदमिदमिति भूखं प्र (माघस्य) ...	२०२।११
इच्छां सुन्दर... ...	४२७।२	इदमीदृगुणोपेतं लब्धाव (भारवेः)	३६४।६
इच्छेद्यादि (सङ्ग्रहीतुः) ...	४७५।२७८	इदमेव कलेरस्य (जयपुरविलासे)	५२०।१
इच्छेद्यस्तु सुखं निवस्तु ...	४७९।३७४	इदमेव नरेन्द्राणां स्वर्गद्वारं ...	४६९।६८
इतः पौरस्त्यायां ककुभि ...	१८५।३९	इदं हि माहात्म्यविशेषसूचकं (मेण्ठकस्य)	३०८।१९१
इतः शुक्ला चन्द्रद्युतिमि ...	१८५।३७	इदं मघोनः कुलिशं धारा (दण्डिनः)	२५८।१
इतः स्वपिति केद्यवः कुल (भर्तृहरेः)	५९९।३२	इदं परमसुन्दरं तनुपुरं ...	६६।४३
इतरकर्मफलानि यदृच्छया ...	२९४।४७	इदानीं तीवामिदं हव (पुष्टिकस्य)	११७।२७
इतरदेव वहिर्मुखमुच्यते (भट्टकल्लटस्य)	३२३।२२६	इदानीं सन्तु ...	२८२।३
इतश्चेतश्चाद्रिर्विचटिततटः ...	४४३।१९	इन्दीवरं लोचनयोस्तुल्यौ ...	७२।२२
इतस्ततो वान्ति (कृष्णरामस्य) ...	२५९।४	इन्दीवरदलस्याममिन्दि ...	३६।१
इतस्ततोऽस्मिन् (माघस्य) ...	४५५।८	इन्दीवराक्ष्याः स्फुट ...	५४०।८४
		इन्दीवरेण नयनं मुख ...	१५६।२७

पद्यम्	पृष्ठे. संख्या	पद्यम्	पृष्ठे. संख्या
इन्दुः किं क कलङ्कः (काव्यप्रकाशे)	१६६।२२	इयत्येतस्मिन्वा निर ...	६५८।२१
इन्दुः प्रयास्यति विनङ्क्यति ...	६२१।५	इयमैसी तरलायतलोच ...	९८।८
इन्दुं कैरविणीव कोक (राघवचैतन्यस्य)	१२९।५	इयमियं मयदानवनन्दिनी ...	२५०।२०
इन्दु निन्दति चन्दनं न सहते मल्ली	४४९।४०	इयमुदरदरी दुरन्तपूरा ...	३८३।७
इन्दुं निन्दति चन्दनं न सहते विद्वेष्टि	४४९।४१	इयमुन्नतसस्वशाकिनां (देवेश्वरस्य)	३०६।१६१
इन्दुं निन्दति तत्करो ...	५१८।१०३६	इयं पल्ली मिल्लैरनुचित ...	६१८।१२
इन्दुं निन्दतु नाम वाथ ...	८९।४७	इयं प्रीतिर्वल्ली हृदय ...	५१४।९८८
इन्दुप्रमारसविदं विहगं (देवेश्वरस्य)	२७९।१	इयं बाला वल्ली मृदुकिंस ...	६३३।१७
इन्दुरिन्दुरिति किं दुरा ...	१४५।२६	इयं भुजगिनीभिता ...	९९।२५
इन्दुर्यत्र न निन्द्यते न ...	२३५।४९	इयं मुखाम्मोहहर्षानि ...	२६८।१३
इन्दुर्यद्युदयाद्रिमूर्ध्नि न ...	५८९।५५	इधुत्रयेणैव जगत्त्रयस्य ...	७२।२३
इन्दुर्लित इवाञ्जनेन जडिता ...	९७।७७	इह किं कुरङ्गशावक केदारे ...	६२७।४
इन्दुस्त्वग्रशसा जितोऽवनि ...	४००।२०७	इह जगति रतीशप्रक्रिया ...	२४०।२३
इन्दोरस्य त्रियामाश्रुवति ...	१५२।१४५	इह तुरगशतैः प्रयान्तु ...	२९१।२३
इन्दोरैककलाया वद्रेणो ...	१५१।१५०	इह नगरे प्रतिरभ्यं भुजङ्ग ...	२३२।१३
इन्दोर्लक्ष्म त्रिपुरजयिनः (राजशेखरस्य)	४४८।३२	इह निचुलनिकुल्ले वध ...	२२२।२
इन्द्रः प्रभुत्वचिचो दिशि ...	४३५।२६	इह पुरोऽनिलकम्पित ...	५३२।१३
इन्द्रस्याशुचिशूकरस्य च ...	२७६।१५४	इह मधुपवधूनां पीत ...	२००।९१
इन्द्रात्प्रभुत्वं ज्वलनात्प्र ...	४६०।१७	इह रूपमात्रसारे चित्र ...	६१०।१८
इन्द्राद्या लोकपाला हरि ...	५२८।१	इह भुवि कलयन्ति ...	३६७।४०
इन्द्रो यमोऽसि वरुणोऽधि ...	६५७।९	इह मुहुर्मुदितैः (माघस्य)	४५६।२३
इभ्या यदि ...	३३१।१	इह विचरन्ति किराता (संग्रहीतुः)	६२७।३
इभं तिलमुमा (संग्रहीतुः)	२७६।८	इह वटवृक्षे यक्षः प्रति ...	२३२।५
इयं चिद्रूपाऽपि ...	१४।१	इह समदशकुन्ताक्रान्त ...	४५७।४
इयं तावल्लीला ...	६४९।३	इह सरसि सवर्षं मञ्जु ...	६१२।५३
इमे तारुण्यभीनवपरि ...	६६।३५	इह सर्वस्वफालिनः कुल ...	२३८।३
इयं यथासि द्विषतः सुधा ...	४४७।१४	इह सामान्यानु (कृष्णरामस्य)	२५५।३२
इयं व्याघ्रायते बाला भू ...	६१।८	इह स्फुटं तिष्ठति नाय ...	१६३।२
इयं सुनयना दासी कृत (चन्द्रालंकारे)	७७।९	इह हि नववसन्ते मञ्जरी ...	२००।९३
इयं सुरतरङ्गिणी न पुन ...	२३७।१५	इहानेके सन्तः सततमुप ...	३११।४४९
इयं सुस्तनी मस्तकन्यस्त ...	९८।९	इहाविद्येन पथातिवक्रः ...	७५।५
इयं सृष्टा चञ्चलकनक ...	८९।२५	इहोद्याने संग्रहह ...	६३३।१५
इयती जगती कियती भ ...	४३२।७	इह्यस्य भवतः कथमे ...	१७७।२२
इयत्यप्येतस्मिन्निरवधि (आदित्यदत्तस्य)	३४०।३८	इर्ष्यां वृणी त्वसन्मुष्टः ...	४९०।३०२
इयत्यामापि सामग्र्यां सुकृतं ...	३८१।९	इंशः करस्थीकृतकाक्ष ...	३७६।५८
इयत्यां संपत्तावति च ...	६०४।८	इंशराः पिशुनान्वाश ...	५०२।६७५

१ निन्दत इति मूले पाठस्तु प्रमादात् पतितः ।

१ इदमसाविति मूले पाठस्तु प्रमादात् पतितः ।

पद्यम्	पृष्ठे. संख्या	पद्यम्	पृष्ठे. संख्या
ईषत्कम्पयोधरे गुरु (शिवदासदेवस्य)	१७८/५०	उत्कर्षवान्निजगुणो यथा ...	३०५/१२१
ईषन्मीलितदृष्टि मुग्ध (जयदेवस्य)	१७८/४३	उत्कूजन्तु वटे वटे बत ...	६१६/१४
ईषल्लब्धप्रवेशोऽपि खेह ...	३१६/६६	उत्कृत्य ज्वलितां शवात्क ...	२५९/८
उग्रत्वं च मृदुत्वं ...	४७०/१०९	उत्कृत्योक्त्य कृति प्रथम(भवभूतेः)	२५९/१०
उग्रग्राहमुदन्वतो जल ...	५२८/२	उत्क्रान्तानामामिषायोप (माघस्य)	४४१/१०२
उग्ररूपं कुचद्वन्द्वं हार ...	१७६/३	उत्क्षिप्तं करकंकणद्वयमिदं ...	२४१/९
उचितं गोपनमनयोः कुच ...	१६६/२७	उत्क्षिप्तमुच्छ्रितं (माघस्य)	४५५/६
उचितं नाम नारङ्गाणां ...	६४५/१	उत्क्षिप्ता अपि हस्तीन्द्रैः ...	४३७/१४
उचितमनुचितं वा कु ...	५१३/९७३	उत्क्षिप्य करिमिदूरं मु ...	४३७/१५
उच्चित्य प्रथममवस्थितं (जयमाधवस्य)	२०१/५	उत्क्षिप्योच्चैः प्रस्फुरन्तं (माघस्य)	४४०/७६
उच्चैःस्थानकृतोदयैर्वहु (त्रिलोचनस्य)	५८८/४५	उत्खातच्छिन्नसंध्याखण ...	१४२/४२
उच्चैः कल्याणवाही कर ...	४०८/३०७	उत्खातदैवतमिवायतनं (देवेश्वरस्य)	२५०/२१
उच्चैर्महारजत (माघस्य)	४५७/९	उत्खातं निधिशङ्कया क्षिति ...	३५०/५२
उच्चैरध्ययनं पुरातनकथा ...	३८२/४	उत्खातान्प्रतिरोपयन्कुसु ...	४६०/१८
उच्चैश्चरतु चिरं (भागवतश्रीजय- वर्धनस्य)	६०२/२	उत्तंसः केफिपिच्छैर्मरकत ...	१४३/२२
उच्चैस्तालखेलन्दुजवन (मेरीभां- कारस्य)	१७/९	उत्तंसकौतुककरसेन विलासि (उत्पल- राजस्य)	६३९/१६
उच्चैस्तालभाण्डस्थल ...	७४/३३	उत्तंसेषु न नर्तितः क्षिति ...	६०१/१३
उच्चैरेष तरुः फलं च विपुलं ...	६४१/१	उत्तमोऽयमुत्तरगमः शिखि ...	२०७/५५
उच्चैर्ब्रह्माण्डपिण्डद्वितय (मेरी- भांकारस्य)	४१२/८	उत्तमं सुचिरं नैव विपदो ...	३०३/६६
उच्चैस्तारादम्बरशैलमौले ...	३९/३	उत्तमं स्वार्जितं मुक्तं ...	४९०/३२६
उच्चैस्तारां (कृष्णरामस्य)	५२३/१	उत्तमं प्रणिपातेन शूरं ...	४८८/२५३
उच्छिष्टं शिवनिर्माल्यं ...	५२८/४	उत्तमः क्लेशविशोभं भ्रमः ...	३०२/५७
उच्छ्वसन्मण्डलप्रान्तरेख ...	८४/२१	उत्तमर्णधनदानशङ्कया ...	३४४/२८
उज्जृम्भते कुमुदिनीसुकृतं ...	१४७/७६	उत्तमर्णमुखं ...	३८४/१
उज्जृम्भाननमुल्लसत्कुच (धनिकस्य)	१२०/२२	उत्तमस्तोषमायाति तदङ्गं ...	५०३/७०८
उज्ज्वली शुचमिवाशु तमि (भारवेः)	१४५/३७	उत्तमपदार्थ (सङ्ग्रहीतुः)	६१९/९
उज्जित्वा दिगम्बरं वर ...	११७/७	उत्तमा आत्मना ख्याताः ...	४८२/५६
उडुगणपरिवारो नायको ...	३८२/४	उत्तमानामपि स्त्रीणां विश्वासो ...	२२७/३७
उडुराजमुखी मृगराज ...	५८/४४	उत्तमोऽयमधमस्य स्याद्या ...	५०३/७०१
उडुपितः (रामकृष्णस्य)	१३९/८	उत्तरङ्ग्य ...	१५५/१८
उडुनिं विहगैर्मृतं जलचरैः ...	६०५/२१	उत्तरङ्ग्य कुरङ्गलोचने ...	७३/३९
उडुनीना गुणपत्रिणः सुख ...	३४५/३९	उत्तरन्ति विनिकीर्य पल्व ...	१३४/१६
उत्कण्ठयति मेधानां माला ...	२१२/४	उत्तरीयविनयाभ्रपमाणा ...	१७३/७
उत्कर्णोऽयमकाण्डचण्डि ...	५७१/५	उत्तानोच्छ्रान्तमण्डूकपारि (काव्यप्रकाशे)	२६८/५
उत्कण्ठयन्ति (सङ्ग्रहीतुः)	२१२/४	उत्तालालकमञ्जुनानि ...	६७/६३
		उत्तिष्ठ क्षणमेकमुद्रह सखे ...	३३५/६९
		उत्तिष्ठ दूति यामो यामो (साहित्यदर्पणे)	३४३/१

पद्यम्	पृष्ठे, सख्या	पद्यम्	पृष्ठे, सख्या
उत्तिष्ठन्त्या रतान्ते भर (निशा- नाराण्यस्य) ...	२८।१५	उदञ्चद्विषो ज्ञयतटभर ...	६६।४१
उत्तिष्ठमानस्तु परो नोपे (माघस्य)	४७३।२०२	उदञ्चय दृगञ्चलं चलतु ...	१५६।४२
उत्तुङ्गमत्तमातङ्गमस्तक ...	६४६।२	उदधिरवधिरुव्यास्तं हनूमान् ...	३०९।२२३
उत्तुङ्गवादायनगोपुराणि ...	२७०।५५	उदन्वञ्चजा भूः स च (राजशेखरस्य)	३१०।२३९
उत्तुङ्गशैलशिखरस्थित ...	६२२।२९	उदमज्जि कैटभाजितः (माघस्य)	१४६।५७
उत्तुङ्गस्तनपर्वतादवतर ...	८९।२८	उदयगिरितटस्थः पद्मिनी ...	१३६।६०
उत्तुङ्गस्तनभरतान्तान्त ...	६१।२७	उदरार्थ (संप्रहीतुः) ...	४७६।३०९
उत्तुङ्गस्तनभार एष तरले ...	८९।२९	उदयसिंह (संप्रहीतुः) ...	४११।१
उत्तुङ्गस्तनमण्डलोपरि ...	२७।१०	उदयतटान्तरितमिमं (श्रीहर्षस्य)	१४४।११
उत्थापितः संयति रेणु (कालि- दासस्य) ...	४३८।३४	उदयति कलमन्त्रैः कण्ठ ...	१४७।७९
उत्थाय हृदि लीयन्ते दरि ...	३३२।२	उदयति तवणिमसरणौ ...	६४।१४
उत्थायोत्थाय बोद्धव्यं ...	४९४।४३२	उदयति यदि भानुः पश्चिमे ...	३१०।२२८
उत्थितो निशि कलानिधि ...	६९।२२	उदयति निततोर्ध्वरश्मि (माघस्य)	१९०।५
उत्पत्त्युत्पन्नशिष्टा विविध ...	४०८।३०८	उदयदुदयदीक्षणाया पत्यु ...	६१।२८
उत्पत्तिर्जमदमितः ...	४१०।३	उदयमेव सविता पञ्चोष्ययाति	३७०।२१
उत्पादयत्यलमिदं मनसो ...	११९।९	उदयमयते दिङ्मालिन्यं (काव्यप्रकाशे)	१९१।१८
उत्पादिता स्वयमियं यदि (भर्तृहरेः)	१३४०।३६	उदयश्रुदितदीप्तिर्याति (माघस्य)	१८२।८
उत्पल्य यः शिखरिणं पद ...	६२३।३४	उदयशिखरिशृङ्गप्राङ्गणे (माघस्य)	१९०।१६
उत्पल्यारदार्यचन्द्रेण लने (कालि- दासस्य) ...	४४०।८५	उदयाद्रेरुड्डीनो (रामकृष्णस्य)	१३८।७७
उत्पल्लगल्लैरालापाः क्रियन्ते (त्रिविक्रमभट्टस्य) ...	५२।१२	उदरम्भरिता (संप्रहीतुः) ...	६३१।१
उत्पल्लभङ्गकजनिषक्तलस ...	२००।८६	उदयप्रभ ...	२८५।१
उत्पल्लरम्यसहकारसाल ...	६३९।१८	उदयप्रभ ...	२८५।२
उत्पल्लमलकोमलोत्पल ...	३४।७	उदरदरीयं गहना ...	३८२।२
उत्पल्लार्जुनसर्जवासित ...	२१५।६१	उदये सविता रक्तो रक्त (काव्यप्रकाशे)	३०१।२०
उत्तरङ्गकलितोरुकटारी ...	५६८।१	उदरद्वयभरणभयादर्धा (सार्वभौमस्य)	२५४।१७
उत्सवे व्यसने चैव दुर्मिक्षे ...	३६९।८	उदकभूतिमिच्छद्भिः सद्भिः ...	४८८।२४३
उत्सार्य कुन्तलमपास्य ...	१८७।१०	उदस्य धैर्यं दयितेन साद (भारवेः)	२०९।३५
उत्साहसंपन्नमदीर्घघृणं (पञ्चतन्त्रे)	३२८।२५	उदारचरितस्त्यागी याचितः ...	३४१।१४
उत्साहस्य प्रभोर्मन्त्रस्यैवं ...	२७४।२२५	उदारस्य तृणं वित्तं शूरस्य ...	४८५।१५०
उत्सृष्टं कुचसीम्नि ...	३५।१	उदासीना लीनामपि वच ...	६३।४९
उत्सिक्तः कुसुमासवैः ...	१८८।२९	उदाहरणमाक्षीषु प्रथमे ते (भारवेः)	३५३।१७
उत्सृष्टमम्बुजदृशामिव ...	२००।८५	उदितं प्रियां प्रति सहार्द (माघस्य)	१२४।३७
उदग्रगोतावत (कृष्णरामस्य)	४२९।१	उदितवति द्विजराजे कस्य ...	६४७।८
उदञ्चत्वावेरीलहरिपु (राक्षसपण्डितयोः)	२०३।१३	उदितवति परस्मिन्प्रत्य ...	५४१।९२
		उदितेऽपि तवावनीन्द्रतेजः ...	४४५।७
		उदितोरुसादमतिवेषुं (माघस्य)	१६३।९
		उदीरितोऽर्थः पशुनापि ...	५१०।९११

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
उदेति पूर्वं कुसुमं ततः फलं (कालि- दासस्य) ... .. ३९५।१२३		उद्यमि लभते ... .. ३५८।१	
उद्गता मथन (संग्रहीतुः) ... .. १४३।१		उद्यमी सिद्धि ... .. ३५८।२	
उद्गतेन्दुमविभिन्नतमिसां ... .. १४५।४३		उद्योगः कलहः कण्डूयुतं ... .. ४८४।१४२	
उद्गमैर्हूणतरुणीमरणो ... .. १४७।७२		उद्योगः अयमेति हन्त ... .. २१५।६४	
उद्घाटय योगकलया (अप्पयदीक्षितस्य) २४।२०		उद्योगः खलु कर्तव्यः फलं ... .. ३५८।३	
उद्घाटितनवद्वारे पञ्जरे ... .. २६३।१९		उद्योगिनः करालम्बं करोति ... .. ३५९।१५	
उद्घण्डे भुजदण्डे तव कोदण्डे ... .. ३९३।७२		उद्योगिनं पुरुषसिंहमुपैति (कृष्णमिश्रस्य) ३५९।२५	
उद्गमदानद्विपद्भिस्तैः शतैः ... .. ४३८।४४		उद्गहारोपितार्द्राक्षतनिज ... .. २१।४७	
उद्गमदिग्विद्वरदचञ्चलकर्ण ... .. १४१।२७		उद्भूतदैत्यपृतनापतिकण्ठ (मागवता- मृतदत्तस्य) ... .. २६।२	
उद्घाटितनव ... .. २६२।१९		उद्देजयति दरिद्रं पर ... .. ५०५।७६२	
उद्गमभ्रमिवेगाविस्तृतजटा ... .. १०।६३		उन्नतघनमध्य ... .. ३६७।३८	
उद्गामाम्बुदवर्धितान्धतम ... .. २४१।१७		उन्नतं पदमवाप्य यो लघुं (कान्यप्रकाशे) ३२३।२२२	
उद्गामार्काशुदीप्यद्दिन ... .. ५२८।३		उन्नताघनतभागवत्तया ... .. १४५।३३	
उद्गतैरिव परस्परसङ्गा (माघस्य) १७१।२५		उन्नतेषु शशिनः प्रभा ... .. १४५।३१	
उद्गतैर्निश्चलमेकमनेकै (माघस्य)... १७७।२१		उन्नमस्य सकचग्रह (विज्जकायाः) ५२२।२	
उद्गर्तुं किल शैलकैले ... .. १४४।३		उन्नतं मानसं (सम्ग्रहीतुः) ... ४७६।३१२	
उद्गतपांशुपटलानुमित ... .. ४५४।२		उन्नमितैकभ्रूलतमानन (कालिदासस्य) ५७५।१	
उद्भूयेत तनूलतेति विधि ... .. १०४।५९		उन्नम्य दूरं मुहुरानमन्त्यः (विहङ्गस्य) २१५।३	
उद्भूयेत नतभ्रूः पश्मनि ... .. १२४।२६		उन्नादाम्बुदवर्षिदान्ध ... .. ५२८।१	
उद्बन्धकेशस्युतपत्रले (कालिदासस्य) २०८।१०		उन्नालनामिपङ्ककेरुह इव ... .. १८।८	
उन्नासितालिलखलस्य ... .. ३२४।२४७		उन्निद्रकन्दलदलान्तर (राहुलकस्य) २१४।४४	
उन्निन्नं किमिदं मनोमव ... .. ८५।५१		उन्निद्रकोकनदरेणु (विज्जकायाः) १९०।८	
उन्नेदं प्रतिपद्य पक्ववदरी ... .. ८५।५२		उन्मीलद्रसविन्दुगन्ध ... .. ६४०।३५	
उद्यतकरकरवालः शक (शार्ङ्गधरस्य) ४४।१		उन्मीलद्रदनेन्दुकान्ति ... .. ६९।२७	
उद्यत्प्रीड ... .. ४२५।६		उन्मीलन्ति नखैर्छनीहि (सत्कवि- मिश्रस्य) ... .. १२७।७८	
उद्यत्प्रीड ... .. २८६।३		उन्मीलन्ति निवानिद्या ... .. १८६।५२	
उद्यतेत वयाशक्ति (सम्ग्रहीतुः) ... ३७४।२१		उन्मीलन्ति मृणालकोम ... .. १५१।१३९	
उद्यतेष्वपि शलेषु दूतो वदति ... .. ४६३।२		उन्मीलन्नयनान्तकान्ति ... .. ११५।४	
उद्यद्द्विर्हिपि दर्दुरारवपुषि (बाणभट्टस्य) १९६।३		उन्मीलन्मधुगान्धलुब्ध (जयदेवस्य) २०४।७	
उद्यद्दालाङ्कुलश्रीर्दिशिदिशि ... .. ४५१।७८		उन्मीलन्मुकुलकराल ... .. ११४।१	
उद्यद्दिद्रुमकान्तिभिः किस (श्रीहर्षस्य) २००।९८		उन्मील्यन्ति कुसुमानि ... .. ६३७।२	
उद्यन्त्यमूनि सुवहूनि महा (आनन्द- वर्धनस्य) ... .. ५८५।११		उन्मीलितं तृत्तिकयेव चित्रं ... .. ६५।२२	
उद्यन्नादं धन्विमिर्निष्ठुराणि (माघस्य) ४३९।५६		उन्मुक्तामिर्दिवसमधुना ... .. १३९।८	
उद्यमं साहसं धैर्यं बुद्धिः ... .. ३५८।४		उन्मृष्टपत्राः कलिताः (जयमाधवस्य) २०८।१९	
उद्यमेन हि सिध्यन्ति कार्याणि ... .. ३५८।५			
उद्यानपालकलज्जान्मुनिषे, ... ६३६।५			

अकारादिपद्यानुक्रमणिका ।

(३९)

पद्यम्	पृष्ठे. संख्या	पद्यम्	पृष्ठे. संख्या
उन्तेषं यो मम न सहते (काव्य- प्रकाशे) १६८/५८		उपबर्हमम्बुजद्वयो निजं... .. १८१/१६	
उपकर्ताधिकारस्थः स्वाप ... ४७०/१११		उपभुक्त्वादिरीढक २५६/४६	
उपकर्तुमप्रकाशं क्षन्तुं ३०६/१५२		उपभोक्तुं न जानाति श्रियं ... ४८५/१७१	
उपकर्तुं प्रियं वक्तुं कर्तुं ३०२/३९		उपभोगकातराणां पुरुषाणा ... ३४१/३२	
उपकर्तुं यथा स्वल्पः ५०२/६७२		उपमा कालिदासस्य २८९/१	
उपकारः परो धर्मः परार्थ ... ४८१/४२		उपययौ तनुतां मधुखण्ड ... १९८/५३	
उपकारकमायतेर्भृष्टं (भारवेः) ... ५१५/९३२		उपारि करवालधाराकाराः ... ३०५/१२९	
उपकारगृहीतेन शत्रुणा... .. ४७४/२२०		उपारिगतं हि स्वर्ण ५३७/५८	
उपकारपरः स्वभावतः (माघस्य) ३२२/२०८		उपारि घनं घनपटलं (भर्तृहरेः) ... २१६/२	
उपकारमेव तनुते विपद्रतः ... ३०४/१०६		उपारिजतरुजानि याचमानां (माघस्य) २०२/१०	
उपकारान्न लोकानां ४९७/५२६		उपारि पयोधरमाला दूरे (भोजस्य) २१६/१	
उपकारिणमपि (सङ्ग्रहीतुः) ... ३१९/१३३		उपारि पीनपयोधरपातिता ... ८६/१	
उपकारिणि विभ्रम्बे शुद्धमती ... ३४६/३		उपवनतच्छृत्वाध्यापने २०२/८	
उपकारिणी वीतमत्सरे ३०७/१६७		उपहरणं विभवानां ७/२१	
उपकारिषु यः बाधुः साधुत्वे ... ३०२/४१		उपाहित शिशिरापगम (कालिदासस्य) १९८/३७	
उपकारेण दूयन्ते न सहन्ते (व्यास- मुनेः) ३५४/२७		उपसंध्यमास्त तनुसानु (माघस्य) १३५/३६	
उपकारोऽपि नीचाना ३१४/११		उपादाता यावन्न भवति ... ३५७/५६	
उपकृतमनेन शुद्धदय (रविगुप्तस्य) ३१९/१३०		उपाधिभिः सततसंग ... ५०९/८८७	
उपकृतिरेव खलानां (प्रकाशवर्षस्य) ३२१/१९१		उपाध्यायश्च वैद्यश्च ऋतु ... ४८६/१९३	
उपकृतिसाहसिकतया क्षति ... ३०६/१५१		उपानीतं दूरात्परिमल ६३५/११	
उपगूढवेलमलभूर्मि (माघस्य) ... १४६/६६		उपार्जितानां विज्ञानां त्याग (कालि- दासस्य) ३३७/१२	
उपचारितव्याः सन्तो यवापि ... ३०४/१११		उपेक्षितः क्षीणबलोऽपि ... ४७७/३३९	
उपचारः कर्तव्यो याव ५०५/७८८		उपैति घनमण्डली नदति ... २१४/५३	
उपचारानुनयास्ते कित १६०/३		उपैति सख्यं परिणाम (भारवेः) ... २१४/५३	
उपचितावयवा शुचिभिः (कालिदासस्य) १९९/५९		उपोदरादोषं विलोत्तारक (पाणिनेः) १४५/२१	
उपचितेषु परेष्वसमर्थतां (माघस्य) २२५/१०		उसा कीर्तिलता गुणैस्तव ... ४२२/४३	
उपजीविति स्य सततं (माघस्य) ... १४६/१९		उमी श्वेतौ पक्षौ-चरति ... ३६५/१४	
उपताप्यमानमलघूष्णि (माघस्य) ... १२४/३३		उमापतिवृद्धिकरं (रामकृष्णस्य) ... ५७०/४	
उपदेशो हि मूर्खानां प्रको (चाणक्य- नीतौ) २९२/४		उरःस्थलं कोऽत्र विना ... ५५९/८१	
उपनिदिपुलिने महामला ६४३/३		उरासि निहितस्तारो हारः (अर्गदस्य) १४३/१७	
उपनयनविवाहानुत्सवैक... .. ३८६/१५		उरासि फणिपतिः शिखी ... ६४९/२	
उपनिषदः परिपीता गीता (शङ्करा- चार्यस्य) ५८/२६		उरासि मुरभिदः का गाढ ... ५६१/९७	
उपनेतुमुन्नतमतेज्जनिव (माघस्य) ... १६३/६		उरस्तव पयोधराकितमिदं ... २४०/१०	
उपपत्तिभिरम्लाना (अर्चितदेवस्य) २९३/२१		उरोजवच्चक्रमनोहरूपा ... ८७/४	
		उरोजौ वर्धते (संग्रहीतुः) ... ६६/३६	
		उरोरुहाडुद्धमिदैः पयोभि ... ३७२/१४	
		उरोरुहाम्भोरुहदर्शनाय ... ३७७/२७	

पद्यम्	पृष्ठे. संख्या	पद्यम्	पृष्ठे. संख्या
उत्वेन संवृतस्तस्मिन्नादौ ...	२६१/२६	एकः शतं योषयते प्राकार ...	४६३/७
उल्लङ्घ्यापि सखीवचः समु ...	१२२/३०	एकः स एव जीवति हृदय ...	३८२/३
उल्लसत्सीरमैः ...	४६६/१	एकः स एव तेजस्वी सैहिके ...	३५२/२
उल्लास्य कालकरवालमहा (काव्य- प्रकाशे) ...	४४५/१०	एकः स्तनस्तुङ्गततः परस्य ...	१७/२
उशानां वेद यच्छात्रं ...	२२७/२०	एक एव खगो मानी ...	६१५/१
उषसि परिवर्तयन्त्या मुक्ता ...	१९२/५	एक एव पदार्थस्तु त्रिधा ...	४८६/१८३
उषसि मलयवासी जाल ...	१८८/१८	एक एव महान्दोषो भव ...	३९१/२२
उष्णालुः शिशिरे निषीद ...	२०७/५३	एकं काञ्चनभूधरं सुवल्यं ...	४२०/२२
उष्णालु क्वचिदर्कधामनि ...	४३/४	एकचक्रो रथो यन्ता विकलो ...	३५२/११
ऊरुः कुरङ्गकदशश्च ...	९०/३	एकचक्षुर्न काकोऽयं ...	५२९/११
ऊरुद्वयं मृगदृशः कदलेश्च ...	९४/३६	एकतश्चतुरो वेदा ब्रह्मचर्य ...	३८७/२
ऊरुप्रकाण्डद्वितयेन तस्याः ...	९०/७	एकतामिव गतस्य विवेकः (भारवेः)	१४०/१०
ऊरुमूलचपलेक्षणमग्न (साधकवेः)	१७३/२७	एकत्र प्रपठन्ति (संग्रहीतुः) ...	४६०/१४
ऊरु रम्भा हगपि कमलं ...	१०८/६८	एकत्रासनसंस्थितिः परि (पुलिनस्य)	२४३/१९
ऊर्जितं सज्जनं दृष्ट्वा ...	३१४/९	एकद्वन्तर्गतित्तितः (धनददेवस्य)	३/७
ऊर्णा नैष दधाति नापि ...	६२७/४७	एकद्विप्रमृति क्रमेण ...	१८६/५७
ऊर्ध्वं नीरदवृन्दमैन्दव ...	९६/६५	एकद्वैः किमभावि क्षुरि ...	२६६/८५
ऊर्ध्वीकृतप्रीवमहो मुषेव ...	६१६/९	एकं ध्याननिमीलना ...	१६/४
ऊषरेषु विवरेषु चाम्भसां ...	५९१/३२	एकपदं निरवद्यं ...	६३९/६
ऊषुत्वं (सङ्ग्रहीतुः) ...	४७०/१०७	एकमेव गुणं प्राप्य नम्रता ...	३९२/३५
ऊषणत्रयं निराकारं ...	३८५/४	एकमेव बालं बद्धा जगाम ...	८७/२
ऊषणत्रयं द्विजातीनां ...	३८४/२	एकमेवाक्षि वामाक्षि ...	७१/५
ऊषणमार्गं ...	३७१/१	एकं भूमिपतिः करोति ...	४७९/३७७
ऊषणत्रयमपा ...	३८४/३	एकं मनुष्यं हृदयेन ...	२२८/६६
ऊषाणां भूरिधामां श्रित ...	३५/१७	एकरद द्वैमातुर ...	३/११
ऊषणकर्ता पिता शत्रुर्मा ...	४८९/२९२	एकशक्तिप्रहारेण म्रियते ...	४६२/८
ऊषणशेषश्चाशिशेषः शत्रु ...	४८२/५७	एकसार्थप्रयातानां सर्वेषां (व्यासस्य)	२६९/४५
ऊषणीकृता कि हरिणीभिः ...	७२/२९	एकस्तपो द्विरध्यायी ...	४६७/२१८
ऊषेरस्याश्रमे पुण्ये शप ...	५२०/४	एकलिङ्गा वससि चेतसि (काव्यप्रकाशे)	३९७/१४८
एकं लिङ्गं (सङ्ग्रहीतुः) ...	२५५/३३	एकस्थं जीवितेशे त्वयि (आनन्द- वर्धनस्य) ...	२६/५०
एकं वस्तु द्विधा कर्तुं ...	५५/८	एकस्त्वं गहनेऽस्मिन्को ...	६१४/१४
एकं वस्तु यदस्ति विश्व ...	४०२/२३४	एकस्मिन्नयने (सङ्ग्रहीतुः) ...	४४/११
एकं हि चक्षुरमलं ...	३६७/४९	एकस्मिन् विजिते (सङ्ग्रहीतुः) ...	४९०/३१३
एकं हन्याल वा हन्यादिषु ...	४६७/३३	एकस्त्वं मरुभूखेन्द्र ...	६३४/२८
एकः कर्णमहीपतिं प्रति ...	६५८/२९	एकस्मिन्ननिरावयोः ...	६४८/३४
एकः क्षमावतां ...	३५९/२	एकस्मिन्नायने पराङ्मु (अमरकस्य)	१६४/१९
एकः खलोऽपि यदि नाम ...	३९३/२४१	एकस्मिन्नायने विपक्ष (साहित्यदर्पणे)	२४३/२५

अकारादिपद्यानुक्रमणिका ।

(४१)

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
एकस्मिन्नायने सरोवह ...	... १६५।२८	एकैश्वर्यस्थितोऽपि प्रणत ...	... १२।८७
एकस्मिन्मलयाचले बहु ...	... ६३६।२२	एको देवः केशवो वा ...	... ५०७।८१४
एकस्य कर्म संवीक्ष्य करो ...	... ४८६।१७७	एको ना विंशतिः स्त्रीणां ...	... ५३३।१९
एकस्य तस्य मन्ये धन्या (प्रह्लादस्य) ...	... ५९०।१२	एकोऽन्ते द्विसमन्त्रिलोचन ...	... ९।५३
एकस्यायमुदेति मूर्धनि ...	... ५९१।१	एकोऽपि गुणवान्मुत्रो निर्गुणै ...	... ३७३।१
एकाकिनि वनवासिन्य ...	... ६२२।१४	एकोऽभूत्तुलिना ...	... २८१।२
एका भूभयो ...	... ६५७।३	एकोऽभूत्तुलिना ...	... २८३।१
एकाकिनी यदबला तदणी (रुद्रस्य) ...	... २३६।९	एको विश्वसतां हराम्यप ...	... ६५३।१
एकादशचक्राणामेका गौरी ...	... ४१९।१	एकोऽहमसहायोऽहं कृशो ...	... ६२१।१
एकान्ते वत नो गृह ...	... २३६।६३	एको हि खल्वनवरो निलिनी ...	... १६७।५०
एका भार्या प्रकृतिमुखरा ...	... २५७।६१	एको हि दोषो गुणसंनिपाते ...	... ३३४।४४
एकाभूक्तुसुमायुधेषुषि ...	... ४०४।२४८	एणः क्रीडति शूकरश्च ...	... ६२३।४६
एकामिषामिलषो हि ...	... ५०१।६६५	एणाक्षीस्पृहयाल्लता न कथ ...	... २६७।१०७
एकावलीकलितमौक्तिकी ...	... ८६।१०	एणाद्याः पशवः किरात ...	... ६३६।३
एकासनस्था जलवायुभक्षा ...	... २९९।२	एणीगणेषु गुरुगर्भनिमील ...	... १२७।१२
एकाहनिष्पन्द ...	... २८६।१	एणीदृशः पाणिपुटे निरुहा ...	... ६८।१२
एकीभावं गतयोर्जलपयसो ...	... ३२२।१९८	एणीदृशः श्रवणसीमि यदा ...	... ६३२।४६
एके केचिद्यतिकरगताः पात्र ...	... ३६८।५२	एणीदृशो विजयते वेणी ...	... ६८।५
एके पुम्बा मतिकरगताः ...	... ६४६।२	एतर्किक प्रणयिन्यपि प्रण ...	... २३९।९
एकेऽथ प्रातरपरे पश्चा (क्षेमेन्द्रस्य) ...	... २६९।१३१	एतत्कीर्तिविवर्तचौतानिखिल ...	... ४५०।५७
एकेन केनापि (कृष्णरामस्य) ...	... ५२३।१	एतत्कुचस्पर्धितया घटस्य ...	... ८४।३२
एकेन तुलकेनाम्बिनि ...	... २१९।१२	एतत्कोककुडम्बिनीजनमनः ...	... १४९।१०३
एकेन चेतपरिहृतोऽसि ...	... ६३८।४	एतत्तर्क्य कैरवङ्गमहरे ...	... १५१।१२८
एकेन तिष्ठताधस्तादन्येनो ...	... ३४४।१८	एतत्तर्क्य चक्रवाकसुदृशां ...	... १८६।५३
एकेन राजहर्सेन या शोभा ...	... ६०८।३	एतत्तर्क्य चक्रवाकहृदया ...	... १९१।२१
एकेन शुक्रवृक्षेण दक्षमानेन ...	... ३७३।३	एतदत्र पथिकैर्जीवितं (प्रकाशवर्षस्य) ...	... ५९१।२९
एकेन स्मितपाटलावर ...	... २२९।७७	एतदर्थं कुलीनानां नृपाः ...	... ४०४।२४०
एकेन हि सुवृक्षेण पुष्पितेन ...	... ३७३।२	एतदुच्छ्रितपीतमैन्दवं ...	... १४५।३४
एकेनाक्ष्णा प्रथिततरुणा (चन्द्रकस्य) ...	... १३८।१०	एतद्वत्सासिवातखवदसृग ...	... ४३४।१९
एकेनापि गुणेनाहो (संग्रहीतुः) ...	... ४७६।३०७	एतद्वन्तिबलैर्विलोक्य निखि ...	... ४१५।३
एकेनापि सुपुत्रेण जायमानेन ...	... ३७३।९	एतद्व्रीतारिनारी गिरिविह ...	... ४४५।४६
एकेनापि सुपुत्रेण विद्यायुक्तेन ...	... ३७३।४	एतद्व्याधःक्षीरधिपूर्णाहि ...	... ३९५।११४
एकेनापि सुपुत्रेण सिद्धी ...	... ३७३।८	एतद्विभाति चरमाचल ...	... १४७।७४
एकेनापि हि गुरेण पदाक्रान्तं ...	... ३५१।१	एतद्वयोमवनीवराहवलय ...	... १४२।३८
एकेनापि गुणेनहो (संग्रहीतुः) ...	... ४७६।३००	एतन्मन्दविपक्वतिन्दुक (काव्यप्रकाशे) ...	... ६५४।१
एके सत्यरुपाः पदार्थवटकाः (भर्तृहरेः) ...	... ३२६।२७४	एतत्सादमृतं सुरैः शत ...	... ५९९।३४
एकैकतिशयालवः परगुण (भट्टबाणस्य) ...	... ३४३।५९	एतस्मिन्नाधिकपयः (माघस्य) ...	... ४५६।२६
एकैव सामृतमयी सुतरा ...	... ५८७।२७	एतस्मिन्नाधिकपयः (माघस्य) ...	... २०४।१०
		एतस्मिन्मरुमण्डले ...	... ६०५।११

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
एतस्मिन्मलयाचले बहुवि ...	६१७।१२	एतद्गन्धगज ...	४३१।३
एतस्मिन्वनमार्गभूपरि (भट्टनायकस्य)	६४०।३२	एष तपति ...	२०७।६०
एतस्मिन्विजने वनेऽतनुतरु ...	४४४।३७	एष क्षुभ्राति पङ्कं दलति ...	४५८।६
एतस्मिन्सहसा वसन्त ...	१९५।५	एष वकः सहसैव विपन्नः ...	६२०।१
एतस्यै रतिवल्लभक्षिति ...	६७।५७	एष वन्ध्यासुतो याति ख ...	२५२।६
एतस्याः करिकुम्भसंनिभ ...	२१०।५८	एष वृक्षधिररे कृतास्पदो ...	१३४।१७
एतस्याः स्तनपद्मकोरक ...	९६।६०	एष पट्पदयुवा मदायतः ...	६४७।१
एताः करोत्पीडितवारि (कालिदासस्य)	२०८।९	एष सूर्याश्रितततो मृगः ...	२०६।३४
एताः संप्रति गर्भगौरव ...	४१४।१३	एष स्वर्गतरङ्गिणीजल (शङ्खधरस्य)	१४८।९७
एताः स्वलद्वलयसंहतिमे ...	६२।३९	एषा का मुक्तमुक्ता विद्ध ...	१९१।६
एताः स्वार्थपरा नार्यः केवलं ...	२२१।३४	एषा दोषा यथाऽर्था (संग्रहीतुः)	१६१।१८
एतादृशं कलियुगेऽपि शते ...	३८६।१४	एषा धर्मपताकिनी तट ...	१५।७
एतानि निःसहतनौरसम (कालिदासस्य)	११७।२१	एषा पुष्करिणी मराल ...	६०९।३५
एतानि बालधवल प्रविहाय ...	६३०।७	एषा फुल्लकदम्बनीप ...	२४१।१०
एतां नवाम्बुधरकान्ति ...	६९।२३	एषा भविष्यति विनिद्रसरो ...	६२।४०
एता याः प्रेक्षसे लक्ष्मीदृच्छ ...	२६९।३०	एषैव योषितां धन्या शीलं ...	२३२।२
एतावजन्मसाफल्यं यद ...	४९५।४७०	एष्यति मा पुनरयमपि ...	२३२।१९
एतावत्सरसिजकुड्मलस्य ...	५८५।९	एष्यन्ति यावद्गणनाहि ...	९२।१
एतासु केतकिलतासु (महादेवस्य)	६३८।३	एष्यन्त्यवश्यमधुना हृद ...	२१७।४
एता हसन्ति च रुदन्ति च ...	२३८।८	एहि गच्छ पतोत्तिष्ठ वद ...	३३२।७
एता गुरु ...	२०७।३	एहि स्वागतमाविशा ...	५१८।१०४३
एते किं ननु ...	२५३।२५	एहि हे रमणि पश्य कौ ...	५४७।३
एते त्वद्बदनानुकारि (संग्रहीतुः)	१३२।३९	ऐन्द्रं धनुः पाण्डुपयो (पाणिनेः)	२१९।२४
एते वैयाकरण ...	२५७।६६	ऐश्वर्यं मद्भुषस्य शंसुविषय ...	४०७।२९०
एते केतकधूलिधूसर ...	१८६।५०	ऐश्वर्यस्य परा (संग्रहीतुः)	२८०।१
एते ते गिरिकूटसंघटशिला ...	४५७।३६	ऐश्वर्येऽपि क्षमा (संग्रहीतुः)	४७५।२७०
एते ते दुरीतक्रमक्रम (कृष्णपिल्लस्य)	२१६।१	ऐश्वर्यस्य विभूषणं सुजनता ...	३६२।२४
एतेनोत्कृत्तकण्ठप्रतिमुभट ...	४०७।२९८	ऐश्वर्यादनपेतमीश्वरमयं ...	४६९।३७८
एते पाटीरवाटीनवविटप ...	१८९।३६	ऌकारो मदनद्विजस्य ...	१४८।९५
एते वारिकणाः किरन्ति ...	२३६।६४	ओजसापि खलु नूनमनूनं (भारवेः)	१४६।५०
एतेषु हा तरुण मारुत ...	५९१।४५	ओजोभाजां यद्रणे संस्थि (माघस्य)	४४१।१०४
एते समुल्लसद्भासो राजतो ...	२२५।४	ओ तत् (संग्रहीतुः)	१।१
एते क्षिप्रतमा इति मा ...	३१८।१२२	ओषामासे मत्सरोत्पातवाता (माघस्य)	४३९।७४
एते हि गुणाः पंकज ...	६४७।९	ओष्ठपल्लवविदंशरुचीनां (भारवेः)	१७१।४९
एतैर्दक्षिणगन्धवाहचलनै ...	६३५।१६	औत्सुक्यमात्रमवसादय (कालिदासस्य)	४५३।२
एतौ द्वौ दशकण्ठकण्ठ ...	३५।१२	औत्सुक्येन कृतत्वरा (श्रीहर्षस्य	
एवमेव नहि जीव्यते (प्रकाशवर्षस्य)	३२३।२२४	रत्नावल्याम् ...	१९।२२
१ एतस्येति पाठस्तु प्रसादान्मूले पतितः ।		औदार्यं सुवनत्रयेऽपि ...	६३४।५

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
औरसं कृतसंबन्धं तथा ...	३६९/१०	कण्ठे वसन्ती चतुरा यदस्याः ...	८२/६
और्वा इवातिबुद्धा भवन्ति धन ...	३४२/४०	कण्ठोचितोऽपि हुंकृतिमात्र ...	१८/१०
औषधार्थसुमन्त्राणां ...	४९७/५११	कतरत्पुरहरं पक्षं हालाहल ...	३४४/२३
औषसातपभयादपलीनं (भारवेः)	१४०/९	कति कति न मदोद्धता ...	६२७/७
क सज्जान कृष्णः का ...	५५१/१४	कति कति ललिताः कलिताः ...	६११/२५
कंसं ध्वंसयते मुरं तिरय ...	४१/८४	कति कति न वसन्ते वल्लयः ...	६३९/२३
कंसारातेर्वद गमनं केन ...	५५९/७४	कतिचिदुद्धतनिर्भरमत्सराः ...	२९४/४८
कसारिचरणोद्धतसिन्धु (शार्ङ्गधरस्य)	६०८/१	कति ते कवरीभारः सुमनः ...	५३७/५५
कः कः कुत्र न घुर्घरा (काव्यप्रकाशे)	६२४/५१	कति न सन्ति जना जगती ...	६३५/८
कः कर्णारिपिता गिरीन्द्र ...	५६३/११८	कति न सन्ति महीषु ...	११७/१८
कः कान्तारमगात्पितुर्वच ...	५५२/३३	कति नो विषया निभालिताः ...	३९१/१४५
कः कुर्यान्नुवनं सर्वं कः ...	५५६/४२	कतिपयदिनपरमाशुषि (धनददेवस्य)	३२०/१६४
कः कौ के कं कौ कान् ...	५५१/१५	कतिपयदिवसस्थायी पुरो ...	६०३/४
कः खे चरति का रम्या ...	५५०/२	कतिपयदिवसैः क्षयं प्रया (कुवल्लयानन्दे)	४२३/१
कः खे भाति हतो निशाचर ...	५६३/११६	कतिपयनिमेषवार्तिनि (शङ्खधरस्य)	५३/२०
कः पूज्यः सुजनत्वमेति ...	५६३/१२०	कतिपयसहकारपुष्परम्य (भारवेः)	२२२/१८
कः प्रार्थ्यते मदनविह्वला ...	५५२/३०	कति पल्लविता न पुष्पिता ...	६३६/१३
कः स्यादम्बुदयाचको ...	५६३/११३	कति सन्ति लवङ्गलता ...	६३७/६
कः स्वभावगभीराणां (कहणस्य)	३३३/१९	कथं नाम न सेव्यन्ते यत्नतः ...	४६८/६१
ककुभां मुखानि सहस्रो (माघस्य)	१४७/७०	कथमपि कृतप्रत्याहृत्तौ ...	१०४/५१
कचकुचचुबुकाग्रे पाणिषु ...	२४/२२	कथमपि सखि श्रीडाकोपा (अमरकस्य)	१६०/१०
कच्छान्वयाय (संप्रहीतुः)	४३०/२	कथमवनिप द्यौं यजिषा (काव्यप्रकाशे)	४४८/३६
कस्त्रिदेव समयं समागतं ...	६०८/१२२	कथमिह मनुष्यजन्मा स (चाणक्यस्य)	४७/१३
कटाक्षेणापीषत्क्षणमपि ...	१०९/८६	कथमुपरि कलापिनः कला ...	२५२/१७
कटी मुष्टिप्राक्षा द्विपुरुष ...	२५७/६४	कथयत कथमेषा मेनया ...	७/३१
कडुक वा मधुरं वा प्रस्तुत ...	५०३/७२१	कथय निपुणे कस्मिन्ष्टः ...	१३२/५
कट्ट कणन्तो मलदायकः ...	३०७/१७९	कदली कदली करमः (काव्यप्रकाशे)	९१/११
कटुतीक्ष्णोष्णलवणक्षारा ...	२६९/२५	कद्वा कान्तागारे परिमल ...	१०९/७८
कटुभिरपि कठोरचक्र ...	४४/५	कदाचित्पाञ्चालीविपिन ...	५२५/३
कठिनतरदाभ्येष्टनलेखा ...	३६/११	कदा कार्योद्योगं (कृष्णरामस्य)	५२५/६
कठिनहृदये मुखं भ्रान्ति (भासस्य)	१५७/५३	कदा गण्डोदञ्च (कृष्णरामस्य)	५२४/१
कण्ठस्य तस्याः स्तनबन्धु (कालिदासस्य)	८१/८	कदा सम्यग्व्यायन् (कृष्णरामस्य)	५२४/२
कण्ठस्य विदधे कान्ति (शकवृद्धेः)	८१/४	कदा पुण्ये (कृष्णरामस्य)	५२४/३
कण्ठाङ्कारघण्टाघणवण ...	१६/१	कदा ब्रह्मेशान (कृष्णरामस्य)	५२४/४
कण्ठालिङ्गनमङ्गलं ...	४०/८०	कदा श्रीमत् (कृष्णरामस्य)	५२४/५
कण्ठाश्लेषिणमुन्नतस्तनभर ...	१७५/१८	कदा भिक्षामक्षैः करकालित ...	२६४/५६
कण्ठे गद्गदता स्वेदो मुखे ...	३३३/२९		
कण्ठे मौक्तिकमालिकाः ...	१०५/७		

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
कदा वाराणस्यामर ...	२६४/५९	कमले कमले नित्यं मधूनि ...	५४७/१
कदा वा साकेते विमल ...	२६४/५८	कमले कमलोत्पत्तिः ...	१६५/१२
कदा वृन्दारण्ये नवधन ...	२६४/५५	कमले निधाय कमलं ...	१०२/११
कदा वृन्दारण्ये विमल ...	२६४/५७	कमलेव मतिर्मतिरिव (काव्यप्रकाशे)	३९४/११
कनककलशस्वच्छे राधा ...	३८/४६	कम्पन्ते गिरयः पुरन्दर ...	६००/७
कनकक्रमुकायितं पुर (श्रीहर्षस्य)	८५/४२	कम्पीकोऽमिविधौ ...	५५४/४९
कनकनिकषभासा सीतया ...	३३/५	कम्बुकण्ठि चरणः शनै ...	१६६/३२
कनकमङ्गपिङ्गदलैर्देवे (माघस्य)	२२०/४१	कर्मभित्तखङ्गयष्टिभी ...	४२३/१
कनकसूषणसंग्रहणोचितो (पञ्चतन्त्रे)	५११/९३९	कराकिसलयं धृत्वा धृत्वा (अमरकस्य)	१८१/१७
कनकमृदुल (संग्रहीतुः) ...	२१७/१२	करतलयुगपरिणन्दे कुच ...	८४/२६
कनकहरिणं हत्वा रामो ...	२५१/३१	करनखरविदीर्णध्वान्त ...	१९०/११
कान्दर्पव्वरसंज्वराकुल ...	१२८/९५	करप्रचेयामुत्तुङ्गः प्रमुशर्कि (माघस्य)	४६९/८३
कन्दर्पादपि सुन्दरो ...	५६७/१९	करवदरसदृशमखिलं (सुवन्धोः)	५/९
कन्धरां समपहाय कं धरां ...	३८३/५	करमदयिते यक्षतोतं (भगवतो व्यासस्य)	६२९/९
कन्या कामयुद्ध प्रविजह ...	३८७/३६	करमदयिते योऽवी पीलु ...	६२९/८
कन्या निष्कासिता श्रेष्ठा ...	४९९/५७१	करमुदयमहीधरस्तनाग्रे ...	१४५/२२
कपिरपि च कापिशायन ...	६३०/४	करयुग्मपद्मकुलापवर्जि (माघस्य)	४३५/११
कपोलपत्रान्मकरात्स ...	७९/६९	कररुद्धनीवि दयितोप (माघस्य)	१६३/४
कपोलपाली तव तन्वि ...	७५/१	करवारिरुहेण सन्धुनाने ...	४१८/१
कपोलफलकावस्याः कष्टं ...	१०१/४	करवालकरालवारिधारा ...	४४७/१७
कपोले जानक्याः करि (महानाटके)	२४६/३१	करस्फोटोऽम्बरत्यागस्तेजो ...	५८५/५
कपोले पत्राली, करतल ...	१५७/४९	कराग्रजाग्रच्छतकोटि ...	८४/३५
कपोले पत्रालीं पुलकिनि ...	३८/५३	करान्त्रसार्यं रविणा दक्षिणा ...	३४४/१७
कपोले पाण्डुत्वं किमपि ...	१०३/३५	करालवाचालमुल्लैश्चमूरवैः ...	४३८/४९
कपोले मार्जारः पय इति (भासस्य)	१४७/८२	कराविव शरीरस्य नेत्रयो ...	३६९/४
कमठकुलाचलादिगङ्गा ...	३०५/१२३	करिष्यति कलनाथः ...	१३४/६
कमण्डलूपमोऽमात्यसानु ...	४६१/३	करेण करिणा वीरः सुगृही ...	४३७/१८
कमनीयतानिवासः कर्ण ...	७५/२	करे वेणीमेणीसदृशमनयना ...	९५/४६
कमनेकतमादानं (रुद्रटस्य)	५६८/३	करे श्लाघ्यस्त्यागः शिरसि ...	३११/२४७
कमलनयना (संग्रहीतुः)	२७६/७	करोति योऽशेषजराति (भारवेः)	५०९/८८९
कमलभूतनया वदनाम्बुजे ...	३९५/१२२	करोति पूज्यमानोऽपि लोकः (व्यासस्य)	३१८/९९
कमलमनम्भासि कमले (काव्यप्रकाशे)	२५२/११	करोति शोमामलकं ...	५५१/२४
कमलाकुचनकनाचल ...	२४/१३	करोतु नाम नीतिज्ञो व्यव ...	३७४/९
कमलाक्षि विलम्ब्यतां ...	१६६/३३	करौ धुनाना नवपल्लवा(भारवेः)...	२०९/३३
कमलासनकमलेक्षण ...	३७/७	करौ धुनाना नवपल्लवा(भारवेः)...	२२१/५
कमलाम्यां सुधा (संग्रहीतुः)	७२/१२	कर्कशतर्कविचारव्यग्रः कि ...	२९१/३
कमीलिन मलिनीकरोषि ...	६४७/१८	कर्णलङ्घिगुणोत्कर्षास्त्रागिनो ...	३३५/६
कमालिनी मलिनी दयितं (रुद्रटस्य)	१९९/७५		
क्रमले क्रमला श्रेते हरः ...	३५४/१३		

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
कर्णस्त्वचं शिविर्मासं जीवं ...	३३९।११	कलयति मम चेतसा ...	११७।२४
कर्णाधिदन्तच्छदबाहु ...	९४।२५	कलय वलयं धम्मिल्ले ...	१५४।५
कर्णाटं देहि कर्णाधिक ...	४०९।३	कलया तुषारकिरणस्य (माघस्य) ...	१४६।५४
कर्णामृत सूक्तिसं विमु (विह्वणस्य)	२९०।१७	कलशे निजहेतुदण्डजः (श्रीहर्षस्य) ...	८५।४३
कर्णास्तुदमन्तरेण रणित ...	६१९।१८	कलहान्तानि हर्स्याणि ...	४९८।५४५
कर्णास्तुदमेव कोकिलरुतं ...	९६।५६	कलाधिनाथानयनाय सायं ...	१५२।१५८
कर्णे चामरचारकम्बुकलिकाः ...	६२६।३३	कलानिधिरयं रवेः समु... ..	१४८।९१
कर्णेजपाना वचनप्रपञ्चा ...	३०७।१८२	कलारत्नं गीतं गगन ...	५१४।९७९
कर्णे तत्कथयन्ति दुन्दुभिरवै (कल्लणस्य) ...	३२६।२८६	कलावत कला सैव यथा ...	३५५।४
कर्णोत्पलेनापि मुखं ...	७२।२६	कलासीमा काव्यं सकल ...	५१५।९९२
कर्णोत्सङ्गविसर्पिणी नयन ...	९६।६२	कलास्तास्ताः सम्यग्वहसि ...	५८८।४०
कर्तव्यमेव कर्तव्यं प्राणिः ...	४९०।३२४	कलिकालमियं यावद ...	५४८।२
कर्तव्यो हृदि वर्तते यदि ...	५९३।८०	कलितमम्बरमाकलयन् ...	१४६।५३
कर्दमदा (सङ्ग्रहीतुः) ...	६०५।१३	कलिभूमे समा ...	३८५।१
कर्पूर इव दग्धोऽपि शक्ति (काव्यप्रकाशे)	५५।१२	कलिमायान्त ...	३८५।२
कर्पूरधूलिधवलद्युतिपूर (काव्यप्रकाशे)	९६।१०	कलिसाम्राज्यमासाद्य ...	३८५।३
कर्पूरधूलिरचितालवालः ...	६४६।१	कलुषं च तवाहितेष्व (काव्यप्रकाशे)	३९४।९
कर्पूरन्ति सुषाद्रवन्ति कमला ...	४४९।४५	कल्पक्षोणिर्होऽयमित्य ...	४०५।२७३
कर्पूरपूरच्छविवादविद्या ...	५२१।१	कल्पतरुकामदोग्ध्रीचि ...	३९३।७८
कर्पूरप्रतिपन्थिनो हिम ...	४००।२०४	कल्पद्रुमः कल्पितमेव सृते ...	३६७।४२
कर्पूरादपि केतकादपि ...	४४९।४३	कल्पद्रुमो न जानाति न ...	३९१।९
कर्पूराम्बुनिषेकभाजि (त्रिविक्रमस्य)	१०५।६२	कल्पद्रुमोऽपि कालेन ...	६३४।१
कर्पूरेण स्थलविरचना ...	६३।५६	कल्पयति येन वृत्ति येन ...	५०५।७७१
कर्मणा बाध्यते बुद्धिर्न बुद्ध्या ...	३७४।२७	कल्पस्थायि न जीवितमैश्वर्यं ...	३३९।२९
कर्मणा मनसा वाचा चक्षुषा ...	४६८।५२	कल्पान्तकूरकेलिः कतु ...	१३।९४
कर्मब्रह्मविचारणां विज ...	२९७।७	कल्पान्तवाससंक्षोभ ...	४८५।१५२
कर्मायत्तं फलं पुंसं बुद्धिः ...	४९२।३८२	कल्पान्ते क्रोधनस्य त्रिपुर (भेरीभां- कारस्य) ...	१३।९८
कर्पद्भिः सिचयाञ्जला (धनददेव) ...	४४४।३२	कल्पान्ते गमितत्रिविक्रम (छित्तमस्य)	९।४४
कलकण्ठ यथा शोभा ...	६१४।१०	कल्याणं वः क्रियाद्युर्मिल ...	१३।९७
कलकण्ठितगर्भेण कण्ठेन (दण्डिनः) ...	५७३।१	कल्याणं वो विघ्नतां कर ...	४।३४
कलङ्कदागो गगनाम्बु ...	१८२।१	कल्याणं नः किमधिकमितो ...	६०६।६
कलङ्कहीनः (सङ्ग्रहीतुः) ...	७९।५६	कल्याण भगवत्कथाकथ ...	५४।४५
कलभ तथान्तिकमागत ...	६२४।८	कल्याणं भवतां यशः प्र ...	४०६।२८१
कलमाः पाकविनम्रा ...	६४६।१	कल्याणवाक्त्वमिव कि ...	५६०।९२
कलमाग्रनिर्गतमपीविन्दु (क्षेमेन्द्रस्य)	२५५।२५	कल्याणाङ्गरुचानुरक्त ...	१५८।६१
कलयति कुवलयमाला ...	९३।१६	कल्याणानां निधान कलि (भवभूतेः)	३५।१४
		कल्याणोत्पलससीमा कल ...	३५।१

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
कल्योत्थानपरा नित्यं गुरु ...	२३०।१२	कष्टं खलु मूर्खत्वं कष्टं ...	३८२।३
कल्लोलक्षितपङ्कत्रिपुर ...	१६०।१२६	कष्टं जीवति गणिका गण ...	२३८।१५
कल्लोलवेल्लितदृषत्पुरुष (भल्लटस्य)...	५९८।२५	कष्टा वृत्तिः पराधीना ...	४९३।३९७
कल्लोलसंचलदगाधजलै ...	५९७।१	कस्तूरिकाचन्दन (कृष्णरामस्य)	५२२।२
कल्लोलैः स्थगयन्मुखानि ...	५९९।३६	कस्तूरिकां हरिण मुञ्च ...	६२७।१३
कवयः कालिदासाद्याः (कृष्णभट्टस्य)	२७८।१	कस्तूरिकां तृणमुजामटवी ...	३२४।२४९
कवयः किं न पश्यन्ति ...	४९०।३११	कस्तूरिकामृगाणामण्डाद्...	३२०।१६९
कवयः परितुष्यन्ति नेतरे (धनद्वेयस्य)	५२।६	कस्तूरी जायते कस्मात्को ...	५५०।१
कवयति पण्डितराजे ...	२७९।२	कस्तूरीतिलकं ललाटरचितं ...	५२६।६
कवयो वद कुत्र कीदृशाः ...	५५०।६४	कस्तूरीतिलकन्ति माल ...	१६।३
कविः करोति काव्यानि ...	५२।१७	कस्तूरीतिलकं बाले भाले ...	७०।२
कविः करोति पद्यानि ...	५२।१५	कस्तूरीषन्ति भाले तदनु ...	१६।४
कविः पिता पोषयति ...	५२।१८	कस्तूरी सिविमानमागत ...	४५१।७३
कवित्वगानाप्रियवादसत्या ...	८१।९	कस्ते शशाङ्क (संग्रहीतुः)	७७।२१
कवितावनिता (सङ्ग्रहीतुः)	४९।१	कस्ते शौर्यमदो योद्धुं त्व ...	३९२।३७
कवितानुन्द ...	२८७।१	कस्त्वं कृष्णमवेदि मां ...	३९।६७
कविभिर्नृपसेवासु विता (क्षेमेन्द्रस्य)	२८९।२	कस्त्वं ब्रह्मणपूर्वः क्व च ...	३३।९
कविरनुहरति च्छायां ...	२९०।१२	कस्त्वं भद्र खलेश्वरोऽह ...	३२६।२७९
कविरमरः कविरचलः ...	२७८।४	कस्त्वं भोः कथयामि दैव (ध्वन्यालोके)	६४४।२
कविवाक्यामृततीर्थज्ञानैः ...	५३।२१	कस्त्वं भोः कविरस्मि ...	६५३।१
कविषु दधत ...	२८७।१	कस्त्वं लोहितलोचनास्य ...	६०९।२९
कविद्वयेष्वनसूया ...	५०५।७८४	कस्त्वं शूली मृगय भिषजं ...	८।३५
कवीना संतापो भ्रमण (काव्यभट्टीपे)	२८४।२	कस्मात्कोऽहं किमपि च ...	२६५।७५
कवीनां महतां सूक्तै (अमृतदत्तस्य)	२९३।२४	कस्मात्त्वं दुर्बलासीति सख्य ...	५४८।१
कवीनां मानसं नौमि तरन्ति ...	५२।८	करमादिन्दुरसौ धिनोति... ..	३१३।२७३
कवीन्दुं नौमि वाल्मीकिं (शार्ङ्गधरस्य)	२८२।४	कस्मिञ्छेते मुरारिः क्व नु ...	५९२।३९
कवीनां च बुधानां (सङ्ग्रहीतुः)	२८४।१	कस्मिन्वसन्ति वद मीन ...	५५१।२८
कवीन्द्राणामासन्प्रथम ...	४२३।२	कस्मिन्वपिति कंसारिः... ..	५५६।३४
कवीश्वराणां वचसां विनो ...	२९१।२०	कस्मै किं कथनीयं कस्य ...	२५२।७
कश्चिच्छलापातमूढोऽप (माघस्य)	४४०।९४	कस्मैचित्कपटाय कैटभरिपू ...	३२९।३२
कश्चित्कस्यचिदेव स्यात् ...	५०२।६७४	कस्मै यच्छति सज्जनो ...	५६३।११२
कश्चित्पान्यस्तृषार्तः पथि ...	५२८।१	कस्मै हन्त फलाय ...	६५८।२७
कश्चिद्विषलङ्घितोत्तमाङ्गः (कालिदासस्य)	२४७।२०	कस्यचिरिकमपि नो ...	५०६।८०८
कश्चिन्नवं पल्लवमादधाति ...	६३३।११	कस्यचित्समदनं मदनीय (माघस्य)	१७०।१३
कश्चिद्भ्राम्यति ...	३८०।१३६	कस्य तृषं न क्षपयति ...	६०४।४
कश्चिन्मूर्च्छामित्येव गाढप्रहारः (माघस्य)	४४०।८०	कस्य मरौ तुरधिगमः ...	५५१।१३
कषायैरुपवासैश्च कृता ...	२९९।४	कस्याख्याय व्यतिकर ...	१३१।३०
		कस्यांचिद्वाचि कश्चि ...	५५।५६

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
कस्यादेशात्क्षपयति ...	३१०।२३७	काञ्चिन्निवारितबाहिर्ग (उत्प्रेक्षावल्ल- भस्य) ...	९८।५
कस्यापि कौड्यतिथि ...	५१३।९५८	काचे मणिर्मणौ काचो (भट्टभट्टस्य)	४७२।१७८
कस्यामोद (सङ्ग्रहीतुः)	७७।२९	काञ्चिद्विनार्धसमये ...	५२४।१
कस्याश्चिन्मुखमनु धौत ...	२१०।५५	काञ्चीगुणैर्विरचिता जघ (रत्नाकरस्य)	८७।९
कस्येयं तरुणि प्रपा ...	२१०।६	काञ्चीं काञ्ची न घत्ते कल ...	४१८।१
कहमस्मि गुहा वक्ति प्रभे ...	५३४।२७	काठिन्यं कुचकुम्भयोर्नय ...	१२०।५१
काञ्चित्कल्पशत कृतस्थि (शार्ङ्गधरस्य)	२७।१८७	काठिन्यं कुचयोः सङ्घं ...	४१४।११
काञ्चित्तुच्छयति प्रपूरयति ...	३७९।१२०	काठिन्यमङ्गैरखिलैर्निरस्त ...	८४।२७
काकः कृष्णः पिकः कृष्णः ...	६१४।६	काणाः कुञ्जाश्च वण्डाश्च ...	४६४।१
काकः पक्षवलेन भूपति ...	६२४।५३	का त्वं पुत्रि नरेन्द्र कुब्धक ...	४४४।३८
काकः पक्षिषु चाण्डालः ...	४८७।२१९	कानने सरित्तुहेत्रे गिरीणा ...	३९३।७१
काकः पक्षवने राते न कुर्वते ...	३६२।२५	कानि स्थानानि दग्धान्य (भीमस्य)	२०५।३१
काक आह्वयते काकान्याचको ...	३४३।१४	कान्तः कृतान्तचरित ...	१२७।४
काकतालीययोगेन यदना ...	४८०।१२	कान्तं वक्ति कपोतिकाकुल ...	३८०।१३३
काकतालीयवत्प्राप्तं दृष्ट्वापि ...	३५९।१६	कान्तं विना नदीतीरे मद ...	५४६।१०
काक त्वं फलनम्रमाम्र ...	६१९।१९	कान्त वीक्ष्य विपक्षप ...	२४०।१४
काकस्य गात्रं यदि काञ्च ...	६१९।११	कान्तदूत्य इव कुङ्कुमताम्राः ...	१३५।२७
काकः किं किं न कुर्वन्ति ...	६१७।३	कान्तं निरीक्ष्य वलया ...	२४०।७
का कान्ता कालिभारतेः ...	५५६।४०	कान्तया कान्तसंयोगे कि ...	५४६।७
का कावला निधुवनभ्रम ...	१८४।१८	कान्तया सपदि कौड्युप (माधस्य)	१७६।१६
काकाल्लैव यमात्कार्य ...	३००।१	कान्तसंगमपराजिनमन्यौ (भारवेः)	५७१।४४
काकुत्स्थस्य दशाननो न कृत ...	३५१।१३	कान्ताकटाक्षविशिखा न ...	३५१।१२
काकुत्स्थेन शिरांसि यानि (विह्वणस्य)	२५३।२२	कान्ताकेलिं कलयतु (शार्ङ्गधरस्य)	६३५।१२
का कृता विष्णुना कीदृग् ...	५५४।१०	कान्तां कामपि कामयत्य ...	११।७५
काके काष्ण्यमलौकिकं ...	६०९।३७	कान्ताऽधरा (संग्रहीतुः)	२७७।१३
काके शीत्वं व्यूतकारे ...	५०७।८१३	कान्ताननवा (कृष्णरामस्य)	५१२।२
काकैः सह विवृद्धस्य कोकि (तक्षकस्य)	३०२।३६	कांतापत्री (रामकृष्णविलोमकाव्ये)	५७६।४
काकोलं कलकण्टिका ...	१४१।३३	कान्तामुखं सुरतकेलि (अमरकस्य)	१०७।४२
का खलेन सह स्पर्धा सज्जन (भट्ट- पृथ्वीधरस्य) ...	३१८।१०६	कान्तामुखास्वाद (संग्रहीतुः)	७९।५७
काचः काञ्चनसंसर्गाद्विते ...	३६६।१४	कान्तारभूमिरुहमौलिनिवास ...	३६७।५०
का चके हरिणा घने कृपण ...	५६२।११०	कान्ता वचिं मुनिजन ...	५४१।८९
काचाः काञ्चनभूषिताः कति ...	६०१।१७	कान्तारे जलद्वयवैरिणि ...	४४६।२३
काचो मणिर्मणिः ...	३०३।७३	कान्ताऽऽश्लेष (सङ्ग्रहीतुः)	१०१।११
काचिन्मृगाक्षी ...	५३०।३१	कान्ते कञ्चुलिकावलोकनि ...	१७६।१९
काचिद्दाला रमणवसाति ...	५४२।९६	कान्ते कस्यपि वासराणि ...	३७३।३७
काचिद्वियोगानलता ...	५४०।७९	कान्ते कथंचिद्रदितप्रयाणे ...	१९३।६
काचिद्विलोचनयना ...	५४३।८८	कान्ते कलितचोलान्ते दीपि ...	१७६।४

पद्यम्	पृष्ठे. संख्या	पद्यम्	पृष्ठे. संख्या
कान्ते गृहाण (कृष्णारामस्य) ...	५२३।२	कामान्दुग्धे विप्रकर्षत्यल ...	३६३।२८
कान्ते घोरकृतान्तवक्त्र ...	१६४।३२	कामाय स्पृहयत्यात्मा ...	५०३।७१८
कान्ते जग्मुपि ताम्रचूड ...	१८५।४७	कामिनः कृतरतोत्सवकाल (माघस्य)	१७३।२२
कान्ते तथा कथमपि प्रथि ...	१७७।३०	कामिनामसकलानि विमुग्धैः (माघस्य)	१७३।८
कान्ते तल्पमुपागते विग (अमरकस्य)	१०३।२२	कामिनीनयनकजलपङ्का ...	७३।३८
कान्तेत्युत्पललोचनेति ...	५३।२७	कामिनो हन्त हेमन्तनिशि ...	२२२।९
कान्ते धावय मे पादाविति ...	५३५।३१	कामिन्याः कुचयोः (संग्रहीतुः)	८३।१
कान्ते त्वन्नेत्रकान्तं (संग्रहीतुः)	६४।६६	कामिन्याः स्तनभारमन्यर ...	५६२।१०८
कान्ते विलासिनि (श्रीगङ्गासहायस्य)	३७।३५	कामुकाः स्युः कया नीचाः ...	५५५।१३
कान्ते हन्त सुकोमला (संग्रहीतुः)	१३२।३८	कामुजहार हरिरम्बुधि ...	५६०।९०
कान्तो यास्यति दूरदेश ...	१९५।३	का मेघादुपयाति कृष्णदयिता ...	५६३।११४
कान्तोऽपि नित्यमधुरो ...	६४४।१	कामेन कामं प्रहिता जवेन ...	२१३।५५
कान्तृच्छामः सुराः स्वर्गे ...	४९।२	कामेनाकृष्य चापं हत ...	४४।१
का पाण्डुपत्नी गृहभूषणं ...	५५७।२३	कामोऽसौ न हिताय ...	२७३।१११
कापिशायनसुगन्धिविधूर्ण (माघस्य)	१६९।७	कामो वामदृशां निधिर्नय ...	४२४।१
कापुस्या कुम्कुरश्च भोजनै ...	३१७।६९	कायः संनिहितापायः ...	४९५।४६६
काऽप्यड्भी रक्त ...	२१२।११	कायः कण्ठकभूषितो न च ...	६४२।४
का प्रियेण रहिता वराङ्गना ...	५५७।५६	कायस्थेनोदरस्थेन मातु ...	३००।२
का प्रीतिः सह मार्जारैः ...	५०१।६४८	कार्ज्वां कुञ्जयन्तो निज (वाणभट्टस्य)	२११।२
कामं वनेषु हरिणास्तृणेन ...	३५४।३१	कारणान्मित्रतां याति ...	४९७।५२५
कामं वाचः कतिचिदफलाः ...	३३८।३४	कारणोत्पन्नकौपोऽपि ...	२२५।३
कामकामुकतया कथयन्ति ...	७१।५	कारुण्यं संविभागश्च यस्य ...	४७३।२६२
काम कामदुग्धं धुञ्ज्य ...	५२०।१	कारुण्यामृतनीरमाश्रित ...	३४।१०
कामं कामसमस्त्वमत्र ...	४०१।२२१	कार्कश्यं स्तनयोर्दृशो ...	२२९।७८
कामं जीर्णपलाशसंहति ...	३४५।४९	कात्स्न्येन निर्घर्णयितुं च ...	९४।२८
कामनाम्ना किरातेन वित ...	२२६।८	कार्पण्येन यशः क्रुधा ...	५१८।१३३
कामं नृपाः सन्ति सहस्र(कालिदासस्य)	३९५।१२०	कार्पासकृतकृपासशतैरपि ...	५७।१७
कामं दहन्तु (संग्रहीतुः)	१२२।६	कार्याकार्ये किमपि सततं ...	२६५।७४
कामं शूनको वृपति (संग्रहीतुः)	६२२।१९	कार्यापित्री जनः प्रायः ...	५०२।६९०
कामपि श्रियमावाद्य यस्त ...	३५८।१४	कार्येणापि विलम्बनं पर ...	२३६।६२
कामवाणप्रहारेण मूर्च्छितानि ...	८१।५	कार्ये दायी रतौ वेश्या ...	२३०।९
कामं प्रियानपि (भर्तृः)	३१३।४	कार्येषु मन्त्री करणेषु ...	२३१।२८
कामं भवन्तु मधुकम्पट (श्रुतधरस्य)	६४८।२४	कार्यं सत्यपि जातु याति ...	२३५।५२
कामारिरहितामिच्छति भूषः ...	५५९।७८	कार्यं चेत्प्रतिपत्कला ...	१२८।९१
कामसंगरविधौ. मृगीदृशः ...	१८०।६	कालक्रमकमनीयकोढेयं ...	६३८।१
कामकामुकतया ...	७१।५	कालक्रमेण परिणाम ...	५१३।९७०
कामयेत (संग्रहीतुः)	४७६।३११	कालञ्जर ...	२८४।१
कामः कुप्यति (संग्रहीतुः)	१२२।४	कालागरी सुरभिनातिशये ...	६३५।१०

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
कालातिक्रमणं वृत्तेर्यो ...	४७९।१९०	काष्मीरद्वर्गारि हन्त ...	१६९।७२
कालातिक्रमणं कुरुष्व ...	५९३।७२	काष्मीरेण दिहानमम्बर ...	१५३।१७२
कालिन्दि ब्रूहि कुम्भोद्भव ...	४१२।१	का श्लाघ्या गुणिनां क्षमा ...	५१७।१०२१
कालिन्दीनर्मदाम्भःस्रुत ...	४५२।९२	काष्ठानुपज्ञात्परिवर्धमाने ...	४११।१
कालिन्दीराशि (सङ्ग्रहीतुः) ...	२७६।२	का मनुद्धिः सुभट भवतो ...	५६१।१०२
कालुष्यमुद्दीक्ष्य (कृष्णरामस्य) ...	५२३।१	कासार्यु सरित्सु सिन्धुषु ...	५९४।८५
कालिन्ध्याः पुलिनेषु काले ...	४१।८३	कासि त्व वद चौर्यकारि ...	३९।६३
काले देशे यथायुक्तं नरः ...	५५५।१६	किं शुक्तमस्माभि ...	३५५।३
कालेन भित्तिवारिवहि (शार्ङ्गधरस्य) ...	२७१।८८	किं रुद्रः प्रियया कन्याचि (साहित्यद- र्पणे) ...	२४६।४
काले नीलजलाहके सताडिति ...	२१५।६०	किं रे विधो मृगदृशां ...	११४।४
काले पयोधराणामय ...	५३१।४	किं वर्ण्यतां कुचद्वन्द्व ...	३९१।२४
का लोकमाता किमु देह ...	५५१।१७	किं वाच्यं सूर्यशशिनोर्दा ...	३३३।१६
कालो मधुः कुपित एष (विश्वनाथ- कविराजस्य) ...	१२१।३	किं वाच्यो महिमा तवात्र (चधिरकवेः) ...	५९९।३८
का विद्या कवितां विना ...	५१८।१०३८	किं वापरेण बहुना परि ...	३६७।४६
कावेरीतीरभूमीरुद्रभुजग (राक्षस- पाण्डितयोः) ...	३०३।५७	किं वाससा तत्र विचा ...	५०९।८८८
कावेरीवारिवेत्तल्लहरिपारि (कृष्ण- पिष्टस्य) ...	१८९।३८	किं विन्या किं तपसा ...	४८७।२०७
काव्यं करोषि किमु ते सुहृदो ...	२९०।२२	किं विश्राम्यसि कृष्ण ...	४११।९०
काव्यप्रपञ्चचञ्चू रचयति ...	५३।२२	किं वीरियो भुवि न सन्ति ...	६४६।१
काव्यमय्यो गिरो धावन्त ...	५२।११	किं वृत्तान्तेः परगृहगतैः (दिवाकरस्य) ...	४४८।३३
काव्यं यदीय ...	२८६।१	किं गीतैः क्लमविमर्दि ...	१५५।२५
काव्यस्याक्षरमैत्रीभाजो ...	५०।२४	किं गीताश्रुमरीचयः किमु ...	४४९।४५
काव्यस्याप्रफलस्यापि ...	४९।९	किं शुक्कलिकान्तर्गत (विज्जकायाः) ...	१९७।११
काव्याकुलता ...	५६४।५	किं शुक्क किं शुक्मुख ...	६४३।१
काव्यामृतं दुर्जनराहुनीतं ...	२९३।४०	किं शुक्कभित्तिरुहां विलस ...	१९९।७७
काव्ये भव्यतमेऽपि विश्व ...	२९५।७०	किं शुक्क सुम (कृष्णरामस्य) ...	१९८।४१
का शमुकान्ता किमु ...	५५१।१६	किं शुक्के किं शुक्कः कुर्यात् ...	३४१।१२
काशाः क्षीरनिकाशा दधि (गण्डगो- पालस्य) ...	२८९।१८	किं शुक्के शुक्क मा तिष्ठ ...	६१७।२
काशीनाथ (टिप्पणीकर्तुः) ...	१।१	किं स्याद्विशेष्यनिष्ठं ...	५५७।४९
का शृङ्गारकथा कुतूहल ...	४२२।३८	किं स्वप्नः किमु जागरः ...	१२२।८
का बौलपुत्री किमु नेत्र ...	५५१।१८	किं हारैः किमु कङ्कणैः ...	४८।१९
काश्चित्कर्णारजोभि ...	४३४।२२	किं कण्ठे शिथिलीकृतो ...	१५८।५९
काश्मर्याः कृतमालमुद्रत ...	२०७।५०	किं कंदर्पं करं कदर्ययसि (भर्तृहरेः) ...	२६५।७६
काश्मीरगौरवपुषामभि (जयदेवस्य) ...	१४१।२६	किं कन्दाः कन्दरेभ्यः प्रलय ...	३८३।१५
		किं करिष्यन्ति वकारः ...	४९४।४२६
		किं करोति नरः प्राज्ञः शूरो ...	३७४।६
		किं करोति नरः प्राज्ञः प्रेर्य (धाणक्यस्य) ...	३७५।३४
		किं करोमि क्व गच्छामि कसु ...	३३३।१३

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
किं कवेस्तस्य काव्येन किं ...	२८९/५	किञ्चिन्सुदृष्टपाङ्गवः शिखि ...	२१५/५९
किं कवेस्तस्य काव्येन (त्रिविक्रमभट्टस्य)	२८९/६	किं चेतैर्गुणसेवनैः किमपर ...	१७४/७
किं कारणं सुकविराज ...	३९७/१५०	किं छत्रं किं नु रत्नं ...	४५/१५
किं किं वक्त्रमुपेत्य चुम्बयति ...	१६२/८	किं जन्मना च महता ...	३०९/२०७
किं किं सिद्धस्ततः किं नर ...	३२/१६	किञ्चलकराजिरिव नीलि ...	२७/८
किं कुप्यासि कस्मैचन सौरभ ...	६४७/११	किं जातैर्वहुभिः पुत्रैः शोक ...	३७३/१०
किं कुर्वन्त्युषसि द्विजाः ...	५५२/३५	किं जातोऽसि चतुष्पथे (ज्ञानवर्मणः)	६३३/१८
किं कुलेन विशालेन विद्या ...	२९१/३	कितव प्रपञ्चिता सा भवता ...	१२३/२२
किं कुलेन विशालेन शील ...	३६१/५	कितवा यं प्रशंसन्ति वं ...	४६७/२१
किं कुलेनोपदिष्टेन शीलं ...	३६१/२	किं तया क्रियते धेन्वा या (विक्रमा-	
किं कूर्मस्य भवत्यथा न ...	३१३/२७६	दित्यस्य ...	३७३/२
किं कृतेन न यत्र त्वं यत्र ...	३९१/६	किं तया क्रियते लक्ष्म्या या ...	३३७/१४
किं केकीव शिखण्डमण्डित ...	६२०/२४	किं तारुण्यतरोरियं रस (बन्धोः)	९७/७३
किं केतकीपरिमलोलिखित ...	६१२/५२	किं तावत्सरसि सरोज (माघस्य)	२०९/४३
किं कोकिलस्य विस्ते ...	५१३/९६६	किं तिष्ठामि किमु व्रजामि ...	११०/१०३
किं कोमलैः कलरवैः पिक ...	६१४/२५	किं तीर्थं हरिपादपद्म ...	५१७/१०१८
किं कौमुदी शशिकला सकला (भट्टोद्भटस्य)	६२/३१	किं तृष्णाकारि कीदृशय ...	५५३/४२
किं क्रमिष्यति किलैष वामनो (माघस्य)	२५२/१५	किं ते धनैर्यन्धुभिरेव ...	२७४/१२९
किं क्रूरं फण्डिदयं पुन ...	५०४/७५२	किं तेन किल काव्येन (जयमाधवस्य)	५१/१
किं क्रूरं स्त्रीहृदयं किं गृहिणः (दण्डिनः)	५०६/७९१	किं तेन जातु जातेन मातु ...	३७३/१
किं कापि प्रलयानलैर्विदपि ...	६१३/६५	किं ते नम्रयता किमुन्नत (भोजस्य)	६३७/४
किं खलु त्वैरेतैः किं पुन ...	५९८/८	किं तेन हेममिरिणा रजता ...	५९६/३
किं गतेन यदि सा न जीवति (रतिमित्रस्य)	२१६/३	किं ते निसर्गचरिरी ...	१५७/३१
किं गुणैस्तस्य ...	३६९/१	किं त्राणं जगतां न पश्यति ...	५६३/११७
किं गोत्रं किमु जीवन् ...	११/७१	किं त्वं न वेत्सि जगति ...	३७५/४४
किं चन्द्रमाः प्रत्युपकार ...	३०८/१८९	किं त्वं निगूहसे दूति ...	१३२/३
किं चान्यैः सुकुलाचारैः ...	३३३/१५	किं त्वां भणामि विच्छेद ...	१५५/४
किं चारुचारित्रविलास ...	५३/३३	किं दूरेण पयोधरा उपरि ...	६१७/१४
किञ्चिद्विक्लिप्तपाणिर्कण (त्रिविक्रमभट्टस्य)	१५४/४	किं दोर्म्या किमु कार्मु (हनूमतः)	३३/२
किञ्चित्कुञ्चितहारयाष्टि ...	९८/६	किं धनेन कुञ्जैरस्य सुभा ...	४९०/३२२
किञ्चित्कोपकलाकलापकल (मुरारेः)	२५८/६	किं न दुःसा जगति जायति ...	६३४/३
किञ्चिन्निर्मुच्यमाने (सङ्ग्रहीतुः)	२६/४९	किं न पश्यासि महेन्द्रदिङ्मुखे ...	६११/३०
किं चित्रं सुवनानि पाव ...	४४९/५०	किं नर्मदाया मम खेय ...	८४/३०
किं चित्रं यदि राजनीति ...	५१७/१०८९	किं नु ध्वान्तपयोधि ...	१५१/१४०
किञ्चित्सविभ्रमोदञ्चि ...	७१/४	किं नु तोय (रामकृष्णविलोमकाव्ये)	५८२/२५
किञ्चिदाश्रयसंयोगाद्वस्ते ...	३६५/२	किं नु मे स्यादिदं कृत्या ...	४९२/३६३
किञ्चिद्विश्रुत्यकेशवान्त ...	१८७/६४	किं पद्मस्य रुचि न हन्ति ...	१६९/७५
किञ्चिन्निर्मुच्यमाने गगम. ...	२६/४९	किं पुण्यैः किं फलैस्तस्य ...	६४४/२

पद्यम्	पृष्ठे, सख्या	पद्यम्	पृष्ठे, सख्या
किं पृष्टेन द्रुततरमितो ...	१२५/५३	किमिन्दुः किं पद्म किमु ...	६३/५३
किं पौषं रक्षति यो ...	५०७/८३०	किमिवाखिललोककीर्तित(माघस्य)...	३०८/१५८
किं बान्धवेन रविणा हरि ...	६४८/१२७	किमिष्टमर्जं खरसूकरा ...	५०८/८६१
किं ब्रूमो हरिमस्य विश्व ...	२५३/१२३	किमिह बहुभिरुक्तं (भट्टोद्भटस्य)...	५९/५९
किं भक्तोनासमर्थेन किं ...	४६७/१२७	किमुत्तीर्णः पन्थाः कुपित ...	२४०/४
किं भूमौ परितः स्फुरन्ति ...	१४१/३४	किं मालतीकुसुमं ताम्बाय (नर्मस्यस्य)	६३७/८
किं भूषणं सुहृदमत्र ...	५१२/९४८	किं मुक्तमासनमलं मयि ...	१५६/१२८
किं भूषणं सुन्दरसुन्दरी ...	५५१/१२५	किं मुञ्चन्ति पयोवाहा ...	५५५/१२३
किं मे सद्गुरु (सङ्ग्रहहीतुः) ...	११०/९९	किं मृष्टं गुतवचनं मृष्टतर ...	५७२/११
किं स्तुमः शब्द ...	२८७/३	किं मे सद्गुरुसंघर्षः प्रति ...	११०/९८
किमकरवमहं हरिमही ...	५५८/६८	कियती पञ्चसहस्री कियती ...	३३९/१२३
किमकारि न कार्पण्यं कस्या ...	३८२/३	किमन्मात्रं जल विप्र ...	५६४/२
किमकारि मन्दमतिना ...	१३०/५	किरति प्रकरं गवां प्रकपं ...	५८७/१७
किमङ्गारवद्वां खुरैः स्पर्श ...	४३२/८	किरति मिहिरे विष्वक्प्रीचः ...	२०६/४१
किमत्र चित्रं यत्नस्तः परा (कालि- दासस्य) ...	३०२/३५	किसलयमिव मुग्धं यन्ध ...	१०२/२६
किमधिकमस्य ब्रूमो महि ...	५९८/१०	किसलयानि कुतः कुसुमानि ...	५९१/४०
किमनन्ततया ख्यात ...	५५६/१२६	कीटगृहं कुटिलोऽन्तः (शार्ङ्गधरस्य)	६०२/३
किमपि कान्तभुजान्तर ...	१९२/८	कीटोऽपि सुमनःसङ्गादारोह ...	३६६/१३
किमपि किमपि शङ्के ...	१५६/३३	कीटकिं स्यान्न मत्स्यानां ...	५५४/७
किमपेक्ष्य फलं पयोधरा ...	३०६/१५५	कीटक्तोयं दुस्तरं स्या ...	५५९/७१
किमप्यथाप्यं महतां सिद्धि ...	४६८/५८	कीटकप्रातर्दापिर्वर्तः शिखा ...	५५९/७२
किमप्यस्ति स्वभावेन ...	४९५/४७७	कीटर्क्षं समितिं बलं निहन्ति ...	५५९/७७
किं मधुना किं विधुना ...	३०५/१३७	कीटक्षाः सकलजनो भवेत्सु ...	५५९/७५
किं मध्याह्नादिवाकरोऽयं ...	४१४/१०	कीटक्षा गिरिशतनुर्जये ...	५५१/२६
किमलम्बताम्बरविलम्ब (नरसिंहस्य)	१४०/१९	कीटक्तेना भवति रणे ...	५५९/७३
किमकारि मन्द ...	१०६/२९	कीटवृहं याम्यगृहं गतस्य ...	५५७/५१
किमपि ब्रवीषि (संग्रहहीतुः)	५९५/३	कीटवर्नं स्यान्न मयाय ...	५५७/५२
किमव्ययतया ख्यातं ...	५५५/२१	कीटदुःसप्तमतङ्गजः कमभि ...	५५२/३४
किमसि विमनाः किं चो ...	६०७/७	कीटशं वद मरुस्थलं मत्तं ...	५५८/५५
किमस्ति यमुनानद्यां ...	५५६/३९	कीटर्क्षं हृदयहारि कूजितं ...	५५८/५७
किमहं वदामि खलु ...	६५६/१	कीटशी निरयभूरनेकधा ...	५५८/५८
किमादत्तत्पुङ्गुत्वान्मां चरमो ...	३५६/१५	कीर नीरसकरीरपादपे ...	६१८/५
किमाराध्यं सदा पुण्यं ...	५०१/६६४	कीर्णां रेजे साजिभूमिः (माघस्य)...	४४१/१०८
किमासेव्यं पुलां सविध (काव्यप्रकाशे)	५१४/९८४	कीर्तिः प्रवरसेनस्य प्रयाता ...	२८०/११
किमिच्छति नरः काव्यां ...	५५६/३५	कीर्तिः श्रीनरसिंह ते त्रिपथ ...	४१४/१४
किमिति कृणासि कृणादोरि ...	२३६/५	कीर्तिः श्रीरघुवच्यदीप भवतो ...	४२०/२१
किमिति सखे परदेशे ...	१९५/१	कीर्तिः श्रीरघुवंशस्तु भवतः ...	४१९/१४
		कीर्तिः स्वर्गतपङ्क्तिभि ...	४५३/७

पद्यम्	पृष्ठे. संख्या	पद्यम्	पृष्ठे. संख्या
कीर्तिः स्वर्गतरङ्गिणीहिम ...	४१०।१	कुत्रायोध्या क्व रामो दश ...	३८०।१४०
कीर्तिस्तव क्षितिप याति ...	४४७।२१	कुत्रोदेत्युदयाचलस्य ...	५५२।३७
कीर्तिस्ते दयिता तदीय ...	४२४।४	कुदेश च कुवृत्ति च ...	४९२।३८४
कीर्तिं मृणालकमनीय ...	५१३।९६१	कुदेशमासाद्य कुतोऽर्थ ...	५११।९१५
कीर्तिर्वृत्यति नर्तकीव सुघने ...	३६८।५५	कुघ्नेनसुप्रीनयनाश्रया ...	५४१।८६
कीर्तौ न्यासिमवेत्य वैरि ...	४२०।१५	कुन्दकुञ्जमसुं पश्य सरसी ...	५३३।१६
कीर्तिस्ते पूर्णचन्द्रं (संग्रहीतुः) ...	४०८।३१०	कुन्दकुडमलमुपास्यता ...	६११।३४
कीर्तिरेका (संग्रहीतुः) ...	३८४।२	कुन्दं दन्तैर्मधु निगदितैः ...	१०८।७०
कीर्तिं मृषैवा (संग्रहीतुः) ...	३९६।१४२	कुन्दे कदम्बे कुसुदे ...	६३९।९
कीर्त्या सौरभ ...	२८६।१	कुपात्रदानाच्च भवेद्वरिद्री ...	५०८।८५०
कीर्त्या पूर्णसुधा (संग्रहीतुः) ...	४३०।२	कुपितापि मनः पतिना ...	२००।८८
कीर्त्या ते तैवरा (संग्रहीतुः) ...	४५०।५४	कुपितासि यदा तान्नि ...	५५९।२
कीर्त्यास्य चन्द्रकर ...	४५३।५	कुप्यताश्च भवतानत (भारवेः) ...	१७१।४५
कीललैः कुङ्कुमानां सक ...	१९१।२५	कुप्यल्लङ्घेयवाहुप्रकरणिय ...	१८९।३४
कुक्कटे कुर्वति क्वाणामाननं ...	१८३।२	कुप्योऽकःपौ च शेषो ...	२९६।३
कुक्षेः पूर्णै यवनवितते भृत्य ...	३८६।१९	कुबेरगुप्तां दिशमुष्ण ...	१९७।२२
कुग्रामवासः कुजनस्य ...	५०९।८७६	कुब्जस्य कीटखातस्य दाव (न्यास- मुनेः) ...	३३३।२४
कुङ्कुमपङ्केनाङ्कितदेहा गौर ...	६१।१३	कुभोज्येन दिनं नष्टं ...	४८२।५८
कुचकलशेषबलानां ...	४४७।८	कुमारगिरिमूपो ...	४२७।१
कुचकुम्भौ समालम्ब्य ...	८७।२	कुमारा वा जरन्तो (सङ्ग्रहीतुः) ...	५५।९
कुचदुर्गाराजधान्योर्मध्ये ...	८८।८	कुमुदमपि (सङ्ग्रहीतुः) ...	३९०।२
कुचद्वये चकोराक्षी ...	८३।१०	कुमारसंभवं दृष्ट्वा रघु ...	४३५।३५
कुचाम्नां मास्वन्ती वि ...	६३।५१	कुमुदकमलनीलनीरजा ...	१६७।१४६
कुचावस्याः कामद्विप ...	८५।४६	कुमुदवनमपशि श्रीमदम्भो (साधस्य) ...	१८४।३२
कुचौ तु परिचर्चितौ गरि ...	२७२।१०३	कुमुदशबलैः फुल्लाम्भोजैः (जीवनाय- कस्य) ...	६२९।७
कुञ्जिताधरपुटेन पूर ...	३६।२२	कुमुदेष्वधिकं भान्ति पति ...	१४४।४
कुजनश्च सरश्च ...	३२१।१८७	कुम्भः परिमितमम्भः ...	३७३।११
कुटिला लक्ष्मीर्यत्र प्रभवति ...	३२७।१०	कुम्भौ सदम्भौ करिणां ...	८३।१४
कुटुम्बचिन्ताकुलितस्य ...	२६२।२७	कुरङ्गाक्ष्यां वेणी सुमगा ...	४३२।८
कुण्ठत्वमायाति गुणः कवी ...	५३।३१	कुरङ्गीणां यूयं निभृतमिद ...	६२३।३७
कुतः कुवल्यं कर्णे करो ...	१६५।५	कुरङ्गीवाङ्गानि स्तिमित (काव्यप्रकाशे) ...	१६३।३
कुतः प्रेमलवोऽप्यस्ति ...	१०५।१७	कुरु गम्भीराशयतां ...	६०३।६
कुतः सेवाविहीनानां ...	४७२।१८२	कुरु त्वं जार ...	२५७।६५
कुत आगत्य घटते ...	३३०।५	कुरुवक कुचाघात ...	४४३।१७
कुत्र विधेयो यत्नो विद्या ...	५०५।७६४	कुर्यान् परदारेच्छां विश्वा ...	४८२।६३
कुत्र विधेयो वासः सजन ...	५०५।७६५		
कुत्र श्रीः स्थिरतामुपैति ...	५६३।११५		
कुत्रायासीः किमिदमक ...	२३७।१४		

पद्यम्	पृष्ठे. संख्या	पद्यम्	पृष्ठे. संख्या
कुर्यान्नीचजनभ्यस्तां न (क्षेमेन्द्रस्य)	४८२।६९	कुसुमधारविलासे भङ्गु	... ७।३०
कुर्वन्ज्योत्स्नाविप्रां वृत्य (माघस्य)	४४०।८०	कुसुमसुकुमारमूर्ति (श्रीहर्षस्य)	... २०१।१
कुर्वणा पथि (रामकृष्णस्य)	... ५७५।४	कुसुमस्तवकस्येव द्वयी (भर्तृहरः)	... ३५३।७
कुर्वता मुकुलिताक्षि (माघस्य)	... १७१।३३	कुसुमस्तवकानम्राः सन्त्येव	... ६३७।१
कुर्वते स्वमुखेनैव बहु	... ३१६।५७	कुसुमादपि स्मितदृशः (माघस्य)	... १२४।३५
कुर्वन्ति देवा अपि	... ३६०।४	कुसुमायुधकोदण्डे हर्ता	... ८२।१
कुर्वन् पद्मे जनुः	... ८२५।५	कुसुमितलताभिरद्विताप्य (काव्यप्रकाशे)	१०२।१५
कुर्वन्ति तावत्प्रथम प्रिया	... २२८।६८	कुस्थानस्य प्रवेगेन गुणवा	... ३६५।३
कुर्वन्तु नाम जनतोप (भानुपण्डितस्य)	६४२।२	कृजन्ति क्रोफिलाः साले	... ५५०।३
कुर्वन्नापि व्यलीकानि यः प्रियः	... ४९५।४८५	कृजितानि कलयन्वन	... १९९।७९
कुर्वन्नाभुमपृष्ठो मुखनिकट	... १८७।६८	कृत्साक्षी मृपावादी यथा (मार्कण्डेयस्य)	४९१।४९
कुलगुरुरालानां केलि	... ५६।२३	कृपाभ्यां सि पिवन्तु कूप	... ५९३।७९
कुलपतनं जनगर्हा	... २३२।९	कूपे पानमधोमुख भवति मे	... ५९३।६९
कुलमीलगुणोपेतः सर्व	... ४६१।१	कूर्मः पातालगङ्गापयसि	... ४१७।२५
कुलाचला यस्य मही	... ३३।१	कूर्मः पादोऽस्य यष्टिर्भुज (हनुमत्)	४२२।४९
कुलाचर्या महात्मानः	... ३००।२	कूर्मो मूलवदालवालवद	... ३४।११
कुललालिलाव (रुद्रदस्य)	... ५६८।२	कूर्माण्डौफलवत्फलं न (शार्ङ्गधरस्य)	६४०।३३
कुलीना रूपवत्पथ्य नाथ	... २२८।४२	कृच्छ्राणुवृत्तयोऽपि हि परो	... ३४६।१०
कुलीनैः सह संपर्क पण्डितैः	... ४९३।३९६	कृच्छ्रेण कापि गुरुणैव (उत्प्रेक्षाचल- भस्य)	... ९८।३
कुले कलङ्कः कवले	... ५११।९२३	कृच्छ्रेणामेध्यमध्ये नियमित	... ३७१।७
कुल्याभ्योभिः पवनचप	... ४५९।५	कृतं वपुषि भूषण चिकुर	... २४५।३
कुविन्दस्त्वं तावत्पटयसि (काव्यप्रकाशे)	४४८।३०	कृतककृतकैर्मायाशाठ्यै (भासस्य)	१६२।५
कुशलं तस्या जीवति	... १२३।२४	कृतकर्मफला	... ३२२।२०१
कुशलाः शब्दवार्तायां वृत्ति	... ३८६।८	कृतचङ्क्रमणं	... ३७२।१४
कुशेशयैश्च (माघस्य)	... ४५५।१२	कृतकान्तकेलिकुतुक	... २८।२
कुसङ्गेन भतिह्लासः	... ३६८।३	कृतकृत्यस्य मृत्यस्य	... ४७२।१५२
कुसङ्गतेः कुशुद्धिः	... ३६८।४	कृतक्रोचे यस्मिन्नमर	... ३५।२
कुसुमकार्मुककार्मुकसंहित (माघस्य)	१९९।७२	कृतमस्य शिशुमस्य	... ४९८।५५९
कुसुमं कोशातक्या विक (कृष्णस्य)	६४७।७	कृतचङ्क्रमणं गणेषु	... ३१२।१५
कुसुमजन्म ततो नवपल्लव (कालिदा- सस्य)	... १९८।३६	कृतं च गर्वाभिमुखं मन (काव्यप्रकाशे)	३९६।१२८
कुसुमनगवनान्युपैतु कामा (भारवेः)	१९९।८१	कृतदुरितनिराकरणं	... २९६।३
कुसुमपरिमलेनामोदिता	... १८८।१९	कृतधवलमिमेदैः कुङ्कुमेनैव (माघस्य)	१८४।२६
कुसुममेव न केवलमार्तवं	... १९८।४६	कृतनिश्चयिनो बन्धास्तु	... २९७।५३३
कुसुमं पतदेत्य नाकतो	... ५५८।६३	कृतमद निगदन्त इवा (माघस्य)	२२०।४५
कुसुमयन्फलनीरलिनीर (माघस्य)	२२५।९	कृतमनुमत दृष्टं वा यैरिदं (वेणीसंहारे)	२६०।४
कुसुमशयनं न प्रत्यग्रं	... १०९।७६	कृतमन्दपदन्यासा	... ४९।१६
कुसुमशयनेऽयङ्गं ताम्यत्य	... १२६।६७		

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
कृतमपि महोपकारं पय ...	३१८/१२०	कृशा केनासि त्वं प्रकृति (मारुलायाः)	१५४/२
कृतं पुष्पशब्देन जातिमावा ...	३५०/३	कृशाऽसीत्यालीना (साहित्यदर्पणे)	१५४/१
कृतवानन्यदेहेषु कर्ता च (भारवेः)	४९२/३७६	कृशोदर्याः स्मेरा (सङ्ग्रहीतुः)	२७७/९
कृतशतमसस्तु नष्टं शुभा ...	५०५/७७३	कृशाङ्ग्याः कुचभारेण ...	८२/६
कृतस्य करण नास्ति ...	४९०/३०७	कृष्टा केशेषु भार्या तव तव (वेणी-	
कृतान्तपाशबद्धानां दैवो ...	४८६/१९५	संहारस्य) ...	२४९/५१
कृतान्तस्य दूती जरा कर्ण ...	३८१/१५	कृष्णं वपुर्वहतु चुम्बतु (जयवर्धनस्य)	६१९/१४
कृतापचारोऽपि परैरना (माघस्य)	४६९/७४	कृष्णत्वं धनमण्डलस्य ...	४०१/२१५
कृतार्थः स्वामिनं द्वेष्टि ...	४८४/१४३	कृष्ण त्वं नवयौवनोऽसि ...	३९/६१
कृतावधानं जितवर्हिण (भारवेः)	२२०/३२	कृष्ण त्वं पठ किं (विल्वमङ्गलस्य)	३९/६४
कृतिनामकृती कथं कथं ...	५११/९३०	कृष्णवर्णद्वयं सितदीप्ति ...	१५२/१५२
कृते च रेणुका कृत्या त्रेतायां ...	३८६/१०	कृष्णवत्सर्पिणि गुणान्नाय ...	३८१/१४
कृतेऽप्याश्रमङ्गे कथमिव ...	१५७/४८	कृष्णस्निग्धकनीनिके ...	१६३/५
कृते प्रतिकृति कुर्यात् ...	४९८/५४६	कृष्णा ते कचसंहति ...	१३०/७
कृतो दूरादेव स्मितमधुर ...	१५६/४३	कृष्णार्जुनानुरक्तापि (दण्डिकवेः)	१६५/१
कृतोपकारं प्रियबन्धु (भोजस्य)	१३४/१०	कृष्णास्या ननु ...	५३०/२५
कृत्वा ग्रन्थांश्च ...	२८५/२	कृष्णाऽप्यन्तः ...	६०४/३
कृत्वा कार्णाटकान्ता ...	१८९/३५	कृष्णोनाम्ब गतेन रन्तु ...	४०/८३
कृत्वा दीननिपीडनां निज (साहित्यदर्पणे)	२६६/५८	कृष्णो गोरसचौर्यमम्ब ...	३९/६१
कृत्वा पुंवत् (माघस्य) ...	४५५/४	केका कर्णामृतं ते सकुसुम (शार्ङ्गधरस्य)	६७/१५
कृत्वापि कोचपानं भ्रमर ...	६१०/१०	केकाभिः कलयन्तु ...	१६१/१७
कृत्वापि येन लज्जामुपैति (रविगुप्तस्य)	३२१/१९२	केकां श्रुत्वा (सङ्ग्रहीतुः)	६१७/५
कृत्वा प्रबुद्धकमलामलि ...	१३६/५४	के कैकटनितम्बेव ...	२८४/१
कृत्वा मेरुमुखलं प्रह ...	४४९/५२	केचन वितरन्ति ...	३४२/४३
कृत्वा विग्रहमश्रुपात ...	१६३/२०	केचित्तिलस्य कुसुम शुक ...	७४/४
कृत्वा शस्त्रविभीषिकां ...	२७३/११६	केचिदज्ञानतो नष्टाः केचि ...	४८०/१४
कृत्वोपकारं यस्तस्माद्वा ...	३४१/३०	केचिद्गदाः केऽपि सचाप ...	४३८/३१
कृपणः स्ववधूस्त्रं न करोति ...	३४१/१६	केचिद्द्वद्धाः सहेलं निज ...	४०८/३०६
कृपणसमुद्धीनामपि भोक्ताः (प्रका-		केचिद्गदन्ति धनहीन ...	२७४/१३२
शवर्षस्य) ...	३४२/३६	केचिल्लोचनहारिणः कति ...	६३५/१४
कृपणेन श्वेनेव मृतेनापि न ...	३४१/८	केतकीकुसुमं भृङ्गः खण्डय ...	३५६/१६
कृपणेन समो दाता न भूतो ...	३४०/१	केतवयः कटुकण्टकाः ...	६१३/७५
कृपाणकिरणानलं रश्मि ...	४४१/११२	केदारभाजा शिशिरप्रवेशा ...	७३/३१
कृपाणीयं काली तव रिपु ...	४३३/९	केदारे कीदृशो मार्गः कुत्र ...	५५६/४१
कृमयो भस्म विष्टा वा ...	२६८/२	केनचिन्मधुरमुख्यणारां (माघस्य)	१७३/१६
कृमिकुलचितं लाला ...	५१५/९९७	केनाञ्जितानि नयनानि ...	३०८/२०४
कृमिभिः क्षतसर्वाङ्गः ...	२६९/२४	केनात्र चम्पकतरो वत (विज्जाकायाः)	३३६/४
कृशः काणः खड्गः ...	२६८/१८	केनादिष्टौ कमलकुमुदो ...	३१०/२३६

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
केनाप्यनर्थरचिना कपटं ...	२७४।१३४	कैलासाद्राबुदस्ते परि ...	१२।८८
के नाम न विनश्यन्ति ...	२२७।२६	कैलासायितमद्रिभिर्वि (त्रिविक्रम-	
केनासीनः सुखमकरुणेना (शर्ववर्मणः)	६०२।२	भद्रस्य) ...	१४९।९९
केऽपि स्वभावलुब्धास्तीव्र ...	३४२।३९	कैलासालयभाललोचन (कान्यप्रकाशे)	२०।३६
के प्रवीणाः कुतो हीनं ...	५५५।१८	कैलासीयाति केतकीयाति ...	४५।१७०
के भूषयन्ति स्तनमण्डला ...	५५१।१९	कैवर्तककेशकरग्रहणच्युतो ...	३७७।८३
केयं मान्यवती तवोरसि ...	४०।७७	कोकः स्तोक ...	१७८।५२
केयं मूर्धन्यन्धकारे तिमिर ...	१३।९१	कोकानाकुल्यंश्चकोर ...	१४९।११०
केयं श्यामोपलविरचितो ...	९९।१९	कोकानुदग्रीवयन्तः पथि पथि ...	१८७।६९
केयूरं न करे पदे न कटक ...	७१।१२	कोकिल कलमालपैरल (धनददेवस्य)	६१४।११
केयूरा न विभूषयन्ति पुरुषं ...	३६३।३२	कोकिल कुटिलैः (संप्रहीतुः)	६१४।२१
केयूरीकृतकङ्कणीकृत ...	११।७४	कोकिलद्यूतगिरि मञ्जरी ...	१९६।५८
कोलिः प्रदहति मज्जां ...	२३२।१४	कोकिलानां स्वरो रूपं ...	४९२।३८७
कोलि कुण्डव परिमुञ्च्य (आनन्दव-		कोण्डुवीडु ...	४२७।२
धनस्य) ...	६२५।१९	कोकिलोऽहं भवान्काकः ...	६१४।८
कोलिचलाङ्गुलिलम्पित ...	२४।१०	कोटरान्तःस्थितो वह्निः ...	३७३।४
कोलीकौतुकमादराच्छवण ...	६१।६२	कोटिद्वयस्य लभेऽपि ...	६५६।१
कोवलं व्यसनस्योक्तं मेघजं ...	१७१।५३९	कोऽतिमारः समर्थानां (पञ्चतन्त्रे)	४९३।४११
के वा न सन्ति भुवि वारि ...	५९२।५१	को नाम त्रिषु लोकेषु (सङ्ग्रहीतुः)	५५।५
केशः काशस्तवकविलासः (शङ्करा-		कोऽत्र भूमिवलये जनां (कुबलयानन्दे)	१३४।२३
चार्यस्य) ...	२६८।१३	कोऽनेत्यहमिति ब्रूयात्स ...	४६७।२४
केशः कुन्दमिषादिवोप ...	२३८।१०	कोदण्ड न ददाति देव ...	४०२।२२६
केशाच्छन्नसाम्येऽपि हन्त ...	२५४।६	कोदण्डस्तव हस्तगो हृदि ...	४०१।२२३
केशव पतितं दृष्ट्वा ...	५३२।१	कोदण्डो विशिखो मनो ...	१२७।८३
केशाः सवमिनः श्रुतेरापि ...	१६८।६९	को दुःखी सर्वकार्येषु ...	५५५।१४
केशान्धुमनसां (सङ्ग्रहीतुः)	७०।१	को दुरादयस्य मोहाय ...	५५४।२
केशानाकुलयन्द्वाी मुकु ...	२२६।१	को धन्यो बहुभिः पुत्रैः ...	३७३।५
केशान्धकारादय दृश्यभाल ...	६८।४१	को धर्मो भूतदया किं ...	५०५।७६९
केशान्धामकरावलम्बित ...	७०।८	को नयति जगदशेषं ...	५५७।४८
केशीः कोमलमालिकामपि ...	१०४।५८	को न याति वर्षा लोके ...	४८५।१५९
केशा मानगजा ...	५३५।३९	को नाम नानुवृत्ति मुमहा ...	३३२।९
केषांचिद्वलाभिरं निवसिताः ...	६३०।११	को निर्दग्धलिपुररिपुणा ...	५५१।३२
केषांचिद्वाचि शुक्लवत् (अर्चितदेवस्य)	२९३।२२	कोऽन्धो योऽकार्यरतः ...	५०५।७६३
केषांचिन्निजबेधमनि स्थितव ...	३८०।१३५	कोपं चम्पक मुख याचक ...	६३६।७
केसरद्रुमतलेषु संस्थितः ...	५५८।५९	कोऽपवादः स्तुतिपदे (भारवेः)	४९२।३७५
के स्थिराः के प्रियाः स्त्री ...	५५४।९	कोपप्रसादवस्तूनि ये ...	४७१।१५३
कैरापि निरधारि ...	२५५।४१	कोपवत्यनुनयानग्रहीता (माधवस्य)	१७१।३२
कैलासस्य प्रथमशिकरे (काव्यप्रकाशे)	४४८।३४	कोपस्तवया हृदि कुतो ...	१६१।५४

पद्यम्	पृष्ठे. संख्या	पद्यम्	पृष्ठे. संख्या
कोपात्किञ्चिदुपानतोऽपि (रुद्रस्य) ...	१६२।५	कयविक्रयकूटतुलालाघव (क्षेमेन्द्रस्य) ...	२५४।२१
कोपात्कोमलोलोवाहु ...	१६२।७	कव्यात्पूगैः पुष्कराण्यानकानां (माघस्य) ४४१।१०७	
कोपो यत्र भ्रुकुटिरचना ...	१६२।६	क्रान्तक्रान्तवदनप्राप्ति (माघस्य) ...	१६९।६
कोऽप्यन्यः कल्पवृक्षो ...	३९१।१८	कामन्त्यः क्षतकोमलाङ्गुलि (ध्वन्या- लोके) ...	४४४।२९
कोऽयेप खण्डितशिरा (वादीश्वर- काञ्चनस्य) ...	२४७।२४	क्रियते धवलः खलुच (माघस्य) ...	५११।९२९
को माद्यति मकरन्दैः ...	५५७।४६	क्रीडन्तु नन्दन्तु (सङ्ग्रहीतुः) ...	५७१।२
को मोहाय दुरीश्वरस्य ...	५६२।१०७	क्रीडन्मन्दरकन्दरोदर ...	११।७८
कोऽयं कोपविधिः प्रय ...	१५७।५५	क्रीडन्माणवकाङ्क्षिताडन ...	४५९।१३
कोऽयं द्वारि हरिः प्रया ...	४०।७३	क्रीडाकारी तडागवारिणि ...	६२६।४२
कोऽयं भ्रान्तिप्रकारस्तव (अमृतदत्तस्य) ५९५।१६		क्रीडाभिचाहिरण्यशुक्ति ...	२७।१२
कोऽयान्प्राप्य न गर्वि (पञ्चतन्त्रे) ५१६।१०११		क्रीडालु च नरेन्द्राणां जले ...	४६२।९
कोलः केलिमलंकरोतु ...	६२३।४१	क्रुद्धोऽसि किं मयि ...	११६।२
कोलाकृतिरपारेषो मोरो ...	५३५।३४	क्रुद्धस्य दन्तिनः पत्तिर्जिवृक्षो ...	४३७।१६
को लामो गुणिसंगमः ...	५१८।१०४५	क्रुद्धोऽक्रान्तप्रपातविगलत् ...	६१०।३८
कोलाहले काककुलस्य ...	३६५।५	क्रुद्धारः स्मरकार्मुकस्य (काव्यप्रकाशे)	४३।१
को वीरस्य मनस्विनः स्वविप ...	३५१।११	क्रुद्धं तातस्य गच्छन्निव ...	४।३२
कोपः स्फीततरः स्थितानि (विलाकायाः) ८०।८८		क्रोधेद्वैदीष्टिपतैस्त्रिभि ...	१२।८९
कोऽहं कौ देगकाली सम ...	४८०।३८२	क्रोधो मूलमनर्थानां ...	४९०।३२०
कोऽहं ब्रूहि सखे स्वय (महानादके) २५१।३५		क्रोधे रुद्रः (संग्रहीतुः) ...	४११।५
को हि तुलामधिरोहति ...	६५६।१	क्रोधो हि शत्रुः प्रथमो ...	५०९।८८०
कौटिल्यं कचचिचये कर ...	१६६।२४	क्रोशस्तः शिवायः सवारि ...	३७२।६
कौन्तेयस्य सहायतां करु ...	३९।५७	क्रौञ्चः क्रीडतु कूर्दतां च ...	६०५।१०
कौपं वारि विलम्बे वारण ...	६२६।३९	क्रुशत्यागकृतेऽपितेन करण ...	२७५।१५०
कौपीनं धृतवान्हरोऽपि भग ...	३८५।५	क गन्तासि भ्रातः कृतवसतयो ...	३४४।३६
कौपीनं शतखण्डजर्जर ...	२६८।१३	क च ननु जनकाधिराज ...	३७६।७१
कौपे पयसि लघीयसि ...	२२४।७	कचिच्चारुचामीकरारम्भ ...	३९०।१४
कौमुदीव दुहिनांशुमण्डलं ...	४१४।३	कचिज्जिह्वीनादः कचिद ...	६१५।३१
कौर्म संकोचमास्थाय (व्यासस्य) ...	४७४।२२२	कचित्कन्याधारी कचिदपि (भर्तृहरेः)	२६३।४१
कौ विख्यातावहेः शत्रू ...	५५५।२२	कचित्कार्यवगात्रीचोऽप्यलं ...	३१७।७४
कौ शंकरस्य वलबाय ...	५६०।८९	कचित्कृष्णार्जुनगुणा कचि ...	७३।२
कौशेयं कृमिजं सुवर्णमुपल्य ...	३५८।५८	कचित्ताम्बूलाक्तः कचिद (साहित्य- दर्पणे) ...	१९२।१५
कौशिके (रामकृष्णविलोमकाव्ये) ...	५७९।६	कचित्पाणिप्राप्तं घटितमपि ...	३७७।९५
कौशलस्य च मान्यस्य ...	३८५।१	कचित्सर्पोऽपि मित्रत्वमी ...	३१४।१०
कौस्तुभमुरासि मुरारेः ...	६५७।४	कचित्सुभ्रूमद्वैः कचिदपि ...	६२।४४
कौतौ विवाहे व्यसने रिपु ...	४७८।३५८	कचिद्रूसौ गय्या कचिदपि ...	३५४।३८
क्रमसरलितकण्ठप्रक्र ...	१०८।६४	कचिद्रुष्टः कचिचुष्टो रुष्ट ...	४८६।१७८
क्रमोद्धता पीवरता ...	९१।५		

अकारादिपद्यानुक्रमणिका ।

(५७)

पद्यम्	पृष्ठे, सख्या
क्वचिद्विद्वद्गोष्ठी क्वचिदपि ...	३७१।६
क्वचिल्लसद्धननिकुरम्बकर्तुं (माघस्य)	४३६।५
क्व तिष्ठतस्ते पितरौ ममे ...	७।३०
क्व दोषोऽत्र मया लभ्य...	२९२।२०
क्व नु कुलमकलङ्कमायता ...	३७६।७२
क्व पिशुनस्य गतिः प्रतिहन्यते ...	३२३।२२७
क्व प्रस्थितासि करभोरु (अमरुकस्य)	१४३।१४
क्व यासि खलु चौरिके (दीपकस्य)	३८।५६
क्व रुजा हृदयप्रमाथिनी ...	११३।११
क्व वनं तद्वल्कभूषणं ...	३७६।७४
क्व वसति लघुजन्तुः कि ...	५५२।३१
क्व वाम्भोषी जन्म क्व च ...	६०३।६
क्व स भावः क्व वा ...	२३८।४
क्व सरसि वनखण्डं ...	३७०।३२
क्वापि गतः पतिरह्नां ...	६२१।३
क्वेन्दोर्मण्डलमम्बुधिः क्व च ...	३६९।६
क्वैतद्वक्त्रारविन्दं क्व तद ...	२६९।२३
क्वैतन्मार्तण्डविम्बं सरसि ...	१५१।१२८
क्षणं सरलवीक्षणं क्षण ...	६६।४५
क्षणं कान्तागारप्रसर (भानोः) ...	४४३।२०
क्षणक्षयिणि सापाये भोगे (कुसुम- देवस्य) ...	३०३।६५
क्षणदासावक्षणदा वन (कान्यप्रकाशे)	३९८।८२
क्षणदृष्टनष्टतडितो निज ...	५९०।१४
क्षणमपि विरहः पुरा न (जयदेवस्य)	१२४।३९
क्षणमप्यनुग्रहाति र्थ ...	३९२।५१
क्षणमयमुपविष्टः क्षमातल (माघस्य)	१९०।१७
क्षण बालो भूत्वा क्षण ...	२६३।४०
क्षणं मूर्च्छामेति भ्रमति ...	१२६।६६
क्षणाप्यबोधमायाति लङ्घ्यते ...	३८१।४
क्षणादसारं सारं च ...	३६७।३३
क्षणौ दिनं दिनं (संग्रहीतुः) ...	१२३।१
क्षताय मा (रामकृष्णविलोमकाव्ये)	५८३।३४
क्षत्रास्यारि ...	२५१।३४
क्षतात्किल त्रायत इत्यु (कालि- दासस्य) ...	४७७।३३६
क्षते प्रहारा निपतन्त्यमी ...	५०८।८४४

पद्यम्	पृष्ठे, सख्या
क्षत्रियस्योरसि क्षत्र पृष्ठे (न्यासस्य)	४७९।२२७
क्षन्तव्यो मन्दबुद्धीना ...	४९८।५६६
क्षपां क्षमीकृत्य प्रसभ (पाणिनेः)	२१४।७१
क्षमातुत्य तपो नास्ति ...	४९९।६००
क्षमा बलमशक्तानां शक्तानां ...	३५९।५
क्षमावतामय लोकः ...	३५०।१
क्षमा शर्त्रा च मित्रे च ...	४९६।४९५
क्षमागस्त करे यस्य दुर्जनः ...	३५९।३
क्षमी दाता शुचि ...	५२।७
क्षयक्षयिणि ...	३०३।६५
क्षययुक्तमपि स्वभावज (भारवेः)...	४७८।४८
क्षान्तं न क्षमया गृहो (भर्तृहरेः) ...	२७३।१०६
क्षान्तिश्चेद्वचनेन कि ...	५१७।१०१९
क्षामक्षामकपोलमानन ...	१०५।६१
क्षामं गात्रमतीव पाण्डु ...	१२१।२६
क्षार जल वारिमुचः पिबन्ति ...	३०७।१८०
क्षारं वारि न चिन्तितं ...	६३२।१
क्षारताऽऽदिभि ...	३४४।३१
क्षारो वारिनिधिः कलक ...	३१३।२७२
क्षितिप किमपि चित्रं ...	४५३।६
क्षिपसि शुक्रं वृषदंशक ...	२७०।५७
क्षिपद्वाक्यगरान्धोरान् (क्षेमेन्द्रस्य)	४८२।६७
क्षितो हस्तावलग्नः प्रस (अमरुकस्य)	१३।९६
क्षिप्रमायमनालोच्य व्यया ...	४६७।३१
क्षीणः क्षीणः समीपत्वं ...	५८६।५
क्षीणः क्षीणोऽपि शशी (रुद्रटस्य)	१५५।१३
क्षीर्णः क्षीणोऽप्यनुजुः (सङ्ग्रहीतुः)	५८७।१३
क्षीणः क्षीण उपैपि (संग्रहीतुः)	५८७।१४
क्षीणयावकरसोऽप्यतिपातैः ...	१७१।५४
क्षीर्णाशुः शशलाञ्छनः ...	१५७।५८
क्षीवतामुपगतास्वनुवेलं (माघस्य)	१७१।३७
क्षीरक्षालितपाञ्चजन्य ...	४१२।३
क्षीरसागरकल्लोललोल (आकाशपोलः)	९८।२
क्षीराब्धेरुहरीषु फेनधव ...	१४९।१०४
क्षीरेणात्मगतोदकाय हि गुणा ...	३७०।२८
क्षीरोदन्वदपः प्रमथ्य (नैषधचरिते)	४०४।२५९
क्षीरोदीयन्ति सद्यः सकल ...	४५१।७७

१ क्षीणे इति प्रासादिकः पाठः ।

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
क्षुत्क्षीमाः शिवावः शवा इव ...	३३५।६७	ग्न्योतास्तरला भवन्ति ...	६४८।३७
क्षुत्क्षामार्भकसंभ्रमोक्ति ...	३९०।३	खद्योतो द्योतते तावत् ...	५८५।२
क्षुत्क्षामोऽपि जराकृशो (रत्तिसेनस्य)	६२३।४३	खनन्नाखुविलं सिंहः पापाण ...	६२१।५
क्षुत्तृदाशाः कुट्टम्विन्यो मयि ...	३४८।१६	खनिजत्वा ...	६०२।२
क्षुद्राः सन्ति सहस्रशोऽपि ...	६२३।४०	खर श्वानं गजं मत्तं रण्डां ...	४८३।९९
क्षुद्राः सन्ति सहस्रगः स्व ...	३१२।२६४	खरनखरविमुक्ता रक्त ...	६५७।११
क्षुद्राः सन्नासमेते विज (काव्यप्रकाशे)	२४९।४९	खर्वग्रन्थिविमुक्तसंधि ...	३३।३
क्षुद्रोद्भवस्य कटुतां प्रक ...	३२०।१५८	खलः सजनक्रापांसधक्षणे ...	३१६।६२
क्षुद्रोऽपि तनुते तात तेज ...	३६७।२५	खलः सर्पपमानाणि पर (व्यासस्य)	३१४।२
क्षुभ्यत्प्रत्यर्थिपृथ्वीपाति ...	४२३।१	खलः सत्क्रियमाणोऽपि ...	३१५।२७
क्षेमं ते ननु पश्मलाक्षि (साहित्यदर्पणे)	५६८।२२	खलः मुजनपैशुन्ये सर्वतो ...	३१७।८३
क्षोणी कं सहते करोति ...	५६३।१२१	खलः करोति दुर्दृष्टं नून ...	३१६।५६
क्षोणीकाम निजामशाह ...	४१३।४	खल्योः सङ्गमे ...	३१०।३
क्षोणीकाम निजाम तावक ...	४१३।५	खलसख्यं प्राङ्मधुरं वयो ...	३०५।१३३
क्षोणीकोण शतांग ...	२७५।१४४	खलानां कण्टकानां च ...	३१४।७
क्षोणीन्द्रोदयसिंह (संग्रहीतुः)	४५१।७६	खलानां धनुषां चापि ...	३१५।१३
क्षोणी यस्य हिरण्मयी मणि ...	५९६।५	खलास्तु कुशलाः साधुहित ...	३१५।२८
क्षोणीपर्यटनं श्रमाय वि ...	२७३।११७	खलेन धनमत्तेन नीचेन ...	३१७।८७
क्षोणीपाल त्वदरिहरिणी ...	४४३।२५	खलेषु सत्सु निर्याता वय ...	३१७।९०
क्षोणीशाश्र्विणां परोप ...	५१९।१०४९	खलो न साधुतां याति ...	३१५।३०
क्षोमं घत्ते यदतिबहलः ...	६६।४६	खलोऽल्लापाः सोढाः (भर्तृहरेः)	३४९।४६
क्षेदाभिः ककुभः पृथक् ...	४४२।११९	खल्वाटो दिवसेश्वरस्य (देवादित्यस्य)	३७९।१२९
क्षेलातर्जितसिंहगर्जित ...	५८।५	खदाभाष्यं तु काव्येन काव्यं ...	३३३।३१
खचित्रमपि मायावी रचय ...	३१७।८६	खाटीच्छाशिपलेहपाप ...	५४४।१०४
खट्वा नितान्तलघुका ...	२५६।६०	खिद्यति कूणाति वेत्सति ...	१७५।४
खण्डितानेत्रकंजालि मञ्जु...	४४।२	खिन्नं चापि सुभाषितेन ...	४८।२०
खङ्गनिर्लसमूर्धानो निपतन्तो ...	४३७।८	खिन्नालसनयनान्तं खिन्ना ...	१८०।३
खङ्गमूलं भवेद्राज्यमल्ली ...	४८९।२९१	खिन्नोऽपि मुञ्च शैलं (सुवन्धोः)	३६।१२
खङ्गवारि भवतः किमुच्यते ...	४३२।२	खेलत्खञ्जननेत्रया परि ...	१००।३३
खङ्गहस्तोऽरिमात्रेण ह्यां ...	५७४।१	ख्यातः शक्रो भगाङ्को ...	५१९।१०५५
खङ्गाः शोणितसंदिग्धा नृत्यन्तो ...	४३७।११	ख्याता वयं समधुपा ...	१४७।७१
खङ्गा रधिरसंलिताश्चण्डांश्च ...	४३७।९	ख्याति गमयति सुजनः ...	४९।१५
खङ्गात्सम्प्रीतया राज्यं यशः (नकुलस्य)	४६३।१	ख्याति यत्र गुणा न यान्ति ...	३१३।२७९
खङ्गास्तिष्ठन्नु मत्तेभङ्गम् ...	२४६।४	गगनविपिनसिंहः कामः ...	१४७।७७
खङ्गेन शितधारेण भिन्नोऽपि ...	४३७।२२	गगनमिव विकारै (संग्रहीतुः)	२।१६
खङ्गेनामूलतो हत्या दन्ति ...	४३७।१७	गङ्गां च धारयति मूर्ध्नि सदा ...	३३२।१५
		गङ्गातरङ्गकणशीकरशीत ...	३८३।९
		गङ्गातीरे हिमगिरिदिशि ...	२६५।६७

पद्यम्	पृष्ठे, सख्या	पद्यम्	पृष्ठे, सख्या
गङ्गादीनां सकलसरितां ...	६३१।२	गण्डे पाण्डौ कलयति ...	१०३।४५
गङ्गा पापं शशी ताप ...	३०१।६	गण्डौ पाण्डिमसात्तनूत ...	४००।२०२
गङ्गासहायो ...	२८८।१	गतः कामक्रथोन्मादो ...	२६१।१६
गङ्गाम्भसि सुरत्राण तव ...	४३५।१	गतः कालो यत्र द्विचरण ...	२६३।५७
गङ्गां धारयते (कृष्णरामस्य) ...	२७८।३	गतः क्लेगायाया विमलमनसा ...	५६१।१०३
गङ्गायत्यसितापगा फणि ...	४०३।२४१	गतं तत्सारण्यं तरुणिहृदया ...	३४९।४४
गङ्गावारिमिक्षिताः ...	१४१।०७	गतं तद्गाम्भीर्यं तटमपि ...	६०९।२४
गङ्गासागरसङ्गमे कृतशत ...	४५०।६१	गतप्राया रात्रिः शशि (घाणभट्टस्य) ...	१५७।४५
गङ्गेवाषाविनाशिनी जनमनः ...	३६८।५४	गतया पुरः प्रतिगवाध (माघस्य) ...	१३५।३३
गङ्गे तव (सङ्ग्रहीतुः) ...	६०४।५	गतवति दिननाथे पश्चिम ...	१३६।५९
गङ्गाया इव (सङ्ग्रहीतुः) ...	४३०।३	गतवत्यराजव जपाकुसुम (माघस्य) ...	१३५।३८
गङ्गोदुङ्गततरङ्गरिङ्गणलघू ...	२६८।११२	गतश्रीर्गणकान्धेष्टे गतायु ...	४८३।९३
गच्छ गच्छसि चैत्कान्त (कुवलयाजन्धे) ...	१९५।१	गतसारेऽत्र संसारे सुख ...	२६२।२२
गच्छति न तृप्तिमेतत् ...	९८।४	गताः केचित्प्रयोषाय स्वयं ...	२५४।११
गच्छन्ति काजिवह्नी ...	५५३।४०	गतागतकुतूहलं नयनयो ...	२३१।३५
गच्छामीति मयोक्तया ...	१९४।२३	गता गीता नावां क्वचिदपि ...	३८६।१७
गच्छाम्यच्युतदर्शनैः (काव्यप्रकाशादौ) ...	३९।७१	गतानुगतिको लोकः ...	४९४।४३५
गजकदम्बकमेचकमुखकै (माघस्य) ...	२१३।२८	गता सा किं स्थानं पथि ...	५४१।९४
गजपातद्वयसीरपि हैमन (माघस्य) ...	२२३।१९	गतास्तातभ्रातृप्रमुख (राघवदेवस्य) ...	२६३।४३
गजवदन (सङ्ग्रहीतुः) ...	२।९	गतास्ते दिवसा यत्र ...	६५७।१
गजानां च हयानां च (सङ्ग्रहीतुः) ...	४६३।१	गतनिर्गन्धामा (सङ्ग्रहीतुः) ...	५९।५३
गजमुजङ्गमयोरपि बन्धनं (हितोपदेशे) ...	३७६।७६	गते तस्मिन्मानौ त्रिषु (भल्लटस्य) ...	५८५।१४
गजव्रजाक्रमणभरावन (माघस्य) ...	४३६।१४	गतेनापि न सक्न्धोन (देवराणस्य) ...	२६९।३९
गजस्य पङ्कमस्य त्रया ...	६२४।१	गतेऽपि वयसि श्रद्धा विद्या (व्यासस्य) ...	४८०।६
गजाननाथ महत्ते ...	३।२	गते प्रेमाबन्धे प्रणय (विष्णाकायाः) ...	१२१।६
गजराजदान (सङ्ग्रहीतुः) ...	६२५।१७	गते मुखच्छदपटसाहशी ...	४३६।१६
गजराज (सङ्ग्रहीतुः) ...	६२५।१३	गतेर्मङ्गलः स्वरो हीनो गात्रे ...	३४३।९
गणिकाऽगण्य ...	२३८।१	गते गोको न कर्तव्यो ...	४८९।२८४
गणधातु (कृष्णरामस्य) ...	२५५।३४	गते सुहृदि शत्रुतां सतत ...	३३४।५४
गणेश्वरकविः साक्षादवतीर्णो (सङ्ग्रहीतुः) ...	२७९।१	गतैः सहायैः कल्हस (भारवेः) ...	२०८।१६
गणयति गगने गणकः ...	२५५।२४	गतोऽस्मि तीर जलधेः ...	६००।५
गणयन्ति नापशब्दं न ...	३८९।१०	गत्वा द्वारवतीं नयामि ...	२५७।६९
गणिकागणकौ समान ...	३००।२	गत्वा नूनं वैभुष सन्न (माघस्य) ...	४४०।९३
गणेश्वरकवेर्वचोविरच ...	२७९।२	गदोदन्ता दन्ताः पलितकलितः ...	३४९।३३
गण्डमितिषु पुरा सदसीषु (माघस्य) ...	१७१।३४	गन्तव्या राजसभा द्रष्टव्या ...	४७७।३२३
गण्डस्थलीगल (आसीनगरप्राकारप्रशस्तेः) ...	३।२२	गन्तु प्रिये वदति निःश्वसितं ...	१९३।१०
गण्डस्थले हि मदवारिज ...	६२५।२३	गन्तु सत्वरमीहते यदि ...	२९०।४
गण्डामोगे विहरति मदै ...	४१४।४		

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
गन्तुर्विष्वदुदये हृदये (युक्तिहस्त)	१९३।८	गवादीनां पयोऽन्येद्युः सद्यो (देवे-	
गन्धः सुवर्णे फलमिक्षु ...	५०८।८५३	श्वरस्य) ...	३०१।५
गन्धमुद्धतरजःकणवाही (भारवेः)	१४६।४८	गवाशनानां स शृणोति ...	३६७।११
गन्धर्वनगराकारः संसारः (देवगणस्य)	२६९।३८	गवीशपत्रो नगजातिहारी ...	२२।५
गन्धवाह गहनानि गाहसे ...	५९५।६	गाङ्गमम्बु सितमम्बु यासुनं (काव्य-	
गन्धादथां नवमल्लिकां मधु ...	३४६।१९	प्रकाशे) ...	६०८।११
गन्धैरादथा जगति विदिता ...	६१२।५५	गाजीजल्लालुदीन क्षितिप ...	४०९।४
गभीरनामीहृदपाश्वर्वतिनी ...	८८।१८	गाढकान्तदशनक्षतव्यथा (काव्यप्रकाशे)	३९४।९३
गभीरश्च कुलीनश्च ...	४६१।५	गाढं गुणवती विद्या न ...	४८७।२१४
गभीरनामीहृदसाक्षिवेशे (लक्ष्मीधरस्य)	८८।१५	गाढं प्रौढाङ्गनाभिः सुरत ...	१३७।७५
गमनमल्लं शून्या दृष्टिः ...	१०१।५	गाढालिङ्गनपूर्वमेकमनया (उड्डीयकवेः)	१७२।४
गम्यतामुपगते मयनानां (भारवेः)	१३८।४	गाढालिङ्गनवामनीकृत (अमरकस्य)	१७८।४१
गम्यते यदि मृगेन्द्रमन्दिरे ...	६२२।२६	गाण्डीववांक्षिमु ...	५५३।४४
गरलद्रुमकन्दमिन्दुबिम्बं ...	११६।१२	गाढालेषनिपीडनाक्षिपति ...	१७८।४५
गरीयः सौरभ्यं सपादि ...	६४१।१	गाढालेषविशीर्णचन्दन ...	१९३।२३
गरीयसः प्रचुरसुखस्य रागि (माधरय)	४३६।३	गात्र कण्टकसंकटं प्र ...	६४३।२
गर्जति वारिदपटले वर्षति ...	३५५।१२	गात्रं ते मलिनं तथा श्रव (शार्ङ्गधरस्य)	६१९।१६
गर्जन्दीममुजङ्गमीषण ...	११।७९	गात्रं संकुचितं गतिर्विग ...	३८१।१८
गर्जन्मम्बु ददाति तच्च ...	५९३।७४	गात्रं संकुचितं ...	२७३।११०
गर्जन्हरिः साम्भसि शैल (भट्टेः)	५७१।१	गाधिजा (रामकृष्णविलोमकाव्ये)	५७८।९
गर्जं वा वर्षं वा मेघ मुञ्च ...	१४२।४	गानाब्धेस्तु परं पारं नोपे ...	३६२।९
गर्जसि मेघ न यच्छसि ...	५९१।३८	गाने वाद्ये च ...	२३८।२
गर्जितवधिरीकृतककुभा ...	५९१।३७	गान्धर्व गन्धसंयुक्तं ...	२८९।१७३
गर्जितमाकर्ण्य मनाग ...	६२२।२३	गान्धारा गुप्तदारास्त्वयि ...	४३४।२१
गर्जति वारिद ...	२१२।८	गाम्भीर्यं पयसां (संप्रह्रीतुः)	४११।३
गर्जित्वा मेघधीर प्रथम ...	५७२।१	गाम्भीर्येण महोदयेन ...	४२१।३४
गर्दभ रसिको (सङ्ग्रहीतुः)	६२९।२	गायति गीते शंसति वंशे ...	१२३।१५
गर्दभः पटहो दासी ग्रामीः ...	४९८।५६४	गायति हसति च नृत्यति ...	५७४।१
गर्भग्रन्थिषु वीरुधां सु ...	२०१।१०६	गायन्तीनां गोपसीम ...	३७।२५
गर्वग्रन्थिलगुर्जरज्वरकरः ...	४०९।५	गायन्तु किनरगणाः सह (श्रीवाल्मी-	
गर्वं नोद्वहते न निन्दति ...	३१३।२७५	कस्य) ...	४१९।४
गर्वं मा कुरु शर्करे तव ...	६४०।३४	गाहन्तां महिषा निपान (कालिदा-	
गर्वायसे विकचकोरकमञ्जु ...	६३७।१	सस्य) ...	४५८।२
गर्वावेशविशालरावणमुज ...	४२२।२६	गिरयो गुरवस्तेभ्योऽप्युर्वी ...	३०४।१०७
गल्लयेका मूर्च्छां भवति ...	१२५।६१	गिरयोऽन्यनुन्नतियुजो मरु (काव्य-	
गलितानीन्द्रलक्षाणि (वासिष्ठे)	२६९।३३	प्रकाशे) ...	३९४।८४
गले पाशस्तीव्रश्वरणधुगले ...	६२५।२७	गिरां देवी वीणागुणरणन ...	२७९।४
		गिरिगङ्गरेषु गुरुगर्वगुम्फितो ...	६२५।१६

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
गिरिर्महान्निरेरविर्महा...	... ३४८।१४	गुणानां भो तिरस्कारं ...	... ३५६।१२
गिरौ मयूरा गगने ...	... ५०९।८६६	गुणानाकर्ण्य (संग्रहीतुः)	... ४७६।२८३
गीतं कोकिल ते मुदा रस ...	... ३७९।११४	गुणानर्चन्ति जन्तूनां न	... ३५७।३६
गीतशास्त्रविनोदेन कालो	... ४८०।२३	गुणानां सा शक्तिर्विपद	... ३२५।२६२
गीतान्तरेषु श्रमवारि ...	... १९८।३३	गुणानामज्ञाता प्रचुरधन	... ३५७।५५
गीत्वा किमपि व्याधः (शार्ङ्गधरस्य)	५३०।३०	गुणानामज्ञानादनुभवतु	... ६५२।१
गीयन्ते यदि पन्नगीमि ...	... ४५०।६५	गुणानामन्तर प्रायस्तज्जो (कुसुमदेवस्य)	५०२।६७९
गीर्भिर्गुरुणां परुषाक्षरा ...	... ५०८।८६०	गुणानामेव दौरात्म्याद्वारि (कान्धप्रकाशे)	६३०।४
गीर्वाणाः प्रतियन्ति नैव ...	... २५८।८	गुणान् गुणज्ञोऽभि ...	... ३५७।५१
गुह्यन्ति मञ्जु मिलिन्दे ...	... ६३७।३	गुणान्भूयते रूपं शीलं ...	... ४८८।२६६
गुह्यन्ति प्रतिकुलमम्बुद ...	... ११८।४१	गुणापवादेन तदन्यरोप (भारवेः)	... ३२३।२३१
गुण आकर्षणयोग्यो धनुष	... ३५७।३८	गुणा यदि तदा ...	... ३५६।२०
गुणग्रामाविसंवादि नामा	... ३०१।१२	गुणायन्ते दोषाः सृजन ...	... ३११।२४२
गुणदोषसमाहारे ...	... ३५८।१	गुणालयोऽन्यसन्मन्त्री ...	... ४७३।२०८
गुणदोषावनिश्चित्य विधि...	... ४९६।४८९	गुणाश्रय कीर्तयुत च ...	... २२८।६२
गुणदोषावशास्त्रज्ञः कथं विभ	... ३१७।९३	गुणिगणगणनारम्भे (हितोपदेशे)	... २९३।२६
गुणदोषौ बुधो गृह्यन्ति (कुचलया- नन्दे)...	... २९१।१०	गुणिनः समीपवर्ती पूज्यो	... ३०६।१४७
गुणभेदविदग्रिमप्रसङ्गे ...	... ३९४।९९	गुणिनं जनमालोक्य निज	... ३२७।२
गुणमधिगतमपि धन ...	... ५०४।७३५	गुणिनां स्वयमेव ...	... ३५७।३९
गुण पृच्छस्व मा रूप ...	... ५०१।६४५	गुणिनां गुणेषु सत्स्वपि ...	... ३१९।१२३
गुणयुक्तोऽपि पूर्णोऽपि कुम्भः	... ३५६।२८	गुणिनां निर्गुणानां च ...	... ४८५।१६४
गुणयुक्तोऽन्यथो याति रिक्तः	... ३५६।२८	गुणिनामपि निजरूप (सुबन्धोः)	... ३०५।१२०
गुणराशिमहाभारानिर्मरा ...	... ३०३।७५	गुणिनिः गुणज्ञो रमते नाशु	... ३५७।४२
गुणवज्जनसंपर्काद्याति ...	... ३५५।३	गुणिनोऽपि हि सीदन्ति	... ३५६।३२
गुणवतस्तव हार न गुण्यते	... ६५१।२	गुणी भक्तो (संग्रहीतुः)	... ४६३।३
गुणवदगुणवद्वा कुर्वता कार्यं	... ३७७।९०	गुणी गुण वेत्ति न ...	... ५११।९१७
गुणवद्भिः सह संगममुच्चैः	... ३२७।१२	गुणेन स्पृहणीयः स्यात् रूपे	... ३५६।२६
गुणवन्तः क्षिप्रयन्ते प्रायेण	... ३५७।४१	गुणेषु यत्नः पुरुषेण कार्यो	... ३५७।५०
गुणवानपि नोपयाति	... ५१२।९३४	गुणेष्वेवादरः ...	... ३५६।११
गुणवान्मुचिरस्थायी द्वैवे	... ३५७।३८	गुणेष्वेव हि कर्तव्यः प्रयत्नो	... ३५६।१८
गुणाः कुर्वन्ति दूतत्वं दूरेऽपि	... ३५५।२	गुणैः पूजा भवेत्पुंसां नैक	... ३५६।३४
गुणाः सर्वत्र पूज्यन्ते पितृ	... ३५६।८	गुणैः सर्वशक्त्योऽपि सीद (रविगुप्तस्य)	... ३५६।१९
गुणागारे गौरि यन्नासि ...	... ४५३।८	गुणैरुत्तुङ्गतां याति नोच्चै	... ३५६।२४
गुणा गुणज्ञेषु गुणीभवन्ति	... ३५७।४७	गुणैरुदरैः (संग्रहीतुः)	... ४३०।१
गुणा अपि न मोदाय ..	... ३६६।२२	गुणोऽपि प्राणघाताय ...	... ३६८।११
गुणाढ्यः कस्य (सङ्ग्रहीतुः)	... २७९।१	गुणो वित्तवतां ...	... ३३९।१८
गुणा गौरवमायान्ति ...	... ३५६।६	गुदरन्त्र खलवदनं (सङ्ग्रहीतुः)	... ३२०।१४८
		गुप्तो भवत्याः ...	... ६०४।१

पद्यम्	पृष्ठेः संख्या	पद्यम्	पृष्ठेः संख्या
गुरवो नम्रतां याति ...	३६०।१	गृह्णन्तु सर्वे यदि वा यथेच्छं (कुव-	
गुणो गुणान्तरापेक्षी स्वल्प ...	३५६।३३	ल्यानन्दे) ...	२९०।१९
गुणो दूषणतां याति दूषणं ...	३५६।२३	गेहं दुर्गतवन्धुभिर्गुरुगृहं ...	३१४।२८२
गुणोऽपि दोषता याति वक्राभूते ...	३७५।२८	गेहादङ्गणमङ्गणादपि ...	१२६।७१
गुणोऽपि नूनं दोषाय दुपि ...	३०२।५३	गेहे गेहे सुभग भवतो ...	४१९।१२
गुणो भूपयते रूपं शीलं ...	५०१।६४६	गेहे यस्य विराजते (संप्रहीतुः) ...	४२९।३
गुम्फः पङ्कजकुड्मलद्युति ...	५१।४९	गौरिकमनःशिलादिः प्राये ...	५५१।१२
गुरुणा स्तनभारेण सुखं (शङ्कस्य) ...	९३।२	गोकर्णं गाहमानाः पृथु ...	२१६।३
गुस्तरकलन्पुराचुनादं (माघस्य) ...	९२।४	गोकर्णराडाभरणं यदीयं ...	५४०।७७
गुरुतामुपयाति यन्मृतः ...	३४४।२६	गोगजवाहनभोजनभक्ष्यो ...	५३९।७४
गुरुत्रासादासादितभवदु ...	१९१।२	गोत्रस्थिति न मुञ्चन्ति सदा ...	३०२।५०
गुरुपत्न्यां निद्राधीसो ...	४८६।१७९	गोत्राचारविचारपारगतया ...	४०९।२
गुरुं प्रयोजनोद्देशादर्थ्य ...	५०३।७१४	गोत्रे साक्षादजनि भगवा ...	१६८।६०
गुरुरभिर्विजातीनां वर्णा ...	५०३।७१५	गोनासाय नियोजितागद ...	१९।३०
गुरुरपि लघूपनीतो न निम ...	३६७।३६	गोभूमसर्पि (कृष्णरामस्य) ...	२१९।२
गुरुरेकः कविरिकः सदसि ...	३९०।८	गोपालभक्तः (संप्रहीतुः) ...	२८७।१
गुरुनायं भारः कचिदपि ...	६३०।८	गोपायन्ती विरहजनितं ...	१२०।१५
गुरुश्रूयया विद्या पुष्क ...	४८८।२६४	गोपालेन प्रजाघेनोर्वित्त ...	४७३।१९७
गुरुषु मिलितेषु गिरसा ...	६५५।१	गोपालो नैव गोपाल ...	५२८।३
गुरुसमीरसमीरितभूधरा ...	४३८।५१	गोपीलोचन (रामकृष्णस्य) ...	३७।३९
गुरुणामपमानो (सङ्ग्रहीतुः) ...	४७६।२९९	गोभिः क्रीडितवान्कृष्ण ...	३२७।४
गुरुकुर्वन्ति ते वय्या नन्व (भारवेः) ...	३५३।१६	गोभिर्विप्रेभ्य वेदैश्च सतीभि ...	३६०।३
गुरोः सुतां मित्रभार्या ...	४९७।५३०	गोष्ठेषु तिष्ठति पतिर्व ...	२३३।३१
गुरोरधीताखिलवैद्यविद्या ...	२९८।१	गौरमुधवनितावराङ्गके ...	९०।२
गुरोरप्यवलितस्य कार्या ...	५००।६३४	गौरवं प्राप्यते दानात् तु ...	३३७।९
गुरोरवज्ञां (कृष्णरामस्य) ...	५२३।१	गौराङ्गया भुजलावण्य ...	८३।१
गुरोर्गिरिः पञ्च दिनान्यधीत्य ...	२९७।२	गौरीक्षणं भूधरजाहिनाथः ...	५४०।८१
गूढमैथुनधाष्ट्ये च काले ...	४९३।४०९	गौरीचुम्बनचञ्चलं परि ...	१२।८०
गूढालिङ्गनगण्डचुम्बन ...	१३१।३३	गौरी चम्पककलिका (शार्ङ्गधरस्य) ...	६१०।७
गुह्राकारोऽपि सेव्यः स्या ...	४७३।२४९	गौरी तनुर्नयनमायत ...	२५६।६२
गृहमध्यातिखातेन धनेन रमते ...	३४१।२७	गौरीनखरसादृश्यश्रद्धया ...	५४६।१
गृहस्थाश्रममासाद्य ...	३७१।२	गौरीपतेर्गौरीयो गरलं ...	३०४।९७
गृहिणीसचिवः सखी मिथ (कालिदासस्य) ...	२५०।१५	गौरीव पत्या सुभगा ...	८८।११
गृहीतं ताम्बूलं परिजनं (विह्वणस्य) ...	१२५।६२	गौरीस्वरूपां (कृष्णरामस्य) ...	५२३।१
गृहीताः पाणिभिर्वैरिभिः ...	४३७।१०	गौरीः कामदुष्टा सन्ध ...	५००।६०८
गृहे जातुचरः केल्यां मृग ...	३७२।१५	ग्रन्थिमुद्ग्रथयितुं हृदयेनो (माघस्य) ...	१७३।२४
		असति कोऽपि विमोह ...	१०७।३९
		असति चक्रोरो ...	३६९।४

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
असमानमिवौजांसि सहसा (भारवेः)	३५०।४	घ्रात तालफलाशया	... ४४४।३५
आमततरुणं तरुण्या नव (काव्य- प्रकाशे)	... २३२।२०	घ्रात्वा श्रोणीमजाया वितत (वाण- भट्टस्य)	... ५७३।१
आमाणसुपशल्यसीमनि (रहणस्य)	६२३।४५	घूर्णन्ते तूर्णमेतत्कुलधराणि	... ४३५।२४
आमेऽस्मिन्पथिकाय	... २१७।१२	घृतकुम्भसमा नारी तप्ता	... ४९३।४१५
आमेऽस्मिन्प्रस्तराये (साहित्यदर्पणे)	२३६।१	घृतं न श्रूयते कर्णे	... ५२०।१
आवाणो मणयो हरिर्जल	... ५९९।३३	घृतलवणतैलतण्डुलशाकिन्धन	... ३३४।४०
आसादर्धमपि आसमर्थि	... ३३७।८	घृष्टं घृष्ट पुनरपि पुनश्चन्दन	... ३१०।२३५
आसाद्गलितसिन्धस्य कि...	... ६२४।३	चकितहरिणलोललोच (काव्यप्रकाशे)	२४२।२
श्रीवाद्भुतैवावड शोभि	... ८६।७	चकोरनेत्रैणहृत्पुलानां	... ७२।२८
श्रीवास्तम्ममृतः परोक्षति (क्षेमेन्द्रस्य)	२९५।६५	चकोराणां चन्द्रः कुसुम	... ३९८।१६८
श्रीष्मादित्यकरप्रतप्त	... ५७३।१	चक्र येन भूत (संप्रहीतुः)	... ४७०।१०२
श्रीष्मे श्रीष्मतैः करैर्दिन	... ५९४।८८	चक्र सेव्य नृपः सेव्यो	... ४६८।४९
श्रीष्मोष्मफ्लोषशुष्यत्यसि (भट्ट- बाणस्य)	... २११।३	चक्रधरोऽपि सुखं सुरोऽपि	... ३४९।३४
श्लानिच्छेदि क्षुत्पयोधाय (माघस्य)	४४१।१०६	चक्रः पप्रच्छ पान्थं कथय	... ४१२।१
घटं विघटनमथवा कार्याणां	... ३३९।२८	चक्राहो विरही हतोऽपि	... १३८।११
घटमानकोककुचमामृशन्	... १९०।६	चक्रीकृतमुजलतिकं वक्री	... ९२।१
घण्टं भिन्द्यात्पटं छिन्द्यात्	... ४८१।५०	चक्री त्रिशूली न हरो न	... ५३०।३७
घटितमिवाञ्जनपुष्पैः पूरित	... १४०।८	चकुरेव ललनोरुपु राज्ञीः (माघस्य)	१७४।२८
घटीयन्वायते हारो	... ८६।१	चक्रे चण्डरुचा समं रण	... २२३।३५
घटो जन्मस्थान मृगपारि	... ३१२।२६१	चक्रेण विश्वं युधि मत्स्य	... ९०।८
घण्टानादो निस्वनो डिण्डि (माघस्य)	४३९।५७	चक्षुःपूर्वं न्यसेत्याद बल (मार्कण्डेये)	४८४।१४४
घण्टारवै रौद्रतरिर्निरन्तरै	... ४३८।४८	चक्षुःप्रीत्या निषण्णे मनसि	... ११२।१२८
घनघनमपि दृष्टं व्योम (हरिगणस्य)	१६१।२	चक्षुर्जाड्यमपैतु मानिनि	... १५८।६०
घनघनाघनकान्ति घनो	... ५४८।१	चक्षुर्भेचकमम्बुजं विजयते	... ९६।५७
घनतरघनवृन्दच्छादिते	... २१४।४७	चक्षुर्लुप्तमपीकणं कवलितः	... १६४।२५
घनतरघनवृन्दच्छादिते	... २१४।४६	चञ्चच्चण्डनलाग्रमेदावि	... ३२।११
घनतरतिमिरधुणोत्कार	... १४३।२	चञ्चच्चन्द्रिकचन्द्रचार	... ११।६७
घनसन्तमसमलीमस दश (भल्लटस्य)	६२१।२	चञ्चच्चेलञ्जलानि प्रतिसर	... २२४।९
घनसमयमहीश्रुत्पत्तन	... २१४।४५	चञ्चद्विद्यु (कृष्णरामस्य)	... २११।२
घनसमये शिखिषु स्यात्...	... ५५६।४३	चञ्चत्कर्पूरचौरा मलयगिरि	... १८९।३९
घनैर्विलोक्य स्थगितार्क	... ४३८।४१	चञ्चत्काञ्चनशैलावस्था	... ८४।२५
घनोद्यमे गाढतमेऽन्धकारे	... २१२।१४	चञ्चद्वादशनीलनीरज (शाङ्गधरस्य)	५४२।९८
घनोऽयं चेदञ्जदुपारि	... १०३।३७	चञ्चद्भुजप्रमितचण्डगदा (वेणीसंहारस्य)	२६०।३
घमर्तं न तथा युष्मत्तलं...	... ३१२।२६	चञ्चरीक चतुरोऽसि चन्द्रि	... ६११।३१
घाटोद्यान (रामकृष्णस्य)	... ५६९।१३	चञ्चलं वसु नितान्तमुज (भारवेः)	४७८।३५२
घासघ्रासं गृहाण त्यज (हस्तिपकस्य)	६२७।४८		

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
चट्वाटिति चर्मणि च्छमि ...	३२।९	चन्द्रोऽनेन कलङ्कितो ...	४२४।४
चण्डांशो विरमाद्युः (संग्रहीतुः) ...	११२।१२५	चन्द्रो वहिः ...	१०४।४६
चण्डीजङ्घाकाण्डः शिरसः ...	१८।७	चपलतरतरङ्गैर्दूरमुत्सा ...	५९८।२७
चण्डीक्षचूडामरण चन्द्र ...	११४।२	चपलहृदये किं स्वातन्त्र्या(अमरकस्य) ...	१५९।११
चतुरः सजतः पूर्वमुपाया ...	२२७।१०	चरणक्रमलदासस्त्येष ...	१५६।३६
चतुरङ्गबलो राजा जगती ...	२९९।१	चरणक्रमलं तदीयं लाक्षा ...	९१।७
चतुर्यङ्गि क्वातां त्रिदिन ...	२३०।३४	चरणपतनप्रत्याख्याना ...	२४२।१०
चतुर्मुखो न च ब्रह्मा ...	५२९।२४	चरमगिरिकुरङ्गाशृङ्ग ...	१८२।७
चतुष्पापि समुद्रेषु संख्या (वाल्मीकेः) ...	२५१।४	चरमगिरिनिक्षुब्धगुण ...	१४१।२५
चत्वारो प्रथयन्तु विद्रुम ...	२५।३५	चरेद्धीमानकटको युक्ते ...	४७४।२४४
चत्वारो धनदायादा ...	४८५।१६८	चर्मखण्डं द्विधा भिन्न ...	२६८।९
चत्वारो वयमृत्विजः स (वेणीसंहारस्य) ...	२४८।४४	चलं चित्तं चलं चित्तं चले ...	३८४।७
चन्दनं शीतलं लोके चन्द ...	३६६।८	चलं चेतः पुंसां सहज ...	२४२।१५
चन्दनं स्तनतटेऽधर ...	१९२।६	चलत्कर्णानिलोद्धत ...	३।६
चन्दनजन्म (सङ्ग्रहीतुः) ...	५९६।२	चलत्कामिमनोमीनमादा ...	६८।४
चन्द्रकान्तो ...	६०२।१	चलत्तरङ्गरङ्गायां गङ्गा ...	५२०।२
चन्दने विपधरान्सहामहे (भट्टस्य) ...	६४३।२	चलत्येकेन पादेन तिष्ठ ...	४८१।३५
चन्द्रं समाश्रयति नाम ...	५८८।३२	चलद्दलाकादशनाशि ...	२१२।७
चन्द्रः अथी प्रकृतिवक ...	३०८।१९९	चलद्दृङ्गमिवाम्भोजम ...	७७।२
चन्द्रक्रान्तगलदम्बुनाधुना ...	१८३।७	चलन्ति गिरयः कामं युगान्त ...	३५०।२
चन्द्रं कलङ्कारहितं शफर ...	७९।७१	चलन्ति येषां न शतं ग (गुणाकरस्य) ...	४६२।११
चन्द्रं चन्दनकर्दमेन ...	१२७।८८	चलापाङ्गां दृष्टिं स्पृशसि(कालिदासस्य) ...	११५।३
चन्द्रं चन्द्रार्धचूडं चतु ...	४१३।१	चाञ्चल्यं चरणौ विहाय ...	६८।६७
चन्द्रपादजनितप्रवृत्ति ...	१४५।३२	चाञ्चल्यमुच्चैःश्रवसस्तुरङ्गा ...	३२८।२३
चन्द्रमाश्चन्द्रमा (संग्रहीतुः) ...	१०१।२	चाणक्यविज्ञो ...	३६५।४
चन्द्रविम्बरविविम्ब ...	२१२।९	चाटतस्करदुर्वृत्तैस्तथा ...	४७३।२०५
चन्द्रश्चण्डकरायते मृदु ...	१०१।९	चाण्डालः पक्षिणां काकः ...	४८९।२८७
चन्द्रश्चन्दनमिन्दुरिन्दु ...	४५०।५९	चाण्डालश्च दरिद्रश्च द्रावे ...	३३२।७
चन्द्रादिलोचनेत्रः कमल ...	३०।९	चातकः स्वानुमानेन जलं ...	५९०।२
चन्द्राद्रूपकमण्डलोः समु ...	४५०।६०	चातक धूमसमूहं दृष्ट्वा ...	६१५।५
चन्द्रार्थिकैतन्मुखचन्द्रि ...	७६।२	चातक जलोधि (संग्रहीतुः) ...	६१६।१०
चन्द्राननार्धदेहाय ...	६।५	चातकञ्चिचतुरान्यथःकणा ...	३०६।१६६
चन्द्रे कलङ्कं (कृष्णरामस्य) ...	५२३।१	चातकस्य खलु चञ्चुसंपुटे ...	५९१।३१
चन्द्रायते शृङ्गश्चापि ...	२१९।२३	चातुर्यस्यैकचिह्नं कलममल ...	८१९।२
चन्द्रे शीतल्यत्वलीक ...	५६।२८	चादय इति यत्र स्यादु ...	५५७।४४
चन्द्रो जडः कदलिकाण्ड ...	६२।३५	चान्द्रां लेखां दशति ...	५१६।१००६
चन्द्रोदये चन्दनमङ्ग ...	१४२।१०	चापाचार्यक्षिपुरविजयी (राजशेखरस्य ...	
चन्द्रो द्वादश भास्कराः ...	१३२।३७	वालरामायणे) ...	३७७।३४

पद्यम्	पृष्ठे. संख्या	पद्यम्	पृष्ठे. संख्या
चामरं श्रीकरं दिव्यं राज्य ...	४६५।१	चिररतिपरिखेदप्राप्तनिद्रा (माघस्य)	६८३।३
चारुता परदारार्थं धन ...	३१८।९७	चिरविरहिणो रत्युत्कण्ठः (अमरुकस्य)	१७७।३७
चारुता वपुरभूषयदासां (माघस्य)	१७१।३६	चिरश्रान्तो दूरादहमुपगतो ...	६४०।२७
चारुनूपुरक्षणत्कृतं रते(शार्ङ्गधरस्य)	१७६।९	चिरादटणोजाड्यं शमयति ...	४१३।१
चिकुरप्रकरा जयन्ति ते (श्रीहर्षस्य)	६९।२०	चिराद्यत्कर्तुकाविष्टं कल्प ...	३९१।६
चित्तां प्रज्वलितां दृष्ट्वा ...	२९९।३	चिराय सत्संगमशुद्धमानसो ...	३०८।१९०
चित्तं यावन्न लीयते ...	३६९।३	चिरेण मित्र सधीयाच्चि ...	४९९।५८२
चित्तनिर्वृत्तिनिधायि ...	१७२।६३	चीत्कारैर्नाशयन्तः स्वपति ...	४६२।१५
चित्तभूचितभूमत्तमूपाल ...	२७२।१००	चीराणि किं पथि न सन्ति (भामवने)	३४७।१६
चित्तायत्तं धातुबद्धं श ...	५०७।८१५	चुम्बनेषु परिवर्तिताधरं (कालिदासस्य)	१७५।७
चित्ते निवेद्य परिकल्पित ...	६२।३४	चुम्बन्तो गण्डभिर्त्तीरल ...	२२६।२
चित्ते भ्रान्तिर्जायते मद्य ...	३८८।६	चुलक्यासि चन्द्रदीधिति ...	११५।१
चित्रं कनककलायां पल्लव ...	२५२।८	चूडापीडकपालसंकुल ...	१४।१०६
चित्रं कनककलायां शरदि ...	२५२।१२	चूडापीडाभिरामः स्फुर ...	४३३।१८
चित्रं चित्रं बत बत मह ...	६४३।४	चूडारत्नमपांनिधिर्यदि ...	१२९।१०३
चित्रं तपति राजेन्द्र ...	४४५।१	चूडारत्नैः स्फुरद्भिर्विषधर ...	१४२।४३
चित्रं न तद्यदयमम्बुधि ...	६०६।८	चूडागीतकरस्तनधय ...	१४।२
चित्रं नर्तनमम्बरे शिख ...	५२८।१	चूतश्रेणीपरिमलमुषश्च ...	१८८।२७
चित्रं बटतरो ...	२५१।१	चूताङ्कुरास्वादकषायकण्ठः ...	१९७।२९
चित्रं महानेष्ट वतावतारः(काव्यप्रकाशे)	२५२।१३	चूतानां चिरनिर्गतापि ...	२००।९९
चित्राभिरस्योपरि मौलि (माघस्य)	४३१।३	चूलीसौमिनि गोरसार्द्र ...	२२५।१७
चित्राय त्वयि चिन्तिते ...	१२८।९८	चेतः कर्पन्ति सप्तच्छद (श्रुतधरस्य)	२२१।५४
चित्रास्वातिगता वर्षाः ...	४९९।५८५	चेतनं पुष्करं ...	५३६।४३
चित्रास्वादकषैर्भूत्यैरना ...	४७३।२०९	चेतः प्रसादजननं विबुधो ...	२९४।५१
चित्रोत्कीर्णादपि विष (हरिहरस्य)	१२५।५४	चेतोभुषश्चापवाति प्रसङ्गे ...	५६।१६
चिन्तनीया हि विपदा (व्यासस्य)	४८०।१७	चेतोहरा युवतयः स्वजनो(विक्रमादित्यस्य)	२७०।६०
चिन्तागम्भीरकूपादनव ...	४०९।६	चेत्पौरादपि शङ्कते हिम ...	२३५।५०
चिन्ता जरा मनुष्याणामन ...	४८२।८२	चैलाञ्जलेन चलहार ...	२२१।६
चिन्तामणि (संग्रहीतुः)	२८७।२	चोलं नीलनिचोलकर्षण ...	२४५।६
चिन्तामिः स्तिमितं मनः ...	१२१।२९	चोलाङ्गनाकुचनिचोल ...	१८७।११
चिन्तामोहविनिश्चलेन मन ...	१९४।१९	चोली चोली न तु कलयते ...	४३४।९
चिन्तां मुखं गृह्णण पल्लव ...	६२९।११	च्युता दन्ताः सिताः केशा ...	३४८।८
चिन्तासक्तनिमग्नमन्त्रि ...	३९०।१६	च्युतोऽच्युद्रच्छति पुनः प्रज्ञा ...	३०३।७८
चिन्त्यते नय एवादाव ...	४७५।२६१	छत्रच्छन्नैव (सङ्ग्रहीतुः)	४५८।८
चिन्वचौरचिकीर्षितानि ...	१४१।३६	छत्रघारी न राजासौ जटा ...	५२९।१२
चिरं ध्याता रामा क्षण ...	२७२।१०२	छन्नं सैन्यरजोभरेण ...	४१६।१८
चिरं विरं (रामकृष्णविलोमकाव्यस्य)	५७६।२	छन्नं कार्यमुपधिपन्ति पुरुषा ...	४५३।५
चिरमपि कलितान्यपार (भारवेः)	१२४।४१	छादितः कथमपि व्रपया (माघस्य)	१७०।२९

पद्यम्	पृष्ठे. संख्या	पद्यम्	पृष्ठे. संख्या
छायां प्रकुर्वन्ति नमन्ति ...	६०३।९	जडेषु जातप्रतिभाभिमानाः ...	२९३।३१
छायाफलानि मुकुलानि ...	६०७।५	जनकः सानुविद्योपा जातिः ...	६३५।६
छायाभिः प्रथमं ततस्तु ...	६३४।२५	जनं जनपदा नित्यमर्चं ...	४६७।२८
छायामन्यस्य कुर्वन्ति ...	६३२।४	जननी जन्मभूमिश्च जाह्नवी ...	४८५।१७४
छायावन्तो रातव्यालाः ...	३०१।७	जनयन्त्यर्जने दुःखं ताप ...	३३१।८
छाया वियोगिवानितेव ...	२०५।१८	जनस्थाने भ्रान्तं कनकमृग (भट्ट- वाचस्पतेः) ...	३४४।३५
छाया संश्रयते तलं विट ...	२०७।५२	जनिः सरोऽङ्गादतिपङ्क्तिनो ...	६४७।१६
छायासुप्तमृगाः शकुन्त (वीजकस्य)	६३३।१९	जनिता चोपनेता च यश्च ...	२९७।५४२
छिन्त्वा पाशमपास्य कूट (मुक्तापीडस्य)	३७९।११५	जनो दुर्लभ्योऽयं कुलम ...	२४०।५
छिद्रान्वेषणतत्परः प्रिय ...	२४१।१२	जन्तोर्निरूपमोगस्य ...	५०२।६८७
छिन्नः सुनिश्चितैः शस्त्रैः ...	६४६।१	जन्म क्षीरनिर्वी तथैव ...	५८९।५४
छिन्नेऽपि शस्त्रमिच्छेऽप्या ...	२४६।१६	जन्म क्षीरमहर्षिणै सहस्रवः ...	५८९।४६
छिन्नोऽपि रोहति तत्र ...	३०४।९५	जन्मनि क्लेशावह्रले किं तु ...	४९५।४६३
छेत्ति ब्रह्मशिरो यदि (थोर्डेकवेः) ...	६४९।६	जन्म ब्रह्मकुलेऽग्रजो धन ...	३८०।१२८
छेदश्चन्द्रनचूतचम्पक ...	५१६।१०१६	जन्मस्थानं न खलु विमलं (विद्यापतेः)	६५५।४
जगति जयिनस्ते ते मावा (भवभूतेर्मा- लतीमाधवे) ...	१०८।७३	जन्मान्तरीणरमणस्य ...	१८।५
जगति नैशमशीतकरः (साधस्य) ...	२२०।३८	जन्माभूदुदघौ विधौ सहजता ...	६३४।७
जगति विदितमेतत्काष्ठ ...	६५७।१	जन्मिनोऽस्य स्थितिं विद्वा (भारवेः)	४९२।३८०
जगत्प्रसूतिर्जगदेकपावनी (भारवेः) ...	२२०।३१	जन्मेन्दोरमले कुले व्यय (वेणीसंहारस्य)	२४८।३६
जगत्तापकरे ...	१३९।१०	जन्मैव मास्तु यदि वा ...	२३३।३०
जगन्नाथो (सङ्ग्रहीतुः) ...	२७९।१	जन्मैव व्यर्थतां नीतं ...	२७२।९२
जगदिव बहुलातपा ...	१३६।४९	जम्बीरं वा कमलमुकुलं ...	८५।४७
जगद्बभ्रुर्वसु रूपदर्पा ...	९१।१२	जम्बीरश्रियमतिलङ्घ्य ...	८५।४४
जगत्प्रेतानन्दं वदनम ...	८०।८२	जम्बुद्वीपगृहप्रकाशनकरी ...	४२५।२
जगौ विवाहावसरे वन ...	१९७।१९	जम्बूफलानि पक्वानि ...	५२१।१
जग्ध्वा मापमयानपूप ...	२५७।७५	जम्भारातीमकुम्भोद्भव (मयूरस्य)	४५।१२
जघनस्थल (साहित्यदर्पणे) ...	५७५।१	जम्भारिरेव जानाति ...	६५०।१
जघान वाणैर्दशभिर्दशा ...	१६७।३७	जम्भारेः प्रियया (रामकृष्णस्य)	१३८।८१
जङ्गलकाण्डोचनालो नख (काव्यप्रकाशे)	२१।४८	जयति जटाकिञ्चलं (गोवर्धनाचार्यस्य)	७।१८
जङ्गे तदीयि संतापं य (शकपुष्टेः) ...	९१।१	जयति परिमुपितलक्ष्मा ...	१५।२
जटा नेयं वेणीकृतकच (कुवलयानन्दे)	११९।२	जयति प्रियापदान्ते (गोवर्धनाचार्यस्य)	६।३४
जटामाभिर्भाभिः करधृत (भर्तृहारस्व- तस्य) ...	१४७।८४	जयति मनसिजः सुखैक ...	५६।१५
जठरज्वलनज्वलताप्यप ...	६२२।२१	जयति ललाटकटाक्षः ...	१५।१
जडाशयाम्यन्तर ...	७३।३७	जयति स नामिजगतां ...	२३।६
जडास्तपौमिः शमयन्ति ...	२७४।१२८	जयति स मगवान्कृष्णः (गोवर्धनाचार्यस्य)	२३।३
जडे प्रभवति प्रायो दुःखं (कुसुमदेवस्य)	५०२।६७३	जयत्युपेन्द्रः स चकार (वाणभट्टस्य)	२४।१७
		जयन्ति जगतां मातुः स्तन (मुकुन्दानन्दस्य)	२७।१३

अकारादिपद्यानुक्रमणिका ।

(६७)

पद्यम्	पृष्ठे. सख्या	पद्यम्	पृष्ठे. सख्या
जयन्ति जितमत्सराः पर ...	३१२।२६२	जहीहि कोप दयितोऽनु (भारवेः)	६२५।३०
जयन्ति ते पञ्चमनादमित्र ...	५३।३०	जहीहि गुरुगर्जितं विजहि ...	६२५।३०
जयन्ति ते सुकृतिनो रस (भर्तृहरेः)	५२।२	जागरणे ...	३६९।५
जयश्रीः कृपाणीयं वेणी ...	४१३।१	जाग्रत्स्वप्न ...	२७५।१४६
जयश्रीविन्यस्तेर्महित ...	३८।५४	जाग्रतः कमलात्लभ्या य (विहङ्गस्य)	९१।४
जये च लमते लक्ष्मीं मृते ...	४७०।१२६	जाड्यं धियो हरति सिद्धति ...	३६७।४७
जये धरित्र्याः पुरमेव ...	५८।३९	जाड्यं ह्रीमति गण्यते व्रतरुचौ (भर्तृहरेः)	३२५।२७२
जरठ इव मरालो जर्जराग्र ...	१८२।६	जातः कूर्मः स एकः पृथु (भर्तृहरेः)	३८४।१३
जराभरणदौर्गव्याधय ...	३३९।१४	जातः केलिकलावतीकुच ...	६३६।२१
जरा रूपं हरति हि धैर्यं ...	५११।९३३	जातः सूर्यकुले पिता दश ...	३७८।११०
जरीजृम्भतप्रौढयुगमणिकर ...	२२३।३०	जातः स्तन्यं न जग्राह ...	६२२।१०
जर्जरतृणाग्रमद्वहन्सर्प (जयवर्धनस्य)	६२१।१	जातमानं न यः शत्रुं व्याधि ...	४६९।८८
जलदः समुद्रेवामाचरति ...	५९०।१९	जातश्च नाम न विनश्यति ...	३४०।३५
जलदुग्धनिर्णय (सङ्ग्रहीतुः)	५।८	जातस्ते निधि जागरो ...	२४०।११
जलदे गर्जति (सङ्ग्रहीतुः)	६१७।४	जाताः पक्वपलाण्डुपाण्डु (सुरारेः)	१८६।५५
जलदपङ्क्तिरनर्तयदुन्मदं (माघस्य)	२१३।३३	जाताः प्रासादपल्लीकन ...	१४३।२१
जलधर जलभरानिकरै (चन्द्रस्य)	५९०।१५	जाता पुत्री तवे ...	३७२।१
जलधेरधिकं (सङ्ग्रहीतुः)	५९०।२५	जाता नोत्कलिका स्तनौ ...	१६५।३०
जलधर निर्लेजस्त्व यन्मा ...	१४२।६	जाता लता हि शैले जातु ...	२५२।१०
जलधी रत्नाकर (सङ्ग्रहीतुः)	६००।६	जाता शिखाण्डिनी प्रग्यथा ...	२८१।४
जलधर त्रिमलै (सङ्ग्रहीतुः)	५९०।२२	जाता शुद्धकुले जधान ...	५३१।४१
जलमपि न ते (सङ्ग्रहीतुः)	५९८।१७	जातिमात्रेण किं कश्चिद् ...	४९४।४४३
जलबलि (रामकृष्णस्य)	५७०।५	जातिर्यातु रसातलं गुण (भर्तृहरेः)	३३०।१६
जलस्योच्चैः पुच्छं ...	६३१।१	जातिस्तस्य न मानसे न ...	६२०।९
जलनिधौ जननं धवलं ...	६०२।४	जाते जगति बाल्मीकौ ...	२८०।३
जलबिन्दुनिपातेन क्रमशः ...	४८५।१५६	जातेति कन्या महती हि ...	३७२।२
जलभ्रमोत्पत्तिकृतो गुणौ ...	६५१।१	जातोऽहं जनको ममैव (कृष्णमिश्रस्य)	२६७।१०८
जलमभिर्विषं शस्त्रं सुत ...	४९५।४५७	जातोत्खासित ...	५९७।५
जलविलुलितवल्गव्यक्त ...	२१०।५७	जानकीहरण ...	२८५।१
जलसेकेन वर्धन्ते तरवो ...	३५४।२८	जात्यन्धाय च दुर्मुखाय ...	२३८।९
जलध्राः शष्पाणां बिस ...	२०५।२४	जात्युत्कृष्टस्य हि मणेर्नोचितं ...	३५६।३०
जले तैलं खले गुह्यं पात्रे ...	४८४।१४१	जानन्ति पशवो गन्धात् ...	४८०।२४
जयन्ति सार्धमन्येन पश्य (व्यासस्य)	२२६।५	जानन्ति हि गुणान्वक्तु ...	४८४।१२४
जवो हि सतेः परम (पाण्डवनकुलस्य)	५०९।८९७	जानन्नपि जनो दैवात् ...	४९१।३४२
जहाति चांसत्पुष्यं ...	...	जानामि हृदयं (सङ्ग्रहीतुः)	१३२।२
जहाति सहस्रायनं क्षादति ...	३४३।५७	जानामि नागेन्द्र तव प्रभावं ...	३६५।१३
जहीहि कोपं ...	१५९।९	जानीमस्तव तन्वि चेतसि ...	१२१।३०
		जानीमहेऽस्याः खलु ...	९८।५

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
जानीमो बदनं सरोरुह ...	९७/७४	जीवन् किञ्चिद्वत्वा ...	३४२/४४
जानीमो वयमासनस्थ ...	९७/७५	जीवन्नदत्त्वाऽपि ...	३३८/३१
जानीयात्सगरे भृत्यान् ...	४८३/९८	जीवन्जीवयति हि यो ज्ञातिजनं ...	३३९/२५
जानुम्यामुपविश्य पार्ष्णि ...	६९/५	जीवति जीवति नाथे (शार्ङ्गधरस्य)	२३०/२०
जानुस्थापितदर्पणं परि ...	७०/७	जीवनग्रहणे नम्रा गृहीत्वा (क्षेमेन्द्रस्य)	३१६/५३
जाने कोपपराङ्मुखी (निम्रादरिद्रस्य)	११०/९३	जीवन्तोऽपि मृताः पञ्च ...	४८४/१२५
जानेऽतिरागादिदमेष ...	७६/१४	जीवन्यर्थक्षये नीचा याच्यो ...	३३३/३२
जाने सुप्मत्प्राणे क्षिति... ..	४३४/२३	जीवन्नेव मृतोऽपि यस्य (दामोदर- गुप्तस्य) ...	२४६/१४
जाने रात्रिषु तन्मध्ये ...	८८/७	जीवन्नपि न तत्कर्तुं शक्नोति ...	३१८/११२
जाने स्वप्नविधौ प्रमाद्य ...	११२/१२४	जीवाकृष्टि स चक्रे मृध ...	४४२/१२४
जामाता जठरं जाया जात ...	४८५/१७३	जीवाम इति मन्वानाः ...	३४६/१
जामाता पुरुषोत्तमो ...	३७८/१११	जीवामीति वियोगिनी (लोठितकस्य)	१२२/९
जायन्ते नव सौ तथाभि च ...	५४५/१०६	जीवित इव कण्ठगते ...	२९३/२९
जालन्तप्रेषितदृष्टिरन्या (कालिदासस्य)	४३५/४	जीवितनाथेन ...	१६०/२
जाल्मो गुपः सुधृष्टो ...	६३०/५	जीवित तदपि जीवित ...	५०६/८१०
जिगाय विस्फूर्ति ...	२८७/१	जीवेति प्रयुक्तोक्तः ...	४७२/१६७
जाह्नवी मूर्ध्नि पादे वा (मल्लिनाथस्य)	२१/२	जीवेन वृल्लित प्रेम सखि ...	१०१/३
जिघ्रत्याननमिन्दुकान्ति ...	९६/५४	जृम्भाजर्जरिडिन्वडम्बर ...	४५७/४
जितरोषराया महाधियः (माघस्य) ...	३०६/१६०	जृम्भां निष्ठीवन कौर्य ...	४७४/२३६
जितेन्द्रुपसलावण्यं कः ...	७७/१	जृम्भारम्भप्रविततदलो ...	१८५/४४
जितेन्द्रियतया सम्यग्वि ...	३९३/६८	जृम्भाविस्तृतवक्रपङ्कज ...	२९/६
जितेन्द्रियत्व विनयस्य (भारवेः) ...	५०८/८६९	जेतु यक्षिपुर हरेण हरिणा ...	४/२६
जिते लक्ष्मीमूर्ति स्वर्गः ...	२७५/२५७	जेताज्ञाज्जितौर्जा ...	५६८/२१
जिह्वो लोकः कथयति पुरा ...	३२५/२६७	जातं ज्ञातिजनैः प्रमृष्ट ...	२३५/५४
जिह्वादूषितसत्पान्नः पिण्डार्या ...	३१७/८१	जाता मैत्री सहजमधुरा ...	२३४/४०
जिह्वाऽप्राविस्फूर्जित ...	२८८/१	जातिमिर्वन्व्यते नैव ...	४८/७
जिह्वायावच्छेदनं नास्ति ...	२५४/१	जाते तत्पुत्र्ये ...	४२०/१८
जिह्वे लोचन नासिके ...	२६७/१०२	ज्ञानविद्याविहीनस्य विद्या ...	२९२/१२
जिह्वालैल्यप्रसक्तानां जल ...	४९७/५२०	ज्ञानाधिपराक्षिचरणा कण ...	२९७/४
जीमूतमाला (कृष्णरामस्य) ...	२११/६	ज्ञानिन इव (संप्रहीतुः) ...	६१९/७
जीवनाशां (संप्रहीतुः) ...	६०६/२	ज्याकृष्टिवद्वस्तकासुख ...	१८/१७
जिह्वैकैव सतामुभे फण ...	३६०/७	ज्यापातः कार्मुकस्य भयति ...	४१२/१
जीयादम्बुधितनयाधर ...	२४/१३	ज्यायांसमपि शैलेन ...	४९१/३४६
जीयासुः शकुलाकृते ...	२९/३	ज्योतिःप्रदान (संप्रहीतुः) ...	६२१/२
जीर्णमनं प्रशसन्ति ...	४९३/४१७	ज्योत्स्नाचमत्कृति (कृष्णरामस्य)	५२४/२
जीर्णां तरिः सरिदियं ...	६५३/२	ज्योतिःशालमहोदधी ...	३००/६
जीर्णेऽप्युल्लङ्घ्यकालकूट ...	११/७०	ज्योतिस्तमोहरमलोचन ...	५/१३
जीर्णोऽपि क्रमहीनोऽपि (मुष्पाकरस्य)	६२१/६		

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
ज्योत्स्नाचयः पयःपूर (काव्यप्रकाशादौ)	१४४।८	तत्कृतं यत्न केनापि न	४२७।१
ज्योत्स्नाचन्दोह ...	२१।५२	तत्तद्विज्ञैत्रयात्रोदुरतुरग	४३४।२०
ज्योत्स्नाचन्द्रा (संग्रहीतुः)	९८।२	तत्तद्वदत्यपि बथावसर	२४२।७
ज्योत्स्नाभस्मच्छुरणध (भवभूतेः)	१४०।९	तत्तस्याः कमनीयकान्ति	६७।६१
ज्योत्स्ना मौक्तिकदाम (काव्यप्रकाशे)	१२८।१००	तत्तादृक्पुणपूलकोप ...	४५९।८
ज्योत्स्नी श्यामालिमान ...	११०।१०३	तत्तेजस्तरणेर्निदाघसमये	६४२।१
ज्योत्स्नेव नयनानन्दः सुरेव(काव्यप्रकाशे)	५७।१६	तत्तथ्यमेवास्ति (कृष्णरामस्य)	५२३।३
ज्वरादिता (रामकृष्णस्य)	५६९।७	तत्त्वं किमपि काव्यानां	५३।१९
ज्वाला जातु (सङ्ग्रहीतुः)	१२।८२	तत्र मित्र न वस्तव्यं यत्र	५००।६३१
ज्वलति च्लितेन्धनो ...	५०४।७४८	तत्पादनस्वरत्नानां मद	९२।२
ज्वलतु गगने रात्रौ रात्रा	११७।२६	तथा न पूर्वं कृतभूषणा (भारवेः)	२०८।२६
ज्वलितं न हिरण्यरेतस चय (भारवेः)	३५४।३५	तथा पौरस्त्यायां दिशि	१४८।८५
झगिति जगतीमागच्छ	४१९।१०	तथारिभिर्न व्यथते क्षिणी	३२३।२३०
झञ्झानिलोऽपि सुरतान्त	१८७।१३	तथ्यं पथ्यं सहेतु प्रिय	३६४।३५
झणझणितकङ्कणकणित	४४१।११३	तदङ्गमपि नाम तत्सहज	३१०।९१
टिड्ढाण्डयसञ्चुट्टसि	२९६।१	तदपकृतं विधिनार्थेषु	३०५।११८
ढक्कामाहृत्य मदं वितन्वते	२३१।२५	तदवधि केचन वीरा (संग्रहीतुः)	५८।३७
त एव पदविन्यासास्ता	४९।७	तदवितथमवादीर्यन्मम (माघस्य)	१६२।३
त एवामी बाणास्तदपि	३७८।१०२	तदाखण्डलाशां महीमण्ड	५९।४५
तक्षकस्य विषं दत्ते मक्षि	३१६।४०	तदा तदङ्गस्य विभर्ति	९४।२९
तटमुपगत पक्षे पक्षे निवे	२१८।१	तदात्वग्रोन्मीलन्प्रदिम	६६।३८
तटस्थैः ख्यापिताम्बेतो ...	५०२।६९६	तदा सुगंधं वक्ता किसलय	१०९।८०
तटिनि चिराय विचारय	६०३।३	तदा त्वक्कातानां दरदलित	२०५।२३
तडिन्मालालोऽं प्रतिदिवस	२६३।४९	तदा रम्याभ्यरम्याणि (भारवेः)	४९२।३७८
तडिल्लेखा नेत्रं विलसति	९९।१६	तदीयजघनाभोगगरिमा	९०।३
ततः कुमुदनाथेन कामिनी (व्यासस्य)	१४४।३	तदीयत्रिवलीमार्गसोपाना	८७।३
ततः कोकवधूबन्धुर्धन्वूक (शार्ङ्गधरस्य)	१९०।१	तदेवाजिह्वाक्षं मुखमवि (संकुलस्य)	१६४।१५
ततः परामर्शविद्वद्धमन्यो	२५८।२	तदेवास्य पर मित्रं यत्र	३७०।१२
तत उदयगिरिं ...	१५०।१२२	तदोजसस्तद्यक्षः स्थिता (श्रीहर्षस्य)	४५३।४
ततश्चाभिज्ञाय स्फुरदरुण (दुर्बहकस्य)	२४२।१४	तदग्रह यत्र वसति ...	४९९।५७४
ततान दाम (रामकृष्णविलोमकाव्ये)	५८०।१७	तद्विव्यमव्ययं धाम	५।५
ततोऽरुणपरिस्पन्दमन्दी (वाल्मीकिमुनेः)	१८३।१	तद्रोदोऽन्तरसततान्ध	१३७।६८
तत्काक त्वयि शुक्राः ...	६१९।५	तद्वः प्रमाह्विषदः प्रण	१८।१२
तत्कालारमदीविजृम्भण ...	१०।६५	तद्वक्ता सदापि ब्रवीतु	३६४।१५
तत्कि कामपि कामिनी ...	२४४।७	तद्वक्त्र नेत्रपद्म प्रकटित ...	९२।३
तत्कि जन्म (सङ्ग्रहीतुः)	२७६।१५८	तद्वक्त्र यदि मुद्रिता शशि (कुवलय-	
तत्कि स्मरसि न शुक्र	६१४।१२	नन्दे)...	९५।५१
तत्कुचौ चरतः किञ्चिन्नूनं	८४।१६	तद्वक्त्राभिमुख मुख विन (अमरकस्य)	१६१।१४

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
तद्विच्छेदकशस्य कण्ठ ...	११४।२६	तं भूसुता (रामकृष्णविलोमकाव्ये)	५७६।१
तद्वियोगसमुत्थेन तन्निन्ता ..	१०५।६	तमङ्गदे मन्दरकूटकोटि ...	४३१।४
तनुता तनुता नीता तेन ...	५६५।३	तमसि वराकक्षीरो हाहा (क्षेमेन्द्रस्य)	२५५।२८
तनुत्यजां वर्मभृतां विकोशैः (कालि- दासस्य) ...	४३७।२९	तमःस्तोमः पूर्वं तदनु (देवयोधेः)	९५।४३
तनुत्राणं तनुत्राणं शब्दं ...	४३७।२	तमःस्तोमो मृदा सोममण्ड ...	६८।६
तनुवहाणि पुरोविजित ...	२२०।४०	तमःस्तोमं सोम गिलति ...	१७९।१६
तनुल्लभा इव ककुभः ...	१४०।६	तमांसि ध्वसन्ते परिणमति ...	३११।२५४
तनुस्पर्शदस्या दरसुकु ...	६३।५४	तमाखुपत्रं राजेन्द्र भज मा ...	३८८।१
तनोतु ते यस्य फणी ...	५४९।१	तमृषि मनुष्यलोकप्रवेग ...	२८३।९
तन्त्रावापविदा योगैर्म (माघस्य)	४६९।८२	तमोगणविनाशिनी ...	५।१५
तन्द्रातुन्दिल्लोणलोचन ...	१८१।३०	तमोभिः पीयन्ते गतवयसि ...	१८५।३८
तन्नास्ति कारयति यन्न (शशिवर्धनस्य)	१७९।१२	तया गाढं मुक्तो भ्रुवि ..	१०९।७९
तन्नितम्बस्य निन्दन्ति वृद्धि ...	८९।१	तयाऽपि (रामकृष्णविलोमकाव्ये)	५८१।२१
तन्मूलं गुरुतायास्तत्सौख्यं ...	३४७।१३	तरङ्गय दृशोऽङ्गने पततु (राजशेखरस्य)	१५६।४०
तन्वङ्गथाः स्तनयुग्मेन मुख (काव्यप्रकाशे)	८३।३	तरत्तरलृप्येन किमिवास्ति ...	२७२।९३
तन्वङ्गथा गुरुसनिधौ नयन ...	१०४।५२	तरलास्तुरगा (संग्रहीतुः)	४६२।३
तन्नि त्वद्वदनस्य विभ्रम ...	१६९।७८	तरकुलसुषमापहरां जन ...	५९६।१
तन्वी चारुपयोधरा ...	५३२।१४	तरुणतरणिजेजःपुङ्गवतप्त (शार्ङ्गधरस्य)	२०६।४०
तन्वीमुञ्चिस्तभूषणां कल ...	४४४।३०	तरुणतमालकोमलमली ...	१५३।१५९
तन्वी शरन्निपथगापुलिने ...	९४।३८	तरुणां दिवाकरमयूख ...	१८३।९
तन्वी ध्यामा शिखरि ...	९५।४९	तरुणिमनि कलयति कला (काव्यप्रकाशे)	९३।१७
तन्वी सा यदि गायति ...	११०।१००	तरुणिमनि कृतावलोकना ...	५८।३६
तन्व्याः स्तनौ (संग्रहीतुः)	६५।२६	तरुणीनां कृते ...	११६।१
तपनस्य तीव्रमहसा (संग्रहीतुः)	१४६।६५	तरुण्यालङ्कितः कण्ठे (धर्मदासस्य)	५२९।८
तपनस्तपनो नैव ...	३९०।४	तरुमूरयुगेण सुन्दरी किमु (श्रीहर्षस्य)	९०।४
तपति तनुगानि मदनस्त्वा ...	१३०।६	तरुमूलादिषु निहित ...	३०३।९०
तपनस्तपति स्म मन्दमन्दं ...	२२५।८	तरौ तीरोद्भूते कचिदपि ...	६०९।२३
तपस्विनोऽत्यन्तमहासुखा ...	५६०।८४	तर्के कर्कशवक्रवाक्यगहने ...	५५।५२
तपस्वी कां गतोऽवस्था ...	१८।६	तर्केषु कर्कशतराः स्युर ...	५३।३४
तपापाये गोदापरतट ...	५२५।४	तर्तु पर्वतसन्निभेन कपिना ...	५२७।१
तप्तं कैर्न तपोभिः फलित ...	३६।१६	तत्पीकृताहिरगणित ...	२७।५
तप्तां गामिव सस्पृशन्ति ...	४३२।११	तल्ये प्रभुरिव गुह्रिव ...	२३०।२४
तप्तामहीविरहिणामिव ...	२०५।१७	तलोपोपान्तमुपेयुषि प्रियतमे ...	२४३।२६
तप्ते महाविरहवह्निशिखा (छमच्छ- मिकारस्य) ...	१०७।४१	त वन्दे पद्मसद्गानमुप (राजशेखरस्य)	२८।१
		तव करकमलस्था स्फा ...	५।१४
		तव कुवल्याक्षि वक्षसि ...	१६६।२९
		तव कुसुमक्षरत्वं शीत ...	११३।२०
		तव तन्वि तरुणपण्यादम्बर ...	१७६।६

पद्यम्	पृष्ठे, सख्या	पद्यम्	पृष्ठे, सख्या
तव दूति (संप्रहीतुः) ...	१३२।१	तस्याः श्रवणमार्गेण चलिते ..	७२।८
तव नित्यमुखपरपरा ...	३९७।१४६	तस्याः सान्द्रविलेपनस्तन (अमरु- कस्य) ...	१६४।२६
तव निर्घर्णयद्वर्ण स्वर्ण ...	३९३।५८	तस्याग्निर्जलमर्णवः ...	३६०।५
तव विरहमसहमाना सा ...	१२३।१६	तस्या महाधिरह्वद्विगिता ...	१२४।४४
तव विरहे मलयमरुद ...	१२३।१२८	तस्या मुखस्यातिमनोहरस्य (श्रीहर्षस्य)	७९।६१
तव विरहे विधुवदना ...	१२३।७	तस्यास्तु नस्तनच्छाया ...	८४।१८
तव विरहे हरिणाक्षी ...	१२४।२७	तस्यैवाभ्युदयो भूयान्ता ...	५८५।३
तव सा कथास्तु परिघट्ट (माघस्य)	१२४।३१	ता हेमचम्पकवाचि मृग ...	१०७।५६
तवाप्रतो वीर महीमहेन्द्र ...	३९५।११९	ता जानीयाः परिमित (कालिदा- सस्य) ...	२४४।४
तव सैन्यस्य (संप्रहीतुः)	५२०।१	ताटङ्कमस्यास्तरलेक्षणाया ...	७५।२
तव वदनेन (संप्रहीतुः)	७८।४२	ताडिता अपि दण्डेन शल्ले ...	२२७।२८
तवाङ्गणे सुन्दर वीर ...	४१५।१	ताडितोऽपि दुस्कोऽपि	६६४।७
तवानन सुन्दरि कुल्ल ...	१६६।३४	तातः धीरनिधेः स्वसा ...	६३।७
तवारिनारीनयनाम्बुपरं ...	४४५।५	तात त्व निजकर्मणव गमितः (भव- भूतेः) ..	२४८।४०
तवाहवादिन क्लीष निर्हे ...	४७५।२५२	तात तत्ताततात कथय ..	१२।८५
तवाहवे साहसकर्मशर्मणः (काव्यप्रकाशे)	३९५।१०३	तातार्यमन्त्रिसुतसोदर ...	४७९।३६६
तवेद पश्यन्त्याः प्रसरद् ...	१६२।४	तातेन कथित पुत्र लेखं ...	५३६।४९
तवैतद्वाचि माधुर्य जाने (भोजस्य)	६१४।२	तादृक्सप्तसमुद्रमुद्रित ...	११।७२
तवैव प्रावीण्यं जलद ...	५९२।६१	तादृगदण्डविवर्तनर्तित ...	४४४।४०
तवैष विद्रुमच्छायो ...	७६।१	तादृग्दीर्घविरिञ्चिवावर (श्रीहर्षस्य)	४४६।१८
तवोपकण्ठस्थिततारहार ...	८४।३७	तादृगी जायते बुद्धिर्भव ...	३७४।२४
तस्करस्य कुतो धर्मो ...	४९३।३९८	तानि तानि कमलानि ...	६०४।५
तस्करेभ्यो नियुक्तेभ्यः ...	४७०।११३	तानि प्राञ्चि टिनानि यत्र ...	८०।९०
तस्मात्सभ्यः सभा गत्वा (व्यासस्य)	४६७।३९	तानि स्पर्शसुखानि ते च ...	११०।१०१
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन नामापि ...	२२७।२५	तानीन्द्रियाण्याविकलानि (हितोपदेशे)	३३१।१८
तस्मान्महीपतीनामसमवे ..	२५५।३१	तापत्रयौपध (अप्ययदीक्षितस्य)	२६।४६
तस्मिन्गताद्र्रभावे वीत ..	३२२।२०४	तापं छम्पासि सर्वतो ...	५९३।७७
तस्मिन्पद्मगरे स्मरे भग ..	११०।१०२	तापनैरिव तेजोमिदग्ध ...	१३३।३
तस्मिन्पुद्गे धनेनैव त्वरितो (व्यासस्य)	२५१।२	तापापहे सुहृदये रुचिरे (श्रुतधरस्य)	३२।२७
तस्यां सुतनुसरस्या चेतो ..	१०६।२७	तापो नापगतस्तुषा न च (लक्ष्मण- सेनस्य) ...	६२६।३५
तस्याः कचभरव्याजात्तव ..	६८।८	तापोऽस्मःप्रस्तर्तिपचः ...	१२८।८९
तस्याः कि मुखपङ्कजं ..	११२।१२२	तामनङ्गजयमङ्गलश्रियं (काव्यप्रकाशे)	९८।७
तस्याः पद्मपलाशाक्ष्या (वाल्मीकेः)	९०।१	तामसीत्य (रामकृष्णविलोमकाव्ये)	५७६।३
तस्याः पाटलपाणिजाङ्कित ...	१९२।१८	तामिती (रामकृष्णविलोमकाव्ये)	५८०।१८
तस्याः पादनखश्रेणिः (विह्वणस्य)	९२।१		
तस्याः प्रविक्षनतनाभि ...	८८।१०		
तस्याः शलाकाञ्जननिर्मि (कालिदा- सस्य) ...	७१।६		

पद्यम्	पृष्ठ. सख्या	पद्यम्	पृष्ठ. सख्या
तामिन्दुसुन्दरमुखी मुचिर ...	१०३।५०	तावद्विद्यानवद्या गुणगण ...	३७२।७
ताम्बूलं मुखरोगनाशि ...	४६५।१	तावन्महतां मर्हती यावत्कि ...	३४८।२५
ताम्बूलरागोऽधरलोष्ठयो ...	१६३।४०	तावन्महस्व पाण्डित्य ...	४९९।५९४
ताम्बूलार्कं दृग्जनमसङ्ग ...	२३४।३९	तावन्मार्गैर्न नीयन्ते को ...	६१४।७
ताम्बूलैर्न विना ...	३९३।५६	तास्तु वाचः सभायोग्या या ...	३६२।१
तारके (रामकृष्णविलोमकाव्ये) ...	५८८।३५	तिग्मरश्चिरप्रतापो विधु (विक्रमोर्वश्यां	
तारक्ष्यं मुखमेलेने न च ...	२४३।२२	कालिदासस्य) ...	३९८।८०
ताराखतान्प्रविकिरन्कल ...	१४७।३३	तिमिरेऽपि द्रष्टव्या कटिना ...	२३२।१८
तारागणाश्चन्द्रमसं भजन्ते ...	५८३।२१	तिरोहितान्तानि नितान्त (भारवेः)	२०९।३२
ताराधिनाथमभिजित्य ...	४३१।६	तिर्यक्कण्ठविलोमौलि ...	४१।८७
तारानाथकक्षेत्राय ...	११।३३	तिर्यक्त्य भजतु प्रवारदनु ...	३२९।३५
तारापते कुमुदिनीमनुकल ...	११४।३	तिष्ठतां तर्पण पुण्यमासृज (भारवेः)	३६०।३
ताराविष्णूरणत्विष्ट्रवा ...	५५३।४३	तिष्ठान्नाद्य सङ्ग्रामे त्वां ...	५२०।३
तारुण्यं लभते (संग्रहीतुः) ...	६८।१	तीक्ष्णं रथिस्तपनि नीच (भासस्य)	२२०।४६
तारुण्यं तरुणीजने विकच ...	५५८।१०३४	तीक्ष्णधारेण खड्गेन वर ...	३४३।१५
ताल प्रभु स्यादनुकमुमेता ...	८४।३१	तीक्ष्णाग्रहेतिर्हातिभिः सृत ...	४६३।९
तार्क्ष्यतरोरनुपकारि फल ...	६४१।२	तीक्ष्णाट्टद्विजते मूर्ध्नि परि ...	३२९।३२
तालीटलं काञ्चनकर्णपाशौ (विह्वणस्य)	७५।३	तीक्ष्णा नास्तुदा बुद्धिः कर्म (माघस्य)	३६४।२
तावकाः कति न सन्ति ...	३९४।९५	तीरस्थलीवर्हिभिरुत्कला (कालिदासस्य)	२०८।७
तावच्चक्राचरणायुधचक्र ...	६१५।२६	तीरातीरसुपति रौति ...	१३८।१३
तावज्जन्मातिदुःखाय ततो ...	३८३।८	तीर्यानामवलोकने परि ...	३८५।७
तावत्काविविहंगाना र्वानि (त्रिलोचनस्य)	२८१।१	तीव्रगो (रामकृष्णविलोमकाव्ये)	५७९।१३
तावत्कुलस्त्रीमयादा याव ...	२३०।८	तीव्रे तर्पस लीनानामिन्द्रि (क्षेमेन्द्रस्य)	४८२।७१
तावत्पापानि (संग्रहीतुः) ...	१५।११	तीव्रो निदाघसमो बहू ...	६३३।९
तावत्कोकिल विरसान्या ...	६१४।१३	तीव्रोऽय नितरां निदाघ ...	६३४।३०
तावन्मन्ति सहाया यावच्चजनु ...	३३४।३८	तीव्रोणलुर्विषयवीर्यभृतः ...	३५२।१९
तावत्सर्वगुणालयः पटुमतिः ...	३८५।४३	तुङ्गत्वमितरा नार्द्रा नेद (माघस्य)	३५३।१८
तावत्स्यात्सर्वकुल्येषु ...	२९७।५३८	तुङ्गब्रह्माण्डसिंहासन ...	४५२।११
तावत्स्यात्सुप्रसन्नास्यस्ताव ...	२२७।३३	तुङ्गात्मनां तुङ्गतया ...	३०७।१६८
तावदाश्रीयते लक्ष्म्या ताव (भारवेः)	३५३।१४	तुङ्गामोगे स्तनगिरियुगे ...	८७।११
तावदेव कृतिनां हृदि ...	५८।३९	तुच्छान्तराष्ट्रायामसंनिह ...	३९५।११७
तावदेव कृतिनामपि ...	७४।११	तुभ्यं दासेर दासीयं वदरी ...	६२९।३
तावदेव मनोजस्य (संग्रहीतुः) ...	८१।४	तुरगगतसहस्रं गोगजानां ...	३३८।३३
तावदेव विदुषां विवेकिनी ...	५८।३५	तुरङ्गसादिनं गजहृत ...	४३७।२०
तावद्वर्जन्ति मण्डूकाः कृप ...	६३१।१	तुरङ्गी तुरगार्द्धं प्राप्ते ...	४३७।१९
तावद्वर्जन्ति वीर्यालरानि (गुणाकरस्य)	४६२।१७	तुलाधारो धाता वहति ...	३९८।१७६
तावदेव (रामकृष्णविलोमकाव्ये)	५७८।१०	तुलामारुह्य रविणा ...	३९१।१५
तावद्वृणां गुरुत्वं च याव ...	३४८।२८	तुल्यं परोपतापित्वं क्रुद ...	३०३।६८
तावद्भयादि भेतव्यं याव ...	४९६।५००		

अकारादिपद्यानुक्रमणिका ।

(७३)

पद्यम्	पृष्ठे, सख्या	पद्यम्	पृष्ठे, सख्या
तुल्यं भूयति जन्म तुल्य ...	३७९।२२	तृणे देवि नमस्तुभ्य या त्व ...	३४८।१०
तुल्यरूपमसितोत्पलमक्ष्णोः (भारवेः)	१७१।५३	ते कीपीनधनास्त एव ...	४००।२१०
तुल्यवर्णच्छदः कृष्णः (वाल्मीकेः)	६१९।२	ते धत्त्रियाः कुण्डलिनोः (व्यासस्य)	२४७।२१
तुल्यवर्णच्छदैः ...	३६२।४	तेजः क्षमा वा नैकान्त (माघस्य)	४६९।७३
तुल्यार्थं तुल्यसामर्थ्यं ...	४६८।४४	तेजस्विनि क्षमोपेते नाति (व्यासस्य)	३५२।९
तुल्येऽपराधे स्वर्मानुर्भातु (माघस्य)	३५२।४	तेजस्विमध्ये तेजस्वी दक्षीया (माघस्य)	३५२।६
तुषारधवलः स्फूर्जन्महा ...	५४९।२	तेजस्वी यन माने ...	३५५।५२
तुष्यन्ति भोजनैर्विप्रा ...	४८९।२७९	तेजांसि यस्य प्रशम ...	६०७।१
तुष्यन्तु मे छिद्रमवाप्य ...	१२१।२	तेजोमयोऽपि ...	३६८।५
तुहिनगिरे (संप्रह्रीतुः)	५९६।२	तेजोहीने मरीपाले स्वे परं (माघस्य)	३५२।१०
तूणीरवन्धपरिणद्धञ्जा ...	४३६।१८	ते तीक्ष्णदुर्जननिफारगरी ...	२६२।३७
तूणेव मधुमासेऽस्मिन्सह ...	५४७।१	ते ते चातकपोतका ...	५९३।१६
तृण च्वाहं वर मन्ये नरा ...	३४६।५	ते दृष्टिमात्रपतिता अपि (काव्यप्रकाशे)	३२४।२४३
तृणमुखमपि न खलु ...	६२७।५	ते धन्या ननु (सङ्ग्रहीतुः)	२७६।६
तृण ब्रह्मविदः स्वर्गस्तृण ...	५००।६३३	ते धन्याः पुण्यभाजस्ते तैस्तीर्णः ...	३४७।९
तृणादपि लघुस्तूलस्तूलादपि ...	३४३।५	ते धन्यास्ते महात्मान ...	५२।१३
तृणानि नोन्मूलयति ...	५१०।९०७	तेनार्जो चोटसेना ...	४२६।२
तृणानि भूमिचदकं ...	४९४।४४४	तेनाधीत श्रुत तेन तेन ...	३४८।१३
तृणैरावेष्टयते रज्जुस्तया ...	४६४।२	ते भूमीपतयो जयन्ति ...	५४४।७
तृप्तियोगः परेणापि महिम्ना (माघस्य)	४६९।७१	ते मीमांसागाल्लोके ...	२९८।१
तृप्तिः पिपीलिकाया ...	६४२।२	ते मूर्खतरा लोके येषां धनमस्ति ...	३४२।४८
तृप्त्यर्थं भोजनं येषा ...	४९९।५९८	ते समा (रामकृष्णविलोमकान्ये)	५८१।२८
तृप्त्या नद्यः कमलसरसी ...	५९२।६४	ते साधवो जगति ...	३०९।२२०
तृप्तां धरायाः शमयत्यक्षेपां ...	५९८।१८	ते बन्धास्ते कृतिनः श्लाघ्या ...	३०६।१३८
तृषार्तैः सारङ्गैः प्रतिजल ...	३११।२५१	ते साधवो सुवनमण्डलमीलि ...	३०९।२१८
तृषा शृष्यत्यास्ये पिबति ...	२६८।१७	तैः सर्वज्ञीभवदभिसृता ...	१४८।९३
तृष्णा गान्तिं ब्रजति ...	२७४।११९	तोदी सदिगगण (रुद्रटस्य)	५६८।४
तृष्णा यस्य वृथा तस्य ...	३४७।२	तोय निर्मथित धृताय ...	२९५।६९
तृष्णा यदि परित्यक्ता ...	३४८।५	तोयानामधिपतिराकरो ...	५९८।२१
तृष्णा खनिरगाधेय दुष्पूरा ...	३४८।२५	तौ द्वौ शङ्खकपाल (सङ्ग्रहीतुः)	२३।९
तृष्णा छिन्धि भज क्षमा जहि ...	३१३।२८०	तौरैरैरपि करुणया ...	६५४।१
तृष्णापहारी विमलो द्वि ...	३९१।२६	त्यक्त जन्मवन तृणाङ्कुर (मुक्तापीडस्य)	६२८।२३
तृष्णालोलविलोचने कल ...	६५८।२६	त्यक्तप्राण सयुगे हस्तिनी (माघस्य)	४४०।९१
तृष्णे कृष्णेऽपि ते शक्तिर्दृष्टा ...	३४८।४	त्यक्तो विन्ध्यगिरिः पिता ...	६२६।४४
तृष्णे त्वमपि तृष्णान्धा त्रिषु (व्यास- मुनेः) ...	३४८।९	त्यक्त्वापि निजप्राणान् ...	३१८।११९
तृष्णे देवि नमस्तुभ्यं धैर्यं ...	३४८।३	त्यक्त्वा युवा स्वयुवति सु ...	३३०।१५
		त्यज किञ्चक पुथितामि ...	६४३।२
		त्यज वक्रवाकि श्लोक ...	६१७।१

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
त्यजत मानमलं यतविग्रहै (कालि- दासस्थ) ... .. १९९।६२		त्वच्चित्ते भोज निर्व्याजं ... ४१६।१	
त्यजति च गुणान्सुदूर ... .. ३२०।१५५		त्वच्चिन्तापरिकल्पितं ... .. १२७।७६	
त्यजति भयमकृतपापं (रविगुप्तस्य) ५०३।७२८		त्वं चेत्कल्पतरुर्वयं सुम ... ४२२।३९	
त्यज निजगुणामिमानं ... .. ६०२।१		त्वं चेत्संचरसे वृषेण ... .. ६४९।५	
त्यजन्ति मित्राणि धनैर्विहीन ... ३३०।१०		त्वं चेन्नीचजनानुराग ... .. ३५४।४४	
त्यजसि यदपि लक्ष्मी कीर्ति ... ४४८।२४		त्व जामदग्न्यजननीवध ... ६४९।१	
त्यजेत्सुधातो महिलां ... .. ५०७।८३८		त्वत्कीर्तिः शाशिनः समीप ... ४५०।६९	
त्यजेत्स्वामिनमत्युग्रम ... .. ४८७।२०९		त्वत्कीर्तिर्मौक्तिकफलानि ... ४४७।१९	
त्यजेदेकं कुलस्यार्थं ग्राम ... ४८१।३२		त्वत्कीर्तिराजहस्या वैरि ... ४४७।७	
त्याग एको गुणः श्लाघ्यः ... ३३७।६		त्वत्कीर्तिर्धानिका धनं ... ४२२।४१	
त्यागभोगविहीनेन धनेन ... ३४०।५		त्वत्स्वङ्गाण्डितसपत्न ... ४१२।१	
त्याज्यं न धैर्यं विधुरेऽपि ... ५०७।८४१		त्वत्स्वङ्गाघातजातव्यथ ... ४४६।२८	
त्रयोऽग्रयणयो वेदा (राजशेखरस्य) २८०।२		त्वत्तेजः प्रतिभामयाद ... ४५०।५८	
त्रयो वेदा (सङ्ग्रहीतुः) ... २८०।१		त्वत्तासान्मृग ... ६२२।२०	
त्रय्याद्याः के धनं कि ... ५६३।१२२		त्वत्प्रतापाभिधे (सङ्ग्रहीतुः) ... ४४५।४	
त्रय्यन्तासिद्धाङ्गननिर्मलक्षै ... २६२।२६		त्वत्प्रमुक्ताविशिखैर ... ४४१।१०९	
त्रातः काकोदरो येन ... ३५।१		त्वत्प्रतापतपनातपतत ... ४४५।६	
त्रातुं लोकानिव परिणतः ... ३९९।१९१		त्वत्प्रभाववशा (सङ्ग्रहीतुः) ... ३९०।२	
त्रिजगदङ्गनलङ्घनजाह्नविकै ... ४४७।१८		त्वत्प्रारब्धप्रचण्डप्रधन ... ४०७।२९६	
त्रिदशपति (संग्रहीतुः) ... ३७६।७०		त्वदङ्गमादवै दृष्टे कस्य (कुवलयानन्दे) १६५।८	
त्रिनयनचूडारत्नं भिज ... १४४।१६		त्वदारिद्र्यपतिकेलीसीध ... ४४३।१३	
त्रिनयनजटावल्लीपुष्पं (फल्गुहस्तिन्याः) १४८।८७		त्वदारिद्र्यपतिमाशावासस ... ४४३।१२	
त्रिभुवनं (संग्रहीतुः) ... १।११		त्वदास्यश्रीश्चन्द्रः (संग्रहीतुः) ... १३२।४१	
त्रिभुवन (संग्रहीतुः) ... ३७६।७३		त्वदीयपाणिपद्मस्था (जयपुरविलासे) ५२०।१	
त्रिलोकेशः शार्ङ्गो शबरशर ... ३७७।९७		त्वदुपरि गर्जन्ति (सङ्ग्रहीतुः) ... ५९८।१५	
त्रिविक्रम (रामकृष्णस्य) ... ५७५।३		त्वदुपाश्रयेण (कृष्णरामस्य) ... ५६५।१	
त्रिविक्रमोऽमूदपि वामनो ... ५०८।८७५		त्वदीयमुखपङ्कज यदि ... १३०।१३	
त्रिषु श्रीरङ्गस्मा ... ४२७।१		त्वद्वाणेषु यमो जयेषु ... ४०३।२३५	
त्रैलोक्यत्राणशीर्षः सरसिज (मुरारेः) २६०।११		त्वद्वाहोद्भूतधूल्यः करि ... ४१२।४	
त्रैलोक्यमयलक्षकेन ... ४०५।२७२		त्वद्यशोजलधौ भोज ... ४१६।८	
त्रैलोक्ये नोपमैतस्याः सखे ... ५३३।२०		त्वद्रूपामृतपानदुर्ललि ... १३१।३१	
त्रोट्टीपुटं करटं कुम्भमलया ... ६१९।१२		त्वद्भक्तसास्यमयमम्बुज (अप्ययदीक्षि- तस्य) ... २६।४७	
त्वं राजा वयमभ्युपासित ... ३५४।४५		त्वद्दुर्लभ्यल्लुवर्णकान्ति ... १६६।३६	
त्वं विनिर्जितमनोमय ... १२४।३		त्वद्वाजिराजिनिर्भूतधूली (साहित्यदर्पणे) ४३३।३	
त्वं सामान्यतरुभ्रमेण ... ६४०।३८		त्वरितं पिबेहि (सङ्ग्रहीतुः) ... ७८।३३	
त्वद्मांसशिरस्नायुमेदौ ... २६८।८		त्वद्भक्तमय ... १६७।५३	
त्वच्चः समुत्तार्थं दद्यानि ... ७२।२७		त्वद्विरहमसहमाना निन्दति ... ५३८।६३	

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
त्वाहिरहे विस्तारितरज्जौ ...	१२३/१८	त्वामालिख्य प्रणयकुपितां (कालिदासस्य) ...	१३१/२६
त्वहैरिणो वीर पलायित ...	४४२/७	त्वामुदर साधु मन्ये शकै ...	३४८/३२
त्वहैरिभवनालिखिता ...	४१९/२	त्वां पातु नीलनलिनौ ...	३७/४१
त्वं तावद्बहुवल्लभो ...	१६१/३	दंष्ट्रासकटवृक्षकन्दर (हनूमतः) ...	३२/१२
त्वं दूति निरगाः कुञ्ज न तु ...	१३२/४	दक्षः श्रियमाधिगच्छति (रविगुप्तस्य) ...	५०५/७७४
त्वं दूरमपि गच्छन्ती हृदयं ...	१२९/३	दक्षिणाशायप्रवृत्तस्य प्रसारित ...	३४३/३
त्वं द्वित्राणि पदानि ...	४१०/२	दग्ध खाण्डवमर्जुनेन ...	३३५/६८
त्वं नो गोत्रपतिस्तवे ...	५२७/१	दग्धा सा वकुलावली कवलिता ...	६१३/६७
त्वमद्य सिन्धो जगदेक ...	५९८/१९	दग्धानपि ...	६०३/२
त्वमिव पथिक प्रियो मे ...	२३६/४	दग्धारमपि (संग्रहीतुः) ...	११२/३
त्वमुचित नयनार्चिषि ...	११३/१८	दग्धो विधिर्विधत्ते न सर्वं ...	६१/५८
त्वमेव चातकाधार इति ...	५९०/५	दत्तमात्तवदनं दयितेन (माघस्य) ...	१७०/२६
त्वं पीयूष दिवोऽपि भूषण ...	७६/१७	दत्तमिष्टतमया मधुपत्यु (माघस्य) ...	१७०/९
त्व भोः शम्भोर्निबससि ...	५८८/४२	दत्त मया पदमिद नव ...	८८/२०
त्व मुग्धासि विनैव कञ्चु (अमरुकस्य) ...	१७८/५१	दत्ते जनोऽसौ खलु विद्य ...	१९७/१८
त्वमसि कलापित ...	६१७/२	दत्ते परार्थं न ...	३३८/३२
त्वमसि गवीशो (संग्रहीतुः) ...	६३०/३	दत्तोऽस्याः प्रणयस्तवैव ...	१२९/१०२
त्वमद्य सिन्धो (संग्रहीतुः) ...	५९८/१९	दत्तस्तन्यरसं (भवभूतेः) ...	२३/१
त्वमसि (रामकृष्णस्य) ...	३	ददतु ददतु (जगन्नाथस्य) ...	३५९/६
त्वया मम समेतस्य कल्या ...	१२९/२	दधति च विकस (माघस्य) ...	४५६/२०
त्वया वीर गुणाकृष्टा ...	३९१/८	दत्त्वा कटाक्षमेणाक्षी जग्राह ...	१०५/१०
त्वयि दृष्ट एव तस्या निर्वाति (कान्य- प्रकाशे) ...	१२३/२५	दत्त्वा दिशि दिशि दृष्टि (क्षेमेन्द्रस्य) ...	२५५/२३
त्वयि दृष्टे कुरङ्गास्याः ...	१३३/४	दत्त्वा धैर्यभुजङ्गमूर्ध्नि चरणा ...	२४४/१०
त्वयि निबद्धरतेः प्रिय (विक्रमोर्व- श्याम्) ...	१५५/२०	ददतमन्तरिताहिमदीधिति (माघस्य) ...	२२०/३६
त्वयि प्रचलति प्रभो तुरग ...	४३३/८	ददतो युध्यमानस्य पठतः ...	४८३/११२
त्वयि लोचनगोचरं गते ...	४१४/२	ददाति प्रतिगृह्णाति गुह्य ...	३७०/२४
त्वयि वर्षति पर्जन्ये सर्वे ...	५९०/३	ददद्गोऽपि मास्करुचा (माघस्य) ...	१४१/२२
त्वयि सति शिवदातर्यस्मद ...	३४०/३७	ददौ रसात्पंकजरेणुगन्धि ...	२९७/३२
त्वय्यर्घासनभाजि किकरगणै ...	२४८/४१	दद्यात्साधुयाद निजपदे ...	५१५/९९९
त्वयि वितरति (संग्रहीतुः) ...	५९४/९४	दधति कुहरभाजामत्र ...	४५७/३४
त्वयि संख्याऽङ्गण ...	३९२/४४	दधति तावदमी विषयाः ...	२६३/३९
त्वय्यागते किमिति वेपत ...	४३३/७	दधति न जनास्तत्रैराद्यादददृष्ट ...	३३५/६२
त्वां चित्तेन चिर वहन्नय (जयदेवस्य) ...	१६०/१८	दधति स्फुटं रतिपतेरिषुवः (माघस्य) ...	१२४/३४
त्वामखनीयति कलासु ...	१२५/४८	दधत्यधरचुम्बनं नयनपङ्कजं ...	२२४/१
त्वामप्राप्य मयि स्वयंवर ...	४२/९४	दधानः प्रेमाणं तरुषु सम ...	६३७/२
त्वामयमावद्वाङ्माक्षि दास ...	१५५/११	दधानं शृङ्गाली ...	३/२५
		दधि मधुरं मधु मधुर ...	५०५/७६६
		दधौ हरिः कं शुचि ...	५५७/५३

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
दन्तप्रभापुष्पचिता पाणि ...	९३/७	दर्शने स्पर्शने वापि श्रवणे ...	३७०/१४
दन्तस्य निर्घर्षणकेन ...	१७९/८३७	दर्शयन्ति शरन्नद्यः पुलि (वाल्मीकिः)	२१९/११
दन्तच्छद्वय (संग्रहीतुः)	२७७/१७	दर्शिततापोन्मार्गस्तेजो ...	३५२/१६
दन्तावालि (संग्रहीतुः)	२७७/१८	दर्शितानि कलत्राणि गृहे (व्यासमुनेः)	४८१/५३
दन्ताग्रनिर्मिब्रह्मिमा (गोविन्दराजस्य)	३/१८	दलति दृढयं गाढोद्वेगं ...	१०८/१२
दन्ताङ्गलेन धरणीतल (मल्लिनाथस्य)	२/२०	दलदमलकोमलोत्पल ...	१६६/२८
दन्तानामधरमथावर्कं पदानि ...	२१०/५४	दलविततिभृतां तले तरुणा ...	१५१/१३२
दन्तालिदादिमीवीजमक्षणो ...	७४/२	दलितनखकुचाङ्गमङ्ग ...	१६७/४५
दन्ता विश्रयदन्ताः केशाः ...	३४८/३१	दलितकोमलपाटलकुङ्कुमले (माघस्य)	२०४/१२
दन्ताः सप्त चलं विषाण ...	६३०/१०	दलितमीकिकचूर्णाविषा (माघस्य)	२१३/३७
दन्तिदन्तसमानं हि निःसृत ...	३०२/३३	दयदहनजटालज्वाल ...	५९२/५६
दन्तीन्द्रदानाम्नुषिवारि ...	४३८/३८	दयदहनादुत्पन्नो धूमो ...	६०७/३
दन्तैः प्रस्थितमग्रतस्तदनु ...	२७३/११४	दङ्कूपसमा वापी दश ...	४६/२
दन्तैश्चलितं धिया तरलित ...	३५०/५५	दङ्कैरखवान्धवान्दधा ...	९१/९
दन्तैर्हानः शिलाभक्षी ...	५२९/१६	दङ्गमुखगुप्ता ...	५६४/७
दमो दानं (संग्रहीतुः)	४८५/१६०	दद्ये जगद्वपुषि कालमुज ...	१५२/१६३
दन्तैः कोरकिता स्मितैः ...	२७/९	दहनजा न पृथुर्दवयु (श्रीहर्षस्य)	११७/१७
दम्पत्योर्निशि जल्पतोर्यह (अमरुकस्य)	१९३/२०	दह्यमानाः सुतीव्रेण नीचा ...	३१५/२६
दम्भोलिस्फूर्जदम्भोदर ...	५७३/१	दाक्षिण्य स्वजने दया पर ...	५१८/१०३९
दयिते कठिनं (संग्रहीतुः)	१५५/१	दाक्षिण्य नाम बिम्बोष्टि... ..	१५५/६
दयिताबाहुपादास्य कुतोऽय (भासस्य)	८२/१	दाक्षिण्यं मलयानिलस्य ...	११८/३५
दशकुलकमलकाननचौरभ ...	१८७/४	दातव्यमिति यद्दान दीयते ...	३३७/११
दरललितहरिद्राग्रन्थिगौरे ...	१०२/२५	दातव्य भोक्तव्य सति विभवे ...	३३७/१९
दरविगलितमल्लीवलिचञ्च ...	१८८/१६	दाता क्षमी गुणग्राही ...	४७१/१५०
दरिद्रता धीरतया विरा ...	५११/९१३	दाता दानस्यान्तरा ...	५०७/८१७
दरिद्रतोन्मूलन ...	२८/२२	दाता न दापयति दापयिता ...	३०८/२०३
दरिद्रमुदरं दृष्ट्वा चक्रे ...	८७/५	दाता नीचोऽपि सेव्यः स्या ...	३३९/१२
दरिद्रस्य परा मूर्तिस्तृष्णा ...	३४३/११	दाता बलिः प्रार्थयिता च ...	३७६/५५
दरिद्रान्धर कौन्तेय मा प्रय ...	३३७/१०	दातुः परोपकृतिनिर्भर ...	३४६/१५
दलितदस्युदलः (संग्रहीतुः)	४३०/१	दातुरुन्नतवित्तस्य गुण ...	४८६/१९९
दर्पं कविमुज्जगाना गता ...	२८१/२	दातृत्वं प्रियचकृत्वं धीर ...	४८७/२२०
दर्पणार्पितमालोक्य माया ...	३६/४	दातृत्वं तव वीर्य (सङ्ग्रहीतुः)	४०६/१८६
दर्पणेषु परिभोगदर्शिनी (कालिदासस्य)	१९२/७	दातृह्राः सरस रसन्तु ...	६१५/३४
दर्पान्धगन्धगजकुम्भ (काव्यप्रकाशे)	४३२/६	दान ददत्यपि जलैः सहसा (माघस्य)	६२५/२५
दर्पोद्रेकः कुसुमघनुषो ...	१४८/९२	दानं दरिद्रस्य प्रभोक्ष ...	५०७/८२२
दर्शनं नाभमद्वारा राक्षः ...	४७४/२३७	दान न दत्तं न तपश्च तप्त नारा ...	३३४/४९
दर्शनपथमुपयाता यद ...	१०६/३०	दानपात्रमधमर्णमिहैक (नैषधस्य)	३३८/२५
दर्शनाद् असते चित्त स्पर्शना ...	२२६/९	दान प्रियवाक्साहितं ज्ञान ...	५०५/७७०

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
दानं भोगं च विना धनसत्ता ...	३४२/४२	दासेरकस्य दासीयं बदरी ...	६४१/२
दानं भोगो नाशस्तिस्रो गतयो ...	३३७/१७	दासेरको रसत्पेयं युक्तं ...	६२९/२
दानं वित्ताहतं वाचः ...	५०१/६६२	दास्येऽहं परिरम्भणानि ...	१०/५७
दानं सत्त्वाश्रितं कुर्यान्न (क्षेमेन्द्रस्य) ...	४८२/६५	दिक्कालात्मसमैव यस्य (कालिदासस्य) ...	११/६९
दानाय लक्ष्मीः सुकृताय (देवगणदे- वस्य) ...	३०७/१८४	दिक्कालाद्यनवच्छिन्ना ...	१/८
दानार्थिनो मधुकरा यदि ...	६२५/२१	दिक्चक्रं तुणमस्मना ...	६०७/८
दाने कल्पतरुर्नये सुर ...	४००/१९६	दिक्पाला इव (कृष्णारामस्य) ...	४२८/६
दाने तपसि शौर्यं च यस्य (व्यासस्य) ...	३७३/९	दिक्प्रीतमोहतिजगज्जनन ...	५८५/१२
दानेन तुल्यो विषीरस्ति ...	५०८/८४२	दिगन्ते खेळन्ती सरस ...	३२४/२५८
दानेन भूतानि वशीभवन्ति ...	३३८/३०	दिगन्ते भूयन्ते मदमलिन (जगन्नाथस्य) ...	६२३/३५
दाने त्रणे च ...	३८४/१	दिगम्बरनितम्बिन्याः ...	६/६
दाने तपसि ...	४८४/११५	दिगीशचन्द्रांशविभूतिरी (नैषध- चरितस्य) ...	३९६/१३२
दाने शौर्यं कवित्वे (सङ्ग्रहीतुः) ...	६०/४	दिग्बालाकरकन्दुकः स्मर ...	१४९/१०१
दानेन श्लाघ्यतां यान्ति पशु ...	३३७/१६६	दिग्यन्त्रतस्तिमिरचूर्णविद्ये ...	१५२/१६४
दानोपभोगराहिता दिवसा ...	३४१/६	दिग्वासस गतब्रह्म जटिलं ...	३७२/८
दानोपभोगवन्ध्या वा सुन्दरि (वररुचेः) ...	३३७/१३३	दिङ्नागाः प्रतिपेदिरे प्रथ ...	६२४/५७
दामोदरकराघात (बाणस्य) ...	५२०/१	दिङ्नारीणां स्पृहात्यर्को ...	४३३/२
दामोदरसुदराहितमुवन ...	६०७/१	दिङ्मण्डलं परिमलैः सुरभी ...	६३९/१५
दामोदराय पुण्यात्मपुष्प ...	५४६/८	दिङ्मण्डलीमुकुटमण्डन ...	१८३/१४
दायादत्वं मनसिजधनु ...	९५/४७	दिङ्मूढं त सुरारि किल ...	३०/११
दायादाः स्पृहयन्ति तत्कर ...	३३१/२२	दिदृक्षमाणः क्षणमायनाक्ष्या ...	१९६/१
दाराः परिभवकारा बन्धु ...	२६८/१२	दिनकरकरामृष्ट बिभ्रद्भ्यु... ...	१६८/६३
दारिद्र्याक्षितिपः स मे निजपति ...	३३६/८७	दिनमवसितं विश्रान्ताः स्म ...	६०६/९
दारिद्र्यदायादगणाधमेन ...	३९५/१२१	दिनमेकं शशी पूर्णः क्षीण ...	२६२/२३
दारिद्र्यं मोक्ष परमं विवेकि ...	३३४/४२	दिनयामिन्यौ सार्धप्रातः (शङ्करा- चार्यस्य) ...	३४९/३६
दारिद्र्यशीलोऽपि नरस्तमाखु ...	३८७/२	दिनान्ते ज्ञातीनां कनक ...	७४/१६
दारिद्र्यं शोचामि भवन्तमेव ...	३०४/४३	दिवमप्युपयातानामाक ...	५३/२७
दारिद्र्यस्य परा मूर्तिस्तृष्णा ...	३४८/१९	दिवसं भृशोष्णरुचि (माघस्य) ...	१४६/६१
दारिद्र्यात्पुरुषस्य बान्धव ...	३३६/१४	दिवसरजनीकूलच्छेदैः ...	२७५/१४७
दारिद्र्याद्विषमेति ह्रीपरि ...	३३५/७२	दिवसे घटिकास्त्रिधत् ...	२३२/७
दारिद्र्यानल्लसंतापः शान्तः (भट्टप्रद्युम्नस्य) ...	३४३/१०	दिवसोऽनुमित्रमगम (माघस्य) ...	१३९/७
दारिद्र्यानमरणाद्वा मरणं ...	३३३/३७	दिवानिर्वां वारिणि कण्ठ ...	८४/२८
दारिद्र्येण समीरितापि बहु ...	३३६/८१	दिवा पश्यति नोदको ...	४८९/२६८
दारिद्र्योपहतो यथा धन ...	४०३/२३८	दिवारजन्मो रविशोम ...	७९/६५
दारेषु किञ्चित्त्वजनेषु ...	५०८/८३९	दिव्यं चूतरस पीत्वा गर्व ...	६३१/१
दासे कृतागसि भवेदुचिता (साहित्य- दर्पणे) ...	१६७/४८	दिव्यं वारि कथं यतः ...	१२/८४

पद्यम्	पृष्ठे, सख्या	पद्यम्	पृष्ठे, सख्या
दिव्यचक्षुरहं जातः सदा (धैर्यमित्रस्य)	१०५।१	दुराराव्या हि राजानः	४७२।१७४
दिव्यादिव्यव्यवस्था ...	३८९।३	दुरारोहं पद राज्ञां सर्वं	४७२।१७५
दिगां हाराकाराः शमित	२१४।५४	दुरासदवनज्यायान्म्य	३५३।१५
दिशि दिशि गिरिप्रावाणः	६००।४	दुरासदानरीनुग्रान्ध्रुते	४९२।३७३
दिशि दिशि मधु (संग्रहीतुः)	६१०।१२	दुर्गाश्रय (संग्रहीतुः)	४६३।२
दिशि दिशि परिहासगूढ	१२२।५	दुराग्रेव दरिद्रस्य वृणोव	२२२।२
दिग्नि दिग्नि मृगयन्ते वल्गु	१८४।१९	दुरितसमूहबलाहक	३।१
दिभ्यात्सुखं नरहरिर्भुव	३२।७	दुर्गदेगप्रविष्टोऽपि शूरो	४७७।३१७
दिभ्याद्दः शकुलकृतिः (हनूमतः)	२९।४	दुर्गा दानवनाशिनी	२०।४३
दीना दीनमुखैस्तथैव (भर्तृहरेः)	३८३।१३	दुर्गाणि राज्ञा कार्याणि सजला	४६३।८
दीनानामिह परिहाय	५९१।४२	दुर्गा नदी शिथिलग्रन्थ	६५३।१
दीनो भूत्वाऽपि	४७५।२७९	दुर्जनः कृतशिक्षोऽपि	३१५।२५
दीनोन्नतचलपक्षतया	६१६।७	दुर्जनः परिहर्तव्यो विद्यया	३१४।६
दीपदगा कुलशुवती वै	२३०।२२	दुर्जनः प्रकृतेरेव	३१५।३५
दीपनिर्वाणगन्धं च	४९४।४४८	दुर्जनः परिहर्तव्यः प्रत्यक्षो (चाण-	
दीपयन्तोदसीरन्म्रेप	४४५।३	क्यस्य)	३१७।७२
दीपयन्नय नमः किरणैषैः (भारवेः)	१४५।४२	दुर्जनः प्रियवादी च नैत	३१६।५१
दीपाः स्थितं वस्तु विभावयन्ति	३०७।१८१	दुर्जनः सुजनीकर्तुं यत्नेनापि	३१८।११६
दीपितस्मरसुरस्युपपीडं (माघस्य)	१७२।१	दुर्जनः सुजनो न स्याद्	३१५।३७
दीपो मक्षयते भ्रान्त	४८८।२४९	दुर्जनगम्या नार्यः प्रायेणा	५०५।७७२
दीप्तशुद्धयोगाद्बदन	२१।४६	दुर्जनजनससर्गात्सज्जन	३६९।२१
दीप्यन्ता ये दीप्यै षटिता	३५२।१७	दुर्जनदूषितमनसां पुंसा	३१९।१२६
दीर्घशृङ्गमनडाहं रण्डा	५०१।६५५	दुर्जन प्रथम वन्दे सज्जनं	३१५।३६
दीर्घाक्षं (कालिदासस्य)	५७४।२	दुर्जनवचनाङ्गरैर्दग्धोऽपि	३०४।९२
दीर्घा वन्दनमालिका विर	१५४।५	दुर्जनवदनविनिर्गतवचन	३०५।१२२
दीर्घोऽसि चेतकनकसूत्र	६५१।४	दुर्जनसहवासादपि शीलो	३०५।१३१
दुःखं दीर्घतरं वहत्यपि	१०५।६६	दुर्जनस्य विशिष्टत्वं परोप	३१५।२८
दुःखं दुःखमिति ब्रूयन्मा	३३३।१४	दुर्जनहुताशतत काव्य (वराहमिहि-	
दुःखाङ्कारकतीव्रः संसारोऽयं	३७१।४	रस्य)	२९।११
दुःखेन क्लियते मित्रं क्लिष्टं		दुर्जनेन समं सख्य प्रीति	३१६।५०
(न्यासस्य)	४८१।५४	दुर्जनैक्यमानानि वचांसि	३१६।४३
दुःसहसतापभयात्प्रति	१७७।३७	दुर्जनो जीयते युक्त्या	५०२।६९१
दुःकलं दोर्मूलात्प्रणयिनि	२०६।३६	दुर्जनो दूषयत्येव सतां गुण	३१७।७५
दुग्धं च यत्तदनु यत्कथितं ततो	३४९।४२	दुर्जनो दोषमादत्ते दुर्गन्धै	३१६।४८
दुग्धाम्मोधावगावे	४५२।८८	दुर्जनो नार्जवं याति सेव्य	३१६।४१
दुन्दुभिस्तु सुतरामचेतनः	३३०।१४	दुर्दिवसे धनतिमिरे दुःखं	२३२।४
दुरागमः परमाणो	५०५।७७८	दुर्देवप्रभवप्रमज्जनभयाद्दु	६०७।६
दुराराव्याः श्रियो राज्ञां	४७२।१७६	दुर्वलजन	५६५।४

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
दुर्वलस्य बल राज्ञा ..	४९३/४००	दूरपाता दृढपाता ...	४३१/१
दुर्मगः स्यात्प्रकृत्या यो ...	५०३/७०९	दूरमस्तु दूरधूर्णिततारं ...	१०७/३८
दुर्मन्त्रिणं कमुपयान्ति न ...	५१२/९४६	दूरं मुक्तालतया विलसित ...	१३०/८
दुर्मन्त्री राज्यनाशाय ...	४८४/१४०	दूरलम्परिसेयरदिमना ...	१३४/२१
दुर्योधनः समर्थोऽपि दुर्म ...	४६१/३५	दूरस्थ जलमध्यस्थं धा ...	४८३/१००
दुर्लभ इति ...	२३८/७	दूरस्थानामपि ...	३५६/२१
दुर्लभं संस्कृतं वाक्यं ...	४९३/३९३	दूरस्थोऽपि समीपस्थो ...	४९९/५९१
दुर्लभोऽप्युत्तमः प्रायः ...	५०२/६८६	दूरस्थाः पर्वता रम्या ...	४८७/२२५
दुर्वारवीर्यं सखि त्वयि ...	५६०/९६	दूरस्थापितद्वयो गूढ ...	३१९/१४३
दुर्वाराः स्मरमार्गणाः (शब्दकुक्ष्य)	११८/३६	दूरस्थोऽपि बली शत्रुर्न ...	४६२/६
दुर्वर्णोऽपि (संग्रहीतुः)	४७०/९९	दूरस्थोऽपि न दूर ...	३७०/१५
दुर्वारातिवाजीवनदव ...	४४६/२९	दूरादर्थं घटयति नव ...	४६१/१४
दुर्विधाः परि ...	३३२/१	दूरादर्थिनमाकलय्य भजते ...	३८७/२७
दुर्दृष्टः क्रियते धूर्तैः श्रीमान्	३६८/१५	दूरादपि सतां ...	२८२/१
दुर्दृष्टसंघातिरनर्थपरम्परा	३६९/२२	दूरादुच्छ्रितपाणिर्दार्शनयनः	३२५/२७१
दुर्धरितैरेव निजैर्भवति ...	३२०/१६५	दूरादुत्सुकमागते विवर्लित (अमरुशतके)	२४३/२१
दुष्टतां दुष्टसर्गाददुष्टमपि	९१/३	दूरादुज्जति चम्पक न ...	६१३/६८
दुष्टतामरस ...	१३८/३	दूरादेव कृतोऽजलिर्न तु (भट्टवाणस्य)	२१०/३
दुष्करोष्यपि ...	३७१/३	दूरीकरोति कुमति विमली ...	३६७/४८
दुष्टस्यापि मृतिर्मे ...	६१९/६	दूरीकर्तुं (संग्रहीतुः)	६७/५२
दुष्ट काम ...	३२९/४४	दूरेऽपि परस्यागसि पटु ...	३२१/१८८
दुष्पामम्बु ...	६२९/४	दूरेऽपि श्रुत्वा भवदीय ...	४४७/१०
दुष्प्राह्निपी (कृष्णरामस्य)	४२८/४	दूरेऽमार्गान्विससि ...	६४२/२
दुष्टा भार्या शठं मित्रं ...	४८३/१११	दूरोत्थितभिप्रचक्रेण (भाषस्य)	४४०/८१
दुष्टाविनीतशत्रूणां भयङ्क	४६५/१	दूर्वाङ्कुरवृणाहारा धन्यास्ते	६२७/१
दुष्टैरपि निजैरेव प्रावृत्त	४८०/१६	दक्यातः कमलासने ...	२४/२६
दुती त्व तक्षणी युवा स (शीलामट्टा- रिकायाः)	१२२/११	दगन्तव्यापारप्रवर्त्तनिग	१०९/८८
दुती त्वया कृतमहो निलिल	१३२/५	दगन्तपातेन (संग्रहीतुः)	४३०/२
दुति श्वासविशेष एष किमहो	२३३/१०	दग्मङ्गमङ्गिमशतैरसती (शिक्षादनस्य)	२३३/२८
दुतीद नयनोत्पलद्वय	१३३/८	दग्म्या यस्य विलोकनाय	३०/५
दुतीविद्यदुपागता सहचरी	२४१/१३	दङ्गमार्गमिष्यति (श्रीगङ्गासहायस्य)	३७/३८
दुतो न संचलति स्वे न चले	२९९/४	ददः प्रेमा भयः सदसि	५१४/९८७
दुये कान्ताकर वीक्ष्य मणि	३३२/११	ददतरगलकनिबन्धः	६५६/१
दूर यान्तु निशाचराः	५८६/२१	ददतरनिबद्धमुष्टेः कोण	३४२/३५
दूर सुन्दरि निर्गतासि	१९४/१८	दप्यद्वैत्यनिताम्बिनीजन	३१/७
दूरतः द्योभते मूर्खो	४९१/३५१	दशः पृथुतरीकृता जिन	६२/४३
दूरतया स्थूलतया नील	६११/२२	दशः सखारमात्रेण (संग्रहीतुः)	६०/४
		दश किचिर्किचिच्चलित	२३३/३३

पद्यम्	पृष्ठे, सख्या	पद्यम्	पृष्ठे, सख्या
दृग्मा दग्धं मनसिज जीव (क्षेमेन्द्रस्य)	५७।२	दृष्ट्वा वेद्यं परमथ पदं ...	२६५।७३
दृग्मा विदधिरे दृग्माः कम ...	२१६।४	दृष्ट्वा ग्राखावकीर्णं फल ...	६१९।२३
दृग्मा सपदि भीलित दशान ...	१७७।३८	दृष्ट्वा स्फीतोऽभवद ...	६१२।५६
दृग्मोः सीमावादः श्रवण ...	६५।२८	दृष्ट्वाकासनमास्थिते प्रिय (अमरकस्य)	१६४।१६
दृग्मौ किमस्याश्चपल ...	७२।७०	दृष्ट्वैव विकृतं कार्यं वायु (देवगणस्य)	२६८।६
दृश्यते पानगोष्ठीपु ...	१६९।१	दृष्ट्वैवाद्भुतमुद्रया निगटि ...	४०६।२८२
दृग्मौ तव मदालसे वदन ...	१६८।६२	देयं भो अधने धन मुकृतिभिः ...	३३८।३५
दृश्यन्ते भुवि भूरिनिम्ब ...	३१२।२६७	देवः पायात्पयसि वि ...	३८।४९
दृश्यन्ते मानसोत्तसा राज ...	९।१५	देवः पायादपायात्रः स्मे ...	३६।२
दृश्य दृशां सहस्रैर्मनसा ...	६४।७	देव धीर समुद्रसान्द्रलह ...	४५०।६३
दृश्यते पानगोष्ठीपु कान्ता (क्षेमेन्द्रस्य)	१६९।१	देव त्व जय यस्य राजाति ...	४००।२०९
दृष्टः कातरनेत्रया चिरतर (अमरकस्य)	१९४।१६	देव त्वत्करनीरटे दिशि ...	४००।२००
दृष्टः सप्रेम देव्या कि ...	१३।९५	देव त्वत्करपद्मकोश ...	४३३।१४
दृष्टः साक्षादसुरविजयी ...	३९९।१०३	देव त्वत्करुणप्रतापशिलि ...	४१४।९
दृष्टदुर्जनदौरात्म्यः सज्जे (कुसुमदेवस्य)	३०३।६४	देव त्वत्करुणप्रतापतपन ...	४४५।१४
दृष्टं यगः सुख (कृष्णरामस्य)	५२४।१	देव त्वद्भजवाजिपन्नपटल ...	४३४।१५
दृष्टस्य यस्य हरिणा रण ...	२७।१	देव त्वद्दानपायोर्धो दारि ...	३९२।४८
दृष्टं दुर्जनचेष्टित परिमवो ...	३३६।८२	देव त्वद्भजदण्डदर्पगारि ...	४४५।१६
दृष्टाः संकष्टदाहाः ...	१५।१०	देव त्वद्भजदण्डचण्डिम (हनुमतः)	४४६।२५
दृष्टा दृष्टिमथो वृदाति (साहित्यदर्पणे)	१७५।१५	देव त्वद्यगसा सदा सुमहसा ...	४४९।४४
दृष्टान्तो न तवास्ति वाचि ...	४०३।२३६	देव त्वद्यशसि प्रसर्पति ...	४४९।३९
दृष्टि हे प्रतिवेगिनि क्षण (विज्जकायाः)	२३४।४३	देव त्वद्विजयप्रयागविल ...	४३४।१०
दृष्टिः कापि सुरा सुधा ...	९७।७२	देव त्वद्विजयौघमे हरिखुर ...	४३४।१२
दृष्टिः शैशवमण्डना प्रति ...	६७।६०	देव त्वमेव पातालमाशानां (काव्यप्रकाशे)	३९३।६७
दृष्टिः सालसतां विमर्ति ...	६४।६४	देव त्वं मलयाचलोऽसि ...	४००।२०३
दृष्टि देहि पुनर्वाले कमला ...	१६५।६	देव त्वामसमानदाननिहि ...	४००।२१
दृष्टिस्तृणीकृतजगतत्रयसत्त्व (साहित्य- दर्पणे)	२४७।२७	देव ब्रह्माण्डभाण्डे सदसि ...	४५२।८६
दृष्टे चन्द्रमसि प्रहृततमसि (भल्लटस्य)	१२६।७२	देवराजो मया दृष्टो वारि ...	५३५।३२
दृष्टेऽपि मित्रे चेत्यग्रे ...	६५७।१३	देव श्रीनृप रामचन्द्र भव ...	४२१।३५
दृष्टे लोचनवन्मनाङ्गमुकु ...	१६३।१८	देवसैगुण्यभेदात्प्रजति ...	१७।१०
दृष्टो वा मुकुतवतोपलानि ...	३२३।२४०	देवा दिम्पतयः प्रयात ...	१६।१
दृष्ट्या केद्यव गोपराग ...	४०।७६	देवाधिपो वा भुजगाधिपो ...	३९५।११५
दृष्ट्वा कामपि (रामकृष्णस्य)	५६९।११	देवाशामधिगम्य ...	६५८।१८
दृष्ट्वाढम्बरमग्नरे धनकृतं ...	२१५।६७	देवानामिदमामनन्ति मुनयः ...	५२।३
दृष्ट्वा दर्पणमण्डले निजवपु ...	२४५।७	देवी वाचमुपासते हि बहवः ...	२८२।४
दृष्ट्वापि दृश्यते दृश्यं श्रुत्वापि ...	३०३।८०	देवी सुवर्णचचिरां (सङ्ग्रहीतुः)	१८।१४
दृष्ट्वा मण्डलमव्ययम् ...	४०२।२२७	देवे तीर्थे त्रिजे मन्त्रे ...	५०२।६६८

पद्यम्	पृष्ठे, सख्या	पद्यम्	पृष्ठे, सख्या
देवे दिग्विजयोद्यते धृतधनु	... ४३४।११	दैवीगिरः केऽपि कृतार्थयन्ति	... २९०।२०
देवेऽर्पितवरणलजि बहु	... २७।४	दैवेन प्रशुणा स्वयं जगति	... ३८०।१३१
देवे वर्षत्यग्नपवनव्याधुता	... २१४।५५	दैवे योगे (रामकृष्णविलोमकाव्ये)	५८३।३०
दैवैर्यद्यपि तक्रवद्विमथितः	... ५९९।४०	दैवे पराग्वदनगालिनि	... २५०।२७
देवो हरिर्वहतु वक्षसि (महादेवस्य)	५८५।१०	दैवे विमुक्ततां याते न कोऽप्य	... ३७४।७
देव्या प्राक्परिरम्भणे	... १०।५९	दैवे समर्ग्य चिरसचित	... ३७७।८४
देशः सोऽयमरातिशोणित (वेणीसंहारस्य)	२६०।७	दोःसंदेहवशंवदत्रिभुवन	... ३८०।१३०
देशाटनं पण्डितमित्रता	... ५०८।८६४	दोर्दण्डद्वयकुण्डलीकृत	... ४०२।२२५
देशानामुपरि क्षमापा	... ४७३।१९१	दोर्दण्डद्वयलीला चतु	... १६।२
देशानुत्सृज्य गच्छन्ति	... ५०१।६३९	दोर्दण्डाश्रितचन्द्रशेखर (कान्यालङ्कारे)	२५३।२४
देशे देशे कलत्राणि देशे	... २४९।६	दोर्घातद्वन्तखण्डः सक	... ४।२९
देशे देशे किमपि कुतुका	... ३८५।५	दोर्म्यां तितीर्षति तरङ्ग (काव्यप्रकाशे)	३९७।१६१
देशे देशे जडिमकुलङ्गा	... २०४।६	दोर्म्यां सयमितः पयोधर (जयदेवस्य)	१७८।४२
देशे देशे दुराशाकवचित	... २७३।११८	दोलाया जघनस्थलेन (चिह्नणम्)	... ६७।५३
देशैरन्तरिता शतैश्च (नरसिंहस्य)	५७४।४	दोपजातमवधीर्य मानसे	... ३०६।१६५
देह हेमद्युति परिहृता	... ८२।१२	दोपपौयमभियाति पर	... ३२३।२२१
देहार्धान्नकान्ताकच	... १३।१०१	दोपभीतेरनारम्भस्तत्का	... ४९५।४७९
देहि देहीति जल्पन्ति त्यागि	... ३३९।७	दोपाकर द्विज (सङ्ग्रहीतुः)	... १३६।५२
देहि मत्कन्दुक राधे	... ३६।७	दोपा असन्तोऽपि	... ३२३।२३६
देहीति वक्तुकामस्य यद् दुःख	... ३४३।१३	दोपाकरस्य (संग्रहीतुः)	... ५८८।३५
देहीति वचनं धृत्वा देहस्थाः	... ३४३।६	दोपाकरोऽप्य (सङ्ग्रहीतुः)	... ५८८।३६
देहे दुर्ललितस्य देवशिखोः	... २३५।५५	दोपाः किं नाम	... ३५५।१
देहे पातिनि का रक्षा	... ४९२।३६५	दोपोत्सारिणि	... ६५८।१७
दैत्य परासुमपि (श्रीगङ्गासहायस्य)	३७।३२	दोपमपि गुणवति जने दृष्ट्वा	... ६५७।४५
दैत्यानामधिपे नखाङ्कुर (इन्द्रस्य)	३२।१५	दोपाकरोऽपि कुटिलोऽपि	... ३०८।२००
दैत्यानां मनसि दया जाता	... ५२१।१	दोपागमनमाशङ्क्य रवि	... १५२।१४७
दैत्यारातिरसौ वराहवपुषा	... ५६२।१०९	दोपानपि गुणीकर्तुं दोषी	... ३०३।७४
दैत्यास्थिपञ्जरविदारण	... ३२।६	दोपालोकननिपुणा	... ३२०।१५६
दैत्यं क्वचित्क्वचन मन्मथजा (वत्सराजस्य)	२६२।३५	दोषो गुणाय गुणिनां महद	... ३०६।१४०
दैव पुरुषकारेण साध्यसिद्धि	... ३५९।१२	दोषोऽपि गुणतां याति	... ४८८।२५२
दैव फलति सर्वत्र न विद्या	... ३७४।१०	दौर्गत्येन समीरिता हृदय	... ३४५।४१
दैव फलति सर्वत्र न विद्या	... ३७४।११	दौर्जन्यमात्मानि पर प्रथि (गोविन्द- राजभट्टस्य)	... ६४२।१
दैवमुल्लङ्घ्य यत्कार्यं क्रियते	... ३७४।१	दौर्मन्यान्वृपतिर्विन	... ५१६।१०१०
दैववशादुत्पन्ने सति विभवे	... ३४१।३१	द्या निरुन्धदतिनीलधना	... १४५।३९
दैवात्पद्मेर्जगति विचर	... १३१।२२	द्यामारोहति वाञ्छति	... ५९९।३७
दैवादप्युत्तमानामपहरति	... ३२७।२८८	द्युतिं वहन्तो वनिताव (भारवेः)	... २०८।२४
दैवादहमत्र तथा चपला (काव्यप्रकाशे)	१०६।२४		
दैवाद्यद्यपि तुल्योऽभूद् (भवभूतेः)	५८६।२		

पद्यम्	पृष्ठे. संख्या	पद्यम्	पृष्ठे. संख्या
शृतं पान समासक्तिः (सङ्ग्रहीतुः)	४८७।२१२	द्वाविमौ पुरुषौ लोके स्तुर्ध	... ४८३।१०६
शृतं यो यमदूताम हालां	... ४७२।१७२	द्वाविमौ पुरुषौ लोके स्वर्ग	... ४८३।१०७
द्रवत्वात्सर्वलोहानां निमि	... ४९४।४५१	द्वाविमौ पुरुषौ लोके शिरःशू	... ४८३।१०९
द्रविणार्जनजः परिश्रमः फलि	... ३४०।३१	द्विः शरं नाभिसन्धत्ते ...	... ४९८।५५३
द्रव्यप्रकृतिहिनोऽपि सेव्यः	... ४७२।१६२	द्विजकुलपते मेघातिन्धो	... ६१८।१६
द्रष्टव्येषु किमुत्तमं मृग	... ६०।६२	द्विजराजशेखरो यद्वपभारुढः	... २५६।५०
द्राक्षां प्रदेहि मधु वा	... ६१८।७	द्विजगणमव	... ६४१।२
द्राक्षाम्लानमुषी जाता	... ४७।११	द्विजराज इति (सङ्ग्रहीतुः)	... ११४।१
द्रागाक्रम्योदयाद्रि चरम	... ४४६।२७	द्विजपतिपद (संग्रहीतुः)	... ५८७।१२
द्रागैन्द्रीमनुचुम्ब्य सस्मित	... १६७।६९	द्विजराज इति (संग्रहीतुः)	... ११४।१
द्राधीयसा धाष्टर्यगुणेन (विह्वलस्य)	२९।१६	द्विजराज (संग्रहीतुः)	... ३८९।४
द्राक्षीयांसः संहताः स्थेम (माघस्य)	४३९।७२	द्विजराजैः (संग्रहीतुः)	... ४७६।२९६
द्रुतं यस्यालोकाद्विरहि	... ५९।५१	द्वित्रैः केलिसरोरुद वि	... २४१।१४
द्रुततरकरदक्षाः क्षिप्तवैशाख (माघस्य)	१८४।२४	द्वित्रैर्व्यभिच पुराणमौक्तिक	... १८६।५४
द्रुततरामितो गच्छ प्राणैः	... ६२७।१४	द्विधा विधाय ग्रीतांशु (कपालस्य)	... ७६।१
द्रुतद्रवद्रव्यचरणक्षतभमा	... ४३६।९	द्विरददन्तवलक्षमलक्ष्यत	... २१३।३६
द्रुतशातकुम्भनिभमंशु	... १३५।३९	द्विर्भावः पुष्पकेतो विवुध	... ४१४।१
द्रुतसमीरचलैः क्षणलक्षित	... २१३।३०	द्विपतामपि साधु भाषित	... ३६३।३१
द्रुमाः पाण्डुप्राया घृतनिविड	... १८५।४०	द्विपतामुदयः सुमेधसा (भारवेः)	... ४७८।३४५
द्रुन्दो द्विगुरपि चाहं	... ५३८।६२	द्विपा प्रासह्यतप्राणो वाजि	... ४३७।२१
द्रुमिदमत्यन्तसमं नीच (जयगुप्तस्य)	२१९।१९	द्विसन्धाने	... २८५।१
द्रुयोरेव समं वित्तं द्रयो	... ४९६।४९१	द्रुपादन्यस्मादपि मध्यादपि (रत्नावल्याम्)	३७५।४५
द्रुपिशद्वशनद्वेपि मध्ये	... ६५७।१	द्रुपिद्वेपपरो नित्यमिष्टा	... ४७२।१७१
द्रुप खड्गिभिरावृतं वहि	... ४०१।२१८	द्रुप्या कीर्तिकलिन्दशैल (नैपधचरिते)	४०४।२५१
द्रुपं गृहस्य पिहितं शय (वाणस्य)	२२५।१४	धत्तूरकण्टकफलप्राति	... ६४५।३
द्रुपं दार रटन्तीह मिधुकाः	... ३४१।१०	धत्तूर धर्त तरुणेन्दुनिवास	... ६४५।२
द्रुपि चक्षुराधिपाणि कपोलौ (भारवेः)	२४२।१	धत्ते चक्षुर्मुकुलिनि रणत्को	... १०१।६
द्रुपि प्रविष्टः सहसा ततः	... ५०८।८४८	धत्ते नायक राम तावक	... ४२१।२८
द्रुपि स्तम्भविलसा प्रिय	... २३२।११	धत्ते पद्मलतादलेषुरपरि	... २०६।४५
द्रुपे कल्पतरुद्वे सुर	... ३४।५	धत्ते बर्तभरे शिखी तव	... १६९।७४
द्रुपे तिष्ठ (सङ्ग्रहीतुः)	... ६३१।३	धत्ते भर कुसुमपत्न्यफला	... ६३३।१४
द्रुपे दारे परेषामविरलमट	... ३४५।५०	धत्ते वक्षसि कौस्तुभोपल	... २५७।७३
द्रुपे रुद्रक्षेपेक्षते कथमपि (क्षेमेन्द्रस्य)	४७९।३७९	धत्ते वियोगिनीगण्डस्थल	... ५५६।२९
द्रुपे पान्तानिरन्तरे मयि (काव्यप्रकाशे)	१५३।६	धत्ते मूर्धनि दुःसहा दिन	... ६३४।२९
द्रुपिमावम्भसि क्षेप्यौ गाढ	... ३३२।९	धन तावत्लब्ध कथमपि	... २६३।४६
द्रुपिमा पुरुषौ लोके न भूतौ	... ४८३।१०८	धन यदि गतं गत चरण	... ३३४।५३
द्रुपिमा पुरुषौ लोके परम	... ४८३।१०५	धनं यदिह मे धत्ते विधे मा	... ३४१।२३
द्रुपिमा पुरुषौ लोके सुखिनी	... ४८३।१०४	धनदैर्घ्यमरजिश्च काषेभि	... ३८९।३

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
धनधान्यप्रयोगेषु विद्यास ...	४८९।२८२	धन्वन्तरिक्षपणकामर ...	२८९।५
धनबाहुल्यमहेतुः कोऽपि ...	३४०।३०	धम्मिल्लं परिवध्नती नख ...	१९१।५
धनमापि परदत्तं दुःखमौचित्य (कुसुम- देवस्य) ...	३३१।२०	धम्मिल्ले नवमल्लिका ...	४१०।२
धनमर्जय काकुत्स्थ धन ...	३३०।३	धम्मिल्लो भङ्गमेतु प्रविशतु (भानुप- ण्डितस्य) ...	१७८।५३
धनमस्तीति वाणिज्यं किञ्चि (व्यासस्य)	४८०।२१	धरणिधर निजामशाह ...	४१३।२
धनवानिति हि मदो मे ...	२७२।९५	धराधर तव द्विषां वन ...	४४३।२७
धनवान्बलवांल्लोके सर्वः ...	३३१।३	धर्म पालय नन्दय द्विज ...	४०६।२८९
धनागमेऽधिकं पुंसां ...	५०२।६८१	धर्म प्रसङ्गादपि नाचरन्ति ...	२७४।१३०
धनानि जीवितं चैव परार्थे ...	३४६।२	धर्मः प्रवृत्तस्तपः प्रचलि ...	३८७।२८
धनानि भूमौ पशवश्च गोष्ठे ...	३७६।६२	धर्मराजाज्ञया (संग्रहीतुः)	३८९।२
धनानि विद्वत्कविमण्डली ...	४१६।१	धर्मस्नेहमपा ...	३६९।२४
धनाद्या खलीकारः कस्य ...	३३१।११	धर्मः प्रागेव चिन्त्यः सचिव ...	४८०।३८१
धनाद्या कैतवस्त्रोहो वितथ ...	२३८।४	धर्मशास्त्रार्थकुशलाः कुलीनाः ...	४६०।२
धनाद्या जीविताद्या च ...	४९९।५८४	धर्महान्यर्जिते वित्ते ...	४९९।५८८
धनिकः श्रोत्रियो राजा नदी ...	४८१।३४	धर्मास्मेऽप्यसतां पर ...	३१९।१४४
धनार्थं जीवितत्यागो ...	३३१।१३	धर्मार्थकामतत्त्वज्ञो नैका...	४९६।४९४
धनिनामिह ...	३३२।४	धर्मार्थकाममोक्षेषु ...	४९।१२
धनिनोऽपि निरुन्मादा युवा ...	३०२।५५	धर्मार्थकाममोक्षाणां ...	४८८।२६२
धनिनोऽप्यदानमोगा ...	३४२।४६	धर्मार्थकामहीनस्य परकीया ...	३३३।२५
धनुः पौर्ण मूर्ध्नी मधुकर ...	३१२।२५९	धर्मार्थं यत्र न स्यातां ...	५००।६११
धनेन किं यो न ददाति ...	५१०।८९८	धर्मे तत्परता मुखे मधुरता ...	३१३।२६९
धनेषु जीवितव्येषु ...	५०१।६५७	धर्मो यशो नयो दाक्ष्यं ...	४७।८
धनैर्निष्कुलीनाः कुलीना ...	३३०।१३	धवलकुसुममास्वत्कञ्जु ...	४३१।७
धनैर्विमुक्तस्य नरस्य लोके ...	३३४।४५	धवलयति समग्र चन्द्र ...	३१०।२२५
धन्यस्तन्वि स एष पाण्डिम ...	१३१।३४	धवलान्यातपत्राणि वाजि ...	४७२।१५९
धन्यस्त्वमासि तमाल ...	११५।१	धवलीकरोति हरितो मलिनी ...	८१।७
धन्यस्त्वमसि (संग्रहीतुः)	५९१।२६	धातुः को गतिगन्धयोऽ ...	५५३।४८
धन्याः शरदि सेवन्ते प्रोल्ल ...	२१९।१४	धातस्तात तवैव दूषणमिदं ...	३२५।२७४
धन्याः सुखमफला अपि(शक्तिकुमारस्य)	६४४।१	धातुः परीक्षा दुर्मिक्षे ...	४९१।३३९
धन्या केयं स्थिता ते (मुद्राराक्षसस्य)	१३।९२	धातुः शिल्पातिशयनिकष ...	९८।१
धन्यानां गिरिकन्दरे निवसतां(भर्तृहरेः)	२७३।१०७	धातुवादेशु वित्ताद्या मोक्षा ...	४८३।१०३
धन्या सा गृहदेहली ...	११०।९७	धात्री श्रीतिलकः(संग्रहीतुः)	४२९।१
धन्यासि या कथयासि (विज्जकायाः)	१९२।९	धातुश्चतुर्मुखीकण्ठ ...	५।१
धन्यास्ताः सखि बोधितः प्रिय ...	१९३।२१	धान्याकनागरनिशाद्रिक ...	२५६।५९
धन्यास्ते कवयो यदीय ...	५४।४९	धान्याना समग्रो राजन् ...	४७१।१४१
धन्यास्ते ये न पश्यन्ति देश ...	३३३।३०	धारयित्वा त्वयात्मानं ...	३९२।५०
धन्योऽयं मणिरैकविछन्नो ...	६०१।४	धाराधरस्त्वदसिरेष ...	४३२।७

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
धाराधीन धरामहेन्द्र ...	४१६/१६	धूलीमुद्गूल (रामकृष्णस्य) ...	५७१/३
धाराभिरुत्तम (रामकृष्णस्य) ...	५७०/७	धृततुपारकणस्य नमस्वतः (माघस्य)	२२३/२४
धाराधौतं धुनानाः शय ...	२१६/२	धृतधनुषि धौयश्चालिनि (बाणस्य)	२४६/१३
धारेण त्वत्पतापेन परा ..	४१६/७	धृतविसवलयवालिर्ग्रहन्ती ...	२१३/२२
धार्मिकं पालनपरं सम्य ...	४६०/६	धृत्वा पदस्खलनमीतिवशा ...	२५०/२९
घाष्टर्षलं धितयथोचित (भारवेः) ...	१७२/६४	धृष्टः किं पुरतोऽवस्थ ...	१५८/६८
घावन्तः प्रतिवासरं (दामोदरस्य)	२६५/८०	धैर्यं यस्य पिता क्षमा च ...	२६७/१७५
घावन्तमनुधावन्ति हरिण ...	४३२/१	धैर्यमाधाय लज्जा च व्यय ...	१५४/२
घावित्वा सुसमाहितेन (गणदेवस्य)	२७३/१०९	धैर्यमुत्थणमनोभवमावा (माघस्य)	१७६/१२
धिक्चेष्टितानि परसो परि ...	६३५/९	धैर्यलावण्यगाम्भीर्यप्रभु ...	३९३/६१
धित्तं धित्तिमिति (संग्रहीतुः) ...	४६६/२	ध्माता भालतलान ...	५८९/५१
धित्तस्य मन्दमनसः कुक्वेः (श्रीधनद- देवानाम्) ...	७९/७०	ध्माता भालतला ...	१३७/७०
धित्त्वा रे कलिकाल (विह्वलस्य)	३८७/३५	ध्यानव्याजमुपेत्य चिन्तय (हरिगणस्य)	४३/३
धिगस्त्वेता विद्या धिगपि ...	३३२/१६	ध्यानशब्दं वकानां च ...	४९१/३३७
धिग्यह गृहिणीशून्यं ...	४८४/१३७	धियतेः यावदेकोऽपि रिपु (माघस्य)	४१७/३२१
धिग्जीवितं शास्त्रकलो ...	५०८/८७१	ध्वं ध्वंसो भावी जलनिधि ...	२५१/३३
धिग्धित्ताङ्कमितिर्विशेष ...	२६८/११४	ध्वजपटं मदनस्य धनुर्भूत (कालि- दासस्य) ...	१९९/६०
धिग्वारिदं परिहृतान्य ...	६१६/१७	ध्वजाकारा (संग्रहीतुः) ...	८३/१
धीरं वारिधरस्य वारि ...	२१७/१४	ध्वनिताऽति ...	२८५/१
धीरध्वनिमिरलं ते नीरद ...	५९०/१८	ध्वनिरतिमधुरः शुचित्व ...	६०२/५
धीरागच्छ (रामकृष्णस्य) ...	५६९/५	ध्वस्तः काव्योरुमेवः कवि ...	२५१/४१
धीराग्रणीर्विजयते ...	४२६/१	ध्वान्तौघे धितिकण्ठकण्ठ ...	१४९/१०५
धीराणां भूषणं विद्या ...	५०१/६४९	न कदर्यो भवे (सह्यग्रहीतुः)	४७६/३१६
धुनोति ध्वान्तानि व्यय ...	३७८/१०१	न कठोरं न वा तीक्ष्ण ...	५५१/११
धुन्वन्त्यमूनि मदमूर्च्छद ...	२००/८७	न कदाचित्सतां चेतः प्रसर ...	३०३/८५
धुन्वानाश्चन्दनार्क्षी वकुल ...	१८९/३३	न करोति नाम रोप न ...	५४६/७
धूमः पयोधरपदं कथम ...	३२४/२५३	न कश्चिच्छण्डकोपा ...	४६८/४८
धूमव्याकुलहीहीरन्तु ...	१९/२८	न कश्चित्स्यचिन्मित्र ...	४९१/३५३
धूमाकारं दधति (माघस्य) ...	४५५/१०	न कश्चिदपि जानाति किं ...	४८१/४०
धूमायिता दग्ध दिशो ...	३५७/१	न कस्यचित्कश्चिदिह ...	५०८/८३५
धूर्तः स्त्री वा दिक्षुर्यस्य ...	४७१/१४८	न काकारिकामारिकसारि ...	२७२/९९
धूर्ताघोरं देव वासवकरी ...	४३४/१४	न काममोगान्धुलाल ...	२२८/५१
धूलिबूसरसर्वाङ्को विकसदन्त (रुद्रस्य)	३७२/९	न कार्येषु न भोगेषु नैश्वर्ये ...	२३०/११
धूलिधाराभिरन्वास्तदनु ...	४४५/४७	न कालः खङ्गसुखस्य ...	४९१/३४१
धूलिधूसरतनवो राज्यस्थि (रुद्रस्य)	५७४/१	न कालस्य न शक्तस्य (बाल्मीकेः)	२४६/११
धूलिभिर्दिवमन्धयन्वधिर (नैषधकर्तुः)	४३२/९	न कुर्याः प्रार्थय किमपि ...	६२५/२९

१ धावयन्तीति मूले पाठः प्रमादतः।

१ धृतोति पाठस्तु मूले भ्रामादिकः।

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
न क्षुर्यादभिचारोऽग्रवस्या (भर्तृहरेः)	४८१।८०	म चोरहार्यं न च राज (पञ्चत-	
न कुल वृत्तहीनानां प्रमाण ...	३६१।१०	न्त्रस्य) ...	४८।१४
न कुले वापि न शीले न ...	६४७।१४	न जल्प दशनत्विषा...	१४३।१९
न केनापि श्रुतं दृष्टं वारिणा ...	२५१।५	न जातु कामः कामानां ...	५००।६०९
न केवलं मनुष्येषु देव देवे ...	३७४।३	न जात्वहो (कृष्णरामस्य) ...	५२२।४
न कोकिलानामिष मञ्जु (जयवर्धनस्य)	६२०।६	न जानीमः कस्मा (कृष्णरामस्य)	५२४।१
नक्रः स्वस्थानमासाद्य गजे ...	३६५।१	न जाने संमुखायाते प्रिया ...	९८।१
नक्रग्रस्तपदं ...	२५।२८	न जिघ्रत्साम्नायं स्पृशति ...	२९७।५
न क्रीडासु कुतूहल वित... ..	१०५।६४	न जीमूतच्छेदः स हि गगन ...	६९।२६
न क्रोधः क्रियतां प्रिये ...	१०।६०	न शत्रुं नाप्यनुज्ञात ...	४८८।२४१
न क्रोधयातुघानस्य ...	५००।६०५	नटोऽपि दद्याद्गणकोऽपि ...	२९९।७
न क्वचिच्च बहिर्यान्ति मानि ...	३५३।१९	न तच्छलैर्न नागेन्द्रैर्न ...	४६७।३४
न क्वापि रामाहितसञ्चयो ...	५२१।१	न तज्जलं यन्न मुचावपङ्कज (भट्टेः)	१९८।३५
नक्षत्रक्षितिनायकोऽयम ...	१८२।१३	न तथा बाध्यते राजन्मृकृत्या ...	३३३।२३
नक्षत्रमूः क्षत्रकुलप्रसूते ...	३९५।१०६	न तथेच्छन्त्यकल्याणाः ...	३१८।१०२
नक्षत्रभूषण चन्द्रो नारीणां ...	४९१।३४९	न तयोत्थाप्यते आवा प्राणि ...	४७१।१३५
नक्षत्राणि बहूनि सन्ति ...	५८९।५०	न तद्भुक्त न तपीतं न ...	४८३।१२३
न क्षमो वक्तुमन्तःस्थां ...	३९२।५४	नतश्रुवो लोचनखञ्जरीटौ ...	७३।३२
न क्षुधा पीड्यते यस्तु निद्रया ...	४६५।१०	न तस्यादिर्न तस्यान्तो ...	५२९।१७
नक्षततमुरःस्थलेऽधरदले ...	१९२।१६	नताङ्गि स्वद्वक् ...	८०।७९
न खनति खुरैः क्षोणीपृष्ठ ...	३५७।५४	न तादृक्पूर्वे न च मलयजे ...	६४०।२६
न गजानां सहस्रेण न लक्षेण ...	४६३।३	न तिर्यगवलोकित भवति ...	२४२।८
न गजैर्न नरैः कार्यं सिद्धि (शार्ङ्ग-		न तूणाद्बुद्धारे न गुण (श्रीहर्षस्य)	३९८।१७७
धरस्य) ...	४६२।७	न तेजस्तेजस्वी प्रसृतमपरे ...	३५२।२०
न गणस्याग्रतो गच्छेत्सिद्धे ...	४८१।३३	न त्वं पितृवत्तापं ...	६०४।२
न गम्यो मन्त्राणां न च ...	५६।२५	न दन्तुरमुरःस्थल वचसि ...	६६।४२
न गुणाः क्वापि ...	३०३।७१	न दातु नोपभोक्तुं च शक्नोति ...	३४१।११
न गुरुर्मस्मात्सुरमा ...	६३६।२	न दानेन न मानेन नार्जयेन	
न गृहं गृहमित्याहुर्गृहिणी ...	२३०।६	(व्यासस्य) ...	२२७।३९
न गृह्णाति ग्रासं नवकमल ...	६२५।२६	न दिवा सुधा (सङ्ग्रहीतुः) ...	७७।२७
न गोपजोऽसि (रामकृष्णविलोम-		नदीनां मेकल ...	२८३।१
काव्ये) ...	५७९।१६	नदीज लङ्केश्वनारी (वालभारतस्य)	५३९।७५
न च गन्धवहेन चुम्बिता ...	६३८।१	नदीतीरेषु ये वृक्षा यस्य ...	५०१।६४४
न च मेऽवगच्छति यथा ...	१२२।१	नदीनां च कुलानां च ...	४९७।५४०
न च विद्यासमो बन्धु ...	४९३।४१३	नदीनां नखिनां चैव शङ्कि ...	४८२।७९
न चाराधि राधाधवो ...	२७२।८८	न दुर्जनः सज्जनतासु ...	३२३।२३२
न चिरं मम तापाय तव ...	१९५।२	न दुर्जनानामिह कोऽपि ...	३०७।१८५
		न द्वीतीसंचारो न सरस ...	१०९।८६

पद्यम्	पृष्ठे. संख्या	पद्यम्	पृष्ठे. संख्या
नदेभ्योऽपि हृदेभ्योऽपि ...	५९०।११	न पुमत्वेन पूज्यन्ते गुणै ...	३५६।७
न देवकन्यका नापि गन्ध ...	६१।७	न पुत्रात्परमो लाभो ...	४९१।३४५
न देवाय न धर्माय न ...	३१६।५९	न पुत्रायक्षमैश्वर्यं कुर्यादार्यः (क्षेमेन्द्रस्य)	४८२।७७
न देवे देवत्वं कपटपटवः ...	३८६।१६	न प्रसादमुचितं गमिता (भारवेः)	१४५।४४
न देवो विद्यते काष्ठे...	४९९।५९६	न प्रीतिः पवने रतिर्न रसने ...	१२१।३१
न दैव न पित्र्य च कर्मा ...	२९९।३	न वरीभरीति कवरीभरे ...	२४२।६
न दैवमिति सचिन्त्य त्यजे (व्यासस्य)	३५८।६	न ब्रह्मविद्या न च राज्य ...	५०।२७
नद्यो नीचगता दुरापपयसा ...	६०९।३२	न ब्रूते परुषां गिरं वितनुते ...	२४३।२८
न द्वारि द्विरदावली न ...	६३४।६	न भयात्ताप्यनुक्रोधानार्थ ...	२२८।४४
न द्विषन्ति न याचन्ते ...	४८०।४	न भवति भवति च न ...	३०४।१०९
न द्रव्याणामविज्ञाय ...	५००।६२२	न भवति मलयस्य क्रीडणी ...	५५८।६६
न धनं न च शास्त्र च ...	३६५।१	नभसि जलदल्लर्मी साक्षया ...	२१८।७
न धर्मशास्त्रं पठतीति कारण		नभसि निरवलम्बे सीदता ...	५९२।५७
(हितोपदेशे) ...	३६१।२०	नभसि विरलतारा मौक्तिका ...	१८५।३५
न धातोर्विज्ञानं न च परि ...	२९९।८	न भिक्षा दुर्मिक्षे मिलति ...	३३४।५९
न ध्यात पदमीश्वरस्य विधि (भर्तृहरेः)	२७३।१०५	न भूतपूर्वो न च केन ...	३७६।६१
न ध्यानं कुक्षे न यासि ...	६३०।१२	नमोदिगन्तप्रतिशेषभीषणै ...	४३८।४६
न नटा न विटा न गायका ...	३५४।३३	नमोनदीव्यतिकरधौतमूर्ति (माघस्य)	४३६।१३
न नरस्य नरो दासो दास ...	३३०।७	नमोभूषा पूषा कमल ...	५१५।९९६
न निर्धियासन्ति ...	३४२।५१	नमोल्लाकुञ्जमुपागतायाः ...	१४४।१७
न नीतमुपनासिकं परि ...	१०३।३९	नमन्ति फलिनो वृक्षा ...	३६०।२
ननु नीलाञ्जलसङ्गतमानन ...	७७।११	नमोवनं नक्तमसौ विगाह्य ...	१८३।६
ननु संहिद्येऽति सहजो (माघस्य)	१२२।३	न भ्रूणां स्फुरण न चञ्चु ...	६२१।११
नन्दनजन्मा मधुपः सुर ...	६११।२१	नमः खलेभ्यः क इवाथवा ...	३२३।२२८
नन्दनरेन्द्रविणैर्दुष्कृतमिव (वल्लभदेवस्य)	३४२।३४	नमः सर्वविदे तस्मै ...	२८३।१
नन्दन्ति मन्दाः श्रियमाप्य (गणदेवस्य)	२७०।५३	न मणेरितोऽधिका भा ...	६५५।३
नन्दयति कस्य न मनः (बीजकस्य)	२१२।६	न मद्यव्यसनी क्षीबः कुर्या ...	४८२।६४
नन्वाभयस्थितिरियं तव (भट्टभल्लटस्य)	६५६।१	न मया गोरसामिह चेतः (दण्डिनः)	५४८।१
न पक्षवृत्तिर्न सपक्षवृत्ति ...	४३२।३	न मया रचितं तवालवालं ...	६३४।२
न पक्षैरालेप कलयति (हनूमतः)...	३१।४	नमस्कृमः कृमं नमद ...	३०।२
न पण्डिताः साहासिका ...	२९१।२२	नमस्तस्मै गणेशाय ...	३।५
न पर सैव विनश्यति ...	३३९।२२	नमस्तस्मै वराहाय ...	३१।१
न पर फलति हि किञ्चित्फल ...	३२१।१९६	नमस्तुक्कशिरश्चुम्बिचन्द्र (बाणभट्टस्य)	६।२
न परस्यापराधेन परेषां ...	४९६।४८६	नमस्तुभ्यं देवासुरसुकु ...	८।३९
न पर्वताग्रे नलिनी प्ररोहति ...	२३८।६	नमस्त्रिमूर्तये तुभ्य प्राक्च ...	२३।२
न पश्यति च जन्मान्धः ...	४८९।२८९	नमस्यामी देवास्तु हत (भर्तृहरेः)	३७७।९७
न पाणिप्रच्छाद्य नयनयुग ...	२५६।१	न मातरि न दारेषु न सोदर्ये (व्यासस्य)	३७०।१९
नपुंसकमिति ज्ञात्वा ता प्रति ...	१०५।३	न ज्ञाता ज्ञापते पुत्र ...	५०२।६६९

पद्यम्	पृष्ठे, सख्या	पद्यम्	पृष्ठे, सख्या
नमामि मामनोनुज (शार्ङ्गधरस्य)	५६५।१	नरस्य चिह्नं नरकागत ...	५०९।८९०
नमिताः फलभारेण न ...	२१९।१५	नरस्याभरणं रूप रूपस्या	३५९।४
न मिथ्यावादस्ते न च ...	३९८।१६७	नराः संस्कारार्हा जगति(कुसुमदेवस्य)	५१४।९८०
न मुग्धदयिताधरे (हरिहरदेवस्य)	२८४।१	नराणां नापितो धूर्तः ...	४८९।२८६
न मे दुःखं प्रिया दूरे (वाल्मीकिमुनेः)	१०५।५	नराधिपा नीचजनानुव ...	४७८।३५५
नमो विश्वजे पूर्व विश्वं (कालिदासस्य)	२३।३	नरेशो जीवलोकोऽयं निमी	४६७।१४
नम्रत्वेनोन्नमन्तः परगुण ...	३१४।२८४	नरैर्विफलजन्मभिर्गिरि ...	१७४।५
नयगुणोपचितामिव भूपतेः (कालिदासस्य) १९८।४५		न लज्जते सजनवर्जनीयया	३२३।२३३
न यज्वानोऽपि गच्छन्ति ...	४७३।२०४	न लज्जा न विनीतत्व न दा	२२७।३८
न यत्नकोटिशतकैरपि दुष्टः ...	४१६।४६	न लभन्ते विनोद्योग जन्तवः	३५९।१९
न यत्र गुणवत्पात्र (महादेवस्य)	६५५।१	नलिकागतमपि कुटिल	३१८।१२१
न यत्र स्थेमान दधुरति ...	६२३।३६	नलिनं मलिनं विवृण्वती (श्रीहर्षस्य)	७३।३४
नयनच्छलेन सुतनोर्वदन	७२।१७	नलिनान्तिकोपहितपल्ल (माघस्य)	४३२।१२
न यदा गुणवत् (संग्रहीतुः)	६०६।५	नलिनि निपुणता वदामि	६४७।२०
नयननिपातेऽङ्कुरितः पल्ल	१६६।२६	नलिनीदलगतजलवत् (विभाकरस्य)	५०६।७९०
नयननीरज किं भवता	८४।३९	नलिनीदलगतजलमति	२७०।५८
नयनपथनिरोधाक्रोध (मदनस्य)	५७२।१	नलिनीदलतालवीजन	११९।६
नयनमसि जनार्दनस्य (उमापतिधरस्य) ५८।१२४		न लुब्धो न च (सङ्ग्रहीतुः)	४७६।३१०
नयनयुगासेचनक मानस (विश्वनाथस्य)	९३।१८	न लोकायतवादेन (क्षेमेन्द्रस्य)	५००।६०६
नयनविकारैरन्य वचनैरन्य (क्षेमेन्द्रस्य) २२८।५७		न लोपो वर्णानां न खलु	३९८।१६६
नयनाञ्जलचञ्चरीकपूरो ...	७४।१०	नवकदम्बरजोरणिता (माघस्य)	२१३।३४
नयनानन्ददायीन्दोर्विम्व	१४४।६	नवकनकपिण्डवासराणा (माघस्य)	१९०।१२
नयने च करी	३७०।२५	नवकिसलयतरुं कल्पितं	१०२।२४
न यस्य जन्मादि (संग्रहीतुः)	१।१२	नवकुङ्कुमचर्चिका रजन्या	१४४।२०
न येषा यौवनो . .	२३८।५	नवकुङ्कुमारुणपयोधरया (माघस्य)	१३५।३७
न रत्नानि ...	३८२।३	नवकुमुदचनश्रीहासकेलि (माघस्य)	१८२।९
नरनारायण	२८६।४	न वक्षोजालेपप्रभृति ...	११०।९०
नरत्वे वा (संग्रहीतुः)	४७०।१०३	नवनगावन (माघस्य)	४५६।२४
नयनेन निरीनिता नताङ्गी	१०६।३५	नवचन्द्रिकाकुसुमकीर्ण (माघस्य)	१४६।५५
नयनोत्पलजलधारा ...	१०२।१२	नव वयो हारि वपुर्वरा	४६६।१
न यत्न चेष्टित विद्यात्र	४९७।५१२	नव चर्त्तं नव छत्र नव्या	४९०।३०३
न येनाङ्कुरितं शीर्षं ज	४७७।३१८	नवनखपदभङ्गं गोपयस्य (माघस्य)	१६०।८
न योजनगतं दूर थाप्यमा	३४७।११	नवनीलमेघचित्रः (विल्वमङ्गलस्य)	२६२।३१
नरत्वं दुर्लभं लोके शिवा	५०१।६६०	नवपयःकणकमलमालती (माघस्य)	२१३।३८
नरनारीमनुत्पन्ना सा ह्री	५२९।१५	नवपलाशपलागवनं पुरः (माघस्य)	१९९।६३
नरपतिरितरुतां द्वेध्यता ...	४७८।३६८	न यौ भाग्यं विना	३६३।१३
न रम्य नारम्यं प्रकृति ...	५१५।९८९	न यज्वानोऽपि	४७३।२०४

१ नलेति मूले ग्रामादिक पाठः ।

१ 'नव' इति मूले पाठस्तु ग्रामादिकः ।

पद्यम्	पृष्ठे. संख्या	पद्यम्	पृष्ठे. संख्या
न वारयामो भवती विशन्ती ...	६०३।१०	न सा विद्या न तच्छीलं (पञ्चतन्त्रे)	३३२।५
न वित्तं दर्शयेत्प्राणः कस्य (पञ्चतन्त्रे)	३३०।२	न सा सभा यत्र न सन्ति ...	५०९।८८४
न विद्यया नैव कुलेन गौ ...	३३२।१४	न साहसैकान्तरसानु ...	५१०।९०९
न विद्यन्ते ह्यविश्वस्ताः ...	४९६।५०५	न सिन्दूरं न वा केया (संग्रहीतुः)	७०।१
न विना परवादेन रमते (व्यासमुनेः)	३१४।३	न स्त्री न ना (संग्रहीतुः)	२।१५
न विना पार्थिवो भूत्यैर्न ...	४६४।३	न सुखं न च सौभाग्यं स्वयं ...	३६०।२
न विप्रपादोदकपङ्क्तिरानि ...	३७२।४	न सौख्यसौभाग्यकरा गुणा ...	३६१।७
न विमोचयितुं शक्यः क्षमां ...	३०५।१३४	न स्त्रीजितः प्रमूढः स्याद्वाद (क्षेमेन्द्रस्य)	४८२।६६
न विश्वसेदमित्यस्य (व्यासमुनेः)	४९०।३३०	न स्त्रीणामप्रियः कश्चिदप्रियो ...	२२८।४१
न विषं विषमित्याहुर्नृणां ...	३८५।५	न स्थातव्यं न गन्तव्यं ...	५००।६२६
न विषममृतं कर्तुं शक्यं (भर्तृहरः)	३२५।२६४	न स्नानं न च भोजनं न ...	१३१।३५
न विषयमोगो भाग्यं योग्यं ...	२६२।२४	न स्म माति वपुषः प्रमदाना ...	१७३।४
न विषेण न शस्त्रेण नाग्निना ...	२२८।५६	न स्वप्नेन जयेन्निद्रां ...	४९९।५७३
नवीनदीनभावस्य याच ...	३४३।७	न स्वल्पमप्यभ्यवसाय ...	५०८।८३४
न वेत्ति यो यस्य गुण ...	५०९।८६५	न स्वल्पस्य कृते भूरि ...	४९२।३६२
न वेद (रामकृष्णविलोमकाव्ये)	५७९।१२२	न स्वां करोणुमपि नापि ...	६२५।२४
नवोच्छलित (रसगङ्गाधरस्य)	२६१।१७	न स्वादु नौषधमिदं न च ...	३८८।४
नव्यैर्वस्त्रादिभि (संग्रहीतुः)	४७०।९१	न ह्यैर्न च मातङ्गैर्न रयै ...	५७।४
नवे धयसि यः शान्तः स (व्यासस्य)	४८४।१३६	न हायनैर्न पलितैर्न ...	५००।६१४
न वै ताडनात्तापनाद्वाहि... ..	६५१।२	न ह्युचति वर्धते (सङ्ग्रहीतुः)	७८।४७
नवोक्तिर्जातिरग्राभ्या (भट्टबाणस्य)	४९।५	न हारं नाहारं कलयति ...	१२६।६५
न व्यातिरेषा गुणिनो ...	५०२।६८९	नहि जन्मनि ज्येष्ठत्वं ज्येष्ठत्वं ...	३५७।३७
न शान्तिं लभते ...	१३३।१	नहि बुद्धिगुणेनैव सुहृदां ...	३७०।२२
न शान्तान्तस्तृष्णा घनलवण ...	३४२।५६	नहि भवति यत्र भाग्यं भवति ...	३७५।४८
न शीलं ह्यमङ्गी कलयति ...	३५।३९	नहि भवति वियोगः स्नेह ...	३०९।२२४
न श्लाघते खलः कस्मै ...	५५५।१९	नहीदृशं सवननं त्रिषु (व्यासस्य)	४८१।५१
न श्वेतांशुवदन्धकारदलना ...	६०२।१	नाकाले म्रियते जन्तु ...	४९।३०८
नष्टमपात्रे दानं नष्टं ...	३२१।१७१	नाकाशं न दिशो न भूधर ...	१४२।३७
नष्टं मृतमतिश्रान्तं नातु ...	४९७।५१३	नाको दिने (कृष्णरामस्य)	५२५।१६
नष्टे वारिजविपिने कष्टे ...	६११।२३	नाक्षराणि पठता किमपाठि ...	३४०।३२
न संशयमनादृष्ट नरो ...	४९४।४३४	नागच्छन्नुपहृत्यते न वचनो ...	३२५।२१०
न ससारोत्पन्न चरितमनु ...	२६३।४५	नागरिका ...	२३८।६
न सदृशाः कथावार्ता न सिद्धा ...	३५४।३०	नागवह्निरिपोः ...	५३५।३८
न समासः समर्थस्य ...	३९३।५९	नागविशेषे विशेषे (देवेश्वरस्य)	५६६।१५
न सर्पस्य मुखे रक्तं न ...	४६९।८५	नागुणी गुणिनं वेत्ति गुणी ...	३०१।१४
न सर्पणो न च रूपं न ...	१२३।१३	नागेन्द्रहस्तास्त्वचि कर्क (कालिदासस्य)	९०।१०
न साधुः कुत्रापि प्रजाति ...	३११।२४६	नागो भाति मदेन कं ...	५१८।१०४२
न सारणीया धीरेण रसना ...	४८३।१०२	नामिस्तृप्यति काष्ठानां ...	४८२।६०

अकारादिपद्यानुक्रमणिका ।

(८९)

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
नाङ्गीकृतव्याकरणौष ...	२९७/७	नाष्टः कस्यचिद्ब्रूयात् ...	५००/६१०
नाजारजः पितृद्वेषी ...	४९८/५६२	नापेतोऽनुनयेन यः प्रिय ...	१६४/२७
नाटकाविवक्षिता ...	२८१/१	नासं यत्केनचिदपि मनो...	३३९/२७
नाटके नटवन्नित्य (संग्रहीतुः) ...	५२/१	नाप्राप्यममिवाञ्छन्ति ...	४९५/४५८
नातः परं कुलमतः परतो ...	२३०/३१	नान्यः स्यान्मादृशः (संग्रहीतुः) ...	६०/३
नातः पापीयसी कांचिदवस्थां ...	३३३/२२	नाभिप्रभिन्नाम्बुहसासनेन ...	४५५/४
नातिप्रसङ्गः प्रमदासु कार्यौ ...	२२८/६७	नाभिर्नम्रं प्रविष्टास्याः ...	८८/१
नात्यर्थमर्थार्थितया छुब्ध ...	५००/६२५	नाभिषेको न संस्कारः ...	६२१/७
नात्युच्चशिलरो मेघनीति ...	३५९/२०	नाभिसङ्गेन गौराङ्गथाः ...	८८/३
नात्र व्याघ्रधाराः पतन्ति ...	६२८/२२	नाभिर्वापी (रामकृष्णस्य) ...	६११/५
नाथ त्वदीय (अप्रयदीक्षितस्य) ...	२६/४३	नाभीपद्मवसच्चतुर्मुख ...	२५/३२
नाथ त्वद्विरे (संग्रहीतुः) ...	१२९/६	नाभीबिलान्तरविनिर्गत ...	८८/२१
नाथ मयूरो नृत्याति ...	५३२/११	नाभीबिलयसबद्धा रोमाली ...	८८/५
नाथ विलोक्य मेघं ...	५३१/९	नाभूवन्मुवि यस्य कुत्र (विष्णुस्य) ...	६२६/३५
नाथे निशाया (कृष्णरामस्य) ...	५२३/२	नामृतं न विषं किंचिदे ...	५७/१२
नाथे श्रीपुरुषोत्तमे त्रिज ...	२७५/१५२	नामोदस्ताखिलामो दम ...	४२१/०४
नाथो मे विपणि गतो न(कुवलयानन्दे) ...	२३७/२२	नामैव ते वरद (अप्रयदीक्षितस्य) ...	२६/४८
नाद्रव्ये निहिता काचित् ...	४९४/४३०	नाम्बुजैर्न कुसुमैरुपमेयं ...	२३३/२७
नाधन्यानां निवासं विद ...	५९६/५	नायं धार्यमधीराक्षि मुखे... ..	८२/२
नाधीतेऽत्र जनो यदि कश्चि ...	३८६/१२	नायं प्रयाति विकृति विर ...	४८/१८
नाच्यापयिष्यन्निगमाश्च ...	२९६/१	नायं मुञ्चति सुभ्रुवामपि... ..	१२७/८१
नानन्दि कैरवमवर्षि न ...	५८८/३१	नायाति वाडवशिखाक्लयनेन ...	३५१/८
नानन्वयस्ते न च ते ...	३९४/१०१	नायातो यदि निर्दयः सखि ...	२४४/५
नानाप्रबन्ध (संग्रहीतुः) ...	२७९/२	नारब्ध कुचपरिरम्भणेपु... ..	१६७/४७
नानाकथा ...	३००/१	नारसिंहाकृतिं वीक्ष्य ...	५४६/१२
नानाभूषणभूषितः प्रति ...	४०२/२३	नारायणस्तोत्र (कृष्णरामस्य) ...	५२२/३
नानाविधप्रहरणैर्द्वैपसंग्र ...	३९७/१५६	नारीनयन ...	२१९/७
नानाम्मोनिधयः शिलो (संग्रहीतुः) ...	४६/३	नारिकेलसमाकारा दृश्यन्ते ...	३०१/२५
नानानियन्ध ...	२८५/१	नारीणां खलु बन्धुरन्वतमसं ...	२३५/५८
नानाप्रबन्ध (संग्रहीतुः) ...	२८७/१	नारीणां मृगनामिकुङ्कुम ...	१८९/३१
नानीयन्ते मधुनि मधुपाः ...	३५४/४२	नारीणां वचनेन कर्म कुर्वते ...	३२६/२७६
नाट्यपि कुर्वते काव्यं ...	४९०/३१०	नारी परमुखद्रष्टुं कवि ...	४८६/१८४
नान्तः प्रवेशमवर्णयिषुस्त्री ...	९८/४	नारीभिर्गुरुवचनस्यलाह (माचस्थ) ...	२०९/४६
नान्तरजाः श्रियो जातु (भारवेः) ...	४९२/३७४	नास्तुदः स्यादार्तोऽपि ...	५००/६१५
नान्तर्विचिन्तयति किंचिदपि ...	३०९/२१९	नार्वहेद्विषमं वृषं जीर्ण ...	५०१/६५१
नान्दीपदानि रतिनाटक ...	५९/४९	नार्यः कुकुमद्रङ्गया निटिलग ...	४४६/२१
नान्धौ स्कन्धनतिः सदःसु ...	५९४/८३	नार्या यदि (सङ्ग्रहीतुः) ...	२४५/१३०
नापरीक्ष्य नयेदृष्टं न च... ..	२७४/२४३	नालङ्कारो ...	५२/३

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
नार्यस्तान्ति हठाद्वरन्ति ...	१७४।६	नाह कुश्रिणी न चापि ...	३२९।३८
नालम्बते दैष्टिकतां न (माघस्य) ...	४६९।७६	नाहूतापि पुरः पदं रच ...	३९०।१५
नालसाः प्रानुवन्त्यर्थां (व्यासस्य) ...	४८०।१०	निःशङ्क गजपतिदण्डदान ...	६२१।४१
नालस्य प्रसरो जलेष्वपि ...	६४८।३२	निःशङ्क बहिरम्ब चण्डमनसो ...	२५८।८
नालिङ्गन्ति कुचद्वयं भय ...	४०१।२१६	निःशङ्क सङ्कोचितपङ्कजो ...	८४।३३
नालिङ्गिता नवलवङ्ग ...	६११।५०	निःशेष व्यपनीय नीवि ...	१८०।२१
नालीकमङ्गकृतीव नदी ...	४१९।५	निःशेषच्युतचन्दन स्तन (चित्रमीमांसादौ) ...	१३३।७
नालेनैव स्थित्वा पादेनै (वृद्धेः) ...	५७३।१	निःश्वासानलविद्धदन्त ...	१०४।६०
नालोकः क्रियते सूर्ये भूः ...	३०३।७९	निःशेषाऽपि त्रिलोकी ...	४४।४
नाल्पीयसि निबध्नन्ति (क्षेत्रेश्वरस्य) ...	३०१।२	निःश्वासा अपि ...	१२६।७४
नावशा नार्प्यवेदग्व्यमुद ...	५९७।१	निःश्वासा वदन दहन्ति ...	१६१।१२
नावर्तो न च तरलास्तरङ्ग ...	६०३।८	निःसारस्य पदार्थस्य प्राये ...	४८४।११६
नाविदग्धः प्रिय ब्रूयात् ...	४९६।५१०	निःसीमजोभासौभाग्य ...	७१।२
नाशयन्तो घनध्वान्तं ताम्र (साहित्य- दर्पणे) ...	१४४।७	निःसृतोऽहं करिष्यामि (योगरसायने) ...	२६९।२८
नाशिष्यः किमभूद्भवः ...	३४।३	निःस्नेहं निष्करण निष्प ...	२४३।२
नाश्राप्ति सेवयौत्सुक्या ...	३८३।९	निःस्नेहः पतिरुन्निता ...	१२२।८
नाम्बर्धेमदधुना हतदैव ...	३२४।२५४	निःस्नेहो याति निर्वाण (दामोदरेदवस्य) ...	२६१।७
मासत्यवादिनः सख्य न पुण्य ...	३६०।४	निःस्वो वष्टि शत शती दश ...	३५०।५३
नार्सा कश्चिदगम्योऽस्ति ...	२२७।१५	निकटस्थ गरीयांस ...	५०३।७०६
नासादसीया तिलपुष्पतूण (श्रीहर्षस्य) ...	७४।३	निकटस्थ दहत्यग्निर्न तु ...	४६०।१४
नासामौक्तिकमबले किम ...	७४।१	निकामं क्षामाङ्गी सरस ...	१०३।३६
नासावशाविनिर्मुक्तमुक्ता ...	७०।४	निखिलं जगदेव नश्वर (रसगङ्गाधरस्य) ...	२६२।१९
नासावशा (रामकृष्णविलोमकाव्ये) ...	५८०।१९	निखिलेषु गणेषु चित्रता ...	३९४।९६
नास्ति कामसमो व्याधि ...	४८९।२९३	निचयिनि लवलीलता (भारवेः) ...	२२२।१७
नास्ति क्षुधासम दुःखं नास्ति ...	३८२।१	निजकरनिकरसमुद्भवा ...	५८६।८
नास्ति मेघसमं तोय नास्ति ...	४९०।२९५	निजगुणगरिमा सुखाकरः ...	३६१।८
नास्ति यज्ञः स्त्रियः ...	४८५।१४५	निजदोषावृत्तमनसाम (काव्यप्रकाशे) ...	५०६।८०१
मास्ति विद्यासम चक्षु ...	५००।६२४	निजनयनप्रार्तिविम्बैरम्बुनि ...	२०१।२
मास्ति सत्य द्युतकोर ...	४९८।५५६	निजपतिराद्यः प्रणयी ...	५२१।१
नास्ति स्त्रीणां पृथग्यज्ञो ...	२३०।१७	निजपदगतिगुणराक्षित ...	३०४।९८
नास्त्यन्या तृष्णया दुष्ट्या कापि ...	३४८।७	निजपाणिपल्लवतटस्खल (माघस्य) ...	२४५।१
नास्माक शिविका नचा ...	३५५।४८	निजप्रियमुखभ्रान्त्या हर्षेणा ...	२०७।१
नास्मिन्संततवेष्टनोत्त्वण ...	३५२।१५	निजरजःपटवासमिवा ...	२१४।३९
नास्य मारग्रहे शक्तिर्न च ...	६३०।१	निजवर्पाहितस्नेहा बहु ...	४६७।११
नास्थोच्छ्रायवती तनुर्न (आनन्दवर्ध- नस्य) ...	६२३।४२	निजसीख्य निरन्धानो यो ...	३४१।१८
नाहं रक्षो न भूतो रिपु (वेणिसिंहारस्य) ...	२६१।१५	निजांशुकादृतां प्राची (रघोः) ...	१९०।२

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
निजां कायच्छायां श्रयति (क्षेमेन्द्रस्य)	२०५।२२	निपतति किल दुर्बलेषु दैव	३७६।६९
निजानपि गजान् ...	४१६।३	निपत्य युधि वेगेन मिष (शार्ङ्गधरस्य)	४६२।२
निजाशयवदाभाति पुंसां ...	५०२।६९७	निपपात संभ्रमभृतः श्रव (माघस्य)	१६३।३
नितम्बगौरवेणासी गौराङ्गी	८९।५	निपीतध्वान्ताय ...	४४।९
नितम्बपीड्यमानेन पाद	९१।६	निपानमिव मण्डूकाः सर	३५९।११
नितम्बविम्बू विम्बोष्ठी	८९।२	निविडतमतमालमल्लि	२३६।७
नितम्बिन्यो नित्यं विनय	२३७।३७	निविडानुषक्तकुचकोक ...	८६।९
नितम्बो विशालः कटि	५१२।९४४	निमृत निमृत निभालयन्त्या	२३३।२४
नितरां नीचोऽस्मीति त्वं	६०६।७	निमग्नस्य पयोराशौ पर्व	४९०।३०९
नितान्तस्वच्छद्वयं	५४८।१	निमित्तमुदिश्य हि यः प्रकु	५१०।९०८
नित्य कुलयोलेखि (सङ्ग्रहीतुः)	४५।१	निमीलदाकेरलोलचक्षुषां (भारवेः)	२०९।३८
नित्यं शुद्धम् (संग्रहीतुः)	१।२	निमीलनाय पद्मानामुद ...	५८५।४
नित्यं वृद्धिमुपैषि संकल	४१८।१	निमेषमात्रमपि ते वयो ...	४९२।३६६
नित्यं क्षाता सुगन्धा च	२३०।२	निम्ननामिकुहरेषु यदम्भः	२०९।४१
नित्यं क्रोधाच्छिर्यं	४९९।५९९	निम्नप्रदेशाः स्थलतामुपा	४३८।३९
नित्यमाचरतः ग्रीच कुर्वतः	२६८।१	निम्नेष्वोष्ठीभूतमल्लक्षता (माघस्य)	४४१।१८
नित्यमाराधिता देवैः ...	५४८।२	निम्नोन्नत वक्ष्यति को जलानां	३६१।२१
नित्यमास्य शुचि स्त्रीणां	४८५।१४७	निम्न किं बहुनोत्तेन निः	६४३।१
नित्यं ब्रह्म यथा स्मरन्ति	१२९।४	नियतिकृत (मम्मटाचार्यस्य)	४७।१
नित्यं मनोरथस्यापि सखि	१५४।१	नियतविषयवर्ती प्रायशो	४७९।३६९
नित्यं या गुह्यस्यन्नुज्ज्वलनै	३४०।४२	नियतैः पदैर्निषेव्यं ...	५०६।७९७
नित्यानित्यविचारणा प्रण	२६६।८६	नियमयसि कुमारग्रास्थि...	३५९।१८१
नित्यार्यगृथिवीपालेष्वा	४७४।२३१	नियुक्तः क्षत्रियो द्रव्ये खड्गं	४७०।९५
निदधिरे दयितोरसि (माघस्य)	२०४।१३	नियुक्तहस्तापितराज्यभारा	४७७।३४२
निद्राछन्दिलबोणलोचन	१९३।२४	नियोगिमिर्विना राज्यं नास्ति	४६४।५
निद्रानिद्राछन्दिते शुरले	१९१।१	निरक्षरे वीक्ष्य महाजन	५०६।८५६
निद्रामीलितलोचनो मृग	६२४।५४	निरङ्गने साचिविलोकितां (भारवेः)	३०९।३७
निद्रार्थमीलितदृशो मद (बिह्वणस्य)	१०७।४४	निरतिशयं गरिमाण तेन	५०५।७७५
निद्रितस्य बत शम्बरद्विषो	२१२।१०	निरर्थक जन्म गत (बिह्वणस्य	
निद्रे लोचनमुद्रण विर	१११।११४	राजकन्यायाश्च)	५६४।८
निधेः कलनामपि रीति	५८७।१८	निरवधानि पद्यानि यद्य (संविभूतिः)	४९।३
निन्दति पिकः सरोज ...	६३९।५	निराधि च निराश्रयं (काव्यप्रकाशे)	३०।१
निन्दन्तु मां कोऽप्य (कुण्डरामस्य)	५२२।५	निरालम्बमपि प्राप्य (सङ्ग्रहीतुः)	४५।१
निन्दन्तु लोकान्तर (संग्रहीतुः)	२५६।५३	निरानन्दः कौन्दे मञ्जुनि	६१५।५८
निन्दन्तु नीतिनिपुणा यदि (भर्तृहरः)	३५१।११	निरीक्षितुं विवर्ति समेत्य (माघस्य)	४३६।११
निन्दां यः कुरुते साधो	५०२।६८३	निरीक्ष्य विद्युज्ज्वलनैः पयोदो	२१३।१६
निन्द्यते पितृमिस्ततैर्निर	३७२।१०	निरीक्ष्य वेणीप्रतिविम्ब ...	२७८।१३
निन्द्यन्ते यदि नाम मन्द	५१।४५	निरुत्साह निरानन्द निर्वीर्य	३७३।१०

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
नीच समुद्रमपि ...	५१३।९६८	नीची प्रतिप्रणि (संग्रहीतुः) ...	१९२।१०
नीचतमोऽह (संग्रहीतुः) ...	३४६।६	नीवारप्रसवाप्रमुष्टिकवलै (भञ्जोः) ...	६२६।३२
नीचोऽपि परिगृहीतः ...	३६५।३७	नीवाराः शुक्रकोटरार्मक (कालिदासस्य) ...	४५९।७
नीचः समुत्थितोऽवश्यम् ...	३१७।७१	नीवारीदनमण्डमुष्णमपुरं ...	४५९।१०
नीचतामनवलम्ब्य जनः ...	३४४।२९	नीवीट्टदार्पितकरा निबिडी ...	१७५।९
नीचस्तनोत्वश्रु निता ...	२९३।४३	नीव्यां संयमनं कचे नियमनं ...	१८१।२८
नीचावमानमलिनां यो ...	५०२।६७७	नीहाराकरसारसागर ...	५९३।६६
नीचेषु यावनी वाणी (हरिहरदेवस्य) ...	५५६।३३	नुमो रामपदाम्भोज ...	३४।२
नीचैर्दुर्यवनेः शुनीभिरपि ...	३८७।३३	नूतनजलघर (विश्वनाथस्य) ...	३६।१७
नीतं जन्म नवीननीरज ...	६१३।७२	नून दुग्धाब्धिभन्योत्थाविमौ (राजशेखरस्य) ...	३०२।४९
नीतं नवनवनीत किय ...	३६।१३	नूनमयं मे पापः कान्ताविरहो ...	१०६।२१
नीता कुम्भस्थलकठिन ...	४३१।१	नूनमाज्ञाकस्तस्याः शुभ्रवो ...	७१।१
नीतानामाकुलीमावं (कान्यप्रकाशे) ...	१६५।१४	नूनं बादलशाह शोहपसरी ...	५७०।१६
नीतिर्धूमिमुजां नति ...	५१८।१०३२	नूनं हि ते कविवरा विपरीत ...	५९।४७
नीतिस्त्रीसुकुरो जयव्यज ...	४०५।२७४	नृणां धुरि स एवैको यः ...	३३९।१९
नीते भेद घौतधाराभि (माघस्य) ...	४३९।६४	नृणामनस्यस्तफणाभृदीश ...	२९६।६
नीतौ प्रवीणो (संग्रहीतुः) ...	२८८।१	नृत्यञ्चन्द्रकिणि कणन्मधु ...	२१७।९
नीतौ वाचस्पति (संग्रहीतुः) ...	४११।४	नृत्यत्त्वद्वाजिराजिप्रसरखुर ...	४३५।२५
नीत्वोच्चैर्विधिपन्तः कृत ...	२२४।३	नृत्यद्गर्गाट्टहासप्रचयसह ...	४१४।१६
नीपस्कन्धे कुहरिणि ...	४५९।४	नृत्यारम्भरसत्रसद्विरिखुतां ...	१०।६२
नीपस्कन्धे निवसति लस ...	४५७।१	नृत्यन्ती नवमदिलका ...	५२७।१
नीरभीराविवेके हसालस्य ...	६०८।८	नृपः कराभ्यामुदतोलयजिजे ...	३९६।१२६
नीरभीरे गृहीत्वा सकल ...	४१७।२३	नृपः कामासक्तो गणयति ...	४७९।३७०
नीरजौन्यपि निषेव्य ...	६११।३२	नृपतिनिजाम तवानुत ...	४१३।१
नीरं दूर तदपि विरस ...	५९२।६३	नृपतिपुरुषशङ्कितप्रचार ...	१३९।३०
नीरन्त्रं परिरम्यते प्रिय (रुद्रस्य) ...	१७४।५	नृपतिमुकुटरत्न त्वत्प्रयाण ...	४१९।६
नीरसान्यपि रोन्नते ...	६४५।१	नृपदीपी धनलोहौ प्रजाम्यः ...	४७३।१९९
नीरागा मृगलाञ्छने मुखमपि ...	१२७।७७	नृपतेरहो (कृष्णरामस्य) ...	२११।३
नीराभिर्मलतो जनिर्मधुरता ...	६४८।३३	नृपाणां च नराणां च केवल ...	४६६।६
नीलनीरजनिमे हिमगौर ...	१४५।३८	नृपोऽपकृष्टः सचिवात्तदर्पण ...	४७८।३५६
नीलाञ्जयुति (कृष्णरामस्य) ...	५२२।१	नृसिंहदेवे चलिने भरेण ...	५४०।८५
नीलाम्मोह (संग्रहीतुः) ...	४२।१००	नेता यस्य बृहस्पतिः प्रहरणं ...	३७८।१०९
नीलोत्पलदलज्यामां ...	२८३।१	नेष्टुः प्रयाणोन्मुखतां ...	५४०।८०
नीलाञ्जाना नयनयुगल ...	९५।४८	नेत्रयोरनयोश्चन्द्र (रामकृष्णस्य) ...	७२।१०
नीलेन्दविरगङ्गाया नयन ...	१११।१०६	नेत्राभ्यां यत् (संग्रहीतुः) ...	१३२।६
नीलोत्पलामनयनाः परमप्रेम (जयदेवस्य) ...	२६९।३७	नेत्रे खञ्जनगञ्जने सरसिज ...	९७।७१
नीलोत्पलोत्पलसितपञ्जन ...	६२।३८	नेत्रे खञ्जनगञ्जने नवमुधा ...	१११।१०२
		नेत्रैरिवोत्पलैः पद्मैर्मुखै ...	४५८।१
		नेत्रोपान्तवतसिते श्रुति ...	९६।६३

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
नेद नभोमण्डलमम्बुराणि ...	१५२/१५९	नो देशो नैव ...	२६१/१
नेद व्योम (संग्रहीतुः) ...	१५१/१३१	नोदन्वानर्थितामेति सदा (व्यासस्य) ...	४८०/११
नेद मुख मृगविषुक्तगङ्गा ...	६२/३३	नोपमोक्तुमपि क्लीबो जाना ...	३४१/१५
नेद समीरितमकारि कला ...	२४५/२	नोपभोगपरानर्थान्कोऽपि ...	५०३/७०४
नेद सरः सरसवारि न ...	६०८/२०	नोपेक्षा न च दाक्षिण्य ...	५९०/७
नेपथ्यादपि राजते हि (हरिहरस्य) ...	१८१/२५	नोपेक्षितव्यो विद्वद्भिः (व्यासस्य) ...	४७४/२२१
नेपालीनामाराले विरच... ...	४५१/८०	नो मन्ये दृढबन्धनात्क्षत ...	६२६/४०
नेमाः सीमन्तिन्यः (कृष्णरामस्य) ...	२११/४	नो मल्लीमयमीहते (पुष्पाकरदेवस्य) ...	६१३/६४
नेय नागविलासिनी (संग्रहीतुः) ...	९९/२७	नो रविर्न च तमो न तमीशो ...	१३४/१२
नेहवा (रामकृष्णविलोमकान्ये) ...	५८१/२३	नोर्ध्वं न चाधो न पुरो ...	४३८/४३
नेर्यं विद्युद् भुवमधिगता ...	९९/२३	नोर्ध्वमीक्षणगतिर्न व्याप्य ...	१४०/१४
नैतच्चित्रं यदयमुदधि ...	३९९/१९०	नो वा क्रियन्तः परितः ...	६०६/३
नैतद्भारिदगर्जितं रतिपति ...	२१५/६६	नो संध्यां समुपासते यदि ...	३४/६
नैतस्याः प्रसूतिद्वयेन ...	२२६/२	नो सेवा विहिता गुरोरपि ...	३३५/३६
नैताः स्वयमुपमोभ्यसि ...	५९०/१७	नौकां वै भजते तावद्या ...	५०७/२
नैयायिकानां नलिनाम्ब ...	२९७/४	नौश्च वृर्जनजिह्वा च प्रति ...	३१५/१५
नैयायिका वा ननु शाब्दि ...	२९८/४	न्यग्रोन्ने फलव्यालिनि ...	६४२/३
निरन्तर्यं चिन्तयेद्देहान्तरालं (माघस्य) ...	४४१/१०५	न्यञ्चच्चञ्चलं चञ्चुचुम्बन ...	५७३/१
नैर्मल्यं वपुस्तवास्ति ...	६३०/८	न्यञ्जति वयसि प्रयमे ...	६४/८
नैव व्याकरणरुमेति ...	५१४/१	न्यस्तं यथा मूर्ध्नि मुदास्ति ...	२७०/५२
नैवाकृतिः फलति नैव (अश्वघोषस्य) ...	३७७/८०	न्यस्तं पद्मगमूर्ध्नि पाद ...	२३५/५७
नैवात्मनो विनाश गणयति ...	३१८/११७	न्यस्तानि दन्तवल्यानि ...	८३/७
नैवाय भगवानुदञ्जति ...	१५१/१४२	न्यायः खलैः परिहृतश्चलितश्च ...	३०९/२१३
नैवाद्यालवलयं भरितं ...	५९२/५०	न्यायनिर्णीतसारत्वाभिर (भारवेः) ...	३६४/४
नैपा वेग मृदुतरतनुस्ता (मूर्खस्य) ...	१७७/३९	न्यायासनमाधि (संग्रहीतुः) ...	४६७/३७
नैपां सध्याविधिरविकलो ...	४५४/५	न्याय्यः पक्षोऽव (सङ्ग्रहीतुः) ...	४७६/२९१
नैर्घुर्यं कलकण्ठकोमल ...	१२७/८५	न्यायार्जितधनस्तत्त्वज्ञान ...	३७१/३
नो कामः प्रतिहन्यते ...	३०१/११२	न्याय्य मार्गमनुज्ज्ञतामुकृतिनो ...	३४०/४३
नो ग्लानि भजते दिने ...	४२२/४५	पक्षश्रीस्तव (संग्रहीतुः) ...	६१७/३
नो चाट्ट श्रवणं कृतं नच (साहित्य- दर्पणे) ...	१६१/१३	पक्षपातो न यत्रास्ति (संग्रहीतुः) ...	३८९/४
नो चापाकलन न पात्रे ...	४४२/१२१	पक्षानि ग्रन्थवन्ते क्रमुक ...	४६०/१५
नो चारु चरणौ न चापि ...	६२०/२०	पक्षानामिव राजेन्द्र सर्व (व्यासस्य) ...	४६४/१
नो चिन्तामणिभिर्न कल्प ...	५९४/८१	पक्षविकलश्च पक्षी शुष्कश्च ...	३३३/३४
नोदीः सत्यपि चक्षुषी ...	४५४/७	पक्षिश्रेष्ठसखीवभूसुरा ...	५५४/३
नो जानाति कुलीनमुत्तम ...	३२९/४२	पक्षमाग्रग्रथिताश्रुविन्दु ...	१२०/२०
नो तल्पं भजते न जल्पसि ...	१६०/२३	पक्षमालीपिङ्गलिङ्गः कण (भवभूतेः) ...	१६/५
नो तावत्कल्याणि कैलि ...	२४९/४६	पङ्कज जलेषु वासः प्रीति (लक्ष्मीधरस्य) ...	६४७/६
		पङ्कजकरविगर्हितमर्ह न ...	३३७/२४

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
पङ्कानुपङ्ग पथि विस्मरन्तः ...	२२२।१	पतन्ति नास्मिन्विशदाः पतन्ति (भारवेः)	२२०।२६
पङ्गुष्वपि च देवर्षे ...	२२८।४८	पतिते पतङ्गमृगराजि निज (माघस्य)	१४०।१७
पङ्को वन्द्यस्त्वमसि न गृह ...	३४६।३७	पतितोऽपि राहुवदने ...	३५४।९४
पञ्चत्वं यान्तु वाणाः समय ...	११९।३	पतिरतीव धनी सुभगो युवा ...	२३३।२६
पञ्चत्वं तजुरेख भूतनिवहाः ...	११८।३२	पतिव्रतायाः कुचकुम्भ ...	५०८।८६३
पञ्चदशीरजनिसमा तारा ...	५३१।१०	पत्तिः पत्ति वाहमेयाय (माघस्य)	४३९।५३
पञ्चमीः कामिता कुन्ती ...	४८४।१२९	पत्तिः पत्तिमभीयाय रणाय ...	४३७।१
पञ्चभिः सह गन्तव्य स्थातव्य ...	४८३।८४	पत्तिः पदाति रथिन रथेद्यः (कालि-	
पञ्चमिर्याति दासत्व ...	४९५।४७३	दासस्य) ...	४३७।२५
पञ्चमेऽहनि षष्ठे वा श्राकं ...	३४७।६	पत्युः प्रवृत्तस्य रतौ जिगीषा ...	१७७।२६
पञ्चसायकमहेन्द्रजालिना ...	१०७।३७	प्रत्युर्यत्पतितावशेषकवल ...	६२६।४१
पञ्चास्यस्य परामवाय भषको ...	५२६।२	पत्रच्छाये मराला मुकुलित ...	२०७।५९
पञ्चैतानि विलिख्यन्ते ...	४९८।५५५	पत्रं नैव यदा करीरविटपे ...	३७८।१०५
पञ्चैते पाण्डुपुत्राः क्षितिपति ...	३८०।१३७	पत्रपुष्पफलच्छायामूल ...	६३२।२
पठलमम्बुमुखा पथिकाङ्गना (माघस्य)	२१३।३१	पत्रफलपुष्पलक्ष्म्या ...	६४३।१
पठविषटितमपि कुचतट ...	८४।२३	पत्राणि कण्टकशतैः परि ...	६३८।२
पठालो पत्नी नमयति (अमरकस्य)	१७५।१०	पथि निपतितां शून्ने दृष्ट्वा (भण्डस्य)	६१९।१५
पटुत्वं सत्यवादित्व कथा ...	४९५।४५२	पथि पथि लता लोलाक्षीभिः (काव्य-	
पटुरगति पलितदूतो मस्तक ...	२८१।१२	प्रकाशे) ...	२०३।१२
पण्डिताः संतु (समर्हीतुः)	२८८।१	पथि पथि शुकचञ्चूचासभारा ...	२००।९०
पठकः पाठकश्चैव ये चान्ये ...	४८८।२५८	पदद्वयस्य सञ्चानं ...	२९२।१९
पठतो नास्ति मूर्खत्वं जपतो ...	४८०।५	पदन्यासो गेहाद्विरहि ...	२३१।३३
पण्डिते चैव मूर्खे च बल ...	४८८।२३६	पदप्रणतमालोक्य कान्त ...	१६३।१
पण्डिते हि गुणाः सर्वे ...	२९१।१	पदबन्धोज्ज्वलो हारी ...	२८१।१
पण्डितैः सह सांगत्य ...	४८८।२५९	पदमनन्तरवाचि किमि ...	५६०।८५
पतङ्गपाकसमये पत ...	१९६।८	पदव्यक्तियक्तीकृतस ...	५३।३६
पतति रविरपूर्वधारिरागौ ...	१३६।५०	पदशब्दलीनद्वयो रूपा ...	१३३।३
पतति व्यसने दैवादावण ...	३०१।२९	पदस्थितस्य पद्मस्य मित्रे ...	३६५।४
पततु तवोरसि सतत (धाणभट्टस्य)	१७९।२	पदानि कलुषल्यानि प्राह ...	४७४।२५१
पततु नभसो गच्छत्वस्त ...	५८६।१७	पदाभ्यामुन्निद्रामधरयति ...	९५।४५
पतत्येव शिरःस्थाऽपि ...	३६६।२१	पदे पदे च रत्नानि ...	४९०।३१८
पतत्प्रायस्थूण ...	३३५।६०	पदैश्चतुर्भिः मुकुते स्थिरी (नैपथीय-	
पतिर्देवः पति ...	२३०।१५	चरिते) ...	३९१।१३३
पतिव्रतानामिह ...	५२३।१	पद्मयां यता (कृष्णरामस्य)	२५९।२
पतत्यविरतं वारि नृत्यन्ति ...	२१२।३	पद्माकर दिनकरो विकचं ...	३४६।१४
पतत्येतत्तेजो हुतभुजि कटा ...	४४८।३१	पद्माकरिर्बोधवर्कैरिमानां ...	४४१।१०१
पतन्ति खड्गधारासु विद्यन्ति ...	३३२।६	पद्माङ्कसद्धानमवेक्ष्य लक्ष्मी ...	८२।५
		पद्मातपत्रसिक्के सरसी ...	१६७।५२

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
पद्मानि संकोचयति (कृष्णरामस्य)	५२२।४	परपतिविमुखा ...	२३१।२७
पद्मानना पद्मपलाशनेत्रा ...	३९०।१२	परमप्रताप (कृष्णरामस्य)	२०४।१
पद्मापयोधरतटीपरिरम्भ (जयदेवस्य)	२४।१८	परमप्रमदा ...	२२५।१
पद्मायाः स्तनहेमसञ्चानि ...	२७।१३	परपरिवादः ...	३६३।२७
पद्मा सञ्चानि केशवस्य ...	४०६।२८३	परमेश्वर (सङ्ग्रहीतुः)	३७५।५३
पद्मिनि किमिति क्रीडसि ...	६४७।१०	परमेश्वरशिरो मीनं ताव	६१५।२९
पद्मिन्याः सकलां विधाय ...	१८५।४९	परमर्मदिव्यदर्शिषु ज्ञात्य	३२१।१७४
पद्मिन्या दयितेऽनुधावति ...	१५०।११२	परमर्मघट्टनादिषु खलस्य	३२१।१८४
पद्मे त्वन्नयने स्मरामि ...	४०।७५	परमो मन्त्रस्त्राग्नेस्तेजो	५९५।३
पद्मे मूढजनने ददासि ब्रविण	३२९।३४	परं पलितकायेन कर्तव्यः	४९८।५६०
पद्मोदयदिनाधीनः सदा...	३९३।६५	परवादे दृग्वदनः परान्त्र	३१९।१३१
पद्मोपम किं किमथो (कृष्णरामस्य)	५२२।६	परस्मिन्नपि ...	१२३।२
पन्थाः संहार दीर्घतां त्यज	४१६।१५	परस्पर भावयन्तः ...	४७५।२६४
पद्मगधारिकरागो गङ्गोमा	२२।४	परश्लोकान्तोकाननुदिच	२९४।६०
पपात गङ्गा हरमौलिसङ्गा	१८०।५	परस्पराणुरक्ता ये योधाः	४७५।२५६
पपात पायःकणिका न	५९१।३५	परस्परेण धृतयोः प्रहर्त्रां (कालिदासस्य)	४३८।३६
पपात मेरोः सुरसिञ्चधारा	१८०।४	परार्गः कार्पूरैस्तुहिनसलि	१०९।८५
पम्पासरसि रामेण सक्नेहं	५४५।५	पराधीनं वृथा जन्म ...	४९१।३३५
परार्थं यः पीडामनु ...	६४४।२	परात्र प्राप्य दुर्बुद्धे ...	२५४।२
पयःपीठं दत्ते त्वरित ...	२४२।१२	परात्रेण मुखं दग्ध हस्ती	३८६।६
पयासि सलिलरागेनैकमन्त (माघस्य)	१९०।१४	परापकारनिरतैर्दुर्जनैः ...	५०१।६५९
पयोदकेशेषु विकृष्य रोषा	२१९।२२	परामव परिच्छेत्तुं योग्या	४९६।४९०
पयोद हे वारि ददासि वा	५९१।४१	परामृशन्तो लिङ्गानि व्यभि	२९७।१
पयोधरघनीमावस्तावदम्भ	८३।८	परार्थव्यासङ्गादुपजहदपि	३११।२५३
पयोधरस्तावदयं समुन्नतो	८८।१७	परार्थानुष्ठाने जडयति (कालिदासस्य)	४५३।३
पयोधराकारधरो हि कन्दुकः (कालि- दासस्य) ...	२२४।१	परार्थं यः पीडामनुभवति (यज्ञसः)	६४४।२
पयोधिसम्भूततया (संग्रहीतुः)	२८।१८	परार्थं यस्य वित्तेहा ...	४९५।४६२
पयोधेः सर्वस्वं शिरसि ...	६०१।११	परारागकुले...	१३९।२
परं विनीतत्वमुपैति सेवया	४७८।३५९	परिक्षीणः कश्चित्पृथ्वयति...	३३२।१७
पररागगुप्तिनिपुण गुण ...	३१९।१४१	परिचुस्यति संक्षिप्य ...	१९६।५
परदारपरद्रव्यपरद्रोह ...	४८१।४६	परिच्छिन्नस्वादोऽमृत ...	५१।३८
परदारान्परद्रव्यं परी ...	४९१।३५६	परिच्छेदातीतः सकल (भवभूतेर्मालती- साधवे) ...	२७४।१३७
परदारा न गन्तव्याः सर्व	४८१।४४	परिच्छेदो हि पाण्डित्य ...	४९५।४५५
परदुःखं समाकर्ण्य स्वभाव	३०३।८३	परिच्युतस्तत्कुञ्जकुम्भमध्या	११५।१
परं तदिह नास्ति यत्र ...	६४३।३	परिणयविधौ भङ्गत्वा	३४।६
परपतिनिर्दयकुलटाशोपित	२३१।२७	परितन्त्र एव नोत्तमः परि (माघस्य)	३२२।२०९
परपरितापनकुतुकी गण	३२०।१६२	परितोपयिता न कश्चन (माघस्य)	३२२।२०५

अकारादिपद्यानुक्रमणिका ।

(९७)

पद्यम्	पृष्ठे संख्या	पद्यम्	पृष्ठे संख्या
परिपतति पयोनिधौ पतङ्गः (भोजप्रबन्धे)	१३६।४७	परोपकारशून्यस्य विह्वलम्	... ३४६।८
परिपीड्य करद्वयेन गाढ	... ६५२।२	परोपकाराय फलन्ति वृक्षाः	... ३४६।११
परिपूर्णगुणामोगगरिमोद्गार	... ३३९।१७	परोपकृतिकैवल्ये लोल	... ३४६।६
परिपूर्णऽपि तटाके काकः	... ३१९।१२५	परोपदेशकुण्डला दृश्यन्ते	... ३४६।४
परिभ्रमन्त्या भ्रमरीविनोदे (गुणाकरस्य)	२२१।३	परोपदेशवेलायां शिक्षाः	... ४८५।१६३
परिमन्थारामिरलघुरभरा (माघस्य)	१६३।१०	परोपदेशे पाण्डित्यं सर्वेषां	... ३०१।२७
परिमलसुरभितनमसो	... ६३६।२	परोपसर्पणानन्तचिन्तानल	... ६३२।५
परिमितिशून्य (सङ्ग्रहीतुः)	... १।६	परोऽपि हितवान्वन्धुः	... ४८५।१५५
परिमृदितमृणालीम्बानमङ्ग (भवभूतेः)	१०२।२७	परोऽवजानाति यदज्ञता (भारवेः)	... ५१७।९०३
परिमलान पीनस्तनजघन (श्रीहर्षस्य		पर्यन्य इव भूतानामाधारः	... ४६०।७
रत्नावल्याम्)	... १०२।२९	पर्यङ्कः स्वास्तरणः पति (दामोदरगुप्तस्य)	... २३२।३
परिमलाने माने मुखशशिनि	... १६३।४	पर्यङ्कग्रन्थिवन्धद्विगुणित	... १३।१६
परिलुठति ललाटे भङ्गुरा	... १५६।३८	पर्यङ्कीकृतनागनायक	... ३६।३९
परिशिथिलितकर्णग्रीवमामी (माघस्य)	१८४।२५	पर्यङ्को राजलक्ष्म्या हरित	... ४१८।१
परिशुद्धामपि वृष्टि समा (रविगुप्तस्य)	३१९।१३२	पर्यन्ते सरसि हृतेऽष्टके (माघस्य)	२०९।४५
परिश्रमज्ञं जनमन्तरेण	... २९०।२१	पर्याप्तपुष्पस्तत्रकस्तनान्धः	... १९८।३४
परिसुरपतिसूनुधाम सद्यः (भारवेः)	२१३।१८	पर्वतमेदि पवित्र जैत्रं (काव्यप्रकाशे)	१४।१
परिस्फुरन्मीनविषादितो रवः (भारवेः)	२०९।३०	पर्वताग्रे रथारूढो भूमौ	... ५३०।२७
परिहर कृतातङ्के शङ्कां त्वया	... १५७।५१	पर्वताग्रे रथो याति भूमौ	... ५२९।१९
परिहरत पराङ्गनानुषङ्ग	... ५१२।९४१	पलाण्डुराज	... ६४५।२
परिहरति भयात्तवाहितः	... ५५८।६९	पलायिता तवारिवाम	... ४१७।२
परिहरति यथा यथा वयो	... ६५।१७	पल्लवतः कल्पतरुपरे (काव्यप्रकाशे)	३९५।८७
परिहरति रति माति छनीते (काव्य-		पल्लवोप	... १७६।१४
प्रकाशे)	... १३३।४	पल्लवोपमिति साम्यसपक्षे (माघस्य)	१७३।१६
परिहृत्य दुरारोह तस्याः	... ८७।४	पल्लीनामधिपस्य पङ्कजहृषा	... २४१।१८
परीक्ष्य सत्कुल विद्यां ग्रील	... ३३२।५	पवनापनीतसौरभदूरो	... ६११।२४
परीवादस्तथ्यो भवति	... ५१४।९७७	पवित्रमतिवृत्तिकृत्किमिह	... ५६२।१०६
परेषां क्लेशादं कुर्यान् (क्षेमेन्द्रस्य)	४८२।६८	पश्चाददृष्टी प्रसार्य त्रिक (हर्षचरिते)	५७२।५
परेषां चेतांश्च प्रति (शङ्कुकस्य)	२६३।४७	पश्चादुत्थित्य	... ५७३।२
पैराहन्ममानोऽपि	... ३०२।४४	पश्याति परस्य युवाति	... ५०५।७८१
पैरादीयमान	... ३३७।१	पश्यान्ति नैव कवयो	... ५१३।९६९
पैरावेद्यमानानां	... ३६१।६	पश्यान्ति क्षिण्यसुग्ध	... २३६।६६
पैरः कीर्तितमाहात्म्यः	... ३५८।७	पश्यन्ती परिणामकैलिषु	... १७८।४८
पैरः प्रोक्ता गुणा यस्य निर्गु	... ३६०।१	पश्यन्त्यसंख्यपथगां त्व (साहित्यदर्पणे)	३९२।४२
पैरः सशुच्यते राज्य स्वय	... ४५३।१	पश्यन्ततो मन्मथबाण (कुमारदासस्य)	९०।९
परोक्षे कार्यहन्तार प्रत्यक्षे	... ३७०।१	पश्य पक्वफलिनीफलत्वि	... १४५।२८
परोपकारः कर्तव्यः प्राणै	... ३४६।२	पश्याधुना (कृष्णरामस्य)	... ४२८।१
परोपकारविज्ञानमात्र	... ३१८।९८		

पद्यम्	पृष्ठे. संख्या	पद्यम्	पृष्ठे. संख्या
पश्य पश्चिमदिगन्तलम्बि ...	१३४।१५	पातितोऽपि करार्थार्थरूप ...	३०१।३१
पद्यानुरूपमिन्द्रिन्द्रेण ...	६४३।३	पातुं श्रोत्ररसायन रन्ध्रयितु ...	२८२।३
पश्यामः किमिय प्रपद्यत (भट्टभट्टस्य)	१६४।२४	पातु त्रीणि जगन्ति सतत ...	३१।५
पश्यामि तामित इतः पुर ...	१०७।५३	पातु न प्रथम व्यवस्यति ...	२५१।३९
पश्येत्कश्चिच्चल चपल (काव्यप्रकाशे)	४४३।२३	पातु मा हितरतीन्यभिलेपु (भारवेः)	१७१।४३
पश्योदश्चदवाञ्चदश्चित ...	५७१।४	पातु नः कपटको ...	३०।३
पश्योदेति वियोगिनीदिन ...	१४८।९४	पातु वः शितिकण्ठस्य ...	१६।२
पाकश्चेन शुभस्य मेऽथ तदसी ...	३२६।२८३	पातु वो निकपमात्रा ...	५।३
पाटनपत्तनपाता (सङ्ग्रहीतु)	४११।४	पातु वो नीलकण्ठस्य ...	१६।१
पाटलयाकृत ...	६३८।२	पातु श्रीस्तनपत्रभङ्गिमकरी ...	३१।६
पाटलयावन (शार्ङ्गधरस्य)	६३८।१	पात्रं न तापयति नैव गलं ...	३७३।१३
पाटीर तव पटीयान्कः (जगन्नाथ- पण्डितराजस्य) ...	६३५।४	पात्र पवित्रयति नैव गुणान्धिगोनि ..	३०९।२२२
पाठीनः कमठः किटिर्नर ...	२९।३	पात्रमपात्रीकुक्षते ददाति ...	३६९।१९
पाणिः पात्रं पवित्रं भ्रम...	२६८।११५	पात्रविशेषे न्यस्त गुणान्तरं ...	३६५।८
पाणिग्रहे पर्वतराजपुत्र्याः ...	३।२३	पात्रापात्रविशेषोऽस्ति धेनु (व्यासस्य)	४८७।२१०
पाणिग्रहे पुलकितं वपु (गोवर्धनाचार्यस्य)	६।१२	पात्रे त्यागी गुणे रागी भोगी ...	४६०।१५
पाणिग्राहस्य साप्त्री स्त्री ...	२३०।१८	पात्रे द्विजे (कृष्णरामस्य)	५२३।१
पाणिपल्लवविधूननमन्तः (भारवेः)	१७६।११	पाथोदजालजटिलं मलिनं ...	२१९।१३
पाणिरोधमविरोधितवान्छं (माघस्य)	१७६।१३	पाथोनिधे तव (संग्रहीतुः)	४५५।७
पाणिर्नारवकङ्कणः स्तन ...	१२९।१०१	पाथोधेर्न गभीरिमा (संग्रहीतुः)...	४८७।३०२
पाणौ कङ्कणमुत्फणं फणि ...	१२।८१	पादगाऽपि सुधा ...	३६६।२०
पाणौ गृहीतापि पुरस्कृता ...	२३३।२२	पादग्रहारोऽपि (सङ्ग्रहीतुः)	२५६।५२
पाणौ ताम्रघटी कुशः कर ...	२५७।७०	पादा यस्य सहस्र (सङ्ग्रहीतुः)	१३४।८
पाणौ पद्माधिया मधुककुसुम (अचलस्य)	२०२।१६	पादन्यासं शितिधरगुरो (कालिदासस्य)	५८८।४१
पाणौ मा कुरु चूतसायक (जयदेवस्य)	११३।२२	पादपानां मयं वातात् ...	४९३।४२१
पाण्डित्यस्य विभूषणं मधुरता ...	३६२।३०	पादसवाहने वज्री ...	५७।१९
पाण्डु क्षामं वदनं हृदयं (काव्यप्रकाशे)	११९।२	पादस्याविर्मवन्तीमवन ...	१३।१००
पातः पूष्णो भवति महते (भट्टभट्टस्य)	५८६।१६	पादाः कन्दुकयस्त्रिस्थितिश्च ...	४६३।१०
पातकानां समस्तानां द्वे ...	४६९।८९	पादाग्रस्थितया सुदुः ...	२०।३५
पातं जले विष्णुपदापगायाः ...	२९६।५	पादाघातविधूर्णिता वसुमती ...	६२६।३६
पातयति हृदयदेगे प्रियजन ...	१०२।९	पादाङ्गुष्ठेन भूमि किसलय ...	११२।१२७
पातालतः किमु सुधारस (हनूमतः)	२६०।२	पादासक्ते सुचिरमिह ते ...	१५७।५४
पातालमिव ते नामिः स्तनौ ...	१६५।१०	पादास्त एव शशिनः सुख ...	१६७।५१
पातालाद्भवनावलोकनपरा ...	९९।२६	पादाहत यदुत्थाय मूर्धनि (माघस्य)	३५३।८
पातालाज विमोचितो वत ...	३५५।४७	पादाहतोऽपि दृढदण्डसमा ...	३२४।२४६
पाताले भुजेश्वरा (संग्रहीतुः)	४५१।७५	पादेन क्रम्यते पन्था ...	४८९।२७८
पाताले मञ्जु मूलं फणि ...	४२२।४८	पादे मूर्धनि ताम्रतामुपगते ...	१६२।७
		पादौ संस्तम्भयन्ती मुख ...	३८१।२०

पद्यम्	पृष्ठे. संख्या	पद्यम्	पृष्ठे. संख्या
पानं स्त्री मृगाया द्यूत ...	४७०।१४४	पागक्षुण्णखुरस्य घाणपतन ...	६२८।२८
पानं दुर्जनससर्गः पत्या ...	४९९।५७६	पाश्चात्यभागमिह सातुपु (माघस्य)	४५५।३
पानघौतनवयावकराग (माघस्य)	१७०।२९	पाश्चात्याम्बुविदष्टपूर्ववडवा ...	१३७।६७
पानमक्षास्तथा ना (व्यासस्य)	४६८।५२	पाश्चात्यैर्मरुमारुतैस्त्रिजगता (शार्ङ्गधरस्य)	२०५।२८
पानायाधरतोऽमृतं वसतये ...	९६।६१	पापाणखण्डेष्वपि रत्नबुद्धिः (गोपालदेवस्य)	२६२।२५
पानीयं वा निरायास (व्यासस्य)	४९५।४५६	पापाणाः पयसि प्रबद्ध ...	५२७।२
पानीयं नारिकेलीफल ...	२०३।१६	पाषाणो भिद्यते टङ्कैर्वज्रं ...	३१६।४७
पानीयं पात्रुमिच्छामि त्वत्तः ...	५३२।२	पास्यन्ति कस्य कुसुमे ...	६४१।१
पानीयमानीय परिश्रमेण ...	५९१।३४	पिकस्तावत्क्षुण्णः परमरुण ...	३६४।१२
पान्थु वो जलदस्यामाः ...	३६।३	पिकाली वाचालीमवाति ...	११७।२८
पान्थ मन्दमते किंवा ...	२३६।२	पिण्डे पिण्डे मतिर्मिना ...	४८९।२७२
पान्थाधार इति द्विजाश्रय ...	६३३।२१	पिता रक्षति कौमारं ...	४९९।५७५
पान्थानां प्रमदा इव प्रतिदिन ...	२०७।५७	पिता रक्षाकरो यस्य लक्ष्मी ...	३७४।२३
पाप ममाचरति वीतघृणो ...	३०९।२१५	पिता रक्षाधारः शुचिसह ...	३७८।१०४
पाप कर्तुमृणं कर्तुं मन्यन्ते ...	३८५।६	पिता वा यदि वा भ्राता ...	४७१।२७
पापं केऽपि ...	२१२।१३	पितुराधिपुर त्यक्ताः सख्यः ...	१९४।१२
पापालक्ष्मी ...	४६६।१	पितृतापित (रामकृष्णस्य)	५६०।९
पापान्निवारयति योजयते ...	३७०।२६	पित्रोस्तत्संस्थौ (सङ्ग्रहीतुः)	२३।२
पामारागाभिभूतस्य श्लेष्म ...	५४६।१७	पित्रोः पादान्जसेवागत ...	१६।१
पार्यं पार्यं पिब पिब पयः ...	६०६।५	पित्रोर्नित्यं प्रियं कुर्यात् ...	५००।६१८
पायात्पयोधिदुहितुः कपोला ...	२७।३	पित्रोर्नैव वचः शृणोति ...	३७४।१२
पायात्कुसारजनकाख्य ...	२२।६	पिदधति तिमिरे समस्त (शार्ङ्गधरस्य)	१४०।१६
पायात्स वः कुसुदकुन्द ...	२६।२	पिदधानमन्वगुपगम्य हन्त्री (माघस्य)	१६३।५
पायादायासस्तेदक्षुमित ...	१७।८	पिन्धीव तरङ्गाग्रैः समुद्रः ...	१४४।५
पायाद्वः करणोऽरणो रण ...	५६७।१८	पिनाकफणिबालेन्दुमम (देवेश्वरस्य)	६।८
पायाद्वो जमदग्निवश ...	३४।४	पिपासाक्षामकण्ठेन याचितं ...	६१५।५
पायान्मायामृगेन्द्रो जगद ...	३२।१९	पिपासुरिव चञ्चल विकट ...	७४।१८
पारदारिक ...	३६०।२	पिपि प्रिय सस स्वयं मुमु ...	१७२।६७
पारिजाततरु यावन्न लभेत ...	६३५।१	पिपीलिकार्जितं धान्यं ...	४८३।१०१
पारीन्द्रशावक न तावक ...	६२२।३३	पिबतस्ते शरावेण वारि ...	५४७।३
पारीन्द्रस्य परामवाय ...	५२६।३	पिबन्ति कान्तावदनेषु (संग्रहीतुः)	७९।५८
पारीन्द्राणां धुरीणैरवनि ...	४३५।३	पिबसि जलं (संग्रहीतुः)	६२७।२
पार्यस्य मनसि ...	२८३।१	पिबन्ति नद्यः स्वयमेव ...	३०७।१७४
पालिता ललिता (संग्रहीतुः)	३८१।१	पिबन्ति मधु पत्रेषु भृङ्गाः ...	३७४।८
पार्वतीमोषधीमेकमपर्णा ...	१८।२	पिब पयः प्रसर क्षितिपा (कामसिंहस्य)	६३१।१
पार्श्वस्थपृष्ठीधरराजकन्या ...	७।२४	पिब स्तन्यं पोत त्वामिह ...	६२३।३९
पार्श्वस्था सप्रहाराभ्यामधरे ...	१३२।२	पिष्टुनः खलु मुजनानां ...	३२०।१६७
पार्श्वस्फालावलेपाच्छद् ...	५७३।१	पिष्टुनत्वमेव विद्या पर ...	३२०।१५७

१ नद्य इति विसर्गहीनः पाठस्तु सूत्रे ग्रामादिकः ।

पद्यम्	पृष्ठे. संख्या	पद्यम्	पृष्ठे. संख्या
पीठाः कच्छपवत्तरन्ति सलि ...	३३८/७९	पुच्छ चालय (संग्रहीतुः) ...	६३१/२
पीठाप्रक्षालनेन क्षितिपति ...	२५८/७६	पुण्यश्लोक (संग्रहीतुः) ...	४३०/१
पीठे पीठनिषण्णबालक ...	४०/७४	पुण्यश्लोक (संग्रहीतुः) ...	१५०/१२४
पीडयेत न धर्म (संग्रहीतुः) ...	४७५/२६९	पुण्यश्लोकोऽपि (संग्रहीतुः) ...	५९८/१४
पीडिते पुर उरःप्रतिषेध (माघस्य) ...	१७३/११	पुण्यतीर्थे कृत येन तपः ...	३७३/६
पीतं यत्र हिमं पयः कव ...	६२६/३३	पुण्याग्नी पूर्णवाञ्छः प्रथम (वाणस्य) ...	२२६/१
पीत येन पुरा पुरन्दरपुरे ...	६०९/३६	पुण्ये ग्रामे घने वा महति (भर्तृहरेः) ...	३५२/५०
पीतं पङ्कजकानने मधु ...	६१४/७८	पुण्यमूलफलैः प्रियपण ...	२६६/८७
पीतमत्र मधु यापिताः ...	६११/३३	पुत्रः स्यादिति दुःश्रितः ...	२६७/१६
पीतबल्यभिर्भते मधुतुल्य ...	१७०/१२	पुत्रपोत्रगुणोपेतः शान्मजो ...	४६४/१
पीतशीधुमधुरैर्मिश्रितानां (माघस्य) ...	१७०/१४	पुत्रपौत्रवधूभृत्यः सपूर्ण ...	४८४/१३४
पीतस्तुषारकिरणो मधुनेव (रत्नाकरस्य) ...	१७२/६६	पुत्रायोगना दाराः पुत्रः ...	४९३/३९२
पीतस्त्वं कलशोन्नयेन ...	५२७/५	पुत्रमित्रफलत्रेपु सक्ताः (मार्कण्डेयस्य) ...	२६१/३
पीतोऽगस्त्येन तातश्चरण ...	३२९/४३	पुत्रनृः पाककुशला पयित्रा ...	४८६/१९८
पीतो यतः प्रयुति कामपिपा ...	१०८/६१	पुत्रिण्यः कति नात्र सन्ति ...	६३२/२
पीत्वा गर्जन्यपस्ते दिशि ...	६००/४७	पुनः प्रभात पुनरेव ...	२७२/९७
पीत्वा भृशं कमलकुङ्कुमल ...	१८३/१५	पुनरपि मलन यदा कदा ...	१०६/३२
पीनोत्तुङ्गपयोधराः परि (श्रीचन्द्रस्य) ...	२२५/१६	पुरः पूर्वामेव स्थगयति ...	१४१/३१
पीनोत्तुङ्गस्तनकलशपोस्तार ...	१०३/४४	पुरतः प्रेरयत्याशा लजा ...	३४२/१६
पीनोन्नतत्वे (संग्रहीतुः) ...	८५/४८	पुरन्दरसहस्राणि चक्र (न्यासस्य) ...	२७१/७६
पीयूषादपि पेशला ...	२८६/१	पुरस्तन्व्या गोत्रस्तलन ...	२४२/१३
पीयूषाकर (संग्रहीतुः) ...	१२९/१०४	पुरस्तादेव ...	३००/१
पीयूषाब्जे (संग्रहीतुः) ...	२७६/४	पुराणन्याय (संग्रहीतुः) ...	४६१/२
पीयूष चेत् (संग्रहीतुः) ...	२७७/१४	पुरस्ताद्वच्छन्ती सह सह ...	१०९/८२
पीयूषं वपुषोऽस्य हेतु ...	५८८/४४	पुरा कवीना गणनाप्रसङ्गे ...	२७८/७
पीयूषाश्रपणं जगत्त्रयदृशा ...	१४९/१००	पुराणवाणत्यागाय नूत (विहणस्य) ...	७४/१
पीयूषेण कृतार्थिता दिवि ...	६००/४३	पुराणमित्येव न साधु (कालिदासस्य) ...	५१०/८९३
पीयूषेण सुराः श्रिया सुर ...	५९९/४१	पुराणरक्षिमिजालेषु सस्तेष्व ...	१३४/४
पीयूषाणां फलवत्कषाय ...	६२९/१३	पुराणान्ते श्मशानान्ते ...	४८८/२३९
पीचिह्नं खल्लोकः ...	३२०/१४९	पुरातनपरीमलप्रकरमेदुरा ...	१८८/२१
पुषः संबोधनं किं विदधति ...	५५३/४१	पुराभूदस्माकं प्रथममावि (अमरकस्य) ...	१६८/६१
पुषां दक्षैश्च सुन्दरि मुखेन्दु ...	७७/१५	पुरारितनुहारिणी दुरित ...	१९/१९
पुषामुन्नतचिचानां सुला ...	३३९/१३	पुरा शरक्षतिजनितांनि स (माघस्य) ...	४३६/४
पुषां सर्वसुलैकसाधन ...	४६६/२	पुरा सरसि मानसे विकच ...	६०९/२५
पुष्कोकिलकुलस्यैते नि ...	५४६/१४	पुरीपस्य च रोषस्य हिंसा ...	३००/१
पुच्छं चेदहमुन्नयाम्य ...	३०/८	पुष्यः कीदृशो वेति प्रायेण ...	५५६/३१
पुज्ञायमानावणरत्नहारे ...	५२१/२	पुष्यत्वं (संग्रहीतुः) ...	५७४/२
पुञ्जीभूत प्रेम गोपा (राघवचरितन्यस्य) ...	३७/२६	पुष्यः पौरुषं प्रावधावद्वैव ...	३७५/३९

पद्यम्	पृष्ठे. संख्या	पद्यम्	पृष्ठे. संख्या
पुरुहूतदिगङ्गना प्रसूता ...	१९०।४	पृथिव्यां प्रथिता ...	२८३।१
पुरो गीर्वाणानां निजमुज ...	६५०।१	पृथ्वीन्द्रोदयसिंह (संग्रहीतुः) ...	५२६।२
पुरो दिगनुरागिणी तदपि ...	१५६।४१	पृथिवी दहते यत्र ...	२६९।४०
पुरो नृजः पश्चाद्भजति (सूक्तिसहस्रे)	५७२।३	पृथिव्यां त्रीणि रत्नानि ...	४७।७
पुरो रेवापारे गिरिरतिबुरा (जयापीठस्य)	६२८।१६	पृथुकार्तस्वरपात्रं भूषितनिःशेषे (काव्य- प्रकाशे) ...	३३३।३६
पुरोवर्ती नाथ ...	२४९।५२	पृथु गननकबन्धस्कन्ध ...	१३६।५७
पुरो वा पश्चाद्वा वयमुप ...	३५४।३६	पृथुवर्तुलतन्त्रितम्बक ...	८९।७
पुत्रं प्रवालपहितं यदि स्या (कालिदासस्य)	७६।११	पृथ्वी तावत्त्रिकोणा विपुल ...	२३६।६७
पुष्पाणि प्रथम ततः प्रकटिताः ...	२००।१००	पृथ्वीपते शुभमते भवतो ...	४४७।२०
पुष्पेषुमाता पुरुषायमाणा ...	५४०।८२	पृथ्वीपाल शिरोमणे ...	४५४।७
पुष्पेभोरभिवेकहेमकलशौ ...	८५।४९	पृथ्वी पृथ्वीगुणा मान्याः सन्ति ...	३३९।१६
पुष्पैरपि न शोद्धव्य कि ...	४७४।२३२	पृथ्वी श्रीमदनङ्गमीम (सार्वभौमस्य)	४०९।१
पुस्तकस्था तु या विद्या ...	४९३।४२०	पृथ्वीसम्बोधनं कीदृक्कविना ...	५५०।६
पुस्तकेषु च नाधीत ...	२९२।१५	पृष्ठे ब्रूते न सत्य यः परि ...	४६१।१२
पुस्तकेषु च या विद्या ...	४८९।२७६	पृष्ठतः सेवयेदर्कं जठरेण ...	४९५।४७२
पूजाया कि पद प्रोक्तम् ...	५५४।१	पृष्ठभ्राम्यदमन्दमन्दर ...	३०।४
पूतिपङ्कमयेऽप्यर्थं कासारं ...	५४७।१	पृष्ठे कञ्चुकयुक्तैः सुतनुरस ...	१७६।८
पूरयति पूर्णमेषां तरङ्गिणी ...	३२८।१७	पेटीचीवरपट्टवल्लपटल ...	२९५।७३
पूरयित्वार्थिनामाशां प्रियं ...	२६१।१३	पेशलमपि खलवचनं ...	३०५।१२७
पूरोत्पीडे तडागतस्य परी ...	४८५।१७०	पोतो दुस्तरवारिराशितरणे ...	३२५।२७३
पूर्णः पङ्कजलोचनामुख ...	५८९।५६	पौरं सुतोयति जन समरा (काव्य- प्रकाशे) ...	३९७।१५९
पूर्णचन्द्रमुखी रम्या ...	५५०।२	पौरस्त्यैर्दाक्षिणात्यैः स्फुर (अच्युतस्य)	६०२।१
पूर्णखेन्दुद्विगुणित ...	१५।१	पौराणिकानां व्यभिचार ...	३००।१
पूर्णन्दुः करकन्दुको हिम ...	४५०।५५	पौरेभ्यो न भय दण्डपतनं ...	३३६।७६
पूर्णं शतसहस्रे द्वे (व्यासस्य)	२४६।८	पौलस्त्यः कथमन्यदार ...	५१७।१०२४
पूर्वं यत्र सम त्वया रति ...	१३४।७	पौलस्त्यपीनमुजसम्यदु ...	७।२७
पूर्वं चेटी ततो वेटी ...	२५४।४	पौलोमीकुचकुम्भकुङ्कुम ...	१५१।१४१
पूर्वजन्मकृतं कर्म तदैवमिति ...	३५७।८	पौलोमीपतिकानने विलसतां ...	६४९।३८
पूर्वजासिद्धद्विद्विगुणि ...	४२३।५१	प्रकटमपि न संहणोति ...	३२२।२१७
पूर्वदत्तेषु या विद्या पूर्व ...	४८७।२३१	प्रकटं सृष्टु नाम जल्पतः (भाष्यस्य)	५११।९२४
पूर्वं तावत्कुवलयदृशां ...	२६४।६५	प्रकटयति ...	३७०।३१
पूर्वं द्विरेफपरिभूतिमयाऽभवता ...	२०२।१३	प्रकटान्यपि नैपुणं महत् ...	३०६।१५७
पूर्वभागतिमिरप्रवृत्तिभिः ...	१३४।१८	प्रकाशं सर्वतो ...	२८७।२
पूर्वा क्षणक्रमनिरस्तसम ...	१३६।५५	प्रकृतश्मनार्थ ...	४८३।११४
पूर्वाह्ने प्रतिबोध्य पङ्कज ...	५८६।२०	प्रभितैरितरे (कृष्णरामस्य)	४२८।८
पृच्छति पुरुषः केऽस्यां ...	५५७।४७	प्रकृतिविभुधो (संग्रहीतुः)	५७२।१
पृच्छति शिरसिहो ...	५५९।७०		
पृच्छाया कोऽपकारी ...	५६४।६		

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
प्रकृतेः क्षारो (संग्रहीतुः) ..	५९८।१२	प्रतिगतमर्थिजनाना ...	२०४।४
प्रकटमलिनलक्ष्मामृष्टपत्रा (माघस्य) १८२।११	१८२।११	प्रतिगृहकोण गुणिनो ...	५०४।१४४
प्रकाममभ्यस्यतु नाम ...	३०७।१६९	प्रतिदिनगयत्नमुलो भिक्षुः ...	३८२।१
प्रकीर्णकेशामनवेक्ष्य ...	५१०।९००	प्रतिदिशमगिगच्छताभिगृष्टः (भारवेः) २१३।१९	२१३।१९
प्रकुर्वता सङ्गतिमिन्दुना ...	५८७।२३	प्रतिनगरगतन्ती प्रत्यगारं ...	४४७।२३
प्रकृतिः स्वामिन त्यक्त्वा ...	४६७।१३	प्रतिपदमुदीत ...	२८८।२
प्रकृतिखलत्वादसता ...	३२१।१९३	प्रतिपक्षो यदि वक्षोऽहपरि ...	८४।२४
प्रकृतिप्रत्ययोपेतः सङ्कतः ...	३०२।५२	प्रतिविभित्तर्गारीमुल ...	७।१९
प्रकोष्ठवन्धे विम्वोष्ठयास्तस्याः ...	८२।२	प्रतिविभित्तप्रियातनुस ...	२४।९
प्रखला एव गुणवतामाक्रम्य ...	३२१।१७९	प्रतिरजनि प्रतिदिवस (हरिहरस्य) २३०।९१	२३०।९१
प्रगतमानामन्तः प्रविशति ...	६५।३२	प्रतिपेधत्यपि (सङ्ग्रहीतुः) ...	५२१।२
प्रचण्डचण्डमुण्डयोर्महा ...	१८।१८	प्रतीक्ष्यन्ते वीराः प्रतिमुल ...	४४१।११४
प्रचण्डमानुः स्पृहणीयचन्द्रमा ...	२०७।८	प्रतीपभूर्परिव किं ततो भिया (नैपधीय- चरिते) ...	३९६।१३७
प्रचण्डवासनावातैरुद्धता ...	२६१।१०	प्रत्यक्षरस्तुतसुधारणनिर्वि ...	३९७।१५२
प्रच्छादयति ...	३५८।१०	प्रत्यक्षे च परोऽक्षे च ...	३६९।३
प्रजां सरक्षति नृपः सा ...	४६६।३	प्रत्यक्षे गुरयः स्तुत्या ...	४८९।२८०
प्रजां न रक्षयेद्यस्तु राजा (पञ्चतन्त्रस्य) ४६६।७	४६६।७	प्रत्यग्रज्वलितः पतद्गमणिभि ...	१८६।६०
प्रजाना धर्मपङ्कभागो राजो ...	४७३।२०६	प्रत्यग्रैः पत्ननिचर्चैस्तव (उपाध्यायो- दयस्य) ...	६३२।३
प्रजानां पावन शस्य स्वर्ग ...	४७३।१९६	प्रत्यग्रोन्मेषजिला क्षण ...	२६।४०
प्रजापीडनचन्तापात्समुद्भूतो ...	४६६।९	प्रत्यङ्गमङ्कुरितसर्वरसानतार ...	५२।२
प्रजया वा विसारिण्या यो ...	३७३।३	प्रत्यङ्गण प्रतितव प्रति ...	६१९।१३
प्रजागुप्तगरीरस्य किं करि (व्या- सस्य) ...	४६७।२३	प्रत्यङ्गमस्यामभिकेन रक्षा ...	९४।२३
प्रजातृतीयोऽग्रविलोचन ...	४३१।२	प्रत्यर्थिवामनयनानयना ...	४४५।८
प्रणतिभिरपि पत्युः प्रार्थना ...	२१८।६	प्रत्यह प्रत्यवेक्षेत नरक्षरि ...	४८०।२
प्रणमत्युन्नतिहेतोर्जीवित ...	३८४।१४	प्रत्याख्याने च दाने च ...	४९४।४३७
प्रणयकुपितप्रियापद (गोवर्धनाचा- र्यस्य) ...	६।१६	प्रत्यादिष्टविशेषमण्डनविधि ...	१०१।८
प्रणयकुपिता दृष्ट्वा देवी ...	८।३४	प्रत्यावासकसज्जतां प्रथ ...	४०२।२३१
प्रणयकोपभूतोऽपि पराङ्मुखाः (माघस्य) २१४।४०	२१४।४०	प्रत्यावृत्त भङ्गभाजि स्व (माघस्य) ...	४४०।८६
प्रणालीदीर्घस्य प्रतिपद ...	७४।१५	प्रत्यावृत्त्य यदि व्रजामि ...	२४१।७
प्रतापमात्या भोजस्य ...	४१६।४	प्रत्यासन्नतुपारदीधितिकर ...	४५९।९
प्रतिक्रामिनीति ददृशुश्चकिताः ...	१४६।६२	प्रत्यासन्नमुखी कराम्बुज ...	२१६।५
प्रतिकूलतामुपगते हि विधौ (माघस्य) ३७६।७८	३७६।७८	प्रत्यासन्नविवाहमङ्गल ...	१९।२४
प्रतिक्षणसमुल्लसन्नवक्त्र (भट्टसोमे- श्वरस्य) ...	१७४।४	प्रत्यासन्नसुरेन्द्रसिन्धुरसुरः ...	१८६।५८
प्रतिक्षण (कृष्णरामस्य) ...	७४।१९	प्रत्यासन्ने दन्तिनि प्रति (माघस्य) ...	४३९।७
१ प्रकृते इति मूले पाठो यन्त्रदोषात्।		प्रत्युपकुर्वन्पूर्वं कृतोपका ...	३३९।२४
		प्रत्युपकुर्वन्वहपि न भवति ...	३५४।३२

पद्यम्	पृष्ठे. संख्या	पद्यम्	पृष्ठे. संख्या
प्रत्यूहः पुलकाङ्कुरेण ...	१७८/४९	प्रभो याचे मिर्धा ...	१२५/६३
प्रत्यूहः सर्वसिद्धिना ...	४९८/५६८	प्रभ्रव्यच्छ्रुतिमस्तकः ...	४०६/२८५
प्रत्येकं दिक्पतीशानिल ...	५२८/२	प्रभ्रष्टैः सरमसमम्मसो (भाघस्य) ...	२०९/४८
प्रथमं युद्धकारित्वं समस्त ...	४६३/१	प्रमदा मदिरा लक्ष्मी ...	४९०/३३२
प्रथम कलामवदथार्धमयो (भाघस्य) ...	१४६/१५६	प्रमादिनां तथा चौरा ...	४७३/१९२
प्रथमादिवसचन्द्रः सर्व ...	५१४/९७५	प्रमोद जनयत्येव सदारा ...	५४८/१
प्रथममन्यभृताभिरदीरिताः (कालि- दासस्य) ...	१९८/४९	प्रमोद्य बन्धून् ...	३७२/१३
प्रथममरुणच्छायस्तावत्तत (काव्य- प्रकाशे) ...	१४८/८८	प्रमोदे खेदे वाप्युपनमति / ...	३००/५
प्रथमवयसि पीतं तोयमल्पं ...	३१०/२२६	प्रम्लाना निलिनी जलानि... ..	६०९/३४
प्रथमं युद्धकारित्वं (सङ्ग्रहीतुः) ..	४६३/१	प्रयच्छतोच्चैः कुसुमानि (भारवेः) ...	२४२/५
प्रथितोऽसि यतस्ततः पृथि ...	५९१/६६	प्रयत्ने समके केचिदेव ...	५०३/७०२
प्रदानं प्रच्छन्नं गृह्युपगते ...	३१२/२५६	प्रयत्नैस्तोकैः परिचित ...	२९७/६
प्रदीप किमु कुप्यासि प्रल ...	६५५/५	प्रयाणे तव राजेन्द्र मुक्ता ...	४३३/१
प्रदोषसमयः (सङ्ग्रहीतुः) ...	१३४/१	प्रयातुमस्माकमिदं किय (नैषधचरिते) ...	४३२/६
प्रदोषमातङ्गमनङ्गदेवस्तु ...	३५२/१५६	प्रयातेऽस्त भानौ श्रितशकुनि (लुङ्कस्य) ...	१०२/३०
प्रदोषे दीपकश्चन्द्रः प्रभाते ...	४८७/२२२	प्रयाहि तत्रैव यथानुरज्यसे ...	१६०/४
प्रधनाध्वानि धीरधनु (काव्यप्रकाशे) ...	३९४/८३	प्रयोजनमनुद्दिश्य ...	४७६/२८५
प्रबन्धानाधातु ...	२८६/२	प्रयोगव्युत्पत्तौ प्रतिपद ...	२७८/१
प्रबन्धा इक्षुव ...	२८६/३	प्रलयसहायकरा इति... ..	५२१/१
प्रबुद्धबुद्धि (सङ्ग्रहीतुः) ...	२८८/१	प्रवसतः सुतरामुदकम्पय (भाघस्य) ...	२१३/३२
प्रबुद्धायाः प्रातर्लसदलस ...	१९१/३	प्रवातनीलोत्पलनिर्विशेष (कालि- दासस्य) ...	७२/२०
प्रभवः को गङ्गाया नगा ...	५५०/१०	प्रविश ज्वाटिति गोह मा बहि ...	७९/७५
प्रभवः खलु कोसदण्डयोः (भारवेः) ...	४७८/३४९	प्रवीणो वाक्पटुर्धर्मान् ...	४६४/१
प्रभवति ...	७३/६	प्रशस्य शिरसा धृतो... ..	६५७/१५
प्रभुणैव सदा (संग्रहीतुः) ...	४७६/३०३	प्रशस्त्यायुक्तमार्गस्य तव ...	५४७/२
प्रभुत्व यदि (संग्रहीतुः) ...	४७५/२८०	प्रशान्तधर्माभिभवः हानै (भारवेः) ...	२०८/१५
प्रभुत्व च (संग्रहीतुः) ...	४८६/२०२	प्रशान्ते नूपुरारावे श्रूयते ...	१७९/१
प्रभूतेऽपि प्रभावे (सङ्ग्रहीतुः) ...	४७६/३०४	प्रसन्नेन सदा (संग्रहीतुः) ...	४७६/२८९
प्रभवति मनसि विवेको (कृष्णमिश्रस्य) ...	५७/२०	प्रसह्य कृष्णेन (कृष्णरामस्य) ...	५२३/१
प्रभाते पृच्छन्तीरनुरहस ...	१९२/१४	प्रसह्य चम्पको (कृष्णरामस्य) ...	१९८/४२
प्रभुप्रसादजे वित्तं सुपात्रे ...	४७२/१६८	प्रसत्तैर्यः पात्र तिलक ...	५१४/०
प्रभुप्रसादे विश्वासं न कुर्या (क्षेमेन्द्रस्य) ...	४८२/७४	प्रसन्नाः कान्तिहारिण्यो नाना (त्रिविक्र- मस्य) ...	३६३/१८
प्रभुभिः पूज्यते लोके कलैव ...	३५६/२७	प्रसरति मनः कार्यारम्भे ...	५१५/९९४
प्रभुर्विवेकी धनवांश्च ...	५०८/८५१	प्रसरदलकाकीर्णे कर्णे न के ...	२१८/९
प्रभूतमल्पकार्यं वा यो ...	४९३/४०५	प्रसह्य मणिमुद्धरेत्समकर- (भर्तृहरेः) ...	२९४/५६
प्रभूतवयसः पुंसो धिया... ..	५०२/६८०	प्रसादमाचुर्यगुणोपपन्ना ...	३०७/१७१

पद्यम्	पृष्ठे, सख्या	पद्यम्	पृष्ठे, सख्या
प्रसादरम्यमोजस्वि गरीयो (भारवेः)	३६४।३	प्राचीविभ्रमकर्णिकाकमलिनी ...	१८५।५६
प्रसादे वर्तस्व प्रकटय मुदं (चन्द्रकस्य)	१५७।४६	प्राचेतसव्यासपरागारायाः ...	२८९।४
प्रसादो निष्फलो यस्य (व्यासस्य) ...	४६८।४६	प्राञ्जलावपि जने नतमूर्ध्नि ...	१३१।३१
प्रसाधिकालम्बितमप्रपाद (कालिदासस्य)	४३५।२	प्राज्ञे नियोज्यमाने तु सन्ति ...	४६८।६६
प्रसारणपरैः करैः प्रकटिता ...	१४८।९०	प्राज्ञो हि जल्पतां पुंसा ...	२९१।६
प्रसारितकरे मित्ने जगद्गु ...	६४७।२	प्राणाघाताभिवातिः परधन ...	५१९।१०५६
प्रसार्य पादौ विहितस्थितीनां (विह्गणस्य)	२१६।२	प्राणातिपातः स्तैन्य च पर (भारवेः)	४८१।३९
प्रसीदेति ब्रूयामिदमसति (श्रीहर्षदेवस्य)	१५७।४८	प्राणप्रियाश्रयावि (सद्ग्रहीतुः)	५८८।३३-३८
प्रसूनकलिकाकुलैः किसलयैः ...	२००।९५	प्राणाः प्रियतमा ...	१०६।१९
प्रसूनवाणाद्वयवादिनी सा ...	८२।४	प्राणान्तावसरे (संग्रहीतुः)	४६१।६
प्रसूनशृङ्गैर्मकरन्दतोयं ...	१९७।१६	प्राणानां च प्रियायाश्च ...	५७।८
प्रसृते प्रसृते (संग्रहीतुः)	९१।२	प्राणाना वत कि ब्रुवे कटि ...	३४५।४५
प्रस्तावसदृशं वाक्य ...	४८८।२५७	प्राणा यथात्मनोऽभीष्टा ...	४९४।४३६
प्रस्तावे हेतुयुक्तानि यः ...	५२।३	प्राणायामोपदेष्टा सरसिह ...	१५०।१२५
प्रस्थानं वलयैः कृतं प्रिय (अमरुकस्य)	१९४।२२	प्राणैज तव विराहिणी हिम ...	१२३।९
प्रस्थाने तव भूमिपाल वसुधा ...	४३४।१८	प्राणेशमभिसरन्ती पयि ...	१४२।८
प्रस्फुरत्प्रचुरवाल्पल्लवा ...	१९९।७८	प्राणेश विज्ञप्तिरिय मदीया (वल्लभस्य)	१९५।४
प्रस्वेदमलविग्धेन वहता ...	२५९।१	प्राणेशेन प्रहितनखरेष्वङ्ग ...	१९१।४
प्रहरकमपनीय स्व निदिद्रा (माघस्य)	१८४।२२	प्राणेशेन विना ...	२४१।१६
प्रहरविरतौ मध्ये (झलज्जालिकौवासु- देवस्य) ...	१९३।११	प्राणेश्वरपरिष्वङ्गविभ्रम ...	८६।४
प्रहरिष्यन्मियं ब्रूयात्प्रहृत्या ...	४८०।८	प्राणेश्वरे किमपि जल्पति ...	१९३।९
प्राकारगोपुराट्टालकपाले ...	४६२।६	प्राणैरपि हिता वृत्तिरद्रोहो ...	३७०।२३
प्राक्पादयोः पतति खादाति ...	३२४।२४४	प्रातः क्षालितलोचना कर ...	३८२।५
प्राग्भागतः पत (माघस्य)	४५६।२१	प्रातः प्रातः समुत्थाय द्वौ ...	५४५।३
प्रागल्भ्य पुरुषायिते मम ...	१८०।१९	प्रातः प्रातरुपागतेन जनिता ...	२४०।१२
प्रागल्भ्यं प्रथयन्त्यज्ञो वि ...	६५६।१	प्रातः सीमन्तिनीनां निधुवन ...	१८९।३२
प्रागल्भ्यहीनस्य नरस्य ...	५०८।८५६	प्रातर्नीलनिचोलमच्युत ...	४१।९२
प्रागेतद्गुरासुखेन्दु सृजतः ...	४०५।२६४	प्रातर्भूजपुरीषाम्यां मध्याह्ने ...	२६२।२१
प्राङ्गामेति ततो नवोदय ...	१७४।८	प्रातर्हन्त कृताप्लवोऽपि रज ...	३८७।३१
प्राचीं वासकसज्जिकामुपगते ...	१८६।६२	प्रातिम त्रिसरकेण गतानां (माघस्य)	१७०।१५
प्राचीकुङ्कुममालिक पूर्वा ...	४४।४	प्राथमिकी घनदृष्टिः प्राप्ता ...	५९५।४
प्राची दिगम्बरमणौ दयिते ...	५८३।१०	प्रादुर्भवन्ति वपुषः काति ...	२६८।१५
प्राचीनाचलसुमित्रिचन्द्र ...	१५०।११९	प्रादुर्भूते नवजलधरे त्वत्पथ ...	१२५।५९
प्राचीभागे सरागे धराणि ...	१५१।१२९	प्रादुष्यात्पण्डितानां कवि ...	२९५।७७
प्राचीमहीधराशिलाविनिवे ...	२१८।१	प्रापितेन चटुकाकुविडम्भ ...	३३७।२१
प्राचीमालम्बमाने घनतिमिर ...	१३७।७३	प्राप्तः प्राज्यमिव श्रम ...	२०२।१५
१ इदं पद्य चित्रमीमांसारसगगाधरादाद्युपलभ्यते । -		प्राप्तमदो मधुमासः प्रवला ...	५४७।३
		प्राप्तव्यमर्थं लभते मनुष्यो ...	३७६।५६
		प्राप्ताः श्रियः सकलकाम (भर्तृहरेः)	५१३।९४९

पद्यम्	पृष्ठे, सख्या	पद्यम्	पृष्ठे, सख्या
प्राप्ता जरा यौवनमप्यतीतं (भर्तृहरेः)	२७१।८२	प्रारब्धे विपरीतनामनि रते	... १८०।२०
प्राप्तानपि न लभन्ते भोगा (रविगुप्तस्य)	३४२।३७	प्रारम्भतोऽतिविपुलं भृशं	... ३२२।२००
प्राप्तार्थग्रहणं द्रव्यपरि ...	४६१।४	प्रारम्भे कुसुमाकरस्य ...	... ६१३।७३
प्राप्तास्त्रासात्पिपासातिशय ...	४४४।४४	प्रात्येयमिश्रमकरन्दकराल	... १८३।१३
प्राप्ते वसन्तसमये वद ...	५६०।९५	प्रात्येयशैलशिखरानिलसंप्रयोगः (भोहरस्य)	२२३।२६
प्राप्तौ वसूनां (कृष्णरामस्य)	५२२।१	प्रावारैरङ्गारैर्गर्मयद्भिः ...	... ३०३।१
प्राप्य प्राग्विद्रुमत्वं (कृष्णरामस्य)	५२७।१	प्रावारैरङ्गारैः ...	... २२५।२
प्राप्य चलानधिकारा ...	५०४।७४०	प्रावृषि शैलश्रेणीनितम्ब ...	... ५९०।२१
प्राप्यते गुणवतापि गुणानां (माघस्य)	१७१।५०	प्रावृषेण्यस्य मालिन्यं ...	... ५९०।१
प्राप्यते स्म गतचित्रकचित्रै (माघस्य)	१७७।२३	प्रांशुर्महेभकर ...	... ४२९।१
प्राप्य नाभिनदमज्जनमाशु ...	१७३।२१	प्रासप्रोतप्रवीरोत्त्वणकविर	... ४४२।१२३
प्राप्य प्रमाणपदवीं को ...	६५५।२	प्रासादीयति वैष्णवादिगहन ...	... ५६।३०
प्राप्य मन्मथरसादतिभूमि (माघस्य)	१७७।२५	प्रासादे सा दिशि दिशि च ...	... १०८।६९
प्राप्य वित्तं जडास्तूर्ण ...	३१७।७९	प्रियकण्ठपरिप्वङ्ग ...	... १८।१
प्राप्त्राष्ट्रविष्णुधामाप्य ...	५३७।५४	प्रियं नित्यं वृषाणो (सङ्ग्रहीतुः)	४७०।१०१
प्रामाण्यं स्वत एव नैव ...	४०२।२३२	प्रियवाक्यप्रमोदेन ...	... ४८२।८३
प्रामाण्यं परतः स्वतोऽपि ...	४०२।२३३	प्रियकृतपदस्तेयम्रीढाविलम्बन	... १८१।१९
प्रामाण्य परतो न शक्ति ...	४१७।१	प्रियतमेन ययां सख्या स्थितं (माघस्य)	२२३।२१
प्रायः कार्ये न मुह्यन्ति ...	५५५।१२	प्रियप्राया वृत्तिर्विनयमधु ...	... ३११।२४३
प्रायः कव्यैर्गमितवयसः ...	२९७।५	प्रियवसन्तेरपयान्त्यो मिथः ...	... १८३।४
प्रायः कुकवयो लोके ...	२८९।४	प्रियवाक्यप्रदानेन ...	... ३६३।१४
प्रायः खलप्रकृतयो नापरि ...	३२१।१८३	प्रियाविरहमहोष्मामर्मरा ...	... ११९।३
प्रायः परोपतापाय दुर्जन ...	३१८।९५	प्रियसखि न तथा पटीरपङ्के ...	... ११७।२०
प्रायः प्रकाशतां याति मलिनः ...	३१७।९४	प्रियसखि विपद्वण्डप्रान्त (विज्जकायाः)	३७७।९४
प्रायः प्रकृष्यतितरा श्रीलैव ...	३१७।७८	प्रियसखीसदृश प्रतिबोधिता (माघस्य)	१९९।६८
प्रायः सन्त्युपदेशार्हा धीम(कुसुमदेवस्य)	५०२।६७०	प्रियस्य सुहृदो यत्र मम ...	... २४९।७
प्रायः सुकृती (रामकृष्णस्य)	५७१।२	प्रियादर्शनमेवास्तु किमन्यैः ...	... ९८।१
प्रायः स्वभावमलिनो महता ...	३२४।२५२	प्रिया न्याय्या वृत्तिर्मलिन (जया-	
प्रायः स्वभाव मुञ्चन्ति सन्तः ...	३०३।६७	दित्यस्य) ...	... ३११।२५५
प्रायश्चित्त्वा वसुधामधेना ...	२०४।१०	प्रियासुखीभूय सुखी सुषांशु ...	... ७६।१५
प्रायश्चित्तं न पृथ्वीतस्तन्वद्भया ...	८३।७	प्रियायाः प्रत्यक्षे गलितकवरी ...	... १८१।२२
प्रायेण धनिनामेव धनलोभो ...	३३८।७	प्रियाऽऽस्त्रेण विना (संग्रहीतुः)...	... ११६।२
प्रायेण नीचलोकस्य कः ...	५५६।२७	प्रिये पश्य (कृष्णरामस्य)	... २५५।३९
प्रायेण सुकरं दानं प्रायेण ...	२४६।२	प्रियाविरहितस्यास्य हृदि (शीला-	
प्रायेणात्र कुलान्वितं ...	५१७।१०२३	भट्टारिकायाः) ...	... १००।१
प्रायो दुरन्तपर्यन्ताः सपदो ...	४८८।२४२	प्रियासखीभूतवतो मुदेदं ...	... ९१।१४
प्रायो यत्किंचिदपि प्राप्नो ...	३६५।१०	प्रियेण सप्रथ्य विपक्ष (भारवेः)	... २०८।२२
प्रारब्धे रतिकेलिसंकुलरणा (जयदेवस्य)	१७९।१३		

१ यथाविति मूले पाठस्तु प्रमादात्पतितः ।

पद्यम्	पृष्ठे. संख्या	पद्यम्	पृष्ठे. संख्या
प्रियेण सिक्ता चरम विप (भारवेः)	२०९।३९	फुल्लेषु यः कमलनीकम् ...	६११।४४
प्रिये सदा पूर्णतर मनोहरं ...	१६६।३५	वककोयष्टिभिर्बुधे पल्लवे... ..	६०८।५
प्रियैः सलिलं करवारि (भारवेः)	२०९।३४	वकुलकुलमिलन्मिलिन्दमाला ...	१९९।८०
प्रियो मयैवावचितैः प्रसूनै ...	२३३।२३	वकुलमालिकयापि	११७।६
प्रीति न प्रकटीकरोति सुहृदि ...	३४३।६०	वकोट ब्रूमस्त्वां लघुनि	६२०।७
प्रीति वस्तुनतां हरिः कुव ...	४१।९३	वङ्गालिदास मवतः शुभ	४१५।१
प्रीतिस्तवास्ति (गङ्गासहायस्य) ...	३७।२९	वत सखि कियदेतत्पश्य (कान्यप्रकाशे)	११७।२३
प्रेम्णा मुकुन्दमनु (संप्रदीतुः) ...	४३०।२	वदरामलकाम्रदाडिमन्त (श्रीहर्षस्य)	८५।४०
प्रीतिर्लक्ष्मीर्ययः क्लेशः ...	४८६।१८८	वदकोपविकृतीरपि रामः (भारवेः)	१७१।५६
प्रेक्षणीयकमिव क्षणमास (माघस्य)	१८०।८	वदकोशमपि तिष्ठति	१३४।४०
प्रेङ्खणप्रेक्षणापापान्कुर्यस्यः ...	६१।१२	वद्धा मणिमयकाञ्ची तस्याः	९०।१
प्रेङ्खद्वाजितरङ्गमुष्मदराज ...	४४।३	वद्धा यदर्पणरसेन	२९४।५२
प्रेम सत्यं तयोरेव ययो ...	४९०।३२१	वध्नन्ति सिद्धान्	३६५।५
प्रेमाद्राः प्रणयसृष्टाः परि (भवभूतेर्मा-		वन्धनान्मोचितो	५३६।४१
लतीमाधवे)	१०९।९५	वदध्वा पद्मासन यो नयन	४४।५
प्रेमैव मासु यदि चेत्यथि ...	३०८।१९८	वदध्वा द्वियामां त्रिवलीगुणेन ...	८६।८९
प्रेमोन्नामितरेववीमुख	४३।३	वधिरयाति कर्णविवरं वाच	३३१।१४
प्रेरयति परमनार्थः शक्ति (कुसुमदेवस्य)	३१९।१३४	वन्दीकृत्य नृप द्विषां मृग(कान्यप्रकाशे)	४०६।२८७
प्रेरितः शशधरेण करौघः (भारवेः)	१४६।४६	वन्दी विन्दति चेदमात्य	५१९।१०५२
प्रेषिकः प्रेष्यकः काण्डः	२५४।९	वन्धं लब्धवतः परस्य	१६२०।२३
प्रेषितस्य कुतो मानं	४९३।१९९	वन्धनस्यो हि मातङ्गः	६२४।४
प्रोञ्ज्वलज्ज्वलनज्वाला	३२।४	वन्धुः को नाम दुष्टानां	४९६।४९३
प्रोद्यन्मौढारविन्दद्युतिमृति ...	२२३।३६	वन्धुस्त्रीभृत्यवर्गस्य बुद्धेः	४९६।४८३
प्रोषितवाति रजनिकरे	५८७।१०	वन्धुकद्युतिबान्धवोऽय (जयदेवस्य)	१६८।६८
प्रौढमौक्तिकरञ्चः पयोधुचां ...	२१४।४२	वन्धुकवन्धुमवदेत	७६।१२
प्रौढच्छेदानुरूपोच्छलन (छलितरामस्य)	२५९।११	वन्धुकवन्धुरधरः सित	९४।३१
प्लुष्टानां सखि	१४४।१	वन्धूनां सुहृदां चैव	४९९।५८१
प्रौढि घटां कलासु प्रथ	४२३।५२	वभूव वल्मीकभवः कविः	२८२।२
फणीन्द्रस्ते गुणान्वक्तुं	३९२।३९	वर्बरश्च तपस्वी स्याच्छूर	४८२।५९
फल स्वेच्छालभ्यं प्रतिवन	३४२।५४	वर्ही रौति बका रटन्ति	२१७।८
फलं दूरतरेऽप्यास्तां पु	६४४।१	बलमार्तमयोपशान्तये (कालिदासस्य)	३९४।९४
फलहीन नृपं भृत्याः कुली ...	४७२।१८७	बलवदपि बलं मिथो (भारवेः) ...	२०४।१५
फलानां च दलानां च	६१०।२	बलवानपि निस्तेजाः	४९६।४९२
फलायते कुचद्वन्द्वमियं	९३।५३	बलान्नीता पार्श्वं मुख	१७५।१२
फलार्थी नृपतिर्लोकान्या	४७३।१९८	बलिः पातालनिख्यो	३९१।११
फलाशिनो मूलतृणाम्बु	३३४।५०	बलिनोऽपि बलानिहत्य (सङ्ग्रहीतुः)	३६।२३
फलितस्य रसालशास्त्रिनः	६३९।१२	बलिष्ठौ नो (रामकृष्णस्य)	५७५।२
फालाग्रेण सप्त (संप्रदीतुः)	४३।२	बलिकर्णदधीचाद्याः पुरा... ..	३९१।२१

पद्यम्	पृष्ठे, सख्या	पद्यम्	पृष्ठे, सख्या
बलिना सह योद्धव्य ...	४७१।१३१	बाला तन्वी मृदुतनुरिय (विकट-	
बल्लाल क्षोणिपाल स्वद ...	४११।१	नितम्बायाः) ...	१७४।४
बहलबलसमर्था भेषनादा ...	५२५।१	बालादपि ग्रहीतव्य पुत्रा ...	४९६।४८२
बहवः पङ्क्तवोऽपीह नराः ...	३५५।२	बाला मामियमिच्छतीन्दुवदना ...	२६९।२१
बाहिः सर्वाकारप्रगुण ...	५१४।९७८	बालिकारचितवक्त्रपुत्रिका ...	२७४।१३१
बाहिर्न लोला दृगपाङ्ग ...	२३१।२९	बाले तवाधरसुधारसपान ...	१६७।४९
बहु जगद पुरस्तात्तस्य (माघस्य)	१९२।१२	बाले नाय विमुख मानिनि (भट्टकु-	
बहुदयिता (सङ्ग्रहीतुः)	५९८।१६	मारस्य) ...	१६२।७
बहुतरहिते रसातल ...	५०४।७४३	बालेन्दुवक्त्राण्यविकारमाक्षि (कुवलय-	
बहुधा राज्यलामेन यस्तौ ...	३९१।१३	नन्दे) ...	१९७।२६
बहुनात्र किमुक्तेन दूति (वररुचेः)	१३२।१	बाले बाला विदुषि विदुषा ...	५१६।१००५
बहुनिष्कपटद्रोही बहुधा...	३१५।१४	बाले मालेयमुच्चैर्न भवति (धाराकद-	
बहुभिर्ष विरोद्धव्यं ...	४९८।५६५	म्बस्य) ...	२०५।३२
बहुभिर्बत कि जातैः पुत्रैः...	४६६।१	बाले ललामलेखेयं माले ...	७०।१
बहुनामयराधाना ...	३३१।२	बालोऽपि नावमन्तव्यो मनुष्य ...	४६०।११
बहुभिर्मूर्खसघातैरन्योन्य ...	५०३।७१६	बाल्यं क्वापि (संग्रहीतुः)	२७४।१२०
बहुनामत्यसाराणां समवायो ...	३५९।३	बाल्ये गेहपतौ निमीलति ...	६७।५६
बहुनामत्यसाराणा समुदायो (व्यासस्य)	४६४।१	बाष्पाकुलं प्रलपतो ग्रहिणी ...	१९३।३
बहूनि नरशीर्षाणि ...	२९३।२३	बाह्वीकजीरार्द्र (रामकृष्णस्य)	५७०।४
बह्वपि स्वेच्छया काम प्रकीर्णं ...	३६३।२०	बाहुपीडनकचग्रहणान्यां (माघस्य)	१७६।१७
बह्वशी स्वल्पसतुष्टः ...	४९३।४०७	बाहू तस्याः कुत्रामोग ...	८२।४
बाण हरिरेव कुरुते सुजनो ...	३०४।९९	बाहू द्वौ च मृणालमास्य ...	९६।५५
बालरामायणा ...	२८२।१	बाहू प्रियाया जयतां मृणाल ...	८२।५
बाणकरवीरदमनकशत ...	३९३।७६	बिडालमक्षिते दुःख ...	२७०।४९
बाणाः पञ्च मनोभवस्य ...	११४।२५	बिडौजाः पुरा पृष्ठवान्य ...	३८८।३
बाणाक्षितारोहशून्यासना (माघस्य)	४४०।८७	बिन्दुद्वन्द्वतराङ्गिताग्रत ...	२८१।१
बाष्पाग्निस्तकण्ठो विकिरन् ...	११३।१९	बिभर्ति वदनेन कि क ...	५६१।१०४
बाष्पान्संहर मुखं कर्मुकलतां ...	११४।२७	बिभेति पिशुनाञ्जीचः प्रका ...	३१८।११०
बाणेष्वारोप्य गुणान्विधाय ...	५६।१४	बिभेमि सखि सवीक्ष्य ...	३१६।४
बाह्यस्पत्याधि ...	२८५।१	बिभ्रतौ मधुरतामतिमात्र (माघस्य)	१७०।११
बालक्रीडनमिन्दुशेखर ...	४२२।४०	बिभ्रत्याथःकपर्दे सुर ...	१४।१०४
बालक्रीडनमिन्दुशेखरधनुर्मङ्गा ...	३५।१३	बिभ्राणा गरलं कण्ठे भुजंग ...	३१६।५४
बाल्या वा युवत्या वा ...	२३०।१६	बिभ्राणा हृदये त्वया विनि ...	१२८।९०
बालसखित्वमकारणहास्यं ...	५१०।८९५	बिभ्राणे त्वयि मत्समक ...	६४९।४
बाला बालान् (संग्रहीतुः)	७०।२	बिभ्राणोऽभिनवेन्दुकोटि ...	३१।९
बालस्यापि रवेः पादाः पतन्त्युपरि ...	३५२।१	बिम्बाकारं सुधारारं कान्ता ...	४४६।१५
बाला बन्दनमालिकाक्षि ...	१५४।३	बिम्बित भृतपरिस्मृति (माघस्य)	१६९।८
बालकटाक्षसूत्रितमसती...	२९०।१५	बिम्बोष्ठस्य (संग्रहीतुः)	१३३।१२

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
बिम्बोष्ठे किल रागस्ते तन्वि	... १६५।९	ब्रह्माऽऽद्या देवताः(कृष्णरामस्य)	... २५५।३८
बिलाह्वहिर्विलस्यान्तः	... २५४।१४	ब्रह्मा येन कुलालवानिय (भर्तृहरेः)	३७८।१०७
विसमलमक्षनाय स्वादु पानाय	... ३२४।२५५	ब्रह्मा वा मधुहा (संग्रहीतुः)	... ५६।२६
बीजं चिन्तामणिश्चेत्क	... ४२३।५४	ब्रह्मा विष्णुदिने याति	... २७१।७९
बीजं चेदिन्द्रदन्तिस्फुरित	... ४५२।८७	ब्रह्मैव सत्यमखिलं नहि	... २३३।२९
बीजैरङ्कुरितं लताभिर्दितं	... ६१६।१८	ब्राह्मणः क्षत्रियो बधुर्ना	... ४६९।९४
बीमत्वाः प्रतिमान्ति कि	... २७५।१५१	ब्राह्मणा गणका वेद्याः	... ४८४।१३३
बीमत्वा विषया जगुप्सित	... २६६।९५	ब्रूत नूतनकृष्माण्डफलानां	... ३५३।५
बुधवाचस्याति (संग्रहीतुः)	... ३८९।५	ब्रूतेऽन्यस्यासतोऽप्यार्यो	... ३०२।४५
बुद्धिर्येषां सम्प्रभूतप्रकर्षा	... ३६५।३	ब्रूते सम्प्रति चाहुवाण	... ४२४।१
बुद्धिं वर्धयति श्रियं वित	... ३६८।५६	भक्तं रक्तं सदासक्त निर्दोषं	... ४८२।७२
बुद्धिमत्त्वाभिमानः को	... ५०३।७९०	भक्तान् श्रुत्यान् (संग्रहीतुः)	... ४७५।२७५
बुद्धिर्यां सत्त्वरहिता लीलं	... ३३९।२०	भक्तान् रक्षन्वला (सङ्ग्रहीतुः)	... ३६।५
बुद्धिचालः प्रकृत्यङ्गो धन (माघस्य)	४६९।७२	भक्ते द्वेपो जडे प्रीतिरवचि	... ३३०।४
बुद्धेरगोचरतया न गिरां	... २६३।३८	भक्तानामुपकारिणा पर	... ३८४।१७
बुद्धौ कलुषिभूतायां	... ५००।६०३	भक्तिः प्रेयसि सश्रितेषु (विह्वलस्य)	२३१।३६
बुधः कीदृग्वचो ब्रूते	... ५५६।३७	भक्तिप्रह्विलोकनप्रण (अमृतवर्धनस्य)	२५।३४
बुधग्रे न गुणान्त्रयात्साधु	... ४९२।३६७	भक्तिप्रह्वय दातु मुकुल (मयूरस्य)	४५।१३
बुभुक्षितैर्व्याकरणे न भुज्यते	... ३३०।१२	भक्तो यस्य धनेशः	... ३७५।४०
बृहद्द्वयसह	... ५३६।४५	भगवति गङ्गे	... ६०३।३
बृहत्सहायः कार्यान्तं क्षोदी (माघस्य)	३६७।२८	भगवानपि कार्यार्थं (संग्रहीतुः)	... ४७६।२९८
बोद्धारो मत्सरग्रस्ताः	... २९२।१८	भक्तिर्मवे न विभवे व्यसन (गङ्गाकरा- चार्यस्य)	... ३०५।१२८
बोधयन्ति न याचन्ते भिक्षा	... ३४१।९	भगवदनम्युपगमनं दैवत	... २९८।१
बोधितोऽपि बहुसूक्तिवि	... ३२२।२१९	भगवन्तौ जगन्नेत्रे सूर्याचन्द्र (दण्डिनः)	३७४।५
ब्रह्मणे च सुरापे च चौरै (व्यासमुनेः)	३४६।२	भगिनि मदनः श्रीमानेप	... १२०।१४
ब्रह्मोऽपि नरः पूज्यो	... ३३०।४	भगीरथाद्याः सगरः ककुत्स्थो (व्यासस्य)	२७१।८३
ब्रह्मज्ञानविवेकिनोऽमल	... २७३।११२	भग्नकुम्भशकलेन वै मलं	... ३२३।२२३
ब्रह्म नान्तमपि क्लीवं	... ५३४।२४	भमा वय परिमवाशिमे	... ३३४।५२
ब्रह्मविष्णुमहे (संग्रहीतुः)	... ५५।६	भमाशस्य करण्डपिण्डत	... ३७९।११८
ब्रह्महत्या सुरापानं स्तेयं	... ४८१।४७	भमासु रिपुसेनासु नरेन्द्र	... ३९१।२३
ब्रह्माण्डं कियदस्ति तत्र (गणदेवस्य)	३५४।४६	भमैर्दण्डैरातपत्राणि भूमौ (माघस्य)	४४०।९६
ब्रह्माण्डकुम्भकारं भुजगा	... २७।१	भङ्गाकीर्तिमधीमलीमस	... ४४६।१७
ब्रह्माण्डच्छत्रदण्डः शत (दण्डिनः)	... ३३।७	भङ्क्त्वा मोक्षं न मुक्ते (रुद्रस्य)	१३९।१४
ब्रह्माण्डमण्डलीमात्र कि (भर्तृहरेः)	... ३५३।६	भङ्गाऽम्भः (रामकृष्णस्य)	... ५७१।५
ब्रह्माण्डं प्रविलम्ब्य भूधर	... ४३५।२	भजोति विषय	... १८४।२८
ब्रह्माण्डसम्पुटकलेवर	... ४४।८	भजन्ते भारती (संग्रहीतुः)	... २८४।१
ब्रह्मादयोऽपि यदपाङ्ग	... १८।१६		
ब्रह्मानन्दप्रचुरं किमपीद	... १७६।५		

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
भजन्त्यास्तस्यान्तं कपट (जयदेवस्य)	१७७/३५	भवन्ति ते सम्यतमा विव	... ३६४/१०
भद्रं तस्य तरोः स्वय	... २३४/४५	भवन्ति नम्रास्तरवः फलो	... ३४६/१२
भद्रं ते सहस्रं यदध्वगाशतैः	... ५७४/३	भवन्ति नरकाः पापात्पापं	... ३३७/७
भद्रं भद्रं कृतं मीनं कोकिलै	... ६१४/४	भवन्तो वेदान्तप्रणिहित	... ५९/५५
भद्रात्मनो दुराधिरौह (काव्यप्रकाशे)	३९७/१५३	भवभूतिमनादृत्य निर्वाण	... २८२/१
भद्रात्र ग्रामके त्वं परि (भीमस्य)	२१७/१६	भवभूतेः सम्बन्धान्धूधर	... २८१/४
भद्रे वाणि ममानने कुरु	... ३३५/७०	भवानिश्चकरोमेश प्रति	... ५४८/१
भवभम्भो (रामकृष्णस्य)	... ५७१/२	भवान्नि भगवानेव गतो	... ३९२/३४
भयं तावत्सेव्यादभिनिवि	... ४५३/४	भवितव्यं भवत्येव नारिकेल	... ३७४/२५
भयादिवाक्त्रिष्य अवाहते (भारवेः)	२०९/३१	भवितव्यं यथा येन नासौ	... ३७५/३३
भयेन कृष्णान्यरुणानि रागा	... ४३५/१	भवित्री रम्भोर विदश	... ५६४/१२
भये वा यदि वा हर्षे	... ४९६/५०४	भवेत्स्वपरराष्ट्राणां कार्या	... ४६४/१
भर्ता देवो गुरुर्भर्ता धर्म	... ४८५/१४८	भव्यं सोहनलाल (संग्रहीतुः)	... ४११/७
भर्ता यद्यपि नीतिशास्त्र	... २२९/७९	भव्यां यदि (संग्रहीतुः)	... २८१/१
भर्तुः पिण्डानुणकरो	... २४६/१	भस्मनि स्मररिपोरनुरागो	... ६४९/१
भर्तुर्यस्य कृते गुरुर्लघु	... १६१/१६	भस्माद्गुलिर्वकोडुयायी	... २५४/८
भर्तुभिः प्रणयसंभ्रमदत्तां (भारवेः)	१७२/४६	भस्मान्धोरगाम्नातिस्फुट	... ९/५२
भर्तृपुष्पखिलि निक्षिपतीना (भारवेः)	१७२/५८	भस्मीभूतशरीरो (संग्रहीतुः)	... ५५/२
भल्लैर्मित्राः प्रतिनृपतयः	... ४४१/११६	भस्मीभूतः कुसुमविशिखः	... ११७/३९
भवत इवातिस्वच्छं कस्मा	... ५१०/७	भस्मोद्भूतं भद्रमस्तु (कुबलयान-	
भवता मदनो (संग्रहीतुः)	... १२३/११	न्वादौ)	... २६६/८८
भवतामहमिव बहवो मम	... ३९३/७३	भागीरथी कथंभूता कामि	... ५५६/३६
भवाति गमनयोग्या कीदृशी	... ५६१/९९	भाग्यवन्तं प्रसूयेया मा गूर	... ३७४/२
भवति जायते काजौ	... ५६१/१००	भाति प्रस्तूयमान	... ४२७/१
भवति विततश्चासोबाह	... १६३/२	भाति निर्विकरे तस्याश्चित्रं	... ८३/९
भवति सुभगत्वमखिल (सुबन्धोः)	३०४/१०४	भाति रोमावली तस्याः पेया	... ८८/२
भवति हृदयहारी कोऽपि	... ५१४/९७६	भाति विन्यस्तकङ्कारं सुके	... ६८/२
भवतु विदितं व्यर्थालापैः (भदन्त-		भाति विलास्युपरि (संग्रहीतुः)	... ७७/२६
धर्मकीर्तेः)	... १३०/१४	भाद्रे मास्यसिते (कृष्णरामस्य)	... ४२८/२
भवतु विदितं व्यर्थालापै	... २४०/९	भातु नाम सुहृद्शां दशनाङ्कः (माघस्य)	१८०/१२
भवत्कृते खञ्जनमञ्जुलाक्षि	... १६७/३९	भानुविम्बमिदमस्तगावि	... १३४/१३
भवत्तुरगनिष्ठरक्षुरदृढ	... ४४१/१११	भानोः पादैर्दहनपक्षै	... २०६/४२
भवत्येकस्थले जन्म गन्ध	... ५००/५३०	भानोः शीतकरस्य वापि	... २९९/६
भवत्या विश्लेषे गुरुहृदय	... १३०/१६	भानावभ्युदिते तथा मयि	... १५०/११३
भवनभुवि सजन्तस्तार	... ७३/१४	भानुर्निग्रासु (अप्पयदीक्षितस्य)	... २६/४६
भवनभिव मदीयं निर्जनः	... २३६/११	भानुर्वै जायते लम्ब्या	... ५४७/२
भवनेत्रमत्रो बाहिरव्यापि	... ११३/८	भार्याविशोगः स्वजनाप	... ५०७/८२७
भवनोदरेषु परिमन्दतथा (माघस्य)	१४६/६७	भारत चेक्षुदण्डं च सिन्धु	... ५६४/१

पद्यम्	पृष्ठे, सख्या	पद्यम्	पृष्ठे, सख्या
भारत्या वदनं श्रिया च ...	४४९।४७	भीष्मग्रीष्मर्तुसंतप्तशून्य ...	५२०।१
भाषासु मुख्या मधुरा दिव्या ...	४७।१	भुक्तानि यैस्त्व फलानि (महादेवस्य)	६३३।१३
भासते प्रतिभासाररसा (काव्यप्रकाशे)	५६६।१०	भुक्ता मृणालपटली भवता ...	६०८।२२
भाषापीयूष (सङ्ग्रहीतुः)	१००।३८	भुक्तिमुक्तिद्वेदेकान्तसमा (काव्यप्रकाशे)	३६५।१६
भासनाटक ...	२८१।२	भुक्त्वा भव्यतृणानि ...	६२८।२७
भासो रामिलसोमिलौ (राजशेखरस्य)	२८९।७	भुक्त स्वादुफल कृतं च ...	६३३।२०
भास्वत्कर्कशशाणचक्र ...	१५१।१३७	भुग्नभूयुगलैः क्रुधा सम ...	४४२।११८
भास्वत्कुण्डलमाणिक्यप्रभा ...	७२।११	भुग्नलक स्मितपराजित ...	१५६।२९
भास्वद्वंशवतंसकीर्तिरम ...	२८३।१२	भुजङ्गकुण्डली व्यक्त (साहित्यदर्पणे)	६।७
भास्यानुद्गतवान् ...	२३१।४०	भुजङ्गभोगसक्तान्ता कल ...	३९१।१४
भास्वाद्भूततत्सर्गुर्मनसिजः ...	१९५।७	भुजतरुवनच्छायां येषां (कल्लस्य)	५३।३८
भिक्षवो रुचिराः सर्वे रसाः ...	५५०।१	भुजपञ्जरे गृहीता नव ...	१७५।५
भिक्षार्थी स क यातः ...	२१।४५	भुजप्रमादण्ड इवोर्व ...	३६।१९
भिक्षाग्न तदपि नीरसमेक ...	३४९।४०	भुज्यन्ते स्वग्रहस्थिता इव ...	३४०।४०
भिक्षाशनं भवनमायतनैक ...	२७४।१३३	भुजे विशाले विमलेऽसिपत्रे कोऽन्य ...	३५१।६
भिक्षाहारमदन्यमप्रतिहतं ...	२६७।१०३	भुवनमोहनजेन किमेनसा ...	११३।१३
भिक्षितकमलकुटुम्बाः ...	१८७।५	भूजाने कि न जाने भव ...	४४६।३०
भिक्षुः क्वास्ति बलेर्मले ...	२०।३९	भूत मविष्यत्प्रभवच्च (सङ्ग्रहीतुः)	२८७।१
भिक्षुद्वारि सदानवारि ...	४०७।२९१	भूम्नमौलिनिपेध (संग्रहीतुः)	४३०।१
भिक्षो कन्या श्रुत्या ते नहि ...	३२६।२८७	भूधर भवन्त (सङ्ग्रहीतुः)	५९५।१
भिक्षो मांसनिषेधेण प्र ...	३२६।२८०	भूभृद्वृन्दनिवेध (संग्रहीतुः)	४११।१०
भित्त्वा घोणामायसेना (माघस्य)	४३९।६७	भूनिष्ठा अपि ...	३६७।३०
भित्त्वा सद्यः किसलय ...	१३१।२८	भूतावेगनिवेगितागय ...	५४।४६
भिनत्ति भीमं करिराज ...	६२२।३५	भूत्यालेपनभूषितः प्रवि ...	१०।५५
भिन्दन्नरातिहृदयानि ...	२६।१	भूत्वा कल्पशतायुषोऽण्डज ...	२७०।६८
भिन्दानो मानिनीनां पति ...	१८७।६७	भूषः कृप इवामाति नम... ..	४७२।१८८
भिन्ना महागिरिशिलाः ...	६२२।३२	भूः पर्यङ्को निजमुज ...	२६४।६०
भिन्ने चित्ते कुतः प्रीतिः ...	५०१।६३६	भूम्नमौलितटीषु दर्शित ...	४३३।१२
भिन्नोरस्कौ शत्रुणाकृष्य (माघस्य)	४४०।९५	भूम्नमौलितटीषु वर्षति ...	४२५।१
भिन्नेषु रत्नकिरौ ...	४५६।२७	भूमात्रं कियदेतदर्शवमितं (भवभूतेः)	२४८।३९
भिषक् पीयूष (संग्रहीतुः)	४६१।१	भूमिपतावर्यपतौ बाले ...	५०३।७२०
भीमानामपि (संग्रहीतुः)	४७६।३१५	भूमिर्मित्रं हिरण्य वा ...	४७३।२१७
भीतासि नैव भुजगात्पथि ...	२४०।१	भूमौ स्थिता रमण नाथ... ..	२५०।३०
भीतिर्नास्ति भुजङ्गपुङ्गव ...	९।४५	भूयः कण्ठावधूतव्यति ...	३२।१७
भीतो वाडववासतो जल ...	५८९।५७	भूयस्तराणि यदभूनि तम ...	२४७।७५
भीमं यजलधि जवेन ...	४२१।२७	भूयादेध सतां हिताय ...	३१।११
भीम वनं भवति तस्य पुरं ...	३७७।८२	भूयिष्ठं द्रविणात्मज जनयितु ...	३७९।१२४
भीमश्यामप्रतनुवदन ...	६०६।१०	भूयो गर्जितमम्बुदप्रक ...	५९३।७३

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
भूयो निपीय लवणाम्भसि ...	१९०।९	भोजनाच्छादने द्रुह ...	२२७।३१
भूयो भूयस्त्वदरिदलना ...	४२३।३	भोजनान्ते च किं पयं ...	५५०।५
भूरि ददत्सपि (संग्रहीतुः) ...	६१६।१२	भोजप्रतापं तु विधाय ...	४१६।१२
भूरि विमर्षि (सङ्ग्रहीतुः) ...	५९६।४	भोजाद्याः क्षितिपा (कृष्णरामस्य)	५६५।४
भूरिभारभराक्रान्तो बाधते ...	५६४।४	भोजप्रतापाभिरपूर्वं एष ...	४१६।१३
भूरिशोऽपि च वसन्ति ...	६३९।१०	भोज्यं भोजनशक्तिश्च ...	४८४।१२३
भूरेणुदिग्धा नवपारिजात (ध्वन्यालोके)	२४७।२२	भोः पान्य त्वरितोऽसि तिष्ठ ...	२३७।२१
भूर्जः परोपकृतये निजकवच (बलभदेवस्य)	६४५।१	भोः पान्य पुस्तकधर क्षण ...	२३६।८
भूशक्रस्य यथासि विक्रम ...	४५३।९	भो भोः करीन्द्र दिवसानि (गोविन्द- राजस्य) ...	६२५।२०
भूशय्या ब्रह्मचर्यं च कृशत्वं ...	३८३।१०	भो भोः किं किमकाण्ड (अभिनव- गुप्तस्य) ...	६०७।८
भूषणाद्युपभोगेन प्रभुर्न ...	३९२।३६	भो भोः श्रीभोजदेवं श्रूयत (देवेश्वरस्य)	४१७।२२
भूषणपर्वरजोनिपातमलिनाः ...	४४४।३१	भो मेघ गम्भीरतरं नद त्व ...	११४।१
भृङ्गाश्रेणीश्यामभावां समूहै (माघस्य)	४४०।१८	भो मो चन्द्र (संग्रहीतुः)	४६।५
भृङ्गाङ्गनाजनमनोहरहारे ...	६०८।१५	भो मन्दार सुधन्य ...	६३४।१
भृङ्गालीकण्ठमालाः स्फुटित ...	१८९।४१	भो रोहिणि त्वमसि रात्रि ...	११९।१
भृङ्गालीमुदरे क्षिपन्ति शतशः ...	९६।६६	भो हंसास्तावदम्भोदह ...	६१०।३९
भृत्याः सरक्षिताः (सङ्ग्रहीतुः)	४७५।२७७	भ्रमच्चरणपल्लवक्लणदमन्द ...	२२४।६
भृत्यैर्विना स्वयं राजा लोका ...	४६४।४	भ्रमति हिमानी ...	२२२।४
भृशमद्यूत याधरपल्लव (माघस्य)	२२३।२२	भ्रमति गिरिराट् पृष्ठे गर्ज ...	६३२।१
भेकेन कणता सरोष (भल्लटस्य) ...	६५३।१	भ्रमन्वनान्ते नभमञ्जरीषु (लक्ष्म्याः)	३७६।६६
भेकैः कोटरशायिमिर्भूत (दाक्षिणात्यस्य)	५९३।७१	भ्रमत्संप्रप्यते चक्रं भ्रम ...	४८९।२८८
भेतव्यं नृपतेस्ततः सचिव ...	४५४।८	भ्रमन्त्वैरं भ्रातर्भ्रमर ...	६१२।६२
भेदाभेदौ सपदि गलितौ ...	२६५।६८	भ्रम भ्रमर यूथीषु मालतीषु ...	६१०।४
भेरीह्लाङ्कृतिमस्तुरङ्गनिन ...	४२४।२	भ्रमय जलदानम्भोगार्मान् (भवभूतेः)	११४।२
भोगः परोपतापेन पुंसा ...	५०३।७०३	भ्रमर भ्रमता दिगन्तराणि (गणदेवस्य)	६११।३५
भोगस्थ भाजनं राजा न राजा ...	४७०।११४	भ्रमर मरणभीति मुञ्च ...	६१२।५४
भोगाक्षमस्य रक्षा हृद्मा ...	५०६।८०६	भ्रमरहितः कीदृशो भवति ...	५५०।९
भोगा न मुक्ता वयमेव भुक्ता (भर्तृहरेः)	२९२।९६	भ्रमरहिता सा कचवल्मी ...	४९।१९
भोगा मेघवितानमव्यविल ...	२७२।७२	भ्रमात्प्रकीर्णं भ्रमरीषु किञ्चि (गुणाकरस्य)	२२१।२
भोगासक्तैकचेता मयवश ...	४१८।४	भ्रष्ट नृपतिकिरीटाद्भूसौ ...	६०१।५
भोगास्त्वङ्गतारङ्गभङ्गचपलाः ...	२७२।७१	भ्राजिष्णवो नमसि मेघ (किशोरकस्य)	६२१।६
भोगी भवति दानेन ...	४९९।६०१	भ्रातः कङ्कण किं कदाप्यसि ...	२४१।८
भोगिनः कञ्चुकासक्ताः क्रूराः ...	४६८।६२	भ्रातः कष्टमहो महान्स (भर्तृहरेः) ...	२७१।८६
भोगीन्द्रः प्रमदोत्तरङ्ग (सुरारः) ...	४५०।६४	भ्रातः कस्त्वं तमांशुर्गमन ...	३८८।७
भोगेच्छा नोपभोगेन भो ...	५०२।६८५	भ्रातः काञ्चनलेपगोपित ...	६५६।१
भोगे रोगमयं कुले च्युतिमयं ...	२६६।९२	भ्रातः कीर कठोरचञ्चु ...	६१८।१९
भोज त्वकीर्तिकान्ताया ...	४१६।५	भ्रातः कोकिल कृजितेन ...	६१५।३५
भोज त्वदानपायोधौ दरि ...	४१६।१		

पद्यम्	पृष्ठे. संख्या	पद्यम्	पृष्ठे. संख्या
भ्रातः पञ्जरलावक मा ...	६५३।१	मज्जन्तोऽपि विपत्त्ययोधि ...	३१२।२६५
भ्रातः पान्थ कुतो भवान् ...	२१७।१३	मञ्जिष्टारुणदीधितिर्मधुकैरे ...	१९१।२४
भ्रातः पान्थ पथि त्वया ...	२३७।२०	मञ्जुलमणि (रुद्रटस्य) ...	५६८।२३
भ्रातः पान्थ प्रसीद प्रति (शङ्कुकरय)	२१७।१५	मञ्जुलधी सम्भावितगुणे ...	५३७।६०
भ्रातर्ग्राम्य कुविन्दकन्द ...	६५३।१	मणिः शानोल्लीढः समर ...	५१४।९८३
भ्रातर्द्विरेफ भवता भ्रमता ...	११५।२	मणिना वलय वलयेन ...	५१९।१०५८
भ्रातर्चातुर्योपयाचकजने ...	३४५।३८	मणिर्दृष्टति पादेषु काचः ...	६०१।१
भ्रातर्ग्राम्य लवङ्गवल्लिपु ...	६१३।७०	मणिहारलता विभाति तन्व्याः ..	८६।६
भ्रातर्भ्रन्दन किं ब्रवीमि (भोजदेवस्य)	६३५।१५	मण्टलीकृत्य वहाणि (दृष्टिदन्तः) ...	५७३।१
भ्रातन् याचनतत्परेण मन ...	३५०।५६	मण्टले मण्डलाकारो रेखा ...	५७२।२
भ्रातन् देशमनेकदुर्गाधिपम् ...	३५०।५७	मत्तातपादे (रसगङ्गाधरस्य) ...	२५६।५१
भ्रान्ता वेदान्तिनः किं ...	२९९।६	मतिरेव बलाद्वीर्यधी ...	५११।९२५
भ्रान्त्वा भूवल्यं दशस्य ...	४२०।१७	मतेभकुम्भपरिणाहिनि कुङ्कु (भर्तृहरः)	१७७।२९
भ्राम्यन्तीत्कारचक्रभ्रम (बाणभट्टस्य)	२११।४	मत्तो हिनस्ति सर्व मिथ्या ...	३८८।५
भ्राम्यन्मन्दरकन्दरोदर ...	२५।३८	मत्वा चाप शशिसुखि निज ...	८८।११
भ्रुकुटीकुटिल ...	२५४।२	मत्वा लोकमदातारं सन्तोषे ...	३९३।६४
भ्रुवौ काचिल्लीलापरिणति ...	६५।३०	मत्वा सार गुणानां शिरशि यदि ..	३४३।६१
भ्रूचावुर्वाकुञ्चित्वाक्षाः कटा (भर्तृहरः)	५९।४६	मत्स्यवराह (संग्रहीतुः) ...	३७५।४१
भ्रूचापवल्ली सुमुखी याव ...	१०५।१२	मत्स्यादयोऽपि जानन्ति नीर ...	४८४।११८
भ्रूचापे निहितः कटाक्ष (जयदेवस्य)	१६८।७०	मदकलकृतान्तकासर ...	११६।१०
भ्रूपल्लवो धनुर्पाङ्कतरङ्गि (जयदेवस्य)	६५।२७	मदनदहनशुश्रूषल्लान्तकान्ता ...	१०२।२३
भ्रूमङ्गं न करोषि रोदिपि ...	१५८।६५	मदनमपि गुणैर्विज्ञेयन्ती ...	९९।१३
भ्रूमङ्गे रचितेऽपि वष्टिरे (भद्रन्तवर्मणः)	२४५।३	मदनमवलोक्य निष्फल ...	६१०।९
भ्रूमङ्गैः क्रियते ललाट ...	१५८।६३	मदनः लीणा (संग्रहीतुः) ...	६०।६
भ्रूमेदैः कतिचिद्विरा (अभिनन्दनस्य)	२३४।४१	मदमयमदमयदुरागं ...	२३।११५
भ्रूमेदो रचितश्चिरं नयनयो ...	२४३।२७	मदर्यसदृष्टमृणालमन्थरः (श्रीहर्षस्य)	२५०।१९
भ्रूम्या प्रियाया भवता मनोभू ..	७१।७	मदसिक्तमुखैर्भृगाधिपः (भारवेः)	३५२।१८
भ्रूयुग्ममुखैर्वैर्धनुस्त्वितज्यं ...	९४।२०	मदाम्भसा परिगलितेन (माघस्य)	४३६।१७
भ्रूरेखायुगलं भाति तस्या (विह्वणस्य)	७१।१	मदेकपुत्रा जननी जरातुरा (श्रीहर्षस्य)	२५०।१८
भ्रूविलाससुमगाननुकर्तु (भारवेः)	१७१।४८	मदोपगमनं शालं ...	२९२।११
भ्रूश्चित्ररेखा च तिलोत्तमा ...	९३।२४	मद्गृहे मुपकीव मूपक वधू ...	३३६।१८
भ्रुकरीविरचनभङ्ग्या राधा (हरिहरस्य)	३६।१०	मद्यपस्य कृतः सत्य दया ...	३८७।३
भ्रुक्षिका मशको वेश्या ...	४८४।१३०	मद्यपाः किं न जल्पन्ति ...	४९९।५९२
भ्रुक्षिका व्रणमिच्छन्ति धन ...	५०१।६३७	मद्यमन्दविगलत्प्रपमीप (माघस्य)	१७०।२०
भ्रुमे भैरी पताति तपने ...	२९।१	मद्युगममध्योत्पन्नाः कृतयुग ...	३८६।११
भ्रुल्ललकलशद्वयमय ...	३।१२	मद्वाणि मा कुर्व विपाद ...	२९४।५०
भ्रुल्लवम्भसि यावु मेरुशिख ...	३७९।१२५	मधुकरगणद्वन्तं त्यक्त्वा ...	५१५।९९८
		मधुकर लघु (संग्रहीतुः) ...	६१०।१३

पद्यम्	पृष्ठे. सख्या	पद्यम्	पृष्ठे. सख्या
मधुकरविटपान (माघस्य) ...	४५५।२८	मध्याह्ने दधवहिनोष्म ...	२५१।३६
मधुकर तव करनिकरैः ...	६१०।६	मध्याह्ने नूनमापोऽपि तिग्म ...	२०६।३५
मधुकर मा कुश शोक ...	६११।२६	मध्याह्ने हरितो हुताशन ...	२०६।४८
मधुकरैरपवादकरैरिव (माघस्य) ...	१९९।६९	मध्ये न क्रथिमा स्तने ...	२३९।१०
मधु द्राक्षा साक्षादमृत ...	२७९।५	मध्येऽम्बु (सङ्ग्रहीतुः) ...	७८।४४
मधु द्विरेफः कुडुमैकपात्रे (कालिदासस्य)	५७५।१	मनः वक्ष्म (संग्रहीतुः) ...	६०।१
मधुघारेव न मुञ्चसि मानिनि ...	१५५।१५	मनसिजगर (संग्रहीतुः) ...	५७।२२
मधुना सिञ्चयेन्निम्बं निम्बः ...	४९०।३२३	मनसा वचसा ...	२३०।२३
मधुप इव मारुतेऽस्मिन् ...	६४७।१३	मनसिजविहरण ...	६१।१६
मधुपराजिपराजितमानिनी (हरविजयस्य)	१९६।१	मध्येन तनुमध्या मे मय्य ...	८४।२२
मधुपानप्रवृत्तास्ते सुहृद्भिः ...	३९२।४६	मध्येन सा वेदिविलग्नमध्या ...	८७।८
मधुभाविता ...	२१९।१०	मध्योऽयं बलिस्तत्र दृष्टि ...	८५।५४
मधुरः कुसुम (संग्रहीतुः) ...	८१।९	मनः प्रकृत्यैव चलं दुर्लभ्यं (श्रीहर्षदेवस्य)	१०५।१३
मधुपानसमुल्लसत्प्रवालं ...	१७९।१०	मनसा चिन्तितं कर्म ...	४९२।३८३
मधुपे मालतीपुष्प संतृष्णं ...	६१०।५	मनसि निविशते स कोऽपि ...	१९३।५
मधुमधुरिमभङ्गी मेजिरे ...	२२१।४९	मनसि वचसि काये पुण्य ...	३१०।२२७
मधुरः सुधावदधरः पल्लव ...	९३।१५	मनसैव कृत पापं न ...	५०१।६३५
मधुरभाषणतो ...	३६३।३०	मनस्यन्यद्वचस्यन्यत्कार्ये ...	३१६।५२
मधुरमिव वदन्ति स्वागतं ...	४५९।३	मनस्विनो न मन्यन्ते पर ...	३५३।२४
मधुरया मधुबोधितमाववी (माघस्य)	१९९।७३	मनस्विहृदयं धत्ते रोषेणै (कुसुमदेवस्य)	३५३।२४
मधुरवचनैः सभूमङ्गैः (साहित्यदर्पणे)	६३।५५	मनस्वी श्रियते कामं कार्य ...	३५३।२२
मधुरस्वना धृतोर्णा मण्या ...	३३१।६	मनाक् प्रपन्नेऽपि (सङ्ग्रहीतुः) ...	२८।१७
मधुरिमरुचिरं वचः खलाना ...	३२२।२१६	मनागनभ्यावृत्त्या वा (माघस्य) ...	५०३।७१७
मधुरोन्नतभ्रु ललितं च (माघस्य) ...	६६३।११	मनीषिणः सन्ति न ते ...	५१०।९०२
मधुव्रतौघः कुपितः स्वकीय ...	१५२।१६०	मनुष्यजातौ वृत्त्यायां भृत्य ...	३८३।७
मधुके माध्वीक पिबसि ...	६१२।६१	मनोज्ञेन निजः (संग्रहीतुः) ...	८१।२
मधौ मन्दं मन्द मवाति ...	५२५।१	मनोजराजस्य सितातपत्र ...	१४४।१८
मध्यं विष्णुपदं कुञ्चौ शिव ...	९७।६८	मनो धावति सर्वत्र ...	४८७।२३३
मध्यत्रिवलीत्रिपथे पीवर ...	८७।७	मनोऽपि शङ्कमानाभि ...	६१।९
मध्यं तवृक्षस्य तदीय ...	८४।३६	मनोभूर्भुवः क्षिपति ...	३९८।१७३
मध्यं तव सरोजाक्षि पयो ...	८६।३	मनो मधुकरो मेघो मानिनी ...	४८६।१८९
मन्यमोपलनिभे लसदंशा (भारवेः)	१३५।२४	मनोरथरथारूढं युक्तामि ...	३४८।२१
मन्यस्य प्रथिमानमेति (साहित्यदर्पणे)	६७।५९	मनोरथान्करोत्युच्चैर्जनो ...	३७४।२९
मन्यात्समानीय सुसारभा ...	८७।१०	मनोरागस्तीव्रं विषमिव (भवभूते- मालतीमाधवे) ...	११७।२९
मन्याहं गमयत्यजः श्रमजलं ...	२१०।७	मन्त्रतन्त्रार्पितप्रीतिर्देश ...	४६१।१
मन्याह्लाकारमरीचिका ...	२।२०	मन्त्रबीजमिदं गुप्त रक्ष ...	४७०।१२०
मन्याह्ने चलतालवृन्त ...	२०६।४९	मन्त्रमैदेऽपि ये दोषा भवन्ति ...	४७१।१३४
मन्याह्नेऽतिखरे निदाघसमये ...	२१०।५		

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
मन्त्रसस्कारसंपन्नास्तव ...	१३४।२	मम रूपकीर्तिमहरद्भुवि (माघस्य)	१२४।३२
मन्त्रिणा पृथिवीपाल ...	४७०।१२१	मया कुमार्यापि न मुत्तमे (विह्वणस्य)	२३३।२१
मन्त्री यस्य (संग्रहीतुः)	४११।८	मयि जीवति वीजाढ्ये ...	६४१।१
मन्त्रिणां भिन्नसंधाने ...	४९६।५०७	मयि ते पादपतिते फिक्कर ...	१५५।५
मन्त्रोद्भावितदैवतैर्न (देवगणदेवस्य)	२७३।१०८	मयि मलयसमीरो वर्षतीव ...	१६१।१
मन्त्रो योष इवाधीरः सर्वा (माघस्य)	४६९।६९	मयि सरूपट किञ्चित्त्वापि ...	१०८।७४
मन्यानभूमिधरमूलगिला ...	१५३।१६५	मयि स्थितिर्नम्रतयैव ...	३९६।१२५
मन्थायस्तार्णवाम्भः प्रति (वेणी-		मयूखनखरनुटत्तिमिरकुम्भि ...	१४८।८९
संहारस्य) ...	२५९।१३	मय्यायाते सपादि शयना ...	२४२।९
मन्दं निक्षिपते पदानि ...	५४।४२	मरणं प्रकृतिः शरीरिणा (कालिदासस्य)	२७०।५६
मन्दं निधेहि चरणी परि ...	१४३।१५	मरालश्रेणीभिर्नियतमुप...	१०३।३२
मन्दममिमधुर्यमोपला ...	१८२।४	मरौ नास्त्येव सलिलं कृ ...	६०६।१
मन्दमन्दगमना करिणी...	६१।२६	मर्कटस्य मुरापानं तस्य ...	४८९।२७५
मन्दं मन्दं ...	६६।४७	मर्तव्यमिति यद्दुःखं पुरुष ...	४९८।५४९
मन्दं मन्दं श्रवणपुटक्रोपान्त ...	५९।४८	मर्दितरावणकसौ सरयू ...	३५।२
मन्दं मरुद्वहति गर्जति वारि ...	१०१।४	मर्यादानिलयो महोदधि ...	६५८।२८
मन्दं मुद्रितपांगवः परिपत ...	२१५।५८	मलयगिरे (सङ्ग्रहीतुः)	५९६।१
मन्दश्चन्द्रकिरीटपूजन (विनायकस्य)	४१५।१	मलयजरसविलिप्ततनवो ...	१४३।२३
मन्दस्मितेन मधुराधर ...	१०७।५०	मलयशुवि विरुद्धश्चन्दनेना ...	३२४।२५६
मन्दाकिनीपयःपानं ...	४८८।२४८	मलयमस्तां वाता याता ...	११५।३
मन्दादरः कुसुमपत्रिपु ...	१०८।६०	मलयाशिखरादाकैलास ...	२०२।११
मन्दारमालाकुलिताल ...	१७।१	मलयस्य गिरेरपत्यमादौ ...	६०३।७
मन्दारमेदुरमन्दरसाल ...	६१२।५१	मलयाचलगन्धेन त्विन्धनं ...	३६६।६
मन्दोद्भूतैः क्षिरोभिर्मणि ...	४०७।२९९	मलयानिलकालकटयो (रसगङ्गाधरे)	२६२।३०
मन्दोऽप्यमन्दतामोति संस ...	३६६।१२	मलयानिलमिलनोत्कट (मद्भरुद्रस्य)	१९७।१०
मन्दोऽयं मलयानिलः किं ...	२००।९७	मलिनयितुं खल्वदन ...	४५३।२
मन्निन्दया यदि जनः परि ...	३४७।१७	मलिनयाति ...	३२१।१७६
मन्ये तदूरु संभाव्य हस्त ...	९०।२	मलिनहुतशुग्धूमग्यामैः ...	२१४।५०
मन्ये मायेयमज्ञानं यत्सुखं (विह्वणस्य)	२६१।४	मलिना अपि संयमनात्कु ...	६८।१०
मन्येऽमुना कर्णलतामयेन ...	७५।७	मलिनात्मना विरागः प्रकटी ...	६१४।१६
मन्ये मृग्योः सपत्नी जगति ...	४२३।५५	मलिनेऽपि रागपूर्णां विक ...	६०।२०
मन्येऽरण्ये कुलगिरि ...	४१२।२	मलिनैर्वाता (संग्रहीतुः)	६१४।२०
मन्ये सत्यमहं लक्ष्मीः समु ...	३२७।७	मलिनैरलकैरैतैः शुक्लत्वं...	३८१।६
मन्ये समाप्तलावण्यसारे ...	८७।१	मलोत्सर्गं गजेन्द्रस्य मूर्ध्नि ...	६२४।२
मन्ये स्पर्शमपि तवैन ...	४००।२०५	मल्लक्ष्मन्नाण (सङ्ग्रहीतुः)	११२।४
मम करग्रहणाय पत्नी ...	४२२।१	मल्लिकाचित्तधम्मिल्लाश्चार ...	१४२।२
मम प्रियां कैराविर्णां करेण ...	१५२।१५७	मल्लिकामालभारिण्यः सर्वा (दण्डिनः)	१४२।१
		मल्लीमाल्याधिया सुधाकर ...	१०।५६

पद्यम्	पृष्ठे. संख्या	पद्यम्	पृष्ठे. संख्या
मस्ते वुःसहवेदनाकवलिते ...	२९८।५	महीकहो विहङ्गानामेते ...	५४९।१
महतस्तरसा विलङ्घन (माघकवेः) ...	५११।९२८	महेद्यस्त्वां घस्ते शिरसि (प्रह्लादनस्य)	६४५।४
महतां चरणावेव ...	३७५।३७	महेशे नमत्वं (संग्रहीतुः)	३७८।९८
महतां यदि निन्दने रति ...	५११।९२६	महीषध (रामकृष्णस्य)	५७०।१
महतां यदेव मूर्धसु तदेव ...	३२१।१८०	मांसखण्डं न सा जिह्वा	३६३।१६
महतां तादृश तेजो यत्र ...	३०३।६९	मांसं मृगाणां दशनौ ...	५०९।८१८
महतामाश्रयः पुसा फलं ...	३७४।२६	मां साक्षीकृत्य मुग्धे ...	५२८।१
महतां प्रार्थनेनैव विपत्ति ...	३०१।११	माकन्दच्युतपुष्परेणुपटली	२०१।१०२
महतामपि ...	३६८।८	माकन्दद्रुममञ्जरीषु वसति	२०५।३०
महति महति (सङ्ग्रहीतुः)	३९९।१८२	माकन्दराजपरिरम्भण ...	५१३।९६९
महतोः सुवृत्तयोः सखि ...	३०४।१००	माकन्दाक्षिप मरन्दं ...	१०२।१०
महतोऽपि हि विश्वासा ...	३०४।१०१	माकन्द मधुपानमम्बु ...	६१३।७७
महत्यल्पेऽप्युपायः सम ...	४७१।१४०	मा कुरु गुरुतागर्व ...	५९८।९
महद्गिरोधैस्तमसामभिद्रुतो (मेण्ठस्य)	१३५।४४	मा गच्छ प्रमदाप्रिय प्रियद्यतैः (मारिकायाः)	१९६।४
महागजानां गुरुवृंहितैः ...	४३८।४०	मा गमन्मदाविमूढाधियो नः (माघस्य)	१७२।६२
महागजानां गुरमिस्तु ...	४३८।४५	मा गर्वमुद्रह कपोलतले (साहित्यदर्पणे)	२३९।२
महाजनस्य संसर्गः कस्य ...	३६६।४	मा गाः प्रत्युपकारकातर ...	४१०।१
महातर्क्या भवति समूले ..	६४२।१	मा गा विषादमलिपोतक ...	६११।४९
महात्मानोऽनुग्रहन्ति भज (माघकवेः)	३०१।१५	माघश्चोरो मयूरो मुरारिपु...	२८९।९
महानदीप्रतरणं महा ...	५०१।६५०	माघेन विभ्रितोत्साहा (धनपालस्य)	२८९।२०
महानपि स (संग्रहीतुः)	४७६।३१४	मा चक्र चक्रिविरह (हमीरचरिते)	४२५।२
महानपि सुधीरोऽपि बहु ...	५४९।१	माघोमाघ ...	२८७।२
महानप्यल्पता याति ...	४९६।४९८	मा जितं ननु (संग्रहीतुः)	८१।३
महानुभावसंसर्गः कस्य नो ...	३६६।५	मातः पशवो ...	२५६।५४
महानुभावसंसर्गः कस्य नो ...	३६६।३	मा जीविन्यः पराविज्ञादुःख (माघस्य)	३५५।१
महाप्रलयमास्तक्षुभित (वेणीसंहारस्य)	२५८।५	माणिक्यव्रवालितमौकि (राघवचैतन्यस्य)	६१८।२०
महामतिरपि प्राज्ञो न ...	४९६।५०६	मातः किं यदुनाय देहि ...	३९।३९
महाराज श्रीमङ्गलति यशसा ...	४४८।२९	मातङ्गकुम्भसंसर्गाजा (भानोः)	८६।३
महाशयमतिस्वच्छं नीरं ...	५४९।१	मातङ्गाः किमु वलितैः ...	६२४।५२
महाशय्या भूमिर्मलमधु ...	२६४।५४	मातङ्गानां दन्तसंघट्टजन्मा (माघस्य)	४३९।७३
महासेनो यस्य प्रमदयम ...	२४७।३२	मातङ्गीमिव साधुरी ध्वनि ...	५५।१३
महास्वनः सैन्यविमर्द ...	४३८।३७	मातङ्गैरथ यैर्महेन्द्रमवनं...	४६२।१४
महिमानं महीयासं ...	३६७।३९	मातर पितरं पुत्र आतरं...	३३८।४
महिमामन्तरं पश्य शेषाहेः ...	३५१।४	मातर्धर्मपरे दयां कुरु (रविदत्तस्य)	५७४।२
महिष्या दृष्टया भाव्य ...	४६४।१	मातर्नातः परमनुचितं यत् ...	३८३।१२
महीपतेः सन्ति न यस्य (विहङ्गस्य)	५३।३२	मातर्माथे भगिनि कुमते ...	२६४।६६
महीमण्डलीमण्डपीमूत ...	२१४।४३	मातर्मेदिनि तात मास्त (भर्तृहरेः)	२६५।७७
महीयसां महाति दिगन्त (माघस्य)	४३६।६	मातर्लीक्षि भजस्व कंचिदपर ...	२६७।१०४

पद्यम्	पृष्ठे, सख्या	पद्यम्	पृष्ठे, सख्या
मातस्तरणकरक्षणाय ...	३९९/६७	मान मानिनि सुख मानस ...	१५९/१७
मातस्तातजटासु कि ...	१९/२७	मानम्लानमना मनागपि ...	२४३/१७
मा तात सम्पदामग्रमारुढो ...	४६७/२०	मानः कामं (संग्रहीतुः) ...	१७४/२
मा तात साहसं कार्पी (व्यासस्य) ...	४६७/१७	मानसकमलं (संग्रहीतुः) ...	६०५/१
माता नतानां सघट्टः (काव्यप्रकाशादौ)	५६६/८	मानससम्भव (सङ्ग्रहीतुः) ...	७८/४६
माता निन्दति नामिनन्दति ...	३३०/१७	मानिन्या ननु ...	२२५/७
माता पिता गुरुभ्राता ...	४६७/४०	मानव्याधिनिपीडिताहमधुना ...	१६०/११
मातापितृसहस्राणि पुत्र ...	२७०/४७	मानाग्निवर्धनमहीपथ ...	२३१/३२
माता मित्रं पिता चेति ...	४९४/४४२	मानिनीजनविलोचनपाता (भारवेः)	१४५/२४
माता यदि विष दद्यात् ...	४८७/२२६	मानिनो हतमानस्य मानो ...	३५३/२१
माता यस्य गृहे नास्ति ...	४९२/३८६	मानुष्य वरयश्चजन्म विभवो ...	३७१/७
मा तीराण्डे ...	५३६/४८	मानुष्ये सति दुर्लभा ...	५१९/१०५०
माता यस्य धराधरेन्द्र ...	३७९/११९	माने नेच्छति वारयत्युप ...	३५०/५४
माता शत्रुः पिता वैरी (हितोपदेशादौ)	२९२/१४	माने म्लायिनि जटिते च (भर्तृहरेः)	२७५/१४८
मातुः सम नास्ति शरीर ...	५११/९१६	मानोन्नतेत्यसहनेत्यतिपण्डि ...	१६०/७
मातुलो यस्य गोविन्दः (व्यासस्य) ...	२७१/७५	मानधाता स महीपतिः (भोजराजस्य)	२७२/९०
मातृवत्परदारणि परद्र ...	४८८/२६१	मान्या मानेन (संग्रहीतुः) ...	४७५/२८२
मातेव रक्षति पितेव ...	४८/१५	मान्या एव हि मान्याना ...	३०१/१८
मा त्वं तात बले स्थित्वा ...	४६७/१८	मा पुनस्तमभिषीसरमाग (माघस्य)	१७०/२४
मात्सर्यमुत्सार्य विचार्य (काव्यप्रकाशे)	५८/४१	मावोधि वैद्यकमथापि ...	२९८/४
मात्रानर्तनपण्डितभु वदनं ...	६७/६४	मा भूत्सज्जनयोगो यदि योगो ...	३०६/१५३
मात्रा वक्ता दुहित्रा वा (व्यासस्य)	४८१/४५	मा भूज्जन्म महाकुले तदपि ...	३३६/८४
माद्यति प्रमदा दृष्टा ...	२२८/४५	मामेकमेव शरण (श्रीगङ्गासहायस्य)	३७/३६
माद्यदिगजदानलितकरट (विज्ज- कायाः) ...	६०५/१४	मायूरराजसमो ...	२८४/१
माद्यद्वैतण्डगण्डच्युतमद ...	४२३/५३	माराकृते (कृष्णरामस्य) ...	२७८/५
माद्यन्मातङ्गकुम्भस्थल (भट्टयशसः)	२५९/१२	मास्तधन्यस्त्वमसि (संग्रहीतुः) ...	५९५/१०
मा घनानि कृपणः खलु जी (नैपध- चरितस्य) ...	३३८/२७	मास्त चातक (संग्रहीतुः) ...	५९५/११
माधवस्य मुरली मुखलगा ...	६५२/१	मार्गं देहि पद निषेहि (संग्रहीतुः) ...	४५८/४
माधवात्सल्य (संग्रहीतुः) ...	११२/१	मा भिष्ट नैते निष्मिशा ...	२४६/३
मा धाव मा धाव विनैव दैवं ...	३७६/५७	मामाकाशप्रणिहितमुजं (कालिदासस्य)	१३१/२७
माधुर्यं प्रमदाजनेषु ललि ...	५१८/१०३५	मा मालति म्लायसि यद्य ...	६३७/५
माधुर्यसाराधारितामृतस्य ...	६४५/१	मा मा ससाध्वसमपेहि ...	१५५/२४
माधुर्यैरपि धुर्यैर्ग्राह्यक्षीरे ...	२७९/३	मायामयः प्रकृत्यैव राग ...	३१७/८५
माध्वीके विषमण्डले वर ...	५२७/४	मायामीनतनोस्तनोद्ग ...	२९/५
मानमङ्गपटुना सुरतेच्छां (माघस्य)	१७०/२८	मा याहीत्यपमङ्गलं वत (दाक्षिणा- त्यस्य) ...	१९५/८
मान माननि सुख देवि ...	१५८/७१		

पद्यम्	पृष्ठे. संख्य	पद्यम्	पृष्ठे. संख्या
भारमासुपमा चारु वचा (काव्यप्र-		मिश्रीभूते तत्र सैन्यद्वये (माघस्य)	४३९।६५
कागादौ)	५६६।११	मिष्टं नटीना (रामकृष्णस्य) ...	५७०।१
भारयन्त्या जन सर्व निरा (शकवृद्धेः)	९२।२	मीनवती नयनाभ्यां चरणा ...	६११।९
भारस्य मिश्रमसि किंच ...	५८७।२९	मीमांसकाः कतिचिदत्र ...	२९८।२
भारारिश्करामेभमुखै (काव्यप्रका-		मीमांसको महीपोऽय ...	३९१।२८
शादौ)	५६६।७	मीमांसा पठिता न वै ...	२९५।७२
मा रोदीश्विरमोहि वल्ल ...	३३५।६३	मीयतां कथमभीप्सितमेषा ...	३३७।२०
मार्गे कर्दमदुर्गमे जलभृते ...	६३०।९	मीलत्करवल्लोचनां प्रविशाल ...	१९१।२२
मार्गे पङ्कचिते धनान्ध ...	२४१।११	मुकुटे रोपितः काचश्चर ...	४९५।४८१
मार्गे भूरि जल मरुस्थल ...	५९३।७०	मुकुन्ददेवेन ...	४११।३
मार्जारो महिपो मेघः ...	४९४।४४९	मुकुलितमतिद्वय्य वन्धुजीवं (भारवेः)	२१३।२५
मार्तण्डमडलसमं भवतः ...	४४५।९	मुक्तमूललघुवृक्षसितपूर्वः (भारवेः)	१३५।२६
मालतीकुसुमे भाति गुज ...	६३७।२	मुक्त मौक्तिकदाम हेमवलय ...	१४३।२०
मालतीमुकुल याताः ...	६४७।५	मुक्ताः केलिविसृजहार (काव्यप्रकाशे)	४१७।१
मालावर्हमनोऽकुन्तल ...	४२।९८	मुक्ताः पतन्ति भूमौ ...	१७९।७
माला बालाम्बुजदलमयी ...	२४४।५	मुक्ता अपि ...	७४।२
मालिन्यमन्त्रदाशिनोर्मधु ...	१६७।५६	मुक्ता गुप्ता ...	६२७।५०
मालिन्यमवलम्ब्यते यदा ...	३१७।७०	मुक्ता विमर्षि (सङ्ग्रहीतुः)	
मालिन्य परिदृश्यते हिमरुचौ ...	१८६।६३	मुक्ताऽपि वाञ्छा (रामकृष्णस्य)	५७०।३
मा वम सङ्गु विपमिद (गोवर्धना-		मुक्ताताटङ्कयुगं प्रतिमुक्तं ...	७५।१
चार्यस्य)	६।१३	मुक्ताफलैः कि मृगपाक्षि ...	२९३।३३
मासि मासि समा ज्योत्स्ना ...	४८४।११७	मुक्ताभा नृकपालशु (कृष्णमिश्रस्य)	१५।६
मित ददाति रि पिता (वाल्मीकेः) ..	२४९।४	मुक्ताभूषणभिन्दुविम्बमजनि ...	१८१।२७
मितमायुर्वयो नित्य नैति ...	२६१।६	मुक्तावली स्मरविदाहविपाण्डु ...	८६।१२
मित्र स्तब्धतया रिपुं ...	५१६।१००९	मुक्ता विद्रुममन्तरा मधु ...	९७।७६
मित्रस्वजनवन्धूनां बुद्धे ...	४८०।१५	मुक्ताहारगुणीभूय ...	६५१।१
मित्रं कलत्रमितरः परि ...	२७०।६१	मुक्ताहारं न च कुचगिरेः ...	१२०।१७
मित्रदृष्टः कृतप्रस्य लो (व्यासस्य)	४८३।९२	मुक्ताहारलतारणन्मणिमया ...	२२९।८२
मित्रद्रोही कृतघ्नश्च तथा ...	४९७।५१९	मुक्ते काञ्चनकुण्डले निपतिते ...	२२१।७
मित्र प्रीतिरसायनं नयनयो ...	३७०।२७	मुक्तेषु रश्मियु निरायत (कालिदासस्य)	४५४।३
मित्रवान्वाधयत्यर्थान्द्रः ...	४९७।५२२	मुक्त्यात्यति कुञ्चिद्ध ...	३१।१०
मित्रमुते (संग्रहीतुः) ...	६०४।१	मुक्तोत्करः संकटशक्ति ...	८१।१०
मित्राणि शत्रुत्वमिवा ...	४७७।३४०	मुक्तो मानपरिग्रहः सह ...	१६०।४
मित्रे जापि गते सरोरुह (काव्यप्रकाशे)	१३८।१२	मुक्त्वानङ्गः कुसुमविशि ...	१०३।४२
मियोऽप्येकान्द्रनिर्गन्मूर्धनौ ...	४३७।२४	मुपं तस्याः ...	१०५।७
मिथ्यात्व परमो ...	३६०।३	मुप ते दृष्टे ...	८०।७८
निर्ध्यावर्धेन्त सृष्टा कर्णाय ...	२९८।६	मृगं यदि किमिन्दुना ...	९५।४१
निर्नितातिरिक्तावर्धेन्त ...	४४१।११०	मृगं वदति यन्मृगवन्दु ...	७७।४

पद्यम्	पृष्ठे. सख्या	पद्यम्	पृष्ठे. सख्या
मुख विकसितस्मित (काव्यप्रकाशे)	६२।४१	मुग्धे स्माय स्माय (संग्रहीतुः) ...	७८।३१
मुखकमलकमुन्नमय यूता (भाषस्य)	२०१।६	मुग्धे प्रतारयासि किं कुसु ...	८२।६
मुखकृतविसलण्डश्चण्ड ...	२०५।२०	मुग्धे मान न ते कर्तुं ...	१५९।१
मुखं जृम्भारम्भिप्रसरति ...	१८१।२१	मुग्धे मानिनि कोपरीति ...	१५८।७०
मुखं तस्याः स्मितस्मेरं ...	१०५।७	मुग्धे मुग्धतयैव नेतुमखि (अमरुकस्य)	१६०।२१
मुखदोषेण बध्यन्ते ...	३६२।१०	मुग्धे मुञ्च विपादमत्र (दाक्षिणात्यस्य)	२५।३१
मुखमात्रेण काव्यस्य (भट्टबाणस्य)	२८९।७	मुग्धे विधेहि मयि निर्दय ...	१५५।२३
मुखमिन्दुर्यया पाणिः पल्ल ...	१५५।७	मुञ्चन्तश्चापलरस प्रस्थिताः ...	३०२।५४
मुख पद्मदलाकारं वाचा ...	३१६।६०	मुञ्चति मुञ्चति कोप भजति(हम्मीरकाव्ये)	४२५।१
मुखं पाण्डुच्छायं नयनयुगलं ...	१२०।१९	मुञ्चद्भिर्मदवारि वारणगर्णे ...	४४२।१७
मुख प्रियायाः समुदीक्ष्यमाणः ...	१९६।३	मुञ्च मुञ्च सलिलं दयानिधे ...	५९१।३०
मुखविधुपरिवृतोत्तानतार ...	७३।४१	मुण्ड पृच्छति किं सुरारि ...	५६१।१११
मुखसरोजरुचं मदपाटला ...	२२०।४३	मुण्डी जटी वल्कलवाश्च (हरिगणस्य)	२७४।१२७
मुखारविन्ददत्तश्रीः सुतनो ...	७६।५	मुण्डो जटिलो नम्रश्छत्री (क्षेमेन्द्रस्य)	२५४।१९
मुखारविन्दोपरिभागसंस्थं ...	७२।२१	मुद विपादः शरद हिमा ...	५१०।९१०
मुखेन गरलं मुञ्चन्मूले ...	६३२।६	मुद्रदाली गदव्याली कवीन्द्र ...	५३७।५३
मुखेन चन्द्रकान्तेन महा ...	९३।१	मुद्दीदालिसुशालि ...	५४५।१०७
मुखेन तन्या (संग्रहीतुः)	७९।६०	मुधा मधु ...	२८६।२
मुखेन नोदिरत्यूर्ध्वं हृदये ...	३०१।१६	मुनिर्जयति योगीन्द्रो महा (ध्वन्यालोके)	६००।१
मुखेनैकेन विध्यन्ति पाद ...	३१८।१०७	मुनेरपि वनस्थस्य स्वानि ...	४९८।५५४
मुखेन्दुचन्द्रिकापूरप्लाव्य ...	८४।१५	मुरारिपदमाधुर्यं ...	२८२।२
मुखे यद्वैरस्य वपुरपि पुन ...	६४४।३	मुहुर्गणपतिं ...	२८५।१
मुखे हारावासिर्नयनयुग ...	४१०।१	मुरारातिर्लक्ष्मी त्रिपुर ...	५९७।१
मुखैरसौ विद्रुममङ्गलोहितै (भारवेः)	२२०।३५	मुरारिपदभक्तिश्चेत्तदा ...	२८२।३
मुख्यमेकं पुरस्कृत्य शू ...	४८९।२७०	मुहुरनुपतता विधूयमानं (भारवेः)	२००।८३
मुग्धस्य कोलिविजितस्मर ...	१३९।९	मुहुर्मुहुरवेक्षणं रससम ...	१५६।३९
मुग्धस्य ते वद विधुतुद (विह्वणस्य)	११९।२	मुहुर्लक्ष्योद्भेदा मुहुराधि ...	४७९।३७३
मुग्धामृषा (संग्रहीतुः)	५८८।३७	मुहुर्व्यजनवीजनैः सरस ...	१२६।७०
मुग्धा वदन्ति (संग्रहीतुः)	१०६।२०	मुहूर्तमपि जीवेत नरः ...	४८९।२८३
मुग्धा कान्तस्य यात्रोक्ति ...	१९३।२	मूकः पूर्वमभूः (कृष्णरामस्य)	५६५।३
मुग्धा दुग्धविद्या गवां वि ...	१५२।१४४	मूकः प्रागद्य वाग्मी (कृष्णरामस्य)	५६५।२
मुग्धा स्वप्नसमागते प्रिय (रुद्रस्य)	१०४।५३	मूकः परापवादे परदार ...	३०५।१२६
मुग्धे किं नखरैः क्षिपस्य (शार्ङ्गधरस्य)	१६०।१९	मूकारब्धं कमपि बाधिराः ...	२५३।२१
मुग्धे तवास्मि दयिता दयितो ...	१७९।१४	मूकीभूय तमेव कोकिल (भट्टबुद्धेः)	६१५।३२
मुग्धे दोलंतिकां निघाय (दोलंति- कामीस्य)	१२०।२३	मूढे निरन्तरपयोधरया ...	१४३।१६
मुग्धे धातुष्कता केयमपूर्वा ...	१६५।४	मूर्खं व्यसनं लुब्धमग्र ...	४६१।१३
मुग्धे नैव मय (संग्रहीतुः)	१७४।१	मूर्खः स्वल्पव्ययत्रासा ...	२९२।१३
		मूर्खचिह्नानि षडिति एवो ...	२९२।२

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
मूर्खत्वं सुखम् भजस्व कुमते ...	२९५/६६	मृतानां स्वामिनः कार्ये ...	४७३/२०३
मूर्खोद्योपदेशेन दुष्टली ...	४६३/९१	मृतो दारिद्र्यः पुरुषो मृतं ...	४९७/५२९
मूर्खाणां पण्डिता द्वेष्या ...	४९७/५१८	मृकुम्भवाहका (साहित्यदर्पणे)	२७२/९१
मूर्खं नियोज्यमाने तु जयो ...	४६९/६७	मृदुता हृदयं (संग्रहीतुः)	१००/१
मूर्खो द्विजातिः स्वविरो ...	५०७/८२१	मृत्पिण्डो जलरोक्षया बल ...	३५४/४३
मूर्खोऽपि मूर्खं दृष्ट्वा च ...	२९२/६१	मृत्युः शरीरगोप्तारं धनरक्षं (बाणभट्टस्य)	३४०/४
मूर्खोऽन्यन्तस्तपस्वी क्षिति ...	५१९/१०५४	मृत्युर्माद्यति मूर्ध्नि शब्ददु ...	३४७/२
मूर्खो हि जल्पतां पुंसां (व्यासस्य)	२९२/३	मृत्योर्विभेषि किं मूढ ...	२७४/१२१
मूर्ते यथाःस्वमिव ...	४२७/१	मृदुचरणतलाम्रदुःस्थितत्वा (माघस्य)	२०२/९
मूर्तिमन्तामिव रागरसौघ (जयमाधवस्य)	१६९/३	मृदुत्वं न (सङ्ग्रहीतुः)	४७०/१०८
मूर्त्नां सहस्रेण (संग्रहीतुः)	४११/२	मृदुनातिसुहृत्तेन सुमृष्टेना	३८४/१२
मूर्ध्वव्याधूयमानध्वनद ...	१७/६	मृदुपवनविमिश्रो मत्प्रिया (विक्रमो- र्वक्ष्याम्)	११६/१
मूर्ध्ना कल्याणवाही कर ...	४१९/१	मृदुभिर्बहुभिः शूरः पुंभि ...	४७७/३९९
मूलं स्थूलमतीव बन्धन ...	६३३/२२	मृदुलकनककान्तिश्चास ...	१६८/५७
मूलं दोषस्य हिसादेरर्थं ...	४९२/३७०	मृदुलबलिललितमध्यं ...	६४/११
मूलभूत्यानपारित्यज्य ना ...	४७०/११९	मृदुव्यवहित तेजो भोक्तु (माघस्य)	४६९/७५
मूलं बालकवीर्यां सुरभयो ...	२०५/२६	मृदूनां स्वादूनां लघुरपि (सरस्वती- कुटुम्बस्य)	६३७/३
मूलं मुजगैः शिखरं प्लवङ्गैः ...	३५/७	मृदोः परिमवो नित्यं (व्यासस्य)	४६८/५६
मूलादेश यदस्य विस्तृति ...	६४२/२	मृद्वटवत्सुखमेघो दुःसंधान ...	३१९/१३८
मृगाः प्रसीललोचनः पिकः ...	४१७/१	मृद्वङ्कि कठिनौ तन्वि पीनौ ...	८३/२
मृगश्रयं भाति वपुष्यवेधे ...	५४०/८३	मृष्टचन्दनविशेषकभक्ति (माघस्य)	१८०/१०
मृगमद (संग्रहीतुः)	७९/४९	मेखलीयाति मेदिन्याः ककु ...	४३२/२
मृगाः कापि क्वचित् (संग्रहीतुः)	४५८/१	मेघ मेऽधं ...	६१६/११
मृगमदकर्पूरामुचन्दन ...	३२१/१९४	मेघाटोपैस्तानितसुभगं ...	२१४/५२
मृगमनिसज्जनाना तृणजल (भर्तृहरः)	३१९/१३९	मेघात्यये भवति कः समदः ...	५६०/८७
मृगशिंशुदृष्टस्तस्यास्ताप ...	१२६/६९	मेघात्यये भवति का सुभगा ...	५६०/९४
मृगशिंशुनयनाया अक्षि ...	५२५/१	मेघात्यये भवति किं सुभगा ...	५६०/९१
मृगसंबन्धिनी दक्षिरसी ...	७१/७	मेघा नर्पन्तु गर्जन्तु मुञ्च ...	१४२/३
मृगाङ्कोऽय घत्ते गगन (शार्ङ्गधरस्य)	१४७/८१	मेघैर्मैदुरमम्बर वनशुवः (जयदेवस्य)	३८/५७
मृगाः प्रियालद्रुममञ्जरीणां ...	१९७/२८	मेघैर्व्योम नवान्मुभिर्वसु (चीञ्जाकस्य)	२१८/१९
मृगा मृगैः सङ्गमनुव्रजन्ति ...	३७०/३०	मेघो माति जलेन गौस्तु ...	४०३/२३७
मृगेन्द्रं वा मृगारि वा ...	६२१/२	मेदश्छेदकुबोदर लघु भव (कालिदासस्य)	४५९/१
मृगेभ्यो रक्षते क्षेत्रं ...	६२१/३	मेदिन्यां विषमेषुरित्यनु ...	४०२/२२४
मृगैर्नष्टं शशैर्लीनं वराहै ...	६२१/४	मेघावी वाक्पङ्कः प्राञ्चः पर ...	४६३/१
मृगाल्ब्यालवल्या वेणी ...	१८/४	मेघः स्थितोऽतिदूरे ...	२५५/३०
मृतः प्राप्नोति वा स्वर्गं ...	४७०/१२३	मेघदूरगतो हिमालयगिरि ...	४०६/२८०
मृतस्य लिप्सा कृपणस्य (पण्डित- राजस्य)	५०७/८२५		

पद्यम्	पृष्ठे. संख्या	पद्यम्	पृष्ठे. संख्या
मोमारामसमादं द्वे हया ...	५३६।४७	यः पृष्ठा कुर्वते कार्य ...	४९८।५४४
मोहं जगन्मयमुवा (अप्पयदीक्षितस्य)	२६।४५	यः पृष्ठं युधि दर्शयत्य (श्रीहर्षस्य)	४००।२०८
मौनव्रतं विचत्ते (संग्रहीतुः) ...	६२०।४	यः पृष्ठोऽपि ...	२५१।६८
मोहं वृणद्धि विमलीकुर्वते ...	२९७।३	यः प्रशंसति नरो नरमन्य ...	३४०।३३
मोहान्मया सुतनु पूर्वमुपे ...	१५५।२२	यः प्रागासीदभिनववयो ...	१६८।५९
मौनं कालविलम्बश्च प्रयाणं ...	४८८।२५०	यः प्रीणयेत्सुचरितैः पितरं ..	३०८।१९७
मौनादस्तमितैव चाट्ट ...	८।४२	यः शास्त्रविधि ...	४९२।३६९
मौनान्मूकः प्रवचनपटु ...	३८४।१५	यः शौर्यावधिरेव यस्य सह ...	२३।४९
मौनी पादप्रहारेऽपि न क्षमी (क्षेमेन्द्रस्य)	३५२।३	यः श्रीखण्डतमालपत्र ...	१४९।१०७
मौने मौनी गुणिनि गुण ...	५१५।१०००	यः सतापमपाकरोति ...	६०९।३०
मौर्ख्यं सर्वापदां निष्ठा का ...	३३३।१७	यः समानं समाधत्ते ...	४७३।२१०
मौलिः स्वर्णकिरीटका ...	६५४।१	यः सत्पदस्यमिह काव्य ...	२९०।२३
मौलि मानविधिं विना ...	४४४।३४	यः ससर्ज कमल रमागृह ...	७९।५४
मौली कि नु महेद्य मानिनि ...	१०।५	यः सिन्धौ फेनराशिर्भुवि ...	४।३५
मौली कैकिशिखण्डिनी ...	४२।९७	यः सुन्दरस्तद्वनिता कुरुपा ...	३७६।६५
मौली मन्दारदामभ्रम ...	५५।५५	यः सुस्थितिसिद्धिती ...	२।२१
मौली सन्मणयो गृहं गिरि ...	६३१।३	यः सैन्ये स्मरपार्थवस्य ...	१८५।४५
म्रदीयसीमपि घनामनल्प(माघस्य) ...	३६२।२१	यः स्तोकेनापि संतोषं ...	४९७।५३२
म्रदीयस्त्वाधिव्याप्त भवति ...	६३७।९	यः स्यात्केवललक्ष्यलक्षण ...	२९०।३०
म्रियमाणं मृतं बन्धुं (गणदेवस्य) ...	२१।७८	यः स्वभावो हि यस्यास्ते ...	३६१।३
म्हानस्य जीवकुसुमस्य ...	१६७।५५	य एवादिः स एवान्तो ...	५२९।१८
यं यं द्रुपेऽनुरागिण समा ...	४६९।९३	यस्य विराहिण कचित् ...	१५२।१४८
यं वेदाः सततं (संग्रहीतुः) ...	९।४६	यच्च कामसुखं (साहित्यदर्पणे) ...	३४८।१८
यं यं स्वं (संग्रहीतुः) ...	६९।२८	यच्चिन्तितं तदिह दूर ...	५१३।९७१
यं त्रैवाः समुपासते शिव ...	२५।२९	यच्छम्यं ग्रसितुं आरं (न्यासस्य)	५००।६०२
यः कुन्तपाणिरिह भूप ...	६५७।८	यच्छति प्रतिमुखं दधिता (भारवेः)	१३८।७
यः कुर्यात्साचिवायसां श्रियं ...	४७०।११७	यच्छञ्जलमपि जलदो वल्लभतां ...	३३९।२६
यः कुलाभिजनाचारिरति ...	४६६।२	यजमानेन कः स्वर्ग ...	५५६।३२
यः कृत्वा मुकुतं राशौ ...	४७२।१८१	यज्जातोऽपि पयोनिधौ ...	५८८।४३
यः कृष्णं कुर्वते मुखं जन ...	६१६।२०	यश्चैर्देवगणान्ध ...	४२८।९
यः कोटिहोमानलभ्यम् ...	४४७।१३	यशोपवीतं परम ...	५२३।१
यः कौमारहरः स एव हि (शीलामहर्ष- रिकायाः) ...	२३४।४२	यज्जीवति क्षणमपि प्रथितं ...	३८४।११
यः पठति लिखति पश्याति ...	५०५।७६०	यतः प्रभृति ते कान्ति मुख ...	१२९।४
यः परस्य विपमं विधि ...	५०६।८१२	यतः सत्यं ततो धर्मो यतो ...	४६२।३
यः पीयूषसहोदरैः स्नप ...	६५०।१	यत एवागतो दोषस्तत ...	५०२।६९९
यः पूतनामारणलब्ध ...	३६।३	यती व्रती चापि पति ...	५०९।८८२
१ मौल्येति पाठस्तु ग्रामादिकः ।		यतेत पररक्षाऽर्थ (संग्रहीतुः) ...	४७६।३०५
		यतो गजैर्विना राज्ञां राज्य (शाङ्गि- रस्य) ...	४६२।४

अंकारादिपद्यानुक्रमणिका ।

(१२१)

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
यतो यतः षट्चरणोऽभिवर्तते ..	२५१४	यत्र देशोऽयवा स्थाने ...	४९७/५१६
यतो यतोऽङ्गादपयाति ...	९४/२७	यत्र न फलितास्तरवो ...	५०४/७३४
यत्कण्ठे गरल विराजति ...	५२६/१	यत्र न वदनविकारः ...	१७४/३
यत्करोत्यरति क्लेश तृष्णां (क्षेमेन्द्रस्य)	३४०/३	यत्र नास्ति दधिमन्यन ...	३७१/४
यत्काकिणीमप्य (श्रीहर्षस्य) ...	४७७/३३८	यत्र पतत्यबलानां दृष्टि ...	५८/२९
यत्किञ्चिदस्ति (गंगासहायस्य)...	३७/२८	यत्र यत्र बलते शनैः शनैः ...	७४/१२
यत्कीधौलेन (संप्रहीतुः) ...	४३०/३	यत्र विद्वज्जो नास्ति ..	२९१/२
यत्तत्त्व श्रुतिभिस्तथोप (संप्रहीतुः)	९/५१	यत्र श्यामाक्रीडान्यापि ...	३८०/१३८
यत्तेजस्तपने (संप्रहीतुः) ...	४३०/१	यत्र स्त्री यत्र कितवो ...	२२७/३२
यत्कर्म कुर्वतोऽस्य स्या ...	५००/६२१	यत्राह्वितस्तत्र गुणा वसन्ति ...	२०६/३६
यत्कस्यामपि भानुमान् (नैषधचरिते)	४०४/२६१	यत्राखण्डदन्तिदन्तमुसला ...	३८०/१२९
यत्कीर्तिः कापि गङ्गा ...	४५२/१०	यत्रास्मीयो जनो नास्ति ...	४७४/२३९
यत्कीर्तिर्वलय भुवः सु ...	४५०/६७	यत्रातुल्लिखिताख्यमेव ...	६०१/१६
यत्कीर्त्या धवलौकृत त्रि ...	३९९/१९५	यत्रानेके कचिदपि गृहे ...	२७१/८५
यत्क्षान्तिः समये श्रुतिः ...	२६६/९९	यत्रापि कुत्रापि भवन्ति ...	६०८/१३
यत्खलु खलमुखदुतवह ...	३१९/१४६	यत्रास्यागातदानगानजरण ...	३२९/४०
यत्तादृशेषु सरलेषु न पक्ष ...	५९१/४८	यत्रायुद्धे ध्रुवं मृत्युयुद्धे ...	४१०/१२४
यत्तालीदलपाकपाण्डु वदन ...	१२१/२७	यत्रार्जवेन लघिर्मा गारि ...	५०४/७३८
यत्तीर्थाम्बु मुखाम्बुजा ...	९७/६९	यत्रास्ति लक्ष्मीर्विनयो ...	५०८/८४७
यत्त्ववेत्रसमानकान्ति (कुवलयानन्दे)	१३१/३२	यत्त्व हन्त कल ...	११४/७
यत्नादन्विष्य का ग्राह्या ...	५५६/२५	यत्रैकं श्रुतमक्षरं पश्यते ...	२६६/८३
यत्नादपि कः पश्यति (भर्तृहरेः)...	६१७/७	यत्रैता लहरीचलाचल (काव्यप्रकाशे)	६०/६३
यत्नोत्थापनमात्रानिःसह ...	२५७/७१	यत्सकाशान् लाभः स्या ...	४७२/१८६
यत्पयोधरभारेषु ...	३५६/९	यत्सत्यव्रतभङ्गमीकमनसा (वेणीसंहारस्य)	२६०/५
यत्पङ्केरुहलक्ष्म पाणिकमल ...	१६१/१५	यत्सद्गुणोऽपि सरलोऽपि ...	६५६/१
यत्पद्ममादिलु तवाननीया (श्रीहर्षस्य)	१६७/४१	यत्सारस्वतवैभवं गुणकृपा ...	५५/५४
यत्पल्लवः समभवत्कुसुमं ...	५९२/४९	यत्समुत्थैव परा याति सन्तः ...	३१७/९२
यत्पादाः शिरसा न केन ...	५८६/१९	यथा काष्ठमयो हस्ती ...	४९९/५८९
यत्पीयूषमयूखमालिनि ...	१५०/११६	यथा कुमुदिनी ...	१२९/१
यत्पूर्वं पवनाग्निशाल ...	६५२/१	यथा खनन्खनित्रेण नरो ...	५००/६१६
यत्प्राग्रदलावलीकवलनै ...	६२६/४६	यथा गजपतिः भ्रान्तश्छायार्थी ...	३१८/९६
यत्प्रभाववशा (संप्रहीतुः) ...	३८०/१	यथा गौर्दृष्टते काले ...	४७३/२००
यत्प्रीत्याम्बुधि ...	२७६/१५९	यथा चतुर्भिः कनक ...	५१३/९१४
यत्स्यादन्योपमोगाय ...	३३७/२	यथा चित्तं तथा वाचो यथा ...	३०२/३७
यत्प्रदेयमुपनीय वदाच्यर्दीय ...	३३७/२२	यथा दोषो विभात्यस्य जनस्य ...	३१७/७६
यत्पियव्यतिकराद्वनिताना (माघस्य)	१७३/५	यथा धेनुसहस्रेषु वत्सो विन्दति ...	३७४/१२
यत्र क्षिपामि दृशमन्यादि ...	१०७/४९	यथा नयति कैलास नगं ...	५३६/४६
		यथा परोपकारेषु निर्लभं ...	३१८/१०९

१ यः काकिणीति पाठान्तरम् ।

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
यथाभिलाष (कृष्णरामस्य) ...	५२२।३	यदमरशतैः सिन्धोरन्तः ...	७९।७६
यथा प्रसुकृतान्मानाद्यु ...	४७१।१४२	यदमी दशान्ति दशाना (देवेश्वरस्य)	३०५।११७
यथा बीजाङ्कुरः सूक्ष्मः प्रय ...	४६६।१०	यदम्बुकणमादाय प्राप्तोऽसि ...	५९०।६
यथामिषं जले मत्स्यैर्भक्ष्यते ...	३३१।९	यदर्काश्लक्षान्तस्फुरदरुण ...	५७२।१
यथा मृत्पिण्डतः कर्ता कुरुते ...	३५८।१०	यदर्थ्यते परिक्लेशैरर्जितः (क्षेमेन्द्रस्य)	३४०।२
यथा यथा वयो (संग्रहीतुः) ...	६४।२	यदवधि विलासमवन ...	६४।९
यथायथं ताः सहिता नमश्चरैः (भारवेः)	२०२।१	यदवधि विवृद्धमात्रा विक ...	२३२।१७
यथा यथा भोजयशो ...	४१६।१४	यदशम्य न तच्छम्य ...	४९४।४५०
यथा यथायं बलते मुजोऽस्या ...	७०।५५	यदसेवनीयमसताममृत ...	४५०।२२
यथा यथा विशत्यस्या हृदये ...	६४।३	यदस्माभिर्हृष्टं क्षणिक (शिवदासस्य)	२७०।६४
यथा यथास्या कुचयोः ..	६५।१९	यदस्य यात्रासु बलोद्धत (नैपथीद- चरितस्य) ...	४३३।६
यथा यथैव स्नेहेन भूयिष्ठ ...	३१५।२३	यदा किञ्चिज्जोऽहं द्विप इव (भर्तृहरेः)	२९४।५८
यथा यूनस्तद्वत्परमदम ...	५१।३७	यदा तु भाग्यक्षयपीडितां ...	३३४।४८
यथा रज्जुस्तथा ...	२६१।२	यदा त्व चन्द्रोऽभूः भिशिर (अचलस्य)	१६१।२
यथा रंघं व्योमश्चलजलद ...	२१६।७	यदानतोऽयदान तो नया (आनन्द- वर्धनस्य) ...	५६६।१३
यथा विहगास्तरुमाश्रय ...	५०९।८८१	यदा पूर्वं नासीदुपरि च ...	२७४।१४०
यथा वृद्धिः समुद्रेषु शुक्ल ...	३१७।७३	यदा प्रकृत्यैव जनस्य रागिणो ...	५१।२
यथा शरीरं किल जीवितेन ...	३४०।३४	यदाऽऽलोके सूक्ष्म व्रजति (कालिदासस्य)	४५४।४
यथा सत्प्रसवः क्षिप्रः ...	५४९।२	यदा विहृह्णाति हत तदा (भारवेः)	५१०।९०४
यथा स्थाणी (संग्रहीतुः) ...	२।१८	यदासीदज्ञान स्मरतिभिर ...	२७४।१३६
यथा हि शृङ्गं गोः काले ...	३४८।२२	यदासौ दुर्वारः प्रसरति ...	२६३।५०
यथा हि मलिनैर्वस्त्रैर्यत्र ...	३६१।९	यदि कुप्यसि नास्ति रतिः ...	१५९।५
यथा स्नेहेन चक्रेण न रथ ...	३५८।९	यदि क्षुण्ण पूर्वैरिति जहाति ...	४१९।९
यथेय वाग्देवी सुकाषि (धनददेवस्य)	२८०।२	यदि गन्तासि दिगन्त ...	२३६।६
यथोदयगिरौ द्रव्य सनिकर्षेण ...	३६६।१५	यदि गर्जति वारिवरो ...	१४२।९
यथोर्ध्वासः पितृत्वम्बु पथिको ...	२१०।१	यदि गणिका ...	२३८।९
यदक्षिभ्रूलतापाङ्गैः स्त्रियः ...	२५४।५	यदि तात धन नास्ति ...	३६२।८
यदचेतनोऽपि पादैः स्पृष्टः ...	३५२।१५	यदि ननु (संग्रहीतुः) ...	६२५।१४
यदधोऽवः क्षितौ वित्तं निच ...	३४१।१७	यदि तव हृदय विद्वत्सु ...	४७७।३३१
यदनवगमतो (संग्रहीतुः) ...	१।७	यदि त्रिलोकी गणनापरा ...	३९५।१११
यदन्तस्तज्ज जिह्वायां (व्यासस्य) ...	२२७।२७	यदिदमगणयित्वा दुर्वह ...	१५६।३४
यदपम्यवतामायुर्यद ...	४९९।५७८	यदि दहत्यनलोऽत्र किम (आनन्दवर्धना- चार्यस्य) ...	३०८।१९५
यदपि कटकयान्मारोधि ...	४१५।१	यदि न स्यान्नरपतिः सम्य ...	४६७।१२
यदपि जन्म बभूव पयोनिधौ ...	३७६।७७	यदि नाम कुले जन्म तत्कि ...	३३।१८
यदपि भेकगणेन निषेधित ...	६११।३९		
यदपि रतिमहोत्सवे नकारो ...	२३९।१		
यदभावि न तद्भावि भावि (व्यासस्य)	४९४।४२९		
यदपि सुवर्ण (संग्रहीतुः) ...	१००।२		

पद्यम्	पृष्ठे, सख्या	पद्यम्	पृष्ठे, सख्या
यदि नाम दैवगत्या जगद (भट्टवासु- देवस्य) ...	६०८।७	यदैव भर्ता जानीयात् (व्यासस्य) ...	५००।६०४
यदिन्दोरन्वोति व्यसन ...	३११।२४१	यद्गन्धद्विपदानवारिभि ...	४५०।६६
यदिन्दोर्लक्ष्मीस्ते वदनकमले ...	१३०।१५	यद्गन्धं गुरुगौरवस्य ...	१५८।६९
यदि परगुणा न अग्न्यन्ते (महेन्द्रस्य) ...	३२५।२६५	यद्गुणग्रथितैः शुद्धरोमेतः ...	४४७।२
यदि प्रभुरदारधीः सुरस ...	५३।२९	यद्गदाति यदभाति तदेव ...	३३७।४
यदि प्रसादीकुरुते सुधाशो ...	८१।८	यद्गदासि विशिष्टेभ्यो यच्चा (व्यासस्य) ...	३३७।५
यदि प्राणा एव प्रणयपरि ...	१३०।१८	यद्दुर्गामटवीमटन्ति विकट ...	३३८।११
यदि प्रियावियोगेऽपि रुद्यते (द्रुध- मरणस्य) ...	१०५।२	यद्वात्रा निजभालपट्टलिखित ...	३७८।१०८
यदि प्रिये वेत्ति तव प्रभु ...	१५५।१७	यद्वाहू वहतः पराक्रमहृता ...	४०३।२४४
यदि भवति दैवयोगात्पुमा ...	२३२।१६	यद्विम्बमम्बरमणिर्यदपां ...	४४।६
यदि भवति धनेन धनी (वल्लभदेवस्य) ...	३४१।३३	यद्वीचीभिः स्पृष्टासि ...	५९८।२८
यदि मत्तोऽसि मतगज ...	६२४।८	यद्वीजानि च मौक्तिकानि ...	४२२।४४
यदि रामा यदि च रमा यदि ...	३७१।४	यद्भ्रं धनुरीश्वरस्य समरे ...	३७९।१२२
यदि वै मनसि प्रद्यान्ति ...	३९४।१००	यद्भर्तुः कुरुतेऽभिषेचन... ..	४०५।२६३
यदि सन्ति गुणाः ...	३६०।३	यद्भूलते तरलिते यद्दुदङ्गुली ...	५७५।२
यदि सत्सङ्गनिरतो भविष्यासि ...	३६६।१७	यद्यत्परवश कर्म तत्त ...	५००।६२०
यदि सन्ति गुणाः पुत्रा विक (कुवल- यानन्दे) ...	३५६।१४	यद्यदिष्टतम तत्तदेयं ...	३१८।११३
यदि समरमापास्य नास्ति (वेणीसंहारे) ...	४७८।३६१	यद्यदेव रुच्ये कचिरेभ्यः (माघस्य) ...	१७७।२४
यदि स्मरामि तन्वङ्गी जीवि (दीपकस्य) ...	१०५।४	यद्यदेव हि वाञ्छेत ततो ...	४९५।४६४
यदि स्याच्छरण (सङ्ग्रहीतुः) ...	४७५।२६५	यद्यध्वनीन क्षिरमध्वनि ...	६३९।२१
यदि स्याच्छीतलो वह्निः ...	२२७।३५	यद्यपि गङ्गा (संग्रहीतुः) ...	५९६।३
यदि स्यात्पावकः क्षीतः ...	२२७।२३	यद्यपि गरुडो (संग्रहीतुः) ...	६०७।४
यदि स्यान्मण्डले सक्तमिन्दो ...	७२।१४	यद्यपि जलोपसेवि (सङ्ग्रहीतुः) ...	६२०।५
यदि स्यात्स्वप्रिया ...	२३८।३	यद्यपि बहवो ...	६५७।१२
यदीच्छसि वशीकर्तुं जग (व्यासस्य) ...	३६२।२	यद्यपि गजेन्द्र पदवी (संग्रहीतुः) ...	६२५।१६
यदीयबलमालोक्य गतः ...	११६।५	यद्यपि बहवो (संग्रहीतुः) ...	६०८।९
यदेकः कासार रचयति ...	१३०।१९	यद्यपि लावण्य (संग्रहीतुः) ...	६०।५
यदेकस्मिन्वर्षे न फलति ...	६३९।२४	यद्यपि सिंह मृगेन्द्र (संग्रहीतुः) ...	६२२।१८
यदेतदस्यानुतट (माघस्य) ...	४५६।१६	यद्यपि क्षातपालानामाज्ञा ...	४६९।८६
यदेतच्चन्द्रान्तर्जलदल्य (श्रीहर्षदेव- चौरयोः) ...	५६४।११	यद्यपि खादिरारण्ये गुप्तौ वस्ते ...	६३६।२
यदेतत्कामिन्याः सुरत ...	६५२।१	यद्यपि च दैवयोगात्सिंहः ...	६२२।१६
यदेतत्त्वच्छन्दं विहरण ...	२६३।४८	यद्यपि चन्दनविटपी विधिना (आदित्य- भट्टस्य) ...	६३५।२
यदेतन्नेत्राभ्यःपतदपि ...	३१०।२४०	यद्यपि चातकपक्षो अपयति ...	६१५।६
यदेते साधूनामुपरि विमुखाः ...	३४२।५५	यद्यपि तरणैः किरणैः सकल ...	६२१।३
		यद्यपि दिशि दिशि तरवः ...	६३८।२
		यद्यपि दिशि दिशि सरितः ...	६०४।१
		यद्यपि दैवाल्लम्बा कस्तूरी ...	६५५।२

पद्यम्	पृष्ठे, सख्या	पद्यम्	पृष्ठे, सख्या
यद्यपि न भवति हानिः ...	६४१।२	यमामिव करधृतदण्ड हरि ...	३८१।१०
यद्यपि बद्धः शैलैर्यद्यपि ...	५९७।७	यमाश्रित्य न विश्रामं क्षुधा ...	४७२।१६७
यद्यपि बहुगुणगम्यं जीवन ...	६०६।६	य प्राक्प्रत्यगवागुद ...	१५०।११७
यद्यपि बहु नाघीये तथापि ...	२९६।२	य मातापितरौ क्लेश ...	५००।६१७
यद्यपि रटति सरोपं मृग ...	६२२।१७	ययोरारोपितस्तारो हार ...	३९२।४५
यद्यपि क्षिरोऽधिरोहति ...	५८६।९	ययोर्मनासि चेत्येह ...	३७०।१७
यद्यपि सन्ति बहूनि सरांसि ...	५९१।२८	ययोरेव समं वित्तं ययोरेव ...	४८२।५५
यद्यपि स्वच्छमावेन दर्श ...	५९७।२	यवनीनयनाम्बुधोरणी ...	४४।२
यद्यप्याम्रतरोरमुष्णं वनिता ...	६१३।७६	यवनैरवनिः क्रान्ता हिन्दवो ...	३८५।४
यद्रात्रौ रहसि व्यपेतविनयं (अमर- कस्य) ...	१९३।१९	यशःकिरणघोरणी तुलित ...	३९९।१८६
यद्वक्त्रं मुहुरीक्ष्यसे न धनिनां ...	६२८।२४	यशःपटोऽयमद्भुतो न ते ...	४३१।१
यद्वज्रनाहितमतिर्बहुचाटु (ध्वन्यालोके) ...	३०९।२११	यशःपद्मस्य ते ...	५२१।२
यद्वदन्ति चपलैरपवाद ...	३२८।२२	यशः पदाद्गुह्यतलौ मुखं च ...	९४।२६
यद्वदहत्याहेतोर्मृपां चदसि ...	१४२।७	यशःपूर्वं दूरं तनुस्तनु ...	३९९।१८०
यद्वद्वनमसिहं च यद्वद्राष्ट्रं ...	४६२।५	यशःशशाङ्काम्बुदये प्रवृद्धो ...	४१७।१
यद्वज्रघोदधिसमरसौ साग ...	२६५।७१	यशःसौरभ्यलघुनः शान्ति ...	३१६।६३
यद्वात्मानं सकलवपुषा ...	२६५।६९	यशःस्तोमानुचैरपचिनु ...	३९८।१७१
यद्विस्मयक्षितिमितमस्तमिता ...	१०७।५२	यशश्चन्द्रैर्यत्सुकृतनर ...	३९८।१७४
यद्वीक्ष्यते खलानां माहात्म्य ...	३१९।१४५	यशस्करे कर्मणि मित्र ...	५११।५२०
यद्वीचीभिः स्पृशसि गगन ...	५९८।२८	यशो धर्मो नयो दाक्ष्य ...	३६३।१७
यद्वीर्यं कूर्मराजस्य यश्च ...	३९२।४३	यशोदयामण्डितकान्तदेहो ...	३९५।१०५
यन्त्राचितकेतकोदर ...	१५१।१४३	यशोधननिर्घेयदा नरहरे ...	२८०।१
यन्त्राकृष्टसुवर्णसूत्रमिव ...	५१।४४	यशोऽधिगन्तुं सुखलिसया (भारवेः) ...	५०७।८३२
यं दृष्ट्वा मीनरूपं स्फुरद ...	३०।१०	यशो दस्माद्रस्मीभवति ...	३६०।६
यन्न मावि तदङ्गेषु लवण्य ...	८३।४	यश्चत्वारि ज्ञातानि बन्ध ...	२८०।२
यन्नाहतस्वमलिना मलिना ...	६३६।६	यश्च निम्नं परशुना यश्चैन ...	६४३।२
यन्नाट्यभ्रमिषूर्णमान ...	१०।६४	यश्च मूढतमो लोके यश्च ...	४८७।२०८
यन्नाद्यापि समागतः पति ...	२४६।५	यस्तीर्थानामुपास्त्या गलि ...	३५।१८
यन्नाम्रः प्रथमाक्षरं ...	१४।५	यस्तु स्वदारसतोपी ...	३६१।१५
यन्निमित्तं भवेच्छोको दुःख ...	४८१।३१	यदिर्नो काञ्चनी (सङ्ग्रहीतुः) ...	६३।५८
यन्मञ्जुसिञ्जितमितो रसना ...	७९।७४	यस्तु सचरते देशान्यस्तु ...	३८५।२
यन्मन्यदेशादपि ते सुख ...	१६६।१५	यस्तोप न गतः कमलेशु ...	६११।२७
यन्मध्ये यच्च पर्यन्ते ...	२६९।३६	यस्माच्च येन च यथा च (हितोपदेशे) ...	३७७।७९
यन्मनोरथशतैरगोचरं न ...	३७५।५२	यस्मादर्थिजनो मनोऽभिल ...	६४३।५
यन्मुक्तामणयोऽम्बुधेरुदरतः ...	६०१।१५	यस्मादाक्रामतो ह्यं गरुड ...	३३।८
यमः प्रतिमहीभृता हुत ...	३९९।१८७	यस्मादासीत्कुमारः कुव ...	२३।११
यमजन्मप्रद ...	३६६।१९	यस्माद्विश्वमुदेति यत्र ...	२।१९

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
यस्मिन्कुले यः पुरुष ...	५०९/८९२	यस्य मित्राणि मित्राणि (काव्यप्रकाशादौ)	३८४/४
यस्मिन्कृत्य समावेश्य ...	४७२/१८०	यस्य मित्रेण समाधा यस्य	३६९/५
यस्मिन्कृद्धे शरीरं प्रति (रत्नाकरस्य)	४६३/३	यस्य यस्य हि यो भावः	४९५/४७८
यस्मिन्जीवति जीवन्ति बहवः	३८४/८	यस्य वक्त्रकुहरे सुभाषित	४७/१६
यस्मिन्जीवति सिंहे वन ...	६२२/१३	यस्य वज्रमणेर्भेदे भिद्यन्ते	६०१/१
यस्मिन्देहे न समानो न	४८३/८८	यस्य षष्ठी चतुर्थी च विहस्य	५३२/५
यस्मिन्नुच्चैर्विषमगहनानां	६२९/१०	यस्य स्त्री तस्य भोगेच्छा	२२८/५४
यस्मिन्नेवाधिकं	४६८/५०	यस्य सेना (संग्रहीतुः)	४६२/१
यस्मिन्श्चासति (संग्रहीतुः)	४३१/२	यस्याः कुसुम	२४९/१
यस्मिन्मुदुदुदसङ्करा इव	९/४३	यस्याः प्रसादविरहे (संग्रहीतुः)	५/३
यस्मिन्ष्टे भयं नास्ति	४८६/१८०	यस्यां स केसरियुवा पद	५९७/१
यस्मिन्वंशे समुत्पन्नस्तमेव	३१५/१६	यस्याः सगमवान्छया न	६१३/६६
यस्मिन्वस्तुनि ममता	२७४/१२४	यस्याः समुत्तमालवाल	६२९/१४
यस्मिन्विश्व सकलमुवनं	२६५/७२	यस्याकर्ण्य वचः सुधाकव	६२०/२१
यस्मिन्वेल्लति सर्वतः परि	६३२/१	यस्याग्निः कोपपुञ्जे वसति	४१६/१
यस्मै ददाति विवरं	६३१/२	यस्याङ्घ्रिद्वितयं नमन्ति	२०/४१
यस्य क्षेत्रं नदीतीरे भार्या	४९३/४२२	यस्याङ्गनस्यामलखङ्गपट्ट	४४७/१२
यस्य क्षोणितेर्विहायसि	४४९/४२	यस्यादौ व्रजमण्डनस्य	६३०/१३
यस्य चाप्रियमन्विच्छेत्तस्य	४८०/७	यस्या महत्त्वभाजो भवन्ति	६०७/२
यस्य चेतसि निर्व्याज	३९२/४७	यस्यां महापङ्क्ति (कृष्णरामस्य)	२५९/३
यस्य जिह्वासहस्रं स्याज्जीवे	२२८/५५	यस्यां मौलिमिलत्सुधांशु	१७/४
यस्य जीवन्ति धर्मेण	३८४/३	यस्यार्थास्तस्य मित्राणि यस्या (व्यासस्य)	३३२/८
यस्य त्वया व्रणविरोपण	२५०/२६	यस्यालीयत शल्कसीम्नि (विश्वनाथस्य)	२९/२
यस्य द्वारि सदा समीर	५२८/२	यस्यावन्ध्यरुषः प्रतापवस	६२३/४८
यस्य न ज्ञायते वीर्यं न कुल	४९७/५२७	यस्याश्चोरश्चिकुरनिकरः	२८९/६
यस्य न ज्ञायते शीलं	५०१/६४७	यस्यासीनवपीलुपन्नवदर	६२५/१२
यस्य प्रमापमहस्यो (संग्रहीतुः)	४२९/३	यस्यास्ति वित्तं स नरः कुलीनः (भर्तृ- हरेः)	३३०/९
यस्य ज्ञानमनन्त	२८५/१	यस्याहुरागमविदः परि	७/२९
यस्य मन्त्रोपदेशेन	३००/१	यस्येषवः सयुगयामिनीषु	३९५/१०९
यस्य न सवित्रे	५८/२७	यस्योच्छिन्ना न वेदा मन	४२५/२
यस्य नास्ति विवेकस्तु	२९२/८	यस्योदये गुरुमनोरथ	५६२/५५
यस्य नास्ति स्वयं प्रजा (चाणक्यनीतौ)	२९२/१	यस्योदयेनैव दिशा प्रसाद	५९७/२२
यस्य पुत्रो न वै विद्वान् शूरो	३७३/७	यस्योद्यद्वाणवाहुहुमगहन	२६/५१
यस्य प्रसादे पद्मास्ते विजय	४६०/१२	यस्योद्यद्भुजदण्डचण्डिम	४१३/२
यस्य भ्रूक्षेपमाणेण (संग्रहीतुः)	४६०/५	यस्योपवीतरुण एव फणा	१७/३
यस्य भार्या विरूपा च	२३२/१	यस्यिन्किरति वसन्ते	४२६/३
यस्य भार्या शुचिर्दक्षा	२३०/१	यां या प्रियः प्रैक्षत कातराक्षी	९८/२
		याः पश्यन्ति मियं त्वमे	११६/७

पद्यम्	पृष्ठे, सख्या	पद्यम्	पृष्ठे, सख्या
या कटाक्षच्छटापातैः पवि	... ५४७।१	यादृग्जानासि जाम्बूनद	... २८।१४
या कथंचन सखीवचनेन	... १७०।२१	यादृशि तादृशि वित्तसनाथे	... ३३२।१३
या कर्पति निजयोगादन्त	... ३६३।२३	यानेन तन्व्या जितदन्ति	... ९३।१३
या कामिनी सा यदि मामिनी	... २१२।८	यान्ति न्यायप्रवृत्तस्य तिर्य (सुरारेः)	४८३।८५
या कुन्देन्दुतुषारहार...	... ५।१६	यान्ती गुरुजनैः सार्धं स्मय	... ७३।१
या केलिच्युतकेगलेग	... २५१।४०	यान्त्याः सरःसलिलकेलि	... १०८।५९
या कान्ति वहसि परां	... ६५५।४	यान्त्या मुहुर्वलितकन्धर	... १०७।५५
या गम्याः सत्सहायानां (भारवेः)	४९२।३७२	यां दृष्ट्वा यमुनापिपासु	... ४०।७८
याचकवीरो धन्यः करटान	... ३४३।२१	या पाणिग्रहलालिता	... ५३२।१५
याचते कार्यकाले यः स कि	... ३६९।११	या प्रकृत्यैव चपला निप.	... ३८३।६
याचकाय मन्त्रे (कृष्णरामस्य)	... १९८।३८	या विम्बौष्ठरचिः क्व विद्रुम (शिव-	...
याचना हि पुरुषस्य महत्त्व	... ३४४।२७	स्वामिनः)	... १९५।२
या चन्द्रस्य कलङ्कितो जन	... १२७।८७	या भार्या दृष्टचरिता	... २२७।२४
याचमानजनमानसवृत्तेः (नैपधचारितस्य)	३३८।२६	यामस्ते शिवमस्तु रोहण	... ५९७।३
याचितो यः प्रहृष्येत दत्त्वा	... ३३९।४	या महैगशिरसो विभूषणं	... ५८७।१५
याचित्वाऽम्बुकणा	... ६००।४६	या माता ममता माता मा (माघस्य)	५६५।४
याच्नापदं मरणदुःखमिवा	... ३०९।२१७	यामि न यामीति ध्वे	... १९३।४
याच्नाश्न्यमयजलस्य	... २६६।९४	यामिन्येपा वहलजलदै	... २३७।१३
या जयश्रीर्मनोजस्य यया (साहित्य-	...	यामि प्रेयसि वारिदागम	... १९४।२०
दर्पणे)	... १०६।१६	यामि विधावभ्युदिते पुन	... ५३७।५६
यात यौवनमधुना वन	... २७२।९४	यामीति प्रियपृष्टायाः कान्ता	... १९३।१
यातस्यास्तमनन्तरं दिन	... १४९।१०२	यामीत्यप्रियवादिनि प्रियतमे	... १९४।२१
याताः किं न मिलन्ति सुन्दरि	...	यामीत्युक्ते हृदयपतिना	... १९४।१४
(अमरुकस्य)	... ११०।९४	या राका शशिगोभना	... ५१६।१०१७
याता यान्ति च यातारो (अनन्तदेवस्य)	४९।४	या लाक्षाबलयानि बाहु	... ४०६।२७९
यातास्ते रससारसंग्रह	... २९५।७६	या लोभात्सविधे खलस्य	... ३२५।२६९
यातीतः पान्थ पन्था व्रजति	... ४४४।४२	यावकरसार्द्रपादप्रहार	... १७५।२
याते मय्यचिरानिदाव	... ६०५।१६	यावच्चक्रे नाञ्जनं बोध (माघस्य)	४३९।६९
यातेयं रजनी सहैव भवता	... ५८९।४९	या विपत्तिर्धनापाये	... ३४१।२६
याते यातभयः स्थिते स्थित	... ६१८।२१	यायावरकुल	... २८४।१
यातोऽस्मि पद्मनयने समयो (श्रीहर्षस्य)	१३६।५३	यावद्द्वैत (संग्रहीतुः)	... १७४।१
यात्येकतोऽस्तगिरि पति	... १८३।११	यावन्निरञ्जनमज (गङ्गासहायस्य)	३७।२७
यात्रामङ्गलसविधानरचना	... ११८।३४	यावत्प्रियतमसङ्गः (संग्रहीतुः)	... १०२।१३
यात्रासु यस्य ध्वजिनी भरेण	... ४३३।४	यावन्न द्विषतो हन्या (संग्रहीतुः)	४७६।२९३
या दक्षिणात्वमस्यामदक्षिणो	... १२३।१९	या वाचः साधुताया	... २१।५१
यादृश वत नृपेन्द्र (कृष्णरामस्य)	५२२।१	यावच्छकलितो वायुरेकी	... ५७२।१
या न ययौ प्रिय (माघस्य)	... ४५६।२९	यावज्जीवं सुख जीवे	... ४८६।१९०
या नारी सुमता	... २३०।१३		

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
यावत्तः कुर्वते जन्तुः ...	२६१।९	युद्ध्वा चामिमुख रणस्य ...	४०४।२५७
यावत्तिष्ठति चातकोऽय ...	५९३।६८	युधिष्ठिरः कस्य पुत्रो ...	५५०।४
यावत्त्वां न खलु हसन्ति ...	६४८।२२	युधिष्ठिरोऽसि भीमोऽसि ...	३९१।२०
यावत्पौलस्त्यवास्तुभव ...	४५२।८४	युध्यन्ति पगवः सर्वे ...	५०१।६४३
यावत्फलोदयमुखः सहकार ...	६३९।१७	युध्यन्ते पक्षिपशवः पठन्ति ...	३३९।८
यावत्स्वस्थमिदं देहं याव (भर्तृहरेः) ...	४९२।३६८	युष्मत्पौढतरप्रतापतपन ...	४४६।२०
यावत्स्वस्थमिदं शरीर ...	५९६।१००७	युष्मद्दोर्दण्डमण्डल्यवन ...	४४२।१२५
यावद्दृष्टिर्मृगाक्षीणा नो नरी ...	५७।१४	युष्मद्वाजिजिताजिराजि ...	४३४।१३
यावद्यावत्कुवलयदृशा ...	७६।४	यूथान्यग्रे गतानि प्रबलबल ...	६२७।४९
यावद्यावद्भवति कलया ...	१२५।५५	यूथि यथोचितविधिना ...	६३७।१
यावन्नीरनिघेः प्रमातसमयः ...	१९१।२३	यूनां धैर्यतृणाङ्कुर कवल ...	८९।३०
या विप सिर्धनापाये नवा ...	३४०।२६	यूना मोहमहाफलप्रस ...	८५।५०
यासां सत्यपि सद्गुणानु ...	५९।६०	यूना येन विभिन्नवारण ...	६२४।५०
यासां कटाक्षविगिल्बैः स्मर(शार्ङ्गधरस्य) ...	७१३।४	ये कन्दरासु निवसन्ति (काव्यप्रकाशे) ...	४४३।१६
या सा जगत्परिभवस्य ...	३४९।३४१	ये कायस्थजनाश्च ये नृप ...	३८६।२१
या साधूंश्च खलान्करोति ...	३७८।१०६	ये कुण्ठीकृतवल्लभप्रणतयः (विहङ्गस्य) ...	१८५।४६
यासा नाम्नापि कामः स्या ...	५७।१३	ये के विचित्रसरशालिषु ...	२९४।४९
यासामञ्जलवातेन दीपो ...	५७।११	ये गृह्णन्ति हठात्तृणानि मणयो(शङ्कुकस्य) ...	६०१।१४
या सृष्टिः सद्गुराद्या वहति (कालिदासस्य) ...	१२।८६	ये च प्राहुर्दुरात्मानो दुरा ...	४७२।१५६
यास्यति जलधरसमय ...	६०३।५	ये जाते व्यसने निराकुल ...	३१२।२६३
यास्यत्यद्य शकुन्तलेति ...	२५१।३८	ये जात्यादिमहागर्वा ...	४७१।१५५
यास्यामीति समुद्यतस्य ...	११८।३६	ये जात्या लघवः सदैव (भल्लटस्य) ...	५९५।१३
या स्वसन्ननि पन्नोऽपि ...	३२७।१	येऽणुत्य मनसि स्वके वि ...	४०५।२०७
या हि शब्दद्वहुमता ...	२२८।४७	ये तावत्स्वगुणोपहृति ...	२९५।७५
युक्त यथा किल निरन्तर ...	३२४।२५१	ये तृणारूप ...	३४८।२०
युक्तः प्रमाद्यसि हिताद (भारवेः)...	४९२।३७९	ये पापं शमयन्ति (कृष्णरामस्य) ...	५२५।१
युक्तमेव कृतं मौन ...	३६३।१५	ये दीनेषु दयालवः स्पृहाति ...	३१३।२७१
युक्तमुक्तं पुराधिद्विश्चिन्त ...	४९०।२९९	ये दोला केलिकाराः किमपि ...	२०३।१८
युक्त मध्ये कृष्णा तन्वि ...	८६।१	येन व्यस्तमनोभवेन (चन्द्रकस्य) ...	५४३।१०१
युक्तियुक्त प्रगृहीयात् ...	४८१।२५	येन पाषाणखण्डस्य मूल्य ...	३५२।१३
युक्तोऽसि भुवनभारे मा ...	६३२।२	येन भिन्नकारिकुम्भविस्त्व ...	६२२।२७
युक्त्या परोक्षं बाधेत ...	४७५।२६३	येन यत्रैव भोक्तव्यं सुख वा ...	३७५।३६
युगपत्स्वगण्डसुम्भन ...	३।१४	येन शुभ्रीकृता हंसाः शुकाश्च ...	४९५।४६१
युगपद्विकासमुदयाग्रमिते ...	१४७।६९	येन स्वा विनिहत्य मातर (सुरारेः) ...	२६०।६
युगान्तकालप्रतिसंहता (माघस्य) ...	२५२।१६	येनाकारि परामूर्तिर्दिन ...	५३३।१०
युदकालेऽग्रगो यः स्या ...	४७२।१७३	येनाकारि महीभृतामवि ...	६५१।६
युद्धं च प्रातरत्यान ...	४९३।४१०	येनाकारि मृणालपत्रमशानं ...	३८०।१३१
		येनाञ्जलेन सरसीसहलोच ...	३७७।८५

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
येनात्मा पण्यतां नीतः ...	५०२।६९३	येषां खेहो न धर्म्मै ...	३२७।२९१
येनानन्दमये वसन्त (भेरीभांकारस्य)	६१५।३३	येषां निमेषोन्मेषाम्या ...	२६९।३२
येनानर्गलकालकाले (भेरीभांकारस्य)	६२३।४४	येषामन्यकलेत्रदर्शनकला ...	३२९।४१
येनामन्दमरन्दे दलदर ...	६१०।११	येषां प्राणिवधः क्रीडा नर्म ...	३१९।१०१
येनामोदिनि केसरस्य ...	६१३।६९	येषु येषु दृढं बद्धा ...	२६९।३५
येनास्यभ्युदितेन चन्द्र (काव्यप्रकाशे)	५८९।५३	ये श्रमं हर्तुमीहन्ते महता ...	३१७।८८
येनाहंकारयुक्तेन चिरं ...	४९७।५१७	ये संसत्सु विवादिनः पर ...	२९५।६४
येनैवाभ्यरक्षण्डेन संवीतो ...	३३२।६	ये संतोपसुखप्रबुद्धमन (विद्याधरस्य)	५९६।५
येनोत्थाय समूलमन्दर ...	२५।३०	ये सत्कीन्दुकलकलङ्कजनका ...	३६४।३४
येनोत्पलानि च शशी च ...	९४।३३	ये ह्याहवेपु वप्यन्ते स्वा ...	४७४।२५०
येनोन्मथ्य तमांसि मास ...	५८६।१८	येः कारुण्यपरिग्रहात् गणितः ...	३३६।८५
येनोर्ध्वं रुचिरपल्लव ...	६१५।२७	येः प्राणापहृतिः कृता (वेणीसंहारस्य)	२६०।८
ये पापं क्षमयन्ति संगति ...	५२५।१	येर्द्वेष्टोऽसि तदा ललाट ...	४०७।२६४
ये पूर्व यवक्षिपुः ...	१४९।१०८	येर्वातुलो भवति पुरतः ...	३१०।२३८
ये पूर्व परिपालिताः फल ...	६३३।२३	येस्त्वं गुणगणवानपि ...	६३५।५
ये बाहवो न युधि वैरि ...	४७९।३६७	यो गङ्गामतरत्तयैव यमुनां ...	३३५।७१
येऽभिशाः कृषुमोदमा ...	६४०।२९	योगविद्येयै (संग्रहीतुः)	६१४।१७
ये मञ्जन्ति निमञ्जयन्ति ...	४२०।२०	योगिष्येयं विमल (सङ्ग्रहीतुः)	८।३७
ये मुष्णन्ति निषी प्रविश्य ...	३८६।२४	योगीश्वरै ...	२५६।४२
ये ये खञ्जनमेक ...	१६९।७३	योगिनामपि (संग्रहीतुः)	१४०।१२
ये लब्धाश्रयमायतः फल ...	४०५।२७	योगीन्द्रश्छन्दसां स्रष्टा ...	२८२।६
ये वर्धन्ते धनपतिपुत्रः ...	३८३।११	योग्यतयैव विनाश प्रायो ...	३०६।१४२
ये वर्धिताः करिकपोल ...	६१२।४५	योग्यस्य त्रिनयनलोचना ...	२०९।४४
ये वर्धिताः कनकपङ्कज ...	६०८।१८	योजनाना सहस्रं तु अनैर्म ...	३५९।१३
ये भान्तदान्ताः श्रुतिपूर्ण ...	५०८।८६२	योऽस्ति यस्य यदा मार्च ...	४९८।५४८
ये क्षिरसा निहिता अपि ...	६५४।१	यो दिव्याम्बुजलोलमत्त ...	५०९।२७
ये श्रम हर्तुं ...	३१७।८८	यो दृष्टः स्फुरदस्थिरपुट ...	६४०।३१
येषां बल्लभया सह क्षण (भोजराजस्य)	२६५।१९	योऽद्धा योद्धावधीतान्त ...	३५।१६
येषां श्रीमद्यगोदासुत ...	२७६।१५७	यो द्रोणाचलमादधौ कर ...	५२६।५
येषां कण्ठपरिग्रहप्रणयिता (काव्य- प्रकाशे) ...	४०४।२५१	यो घत्ते गेपनागं तदनु ...	३०।६
येषां कोमलकाव्यकौशल ...	५५।५१	यो धर्म्मशासन ...	२८९।१
येषां दोर्वलमेव दुर्वलतया (काव्य- प्रकाशे) ...	४०४।२४९	यो धातुमश्नाति ...	२२२।६
येषां न विद्या न तपो न ...	२९३।३२	योधैरेव वशीकृताः कथमपि ...	४३६।२०
येषां बुद्धिबलं नास्ति ...	३६५।२	यो ध्रुवाणि परित्यज्याध्रुवं ...	४९३।४०१
येषां शीलमहत्त्वं ...	३६१।१६	यो न ददाति न भुङ्क्ते सति ...	३३७।१८
येषां स्वान्तं (संग्रहीतुः)	३१४।२८६	यो न वेत्ति गुणान्यस्य ...	४७२।१६२
		यो न संचरति देशान्यो न ...	३८५।१
		यो नात्मजे न च गुरी न च ...	३८४।१२

पद्यम्	पृष्ठे. संख्या	पद्यम्	पृष्ठे. संख्या
यो नास्ताचलमस्तक प्रति ...	४४६।२२	रक्तोऽभिजायते भोग्यो ...	२२७।१६
योऽनाहूतः समम्येति द्वारे ...	४६५।८	रक्षन्ति कृपणाः पाणौ द्रव्य ...	३३९।३
यो मित्रं कुरुते मूढ आत्मनो ...	४९७।५२४	रक्षन्ति पक्ष मुदितौ स्वकीयं (गुणा- करस्य) ...	४६२।१२
यो मे गर्भगतस्यापि वृत्ति ...	३४६।४	रक्ष पात्रगत जेह (महादेवस्य) ...	६५५।१
यो मोहान्मन्यते मूढो ...	२२७।१३	रक्षाधिकारादीशत्वाद् ...	२७४।२२८
यो यः शक्तिं विमर्ति स्वयु (वेणीसं- हारस्य) ...	२६१।१६	रक्षामालिकया बाले ...	१७४।३
यो बाल्य एव (संग्रहीतुः) ...	२८७।१	रक्षुतिलक नृपाल त्वद्विष ...	४१९।७
यो यस्योपकृते (संग्रहीतुः) ...	४९०।३१६	रङ्गावकगते त्रिविष्टप ...	१५३।१७१
यो यत्समुपावृते (रामकृष्णस्य) ...	५७।१३	रचयति युवनेत्रक्षेत्र ...	८९।२३
यो थादवेन्द्रमणिनी ...	५५३।४५	रचयति सहसा यच्चित्र ...	७।३२
यो वासवस्य ककुभा (रामकृष्णस्य)	१३८।७८	रजानिचरमयामे व्यादिशन्ती ...	२०५।२१
यो यत्र कुशलः कार्यं तं ...	४६७।३२	रजतगिरिरपि (संग्रहीतुः) ...	६००।३
यो यमर्थं प्रार्थयते यदर्थ (व्यासस्य)	४८०।१३	रजनीमवाप्य रजमाप (माघस्य) ...	१४६।६०
यो येन प्रतिबुद्धः स्यात्स ...	४७१।१४७	रजनीषु विमलमानोः ...	४४७।९
यो रक्ततामसितरामतुलं ...	४४।७	रजन्यामन्यस्यां सुरत (बीजकस्य)	१३३।६
यो रामो न जघान वक्षासि ...	३४।८	रजोजुषे जन्मनि सत्त्व (बाणभट्टस्य)	२३।४
यो व्योमाडिनगोऽहरी ...	५४३।१०२	रज्यमलस्यस्याङ्गुलिपद्मक ...	८३।२
योषितः पतितकाञ्चनकाञ्ची ...	१८०।११	रक्षिता न ककुमो निवे ...	५८७।१६
योषिदुद्धतमनोभवरागा (भारवेः)	१७२।६०	रक्षिता नु विविधास्तक (भारवेः) ...	१४०।११
योऽष्टकृत्परगोत्राणां पक्ष ...	३९२।५२	रटतु जलधरः पतन्तु धाराः ...	२१३।२६
यौवन जरया अस्तमारोग्यं ...	३४८।१७	रणत्कङ्कणानां झणन्तुपुराणां ...	१९६।२
यौवनं धनसंपत्तिः प्रयुज्य ...	४८९।२६९	रणे बाणगणैर्मित्रा भ्रमन्तो ...	४३७।७
यौवने वर्तमानानां मृष्टा ...	२२८।४६	रण्डा यौनपयोधराकृत ...	२५७।७४
रक्तत्वं कमलानां सत्पुरुषाणां ...	३६१।१४	रत्नसिञ्जतरां प्रातर्लज्जा ...	१९२।१
रक्तं नक्तचरौषः पिबति (कवीश्वरस्य)	२५९।१०	रत्नरीतिवीतवसनां प्रियेव ...	३६३।२४
रक्तः सर्वजनेषु (कृष्णरामस्य) ...	४२८।७	रतान्ते प्राणेशे वसनमददाने ...	१८९।२३
रक्तभावमपहाय चन्द्रमा ...	१४५।३०	रतिकृति गते मायानिद्रां ...	१८३।५
रक्तमासमयः कायः स्त्रीणां (वासिष्ठे)	२६८।३	रतिकैलिकलः कश्चिदेषो ...	१३८।२
रक्तत्वं नवपल्लवैरहमपि (यशोवर्मणः)	११५।१	रतिक्रीडाधूते कथमपि ...	१७२।३
रक्ताम्बराय फणिराज ...	३।१९	रतिपतिप्रहितेव कृतक्रुधः (माघस्य) ...	१९९।६७
रक्तान्जपुञ्जरजसा कपि ...	१६।१५	रतिरभसखिलासाम्भासतान्त (माघस्य)	१८४।२१
रक्षाशोकक्रोदरी क नु (वसुनागस्य विक्रमार्धेऽस्यां कालिदासस्येति केचित्) ...	११५।२	रतिरभसनितान्तभ्रान्त (शार्ङ्गधरस्य)	१७७।३२
रक्तेनैव विलोचनेन करुणा ...	४०६।२७८	रतिश्रम ...	२२१।३
रक्तौकुलविद्याल्लोल (वेणीसंहारस्य)	२६०।११	रत्नमितिषु संक्रान्तैः (दण्डिनः) ...	२५१।३
रक्तोऽय अणदा (संग्रहीतुः) ...	१५०।१२१	रत्नसानुशिखराङ्गणपुल्ल ...	३९४।९२
		रत्नाकरः किं कुरुतेऽस्य ...	३०७।१७५
		रत्नाकरतनुजनुषि द्विजराजे (धनद- देवस्य) ...	३२८।१६

पद्यम्	पृष्ठे. सख्या	पद्यम्	पृष्ठे. सख्या
रत्नाकरस्तव पिता कमले	... ३२८।२८	रवेः कवेः कि समरस्य	... ५५१।२०
रत्नाकरे परिहृता वसति	... ६५१।३	रवेरस्तं तेजः प्रमुदयति	... १३६।६२
रत्नाकरो जनयिता सहजं	... ५८८।३०	रवेरेवोदयः श्लाघ्यः को (भट्टनारायणस्य)	५८५।१
रत्नानां न किमालयो	... ५९७।२	रवेर्मयूखैरभितापितो भृश	... २०६।३७
रत्नानि विभूषयन्ति योषा	... ५८।३४	रसति तरुणीकेशावयामे (जीवनागस्य)	२१६।५
रत्नान्यम्बुधितोयगर्भं	... ४०६।२७५	रसालगिखराक्षीनाः सन्तु (चन्द्रदेवस्य)	६१४।३
रत्नावलीपूर्वकमन्यदा	... २८१।४	रसगङ्गाधरो (सङ्ग्रहीतुः)	... २८८।२
रत्नैरापूरितस्यापि मद	... ५९७।३	रसालानामन्तर्मदकल	... ४५९।६
रत्नैर्महार्हैस्तुतुर्न देवा न	... ३५१।१०	रसासार रसा सार (कद्रुस्य)	... ५६६।१२
रत्नाप्रमिलच्छने कठिनता	... ८५।५३	रहस्यभेदो याच्या च नै...	... ३७०।२
रथस्थितानां परिवर्तनाय (कुवलयानन्दे)	१९७।२०	राः पुण्यं च कलत्राणि	... ४९९।५८७
रथस्यैव चक्रं भुजगयमिताः (अर्गटस्य)	३१२।२५८	राकायामकलङ्क भेदभृतां	... ७७।७
रथिनो रथिभिर्वाणिर्हृतप्राण	... ४३७।२३	राकाविभावरीकान्तसंक्रान्त	... १६६।१८
रथेभ्यो राजवाजिभ्यः (व्यासस्य)	... २४६।७	राका सुधाकरकरैर्नलिनी	... १२५।४७
रथो रथाङ्गध्वनिना विजये (कालिदासस्य)	४३८।२८	राकासुधाकरमुखी तरला (कान्यप्रकाशे)	१०८।५८
रथ्यावोषैर्बहुवैरागानां (माघस्य)	... ४३९।५४	राक्षसाः कलिमाश्रित्य जाय	... ३८६।७
रथ्यान्तश्चरतस्तथा धृत	... २६६।९०	राक्षसेभ्यः सुतां हृत्वा	... ५४६।३
रथ्यारजोऽरुणितधूसरिता	... २३६।१०	रागकान्तनयनेषु नितान्तं (भारवेः)	१७१।५५
रमसादामेसुतुमुद्यताना	... १४३।११	रागादिरोगान्तततातु	... २९८।२
रमसेन हारपददत्तकाञ्चयः (माघस्य)	४३५।८	रागिण्यापि निरागिण्यः	... २६१।११
रमणीयः स हि पुरुषो	... ५०४।७४५	रागिणि नलिने लक्ष्मी दिवसो	... ३४६।९
रमाणे चरणप्रान्ते प्रण	... १५९।४	रागो भिनत्ति निद्रा	... ३३१।७
रम्मातरुतुद्धतवातपूरा	... ४३८।३८	रागे द्वेपे च माने च	... ४९९।५८०
रम्भापि किं चिह्नयति प्रका	... ९०।५	राघवस्य शरैर्धैरिधैरौ	... ५४६।१६
रम्भे सफल	... ६४१।१	राजंस्त्वत्कीर्तिचन्द्रेण	... ४४७।३
रम्यं हर्म्यतलं नवाः सुनयना (भर्तृहरेः)	२७०।६७	राजंस्त्व प्रतापेन (संग्रहीतुः)	... ३९२।५५
रम्यं हर्म्यतले न किं वसत्ये	... २२१।५२	राजस्त्वदर्शनेनैव ज्वलन्ति	... ३९०।५
रम्यं द्वेष्टि यथा पुरा प्रकृति	... ४१।७	रामचन्द्रं समालोक्य त्वां	... ३९२।४९
रम्भायोक्तितनूज्वला	... ५१।४२	राजतः सलिलादग्नेश्चोरतः	... ३३०।१०
राविः करसहस्रेण दक्षांशा	... ३९१।१०	राजती त्रिवली तस्याः स्तन	... ८७।६
राविजा शशिकुन्दाभा	... ५२९।७	राजते राजरामाया एष	... १९२।२
रावितप्तो गजः पद्मांस्त	... ६२४।६	राजानि विदुषां मध्ये	... ५०४।७४९
राविमणिरपि निश्चेष्टः (भर्तृहरेः)	... २४६।१५	राजन् कस्य न (संग्रहीतुः)	... ४०७।३०३
राविमावसते सतां क्रियायै	... ४५।३	राजन्कनकषाराभिस्त्वयि (भोजप्रबन्धे)	३९२।३०
राविभन्द्रो घना वृक्षा नदी	... ३४६।४	राजन्कमलपत्राक्ष तत्ते	... ५३३।१७
राविरपि न दहति ताडक्	... ३१८।१०८	राजन्दुषुष्यसि यदि क्षिति	... ४७८।३६४
राविस्तुतकृतगोकर्णः श्रुति	... ५३८।६५	राजन्दीवारिकादेव प्राप्त	... ३९२।२९

पद्यम्	पृष्ठे, सख्या	पद्यम्	पृष्ठे, सख्या
राजनिद्रघस्ते भयविद्रुताः...	... ४४२।८	राजामस्य शतेन कि कल	... ४०४।२५८
राजन्नभ्युदयोऽस्तु जीव ...	... ४०६।२८४	राजामाज्ञाभयाद्यस्मान्न	... २७४।२३०
राजन्नवधनस्याम निखिद्य	... ५४५।६	राजि धर्मिणि धर्मिष्ठाः पापे	... ४६६।५
राजन्मुञ्जकुलप्रदीप ...	... ४१६।१७	राजि मातारि देव्या च	... ४६८।५९
राजन् यशसि शुद्धांशौ (संग्रहीतुः)	३९०।३	राशो मानधनस्य कामुक (वेणीसंहा-	
राजन् राजसुता न पाठयति (काव्यप्रकाशे)	४४३।२८	रस्य) ...	... २६०।९
राजन्निभान्ति भवतश्च (काव्यप्रकाशे)	३९७।१५८	राज्य येन पटान्तलग्न	... ३४।९
राजन्वीर विपक्षलक्ष ...	... ४३३।१०	राज्यलोभादहकारादि	... ४७१।१२८
राजन्सप्तप्यकूपारास्त्व ...	... ४४५।२	राज्य शतक्रतुसमृद्धिसमान	... ४६३।८
राजपत्नी गुरोः पत्नी ...	... ४९१।३३३	राज्ये सार वसुधा वसु (रुद्रतस्य)...	... ५०६।८०२
राजल्ललाटफलका कमनीय	... १०७।४८	राज्यश्रीर्य (संग्रहीतुः)	... ४२९।४
राजसेवा मनुष्याणामसि ...	... ४५४।१	राज्याधिकारा (कृष्णरामस्य)	... ५२३।१
राजा चेद्वलिना ...	... ३९९।१९४	राज्यान्तः कामदेवस्य (संग्रहीतुः)	... ८३।१
राजा जानपदान् (सङ्ग्रहीतुः)	... ४६७।१६	रात्रिर्मवित्री (रामकृष्णस्य)	... १३९।६
राजाधिराजस्य सखाऽपि (सङ्ग्रहीतुः)	२८।२१	रात्रिः कालयुगोपमा मल...	... १३१।३६
राजा कुलवधूर्वेष्ठा मान्निण	... ३६५।५	रात्रिः सैव पुनः स एव ...	... २७३।११५
राजा धृणी ब्राह्मणः सर्व	... ५०८।८२०	रात्रिरागमलिनानि विकास (भारवेः)	... १४०।१३
राजा वृष्टेऽपि मृत्यानां ...	... ४६५।१९	रात्रिर्गमिष्यति भविष्यति	... ६११।४२
राजानः शशिभास्करान्वय	... ४०७।२९३	रात्रिर्मे दिवसायते हिम	... ११८।४०
राजानमेव संशित्य विद्वा...	... ४७२।१५८	रात्रौ रवेर्दिवा चेन्दोरमावा	... ४५३।१
राजान प्रथम विन्देत्ततो	... ४६०।२	रात्रौ जातुर्दिवा मानुः कृगातुः (भोजप्रबन्धे)	... ३३३।१२
राजा नाम चरत्येष भूमौ	... २७४।२२९	रात्रौ वारिभरालसाम्बुद	... २१७।११
राजानोऽनन्तवीर्या ...	... ३४७।२१	राधा पुनस्तु जगदच्युत	... ४३।१
राजानो य प्रगंसन्ति य	... ४६७।२२	राधामधुसूदनयोरनुदिन	... ३६।१४
राजा पश्यति कर्णाम्बा	... ४९८।५६७	राधामधुसूदनयोरनुदिन	... ४१।८९
राजा यन्धुरयन्धूना राजा	... ४७३।२०७	राम वानरवाहिनी पुर	... ५४२।९९
राजा मत्तः शिशुश्चैव प्रमादी	... ४७१।१३०	रामं सीतां लम्भण जीवि	... ५३९।७३
राजा वेदया यमो वहि ...	... ४९०।३१९	राम त्वत्कीर्तिवृष्टाद्दु	... ५२८।२
राजाश्रयस्तत्स्फुरताश्च	... ५०८।८५७	रामरामेऽन्तरामेऽन्ति	... ५३५।४०
राजा सपत्तिहीनोऽपि सेव्यः	... ४६९।९०	रामाणां रमणीयवक्त्रशगिनः	... १८८।२८
राजास्य जगतो वृद्धेर्दु	... ४६०।१	रामाद्याचय मेदिनी धन	... १९।२५
राजीव जीवसि सुधा न सुधा	... ९४।३५	रामाभिपेके मदविह्वलायां	... ५२१।१
राजीवमिव राजीव जल	... २१९।१७	रामार्चिताद्भिरभिरामा	... २१।५४
राजीविनीविपिनस्यारभ	... ५९५।१२	रामाविलोलनयने किमु	... ७३।४०
राजोति क्षगदाकर विजयने	... ४१३।१	रामेण त्रिःसप्तहृत्यो (माघस्य)	... ४४१।९९
राजो द्विजानामि राज	... ७६।३	रामेति परि (संग्रहीतुः)	... २८२।२
गगः सयोधनं किं स्यात्	... ५५६।३८	रामे प्रयजन बलैर्नियमन	... ३७९।११७
राज्य दर्शनं ह्याज्जान्त्रा	... ४७४।२३६	रामो नाम यमूव ह तद (वसुंधरस्य)	... ४०।७२

पद्यम्	पृष्ठे. सख्या	पद्यम्	पृष्ठे. सख्या
राष्ट्रस्य चित्तं कृपणस्य ...	५०७/८२९	रे चाञ्चल्यजुषा मृगाः भित्त ...	६२५/३१
रावणेऽक्षिपत (रामकृष्णविलोमकाव्ये) ५८२/२९		रेजुभ्रंष्टा वक्षसः कुङ्कुमा ...	४४०/१७
रासोल्लासभरेण विभ्रम ...	४१/८५	रेजे पुष्पैर्ग्रीष्ममासाद्य मल्ली ...	२०४/२
रिक्ताः कर्मणि पटवः (अर्गाटस्य) ४७७/३२२		रे ज्योतिरिङ्गण (सग्रहीतुः) ...	६२१/४
रिक्तेषु वारिकयथा विपिनो ...	२०५/१९	रेतःशोणितमोरिय परि ...	२७५/१५३
रिङ्गजुङ्गतरङ्गसुन्दरसुधा ...	४५१/७२	रेतोरक्तमयान्मूनि ...	४३/२
रिपुर्वि सखीसवासोऽयं (जयदेवस्य) ११७/२५		रे धाराधर धीर नीरनिकरै ...	५९४/८६
रिपुभ्रियः किं कचसंच ...	४३२/४	रे घृष्टा धार्तराष्ट्राः प्रवळ (वेणीसं- हारस्य) ...	२६१/१४
रुचिधात्रि मर्तरे भृशं (भावस्य) ...	१३५/४३	रे पद्माकर यावदस्ति मयतो ...	६०५/१५
रुचिभिरभितष्टङ्कोत्कीर्णै ...	१५३/१६८	रे पद्मिनीदल तवात्र मया (शाङ्कर- धरस्य) ...	६४८/२३
रुचिरचित्र (भावस्य) ...	४५५/११	रे पद्मिनीपत्र भवच्चरित्रं ...	६४७/१५
रुचिरतिरुचिरा शुचित्व ...	६४७/१९	रे पान्थाः स्वग्रहाणि गच्छत ...	२०३/४
रुचिरस्वरवर्णपदारस(धर्मदासस्य) ...	५३१/२	रे पुत्र सत्सङ्गमवानुहि ...	५२१/१
रुद्धनिर्गमनना दिनक्षया ...	१४५/२१	रेफ व्यञ्जनराजता तव ...	४२१/३१
रुद्रस्यापि दिगम्बरस्य ...	४२४/५	रे बालकोकिल करीर ...	६१४/२४
रुद्रेऽद्रि जलधि हरिर्द्विपदो ...	३४०/४४	रे राजहंस किमिति त्वमिहा ...	६०८/१७
रुधिरविसरप्रसाधितकराल ...	४१६/१	रे रे कोकिल मा भज मीन ...	६१४/२२
रुन्धती नयनवाक्यविकास (भारवेः) १७२/५९		रे रे कोकिलशावक ...	६१४/१८
रुष्टे का परपुष्टे मन्दे का ...	१२३/२३	रे रे गर्दभ (सङ्ग्रहीतुः) ...	६२९/१
रुष्टोऽपि राजा बहद्यात् ...	४७४/२४२	रे रे कृतम (संग्रहीतुः) ...	३४६/७
रुक्मं वपुर्न च विलोचन ...	६२९/६	रे रे खलाः शृणुत मद्रचन ...	५०/३२
रुक्मं विरौति परिकुप्यति ...	३२४/२५०	रे रे धरट्ट मा रोदीः क ...	७३/५
रुक्मन्यामधुरस्य चातिम ...	६१९/१७	रे रे चातक सावधानमन ...	६१६/२१
रुक्मायां स्नेहसमारं कठोराया ...	२२७/३०	रे रे दीप तिरस्कृताखिल ...	६५५/६
रुद्धस्य सिन्धुतटमनु तस्य (वल्लभ- देवस्य) ...	६४६/१	रे रे निर्दय दुर्निवार मदन ...	११३/२३
रुपं जरा सर्वसुखानि ...	५०९/८७२	रे रे पान्थ कुतो भवाजगर ...	२३७/१७
रुपमप्रतिविधानमनोजं (भावस्य) ...	१७१/४०	रे रे यद्यपि (सङ्ग्रहीतुः) ...	११२/२
रुपमौवनसपत्ना विशाल ...	२९२/९	रे रे रसाल तद्वसार बचो ...	६३९/२०
रुपवाश्चापि मूर्खोऽपि गत्वा ...	३६५/३	रे रे रासम वल्लभारवह ...	६२९/३
रुपसंपन्नमग्राभ्यं ...	२३०/५	रे रे लोकाः कुकुर्वं श्रवण ...	२५८/७८
रुपसौरमसमृद्धिसमेतं ...	६३६/३	रे रे शिष्टवकोटनाकतटिनी ...	६२०/१०
रुपेणाप्रतिमेन यौवन ...	५१७/१०२८	रे लाङ्गलिक निषथा ...	६५३/१
रे कूप जीवनागर यदि ...	६०६/२	रे वनानल ...	६०७/९
रे खल तव खलु चरितं ...	३१९/१४०	रेवावारिणि वारणेन विपुले ...	३८०/१३४
रे कोकिल प्रकृतेतो ...	११६/१	रे सारङ्गा वनवसतय ...	११६/१
रे जिह्वे कटुकलेहे ...	३६२/७	रोमाञ्चोऽकपरीतापन्नयन ...	५०३/७९९
रेखा कान्चन क्रञ्जलस्य नय ...	६७/५८		

पद्यम्	पृष्ठे, सख्या	पद्यम्	पृष्ठे, सख्या
रोगी चिरप्रवासी पराज ...	५०५/७६८	लक्ष्मीर्वसति जिह्वामे जिह्वा ...	४८३/८७
रोगोऽण्डजोऽङ्कुरोऽग्निर्विश ...	३२१/१७२	लक्ष्मीलालित ...	२५/३६
रोदोरन्ध्रं व्यश्रुवानानि (माघस्य) ...	४३९/६१	लक्ष्मीवन्कृतकूरस रण ...	५४४/१०३
रोमन्थमारचय मन्थरमेत्य (धर्मवर्ध- नस्य) ...	६२७/११	लक्ष्मीवन्तो न जानन्ति ...	३३०/२
रोमाञ्जमङ्कुर (कृष्णरामस्य) ...	५६५/२	लक्ष्मीक्षेत्र सरस्वती ...	४०६/२७६
रोमावलिभ्रुकुसुमैः स्वमीर्वी ...	८८/११	लक्ष्मीसपर्कजातोऽयं दोषः ...	६४७/३
रोमावलीदण्डनितम्ब ...	९०/९	लक्ष्मीस्ते सदाने सदा विह ...	४०३/२४०
रोमावली मुरारेः श्रीवत्स ...	२४/११	लक्ष्मीस्ते हृदि भारती च ...	४०३/२४२
रोमावलीरज्जुमुरोजकुम्भी ...	८९/१२	लक्ष्म्या परिपूर्णोऽह न मय ...	३३१/१५
रोमावली विलासिन्याः प्रविष्टा ...	८८/५	लक्ष्म्या श्रीपुरुषोत्तमो ...	६००/४४
रोलम्बस्य चिराय केतक ...	६३८/६	लम् रागावृताङ्गाया सुहृद (हर्षदत्तस्य)	४५१/८१
रोलम्बाः परिपूरयन्तु ...	११८/४२	लम् केलिकचग्रहश्रय (काव्यप्रकाशे)	२०/३६
रोलम्बैर्न विलम्बितं ...	५१९/१०४९	लम् द्विरेफाञ्जनमकिचित्रं ...	१९७/२७
रोलम्बैर्निर्मित गृहं विषादित ..	६३४/२७	लम् पादतले नखेषु विष्ठ ...	१००/३०
रोलम्बो मधुपः पिकस्तु ...	११८/३८	लम् नांशुकपल्लवे भुजलता (अमरकस्य)	१९४/१७
रोषावेशादामिमुख्येन (माघस्य) .	४३९/५८	लघुरसि (संग्रहीतुः) ...	६१०/१६
रोषावेशाद्गच्छतां प्रत्यभिन्नं (माघस्य)	४३९/५८	लघुनि तृणकुटीरे क्षेत्रकोणे (कमला- युघस्य) ...	२२३/२८
रोहण दक्षिरलाना वन्दे ...	२९१/४	लघुरयमाह न लोकः काम ...	५९८/११
रोहणाचलशैलेषु कस्तुला (प्रह्लादनस्य)	५९७/१	लङ्काधामानि वीरमान नृप ...	४२४/१
रोहन्तौ प्रथम ममोरसि ...	१६२/११	लङ्कापना (रामकृष्णविलोमकाव्ये)	५७७/८
लक्ष्मणेत्युत्तर यत्र प्रभः ...	५५४/११	लङ्कारङ्गा (रामकृष्णविलोमकाव्ये)	५८४/३६
लक्ष्मणो लघुसंधानो (क्षेमेन्द्रस्य)	४४६/१०	लजां तेजश्च ...	३४७/१
लक्ष्मि क्षमस्व वचनीयमिद ...	३२८/२९	लजा कृतापराधेव (संग्रहीतुः) ...	६०/१
लक्ष्मीः स्वयं निवसति ...	६४८/२९	लङ्कापतेः सकुचितं यशो (विह्वलस्य)	५३/२९
लक्ष्मीकेलिग्रहे कुबोद्याय ...	५८९/४८	लङ्काभूपनिशाचरो रघु ...	५५२/३६
लक्ष्मीक्रीस्तुमपारिजातसहजः ...	३७९/१२६	लजां विहाय रुदित ...	१९३/७
लक्ष्मीक्रीडातडागो (कालिदासस्य)	१५२/१४६	लजा कीर्तिर्जनकृतनया ...	४१९/११
लक्ष्मीधरः पृच्छति कीदृशः ...	५५७/५४	लज्जारागुणौघजननी जननी ...	३०८/२०१
लक्ष्मीनिवास इति वारि ...	६४८/२८	लज्जा प्रौढमृगीदृशामिव ...	२२३/३३
लक्ष्मीं तनोतु सुतरामितरा ...	३/३३	लज्जामहे वयमहो वच . . .	५९८/२६
लक्ष्मीपयोधरोत्सङ्गकुङ्कुमा ...	३३९/१०	लज्जावतः कुलीनस्य याचितुं ...	३३३/२८
लक्ष्मीपाणिद्वयविरचित ...	२४/२४	लज्जावशावनतमन्थर ...	२३१/३०
लक्ष्मीरस्य हि यादः कृष्णो ...	४५४/२	लज्जे त्वं मज्ज सिन्धौ गिरि ...	३५०/६०
लक्ष्मीं भवान् (संग्रहीतुः) ...	३९७/१६०	लज्जैवाद्वाटिता किमत्र ...	१११/११५
लक्ष्मीर्निर्वृतिमेति हीनचरि ...	३५५/४९	लङ्कैर्द्विजकुल (कृष्णरामस्य)	५२४/२
लक्ष्मीर्यादोनिधेर्यादो नादो ...	३२७/९	लता पुष्पवती सृष्ट्वा सुस्नातश्च ...	५९५/९
लक्ष्मीर्यात्स्यति गोविन्दे ...	४१८/१	लतायाः सौत्रिण्यां (सङ्ग्रहीतुः)	६२/४५

पद्यम्	पृष्ठे, सख्या	पद्यम्	पृष्ठे, सख्या
लताकुञ्जं गुल्ममदवदलि ...	२०२।१०	लावण्यं सहजं ...	१२०।२४
लताकुञ्जे गुल्ममदवलि (साहित्यदर्पणे)	१८८।२३	लावण्यं ...	२६१।२२
लतानामेतासामुदितकुमु ...	६४९।१	लावण्यासक्तं ...	४०९।७
लतां पुष्पवतीं स्पृष्ट्वा क्वातो ...	१८७।१	लावण्यद्रविणव्ययो न गाणितः (धर्मकीर्तिः)	९९।२१
लतामूले लीनो हुरिणपरि ...	१०३।३१	लावण्यं तदसौ कान्ति ...	१०६।१८
लतास्तास्तास्ताहङ्गमधु ...	६१२।६०	लावण्यमधुभिः पूर्णमास्य ...	७७।१०
लब्धं जन्म सह भ्रिया स्वयं ...	३७९।११६	लावण्यामृतदीर्घिका कुल ...	६३।५६
लब्धसौरभगुणो भदिरा (माघस्य)	१७०।२७	लावण्यामृतनिर्झरेण सुदृशा ...	३७।५५
लब्धार्धचन्द्र ईशः कृतकं ...	३९३।७४	लावण्यामृतमाहित वरतनो ...	६७।६५
लब्धास्त्यक्ताश्च संसारे ...	२६९।४२	लावण्यामृतवर्षिणी प्रति ...	१६९।७६
लब्धोच्छ्रायो नीचः प्रथम ...	३१९।१२९	लावण्यैकसि सप्रताप (काव्यप्रकाशे)	४०२।२२९
लब्धोदयोऽपि हि खलः प्रथमं ...	३२१।१७७	लिखति न गणयति रेखा (मोरिकायाः)	१०१।७
लब्ध्वा यदन्तःपुरसुन्दरी ...	३९५।११०	लिखन्त्याः कामसाम्राज्य ...	८८।६
लभेत सिकतासु तैलमपि (भर्तृहरेः)	२९४।५७	लिखन्नास्ते भूमि बाहिरव (अमरकस्य)	१५९।१२
लभेद्यदयुतं धनं तदधनं ...	३३१।२१	लिङ्गिनां परमाधारो ...	३६०।१
लम्बाधरोरु (रामकृष्णविलोमकाव्ये)	५०७।	लिखिता चित्रगुप्तेन ललाटे ...	३७५।३५
लम्बिताः कदलीस्तम्भा ...	९०।१	लिम्पतीव तमोऽङ्गानि (मृच्छकटिकस्य)	१४०।२
ललाटतिलकोपेतः कृष्णः ...	५४५।४	लीढग्रस्तविपाण्डुराग्रनख ...	५७१।३
ललाटे कस्तूरीतिलक ...	५९।५४	लीनानध्वंसरोरुदृष्टे ...	१०२।१४
ललितगमना नार्यो ...	३८।४८	लीनेव प्रतिविम्बितेव ...	१११।१०९
ललितसुरसा तरन्ती तरल (अमरकस्य)	२०७।२	लीने श्रौत्रैकदेशे नभसि (वराहमिहिरस्य)	३१।१२
ललितविभ्रमबन्धविचक्षण (कालि- दासस्य) ...	१९८।५१	लीलयैव सुतनोस्तुल्यित्वा (माघस्य)	१७१।१
ललितान्तानि गीतानि ...	४९१।३३८	लीलातामरसाहृतोऽन्यव (अमरकस्य)	१६५।२९
लवङ्गलतिकाभङ्गदयालु ...	१८७।१	लीलादोल्लासित्वेलारस (धनददेवस्य)	१८९।४०
लसन्मौक्तिकश्रेणिगङ्गा ...	६९।२१	लीलाधूताजितां कलाधर ...	१०।५४
लाक्षालक्षमललाटपट्टफलके (अमरकस्य)	२४०।१३	लीलाशुक्लितनयनं किं ...	६२४।१०
लांगूलचालनमधश्चरणा ...	६२५।२२	लीलाछाण्डितशारदापुर ...	२९०।२७
लांगूलेनामिहत्य क्षितितल ...	५७२।१	लीलावल्लीभवनकुहरे पद्म ...	१०४।४८
लाटीनेत्रपुटी पयोधर ...	२६७।१०९	लीलासितेन शुचिना मृदु (दण्डिनः)	१०७।५४
लामप्रणयिनो नीचा मान ...	३०३।८२	लुब्धः स्तब्धोऽनुशुर्मुखः प्रभु ...	३१८।१०५
लामस्तेषां जयस्तेषां ...	४९९।५८३	लुब्धमर्थेन गृहीयात्क्रुद्ध ...	४८३।९७
लालने बहवो दोषा ...	४९१।३५०	लुभ्यसि दशसि (संग्रहीतुः)	६३०।३
लालयन्तभरविन्दवनानि ...	४५।२	लुभ्यन्मवन्मधु (श्रीगङ्गासहायस्य)	३७।३१
लालयेत्पञ्च वर्षाणि दश ...	४९०।३१५	लुब्धानां याचकः शत्रुः ...	४८५।१६१
लाला वक्तासवं वेत्ति ...	२६८।११	लुब्धो न विमुज्यत्यर्थं नरो ...	३४१।२५
लावण्यकान्तिपरिपूरित (जयवर्धनस्य)	१५५।३०	लुलाये गोमायी मृगपरि ...	३७८।१००
लावण्यं क्व नु योषिता ...	५६३।११९	लुलितनयनताराः क्षाम (माघस्य)	१८४।३३

पद्यम्	पृष्ठे. संख्या	पद्यम्	पृष्ठे. संख्या
छन्दोगीवात्सायकेनापरस्य (माघस्य)	४४०।८९	लोमेन बुद्धिश्चलति लोमो	... ३३८।५
छन्दं मत्तमतंगैः कियद	... ६४५।२	लोलचोलचमत्कृतिप्रविल	... २४१।१९
लेखनी पुस्तक रामा	... ४८७।२३०	लोलदृष्टि वदनं दयिताया (भारवेः)	१७३।१३
लेखन्ती व्योमगर्भे दिशि	... ४३३।१७	लोले ब्रूहि कपालिकामि	... २३।१०.
लेखया विमलविद्रुम (भारवेः)	... १४५।४१	लोलैर्लोचनवारिभिश्च	... १९५।६
लोकः शुभस्तिष्ठतु ताव (वराहमिहिरस्य)	२४६।१७	लोलांशुकस्य पवनाकुल	... १६३।१२
लोक एष गतलोचन	... ५०६।८११	लोहितलेखा	... ७२।१९
लोक एष परलोकमुपेता (नैपधचरितस्य)	३३८।२८	लोहितायति चादित्ये (व्यासस्य)	२४६।६
लोकमूर्ध्नि विनिधाय (संग्रहीतुः)	... ३४४।३०	लौकिकानां हि साधूना	... २८२।७
लोकरूपि	... ३६७।३२	वश निखात (रामकृष्णस्य)	... ५७४।१
लोकद्वयप्रतिमयैकनिदान	... ३८५।६	वंशः प्रांशुरसौ ध्रुवव्रण	... ६५४।१
लोकयात्रा भय लज्जा	... ४९५।४५३	वशमवो गुणवानपि सङ्ग	... ३६७।३५
लोकानन्दन चन्दनद्रुम	... ६३६।१८	वशावलम्बनं यद्यो विस्तारो	... ३२०।१४७
लोकानामपि दातार	... २२८।५०	वशो ध्रुव हव न विशति	... ३२०।१६१
लोकानां रुचये	... ५४।४३	वशो विश्वावन्तसो जनुरनु	... ३७१।८
लोके कलङ्क	... ७९।७३	वक्त्रं शीतकरोऽधरो धन	... २०।३४
लोकानां मानमात्र मनुज	... ४०८।१३	वक्रोक्त्या	... २८४।१
लोकानुग्रहकर्तारः प्रवर्ध	... ४७३।२०१	वक्त्र चन्द्रविकासिपङ्कज	... ६३।६१
लोके कलङ्कमपहातुमय	... ७१।१०	वक्त्र निर्मलमुन्नता कुचतटी	... ९६।६७
लोकेषाः कर्णराजान्मुत	... ४१०।३	वक्त्राभिरजितलज्जितेन्दुमलिनं	... २२४।७
लोकेषु लोकोत्तरता (सङ्ग्रहीतुः)	२८।१६	वक्त्रस्यान्दिस्वेदाविन्दुप्रबन्धे (काव्यप्रकाशे)	१७९।९
लोकोत्तरा (संग्रहीतुः)	... २७७।१६	वक्त्रस्याधरपल्लवस्य वचसो	... २३९।६
लोकेषु निर्धनो दुःखी	... ४८८।२५५	वक्त्राणि पञ्च कुचयोः प्रति	... ७।२६
लोकोत्तर चरितमर्पयति प्रति	... ३५१।७	वक्त्राद्द्वय मे हठादधिवश	... ३४५।४२
लोचनफुल्लाम्भोजद्वयलोभा	... ७१।५	वक्त्राम्भोजे सरस्वत्याधि (भोजप्रबन्धे)	४०८।३०५
लोचनलोभ (रामकृष्णस्य)	... ५७१।१	वक्त्राम्भोजहि विस्मिताः	... ११।६७
लोचनाधरकृताहृतरागा (भारवेः)	१७१।५२	वक्त्रे गुरुत्वं यदि ते छन्दः	... ९३।६
लोचने हरिणगर्भमोचने मा	... ७३।३६	वक्त्रे वल्गाप्रकर्षः समरभुवि	... ३१४।२८५
लोडितमखिल गहन	... ६३९।८	वक्त्रतां विभ्रतो यस्य गुह्य	... ३१५।२०
लोमपरयेव (रामकृष्णस्य)	... १३८।१९	वक्त्रत्वं ननु कुन्तलादिव मुखे	... ३२६।२७७
लोभः प्रतिष्ठा पापस्य प्रसूति	... ३३८।१	वक्त्राः कपटस्निग्धा मलिनाः	... ३२०।१६८
लोभः सदा विचिन्त्यो बुद्धे (क्षेमेन्द्रस्य)	३३८।८	वक्त्रां नैष तनूविर्वर्तनगति	... ६५८।२३
लोभमूलानि पापानि रस	... ४८७।२२१	वक्त्रेण गिरसि पतता	... २०३।१
लोभश्चेदगुणेन किं पिबु (अमरुतस्य)	५१६।१०१५	वक्त्रैः क्रूरतरैर्लुब्धैर्न कुर्या	... ४८२।७०
लोभाविधो नरो निज वीक्षते	... ३३८।६	वक्त्रोपान्तं नयनयुगलं सर्वतो	... ९९।२४
लोभात्क्रोधः प्रभवति लोभा	... ३३८।२	वक्त्रोऽपि पङ्कजनितोऽपि दुरा	... ३५७।५३
लोभात्क्रोधः प्रभवति क्रोधा	... ३३८।३	वक्त्रोऽस्तु धाल्ये तदनु प्रवृद्ध	... ५८७।२०
लोमो न यस्य	... ३४७।१५	वक्षः किमु कलशाङ्कित	... २३९।१

पद्यम्	पृष्ठे. संख्या	पद्यम्	पृष्ठे. संख्या
वक्षःपीठे निरीक्ष्य स्फटिक	... २११५०	वदन्तु कतिचिद्वटास्त	... ५४१४०
वक्षस्ते दृढलम्कर्मशकुच	... १९२११७	वदन्तु देव तावकं	... ४४५१११
वक्षःस्थली रक्षतु सा जगन्ति	... २४११५	वद प्रादुर्भावावधि परि	... ६३८११
वक्षःस्थलीवदनवामशरीर	... ५६११९	वद वल्लभ सर्वत्र साधु	... ५५५१२४
वक्षस्यावरणादरस्तनयुगो	... ६७१५४	वधूनयन	... २१९१६
वक्षोजन्निहितसुरो दयित	... २४०१६	वनपतिरिति	... ४२६११
वक्षोजौ निविड निरुद्ध	... ६९१४	वनस्पतिस्कन्ध (माघस्य)	... ४५६११४
वचनाच्च	... ३४३१२२	वनान्त (रामकृष्णविलोमकाव्ये)	... ५८११२४
वक्षोजातौ (सङ्ग्रहीतुः)	... ६१११७	वनानि दहतो वह्नेः सखा	... ४८४११२२
वक्षोजातौ कनक (रामकृष्णस्य)	... ६६१४९	वनान्ते खेलन्ती गश्क	... ६५०११
वक्षोजाग्रौ कनक	... १३११२३	वनान्यमूनि न गृह्ण्येता	... २६५११७
वचसि भवति सङ्कल्याग	... ५९१५८	वनिताकरतामरसाभिरतः	... २२४१२
वचस्तत्रैव वक्तव्यं यत्रो	... ४८९१२७१	वनी मुनीनामटवी तरुणा	... २५०११३
वचांसि वाचस्पतिमत्स (हम्मीरकाव्यस्य)	... ५११२	वनेऽखिलकलासक्ताः	... ४४२१५
वचो वीर्चादान स्फुरदधर	... १६४११४	वने जने गजुजलाग्री	... ३७६१६३
वचो हि सत्यं परमं विभूषण	... ३६१११९	वने जाता वने त्यक्ता	... ५२८१२
वज्र च राजतेजश्च द्वयमेवा	... ४७०११२२	वनेऽपि सिंहा मृगमांस	... ३०७११७२
वज्रादपि कठोराणि मृदूनि (भवभूतेः)	... ३०११४	वने वसति को वीरो	... ५२९१६
वज्रनक्तृत्वं (संग्रहीतुः)	... ६१४११९	वनेषु दोषाः प्रभवन्ति	... ५१०१९०५
वज्रेण त्रिजगत्पतेर्वलरिपो (सूक्तिसहस्रे)	... २१५१५७	वनेषु वनदेवता दिवि	... ४४८१२७
वटवृक्षो महानेव मार्ग	... ५४९१४	वन्दामहे महेशान चण्ड	... ३४११
वत्स गच्छ मम वाचिक	... २५०११०	वन्दे देवं जलधिशराधि	... ८१३६
वत्से मा गा विपादं श्वसन	... २८१२	वन्दे वन्दारुमन्दार	... ३१३
वदतानुत्तमवचन ध्वनि	... ५५७१४५	वन्दे त गणनायक (संग्रहीतुः)	... ४१२७
वदति रामभमुख जघन्यजो	... ५६०१८६	वन्द्यः स पुसां त्रिदशाभिनन्द्यः	... ३०८११८८
वदनं दशनविहीनं वाचो	... ३८११११	वन्द्याभिन्दति दुःखितानुपहसत्या	... ३२६१२८५
वदनीमवेद (संग्रहीतुः)	... ७७११८	वपुः कुब्जीभूत गतिरपि	... ३४९१४५
वदनं सुषमा (संग्रहीतुः)	... ७८१३६	वपुः परीणाद्गुणेन तेभ्यो	... ६०११६
वदनसुधानिधि (संग्रहीतुः)	... ७८१३९	वपुषि मम	... २३९१३
वदनसुधानिधि (संग्रहीतुः)	... ७८१४३	वपुरनुपम नामेरुर्ध्व (अर्गटस्य)	... ९०१४
वदनमिदं न सरोजं नयने	... ११५११	वपुरविहितसिद्धा एव	... ३१०१२३०
वदनं प्रसादसदनं सदयं	... ३०४११०५	वपुर्दलनसंभ्रमात्स्वनखरं	... ३२१८
वदनशशिनः स्पर्शो शीता	... १८३१४	वपुर्विषमसंस्थान कर्णज्वर (भल्लटस्य)	... ६२९११
वदनसौरभलोमपरिभ्रम...	... १९९१७१	वय येभ्यो जाताभिर (भर्तृहरेः)	... २७०१६३
वदनेन निर्जितं तव निष्ठी	... १६६१३०	वयःप्रकर्षादुपचीयमान (कुमारदासस्य)	... ८६१७
वदने विनिवेशिता भुजंगी	... ३२२१२३३	वयं काका वय काका	... ६१९११
वदन्ती जारद्वुत्तान्तं पत्नी	... ५३३११	वयमपि कवयः कवयः	... २७८१५
		वयमिह परितुष्टा वल्कलै (भर्तृहरेः)	... ३४७११८

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
वय कृतार्थी (संग्रहीतुः) ...	६०७	वर पक्षच्छेदः समरमध ...	५९७।२
वय द्विजा भवान् ...	३९०।१	वर पर्वतदुर्गेषु भ्रान्त ...	२९२।५
वय वीरा वय (सङ्ग्रहीतुः) ...	५५।१०	वर प्राणपरित्यागः गिरसो ...	४७०।११५
वय बाल्ये बालांस्तृण ...	२३३।३२	वर मौन कार्यं न च ...	५१४।९८५
वयसि गते कः कामवि ...	५१०।८९६	वर्जनीयो मतिमता दुर्जनः ...	३१५।१९
वयसी शिशुतातदुत्तरे सुदृशि (श्रीहर्षस्य)	८८।९	वर मौनेन नीयन्ते ...	३६२।३
वयस्याः क्रोधारः प्रति (हस्मीरस्य) ...	२४७।३०	वर्जयन्त्या जनैः (माघस्य) ...	४५६।१७
वयो नव्य स्वान्तं विषयतरलं ...	१९४।१	वर्जयेदिन्द्रियजयी निर्जने ...	४८२।७३
वयोऽभिमानादपमानता ...	६२२।२४	वर्णनदयितः कश्चिद्धन (क्षेमेन्द्रस्य)	२५६।४७
वयोवृद्धास्तपोवृद्धा ज्ञानवृद्धा (चाण-		वर्णप्रकर्षे सति कर्णिकार ...	१९७।२५
क्यस्थ) ...	३३२।४	वर्णयामि विमलत्वमम्भस ...	४३२।१
वर पर्वतदुर्गेषु ...	३६८।७	वर्णस्थं गुह्यलघव न ...	३२६।२८४
वर वन वर मेक्ष्य वर भारो ...	३८३।५	वर्णं सितं सममिवीक्ष्य ...	३८१।१६
वरं वनं व्याघ्रगजेन्द्रसेवितं ...	३३४।४७	वर्णकारप्रतिध्वानैर्नत्र ...	४७१।१३१
वर वरयते कन्या माता ...	४९८।५४३	वर्णैः कतिपयैरेव ग्रथितस्य (माघस्य)	३६३।१९
वर विन्ध्याटव्यामर्नशन ...	३६२।२२	वर्तते येन न विना नरो ...	३४८।२७
वरं विमवहीनेन प्राणिः सन्त ...	३४१।१४	वर्तुलः सुदृढः ...	५२९।२३
वर शून्या शाला न च ...	५१४।९८६	वर्धते न चिरं लोके वध ...	३७२।६
वर सखे सत्युक्तापमानि ...	५०९।८८५	वर्धनीयाः (संग्रहीतुः) ...	४७६।२८७
वर हालाहलं पीतं सद्यः प्राण ...	३३०।३	वर्धमानविभूतीनां (सङ्ग्रहीतुः) ...	४७६।२९४
वर हि नरके वासो न तु दुःख ...	३३३।२१	वर्धनं वाथ समानं खलाना ...	३१६।४२
वर कृतस्वस्तगुणादस्य ...	४९९।५९०	वर्धितैः सेवितैः किं तैः (माघव-	
वर गर्भलावो वरमपि च (पञ्चतन्त्रे)	३७३।११	मागवस्य) ...	६४२।२
वरतरविषयनपटवः कटवश्च (भानु-		वर्धते स्पर्धयेवोमौ सपदा ...	३१७।९१
पण्डितस्य) ...	५९५।५	वर्पन्ति स्तनयिन्वो न सरले (लसा-	
वरं वृद्धाङ्गद्वयवशित्व ...	५१४।९८१	पतिधरस्य) ...	१२७।७९
वर दरिद्रः श्रुतिशास्त्रपार ...	२९३।३६	वर्षानिलरजोवर्महिमादीनां ...	४६५।१
वर दारिद्र्यमन्यायप्रभवा ...	४८०।१८	वर्षासु का भवति निर्मधु ...	५६०।८८
वरममी सरवो वनगोचराः ...	३४२।५०	वर्षासु जाता नवयौवनश्री ...	२१२।१२
वरमल्पबल सार न बह्वी ...	४६३।५	वर्षासु भीतमवशाङ्गमिश्रज ...	४४३।१४
वरमत्यन्तविफलः सुख ...	३१८।११४	वलिभिर्मुखमाक्रान्तं पलि ...	३४८।६
वरमश्रीकता लोके नास ...	६४७।१	वलितश्रु ...	७७।२०
वरमसिधारा तस्यलवासो ...	३३१।१७	वल्गुक्च व्याकुलकेशपाशे ...	१७९।८
परमवौ दिवसो न पुनर्निशा ...	११७।१४	वल्गुक्चानि वल्गनासह ...	१३०।११
वरमहिमुखे क्रोधाध्माते (अर्चुहरेः)	३५४।४१	वल्गमोत्सङ्गसङ्गेन विना हरिण ...	१०१।५
वरमुज्जतलाङ्गूलात्सटा ...	६२२।११	वल्गुमीनां कति न स्फुरन्ति ...	६४६।२
वरमेको गुणी पुत्रो न च (चाणक्य-		वशिती वय (संग्रहीतुः) ...	६१।५
नीतौ) ...	३७२।७	वसनं सुदृशां (सङ्ग्रहीतुः) ...	६०।३

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
वश्यभावेन सुमनाः ...	२३०।१०	वाचयति नान्यलिखितं ...	२५५।२६
वसति कुत्र सरोरुहसंतति ...	५५८।६५	वाचो वाग्मिनि किं तवाद्य (रुद्रस्य) ...	१६४।२२
वसन्तनीलोत्पलधट्टपदानां ...	७३।९	वाच्यं तस्मै सहचारि भवद्भूरि ...	१२२।८
वसन्तप्रारम्भे चिरविरहखिन्ना ...	२०३।३	वाजिवारणलोहानां काष्ठ ...	४९५।४७४
वसन्तमासाद्य वनेषु कीदृशाः ...	५५९।८०	वाजी चारुगतिः शशाङ्क ...	४६६।३
वसन्तमासाद्य वनेषु राजते ...	५५९।८२	वाञ्छा सज्जनसंगमे पर ...	३१२।२६६
वसन्तविश्लेषमपारयन्त्या ...	२१२।१३	वाञ्छैव स्रजयति पूर्वं ...	५१२।९५१
वसन्तरण्येषु चरन्ति (सुक्तापीडस्य)	५०९।८८३	वाणिज्येन गतः स मे गृह ...	२३७।१६
वसुधां धिमर्षि (संग्रहीतुः) ...	५९६।४	वाणि त्वत्पदपद्मरेणु ...	५१।४८
वसुधान्तनिःसृतमिवाहि (माघस्य)	१४६।५२	वाणी दरिद्रस्य शुभा हिता ...	३३२।१२
वसुमतीपतिना नु सरस्वती ...	४८।१७	वाणी ममैव सरसा यदि ...	५०।३२
वस्तुनि चिरामिलषिते ...	५०६।७८५	वाणी रसवती यस्य भार्या ...	३८४।५
वत्नं गां च बहुधीरां ...	४९९।५७९	वात स्यावरयन्त्रमः पुटक ...	४३२।१०
वत्सहीनस्त्वल्कारो ...	४९३।३९१	वाताकीर्णविगीर्णवीरणतृण (वाणभट्टस्य)	२११।२
वहति सुवनश्रेणीं शेषः ...	३१०।२३२	वातान्दोलितपङ्कजास्थित ...	६०९।२६
वहति यः परितः (माघस्य) ...	४५५।२	वाता बान्धु कदम्बरेणु (विद्यापतेः)	२१८।११
वहति विपधरान्पटीरजन्मा ...	३२२।२१५	वाताहारतया जगद्विप (भट्टस्य)	३२६।२७८
वहत्यस्या दृष्टिर्विकचनव ...	९५।४४	वातैर्विधूनय विभीषय भीम ...	५९२।५२
वहद्ब्रह्मलाभतत्प्रसरदग्नि ...	२०६।४३	वातोद्भूतमुखी प्रनष्टतिलका ...	१४३।१८
वहन्ति शोकशङ्कुं च कुर्वन्ति ...	३०१।१२	वातोल्लासितकल्लोल धिक्ते ...	५९७।५
वहन्ती सिन्दूरं प्रवलकवरी ...	१९।२१	वादानाशानुयुक्तो नगर ...	४०८।२
वहासि बलिभुजां कुलानि ...	६३९।१४	वादिदेश (रामकृष्णविलोमकान्ये)	५८३।३२
वहेदभिन्नं स्कन्धेन याव (व्यासस्य)	४८३।८९	वानर राम (सङ्ग्रहीतुः) ...	६३०।२
वाहि शीतयितुं हिमं ज्वलयितुं ...	३५१।१४	वानीरप्रसवैर्निर्कुञ्जरि ...	४५७।३
वाहिज्वालेव यहिणी ...	४९०।३१२	वान्ति कहारसुभगाः (वाल्मीकेः) ...	२२१।२
वाहिस्तस्य जलायते जल ...	३६२।२३	वान्ति रात्रौ रतिकलान्तं ...	२२१।१
वहेः शक्तिर्जलमिव गता (राजशेखरस्य)	२२५।१५	वापी कापि कदापि न ...	६५५।२
वहेः सामीप्य (संग्रहीतुः) ...	२७६।३	वापी कापि स्फुरति गगने ...	९५।५०
वाग्ज्योतिर्यस्य (संग्रहीतुः) ...	२८०।१	वापी तोयं तदरुहवर्नं पङ्क्तिनी ...	१३८।९
वाग्लक्ष्मीश्च (सङ्ग्रहीतुः) ...	२८४।२	वापी पातालमूलं जल ...	४५१।७९
वाचाक्षस्य हि वन्धाय ...	३६५।१	वापी स्वल्पजलाश्रयो विप ...	६१६।२१
वाचां विन्यास ...	२८४।१	वाप्यां ज्ञाति विचक्षणो ...	२३८।११
वानचक्षुःश्रोत्रलक्ष्मिः ...	३२८।१४	वाप्यो भवान्ति विमलाः ...	५०६।८०३
वागर्थविव संपृक्तौ क्षत ...	५२१।१	वामस्कन्धनिपण्णगाङ्ग (क्षेमेन्द्रस्य)	५७४।१
वागुच्चारोत्सवं मात्रं तत्कियां ...	३८६।९	वामासस्थलचुम्बिकुण्डल ...	४२।९५
वाग्वादमर्थसबन्धं परोक्षे ...	५०१।६४०	वामां मृपैव (संग्रहीतुः) ...	६२।३२
वाङ्माधुर्यान्नान्यदास्ति प्रियत्वं ...	३६३।२६	वामा सुदृढा (संग्रहीतुः) ...	६१।२४
वाचः पल्लवयत्युमापति (गीतगोविन्दस्य)	२८९।८	वायुजोऽनु (रामकृष्णविलोमकान्ये)	५८३।३३

पद्यम्	पृष्ठे. संख्या	पद्यम्	पृष्ठे. संख्या
वामाङ्गीकृतवामाङ्गि (सार्वभौमस्य)	६।३	विकसति सहकारे स्फार...	२००।९२
वायुमित्रसुतबन्धुवाहना	५३९।७०	विकसति सूर्ये विकलति ...	२२२।१३
वायुरिव खलजनोऽयं	३२१।१८६	विकसतु कमल (संग्रहीतुः)	७८।५१
वायुरेव महाभूत वदन्तु	५९५।१	विकचरजनीगन्धा (संग्रहीतुः)	२७७।१०
वायुर्वाति यदङ्गसगम	१४।३	विकसितकमलाभ्या (संग्रहीतुः)	२७७।१५
वारवार तिरयाति दृशोऽद्भुतं	१०८।६६	विकसितकमलालि (संग्रहीतुः)	४५८।३
वारंवां धुतकुसुमितारण्य	१८८।२६	विकसदमरनारीनेत्रनीला	२२।२
वारंवारसुदंशु लोचनयुग	१९६।१	विकसजेत्रनीलाञ्जे तथा	९३।५
वारणार्थपदगद्गदवाचा (माघस्य)	१७६।१५	विकसामि रवावुदिते सङ्कोच	३३४।३९
वाणेन्द्रो भवेत्कीदृक्प्रीतये	५५५।१५	विकसितकुसुमाधर हसन्ती	२००।८२
वारलीव वनस्थलीनवनवां	२०१।१०४	विकसितमुखी रागासङ्गा	१८२।१२
वारिजेनेव सरसी शशि	५०१।६६१	विकसितसकुचितपुनर्विक	१८३।३
वार्ता च कौतुककरी	५११।९५४	विकसितसहकारभारहारि	१९६।३
वाल्मीकिमिव (कृष्णरामस्य)	२७८।२	वाकिरति मुहुः श्वासान्नागा (जयदेवस्य)	१३३।५
वाल्मीकिव	२८२।१	विकिरधवलदीर्घापाङ्ग	१५६।३७
वार्यन्तां मन्दमन्द मधुकर	११८।४३	विकीर्णहरिचन्दनद्रविणि (इन्द्रस्य)	२५९।६
वालीयुतश्रवणपालीयुगा	२१।५५	विकृतिं नैव गच्छन्ति सङ्ग	३०१।१७
वाश्चरेऽङ्घ्र्यधगधृतो	५४५।१०८	विक्रन्दतीव मर्माणि देह	२४९।८
वासः काञ्चनपङ्कजे	६१८।१७	विक्रीतं निजमात्मानं	५०२।६९४
वासः खण्डमिदं प्रयच्छ यदि	३३५।६४	विख्यातो ननु (संग्रहीतुः)	५२४।१
वासन्ती शत (संग्रहीतुः)	६१०।१५	विगोवाहाशुज	५३५।२९
वासः शुभ्रमृतवर्षसन्तस (बिहणस्य)	५१९।१०४७	विगततिमिरपङ्क पश्यति (माघस्य)	१८४।२९
वासः शैलशिलान्तरेषु	६३५।१७	विगतरागगुणोऽपि जनो	२१४।४१
वासनावायुदेवस्य वासित	५३६।५०	विगतशस्यजिघत्समघट्टय	२२०।४४
वासरगम्यमनुरोरम्बर	३०४।९६	विगाढमात्रे रमणीभिरम्भसि	२०८।१८
वासश्चर्म विशूषण शवशिरो	३३६।७७	विगुणोऽपि काव्यबन्धः	५३।२३
वासस्तदेव वपुषो वलयं	११९।८	विग्रहीतः पदाक्रान्तो भूयो	३०२।५१
वासांसि ब्रजचारिवारिज	५१७।१०३०	विघ्नेशः सर्वविघ्नान्परि	४।३१
वासोऽर्थं दययैव नाति	४५९।१२	विघ्नेशो वः स पायादि (भवभूतेः)	४।३०
वासो वल्कलमास्तरः किस	३४५।४६	विचरासि यतो यत (संग्रहीतुः)	७८।३०
वासो विषय स्तनयोरमुष्या	१८७।८	विचरन्ति विलासिन्यो	४४२।२
वाह्व्यूहखुरक्षतां वसुमतीं	४१३।६	विच्छिन्ना रथचक्रपद्धति (कालिदासस्य)	४५४।५
वाहितं चाश्ववाणिज्यं	४९९।५९५	विजनामिति बलादसु गृहीत्वा (माघस्य)	२०२।१२
विकचकचकलापः किञ्चिदा (पुण्यस्य)	६९।२५	विजयपराक्रम (कृष्णरामस्य)	५६५।५
विकचकमलग्नावैरन्धयन्धुङ्ग (माघस्य)	१८८।१४	विजिगीषुरारिर्मित्र पार्थिव	४७४।२४८
विकटदृष्ट्यामटन शैलारोहण	३७५।४३	विजितात्मभवद्वेषिगुरु (दण्डिनः)	५३३।११
विकसति मनान्मां कैरवं (अमिराम- पशुपतेः)	५४१।९०	विजेतव्या लङ्का चरणतर	३१२।२५७
		विजेतुं प्रयतेतारीन युद्धेन	४७७।१३६

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
विज्ञैः स्निग्धैरुपकृतमपि ...	३८४।१६	विद्यारज सरसकविता ...	४१४।५
विद्वम्बनैव पुंसि श्रीः पर ...	३४१।२९	विद्यावतः कुलीनस्य धन ...	३४३।२
विततप्रद्युम्नवरत्रातुल्यरूपैर्मयूखैः (माघस्य) १९०।१३	१९०।१३	विद्यावतां महेच्छानां ...	४७१।१५४
वितरति गुरुः प्राज्ञे विद्यां (कालिदासस्य) २९४।६१	२९४।६१	विद्यावन्तो विनीताः ...	४०७।३०४
वितरति यावद्वाता ताव ...	५०६।७९२	विद्याविधिविहीनेन कि ...	२९२।१७
वितरय कुचयोस्त्वदर्शनो ...	१५६।३५	विद्या विनयोपेता हरति... ..	२९१।१७
विततुसदा (संग्रहीतुः) ...	६०६।२	विद्या विवादाय धनं मदाय ...	३२३।२३८
वितर वारिद वारि दवातुरे ...	५९१।३९	विद्याविहीना बहवोऽपि ...	३७२।१२
वितीर्णशिक्षा इव हृत्पद ...	२९३।३९	विद्यासगान्द्रोगमोक्षी ...	३६७।२७
वित्त परिमितमधिक ...	५०४।७४१	विद्यैव विपद (संग्रहीतुः) ...	४८।२
वित्ते त्यागः क्षमा शक्तौ... ..	३०३।८४	विद्ये शस्त्रस्य शास्त्रस्य ...	४८।९
वित्तेन कि वितरण यदि... ..	५१२।९४७	विद्युच्चक्रकरालकेसर ...	३२।१४
विदग्धे सुमुखे रक्ते नितम्बो ...	५२१।१	विद्ये हृद्यतरासि कि नु कूप ...	२९५।७१
विदल्यति ...	३६८।५१	विद्योतन्ते कति न गिरयः ...	५९६।४
विदधतु धरणीशा दान ...	३९८।१६३	विद्राणे रणचत्वरदरि (नैषधकर्तुः) ४०४।२५४	४०४।२५४
विदलितसकलारिकुलं तव (रुद्रटस्य)... ..	३९४।८६	विद्राणे रुद्रवृन्दे सवितरि (बाणभट्टस्य) २१।४९	२१।४९
विदुरेष्यदपायमात्मना (माघस्य)...	२९४।४५	विद्वत्कवयः कवयः केवल ...	५३।२४
विदुषां वदनाद्वाचः ...	२९१।१३	विद्वत्तां चैव शौर्यं च सौजन्यं ...	३४८।२९
विदूरे केयूरे कुरु करयुगे ...	२४५।४	विद्वत्ता वसुधातले विगलि ...	३८७।३४
विदेशेषु धनं विद्या व्यसनेषु ...	३६१।१३	विद्वद्भिः कृत (कृष्णरामस्य) ...	५२५।१
विदैवर्षं ग्रामं विबुधावि ...	५१४।९८२	विद्वन्नास्ति निवेदन ...	१२७।८६
विद्धा मृगी व्याधाशिली ...	६२७।६	विद्वत्त्वं च नृपत्वं च ...	२९१।७
विद्धि श्रीहृदयं सदान्तमलिनं ...	५२६।७	विद्वद्गोष्ठीगारिष्ठ प्रतिभट ...	४१३।७
विद्यया विनयावाप्तिः सा ...	४९८।५५१	विद्वद्बृन्दगुणानुरूपविभव ...	४१७।२०
विद्यया विमलयाऽप्यल ...	३२२।२२०	विद्वन्मानसहस्रवैरिकमला (काव्यप्रकाशे) ४००।१९०	४००।१९०
विद्यया शस्यते लोके ...	२१६।१६	विद्वांसः कवयो भट्टा गाय ...	३८९।२
विद्यया सह मर्त्येयु कु ...	२८९।२७४	विद्वानुपालम्भमवाप्य दोषा ...	३२३।२३७
विद्यया सम्पदा ...	३७२।२	विद्वानेव विजानाति ...	२९१।५
विद्ययैव समं काम ...	५००।६१२	विद्वान्संसदि पाक्षिकः ...	५१८।१०३७
विद्यातीर्थं जगति विबुधाः ...	५१५।१००१	विद्यातुर्दे कन्ये सुगतिरपरा ...	३३५।५८
विद्या नाधिगता कलक ...	२७३।११३	विधाय मूर्धानमधश्चर ...	९०।६
विद्या नाम नरस्य कीर्ति ...	४८।१८	विधाय वैर सामर्थे नरो (माघस्य) ...	४७५।२५८
विद्या नाम नरस्य रूप ...	४८।१६	विधायापूर्वपूर्वपुण्ड्रमस्या (श्रीहर्षदेवस्य) ७७।५	७७।५
विद्याभ्यासो विचारश्च ...	४८३।८६	विधायालीकविश्रम्भ ...	२२६।४
विद्या मित्रं प्रवासेषु भार्या ...	४८९।२९४	विधिः किमस्या नितराम ...	६९।१९
विद्या लोचनमद्भुतं (संग्रहीतुः)...	४९।१९	विधिना मन्त्रयुक्तेन रूक्षा ...	४७३।१९५
विद्यावाणीतिमान् ...	३७२।१	विधिरनशममेधमवेक्ष्य ...	११३।१५
विद्यायां दुर्भेदो येषां ...	५२०।१	विधिरेव विद्योषगर्हणीयः (कुवलयानन्दे) ६१९।१०	६१९।१०

पद्यम्	पृष्ठे, सख्या	पद्यम्	पृष्ठे, सख्या
विधुवदना	२१९।९	विपदि धैर्यमयान्मुदये (भर्तृहरेः)...	३०८।१९३
विधेरभ्यशता	२५५।४०	विपत्तिन्धोः पार	३९८।१६९
विधुःसुधा चन्दिर	६५७।१४	विपदो यान्ति	३९२।५३
विधूतकेशाः परिलोलित (भर्तृहरेः)	२०८।२	विपन्नं पद्मिन्या द्रुत	६०५।९
विधृताः प्रियस्य केगाः	१७६।७	विपन्नौ यदि रक्षेत (संग्रहीतुः) ...	४७५।२७२
विधे पिधेहि शीताशु	५२०।४	विपदोऽभिभवन्त्यविक्रम (भारवेः)	४७८।३४
विधोर्विधिर्विभ्वशतानि	७९।६८	विपद्यमानता सिद्धा सर्वे	५४७।२
विधौ विरुद्धे न पयः	३७६।६८	विपन्नं पद्मिन्या मृतमनि	६३३।१६
विध्वस्तपरगुणानां भवति (सुवन्धोः)	३१९।१४१	विपन्नलेखा निरलक्तकाधरा	२०८।२५
विध्वस्ता मृगपक्षिणो	६०७।७	विपरीतमविपरीतं यद्रत	१७९।३
विनयं राजपुत्रेभ्यः पण्डि	४८९।२८१	विपश्चितामपश्चिमे विवाद	२८२।१
विनयति सुदृशो दृशः पराग (माघस्य)	२०२।२	विपाकदारुणो राशो	४७३।२१५
विना कार्येण ये मूढा गच्छ	३८२।२	विपाण्डुमिर्मलानतया (भारवेः)	२२०।२७
विना खदिरसारेण हारेण	६४३।१	विपिने क जटानिवन्धन	२५०।१७
विना दुर्गाप्रसाद (कृष्णरामस्य)	२८८।१	विपरीते विधौ (संग्रहीतुः)	४७६।२९५
विना गोरसं को रसो	५१२।९३६	विपुलकमपि यौवनोद्धतानां	२०२।४
विनाचक्रेण (संग्रहीतुः)	४७०।१०४	विपुलतरनितम्बायोगरुद्धे	१८४।२३
विना न साहित्यविदा	२९३।४१	विपुलपुलकपालिः स्फीत	१२५।५१
विना परीक्षा नो तत्त्वं	३०३।६३	विपुलहृदयाभियोग्ये	२९०।१३
विनापि तातेन विना जनन्या ..	२५६।५५	विपुलहृदयैर्धनैः कैश्चिज्ज (भर्तृहरेः)	३५४।४०
विनाप्यर्थैर्वीरः स्पृशति बहु	३५१।१०	विपुलेन सागरगयस्य (माघस्य) ...	२५२।१८
विना मद्यं विना मांसं	२५४।३	विप्रार्थेषु धनक्षीण स्व	४९१।३२९
विनायथेनो नयतासुखा (रुद्रटस्य)	५६७।१६	विप्रियमप्याकर्ण्य वृते	३०५।१३२
विनायकरिपो	५३५।३६	विप्रेभ्यः साधुदान रिपु	६५४।१
विना यौवनमार्गेण गच्छन्तौ	५३५।३३	विबुधैर्निषेव्यसे (संग्रहीतुः)	५९६।२
विना सायं कोऽयं समुदयाति	८०।८५	विबुधविलास (संग्रहीतुः)	५९६।६
विनिर्गतं मानदमात्म (हयग्रीवधस्य)	२५८।३	विबुधसभा (संग्रहीतुः)	३८९।७
विनिश्चेतुं शक्यो न सुखमिति	१६८।६५	विबुधावलिसंपूर्णा सुख... ..	३९०।७
विनैवाभ्युवाह बहलवचि (जयदेवस्य)	९६।४०	विमज्ज मेरुर्न यदर्थिसा (नैषधीय- चरिते)	३९६।१३९
विनीतबुद्धिः (कृष्णरामस्य)	४२९।१	विभवो हि यथा लोके	३३०।८
विन्ध्यमन्दर	५९६।४	विभूतिस्तव	६०३।१
विन्ध्यमन्दरासुमेरुमूढतां	२५४।३	विभिन्नपर्यन्तगामीनपङ्क्तयः (भारवेः)	२०८।१७
विन्ध्याद्रिः करिष्ठाधनी (सुन्दरकवेः)	४१५।२	विभूतिरर्घ्यस्यपि आचकानां	३४९।३९
विपक्षः श्रीकण्ठो जडतनु	३१२।२६०	विभ्रमैर्विश्वद्वैतत्वं	१६५।७
विपक्षचित्तोन्मथना नखबाणा	२०८।२१	विभ्रम्य काननमसौ दिवसा	६४८।२५
विपक्षमखिलीकृत्य प्रतिष्ठा (माघस्य)	४७७।३२०	विमुञ्चति पदे पदे रुचिर	४४३।२६
विपत्तौ किं विषादेन संपत्तौ	३७४।१४	विमुञ्चति बुधो जनः सुकृत	५९।५६
विपत्त्यश्नान्ते सेव्यन्ते यदि	२६१।५		
विपत्तिन्धु बन्धुं विगलित	१०९।८९		

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
विमुञ्चन्त्या प्राणांश्चिरविरह	... १२६।६४	विलासिनी काञ्चनपट्टि	... ५४०।७८
वियति विलोचति जलदः	... १७९।५	विलासिभिरियोन्मदै रचित	... २००।९६
वियत्पुच्छातुच्छाच्छलि	... २९।२	विलिखाति सदसद्वा जन्म	... ३००।४
वियदलिमलिनाम्बुगर्भ (कान्यप्रकाशे)	१५९।८	विलिख्य सत्याकुचकुम्भ	... ३६।२१
वियुक्ता वासन्ती बकुल	... ६४०।२८	विलियेन्दुः साक्षादमृतरस	... १०९।८५
वियोगबाष्पाक्षितनेत्रपद्म	... ७५।४	विलुलितकमलौघः कीर्णवल्ली (माघस्य)	१८८।२०
वियोगवह्निकुण्डेऽस्मिन्दृश्ये	... ११९।१	विलुलितमतिपूरैर्वाष्प	... ११९।११
वियोगे प्रेमिणो	... १२९।२	विलुलितालकसहातिरामुग्ध	... १९९।६४
विरचयति	... २८६।३	विलोकितास्या मुखमुन्नमय्य	... ७६।१
विरचित्ता मधुनोपवनभिया (कालि- दासस्य)	... १९८।४७	विलोक्य धूलीपटलैर्मृश	... ४३८।४२
विरमत घनाः किं वो वृष्टया	... २१८।८	विलोक्य बालामुखचन्द्र	... ५२१।१
विरमत विरमत सख्यो	... ११६।६	विलोक्य संगमे राग पक्षि	... १३४।५
विरमति कथन विना न	... २४२।३	विलोचनधरै (संग्रहीतुः)	... ७०।२
विरमति महाकल्पे नाभी	... २४।२३	विलोचनं दक्षिणमङ्गनेन (कालिदासस्य)	४३५।३
विरमति विरसाहसाद (बल्लाहसे- नस्य)	... ५८७।२५	विवर्णवचनैर्मृत्युरादौ	... ५०३।७०५
विरम नाथ विशुद्ध ममा (रुद्रस्य)	१७५।८	विवस्वतानाथिवतेव मिश्राः	... १४१।२४
विरम रत्न मुधा तरलायसे	... ६०१।८	विवादप्रारम्भः प्रथयति परं	... ३५८।५७
विरम विरसायासादस्ता	... ३५१।१४	विवादशीलां स्वयमर्थ	... ५११।९२१
विरलविरलीभूतास्तारा (भोजप्रबन्धे)	१८५।४१	विषादो धनसंबन्धो याचन	... ४८१।५२
विरल जानन्ति गुणान्	... ५०५।७६२	विषादकाले ऋतुसंप्रयोगे	... ५०८।८४६
विरलातपच्छविरतुण (माघस्य)	१३५।३४	विषादे पुरंघ्रीजनैर्लिप्यते	... ५५१।२७
विरहविदितमन्तः प्रेम	... २४४।३	विविक्तवर्णाभरणा मुख (भारवेः)	३६३।२९
विरहविषमः कामः कामं	... १२६।६८	विविनक्ति न बुद्धिदुर्विधः (माघस्य)	२९४।४४
विरहे तव तन्वङ्गी कथं	... १२३।६	विवृण्वती पुरस्तैर्घण्यं पृष्ठतः	... ३१६।६७
विराजतेऽस्यास्तिलकोऽय	... ७१।८	विवेकः किं सोऽपि स्वर	... २७५।१४२
विराजराजपुत्रार्येणाम	... ५३३।१४	विवेकप्रथ्वयो	... ३४९।५०
विराटनगरे राजन्कीच	... ५४६।९	विवेकः सह सत्यत्या विनयो	... ३०२।३८
विरोधिवचसो मूकान्वागीशा (माघस्य)	३६४।१	विवेक एव व्यसनं पुंसां	... २७४।१२५
विलसति (रामकृष्णस्य)	... ५७१।१	विशदप्रमापरिगता विबभा	... १४६।५३
विलसत्कमल (संग्रहीतुः)	... ७७।२८	विशन्तीनां क्लान्त जघन	... २०६।४४
विलसत्सृङ्गणीय (सङ्ग्रहीतुः)	... ७७।२५	विशाखान्ता गता मेघा	... ४८६।१९४
विलपति तथा सारङ्गोऽय	... ५९२।६२	विशापते विस्तरतो न	... ३९५।१०४
विलसत्याननं तस्या	... ७७।३	विशालं शाल्मल्या नयन	... ६४२।१
विलसितमनुकुर्वती पुरस्ता	... २०२।८	विशालाक्षीकटाक्षस्य साक्षी	... ७३।३
विलासमणोल्लसन्मुसल (विज्ज- कायाः)	... ५७५।१	विशालाक्ष्याः कटाक्षेण	... १०५।८
		विशिल्वव्याल्योरत्नवर्णा	... ३१४।४
		विशीर्षः प्रारम्भो वपुरपि	... २७४।१३८
		विशुद्धनाथावतवंश (कृष्णरामस्य)	४२९।१

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
विशोधयेन्महीपालो मन्त्रि ...	४६८।४१	विषयविधुरा दृष्टिः श्रुता ...	१०४।५०
विश्रमार्थमुपगृहमजस्र (माघस्य) ...	१८०।१४	विषस्य विषयाणां हि (चन्द्रगोपिनः) ...	४८८।२३८
विश्रम्य विश्रम्य वनद्रुमा ...	१०२।१८	विषहीनो यथा नागो पद ...	४६३।५
विश्रान्तो दिवसस्तटीमय (रुदती- पण्डितस्य) ...	१२१।२८	विषादप्यमृतं ग्राह्यममेध्या ...	४८३।९६
विश्लेषाकुलचक्रवाकमिथुनै ...	१३७।६४	विषादी भैक्ष्यमभ्राति सदा ...	५३४।२८
विश्वं चाक्षुषमस्तमस्ति ...	१४२।४०	विष्णोः का वल्लभा देवी ...	५५६।३०
विश्वम्भरः कोऽपि (संग्रहीतुः) ...	३९५।११३	विष्णोश्चागमनं निशम्य ...	९।५०
विश्वम्भर स्वपृष्ठे (संग्रहीतुः) ...	६०७।३	विष्वक्त्तपोवनकुमारसम ...	४५९।१
विश्वम्भरो भवा (संग्रहीतुः) ...	५९१।२७	विष्वक्तेजसि (संग्रहीतुः) ...	४११।९
विश्वस्मिन्नगति (सङ्ग्रहीतुः) ...	२।१४	विष्वङ्मूत्र ...	२५९।५
विश्वंभराप्रलम्बग्रीहि ...	५५४।४	विष्वद्रीचीर्विषिपन्सैन्य ...	४३९।६८
विश्वस्य हेतुरमरैर्वहु गीयसे (शार्ङ्गधरस्य) ...	५६७।१७	विद्युजन्त्याविकत्थिनः परे (माघस्य) ...	३०६।१५९
विश्वाभिरामगुणगौरवगुम्फि ...	३०९।२०६	विद्युज्य सुन्दरि सगम ...	१५५।२१
विश्वाभिन्नपराशरप्रभृतयो ...	६०।६४	विस्तारिणा मुहुस्तस्याः श्रोणी ...	८९।३
विश्वासः संपदां मूल तेन ...	४७३।२११	विस्तारी स्तनभार एष ...	६८।६६
विश्वासप्रतिपन्नानां वञ्चने ...	४९८।५६१	विस्तीर्णो दीर्घशाखाश्रित ...	६४२।४
विश्वासो भवता यज्ञस्यपि ...	४५१।७१	विस्फार्य व्योमगङ्गावल ...	४१०।१
विश्वासायनं ...	३६०।६	विस्मयः सर्वया हेयः प्रत्यू ...	४८३।९५
विश्वेऽस्मिन्स्वमिति ...	३७१।१	विस्मन्धधातदोषः स्वव ...	५०६।७८६
विश्वेषां वृत्ति (संग्रहीतुः) ...	६००।२	विहगपतिः कं हतवान् ...	५५८।६१
विश्वोद्धारपरायणो (संग्रहीतुः) ...	४११।२	विहगैर्गतं मधुकैश्च ...	६०४।६
विश्वात्य मधुखचनैः सा ...	६५०।१	विहगाः कदम्बसुरभा (माघस्य) ...	४५६।१५
विश्वेशो वः स पाया ...	२।२४	विहाय पूर्वामधुना ...	१५५।१६
विश्वेश्वरस्तु सुधिया गलिते ...	५१३।९६५	विहस्य पाणौ विधृते (भारवेः) ...	२०९।३६
विश्वोपजीव्ये न पिबत्यपो ...	६१६।८	विहाय पीयूषरसं मुनी ...	३६।२०
विषङ्गिणि प्रतिपदमापि (माघस्य) ...	४३६।१२	विहाय पीरुषं यो हि दैव ...	३५८।१
विषङ्गिभिर्भुञ्जितरेतर (माघस्य) ...	४३६।२	विहाय वाञ्छासुदिते (भारवेः) ...	२२०।२८
विषता निषेवितमपक्रिय (माघस्य) ...	१२४।३६	विहायसि विहारिणी भवितु ...	१७९।१७
विषदिग्धस्य भक्तस्य दन्तस्य ...	४७०।११६	विहारः स्वच्छन्दं ...	२६४।६३
विषधरतोऽप्यतिविषमः (सुबन्धोः) ...	३१९।१२७	विहारभूमेरभिषोषमुत्सुकाः (भारवेः) ...	२२०।३०
विषभारसहस्रेण गर्व नायाति ...	६३।११	विहितधनालंकारं विचित्र ...	२८३।१०
विषमगता अपि न बुधा ...	३०६।१४१	विहिताञ्जलिर्जनतया दधती (माघस्य) ...	१३९।४
विषमस्यस्वादुफलग्रहण ...	५०५।७७७	वीक्षितानि तत्र वारिधि ...	३२८।२१
विषमा मलिनात्मानो हि (हरिगणस्य) ...	३१४।५	वीक्षितं न क्षमा श्वश्रुः ...	२३६।३
विषमोऽपि विगाहते नयः (भारवेः) ...	४७८।३४४	वीक्ष्यते पलितश्रेणिनैव ...	३८१।८
विषमस्थितोऽपि ...	३५७।४८	वीक्ष्य रत्नचषकेष्वातिरिक्ता (भारवेः) ...	१७१।५१
विषं भुङ्क्त्व महाराज स्व ...	५३२।३	वीणाप्येकगुणेन राज ...	६५८।२५
		वीणामङ्गे कथमपि सखी ...	१०३।४०

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
वीणा वंशश्चन्दनं चन्द्रभासः शय्या ...	३३४।४१	वृत्त्यर्थं नातिचेष्टेत ...	४९५।४६०
वीणावंशाभया तुम्बी चुम्ब ...	३६६।७	वृथा कथं नृत्यसि चातक ...	६१६।१३
वीणावादन (संग्रहीतुः) ...	५।२	वृथा गाथाश्लोकैरलमल ...	१२२।७
वीणेश्व श्रोत्रहीनस्य लोला ...	३४१।२४	वृथा ज्वलितकोपाम्नेः परुषः ...	३१८।१११
वीथीषु वीथीषु विलासिनीना ...	१४४।१६	वृथा दुग्धोऽनड्वान्स्तनभरनता ...	३२४।२६०
वीर क्षीरसमुद्रसान्द्रलहरी ...	४०७।२९५	वृथा धूलिधाराः परिकिरसि ...	१८८।२५
वीर त्वं कारुण्यं चेदकवर ...	४०९।२	वृथा वृद्धिः समुद्रेषु वृथा ...	४८१।२६
वीर त्वद्विपुरमणी परि ...	४४३।६	वृथैव संकल्पगतैरजस्र ...	११३।१०
वीर त्वद्वैरिदारा गगन ...	४४२।४५	वृद्धत्वानलदग्धस्य सारयौवन ...	३८१।७
वीरमत्स्यद्भुतं लोके किमह ...	५४८।२	वृद्धस्य वचन ग्राह्यमाप ...	४९०।३०४
वीरश्रीविरसुक्क ...	४२७।१	वृद्धाङ्गनेव विजहौ सरिदु ...	२२१।४८
वीरेन्द्र क्षितिपाल (सङ्ग्रहीतुः) ...	४०७।२९२	वृद्धिर्यस्य तरोर्मनोरथ ...	६३४।२४
वीर श्रीकुसुमेन्द्रसाहि ...	४१२।१	वृद्धिहासौ कुमुदसुद्धदः ...	२९९।५
वीरसिंहारिनाराणामञ्ज ...	४२५।१	वृद्धोऽन्धः पतिरेप मञ्जक (साहित्यदर्पणे) ...	३३५।६५
वीराणां कण्ठतुण्डप्रविघटन ...	४४२।१२२	वृत्तैः क्षुद्रप्रवालस्थगित ...	४५७।६
वीराणां विषमैर्वैषैर्विद्रुता ...	४३७।६	वृन्दारका यस्य भवन्ति ...	२४।१६
वीराणां शल्लभिजानां शिरांसि ...	४३७।१२	वृन्दारण्ये चरन्ती ...	३८।५०
वीराविवेषु मृगश्चावविलो ...	१७९।१५	वृन्दारण्ये ...	४२।१०३
वीराणामग्रगण्यः (संग्रहीतुः) ...	४२९।५	विधृताः प्रियस्य केशाः (संग्रहीतुः) ...	७
वीरेशोदयसिंह (सङ्ग्रहीतुः) ...	४५३।१०	वृषाङ्काय (मेदिनीकरस्य) ...	६।१
वीरेणापि कृपाणस्य (सङ्ग्रहीतुः) ...	४६३।२	वृषभत्वमसि (संग्रहीतुः) ...	६३०।२
वीरे सखि रिपूणां नियतं ...	५५०।८	वृन्देन तारावलितपङ्कलाना ...	१८२।३३
वीरोऽसौ किमु वर्ण्यते (विह्वलस्य) ...	२४८।३७	वृष्टिव्याकुलगोकुलायन ...	४१।८८
वीर्योत्साहश्लाभि कृत्वाव (माघस्य) ...	४३९।६२	वेगज्वलद्विदपिपुञ्जमहा (लक्ष्मीधरस्य) ...	६१७।८
वृक्षं क्षीणफलं त्यजन्ति ...	५१६।१०१३	वेणी ते प्रसमीक्ष्य चित्र ...	१६९।७९
वृक्षमूलेऽपि दयिता... ..	२३०।७	वेणीबन्धकपर्दिनी सित ...	२०।४१
वृक्षस्याग्रे फलं दृष्टं फला ...	५२९।२३	वेणीबन्धमहीन कृष्णं ...	९३।१२
वृक्षाग्रवासी न च पक्षिजाति ...	५३०।३६	वेणी विडम्बयति मत्त (कालिदासस्य) ...	९४।३२
वृक्षाग्रवासी न च पक्षिराज ...	५३०।३५	वेणीवेष्टलणमङ्गणं किमु वलन् ...	९५।५३
वृक्षान्दोलनमद्य ते क नु (दामोदर- देवस्य) ...	६३०।५	वेणी क्यामा सुजङ्गीयं ...	६८।७
वृजिन नीतौऽपि ...	३०६।१४८	वेतपङ्कगण्डकण्ठतिपाडित्य ...	६२२।८
वृत्तं यत्नेन संरक्षेद्विस्त ...	३६१।८	वेत्ता कोकिल एव शता ...	६३८।७
वृत्तं युद्धे शूरमाक्षिण्य (माघस्य) ...	४४०।९०	वेत्तवत्त्वा तुल्यस्त्वां वधू ...	६३१।२९
वृत्तानुपूर्वं च न ज्ञाति (कालिदा- सस्य) ...	९१।४	वेदया (रामकृष्णविलोमकान्ये) ...	५७९।१४
वृत्तिं त्वां बहु मन्यते हृदि ...	३२६।२८२	वेदवेदाङ्गतत्त्वज्ञो जपहोम ...	४६०।२
वृत्तिच्छेदविधौ द्विजाति ...	४७९।३८०	वेदव्यासः स नवदश यो ...	३८६।२०
		वेदस्याध्ययनं कृत परि ...	२६७।११०
		वेदानुद्धरते जगन्निवह (जयदेवस्य) ...	२९।१

पद्यम्	पृष्ठे. संख्या	पद्यम्	पृष्ठे. संख्या
वेदान्तेषु यमाहुरेकपुष्प (कालिदासस्य)	१/४७	व्यथितमपि भृश मनो ...	२१२/२०
वेदा येन ममुद्धृता ...	२९/४	व्यथत् धाता मुखपद्म ...	७९/६४
वेदोद्धारकृते (समर्हीतुः)	२९/५	व्यनक्ति यः स्त्री (कृष्णरामस्य)	५२३/२
वेधा द्वेधा भ्रमं चक्रे ...	४९८/५२	व्ययवासाः पञ्चशिरा ...	५४६/५
वेधा वेदनयाक्रिष्टो गोविन्दो ...	३९१/२५	व्यसन प्राप्य यो मोहा ...	४९७/५३८
वेपथुर्मलिन वक्त्र दीना वाक् (व्यासस्य)	३४३/१	व्यगनानन्तरं सौख्य स्वल्प ...	५०२/६७८
वेपन्ते कपयो भृश कृतजड (लक्ष्मीधरस्य)	२२३/३१	व्यसमिन न्व विद्या क्षीयते ...	१४१/२९
वेलामुल्लङ्घ्य हेलालित ...	४१०/२	व्यसने मित्तपरीक्षा ...	५०६/७९३
वेल्हपक्षतिराजहस्युवाति ..	४३४/१६	व्यमनेप्तेन गर्भेषु यस्य ...	४९७/५२१
वेद्यानामिव विद्याना ...	२९१/१२	व्याकरणतरुण (कृष्णरामस्य)	२५५/३६
वेद्यावेधमसु सौधुगन्धललना ...	३२६/२८१	व्यसरन्तु भूधरगुणान्तरतः ...	१४०/१८
वेद्यासौ मदनज्वाला ...	२३८/१	व्याकुलोऽपि विपत्पत्नीः स्मरे ...	४८२/८१
वैकल्य धरणीपातमयथो ...	३८७/१	व्याख्यातुमेव ...	२९१/१८
वैकुण्ठामप्रकामः कमलयुत ...	४२५/३	व्याक्रोशक्रोशनदत्तोकरः ...	९५/३९
वैगुण्येऽपि हि महता ...	३०४/१०२	व्यागुञ्जन्मधुकर ...	६३३/१२
वैदेहीं समवाप्य दाशरथि ...	५२६/४	व्याघ्रः काननमाश्रितः ...	३६२/२९
वैद्य पानरत नट कुपठित ...	५१६/१०१२	व्याघ्रीव तिष्ठति जरा (भर्तृहरः)	२६२/३४
वैद्यराज नमस्तुभ्य क्षपिता ...	२९९/२	व्याजस्तुतिस्तव पयोद ...	५९२/५३
वैद्यराज नमस्तुभ्य यम ...	२९९/१	व्याजृम्भमाणवदनस्य हरे ...	४५९/२
वैद्यस्तर्कविहीनो निर्लज्जा ...	५०३/७२६	व्याधितस्यार्थहीनस्य देशान्तर ...	३७०/१३
वैद्यानामानुरः श्रेयान्व्य ...	४९६/४९९	व्याधूतकेसरसटाविकराल ...	३२/५
वैद्या वदन्ति कफपित्त ...	५१३/९५७	व्याधूय यद्वसनमभ्युज्जलोच ...	११४/२
वैभवभाजा धूपणमपि ...	३३२/११	व्यानगे शगधरेण विमुक्तः (भारवः)	१४५/३६
वैभक्तिर्को मरुदनुकमवर्धमान ...	१८७/१२	व्यापारान्तरमत्स्यज्य वीक्ष्य ...	३८५/४
वैमुख्यं मृगलाञ्छनस्य ...	६४८/३५	व्यापारे वर्धते लक्ष्मी ...	३८५/२
वैयाकरणकिरातादपगब्द ...	२९६/१	व्याप्त लोकैर्दुःखलभ्याप (माघस्य)	४४०/७७
वैराग्यमङ्गिरचनावचनैः ...	२५६/५८	व्याभिश्चैकैकबाहुप्रचलति पृथुलैः ...	१८२/३२
व्यचलन्विगङ्कटकटीरक (माघस्य)	४३५/१०	व्यामोहं तव भिन्दन्तु ...	५४६/६
व्यजन व्यजन जल जल ...	१२४/३०	व्याल बालमृणालतन्तु ...	२९५/६७
व्यजनमैशतः श्वासश्रेणी ...	१०४/४९	व्यालव्याघ्रजला ...	३६२/२८
व्यज्यमानकलङ्कस्य वृद्धौ ...	५८६/४	व्यालाश्च राहुश्च सुधा ...	२९३/३७
व्यतनोदपास्य चरण प्रसा (माघस्य)	४३५/९	व्यालोलः केशपाशस्तारलित (जयदेवस्य)	१८२/३३
व्यतिकरितदिगन्ताः श्वेत ...	३१०/२२९	व्यावल्यात्कुचभारमाकुलकच ...	२२४/८
व्यतिपजति पदार्थाना ...	५१४/९७४	व्यावृत्त खल्लु सर्वतो ...	१५८/६७
व्यतीतकल्पे विशिरैकबाल्ये ...	१९७/१७	व्यासगिरां निर्यात सार ...	२८३/४
व्यथयतिरामुपेतः स्वस्थ ...	५०४/७३२	व्यासादीन्कविपुगवाननु ...	२९५/६३
व्यथयति वृथा मौनं तन्निव ...	१५७/५२	व्यास्य नैकतया स्थित ...	४०३/२४७
१ गत इति मूले पाठः प्रामादिकः ।		व्योमनि शम्बाकुरुते चित्र ...	३४६/४

पद्यम्	पृष्ठे. सख्या	पद्यम्	पृष्ठे. सख्या
द्योमपात्रमपि चैरूपाणि ...	१३९।२	अकावशा (रामकृष्णविलोमकाव्ये)	५८३।३१
द्योमव्यालोलमुक्ताफल (देवदास- देवस्य) ...	२११।३	अकाभिः सर्वमाकान्त	४९४।४३९
द्योमार्धे ज्वलितो रावेः ...	६२८।२६	अकाशकूपलितेन यत्र नयन	१७४।९
द्योमिः पुरीवा (सङ्ग्रहीतुः) ...	१।५	अक्रिताय कृतवापनिपाता (भारवेः)	२४०।५
द्योमैकान्तविहारिणोऽपि (हितोपदेशे)	२७२।८९	अकुर्व्याकीर्णरकुटनानि	४५८।८
द्योमस्तोपिच्छगुच्छावलि	१३७।७६	अने तद्धितमालेशसाय	८३।१०
द्योमि प्राङ्गणसीमि सांध्य	१४२।४१	अंक्षाः सन्ति सरराशो (कविरत्नस्य)	६०३।२
द्योमि स वास कुरुते ..	११९।१३६	अत दयात्र विवदोदिति	३२६।८४
द्रणगुरुप्रमदाधरदुःसह (कालिदासस्य)	१९८।४३	अतपदी सानि पादशते (भट्टस्य)	१५७।६
द्रणभृता सुतनोः कल ...	२२३।२३	अतमन्यु दण्डधर कुवेर	३८१।१३
द्रजजनवनिताभि (संग्रहीतुः) ...	३८।४५	अतमेकोऽपि सन्वते प्राक्का	४६३।६
द्रजत्यधः प्रयात्युच्चैर्नरः ..	४८२।६२	अतगो धन्विनः (संग्रहीतुः)	५५।४
द्रजत्यपरवारिधि रजतापिण्ड	१८५।४२	अतेषु जायते शूरः महर्षेणु	३३९।१
द्रजन्ति ते मूढधियः परा (भारवेः)	४७८।३५७	अनुमुन्मूलयेदेव ..	४८६।२०३
द्रजन्ति पद्मानि कदा वि	५५१।२१	अनुहस्तगत (संग्रहीतुः)	४७५।२६६
द्रततिविततिभिस्तिरोहिताया (माघस्य)	२०१।७	अनुमलक्षमण (श्रीगंगासहायस्य)	३७।३४
द्रते विवाद विमाति विवेके	३०७।१८७	अनुक्षत्रकलत्रनेत्रसलिले	४५०।५६
द्रोढायोगान्नतवदन (नेत्रनिभाग- ब्रह्मयज्ञस्विनः) ...	१०८।६५	अनुर्दराति सयोगे वियोगे	४७३।११०
द्रोढावेलाकृद्धं सागर ...	५८।२५	अनुवास्यामृत श्रुत्वा तेन	४८५।१६६
द्रवन्तत्त्वविबोधवत्कुसुम	११८।३७	अनुवृणा यमदन्ता मृग	४०६।२७७
द्रक्तिः सर्वातिरिक्ता ...	४२३।५०	अनुमति यत पृष्ठ (संग्रहीतुः)	३९४।७९
द्रक्तिर्निस्त्रिजनेयं तव (कान्यप्रकाशे)	४५२।८२	अत्रोर्नि प्रत्ययो (संग्रहीतुः)	४७५।२६७
द्रक्ति प्रमापयति वीर ...	३९७।१४९	अत्रोः प्राणानिलाः पञ्च	३१।३
द्रक्तिमभिर्गणैश्च (संग्रहीतुः)	३८९।१	अत्रोरत्यन्तभित्त्र यत्नेन	४७४।२३८
द्रक्तिरहितोऽपि कुयति ...	५०३।७२७	अत्रोरपि गुणा वाच्या	४९१।३४७
द्रक्तिवैकल्यनम्रस्य निःसार (भारवेः)	३५३।१२	अनिरक्षनिश्च तमुर्ध्वनि (कान्यप्रकाशे)	३९३।८१
द्रक्तेनापि सता जनेन ...	५१७।१०२६	अनैः पन्याः अनैः कन्या	४८४।११८
द्रक्ष्य यत्र विशेषतो ...	२।२२	अनैः अनैश्च भोक्तव्य स्वय	४९७।५२८
द्रक्ष्यते येन केनापि जीव	६१५।३	अनैः अनैश्च यो राज्य	४७३।१९४
द्रक्ष्यो वारयिषु जलेन ...	२९५।६८	अनैर्विद्या अनैरर्थानारो	४८७।२११
द्रक्षादराक्षि यदि पक्षयुगं	५९७।१	अपयैः सन्धितस्यापि न	४७४।२१९
द्रक्षोद्याननिवासितामधि	३८५।४	अवरकुमारिलगुरवो मदन	२९८।३
द्रक्ष्यक्यान्ययुवती वनिताभिः (माघस्य)	१७१।३८	अब्दः प्रभूगत हाते प्रचुरा	५५२।२९
द्रकरं पतित दृष्ट्वा पार्वती	५३३।१२	अब्दवस्त्रिरलंकारैरुपेत (शकवृद्धेः)	८२।२
द्रकरागिरासि निवेशित	५८७।११	अब्दजस्त्यैव कुर्वाणा	४९।१०
द्रकरार्धतनुवद्भार्वती	१४५।२६	अब्दस्य तुरीय	५३६।४४
		अब्दजाज्ञमनधीत्य यः ...	२९६।८

पद्यम्	पृष्ठे, सख्ये	पद्यम्	पृष्ठे, सख्ये
अब्दार्थयोः ...	२८३।१	अरारे लावण्य (संग्रहीतुः) ...	६६।४१
अब्दार्थयोः समो गुम्फः ...	२८०।३	अर्वाणीपाणितलैश्चल ...	१७।७
अमयति गजानन्यान्वाध्वि ...	३५३।२३	अत्यमपि स्वलदन्तः ...	३२२।१९९
अमयति जलधरधारा ...	२१२।१०	अवेऽविदा (रामकृष्णविलोमकाव्ये)	५८१।२२
अमयति यथाः क्लेशं सूते ...	३२५।२६६	अशपदमणिमाल चन्द्ररेखा ...	१९२।१३
अमिततापमपोदमहीरजः (माघस्य)	२१३।३५	अशमृजवपल्लवे गगाङ्गे ...	१०२।१६
अमितनिखिलदीपे सुप्त (शार्ङ्गधरस्य)	१८३।१	अगाङ्गे सनढे भरत इव ...	१३९।७
अमीगर्मस्य यो गर्मस्तस्य ...	५३४।२६	अग्निना च निशा ...	५१९।१०५९
अम्बरस्य च या माया ...	२२७।१८	अग्निनि खलु कलङ्कः ...	३७७।९३
अम्बरारिरमृत विषगर्म ...	१५२।१५४	अग्निमुखि ...	१५५।१९
अश्वमुः श्वेताकिपुष्पेण ...	४८८।२४६	अग्निनीच हिमार्तानां धर्मातीनां ...	३८१।५
अश्वमुनिमससविधौ मुरधुनी ...	४४६।१९	अग्नी दिवसधूसरो गालित (भर्तृहरेः)	५१५।९९३
अश्वमुख्यमुहुरयो हरिणे ...	५६।१८	अग्नी हतु लोमान्मुखकमल ...	७५।३
अश्व्याकस्य रजः प्रमृज्य ...	२०।३३	अष्टतृणावृत (कृष्णरामस्य)	२५६।४४
अश्यानस्योत्तान दृदि निहित ...	१८१।२०	अश्वद्वान्द्वितीयेन नम ...	२७९।२
अथिता सविधे (रसगङ्गाधरे)	१७५।१	अश्वनिसर्गमलिनाः सह ...	६३९।१९
अथ्या पुष्पमयी परागमयता ...	१०४।५५	अस्त्र न खलु कर्तव्यमिति ...	५३५।३०
अथ्या वल्लं चन्दन चारु ...	३८२।२	अस्त्र त्यक्त्वा (सङ्ग्रहीतुः)	४७५।२७३
अथ्या शाल्लमासन शुचि (श्रीहर्षस्य)	२६६।९३	अस्त्रभिन्नेभकुम्भेभ्यो मौक्तिके ...	४३७।५
अशलाक्षितमुखः कोऽन्यः ...	४६२।७	अस्त्राशस्त्रिकथैव कानन ...	२४८।४२
अरण करवाणि शर्मदे ते (मल्लिनाथस्य)	५।१०	अस्त्रालौर्मिजदेहोऽपि भ्रान्तो ...	४६२।५
अरण किं प्रपन्नानि विषव ...	३४१।२२	अस्त्रीकृतस्तस्वरः कपि ...	२४७।२६
अरणागतस्यार्थं क्षीण ...	४९८।५५८	अस्त्रैर्जावति शाल्लसुष्माति ...	३८७।३२
अरणं भवमीतानां (संग्रहीतुः)	२३।१	अस्त्रैर्जावति रिपवो न ...	५१२।९५५
अरण व्रजजनताया (संग्रहीतुः)	३६।८	अस्त्राः कण्टककोटिभिः ...	६४३।४
अरण्यः सर्वदेवानां (सङ्ग्रहीतुः)	२२।१	अस्त्राभृगस्य आस्त्रायाः ...	४९९।५८६
अरत्कालसमुल्लासिपूर्णिमा	७७।६	अस्त्राशतचितवियतः (भानुपण्डितस्य)	६३३।७
अरदम्बुधरच्छायागत्यर्थो (भारवेः)	६७०।५०	अस्त्रासंततितिनिरुद्धनम (नर्मस्यस्य)	६४४।१
अरदि न वर्षति गर्जति ...	३०५।११६	अस्त्रोटेकैश्चन्दनसगतोऽपि ...	३६७।४४
अरदिन्दुकुन्दधवलं नग ...	५४६।८	अस्त्रोटेकैश्चन्दनसगतोऽपि (गाङ्गादेवस्य)	६४४।१
अरदि समग्रनिशाकर ...	५०४।७३३	अस्त्र शठ ...	६०२।१
अरसामर्थ्य (कृष्णरामस्य)	२१९।१	अस्त्र शुद्ध (संग्रहीतुः)	२।२५
अरसने सायकमादधाने ...	४१९।३	अस्त्रः पूर्वं (संग्रहीतुः)	४७०।१०६
अरीर क्षाम स्यादसति ...	१०९।८७	अस्त्रेन धर्म कपटेन ...	५०७।८१९
अरीरनिरपेक्षस्य दक्षस्य ..	४९२।३५८	अस्त्रा धर्मकणाः भ्रमः ...	६४०।३९
अरीरस्य गुणानां च दूर ...	३५६।१७	अस्त्रिकन्यालसत्कण्ठो ...	२६१।१८
		अस्त्रे मन्मथसगरे रणमृतां ...	१८१।२४
		अस्त्रेर्मातृवैवेकास्तिरुपि ...	३५०।५९
		अस्त्रतां गमितयां शशिपादै (भारवेः)	१४६।४७

१ अत्र तृतीयपादे " शौलभक्षारिकावाचि " इति पञ्चम्यः ' का ' इत्यक्षरवृत्तिस्तु प्रमादात् ।

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
शारदराका (सङ्ग्रहीतुः) ...	७७।१६	शिवयोः सुधाहरिद्रा ...	३।१२
शारदा शारदाम्भोज (मङ्गिनाथस्य)	५।७	शिव शिव हि शिवेन ...	५६।१७
शार्ङ्गि ब्रह्मकण्ठलोराधि ...	१४।४	शिशिरकिरणकान्तं वासरान्ते (माघस्य)	१८४।२७
शासति त्वयि हे राजन् ...	३९३।६३	शिशिरमासमपास्य गुणो (माघस्य)	२२५।१२
शास्त्रं सुनिश्चलधिया ...	५१३।९६२	शिशिरसौकरवाहिनि मार्गते (कुमार-	
शास्त्रज्ञः कपटानुसारकुशलो ...	४६१।१५	दासस्य ...	२१७।३
शास्त्रज्ञोऽपि प्रकटविनयो ...	२२९।७३	शिशुरपि निपुणो गुरो ...	५१२।९४२
शास्त्राण्यधीत्यापि भवन्ति ...	२९१।२१	शिशुर्वेत्ति पशुर्वेत्ति वेत्ति ...	४७।१०
शास्त्रार्थविष्वस्त ...	२८८।१	शिशुरप्यविशेषज उग्रश्च ...	४७१।१४५
शास्त्रेषु निष्ठा सहजश्च ...	५०७।८३३	शीकरासारसबाहिसरोज ...	५४७।१
शास्त्रोपस्कृतचन्दसुन्दर ...	२९२।२७	शीघ्र भूमिगृहे गृहाण वस (विद्वणस्य)	१०४।५४
शिक्षितापि सखिभिर्ननु ...	२५६।५६	शीतमध्वा कदम्ब च ...	३३३।२६
शिक्षरिणि क नु नाम (कुवलयानन्दे)	१६७।४३	शीताशाशुदिते ...	२४१।१५
शिक्षिनि कृजति गर्जति ...	२१६।४	शीतलादिव सन्त्रस्त (सर्वदासस्य)	२१२।१
शितैर्वागैरेके मृधशुवि ...	४४१।११५	शीतवातातपङ्केशान्मह ...	४९५।४६९
शितिलयति सरागो याव ...	१८४।३४	शीतांशुर्मुखमुत्पले तव ...	१५८।६४
शिरः शर्व स्वर्गात्पशुपति ...	३९४।५९	शीतांशुर्विपसोदरः फणभृतां ...	११२।१२३
शिरःश्रया कृष्णः क्षण ...	३८।५१	शीतांशुस्फटिकालवाल ...	१४९।१०६
शिरसा धार्यमाणोऽपि सोमः ...	३८२।१	शीतांशोरिव नूतनस्य ...	२२३।३२
शिरसा विधृता नित्यं तथा ...	४६४।६	शीतातपाटिकछानि सहते ...	३८३।११
शिरसि देवनदी पुरवैरि (माघस्य)	५४१।८७	शीतातिप्रसरस्तथाकुलपद (भोजस्य)	२२५।५
शिरसि धृतसुरापगे स्म ...	१८।११	शीतेऽतीति वसनमग्नं ...	५१५।१००३
शिरसि निहितोऽपि नित्य ...	३१९।१३५	शीतेनाप्युपितस्य मापशिमि ...	३३६।७३
शिरसि शिरसिजं दृशो ...	२३३।२५	शीघ्रपानविधुरासु निग्रहन् (भारवेः)	१७१।४२
शिरांसि वरयोधानामर्ध ...	४३७।१३	शीघ्रपानविधुरेण वधूना (भारवेः)	१७२।६५
शिरीषकोषादपि कोमलाया ...	२८२।३	शीर्णघ्राणाद्भिषाणीन्त्राणिभि (मयूरस्य)	४५।१६
शिरोरुहैरलिकुलकोमलै (माघस्य)	४३६।७	शील सर्वगुणैष ...	३६२।२६
शिरोवेष्टनव्याजतस्ते ...	४३१।५	शील नाम नृणा ...	३६२।२७
शिलं किमनल ...	२७५।१४३	शील रक्षतु मेधावी प्राप्नुमिच्छुः ...	३६१।१२
शिलाधनैर्नाकसदासुरस्थलै (भारवेः)	२०८।१९	शील आतयति श्रुत जम ...	३३६।८०
शिला बाला जाता चरण ...	३११।२५२	शील शीर्षमनालस्यं ...	४८८।२६०
शिलार्पितपदद्वन्द्वा नासा ...	५३२।७	शीलमारवती कान्ता पुष्प ...	४८५।१६९
शिलासम्यग्धीतोऽन्वय ...	७४।१७	शीलानि ते चन्दनशीतलानि ...	२५०।१२
शिलीमुखैस्त्वया वीर दुर्वारै ...	५४७।१	शीलावलम्बनमहर्निषा ...	५१३।९५९
शिलीमुखोक्तशिरःफल (कालिदासस्य)	४३८।३०	शीलाविज्जामाकलामोरिकाद्याः ...	५३।२८
शिल्पं दर्शयितुं करोति ...	२४५।९	शुक्र तव पठनं न्यसनं ...	६१८।४
शिवमालानलोत्प्रेन ...	१५२।१४९	शुक्रतुण्डच्छविसवितु (नागमायाः)	४४।३
शिवमनुपाधे (सप्रहीतुः) ...	१।१०	शुक्रहरितियवानां सीम्नि ...	२२३।२७

पद्यम्	पृष्ठे, सख्या	पद्यम्	पृष्ठे, सख्या
शुकीचचूलातच्छवि फल	८५/४५	शूरोऽसि कृतविद्योऽसि ...	६२२/१२
शुक्तिद्वयपुटे भोज यशो ...	४१६/९	शृङ्गारसरसा (रामकृष्णस्य) ...	६१/१३
शुक्ले पक्षे शीतरदिमर्ब ...	५०५/८१६	शृङ्गारो महिला ...	४२८/३
शुक्लां पात्र धात्री परिणाति ...	२७४/१३९	शृगालशयशादूलूषित ...	६१४/५
शुचित्व त्यागिता शौर्य सामान्य ...	३६९/६	शृणु सखि कौतुकमेक ...	२५६/४८
शुचिभूमिगतं तोयं शुचि ...	४८४/१४६	शृणु हृदयरहस्य यत्प्रशस्त ...	२२९/६२
शुचिरिति परितः प्रसिद्धि (विह्वलस्य)	१३६/४८	शृण्वनुरः पक्षगर्जित ...	५९१/४७
शुठीगोक्षुरयोर्विचार्य ...	५२६/१	शूते शीतकरोऽम्बुजे कुवलय ...	१९६/१
शुष्काग्रेण रद (रामकृष्णस्य) ...	५७२/३	शैत्यं नाम गुणस्तवैव ...	६५०/१
शुद्धः स एव कुलजश्च स एव ...	३०९/२१६	शैलप्री तव कीर्तिरद्भुत ...	४५०/६८
शुद्ध शुद्ध (संप्रहीतुः) ...	१/४	शैलेन्द्रो निजवार (संप्रहीतुः) ...	४०१/२२०
शुद्धकांस्वरचितापि लालिता ...	३६४/९	शैलेर्बन्धयति (कृष्णरामस्य) ...	२५७/७६
शुद्धमाविलमवस्थित चलं ...	१४०/१५	शैलेन्द्रप्रतिपाद्यमान (काव्यप्रकाशे)	११/६८
शुद्धशीलमाहितो ...	३६१/१८	शैलेषु शिलातलेषु च ...	५९२/६५
शुद्धाः सङ्ग न क्वचित्प्रा ...	४३९/५९	शैले शैले न माणिक्य ...	४८६/१८७
शुद्धान्ते सीधुपानोन्मद ...	१४/१०३	शैवतो (रामकृष्णविलोमकाव्ये)	५७९/१५
शुनः पुच्छमिव व्यर्थ जीवि ...	४८/१०	शैवालग्रेणिशोभां दधति ...	१५/९
शुभ वाप्यशुभं कर्म ...	५०२/६८४	शैगवात्प्रसूति योषितां प्रियैः ...	२५०/११
शुभाननाः सान्मुह्येषु (भारवेः) ...	२०८/१७	शोक मा कुरु कुक्कुर सत्त्वे ...	३४६/५
शुशुमिरे स्मितचास्तुरा (कालिदासस्य)	१९८/५२	शोकस्थानसहस्राणि मय ...	४९४/४३१
शुश्रूषस्व गुरुन्कुसु सखी (कालिदासस्य) ...	२३१/३८	शोकारातिमयत्राणं प्रीति (व्यासस्य)	३७०/२०
शुश्रूषस्व गुरुनिवर्त्य प्रियसखी ...	२३४/४४	शोकोत्पत्तिरशोकतः सुम ...	१२७/८४
शुश्रूषामनुबन्धती गुरुजने ...	२३२/४२	शोण वीक्ष्य मुख विनुम्बित (साहित्य- दर्पणे) ...	२४३/२३
शुष्क मार्गं जियो वृद्धा ...	४९३/४०२	शोणश्चेतसित (संप्रहीतुः) ...	२३/१
शुष्कां ग्रथिर्वा (संप्रहीतुः) ...	५९०/२३	शोणी कोणी सखि नयनयो ...	१२०/१६
शुष्केन्धने वह्निवपैति ...	५०५/८७३	शोभते विदुषां मध्ये... ...	२९२/१७
शून्य वासगृह विलोक्य ...	१६५/३१	शोभन्ते विद्यया विप्राः ...	४८४/१३२
शून्य वेदम चिराधितो गृहपतिः ...	२३७/६८	शोष गते सरसि शैवल ...	५९१/४६
शून्यं कुञ्जगृह निरीक्ष्य ...	२४४/६	शौर्य केसरिणा परोपकरण ...	४०१/२१९
शून्यमपुत्रस्य गृह चिर ...	३३३/३३	शमन्नापेष्वावासो (कृष्णरामस्य) ...	५२४/१
शून्यमाकीर्णतामेति तुल्यं (वाल्मीकेः)	४९२/३७७	श्यामं श्रीकुचकुङ्कुमपिङ्ग ...	२४/८
शून्येऽपि च गुणवत्तामा ...	३१३/८९	श्यामं च वर्तुलकार ...	५२९/२०
शूर् त्यजामि वैधव्याबुदार् ...	३२७/३	श्यामलेनाङ्कित भाले बाले ...	७०/३
शूराश्च कृतविद्याश्च रूप ...	४८५/१६७	श्यामश्चेतावणाङ्गा जल ...	२३/५
शूराः केऽपि पुरःस्थितां ...	३४५/४०	श्यामा मन्यरगामित्यः ...	४९०/३१७
शूराः सन्ति सहस्रशः प्रति ...	३१३/२७८	श्यामा मिलिन्दमाला बालाया ...	६८/९
शूरोऽर्थशालानिपुणः कृत ...	४६१/३		

अत्र शोधने प्रमादात् 'श्याम' इति परिश्रुतिर्विधा ।

पद्यम्	पृष्ठं, सख्या	पद्यम्	पृष्ठं, सख्या
ध्यामास्वङ्गं चकितहरिणी (कालि-		श्रीमद्वैकुण्ठकण्ठीरव तव ...	४१४।१७
दासस्य) ...	१३१।२५	श्रीगोवर्धन (कृष्णरामस्य) ...	४२८।१
श्यामिन्ना भवलिन्ना (संग्रहीतुः) ...	२१।१	श्रीपाटनाधीश (सङ्ग्रहीतुः) ...	५२४।१
श्यामौ तव स्तनवेतौ ...	५४६।४	श्रीमन्तोहनलाल (संग्रहीतुः) ...	४४५।१५
शङ्खानः शुभां विद्या ...	५००।६१९	श्रीमान् धीमान् (सङ्ग्रहीतुः) ...	४११।६
श्रमणः श्रावकवध्वाः...	२५६।४९	श्रीरामसिंह (कृष्णरामस्य) ...	४२८।२
श्रमयति शरीरमधिक श्रम ...	७२।१५	श्रीरामतो (रामकृष्णविलोमकान्ये)	५७७।५
श्रवणाञ्जलिपुटपेय विर (वैष्णोसंहारस्य)	२८३।३	श्रीराजी (रामकृष्णस्य) ...	५७५।५
श्रावश्राव त्वदीय गुण ...	४०७।३०१	श्रीरार्ज्य (रामकृष्णस्य) ...	५७५।६
श्रियः प्रदुग्धे विपदो रुण ...	४८।१३	श्रीशारदैकसदनं ...	२८६।२
श्रिया हसद्भिः कमलानि (भारवेः)	२०९।२९	श्रीहेमचन्द्रः ...	२८७।४
श्रियो दोलालोला विषय ...	२६९।१९	श्रीवेमपृथिवी ...	४२६।१
श्रिया मनोज (कृष्णरामस्य) ...	५२२।३	श्रीमन्नायक रामभद्र ...	४२१।२९
श्रियो वासाम्मोजे त्रिदिव ...	६११।५९	श्रीमाहेश्वरमौलिमण्डन ...	५८९।५२
श्रीकण्ठस्य कपदेवन्धन ...	१५।३	श्रीराजीवाक्षवक्षःस्थल ...	२६।४१
श्रीकरपिहित चक्षुः सुख ...	२३।७	श्रीराम त्वदनेकचित्रचारं ...	४२०।१६
श्रीकर्ण प्रौढतेजाः प्रबल ...	४१०।४	श्रीरामायणभारतबृहत्कथाना ...	२८९।३
श्रीकृष्णः पतनायाः स्तन ...	३८८।६	श्रीरामे मृगया गतेऽपि ...	४२१।३३
श्रीकृष्ण त्वत्प्रतापेन ...	४१२।१	श्रीलक्ष्मीनरसिंहसान्द्र ...	४१४।७
श्रीधाम्नि दुग्धोदधिपुण्ड्र ...	२४।१४	श्रीवीर त्वद्विपुणा रण ...	४०८।३०३
श्रीनाथ न श्रुतमिति...	५२१।१	श्रुतं कृतधियां सद्भा ...	५०१।६६३
श्रीनाथस्तवनानुरूपकवना ...	२९०।२६	श्रुतं दृष्टं स्मृतमपि ...	५९।५२
श्रीपरिचयाञ्जला आपे भवत्य (रावे-		श्रुतिः गिथिलतां गता स्मृति ...	३८१।१७
गुप्तस्य) ...	३२७।१३	श्रुतिमपरं स्मृतिमपरं ...	३६।१५
श्रीपाटनेश्वर (संग्रहीतुः) ...	५२४।२	श्रुतिर्विभिन्ना स्मृतयश्च ...	५०५।८५५
श्रीमन्माधव (कृष्णरामस्य)	४२९।१	श्रुतिलङ्घनमीहमानयोर्मलि ...	७३।३५
श्रीमत्तोमरवश (संग्रहीतुः)	५२७।२	श्रुतिसिद्धान्तान्तरस्य तद्विष ...	३६४।७८
श्रीमत्तोमर (संग्रहीतुः)	४११।१	श्रुतिसुखभ्रमरस्वनगीतयः ...	१९८।५०
श्रीमान् वेमसहीपति...	४२६।२	श्रुतिस्मृत्युक्तमाचारं न त्यजे ...	४८२।७८
श्रीमान् वदन्त्य ...	४२७।१	श्रुतेन बुद्धिर्बलनेन ...	५०६।८९९
श्रीमोज साम्यं तव कल्प ...	४१६।११	श्रुते महाकवेः काव्ये ...	२९१।१६
श्रीमच्चन्दनवृक्ष सन्ति बहवः ...	६३६।२०	श्रुत्यध्ययनरूपज्ञा धर्मज्ञाः ...	४६०।३
श्रीमता कथय कञ्चुक ...	६५२।१	श्रुत्वा कृष्णसुन्दरेन ...	६५८।२२
श्रीमद्रूपवधूस्वयग्रहपरि ...	४०।७९	श्रुत्वा तन्त्या निशीथे ...	२१८।१३
श्रीमद्राजशिक्षामणे तुल ...	४४९।४६	श्रुत्वा चूत तव श्रियं ...	६५८।१९
श्रीमद्रूपमणे गुणेन वद ...	४२४।१	श्रुत्वा धर्म विज्ञानाति ...	४८७।२३२
श्रीमद्वीर महीमहेन्द्र ...	४०८।४	श्रुत्वा नामापि यस्य स्फुट ...	११८।४४
श्रीमद्वीराश्विनी पृथुतर ...	४४६।२६	श्रुत्वा प्रदग्ध तनयं ...	५२१।१

अकारादिपद्यानुक्रमणिका ।

(१५१)

पद्यम्	पृष्ठे मत्स्या	पद्यम्	पृष्ठे मत्स्या
श्रुत्वा बालमृगी विलोलनयना (दुर्गसेनस्य) २१७।१०		आसास्ते सग्नि गृचयन्त्य ... १२१।३३	
श्रुत्वायान्त वहिः कान्त ... १५३।२		पट्कर्णा भिप्रते मन्त्र ... ४६८।४२	
श्रुत्वा पटाननजनमुदि ... १८।१३		पट्कर्णा भिप्रते मन्त्र ... ४७१।३३	
श्रुत्वा सागरबन्धनं दश ५२७।१		पट्गुणाः शक्तय ... ४६९।७७	
श्रुत्वा साङ्ग्रामिका यार्ता . . ४९५।११		पट्चक्रे क्रमभावनापरि ... ४३।१	
श्रूयता कौतुक सोऽपि स्मरः ... ७२।९		पट्पदः पुष्पमध्यस्थो यथा ... ४८८।२६५	
श्रेयः सदा दिशतु सालस ... २४।१९		पट्टोपाः पुरुरेणः ... ४९४।४४	
श्रेयान्विधोर्ध्वहलपक्ष . . ५८७।२८		मयोजयति रिश्व (पञ्चतन्त्रस्य) ८८।८	
श्रेयो नूनं व्रजति स पुमा ... ५१६।१००४		मरम्भोद्विक्तनक्तमय . १५१।१२७	
श्रोणीयन्धस्त्यजति तनुतां .. ६६।५०		सर्वितोऽपि भुजगः पयसा ... ३२४।२८८	
श्रोणीभारभरालमा दरगल ... १००।२९		सधिवानुगभिरेरुमुद्रामे (भारवेः) १४६।४९	
श्रोतृन्मूकयति मृगस्थिर ... ३६४।१४		संधिष्टो ग्रामदेव्या कुट्याटे (मयूरस्य) २२६।२	
श्रोत्र श्रुतेनैव न कुण्टलेन ... ३४६।१२		सश्लिष्टा नानुगमं स्वरर .. १८२।१८	
श्रोत्र हसस्वनोऽय मुखयति ... ४५७।७		समन्तानिव पानुर्माप .. ३१।६०	
श्रोत्रपीयूषगण्डुर्ध्वः काकली ... ८१।६		मसाटे तदेव भूषणमुप ... ४७।१२	
श्लाघ्यः स एको भुवि मानवा ... ३०७।१७७		मसारकट्टुक्षस्य द्वे फले .. ४७।८	
श्लाघ्य कार्पासफल यस्य ... ६४५।२		मसार तव निस्तार पदवी .. ३७१।२	
श्लाघ्य नीरसकाष्ठताडन ... ६५६।२		मसारगविदुःस्वने शुन्य (वासिष्ठे) २६९।३४	
श्लाघ्या महतामुन्नतिरद्भुत ... ३५०।६		मसारविषवृक्षस्य द्वे फले ... ३७१।३	
श्लाघ्यानेपतनु मुदर्शन ... ४३।१		मंसारावास .. ३६७।२६	
श्लाघ्यैव वक्रिमगति . . २९४।५४		ससारे कथिता . ५१।४६	
श्लिष्टा सभङ्गा सद्गर्भा ... ४९।११		ससारेऽस्मिन्सारे कुट्टपाति ... ६०।६८	
श्लिष्यतः प्रियवधूरुप (भारवेः) ... १४६।४५		ससारेऽस्मिन्सारे परिणति .. ६०।६७	
श्लिष्यति पश्यति क्षुप्रति ... १०२।१०		सस्थितस्य गुणोत्कर्षः प्रायः ... ५०२।६७१	
श्लेपे केचन शब्दगुम्फ (चन्द्रदेवस्य) २८१।५		सहतिः श्रेयसी राजन्विगुणे . . ३५९।१	
श्लोकस्तु श्लोकता याति यत्र ... ३०१।३४		स एकत्तीणि जयति जग ... ५५।१३	
श्लोकार्थस्वादकाले तु ... २८९।८		न एव धन्यो विपदि स्वरूप ... ३५०।१	
श्वश्रूं विना वृत्तिरिह स्वतन्त्रा ... ३२८।२४		स एव रसिको लोके ... २३१।१५	
श्वश्रू स्वापयति च्छलेन / . २४५।५		सकलभुवन ... ४२७।१	
श्वश्रूः पद्मदल ददाति ... २३५।५९		सकलभुवन बन्धो .. ३७।४३	
श्वश्रूः पश्यति नैव पश्यति . २३९।५		सकलाः स्वजनाः . . ३७२।१२	
श्वश्रूः श्वशुरयोः पादौ ... २३०।१३		स कथं न सृष्ट्वाणीयो विषय ... ८९।६	
श्वसनचलितपल्लवाधरोष्ठ (भारवेः) २००।८४		सकलभुवनबन्धो ... २४।२१	
श्वसः किं त्वरितागता (शीलामष्टा- रिकायाः) ... १३३।९		सकलापि कला कलावता ... ५१२।९३७	
श्वसा एव मृगीदृशो न ... ११०।९५		स किसखा साधु न शास्ति (भारवेः) ४७८।३५४	
श्वसान्मुञ्चति दीर्घान् ... १२३।१०		स किमु सहेतु सुधांशुः ... ६०४।२	
श्वसान्मुञ्चति भूतले ... १२७।८२		सकृत्कन्दुकपातेनोत्पत्त्यार्यः ... ३०१।३२	
		सकृदपि दृष्ट्वा पुरुष (रविगुप्तस्य) ५०५।७८६	

पद्यम्	पृष्ठे संख्या	पद्यम्	पृष्ठे संख्या
संततं श्लाघते कर्म नीचो ...	५५५।२०	सत्यशीलदयोपेतो दाता ...	५५०।२
संततस्तपनस्त्वदीय (संग्रहीतुः) ...	४२९।१	सत्यानुसारिणी लक्ष्मीः ...	४८६।१९२
सतां सङ्गाद्दोषा ...	३११।२४४	सत्यानृता च पक्षा भिय ...	४७८।३६३
सतां सेव्योऽपि ...	३६८।९	सत्यासक्तमना गुणाकर ...	४१८।१
सतां सुदर्शनो (संग्रहीतुः) ...	४७०।९८	सत्यासक्तमनाः प्रवृद्ध ...	५४३।१००
सतां समालोकयतां विवे ...	८४।३८	सत्येन धार्यते पृथ्वी ...	४९०।२६७
सति काकुत्स्थकुलोन्नति ...	२८३।११	सत्त्वादिरयैरगणितगुणै ...	१९।२०
सति द्वाद्याफले क्षीरे मृदा ...	३४१।२०	सत्सङ्गाद्भवति हि खाद्युदा ...	३६७।४५
सति प्रदीपे सत्यग्नौ सत्यु (अमरकस्य) ...	१०५।९	सत्साङ्गत्यमवाप्य यः पुर ...	६१८।१८
सति शीले गुणा भान्ति पुंसां ...	३६१।६	सत्सेवितम्भगुलुङ्गं (संग्रहीतुः) ...	६।१०
सतीमपि ज्ञातिकुलैक ...	५११।९०१	सत्साधुवादे मूर्खस्य मात्सर्य ...	३१७।८४
सत्कविरसनाशूर्पी निस्तुष (गोवर्धना- चार्यस्य) ...	५०।२३	सत्सूत्रसविधान सद ...	५०।२१
सत्कोणं लोलेत्र कुल (दीपकस्य) ...	२९९।९	समग्रहारैर्भवता प्रदत्तै ...	४१७।२
सत्पक्षा ऋजवः शुद्धाः ...	३०३।८१	सदम्भोजाम्भोजं परि ...	६१२।५७
सत्पात्रोपनयोचितसत्प ...	४९।२०	सदय हृदय यस्य भाषितं ...	४८६।१९६
सत्पात्रैरपि (सङ्ग्रहीतुः) ...	६०६।३	सदवनमसदनुशासनमा ...	४७७।३३०
सत्पादपात्तिपुलपल्लव ...	६०६।४	सद्गल्लस्फारहारा ...	६०।६६
सत्पूषः खलु हिताचरणै ...	३०८।२०२	सदासि विदुरभीष्मद्रोण ...	३९३।८९
सत्य वक्तुमशेषमस्ति सुलभा ...	२६६।१०१	सदा खण्डनयोग्याय वृष ...	३१७।८०
सत्य शौर्यं दया त्यागो ...	४७१।१४६	सदागतिहयोच्छ्रायस्तम ...	५५०।१
सत्यं सत्य मुनेर्वाक्यं ...	४९९।५७२	सदानुरक्तप्रकृतिः प्रजा ...	४६०।८
सत्यं सन्ति गृहे गृहेऽपि ...	५४।४८	सदा प्रदोषो मम याति ...	१६७।४२
सत्यं सा बहुरूपिणी सम ...	४२१।२५	सदा प्रहृष्टया भाष्यं ...	२३०।१९
सत्यं गुणा गुणवतां विधि ...	३०९।२१४	सदा मध्ये यासामियम ...	५१।३९
सत्यधर्मच्युतात्पुंसः क्रुद्धा ...	३१८।१००	सदामात्यो न सिद्धः स्यात् ...	४७०।११८
सत्यं तथदवोचथा मम ...	१६२।१२	सदारिमध्यापि न वैरि ...	५३०।३२
सत्यं तपः सुगत्यै यत्तत्त्वा ...	१६६।३१	सदा वक्रः सदा क्रूरः ...	२५४।१५
सत्य तपो ज्ञानमहिमता ...	२९१।१९	सदागति (रामकृष्णस्य) ...	५७०।२
सत्य ब्रूयात् (संग्रहीतुः) ...	४७०।१००	सदाह सालस विभ्रन्मानस ...	३९१।२७
सत्यं त्वं पुरुषोत्तमोऽसि ...	४३४।१७	स दीक्षितो यः सकलं ...	५११।९१९
सत्यं दुर्लभ एष बल्लभ ...	१६४।२१	सद्रुत्तंस दैवादयं कोऽपि ...	३९६।१४४
सत्यापि च सुकृतकर्माणि ...	५०६।७८७	सदूषणापि निर्दोषा सख ...	२८२।५
सत्यप्रशमतपोभिः सत्यधनैः (क्षेमेन्द्रस्य) ...	३३८।९	स दोषः सचिवस्यैव यद ...	४६९।८३
सत्यगामासमाश्लिष्टः साधु ...	३९२।३३	सद्विषमपि निर्दोष ...	२९१।९
सत्यमेव गदितं त्वया विमो ...	२३९।२	सद्भावेन जयैस्मिन्त्रं ...	४९१।३४३
सत्यं मनोरमा रामाः ...	२६९।४६	सद्भिः सवोच्य मनोऽपि ...	४९७।५४१
		सद्भिरेव सहासीत सद्भि ...	४८०।३

१ सत्येति मूले पाठः प्राचीनिकः ।

पद्यम्	पृष्ठे, सख्या	पद्यम्	पृष्ठे, सख्या
सङ्ग्रिभाष्ये हिते कान्ये ...	४९।६	सन्ति स्वादुफला वनेषु तरवः ...	३४५।४७
सङ्ग्रिस्तु लीलया प्रोक्त ...	३०१।२२	सन्तु द्रुमाः किसलयोत्तर (सृक्तिसहस्रे) ...	२०२।१४
सद्बान्येव निरन्तरं निवसति ...	२१५।६८	सन्तु विलोकनभाषण ...	५७।२१
सद्यः करस्पर्शमवाप्य (कान्यप्रकाशे) ...	४३२।५	सन्तु सहस्रशः ...	६०४।४
सद्यः पुरीपरिसरेऽपि शिरीष ...	२५०।२३	सन्तु सहस्रग इतरे ...	६३८।३
सद्यः प्रवालद्रुमचारुपत्ने ...	१९७।२४	सन्तु महान्तो (सङ्ग्रहीतुः) ...	६००।३
सद्यः संघटमानकोकमिश्रुन ...	१८६।५१	संश्लेषे तिसृणां पुरामपि (भवभूतेः) ...	२४८।३८
सद्यः सान्द्रमर्षीविभ्रमककु ...	१४१।३५	संतुष्यत्युत्तमः स्तुत्या ...	५०३।७१२
सद्यश्चन्दनपङ्कपिच्छिल ...	१४९।१०९	सतोप येन नीत (संग्रहीतुः) ...	३८०।१३९
सद्योर्मांसं नवान्नं च बाल ...	४९३।४०३	सन्त्येव प्रतिभा (कृष्णरामस्य) ...	२७८।४
सद्वंशजस्य परितापनुदः ...	३०९।२१२	सन्त्यज्य देहमपि (संग्रहीतुः) ...	५६।२१
सद्वंशजातं गुणकोटियुक्त ...	३२३।२३९	सन्त्यज्य तोयानि (कृष्णरामस्य) ...	५२२।१
सद्वंशत्वादङ्गसंघाङ्गिनी त्व (माघस्य) ...	४३९।६३	सन्तोऽपि न विराजन्ते हीनां ...	३३३।२०
सद्वंशसम्भवः शुद्धः कोटि ...	४७५।२५९	सन्तोऽपि सन्तः क किरन्तु ...	३०७।१७०
सद्विद्या यैरुपास्ताः ...	३५५।५३	सन्तो मनसि कृत्यैव प्रवृ ...	३०२।४६
सद्विद्या यादि का चिन्ता ...	४८।११	सतोपक्षतयं पुसामाक ...	५०३।७११
सद्देहिमध्योत्तमहेमकुम्भ ...	३९०।११	संतोपक्षिपु कर्तव्यः स्वदारे ...	४९१।३४४
सद्दूतसद्गुणविचित्रमहार्ह ...	६५१।२	सतोपामृततृप्तानां यत्सुख ...	३४६।१
स धूर्जटिजयाजूटो (सूरवर्मणः) ...	१४।१०५	सत्यज्य शूर्पवहोपानुगान् ...	३१५।१९
सन्तः कापि न सन्ति सन्ति ...	३८५।२९	सन्त्येऽपि बृहस्पति ...	६५८।२४
सन्तः सच्चरितोदयव्यसनि ...	३२५।२६८	सन्त्येके धनलाभमात्र (देवदासरय) ...	२६५।८१
सन्तः स्वतः प्रकाशन्तो ...	३०१।३०	सन्त्येकेऽपि महीवहाः प्राप्ति ...	६३६।७
सन्त एव सता नित्यमापदु ...	३०२।४८	सन्त्येव प्रतिमन्दिरं युवतयो ...	२३९।८
संततमुसलासङ्गाद्बहुतर (कान्यप्रकाशे) ...	३९४।९०	सन्त्येव लिखिताकाशा ...	६३५।१
संततोदयसध्येव वदनेन्दो ...	३७६।६	सन्त्येवान् गृहे गृहे युवतयः ...	१५७।५७
सतप्तभ्रमहारी शीतल ...	४००।२०६	संदधीत न चानार्थीर्विष्ट ...	४७४।२४६
सतप्तायसि सस्थितस्य पयसो ...	३६८।५३	संदर्शयस्व मधुवैभवमस्ति ...	६४७।२
सन्तमेव चिरमप्रकृतत्वा (माघस्य) ...	१७०।१८	सन्दष्टवलेष्णवळानितम्ने ...	२०८।८
सन्तश्च लुब्धाश्च महर्षि ...	५५१।२२	सदद्याधरपल्लवा सकचिंतं ...	१७४।६
सन्तश्चेदमृतेन किं यदि ...	५१६।१०१४	संदानान्तादक्षिभिः शिक्षिता ...	४४१।१०५
सन्तश्चेदिह गुणविन्दवो ...	२९१।२४	संदध्यात्सरला ...	३५६।१०
सन्तस्तृणोत्सारणमुत्तमाङ्गा ...	३०७।१७८	सन्देहं मे गृहीत्वा (सङ्ग्रहीतुः) ...	१२२।१२
संतापं जगतो विभ्रमपति ...	५९३।७८	सदिग्धे परलोके जनाप ...	२३२।१५
संतापमोहकम्पानसपा ...	३२०।१५२	सदेहो वैष्णवे मार्गे ...	५००।६०७
संतापय चिर चन्द्र न तत्र ...	११९।१	सधिविग्रहयानानि सस्थिति ...	४७४।२२४
सतापितानां मधुरैर्बचोभि ...	३४४।३३	सध्यां कोषं तत उपगतां ...	१०४।७
सन्ति कृपाः स्फुरद्गूपाः ...	५९०।१०	संध्याताण्डवडम्बरप्रणयिनो ...	१६।१
सन्ति श्रान्न इषासंख्या (वाणभट्टस्य) ...	५२।५		

पद्यम्	पृष्ठे. संख्या	पद्यम्	पृष्ठे संख्या
सन्धाताण्डवचण्डदण्ड ...	१३७।६६	समये प्राप्य भीमः (सङ्ग्रहीतुः)	४६१।७
सन्धाताण्डवचण्डम्बरव्यसनिनो ...	१६।३	सम्भ्रमङ्गं करकिसल्या ...	६६।५१
सन्धानतौ नरपुरांशितनोः ...	७।२८	समं विलासोऽङ्कुरितः स्तना ...	६५।२०
सन्धारागवती स्वभाव ...	२१।४४	समदनमवतसितेऽधिकर्ण ...	२०२।६
सन्ध्याचन्दन भद्रमस्तु भवते ...	२६७।१०६	समदमतंगजमदजलानस्य ...	३९४।८५
सन्ध्याचन्दनवेलायां तडागा ...	५४६।१३	समदक्षिणवृत्तानि हंसनादैः (भारवेः)	२१३।२३
सन्ध्यावध्यक्षशोणं तनुदहन ...	१३७।७४	समन्तादाक्रान्तादव ...	६१७।११
सन्ध्यावल्लिखलमिपि (गोवर्धनाचार्यस्य)	६।१५	समभिस्त्य रसादव (माघस्य)	१९९।७
स नता तपहा (रामकृष्णविलोमकाव्ये)	५८२।२६	समय एव करोति बलाबलं (माघस्य)	२२०।३९
सनद्धोऽय नवतरणिमा ...	६६।४८	समयज्ञानर्यवतः प्रति (माघस्य)	२२८।४३
सन्ना नाविकधोरणी निय ...	६५१।१	समयमिह वदन्ति कं ...	५५८।६७
शब्दारीमरणोमायमाराव्य (काव्यप्रकाशे)	३९३।६६	समयशबरो व्योमारण्ये ...	१५३।१६७
सन्निकर्षोऽत्र सत्यानां ...	४८७।२२९	समरविह्वदस्मद्ग्लानिःपात ...	२४७।२९
संनिष्ठ चिकुर तमोमय ...	३८३।८	समरशिरसि सैन्य कीदृशं ...	५६१।९८
सन्मित्रं वसु ...	६५८।१६	समरे हेमरेखाङ्कं वार्ण ...	५३२।६
सोनीहतेऽपि दुरापे ...	५०६।८०४	समर्पिताः कस्य न तेन ...	३२२।२३४
सन्मन्त्रिणा वर्षयते नृपा ...	४७७।३४१	समर्प्यं हृदि दारुणां मदन ...	२४४।६
सन्मार्गे तावदा (धर्मकीर्तेः)	७४।२०	समस्तश्रुत ...	३००।२
सन्त्यस्तभूषापि नवैव ...	९४।१९	समवलोक्य विलासवन ...	२०३।२
सन्त्यासमकृतकाञ्ची ...	१८०।१	समस्तनीतिशास्त्रो ...	४६१।२
सपक्षो लभते काको वृक्ष ...	२७५।२५४	समस्तावनीनायमौले ...	४४३।१०
सपक्षो लभते लक्षं गुण ...	२७५।२५५	समस्त्यलीकृतविवरेण (माघस्य)	४३६।१५
सपदि कुसुदिनीभिर्मलितं (माघस्य)	१८२।१०	समाकृष्टं वासः कथमपि ...	१७५।११
सपदि सखीभिर्निमृत्त ...	१९७।१४	समागमिष्यतोऽम्बोद ...	५९०।८
स पुमानर्थवज्जन्मा यस्य (भारवेः)	३५३।१०	समाजे सम्राज्ञां सदासे ...	३९८।१६५
सप्तपिहृताः कोटयो (वाल्मीकेः)	२४६।१२	समानकुलशीलयोः सुवय ...	१००।३
सप्तैतानि न पृथन्ते ...	४८५।१५१	समायाति यदा लक्ष्मीनारि ...	३२७।८
संप्रतिबन्ध कार्यं प्रभु ...	४७७।३२६	समारम्भा भग्नाः कति कति ...	३४९।४९
स यन्त्रुर्यो विपन्नानामाप ...	३६९।९	समाश्लिष्टाः समाश्लेषै ...	५७।१५
सभयचक्रितं विन्यस्यन्ती (जयदेवस्य)	१५९।१०	समाश्लिष्यत्युच्चैर्धनपिहित ...	२६९।२०
सभाकल्पतव वन्दे वेद ...	३८९।१	समिति पतिनिपाताकर्ण ...	४४८।३७
सर्मा वा न प्रवेष्टव्या ...	४६७।३८	समीक्ष्य सूक्ष्माण्यपि ...	३५८।९
सभ्यास्ते साम्प्रतं ...	४६०।१	समीहितद्विया (संग्रहीतुः)	४७६।२८६
सभास्वये (रामकृष्णविलोमकाव्ये)	११	समुत्कीर्णे तन्व्या निधित ...	१०९।८३
स भूमिं सर्वतः (संग्रहीतुः)	५२०।३	समुत्पत्तिः स्वच्छे सरसि ...	६४८।३१
समं मृगास्या (सङ्ग्रहीतुः)	६५।२१	समुदितकुचकुम्भमङ्ग ...	८८।१९
सुमनो निपीय (संग्रहीतुः)	७७।१७	समुद्विग्रासि किं वाचः (अमृतदत्तस्य)	६१४।१

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
समुद्दीपितकन्दर्पां कृतगौरी	... २७९।३	सम्प्राप्तुवन्ति ननु मण्डलमेक	... ३५१।९
समुद्यते कुत्र न याति पांसुला	... ५५९।८३	सम्प्राप्ततत्त्वः (कृष्णरामस्य)	... ५२२।२
समुद्रवीचीव चलस्वभावाः	... २२८।६३	सम्प्राप्तेऽस्तपद (सहग्रहीतुः)	... ५२७।१
समुद्रस्यापत्यं प्रथितमहिमा	... ३२९।३१	सम्पुल्लामल (रामकृष्णस्य)	... ११२।१२१
समुद्रावरणा भूमिः प्राका	... ४९३।४१४	सम्भावित (रामकृष्णविलोमकाव्ये)	... ५८०।२०
समुद्रेणान्तस्थस्तटश्रावि	... ६०१।१०	सम्भाव्यमिष्टभुवनाभय	... ३९७।१५१
समुन्नतघनस्तनस्तवक	... ४४८।२६	समिन्नयोग्यस्या वयसोः	... ६४।१२
समुपागतवाति दैवादव	... ६४४।१	सम्भूतिस्तव मानसे सर	... ६४८।३६
समुल्लसत्पङ्कजलोचनेन	... २२९।२१	सम्भोगाद्विषयामिपत्य	... २६७।१००
समुल्लसद्दिनकरवक्रकान्तयो	... ४३६।१०	सम्भोगानतिरिच्यमान	... १७।५
समुल्लासो वाचां सरस	... ५०।३६	सम्भोजन सकथन	... ४६८।५५
स मूर्खः कालमप्राप्य	... ४७१।१३९	सम्भ्रमः क्षेदमाख्याति	... ४८७।२०६
स मूर्तो यत्रासीत्	... २८०।२	सम्भ्रतोऽहं प्रमोर्नित्यमिति	... ४७२।१७०
संपक्वं मृदु (रामकृष्णस्य)	... ५७०।८	सम्भूच्छित्त संयुगसप्रहारी (वराहमिहि-	...
सम्पत्तिर्वा विपत्ति (संग्रहीतुः)	... ४७५।२८०	रस्य)	... २४७।१९
समूढघातमम्रन्तः पराखो (माघस्य)	... ३५३।९	सम्भोहयन्ति मदयन्ति	... २२९।६९
सम्भगनिष्पन्नः सन्धोर्ध्व	... ५०६।७९८	सरजसमपहाय केतकीनां (भारवेः)	... २१३।२४
संपत्कस्याद्य तारा भवति	... २३६।६५	सरजस्कां पाण्डुवर्णा	... ६१०।१
संपत्तयः पराधीनाः सदा	... ४५४।२	सरलप्रिय गुणाढ्यं लघ्वित	... ३९३।७५
संपत्तौ कर्कशं चित्त खल	... ३१७।७७	सरला वहलारम्भतरला	... ५६६।९
संपत्तौ कोमल चित्त साधो	... ३०२।६०	सरले एव दोलले यदि	... ८२।३
संपत्सरस्वती सत्त्वं सन्तान	... ४८४।१५३	सरले साहसरागं परिहर	... १५५।१२
सपत्नु महतां चित्त भव	... ३०१।२८	सरसपरिपत्कर्णभाव्य	... ५०।३४
सम्पदा सुस्थितमन्यो भवति (माघस्य)	... ३५९।१८	सरसापि कवेर्वाणी	... ४९।८
सम्पदि यस्य न हर्षो	... ३०४।९१	सरसागयाऽपि (कृष्णरामस्य)	... २११।१
सम्पदो महतामेव महता	... ३०१।८	सरसाभृत (संग्रहीतुः)	... २७९।१
सम्पदस्तस्य	... ३४७।८	सरसा सालकारा सुपद	... ४९।१७
सम्पदे क्रियतां यत्नः (संग्रहीतुः)	... ३७४।२०	सरसि बहुगस्ताराच्छाये	... ५१५।९९५
सम्पदो विपदो वाऽपि	... ३०१।९	सरसीतोयमुद्धृत्य जनः	... ५४७।२
सम्पूर्ण जगदेव	... २७५।१४५	सरस्वतिप्रसाद मे स्थिति	... ५६५।४
सम्पदास्ते परैः साक	... ५०२।६७६	सरस्वतापवित्राणां जाति (राजशेख-	...
सम्पन्नरमणी शीलसम्पन्न	... ५७।१८	रस्य)	... २८०।२
सम्पादिताः सपदि बहुर	... ५९२।५४	सरस्वती यो (कृष्णरामस्य)	... २७८।१
सम्पूर्णकुम्भो न करोति	... ५०८।८७०	सरस्वती ध्यायति (कृष्णरामस्य)	... ५२३।१
सम्प्रति न कल्पतरवो न	... ५९०।१३	सरस्वती दीव्यति (संग्रहीतुः)	... ८२।७
सम्प्रवेष्टुमिव बोधित ईशुः	... १७२।२	सरस्वतीमातुरभूषिरे	... २९३।३८
सम्प्राप्तचिक्कुरभावः कचनिचयो	... ७०।४	सरस्वतीव कार्णाटी	... २८१।१
सम्प्राप्त मकरध्वजेन	... २२।८	सरस्वती स्थिता वक्रे (सरस्वतीकुटु-	...
सम्प्राप्तेऽवाधवासरे क्षण	... १२७।८०	म्बस्य)	... ४४७।१

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
सरोषदद्याधरलोहिताश्वतै (कालिदासस्य)	२६०।१	सर्वथा स्वहितमाचरणीय	... ५०६।८०७
सरोषयुद्धाङ्गनमध्यधावत्सत्	... ४३८।३२	सर्वदेवमयस्यापि विद्येवो	... ४६०।१०
सर्पः क्रूरः खलः क्रूरः सर्पा	... ३१५।२४	सर्वदेवमयो राजा मनुना	... ४६०।९
सर्पत्सारिणि वारिशीतल ...	... २०६।४६	सर्वद्रव्येषु विद्यैव द्रव्य (पञ्चतन्त्रस्य)	४८।५
सर्पदुर्जनयोर्मध्ये वर सर्पो	... ३१५।२१	सर्वनाशे समुत्पन्ने ह्यर्ध	... ४८३।९०
सर्पस्य रत्ने कृपणस्य ...	... ५०७।८५४	सर्वलोकपरितोषकारिणी	... ६३१।२
सर्पाः पिवन्ति पवन न च	... ३४७।१४	सर्वस्य जन्तोर्मवति	... ५२१।१
सर्पाणां च खलानां च ...	... ४९६।५०९	सर्वस्य द्वे सुमतिक्रमती	... ५२५।१
सर्पान्याघ्रान्नाजान्तिहा	... ४७२।१५७	सर्वस्य सर्वद्वापि स्पर्शन ...	... ३०५।१३६
सर्पविषा कृपाणी तव भुज	... ४३३।१६	सर्वस्य हि परीक्ष्यन्ते स्वभावा	... ३६१।१
सर्वं क्षुण्ठितमुद्गटेस्तव ...	... ४०१।२२	सर्वस्यैव हि रत्नस्य व्रणे	... ७६।३
सर्वं वन तृणाल्या पिहित	... ५९०।२०	सर्वस्वापहरो न वस्यु	... ५३१।३९
सर्वसहा ये ऋजवः ...	... ४९८।५५७	सर्वस्वापहरो न तत्कर	... ५३१।४०
सर्वः कल्पे वयासि यतते	... ४५४।६	सर्वहिंसानिवृत्तां ये नराः	... ४९८।५४७
सर्वं कुवलय (संग्रहीतुः)	... १४०।३	सर्वोङ्गमर्पयन्ती लोला	... ३७५।४९
सर्वं सपद्यते (संग्रहीतुः)	... ४७६।२९७	सर्वीलङ्कारयुक्तापि न किंष्टा	... ३६३।२२
सर्वं वृच्छ (रामकृष्णस्य)	... ५७२।६	सर्वांशापरिपूरिङ्कुतिमदो	... ६०३।१
सर्वकार्यशरीरेषु ...	... ४६९।७८	सर्वोद्भासि दग्धवीरधि (बाणभट्टस्य)	२११।१
सर्व एव जनः शूरो ह्य	... ४७४।२४१	सर्वोद्भिदिनिधानस्य कृतव्रत्य	... २६८।१०
सर्वजः सन्वदसि बहुधा	... ५४२।९७	सर्वोस्तुभ्यः समकडुरसाः	... ६४६।१
सर्वज इति लोकोऽयं भव	... ३९२।३१	सर्वेषु शास्त्रेषु ...	... २८४।२
सर्वज्ञेन त्वया किञ्चिन्ना	... ५४७।२	सर्वं स्तुवन्तु ...	... ३५८।११
सर्वज्ञ गुणवानेव चकारित	... ३५६।३५	सर्वे क्षयान्ता निचयाः (वाल्मीकेः)	२६९।४८
सर्वज्ञ सपदस्तस्य सन्तुष्टं (व्यासस्य)	... ७८।८	सर्वे ध्वान्तमिदं वदन्तु	... १४२।३९
सर्वज्ञ सर्वदैका (संग्रहीतुः)	... ६१९।८	सर्वेन्द्रियाणि संयम्य ...	... ४९३।४०६
सर्वत्राहत ...	... ५६७।२०	सर्वेऽपि विस्मृतिपथं (भामिनीविलासे)	२५०।२८
सर्वथा नष्टैककथं ...	... ३६८।६	सर्वे यत्र विनेतारः सर्वे	... ४७४।२४६
सर्वदा सर्वदोऽधीति ...	... ३९१।७	सर्वे विषेया मम (सङ्ग्रहीतुः)	... ३९५।११२
सर्वदा सुखमन्विच्छे ...	... ४८४।१३८	सलीलमादाय (रामकृष्णस्य)	... ५७२।२
सर्वदेवमयो ...	... ४६०।४	सर्वेषामेव शौचानामर्थ	... ५००।६२३
सर्वत्रोद्भवचन्दला ...	... २१५।६५	सर्वोद्दिगकरं मृगादनमसुं	... ६५३।२
सर्वस्य लोकस्य (संग्रहीतुः)	... ३९६।१४१	सर्वोपमाद्रव्यसमुच्चयेन	... ९४।२२
सर्वस्यात्मा गुणवान् ...	... ३५८।८	सललितमलकानां वल्लरीनितं	... १८८।१७
सर्वस्वमपदायापि ...	... ४७६।२९०	सलीलयातानि न भर्तुरभ्र (साहित्यदर्पणे)	२४७।२३
सर्वाङ्गन (रामकृष्णस्य)	... ५७०।२	सलीलमियमायाति कामिनी	... ९२।१
सर्वथा व्यवहर्तव्यं कुतो	... ३१७।६८	स विकचोत्पलचक्षुपमैक्षत (माघस्य)	२२०।३७
सर्वथा संत्यजेद्वाद न काचि	... ४८१।३७	सविता विधवाति विधुरापि	... ५०६।८००
		सवितैव समाराध्यः ...	... १३८।२
		सलकार (कृष्णरामस्य)	... २५५।३५

पद्यम्	पृष्ठे. संख्या	पद्यम्	पृष्ठे. संख्या
सविप्रपाद्योदककर्दमानि ...	३७१।५	स हि गगनविहारी कल्पाय (हितोपदेशे)	३७७।११
सव्यदक्षिणयोर्वैत्र विभेयो ...	४७२।१७८	सहिव्ये विरह नाथ देह (दण्डिनः)	१९५।३
सव्यलीकमवधीरितखिन्नं (भारवेः)	२४०।४	स हेमकटक धत्ते सा कर ...	८२।४
सव्याज तिलकालकान्विरल ...	१११।११६	सहोदरत्व (संग्रहीतुः)	२८।२३
सव्याधेः कृशता क्षतस्य (रामिलसोमिलयोः)	२०४।९	सहोदराः कुङ्कुमकेसरानां ...	५०।२९
सव्यासव्योस्वाहुव्यातिकरमधुर ...	१८२।३८	स ह्यमात्यः सदा श्रेया ...	६६।१२
सत्रीडा दयितानने (श्रीहर्षस्य)	२०।३८	सासारिकमुत्पासक्तं ब्रह्म ...	४८६।१८६
सत्रीडैर्धनिरीक्षणं यदु ...	२३४।४८	साक कुरङ्गकटगा मधु (काव्यप्रकाशे)	३९७।१५४
स श्रीकण्ठकिरीटकुट्टिम ...	१५०।११८	सा कान्ता यदि (सङ्ग्रहीतुः)	९७।७८
ससत्वरमितस्ततस्तत ...	३२।१०	साक ग्रावगणैर्लुण्ठन्ति ...	६००।५
ससार साक दर्पेण कदर्पेण (रुद्रटस्य)	५६५।६	सा कविता सा वनिता ...	४८।१८
स सुहृद्व्यसने यः स्यात्स ...	४९७।५१५	साकारो निःस्पृहो वाग्मी ...	४६४।४
स क्षिप्रोऽकुशालान्विवार ...	५१७।१०२२	साकूतमधुरकोमलविला ...	२७८।६
सस्यानि स्वयमस्ति चेद ...	५१९।१०४६	साकूतसितमाकुला ...	४१।८६
सहकारकुसुमकेसर (कपिलरुद्रस्य)	१९६।९	साकूत निजसविदेकविषया ...	२९५।७४
सहकारः सहकारो ...	६३८।४	साक्षरं पुरुष दृष्ट्वा यो नरो ...	४८५।१५८
सहजन्माऽपि (संग्रहीतुः)	४७६।३०३	साक्षरा विपरीताश्चेद्रा ...	४८७।२१६
सहर्षचरिता ...	२८५।१	साक्षात्किलाष्टमूर्तस्तस्यै ...	४५४।१
सहकारे चिरं स्थित्वा ...	६१४।९	साक्षात्प्रेमावतारः कमल (हरिगणस्य)	२७१।७३
सह कुमुदकदम्बैः काम ...	१५१। १३६	साक्षादभूत्स्वयंभूरथ मुक्तास्ति ...	१७९।४
सहचरि श्रपयाः शतं मदीया ...	११९।५	साक्षान्मधवतः पौत्रः (व्यासस्य)	२४९।२
सहजमलिनवक्रभावभाजां ...	५११।९४०	सागराः सन्तु (संग्रहीतुः)	६००।१
सहजान्धदृशः स्वदुर्नये (माघकवेः)	३२२।२०६	सागसि प्रियतमे कृत (नम्रजितः)	१६९।२
सहजोऽपि गुणः पुंसां ...	५०२।६८६	सागसेऽपि न कुप्यन्ति कुपया ...	३०३।८६
सह तथा स्मर भस्म झटित्य ...	१०३।१७	साग्रयोऽपि किल गीतल ...	३९०।१३
सह परिजनेन विलसति धीरो ...	३५०।५	साटोपन्योमहट्टोपित ...	४५।१४
सह वसताम्यसता ...	३२१।१८१	सा तन्वीति घनस्तनीति ...	२०३।५
सहसा विदधीत न क्रियां (भारवेः)	५१२।९३५	सा तोरणान्तिकमुपेत्य (पृथ्वीधरस्य)	१०२।२१
सहसा हृदये निधाय चेतो ...	११९।४	सा हुग्धसुग्धमधुरच्छवि ...	९४।३७
सहसिद्धमिदं महता ...	३०६।१५०	सा दृष्टा यैनं वा दृष्टा (प्रभाकरदेवस्य)	९३।३
सहस्रकरपर्णान्निखिल ...	३९९।१८५	साधन सुमहद्यस्य यन्नान्य (कान्य-	
सहस्रचरिता ...	२८०।२	प्रकाशे) ...	३५२।१२
सहस्रशीर्षा पुरुषः (संग्रहीतुः)	५२०।२	साधर्म्येण कथं यणन्तु ...	४२२।३६
सहस्रशीर्षा पुरुषः ...	५२०।३	साधयति यत्प्रयोजन ...	३२१।१८२
सहस्रशीर्षा पुरुषः (संग्रहीतुः)	५२०।१	साधारणतश्चुद्धया न मया ...	६३६।१
सहास्यरङ्गा (रामकृष्णस्य)	५७१।४	सा धारयत्यधीराक्षी दुर्वह ...	८४।१७
सहसास्यो नागः प्रभुरपि ...	८।४१	साधु चन्द्रमसि पुष्करैः ...	७९।५५
		साधुरेव प्रवीणः स्यात्सङ्गुणा (कुलुमदेवस्य)	३०२।५६

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
साधुरेवार्थिभिर्याव्यः क्षीण	... ३४३/४	सा मां ब्रह्मयति वक्ष्यति (जयदेवस्य)	१३३/६
साधु व्याकरण हिताय	... २९८/९	सा मे यद्यापि सुन्दरी भग	... १११/१०७
साधुसङ्गमवाप्तानां ...	... ३६६/२	सामैव हि प्रयोक्तव्य ...	... ४७३/२१८
साधुश्वेवातितरामरुद्रदा	... ३२१/१८९	सामोपायनयप्रपञ्च ...	... २५१/१२
साधूनां दर्शनं पुण्यं तीर्थं	... ३६६/९	साम्ना दानेन भेदेन सम...	... ४७१/१३७
साधोः प्रकोपितस्यापि मनो	... ३०१/२४	साम्यं संप्रति सेवते विच	... २०१/१०५
साधो कुण्डलघटनापरि	... ३५७/५	सायं ज्ञानमुपासितं मलय (साहित्य-	
साध्वी शीलवती ...	... २३२/४३	दर्पणे) ...	... १३३/१३
साध्वी माध्वीक चिन्ता न (गीत-		सायकसहायबाहो भकर(काव्यप्रकाशे)	५३९/६७
गोविन्दस्य) ...	... २७९/२	सायं चन्द्रकलाभुतोदय	... १००/३४
साध्वीक्षीणां दयितविरहे	... ५१५/१०२	सायं दामग्रयनसमये ...	... १२०/१८
सामन्दं सदनं सुताश्च	... ३७१/६	साय नायमुदेति वासर	... १५०/१२०
सानन्दकन्दुकविहारविधौ	... २२४/३	सा यावन्ति पदान्यलीक	... १६४/२३
सानन्दं नन्दिहस्ताहत (भवभूतेः)	५/३६	सारङ्गाक्ष्याः कुचकल्लव्योः	... ८६/११
सानन्दप्रमदाकटाक्षनिशि	... ५१/४७	सारङ्गो न लतागृहेषु रमते	... ६२८/२०
सानन्दमेष भकरन्द	... ६१२/४७	सारसवत्ता विहृता नवका (सुबन्धोः)	४२४/२
सानन्दा गणनायके स ...	... १५/३	सारस्वते द्योतसि दूरमग्नौ	... ३९०/१०
सान न स्नाति न ज्ञानुलि	... १२८/९३	सा राजहंसैरिव सज्जताङ्गी	... ९२/३
सानुजः कानन गत्वा	... ५५६/२८	सा रामणीयकनिधेरधि	... ९४/३४
सान्त्वयार्थैः प्रणयवचनैः	... १९४/१३	सारासारपरिच्छेत्ता स्वामी	... ४६५/१९
सान्द्रानन्दपुरन्दरादिदिवि (पं० जगद्धरस्य)	४१/९१	सा रोमाञ्छति सीत्करोति	... १२८/१४
सान्द्रामोदवतीः स्वकीय	... ६२६/४३	सार्वकानर्थकपद भ्रुवती (साहित्यदर्पणे)	९२/१
सान्द्राम्मोदक्यामले साम	... ४४०/७५	सार्व मनोरथशतैस्तव (साहित्यदर्पणे)	१६१/१
सान्द्रा मुदं यच्छतु मन्द	... ४३/१	सार्वभौमभवनं वनवासौ	... २६२/३२
सान्ध्यमस्तामितशेषमातप	... १३४/२२	सालकाननयुक्तापि	... ४४२/१
सान्ध्यरागकाधिराग (भट्टोपमन्योः)	१३४/११	सालक्तकं शतदलाधिक	... १६२/४
सा पल्लुः प्रथमापराध (साहित्यदर्पणादौ)	२४३/२४	सालक्तकेन नवपल्लव	... १६२/३
सातपदीनं सख्य भवेत्प्रकृत्या	... ३०६/१४५	सालर्षं मुखरं क्रूरं स्तब्ध	... ४६५/१६
सा वाढं भवतेक्षिते (रुद्रस्य)	... १६२/६	सावलेपमुपलिप्सिते परे (भारवेः)...	... ३०६/१६२
सा वाला वयमप्रगल्भ	... ११०/९६	सावशेषपदमुक्तमुपेक्षा	... १७०/१९
सा भार्या या प्रियं ब्रूते ...	... ४८२/६१	सावित्रीमात्रवारोऽपि	... ५००/६१३
सामिमानमसंभाव्यमी	... ३०३/८७	सा विद्याधरकन्यका किमु भुव	... १११/१००
सामगायनपूर्वं मे नोच्छिद्य	... २५४/७	सा विरहदहनद्वना मृत्वा	... १२३/१४
सामदाने भेददण्डावित्यु...	... ४७४/२२६	साशङ्कस्य समाकुलीकृत	... ४०१/२११
सामन्तैर्वह्निभिः	... ४२७/१	सा श्रीर्यां न मदं कुर्यात्स	... ४८५/१७५
सामोदं वचन	... १६२/९	सा संचारचमत्कृतिर्नयनयोः	... १११/१०८
साय शशाङ्क (माधस्य)	... ४५६/२५	सा सर्वथैव रक्ता रागं गुञ्जैव	... १२३/१२
सामादिसज्जितैः पादौः ...	... ४७३/१९३	सा सा सपद्यते बुद्धिः सा मतिः	... ३७५/३८

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
सा सुन्दर तव विरहे सुतनु (रुद्रटस्य)	१२३।५	सीत्कारसंस्कृतानि (कृष्णरामस्य)	२५६।४५
सा सेवा या प्रमुहिता ...	४७२।१६१	सीत्कारं शिष्ययति ...	३३१।३
सा सौन्दर्यनिधिर्विलास ...	११२।१२०	सीतया दुरपवाद ...	३६१।१७
सा स्तनाञ्जलिबन्धेन मन्मथ ...	८३।१२	सीत्कृतानि भणित करुणो ...	१७७।२०
साखे मा कुरु लोचन ...	२४४।८	सीदन्ति चाग्रिहोत्राणि गुरु ...	३८५।५
साहजिकरूपवत्या भवति ...	१६६।२१	सीदन्ति सन्तो विलसन्त्य ...	३८६।१३
साहित्यपाथोनिधिमन्यनो (कुवलयानन्दे)	२९०।१८	सीमन्तिनीषु का शान्ता ...	५५०।३
साहित्यसगीतकलाविहीनः (भर्तृहरेः)	२९३।३०	सीमा वृद्धि समायाति शुक्ल ...	४६५।१२
साहित्ये सुकुमारवस्तुनि ...	५४।५०	सीमा संकोचमायाति वर्द्धा ...	४६५।१३
साहित्यामृत ...	२८६।२	सुकपरिविन्दः शब्दः ...	५५७।४९
सिंहारुढैकपादा ...	२१।५३	सुकविद्वितय मन्ये निखि ...	२८१।२
सिंहासनं ...	४६५।१	सुकविः कवयत्येव ...	५२।१६
सिंहः शिशुरपि निपताति ...	३५२।१४	सुकवेः शब्दसीमाय सु... ..	५२।४
सिंहक्षुण्णकरिन्दुकुम्भगलितं ...	३६६।१५	सुकुमारमहो लघीयसां (माघकवेः)	३२२।२०७
सिंहदेकं वकादेक पद् ...	४९३।४०४	सुकुलजन्म विभूति ...	५१२।९३८
सिंहो वली गिरिगुहागहन ...	३७७।८८	सुकुले योजयेत्कन्यां पुत्र... ..	४९१।३४८
सिंहो व्याकरणस्य कर्तु ...	५५७।१०२५	सुखं हि दुःखान्यनुभूय ...	५११।९१८
सिक्त स्फाटिककुम्भान्तः ...	४४७।५	सुख जीवन्ति हरिणा वने ...	३५३।२६
सिक्ताया वीरकण्ठस्थल ...	४३३।१५	सुसमापतितं सेव्यं दुःख ...	४९५।४५९
सिद्धान्तैर्मञ्जरीति स्तन ...	४१२।२	सुखयतितरां न रक्षति परि ...	३६३।२५
सित वसनमपित वपुषि ...	२४१।६	सुखलवदशा ...	३१०।२३४
सितकिरणकपोलीमालि ...	१५१।१३४	सुखगत्या ताम्बूल विश्र ...	३३२।६
सितांशुवर्णवियति स्म तदु (नैपथीय- चरिते) ...	३९६।१३६	सुखस्य दुःखस्य न कोऽपि ...	३७६।६४
सिद्धमन्त्रौषध धर्म गृह ...	५०१।६५६	सुखार्थी त्यजेत विद्यां विद्या ...	४८७।२२३
सिद्धि वाञ्छयता जनेन ...	५१७।१०२७	सुगन्ध केतकीपुष्प कण्टकेः ...	४६८।६४
सिध्यन्ति कर्मसु महत्त्व ...	४७८।३६५	सुगृहीतमालिन ...	३२०।१५०
सिद्धयसिद्धयोः (संभ्रहीतुः) ...	३७५।३१	सुजनं व्यजन मन्ये चारु... ..	३०१।१९
सिन्दूरं रविमिन्दुमानन ...	१७८।४७	सुजनानामपि हृदय पिशुन ...	३१९।१२४
सिन्दूरं सीमन्तात्सिमतं (धनद्वेवस्य)	४५३।३	सुजनो न याति वैरं पर (रविगुप्तस्य)	३०५।११२
सिन्दूरयुतिसुधमूर्धनि ...	४३१।२	सुजीर्णमर्जं सुविचक्षणः ...	५१०।९०६
सिन्दूरस्पृहया स्पृशन्ति (त्रिविक्रमस्य)	४४।१०	सुतनु जहिहि मौनं पश्य ...	१६४।१३
सिन्दूरगणोप सीदत्क्षपण ...	४५।५७	सुतनु जहिहि मौनं सुख ...	१५६।३२
सिन्धुष्वङ्गावगाढः खुसिवर ...	३१।१३	सुतनु श्रुतिसेवनतो मन्ये ...	१८०।२
सिन्धुस्तरङ्गैरपकल्प्य ...	६०१।७	सुतनु हृदयात्प्रत्यादेव ...	१५७।५०
सिन्धोः सुधांशुशकल ...	१४१।२८	सुतभृत्यसुहृद्भैरिस्वामि ...	२७५।२५३
सिन्धोर्जैत्रमयं पवित्रम ...	४०४।२५६	सुतं पतन्तं प्रसमीदय पावके ...	५२२।१
सीतासमागमोत्कण्ठा ...	५२०।१२	सुदीर्घा रागद्यालिन्यो बहु (शकवृद्धेः)	८३।१

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
सुधाशोभातिथं कथमपि ...	३७८।१९	सुभ्रुभ्रूयुगल (संग्रहीतुः)	... २७६।५
सुन्दर परिमुच्येव (संग्रहीतुः)	... ४७६।२९२	सुमनःसङ्गमासाद्य	... ३६७।२९
सुधयेव हर (संग्रहीतुः)	... १४४।२	सुमनःश्रियमधि (संग्रहीतुः)	... ६१०।१४
सुधाकरश्चन्द्र (संग्रहीतुः)	... ७९।५९	सुमनोविबुध (संग्रहीतुः)	... ५९६।१
सुधाहाला ...	... ७३।४२	सुमुखि मुखं (संग्रहीतुः)	... ७७।१७
सुधाऽम्बिश्चन्द्रः (संग्रहीतुः)	... ७९।८०	सुमुखि मनोजो (संग्रहीतुः)	... ७८।३५
सुधासिन्धो (संग्रहीतुः)	... ८१।२	सुमनोराजगुह	... ३८९।६
सुधाकरकरस्पर्शाद्बहिर्भवति	... ६०२।१	सुरक्ता चे ...	... १२९।१
सुधाधाम्नः कान्तिस्तव	... ४३।२	सुमध्ये वाग्मज्जैर्वचनविधि	... १३०।१७
सुधाबद्धासैरुपवनचक्रैरे	... ८०।८४	सुमन्त्रिते सुविक्रान्ते सुकृतौ	... ४८०।९
सुधामयोऽपि क्षयरोग	... ७५।३	सुमहान्त्यपि शास्त्राणि	... ४९४।४४०
सुधारदिभः सद्यस्तिमिर	... १४८।८५	सुमुखेन वदन्ति वल्गुना	... २२८।६०
सुदरी सा भवत्येव विवे	... ९३।१	सुमुखोऽपि सुवृत्तोऽपि	... ६५६।१
सुपर्णपरिसेवितस्तदनु साधु	... ३८८।५	सुमेरुशिखरग्रान्तस्फुर	... ५२०।४
सुपर्णः स्वर्णाद्री रचित	... ३८।५५	सुरतभरखिलपद्मगविलासिनी	... १८७।३
सुपात्रदानाच्च भवेद्वनाब्जो	... ५०८।८४९	सुरताधिरतक्रीडावेशभ्रमस्तथ	... १८१।१८
सुपूरा स्यात्कुनदिका सुपूरो	... ४९६।५०१	सुरते च समाधौ च माया	... १७४।२
सुभग वदति जनस्तं निज	... २३२।१२	सुरमन्दिरतबभूलनिवासः	... २६२।२८
सुभग तवाननपङ्कजदर्शन	... ५४७।२	सुरासुराधिरोरत्नकान्ति	... ३१।२
सुभग त्वत्कार्यारम्भे कर्ण	... १२३।३	सुरारिरिपु	... ५३५।३७
सुभगसलिलावगाहाः (कालिदासस्य)	२०४।५	सुरूप पुरुषं दृष्ट्वा भ्रातरं	... २२७।४०
सुभगे कोटिसख्यस्त्वमुपेत्य (साहित्यदर्पणे)	१९६।७	सुलभं वस्तु सर्वस्य न	... ४८६।१७६
सुभाषित हारि विशत्यधो (बाणभट्टस्य)	४७।१७	सुलभाः पुरुषा राजन्	... ४६६।१
सुभाषितज्ञेन जनेन साक	... ५०८।८६७	सुवर्णकदली (संग्रहीतुः)	... ६९।१
सुभाषितमथद्रव्य	... ४७।३	सुवर्णस्य (संग्रहीतुः)	... ३३०।९
सुभाषितरसास्वादः प्रौढ	... ४९०।३०१	सुवदनावदनासवसंश्रुत	... १९८।४८
सुभाषितरसास्वादवद्ध	... ४७।६	सुवर्णपुष्पां पृथिवी चि (ध्वन्यालोके)	४७२।१६०
सुभाषितस्याध्ययनेऽनु	... ६१८।६	सुवर्णवर्णललितापद	... ३९०।६
सुभग कुरवक	... २४०।८	सुवर्णस्य सुवर्णस्य सुवर्णस्य	... ५३२।८
सुभगे तव (संग्रहीतुः)	... ७८।३८	सुवर्णलङ्कृता कन्या हेमा	... ५३३।२१
सुभगे दयिते (सङ्ग्रहीतुः)	... १७६।१	सुवर्णैः पङ्कचैश्च शोभा	... ४६९।९२
सुभगे तव (संग्रहीतुः)	... ७८।५०	सुविरलमौक्तिकतारे धव	... ७७।१४
सुभाषितसुधां पीत्वा (संग्रहीतुः)	... ४७।५	सुवृत्तस्यैकरूपस्य परपीत्यै	... ३०३।७७
सुभाषितानि (संग्रहीतुः)	... १।२	सुव्यवसायिनि शूरे क्लेशसहि	... ३२८।१८
सुभाषितसुधा (संग्रहीतुः)	... १।४	सुशीलः स्वर्णगौराङ्गः पूर्ण	... ५४९।२
सुभाषितेन गीतेन युव	... ४७।२	सुश्यामा चन्दनवती कान्ता	... ५४९।१
सुभाषितैः प्रीतिरनुव्रतिः	... ३०८।१९२	सुषमाविषये परीक्षणे	... ७९।५३
सुमिष कृषके नित्यं नित्यं	... ४९४।४२४	सुसंहर्तैर्दधदपि धाम नीयं (माघेस्य)	४३६।८
सुभ्रु त्वं कुपितेत्युपास्त (विद्यापतेः)	१५८।६६	सुसदिग्धस्य भक्तस्य	... ५०१।६५४
सुभ्रु त्वं नवनीतकल्प	... १५८।७२	सुस्मिता मधुरा (संग्रहीतुः)	... ५७।३
सुभ्रुवामधिपयोधरपीठ (माघकवेः)	१८०।१३		

पद्यम्	पृष्ठे, सख्या	पद्यम्	पृष्ठे, सख्या
सुसंवृत्तैर्जीवितवत्सुरक्षितैः ...	३४२/५२	सेवितव्यो महावृक्षः फल ...	४९६/४९६
सुसितवसनालंकारायां (काव्यप्रकाशे)	४४८/३८	सेवेय मानमश्विलं ज्योत्स्नेव ...	३४३/२०
सुहृदस्तरुणीनखक्षतानां ...	१९९/७६	सैन्योच्चारणतो धुनीपु (गुणाकरस्य)	४६२/१३
सुहृदां हितकामानां यः ...	४९४/४४६	सैन्यधीकरकृष्णकङ्कणसर ...	१३६/६३
सुहृदां हि धन भुक्त्वा कृत्वा ...	३३३/२७	सैव साध्वी सुमकश्च ...	२३०/४
सुहृदामुपकारकारणात् (पञ्चतन्त्रात्)	४७७/३४३	सैव सैत्र सरधी रमणीया ...	६०८/१०
सुहृदि निरन्तरचित्ते ...	३७०/३३	सोढुमलमदिम नाहं ...	१५५/८
सुहृदि निरन्तर ...	५०४/७३९	सोन्मेषो न सखीजनः परि ...	१०५/६५
सुहृदो ज्ञातयः पुत्रा भ्रातरः ...	३७४/१६	सोपचारमुपशान्तविचारं (माघकवेः)	१६९/५
सूक्तिं कर्णसुधां व्यनक्तु ...	२६७/९८	सोपानानि तिरोहितानि ...	६०५/१७
सूक्तीनां स्मरकेलीनां ...	२८४/१	सोऽपूर्वा रसनाविपर्यय (पञ्चतन्त्रे)	६१३/७४
सूक्ष्माय शुचये तस्मै ...	५/४	सोऽसाध्यः परि (कृष्णारामस्य)	५२६/८
सूक्ष्मेभ्योऽपि प्रसङ्गेभ्यो ...	४६४/२	सोमः शौचं ददी तासां (मनाः)	५७/५
सूक्ष्मात्रविभेदसभ्रम ...	४७९/३७६	सोमार्थायितनिषिधान ...	३२/१३
सूचीमुखेन सकृदेव कृत (काव्य- प्रकाशादौ) ...	११६/१	सोष्मणस्तनशिलाशिखराग्रा ...	१७३/१९
सुतिर्दुग्धसमुद्रतो भगवतः ...	११४/६	सौगन्ध्यं दधदपि काममङ्ग (माघस्य)	२०९/४७
सुते सुकरग्रहिणी सुतशत ...	६२४/१२	सौजन्यधन्यजनपुः पुरुषाः ...	३०९/२०९
सुत्रधारकृतारम्भेर्नाटकैः ...	२८१/३	सौजन्यामृतसिन्धवः पर... ..	३१३/२७०
सुत्रं पाणिनिवदं कलय ...	२९६/४	सौजन्याम्युमरस्थली ...	२६६/९१
सूत्रैः पाणिनिनिर्मितैर्बहु ...	२९६/२	सौधादुद्विजते त्यजत्युप ...	१२८/१२
सुदारा उल्लासिमेखल ...	५४४/१०	सौन्दर्यपात्रे वक्रेन्द्री कुर (विहङ्गस्य)	३७५/१
सुदुः सञ्चरितः सती प्रिय ...	५१७/१०२०	सौन्दर्यं मदनादपि प्रथ... ..	४०३/२४५
सुदुत सर्वशास्त्रार्थनिश्चित ...	३६०/१	सौन्दर्यसारमप (संग्रहीतुः)	६२/३६
सूर्यस्य का तिभिरकुञ्जर ...	५६०/९२	सौन्दर्यभिन्दविर ...	२१६/१
सूर्येऽस्ताचलमीलिमालिनि ...	१५७/५६	सौन्दर्यस्य तरङ्गिणी तर... ..	६४/६३
सूर्यो नैव (संग्रहीतुः)	११२/१२६	सौन्दर्यस्य मनोमवेन ...	८९/३१
सुजति कमलस्य (संग्रहीतुः)	२८/३	सौभाग्य विरलस्य स्यात्स ...	४८४/१२०
सुजति च जगदिदमवति च ...	३७५/५१	सौरभमम्भोऽहवन्मुख ...	९३/१४
सुजति तावदशेषगुणाकर ...	३७६/७५	सौरभ्यगर्ममकरन्दकर ...	६३९/२२
सेतुं संभेदयन्तो बलाव (गुणाकरस्य)	४६२/१६	सौरभ्यं भुवनत्रयेऽपि ...	६७६/१९
सेतूपक्रमकौतुकाहतागिरि ...	३१३/२७७	सौरभ्यं मृगलाञ्छने यदि ...	९५/५२
सेना यस्य सदो (संग्रहीतुः)	४६३/२	सौरभ्ये चलिंते रसे विगलिंते ...	१८७/६५
सेयं सीधुमयी वा सुधा ...	९८/३	सौरभ्येण त्रिभुवनमनोहारि ...	६२८/१८
सेय स्थली वनतुर्णाङ्कुर ...	६२७/१०	सौरभ्येण समावृणोषि ककुभः ...	६४५/३
सेय समज्ञेषु सुधारस (काव्यप्रकाशे)	९८/६	सौवर्णः कमलाकर दाशि ...	६०७/२०
सेय मृदुः कौसुमचाप ...	७२/२४	सौवर्णकङ्कणश्रेण्या भाति ...	८२/३
सेवकः स्वामिन देष्टि ...	४७२/१६५	सौवर्णाङ्कितपत्रमाकृते ...	२७/१
सेवया धनमिच्छन्निः सेव ...	३८३/४	सौवर्णानि सरोजानि ...	४८५/१५७
सेवा श्रद्धाचिन्त्येव न तैः ...	३८३/३	सौवर्ण्याच्छिन्नदुर्मावादापि (संग्रहीतुः)	५२०/६
		सौवर्णी ननु (संग्रहीतुः)	११२/११९
		सौहार्दं शत्रुशृङ्खलवत्सुजनता ...	३८६/२

पद्यम्	पृष्ठे. सख्या	पद्यम्	पृष्ठे. सख्या
सौहार्दस्वर्णरेखाणामुच्चा	... ५०१।६५८	स्त्रीपुत्रादि	... २६१।१४
सौहृदेन परित्यक्तं निःस्नेह	... ४८१।३०	स्त्रीणामशिक्षितपटुत्व (कालिदासस्य)	२२९।७०
स्कन्धान्निष्ठुरयूथगण्डकपण	... २०७।५४	स्त्रीबालस्वामिभिन्नो गोत्रो (विष्णु-	
स्खलदंशुकमन्यवस्थतार	.. १०६।३३	पुराणस्य)	... ४८१।४८
स्तनकलशस्खलदम्बर	... ६१।२२	स्तोमुख कमलन	... २१९।८
स्तनतटमिदमुत्तुङ्ग निम्नो	... ६४।१३	स्तोमुद्रा कुसुमायुधस्य (भर्तृहरेः)	५९।६१
स्तनधर्यतं जननी	... ३६।१८	स्तोरूप मोहक पुंसो यून	... ३३०।६
स्तन धयन्त तनय विहाय (कालिदासस्य)	४३।५६	स्तोविनम्र्याति रूपेण	... ४८०।१९
स्तनन्यस्तोशीर प्रशिथिल	... १०३।३४	स्तोपु न रागः कार्या	... २२८।५८
स्तनपरिसरभागे दूरमावतं	... १८८।१५	स्तोपु प्रवीरजननी जननी	... २४७।२५
स्तनभाराय मध्येन त्रिवलि	... ८७।१	स्थगयन्त्यनूः (माघस्य)	... ४५५।५
स्तनभारोऽत्र वक्रेन्दुचन्द्रि	... ९१।२	स्थगयति तमः शशाङ्क	... १७९।६
स्तनमण्डलमाश्रित्य नखस्य	... ५३३।१८	स्थगयति नयनात् छद्मना	... १०२।२८
स्तनयुगमश्रुक्तां समीप (भट्टवाणस्य)	३९३।७७	स्वगिताम्बरक्षितितले (माघस्य)	... १४०।२०
स्तनयुगमुक्ताभरणाः (काव्यप्रकाशे)	३९४।८९	स्थलरुमलतरुणां मानिनि	... २००।८९
स्तनातटे चन्दनपङ्क्तिरेऽस्याः	... ८६।८	स्थलीनां दग्धानामुपरि	... ६२८।१५
स्तनान्ते नो हारो रजत	... ५४२।९५	स्थानोर्लक्ष्यस्य (सद्ग्रहीतुः)	... ४५९।२
स्तनाभोगे पतन्माति कपो	... ६८।३	स्थानुः स्वय मूलविहीन	... २५२।१४
स्तनी दुग्धौ समाचटे चाप	... ८७।३	स्थान एव नियोज्यन्ते	... ४९५।४८०
स्तनी भारार्पणव्यग्री काञ्ची	... ८६।२	स्थान नास्ति क्षणो नास्ति	... २२७।१२
स्तनी मांसग्रन्थी कनक (भर्तृहरेः)	२६८।१६	स्थानभ्रष्टा न शोभन्ते दन्ताः	... ३६५।६
स्तब्धस्य नमयति यशो	... ५१२।९४५	स्थानमाहिकमपास्य दन्ति	... १३४।१४
स्तुभः कं वामाक्षि क्षण (काव्यप्रकाशे)	१६८।६७	स्थानाभिर्गत्य दूर भजति	... १३२।४०
स्तुवद्रवनिवर्तके सति	... २९०।२५	स्थानेषु शिष्यनिचर्हिर्दिनि	... ५१३।९५३
स्तम्भद्वय (सद्ग्रहीतुः)	... ५७५।१	स्थाने स्थाने मलयमरुतः (विष्णुस्य)	२००।९४
स्तम्भस्थापित (रामकृष्णस्य)	... ५७५।१	स्थायिनोऽर्थे प्रवर्तन्ते भावाः (माघस्य)	४६९।८१
स्तुवन्ति गुर्वीमभिषेय (भारवेः)	... ३६४।११	स्थिताभिन्दोलैला	... ३८
स्तोकाभ्यः परिवर्तिता (इन्द्रकवेः)	... ६०५।१२	स्थितामाप्त्वीक	... २८३।१
स्तोकाजसाधनवता भवता	... ५६।२०	स्थिति नो रे दध्याः क्षण	... ६२३।३८
स्तोकेनोन्नतिमायाति	... ३१५।२४	स्थितिर्गोहोपान्ते परिजम	... २३३।३६
स्तोकोन्निरनिदावदीधिति	... १८६।६१	स्थितो न खादामि हसज	... ५१०।८९१
स्तोत्रे चैत्रगुणोदयस्य	... २०१।१०१	स्थित्यतिक्रान्तिमीरुणि (भारवेः)	... ३५३।११
स्त्रियः पवित्रमवल्लं नैता (व्यासमुनेः)	... ५७।६	स्थित्वा क्षण विततपथ	... ६०८।१६
स्त्रियस्तु यः कामयते	... २२७।११	स्थित्वा धैर्यादुपाभ्यः सम	... ५०३।२
स्त्रियोऽवतारयन्त्येते मृन्मया (पालकाप्ये)	४६२।१०	स्थिरत्वमचिरद्युतौ तमसि	... ६६।४४
स्त्रियो हि मूलं निधनस्य	... २२८।६४	स्थिरापायः कामः प्रणयिपु	... २७५।१४१
स्त्रियो ह्यकचणाः क्रूराः	... २२६।३	स्थिरा शैली गुणवतां	... २९१।११
स्त्रीणां नितम्बाद्वसनं (संग्रहीतुः)	... ६०।२	स्थूलप्रावरणोऽतिवृत्त	... ३८२।१९
स्त्रीणां जीवनमर्थिनामनु	... ५१८।१०४१	ज्ञातः स्वर्गतरङ्गिणी	... ११।७६
स्त्रीणां हि साहचर्याभवन्ति	... ५०५।७८२	ज्ञातस्त्वद्विपुरक्तपाथसि	... ४१४।१३
स्त्रीणां द्विगुण आहारो	... २२६।६		

पद्यम्	पृष्ठे. सख्या
क्षाताः प्रावृषि वारंवाह ...	४४४/३३
ज्ञान वारिदवारिभिर्विचितो ...	२४६/७
ज्ञान नाम मनःप्रसाद ...	४६५/१
ज्ञानार्द्रमुकेष्वनुधूपवासं (कालिदासस्य)	६८/११
क्षान्तीनां बृहदमलोद (माघस्य) ...	२१०/५२
क्षिप्रं यद्यपि वीक्षितं ...	१५८/६२
क्षिप्रमाल्प मुरुस्त्वमेव ...	१३०/९
क्षिप्रस्मेरविलोलमुग्ध ...	९६/५८
क्षिप्रघ्राताः फलिनी वृक्षाः ...	६४०/३६
क्षिप्रघ्नेन्द्रोपलमुन्दरः कच ...	९६/५९
क्षिप्रमे यत्प्रकाशि (जयदेवस्य) ...	१६०/२०
क्षेह स्त्रीकुक्ष कृष्णसार ...	११५/१
क्षेहच्छेदेऽपि साधूना गुणा ...	३०१/२६
क्षेहनिर्भरमघत्त वधूनां (माघस्य)	१७३/३
क्षेहसर्ववितान्बालान्दृढं ...	७०/३
क्षेहेन भूतिदानेन कृतः ...	३१५/२१
क्षेहोपपन्न इति पूर्णदशा ...	३३८/१०
क्षेहो हि वरमघटितो न ...	५०६/७८९
स्पर्धन्ता मुखमेव कुञ्जर ...	६२६/४५
स्पर्शः स्तनतटस्पर्शा वीक्षणं ...	१०६/१६
सृणुति तिग्मदन्तौ ककुभः ...	२०६/३९
स्पृगन्पि गजो हन्ति ...	४८०/२२
स्पृष्टस्त्वयैव दयिते ...	८२/३
स्पृष्टाकुण्डसि पिष्टोत्कर ...	४१७/२१
स्पृष्टा येन शिरोस्ते (वेणीसंहारस्य)	२६०/१०
स्पृष्टोत्सृष्टकिरणकेसर ...	१३६/५६
स्पृष्टणीयाः कस्य न ते मुमतेः ...	३०६/१५६
स्पृष्टयति भुजयोरन्तरमायत ...	३५१/५
स्फटिकमरकतश्रीहारिणो ...	२२/७
स्फटिकस्य गुणो योऽसौ स ...	६०२/१
स्फीत शीतं गत क्व क्व शिशिर (शार्ङ्गधरस्य) ...	२०६/३३
स्फुट स्फुटपलाशवत्सुभग ...	२२१/५०
स्फुटतरमटवीनां प्रान्तरे ...	४४३/१५
स्फुटद्वन्द्वं कामः कामं (अर्भकस्य)	२४२/११
स्फुटमसदवमगं तन्वि निश्चि ...	८७/१०
स्फुटमिदमभिचारमन्त्र एव ...	२०२/३
स्फुटमिवोष्णवलकप्रक्षन ...	१९९/६५
स्फुरदन्तरूपमुप्रताप ...	३९४/९७
स्फुरदभोरतडिन्नयना मुहु (माघस्य)	२३३/२७

पद्यम्	पृष्ठे. सख्या
स्फुरदुराभिजभारभङ्गुराङ्गी ...	१४३/१२
स्फुरद्वनुर्मिस्वनतद्वनाशुग (नैपथ्यपरिते)	३९६/१३४
स्फुरद्रोमोद्भेदस्तरलतर ...	१७५/१३
स्फुरन्तः पिङ्गलामासो ...	२१२/२
स्फुरसि बाहुल्ये किमनर्थकं ...	१६०/६
स्फुरति जठरे विष्णोर्नव (शार्ङ्गधरस्य)	५२१/१
स्फूर्गद्गङ्गाण्डशुक्तौ तव ...	४५२/९३
स्फूर्तिविशेषं (कृष्णरामस्य) ...	५६५/१
स्मयते यथायथेद (संग्रहीतुः) ...	७८/३४
स्मयमानमायतास्याः किञ्चि (कालिदासरस्य)	८१/६
स्मरकल्पद्रुमो बाले तव ...	७१/३
स्मरतोरभिलापकत्पिता ...	९७/१
स्मर नृशसतमस्त्वमतो ...	११३/१४
स्मरमानीसकसमस्यास्यास्त ...	८६/४
स्मरदवशुनिमित्तं गूढ ...	१२५/५०
स्मरसारधिनिकाशं कर्णपात्र ...	२२४/४
स्मरसारदातीवधुराया भणामि ...	१२४/२९
स्मरहुताग्नमुर्ध्वचूर्णतां (माघकवेः)	१९९/६६
स्मर्तव्या वयमिन्दुसुन्दर ...	२३७/१९
स्मर्तव्योऽह त्वया कान्ते ...	१२९/१
स्मार धनुर्यद्विधुनोक्षितास्या ...	७१/८
स्मारस्मेरमदोन्नमस्तुचतटी ...	२६६/८४
स्मित किञ्चिद्वक्त्रे धरल ...	६६/३४
स्मितज्योत्स्नागङ्गा तपन ...	८०/८७
स्मितज्योत्स्नाभिस्ते धवल ...	१६८/६६
स्मितपुष्पोद्गमोऽय ते (श्रीहर्षस्य) ...	१६५/२
स्मितमधुर (संग्रहीतुः) ...	५८/३२
स्मितव्याजादन्त (संग्रहीतुः) ...	६५/३३
स्मितसदृशानि (संग्रहीतुः) ...	७८/३२
स्मितेन भावेन च लज्जया ...	५८/४२
स्मितेनोपायन दूरादाग ...	१७२/१
स्मेर विधाय नयनं विक ...	१०६/२५
स्मेरराजीवनयने नयने ...	१५९/३
स्मेराः सन्तु समासदः ...	६२४/५५
स्मेरा दिगः कुमुदमुद्भि ...	५८८/३४
स्मेरानेन हरिणा सस्पृष्ट ...	२७/७
स्यन्दनेनैकचक्रेण (संग्रहीतुः) ...	४६२/४
स्यात्किं कच्छतटीपु ...	५५३/४७
स्यादत्यन्तानिरक्षरः भिति ...	५१८/१०४४
स्यादेव तोयममृतप्रकृति ...	४५५/५
सप्तसागमुपयन्तारि वध्याः (माघस्य)	१७३/१०

पद्यम्	पृष्ठे, सख्या	पद्यम्	पृष्ठे, सख्या
स्रग्दाम मूर्धनि निधेहि ...	६५४११	स्वभावसुन्दरं वस्तु न ...	५०२१६९२
स्रस्ता नितम्बादवरोप (कालिदासस्य)	९०१२	स्वभावार्तश्रीनरर ...	४३११८
स्वकपोलेन प्रकटीकृत ...	३२०१५१	स्वभावेन हि तुष्यन्ति ...	४८९१२८५
स्वकान्तदक्कान्तारो ...	४४२१२	स्वभावेनैव निश्चितः ...	३१८११५
स्वकीयं हृदयं भित्त्वा निर्गतौ ...	८४११९	स्वमस्तकसमारुदं मृत्युं ...	२७४१२२४
स्वगमंशुक्तिनिर्मितं सुवृत्त ...	३७२१५	स्वयं सराध्येन पुरामिद ...	५२५१२
स्वगुणानिव परदोषान् ...	३२१११९१	स्वयं स्वगुणविस्तारादर्ण ...	३५६१२२
स्वगुण परदोष वा ...	३५८१२	स्वयं कर्म करोत्यात्मा ...	४८९१२९०
स्वच्छसङ्कोऽपि ...	३६८११०	स्वयं जहाति सेवकः सुप्त ...	३८४१३३
स्वच्छच्छीना ...	७५१२	स्वयं तथा न कर्तव्यं स्व ...	३६११५
स्वचित्तपरिचित्तयैव परि ...	३४०१३९	स्वयं किमपि (संग्रहीतुः) ...	४७५१२७३
स्वच्छन्द हरिणेन या विहरता(धर्मकीर्तिः)	६२८१२२	स्वयं प्रकाशमन्यसत् (संग्रहीतुः)...	२१७
स्वच्छन्दवनजातेन ...	४९८१५५०	स्वयं स्वगुणविस्तारा ...	३५६१२२
स्वच्छन्दैकस्तनश्रीरुमय ...	१७१६	स्वर्गमायधिकुर्वन्ति ...	३६५१२
स्वच्छन्दोच्छलच्छक (काव्यप्रकाशे)	१५१८	स्वमयपि भूरिच्छिद्रश्चापल ...	३२०११६६
स्वजनः स्वात्मवज्जन्तु ...	५०३१७०७	स्वयमप्राप्तदुःखो यः स दुनोति ...	११३१७
स्वतः सन्तः ...	३०११३०	स्वयं पञ्चमुखः पुर्वो ...	२५४१२६
स्वजिह्वा नो वशे यस्य ...	३६२१५	स्वयं प्रणमतेऽस्येऽपि पर(माघरज)...	३५२१५
स्वतन्त्रोऽपि नरो (संग्रहीतुः)	४७०११०५	स्वयम्भुः शम्भुरन्मोजलोचने ...	८३१५
स्वदेशे परिहाया ...	३८५१३	स्वयं महेशः श्वशुरो नगेशः ...	३७६१५९
स्वपादपीठ (संग्रहीतुः)	२८१२०	स्वरेण बध्नता करमादाने ...	३२०११६०
स्वप्रत्यर्थिवसुन्धरे ...	४४४१३६	स्वरेण तस्यामभृतस्तुतेव ...	८११२
स्वजातीयं विना वैरो न ...	४७५१२६२	स्वर्गच्युतानामिह भूमि ...	५०९१८५८
स्वजातीयविधाताय ...	५०३१७१३	स्वर्गाद्गोपालं कुत्र ब्रज ...	४१७१२४
स्वतःप्रकाशो मनसो ...	३९५११०८	स्वर्गानिर्गलनिर्गलस्तुर ...	२९०१२९
स्वदृशोर्जनयन्ति सान्त्वता ...	७३१३३	स्वर्गे वास कारयन्त्या चि (माघकवेः)	४४०१९२
स्वदेशज कुलाचारं विशुद्ध ...	४६११८	स्वर्गे कल्पद्रुमाधस्तव ...	४५२१८९
स्वदेशजातस्य नरस्य ...	५०९१८५२	स्वर्गाभिरदोनिवासि ...	४६१२
स्वपक्षच्छेद वा समुचित ...	३२६१२६१	स्वर्गच्छवीनामसितेक्षणा ...	७५१२
स्वपरप्रतारकोऽसौ निन्दति ...	५८१३०	स्वर्गावदातद्युतिकाय ...	८८११६
स्वप्ने दृष्टा किमपि पिशुना ...	१०८१७१	स्वर्णैर्णाजिनशयनो योजित ...	३४१३
स्वप्नेऽपि क्षितिपावतस ...	४४४१३९	स्वर्णैः स्कन्धपरिग्रहो मरकतै (रहणन्य)	६३४४
स्वप्नेऽपि देवि रमसे न मया ...	१३०११०	स्वर्गामाभृतपानचाक ...	१४९१२११
स्वप्नेऽपि समरेषु त्वा (काव्यप्रकाशे)	३९२१४१	स्वर्गाभुः सुरवर्त्मनानुसर ...	९४९
स्वफलनिचयः श्लाखा ...	५१५१९९६	स्वर्गाभुप्रतिवारपारण ...	४५४
स्वभावकठिनस्यास्य कृत्रि ...	३१५११७	स्वर्गाभुप्राकलयितुं स समु ...	६९१२४
स्वभाव न जहात्येष साधु (कुसुमदेवस्य)	३०२१६१	स्वर्गैकस्य शिखामणिः ...	६५७११
स्वभावं नैव मुञ्चन्ति सन्तः (कुसुमदेवस्य)	३०२१५९	स्वल्पं ब्रूमः किमपि चरित ...	४४३१२४
स्वभावशूरमल्लमिव ...	४६३१४	स्वल्पं ज्ञातुवतावशेषमालेन ...	३५२१२२
		स्वल्पाः सन्तः रामचर्यै ...	५०४१७३७

पद्यम्	पृष्ठे, संख्य	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
स्वल्पापि साधु संपन्नोग्या ...	३०६।१३९	स्वित्री गण्डी स्फुरितमधर ...	१०३।४३
स्ववशः करोति कर्म प्रमाद- ...	५०६।८०५	स्वीयाः सन्ति गृहे गृहे ...	२३९।७
स्ववाक्पाकेन ...	२८६।१	स्वीयोद्धानप्रगन्धप्रकुपित ...	४३२।४
स्वश्लाघा परनिन्दा च ...	३५८।३१	स्वेच्छं चरन्तु (संग्रहीतुः) ...	४५८।१
स्वस्ति पाणिनये ...	२८५।१	स्वेच्छामंगुरभान्यमेघ (भट्टविहणस्य) ...	५४।४४
स्वसुखनिरमिलापः खिद्यसे ...	३९९।१८०	स्वेदक्लेदितकङ्कणां भुज ...	५७४।३
स्वस्ति क्षत्रियदेवाय जगदे ...	५२१।१	स्वेदस्ते कथमीदृशः ...	१९।३२
स्वस्ति स्वागतमर्थ्यहं ...	३३।५	स्वेदस्यन्दितसान्द्रचन्दन ...	१९।३१
स्वस्त्यस्तु विद्रुमवनाय (इन्द्रकवेः) ...	५९८।२२	स्वेदाम्भःकणमण्डलानि ...	४२१।३२
स्वस्थानादपि विचलति ...	३०५।१३१	स्वेदार्द्रवामकुचमण्डन ...	१७।४
स्वस्त्वन्यापूतिमग्नमानस ...	६१९।२२	स्वे स्वे कर्मणि संनियोज्य ...	२०७।५१
स्वातन्त्र्यं पितृमन्दिरे ...	२२९।७५	स्वैरं कैरवक्रोरकान्वित ...	१४८।९६
स्वात्मन्येव लयं यातु ...	३०३।७६	स्वैरं सस्मितमक्षिते क्षण... ...	१००।३२
स्वाद्नेन सुतनोरविचारा (माघस्य) ...	१७०।१०	हसः श्वेतो वक्रः श्वेतः ...	६०८।४
स्वादितः स्वयमर्थेभितमान (भारवेः) ...	१७१।४७	हंस प्रयच्छ मे कान्तां गति ...	११५।१
स्वाधीना दयिता सुता ...	५१८।१०४०	हंसासीना हसन्ती (संग्रहीतुः) ...	६।१७
स्वाधीनेऽपि कलत्रे नीचः ...	५०४।७५१	हंसः प्रयाति शनकैर्यदि ...	६०८।२१
स्वाधीनैव समृद्धिर्जनो ...	३०५।१३५	हंसश्चन्द्र इवामाति जल ...	२१९।१६
स्वाधीनो रसनाञ्जलः ...	२९०।२८	हंसाः पद्मवनाशया मधु ...	६४२।३
स्वान्ते वैभवमस्ति नैव ...	४०७।२९४	हसी वेत्ति परागपिञ्जर ...	६०९।३३
स्वामाविकं तु यन्मित्रं भाग्ये ...	३७०।१८	हंसैः शैवलमञ्जरीति कवरी ...	२३५।५९
स्वामिप्रायपरोक्षस्य पर ...	३८३।१	हंसैर्लज्जप्रगंसैस्तरलित ...	६०५।२२
स्वामिन्प्रमो प्रिय गृहाण (कुमारभट्टस्य) ...	१७४।२८	हंसोऽध्वगः भ्रममपोहितु ...	३६९।२३
स्वामात्रा परितो (सङ्ग्रहीतुः) ...	५७।३१	हंसो न भाति बलिमो ...	५११।९६४
स्वामिन्मङ्गुरयालक सतिलक ...	१८१।३१	हंसो यथा राजति पञ्जर (वाल्मीकेः) ...	१४४।१४
स्वामी कुप्यति कुप्यतां परि ...	१२१।७	हंसो विमानं निलिनी ...	५१३।९६३
स्वामी निःश्वसितेऽप्यसूयति (भिक्षाटनस्य) ...	२३४।४६	हंसो दग्धसमीर सर्पति ...	५९५।१४
स्वामी मुग्धतरो वन ...	३९।६८	हंसो धीर समीर हन्त ...	५९५।१५
स्वामी सन्धुवनत्रयस्य ...	३३।६	हंसो मीनतनो हरे किमु ...	२९।७
स्वामीदवाचितसमग्र ...	६४८।२६	हंसो वारिनिधे विधेः ...	६००।४५
स्वाम्यमात्यश्च राज्यं च ...	४७४।२२३	हठादाकृष्टानां कतिपय ...	२९०।२४
स्वाम्यादिष्टस्तु यो भृत्यः ...	४६५।१४	हन्तं ज्ञानं क्रियाहीनं ...	४९८।५७०
स्वाम्यादेशात्सुभृत्यस्य न ...	४६५।१५	हतमश्रोत्रियं भ्रातृ ...	४९३।४२५
स्वाम्युक्ते यो न यतते स ...	४६५।१७	हतेऽभिमन्त्री क्रुद्धेन (महाभारते) ...	२४६।५
स्वाम्ये पेशलता गुणे प्रणयिता ...	३१३।२८१	हत्वा लोचनविशिखै ...	७३।७
स्वायत्तमेकान्तगुणं विधात्रा ...	३६५।४	हन्मति हतारामे वानरा ...	५३३।१३
स्वार्थनिरपेक्ष एव हि परो ...	३२१।१९७	इज्जारिलालः (संग्रहीतुः) ...	२८५।१
स्वार्थं धनानि धनिकात् ...	३४४।३४	हृष्टे कुत्राचि (रामकृष्णस्य) ...	५६९।१४
स्विन्नं केन मुखं दिवाकर ...	१३३।११		
स्वित्त मण्डलमैन्दव विग ...	१७८।४४		

पद्यम्	पृष्ठे, संख्या	पद्यम्	पृष्ठे, संख्या
हन्त कान्तमपि त दिदक्षते ...	३००।२	हस्तभ्राजितशङ्खस्य ...	४३१।१
हन्त नो ग्रस्यसे यावत् (जयपुरविलासे)	५२०।१	हस्तस्येदक्षपित इव य ...	१६८।६४
हन्तगेहादि ...	२६१।१५	हस्तादपि न दातव्यं ...	४८४।१२१
हन्त पुरा यो विवृतो (सङ्ग्रहीतुः)...	१६०।१	हस्ताम्भोजालिमाला नख ...	४०९।१
हन्तय परितः (संग्रहीतुः)	२१८।२	हस्ताम्भोजे वदनमलका ...	१२५।५६
हम्मीरः किल वैभवो ...	४२५।३	हस्ती चाङ्कुशहस्तेन कगा ...	५०१।६३८
हम्मीरस्यासिलेखा ...	४२६।७	हस्ती वन्यस्फटिकघटिते ...	४२४।३
हन्तालि सन्तापनिवृत्तये ...	११७।१३	हस्ती स्थूलतनुः स चाङ्कुश ...	३५२।२१
हन्तु मेघोऽपसरति म्रोगे ...	४९९।५७७	हस्ती हस्तसहस्रेण शत ...	४९१।३५४
हन्तुर्बन्धुजनान्धनार्थम् ...	३२९।३९	हस्ते चकास्ति बालायास्तस्याः ...	८२।५
हर क्षयी तापकरः सुदेशः ...	५४९।२	हस्तेनाग्रे वीतभीति गृहीत्वा (माघस्य)	४४०।८३
हरश्रोधज्वालावालिभि ...	८९।२६	हस्ते शस्त्रक्रियाङ्कितो ...	३३।४
हरनयनहुताशज्वालाया ...	५७०।१५	हा कान्ते स ...	१३३।२
हरान्ति हृदयानि यच्छ्रवण ...	२०५।२५	हा तात तातोति स (वराहमिहिरस्य)	२४७।१८
हरमुकुटे सुरताटिनी निकट ...	५८६।७	हा धिक् सा किल तामसी ...	१११।११८
हरवल विषमदष्टिर्हरिवल ...	३९६।८८	हा मातस्त्वरिताधि कुञ्ज (काव्यप्रकाशे)	२५१।३७
हरिणचरणक्षुण्णोपान्ताः ...	४५७।२	हार वक्षसि केनापि दत्त ...	६३०।१
हरिणप्रेक्षणा यत्र गृहिणी ...	५७।१०	हारः कुरङ्गशावाद्या राजति ...	८६।२
हरिणापि हरेणापि ब्रह्मणा ...	३७४।१५	हारः प्रलम्बितपयोधर ...	५१३।९६७
हरिद्राव्यो राहुप्रसर ...	५४१।९३	हार गुम्फति तारकान्तिरुचिर ...	२४५।८
हरिभामिनि सिन्धुसम्भवे ...	३२८।२०	हारस्तुटयति कङ्कणं निपताति ...	१७८।४६
हरिरलसविलोचनः सहेल ...	६२२।२८	हारस्यातिदुरापमास्ति ...	६५२।१
हरिवल्लभ (कृष्णरामस्य)	२८५।१	हारहीरकहिरण्यभूषणैः ...	२३८।७
हरिर्वहति कां तवास्त्यरिषु ...	५६१।१०५	हारानाहर देव चन्द्रधवल ...	४००।२१४
हरिष्यमाणो बहुधा परस्वं ...	२७०।५४	हारावरोधा ननु कण्ठनाला ...	१२४।४३
हरेः पदावतिः श्लाघ्या ...	३०१।२३	हारीताः सरसं रसन्तु (चन्द्रदेवस्य)	६१७।१३
हरेर्लीलावराहस्य दंष्ट्रा ...	३०।१	हारो जलार्द्रवसनं नलिनी (वाणकवेः)	५६।२२
हतुर्न गोचरं याति दत्ता ...	४८।६	हारो नारोपितः कण्ठे मया (बाल्मीकिः)	११६।३
हर्म्यस्थानमधर्मकर्मवित ...	३८७।३०	हारो भाति कुचद्वयं तव ...	५२५।२
हर्षश्रोत्रौ समौ ययय ...	४७१।१७९	हारोऽय हरिणाक्षीणां लुठति ...	८६।६
हर्ष वर्षन्विधत्से चिरसमय ...	११२।९०	हा हन्त (रामकृष्णस्य)	५६९।१०
हसति लसति हर्षात्तीव्र ...	३२४।२५७	हालाहल खलुः पिपासति ...	३२२।२४२
हर्षादम्भोजजन्मप्रभ्यति ...	१३।९३	हालाहलो नैव विष विष ...	३२८।२६
हसन्त प्रहसन्त्येता ...	२२७।२५७	हावहारि हसित वचनानां (माघस्य)	१७०।१६
हसन्ती वा हसन्ती वा ...	२२२।८	हासस्तुल्कालिकाप्रदीपन ...	२२९।८१
हस्त इव भूतिमालिनो (सुबन्धोः)	३२०।१५८	हा हन्त मानससरःसलिला ...	६०८।१९
हस्त कम्पवती रुणाद्धि ...	१७५।१७	हा हा देवि स्फुटति हृदयं ...	१०८।६७
हस्तन्यस्तकुशोदके त्वयि ...	४००।१९८	हिंसाशून्यमयत्नलभ्यमशन (भर्तृहरिः)	३८३।१४
हस्तपङ्कजनिविष्टयोः ...	३।१५	हितागुष्ठान ...	३४६।१
हस्तस्य भूषण दानं ...	४९०।२९८	हितं मितं प्रिय क्षिण्व ...	३६२।६
		हितोपवेशः शृणुयात्कुर्वति ...	४८२।७६
		हित्वा त्वागुपरोधशून्य (काव्यप्रकाशे)	४०६।२८८

(१६८) सुभाषितसुधारतन्भाण्डागारस्य-अका०पद्यानुक्र०

पद्यम्	पृष्ठे, मस्या ।	पद्यम्	पृष्ठे, मस्या
हित्वा दैत्यरिपोरः स्व	... ४०४।२५५	हेतुनर्गमिकः गंडपि	... ५०२।६६७
हित्वा मद सममसज्जन	... ३२४।२४५	हेतोः कुतोऽपि महद्वाः मुजनाः	... ३०९।२२१
हिमव्रतावपि ताः स्म भृश (माघस्य)	२२३।२५	हे दारिद्र्य नमस्तुभ्य मित्रोऽ	... ३३२।३
हिमकर परभाग भूपयि	... ५८८।३९	हे दानानल अलामनागिनः	... ६०७।१
हिमधवलदन्तकेगी मन्द (वीजकस्य)	२२२।११	हे पक्षिनागतस्तु नृन रट	... ३२७।२८९
हिमलवसदृशः श्रमोदधिन्दू	२०२।५	हे पाथोट यशोत्रतेन भव	... ५९४।८३
हिमन्यपायाद्विशदाधराणा	... १९७।३०	हे पान्थ प्रियविप्रयोग	... २२५।८
हिमशिगिरवसन्तग्रीष्म	... ३९७।१६२	हेमनुभूमिषि गृन्गुगेज	... १७६।१०
हिमसमयो वनवाहिर्जवनः	... ६३३।०	हेमन्नकाले	... २२२।५
हिमागुलण्डं कुटिलोज्ज्वल	... ५५९।७८	हेमन्तार्मानस्पन्दमवलोक्य	... २२०।१
हिमागुलण्डाशुनैवजल	... १३०।२१	हेमन्ते दधिलुग्धमपिश्राना	... २२३।८
हिमानीस्थगिरी स्याता	... ५५५।१७	हेमन्ते पथिकजनाः प्रिया	... २२४।२
हिरण्यकान्ताऽपि (संग्रहीतुः)	... २८।१९	हेमन्ते वृद्धोपादये द्वौ गुणी	... २००।३
हिरण्यधान्यरत्नानि गजेन्द्रा	... ८६७।१५	हेमन्ते धूमिकरिभ्यश्चाह	... २२८।३
हीनसेवा न कर्तव्या कर्तव्यो	... ४९६।४९७	हेमगङ्गांरमालम्बा भानि (त्रिलोकस्य)	... ९१।३
हीनहत्या दधात्येव	... ५२०।२	हे मन्त्रि हे मालति हे	... ६५७।७
हीयते हि मतिस्तात हीनैः	... ३३६।११	हे मातङ्ग गदाम्बुजध्वज	... ६२३।४७
हुकारिदंता मया प्रति	... १६९।७१	हेमादिदान	... ४२६।२
हुतमिष्ट च तप्त च धर्म	... ३९२।३८	हेमाम्भोष्णपत्तने परिगल	... ५९५।१७
हुतहुताशनदीतिवनाश्रयः (कालिदासरस्य)	१९८।५५	हे पक्षिनागतस्तु	... ३२७।२८९
हूणी सीमन्तमुद्रा सपदि	... २२४।२	हे मुक्तिदेवि - (श्रीगङ्गासहायस्य)	... ३७।३३
ह्रतोऽङ्गरागस्तिलक विमृष्ट (जयमाधवस्य)	२०८।१२	हेमनः कार्यं हुतवरागत	... २६५।७०
ह्रत्वा प्रवचनद्युति प्रियतमे	... १११।१०१	हेयं हर्म्यमिदं निकुञ्ज	... २६७।१११
हृदयं हरन्ति नार्यो मुने	... २२८।५९	हेयोपादेयशून्यं मुनिगण	... १४।१०२
हृदय कौस्तुभोद्भासि (कुमुदस्य)	... ३६।६	हे रज्जु हेमवुल्लया तुलि	... ६५२।१
हृदयतृणकुटीरे दीप्यमाने	... ५६।२४	हे लघिम क्षणिके स्वभाव	... ३२९।३७
हृदयमाश्रयसे यदि मामक	... ११९।१	हेलाप्रस्थानवलाहत्पृथु	... ८०८।३०९
हृदयामिषुभिः कामस्यान्तः	... १०९।७५	हेलाविदलितकारिकुल	... ६२२।२२
हृदये दहयमानेऽपि (संग्रहीतुः)	... १०१।२	हे 'त्यर्थं सख्यं सप्रति	... ६२४।५६
हृदयानि सतामेव कठिना	... ३०२।४२	हे हेमकार परदुःखविचार	... ६५१।१
हृदये कुर्व सचय गुणान्त	... ६५१।२	हे हेमकेतकि कथं बहू	... ६३८।५
हृदि विसलता हारो नार्य (जयदेवस्य)	११३।२१	हे हेमन्त स्मरिष्यामि	... २२२।७
हृदि लगेन वाणेन (त्रिलोचनस्य)	... २८०।१	हे हे भित्र जितां मयाति	... २९८।१०
हृदि लज्जोदरे वह्निः स्वभावा	... ३४४।१९	हे हरस्य किमस्य रोदिति	... १९।२६
हे कीर कैरवमुगीरिति	... ६१७।८	हे हेलाजितयोधिसत्त्व	... ५९९।४२
हे कूप त्व चिर जीव	... ६०६।१	हेपन्ते यजितजलधर	... ३९९।१९२
हे कोकिलाखिललतासु	... ६१५।२८	हेपाथोपैर्हीणा जितघन	... ४३७।२६
हे गोपबालक (गङ्गासहायस्य)	... ३७।३०	हृदाम्भासि व्यस्तवधुकराहते (भारवेः)	... २०८।२८
हेतिरिव होलि (रामकृष्णस्य)	... ६१।१४	ह्रीतया गलितनीवि निरस्यन्	... १७३।६
हेतुर्याति	... २९२।२८	ह्रीभरादवनत परिभ्रमे (माघस्य)	... १७३।१४
हे गङ्गाधरपति चक्रिबधु	... २०।४०	ह्रीविमोहमहरदयितानां (माघस्य)	... १७०।२५
हेतुः कोऽपि निशिष्टधी	... २९८।८	ह्रैपयति प्रियवचनैरादर	... ३२२।२०२
हेतुप्रमाणयुक्त काव्य न (क्षेमेन्द्रस्य)	... ३३२।१०	ह्लादनतापनशक्ती सहजे	... ५७।२३

समाप्तेः सुभाषितसुधारतन्भाण्डागारस्याकारादिपद्यानुक्रमणिका ।

॥ श्रीवेङ्कटेशो विजयतेतराम् ॥

सुभाषितसुधारत्नभाण्डागारम् ।

प्राक्तनसहृदयमहाकविसरसविविधकवितानां सन्दोहः ।

मङ्गलाचरणं नाम प्रथमं भाण्डम् ।

मुखबन्धः ।

अभिवाद्य महेशानं गुरुं देवीं च भारतीम् । सुभाषितसुधारत्नकामिनां सुहृदां सुदे ॥ १ ॥
सुभाषितानि रत्नानि वाञ्छतां कृतिनां कृते । आविर्भावितसर्वस्वं कोशभूत धनेशितुः ॥ २ ॥
निहितान्येष यानि स्वै रक्षितानि न वेति च । स्पृहामन्तः कृतवतां भाण्डागारनिदर्शनम् ॥ ३ ॥
सुभाषितसुधारत्नभाण्डागार विभावये । तेन तुष्यतु सर्वात्मा सुहृदां हृदयङ्गमः ॥ ४ ॥

परब्रह्मस्तुतिः ।

ओं तत् । चित् सर्वं ॥ १ ॥ नित्यं शुद्धम् । ध्येयं ब्रह्म ॥ २ ॥ निर्मलं स्वप्नम् । ब्रह्म सद्
भासते ॥ ३ ॥ शुद्धं बुद्धं नित्यानन्दम् । ब्रह्मैवैकं व्येयं विष्वक् ॥ ४ ॥ व्योम्निपुरीवा—भाति
त्रिलोकी । यत्र मृषाऽपि ब्रह्म तदेकम् ॥ ५ ॥ परिमितिशून्यं प्रकृतिविशुद्धम् । त्रिभुवनदृश्यं निरवयवं
तत् ॥ ६ ॥ यदनवगमतोऽसदपि सदिव तत् । प्रकृतिविलसितं सदमलमुदितम् ॥ ७ ॥
दिक्कालाद्यनवच्छिन्नानन्तचिन्मात्रमूर्तये । स्वातुभूत्येकमानाय नमः शान्ताय तेजसे ॥ ८ ॥ अथ स्वस्थाय
देवाय नित्याय हतपार्ष्णे । त्यक्तक्रमविभागाय चैतन्यज्योतिषे नमः ॥ ९ ॥ शिवमनुपवि सद्भासं सकलमन-
घमानन्दम् । अमृतमुदितमात्मैकानुभवविषयरूपं सर्वं ॥ १० ॥ त्रिभुवनविकाशनिदानं निरुपममनन्तर-
रूपम् । परिहृतविकारमनन्तं सदनुभवमात्रमुपासे ॥ ११ ॥ न यस्य जन्मादिविकारलिङ्गं तद् यस्य

काशीनाथं प्रणम्यादौ गुरुं च पितरौ सुदा । सुभाषितसुधारत्नभाण्डागारं प्रकाशये ॥
१ अत्र श्रीछन्दः 'श्रीः' इति तल्लक्षणम् । चिदिति—चेतनं ज्ञानं वा । २ अत्र स्त्री छन्दः
'गौ स्त्री' इति तल्लक्षणम् । शुद्धमिति मायाशून्यम् । ३ अत्र मृगी छन्दः, 'रो मृगी' इति तल्ल-
क्षणम् । स्वप्नमिति स्वप्नप्रकाशं परप्रकाशकत्वात् 'तमेव भान्तमनुभाति सर्वम्' इति
श्रुतेः । ४ 'मृगौ चेत कन्या' इति कन्यानामात्रं छन्दः । विष्वगिति—सर्वत्रेत्यर्थः । ५
अत्र पङ्क्तिछन्दः 'गौ गिति पङ्क्तिः' इति लक्षणात् । संयोगादिवर्णस्य गुरुत्वे सिद्धेऽपि
भातीति 'प्राप्य नाभिद्वयमाशु' इत्यादिवच्छीघ्रोच्चारणे गुरुत्वाप्रत्ययात् स्थाने । ६ अत्र शशि-
चदना नाम छन्दः, 'शशिवदना न्यौ' इति च तल्लक्षणम् । ७ अत्र मधु नाम छन्दः ।
'मधु यदि ननगाः' इति च तल्लक्षणम् । प्रकृतिविलसितमिति—स्वतः प्रकाशमानम् ।
८ अत्रातुष्टुछन्दः, 'लोक इत्यन्ये, पथ्येत्यपरे' । ९ निरवचायेत्यर्थः । १० अत्र भुजगशिखु-
भूता छन्दः 'भुजगशिखुभूता नौ मः' इति तल्लक्षणम् । ११ अत्र रमणी छन्दः 'नससशुविर्व रम-
णीयम्' इति हि तल्लक्षणम् ।

सत्तावशतः सदाभम् । मायाविहीन तदुदारमोदं स्यात्स्यन्त्य ननु तच्चकारु ॥ १२ ॥ निषेधे कृते
 नेतिनेत्यादिवाक्यैः समाधिस्थितानां यदाभाति पूर्णम् । अवस्थात्रयातीतमेकं तुरीय तदेकं स्वमात्रप्रकाश
 प्रपद्ये ॥ १३ ॥ विश्वस्मिन् जगति समन्ततः प्रकाशस्याधाने कुशलमनन्तरं प्रभूतम् । उदीन विहृति-
 विहीनमेकमाद्य किञ्चित्प्रकृतिपरं चकास्ति यस्तु ॥ १४ ॥ न स्त्री न ना न च नपुमकमायत न नान्य
 महन् न च पीनमपीनतोनम् । नासन् न सन्न विकलं सकलं च यन्न तन् केवलं स्फुरन्ति भास्वरूपमेकम्
 ॥ १५ ॥ गगनमिव विकारैर्हानमात्रं च विष्यन् प्रतिविषयमनन्यकृतिमत्स्वात्मन्यम् । श्रुतिशिंगि
 महीयःसत्प्रमोदैकहेतुं सकलवृजिनभङ्गं ज्योतिरेकं सदाद्यम् ॥ १६ ॥ स्वयंप्रकाशमन्यसत्प्रकाशकप्रकाशक
 सुराध्यवत्समस्तगं विकारसङ्गचक्षितम् । निरीहमक्रिय क्रियाकलापकारण पर परापर प्रकृत्यपेक्षमेकमर्थमा-
 श्रये ॥ १७ ॥ यथा स्थाणौ प्रेतो जलमिव मरौ ज्योति पुरयद् भुजक्षो वा रत्नाधिय भुवननेतन् मद्रुपम् ।
 अमाद्यत्राभात तदविकलमेकं निरुपमं सदा सर्वत्रात किमपि कमनीयं स्फुरन्ति तर् ॥ १८ ॥ यस्माद् विश्वमुदंति
 यत्र रमते यस्मिन् पुनर्लीयते भासा यस्य जगद्विभाति सहजानन्दोऽज्वल यन्महः । आन्तं आश्वतमक्रिय
 यमपुनर्भावाय भूतेश्वरं द्वैतव्यान्तमपास्य यान्ति कृतिनः प्रसीमि तं पूर्णम् ॥ १९ ॥ मय्याद्यैर्मरीचिकाग्निय
 पयःसूरो यदज्ञानतः खं वायुर्ज्वलनो जल त्रितिरिनि त्रैलोक्यमुन्मूलति । यत्तत्र त्रिदुषा निर्मा-
 लति पुनः स्वर्गमोगिमोगोपमं सान्द्रानन्दमुपास्महे तदमलं स्यात्मायवोय मरः ॥ २० ॥ यः तृष्टि-
 स्थितिसहनीर्वितनुते ब्रह्मादिमूर्तिर्विकैयस्यावीनतया स्थितानि सदनकर्मण्यपि प्रागिनाम् । निर्य-
 ङ्छाकृतिबुद्धिमानथ परो जीवापरात्मा स्वयं सोऽयं वो विदधानु पूर्णमचिराच्चनोगत यद्भवेत् ॥ २१ ॥
 शक्यं यन्न विशेषतो निगदितुं प्रेम्णैव यच्चिन्तितं मृद्वनीयदनेन्दुमण्डलमिव स्वान्ते विषते मुदम् ।
 यन्मुग्धानयनान्तचेष्टितमिवाव्यक्षेऽपि नो लक्षितं तत्तजो विनयादमन्दहृदयानन्दाय वन्दामहे ॥
 ॥ २२ ॥ अध्यस्तान्व्यमपूर्वमर्थधिपणैर्प्राप्तं पुमर्थास्य लस्य लक्षणभेदतः श्रुतिगणं निर्धूत-
 साध्यार्थकम् । आन्नायान्तविभातविश्वविभव सर्वाविरुद्ध पर सत्यं ज्ञानमनर्थसार्थविधुरं
 ब्रह्म प्रपद्ये सद्यम् ॥ २३ ॥ विश्वेशो यः स पायात् त्रिगुणसचिवतां योऽवलम्ब्यानुवारं विश्व-
 प्रीचीनद्यष्टिस्थितिविलयमजः स्वेच्छया निर्मिमीते । यस्येयत्तामतीत्य प्रभवति महिमा कोऽपि लोक-
 न्यतीतस्त्यक्तो यश्चक्षुराद्यैरपि निपुणतमैर्वाक्षणादिक्रियार्तुं ॥ २४ ॥ शान्तं ध्रुवं पुराणं त्रिमु-
 खनमवनं मावि भूतं भवच्च नित्यं बुद्धं प्रभूतं सकलमनघरं मन्वमेकं प्रसिद्धम् । पूर्णं विष्यक्प्र-
 काश शरणमनुपमं निष्क्रियं निर्विकारं रुद्र सन्तुष्टमद्वा करणविषयताशून्यमुद्भाति शश्वत् ॥ २५ ॥

१ अत्रोपजातिश्छन्दः । 'उपेन्द्रवज्रा जतजास्ततो गी । स्यादिन्द्रवज्रा यदि तौ जगौ गः ।
 अनन्तरोदीरितलक्ष्मभाजौ पादौ यदीयाद्युपजातयस्ताः ।' इत्युक्तेः । २ अत्र भुजङ्गप्रयातं
 छन्दः, 'भुजङ्गप्रयातं भवेद्यश्चतुर्भिः' इति लक्षणात् । ३ अत्र महार्पणी छन्दः । 'म्रीं औ
 गच्छिदशयतिः महार्पणीयम् ।' इति लक्षणात् । ४ अत्र वसन्ततिलका छन्दः, 'उक्ता वस-
 न्ततिलका वभजा जगौ गः ।' इति तल्लक्षणम् । ५ 'ननमयययुतेयं मालिनी भोगिलोकैः'
 इति लक्षितमत्र मालिनीछन्दः । ६ जरी जरी जगाविदं वदन्ति पञ्चचामरम् ।' इति पञ्च-
 चामरं नाम छन्दः । ७ अत्र शिखरिणी छन्दः, 'रसै रुद्रैरिच्छन्ना यमनसभला गः शिखरिणी'
 इति च । तल्लक्षणम् । ८ अत्र शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम्, 'सूर्यार्धमसजस्ततः सगुरवः शार्दू-
 लविक्रीडितम् ।' इति हि तल्लक्षणम् । ९ अत्र स्वधरा छन्दः, 'अभ्यैर्यातां त्रयेण त्रिमुनिय-
 तियुता स्वधरा कीर्तितेयम्' इति च तल्लक्षणम् ।

गणेशस्तुतिः ।

आलम्बे जगदालम्बे हेरम्बचरणाम्बुजे । शुष्यन्ति यद्रजःस्पर्शास्तद्यः प्रत्यूहवार्धयः ॥ १ ॥ गजाननाय महसे प्रत्यूहतिमिरच्छिदे । अपारकरणापूरतरङ्गितदृशे ममः ॥ २ ॥ वन्दे वन्दारमन्दारमिन्दुभूषणनन्दनम् । अमन्दानन्दसन्दोहबन्धुर सिन्धुराननम् ॥ ३ ॥ अगजाननपद्मार्कं गजाननमहर्निशम् । अनेकद तं भक्तानामेकदन्तमुपास्महे ॥ ४ ॥ नमस्तस्मै गणेशाय यत्कण्ठः पुष्करायते । मदाभोगघनध्वानो नीलकण्ठस्य ताण्डवे ॥ ५ ॥ चलत्कर्णानिलोद्भूतसिन्दूरगणिताम्बरः । जयत्यकाले विद्यजन् सन्ध्यामिव गजाननः ॥ ६ ॥ एकदन्तद्युतिसितः शम्भोः सूनुः श्रियेऽस्तु वः । विद्याकन्द इवोद्भिन्नवाङ्मुरमनोहरः ॥ ७ ॥ अविरलविगलन्मदजलकपोलपालीनिनीनमधुपकुलः । उद्भिन्ननवश्मश्रुप्रेणारिव द्विपमुखो जयति ॥ ८ ॥ गजवदनं मनुजतनु तुन्दिलमध्य फणीश्वरामरणम् । माले लोचनवन्तं विधुमौलिं नौमि विघ्नेशम् ॥ ९ ॥ दुरितसमूहबलाहकपटलीसहरणपवमानम् । शिवयोरङ्गाभरणं वन्दे देव गजानन मूर्ध्ना ॥ १० ॥ एकरद द्वैमातुर निखिगुण चतुर्मुखापि पञ्चकर । जय षण्मुखतुर्तं सप्तच्छदगन्धि-मदाष्टतनुतनयं ॥ ११ ॥ मङ्गलकलशद्वयमयकुम्भमदम्भेन भजत गजवदनम् । यद्दानतोयतरलै-स्तिलतुलनाऽऽलम्बि रोल्बैः ॥ १२ ॥ शिवयोः सुधाहरिद्रादीतिमतोः सारभृज्जगत्पित्रोः । त्रिमुवनविघ्नध्वसी करिकल्पः कश्चिदरुणिमा जयति ॥ १३ ॥ युगपत्स्वगण्डचुम्बनंलोलौ पितरौ निरीक्ष्य हेरम्बः । तन्मुखमेलनकुतुकी स्वाननमपनीय परिहसन् पायात् ॥ १४ ॥ हस्त-पङ्कजनिविष्टमोदकव्याजसचरदशेषपुमर्थम् । नौमि किञ्चिदवधूतितुण्डादण्डकुण्डलितमण्डितगण्डम् ॥ १५ ॥ अन्तरायतिमिरोपशान्तये शान्तपावनमचिन्त्यवैभवम् । त नर वपुषि कुञ्जरं मुखे मन्महे किमपि तुन्दिलं महः ॥ १६ ॥ दन्ताग्रनिर्मिजहिमाचलोर्ध्वरन्ध्रोत्थिताहीन्द्रमणिप्रमौषः । नागाननः स्तम्भधिया कपोलौ वर्षन् पितृभ्यां हसितः पुनातु ॥ १७ ॥ अशेषविघ्नप्रतिषेधदक्षमन्त्राक्षतानामिव दिङ्मुखेष्टुर्विक्षेपलीला करशीकराणां करोतु वः प्रीतिभिमाननस्य ॥ १८ ॥ रक्ताम्बराय फणिराजविभूषणाय प्रोद्धूतमस्मकणकीर्णसुमोत्करायासगीयमानयशसे मदपानलुब्धैर्ध्वैः सुरैरिव नमोऽस्तु गणाधिपाय ॥ १९ ॥ दन्ताब्जलेन धरणीतलमुन्नमय्य पातालकैलिषु घृतादिबराहलीलम् । उल्लासनोत्फणफणाधरगीयमानक्रीडा-वदातमिराजमुख नमामः ॥ २० ॥ आनन्दमात्रमकरन्दमनन्तगन्धं योगीन्द्रसुस्थिरमिलिन्दमपास्त-बन्धम् । वेदान्तसूर्यकिरणैकविकासशील हेरम्बपादशरदम्बुजमानतोऽस्मि ॥ २१ ॥ गण्डस्थलीगलद-मन्दमदप्रवाहमाद्यद्विरेफमधुरस्वरदत्तकर्णः । हर्षादिवालसनिमीलितनेत्रयुगमो विघ्नच्छिदे भवतु भूतपतिर्ग-णेशः ॥ २२ ॥ लक्ष्मीं तनोतु सुतरामितरानपेक्षमङ्गद्विद्वय निगमशाखिशिखाप्रबालम् । वैद्विष्वविघ्नहनने प्रथितानुवन्विलेनानुतत्त्वमुदिताभ्युदयं चकास्ति ॥ २३ ॥ अविरलमदधाराधौ-तकुम्भः शरण्याः फणिवरवृत्तगात्रः सिद्धसाध्यादिर्वैन्द्यः । त्रिमुवनजनविघ्नघ्नान्तविध्वंसदक्षो वितरतु गजवक्त्रः सततं मङ्गल वः ॥ २४ ॥ दधानं भृङ्गालीमनिशममले गण्डयुगले ददानं सर्वार्थान् निजचरणसेवासुकृतिने । दयाऽऽधार सार निखिलनिगमानामनुदिन गजास्यं स्मेरास्यं तमिह फलये

१ षण्मुखापेक्षया गणपतेर्ज्यैष्ठ्यत्वमिति तेनास्य स्तुतत्वम् । २ अष्टतनुर्देहम्बरः तस्य तनयः पुत्र इति तत्सम्बुद्धौ यथोक्तम् । ३ 'हेरम्बमन्त्रबुद्धहम्बरचौर्यनिघ्नं विघ्नादिभेदशतधारधुरन्धरं नः' इति पाठान्तरं तु समाप्तपुनरास्तव्यस्तमिति परिहेयमेव । ४ आदिपदेन सिद्धेश्वराणां साधकानां च ग्रहणम् ।

चित्तनिलये ॥ २५ ॥ जेतुं यस्मिंस्तुं हरेण हरिणा व्याजाद्वलिं वन्नतो स्रष्टुं वारिभवोद्वेगेन भुवनं शेपेण धर्तुं धराम् । पार्वत्या महिषासुरप्रमथने सिद्धाधिपैः सिद्धये ध्यातः पञ्चशरेण विश्वजितये पायात्स नागाननः ॥ २६ ॥ वन्दे तं गणनायकं गुणनिधिं गण्य विमूर्तां पुरो रम्यं भक्तजनस्य विघ्नपटलं दुर्नाय-सम्पद्विधौ । यस्याराधनमन्तरेण जगतां कश्चिन्न सिद्धिं गतो यं चाराध्य चिराय विन्दति परां क्षुद्रोऽपि मालां श्रियाम् ॥ २७ ॥ उच्चैर्ब्रह्माण्डपिण्डद्वितयसहर्चरं कुम्भयुग्मं दधानः प्रेङ्खनागारिपक्षप्रतिमट-विकटश्रोत्रतालाभिरामः । देवः शमोरपत्यं भुजगपतितनुस्पर्धिवर्धिष्णुहस्तद्वैलोक्याश्चर्यमूर्तिः स जयति जगतामीश्वरः कुञ्जरास्यः ॥ २८ ॥ दोर्घोर्तैर्दन्तखण्डः सकलसुरगणाडम्बरेषु प्रचण्डः सिन्धु-राकीर्णगण्डः प्रकटितविलसच्चारुचान्द्रीयखण्डः । गण्डस्थानन्तघण्डः स्मरहरतनयः कुण्डलीभूतशुण्डो विघ्नानां कालदण्डः स भवतु भवतां भूतये वक्रतुण्डः ॥ २९ ॥ विघ्नेशो वः स पायाद्विद्वत्तिपु जल-धीन् यः कराग्रेण पीत्वा तस्मिन्नुद्धृत्य विश्वं विखजति सकलं दृश्यते व्योम्नि देवैः । क्वापीशः क्वापि विष्णुः कचन कमलभूः क्वाप्यनन्तैः क च श्रीः क्वाप्यौर्वः क्वोऽपि शैलाः क्वचन मणिगणैः क्वापि नक्रादिचक्रम् ॥ ३० ॥ विघ्नेशः सर्वविघ्नान्परिहरतु स यत्कर्णतालादुदञ्चद्वायुच्याधूतगण्डस्थलयुगलं गलद्भूरिसिन्दूरपूरैः । आरुण्याद्वैतमात्रं गतवति जगति क्वापि नो भाति भानुर्नवासौ शीतभानुः क्वचिदपि नितरां भासते वा कृशानुः ॥ ३१ ॥ क्रोडं तार्तस्य गच्छन्विशद्विसधिर्यौ शार्वकं शीतमौनोरार्क-न्मालवैश्वानरैर्निशितशिखारोचिषा तप्यमानः । गङ्गाम्भः पातुमिच्छुर्भुजगपतिफणाफूत्कृतैर्दूयमानो मात्रा संबोध्य नीतो दुरितमपनुदेद्वालवेशो गणेशः ॥ ३२ ॥ उच्चैरुत्तालगण्डस्थलबहुलगलद्दानपानप्रमत्त-स्कीतालित्रातगीतिश्रुतिविधतिकलोन्मीलितार्धाक्षिपक्ष्मा । भक्तप्रत्यूहपृथ्वीरैर्हनिवहसमुन्मूलनोच्चैरुदञ्चच्छु-ण्डादण्डाग्र उग्रैर्मक इभवदनो वः स पायादपायात् ॥ ३३ ॥ कल्याण वो विधत्ता करटमदधुनीलो-लकल्लोलमालाखेललोलोच्चैर्कोलाहलमुखारितदिकचक्रवालान्तरालैर्मू । प्रैन्न वेतण्डरैर्न सततपरिचलत्कर्ण-तालप्ररोहद्वौर्द्वौर्द्वौर्भिहीर्पादैरिविवृतफणाद्वैर्द्वौर्भूषाभुजङ्गम् ॥ ३४ ॥ यः सिन्धौ फेनराशिर्भुवि कुमुदवन

१ तदारुणं दैत्यत्रयमित्येके, तदुपमं त्रिभुवनमित्यपरे, तत्कल्पं स्थूलसूक्ष्मकारणाख्यशरीर-त्रयमित्यप्यन्ये । २ वन्धुमभिलषतेत्यभिप्रायः । ३ ब्रह्मणः उत्पत्तिस्थानस्य नारायणनाभिकमल-स्य वारिभवत्वा भावेऽपि वारिभवान्तरसदृशत्वादिदमुक्तम् । ४ प्रमथनारम्भे इति लक्षणार्थः । ५ एतेनास्य सनातनत्वं सर्वेषामाराध्यत्वं च सूचितम् । ६ निर्धारणार्थं षण्ठी । ७ इयमपि निर्धारणार्था षष्ठी । ८ सदृशमिति लक्षणार्थः । ९ प्रेङ्खन् प्रोद्गच्छन् वो नागादिः गरुडः तस्य पक्षयोः प्रतिभटौ सादृश्येन शत्रुभूतौ अत एव विकटौ यौ श्रोत्रतालौ तालवृक्षायिते श्रोत्रे ताभ्यामभिराम इति भावः । श्रोत्रे एव तालाविति श्रोत्रतालौ । १० शुभ्रत्वेन शेषसदृशः शुण्ड इत्यर्थः । ११ अत्र शता दुरुपपादः, दोर्घोर्त्योदन्तेति तु युक्तम् । १२ शुण्डाग्रेण । १३ शेषः इत्यर्थः । १४ समुद्रानलः । १५ सामुद्रा रत्नपुञ्जाः । १६ उत्सङ्गं मध्यदेशमिति यावत् । १७ मृणा-लभ्रान्त्वा । १८ बालम् । १९ ललाटस्थस्य चन्द्रमसः । २० चन्द्रसन्निहित एव तृतीयनेत्राग्नि-रिति यथोक्तम् । २१ 'वृक्ष' इत्यर्थः । २२ उग्रस्य शङ्करस्याभिः । २३ अशुभात् । अपगतोऽयः शुभावहो विधिः यस्मान्स्मात् । २४ करटमदस्य गण्डस्थलमदस्य या धुनी नदी । २५ अत्र लव-णोऽनुप्रासार्थं रलयोः सावर्ण्यम् । इति रोलम्बानुपादानम् । रोलम्बा भ्रमराः । २६ मध्यभागम् । २७ प्राचीनं सनातनम् । २८ गजेषु रत्नभूतम् । अत्र वेतण्डशब्दो गजाधोऽप्रसिद्धः केवलं वर्णवैकट्यार्थं निबद्धः । २९ अत्र रुहेरनुदानेत्वाभावात् शता । ३० अत्रायुकारस्य दीर्घत्वं चिन्त्यम् । ३१ आजिहीषन्ति च्छेदः । ३२ दशशब्दोऽत्रैवार्थः । ३३ सादृश्येनाग्रभागार्थकमिदम् ।

भ्योमि नक्षत्रलक्ष्मीरन्ध्रौ मुक्तासमूहस्तकषु सुमनसो मानसे हससङ्घः । श्रीकण्ठे भूतिलेशः शिखरिषु
मणयो दिक्षु नीहारपानं पाण्डुः क्षुण्डाप्रजन्मा जयति गणपतेः शीकराणां विलासः ॥ ३९ ॥ सानन्दं
नन्दिहस्ताहतमुरजरवाहृतकौमारवर्हित्रासानासाग्रन्त्र विशति फणिपतौ मोगैसकोचमाजि । गण्डोद्दी
नालिमौलामुखरितककुम्भस्ताण्डवे शूलपाणेर्वैनायक्यश्चिर वो वदनविधुतयः पान्तु चीत्कारवत्यः ॥ ३६ ॥

सरस्वतीस्तुतिः ।

धातुश्चतुर्मुखीकण्ठशृङ्गाटकविहारिणीम् । नित्यं प्रगल्भवाचालामुपतिष्ठे सरस्वतीम् ॥ १ ॥
वीणावादनदम्भेन शास्त्रतत्त्वविकासिका । हसासनमुपासीना वाग्देवी श्रेयसेऽस्तु नः ॥ २ ॥ यस्याः
प्रसादविरहे मूकत्व सर्वदा स्फुटम् । तामेकां वागधिष्ठात्रीं महादेवीमुपास्महे ॥ ३ ॥ सूक्ष्माय
शुचये तस्मै नमो वाक्तत्त्वतन्त्रवे । विचित्रो यस्य विन्यासो विदधाति जगत्पटम् ॥ ४ ॥ तद्विव्य-
मव्यय धाम सारस्वतमुपास्महे । यत्प्रसादात्प्रलीयन्ते मोहान्धतमसश्छटाः ॥ ५ ॥ पातु वो निरर्पप्रावा
मतिहेर्षः सरस्वती । प्रज्ञेतरैरैरिच्छद वचसैव करोति या ॥ ६ ॥ शारदा शारदाम्भोजवदना वदना-
म्बुजे । सर्वदा सर्वदास्माकं सनिधि सैर्निधिं क्रियेत् ॥ ७ ॥ जलदुग्धनिर्णयविधौ यस्या वैर्होऽपि
विश्रुतो दक्षः । सा सदसत्त्वविबोधकवागीशा स्तान्ममाद्य गतिः ॥ ८ ॥ करवर्देरैसदृशमखिल
भुवनतल यत्प्रसादतः कवयः । पश्यन्ति सूक्ष्ममर्तयः सा जयति सरस्वती देवी ॥ ९ ॥ शरणं करवाणि
शर्मद ते चरणं वाणि चराचरोपजीव्यम् । कृष्णामद्यैः कटाक्षपातैः कुरु मामम्ब कृतार्थसार्थवाहम्
॥ १० ॥ आशीस्तु राशीभवदङ्गचल्लीमासैव दासीकृतदुग्धसिन्धुम् । मन्दस्मितैर्निन्दितशारदेन्दुं
वन्देऽरविन्दासनसुन्दरि त्वाम् ॥ ११ ॥ वचांसि वाचस्पतिमत्सरेण साराणि लब्धुं ग्रहमण्डलीव ।
मुक्ताक्षसूत्रत्वमुपैति यस्याः सा सप्रसादाऽस्तु सरस्वती वः ॥ १२ ॥ ज्योतिस्तमोर्हैर्मलोचनगोचैर
तज्जिह्वादुरासदरैरसं मधुनः प्रवाहम् । दूरे त्वचः पुलकवन्धि परं प्रपद्ये सारस्वतं किमपि कामदुघ
रहस्यम् ॥ १३ ॥ तव करकमलस्था स्फाटिकीमक्षमाला नखकिरणविभिर्जौ दाडिमीबीजबुद्ध्या । प्रति-
कलमर्तुर्कर्णं येन कीरो निषिद्धः स भवतु मम भूत्यै वाणि ते मन्दर्हासः ॥ १४ ॥ तमोगणविना-
शिनी सकलकालमुद्योतिनी धरातलविहारिणी जडसमार्जैर्विद्वेषिणी । कलानिधिसहायिनी लसदलो-
सौर्दामिनी मन्दन्तरबलम्बिनी भवतु कापि कर्दम्बिनी ॥ १५ ॥ या कुन्देन्दुतुषारहारधवला या शुभ्रवस्त्रावृता

१ मणिरूप इत्यर्थः 'वेदाः प्रमाणम्' इति वदुद्देश्यविधेयभावमाश्रित्य वचनवैसादश्यं मद्बुद्धम्
२ अत्र पानमित्येव, अजहल्लिङ्गत्वात् । ३ मुरजरवस्य मेघध्वनिसङ्घशब्दादिदमुक्तम् । ४ मयूरस्य
इत्यर्थः । ५ भोगस्य - फणाटोपस्य । ६ अंलीनां भ्रमराणाम् । ७ चतुर्ष्वे इत्यर्थः । ८ सरस्वत्या इदं
तत् । ९ परीक्षणोपलक्षणेति । १० मतिरूपस्य स्वर्णस्य । ११ प्राज्ञः विद्वान्, इतरो मूढः, तयोः
परिच्छेदः - विभागः विवेक इति यावत्, तम् । १२ सर्वान् कामान् वदातीति तथाभूता । १३
संज्ञासौ निधिस्तम् । १४ आशीर्मात्रमभिप्रेत्येदमुक्तम् । १५ वाह इव इत्यर्थः । १६ करवदरेण हस्त-
स्येन बदरीफलेन । १७ सूक्ष्ममपि तत्त्वं द्रष्टुं क्षमा इत्यर्थः । १८ कृतार्थजननेषु मुख्यम् । कृतोऽर्थो-
नाम् अभीष्टानां साध्यस्य पुञ्जस्य बाहः प्राप्तिर्येन तम् । यद्वा कृतार्थानां यः साध्यः समूहस्तम्
(अपि) स्ववशत्वेन वहति स्वेच्छं सञ्चालयतीति तं वा । १९ दिक्षु । २० तमसो हरस्तम् । २१
लोचनगोचरं परोक्षमिति यावत् । दुर्ज्ञेयस्य तम् । २२ सरस्वतीसम्बन्धिं । २३ मिथितमित्यर्थः ।
२४ प्रतिक्षणम् । २५ शुकः । २६ विभूतये, सम्पद इति यावत् । २७ स्मिन्नमित्यर्थः । २८ जड-
समाजस्य मूढगणस्य विद्वेषिणी । मौढ्यनिवर्तनादिति भावः । २९ विद्युत् । ३० मेघमाला वद्भूषेति
यावत् ।

या वीणावरदण्डमण्डितकरा या श्वेतपद्मासना । या ब्रह्माच्युतशंकरप्रमृतिभिर्देवैः सदा वन्दिता सा मां
पातु सरस्वती भगवती निश्शेषजाड्यापहा ॥ १६ ॥ हसासीना हसन्ती मृदुमधुरकलां वादयन्ती
स्ववीणां तत्त्वग्रामं समस्त प्रकटमविकल सन्नयन्ती विकासम् । मुक्तामालां दधाना गुणिगणमहिता
स्तूयमाना सुरेन्द्रैर्वागीशा सुप्रसन्ना निवसतु वदनाम्भोरुहान्तः सदा मे ॥ १७ ॥

शंकरस्तुतिः ।

वृषाङ्गाय नमस्तस्मै यस्य मौलिविलम्बिनी । जटावेष्टनजां शोभां विभावयति जाह्नवी
॥ १ ॥ वमस्तुङ्गशिरश्चन्द्रबिम्बचामरचारवे । त्रैलोक्यनगरारम्भमूलस्तम्भाय शंभवे ॥ २ ॥
वामाङ्गीकृतवामाङ्गि कुण्डलीकृतकुण्डलि । आविरस्तु पुरो वस्तु भूतिभूत्यम्बराम्बरम् ॥ ३ ॥
निरुपादानसर्भारमभित्तावेव तन्वते । जगच्चित्रं नमस्तस्मै कलाश्लाघ्यार्थं शूलिने ॥ ४ ॥ चन्द्रा-
ननार्धदेहाय चन्द्रांशुसितमूर्तये । चन्द्रार्कानलनेत्राय चन्द्रार्धशिरसे नमः ॥ ५ ॥ दिगम्बरनि-
तम्बिन्याः किमम्बरविभूषणम् । इत्थं वरहरः पायान्परीरम्भपरः परः ॥ ६ ॥ भुजङ्गकुण्ड-
लीव्यक्तशशिशुभांशुशीर्तुगुः । जगन्त्यपि सदाऽर्पादव्याचेतोहरः शिवः ॥ ७ ॥ पिनाकफणिवाले-
न्दुभस्ममन्दाकिनीयुता । पवर्गचिता मूर्तिरपवर्गप्रदायिनी ॥ ८ ॥ अङ्गे यस्य विभूतिर्मांलिमुष्ण-
शुस्फुरद्दिमानिचया । सञ्चारिणीव राजति सोऽवतु भगवान् शरण्यो नः ॥ ९ ॥ सत्सेवित-
भृगुतुङ्ग विद्योतितवेदवेदाङ्गम् । परिनर्तितमयरङ्गं मनसिर्जमङ्गं समाश्रये लिङ्गम् ॥ १० ॥ स
जयति हिमकरलेखा चकास्ति यस्योमयोत्सुकान्निहिर्ता । नयनप्रदीपकजलजिवृक्षया रजतशुक्तिरिव
॥ ११ ॥ पाणिग्रहे पुलकित वपुरैशं भूतिभूषित जयति । अङ्कुरित इव मनोभूर्यस्मिन्म-
स्मार्वशेषोऽपि ॥ १२ ॥ मा वम संवृणु विषमिदमिति सातङ्गं पितामहेनोक्तः । प्रातर्जयति
सलज्जः कज्जलमलिनाधरः शम्भुः ॥ १३ ॥ जयति प्रियापदान्ते गरलप्रेवेयकैः स्मरारातिः ।
विषमविशिखे विशन्निव शरणं गलबद्धकरवालः ॥ १४ ॥ सन्ध्यासलिलाज्जलिमपि कङ्कणफ-
णिपीयमानमविजानन् । गौरीमुखार्पितमना विजयैर्हसितः शिवो जयति ॥ १५ ॥ प्रणयकुपित-
प्रियापदलाक्षासन्ध्यानुबन्धमधुरेन्दुः । तद्वलयकनकनिकषप्रावप्रीवः शिवो जयति ॥ १६ ॥

१ वृषोऽङ्गो भवजचिह्नं, यस्य तस्मै । २ वामाङ्गे कृता वामाङ्गी पार्वती येन । ३ कुण्ड-
लाकारौ कृतौ कुण्डलिनौ स्वर्पा येन । ४ भूतिर्भस्मैव भूतिः सम्पत्तिर्यस्य । ५ अम्बरम्-आकाशमेव
(नम्रत्वाद्) अम्बरं वस्त्रं यस्य । ६ निर्गत उपादानसम्भारः साक्षात्कारणसम्पत्तिर्यस्मिन्
(कर्मणि) यस्य वा तत् । ७ जगतश्चित्रं, जगदेव चित्रं च । ८ कलया चन्द्रकलया,
कलाभिः-निर्माणचानुरीभिश्च श्लाघ्याय । ९ चन्द्रानना-पार्वती एवाधदेहे यस्य तस्मै ।
१० चन्द्रार्धं शिरसि यस्य तस्मै । ११ भुजङ्गाभ्यां कुण्डली । १२ शशिनः-कपूरस्य
इव शुभ्रा अंशवो यस्य तादृशो यः शीतशुः-चन्द्रः, स व्यक्तो यस्य ललाटे तादृशः ।
१३ अङ्गुभात् । १४ सङ्गिः सेवितस्य यो भृगुः-पर्वतशिखरभागविशेषः, तद्वस्तुङ्गमिति
तत् । १५ मनसिजस्य अङ्गो यस्मात्तत् । १६ उभया निहितेत्यन्वयः । १७ भूत्या
भस्मना भूषितम् । १८ भस्मैवावशेषो यस्य तादृक् । १९ गरलं प्रैवेयक यस्य छः । ग्रीवायां
भवं प्रैवेयकं, कण्ठाभरणम् । २० विषमाः-पञ्च, विशिखाः बाणा यस्य तस्मिन्, तत्समीप
इत्यर्थः । २१ विजयया तदभिधयया पार्वतीरूपया हसितः । २२ प्रणयकुपिता या प्रिया
तस्या यत् पदं तस्य लाक्षा सन्ध्याऽनुबन्धश्च (सन्ध्याऽऽरम्भश्च) तद्वन्मधुर इन्दुर्यस्य सः ।
यद्वा प्रणयकुपित प्रियामदत्तपदलाक्षया सन्ध्याऽनुबन्धवन्मधुरः इन्दुर्यस्य (ललाटे) तादृक् ।

अहिभूषणोऽप्यमयदः सुकलितहालाहलोऽपि यो नित्यः ॥ १७ ॥ दिग्भसनोऽप्यखिलेशः तं शशधरशे-
खर वन्दे ॥ १७ ॥ जयति जटैकिञ्जल्क गङ्गामधुमुण्डवलयबीजमयम् । गलगरलपङ्कसभ-
वमम्भोरुहमाननं शम्भोः ॥ १८ ॥ प्रतिविम्बितगौरीमुखविलोकनोत्कम्पशिथिलकरगलितः । स्वेद-
भरपूर्यमाणः शम्भोः सलिलाञ्जलिर्जयति ॥ १९ ॥ आदाय चापमचलं कृत्वाहीनं गुण विष-
मदृष्टिः । यच्चित्रमच्युतशैरो लक्ष्यममाङ्क्षीजमस्तस्यै ॥ २० ॥ उपहरण विभवानां सहरण
सकलदुरितजालस्य । उद्धरणं संसाराचरणं वः श्रेयसेऽस्तु विश्वपतेः ॥ २१ ॥ भिक्षुकोऽपि
सकलेषितदाता प्रेतभूमिनिलयोऽपि पवित्रः । भूतमित्रमपि योऽभयसत्रैस्तं विचित्रचरितं शिवमीडे ॥
॥ २२ ॥ पाणिग्रहे पर्वतराजपुत्र्याः पादाम्बुजं पाणिसरोरुहाम्याम् । अश्मानमारोपयतः
स्मरारेर्मेन्दस्मितं मङ्गलमातनोतु ॥ २३ ॥ पार्श्वस्थपृथ्वीधरराजकन्याप्रकोपविस्फूर्ज्युक्तातरस्य ।
नमोऽस्तु ते मातारिति प्रणामाः शिवस्य सध्याविषयी जयन्ति ॥ २४ ॥ क् तिष्ठतस्ते पितरौ
भमेवेत्यर्पणयोक्तं - परिहासपूर्वम् । क वा ममेव श्वशुरौ तवेति तामीर्यर्सेस्मितमीश्वरोऽ-
व्यात् ॥ २५ ॥ वक्त्राणि पञ्च कुचयोः प्रतिविम्बितानि दृष्ट्वा दशानेनसमागमनश्रमेण ।
भूयोऽपि शैलपरिवृत्तिमयेन गाढमौलिङ्गितो गिरिजया गिरिशः पुनातु ॥ २६ ॥ पौल-
स्त्यपीनशुजसपदुदस्यमानकैलाससंभ्रमविलोलदृशः प्रियायाः । श्रेयांसि वो दिशतु निह्नुतकोपचि-
ह्मालिङ्गनोत्पलकमासितमिन्दुमौलेः ॥ २७ ॥ सन्ध्यानतौ नरपुरंधितनोः सरोषमुत्सारिते
गिरिजया निजपाणिपद्मे । उत्सर्पिकङ्कणफणीन्द्रफणार्पणेन पूर्णोऽञ्जलिर्जयति बालभृगाङ्क-
मौलेः ॥ २८ ॥ यस्याहुरागमविदः परिपूर्णशक्तेरशो कियत्यपि निविष्टममु प्रपञ्चम् ।
तस्मै तमालरुचिभासुरकन्धराय नारायणीसहचराय नमः शिवाय ॥ २९ ॥ कुसुमशरवि-
लासे भङ्गुरस्याग्निपुत्रीकरतलवलयस्य क्षमागतस्यार्धमेकम् । निजमिव शशिखण्डं याचमान-
स्य शम्भोर्भवतु सह विवादः कान्तया कौतुकाय ॥ ३० ॥ कथयत कथमेषा मेनया
विप्रदत्ता शिव शिव गिरिपुत्री वृद्धकापालिकाय । इति वदति पुरन्नीमण्डले सिद्धिलेश-
व्ययकृतवरवेशः पातु वः श्रीमहेशः ॥ ३१ ॥ रचयति सहसा यच्चित्रमेतत्प्रपञ्चं प्रश-
मयति च तद्वत्केनचित्कौतुकेन । अविदितमपरैस्तच्चण्डमुण्डादिनानादनुजदलनदक्ष शर्वसर्वस्व-

१ जटैव किञ्जल्कः केसरो यत्र तत् । २ पार्वती हि भगवतोऽर्धाङ्गे इति गौरीमुख-
स्य प्रतिविम्बनम् तद्दर्शनेनोत्कम्पसात्त्विकभावोदयात् । ३ स्थिरं, पर्वतं च । ४
अहीनामिनं, वासुकिमिति यावत् । हीनं-नष्टं च । ५ विषमाः त्रिसंख्याकत्वात्
दृष्टयो, यस्य विषमा लक्ष्याऽननुरूपा दृष्टिर्यस्येति वा । ६ अच्युतः-विष्णुः एव शर इति,
न च्युतः-लक्ष्ये पतित इति वा शरो यस्य । ७ त्रिपुरम् । ८ दातु । ९ अभयस्य सत्रं दानं
यस्येति, अभयसत्रीति पाठे तु अभयस्य सत्रमस्यास्तीति तथोक्तः । १० पर्वतस्येयं पुत्रीति
पर्वतावयवभूताशोपय्यारोपणं किमिति स्मयने हेतुः । यद्वा-स्मरारित्वेन योगिराजत्वेन
च ल्यातस्य ममेवदं किमिवेति स्मयनम् । ११ सन्ध्यायाः स्त्रीत्वेन तदुपासनं सपत्न्या-
राधनमिवेति पार्श्वत्याः प्रकोपस्य विस्फूर्ज्युः वज्रनिर्घोषः । अतस्तत्कातरत्वेन नाहं
त्वत्सपत्नी काञ्चिदुपास इति मातरित्याद्युच्चारणम् । १२ ईरयन्-म्रेयन्, प्रतिवदन्निति यावत् ।
१३ पञ्चानां वक्त्राणामेकस्मिन् कुचे प्रतिविम्बितत्वे पञ्चानां पुनस्तथैव परस्मिन्निति दशानां
वक्त्राणां भ्रमः । १४ वस्तुतस्तु भ्रमेणैवैतदुच्येनेति बोध्यम् । १५ पार्वतीत्यर्थः । 'अभीरु-
गौरीर्नारायणी मता' इति मेदिनी ।

भव्यात् ॥ ३२ ॥ अरुणनयनं सधूमं दस्फुरिताधरं सुतनु शशिनः क्लिष्टां कान्तिं
करोतु तवामनम् । कृतमनुनयैः कोपोऽयं ते मनस्विनि वर्धतामिति गदितयाऽऽश्लिष्टो
देव्या शिवाय शिवोऽस्तु वः ॥ ३३ ॥ प्रणयकुपितां दृष्टा देवीं ससंभ्रमविस्मितस्त्रिभु-
वनगुरुमीत्या सद्यः प्रणामपरोऽभवत् । नमितशिरसो गङ्गालोके तथा चरणाहताववतु भवतद्वय-
क्षस्यैतद्विलक्षमवस्थितम् ॥ ३४ ॥ कस्त्वं शूली मृगय मियजं नीलकण्ठः प्रियेऽहं कैकामेकां
कुरु पशुपतिर्नैव दृश्ये विषाणे । स्थाणुर्मुग्धे न वदति तरुर्जीवितेशः शिवाया गच्छाटव्यामिति
हतवचाः पातु वश्रन्त्रचूडः ॥ ३५ ॥ वन्दे देवं जलधिशरवि देवतासार्वभौम व्यासप्रष्टा भुवनविदिता
यस्य बाह्यविवाहाः । भूर्पापेटी^१ भुवनमर्ध्वं पुष्करं पुष्पवौटी शौटीपालाः शतमखमुखैश्चन्दनैर्दुर्म-
नोर्भू^२ ॥ ३६ ॥ योगिध्येयं विमलविशदप्रस्फुरद्रम्यकान्ति शान्त बुद्धं सुरपरिवृढैरानतैरर्च्यमानम् ।
कारुण्याद्रिं हसितसुपमामोदितशेषविश्व साक्षात्तत्त्वप्रतिकृतिमुमासंयुतं नौमि शम्भुम् ॥ ३७ ॥
स्थितामिन्दोर्लेशां रतिकलहभैरं च वलयं द्वयं चैकीकृत्य प्रहसितमुखी शैलननया । अवोचयं पश्ये-
त्यवतु गिरिशः सा च गिरिजा स च क्रीडाचन्द्रो दशनकिरणैः प्ररिततनुः ॥ ३८ ॥ नमस्तुभ्यं देवाधुर-
मुकुटमाणिक्यकिरणप्रणालीसंभेदेक्षेपितचरणाय स्मरजिते । महाकल्पस्वाहाकृतभुवनचक्रोऽपि नयने
निरोद्धु भूयस्तत्पसरमिव काम हुतवते ॥ ३९ ॥ असोढा तत्कालोलसदसहभावस्य तपसः कथाना
विश्रम्भेष्वापि च रसिकः शैलदुहितुः । प्रमोदं वो दिश्यात्कपटवटुवेपापनयने त्वराशैथिल्याभ्यां युगपद-
भियुक्तः स्मरहरः ॥ ४० ॥ सहस्रास्यो नागः प्रभुरपि मतः पञ्चवदनः पडास्यो हन्तैकस्तनय इतरो
वारणमुखः । सदा मैक्ष्यं शश्वत्प्रभवतु कथं वर्तनैमिति श्वसन्तैः पार्वत्यामथ जयति शंभुः स्मितमुखः
॥ ४१ ॥ मौनादस्तमितैव चाटुमणितिः सस्तैकहस्ताद्गत दूरेऽप्यङ्गलिङ्गवन्वन प्रणमन स्तब्धार्धमूर्ध्नः
कृतः । इत्थं सघटितैकविप्रहृतया व्यग्रो गिरिप्रार्मणीर्जायां जातैश्च जयत्यनुनयन्देवद्विलोकीगुरुः ॥ ४२

१ विशूली शूलरोगी च । २ शितिकण्ठः, मयूरश्च । ३ पशूनां-ज्ञानिनां पतिः
शङ्करः, गवादीनां पतिः-पशुराजो वृषभश्च । ४ शृङ्गे । ५ योगात् कल्पक्षयादेरपि
अचलत्वात् स्थाणुः शङ्करः, जडत्वात् स्थितिशीलो वृक्षश्च । ६ पार्वत्याः, शृगाल्याश्च ।
७ जलधिर्विष्णोर्विश्रमस्थानमिति तस्य त्रिपुरसंहारावसरे शरत्वे क्रियमाणे जलधेः
शरधित्वेन करणमिति यथोक्तम् । वस्तुतस्तु नेदं रुचिरम्, किन्तु जलधेः-मथ्यमानस्य
क्षीरनिधेः, शरं तद्वत् प्रकोपात् पातितं विंश तद्वधातीति तमित्यर्थः । पीतस्यापि विष-
स्य च्छायाविशेषेण तद्धारणम् । ८ व्यासः प्रष्टुः-पुरःसरो येषां ते ९ बाहा-कृतानां
बोद्धत्वेन बाहनभूता वेदाः तेषामधिवाहा अधिवोहारः-तत्त्वज्ञानस्यान्तर्धारणेन
धारणकर्तार इति यावत् । १० भूषा-भूषणम् । ११ पेटी-सर्पावरोधपात्रम् ।
अधिकतया सर्पाणां भूषणत्वेन धारणात्तथा कथनम् । १२ भुवनं-स्थानम् । १३
अधरं-पातालम्, तत्रैव दैत्यैः प्रायेणाराध्यमानत्वात् । १४ आकाशम् । १५ पुष्पोपवनम् ।
आकाशे भूतैः सह प्रायः परिभ्रमणकारित्वात् । १६ शाटी-वस्त्रम् । १७ शतमखो
देवेन्द्रो मुखम् अग्रणीयैषां तादृशा दिक्पालाः । १८ वर्षणेन लेपनीयत्वात्, चन्दन-
वृक्षः । १९ मनोभूः-कामः । कामं हि भस्मीकृत्य तद्भस्म चन्दनमिव लिम्पतीति यथोक्तम् ।
२० रेखाकारां कलाम् । २१ कलहे परपरमाहनने बन्धनस्य दृष्टचरो भङ्गः । २२ प्रणाल्या
परम्परया यः सम्भेदः सम्मिश्रणं तेनाऽऽ महाकल्पे स्वाहाकृतं भुवनचक्रं येन । २३ जीवनम् ।
२४ शोचन्त्याम् । २५ गिरीणां ग्रामणीः ईशः, तत्र राजधान्यामिव विराजमानत्वेन तथाभूतः ।
गिरीश इति भावः । 'गिरीशोऽद्रिपतौ वाचस्पतिशङ्करयोः पुत्रान्' इति गोपालोक्तैः । २७ प्रणये
कुपिताम् । अस्य अनुनयन् इत्यत्र कर्मत्वेनान्वयः ।

॥ ४२ ॥ यस्मिन्बुद्बुदसंकरा इव बहुब्रह्माण्डखण्डाः कचिद्भ्रान्ति कापि चे सीकरा इव विरिञ्चाद्याः
स्फुरन्ति भ्रमात् । चिद्रूपा लहरीव विश्वजननी शक्तिः कचिद्यथोतते स्वानन्दामृतनिर्भरं शिवमहापाथो-
निधिं तं नुमः ॥ ४३ ॥ कल्पान्ते शमितत्रिविक्रममहाकङ्कालबद्धस्फुरच्छेषस्यूतवृत्तिहपाणिनखरप्रोत्क्षि-
प्तकोलाभिषः । विधैकार्णवताविशेषमुदितौ तौ मत्स्यकूर्मावुभौ कर्षन्धीवरतां गतः स तु सतां मोहे
महामैरवैः ॥ ४४ ॥ भीतिर्नास्ति भुजङ्गपुङ्गवविषात्प्रीतिर्न चन्द्रामृतानाशौचं हि कपालदामलुलनाच्छौचं
न गङ्गाजलात् । नोद्वेगश्चित्तिभस्मना न च मुखं गौरीस्तनालिङ्गनादात्मारामतया हिताहितसमः स्वस्थो
हरः पातु वः ॥ ४५ ॥ यं वेदाः सततं स्तुवन्ति नितरां ध्यायन्ति य योगिनो यः सृष्ट्यादिनिदान-
मुष्णकिरणेन्द्रग्रीक्ष्णो यः पुमान् । यस्मिन् शैलसुताकृतार्द्धवपुषि प्रज्ञाऽऽत्मके शाश्वते मच्चित्तं रमतां
सदा मयहरे श्रीमत्परब्रह्मणि ॥ ४६ ॥ वेदान्तेषु यमाहुरेकपुरुष व्याप्य स्थितं रोदसी यस्मिन्नीश्वर
इत्यनन्यविषयः शब्दो यथार्थाक्षरः । अन्तर्यश्च मुमुक्षुभिर्नियमितप्राणादिभिर्भृग्यैते स स्थाणुः स्थिर-
मत्तियोगसुलभो निःश्रेयसायाऽस्तु वः ॥ ४७ ॥ आनन्दश्रुतिताः समाधिषु मुखे गौर्या विलासोल्लसाः
संभ्रान्ताः क्षणमुद्रताः क्षणमथ स्मेरा निजे वैकृते । क्रूराः कृष्टशरासने मनसिजे दग्धे घृणाकूणि-
तार्स्तत्कान्तारुदितेऽश्रुप्रतरलाः शम्भोर्दशः पान्तु वः ॥ ४८ ॥ स्वर्भावतुः सुरवर्त्मनाऽनुसरति प्रासा-
मिलाषादसाविन्दोरिन्दुमुखि । प्रसेत किमुत आन्त्या भवत्या मुखम् । इत्थं नाथगिरा नमोऽर्पितदृशो
वक्त्रे भवान्या भृशं मानिन्याः कृतचुम्बनछिनयनः स्तादिष्टसिद्धयै सताम् ॥ ४९ ॥ विष्णोरागमन
निशम्य सहसा कृत्वा फणीन्द्रं गुण कौपीनं परिधाय चर्म करिणः शम्भुः पुरो धावति । दृष्ट्वा
विष्णुरथं सकम्पहृदयः सैर्पोऽपतद्भूतले कूर्तिर्विस्वलिता ह्रिया नतमुखो नम्रो हरः पातु वः ॥ ५० ॥
यत्तत्त्व श्रुतिभिस्तथोपनिषदां वृन्देन बन्दास्वन्नित्यं गीयत ईशता निर्वैरिधिष्वैव सर्वात्मना । पूर्णानन्द-
तनुं दयैकजलधिं शुद्धं प्रबुद्धं सदा मायेशानमनन्तमन्ययमजं वन्दे परं शङ्करम् ॥ ५१ ॥ भस्मान्वोरग-
भ्रूत्कृतिस्फुटभवद्भालस्थवैश्वानरज्वालास्त्रिभुवांशुमण्डलगलत्पीयूषधारारसैः । संजीवद्गजचर्मगर्जितमयआ-
म्यदृषाकर्षणव्यासक्तः सहस्रात्रिजोपहसितो नम्रो हरः पातु वः ॥ ५२ ॥ एकोऽन्ते द्विसर्पैर्द्विलोचन-
इति ह्यप्रतश्चतुर्भिः स्तुतो वेदैः पञ्चमुखः षडाननपिता सप्तर्षिर्भिर्वन्दितः । अर्धैर्द्वौ नैव तुल्य आमरणे वासो

१ कल्पान्ते प्रलये, शमितः त्यक्तजीवितो यस्त्रिविक्रमः लोकत्रयाक्रमणपरो देवदेवस्तस्य
यः महाकङ्कालः त्वङ्मासश्चून्यास्थिमावशेषं शरीरं तेन तत्र वा बद्धः, अत एव स्फुरन् यः शेषः
शेषदेहः तत्र स्यूतो यो नृसिंहपाणिस्तस्य नखैः प्रोत्क्षिप्त उत्कृष्योत्कृष्य पृथक्कृतं कोलाभिषं
धराहमांसं येन तादृशः । महाप्रलये सर्वेषां नष्टत्वं तस्मिन् शमशानेऽस्यैवावशेषादिदमुक्तम् ।
स्पष्टमितरत् । जयतीत्यध्याहार्यम् । २ अन्विष्यते संचिन्त्यत इति यावत् । विकृत्वे
विकृपत्वे इति यावत् । ३ घृणया दयया कृणिताः सङ्कुचिताः । ४ तस्य दग्धस्य
कामस्य या कान्ता रतिः । ५ राहुः । ६ आकाशेन । ७ मानिन्या भवान्या इत्यन्वयः ।
एवं च मानापनयने वञ्चनमिदं रतिकौशलं द्योतयते । ८ वन्दनरञ्जुम् । ९ गरुडम् । १० यं गुणं
कृत्वा कौपीनं बद्धं स एव सर्पः । ११ करिणश्चर्म यत् कौपीनं कृतम् ।
१२ यस्या इतराऽधिका वा प्रभुता नान्यत्रेति भावः । १३ द्वाभ्यां—प्रकृतिपुरुषाभ्यां समः
सह वर्तमानः तनुल्येन वर्तमानो वा, यद्वा कालकलया चेतनकलया च समः सहितः ।
यद्वा शेषहिमालयाभ्यां (कान्त्या) समः तुल्यः । १४ 'सूर्यो जलं मही वह्निर्वायुराकाशमेव च ।
दीक्षितो ब्राह्मणः सोम इत्येतास्तनवः स्मृताः ॥' इति विष्णुपुराणोक्तान्यष्टावङ्गानि शरी-
राणि यस्य तावृक्ष । १५ नवभिः सिद्धैः सुल्यः ।

दशांशं दधत्स्वैकादश सोऽवतान विजितो यो द्वादशात्मांशुभिः ॥ ५३ ॥ लीलावृत्तजितां शला-
 धरकलां मौलौ दृढ कालितां स्वीकर्तुं गर्यमुन्नम्य भुजयोर्विलेपयन्त्यास्तदा । पार्थव्याः कुचकुम्भपार्थ-
 युगले सप्रेमदत्तेक्षणः कालक्षेपणमिन्दुमोचनविधौ देवः स नो रक्षतु ॥ ५४ ॥ भूत्यालेपनभूषितः
 प्रविलसन्नेत्राग्निदीपाङ्कुरः कण्ठे पद्मगुण्पदामसुमनो गङ्गाजलैः पूरितः । ईपताम्रजटाप्रपल्लवयुतो न्यस्तो
 जगन्मण्डपे शम्भुर्द्वलकुम्भतामुपगतो भूयात्सता श्रेयसे ॥ ५५ ॥ मल्लीमाल्यधियां सुधाकर्कला
 कण्ठश्रियं कञ्जलान्त्या मालविजोचनालशिखा सिन्दूरपूराशया । कैलासे प्रतिविम्बितास्त्र-
 वपुषो गृह्णन्सन्त्या मुहुः पार्थव्या प्रतिकर्मकर्मणि चिर मुग्धो हरः पातु वः ॥ ५६ ॥ दास्येऽहं
 परिस्मरणानि कितव द्यूते जितानि त्वया धैर्यं धेहि यतः कृतः शतमहोरात्राणि तत्रावधिः । इत्युक्तः
 शिवया निशादिवसकृज्ज्योतिर्मयाश्रिद्वयद्रागुन्नेपनिमेपकोटिघटनाव्यग्रो हरः पातु वः ॥ ५७ ॥ मौलौ
 किं नु महेश मानिनि जल किं वक्त्रमम्भोरुह किं नीलालकवेणिका मधुकरी किं भूलता वीचिका ।
 किं नेत्रे शफरौ किमु स्तनयुग प्रेङ्खन्थाङ्गद्वय साशङ्कामिति वञ्चयन्गिरिखुतां गङ्गाधरः पातु वः ॥ ५८ ॥
 देव्याः प्राक्परिस्मरणे किल करौ द्वौ द्वौ पुनस्तत्कारौ रोद्धुं तन्मुखमुमुख रचयितुं द्वौ चाधरासादने ।
 द्वौ नेत्रान्तपलालकोपनयने मोक्तुं च नीवीं दृढा द्वावित्थं सफलीकृताखिलकरः पायात्स वः शकरः
 ॥ ५९ ॥ न क्रोधः क्रियता प्रिये स तु भवन्मौलिस्थगङ्गोदरे मुग्धे मानसपूजितं^१ त्यज कृत युष्म-
 न्नियोगद्वैधम् । वैक्रे स्लेपैर्मु निराकुरु कदालिष्टोऽसि वैक्रो मया वामाङ्गयेति हतोत्तरः स्मरहरः
 स्मेराननः पातु वः ॥ ६० ॥ अङ्ग येन रथीकृत नयनयोर्युगम रथाङ्गीकृतं पात्रं स्वं रथैर्कर्मसार-
 थिकृत श्वासोत्सुरङ्गीकृताः । कोदण्डीकृतमात्मवी^२ येमचिरान्मौर्वीकृत भूषणं वामेऽङ्ग विशिखीकृत
 दिशतु नः क्षेम स धन्वी पुमान् ॥ ६१ ॥ नृत्यारम्भरसत्रसद्गिरिसुतारितार्थसंपूर्तये निर्व्यूढः प्रमिषिभ्रमाय
 जगतामीशाय तुभ्यं नमः । यच्चूडामुजगेश्वरप्रभृतिभिस्तादृशमन्तीर्दिशः पश्यद्विधनघूर्णमानवदनैः
 शान्तोऽपि न श्रद्धे ॥ ६२ ॥ सद्धामम्रमिवेगविस्तृतजटावह्नीप्रणालीपतत्स्वर्गङ्गाजलदण्डिकावलयित
 निर्माय तत्पञ्जरम् । सन्नान्यदभुजदण्डपक्षपटलद्वन्द्वेन हसायितद्वैलोक्यव्ययनाटिकानयनटः स्वामी
 जगत्त्रायताम् ॥ ६३ ॥ यन्नाटयम्रमिवूर्णमानवसुवाचक्राधिरुद्धे भृशं मेरौ पार्थनिवासिवासर-
 निशाचित्रे परिभ्राम्यति । तैजस्यस्तडितो भवन्तु शतशो दृष्टा हि तास्ताः कथं ताम-
 स्योऽपि स वः पुनातु जगतामन्येष्टियन्वा विशुः ॥ ६४ ॥ तत्कालारमटीविजृम्भणपरित्रासादिव
 अश्रयता वामार्धेन तदेकशेषकरण विभ्रदुर्मेवम् । तुल्य चाश्रिमुजङ्गभूषणमसौ भोगीन्द्रकङ्कालकै-

१ दश दिक्षः । नमस्त्वेन वासोरूपत्वात् । २ गयं नन्दिनं वृषमिति पाठान्तरम् । ३ भस्माले-
 पनेत्यर्थः । ४ मल्ली मल्लिका, तस्या यन्माल्यं तद्विया । ५ प्रेङ्खत् चपलम् । ६ सपत्नी कामपि
 शिरसि निगूह्य दधात्ययमिति गङ्गामुद्दिश्य जाताशङ्काम् । ७ शङ्कन्त्य पञ्चमुखत्वे दशकरत्वं
 सिद्धमित्यखिलपदं दशपरम् । ८ क्रोधो नेति विवक्षितोऽर्थः । नक्रः अथ इत्यविचक्षितः । अतएवाह
 ९ स मक्र इत्यर्थः । १० मानसेन पूजितं स्वीकृतं, निष्कारणं मनसैवान्यथा
 विचार्य धृतं, क्रोपमित्यर्थः । अमान् दरिद्रान् अस अर्चय अन्नदानादिना प्रसादय, पूजितं पूजनं
 च त्यजेत्यर्थः । ११ आज्ञाद्वयम् । १२ हे कुटिले कुटिलविषय इति च । १३ द्वितीयार्थसङ्घटनम्
 आलिङ्गनं च । १४ वक्रस्त्वमिति शेषः । १५ पृथिवीरूपम् । १६ सूर्यचन्द्ररूपम् । १७ अमाल्य-
 रूपः, ब्रह्मेति यावत् । १८ ऋचः १९ अचलः सुमेरुप्रभृतिवित्यर्थः । २० वासुकिः शेषो वा ।
 २१ हरिहरस्वरूपतया हरिर्वामाङ्गमिति मन्तव्यम् । २२ निर्व्यूढः समाप्तः अभिविभ्रमः नृत्य-
 सम्बन्धभ्रमणविलासो यस्य स तस्मै । २३ तत्काले प्रदोषसमये, या आरभ्यती नृत्यं तस्या
 यद् विजृम्भणम् उल्लासः, वृद्धिरिति यावत् ।

विभ्राणः परमेश्वरो विजयते कल्पान्तकर्मान्तिकः ॥ ६५ ॥ चञ्चच्चन्द्रिकचन्द्रचारुकुसुमो माधञ्जटाप-
 ह्नुवो दृष्यदारुणदन्दशूकमणिभास्तपञ्चशाखालयः । स्थानुर्मे फलदो भवत्वतितरा गौरीमुखेन्दुद्रवत्पीमू-
 षद्रवदोहृदादिव दधदेवद्रुमत्व सदा ॥ ६६ ॥ वक्राम्भोरुहि विस्मिताः स्तवकिता वक्षोरुहि
 स्फारिताः श्रोणीसीमनि गुम्फिताश्चरणयोरश्मोः पुनर्विस्तृताः । पार्वत्याः प्रतिगात्रचित्रगेतयस्तन्वन्तु
 मद्राणि-वो विद्वस्यान्तिकपुष्पसायकशरैरीशस्य दृग्मङ्गयः । ॥ ६७ ॥ शैलेन्द्रप्रतिपाद्यमानगिरिजाह-
 स्तोपगूढोल्लसद्रोमाञ्चादिविसंष्टुलखिलविधिव्यासङ्गमङ्गाकुलः । आः शैत्य तुहिनाचलस्य करयोरित्य-
 चिबान्सस्मित शैलान्तःपुरमातृमण्डलगणैर्दृष्टोऽवताद्वः शिवः ॥ ६८ ॥ दिक्कालाम्समेव यत्ने विमुता
 यस्तत्र विद्योतते यैत्रामुष्य सुधीभवन्ति किरणा राशेः स यैसामभूत् । यैस्तैर्त्पितैमुषःसु यैोऽस्त्यै
 हविषे यैस्तैर्त्यै जीवातवे वोढा यैर्द्रुणमेधै मन्मथरिपोस्ताः पान्तु नो मूर्तयः ॥ ६९ ॥ जीर्णेऽयुक्-
 टकालकुटगरले छेष्टे तथा मन्मथे नीते भासुरमालनेत्रतनुता कल्पान्तदावानले । यः शक्त्या समल-
 कृतोऽपि शशिनं शैलामजा स्वर्धुनीं धत्ते कौतुकराजनीतिनिपुणः पायात्स वः शकरः ॥ ७० ॥
 किं गोत्र किमु जीवन किमु धन का जन्मभूः किं वयः किं चारित्र्यममुष्य के सहचराः के वशजाः
 प्राक्तनाः । का माता जनकः शिवस्य क इति प्रह्वेण पृथ्वीभृता पृष्टाः समितुनम्रमूकवदनाः सतर्षयः
 पान्तु वः ॥ ७१ ॥ तादृक् सत्समुद्रमुद्रितमहीभृद्विरभ्रकवैः स्रोतोभिः परिवारिता दिशि दिशि
 द्वीपैः समन्तादयम् । यस्य स्फारफणावलीमणिचये मञ्जत्कलङ्काकृतिः शेषः सोऽप्यगमद्यदद्गदपद तस्मै नमः
 शम्भवे ॥ ७२ ॥ तारानायकशेखराय जगदाधाराय धाराधरच्छायाधारककन्धराय गिरिजासत्तैकचङ्गा-
 रिणे । नद्या शेखरिणे दशा तिलकिने नारायणेनास्त्रिणे नागैः कङ्कणिने नगेन गृहिणे नाथाय नित्य-
 नतिः ॥ ७३ ॥ कैयूरीकृतकङ्कणीकृतजटाजूटावतसीकृतज्यावलीकृतकुण्डलीकृतकटीसूत्राकृताहीश्वरः ।
 पायाद्वस्तिरकीकृतप्रियतमादर्शीकृताक्षीकृतद्युतारम्यपणीकृतेन्दुशकलः कात्यायनीकामुकः ॥ ७४ ॥
 कान्ता कामपि कामयत्यनुदिनं ध्यानापदेशादयं येनामु मुनयोऽप्यनादिनिधनं ध्यायन्ति
 धौतस्पृहाः । इत्यङ्गात्स्वकरे हृते गिरिजया पादे च पद्मासनाद्विश्व पातु पुरन्ध्रनद्वयपुषः शमोः समा-
 धिव्ययः ॥ ७५ ॥ स्नातः स्वर्गतरीणीजलमरैर्नेत्रोत्पलेनाश्रितः पार्वत्याः सितभूर्तिचन्दनचयैरालि-
 सगत्रोज्ज्वलः । देवश्चन्द्रकलासितभ्रुतिलको गौरीविद्याहोत्सवारम्भे शैलकृतार्हणस्त्रिजगतामर्च्यो हरः
 पातु वः ॥ ७६ ॥ उज्जित्वा दिशमम्बर वरतर वासो वसानधिर हित्वा वासरसं पुनः पितृयने
 कैलासहर्म्यश्रयः । त्यक्त्वा मत्स कृताङ्गरागनिचयः श्रीखण्डसारवैर्देवः पातु हिमाद्रिजोपेरिणयं
 कृत्वा गृहस्थः शिवः ॥ ७७ ॥ क्रीडन्मन्दरकन्दरोदरबलमन्दारवृन्दावने क्रोधान्धान्धकदानवा-
 दिहनने जूम्भन्निशूलोद्गमः । त्रैलोक्याखिलसङ्कटोत्कटभयोद्रेकान्धकारांशुमाप्पायाद्विपु-
 रमाथनपटुर्देवो हि पञ्चाननः ॥ ७८ ॥ गजद्वीममुजङ्गमीषणफणाकृत्कारभीतिप्रदः श्रीहृत्प्रेतपिशा-
 चराक्षसगणः प्रत्यक्षतः प्रातृततः । मालस्थः प्रलयानलोद्भूतशिखः सक्रान्तसर्वास्पदः शार्दूलाजिनभृ-

१ दृष्यन्तः, अत एव दारुणा दन्दशूकाः सर्पास्तैर्मणिमान् । तैरिति 'धान्येन धनवान्'
 इतिवदभेदे तृतीया । २ दीयमानेत्यर्थः । ३ व्यग्रेत्यर्थः । ४ गगनस्य । ५ सविता । ६ चन्द्रमसि ।
 ७ सवितुः । ८ चन्द्रमाः । ९ अपां जलानाम् । १० वह्निः । ११ जलानाम् । १२ पवित्रं
 जलमित्यर्थः । १३ यजमानः । १४ अनलस्य । १५ मरुत् । १६ यजमानस्य । १७ पृथ्व्याः ।
 १८ मरुत् । १९ दग्धे । २० प्रणतेन । २१ संक्रान्तानि वश नीतानि, सर्वेषामास्पदानि प्रतिष्ठाः
 पूज्यत्वाद्यतिशय इति यावत्, येन तादृक् । आस्पदं प्रतिष्ठायाम् (५ । १।१४६) इति साधु ।

यानकमयो भूयाद्भवो भूतये ॥ ७९ ॥ गौरीचुम्बनचञ्चलं परिचलद्गण्डप्रभामण्डलं व्यावल्गत्फणिकुण्डलं
रतिरसप्रस्विन्नगण्डस्थलम् । प्रौढप्रेमपरम्परापरिचयप्रोत्फुल्लनेत्राञ्चलं शम्भोरस्तु विभूतये हि भवतामुन्म-
त्तैर्गङ्गं शिरः ॥ ८० ॥ पाणौ कङ्कणमुत्फणः फणिपतिर्नेत्रं लसत्पायकं कण्ठः कुण्ठितकालकूटविषमो
वस्त्रं गजेन्द्राजिनम् । गौरीलोचनलोभनाय सुभगो वेशो वरस्यास्ति मे गण्डोल्लासविभोः वितः पशुपते-
र्होसोद्गमः पातु वः ॥ ८१ ॥ ज्वाला जातु करालता न दधता भाले कृशानोरिति स्वर्गज्ञा विहिता
कपर्दनिलया प्रागेव येन स्वयम् । श्वेदत्रासदृते सुधाकरकला मूर्ध्नाऽर्चिता येन च प्राज्ञेऽसौ
भगमीतिशान्तिविधये भूयात् पिनाकी शिवः ॥ ८२ ॥ आरुर्वान्छति भस्म-
सूत्रहरणं व्यालस्तथा मूषकं व्यालं वहिरियं हरिश्च वृषभं गङ्गा तथा चन्द्रकम् । इत्थं दुःखमहर्निश
शृणु विभो सोढव्यमेतत्कथं शमोरात्मदशानिवोधनपरं त्वा पातु दीनं वचः ॥ ८३ ॥ दिव्यं वारि-
कथं यतः सुरधुनी मौलौ कथं पावको दिव्यं तद्धि विलोचनं कथमहिर्दिव्यं च चान्ते तव । तस्मा-
द्व्यूतविधौ त्वयाद्यं मुपितो हारः परित्यज्यतामिदं शैलमुवा विहस्य लपितैः शशुः शिवायास्तु वः
॥ ८४ ॥ तौ ततश्चाततातं कथयद्दूरं बुलेऽलकृते संप्रदाने तच्छृत्वा चन्द्रमौलिर्नतवदर्कजो
जातलज्जो बभूव । ब्रह्मावादीत्तदानीं शृणुत हरकुलं वेदकण्ठोऽग्रकण्ठश्रीकण्ठाञ्जीलकण्ठः प्रह-
सितवदनः पातु वक्षन्द्रचूडः ॥ ८५ ॥ या छष्टिः अष्टराशौ बहति विधित्ता^१ या हविर्या च
होत्री^२ ये^३ द्वे कालं विषत्तः श्रुतिविषयगुणौ या स्थिता व्याप्य विश्वम् । यामाहुः सर्ववीजप्रकृतिरिति
यया प्राणिनः प्राणवन्तः प्रत्यक्षाभिः प्रपन्नैस्तनुभिरवतु वस्ताभिरष्टाभिराशः ॥ ८६ ॥ एकैश्वर्य-
स्थितोऽपि प्रणतबहुफलो यः । स्वयं कृत्तिवासाः कान्तासम्भिश्चदेहोऽप्यविषयमनसां यः
पुरस्ताद्यतीनाम् । अष्टाभिर्यस्य कृत्स्नं जगदपि तनुभिर्विभ्रतो नाभिमानः सन्मार्गालोकनाय
व्यपनयतु स नस्तामसीं वृत्तिमीशः ॥ ८७ ॥ कैलासाद्रावुर्दस्ते परिचलति गणेषूल्लस-
त्कौतुकेषु क्रोडं मातुः कुमारे विशति विषमं चि प्रेक्षमाणे सरोपम् । पादावष्टम्भसीदद्रुपि दशमुखे याति
पातालमूलं कुद्धोऽप्याश्लिष्टमूर्तिर्भयवैभुसमया पातु हृष्टः शिवो नः ॥ ८८ ॥ क्रोधेर्द्वैर्दृष्टिपातै-
स्त्रिभिरुपशमिता बह्वयोऽमी त्रयो^४ऽपि त्रासार्ता ऋत्विजोऽधश्चपरगण तोष्णीपपट्टाः पतन्ति । दक्षः
स्तौत्यस्यै पत्नी विलपति कुँपणं विद्वैतं चापि देवैः, शसनित्यात्तहैसो मखमथनविधौ पातु, देव्यै स्त्रिवो
वः ॥ ८९ ॥ आसीने पूर्णं तूष्णीं, व्यसनिनि शशिनि, व्योम्नि कुँपणे सैतृप्णे दैत्येन्ने जातनिद्रे,

१ उन्मत्ता गङ्गा यत्र तादृक् । उन्मत्तगङ्गाशिर इति त्वपपाठः । २ उत्फणमिति पाठे तु
उत्फणं यथा स्यात्तथेति भावः । स्थित इति शेषः । ३ शपथविशेषः । ४ उक्त इत्यर्थः । ५ पित-
रम् । ६ पितामहम्, प्रपितामहम् । ७ द्वे हर तवेति शेषः । ८ नतं वदनमेव कञ्जं कमलं यस्य
सः । ९ 'वेदकण्ठोऽग्रकण्ठश्रीकण्ठात्' इति खमस्तम् । पित्राद्यभावात्स्वयमेव वेदकण्ठाद्विवाच्य-
स्त्वत्तदात्मेति यथोक्तम् । १० जलमयी । ११ अग्निरूपा । १२ यजमानरूपा । १३ सूर्यरूपा चन्द्ररूपा
च । १४ शब्दगुणकाकाशरूपा । १५ पृथ्वीरूपा । १६ वायुरूपा । १७ युक्त इत्यर्थः । प्रसन्न
इति पाठान्तरम् । १८ परिक्षिप्ते, रावणेनेति शेषः । १९ एवमेतस्य 'परिचलति (सति)' इति
विशेषणम् । २० सपै । २१ भयस्य घनं ससुदायः, सद्भूत इति यावत् । २२ दक्षिणाग्निगार्ह-
पत्याग्निराहुवनीषाग्निरिवेति । २३ दक्षस्य । २४ क्रियाविशेषणमिदम् । २५ पलायितं, पलाय्य
क्वापि स्थितमित्यर्थः । २६ गृहीतहासः हास्योन्मुख इति यावत् । २७ भास्करे । २८ म्लाने ।
२९ भगवति । ३० विषज्वालातापवृद्ध्या पिपासाकुले । ३१ बलिनि ।

प्रवति मघवति कान्तकान्तौ कृतान्ते । अमलप्य कुवाणे कमलपुटकुटीश्रोत्रिये शान्त्युपाये पायादः
कालकूटं झटिति कवलपल्लीलया नीलकण्ठः ॥ ९० ॥ केय मूर्धन्यैर्वाकारे तिमिरमिह कृतः सुधु
कान्तेन्दुयुक्ते कान्ताप्यत्रास्ति काचिन्ननु मघतु मया पृष्ठमेतावदेव । नाह द्वन्द्वं करोमीत्यपनय
शिरसस्तूर्णमेनामिदानीमित्य प्रोक्तो भवान्या प्रतिषचनजितः पातु वक्षन्त्रचूडः ॥ ९१ ॥ धन्या
केयं स्थिता ते शिरसि शशिकला किं तु नामैतदस्या नामैवास्यास्तदेतत्परिचितमपि ते विस्मृतं कस्य हेतोः ।
नारीं पृच्छामि नेन्दुं कथयतु विजया न प्रमाण यदीन्दुर्देव्या निहोतुमिच्छोरिति सुरसरित शान्त्यमन्या-
दिमोर्वः ॥ ९२ ॥ हर्षादम्भोजैजन्मप्रभृतिदिविषदां ससदि प्रीतिमत्या भ्रम्रा मौलौ पुरार्देद्विह-
परिणये साक्षतं चुम्ब्यमाने । तद्वक्त्रं मौलिवक्त्रे मिलितमिति भ्रशं वीक्ष्य चन्द्रः सहासो दृष्ट्वा
तद्वत्तमाशु स्मितसुमगमुखः पातु वः पञ्चवक्त्रः ॥ ९३ ॥ कल्यान्तकूरकेलिः क्रतुकदनकरः
कुन्दकर्पूरकान्तिः क्रीडकैलासकूटे कलितकुमुदिनीकामुकः कान्तकायः । ककालक्रीडनोक्तः कलित-
कलकलः कालकालीकलत्रः कालिन्दीकालकण्ठः कलयतु कुशल कोऽपि कापालिको नः ॥ ९४ ॥
दृष्टः सप्रेम देव्या किमिदमिति मयास्तत्रमात्रासुरीभिः शान्तान्तस्तत्त्वसारैः सकलपट्टभिर्भिषिण्युना
सस्मितेन । आदायाह्नं सगर्वैरुपशमितवधूस्रमैर्देव्यवीरैः सानन्दं देवताभिर्मयपुरदहने धूर्जटिः
पातु युष्मान् ॥ ९५ ॥ क्षितो हस्तावलग्नः प्रसममभिहतोऽप्याददानोऽशुकान्तं गृह्णन्केशेष्वपास्त-
श्चरणनिपतितो नेक्षिनः सञ्जमेण । आलिङ्ग्योऽवधूतक्षिपुरुयुवतिभिः साश्रुनेत्रोत्पलभिः कामीवार्द्रा-
पपथः स दहतु दुरित शाम्भवो वः शरपतिः ॥ ९६ ॥ कल्याण वः क्रियासुर्मिलदट्टेनियुगल्यौस्तु-
गीर्वाणभोगिह्वेणव्यत्यस्तकल्पद्रुमनवसुमनोनागहारावलीनि । नालीकालिष्टलक्ष्मीकरतलनलिनोद्वा-
न्तमौष्ठीकधारातिम्यस्फालेक्षणानि त्रिपुरदधनुर्ज्यालताकर्षणानि ॥ ९७ ॥ कल्यान्ते क्रोधनस्य
त्रिपुरविजयिनः क्रीडया सचरिण्योः कृत्वापि प्राणिजातैर्निजमुखकुहरातिथ्यमप्राप्ततुतेः । दिग्विपत्तीः
प्रेक्ष्य शून्याः प्रलयजलनिधिं प्रेष्य चाल्मीयमूर्तिप्रासव्यासक्तमोघश्रमजनितक्षः पान्तु वो गर्जितानि
॥ ९८ ॥ पर्यङ्कप्रस्थिर्बन्धेद्विगुणितभुजगल्लेखसवीर्तजनोऽन्तःप्राणाधरोर्वधुं परतसकलज्ञानरुद्धेन्द्रि-
यस्य । आत्मन्यात्मानमेव व्यपगैतकर्णं पश्यतस्तत्त्वदृष्ट्या शमोर्वः पातु र्देव्यैक्षणघटितलैय-
ब्रह्मलम्बः समाधिः ॥ ९९ ॥ पादस्याविर्भवन्तीमघनतिमर्वने रक्षतः स्वैरपातैः संकोचैर्नैव दोष्णां
मुहुरभिनयतः सर्वलोकातिर्गानाम् । दृष्टिं लक्ष्येष्टुं नोप्रञ्चलनकर्णमुच बन्धतो दाहमीतेरित्याधारानु-
रोधात् त्रिपुरविजयिनः पातु वो दुःखनृत्तम् ॥ १०० ॥ देहार्धानद्वकान्ताकचकुसुमचयो भालनेत्रानलार्चिः-
पीनोष्णामौलिखेलमुखरसुरनदीवीररम्यो जगन्नि । स्फीतोत्तसेन्दुकान्तिद्विरदद्विद्वद्वाच्छादनव्यक्तशीतः

१ यमे । २ न हन्तव्यम् (जगत्) इति प्रार्थयमाने । ३ कमलासनत्वात् कमलपुट
एव कुटी तस्याः (वासित्वेन) श्रोत्रियः वेदविद्, ब्रह्मा, तस्मिन् । ४ अन्धकस्यादे
(शवो), तिमिरे च । ५ ब्रह्मादित्यर्थः । ६ धनुःकोटिरित्यर्थः । ७ स्थायीति भावः ।
८ बाणविशेष इत्यर्थः । त्रिपुरविजयावसरे विष्णुः शरो जातः । ९ पुष्परसः । १० भालः ।
११ तदाकार आसनविशेषः । १२ रघन- । १३ आच्छन्न- । १४ निवृत्त- । १५ व्यपग-
तानि-करणानि साधनानि, इन्द्रियाणि वा यस्मिन् कर्मणि तद् यथा भवेत्तथा । १६
अद्वैतपरायां दृष्टौ सर्वस्य दृश्यजातस्यादृश्यत्वे सर्वत्र शून्येक्षणत्वमिति यथोक्तम् ।
१७ चित्तस्य तत्तत्ततो व्युपरमो लयः । १८ अवनेः-पृथिव्याः । १९ अतिविस्तारभाजामिति
भावः । २० दृष्टिविषयमुपपद्यमानेषु वस्तुषु विषये । २१ इदं दृष्टिमित्यस्य विशेषणम् ।

शम्भुर्भास्त्रिकुन्दप्रकरपरिवृतः पातु सर्वतुर्मूर्तिः ॥ १०१ ॥ हेयोपादेयशून्यं मुनिगणमनसाम-
 द्रयानन्दहेतुः सेतुः ससारवाराणिधिसुखतरणे श्रीमहेशानसंज्ञम् । प्रालेयं ज्योतिरन्तःपरिणतति-
 मिरव्यूहविच्छेददक्षं किञ्चिद्वाचामधीश स्फुरतु मम हृदि त्र्यक्षरं विश्वसाक्षि ॥ १०२ ॥ शुद्धान्ते
 सीधुपानोन्मदमदनमदोन्मादमत्तालिकालीतालीसताडषमानोद्धटमुरजरवाडम्बरोह्यासिताङ्गः । नृत्य-
 न्मग्नो विलज्जश्चलविकटतटैः स्रस्तयैर्लोचनाधैर्दृष्टः स्त्रीभिः सहासं प्रहसनमुदितः पातु वो
 वाग्देवः ॥ १०३ ॥ निम्नतप्यथः कपर्दे सुरनगरनरीमिन्दुलेखां ललाटे नेत्रान्तः कालवर्हि गरलमपि
 गले व्याघ्रचर्माङ्गभागो । पञ्चास्यो वै त्रिनेत्रो वृषभगतिरतिवर्मभागार्धवामः सदित्यात्सपद वः सह
 सकलगुणैरदमुताकार ईशः ॥ १०४ ॥ स धूर्जटिजटाजूटो जायतां विजयाय वः । यस्यैकपलित-
 भ्रान्तिं करोत्यद्यापि जाह्नवी ॥ १०५ ॥ चूडापीडकपालसकुलगलन्मन्दाकिनीवारयो,
 विद्युत्पायललाटलोचनपुटज्योतिर्विमिश्रविषः । पान्तु त्वामकठोरकेतकशिखासदिग्धमुधेन्दवो
 भूतेशस्य भुजङ्गवलिबलयसङ्गद्वजटाजटः ॥ १०६ ॥ गङ्गावारिमरुक्षिताः फणिफणैस्तपल्लवास्त-
 च्छिखारस्तनैः कोरकिताः सितांशुकलय स्मेरैकपुष्पश्रियः । आनन्दाश्रुपरि ताक्षिद्वतभुग्धूमैर्मिल-
 दोहदा नात्प कल्पलताः फल ददत चोऽमीष्ट जटा धूर्जटेः ॥ १०७ ॥

गङ्गास्तुतिः ।

पर्वतमपि पवित्रं जैत्रं नरकस्य बहुमतज्ञहनम् । हरिमिव हरिमिव हरिमिवसुरसरिदम्भःपतन्नमते ॥
 इयं चिद्रूपापि प्रकटजडरूपा भगवती यदीयाम्भोविन्दुर्वितरति च शमोरपि पदम् । पुनाना धुन्वाना
 निखिलमपि नानाविधमर्धं जगत्कृत्स्नं पायादनुदिनमपायात्सुरधुनी ॥ १ ॥ चूडाशीतकरस्तनंघय-
 सुधानीरन्ध्रगन्धस्पृशः क्रीडाकङ्कणपन्नगेश्वरफणापीतावशिष्टा मुहुः । अङ्गासीनगिरीन्द्रजास्तनत-
 टीहाराबलीलोलनाः सताप शमयन्तु वो हरजटागङ्गातरङ्गानिलाः ॥ २ ॥ वायुर्वाति
 यदङ्गसङ्गमवशाच्छ्रीशंमुखपद्मो गौरी रुष्यति तुष्यति त्वहिपतिर्विन्ध्याटवी शोचते । चन्द्रस्यस्यति
 कुप्यते हरिपि ब्रह्मा पर शङ्कते सा गङ्गा निखिल कलङ्कनिचय मङ्ग तरङ्गैर्नयेत् ॥ ३ ॥ शार्ङ्गी
 ब्रह्मकण्डलोरधिगतैर्यैः प्रापि तीर्थाङ्घ्रिप्रता यैर्धृत्युजयतामनायि गरलग्रस्तो जटाजूटगैः । येभ्योऽशिक्षत
 माधुरीं मृदुजटाजटे मठे चन्द्रमास्तानीमानि पयांसि गौतमि तव श्रेयांसि यच्छन्तु नः ॥ ४ ॥
 यर्जान्नः प्रथमाक्षर विजयते भानौ द्वितीयाक्षरं नित्यं नृत्यति सत्कवीन्द्रवदने

१ मद्य- । २ अलम् गङ्गासम्बन्धीति बोध्यम् । ३ एकम्-सर्वतः कृष्ण-
 ताविरह एकपदमेकाकारं यत् पलितं केशेषु शौकस्यं त्वच्चि शौकस्यं रेखावेष्टनं च
 तस्य भ्रान्तिम् । ४ हे जनाः पृथिव्यां पतत् सुरसरितोऽम्भो नमत् । पर्वतं हिमालयं
 भिनत्तीति तत् । पवित्रम् अत एव नरक (दुःख) स्य निवर्तकत्वेन जैत्रम् । मर्धं
 पूजितं गहनं महावेगेन सञ्चारि । हरिमिव-विष्णुमिव पर्वतस्य (उद्धततया) भेद्यसौ
 पवित्रस्तं नरकस्य तदाख्यस्य दैत्यस्य जैत्रम् । बहवो ये मतङ्गा म्लेच्छास्तान् हन्तीति
 तम् । तथा हरिमिव इन्द्रमिव-पर्वतानां पक्षच्छेद्यतया भेद्यसौ पवित्रस्तम् । पवि
 वज्रं नापते-धातुत्वेन रक्षतीति पवित्रः, तम् जैत्रं-जयनशीलम् । नराणां समूहो नरकस्तस्य
 बहुमतम् । गहनं दुर्लभपदस्थम् । एवं-हरिमिव सिंहमिव गुहावासित्वेन पर्वतभेदोऽस्या-
 स्त्याश्रयः इत्यसौ, पवित्रः 'मृगाणां च मृगेन्द्रोऽहम्' इति प्रभोर्विभूतिरूपत्वात्, तम् ।
 नरकस्य-मनुजगणस्य जैत्रम् । बहवो ये मतङ्गा हस्तिनस्तान् हन्तीति तम् । ५ निविड इत्यर्थः ।
 ६ भागीरथीति नाम्न इत्यर्थः ।

भूवन्तवर्णद्वयम् । रामो रावणमाजघान समरे शमोः शिरःशालिनी सा सर्वाक्षरमालिनी मधु मे
भाग्याय भागीरथी ॥ ९ ॥ मुक्तामा नृकपालशुक्तिपु जटावल्लीपु मल्लीनिभा वह्नौ लाजनिभा
दशोर्मणिनिभा भोगोत्करे भोगिनीम् । नृत्योवर्तविधत्तेनेरितपयःसंमूर्च्छितोच्छालिताः खेलन्तो हरभूर्ध्रि
पान्तु भवतो गङ्गापयोविन्दवः ॥ ६ ॥ एषा धर्मपताकिनी तटतस्च्छायावसनाकिनी, शुष्यत्पातकिनी
भगीरथतपःप्राप्त्यसदायिनी । प्रेक्षारूढपिनाकिनी गिरिसुतासाकेकरालोकिनी पापाडम्बरडाकिनी त्रिमु-
वनानन्दाय मन्दाकिनी ॥ ७ ॥ स्वच्छन्दोच्छलदच्छकैच्छकुहरच्छातरीतेम्बुच्छटामूर्च्छनोर्ममर्हर्पिहर्षविहि-
तस्नानाद्विकाङ्क्षाया वै । भिन्धादुद्युर्देरदर्दुरदरीर्धादरिर्द्रुमद्रोहोद्रेकमहोर्मिमेदुर्मैदा मन्दाकिनी मन्द-
ताम् ॥ ८ ॥ शैवालश्रेणिशोभां दधति हरजटावल्लयो हन्त यस्यास्तद्भासोल्लासवेल्हदराफरतुलां यत्र
वत्ते कलावान् । उन्मीलद्रोगिमोगावलिमुभगसिताम्भोजसभाविताम्भा गङ्गानङ्गारिसङ्गा महति तव विधौ
मङ्गलान्यातनोतु ॥ ९ ॥ दृष्टाः सकष्टदाहाः श्रवणपथगताः पुण्यपुञ्जावगाहाः स्पृष्टाः ससारपाथोनि-
धिपतितधरोद्धारधुर्यावराहाः । पीतास्तापोपशान्तिप्रजननपटवस्ते सुधावारिवाहाः कल्याणं कल्प-
यन्तां कलिकं बहुरा विष्णुपद्याः प्रवाहाः ॥ १० ॥ तावत् पापानि पीडावितरणकृतये भीमता-
माश्रयन्ते तावद्वा स्वर्गमार्गः प्रतिहतगमनो दुर्लभश्चैव मोक्षः । तावद्वा सिद्धयोऽप्यप्रतिगतविमवा
यावदीशानमौलिस्थाना गङ्गाऽनवाप्ता स्वनयनविषय धीपद वा कदाचित् ॥ ११ ॥

चन्द्रशेखरस्थाया एव चन्द्रकलाया मङ्गलाचरणम् ।

पूर्णखेन्दुद्विगुणितमञ्जीरा प्रेमशृङ्खला जयति । हरशशिखेखा गौरीजरणाङ्गुलिमध्य-
गुल्फेषु ॥ १ ॥ जयति परिमुञ्चितलक्ष्मा मयादनुपसर्पतेव हरिणेन । इह केस-
रिकजाङ्गुरकुटिला हरमौलिविधुलेखा ॥ २ ॥ श्रीकण्ठस्य कपर्दबन्धनपरिश्रान्तो रोगग्रामणी सदृष्टा मुकु-
टावतसकलिकां वन्दे कलामैन्दवीम् । या बिम्बप्रतिपूरणाय परितो निष्पीड्य सदशिकार्थन्त्रेणैव ललाट-
लोचनशिखिन्वालाभिरावर्त्यते ॥ ३ ॥

लोचनस्तुतिः ।

जयति ललाटकटाक्षः शशिमौलेः पद्मलः प्रियाम्रणतौ । धनुषि स्मरेण निहितः
सकण्ठकः केतकेषुरिव ॥ १ ॥ अन्तर्नाडीनियमितमल्लुङ्घितत्रह्वरन्ध्रं स्वान्ते शान्तिप्र-
थेयिनि समुन्मीलदानन्दसान्द्रम् । प्रत्यग्योतिर्जयति यमिनः स्पष्टललाटनेत्रव्याजव्यक्तीकृ-
तमिव जगद्व्यापि चन्द्रार्धमौलेः ॥ २ ॥ सानन्दा गणनायके सयुलका गौरी-

१ मल्लिकासदृशी । २ भृष्टधान्यसदृशी । ३ कणाग्रण्डके । ४ सर्पाणाम् । ५ नृत्यावर्तौ
नाम चक्रभ्रमणाकारं नर्तनम् । ६ तटतटकुणां छाया तत्रावसतां नाकिनी स्वर्गसम्पत्तिमती ।
इस्य तटतटच्छाये य आवसन्ति ते किल स्वर्गं पवेति फलसम्पत्तिरूपेति भावः । नाकनीरिति
सुवचम् । वसतां नाकनीः स्वर्गं प्रति प्रापिकेत्यर्थः । नाकं नयतीति तथोक्ता । ७ शुष्यन्ति याति
पोतकानि सान्यस्यां सन्तीति तथोक्ता । ८ प्रेम्णाऽऽरूढानां शरणमुपेतानां कृते पिनाकिनी
शङ्करस्वरूपा । ९ गिरिसुतायाः पार्वत्याः साकेकरं खल्लक्ष्यम् आलोकित-इत्येवम्भूता । १०
अलपूर्णस्तटविभागविशेषः । ११ छाते क्षीणं तस्मादितरत् महदित्यर्थः । १२ नश्यद्ज्ञानम् ।
१३ अन्नाय क्षटिति । १४ उदारशब्दोऽत्र मह (स्थूल) द्वाचक्रः । १५ ववशाकादिभिः पूर्येत्यर्थः ।
१६ व्याप्त-१७ अज्ञताम् । १८ कर्त्तरिकयेव । १९ शान्तिप्रार्थयितुम् ।

मुखाम्भोरुहे सक्रोधा कुसुमायुधे सकरुणा पादानते वज्रिणि । सस्मेरा गिरिजासखीषु सनया
शैलाधिनाथे बहन्ममीन्द्र प्रदिशन्तु शर्म विपुलं शंभोः कटाक्षच्छटाः ॥ ३ ॥ एक ध्याननिमी-
लनान्मुकुलितं चक्षुर्वितीयं पुनः पार्वत्या वदनाम्बुजस्तनतटे शृङ्गारभारालसम् । अन्यद्दूरविकृष्टचापम-
दनक्रोधानलोदीपितं शंभोर्भिन्नरसं समाधिसमये नेत्रत्रयं पातु वः ॥ ४ ॥ पद्मालीपिङ्गल्लिङ्गः
कण इव तडितां यस्य कृत्स्नः समूहो यस्मिन्ब्रह्माण्डमीषद्विघटितमुकुले कालयज्वा जुहाव । अर्चिर्निः-
शेषचूडाशशिगलितसुधाघोरहंकारि कोणं तार्तीयीक पुरारेस्तदवतु मदनप्लोषणं लोचनं वः ॥ ५ ॥

कण्ठस्तुतिः ।

पातु वो नीलकण्ठस्य कण्ठः श्यामाम्बुदोपमः । गौरीभुजलता यत्र विद्युल्लेखेव
राजते ॥ १ ॥ पातु वः शितिकण्ठस्य तमालश्यामलो गलः । ससक्तपार्वतीबाहुसुवर्णनिकमोपलः ॥ २ ॥
कस्तूरीतिलकन्ति मालफलके देव्या मुखाम्भोरुहे रोलम्बन्ति, तमालबालमुकुलोत्तंसन्ति मौलिं प्रति ।
याः कर्णे विकचोत्पलन्ति, कुचवोरसे च कालागुरुस्थासन्ति, प्रथयन्तु तास्तव शिव श्रीकण्ठकण्ठ-
विषयः ॥ ३ ॥ कस्तूरीयन्ति माले तदनु नयनयोः कज्जलीयन्ति कर्णप्रान्ते नीलोत्पलीयन्त्युरसि
मरकतालंकृतीयन्ति देव्याः । रोमालीयन्ति नाभेरुपरि हरिमणीमेखलीयन्ति मध्ये कल्याणं कुर्युरेते
त्रिजगति पुरजित्कण्ठमासां विलासाः ॥ ४ ॥

शिरोमालिकास्तुतिः ।

पित्रोः पादाब्जसेवागतगिरितनयापुत्रपत्रातिमीतक्षुम्भद्रूपाभुजङ्गध्वसनगुरुमखीतनेत्राग्नितापात् ।
स्विद्यन्मौलीन्दुखण्डसुतबहुलसुधासैकसंजातजीवा पूर्वाधीतं पठन्ती ह्यवतु विधिशिरोमालिका
शूलिनो वः ॥ १ ॥

गणस्तुतिः ।

संख्याताण्डवडम्बरप्रणयिनो देवस्य चण्डीपतेर्ब्रह्मपीडविशीर्णमुण्डचयनव्यग्रा गणाः
पातु वः । पैरौत्सुक्यवशीकृतैर्ग्रहगणाद्राहौ गृहीते जवात्सूर्याचन्द्रमसोर्मिथः स्मितवतोर्जात करास्फा-
लनम् ॥ १ ॥

नन्दीस्तुतिः ।

कण्ठालंकारघण्टाघणघणरणिताभ्यातरोदःकटाहः कण्ठेकालाधिरोहोचितघनसुमंगमाबुकाक्षिण-
पृष्ठः । साक्षाद्भर्मो वपुष्मान्वबलककुदनिधूतकैलासकूटः कूटस्थो वः ककुब्जाग्निविडत्तरतम ।
स्तोमदृष्यो वितृष्यात् ॥ १ ॥

शिवताण्डवस्तुतिः ।

देवा दिक्पतयः प्रयात परतः खंमुखताम्भोमुचः पाताल ब्रज मेदिनीं प्रविशत क्षोणीतल भूवराः ।
ब्रह्मन्नुजय दूरमात्मभवनं नाथस्य नो नृत्यतः शंभोः संकटमेतदित्यवतु वः प्रोत्सारणा नन्दिनः
॥ १ ॥ दोर्दण्डद्वयलीला चलगिरिबाम्यसदुच्चैरवध्वानोद्गीतजगद्भ्रमस्पदमरालोत्फणाग्रधोरगम् । यज्ञापि-
ङ्गटाटवीपरिसरोद्गङ्गोर्मिमालाचलचन्द्र चारु महेश्वरस्य भवतां निःश्रेयसे ताण्डवम् ॥ २ ॥ सध्याताण्ड-

१ गिरितनयापुत्रस्य स्कन्दस्य यत् पद्मं वाहनं मयूरस्तेन । २ कण्ठस्यालङ्कारभूता
या घण्टा तस्या यद्घणवर्णं रणितं शब्दस्तेन ध्याते पूर्णे रोदसी द्यावापृथिव्यावेव कटाहो
यस्य सः । ३ कण्ठेकालस्य-श्रीकण्ठस्य योऽधिरोह आरोहणम् । ४ तमःस्तोम एव दृष्या
पुञ्जीभूतदृणगुच्छसमूहः, तान् । ५ बिनाशयेत् ।

यदम्बरव्यसनिनो मर्गस्य चण्डप्रभिव्यावृत्त्यद्भुजदण्डमण्डलभुवो क्षञ्जानिलाः पान्तु वः । येषामुद्रतता-
ण्डवेन झटिति व्यूहेषु भूमीभृतामुड्गिनेषु विडौर्जसा पुनरसौ दम्भोलिरालोकिताः ॥ ३ ॥ यस्यां
मौलिमिलत्सुधांशुकलया संपूर्णविम्बायितं भालवस्थितलोचनेन सहसैवालातचक्रायितम् । आवर्ता-
यितमाकर्पदमरस्रोतस्वतीधारया पातु त्रीणि जगन्ति खण्डपरशोः सा ताण्डवाङ्गप्रमिः ॥ ४ ॥
आसीनैः स्वं विमानं कृतपरिवृतिभिः सुन्दरीसङ्गतैस्तैर्देवैः सिद्धैश्च यक्षैरनिमिषनयनैर्दृश्यमानः
सतृष्णम् । मध्येमध्ये पयोदैर्मुरजैसदृशतां बोधयद्भिः सुमन्दमम्भः सम्पात्य पुष्पैरिव ननु
महितस्ताण्डवः श्रेयसे स्तात् ॥ ५ ॥ मूर्धव्याव्यूयमानध्वनदमरधुनीलोलकल्लोलजालोद्धताम्भ-
क्षोर्ददम्भात्पसमभिर्भेभः क्षिप्तनक्षत्रलक्ष्म । ऊर्ध्वन्यस्ताङ्घ्रिदण्डप्रमिषवरमसोद्यनमस्वत्प्रवेशम्रान्तब्रह्मा-
ण्डखण्डं प्रवितरतु 'शिव' शाम्भवं ताण्डवं वः ॥ ६ ॥ शैर्वाणीपाणितालैश्चलवलयझणत्का-
रिभिः श्लाघ्यमानं स्थीने समव्यमानं पुलकितवपुषा शंभुना प्रेक्षकेण । खिलस्पर्च्छौलि केका-
कलकलकलितं श्रौचभिर्द्विर्द्वि्यूना हेरम्बाकाण्डवृद्धांतरलितमनैसस्ताण्डवं त्वां धि'नोतु ॥ ७ ॥
पायादायासखेदक्षुभितफणिफणारत्ननिर्यत्ननि'य'च्छायामायापतङ्गद्युतिमुदितवि'र्द्धाहिनीचक्रवाकम् । अत्रा-
न्ताभ्रान्तचूडातुहिनकरकरानीकनौलीकनालच्छेदामोदानुधावद्गुधिरमिष खगे धूर्जटेस्ताण्डव नः
॥ ८ ॥ उच्चैस्तालखेलद्भुजवनपवनोद्धतशैलौघपातस्फारोदश्चत्पयोधिप्रकटितमुकुटस्वर्धुनीसगमानि ।
जीयासुस्ताण्डवानि स्फुटविकटजटाकोटिसघटिभूरभ्राम्यन्क्षत्रचक्रव्यवसितसुमनोवृष्टिपातानि शमोः ॥
॥ ९ ॥ देवद्वैगुण्यमेदात्सजति वितनुते सहरत्येष लोकामस्यैव व्यापिनीभिस्तनुभिरपि जग-
द्वाप्तमष्टाभिरिव । बन्धो नास्येति पश्यन्निव चरणगतः पातु पुष्पाङ्गलिर्वः शमोर्नृत्यावतारे
बलयमणिफणाङ्गल्लुतैर्विप्रकीर्णः ॥ १० ॥

अर्धनारीस्तुतिः ।

नन्दारमालाकुलितालकायै कपालमालाङ्कितशेखराय । दिव्याम्बरायै च दिगम्बराय नमः शिवायै
च नमः शिवाय ॥ १ ॥ एकः स्तनस्तुङ्गतरः परस्य वार्तामिष प्रष्टुमगान्मुखाग्रम् ॥ यस्याः प्रियार्धस्थि-
तिमुद्रहन्त्याः सा पातुः वः पर्वतराजपुत्री ॥ १२ ॥ यस्योपवीतगुण एव फणावृतैकवक्षो-
रुहः कुर्धपटीयति वामभागे । तस्मै ममास्तु तमसामवसानसीधे चन्द्रार्धमौलिशिरसे महे-
नमस्त्यौ ॥ ३ ॥ स्वेदार्द्रवामकुचमण्डनपत्रमङ्गसशोषिदक्षिणकराङ्गुलिमस्मरेणुः । स्त्रीपुनपुंसकपद-
व्यतिलङ्घिनी वः शमोस्तनुः सुखयतु प्रकृतिश्चतुर्थी ॥ ४ ॥ सभोगानतिरिच्यमानविभवो यद्वि-
प्रलम्भो रसस्तदिव्यं मिथुनं परस्परपरित्यूतं नमस्कुर्महे । एकस्याः प्रतिबिम्बसभृतविपर्यासे मुहुर्द-
र्पेण सव्याङ्गस्थितिकौतुक शमयति स्वामी स यत्रापरः ॥ ५ ॥ स्वच्छन्दैकस्तनश्रीरुमयदलमिल-

१ इन्द्रेण । २ वज्रम् । ३ शङ्करस्य । ४ अत एवानिमिषनयनैरिति युक्तम् । देवत्वमात्रेण
विशेषणन्यासस्य व्यर्थत्वात् । ५ मृदङ्ग (ध्वनि)- ६ ध्वनिनेति स्वतो लभ्यते । ७ महातरङ्ग-
कण-९ नभस्वीत्यर्थः । विभक्त्यर्थेऽव्ययीभावः । १० पार्वती । ११ युक्तम् । १२ क्रीडन् मयूर-
वर्हावलिः । १३ स्कन्द- । १४ कृंहित (हस्तिशब्द)- १५ क्षुब्धचित्तस्य । १६ ग्रीणयतु । १७
निर्गच्छतु । १८ व्योमसरित् सुखरिदिति यावत् । १९ बाणविशेषः । २० कञ्जुक्तीवद् भवति । २१
तेजसे । २२ नमस्कारः ।

मौलिचन्द्रः फणीन्द्रप्राचीनाधीतैवाही मुख्यतु भगवानर्चनारीश्वरो वः । यम्यार्धं विश्वदाहव्यसन्-
विर्सेमरज्योतिरर्धं कृपोद्यद्वाणं चान्योन्यवेगग्रहति सिमसिमाकारि चक्षुस्तृतीयम् ॥ ६ ॥

पार्वतीस्तुतिः ।

प्रियकण्ठपरिष्वङ्गमीलिताक्षीं नमाम्युमाम् । कालकूटस्थं संस्पर्शजातमूर्च्छागमामिव ॥ १ ॥
पार्वतीमोर्ध्वमीकैमपर्णां मृगयामहे । शूलं हालाहल पीत्वा यया मृत्युर्जयोऽभवत् ॥ २ ॥
अर्पणं सती सेव्या विद्वद्विरिति मे मतिः । यया वृतः पुराणोऽपि स्थानुः सृतोऽमृत फलम् ॥
॥ ३ ॥ मृणालज्यालवल्या वेणीबन्धकर्पादिनी । हरानुकारिणी पातु लीलया पार्वती जगत् ॥
॥ ४ ॥ जन्मान्तरीणरमणस्थीङ्गसद्गसमुत्सुका । सलज्जा चान्तिके सत्याः पातु नः पार्वती
सदा ॥ ५ ॥ तर्पस्वी का गतोऽवस्थामिति स्मेरानतायिव । गिरिजायाः स्तनौ वन्दे भवभू-
तिसितार्ननौ ॥ ६ ॥ चण्डीजङ्घाकाण्डः धिरसा चरणम्पृशि प्रिये जयति । शकरपर्यन्त-
जितो वीरस्तम्भः स्मरस्येव ॥ ७ ॥ उन्नालनाभिपद्मेरुह द्य येनावमाति शमुरपि । जयति
पुरुषयितायास्तदाननं शैलकन्यायाः ॥ ८ ॥ अङ्गनिलीनगजाननशङ्काकुलर्धोद्दुल्लेखहतयसनौ ।
सस्मितहरकरकलितौ हिमगिरितनयास्तनौ जयतः ॥ ९ ॥ कण्ठोचितोऽपि दृक्कतिप्रात्रनिरम्तः
पदान्तिके पतितः । यस्याश्चन्द्रशिखः स्मरमल्लनिभो जयति सा चण्डी ॥ १० ॥ शिरसि
धृतसुरापगे स्मेरारावरुणमुखेन्दुरुचिर्गिरिरेन्द्रपुत्री । अथ चरणयुगानते स्वकान्ते स्मितसरसा भव-
तोऽस्तु भूतिर्हेतुः ॥ ११ ॥ तद्वः प्रमोर्ष्टुविपदः प्रणतार्तिहन्त्र्या न्यस्तं पद महिषमूर्धनि
चण्डिकायाः । वीरी यदीयनखराशुपरीतशृङ्गः शक्रायुधाङ्गितनवाम्बुधरप्रभोऽभूत् ॥ १२ ॥
श्रुत्वा पद्माननजनुमुदितान्तरेण पञ्चाननेन सहसा चतुराननाय ॥ शार्दूलचर्म भुजगाभरण सभस्र
दत्त निशम्य गिरिजाहसित पुनात् ॥ १३ ॥ देवीं सुवर्णरुचिरा परिभाष्यमानभूषाविमाऽति-
शयतां प्रकृतेर्देवानाम् । काम द्विपन्तमपि कामवश नयन्ती स्मेरानना भगवती शिरसा नमामि ॥
॥ १४ ॥ आनन्दमन्थपुरन्दैरुक्तमालयं मौलौ हटेन निहित महिषासुरस्य । पादाम्बुज भवतु वो विज-
याय मञ्जु मञ्जीरराजितमनोरममन्त्रिकार्याः ॥ १५ ॥ ब्रह्मादयोऽपि यदपाङ्गतरङ्गभङ्गा यष्टि-
स्थितिप्रलयकारणतां व्रजन्ति । लावण्यवारिनिधिवीचिपरिलुतायै तस्यै नमोऽस्तु सततं
हरवल्लभायै ॥ १६ ॥ ज्याकृष्टिवद्वखटिकामुखपाणिपृष्ठप्रेङ्गनखाशुचयसवलितोऽम्बिकायाः । त्वा
पातु मञ्जरितपल्लवकर्णपूरलोभम्रम्रमविभ्रममृत्कटाक्षः ॥ १७ ॥ प्रचण्डचण्डमुण्डयोर्महावल्लैकखण्डिनी

१ यज्ञोपवीतम् । २ प्रसरणशीलम् । ३ प्रियकण्ठान्तर्गतस्य । पार्वतभवां, देवीं च । ४ अद्वितीयाम्, अनुपमामिति यावत् । ५ अपन्नाम्, तपश्चर्यावसरे पत्रभोजनस्यापि त्यक्तवान्ता-
ख्याता महादेवी च । ६ विशूलधरः शूलाऽऽख्यरोगशाली च । ७ मृत्युजिता, तदाख्यश्च
स्वयं शूलो भूत्वाऽपि मृत्युं जितवानिति वैशिष्ट्यदर्शनार्थमिदमुपादानम् । ८ तदाख्येव देवी,
पञ्चशून्याऽपि लतैव च । ९ शङ्करशृङ्गो वृक्षादिश्च । १० पत्युः । ११ शङ्करः । १२ परिष्वङ्गेन
भवस्य (अङ्गलिप्तया) भूत्या (भस्मना 'छन्नत्वेन') सितमाननं (चञ्चुरूपं मुखम्) ययो-
स्तौ । १४ कार्तिकेयः । १५ सम्पत्कारणम् । १६ निवर्त्तयतु । १७ इन्द्रः । १८ जगदम्बाया
पार्वत्या इति यावत् ।

ह्यनेकरण्डमुण्डयुप्रणे^१ बलैकदायिनी^२ । कचिच्चशक्तिकारिणी रमाविलासदायिनी मुदेऽस्तु कालिका सदा
समस्तपापहारिणी ॥ १८ ॥ पुरारितनुहारिणी^३ दुरितसघसहारिणी भजन्मतिविधार्दिनी प्रबलदानयोन्म-
र्दिनी । तुषारगिरिनन्दिनी मुनिद्वन्द्वतरालम्बिनी कुमारमुखचुम्बिनी हरनितम्बिनी पातु वः ॥ १९ ॥ सत्त्वा-
दिस्थैरगणितगुणैर्हन्त विश्व प्रसूय व्यक्त धत्ते प्रहसनकरी या कुमारीति सङ्गम् । मोहध्वान्तप्रसरविर-
तिर्विश्वपूर्तिः समन्तादाद्या शक्तिः स्फुरतु मम सा दीपवदेहगंहे ॥ २० ॥ वहन्ती सिन्दूर प्रबलकव-
रीमारतिमिरत्विषां वृन्दैर्बन्दीकृतमिव नवीनार्ककिरणम् । तनोतु क्षेम नस्तव वदनसौन्दर्यलहरी-
परीवाहस्रोतःसरगिरिव सीमन्तसरणिः ॥ २१ ॥ औत्सुक्येन कृतत्वर सहभुवा व्यावर्तमात्रा द्विया
तैस्तैर्बन्धुवधूजनस्थ वचनैर्नीताभिमुख्यं पुनः । दृष्ट्वाप्रे वरमात्तसाध्वसरसा गौरी नवे संगमे सरोहत्पुलका
हरेण हसता क्लिष्टा शिवायास्तु वः ॥ २२ ॥ आदौ प्रेमकपायिता हरमुखव्यापारलोला शनैर्बीडाभार-
विघूर्णिता मुकुलिता धूमोद्गमव्याजतः । पत्युः समिलिता दृशा सरभसव्यावर्तनव्याकुला पार्वत्याः
परिणीतिमङ्गलविधौ दृष्टिः शिवायास्तु वः ॥ २३ ॥ प्रत्यासन्नविवाहमङ्गलविधौ देवार्चनव्यग्रया
दृष्ट्वाप्रे पैरिणेतुरेव लिखितां गङ्गाधरस्याकृतिम् । उन्मादस्मितरोषलज्जितधिया गौर्या कथचिच्चिराद्बृद्धस्त्री-
वचनाश्रिये विनिहितः पुष्पाञ्जलिः पातु वः ॥ २४ ॥ रामाद्याचय मेदिनी^४ धनर्पतेर्वीजं बला-
ह्वाङ्गलं प्रेतेशान्महिष तवास्ति वृषभः फाल^५ त्रिशूल तव । शक्ताह तव, चानदानकरणे स्कन्दो^६
ऽस्ति गोरक्षणे खिन्नाहं हर भिक्षया कुरु कृपि गौरीवचः पातु वः ॥ २५ ॥ हे हेरम्ब किमम्ब
रोदिषि कथं कर्णौ लुठत्यग्निभूः किं ते स्कन्द विचेष्टित मम पुरा सख्या कृता चक्षुषाम् ।
नैतत्तेऽप्युचित गजास्यचरित नासां मिमीतेऽम्ब मे तावेव सहसा विलोक्य हसितव्यप्रा शिवा पातु
वः ॥ २६ ॥ मातस्तातजटासु किं सुरसरित्कि शेखरे चन्द्रमाः किं भाले हुतभुगलुठ्युरसि
किं नागाधिपः किं कटौ । कृत्तिः किं जघनद्वयान्तरगत यक्षीर्धमालम्बते श्रुत्वा पुत्रवचोऽम्बिका
स्मितमुखी लज्जावती पातु वः ॥ २७ ॥ धूमव्याकुलदृष्टिरिन्दुकिरणैराह्लादिताक्षी पुनः पश्य-
न्तीव समुत्सुका नतमुखी भूयो द्विया ब्रह्मणः । सेष्या पादनखेन्दुदर्पणगते गङ्गां दधाने हरे
स्पर्शादुत्पुलका करग्रहविधौ गौरी शिवायास्तु वः ॥ २८ ॥ आस्ये पूर्णसुधानिधिश्चरणयोः
कात्पद्मम वैभवं देहे काञ्चनकान्तता त्वचि पुनर्हयङ्गवीनं स्वयम् । यस्या लोचनयोर्निरूपधि सदोदीता-
नुकम्पाततिः सा माता जगतां प्रसादपदवी साक्षान्मुदे स्तादुमा ॥ २९ ॥ गोनैसाय नियोजिता-
गर्दरैजाः सर्पाय बद्धौषधिः कण्ठस्थाय विषाय वीर्यमर्हतेः पाणौ मणीन्विभ्रती । मर्तुर्मृतगणाय गोत्रज-
रैर्तानिर्दिष्टमन्त्राक्षरा रक्षत्वेन्द्रिसुता विवाहसमये प्रीती च भीती च वः ॥ ३० ॥ स्वेदस्यन्दितसा-
न्द्रचन्दनचय दोर्बहिर्बन्धश्रमादूर्ध्वधासपरिस्खलत्स्मरकथ सदष्टेदन्तच्छदम् । सीत्काराञ्चितलोचनं
सपुलक आन्तर्ध्रुव नृत्यत्करं पार्वत्या सुरतं मुदे रसवतामास्तां मृजानीपतेः ॥ ३१ ॥ स्वेदस्ते कथ-
मीदृशः प्रियतमे त्वेनेत्रवह्नौर्वीमो कस्माद्वेपितमेतदिन्दुवदने भोगीन्द्रमीतेर्मव । रोमाञ्चैः कथमेव

१ अनेकरण्डमुण्डशालिनि सङ्ग्रामे । २ बलस्यैकदायिनी । ३ पुरारेस्तन्वर्द्ध-
भागे विराजमाना । ४ समीपवर्तीत्यर्थः । ५ वोढुः पत्युरिति यावत् । ६ परशुरामात् । ७
क्षेत्रभूमिम् । ८ कुबेरात् । ९ बलरामात् । १० यमात् । ११ लाङ्गलमुखस्थो लोहविशेषः । १२ काली-
केशः । १३ गोनासो नाम भुजङ्गविशेषः तस्मै । १४ अगद इत्यौषधनाम । १५ अतिभयावहस्य ।
१६ कुले वृद्धा । १७ अर्द्धेन्द्रिमालयस्य सुता पार्वतीत्यर्थः । १८ तपसाऽभिमतवरप्राप्त्या प्रसन्ना ।
१९ स्त्रीस्वाभाव्यात् सर्पाद्याभरणस्य परिष्वङ्गभयाकुला । २० श्रोतित- । २१ जुम्बित- । २२ मीलि-
त- । २३ भ्रान्तौ भ्रुवौ यत्र कर्मणि तत् । २४ रोमहर्षः ।

देवि भगवन्नाङ्गाम्भसां सीकरैरित्थं भर्तारि भावगोपनेपरा गौरी चिरं पातु वः ॥ ३२ ॥ शम्भ्याकस्य
 रजः प्रमृज्य चरणे दत्तो मया यावको निर्धन्यस्तनकुण्डले च भसितं पत्राङ्गुगे निर्मितः । स्वच्छ-
 न्द विहरेति जल्पितगिर साकृतमालीजन दृष्ट्वा केवलमाग्नती कुटिलया दाक्षायणी पातु वः
 ॥ ३३ ॥ वक्त्रं शीतकरोऽधरो घनरसैः कामप्रदो विग्रहः स्वासो गन्धवहः सरोरुर्हृद्युह्याणिः
 रिमतामा शुचिः । वक्षः पीनपयोधरोधिकैरण पृथ्वी नितम्बस्थलीत्यष्टौ धूर्जटिगृतयः
 स्मरभयाद्दुर्गाश्रिताः पान्तु वः ॥ ३४ ॥ पात्राप्रग्रथितया मुष्टः स्तनभरेणानीतया
 नम्रता शमोः सस्पृहलोचनत्रयपथ यान्त्या तदाराधने । हीमत्या शिरसीहितैः सपुलकस्वेदोद्गमोत्कम्पया
 विक्षिप्यन्कुसुमाजलिर्गिरिजया क्षितोऽन्तरे पातु वः ॥ ३५ ॥ कैलासालयभाललोचनगञ्चा निर्वर्तिताल-
 क्तकव्यक्तिः पादनखद्युतिर्गिरिशुभः सा वः सदा त्रायताम् । स्पर्धोबन्धनमृदूयेव मुदृष्ट रट्टा यथा
 नेत्रयोः कान्तिः कोकैर्नदानुकारसरसा सद्यः समुत्तार्यते ॥ ३६ ॥ लग्नः कैलिकचप्रहृष्टजटा-
 लम्बेन निद्रान्तरे मुद्राङ्कः शितिकन्धरेन्दुशकलान्तःकपोलस्थलग्म् । पार्वत्या नम्रलदमशक्तिसखी-
 नर्मस्मितव्रीडया प्रोन्मृष्टः करपल्लवंन कुटिलाताम्रच्छविः पातु वः ॥ ३७ ॥ सग्रीडा दयितानने
 सकरुणा मातङ्गचर्माम्बरे सत्रासा भुजगे सविस्मयरमा चन्द्रेऽमृतस्यन्दिनि । सेर्या जङ्मुतायलोक-
 नविधौ दीना कपालोदरे, पार्वत्या नभसगमप्रणयिनी दृष्टिः शिवाथोरुतु वः ॥ ३८ ॥ भिक्षुः कासित वलेर्मये
 पशुपतिः^१ किं नास्त्यसौ गोकुले^२ मुग्धे पन्नगभूषणैः सरि सदा शेते च तेभ्योपरि । आर्ये मुख
 विषादेमाद्यु कमले नाह प्रकृत्यै चरैः^३ चेत्थ तौ कमलैः पराजितवती पावाद्रुमा सर्वदा ॥ ३९ ॥ हे
 गङ्गाधरपति चक्रिवधु^४ किं कुत्रास्यसौ^५ नर्तको गृन्दारण्यभुवि, न सर्पकुनुका^६ स्यात्कालियस्य हरे ।
 भिक्षुः कुत्र गतोऽस्ति यज्ञसदने,^७ कासौ विर्येदी, वकीक्रोडे स्यादिति पत्रजाविजयिनी वाग्मङ्गयः पान्तु वः
 ॥ ४० ॥ वेणीवन्धकपर्दिनी सिततनुः श्रीखण्डपाङ्गार्करैः केतक्येकदण्डेन्दुभङ्गिलमता व्यालोपवी
 तिन्यपि । भ्रक्पाणिग्रहणादिनोदरभसां सख्याः पुरो लीलया तुर्याणानुरुक्तिं हरस्य निशब्दु ध्रैयासि
 वः पार्वती ॥ ४१ ॥ यस्याङ्गप्रद्वितय नमन्ति विबुधाः स त्वेककः सर्ववित्त गृह्युजयमामनन्ति मुनयः
 सोऽद्यापि तीव्रव्रतैः । इत्याकर्ण्य कथा रहस्यपि यथा पार्श्वे विवाहापुरा भङ्क्त्वाद्धानि विजृम्भितं
 गिरिभुवो मोहयितं पातु वः ॥ ४२ ॥ दुर्गा दानवनाशिनी हरजटाश्रेणीव्ययोद्भासि^१ नी वीणाशतुक-
 रालतोमरधरा मुण्डलजा शोभिता । रक्ताक्षीननु रक्तव्रीजमथिनी भक्त्या सदानन्दिनी^२ पायात्सा परमेश्वरी

१ स्वकीयभाव- २ लाक्षारसः । ३ भस्म । ४ जलम् । ५ देहः । ६ सूर्यः, कान्त्या सम-
 तया पाणेः सरोरुहेण सुहृत्त्वं च । ७ मन्दहासस्य कान्तिः । ८ भग्निः । ९ स्तन-मेघ- १०
 स्थानम् । ११ वाञ्छितः । १२ रक्तोत्पल । १३ श्रेयसे । १४ संन्यासी शङ्करः, याचकश्च । १५ पशूनां
 ज्ञानिनां पतिः शङ्करः, गोपालकश्च । १६ नन्दव्रजे । १७ पन्नगा भूषणानि यस्य सः शिव
 इत्यर्थः । पन्नगानां भूषणः अलङ्कारभूतः शेषश्च । १८ पन्नगभूषणस्य शेषस्य । १९ हाहालभक्त-
 कम् क्लेशं च । २० स्वभावेन । २१ चपला लक्ष्म्याः सम्पद्द्रुपायाः स्थिरतयाऽदर्शनात् तथाभूता ।
 २२ स्वातिशयेनाभिमानिनीम् । २३ लक्ष्मीम् । २४ सुदर्शनचक्रधरपत्नीति तु प्रतीयते । २५
 तव दयितः । २६ सर्पस्पृही । २७ बलेर्यज्ञगृहे । २८ विषभक्षकः, दुःखितश्च । २९ विनोदे रभ-
 सोऽतिशयो यस्याः । ३० अखण्डब्रह्मचर्यः । ३१ तीव्र मनसाऽपि ग्राम्यविषयचिन्तनविरहात् व्रतं
 यस्य तादृक् । ३२ विवाहात् परं गृहाश्रमे जटावर्धननिवृत्तेः । ३३ सत्तामानन्दिनी ।

प्रतिदिनं कल्याणमुक्तिप्रदा ॥ ४३ ॥ संख्या रागवती, स्वभावकुटिला गङ्गा, द्विजिह्वः फणो, वक्रा-
ङ्गैर्मेलिनः शशी, कपिमुखो नन्दी च, मूको वृषः । इत्थं दुर्जनसकटे पतिगृहे वस्तव्यमेतत्कथं गौरी-
त्थं नृकपालपाणिकमला चिन्तान्विता पातु वः ॥ ४४ ॥ भिक्षार्थी स क यातः, सुसनु ! बलि-
मखे, ताण्डवं काय भद्रे, मन्ये वृन्दावनान्ते, क तु स मृगशिशु-^१, नैव जाने वराहम् । बाले कश्चिन्
दृष्टो जरठवृषपति-^२, गौप एवास्य वेत्ता, लीलासलाप इत्थं जलनिधिहिमवत्कन्ययोस्त्रायतां नः ॥ ४५ ॥
दीप्तक्षुद्वेगयोगाद्ददनलहलहलम्बजिह्वाप्रलीढब्रह्माण्डक्षौद्रविन्दुप्रबलतरमधजाठराग्निस्फुलिङ्गाम् । कालीं
कङ्कालशेषामतुलगलचलन्मुण्डमालाकराला गुञ्जासंवादिनेनामजिननिवसनां नौमि पाशासिहस्ताम्
॥ ४६ ॥ उद्वाहरोपितार्द्राक्षतनिजपदयोः सगतामिन्दुमौलावानम्रे यां सुधाशोर्वधित किल कलां
तूर्णमेवान्नपूर्णां । सक्तानामक्षतानाममृतदृगनलोपाधितः पकभावाच्चानार्थैरन्नपूर्णां प्रणतजनततेः पूर्णता-
मातनोतु ॥ ४७ ॥ जङ्घाकाण्डोरुनालो नखकिरणलसत्केसरालीकरालः प्रत्यग्रालक्तकामाप्रसराकिस-
लयो मञ्जुमञ्जीरभङ्गः । भर्तुर्वृत्तानुकारे जयति निजतनुस्वच्छलावण्यवापीसंभूताम्भोजशोभा विद-
धदभिनवो दण्डपादो भवान्याः ॥ ४८ ॥ विद्वान्^३ खट्वन्दे सवितरि तरले वज्रिणि ध्वस्तवज्रे
जाताशङ्के शशाङ्के विरमति मरति त्यक्तवैरे कुत्रे । वैकुण्ठे कुण्ठितास्त्रे महिषमतिरुषं पौर-
वोर्ध्ननिघ्नं निर्धिघ्नं निघ्नती वः शमयतु दुरित भूरिभावा भवानी ॥ ४९ ॥ वक्षःपीठे निरी-
क्ष्य स्फटिकमाणिशिलामण्डले स्वच्छमासिस्वच्छार्पैः साम्प्रसूर्या त्वनियमिति मुहुः सत्यमाश्वासि-
तापि । वामे मे दक्षिणेऽस्याः श्रवसि कुर्वलय नाहामित्यालपन्ती दत्ताक्षेण सहास मदन-
विजयिना पार्वती वः पुनातु ॥ ५० ॥ या वाचः साधुतायास्त्रिभुवनभुवनस्याङ्गने सचरन्ती
वामांसासक्तवीणाध्वनिगणविलसन्मूर्च्छनानन्दपूर्णा । सतोषोल्लासिमौलिः स्फुरदमलमणिः स्वर्णताट-
कैर्मूषा विधाजत्सुस्मितास्या भवतु भवमुदे^{१०} भव्यमाग्यम्भवानी . ॥ ५१ ॥ ज्योत्स्नासन्दो-
हरूपा प्रमुदितवदना प्रेस्कुरत्कान्तिकान्ता - भक्तान्तःस्था पुरस्तान्नयनविषयतामानयन्ती स्वरू-
पम् । देवीभिः सेव्यमाना परमयहरणप्रेक्षणा प्रेक्षणीया कारुण्याधारभूता मम भवतु मुदे सर्वदा
सा भवानी ॥ ५२ ॥ सिंहाखट्टैकपादा दशभुजविलसच्चापचर्मासिचक्रप्रोद्यत्पाशाङ्कुशालीदरवरविल-
सतजर्जनीबाणरम्या । घ्नन्ती शूलेन वक्षस्यसुरमहिहरिप्रस्तहस्तं तु काञ्चीपीतक्षौमार्धचन्द्रा त्रिन-
यनललिता सा भवान्यस्तु सिद्धयै ॥ ५३ ॥ रामार्चिताङ्घ्रिरभिरार्मकृतिः कृतविरामा सुपर्व-
विर्पेदां कामार्तिहृत्सफलकार्मी निदेशरतकामादिनिर्जरबधूः । भार्मी हरस्य नुतभार्मी जपौसदृशमा
माननीयचरिता सा मामवत्वखिलसामादृतस्तुतिरसामान्यमुक्तिमुखदा ॥ ५४ ॥ वैलीयुतश्रवण-
पालीयुगा ललितचैलीविराजिबकुला कैलीगतानुगमरालीकुला मधुरमौलीभिरादृतकथा । नालीकटै-
वकुसुमनालीकैपाणिरिह कालीर्येशासिसहजा तालीदलामतनुमाली सदा भवतु काली शुमाय
मम सा ॥ ५५ ॥

१ वृद्धेत्यर्थः । २ पलायिते । ३ पौरवोपघ्ना बलिनस्तेषां निघ्नं धायत्तस्तम् । ४ अतिशयित-
प्रभावा । ५ आत्मनः कान्तिम् । ६ सेव्यां । ७ श्रोत्रे । ८ कैरवम् । ९ कर्णाभरणेत्यर्थः ।
१० भवस्य शङ्करस्य संसारस्य (लक्षणया तत्रत्यानां सर्वेषां प्राणिनाम्) शरण्यत्वेन वा मुदे
प्रमोदायेत्यर्थः । ११ भवस्य भाग्यं तद्रूपेत्यर्थः । भव्यं मङ्गलम् । भव्यभागेति पाठान्तरे तु
भव्यं मङ्गलमयं भाग्यं यस्याः सा । १२ प्रेस्कुरत्कान्तिकान्तिरित्यपि पाठः । १३ परशुराम-१४ रम-
णीय-१५ दानवकृतदेवापदाम् । १६ सफलः कामो यस्याः सा । १७ भारमिनी । १८ क्रोध- । १९ रक्तपुष्प-
विशेष- । २० केशशुच्छ- । २१ कर्णमूल- । २२ सखीभिः । २३ प्रकोपदृष्टि- । २४ क्रमल- । २५ कृष्ण- ।

पण्मुखस्य स्तुतिः ।

शरण्यः सर्वदेवानां दनुवशदवानलः । शक्तिमान् धृतिमान् शान्तः कार्तिकेयोऽप्यु मे गतिः ॥
॥ १ ॥ विकसदमरनारीनेत्रनीलाब्जखण्डान्यवियमति सदा यः मयमाधःकृतानि । न तु गच्चिर-
कलापे वर्तते यो मयूरे वितरतु स कुमारो ब्रह्मचर्यश्रिय यः ॥ २ ॥ अर्चिष्मन्ति विदार्थं यस्त्रुह्य-
ण्यासकतो बासुकेरद्भुत्या विपकर्तुषाङ्गणयनः संस्पृश्य दन्ताङ्गुणम् । एक त्रीणि च सत पत्र पटिनि
प्रघ्वस्तसङ्गाक्रमा वाचः क्रौञ्चरिपोः शिशुत्वविकला श्रेयासि पुष्पान्तु यः ॥ ३

हरिस्तुतिः ।

श्यामिन्ना धवलिन्ना च यमुनाजाह्नवीप्रभाम् । तीर्थराजयदव्यग्रा दयनी कापि देवता ॥ १ ॥ जाह्नवी
मूर्तिं पादे वा कालः कण्ठे वपुष्यथ । कामारिं कामतात वा कचिद्देव भजामहे ॥ २ ॥ अवलाढ्य-
विग्रहश्रीरमर्त्यनतिरक्षमालैर्योपेतः । पञ्चकपोदितमुखः पायात्परमेश्वरो मुहुरर्नादिः ॥ ३ ॥
पन्नगधारिकैराग्रो गङ्गोर्पालक्षितोऽङ्गदोप्रभुजः । शशिर्गण्डेश्वर उमापरिग्रहो^१ मुहुरर्नादि-
रवतु त्वाम् ॥ ४ ॥ गङ्गाशपत्रो^२ नगजातिर्हारी उमासततैः शशिर्गण्डमौलिः ।
लङ्केशैः सपूजितपादपद्मः पायादर्नादिः परमेश्वरो नः ॥ ५ ॥ पायात्कुमारजैनज्ञान्य
उमाविलासैः शङ्खप्रभैश्च निधनेऽङ्गवीर्यैः यानः । गङ्गां च पन्नगधरैश्च पिनाकैस्तक
आचाक्षरेण सहितो रहितोऽयथा त्वाम् ॥ ६ ॥ स्फटिकमरकतश्रीहारिणोः प्रीतियोगात्तद-
वतु वपुरेक कामकसद्विभोर्^३ । भवति गिरिमुतायाः सार्धमग्धोधिपुत्र्या, सद्गमहनि कण्ठे यत्र
मीमाविवादः ॥ ७ ॥ सप्रान मकरध्वजैर्न मथेन त्वत्तो मदर्थं पुरस्मन्तुक्त वत्समार्गिणा मम
पुरो निर्लज्ज बोहुस्तथ । तामेवोत्तुनय स्वभावकुटिलां हे कृष्णकण्ठग्रह मुञ्चेत्याह रगा यमि-

१ पार्वत्युपेत-। पक्षान्तरे पराक्रमपूर्ण-। २ देव-पक्षान्तरे-मर्त्यलोक-। ३ रुद्राक्षमा-
लया, पक्षान्तरे पृथिवीरूपाश्रय-। ४ पञ्चानन-। पक्षान्तरे चक्रेण मोदितेत्यर्थः । ५ महेश्वरः ।
पक्षान्तरे रमेश्वरः । ६ भजन्मा । पक्षान्तरेऽवलादीनां पदानामकारादिरूपाद्याक्ष-
रहीनतया वर्णितश्च । ७ सर्पभूषण-। पक्षान्तरे नग (गोवर्धनगिरि) धारि-। ८ भागीरथ्या-।
पक्षान्तरे गोपैरिति-। ९ बाहुभूषण-। पक्षान्तरे-गदा-। १० चन्द्रकला-। मयूरपिच्छ-।
११ पार्वतीपरिवारः । मा (लक्ष्मी) परिवारश्च । १२ भजन्मा । आदिः-आदिवर्णः, यस्य ।
(निर्देशे) तादृक् । १३ वृषभेश्वरवाहनः । पक्षिराजवाहनश्च, वीनां पक्षिणामीश-। १४ नग-
जातायाः पार्वत्याः गजस्य च याऽऽर्तिः । १५ स्कन्दपिता च कामदेवपिता च । १६ चन्द्रशकलशेखरः,
शिखण्डकृतशिरोभूषणश्च । १७ रावणाचितः को ब्रह्मा, ईशः-शङ्करः, ताभ्यां सम्पूजितः । १८ भजन्मा ।
नादिवर्णो यस्य । १९ महेश्वरः । रमेश्वरः । २० स्कन्द-। मदन-। २१ पार्वतीविलासी,
लक्ष्मीविलासी च । २२ श्वेतत्वेन शङ्खोपमः । सर्वव्यापितया निराकारतया चाकाशतुल्यो वा ।
२३ यम-। कुबेर-। २४ गोपति- (वृष-) वि- (पक्षि-) राज- (गृह-) २५ भागीरथीम् । गाम्-धनुम् ।
अस्य पदस्य केनान्वय इति चिन्त्यम् । दधाति इति शेष इति चेत्पुज्यते । २६ सर्पधारी । गिरि-
धारी च । २७ पिनाको धनुर्विशेषः नाकः-स्वर्गश्च । २८ कामदेवेन । समुद्रेण च । २९ विनाश ।
विलोडनं च । ३० विषयगाम् । वेश्यां, कुञ्जामिति यावच्च । ३१ तामेव गङ्गाम् कुञ्जां च ।
३२ अनुनयेति अनुनयस्वेति वा, तथा-स्वभावकुटिलामिति, भावकुटिलामिति वा पदच्छेदः ।
३३ हे कृष्ण (नील) कण्ठ, ग्रहम्-आश्लेषमिति, हे कृष्ण ! कण्ठस्य ग्रह आश्लेष-
स्तमिति च ।

तनया लक्ष्मीश्च पायात्स वः ॥ ८ ॥ तौ तौ शङ्खकपालभूपितकौ मालास्थिमालाधरौ
देवौ द्वारवतीश्मशाननिलयौ नागारिगोवाहनौ । द्वित्र्यक्षौ बलिदक्षयज्ञमथनौ श्रीशैलजावल्लभौ पापं
वो हरतां सदा हरिहरौ श्रीवत्सगङ्गाधरौ ॥ ९ ॥ लोळ ब्रूहि, कपालिकामिनि पिता कस्ते
पतिः पाथसां, कः प्रत्येति जलादपत्यजननं प्रत्येति यः प्रस्तरात् । इत्थ, पर्वतसिन्धुराजसुतयोरा-
कर्ण्य वाक्चातुरीं सस्मेरस्य हरेर्हरस्य च मुदो निघ्नन्तु विघ्नं तु वः ॥ १० ॥ यस्मादा-
सीत्कुमारः कुबलयदलवल्लीलयोवाह गङ्गां वामा यस्याङ्गसङ्गा पिहितजनचयो यो गवीशघ्वजोऽपि ।
लोकेशाद्येकनाथो हिमकरैर्चिभूद्भविशेषाश्रमोऽसौ वर्णस्याद्यस्य लोपादपहरतु हरिः पातक वः स्म-
रारिः ॥ ११ ॥

त्रिमूर्तिस्तुतिः ।

श्यामश्वेतासितत्वाढया प्रणतार्तिनिवारिणी । ससारोत्तारणे दक्षा मुदे देवत्रयी भवेत् ॥ १ ॥
नमस्त्रिमूर्तये तुभ्य प्राक्सृष्टेः केवलत्वात्मेने । गुणत्रयविभागाय पश्चाद्देदमुपेयुषे ॥ २ ॥ नमो
विश्वसृजे पूर्वं विश्वं तदनु विभ्रते । अथ विश्वस्य संहर्त्रे तुभ्यं त्रेधा स्थितात्मने ॥ ३ ॥ रजो-
जुषे जन्मनि सत्त्ववृत्तये स्थितौ प्रजानां प्रलये तमःस्पृशे । अजाय सर्गस्थितिनाशहेतवे त्रयी-
सृषाय त्रिगुणात्मने नमः ॥ ४ ॥ श्यामश्वेतारुणाङ्गा जलधरणिधरोत्कुलपद्मेरुस्था मोमसावि-
त्र्युपेता रथचरणपिनाकोप्रहङ्कारशङ्खाः । देवा द्वित्र्यष्टनेत्रा जगदवनसमुच्छेदनोत्पत्तिदक्षाः प्रीता वः
पान्तु नित्यं हरिहरविषयस्ताक्ष्यगोहसपत्नीः ॥ ५ ॥

गणेशकुमारस्तुतिः ।

दत्तस्तन्यरसं कराग्रिमभुवा वक्रान्तरे स्वादराद् दौर्विक्षेपनिषिद्धकुम्भविचरन्मत्तद्विरेफौत्करम् ।
अम्बायाः पिबतोः पयोधरयुगं तिर्यङ् मिथः पश्यतोर्बाल्यस्नेहविजृम्भितं विजयते द्वैमातुरस्कन्दयोः ॥
॥ १ ॥ पित्रोरुत्सङ्गसंस्थौ विबुधगणनुतौ विघ्न-दैत्यार्तिनिघ्नौ स्वे स्वे पार्श्वे च कर्तुं
शिखिनमभिरुचिं प्रेक्षमाणौ प्रहृष्टौ बिभ्राणौ पाणिपद्मैः कमलमथ गदामङ्कुशादि च चञ्चलेशौ
स्निग्धौ सुभूषावविरतमवतां कौचनैशौ कुमारौ ॥ २ ॥

विष्णुस्तुतिः ।

शरणं भवभीतानां भक्तमन्यार्थभातुकः । मान्यमानः सुरैरन्तर्विष्णुर्भवतु भूतये ॥ १ ॥
आदिमध्यान्तरहितं देशाहीनं पुरातनम् । अद्वितीयमहं बन्दे मद्बलसदृशं हरिम् ॥ २ ॥ जयति स
गुगान्कुष्णः शेते यः शेषभोगशेष्यायाम् । मध्ये पयःपयोधेरपर इवाम्बोनिधिः कृष्णः ॥
॥ ३ ॥ अतिकर्णं निजशरणं प्रार्थयमानं निरस्तहृन्मानम् । स्मावति बाहोपेक्षायां यः श्रेयसे
न हरिः ॥ ४ ॥ अतिविपुलः कुचयुगल रहसि करैराभूशान्मुहूर्त्कस्याः । तदपहृतं निजहृदयं जयति हरिर्मु-
ग्यमाण इव ॥ ५ ॥ जयति स नाभिर्जगतां स्वनाभिरन्त्रोद्भवजगद्बीजः । दामोदरो निजो-
द्भरगहरनिर्विघ्नजगदण्डः ॥ ६ ॥ श्रीकैरपिहितं चक्षुः सुखयतु वः पुण्डरीकनयनस्य । जघनमिवे-

१ सुन्दरी । लक्ष्मीश्च । २ चन्द्रः । यादोविशेषः । ३ मा-लक्ष्मीः, -उमा पार्वती च ।
४ चक्रः । ५ प्रान्तभागहीनम् । सम्भूतिवृद्धिद्वाराकारणभूतसमयविशेषहीनं च । ६ लक्ष्मी-
७ रमणे नमस्तया त्रपावशादिति शेषः ।

क्षितुमागतेमञ्जनिर्भं नामिसुषिरेणं ॥ ७ ॥ श्याम श्रीकुचकुम्भपिञ्जरितसुरो मुरद्विपो जयति ।
 दिनमुखनभं इव कौस्तुभविभाक्तेरो यद्विभूययति ॥ ८ ॥ प्रतिविम्बितप्रियातनु सकौस्तुभं जयति
 मधुमिदो वक्षः । पुरणायितमम्यस्यति लक्ष्मीर्यद्वीक्ष्य मुर्कुरमिव ॥ ९ ॥ कैलचलानुलिलम्बितै-
 लक्ष्मीनाभिर्मुद्विपश्चरणः । स जयति येन कृता श्रीनुरूपं पद्मनामस्य ॥ १० ॥ रोमावली मुरारेः
 श्रीवत्सनिवेशिताग्रभागा वः । उन्नालनाभिनलिनैः छायेयोत्तापैर्भपहरतु ॥ ११ ॥ कमलाकुचकनका-
 च्चलजलधरमाभीरसुन्दरीमदनम् । अधिगतशेषफणावलिकमलवनभङ्गमच्युत वन्दे ॥ १२ ॥ जीया-
 दम्बुधितनयाधरसमास्वादयन्मुरारिरयम् । अम्बुधिमथनक्लेश कलयन्विफल च सफलं च ॥
 ॥ १३ ॥ श्रीघास्नि दुग्धोदधिपुण्डरीके यश्चञ्चरीकैद्युतिमाप्नोति । नीलोत्पलश्यामलदेहकान्तिः
 स वोऽस्तु भूत्य भगवान्मुकुन्दः ॥ १४ ॥ वक्षःस्थली रक्षतु सा जगन्ति जगत्प्रसूतेर्गरुड-
 ष्वजस्य । त्रियोऽङ्गराणेन विभाव्यते या सौभाग्यहेम्नः कपपट्टिकेर्ध्व ॥ १५ ॥ वृन्दारका यस्य
 भवन्ति भृङ्गा मन्दाकिनी यन्मकरन्दविन्दुः । तवारविन्दाक्ष पदारविन्द वन्दे चतुर्वर्गचतुष्पदं
 तत् ॥ १६ ॥ जयत्युपेन्द्रः स चकार दूरतो विभित्तया यः क्षणलञ्चलभ्यया । दृशेव
 कोपारुण्या रीपोरुरः स्वयं भयाद्भिन्नमियास्त्रपाटलम् ॥ १७ ॥ पद्मापयोधरतटीपारिरम्भलक्ष्मी-
 र्मुद्रितसुरो मधुसूदनस्य । व्यक्तानुरागमिव खेलेन्दनैर्खेदस्वेदाम्बुप्रमनुपूरयतु प्रियं वः ॥
 ॥ १८ ॥ श्रेयः सदा दिशतु सालसपद्मपाते निद्रायिते अपि दृशौ भृशमुन्नम्य । सचाद्यमानचरणा-
 म्बुजजातहर्षो लक्ष्मीमुखेक्षणपरः परमेश्वरो वः ॥ १९ ॥ उद्घाटय योगकल्यार्थं हृदयार्ज्जुकोशं धन्यैश्चि-
 रादपि यथारुचि गृह्यमाणः । यः प्रस्फुरत्यविरत परिपूर्णरूपः श्रेयः स मे दिशतु शाश्वतिक मुकुन्दः
 ॥ २० ॥ सकलभुवनबन्धोः कैरवेन्दोः सरोजैरनुचितमिति मत्वा यः स्वपादारविन्दम् । घटयितु-
 मिव मायी योजयत्याननेन्दौ वैटदलपुटशायी मङ्गलं वः कृणीष्ट ॥ २१ ॥ कचकुचनुवृत्ताप्रे पाणिषु
 व्याधृतेषु प्रथमजलधिपुत्रीसगमेऽनङ्गवाग्नि । ग्रथितनिबिडनीवीबन्धनिर्मोक्षणार्थं चतुरधिककराशः पातु
 वश्चक्रपाणिः ॥ २२ ॥ विरमति महाकल्पे नामीपथैकनिकेतनस्त्रिभुवनपुरः शिल्पी यस्य
 प्रतिक्षणमात्मभूः । किमधिकरणा कीदृक्स्थ व्यग्रस्थितिरित्यसावुदरमविशद्भृष्टु तस्मै जगन्निधये
 नमः ॥ २३ ॥ लक्ष्मीपाणिद्वयविरचित मूलमूर्ध्वं श्रुतीनां व्यक्तं वन्दे चरणकमलद्वन्द्वमाद्यस्य पुंसः ।
 यत्रैकस्य व्यधित बलिना पाद्यतोयैर्वितीर्णैरार्द्रस्यैव प्रणतितरलः क्षालन पद्मयोनिः ॥ २४ ॥ अनादृत-
 चमूपतिप्रहितहस्तमस्वीकृतप्रणीतमणिपादुकं किमिति विस्मितान्तःपुरम् । अवाहनपरिक्रियं पतगराजमा-
 रोहतः कारिप्रवरवृद्धिते भगवत्स्वरायै नमः ॥ २५ ॥ दम्पातः कमलौसनेऽस्तु, भवतु ज्ञानं

१ (परिहृतवसनम्) जघनम् (कर्म ईक्षितुमिवेत्यन्वयः । २ प्राप्तम् । ३ कमलस-
 दृशम् । ४ नाभिरन्ध्रेण । ५ दिनस्य मुखम् आरम्भः, प्रभातकालः एव नभ आकाशम् ।
 तदानीन्तनं आकाशं प्रकृत्या नीलम् भवतीति तयोः सदृश्यम्, यद्वा रूपमिदम् ।
 ६ कौस्तुभ एव विभाकरः, यद्वा कौस्तुभो विभाकर इवेति । ७ विपरीतं रमणम् ।
 ८ आदर्शम् । ९ स्पष्ट- । १० सदृशी । ११ कमल- । १२ सन्तापम् । १३ भ्रमर- ।
 १४ निकषोपलङ्घ । १५ क्रीडत्- । १६ कन्दर्प- । १७ योगरूपया विद्यया । पक्षान्तरे तु
 ' चाभी ' इति प्रसिद्धेन यन्त्रोद्घाटकपदार्थेन । १८ हृदयरूपं कमलम् । उद्घाटयस्याभ्य-
 न्तरभागं च । १९ भगवान् । तदाख्यः कोशविशेषश्च । २० प्रलयदृश्यं दर्शयता भगवता
 वटपत्रोपरि शयनं कृतमिति विदुः । २१ विधातरि, कमलरूप आसने च ।

मनाद्मोस्ते श्रीकण्ठोऽयमितः सुरानिति नतांस्तार्क्ष्येण विज्ञापितः । प्रेयस्याः क तदासन क च रत
कण्ठः क चेत्युल्लसलक्ष्म्यावासितमानसो विजयते सुतप्रबुद्धो हरिः ॥ २६ ॥ निर्मग्रेन मयाम्भसि स्मर-
भरादालिः समालिङ्गिता केनालीकमिद तगाद्य कथित राधे मुधा ताम्यसि । इत्युत्त्वमपरम्परासु शयने
श्रुत्वा वचः शार्ङ्गिणः सव्याज शिथिलीकृतः कमलार्था कण्ठग्रहः पातु वः ॥ २७ ॥ नक्रप्रस्तपद
समुद्रतकर ब्रह्मादयो भोः सुरा रक्षन्तामिति दीनवाक्यकारिण देवेष्वशक्तेषु यः । मा भैपीरिति तस्य
नक्रहनने चक्रायुधः श्रीधरो विश्वत्राणपरायणो विजयते नाथः स नारायणः ॥ २८ ॥ य शैवाः समु-
पासते शिव इति ब्रह्मेति वेदान्तिनो बौद्धा बुद्ध इति प्रमाणपटवः कर्तेति नैयायिकाः । अर्हन्तित्यथ
जैनशासनरताः कर्मेति मीमांसकाः सोऽय वो विदधातु वाञ्छितफल त्रैलोक्यनाथो हरिः ॥ २९ ॥
येनोत्थाप्य समूलमन्दरगिरिस्थत्रीकृतो गोकुले राहुयेन महाबलो सुरारिपुः कार्यादशेषीकृतः । कृत्वा
त्रीणि पदानि येन वसुधा बद्धो बलिर्लीलया सोऽय पातु युगे युगे युगपतित्रैलोक्यनाथो हरिः ॥
॥ ३० ॥ मुग्धे मुञ्च विषादमत्र बलभित्कम्पो गुरुस्त्यज्यता सद्भावं भज पुण्डरीकनयने मान्यानिमा-
न्मानय । इत्थ शिक्षयतः स्वयवरविधौ धन्वन्तरेर्वाक्छलादन्यत्र प्रतिपेधमात्मनि विधिं शृण्वन् हरिः
पातु वः ॥ ३१ ॥ नामीपब्रह्मसञ्चतुर्मुखमुखोद्गीतस्तवाकर्णनप्रोन्मीलत्कमनीयलोचनकलखिलमुखे-
दुद्युतिः । सक्रोध मधुकैटमौ सकृष्णस्नेह सुतामम्बुधेः सोत्प्रासप्रणयं सरोजवसति पश्यन्हरिः पातु
वः ॥ ३२ ॥ निष्प्रत्यूहमुपास्महे भगवतः कौमोदकीलक्ष्मिणः 'कोकप्रीतिचकोरपारणपट् ज्योतिर्भेती
लोचने । याम्यामर्धविबोधमुग्धमधुरश्रीरर्धनिद्रायितो नामीपत्वलपुण्डरीकमुकुलः कम्बोः सपत्नीकृतः
॥ ३३ ॥ भक्तिप्रह्वैविलोकनप्रणयिनी नीलोत्पलस्पर्धिनी ध्यानालम्बनता समाधिनिरतैर्नीतिहितप्रा-
प्तये । लक्ष्म्यैकमहानिधी रसिकता लक्ष्मीदशोस्तम्बती युष्माकं कुरुता मवार्तिशमन नेत्रे तनुर्वा हरेः
॥ ३४ ॥ चत्वारः प्रथयन्तु विद्रुमलतारैरङ्गुलिश्रेणयः श्रेयः शोणसरोजकोरकचस्ते शार्ङ्गिणः
पाणयः । मालेष्वज्जुर्बुधो लिखन्ति युगैर्पद्मे पुण्यवर्णावलीः कस्तूरीमकरीः पयोधरयुगे गण्डद्वये च
श्रियः ॥ ३५ ॥ लक्ष्मीललितपादपङ्कजयुग मोगीन्द्रभोगासन क्षीरोदार्णवबिन्दुभिः परिवृत काश-
प्यकल्पैः सदा । नाभ्युद्धतकुशैरीयान्तरखिलस्रष्टारमुद्भाष्य निर्व्याज नन्दिताविश्वमाद्यमनघ
वन्दे मुकुन्दं प्रभुम् ॥ ३६ ॥ आकलय मुरजिमुखेन्दुमधुरोन्मीलम्भरुन्माधुरीधीरोदात्तमनोहरः सुख-
यतु त्वा पाञ्चजन्यध्वनिः । लीलालङ्घितमेघनादविभवो यः कुम्भकर्णव्यथादायी दानवदन्तिना दश-
मुख दिक्चक्रमाक्रामति ॥ ३७ ॥ आभ्यन्मन्दरकन्दरोदरदरीव्याघ्रतिभिर्वारिधेः कल्लोलैरलमाकुलं कलयतो
लक्ष्म्या मुखाम्पोरुहम् । औत्सुक्यात्तरलैः स्मरादिकमिता मीर्यैः समाकुञ्चिताः क्रोधेन ज्वलिता

१ ईषदः । २ मास्ते, लक्ष्म्या स्ते च । ३ शङ्करः लक्ष्म्याः कण्ठश्च लक्ष्मीरिति भावः ।
४ मृषा । ५ उद्विजसे । ६ लक्ष्म्या । ७ उद्वेगम् शङ्करं च । ८ बलं शत्रुसैन्यं तदाख्यं दैत्यं च
भिनन्तीति । ९ अतिशयितः । देवाचार्यश्च । १० शोभनचित्तवृत्तिम् । ११ कमलनयने ।
भगवति च । १२ कौमोदक्या नित्यं धारणकुत्सेन लक्ष्मरूपत्वम् । १३ कोकयोः संयोगः सूर्यो
दये, चकोरश्च चन्द्रिकापानेन तृप्यतीति यथोक्तम् । १४ सूर्यचन्द्ररूपे इत्यर्थः । १५ नद्येत्यर्थः ।
१६ प्रणयिन्यादिपदानां द्विवचनान्तत्वे लीलिङ्गत्वे च समानं रूपमिति 'नेत्रे' इत्यनेन योजने
द्विवचनान्तानि 'प्रणयिनी' इत्यादीनि 'कुरुताम्' इति च, 'तनुः' इत्यनेन योजने तान्ये-
वैकवचनान्तानि । १७ शोणिमातिशयसम्भावेनायालीनां विद्रुमलतासदृशरक्तत्वमुक्तम् । एवमेव
पुरस्तादपि । १८ अञ्जमुधो ब्रह्मणः । १९ युगपदेकस्मिन्नेव समये । २० पशान्तः
२१ जपल्लाः । २२ भयेन ।

मुदा मुकुलिताः शौरैर्दशः पान्तु वः ॥ ३८ ॥ पर्यङ्कीकृतनागनायकफणाश्रेणीमणीनां गणे संक्रा-
न्तप्रतिबिम्बसवलनया बिभ्रद्वपुर्विज्रियाम् । पादाम्भोरुहधारिवारिधिसुतामक्षणा दिदक्षुः शतैः कायव्यूहै-
मिवाचरन्नुपचिताकृतो हरिः पान्तु वः ॥ ३९ ॥ प्रत्यग्नोन्मेषजिह्वा क्षणमनभिमुखी रत्नदीपप्रमाणामा-
त्मव्यापारगुर्वी जनितजललवा जृम्भितैः^१ साङ्गभङ्गैः । मार्गाङ्कं मोक्तुमिच्छोः शयनमूर्ध्नि फणाचक्रैवालो-
पमान निद्राच्छेदाभिताम्रा चिरमवतु हरेर्दृष्टिराकेर्करा वः ॥ ४० ॥ श्रीराजीवाक्षवक्षःस्थलनिलग्रमा-
हस्तवास्तव्यलोलछ्छीलान्जानिःसरन्ती मधुरमधुशरी नामिपद्मे मुरारे । अस्तोकं लोकमात्रा द्विष्योमुख-
शिशोराननेष्वर्प्यमाण शङ्खप्रान्तेन दिव्य पय इति विबुधैः शङ्खचमाना पुनातु ॥ ४१ ॥ आश्रित्य
नूनममृतद्युतयः पदं ते देहक्षयोपनतदिव्यपदामिमुख्याः । लावण्यपुण्यनिचय मुहुरि त्व-
दास्ये विन्यस्य यान्ति मिहिर प्रतिमासभिन्नाः ॥ ४२ ॥ नाथ त्वदङ्घ्रिनखधावनतोयलगास्तात्कान्तिलेश-
कणिका जलधि प्रविष्टाः । ता एव तस्य मथनेन घनीभवन्त्यो नूनं समुद्रनवनीतपद प्रपन्नाः ॥ ४३ ॥
तापत्रयौषधवरस्य तव स्मितस्य निःश्वासमन्दमस्ता निवृत्तीकृतस्य । एते कडङ्करचया इव विप्र-
कीर्णा जैवातुकस्य किरणा जगति अमन्ति ॥ ४४ ॥ मोह जगन्नयमुवामपनेतुमेतदादाय रूपमखिलेश्वर-
देहभाजाम् । निःसीमकान्तिरसनीरधिनाऽमुनैव मोह प्रवर्धयसि मुग्धविलासिनीनाम् ॥ ४५ ॥ भानुर्निशाशु
भवदङ्घ्रिमयूखशोभालोभात् प्रताप्य किरणोत्क्रमाप्रभातम् । तन्नोद्धते हुतवहात् क्षणलुप्तगणे ताप
मजल्पनुदिन स हि मन्दतापः ॥ ४६ ॥ त्वदङ्गसाम्यमयमम्बुजकोशमुद्राभङ्गात्तत्सुषमभिन्नकरोपकल्प्या ।
लब्ध्वाऽपि पर्वणि विभुः क्रमहीयमानः शसत्यनीत्युपचिता श्रियमाशुनाशाम् ॥ ४७ ॥ नामैव ते वरद
वाञ्छितदातृभावं व्याख्यास्यतो न बहसे वरदानमुद्राम् । विश्वप्रसिद्धतरविप्रकुलप्रसूतेर्यज्ञोपवीतवह्नं
हि न खल्वपेक्ष्यम् ॥ ४८ ॥ किञ्चिन्निर्मुच्यमाने गगन इव मुखे शाटवनिद्रापयोदैर्न्यक्कुर्वाणे स्वमासा फणि-
पतिशिरसां रत्नदोपाञ्जुजालम् । पायास्तां वो मुरारेः शशितपनमये लोचने यद्विभासा लक्ष्म्या हस्त-
स्वमर्धं विकसति कमलस्यार्धमध्येति निद्राम् ॥ ४९ ॥ एकस्थ जीवितेशे त्वयि सकलजग-
त्सारमालोकयामः श्यामे चक्षुस्तवास्मिन्वपुषि निविशते नाल्पपुण्यस्य पुंसः । कस्यान्यत्रापृतेऽस्मि-
नतिरतिविपुला दृष्टिरेवामृत ते दैत्यैरित्युच्यमानो मुनिमिरपि हरिः क्षैणरूपोऽवताहः ॥ ५० ॥
यस्योद्गद्गान्बाहुदुग्मगहनवनच्छेदगोष्ठीकुठारं चक्रं निष्क्रान्तनीवानलबहलकणाकीर्णधार बिचिन्त्य । जात-
प्रासावसायो दिवसकृतिलसन्मासलाशुप्रवाहे मुह्यत्यद्यापि राहुः स दहतु दुरितान्याशु दैत्या-
न्तको वः ॥ ५१ ॥

शङ्खस्तुतिः ।

भिन्दन्नरातिहृदयानि हरेः पुनातु निःश्वासवातमुखरीकृतकोटरो वः । संक्रान्तकुक्षिकुह्यस्पद-
सप्तसिन्धुसंवष्ट्वोरत्तरघोष इवाशु शङ्खः ॥ १ ॥ पायांस वः कुमुदकुन्दमृणालगौरः शङ्खो हरेः
करतलाम्बरपूर्णचन्द्रः । नादेन यस्य सुरशत्रुविलासिनीना कान्त्यो भवन्ति शिथिला जघन-
स्थलीपु ॥ २ ॥

१ विष्णोः । २ शरीरसमुदायम् । ३ चेष्टाविशेष-इत्यर्थः । ४ नवीनोन्मीलनकपटा ।
५ भस्ममुखी । ६ प्रवृद्धैः । ७ शेषकोटम् । ८ अतिशयितम् । ९ फणामण्डलमेवेति भावः ।
१० किञ्चित्सङ्कुचिता । ११ अनल्पम् । १२ विधातुः ।

चक्रस्तुतिः ।

दृष्टस्य यस्य हरिणा रणमूर्ध्नि मूर्तिरुद्धतदुःसहमहःप्रसरां समन्तात् । तल्लोचनस्थितरविप्रतिबिम्बगर्भेवामाति चक्रमरिचक्रनुदेऽस्तु तदः ॥ १ ॥ उद्धृतदैत्यपूतनापतिकण्ठपीठच्छेदोच्छलद्बलशोणितशोणधारम् । चक्र क्रियादमिमतानि हरेरुदारदिग्दाहदारुणनमःश्रियमुद्रहृदः ॥ २ ॥

गरुडस्तुतिः ।

सौवर्णाङ्कितपर्णमारुतहताहिवातकान्ताकुचस्फूर्जन्मौक्तिकमूषणः खगपतिः पूर्णेन्दुबिम्बाननः । पद्माधीश्वरपादपद्मयुगलस्पर्शमलाङ्गानतः पायाद्वो विनतासुतो हरिकृपालोकैकपात्रीकृतः ॥ १ ॥

शेषस्तुतिः ।

ब्रह्माण्डकुम्भकारं मुजगाकारं जगद्गर्भं नौमि । स्फारे यत्फणचक्रे धरा शरावश्रियं वहति ॥ १ ॥ अविरतमल्लममुद्धृतधरातलं सुस्मितोल्लसद्बदनम् । जगदानन्दविधायिनमुपैमि शरणं प्रभु शेषम् ॥ २ ॥ अशेषशेषेऽपि न यस्य शेषो योऽशेषमूर्तिश्च सदैकरूपः । विश्वम्भरस्यापि समाश्रयोऽह्ना स दीनबन्धुः प्रमुदेऽस्तु शेषः ॥ ३ ॥

लक्ष्मीस्तुतिः ।

अशेषभुवनमोदमादधानां शुचिस्मिताम् । करुणामधुराकारां लक्ष्मीं देवीमुपास्महे ॥ १ ॥ जयन्ति जगतां मातुः स्तनकुङ्कुमबिन्दवः । मुकुन्दाश्लेषसम्प्रान्तकौस्तुभश्रीविडम्बिनः ॥ २ ॥ पायात्पयोधिदुहितुः कपोलामलचन्द्रमाः । यत्र सकान्तबिम्बेन हरिणा हरिणापितम् ॥ ३ ॥ देवेऽर्पितवरणस्रजि बहुमाये वहति कैटमीरूपम् । जयति सुरासुरहसिता लज्जाजिह्वाक्षणा लक्ष्मीः ॥ ४ ॥ तत्प्रीकृताहिरगणितगरुडो हारामिहविविर्जयति । फणशतपीतम्बासो रगान्धायाः श्रियः केलिः ॥ ५ ॥ स्मेराननेन हरिणा सस्पृहमाकारवेदिनामिमतम् । जयति पुरुषायितार्याः कमलायाः किञ्चन ध्यानमूर्ते ॥ ६ ॥ कमलासनकमलक्षणकमलारिकिरीटकमलमृद्बाहैः । नुतपदकमलौ कमलौ करधृतकमला करोतु मे कमलम् ॥ ७ ॥ किञ्चल्कराजिरिव नीलसरोजलम्बा लेखेव काञ्चनमयी निकषोपलस्था । सौदामनी जलदमण्डलागमिनीव पायादुरःस्थलगता कमला मुरारेः ॥ ८ ॥ दन्तैः कोरकिता स्थितैर्विकसिता भूविभ्रमैः पत्रिता दोर्म्या पल्लविता नखैः कुसुमिता लीलामिख्देलिता । उत्तुङ्गस्तनमण्डलेन फलिता भक्तामिलाषे हिता काचित्कल्पलता सुरासुरनुता पायात्सुधाब्धेः सुता ॥ ९ ॥ उत्तुङ्गस्तनमण्डलोपरिलसत्पालम्बमुक्तामणेरन्तर्बिम्बितमिन्द्रनीलनिकरच्छायानुकारिण्युति । लज्जाव्याजमुपेत्य नम्रवदना स्पष्ट मुरारेर्वपुः पश्यन्ती मुदिता मुदेऽस्तु भवतां लक्ष्मीर्विवाहोन्सवे ॥ १० ॥ आख्याते हसितं पितामह इति जस्तं कपालीति च व्यावृत्तं गुरु-रित्ययं दहनं इत्याविष्कृता भीरुता । पौलोमीपतिरित्यसूयितमथ व्रीडाविनम्रश्रिया पायाद्वः पुरुषोत्तमोऽयमिति यो न्यस्तः स पुष्पाञ्जलिः ॥ ११ ॥ व्रीडामिन्नहिरण्यशुक्तिक्वहरे रक्तात्मनावस्थितान् हारं हारमुदारकुङ्कुमरसानव्याजमव्यान्नखैः । वीरश्रीकुचकुम्भसीम्नि लिखतो वीरस्य पद्मावलीस्तत्कालोचितमावबन्धमधुरं मन्दस्मितं पातु वः ॥ १२ ॥ पद्मायाः स्तनहेमसमन्नि

१ मृगायितम् । २ विपरीतरमणपरायाः । ३ कमलायाः लक्ष्म्याः । ४ कैटभ-
ध्यानमिति पाठान्तरे तु कैटभमर्दनावस्थाकं ध्यानमित्यर्थं । ५ नुतं स्तुतं पदरूपं कमलं
यस्या इति, नुतं पदं कमलमिदं यस्या इति वा । ६ कमला लक्ष्मीः ।

मणिश्रेणीसमाकर्षके किञ्चित्कञ्चुकसंधिसन्निधिगते शौरेः करे तत्करे । सद्यो जागृहि जागृ-
हीति वलयध्यानैर्ध्रुवं गर्जता कामेन प्रतिबोधिताः प्रहरिका रोमाञ्जुराः पान्तु वः ॥ १३ ॥
यादृज्जानासि जाम्बूनदगिरिशिखरे कान्तिरिन्दोः कलानामिर्योत्सुनयेन पर्यां स्मितमधुरमुक्ताम्भो-
रुह भूषमाणे । लीलादोलायमानश्रुतिकमलमिलद्भृङ्गसंगीतसाश्री पायादम्भोधिजायाः कृमुमशरक-
लानाटयनान्दीनकारः ॥ १४ ॥ उत्तिष्ठन्त्या रतान्ते भरगुरगवतौ पाणिनैकेन कृत्वा धृत्वा
चान्येन वासो विगलितकवरीभारमंसे वहन्त्याः । भूयस्तत्कालकान्तिद्विगुणितमुरत्तप्रीणितं
शौरिणा वः शय्यामालिङ्ग्य नीत वपुरलसलसद्वाट् लभ्याः पुनातु ॥ १५ ॥
लोकेषु लोकांतरतानिधाननिदानभूता विभवाधिदेवी । मन्दाररूपा नमता जनानां न कस्य गन्था
विविधस्य लक्ष्मीः ॥ १६ ॥ मनाक् प्रपन्नोऽपि कृपाकटाक्षे यस्याः कृतार्थाः सकलाधिराय । सा
निर्मलाऽऽसेचनकस्यरूपा पायादपायात् कमलासना माम् ॥ १७ ॥ पयोधिसम्भूततया समन्ताद्
दुग्धस्य बिन्दूनिव गात्रलग्नान् । लावण्यसन्तानमिषेण धिक्पञ्चिभाषयन्ती भवताद् विभूत्यै ॥ १८ ॥
हिरण्यकान्ताऽपि निजस्मिताभावितानसम्बन्धमुपेय शुभा । अवयजात निपुणा निहन्तुं सदा शरण्याऽस्तु
महेश्वरी सा ॥ १९ ॥ स्वपादपीठं विनमस्तु सस्तु स्मितच्छलेन श्रियमादधाना । पद्मासना पद्ममवाटिवन्ध-
सा मे शरण्या विभवाय पद्मा ॥ २० ॥ राजाधिराजस्य सखाऽपि नम्रोऽनुपेय या भ्राम्यति मिथ्या
माणः । उपेतवान् हन्त जनार्दनोऽपि शेतेऽस्तचिन्त मम सा श्रियं श्रीः ॥ २१ ॥ दग्धितोन्मूलनकर्म-
दक्षा प्रत्यक्षसिद्धेश्वरतानिदानम् । सम्पद्धिधात्री करुणानिधात्री धात्रीय सा सौख्यपदस्य दात्री ॥ २२ ॥
सहोदरत्वं प्रतिपद्य यस्याः स्फुरत्कलङ्कोऽपि मतो द्विजेशः । समस्तसाद्गुण्यविधानदक्षा सदा शरण्या
मम सास्तु लक्ष्मीः ॥ २३ ॥

समुद्रस्तुतिः ।

आयान्ति यत्र निवसन्ति चिराय चेष्ट निर्यान्ति चैवममिताः सरितो यतोऽभी । दर्शयन्तेषु वटुल्यु
मणिज्वपीभ्यो यः पूर्ववत्स जयतादभूतैकभूमिः ॥ १ ॥ वस्ते मा गा विपादं श्वेदनमुरुजवां
सत्यजोर्ध्वप्रवृत्तं कैम्पः को वा गुरुस्ते किमिह वैलभिदा जृम्भितेर्नात्र याहि । प्रत्याख्यानं सुरा-
णामिति भयेशमनच्छम्भना कारयेत्वा योऽसौ लक्ष्मीमदाहः स दहतु दुरित मन्थमुग्धः
पयोधिः ॥ २ ॥

ब्रह्मस्तुतिः ।

तं वन्दे पद्मसर्गानैमुपवीतच्छटाच्छलात् । गङ्गास्रोतस्त्रयेणैव यः सदैव निपेयते ॥ १ ॥
कृतकान्तकेलिकुतुक्रशीतज्वाससेकानिद्राणः । घोरितविततालिस्तो नाभिसरोजे विधिर्जयति ॥
॥ २ ॥ स्रजति कमलसस्थो दृश्यमात्रं सदा यो निखिलनिगमतत्त्वज्ञानिनां च प्रधानम् । अपरि-
हतसमार्धि सत्यसङ्कल्पमेत परिविमलचरित्रं तं नुवे हसवाहम् ॥ ३ ॥

१ इम्यः-आढ्यः रत्नाकर इति यावत् । २ अमृतस्य सुधाया जलस्य चाद्वितीयाधाररूप इति
भावः । ३ पीडाम् शङ्करं च । ४ अस्तितम् धायुं च प्रबलवेगम् । ५ कं-जलं, लक्षणया तत्स्थानं
पाति-रक्षतीति । जलाधिपो वरुणः, कम्पश्च कम्पनं च । ६ बृहत् । सुराचार्यश्च । ७ शरीर-
बलस्य बलाख्यस्य च दैत्यस्य विनाशकेन । ८ भगवदन्तिके । ९ नासनिर्वर्तनच्छलेन । १०
सुग्धः सुन्दरः । ११ भगवन्नाम्न्युद्धवं पद्ममेव स्रज यस्य तम् ।

दशावतारस्तुतिः ।

वेदानुद्धरते जगन्ति बहते, भूलोकमुद्धिञ्जते, दैत्यं दास्यते, बलिं छलयते, क्षत्रक्षयं कुर्वते । पौलस्त्यं जयते, हलं कैलयते, कारुण्यमातन्वते, म्लेच्छान्मूर्छयते, दशाङ्गतेकृतं, कृष्णाय तुभ्यं नमः ॥ १ ॥ यस्यालीयत शल्कसीम्नि जलधिः, पृष्ठे, जगन्मण्डल, दद्याया धरणी, नखे दितिसुताधीशः पदे रोदसी । क्रोधे क्षत्रगणः शरे दशमुखः मणौ प्रलम्बासुरो ध्याने विश्व-मर्सावधार्मिककुल कस्मैचिदस्मे नमः ॥ २ ॥ पाठीनः कमठः किटिर्नरहरिः खर्वाकृतिर्मा-र्गवो रामः कसनिषूदनो दर्शयः कल्की च नारायणः । युष्माकं स विभूतयेऽस्तु भगवान्सेतु-र्महाम्मोनिधावुत्ताराय युगे युगे युगपतित्रैलोक्यनाथो हरिः ॥ ३ ॥ वेदा येन समुद्धृता वसु-मती पृष्ठे धृताप्युद्धृता दैत्येशो नखरैर्हतः फणिपतेलोकं बलिः प्रापितः । क्षमाऽक्षत्रा जगती दशा-स्यरहिता माता कृता रोहिणी हिंसा दोषवती धराप्ययवना पायात्स नारायणः ॥ ४ ॥ वेदोद्धारकृते गिरिं धृतवते पृथ्वीतलोद्धारिणे दैत्योरःस्थलदारकाय ददते त्रैलोक्यराज्यं सुरान् । राजन्यान्वधशत्रवे हतवते रक्षोर्ध्वजा कर्षते कारुण्यं दधते कृतं भूतवते भूयो नमः शार्ङ्गिणे ॥ ५ ॥

मात्स्यस्तुतिः ।

माने मेरौ पताति तपने तोयविन्दाविवेन्दावन्तर्लीने जलधिसलिले व्याकुले देवलोके । मात्स्य रूपं मुखपुटतटाकृष्टनिर्मुक्तवार्षि श्रीकान्तस्य स्थलजलगत वेत्यलक्ष्यं पुनातु ॥ १ ॥ वियत्पुच्छातुच्छो-च्छलितजलगर्म निधिरपामपानाथः पौथःपृथुललवदुःस्थो वियदभूत् । निधिर्मर्सांमौर्वो दिनैर्प-तिरभूदौर्वदहनश्चलत्काये यस्मिन्स जयति हरिर्मीनवपुषा ॥ २ ॥ जीयासुः शकुलैकृतेर्भगवतः पुच्छच्छटाछोटैर्नादुर्ध्वन्तः शतचान्द्रिताम्बरतल तं बिन्दवः सैन्धवाः । यैर्व्यावृत्त्य पताहिरैर्वैशिखि-नस्तेजोर्जटाल वपुः पानौर्मानवशादरोचैर्कलजां चक्रे चिरयांस्पदम् ॥ ३ ॥ दिश्याद्वाः शकुलैकृतिः स भगवान्नैःश्रेयसी सपद यस्य स्पर्जदतुच्छपुच्छशिखरप्रेङ्खोलैर्नम्रीडनैः । क्षुम्यद्वाधिसमुच्छलजलमरैर्मन्दाकिनीसगतैर्गङ्गासागरसंगमप्रणयिनी जाता विर्हयःस्थली ॥ ४ ॥ मायामीनतनोस्तनोतु भवता पुण्यानि पङ्कस्थितिः पुच्छाच्छोटसर्पेच्छलजलगुरुत्परम्भरिक्तोदवेः । पाताला-वटमध्यसकटतया पर्याप्तकष्टस्थितेर्वेदोद्धारपरायणस्य सतत नारायणस्य प्रभोः ॥ ५ ॥ जृम्भाविस्तृतव-क्त्रपङ्कजविघेहेत्वा श्रुतीः सागरे लीन त्रस्तसमस्तनक्रानिकर शङ्ख जघानौजिरे । पुच्छोत्क्षिप्त-जलोत्करैः प्रतिदिश संतर्प्य यो वै धरा पायाद्वाः स मृणालकोमलतनुर्मीनाभिधानो हरिः ॥ ६ ॥ हहो मीनतनो हरे किमुदधे किं वेपसे शैल्यतः स्विन्नः किं वडवानलात्पु-

१ हिरण्यकशिपुमित्यर्थः । २ क्षत्राणां क्षत्रियाणां क्षयस्तम् । ३ पुच्छस्त्यस्यापत्यं पुमांस्तं रावणमित्यर्थः । ४ कलयते-गृह्णते । ५ 'कृष्ण प्रणामोऽस्तु ते' इति पाठे तु यमकतादवस्थम् । ६ मीनत्वगेकदेशमिति शेष । ७ पुराणेषु हि शेषवत् कमठावतारस्यापि भूमण्डलवोदृत्वं श्रुतमिति यथोक्तम् । ८ खड्गे । ९ मात्स्यविशेषः । १० सुकरः । ११ बुद्धदेवः । १२ अत्यन्त- । १३ जल- । १४ पुष्ट- । १५ दीनः । १६ भासां-तेजसां निधिः सूर्य इत्यर्थः । १७ समुद्राग्निः । १८ सूर्यः । १९ मात्स्य-शरीरस्य । २० आलोलनात् । २१ ऊर्ध्वं गच्छन्तः । २२ तेजसा पूर्णम् । २३ पानेन यदा-ध्मानं तद्वशात् तदतिमाबल्यात् । २४ अग्निमान्धावहानां रोगाणाम् । २५ प्रतिष्ठाम् । २६ मात्स्या-कारः । २७ दोहन- । २८ आकाशभूमिः । २९ ऊर्ध्वं गच्छन् । ३० सङ्कीर्णत्वेन । ३१ वेदान् । ३२ संग्रामदेशे । ३३ सन्तुष्टं विधाय । ३४ गोपनपरायणः ।

लकितः कस्मात्स्वभावादहम् । इत्थं सागरकन्यकामुखशशिष्यालोकनेनाविकप्रोद्यत्कामजावि-
हनिहृतिपरः शौरिः शिवायास्तु वः ॥ ७ ॥ पुच्छ चेदहमुनयाम्यनवविस्तुञ्जो भवेद-
म्बुभिः क्रीडां चेत्कलये मनागपि जठे पीडा पर यादमागम् । निस्पन्दो भृशामृगनिति
भरत्रल्लाण्टभाण्डक्षयक्षोभाकुञ्चितवेप एष भगवान्ग्रीणातु मीनाकृतिः ॥ ८ ॥ चन्द्रादित्योरनेत्रैः कमलभव-
भवस्फारपृष्ठप्रैतिष्ठो भास्वत्कालाग्निजितः पृथुलगलगुतादृष्टनिःशेषविश्वः । अद्भिः पुञ्जोत्थितामिश्रकि-
तमुरवधूनेत्रसत्क्षिताभिर्मत्स्यद्विज्जाविधवेल् गगनतलमल क्षालयन्धः पुनातु ॥ ९ ॥ य दृष्ट्वा मीन-
रूप स्फुरदनलशिवायुक्तसरक्तनेत्र लोलद्विस्तीर्णकर्णक्षुभितजलनिधिं नीलजीगत्वर्णम् । आसोऽद्वा-
सानिलौघैः प्रचलितगगन पीतवारि मुरारि दिङ्मूर्द्धोऽभूत्स गड्खः स भवतु मयता भूतये मीन-
रूपः ॥ १० ॥ दिङ्मूढ त मुरारि किल शितदर्शनैः पीडयमान रटन्त दृष्ट्वा तीरे पयोधैः करतलक-
लित पूरयामास शङ्खम् । नादेनाक्षोभ्य विश्व प्रमुदितविबुध त्रस्तदैव स देवैर्दत्तार्थः पमयोनेः प्रह-
सितवदनः पातु वो दत्तवेदः ॥ ११ ॥

कूर्मस्तुतिः ।

निरवधि च निराश्रय च यस्य स्थितमनिवर्तितकौतुकप्रपञ्चम् । प्रथम इह भवान्स कूर्ममूर्ति-
र्जयति चतुर्दशलोकचलिकन्दः ॥ १ ॥ नमस्कृत्यः कूर्मं नमदमरकोटीरनिकरप्रसर्पन्माणिक्यच्यविमि-
लितमार्जिष्ठवपुषम् । जरीर्जम्भिर्भुम्भेर्गुम्भेणिरमणीयाशुलहरीपरीरम्भस्फूर्जद्बलभिटुपलीट्रिमितिमटम् ॥ २ ॥
निष्प्रत्यूहमनस्पकल्पचरितल्लैलोक्यरक्षागुरुः क्रीडाकूर्मकठेवरः स भगवान्दिङ्मृगमन्दा मुदम् । कल्पा-
न्तोदधिमध्यमज्जनवशाद्दधासर्पतः संलुठपृष्ठे यस्य बभूव सैकतकणच्छायं घरित्रीतलम् ॥ ३ ॥ पृष्ठे
आम्यदमन्दमन्दरगिरिप्राचाप्रकण्डयनैर्निद्रालोः कमठाकुरोर्भगवतः श्वासानिलाः पान्तु वः । यत्सस्फारकैला-
नुवर्तनवशाद्वेलाछलेनाम्भसा यातायातमतन्द्रित जलनिधेर्नाथापि विश्राम्यति ॥ ४ ॥ दृग्म्या यस्य
घिलोकनाथ जगतो ग्राणीपदुत्तोलिनप्रीवाप्रोपरि विस्फुरद्ग्रहगणे छत्राधिताया शुधि । हा दिग्भूः
किमभूद्भूतदितरात्किंचेति पर्याकुलो हन्यादेप हठादवानि कमठावीशः कठोराणि मे ॥ ५ ॥
यो धत्ते^१ शेषनाग तदनुवसुमतीं स्वर्गपातालयुक्ता युक्ता सर्वैः समुद्रैर्हिमगिरिकनकप्रस्थमुल्लैर्नगे-
नैः । एतद्ब्रह्माण्डमस्यामृतघटसदृश भाति वंशे^२ मुरारेः पायाद्वः कूर्मदेहः प्रकटितमहिमा माधवः
कामरूपी ॥ ६ ॥

वराहस्तुतिः ।

हरेर्ललावराहस्य दष्टादण्डः स पातु नः । हेमाद्रिकलसा यत्र धौत्री छत्रश्रिय दधौ ॥ १ ॥ स
जयति महावराहो जलनिधिजठरे चिर निमग्नोऽपि । येनान्नैरिव सह फणिगणैर्वलादुद्धृता धरणी
॥ २ ॥ पातु नः कपटकोलकेशयो यस्य निश्चसितमास्तोद्धता । उच्छ्रितप्रपतनैरचीकल्पैर्कै-

१ चन्द्रश्चादित्यश्चैत्यैतावेवोरुणी अतिशयिते (लोकोत्तरत्वात्) उत्कृष्टे इति यावत्,
नेत्रे यस्य तादृक् । २ कमलाद्भवो जन्म यस्य तस्माद्ब्रह्माणो भवः उत्पत्तिर्यस्य तादृश यत्
(जगत्), तस्य स्फारो विस्तारः पृष्ठप्रतिष्ठो यस्य तादृक् । पृष्ठे प्रतितिष्ठतीति पृष्ठप्रतिष्ठः ।
३ साश्चर्यमवेक्षिताभिः । ४ व्यग्रः । ५ तिमै रदनैः । ६ व्याप्तं चकार, उच्चैर्वाद्यामासेति यावत् ।
७ स्थितम् अत्र भावे क्तः । ८ कोटीराणां किरीटानान्निकरः समुहस्तत्रेति । ९ रक्तवर्णशरीरम् । १०
अतिशयेनोल्लसत् । ११ तरुणः । १२ दिनकरः । १३ इन्द्रनीलमणिपर्वतः । १४ सङ्कोचनासङ्कोचनादि-
१५ पृष्ठ इत्यध्याहार्यम् । १६ तदुपरीत्यर्थः । १७ पृष्ठोपरि । १८ पृथ्वी । १९ रचयामास ।

लिकन्दुकतुलामिलौ मुहुः ॥ ३ ॥ न पङ्कैरालेप कलयति धरित्रीव्ययमयात्र मुस्तामादत्तेऽप्युरगनगर-
 अंशमयतः । न धत्ते ब्रह्माण्डस्फुटनसघृणो घर्घररवं महाक्रोडः पायादिति सकलसक्रोचितमुखः ॥ ४ ॥
 पातु त्रीणि जगन्ति सततमैकूपारात्समभ्युद्धरन्धात्रीं कोलकलेवरः स भगवान्यस्यैकदंष्ट्राङ्कुरे । कूर्मः
 कन्दति नालति द्विरसनः पञ्चन्ति दिग्दन्तिनो मेरुः कोर्शति, मेदिनी जलजति व्यो-
 मापि रोलेन्वति ॥ ५ ॥ पातु श्रीस्तनपत्रमङ्गिमकरीमुद्राङ्कितोरःस्थलो देवो नः स जग-
 त्पतिर्मधुवधूवक्त्राब्जचन्द्रोदयैः । क्रीडाक्रोडतनोर्नवेन्दुविशदे दष्टाङ्कुरे यस्य भूर्माति स्म प्रलयाब्जिप-
 ल्यलेटलोत्वातैकमुस्ताकृतिः ॥ ६ ॥ दृष्यद्वैत्यनितम्बिनीजनमनःसतोषसक्रोचनः कुर्याद्विश्वमन-
 श्वरं स भगवान्क्रोडावतारो हरिः । यद्दष्टाङ्कुरो^१ टिकोटिकुटीकोणान्तरस्येयसी पृथ्वी मात्यवर्द्धातकेत-
 कदलालीनेव भृङ्गाङ्गना ॥ ७ ॥ अष्टौ यस्य दिशो दलानि विपुलः कोशः सुवर्णाचलः कान्त
 केसरजालमर्ककिरणा भृङ्गा पयोर्दौवली । नाल शेषमहोरगः प्रवितत वारानिधेर्लीलया तन्नः पातु
 समुद्धरन्कुवलय^२ कौर्दौकृतिः केशवः ॥ ८ ॥ विभ्राणोऽभिनवेन्दुकोटिकुटिल दष्टाङ्कुर लीलया
 क्रोडाकारधरो हरिः स भगवान्भूयाद्विभूतिप्रदः । यस्योत्क्षिप्तवतः क्षमाकमलिनीमालम्बमानः क्षण
 लोलद्वालपृणालनालतुलना मेजे मुजङ्गेश्वरः ॥ ९ ॥ मुक्तैर्यास्यति कुत्रचिद्वसुमती दष्टाङ्कुरस्थे-
 यसी कुक्षौ क्षोभमवाप्स्यति त्रिभुवन रुद्धैरमीभिः क्रमात् ॥ इत्यस्वल्पविकल्पमीलितमतेः कण्ठे लुठन्तो
 मुहुः क्रोडाकारधरस्य कैटमजितः श्वासानिलाः पान्तु वः ॥ १० ॥ भूयादेष सतां हिताय भगवा-
 न्क्रोडावतारो हरिः सिन्धोः क्लेशमपास्य यस्य दशनमान्ते नटन्त्या भुवः । तारा ह्यैरति वारिदस्ति
 लकति^३ स्वर्वाहिनी^४ माल्यैति क्रीडादर्पणति^५ क्षमापनिरहर्देवश्च ताटङ्कति^६ ॥ ११ ॥ लीने श्रोत्रै-
 कदेशे नभसि नयनयोस्तेजसि कापि नष्टे श्वासप्रासोपमुक्ते मरति जलनिधौ पादरन्ध्रार्धपीते । पोत्रै^७-
 ग्रान्तैकरोमान्तरविवरगता मार्गतश्चक्रपाणेः क्रोडाकारस्य पृथ्वीमकलितविभवं वैभवं नः पुनातु
 ॥ १२ ॥ सिन्धुष्वङ्गावगाहः खुरविवरविशतुच्छतोयेषु नातः प्रातः पातालपङ्के न लुठितरुचयः
 पोत्रप्राप्तोपयोगात् । दंष्ट्राविष्टेषु नातः शिखारिषु च पुनः स्कन्धकण्डूविनोदो येनोद्धारे धरि-
 त्वाः स जयत्रि विमुताविघ्नितेच्छो वराहः ॥ १३ ॥

नृसिंहस्तुतिः ।

नमस्तस्मै नृसिंहायदैत्यराजान्तकारिणे । अन्तः क्रोचशिखा यस्य समुत्पन्नाः सटामिषात् ॥ १ ॥
 सुरासुरशिरोरत्नकान्तिविच्छुरिताङ्ग्रथं । नमस्त्रिभुवनेशाय हरये सिंहरूपिणे ॥ २ ॥ शत्रोः

१ कन्दुकसादृश्यम् । कन्दुको हि उत्क्षिप्यमाणोऽपक्षिप्यमाणश्च न यथा सुस्थस्तथा
 निश्वासैः कदाचिदुत्क्षिप्यमाणः कदाचिदपक्षिप्यमाणश्चेति साम्यमिति । २ पृथिवी ।
 ३ यदि जलधेः कर्दमे विनोदयेयं तदा धरित्रीयं मदन्तरेव निलीयेतेति भीत्या । ४ सागरात् ।
 ५ कन्दुरूपः प्रतिभाति । ६ नालरूपः प्रतिभाति । ७ पत्ररूपाः प्रतिभान्ति । ८ कोशरूपः प्रति-
 भाति । ९ कमलरूपा प्रतिभाति । १० भ्रमररूपं प्रतिभाति । ११ मधुर्दैन्यस्तस्य बभूवा यद्ब्रह्माब्जं
 तस्य खड्गेचनकृतौ चन्द्रोदयतुल्यः । १२ क्षुद्रजलाशय- । १३ अग्रभाग- । १४ उज्ज्वल- ।
 १५ मेघश्रेणी । १६ कोः पृथ्व्या वलयं मण्डलम्, खितं नक्तं चिकाखि कमलं च । १७
 वराहरूपः । १८ द्वार इव प्रतिभाति । द्वारो मुक्तावलिः । १९ कस्तूरीतिलकमिव प्रतिभाति ।
 २० गङ्गा । २१ माल्यमिव मणिमालेव भाति । २२ दर्पण इव प्रतिभाति । २३ कुण्डलभूषण
 प्रतिभाति । २४ सकरसुखाग्रभाग- ।

प्राणानिलाः पञ्च वयं दश जयोऽयं कः । इति कोपाटिवाताप्राः पान्शु वो नृहरिर्नखाः ॥ ३ ॥
 प्रोज्ज्वलज्ज्वलनज्वालाधिकटोरुसटाच्छटः । आसक्षितकुलदमाश्रयातु वो नरकेसरी ॥ ४ ॥
 व्याधूतकेसरसटाविकारालवक्त्रं हस्ताप्रविस्फुरितशङ्खगदासिचक्रम् । आविष्कृतं सपदि येन नृभि-
 हरूपं नारायणं तमपि विश्वछज नमामि ॥ ५ ॥ दैन्याश्रिपञ्जरविदारणलब्धरत्नप्रकाशमुनिज-
 रसरिद्धनजातपङ्काः । बाळेन्दुकोटिकुटिलाः शुक्रचञ्चुमातो रक्षन्तु सिंहवपुषो नगरा हरेर्वः ॥ ६ ॥
 दिश्यात्मुख नरहरिर्भुवनेकवीरो यस्याहये दितियुतोऽलनोद्यतस्य । क्रोधोजतं मुखमवेक्षितुमशक्तं
 जानेऽमवनिजनखेष्यपि यत्नतास्ते ॥ ७ ॥ वपुर्दलेनसंभ्रमात्मनखरं प्रविष्टे रिपी क्व यात इति
 विस्मयात्प्रहितलोचनः सर्वतः । वृथेति करताडनानिपतितं पुगे दानव निरीक्ष्य शुधि रेणुर्व-
 जप्रति जातहासो हरिः ॥ ८ ॥ चटच्चटिति चर्मणि च्छमिति चोच्छलच्छोणिं धगद्वगिति
 मेदसि स्फुटरवोऽस्थिनि प्रागिति । पुनातु मथतो हरंरमर्यरिवशःस्थलकणत्करजपञ्जरैकचर्मज-
 न्माऽनलः ॥ ९ ॥ समत्वरमितस्ततस्तर्हिस्तदस्ताटवीनिरुत्तमुरश्ववृक्षतजसिक्तनक्षत्रम् । रु-
 र्द्वरगभस्तिभिः स्थगितमसनमिद्युतिः समस्तनिर्गमस्तुतो नृहरिम्नु नः स्वस्तये ॥ १० ॥ चञ-
 चण्डनलाग्रेभेदधिगलदैत्येन्द्रवक्षःक्षरद्वैकान्यक्तपुपाटलोद्भूतसटासंभ्रान्तभीमाननः । तिर्यकःकठोरवोष-
 टनासर्वाङ्गखर्षामवद्विड्मातङ्गनिगक्षितो विजयनं वैकुण्ठकण्ठीरवः ॥ ११ ॥ दंष्ट्रार्मेकैटवक्त्रकन्दर-
 लज्जिह्वस्य हन्याशनज्वालाभामुरभूरिकेमरसटाभारस्य दैत्यद्रुहः । व्यावर्गद्वलवद्विरम्पकशिपुकोर्देध-
 लास्फालनस्फारप्रस्फुटदश्रिपञ्जरवक्त्रा नखाः पान्शु वः ॥ १२ ॥ मोमार्वायितनिष्ठिग्वानदशनः
 सव्याधितान्तर्मुखो बालार्कायितलोचन मुरयनुर्लङ्घायितभूलतः । अन्तर्नादनिरोधपीवरगलधैककूप-
 निर्यत्तडिचारस्फारसटावखड्गगगनः पायान्नुर्सिंहः स नः ॥ १३ ॥ विद्युच्चक्रकरालकेसरसटामारस्य
 दैत्यद्रुहः शोर्धेनेत्रहुताशडम्बरभूत सिहाक्रेणः शार्ङ्गिणः । विस्फूर्जद्वलग्जितार्जितकलुम्मातद्गर्गोदयाः
 सरम्भाः मुखयन्तु वः खरनखभुण्णद्विपद्व्रजसः ॥ १४ ॥ दैत्यानामपि नखात्कुरुरुट्टीकोणप्रविष्टात्मनि
 स्फारीभूतकपलकेसरसटासवातवोराकृतेः । सक्रोधं च सविस्मयं च सगुस्त्रीडं च सान्तःस्मित
 क्रीडकेसरिणो हरेर्वजयन्ते तत्कालमालोकितम् ॥ १५ ॥ किं किं सिंहस्ततः किं नरसदृश-
 धपुर्देव चित्र गृहीतो नैतादृक्कापि जीवोऽद्भुतमुपनय मे देव समाप्त एषः । चाप चापं न चापी-
 त्यहहहहहहा कर्कशस्य नखानामित्य दैत्येन्द्रवक्षः खरनखमुखैर्जघ्निवान्यः स वोऽव्यात् ॥ १६ ॥
 मूयः कण्ठावधूतिव्यतिकरतरलोत्तसनक्षत्रमालाबालेन्दुसुद्वण्टारणितदशदिशादन्तिचीत्कारकारी ।
 अव्यादो दैत्यराजप्रथमयमपुरीयानवण्डानिनादो नादो दिग्भित्तिभेदप्रसरसरमसः कूटकण्ठीरवस्य
 ॥ १७ ॥ अन्तःक्रोधोजिह्वानज्ज्वलनमवशिखाकारजिह्वावलीढप्रौढव्रताण्डभाण्डः पृथुभुवनगुहागर्भग-
 भीरनादः दृष्यत्परीरिन्द्रमूर्तिर्मुर्जिदबलु वः सुप्रभामण्डलीभिः कुर्वन्निर्ममूर्ध्वमन्त्रजविचितमिव व्योम
 रोमच्छटानाम् ॥ १८ ॥ पायान्मायामृगेन्द्रो जगदखिलमसौ यत्नदूर्चिर्चिर्चिर्वालाजालवलीढ वत

१ शरीरविदारणभीत्याऽऽनीतत्वरविशेषात् । २ हिरण्यकशिपौ । ३ धूलिकणवत् ।
 ४ कणनू यः करज (नख) पञ्जरमेव क्रकचः करपत्रम् (काष्ठदारणसाधनभूत शस्त्रम्)
 तस्माज्जन्म यस्य तादृक् । ५ विस्तारित- । ६ व्यग्र- । ७ रक्त- । ८ प्रावृत्त- । ९ सूर्यप्रकाशः ।
 १० वेदाविशाखीर्गातः । ११ भेदेन- । १२ रुधिरेण रक्त- । १३ सङ्कटः संवाधापरनामाङ्गे-
 शविशेषः । १४ क्रोडो भुजान्तरम् । १५ त्वगेव चर्मैव कूपः रक्ताम्बुपूर्णत्वात् । १६ रुधिराभवत्- ।
 १७ स्वकिङ्करेण समं दैत्यराजस्योक्तिप्रत्युक्तिश्चेयम् । १८ किं नाम भयम् । १९ उच्चस्थ- ।
 २० प्राडुर्भवत्- । २१ पारोन्द्रो मृगेन्द्रः । २२ अग्निशिखान्याप्तम् । २३ यस्य नृसिंहस्य तलुः तस्या
 उदरदक्षिणः- सुप्रबुद्धप्रकाशः, तस्य-

भुवि सकलं व्याकुलं किं न भूयात् । न स्याच्चेदाशु तस्याधिकविकटसटाकोटिभिः पाठ्यमा-
नादिन्दोरानन्दकन्दातटुपरि तुहिनासारसंदोहदृष्टिः ॥ १९ ॥ आदित्याः किं दशैते प्रलय-
मयकृतः स्वीकृताकाशदेशाः किं वोत्कामण्डलानि त्रिभुवनदहनायोधतानीति भीतैः । पायासुनारसिंह
वपुरमरगणैर्विभ्रतः शार्ङ्गपाणेर्दृष्टा दत्तासुरोस्तलदरण्यगलद्रक्तता नखा नः ॥ २० ॥

वामनस्तुतिः ॥

अव्याहो वामनो यस्य कौस्तुभप्रतिबिम्बिता । कौतुकालोकिनी जाता जाठरीव जग-
त्रयी ॥ १ ॥ अब्रिदण्डो हरेरुर्ध्वमुत्क्षिप्तो बलिनिग्रहे । विधिविष्टरपद्मस्यः नालदण्डो मुदे-
ऽस्तु वः ॥ २ ॥ खर्वप्रन्थिविमुक्तसन्धिविलसद्वक्षःस्फुरत्कौस्तुभं निर्यनामिसरोजकुड्मलपुटीगम्भीर-
सौमध्वनि । पात्रावातिसमुत्सुकेन बलिना सानन्दमालोकित पायाद्वः क्रमवर्धमानमहिमाश्रयं
सुरोरेवेषुः ॥ ३ ॥ हस्ते शस्त्रकिणाङ्कितोऽरुणविमाकिर्मिरितोरःस्थलो नैमिषेद्बुद्धलिवि-
लोचनयुगप्रोद्भूतशीतातपः । बाह्वर्मिश्रितवह्निरेव तदिति व्याक्षिप्य वाक्यं कवेस्तारैरप्ययनैर्हरन्ब-
लिमनः पायाज्जगद्गमनः ॥ ४ ॥ स्वस्ति स्वागतमर्घ्यं ह वद विमो किं दीयता मेदिनी का मात्रा मम
विक्रमत्रयपदं दत्त जल दीयताम् । मा देहीत्युक्षानाब्रवीद्धरिरयं पात्रं किमस्मात्पर चेत्येव बलिनार्चितो
मर्धमुखे पायात्स वो वामनः ॥ ५ ॥ स्वामी सन्भुवनत्रयस्य विकृतिं नीतोऽसि किं याञ्चया
यद्वा विश्वसृजा त्वयैव न कृत तदीयतां ते कृतः । दानं श्रेष्ठतमाय तुभ्यमतुलं बन्धाय नो मुक्तये विद्धतो
बलिना निस्तरतया हीतो हरिः पातु वः ॥ ६ ॥ ब्रह्माण्डच्छत्रदण्डः शैतधृतिमवनाम्भोरुहो
नालदण्डः क्षोणीनौकूपदण्डः क्षौरदमरसारिपट्टिकाकेतुदण्डः । ज्योतिर्भ्रम्राक्षदण्डश्चिभुवनविजयस्तम्भ-
दण्डोऽब्रिदण्डः श्रेयस्त्रैविक्रमस्ते वितरतु विबुधद्वेषिणां कालदण्डैः ॥ ७ ॥ यस्मादाक्रामतो धां गर्द-
भमणिशिलाकेतुदण्डायमानादौर्ज्योतन्याबमासे सुरसारिदमला वैजयन्तीव कान्तौ । भूमिष्ठो यस्तथान्यो
भुवनगृहमहास्तम्भशोभा दधानः पातामेतौ पयोजोर्दरललिततलौ पङ्कजाक्षस्य पादौ ॥ ८ ॥
कस्त्व ब्रह्मन्पूर्वः क च तव वसतिर्याखिला ब्रह्मदृष्टिः कस्ते नाथो ह्यनाथः क च तव जनको नैव तातं
स्मरामि । किं तेऽमीष्टं ददामि त्रिपदपरिमिता भूमिरस्यं किमेतन्नैलोक्यं भावगर्भं बलिमिदमवदद्गमनो
नः स पायात् ॥ ९ ॥

परशुरामस्तुतिः ।

कुलाचला यस्य महीं द्विजेभ्यः प्रयच्छतः सीमदृषत्सैमापुः । बभूवुस्तैर्गजैर्बलं सैमुद्राः
स रैणुकेयः श्रियमातनोतु ॥ १ ॥ किं दोर्भ्यां किमु कौमुकोपनिषदा मर्गप्रसादेन किं

१ ब्रह्मस्थानभूतकमलस्य । २ अल्प- । ३ सामवेद- । ४ बलिराजेन । ५ वामनीभूतस्य विष्णोः ।
६ व्याप्तवक्षःप्रदेशः । ७ नाभौ मेढ्रन् चक्रम् अलिः-भ्रमरो यस्य तादृक् । ८ भार्गवस्य । ९ परिमा-
णम् । १० यज्ञाप्रभागे । ११ ब्रह्म- । १२ क्षरन्ती याऽमरसरित्-गङ्गा, 'सैव' पट्टिका वज्रवर्धं
तस्याः केतुदण्डः-आधारः आधारभूतदण्डायमानः । १३ ज्योतिषां चक्रं मण्डलं (चक्र-
मिव-रथाङ्गमिव) तस्य- । १४ त्रयो विक्रमाः पादन्यासा यस्य बलिराज्याक्रमणक्षमा इति
तस्यायमिति यथोक्तः । १५ इदं समाप्तपुनरात्तावहम् । १६ नील- । १७ समन्तात् । प्रकाश-
माना । अत्र शता चिन्त्यः । १८ पताकावत् । १९ रमणीया । २० कमलमध्य- । २१ मर्यादा-
सूचकप्रस्तररूपत्वम् । क्षत्रकुलं विनाश्य तेषां राज्यानि ब्राह्मणेभ्यो दत्तानि, तदानी-
न्तर्न वृत्तमुपजीव्येदमुक्तम् । २२ दान- । २३ धनुः- । २४ महेश्वरातुग्रहेण ।

किं वेदाधिगमेन भास्वति भ्योर्वशे च किं जन्मना । किं बानेन ममाद्भुतेन तपसा पीडां कृता-
न्तोऽपि चेद्विप्राणां कृस्तेऽन्तरित्यनुशयो रामस्य पुष्पातु वः ॥ २ ॥ नाशिष्यः किमभूद्भवः
किमभवन्नापुत्रिणी रेणुका नाभूद्विश्वकर्मुक किमिति वः प्रीणातु रामत्रपा । विप्राणां प्रतिमन्दिरं
मणिगणोन्मिश्राणि दण्डाहतेनाव्धीनां स मया यमोऽपि महिषेणाम्भांसि नोद्वाहितः ॥ ३ ॥
पायाद्भो जमदग्निवंशतिलको वीरव्रतालंकृतो रामो नाम मुनीश्वरो नृपवधे भास्वत्कुठारायुधः । येना-
शेषहताहितोद्गुरधिरैः संतर्पिताः पूर्वजौ भक्त्या चाश्वमेखे समुद्रवसना भूर्ध्वतकारीकृता ॥ ४ ॥
द्वारे कल्पतरुगृहे सुरगैर्वी चिन्तामणीनङ्गदे पीयूष सरसीषु विप्रवदने विद्याश्रतस्तोदश । एव कर्तु-
मयं तपस्यति भ्योर्वशावतसो मुनिः पायाद्भोऽखिलराजकक्षयकरो भूदेवभूपामणिः ॥ ५ ॥ नो
सन्ध्यां समुपास्ते यदि तदा लोकापवादाङ्गयं सा चेत्स्वीक्रियते भविष्यति तदा राजन्यवीजे
नतिः । इत्थं चिन्तयतश्चिरं भृगुपतेर्निश्वासकोष्णीकृतो नेत्रान्तःप्रतिविम्बशोणसलिलः संध्याञ्जलिः
पातु वः ॥ ६ ॥

राघवस्तुतिः ।

बन्दा महे महेशानचण्डकोदण्डखण्डनम् । जानकीहृदयानन्दचन्दनं रघुनन्दनम् ॥ १ ॥
जुमो रामपदाम्भोज रेणवो यत्र सततम् । कुर्वन्ति कुसुदप्रीतिमरण्यगृहमेधिनः ॥ २ ॥
स्वर्णेणाजिनशयनो योजितनयनो दशास्यदिग्गमो । मुहुरवलोकितचापः कोऽपि दुरापः
स नीलिमा शरणम् ॥ ३ ॥ अधिपञ्चवटीकुटीरवर्तिस्फुटितेन्द्रीवरसुन्दरोरुमूर्तिः । अपि लक्ष्मण-
लोचनैकसख्यं भजत ब्रह्मसरोरुहायताक्षम् ॥ ४ ॥ कनकनिकषभासा सीतयालिङ्गिताङ्गो नर्व-
कुवलयदामश्यामवर्णाभिरामः । अभिनव इव विद्युन्मण्डितो मेघखण्डः शमयतु मम तापं सर्वतो
रामचन्द्रः ॥ ५ ॥ परिणयविधौ भङ्गत्वाङ्गद्विषो धनुरग्रतो जनकसुतया दत्तां कण्ठे स्रज ह्लाद
धारयन् । कुसुमैधनुषा पाशेनैव प्रसह्य वशीकृतोऽवनतवदनो रामः पायात्रपाविनयान्वितः ॥ ६ ॥
उत्फुल्लमलकोमलोत्पलदलस्यामाय रामामनःकामाय प्रथमाननिर्मलगुणप्रीमाय रामात्मने । योगारू-
ढमुनीन्त्रमानससरोरुहाय संसारविध्वसाय स्फुरदोजसे रघुकुलोत्तसाय पुसे नमः ॥ ७ ॥ यो रामो न
जघान वक्षसि रणे त रावणं साय कैर्हृदस्य प्रतिवासरं वसति सौ तस्यै ह्यहं राघवः । मध्यास्ते सुव-
नावली परिवृता द्वीपैः सम सप्तभिः स श्रेयो विदधातु नखिभुवनत्राणैकचिन्तापरः ॥ ८ ॥
राज्यं येन पटान्तलतृणवत्यक्त गुरोराज्ञया पाथेयं परिगृह्य कार्मुकवर घोर वनं प्रस्थितः । स्वा-
धीनः शशिमौलिचापविषये प्राप्तो न वै विक्रियां पायाद्भः स विभीषणाग्रजैर्निहा रामाभिधानो हरिः
॥ ९ ॥ कारुण्यामृतनीरमाश्रितजनश्रीचातकानन्दद शार्ङ्गखण्डलचापमम्बुजमवाग्नीन्द्रादिवर्हीष्टदम् ।
चारुस्मेरमुखोल्लसज्जनकजासौदामिनीशोभितं श्रीरामाभुदमाश्रयेऽखिलजगत्संसारतापापहम् ॥ १० ॥
कूर्मो मूलवदालवालवृदपाराशिलतावदिशो मेघाः पल्लववत्प्रसूनफलवज्रक्षत्रसूर्येन्दवः । स्वामिन्योम-

१ प्रकाशमानः । २ शत्रु- । ३ पितरः । ४ साधारणधिया वृत्ता । ५ कामधुक् । ६ चतुर्दश ।
७ नेत्रयोः क्रोधान्नाभावभूदशोणि भाविर्भावाद । ८ भवत्वेनाम्लानत्वमिष्यते । ९ कन्दर्पेण ।
१० समुदायरूपाय । ११ जानकी । १२ जानक्याः । १३ रावणहन्ता । विभीषणस्य भग्रे-
जनिहृत्पात्तिर्यस्य तं हन्तीति तथोक्तः ।

ततः क्रमे मम क्रियाञ्जुत्वेति गां मारुतेः सीतान्वेषणमादिशन्दिशेत्तु वो रामः सलज्जः श्रियम् ॥ ११ ॥ एतौ द्वौ दशकण्ठकण्ठकदलीकान्तारकान्तिच्छिदौ वैदेहीकुचकुम्भकुङ्कुमरजःसान्द्रारुणा-
ङ्गाङ्कितौ । लोकत्राणविधानसाधुसवनप्रारम्भयूपौ भुजौ देयास्तामुखविक्रमौ रघुपतेः श्रेयासि भूयांसि
वः ॥ १२ ॥ बालक्रीडनमिन्दुशेखरधनुर्मङ्गावधि प्रहृता ताते काननसेवनावधि कृपा सुग्रीव-
सख्यावधि । आङ्गा वारिविवन्धनावधि यशो लङ्केशनाशावधि श्रीरामस्य पुनातु लोकवशता
जानक्यपेक्षावधि ॥ १३ ॥ कल्याणानां निधान कलिमलमथनं पावन पावनानां पाथेय यन्मु-
मुक्षोः सपदि परपदप्राप्तये प्रस्थितस्य । विश्रामस्थानमेक कविवरवचसां जीवन सज्जनानां बीज
धर्मद्रुमस्य प्रभवतु भवतां भूतये रामनाम ॥ १४ ॥ कल्याणोल्लाससीमा कल्पतु कुशलं काल-
मेवाभिरामा काचित्साकेतधामा भगवहनगतिकलान्तिहारिप्रणामा । सौन्दर्यहीणकामा धृतजनक-
सुतासादरापाङ्गधामा दिक्षु प्रख्यातभूमा दिविषदमिनुता देवता रामनामा ॥ १५ ॥ योऽद्धा योद्धावधी-
त्तान्सपदि पैलमुजः सैपराये पैरा ये येनायेनैवाश्रितानां स्तुतिरवनमितेशानचापेन चीपे । लङ्कां ल-
लकारहर्ता ककुभि ककुभि यः कान्तया सीतयासीर्दूनोर्दूनोऽथ हृष्टः स विभुरवतु वः स्वैः स-
मैर्यः समैर्यः ॥ १६ ॥ ऋक्षाणां भूरिधानां श्रितमधिपतिना प्रसुरङ्गीमतारं स्फार नेत्रानलेन
प्रसमनियमितोच्चापमीनध्वजेन । रामायत्तं पुरारेः कुमुदशुचि लसन्नीलसुग्रीवमङ्गं प्लावङ्ग वापि सन्त्यै
दशवदनशिरश्छेदहेतुः श्रियेऽस्तु ॥ १७ ॥ यस्तीर्थानामुपास्त्यौ गलितमलमर मन्यते स्म स्वमेवं
नाङ्गासीजङ्गिरे यन्मम चरणरजःपादभूतान्धमूनि । पादस्पर्शेन कुर्यञ्जटिति विघटितग्रावभावामहल्यां
कौसल्यासूनुर्हैन व्यपनयतु स नः श्रेयसा च श्रिया च ॥ १८ ॥

सीतास्तुतिः ।

उन्मृष्ट कुचसीमि पत्रमकर दृष्ट्वा हठालिङ्गनात्कोपो मास्तु पुनर्लिखाम्यमुमिति "हमेरे रघूणां वरे ।
कोपेनारुणितोऽश्रुपातदलितः प्रेम्णा च विस्तारितो दत्तो मैथिलकन्यया दिशतु नः क्षेमं कटाक्षा-
ङ्कुरः ॥ १ ॥

हनुमत्स्तुतिः ।

अशेषलङ्कापतिसैन्यहन्ता श्रीरामसेवाचरणैककर्ता । अनेकदुःखाहतलोकगोप्ता त्वसौ हनुमांस्तव
सौख्यकर्ता ॥ १ ॥ कृतक्रोधे यस्मिन्नमरनगरी मङ्गलरथा नवातङ्का लङ्का समजनि वन वृक्षेति सति ।
सदा सीताकान्तप्रणतिमतिविख्यातमहिमा हनुमानव्यादुः कपिकुलशिरोमण्डनमणिः ॥ २ ॥

रामकृष्णयोः स्तुतिः ।

व्रातः काकोर्देरी येन द्रोण्यपि कल्यात्मना । पूतनामौरणख्यातः स मेऽस्तु शरणं प्रभुः ॥ १ ॥
मर्दितरावणकसौ सरयूयमुनाविहारिणौ देवौ । अर्पितविप्रकुमारौ हरिपतिहरिकैतैर्नप्रियौ वन्दे ॥ २ ॥

१ वाणीम् । २ निर्दिशन् । ३ साक्षात् । ४ मांसभोजिनः राक्षसानिति यावत् । ५ सङ्ग्रामे । ६ शत्रवः । ७ शोभनेन भाग्येन । ८ च-आपे प्रापे, इति पदच्छेदः । ९ प्रतिदिशम् । १०
हीनः । ११ दुःखितः । १२ स्वर्ग- । १३ सभायाम्पूज्यः । १४ सस्त्रीकः । १५ सेवनेन । १६ हीनम् ।
१७ ईषद्धासशालिनि । १८ ततः पूर्वं तत्रापरस्यातङ्कस्यभावान्ततः प्रभृत्येवातङ्कोदयादिद-
मुक्तम् । १९ छिन्दति । २० अदरः निर्भयः काकः इन्द्रपुत्रो जयन्तः, काकवदुदरं यस्य स
कालियश्च । २१ पूर्व पवित्र नाम यस्य, रणे ख्यातः, पूतनाया मारणेन ख्यात इति च । २२ हरि-
पतिः-हनुमान्, हरिकैतनः-वानरध्वजः, अञ्जुन इति यावत्, इति च प्रियौ ययोस्ती ।

यः पूतनामारणलब्धकीर्तिः^१ काकोर्दरो येन विनीतदर्पः^२ । यशोर्दयालकृतमूर्तिरव्यात्पतिर्य-
दुनामथवा रघुनाम् ॥ ३ ॥

कृष्णस्तुतिः ।

इन्दीवरदलश्याममिन्दिरानन्दकन्दलम् । वन्दारुजनमन्दार वन्देऽहं यदुनन्दनम् ॥ १ ॥ देवः
पायादपायाजः स्मेरेन्दीवरलोचनः । ससारध्वान्तविध्वंसहंसः कंसनिपूदनः ॥ २ ॥ पान्तु वो जल-
दश्यामाः शार्ङ्गज्याघातकर्कशाः । त्रैलोक्यमण्डपस्तम्भाश्चत्वारो हरिबाहवः ॥ ३ ॥ दर्पणार्पित-
मलोक्य मायास्त्रीरूपमात्मनः । आत्मन्येवानुरक्तो यः शिव दिशतु केशवः ॥ ४ ॥ भक्तान्
रक्षन् खलानिघ्नन् विरक्तानुद्धरन्मवात् । अभयं च ददद्दीनान् शरणं मे चतुर्भुजः ॥ ५ ॥
द्वयं कौस्तुभोद्भासि हरेः पुष्पातु यः श्रियम् । राधाप्रवेशरोधाय दत्तमुद्रमिव श्रिया ॥ ६ ॥
देहि मत्कन्दुक राघे परिधाननिगूहितम् । इति विस्रसयन्नीवीं तस्याः कृष्णो मुदेऽस्तु नः
॥ ७ ॥ कारणं व्रजजनताया हरणं कंसादिदानधान्ववायस्य । मरणं प्रणतकुलस्य प्रेणुवे
वैल्लवीमनोहरणम् ॥ ८ ॥ अवलोकितमनुमोदितमालिङ्गितमङ्गनाभिरनुरागैः । अधिवृन्दावन-
कुञ्जं भरक्तपुञ्जं नमस्यामः ॥ ९ ॥ मकरीविरचनभङ्गया राधाकुचकलशपीडनव्यसनी । ऋजु-
मपि रेखां लुम्पन्बलुववेष्टो हरिर्जयति ॥ १० ॥ कठिनतरदामवेष्टनलेखासदेहदायिनो यस्य । राजन्ति
वलिषिभङ्गाः स पातु दामोदरो भक्तः ॥ ११ ॥ खिलोऽसि मुखे शैले विश्रामो वयमिति
वदस्तु शिथिलभुजः । मरुमुनविनतबाहुषु गोपेषु हसन्हरिर्जयति ॥ १२ ॥ नीतं नवन-
वनीतं कियदिति पृष्ठो यशोदया कृष्णः । इयदिति गुरुजनसंसदि करघृतराधापयोधरः पातु
॥ १३ ॥ राधामधुसूदनयोरनुदिनमुपचीयमानस्य । प्रणयतरोरिव कुसुमं मिथोऽवलोकस्मितं पायाद
॥ १४ ॥ श्रुतिमपरे स्मृतिमपरे भारतमपरे भजन्तु भवभीताः । अहमिह नन्दं वन्दे यस्या-
लिन्दे परं ब्रह्म ॥ १५ ॥ तस्य कैर्न तपोभिः किन्तु फलं प्रापि बल्लैर्वैः^३पैर्न तथा । लोच-
नयुगले येषामञ्जलमासीनिरञ्जनं ब्रह्म ॥ १६ ॥ नूतनजलधररुचये गोपवधूटीदुकूलचौराय ।
तस्मै कृष्णाय नमः सैसारमहीरहस्य बीजाय ॥ १७ ॥ स्तनंधयं तं जननीमुखाञ्ज विलोक्य
मन्दस्मितमुज्ज्वलाङ्गम् । स्पृशन्तमन्य स्तनमङ्गुलीभिर्धन्दे यशोदाङ्गगत मुकुन्दम् ॥ १८ ॥
भुजप्रभादण्ड इवोर्ध्वगामी स पातु यः कसरिपोः कृपाणः । यः पाञ्चजन्यप्रतिबिम्बमङ्गया धारा-
म्भसः फेनमिव व्यनक्ति ॥ १९ ॥ विहाय पीयूषरस मुनीश्वरा ममाङ्घ्रिराजीवैरसं पिबन्ति किम् ।
इति स्वपादाम्बुजपानकौतुकी स गोपबालः श्रियमातनोतु यः ॥ २० ॥ विलिख्य सत्याकुचकुम्भ-
सीन्नि पद्मावलिन्यासमिवेण राधाम् । लीलारविन्देन तया सरोषं पायाद्विटः क्रोऽप्यभिहन्यमानः ॥ २१ ॥
कुञ्जिताधरपुटेन पूरयन्वशिकाप्रचलदङ्गुलिपङ्क्तिः । मोहयन्निखिलव्रामलोचनाः पातु क्रोऽपि नव-
नीरदच्छविः ॥ २२ ॥ बलिनोऽपि बलानिहत्य मल्लान् ननु मध्येयदुवीरैर्वृन्दमर्द्धैः ॥ विनि-
गृह्य कचेष्टु कसमेव व्रजबालैर्विहरन् मुदेऽस्तु कृष्णः ॥ २३ ॥ अतस्तीकुसुमोपमेयकान्ति-

१ पूतनामारणलब्धकीर्तिरिति, पूतना-भारणे (जेन) लब्धकीर्तिरिति च पदच्छेदः ।
२ अदर्पः (निर्भयः) काकः (जयन्तः) इति, कालियनागश्च । ३ कृत इति शेषः । ४ यशोदया-
भ्यां, यशसा दयया च, अलङ्कृता मूर्तिर्यस्य तादृक्, पक्षान्तरे तदारुण्या नन्दपत्न्या (माता)
अलङ्कृतमूर्तिः । ५ प्रकषेण स्तौमि । ६ गोपी- ७ धारयामः । ८ 'गोपेषु' इति परेणान्वयः ।
९ गृहैकदेशे । 'प्रधानं प्रथमालिन्दाः' इत्यमरः । १० बल्लवैर्गोपैः । ११ अन्यैरित्यर्थः । १२ राजीव-
शब्दः कमलवाची । १३ यादवानां मध्ये इत्यर्थः । १४ इदं याथार्थ्यद्योतकमन्ययम् । १५ अतस्ती
पुष्पं हि श्यामम्भवतीति तथोक्तम् ।

र्यमुनातीरकदम्बमूलवर्ती । नवगोपवधूविनोदशाली वनमाली वितनोतु मङ्गलं वः ॥ २४ ॥
 गायन्तीनां गोपसीमन्तिनीना स्फीताकाङ्क्षामक्षिरोलम्बमालाम् । निश्वाञ्चल्यामात्मवक्त्रारविन्दे
 कुर्वन्नव्याद्वेयकीनन्दनो वः ॥ २५ ॥ पुञ्जीभूत प्रेम गोपाङ्गनानां मूर्तीभूतं भागधेय
 यदूनाम् । एकीभूत गुप्तवित्त श्रुतीना श्यामीभूतं ब्रह्म मे संनिधत्ताम् ॥ २६ ॥ यावन्निरञ्ज-
 नमज पुष्य जरन्तं सञ्चिन्तयामि सकले जगति स्फुरन्तम् । तावद्वलालस्फुरति हन्त हृदन्तरे मे गोपस्य
 कोऽपि शिशुरञ्जनपुञ्जमञ्जुः ॥ २७ ॥ यत्किञ्चिदस्ति विगुण विरस विरूपं तद्वस्तु भोः कृतधियः
 स्वदत्तां भवद्भयः । लोकोत्तराखिलगुण मथुरालयं यत् तस्मिन् नितान्तरुचिरे रुचिरस्तु नस्तु ॥ २८ ॥
 प्रीतिस्तवास्ति मधुपेषु विटेषु चौरैष्वद्यापि हन्त यदि दुर्जन नो जहासि । गोपीविटे च मधुपे
 नवनीतचौरे ता कापि धामनि बधान धृतावधानः ॥ २९ ॥ हे गोपबालक भवानवलम्ब्य
 लीलां चिक्षेप नः किमिति हन्त ! तमोऽन्वक्ष्ये । अस्यां महाविपदि सन्ततमर्दिताः व पश्यन् कदा
 तु कल्पामवलम्बितासे ॥ ३० ॥ लुम्पन् भवन्मधुरिमानुमवाय कृष्ण न प्राप्नुवंस्तमहमेव न वञ्चितो-
 ऽसि । शुच्याभमप्यशुचि मे नवनीतबुद्ध्या चेतो हरंस्त्वमपि वञ्चक वञ्चितोऽसि ॥ ३१ ॥
 दैत्य परासुमपि निर्देहदुर्गमेकं बालं स्वमक्तममृतैरिव सिञ्चदन्यत् । आश्वासयत् सुरगणानपर भया-
 तान् नेत्रत्रयं नरहरेर्दिशतात् सुख नः ॥ ३२ ॥ हे मुक्तिदेवि बहुजन्ममिरप्यलम्ब्यामर्ष्यापि
 गोपशिशुकस्य कर गताऽसि । पर्णस्य खण्डमपि हन्त निवेद्य यस्मै क्रीणन्ति मद्भक्षु भवतीं
 बत भिक्षवोऽपि ॥ ३३ ॥ शत्रुघ्नलक्ष्मणयुतो दलितोप्रधन्वा (३३) गोवर्धनोद्धरणकृत कृतधर्म-
 जग्रीः । सम्पादितार्जुनयशाश्चतुराकृतिर्वः श्रेयः प्रमुर्दिशतु कोऽपि मनुष्यमूर्तिः ॥ ३४ ॥ कान्ते
 विलासिनि कलावति पद्मनेत्रे नित्य त्वयि प्रियतमे रमते मनो मे । इत्थं भवन्तमुष्मावनया वदन्त
 श्रीकृष्ण मा बुधजना अपि हा हसन्ति ॥ ३५ ॥ मामेकमेव शरणं ब्रज मा स्म शोचीरित्यर्जुनं
 जिगदिषोः परमस्य पुसः । तत्कालजातकरुणोद्धतगद्गदस्वह्रस्वाक्षरा जयति मा शुच इत्यसौ
 वाक् ॥ ३६ ॥ अव्यक्तमक्षरमुपास्य बभूव कश्चित् स्व लब्धवर्णमवगत्य कृतार्थमानी । सद्यस्त्रिमङ्गल-
 लितस्फुरणादमन्दनन्दोत्थया जडतयैव वय कृतार्थाः ॥ ३७ ॥ दृढमार्गमेष्यति विभुः स्वयमित्यमन्दा-
 नन्दाशया न गणिता विपदो दुरन्ताः । पीयूषसागरतरङ्गनिमैरपाङ्गैः श्रीनन्दनन्दन दयोदय नन्दया-
 स्मान् ॥ ३८ ॥ गोपीलोचनयुग्मगोलंबसतिगोपालगोष्ठीरतिगौरक्षाधृतगोपवेषरुचिरो गोवर्धना-
 गोद्धरः । गोलोकाधिपतिः खगोत्तमरथो गोत्रासमुद्धारकृद्गोविन्दोऽवतु गोकुलादतरसो गोपालगो-
 त्रोद्भवः ॥ ३९ ॥ आनन्दमादधतमायतलोचनानामानीलमावलितकन्धरमात्तवशम् । आपादमासु-
 कुटमाकलितामृतौघमाकारमाकलयताममुमान्तर नः ॥ ४० ॥ त्वा पातु नीलनलिनीदलदामकान्तेः
 कृष्णस्य पाणिसरसीरहकोशबन्धः । राधाकपोलमकरीलिखतेषु योऽय कर्णावतसकमल विपुलीचकार
 ॥ ४१ ॥ आनन्दधामनि चिदेकरसेऽद्वितीये तस्मिन् पदेऽस्तु मम चित्तमगोचरेऽपि । यत् सद्गजस्थि-
 तिजुषां सुहृदां कुमारदीनानामधीनमिष गोचरतामुपैति ॥ ४२ ॥ सकलभुवनबन्धोर्वैरमिन्दोः
 सरोजैरनुचितमिति मत्वा यः स्वपादारविन्दम् । घटयितुमिष माया योजयत्याननेन्दौ वटदलंपुट-

१ वस्तुनि । २ खलां-महतां ब्रजः-समुदायः, तत्र स्थितिं प्रतिष्ठां जुषन्तीति तेषाम् ।
 तथा-अन् उत्तमो यो ब्रजस्तत्र स्थितिजुषामिति । ३ सनत्कुमारादीनां-श्रीदामादीनां गोप-
 बालानां च ।

शायी मङ्गल नः कृषीष्ट ॥ ४३ ॥ अभिनवनवनीतमीतमाताम्रनेत्रं विकचनलिनलक्ष्मी-
 स्पर्धि सानन्दवक्त्रम् । हृदयभवनमध्ये योमिमिर्च्यानगम्य नवगगनतमालस्यामल कंचिदीडे
 ॥ ४४ ॥ व्रजजनवनिताभिर्हेमपुष्पप्रभाभिः सह जलद इवातश्चञ्चलाभिः समन्तात् । सपदि
 निविडतापोह्यासशान्तौ प्रवीणो मृगमदरमणीयो हन्तु दैन्य दयालुः ॥ ४५ ॥ अभिनवनवनी-
 तस्तिग्धमापीतदुग्धं दधिकणपरिदिग्ध मुग्धमङ्गं सुरारेः । दिशतु भुवनकृच्छ्रच्छदितापिच्छगुच्छच्छवि
 नवशिखिपिच्छालाञ्छित वाञ्छित वः ॥ ४६ ॥ कनककलशस्वच्छे राधापयोधरमण्डले नवजल-
 धरस्यामामाद्यद्युतिं प्रतिविम्बिताम् । असितसिचयेप्रान्तभ्रान्त्या मुहुर्मुहुस्त्विपञ्जयति जनितमीडाहा-
 सप्रियाहसितो हरिः ॥ ४७ ॥ ललितगमनो नार्यो^१ राजन्मनोजनितान्तर्भाः सुरतिसदृशंताः सन्मु-
 ख्यो^२ भवानपि तद् ब्रुवे । वनमुषमितो गेहादेको न गच्छतु मां विनेत्यसकृदुदितः पुनः पित्रा
 जयत्यनघो हरिः ॥ ४८ ॥ देवः पायात्पयसि विमले यामुने मज्जतीनां याचन्तीनामनुनयपदै-
 र्वञ्चितान्यंशुकानि । लज्जालोलैरलसवलितैरन्मिपरपञ्चबाणैर्गोपव्रीणां नयनकुसुमेरञ्चितः केशवो नः
 ॥ ४९ ॥ वृन्दारण्ये तपनतनयातीरवानीरकुञ्जे गुञ्जन्मञ्जुभ्रमरपटलीकाकलीकेलिभाजि ।
 आमीराणां मधुरमुरलीनादसंमोहितानां मध्ये क्रीडन्वतु नियत नन्दगोणलवालः ॥ ५० ॥
 शिरश्छायां कृष्णः क्षणमकृत राधाचरणयोर्मुजावलिच्छायाभिमयमपि तदीयप्रतिकृतौ । इति
 क्रीडाकोपे निभृतमुषयोरप्यनुनयप्रसादौ जीयास्तामपि गुरुसमक्षं स्थितवतोः ॥ ५१ ॥
 अवेमव्यापारौकलनमनुरीर्षमचिरादनुमीलतन्नुप्रकरघटनायासमसकृत् । विषीदत्पाञ्चालीवि-
 पदपनयैकप्रणयिनः पटाना निर्माणं यंतगपतिकेतोरवतु नः ॥ ५२ ॥ कपोले पत्रालीं
 पुलकि^३नि विधातु व्यवसितः स्वय श्रीराधायाः करकलितवर्तिर्मधुरिपुः । अभूद्वक्त्रेन्दौ यन्निहित-
 नयनः कम्पितभुजस्तदेतत्सामर्थ्यं तदभिनवरूपस्य जयति ॥ ५३ ॥ जयश्रीविन्यैस्तेर्महितं इव-
 मन्दारकुसुमैः स्वयं सिन्दूरेण द्विपरणमुदीं मुद्रितं^४ इव । भुजापीडैर्क्रीडाहतकुचलयापीडकारिणः प्रकी-
 र्णाद्यग्निन्दुजयति भुजदण्डो मुरजितः ॥ ५४ ॥ सुपर्णस्वर्णाद्रौ रचितमणिशृङ्गो जलधिजामुखा-
 म्मोजे भृङ्गो निगमविजसत्पञ्जरशुकः । त्रिलोकीकस्तूरीतिलककमनीयो व्रजवधूविहारी श्रीकृष्णो
 विशतु भवतां शर्म सततम् ॥ ५५ ॥ क यासि खलु चौरिके प्रमुषित स्फुट दृश्यते द्वितीयमिह
 मामक वहति कन्दुक कञ्चुके । त्यजेति नवगोपिकाकुचयुग प्रमथन्बलालुप्तसत्पुलकपञ्जरो जयति
 गोकुले केशवः ॥ ५६ ॥ मेघैर्मेढुरैर्मर्कटैर्वनभुवः श्यामास्तमालैर्दुर्गैर्नर्तकै^५ भीरुय त्वमेव तदिमं

१ कुक्कुलेत्यर्थः । २ ललितं गमनं यासामिति, ललिते गे-गाने, मनो यस्येति च ।
 ३ गोप्यः, नार्यो (वरः) यस्मादिति च । ४ राजव्रत्सौ मनोजः कामः, तेन नितान्ता-अतिशयिता
 भा यासां ता इति (परापेक्षया) राजन्मनोजनि. (मदनः) तान्तभाः-म्लानः यस्मात् (यत्सौ-
 न्दर्यापेक्षया जितकान्तिकत्वात्) इति च । ५ शोभना या रतिः-कामपत्नी तथा सदृशः
 समाना इति, सुरतौ सदृश इति च । ६ सन्ति शोभनानि मुखानि यासामिति सताम्मुख्य इति
 च । ७ न वेम्नो वसनवयनदण्डस्य व्यापारो यस्मिन्निति । ८ न तुरीस्पश्यां यत्रेति । तुरी वय-
 नसाधनविशेषः । ९ पाञ्चालीति द्रौपदीनाम् । १० पतगानां पक्षिणां पतिः गरुडः केतुः
 ध्वजो यस्य तस्य । गरुडध्वजस्येति स्पष्टोऽर्थः । ११ रोमाञ्चिते । १२ जयश्रिया विन्यस्तानि सम-
 र्पितानि तैः । १३ अर्चितः । १४ कुचलयापीडेन समं यः सङ्ग्रामस्तदामोदेन । १५ अङ्कितः । १६
 भुजयोर्धे आपीड आघातः । १७ खान्द्रस्निग्धं व्याप्तमितिभावः । १८ आकाशम् । तमस्विनी
 रात्रिर्जातेत्यर्थः । १९ एतेन देशस्य स्वभावतो भीमत्वं सूचितम् । २० राज्ञी ।

राधे गृहं प्रापय । इत्थं नन्दनिदेशतश्चलितयोः प्रत्यच्चक्रुद्धुमं राधाभाधवयोर्जयन्ति यमुनाकूले रहः-
केलयः^१ ॥ १७ ॥ कौन्तेयस्य^२ सहायतां करुणया गत्वा विनीतात्मनो येनोहृष्टिष्वतसत्पथः क्रु-
पतिश्चक्रे कृतान्तालितिः^३ । त्रैलोक्यस्थितिसूत्रधारतिलको देवः स वः संपदे साधूनामसुराधिना-
थमथनः स्तादेवकीनन्दनः ॥ १८ ॥ आताम्रे नयने स्फुरत्कुचमरः श्वासो न विश्राम्यति स्वेदा-
भ्रमः कणदन्तुरं तव मुख हेतुस्तु नो लक्ष्यते । धिक्को वेद मनः स्त्रिया इति गिरा रथां प्रियां मीष-
यंस्तस्यास्तत्क्षणकातरेक्षणपरिस्पृष्टो हरिः पातु वः ॥ १९ ॥ संसक्तानिव पातुमौपनिषदव्याहारमा-
ध्वीरसानुमार्ष्टुं ब्रजसुन्दरीकुचतटीपाटीररेणूनिष । उन्मीलन्मुरलीनिनादबहुलामोदोपसीदद्गवीजिह्वा-
लीढमलीकवल्लवशिरोः पादाम्बुज पातु वः ॥ २० ॥ कृष्णो गोरसचौर्यमम्ब कुरुते किं कृष्ण
मातः सुरापान न प्रकरोमि राम किमिदं नाह परस्त्रीरतः । किं गोविन्द वदत्यसौ हलधरो मिथ्येति
तां व्याहरन्गोपीगोपकदम्बकं विहसयन्मुग्धो मुकुन्दोऽवतु ॥ २१ ॥ मातस्तर्कैर्क्षणाया यमुनाक-
च्छ न गच्छाम्यहं कस्माद्वत्स पिनष्टि^४ पीवरकुचद्वन्द्वेन गोपीजनः । भूसङ्गाविनिवारितोऽपि बहुशो
जल्पन्व्यशोदाप्रतो गोपीपाणिस्सरोजमुद्रितमुखो गोपीपतिः पातु वः ॥ २२ ॥ कासि त्वं वद चौर्य-
कारिणि कुतः कस्त्व पुरो यामिकः^५ किं शूषे मुषितौ सुवर्णकलशौ भूपस्य केन त्वया । कुत्र स्तः
प्रकटौ तवाञ्चलतटे कुत्रेति तत्पश्यतामित्युक्ते धृतबल्लवीकुचयुगस्त्वां पातु पीताम्बरः ॥ २३ ॥
कृष्ण त्वं पठ किं पठामि नतुरे शास्त्रं किमु ज्ञायते तत्त्वं कस्य विमोः स कस्त्रिभुवनाधीशश्च
तेनापि किम् । ज्ञानं भक्तिरथो विरक्तिरनया किं मुक्तिरेवास्तु ते दध्यादीनि मज्जाग्निं मातुरुदितं वाक्यं
हरेः पातु वः ॥ २४ ॥ दूरं यातु भुजङ्गपुङ्गवपतिः पेयं दिनेशात्मजातीयं चास्तु खलप्रसङ्गवशातो
मोच्या च निर्दूषणा । इत्थं पातितकन्दुकोद्धृतिश्रुते प्रोत्कूर्य नीपाद्वलान्नृत्यन् दुर्दममोगिर्मूर्धसु मुदे
वेणु स मे वादयन् ॥ २५ ॥ कृष्ण त्वं नवयौवनोऽसि भूपलाः प्रायेण गोपाङ्गनाः कंसो भूपति-
रञ्जनालमृदुलप्रीषां वयं गोदुहः^६ । तद्याचेऽञ्जलिना भवन्तमधुना वृन्दावनं मद्दिना मा यासीरिति
गोपनन्दवचसा नम्रो हरिः पातु वः ॥ २६ ॥ कस्त्व ? कृष्णमवेहि मां, किमिह ते ? मन्मन्दिरा-
शङ्कया युक्तं तज्जघनीतमाजनपुटे^७ न्यस्तः किमर्थं करः । कर्तुं तत्र पिपीलिकापनयनं सुताः किमु-
द्वेधिता बाला वत्सगतिं विवेक्तुमिति सजल्पन्हारिः पातु वः ॥ २७ ॥ स्वामी मुग्धतरो वन घन-
मिदं बालाहमेकाकिनी क्षोणीमाह्वयते तमालमलिनच्छाया तमःसहतिः । तन्मे सुन्दर कृष्ण मुख सहसा
वर्त्मेति गोप्या गिरः श्रुत्वा तां परिरम्य मन्मथकलासक्तो हरिः पातु वः ॥ २८ ॥ मातः
किं यदुनाथ देहि चषकं^८ किं तेन पातुं पयस्तन्नास्त्यद्य कदास्ति तन्निशि निशा का वान्धकारोदये ।
आमीस्याक्षियुगं निशाप्युपगता देहीति मातुः पुनर्वक्षोजाम्बरकर्षणोद्यतकरः कृष्णः स पुण्यातु न
॥ २९ ॥ अर्धोन्मीलितलोचनस्य पिबतः पर्याप्तमेकं स्तनं सद्यः प्रस्तुतदुग्धदिग्धमपरं हस्तेन
संमार्जतः । मात्रा चाद्गुलिलालितस्य चुबुके स्मेरायमाने मुखे विष्णोः क्षीरकणाम्बुधामधवला दन्त-
धुतिः पातु वः ॥ ३० ॥ गच्छाम्यच्युते दर्शनेन भवतः किं तृप्तिरुपपद्यते किं त्वेव विजर्नस्थयो-

१ सुरतानि । २ युधिष्ठिरस्य । ३ यमस्य गृहस्थः, मृत इति यावत् । ४ वत्स-
तर- ५ पीडयति । ६ रात्रौ नगररक्षार्थं नियुक्तः । ७ कमलनालवज्रद्विदिनि पिपीलियि-
शब्दया इति भावः । ८ गोपाला गोरसविक्रेतारश्चेति भावः । ९ सावरेणे निधानपात्रे । १० पान-
पात्रम् । ११ हे अच्युत-कृष्ण-वस्तुतस्तु-न, च्युतः-भनसाऽपि स्थलितः, मद्दर्शनेन अश्रुवधमन इति-
यावत् । १२ एकान्ते स्थितयोः ।

हर्तजनः संभावयत्यन्यथा । इत्यामन्त्रणमङ्गिसूचितवृथाप्रस्थानखेदालसामाश्लिष्यन्पुलकोत्तराश्रितवपुर्गोपी
हरिः पातु वः ॥ ७१ ॥ रामो नाम वभूव हं तदवला सीतेति हं तौ पितुर्वाचा पञ्चवटी-
वने निवसतस्तामाहरद्रावणः । कृष्णेनेति पुरातनीं निजकथामाकर्ण्य मात्रे रितां सौमित्रे क धनुर्ध-
नुर्धनुरिति प्रोक्ता गिरः पातु वः ॥ ७२ ॥ कोऽयं द्वारि हरिः प्रयाण्युपवनं शाखाधृगस्याश्र-
किं कृष्णो^१ऽहं दयिते, विभेमि सुतरां कृष्णादहं वानरात् । राधेऽहं मधुसूदनो^२ ब्रज लतां तामेव
तन्वीमलमित्थं निर्बचनीकृतो दयितया हीणो हरिः पातु वः ॥ ७३ ॥ पीठे पीठनिषण्णबालक-
गले तिष्ठन्सगोपालको यन्त्रान्तःस्थितदुग्धभाण्डमधमिधाच्छाद्य घण्टारवम् । वक्त्रोपास्तकृताञ्जलिः
कृतशिरःकम्पं पिवन्त्यः पयः पायादागतगोपिकानयनयोगेण्डूपकृत्कारकृत् ॥ ७४ ॥ पद्मे त्व-
नयने स्मरामि सतत भावो भवत्शुन्तले नीले मुखति किं करोमि मेहितैः प्रीतोऽस्मि ते विभ्रमेः ।
इत्युत्सन्नवचो निशम्य मरुया निर्भर्त्सितो राधया कृष्णस्तत्परमेव तद्वयपदिशन्क्रीडाविटः पातु वः ॥ ७५ ॥
दृष्ट्वा केशव गोपरागद्वतयो किञ्चिन् दृष्ट^३मया तेनात्र स्खलितास्मि नाथ पतिर्तां किं नोमनालम्बसे
एकस्त्व विपमेष्टु खिन्नमनसो सर्वाबलानां^४ गतिर्गोप्यैव गदितः संलेशमयताद्रोष्टे^५ हरिर्वधिरम् ॥ ७६ ॥
केयं भाग्यवती तवोरसि मणी ब्रूयेऽप्रवेणं विना कृत्वाऽन्याः प्रथमं विना क सहजो वर्णो मणस्ता-
दृशः । स्त्रीरूपं कथमस्य लिङ्गनियमात्पृच्छामि बध्वाकृतिं मुग्धे त्यत्प्रतिविम्बमित्यपलपन्नाथा हरिः
पातु वः ॥ ७७ ॥ या दृष्ट्वा यमुनातरङ्गिणिनिभं व्यूहो गवा गाहते विशुद्धानिति नीलकण्ठनि-
बहो यां द्रष्टुमत्कण्ठते । उत्तंसाय तमालपल्लवमिति च्छन्दन्ति यां गोपिकाः कान्तिः कालियशास-
नस्य वपुषः सा पावनी पातु वः ॥ ७८ ॥ श्रीमद्गोपयधूस्वयग्रहपारिष्वद्वेष्टु तुङ्गस्तनयामर्दा-
द्वलितेऽपि चन्दनरजस्यङ्के बहन्सौरमम् । कश्चिज्जागरजातरागनयनद्वन्द्वः प्रभाते श्रिय विभ्रक्ता-
मपि वेणुनादरसिको जाराग्रणीः पातु वः ॥ ७९ ॥ कण्ठालिङ्गनमङ्गलं घनकुचाभोगोपभोगो-
त्सवं श्रोणीसंगमसौमग च सतत मत्प्रेयसीना पुरः । प्राप्नु कोऽयमितीर्ष्येव यमुनाकूले बलाघः
स्वयं गोपीनामहरद् दुकूलनिचय कृष्णः स पुष्पातु नः ॥ ८० ॥ कृष्णेनाम्ब गतेन रन्तु-
मधुना मृद्वक्षिता स्वेच्छया सत्य कृष्ण किमेव आह मुंसली मिथ्याऽम्ब पश्याननम् । व्यादेहीति विका-
सिते च वदने दृष्ट्वा समस्त जगन्माता यस्य जगाम विस्मयपद पावात्स वः श्रीपतिः ॥ ८१ ॥
अम्ब श्राम्यसि तिष्ठ गोरसमह मथ्नामि मन्थानक प्रालम्ब्य स्थितमीश्वर^{११} सरमस दीनाननो^{१२} बासुकिः

१ दुष्टो जनः । २ सम्भाषणानामुत्तरोत्तरा रचनाऽऽमन्त्रणमङ्गिः । ३ आश्लेषाभावे रहसि
युवान्तिकेऽवस्थाने कलङ्कमन्तरा न कश्चिल्लाभ इति वृथात्वम् । ४ कृष्ण-स्वापनार्थं हुमिति प्रतिव-
चनमनु पुरातनैतिहायकथनं यशोदाया इदम् । ५ कपिः, कृष्णश्च । ६ कृष्णवर्णः कपिः,
नन्दनन्दनश्च । ७ भ्रमरः, कृष्णश्च । ८ शिक्याभ्यन्तरे । ९ हे लक्ष्म तथा कमलद्वय-
रूपे । १० सुन्दरैः । ११ गोपे (त्वयि) यो रागोऽनुरागस्तेन हृतयेति, गवां परागो धूलिस्तेन
हृतयेति च । १२ विचारितम् । १३ पतिभावम् च्युतामिति च । १४ इदं वाक्यालङ्कारे । १५ विष-
मेष्टुः कन्दर्पः, तेन खिन्नं मनो यासां तादृशीनाम् । तथा उच्चनीचस्थलेषु गन्तुमक्षमतया
दुःखिवचेतसाम् । १६ खलो या अबलाः स्त्रियस्तासामिति, सर्वे येऽबला निर्बलास्तेषामिति च ।
१७ साभिप्रायाविष्करणं शम् । १८ गवां स्थाने । १९ भग्नः-प्रथमः 'र' इत्यात्मा यो वर्णस्तम्
विवेति-रमणीति लब्धम् । २० मुखलोऽस्यास्ति ग्रहरणमिति यथोक्तः । बलराम इत्यर्थः । २१ परमे-
श्वरम् । २२ समुद्रमथने मन्थानको बासुकिः कृत इति तद्ग्रहणमवलोक्य 'स्यादर्थं पुनस्तथैव
मथितुमुद्यतः' इति मुखे म्लानः ।

‘सासूयं’ कमलाख्या सुराणः सार्वेन्दमुद्यद्भयं राहुः प्रैक्षत यं स योऽस्तु शिवदो गोपालवालो हारिः
॥ ८२ ॥ कालिन्धाः पुलिनेषु केलिकुपितामुत्सृज्य रासे रस गच्छन्तीमनुगच्छतोऽशुकलुपां
कंसद्विषो राधिकाम् । तत्पादप्रतिमानिवेशिः पदस्योद्भूतरोमोद्भूतेरक्षुण्णोऽनुनयः प्रसन्नदयितादृष्टस्य
पुष्पातु वः ॥ ८३ ॥ कसं ध्वसयते मुर तिरयते हसं तथा हिसते वाणं क्षीणयते वक
लवयते पौण्ड्रं तथा लुम्पते । मौम क्षामयते वलाद्वलभिदोर्दपं पराकुर्वते छिष्ट शिष्टगणं प्रणम्रमवते
कृष्णाय तुभ्य नमः ॥ ८४ ॥ रासोल्लासमरेण विभ्रमभृताभीरवामधुधामभ्यर्णे परिरम्य निर्भ-
रमुरः प्रेमान्धया राधया । साधु त्वद्भदनं सुधामयमिति व्याहृत्य गीतस्तुतिव्याजार्दुद्वटचुम्बितस्मि-
तमनोहारी हरिः पातु वः ॥ ८५ ॥ साकूतस्मितमौकुलाकुलगलद्वम्भिष्टुभुल्लासितभूषल्लीकमला-
कदार्शितभुजामूलार्धदृष्टस्तनम् । गोपीना निश्चैत निर्दक्ष्य ललित काचिच्चिर चिन्तयन्तन्मेघम-
नोहरो हरतु वः क्लेश नैवः केशवः ॥ ८६ ॥ तिर्थकण्ठधिलोलमौलितरलोनसस्य वशोच्चरद्गीत-
स्थानकृतावधानललनालक्षैर्न सरक्षिताः । सधुग्ध मधुसूदनस्य मधुरे राधामुखेन्दौ भृदुस्पन्द
पैल्लविताश्चिर ददतु वः क्षेमं कटाक्षोर्भयः ॥ ८७ ॥ वृष्टिव्याकुलगोकुलावनरसौदुद्वृत्य गोव-
र्धन विभ्रद्वल्लववल्गुमाभिरधिकानन्दाच्चिर चुम्बितः । केन्दुपेण तदर्पिताधरतटीसिन्दूरमुद्राङ्कितो बाहुगो-
पतनोस्तनोतु मधत्ता श्रेयासि कसद्विपः ॥ ८८ ॥ राधामुग्धैर्मुखारविन्दमधुपैल्लोक्यमौलिस्थ-
ली‘नेपैध्योचितनीलरत्नमवनीमारावतारक्षमः । स्वच्छन्दम्रजसुन्दरीजनमनस्तोपप्रैदोपश्चिरं कसच्चस-
नधूमकेतुरवतु त्वा देवकीनन्दनः ॥ ८९ ॥ किं विभ्राम्यसि कृष्णभोगिभवने भौण्डारभूर्मा-
रुहि भ्रातयोसि न दृष्टिगोचरमितः सानन्दनन्दास्पदम् । राधया वचनं तदध्वगमुखानन्दान्तिके
गोपैतो गोविन्दस्य जयन्ति सायमतिथिप्राशस्त्यगर्मा गिरः ॥ ९० ॥ सान्द्रानन्दपुरदरादि^{२५}-
दिविषद्वन्दैरमन्दादरैर्दानत्रैर्मुकुटेन्द्रनीलमणिभिः सदार्शितेन्दीवरम्^{२६} । स्वच्छन्द मकरन्दसुन्दरगल-
न्मन्दाकिनीमेदुरं श्रीगोविन्दपदारविन्दमशुभस्कन्दार्थं वन्दामहे ॥ ९१ ॥ प्रातर्नीलनिचोर्लैर्मच्यु-
तमुरः सवीतैर्पाताशुक राधयाश्रकितं विलोक्य हसति स्वैर सखीमण्डले । व्रीडाचञ्चलमञ्चल
नयनयोराधाय राधानने स्वादुस्मेरमुखोऽयमस्तु जगदानन्दाय नन्दात्मजः ॥ ९२ ॥ प्रीति
वस्तुतुतां हरिः कुवलयपीडेन साध रणे राधापीनपयोधरस्मरणकृच्छ्रमेन सभेदवान् ।^{२७}पत्रे विम्यति

१ किमयमन्यां कमलाशुद्धावयितुं यतत इति । २ पुनः रत्नलाभावसरलाभात् । ३ पूर्वं
भ्रम शिरस्त्रिजं सम्प्रति पुनरवशिष्टमप्यङ्गं छेत्स्यति किमिति । ४ अनिष्कलः । ५ केशिनम् ।
६ गोप- ७ निकटे । ८ अतिशयित- ९ केशवन्धम् । १० गुप्तम् । ११ नूतनः अपरिभुक्त-
धौवनतया गाढयौवन इत्यर्थः । १२ अत्यन्यक्तम् । १३ मृदुः मृदुलः, अल्प इति यावत्, स्पन्दः
किञ्चिच्चलनं, यस्मिन् कर्मणि तद् यथा तथेति भावः । १४ वृद्धि गताः । १५ रक्षणानन्दात् ।
१६ सुन्दर- १७ कृष्णत्वात् मधुपातृत्वाच्च भ्रमरसाम्यम् । १८ एवम्भूतं वृन्दावनमिति भावः ।
१९ वेष- २० तोषस्य-सन्तोषस्य प्रदोषः रजनी प्रारम्भकालः, तद्रूप इति यावत् । दिने रहःप्रस-
न्नासम्भवान्मदनोद्रेकाभावाच्च रजन्यारम्भ एव मदन उद्दिश्यमाने स्त्रीणां तोषाय इति । वर्ण-
नामा वृन्दावने वटतरुः । वटकोटरान्तरे भोगिवासः, निविडतया विलासिजनावासश्चेति
यथोक्तम् । २३ पिदधानस्य । २४ इन्द्रादि- २५ अतिशयितप्रेम्णा । २६ सन्दार्शितमिन्दीवरं
मृ२८ वस्त्रम् । २९ धृत- ३० वसन । ३१ बाहने, कुवलयापीड इति यावत् ।

मीलेति क्षणमपि क्षिप्र तदालोकनाद्वधामोहेन जित , जितं जितमभूद्वयालोलकोलाहलः ॥
 ॥ ९३ ॥ त्वामप्राप्य मयि स्वयंवरपरा क्षीरोदतीरोदरे शङ्के सुन्दरि कालकूटमपिवन्मूढो मृदा-
 नीपतिः । इत्थं पूर्वकथाभिरन्यमनसो विक्षिप्य वामाञ्चल राधायाः स्तनकोरकोपरि लसन्नेत्रो
 हरिः पातु वः ॥ ९४ ॥ वामासस्थलचुम्बिकुण्डलरुचा जातोत्तरीयच्छयि वशीर्गीतिमवन्निमङ्ग-
 वपुषं भूलास्यलीलापरम् । किञ्चित्सस्तशिखण्डशेखरमतिस्निग्धालिनीलालक राधादिप्रमदाशतावृत-
 महं वन्दे किशोराकृतिम् ॥ ९५ ॥ अन्तर्मोहनमौलिघूर्णनवलम्बन्दारविस्तसनः स्तब्धार्कपणह-
 टिहर्षणमहामन्त्रः कुरङ्गीदृशाम् । दृष्यदानवदूयमानदिविपद्दुर्वारदुःखापदां अशः कसारिपोर्व्यपोह-
 यतु चोऽश्रेयासि वशीरयः ॥ ९६ ॥ मौलौ केकिशिखण्डिनी मधुरिमाधाराधरे वशिनी
 पीतासे वनमालिनी इदि लसत्कारुण्यकटोलिनी । श्रोण्यां पीतदुकूलिनी चरणयोर्व्यत्यस्तविन्या-
 सिनी लीला काचन मोहनी विजयते वृन्दावनावासिनी ॥ ९७ ॥ मालार्धैर्मनोज्ञान्तलमरां वन्यप्रसू-
 नोक्षिता शैलेयागुरुस्तकचित्रतिलका शश्वन्मनोहारिणीम् । लीलावण्णुरवामृतकरसिका लावण्यलक्ष्मीमयी
 बालां बालतमालनीलवपुः वन्दे परा देवताम् ॥ ९८ ॥ असालग्नितवामकुण्डलधर मन्दोज्ञतभूलत किञ्चि-
 त्कुञ्चितकोमलाधरपुट सार्चि प्रसारीक्षणम् । आलोलातुलिपल्लवधुरलिकामाप्रयन्त मुदा मूले कल्पतरोत्रि-
 भङ्गललित ध्याये जगन्मोहनम् ॥ ९९ ॥ नीलाभोदृक्कोशकोमलतनु स्मेरानन मालिनं मुक्तिव्य दधतं
 दुकूलयुगलं वाग्वैभवंस्यास्पदम् । स्वीयानामुदितामृतेन दृढय संतर्पयन्तं सता राधाकेलिकथासु
 सततरत श्रीकृष्णचन्द्रं नमः ॥ १०० ॥ अस्मिन्मुखे विनापि प्रचलितपयनाद्वर्तते कोऽपि नूनं पश्यामः
 किं न गवेत्यनुसरति गणे भीतभीतेऽर्भकाणाम् । तस्मिन्वाधासखो वः सुखयतु विलसलीलया कटमा-
 रिव्यातन्वानो मृगारिप्रवलचुरधुरारारवरीन्द्रानिदानान् ॥ १०१ ॥ अनुत्था कः कपाट प्रहरति कुटिले
 मार्धवः किं वसन्तो नो चक्री किं कुलालो नदि धरणिर्धरः किं द्विजिहः फणीन्द्रः । नोहं घोरी-
 हिमदी किमुत खगपतिर्नो हरिः किं कपीन्द्र इत्येव सत्यमामाप्रतिवचनजितःपातु वञ्चकाणिः ॥ १०२ ॥
 वृन्दारण्ये चरन्ती विभुरपि सतत मुग्धःस्वः सृजन्ती नन्दोद्भूताप्यनादिः शिशुरपि निगमैर्लक्षिता वी-
 क्षितापि । विद्युदेखावनद्वोच्चमदमलमहाम्मोदसच्छायकाया माया पायादपायादविहितमहिमा कापि
 पैताम्बरी वः ॥ १०३ ॥ नामोदस्ताखिलामो दमनियमयुजां यः प्रकामोदवाहस्यामो दर्पाद्वधामो-
 दयमिलितयशोधारया मोदते यः । वामोदन्यासदामोदतरलदृशां दत्तकामोदयो यः सामोदः
 श्रीललामो दलयतु दुरित सोऽत्र दामोदरो वः ॥ १०४ ॥

बलभद्रस्तुतिः ।

निष्पात्याशु हिमाश्रुमण्डलमधः पीत्वा तदन्त सुधा कृत्वेन चपक हसन्ति हलापानाय कौप-
 हलात् । मो देव द्विजराजि मादृशि सुरास्पर्शोऽपि न श्रेयसे मा मुखेति तदार्थतो हलधरः पायादपा-

१ मृत्युं गच्छति सति । २ चञ्चलः । ३ श्रेयसो विकृष्टानि भ्रमङ्गलानीत्यर्थः । ४
 चन्द्रकशाभितेति भावः । ५ वर्हाणां मनोज्ञता श्यामत्वात् मसृणत्वात् स्फुरद्रूपत्वाच्च ।
 ६ तिर्यक् । ७ वाग्मिप्रवरत्वात् । वाग्वैभवानास्पदमिति पाठे तु वाचां वैभवं यत्र न प्रभ-
 वेत्, वर्णेनीयस्य ततोऽप्यतिशयितत्वात् तादृशमित्यर्थः । ८ माया लक्ष्म्या धवः पतिः, वस-
 न्तश्च । ९ सुदर्शनचक्रधरः । घटनिर्माणयन्त्रं चक्रमस्यास्तीति तु कुलालः । १० धरणेर्धरः, वरा-
 हावतारेणेति विष्णुः, शेषश्च । ११ नाहं स्वयं फणी, किन्त्वित्यर्थः । १२ कालियः, भयावहसर्प-
 इति च । १३ गङ्गः । १४ विष्णुः, वानरश्च ।

याज्जगत् ॥ १ ॥ फालाग्रेण समुद्ररन् कुरुपुं द्रुतप्रमादं हरन् स्मारंस्मारमनादरोक्तिमविदां तां तां किरन्
सुस्मितम् । सहारोऽसमये कुतोऽयमिति तैर्निर्मुक्तदर्पैः स्तुतः शान्तो दीनदयानिधिः स भगवान्
पायात् प्ररुम्बान्तकः ॥ २ ॥ प्रेमोनामितरेवतीमुखगतामास्वाद्य कादम्बरीमुन्मत्तं कचिदुत्पतत्कचिदपि
आम्यत्कचित्पल्लवत् । रक्तापाङ्गमधीरलाङ्गलमलिश्यामाम्बराडम्बरं क्लेश नः कवलीकरोतु सकल रागा-
भिराम महः ॥ ३ ॥ उष्णालु कचिदर्कवामनि मनाङ्गिन्द्रालु शीतानिळे हालानां गृह्यालु चुम्ब-
दसकलुज्जालु जायामुखम् । नित्यं निष्पतयालु तिर्थगवनीशय्याशयालु क्षण गीतेभ्यः स्पृहयालु घाम
घवलं दीने दयालु श्रेये ॥ ४ ॥

रुक्मिणीस्तुतिः ।

श्लव्याशेषतनुं सुदर्शनकरः सर्वाङ्गलीलाजितत्रैलोक्यां चरणारविन्दललितेनाक्रान्तलोको
हरिः । विप्राणां मुखमिन्दुसुन्दररुच चन्द्रात्मचक्षुर्दधत्स्थाने यां स्वतनोरपश्यदधिकां सां
रुक्मिणी वोऽवतात् ॥ १ ॥

राधास्तुतिः ।

राधा पुनातु जगदच्युतदत्तचित्ता मन्थानमाकलयती दधिरिक्तपात्रे । यस्याः स्तनस्तवकचूचुक-
लोलदृष्टिर्देवोऽपि दोहनधिया वृषम दुदोह ॥ १ ॥ सुधाधाम्नः कान्तिस्तव वदनपङ्केरुहगुणैर्जितेव
म्हानत्व व्रजति सहसा प्राणदयिते । वदत्येव कान्ते दिवसविरहातङ्कचकिता तदङ्गे संलम्भा तव
दिशतु राधा प्रियसतम् ॥ २ ॥

नन्दकस्तुतिः ।

सान्द्रा मुदं यच्छतु नन्दको वः सोल्लासलक्ष्मीप्रतिबिम्बगर्भः । कुर्वन्नजस्रं यमुनाप्रवाहसलीलराधा-
स्मरणं मुरारेः ॥ १ ॥

वेणुस्तुतिः ।

केङ्कारः स्मरकार्मुकस्य सुरतक्रीडापिकीनां रवो शङ्करो रतिमञ्जरीमधुलिहां लीलाचकोरीध्वनिः ।
तन्व्याः कञ्चुलिकापसारणमुजाक्षेपस्खलत्कङ्कणकाणः प्रेम तनोतु वो नववयोलास्याय वेणुस्वनः ॥ १ ॥

बुद्धस्तुतिः ।

षट्चक्रे क्रममावर्त्तनपरिर्गते हृत्पद्ममध्यस्थित सम्पत्त्यञ्जितरूपिण लयवशादात्मानमभ्याश्रितैः ।
युष्माकं मधुसूदनो बुधवपुर्धारी स भूयान्मुदे यस्तिष्ठेत्कमलासने कूर्तश्चिबुद्धैकलिङ्गाकृतिः^१ ॥ १ ॥
रेतोर्क्तमलान्यमूनि भविर्नी विष्णुत्रपूर्णेदराण्यालोक्येव कलेवराणि विगलत्तोयार्द्ररन्धाणि यः ।
मायाजालनियन्त्रितामि घृणया नोन्मीलयत्यक्षिणी निर्व्याजैर्प्रणिधाननिश्चलमतिर्बुद्धैः स बुद्धोऽस्तु वः ।
॥ २ ॥ ध्यानव्याजमुपेत्य चिन्तयसि कामुन्मील्य चक्षुः क्षण पश्यानङ्गशरातुरं जनमिमं जानापि

१ शब्दविशेषः । २ आधार-मणिपूरका-विद्याना-ज्ञा-विन्दु-लयभेदात् षट् चक्राणि-
तदाकाराः शरीरान्तःप्राणावरोधनप्रदेशविशेषा भवन्तीति, यथोक्ते । ३ परम्परा- । ४ वासना- ।
५ व्याप्तम् । ६ ध्यानमुद्रया । ७ मङ्गल- । ८ दृश्यभावनानिवृत्तेः प्रभावात् । ९ स्वरूपम् ।
१० प्राप्तः । ११ 'जङ्गाया मध्यभागे तु संस्लेषो यत्र जङ्गया । पद्मासनमिति प्रोक्तं योगासनवि-
शेषः । १२ इत्युक्ते पद्मासने । १३ बुद्धा एकलिङ्गाकृतितयेन तादृक् । अपर-
स्य प्रत्ययस्य तदानीमभावादेकत्वम् । १४ भवः संसारस्तद्वासनेति यावत् येषामस्तीति
तेषाम् । १५ निष्कपट-

नो रक्षसि । मिथ्याज्ञाणि कोऽसि निर्वृणतस्त्वत्तः एनोऽयं पुमान्दध्मनास्वभूमिगिभिर्हितो बुद्धो
जिनः पातु यः ॥ ३ ॥ निःशेषाऽपि त्रिलोकी विनयगमनया मनमन्ती पुग्ताद् यस्याग्नि-
द्वन्द्वस्तक्ताद्भुष्टिबिमलनवादर्शसंज्ञान्तरेण । निर्भासिस्थानर्चना भवद्वभग्नरासिर्भावेयं मति
श्रीमान्सर्वज्ञदेवः स भवतु भयतां अर्मगे कर्मभक्तः ॥ ४ ॥ यः पमानं यो नयनयुगमिदं
न्यस्य नानाप्रदेशे धृत्वा भूतो च शान्तो समस्तमिच्छितो नन्दमूर्धान्यवातो पश्यन्तर्निश्चुद्र किमपि
च परम ज्योतिरग्नारहीनं सौख्यम्भोयीं निगम्य न दिशतु भयतः ज्ञानगेन बुधोऽयम् ॥ ५ ॥
कामेनाकृष्य चाप हतपटुपटह वस्तुभिर्मारुतैर्भूषणैश्चैव नृभारिणतः प्रविशन्त्या निज्यनारीजनेन ।
सिद्धेः प्रहोत्तमाद्वैः पुलकितवपुषा विस्मयाद्वासेन ध्यायन्तो योगीन्द्रादचान्तिन इति वः पातु दृष्टो
सुनीन्द्रः ॥ ६ ॥

कल्किस्तुतिः ।

उद्यतकरकरवालः शक्ततिमिरध्वसने मलानिपुणः । कल्किर्नरैः पारादपायतः कल्किनिगान्तो-
त्यः ॥ १ ॥ यवनीनयनाम्बुवोरणीभिर्वरिणीनामपनीय तापवद्भिः ॥ मुक्तमनेनमाचरन् धृतकल्क
प्रगमामि निर्धकल्पम् ॥ २ ॥ प्रेङ्गजितस्त्वमुन्मदगजनाहप्रगम्य भद्रवायव्यगन्धर्वपुङ्गवकनिर्ध
डिण्डी पिण्डावलिम् । म्हेच्छानीकमर्णव मुविपुलं सङ्ग्राममन्त्रायनी गौर्वाभिरियामन्त्रेण तु स
वः कल्कानि कल्की हरिः ॥ ३ ॥

सूर्यस्तुतिः ।

आदौ रक्तं पुनः रक्तं मध्यं उज्ज्वलमास्वरत्नं । दुर्निरीक्ष्यमभयन्त दृश्यं दृष्टारमाश्रये ॥ १ ॥
खण्डितानेत्रकडालिमेज्जुरश्मनपण्डिता । मण्डितानिन्दिराम्नान्तामाष्टाशोः पान्तु मानवः
॥ २ ॥ शुरुतुण्डच्छयितवितुभण्टरुन्ः पुण्टरीकनयन्त्रो । मण्डलमुद्रितं वन्दे पुण्ड-
लमाखण्डलाश्रयाः ॥ ३ ॥ प्राचीकुङ्कुमनिलक पूर्वाचन्द्रोर्हणकमाणिश्यम् । विधुवनगृहेकदीपं
वन्दे लोकैकलोचनं देवम् ॥ ४ ॥ कटुभिरपि कठोरचक्राग्नोत्करविरहस्पर्शान्तिशोतवीर्यैः ।
तिमिरहृतमय महोभिरज्जयति जगन्नयनौघमुष्णमानुः ॥ ५ ॥ यद्विभ्रममन्दरमणिर्यदपां प्रसक्तिर्नक्तं
निषिध्यति यदग्निशिखामु भासः । ज्योत्स्ना निशामु हिमवाति च यन्मयूखाः पूग पुष्पपुरवः
स नमोऽस्तु तस्मै ॥ ६ ॥ यो रक्ततामसितरामनुजो दयानो दिप्रौढदारमृदमोहनवातवासः ।
योधिद्वीपतिविडम्बनभृत्स शश्वत्पायादपायसमुदायहरो रविर्नः ॥ ७ ॥ ब्रह्माण्डसप्तपुटकलेवरम-
ध्यवातिं चैतन्यपिण्डमिव मण्डलमस्ति यस्य । आलोकितोऽपि द्रुतितानि निहन्ति यस्त मार्त-
ण्डमादिपुरुषं प्रणमाणि नित्यम् ॥ ८ ॥ निपीतध्वान्ताय प्रस्रमकरायोग्रमहरो निकाम कामानां
वितरणविनोदव्यसनिने । समस्तप्रत्यहप्रशमनकृते श्रीदिनकृते नमस्तस्मै यस्मै स्पृहयति समस्तान्भुजततिः
॥ ९ ॥ सिन्दूरस्पृष्टया स्पृशन्ति करिणा कुम्भस्थमावोरणाभिर्द्विपल्लवशङ्कया विचिनुते सान्द्र-
द्रुमश्रेणिषु । कान्ताकुङ्कुमकाङ्क्षया करतले मृदन्ति लग्नं च यत्तत्तजः प्रथमोद्भव भ्रमकर
सौर चिर पातु वः ॥ १० ॥ एकस्मिन्नयने भृशं तपति यः काले स दाहक्रमो येनातन्यत

१ शरीरे । २ केन- । ३ विनाशयतु । ४ द्रुतितानि । ५ 'पार्श्वमेति प्रियो यस्या
अन्यास्तम्भोगपीडितः । सा खण्डिता' इत्युक्तानां नायिकानां यानि नेत्रकञ्चानि नयनक-
मलानि तेषामालिः पङ्क्तिस्तस्याः । ६ पूर्वस्या दिशः ।

यत्प्रकाशसमयेनैष पदं दुर्लभम् । सा व्योमावयवस्य यन्न विदिता लोके गतिः शाश्वती ॥ श्री-
सूर्यः सुरसेवितोऽपि हि महादेवः स नञ्चायताम् ॥ ११ ॥ जम्भारातीमकुम्भोद्भवमिव दधतः
सान्द्रसिन्दुरेणुं रक्तैः सिक्ता इवैवैरुद्यगिरितटीधातुधाराव्रवस्य । आयाग्न्या तुल्यकालं कमल-
वनस्यैश्चाक्षणा वो विभूतै भूयासुर्मासयन्तो भुवनमभिनवा भानवो भानवीयाः ॥ १२ ॥ मक्ति-
प्रहाय दातुं मुकुलपुटकुटीकोटरक्रोडलीनां लक्ष्मीमाक्रष्टुकामा इव कमलवनोद्घाटनं कुर्वते ये ।
कालाकारान्धकाराननपतितजगत्साध्वसध्वसकल्पाः कल्याण वः क्रियासुः किसलयरुचयस्ते करा
मास्करस्य ॥ १३ ॥ साटोपव्योमहृदोवितरजनिवणिङ्नायकोन्मुक्ततारा मुक्ताहारापहारात्तरलखगरव-
प्रोत्थिता मूर्तिशान्त्यै । कर्षन्नम्भोजकुम्भोदरकुहरगहिर्निःसरत्षट्पदालीकालव्यालीं करेणाकलयतु
दिनकृत्कल्मषोन्मूलन वः ॥ १४ ॥ किं छत्र किं नुरत्न तिलकमुत तथा कुण्डलं कौस्तुभो
वा चक्रं वा वारिजं वेत्यमरयुवतिभिर्यद्वैल्लिङ्गविदेहे । ऊर्ध्व मौलौ ललाटे श्रवसि हृदि करे
नाभिदेशे च दृष्ट पायात्तद्वोऽर्कबिम्ब स च दनुजरिपूर्वधमानः क्रमेण ॥ १५ ॥ शीर्षाग्राणा-
ङ्घ्रिपाणीन्त्राणिमिरर्षघनैर्धर्षराव्यक्तघोषान्दीर्घाघ्रातानघौघैः पुनरपि घटयत्येक उल्लाघयन्त्यः । धर्मीशो-
स्तस्य वोऽन्तर्द्विगुणवर्धनवृणानिन्ननिर्विघ्नवृत्तेर्दत्तार्घाः सिद्धिसघैर्विदधतु धृण्यः शीघ्रमर्होविधातम्
॥ १६ ॥ सिन्दुराणीव सीदत्कपणकुलवधूमूर्ध्नि ये सचरन्तः प्रेक्ष्यन्ते दिक्षु शैलाः शिख-
रमुवि लसत्पवराकाङ्क्षया यैः । ध्रुवन्ते ध्वान्तधाराः सह दुरितचयैर्दूरदृश्याः सुदृश्याः पान्तु त्वां
पद्मबन्धोरकरणकिरणाः पूरणाः पद्मबन्धोः ॥ १७ ॥

सूर्याश्चस्तुतिः ।

निरालम्बमपि प्राप्याक्रामन्तोऽनुदिन जगत् । अनुरोर्यमनायत्ताः श्रिये सन्तु रवेर्हयाः ॥ १ ॥ अबतु
नः सवितुस्तुग्गावली समतिलङ्घिततुङ्गर्षयोधरा । स्युरितमध्यगताख्येनायका मरुकेतैकलतेष
नमःश्रियः ॥ २ ॥

चन्द्रस्तुतिः ।

नित्य कुबलयोल्लासवर्धनैकपरायणः । आदधत्सर्वतः शान्तिमेष भाति द्विजेश्वरः ॥ १ ॥ लाल-
पन्तमरविन्दवनानि क्षालयन्तमभिः सुवनानि । पालयन्तमथ कोककुलानि ज्योतिषा पतिमह
महयामि ॥ २ ॥ रविमावसते सता क्रियायै सुवया तर्पयते सुरान्पितृश्च । तमसा निशि
मूर्छता विहङ्गे हरचूडानिहितात्मने दमस्ते ॥ ३ ॥ स्वैर्भानुप्रतिवारपारणमिलदन्तौघयन्त्रोद्भवम्-
भ्रौलीपतयार्द्धदीधितिमुधासारस्तुधारद्युतिः । पुष्पैर्वासनतत्प्रियापरिणयानन्दाभिषेकोत्सवे देवः प्राप्त-

१ जम्भस्य तदाख्यस्य दैत्यस्यारातिः शत्रुः इन्द्र इत्यर्थः । २ आपण- ३ शिरोमणिः ।
४ कमलम् । ५ राज्यहर्तृत्वेन बलिद्वेषित्वं भगवतः । ६ गलितनासाचरणहस्तान् । ७ वृण-
पीडितैः । ८ अङ्गैः । उपलक्षितानिविशेषः । जटाभिस्त्रापस इतिवदित्यम्भूतलक्षणार्थेय तृतीया ।
९ तिग्मरश्मेः, सवितुः इत्यर्थः । १० निविड- ११ किरणा । १२ पाप- १३ मेघ-स्तन इति च ।
१४ भरुणो नायको यस्या इति । भरुणो नायको (हार) मध्यमणिर्यस्या इति च । १५ मर-
कतवर्णेत्यर्थः । सूर्याश्वा हि हरितवर्णतया मरकताकारा इति यथोक्तम् । १६ स्वर्भातुः राहुः,
तस्य प्रतिवार-पुनः पुनर्यत् पारणं भोजनं तेन मिलन् यो दन्तौघः रदनसमुदायः स एव यन्त्रं
तस्मादिति । १७ इन्द्र- १८ पतनशील- १९ मदन-

(४६)

सुभाषितसुधारत्रभाण्डागारस्य-

सद्वस्तुधारकलशश्रीरस्तु नस्तुष्टये ॥ ४ ॥ भो भो चन्द्र । कलानिधानमभि यत्त्वा तत्र पूर्णं सदा
द्रष्टुं वाञ्छति लोकतापनारस्तेजस्वितागर्मभृत् । तन्मयानं दिजरजः । किन्तु भवता हेया न मा गान्तता
स्वोच्छासाय कला विलासय यतः सोऽस्त्वं स्वयं पश्यते ॥ ५ ॥

पृथिवीस्तुतिः ।

अयि सर्वसहे देवि । त्वा नमामि पुनः पुनः । यदिमं दुर्भगं भारं वहन्त्यपि न निवृत्तिम् ॥ १ ॥
स्वेर्गोकोभिरदोनिवासिपुरुषारन्वातिशुद्धाध्वरम्भालकरगण्टक्रियोत्थममृतं म्यादीय आदीयते । आन्नाय-
प्रवणैरलंकृतिजुगेऽमुष्मै मनुष्यैः शुभेर्दिन्यक्षेत्रसारिपवित्रवपुषे देव्यै पृथिव्यै नमः ॥ २ ॥ नाना-
म्भोनिधयः शिलोच्चयगणा हिंसाश्च निहादयो बाधन्ते भवतीं सदैव यमुये गर्तिः क्षमाया मता । किं
ब्रूयामितरद्भवन्ति पतयो येऽमी भवत्यामतः सैन्यौघैर्वत तेऽपि भूरि सततं बाधन्त एवोद्वताः ॥ ३ ॥

इति श्रीसुभाषितसुधारत्रभाण्डागारे प्रथमं देवस्तुति-

मयं भाण्डं समाप्तम् ।

१।स्वर्गवासिभिः ।

अथ द्वितीयम्भाण्डम् ।

कविभारतीस्तुतिः ।

नियतिकृतनियमरहितां ह्यद्वैकमयीमनन्यपरतन्त्राम् ।

नवरसरचिरां निर्मितिमादधती भारती कवेर्जयति ॥ १ ॥

सुभाषितस्तुतिः ।

भाषासु मुख्या मधुरा दिव्या गीर्वाणमारती । तस्माद्धि काव्य मधुर तस्मादपि सुभाषितम् ॥ १ ॥
सुभाषितेन गीतेन युवतीना च लीलया । मनो न भिद्यते यस्य स योगी ह्यथवा पशुः ॥ २ ॥
सुभाषितमयद्रव्यसंग्रहं न करोति यः । प्रस्तावयज्ञे^१ संप्राप्ते कौ प्रदास्यति दक्षिणाम् ॥ ३ ॥
ससारकटुवृक्षस्य द्वे फले ह्यमृतोपमे । सुभाषितरसास्वादः सगतिः सुजने जने ॥ ४ ॥
सुभाषितसुधा पीत्वा कस्य तृप्तिर्न जायते । तत्त्वग्रहणसामर्थ्यहीनोऽपि क्षणमुन्मनाः ॥ ५ ॥
सुभाषितरसास्वादजातरोमाञ्चकञ्चुकाः । विनापि कामिनीसङ्ग कथयः सुखमेषते ॥ ६ ॥
पृथिव्यां त्रीणि रत्नानि जलमन सुभाषितम् । मूढैः पाषाणखण्डेषु रत्नसङ्गा विधीयते ॥ ७ ॥
धर्मो यशो नयो दास्यं मनोहारी सुभाषितम् । इत्यादिगुणरत्नानां सग्रही नावसीदति ॥ ८ ॥
सगीतं चैव साहित्यं सरस्वत्याः स्तनद्वयम् । एकमापातमधुरमन्यदालोचनामृतम् ॥ ९ ॥ शिशुर्वेत्ति
पशुर्वेत्ति वेत्ति गानरस फणी । साहित्यरसमाधुर्यं शकरो वेत्ति वा न वा^{१०} ॥ १० ॥ ब्राह्मन् ग्लानमुखी
जाता शर्करा चारुमता गता । सुभाषितरसस्याग्रे सुधा भीता दिव गता^{११} ॥ ११ ॥ ससदि
तदेव भूषणमुपकर्तकमवसरे धन मुख्यम् । सूक्तं दधति सुवर्णं कल्याणमनर्थमिह धन्याः ॥
॥ १२ ॥ कथमिह मनुष्यजन्मा सप्रविशति सदसि विबुधगमितायाम् । येन न सुभाषितामृत-
माह्लादि निपीतमातृतेः ॥ १३ ॥ अकलितशब्दालङ्कृतिरनुकूला स्वलितपदनिवेशाऽपि ।
अभिसारिकेव कथयति सूक्तिः^{१४} सोत्कर्षशृङ्गारः^{१५} ॥ १४ ॥ आस्वादितदयिताधरसुधारसस्यैव
सूक्तयो मधुराः । अकलितरसालमुकुलो न कोकिलः कैलमुदञ्चयति^{१६} ॥ १५ ॥ यस्य वक्त्रकुहरे^{१७}
सुभाषितं नास्ति नाथ्यवसरे प्रजल्पति । आगतः सदसि धीमतामसौ लेप्यनिर्मित^{१८} इवावमासते ॥ १६ ॥
सुभाषितं हारिं विशत्यधोगलान् दुर्जनस्यार्करिपो^{१९} रिवामृतम् । तदेव धत्ते हृदयेन सज्जनो हरिर्महार्-
-

१ प्रवचनावसरूपेऽभिलषणीयत्वेन यज्ञरूपे । २ किमात्मिकाम्, प्रकरणानुरूपभाषणा-
भिज्ञत्वे तादृशोत्तररूपदक्षिणादानाक्षमत्वात् । ३ न दुःखितो भवति । ४ आलोचने-विचारे,
तत्त्वगवेषणेऽमृतम् । यद्वा-आलोच्यते अनेनेति मनः, तस्य तृप्तिकारितयाऽमृतम् । ५
इदं संशयोल्लयनं तस्यापि अज्ञानतां द्योतयते । युज्यते च अन्यथा गानमात्रासक्त्यसम्भवात् । ६
पाषाणवत्कर्कशतयाऽनादरणीयताम् । ७ प्रतिष्ठितस्य हि अभिनवाभिभाववसरप्राप्तेऽभिभव-
श्चनाय स्वयं कुत्रापि निष्ठयनमिति स्वर्गे गमनमेव स्वरूपनिहवनम् । ८ शोभनाक्षरं, हिर-
ण्यं च । ९ प्रज्ञापूर्णायाम् । १० सुभाषितम् । ११ सोत्कर्षः शृङ्गारः-तदाख्यो रसः यत्र,
शृङ्गारो नेपथ्यं यस्या इति च । १२ मधुरम् । १३ वदति । १४ सुखविवरे । १५ लेप-
नीयवस्तुरचितसमः । १६ राहोः । १७ कौस्तुभरत्नम् ।

त्ममिवातिनिर्मलम् ॥ १७ ॥ नाय प्रयाति विवर्ति^१ विरसो^२ न यः स्यान्न क्षीयते बहुज-
नैर्नितरा निपीतः ॥ जाड्य^३ निहन्ति रञ्जिमेति करोति तृप्तिं नून सुभाषितरसोऽन्यरसाति-
शायी ॥ १८ ॥ किं हारः किमु कङ्कणैः किमसमैः कर्णवतसैरल केयूरैर्मणिकुण्डलैरलमलं
साडम्बरैरैम्बरैः । पुंसामेकमखण्डितं पुनरिदं मन्यामहे मण्डन यन्निष्पीडितपार्वणाभृतकरस्पर्शपमाः
सूक्तयः ॥ १९ ॥ खिन्नं चापि सुभाषितेन रमते स्वीय मनः सर्वदा श्रुत्वान्यस्य सुभाषितं
खलु मनः श्रोतु पुनर्वाञ्छति । अज्ञानानवतोऽप्यनेन हि वशीकर्तुं समर्थो भवेत्कर्तव्यो हि सुभा-
षितस्य मनुजैरावश्यकः सग्रहः ॥ २० ॥

विद्यास्तुतिः ।

अपूर्वः कोऽपि कोशोऽय सरस्वत्या विराजते । व्ययतो वृद्धिमायाति क्षयमायाति संचयात् ॥ १ ॥
विद्यैव विपदम्भोधेस्तितीरूणां सुसाधनम् । न तु सम्पत्तदा साऽपि कचिदन्तर्हिता भवेत् ॥ २ ॥
अमृत भुज्यते विद्ये भवतीमाश्रितैः परम् । अन्ये तु वत दूयन्ते ससरन्त इतस्ततः ॥ ३ ॥
अनेकसशयोच्छेदि परोक्षार्थस्य दर्शकम् । सर्वस्य लोचन शास्त्र यस्य नास्त्यन्ध एव सः ॥ ४ ॥
सर्वद्रव्येषु विद्यैव द्रव्यमाद्वरनुत्तमम् । अहार्यत्वादनर्थत्वादक्षयत्वाच्च सर्वदा ॥ ५ ॥ हर्तुर्न गोचरं
याति दत्ता भवति विस्तृता । कल्पान्तेऽपि न या नश्येत्किमन्यद्विद्यया समम् ॥ ६ ॥ ज्ञाति-
भिर्विज्यते नैव चौरणापि न नीयते । दाने नैव क्षयं याति विद्यारत्नं महाधनम् ॥ ७ ॥
संयोजयति विद्यैव नीचगापि नरं सारित् । समुद्रमिव दुर्धर्षं नृपं भाग्यमतः परम् ॥ ८ ॥ विद्य-
शस्त्रस्य शास्त्रस्य द्वे विद्ये प्रतिर्पत्तये । आद्या हास्याय वृद्धत्वे द्वितीयाद्रियते सदा ॥ ९ ॥
शुनः पुच्छमिव व्यर्थं जीवितं विद्यया विना । न गुह्यगोपने शक्तं न च दशनिवारणे ॥ १० ॥
सद्विद्या यदि का चिन्ता भराकोदरपूस्त्रे । शुकोऽप्यशनमानोति हरे राम इति ब्रुवन् ॥ ११ ॥
वसुमतीपतिना नु सरस्वती बलवता रिपुणापि न नीयते । समविभागहरैर्न विभज्यते विबुध-
बोमधुवैरपि सेव्यते ॥ १२ ॥ श्रियः प्रदुग्धे विपदो रुणद्धि यशसि सूते मलिन प्रमार्ष्टि ।
संस्कारशौचेन नर पुनीते शुद्धा हि बुद्धिः किल कामधेनुः ॥ १३ ॥ न चोरहार्यं न च राज-
हार्यं न स्नातृमाज्यं न च भारकारि । व्यये कृते वर्धत एव नित्यं विद्याधनं सर्वधनप्रधानम् ॥ १४ ॥
मातेव रक्षति पितेव हिते निर्मुक्ते कान्तेव चापि रमयत्यपनीय खेदम् । लक्ष्मीं
तनोति वितनोति च दिक्षु कीर्तिं किं किं न साधयति कल्पलतेव विद्या ॥ १५ ॥ विद्या
नाम नरस्य रूपमधिकं प्रच्छन्नमूर्ति धनं विद्या भोगकरी यशःसुखकरी विद्या गुरुणा गुरुः ।
विद्या, बन्धुजनो विदेशगमने विद्या पर दैवत विद्या राजसु पूज्यते नहि धनं विद्याविहीनः पशुः
॥ १६ ॥ विद्ये ह्यद्यतरासि किं नु कृपणं संभावनैर्लज्जसे सन्त्यन्ये तत्र तोषणे हितधियो
धन्या वदान्या भुवि । कान्तानां कुचकुम्भकौशलरुचां नो हानिरेतावता षण्ढानां हृदयेऽपि यत्पणयते-
नानङ्गरागोदयः ॥ १७ ॥ विद्या नाम नरस्य कीर्तिरतुला भाग्यश्रेये चाश्रयो धेनुः कामदुघा रतिश्च
विरहे नेत्र तृतीय च सा । सत्कारायतन कुलस्य महिमा रत्नैर्विना भूषण तस्मादन्यमुपेक्ष्य सर्वविषम

१ रूपान्तरम् । २ शृङ्गाराद्यन्यतमरसशून्यः, आस्वादशून्यश्च । ३ जडताम्, (अकर्मण्य-
ताम्) मूढतां च । ४ शर्करादिस्वादम् । ५ बलैः, उपलक्षणेन-तत्सदृशैरन्यैश्च वस्तुभिः । ६
पूर्णचन्द्र- । ७ पुत्रशोकाद्यद्विभ्रम् । ८ विद्यारूपः । ९ पाठनरूपेण दानेन । १० अनुत्तमं द्रव्य-
मित्याहु रित्यर्थः । ११ ज्ञानाय । १२ पामरकुक्षि- । १३ निमुक्तं कुरुते । १४ अविद्युत्तम् ।

विद्याधिकारं कुरु ॥ १८ ॥ विद्या लोचनमद्भुतं परपदं पश्यन्ति यद्वैमवाद् विद्यैका तरणिर्दृढा
भवमहाऽम्भोधिं तितीर्षोः कृते । विद्यैवापचयात् परेह विभुता यां लब्धवान् स्यात् कृती किं ज्ञयां यदि
साधनं ननु दृढं विद्यैव नान्यत् कचिच्च ॥ १९ ॥

कवितास्तुतिः ।

कविता वनिता कस्य न मोदाय सचेतसः । रस एव सदा यस्या नरिनीर्त्तिव सवतः ॥ १ ॥ कान्
पृच्छामः सुराः स्वर्गे निवसामो वयं भुवि । किं वा काव्यरसः स्वादुः किं वा स्वादीयसी मुखा ॥ २ ॥
निर्वचयानि पद्यानि यचनाव्यस्य का क्षतिः । भिक्षुकक्षे विनिक्षिप्तः किमिक्षुनीरसो भवेत् ॥ ३ ॥ याता
यान्ति च यातारो लोकाः शोकाधिका भुवि । काव्यसबन्धिनी कीर्तिः स्थायिनी निरपायिनी ॥ ४ ॥
नवोक्तिर्जातिरग्राभ्या श्लेषोऽक्लिष्टः स्फुटो रसः । विकटाक्षरसम्बन्धः कृत्स्नमेकत्र दुष्करम् ॥ ५ ॥
सङ्गिर्मन्ये हिते काव्ये धृष्टा दुर्जनगर्जनम् । चण्डीशाङ्गीकृते चन्द्रेऽस्तुदः किं विधुर्तुदः ॥ ६ ॥
त एव पदविन्यासास्ता एवार्थविभूतयः । तथापि नव्यं भवति काव्यं ग्रन्थनकौशलात् ॥ ७ ॥
सरसापि कवेर्वाणी हरिनामाङ्किता यदि । सादरं गृह्यते तज्ज्ञैः शुक्तिमुक्ताम्बिता यथा ॥ ८ ॥
काव्यस्याम्रफलस्यापि कोमलस्यैतरेभ्यः च । बन्धेच्छायाविशेषेण रसोऽन्यथादृशो भवेत् ॥ ९ ॥
शब्दशक्त्यैव कुर्वाणा सर्वदानवनिर्वृतिम् । काव्यविद्या श्रुतिगता स्यान्मूर्तस्यापि जीवती ॥ १० ॥
लिष्टा समङ्गा सङ्ख्या निर्दोषा सद्गुणा मृदुः । नानामङ्गीबिलासा चेत्कृतिर्विकृतिरेव यथा ॥ ११ ॥
धर्मार्थकाममोक्षेषु वैचक्षण्यं कलासु च । करोति कीर्तिं प्रीतिं च साधुका-
व्यनिषेवणम् ॥ १२ ॥ ध्वनि पदग्रहणैर मलयति हृदयं न वा न वा श्रवणम् । काव्य-
ममिन्नसमाया मञ्जीर केलिवेलायाम् ॥ १३ ॥ अविदितगुणापि सुकवेर्मणिगतिः । कर्णेषु किरैति
मधुधाराम् । अनविगतपरिमलापि हि हरति दृशं मालतीमाला ॥ १४ ॥ ख्यातिं गमयति
सुजनः सुकविर्विदधाति केवलं काव्यम् । पुष्पाति कमलमग्नौ लभ्या तु रविर्नियोजयति ॥ १५ ॥
कृतमन्दपदन्यासो विकचग्रीवश्च शब्दमङ्गवती । कस्य न कम्पयते कंजरेव जीर्णस्य
सत्त्ववेर्वाणी ॥ १६ ॥ सरसा सालकारा सुपदन्यासा सुवर्णमयमूर्तिः । आर्या तथैव
आर्या न लभ्यते पुण्यहीनेन ॥ १७ ॥ सा कविता सा वनिता यस्याः श्रवणेन दर्शनेनापि ।
कविहृदयं विटहृदयं सरलं तरलं च सत्वरं भवति ॥ १८ ॥ अमरहितौ सा कचवत्खीणा
कुचवच्च सरसहितौ । लसदक्षरपीयूषावरवत्कविता महात्मना जीयात् ॥ १९ ॥ सत्यात्रोपन-

१ निर्दोषाणि । २ मर्मपीडकः । ३ राहुः । ४ अकोमलस्य । ५ रचना- । ६ 'सर्वदा' इति
'नवनिर्वृतिम्' इति, 'सर्वदानवनिर्वृतिम्' इति वा पदच्छेदः । ७ सुधेवेति शेषः । ८ मृतप्रा-
यस्य । ९ श्लेषालङ्कृता । १० भङ्गः पदच्छेदविशेषः (अनेकार्थपरतया) सह वर्त्तमानेति
यथोक्ता । ११ कविता । १२ कवितापरिपन्थिनी । १३ कचनमार्गं । १४ सुसिद्धन्तरूपशब्दोपा-
दाने मधुत्तमम् । १५ वर्धति । १६ कृतो मन्दं विवेकसापेक्षं पदन्यासो सुसिद्धन्तरचना यत्र
तादृशी । कृतो मन्दं शनैः शनैः चरणार्पणं यथा सेति च । १७ विकसितशोभा, विगत-
कच (केश) शोभेति च । १८ चारवो ये शब्दास्तेषां भङ्गो विभागोऽस्यामस्तीति यथोक्ता ।
चरुर्गः शब्दस्तस्य भङ्ग (स्खलन) वतीति च । १९ मस्तकम् । २० जार- । २१ भ्रमरेभ्यो हिता
श्रेयःसमर्पिका, धमेण रहितेति च । २२ खरैः खग्भिः सह वर्त्तमानेति सरसोभ्यः सहृदयेभ्यो
हितेति च । २३ लसत् उल्लसत् (वर्धमानं) यदक्षरम् अविनाशि (अमयम्) पीयूषम् अमृतं,
यस्याः सा ।

योचितसत्प्रतिबिम्बामिनववस्तु । कस्य न जनयति हर्षं सत्काव्यं मधुरवचनं च ॥ २० ॥
 सत्सूत्रसंविधानं^१ सदैलंकारं सुवृत्तमच्छिद्रमै । को धारयति न कण्ठे सत्काव्यं माल्यमर्घं च
 ॥ २१ ॥ यदसेवनीयमसतामर्धृतप्रायं सुवर्णविन्यासम् । सुसार्थमयं काव्यं त्रिविष्टप वा
 समं विद्यः ॥ २२ ॥ सत्कविरसनाद्यैर्पी निरुत्तुषतरशब्दशालिपाकेन । तृप्तो दयिताधरमपि
 नाद्रियते का सुधा दासी ॥ २३ ॥ काव्यस्याक्षरमै^२ श्रीमाजो न च कैर्कशा न च ग्राम्योः
 शब्दा अपि पुरुषा अपि साधव एवार्थबोधाय ॥ २४ ॥ अन्तर्गुहानैर्धानैर्व्यज्यतः प्रसा-
 दरहितस्य । सदैर्मस्य नदस्य च न रसैः प्रीत्यै रसज्ञानाम् ॥ २५ ॥ आन्तरमिवापि बहि-
 रिव व्यञ्जयितुं रसमशेषतः सततम् । असती सत्कविसूक्तिः काचघटीति त्रयं वेद ॥ २६ ॥
 न ब्रह्मविद्या न च राज्यलक्ष्मीस्तथा यथेयं कविता कवीनाम् । लोकोत्तरे पुंसि निवेद्यमानं
 पुत्रीव हर्षं हृदये करोति ॥ २७ ॥ अनअवृष्टिः श्रवणामृतस्य सरस्वतीविभ्रमजन्मभूमिः ।
 वैदर्भीरितिः कृतिनामुदेति सौभाग्यलामप्रतिभूः पदानाम् ॥ २८ ॥ सहोदराः कुङ्कुमकेसराणां
 भवन्ति नूनं कविताविलासाः । न शारदादेशमपास्य दृष्टस्तेषां यदन्यत्र मया प्ररोहः ॥ २९ ॥
 अर्थो गिरामपि हितः पिहितश्च कश्चित्सौभाग्यमेति मरहट्टवधूवुचाम् । नान्धीपयोधर इवातितरा प्रकाशो
 नो गुर्जरीस्तन इवातितरा निगूढः ॥ ३० ॥ रे रे खलाः शृणुत मद्बचनं समस्ताः स्वर्गे
 सुधास्ति सुलभा न तु सा भवद्भिः । कुर्मस्तदत्र भवतामुपकारकारि काव्यामृतं पिबत तत्पर-
 मादरेण ॥ ३१ ॥ वाणी ममैव सरसा यदि रञ्जयित्री न प्रार्थये रसविदामवधानदानम् । सायं-
 तनीषु मकरन्दवतीषु मृक्ताः किं मल्लिकासु परमन्त्रणमारमन्ते ॥ ३२ ॥ आख्यातनामरचना-
 चतुरस्रसंघिसद्भातलंकृतिगुण सरसं सुवृत्तम् । आसेदुषामपि दिव कविपुङ्गवानां तिष्ठत्यखण्डमिह
 काव्यमयं शरीरम् ॥ ३३ ॥ सरसपरिषत्कर्णश्राव्य कवित्वरसायनं विरसमनसा नेतुं नेहामहे श्रवणाङ्कितम् ।
 भृगमदरसं विन्मौष्ट्रीनां कटोरकुचोचितं जघननिकटे ह्लिन लिम्पेज्जरन्महिषस्य कः ॥ ३४ ॥ अमृत-
 जलधेः पायं पायं पयासि पयोधरः किरति करकास्ताराकारा यदि स्फटिकावधौ । तदिह तुलनाभा-
 नीयन्ते क्षण कठिनाः पुनः सततममृतस्यन्दोद्गारा गिरः प्रतिभावताम् ॥ ३५ ॥ समुद्रासौ

१ सत् यत् पानं तत्र य उपनयः स्थापनं तस्योचितं सत् प्रतिविम्बं प्रतिफलनं
 सम्यगवबोध इति यावत् । तदेवाभिनवं लोकेऽन्यत्रासत्त्वान्नूतनं (लोकोत्तरं) वस्तु, तद्ग-
 पम् । २ सद्भिः पाणिनीयैः सूत्रैः संविधानं यस्येति, सता सूत्रेण संविधानं यस्येति, सतः
 सूत्रस्य संविधानं यत्रेति वा । ३ सन्तः विद्यमानाः, अलङ्कारा अनुप्रासोपमादयो यस्मिन्,
 सन् अलङ्कारः शुम्भनं यस्मिन् यस्येति वा । ४ सुन्दराणि वृत्तानि छन्दांसि यस्मिन्निवि-
 त्तुषटितं च । ५ निर्दोषम्, निविडतया शुम्भितं चात्रणं च । ६ अमृततुल्यम्, अमृता-
 तिशयितं च । ७ सुवर्णानां शोभनानां वर्णानां विन्यासो यत्रेति, सुवर्णस्य विन्यासो
 घटना यत्रेति च । ८ शोभनशृङ्गारादबहुलं, सुराणां सार्थेन (समुद्देन) प्रचुरं च ।
 ९ सुषानिःसारणसाधनपात्रविशेषः । १० निस्तुषतरा तुषसदृशैर्दोषैरेकपदं शून्या ये शब्दा-
 स्त एव शालयो धान्यविशेषास्तेषां पाकस्तेन । शालिपक्षे निस्तुषतरपदस्य यथाश्रुत
 एवार्थः । ११ स्थानाद्यभेदेनाक्षराणां मैत्री- । १२ पदधाः । १३ पामरोक्षिताः । १४ दुर्बोधतया
 स्थितान्, अभ्यन्तरे विकीर्ताश्च । १५ वाच्यादीन्, रत्नादीन् । १६ व्यञ्जनयाऽबोधयतः,
 स्वरूपतोऽप्रकटयतश्च । १७ प्रसादां नाम काव्यशुणः तेनेति, निर्मलतया च रहितस्य ।
 १८ काव्यरूपस्य प्रबन्धस्य । १९ शृङ्गाराद्यन्यतमः, जलं च । २० प्रतिभा नाम नवनवोन्मेषशालिनी
 बुद्धिः येषामस्तीति तादृशां कवीनाम् ।

वाचां सरसमधुनिष्पन्दलहरी-समुन्मेषद्वेषी सकलरसपोषोपजनकः । न केपामाधत्ते मनसि परितोषं
नवनवैर्विलासैरुन्मीलद्विकचित्तमधूलीपरिमलः ॥ ३६ ॥ यथा यूनस्तद्वत्परमरमणीयापि रमणी
कुमारणामन्तःकरणहरण नैव कुरुते । मदुक्तिश्चेदन्तर्मदयति सुधीभूयै सुधियः किमस्या नाम
स्यादरसपुरुषानादरमरैः ॥ ३७ ॥ परिच्छिन्नस्वादोऽधृतगुडमधुक्षौद्रपयसा कदाचिच्चाभ्यासाद्भ-
जति ननु वैरस्यमधिकम् । प्रियाविम्बौष्ठे वा रुचिरकविवाक्येऽप्यनरधिर्नवानन्दः कोऽपि स्फुरति
तु रसोऽसौ निरूपमः ॥ ३८ ॥ सदा मध्ये यासामियममृतनिष्पन्दसरसा सरस्वत्युद्दामा
वहति बहुमार्गा परिमलम् । प्रसाद ता एता घनपरिचिताः केन महता महाकाव्यव्योम्नि
स्फुरितमधुरा यान्तु रुचयः ॥ ३९ ॥ प्रसत्तेर्यः पात्र तिलकयति य सूक्तिरचनं य आद्यः
स्वादूना श्रुतिचुलुकैलेखेन मधुना । यदात्मानो विद्याः परिणमति यश्चार्थवपुषा स गुम्फो वाणीनां
कविवृत्तिनिषेव्यो विजयते ॥ ४० ॥ नैव व्याकरणज्ञमेति पितर न आतर तार्किक दूरात्सकु-
चितेष गच्छति पुनश्चाण्डालवच्छान्दसम् । मोमासानिपुण नपुसकमिति ज्ञात्वा निरस्तादरा
काव्यालकरणज्ञमेत्य कविताकान्ता वृणोते स्थयम् ॥ ४१ ॥ रम्यार्थोक्तितनूज्ज्वला रसमयप्राणा
गुणोच्छासिनी घेतोरञ्जकरीतिवृत्तिकवितापाक बयो विभ्रनी । माबालकरणोचितागमवती सर्वत्र
निर्दोषता शय्यामञ्चति कामिनीव कविता कस्यापि पुण्यात्मनः ॥ ४२ ॥ निर्हादं क्रकचः
क्षतैः किरति किं कर्णामृत बल्लकी किंवा मुञ्चति मालती परिमल पापाणनिषेपणैः । इत्थ
तारसकर्कशां धियमसौ जल्पैर्विकल्पाकुञ्जराकूट कमनीयकान्तिदमित कार्य कथ स्पन्दते ॥ ४३ ॥
यन्नाकृष्टमुवर्णसूत्रमिव यत्पद्यं सुमेरोस्तटादुन्मोलकुलविन्दकन्दल इव स्वच्छः पदार्थोदयः ।
तत्राप्युल्लसदशुकान्तविलसत्कान्ताकुचान्तोषम व्यङ्ग्य यत्र तद्रेष काव्यमितरद्वाग्देवतोपप्लवः ॥ ४४ ॥
निन्दन्ते यदि नाम मन्दमतिभिर्वक्त्राः कवीनां गिरः स्यन्ते न च नीरसैर्मृगदशा वक्त्राः कटा-
क्षच्छटाः । तद्वैदग्ध्यविदां सतामपि मनः किं नेहते वक्त्रता धत्ते किं न हरः किरीटशिखरे
वक्त्रा कलामैन्दवीम् ॥ ४५ ॥ संसारे कविता यदाऽस्ति सरसा लोकोत्तरार्थोन्नता येषां
हन्त वंशवदा मधुरिमागार सती सर्वदा । धन्यास्ते कृतिनस्त एव सुखिनः साम्राज्यमाजोऽपि ते
दिव्यं वाऽप्यपुनर्भवोदितमपि श्रेयो न तेभ्यः परम् ॥ ४६ ॥ सानन्दप्रमदाकटाक्षविशिलैर्येषां
न भिन्न मनो यैः ससारसमुद्रपातविधुरेष्वन्येषु पोतायितम् । यैर्दुर्वारसरस्वतीविलसित द्वित्रैः
पदैर्गुम्फितं तेषामन्युपरि स्फुरन्ति मतयः कस्यापि पुण्यात्मनः ॥ ४७ ॥ वाणि त्वत्पदपद्मरेणु-
कणिका या स्वान्तभूर्मि सता समाप्ता कवितालता परिणता सैवेयमुज्जृम्भते । त्वत्कर्णेऽपि
चिराय यत्किमलप्य सूतापदेश शिरःकम्पअशितपारिजातकलिकागुच्छे विधत्ते पदम् ॥ ४८ ॥
गुम्फः । पङ्कजकुड्मलद्युतिरस्तत्केसरोल्लासवानर्थोऽप्यन्तरसौरभमतिनिभं व्यङ्ग्य चमत्कारि यत् ।
द्वित्रैर्ध्रसिकैश्चिर सद्दयैर्ध्रैरिवास्वाद्यते तत्काव्य न पुनः प्रमत्तकुक्कर्षेर्विकिचिदुज्जलितम् ॥ ४९ ॥

असत्कवितानिन्दा ।

किं तेन किल काव्येन मृद्यमानस्य यस्य ताः । उदधेरिव नायान्ति रसामृतपरंपराः ॥ १ ॥
यदा प्रकृत्यैव जनस्य रागिणो मृशं प्रदीतो हृदि मन्मथानलः । तदात्र भूयः किमनर्थपण्डितैः

१ उन्मीलनं प्रस्फुटीभवन् विकचिताया मधूल्या सुरालतायाः परिमलः सौरभम् ।
२ अमृतरूपेण सम्पद्य । ३ शृङ्गारादिष्यपदेश्यः । ४ प्रसन्नतायाः, प्रसादस्य (तदाकृत्यस्य
शुणस्य) इति यावत् । ५ कर्णरूपजुलुकास्वाद्येन । ६ वदनं शोभयते ।

कुक्काव्यहव्याहुतयो निवेशिताः ॥ २ ॥ नालङ्कारोऽप्यलङ्कारो न रसो वा नवात्मकः । चेतो हर्तुं सतां यस्याः का नाम कविता भवेत् ॥ ३ ॥

नाटकस्तुतिः ।

नाटके नटवन्नित्यं रसास्वादः पदे पदे । नरीनर्त्तीय मोदाय सच्चिदानां सचक्षुषाम् ॥ १ ॥
प्रत्यङ्गमङ्कुरितसर्वरसावतारनव्योल्लसत्कुसुमराजिविराजिबन्धम् । घर्मेतरांशुरिव घक्रतयातिरम्य नाट्य-
प्रबन्धमतिमञ्जुलसविधानम् ॥ २ ॥ देवानामिदमामनन्ति मुनयः कान्तं क्रतुं चाक्षुषं ह्ये-
दमुमाकृतव्यतिकरे स्वाङ्गे विभक्तं द्विधा । त्रैगुण्योद्भवमत्र लोकचरितं नानारसं दृश्यते नाट्यं
भिन्नरुचेर्जनस्य बहुधाऽप्येकं समाराधनम् ॥ ३ ॥

काविस्तुतिः ।

अलङ्कारभृतो रीतिमन्तः सिद्धा रसोज्ज्वला । लक्षणैर्लक्षितात्मानः कृतिनो ननु केचन ॥ १ ॥ जयन्ति
ते सुकृतिनो रससिद्धाः कवीश्वराः । नास्ति येषां यशःकाये जरामरणजं भयम् ॥ २ ॥
प्रस्तावे हेतुयुक्तानि यः पठत्यविशङ्कितः । स कविस्तानि काव्यानि काव्ये तस्य परिश्रमं
॥ ३ ॥ सुकवेः शब्दसौभाग्यं सुकविर्वेत्ति नापरः । कैलादवन्न जानाति परः कङ्कणचिन्ताम्
॥ ४ ॥ सन्ति श्रान् इवांसख्या जातिभाजो गृहे गृहे । उत्पादका न बहवः कवयः शरभ-
इव ॥ ५ ॥ कवयः परितुष्यन्ति नेतरे कविसूक्तिभिः । न ह्यकूपारवत्कूपा वर्धन्ते विभुका-
न्तिभिः ॥ ६ ॥ क्षमी दाता गुणग्राही स्वामी पुण्येन लभ्यते । अनुकूलः शुचिर्दक्षः कवि-
र्विद्वान्सुदुर्लभः ॥ ७ ॥ कवीनां मानसं नौमि तरन्ति प्रतिभाम्भसि । यत्र हसवयासीव
भुवनानि चतुर्दश ॥ ८ ॥ अपूर्वो भाति भारत्याः काव्यामृतफले रसः । चर्वणे सर्वसा-
मान्ये स्वादुचित्केवलं कविः ॥ ९ ॥ अमृतोद्येक्षणे रागं कुर्वन्त्युरगवज्जनाः । कविर्गिरुडव-
मान्यमिन्द्रवज्रादिवृत्तकृत् ॥ १० ॥ काव्यमय्यो गिरो यावच्चरन्ति विशदा भुवि । तावत्सा-
रश्वतस्थानं कविरासाद्य तिष्ठति ॥ ११ ॥ उत्फुल्लगृहैरालापाः क्रियन्ते दुर्मुखैः सुखम् ।
जानाति हि पुनः सम्यक्कविरेव कवेः श्रमम् ॥ १२ ॥ ते धन्यास्ते महात्मानस्तेषां लोके स्थित
यशः । यैर्निबद्धानि काव्यानि ये च काव्येषु कीर्तताः ॥ १३ ॥ अनन्तपदविन्यासरचना
सरसा कवेः । बुद्धो यदि समीपस्थो न कुञ्जमा पुरो यदि ॥ १४ ॥ कविः करोति पद्यानि
लालयत्युत्तमो जनः । तरुः प्रसूते पुष्पाणि मरुद्वहति सौरभम् ॥ १५ ॥ सुकविः कवयत्येव रसं
विन्दति सत्कृती । तारुण्योद्भावनं तन्व्या भोगायान्यस्य कस्यचित् ॥ १६ ॥ कविः
करोति "काव्यानि स्वादु जानन्ति पण्डिताः । सुन्दर्या अपि लावण्यं पतिर्जानाति नो
पिता ॥ १७ ॥ कविः पिता पोषयति पालकौ रसिकः पतिः । कवितायुवतेर्नूनं सोदरास्तु विवे-

१ यशःस्वरूपे शरीरे । २ सुवर्णकारवत् । ३ सागरवत् । ४ अनन्तानि यानि सुप्तिरुन्त-
रूपाणि पदानि तेषां विन्यासरचना, अनन्तं व्योम तद्रूपं यत् पदं स्थानं तत्र यो विन्यासस्तद्र-
चना । ५ कवयितुः, शुकस्य च । ६ विद्वान् चन्द्रसुतश्च । ७ पामरः, कोः (शृङ्गिण्या) जन्म
वस्य तादृशो मङ्गलश्च । ८ सौगन्ध्यम् । ९ मार्मिकः, सहृदय इति यावत् ।

किंनः ॥ १८ ॥ तत्त्वं किमपि काव्यानां जानाति त्रिरलो भुवि । मार्मिकः को मरन्दानामन्तरेण
मधुम्रतम् ॥ १९ ॥ कतिपयनिमेषवर्तिनि जन्मजरामरणविह्वले जगति । कल्पान्तकोटिबन्धुः स्फुरति
कवीना यशःप्रसरः ॥ २० ॥ कविवाक्यामृतततीर्थस्नानैः पूता मृश यशोदेहाः । येषां त एव भूपा
जीवन्ति मृता वृथैवान्ये ॥ २१ ॥ काव्यप्रपञ्चचञ्चू रचयति काव्यं न सारविद्वधति । तरवः फलानि
सुवते विन्दति सार पतङ्गसमुदार्यः ॥ २२ ॥ विगुणोऽपि काव्यबन्धः साधूनामानन गतः स्वदत्ते ।
श्रुत्कारोऽपि सुवशैरनूयमानः श्रुतिं हरति ॥ २३ ॥ विद्वत्कवयः कवयः केवलकवयस्तु केवलं
कपयः । कुलजा या सा जाया केवलजयाया तु केवल माया ॥ २४ ॥ अवयः केवलकवयः कीराः
स्युः केवल धीराः । धीराः पण्डितकवयस्तानवमन्ता तु केवल गवयः ॥ २५ ॥ अहमपि परेऽपि
कवयस्तथापि परमन्तर परिज्ञेयम् । ऐक्य रलयोरपि यदि तर्त्तिकं करमायते कलमः ॥ २६ ॥
दिवमप्युपयातानामाकल्पमनल्पगुणगणा येषाम् । रमयन्ति जगन्ति गिरः, कथमिव कवयो न ते
बन्धाः ॥ २७ ॥ शीलाविद्यामारागामोरिकाद्याः काव्यं कर्तुं सन्तु विज्ञाः क्षिण्योऽपि । विद्या वेत्तु
वादिनो निर्विजेतु दातु वक्तु यः प्रवीणः स बन्धः ॥ २८ ॥ लङ्कापतेः सकुचित यशो यद्यत्की-
र्तिपात्रं खुराजपुत्रः । स सर्व एवादिकवेः प्रतापो न कोपनीयाः कवयः क्षितीन्द्रैः ॥ २९ ॥
जयन्ति ते पञ्चमनादमित्रचित्रोक्तिसदर्मविभूषणेषु । सरस्वती यद्वदनेषु नित्यमामाति वीणामिव
वादयन्ती ॥ ३० ॥ कुण्ठत्वमायाति गुणः कवीना साहित्यविद्याश्रमवर्जितेषु । कुर्यादनाद्रेषु किमङ्गनां वा
केशेषु कृष्णागुरुधूपवासः ॥ ३१ ॥ महीपतेः सन्ति न यस्य पार्श्वे कवीश्वरास्तस्य कुतो यशासि । भूपाः
कियन्तो न बभूवुर्कुर्या नामापि जानाति न कोऽपि येषाम् ॥ ३२ ॥ किं चारुचारित्रविलासशून्याः कुर्वन्ति
भूपाः कविसग्रहेण । किं जातु गुञ्जाफलभूषणानां सुवर्णकारेण बनेचराणाम् ॥ ३३ ॥ तर्केषु कर्कश-
तराः स्युरथापि पुंसा काले भवन्ति मृदवः कवितासु वाचः । दैत्येन्द्रशैलकुलिशं दयिताकपोले नाथस्य
कोमलमुदाहरणं नख नः ॥ ३४ ॥ अपि मुदमुपयान्तो बाग्विलासैः स्वकीयैः परमणि-
तिषु तूर्ति यान्ति सन्तः कियन्तः । निजघनमकरन्दस्पन्दपूर्णालवालः कनककलशसेकं नेहते किं
रसालः ॥ ३५ ॥ पदव्यक्तिव्यक्तीकृतसद्बयानन्दसरणौ कवीनां काव्येन स्फुरति बुधमात्रस्य धिषणा ।
नवम्रीडावेशव्यसनपिशुनो यः कुलवधूकटाक्षाणां पन्थाः स खलु गणिकानामविषयः ॥ ३६ ॥ अयं मे
वागुग्मो विशदपदवैदग्यमधुरः स्फुरद्वन्धो बन्ध्यो जडहृदि कृतार्थः कविहृदि । कटाक्षो वामाख्या दर-
दलितनेत्रान्तगलितः किशोरे निःसारः स तु किमपि यूनः स्थगयति ॥ ३७ ॥ भुजतरुवनच्छायां येषां निषेव्य
महौजसां जलधिरशना मेदिन्यासीदसावकुतोमया । स्मृतिमपि न ते यान्ति क्षमापा विना यदनुग्रहं प्रकृतिमहते
कुर्मस्तस्मै नमः कविकर्मणे ॥ ३८ ॥ यदि प्रमुखदारधीः सुरसकाव्यकौतूहलस्तथैव च सभासदः सदसि

१ वैयाकरणाः । अत एवाहुः—‘कविताऽऽस्वादसमये शब्दव्युत्पत्तिचिन्तनम् । नीची-
विमोक्षवेलायां पट्टमूल्यावधारणम् ॥’ इति । २ यशसां प्रसरः प्रकाशः, तत्कारी काव्यरूपः
प्रबन्ध इति यावत् । ३ चतुरः । ४ पक्षियूथम् । ५ केवलशब्देन अन्तःपातशून्यद्वयत्वं
विवक्षितम् । अत एषामविरूपत्वम् ।

तद्गुणमाहिणः । सुगणसदलकेनिर्भवनि न । नृयोगा नदीपयस्तनानदी रम्यशोभमानन्दमूः ॥ ३९ ॥
 यदन्तु कतिचिद्व्याप्तकल्लेतिवर्णनमप्युपपन्नः पट् इतीति १ पट् इत्युक्तं वातादिवान् । ययं वातमण-
 रीगलदलीनमाच्योदरीपुरीणसदरीतिभिर्मणिभिः प्रमोदामते ॥ ४० ॥ अर्थान् केचिद्व्याप्तं कृगयन्
 केचित्त्वल्लुप्यते धेय्यायन् एतन्धातुनादिन एवोदकनि केचित्त्वान् । अथाय्ठकृतिवन्मयभुंवां वाचा
 प्रशस्तिस्पृशा कर्तारः कययो भवन्ति कतिचिन् पुनरुपगर्गरे ॥ ४१ ॥ नन्द निर्गते
 पदानि परितः शब्दं नमुदीधने नानोर्थाव्ययं च कौस्तुभि सुशान्द्रागैमाकृति । आदने मरुते
 सुवर्णनिर्चयं धत्ते रसान्तर्गतं दोषेणैवगतपरो विजयते चांगेयमः न कति ॥ ४२ ॥ लोकोत्तरे
 रूपे सुवर्णकल्लेनोत्तरेस्तथा रक्ष्यं तृतीयोक्तनिर्देशनाय च मदा मरुतोपामनम् । नानाऽप्येकृति-
 मावना प्रतिपदं शब्दवर्गैः पुरो येन निष्पन्ने गुणाः समुद्रिताः केयं नुगन्ता नते ॥ ४३ ॥ म्यञ्ज-
 भुरमायमेवगतेतः शब्दा न गेह्म श्रियः प्रगाना नानं प्रयागसदृशश्च न विश्राम्यति । पापं येऽत्र
 यशोमये वपुषि चः कुर्वन्ति काव्याभूतस्तानागव्यं गुणानि न मुक्त्योर्जितं मुक्तिभयः ॥ ४४ ॥
 कल्याणं मगधत्तथाकथनतः काव्यं धियानुः कथमर्थवात्तया कचिन्चनः शृङ्गायोगादिकम् । को
 दोषो भविता यद्य कविनाश्रितः समार्थात्तं पन्था व्यसनमुपगम्यं नमस्तथाऽपि प्रेषितः
 ॥ ४५ ॥ भूतावेदनिवेशिताशय एव शोके क्लेशे गच्छ यः पाननं केरदुभोऽवमिति तं मिथ्या
 जना विस्मिताः । द्विषायेव पुरः पदानि रचयन्त्यात्मालोचनद्वयः यः कवितां निर्माप्यो कविः
 कामीव स सत्यताम् ॥ ४६ ॥ ने भूमीपतयो जयन्ति ननशो येन दिग्भूभूता ने वन्ता यतगे निशन्ति
 मतयो येना परे ब्रह्मणि । ते शान्ताः कययो वयोमदभरन्त्यानुभवाणां नानादृशानां इव तोयन्ति
 हृदय येना गिरा सचया ॥ ४७ ॥ नमः सान्ति गृहे गृहेऽपि कययो येन यद्यच्चातुरी मे भ्यं नृपकन्यकेषां
 लमते स्वरैर्गुणैर्गारवम् । दुष्प्रायः न तु कोऽपि कोविदमतिर्विद्वत्प्रसादिणो पण्यज्ञानं कल्याणसुखं
 चेतासि हवुं क्षमा ॥ ४८ ॥ धैर्यास्ते कययो यदीपरमना रुक्षावसेचार्थिनां गगन्तीर्षं सत्यनी द्रुतप
 दन्यासेन निष्कामति । अस्माकं रसनिर्दिष्टं ययि निगं देवी नयानोदयतीनोत्तुङ्गयोधेष
 युवतिर्मान्यमालम्बते ॥ ४९ ॥ साहित्ये मुकुमारान्मुनि दृष्टव्यास्तमस्तन्निष्ठं तर्कं वा मयि

१ शोभना (स्वव्यञ्जनानुगुण्येनोपयुक्ता वर्णा) अक्षराणि यत्रेति, सत्यः निर्दोषः,
 अलङ्कृतयो यत्रेति च । पक्षान्तरे कनकमय सत्योऽलङ्कृतयो यत्रेति । २ शृङ्गार-
 जल-इति च । ३ केचिद्व्याकरणा इति भावः । ४ अन्ये तार्ककाः । ५ अर्थः प्रति-
 पाद्यो विषयः, अलङ्कृतिः प्रतिपाद्यप्रतिपादनशालीविशेषः अनुप्रासोपमाऽऽदिः, सद्रस-
 (शृङ्गारादि) द्रवश्च तान् सुश्रन्तीति तासाम् । पक्षान्तरे सुवर्णादिरूपपदार्थमप्यकुण्डलादि-
 रूपालङ्कारपारदादिप्रस्तुतिकृतमिति । ६ विवेकापेक्षित्वेन । ७ निर्दोषाति । ८ सुबन्त-
 तिङन्तरूपाणि, पादांश्च । ९ चास्यावयवम्, ध्वनि च । १० विविधवाच्याद्यर्थसम्पादनं,
 सुवर्णादिरूपवस्तुसङ्गृह्य च । ११ अभिलपति । १२ अनुप्रासोपमादिम्, कल्याणदिकं च ।
 १३ माधुर्यादिषट्कत्वेन शोभनाक्षरसमुदायं, कनकपुञ्जं च । १४ शृङ्गारादिरसं, रसायां (प्रियव्याम)
 इति च । १५ दुःश्रवत्वादितोष-रात्रि-इति च । १६ जनानाम् । १७ शोभनवर्णतया सुन्दरस्या-
 नुप्रासादिषट्कस्य हेतुश्च घटना । १८ व्यवहारस्य, वैदग्ध्यदिकस्य सङ्गटनाविशेषस्य च । १९
 छन्दःचरित-इति च । २० शोभनानां धर्मनिष्ठत्वादिवोधकानां च लक्षणानां संखेवनम् ।
 २१ अलङ्कृति-अङ्गप्रसाधनादि-अनुप्रासोपमादि-च । २२ प्रसादोऽनुगुणविशेषः प्रसन्नता च ।
 २३ उपहासेनेदमुक्तम् । तेनाधन्या इत्यर्थः । २४ अविवेकपुरुस्कारेण निरालं प्रसरन्तीव ।
 २५ शृङ्गारादिरसप्रचुरे । पक्षान्तरे जलातिशयेन स्वनतोचिते देशे ।

संविधातरि, समं लीलायते । भारती । शय्या । वास्तु मृदुत्तरच्छदपटा दमोद्भूतैरास्तृता । भूमिर्वा
द्वयगमो यदि पतिस्तुल्या रतिर्धोषिताम् ॥ ५० ॥ येषां कोमलकाव्यकोशलकलालीलावती
भारती तेषां कर्कशतर्कवक्रवचनोद्गारेऽपि किं हीयते । यैः कान्ताद्भुतमण्डले कररहाः सान-
न्दमारोपितास्तैः किं मत्कर्तारद्भुतमस्त्रिखरे नारोपणीयाः, शराः ॥ ५१ ॥ तर्कैर्कर्कशव-
क्रवाक्यगहने, या निष्ठुरा भारती । सा काव्ये मृदुलोत्तिसारसुरमौ । स्यादेव । मे कोमला । या
प्रायः । प्रियविप्रयुक्तवनिताहृत्कानने कर्तारं, प्रयोलाहितयौवते । न मृदुला सा किं प्रसूनावली
॥ ५२ ॥ मातङ्गीमिव माधुरीं धनिविदो, नैव स्पृशन्त्युत्तमा व्युत्पत्तिं कुलकन्यकामिव रसो-
मत्ता न पश्यन्त्यमी । कस्तूरीघनसारसौरमसुद्भूतपत्तिमाधुर्योयोगः कर्णरसायनं, सुकृतिनः
कस्यापि सजायते ॥ ५३ ॥ यत्सारस्वतवैभव गुरुकृपापीयूषपाकोद्भव तल्लभ्य कविनैव । नैव हठतः
पाठ्यप्रतिष्ठाञ्जुषाम् । कासारं दिवस वसनपि पयःपूरं परं पङ्क्तिं कुर्वीणः । कमलाकरस्य लभते
किं सौरभं सैरिभेः ॥ ५४ ॥ मौलौ मन्दारदामभ्रमदलिपटलीकाकलीं श्रोणिबन्धे कूजका-
ञ्चीकलापं चरणकमलयोर्मञ्जुमखीरदिङ्गाम् । उत्सङ्गे कीरीति स्तनमुवि मद्युष्यं बह्वकीपञ्चम वा
यत्काव्ये दत्तकर्णां दिवशिब मनुते भारतीं भारमेव ॥ ५५ ॥ कस्यापिद्वाचि कैश्चिन्ननु यदि
विहितं दुषणं दुर्दुरुद्वेदिन्न किं नस्तदा स्यात्प्रथितगुणवता काव्यकोटीश्वरानाम् । बाह्याश्चेद्बन्ध-
बाहाधिकविहितजवाः पञ्चषष्ठांश्चखडाः का हानिः शेरशाहक्षितिपकुलमणोरश्वकोटीश्वरस्य ॥ ५६ ॥

कन्दर्पमहिमा ।

अर्बलानां दृशैवाशु यो निहन्ति बलीयसः । तस्मै कुसुमबाणाय नमो लोकोत्तरौजसे ॥ १ ॥
मर्मीभूतशरीरोऽपि पुष्पधन्वाऽपि वा भवान् । विश्वं व्याकुलयत्येव स एव परमेश्वरः ॥ २ ॥
अबला अपि वीरेशान् यत्साहाय्यमुपाश्रिताः । परामवन्ति दृक्कोणपातेनैव स मन्मथः ॥ ३ ॥
शतशो धन्विनः सन्तु धीरमन्यो बतस्ततः । वयं त्वेकं स्तुमः कामं तादृशमपि यो जयी
॥ ४ ॥ को नाम त्रिषु लोकेषु कामेन न पराजितः । वयं तु विजितं तेन पश्यामो भुवन-
त्रयम् ॥ ५ ॥ ब्रह्मविष्णुमहेशाना अपि कामेन निर्जिताः । इतरे तत्पराभूता इति किं
चार्तं मेहत् ॥ ६ ॥ अनङ्गेनाबलासङ्गीजितं येन जगन्नयम् । लोकोत्तरप्रभावोऽसौ
प्रसीदतु मनोभवः ॥ ७ ॥ एकं वस्तु द्विधाकर्तुं बहवोऽन्येऽपि धन्विनः । तादृशः पुनरे-
को यो द्वयोरैक्यविधायकैः ॥ ८ ॥ कुमारं वा जरन्तो वा सन्तु काममुपेक्षिताः ।
इतरे किंतु सर्वेऽपि कन्दर्पेण समर्दिताः ॥ ९ ॥ वयं वीरा वयं वीरा इति गर्जेन्तु तेऽतिशम् ।
तौल्यन्त्यर्बला यस्य सङ्गात्तं स्तौमि मन्मथम् ॥ १० ॥ न कठोरं न वा तिग्ममायुधं पुष्पधन्वनः ।
तथाऽपि जितमेवासीदमुना भुवनत्रयम् ॥ ११ ॥ कर्षेर इव दग्धोऽपि शक्तिमान्यो जनेजने ।
नमोऽस्तवनन्तवीर्याय तस्मै कुसुमधन्वने ॥ १२ ॥ स एकस्त्रीणि जयति विश्वानि (जगन्ति)

१ रसिकः, तत्तद्भावाभिज्ञ इति यावत् । पक्षान्तरे अभिमतः । २ राजेन्द्रैः । ३ कर्त्तन-
साधनं 'कैची' इति प्रसिद्धं वस्तु । ४ कर्षेर- ५ महिषः । ६ निर्बलानां स्त्रीणां च । ७ अतिव-
हिनः । ८ अखिलजेदृत्वात् । ९ व्यर्थमेव पण्डितमानिनः । १० वीरत्वाभिमानशालिनाम् ।
११ अत्रार्थापत्तिः । १२ अबलानां सङ्गादासङ्गाद्वा । १३ लक्ष्यरूपम् । १४ स्त्रीपुरुषयोः संयोजकत्वात् ।
१५ वृद्धाः । कुमारेषु जरन्तु एव वा कामास्तद्वयात् । १६ युवानः । १७ वीरान् । १८ स्त्रियः,
निर्बला इति तु प्रतीतिमात्रम् ।

कुसुमायुधः । हरताऽपि तनुं यस्य शम्भुना (हरेण) न वल हतम् ॥ १३ ॥ वार्णेष्वातोप्य
गुणान् विधाय चापं वियोगिनीनयने । स्वयमतनुर्जगदेतज्जयति सुमौखो विचित्रधानुष्कः ॥ १४ ॥
जयति मनसिजः सुखैकहेतुर्मियुनकुलस्य वियोगिनां कठोरः । वपुषि यदिदुपातवारणार्थं वहति
वधूंशशिखण्डमण्डनोऽपि ॥ १५ ॥ चेतोसुवश्चापवति प्रसङ्गे का वा कथा मानुपलोकमाजाम् ।
मर्तुः पुरामप्यलिकेक्षणस्य तथाविधं पौरुषमर्धमासीत् ॥ १६ ॥ शिव शिव हि शिवेन पुष्प-
धन्वा प्रलयनटेन किमिलकारि भस्म । स हि पुनरुदितश्छलाय लोके स तु माणिमन्त्रमहौषधैर-
साध्यः ॥ १७ ॥ शम्भुस्वयम्भुर्हरयो हरिणेक्षणानां येनाक्रियन्त सतत गृहकर्मदासाः ।
वाचामगोचरचरित्रविचित्रिताय तस्मै नमो भगवते कुसुमायुधाय ॥ १८ ॥ वक्षःस्थली-
बदनवामशरीरमागैः पुष्पन्ति यस्य विभुतां पुरुषास्त्रयोऽपि । सोऽयं जगद्विजयजिह्वरचाप-
वारी मारः परान् प्रहरतीति न विस्मयाय ॥ १९ ॥ स्तोकास्त्रसाधनवता भवता मनोज
स्वेर जगज्जितमनङ्ग तथाऽपि सर्वम् । स्याच्चेद्भवान् बहुशरः प्रतिलब्धगात्रः कुर्यात्ततो यदथ
कर्म कियन्न जाने ॥ २० ॥ सत्यज्यं देहमपि यो निशितान् शराभ्यं कृत्वा-
ऽवलैकनिचयं च सहायवर्गम् । यो देवदानवमनुष्यसरीसृपादीन् सर्वान् विजित्य
हृदि नः स सुमेधुरीढ्यः ॥ २१ ॥ हारो जलार्द्रवसनं नलिनीदलानि प्रालेयसी-
कर्षुचस्तुहिनांशुभासः । यस्येन्धनानि सरसोनि च चन्दनानि निर्वाणमेव्यति कथं स मनोभवाम्भिः
॥ २२ ॥ कुलगुरवरबलानां केलिदीक्षाप्रदाने परमसुहृदनङ्गो रोहिणीवल्लभस्य । अपि कुसुमपुष्पैर्देवदेवस्य
जेता जयति सुरतलीलानाटिकासूत्रधारः ॥ २३ ॥ हृदयतृणकुटीरेदीप्यमाने स्मराग्रावुचितमनुचित
वा वेति नो पण्डितोऽपि । किमु कुबलयनेत्रैः सन्ति नो नार्कैर्नार्थद्विदशपतिरहस्या तापसी यः
सिधेवे ॥ २४ ॥ न गम्यो मन्त्राणां न च भवति भैषज्यविषयो न चापि प्रध्वंसं व्रजति विविधैः
शान्तिकशतैः । भ्रमावेशादङ्गे किमपि विदधद्भव्यमसम स्मरापस्मारोऽयं भ्रमयति दृशौ घूर्णयति च
॥ २५ ॥ ब्रह्मा वा मधुहाऽपि वा पुरीषुर्वाऽपि त्रिलोकींश्चरन्मन्या वाऽप्यपरे भवन्तु कृतिनस्तावत्
स्तुतास्सर्वतः । यावत् पुष्पशरस्य लक्ष्यविषयीभूता न हा तत्परं स्वस्त्रीणामपि किङ्कराः किमु भवे-
त्तुल्य बलं तादृशम् ॥ २६ ॥ कान्तेत्युत्पललोचनेति विपुलश्रोणीमरेत्युल्लसत्पीनोत्तुङ्गपयोधरेति
सुमुखामोजेति सुधूरिति । दृष्ट्वा माद्यति मोदतेऽभिरमते प्रस्तौति विद्वानपि प्रत्यक्षाशुचिपुत्रिको
क्षिप्रमहो कामस्य दुष्प्रेष्टितम् ॥ २७ ॥ चन्द्रे शीतलयत्यलीकनयनं^१ शम्भोः सुधाशीकरैर्विष्व-
ग्याद्वैष्णव्यत्सु संयमधनान्कान्तादगन्तेषु च । लीलयाैः परमैक्ष्व घनुरिषून्विधत्प्रसूनात्मनः स्वच्छन्दं रति-
वल्लभो विजयते त्रैलोक्यवीरः स्मरः ॥ २८ ॥ इक्षुर्वर्चश्च शराः प्रसूनविततिर्मृगावली सिन्धिनी^२ यस्या-
ज्ञावशवर्तिनः प्रमनसो निर्विष्टराष्ट्रादयः । यद्वाणैर्विहता विरश्मिमुज्जिन्मृत्युजयेन्नादयो व्यासाशेषमखा
इव त्रिभुवनं पायादजेयः स्मरः ॥ २९ ॥ प्रीतिं दीयति वैष्णवादिगहनं दीपीयति द्राक्षतमः पर्य-

१ पुष्पशरः । सुमशन्दोऽपि कुसुमपरः । २ अत्र ह्रस्वत्वं चिन्त्यम् । ३ प्राज्ञशरीर-
सम्बन्धः । ४ रुद्रकृतदाहवशात् । ५ चकारेण सन्त्यज्येत्यनैव सम्बन्धः । ६ साक्षितया
व्यापकतया वा । ७ स्तोतव्यः । ८ हिमजलकणवर्षिणः । ९ आर्द्राणि । १० प्रशमम्, तिरोभाव-
मिति यावत् । ११ पुष्पवाणैः । १२ हृदयरूपायां तृणकुट्याम् । १३ कमलनेत्राः । १४ स्वर्गाङ्गनाः ।
मदनजनितव्यामोहः । १५ नीचजनस्यापि तनुजाम् । १६ ललाटेनेत्रं, महादेवमिति यावत् ।
१७ स्रग्धरः । १८ धनुः । १९ व्या- । २० प्रासादमिवाचरति ।

क्रीयति भूतलं दृषदपि श्लेष्णोपघानीयति । कस्तरीयति कर्दमः किमपरं यूनो रसाविष्टयोर्धेनालोकि
तयोः स बन्धमहिमा देवो नमस्यः स्मरः ॥ ३० ॥ स्वामात्रा बत सर्वतोऽप्रतिहतां सञ्चार्य धन्यो
यदि त्रैलोक्ये ननु केवले मनसिजो देवः समुद्गीयते । अन्ये त्वस्य शरप्रतापमयतः सम्पीडिताः प्राणिनः
स्वस्वस्त्रीः पुरतो विधाय कृपणाः कुर्वन्ति वीरा अपि ॥ ३१ ॥

नायिकामहिमा ।

अबला इत्यबन्नेया न कदाऽपि विवेकिभिः । त्रैलोक्यं यदृशा दासः स्यात्तन्निर्बलता कुतः ॥ १ ॥
दृशा दग्ध मेनसिज जीवयन्ति दृशैव याः । विरूपैकाक्षस्य जयिनीस्ताः स्तुवे वामलोचनाः ॥ २ ॥ सुस्मिता
मधुरालापा रुचिराक्यवा विधिः । विधाय रमणीस्तासा मनोऽपि न व्यधात् कुतः ॥ ३ ॥ न हयैर्न च
मातङ्गैर्न रथैर्न च पत्तिभिः । स्त्रीणामपाङ्गदृष्टयैव जीयते जगतां त्रयम् ॥ ४ ॥ सोमः शौचं ददौ
तासां गन्धर्वाश्च शुभा गिरम् । अग्निः सर्वाङ्गकान्तित्व तस्मादिष्टतमाः स्त्रियः ॥ ५ ॥ स्त्रियः पवित्र-
मतुल नैता द्रुष्यन्ति कर्हिचित् । मासि मासि रजो यासा दुष्कृतान्यपहन्ति च ॥ ६ ॥ अमृतस्यैव
कुण्डानि रत्नानामिव राशयः । रतेरिव निधानानि निर्मिताः केन योषितः ॥ ७ ॥ प्राणानां च
प्रियायाश्च मूढाः सादृश्यकारिणः । प्रिया कण्ठगता रत्यै प्राणा मरणहेतवः ॥ ८ ॥ आकृतिप्रेम-
सरसा विलासालसगामिनीः । विसारे हन्त ससारे सारं सारङ्गलोचनाः ॥ ९ ॥ हरिणप्रेक्षणा यत्र
गृहिणी न विलोक्यते । सेवित सर्वसम्पद्भिरपि तद्भवन वनम् ॥ १० ॥ यासामञ्जलवातेन दीपो
निर्वाणता गतः । तासामालिङ्गने पुसा नरके पतन कुतः ॥ ११ ॥ नाभृतं न विषं किञ्चि-
देकां मुक्त्वा नितम्बिनीम् । यस्याः सङ्गेन जीव्येत म्रियेत च वियोगतः ॥ १२ ॥ यासां नाम्नाऽपि
कामः स्योत्सङ्गं दर्शनं विना । तासां दृक्सङ्गं प्राप्य यत्र प्रवति कौतुकम् ॥ १३ ॥ यावदृष्टि-
धृगाक्षीणा नो नरीनर्ति मङ्गुरा । तावज्ज्ञानवता चित्ते विवेकः कुस्ते पदम् ॥ १४ ॥ समाल्लिष्टाः
समाल्लेषेक्षुम्बिताश्चुम्बनैरपि । दृष्टाश्च दशनैः कान्त दौसीकुर्वन्ति योषितः ॥ १५ ॥ ज्योत्स्नेव नयना-
नन्दः सुरेव मदकारणम् । प्रभुतेषु समाकृष्टसर्वलोका नितम्बिनी ॥ १६ ॥ कार्पासकृतकूर्पासशतै-
रपि न शाम्यति । शीतं शीतोदरीपीनवक्षोजालिङ्गनं विना ॥ १७ ॥ संपन्न रमणी शीलसपन्न-
रमणी विना । इत्युलवाचरमणी रमणी रुक्मिणी हरिः ॥ १८ ॥ पादसंवाहने वजी^{१५} केशसंवाहने
कैणी । अहो माग्य पुरन्ध्रीणां दधिसमन्वने रविः ॥ १९ ॥ प्रभवति मनसि विवेको विदुषा-
मपि शास्त्रसम्बस्तावत् । निपतन्ति दृष्टिविशिखा यावन्नेदीवराक्षीर्णाम् ॥ २० ॥ सन्तु विलोक-
नभापणविलासपरिहासकेलिपरिरम्भाः । स्मरणमपि कामिनीनामलमिह मनसो विकाराय ॥ २१ ॥ मन-
सिजवितशरतापितमनसा मोदाय सुस्मिता वनिता । तपनजताप शमयितुमेका लेखा विधोर्निपुणा ॥ २२ ॥
ह्लादनतापनशक्ती सहजे स्तः सुभ्रवा कटाक्षेषु । तत्राद्या प्रबला स्यान्नेदीयैस्त्वे परै^{१६} दधीयस्त्वे ॥ २३ ॥

१ मृदुलः- २ मदनम् । ३ महादेवस्य, विरूपनेवस्य च । ४ कुण्डिलनेत्राः, सुन्दरनेत्राश्च । ५ पराजितं क्रियते । ६ रजस्तावच्छलेन । ७ 'मरणान्तं च जीवितम्' इति वाल्मीकीयोक्तेः । ८ मृगाक्ष्यः । ९ प्रशमं, मोक्षं च । १० सुन्दरीम् । ११ उरपद्येत । १२ भव्य-
माना । १३ वशमानयन्ति । १४ कुशोदरीत्यर्थः । १५ रमणी-रमणीया, न सम्पत् । १६ चरण-
मलनिर्हतेष्टकाचूर्णविशेषः, इन्द्रश्च । १७ दन्तपत्रिका, शेषश्च । १८ नारीणाम् । १९ मन्यनद-
ण्डः, सूर्यश्च । २० नीलकमलसदृशनेत्राणाम् । २१ परिरम्भः आलिङ्गनम् । २२ अतिसन्निहितत्वे ।
२३ तापनशक्तिः ।

अवलोकनमपि सुखयति कुबलयदलचारुचपलनयनायाः । किं पुनरमृतसमान सरभसमालिङ्गनं
 सुतनोः ॥ २४ ॥ ब्रीडावेलाखंडं सागरतोयमिव योप्रिता हृदयम् । रागेन्दुहृदयमानो मूयो भूयस्तरङ्गयति
 ॥ २५ ॥ उपाधिषदः परिपीता गीताऽपि च हन्त मतिपथं नीतौ । तदपि न हा विधेयवदना मार्गस-
 सदनाद्वहिर्याति ॥ २६ ॥ यस्य नः सौविधे सुमुखी वनदहनस्तुहिनदीधितिस्तस्य । यस्य च सविधे
 सुमुखी वनदहनस्तुहिनदीधितिस्तस्य ॥ २७ ॥ आदानपानलेपैः काश्चिद्रलोपतापहारिण्यः ।
 पुरतः स्थितैव सिद्धौपधिवल्ली काऽपि जीवयति ॥ २८ ॥ यत्र पतन्त्यवलाना दृष्टिर्निशितौः पतन्ति
 तत्र शराः । तच्चापरोपितशरो धावत्यासा पुरः स्मरो मन्ये ॥ २९ ॥ स्वपरप्रतीरकोऽसौ
 निन्दति योऽलीकैपण्डितो युवतीः । यस्मात्तपसोऽपि फलं स्वर्गः स्वर्गेऽपि योपितोऽप्सरसः ॥ ३० ॥
 अकृशं कुचयोः कृशं विलम्बे विततं चक्षुषि विस्तृतं नितम्बे । अरुणाधरमाविरस्तु चित्ते करुणाशालि
 कैपालिभागवेयम् ॥ ३१ ॥ स्मितमधुर परिलोकनमचिरं मन्दं च भाषणं किमपि । मन्थरमयन
 (गमनं) सुतनोः कस्य न हृदयं विदारयति ॥ ३२ ॥ अघरे नववीटिकानुरागो नयने कज्जलमुज्ज्वलं
 दुकूलम् । इदमभरणं नितम्बिनीनामितरद्रूपणमद्भूतपुण्यम् ॥ ३३ ॥ रत्नानि विमूषयन्ति योषीं
 भूष्यन्ते वनिता न रत्नकान्त्या । चेतो वनिता हरन्त्यरत्नानि नो रत्नानि विनाऽङ्गनाऽङ्गसङ्गात् ॥
 ॥ ३४ ॥ तावदेव विदुषा विधेकिनी बुद्धिरस्ति भवबन्धमेदिनी । यावदिन्दुवदना न कामिनी
 वीक्षिता रहसि हसगामिनी ॥ ३५ ॥ तैरुणिमनि कृतावलोकना ललितविलासविलम्बविग्रहा ।
 स्मरशरविसराचितान्तरा मृगनयना हरति मुनेर्मनः ॥ ३६ ॥ तदवधि केचन वीरा धीरा
 वा केचन स्मृताः सन्तु । यदवधि कुरङ्गशावकलोल विलोकाविलोकिता न स्युः ॥ ३७ ॥ तावदेव
 कृतिर्नो हृदि स्फुरत्येव निर्मलविवेकदीपकः । यावदेव न कुरङ्गचक्षुषां ताड्यते चपललोचनाब्जलैः ॥
 ॥ ३८ ॥ जये धरित्र्याः पुरमेव सारं पुरे गृहं सैत्रानि चैकदेशैः । तैत्राणि शय्या शयने वरा स्त्री
 रैत्रोच्चला राज्यसुखस्य सारः ॥ ३९ ॥ आस्यं सहास्यं नयनं सलौट्यं सिन्दूरविन्दूदयशोभि
 भालम् । नवा च वेणी हरेणीदृशश्चेदन्यैरैरण्यैरपि भूषणैः किम् ॥ ४० ॥ मात्सर्यमुत्सार्य विचार्य
 कार्यमार्थाः समर्थ्यादमिदं वदन्तु । सेव्या नितम्बैः किमु भूषणाणामुत स्मरैस्तेरविलासिनीनाम् ॥ ४१ ॥
 स्मितेन भावेन च लज्जया मर्यादा पराङ्मुखैर्वकटाक्षवीक्षणैः । वचोभिरीर्ष्याकलहेन लीलया समस्त-
 भावैः खलु बन्धनं त्रियः ॥ ४२ ॥ अविश्वसन्धूर्तधुरधरोऽपि नरः पुरन्ध्रीपुरतोऽन्व एव । अशेष-
 शिक्षाकुशलोऽपि काकः प्रतार्यते किं न पिकाङ्गनाभिः ॥ ४३ ॥ उद्वुराजैमुखी मृगराजकटिर्ग-

१. सातिशयम् । २. ब्रह्मप्रतिपादका वेदशिरोभागाः । ३. अनुमननपूर्वमभ्यस्ताः ।
 ४. विचारिता स्मृता वा । ५. चन्द्रमुखी । ६. चित्तरूपात्स्थानात् । ७. समीपे । ८. चन्द्रः,
 अपीति शेषः । ९. वनाग्निः, अपीति शेषः । १०. तीक्ष्णाः । ११. स्वपरविवेकहारकः । १२. अलीकं
 अवास्तविकं । १३. पुष्टम् । १४. मध्ये । १५. महेश्वरस्य भाग्यरूपम् । १६. निर्मलम् । १७. युवत्यः ।
 १८. रत्नाभरणशून्या अपि । १९. एकान्ते । २०. तारुण्ये । अत्रेवमनिचः साधुत्वं चिन्त्यम्,
 तरुणशब्दस्य दृढादिषु पृथ्वादिषु चागणनात् । अथवाऽनयोरेकतरस्याकृतिगणत्वमप्युपेत्यैव-
 विधाः प्रयोगाः समाधेयाः । २१. विदुषाम् । २२. गृहे । २३. एकान्तवासोचितः प्रदेशः । २४. ताह-
 शेऽपि देशे । २५. सा चेद्रत्नोच्चला स्यात्तदेति भावः । २६. सनृत्यम् चञ्चलभ्रुकुटीकमिति भावः ।
 २७. अशेषैरिति वाच्यम् । २८. प्रान्तप्रदेशाः, श्रोणिभागाश्च । २९. स्मरोद्वेगेन । हसन्तमिव
 विलासं धृतवतीनाम् । ३०. रतिकृतमनःक्षोभविशेषेण । ३१. भयेन । ३२. प्रणयकलहेन ।
 ३३. कोकिलाभिः । ३४. चन्द्रमुखी ।

जराजविराजितमन्दगतिः । यदि सा यनिता हृदये निहिता क जपः क तपः क समाधिरतिः ॥ ४४ ॥
 तैदाखण्डलाशां महीमण्डलाशां तथा भोगिभोगानुराग त्यजामः । मनःक्षोभदक्षान्कृपातः कटाक्षान्कुङ्के-
 क्षणाश्चेक्षण पातयन्ति ॥ ४५ ॥ श्रुचातुर्याकुक्षिताक्षाः कटाक्षाः स्निग्धा धात्रो लज्जिताश्चैव हासाः ।
 लीलामन्द प्रस्थितं च स्थित च स्त्रीणामेतद्गुणं चायुधं च ॥ ४६ ॥ नूनं हि ते कथिवरा विपरीतवोवा ये
 नित्यमाद्भुतवला इति कामिनीस्ताः । यामिर्विलोलतरतारकदृष्टिपातैः शक्रादयोऽपि विजितास्त्वत्रेलाः कथं
 ताः ॥ ४७ ॥ मन्द स्मित मृदु वचो नयनैकपात किञ्चिन्निरीक्षणमहो अबलाजनस्य । वीरान् विजे-
 तुमनघानि शितानि धात्रा शस्त्राणि हन्त विरचय्य समर्पितानि ॥ ४८ ॥ नान्दीपदानि रतिनाटक-
 विभ्रमाणामाज्ञाक्षराणि परमाण्यथवा स्मरस्य । दष्टेऽधरे प्रणयिनौ विधुताप्रपाणेः सीत्कारशुष्करदितानि
 जयन्ति नार्थाः ॥ ४९ ॥ अलमतिचपलत्वात्स्वप्नमायोपमत्वात्परिणतिविरसत्वात्संगमेनाङ्गनायाः ।
 यदि हृदि शतकृत्वस्तत्त्वमालोचयामस्तदपि न हरिणाक्षीं विस्मरत्यन्तरात्मा ॥ ५० ॥ द्रुत यस्यालोका-
 द्दिरहिजन्मशोकापनयनं यदङ्के सानन्द नयनमरविन्द विहरति । न यस्यापैति श्रीः कैचनिचयसहो-
 रपि पुनः स मे खेद रामावदनहितधामा शमयतु ॥ ५१ ॥ श्रुतं दृष्ट स्पृष्ट स्मृतमपि नृणां हृद-
 जननं न रत्न स्त्रीभ्योऽन्यत्कचिदपि कृत लोकपतिना । तदर्थं धर्माधीं विमर्षवरसौख्यानि च ततो
 गृहे लक्ष्म्यो मान्याः सततमवला मानविभवैः ॥ ५२ ॥ गतिर्नागेन्द्राभा वचनरचना चाऽमृतसमा
 स्मित ज्योत्स्नारोचिः सुकृतफलवद्दर्शनमपि । परिष्वङ्गस्तापप्रशमनविधौ स्वात्मसुखवत्सदा यासा-
 मद्वा कमलनयनास्ता ननु नुवे ॥ ५३ ॥ ललाटे कत्तूरीतिलकमवलाः कज्जलरश्मि दृशोः कर्णद्वन्द्वे
 विमलमणिताटङ्कैर्युगलम् । गले मुक्तामालां शुचि वसनमङ्गे च सतत वशीकर्तुं विश्वं दधति खलु
 बाह्योपकरणम् ॥ ५४ ॥ भवन्तो वेदान्तप्रणिहितधियामत्र गुरवो विदग्धालापाना वयमपि कवी-
 नामनुचराः । यथाप्येतद् ब्रूमो नहि परहितात्पुण्यमधिक न चास्मिन्संसारे कुबलयदृशोरन्यदमृतम्
 ॥ ५५ ॥ विमुञ्चति तुषो जनः सुकृतचिन्तन दूरतो जहाति च मुनिस्तस्यजति धीरता शकरः ।
 विधिर्मवति चञ्चलद्विजगतीपतिः क्षुभ्यति क्षण कुटिलदृष्टयो यदि पतन्ति वामभुवः
 ॥ ५६ ॥ अमृतममृत कः सन्देहो मधून्यपि नान्यथा मधुरमधिकं चूतस्यापि प्रसन्नरस फलम् ।
 सकृदपि पुनर्मध्वस्थः सन्सन्तारविज्जनो वदतु यदिहान्यत्स्वादु स्यात्प्रियारदत्तच्छदात् ॥ ५७ ॥
 वचसि भवति सङ्गत्यागमुद्दिश्य वार्ता श्रुतिमुखरमुखाना केवलं पण्डितानाम् । जघनमरुणरत्नप्रस्थिका-
 श्वीकलापं कुबलयनयनाना को विहातुं समर्थः ॥ ५८ ॥ किमिह बहुमिरुक्तैर्युक्तिशून्यैः प्रलपैर्द्वयमिह
 सुखाणां सर्वदा सेवनीयम् । अभिनवमदलीलालसं सुन्दरीणा स्तनप्रपरिखिन्नं शौचनं वा वनं
 वा ॥ ५९ ॥ यासा सत्यपि सङ्गुणानुसारेण दोषानुरागो भ्रष्ट याः प्राणान्प्रतिर्पयन्ति न पुनः
 सम्पूर्णदृष्टिं प्रिये । अत्यन्तामिमतेऽपि वेत्सुनि विधियासा निवेधात्मकस्तत्तत्केलिषु दक्षिणीं अपि सदा
 वार्तां जयन्त्येव ताः ॥ ६० ॥ स्त्रीमुद्रा कुसुमायुवस्य परमा सर्वार्थसम्पत्कर्त्री ये मुद्राः प्रविहाय

१ इन्द्रत्वाभिलाषम् । २ निर्बलाः । ३ प्रेमशालिना । ४ केशपाशरूप- ५ अवतंसद्वन्द्वम् ।
 ६ मधून्येवेति भावः । ७ मधुररसपूर्णम् । ८ युवत्वे यौवनं सेवनीयमिति भावः ।
 ९ वृद्धत्वे तु वनं सेवनीयम् । इन्द्रियौजोनिरासात् । १० शोभनानां सुस्मितभाषणादीनां गुणा-
 नाम् अनुसरणे अनुसृत्योपासने । ११ गुणप्रतिकूलानां प्रसादादुग्रहाद्युभावकाणां दूषणा-
 नाम्, रात्रीणां चातुर्वर्तनं सेवनम् । १२ बुम्बनदानादिरूपे । १३ चतुराः अनुकूलाश्च । १४ प्रति
 कूलाः सुन्दर्यश्च ।

यान्ति कुधियो मिथ्याफलान्वेषिणः । ते तेनेव निहत्य निर्दयतरं नग्रीकृता मुण्डिनाः कैचिद्रक्तपटी-
कृताश्च जटिलाः कापालिकाश्चापरे ॥ ६१ ॥ द्रष्टव्येषु किमुत्तमं मृगदृशः प्रेमप्रसन्नं मुखं मातव्येष्वपि
किं तदास्पववनः श्राव्येषु किं तद्वचः । किं स्वावेषु तदोष्टपल्लवरसः स्पृश्येषु किं तद्वपुर्व्येयं किं नव-
यौवनं सद्बदयैः सर्वत्र तद्विभ्रमः ॥ ६२ ॥ यत्रैता लहरीचलाचलदृशो व्यापारयन्ति भुवं यत्तत्रैव
पतन्ति सततममी मर्मस्पृशो मार्गणाः । तच्चक्रीकृतचापमस्त्रितगरप्रदेशः क्रोधनो धावत्यग्रत एव
शासनधरः सत्यं सदासां स्मरः ॥ ६३ ॥ विश्वामित्रपराशरप्रभृतयो वाताम्युपर्णाशनास्तेऽपि स्त्रीमुख-
पङ्कजं सुललितं दृष्ट्वैव मोहं गताः । शास्त्रज्ञ सवृत्तं पयोदधियुतं ये भुञ्जते मानवास्तेषामिन्द्रिय-
निग्रहो यदि भवेद्विन्ध्यस्तरेत्सागरे ॥ ६४ ॥ आलोलरूपगम्यते मधुकरैः केकेषु माल्यग्रहः कान्तिः
क्वापि कपोलयोः प्रथयते ताम्बूलमन्तर्गतम् । अद्भुतानामनुष्ठेपनं परिमर्मेराळेपनप्रक्रिया वेषः कोऽपि
सरोजसुन्दरदृशः सैते सुखं चक्षुषोः ॥ ६५ ॥ सद्गन्तरफारगःऽभयवरदकणः सस्तवम्भिहृत्पारा मूला-
धाराधिकारा निगमनिधिधरा काव्यकोटिप्रचारा । संसारानल्पकारास्तदनभयहरा चिद्वनैकावतारा तारा
शृङ्गारधारा मनसि वस्तु ते सर्वदा सर्वसाय ॥ ६६ ॥ संनारेऽस्मिन्ननारे परिणतितरले द्वे गती
पण्डितानां तत्त्वज्ञानामृताम्भःपुलकितमनसां यातु कालः कदाचित् । नो चेन्मुग्धाङ्गनाना स्तनजघन-
भराभोगसभोगिनीनां स्थूलोपस्थस्थलीषु स्थगितकरतलस्पर्शलोभोद्यनानाम् ॥ ६७ ॥ संनारेऽस्मिन्नसारे
कुतूहलमिवनद्वारसेषाकलङ्कव्यासङ्गव्यस्तवैर्यं कथममरुधियो मानसं मविदम्युः । यद्यन्ताः प्रोद्यदिन्दुधु-
तिनिचयभृतो न स्युरग्मोजनेत्राः प्रेङ्गत्काञ्चीकलापाः स्तनभरयिनमन्मध्यभागास्तस्मिन् ॥ ६८ ॥
आश्लेषे सुन्दरीणां स्थितवति सहसा सर्वसन्तुतिहेतौ व्यर्थः पीयूषमाभुञ्जलनिधिमथने यत्न इत्याकल्प्य ।
तस्मादेते विरक्ता जगति सुमनसो यत्समस्तास्तदद्वा स्वर्गस्थानामिवैषां न कथमितरथा लाघवं स्याद
प्रतीतम् ॥ ६९ ॥

नायकस्तुतिः ।

लज्जा कृतापराधेयं कुलीनानां मृगीदृशाम् । येषु दृष्टेषु निर्योति त एव युवनायकाः ॥ १ ॥ स्त्रीणां
नितम्बाद्वसनं शङ्खं च द्विपता करात् । पततो येषु दृष्टेषु त एव कृतिनो नराः ॥ २ ॥ वसनं
सुदृशं मानो मानिनां दीनतार्थिनाम् । येषु दृष्टेषु लीयेरस्त एव भुवि भावुकाः ॥ ३ ॥ दाने शौर्षे
कवित्वे वा पाण्डित्ये साधुतार्जने । सुयशः प्रथितं येषां जन्मवन्तस्त एव कैौ ॥ ४ ॥ यद्यपि लाव-
ण्यकण्ठधरं भूतं मार्दवेन गात्रं स्यात् । तदपि रिपूणां विजये पवित्रं कठिना भवन्ति ते केऽपि
॥ ५ ॥ मदनः स्त्रीणां, करुणो दीनानां, दण्डभृत्तथा द्विपताम् । धर्मः साक्षान्महतां विमाति यः
कोऽपि धन्योऽसौ ॥ ६ ॥ वयं कृतार्था विभवप्रपूर्णा मन्यन्त एवान्तरिति प्रभूताः । तथा भव-
न्तोऽपि पुनर्नता ये गीताः परैरेव त एव केचित् ॥ ७ ॥

नायिकावर्णनम् ।

मनः सुखं न तद्वेदुं शक्यं, शिक्षापि कौटुशी । अथापि सुदृशो धन्या दृष्टमात्रा हरन्ति याः ॥ १ ॥
अमविष्यन्तपःसिद्धाः सृष्टारो बहवः परे । नास्त्वन्तं कुरङ्गादयो यदि नाम मनोहराः ॥ २ ॥ नान्यः स्यान्मादृशः
कश्चिद्विधाता तपसोर्जितः । इत्येव विहिताः कान्ता मुनीनामपि मोहदाः ॥ ३ ॥ दृशः सत्त्वारमात्रेण

हरन्ति सुदृशो मनः । यदि स्याज्जातु संश्लेषो जीवितेच्छा पुनः कुतः ॥ ४ ॥ वशिरो वयमित्यास्या ताव-
देव तपस्विनाम् । यावन्न तरुणीनेत्रपद्मयोर्लक्ष्यता गताः ॥ ५ ॥ अम्यासः कर्मणां सम्यगुत्पादयति
कौशलम् । विधिना तावदस्यस्त यावत्पृष्टा मृगेक्षणाः ॥ ६ ॥ न देवकन्यका नापि गन्धर्वकुलसम्भवा ।
तथाऽप्येषा तपोमङ्गं विधातु वेधसोऽप्यलम् ॥ ७ ॥ इयं व्याधायते बाला भूरस्याः कौमुद्यायते ।
कटाक्षाश्च शरीयन्ते मनो मे हरिणायते ॥ ८ ॥ मनोऽपि शङ्कमानाभिर्बालामिरुपजीव्यते । अषडक्षी-
णषाड्गुण्यमन्त्री मकरकेतनः ॥ ९ ॥ अतन्द्रचन्द्राभरणा समुदीपितमन्मथा । तारकातरला श्यामा
सानन्दं न करोति कम् ॥ १० ॥ निर्माणकौशल धातुश्चन्द्रिका लोकचक्षुषाम् । श्रीढागृहमनङ्गस्य सेय-
मिन्दीवरेक्षणा ॥ ११ ॥ प्रेङ्गणप्रेक्षणालापान्कुर्वत्यः सस्मितत्रपम् । न- वीणायाः प्रवीणायाः
स्वञ्जनं स्मरञ्जनम् ॥ १२ ॥ शृङ्गाररसरसाशाला मव्याभरणा नितम्बविस्तारा । रतिरिव परिस्फुरन्ती हरति
न बाला मनः कस्य ॥ १३ ॥ हेतिरिव होलिकायां विद्युदिव द्योतमानकान्तिचया । शारदपार्ष्णचन्द्र
विदार्थ निष्कासितेव सुतनुः ॥ १४ ॥ नामिर्वापी त्रिवलिः सोपानं रोमराजिरिन्द्रमणिः । ललिताङ्गया
उच्चकुचौ मदनशिखरबन्धमन्दिरामासौ ॥ १५ ॥ मनसिजविहरणविपिनं युवजनमनसो वशी-
कर शस्त्रम् । अमृतकलासर्वस्वं कुरङ्गशावकविलोलाक्षी ॥ १६ ॥ वक्षोजातौ कोकौ वदनं
राकाशरत्नुधासिन्धुः । तनुरेव स्वर्णलता तन्व्या हसित स्मरास्त्रसम्भारः ॥ १७ ॥ दग्धो विधिविधत्ते
न सर्वगुणसुन्दरं जनं कमपि । इत्यपवादमयादिव मुग्धाक्षी निर्मिता विधिना ॥ १८ ॥ मीनवती
नयनाम्या चरणाम्यामपि प्रफुल्लकमलवती । शैवालिनी च केशैः सुरसेयं सुन्दरी सरसी ॥ १९ ॥
अलिकुलमञ्जुलकेशी परिमलबहुला रसावहा तन्वी । किसलयपेशलपङ्क्तिः कोकिलकलमाषिणी
क्रान्ता ॥ २० ॥ अमृतं तदधरबिम्बे वचनेष्वमृतं विलोकनेऽप्यमृतम् । अमृतयुतौ कुचकुम्भौ
सत्य सा छट्टिर्परैव ॥ २१ ॥ स्तनकलशस्त्रलदम्बरसंवरणव्यप्रपाणिकमलायाः । निपतन्ति माम्य-
माजामुपरि कटाक्षाः सरोजाख्याः ॥ २२ ॥ कुङ्कुमपङ्केनाङ्कितदेहा गौरपथोधरकम्पितहारा । नूपुर-
हसरणत्पदपद्मा कं न वशीकुरुते भुवि रामा ॥ २३ ॥ वामाः सुदृशः कथमिव तथाऽपि मूढा वदन्ति
हन्त तथा । यद्दर्शनमुपयाताः सकला विकला महान्तोऽपि ॥ २४ ॥ अञ्जनमिषतः
स्त्रीणां दृशोर्विषं शश्वदावसति । कथमन्यथा तदीषत्पातेऽपि हता युवानः स्युः ॥ २५ ॥ मन्द-
मन्दगमर्ना करिणी किं वा विशालनयना हरिणी किम् । पूर्णचन्द्रवदना रजनी किं पश्य
गच्छति सखे तरुणी किम् ॥ २६ ॥ उत्तुङ्गस्तनमरतान्ततान्तमथ्य विस्लिष्यद्वनकचवान्तवा-
न्तसून^३ । वक्राब्जमदलिभीर्तीभीतनेत्र मुग्धाक्षी मम धुरि मन्दमन्दमेति ॥ २७ ॥ उद-
यदुदयदीक्षणाय पत्युश्चपलदृशस्त्रपया निरुध्यमानम् । मन इव कृपणस्य दानकाले कति न
ततान गतागतानि चक्षुः ॥ २८ ॥ अर्द्धमा हि रम्भा विलक्षा च लक्ष्मीर्धृतीची हिया
चीरसंच्छादितास्या । अहो जायते मन्दवर्णाव्यर्पणां समाकर्ण्य तस्या गुणस्यैकदेशम् ॥ २९ ॥

१ व्याध इवाचरति । २ कार्मुक इवाचरतीति भावः । ३ शरा इवाचरन्ति । ४ हरिण
इवाचरति । ५ शोमनशृङ्गाररसपूर्णा, मधुरजला च । ६ कोमलपङ्कवदृशसुन्दरहस्ता ।
७ लोकतो विभिन्नैव । ८ अतिमन्दं गमनं यस्याः सा । ९ विशाले नयने यस्याः सा । १० पूर्णचन्द्रव-
द्वदनं यस्याः सेति तरुणी, पूर्ण चन्द्रवदनं चन्द्रबिम्बं यत्र सेति रजनीपक्षे । ११ उत्तुङ्गस्त-
नभरेण तान्तं कुशं तान्तमर्त्यं स्वभावतः कृशसुन्दरं यत्र कर्मणि तद् यथा स्यात्तथा । १२ सूनं
पुष्पम् । १३ अतिभीतलोचनम् । १४ पुरस्तात् । १५ निष्कपटा । १६ तदाख्या । १७ विलक्षणा
देवगणिका । १८ पार्वती ।

एकान्तसुन्दरविवानजः क वेवाः सर्वाङ्गकान्तिचतुर क च म्पमत्याः । मन्ने महेश्वरमयान्म-
करव्यजेन प्रार्थार्थिना युयतिरूपमिद गहीतम् ॥ ३० ॥ किं कौमुदीः अशिक्षाः मकल वि-
चूर्ण्य सद्योज्य चाभूतरसेन पुनः प्रयत्नात् । कामस्य चोरहरदुःखनिदग्भूतैः सर्जयनौषधिरिय
विहिता विधात्रा ॥ ३१ ॥ वामा मृषेय मुमुनीति यदन्ति बालाः किं तत्र तत्त्वमिति न प्रति-
भासते नः । किं त्वीदृशीं श्रुतयतामपि मार्गानां नयन्ते नपदि चेतसि कोऽपि दाहः
॥ ३२ ॥ नेत्रं मुखं भृगवियुक्तशशाङ्कविश्व नेमो स्तनाभ्युत्थितहेमकुम्भौ । नैवालका-
वलिरिधं मदनालशाला नैवेदमक्षिपुगले निगड हि यूनाम् ॥ ३३ ॥ चित्ते निवेद्य परिक-
ल्पितसम्बयोगाङ्गोच्चयेन विधिना विहिता कृशाङ्गी । जीरन्वष्टिरपरा प्रतिभाति सा मे धातु-
र्विभुत्वमनुचिन्त्य यपुश्च तस्याः ॥ ३४ ॥ चन्द्रो जडः कदलिकाण्डमकाण्डशीतभिन्दीवराणि च
विमुद्रितविभ्रमाणि । येनाक्रियन्त मुतनोः स कथं विधाता किं चन्द्रिका कचिदशीतरुचिः प्रयुतः ॥ ३५ ॥
सौन्दर्यसारमपहृत्य यतस्ततोऽपि निर्माति पमनयना द्रुहिणः कथञ्चिन् । ज्योत्स्नाकरादिषु यदम्बररोचि-
रास्ते तस्मिन्मयो हि तत एव न चान्यथा स्यात् ॥ ३६ ॥ निर्मुक्तशैशवदशाशिशरा नवीनसंश्रतयौवनवसन्त-
मनोरमश्रीः । उन्मीलितस्तननयस्तवका निकाममेणीदृशस्तनुलता तनुते मुने नः ॥ ३७ ॥ नीलोत्पलो-
सितखञ्जनमञ्जुनेत्रा सपूर्णशारदमुधाकरकान्तवक्त्रा । बाला जगधितयमोहनदिव्यमूर्तिर्मन्ये विभाति
जगति स्मरवीरकीर्तिः ॥ ३८ ॥ एताः सखलद्वलयसदृष्टिमेखलोत्थनद्वारनृपुरवातराजहंसाः ।
कुर्वन्ति कस्य न मनो विपश्यं तरुण्यो विश्वस्तमुग्रहरिणीसदृशैः कटाक्षैः ॥ ३९ ॥ एष भवि-
ष्यति विनिव्रसरोरुहाक्षी कामस्य कापि दयिता तनुजाऽनुजा वा । यः पश्यति क्षणमिमा कथं
मन्यथासौ कामस्तमस्तकरुणस्तर्ण हिनरित ॥ ४० ॥ मुख विक्रान्तिरिमत वक्षितवक्रिम
प्रेक्षितं समुच्छलितविभ्रमा गतिरपान्तसंस्था मतिः । उरो मुकुलितस्तनं जघनमसम्बन्धोदुरं वतेन्दु-
वदनातनौ तरुणिमोद्गमो मोदते ॥ ४१ ॥ अपाङ्गतरले दृशौ तरलवक्रवर्णा गिरो विलास
भ्रमन्धरा गतिरतीव कान्त मुखम् । एति स्फुरितमङ्गके मृगदृगां स्यतो लीलाया तदत्र न मदो-
दयः कृतपदोऽपि सलक्ष्यते ॥ ४२ ॥ दृशः पृथुतरीकृता जितनिजाञ्जपत्रविषश्चतुर्भिरपि
साधु साध्विति मुखैः सम व्याहृतम् । शिरांसि चलितानि विस्मयवशाद्भुवं वेधसो विधाय ललनां
जगन्नयललामभूतामिमाम् ॥ ४३ ॥ कचित्सुभ्रमद्वैः कचिदपि चलजापरिणतैः कचिद्गीतिप्रस्तैः
कचिदपि च लीलाविलसितैः । नयोद्वानामेभिर्वेदनकमलैर्नञ्चलितैः स्फुरल्लीलालास्यप्रकरपरिपूर्णा
ह्व दृशः ॥ ४४ ॥ लतायाः सौवर्णा जयति जलदीयोपारि घटा ततोऽधोऽर्धश्चन्द्रः स्फुरति तद-
धश्चाभ्युज्जयुगम् । स्वभूयात्रामेरी विलसति पुनर्विद्भुमदल ततः कम्बुर्वीणाञ्चनिभरगभीरो वत
महान् ॥ ४५ ॥ अमुष्या लावण्य मृदुलमृदुलानप्यवयवान्मनोलौल्य धातुः करकठिनता मे
विमृशति । पद चित्ते धत्ते मतिरिति पुरा पङ्कजमुखां ध्रुव कल्याणीय कलितसुकृतैरेव रचिता
॥ ४६ ॥ समीचीना चीनाशुकरपरिधुताङ्गी प्रविलसत्कुचापीना हीना जघनघनभागेऽञ्जवदना ।
न दीनाऽदीनान्तःकलितमदना सेयमधुना नवीना मीनाक्षी व्यथयति मुनीनामपि मनः ॥ ४७ ॥

१ जीवनविभ्रमाणि । २ स्फुरन्ति यानि लीलालास्यानि तेषां प्रकरः समूहस्तेन
परिपूर्णः । ३ विधात्रा । ४ सगृहीतैः पुण्यैः सुशिक्षितै रचनाकौशलैर्वा ।

स्फुरन्नानारत्नारणितैवसना वृत्तमखणस्तनापीना मत्ता तरलजघना हंसगमना ।। स्मराधीनाऽऽसीना कवि-
 हृदि जिताशेषललना नवीना मीनाक्षी व्यथयति मुनीनामपि मनः ॥ ४८ ॥ ।। उदासीनाऽऽलीनामपि
 वक्षसि लीनाऽतनुलसन्नपाधीना दीनालपनपदवीनायकघृता ।। कवीनामासीना हृदि कुमुदिनीतायन-
 दना नवीना मीनाक्षी व्यथयति मुनीनामपि मनः ॥ ४९ ॥ निलीना वेश्मान्तः कथमपि सखी-
 नामभिहितैः कृताधीनाहीनाकृतिरपि मतीनामविषया । कवीनामज्ञत्वं ज्ञपयति विपीना तनुतप्ता नवीना
 मीनाक्षी व्यथयति मुनीनामपि मनः ॥ ५० ॥ ।। कुचाम्या मांस्वन्ती विजितलकुचाम्या युवमनो हरन्ती
 विव्वोकैः सरसि विहरन्ती मधुरलीः । तरण्या लावण्य किमपि विदधानार्मकविधौ नवीना मीनाक्षी
 व्यथयति मुनीनामपि मनः ॥ ५१ ॥ ।। अमलमृणालकाण्डकमनीयकपोलरुचेस्तरलसंलीलनीलनलिन-
 प्रतिफुल्लदृशः । विकसदशोक्कशोणकरकान्तिभूतः सुतनोर्मदल्ललितानि हन्त ललितानि हरन्ति मनः
 ॥ ५२ ॥ किमिन्दुः किं पद्म किमु मुकुटविम्ब किमु मुखं किमब्जे किं मीनौ किमु मदनबाणौ
 किमु दृशौ । खगौ वा गुच्छौ वा कनककलशौ वा किमु कुचौ तडिद्रा ताप वा कनककलिकां
 वा किमबला ॥ ५३ ॥ ।। तनुस्पर्शादस्या दैरमुकुलिते हन्त नयने उदञ्चद्रौमाञ्च ब्रजति जडता-
 मङ्गमखिलम् । कपोलौ घमाद्रीं ध्रुवमुपरतांशेविषय मनः सान्द्रानन्दं स्पृशति शटिति । ब्रह्म
 परमम् ॥ ५४ ॥ मधुरवचनैः सभ्रूमङ्गैः कृताङ्कुलितर्जनैरलसवलितैरङ्गन्यासैर्महोत्सवबन्धुभिः ।
 असकृदसकृत्स्फारस्फारैरपाङ्गविलोकितास्त्रिभुवनजये सा पञ्चषोः करोति सहायताम् ॥ ५५ ॥
 कपूरेण स्थलविरचना कुङ्कुमेनालवालं मौञ्चीकानि प्रतिदिनपथः पञ्चबाणः कृपाणः । तत्रोत्पन्ना
 यदि किल मवेत्काञ्चनी कापि बली सा चेदस्याः किमपि लभते सुश्रुवः सौकुमार्यम् ॥ ५६ ॥
 लावण्यामृतदीर्घिका कुलगृह सौन्दर्यसौभाग्ययोस्त्रैलोक्याकररत्नकन्दलिरियं जीव्यात्सहस्र समाः ।
 रूपालोकनकौतुकेन बहूना शिल्पश्रमेणादरात्मन्ये यां विधिना विहाय विहितं दृष्टेर्ष्ववारोपणम्
 ॥ ५७ ॥ यष्टिर्नो काञ्चनी सा नहि सुरमिभृता नाऽपि कस्तूरिका सा नो कान्ता नाञ्जिनी
 सा न जड (ल) विरहिता नाप्युमा सा हि मीमा । नो पद्मा सा न पद्मासनमनधिगता
 नापि गायत्र्यसौ यत्सा नो वेदानिदान जनयति नितरां मोहमेवेति केयम् ॥ ५८ ॥
 अस्याः सर्गविधौ प्रजापतिरभूच्चन्द्रो नु कान्तिप्रदः शृङ्गारैकरसः स्वयं नु मदनो मासो नु पुष्पाकरः ।
 वेदाम्यासजडः कथं नु विषयव्यावृत्तकौतूहलो निर्मातु प्रमथेन्मनोहरमिदं रूपं पुराणो मुनिः ॥ ५९ ॥
 यत्र चन्द्रविकासि पङ्कजपरीहासक्षमे लोचने वर्णः स्वर्णमपाकारिष्णुरलिनीजिष्णुः कचाना
 चयः । वक्षोजाविमकुम्भविभ्रमहरी गुर्वी नितम्बस्थली वाचां हौरि च मार्देव युवतिषु स्वभाविक
 मण्डनम् ॥ ६० ॥ अस्याभेदतिसौकुमार्यमधुना हसस्य गर्वरल सलापो यदि धार्यता परमैतैर्वाञ्छ-
 यमत्वव्रतैर्मा अङ्गानामकठोरता यदि दैर्घ्यायेव सा मालती कान्तिभेत्कमलौ किमत्र बहूना कापार्यमा-
 लम्बताम् ॥ ६१ ॥ निर्मित्तुः सुदैतीर्भजो विरचिते वक्त्रे शशिआन्तितः कोशीभूतनिजा-

१ अरुणित-रञ्जित-२ ' विव्वोकस्त्वतिगर्वेण वस्तुनीष्टेऽप्यनादरः ' इत्युक्तैर्यौवना-
 लङ्कारैः । ३ रमणीयानि । ४ दर्पणः । ५ ईषत्सङ्कुचिते । ६ द्राक्षाफलानि । ७ तादृशे क्षेत्रे ।
 ८ तिरक्षिकीशुः । ' न लोकाव्ययनिष्ठा खलर्यतृणाम् ' इति न यद्री । एवम्परत्रापि । ९ जेतुमिच्छुः ।
 १० वञ्चको । ११ दुर्भरा । १२ रमणीयम् । १३ कोकिलैः । १४ मौनित्वव्रतपालनम् । १५ पाषाणखदशी ।
 १६ लक्ष्मीः । १७ कपायरङ्गञ्जितं वस्त्रम् । १८ निर्मातुमिच्छुः । १९ शोभनरदनम् । २० ब्रह्मा ।

म्बुजासनमधिष्ठतुं न शक्तो विधिः । मध्य विस्मृतवान्कुचौ च कठिनौ पीनौ नितम्बौ कचान्व-
क्त्रानिर्मितवान्मतिः स्फुरति हि स्वस्थे कृणा चेतसि ॥ ६२ ॥ सौन्दर्यस्य तैरङ्गिणी तरुणिमो-
त्कर्षस्य हर्षोद्गमः कान्तेः कर्मणकर्म नर्मरहसौमुखासनावासभूः । विद्या वक्रगिरां विधेरनवधिप्रावीण्य-
साक्षात्क्रिया बाणाः पञ्चशिलीमुखस्य ललनाचूडामणिः सा प्रिया ॥ ६३ ॥ दृष्टिः सालसर्ता विमर्ति
न शिशुन्नीडासु बद्धादरा श्रोत्रे प्रेषयति प्रवर्तितसखीसंभोगवार्तास्वपि । पुसामङ्गमपेतशङ्कमधुना-
ऽयारोहति प्राग्यथा बाला नूतनयौवनव्यतिकरावष्टम्भमाना शनैः ॥ ६४ ॥ आयाति श्रियमञ्जसा
नयनयोर्मोहहरेयसी सनाहैः स्तनयोरयं कथयते समोगयोग्यां दैशाम् । वैदग्ध्यैर्न सहासिकां वित-
नुते वाचामियं प्रक्रिया मुग्धायाः पुनरैन्दवीं न सहते मुख्यार्मिख्यां मुखम् ॥ ६५ ॥ कान्ते
त्वज्जेनकान्तं पुरु कमलवन त्वन्मुखस्योपमेयश्चन्द्रः प्रत्यक्षसिद्धः पिककुलमपि च त्वत्स्वरस्यानु-
कारि । रम्भाकाण्डस्त्वदूर्च्छाविरपि सुलभः कम्बवश्च त्वदीयकण्ठाकाराः शिखण्डास्तव कचसदृशास्त-
त्कथं तेऽसमत्वम् ॥ ६६ ॥ अपृष्टे राहुमीत्याऽहनि निशि च समे कस्मपच्छाययोने हास-
नासाद्विदूरे समुपचितविभावैषवे हृद्यगन्धे । पाथोदाच्छादहीने धरणितलगतादुर्लभं सर्वलोकाह्लादं
चाप्यादधाने सुमुखि तव मुखौपम्यलेशः सुधांशौ ॥ ६७ ॥

नायिकातारुण्यप्रवेशमहिमा ।

तारुण्यं लभते कान्ता मृदुलाङ्गी यथा यथा । तथा तथा मनोजोऽपि तस्या साम्राज्यमिच्छति
॥ १ ॥ यथा यथा वयोवृद्धिं स्वीकरोति तथा तथा । नवैव सुपमोदेति दर्शनोन्मादकारिणी ॥ २ ॥
यथा यथा विशत्यस्या हृदये हृदयेश्वरः । तथा तथा वह्नियती मन्ये संकोचतः कुचौ ॥ ३ ॥
अन्तरङ्गमनङ्गस्य शृङ्गारकुलदैवतम् । अङ्गीकरोति तन्वङ्गी सा विलासमय वयः ॥ ४ ॥ अन्येयं
रूपसप्ततिरन्या वेदैर्गन्धधोराणी । नैष नलिनपत्राक्षी छटिः साधारणी विधेः ॥ ५ ॥ अना-
यासकृशं मध्यमशङ्कुतरले दृशौ । अभूषणमनोहारि वपुर्वयसि सुभ्रुवः ॥ ६ ॥ दृश्यं दृशां सहस्रैर्मनसामयुतै-
र्विभावनीयं च । सुकृतशतकोटिभोग्यं किमपि वयः सुभ्रुवो जयति ॥ ७ ॥ न्यैश्चति वयसि
प्रथमे समुदञ्चति तरुणिमनि सुदृशः । दधति स्म मधुरिमाणं वाचो गतयश्च विभ्रमाश्च श्रुक्षम् ॥
॥ ८ ॥ यदवधि विलासमवर्णं यौवनमुदियाय चन्द्रवदनायाः । दहनं विनैव तदवधि यूनां
हृदयानि दैह्यन्ते ॥ ९ ॥ अघरः किसलयरागः कोमलविटपानुकारिणौ बाहू । कुसुममिव
लोमनीयं यौवनमङ्गेषु सनद्धम् ॥ १० ॥ मृदुलबलिललितमर्घ्यं पूर्युलकुच चारु विपुलभूजघनम् ।
पुर्नैरास्पृहणीयं स्फुरति वनं यौवनं च नारीणाम् ॥ ११ ॥ समिर्नैर्यौसुण्या वैर्यसोः पयसोरे-
वाङ्गेषु । अनयोरेतद्विभेदं मानैः सजन्मा परं वेद ॥ १२ ॥ स्तनतटमिदमुत्तुङ्गं निर्भो मध्यः समु-
ज्जत जघनम् । विषमे मृगशायास्या वपुषि नवे क इव न स्खलति ॥ १३ ॥ उदयति तरुणिमत-

१ वपया सङ्कुचितमात्मनः कमलासनम् । २ नदी । ३ क्रीडारहस्यानाम् । ४ मद्गद्रेकेण
इति शेषः ५ बन्धः । ६ अक्षय्याम् । ७ चातुर्येण । ८ चन्द्रसम्बन्धिनीम् । ९ शोभाम् । १० कौशल-
परम्परा । ११ सुभ्रुवो यन्मध्यभागादेर्दोर्विल्यादि तत्स्वाभाविकमिति भावः । १२ निर्याति स्मिति ।
१३ एतेन यौवनेन सममेव हृदयानि हृतानि । १४ वृथवो लकुचाः बद्धहरेत्याख्यस्य फलानि यत्र,
पृथुलौ कुचौ यवेति च तत् । १५ विपुला ये भूजा वृक्षास्तैर्येनम्, विपुला भूर्येणां तादृशानि जघ-
नानि यवेति च तत् । १६ पुत्राग्रेः केसरैः, पुरुषश्रद्धैश्च स्पृहणीयम् । १७ मिलितयोः । १८ शौशवयौव-
नयोः । १९ अर्धन्वो विभेदस्तम् । २० मदः । २१ केवलम् । २२ गभीरः, क्षीण इति भावः ।

रणौ शैशवशशिनि प्रशान्तिमायाते । कुचचक्रवाकयुगलं तरुणितटिन्यां मिथो मिलति ॥ १४ ॥
 अचलं चलदिव चक्षुः प्रकृतमपीदं समुद्यदिव वक्षः । अतदिव तदपि शरीरं सप्रति वामश्रुणो
 जयति ॥ १५ ॥ अयमङ्कुरमाव एव तावत्कुचयोः कर्षति लोकलोचनानि । इतरेतरपीडनीमवस्थां
 गतयोः श्रीनरयोः कथं भवित्री ॥ १६ ॥ परिहरति यथा यथा वयोऽस्याः स्फुरदुत्कन्दल-
 शालिबालमावम् । द्रढयति धनुषस्तथा तथा ज्यां स्पृशति शरानपि सज्जयन्मनोभूः ॥ १७ ॥
 निशितशरधियाऽर्पयत्यनङ्गो दृशि सुदृशः स्वबलं वयस्यराजे । दिशि निपतति यत्र सा च तत्र
 व्यतिकरमेत्य समुन्मिषन्त्यवस्थाः ॥ १८ ॥ यथा यथास्याः कुचयोः समुन्नतिस्तथा तथा लोच-
 नमेति वक्रताम् । अहो सहन्ते बत नो परोदय निर्गन्तोऽन्तर्मलिना ह्यसाधवः ॥ १९ ॥ समं
 विलासोऽङ्कुरितः स्तनाभ्यां त्रपा विलासेन सहावतीर्णा । अवर्ततान्यस्त्रपयैव साकं कान्तः प्रकारो
 वचसा कृशाङ्गथाः ॥ २० ॥ समं भृगाव्यास्त्रपया कटाक्षनिक्षेपचातुर्यमुपैति वृद्धिम् । मध्येन भागेन
 च सार्द्धमस्याः श्रुवोर्कञ्जुत्वं क्रशिमानमेति ॥ २१ ॥ उन्मीलितं तल्लिकयेवं चित्रं सूर्याशुभिर्मिञ्च-
 भिवारविन्दम् । बभूव तस्याश्चतुरस्रशोभि वपुर्विमत्तं नवयौवनेन ॥ २२ ॥ असंभृतं मण्डनमङ्ग-
 यष्टेरनासिवाख्यं कारणं मदस्य । कामस्य पुष्पव्यतिरिक्तमस्त्रं बाल्यात्परं साधु वयः प्रपेदे ॥ २३ ॥
 आवृणोति यदि सा भृगीदृशी स्वाञ्चलेन कुचकाञ्चनाचलम् । भूय एव बहिरेति गौरवाद्बुधतो न सहते
 तिरस्त्रिक्याम् ॥ २४ ॥ अत्युन्नतस्तनमुरो नयने सुदीर्घे वक्त्रे श्रुवावतितरां वचनं ततोऽपि ।
 मध्योऽधिकं तनुरनूतगुरुर्नितम्बो मन्दा गतिः किमपि चाङ्कुतलोचनायाः ॥ २५ ॥ तन्व्याः
 स्तनौ गुरुतया पृथुता दधानौ दृष्ट्वा समं भरमिया सुकृशो नु मय्यः । भारस्य भीत्यपगमादिव हन्त
 दृष्टः पुष्टिं प्रयात्यनुदिनं च नितम्बभागः ॥ २६ ॥ भूपल्लवो धनुरपाङ्गतरङ्गितानि बाणा गुणाः श्रवण-
 पालिरिति स्मरेण । तस्यामनङ्गजयजङ्गमदेवतायामस्त्राणि निर्जितजगन्ति किमर्पितानि ॥ २७ ॥
 दृशोः सीमावादः श्रवणयुगलेन प्रतिकलं स्तनाभ्यां सरुद्धे हृदि मनसिजस्तिष्ठति ब्रह्मा । नितम्बः
 साक्रन्दं क्षिपति रशनादाम परतः प्रवेशस्तन्वङ्ग्या वपुषि तरुणिन्नो विजयते ॥ २८ ॥ अनाघ्रातं
 पुष्पं किसलयमैल्यं कैरुहैरर्नाविद्धं रत्नं मधु नवमनात्वादितरसम् । अखण्डं पुण्यानां फलमिव
 च तद्रूपमेनव न जाने मोक्षारं कमिह समुपस्थास्यति विधिः ॥ २९ ॥ भ्रुवौ काचिच्छीलै-
 परिणतिरपूर्वा नयनयोः स्तनाभोगो व्यक्तस्तरुणिमसमारम्भसमये । इदानीं बालायाः किम-
 भृतमयः किं विषमयः किमानन्दः साक्षाद्भूतिमधुरः पञ्चमरवेः ॥ ३० ॥ अनाकृतैरेव प्रियसहच-
 रीणां शिशुतया वचोभिः पाञ्चालीमिथुनमधुना सङ्गमयितुम् । उपादत्ते नो वा विरमति न वा केवल-
 मिथं कपोलौ कल्याणी पुलकमुकुलैर्दन्तुरयति ॥ ३१ ॥ प्रमत्तमानामन्तः प्रविशति शृणोति प्रिय-
 कथा स्वयं तत्तद्वेष्टाशर्तमैमिन्यैर्वैर्धेयति च । स्पृष्टामन्तः कान्ते वहति न सैम्येति निकटं यथैवेय
 बाला हरति हि तथा चित्तमधिकम् ॥ ३२ ॥ स्मितव्याजादन्तर्विलसदमितालौकिकविधाविशेषस्यो-
 द्रेको मुहुर्दृश्यते चञ्चलदृशः । ततो मन्ये सत्यं निरतिशयलावण्यनिचयाकरश्रीरेवेयं सरसिजमुवा हन्त

१ कुटिले । २ अहमहमिकयोल्लासम् । ३ “अभिलाषश्चिन्तास्मृतिशुणकथनोद्देगस-
 म्प्रलापाश्च । उन्मादोऽयं व्याधिर्जडता मूर्तिरिति दशान्न कामदशाः ॥” इत्युक्ता मदनकृता दशाव-
 स्थाः । ४ स्वभावतः । ५ अलौकिकसौन्दर्यपूर्णनेत्रायाः । ६ अविच्छिन्नम् । ७ नखैः ।
 ८ अनाहतम् । ९ निरवयवं सुकृतं च । १० लीलानां परिणतिः परिपाकः । ११ पञ्चमस्वर इत्यर्थः ।
 १२ प्रौढतरुणीनाम् । १३ अनुकरणैः । १४ प्रतारयति च । १५ आयाति ।

रचिता ॥ ३३ ॥ स्मितं किंचिद्वक्त्रं सरलतरलो दृष्टिविभवः परित्यन्दो वाचामिनवविलासोक्ति-
सरसः । गतीनामारम्भः किंसलयितलीलापरिकरः स्पृशन्त्यास्तारुण्यं किमिह नहि रम्य मृगदृशः ॥ ३४ ॥
इमे तारुण्यश्रीनवपरिमलाः प्रौढसुरतप्रतापप्रारम्भाः स्मरविजयदानधैतिभुवः । चिरं चेतश्चौरा अमिनववि-
कारैकरुचयो विलासव्यापाराः किमपि विजयन्ते मृगदृशः ॥ ३५ ॥ उरोजौ वर्धेते व्रजति च नितम्बः पृथु-
लतां विशालं सम्पन्नं नयनयुगलं चापि नितराम् । भ्रुवौ तिग्मे दृष्टे इति कथमिवाङ्गेषु नवता ममेत्युत्पश्यन्ती
हसति चकितेवानिशमियम् ॥ ३६ ॥ अपक्रान्ते बाल्ये तरुणिमनि चागन्तुमनसि प्रयाते मुग्धत्वे
चतुरिमणि चाश्लेषरसिके । न केनापि स्पृष्टं यदिह वयसा मर्म परं यदेतत्पञ्चेर्षोर्जयति वपुरिन्दी-
घरदृशः ॥ ३७ ॥ तदात्वप्रोन्मीलन्प्रदिमरमणीयाः कठिनतां विचित्य प्रत्यङ्गादिव तरुणमावेन
वटितौ । स्तनौ सत्रिआणाः क्षणविनयवैधैत्यमसृणस्मरोन्मेघाः केषामुपरि न रसानां युवतयः ॥ ३८ ॥
न शीलं दृग्भङ्गी कलयति कुरङ्गीनयनयोः कुचश्रीः कर्कन्धूफलमपि न बन्धूकृतवती । सुधायाः सघ्नीची
न च वचनवीचीपरिचिता तथापि श्रीरस्या युवजननमस्या विजयते ॥ ३९ ॥ उदञ्चद्वक्षोजद्वयतट-
भरक्षोभितकाटि स्फुरद्दृग्म्यां मन्दीकृतविलसदिन्दीघरयुगम् । समुद्यद्भ्रूमङ्गं प्रविहितधनुर्मङ्गमनिशं वय-
स्तत्पद्मास्याः कथमिव मनो न व्यथयतु ॥ ४० ॥ शरीरे लावण्यं सकलमपि पीयूषनिचयं विधात्रा विन्यस्त
हरिणनयनाया ननु मुखे । निरीक्ष्यहीलीनो द्विजपतिरयं दर्शयति नो कदाऽप्यहि स्वास्यं न निशि पुनरेकत्र
रमते ॥ ४१ ॥ न दन्तुरमुरःस्थल वचसि नाश्रिता चातुरी विकारि न विलोकितं भ्रुवि न वक्तिमोपक्रमः ।
तथापि हरिणीदृशो वपुषि काऽपि कान्तिच्छटा पटावृतमहामणिद्युतिरिवात्र संलस्यते ॥ ४२ ॥ इदं
परमसुन्दरं तनुपुरं कुरङ्गीदृशा निवार्य खलु शैशवं स्वयमनेन नीतं बलात् । तदागमनशङ्कया मकर-
केतुना किं कृतं पयोधरधराधरौ त्रिबलिबाहिनीदुस्तरौ ॥ ४३ ॥ स्थिरत्वमचिरद्युतौ तमसि कोऽपि
बन्धप्रहो विधौ किमपि सौरभं मधुनि कापि वर्णात्मता । शिरोधनवदामनि स्फुरति कोऽपि शैलोदयो
वयोऽमिनववेषसस्तदिह मन्महे कौशलम् ॥ ४४ ॥ क्षण सरलवीक्षण क्षणमपाङ्गसंवीक्षणं क्षणं
रजसि खेलन क्षणमतीव भूषादरः । क्षण द्रुततरा गतिः क्षणमतीव मन्दा गतिः
क्षणक्षणविलक्षण जयति चेष्टितं सुश्रुवः ॥ ४५ ॥ क्षोभं वृत्ते यदतित्रहलः स्निग्धलार्वण्यपूरः प्रत्यङ्गं
पततमनुसरन्त्यूर्मयो विभ्रमाणाम् । उन्मद्य यत्फुरति च मनाक्कुम्भयोर्द्वन्द्वमेतत्तन्मन्येऽस्याः
स्मरगजयुवा गाहते हृत्तडागम् ॥ ४६ ॥ मन्द मन्दं प्रवणपुटकोषान्तगन्ता दृगन्तः किंचित्किं-
चिद्विरमति मनो धूलिकेलीरसेभ्यः । आविर्भावः स्तनमुकुलयोः कापि कान्तिः समन्तादद्य श्वो वा कुसुम-
धनुषो यौधराज्याभिषेकः ॥ ४७ ॥ संनद्धोऽयं नवतरुणिमा काममास्कन्दुकामौ नैनां मुखत्यहह सहस्रं
कीर्तुकी बालभाषः । तद्वैराज्यं वरतरतनुस्वर्णभूमौ प्रवृत्तं प्रायस्त्वस्मादनुदिनमयं क्षीयते मध्यदेशः
॥ ४८ ॥ वक्षोजातौ कनककलशौ रम्यरोमावलीयं श्लक्ष्णा रञ्जुलसति सरसो नाभिकूपो गभीरः ।
एव सर्वं सपदि सकले हस्तं तृष्णाप्रशान्त्युपायेऽप्येतत् किमु युवजगदश्राम्यतीतः परत्र ॥ ४९ ॥
श्रीणीवन्धैत्यजति तैजुतां सेवते मध्यभागः पद्मथा मुक्तास्तरैल्लगतयः सञ्चिता लोचनाम्याम् । वृत्ते
वक्षः कुचसचिवतामद्वितीयं तु वक्त्रं तद्वात्राणां गुणविनिमयः कल्पितो यौवनेन ॥ ५० ॥ सञ्चर्म

१ ललविनः (पुष्टः) लीलापरिकरः (परिच्छदः) यत्र तादृशः । २ प्रतिभुवः प्रतिनिधि-
भूताः । ३ चातुर्यं । ४ वैधात्यधुष्टत्व- । ५ पुष्टम् । ६ लावण्यस्य पूरघोक्त्या जलवत्तरलत्वं
व्यज्यते । ७ मन्दमन्दमिति वाच्यम्, प्रकारे शुणवचनस्येति शास्त्रात् । छन्दोभङ्गमिया न तयो-
क्तम् । ८ मदनस्य । ९ नितम्बबन्धः । १० कृशताम् । ११ अपलानि गमतानि । १२ गुणानां
परिवर्तनम् ।

करकिसलयावर्तनैरालपन्ती सा पश्यन्ती ललितललित लोचनस्याञ्चलेन । विन्यस्यन्ती चरणकमले
लीलया स्वैरपातैर्निःसङ्गीत प्रथमवयसा नर्तिता पङ्कजाक्षी ॥ ५१ ॥ दूरीकर्तुं प्रभवति शशी स्वक्ष-
यातिं न किञ्चिदेणाक्षी तु स्मररजमपि द्राघरेदुश्चित्कित्स्याम् । तस्मान्मन्ये 'सकलममृतं' स्थापितं
तन्मुखान्तर्धात्रा नूनं कथमितरथा क्षीणता तत्र सक्ता ॥ ५२ ॥ दोलायां जघनस्थलेन चलता
लीलेक्षणा लज्जते साशङ्क तनुकण्टकक्षतमिया क्रीडावने क्रीडति । घत्ते दिक्षु निरीक्षणं स्मितमुखी
पारावताना स्तैः सज्जं मौग्ध्यविसर्जनाय सुतनोः शृङ्गारमित्र वयः ॥ ५३ ॥ वक्षस्यावरणादरः स्तन-
युगोद्भेद विनाप्यङ्गुलीमुद्रासूचितहास्यमास्यमधिक नो पुत्रिकादौ रसः । तिर्यग्लोचनवीक्षितानि
वचसां लेकोक्तिसंक्रान्तयस्तस्याः सीदति शैशवे समभवत्कोऽप्येष नव्यः क्रमः ॥ ५४ ॥ लावण्यामृत-
निर्भरेण सुदृशः सित्ताखिलाङ्गस्थली जातस्तत्र नवीनयौवनकलालीलालतामण्डपः । तस्मिन्वेपविशेषशी-
तलतस्च्छायासु सुतोत्थितः कदर्पलज्जिगज्जयोऽयमपरोऽप्यद्यापि निद्रालसः ॥ ५५ ॥ बाल्ये गेहपतौ
निमीलति वयःसन्धिं विधाय स्मरश्चौरश्चास्तरं विवेश निश्चत बालाशरीरालयम् । चाञ्चल्यं चरणे
पृथुत्वमुदरे निर्लेज्जतां चेतसि क्षामत्व हृदये दृशोः सरलतां सर्वस्वमस्या हरन् ॥ ५६ ॥ एतस्य
रतिबलमक्षितिपतेः क्रीडासरसां शनैः सशोष नयतीव शैशवजल तारुण्यतिमद्युतिः । अन्तःस्था
च यथा यथा विकसति प्रायः कुचोच्चस्थली स्थौल्यं हन्त तथा तथा वितनुते दृक्पीनमीनावली
॥ ५७ ॥ रेखा काचन कज्जलस्य नयनाम्भोजे मिथः कौशलात्पुंस्त्रीभिः सरलोकतापि कुटिलीभाव
समालम्बते । लक्ष्या वक्षसि पाणिपद्मविषमस्पर्शोदयादुन्नतिर्जानीमो वयमेणशावनयने बाल्यं न
पाल्यं तव ॥ ५८ ॥ मध्यस्य प्रथिमानमेति जघन वक्षोजयोर्मन्दता दूरं यात्युदरं च रोमलतिका
नेत्रार्जव धावति । कन्दर्पं परिवीक्ष्य नूतनमनोराग्याभिषिक्त क्षणादङ्गानीव परस्पर विदधते निर्लुण्ठनं
सुश्रुतैः ॥ ५९ ॥ दृष्टिः शैशवमण्डना प्रतिकलं लावण्यमन्यस्यते पूर्वाकारमुरस्तथापि कुचयोः
शोभा नवामीहते । संग्रामा गुस्तां तथाद्युपचिताभोगा नितम्बस्थली तन्व्याः स्वीकृतमनमथ विजयते
तन्नेत्रपेय वयः ॥ ६० ॥ तत्तस्याः कमनीयकान्ति विजितत्रैलोक्यनारीवपुः शृङ्गारस्य निकर्तन समभवः
त्संसारसारं वयः । यस्मिन्विसृतपक्षमपालिचलनाः कामालसा दृष्ट्यो नो यूना पुनरुपतन्ति पतिताः पाशे
शकुन्ता इव ॥ ६१ ॥ कैलीकौतुकमादराच्छ्रवणयोराळीमिराश्राव्यते बालाभिस्तु पुरः पुरेवं रजसि क्रीडार्थमाहू-
यते । चैतो याति न वा ततस्तदुमयोरेणीदृशः सांप्रत मध्ये चुम्बकयोः शकलवनिष्पक्षपात मनः ॥ ६२ ॥
उत्तालालकमञ्जनानि कबरीपाशेषु शिक्षारसो दन्तानां परिकर्म नीविर्मेहन मूलास्ययोग्याग्रहः । तिर्य-
लोचनचेष्टितानि वचसां लेकोक्तिसंक्रान्तयः स्त्रीणां म्लायति शैशवे प्रतिकलं कोऽप्येष केलिक्रम-
॥ ६३ ॥ मात्रानर्तनपण्डितं वदन किञ्चित्प्रगल्भे दृशौ स्तोकोद्भेदनिवेशितस्तनमुरो मध्यं 'दैरि-
द्राति च । अस्या यजघन घन च कलया प्रत्यङ्गमेणीदृशः सत्यकारमिव स्मरैकसुहृदा तद्यौवनेनार्पि-
तम् ॥ ६४ ॥ लावण्यामृतमहित वरतनोरङ्गं स्थित यत्पुत्रा तत्तारुण्यघनोदयेन बहुधा सवर्धित पद्मम् ।

१ रतिरसयुक्तम् । २ वक्षसि । ३ कामरूपस्य नृपतेः । ४ यौवनरूपः सूर्यः । ५ शक्या-
कामिः । ६ नवीने हि राज्ये दस्युजनोपद्रवो जायत इति सम्भाव्येदमुक्तम् । ७ शैशवं मण्डनं
यस्यां स्था । ८ स्थानभूतम् । ९ यौवनात्प्रगिव । १० नीविबन्धनम् । ११ चातुर्येणार्थान्तरपर-
त्वापादनानि । १२ कले कले वचने वचन इति यावत् । १३ मात्रया परिमाणेन । १४ स्तोत्रः
अल्पः, य उद्भेदः उल्लासः, तेन निवेशितौ स्तनौ यत्र तादृशम्, किञ्चिदङ्कुरितस्तनशाली-
त्यर्थः । १५ अस्मदिव प्रतिभाति । १६ स्थापितम् । १७ ब्रह्मा ।

वीक्ष्य स्पन्दनशङ्कितः कुचयुगव्याजानितम्बस्थलाचक्रे सेतुयुग न चेदिह कुतस्तादृशस्थास्तुता
॥ ६५ ॥ विस्तारी स्तनभार एष गमितो न स्वोचितामुचति रेखोद्भासिकृतं बलित्रयमिदं न स्पष्टनि-
म्रोन्नतम् । मध्येऽस्या ऋजुरायतार्धकपिशो रोमावली निर्मिता रम्यं यौवनशैशवव्यतिकरोन्मिश्रं वयो
वर्तते ॥ ६६ ॥ चाञ्चल्यं चरणौ विहाय नयनप्रान्तं प्रतिष्ठासते वस्तुं वाञ्छति वाचि काचिदमृत-
स्पर्धाकरी माधुरी । कान्तिः काचन वक्षसो विजयते तन्व्या दुक्कलाञ्चलं तन्मन्ये दिवसैः कियद्विरतनु-
जैता जगन्मण्डलम् ॥ ६७ ॥ आलापान्त्रविलासो विरलयति लसद्वाहुविक्षितिं यात नीविप्रन्थि
प्रथिम्ना प्रतनयति मनाङ्गमध्यनिम्नो नितम्बः । उत्पुण्यतपार्श्वमूर्च्छत्कुचशिखरमुरो नूनमन्तः स्मरेण स्पृष्टा
कोदण्डकोटया हरेण शिशुदृशो दृश्यते यौवनश्रीः ॥ ६८ ॥

नायिकाधम्मिल्लमहिमा ।

अस्या मनोहराकारकवरीभारनिर्जिताः । लज्जयेव वने वासं चक्रुश्चमरवर्हिणः ॥ १ ॥ भाति
विन्यस्तकह्वारः सुकेश्याः केशसंचयः । शोणितार्द्रैः शरैः पूर्णं तूणीरमिव मान्मथम् ॥ २ ॥ स्तनामोगे
पतन्माति कपोलाकुटिलोऽलकः । शशाङ्कविम्बतो मेरौ लम्बमान इवोरगः ॥ ३ ॥ चलत्कामिमनो-
मीनमादातुं चित्तैजन्मनः । गैलयष्टिरिवाभाति बालवेणी गुणोज्ज्वला ॥ ४ ॥ एणीदृशो विजयते
वेणी पृष्ठावलम्बिनी । केशेव पञ्चबाणस्य युवतर्जनहेतवे ॥ ५ ॥ तमस्तोमो भृश सोममण्डलोपरि
राजते । धूमपानं किं नाम धाम गम्यमतः परम् ॥ ६ ॥ वेणी श्यामा भुजगीयं नितम्बान्मस्तकं गता ।
वक्रचन्द्रसुधां लेदु सान्द्रसिन्दूरजिह्वा ॥ ७ ॥ तस्याः कचभरव्याजात्तनयजेहलालितः । आरुढा
पार्वतीबुद्ध्या गुह्यवर्हीव मूर्धनि ॥ ८ ॥ श्यामा मिलिन्दमाला बालाया वदनपद्ममकरन्दम् । आस्वा-
दितुमिव मिलिता ललिता वेणीभिषादेया ॥ ९ ॥ मलिना अपि संयमनाकुटिला अपि मुमनसां
समागतः । बाला अपि मुक्तानामनुपङ्गानिर्जरैर्वमुपयान्ति ॥ १० ॥ स्नानार्द्रमुक्तेष्वनुधूपवासं विन्यस्तसायं
तनमल्लिकेषु । कामो वसन्तात्ययमन्दवीर्यः केशेषु लेभे वलमङ्गनानाम् ॥ ११ ॥ एणीदृशः पाणिपुटे
निरुद्धा वेणी विरेजे शयनोत्थितायाः । सरोजकोशादिव निष्पतन्ती श्रेणीधनीभूय मधुन्नतानाम् ॥ १२ ॥
इयं मुखाम्मोरुहसंनिधाने विलम्बिधम्मिल्लततिच्छलेनासमागता सादरमेव बाला द्विरेफमालामुत वा दधाति
॥ १३ ॥ अस्याः सपक्षैकविधोः कचौचः स्थाने मुखस्योपरि वासमाप । पक्षस्थताबद्धचन्द्रकोऽपि कलापिनां
येन जितः कलापः ॥ १४ ॥ अस्या यदास्येन पुरस्तिरश्च तिरस्कृत शीतस्नान्वकारम् । स्फुटं स्फुर-
द्भङ्गकचच्छलेन तदेव पञ्चादिदमस्ति बद्धम् ॥ १५ ॥ अस्याः कचानां शिखिनां च किं नु विधिं
कलापौ विमतेरगाताम् । तेनायमेभिः किमपूजि पुण्यैरमर्त्ति दत्त्वा स किमर्घचन्द्रम् ॥ १६ ॥ केशा-
न्वकारादथ दृश्यमालस्थलार्धचन्द्रा स्फुटमष्टमीयम् । एतां यदासाद्य जगज्जयाय मनोभुवा सिद्धिरसाधि
साधु ॥ १७ ॥ आभाति शोभातिशयं प्रपञ्चादेणीदृशोऽस्या रमणीयशोभा । वेणी लसत्कुन्तलवोरैणीनां

१ अर्धश्यामा । कान्त्यन्तरपातेन सर्वथा श्यामताऽनवस्थानात् । २ कर्तुमिच्छति ।
३ गमनम् । ४ विन्यस्तानि कङ्काराणि कमलानि यत्र तादृक् । तूणीरपक्षे लिङ्गविपरिणामे-
नान्वयः, तस्य कलीबलिङ्गत्वात् । ५ कामदेवस्य । ६ कण्ठरूपो दण्डः । ७ बालाः शिरोरुहाः
एव वेणी जलपूरः । ८ शृणुः सौन्दर्यादिभिः । माधुर्यादिभिरिति वेणीपक्षे, उज्ज्वला । ९ एतेन
यूनां वृत्तगत्वं सम्भावितम् । १० कार्तिकेयस्य मयूर इव । ११ भ्रमरपङ्क्तिः । १२ पुष्पाणां,
देवानां च । १३ शिशवः, केशाश्च । १४ भौक्तिकानां जीवन्मुक्तानां च । १५ जरारहितत्वं देवत्वं च
१६ लभन्ते । १७ धम्मिल्लः केशपाशः । १८ कचानां कलापः समूहः, शिखिनां मयूराणां कलापः
बह्वः, इत्येवमर्थभेदोऽपि स्वरूपत्वेनैकशेष इदं रूपम् । १९ परम्पराणाम् ।

श्रेणीव किं चास हरेन्मणीनाम् ॥ १८ ॥ विधिः किमस्या नितराममान्तमङ्गेषु शृङ्गाररसं भुक्तेत्याः ।
 तिग्मोद्धतस्तुललकैतवेन निधाय मूर्ध्नि स्तवकीचकार ॥ १९ ॥ चिकुरप्रकारा जयन्ति ते विदुषी
 मूर्धनि यान्विमर्ति सा । पशुनाप्यर्पुस्फुटेन तत्तुलनामिच्छति चामरेण कः ॥ २० ॥ लसन्मौक्ति-
 कश्रेणिगङ्गातरङ्गा स्वयं नन्दिनीमास्वतो नीलवर्णा । ससीमन्तसिन्दूरसारस्वतामा त्रिवेणीयमेणीदृशो
 मौलिवेणी ॥ २१ ॥ उद्यितो निशि कलानिधिर्भवेदेतदीयमुखतुल्यताप्तये । प्रापितो मलिनभावमेतया लज्जया
 रभसि यात्यदृश्यताम् ॥ २२ ॥ एता नवाम्बुधरकान्तिमुदीक्ष्य वेणीमेणीदृशो यदि वदन्ति वदन्तु नामा
 ब्रूमो वयं मुखसुधांशुसुधाभिलापादभ्यागता भुजगिनीं मणिमुद्वहन्तीम् ॥ २३ ॥ स्वर्मानुराकलयितुं
 स समुद्यतोऽभूद्राका विनाऽऽननसुधाशुमहो यदस्याः । मन्ये तदस्य न च तिष्ठति पूर्णिमाया भावो हि
 किंतु परिपूर्णकले सुधांशौ ॥ २४ ॥ विकचकचकलापः किञ्चिदाकुञ्चितोऽय कुचकलशनिवेशी
 शोभते श्यामलाक्ष्याः । मधुरसपरितोपात्किञ्चिदुत्फुल्लकोशे कमल इव विलीनः पेटकः पट्पदानाम् ॥ २५ ॥
 न जीर्मेतच्छेदः स हि गगनचारी न च तमो न तस्येन्दोर्मन्त्री न च मधुकरास्ते हि मुखराः । न पिच्छ
 तत्केकिन्युचितमसितोऽय न च मणिर्घृदुत्वाद्भिज्ञातं धनचिकुरपाशो मृगदृशः ॥ २६ ॥ उन्मीलद्वदनेन्दु-
 कान्तिविसरैर्दूरे समुत्सारित भग्न पीनकुचस्थलस्य च रुर्चा हस्तप्रभाभिर्हितम् । एतस्याः कैलविद्वकण्ठ-
 कदलीकल्पं मिलत्कौतुकादप्राप्ताङ्गसुखं रूपेण सहसा केशेषु, लग्न तमः ॥ २७ ॥ य यं त्वं
 प्रमदे मनागपि दृशोर्लक्ष्य विधत्सेऽध्वग छिन्नप्राण इव क्षणात्स सकलो व्यापयते हा क्षणात् । तज्जन्मं
 वृजिं समुच्चितमिदं मन्ये न केशोच्चय न ध्वान्त नहि तस्य सम्भवति सयोगो मुखेन्दौ स्थिते ॥ २८ ॥

अभ्यङ्गमहिमा ।

सुवर्णकदलीस्तम्भचारुरः कमलेक्षणा । स्वभावादेव तद्भूयः किं तदभ्यङ्गमर्दनम् ॥ १ ॥ अस्याः
 पीठोपविष्टाया अभ्यङ्ग वितनोत्पसौ । लसच्छ्रोणि चलद्वेणि नटद्वुरूपयोधरम् ॥ २ ॥ आवर्त्य
 कण्ठं सिचयेन सम्यगावद्वय वक्षोरुदकुम्भयुगमम् । कासौ करालम्बिततैलपात्रा मन्द समासीदति
 सुन्दरीं ताम् ॥ ३ ॥ वैक्षोजौ निविड निरुद्वय सिचयेनाकुञ्च्य मध्य शनैः कृत्वा चम्पकतै-
 लसेकमबला संपीडय मन्द शिरः । पाणिभ्यां चलकङ्कणोद्यतक्षणत्कारोत्तराभ्या करोत्यभ्यङ्गं परि-
 पश्यतः सकुलुक दोरन्तर प्रेयसः ॥ ४ ॥ जातुभ्यामुपविश्य पार्श्वनिहितश्रोणीभरा प्रोन्नमदोर्वल्ली
 नमदुन्नमत्कुचतटी दीन्यनखाङ्गावलिः । पाणिभ्यामवर्धय कङ्कणक्षणत्कारावतारोत्तरं बाला नैहति
 किं निजालकभर किंवा मदीय मनः ॥ ५ ॥ अश्रान्तं दृढयन्त्रणेन कुचयोरत्यक्तकाठिन्ययोरा-
 बद्धस्फुटमण्डलोनतिमितश्चोल विमुच्योरसः । नीवीविच्छुरितं विधाय तमसुं वामस्तनालम्बिनीं वेणीं
 पाणिनखाङ्गलैः शिथिलयत्याक्रम्य पीठ पदा ॥ ६ ॥

१ पशुना चमरेणेत्यर्थः । २ पृष्ठतो नीतेन । ३ अस्त्रिताक्ष्याः । ४ मञ्जूषा । ५ मेघख-
 ण्डम् । ६ यना ये चिकुरास्तेषां पाशः ग्रन्थिः । ७ समूहः । ८ कान्त्या । ९ पक्षिविशेषः । १०
 वसनप्राप्तये । ११ स्तनौ । १२ बाहुमध्यम् । १३ तिरस्कृत्वा । १४ नियमयति । १५ निरन्तरम् ।
 १६ परिधानवासोग्रन्थिम् ।

केशपाशवर्णनम् ।

केशान् सुमनसौ सेव्यान् वामा व्रजन्ति निर्दयम् । स्थाने तथाविधानां वा प्रमदानां समीहितम्-
 ॥ १ ॥ बालां बालान् वशीकृत्य निव्रजन्तीति नाद्रुतम् । किंतु तैः सह हा हन्त पथिकानपि दर्श-
 कान् ॥ २ ॥ स्नेहसंवर्धितान्यालान्दढ वज्राति सुन्दरी । करुणा हरिणाक्षीणां कुतः कठिनचे-
 तसाम् ॥ ३ ॥ प्रसातचिकुरभावः कचनिचयो वा युवा करे लज्जः । स्त्रीभिर्दृढं निवद्धयो नो
 चेत्पेरकलत्रमनुसरति ॥ ४ ॥ यथा यथाप्य बलते मुजोऽस्या उदञ्चितः सयमने कचानाम् ।
 तथा तथा वेलेगति काममेकः स एव वेक्षोरुह उत्पलास्याः ॥ ५ ॥ आभुग्नाद्गुलिपल्लवौ कचभरे
 व्यापारयन्ती करौ बन्धोत्कर्षनिवद्धमानसतया शून्या दधाना दृशम् । बाह्वक्षेपसमुजते कुचतटे पर्य-
 स्तचोलाशुकाः हींसकोचितवाङ्मूलसुभगे वज्राति जूटौ वधूः ॥ ६ ॥ जानुस्थापितदर्पण परिण-
 मद्ग्रीव समुद्यद्भुजं न्यञ्चत्कर्पूरमुनमद्भुजलसत्कक्षान्तरोहत्कुचम् । पाणिभ्यां प्रविभज्य केशनिचयं सीम-
 न्तकर्मोद्यता चेतः कस्य वशीकरोति न बलाद्राला विलोलेक्षणा ॥ ७ ॥ केशान्धामकरावलम्बित-
 शिखाभूयो रणत्कङ्कण व्याधूयाऽथ कनिष्ठिमानन्धमुखेनावुञ्चितान्याद्गुलि । सीमन्तं विरचय्य
 तस्य कैरमेणोन्मूढ्य पार्श्वद्वयं तान्ध्रश्चाद्युगपत्प्रणीय करयोर्युग्मेन वज्रात्यसौ ॥ ८ ॥

केशसिन्दूरवर्णनम् ।

न सिन्दूरं न वा केशा वामानां शिरसि स्थिताः । पान्थाना सह रक्तेन वृजिनं हननोद्भवम् ॥ १ ॥
 विलोचनशरैस्तिग्मैर्निहसि प्रमदे जनान् । क्षिप्तमन्यत्र तल्लभन न विदं नागसम्भवम् ॥ २ ॥
 वहन्ती सिन्दूरं प्रवलकवरीभारतिमिरत्विषा वृन्दैर्वन्दीकृतमिव नदीनार्कमरणम् । तनोतु क्षेमं
 नस्तव वदनसौन्दर्यलहरीपरीवाहस्रोतस्तरणिरिव सीमन्तसरणिः ॥ ३ ॥ अये वाले दृष्ट्वा मुख-
 ममृतमानुभ्रमवशात्कचच्छा राहुर्वसति किमु तृष्णातरलितः । किमेव कन्दर्पोनततरुणि सिन्दूरस-
 रणिच्छलाद्भोक्तु भूयो बहिरिव रसज्ञां कलयति ॥ ४ ॥

भालस्तुतिः ।

आस्वादितोन्मुक्तमिवाह्वविभ्रं तमोमुखादन्त सुवाकरस्य । सीमन्तसीमान्तमुदाररूपमिदं ललाटे
 ननु पङ्कजास्याः ॥ १ ॥ केशान्धकारादथ दृश्यभालस्थलार्धचन्द्रस्फुटमष्टमोयम् । एनां यदासाद्य जग-
 ज्जयाय मनोमुषा सिद्धिरसाधि साधु ॥ २ ॥

तिलकवर्णनम् ।

वाले ललामलेखेय भाले मल्लीव राजते । भ्रूलताचापमाकृष्य न विद्राः क हनिष्यति ॥ १ ॥ कस्तू-
 रीतिलकं वाले भाले मा कुरु मा कुरु । अद्य साम्यं भजामीति जृम्भते^१ शशलाञ्छनः ।
 ॥ २ ॥ श्यामलेनाङ्कित भाले वाले केनापि लक्ष्मणौ । मुखं तवान्तरासुसभृङ्गकुलाम्बुजायते
 ॥ ३ ॥ नासावंशविनिर्मुक्तमुक्ताफलसैनामिना । भाति भालतलस्थेन लेपचन्दनविन्दुना ॥

१ बालान् ब्रह्माणं विष्णुम्महेशं कक्षाश्वेशश्चेति तान् । २ पुष्पाणां, देवानां च । ३ क्षियः
 प्रतिकूलश्च । ४ युक्तम् । ५ स्त्रीणां प्रमादिनां च । ६ स्त्रियो बालकाश्च । ७ केशान् बालकांश्च ।
 ८ तैलेन प्रेम्णा च वर्धितान् । ९ श्रोणि क्षियं च । १० उन्नतः । ११ उल्लसति । १२ कुचः ।
 १३ संवलितकञ्जुकवक्षा । १४ केशग्रन्थिम् । १५ केशमसाधनम् । १६ हस्तबहिर्भागिनः ।
 १७ पापम् । १८ निष्पादिता । १९ उल्लसति । २० कस्तूरीतिलकरूपेण लक्षणेन । २१ सदृशेन ।

॥ ४ ॥ लोचनफुल्लाम्भोजद्वयलोमान्दोलितैकमनाः । कस्तूरीतिलकमिषादयर्मलिकेऽलिः समुल्लसति ॥ ५ ॥ अस्या ललाटे रचिता सखीभिर्विमानव्यते चन्दनपत्रलेखा । आपाण्डुरक्षामकपोलमि-
त्तावनङ्गबाणव्रणपट्टिकेव ॥ ६ ॥ अस्यास्तनुस्यन्दनसंस्थितो वै स मीनकेतुर्जगतीं विजेतुम् । सकुङ्कुमालेखमिषेण वीरो व्यमोचयच्चास्तरां पताकाम् ॥ ७ ॥ विराजतेऽस्यास्तिलकोऽयम-
ञ्चितो विकुञ्चितभ्रूलतिकाद्वयान्तरे । विजित्य लोकद्वितयं दिवं प्रति स्मरेण बाणो धनुषीव
योजितः ॥ ८ ॥ अस्याः सुगन्धिनवकुङ्कुमपङ्कदतो मुग्धश्चास्ति तिलको मदिरैक्षणयाः । आविष्टरागमभिराममुखारविन्दनिष्यन्दलग्नमिव मे हृदयं द्वितीयम् ॥ ९ ॥ लोके कलङ्कमपहा-
तुमय मृगाङ्को जातो मुखं तव पुनस्तिलकच्छलेन । तत्रापि कल्पयसि तन्वि कलङ्करेखां नार्यः
समाश्रितजन हि कलङ्कयन्ति ॥ १० ॥ अस्याः संयमवान्कचो मधुकरैरम्यर्थ्यमानो मुहुर्भङ्गी-
गोपनजामिशापमचिरादुन्मार्ष्टुकामो निजम् । सीमन्तेन करेण कोमलरुचा सिन्दूरविन्दुच्छलादात-
सायसपिण्डमण्डलमसावादातुमाकाङ्क्षति ॥ ११ ॥ केयूरं न करे पदे न कटक मौलौ न माला
पुनः कस्तूरीतिलकं तथापि तनुते संसारसारश्रियम् । सर्वाधिक्यमलेखि मालफलके यत्सुभ्रुवो
वेद्यसा जानीमः किमु तत्र मन्मथमहीपालेन मुद्रा कृता ॥ १२ ॥

भ्रुवोः प्रशंसा ।

भ्रूरेखायुगलं भाति तस्याश्चटुलचक्षुषः । पत्रद्वयाव हरिता नासावशविनिर्गता ॥ १ ॥
असितात्मा समुच्चदः समाविष्कृतचापलः । भुजङ्गकुटिलस्तस्या भ्रुविक्षेपः खलायते ॥ २ ॥
स्मरकल्पद्रुमो बाले तव भाले द्विपत्रकः । पत्रयोरनयोऽश्वाया भ्रुवोर्व्याजादुदञ्चति ॥ ३ ॥
किञ्चित्तविधमोदञ्चद्भ्रूलता भाति भामिनी । बालक्रीडाप्रतिद्वन्द्वि तर्जयन्तीव यौवनम् ॥ ४ ॥
कामकार्मुकतया कथयन्ति भ्रूलता मम पुनर्भतमन्यत् । लोचनाम्बुरुहयोः परित्स्थं भृङ्गशावक-
ततिद्वयमेतत् ॥ ५ ॥ तस्याः शलाकाञ्जननिर्मितेव कान्तिभ्रुवोरायतलेखयोर्था । तां धीक्ष्य
लीलाचतुरामनङ्गः स्वचापसौन्दर्यमद मुमोच ॥ ६ ॥ भ्रूम्यां प्रियाया भवता मनोभूचापेन चापे
वैनसारमावः । निजां यदाप्लोषदशामपेक्ष्य सप्रत्यनेनाधिकवीर्यतार्जि ॥ ७ ॥ रैमारं धनुर्विद्विषुनो
ञ्जितास्या आस्येन भूतेन च लक्ष्मलेखा । एतद्भ्रुवौ जन्म तदाप युगं लीलाचलत्वोचितबालभावम् ॥ ८ ॥

लोचनमहिमा ।

नूनमाज्ञाकरस्तस्याः सुभ्रुवो मकरध्वजः । यतस्तन्नेत्रसचारसूचितेषु प्रवर्तते ॥ १ ॥ निःसीमै-
शोभासीमाग्य नैताङ्गथा नयनद्वयम् । अन्योन्यालोकनानन्दविरहादिव चञ्चलम् ॥ २ ॥ आसां व्रत-
मतीवाष्णोर्यत्पुरः परिसर्पणम् । सह यातं मनस्तत्र त्यक्त्वा भूयोनिवर्तनम् ॥ ३ ॥
अर्जुनः कृष्णसयुक्तः कर्णं यत्रातुषावति । तन्नेत्रं तु कुलक्षेत्रमिति मुखे मृशमहे ॥ ४ ॥
एकमेवाक्षि वामाक्षि रज्ज्वाञ्जनलेखया । जायतामैर्न्दवे विम्बे खञ्जान्मुजसगमः ॥ ५ ॥ अमुष्य
मुंषिता लक्ष्मीश्चक्षुषेति न नूतनम् । न वेधि कथयत्यस्याः कर्णे लग्नं किमुत्पलम् ॥ ६ ॥
मृगसबन्धिनी दृष्टिरसौ यदि न सुभ्रुवः । धावति श्रवणोत्तंसलीलादूर्वाङ्कुरे कृतः ॥ ७ ॥

१ ललाटेदेशे । २ उल्लसति । ३ चन्दनत्वम् । ४ मदनसम्बन्धि । ५ निरवधिसौन्दर्य-
सम्पन्नत्वम् । ६ कुशाङ्ग्याः । ७ मध्यमपाण्डवः, अतपश्च । ८ वासुदेवसहितः । कृष्णतारोपेतः,
कृष्णतोपलभितः सति संहित इति यावत् । ९ राधेयम्, श्रवणं च । १० इन्दोरिदं तत्र । ११ इत्या

तस्याः श्रवणमार्गेण चलितं यदि लोचने । कुतः प्रकामधवले धत्तः कृष्णानुरक्तताम् ॥ ८ ॥
 श्रूयतां कौतुकं सोऽपि स्मरः शृङ्गारिणां गुरुः । अमुष्याः शिष्यतामेति श्रवणोन्मुखयोर्दशोः
 ॥ ९ ॥ नेत्रयोरनयोश्चन्द्रमुख्याः सुन्दररङ्गयोः । का स्तुतिः क्रियते लोकेः कुरङ्गाश्वोः पराजये
 ॥ १० ॥ मास्वत्कुण्डलमाणिक्यप्रभाप्रतिहतेरिव । नताङ्गयाः श्रवणोत्सङ्गमाखण्डा नयनद्वयी
 ॥ ११ ॥ कमलाभ्या मुधासिन्धुवदनेक्षणयोस्तुलाम् । कलयन्तु परे किंतु केमे पङ्केरुहे क ते
 ॥ १२ ॥ अनङ्गमङ्गलमुवस्तदपाङ्गस्य भङ्गयः । जनयन्ति मुहूर्थानामन्तःसतापसंततिम् ॥ १३ ॥
 यदि स्यान्मण्डले सक्तमिन्दोरेन्दीवरद्वयम् । तदोपमीयते तम्या वदन चारुलोचनम् ॥ १४ ॥
 श्रमयति शरीरमधिकं भ्रमयति चेतः करोति सतापम् । मोह मुहश्च कुर्वते विषविषम व्रीक्षण
 तस्याः ॥ १५ ॥ अतिपूजितारेयं दृष्टिः श्रुतिलज्जनक्षर्मा सुतनुः । जिनसिद्धान्तस्थितिरिव
 सवासनां कं न मोहयति ॥ १६ ॥ नयनच्छटेन सुतनोर्वदनजिते शशिनि कुलपतौ क्रोधात् ।
 नासानालनिवद्ध स्फुटितमिवेन्दीवरं द्वेधा ॥ १७ ॥ आयाभिनोस्तदश्वोरजनरेखाविधिं वितन्वर्त्याः ।
 पाणिः प्रसाधिकार्याः प्रापदपाङ्गं चिरेण विग्रम्य ॥ १८ ॥ लोहितलेखावलपितलोचन-
 युगलं विभाति ललनायाः । स्मरदाशेन मुखसरसि जपयुगमरुणगुणजालवद्धमिव ॥ १९ ॥
 प्रवातनीलोत्पलनिर्विशेषमधीरधिप्रेक्षितमायतास्याः । तया गृहीतं नु मृगजनान्यस्ततो गृहीतं नु
 मृगङ्गनाभिः ॥ २० ॥ मुखारविन्दोपरिभागसस्थं नेत्रद्वयं खजनयामनन्ति । प्रफुल्लवक्त्राभ्युजपा-
 र्श्ववर्तिं दलद्वयं शृङ्गयुतं मतं मे ॥ २१ ॥ इन्दीवरं लोचनयोस्तुलायै निर्माय यत्नेन विधिः
 कदाचित् । अतुल्यतां वीक्ष्य ततो रजांसि निक्षिप्य चिक्षेप स पद्ममध्ये ॥ २२ ॥
 शृङ्गत्रयेणैव जगन्नयस्य विनिर्जयात्पुष्पमयाशुगेन । शेषा द्विवाणी सफलीकृत्यं प्रियादृग्भोजपदेऽ-
 भिषिच्य ॥ २३ ॥ सेयं मृदुः कौमुदचापयष्टिः स्मरस्य मुष्टिप्रहणार्हमध्या । तनोति नः
 श्रीमदपाङ्गमुक्ता मोहाय या दृष्टिशरौघवृष्टिम् ॥ २४ ॥ आवृणोति पक्ष्मलमक्षिपत्रं प्रान्तशु-
 तिश्चैत्यजितामृतांशु । अस्या इवास्याश्चलदिन्द्रनीलगोलामलस्यामलतारतारम् ॥ २५ ॥
 कर्णोत्पलेनापि मुखं सनाथं लभेत नेत्रद्युतिनिर्जितेन । यद्येतदीयेन तदा कृतार्था
 स्वचक्षुषी किं कुर्वते कुरङ्गी ॥ २६ ॥ त्वचः समुत्तार्यं दलानि रीत्या मोचात्पर्वः
 पञ्चषपाटनार्हम् । सारैर्गृहीतैर्विधिरूपलौघैर्दस्यामभूदीक्षणरूपशिली ॥ २७ ॥ चकोरनेत्रैर्गण्ड-
 गुत्पलानां निमेषपन्त्रेण किमपि कृष्टः । सारः सुधोद्गारमयः प्रयत्नैर्विधातुमेतन्नयने विधातुः
 ॥ २८ ॥ ऋणीकृता किं हरिणीभिरासीदस्याः सक्ताशानयनद्वयश्रीः । भूयोगुणेयं सकला
 वलाद्यत्ताभ्योऽनयाऽलभ्यत विम्वतीभ्यः ॥ २९ ॥ दृशौ किमस्याश्चपलसमावे न दूरमा-
 क्रम्य मिथो मिलेताम् । न चेच्छतः स्यादनयोः प्रयाणे विघ्नः श्रवःकूपनिपातमीत्या ॥ ३० ॥

१ अनेन यत्र तदीयदृक्पातस्तत्र तत्र मदन उपतिष्ठत इति सूचितम् । २ तिरस्कारात् ।
 ३ तौलनं, सादृश्यसम्भावनं च । ४ चारुणी सुन्दरे लोचने यत्र तादृशम् । ५ अतिपूजिता
 अतिकमनीया तारा कर्तनिका यत्र सा भोजनत्यागरूपपत्रतानुष्ठानेन सम्मानिता तारा तदु-
 पलक्षिता रात्रिर्यत्रेति स्थितिपक्षे । ६ श्रुत्योः कर्णयोः, श्रुतीनाम् ऋचां च लङ्घने क्षमा ।
 ७ वासनया कामवासनया जिमाराधनकामनया च सह वर्त्तमाना । ८ रचयन्त्याः ।
 ९ अलङ्कृवाणायाः । १० मोचा शास्मली, कदली वा तस्यास्त्वचः । ११ पञ्च वा षड् वा पाट-
 नानि उत्पाटनानि तेषाम् । १२ कमलवनात् ।

केदारमांजा शिशिरप्रवेशोत्पुण्याय मन्ये मृतमुत्पलिन्या । जाता यतस्तत्कुसुमेक्षणेय यतश्च तत्को-
रकद्वेचकोरः ॥ ३१ ॥ नतश्रुवो^१ लोचनखञ्जरीटौ विहारमानङ्गमिहारमेते । कथं न सान-
न्ददो युवानस्ताख्यमन्तर्निधिसुनयन्तु ॥ ३२ ॥ स्वदृशोर्जनयन्ति सान्त्वनां खुरकण्ड्वयनकै-
तवान्पुगाः । जितयोस्वयत्प्रमीलयोस्तदखर्वेक्षणशोभया मयात् ॥ ३३ ॥ नलिन मलिनं
विदुष्वती पृथ्वीमस्पृशती तदीक्षणे । अपि खञ्जनमञ्जनाञ्जिते विदघाते ष्वचिर्गर्वदुर्विधम् ।
॥ ३४ ॥ श्रुतिर्लब्धनमीहमानयोर्मलिनाभ्यन्तरयोरधीरयोः । स्मृतितापकरत्नमेतयोरुचितं लोचन-
योर्मृगीदृशः ॥ ३५ ॥ लोचने हरिणगर्वमोचने मा विदुष्य नताङ्गि कज्जलैः । सायकः
सपदि जीवहारकः किं पुनर्हि गरलेन लेपितः ॥ ३६ ॥ जडाश्याभ्यन्तरगूढपङ्क-समुद्भवं
तामरसं प्रसिद्धम् । विलोचनं भूय इदं सुवर्णलतोत्तमाङ्गस्य मुखे प्रभूतम् ॥ ३७ ॥ कामिनीनय-
नकज्जलपङ्कादुत्थितो मदनमत्तवराहः । कामिमानसवनान्तरचारी मूलमुखनति मानलतायाः ॥ ३८ ॥
उत्तरङ्ग्य कुरङ्गलोचने लोचने हरिणगर्वमोचने । अस्तु सुन्दरि कलिन्दनन्दिनीवीचिडम्बरगमीरमम्बरम् ।
॥ ३९ ॥ रामाविलोलनयने किमु मीनबालौ नीलोत्पले किमथवा किमु खञ्जरीटौ^२ । किंवा जग-
ज्जयजयाय कृतिर्न जाने कन्दर्पभूपरचिता नवकार्पणस्य ॥ ४० ॥ मुखविधुपरिवृतोत्तानताटङ्कपा-
शावधिचकितचकोरीकान्तिकोरं तदक्षि । त्रिभुवनयुवचेतोबन्धसंकेतहेतोः सहचरमिव कर्तुं पाश-
माशङ्क्य याति ॥ ४१ ॥ सुधा-हाला-हालाहलमयमिदं तेऽक्षियुगलं विधिर्भूमोऽनर्थागममगणयनेव
विदधे । न चेत्कस्मादेतत्स्वपथपतितानां सुखयति प्रिये यूनामाघूर्णयति हृदयानि व्यथयति ॥ ४२ ॥

अपाङ्गवर्णनम् ।

यान्ती गुरुजनैः सार्धं समयमानमुखाभ्युजा । तिर्यग्ग्रीव यदब्राक्षीत्तन्निष्पन्नाकरोज्जगत् ॥ १ ॥
कचिच्छृण्वार्जुनगुणौ कचिच्छृण्वान्तगामिनी^३ । अपाङ्गश्रीस्तवाभाति सुभूर्मारतगीरिव^४ ॥ २ ॥ विशाला-
क्षीकटाक्षस्य साक्षी त्र्यक्षो^५ महेश्वरः । नाद्यापि प्रेक्षति याति येन विद्वो दिग्म्बरः ॥ ३ ॥ यासौ
कटाक्षविशिखैः स्मरचौरेण ताडिताः हतचैतन्यसर्वस्वा मोह्यन्ते मुग्धकामुकाः ॥ ४ ॥ २ रे वरं मा
रोदीः कं कं न आमयन्त्यमूः । कटाक्षवीक्षणादेव कराकृष्टस्य का कथा ॥ ५ ॥ प्रभवति मनसि विवेको
विदुषामपि शास्त्रसंभवस्तावत् । निपतन्ति-नेत्रविशिखा यावन्नेन्दीवराक्षीणाम् ॥ ६ ॥ हत्वा लोचन-
विशिखैर्गत्वा कतिचित्पदानि^७ पद्माक्षी । जीवति युवा न वा किं भूयो भूयो विलोकयति ॥ ७ ॥
अस्याः कररुहखण्डितकाण्डपटप्रकटनिर्गता दृष्टिः । पटविगलितनिष्कलुषा स्वदते पीयूषधारेव ॥ ८ ॥
वसन्तनीलोत्पलपद्पदानां गीतामृतं^८ श्रोतुमिवोत्तरङ्गौ । नतश्रुवौ लोचनकृष्णसारौ^९ कर्गान्तिर्कैः सतत-

१ उत्पलिनीमुकुलखड्गदृष्टिः । २ वक्रश्रुवः । ३ कामदेवसम्बन्धिनम् । ४ जायमान-
तन्त्रीकयोः । ५ विशालनेत्रकान्त्या । ६ अञ्जनशलाकाम् । ७ रुचिगर्वहीनम् । ८ श्रवणो-
च्छ्वनम् । वेदमार्गातिक्रमणं च । ९ स्मृत्या स्मरणेन, धर्मशालेण च । १० पक्षिविशेषौ ।
११ नेत्रयोर्हि श्वेत्यं काण्ठ्यं चेति यथोक्तम् । भारते तु प्रायः कृष्णस्य वार्जुनस्य च प्रशंसनमेव
सर्वमेति । १२ कर्णपर्यन्तविस्तृता राधेयमरणपर्यवसायिनी च । १३ शोभा । १४ महाभारत-
सम्बन्धिनी गाथा । १५ विनयनः । १६ स्वस्थताम् । १७ अन्नादिपेषणयन्त्रविशेषो घण्टा ।
१८ यावदिति शेषः । १९ गीतममृतमिवेत्युपमितरुमास एवात्र, ननु गीतमेवामृतमिति, गीतरूपा-
मृतस्य श्रवणक्रियाकर्मत्वात्सम्भवात् । २० नेत्ररूपौ मृगौ । 'कृष्णसाररुहस्य कुरङ्गकुशम्बररौ-
हिषाः ।' इत्यमरः । २१ कर्णसमीपम्, तदवधि आयतत्वादिति तत्त्वम् ।

माश्रयेते ॥९॥ नयनाञ्जलचञ्चरीकपूरो बलतेऽयं यत एव पद्मलक्ष्याः । तत एव भवन्ति नीलपक्षप्रकराणा
ननु वृष्ट्यो नवीनाः ॥ १० ॥ तावदेव कृतिनामपि स्फुरत्येव निर्मलविभेकदीपकः । यावदेणशिशुलोल-
चक्षुषा ताडयते वत न चञ्चलाञ्चलैः ॥ ११ ॥ यत्र यत्र बलते शनैः शनैः सुश्रुयो नयनकोणविभ्रमः ।
तत्र तत्र शतपञ्चधोरणी तोरणीभवति पुष्पधन्वनः ॥ १२ ॥ यान्त्या मुहुर्बलितकन्धरमानन
तदावृत्तवृन्तशतपत्रनिभं वहन्त्याः । दिग्धोऽमृतेन च विप्रेण च पद्मलक्ष्या गढ निखात
इव मे हृदये कटाक्षः ॥ १३ ॥ भवनमुवि स्रजन्तस्तारहारवतारान्दिशि दिशि विकिरन्तः
कैतकानां कुटुम्बम् । विवति च रचयन्तश्चन्द्रिकां दुग्धमुग्धां प्रतिनयननिपाताः सुश्रुवो विभ्रमन्ति
॥ १४ ॥ अणालीदीर्घस्य प्रतिपदमपाङ्गस्य सुहृदः कटाक्षन्याक्षेपाः शिशुशफरफालप्रतिभुवः ।
सुवानाः सर्वस्वं कुसुमघनुपोऽस्मान्प्रति सखे नवं नेत्राद्वैतं कुवलयदृशः सनिदधति ॥ १५ ॥ दिनान्ते
स्नातीनां कनककलशाकारकुचयोरुपर्यस्थेयन्तीनां कमलकलिकाकामलकरौ । समुद्यत्कालेन्द्रीतरल-
तरकल्लोलकुटिलः कटाक्षः कान्तानां कामेह कामितारं न कुस्ते ॥ १६ ॥ शिलासम्यग्धौतोऽञ्ज-
लधवलधारापरिसरानिमानन्तःश्यामानिव विपमवाणस्य विशिखान् । दृढप्रज्ञावर्माण्यपि हृदयमर्माणि
रुजतः कटाक्षानेतस्या मुनिरपि न सोढुं प्रभवति ॥ १७ ॥ पिपासुरिव चञ्चलं विकटकर्णकृपाञ्जलं
ततः प्रतिचलन्मुहुः श्रवणपाशभीतौऽमितः । तनोति तरलाकृतिस्तरललोचने संततं गतागतकुवहलं
मुहुरपाङ्गरङ्कुस्तव ॥ १८ ॥ प्रतिक्षणविलक्षणा धवलकृष्णशोणच्छविः सुधा-गर-सुरामयी तव
दृशोः कटाक्षच्छटा । मृपेति यदि मन्यसे कथय तर्हि धूनः कथं प्रमोदयति तापयत्यतितनोति मूढा-
शयान् ॥ १९ ॥ सन्मार्गे तावदास्ते प्रभवति पुरुषस्तावदेवेन्द्रियाणां लज्जां तावद्विधत्ते विनयमपि
समालम्बते तावदेव । श्रूचापाकृष्टमुक्ताः श्रवणपथजुषो नीलपद्माण एते यावल्लीलायतीनां हृदि न
धृतिमुषो दृष्टिबाणाः पतन्ति ॥ २० ॥

अश्रुवर्णनम् ।

अश्रुच्छलेन सुदृशो हुतपावकधूमकलुपाक्ष्याः । अप्राप्य मानमङ्गे विगलति लाघव्यवारिपूर इव ॥ १ ॥

नासिकाशोभावर्णनम् ।

पुराणवाणत्यागाय नूतनाञ्जलकुवहलात् । तन्नासा भाति कामेन दृणीवाधोमुखीकृता ॥ १ ॥
दन्ताल्लिदादिमीबीजमक्षणोत्कण्ठचेतसः । मन्ये मारशुकस्येव नासा चञ्चूर्विराजते ॥ २ ॥ नासा-
ऽदसीया तिलपुष्पवृणं जगन्नयन्यस्तशरन्नयस्य । आसानिलामोदभरानुमेया दधद्विवाणीं कुसुमायुधस्य ॥
॥ ३ ॥ केचित्तिलस्य कुसुमं शुक्लचञ्चुमन्ये नासा वदन्ति कथयाम्यहमन्यदेव । संरक्षितो निजश-
रासनसंनिधाने कामेन कैतकदलैकमयो निर्वर्जः ॥ ४ ॥

नासिकाभरणशोभाप्रशंसा ।

नासामौक्तिकमबले किमधरविन्वेन विद्रुमं कुरुषे । दृष्ट्वा गुह्यवीजं शिव शिव भूयस्तदेव
हसितेन ॥ १ ॥ मुक्तौ अपि यदास्वाद विहातुं हन्त न क्षमाः । अन्यथा लम्बमानत्वमेतदीय
१५

१ विद्रुषा, पुण्यात्मनां वा । २ कमलपरम्परा । ३ कमलवृन्तसदृशम् । ४ प्रतिनिधि-
भूताः । ५ क्षिपन्तीनाम् । ६ दीर्घतरङ्ग- । ७ कामुकम् । ८ बाणान् । ९ मृगः । १० बाण-
कोशः । ११ प्रवालम् । १२ मुक्तिप्राप्ता मौक्तिकानि च ।

कथम्भवेत् ॥ २ ॥ सुधामयोऽपि क्षयरोगशान्त्यै नासाग्रमुक्ताफलकच्छलेन । अनङ्गस-
जीवनदृष्टशक्तिर्मुखाभृत ते पिबतीव चन्द्रः ॥ ३ ॥ आकाशात्पतितं पुनर्जलनिधौ मध्ये
चिरं सस्थितं पश्चाद्दुःसहदेहरन्ध्रजनितक्लेशान्वितं मौक्तिकम् । बाले बालकुरङ्गलोचनयुगे घोरतपः
सचरन्नासाभूषणतामुपैति सखि ते बिम्बाधरापेक्षया ॥ ४ ॥ अस्याः कामनिवासरन्ममधनं
वक्त्रं विलोक्यादरादिश्रित्येव सुधाकरं प्रियतमं भूमीगतं शोभनम् । नासामौक्तिकैतवेनै रचिरा
तारापि सा रोहिणी मन्ये तद्विरहासहिष्णुहृदया तत्सन्निधिं सेवते ॥ ५ ॥

कर्णकमनीयतादर्शनम् ।

सौन्दर्यपात्रे वक्त्रेन्दौ कुङ्कुमासङ्गभीतया । सूचितौ श्रोत्रपाशाभ्यां पाशाविष मृगीदृशा
॥ १ ॥ कमनीयतानिवासः कर्णस्तस्या विचित्रमणिभूषः । सविधमसूतरत्नं शङ्खनिधिं दूरत-
तरमकरोत् ॥ २ ॥ तालीदलं काञ्चनकर्णपाशौ प्रसारयन्ती सुतनुः कराम्भाम् । रराज
कर्णान्तनिषण्णदृष्टिः शोणे दधानेव कटाक्षबाणान् ॥ ३ ॥ वियोगबाष्पाञ्जितनेत्रपद्मच्छन्ना-
न्वितोत्सर्गपयःप्रसूनौ । कर्णौ किमस्या रतितत्पतिभ्यां निवेद्यपूपौ विधिशिल्पमीदृक् ॥ ४ ॥
इहाविशयेन पथातिवक्तुः शङ्खौघनिष्पन्दरसप्रवाहः । सोऽस्याः श्रवःपत्रयुगे प्रणालीरेखेव धावत्यभिकर्ण-
कूपम् ॥ ५ ॥ अस्या यदष्टादश सविभज्य विद्याः श्रुती दध्नतुर्धर्मधम् । कर्णान्तवृत्कीर्णगभीररेखः
किं तस्य सरुथैव न वा नवाङ्कः ॥ ६ ॥ मन्येऽमुना कर्णलतामयेन पाशद्वयेन च्छिदुरेतरेण । एका-
किपाशं वरुणं विजिग्येऽनङ्गीकृतायासतती रतीशः ॥ ७ ॥ आत्मैव तातस्य चतुर्भुजस्य जातश्चतुर्दोष-
चितः स्मरोऽपि । तच्चापयोः कर्णलते भ्रुवोर्ध्वे वशत्वमंशौ चिपिटे किमस्याः ॥ ८ ॥

ताटङ्कप्रशंसा ।

मुक्तार्ताटङ्कयुगं प्रतिमुक्तं कर्णपार्श्वयोरस्याः । मुखकमलमिव निषेवितुमागतममृतांशुबिम्बयुगम्
॥ १ ॥ ताटङ्कमस्यास्तरलेक्षणाया मुक्ताफलैश्चासुरर्चि विधत्ते । मुखश्रिया चन्द्रमिवाभिभूय बन्दीकृतं
तारकचक्रवालम् ॥ २ ॥ शशी हर्तुं लोमान्मुखकमलशोभा श्रुतितलं सिषेवे सातङ्कस्तव
तरुणि ताटङ्ककपटात् । तदन्तःपीयूषं निखिलमथ निक्षेप्तुमधरे मनोजन्मा मुष्णन्मुहुरहं तुच्छं
तमकरोत् ॥ ३ ॥

कपोलवर्णनम् ।

कपोलपालीं तव तन्वि मन्ये लावण्यधन्ये दिशमुत्तराख्याम् । विभाति यस्यां ललितालकायां
मनोहरा वैश्रवणस्यै लक्ष्मीः ॥ १ ॥ स्वर्णच्छवीनामसितेक्षणाणां कर्णान्ततो गण्डलतातलानि । शृङ्गाः
संहेलं यदि नापतिष्यन्कोऽवेदयिष्यन्नवचम्पकानि ॥ २ ॥ आबध्नन्परिवेषमण्डलमलं वक्त्रेन्दुबिम्बाद्वहिः
कुर्वत्पङ्कजजम्भमाणकलिकाकर्णावतसक्रियाम् । तन्वद्भ्याः परितृप्यतीव हसतीवोत्सर्पतीवोत्खण्य लावण्यं
ललतीव काञ्चनशिलाकान्ते कपोलस्थले ॥ ३ ॥

१ मृगः । २ अथ 'कुदिकारदाक्तिनः' इति लीप् । ३ छलेन । ४ कुत्सितस्य रङ्गस्य स्पर्श-
भीतया । मृगलाञ्छनवस्तया च । ५ रतिः कामपत्नी, तत्पतिः कामः ताभ्याम् । ६ दृष्टेन ।
७ आत्मा वै जायते पुत्रः । इति स्मरणात् । ८ कर्णाभरणद्वन्द्वम् । ९ केशशोभाशालिन्याम् ।
रुचिरायां भलकाभिधेयायां पुर्यां च । १० समस्तं पदमिदं व्यस्तं च । कुबेरस्य कर्णस्य च ।
११ सम्पत्तिः, शोभा ।

अधररमणीयतानिदर्शनम् ।

तवैव विद्रुमच्छायो मरुमार्ग इवाधरः । करोति कस्य नो मुग्धे पिपासाकुलितं मनः ॥ १ ॥
 अल्पेनापि सुरक्तेन साधनेन प्रयोजनम् । औष्ठद्वयसहायेन कान्तास्येन जगज्जितम् ॥ २ ॥ सर्वस्यैव हि
 रक्तस्य व्रणेऽर्धः परिहीयते । दयिताधररत्न तु व्रणितं यात्यनर्घताम्रं ॥ ३ ॥ अधरोऽयमधोराख्या
 बन्धुजीवप्रभाहरः । अन्यजीवप्रभां हन्त हरतीति किमद्भुतम् ॥ ४ ॥ मुखारविन्ददत्तश्रीः सुतनोर-
 णोऽधरः । कुरुते हारमाणिक्यप्रदीपान्पाण्डुरत्विपः ॥ ५ ॥ संततोदयसंघ्येव वदनेन्दोरनिन्दितम् ।
 तदोष्ठमुद्रालावण्यसमुद्रस्येव विद्रुमः ॥ ६ ॥ अधरोऽसौ कुरङ्गाख्याः शोभते नासिकातले । सुवर्णनलि-
 कामध्यान्माणिक्यमिव विच्युतम् ॥ ७ ॥ अर्धरं खलु बिम्बनामकं फलमाभ्यामिति भव्यमन्यम् ।
 लभतेऽधरबिम्ब इत्यदः पदमस्या रदनच्छेदे वदत् ॥ ८ ॥ अपि मृगाक्षि तथाधरपल्लवे दयितदन्तपदं
 न भवत्यदः । भुवनमोहनमन्त्रपदाङ्कितं किमुत यन्त्रमिदं स्मरयन्त्रिणः ॥ ९ ॥ अभिलपन्ति तवा-
 धरमाधुरीं तदिह किं हरीणाक्षि मुग्धा व्रुधाः । सुरसुधामधरीकुरुते यतस्त्वधरोऽधरतामगमत्ततः ॥ १० ॥
 पुष्पं प्रबालोपहितं यदि स्यान्मुक्ताफलं वा स्फुटविद्रुमस्थम् । ततोऽनुकुर्याद्विशदस्य तस्यास्ताम्रौष्ठपर्यस्त-
 रचः स्मितस्य ॥ ११ ॥ बन्धूकबन्धूमयदेतदस्या मुखेन्दुनानेन सहोजिह्वा । रागश्रिया शैशवयो-
 वनीयां स्वमाह संध्यामधरोष्ठलेखा ॥ १२ ॥ अस्या मुखेन्दावधरः सुधामूर्विम्बस्य युक्तः प्रतिविम्ब
 एषः । तस्याथवा श्रीर्द्रुममाजि देशे संभाव्यमानास्य तु विद्रुमेऽसौ ॥ १३ ॥ जानेऽतिरागादिदमेव विम्बं
 बिम्बस्य च व्यक्तमितोऽधरत्वम् । द्वयोर्विशेषावगमाक्षमाणां नास्ति भयोऽभूदनयोजनानाम् ॥ १४ ॥
 प्रियामुखीभूय सुखी मुधांशुर्वसत्यसौ राहुमयव्ययेन । इमां दधाराधरबिम्बलीलां तस्यैव बालं करचक्र-
 वालम् ॥ १५ ॥ अधरमर्धृतं कः संदेहो मधून्यपि नान्यथा मधुरमधिकं ब्राक्षायाम् प्रसन्नरसं फलम् ।
 सकृदपि पुनर्भक्ष्यस्थैः सन्सन्तरेर्विज्जानो वदतु यदिहान्यत्स्याद् स्यात्प्रियात्तशनच्छदात् ॥ १६ ॥ त्वं
 पीयूष दिवोऽपि भूषणमसि ब्राक्षे परीक्षित को माधुर्यं तव विश्वतोऽपि विदितं माध्वीक माध्वीकता ।
 एतत्किं तु मनागरत्तुदमिव ब्रूमो न चेत्कुप्यसि यः कान्ताधरपल्लवे मधुरिमा नान्यत्र कुत्रापि सः ॥ १७ ॥

दशनकमनीयतावर्णनम् ।

द्विधा विधाय शीतांशु कपोलौ कृतवान्विधिः । तन्व्यास्तद्वसनिष्यन्दविन्दवो रदनावलिः
 ॥ १ ॥ चन्द्राधिकैतन्मुखचन्द्रिकाणां दारयते तत्किरणाद्वनानाम् । पुरःपरिलस्तपृपद्वितीयं रदावलिद्व-
 न्दति बिन्दुवृन्दम् ॥ २ ॥ राजौ द्विजानामिह राजदन्ताः संविभ्रति श्रोत्रियविभ्रमं यत् । उद्वेगरागा-
 दिमृजावदाताश्चत्वार एते तदवैमि मुक्ताः ॥ ३ ॥ यावद्यावत्कुचलयदृशा मृज्यते दन्तपालिस्तावत्तावद्वि-
 गुणमधरच्छायया शोणशोचिः^{१३} । काचिच्चस्याः परिमलकलाहूतमान्नालिकान्त्या वक्रावासे प्रसरति मुहुः
 श्यामिकाप्याविरासीत् ॥ ४ ॥

चिबुकवर्णनम् ।

विलोकितास्या मुखमुन्नम्य किं वेधसेयं सुषमासमातौ । घृत्युद्धवा यच्चिबुके चकारिन् निम्ने मना-
 गङ्गुलियन्त्रणेव ॥ १ ॥

१ दष्ट क्षतमिति यावत् । २ अमूल्यताम् । ३ पुष्पविशेषाभा बान्धवजीवनशोभा-
 इति च । ४ न्यूनम् औष्ठरूपं च । ५ ओष्ठे । ६ ज्यर्थम् । ७ उत्पद्यमाना । ८ मिष्टम् । ९ किं तु मधून्ये-
 वेति भावः । १० उवाचीनः, तदस्थः । ११ रत्नानां तारतम्यज्ञः । १२ ईषदीर्घम् । १३ रक्तकान्तिः ।

वदनवर्णनम् ।

जितेन्दुपद्मलावण्यं कः कान्तावदनं जयेत् । मुक्त्वा तदेव सुरतश्चमजिहितलोचनम् ॥ १ ॥
चलद्भ्रमिवाम्भोजमधीरनयनं मुखम् । तदीयं यदि दृश्येत कामः क्रुद्धोऽस्तु किं ततः ॥ २ ॥ विल-
सत्याननं तस्या नासाग्रस्थितमौक्तिकम् । आलक्षितबुवाक्षेपं राकेन्दोरिव मण्डलम् ॥ ३ ॥ मुखं
बहति बन्धूकबन्धुरेणावरेण सा । पूर्णेन्दुमिव सौन्दर्यादङ्कलालितकौस्तुभम् ॥ ४ ॥ विधायापूर्वपूर्ण-
न्दुमस्या मुखममूद् ध्रुवम् । घाता निजासनम्भोजविनिमीलनदुःस्थितः ॥ ५ ॥ शरत्कालसमुल्लासिपूर्णि-
मार्षेर्वरीप्रियम् । करोति ते मुखं तन्नि चपेटापातनातिथिम् ॥ ६ ॥ राक्षायामकलङ्कं चेदमुताशोर्भवे-
द्वपुः । तस्या मुखं तदा साम्यपरामवमवाप्नुयात् ॥ ७ ॥ आननं मृगशावाक्ष्या वीक्ष्य लोलालका-
वृतम् । अमङ्गमरसकीर्णं स्मरामि सरसीरुहम् ॥ ८ ॥ इयं मुनयना दासीकृततामरसश्रिया । आन-
नेनाकलङ्केन जयतीन्दुः कलङ्किनम् ॥ ९ ॥ लावण्यमधुमिः पूर्णमास्यमस्या विकस्वरम् । लोकलोच-
नरोलम्बकदम्बैः कैर्न पीयते ॥ १० ॥ ननुनीलाञ्जलसंवृतमाननमाभाति हरिणनयनायाः । प्रतिनिम्बित
इव यमुनागभीरनीरान्तरेणाङ्कः ॥ ११ ॥ अम्बुजमम्बुनि मग्नं त्रासादाकाशमाश्रितश्चन्द्रः । संप्रति कः
परिपन्थी यं प्रति कोपायुषं वदनम् ॥ १२ ॥ आसायं सलिलमरे सवितोरमुपास्य सादरं तपसा ।
अधुनाञ्जेनै मनाक्तव मानिनि तुलना मुखस्यासा ॥ १३ ॥ सुविरलमौक्तिकतारे धवलांशुकचन्द्रिका-
चमत्कारे । वदनपरिपूर्णचन्द्रे सुन्दरि राकासि नात्र सदेहः ॥ १४ ॥ पुंसां दर्शय सुन्दरि मुखेन्दुमी-
षत्रपामपाकृत्य । जायाजित इति रुढा जनश्रुतिर्मे यशो भवतु ॥ १५ ॥ शारदराकाचन्द्रो मुखमनुकर्तुं
क्षमेत चेत् प्रभेदे । पुनरपि दर्पः कथमिव न परत्रास्यांशतोऽप्यामा ॥ १६ ॥ सुमुखि मुखं ते शशिना
तुलितं न च तेन तद्वर मन्ये । रत्नस्य गुञ्जया स्यान्नास्य तया तोलनं दृष्टम् ॥ १७ ॥ वदनमिवैकं
कमलं कमलमिवेद सुचारु वा वदनम् । सुदमावातु मधुपां क्षममिति सम्भाव्यते कविभिः ॥ १८ ॥
सुमनोनिपीयमानो याति सुधांशुः शनैः शनैर्द्वासम् । सुमुखि मुखं ते भूयो मधुरिमसम्भारसम्भृतं सत-
तम् ॥ १९ ॥ वलितश्रु मुकुलितार्धं वीटीरसरञ्जिताधरं तन्व्याः । सीत्काराञ्जितमधुरं वदनं शचिर
सुधासदनम् ॥ २० ॥ कस्ते शशाङ्क मोहः सुधाकरोऽहं न कोऽपि मद्भिन्नः । किं ननु पश्यसि निज-
माजयि वनिताया मुखं मूढ ॥ २१ ॥ अपि सुमगं तव वदनं पश्यति सुमगे यदा यदा चन्द्रः ।
ग्लायति हन्त पिबते सपदि मुखं त्वं पयोर्दान्तः ॥ २२ ॥ सुमुखि मुखं ते शचिरं स्वमिव न केनापि तुल्य-
मन्येन । इति यत् पश्यन् हसति प्रवर्धमानोऽपि हन्त शशी ॥ २३ ॥ अमृतनिधानं शचिरं सन्तापनि-
वर्तने सदा निरतम् । चन्द्रमुखं तव सुन्दरि सुस्मितभासा विकासते परितः ॥ २४ ॥ विलसत्पृहणीय-
शचिर्मित्रप्रेम्णा विमुक्तचन्द्रमनाः । जीवन्तदिव्यविभूतिः पद्मिनि मानसेमुपेतासि ॥ २५ ॥ माति
विलास्युपरिष्टाद्भुविमादधदिष्टमस्य लोकस्य । वदनमिदं रमणीयं सुमगं तर्मेसो मयानुसुक्तम् ॥ २६ ॥
न दिवा सुधानिधानं विकसति नक्तं न हन्त वा कमलम् । एकं पुनस्त्वदीयं सुमगे वदनं दिवा-
निशं विकसत् ॥ २७ ॥ विकसत्कमलं समुदितमिन्दुं पीयूषसागरं वापि । सुमुखि ।
यदैव विलोके तदा तदैव प्रमोदेऽहम् ॥ २८ ॥ कैस्यामोर्दं कमलं वदनमिदं ते प्रिये न संतनु-

१ पूर्णचन्द्रम् । २ पूर्णमास्याम् । ३ विकसितम् । ४ सूर्यम् । ५ चन्द्रमसा । 'अञ्जो
जैवातृकः सोमः' इत्यमरः । ६ अश्रमध्ये । ७ जलं प्राणनं च । ८ जलः, सम्पत्तिश्च । ९ मानस-
सरः चित्तं च । १० राहोरन्धकारस्य च । ११ कस्य कामामोदमलमिदं वदनं कमलमिदं
कस्यामोदमिति च ।

यात् । अवलम्ब्य मित्रमेकं विकसति न यदन्यथा जातु ॥ २९ ॥ विचरसि यतो यतस्त्वं मधुर्यं
 अनुयान्ति तत्र हन्त त्वाम् । केनापि रहसि दृष्ट हन्त तवेदं प्रिये वदनम् ॥ ३० ॥ मुग्धे स्मर्य स्मर्यं
 हन्त किमेतानिहंसि दैवहतान् । हननं सुकृतं सुकृती सुकृतिनि नहि कोऽपि निर्वक्ति ॥ ३१ ॥
 स्मितसदृशानि सुमानि^१ त्वन्मुखसुधया सुपिच्यमाणानि । प्राणप्रिये मनोभव, आदाय जगन्ति सहरति
 ॥ ३२ ॥ त्वरितं पिधेहि वदनं बहिरथवा मैव मोददे । यासीः । प्रस्फुरदमृतनिधानं पातुं
 समयः सदैवोक्ते ॥ ३३ ॥ स्मरते यथा यथेदं सुमुखि मुखं ते तथा तथा हन्त । सद्बदय-
 हृदये मदनो निदधाति शरान् बलान्निशितान् ॥ ३४ ॥ सुमुखि मनोजो मदनः सुधानि-
 धिर्वापि विश्रुतः परितः । इति तव वदनसुधानिधिरर्हति मदनान्मना भवितुम् ॥ ३५ ॥ वदन
 सुभमाऽऽमरणं पृथुले चपले च तेऽबले नयने । इति सगतं सुमुख्या न पुनर्मदमन्थरं गम-
 नम् ॥ ३६ ॥ अयि दयिते तव वदनं सुवानिधानं द्वितीयमभ्युदितम् । तदसद्बदयमवलोक्य
 त्रस्येदिति निश्चितं स्थाने ॥ ३७ ॥ सुमगे तव मुखमिन्दुमार्नसजातं वत प्रफुल्लयति । क्रीडनमेतत्त-
 स्येतस्य पुनः सङ्गतो मृत्युः ॥ ३८ ॥ वदनसुधानिधिरेव प्रमदे न पुनस्त्वया तथा विदितः ।
 तदिति सुधानिधिमपरं वीक्ष्य कृतार्था मुधा मनसि ॥ ३९ ॥ अयि दयिते तव वदनं पायं पाय
 मनोभवो गर्जेन् । स्मितमवलम्ब्य तमिस्रास्वपि हतकान् हन्त नो हन्ति ॥ ४० ॥ अयि
 सुन्दरि तव वदनं नित्यं पूर्णं सुधानिधिर्भन्वा । हन्त पतत्युपरिष्ठान्मध्येऽम्बुधि नित्यमेवासौ ॥ ४१ ॥
 तव वदनेन तिरस्कृतमभ्युदितं तपति पाथसो मध्ये । अत्रान्तर्धिषुमण्डलमिदमपि धावति विलीन
 सत् ॥ ४२ ॥ वदनसुधानिधिरयि सखि सुस्मितकलया सुधारसाङ्गुतया । कस्य निपिच्यान्न साङ्गं
 कर्तुं समुल्लसति ॥ ४३ ॥ मध्येऽम्बु तपति कमलं निपतति मध्येऽब्धि चन्द्रमा नित्यम् । सुमगे
 तव मुखमेकं जयति विकाशं दधन्नितराम् ॥ ४४ ॥ अलकतमः परिपीतं सुस्मितसुभमापुरस्कृतं मधुरम् ।
 को न सुधानिधिसहजं सुमुखि मुखं हन्त सम्मनुताम् ॥ ४५ ॥ मानससम्भवदयितं मित्रमुपेत्य
 प्रहृष्यदास्यरुचि । सरसिजविकाससहजं सुमुखि तवेदं मुखं भुवने ॥ ४६ ॥ न हसति वर्धते न च
 मलिनं च न दृश्यते मनाक् कापि । वदनमिदं तव सुमगे स्फुरति न कस्य प्रमोदाय ॥ ४७ ॥
 उपरि स्थितः सुधानिधिरत्र पुनस्ते स्थितं मुखं सुमगे । उभयोरनयोर्भूयः स्पृहणीयं दर्शनं कस्य
 ॥ ४८ ॥ मृगमदतिलकितनिटिलं केशच्छट्यापि सर्वदाऽविरतम् । नित्यं विकसनशीलं विकसत्ये-
 वाननं सुमगे ॥ ४९ ॥ सुमगे तव मुखमेकं पश्यन् सुकृती कृतार्थतां मनुते । अमति स एव
 सुतप्तः कच्चिदपि विन्दन्न चान्यद्वा शैर्मे ॥ ५० ॥ विकसतु कमलं राजतु सुधानिधिर्वा मुदा
 किमेतेन । मम तु परं तव वदनं रुचये रुचिरं सुवर्णायाः ॥ ५१ ॥ अबले सलिले तपस्यता ते
 मुखमौघो गमितो न पङ्कजेन । कथं मादिमवर्णतान्यजस्ये द्विजराजेन कृतोरनिग्रहस्ये ॥ ५२ ॥

१ प्रणयिनं सूर्यं च । २ भ्रमरा मत्ताश्च । ३ वारं वारं हसित्वा । ४ पुण्याणि । ५ चन्द्र-
 पानलुब्धस्येति शेषः । ६ मनोजः कामः प्रसिद्धः । चन्द्रस्तु 'चन्द्रमा मनसो जात' इति
 श्रुतेः । ७ राहुमरसिकं च । ८ वियोगावसरे । ९ कल्याणम् । १० मुख्यत्वं मुखौपम्यं च । ११
 आदौ मवर्णो- 'सु' इत्यात्मा मकारो यस्य तस्य भावस्तत्ता । पङ्कजं हि पकारादि, तस्य तत्ता
 कथमिवेति । आदौ भव आदिमो यो वर्णो ब्राह्मणवर्णो यस्य तस्य भावस्तत्तेति च । १२ अन्यो
 जकारो यस्य (पङ्कजस्य) तस्य चण्डालस्य शूद्रस्य वा । १३ चन्द्रमसा । उत्तमेन विप्रेण च ।
 १४ कृत उरुर्निग्रहो यस्य सः, तस्य ।

सुषमाविषये परीक्षणे निखिलं । पद्मभाजि तन्मुखात् । अधुनापि न भङ्गलक्षणं सलिलोन्मज्जनमुञ्चति स्फुटम् ॥ १३ ॥ यः ससर्ज कमल रमागृह विश्वलोचनमहोत्सवं विधिः । एष तादृगसंजन्म-
गीदृशो मीनकेतननिकेतन मुखम् ॥ १४ ॥ साधु चन्द्रमसि पुष्करैः कृत मीलितं यदमिरामता-
धिके । उद्यता जयिनि कामिनीमुखे तेन साहसमनुष्ठित पुनः ॥ १५ ॥ कलङ्कहीनः क्षयदोषशून्यः
सदा निवृत्तस्तमसो भयाच्च । बतामविष्यद् द्विजनायकोऽपि तदापि मन्ये न तवाननामम् ॥ १६ ॥
कान्तामुखास्वादपराङ्मुखा यत् पाण्याः शशाङ्कस्य करैर्विभृष्टाः । सुदुःसह तापमिमे प्रयान्ति मन्ये ततो
नैव सुषंतरत्र ॥ १७ ॥ पिबन्ति कान्तावदन मुदा ये त एष धन्या अनुमातुमिष्टाः । अन्ये तु केचि-
त्पथिका अमन्ति केचिद्विघ्ना जटिलाश्च केचित् ॥ १८ ॥ सुषाकरश्चन्द्र इति प्रवृद्धा वदन्तु कामं
यमराजदृष्टाः । धन्यास्तु कान्तावदन यतोऽस्य पानात्प्रमोदो नतु तस्य जातु ॥ १९ ॥ मुखेन तन्व्या
ननु तोष्यमान सुषांशुबिम्बं विधिना कदाचित् । आकाशमापन्नमदस्तदैव स्थिरं तथैवेदमिहेति चित्रम्
॥ २० ॥ तस्या मुखस्यातिमनोहरस्य कर्तुं न शक्तः सदृशं प्रियायाः । अद्यापि शीतद्युतिरात्म-
बिम्बं निर्माय निर्माय पुनर्भिनत्ति ॥ २१ ॥ अनेन रम्भोर तवाननेन पीयूषमानोस्तुलया धृतस्य ।
ऊनस्य नूनं परिपूरणाय ताराः स्फुरन्ति प्रतिमानखण्डाः ॥ २२ ॥ अस्या मुखस्यास्तु न पूर्णि-
मास्य पूर्णस्य जित्वा महिमा हिमांशुम् । अलक्ष्मखण्डं दधं दर्धमिन्दुमालस्तृतीयः खलु यस्य भागः
॥ २३ ॥ व्यधत् धाता मुखपद्ममस्याः सम्राजमम्भोजकुलेऽखिलेऽपि । सरोजराजौ सज्जतोऽदसीयां
नेत्राभिषेयावत एव सेवाम् ॥ २४ ॥ दिवारजन्यो रविसोममीते चन्द्राम्बुजे निक्षिपतः स्वर्ल-
क्ष्मीम् । अस्या यदास्ये न तदा तयोः श्रीरेकश्रियेदं तु कदा न कान्तम् ॥ २५ ॥ अस्या मुखश्री-
प्रतिबिम्बमेव जलाच्च तातान्मुकुटाच्च मित्रात् । अभ्यर्थ्य धत्तः खलु पद्मचन्द्रौ विभूषण याचितकं
कदाचित् ॥ २६ ॥ अस्या मुखेनैव विजित्य नित्यस्पर्धां मिलत्कुङ्कुमरोषमासा । प्रसह्य चन्द्रः
खलु नष्टमानः स्यादेव तिष्ठन्परिवेषपाशः ॥ २७ ॥ विधौर्विधिर्विम्बशतानि लोपं लोपं कुह-
रात्रिषु मासि मासि । अमङ्गुश्रीकैमसु किमस्या मुखेन्दुमस्थापयदेकशेषम् ॥ २८ ॥ कपोलपत्रा-
न्मकरात्सकेतुर्भूषां जिगीषुर्धनुषा जगन्ति । इहावलम्ब्यास्ति रति मनोभू रज्यद्वयस्यो मधुनावरेण
॥ २९ ॥ धिक्तस्य मन्दमनसः कुक्कवेः कवित्वं यः स्त्रीमुखं च शशिं च समं करोति । भ्रूमङ्ग-
विभ्रमकटाक्षनिरीक्षितानि कोपप्रसादहसितानि कृतः शशाङ्के ॥ ३० ॥ चन्द्र कलङ्करहित
शफरद्वयं च निस्तोयमन्धतसमं । च सुगन्धि तन्व्याः । वक्त्रच्छलेन भुवि स्रष्टवतो विधातुर्वर्ण्येत केन
करकौशलमद्भुतं तत् ॥ ३१ ॥ अस्यामपूर्वं इव कोपकलङ्कारितश्चन्द्रोऽपरः किमुत तन्मकरध्वजेन ।
रोमावलीगुणमिलत्कुचमन्दरेण निर्मेध्य नामिजलधिं ध्रुवमुद्भूतः स्यात् ॥ ३२ ॥ लोके कलङ्क-
मपहातुमयं शशाङ्को जातो यतस्तथ मुखं सरलायताक्षि । तत्रापि कक्षयसि तन्वि कलङ्कलेखां नार्यः
समाश्रितजनं हि कलङ्कयन्ति ॥ ३३ ॥ यन्मञ्जुसिञ्जितमितो रसनामणीनां यच्छाससौरभ-
लादलयो यदन्ति । यद्वीतयः स्खलदलंकृतयश्च लीला दोलाविलासतरलस्तदयं मुखेन्दुः ॥ ३४ ॥
प्रविश शठिति गेह मा वहिस्तिष्ठ कान्तैः ग्रहणसमयवेला वर्तते शीतरश्मेः । तव मुखमकलङ्क वीक्ष्य
नूनं स राहुर्भसति तव मुखेन्दु पूर्णचन्द्र विहाय ॥ ३५ ॥ यदमरशतैः सिंधोरन्तः कथंचिदुपा-

१ उत्कृष्टशोभा- । २ लक्ष्म्या भावासगृहम् । ३ स्वशोभाम् । ४ चन्द्रस्य । ५ पूर्णशोभं
निश्चलशोभं वा । ६ अमलम् । ७ पूर्णचन्द्रत्यागे मलिनत्वं हेतुरिति तथोक्तम् ।

जितं सकलमपि तद्वात्रा कान्तामुखे विनिवेशितम् । सुरसुमनसः आसामोदे शशी च कपोलयोरमृतः
मधरे तिर्यग्भूते विषं च विलोचने ॥ ७६ ॥ असावन्तश्चद्विकचनबलीलाञ्जयुगलस्तलस्फूर्जत्कम्बु-
र्विलसदलिसंघात उपरि । विना दोषासङ्ग सततपरिपूर्णाखिलकलः कुतः प्राप्तश्चन्द्रो विगलितकलङ्क-
सुमुखि ते ॥ ७७ ॥ मुखं ते दृष्ट्वेदं ललिततममिन्दुर्धृगपदप्रहारं हस्ताभ्यामुरसि तनुते मे मतिरिति ।
न चेद्वक्षः श्यामं वहति किमसौ स्मेरवदने मनस्वी को नाम प्रतुदति न दूनो निजतनुम् ॥ ७८ ॥
नताङ्गि त्वद्वक्त्राश्रियमसहमानः कशतनुर्जटारण्ये स्थित्वा गलदमलगङ्गे गुह्यगुरोः । त्रिर्गोमाप्रणेशः शृणु
निजकलङ्कं शमयितुं समुद्यत्सङ्कल्पः परिचरति मन्ये तप इति ॥ ७९ ॥ सुधाविविधैः स्याद्यदि
कथमयं तस्मयमपि प्रयाति क्षीणत्वं कथममृततां वा व्रजति नो । ततो मन्ये कान्तावदनमिदमेकं ननु
परं यदीयं सम्पद्य स्मितमपि कृतार्थाः सहृदयाः ॥ ८० ॥ अयं ज्योत्स्नाजानिस्तव
वदनदूनोऽम्बरगुहां प्रविष्टस्तत्रापि प्रसन्नमिदमेकं दृढतमः । इति त्रासोद्रेकक्रमगलितसत्त्वः
क्षयगदी विधिर्दग्धो दीनं व्यथायति निदानं हि श्रुता ॥ ८१ ॥ जगन्नेत्रानन्दं वदनमतुलं
पद्मलदृशः कथंकारं पङ्केरुमनुविधातुं प्रभवति । अयं चेदाकाङ्क्षी सह मदर्नकोदण्डलतया
वराको राकेन्दुः कुबलययुगं किं न वहति ॥ ८२ ॥ अनाकाशे चन्द्रः सरसिजदलद्वन्द्वसहितो
गृहीतः पश्चार्धे कुटिलकुटिलैः सोऽपि तिमिरैः । सुधां मुखत्युच्चैरशनिमथ समोहजननीं किमु-
त्पातालीयं वदत जगतः कर्तुंश्रिता ॥ ८३ ॥ सुधावद्धप्राप्तैरुपवनचकोरैरनुसृतां किरज्ज्योत्स्ना-
मच्छा नवलबलिपाकप्रणयिनीम् । उपपार्काराग्रं ग्रहिणु नयने तर्कय मर्नागनाकाशे कोऽयं
गलितहरिणः शीतकिरणः ॥ ८४ ॥ विना सायं कोऽयं समुदयति सौरभ्यसुभगः किरज्ज्यो-
त्स्नाधारामविधरणि तारापरिवृढः । धनुर्धरे स्मारं तिरयति विहारं न तमसां निरातङ्कः पङ्के-
रुहयुगलमङ्गे नटयति ॥ ८५ ॥ अनुच्छिष्टो देवैरपरिदलितो राहुदशनैः कलङ्केनास्पृष्टो न
खलु परिभूतो दिनैकता । कुङ्कुमिर्नो लुप्तो न च युवतिषक्त्रेण विजितः कैलानाथः कोऽयं
कनकलतिक्रियासुदयते ॥ ८६ ॥ स्मितज्योत्स्ना गङ्गा तपनतनयौ श्यामलरुचिः सरस्वत्योष्मा-
रुणकिरणसौन्दर्यजयिनी । इमास्तिष्ठस्तीर्थाधिपे इव मुखे सुभ्रु मिलितास्तवेदं सेवन्को न लभत
इहानन्दलहरीम् ॥ ८७ ॥ कोषः स्फीततरः स्थितानि परितः पत्राणि दुर्गं जलं मैत्रं मण्ड-
लमुज्ज्वलं चिरमधो नीतास्तथा कण्टकाः । श्यामलदृशिलीमुखेन रचनां कृत्वा तदत्यद्भुतं
यत्पद्मेन जिगीषुणापि न जितं मुग्धे त्वदीयं मुखम् ॥ ८८ ॥ आरब्धे दयितामुखप्रतिसमे
निर्मातुमस्मिन्नपि व्यक्तं जन्मसमानमेव मिलितामंशुच्छटां वर्षति । आत्मद्रोहिणि रोहिणीपरिवृढे
पर्यङ्कपङ्केरुहः संकोचादथ दुःस्थितस्य न विधेस्तच्छीलमुन्मीलितम् ॥ ८९ ॥ तानि प्राप्ति
दिनानि यत्र रजनी सेहे तमिस्रापदं सा स्रष्टिर्विरराम यत्र भवति ज्योत्स्नामयो नातपः ।
अद्यान्यः समयस्तथाहि तिथयोऽप्यस्या मुखस्योदये हस्तादस्तिकया हरन्ति परितो राकावराकी-
यशः ॥ ९० ॥ अज्ञातेन्दुपरामवं परिलसद्बालोलनेत्राञ्जनं आन्तर्भूलतमैणनाभितिलकं श्रीख-

१ शङ्करस्य । २ चन्द्रमाः । ३ 'स्वयमसिद्धः कथं परान् साधयेत्' इति न्यायमाश्रित्येवं
वचनम् । ४ ज्योत्स्ना कौमुदी जाया यस्य तादृशः चन्द्रमाः । ५ शोभनपक्षं यद्वा पद्मसा-
न्द्रवशात्-सान्द्रत्वं हि रमणीयतातिशयं द्योतयति । ६ कामधनुषः । ७ वज्रम् । ८ प्राकारा-
ग्रसमीपदेशे । ९ ईषत् । १० सूर्येण । ११ अमावास्याभिः । 'स्यान्नष्टेन्दुकला कुहूः' इत्यमरः ।
१२ चन्द्रमाः । १३ यमुना । १४ प्रयागे ।

पट्टपत्रालकम् । बन्धूकीधरमुद्गरं सुरमुनिव्यामोहि वाक्यामृतं त्रैलोक्याद्भुतपङ्कजं वरतनोरास्यं
न कस्य प्रियम् ॥ ९१ ॥ चातुर्यस्यैकचिह्नं फलममलगिरां मूलमुत्तापशान्तेः पद्मायाः सप्रसादं
स्थलमपि च क्वां कोशभूतं फलानाम् । शृङ्गारस्यातिमान्यं शरदमृतकरस्पर्धिं सौभाग्यसिन्धो-
रास्यं तस्याः सहास्यं मनसि न मृदुले कस्य लोस्यं तनोति ॥ ९२ ॥

मन्दहासवर्णनम् ।

अद्वितीयं निजं लोके विलोक्य बहूतो मुदम् । प्रमदावदनस्यायं दर्पोद्रेको न तु स्मित-
म् ॥ १ ॥ सुधासिन्धोमुखस्येयं फेनलेखा बहिर्गता । प्रबदन्ययथाप्रज्ञास्तव स्मितपरम्पराम् ।
॥ २ ॥ मां जितं ननु सम्भाव्य स्मयते सुमगामुखम् । इति सम्भावयन्नन्तश्चन्द्रोऽग्रेषु प्रधावति
॥ ३ ॥ तावदेव मनोजस्य शरैस्तिमै र्ज्वाजिता । न धावन्निपतेयुस्ते कान्ते स्मितसुधां-
शवः ॥ ४ ॥ कामबाणप्रदारेण मूर्च्छितानि पदे पदे । जीवन्ति युवचेतासि युवतीनां
स्मितामृतैः ॥ ५ ॥ समयमानमायतास्याः किञ्चिदभिव्यक्तदशनशोभि मुखम् । असमप्रलस्यकेसर-
मुच्छ्वसदिव पङ्कजं दृष्टम् ॥ ६ ॥ धवलीकरोति हरितो मलिनीकुरुते मनः सपत्नीनाम् ।
अस्या हास्यविकासो मम तु मनो रक्तमाचरति ॥ ७ ॥ यदि प्रसादीकुरुते सुधां-
शोरेषा सहस्राशामपि स्मितस्य । तत्कौमुदीना कुरुते तमेव निमित्त्यै देवः सफलं स्व-
जन्म ८ ॥ मधुरः कुसुमविकासो विशदः पीयूषदीधितेरुदयः । वरवर्णिनीस्मितं तु क्षमं न
निर्वक्तुमीदृमिति ॥ ९ ॥

कण्ठवर्णनम् ।

अदृष्टपूर्वः कण्ठोऽयं कान्ताया भुवनत्रये । यस्माद्वीणानिनादस्य समुद्भूतिर्विमान्यते ॥ १ ॥
मनोजेन निजः कम्बुर्विजित्य भुवनत्रयम् । मन्ये कण्ठे नितम्बिन्याः समर्पित इति प्रिये ॥ २ ॥
अहं लोकैर्नितम्बिन्याः कण्ठेन सदृशो मतः । इति स्व कृतिनं मत्वा प्रणदञ्जशङ्क उच्यते ॥ ३ ॥
कण्ठस्य विदधे कान्तिं मुक्ताभरणता यथा । नास्याः स्वभाववरम्यस्य मुक्ताभरणता तथा ॥ ४ ॥
असावुद्वेललावण्यरत्नाकरसमुद्भवः । जगद्विजयमङ्गल्यशङ्कः कुसुमबन्धनः ॥ ५ ॥ श्रोत्रपीयूष-
गण्डूषैः काकलीकलनीतिभिः । कण्ठः कुण्ठितचातुर्यो विपञ्चीपञ्चमघ्वनेः ॥ ६ ॥ अयं त्रयाणां
प्रामाणां निधान मधुरध्वनिः । रेखात्रयमितीवास्याः सूत्रित कण्ठकन्दले ॥ ७ ॥ कण्ठस्य तस्याः
स्तनबन्धुरस्य मुक्ताकलापस्य च निस्तलस्य । अन्योन्यशोभाजननाद्वभूव साधारणो भूषणभूष्य-
भावः ॥ ८ ॥ कविस्वगानप्रियबादसलान्यस्या विधाता न्यधिताधिकण्ठम् । रेखात्रयन्यास-
मिषादमीषां वासाय सोऽयं विवमाज सीमाः ॥ ९ ॥ मुक्तोत्करः सकटशुक्तिमध्याद्विनिर्गतः
सारसलोचनायाः । जानीमहेऽस्याः कमनीयकम्बुप्रीवाधिवासाद्गुणवत्त्वमाप ॥ १० ॥

वाक्प्रशंसा ।

अमृतद्रवमाधुरीधुरीणां गिरमाकर्ष्यै कुरङ्गलोचनायाः । मुद्गरभ्यसनं कषायकण्ठी कलकण्ठी कुरुते
कुङ्कुस्तेन ॥ १ ॥ स्वरेण तस्याममृतकुतेव प्रजल्पितायामभिजातवाचि । अप्यन्यपुष्टा प्रतिकूलशब्दा

१ नृत्यम् । आमोदमिति भावः । २ निक्षिप्य । ३ । श्रुत्वा । ४ अमृतस्यन्दं कुर्वतेव ।

श्रोतुर्वितन्त्रीरिष ताडयमाना ॥ २ ॥ शिरीषकोर्पदपि कोमलाया घेघा विवायाङ्गमशेषमस्याः ।
 प्रातःप्रकर्षः मुकुमारसर्गे समापयद्वाचि मृदुत्वमुद्राम् ॥ ३ ॥ प्रसूनवाणाद्वयवादिनी सा कापि द्विज-
 नोपनिषत्पिकेन । अस्याः किमास्यद्विजराजतो वा नाधीयते भैक्षभुजा तरुण्यः ॥ ४ ॥ पद्मा-
 द्भूतज्ञानमवेक्ष्य लक्ष्मीमेकस्य विष्णोः श्रयणात्सपत्नीम् । आस्येन्दुमस्या भजते जिताब्जं सरस्वती तद्वि-
 जिगीयसा किम् ॥ ५ ॥ कण्ठे वसन्ती चतुरा यदस्याः सरस्वती वादयते त्रिपञ्चीम् । तदेव
 वाग्भूय मुखे मृगाक्ष्याः श्रोतुः श्रुतौ याति सुधारसत्वम् ॥ ६ ॥ सरस्वती दीव्यति विधवाया समं
 सरोजे घटने त्वदीये । तत्काकलीदिन्यरसागमीराः श्रमानुरोधादिव निस्सरन्ति ॥ ७ ॥

भुजलताप्रशंसा ।

दयितावाद्गुणशस्य कुतोऽयमपरो विधिः । जीवयत्यर्पितः कण्ठे मारयत्यपवर्जितः
 ॥ १ ॥ शब्दवद्विरलङ्कारैरुपेतमतिकोमलम् । सुवृत्तं कान्यवद्रेजे तद्वाहुलतिकाद्वयम् ॥ २ ॥
 सरले एव दौर्लेखे यदि चञ्चलचक्षुषः । अर्धुग्धाम्यो मृणालीम्यः कथमाजहनुः श्रियम् ॥ ३ ॥
 वाहू तस्याः कुचामोर्गनिरुद्धान्योन्यदर्शिनौ । मन्त्रित कथमेताभ्यां मृणालीकीर्तिमुण्ठनम् ॥ ४ ॥
 वाहू प्रियाया जयतां मृणाल द्वन्द्वे जयो नाम न विस्मयोऽस्मिन् । उच्चैस्तु तद्वित्रममुष्य भग्नस्या-
 लोच्यते निर्व्यथं यदन्तः ॥ ५ ॥ अजीयतावर्तेशुमंयुनाभ्यां दोर्भ्यां मृणालं किमु कोमल-
 न्याम् । निःसूत्रमास्ते घनमङ्कमृष्टु मूर्तास्तु नाकीर्तिषु तन्निमग्नम् ॥ ६ ॥

हस्तवर्णनम् ।

कुसुमायुवकोदण्डे हस्तौ विस्तीर्णचक्षुषः । अशोकपल्लवाद्याणां प्रतिहस्तत्वमागता ॥ १ ॥ नाय धार्य-
 मधीराक्षि मुखेन्दोः समुखं त्वया । इतीव लीलापथेन करोऽस्याः कान्तिरर्पिता ॥ २ ॥
 स्पृष्टस्त्वयैव दयिते स्मरपूजाव्यापृतेन हस्तेन । उद्विजापरमृदुतरकिसलय इव लक्ष्यतेऽशोकः ॥ ३ ॥
 अस्याः करस्पर्शनगर्वनर्द्धिर्बालत्वमापत्तुल्य पल्लवो यः । भूयोऽपि नामाधरसाम्यगर्धं कुर्वन्कथं
 वास्तु न स प्रवालः ॥ ४ ॥ अस्यैव सर्गाय भवत्करस्य सरोजचट्टिमं हस्तलेखः ।
 इत्याह धाता हरिणक्षणायां किं हस्तलेखीकृतया तयास्याम् ॥ ५ ॥ मुखे प्रतारयति किं
 कुसुमानि हर्तुमेतान्यशोकवितपस्य कुतूहलेन । अस्यैव तन्वि नयपल्लवडम्बरेषु त्वं हारयिष्यति
 नेन स्वयमेव पाणी ॥ ६ ॥

वलयवर्णनम् ।

गौराङ्गया भुजलावण्यमीलितं हेमकङ्कणम् । कण्ठाश्लेषे वयस्याभिः काठिन्यादन्वमीयत ॥ १ ॥
 प्रकोष्ठवन्धे विम्बोष्ठ्यास्तस्याः काञ्चनकङ्कणम् । नालं वलयितं हस्ते हेमाब्जस्यैव राजते ॥ २ ॥
 सौवर्णकङ्कणश्रेण्या भाति तद्वाहुकन्दली । दणचम्पकमौर्व्येव पुष्पचापेन घेष्टिता ॥ ३ ॥ सहेमकटकं
 धत्ते सा करं पद्मतर्करम् । पद्मिनीवल्लभस्यैव मूले वेष्टितमंशुना ॥ ४ ॥ हस्ते चकास्ति बालाया-
 स्तस्याः कङ्कणमालिका । मनःकुञ्जवन्धाय पाशालीव मनोभुवः ॥ ५ ॥ कृशाङ्गयाः कुचमारेण

१ कुङ्कुमलात् । २ कांकिलेन । ३ भुजौ । ४ भरमणीयाभ्यः । ५ भुजाभ्याम् । ६ कामधनुषि ।
 ७ इच्छा- । ८ सखीभिः । ९ कमलशोभाऽपहारिणम् ।

दूरमुत्सारितौ भुजौ । बहतः कलहायेव वाचाला बलयावलिम् ॥ ६ ॥ न्यस्तानि दन्तवल्यानि
करे कदाचित्तानीन्दुखण्डघटितानि ममैव तर्काः । अस्या विसर्गभृदुपाणिसरोजमेवामोचने द्यति
यन्मुकुलीबभूव ॥ ७ ॥ इदं ते केनोक्तं कथय कमलातङ्कवदने यदेतस्मिन् हेनः कटकमिति धत्से खलु
धियम् । इदं तद्दुःसाधाक्रमणपरमास्त्रं स्मृतिमुवा तव प्रीत्या चक्र करकमलमूले विनिहितम् ॥ ८ ॥

पाणिरखावर्णनम् ।

ध्वजाकारा रथामासा गजामा पविर्मास्वरा । पाणिरखेति कन्दर्पसर्वस्वं निश्चितं स्थितम् ॥ १ ॥
आयूरेखां चकारास्याः करे द्वाधीयसीं विधिः । शौण्डीर्यवर्गनिर्वाहप्रत्याशा च मनोभुवः ॥ २ ॥

अङ्गुलीवर्णनम् ।

मुदीर्घा रागशालिन्यो बहुर्पर्वमनोहराः । तस्या विरेचुरङ्गुल्यः कामिनां संकथा इव ॥ १ ॥
रज्यन्खस्याङ्गुलिपञ्चकस्य मिषादसौ हैङ्गुलपञ्चर्णे । हैमैकपुष्पास्ति विशुद्धपर्वा प्रियाकरे पञ्चशरौ
स्मरस्य ॥ २ ॥

अङ्गुलीयकप्रशंसनम् ।

राज्यान्तःकामदेवस्य प्राणिनो निवसन्ति ये । तैर्वन्द्या राजमुद्रेय न तु बालाऽङ्गुलीयकम् ॥ १ ॥
अङ्गुलीषु कुरङ्गास्याः शोभते मुद्रिकावलिः । प्रोतेव वाणैः पुष्पेभ्यः सूक्ष्मलक्ष्यपरम्परा ॥ २ ॥

कुचवर्णनम् ।

कामिन्याः कुचयोः कान्तिः पीनत्वेन पुरस्कृता । सुवर्णाचलशृङ्गामां विनिर्जितुं समुद्यता ॥ १ ॥
मृदङ्गि कठिनौ तन्वि पीनौ सुमुखि दुर्मुखौ । अत एव बहिर्यातौ हृदयात्ते पयोधरौ ॥ २ ॥ तन्वङ्ग्याः
स्तनयुग्मेन मुखं न प्रकटीकृतम् । हाराय गुणिने स्थानं न दत्तमिति लज्जया ॥ ३ ॥ यत्र मातिः
तदङ्गुलं लावण्यमतिशयतम् । पिण्डीकृतमुरोदेशे तत्पयोधरता गतम् ॥ ४ ॥ स्वयंभूः शम्भुर्मोजलोचने
त्वत्पयोधरः । नखेन कस्य धन्यस्य चन्द्रचूडो भविष्यति ॥ ५ ॥ अर्बिर्वेकि कुचद्वन्द्वं हन्तु नाम
जगन्नाथम् । श्रुतिप्रणयिनोरङ्गोरयुक्तं जनमारणम् ॥ ६ ॥ प्रायश्चित्तं न गृह्णीतस्तन्वङ्ग्याः पतिर्न
स्तनौ । अत एव तयोः स्पर्शं लोकोऽयं शिथिलादरः ॥ ७ ॥ पयोधरप्रेमीभावस्तावदम्बरमभ्यगाः ।
आल्लेखोपमैस्तत्र यावन्नैव प्रवर्तते ॥ ८ ॥ मातिं निर्विवरे तस्याश्चित्रं कुचयुगान्तरे । क्रीडाकुण्ड-
लितोच्चैर्कोदण्डः कुसुमायुधः ॥ ९ ॥ कुचद्वये चकोराक्षी चिबुकप्रान्तचुम्बिनि । नैर्मोक्षिषु न शक्नोति
स्थानं लज्जानतानना ॥ १० ॥ शङ्के तच्चित्तमङ्गेशसाध्यं कुसुमधन्वनः । काठिन्यं बहिरेवास्याः स्तनान्या येन
धारितम् ॥ ११ ॥ सा स्तनाङ्गुलिबन्धेन मन्मथं प्रथमागतम् । करोतीवोन्मुखं बाला बान्धवं यौवनश्रियः
॥ १२ ॥ अस्त्यप्रतिसमाधेयं स्तनद्वन्द्वस्य दूषणम् । स्फुटता कञ्चुकानां यथायात्यावरणी-
यताम् ॥ १३ ॥ कुम्भौ सदम्भौ कारिणा कलशौ मन्दकौशलौ । वराकौ च चक्रवाकौ तदीयकुचयोः

१ कन्दर्पेण । २ वज्राकारा । ३ अतिदीर्घाम् । ४ विभागविशेषः । ५ पञ्चानां
शराणां पुञ्जः । ६ सूत्राधाराय रमणीयत्वादिगुणयुक्ताय च । ७ स्वयमाविर्भवनशीलः ।
शम्भुर्हि लिङ्गरूप इति सम्भावनेयम् । ८ मृदम्, घनत्वात् वैशिष्ट्येन प्रतीत्यविषय-
भूतं च । ९ कर्ण-वेद- । १० दुष्कृतक्षालनं, प्रायः, प्रायेण, चित्तं मन इति च । ११ पापिनौ
भ्रष्टौ च । १२ कुचयोः दृष्टत्वम्, मेघसङ्घर्षश्च । १३ वस्त्र- । आकाश- । १४ परस्परसंश्लेष- ।
नक्षत्र-विशेष- । १५ भयङ्करधनुः । १७ परिहासवचनेषु ।

पुरः ॥ १४ ॥ मुखेन्दुचन्द्रिकापूरलाव्यमानौ पुनः पुनः । शीतभीताविवान्योन्यं तस्याः
 पीडयतः स्तनौ ॥ १५ ॥ तत्कुचौ चरतः किञ्चिन्नूनं मनसिज्वरतम् । नित्योन्मुखौ यदा-
 साते मौलिरत्नस्य भास्वतः ॥ १६ ॥ सा धारयत्यधीराक्षी दुर्बहं स्तनमण्डलम् । गर्भपर्व-
 तमारूढभ्रिं कुसुमकार्मुकः ॥ १७ ॥ तस्यास्तुङ्गस्तनच्छाया चकास्ति त्रिवलीतटे । लीना
 तिमिरलेखेव वदनेन्दोरगोचरे ॥ १८ ॥ स्वकीयं हृदयं भिक्षा निर्गतौ यौ पयोधरौ । हृदय-
 स्यान्न्यदीयस्य भेदने का कृपा तयोः ॥ १९ ॥ अल्पं निर्मलमाकाशमनालोच्यैव वेधसा ।
 इदमेवंविधं भावि भवत्याः स्तनमण्डलम् ॥ २० ॥ उच्छ्वसन्मण्डलप्रान्तरेखमावद्वकुड्मलम् ।
 अपर्याप्तमुरोद्वेदेः शंसत्यस्याः स्तनद्वयम् ॥ २१ ॥ मध्येन तनुमध्वा मे मध्यं जितवतीत्ययम् ।
 ह्रैकुम्भौ भिनत्यस्थाः कुचकुम्भनिभौ हेरिः ॥ २२ ॥ पटविघटितमपि कुचतटमकपटमनसः
 कुरङ्गनयनायाः । मणिमवमयूखपटलीपटलीनतया न सम्यगालोचि ॥ २३ ॥ प्रतिपक्षो यदि वक्षोरु-
 हपरिणहः कुरङ्गनयनायाः । आकाशवासतपसः श्रीफल विफलस्तवायासः ॥ २४ ॥ चञ्चत्का-
 श्ननशैलावस्या वक्षोरुहौ तन्याः । नो चेत्तावधिरूढा कथमनिमिषतां भजेत मे दृष्टिः ॥ २५ ॥
 करतलयुगपरिणद्धे कुचकलशे कुङ्कुमारुणे तस्याः । सिन्दूरिते करिपतेः कुम्भे नक्षत्रमालेव ॥ २६ ॥
 काठिन्यमग्नैरखिलैर्निरस्तं कुचौ युवत्याः शरणं जगाम । अधः पतिष्याव श्तीव भीत्या न शक्नुत-
 स्तावपि हातुमेतत् ॥ २७ ॥ दिवानिशं वारिणि कण्ठदंष्ट्रे दिवाकराराधनमाचरन्ती । यक्षो-
 जतास्यै किमु पक्ष्मलास्यास्तपश्चरत्यम्बुजपङ्क्तिरेषा ॥ २८ ॥ अन्योन्यमुत्पीडयदुत्पलास्याः स्तन-
 द्वयं पाण्डु तथा प्रहृद्धम् । मध्ये यथा श्याममुखस्य तस्य मृणालसूत्रान्तरमप्यलम्यम् ॥ २९ ॥
 किं नर्मदायां मम सेयमस्यां दृश्यामितो बाहुलतामृणाली । कुचौ किमुत्तस्थतुरन्तरीपे स्मरोष्णशु-
 ष्यत्तरवात्यवारः ॥ ३० ॥ तालं प्रभु स्यादनुकर्तुमेतावुत्थानसुखौ पतित न तावत् । परं च
 नाश्रित्य तवं महान्त कुचौ कृशाङ्ग्याः स्वत एव तुङ्गौ ॥ ३१ ॥ एतत्कुचस्पर्धितया घटस्य
 खातस्य शास्त्रेषु निदर्शनत्वम् । तस्माच्च शिल्पान्मणिकादिकारी प्रसिद्धनामाजनि कुम्भकारः
 ॥ ३२ ॥ निशङ्कसकोचितपङ्क्त्योऽयमस्यामुदीतो मुखमिन्दुविम्बः । चित्रं तथापि स्तनकोकयुग्मं न
 स्तोकमप्यञ्चति विप्रयोगम् ॥ ३३ ॥ आम्ना कुचाभ्यामिमकुम्भयोः श्रीरादीयतेऽसावनयोः क ताभ्याम् ।
 मयेन गोपायितमौक्तिकौ तौ प्रव्यक्तमुक्ताभरणाविमौ यत् ॥ ३४ ॥ कैराग्रजाग्रच्छतकोटिरर्थी ययोरिमौ तौ
 तुल्येत्कुचौ चेत् । सर्वे तदा श्रीफलमुन्मदिष्णु जात वृटीमप्यधुना न लब्धुम् ॥ ३५ ॥
 मध्यं तनूकृत्य यदीदमीयं वेधा न दध्यात्कमनीयमंशम् । केन स्तनौ संप्रति यौवनेऽस्याः सजेदन-
 न्यप्रतिमाङ्गयष्टेः ॥ ३६ ॥ तवोपकण्ठस्थिततारहारस्फुरत्प्रमाशैवल्लिनीजलेषु । लीनो मनोजद्विप
 एव तस्य व्यक्तौ नु गण्डौ किमुरोजपिण्डौ ॥ ३७ ॥ सतां समालोकयतां विवेकान्दृष्टीषि हुत्वा
 स्मरबाणवह्नौ । धत्ते स्तनः श्यामशिरोमिषेण तनूदरि त्र्यायुषमस्मविन्दुम् ॥ ३८ ॥ नयननी-
 रज किं भवता कृत मुखशशी यदय रिपुराश्रितः । इति वचो वितरीतुमिकोन्मुखं वरतनोः

१ इस्ति- । २ सिंहः । ३ कुचविस्तारः । ४ कण्ठः प्रमाणमस्येति कण्ठावधीति भावः ।

५ क्रीडासुखविधाषिन्याः, तदाख्याया नद्याश्च । ६ इन्द्रः । अतिधनाढ्यो वा । ७ लक्ष्म्याः
 शोभायाः सम्पत्तेर्वा फलम्, बित्तवफलं च । ८ लेशं कर्पादंकां च । ९ समीपः- ।

स्तनचक्रयुगं बमौ ॥ ३९ ॥ बंदरामलकाप्रदाडिमानामपहस्य श्रियमुन्नतौ क्रमेण । अधुना
हरणे कुचौ यतेते दयिते ते करिशार्वकुम्भलक्ष्याः ॥ ४० ॥ कनकक्रमुकायित पुरस्तादथ
पङ्केसहकारिकायमाणम् । क्रमशः कलशायमानमास्ते सुदृशो वक्षसि कस्य मागधेयम् ॥ ४१ ॥
अपि तद्वपुषि प्रसर्पतोरगमिते कान्तिश्चरैरगावताम् । स्मरयौवनयोः खलु द्वयोः च्चक्रकुम्भौ भवतः
कुचावुमौ ॥ ४२ ॥ कलशे निजहेतुदण्डजः किमु चक्रधमिकारिता गुणः । स तद्वचकुचौ
भवन्महाद्वारचक्रमिमातनोति यत् ॥ ४३ ॥ जम्बीरश्रियमतिलङ्घ्य लीलैव व्यानप्रीकृतकमनीयहे-
मकुम्भौ । नीलाम्भोरुहनयनेऽधुना कुचौ ते स्पर्धते किल कनकाचलेन सार्धम् ॥ ४४ ॥
शुकीचञ्चूत्खातच्छवि फलयुगं यौवनतरोरयःशङ्कुक्षुण्ण मदनकारिणः कुम्भयुगलम् । समुद्रं मोगा-
यामृतकलशयुगम् सुकृतिनः कुचद्वन्द्वं तन्व्या नवनखपदाङ्क विजयते ॥ ४५ ॥ कुचावस्याः
कामद्विपकलमकुम्भाविति परे वदन्त्यन्ये वक्षःसरसि कमले काञ्चनघटौ । ममायं सिद्धान्तः स्फुरति
मदनेन त्रिजगती विनिर्जित्य म्युञ्जीकृतमिष निज दुन्दुमियुगम् ॥ ४६ ॥ जम्बीरं वा कमलमुकुल हेमगुच्छं
यथेच्छ मङ्गल्य वा कलयतु जनो भूपतेर्धनमथस्य । एतद्वन्द्वं कलयति मतिर्मामकीना नवीना केनाप्यस्या
हृदि विनिहित मन्मथानन्दकन्दम् ॥ ४७ ॥ पीनोन्नतत्वे न परत्र दृष्टे अस्मादृशे इत्यमिमानयोगः ।
कान्ताकुचौ नो भवतोः सुयुक्तौ सुदुर्लभौ दन्तिघटौ न यस्मात् ॥ ४८ ॥ पुष्पेयोरमिषेकहेमकलशौ
हारप्रभावाहिनीचक्राहौ मदनोन्मदद्विपतेः कुम्भौ रतेः कन्दुकौ । कन्दौ बाहुभृणालिकायुगलयोर्लो-
लालतासत्फले नव्यौ रत्नसमुद्रकौ वहति सा लावण्यपूर्णौ स्तनौ ॥ ४९ ॥ यूना मोहमहाफलप्रसविनीं
नाभ्यालवालोत्थितां सेक्तुं रोमलतां मुखाभूतनिघर्लावण्यनामाभूतम् । नेष्यन्सारणिकां विभज्य
कृतवान्कूटद्वय पार्धयोः पञ्चेषुस्तदिदं पयोधरयुग लोकाः समाचक्षते ॥ ५० ॥ उद्विचं किमिदं
मनोमन्वृत्तप्रीडारविन्दद्वय सूते तत्कथमेकतः किल रुसद्रोमावलीनालतः । चक्रद्वन्द्वमिदं क्षम तदपि न
‘स्वातु मुखेन्दोः पुरो लावण्याम्बुनिमग्नयौवनगजस्याग्निमि कुम्भद्वयम् ॥ ५१ ॥ उद्वेदं प्रतिपद्य पकबदरी-
भाष समेय क्रमात्पुनागाकृतिमाय प्रगपदवीमारुह्य बिल्वश्रियम् । लब्ध्वा तालफलोपमा च ललिता-
मासाद्य भूयोऽधुना चञ्चत्काञ्चनकुम्भजम्भणमिमावस्याः स्तनौ विभ्रतौ ॥ ५२ ॥ रत्यातप्रियलाञ्छने
कठिनतावासे रसालिङ्गिते प्रेङ्गादैकारसे क्रमादुपचिते भूधर्दुस्त्वापहे । कोकैस्पर्धिनि मोगमौजि जैनि-
तानङ्गे खलीनोर्मुखे भाति श्रीरैणावतारदशक बाले भवत्याः स्तने ॥ ५३ ॥ मैथ्योऽयं बलिर्सेष
दृष्टिरधिकं पुंश्चैः सुपर्वाल्लयो बाहुस्तत्कमलेक्षणा त्रिजगतीमेकैव संरक्षति । इत्येव स्तनयोर्मिषेण
कनकक्षोणीभृता संघृतौ यस्यामात्मकिशोरकौ पविमयव्यग्रेण जम्भद्विषः ॥ ५४ ॥

१ इस्त्रिशिशुगण्डस्थलशोभायाः । २ सुवर्णाकारपूगीफल- । ३ कुड्मल- । ४ कामस्य ।
५ चक्राङ्गकायौ कोकनामानौ पक्षिविशेषौ । ६ मुरतकालिकनखकृतादिचिह्नशालिनि, रतेराप्तः
पतिः कामः तस्य भवजचिह्नरूपे मत्स्यावतारे च । ७ पीनत्वेन दुःस्पर्शत्वेन कूर्मावतारे च ।
८ रत्नेन रसया (भुवा) चालिङ्गिते (वाराहे) । ९ बाह्वादैकभाजने, प्रेङ्गादस्याराधये नृसिंहे
च । १० शनैः शनैः पुष्टिमुन्नतिं वा प्राप्ते, प्रबुद्धे (वामनावतारे) च । ११ गिरिवत्पीनत्व-
बुर्भरत्वाभ्याम्, राज्ञां च दर्पे हर्षे प्रबुद्धत्वेन । १२ साम्येन चक्रवाकस्पर्धाग्राहिणि सीतावियोगे
मन्मथोद्दीपकं कोकं प्रति शापो दत्त इति तादृशि रामे च । १३ मण्डलाकारेण स्थिते, शेषरूपे
बलभद्रे च । १४ कामोद्दीपके प्रयुज्यपुत्रोत्पद्यकं कृष्णे च, यद्वा जनितशरीरधारणविद्वद्दे-
ष्टत्वेन बुद्धे इति । १५ इन्द्रियसंतर्पणपरोत्कण्ठाविषये कल्किनि च खेपु लीना भासक्ता-
स्तेषामनुसूय उत्कण्ठाविषयस्तत्रेति, खलीनं तुरङ्गस्य वल्गा तदनुसूये च । १६ लक्ष्मीपति- ।
१७ उदरम् । १८ पातालम् । १९ पुष्टा, भूमिश्च । २० शोभनात्तां पर्वणात्माश्रयः स्वर्गश्च ।

कञ्चुकीवर्णनम् ।

उपरि-पीनपयोधरपातिता पठकुटीव मनोभवभूपतेः । विजयिनस्त्रिपुरारिजिगीषया तव विराजति
मामेनि कञ्चुकी ॥ १ ॥

मुक्तावलिवर्णनम् ।

घटीर्यन्त्रायते हारो नाभिकूपे मृगदृशः । संसेतुमिव लावण्यपयसा यौवनद्रुमम् ॥ १ ॥ हारः
कुङ्कुमावाक्ष्या राजति स्थूलमौक्तिकः । नाभिलावण्यपानीयघटीयन्त्रगुणोपमः ॥ २ ॥ मौक्तङ्गकुम्भ-
संसर्गजातपातकशङ्कया । स्नातीव मुक्ताहारोऽस्याः स्फुरत्कान्तिजले गले ॥ ३ ॥ प्राणेश्वरपरिवृद्ध-
विभ्रमप्रतिपत्तिभिः । मुक्तादारेण लसता हसतीव स्तनद्वयम् ॥ ४ ॥ हारोऽयं हरिणाक्षीणां लुठति
स्तनमण्डले । मुक्तानामप्यवस्थेयं के वयं स्मरकिङ्कराः ॥ ५ ॥ मणिहारलता विभाति तन्व्याः
स्तनसिंहासनसीम्नि तस्थिवांसम् । अभिप्रेक्तुमनङ्गदेवराजं गलशङ्काद्गलितेव दुग्धधारा ॥ ६ ॥
ग्रीवाद्भुतैवावटुशोमितापि प्रसाविता माणवकेन सेयम् । आलिङ्ग्यतामप्यवलम्बमाना सुरुपता-
मागखिलोर्ध्वकाया ॥ ७ ॥ स्तनातटे चन्दनपङ्क्तिरेऽस्या जातस्य यावच्चुवमानसानाम् । हारावली
रत्नमयूखधाराकाराः स्फुरन्ति स्वलनस्य रेखाः ॥ ८ ॥ निविडानुषक्तकुचकोकदम्पती मुखतार-
कापरिबुधेन शासितुम् । अवतारितेव निजतारकावली हरिणीदृशः स्फुरति हारबल्ली ॥ ९ ॥
एकावलीकलितमौक्तिककैतवेन तन्व्याः समुन्नतपयोधरयुग्मसेवाम् । चकुर्मनासि यमिनामतिनिर्मलानि
कन्दर्पमुक्तशरपातकृतान्तराणि ॥ १० ॥ सारङ्गाध्याः कुचकलशयोरन्तराकाशदेशः प्राप्तच्छेदः कचिदपि
चलन्प्रस्वलजिष्पपात । नामीकूपः समजनि नतस्तस्य देहच्युतासौ नक्षत्राणां ततिरिव समालम्बते
हारशोभाम् ॥ ११ ॥ मुक्तावली स्मरविदाहविपाण्डुमूले नद्या चकास्ति जितकम्बुनि कण्ठकाण्डे
निश्चिन्वती मृगदृशो वदन मृगाङ्गः नक्षत्रपङ्क्तिरिव सपतिता नमस्तः ॥ १२ ॥

उदस्वर्णनम् ।

युक्त मध्ये कृषा तन्वी कार्मुकीकरणाय यत् । अत्रैव कुसुमाख्येण पीड्यते छिद्रमुष्टिना
॥ १ ॥ स्तनौ मारार्पणव्यग्रौ काञ्ची कलकलोन्मुखी । कस्यां दिशि न मध्यस्य तस्याः कार्श्यं
सहेतुकम् ॥ २ ॥ मध्यं तव सरोजाक्षि पयोधरमरादितम् । अस्ति नास्त्योति सन्देहः कस्य
चित्ते न भासते ॥ ३ ॥ स्मरमानसिकसमस्यास्यास्तनिमा निरवधिर्मध्यः । श्रीरेव पूरयति यां
न गिरां देवी न चापि गुरुस्याः ॥ ४ ॥ अस्यास्तनिमा मध्ये प्रथिमा कुचयोर्दृशोश्च
चोच्चत्यम् । ऊर्ध्वोः क्रमेण वृत्तोच्चाहश्च तुल्यतां दधति ॥ ५ ॥ अस्मिन्प्रकृतिमनोज्ञे लग्ना प्रायेण
मान्मथी दृष्टिः । सुन्दरि यतो भवत्याः प्रतिक्षण क्षीयते मध्यः ॥ ६ ॥ वयःप्रकर्षार्द्ध-
पञ्चीयमानैस्तनद्वयस्योद्बह्नश्रमेण । अत्यन्तकार्श्यं वनजायतास्यां मध्यो जगामेति ममैव तर्कः
॥ ७ ॥ बद्धा ह्रियेयं त्रिवलीगुणेन गृह्णाति रोमावलिनेत्रवल्लीम् । इतीव चिन्ताकुलमङ्गुरो-

१ घटीर्यन्त्रं हि मालारूपेण दृश्यते । २ हस्ति-चाण्डाल- । ३ गङ्गाव्यवहारो व्यन्यते ।
४ प्रवर्धमान- । ५ कमलायतनेन्द्रायाः ।

इयं मध्यो मृगाक्ष्याः कृशतामुपैति ॥ ८ ॥ काञ्चीगुणैर्विरचिता जघनेषु लक्ष्मीर्लब्धा स्थितिः
स्तनतटेषु च रत्नहारैः । नो भूषिता वयमितीव नितम्बिनीनां कार्यं निरर्गलमधार्पित मध्य-
मार्गैः ॥ ९ ॥ स्फुटमसदवलग्नं तन्त्रि निश्चिन्वते ते तदनुपलभमानास्तर्कयन्तोऽपि लोकाः ।
कुचगिरिधरयुग्मं यद्विनाधारमास्ते तदिह मेकरकेतोरिन्द्रजालं प्रतीमः ॥ १० ॥ तुल्यमोगे स्तन-
गिरियुगे प्रौढबिम्बे नितम्बे सीमादेश हरति नृपतौ यौवने जृम्भमाणे । मर्त्यो मीरुः कचिदपि
ययौ पद्मपत्रेक्षणायाः शून्यं मध्यस्थलमिति ततः किंवदन्तीं वदन्ति ॥ ११ ॥ देह हेमद्युति-
परिहृताम्भोजवृष्टि च दृष्टि राशीभूतभ्रमरपटलीचारुवेषं च केशम् । दृष्ट्वा सद्यो विपुलहृदया-
मन्दमूढेन धात्रा सारङ्गाक्ष्याः किमु रचयितुं विस्मृतो मध्यदेशः ॥ १२ ॥ आक्रान्ते शैशवे
ऽस्मिन्नामिनववयसा शासनान्मीनकेतोर्बालाया नेत्रयुग्मं श्रुतियुग्मविशदभ्रयुगेनापि सार्धम् ।
वक्षोजद्वन्द्वमुच्चैर्वहिरिह निरगाच्छ्रोणिबिम्बेन साकं मध्यः संगृह्य बद्धस्त्रिवलिभिरमितः कार्य-
मङ्गीकरोति ॥ १३ ॥

नामिवर्णनम् ।

मन्ये समासलावण्यसौरे सर्गे मृगीदृशः । अपूरयित्वेव गतो नामिरन्त्र चतुर्मुखः ॥ १ ॥
कुचकुम्भौ समालम्ब्य तरन्ती कान्तिनिम्नगाम् । अमादितस्ततो दृष्ट्वा दृष्टिर्नामौ निमज्जति ॥ २ ॥
स्तनौ तुल्यौ समारूढे चापन्यस्तमरे स्मरे । कोदण्डाटनिमुद्रेव जाता नामी नतश्रुवः ॥ ३ ॥
उरोजवच्चक्रमनोन्नरूपा केशावलीव भ्रमराजिता वा । सङ्गीतवत्सत्पुटमेदद्वया विधेत नामीसरसी
मृगाक्ष्याः ॥ ४ ॥

त्रिवलिवर्णनम् ।

स्तनभाराय मध्येन त्रिवलिव्याजतः कृता । तस्याः शङ्कितमङ्गेन भ्रूमङ्गानामिधावलिः ॥ १ ॥
एकमेव बलिं बद्धा जगाम हरिरुजतिम् । तन्त्यास्त्रिवलिवन्धेऽपि सैव मध्यस्य नम्रता ॥ २ ॥
तदीयत्रिवलीमार्गसोपानारोहणभ्रमः । अनङ्गत्वादनङ्गस्य जातो रत्येकागोचरः ॥ ३ ॥ परिहृत्य
दुरारोहं तस्याः स्तनतटं कृता । कन्दर्परथसञ्चारमार्गालीष बलित्रयी ॥ ४ ॥ दैरिद्र्यमुदरं
दृष्ट्वा चक्रे लावण्यपूर्णयोः । पन्थानं स्तनयोस्तस्यास्त्रिवलीविषमं विधिः ॥ ५ ॥ राजति
त्रिवली तस्याः स्तनमारोहति क्रमात् । उपर्युपरि जातेव हारमुद्रापरम्परा ॥ ६ ॥ मध्यत्रिवली-
त्रिपथे पीवरकुचचत्वरे च चपलदृशाम् । ललयति मदनपिशाचः पुरुषं हि मनागपि
स्वलितम् ॥ ७ ॥ मध्येन सा वेदिविलग्नमध्या बलित्रयं चारु बभार बाला । आरोहणार्थं
नवयौवनेन कामस्य सोपानमिव प्रयुक्तम् ॥ ८ ॥ अनन्यसाधारणकान्तिकान्ततनोरमुष्याः
किमु मध्यदेशः । जगन्नयीजन्मभृतां निषण्णा चित्तावलीय त्रिवलीमिषेण ॥ ९ ॥ मध्या-
त्समानीय सुसारमार्गं वक्षोजमुत्पादयिता विधाता । अतिप्रयत्नास्त्रिवलीमिषेण सोपानवत्सन्निवर्तय

१ कन्दर्पस्य । २ उन्नतपरिणाहे । ३ इत्यनेन यौवनस्य सिंहघटुस्थानं सम्भाव्यते ।
४ मध्यभागस्य मृगतत्वं व्यज्यते । सङ्गच्छते चैवं भीरुरिति विशेषणम् । ५ अनवधिलावण्य-
सारसम्भृते । ६ महान्तो हि शुरवोऽपि नमन्ति, क्षुद्रास्तु लघवोऽपि उन्नता भवन्तीति
वस्तु व्यज्यते तेन हरेरपेक्षयाऽत्र तन्त्या व्यतिरेको ध्वन्यते । ७ अपुष्टत्वादिति शेषः । ८ आरो-
हणमार्गत्रयम् ।

चकार ॥ १० ॥ मत्वा चापं शशिमुखि निभं मुष्टिना पुष्पधन्वा तन्वीमेनां तव तनुलतां
मध्यदेशे बभार । यस्मादत्र त्रिभुवनवशीकारसुब्रानुकारास्तित्तो भान्ति त्रिवलिकपटाददुलीसंधि-
रेखाः ॥ ११ ॥

रोमराजिवर्णनम् ।

नाभिरन्त्रं प्रविष्टाऽस्याः श्यामला रोमवल्लरी । अस्ता तिमिरलेखेव मेखलामणिकान्तितः
॥ १ ॥ भाति रोमावली तस्याः पयोधरमरोजतौ । जाता रत्नशलाकेव श्रोणिवैदूर्यभूमितः
॥ २ ॥ नाभिसङ्केन गौराङ्गयाः शोभते रोममञ्जरी । कन्दर्पहेमकटकाह्लाक्षाधारेव निर्गता ॥ ३ ॥
नाभीवलयसंबद्धा रोमाली भाति सुभ्रुवः । सहिता निगडेनेव शृङ्खला स्मरदन्तिनः ॥ ४ ॥
रोमावली विलासिन्याः प्रविष्टा नाभिमण्डलम् । कियद्गाम्भीर्यमत्रेति तात्पर्यमिव विभ्रती ॥ ५ ॥
लिखन्त्याः कामसाम्राज्यशासनं यौवनश्रियः । गलितेव मपीधारा रोमाली नाभिमगोलकात् ॥ ६ ॥
जाने रात्रिषु तन्मध्ये ददाति शनकैः पदम् । गम्भीरनाभिर्कुहप्रवेशाशङ्कया स्मरः ॥ ७ ॥
कुचदुर्गराजधान्योर्मध्येमार्गं मृगीदृशो मदनः । किमकृत नाभीवापीमपि रोमालीतमालशमरेखाम्
॥ ८ ॥ वयैसी शिशुतातदुत्तरे मुदृशि स्वाभिविधिं विधित्नुनी । विधिनापि न रोमरेखया
कृतसीम्नि प्रविमज्य रज्यतः ॥ ९ ॥ तस्याः प्रविष्टा नतनाभिरन्त्र रराज तन्वी नवरोमराजिः ।
नीवीमतिक्रम्य सितेतरस्यै तन्मेखलामज्यमणेरिवार्चिः ॥ १० ॥ गौरीव पत्या मुभगा कदाचित्क-
र्त्रियमन्यर्वतनसमस्याम् । इतीव मध्ये निदधे विधाता रोमावलीमेचैकसूत्रमस्याः ॥ ११ ॥ रोमावलीरञ्जु-
मुरोजकुम्भौ गम्भीरमासाद्य च नाभिकूपम् । मृष्टितृष्णा विरमेद्यदि स्यान्नैषा वर्तयेया सिचैवेन गुतिः ॥ १२ ॥
उन्मूलितालानविलोमनाभिदिष्टजस्तलच्छृङ्खलरोमदामा । मत्तस्य संप मदनद्विपस्य प्रत्यापयत् प्रोच-
कुचास्तु वास्तु ॥ १३ ॥ रोमावलिभ्रूकुसुमैः स्वमौर्वीचापेपुर्भिर्मध्यललाटमूर्ध्नि । व्यस्तैरपि
स्थास्तुमिरेतदीयैर्जैत्रः स चित्र रतिजानिधीरः ॥ १४ ॥ गम्भीरनाभिहृदसंनिवेशे राज तन्वी
नवरोमराजिः । मुखेन्दुभीतस्तनचक्रवाकद्वन्द्वोज्जिता शैवलमञ्जरीव ॥ १५ ॥ स्वर्णावदातशुति-
कायकाण्डे संपूर्णपीयूषमयूखमुख्यः । एङ्गीदृशः पृष्ठविलम्बिवेणीविम्बः पुरो राजति रोमराजी
॥ १६ ॥ पयोधरस्तावदयं समुजतो रसस्य वृष्टिः सविधे भविष्यति । अतः समुद्रच्छति
नाभिरन्त्रतो विसारि रोमालिपिपीलिकावलिः ॥ १७ ॥ गम्भीरनामीहृदपार्श्ववर्तिनी विराजते
लोमलता मृगीदृशः । मुखारविन्दस्य रसामिलाभिणी द्विरेफपङ्क्तिश्चलितेव नीरवा ॥ १८ ॥ समुदि-
तकुचकुम्भमङ्गनाया हृदयमनङ्गयतङ्गजोऽधिसेते । तदखिलपदबन्धनाय रोमावलिर्निह शृङ्खलिका वि-
लोक्यते यत् ॥ १९ ॥ दत्त मया पदमिदं मययौवनाय त्वं सत्वरं कञ्चन शैशवं साध-
येति । कामस्य हस्तलिखिताक्षरमालिकेव रोमावली विजयते जलजेक्षणायाः ॥ २० ॥ नामी-
बिलान्तरविनिर्गतर्पणगीर्णं संप्रस्थिता नयनखञ्जनमक्षेणाय । नासामुदीक्ष्य गरुडभ्रममुद्रहन्ती गुतेव
पीनकुचपर्वतयोरधस्तात् ॥ २१ ॥ अतिबहुतरलजाशृङ्खलाबद्धपादो मदनमृपतिवाहो यौवनोन्म-
त्तहस्ती ॥ प्रकटितकुचकुम्भो लोमराजीकरेण पिबति सरसि नामीमण्डलाख्ये पयांसि ॥ २२ ॥

१ छिद्र- २ बाल्ययौवनरूपे अवस्थे । ३ कृष्णस्य । ४ कृष्ण- । ५ वक्षेण । ६ मृगी- ।
७ मेघः, कुचश्च । जातावेकवचनमुभयत्र समानम् । ८ सार्पणी- ।

रचयति युवनेत्रक्षेत्रपीयूषवृष्टिं नवजलधररेखा रोमराजिच्छलेन । यदुदयति कलापिप्रक्रियेयं तदुच्चैः
स्तनघनसमयोऽस्यामाविरस्तीति विद्वः ॥ २३ ॥ अमुर्मिच्छावण्यामृतसरसि नूनं मृगदशः
स्मरः शर्वप्लुष्टः पृथुजघनमागे निपतितः । यदङ्गाङ्गाराणां प्रशमपिशुना नामिकुहरे शिखा धूमस्येयं
परिणमति रोमावलिमिषात् ॥ २४ ॥ इयं स्रष्टा चञ्चलकनकलतिका पङ्कजमुखा निषक्ता
लावण्यामृतरसमरेणानुदिवसम् । अकस्माद्रोमालीमधुपपटलीह स्फुरति यत्ततः शङ्के पुष्पोद्गमसमय-
मायातमधुना ॥ २५ ॥ हरक्रोधज्वालावलिमिरवलीढेन वपुषा गमीरेऽस्या नामीसरसि कृतक्षम्पो मनसिजः ।
समुत्तस्थौ तस्मादियमधवला धूमलतिका वदन्ती मां मुग्धा कमलमुखि रोमावलिरेति ॥ २६ ॥
निर्णेतव्यो मनसिजकलातन्त्रसिद्धान्तसारो जेतव्या च त्रिदशसुदृशामङ्गलावण्यलक्ष्मीः । रोमश्रेणीलिखित-
सुमग पत्रमादर्शयन्ती पत्रालम्ब जगति कुस्ते सुश्रुषो यौवनश्रीः ॥ २७ ॥ उत्तुङ्गस्तनपर्वतादव-
तरद्गङ्गेव हारावली रोमाली नवनीलनीरदरुचिः सेय कलिन्दात्मजा । जात तीर्थमिदं सुपुण्य-
जनकं यत्रानयोः संगमश्चन्द्रो मज्जति लाञ्छनापङ्कतये नूनं नखाङ्कच्छलात् ॥ २८ ॥ उत्तुङ्गस्तनभार
एव तरले नेत्रे चले भ्रूलते रागान्वेषु तदोष्ठपल्लवमिदं कुर्वन्तु नाम व्यथाम् । सौभाग्याक्षरपङ्क्तिरेव
लिखिता पुष्पोयुगेन स्वयं मध्यस्थापि करोति तापमधिकं रोमावली केन सा ॥ २९ ॥ यूना वैर्य-
तृणाङ्कुरं कवलयन्त्रीढाऽन्धुप्रं पिबन्द्वाङ्गारो हरिणस्तव स्तनगिरेः सीमानमारोहति । नामेः काचन तस्य
निःसृतवती कस्तुरिकामालिका रोमश्रेणिमहोत्सव वितनुते कल्याणि जानीमहे ॥ ३० ॥
सौन्दर्यस्य मनोमवेन गणनारेखा किमेषा कृता लावण्यस्य विलोकिन्तु त्रिजगतामेषा किमुद्गीविका ।
आनन्दद्रुमकन्दली नयनयोः किंवा समुज्जृम्भते सुन्दर्याः किमु वा स्वभावसुमगा रोमालि-
क्ष्मीलति ॥ ३१ ॥

पृष्ठभागवर्णनम् ।

अस्याः खलु ग्रन्थिनिबद्धकेशमङ्गीकदम्बप्रतिबिम्बवेशात् । स्मरप्रशस्ती रजताक्षरेय पृष्ठस्थली
हाटकपट्टिकायाम् ॥ १ ॥

नितम्बशोभाप्रशंसा ।

तच्चितम्बस्य निन्दन्ति वृद्धिं परिजनाङ्गनाः । काञ्चीनवनवग्रन्थिग्रथनेन कदर्थिताः ॥ १ ॥
नितम्बजिम्बं बिम्बोष्ठी चन्द्रकान्तशिलाघनम् । धत्ते कर्दपदोःस्तम्भप्रशस्तिफलकोपमम् ॥ २ ॥
विस्तारिणा मुहुस्तस्याः श्रोणीबिम्बेन पीडिता । झुटिता झुटितास्मीति फूत्करोतीव मेखला ॥ ३ ॥
अपर्याप्तभुजायामः सखेदोऽस्याः सखीजनः । श्रोण्या कथञ्चित्कुस्ते रशनादामबन्धनम् ॥ ४ ॥
नितम्बगौरवेणासौ गौराङ्गी खिद्यते दृढम् । हारयत्यपरिस्पन्दा कन्दुक क्रीडितेषु यत् ॥ ५ ॥
स कथं न स्पृहणीयो विषयरतैस्तनितम्बविन्यासः । शान्तात्मनापि विहित विश्वैस्त्रिंशो गौरवं
यत्र ॥ ६ ॥ पृथुवर्तुलतनितम्बकृन्मिहिरस्यन्दनशिखपशिक्षया । विधिरैककचक्रचारिण किमु

१ मयूर- । २ महादेवेन दाहं नीतः । ३ ब्रह्मणा । ४ निश्चेतुमर्हः । ५ देवाङ्गनानाम् ।
६ रचयेति युक्तं पठितुम् । लेखनेत्यस्यैव साधुत्वात् । ७ कालिन्दी । ८ मखावातच्छलात् ।
९ कन्दर्पेण । १० भुज- । ११ विधात्रा ।

निर्मित्सति मान्मर्थं रथम् ॥ ७ ॥ चक्रेण विश्व युधि मत्स्यकेतुः पितुर्जितं वीक्ष्य सुदर्शनेन ।
जगज्जिनीपत्यमुना नितम्बद्वयेन किं दुर्लभदर्शनेन ॥ ८ ॥ रोमावलीदण्डनितम्बचक्रे गुण च लावण्य-
जलं च बाला । तारुण्यभूर्तेः कुचकुम्भकर्तुर्विमर्ति शङ्के सहकारिचक्रम् ॥ ९ ॥

मेखलावर्णनम् ।

बद्धा मणिमयकाञ्ची तस्याः परिणाहशालिनि नितम्बे । पट्टिकारिव सारसानां सुरसेरितः पुलिनमण्ड-
लामोगे ॥ १ ॥ सस्तां नितम्बादवरोपयन्ती पुनःपुनः कैसरपुष्पकाञ्चीम् । न्यासीकृता स्थान-
विदा स्मरेण मौर्वीद्वितीयामिव कार्मुकस्य ॥ २ ॥

जघनवर्णनम् ।

तस्याः पद्मपलाशाक्ष्यास्तन्यास्तज्जघन घनम् । दृष्टं सखीमिश्रमिस्ताः पुष्पाव मनसां ययुः
॥ १ ॥ अनङ्गरङ्गपीठोऽस्याः शृङ्गारस्वर्णविष्टरः । लावण्यसारसंघातः सा घना जघनस्थली
॥ २ ॥ तदीयजघनामोगगरिमा विस्मयास्पदम् । दूरपाती पृथक्कोऽभूद्येनानङ्गस्य साङ्गना
॥ ३ ॥ वपुरनुपमं नामेरुर्ध्वं विधाय मृगीदृशां ललितललितैरङ्गयासैः पुरा रमसादिव । तदनु
सहसा खिन्नेनेव प्रजापतिना भ्रशं पृथुलपृथुला स्थूः स्थूला कृता जघनस्थली ॥ ४ ॥

शुद्धाङ्गवर्णनम् ।

अङ्गेन केनापि विजेतुमस्या गवेष्यते किं चलपत्रपत्रम् । न चेद्विशेषादितरच्छेदम्यस्तास्यास्तु
कम्पस्तु कृतो मयेन ॥ १ ॥ गौरमुग्धवनितावराङ्गके रेजुस्थिततनूरुहाङ्कुराः । तर्पणाय मद-
नस्य वेषसा स्वर्णशुक्तिनिहितास्तिला इव ॥ २ ॥

ऊरुवर्णनम् ।

लम्बिताः कदलीस्तम्भास्तदूरुभ्यां परामवम् । अत्यन्तमृदुभिर्लम्ब्यो जडैः क जयद्विण्डिमः
॥ १ ॥ मन्ये तदूरु संभाव्य हस्तसर्वस्वहारिणौ । वहन्त्यस्पृश्यताहेतोर्मातङ्गत्वं मतङ्गजाः ॥ २ ॥
ऊरुः कुरङ्गकदशब्दञ्चलचेलाञ्चलो माति । सपताकः कनकमयो विजयस्तम्भः स्मरस्येव ॥ ३ ॥ तरु-
मूरुयुगेण सुन्दरी किमु रैमां परिणाहिना परम् । तरुणीमपि जिष्णुरेव ता धनदापत्यतपः-
फलस्तनीम् ॥ ४ ॥ रम्भाऽपि किं चिह्नयति प्रकाण्डं न चात्मनः स्वेन न चैतदूरु ।
स्वस्यैव येनोपरि सा ददाना पत्राणि जागर्त्यनयोर्भ्रमेण ॥ ५ ॥ विधाय मूर्धानमघश्चरं चेन्मु-
ञ्चेत्तपोमिः स्वमसारमावम् । जाड्यं च नाधेत्कदली बलीयस्तदा यदि स्यादिदमूरुचारुः ॥ ६ ॥
ऊरुप्रकाण्डद्वितयेन तस्याः करः पराजीयत वारणीयः । युक्तं हिया कुण्डलनच्छलेन गोपायति
स्वं मुखपुष्करं सः ॥ ७ ॥ अस्यां मुनीनामपि मोहमूढे भृगुर्महान्यत्कुचशैलश्रीली । नानारदा-
ह्मादि मुख त्रितोरुण्यासी महाभारतसर्गयोग्यः ॥ ८ ॥ पश्यन्हतो मन्मथबाणपातैः शक्तो
विधातुं न निमील्य चक्षुः । ऊरु विधात्रा हि कथं कृतौ तौ विन्यासवत्याः सुमतेर्वितर्कः
॥ ९ ॥ नागेन्द्रहस्तास्तवचि कर्कशत्वादेकान्तशैत्यात्कदलीविशेषाः । लब्ध्वापि लोके परिणाहि

१ गङ्गायाः । २ लुलितललितैरिति, लुलितलुलितैरिति च पाठान्तरम् । ३ कदली-
स्तम्भम् । ४ अस्या ऊरु तद्वज्राकारिति । ५ शुण्डादण्डाः ।

रूपं जातास्तदूर्वरूपमानबाधाः ॥ १० ॥ कदली कदली करमः करमैः करिराजकरः करिराजकरः
मुवनत्रितयेऽपि विमर्ति तुलामिदमूर्युग न चमूरुदृशैः ॥ ११ ॥

जङ्घावर्णनम् ।

जङ्घे तदीये संतापं यज्जनस्यानुरागिणः । जनयाञ्चक्रतुस्तीव्रं तत्र हेतुर्विलोमता ॥ १ ॥
प्रसूते प्रसूते तस्या मुग्धानामिति का कथा । तैरुणानामपि प्रज्ञां प्रेम्भीत इमे यतः ॥ २ ॥
हेममञ्जीरमालाम्या माति जङ्घालताद्वयम् । लावण्यशाखिनः स्थानं कुङ्कुमेनेव वेष्टितम् ॥ ३ ॥
वृत्तातुपूर्वे च न चातिदीर्घे जङ्घे शुभे छष्टवतस्तदीये । शेषाङ्गनिर्माणविधौ विधातुर्लावण्य
उत्पाद्य इवास यतः ॥ ४ ॥ क्रमोद्धता पीवरताधिजङ्घं वृक्षाधिरुदं विदुषी किमस्याः ।
अपि अमीमङ्गिमिरावृताङ्गं वासो लतावेष्टितकप्रवीणम् ॥ ५ ॥

पादप्रशंसनम् ।

अमूल्यस्य मम स्वर्णेतुल्यैकोटिद्वयं कियत् । इति कोपादिवातान्नं पादयुग्मं मृगीदृशः ॥ १ ॥
स्तनमारोऽत्र वक्त्रेन्दुचन्द्रिकावरणं मम । इति तत्पादयोर्लेशा वेष्टि प्राङ्गणपद्मिनी ॥ २ ॥ अत्यपूर्वस्य
रागस्य पूर्वपक्षाय पल्लवाः । पद्मानि पादयुग्मस्य प्रत्युदाहरणानि च ॥ ३ ॥ जाग्रतैः कमला-
हृद्भिर्यज्जग्राह तदद्भुतम् । पादद्वन्द्वस्य मैत्रेयगतिस्तेषु तु का स्तुतिः ॥ ४ ॥ दृश्यन्ते मान-
सोत्तसा राजहंसाः कचिद्यदि । गतौ चरणयोस्तस्याः प्रस्यते यावदन्तरिक्षं ॥ ५ ॥ नितम्ब-
पीड्यमानेन पादयुग्मेन सुसुखः । कृता मुकुटिमङ्गीव नीलनूपुरमालया ॥ ६ ॥ चरणकमलं
तदीयं लाक्षाबालातपेन सवलितम् । अघ्यास्त भङ्गमालावलिभिर्मणिखचितनूपुरव्याजात् ॥ ७ ॥
अननुरागन्मणिमेखलमविरलशिखानमञ्जुमञ्जीरम् । परिसरणमरणचरणे रणरणैर्मकारणं कुस्ते
॥ ८ ॥ दशकैरवबान्धवान्दधानौ जैडससर्गविमुक्तिसावधानौ । चरणौ नलिनेन तोलयन्तः कथमस्याः कवयो
न यान्ति लज्जाम् ॥ ९ ॥ अभ्युन्नताङ्गुष्ठनखप्रमार्भिर्निक्षेपणाद्रागमिवोद्गिरन्तौ । आजहतुस्तचरणौ
पृथिव्या स्थलारविन्दश्रियमव्यवस्थाम् ॥ १० ॥ अस्याः पदौ चारुतया महान्तावपेक्ष्य सौक्ष्म्या-
लवमावभाजः । जाता प्रवालस्य महीरुहाणां जानीमहे पल्लवैश्चन्दलविवः ॥ ११ ॥ जगद्धू-
मूर्धसु रूपदर्पाद्यदेतथाधाधि पदारविन्दम् । तत्सान्द्रसिन्दूरपरागरागैर्द्वयं प्रवालप्रवालकणं तत् ॥ १२ ॥
यानेन तन्व्या जितदन्तिनैराथौ पदाब्जराजौ पारिशुद्धिपाष्णी । जानेन शुश्रूषयितुं स्वमिच्छन्ते न तेन
मूर्ध्ना कतरस्य राज्ञः ॥ १३ ॥ प्रियासखीभूतवतो मुदेद व्यधाद्विधिः साधुदशत्वमिन्दोः । एतत्पदच्छ-
न्नसरागपद्मसौभाग्यभाग्यं कथमन्यथा स्यात् ॥ १४ ॥

१ जङ्घेत्यर्थः । २ वृक्षः । ३ कर्कशः । ४ मृगनयनायाः । ५ कामनिमित्तकम् । ६ रोमशून्यत्वं
प्रतिकूलत्वं च । ७ जङ्घे । 'जङ्घा तु प्रसूता' इत्यमरोक्तेः । ८ सुन्दराणां, मृढानां च । ९ प्रबलाना-
नाम् । १० न तु हरत एव, किन्तु बलात् हत्वा बन्धनं नयत इति भावः । ११ सुवर्ण- ।
१२ दशपल- । पादधार्पाद्भवेति विशेष- । १३ प्रबुध्यतः, विकसतश्च । १४ शोभां, सम्पत्तिं च ।
१५ क्षरन्मद- । प्रमृढ- । १६ याथावर्थेन । १७ भेदः । १८ क्षोभम् । १९ जल-मृद- ।
२० चरणलव- । २१ गजराजौ ।

गुल्फवर्णनम् ।

अरुन्धतीकामेपुरन्धिलक्ष्मीजम्भद्विपैद्वारनवाग्निकानाम् । चतुर्दशीय तदिहोचितैव गुल्फद्वयात्ता यद-
दृश्यसिद्धिः ॥ १ ॥

चरणाङ्गुलिवर्णनम् ।

एष्यन्ति यावद्गणनादिगन्तान्त्वाः स्मरार्ताः शरणे प्रवेष्टुम् । इमे पदाब्जे विधिनापि स्रष्टास्तावत्प
एवाङ्गुलयोऽत्र रेखाः ॥ १ ॥

पादनखवर्णनम् ।

तस्याः पादनखश्रेणिः शोभते किल सुभ्रुवः । रत्नावलीव लाघण्यरत्नाकरसमुद्गता ॥ १ ॥
तत्पादनखरत्नानां यदलक्तकमार्जनम् । इदं श्रीखण्डलेपेन पाण्डुरीकरणं विधोः ॥ २ ॥
तद्वक्त्रं नेत्रपद्मं प्रकटितमसंस्कृत्यार्धितं यन्मयैतज्जातं तस्मात्कृशत्वं ग्रहणमपि ततो जायमानः
कलङ्कः । तत्सर्वं क्षम्यता मे पुनरपि न करोम्येवमुक्त्वा तु तस्या गाढं लग्नः शशाङ्क-
श्वरणनखमणिच्छन्नना पादयुग्मम् ॥ ३ ॥

संचारशोभावर्णनम् ।

सलीलमियमायाति कामिनी गजगामिनी । उन्नतं हि नखज्योतिः पुष्पैर्भुवमिवार्चयती ॥ १ ॥
मारयन्त्या जनं सर्वं निरागसमिवाज्ञया । मार्तण्डानां गतिर्यादृक्तादृगासीदसशयम् ॥ २ ॥ सा
राजहंसैरिव सनताङ्गी गतेषु लीलाञ्चितचतविक्रमेषु । व्यनीयत प्रस्युपदेशलुब्धैरादिसुमिर्नूपुरशि-
खितानि ॥ ३ ॥ गुरुतरकलनूपुरानुनादं सललितनर्तितवामपादपद्मा । इतरदनतिलोलमादधाना
पदमथ मन्मथमन्थरं जगाम ॥ ४ ॥

जृम्भावर्णनम् ।

चक्रीकृतभुजलतिकं चक्रीकृतवक्त्रमुन्नमद्ग्रीवम् । नो हरति कस्य हृदयं हरिणदृशो जृम्भा-
रम्भः ॥ १ ॥ आस्येन्दोः परिवेषवर्द्धितपतेर्धौम्येकोदण्डवद्भूमिल्लाम्बुमुर्चः क्षणेद्युतिवदासज्जौ
क्षिपन्ती मुजौ । विश्लिष्यद्वलि लक्ष्यनाभिं विगलनीन्युन्नमन्मध्यमं किञ्चित्किञ्चिदुदञ्चदञ्चलमहो
कुम्भस्तनी जृम्भते ॥ २ ॥

शयनवर्णनम् ।

सार्थकानर्थकपदं वृत्ती मन्मथाक्षरम् । निद्रार्धमीलिताक्षी सा लिखितेवास्ति मे हृदि ॥ १ ॥ उत्ताना-
मुपधाय बाहुलतिकामेकामपाङ्गश्रितामन्यामप्यलसा निधाय विपुलामोगे नितम्बस्थले ।
नीवीं किञ्चिदवश्या विदधती निन्धासलोलालका तल्पोत्पीडनतिर्यगुन्नतकुच निद्राति
शैतोदरी ॥ २ ॥ आमीलनवनीलनीरजतुलामालम्बते लोचनं शैथिल्यं नवमल्लिकासहचरैर्ह्यैरपि

१ रतिः । २ इन्द्राणी- । ३ दिशो हि दशेति तथोक्तिः । ४ चारंवारम् । ५ हस्तिनां,
चण्डालानां च । ६ कन्दर्पस्थ । ७ चम्पकपुष्प- । ८ मल्लिकारूपजलवर्षिणः ।
९ चिञ्चुत् । १० कुशोदरी ।

स्वीकृतम् । आलापादधरः स्फुरत्कलयति प्रेङ्खत्प्रबालोपमामानन्दप्रमवाश्च वाष्पकणिका मुक्ताश्रियं
बिभ्रति ॥ १० ॥

सौन्दर्यप्रशंसा ।

सुन्दरी सा भवत्येवं विवेकः केन जायते । प्रमामात्र हि तरलं दृश्यते नात्र संशयः ॥ १ ॥
अवयवेषु परस्परबिम्बितेष्वतुलकान्तिषु राजति तत्तनोः । अयमयं प्रविभाग इति स्फुटं जगति
निश्चिनुते चतुरोऽपि कः ॥ २ ॥

समस्ताङ्गसौन्दर्यमहिमा ।

मुखेन चन्द्रकान्तेन महानीलैः शिरोरुहैः । पादाम्यां पद्मरागाम्यां रेजे रत्नमयीव सा ॥ १ ॥
गुणगा स्तनमारेण मुखचन्द्रेण भास्वता । शनैर्धराभ्यां पादाम्यां रेजे ग्रहमयीव सा ॥ २ ॥ सा
दृष्टा येन वा दृष्टा मुषिताः सममेव ते । हृदय हृतमेकैषामन्येषां चक्षुषोः फलम् ॥ ३ ॥ फलैयते
कुचद्वन्द्वमिय हेमलतायते । अङ्गानि कुसुमायन्ते मनो मे अमरीयते ॥ ४ ॥ विकसनेत्रनीलाब्जे
तथा तन्व्याः स्तनद्वयी । तव दत्तां सदा मोद लसत्तरलहारिणी ॥ ५ ॥ वक्त्रे गुरुत्व यदि ते
छन्दःशास्त्रविदो विदुः । कठिने कुचयुग्मेऽस्या वदतां किं नु हीयते ॥ ६ ॥ दन्तप्रमापुष्पचिता
पाणिपल्लवशोमिनी । केशपाशालिपृन्देन सुवेषा हरिणेश्च ॥ ७ ॥ अकृश नितम्बमार्गे क्षाम
मध्ये समुन्नत कुचयोः । अत्यायत नयनयोर्मम जीवितमेतदायाति ॥ ८ ॥ अव्याजं सुन्दरी ता
विज्ञानेनाद्भुतेन योजयता । उपकल्पितो विधात्रा बाणः कामस्य विषदिग्धः ॥ ९ ॥ आलोक्य
चिह्नैर्निकर सतत सुमनोधिवासयोग्य ते । कामो निज निष्कृष्ट परिदृश्य पराममर्शं साशङ्कः
॥ १० ॥ आलपति पिकवधूरेव पश्यति हरिणीव चलति हंसीव । स्फुरति तडिल्लुतिकेव स्वदते
तुहिनांशुलेखेव ॥ ११ ॥ वेणीबन्धमैहीन कृष्ण नेत्रान्तमचलरूप तम् । कुचमस्याः स्वीकुर्वन्पुरुषो
लीला वहत्यहो शमोः ॥ १२ ॥ अङ्ग भूषणनिकरो भूषयतीत्येष लौकिको वादः । अङ्गानि
भूषणानां कामपि सुषमैरामजीजनस्तस्याः ॥ १३ ॥ सौरभममोखद्वन्द्वमुखस्य कुम्भाविष स्तनौ पीनौ ।
हृदय मदयति वदन तव शरदिन्दुर्यथा बाले ॥ १४ ॥ मधुरः सुधावदधरः पल्लवतुल्योऽतिपेक्षितः
पाणिः । चकितपृष्ठलोचनाम्या सदृशी चपले च लोचने तस्याः ॥ १५ ॥ कलयति कुचलयमालाल-
लित कुटिलः कटाक्षविक्षेपः । अधरः किसलयलीलामाननमस्याः कलानिधिविलासम् ॥ १६ ॥ तरु-
णिमैति कलर्येति कलामनु मदनधनुर्ध्रुवोऽपठत्यग्रे । अधिवसति सकलललर्नमौलिमिय चकितहरिण-
चलनयना ॥ १७ ॥ नयनयुगासेचनक मानसदृष्ट्यापि दृष्ट्वापम् । रूपमिदं मदिरास्या मदयति हृदयं

१ भ्रूवरेण । सुराणामसुराणां चेत्यध्याहृत्य विवक्षणाद् बृहस्पतिना भृगुणा चेत्यर्थद्वयं
लभ्यते । २ मुखरूपेण सुखापरनाम्ना चन्द्रमसा । ३ प्रकाशशालिना, सूर्येण च । ४ मन्दसञ्चारि-
भ्यां, सूर्यपुत्राभ्यां च । अत्र द्विवचनमविवक्षितम् । ५ फलमिवाचरति । ६ सुवर्णवल्लीवाच-
रति । ७ कुसुमानीवाचरन्ति । ८ भ्रमर इवाचरति लुब्धत्वात् । एतेन सौरभसम्भारशालितापि
सूचिता । ९ गुरुमात्रा हि 'स' इत्येवं लिख्यते छन्दोज्ञैरिति तथोक्ता । १० नेपथ्यसाहाय्यरूप-
कपटनिरपेक्षः रमणीया । ११ केशपुञ्जम् । १२ भुजगम्, अत्यन्तं च । १३ परमां शोभाम् ।
१४ कोमलः । १५ तारुण्ये । १६ स्वीकुर्वति, पठति च । एतेनास्य शिष्यत्वं तेन च तुच्छत्वं ध्वन्यते ।
१७ गुरुत्वमेतयोर्भेदं नितं तेन च महनीयत्वम् । १८ अत्र 'उपाङ्गध्याङ्गवत्' इति द्वितीया ।

दुनोत्यपि च ॥ १८ ॥ संन्यस्तभूपापि नवैव नित्य विनापि हारं हसतीव कान्त्या । मंद
विनापि स्खलतीव भावैर्वाचं विना व्याहरतीव दृष्टा ॥ १९ ॥ भ्रूयुग्ममुच्चैर्धनुस्त्वित्तथ्यं
वाणाः कटाक्षाः कुटिला नितान्तम् । तथापि यूनां हृदयं भिनत्ति कौड्यं विलासो वनिता-
जनस्य ॥ २० ॥ अलीकरूपो यदि मध्यभागः पयोधराकारभृतश्च केशाः । उत्सङ्गशोभाऽपि
सरोरुहाभ्याः करस्य शोभां कलयेन्न कस्मात् ॥ २१ ॥ सर्वोपमाद्रव्यसमुच्चयेन यथाप्रदेश
विनिवेशितेन । सा निर्मिता विश्वयज्ञा प्रयत्नादेकस्थसौन्दर्यदिदृक्ष्येव ॥ २२ ॥ प्रत्यङ्गमस्यामभि-
केनै रक्षां कर्तुं मधोनेव निजास्त्रमस्ति । वज्रं च भूपामणिमूर्तिधारि नियोजित तद्भुतिकामुक्
च ॥ २३ ॥ भूश्चित्ररेखा च तिलोत्तमास्या नासा च रम्भा च यद्वरुष्टिः । दृष्टा ततः
पूरयतीयमेकानेकाप्सरःप्रेक्षणकौतुकानि ॥ २४ ॥ कर्णाक्षिदन्तच्छदवाहुपाणिपदादिनः स्वाखिल-
तुल्यजेतुः । उद्वेगभागद्वयतामिमानादिहैव वेधा व्यधित द्वितीयम् ॥ २५ ॥ यशः पर्दाङ्गु-
ष्ठनखौ मुखं च विमर्ति पूर्णेन्दुचतुष्टयं या । कलाचतुःषष्टिरूपैति वास तस्यां कथं सुभ्रुवि नाम
नास्याम् ॥ २६ ॥ यतो यतोऽङ्गादपयाति कञ्चुक ततस्ततः स्वर्णमरीचिवीचयः । यतो
यतोऽस्या निपतन्ति दृष्ट्यस्ततस्ततः श्यामसरोजवृष्टयः ॥ २७ ॥ कात्स्न्येन निर्वर्णयितुं च
रूपमिच्छन्ति तत्पूर्वसमागतानाम् । न तु प्रियेष्वायतलोचनानां समप्रपातीनि विलोचनानि ॥
॥ २८ ॥ तदा तदङ्गस्य विमर्ति विभ्रम विलेपनामोदमुचः स्फुरद्गुचः । दरस्फुरत्काञ्चन-
केतकीदलात्सुवर्णमम्यस्यति सौरभं यदि ॥ २९ ॥ अधरे मधुरा सरस्वतीयं ननु कर्णे मणि-
कर्णिकाप्रवाहः । शिरसि प्रतिभाति चारुवेणी कथमेणीनयनौ न तीर्थराजैः ॥ ३० ॥
बन्धूकवन्धुरधरः सितकेतकामं चक्षुर्मधुककलिकामधुरः कपोलः । दन्तावली विजितदाडिमबीज-
राजिरास्यं पुनर्विकचपङ्कजदत्तदास्यम् ॥ ३१ ॥ वेणी विडम्बयति मत्तमधुव्रतालीमङ्गीकरोति
गुणमैन्दर्वेमास्यमस्याः । बाहू मृणाललतिकाश्रियमाश्रयेते पुद्गलानुपुङ्गयति कामशरान्कटाक्षः ॥ ३२ ॥
येनोत्पलानि च शशी च मृणालिकाश्च रम्भा लताश्च कमलानि च निर्मितानि ॥ नून
स एव मृगशावैर्दृशोऽपि वेधाः सृष्टिक्रमो यद्यमेकतया चकास्ति ॥ ३३ ॥ सा रामणीयक-
निधिरविदेवता वा सौन्दर्यसारसमुदायनिकेतनं वा । तस्याः सखे नियतमिन्दुमुचाभृणालज्यो-
त्स्नादि कारणमभूमदनश्च वेधाः ॥ ३४ ॥ राजीवै जीवसि मुधा न सुवाकर त्वमस्याः
समः पदनखस्य कुतो मुखस्य । अग्रे दृशोर्भृगदृशः कतमः कुरङ्गस्तत्त्वज्जन त्वमपि
किं जनरजनाय ॥ ३५ ॥ ऊरुद्वय मृगदृशः कैदलेश्च काण्डौ मध्य च वेदिरतुल स्तनयु-
ग्ममस्याः । लावण्यवारिपरिपूरितशातकुम्भकुम्भौ मनोजनृपतेरभिषेचनाय ॥ ३६ ॥ सा दुग्धमुग्ध-
मधुरच्छविरङ्गयष्टिस्ते लोचने तरुणकेतकपत्रदीर्घे । कन्धोर्विडम्बनकरश्च स एव कण्ठः सैवेयमिन्दु-
वदना मदनायुध वा ॥ ३७ ॥ तन्वी शरत्रिपथगा पुलिने कपोलौ लोले दृशौ सचिरचञ्चल-

१ अनिर्वचनीयः । २ कामुकेन । ३ इन्द्रेण । ४ चित्रा लोकोत्तरा रेखा यस्याः सा,
तदाख्या देवगणिका च । ५ तिलचतुत्तमा, तदाख्या स्वर्णगणिका च । ६ कदली, तन्नाम्री
सुराङ्गना च । ७ वाणी तदाख्या नदी च । ८ रत्नप्रभाविशेषः । एतदाख्यातीरोपलक्ष्यामर-
सरित् । ९ सुन्दरकेशपाशः, रमणीया सरित्सम्मेलसङ्घटना च । १० मृगाक्षी । ११ प्रयागः ।
तत्र हि सरस्वत्यादीनां सङ्गमः । १२ चन्द्रसम्बन्धितम् । १३ शिशुः । १४ हे कमल ।
१५ अत्र ह्रस्वत्वं चिन्त्यम् । १६ शरकाणिकगङ्गा ।

खञ्जरीटौ । तद्वन्धनाय सुचिरार्पितसुभ्रुचापचाण्डालपाशयुगलाविष शून्यकर्णौ ॥ ३८ ॥
 न्याकोशकोकनदशोककरः करोऽयं खेलचकोरमदचौरमिदं च चक्षुः । उद्विन्नविट्टमरहस्यहरोऽधरोऽयं
 तत्स्यादरप्यमपि वक्ष्यमवश्यमस्थाः ॥ ३९ ॥ विनैवाभ्योवाहं वहलरुचिदीताम्बरतलात्तडित्छला
 हेमद्युतिविततिरम्या विलसति । विनैव स्वर्गङ्गा नमसि रभसव्यग्रशफरीपरीवर्तः सार्धं स्फुरति
 विकचेन्दीवरवनम् ॥ ४० ॥ मुख यदि किमिन्दुना यदि चलाञ्जल लोचने किमप्लवकदेम्बकै-
 र्यदि तद्गमद्गी भ्रुवौ । किमात्मभवधन्वना यदि सुसयताः कुन्तलाः किमम्बुरुहडम्बरैर्यदि तनु-
 रिय कि श्रिया ॥ ४१ ॥ इदं यत्र साक्षाद्विरहितकलङ्कः शशधरः सुधाधाराधारश्चिरपरिणतं
 बिम्बमधरः । इमे नेत्रे रौत्रिदिवमधिकशोभे कुवलये तनुर्लावण्यानां जलधिरवगाहे सुखतरः ॥ ४२ ॥
 तमःस्तोमः पूर्वं तदनु सकलः शीतकिरणस्ततः कोकद्वन्द्वं तदनु च न किञ्चित्पुनरभूत् । अव-
 स्तस्यावर्तस्तदनु कदलीकाण्डयुगलं ततोऽयावौ पद्मौ शिव शिव विधेः शिरपरचना ॥ ४३ ॥
 वहस्यस्या दृष्टिर्विकचनवनीलोत्पलतुलामखण्डस्याभिरुचां वदनमिदमिन्दोः कलयति । कुचौ किञ्चिन्मी-
 लत्कमलतुलनां कन्दलयतस्तमःशोभा चित्रा चिह्ननिकुरम्ब हि कुस्ते ॥ ४४ ॥ पदाम्बुनिद्रामधरैर्यति
 शोणाम्बुजर्चिं कराम्यामादत्तं नवकिसलयानामरुणताम् । प्रवालस्य च्छाया दशनवसनाग्रेण विवति
 स्मितज्योत्स्नाधूरैरुपहसति कान्तिं हिमरुचिः ॥ ४५ ॥ करे वंणीमेणीसदृशनयना स्नानधिरतौ दधाना
 हर्म्याग्रे हरनयनतेजोद्भूतमपि । इय मुग्धा दुग्धाम्बुधिबहलकलोलसदृशा दृशा वारवार मनसिजतरुं
 पल्लवयति ॥ ४६ ॥ दायादत्वं मनसिजधनुर्भ्रैविलासस्य धत्ते योगक्षेमौ वहति नयनद्वन्द्वमिन्द्रीवराणाम् ।
 तद्गात्राणां पुनरिह जगज्जैत्रलाघण्यभाजामामात्यग्रे मलयदखिल म्लानवर्णं सुवर्णम् ॥ ४७ ॥ नीला-
 ब्जाना नयनयुगलद्राघिमा दत्तपत्रः कुम्भावैभौ कुचपरिकरः पूर्वपक्षीचकार । श्रुविश्रान्तिर्मदनधनुषो
 विभ्रमानन्ववादीद्वक्त्रज्योत्स्ना शशधररुचं दूषयामास तस्याः ॥ ४८ ॥ तन्वी श्यामां शिखारिदशना
 पकविम्बाधरोष्ठी मध्ये क्षामा चकितहरिणीप्रेक्षणा निम्ननाभिः । श्रोणीभारादलसगमना स्तोकेनप्रा-
 स्तनाभ्यां या तत्र स्याद्युवतिविषये, दृष्टिराद्येव धातुः ॥ ४९ ॥ बापी कापि स्फुरति भेगने
 तत्परं सूक्ष्मपद्या सोपानालीमधिगतवैती काञ्चनीमैन्द्रीनीली । अग्रे शैलौ सुहृत्तिमुगमौ चन्दन-
 च्छन्ददेशौ तत्रत्यानां सुलभममृत सनिधानात्सुधाशोः ॥ ५० ॥ तद्वत्कं यदि मुद्रिता शशिकथा
 तच्चेत्स्मित का मुग्धा तच्चक्षुर्यदि हारितं कुवलयैस्ताश्चेद्विरो धिङ्मधु । धिक्कन्दर्पधनुर्भ्रुवौ यदि च ते
 किंवा बहु ब्रूहे यत्सत्य पुनस्तवस्तुविरसः सर्गक्रपो वेधसः ॥ ५१ ॥ सौरम्य मृगलौञ्जने
 यदि भवेदिन्द्रीवरे यक्रता माधुर्यं यदि विह्वेमे तरलता कन्दर्पचापे यदि । रम्भायां यदि
 विमतीपगमन प्रातोपमान तदा तद्वत् तद्ददीक्षुष तदधरस्तद्वस्तद्वस्तद्वयम् ॥ ५२ ॥ वंणीवेलुन-
 मङ्गणं किमु बलवेणीदृशो मध्यम सन्यानं किमिदं विवृत्तिविषमाद्वासः स्तनात्ससते । नृत्यन्तीव

१ उरुङ्कुरककमल- । २ समुदायैः । ३ एतेन नेत्रयोः कुवलयस्वरूपत्वेऽपि कमलरूपत्व-
 मन्वायीति सूचितम् । ४ चक्रवाकौ । ५ न्यूनतां नयति । ६ चन्द्रमसः । ७ सुन्दरी ।
 शीतकाले भवेदुष्णा योष्णकाले च शीतला । सर्वावयवशोभादृशा सा श्यामेति निगद्यते ॥
 इत्युक्ता वा । ८ नाभ्युद्देशेनेदं वचनम् । ९ उदरकशिमातिशयं सम्भाव्येदं वचनम् । १० भारोद्दण-
 परम्पराम् । ११ प्राप्ता । १२ रोमावल्यामयमारोपः । १३ कुचयोरेयमध्यवसायः । १४ भाग्यशालि-
 लभ्यौ । सुगमौ च । १५ चन्दनमलितौ सचन्दनवृक्षौ च । १६ इदम्मुखमुद्दिश्योक्तम् । १७ चन्द्रे ।
 १८ नीलकमले । १९ प्रवाले । २० कदल्याम् ।

किमन्तिके वलितयोः स्निग्धा दृशोः कान्तयः साकृतस्मितगर्भितं किमु मुखं वक्तुं सखीं वाञ्छति ॥ १३ ॥ जिघ्रत्याननमिन्दुकान्तिरर्घरं बिम्बप्रभा चुम्बति स्फुटं वाञ्छति चारुपद्ममुकुल-
च्छायाविशेषः स्तनौ । लक्ष्मीः कोकनदस्य खेलति करावालम्ब्य किं चादरादेतस्याः सुदृशः करोति पदयोः सेवां प्रवालद्युतिः ॥ १४ ॥ बाहू द्वौ च मृणालमास्यकमलं लावण्यलीलाजलं श्रोणीतीर्थशिला च नेत्रशफरी वस्मिल्लशैवालकम् । कान्तायाः स्तनचक्रवाकयुगलं कन्दर्पबाणानलैर्दग्धानामवगाहनाय विधिना रम्य सरो निर्मितम् ॥ १५ ॥ कर्णोरुन्दमेव कोकिलरुन तस्याः श्रुते भाषिते चन्द्रे लोककचि-
स्तदाननरुचेः प्रागेव संदर्शनात् । चक्षुर्मीलनमेव तन्मयनयोरग्रे मृगीणा वरं हैमी वल्लवपि तावदेव ललिता यावन्न सा लक्ष्यते ॥ १६ ॥ चक्षुर्मैचकैर्मम्बुज विजयते वक्रस्य मित्रं शशी असूत्रस्य सनामि मन्मथधनुर्लव्यपण्यं वपुः । लेखा कापि रदच्छदे च सुतनोर्गोत्रे च तत्कामिनीमेनां वर्ण-
यिता स्मरो यदि भवेद्द्वैदर्घ्यमभ्यस्यति ॥ १७ ॥ स्निग्धस्मेरविलोलमुग्धमधुरा यन्नेत्रयोर्विभ्रमा यद्व्यामृष्टविलासपत्रलतिका धर्माद्गमाद्गुणयोः । यच्च प्रौढकदम्बकुङ्कुमलसखी काप्यङ्गके विक्रिया तत्त-
स्यां किमपि स्फुटं रंतिपतेः कोदण्डविस्फूर्जितम् ॥ १८ ॥ स्निग्धेन्द्रोपलमुन्दरः कचभरो वक्रं सगोत्रं विधोवक्षोजौ मणिकुम्भदम्बरमुपौ मध्योऽस्ति वा नास्ति वा । श्रोणीमण्डलमूर्खदुर्वहमहो शोणाब्जतुल्ये पदे मन्ये मञ्जुगिरो मरालमहिलैर्लब्धयो गतेर्विभ्रमः ॥ १९ ॥ एतस्याः स्तनपद्म-
कोरकयुग यस्याननेन्द्रोः सितज्योत्स्नाभिर्न भजत्यदो मृगदृशः शङ्के विकासं पुनः । तस्मिन्लो-
चनपङ्कजं विकसितं भ्रूयङ्गसंसेवितं स्वान्ते संशयमातनोति सुतरामेतन्ममैवासकृत् ॥ २० ॥ पानायाधरतोऽभूतं वसतयेऽप्यस्याः स्तनश्माधरोऽवस्तात्सज्जघनान्तकन्दरधरः सख्याय चक्षुर्भृगः । जप्यो मन्त्रवरो मनोहरकथाध्यानाय वक्राम्बुजं चेत्थं देहतपःस्थले सति कथं सन्तो वनान्तं गताः ॥ २१ ॥ कर्णोत्सङ्गविसर्पिणी नयनयोः कान्तिर्वतसोत्पलं लाक्षासम्प्रमनिर्व्यपेक्षमधर लावण्यमेवाञ्चति । हारोऽस्याः स्मितचन्द्रिकैव कुचयोरङ्गप्रभा कञ्चुकी तन्व्याः केवलमङ्गमारमधुना मन्ये परं भूषणम् ॥ २२ ॥ नेत्रोपान्तवतसिते श्रुतिपुटे नीलोत्पलं निष्फलं हासश्रीपरिकर्मिते स्तनतटे हारोऽन्यहारः कथम् । पिण्डालक्तकपातनं चरणयोः पीडाफलं ताम्रयोर्वामास्या वपुषि स्वभावसुरमौ व्यर्थानुलेपयथा ॥ २३ ॥ अस्याश्चेदलकावली कृतमलिश्रेणीमिरेणीदृशः सौन्दर्यं यदि चक्षुषोस्तरलयोः किं मन्मथस्यायुधैः । का प्रीतिः कनकारविन्दमुकुले पीनौ स्तनौ चेदतो मन्ये काचिदियं मनोमवकृता माया जगन्मोहिनी ॥ २४ ॥ ऊर्ध्वं नीरर्दवृन्दमैन्दर्वमिदं विम्बं त्वचो निर्मितं व्योम्नः पल्लवचित्रितस्य निहितौ शैलैवुपर्युजतौ । किं चाधः पुलिनोदयस्य कदलीकाण्डैर्ववारोपितौ तन्मन्ये चतुरस्य पुष्पधनुषः सर्गोऽयमन्यादृशः ॥ २५ ॥ मृङ्गालीमुदरे क्षिपन्ति शतशः पद्मानि शङ्खीमिव प्रत्यागच्छति लब्धनार्थमसकृद्वयोमाङ्गणं चन्द्रमाः । वक्रोपापङ्कते कुङ्कुमुदशैलैर्लोक्यरूपोद्भवे प्रत्यावर्तनवाञ्छयेव कति न क्लेशं समातन्वते ॥ २६ ॥ वक्र निर्मलमुन्नता कुचतटी मध्यप्रदेशः कृशः श्रोणीमण्डलमङ्गनाकुलैर्गुरोर्देवस्य सिंहासनम् । कृत्वा चारुदृशश्चतुष्टयमिदं

१ मन्मथपीडकम् । २ नीलम् । ३ सदृशम् । ४ चातुर्यम् । ५ कामदेवस्य । ६ हंसी-
७ ताम्रवर्णयोः । ८ धम्मिल्लरूपम् । ९ मुखरूपम् । १० मण्डलम् । ११ कुचरूपौ । १२ जङ्घारूपौ ।
१३ कन्दर्परूपस्य प्रजापतेः । १४ लोकेऽन्यत्रादृष्टचरः । १५ कामस्य ।

तुष्टाव मन्ये विविर्हर्षाद्गदगद्यपद्यरचनागमैश्चतुर्भिर्मुखैः ॥ ६७ ॥ मध्यं विष्णुपदं कुचौ शिवपदं वक्त्रं
विधातुः पदं धम्मिल्लः सुर्मनःपदं प्रविलसत्काञ्ची नितम्बस्थली । वाणी चेन्मधुराधरोऽरुणधरः श्रीरङ्ग-
भूमिर्वपुस्तस्याः किं कथयामि पुण्यचरितं मान्या सदा निर्जरैः ॥ ६८ ॥ यत्तीर्थान्मुखांश्चुजा-
सवरसो नेत्रे नवेन्दीवरे दन्तश्रेणिरखण्डिताक्षतचयो दूर्वा च रोमावली । उत्तुङ्गं च कुचद्वयं
फलयुगं पत्रं कराम्भोरुहं तन्मन्ये मदनार्चनाहितमतिः स्वाङ्गोपहारैरियम् ॥ ६९ ॥ दीर्घाक्ष-
शरदिन्दुकान्तिं वदनं बाहू नतावसयोः सक्षितं निविडोजितस्तनमुरः पार्श्वे प्रमृष्टे इव । मध्यः
पाणिमितो नितम्बि जघनं पादाबुदग्राङ्गुली छन्दो नर्तयितुर्यथैव मनसः सृष्टं तथाऽस्या वपुः
॥ ७० ॥ नेत्रे खञ्जनगञ्जने सरसिजप्रत्यर्थे पाणिद्वयं वक्षोजौ करिकुम्भविभ्रमकरीमत्युच्चति-
गच्छतः । कान्तिः काञ्चनचम्पकप्रतिनिधिर्वाणी बुधास्पर्धिनी स्मेरन्दीवरदामसोदरवपुस्तस्याः कटाक्ष-
च्छटा ॥ ७१ ॥ दृष्टिः कापि सुरा सुधा स्मितमिदं वक्त्रं कलानां निधिवर्षः कुम्भे इवौ दृशा-
विजयते धन्वन्तरिः सत्कृपा । कान्तिः श्रीखिबलीतरङ्गलहरी नामी गतावर्ततामेतस्यामचिरेण
माविकलने लावण्यवारानिधौ ॥ ७२ ॥ किं तास्यतरोरियं रसभरोद्भिन्ना नवा बहुरी-
वेलाप्रोच्छलितस्य किं लहरिका लावण्यवारानिवेः । उद्गाहोत्कलिकावतां स्वसमयोपन्यासविश्र-
म्भिणः किं साक्षादुपदेशयष्टिरथवा देवस्य शृङ्गारिणः ॥ ७३ ॥ जानीमो वदनं सरोरुहदृशो निर्माय-
पश्यन्मुहुर्दृष्ट्व्यन्कामकठोरपावकशिखासतापितः पद्मभूः । रम्भामूर्तटीं स्तनं रसघटीं पीयूषवीचीं
वचो बाहू बालविसं करं किसलयं नामीं सरो निर्ममे ॥ ७४ ॥ जानीमो वयमासनस्य कमले-
तस्या मुखेन्दोस्तिषा संकोचं समुपागते स मगवान्दुःस्थः सरोजासनः । भुम्भे भूलतिकायुगं
विहितवान्मन्त्रे दृशौ सृष्टवान्मध्यं विस्मृतवान्कचांश्च कुटिलान्कामभ्रुवः सृष्टवान् ॥ ७५ ॥ मुक्ता-
विद्रुममन्तरा मधुरसः पुष्पं परं धूर्वहं प्राणैर्यद्युतिमण्डले खलु तयोरेकासिका नाणवे । तच्चो-
दवति शङ्खमूर्ध्नि न पुनः पूर्वाचलाम्यन्तरे तानीमानि विकल्पयन्ति त इमे वेषा न सा इक्षुथे
॥ ७६ ॥ इन्दुर्लसद्भास्वनेन जडिता दृष्टिर्भूमीणामिव प्रसन्नानावणिमेव विद्रुमदलं श्यामेव
हेमममा । कार्कश्यं कलया च कोकिलवधूकण्ठेभ्यो प्रस्तुतं सुन्दर्याः पुरतश्च हन्तः शिखिर्ना-
बर्हीः सगर्ही इव ॥ ७७ ॥ सा कान्ता यदि का सुवर्णलतिका पादौ यदाऽस्याः पुनः किं
पद्मं कुचमण्डलं यदि पुनः कल्पद्रमीयं फलम् । पाणी चेत् किमु तर्हि विद्रुमदलं वाणी यदा
का सुधा तस्याभेजतु सङ्गमः किमु पुनः स्वर्गेऽधिकं स्यात् सुखम् ॥ ७८ ॥

नायकयोरेन्योऽन्यालोकनवर्णनम् ।

सरतोरमिलावकल्पितान्वदृशः स्वप्नभुवः समागमान् । अपि दृष्टिपथं प्रपन्नयोर्निविशश्चास-
चिरं मनस्तयोः ॥ १ ॥ आघातं कमलं प्रियेण सुदृशा स्मित्वाऽपनीतं मुखं दत्तं विभ्रमकन्दुके-
नखपदं सीकृत्य गूढौ स्तनौ । दत्ता चम्पकमालिकोरसि भुजानिर्मिजरोमाञ्चया मीलल्लोचनया
स्थितं प्रणयिनोर्द्वेऽपि पूर्णौ रसः ॥ २ ॥

१ आकाशम्, अति सूक्ष्मत्वेनादृश्यमानत्वात् । २ शिवलिङ्गाकारत्वात्, आनन्दप्रतिष्ठारूप-
त्वाच्च । ३ कमलम् । ४ गगननीलत्वात्, पुष्पशालित्वाच्च । ५ परिपन्थि । ६ मीनविशेषौ ।
७ अभ्यन्तरे । ८ हिमकरः ।

नायिकानायकयोरानुरूप्यप्रशंसा ।

धातुः शिल्पातिशयनिकषस्थानमेषा मृगाक्षी रूपे देधोऽप्ययमनुपमो दत्तपादः स्मरस्य ।
जातं दैवात्सदृशमनयोः सङ्गतं यत्तदेतच्छृङ्गारस्योपनतमधुना राज्यमेकातपत्रम् ॥ १ ॥ ज्योत्स्नाचन्द्राविव
रतिसनोजाविवोमामहेशौ यद्वद्वैमीनिषधपतिवत् कीर्तिसत्कर्मकृद्वत् । स्थाने योगो वत मतिमता
वेधसा निर्मितौ वां सम्पन्नः स्यात्स च चिरमयं दर्शकानां सुतृप्त्यै ॥ २ ॥

नायकालोकनम् ।

न जाने संमुखायाते प्रियाणि वदति प्रिये । सर्वाण्यङ्गानि किं याप्ति नेत्रतामुत 'कर्णताम्'
॥ १ ॥ यां यां प्रियः प्रैक्षत कातरार्क्षी सा सा ह्रिया नम्रमुखी बभूव । निःशङ्कमन्याः सममा-
हितेर्ष्यास्तत्रान्तरे जन्तुरमुं कटाक्षैः ॥ २ ॥ ॥ कृच्छ्रेण कापि गुरुणैव जने निरोधमुलङ्घ्य नायक-
समीपमुव प्रतस्थे । हा हन्त शीघ्रगमनप्रतिरोधहेतुस्तस्याः पुनः स्तनभरोऽपि गुर्वभूव ॥ ३ ॥
नान्तः प्रवेशमरुणद्विमुखी न चासीदाचष्ट दोषपरुषाणि । न चाक्षराणि । सा केवलं सरलपद्ममिर-
क्षिपातैः कान्त विलोकितवती जननिर्विशेषम् ॥ ४ ॥ काचिनिवारितवर्हिर्मना जनन्या द्रष्टुं प्रियं
भधनजालकमाससाद । तस्या विलोचनमदृश्यत दाशदत्तयन्त्रोपरुद्रशफरोपमितं क्षणेन ॥ ५ ॥
किञ्चित्कुञ्चितहारयष्टि सरलभ्रूवल्लि साचिस्मितं प्रान्तप्रान्तविलोचनद्युतिं 'भुजापर्यस्तकर्णोत्पलम् ।
अञ्जुल्या स्फुरदङ्गुलीयकरुचा कर्णस्य कण्ठयनं कुर्वाणा नृपकन्यका सुकृतिन सन्याजमा-
लोकते ॥ ६ ॥

नायिकालोकनवर्णनम् ।

प्रियादर्शनमेवास्तु किमन्यैर्दर्शनान्तरैः । प्राप्यते येन निर्वाणं सरागेणापि चेतसा ॥ १ ॥
क्षीरसागरकलोललोललोचनयाऽनया । असारोऽपि हि संसारः सारवानिष लक्ष्यते ॥ २ ॥ सैयं 'सीधुमयी'
वा सुधामयी वा हलाहलमयी वा । दृग्भ्यां निपीतमात्रा मदयति मोदयति मूर्च्छयति ॥ ३ ॥ गच्छति न
तृप्तिमेतत्सुललितमस्याः समापिबद्रूपम् । नयनयुगं मम नूनं सम्प्रति समुपैति सफलतां चैवम् ॥ ४ ॥
जानीमहेऽस्याः खलु सारसास्या विराजतेऽन्तः प्रियवर्कचन्द्रः । तत्कान्तिजालैः प्रसृतैस्तदङ्गेष्वपाण्डुता
कुङ्कुमलताऽक्षिपथे ॥ ५ ॥ सैयं ममाङ्गेषु सुधारसच्छटा सुप्रकर्षरशालाकिका दृशोः । मनोरथश्रीर्मनसः
शरीरिणी प्राणेश्वरी लोचनगोचर गता ॥ ६ ॥ तामनङ्गजयमङ्गलश्रियं किञ्चिदुच्चभुजमूललोकिताम् ।
नेत्रयोः कृतवतोऽस्य गोचरे कोऽप्यजायत रसो निरन्तरः ॥ ७ ॥ इदमसौ तरलायतलोचना गुरुसमु-
ज्जतपीनपयोधरा । पृथुनितम्बमरालसगामिनी प्रियतमा मम जीवितहारिणी ॥ ८ ॥ इयं सुस्तनी
मस्तकन्यस्तकुम्भा कुसुम्भारुण चारु वासो वसाना । समस्तस्य लोकस्य चेतःप्रवृत्तिं गृहीत्वा
घटे न्यस्य यातीव भाति ॥ ९ ॥ कर्पूरधूलिधवलद्युतिप्रघौतदिङ्मण्डले शिशिररोचिषि तस्य
धूनः । लीलाशिरोऽशुकनिवेशविशेषकृत्यव्यक्तस्तनोचतिरभूख्यनावनौ सा ॥ १० ॥ अर्धस्मितेन
विनिमन्त्र्य दशार्धबाणमर्धं विधूय वसनाखलमर्धमार्गे । अर्धेन नेत्रविशिखेन निवृत्य सार्धमर्धा-

१ कमललोचनायाः । २ रतिस्थाविभावात्मा, लोकोत्तरो वा । ३ अनवच्छिन्नः ।
४ कन्दर्पम् ।

धर्मैव तरुणी तरुणं चकार ॥ ११ ॥ आधाय कोमलकराम्बुजकेलिनालीमालीसमाजमधिकृत्य
समालपन्ती । मन्दस्मितेन मयि साचिविलोकितेन चेतश्चकोरनयना चुलुकीचकार ॥ १२ ॥
मदनमपि गुणैर्विशेषयन्ती रतिरिव मूर्तिमती विभाति येयम् । मम हृदयमनङ्गवहितं शृशमिव चन्दन-
शीतलं करोति ॥ १३ ॥ पुरः स्थित्वा किञ्चिद्वलितमुखमालोक्य सखे सखेदाः स्थास्यन्ति
ध्रुवमिदमदृष्ट्वा तव दृशः । इतश्चञ्चत्कान्चीरणितमुखरास्तौघशिखरादराकाया कोऽयं कवलयति
चान्द्रेण महसा ॥ १४ ॥ अये केय लीलाधवल्लगृहवातायनतले तुलाकोटिकागैः कुसुमविशिखं
जागरयति । अहो नेत्रद्वन्द्वं विकसति विलङ्घ्य श्रुतिमहो कथं न त्रैलोक्यं जयति मदनः स्मेर-
वदनः ॥ १५ ॥ तद्विह्वला नेयं विलसति परं सौधशिखरे वसन्त्याः कस्याश्चित्कनकरुचिरा गात्र-
लतिका । अपीद नोन्मज्जत्कुवलयवनं मीनतरल पर तस्या एव स्फुरति नयनालोकललितम् ॥ १६ ॥
सखे सायं ज्ञात्वा कनकरुचिकौसुम्भवसन वसानायास्तिर्यग्वलितचिह्नुरस्यन्दिसलिलम् । दिशन्त्या
दृष्टेति स्मरविपुलकोर्दण्डलतिकामकस्मादस्माकं मृगशिखुदृशो दर्शनमभूत् ॥ १७ ॥ अमृतममृतं चन्द्रश्चन्द्रस्त-
थाऽम्बुजमम्बुजं रतिरपि रतिः कामः कामो मधूनि मधून्यपि । इति न भजते वस्तु प्रायः परस्परसङ्करं
तदियमबला धत्ते कुतः सकलामिकाम् ॥ १८ ॥ अमृतममृतं चन्द्रं चन्द्रं रतिं च रतिं तथा प्रथितमतयः
कामं ब्रूयुर्मधूनि मधून्यपि । यदि न सुमगास्पर्शामोदं विना प्रमुदे ततः सकलमकलं तेषां व्यूहं
ब्रवीमि पुनः प्रिये ॥ १९ ॥ केयं श्यामोपलविरचितोल्लेखहेमैकरेखालग्नैरङ्गैः कनककदलीकन्दलीगर्म-
गौरैः । हारिद्राम्बुद्रवसहचर कान्तिधूर वहद्विः कामक्रीडाभवनचलमीदीपिकेवाविरस्ति ॥ २० ॥
लावण्यद्रविणन्ययो न गणितः क्लेशो महानर्जितः स्वच्छन्दं चरतो जनस्य हृदये चिन्ताञ्चरश्चार्पितः ।
एषाऽपि स्वगुणानुरूपरमणाभावाद्द्वाराकी हता कोऽर्थश्चेतसि वेधसा विनिहितस्तन्वीमिमां तन्वता ॥ २१ ॥
अन्यत्तन्मधुर स्मित नयनयोः सञ्चारण चेतस्त सञ्चारः पदयोः स मन्दमितरस्तस्याश्च भाषाऽपरा । किं
ब्रूयां प्रिय तादृशी क्षितितले नान्येति लोकान्तरेऽप्यन्या नास्ति न वा मविष्यति न वा काचिद्वताभूत्
कचित् ॥ २२ ॥ नेयं विद्युद्भुवमधिगता काञ्चनी नापि बह्वी मन्दं मेन्द प्रचलति यतो नापि वा पन्नगस्य ।
चूडारत्नसुरदुर्वाशिखा सा न धत्ते पयोज का वा तर्हि प्रह्वतिस्त्रुमगा तत्सखे न प्रतीमः ॥ २३ ॥
वक्रोपान्तं नयनयुगलं सर्वतो निक्षिपन्ती श्रोणीभाराच्छिथिलशिथिलन्यस्तपादारविन्दा । आरो-
र्दलीकरकिसलये दत्तहस्तावलम्बा चञ्चत्कान्तिर्विकसितमहीचक्रमायाति काऽपि ॥ २४ ॥ इयं
भुजगिनीश्रिता लसदनेकपुष्पान्विता द्विरेततिसेविता प्रमदखलनालकृता । फलद्वयभरानता
विलसिता नवैः पल्लवैः पुरः स्फुरति काञ्चनी गर्मनशालिनी बह्वैरी ॥ २५ ॥ पातालाद्भु-
वनावलोकनपरा किं नागकन्योत्थिता मिथ्या तत्खलु दृष्टमेव हि मया तस्मिन्कुतोऽस्तीदृशी ।
मूर्ता स्यादिह कौमुदी न घटते तस्या दिवा दर्शनं केयं हस्ततलस्थितेन कमलेनालोक्यते श्री-
रिव ॥ २६ ॥ नेयं नागविलासिनी न दिविषत्कान्ताऽपि काचिद्यतो नास्या लीन-
निमेषता न च शशिशीर्षेण सत्कलमषा । नो वा हेममयी यतोऽपरिसरतौरम्यभाराऽपि

१ पादाङ्गद- । २ दधानायाः । ३ कामदेव- । ४ धनुः- । ५ अथ वीप्सायां कथञ्चिद् द्विरुक्तिः,
समासाभावश्च समाधेयौ । ६ कापीति पाठोऽपि । ७ स्वभाव- । ८ अतिमन्द- । ९ समीपे ।
१० सखी- । ११ भ्रमर- । १२ कान्ताशरीरसुदृश्यैदमुक्तम् ।

नो तन्मन्ये विधिना व्यधापि सुहृदां मोदाय काचित् कलाः ॥ २७ ॥ अचिन्नामृतविन्दु-
वृष्टिसदृशीं प्रीतिं ददत्या दृशां याताया विगलत्पयोधरमराद्द्रष्टव्यतां कामपि । अस्याश्चन्द्रमस-
स्तनोरेव करस्पर्शास्पदत्वं गता नैते यन्मुकुलीभवन्ति सहसा पैत्रास्तदेवाद्भुतम् ॥ २८ ॥
श्रोणीमारभराससा दैर्गलन्माख्यापवृत्तिच्छलाह्वीलोत्क्षिप्तभुजोपदर्शितकुचोन्मीलनखाङ्कावलिः । नीलेन्दी-
वरदामदीर्घतरया, दृष्ट्या धैर्यन्ती मनो दूरान्दोलनलोलकङ्कणक्षणत्कारोत्तरं सर्पति ॥ २९ ॥ लघं
पादतले नखैर्बु विलुठत्संसक्तमूर्ध्वोर्ध्वे विश्रान्तं जघनस्थले निपतितं नामीसरोमण्डले । शून्यं
मध्यमवेक्ष्य, रोमलतिकामालम्बमानं क्रमादाखण्डं स्तनयोः प्लुतं नयनयोर्लीनं मनः कैशिके
॥ ३० ॥ अस्या धामसरोवरे भुजविसे वक्त्रारविन्दे अमनेत्रभ्रूअमरे सुयौवनजले कस्तूरिका-
पङ्क्तिरे । वक्षोजप्रतिकुम्भिकुम्भदलनक्रोधादुपेत्य द्रुतं मग्नश्चित्तमतङ्गजः कथमसावुत्थाय निर्यास्यति
॥ ३१ ॥ स्वैरं सस्मितमीक्षते क्षणमलं व्याजृम्भते वेपते रोमाश्च तनुते मुहुः स्तनतटे
व्यालम्बते नाम्बरम् । आलिङ्ग्यैपरां तनोति चिह्नं प्रत्युत्तरं याचते केयं कामकलाविलास-
वसतिर्लेलेक्षणा भाविनी ॥ ३२ ॥ खेलखल्वर्चनेत्रया परिलसत्स्वर्णारविन्दास्यया पीनोत्तुङ्गनिन्तरस्तन-
भरव्यालोलसन्मध्यया । स्मीतस्मीतनितम्बया क्षणमपि व्यालोकितश्चानया किं न स्याद्वशिना वरः
स्मरहरः स्मरैः शरैर्जर्जरः ॥ ३३ ॥ सायं चन्द्रकलामृतोदयगिरिस्पर्धा दधानः स्तनस्पर्शोत्तुङ्गतरो
नखाङ्कुरचिरः शोणाम्बराम्यन्तरे । अस्याः कं न विलोकनोत्कमकरोत्तीक्ष्णः कटाक्षः क्षणं भङ्गाकृष्टगर्ष-
केतकदलभ्रान्तिं वहनप्ययम् ॥ ३४ ॥ अत्युच्चस्तनशैलदुर्गमसुरो नाभिर्गम्रीरान्तरा भीमं देहवन, स्फुरद्बु-
जलत रोमालिजालाकुलम् । व्याघः पञ्चशरः किरत्यतितरा तीक्ष्णान्कटाक्षाशुगांस्तन्मे ब्रूहि मनःकुण्ड-
शरणं कं साप्रत यास्यसि ॥ ३५ ॥ आस्यश्रीजितजर्जरेन्दुमलिनं कृत्वा करे कन्दुकं क्रीडाकौतुकमिश्र-
भावमनया ताम्र वहन्त्याननम् । भृङ्गाग्रप्रहङ्कणकेतकदलस्पघावतीनां दृशां दीर्घापाङ्गतरङ्गितैकसुहृदा-
मेवोऽस्मि पात्रीकृतः ॥ ३६ ॥ स्कन्धे विन्यस्य सख्या भुजमपरकरस्यार्धचन्द्रेण मध्यं विज्राणा ध्रुयमान-
स्तनतटवसना गन्धवाहेन मन्दम् । पन्थान दृग्विलासैरिव नलिनदलैः कोमलैरास्तुणन्ती सौघाग्रे कस्य
साक्षात्परिणमति तपःसिद्धिरेण सुवेण ॥ ३७ ॥ भाषा पीयूषभूषा हृदयमकरुणं कायकान्तिश्च काचित्
'सम्पत्तिश्चास्तायाः सकलजनमनोहारिणी चैव दृष्टिः । आस्यं शीतांशुरद्धा निर्मृतविषमराऽपाङ्गसम्पातशैली
पादौ रक्तौ नखानां जयति कुटिलतां तत् किलेयं विचित्रौ ॥ ३८ ॥

विश्लेषदशावचनम् ।

मृदुतां हृदयं यूनोर्विश्लेषे दधते यथा । न तथा सति संश्लेषे नेदृशो मधुरोऽपरः ॥ १ ॥ यदपि
सुवर्णं कठिनं ज्वलनमुपेत्य ब्रव तदप्येति । एवं यूनो हृदयाकान्ताविरहे गतं धैर्यम् ॥ २ ॥
समानकुलशीलयोः सुवयसोः परायस्योः परस्परविलोकनाकुलितचेतसोः प्रेयसोः । तनुत्वमनुवि-
न्दतोर्वह्निविधां व्यथां विन्दनोऽक्षयविनिवेदना, विरहवेदना वर्धते ॥ ३ ॥

१ 'वा पुंसि पद्मं नलिनम्' इत्यमरः । २ ईषत्- । ३ धयन्ती पिबन्ती, हरन्तीति यावत् ।
४ कान्ति- । ५ सखीम् । ६ पक्षिविशेष- । ७ समस्त, इङ्गितादिज्ञानकलासम्पन्न-इति च ।
८ निभृतो, विषभरो यस्यां सा । ९ रक्तवर्णौ, अञ्जुरागिणौ च । १० अर्द्धचन्द्राकारत्वात् ।
११ विरुद्धधर्मत्वादपूर्वात्वम् ।

विशिष्टदशाबोधनम् ।

प्रियाविरहितस्यास्य हृदि चिन्ता समागता । इति मत्वा गता निद्रा के कृतघ्नमुपासते ॥ १ ॥
चन्द्रमाश्चन्द्रमास्तावत्सुरभिः सुरमिस्तथा । सयमो वरवर्णिन्या वैपरीत्यमतः परम् ॥ २ ॥ अत्रा-
शित शयितमत्र निपीतमत्र तोय तथा सह मया विधिवाञ्छितेन । इत्यादि हन्त परिचिन्तयता वनान्ते
हा तस्य लोचनपयोभिरभूत्पयोधिः ॥ ३ ॥ मन्दं मरुद्वहति गर्जति चारिवाहो विधुलता चलति
मृत्यति नीलकण्ठः । एतावति व्यतिकरे तरुणस्य तस्य मूर्च्छैव केवलमभूदवलम्बनाय ॥ ४ ॥ गमन-
मलसं शून्या दृष्टिः शरीरमसौष्ठवं श्वसितमधिक किं न्वेतत्स्यात्किमन्यदितोऽथवा । अमति भुवने
कामस्याज्ञा विकारि च यौवनं ललितमधुरास्ते ते भावाः क्षिपन्ति च धीरताम् ॥ ५ ॥ धत्ते चक्षुर्मु-
कुलिनि रणत्कोकिले बालचूते मार्गे गात्र क्षिपति वकुलामोदगर्भस्य बायोः । दाहप्रेम्णा सरसत्रिसिनी
पत्रमात्रान्तरायस्ताम्यन्मूर्तिः श्रयति बहुशो मृत्यवे चन्द्रपादान् ॥ ६ ॥ रम्यं द्वेष्टि यथा पुरा प्रकृ-
तिभिर्न प्रत्यहं सेव्यते शय्योपान्तविधर्तनैर्विगमयत्युन्निद्र एव क्षपाः । दाक्षिण्येन ददाति वाचमुचिता-
मन्तःपुरेभ्यो यदा गोत्रेषु स्खलितस्तदा भवति च व्रीडावनम्रश्चिरम् ॥ ७ ॥ प्रत्यादिष्टविशेषमण्डन-
विधिर्वामप्रकोष्ठे श्लथ विभ्रत्काञ्चनमेकमेव वलय श्वासापरक्ताधरः । चिन्ताजगरणप्रताम्रनयनस्तेजोगुणै-
रात्मनः संस्कारोल्लिखितो महामणिरेव क्षीणोऽपि नालस्यते ॥ ८ ॥ चन्द्रश्चण्डकरायते
मृदुगतिर्वीतोऽपि वज्रायते माल्य सूचिकुलायते मलयजालेपः स्फुलिङ्गायते । रात्रिः
कल्पशतायते विधिवशात्प्राणोऽपि मारायते हा हान्त प्रमदावियोगसमयः संहारकालायते ॥ ९ ॥ माक-
न्दाक्षिप मा मरन्दनिकर मूक्तो भव त्वं शुक्र स्फार कोकिल कोमल कलरवं आतः क्षण संहार ।
सौगन्ध्यं वह मन्धवाह न मनाक्सर्वैः क्षण क्षम्यता जानीष्वं तरुणस्य तस्य यदय कालः करालो
महान् ॥ १० ॥ कान्ताऽऽल्लेषपराम्मुख यदि दहेद् दोषाकरः कञ्चन स्थाने तर्हि यतः स हन्त विधिना
हन्तु व्यवायीदृशान् । कष्टं यत्पुनरेव चन्दनमुषो लब्धप्रभावोऽमितः स्वर्णधाद्यवगाहको मरुदयं दग्धं
प्रचण्डो ज्वलन् ॥ ११ ॥

विशिष्टादशाबोधनम् ।

अबला नितराम्बुधा बाला हन्त द्विया जिता । हन्यते द्विजराजाधैरशरण्यं ततो जगत् ॥ १ ॥
हृदये दहमानेऽपि मृगास्या मन्मथाग्निना । स्नेहस्तथैव यत्तस्थौ तदार्थमिवाभवत् ॥ २ ॥ जीवेन
तुलितं प्रेम सखि मूढेन वेषसा । लघुजीवो ययौ कण्ठं गुरु प्रेम हृदि स्थितम् ॥ ३ ॥ कपोलफलका
वस्याः कष्टं भूत्वा तथाविधौ । अपश्यन्ताविवान्योन्यमीदृक्षा क्षामतां मत्तौ ॥ ४ ॥ बल्लभोत्सङ्ग-
सङ्गेन विना हरिणचक्षुषः । राकाविमावरीकानिर्विषज्वालाकुलोऽभवत् ॥ ५ ॥ अस्तमितविषयसङ्ग
मकुलितनयनोत्पला मुहुः श्वसिता । ध्यायति किमप्यलक्ष्यं बाला योगाभियुक्तेव ॥ ६ ॥ लिखति न
गणयति रेखा निर्धरबाष्पाभ्युद्यौतमण्डतटा । अवधिदिवसावसानं मा भूदिति शङ्किता बाला ॥ ७ ॥
अपसारय घनसार कुरु हारं दूर एव किं कमलैः । अलमलमालि मृणालैरिति वदति दिवानिशं

१ भुक्तमित्यर्थः । २ चन्दनस्य लेपः । दोषाणामाकरः । ३ दोषाया रात्रेः कर इति चन्द्र-
माश्च । ४ मलयगिरिः, आह्लादोत्पत्तिस्थानभूतात् यस्मात् कस्माच्चिच्च । ५ गङ्गागोदावर्यादिषु
ज्ञाता । ६ उत्तमब्राह्मणादिभिः, चन्द्रादिभिश्च ।

वाला ॥ ८ ॥ पातयति हृदयदेशे प्रियजनगर्भे पुनः पुनर्मुग्धा । वर्णितमदनातङ्का वाष्पवर्ती भावमन्थरां
दृष्टिम् ॥ ९ ॥ छिप्यति पश्यति चुम्बति पुनः पुनः पुलकमुकुलितैरङ्गैः । प्रियसङ्गाय स्फुरितां वियो-
गिनी धामबाहुलताम् ॥ १० ॥ कमले निधाय कमल कलयन्ती कमलवासिन कमले । कमलयुगाद्दुर्लभं
कमलं कमलेन वारयति ॥ ११ ॥ नयनोत्पलचलधारां दृष्ट्वा वारांनिधिआन्त्या । वडवानल इव भग-
वान्वसति तनौ कृशतनोस्तापः ॥ १२ ॥ यावत् प्रियतमसङ्गः प्रमदा प्रमदा निरुच्यतां तावत् । असति
पुनर्वत् तस्मिन्नवल ह्यवलेति किं चित्रम् ॥ १३ ॥ लीनानसूत्रसरोरुहद्वेष्टेरन्ध्रमेव कुसुमेष्टुः । अमति
ब्राह्मपुरन्तः सताप दीपमादाय ॥ १४ ॥ कुसुमितलताभिरहताप्यधत्त रुजमलिकुलैरदृष्टापि । परिवर्तते
स्म नलिनी लहरीमिलोलिताप्यधूर्णत सा ॥ १५ ॥ शशभृन्वपल्लवे शशाङ्के मकरन्दसुतिवारिणी
सरोजे । अपि चास्य मरुद्गणान्मसृते तिलकुसुम स्फुटचम्पकौघदान्नि ॥ १६ ॥ अधिदेहलि हन्त हेम-
वल्ली शरदिन्दुः सरसीरुहे शयानः । उपखज्जनचञ्चु मौक्तिकाली फलितं कस्य गुजन्मनस्तपोभिः
॥ १७ ॥ विश्रम्य विश्रम्य चन्द्रमाणां छायासु तन्वी विचचार काचित् । तनूत्तरीयेण
करोद्धृतेन निवारयन्ती शशिनो मयूखान् ॥ १८ ॥ अपि मरणमुपैति सा मृगाङ्गे विलसति कैव
कथा रसान्तरस्य । अपि कथमधुना दधातु शान्ति विपमशरज्वरतीव्रदेहदाहः ॥ १९ ॥
निविशते यदि शूकशिखा पदे स्रजति सा कियतीमिव न व्यथाम् । मृदुतनोर्धितनोतु कथं
न तामवनिभ्यतु निविश्य हृदि स्थितः ॥ २० ॥ सा तोरणान्तिकमुपेत्य दिशोऽवलोक्य निः-
श्वस्य दीर्घमुपधाय करं कपोले । मत्वा च तं पुरत एव ससंभ्रमत्वाञ्जात्वा स मोहलिखितेव न
किं किमासीत् ॥ २१ ॥ अस्यास्तनौ विरहताण्डवरङ्गभूमौ स्वेदोदविन्दुकुसुमाञ्जलिमाधिकीर्य ।
नान्दीं पपाठ पृथुवेपथुवेपमानकाञ्चीलताकलरवैः स्मरसूत्रधारः ॥ २२ ॥ मदनदहनशुण्यत्त्वान्तका-
न्ताकुञ्चान्तार्धनमलयजपङ्के गाढवद्धाखिलाद्भिः । उपरि विततपक्षो लस्यतेऽर्लिर्निमग्नः शर इव
कुसुमेगोरेष पुङ्खावशेषः ॥ २३ ॥ नवकिसलयतल्पं कल्पित तापशान्त्यै करसरसिजसङ्गात्केवलं
म्लापयन्त्याः । कुसुमशरकृशानुपपिताङ्गारतायाः शिव शिवं पारितापं को वदेत्कोमलाङ्गथाः ॥ २४ ॥
दर्ललितहरिप्राप्रन्थिगैरे शरीरे स्फुरति विरहजन्मा कोऽप्यय पाण्डुभावः । बलति सति हि
यस्मिन्सार्धमावर्त्य हेन्ना रजतमिव मृगाश्याः कल्पितान्यङ्गैकानि ॥ २५ ॥ किसलयमिव मुग्ध
बन्धनाद्विप्रलङ्घनं हृदयकुसुमशोपी दारुणो दीर्घशोकः । ग्लपयति परिपाण्डु क्षाममस्याः शरीरं
शैरदिज इव बर्मेः केतकीगर्भपत्रम् ॥ २६ ॥ परिमृदितमृणालीम्लानमङ्गं प्रवृत्तिः कथमपि परि-
वारप्रार्थनाभिः क्रियासु । कलयति च हिमांशोर्निष्कलङ्कस्य लक्ष्मीमभिनवकारिदन्तच्छेदकान्तः
कपोलः ॥ २७ ॥ स्थगयति नयनालं छन्नना धूमधूपं प्रथयति च नितान्तं कार्श्यमङ्गप्रकृत्या ।
अहह विरहवाधां छादयत्यम्बुजाक्षी तदपि वदति साक्षी पाण्डुरो गण्डदेशः ॥ २८ ॥ परिम्लान पीन-
स्तनजघनसङ्गादुभयतस्तनोर्मध्यस्यान्तः परिमिलितमप्राप्य हरिर्तमम् । इदं व्यस्तन्यास श्लथमुजल-
ताक्षेपवल्लैः कृशाङ्गथाः सतापं वदति विसिनीपत्रशयनम् ॥ २९ ॥ प्रयातेऽस्त भानौ श्रितशकुन्नीडेष्टु

१ प्रियतमसङ्गे । २ प्राणान् । ३ मदनः । ४ बहुरकण्डकाग्रभागः । ५ द्वारप्रदेशसमी-
पम् । ६ कामानल— । ७ इदं कष्टावेदकमव्ययम् । ८ ईषत्— ९ अङ्गानां क्षीणत्वेना-
ल्पत्वमित्येवाव कर् । १० शरदिजो धर्म इवेत्यन्वयः । शरत्कालिकसूर्यसन्तापवदित्यर्थः ।
११ क्षीणस्य । १२ अत्र गुणाभावश्चित्यः । १३ स्वाभाविकवर्णानपायाद्धरिर्द्वर्णमिति भावः ।

तस्मिन् स्फुरत्सध्यारागे शशिनि शनकैरुत्सति च । प्रियप्रत्याख्यानद्विगुणविरहोत्कण्ठितदृशा तदारब्धं
तन्व्या मरणमपि यत्रोत्सवपदम् ॥ ३० ॥ लतामूले लीनो हरिणपरिहीनो हिमकरः सखलमुक्ताकारा
गलति जलधारा कुंवलयात् । धुनीते बन्धूक तिलकुसुमजन्मा हि पवनो गृहद्वारे पुण्य परिणमति
कस्यापि कृतिनः ॥ ३१ ॥ मरालश्रेणीभिर्नियतमुपनीत सफलता गतिस्पर्धौ वैर मृदुकलरवैरम्बुजदशः ।
यदेताञ्चूषवत्याः प्रियविरहवत्याः कृशतनोरगादस्याः स्तम्भादहह गतिसमावनमपि ॥ ३२ ॥ अर्गारे-
ऽस्मिन्कान्ते गिरिशैमनिशानाशशकैल भुजगौलुत्तुङ्गान्सकलमपि वातायनपथे । निकुञ्जे^१ श्येनेनधि-
गृहेशिरो राहुवल्लय लिखन्त्या नीयन्ते शिव शिव तया हन्त दिवसाः ॥ ३३ ॥ स्तनन्यस्तोशीरं
प्रशिथिलमृणालैकबलयं प्रियायाः साबाध तदपि कमनीय धपुरिदम् । समस्तापः काम मनसिज-
निदाघप्रसरयोर्न तु ग्रीष्मस्यैव सुमगमपराद्ध युवतिषु ॥ ३४ ॥ कपोले पाण्डुत्वं किमपि जलधारा
नयनयोस्तनौ कार्यं दैन्य वचसि हृदि दावानलशिखाम् । अवज्ञा प्रागेष्टु प्रकृतिषु विपर्यासमधुना
किमन्यदैराग्य सकलविषयेष्वाकलयते ॥ ३५ ॥ निकाम क्षामाङ्गी सरसकदलीगर्भसुमगा कलशेषा
मूर्तिः शशिन इव नेत्रोत्सवकरी । अवस्थामापन्ना मदनदहनोदाहविधुरामियं नः कल्याणी रमयति
मनः कम्पयति च ॥ ३६ ॥ घनोऽयं चेदञ्चेदुपरि विकिरश्च^२ दनरसानुदाराजैहारो सारिदुरसि हारीभवति
वा । समन्तात्प्राणाली चिरमुपवनाली मिलति वा तदप्यस्यास्तापः प्रियविरहजः किं विरमति
॥ ३७ ॥ इतो विद्युद्वह्नीविलसितमितः केतकरजः स्फुरद्गन्धं प्रोद्यजलदनिनदस्फूर्जितमितः ।
इतः केकित्रीर्दोकलकलमरः पक्ष्मलदृशा कथं यास्यन्त्येते विरहदिवसाः संप्रमरसाः ॥ ३८ ॥ न
नीतमुपनासिकं परिमलव्ययाशङ्कया न हन्त विनिवेशितं विरहवह्निकुण्डे हृदि । दृशोर्वहिरिति श्रुतौ
न निहितं प्रियप्रेषितं करे कमलमर्पितं मृगदृशा दृशा पीयते ॥ ३९ ॥ वीणामङ्गे कथमपि सखी-
प्रार्थनामिर्विधाय स्यैरं रया सरसिजदृशा गातुमारब्धमेव । तन्त्रीसुदृचा किमपि विरहक्षीणदीनाङ्गव-
ल्लीमेनामेव स्पृशति बहुशो मूर्च्छना चित्रमेतत् ॥ ४० ॥ अन्तस्तारं तरलतरलाः स्तोकमुत्पीडमान-
पक्ष्माग्रेषु प्रथितपृषतः कीर्णधाराः क्रमेण । चित्तातङ्गं निजगारिमतः सम्यगासूत्रयन्तो निर्यान्त्यस्याः
कुम्बलयदृशो बाष्पवारा प्रवाहाः ॥ ४१ ॥ मुक्त्वानङ्गः कुसुमविशिखान्पञ्च कुण्ठीकृताप्रान्मन्ये मुग्धां प्रहरति
हृत्पात्रिणा वारुणेन । वारा पूरः कथमपरथा स्फारनेत्रप्रणालीवक्त्रोद्वातान्निखिलविपिने सारणीसाम्यमेति
॥ ४२ ॥ स्विन्नौ गण्डौ स्फुरितमधरं स्पन्दितं चूचुकाग्रं सनौ बाहू मखणमुकुले लोचने भ्रूषलैव । अङ्गा-
दङ्गादजनि पुलकश्रेणिरूख सकम्पौ किं च श्वासास्तरलितदुकूलाञ्जलाश्चलास्याः ॥ ४३ ॥
पीनोत्तुङ्गस्तनकलशयोस्तारहारं न धत्ते हस्तेनापि स्पृशति सहसा नैव कर्षरवीटीम् । मध्वं नापि श्रयति
शयितुं हंसतूलास्तराढ्यं तादृक्तन्त्री गुरुजनमयाद्गोष्ठुकामा स्वतापम् ॥ ४४ ॥ गण्डे पाण्डौ कल-
यति पुनश्चान्दनान्प्रभङ्गाभिद्रालामे स्थयमरुणद्वक्पृच्छति त्वां निदानम् । प्रत्यासन्ने मधुरलपिते गृह्यके

१ प्रियस्य त्वं सपत्न्याम् अभुरक्तोऽसि इति, यामद्यालुत्तुवांस्तामेवालुनयस्व, सैव तव प्रिया, इति रूपः- । २ शरीररूपाया लक्ष्म्या मूलं पादस्थलं तत्र शोकमुद्रासुदृश्येदमुक्तम् । ३ मुखरूपः । ४ नेत्ररूपात् । ५ जीवरूपं बन्धुजीवपुष्पम् । ६ नासारूप- । ७ हंस- । ८ गृहे । ९ महादेवम् । १० चन्द्रखण्डशून्यम् । चन्द्रखण्डस्यापि विरहोद्दीपकत्वात् । ११ एषां पवन-
द्विभोजित्वात् । १२ गवाक्षरन्ध्रे । १३ लतागहनप्रदेशे । १४ कोकिलादिपक्षिभक्षकान् । कोकिलादयो हि शृङ्गारोद्दीपकाः । १५ गृहोर्ध्वतनभागे । १६ राहुमण्डलम् येनाकाशस्थो राहुर्गस्येत । १७ अति-
क्षीणशरीरत्वात् । १८ मयूरक्रीडा- ।

कीरदावे। कण्ठे धत्ते कमलनयना चारुवैदूर्यहारम् ॥ ४९ ॥ चन्द्रो वह्निर्मलयपवनो भोगिष्णुत्कारपात-
 स्तिग्माग्रान्तर्निपतनमहो मालतिः पुष्पस्रव्या । कस्तूर्योर्दर्मधुरसुरमेक्षन्दनस्य प्रलेपो ज्वाला
 तन्या, इति वक्तुं कथं जीवनं मो विभाव्यम् ॥ ४६ ॥ सन्ध्यां कोषं तत् उपगतां हन्त रात्रिं कृपाणीं
 चन्द्रं चक्रं, विरहविधुरा तारकापङ्क्तिमुग्राम् । तूणीरान्तर्गतशरततीं प्रज्वलत्पुङ्खभागां सनद्धां कल-
 यति, पुनर्मन्मथं, राक्षसेन्द्रम् ॥ ४७ ॥ लीलावल्लीमवनकुहरे पञ्चरन्ध्राच्चकोरोचक्षुःशस्तं शशिकर्कणं
 वोक्ष्य मूर्च्छामुपैति । लीलारामात्मिकमुखरितात्का कथा सा विभेति स्वालापेभ्यश्चकितनयना यत्कुहूको-
 मलेभ्यः ॥ ४८ ॥ व्यजनगस्तः श्वासश्रेणीमिमांशुपचिन्वते मलयजरसो धाराबाष्पं प्रपञ्चयितुं
 प्रभुः । कुसुमशयनं कामाद्याणां करोतु सहायतां द्विगुणगरिमा कामोन्मादः कथं नु विरस्यति
 ॥ ४९ ॥ विषयविधुरा दृष्टिः श्वासानिलग्लपितोऽधरस्तनुरपि भृशं म्लाना छनेव पल्लवम-
 छरी । अपि च लवलीपाकोद्रेदामिरामवदावदः स्फुरति कुचयोर्मूले गण्डे च कश्चन पाण्डिमा
 ॥ ५० ॥ कथमपि कृतप्रत्यावृत्तौ प्रिये स्खलितोत्तरे विरहकृशया कृत्वा व्याजं प्रकल्पितम-
 श्रुतम् । असहनसखीश्रोत्रप्राप्तिप्रमादसंसर्गं प्रचलितदृशा शून्ये गेहे समुच्छ्वसितं पुनः ॥ ५१ ॥
 तन्वङ्गथा गुह्यसनिधौ नयनजं यद्धारि सस्तम्भितं तेनान्तर्गलितेन मन्मथशिखी, सितो वियो-
 गोद्भवः । मन्ये तस्य निरस्यमानकिरणस्यैषा मुखेनोद्भूता श्वासायाससमागतालिसरणिव्याजेन धूमा-
 बली ॥ ५२ ॥ मुग्धा स्वप्नसमागते प्रियतमे तत्पाणिसस्पर्शनं रोमाञ्चाश्रितया शरीरलतया
 संभाष्य कोपात्किल । मा मा बल्लभ संस्पृशेति सहसा शून्यं वदन्ती मुहुः सख्या नो ह-
 हसिता सचिन्तमसकृत्संशोचिता प्रत्युत ॥ ५३ ॥ शीघ्र भूमिगृहे गृहाण वैसर्ति प्राणैः
 किमु क्रीडसि प्राप्तां पश्यसि किं न दैवहतिकां ज्योत्स्नां गवाक्षोदरे । इत्थं मन्मथतीक्ष्ण-
 ज्वरेजुषो गेहेषु धामध्रुवामुद्गच्छन्ति कुरङ्गलाञ्छनमयादीनाः सखीनां गिरः ॥ ५४ ॥ शय्या
 पुष्पमयी परागमयतामङ्गारपणादस्तुते ताम्यन्यन्तिकतालवृन्तनलिनीपत्राण्यदेहोष्मणा । न्यस्तं
 च स्तनमण्डले मलयजं शीर्णान्तरं दृश्यते काथादाशु भवन्ति फेनिलमुखा भूषाशृणालङ्काराः
 ॥ ५५ ॥ आदातु सकृदीक्षितेऽपि कुसुमे हस्ताग्रमालोहितं लक्षारञ्जनवार्तेयापि सहसा रक्तं
 तल पादयोः । अङ्गानामनुलेपनस्मरणमप्यत्यन्तखेदावहं हन्ताधीरदृशः किमन्यदलैकामोदोऽपि
 मारायते ॥ ५६ ॥ अङ्गासङ्गि शृणालकाण्डमयते भृङ्गावलीनां रुचं नासामौक्तिकमिन्द्रनीलसरणिं
 श्वासानिलाद्वाहते । क्षिता सा हिमवाहुकापि कुचयोर्धत्ते क्षणं दीपतां तप्तायःपतिताम्बुवक्क-
 रतले धाराम्बु संलीयते ॥ ५७ ॥ केसैः कोमलमालिकामपि चिर या विभ्रती खिद्यते या
 गात्रेषु धनं विलेबनमपि न्यस्तं न वोढुं क्षमा । दीपस्यापि शिखां न चापि भवने स्वप्ने-
 ऽपि या वीक्षितुं तापं सा । विरहानलस्य महतः सोढुं कथं शक्यते ॥ ५८ ॥ उद्ध्वेयत
 तनूलेति विसिर्नीपत्रेण नो वीज्यते स्फोटः स्यादिति नाङ्गकं मलयजक्षोदान्मसा सिच्यते ।
 स्यादस्यातिमरात्परमव इति त्रासाच्च वा पल्लवारोपो वक्षसि तत्कथं वरतनोराधिः समावीयताम्
 ॥ ५९ ॥ निःश्वासानलविद्धदन्तवसना नेत्राम्बुसिक्तस्तनी हस्तन्यस्तकपोलदीनवदना हारैकभू-
 षावती । विभाणासपदेन तुङ्गजवना विसिर्नीं वेणिकामास्ते स्पण्डिल एव पाण्डुमधुरक्षामालसै-

रङ्गैः ॥ ६० ॥ क्षामक्षामकपोलमाननमुरः काठिन्यमुक्तस्तनं मध्यः क्लान्ततरः प्रकामविन-
तावसौ छविः पाण्डुरा । शोच्या च प्रियदर्शना च मदनगलानेयमालक्ष्यते पत्राणामिव शोप-
णेन मरुता स्पृष्टा लता माधवी ॥ ६१ ॥ कर्पूराम्बुनिषेकमाजि सरसैरम्भोजिनीना दलैरास्तीर्ण-
ऽपि विनर्तमानवपुषः सस्तस्रजि सस्तरे । मन्दोन्मेषदृशः किमन्यदभवत्ता काप्यवस्था तदा
यस्याश्चन्दनचन्द्रचम्पकदलश्रेण्यादि बह्वीयते ॥ ६२ ॥ आलीचालितपद्मिनीदलचलस्पर्शमङ्गीकृ-
तस्थाङ्गालिङ्गनभर्मरीकृतनयाम्भोजालिशय्या चिरात् । चैतन्यं कथमप्युपेक्ष्य शनकैरुन्मील्य नेत्रा-
ञ्चलं बाला केवलमेव मुग्धहृदया शून्यं जगत्पश्यति ॥ ६३ ॥ न श्रीडासु कुतहलं
वितनुने नालकृतौ सादरा नाहारेऽपि च सस्पृहा न गणयत्यालापलोलां सखीम् । बाला
केवलमङ्गकैरनुकलक्षामैर्विविक्तस्थले ध्यायन्ती किल किञ्चिदन्तरधुना निस्पन्दमास्ते सदा
॥ ६४ ॥ सोन्मेषो न सखीजनः परिजनः प्रागल्भ्यभूमिर्न वा वात्सल्यादविभाविताकुटवयो-
ऽवस्थाविशेषो गुह्यः । आयाता नयमल्लिकापरिमलकूराः शरद्वासराः कस्याख्यातु नितम्बिनी
पितृगृहावस्थानदुःस्थजनुः ॥ ६५ ॥ दुःख दीर्घतरं बह्वपि सखीवर्गाय नो भाषते शैवालैः शयनं सजल्यपि
पुनः शेते न वा लज्जया । कण्ठे गद्गदवाचमञ्चति दृशा घत्ते न बाष्पोदकं संतापं सहते यदन्नुजमुखी
तद्वेद चेतोमयः ॥ ६६ ॥ कण्ठे मौक्तिकमालिकाः स्तनतटे कर्पूरमच्छ रजः सान्द्रं चन्दनमङ्गके
धलयिताः पाणौ मृणालीलताः । तन्वी नक्तमियं भकास्ति तनुनी चीनांशुके विभ्रती शीतांशोरभिदेव-
तेव गलिता ज्योमाप्रमारोहतः ॥ ६७ ॥

विरहिणः स्वात्मनिर्देशः ।

दिव्यचक्षुर्हं जातः सरागेणापि चक्षुषा । इहस्थो येन पश्यामि देशान्तरगतां प्रियाम् ॥ १ ॥
यदि प्रियावियोगेऽपि स्थिते दीनदीनकम् । तदिदं दग्धमरणमुपयोगं कयास्यति ॥ २ ॥ नपुंसक-
मिति ज्ञात्वा प्रियायै प्रेषित मनः । तर्तुं तत्रैव रमते हताः पाणिनिना वयम् ॥ ३ ॥ यदि स्मरामि
तन्वङ्गी जीविताशा कृतो मम । अथ विस्पृश्य जीवामि जीवितव्यसनेन किम् ॥ ४ ॥ न मे दुःखं
प्रिया दूरे न मे दुःखं हतेति सा । एतदेवानुशोचामि वयोऽस्या ह्यतिवर्तते ॥ ५ ॥ तद्वियोगसमुत्थेन
तच्चिन्ताविपुलार्चिषा । रात्रिदिवं शरीरं मे दहते मदनाग्निना ॥ ६ ॥ मुखं तस्याः स्मितस्मेरं किञ्चि-
दञ्जलसमृताम् । मदालोकनलोलाक्षं स्पृत्वा मन्ये सुधा मुधा ॥ ७ ॥ विशालाख्याः कटाक्षेण विकृष्टं
रश्मिनेव मे । हृदयं किं कारिष्यामि न पुनर्विनिवर्तते ॥ ८ ॥ सति प्रदीपे सत्यग्नौ सत्सु ताराखी-
न्दुषु । विना मे मृगशावास्या तमोभूतमिदं जगत् ॥ ९ ॥ दत्त्वा कटाक्षमेणाक्षी जग्राह हृदयं मम ।
मया तु हृदयं दत्त्वा गृहीतो मदनज्वरः ॥ १० ॥ अपूर्वो दृश्यते बहिः काभिन्याः स्तनमण्डले ।
दूरतो दहते गात्रं इदि लग्नस्तु शीतलः ॥ ११ ॥ सूचापवल्लीं सुमुखी यावन्नयति यकताम् ।
तावत्कटाक्षमिश्रिखैर्मिथते हृदयं मम ॥ १२ ॥ मनः प्रकृत्यैव चल दुर्लभं च तथापि मे ।
कामेनैतत्कथं विद्वं सम सर्वैः शिलीमुखैः ॥ १३ ॥ अरविन्दमिदं धीक्ष्य खलत्खञ्जनमञ्जुलम् ।

१ अतिकृश- २ सखी- ३ कुशैरङ्गैः । ४ पित्रादिजनः । ५ कामः । ६ मर्नः प्रनः । ७ प्रता-
पिताः । ८ अत्र परिवृत्तिः ।

स्मरामि वदनं तस्याश्चरु चञ्चललोचनम् ॥ १४ ॥ या जयश्रीर्मनोज्ञस्य यया जगदलंकृतम् । यां
 विना विफलाः प्राणा दयिता मे कुतोऽयं सा ॥ १५ ॥ स्पर्शः स्तनतटस्पर्शो वीक्षण वक्त्र-
 वीक्षणम् । तस्याः केलिकथाकापसमयः समयः सखे ॥ १६ ॥ कुतः प्रेमलवोऽप्यस्ति
 खले मे हृदये खल । सुदरीं तामनालोक्य यदहं प्राणिमि प्रियं ॥ १७ ॥ लैबण्य तदसौ
 कान्तिस्तर्प्य स वचःक्रमैः । तदा सुधास्पर्दमभूदधुना तु ज्वरो महान् ॥ १८ ॥ प्राणाः
 प्रियतमा हन्त दूरे तदपि मे स्थितिः । आलेख्यनिहितस्येव न किं वा रज्जुभोगिवत् ॥ १९ ॥
 मुग्धा वदन्ति वितथ प्राणवियोगे न जीवनं सुवचम् । कथमन्यथा प्रियास्वप्नसङ्गिनोऽप्यस्य
 गद्यते सत्त्वम् ॥ २० ॥ नूनमयं मे पापः कान्ताविरहो रसाथनीभूतः । वर्षसहस्राभ्य-
 धिकान्नयामि कथमन्यथा दिवसान् ॥ २१ ॥ संगमविरहवितर्के वरमिह विरहो न संगमस्त-
 स्याः । सङ्गे सैव तथैका त्रिभुवनमपि तन्मय विरहे ॥ २२ ॥ अंनिशमपि मर्कटकेतुर्नसो
 रुजमावहन्मिमतो मे । यदि मदिरायतनयना तामधिकृत्य प्रहरतीति ॥ २३ ॥ दैवादहमव
 तथा चपलायतनेत्रया वियुक्तश्च । अविरलविलोलजलैर्दः कौलः समुपागतश्चायम् ॥ २४ ॥
 स्मेरं विधाय नयन विकासितमिव नीलमुत्पलं मयि सा । कथयामास कृशाङ्गी मनोगतं निखि-
 लमाकृतम् ॥ २५ ॥ आनन्दमैमन्दमिमं कुचलयदललोचने ददासि त्वम् । विरहस्तथैव
 जनितस्तापयतितरां शरीरं मे ॥ २६ ॥ तस्यां क्षुतनुसरस्यां चेतो नयनं च निष्पतितम् ।
 चेतो गुरु तु निमग्नं लघु नयनं सर्वतो भ्रमति ॥ २७ ॥ निष्कासयन्त्यनेके सागरसरिदम्बु-
 ध्रपरिपतितम् । हृदयहृदविनिमग्नमिन्दुमुखी मा वहिः कुरुताम् ॥ २८ ॥ किमकारि मन्द-
 मतिना रतिपतिना नीतितन्त्रनिपुणेन । स्यूताऽसि हरिणनयने हन्त हृदि जेहतनुना न तनौ
 ॥ २९ ॥ दर्शनपथमुपयाता यदवधि मदिरायतेक्षणा सहसा । तदवधि हृदयेनाहं मदनेषुमयादि-
 वोन्मुक्तः ॥ ३० ॥ अपसरति न चक्षुषो मृगाक्षी रजनिरियं च न याति नैति निद्रा ।
 प्रहरति मदनोऽपि, दुःखितानां वत बहुशोऽभिमुखीभवत्यपायाः ॥ ३१ ॥ पुनरपि मर्लेन यदा-
 कदाचिप्रियतमया कृपया भवेद्विधातुः । हरिरेव करवै हृदि प्रतिष्ठामिह रमणीं तनवै तनोर-
 मिनाम् ॥ ३२ ॥ स्वलदंशुकमन्थवस्थितार स्मितकान्तिरूपिताधरप्रवालम् । असमातनकार-
 मासशोर्म हरिणाङ्कं हरिणीदृशः स्मरामः ॥ ३३ ॥ अधूतपरिपतन्निचोलवन्वं मुपितनकारमवक्रदृष्टि-
 पातम् । प्रकटहसितमुन्नतास्यविम्बं पुरसुदृशः स्मरचेष्टितं स्मरामि ॥ ३४ ॥ नयनेन निरीक्षिता
 नताङ्गी हृदये हन्त पतन्निगः पतन्ति । विषमा विषमायुधव्यथाऽसौ परिभूयेत परः परापराधैः
 ॥ ३५ ॥ यत्राकृतिस्तत्र गुणा वसन्ति नैतद्वि सम्यक्कविभिः प्रणीतम् । येनातिचार्वाङ्ग्यमि मे

१ यदि कश्चित्स्पर्शः पदार्थ उपादेयस्तदा तस्याः स्तनतटस्पर्शश्चैव । एवं वीक्षणाद्यपि
 सम्भावनीयम् । २ कुक्ताफलेषु च्छायायास्तरलत्वमिवान्तरा । प्रतिभाति यदङ्गेषु तल्लावण्यमि-
 द्रोच्यते ॥ इत्युक्तो रमणीयताविशेषः । ३ कमनीयता । इयं च यौवननिमित्तैव । ४ सुवर्णसदृशम् ।
 ५ उक्तिपरम्परा । ६ प्रमोदावहत्वादिति शेषः । ७ प्रियतमा भार्या अलिमियाश्च । ८ मृदाः ।
 ९ प्रियायाः शोभनप्रसङ्गहीनस्य, प्रियाणां प्राणानामस्वप्रसङ्गे च । १० सत्यत्वं स्थितत्वं वा ।
 ११ वारं वारम् । १२ कामदेवः । १३ बहुलमेवयुक्तः प्राबुहाल्य इति यावत् । १४ काल इव कालः ।
 प्रियाविरहे हि तस्य दुःखहत्वात् । १५ बहुलम् । १६ सुसूक्ष्मे सरणि । शोभनशरीररूपे जलाशये
 च । १७ मल्लं धारणम् । संसर्ग इति यावत् । मिलनमिति स्वपाणिनीयम् ।

हृदिस्था हुनोति गात्रं विरहे प्रियासौ ॥ ३६ ॥ पञ्चसायकमहेन्द्रजालिना पाणिपद्मसमुदञ्जिता
स्वयम् । मोहनाय मनसः प्रगल्भते पिच्छिकेव मम चञ्चलेक्षणा ॥ ३७ ॥ दूरमस्तु दूरधूर्णि-
ततारं शारदेन्दुमुखवीक्षणमक्षणोः । एतदेव मम पुण्यमगण्यं यत्कृशोदरि दृशोरतिथित्वम् ॥ ३८ ॥
प्रसति कोऽपि विमोहविधुन्तुदो हृदयचन्द्रमसं मम दारुणः । तदपि हन्त तदन्तरशायिनी लगति
चिह्नमृगीव मृगेक्षणा ॥ ३९ ॥ असुलभा सकेलेन्दुमुखी च सा किमपि चेदमनङ्गविचेष्टितम् ।
अमिर्मुखीष्विव वाञ्छितसिद्धिषु व्रजति निर्वृतिमेकपदे मनः ॥ ४० ॥ तप्ते महाविरहवह्निशि-
खावलीमिरापाण्डुरस्तनतटे हृदये प्रियायाः । मन्मार्गवीक्षणनिवेशितदीनदृष्टेर्नूनं लमच्छमिति वाष्प-
कणाः पतन्ति ॥ ४१ ॥ कान्तामुखं सुरतकेलिविमर्दखेदसंजातधर्मकणविच्छुरितं रतान्ते ।
आपाण्डुर विलसदर्पनिमीलिताक्षं सस्पृश्य हे हृदय किं शतधा न यासि ॥ ४२ ॥ अद्यापि
तत्प्रचलकुण्डलमृष्टगण्ड वक्रं स्मरामि विपरीतरत्नामियोगे । आन्दोलनश्रमजलस्फुटसान्द्रविन्दुमुक्ताफल-
प्रकरविच्छुरित प्रियायाः ॥ ४३ ॥ निद्रार्थमीलितदृशो मदमन्थराणि नाप्यर्थयन्ति न च नाम
निरर्थकानि । अद्यापि मे मृगदृशो मधुराणि तस्यास्तान्यक्षराणि हृदये किमपि ध्वनन्ति ॥ ४४ ॥
अद्यापि ता कनकचम्पकदामगौरीं फुल्लारविन्दनयना तनुरोमराजिम् । सुसोत्थितां मदनविह्वललालसाङ्गीं
विद्यां प्रमादगलितामिव चिन्तयामि ॥ ४५ ॥ अद्यापि सा मनसि संप्रति वर्तते मे रात्रौ मयि क्षुतवृत्ति
क्षितिपालपुत्र्या । जीवेति मङ्गलवचः परिहृत्य कोपात्कर्णे कृत कनकपत्रमनालपन्त्या ॥ ४६ ॥ आस-
न्नमार्गमतिलङ्घ्य नतेन मूर्ध्ना पश्चात्प्रसङ्गवलिनेन मुखेन यान्त्या । आरोपिताः कतिपये मयि पङ्कजाभ्या
साकूतहासमनतिप्रकटाः कटाक्षाः ॥ ४७ ॥ राजललाटफलका कमनीयकूजत्काञ्चीगुणप्रणयिनी
धृतकेशपक्षा । हा किं करोमि मम सा हृदय प्रविष्टा नाराचयष्टिरिव पुष्पशिलीमुखस्य ॥ ४८ ॥ यत्र
क्षिपामि दृशमन्यदिदृक्षयाहं तत्राप्रतः स्फुरति केवलमेतदेव । तद्वज्रबिम्बमरुणाधरलोभनीयं ते
लोचने तदलसालसमीक्षितं च ॥ ४९ ॥ मन्दस्मितेन मधुराधरपल्लवेन कुम्भोजमत्कुचभरेण
कृशोदरेण । विद्युन्निभाङ्गलतया च विचिन्त्यमाना चेतो हुनोति च धिनोति च चञ्चलाक्षी
॥ ५० ॥ तामिन्दुसुन्दरमुखीं सुचिर विमोह्य चेतः कथंकथमपि व्यपवर्तते मे ।
लज्जा विजित्य विनयं विनिवार्य धैर्यमुन्मथ्य मन्थरविवेकमकोण्ड एव ॥ ५१ ॥ यद्विस्मय-
स्तिमितमस्तमितान्यभावमानन्दमन्दममृतप्लवनादिवाभूत् । तत्सन्निधौ तदधुना हृदय मदीयमङ्गारचु-
म्बितमिव व्यथमानमस्ते ॥ ५२ ॥ पश्यामि तामित इतः पुरतश्च पश्चादन्तर्बहिः परित
एव विवर्तमानाम् । उद्बुद्धमुग्धकनकाब्जनिभ वहन्तीमासक्ततिर्थगपवर्तितदृष्टि वज्रम् ॥ ५३ ॥
लीलास्मितेन शुचिना मृदुनोदितेन व्यालोकितेन लघुना गुरुणा गतेन । व्याजृम्भितेन जघनेन
च दार्शितेन सा हन्ति तेन गलितं मम जीवितेन ॥ ५४ ॥ यान्त्या मुहुर्वलित-
कन्वरमानतं तदावृत्तवृत्तशतपञ्चनिभ वहन्त्या । दिग्धोऽमृतेन च विषेण च पक्ष्मलाक्ष्या गाढ नि-
खात इव मे हृदये कटाक्षः ॥ ५५ ॥ तां हेमचम्पकरचि मृगशावकाक्षीं पार्श्वे स्थितां च
पुरतः परिवर्तमानाम् । पश्चात्तथा दशदिशास्तु परिस्फुरन्तीं पश्यामि तन्मयमहो भुवन किमेतत्
॥ ५६ ॥ अद्यापि तिष्ठति दृशोरिदमुत्तरीयं धर्तुं पुरः स्तनतटापतित प्रवृत्ता । वाच निशम्य

१ पूर्णमनोहरत्वादिकलाशालि । २ अञ्जुकूलास्तु । ३ ग्रीणयति । अत्र विरोधाभासः
स्पष्टः । ४ ध्यात्वा । ५ अवसये । ६ दुःखमनुभवदिव । ७ शिशु- ।

नयनं नयन ममेति किञ्चित्तादा यदकरोस्मिन्मायताक्षी ॥ ९७ ॥ राकौसुधाकरमुखी तरलाय-
ताक्षी तस्मैरयौवनतरङ्गितविभ्रमास्या । तर्कि करोमि कथंमत्र तनोमि मैत्रीं तत्स्थीकृतव्यतिकरे
कः श्वाभ्युपायः ॥ ९८ ॥ यान्याः सरः सलिलकेलिकुचहलाय व्याजादुपेय मयि वर्तमाने । अन्तःस्थितशुतिचमत्कृतद्विक्तरङ्गैरङ्गीकृतं किमपि वीर्यदशः स्मरामि ॥ ९९ ॥ मन्दा-
दरः कुसुमपत्रिषु पेलवेषु नूनं विभर्ति मदनः पवनास्त्रमय । हारप्रकाण्डसरलाः कथमन्यथाऽमी
भासाः प्रनर्तितदुकूलदशाः सरन्ति ॥ १०० ॥ पीतो यतः प्रभृति कामपिपासितेन तस्या
मयाऽवरसः प्रचुरः प्रियायाः । तृष्णा ततः प्रभृति मे द्विगुणत्वमेति लावण्यमस्ति बहु तत्र किमप्यपूर्वम्
॥ १०१ ॥ अलसविलसितानामुल्लसद्भूलतानां मद्यणमुकुलितानां ग्रान्तिविस्तारितानाम् । प्रतिनयन-
निपाते किञ्चिदाकुञ्चितानां विविधमहमभूवं पात्रमालोकितानाम् ॥ १०२ ॥ अलसविलसितमुग्धरि-
ग्वनित्यन्दमन्दैरधिकविकसदन्तर्विस्मयस्मेरतारैः । हृदयमशरण मे पक्ष्मलाक्ष्याः कटाक्षैरपहतमपविद्ध
पीतमुन्मूलितं च ॥ १०३ ॥ क्रमसरलितकण्ठप्रक्रमोच्छासितोरस्तरलितवलिछेलासूत्रसर्वस्वमस्याः ।
स्थितमसिचिरसुखैरप्रपादाङ्गुलीभिः करकलितसखीक मां दिदृक्षोः स्मरामि ॥ १०४ ॥
श्रीढायोगान्नतवदनया संनिधाने गुरुणां बद्धोत्कम्पस्तनकलशया मन्युमन्तर्निगूह ।
तिष्ठेत्युक्तं किमिव न तया यत्समुत्सृज्य बाष्पं मय्यासक्तश्चकितहरीणीहारिनेत्रत्रिभागः ॥ १०५ ॥
बारं बार तिरयति दशोरुद्धमं बाष्पप्रस्तत्संकल्पोपहितजडिम स्तम्भमन्येति गात्रम् । सद्यः स्थित-
यमविरतोत्कम्पलोकाङ्गुलीकः पाणिलेखाविधिषु नितरां वर्तते किं करोमि ॥ १०६ ॥ हा हा देवि
स्फुटति हृदयं खंसते देहबन्धः शून्यं मन्ये जगदविरतज्वालमन्तर्ज्वलामि । सीदन्त्ये तमसि विधुरो
मज्जतीवान्तरात्मा विष्वेद्भ्रमोहः स्थगयति कथं मन्दभाष्यः करोमि ॥ १०७ ॥ ऊरु रम्भा दृगपि कमलं
शेषलं केशपाशो बद्धं चन्द्रो रूपात्ममृत मध्यदेशो मृणालम् । नामिः कूपो बलिरपि सरीत्पल्लवः किं
च पाणिर्यस्याः सा चेदुरसि न कथं हन्त तापस्य शान्तिः ॥ १०८ ॥ प्रासादे सा दिशि दिशि च
सा पृष्ठतः सा पुरः सा पर्थेके सा पथि पथि च सा तद्वियोगातुरस्य । हंहो चेतः प्रकृतिरपरा नास्ति
मे कापि सा सा सा सा जगति सकले कोऽयमद्वैतवादः ॥ १०९ ॥ कुन्दं दन्तैर्मधु निगदितैः
षट्पद दृग्विलासैरभिहासैरमृतलहरीं कुन्तलैरम्बुवाहम् । इन्दोर्विभवं वदनशशिना पङ्कजं च स्तनाभ्या
त्वं जित्वा तान्बससि हृदये तेन मां विधिर्धन्ति ॥ ११० ॥ स्वप्ने दृष्टा किमपि पिशुनाशङ्कया नैव पृष्टा
स्पृष्टा नीवी न खलु भयतः किङ्किणीनिकणोनाम् । आश्लेषाय स्पृहयति मयि द्रान्ग्यरसीदसीमा
निर्गामुद्रा शिव शिव दशोरीदृशो दुर्विपाकः ॥ १११ ॥ दलति हृदयं गाढोद्वेग द्विधा न तु
मिषते वहति विकलः कायो मोहं न मुञ्चति चेतनाम् । ज्वलयति तनूमन्तर्दाहः करोति न
मंस्मसात्महरति विधिर्मर्मच्छेदी न कुन्तति जीवितम् ॥ ११२ ॥ जगति जयिनस्ते ते भावा
नवेन्दुकलादयः प्रकृतिमधुराः सन्त्येवान्ये मनो मदयन्ति ये । मम तु यदिद्यं याता लोके
विलोचनचन्त्रिका नयनविषय जन्मन्येकः स एव महोत्सवः ॥ ११३ ॥ मयि सकपट
किञ्चिक्कापि प्रणीतविलोचने किमपि नयनं प्राप्ते तिर्यग्निज्जुम्भिततारकम् । स्थितमुपगतामाली

१ पूर्णिमा । २ अनुकूलत्वम् । ३ सम्बन्धम् । ४ सुन्दर-कुटिल- । ५ सर्वतः । ६ भाषणम् ।
७ भ्रमम् । ८ कुन्दादीनां खवषाम्प्रदानीदीपकत्वात् । एवं चात्र व्यतिरेकोऽङ्गहारोऽपि
ध्वनिदः । ९ शब्दानाम् ।

‘दृष्ट्वा सलज्जमवाञ्छितः’ कुवलयदृशः । स्मेरः स्मेरः स्मरामि । तदाननम् ॥ ७४ ॥ हृदयमिष्टमिः
 कामस्यान्तः सशक्त्यमिदं सदा कथमुपलभे निद्रां स्वप्ने समानमकारिणीम् । न च सुषुप्तना-
 मालेख्येऽपि प्रियामसमाप्य तां मम नयनयोस्त्वाप्त्वा सखे न भविष्यति ॥ ७५ ॥
 कुसुमशयनं न प्रत्यग्रं न चन्द्रमरीचयो न च मलयजं सर्वाङ्गीर्णं न वा मणियष्टयः । मनसि-
 जर्जरे सा वा दिव्या ममालम्पोहितुं रहसि लघयेदारब्धा वा तदाश्रयिणी कथा ॥ ७६ ॥
 इदमक्षिशिरैरन्तस्तापाद्विवर्णमणीकृतं निशि निशि भुज्यस्तापाङ्गप्रवर्तिभिरश्रुमिः । अनतिलुलितज्या-
 धाताङ्कं मुहुर्मणिबन्धनात्कनकवलयं स्रस्तं स्रस्तं मया प्रतिसार्यते ॥ ७७ ॥ कदा कान्तागारे परिमल-
 मिलत्पुष्पशयने शयानः श्यामायाः कुचयुगलं वक्षसि बहन् । अये स्निग्धे मुग्धे चपलनयने चन्द्र-
 वदने प्रसीदत्याक्रोशन्निमिषमिव नेष्यामि दिवसान् ॥ ७८ ॥ तथा गाढं मुक्तो भुवि घनुषि सघाय
 निश्चितः कटाक्षेषुर्नान्यैः सह पठनयोग्यः शरङ्गैः । पतन्गात्रे गात्रे परममृतमासौदिव
 तदा दवीयानघायं दलयति पुनर्न व्रणयति ॥ ७९ ॥ तदा मुग्धं वक्त्रं किसलयसखं सोऽध-
 रमणिर्विशाले ते नेत्रे स्तनभरनता सा तनुलता । सलीलं तद्यातं जननयनसर्जानसुधा प्रिया सा
 सा सा सेत्यजनि हृदयं तन्मयमहो ॥ ८० ॥ कटाक्षेणापीषत्क्षणमपि निरीक्षेत यदि सा तदाऽऽनन्दः
 सान्द्रः स्फुरति निहतोशेषविषयः । सरोमाञ्चोदञ्चत्कुचकलशनिर्मिजवसनः परीरम्भारम्भः क इव भवि-
 ताऽम्भोरुदृशः ॥ ८१ ॥ पुरस्ताद्गच्छन्ती सह सहचरीभिः प्रियतमा ममालापं श्रुत्वा सचकितपरा-
 वृत्तवदना । किमग्रे व्यासङ्गादहमहं यामोति विनयप्रणालीमालीनां यदकृतं तदन्तर्व्यथयति ॥ ८२ ॥
 समुत्कीर्णं तन्व्या निशितनयनान्तेर्न शृणुते स्तनद्वन्द्वस्पन्दैः स्मितलवसुधामिः प्लुतिर्मेति । मदन्तः-
 केदारैः मदनकृत्कारेण जनिता चिरादाशावल्ली किमिति न फलं हन्त लभते ॥ ८३ ॥ विलीयेन्दुः
 साक्षादभूतरसवापी यदि भवेत्कलङ्कस्तत्रत्यो यदि च विक्रैवेन्दीवरवनम् । ततः स्नानक्रीडाजनित-
 जडभावैरवयवैः कदाचिन्मुखे मर्दनशिखिपीडान्यतिकरम् ॥ ८४ ॥ परागैः कार्पूरैस्तुहिनसलिलैश्चा-
 न्दनरसैः सुधाभिर्ज्योत्स्नाभिः स्नपितमिव यः प्रागकृतं माम् । स एवासौ मारः शिव शिव वियोगे मृग-
 दृशः कारुण्यं काकोल किरति मयि कालानलमपि ॥ ८५ ॥ न दूतीसचारो न सरसपरोक्षोक्तिक-
 लना न सांमुख्ये हासः कचिदपि न वाचा व्यतिकरः । अहो चित्रं चेतः क्षणपरिचितालोकनवशा-
 न्मुहुर्धर्वाधर्वां ऋबति मुदृशं नो विरमति ॥ ८६ ॥ शरीरं क्षीमं स्यादसति दयितालिङ्गनसुखे भवेत्सालं
 चक्षुः क्षणमपि न सा दृश्यत इति । तथा सारङ्गक्षया त्वमसि न कदाचिद्विरहितं प्रसक्ते निर्वाणि^{१५}
 हृदयं परितापं बहसि किम् ॥ ८७ ॥ दैर्घ्यन्तर्व्यापारप्रबलनिगडेन स्फुरदुरस्तटीकाशगरे तव समुचितं
 वन्धनमिदम् । अरे चेतस्त्यक्त्वा यदिह जनमाजन्ममुद्दक्ष्य प्राप्तामेतामधरमधुलोमेन भजसे ॥ ८८ ॥
 विपस्तिन्धुं नैधुं विगलितजलं नेत्रयुगलं सशोकं भूलोकं भुवनवलयं खेदनिलयम् । अनङ्ग
 नीरङ्गं विघटितधनं कोशमवनं विधातुं किं धातस्तव हृदि न लज्जा प्रभवति ॥ ८९ ॥

१ चिन्ताऽतिशयेन क्रशितातिशयनिबोधनपरमिदं पद्यम् । २ कान्तासम्भोगशृङ्गे रमणीये
 शृङ्गे च । ३ तीक्ष्णः । ४ सदृश इति लक्ष्योऽर्थः । ५ विषयान्तरवासनातो निवर्तकत्वं सम्भावयितु-
 मिदमुक्तम् । ६ आलिङ्गन- । ७ सखीनाम् । ८ तीक्ष्णेन कटाक्षेण । एवं चास्य शरवन्मर्माविवृ-
 त्तचिह्नम् । ९ पूर्णं । १० क्षेत्रे । ११ प्रफुल्ल- । १२ कामाग्नि- । १३ धावित्वा धावित्वा । १४ कृशम् ।
 १५ मृगाश्या । १६ मोक्षे सर्वः संतापो निर्वतते इति स्थितिः, किन्तु प्रकृतेऽन्यथेति प्रसक्तनिर्वा-
 णस्य निर्वाणपदस्य लक्ष्यमूलमिदं दुःखावेदनम् । १७ कटाक्ष- । १८ अनुयायित्वात् ।

न वक्षोजालेपप्रभृतिङ्कुलकानामवगमो न पीयूषस्वादस्मितवलितवाचामनुभवः । न चासीन्मे तादृग्दृढ-
परिचयः पङ्कजदशः कुतो हेतोस्तन्वी क्षणमपि न निर्याति मनसः ॥ ९० ॥ आः पात्री
स्यामकृतकधनप्रेमविस्फारितानां सत्रीढानां सकलकरणानन्दनाडिघमानाम् । तेषां तेषां हृदयनि-
हिताकृतनिष्यन्दिनेत्रव्यापाराणां पुनरपि तथा सुशुचो विभ्रमाणाम् ॥ ९१ ॥ तदङ्गमपि नाम
तत्सहजकान्तिपूरान्धुतं सुवर्णकदलीदलोदलितगर्भगौरं पुनः । कठोरमदनव्यथापिशुनपाण्डिमाविष्टि-
तप्रथीयकुचमण्डलं परिरेमेय वीक्षेय वा ॥ ९२ ॥ जाने कोपपराङ्मुखी प्रियतमा स्वमेऽद्य दृष्टा
मया मा मा सस्पृश पाणिनेति रुदती गन्तुं प्रवृत्ता पुरः । नो यावत्परिरम्य चादुक्शतैराश्व-
सयामि प्रियां आतस्तावदहं शठेन विधिना निद्रादरित्रीकृतः ॥ ९३ ॥ याताः किं न
मिलन्ति सुन्दरि पुनश्चिन्ता त्वया मल्लते नो कार्या नितरां कृशासि कथयत्येवं सबाष्पे मयि ।
लज्जामन्धरतारकेण निपतत्पीताश्रुणा चक्षुषा दृष्ट्वा मा हसितेन भाविमरणोत्साहस्तया सूचितः
॥ ९४ ॥ श्वासा एव मृगीदृशो न गणिताः के नाम झञ्जानिलास्तीर्णा वाष्पपरम्परैव सरितां
वृन्देषु कः संभ्रमः । सोढा कातरदृष्टिरेव कियती वज्रामिघातव्यथा प्रेमैवायमुपेक्षितो यदि तदा
माणेषु कोऽनुग्रहः ॥ ९५ ॥ सा बाला वयमप्रगल्भवचसः सा स्त्री वय कातराः सा पीनो-
न्नतिमत्पयोधरयुगं धत्ते सखेदा वयम् । साऽऽक्रान्ता जघनस्थलेन गुरुणा गन्तुं न शक्ता वय
दोषैरन्यजनाश्रयैरपैटयो जाताः स्म ह्यत्यद्भुतम् ॥ ९६ ॥ प्रेमार्द्राः प्रणयस्पृशः परिचयादुद्गाढप-
गोदयास्तास्ता मुग्धदृशो निसर्गमधुराश्वेष्टा भवेयुर्मयि । यास्वन्तःकरणस्य बाह्यकरणव्यापारोधी
क्षणादाशंसापारिकल्पितास्त्वपि भवत्यानन्दसान्द्रो लयः ॥ ९७ ॥ धन्या सा गृहदेहली स्पृ-
शति या तत्पादपद्मप्रभां जाता सा सरसी रसाद्विश्रुति सा यस्यां विहारेच्छया । वन्द्यः कोऽपि
स एव यः खलु तया नेत्रेण समाव्यते विधिगन्धेधसमेपु मां यदनयनैकं कथंचित्कथम्
॥ ९८ ॥ किं मे सहस्रसेवनैः प्रतिदिनं किं व्योमकेशैर्चनैः किं स्यादप्ययनेन वा सुरर्पुर्ग्राह्या-
थवा किं फलम् । एतस्याः कुचकुम्भनिर्भरपरीरम्भप्रभावोद्भवस्वेदाम्भोभिरनङ्गवह्निधुना निर्वा-
पितो नो यदि ॥ ९९ ॥ तन्वी सा यदि गायति श्रुतिकटुर्वीणाध्वनिजयते यद्याविष्कुरुते
स्मितानि मलिनैवालक्ष्यते चन्द्रिका । आस्ते म्लानमिवोत्पल नवमपि स्याच्चेत्पुरो नेत्रयोस्त-
स्याः श्रीरवलोक्यते यदि तद्विद्वद्भ्यो विवर्णव सा ॥ १०० ॥ तानि स्पर्शसुखानि ते
च तरलस्निग्धा दृशोर्विभ्रमास्तद्वज्रान्मुजसौरभं स च सुधास्यन्दी गिरां वक्तिर्मा । सा
विम्बाधरमाधुरीति विषयासङ्गेषु मन्मानस तस्यां लग्नसमाधि हन्त विरहव्याधिः कथं वर्धते
॥ १०१ ॥ तस्मिन्पद्मशरे स्मरे भगवता मार्गेण मल्लीकृते जानाम्यक्षयसायकं कमलभैः
कामान्तर निर्ममे । यस्यामीभिरितस्ततश्च विशिखैरापुङ्गवमालाभिजातं मे विदलत्कदम्बमुकुलस्पष्टोपमानं
वपुः ॥ १०२ ॥ ज्योत्स्नं श्यामलिमानमानयत मोः सान्द्रैर्मयीकूर्चकैर्मन्त्रं तन्ममथ प्रयुज्य हरत
श्वेतोत्पलानां स्मितम् । चन्द्रं चूर्णयत क्षणाच्च कणशः कृत्वा शिलापट्टके येन द्रष्टुमह
क्षमे दश दिशस्तद्वज्रमुद्राङ्किताः ॥ १०३ ॥ किं तिष्ठामि किमु व्रजामि किमहं जागर्मि निद्रामि किं

१ निर्दयेन अविवेकिना वा । २ मूढाः । ३ स्वभाव- । ४ इन्द्रिय- । ५ महादेवपूजनैः ।
६ स्वर्ग- । ७ अरणिषड्वचं इव वेणुसङ्घर्षं इव वाऽग्निरुत्पद्यत इति सम्भाव्येदमुक्तम् । ८ चन्द्रिकाया
अपि तत्स्मितपुञ्जतादनुत्कृष्टमात्र । ९ शोभा । १० वक्रता । ११ ब्रह्मा ।

किं जानामि किमु भ्रमामि किमु वा सुख्यामि दुःख्यामि वा । किं नास्यस्मि किमित्यनल्प-
कलिते न कापि पक्षे स्थितः प्राप्यानिर्वचनीयमेव कमपि क्रूरं विकारं सखे ॥ १०४ ॥
आसीनः शयितः स्थितः प्रचलितः स्वप्रायितो जागृतः पश्यन्मीलितलोचनो व्यवहरन्मौनं प्रपन्नो-
ऽथवा । तां प्रेमाकुलवीक्षितां स्मितमुखीं सत्रीडमन्दागमां श्लिष्यन्तीं प्रणयार्द्रमुग्धलपितां पश्यामि
नक्तदिग्दर्शम् ॥ १०५ ॥ नीलेन्दीवरशङ्कया नयनयोर्वन्धूकबुद्धयाऽधरे पाणौ पद्मधिया मधूककुसुम-
आन्त्या तथा गण्डयोः । लीयन्ते कवरीषु बान्धवजनव्यामोहजातस्पृहा दुर्वारा मधुपाः किय-
न्ति तरुणि स्थानानि रक्षिष्यसि ॥ १०६ ॥ सा मे यद्यपि सुन्दरी भगवतो मामेव चेतोभुवो
न स्वप्ने न च जागरे नयनयोः पन्थानमासादिता । तामाकर्ण्य तथापि तादृशदशवैधुर्यमासेदु-
षीमानन्दाद्भुतशोककौतुकमयत्रीडाकुलं मे मनः ॥ १०७ ॥ सा संचारचमत्कृतिर्नयनयोः स भ्रूलतावि-
भ्रमस्तद्विम्बावरपाटलस्मितयुतस्यास्यस्य सा वैखरी । सेयं चर्द्धक्रमचातुरी चरणयोः सोऽयङ्गहार-
क्रमो दिष्ट्या तन्मम नेत्रपात्रमखिलं जायेत जीवामि च ॥ १०८ ॥ लीनेव प्रतिविम्बितेव
लिखितेवोत्कीर्णरूपेव च प्रत्युतेव च यज्जलेपघटितेवान्तर्निखातेव च । सा नञ्चेतसि क्लीप्तेव
विशिष्यैश्चेतोभुवः पञ्चमिथिन्तासंततितन्तुजालनिबिडस्यूतेव लग्ना प्रिया ॥ १०९ ॥ सा
विधाधरकन्यका किमु भुवं पुण्यैः प्रपन्ना नृणां लावण्यामृतसागराद्विमिश्रता लक्ष्मीः किम-
न्योत्थिता । आ ज्ञातं घनसारचन्दनसुधाज्योत्स्नामृणालादिभिः प्रारब्धा हृदयं मम भ्रमयितुं
पौष्पेष्वी शाम्बरी ॥ ११० ॥ हृत्वा पद्मवनद्युतिं प्रियतमेवयं दिनश्रीर्गता रागो-
ऽस्मिन्मम चेतसीव सवितुर्विम्बेऽधिकं लक्ष्यते । चक्राहोऽहमिषं स्थितः सहचरीं ध्यायन्नलिन्यास्तटे
संजाताः सहसा ममैव भुवनस्याप्यन्धकारा दिशः ॥ १११ ॥ नेत्रे खड्गनगडने नवसुधाक्षराणु-
कारा गिरः पाणिः पद्मसहोदरः कचरुचिः शैवालजालोपमा । वक्रं कार्तिकपौर्णिमापतिसमं हारी-
प्रह्वं वपुस्त्वं यस्यै वलसे विलासिनि हृदा तेनैव तप्तं तपः ॥ ११२ ॥ आस्तां दूरतया तदीयव-
दनाम्भोजामृतस्वादनं नोदेत्येव मनोरथोऽपि हृदये तत्संगमाशां प्रति । उत्कण्ठाशिथिलीकृताङ्गल-
तिकं वीक्षेत मामेकदा सखेह यदि सा सरोजवदना धन्या वयं तावता ॥ ११३ ॥ निद्रे लोच-
नमुद्रणं विरचय स्वप्नं त्वमप्याचर प्राणाभिन्नतमां चिरात्प्रियतमा मञ्चेतसो गोचरम् । ध्यातव्यं
दृढानुरोधं न तथा कुर्यां यथा प्रेयसी प्रौढालेखविघटनेन भवतः क्रीडन्ति दुष्कृतिरयः ॥ ११४ ॥ लज्जे-
वोदटिता किमत्र कुलिशोद्विग्ना कपाटावली मर्यादैव विलङ्घिता सखि पुनः केयं कलिन्दात्मजा ।
आक्षिप्ता खलु दृष्टिरेव किमियं व्यालावली वा पुनः प्राणा एव समर्पिताः सखि पुनस्तस्मै किमेवा
तनुः ॥ ११५ ॥ सव्याजं तिलकालकान्विरलयल्लोलङ्गुलिः संपृग्गन्धारंवारसुदञ्चयन्कुचयुगप्रोद-
क्षिनीलान्चलम् । यद्भ्रूमङ्गतरङ्गिताब्धितदृशा सावन्नमालोकितं तद्दर्शदर्वधीरितोऽस्मि न पुनः कान्ते
कृतार्थोऽकृतः ॥ ११६ ॥ चित्रं सा मम जीवितं कचिदितो याता बताहं पुनर्जीवामीत्यभिमानमारविधुरो
नाथापि जातोऽकृती । विगमस्मन्यपि पावकत्वमितिवद्बर्थं तथामानिर्न जीवत्वं कं नु जीवनस्य
विलये ह्यहन्त कुत्रासि मे ॥ ११७ ॥ हा धिक् सा किल तामैसी शशिसुखी दृष्टा मया यत्र
सा तद्विच्छेदरुजान्धकारितमिदं दग्धं दिनं कल्पितम् । किं कुर्मः कुशले सदैव विधुरो धाता न

१ अहर्निशम् । २ भ्रमण- । ३ वज्र-सर्पपङ्क्तिः । ४ विरस्कृतः । ५ कृष्णा रात्रिः
६ अलङ्कृतविधाने श्रेयसि वा । ७ प्रतिकूलः ।

चेत्तत्कथं तादृश्यामयतीमयो भवति मे नो जीवलोकोऽधुना ॥ ११८ ॥ सौवर्णीं ननु बह्वरीं कुह
गता सा यत्र राकापतिर्नित्यं सन्निहितः पुरा सलिलजद्वन्द्वं गृहीत्वाऽभवत् । यस्या दर्शनमात्रतश्च
सुमनोवैर्यैरपि प्रार्थिता भव्योद्रेकपरम्परामनुभवन् धन्यो जनैः कीर्तितः ॥ ११९ ॥ सा सौन्दर्य-
निधिर्विलासमयनं मीनध्वजस्योपि वा कान्तीनामधिदेवताऽधिकरणं माधुर्यसारस्य वा । तामु-
द्वीक्ष्य सखे तर्दादि गतवान्सर्वेन्द्रियाणामहं सार्धं तद्गतमानसेन गलितोत्साहः कि-
लानीशताम् ॥ १२० ॥ सम्फुल्लमलनीलकंजविलसल्लावण्यलीलालसाश्रित्वलज्जनमञ्जुलच्छविमुपैः
कन्दर्पदर्पोद्भुराः । पीयूषरूपिता इवाच्छमधुरस्निग्धास्त्रपासंभृता भूयोभाववृताः कदा नु मयि ते दृग्वि-
भ्रमा भाविनः ॥ १२१ ॥ तस्याः किं मुखपङ्कजं स्मितरुचा चन्द्रद्युतेर्निन्दकं किं वा नेत्रयुगं
कटाक्षचतुरं किं भ्रूलताविभ्रमम् । किं वा स्निग्धमवेक्षितं मयि पुनर्यान्त्या सखीनां पुरः किं किं
संप्रति चिन्तयामि हृदये कामेन लक्ष्यीकृते ॥ १२२ ॥ शीतांशुर्विषेसोदरः फणभृतां लीलास्पदं
चन्दनं हारः क्षारपयामवः प्रियसुहृत्पङ्केरुहं भास्वर्तः । इत्येषां किमिवास्तु वस्तु मदनज्वालाविघाताय
यद्वाद्याकारपरिभ्रमेण तु वयं तत्चेत्यजो वञ्चिताः ॥ १२३ ॥ जाने स्वप्नविधौ ममाद्यं तुलुकोत्सेव्यं
पुरस्तादभूत्प्रत्यूषे परिवेषमण्डलमिव ज्योत्स्नासपत्नं महः । तस्यान्तर्नखनिस्तुषीकृतशरचन्द्रप्रमैरङ्गकैर्दृष्टा
काव्यबला बलाकृतवती सा मन्मथं मन्मथम् ॥ १२४ ॥ चण्डांशो विरमाशु मा मयि
किराङ्गारान् करैर्दुःखिते नाहं ते व्यदधां मनागपि कदाऽप्यागीः पुनः कुत कथम् । 'त्वं' चेदद्य कुहोपि
शीतकरणं सङ्गोप्य रात्रौ कुतो भीष्मोत्तापचयप्रवर्षणपरस्त्वं किंकृते प्रोद्यतः ॥ १२५ ॥ सूर्यो
नैव यतो न सम्भति दिवा नेन्दुश्च यदूतले नो दीवो यदयं नागोऽन्तरशनिश्चायं न मेघो न यत् ।
हन्तेदं निरणायि पान्थरमणीप्राणानिलार्शेशया धावद्भोरविभावरीविषवरीभोगस्य मीमो रसः
॥ १२६ ॥ पादाङ्गुष्ठेन भूमिं किसलयरुचिना सौपदेशं लिखन्ती भूयो भूयः क्षिपन्ती मयि
सितशैबले लोचने लोलतारे । वक्रं हीनश्रैमीषत्फुरदधरपुटं चाक्यगर्भं दधाना यन्मां नोधावा
किञ्चित्स्थितमपि पुरतो मानसं त्रुड्नीति ॥ १२७ ॥ चक्षुःप्रीत्या निषण्णे मनसि परिचयाविन्य
मानेऽन्युपाये याते रागे विवृद्धिं प्रविसरति गिरा विस्तरे दूतिकायाः । आस्तां दूरे स तावत्सरमसा-
यितालिङ्गनानन्दलभेस्तद्गैहोपान्तरय्याभ्रमणमपि परां निवृत्तिं सतनोति ॥ १२८ ॥

कन्दर्पं प्रति प्रलापाः ।

माधवैर्लुब्धजन्माऽहं नास्ति रुद्रस्य साध्वसैर्म । इति किं धृतदर्पस्त्वं व्यापादयसि मा वत ॥ १ ॥
रे रे यद्यपि दग्धा ते तनुर्हन्त पुरारिणा । तथाऽपि परमर्म्हन्तकारिता न व्यलीयत ॥ २ ॥ दग्धा-
रमपि जित्वाऽहं पुरारतिं पिनाकिनम् । कृतार्थोऽस्मि रतिं प्राप्त इति द्योतौ निहसि माम् ॥ ३ ॥
मल्लुक्थत्राणकृते कश्चिन् क्षमो भुवनत्रये । इति तावन्मदो यत्र प्रियोल्लेखे स दस्यते ॥ ४ ॥ काममेकाकिनो

१ मदनस्य । २ तद्वीक्षणसमयमादम्य । ३ अपहर्तारः । ४ आशुभृताः । ५ चन्द्रमस इव
विषस्यापि समुद्रोद्भूतत्वादिदं वचनम् । ६ मलये हि चन्दनद्रुमा आत्मसौरभलुब्धैर्विषधरै-
र्वेष्टिता इति तथोक्तम् । ७ लवणांकरादुत्पन्नत्वात् । ८ तिम्रांशुत्वेनास्य सिद्धत्वात् ।
९ सारभूतः । १० प्रभाते । ११ अपराधम् । १२ कुत्रचित् । १३ वनाग्निः । १४ प्राणवायुभक्षणेच्छया ।
१५ भीमाकृतिरिति पाठान्तरम् । १६ सकपटम् । १७ चित्रे । १८ लज्जितम् । १९ पीडयति
२० श्रीकृष्णात् । २१ पार्वतीवर्यता प्रति नेत्रत्वेन कामस्य जेहृता । २२ मित्रसङ्गभावे
मित्राया विरहे च ।

हन्त्याः प्रियाश्लेषविचर्जितान् । यदि ते विक्रमः - कश्चिच्च किं हसि तदन्यथा ॥ ९ ॥ अस्माक-
मस्मिन्भूत्वा हन्तास्मानेव हंसि यत् । रे रे कन्दर्प तन्नित्यमनङ्गत्वं सदाऽस्तु ते ॥ ६ ॥ स्वयमप्राप्तदुःखो
यः स दुनोति न विस्मयः । त्व स्मर प्राप्तदाहोऽपि दहसीति किमुच्यते ॥ ७ ॥ भवनेप्रभवो
बहिरस्यापि त्वयि मन्मथ । अवलतीवान्यथा किं ते विशिखास्तत्कणा इव ॥ ८ ॥ अद्यापि नूनं
हरकोपवह्निस्त्वयि अवलत्यौर्व इवाम्बुराशौ । त्वमन्यथा मन्मथ मद्विधानां भस्मावशेषः कथमेवमुष्णः
॥ ९ ॥ वृथैव संकल्पशतैरजस्रमनङ्ग नीतोऽसि मयाऽतिवृद्धिम् । आकृष्य चापं श्रवणोपकण्ठे मय्येव
युक्तस्तव बाणमोक्षः ॥ १० ॥ क रुजा हृदयप्रमाथिनी क च ते विश्वसनीयमायुधम् । मृदुतीक्ष्णतरं
यद्वेच्यते तदिदं मन्मथ दृश्यते त्वयि ॥ ११ ॥ अनुममार न मार कथं नु सा रतिरतिप्रथिताऽपि
पतिव्रता । अयमनाथवधूवधपातकी दयितयाऽपि तयाऽसि किमुञ्जितः ॥ १२ ॥ सुवनमोहनजेन
किमेनसा तव परेत बभूव पिशाचता । यदधुना विरहाधिमलीमसामभिमवन्ममसि स्मर मद्विधाम्
॥ १३ ॥ स्मर वृंशसतमस्त्वमतो विधिः सुमनसः कृतवान्भवदायुधम् । यदि दृढ धनुराय-
समाश्रुग तव संजेज्जिगत्प्रलय व्रजेत् ॥ १४ ॥ विधिरनंशभेद्यमवेक्ष्य ते जनसनः खलु
लक्ष्यमकल्पयत् । अपि स वज्रमदास्यत चेत्तदा त्वदिष्टुभिर्व्यदलिष्यदसावपि ॥ १५ ॥ अपि
विधिः कुसुमानि तवाश्रुगन्स्मर विधाय स निर्वृतिमाप्तवान् । अदित पञ्च हि ते स नियम्य-
तांस्तदपि तैर्वैत जर्जरित जगत् ॥ १६ ॥ सह तया स्मर मम । झटित्यभूः पशुपतिं प्रति
यामिषुमग्रहीः । ध्रुवमभूदधुना वितनोः शरस्तव कटुस्वर एव स पञ्चमः ॥ १७ ॥ त्वमु-
चित नयनार्चिषि शमुना भुवनशान्तिकहोमहविः कृतः । तव ध्वस्यमपास्य मंथु मंथु हतवता
हरिणा व्रत किं कृतम् ॥ १८ ॥ बाणाग्रिमस्तकरुणो विकिरन्ममाङ्गे प्रायो न वेत्ति विष-
माखर स्वपीडाम् । संताप एव भवता किमु नाश्वमावि चण्डीपतेरलिकैलोचनगोचरेण
॥ १९ ॥ तव कुसुमशरत्वं शीतरश्मित्वमिन्दोर्द्वयमिदमयथार्थं दृश्यते मद्विषेष्टु । विस्मजति हिम-
गर्भैरग्निमिन्दुर्भयूखैस्त्वमपि कुसुमबाणान्वज्रसासीकरोषि ॥ २० ॥ इदि विसलताहारो नाय
भुजगमनायकः कुबलयदलश्रेणी कण्ठे न सा गरलघुतिः । मलयजरजो नेद मम प्रियारहिते
मयि प्रहर न हरधान्त्याऽनङ्ग कृधा किमु धावसि ॥ २१ ॥ पाणौ मा कुरु चूतसायकमसु
मा चापमारोपय क्रीडानिर्जितविश्व मूर्च्छितजनाघातेन किं पौरुषम् । तस्या एव भृगीदृशो मवसि-
जप्रेङ्क्तदाक्षानलश्रेणीजर्जरितं मनागपि मनो नाद्यापि सधुक्षते ॥ २२ ॥ रे रे निर्दय दुर्निवार
मदन प्रोत्खलपङ्केह बाण सवृणु सवृणु त्यज धनुः किं पौरुषं मा प्रति । कान्तासङ्गवियोगदुः-
खदहनज्वालावलीढ वपुः शराणां मृतमारणे न हि परो धर्मः प्रयुक्तो बुधैः ॥ २३ ॥ आपु-
ह्याप्रममी शरा मनसि मे मग्नाः समं पञ्च ते निर्दग्ध विरहाग्निना वपुरिदं तैरेव
सार्व मम । तत्कन्दर्प निरायुधोऽसि भवता जेतु न शक्तः परो दुःखी स्यामहमेक

१ प्रियाऽऽश्रयस्त्वे । २ पुत्रः मनसिजश्च । ३ विदेहत्वम्, मनसिजत्वेन शरीररहितत्वं
च । ४ कुसुमानां दाहकत्वेन दुष्प्रयत्यात् । ५ अवयविनो हि भेदो दृष्टचरः, न तु निरवयवस्य ।
अथ निरवयवस्यापि यद् भेदनं क्रियते इति लोकोत्तरप्रभावोऽस्तीति सम्भाव्येदंशुकम् ।
६ कोकिलध्वनिः । ७ वसन्तं तदाख्यं दैत्यं च । ८ पञ्चबाणत्वात् स्मरस्य विषमास्त्रत्वम् ।
९ ललाट- ।

एव सकलो लोकः मुखं जीवतात् ॥ २४ ॥ बाणाः पञ्च मनोमयस्य नियता-
स्तेषामसंख्यो जनः प्रायोऽस्मद्विष एव लक्ष्य इति यल्लोके प्रसिद्धिं गतम् । दृष्टं तत्त्वमपि
विप्रतीपमधुना यस्मादसंख्यैरयं विद्वः कामिजनः शरैरशरैणो नीतस्त्वया पञ्चताम् ॥ २५ ॥
तद्विच्छेदकृशस्य कण्ठलुठितप्राणस्य मे निर्दयं क्रूरः पञ्चशरः शरैरतिशिरैर्मिन्दन्मनो निर्भरम् ।
शंभोभूतकृपाविधेयमनसः प्रोद्गमनेत्रानलज्वालाजालकरालितः पुनरसावास्तां समस्तात्मना ॥ २६ ॥
बाणान्संहर मुखं कार्मुकलतां लक्ष्यं तव त्र्यम्बकः के नामात्र वयं शिरीषकलिकार्कलप्यदीयं
मनः । तत्कारुण्यपरिग्रहात्कुरु दयामस्मिन्निधये जने स्वामिन्मन्मथ तादृशं पुनरपि स्वप्नाद्भुतं
दर्शय ॥ २७ ॥

चन्द्रं प्रति प्रलापाः ।

द्विजराज इति भ्रान्त्या पौदस्पर्शं तव व्यधाम् । हतोऽस्मि बत चण्डाल प्रसङ्गादिव सर्वथा ॥ १ ॥
चण्डीशचूडामरण चन्द्रं लोकतमोऽपह । विरहिप्राणहरण कदर्थय न मा धृथा ॥ २ ॥
तारापते कुमुदिनीमनुकूलकान्तां पादेन पीडयसि कम्पयसि द्विजौतीन् । विद्वेषमाचरसि किं च
वियोगिलोके नक्तंचरस्य भवतः करुणा कुतः स्यात् ॥ ३ ॥ किं रे विधो मृगदृशां
मुखमाद्वितीयं कंदर्पं दृष्यसि दृग्गन्धुजमन्यदेव । झङ्कारमावहसि भङ्गतनुर्न तादृक्कर्मणि धिक् न
पुनरीदृशमीक्षणीयम् ॥ ४ ॥ अभिलषसि यदिन्दो वक्रलक्ष्मीं मृगादयाः पुनरपि सकृदब्धौ
भज् संक्षालयार्कम् । सुविमलमथ विभ्रं पारिजातस्य गन्धैः सुरमयं वद नो चेत्त्वं क तस्या
मुखं क ॥ ५ ॥ सृतिर्दुग्धसमुद्रतो भगवतः श्रीकौस्तुभौ सोदरौ सौहार्दं कुमुदाकरेषु किरणाः
पीयूषधाराकिरः । स्पर्शा ते वदनाम्बुजैर्मृगदृशां तत्स्थाणुचूडामणे हहो चन्द्र कथं न सिद्ध्यति
मयि उवालामुचो रोचिषः ॥ ६ ॥ यत्त्वं हन्त कलङ्कितो मलिनतापात्रं प्रेदोषे तथा रक्तैः
श्वेदैः सहोदरः शिवशिरोधार्योऽपि वक्रो विधो । तदोर्ध्वकरतोचितैव भवतो युक्तं च मर्द-
म्बधोवोगित्वं बत किं तु हा द्विजैपतित्वं केवलं दुःसहम् ॥ ७ ॥

वायुं प्रति वचनम् ।

उन्मीलन्मुकुलकरालकुन्दकोशमश्व्योतद्धनमकरन्दगन्धबन्धो । तामीषत्पचलविलोचनां नताङ्गीमा-
लिङ्गन्पवनं मम स्पृशाङ्गमङ्गम् ॥ १ ॥ व्याधूय यद्वसनमम्बुजलोचनाया वक्षोजयोः कनककुम्भविला-
सभाजोः । आलिङ्गसि प्रसममङ्गमशेषमस्या धन्यस्त्वमेव मलयाचलगन्धवाह ॥ २ ॥

जलधरं प्रति प्रलापाः ।

भो मेघ गम्भीरतरं मद त्वं तव प्रसादात्स्मरपीडितं मे । संस्पर्शरोमाञ्जितजातरागं कदम्बपुष्प-
त्वमुपैति गात्रम् ॥ १ ॥ अमय जलदानम्भोगमन्मोहय चातकान्कलय शिखिनः कैको-
त्कण्ठान्कठोरय केतकान् । विरहिणि जने मूर्च्छां लब्ध्वा विनोदयति व्यथामकरुण पुनः

१ अनायः विरही च । २ क्षुत्पुम् । ३ धृश्य- । ४ सहृदयम् । ५ किरण-चरण- । ६ विहगान्,
विप्राश्च । ७ शक्षसस्य । रात्रिद्वयिनश्च । ८ कलङ्कं लक्षणया कालिमानम् । ९ कान्तीः ।
१० प्रकृष्टे दोषे तद्वति-वा । रात्र्याश्च । ११ अलुरक्तः शोणश्च । १२ विष- । १३ दोषाणामा-
करत्वम्, दोषाणां राज्ञेः करत्वं च । १४ इदं विरहिपरम् । १५ ब्राह्मणमुख्यत्वम् । चन्द्रत्वं च ।

संज्ञाव्याधि विधाय किमीहसे ॥ २ ॥ मलयमस्ता त्राता याता विकासितमल्लिकाः
परिमलभरो भग्नो ग्रीष्मस्त्वमुत्सहसे यदि । घन घटयितु निःस्नेहं तं य एव निवर्तने प्रभवति गवां किं
नश्छिन्नं स एव घनजयः ॥ ३ ॥

अशोकं प्रति वचनम् ।

रक्तस्त्व नवपल्लवैरहमपि श्लाघ्यैः प्रियाया गुणैस्त्वामायान्ति शिलीमुखोः स्पर्धनुर्मुक्तास्तथा
भामपि । कान्तापादतल्लोहतिस्त्व मुदे तद्वन्ममाप्यावयोः सर्वं तुल्यमशोक केवलमहं धात्रा सशोकः
कृतः ॥ १ ॥ रक्ताशोक कुशोदरी क नु गता त्यक्त्वाऽनुरक्त जनं नो दृष्टेति मुधैव चालयसि किं
वातावधूत शिरः । उत्कण्ठाघटमानपट्टपदघटासघट्टदष्टच्छदस्तत्पादाहतिमन्तरेण भवतः पुष्पोद्ग-
मोऽयं कृतः ॥ २ ॥

तमालं प्रति वचनम् ।

घन्यस्त्वमसि तमाल स्पृष्टस्तन्या लतावदनया यत् । अद्य स्थावरजन्मा जातस्त्वं जङ्गमादधिकः ॥ १ ॥

बिसावलीं प्रति वचनम् ।

परिच्युतस्तत्कुचकुम्भमध्यात्किं शोषमायासि मृणालहार । न सूक्ष्मतन्तोरपि तावकस्य तत्रावकाशो
भवतः किमु स्यात् ॥ १ ॥

भ्रमरं प्रति वचनम् ।

वदनमेदं न सरोजं नयने नेन्दीवरे एते । इह सविधे मुग्धदृशो मधुकर न मुधौ परिभ्राम्य ॥ १ ॥
आतद्विरेफ भवता भ्रमता समन्तात्प्राणाधिका प्रियतमा मम वीक्षिता किम् । झूषे किमोमिति सखे
कथयाशु तन्मे किं किं व्यवस्यति कुतोऽस्ति च कीदृशीयम् ॥ २ ॥ चलापाङ्गो दृष्टिं स्पृशसि
बहुशो वेपथुमतीं रहस्याख्यायीष स्वनसि मृदु कर्णान्तिकचरः । करौ व्याधुन्वन्त्याः पिवसि रंतिसर्वस्वे-
मघरं वय तत्त्वान्वेषान्मधुकर हतास्त्वं खलु कृती ॥ ३ ॥ उन्मीलजयनान्तकान्तिलहरीनिष्पीतयोः
केबलादामोदादवधारणीयमपुषोः कान्तासखेन क्षणम् । यत्कर्णोत्पलयोः स्थितेन भवता किंचित्समुद्बु-
द्धित आतस्तिष्ठति कुत्र तत्कथय मे कान्तं प्रियाया मुखम् ॥ ४ ॥

मरालं प्रति वचनम् ।

हस प्रयच्छ मे कान्तां गतिरस्यास्त्वया हता । विमावितैकदेशेन देयं यदभियुज्यते ॥ १ ॥

चकोरं प्रति वचनम् ।

तुलुकयसि चन्द्रदीपितिमविरलमश्नासि नूनमङ्गारान् । अधिकरणमुष्णमनयोः किमिह चकोरा-
वधारयसि ॥ १ ॥

कृष्णसारं प्रति वचनम् ।

खेहं स्वीकुरु कृष्णसारं कथय कागन्मम प्रेयसी नो जानासि यदावयोः समजनि व्यापारतो मित्रता ।
स्फीते यत्किल मण्डले हिमरुचेर्जातं त्वया लाल्बल्लन मय्ये भास्करमण्डले तदधुना दत्तः कलङ्को मया ॥ १ ॥

१ भ्रमरा बाणाक्षः । २ पादाघातादशोको विकसति इति दर्पणकाराः । पादस्पर्शे रत्नौ
सुखायै वचेति तथोक्तिः । ३ व्यर्थम् ।

सारङ्गं प्रति वचनम् ।

रे सारङ्गा वनवसतयस्तत्त्वमाख्यातं यूयं कुत्राधीतं त्रिभुवनमनोहारी चाञ्चल्यमरुणोः
आ जानीमो गमनसमये हन्त कान्तरासीमन्येकाकिन्याः कुबलयदशो लुण्ठिता यौवनश्रीः ॥ १ ॥

मयूरं प्रति वचनम् ।

मृदुपथनविभिन्नो मत्प्रियाया विनाशाद्धनश्चिरकलापो निःसपत्नोऽद्य जातः । रतिविगलितवन्द्ये
केशपाशे सुकेश्याः सति कुसुमसनाथे किं हरेदेप वर्हः ॥ १ ॥

हारं प्रति वचनम् ।

सूचीमुखेन सङ्कदेव कृतव्रणस्त्वं मुक्ताकलाप लुठसि स्तनयोः प्रियायाः । व्रणैः स्मरस्य शतशो
विनिवृत्तमर्मा स्वप्नेऽपि तां कथमहं न विलोकयामि ॥ १ ॥

कोकिलं प्रति वचनम् ।

रे कोकिल प्रकृतितो मलिनः स्वदेहसंपोषक प्रणयिताविमुखः कृतघ्नः । तत्ते कुहूमुपगमय्य मम
प्रियाऽऽस्यन्निम्बानुकारिविधुनिहवन न चित्रम् ॥ १ ॥ क्रुद्धोऽसि किं मयि यतो नयने सुर्ते गात्रं
च ते मलिनैताऽऽप्यतनं नितान्तम् । नो चेत् कथं कुटिल कोकिल गर्जसि त्वं किं वा रसालमपि
दूषयसि प्रपद्य ॥ २ ॥

विरहिण्याः प्रलापाः-।

तरुणीनां कृते प्रेयान् यदि स्याद्भुवनत्रये । तदा प्रेयःपरिष्वङ्गः केवलः सखि
नेतरः ॥ १ ॥ प्रियाल्लेपं विना हन्त मारायन्तेऽसवोऽपि यत् । तत्कथं विरहे तस्य विन्देय
स्वस्थतां सखि ॥ २ ॥ हारो नारोपितः कण्ठे मया विलेपमीरुणा । इदानीमन्तरे
जाताः पर्वताः सरितो दृमाः ॥ ३ ॥ विमेषि सखि सवीर्य्य अमरीभूतकीटकम् ।
यद्धयानादागते पुंस्त्वे तेन सार्धं रतिः कथम् ॥ ४ ॥ यदीयबलमालोक्य गतः प्रेयान्वियुज्यते ।
आलोक्य कथं सख्यस्तस्य चन्द्रमसो मुखम् ॥ ५ ॥ विरमत विरमत सख्यो नलिनीदल-
तालवृन्तपवनेन । हृदयगतोऽयं बहिर्दृष्टिर्दृष्टि कदाचिज्ज्वलत्येव ॥ ६ ॥ याः पश्यन्ति प्रियं
स्वप्ने धन्यास्ताः सखि योषितः । अस्माकं तु गते कान्ते गता निद्रापि वैरिणी ॥ ७ ॥
अनलस्तम्भनविद्यां मुमग्म भवानियतमेव जानाति । मन्मथशराग्नितते यदि मे कथमन्यथा
वसति ॥ ८ ॥ अवलावनपर एको भुवनत्रितयेऽपि चेत्तदा मर्ता । कथमन्यथा सुधा-
करचन्दनमुख्याप्रियत्वं स्यात् ॥ ९ ॥ मदकलकृतान्तकासरखुरपुटनिर्धृतधूलिसर्काशम् । केतकरजो
निवार्य सखि यदि कार्यं मम प्राणैः ॥ १० ॥ आलि बालिशैतया बलिरस्मै दीयतां बलिमुजे
न कदापि । केवलं हि कलकण्ठशिङ्गनामेव एव कुशलेषु निदानम् ॥ ११ ॥ गरलद्रुमकन्दमिन्दुविन्दं

१ काकः कोकिलं परिपुण्याति कोकिलश्च जातपरिपोषः काकं विहाय स्वकुलं भजत
इति तथोक्तिः । २ शोणवर्णे नेत्रे स्वतोऽथापि क्रोधेनोत्प्रेक्षिते । ३ कुष्णत्वाद् । ४ सङ्कशम् ।
५ मृदुतया । ६ काकाय । ७ कांकिलापत्यानाम् । ८ पोषणकर्म्मसु । ९ काको हि तान् परि-
प्रेष्य समर्थयते इति तथोक्तिः । 'निदानं त्वादिकारणम्' इत्यमरः ।

केशणावारिज्यारणो वसन्तः । रजनी स्मरभूपतेः कृपाणी करणीयं किमतः परं विधातः
॥ १२ ॥ हन्तालि सतापनिवृत्तयेऽस्याः किं तालवृन्तं तरलीकरोषि । उत्ताप एपोऽन्तरदाहदेवर्त-
भ्रुवो न व्यजनापनोद्यः ॥ १३ ॥ वरमसौ दिवसो न पुनर्निशा ननु निशैव वरं न पुनर्दिनम् ।
समयमेतदुपैत्वथवा क्षयं प्रियजनेन न यत्र समागमः ॥ १४ ॥ अहमिह स्थितवत्यपि तावकी त्वमपि
तत्र वसन्नपि मामकः । न तनुसंगम एव सुसंगमो हृदयैसंगम एव सुसङ्गमः ॥ १५ ॥ बहुलमालिक-
यापि मया न सा तनुरभूपि तदन्तरमीरुणा । तदधुना विधिना कृतमावयोर्गिरिदरीनगरीशतमन्तरम्
॥ १६ ॥ दहनजा न पृथुर्दवर्थुर्व्यथा विरहजैव यथा यदि नेदशम् । दहनमाशु विशन्ति कथ
स्त्रियः प्रियमपासुमुपासितमुद्गुराः ॥ १७ ॥ कति न सन्ति जन्मा जगतीतले तदपि तद्विरहा-
कुलितं मनः । कति न सन्ति निशाकरतारकाः कमलिनी मलिनी रविणा विना ॥ १८ ॥ अर-
तिरियमुपैति नापि निद्रा गणयति तस्य गुणान्मनो न दोषान् । विगलति रजनी न सगमाशा व्रजति
तनुस्तनुता न चानुरागः ॥ १९ ॥ प्रियसखि न तथा पेटेरपङ्को न च नलिनीदलमास्तोऽपि
शीतः । शमयति मम देहदाहमन्तः सपदि तथा स यथा सरोजनेत्रः ॥ २० ॥ एतानि निःसहतनोरस-
मञ्जसानि शून्य मनः पिशुनयन्ति मतागतानि । एते च तीरतरवः प्रथयन्ति तापमालम्बितोज्झिततरु-
गल्पितैः प्रवालैः ॥ २१ ॥ अन्तर्गता मदनवद्विशिखावली या सा बाधते किमिह चन्दनचर्चितेन ।
यः कुम्भकारपवनोपरि पङ्कलेपस्तापाय केवलमसौ न च तापशान्त्यै ॥ २२ ॥ बत सखि कियदेत-
त्पश्य वैरं स्मरस्य प्रियविरहकृशोऽस्मिन्प्रागिलोके तथाहि । उपवनसहकारोद्भासिभृङ्गच्छलेन प्रतिवि-
शिखमनेनोद्द्विष्ट कालकूटम् ॥ २३ ॥ कलयति मम चेतस्तत्पमङ्गारकल्पं ष्वलयति मम गात्रं
चन्दनं चन्द्रकक्ष । तिरयति मम नेत्रे मोहजन्माऽन्धकारो विकृतबहुविकारं मन्मथो मां दुनोति ॥ २४ ॥
रिपुरिव सखीसवासोऽयं शिखीव हिमानिलो विषमिव सुधारस्मिर्यस्मिन्दुनोति मनोगते । हृदयम-
दये तस्मिन्नेव पुनर्वलते बलात्कुबलयदृशा वामः कामो निकामनिरङ्कुशः ॥ २५ ॥ ज्वलतु गगने रात्रौ
रात्रावखण्डकलः शशी दहतु मदनः किं वा मृत्योः परेण विधास्यति । मम तु दयितः श्लाघ्यस्तातो
जनन्यमलान्वया कुलमर्मलिन न त्वेवायं जनो न च जीवितम् ॥ २६ ॥ इदानीं तीव्रमभिर्देहन इव
भोमिः परिवृतो ममाभ्यर्थं सूर्यः किमु सखि रजन्यामुदयते । अयं मुग्धे चन्द्रः किमिति मयि
ताप प्रकटयत्यनार्थानां बाले किमिव विपरीतं न भवति ॥ २७ ॥ पिक्वली वाचाली
भवति बहुधाऽलीकवचने मृणाली व्यालीव व्यथयति तरामङ्गमक्षिशम् । विषज्वालाजाल सखि
किरति पीयूषकिरणो जगत्प्राणैः प्राणानपहरति केय परिणतिः ॥ २८ ॥ मनोरागस्तीव्रं विषमिव
वितर्पत्यविरत प्रमाथी निर्धूम ज्वलति विधुतः पावक इव । दिनस्ति प्रत्यङ्गं ज्वर इव गरीयानित इतो
न मा त्रातु तातः प्रभवति न चाम्बा न मर्वती ॥ २९ ॥ आदौ हालाहलहतभुजा दत्तह-
स्ताबलम्बो बाल्ये शमोर्निटिलमहसौ बद्धमैत्रीनिरुद्धः । प्रौढो राहोरपि मुखविषेणान्तरङ्गीकृतो यः
सोऽयं चन्द्रस्तपति किरणैर्ममिति प्राप्तमेतत् ॥ ३० ॥ मस्मीभूतः कुसुमविशिखः शंभुनेत्राग्निनाऽभू-

१ किंहु भव्यः प्रशंसनीयः तरुणो वा यो जनस्तदपनोद्य इति पदैक्यम् । २ हृदयभूतस्य प्रियस्य इति हृदि भवते स्फुरति तस्येति वा हृदोऽयः शुभावहरूप इति तस्येति वा सङ्गमः । ३ मोलसरी इति विख्यातपुष्पमालया । ४ परितापः । ५ चन्दनलेपः । ६ समर्पितम् । ७ सङ्गमम् । ८ पूर्णः । ९ किरणैः । १० पतिविरहेऽशरण्यनाम् । ११ कोकिलपङ्क्तिः । १२ वायुः । १३ सखी प्रतीयमुक्तिः । १४ भालासिञ्चालया ।

ज्ज्वालादायी तदनु मनसि प्राप्तजन्मा बभूव । भूयस्तस्मिन्विरहदहनैर्दाहितोऽसौ मयैव कुत्रोत्पन्नो
 व्यथयति पुनर्ममहो तन्न वेदि ॥ ३१ ॥ पञ्चत्वं तनुरेतु भूतनिबहाः स्वाशैर्मिलन्तु ध्रुवं धातार
 प्रणिपत्य हन्त शिरसा तत्रापि याचे वरम् । तद्वापीषु पयस्तदीयमुकुरे ज्योतिस्तदीयाङ्गणव्योम्नि व्योम
 तदीयवर्त्मनि धरा तत्तालवृन्तेऽनिलः ॥ ३२ ॥ यास्यामीति समुद्यतस्य गदितं विश्रब्धमाकर्णितं
 गच्छन्दूरमुपेक्षितो मुहुरसौ व्यावृत्य तिष्ठन्नपि । तच्छून्ये पुनरागतारिम भवने प्राणास्त एते दृढाः
 सख्यस्तिष्ठत जीवितव्यसनिनी दर्ममादह रोदिमि ॥ ३३ ॥ यात्रामङ्गलसंविधानरचनाव्यग्रे सखीनां
 जने बाष्पाम्मःपिहितेक्षणे गुरुजने तद्वत्सुहृन्मण्डले । प्राणेशस्य महीक्षणापितदृशः कृच्छ्रादपि
 क्रामतः किं श्रीडाहतया मया भुजलतापाशो न कण्ठेऽर्पितः ॥ ३४ ॥ दाक्षिण्यं मलयानिलस्य
 विदितं शैत्यं सुषोदीधितेर्वाचामेव न गोचरे मलयजस्यापि स्फुटं सौष्ठवम् । विस्लेपे तव के
 न मे परिचिताः प्राणेश तत्तत्कथाविष्कारे पुनरप्रमाणयति मामव्याहतेयं तनुः ॥ ३५ ॥ दुर्बाराः
 स्मरसौर्गणाः प्रियतमो दूरे मनोऽत्युत्सुक गाढं प्रेम नवं वयोऽतिकठिनाः प्राणाः कुलं निर्मलम् । स्त्रीत्वं
 धैर्यविरोधि मन्मथसुहृत्कालः कृतान्तोऽक्षमी नो सख्यश्चतुराः कथं नु विरहः सोढव्य इत्थं मया ॥ ३६ ॥
 शंवत्त्वविबोधवत्कुसुमवत्पीयूषवन्मित्रवद्यान्यासन्मजति प्रिये मृगदृशोऽथ प्रस्थिते तत्क्षणात् ।
 गेहं तन्मुकुरं तदेव बलयं तच्चन्दनं सा निशा कारावत्करवालवत्कवचकाकोलवत्कालवत् ॥ ३७ ॥
 रोलेन्मो मधुपः पिकः परभूतो रैनानुसारी मरुदसाः केवलपक्षेपातनिरताश्चन्द्रोऽपि दोषार्कः ।
 चेतो नैति शुकास्त्वैकपठिताख्यायी पयोदो जडैः कं वाऽहं ग्रहिणोमि हन्त कैठिनस्यान्ताय कान्ताय
 मे ॥ ३८ ॥ आयाता मधुयामिनी यदि पुनर्नायात एव प्रभुः प्राणा यान्तु विमौवसौ यदि
 पुनर्जन्मग्रहं प्रार्थय । व्याधः कोकिलबन्धने हिमकरध्वंसे च राहुग्रहः कंदर्पे हरनेत्रदीधितिरह
 प्राणेश्वरे मन्मथः ॥ ३९ ॥ रात्रिर्मे दिवसायते हिमरश्मिश्चण्डाशुलक्ष्मायते तारापङ्क्तिरपि
 प्रदीपवड्वावहिसुलक्ष्मायते । धीरो दक्षिणमारुतोऽपि दहनलज्वालावलीढायते हा हा चन्दनबिन्दु-
 र्व्रतशिखाङ्गारायते साम्प्रतम् ॥ ४० ॥ गुञ्जन्ति प्रतिकुञ्जमन्जुजपलद्रोणीषु मृन्नाङ्गनाः
 फुल्लपुष्परसालवीथिशिखरे कूजन्ति माद्यत्पिकाः । कामः काममय करोति विशिखैर्हन्तुं मुहु-
 र्दुर्दिनं का सा तन्मलयानिलस्य सखि मे भीतिस्त्वयोद्भास्यते ॥ ४१ ॥ रोलेन्मोः परिश्र-
 यन्तु हरितो शङ्कारकोलाहलैर्मन्दं मन्दमुपैतु चन्दनवनीजातो नमस्त्वनपि । माद्यन्तः कलयन्तु
 चूतशिखरे केलीपिकाः पञ्चम प्राणाः सत्वरमस्मसारकटिना गच्छन्तु गच्छन्त्वमी ॥ ४२ ॥
 वार्यन्तां मदमन्दं मधुकरनिकैरमौढमङ्गारधाराः क्षिप्यन्ता यत्र कुत्र प्रतिदिशमधुना भूरिभाराश्च
 हाराः । दहन्तां सर्व एते कमलदलयुताः किं च हा पुष्पभारास्तारा नाराचधारा विकिरति
 हृदये मन्मथोऽयं हताशः ॥ ४३ ॥ श्रुत्वा नामापि यस्य स्फुटघनपुलकं जायतेऽङ्गं समन्ताद्दृष्ट्वा

१ पृथिव्यादयो देहारम्भकाः । २ ब्रह्माणम् । ३ अत्र तत्पदं कान्तपरम् । एवं परत्रापि ।
 ४ छलात् । ५ चन्द्रस्य । ६ बाणाः । ७ भ्रमरः । ८ मधुपः, मकरन्दग्राही च । ९ सति
 छिद्रे एव प्रवेशशम्भवात् । १० उद्गमनक्षमत्वात् । पक्षशब्दश्चात्र पातशब्दसाचिव्येन स्वसा-
 ध्यसमर्पणपरः । ११ दोषाया रात्रिः करः । दोषाणामाकरश्च । १२ मृदोऽकर्मण्यो जलमयो वा ।
 १३ निदयाय । १४ वसन्तरात्रिः । १५ अग्नौ । १६ अनन्तसूर्य इव प्रतिभासते । १७ कण-
 १८ पवनः । १९ समूहः ।

यस्यानेनेन्दुं भवति वपुरिदं चन्द्रकान्तानुकारि । तस्मिन्नागत्य कण्ठग्रहणसरमसस्थायिनि प्राणनाथे मग्ना
मानस्य चिन्ता भवति मम पुनर्वैजमय्या कदा नु ॥ ४४ ॥

कामं प्रति वचनम् ।

हृदयमाश्रयसे वत मामकं ज्वलयसीत्थमनङ्ग तदेव किम् । स्वयमपि क्षणदग्धनिजेन्धनः क्व
मवितासि हताश हुताशवत् ॥ १ ॥ जटा नेर्यं वेणीकृतकचकलापो न गरलं गले कस्तूरीयं
शिरसि शशिलेखा न कुसुमम् । इयं भूतिर्नाङ्गे प्रियविरहजन्मा धवलिमा पुरारातिभ्रान्त्या कुसु-
मशर किं मा व्यथयसि ॥ २ ॥ पञ्चत्वं यान्तु बाणाः समयपरिणतस्ते विदीर्णोऽस्तु चापः
क्रूरः क्रूराहिवक्त्रं विशतु तव रथो मा भव त्वं शरीरी । किं ते शापेन मादृग्युवतिवधमहापातकिन्मीन-
केतो शप्यः पाथोज्योनिः स खलु रचितवान्पापिनो दीर्घमायुः ॥ ३ ॥

चन्द्रमसं प्रति वचनम् ।

संतापय चिरं चन्द्र न तत्र प्रतिषिष्यसे । निवारय कैरस्पर्शमहं कान्तैकजीविता ॥ १ ॥ मुग्धस्य ते
वद विधुर्तुदं किं वदामि यत्त्यक्तवानसि मुखे पतितं शशाङ्कम् । अस्यार्द्रबिम्बगलितेन सुधारसेन संधा-
नमेति तव किं न जरत्कबन्धः ॥ २ ॥ प्रियविरहमहोष्मा मर्मरामङ्गलेखामपि हतक हिमाशो मां
स्पृश क्रीडयाऽपि । इह हि तव लुठन्तः श्लोषपीडा भजन्ते दरजरठमृणालीकाण्डमुग्धा मयूखाः ॥ ३ ॥

रोहिणीं प्रति वचनम् ।

भो रोहिणि त्वमसि रात्रिचरस्य मर्या एनं निवारय पतिं सखि दुर्निवारम् । जालान्तरेण मम
सम्पन्नि सनिविष्टः श्रोणीतट स्पृशति किं कुलधर्मे एषः ॥ १ ॥

सख्या विरहिणीं प्रति वचनम् ।

वियोगवहिकुण्डेऽस्मिन्द्वये ते वियोगिनि । प्रियसङ्गसुखायैव मुक्तार्हस्तपस्यति ॥ १ ॥ पाण्डु
क्षाम वदनं हृदयं सरसं तवालसं च वपुः । आवेदयति नितान्तं क्षेत्रजरोगं सखि हृदन्तः ॥ २ ॥
सखि पतिविरहहृतांशः किमिति प्रशमं न याति नर्येनोदैः । शृणु कारणं नितम्बिनि मुञ्चसि नयनोदकं
तु सखेहम् ॥ ३ ॥ सहसा हृदये निधाय चेतो नयनादिन्द्रियमुद्रणां विधाय । अयि कर्पटकिताङ्गयष्टि
सत्यं कथय ध्यायसि किं रहो निषण्णा ॥ ४ ॥ सहचरि शपथाः शतं मदीया वद दिरलग्नपितां
निजामवस्थाम् । सहचरि परिपृच्छ मानुकन्यानवदलिनीनलिनीनिकुञ्जशर्थ्याः ॥ ५ ॥ नलिनीदलता-
लबीजनं सखि तन्व्या विनिवारितं मया । तनुवल्लिबिभूतिशङ्कया विनिवार्यः श्वसितानिलः कथम् ॥ ६ ॥
अयं विर्षाको वद कस्य यूतः कल्याणि कल्याणपरम्पराणाम् । यदक्षिकोणस्रवदच्छवारा हारावतारो
गुणमन्तरेण ॥ ७ ॥ वासस्तदेव वपुषो बलयं तदेव हस्तस्य सैव जघनस्य च रत्नकाञ्ची ।
वाचालमृङ्गसुमो सुरमौ समस्तमथाधिकं भवति ते सखि किं निदानम् ॥ ८ ॥ उत्पादयत्यलमिदं

१ भस्म । २ कमलजातः ब्रह्मेत्यर्थः । ३ हस्त-किरण- । ४ साध्व्या हि स्पर्शने स्वाहित्यायै-
वेति तथोक्तिः । ५ राहो । ६ दाह- । ७ राक्षसस्य चन्द्रमसश्च नक्तृत्वादिवाविशेषात् । ८ मुद्दे ।
९ निरशनः मुक्तावल्लिश्च । १० अग्निः । ११ अशुभिः । १२ रोमाञ्चित- । १३ अन्वेषणान्तराद्यर्थः
प्रज्ञोत्तरे । १४ परिणामः फलमिति यावत् ।

मनसो विषादं सीदत्सरोरुहनिभं वदनं त्वदीयम् । ज्ञात्वा निदानमहमंत्रं समानदुःखा प्राणैरपि प्रियतमे भवितुं समीहे ॥ ९ ॥ अनुदिनमधिकं ते कम्पते कायवल्ली शिव शिव नयनान्तं नाशुधारा जहाति । कथय कथय कोऽयं यत्कृते कोमलाङ्गि त्यजति न परिणन्दं पाण्डिमानं कपोलः ॥ १० ॥ विलुलितमतिपूर्वार्णमानन्दशोकप्रमवमवसजन्ती तृष्णयोत्तानदीर्घा । स्रपयति हृदयेशं स्नेहनिष्पन्दिनी ते धवलबहलमुग्धा दुग्धकुल्येव दृष्टिः ॥ ११ ॥ अधिकरतलतल्पं कल्पितस्वा- पलीलापरिमेलननिमीलत्पाण्डिमा गण्डपाली । सुतनु कथय कस्य व्यञ्जयस्यैव सैव रमरनरपति- लीलायौवराज्याभिषेकम् ॥ १२ ॥ अलसवलितैः प्रेमाद्राद्रिर्मुहुर्मुकुलीकृतैः क्षणमभिमुखैर्लज्जालैर्नि- मेषपराङ्मुखैः । हृदयनिहितं भावाकृतं वमद्विरिवेक्षणैः कथय सुकृती कोऽयं मुग्धे त्वयाद्य विलो- क्यते ॥ १३ ॥ मगिनि मदनः श्रीमानेव त्वया यदि लिख्यते किमपि सुमुखि व्यग्रासीत ब्रजामि निजालयम् । यदपि मकरोऽधस्तात्पौष्पं करे च शरासनं तदपि परितो दृष्टिर्देया जने सखि नागरे ॥ १४ ॥ गोपायन्ती विरहजनितं दुःखमग्रे गुरूणां किं त्वं मुग्धे नयन- गलितं बाष्पपुरं रुणत्सि । नक्तं नक्तं नयनसलिलैरेव आर्द्राकृतस्ते शय्योपान्तः कथयति दर्शनात्पे शोष्यमाणः ॥ १५ ॥ शोणौ कौणौ सखि नयनयोरुद्यतौ गोपनाय शङ्कामेव स्फुटयतितरां स्वेदविन्दुप्रचारः । अन्तः प्रेमाङ्कुरपरिकरारम्भकं कन्दमस्याः किञ्चित्किञ्चित्कथयति पुनः कापि दिव्या मुखग्रीः ॥ १६ ॥ मुक्ताहारं न च कुचगिरेः कङ्कणं नैव हस्ताङ्गणी- त्ववर्णामरणमपि वा नीतवान्नैव तावत् । आहो स्यन्ते वक्रलकुसुमं भूषणं सदधानः कोऽयं चोरो हृदयमहरत्तन्नि तन्न प्रतीमः ॥ १७ ॥ सायं दामप्रथनसमये लग्न्या कर्णमूले सख्या मन्द- रिमतसुभगया सादरं सूच्यमानः । धन्यः कोऽयं कमलनयने यत्कथायां पुरस्तादङ्गुल्यग्रं निज- मपि मुहुः सूचिविद्धं न वेत्ति ॥ १८ ॥ मुखं पाण्डुच्छायं नयनयुगलं बाष्पतरलं तनुः क्षार्मक्षामा गतमविशदं धैर्यविगमः । ह्रियं मुक्त्वा मूढे कथयसि न मे सारवचनान्यवस्था येनेव तव सखि मुहूर्तेन पतिता ॥ १९ ॥ पश्माग्रप्रथिताश्रुविन्दुनिकरैर्मुक्ताफलस्पर्धिभिः कुर्वत्या हरहंसहारि हृदये हारावलीभूषणम् । बाले बालमृणालनालवल्यालङ्कारकान्ते करे विन्यस्याननमायताक्षि सुकृती कोऽयं त्वया स्मर्यते ॥ २० ॥ आसन्नमवलम्ब्य केसरलतामेकेन पुष्पोज्जलां सख्यं निःसहया नितम्बफलके कृत्वा कराम्मोरुहम् । आमीलनयनान्तवान्तसलिलं स्थाप्यस्य निन्दस्य वा कस्येदं दृढसौहृदे प्रतिदिनं दीने त्वया स्मर्यते ॥ २१ ॥ उज्जृम्भाननमुल्लसत्कुचतटं लोलग्रमद्भूलतं स्वेदा- भ्रमः स्तपिताङ्गुल्यष्टिविगलव्रीडं सरोमाश्रया । धन्यः कोऽपि युवा स यस्य वदने व्यापारिताः सांप्रतं मुग्धे दुग्धमहाविषेनपटेलप्रख्याः कटाक्षच्छटाः ॥ २२ ॥ मुग्धे दोर्लभिकां निषाधं न कृतो द्वारोपरोधस्त्वया लग्ना नो रुदती गतासि रमसात्तस्योत्तरीयाशुके । कालेऽस्मिन्कुसुमाकारे द्विगुणितप्रेमोत्सवे रागिणीं गच्छन्नप्रत एव मूढहृदये मुक्तस्त्वया बल्लभः ॥ २३ ॥ लावण्यं सहजं क तच्छनु गतं पाण्डुत्वमेतत् कुतो हन्तैष तनुवल्लरी प्रतिदिनं भूयः कृशत्वं गता । उच्छन्ने नयने जलं प्रवहतो नर्भस्मितं नाधुना ततं निःश्वसितं विरक्तिरशनादप्यालि किं भूयसी ॥ २४ ॥

१ करतलरूपशय्योपरि । २ सङ्घर्ष- । मिलनमिति पाठस्त्वसाधुरेव । ३ दृष्टियेव । ४ अवस्थाम् । ५ माला- । ६ अतिकृशा । ७ शङ्कराष्टहासवत्सितत्वेन रमणीयं (सहसम्) । ८ हासो हि श्वेतः कविसमयसिद्धः । ८ सन्निहिताम् । ९ समूहसमानाः । १० वसन्ते । ११ मल- रागिणाम् । १२ अत्यन्तम् ।

आहारे विरतिः समग्रविषयप्राप्ते निवृत्तिः परा नासाग्रे नयनं यदेतदपरं यच्चैकतानं मनः । मौनं चेदमिदं च शून्यमखिलं यद्विश्रमामाति ते तद् त्रयाः सखि योगिनी किमसि भोः किं वा वियोगिन्यसि ॥ २९ ॥ क्षामं गात्रमतीव पाण्डु वदनं क्लिष्टा कपोलस्थली कोऽसौ चेतसि वर्तते तव युवा लोकैकमान्याकृतिः । त्यक्त्वा किञ्चिदपत्रपां कथय मे खिनाऽसि किं त्वं वृथा घोरः पञ्चशरो यदि त्वमबला वक्ष्यामि नार्तः परम् ॥ ३० ॥ यत्तालीदलपाकपाण्डु वदनं यद्वादिनं नेत्रयोर्यत्प्रेङ्खोलितकेलिपङ्कजवनाः श्वासाः प्रसर्पन्ति च । गौरी कुण्डलु वर्तते यदि न ते तत्कोऽपि चित्ते युवा धिधिवक्त्वा खलु पाण्डुखेलनसखीलोकैऽपि यन्निहवः ॥ ३१ ॥ विश्रान्तो दिवसस्तटीमयमटत्यस्ताचलस्यांशुमान्सप्रत्यङ्कुरितान्धकारपटलैर्लम्बालका द्यौरभूत् । एहान्तर्विश वेष्मनः शशिमुखि द्वारस्थलीतोरणस्तम्भालम्बितबाहुवह्नि रुदिती किं त्व पथः पश्यसि ॥ ३२ ॥ चिन्तामिः स्तिमितं मनः करतले लीना कपोलस्थली प्रत्यूपक्षणेदेशपाण्डु वदनं श्वसै-
कखिन्नोऽधरः । अम्भःशीकरपद्मिनीकिसलयैर्नोपैति तापः शम कस्ते प्रार्थितदुर्लभोऽस्ति सहते दीना दशामीदृशीम् ॥ ३३ ॥ जानीमस्तव तन्वि चेतसि चिर शयुः समुज्जृम्भते तापो नेत्रतनूनपादिब तनौ तीव्रः समुन्मीलति । अक्षणोरक्षमिषेण गच्छति बहिर्गङ्गातरङ्गावलिः पाण्डिन्नः कपटेन चन्द्रकलिकाकान्तिः समुन्मीलति ॥ ३४ ॥ न प्रीतिः पवने रतिर्न रसने प्रेमा न पङ्केरुहे न स्नेहः कुसुमे सुखं न शयने यत्नो न वा जीवने । चन्द्रे नैव चर्मच्छतिर्धृगमदे मोदो न मौनव्रते तेने तेन कियास्तपस्तरुणिमा यस्मै तवेयं दशा ॥ ३५ ॥ श्वासास्ते सखि सूचय-
न्त्यविरताः सपातबाधां पर विद्यस्तत्र न कारण वयमिति स्वान्तेऽतिचिन्तामरः । किं वा धर्मनिपीडिता तव तनूवल्ली निकामं मिथे पुष्पादप्यतिक्रमला मलिनता याता मृणाली यथा ॥ ३६ ॥

नायिकायाः सङ्कल्पकल्पना ।

अद्विसंवीक्षणं चक्षुरद्विसंभीलनं मनः । अद्विसस्पर्शनः पाणिरथ मे किं करिष्यति ॥ १ ॥ तुष्यन्तु मे छिद्रमवाप्य शत्रवः करोतु मे शास्तिभरं गृहेश्वरः । मणिस्तु वक्षोरुहमध्यभूषणं ममास्तु सौन्दर्यनिकेतनं प्रियः ॥ २ ॥ कालो मधुः कुपित एष च पुष्पघन्वा धीरा वहन्ति रतिखेदहराः समीराः । केलीवनीयस्यपि वञ्छुलकुञ्जमञ्जुर्दूरे पतिः कथय किं करणीयमर्थं ॥ ३ ॥ कान्तः कृतान्त-
चरितः कुटिला तदम्बा वज्रोपमानि वचनानि च दुर्जनानाम् । प्रत्यङ्गमन्तरतनोः प्रहरन्ति बाणाः प्राणाः पुनः सखि बहिर्न खलु प्रयान्ति ॥ ४ ॥ अकस्मादेकस्मिन्पथि सखि मयाऽमु वनतट व्रजन्त्या दृष्टो यो विमलपरिपूर्णन्दुवदनः । स दृग्भङ्ग्या किं वाऽकुरुत न हि जाने तत इदं मनो मे व्यालोलं कचन गृहकृत्ये न वैलते ॥ ५ ॥ गते प्रेमाबन्धे प्रणयबहुमाने विगलिते निवृत्ते सद्भावे प्रणयिनि जने गच्छति पुरः । तदुत्प्रेक्ष्योत्प्रेक्ष्य प्रियसखि गतास्ताश्च दिवसान्न जाने को हेतुर्दलति शतधा यत्न इदमम् ॥ ६ ॥ स्वामी कुप्यति कुप्यता परिजना निन्दन्तु मामन्यवर्त्तिक तावत्प्रथतामयं तु जगति प्रौढो ममोपद्रवः । आशास्यं पुनरेतदेव यदिदं चक्षुश्चिरं वर्धता येनेदं परिचीयतेऽम्बुजदराः

१ अन्यतो लज्जाम् । २ मृत्युर्भावीति न वक्तुं शक्यम्, अमङ्गलत्वादिति भावः ।
३ जलपूरपूर्णत्वादिदुस्तप्रेक्षितम् । ४ निश्चलं जङ्गीभूतमिति यावत् । ५ प्रभातकालिकचन्द्र-
६ भोज्याद्यास्वादे । ७ चन्द्रमसि कपूरे वा । ८ आह्लादः । ९ कस्तूर्याम् । १० कामवेगमसहमा-
नमानयेति व्यङ्ग्यम् । ११ प्रवर्तते ।

सौन्दर्यसारं वपुः ॥ ७ ॥ निःस्नेहः पतिरुज्जिता करुणया श्वशुरजस्रं वृथा वाग्वागैर्हृदयं मिनत्ति
कलहोचालाः पुनर्यातरैः । नित्यं निन्दति नैव नन्दति कदाप्येषा ननान्दाऽपि तत् कं यायां शरणं
भवेयममया सम्प्राप्य यं कामदम् ॥ ८ ॥ किं स्वप्नः किमु जागरः किमथवा रात्रिः किमासीद्दिनं
मोहावस्थितया मया न किमपि ज्ञातं किमेतत्सखि । यन्नामश्रवणादनन्तरमिदं वृत्तं तमेव प्रियं चेत्तो
दुर्लभमप्यपास्तसकलव्यापारमाकाङ्क्षति ॥ ९ ॥

दूतीमहिमा ।

अधूजितैवास्तु गिरान्द्रकन्या किं पक्षापातेन मनोमघस्य । यद्यस्ति दूती सरसोक्तिदक्षा दासः पतिः
पादतले बधूनाम् ॥ १ ॥

दूतीप्रेषणम् ।

न च मेऽवगच्छति यथा लघुतां करुणां यथा च क्रुते स मयि । निपुणं तथै-
नमवगम्य वदेस्त्वारितं तेन समं च मेलय ॥ १ ॥ अयि दूति सखी त्वमेव मे मदनो हन्ति
शितैः शिलीमुखैः । दयित तमुपानयाशु तत् सुशक्रां जीवितनिर्गमोऽन्यथा ॥ २ ॥ ननु सदृशति
सुदृशोदितया प्रपया न किञ्चन किलाभिदधे । निजमैक्षि मन्दमनिशं निशितैः कृशितं शरीरमशरीरशरैः
॥ ३ ॥ कामः कृपयति चन्द्रमा अपि बलान् मां दग्धुमभ्युद्यतो वाता वाऽपि समागता यमदिशः
प्राणानिहन्तुं तथा । रक्ताक्षास्त्वरयन्ति तान् परश्रुताः स्वैः कूजनैर्दूति तत् प्रेयांसं तमुपानयाऽऽश्रित-
रथा प्राण न मे कुञ्चित् ॥ ४ ॥ दिशि दिशि परिहासगूढगर्माः पिशुनगिरो
गुरुराजनं च तादृक् । सहचरि हृदये निवेदनीयं भवदन्तुरोधयशादयं विपाकः ॥ ५ ॥
कामं दहन्तु मरुतो मलयाचलस्य चन्द्रोऽपि पातयतु वा नितरां स्फुलिङ्गान् । दूरे प्रियो विमलवंश-
मणिः पतिर्मे तत्साम्प्रतं त्वरितमानय तं कथञ्चित् ॥ ६ ॥ वृथा गाथाश्चोक्तैरलमलमलीकां मम रजं
कदाचिद्दूर्तोऽसौ कविबचनमित्याकलयति । इदं पार्श्वे तस्य ग्रहिणु परिलम्बाजनचयस्त्वद्वाण्यो-
त्पीडस्थगितलिपि ताटङ्कयुगलम् ॥ ७ ॥ वाच्यं तस्मै सहचरि मन्दूरिविक्षेपवह्नौ लेहैरिदं
मम वपुरिदं कामहोता जुहोति । प्राणानस्मै तदहमुचितां दक्षिणां दातुमीहे तत्राटंशो
भवतु भवतां यत्त्वमेपामवीशः ॥ ८ ॥ जीवाभीति विद्योगिनी यदि लिखेदत्रैव
वृत्ताः कथा अथ श्रोऽथ मरिष्यतीति मरणे कालात्ययः किं कृतः । आगन्तव्य-
मिहेति संप्रति सखे संभावना निष्फला सद्यः संप्रति याहि नास्ति लिखितं तद्ब्रूहि यत्ते क्षमम्
॥ ९ ॥ उल्लङ्घयापि सखीवचः समुचितामुल्लङ्घय लज्जामलं भित्त्वा भीतिमरं निरस्य च निजं
सौभाग्यगर्वं मनाक् । आशां केवलमेव मन्मथपुरोरादाय नून मया त्वं निःशेषविलासिबर्गगणनाचूडा-
मणिः संभूतः ॥ १० ॥ दूति त्वं तरुणी युवा स चपलः श्यामास्तमोभिर्दिशः सदेहाः सरहस्य
एव विपिने संकेतकावासकः । भूयो भूय इमे वसन्तमस्तश्चेतो नयन्त्यन्यथा गच्छ क्षेमसमागमाय
निपुणे रक्षन्तु ते देवताः ॥ ११ ॥ सन्देशं मे गृहीत्वा कुबलयनयनं कान्तमप्येऽपि दूति । वास-
न्त्योऽमी त्रियामा मलयजपवनान्दोत्यमानाश्च बल्लभः । लवैर्गुञ्जति भङ्गाः सुममधुरमधुस्वादनेन प्रमत्ता-
स्त्वं कान्ता च प्रगल्भा तदिति न युवयोर्जातुचित्स्यात्प्रसक्तिः ॥ १२ ॥

नायकं प्रति दूतीवचनम् ।

क्षणो दिन दिन मासो मासः सवत्सर तथा । अयि कान्त भवत्सङ्गमन्तराऽस्याः प्रतीयते ॥ १ ॥
 परस्मिन्नपि गोष्ठीषु कान्त त्वन्नास्ति विश्रुते । सहसा सज्जकर्णाऽसौ जायते मृगलोचना ॥ २ ॥
 सुभग त्वत्कथारम्भे कर्णकण्ठतिलालसा । उज्जृम्भवदनाम्भोज भिनत्यङ्गानि साऽङ्गना ॥ ३ ॥
 त्वयि दृष्टे कुरङ्गाक्ष्याः ससते मदनव्यथा । यथा हृदयमाजीन्दौ ग्लानिः कुमुदसंहतेः ॥ ४ ॥
 सा सुन्दर तव विरहे सुतनुरियन्मात्रलोचना सपदि । एतावतीभवस्थां याता दिवसैरियन्मात्रैः ॥ ५ ॥
 विरहे तव तन्वङ्गी कथं क्षपयतु क्षपाम् । दारुणव्यवसायस्य पुरस्ते भणितेन किम् ॥ ६ ॥ तव
 विरहे विधुवदना मर्दनाधिक का न सीदन्ति । सीदसि विरहे यस्याः साधु तपस्याफलं तस्याः ॥ ७ ॥
 अनयनपथे प्रिये न व्यथा यथा दृश्य एव दुःप्रापे । स्लानैव केवल निशि तपनशिला नासरे
 ष्वलति ॥ ८ ॥ प्राणेश तव विरहिणी हिमकरकिरणेषु हर्म्यमिलितेषु । सतापनिःसहाङ्गी मुञ्चति
 निचय चकोराणाम् ॥ ९ ॥ श्वासान् मुञ्चति दीर्घान् पश्यति शून्याः समन्ततश्चाशाः । जपति च
 तवैव नामाक्षरमन्त्र नैव भाषते चान्यत् ॥ १० ॥ भवता मदनो विजितस्तेन च निहता-
 ऽबलाबलात् सुमुख । अथ यदि शरणं भुवनत्रये भवान् केवलो दयितः ॥ ११ ॥ सा
 सर्वथैव रक्ता राग गुञ्जेव न तु मुखे बहति । वचनपटोस्तव रौगः केवलमास्ये शुक्तस्येव
 ॥ १२ ॥ न सवर्णो न च रूप न सस्त्रिया नैव सा प्रकृतिः । बाला त्वद्विरहापदि
 जातापभ्रशभावेव ॥ १३ ॥ सा विरहदहनर्दना मृत्वा मृत्वापि जीवति वराक्री । सारीव
 किर्तव भवताऽनुकूलिता पातिताक्षेण ॥ १४ ॥ गायति गीते शंसति वशे वादयति सा विप-
 ङ्गीवृ । पाठयति पञ्जरशुकं तव संदेशाक्षरं रामा ॥ १५ ॥ तव विरहमसहमाना सा तु
 प्राणान्विमुक्तवती । किंतु तथाविधमङ्गं न सुलभमिति ते न मुञ्चन्ति ॥ १६ ॥ अभिनव-
 नलिनीकिसलयमृणालवल्यादि दधदहनराशिः । सुभग कुरङ्गदृशोऽस्या विधिवशतस्त्वद्वियोगर्पवि-
 पाते ॥ १७ ॥ त्वद्विरहे विस्तारितरजनौ जनितेन्दुचन्दनद्वये । निसिनीव भावमासे विना
 हुताशेन सा दग्धा ॥ १८ ॥ या दक्षिणो त्वमस्यामदक्षिणो दक्षिणस्तदितरस्याम् । जल-
 धिरिव मध्यसस्थो न वेलयोः सदृशमाचरसि ॥ १९ ॥ अनुरागवर्तिना तव विरहेणोप्रेण
 सा गृहीताङ्गी । त्रिपुररिपुणेव गौरी वरतनुरर्धावशिष्टैव ॥ २० ॥ अगणितगुणेन सुन्दर
 कृत्वा चारित्रमप्युदासीनम् । भवताऽनन्यगतिः सा विहितावर्तेन तरंगिरिव ॥ २१ ॥ किर्तव
 प्रपञ्चिता सा भवता मन्दाक्षमन्दसचारा । बहुदायैरपि सप्रति पाशकसारीव नायाति
 ॥ २२ ॥ रुष्टे का परेषुष्टे मन्दे का हन्त मारुते चर्चा । त्वयि गतवति हृदयेशे
 जीवनर्दाताऽपि जीवन हरति ॥ २३ ॥ कुशल तस्या जीवति कुशलं पृच्छामि जीवती-
 त्युक्तम् । पुनरपि तदेव कथयसि मृतां तु कथयामि या श्वसिति ॥ २४ ॥ त्वयि दृष्ट एव
 तस्या निर्वाति मनो मनोभवज्वलितम् । आलोके हि हिमांशोर्विकसति कुसुद कुमुदव्याः ॥ २५ ॥

१ समूहस्य । २ मदनादपि अधिकसौन्दर्यशालिन् । ३ येन ते हिमकरकिरणान्निविद्येरिति
 भावः । ४ प्रेमा रक्तमा च । ५ वियोगाग्निना सतापिता । ६ धूर्त । ७ वीणसु । ८ वज्र- । ९ अनुकूला
 भवति । १० नौकेव । ११ धूर्त । १२ कोकिले । १३ जल- । प्राण- । मेव ईश्वरश्चेति भावः ।

उद्धयेत नतभूः पश्मनिपातोद्भवैः पवनैः । इति निर्निमेषमस्या विरहवयस्या विलोक्ते वदनम् ॥ २६ ॥ तव विरहे हरिणाक्षी निरीक्ष्य नवमालिकां दलिताम् । हन्त नितान्तमिदानीमाः किं हतजल्पितैरथवा ॥ २७ ॥ तव विरहे मलयमरुद्वानलः शशिरुचोऽपि सोष्माणः । हृदयमस्तमपि, भिन्ते नलिनीदलमपि निदाघरविरस्याः ॥ २८ ॥ स्मरशरशतविधुराया मणामि सख्याः कृते किमपि । क्षणमिह विश्राम्य सखे निर्दयहृदयस्य किं वदाम्यथवा ॥ २९ ॥ व्यजनं व्यजन जलं जलं धनसारो धनसार इत्यपि । अवरोधगृहेषु सुभ्रवां कुररीणामिव कातरौ ध्वनिः ॥ ३० ॥ तव सा कथासु परिचट्टयति श्रवणं यदङ्गुलिमुखेन मुहुः । घनतां ध्रुव नयति तेन भवदुष्प्रेषप्ररितमदृष्टतया ॥ ३१ ॥ मम रूपकीर्तिमहरद्भुवि यस्तदनुषविष्टद्वयेयमिति । त्वयि मत्सरदिव निरस्तदयः सुतरां क्षिणोति खलु तां मदनः ॥ ३२ ॥ उपताप्यमानमलघूष्णिममिः स्वसितैः सितेतरसरोजदशः । द्रवतां न नेतुमधरं क्षमते नवनागवह्निदलरागरसः ॥ ३३ ॥ दधति स्फुटं रतिपतेरिषवः शिर्षतां यदुत्पलपलाशदशः । हृदय निरन्तरवृहत्कठिनस्तनमण्डलावरणमप्यभिदन् ॥ ३४ ॥ कुसुमादपि स्मितदर्शः सुतरां सुकुमारमङ्गमिति नापेरथा । अनिश निजैरकरुणः करुण कुसुमेपुरुषतपति यद्विशिखैः ॥ ३५ ॥ विषतां निषेधितमर्पक्रियया समुपैति सर्वमिति सत्यमर्दः । अर्धतुष्टुतोऽपि विरहाद्भवतो ध्वदम् दहन्ति हिमरश्मिरुचः ॥ ३६ ॥ उदितं प्रियां प्रति सहादमिति श्रदधीयत प्रियतमेन वचः । विदितेङ्गिते हि पुर एव जने समुदीरिताः खलु लगन्ति गिरः ॥ ३७ ॥ त्वं विनिर्जितमनोभवरूपः सा च सुन्दर भवत्यनुस्ता । पञ्चभिर्युगपदेव शरैस्ता तापयत्यनुशयादिव, कामः ॥ ३८ ॥ क्षणमपि विरहः पुरा न सेहे नयननिमीलेनखिन्नया यया ते । स्वसिति कथमसौ रंसालशाखां चिरविरहेण विलोक्य पुष्पिताग्राम् ॥ ३९ ॥ सखि दयितमिहानयेति सा मा प्रहितैषती कुसुमेपुणाऽभितता । हृदयमहृदयं न नाम पूर्वं भवदुपकर्णमुपागतं विवेद ॥ ४० ॥ चिरमपि कलितान्यपारयन्त्या परिगदितुं परिशुष्यता मुखेन । गतवृषेण गमितानि तत्सखीनां नयनयुगैः सममार्द्रतां मनांसि ॥ ४१ ॥ अचकमत सपल्लवां घारेत्रीं मृदुसुरभिं विरहस्य पुष्पशय्याम् । भ्रशर्मैरतिमवाप्य तत्र चास्यास्तव सुखशीतमुपैतुमङ्गमिच्छा ॥ ४२ ॥ हारावशेषं ननु कण्ठनाला त्वन्नामशेषा रंसेना तदीया । लावण्यशेषा तनुगात्रयष्टिस्त्वद्वचनशेष परमं तदायुः ॥ ४३ ॥ तस्या महाविरहवह्निशिखाकलौपतते स्थितोऽसि हृदये सतैत प्रियायाः । ग्रालैर्यैसीकरसमे हृदि सा कृपालो बाला क्षण वसति नैव खलु त्वदीये ॥ ४४ ॥ अह्नानि मे दहतु कान्तवियोगवह्निः संरक्ष्यता प्रियतमो हृदि वर्तते यः । इत्याशया शशिमुखी गलदश्रुविन्दुधाराभिरुणमभिषिञ्चति हृत्प्रदेशम् ॥ ४५ ॥ मृणालीव क्षमा तदपि तव साहाय्यविधुरा

१ विरुद्धसञ्चारि । २ जडम् अनुपयोगित्वात् । ३ कर्पूरम् । ४ विशुद्ध । ५ प्रवृद्धोष्मभिः । ६ लीक्षितम् । ७ कमलपत्रनेत्रायाः । ८ प्रसन्नदर्शनायाः । ९ अन्यथा । १० दुष्प्रयोगेन । ११ इत्यदः सर्वं वचनं सत्यम् । १२ अमृतवाहिन्यः । १३ दीर्घद्वेषादिव । 'अयानुशयो दीर्घद्वेषा-
हुतापयोः ।' इत्यमरः । द्वेषदैर्घ्यं पुनस्त्वयि तज्जेतर्ति तस्या अहुरागेण भवनमेव । १४ नयन-
योनिमीलनमात्रमपि किमदर्शनमिति पुरा खेदमनुभूतवत्या । १५ अतिसुरमिताम् । १६ प्रेषित-
वती । १७ अविवेकनी । १८ कण्ठसमीपम् । १९ निर्दय । २० खेदम् । २१ जिह्वा । २२ पुञ्ज । २३ निरन्तरम् । २४ हिमकण- ।

मुहुः स्मरैर्बाणैर्गलनिभृतैस्ताडिततरा । व्रजत्येषा मूर्च्छामथ यदि न तामेत्य सहसा विदध्या-
स्तद्रक्षा कथमिव भवित्री स्मर मनाक् ॥ ४६ ॥ राकासुधाकरकरैर्निलिनीदलैश्च नीहारहार-
घनसारमरैः किमेतैः । किं वा मयेन हरिचन्दनपङ्कजेकैर्न त्वां विना मृगदृशः परितापशान्तिः
॥ ४७ ॥ त्वामञ्जनीयति कलासु विलोकयन्ती त्वां शृण्वती कुचलयीयति कर्णपूरम् । त्वां
पूर्णमाविधुमुखी हृदि मावयन्ती वक्षोनिलीननवनीलमणीकरोति ॥ ४८ ॥ अबिरलपरिवाहैरश्रुणः
सारणीना स्मरदहनशिखोष्णस्वासस्रुरैश्च तस्याः । सुमग बत कृशाङ्गणाः स्पर्धयान्योन्यमेभिः क्रियत इव
पुरोभूः पङ्किला पासुला च ॥ ४९ ॥ स्मरदवर्धुनिमित्तं गूढमुनेतुमस्याः सुमग तव कथाया
प्रस्तुताया सखीभिः । भवति विततपृष्ठोदस्तपीनस्तनाग्रा ततवलपितबाहुर्जृम्भितैः साङ्ग-
मङ्गैः ॥ ५० ॥ विपुलपुलकपालिं स्फीतसीत्कारमन्तर्जनितजडिम काकुव्याकुल व्याहरन्ती । तव कितव
विधायामन्दकदर्पचित्तारसजलनिधिमग्ना ध्यानलग्ना मृगाक्षी ॥ ५१ ॥ अङ्गेऽनङ्गज्वरदुतवहश्चक्षुषि
ध्यानमुदा कण्ठे जीवः कारकिसलये दीर्घशायी कपोलः । असेवेणी कुचपरिसरे चन्दन वाचि मौनं
तस्याः सर्व स्थितमपि न तु त्वा विना कापि चेतः ॥ ५२ ॥ किं पृष्टेन द्रुततरमितो गम्यता सा
प्रिया ते दृष्टा मार्गे दिवसमखिल सास्रमेका मयैव । पान्थे पान्थे त्वमिति रमसोद्गीर्णमालोकयन्ती
दृष्टे दृष्टे न भवति भवानित्युदश्रुर्वलन्ती ॥ ५३ ॥ चित्रोत्कीर्णादपि विषधराव यद्भयार्ता पुराऽसीत्
किंतु ब्रूया त्वदभिसरणे साहस नाथ तस्याः । मेघच्छन्ने रजनितमसा सद्गताशेषदृष्टौ नीलाम्रूषेयमिति
भुजगं हस्तसास्ताद् व्यधात्सा ॥ ५४ ॥ यावद्यावद्भवति कलया पूर्णकामः शशाङ्कस्तावतावद्यु-
तिमयर्वपुः क्षीयते सा मृगाक्षी । मन्ये घाता घटयति विधु सारमादाय तस्यास्तस्माद्यावन्न भवति
सखे पूर्णिमा तावदेहि ॥ ५५ ॥ हस्ताम्भोजे वदनमलकौनायतान्बाहुमूले द्वारि स्वैरं नयनमधरे
तर्जनीं सन्निधाय । दीर्घोच्छ्वास विरतविषयास्वादमुत्कण्ठजोष्ण मुग्धाक्षी त्वा हृदि विदधती बाष्प-
माविष्करोति ॥ ५६ ॥ आद्यः कोपस्तदनु मदनस्त्वद्वियोगसृतीयः शान्त्यै दूतीवचनमपरः पञ्चमः
शीतभानुः । इत्थ बाला निरवधि परं त्वां फलं प्रार्थयन्ती हा हा पञ्चज्वलैनमधुना सेवते योगिनीव
॥ ५७ ॥ आलेख्यस्थं कमलनयन त्वा कथञ्चिद्विधाय यावन्नेत्रे सफलजनुषी सेहतो संविधातुम् ।
तावत्ताम्या वहति विमलो हन्त पूरः सुदीर्घः पातुद्वेष्टृगवहतिरियं भाग्यचक्रानुसर्त्री ॥ ५८ ॥
प्रादुर्भूते नवजलधरे त्वत्पथं द्रष्टुकामाः प्राणाः पङ्केरुहदलदृशः कण्ठदेशं प्रयान्ति । अन्यत्किं वा तव
मुखविधुं द्रष्टुमुद्दीय गन्तुं वक्षः पक्षं सजति विसिनीपल्लवस्य च्छलेन ॥ ५९ ॥ अभ्रध्वानैर्मुख-
रितदिशः श्रेणयस्तोयदानां धारासारैर्धरणिबलयं सर्वतः प्लावयन्ति । तेन स्नेहं वहति विपुलं मत्सखो
युक्तमेतत्त्वं निःस्नेहो यदसि तदिदं नाथ मे विस्मयाय ॥ ६० ॥ गलत्येका मूर्च्छा भवति पुनरन्या
यदनयोः किमप्यासीन्मध्ये सुमग सकलायामपि निशि । लिखन्त्यास्तचस्याः कुसुमशारलेखं तव कृते
समार्तिं स्वस्तीति प्रथमपदभागोऽपि न गतः ॥ ६१ ॥ गृहीतं ताम्बूलं परिजनवचोभिः कथमपि
स्मरत्यन्तःशून्या सुमग तव भूर्तिं प्रतिदिनम् । तथैवास्ते हस्तः कलितफणिवह्नीकिसलयस्तथैवासी-
त्तस्याः क्रमुकफलफालीपरिचितम् ॥ ६२ ॥ प्रभो याचे मिक्षा बत नतशिरास्त्वामहमिद

१ पीडा- । २ उद्विक्त- । ३ रोमाञ्च- । ४ समीपे । ५ त्वदुपागमभ्रान्त्या झटित्युत्थापित-
ग्रीवम् । ६ प्रवृद्धाश्रुवेगा । ७ चलन्ती । ८ लावण्यमात्रावशिष्टशरीरत्वात् । ९ चूर्णकुन्त-
लान् । १० पञ्चामितपञ्चयाम् ।

न चेदस्ति प्रीतिः कुरु तदपि कारुण्यमधुना । जपन्ती त्वां प्राणांस्यजति वत सा मुग्धहृदया तदग्रे-
 त्येदानीं वितर नयने तत्र सुकृतिन् ॥ ६३ ॥ विमुञ्चन्त्या प्राणांभिरधिरहदुःखासहनया तया
 सन्दिष्टं ते सुकृतिवरमौलेश्वरणयोः । अपत्य बालैका मम विधिहतायाः सलिलदा भवित्रीर्यं
 तस्मात् कथमपि विवर्ध्याऽन्नभवता ॥ ६४ ॥ न हारं नाहारं कलयति विहार विपमिव
 स्मरन्ती सा रामा सुभग भवतश्चागमेदिनम् । परे क्षीणा दीना परमसुखिनी सुषदना
 कुहूपक्ष्णलौघचपलनयनाऽङ्गीकृतर्गतिः ॥ ६५ ॥ क्षणं मूर्च्छामेति भ्रमति परितोऽथ क्षणमपि
 क्षणं प्रैति स्तम्भं निरवधिमवद्भ्रान्निरता । क्षणं स्वप्ने बाला तव सुभग योगं च लभते
 क्षणं तेजः शंभोर्नयनजमथ ध्यायति यमम् ॥ ६६ ॥ कुसुमशयनेऽप्यङ्ग ताम्यत्यनङ्ग-
 विवर्तन चदनपवनैः श्यामच्छायो बभूव सखीजनः । हृदयनिहितः शीतो लेपदर्शनीति रव क्रो-
 त्यहेह कठिनाऽवस्था तस्यास्त्वयैवमुपेक्ष्यते ॥ ६७ ॥ विरहविपमः कामः कामं तनु कुल्ले तनु
 दिवसगणनादक्ष्णायं व्यपेतवृणोपमः । त्वमपि वशगो मानव्याधेर्विचिन्तय नाथ हे किसलयमृदु-
 र्जीवत्येवं कथं प्रमदाजनः ॥ ६८ ॥ घृगशिशुदृशस्तस्यास्ताप कथं कथयामि ते दहनपतिता दृष्टा
 मूर्तिर्मया न हि वैधवी । इति तु विदित नारीरूपः स लोकदृशां सुधा तव शटतेथा शिल्योर्कैर्णे
 विषेर्विघटिष्यते ॥ ६९ ॥ मुहुर्व्यजनवीजनैः सरसचन्दनासेचनैः सरोजदलवेष्टनैरपि न चेष्टते
 सुन्दरी । तथापि तव नामनि प्रियसखीमिरावेदिते निवेदयति जीवितं श्रवणसीमि रोमोद्गमः ॥ ७० ॥
 गेहादङ्गणमङ्गणादपि बहिर्वाह्याच्च पृथ्वीतल तामार्गं यदि वेत्ति सैव सुमुखी किं चान्यदाचक्ष्महे ।
 पर्यङ्केऽपि तवाङ्गसङ्गसुभगैः स्वेदाम्भसा निक्षेपैर्धरामण्डपतामनीयत तया तस्मिन्नुदया मुहुः ॥ ७१ ॥
 दृष्टे चन्द्रमसि प्रह्वनतमसि व्योमाङ्गणस्थेयसि स्फूर्जन्निर्मलतेजसि त्वयि गते दूर निजप्रेयसि । श्वास
 कैरवैकोरकीयति मुख तस्याः सैरोजीयति क्षीरोदीर्येति मन्मथो घृगदृशो दृक्चन्द्रकर्त्तव्यति ॥
 ७२ ॥ आवासो विपिनायते प्रियसखीमालापि जालायतेतापो निःश्वसितेन दावदहनज्वाला-
 करालायते । सापि त्वद्विरहेण हन्त हरिणीरूपायते हा कथं कन्दर्पोऽपि यमायते विरचयन्शार्दूल-
 विक्रीडितम् ॥ ७३ ॥ निःश्वासा अपि मन्दतां वत गताः को हन्त वाचां क्रमस्ते ते
 दर्शनविभ्रमा अपि हताः सञ्चारशैली क सा । श्रोण्योर्वा स्तनयोः पृथुत्वमगमत् कुजोदरं तत्
 पुनस्त्वत्पादैकगतेर्देशेयमधुना देवः प्रमाणं पुनः ॥ ७४ ॥ अच्छिन्नं नयनान्धु बन्धुपु-
 क्त तापः सखीर्वाहितो दैन्यं न्यस्तमशेषतः परिजने चिन्ता गुरुभ्योऽर्पिता । अथ
 श्वः किल निर्धूतं व्रजति सा श्वासैः परं खिद्येते विश्रब्धो भव विप्रयोगजनितं दुःखं विमर्तं

१ आगमन-। २ अत्यन्तम् । ३ कृष्णपक्षीयचन्द्रवत् । 'स्यान्नष्टेन्दुकला कुहूः' इत्यमरोक्त्या
 कुहूरमावास्याविशेषस्तत्प्रधानः पक्षः कृष्णपक्षः, तस्य श्लोः चन्द्रः तद्वत् । ४ शनैः शनैः कारुण्य-
 खादनरूपां गतिमङ्गीकृत्य स्थितेत्यर्थः । ५ निश्चेष्टत्वम् । ६ मदनदाहकत्वादितद्विधानम् ।
 ७ एतद्वचनं स्वप्राणजिहासया । ८ इदं ततोपरि पात्यमानजलध्वनेरनुकरणम् । ९ इदं कष्टा-
 वेदने । १० विधु- (चन्द्र) सम्बन्धिनी । ११ मूर्खतया । १२ निर्माणातिशयः । १३ उद्गमा-
 तिशयसाधर्म्येण । १४ म्लानत्वसाधर्म्येण । १५ दुस्तरत्वेन प्रवृद्धत्वेन वा । १६ निपतज्जलत्वेनेति
 बोध्यम् । १७ बन्धुजनो हि बन्धुजनपीडाऽतिशये रोदित्येवेति, मरण आसन्ने च अशु-
 पातादयो हि लीयन्ते इति च तथोक्तिः । १८ स्थापितः, बन्धुवियोगजशोकातिशयात् । एतेन
 सम्प्रति तस्याः श्वासोऽपि मन्दतां गतः । अन्तिमायामवस्थायां होतस्त्वम्भवति । एवं परत्रापि ।
 १९ श्वासस्य सर्वथाऽनिर्गमात् । २० निश्चिन्तः सुखी वा ।

तया ॥ ७५ ॥ त्वच्चिन्तापरिकल्पितं सुमग सा संभाव्य रोमाक्षिता शून्यालिङ्गनसंचलद्भुज-
युगेनात्मानमालिङ्गति । किं चान्यद्विरहव्यथाप्रशमनीं संप्राप्य मूर्च्छां चिरात्प्रत्युज्जीवति कर्णमूल-
पठितैस्त्वन्नाममन्त्राक्षरैः ॥ ७६ ॥ नीरागा भृगलाञ्छने मुखमपि स्व नक्षते दर्पणे व्रस्ता
कोकिलकूजितादपि गिरं नोन्मुद्रयत्यात्मनः । चित्रं दुःसहदाहदायिनि धृतद्वेषाऽपि पुष्पायुधे सा
बाला सुमग प्रति प्रतिपदं प्रेमाऽधिकं पुष्यति ॥ ७७ ॥ उन्मीलन्ति नखैर्लुनीहि वहति
क्षौमाञ्चलेनावृणु क्रीडाकाननमाविशन्ति बलयकाणैः समुन्नासय । इत्थं वञ्जुलदैक्षिणानिलकुङ्कु-
ण्ठेषु साङ्केतिकव्याहाराः सुमग त्वदीयविरहे तस्याः सखीनां मिथः ॥ ७८ ॥ वर्षन्ति स्तन-
यित्तवो न सरले धारा गृहे वर्तते गर्जन्ति प्रतिकूलवादिनि न ते द्वारि स्थिता दन्तिनः ।
इत्येव गमितो घनव्यतिकरः सा राजपुत्री पुनर्वातो वाति कदम्बपुष्पसुरमौ केन प्रतारिष्यते
॥ ७९ ॥ सप्रातेऽवधिवसरे क्षणमनु त्वद्वर्त्मवातायनं बारवारमुपेत्य निष्कृपतया निश्चित्य
किञ्चिच्चिरम् । सप्रत्येव निवेद्य केलिकुररीः सास सखीभिः शिशोर्मोघव्याः सहकारकेण करुणः
पाणिग्रहो निर्मितः ॥ ८० ॥ नाय मुञ्चति सुभ्रुवामपि तनुत्यागे वियोगज्वरस्तेनाह विहिताञ्जलिः
सुमग सम्पृच्छामि सत्य वद । ताम्बूलं कुसुमं पैटीरमुदकं यद्वन्धुभिर्दीयते स्यादत्रैव परत्र तत्किमु-
चित्तज्वालावलीदुःसहम् ॥ ८१ ॥ श्वासान्मुञ्चति भूतले विलुठति त्वन्मार्गमालोक्ते दीर्घ
रोदिति निक्षिपत्यविरत क्षामा भुजावल्लरीम् । किं च प्राणसमानं काङ्क्षितवती स्वप्नेऽपि ते
सगमं निद्रां वाञ्छति न प्रयच्छति पुनर्दग्धो विधिस्तामपि ॥ ८२ ॥ कोदण्डो विशिखो
मनो निवसतिः कामस्य तस्या अपि भ्रूवल्लरी नयनाञ्जल मनसि ते वासः समुन्मीलति । इत्थं
साम्यविधौ तयोः प्रमथति स्वमिस्तथा स्निह्यतां तन्वाना तनुता क्रमादतनुता नैषा यथा गच्छति
॥ ८३ ॥ शोकोत्पत्तिरशोक्तैः सुमनसो यद्वैमनस्योदयो वैरस्य च रसालतो विकलता, ताव-
त्कर्लाना निवेद्य । किं चान्यनर्लेदो मयत्यनर्लेदो निर्णीतमुनीयते वामः केशलमेक एव न मवा-
नर्त्यमशेष जगत् ॥ ८४ ॥ नैर्दुर्गं कर्लेकण्ठकोमलगिरां पूर्णस्य शीतद्युतेतिम्मत्व वत् दक्षिणस्य मस्तो
दाक्षिण्यहानिश्च ताम् । स्मर्तव्याकृतिमेव कर्तुमबलां सनाहमातन्वते तद्विभ्रैः क्रियते, तृणादिचल-
नोद्धूतैस्त्वदातिग्रमैः ॥ ८५ ॥ विद्वन्नास्ति निवेदनं तत्र पुरो यद्वावि तच्च नान्यथा दोषस्तेन तवापि
कः परुषता युक्तैव ते चेतसि । किं त्वेषा प्रकृतेरतीव सरला त्वन्यस्तचित्ताऽबलाऽधीरा मुग्धमतिः
प्रयाति सखिलं देयं त्वयेत्यर्थ्यते ॥ ८६ ॥ या चन्द्रस्य कलङ्किनोजनयति स्मेराननेन त्रपा थाचा मन्दिर-
कीरसुन्दरगिरो या सर्वदा निन्दति । निःश्वासेन तिरस्करोति कमलामोदान्वितान्याऽनिर्लान्सी
तैरेव रहस्त्रया विरहिता काञ्चिदश नीयते ॥ ८७ ॥ चन्द्रं चन्दनकर्दमेन लिखितं संमार्ष्टि

१ वञ्जुलं उन्मीलन्ति नखैर्लुनीहि । २ दक्षिणानिलो वहति चेत् क्षौमाञ्चलेना-
वृणु । ३ कुङ्कुण्ठाः कूजन्ति चेद्वलयकाणैस्त्रासयेत्यर्थः । साक्षात्कथनाभावस्त्वत्र ताव-
ताऽपि वेदनातिशयसम्भावनात् । ४ चन्दनम् । ५ वृक्षविशेषात् । ६ पुष्पात् । ७ आन्नात् ।
८ चन्द्रमसः । ९ सौगन्ध्यसम्भवभूमिरुशीरादिः । 'नलदं स्यात्पुष्परखोशीरमाखीशु न द्वयोः ।'
इति मेदिनी । १० अमिद्धात् । कामसन्तापवर्धकत्वात् । ११ त्वदेकतानचित्तत्वात् । १२ कोकिल-
१३ एतेन तव सम्प्रत्यपि दर्शने सा जीवेदेवेति द्योतितम् ।

दष्टाधरा कामः पुष्पशरः किलेति सुमनोवर्गं लुनीते च यत् । वन्द्यं निन्दति यच्च मनश्च-
मसौ मङ्क्त्वाऽग्रहस्ताङ्गुलीस्तत्कामं सुमग त्वया वरतनुर्वीरलैतां लुम्भिता ॥ ८८ ॥ तापोऽग्न्यः-
प्रवर्तिपचः प्रचयवान्वाष्पः प्रणालोचितः श्वासाः कम्पितदीपवर्तिकलिकाः पाण्डिनि मग्नं वपुः ।
किं चान्यत्कथयामि रात्रिमखिला त्वन्मार्गवातायवे हस्तच्छन्ननिरुद्धचन्द्रमैहसस्तस्याः स्थितिर्वर्तते
॥ ८९ ॥ विभ्राणा हृदये त्वया विनिहितं प्रेमाभिधानं नवं शल्यं यद्विदधाति सा विधुरिता
साधो तदार्कपर्यताम् । शेते शुष्यति ताम्यति प्रलपति प्रम्लायति प्रेङ्गति आन्यत्युल्लेखेति प्रण-
दैति गर्ल्युन्मूर्च्छति धुटयति ॥ ९० ॥ काश्यं चेत्प्रतिपत्कलाहिमरुचः स्थूलैव चेत्पाण्डिमा लीना
एव मृणालिका यदि पुनर्वाष्पः कियानम्बुधिः । सतापो यदि शीतलो हुतवहस्तस्याः
कियद्वर्णतां किं तु त्वत्स्मृतिमात्रमेव शरणं लावण्यशेषं वपुः ॥ ९१ ॥ सौर्वाहुद्विजते त्यज-
त्युपवनं द्वेष्टि प्रमामेन्दवी द्वारात्रस्यति चित्रकलिसदसो वेशं विषमन्यते । आस्ते केवलमग्निनी-
किसलयप्रस्तारशय्यातले संकलयोपनमत्वदाकृतिरसायत्तेन चित्तेन सा ॥ ९२ ॥ सा न स्नाति
न चानुलिम्पति न वा केशेषु धत्ते र्क्षजं न क्रीडासु मनो दधाति न सखीरालोके चैतुषु ।
किं तु न्यस्य मुखाम्बुजं करतले बाणायमाणेक्षणं निःश्वासगलपितावरं च शयने जागर्ति ते
चिन्तया ॥ ९३ ॥ सा रोमाञ्चति सीत्करोति विलपत्युत्कम्पते ताम्यति ध्यायत्युद्वमति प्रमी-
लति पतत्युच्चाति मूर्च्छत्यपि । एतावत्तर्तुनुज्वरे वरतनुर्वीरेण किं ते रसात्त्वर्धचमतिर्मां प्रसी-
दसि यदि त्यक्तोऽन्यथा हस्तकः ॥ ९४ ॥ कन्दर्पज्वरसंज्ञराकुलतनोराश्वर्यमस्याभिरं चेतश्च-
न्दनचन्द्रमःकमलिनीचिन्तासु संताम्यति । किं तु क्षान्तिवशेन शीतलतनुं त्वामेवमेकं प्रियं
ध्यायन्ती रहसि स्थिता कथमसौ क्षीणा क्षणं प्राणिति ॥ ९५ ॥ अङ्गेष्वाभरणं करोति
वहुशः पत्रेऽपि संचारिणि प्राप्तं त्वां परिशङ्कते वितनुते शय्यां चिरं ध्यायति । इत्याकल्प-
विकल्पतत्परचनासंकल्पलीलाशतव्यासक्ताऽपि विना त्वया वरतनुर्वीरेण निशां नैवेद्यति ॥ ९६ ॥
आलम्ब्याङ्गणवापिकापरिसरे चूतद्रुमे मञ्जरीं सर्पत्सान्द्रपरागलम्पटरणदृङ्गाङ्गनाशोमिनीम् । मन्ये
त्वां तनुमुत्तरीयशैकलेनान्छाद्य बाला स्फुरत्कण्ठध्वाननिरोधकम्पितकुचश्वासोद्गमा रोदिति ॥ ९७ ॥
चित्राय त्वयि चिन्तिते स्मृतिमुखां सज्जीकृतं स्वं धनुर्वति धर्तुमुपागतेऽङ्गुलियुगे बाणा गुणे योजिताः ।
प्रारब्धे तव चित्रकर्मणि पुनस्तद्वाणमिन्ना सती भित्तिं द्रागवलम्ब्य जीवितपते सा तत्र चित्रायते
॥ ९८ ॥ आदावज्जनपुञ्जलितवपुषां श्वासानिलोल्लासितप्रोत्सर्पद्विरहानलेन च ततः संतापिताना
दृशाम् । संप्रत्येव निषेकमश्रुपयसा देवस्य चेतोमुवो मल्लीनैमिव पौनर्कर्म कुरुते कामं कुरुङ्गेक्षणा
॥ ९९ ॥ अयोक्ता मौक्तिकदामं चन्दनरसः शीतांशुकान्तद्रवः कर्पूरं कदली मृणालवलयान्यम्भोजिनी-

१ पुष्पराशिम् । २ खण्डयति । ३ बाल्यारूपताम् । ४ प्रापिता । ५ कान्ति- । चन्द्रकरस्य-
शैल्य दुःखहत्वात् । ६ दृशा । ७ वियोगार्दिता । ८ श्रयताम् । ९ विधीदति । १० त्वदागमनेर्भ-
माञ्जलति । ११ पार्श्वपरिवर्तनं करोति । १२ क्रशितातिशयेन । १३ स्ववतीवेत्यभिप्रायः । १४ खण्डि-
तेव भवति । १५ सौधस्यापि श्वेतिम्ना तादृशचित्रादिना च मदनोद्दीपकत्वात् । १६ चन्द्रसम्ब-
न्धिनीम् । १७ प्रवेशम् । १८ मालाम् । १९ प्रियोक्तिषु । २० कामसन्तापे प्रवृद्धसन्तापे च ।
२१ अग्निनीकुमारवत् पीयूषपाणे । २२ एतस्यामवस्थायां प्राणनासम्भवेऽपि प्राणनमित्या-
श्वर्यम् । २३ किन्तु प्राणास्त्यक्ष्यत्येव । २४ खण्डेन । २५ कामदेवेन । २६ बाणविशेषाणाम् ।
२७ लोके हि सीक्षणाग्रतायै शब्दं पङ्क्तेन लिपिवाऽग्नौ प्रताप्य जले यन्त्यस्यते तत्पानकर्म ।

पल्लवाः । अन्तर्मानसमास्त्वया प्रभवता तस्याः स्फुलिङ्गोत्करव्यापाराय भवन्ति हन्त किमनेनोक्तेन न ब्रूमहे ॥ १०० ॥ पाणिनीरवकङ्कणः स्तनतटी निष्कम्पमानांशुका दृष्टिर्निश्चलतारका समभवविस्ता-
ण्डव कुण्डलम् । कश्चिन्नापितया समं कृशतनोर्मदो भवेन्नो यदि त्वन्नामस्मरणेन कोऽपि पुलकैरम्मः
समुज्जृम्भते ॥ १०१ ॥ दत्तोऽस्याः प्रणयस्त्वयैव भवता चेय चिरं लालिता दैवादय किल त्वमेव
कृतवानस्या नव विप्रियम् । मन्युर्दुःसह एष यात्युपशमं नो सान्त्वनादैः स्फुटं हे निर्विश विद्युत्त-
कण्ठकरुण तावत्सखी रोदितु ॥ १०२ ॥ चूडारत्नमणं निधिर्यदि भवेच्चैरकुन्तलं गण्डकी कावेरी यदि
कङ्कणं यदि पुनर्गैवेयक गौतमी । मुक्ता स्रक्सुरनिमगा यदि यदि स्यान्मेखला नर्मदा कौशेयं यदि
कौशिकी कृशतनोस्तापस्तदाप्येति वा ॥ १०३ ॥ पीयूषाकरमालतीमलयभूमुख्या मताः शीतला
हन्तामी अपि तीव्रदाहकतया जाता ममाशान्तये । तन्मन्ये सुभग त्वमेव शरणं वैद्यस्तवैवं कर-
स्पर्शो मेषजमित्यनुग्रहदृशा तां साम्प्रतं जीवय ॥ १०४ ॥

सन्देशप्रेषणप्रशंसा ।

सुरक्तौ चेद्विद्युत्प्रेतां कदाचन विधेर्वशात् । तयोरन्योऽन्यसन्देशस्तदैकमवलम्बनम् ॥ १ ॥ वियोगे
प्रेमिणोराशा मूल वृत्तं प्रसूनवत् । अतस्तदवनोपायोः मिथः सन्देशबोधनम् ॥ २ ॥

कान्तायाः सन्देशप्रेषणम् ।

यथा कुमुदिनी चन्द्रं चक्रवाकी विभाकरम् । ततःप्रभृति कान्त त्वां चिन्तयामि तथाऽनिशम् ॥ १ ॥
अदृष्टे दर्शनोत्कण्ठा दृष्टे विलेपभीरुता । नादृष्टेन च दृष्टेन भवता विधत्ते सुखम् ॥ २ ॥ आलीभिः
सह भाषितं किमपि तद्धर्मापि सवीक्षितं पर्जन्यैः कुसुमैरपूजि कथमप्याधाय चित्ते मनाक् । तेनापि
प्रिय चेत्तथा मयि कृपा कार्पण्यमालम्बसे प्राणेश प्रबलं तदत्र निखिलं तत्पातिकूल्यं विधेः ॥ ३ ॥ नित्य
ब्रह्म यथा स्मरन्ति मुनयो हंसा यथा मानसं सानन्दाः स्फुटशङ्खकीवनयुतां ध्यायन्ति रेवां गङ्गाः ।
युष्मदर्शनलालसाः प्रतिदिनं युष्मान्स्मरामो वयं वन्यः कोऽपि स वासरोऽत्र भविता यत्रावयोः सगमः
॥ ४ ॥ इन्द्रं कैरैविणीष कोकपटलीवाम्भोजिनीबान्धवं मेघं चातकमण्डलीव मधुपश्रेणीव पुष्पाकरम् ।
मार्कण्ड पिकलुन्दरीव तरुणी प्राणेश्वर प्रोषितं चेतोवृत्तिरियं मम प्रियसखे त्वां द्रष्टुमुत्कण्ठते ॥ ५ ॥
नाथ त्वद्विरहे सुधानिधिरपि ध्वेढालयो भाव्यते शीतो दक्षिणमास्तोऽपि बत हा ज्वालाऽवलीढायते ।
चेतोहार्थपि सौरमं सुमनसां दुर्हत्प्रसङ्गोपमं किं भूयो निगदेयमेतदसबोऽप्येतेऽद्य माराय मे ॥ ६ ॥

कान्तस्य सन्देशः ।

स्मर्तव्योऽहं त्वया कान्ते न स्मरिष्याम्यहं तव । स्मरणं चेतसो धर्मस्तच्चेतो भवता हृतम्
॥ १ ॥ त्वया मम समेतस्य कल्पा अपि समासमाः । भवता विप्रयुक्तायाः कल्पकल्पः क्षणो-
ऽपि मे ॥ २ ॥ त्व दूरमपि गच्छन्ती हृदयं न जहासि मे । दिनावर्तमाने छायेव पुरो मूलं
वनस्पतेः ॥ ३ ॥ यतः प्रयति ते कान्त मुखमालोकितं मया । कामः कामं ममाङ्गानि व्यथ-

१ इदं खेदातिशये । २ रोमाञ्च- । ३ तथा च यथाऽर्द्धनारीश्वरवत् चन्द्रव्योत्सनावदेव
वाऽऽवयोरप्रतिहतः सङ्गः साम्प्रतम् । ४ कन्दर्पः । ५ कुमुदिनीव । ६ चक्रवाकसमूहः ।
७ सूर्यम् । ८ वसन्तम् । ९ सहकारम् । १० कोकिला । ११ देशान्तरं प्रति गतम् । १२ सायं-
सन्ध्यायाम् । १३ वृक्षस्य । १४ यं क्षणमारभ्य ।

यत्यभितः शरः ॥ ४ ॥ किमकारि मन्दमतिना रतिपतिना कामतन्त्रनिपुणेन । स्यूतासि हरिण-
नयने हन्त ददि स्नेहतन्तुना न तनो ॥ ५ ॥ तपति तैनुगात्रि मदनसवामनिशं मा पुन-
र्देहत्येव । ग्लपयति यथा शशाङ्क न तथा हि कुमुद्वर्ती टिचसः ॥ ६ ॥ ऊष्णो ते कचसंहतिरगुजनयने
तवाधरः शौणः । त्वं सुरतैरङ्गिणी कथमभितस्तापी न ते धियोगः स्यात् ॥ ७ ॥ दूरं
सुक्तालतया विससितया विप्रलोभ्यमानो मे । हंम एव दर्शिताभी मानसंजन्मा त्वया नीतः
॥ ८ ॥ स्निग्धमालप सुरुक्षमेव वा त्वत्कथं सखि मे रसायनम् । शीतलं सलिलमुष्णमेव
वा पावक हि शमयेदसशयम् ॥ ९ ॥ स्वप्नेऽपि देवि रमसे न गया विना त्वं स्वापे त्वया
विरहितो मृतवद्भवामि । दूरीकृताऽसि विधिर्दुर्ललितैस्तथापि जीवत्येव हि मन इत्यस्यो दुःस्ताः
॥ १० ॥ वल्गुक्कुचानि वलनासहमध्यमानि कण्ठोदयकलरुतानि गलत्कचानि । आस्थादिता-
धरदलान्यलसेक्षणानि तान्येव तन्वि सुरतानि तव स्मरामि ॥ ११ ॥ अद्यापि सुन्दरि तवानन-
चन्द्रविम्बं वन्दीकृताम्बुजशृङ्गं परिचुम्ब्य चेतः । त्वत्संगमोद्भवमुखं तनुते तथापि वैर करोति
कैरुणाविकलो विवेकः ॥ १२ ॥ त्वदीयमुखपद्मं यदि विधोरल वार्तया तवाधरसुधा यदा
भवति किं सुधा नो मुग्धा । त्वदङ्गपरिरम्भेण भण कृतं सुधागाहनैस्त्यदीयदृगनुग्रहस्तदपि
विधिगैत्रं पदम् ॥ १३ ॥ भवतु विदितं व्यर्थोर्लापैर्लं प्रिय गम्पतां तनुरपि न ते दोषो-
ऽस्माकं विधिस्तु पराट्मुखः । तव यदि तथाभूतं प्रेम प्रयत्नमिमां दशा प्रकृतितरले का नः पीडा
गते हतजीविते ॥ १४ ॥ यदिन्दोर्लक्ष्मीस्ते वदनकमले वासमकरोत्तमःस्तोमस्थेमा तव तरुणि
धम्मिहैर्ममजत् । अनुमाता हारावलिमपि च तारावलिरुचिः शरण्यायाः कस्ते मम शरणदाने
परिभवः ॥ १५ ॥ भवत्या विश्लेषे गुरुहृदयखेदेन तनुतां तनुर्भित्यं धने सट्टशमिति मत्तम-
गमने । इदं तावच्चित्रं कमलमुखि सर्वैरवयवैः सुरूपा त्व लोके नियतमूर्तेरूपा भवसि नः
॥ १६ ॥ सुमध्वे वामद्वैर्वचनविधिमङ्गीकुरु न वा स्मितगयोत्सनाकान्तं कुरु वदनमेतन्मयि
न वा । त्रिलोकीमूर्धन्या यदि विविधपुण्याधिकतया मया दृष्टाऽसि त्व तदिह सफलं मेऽजनि
जैर्जुः ॥ १७ ॥ यदि प्राणा एव प्रणयपरिणीहः कथमयं विभिन्ना तेभ्यश्चेत्कथमियमभेद-
व्यवसितिः । न भिन्ना नाभिन्ना यदि भवसि किं नाम तदसि त्वमेकाऽसि त्वं मे कुवलयदल-
श्रेणिनयने ॥ १८ ॥ यदेकः कौसार रचयति तथा कूपमथवा तदाकाङ्क्षां देवो वितरति-
तरां श्रीपतिरपि । मया तु त्वद्वेतोः कमलमुखि सान्द्राश्रुसलिलैः कृताः पारिवारास्तदपि
गणना ते न हृदये ॥ १९ ॥ इतो विद्युत्पुञ्जस्फुरितमसङ्कावयतु मामितः केकाङ्केना हरतु
हृदय निर्दयमिदम् । इतः कामो वैमः प्रहरतु मुहुः पुङ्क्तिशरो गताऽसि त्वं दूर चपलनयने
प्राप्स्यसि कुतः ॥ २० ॥ हिमाशुश्चण्डाशुर्नवजलधरो दावदहनः सरिद्धीचीवातः कुपित-
फणिनिश्वासपवनः । नवा मल्ली मल्ली कुवलययनं कुन्तगहनं मम त्वद्विश्लेषात्सुमुखि विपरीत

१ कुशाङ्गि । २ अस्मिता तदाख्या सखि । ३ रक्तः तदाख्यो नदश्च । ४ सुरतस्य रङ्गिणी
गङ्गा च । ५ तापकारी यमुना च । 'तापी तु यमुना यमी ।' इति विकण्डशेषः । ६ दर्शिता
आशा अभिलाषः दिशा च यस्येति । ७ सरोविशेषोत्पन्नः मदनश्च । ८ प्रारूढदुष्परीणामैः ।
९ कुम्भदरवात् । १० निर्दयः । ११ वृथा । १२ आलिङ्गनम् । १३ किमपि साध्यं न इत्यर्थो
विवक्षितः । अत एवेतद्योगे न चतुर्थी । १४ केशपाशम् । १५ असुन्दरी प्राणरूपा च । १६ जन्म ।
१७ प्रेमबन्धनम् । १८ तडागम् । १९ समुद्राः । २० मयूरवाणी । २१ कुटिलः, प्रतिकूल इति
भावः । २२ संहितवाणः ।

जगदिदम् ॥ २१ ॥ दैवात्पश्येजगति विचरन्निच्छया मत्प्रियां चेदाश्वास्यादौ तदनु कथये-
 र्माभकीनामवस्थाम् । आशातन्तुर्न च कथयताऽत्यन्तमुच्छेदनीयः प्राणत्राण कथमपि करोत्याय-
 तास्याः स एकः ॥ २२ ॥ वक्षोजप्रौ कनककलशौ रम्यरोमावलीयं श्लक्ष्णा रज्जु-
 र्लसति सरसो नाभिकूपो गभीरः । प्रौढा तृष्णा मम नयनयोर्निरजाक्षि प्रशाम्येदेषामेषा
 सिचयरचिता नैव गुतिर्यदा स्यात् ॥ २३ ॥ आस्तां तावद्वचनरचनाभाजनत्व विदूरे दूरे चास्तां तव
 तनुपरीरम्भसमावनाऽपि । भूयो भूयः प्रणतिभिरहं किंतु याचे विधेया स्मारं स्मारं स्वजन-
 गणने कापि लेखा ममापि ॥ २४ ॥ श्यामास्वङ्गं चकितहरिणीप्रेक्षणे दृष्टिपात वक्रच्छायां
 शशिनि शिखिना बर्हिर्मारेषु केशान् । उत्पश्यामि प्रतर्जुषु नदीवीचिषु भ्रूविलासान्हन्तैकस्मिन्क-
 चिदपि न ते चण्डि सादृश्यमस्ति ॥ २५ ॥ त्वामालिख्य प्रणयकृपितां धातुरागैः शिलाया-
 मात्मान ते चरणपतितं यावदिच्छामि कर्तुम् । अस्मैस्तावन्मुद्रुपचितैर्दृष्टिरालुप्यते मे क्रूरस्तस्मि-
 न्नपि न सहते सगमं नौ कृतान्तः ॥ २६ ॥ मामाकाशप्रणिहितमुज निर्दयाश्लेषहेतोर्लब्धायास्ते
 कथमपि मया स्वप्नसंदर्शनेषु । पश्यन्तीनां न खलु बहुशो न स्थलीदेवतानां मुक्तास्थूला-
 स्तरुक्सिलयेष्वश्रुलेशाः पतन्ति ॥ २७ ॥ मित्रा सद्यः किर्स्ल्यपुटान्देवदारुद्रुमाणां ये तत्क्षीर-
 स्तुतिसुरभयो दक्षिणेन प्रवृत्ताः । आलिङ्ग्यन्ते गुणवति मया ते तेषाराद्रिवाताः पूर्वं स्पृष्टं यदि
 किल भवेदङ्गमेमिस्तवेति ॥ २८ ॥ सक्षिप्येत क्षण इव कथं दीर्घयामा त्रियांभौ सर्वावस्थास्वहरपि
 कथं मन्दमन्दातप स्यात् । इत्थं चेतश्चटुलनयने दुर्लभप्रार्थन मे गाढोष्माभिः कृतमर्शैरण् स्वद्विगोव्यथाभिः
 ॥ २९ ॥ कस्याख्याय व्यतिकरमिमं मुक्तदुःखो भवेय को जानीते निर्भैतमुपयोरावयोः स्नेहसारम् ।
 जानात्येक शशधरमुखि प्रेमतत्त्व मनो मे त्वामेवैतच्चिरमनुगत तत्प्रिये किं करोमि ॥ ३० ॥
 त्वद्गुपायुतपानदुर्ललितया दृष्ट्या क विभ्रम्यतां त्वद्वाक्यश्रवणाभियोगपरयोः श्रव्य कुतः श्रोत्रयोः
 एमिस्वत्परिरम्भनिर्भररसैरङ्गैः कथं स्थीयतां कष्टं त्वद्विरहेण संप्रति वयं कष्टमवस्थां गताः
 ॥ ३१ ॥ यत्चेन्नजसमानकान्ति सलिले मग्न तदिन्दीवर मेवैरर्न्तैरितः प्रिये तव मुखच्छाया-
 नुकारी शशी । येऽपि त्वद्गमनानुकारिगतयस्ते राजहंसा गीतास्त्वत्सादृश्यविनोदमात्रमपि मे
 दैवेन न क्षम्यते ॥ ३२ ॥ गूढालिङ्गनगण्डचुम्बनकुचस्पर्शादि लीलायितं सर्वं विस्मृतमेव विस्तु-
 तवतो बाळे खलेभ्यो भयात् । सलापस्त्वधुना सुदुर्घटतमस्तत्रापि नातिव्यथा यत्त्वदर्शनमप्यभूद-
 सुलभ तन्नैव दूये भ्रशम् ॥ ३३ ॥ धन्यस्तन्वि स एष पाण्डिर्भैरवश्चुम्बन्कपोलस्थलं धन्यं तन्वि
 तदेव कार्श्यमिह यत्प्रत्यङ्गमालिङ्गति । धन्योऽयं विरहानलस्तव मनो यस्यानुवृत्तेः पद दूरे
 हन्त तथा तु पतकितया मादृजनः सीर्द्धेति ॥ ३४ ॥ न स्नानं न च भोजनं न पठनं
 नान्यत्र सौख्यं घृतिर्नान्यस्त्रीजनसेवनं न च कथानिद्राविलासोद्यमः । किंतु त्वां परीचिन्त-
 यामि सतत ध्यानेन चेतःस्थितां स्वप्नालोकनकामकेलिविधिना जीवामि कान्ते तव ॥ ३५ ॥
 रात्रिः कालयुगोपमा प्रियतमे गन्धानिलः किं विषं सोमः सूर्य इवामवन्मलयजौलेपः स्फुलि-

१ आश्लेष- । २ स्मृत्वा स्मृत्वा । ३ मयूरपुङ्खवावयवेषु । ४ सुस्मासु । ५ तरङ्गेषु ।
 ६ अश्रुभिः । ७ दुर्दैवम् । ८ नवपत्र- । ९ हिम- । १० अपनेतुमशक्यत्वात् । ११ रात्रिः । १२ आश्र-
 यहीनम् । १३ शुभम् । १४ व्यवहितः । १५ वर्षासु मानससरोवरं प्रत्येव गच्छन्तीति कविसमयः ।
 १६ सन्तप्तो भवामि । १७ पाण्डुवर्णत्व- । १८ विषीदति । १९ रात्रौ मदनतापप्रवृद्धेः । २० सुर-
 भितः पवन- । २१ चन्दन-

ज्ञोपमः । तित्तः सुस्वरगीतवाद्यपरमृत्पारावतादिध्वनिर्वज्रस्याहतिरेव कर्णयुगले विच्छेदतो मे तव ॥ ३६ ॥ चन्द्रो द्वादश भास्करा समभवन्त्रात्रियुगानां शतं मिष्टं तित्तरसं विलेपनमहो दीप्तानलो मे तव । विच्छेदान्मलयानिलः प्रियतमे किं कौलकूटः श्रुतौ गीताऽपि ध्वनिरेव वज्रसद-
शोऽरण्यं विचित्रं गृहम् ॥ ३७ ॥ कान्ते ! हन्त ! सुकोमला वत मता प्राग्व्यर्थमेव भ्रमात् किंतु त्वं भुवि निष्ठुरा निरुपमा पश्यस्यपीमं न माम् । तस्माद्वक्षसि ते पयोधरमिषाद्वात्रा निखा-
यार्पितौ शैलेन्द्राविति साम्प्रत न हि चिर सौख्यं परलेशितुः ॥ ३८ ॥ एते त्वद्वदनानु-
कारिरुचयो राकासुषांश्चादयो नीत्वा ते स्मरणं दहन्ति वत मामन्तः स्फुरन्त्यास्तव । त्वं स्वामिन्यसि तज्जहीहि जहि वा नेदं पुनः साम्प्रतं यत्स्वस्पर्धिभिरेव मर्दयसि मामेतैर्जघन्यैः प्रिये ॥ ३९ ॥
स्थानानिर्गत्य दूरं व्रजति मयि चिर मुक्तकण्ठं रुदित्वा पश्चादुन्मृज्य नेत्रे प्रणतिमुपगता वेप-
मानाऽङ्गपट्टिः । कान्ते यन्मामबोचः प्रलयघनघटाटोपवद्धान्वकारे कौले कौपालिकोऽपि प्रवसति न गृहात्तन्मनो मे हुनोति ॥ ४० ॥ त्वदास्यश्रीश्चन्द्रे वरतनु तदारभ्य वसति व्यधात्तल्लक्ष्मामा तव कचकुले तत्प्रभृति सा । तथा दृष्टिर्लम्बा त्वयि मम तदारभ्य तरुणि स्मरेपूर्णां ज्वाला मयि तव कटा-
क्षाननुगता ॥ ४१ ॥

कान्ताया दूर्ती प्रति प्रश्नाः ।

तव दूति वचः श्रुत्वा किमुक्तं शठचेतसा । अल वा चर्चया तस्य प्रियमन्यनिवेदय ॥ १ ॥ जानामि हृदयं तस्य निर्दयं दूति निर्भरम् । अथापि तत्पदद्वन्द्वान् विरज्यति मे मनः ॥ २ ॥ अवलाशरणं जगन्त्रये परमेको दयितोऽग्निसाक्षिकः । अथ सोऽपि यदा न सम्मुखो वत किं दूति सुखं ततोऽन्यतः ॥ ३ ॥
अलमलमर्षणस्य तस्य नाम्ना पुनरपि सैव कथा गतः स कालः । कथय कथय वा तथापि दूति प्रतिवचनं द्विषतोऽपि माननीयम् ॥ ४ ॥ कथय निपुणे कस्मिन्दृष्टः कथं नु कियच्चिर किमिव लिखितं किं तेनोक्तं कदा स इहैष्यति । इति बहुविधप्रेमालापप्रपञ्चितविस्तराः प्रियतमकथाः स्वल्पेऽप्यर्थे प्रयान्ति न नष्टताम् ॥ ५ ॥ नेत्राम्यां यत् कमलवदनं काममापीय सुश्रु-
स्तत्सम्भाषाऽमृतमपि चिर मानसान्तनिर्धाय । आयातासीत्यतनुमुकृते दूति धन्या त्वमस्मात्तत्सन्देशैः सुमुखि सहसा जीवयैतां निपिच्य ॥ ६ ॥

दूत्युपहासाः ।

बहुनात्र किमुक्तेन दूति मत्कार्यसिद्धये । स्वमांसान्यपि दत्तानि वक्तव्येषु तु का कथा ॥ १ ॥ पार्श्वाम्यां सप्रहाराभ्यामधरे व्रणखण्डिते । दूति संग्रामयोग्यासि न योग्या दूतकर्मणि ॥ २ ॥ किं त्वं निगूहसे दूति स्तनौ वक्रं च पाणिना । खण्डिता एव शोभन्ते शूराधरपयोर्धराः ॥ ३ ॥ त्वं दूति निरगाः कुञ्जं न तु पोपीयसो गृहम् । किञ्चुकाभरणं देहं दृश्यते कथमन्यथा ॥ ४ ॥ दूति त्वया कृतमहो निखिलं मद्भुक्तं न त्वादृशी परहितप्रवणाऽस्ति

१ कोकिल- । २ चन्दनादेरालेपः । ३ भयावहं विषम् । ४ वर्षाकाले । ५ मिश्र-
सन्ध्यासिनां वर्षासु भ्रमणनिषेधात् । ६ निर्दयस्य । ७ उत्तरवचनम् । ८ शूरश्चाधरः-ओष्ठः च
पयोधरौ कुचौ च । ९ दूत्यालिङ्गनं कृतवानिति कान्तस्य पापीयस्त्वेन निर्देशः । न हि कुलीना
जात्या निरुद्धा पातं कदाऽपि वक्रदुं प्रभवतीति बोध्यम् । १० किं तु तमेव भुक्त्वाऽऽयातव-
त्यसीति प्रत्याख्यम् ।

लोके । श्रान्ताऽसि हन्त मृदुलाङ्घ्रि गता मदर्थं सिध्यन्ति कुत्र सुकृतानि विना श्रमेण ॥ १ ॥
 रजन्यामन्यस्यां सुरतपरिवृत्तावनुचित मदीय यद्वासः कथमपि हतं तेन सुहृदा । त्वया प्रत्या-
 नीत निजवसनदानात्पुनरिदं कुतस्त्वाद्यदूती स्खलितशमनोपायनिपुणा ॥ ६ ॥ निःशेषच्युतचन्दनं
 स्तनतटं निर्मृष्टपागोऽधरो नेत्रे दूरमनङ्गने पुलकितां तन्वी तवेयं तनुः । मिथ्यावादिनि दूति
 बान्धवजनस्याज्ञातपीडागमे वापी स्नातुमितो गताऽसि न पुनस्तस्याधमस्यान्तिकम् ॥ ७ ॥
 दूतीद नयनोत्पलद्वयमहो तान्त नितान्त तव स्वेदाम्भःकणिका ललाटफलके मुक्ताश्रियं
 विभ्रति । निःश्वासाः प्रचुरीभवन्ति नितरां हा हन्त चन्म्रातपे यातायातवशाद्दृथा मम कृते
 श्रान्ताऽसि कान्ताकृते ॥ ८ ॥ श्वासः किं त्वरितागता पुलकिता कस्मात्प्रसादः कृतः सस्ता
 वेप्यपि पादयोर्निपतनान्नीवी गमादागमात् । स्वेदार्द्रं मुखमातपेन गमितं क्षामा किमत्युक्तिभिर्दूति
 स्नानसरोरुहाकृतिधरस्योष्ठस्य किं वक्ष्यसि ॥ ९ ॥ दूति श्वासविशेष एव किमहो चण्डि
 त्वराधावनाद्विभ्रष्टाऽलकवह्वरी कथमहो त्वन्नाथपादार्पणात् । निर्मृष्टाधरारागपल्लवरुचिस्त्वत्कार्यसज्जपना-
 द्वासस्तस्य किमङ्गसगतमहो विश्वासहेतोस्तव ॥ १० ॥ स्थित्य केन मुख दिवाकर-
 कौरैस्ते रागिणी लोचने रोषतद्वचनोत्थिताद्विललिता नीलालका वायुना । अष्ट कुङ्कुम-
 मुत्तरीयकषणात्कान्ताऽसि गत्यागतैर्युक्तं तत्सकलं किमत्र वद हे दूति क्षतस्याधरे ॥ ११ ॥
 विम्बोष्ठस्तव खण्डितश्चबलता दृग्भङ्गिणा चायता निःश्वासो बहुलो मुञ्च श्रमजलच्छर्नं च हन्त
 स्फुटम् । वासोऽप्येतदहो पटच्चरसम छिन्नं समन्तादिति कापि त्वं स्वलिता कचिद् किमथवा
 विद्धाऽसितैः कण्ठकैः ॥ १२ ॥ सायं स्नानमुपासित मलयजेनाङ्ग समालेपितं यातोऽस्ता-
 चलमौलिमम्बरमणिर्विश्रम्भमन्दा गतिः । आश्चर्यं तव सौकुमार्यमभितः कान्ताऽसि घेनाधुना
 नेत्रद्वन्द्वममीलनव्यतिकरं शक्नोमि तेनासितुम् ॥ १३ ॥

कान्तदशाबोधनम् ।

न शान्तिं लभते नक्तं न दिवा वा कुतश्चन । त्वदेकस्मरणं तस्य साम्प्रतं जीवनौषधम्
 ॥ १ ॥ हा कान्ते स परिष्वङ्गो भूयोऽपि वत दीयताम् । इत्येव विलपन् रात्रिं कान्त-
 स्तेऽपनयत्यहो ॥ २ ॥ पदशब्दलीनहृदयो रूपालकारभावनानिपुणः । कविरिव सचिन्तमुद्रंस्त-
 रुणि तवार्थं परं स युवा ॥ ३ ॥ परिहरति रीतिं मतिं छेदीति स्खलिततरा परिवर्तते च भूयः । इति तव
 विषमा देशाऽस्य देह परिभवति प्रसमं वियोगतस्ते ॥ ४ ॥ विकिरति मुहुः श्वासान्नाशां पुरो
 मुहुरीक्षते प्रविशति मुहुः कुङ्कलकुङ्क मुहुर्वेद ताप्यति । रचयति मुहुः शय्या पर्याकुलं मुहुरी-
 क्षते मदनकदर्पकान्तः कान्ते प्रियस्तव वर्तते ॥ ५ ॥ सा मां द्रक्ष्यति वक्ष्यति स्मरकथा प्रत्यङ्ग-
 मालिङ्गनैः प्रीतिं यास्यति रस्यते सखि समागत्येति चिन्ताकुञ्जः । मार्गं पश्यति वेपते पुलकय-

१ पुण्यानि दुर्लभानि युवसम्भोगसुखानि च । २ एतानि सर्वाणि लिङ्गानि वापीस्नानतो-
 वाच्यानि, व्यङ्ग्यानि पुनः कान्तसम्भोगजन्यत्वेन । ३ अत्यन्तम् । ४ अत्राधमपदप्रयोग एव
 वाप्यां स्नातुमगत्वा तनुप्रभोक्तुमिति प्रत्याययतीति, स्पष्टमस्माकं काव्यप्रकाशकाव्यप्रदीपयोः
 सुषमाशिखयोर्व्याख्ययोः । ५ कान्तम् । ६ आयताः प्रतीयन्ते । ७ स्थातुम् । ८ चरणध्वनि- ।
 सुषतिङन्तात्मकशब्द- । ९ लावण्यनेपथ्य- । व्युत्पन्नप्रयोगालुक्कालुप्राप्तोपमाऽदि- । १० चिन्ता-
 प्रत्यायकलक्षण- । अलङ्कारविशेषसङ्घटन- । ११ प्रीतिम् । १२ निहन्ति । १३ अवस्था ।
 १४ दिशम् । १५ पीडा । १६ कम्पते । १७ रोमाञ्चयति ।

त्यानन्दति स्विद्यति प्रत्युद्गच्छति मूर्च्छति स्थिरतमःपुञ्जे निकुञ्जप्रियः ॥ ६ ॥ पूर्वं यत्र समं
त्वया रतिपतेरासादिताः सिद्धयस्तस्मिन्नेव निकुञ्जमन्मथमहातीर्थे पुनर्नायकः । ध्यायंस्त्वामनिशं जपन्नापि
तवैवालापमं श्रवलीर्भूयस्त्वत्कुचकुम्भनिर्भरपैरीरम्भामृतं वाञ्छति ॥ ७ ॥

प्रदोषवर्णनम् ।

प्रदोषसमयः कस्य कृते न स्याद्भयावहः । यस्मिन् प्राप्ते व्रजत्यस्तं तेजसां निधिरप्यहो ॥ १ ॥
मन्त्रसंस्कारसंपन्नास्तन्वदौर्दन्वतीरपः । एतन्नयीमय ज्योतिरादित्याख्यं निमज्जति ॥ २ ॥
तापनैरिव तेजोभिर्दग्धनिर्वाणमेर्चकाः । दिशो जाताः प्रतीची तु समुदाचरति क्रमात् ॥ ३ ॥
पुराणरश्मिजालेषु सस्तेष्वस्तावत्स्वभनम् । त्रिन्वमर्भुवुहां नेतुंस्वरादवलम्बते ॥ ४ ॥ विलोक्य
सगमे रतिं पश्चिमाया विवस्वतः । कृतं कृष्णं मुखं प्राच्या न हि नार्यो विनेर्ष्यया ॥ ५ ॥
कारिष्यति कलानाथः कुतुंकी कर्मभरैः । इति निर्वापयामास रविदीपं निशाङ्गना ॥ ६ ॥
निर्लीयमानैर्विहगैर्निमीलद्विश्च पङ्कजैः । विकसन्त्या च मालत्या गतोऽस्तं ज्ञायते रविः ॥ ७ ॥ पौर्वा
यस्य सहस्रं सोऽपि न तिष्ठति समागते यस्मिन् । हन्त प्रदोषसमयो दोषैर्करसम्पदे सोऽर्द्धः ॥ ८ ॥
अस्तं गतवति सवितरि भर्तारि मधुपं निवेश्य कोशीन्ते । कमलिन्योऽपि रमन्ते किमत्र चित्रं
मृगाक्षीणाम् ॥ ९ ॥ कृतोपकार प्रियवन्धुमर्क मा द्राक्ष्य हीनांशुमधः पतन्तम् । इतीव मत्वा
नलिनीवधूभिर्निमीलितान्यम्युरुहेक्षणानि ॥ १० ॥ साध्यरागरुधिरारुणमौरानिष्पपात रविमण्डलमब्धौ ।
क्रूरकालकरवालविल्वं वासरस्य सहस्रैव शिरो जु ॥ ११ ॥ नो रविर्न च तमो न तमीशो न
द्युतिर्ग्रहगणो न च सध्या । यादृशी प्रथमतः किल छष्टेस्तादृगेव भुवन श्रियमूहे ॥ १२ ॥ भानुवि-
म्बमिदमस्तगामि च प्रोद्यतं कुमुदबन्धुमण्डलम् । दृश्यते रतिपतेः प्रवासिनां क्रोधरक्तमिव लोचनद्वयम्
॥ १३ ॥ स्थानमाह्निकमपास्य दन्तिनः सल्लुकीविटपमङ्गवासितम् । आविभातचरणाय गृह्णते वारि
वारिरुहबद्धवटपदम् ॥ १४ ॥ पश्य पश्चिमदिगन्तलम्बिना निर्मितं कथमिदं विवस्वता । दीर्घ्या
प्रतिमया सरोम्भसां तारिणीयमिव सेतुवन्धनम् ॥ १५ ॥ उत्तरन्ति विनिकीर्य पल्वल गाढपङ्कमतिवा-
हितातपाः । दक्षिणे वनवराहयूथपा दष्टमङ्कुरविसाङ्कुरा इव ॥ १६ ॥ एष वृक्षशिखरे कृतास्पदो
जर्तैरुपरसगौरमण्डलः । हीयमानमहरलयातप पीवरोर पिवतीव बर्हिणः ॥ १७ ॥ पूर्वमागतिमिर-
प्रवृत्तिभिर्व्यक्तपङ्कमिव जातमेकतः । खं हृतातपजल विवस्वता भाति किञ्चिदिव शेषवत्सरः ॥ १८ ॥
आविशद्विष्टजाङ्गण मृगैर्मूलैकसरसैश्च वृक्षकैः । आश्रमाः प्रविशदध्यधेनवो त्रिभ्रति श्रियमुदीरिताग्रयः
॥ १९ ॥ बद्धकोशमपि तिष्ठति क्षण सावशेषविवरं कुशेशयैम् । पट्टपदाय वसतिं प्रहीण्यते प्रीति-
पूर्वमिव दातुमन्तरम् ॥ २० ॥ दूरलग्नपरिमेयरश्मिना बौलणी दिगरुणेन, भानुना । भाति केसरवतेव
मण्डिता वन्धुजीवतिलकेन कन्धका ॥ २१ ॥ साध्यमस्तमितशेषमातपं रक्तलेखमपरा विभर्ति दिक् ।
संपरार्थैस्सुधा सशोणितं मण्डलाग्रमिव तिर्यगुत्थितम् ॥ २२ ॥ कोऽत्र भूमिवलये जनानुधा

१ कन्दर्पस्य । २ गाढालिङ्गन । ३ प्रारब्धवैपरीत्यावसरः, दिनावसानसमयश्च । ४ समुद्र-
सम्बन्धिनीः । ५ कृष्णाः । ६ कमलानाम् । ७ नायकस्य सूर्यस्येति भावः । ८ भ्रुवारां शोणि-
मानश्च । ९ म्लानं तिमिरावृतं च । १० चन्द्रः कलानिष्पुणश्च । ११ कौतुकी कामुकश्च । १२ किरण-
प्रसारम् । हस्तक्षेपं च । १३ आकाशे वस्त्रे च । १४ चरणाः किरणाश्च । १५ दोषाणामाकरभूता या
सम्पत्तस्यै चन्द्रोदयाय च । १६ योग्यः । १७ भ्रमरं मदिरामत्तं च । १८ कुङ्कुमलान्धन्तरे । प्रधान-
गृहान्तश्च । १९ समीपम् । २० सुवर्णसम्बन्धि । २१ रजत- । २२ कमलम् । २३ पश्चिमा । २४ सङ्ग्राम-

तापयन्सुचिरमेति संपदम् । वेदयन्निति दिनेन मानुमानाससाद चरमाचल ततः ॥ २३ ॥ मध्यमोपल-
निमे लसदशावेकतश्च्युतिमुपेयुधि भानौ । द्यौस्वाह परिवृत्तिविलोलां हारयष्टिमिव वासरलक्ष्मीम्
॥ २४ ॥ अंशुपाणिभिरतीव पिपासुः पञ्चज मधु भृशं रसयित्वा । क्षीवतामिव गतः क्षितिमेवैल्लो-
हितं वपुस्वाह पतङ्गः ॥ २५ ॥ मुक्तमूललघुसञ्ज्ञितपूर्वः पश्चिमे नभसि संभृतसान्द्रः । सामि मज्जति
रवौ न विरेजे खिन्नजिह्वा इव रश्मिसमूहः ॥ २६ ॥ कान्तदूत्य इव कुङ्कुमताम्राः सायमण्ड-
नममित्तरयन्त्यः । सादर ददृशिरे वनितामिः सौषजालपतिता रविमासः ॥ २७ ॥
अप्रसानुषु नितान्तपिशङ्गैर्मूर्खान्मृदुकरैरवलम्ब्य । अस्तशैलगहन नु विवस्वानाविवेश जलधिं नु महीं नु
॥ २८ ॥ आकुलश्चलपतत्रिकुलानामारवैरनुदितौषसरागः । आययावहेरिदश्वविपाण्डुस्तुल्यता
दिनमुखेन दिनान्तः ॥ २९ ॥ आस्थितः स्थगितवैरिदपङ्क्या सध्यया गगनपश्चिमभागः । सोमि-
विद्रुमवितानविमासा रञ्जितस्य जलधेः श्रियमूहे ॥ ३० ॥ प्राञ्जलावपि जने मतमूर्ध्नि प्रेम तत्पवण-
चेतसि हित्वा । संध्ययाऽनुविदधे विरमन्त्या चापलेन मुजनेतरमैत्री ॥ ३१ ॥ अभितापसंपदमथोष्ण-
रचिर्निजतेजसामसहमान इव । पयसि प्रपित्थुरपराम्भुनिधेरधिरोढमस्तगिरिमप्यपतत् ॥ ३२ ॥ गतया
पुरः प्रतिगवाक्षमुखं दधती रतेन भृशमुत्सुकताम् । मुहुरन्तरालेभुवमस्तगिरेः सवितुश्च योषिदमिमीत
दृश ॥ ३३ ॥ विरलातपच्छविरनुष्णवपुः परितो विपाण्डु दधदग्रशिरः । अमवद्गतः परिणीतिं
शिथिलः परिमन्दसूर्यनयनो दिवसः ॥ ३४ ॥ अपराहृशीतलतरेण शनैरनिलेन लोलितलताङ्गुल्ये ।
निलयाय शाखिन इवाह्वयते ददुराकुलाः खगकुलानि गिरः ॥ ३५ ॥ उपैक्ष्यमास्त तनु
संनुमतः शिखरेषु तत्क्षणमशीर्षकचः । करजालमस्तसमयेऽपि सतामुचित खल्वतरेत्येव पैदम्
॥ ३६ ॥ नवकुङ्कुमारुणपयोधर्या स्वैकरावसक्तचिराम्बर्या । अतिसक्तिमेत्य वरुणस्य दिशा
भृशमन्वरज्यदतुषारकैरः ॥ ३७ ॥ गतवत्यराजत जर्पाकुसुमस्तवकद्युतौ दिनकरेऽवनतिम् ।
बहलानुरागकुशविन्ददलमतिबद्धमन्यमिव दिग्बलयम् ॥ ३८ ॥ द्रुतशातकुर्मनिममश्रुमतो वपुरर्ध-
मन्नवपुषः पयसि । रुच्ये विरश्चिन्नखमिन्नबृहज्जगदण्डकैकतरखण्डमिव ॥ ३९ ॥ अँनुरागवन्तमपि
लोचनयोर्दधत् वपुः सुखमतापैकरम् । निरकासयद्रविमपेतत्रैषु वियदालयादपरदिग्गणिकौ ॥ ४० ॥
अँमितिग्मरश्मि चिरमा विरमादवधानखिन्नमनिमेषतया । विगलन्मधुव्रतकुलाश्रुजलं न्यमिमिलदब्जजनयन
नलिनी ॥ ४१ ॥ अविमान्यतारकमदृष्टहिमयुतिविम्बमस्तमितमानु नभः । अवसनतापमतमिन्नममादपदो-
षतैव विगुणस्य गुणः ॥ ४२ ॥ रुचिधाभि मर्तारि भृश विमला परलोकमभ्युपगते विविशुः । ज्वलन त्विषः
कथमिवैरैरथा सुलभोऽन्यजन्मनि स एव पतिः ॥ ४३ ॥ महद्विरोधैस्तमसामभिद्रुतो मयेऽन्यसम्पूढमतिर्भ्र-
मन्क्षितौ । प्रैदीपवेधेण गृहे गृहे स्थितो विखण्ड्य देह बद्धवेव मास्करः ॥ ४४ ॥ अयमतौ गगनाङ्गण-
दीपकस्तरलकालमुजगशिखामणिः । क्षणविडम्बितवाढवविग्रहः पतति वारिनिचौ विधुरो
रविः ॥ ४५ ॥ अविभूय सतामवस्थितिं जडजेषु प्रतिपाद्य च श्रियम् । जगतीपरि-

१ अतिपीतवर्णः । २ शब्दैः । ३ प्रभातकालिक- । ४ सूर्येतर- । ५ मेघ । ६ प्रवाल- ।
७ कुर्जन- । ८ प्राप्नुमिच्छुः । ९ पश्चिमसमुद्रस्य । १० मध्य- । ११ परिणामम् । १२ सन्ध्यायाम् ।
१३ पर्वतस्य । १४ सूर्यस्य । १५ प्रतिष्ठाम् । १६ अश्रयाकुचया च- । १७ किरण- । दस्त- ।
१८ गगनया वस्त्रया च । १९ सूर्यः । २० शोणे । २१ सुवर्ण- । २२ प्रेम- । शोणिम । २३ किं
शांतिप्रदम् । २४ क्षीणप्रकाशकम् निर्धनं च । २५ अत्र गणिकया रूपणात्समासोक्तिर्निरस्तेतिहा-
हित्याचार्याः । २६ सूर्याभिमुखम् । २७ कान्तेः । २८ प्रकारान्तरेण । २९ प्रदीपच्छलेन । ३० कमलेषु
मूढमतिषु च ।

तापकृत्कथ जलधौ नावपतेदसौ रविः ॥ ४६ ॥ परिपतति पयोनिधौ पतङ्गः सरसिरुहामुदरेषु
मत्तमङ्गः । उपवनतरुकोटरे बिहगस्तस्मिन्नेषु शनैः शनैरनङ्गः ॥ ४७ ॥ शुचिरिति परितः प्रसिद्धि
माजि प्रकटिततेजसि दुर्जये कुशोनौ । निजवैभुनिकुरम्बमस्तवेलाव्यतिकरवान्निदधे सरोजबन्धुः
॥ ४८ ॥ जगदिव बहुलातपाभितत जनयितुमद्य जलाभिपेक्षशीतम् । परिधृतविशातकुम्भकुम्भा
प्रचलति पश्चिमवारिरेधि दिनश्रीः ॥ ४९ ॥ पतति रविरपूर्ववारिरेधौ हृदि पथिकस्य यथात्मै-
भूर्द्धताशः । प्रसरति चरमां तमःप्ररोहः प्रतिपदमद्य यथा मनोविमोहः ॥ ५० ॥ अस्तावलम्बिरविविम्बः
तयोदयाद्विचूडोन्मिषत्सकलैश्चन्द्रतया च सायम् । संध्याप्रवृत्तहरहस्तगृहीतकांस्यतालद्वयेव समलस्यत
नोकैलक्ष्मीः ॥ ५१ ॥ दोषाकरं द्विजपतिप्रतिमं सयत्नं निर्लज्जवत्सवपदमात्मवश विधा-
तुम् । आलोक्य घामनिधिरेषु शुचेव दूनो लोकान्तरे क्षपयितुं समयं प्रयाति ॥ ५२ ॥
यातोऽस्मि पद्मनयने समयो ममैव सुता मयैव भवती प्रतिबोधनीया । प्रत्यायनौमयमितीव
सरोरुहिण्याः सूर्योऽस्तमस्तकनिविष्टकरः करोति ॥ ५३ ॥ कृत्वा प्रबुद्धैकमलामखिला त्रिलोकीम-
म्भोनिधेर्विशति र्गर्भमसाविदानीम् । अन्तःप्रसुप्तहरिनाभिसरोजबोधकौतूहलीव भगवानरविन्दवन्युः
॥ ५४ ॥ पूर्वा क्षणकमनिरस्तसमस्तरागां हित्वा निजान्तिकमुपेत्य रवौ सरंगे । आलोकतः
पुनःसुष्य धृतप्रसादा जाता चिरेण चरमां परमानुरक्ता ॥ ५५ ॥ स्पृष्टोल्लसत्किरणकेसरसूर्य-
बिम्बविस्तीर्णकर्णिकमथो दिवसारविन्दम् । लिष्टाष्टदिग्दलकलापैर्मुषावतारबद्धान्वकारमधुपावलि संचु-
कोच ॥ ५६ ॥ पृथु गगनकबन्धस्कन्धचक्रं किमेतत्किमु सधिरकपालं कालकापालिकस्य ।
कललैर्मरितमन्तः किं नु तैर्दृश्येण्डखण्ड प्रजनयति वितर्कं सांध्यमर्कस्य बिम्बम् ॥ ५७ ॥
अयमपि खरयोर्विकर्णकाषायमीषद्विचैर्मरतिमिरोर्णाजर्जरोपान्तमर्चिः । मदकलकलविद्धीकाकुनान्दीकरेभ्यः
क्षितिरुहशिखरेभ्यो मानुमानुचिनोति ॥ ५८ ॥ गतवति दिननाथे पश्चिमक्षमाधैरान्तं शिशि-
कैर्मयूखैर्निर्मरं दहमाना । परिहृतमिलितालिः पान्थकान्तेव दीना सपदि कमलिनीयं हास्यैहीना बभूव
॥ ५९ ॥ उदयगिरित्तटस्थः पश्चिनीर्बोधयित्वा मृदुतरकिरणप्रैस्ताः स्वयं चोपमुष्य । मलिनमधुसै-
न्नाचासु संजातकोपः कृतसधिरविरोचिर्मानुरस्तं प्रयातः ॥ ६० ॥ अयमपि 'पुण्ड्रैर्तप्रेयसीमूर्ध्नि पूर्णः
कलश इव सुधांशुः साधुंल्लालैसीति । मदनविजययार्त्राकालविज्ञापनाय स्फुरति जलधिमध्ये
ताम्रपात्रीव मानुः ॥ ६१ ॥ रवेरस्तं तेजः प्रमदयति खद्योतपटली मरालाली मूका 'कलकल-
परोल्लकपटली । इदं कष्टं दृष्ट्वा चिरमसहमाना कमलिनी अमद्वृद्ध्याजात्कबल्यति हालाहलमिव ॥
॥ ६२ ॥ 'सैरन्नीकरकृष्टकङ्कणसरद्वीरध्वनिः संचरद्भूतीसूत्रितसंधिविग्रहविधिः सोल्लासलीलावरः ।

१ विमलः । शुचिरिति वक्ष्येति नाम । २ अश्री । ३ स्वकरपुञ्जम्, स्वधनसम्पत्त्यर्थम् ।
४ सूर्यः । ५ पश्चिमसमुद्रे । ६ कामरूपः । अन्तरूपत्वम् । ७ अग्निः । ८ अन्तिमम् । ९ उद्यत्- ।
१० पूर्ण- । कलाभृत्- । ११ आकाशशोभा । १२ आम्बासनात्मिकाम् । १३ कमलविकासशालि-
नीम् । अभ्युदितलक्ष्मीं च । १४ मध्यम् । उदरं च । १५ अनुरक्ते शोणितशालिनि । १६ पश्चिमा-
दिक् अन्या च । १७ रक्ता आसक्ता च । १८ समूह- । १९ शुक्रशोणितसन्निपातपूर्णम् । अतिव-
मिति तत्प्रत्ययान्तम् । २० पक्षिराज- । २१ प्रसूत- । २२ सूर्यः । २३ अस्तावल- । २४ चन्द्रकिरणैः ।
२५ विकास- । प्रसन्नता-च । २६ कमलिनीः । नायिकाविशेषां च । २७ कुण्डवर्णभ्रमर- ।
दुराचारिमद्यप- । २८ इन्द्रप्रियामस्तके पूर्वदिशायां च- । २९ अतिशयेनोल्लसति । ३० ज्योतिरिङ्क-
णपुञ्जः । ३१ हंसराजिः । ३२ समूहः । ३३ परगृहगता शिल्पनिपुणा च ।

वैरक्षीजनसज्जमानशयनः सैन्यपुंभ्यायुधः श्रीखण्डवधौतसौवशिखरो रम्यः क्षणो वर्तते ॥ ६३ ॥
 विद्येष्वाकुलचक्रवाकमिथुनैरुपक्षमाक्रान्दित कारुण्यादिव मीलितासु नलिनीस्वस्तं च मित्रे गते ।
 शोकेनेव दिग्गङ्गामिरभितः श्यामायमानैर्मुखैर्निःश्वासानिलधूमवर्तय इवोद्गीर्णास्तमोराजयः ॥ ६४ ॥
 निर्याद्वासरजीवपिण्डकरुणां विभ्रत्कवोष्णैः करैर्मोञ्जिष्ठं रविबिम्बमम्बरतलादस्ताचलं चुम्बति ।
 किं च स्तोकतमः कलापकलनास्यामायमानं मनाग्धूमस्यामपुराणचित्ररचनारूप जगज्जायते ॥ ६५ ॥
 सन्ध्याताण्डवचण्डदण्डपरशुप्रारब्धमीमग्रमीवेगस्तक्तकर्पदेवासुकिफणामाणिक्यशङ्कावहम् । मग्नं पौथसि
 पश्चिमस्य जलधेर्मतिपिण्डविम्बं ततो ध्वान्नैर्भूतगणैरगाहि भुवनं मन्ये तदन्वेभिः ॥ ६६ ॥
 पार्श्वत्याम्बुषिदृष्टपूर्वबडवासदर्शनोत्कण्ठया धावद्रथ्यतुरङ्गनिष्ठरसुरक्षणेऽस्तशैलस्थले । तस्मादुच्च-
 लितेन धौतुरजसा लितानुरक्ताङ्गको मेन्दांशुः प्रियदर्शनः खलु सहस्रांशुर्दरीर्क्ष्यते ॥ ६७ ॥
 तद्रोदोऽन्तरसंततान्धतमस निर्भिद्य तिमंगांशुभिः संछेतुं बलिसंश्रग कृतमतिर्मानुजगाहेऽम्बुधिम् ।
 अन्यस्तं प्रति सनिपत्य वृणुते लोके तमोमण्डल किं चैतस्य नयत्यहो परिमवं पौथोजिनीं बह-
 माम् ॥ ६८ ॥ द्रौगैर्द्रीमनुचुम्ब्य सस्मितमुखीमामोदिनीं पविनीं कृत्वासौ परिरम्भसम्भ्र-
 मपरिश्रान्तां च वारस्त्रिर्धम् । संरक्तो हिमभौतुरथ चरमां क्षिप्यत्यहो रागिणीं कांक्षीरोपलस-
 त्पयोधरमरां कान्ता दिश वौरुणीम् ॥ ६९ ॥ ध्माता मालतलानलैः कवलिता कण्ठोत्थहा-
 लाहलैरालीढाथ जटाटवीवलधितैरौशीविषाणा गणैः । कीर्णा भस्मभिराहताऽस्थिपटलैर्विद्धा जटा-
 प्रैरपि स्वीयामुञ्जति माधुरीं हरशिरोरत्नं किमिन्दोः कला ॥ ७० ॥ आवासोत्सुकपक्षिणः
 कलरुतं क्रामन्ति वृक्षालयान्कान्तामाविवियोगभीरुधिक क्रन्दत्ययं कातरः । चक्राहो मधुपाः सरोज-
 गहैन धावन्त्युल्लको मुदं धत्ते चारुणता गतो रविरसावस्ताचलं चुम्बति ॥ ७१ ॥
 अध्वान नैकचक्रः प्रभवति भुवनभ्रान्तिदीर्घं विलङ्घ्य प्रातः प्राप्नु रथो मे पुनरपि मनसि
 न्यस्तचिन्तातिमारः । संध्याकृष्टावशिष्टस्वकरपरिकरैः स्पष्टहेमारपङ्क्तिं व्याकृष्यावस्थितोऽस्तक्षितिमृति
 नयतीवैष दिक्चक्रमर्कः ॥ ७२ ॥ प्राचीमालम्बमाने घनतिमिरचये बान्धवे बन्धकीनां संप्राप्ते
 च प्रतीचीं शशिकवनिकरे वैरिणि स्वैरिणीनाम् । अर्धस्यामोपलान्नस्फटिकमिव दिशामन्तराल
 विधत्ते कालिन्दीजह्नुर्कन्यामिलदमलजलस्यन्दसंदोहमैत्रीम् ॥ ७३ ॥ संध्यावध्यसशोणं तनुदहन-
 चिताङ्गारमन्दार्कविम्बं तारानारास्थिकीर्णं विशदवरकरङ्गायमाणोऽज्ज्वलेन्दुः । हृष्यन्नक्तचरौघं घन-
 तिमिरमहाधूमधूत्रानुकार जात लीलास्मशान जगदखिलमहो कालकापालिकस्य ॥ ७४ ॥ गाढं
 प्रौढाङ्गनाभिः सुरतरतमनःसंमदोत्सारिताक्षं मुग्धाभिः स्रस्तनेत्रं रतिसैमरमय चिन्तयन्तीमिरेवम् ।
 पार्थ्वीनामङ्गनाभिः ससलिलनयनं शून्यचित्तामिस्त्वैः कष्ट दृष्टोऽस्तशैलं मृशममजदयं मण्डलश्चण्डरश्मेः ॥
 ७५ ॥ व्योमस्तापिर्च्छन्नुच्चबलिमिरेव तमोबहुरीभिर्वयन्ते पर्यन्ताः प्रान्तद्वय्या पयसि वसुभेती

१ वेश्या-२ मधुद्वयवेगकामः । ३ विलापम् । ४ सूर्ये, सुहृदि च । ५ शङ्करजटाजूट-१ जले ।
 ७ सूर्ये-८ पश्चिमदिग्वात्सिसमुद्र-९ रथबोद्ध-१० गैरिकान्निधूलिकप्येन । ११ मन्दी-
 तप्रकाशः । १२ आभीक्ष्ण्येन दृश्यते । १३ पातालस्थम् । १४ कमलिनीम् । १५ झटिति ।
 १६ इन्द्राणी पूर्वा दिशं च । १७ चुम्बित्वा स्पृष्टा च । १८ वेश्याम् । १९ चन्द्रः । २० केसर-
 चर्चितकुचां केसरसदृशशोभाविशेषशाल्यभ्रमण्डलयुक्तां च । २१ पश्चिमदिशम् । २२ सर्पाणाम् ।
 २३ कमलवन (पुञ्ज) म् । २४ गङ्गा-२५ सुन्दरीभिः । २६ रमणरूपसङ्ग्राम-२७ प्रवातिनम् ।
 २८ कर्णाभरण-२९ वृथिवी ।

नृतने मञ्जतीथ । वात्यासंवेगविष्वग्भित्तवलयितस्फीतधूम्याप्रकाशं प्रारम्भेऽपि त्रियामां तरुणयति निजं
नीलिमान वनेषु ॥ ७६ ॥ उदयाद्रेरुद्योतो दिनं भ्रमिता पतङ्गोऽयम् । अद्य प्रदोषसमये बड्बाज्जलने
जुहोति देहं स्वम् ॥ ७७ ॥ यो वासवस्य ककुभा कमनीयरङ्गः प्रोद्धायितः सकललोकमुदे पतङ्गः ।
दैवादहो त्रुटितरश्मिमधः पतन्त पारेवियत्तमपरा परिलुण्ठतीव ॥ ७८ ॥ लोमपरयेष परया
पतङ्गमुल्लुण्ठितं विलोक्य सखे । चन्द्रमिपात् पुनरन्यं पूर्वा प्रोद्धाययत्येषा ॥ ७९ ॥ जम्भारेः प्रियया
कयाऽपि ककुभा पूर्वाचलग्रान्ततः श्रीमान् प्रौढपतङ्गको वियति यः प्रातः समुद्धायितः । आः सोऽय
च्युतरश्मिवन्धुल्लितः पारेनमो न्यक् पतन् सम्प्रत्युत्क्षपितोऽस्तपर्वतदरीदीर्घद्रुशाखान्तरे ॥ ८१ ॥

हंसप्रशंसा ।

अयं बहति धातारं यद्वा देवीं सरस्वतीम् । पक्षद्वयमपि स्थाने राजहंसस्य निर्मलम् ॥ १ ॥
रतिकैलिकलः कश्चिदेव मन्मथमन्थरः । पश्य सुभ्रूः समाधस्तां कांदम्बदचुम्बति प्रियाम् ॥ २ ॥

कोकदशावर्णनम् ।

अपि तेजोनिधिर्हन्त पतितो यदि जायते । सुरतं किमिवास्माकमिति कोकैर्वियुज्यते ॥ १ ॥
सवितैव समाराध्यः कर्मसाक्षी प्रबोधकः । न त्वन्तर्मलिनश्चन्द्र इति कोकास्तपस्विनः ॥ २ ॥
दुष्टतामरसकेसरत्यजोः क्रन्दतोर्विपरिवृत्तकण्ठयोः । निग्नयोः सरसि चक्रवाकयोरल्पमन्तरमनल्पतां
गतम् ॥ ३ ॥ आतपे धृतिमता सह बध्वा यामिनीविरहिणा विहगेन । सेहिरे न किरणा
हिमरश्मेर्दुःखिते मनसि सर्वमसह्यम् ॥ ४ ॥ गम्यतामुपगते नयनानां लोहितायति सहस्रमरीचौ ।
आससाद विरहस्य धरित्रीं चक्रवाकद्वयान्यभितापः ॥ ५ ॥ इच्छता सह वधूमिरेदं
यामिनीविरहिणां विहगानाम् । आपुरेव मिथुनानि वियोगं लङ्घयते न खलु कालनियोगः
॥ ६ ॥ यच्छति प्रतिमुखं दयितायै वाचमन्तिकगतेऽपि शङ्कुन्तौ । नीयते स्म नतिमुज्झित-
हर्षं पङ्कजं मुखमिवाम्बुरुहिन्या ॥ ७ ॥ आयाति याति पुनरेव जलं प्रयाति पद्माङ्गुरं च
विचिनोति धुनोति पक्षम् । उन्मत्तवद्भ्रमति कूजनि मुक्तकण्ठः कान्तावियोगविधुरो निशि चक्र-
वाकः ॥ ८ ॥ वापीतोयं तटरुहवनं पद्मिनीपत्रशय्या चन्द्रलोको विकर्चङ्कुसुमामोदद्वयः
समीरः । यत्रैतेऽपि प्रियविरहिणो दाहिनश्चक्रनान्नस्तत्रोपायः क इव भवतु प्राणसंधारणो यः
॥ ९ ॥ एकेनाक्ष्यां प्रविततरुषा वीक्षते लम्बमानं मानोर्विम्बं जलबिलुलितेनापरेण स्वका-
न्तम् । अहरेच्छेदे दयितविरहाशङ्किनी चक्रवाकी द्वौ संकीर्णौ रचयति रसौ नर्तकीव प्रगल्भा
॥ १० ॥ चक्राहो विरही हैतोऽपि हृदये बाणेन न त्यक्तवान्प्राणान्प्राणसमासमागममुखध्यानै-
कतानभिरम् । स्वां छायामवलोक्य वारिणि गलग्रन्तामवेक्ष्य प्रियां भ्रान्तस्तद्वैषेवेदनापरिगतः
काष्ठं मृतः सांपतम् ॥ ११ ॥ मित्रे^{१५} कापि गते सरोरुहवने बद्धानने ताम्यति क्रन्दत्यु
अमरेषु वीक्ष्य दयिताकलितं पुरः सारसम् । चक्राहो वियोगिना विसलता नात्वादिता नोज्झिता
वक्त्रे केयलमण्डलिव निहिता जीवस्य निर्गच्छतः ॥ १२ ॥ तीरात्तीरमुपैति रौति^{१६} कर्णं चिन्तां

१ रात्रिः । २ हंसः । ३ कमलः । ४ नक्तम् । ५ पक्षिणा, चक्रवाकिन । ६ चन्द्रमसः ।
७ सूर्यः । ८ पक्षिणि । ९ चन्द्रदर्शनम् । १० विकसितः । ११ सौरभः । १२ सायम् । १३ प्रौढः ।
१४ वीक्षितः । १५ मियामर्माधातः । १६ सूर्ये सुहृदि च । १७ हंसम् । १८ कूजति ।

समालम्बते किञ्चिद्वयायति निश्चलेन मनसा योगीव युक्तेक्षणः । त्वां छायामवलोक्य कूजति
पुनः कान्तेति मुग्धः खगो धन्यास्ते भुवि ये निवृत्तमनसो धिग्दुःखितान्कामिनः ॥ १३ ॥ मङ्गलत्वा
भोक्तु न भुङ्क्ते कुटिलविसलताकोटिभिन्दोर्धितर्कात्ताराकारास्तुषार्तः पिबति न पयसां विप्रुर्षः पत्र-
संस्थाः । छायामम्भोरुहाणामलिकुलशैबला वेत्ति सध्यामसंध्यां कान्ताविश्लेषभीरुर्दिनमपि रजनीं
मन्यते चक्रवाकः ॥ १४ ॥

सायंसन्ध्याकीर्त्तनम् ।

अनुरागवती सन्ध्या दिवसस्तत्पुरःसरः । अहो दैवगतिश्चित्रा तथाऽपि न समागमः ॥ १ ॥
परां रागकुण्डले प्राप्य जाते कमलिनीपती । शोकादिव तमोप्रस्ता पूर्वैषा प्रतिभासते ॥ २ ॥ उच्चैस्तरा-
दम्बरशैलमौलेश्च्युतो रविर्गैरिकगण्डशैलः । तस्यैव पातेन विचूर्णितास्य सन्धारजोराजिरिवोर्जिहीते ॥
॥ ३ ॥ विहिताञ्जलिर्जनतयो दधती विकसत्कुसुम्भकुसुमावणताम् । चिरमुज्जताऽपि तनुरौज्जदसौ
न पितृप्रैसूः प्रकृतिमार्त्तमुग्धः ॥ ४ ॥ अथ सान्द्रसाध्यकिरणारुणितं हरिहेतिह्रति मिथुन पततोः ।
पृथगुत्पपात विरहातिदलदृदयाद्भृताखगनुलितमिव ॥ ५ ॥ निलयः श्रियः सततमेतदिति प्रथितं
यदेष जलजन्म तथा । दिवसात्ययात्तदपि मुक्तमहो चपलाजन प्रति न चोद्यमदः ॥ ६ ॥
दिवसोऽनु मित्रमगमद्विलयं किमिहास्यते वत मयाऽबलया । रुचिभर्तुरस्य विरहाधिगमादिति सध्य-
याऽपि सपदि व्यगमि ॥ ७ ॥ उद्धायितः पूर्वदिशा क्रमेण प्रकाशरङ्गः पृथुलः पतङ्गः ।
पारे विपद्बिच्युतरश्मिर्बार्क् पतनिदानीं क्षपितोऽस्तशैले ॥ ८ ॥ मुग्धस्य केलिविजितस्मरचाप-
यष्टेरातन्वती रुचिमतीव सुधाकरस्य । रागोद्धुरा स्फुटमुदञ्चिततारकश्रीः संध्याऽऽविरस्ति ननु कापि
पतिवरेव ॥ ९ ॥

निशाऽऽख्यानम् ।

जगत्तापकारे लीने शयानास्वब्जिनीषु च । निशा कुवलयामोदं विधातुमियमुद्यता ॥ १ ॥
व्योमपात्रमपि चैकपाणिना विस्फुटोदुकुसुमानि बिभ्रती । अन्यपाणिकलितेन्दुदर्पणा कामिनीव
रजनीयमागता ॥ २ ॥ नृपतिपुरुषशङ्कितप्रचार परगृहदूषणनिश्चितैकवीरम् । घनतिमिरनिरुद्ध-
सर्वभावा रजनिरेय जननीव सवृणोति ॥ ३ ॥ निविडतमतमस्तोमस्तिमिततमिम्लाविमिश्रवेला-
याम् । अम्बरवाटीकुसुमाकारास्तारा विमान्ति सस्फाराः ॥ ४ ॥ अस्तोदयाचलविलम्बिरजीन्दुबिम्बव्या-
जाक्षण श्रवणयोर्निहितारविन्दा । ताराच्छलेन कुसुमानि समुत्क्षिपन्ती मध्येयमागतवती प्रमदेव काचित्
॥ ५ ॥ रात्रिर्भवित्री बहुदुःखदात्री दीर्घा ननु प्रोषितभर्तृकाणाम् । इतीव निश्चित्य मन-
स्यशेषाऽप्येषा त्रियामा विहिता विधावा ॥ ६ ॥ शशाङ्के सन्निधौ भैरव इव सध्यायवनिक्ता तिरोभूत्वा
पुष्पाञ्जलिमिव विकीर्योद्भुनक्तिरम् । कैलं गायन्तीभिः कुसुदवनमङ्गीभिरधुना नैर्भोरङ्गं प्राप्ता विहरति
निशाळासिकवधूः ॥ ७ ॥ उन्मुक्ताभिर्दिवसमधुना सर्वतस्ताभिरेव स्वच्छायामिर्निचुलितमिव प्रेक्ष्यते

१ विन्दुः । २ मिश्रिताम् । ३ आकाशरूप- । ४ प्रकाशते । ५ जनसमूहेन । ६ सायं-
सन्ध्या । ७ स्वरूपभूताम् । ब्रह्मणः शरीरविशेषस्यैव सन्ध्यात्वादिति पुराणेषु स्पष्टम् ।
८ ब्रह्मणः । ९ पक्षिणोः । १० प्रकटिता भवति । ११ कर्णयोः । १२ कलां प्रदर्शयितुम् । १३ नाट्या-
चार्ये । १४ तारापुञ्जम् । १५ मञ्जुरं यथा तथा । १६ आकाशरूपं नर्तनदेशम् । १७ रात्रिरूपा नदी ।

विश्वमेतत् । पर्यन्तेषु ज्वलति जलधौ रत्नसानौ च मध्ये चित्राङ्गीयं रमयति तमःस्तोमनीला धरित्री
॥ ८ ॥ ज्योत्स्नाभस्मच्छुरणघबला बिभ्रती तारकास्थीन्यन्तर्धान्यसनरसिका रात्रिकापालिकीयम् ।
द्वीपाद्वीपं भ्रमति दधती चन्द्रमुद्राकपाले न्यस्तं सिद्धाञ्जनपरिमलं लान्छनस्य च्छलेन ॥ ९ ॥

अन्धकारारण्यानम् ।

आह्निकोत्तापदग्धानां त्रयाणां जगतां वत । तपनार्चिपि शान्ते तद्भस्मेदं तिमिरं तु न ॥ १ ॥
लिम्पतीषु तमोऽङ्गानि वर्षतीवाञ्जन नभः । असत्पुरुषसेवेषु दृष्टिर्निष्कलतां गता ॥ २ ॥ सर्वं कुव-
लयं सूर्यो दग्धवान् स्वकरेण यत् । तेनेदं सर्वतश्छन्न तिमिर नान्यदीक्ष्यते ॥ ३ ॥ अविज्ञातविशे-
षस्य सर्वतेजोऽपहारिणः । स्वामिनो निर्विवेकस्य तमसश्च किमन्तरम् ॥ ४ ॥ आपूरितमिदं श्याम-
तमसतमसैरलम् । ब्रह्माण्डमण्डलं भाति सकज्जलकरण्डवत् ॥ ५ ॥ तनुलगा इव कैकुमः
क्षमावल्यं चरणचारपात्रमिव । वियदपि चालिकेदं मुष्टिग्राह्यं तमः कुरुते ॥ ६ ॥ अम्बर-
विपिनमिदानीं तिमिरवराहोऽवगाहते जलधेः । रोमसु यदस्य लघास्तारकजलविन्दवो भासन्ति ॥ ७ ॥
घटितमिवाञ्जनपुत्रैः पूरितस्त्रिव मृगमन्दक्षोदैः । ततमिव तमालतरुभिर्वृतमिव नीलाशुकैर्भुवनम् ॥ ८ ॥
औपसातपमयादपलीनं वासरच्छविविरामपटीयः । सनिपत्य शनकैरिव निम्नादन्वकारमुदवाप
समानि ॥ ९ ॥ एकतामिव गतस्य विवेकः कस्यचित् न महतोऽप्युपलेभे । भास्वता निदधिरे
भुवनानामात्मनीषु पतितेन विशेषः ॥ १० ॥ रञ्जिता नु विविधास्तरुशैला नामितं नु गगनं
स्थगितं नु । पूरिता नु विषमेषु धरोत्री संहता नु ककुमस्तिमिरेण ॥ ११ ॥ योगिनामपि
हतो वत योगैः कल्मषेण हृततेजसि येन । कापि भास्वति गते त्रपयेव सर्वतो जनति तस्य
विलासः ॥ १२ ॥ रात्रिरागमलिनानि विकास पङ्कजानि रहयन्ति विहाय । स्पष्टतारकमियाप नभःश्रीर्वस्तु-
मिच्छति निरापदि सर्वः ॥ १३ ॥ नोर्ध्वमीक्षणगतिर्न चाप्यधो नाभितो न पुरतो न पृष्ठतः ।
लोक एष तिमिरौघवेष्टितो गर्भवास इव वर्तते निशि ॥ १४ ॥ शुद्धमाविलमवस्थितं च
वक्रमार्जवगुणान्वितं च यत् । सर्वमेव तमसा समीकृतं भिद् महत्त्वमसतां ह्यन्तरम् ॥ १५ ॥
पिदधति तिमिरे समस्तलोकं प्रलयमहाब्धिनिभे श्रुतोच्चनीचे । व्यरुचदुर्दुर्गणो 'वलक्षरोचिर्वदुविध-
फेनसमूहस्तुल्यरूपः ॥ १६ ॥ पतिते पतङ्गैर्भृगुराजि निजप्रतिविम्बरोपित इवान्बुनिधौ । अथ
नागयूथमलिनानि जगत्परितस्तमांसि परितस्तारिरे ॥ १७ ॥ व्यसरन्तु भूधरगुहान्तरतः पटल
वहिर्बहलपङ्कजं च । दिवसावसानपटुनस्तमसो वहिरेत्य चाधिकमभक्त गुहाः ॥ १८ ॥ किम-
लम्बताम्बरविलग्नमधः किमवर्धतोर्ध्वमवनीतलतः । विससार तिर्यगथ दिग्म्य इति प्रचुरीमवन्न निर-
धारं तमः ॥ १९ ॥ स्थगिताम्बरक्षितितले परितस्तिमिरे जनस्य दृशमन्वयति । दधिरे

१ सम्पात- लेप- संलेप-(वा) । २ विषयग्रहणक्षमत्वनिरासात् । ३ दिशः ।
४ ललाटपर्यन्तम् । ५ कस्तूरीचूर्णैः । ६ प्रभातकालिक- । ७ पातकिना । अस्तमितेन च ।
८ समाधिनिष्ठानाम् अवियोगिनां च । ९ समाधिः संयोगश्च । १० तादृशस्यापराध-
कल्मषस्य । पापादेस्तिमिरादिसाम्यं कविसमयसिद्धम् । ११ येन भेदो निरस्तस्तादृशम् ।
१२ आच्छादयति सति । १३ तारागणः । १४ 'वलक्षो धवलोज्ज्वलः ।' इत्यमरः । १५ सूर्यरूपे
सिंहे । १६ पृथिवी ।

रसाञ्जनमूर्ध्वमतः प्रियवेक्षमर्षः सुदृशो ददृशुः ॥ २० ॥ अवधार्य कार्यगुस्तामभवन्न भयाय सान्द्रतम-
सन्तमसम् । सुतनोः स्तनौ च दयितोपगमे तनुरोमराजिपथवेषथवे ॥ २१ ॥ दृष्टोऽपि
मास्करुचाऽहि न यः स तैमी तसोभिरमिगम्य तताम् । सुतिमग्रहीद्वहगणो लघवः प्रकटी-
भवन्ति मलिनाश्रयतः ॥ २२ ॥ अनुलेपनानि कुसुमान्यबलाः कृतमन्यवः पतिषु दीपशिलाः ।
समयेन तेन चिरसुतमनोभवबोधनं सममबोधयत ॥ २३ ॥ विवस्वताऽनायिषतेव मिश्राः स्वर्गो-
सहस्रेण सम जनानाम् । गौवोऽपि नेत्रापरनामधेयास्तेनेदमान्य खलु नान्वकारैः ॥ २४ ॥
चरमगिरिनिक्कुलमुष्णमौ भगवति गच्छति विप्रयोगखिन्ना । मुकुलितनयनाम्बुजा धरित्री वपुषि
बभार तमांसि शैबलानि ॥ २५ ॥ काश्मीरगौरवपुषामभिसारिकाणामाबद्धरेखममितो मणिमञ्ज-
रीभिः । एतत्तमालदलनीलतम तमिह तत्प्रेमहेमनिकषोपलता तनोति ॥ २६ ॥ उदाम-
दिनिर्द्वन्द्वचञ्चलकर्णपूरगण्डस्थलोच्चलदलिस्तबकाकृतीनि । मोलनमांसि मृगनोभिसनोभिमांसि दिक्चन्द्रेषु
विलसन्ति तमांसि ॥ २७ ॥ सिन्धोः सुवांशुशर्कैलं परिगृह्य सध्याक्षेमकरी निपतिताम्बरभूखद्रे ।
चञ्चूपूटेन चपलेन तथा विकीर्णास्तारामिषेण पतिता इव पक्षखण्डाः ॥ २८ ॥ व्यसनिन इव विद्या
क्षीयते पङ्कजश्रीगुणिन इव विदेशे दैन्यमायान्ति शृङ्गाः । कुनृपतिरिव लोक पीडयत्यन्धकारो घनमिव
कृपणस्य व्यर्थतामेति चक्षुः ॥ २९ ॥ इद नभसि भीषणम्रमदुकूलकोलाहलैर्निशाचरविलासिनी-
निर्वहदत्तनेत्रोत्सवम् । परिस्फुरति निर्मरप्रचुरपङ्कमश्रोत्रसद्वराहकुलमासलैर्प्रबलबन्धमन्ध तमः ॥ ३० ॥
पुरः पूर्वमेव स्थगयति ततोऽन्यामपि दिशः क्रमात्क्रामन्नद्रिद्रुमपुरविभागास्तिरयति । उपेतः पीनस्व
तदनु भुवनस्येक्षणपथ तमः सघातोऽय हरति हरकण्ठद्युतिहरः ॥ ३१ ॥ अमुष्मिन्नुद्यानद्रुमकुर्हर-
नीरन्ध्रमरिते तमः खण्डे पिण्डीकृतबहलकालायसघने । यतोमद्यास्माक कथमपि पुरोन्यस्तचरण निमेषे-
ऽप्युन्मेषे न हि न हि विशेषो नयनयोः ॥ ३२ ॥ कौकोलं कलकण्ठैका कुर्वेल्य कौदम्बिनी कर्दमः
कौंसारिः कौबेरी कृपाणलतिका कस्तूरिका कज्जलम् । कालिन्दी कषपट्टिका करिषेदा कौमारिकण्ठस्थली
यस्यैते कर्दौ भवन्ति सखि तद्वन्दे विनिद्र तमः ॥ ३३ ॥ किं भूमौ परितः स्फुरन्ति करिणः
कस्तूरिकाया रसैः सिन्धुः किं निखिला दिशः किमखिलं व्याप्तं मयीमिनेमः । किं व्याप्तं भुवन
समस्तमपि च श्रीकण्ठकण्ठत्विषा कालिन्दीजलकान्तिमाजि निबिडे जातेऽन्धकारेऽधुना ॥ ३४ ॥
सद्यः सान्द्रमयीविलुप्तककुमः स्निग्धेन्द्रनीलद्रवव्यामीलनमसो निरन्तरमिलनीलीरसश्रयोतिनः । एते
कोकिलकायकालिमहतो लुम्पन्ति दृष्टि दृशोरनिद्राञ्जनपुञ्जमेवैकरुचो भीमास्तमः प्रक्रमाः ॥ ३५ ॥
चिन्वच्चोरचिकीर्षितानि घटयद्वैल्लगोष्ठीमुख तन्वानः । शवसाधनोद्धतरसं निर्व्याजवीरात्मनाम् ।
कुर्वत्कामकृशैर्नुततममसा गुप्ताङ्गनासङ्गम दृप्यत्कोकिलकालकण्ठमलिन ध्वान्त समुज्जृम्भते ॥ ३६ ॥

१ गाढान्धकारम् । २ रात्रिम् । ३ प्रकाशम् । ४ किरण- । ५ इन्द्रियाणि किरणाश्च ।
६ चण्डांशौ । ७ तमोरूपणि । तापशान्त्यै शैवालधारणं प्रसिद्धम् । ८ केशर- । ९ प्रिय-
सङ्केतपदं प्रति स्वयं गमनकारिणीनाम् । १० स्वर्णकषणशिलायाः कृष्णो वणः प्रसिद्ध एव ।
११ हस्ति- । १२ कस्तूरी- । १३ सदृश- । १४ खण्डम् । १५ आकाशे । १६ समूह- । १७ पुष्ट- ।
१८ छिद्र- । १९ 'इण् गतौ' शता सञ्चरताम् । २० गरलविशेषम् । २१ कोकिला । २२ कुसुदम् ।
२३ जलधरमाला । २४ कृष्णः । २५ केशबन्धः । २६ निकषोपलः । २७ हस्तियूथम् । २८ महा-
देवस्य (मोलकण्ठतया) कण्ठदेशः । २९ ऋणदातारः । काकोलादेः कृष्णत्वमादाय तमसः
समृद्धिमत्त्वमिति भावः । ३० श्याम- । ३१ भूताविष्टः शवः । ३२ कामाग्नि- ।

नाकाशं न दिशो न भूपरकुलं नाम्मोघयो न क्षितिर्न द्यौर्नाम्बुधरा न तीर्माकिरणो नेन्दुन तारागणः ।
 एतैः पर्पदकायकान्तिपटलीपाण्डित्यवैतण्डिकैः कट्टोलैस्तमसामसंप्रतमयं विश्वव्ययः कल्प्यते
 ॥ ३७ ॥ एतद्व्योमयनीवराहवल्लेयं विश्वैकचौरस्मरस्कन्धावारमदान्वसिन्धुरकुल इयमावधूकैशिकम् ।
 चक्षुष्याञ्जनयस्तु धूर्कसदसां विलिष्टचैताहयस्तोमान्तर्गतधूमकेतनमहाधूम्या तमस्तार्थते ॥ ३८ ॥
 सर्वे ध्वान्तमिदं वदन्तु बहुधा सिद्धान्त एव तु नः स्वाधारेषु करेषु पुष्करमणैः सस्नेषु नून शनैः ।
 अस्तालम्बतयाऽम्बरेण पतता प्रस्ते समस्ते जगत्पुनमीलत्करकन्दलरपि विधोस्तत्तावदुत्तार्थते
 ॥ ३९ ॥ विश्वं चाक्षुषमस्तमस्ति हि तमः कैवल्यमौपाधिकप्रपञ्चादिव्यवहारस्वीजविर-
 हादिङ्मात्रमेव स्थितम् । गृह्यन्ते भयहेतवः पटुमिश्रप्यक्षान्तरेर्भाति च ध्वान्तेनाऽतिघनेन
 वस्तु वचसा ज्ञानः स्वरेणामुकः ॥ ४० ॥ व्योम्नि प्राङ्गणसौमि सान्यकिरणं विस्तार्य चेलाल
 ध्वान्तैः कर्मणपांसुभिश्च जगता द्रौढ मोहयित्वा दृशो । ताराशौक्तिकमौक्तिकानि विहगध्रणीत्य-
 च्छन्नना जिजिह्वत्य च मायिकः स्मरन्तो वक्ताद्बहिर्वर्षति ॥ ४१ ॥ उत्थातन्निजमध्वारणकमलयनो
 व्योमकासारमध्य मन्ये मत्तो निशीथात्ययनमहिषो मङ्गस्वविक्षन्मिमङ्क्षुः । तत्कालोद्दिष्टमानः सह
 तनुपुशुभिस्तारकाबुद्बुदोर्वैस्तस्मादेवो जिहीते कन्दुपित्तमुपनं भीष्णो ध्वान्तपद्मः ॥ ४२ ॥ चूडारतैः
 स्फुरद्भिर्विषधरविचराण्युज्ज्वलानुज्ज्वलानि प्रेक्ष्यन्ते चक्रवाकौमननि निविशते मूर्धकान्ताच्छरीरैः ।
 किं चामी शल्ययन्तस्तिमिरमुपयतो निर्भराहस्तमिह्लासंवद्योऽपिष्टसंस्थाकणनिकरपरिस्पर्धिनो भान्ति
 दीपाः ॥ ४३ ॥

अभिसरणवर्णनम् ।

मल्लिकामालमारण्यः सर्वाङ्गीणार्द्रचन्दनाः । क्षौमवर्धो न लध्यन्ते व्योक्तायामभिसारिकाः ॥ १ ॥
 मल्लिकाचित्तधर्मिह्लाध्वारुचन्दनचर्चिताः । अविभाष्याः सुखं यान्ति चन्द्रिकास्वभिसारिकाः ॥ २ ॥
 मेघा वर्षन्तु गर्जन्तु मुञ्चन्त्यैशनिमेव वा । गणयन्ति न शीतोष्णं रमणौभिमुखाः स्त्रियः ॥ ३ ॥
 गर्ज वा वर्ष वा मेघ मुञ्च वा शतशोऽशनिम् । न शक्या हि स्त्रियो रोदु प्रस्थिता दयितं प्रति ॥ ४ ॥
 अधिर्योमिनि गजगामिनि कामिनि सौर्देमिनीव य व्रजसि । जलदंनेव न जाने कति कति मुकृतानि
 तेन विहितानि ॥ ५ ॥ जलधर निर्लज्जस्व यन्मा दयितस्य वेदेमं गच्छन्तीम् । स्तेनितेन भीषयित्वा
 धाराहस्तैः परावृशसि ॥ ६ ॥ यद्वदहल्याहेतोर्मृषा वदसि शैक गौतमोऽस्मीति । तद्वन्ममापि दुःख
 निरवेध्य निवार्थतां जलदः ॥ ७ ॥ प्राणेशमभिसरन्ती पथि स्वलन्ती मुपिच्छिष्टे मुग्धा । अवलम्ब-
 नाय वौरा धारासु कर प्रसारयति ॥ ८ ॥ यदि गर्जति वारिधरो गर्जन्तु तन्नाम निष्ठुराः पुरुर्योः ।
 अयि विद्युत्प्रदानां त्वमपि च दुःख न जानासि ॥ ९ ॥ चन्द्रोदये चन्दनमङ्गकेषु विहस्य विन्यस्य

१ सूर्यः । २ भ्रमर- । ३ समूह- । ४ अनुचितम् । ५ समूहः । ६ उल्लङ्घनगोपीनाम् ।
 ७ वियोगिचक्रवाकसमूह- । ८ धूमध्वज- (अग्नि-) । ९ अम्बरमणैः सूर्यस्येत्यर्थः ।
 १० झटिति । ११ अग्निः । १२ अस्ताम्बरधराः । १३ 'अभिसारयते कान्तं या मन्मथवशंवदा ।
 स्वयं वाऽभिसरत्येषा धीरैरुक्ताऽभिसारिका ॥' इति साहित्यदर्पणकाराशुक्ता नायिका इत्यर्थः ।
 १४ केशपाश- । १५ वज्रम्, विद्युतमित्यर्थः । १६ शीतं चेष्णं चेत्यनयोः समाहारस्तत् ।
 १७ क्रीडोत्सुकाः कान्तोत्सुका वा । १८ यामिन्यामित्यर्थः । रात्राविति भावः । १९ विद्युदिव ।
 २० स्थानम् । २१ गर्जितशब्देन । २२ इन्द्र । २३ जलानाम् । २४ पुच्छिङ्गत्वसाम्यादिदृष्टकम् ।

विनिर्गतायाः । मनो निहन्तुं मदनोऽपि बाणान्क्रेण कौन्दोन्मिभरांभूव ॥ १० ॥ रमसौदमिसर्तुमु-
द्यतानां वनितानां सखि वारिदो विवस्वान् । रजनी दिवसोऽन्वकारमर्चिर्विपिनं वेश्म
विमार्ग एव मार्गः ॥ ११ ॥ स्फुरदुरसिर्जभारमङ्गुराङ्गी किसलयकोमलकान्तिना पदेन ।
अथ कथय कथ सहेतु गन्तु यदि न निशागु मनोरथो रथः स्यात् ॥ १२ ॥ संचरन्ति
मृगनाभिचर्चिता मेचकाम्बरकृतावगुण्ठनाः । प्राणनाथममिसर्तुमुद्यताः सुभ्रुवस्तिमिरदेवता इव
॥ १३ ॥ क प्रस्थिताऽसि करमोर धने निशीथे प्राणाविपो वसति यत्र जनः प्रियो मे ।
एकाकिनी वद कथं न बिभेमि बाले नन्वस्ति पुँङ्खितशरो मदनः सहायः ॥ १४ ॥
मन्दं निधेहि चरणौ परिधेहि नील घासः पिधेहि बलयाबलिमञ्जलेन । मा जरूप साहसिनि
शारदचन्द्रकान्तदन्तांशवस्तव तमांसि समापयन्ति ॥ १५ ॥ मूढे निरन्तरपयोधरया मयैव कान्तः
सहाभिरमते यदि किं तवात्र । मां गर्जितैरिति मुहूर्त्तनिवारयन्ती मार्गं रणद्वि कुपितेव निशा-
सपत्नी ॥ १६ ॥ उरसि निहितस्तारो हारः कृता जघने घने फलकलवती काञ्ची पादौ रण-
न्मणिनूपुरौ । प्रियममिसरस्येवं मुग्धे त्वमाहत्तडिण्डिमा यदि किमधिकत्रासोत्क्रम्य दिशः समुदी-
क्षसे ॥ १७ ॥ वातोद्धूतमुखी प्रनष्टतिलका तोयार्द्रलीनांशुका मेवानां निनदेन मीतद्वया
गत्वा प्रियस्याल्यम् । द्वार नेच्छति लज्जया प्रलपितु देहीति वर्षाहता पादौ नूपुरकर्दमप्रति-
हतौ संशन्दयन्ती स्थिता ॥ १८ ॥ न जरूप दर्शनं त्विषा मयति ते तमिस्रक्षतिस्तरङ्ग्य
दृगञ्चलं भवतु तेन गाढ तमः । अपीह सखि सार्धैः पथि जैहीहि निम्नोन्नते स्मरं समद-
सिन्धुरं समधिरुहं निर्गच्छसि ॥ १९ ॥ मुक्त मौक्तिकदाम हेमबलयश्रेणी समुत्सारिता वासो
नीलमुरीकृत नियमितो मञ्जीरकोलाहलः । गच्छन्त्यास्तव साहसं न सहते तन्वङ्गि संगोपन धम्मि-
ल्लुच्युतमल्लिकापरिमलप्रौढो निर्देशीथानिलः ॥ २० ॥ जाताः प्रासादपालीकनकबलभिकान्यस्त-
माणिक्यदीपच्छायाविच्छिर्दतुच्छीकृतविरलतमा ये निशीथान्वकाराः । तेऽमी स्फारीक्रियन्ते प्रतिविशिख-
मतः कान्तसकेतधावद्दाममृमुक्तनेत्रोत्पलतरलतरत्तारकामेघकिन्ना ॥ २१ ॥ उत्तंसः 'केकिपिच्छै-
र्मरकैतथलयैः श्यामले दोःप्रकाण्डे हारः सान्द्रेन्द्रनीलैर्मृगमदरचितो वक्रपत्रप्रपञ्चः । नीलान्जैः
शेखरश्रीरसितवसनता चेत्यमीकौमिसारे सप्रत्येणेक्षणाना तिमिरमरसखी वर्तते वेषलीला ॥ २२ ॥
मल्लयजरसविलिततनवो नवहारलताविभूषिताः सिततरदन्तपत्रकृतवक्ररुचो वचिरामलांशुकाः । शशमृति
विततवाम्नि धवलपति भ्रामविभाव्यता गताः प्रियवसतिं प्रयान्ति सुखमेव निरस्तमियोऽमिसारिकाः ॥ २३ ॥

ताराभक्षसा ।

उद्धता मथनक्षोभात्फेनराजिः पयोर्द्वैः । तारकावलिरेत्यङ्गैरियं सखि ! निवेद्यते ॥ १ ॥
घनतरतिमिरधुँगोत्करजगधानाभिष पतन्ति काष्ठनैाम् । छिद्रैरमीमिदुभिः किरणव्याजेन चूर्णीनि ॥

१ कुन्दपुष्परूपान् । २ वेगात् । ३ मेघः । ४ सूर्यः । सूर्यवत् प्रकाशमिमित्तभूत इति भावः ।
५ कुच- । ६ कस्तूरी- । ७ नीलवस्त्र- । ८ निविडे । ९ पुङ्खवद् बाणशाली । १० वल्लेण । ११ निविड-
कुच(मेघ) या । १२ दन्तप्रकाशेन । १३ भयम् । १४ त्यज । १५ हस्तिनम् । १६ अर्द्धरात्र- ।
१७ नीलिम्ना । १८ मयूर- । १९ इन्द्रनीलमणि- । २० अत्राभेदे दृष्टीया । तेन सान्द्रेन्द्रनीलरत्नाभि-
न्नहार इति भावः । २१ निर्मयाभिसरणे । २२ चन्दन- । २३ क्षीरसागरस्य । २४ कीदृशविशेषः ।
२५ दिशां दारुणां च ।

॥ २ ॥ उद्धर्तुं किल शैलकेलिरमसस्तानि पाथोनिघेरन्तर्मूषणमौक्तिकानि दिविर्जघ्नीभिः
समुत्कण्ठया । गाढं तत्र निमज्जितेन रविणा बद्धा दृढं रश्मिभिः प्रोत्क्षितानि निपत्य तानि
गगने तारोपदेशं दधुः ॥ ३ ॥ आकाशमखिन्नभास्करहयप्रोद्धान्तफेनच्छटाविच्छिन्नस्तवका
इषाम्बरतलश्रीहारमुक्ता इव । सन्ध्यानृत्यनटोजतोज्ज्वलजटाजूटज्वलजाह्वी धाराप्रोच्छलदच्छ-
विन्दव इव स्फूर्जन्ति तारा अमी ॥ ४ ॥

निशाकररमणीयता ।

कुष्ठानां सखि ! चण्डांशुदुःसहोदीतदीप्तिभिः । सुधाशुर्जगतां दाहं निराकर्तुमुपस्थितः ॥
॥ १ ॥ सुधयेव हरत्येष संताप गृहिणां सदा । तदेव द्विजराजेति प्रथिताऽस्याभिवाऽमितः
॥ २ ॥ ततः कुमुदनाथेन कामिनीगण्डपाण्डुना । नेत्रानन्देन चन्द्रेण माहेन्द्री दिगलंकृता ॥ ३ ॥
कुमुदेष्वधिकं भान्ति पतिताश्चन्द्ररश्मयः । अतिप्रकृष्टशीलेषु कुलेष्विव समृद्धयः ॥ ४ ॥ पितृष्विव
तरङ्गाग्रैः समुद्रः फेनचन्दनम् । तदादाय करैरिन्दुर्लिम्पनीव दिगङ्गनाः ॥ ५ ॥ नयनानन्द-
दायीन्दोर्विम्बमेतत्प्रसीदति । अधुना विनिरुद्धाशं प्रविशीर्णमिदं तमः ॥ ६ ॥ नाशयन्तो
घनध्वान्तं तापयन्तो वियोगिनः । पतन्ति शशिनः पादा भासयन्तः क्षमातलम् ॥ ७ ॥
ज्योत्स्नाचयः पयःप्रस्तारकाः कैरवाणि च । राजन्ति व्योमर्कासारे राजहंसः सुधाकरः ॥ ८ ॥
आनन्दं कुमुदादीनामिन्दुः कन्दलयेनयम् । लङ्घयत्यम्बरामोगं हनूमानिव सागरम् ॥ ९ ॥
इदमाभाति गगने भिन्दानं सततं तमः । अमन्दनयनानन्दकरं मण्डलमैन्दवम् ॥ १० ॥
उदयतटान्तरितमिव प्राची सूचयति दिङ्निशानाथम् । परिपाण्डुना मुखेन प्रियमिव हृदयस्थितं
रमणी ॥ ११ ॥ अथ पथिकवधूदहनः शनकैरुदभून्निशाकरालोकैः । कुमुदप्रबोधदूतो व्यसन-
गुरुक्षत्रनाकीणाम् ॥ १२ ॥ त्रिनयनचूडारत्नं मित्र सिन्धोः कुमुद्वतीदयितः । अयमुदयति
ध्रुवर्णोरुगरमणीवदनोपमश्चन्द्रः ॥ १३ ॥ हंसो यथा राजति पञ्जरस्थः सिंहो यथा मन्दरकन्द-
रस्थः । वीरो यथा दर्पितकुञ्जरस्थश्चन्द्रोऽपि बभ्राम तथाम्बरस्थः ॥ १४ ॥ आकाशवापी-
सितैर्पुण्डरीकं शाणोपलं मन्मथसायकानाम् । पश्योदित शारदमम्बुजाक्षि संध्याङ्गनाकन्दुकमिन्दुबिम्बम्
॥ १५ ॥ वीथीषु वीथीषु विलासिनीनां मुखानि संवीक्ष्य शुचिस्मितानि । जालेषु जालेषु कर प्रसार्य
लावण्यमिक्षामटसीव चन्द्रः ॥ १६ ॥ नमोलताकुञ्जमुपागतायाः प्रमोदपर्याकुलतारकायाः । निशाङ्गनायाः
स्फुरता करेण शशां तमःकञ्चुकमुमुच ॥ १७ ॥ मनोजराजस्य सितातपत्र श्रीर्षण्डचित्रं हरिदङ्ग-
नायाः । विराजति व्योमसरःसरोजं कर्पूरप्रममिन्दुबिम्बम् ॥ १८ ॥ अथ मन्मथबाहिनीपरागः
किमपि ज्योतिरुदस्फुरत्युरस्तात् । तिमिरस्य जरा चकोरैर्कूरं कुलटाकैलिवनीदवानलार्चिः ॥ १९ ॥
नवकुङ्कुमचर्चिका रजन्या गगनाशोकतरोः प्रवालपङ्क्तिः । मणिकुन्तलता स्मरस्य मन्ये शशिनः

१ स्वर्गवालि- २ तारानामच्छलम् । ३ चन्द्रमसा । ४ अत्र कामिनीपदं विरहिणीनायिका-
परम् । ५ पूर्वा दिक् इन्द्रसम्बन्धिनी च । ६ दिक्षु व्याप्तम् । ७ खण्डितम् । ८ राजहंसपदेन
समस्तत्वं तु न युक्तम् अभवन्मत्तयोगत्वापत्तेरिति साहित्यदर्पणकाराः । ९ वर्धयन् ।
१० खण्डयन्तम् । ११ समन्वतो व्याप्तम् । १२ इन्द्रसम्बन्धि । १३ प्रकाशः । १४ शङ्ख- १५ कुङ्कु-
मसदृशशोण- १६ पुण्डरीकस्य श्वेतकमलवाचित्वेऽपि खितेति विशेषणमतिशयबोधनायम् ।
१७ हरिचन्दनलेपनम् । १८ ओदनम् ।

प्राथमिकी मयूखलेखा ॥ २० ॥ उपोढरागेण विलोलतारकं तथा गृहीतं शशिना निशामुखम् ।
यथा समस्तं तिमिरांशुक तथा पुरोऽपि रागाद्गलितं न लक्षितम् ॥ २१ ॥ कस्मिन्मयमहीधरस्तनाग्रे
गलिततमः पटलांशुके निवेश्य । विकसितकुमुदेक्षण विचुम्बत्ययममरेशदिशो मुखं सुधाशुः ।
॥ २२ ॥ अन्वकारगरलं यतो जगन्मोहकारि भृशमस्ति नित्यशः । उज्ज्वलं जठर-
मोषधीपतेरञ्जनाममवचतः प्रिये ॥ २३ ॥ मानिनीजनविलोचनपातानुष्णबाष्पकलुषान्प्रतिगृह्यन् ।
मन्दमन्दमुदितः प्रययौ खं भीतभीत इव शीतमयूखः ॥ २४ ॥ शंकरार्धतनुबद्धपार्वती कुङ्कुमात्कुच-
कोरकाकृतिः । सूच्यते कमलिनीमिरुन्मत्पद्मकोशकरलीलया शशी ॥ २५ ॥ इन्दुरिन्दुरिति किं
दुराशया बिन्दुरेष पयसो विलोक्यते । नन्विद विजयते मृगीदृशः श्यामकोमलकपोलमाननम् ॥ २६ ॥
रुद्धनिर्गमनमादिनक्षयात्पूर्वदृष्टतनुचन्द्रिकास्मितम् । एतदुद्गिरति रात्रिचोदिता दिग्दृश्यमिव चन्द्रम-
ण्डलम् ॥ २७ ॥ पश्य पक्षफलिनीफलत्विषा बिम्बलाञ्छितवियत्सरोऽम्भसा । विप्रकृष्टविवर हिमाशुना
चक्रवाकमिथुन विडम्ब्यते ॥ २८ ॥ अङ्गुलीभिरिव केशसचय सनियम्य तिमिरं मरीचिमिः ।
कुङ्कुमलीकृतसरोजलोचनं चुम्बतीव रजनीमुखं शशी ॥ २९ ॥ रक्तमौलमपहाय चन्द्रमा जात एव
परिशुद्धमण्डलः । विक्रिया न खलु कालदोषजा निर्मलप्रकृतिषु स्थिरोदया ॥ ३० ॥ उज्जतेषु शशिनः
प्रमा स्थिता निम्नसंश्रयपरं निशातमः । नूनमात्मसदृशी प्रकल्पिता वेधसैव गुणदोषयोर्गतिः ॥ ३१ ॥
चन्द्रपादजनितप्रवृत्तिमिश्रचन्द्रकान्तजलबिन्दुभिर्गिरिः । मेखलातरुषु निद्रितानमून्बोधयत्यसमये
शिखेर्षिडनः ॥ ३२ ॥ उज्जतावनतभागवत्तया चन्द्रिका सतिमिरा गिरेरियम् । मैत्रिमिर्बहुविधामि-
रर्पिता माति भूतिरिव मत्तदन्तिनः ॥ ३३ ॥ एतदुच्छसितपीतमैन्दवं सोढुमक्षममिव प्रभारसम् ।
मुक्तषट्पदविरागमञ्जसा भिद्यते कुमुदमा निबन्धनात् ॥ ३४ ॥ आननानि हरिणीनयनानामद्भुतानि
च समीक्ष्य जर्जल्याम् । लज्जयेव घनमण्डललीनो मन्दमन्दमहहेन्दुखदेति ॥ ३५ ॥ व्यानेशे शश-
धरेण विमुक्तः केतवीकुसुमकेसरपाण्डुः । चूर्णमुष्टिरिव लम्बितकान्तिर्वासवस्य दिशमशुसमूहः ॥ ३६ ॥
उज्जती शुचिवाशु तमिस्रामन्तिक 'व्रजति' तारकराजे । दिग्प्रसादगुणमण्डनमूढे रश्मिहासविशदं
मुखमैन्द्री ॥ ३७ ॥ नीलनीरजनिमे हिमनौर शैलरुद्धवपुषः सितैररंभे । 'खे' राज निपतत्करजालं
वारिवेः पयसि गाङ्गमिवारम्भैः ॥ ३८ ॥ धौ निरुन्वदतिनीलघनामं ध्वान्तमुद्यतकरेण पुरस्तात् ।
क्षिप्यमाणैर्मसितेतरभासा शंभुनेव करिचर्म चकाशे ॥ ३९ ॥ अन्तिकान्तिकगतेन्दुविषष्टे निर्जिता
जहति दीधितिजाले । निःसृतस्तिमिरमारनिरोधादुच्छसन्निव 'राज' दिगन्तः ॥ ४० ॥ लेख्या
विमलविद्रुमभासा सततं तिमिरमिन्दुरुर्दसे । 'दृष्ट्या' कनकटङ्कपिशङ्गयो मण्डलं भुव इवादिबराहः
॥ ४१ ॥ दीपयन्त्र नमः किरणौघैः कुङ्कुमारुणपयोधरगौरैः । हेमकुम्भ इव पूर्वपयोधेरुन्ममज्ज
शनकैस्तुहिनाशुः ॥ ४२ ॥ उद्गतेन्दुमविभिजतमिस्रा पश्यति स्म रजनीमवितृतः । व्यशुकैस्फुटमुखी-
मतिजिह्वा ग्रीडया नववधूमिव लोकः ॥ ४३ ॥ न प्रसादमुचितं गमिता दौर्नोद्धतं तिमिरमद्रिवनेभ्यः ।

१ चन्द्रमसः । २ चन्द्रः । ३ राविमुखम् । ४ रागित्वम् । ५ मयूरान् । ६ विभानैः ।
७ भस्मैव । ८ पृथिव्याम् । ९ व्याप्तः । १० चन्द्रमसि । ११ वेष्टितवती, कृतवतीति
यावत् । १२ चन्द्रस्य । १३ जलम् । १४ आकाशम् । १५ जेत । १६ अतिसमीप- । १७ कुटिलताम् ।
१८ उत्तिष्ठवान् । उद्धृतवान् । १९ पीतया । २० आवरणरहितम् ।

दिदुमुखेषु न च धाम विकीर्णं भूपितैव रजनी हिमभासा ॥ ४४ ॥ श्लिष्यतः प्रियवधूरुपकण्ठं
 तारकास्ततकरस्य हिमांशोः । उद्धमन्नभिरराज समन्तादङ्गराग इव लोहितरागः ॥ ४५ ॥ प्रेरितः
 शशधरेण करौघः संहतान्यपि तुनोद तमांसि । क्षीरसिन्धुरिव मन्दरभिन्नः काननान्यविरलोच्चतरुणि
 ॥ ४६ ॥ शारतां गमितया शशिपादैस्त्रायया विटपिनां प्रतिपेदे । न्यस्तशुक्कवलचित्रतलामिस्तुल्यता
 वसतिवेश्ममहीभिः ॥ ४७ ॥ गन्धमुद्धतरजःकणवाही विक्षिपन्विकसता कुमुदानाम् । आदुधाव
 परिलीनविहङ्गा यामिनीमरुदपां नवराजीः ॥ ४८ ॥ संविधातुमभिपेकमुदासे मन्मथस्य लसदंशुजलौघः ।
 यामिनीवनितया ततचिह्नः सोत्पलो रजतकुम्भ इवेन्दुः ॥ ४९ ॥ ओजसाऽपि खलु नूनमनूतं
 नासहायमपयाति जयश्रीः । यद्विभुः शशिमयूखसखः सत्ताददे विजयि चापमनङ्गः ॥ ५० ॥
 कलितमन्वरमाकलयन्करैर्मृदितपङ्कजकोशपयोधरः । विकसदुत्पलनेत्रविलोकिताः सखि निशां सरसीकुल्लो
 विधुः ॥ ५१ ॥ वसुधान्तनिःसृतमिवाहिपतेः पटल फणामणिसहस्ररुचाम् । स्फुरदंशु जालमथ शीतरुचः
 ककुभ समस्तकुल्लत माघवनीम् ॥ ५२ ॥ विशदप्रभापरिगतं विवभाबुदयाचलव्यवहितेन्दुवपुः । मुखमप्र-
 काशदशनं शनकैः सविलासहासमिव शक्तदिशः ॥ ५३ ॥ कल्या तुपारकिरणस्य पुरः परिमन्दमिज-
 तिमिरौघजटम् । क्षणमन्यपद्यत जनैर्न मृषा गगनं गणाधिपतिमूर्तिरिति ॥ ५४ ॥ नवचन्द्रिकाकुसुमकीर्णतमः
 कवरोभूतो मलयजार्द्रमिव । ददृशे ललाटतटहारि हरेर्हरितौ मुखे तुहिनरश्मिदलम् ॥ ५५ ॥
 प्रथमं कलाऽमवदथार्धमथो हिर्मदीधितिर्महदभूदुदितः । दधति ध्रुवं क्रमश एव न तु द्युति-
 शालिनोऽपि सहस्रोपचयम् ॥ ५६ ॥ उदमज्जि कैटमजितः शयनादपनिद्रपाण्डुरसरोजरुचा ।
 प्रथमप्रबुद्धनदराजसुतावदनेन्दुनेव तुहिनद्युतिना ॥ ५७ ॥ अथ लक्ष्मणातुगातकान्तवपुर्जलधि
 विलङ्घ्य शशिदाशरथिः । परिवारितः परित ऋक्षगणैस्तिमिरौवराक्षसैर्कुलं विभिदे ॥ ५८ ॥
 उपजीवति स्म सततं दधतः परिमुग्धतां वणिगिवोदुपतेः । धनवीथिवीथिमवतीर्णवतो निधिर-
 म्मसासुपचयाय कलाः ॥ ५९ ॥ रजनीमवाप्य रुचमाप शशी सपदि व्यभूषयदसावपि ताम् ।
 अविलम्बितक्रममहो महतामितरेतरोपकृतिमन्वरितम् ॥ ६० ॥ दिवसं भृशोष्णं हिचपादहतां रुद-
 तीमिवानवरतालिस्त्रैः । मुहुरामृशन्मृगैर्धरोऽप्रकारैरुदशिश्वसत्कुमुदिनीवनिताम् ॥ ६१ ॥ प्रतिका-
 मिनीति ददृशुश्चकिताः स्मरजन्मैर्धर्मपयसोपचिताम् । सृष्टशोऽमिमर्तुशशिरश्मिगलजलविन्दुमिन्दुम-
 णिदारुवधुम् ॥ ६२ ॥ अमृतद्रवैर्विदधदञ्जशामपमार्गमोषधिर्वैतिः स्म करैः । परितो विसर्पि परि-
 तापि भृशं वपुषोऽवतारयति मानविषम् ॥ ६३ ॥ अमलात्मसु प्रतिफलन्नमितस्तलुणीकपोलफल-
 केषु मुहुः । विससार सान्द्रतरमिन्दुरुचामधिकावमासितदिशां निकरः ॥ ६४ ॥ तपनस्य
 तीव्रमहसा दिवसं परितप्तमेतदखिलं सुषनम् । सुधयेव शान्तिमचिरानयते तदिवौषधीश इति
 लब्धपदः ॥ ६५ ॥ उपगूढवेल्मलघूर्मिभुजैः सारितामचुक्षुमदधीशमपि । रजनीकरः किमिव
 चित्रमहो यदुरागिणां गणमनङ्गलघुम् ॥ ६६ ॥ भवनोदरेषु परिमन्दतया शयितोऽलसः स्फटिक-

१ कण्ठस्य समीपे । २ मलिनतां श्यामतां वा । ३ किरणैः । ४ रात्रि- । ५ शेषस्य । ६ इन्द्रस्य,
 इन्द्रसम्बन्धिभ्या इति यावत् । ७ दिशः प्राच्यादय इति, यावत् । ८ चन्द्रस्य । ९ सौ-
 मित्रि- भृगुश्चिह्न- । १० शशयेव दाशरथी रामः इति शशी दाशरथिरिवेति वा । ११ तिमि-
 रौघ एव राक्षसकुलमिति, तिमिरीघो राक्षसकुलमिवेति वा । १२ मेघावलिर्लघु मार्गम् ।
 १३ दिनसमाप्तिं यावत् । १४ सूर्यचरण- । सूर्यकिरण- । १५ चन्द्रः । १६ कामसंज्ञात् । १७ चन्द्रः ।

यष्टिरुचः । ॥ अवलम्ब्य जालकमुद्योपगतानुदतिष्ठदिन्दुकिरणान्मदनः ॥ ६७ ॥ अविमावितेषु
विषयः प्रथमं मदनोऽपि नूनमभवत्तमसा । उदिते दिशः प्रकटयत्यमुना यदैर्धर्मघाभि घनुराच-
कृषे ॥ ६८ ॥ युगपद्विकासमुदयाद्गमिते शाशिनः शिलीमुखैगणोऽलमैत । हुतमेत्य पुष्पधनुषो
धनुषः कुमुदेऽङ्गनामनसि चावसरम् ॥ ६९ ॥ कर्कुरां मुखानि सहस्रोऽञ्जलयन्दधदाकुलत्वमधिकं
रतये । आदिदीपदिन्दुरपरो दहनः कुसुमेषुमन्त्रिर्नयनप्रभवः ॥ ७० ॥ ख्याता वयं समधुपा
मधुकोशवत्यश्चन्द्रः प्रसारितकरो द्विजराज एषः । अस्मत्समागमकृतोऽस्य पुनर्द्वितीयो मा भूत्क-
लङ्क इति सकुचिता नालिन्यः ॥ ७१ ॥ उद्गर्भहूणतस्त्रीरमणोपमर्दमुग्रोऽनतस्तननिवेशनिमं हिमांशोः ।
बिम्बं कठोरबिसकाण्डकैडारमेतद्रम्भोपदं प्रथममप्रकरैर्व्यनक्ति ॥ ७२ ॥ ताराक्षतान्प्रवि-
किरन्कलैकपठनादान्मन्त्राक्षराणि निगदन्कुसुमेषुरेषः । लामाय वासरैर्मणैर्मुषितस्य सायं संचारयत्य-
मृतदीधितिकास्यपात्रम् ॥ ७३ ॥ एतद्विमाति चरमाचलचूडचुम्बि डिण्डीरं पिण्डरुचि शीतमरीचिविम्बम् ।
उज्ज्वालितस्य रजनीं मदनालस्य धूम दधत्प्रकटलाञ्छनकैतवेन ॥ ७४ ॥ भूयस्तराणि यद-
मूनि तमेस्विनीषु ज्यौत्स्नीषु च प्रविरलानि ततः प्रतीमः । सन्ध्यान्लेन शशमन्त्रैर्मूषिकायामा-
वर्तितैरुद्गमिरेव कृतोऽयमिन्दुः ॥ ७५ ॥ उज्जृम्भते कुमुदिनीसुकृतं मृगाङ्को विर्वर्णविकीर्णपरिपा-
टलरश्मिदण्डः । उत्सूतविद्रुमकुलो जलधेस्तस्मादुत्क्षिप्यमाण इव कश्चन राजेकम्बुः ॥ ७६ ॥
गगनविपिनसिंहः कामभूपातैपत्रं निखिलदिग्बलानां कन्दुक क्रीडनाय । मणिरिव रतिभर्तुः कर्मणैः
पार्वैर्गोऽयं जयति कुमुदबन्धुर्वर्धुरश्चन्द्रबिम्बः ॥ ७७ ॥ अयमुदयति चन्द्रो धारिवेरन्नुगर्भा-
दमृतकणकरालैरंशुभिर्दीप्यमानः । मुजर्गेशयनवक्षोहर्म्यदेशे लसन्त्यो वदनमिव यदृच्छोत्तानित विश्व-
मौतुः ॥ ७८ ॥ अयमुदयति चन्द्रश्चन्द्रिकाघौतविश्वः परिणतविमं लिप्ति व्योम्नि कर्पूरगौरः ।
ऋजुरजतशलाकास्पर्धिमिर्यस्य पैदैर्जगदमलमृणालीपञ्जरस्थ विमाति ॥ ७९ ॥ उदयति कमलमन्त्रैः
कण्ठतालैरलीनां कुमुदमुकुलकेषु व्यञ्जयन्नङ्गहारान् । मदमुखैरचकोरीतोयकर्मन्तिकोऽयं तुहिनंरुचिरधामा
दक्षिण लोकचक्षुः ॥ ८० ॥ मृगाङ्कोऽय घत्ते गगनजलतः फेनतुलनां सितच्छत्राकारां मदननृपतेर्वि-
श्वजयिनः । त्रिपामारामायां मलयजविशेषप्रतिष्ठितिं जगदात्रीदेव्या मणिसुकुटलरुमी च विमलाम्
॥ ८१ ॥ कपाले मार्जारः पय इति कर्णैल्लेडि शशिनस्तस्करच्छिद्रोतान्त्रिसमिति करी संकलयति ।
रतान्ते तल्पस्थान्हरति वनिताप्यशुकमिति प्रमामतश्चन्द्रो जगदिदमहो विप्लवयति ॥ ८२ ॥
अयं नेत्रादनेरजनि रजनीवल्लभ इति भ्रमः कोऽयं प्रज्ञापरिचयपराधीनमनसाम् । सुधानामाधारः स खल्व-
रतिविम्बाधरसुधारसासैकज्ञिधादजनि नयनात्पुष्पधनुषः ॥ ८३ ॥ जटाभाभिर्मोभिः करधृतकलङ्काक्षवलयो

१ चन्द्रे । २ भ्रमर- । बाण- । ३ दिशाम् । तद्रूपाणां सुन्दरीणां च धरद्वैतर- । अविशुनितेन- ।
५ भ्रमरयुक्ताः । मद्यपयुक्ताश्च । ६ रसविशेष- । मद्य- । ७ किरण- । हस्त- । हस्तपक्षे
याचकत्वप्रतीतिः । ८ चन्द्रः ब्राह्मणश्च । ९ मालिन्यरूपस्य याचकत्वरूपस्य वा लाञ्छनस्य
सिद्धत्वात् । १० कपिलवर्णम् । ११ कदली- । १२ कोकिलध्वनीन् । १३ दिनकरस्य वासर-
रूपस्य रत्नस्य च । १४ समुद्रफेन- । डिण्डीरोऽब्धिकफः फेनः इत्यमरः । १५ ध्वान्तच्छत्रासु
रात्रिषु । १६ प्रकाशवहुलासु रात्रिषु । १७ मूस इति ख्याते द्रव्यविशेषस्य द्रवीभावापादनाय
आधारभूते पत्रे । १८ सर्वतः । १९ कम्बूनां राजेति राजा द्विजराज एव कम्बुरिति वा । २० लव-
रूपः । २१ उज्ज्वलनादिसाधनभूतः । २२ पूर्णः । २३ उन्नतान्तः । २४ शेषरूपे प्रासाददेशे ।
२५ शोभमानायाः । २६ लक्ष्म्याः । २७ निर्मलतापूर्णे । २८ किरणैः । २९ वाचाल- ३० रात्रि- ।
३१ सादृश्यम् । ३२ प्रियः । ३३ कामस्य ।

वियोगिन्यापत्तेरिव कलितवैराग्यविशदः । परिप्रेक्षापरापत्तिकपालाङ्किततले शशी भस्मापाण्डुः पितृ-
 वन इव व्योम्नि चरति ॥ ८४ ॥ तथा पौरस्थायां दिशि रुमुदयेदारकलिकाकपाट्रीमिन्दुः
 किरणलहरीमुल्लसयति । समन्तादुन्मीलद्बलजलविन्दुस्तवकिनो यथा पुण्यन्तो प्रतिमुदकमेणाभूषणयः
 ॥ ८५ ॥ सुधारदिमः सगस्तिमिरनिकरान्त विरचयन्नलिनैर्भ्यः स्यन्द शशिमणिसमुत्थ च
 वितरन् । उदत्यादौ रक्ताम्बुजसमग्निः कैरववने प्रमोद तन्मानो मधुगवनितापिक्तिमभुम् ॥ ८६ ॥
 त्रिनयनजटावट्टीपुष्प निशावदनरिमितं ग्रहपितलव सन्धानागेनिताभ्वनवक्षतिः । तिमिरभिदूरं
 व्योम्नः शृङ्ग मनोभवकामुर्क प्रतिपदि नवस्येन्दोर्विभ्र मुल्लोदयमम्बु नः ॥ ८७ ॥ प्रथम-
 रुणच्छायस्तावत्ततः कनकमभस्तदनु विरतोत्ताम्यत्तन्वीकपोलतन्मृतिः । उदयति तनां ध्वान्तध्व-
 सक्षमः क्षेणदामुखे सरस्विसिनीकन्दच्छेदच्छविर्भृगुलान्छनः ॥ ८८ ॥ मयूरनगरादुत्तिमिरु-
 मिभ्रुम्भस्थलोच्छलत्तरलतारकागणविकीर्णमुक्तागणः । पुरंदररिदरीरुरगर्भमुतोद्यितलुगाकंरके-
 सरी गगनकानन गाहते ॥ ८९ ॥ प्रसारणपरः करः प्रकटितानुरागोदये सुवाकिरणकामुने
 त्वरितमम्बरालम्बिनि । तदा विगलितोल्लसत्तिमिरजालनीलांशुका पुरंदरदिगङ्गना पुलकितव
 तारागणैः ॥ ९० ॥ कलानिधिरयं रवेः सगुपलभ्य रूप स्वय दिनान्ततमयेऽस्मृतासपदि
 पैद्भिनी रागवान् । धैवान्यकरसगमान्मुकुलितेति पूर्वोक्तिं समीक्ष्य जटम्बुः प्रिये धुममभूदतः
 पाण्डुरः ॥ ९१ ॥ दर्पोद्रेकः शुभ्रमवनुरो जीयितं कैरवाणा जीवजीवप्रणयगारिमा भाग्यराशि-
 निशायाः । शृङ्गारश्रीललितहसित पानपात्र मुराणां पौरुषेधाद्रेजयति शिरार किं तमः स्थातुमोष्टे
 ॥ ९२ ॥ तैः सर्वजीवमधमिदतानेत्रसिद्धाजनेर्वा नीरुर्त्रवा त्रिभुवनदृशमन्वपेष्टस्तमोभिः । व्याप्त
 पृथ्वीवल्यमखिलं क्षालयन्नुच्छलद्भिर्ज्योत्स्नाजालैर्यमुदयने जर्परीसैर्वर्माभः ॥ ९३ ॥ पश्योदेति
 वियोगिनीदिनमणिः शृङ्गारक्षामणिस्तारामौक्तिकहारनायकमणिश्चण्डीशन्मृदमणिः । प्रौढानन्नुज्ज-
 मस्तर्कमणिः कंदर्पसीमेन्तिनीकाजीमन्मणिश्चकोरपरिप्रेक्षिन्तामणिश्चन्द्रमाः ॥ ९४ ॥ अकारो
 मदनदिजस्य गगनक्रोडैकदंष्ट्रादुस्तारामौक्तिकशुक्तिरन्वतेर्भसस्तम्बरमस्यान्तुगः । शृङ्गारार्गलरुमिका
 विरहिणीमर्मच्छिदा कर्तरी सव्यावारवैधूनलक्षितिरिय चान्द्री कला राजने ॥ ९५ ॥ रैव
 कैरवकोरकान्विदलयन्मूनां मनो दोलंयन्मोजानि निर्मालयन्मृगदृशा मान समुन्मूलयन् ।
 ज्योत्स्नां कन्दैलयन्दिशो धवलयन्मोधिमुदलयन् कोकोनाकुलैर्यस्तमः कवलयन्निन्दुः
 समुज्जृम्भते ॥ ९६ ॥ एष स्वर्गसंरक्षिणोजलमिलद्विदन्तिदन्तशुतिर्द्रव्यद्राजतकुम्भविज्रमधरः
 शीताशुरभुद्यतः । हसीयत्यमलाम्बुजीयति लसन्तिपीरपिण्डीयति रक्तैरस्फाटिककुण्डली-
 यति दिशामानन्दकन्दीयति ॥ ९७ ॥ अद्यापि स्तनशूलदुर्गधिपमे सीमन्तिनीनां रदि स्थातुं
 वाञ्छति मूर्ध्नि एष धिगिति क्रोधादिवालोहितः । उद्यतप्रसारितकरः कर्णत्यसो तत्क्ष-

१ शमशाने । २ पुरोवर्तिन्यां पूर्वस्थां च । ३ क्षेत्र- । ४ भ्रमरेभ्यः । ५ राज्यारम्भे ।
 ६ पूर्वदिग्रूपशुद्धारम्भः- । ७ चन्द्र- । ८ चतुर- । चन्द्रश्च । ९ कमलिनी नायिकाविशेषे च ।
 १० जार- । ११ कुमुदिन्यः । १२ उदयगिरेः । १३ चन्द्रः । १४ वियोगितां हरत्वाद् दर्शने
 रमणीयत्वाच्चेदं साम्यम् । १५ स्त्री- । १६ अत्र परिपच्छेदः समूहार्थकः । १७ सर्वस्वभूतः ।
 १८ गाढान्धकाररूपहस्तितः । १९ सन्ध्यारूपवेष्या- । २० कम्पयन् । २१ पोषयन् ।
 २२ चक्रवाकान् । २३ वियोगहेतुत्वात् । २४ गङ्गा । २५ समुद्रफेन- । २६ विशद- । २७ स्त्रीणाम् ।
 २८ ईष्यांकुनः ।

णात्पुल्लकैरव कोशनिःसरदलिश्रेणीकृपाण शशी ॥ ९८ ॥ कैलासायितमद्रिमिर्विदपिमिः श्वेता-
तपनायित मृत्पङ्केन दधीयित जलनिधौ दुग्धायित वारिमिः । मुक्ताहारलतायित व्रततिभिः
शङ्खायित श्रीफलैः श्वेतद्वीपजनायित जनपदैर्जाते शशाङ्कोदये ॥ ९९ ॥ पीयूषाश्रयण जगन्न-
यदर्शामालानलेखो लवो विश्वोन्माथद्वुताशनस्य कैकुमासुद्धाटिनी कुञ्चिका । वीरेण प्रथमा च
पुष्पघनुषो रेखा मृगाक्षीमुखश्रीणां च प्रतिराजबीजमधिकानन्दी नवश्चन्द्रमाः ॥ १०० ॥
दिग्बालाकरकन्दुकः स्मरवधूसीमन्तमुक्तामणिः कामक्षोणिपतेर्विहारवल्लीनिर्व्यूहपारावतः । हृद्व्योम्नि
विकीर्णतारकमणिः श्यामौवणिक्सुस्रुवः स्फारः स्फाटिकसपुटः कुमुदिनीकान्तोऽयमुन्मीलति ॥ १०१ ॥
यातस्यास्तमनन्तर दिनकृतो वेषेण रागान्धितैः स्वैर शीतकरः कर कमलिनीमालिङ्गितुं योज-
यन् । शीतस्पर्शमुपेत्य संप्रति तया रुद्धे सुखाम्भोरुहे हासेनेव कुमुद्वतीव नितया वैलक्ष्यपाण्डू-
कृतः ॥ १०२ ॥ एतत्कोकैर्कुटुम्बिनीजनमनःशय्य चकोराङ्गनाचञ्चूकोटिकपाटयोर्वदितयो-
रुद्धाटिनी कुञ्चिका । दग्धस्यापि नवाङ्कुरः स्मरतरोराद्रागसां प्रयसीमानोद्दामगजाङ्कुरो विजयते
मुग्ध सुधाशोर्वपुः ॥ १०३ ॥ क्षीराब्धेर्लहरीषु फेनघवलाश्चन्द्रोपलेषु स्रवत्पार्थः सीकरिणो
विकासिकुमुदक्रोदे रजःपिङ्गराः । उन्मीलन्ति चकोरचञ्चुगहने छिन्नप्ररुद्धाश्चमर्कुर्वन्तः प्रियविप्रयुक्त-
रमणीगात्रे सुधाशोः कराः ॥ १०४ ॥ ध्वान्तौघे शिनिक्पण्ठकैर्महसि प्राप्ते प्रतीचीमुखं
प्राचीमञ्चति किं च दुग्धलहरीमुग्धे विधोर्धामनि । एतत्कोकचकोरशोकरमसम्मानप्रसन्नोलसद्-
कपातोर्मिकदम्बचुम्बितमिव त्रैलोक्यमामासते ॥ १०५ ॥ शीताशुस्फटिकालवालवलयद्रागुल्लस-
त्कौमुदीवल्लीनूतनपल्लवाञ्चितमिव प्राप्य क्षणं तावताम् । चञ्चन्मतचकोरचञ्चुघटनाच्छिन्नाप्रका-
ण्डस्तुतक्षीरस्यन्दनिरन्तराच्छ्रुतमिव श्वेत वियद्वासते ॥ १०६ ॥ यः श्रीखण्डतमालपत्रति दिशः
प्राप्याः स्मरभूपतेः पाण्डुरैश्चरति दन्तपत्रति विलयलक्ष्मीकुरङ्गीदशः । केलिध्वेतसहस्रपत्रति रते
किं च क्षपायोषितः क्रीडाराजतसीधुपात्रति शशी सोऽय जगन्नेत्रति ॥ १०७ ॥ ये पूर्व यव-
सूचिसूत्रसुहृदो ये केतकाप्रच्छदच्छायासाम्यभृतो मृणाललतिकालावण्यमाजोऽत्र ये । ये धारा-
न्नुविडम्बिनः क्षणमथो ये तारहारश्रियस्तेऽमी स्फाटिकदण्डडम्बरजितो जाताः सुधाशोः कराः ॥ १०८ ॥
सद्यश्चन्दनपङ्कपिच्छिलमिव व्योमाङ्गण कल्पयन्पश्यैरावतकान्तदन्तमुसलच्छेदोपमेयाकृतिः । उद्गच्छत्यय-
मच्छमौक्तिकलताप्रालम्बलम्बैः करैर्मृगधाना स्मरलेखवाचनकलाकेलिप्रदीपः शशी ॥ १०९ ॥
कोकानाकुलयश्चकोरतरुणीवैकल्यमुन्मूलयन्मोजानि निमीलयन्कुमुदिनीरुन्मीलयन्सर्वतः । पान्थानाकु-
लता नयन्कुलवधूचेतः समुल्लासयन्सतं याति दिवौपतिः समुदय यात्येष दोषौपतिः ॥ ११० ॥
स्वर्वामाभृतपानचारुवर्षैर्किं कामदेवाङ्गनाक्रीडाकन्दुक एष किं सुरनदीडिण्डेरपिण्डः किमु ।
किं छत्र स्मरभूपतेः किमु यशःपुञ्ज पुरस्तादिद चेत्तःसंशयाकारक समुदित शीतैर्धुतेर्मण्डलम् ॥

१ धमरराजिकृपाणयोः समानवर्णत्वात् । २ कैलासचन्द्रयोः सितत्वात् । ३ लताभिः ।
४ दृग्गुणाणां हस्तिनीनामिति भावः । ५ बन्धनशृङ्खलाभूतः । ६ दिशाम् । ७ स्वरूपप्रकट-
यितृत्वात् । ८ सैनिकेषु । ९ प्रथमा रेखेत्यमुख्यतया गण्यः । १० केशपाश- ११ तमिस्रा-
रूपवणिगङ्गनायाः । १२ अनुरागशाली शोणिमशाली-च १३ हास्यविशेषे श्वेततां नीत- ।
१४ चक्रवाकी । १५ जल । १६ नीलकण्ठ (शङ्कर) । १७ समूह- १८ श्वेतच्छत्रमिव चरति ।
१९ हस्तिदन्तदलमिवाचरति । २० श्वेतकमलमिवाचरति । २१ मध्यपानपात्रमिवाचरति ।
२२ सूर्यः । २३ चन्द्रः, दोषाया रात्रेः पतिः । २४ पात्रविशेषः । २५ गङ्गाफेन- २६ चन्द्रस्य ।

॥ १११ ॥ पद्मिन्या दयितेऽनुधावति रूपा स्वं पद्मिनीश्रोहिण आन्वा भीतमना दिगन्त-
मखिलं चन्द्रो जगहेऽश्रुधिम् । गढे तत्र च तत्र विटुलममुं कथन्ति ताराः पतिं सोऽयं तच्छ्रमवारि-
ङ्गमरसैः सितोऽरुणो दृश्यते ॥ ११२ ॥ मानावश्रुदिते तथा मयि गते किं स्यान्मम
प्रेयसी हा हेत्यस्तमितः शशी रसयशदिन्दीवरिण्याः स्मरन् । सोऽयं संप्रति नीलिमाद्विततनु-
स्तस्मादरीदृश्यते ये ये यत्किल संस्मरन्ति चरमे तद्रूपमेव्यन्ति ते ॥ ११३ ॥ आदाया-
मृतपूर्णमर्कचपक शोणारविन्दप्रमे पाणाविन्दैवधूर्धिलोक्ष्य च पुनस्तस्मिन्मम श्यामिकाम् । चिक्षे-
पोपरि कोपतः पारेजनेऽसशोभ्य दत्ता मुधेत्येनं त शशिनं प्रशसति जनस्तत्पाणिमुक्तार्जुनम्
॥ ११४ ॥ आनीलां करपट्टवैरपनयन्नच्छां तमःकन्तुकीमाशा संप्रति वासपीमनुसरन्नश्री-
णरागः शशी । अस्याश्च स्तनसद्विनीमिय वहन्नङ्गन कस्तूरिकामालिङ्ग्ययमादरेण रजनीमर्धो-
न्मिलत्तारकौन् ॥ ११५ ॥ यत्पीयूषमयूखमालिनि तमःस्तोमावलीटायुषं नेत्राणामपमृत्युहारिणि
पुरः सूर्योद एवातिथौ । अम्भोजानि पराधि तन्निजमघ दत्स्यैव तन्म्यन्ततो गौराद्वीषदनोपमा-
सुकृतमादत्ते पतिर्यज्वनाम् ॥ ११६ ॥ य प्राक्प्रत्यगवागुदधि कशुभां नामानि संविभ्रत
ज्योत्स्नाजालझलझलाभिरमितो लुम्पन्तमन्यं तमः । प्राचीनादचलादित्तिजगतामालोक्ष्यीजाद्वह्नि-
निर्यान्त हरिणाङ्गमङ्कुरमिव द्रष्टु जनो जीयति ॥ ११७ ॥ स श्रीकण्ठकिरीटकुट्टिमपरिष्कार-
दीपाङ्कुरो देवः कैरवबन्धुरन्धतमसप्राग्मारकुर्धिमरिः । सत्कर्ता निजकान्तिमौक्तिकमणिश्रृङ्गीमिरेणी-
दृशा गीर्वाणीविपतेः सुधारसवतीपौरोगवः प्रोदगात् ॥ ११८ ॥ प्राचीनाचलनुम्विचन्द्रमणि-
भिर्निर्व्यूहपाद्य निर्जोर्निर्यासरुदुर्भिर्निजेन यपुषा दत्तावलीजाजलि । अन्तःप्रौढकललुत्तुच्छमभितः
सान्द्रं परिस्तीर्यते त्रिन्नादङ्कुरमङ्गनैश्चिकतमःसद्रोहमिन्दोर्महः ॥ ११९ ॥ साय नायमुदेति
वासरमणिश्चन्द्रो नु चण्डद्युतिर्दावाग्निः कथमम्बरे किमशनिः स्वच्छान्तारिक्षे कृतः । हन्तेदं निरणापि
पान्थरमणीप्राणानिलाशाश्रया धावदोरविमायरोविषधरीभोगस्य भोमो मणिः ॥ १२० ॥ रक्तोऽयं
क्षणदाप्रियः समुदितो व्योम प्रपद्याभितो विश्वं धीक्ष्य च पद्मिनीमुखरस लुब्धः प्रपातुं चिरम् ।
निद्राणां बह्वधा करैः परिमृशन् स्यायत्ततामक्षमो नेतु पाण्डुरतां दधन् रुमुदिनीमारधयन् सक्षणः
॥ १२१ ॥ तत उदियगिरेरिवैक एव स्फुरितगुणद्युतिसुन्दरः कलायान् । इह जगति
महोत्सवस्य हेतुर्नयनयतामुदियाय बालचन्द्रः ॥ १२२ ॥ साधु चन्द्रमसि पुष्करैः कृत मीलित
यदभिरामताऽधिके । उद्यता जयिनि कामिनीमुखं तेन साहसमनुष्ठितं पुनः ॥ १२३ ॥ पुण्यश्लोक-
मणेरजगन्नयपरिक्लेशप्रशान्तेः कृते सद्यस्तस्य पयोददाममुपमासम्मारिणः श्रीपतेः । श्लोकैर्लो मोदयतेऽसकौ
कुंथलय या श्यामताऽस्मिन् पुनः सोन्नेतुं स्वतदीयतापरिचयं न त्वन्यथात्वं स्थिता ॥ १२४ ॥
प्राणायामोपदेष्टा सरसिरुहमुनेर्यौवनोन्मादलीलागोटीना पीडमर्दस्त्रिभुवनवनितानेत्रयोः प्रातराशः ।
कामायुष्टोमयज्या शमितकुमुदिनीमौनमुद्रानुरागः शृङ्गाराद्वैतवादी प्रभवति भगवानेषु पीयूषभोतुः
॥ १२५ ॥ कलोलक्षिप्रपङ्कविपुरहरशिरःस्वःक्षैवन्तीमृणालं कर्षूरक्षोदजालं कुसुमशरवधूतीधुश्र्जैर-
नालम् । एतद्विधाद्विबन्धोर्गगनकमलिनीपत्रपानीयविन्दोस्तस्तोपं न केपं किसलयति जगन्मण्डनं

१ पूर्वदिङ् । २ कनीनिकां तारां च । ३ इन्द्रस्य । ४ यशः । ५ कुसुमदण्डम् । जातावेकचनम् ।
पृथिवीमण्डलं च । ६ यस्य श्लोकः स स्वयं श्यामः इति तदीयत्वमादाय श्यामतेति परकीयता-
श्रमनिराकरणार्थेति भावः । ७ परकीयत्वमुन्नेतुमिति भावः । ८ नायकसहायविशेषः । ९ सुधा-
कारः चन्द्र इति यावत् । १० गङ्गा । ११ मद्यपानपात्रविशेषः । 'झरी' इति प्रसिद्धमेवस्य नाम ।

खण्डमिन्दोः ॥ १२६ ॥ संरम्भौद्रित्तनक्तंसमयदशमुखोच्चण्डदोर्दण्डहेलोकैलासः सतलोकीजयमु-
दितमनोजन्मवादित्रशङ्कः । लोलाक्षीगण्डपालीलवणिमजलधेरुद्रतः फेनपिण्डः पश्य व्योमावकाशं
विशति विरहिणां दत्तशङ्कः शशाङ्कः ॥ १२७ ॥ कैतन्मार्तण्डविम्बं सरसि सरसिजश्रेणिहास्यं क
यातं कैते याता रथाङ्गाः सपदि गतह्रियः क प्रविष्टा मरौलाः । संध्यारागरुणाङ्गः कुपित इव पतिः
प्रोद्यतोऽय हिमांशुर्मन्ये हर्षादिवेयं हसति कुमुदिनी जाग्रतीवालिनादैः ॥ १२८ ॥ प्राचीमार्गे सरगे
घरणिविरहिणील्लान्तवक्त्रे समुद्रे निद्रालौ नीरजालौ विकसति कुमुदे निर्विकारे चकोरे । आकाशे सावकाशे
तमसि शममिते नागलोके सशोके ऋदपे मन्ददपे वितरति किरणाञ्शर्वरीसार्वभौमः ॥ १२९ ॥ अक्-
लङ्कचन्द्रकलया कलिता सा भाति वारुणी तरुणी । मालस्थलीव शमोः सध्याध्यानोपविष्टस्य ॥ १३० ॥
मेद व्योम यतो न तत्र सुशंकं गन्तुं जनैस्तत् किल स्थान पुण्यकृतामतश्च न विधुर्दोषाकरोऽसौ यतः । किं
त्वम्भोऽन्धुरयं च तस्य सलिलोद्गाराय सिद्धाङ्गनाक्षितो रश्मिभिरुज्ज्वलैरनुगतः कुम्भो महान् राजतः ॥
॥ १३१ ॥ दलविततिभ्यता तले तरुणामिह तिलतण्डुलित मृगाङ्कुरोर्चिः । मदचपलचकोरचञ्चुको-
टीकवलनतुच्छमिवान्तरान्तराभूत् ॥ १३२ ॥ आलोक्य चन्द्रमसमप्युदितं समन्तादुद्बेह्यदूर्ध्वमिविचल-
त्कलशाम्बुराशेः । विष्वक्विसारिपरमाणुपरम्परैव ज्योत्स्नात्मना जगदिदं ध्वलीकरोति ॥ १३३ ॥
सितकिरणैकपोलीमालिमालोकयन्ती तिमिरविरहतापव्याकुलां व्योमलक्ष्मीम् । रजनिरमलताराशीकरैः
सिक्तमर्त्याः परिमलयति गात्रं चन्द्रिकाचन्दनेन ॥ १३४ ॥ अपि पिबत चकोराः कृत्स्नमुन्नाम्य
क्षण्डं क्रमकवलनचञ्चलवक्षश्चन्द्रिकाभ्रमः । विरहविधुरितानां जीवितत्राणहेतोर्भवति हरिणलक्ष्मीं येन
तेजोदरिदः ॥ १३५ ॥ सह कुमुददर्दयैः काममुल्लासयन्तः सह घनतिमिरौर्वैर्धर्ममुत्सार-
यन्तः । सह सरसिजखण्डैः स्वान्तमामीलयन्तः प्रतिदिशममृताशोरशवः सचरन्ति ॥ १३६ ॥
मास्वत्कर्कशशाणचक्रकषणैराकाशकालायसाधञ्चूर्ण निविडं निपत्य तम इत्याख्या जगत्या-
मगात् । यच्चेन्दोश्चलसिद्धपारदमहाबिन्दोः समयोगतो जात रूप्यरजोमयं वयमिदं ज्योत्स्नां
समाचक्ष्महे ॥ १३७ ॥ एतत्तर्क्य कैरवर्द्धमहरे शृङ्गारदीक्षागुरौ दिक्कान्तामूर्कुरे चकोरसुहृदि
प्रौढे तुषारत्विति । कपूरैः किमपूरि किं मलयजैरालेपि किं पारदैरक्षालि स्फटिकोपलैः
किमघटि धावापृथिव्योर्वपुः ॥ १३८ ॥ उन्मीलन्ति मृणालकोमलरुचो राजीवसर्वविकासंवर्त व्रतवृत्तयः
कतिपये पीयूषमानोः कराः । अप्युल्लैषवलीमवत्सु गिरिषु क्षुब्धोऽयमुन्मज्जते विधेनेव तमो-
मयो निधिरपीमर्ह्यै फेनायते ॥ १३९ ॥ किं नु चान्तपयोधिरेश कतर्कक्षोदैरिवेन्दोः
कैरैर्यच्छोऽयमवश्च पङ्कपठलं छायापदेशादभूत् । किं वा तत्करकर्तरीभिरमितो निस्तक्षणाद्-
ज्ज्वलं व्योमेवेदमितस्ततश्च पतिताश्छायाच्छलेन त्वचः ॥ १४० ॥ पौलोमीकुचकुम्भकुङ्कुमरज स्वाज-
न्यजन्मोद्धताः शीताशोर्धुतपत्रः पुरदं पुरीसीधामुपस्कृते । एतामिर्लिहतीभिरन्वतमसान्युदप्रशतीभि-
र्दिशः क्षोणीमास्तुणतीभिरन्तरतमं व्योमेदमोजायते ॥ १४१ ॥ नैवायं भगवानुदञ्चति शशी
रुं व्युत्तिमात्रीमपि धामद्यापि तमस्तु कैरवकुलश्रीचाटुकाराः कराः । मशन्ति स्थलसीम्नि शैलग-
हनोत्सङ्गेय संरुन्धते जीवभौहमिव कञ्चित्कचिदपि छायासु गृह्णन्ति च ॥ १४२ ॥ यन्त्रा-

१ भाव- (क्रीडा) विशेष- । २ हंसाः । ३ भ्रमरगुञ्जरैः । ४ चन्द्रकान्तिः । ५ सर्वतः ।
६ चन्द्र- । ७ स्वच्छामिति भावः । ८ व्योमलक्ष्म्याः । ९ सर्वम् । १० पीडिताम् । ११ चन्द्रः ।
१२ निस्तेजः । १३ समूहः । १४ कुमुदमलानि- । १५ दर्पणे । १६ समुद्रः । १७ झटिति । १८ प्रह्व-
दिमालिन्यनिशकरिणुभिश्चूर्णैः । १९ इन्द्राणी । २० इन्द्र- । २१ क्रोशयुग- । २२ जीवं गृहीत्वेव ।

वितकेतकोदरदलस्रोतः श्रियं विभ्रती येय मौक्तिकदामैर्गुम्फनविधौ योग्यच्छविः प्रागभूत् । उल्लेच्या
 कलशीभिरखलिपुटैर्ग्रीवा मृणालाङ्कुरैः पातव्या च शशिन्यमुग्धविभवे सा चन्द्रिका वर्तते
 ॥ १४३ ॥ मुग्धा दुग्धधिया गवां विदधते कुम्भानघो बलुवाः कर्णे कैरवशङ्कया कुबलयं
 कुर्वन्ति कान्ता अपि । कर्कभूफलमुच्चिनोति शवरी मुक्ताफलकाङ्क्षया सान्द्रा चन्द्रमसो न कस्य
 कुरुते चित्तभ्रमं चन्द्रिका ॥ १४४ ॥ इन्दोरस्य त्रियैमायुवतिकुचतटीचन्दनस्थासैकस्य
 व्योमश्रीचामरस्य त्रिपुरहरजटावल्लरीकोरकस्य । कन्दर्पक्षोणिपालस्फटिकमणिगृहस्यैतदाखण्डलाशौना-
 सामुक्ताफलस्य स्थगयति जगती कोऽपि भासां विलासः ॥ १४५ ॥ लक्ष्मीक्रीडातडागो
 रतिधवलगृहं दण्णो दिग्बधूनां पुष्प श्यामालतायास्त्रिभुवनजयिनो मन्मथस्यातपन्नम् । पिण्डी-
 भूतं हरस्य स्मितममरसरिपुण्डरीकं मृगाङ्को व्योत्स्नापीधूपवापी जयति सितवृषस्तारकागोकुलस्य
 ॥ १४६ ॥ दोषागमनमाङ्गुष रविरेप तिरोहितः । कथमिन्दुः समायाति कुतः शङ्का कल-
 ङ्किनः ॥ १४७ ॥ यक्ष विरहिण कंचिन्नासयामास तेजसा । यक्ष एव विलोमेन सल्लग्नो-
 ऽभूद्विधौ क्षयः ॥ १४८ ॥ शिवमालानलोत्थेन धूमयोगेन कालिमा । विधौ शुक्लतरे किवा-
 ऽस्तीति मन्मानसाशयः ॥ १४९ ॥ इन्दोरेककलाया रुद्रेणोद्वृत्य मूर्धनि धृतायाः ॥ स्थानमिव
 तुच्छमेतत्कलङ्करूपेण परिणमति ॥ १५० ॥ अस्तं गतवति सवितांरि पायसपिण्डं सुधाकर
 प्राची । व्यरचयदम्बरकुशमुवि चरति कलङ्कस्तदन्तरे काकाः ॥ १५१ ॥ कृष्णवर्णहृदयं सित-
 दीप्तिं^१ दुर्धियः किल कलङ्किनमाहुः । कृष्णवर्णसमुदीरणमात्रादेव यद्गलति दृश्यकलङ्कः ॥ १५२ ॥
 आयताग्रसितरश्मिनिबद्ध लाञ्छनच्छविमपीरसदिग्धम् । चन्द्रकैतवरूपपटचक्रं क्रीडयोत्थजति किं
 स्मरवालः ॥ १५३ ॥ शम्बरारिरमृत विषगर्भं चन्द्रबिम्बकपटात्प्रयुनक्ति । यद्वहिः सितमथा-
 सितमन्तः प्रोपितान्दहति दर्शनमात्रात् ॥ १५४ ॥ अयं पुरः पार्वर्णेश्वरीशः किं दण्णोऽयं
 रजनीरमण्याः । यतस्तदीय प्रतिबिम्बमस्मिन्सलक्ष्यते लाञ्छनकैतवेन ॥ १५५ ॥ प्रदोषमा-
 तङ्गमनङ्गदेवस्तुङ्गं समाख्य समागतोऽयम् । सिन्दूरिते तस्य सुधांशुकुम्भे किमङ्कुक्षो लक्ष्मभिवेण
 दत्तः ॥ १५६ ॥ मम प्रिया कैरविणीं करेण संतापयामास दिनाधिनाथः । इतीव दुःखै-
 र्विकलः कलावान्पयौ विष लयमभिवेण सद्यः ॥ १५७ ॥ कदाधिनाथानयनाय सायं कुमुद्वतीप्रेषित
 एष भङ्गः । किमिन्दुनालिङ्ग्य सयामगङ्गे कृतः कलङ्कभ्रममातनेति ॥ १५८ ॥ नेद नमोमण्डलमम्बुपा-
 शिनैताश्च तारा नवफेनमङ्गाः । नाथ शशी कुण्डलितः फणैर्नीन्द्रो नासौ कलङ्कः शयितो मुरारिः
 ॥ १५९ ॥ मधुव्रतौघः कुपितः स्वकीयमधुप्रपापघ्ननिमीलनेन । विम्बं समाक्रम्य बलात्सुधाशोः
 कलङ्कमङ्के ध्रुवमातनोति ॥ १६० ॥ अत्रान्तरे च कुलटाकुलवर्त्मपातसजातपातक इव स्फुटला-
 ञ्छनश्रीः । वृन्दावनान्तरमदीपयदंशुजालैर्दिक्कुन्दरीषदवचन्दनविन्दुरिन्दुः ॥ १६१ ॥ अञ्छप्रकाशवति
 चन्द्रमसि प्रियेऽस्मिन्नाह्लादकारिणि सुधावति पूर्णविम्बे । धाताविचिन्त्य मनसाऽखिलदृष्टिपातं हर्तुं चकार
 किमु कज्जलविन्दुयोगम् ॥ १६२ ॥ दष्टे जगद्वपुषि कालमुजंगमेन तत्रान्धकारमिषमाविरभूद्विष यत् ।
 संजातलक्ष्मणि तदिन्दुमणौ निपाथ्य ज्योत्स्नामये पयसि तत्क्षिपति स्म धाता ॥ १६३ ॥ दिग्यन्त्रत-
 स्तिमिरचूर्णविशेषपूर्णाद्बुद्धत्वरोडमयरञ्जकविस्फुलिङ्गात् । कालेन पूर्वगिरिर्दुर्गजुषा प्रयुक्तो वृत्तोपलो

१ माला । २ बदरी । ३ रात्रिरूपः । ४ लेपस्य । 'चर्चा तु चार्चिक्यं स्थासकः' इत्यमरः । ५ पूर्वा-
 दिक् । ६ पृथिवीम् । ७ तेजसाम् । अथ स्त्रीत्वारोपो व्यङ्ग्यः । ८ गङ्गाभेतकमलम् । ९ तारारूप-
 गोसमूहस्य । १० सूर्यः । ११ चन्द्रम् । १२ क्लृप्तम् । १३ कामः । १४ पूर्णचन्द्रः । १५ शेषः ।

विधुमिषास्पथिकान्हिनस्ति ॥ १६४ ॥ मन्थानभूमिधरमूलशिलासहस्रसर्वद्वनत्रणकिणः स्फुरतीन्दुमध्ये ।
छायाभृगः शशक इत्यतिपामरोक्तिस्तेषां कथंचिदपि तत्र हि न प्रसक्तिः ॥ १६५ ॥ अवातः
प्रागल्भ्य परिणतरुचः प्राणदयिते कलङ्को नैवाय विलसति शशाङ्कस्य वपुषि । अमुष्येयं मन्ये विगल-
दमृतस्यन्दशिशिरे रतिश्रान्ता शेते रजनिरमणी गाढमुरसि ॥ १६६ ॥ समयशबरो व्योमारण्ये
सुधाशनमक्षिकासुविहितसुधाबिम्बक्षौद्रस्फुरत्पटलं प्रति । कलयति कलङ्काख्यं धूम निपीड्य पुनश्च
तत्किरति मधुरज्योत्स्नाक्षौद्र महीतलमाजने ॥ १६८ ॥ रुचिभिरमितष्टङ्कोत्कीर्णैरिव त्रैसरेणुभिर्यदुडु-
भिरपि च्छेदैः स्थूलैरिव भ्रियते नमः । प्रकृतिमलिनो मास्वद्विम्बोन्मृजाकृतकर्मणस्तदयमपि हि त्वष्टुः
कुन्दे मविष्यति चन्द्रमाः ॥ १६७ ॥ तरुणतमालकोमलमलीमसमेतदयं कलयति चन्द्रमाः किल
कलङ्कमिति ब्रुवते । तदनुत्तमेव निर्दयविधुर्ददन्तपदत्रणविवरोपदर्शितमिदं हि विमाति नमः
॥ १६९ ॥ अङ्क केऽपि शशङ्किरे जलनिधेः पङ्क परे मेनिरे सारङ्ग कतिंचिच्च सज्जगदिरे भूच्छाय-
मैच्छन्परे । इन्दोर्यदलितेन्मनीलशकलश्यामं दरीद्वयेयते तत्सान्द्रं निशि पीतमन्वर्तमसं कुक्षिस्थमाच-
क्ष्वहे ॥ १७० ॥ शङ्कावङ्कगते त्रिविष्टपवनीखेलत्कुरङ्गीगणैः साकं क्रीडनकौतुकेन रमसादुत्सुक्यं
याते दिवम् । तच्छायानुगातात्मभूर्तिरघुना धर्तुं तमेन शशी मन्द व्यायतरश्मिजालकलितः खाप्रं
समारोहति ॥ १७१ ॥ काश्मीरेण दिहानमम्बरतल वामभ्रुवामाननद्वैराश्यं विदवानमिन्दु-
दृषदां भिन्दानमम्भःसिराः । प्रत्युद्यत्पुरुषैर्तपत्तनवधूदत्तार्धदूर्वाङ्कुरक्षीबोत्सङ्गकुरङ्गमैन्दवमिदं बिम्ब
समुज्जृम्भते ॥ १७२ ॥

प्रवासात्प्रत्यावर्तने कान्तादशा ।

आगच्छन्सूचितो येन येनानीतौ गृहं प्रति । प्रथमं सखि कः पूज्यः किं काकः किं क्रमेलकः
॥ १ ॥ श्रुत्वाऽऽयान्तं बहिः कान्तमसमाप्तविभूषया । भालेऽङ्गन दृशोर्लोक्षा कपोले तिलकः कृतः ॥ २ ॥
सज्जितसकलशरीरा क्षणे क्षणे मनसि किमपि गणयन्ती । उत्सवमिव तं दिवंसे मनुते मुग्धा प्रिया-
गमने ॥ ३ ॥ अन्त्युन्नतस्तनयुगा तरलायताक्षी द्वारिस्थिता तदुपयानमहोत्सवाय । सा पूर्णकुम्भन-
धैनीरजतोरणस्रक्संसारमङ्गलमयलङ्कृत विधत्ते ॥ ४ ॥ आयातो दयितस्तवेति सहसा न श्रद्धेये माषित
सद्यः संमुखता गतेऽपि सुमुखी आन्ति निजां मन्यते । कण्ठाश्लेषिभुजेऽपि शून्यहृदया स्वप्नान्तरं शङ्कते
पत्यावृत्तिमियं प्रियस्य कियता प्रत्येतु शातोदरी ॥ ५ ॥ द्वारोपान्तनिरन्तरे मयि तया सौन्दर्यसार-
श्रिया प्रोह्यस्योत्सुग परस्परसमासक्त समासादितम् । आनीत पुरतः शिरोऽञ्जुकमघः क्षिते चले लोचने
वाचस्तच्च निवारित प्रसरण संकोचिते दोर्लभे ॥ ६ ॥

१ चन्द्र-२ सूक्ष्मकणविशेषः ३ विश्वकर्मणः ४ शराहु-५ अतिशयेन प्रत्यक्षीक्रियते । ६ गाढान्धकारम् ।
७ मृगे । ८ स्वर्गरूप-९ ऊर्ध्वं कूर्द्धत्वा । १० इन्द्रनगर-स्वर्गः । ११ कमल । १२ अवासादयतेः प्राप्त्यर्थ-
कतया तदुत्तराणि जन्तरोपगमनेन प्रापणार्थलाभः स्वयमेव विपरीतसुरतप्रदानमस्य व्यङ्ग्यम् ।
एतदेव सुरतं स्पृष्टकं नाम । तथाहि “सम्मुखतायां प्रयोज्यायामन्यापदेशेन गच्छतो गात्रेण
गात्रस्य स्पर्शेन स्पृष्टकम्” इति कामसूत्रम् । एवं शिरोऽञ्जुकं पुरत आनीतमित्यनेन गूढमागच्छेति
द्योतितम् । तथा चञ्चलयोर्लोचनयोरधःक्षेपणोक्त्या सूर्येऽस्तमिते स्यादावयोः सङ्गम इति
समयस्य सङ्केतं व्यज्यते एवं वाचः प्रसरणं निवारितमित्यनेन तूष्णीं त्वया तदाऽपि आगन्त-
व्यमिति ध्वनितम् । एवमेव दोर्लभयोः सङ्कोचनोक्त्याऽऽगमनोपायनभूतालिङ्गनाविष्करणाभि-
प्राय आवेदित इति विस्तरस्तु अस्माकं काव्यप्रकाशप्रदीपव्याख्ययोरिति दिङ् ।

कान्तोपस्थितौ सखीं प्राति हर्षावेदनम् ।

नित्यं मनोरथस्यापि सखि दुर्गम एव यः । सांप्रतं साम्प्रतं दिष्टं प्रत्यक्षेऽसौ विभाति ते
॥ १ ॥ धैर्यमाधाय लज्जां च विहाय सखि ! सत्वरम् । सम्भावय सरोजार्धं कान्तं स्वयमुपस्थि-
तम् ॥ २ ॥ आयातं सखि दयित चिरात् प्रयासात् क्षामाङ्गं तव विरहानलेन तप्तम् ।
सखोऽमुं निजमृदुलाङ्गसङ्गदानात् सन्तुतिं नय भव सम्मुखी किमेवैम् ॥ ३ ॥ अपाङ्गसंसर्गि तरङ्गितं
अशोश्वोर्यलान्तविकासि वेलुनम् । विसारि रोमाञ्चितकञ्चुक तनोस्तनोति योऽसौ सुमगे
तवागतः ॥ ४ ॥ कलय बलयं धम्मिल्लेऽस्मिन्निवेशय मल्लिकां रचय सिचयं मुक्ताहारं
विभूषय सत्वरम् । मृगमदमपीपत्रालेपं कुर्वन् कपोलयोः सहचरि समायातः प्रातः स
ते हृदयप्रियः ॥ ५ ॥

कान्तागमनं आह्लादावेदनम् ।

अश्रुभिः पाद्यमाकलय्य प्रणीय हृदयासनम् । उपेते दयिते कान्ता परिष्वङ्गमुपानयत् ॥ १ ॥
आयाते दयिते मरुस्थलमुवामुत्प्रेष्य दुर्लङ्घ्यतां गेहिन्या पारितोषघाष्पकलिलामासज्य दृष्टिं मुखे ।
दत्त्वा पीलुशमीकरीरकवलं चेलाञ्जलेनादरादुन्मृष्टं कौरमस्य केसरसटाभाराभ्रलग्नं रजः ॥ २ ॥
बाला वन्दनमालिकाकिसलयग्रन्थीनघः कुर्वतः श्रुत्वा घल्लभवाहनस्य रटितं दासेरकस्याङ्गणे ।
आकैन्दात्युद्दो वनाद्गुरुजं नासाग्रसङ्गादसूक्तान्तं स्त्रीवधपातकात्स्मरमसत्कीर्तः परावर्तयत् ॥ ३ ॥
किञ्चित्कम्पितपाणिकंकणरवैः पृष्टं ननु स्वागतं व्रीडानम्रमुखाब्जया चरणयोर्न्यस्ते च नेत्रो-
त्पले । द्वारस्थस्तनयुग्ममङ्गलघटे दत्तः प्रवेशो हृदि स्वाभिर्निक भवतोऽतिथेः समुचित सख्यानया-
नुष्ठितम् ॥ ४ ॥ दीर्घा वन्दनमालिका विरचिता दृष्टयैव नेन्दीवरैः पुष्पाणां प्रकरः स्मितेन
रचितो नो कुन्दजात्यादिभिः । दत्तः स्वेदमुचा पयोधरमरेणाध्वो न कुम्भाम्भसा स्वैरेवावयवैः प्रियस्य
विशतस्तन्या कृतं मङ्गलम् ॥ ५ ॥

कान्तायाः कुशलाशंसनम् ।

कुशासीत्यालीना मलिनवसनासीत्यवनता चिरादृष्टासीति स्तनकलशकम्पं प्ररुदिता । परिष्वक्ता
यावत्प्रणयपदवीं कौमपि गता ततः सारङ्गाक्ष्या हृदयसदने लीनमभवत् ॥ १ ॥ कुशा केनासि त्वं
प्रकृतिरियमङ्गस्य ननु मे मलाधूमा कस्माद्गुरुजनगृहे पाचकतया । स्मरस्यस्मान्कञ्चिन्नहि नहि नहीत्येव-
मवदच्छिरःकम्पं बाला मम हृदि निपत्य प्ररुदिता ॥ २ ॥ अङ्गानामतितानवं कथमिदं कम्पश्च कस्मा-
त्कृतो मुखे पाण्डुकपोलमाननमिति प्राणेश्वरे पृच्छति । तन्व्या सर्वमिदं स्वमावजमिति व्याख्या-
पक्षमात्तरव्यापी बाष्पमरस्तया चलितया निःश्वस्य मुक्तोऽन्यतः ॥ ३ ॥

१ इदानीम् । २ युक्तम् । ३ भद्रम् । ४ दुर्बलाङ्गम् । ५ एवम् पूर्ववत् । अस्मिन्निवेशय दुःखितेव वा ।
६ कुटिल- (तीक्ष्ण-) । ७ उष्ट्रशिरोः । ८ उष्ट्रस्य । ९ रोदनात् । १० वियोगे आसस्य नासाग्रभागे
सञ्चारितां प्राप्तत्वात्तन्मात्रवृत्तदृष्टित्वात् । ११ हृदयस्यातिखंततत्वात् । १२ अनिवंचनीयाम् ।
१३ मृगाक्ष्याः । १४ रोदनस्यामङ्गलव्यञ्जकत्वं मा भूद्विषयान्यत्र निक्षेपः ।

प्रणयमाने विनयः ।

दयिते कठिनं चेत इत्युरोजौ तवेदशौ ॥ अथ लज्जयसे किं नु शिरीषमृदुलां तनुम् ॥ १ ॥ अप-
राधो मया कान्ते कृतो यदि त्वया मतः । निपात्य गिरिशृङ्गोच्चौ कुचौ किं न निपीडयते ॥ २ ॥
अनिर्दयोपमोगस्य रूपस्य मृदुनः कथम् । कठिन खलु ते चेतः शरीरस्येव बन्धनम् ॥ ३ ॥
किं त्वां भणामि विच्छेददारुणायासकारिणि । काम कुरु वरारोहे देहि मे परिरम्भणम् ॥ ४ ॥
मयि ते पादपतिते किंकरस्वमुपांगते । प्रिये कामातुरः कोपं कान्ते कोऽन्योऽपनेष्यति ॥ ५ ॥
दाक्षिण्य नाम बिम्बोष्ठि नायकानां कुलव्रतम् । तन्मे दीर्घाक्षि ये प्राणास्ते त्वदाशानिबन्धनाः ॥ ६ ॥
मुखमिन्दुर्यथा पाणिः पल्लवेन समः प्रिये । वाचः सुधा इवोष्ठस्ते विम्बतुल्यो मनोऽश्मवत् ॥ ७ ॥
सोढुमलमस्मि नाह सुन्दरि मन्दानमाद्विलम्ब ते । पञ्चशरास्त्रहत मा सजीवय चारुणात्रि परिरम्भैः
॥ ८ ॥ सकृदिव समर्थं बाले मम हस्ते मदनघर्मतप्तस्य । अपहरसे कुचकुम्भ तृषितकरादमृतकुम्भमिव
॥ ९ ॥ अपराधी नूनमह प्रसीद रम्भोर विरम संरम्भात् । सेव्यो जनश्च कुपितः कथं नु दासो
निरपराधः ॥ १० ॥ त्वामयमाबद्धाजलि दासजनस्तमिममर्थमर्थयते । स्वपिहि मया सह सुरतव्यति-
करखिलैव मा मैवम् ॥ ११ ॥ सरले सौहसराग परिहर रम्भोर मुख सरम्भम् । विरस विरहायौस
वोढ तव चित्तमसह मे ॥ १२ ॥ क्षीणः क्षीणोऽपि शशी भूयो भूयोऽभिवर्धते नित्यम् । विरम
प्रसीद सुन्दरि यौवनमनिवर्ति यात नु ॥ १३ ॥ अङ्गानि खेदयसि किं शिरीषकुसुमपरिपेर्लवानि मुग्धा ।
अयमीहितकुसुमाना सपादयिता तवास्ति दासजनः ॥ १४ ॥ मधुघारेव न मुखसि मानिनि रूक्षाऽपि
माधुरीं सहजाम् । कृतमुखमङ्गाऽपि रस ददासि मम निर्म्मणं यथाम्भोधेः ॥ १५ ॥ विहाय पूर्वमधुना
वतायं निशापतिः क्षिप्यति पश्चिमाशाम् । अहं तु कान्ते त्वदधीनजीवस्तथाऽपि किं तेऽरुणिता द्रवेषा
॥ १६ ॥ यदि प्रिये वेत्ति तव प्रभु मामनन्यसाधारणदासमङ्ग्योः । तदद्य वक्षो मम पात्रमस्तु स्वयप्र-
हाक्षेष्महोत्सवानाम् ॥ १७ ॥ उत्तरङ्ग्य कुरङ्गलोचने लोचने कमलगर्वमोचने । अस्तु सुन्दरि
कलिङ्गनन्दिनीवीचिडम्बरगभीरमम्बरम् ॥ १८ ॥ शशिमुखि तव माति मङ्गुरञ्जुवजन-
मोहकरालकालसर्पः । यदुदितमयमज्जनाय यूनां त्वदघरसीधुसुधैव सिद्धमन्त्रः ॥ १९ ॥ त्वयि निबद्ध-
रतेः प्रियवादिनः प्रणयमङ्गपराङ्मुखचेतसः । कमपरावलव मयि पश्यसि त्यजसि मानिनि
दासजनं यतः ॥ २० ॥ विचज सुन्दरि संगमसार्धैस्त ननु चिरात्प्रभृति प्रणयोन्मुखे । परि-
गृहाण गते सहकारता त्वमतिमुक्तलतैश्चरित मयि ॥ २१ ॥ मोहान्मया सुतनु पूर्वमुपेक्षितस्ते
यो व्राष्पविन्दुरघर परिबाधमानः । तं तावदाकुटिलपक्ष्मविलम्बमद्य कान्ते प्रमृज्य विगतानुर्ययो
भवामि ॥ २२ ॥ सुगवे विधेहि मयि निर्दयदन्तदशं दोर्बल्लिबन्धनिबिडस्तनपीडनानि । चण्डि
त्वमेव मुदमश्चय पञ्चबाणचण्डालकाण्डैर्दलनादर्सेवः प्रयान्ति ॥ २३ ॥ मा मा ससाध्वसमुपेहि
विलोलनेत्रे दासे जने किमिति संभ्रमकातराऽसि । किं युज्यते वत मया चिरकाङ्क्षितस्य मध्ये
वराङ्गि परिरम्भसुखस्य भङ्गः ॥ २४ ॥ किं शीकरैः क्लमविमर्दिभिरार्द्रवातं सचालयामि नल्लिनी-

१ कामशस्त्रम् । २ क्रोधदत् । ३ दण्डदानविचारम् । ४ क्रोधम् । ५ विभोगकेशम् ।
६ मृदुलानि सुन्दराणि वा । ७ वृथा । ८ नदी । ९ यमुना- । १० भयम् । ११ बाधन्तीलता ।
'अतिमुक्ता पुण्डकः स्याद्दासन्ती माधवी लता' इत्यमरः । १२ निरस्तातुवारः । १३ बाण- ।
१४ प्राणाः ।

दलतालवृन्तम् । अङ्गे निधाय चरणावुत पञ्चतान्त्रौ सवाहयामि कैरभोरु यथासुखं ते
 ॥ २९ ॥ आताम्रतामपनयामि विलम्बे एष लाक्षाकृतां चरणपोस्तव देवि मूर्त्ता । कोपोपराग-
 जनितां तु मुखेन्दुविम्बे हतुं क्षमो यदि पर करुणा मयि स्यात् ॥ २६ ॥ इन्द्रीवरैर्न नयन
 मुखमम्बुजेन कुन्दैर्न दन्तमधरं नयपल्लवेन । अङ्गानि चम्पकदर्लेः स विधाय घेधोः कान्ते कथं
 घटितवानुपलेर्न चेतः ॥ २७ ॥ किं मुक्तमासनमलं मयि संभ्रमेण नोत्थानुमित्यमुचितं मम
 तन्तुमप्ये । दृष्टिप्रसादविविमात्रहृते जनोऽयमत्यादरेण किमिति क्रियते - विलक्षः ॥ २८ ॥ मुग्नलक
 स्मितपराजितचन्द्रलेख दृग्गलीया कुवलयश्रियमाददानम् । एतन्मुखं दिविर्षदामपि दुर्निरीक्ष्यं तन्वङ्गि
 मामिव मुधा किमवः करोषि ॥ २९ ॥ लावण्यकान्तिपरिपूरितदिट्मुखेऽस्मिन्मेरेऽधुना तव मुखं
 तरलायताधि । क्षोभं यदेति न मनागपि तेन मन्ये सुव्यक्तमेव जलराशिरय पयोधिः ॥ ३० ॥
 किं ते निसर्गेश्वरौ चरणौ कराम्या सवाहयामि नयने च तथाजनेन । किं रञ्जयामि किमु ते
 स्तनयोर्विचित्रां पत्रावलीं विरचयाम्यचिरेण तन्वि ॥ ३१ ॥ सुतनु जेहिहि मौन मुख वाचो
 जडत्वं प्रणयिनि मयि कोप किंकरे किं करोषि । अथ यदि तव चित्ते सापराधोऽस्मि बाळे
 निजमुजयुगबल्लीवर्धन मा विधेहि ॥ ३२ ॥ किमपि किमपि शङ्के मङ्गलं यदन्यद्विरमतु
 परिहासश्चण्डि पर्वसुकोऽस्मि । कलयसि कलितोऽहं बलुमे देहि वाच भ्रमति हृदयमन्तर्विह्वलं निर्दयासि
 ॥ ३३ ॥ यदिदमगणयित्वा दुर्बह श्रोणिमारं मदभिसरणलोभात्प्रस्थित पञ्चतान्त्रम् । अयमहमभिवान्छ-
 म्यप्रमृज्यैव पांसु सुमुखि पदतलं ते चूडितु चुम्बितु च ॥ ३४ ॥ वितरय कुचयोस्तवदर्शनोपक-
 माणा मदनशररुजाना शान्तये मामकीनाम् । सकृदपि परिरेभं सुभ्रु दोर्मूलकूलकपवनपारि-
 णाहस्यातयोरेतयोस्ते ॥ ३५ ॥ चरणकमलदासस्त्वेष संकल्पसङ्गे सुमुखि यदभिधत्ते त्व व-
 लात्कारधूर्तम् । प्रसमविधृततर्पः पीडयाम्यात्मनेव द्विरद इय सरोज पाणिमापाटल ते ॥ ३६ ॥
 विकिर धवलदीर्घापागसंसर्पि चक्षुः परिजनपथवर्तिन्यत्र किं संभ्रमेण । स्मितमधुरमुदार देवि
 मामालपोवैः प्रभवति मम पाण्योरञ्जलिः सेवितु त्वाम् ॥ ३७ ॥ परिच्छुठति ललाटे म-
 ज्जुरा झलता किं मदनजयपताकाविभ्रम विभ्रतीयम् । स्फुरति च किमर्कौण्डे चण्डि विम्बा-
 धरोऽयं मृदुपवनविधूतोद्भिद्रवन्धकवन्धुः ॥ ३८ ॥ मुहुर्मुहुर्वेक्षणं सरसमञ्जसा संस्तवः समुच्च-
 लतरङ्गिणि प्रचुरनर्ममर्मस्पृहा । मुहुर्निविडनम्रता परिजनव्यपेक्षापि नो कुतः सुमुखि शिक्षिता
 कथय कोपरीतिस्त्वया ॥ ३९ ॥ तरङ्गय दृशोऽङ्गने पततु चित्रमिन्द्रीधरं स्फुटीकुर रदच्छदं
 व्रजतु विद्रुमः स्वेतताम् । क्षणं वपुरपावृणु स्पृशतु काञ्चनं कृष्णामुदञ्चय मुखं मनामवसु
 च द्विचन्द्रं नमः ॥ ४० ॥ पुरोदिगनुरागिणी तदपि नानुरागोदयः कृशोदरे निशा कृशा
 तदपि ते न भानः कृशः । प्रसन्नमिदमम्बरं तदपि न प्रसन्न मनो ननाद चरणायुधस्तदपि
 मौनमालम्बसे ॥ ४१ ॥ उदञ्चय दृग्बलं चलतु चर्चरीकोच्चयः प्रपञ्चय वचः मुधा श्रवणपा-
 लिमालिङ्गतु । श्रुव नटय नागरि त्यजतु मन्मथः कार्मुकं मुखं च कुरु संमुखं व्रजतु लाघवं
 चन्द्रमाः ॥ ४२ ॥ कृतो दूरादेव स्मितमधुरमभ्युद्गमविधिः शिरस्याज्ञा न्यस्ता प्रतिवचनमुच्चैः

१ 'मणिबन्धादाकमिष्ठं करस्य करभो बहिः' इत्यमरः । २ विस्मितः । ३ नीलकमलेन ।
 ४ माध्यापुष्पेण । ५ ब्रह्मा । ६ पाषाणेन । ७ विस्मितः । ८ देवतानाम् । ९ परित्यज ।
 १० चक्षी एव बन्धनं यस्येति तम् । बन्धने मां निधेहि इति पाठेऽपि स एव भावः । ११ आलिङ्गनम् ।
 १२ अनवसरे । १३ भ्रमरगणः ।

प्रणमितम् । न दृष्टेः शैथिल्यं मिलत इति चेतो दहति मे निगूढान्तःकोपा कठिनहृदये संवृ-
तिरियम् ॥ ४३ ॥ इदं दूर्वोकाण्डयुतिमुषि कपोले कतिपयैः श्रमाम्भोभिः कीर्णं सहजबकुला-
मोदसुमगम् । समाकांक्षे ताम्राधरमनुमनुष्य प्रियतमे मनोज्ञ ते पातु मुखकमलमात्रातुमथवा
॥ ४४ ॥ गतपाया रात्रिः शशिसुखि शशी शीर्यत इव प्रदीपोऽयं निद्रावशमुपगतो घूर्णत इव ।
प्रणामान्तो मानस्तदपि न जहासि ध्रुवमहो कुचप्रत्यासत्या हृदयमपि ते चण्डि कठिनम् ॥ ४५ ॥ प्रसादै
वर्तस्व प्रकटय मुद संत्यज रुषं प्रिये शुष्यन्त्यङ्गान्यमृतमिव ते सिञ्चतु वचः । निधानं सौख्यानां क्षणम-
मिमुख स्थापय मुख न मुखे प्रत्येतुं प्रभवति गतः कौलहरिणः ॥ ४६ ॥ प्रसीदेति ब्रूयामिदमसति कोपे न
घटते कारिष्याम्येव नो पुनरिति भवेदस्युपगमः । न मे दोषोऽस्तीति त्वमिदमपि हि ज्ञास्यसि मृषा किमेत-
स्मिन्वक्तु क्षममिति न वेकि प्रियतमे ॥ ४७ ॥ कृतेऽप्याज्ञामहे कथमिव मया ते प्रणतयो धृताः
स्मित्वा हस्ते विसृजसि रुषं सुभ्रु बहुरशः । प्रकोपः कोऽप्यन्यः पुनरयमसीमाऽथ गुणितो वृथा
यत्र स्निग्धाः प्रियसहचरीणामपि गिरः ॥ ४८ ॥ कपोले पत्राली करतलनिरोधेन मृदिता
निपीतो निःश्वासैरयममृतद्वयोऽधररसः । मुहुः कण्ठे लल्लस्तरलयति बाष्पः स्तनतट प्रियो मर्त्यु-
र्जातस्तव निरतुरोधे न तु वयम् ॥ ४९ ॥ सुतनु हृदयात्प्रत्यादेशेऽव्यलीकमपैतु ते किमपि मनसः
समोहो मे तदा बलवान्भूत । प्रबलतमसामेवप्रायाः शुभेषु हि वृत्तयः स्रजमपि शिरस्यन्वः क्षितां
धुनोर्त्येहिशङ्कया ॥ ५० ॥ परिहर कृतातङ्के शङ्कां त्वया सततं घनस्तनजघनया क्रान्ते स्वान्ते
परानवकाशिनि । विशति वितनोरन्यो घन्यो न कोऽपि ममान्तरं स्तनभरपरीरम्भारम्भे विधेहि विधे-
यताम् ॥ ५१ ॥ व्यथयति वृथा मौनं तन्वि प्रपञ्चय पञ्चम तरुणि मधुरालपैस्तापं विनोदय
दृष्टिभिः । सुमुखि विमुखीभाव तावद्विमुख न वञ्चय स्वयमतिशयस्निग्धो मुखे प्रियोऽहमुपरिथतः
॥ ५२ ॥ कठिनहृदये मुखं आन्ति व्यलीककथाश्रिता पिशुनबचनैर्दुःख नेतु न युक्तमिमं जनम् । किमि-
दमथवा सत्य मुखे त्वया हि विनिश्चित यदभिरुचित तन्मे कृत्वा प्रिये सुखमास्यताम् ॥ ५३ ॥
पादांसेक्ते सुचिरमिह ते वामेता कैव क्रान्ते सन्मार्गस्थे प्रणयिनि जने कोपने कोऽपराधः ।
इत्थं तस्याः परिजनकथाकोपवेगोपशान्तौ बाष्पोद्भेदैस्तदनु सहसा न स्थितं न प्रयातम् ॥ ५४ ॥
कोऽयं कोपविधिः प्रयच्छं कर्णगर्भं वचो जायतां पीयूषद्रवदीर्घिकोपरिमलैरामोदिनी मेदिनी । आस्तां
वा स्पृहयालु लोचनमिदं व्यावर्तयन्ती मुहुर्त्यस्मै कुप्यसि तस्य सुन्दरि तपोवृन्दानि बन्दोमहे ॥ ५५ ॥
सूर्येऽस्ताचलमौलिमालिनि गृहे दीपावलीशालिनि प्राणत्वामिनि मानिनि प्रतिपद सत्कारमातन्वति ।
यन्मानं न जहासि कोपकलनादालोहितस्तत्क्षणादिन्दुः सुन्दरि पूर्वपर्वतशिरःसीमानमारोहति ॥ ५६ ॥
सन्त्येवात्र गृहे गृहे युवतयस्ताः पृच्छ गत्वाऽधुना प्रेयासः प्रणमन्ति किं तव पुनर्दासो यथा वर्तते ।
आत्मद्रोहिणि दुर्जनप्रलपितं कर्णे वृथा मा कृथाश्छिन्नलोहरसा भवन्ति पुरुषा दुःखानुवर्त्या यतः
॥ ५७ ॥ क्षीणाशुः शशलाञ्छनः सखि पुनः क्षीणो न मानस्तव स्मेरं पद्मवन मर्नैर्गपि न
ते स्मेरं मुखाम्भोरुहम् । पीतं श्रोत्रयुगेन पट्पदस्तं पीतं न ते जल्पितं रक्ता शक्र-

१ समयरूपो मृगो गतो गत एव, न पुनरावर्तत इति भावः । २ कोपः, तदाख्यः परपुरुष इति तु प्रतीतिमात्रम् । ३ अहमित्यर्थः । 'अस्मदो द्वयोश्च १।२।५९' इति बहुवचनम् । ४ निरा-
करणकलेशम् । ५ भुजग- । ६ मनोभुज- । ७ अलुक्कलताम् । ८ प्रतारय । ९ परनिन्दक- । १० स्वीय-
ताम् । ११ चरणसेवानुरक्ते । १२ प्रतिकूलता । १३ देहि । १४ वापी । १५ प्रशंसामः । १६ अस्त-
प्रायः । १७ हसितं, प्रफुल्लमिति यावत् । १८ किञ्चिन्मात्रमपि । १९ भाषणम् ।

दिग्गङ्गा रविकरैर्नाद्यापि रक्ताऽसि किम् ॥ ५८ ॥ किं कण्ठे शिथिलीकृतो भुजलतापाशः प्रमादान्मया
निद्राच्छेदविषवर्तनेष्वभिमुखी नाद्यापि संभाषिता । अन्यस्त्रीजनसंकथालघुरहं स्वप्ने त्वया लक्षितो
दोषं पश्यसि कं प्रिये परिजनोपालम्भयोगे मयि ॥ ५९ ॥ चक्षुर्जाल्यैर्मपैतु मानिनि मुखं संदर्शय
श्रोत्रयोः पीयूषक्षुतिसौख्यमस्तु मधुरां वाचं प्रिये व्याहर । तापः शाम्यतु मे प्रसादशिशिरा दृष्टि
शनैः पातय त्यक्त्वा दीर्घमभूतपूर्वमचिराद्गोषं सखीदोषजम् ॥ ६० ॥ कल्याणाङ्गरुचानुरक्तमनसा त्व
येन सप्रार्थ्यसे यस्यार्थं सुमुखि त्वया पुनरुत्थागेऽपि सन्निहते । सोऽयं सुन्दरि पञ्चबाणविशि-
खव्यालीढदोरन्तरस्त्रैरोत्पीडितपीवरस्तनटस्त्वदोर्लतापञ्जरे ॥ ६१ ॥ क्षिप्रं यद्यपि वीक्षित नयन-
योस्ताम्रा तथापि शुक्तिर्माधुर्यापि सती स्वल्पत्यनुपदं ते गद्गदा बागियम् । निःश्वासा नियता अपि
स्तनमरोत्कम्पेन संलक्षिताः कोपस्ते प्रकट प्रयत्नविधृतोऽप्येव स्फुटं लक्ष्यते ॥ ६२ ॥ भ्रूमङ्गैः क्रियते
ललाटशशिनः कस्मात्कलङ्को मुघा वाताकम्पितबन्धुषुष्पसमता नीतोऽधरः किं स्फुरन् । मध्यध्या-
धिककम्पितस्तनभरेणां पुनः खिद्यते कोप मुखं तवैव चित्तहरणायैतन्मया क्रीडितम् ॥ ६३ ॥
शीतांशुर्मुखमुत्पले तव दृशौ पद्मानुकारौ करौ रम्भागर्मनिम तवोरुगल वाहू मृणालोपमौ ।
इत्याह्लादकराखिलाङ्गि रमसान्निःशङ्कमालिङ्ग्य मामङ्गानि त्वमनङ्गतापविधुराण्येहोहि निर्वापय ॥ ६४ ॥
भ्रमङ्ग न करोपि रोदिपि मुहुर्मुग्धेक्षणे केचल नातिप्रस्फुरिताधराऽनवरतं निःश्वासमेवोञ्जसि ।
वाच नापि ददासि तिष्ठसि पर प्रच्यातनम्रानना कोपस्ते स्तिमितोऽतिपीडयति मां गूढमहारोपमः ॥ ६५ ॥
सुधु त्वं कृपितेक्ष्मपास्तमशनं त्यक्त्वा कथा योपितां दूरादेव मयोज्झिताः सुरभयः स्रगन्धधूपदयः ।
राग रीगिणि मुखं मध्यवर्तते दृष्टे प्रसीदाधुना सद्यस्त्वद्विरहे भवन्ति सुमगे सर्वा ममान्धा
दिशः ॥ ६६ ॥ व्यावृत्तं खलु सर्वतो विषयतस्त्वय्येव लीन मनो नित्यं च त्वदधीनमेव
नियतं मज्जीवित मानिनि । सर्वैव मयि नूनमन्यविषया शङ्का त्वया त्यज्यतां किं बान्यत्र
निशाकरोऽभिरमते मुक्त्वा क्षण कौमुदीम् ॥ ६७ ॥ धृष्टः किं पुरतोऽवरुध्य विहसन्गृह्णामि
कण्ठे प्रियां किं वा चाटुशतप्रचण्डरचनाप्रीतां करिष्यामि ताम् । किं तिष्ठामि कृताङ्गलिर्निप-
तितस्तस्याः पुरः पादयोः सत्य सत्यमहो न वेद्यनुनयस्तस्याः कथं स्यादिति ॥ ६८ ॥ यद्गम्यं
गुरुगौरवस्य सुहृदो यस्मिन्मन्तेऽन्तरं यद्वाक्षिष्यवशात्प्रसह्य सहते नर्मोपचारानपि । यल्लज्जा
निरुणद्धि यत्र शपथैरुत्पाद्यते प्रत्ययस्तर्कि प्रेम स उच्यते परिचयस्तत्रापि कोपेन किम् ॥ ६९ ॥
मुग्धे मानिनि कोपरीतिरियेती युक्ता न तथ्य त्विदं कान्ते किं त्वदुपेक्षिता मम तनुः शोभत
नेहाद्भुतम् । अन्यायो भवति च्छलस्य करणे दक्षे जनेऽन्यादृशं कैाहेति प्रतिरुद्धवागकरवं वाक्स्त-
म्भनं चुम्बनैः ॥ ७० ॥ मान मानिनि मुखं देवि दयिते मिथ्या वचः श्रूयते
किं कोपो निजसेवके यदि वचः सत्यं त्वया गृह्यते । दोर्म्या बन्धनमाशु दन्तदलनं पीन-
स्तनास्फालनं दोषेभ्यश्च ते कटाक्षविशिखैः शङ्खैः प्रहारं कुरु ॥ ७१ ॥ सुधु त्वं नर्वेनीत-
कल्पद्वया केनापि दुर्मन्त्रिणा मिथ्यैव प्रियकारिणा मधुमुखेनास्मासु चण्डीकृता । किं त्वेतद्विशेष
क्षण प्रणयिनमेणाक्षि कस्ते हितः किं धात्रीतनया वयं किमु सखी किं वा किमस्मसुहृत् ॥ ७२ ॥

१ पूर्वदिशूपा नायिका । २ निष्क्रियत्वम् । ३ सखीनां मृषावचनेषु सत्यतायाः प्रत्ययत
उत्पन्नत्वात् । ४ उद्यतात्मनाऽवस्थीयते । ५ भुजमध्य- । ६ कदली । ७ भोजनम् । ८ अनु-
रक्ते । ९ अत्रेयतीतिपदमतिपरिणामार्थपरम् । १० इदं प्राकृतवचनादुत्तरणम् । ११ पीनस्तना
भ्याम् भास्फालनं पीडनम् । १२ सद्यः समुद्धृतधृतसदृश- ।

सरुया अभ्यर्थनम् ।

मुग्धे मानं न ते कर्तुं युक्तं प्राणाधिके प्रिये । घस्ते मत्स्यी कियत्कालं जीवितं जीवेन विना
॥ १ ॥ कुपिताऽसि यदा तन्वि निधाय करजक्षतम् । बधान भुजपाशाम्यां कण्ठमस्य दृढ तदा
॥ २ ॥ स्मेरराजीवनयने नयने किं निमीलिते । पश्य निर्जितकंदर्प कन्दर्पवशां प्रियम् ॥ ३ ॥
रमणे चरणप्रान्ते प्रणतिप्रवणेऽधुना । वर्दामि सखि ते तत्त्व कदाचिनोचिताः क्रुधः ॥ ४ ॥ यदि
कुप्यसि नास्ति रतिः कोपेन विनाऽथवा कुतः कामः । कुप्य च कोपय च त्व प्रसीद च त्व
प्रसादय च क्रान्तम् ॥ ५ ॥ अरुणे च तरुणि नयने तव मलिनं च प्रियस्य मुखम् । मुखमानत
च सखि ते ष्वलितश्चास्यान्तरे स्मरज्वलनः ॥ ६ ॥ अञ्चति रजनिरुदञ्चति तिमिरमिदं चञ्चति
मनोमूः । उक्तं न त्यज युक्तं विरचय रक्त मनस्तस्मिन् ॥ ७ ॥ वियदलिमलिनाम्बुगर्भमेघं मधु-
करकोकिलकूजितैर्दिशा श्रीः । धरणिरभिनवाङ्कुराङ्कटङ्का प्रणतिपरे दयिते प्रसीद मुग्धे ॥ ८ ॥
जहीहि कोपं दयितोऽनुगम्यता पुरोऽनुशेते तव चञ्चलं मनः । इति प्रियं कांचिदुपैतुमिच्छतीं
पुरानुनिन्ये निपुणः सखीजनः ॥ ९ ॥ समयचकितं विन्यस्यन्तीं दृश तिमिरे पथि प्रतितरु
मुद्गः स्थित्वा मन्द पदानि वितन्वतीम् । कथमपि रहःप्राप्तमङ्गैरनङ्गैरङ्गिभिः सुमुखि सुमगः स
त्वां पश्यन्नुपैतु कृतार्थताम् ॥ १० ॥ चपलहृदये किं स्वातन्त्र्यात्स्वयं गृहमागतश्चरणपतितः
प्रेमैर्द्राक्षः प्रियः समुपेक्षितः । तदिदमधुना यावज्जीव निरस्तसुखोदया रुदितशरणा दुर्जोताना
सहस्र रुषा फलम् ॥ ११ ॥ लिखन्नास्ते भूमिं बहिरवनतः प्राणदयितो निरा-
हाराः सख्यः सततरुदितोच्छ्रननयनाः । परित्यक्त सर्वं हसितपठितं पञ्जरशुकैस्तवावस्था चेयं
विखज कठिने मानमधुना ॥ १२ ॥ असङ्कतो नायं न च खलु मुग्धैरेव रहितः प्रियो मुक्ताहा-
रस्तव चरणमूले निपतितः । गृह्णान् मुग्धे व्रजतु तव कण्ठप्रणयितामुपायो नास्त्यन्यस्तव हृदय-
दाहोपशमने ॥ १३ ॥ अनालोच्य प्रेम्णः परिणैतिमनादृत्य सुहृदस्त्वयाऽकार्षे मानः किमिति
सरले सप्रति कृतः । समाकृष्टा ह्येते प्रलयदहनोद्गासुरशिखाः स्वहस्तेनाङ्गारास्तदलमधुनाऽरुण्यरुदितैः
॥ १४ ॥ अयेऽस्तमयते शशी न हि कंशैर्मवत्याग्रहो विनश्यति तमो हठं किमणुमप्यपांस्ते मनः ।
सखि प्रकटितोऽरुणो न करुणोदयस्ते मनैकप्रयाति खलु यामैनी न विमनीकृथा नायकम् ॥ १५ ॥
आयातः कुमुदेधैरो विजयते सर्वेश्वरो मारुतो भङ्गः स्फूर्जति भैरवो न निकट प्राणेश्वरो मुञ्चति ।
एते सिद्धरसाः प्रसूनविशिखो वैद्योऽनवद्योत्सवो मानव्याधिरयं कृशोदारि कथं त्वचेतसि स्थास्यति
॥ १६ ॥ मानं मानिनि मुख मानसमुग्धैः साम्राज्यमुज्जृम्भता हा हा गच्छति यामिनी न ममयो यातः
पुनः प्राप्यते । अत्यल्पागसि कल्पिताधिकमये क्रान्ते पदान्तानते कोऽयं कोकिलवासिकेलिसैर्मये

१ शफरी । मत्स्यीति पाठान्तरम् । २ जलम् । ३ स्वप्रियस्य । ४ विकसितकमल- ।
५ एतेन नायकस्य सौन्दर्योतिशयो ध्वनितः । ६ कन्दर्पेण वैरशोधनार्थमिव त्वद्देमुख्ये निहत्य
वशीकृतोऽयमिति सम्भावितम् । ७ प्रिये । ८ इदं गर्भितत्वदोषावहम् । ९ कामाग्निः ।
१० पश्चात्तापं कुरुते । ११ कामोन्मादिभिः । १२ प्रेम्णाऽत्याद्रः । १३ पापकर्मफलरूपाणाम् ।
१४ दुश्चरितः । १५ सौन्दर्यादिभिः । १६ मृत्तावलिस्वरूपः निरशानव्रती च । १७ फलम् । १८ अकार्षे
इति पदच्छेदः । अनुचिते समये इत्यर्थः । १९ क्षीयते । २० त्यजति । २१ किञ्चित् । २२ रात्रिः ।
२३ चन्द्रः । २४ मारुतस्य जगत्प्राणत्वात् सर्वेश्वरत्वम् । २५ भृङ्गो भैरव इति कालिमसाहस्यमूलं
रूपणमिदम् । २६ कामदेवः । २७ कामस्य । २८ वसन्ते ।

कोपस्त्वयाऽऽलम्बितः ॥ १७ ॥ त्वां चित्तेन चिरं वहन्ममतिश्रान्तो भृशं तापितः कन्दर्पेण
च पातुमिच्छति सुधासंवादि भिन्नाधरम् । अस्याङ्ग तदलंकरु क्षणमिह भ्रूथेपलम्बील्यक्रीते
दासजनेऽपि सेवितपदाम्भोजे कुतः संभ्रमः ॥ १८ ॥ मुखे किं नखरैः क्षिपन्मथितं नेत्राभ्यु
मानोजते पश्यैनं चरणप्रनम्रशिरसं स्व कान्तमात्ताञ्जलिम् । अपहृष्टं तत्र चेतसि प्रणयिनि प्राप्ते-
ऽतिनिर्विण्णतामन्यासक्तमनस्युपेक्षितगता फ्लङ्क्य रोदिष्यति ॥ १९ ॥ क्रिये यत्पह्वाऽपि
यत्प्रणमति स्तब्धाऽसि यद्गामिणि द्वेषस्थाऽसि यदुन्मुखे यिमुखता याताऽसि तस्मिन्प्रिये । तद्युक्तं
विपरीतकारिणि तव श्रीखण्डचर्चा विष शीताशुस्तपनो हिम द्रुतयहः क्रीडामुदो यातनाः
॥ २० ॥ मुखे मुखतयैव नेतुमखिलः कालः किमागम्यतं मान धत्स्य धृतिं वधान ऋजुता
दूरे कुरु प्रेयसि । सख्यैवं प्रतिबोधिता प्रतियचस्तामाह भीतानना नीचैः शंस यदि स्थितो हि
न्तु मे प्राणेश्वरः श्रोष्यति ॥ २१ ॥ अङ्गुल्यग्रनखेन बाष्पसलिल निक्षिप्य निक्षिप्य किं तूर्णां
रोदिषि कोपने बहुतर फ्लङ्क्य रोदिष्यसि । यस्यास्ते विशुनोपदेशयचनेर्मर्मानेऽति-
भूमि गते निर्विण्णोऽनुनयं प्रति प्रियतमो मन्यस्थतामेष्यति ॥ २२ ॥ नो तैल्यं मजसे
न जल्पसि सुधाधारानुकारा गिरो दृक्पातं कुर्ये न वा परिजनं कोपप्रकाशच्छलात् । इत्थं
केतकगर्भगौरि दयिते कोपस्य सगोपनं तत्स्यादेव न चेत्पुनः सहचरी कुर्वीत साचिस्मितम् ॥ २३ ॥

खण्डिताया नायिकाया नानाऽन्तस्तापव्यञ्जनानि ।

हन्त पुरा यो निष्ठितः स पुनः सुभगः कथं समायायात् । रुमुदिन्यो ननु सुलभा-
दुर्लभ एकः सुधासिन्धुः ॥ १ ॥ जीवितनाथेन तदा ऋशोऽनुनयो व्यधाधि हा हन्त । रोष-
विमूढा सशपथमथाप्यह तं निराकारम् ॥ २ ॥ उपचारानुनयास्ते कित्तवस्त्रोपेक्षिताः सखी-
वचसा । अधुना निष्ठुरमपि यदि स वदति कैलिकैतवाधाभि ॥ ३ ॥ प्रवाहि तत्रैव ययाऽनुर-
व्यसे किमत्र निर्विष तव प्रयोजनम् । न कञ्चुकप्रन्थिमपाकरोषि मे कथं हृदि ग्रन्थिमपाक-
रिष्यसि ॥ ४ ॥ अकरोः किमु नेत्रशोणिमान किमकार्षीः करपल्लवावरोधम् । कलहं किमवाः
क्रुधा रसज्जे हितमर्थं न विदन्ति दैर्घदष्टाः ॥ ५ ॥ स्फुरसि बाहुभूते किमनर्थक त्वमपि लोचन-
मावमहो गता । तमहमागतमप्यपराधिनं न परिरञ्चुमल न च वीक्षितुम् ॥ ६ ॥ मानोज-
तेत्यसहनेत्यतिपण्डितेति मय्येव विकृतिरनेकमुखी सखीनाम् । दाक्षिण्यमात्रमखणेन विचेष्टितेन
धूर्तस्य तस्य हि गुणानुपवर्णयन्ति ॥ ७ ॥ नयनखपदमङ्ग गोपयस्वशुकेन स्थगयसि पुनरोष्ठं
पाणिना दन्तदष्टम् । प्रतिदिशमपरस्त्रीसङ्गशंसी विसर्पन्नवपरिमलगन्धः केन शक्यो वीक्षितुम्
॥ ८ ॥ अद्यारम्य यदि प्रिये पुनरह मानस्य चान्यस्य वा गृहीया शठदुर्नयेन मनसा नामापि
संक्षोभतः । तत्तेनैव त्रिना शशाङ्गकिरणस्पष्टादृहासा निशा एको वा दिवसः पयोद-
मलिनो भूयान्मम प्रावृषि ॥ ९ ॥ कथमपि सखि क्रीडाकोपाङ्गजेति मयोदिते कठिनहृदयस्यक्त्वा
शय्या बलाद्गत एव सः । इति सरमसश्चस्तप्रेष्ठिण व्यपेतगुणं स्पृहा पुनरपि हतव्रीड चेतः
करोति करोमि किम् ॥ १० ॥ मानव्याधिनिपीडिताऽहमधुना शक्नोमि तस्यान्तिक नो गन्तु

१ पीडाः । २ एतेन नायिकायाः पतिप्रेमातिशयः सखी प्रत्युत्तरदानेऽतिदाक्षिण्यं च
ध्वनिते । ३ शय्याम् । ४ धूर्तस्य । ५ कलह- । ६ नष्टभाग्याः ।

न सखीजनोऽपि चतुरो यो मां बलान्नेष्यति । मानी सोऽपि जनो न लघ्वेवमयादभ्येति भोऽतः
स्वयं कालो याति चलं च जीवितमिदं क्षुण्णं मनश्चिन्तया ॥ ११ ॥ निःश्वासा वदनं दहन्ति हृदयं
निर्मूलमुन्मूल्यते निद्रा नैति न दृश्यते प्रियमुखं नैकदिनं स्थिते । अङ्ग शोष्मुपैति पादपतितः
प्रेयास्तथोपेक्षितः सख्यः कं गुणमाकलय्य दयिते मानं वयं कारिताः ॥ १२ ॥
नो चादुश्रवणं कृतं न च दृशा हारोऽन्तिके वीक्षितः कान्तस्य प्रियहेतवे निज-
सखीवाचोऽपि दूरीकृताः । पादान्ते विनिपत्य तत्क्षणमसौ गच्छन्मया मूढया पाणिभ्यामवरुध्य
हन्त सहसा कण्ठे कथं नार्पितः ॥ १३ ॥ तद्वक्त्रामिमुखं मुखं विनमितं दृष्टिः कृता पादयोस्तस्या-
लापकुवहलाकुलतरे श्रोत्रे निरुद्धे मया । पाणिभ्यां च तिरस्कृतः सपुलकः स्वेदोद्गमो गण्डयोः
सख्यः किं करवाणि यान्ति शतशो यत्कञ्चुके सवयः ॥ १४ ॥ यत्पङ्केरुहलक्ष्म पाणिकमलं भाग्यालये
यदुत्सृज्यस्तं वा मम यल्ललाटफलके भाग्याक्षरं वेधसा । तत्सर्वं सखि यो यथार्थमकरोत्तस्मिन्कोपः
कृतो धिक् मां धिक् मम जीवितं धिगतेतुं धिक्चेष्टितं धिगवयः ॥ १५ ॥ मर्त्यस्य कृते गुस्त्रेधुरभू-
द्रोष्ठी कनिष्ठीकृता धैर्यं, कोशधनं गतं सहचरी नीतिः कृता दूरतः । निर्मुक्ता तृणवन्नपा परिचिता
स्रोतस्विनीविन्दुवत्स क्रोधादवधीरितो हतधिया प्रेयान्वलीयान्विधिः ॥ १६ ॥ केकाभिः कलयन्तु
केकिनिवहाः समूय कर्णञ्चरं विद्युद्भिः सह मीषयन्तु परितः पाथोधराणां घटाः । पञ्चेषुर्वधिरिकरोतु
ककुमः सर्वाः शराणां रवैर्नाहं दग्धदुरन्तजीवनकृते कस्यापि वक्ष्या सखि ॥ १७ ॥ एषा दोषा
यथाऽर्था प्रियतम भवतो हन्त जाता वियोगे स्त्रीहत्यापातकीति प्रथितिमुपगते लाञ्छनीति त्रिलो-
क्याम् । नैव भूयोऽपराधं वत दयितं कदाऽप्याचरिष्यामि सत्यं त्वत्पत्न्या मां मुतिर्गमैर्मनसिजशमनः
सायकैर्हन्तुमुक्तः ॥ १८ ॥

दयितानुनयः ।

मयि मल्लयसमीरो वर्षतीव स्फुलिज्जानहह हिमकरो मामग्निना सिञ्चतीव । किमिति मकरकेतोः
किं नु वक्ष्ये कठोरं कथमपि तदहं ते नाथ नोपेक्षणीया ॥ १ ॥ घनर्धनमपि दृष्टं ज्योमं वातो
मरुवाञ्छितिकुलकलवाचां श्रोत्रमासीन्निवासः । असुसमं न मृताऽहं त्वद्वियोगेऽपि जाते तव घन-
परिरम्भमर्थनाशावशेन ॥ २ ॥ त्वं तावद्ब्रह्मेष्टमो नवयुवा कान्तः सुखी निर्द्विषो नो जानासि
परव्यथा शठमते नैवासि दुःखी यतः । किं त्वन्याः परिपृच्छ मन्मथशरैः पीडामसह्यामिमां व्राता
नो भव येन सज्जनजनैः कार्पाणिको नोच्यसे ॥ ३ ॥ मुक्तो मानपरिग्रहः सह सखीसार्थेन तन्मन्त्रिणा
शक्ता त्वच्चरणप्रसादरहिता नाहं क्षणं प्राणितुम् । पश्य त्वं कृशक शरीरकमिदं या यामवस्था गत
सैषाऽहं तव पादयोर्निपतिता नाथ प्रसीदाधुना ॥ ४ ॥

कान्तापराधशंसनम् ।

सार्धं मनोरथशतैस्तव धूर्तं कान्ता सैव स्थिता मनसि कृत्रिमभावरम्या । अस्माकमस्ति न
'कथंचिदिहावकाशस्तस्मात्कृतं चरणपातविडम्बनाभिः ॥ १ ॥ यदा त्वं चन्द्रेऽभूः शिशिरकरसंपर्क-
रुचिरस्तदाऽहं जातां प्राक्शशधरमणीनां प्रतिकृतिः । इदानीमर्कस्त्वं खररुचिसमुत्सारितरसः किरन्ती

१ गौरवक्षय- । २ मा मामित्यर्थः । मा भव इति च्छेदः । ३ अहर्निशम् सर्वदेति यावत् ।
४ सम्भ्राभ्य । ५ कन्दर्पम् । अत्र मदनमिति वाच्यम् । अतल्लं प्रति धिक्कृतेरवक्तव्यत्वाभि-
व्यञ्जनात् । ६ तिरस्कृतः । इदमसाध्या वचनम् । ७ दक्षिणपवनः । ८ निविडतया मेघच्छन्नम् ।
९ बह्वशो बल्लभा वस्येति सः । १० निर्दयः । ११ भिक्षुः ।

कोपाग्नीहमपि रविप्रावघटिता ॥ २ ॥ तदवितथमवादीर्यन्मम त्वं प्रियेति प्रियजनपरिमुक्ते, यद्बुद्धं-
 दधानः । मदधिवसति माऽऽगाः कामिनां मण्डनश्रीर्नजति हि सफलत्व बहुमालोकेन ॥ ३ ॥ तत्रेदं
 पश्यन्त्याः प्रसरदनुरागं बहिरिव प्रियापादालक्तच्छुरितमरुणघोति हृदयम् । ममाद्य प्रख्यातप्रणयमभङ्गेन
 कितव त्वदालोकः शोकादपि किमपि लज्जा जनयति ॥ ४ ॥ कृतककृतकैर्मायाशाठ्यैस्त्वयाऽप्यतिवर्तित
 निभृतनिभृतैः कार्यालपैर्मयाप्युपलक्षितम् । भवतु विदितं नेष्टा तेऽहं वृथा परिखिद्यते अहमसहना
 त्वं निःस्नेहः समेन सम गतम् ॥ ५ ॥ कोपो यत्र श्रुतिरचना निग्रहो यत्र मौनं यत्रान्योन्य-
 स्मितमनुनयो दृष्टिपातः प्रसादः । तस्य प्रेम्णस्तदिदमधुना वैशंसं पश्य जातं त्वं पादान्ते छुटसि
 न च मे मय्युमोक्षः खलायाः ॥ ६ ॥ बाळे नाथ विमुञ्च मानिनि रूपं रोषान्मया किं कृतं
 खेदोऽस्मासु न मेऽपराध्यति मघान्सर्वेऽपराधा मयि । तर्त्तिक रोदिपि गद्गदेन वचसा कस्याप्रतो
 मुद्यते नन्वेतन्मम का तवास्मि दयिता नास्मीत्यतो रुद्यते ॥ ७ ॥ किं किं वक्ष्यमुपेत्य चुम्बसि
 बलान्निर्लज्ज लज्जा क ते वद्वान्तं शठ मुञ्च मुञ्च शपथैः किं धूर्त वाग्वन्धनैः । खिन्नाऽहं तव
 रात्रिजागरवशात्तामेव याहि प्रिया निर्मात्योज्जितपुष्पादामनिकरे का पट्पदानां रतिः
 ॥ ८ ॥ सामोदं वचनं प्रयच्छसि न मे नो बाञ्छितं यच्छसि प्रायः प्रोच्छसिपि
 द्रुतं द्रुतवहज्वालासमं रात्रिषु । कण्ठाश्लेषपरिग्रहे शिथिलिता यन्नादराच्चुम्बसे तत्ते
 धूर्त इति स्थिता प्रियतमा काचिन्ममेवापरा ॥ ९ ॥ अज्ञानेन पराहमुखीं पारमवादाश्लिष्य
 मा दुःखिता किं लब्ध चटुल त्वयेह नयता सौभाग्यमेतां दशाम् । पश्यैतदयिताकुचव्यतिकरो-
 न्मृष्टाङ्गरागारुणं वक्षस्ते मलत्तैलपङ्कशत्रैर्वेणीपदैरङ्कितम् ॥ १० ॥ रोहन्तौ प्रथम ममोरसि तव
 प्राप्तौ विवृद्धिस्तनौ संलापास्तव वाक्यमङ्गमलिना मौग्यं परं त्याजिताः । धात्रीकण्ठमपास्य बाहुलतिके
 कण्ठे तवासञ्जिते निर्दाक्षिष्य करोमि किं नु विशिखाप्येषा न पन्थास्तव ॥ ११ ॥ सत्यं तद्यदवो-
 चथा मम महाभागस्त्वदीयादिति त्वं प्राप्तोऽसि विभात एव सदन मा द्रष्टुकामो यतः । रागं किं च
 विमर्षि नाथ हृदये काश्मीरपत्रोदित नेत्रे जागरजं ललाटफलके लाक्षारसापादितम् ॥ १२ ॥

कान्ताऽपराधमार्जनविधिः ।

अङ्गुलीकिसलयाप्रतर्जनेन श्रूविमङ्गकुटिलं च वीक्षितम् । मेखलाभिरसकृच्च बन्धनं वज्रयन्त्रणयिनी-
 वाप सः ॥ १ ॥ अधिरर्जेनि जगाम धाम तस्याः प्रियतमयेति रुषा स्रजावन्धः ।
 पदमपि चलिषु युवा न सेहे किमिव न शक्तिहरं ससाध्वसानाम् ॥ २ ॥ सालक्तकेन नव-
 पल्लवकोमलेन पादेन नूपुरवता मदनालसेन । यस्ताडयते दयितया प्रणयापराधात्सोऽङ्गीकृतो
 भगवता मकरध्वजेन ॥ ३ ॥ सालक्तकं शतदलाधिककान्तिरम्यं रत्नौघधामनिकारुणनूपुरं च ।
 क्षितं श्रुशं कुपितया तरलोत्पलाख्या सौभाग्यचिह्नमिव मूर्ध्नि पदं विरेजे ॥ ४ ॥ कोपात्कि-
 च्छिद्रुपान्तोऽपि रमसादाकृष्य केशेष्वलं नीत्वा मोहनमन्दिरं दयितया हारेण बद्धा दृढम् ।
 श्रूयो यास्यसि तद्रूढानिति मुहुः कण्ठार्धरुद्धाक्षरं जल्पन्त्याः श्रवणोत्पलेन सुकृती कश्चिद्रहस्ताडयते
 ॥ ५ ॥ सा बाढं भवतेक्षितेति निविडं सयम्य बाहोः स्रजा श्रूयो द्रक्ष्यसि तां शठेति
 नितरां संमर्त्य संतर्ज्य च । आलीनां पुर एव निहृतिपरः कोपाद्रसन्नुपुरं मानिन्याश्चरणप्रहार-

विधिना प्रेयानशोकीकृतः ॥ ६ ॥ कोपात्कोमललोलाद्भुतिकापाशेन बद्धा द्धं नीत्वा केलि-
निकेतनं दयितया साय सखीनां पुरः । भूयोऽप्येवमिति स्खलत्कलगिरा संसूच्यं द्रुष्टेष्टितं धन्यो
हन्यत एव निहृतिपरः प्रेयान् रुदत्या हसन् ॥ ७ ॥ पादे मूर्धनि ताम्रतामुपगते कर्णोत्पले चूर्णिते
छिन्ने हारलतागुणे करतले सपातजातव्रणे । अप्राप्तप्रियताडनव्यतिकरा हन्तुं पुनः कोपिता वाञ्छन्ती
मुहुरेणशैवलयना पर्याकुला रोदिति ॥ ८ ॥

मानिन्या मानापनयः ।

आविर्भूते शशिनि तमसा मुच्यमानेव रात्रिर्नैशस्यार्चिर्हुतमुज इव छिन्नभूयिष्ठधूमा । मोहे-
नान्तर्वरतनुरियं लभ्यते मुक्तकल्पा गङ्गा रोधःपतनकलुषा गृह्णीव प्रसादम् ॥ १ ॥ भवति
विततश्वासोन्माहप्रणुन्नपयोवः हृदयमपि च स्निग्धं चञ्चुर्निजप्रकृतौ स्थितम् । तदनु वदनं मूर्च्छा-
च्छेदात्प्रसादि विराजते परिगतमिव प्रारम्भेऽहः श्रिया सरसीरुहम् ॥ २ ॥ ऊर्झीवाङ्गानि
स्तिमितैर्यति गीतध्वनिषु यत्सखीं कान्तोदन्तं श्रुतमपि पुनः प्रश्नयति यत् । अनिर्द्रं यश्चान्तः स्वपिति तदहो
वेद्यभिनवां प्रवृत्तोऽस्याः सेक्तु इदि मनसिजः प्रेमलतिकाम् ॥ ३ ॥ परिम्लाने माने मुखशशिनि तस्याः
करधृते मयि क्षीणोपाये प्रणिपतनमात्रैकशरणे । तथा परमप्रान्तव्रजपुटनिरुद्धेन सहसा प्रसादो
बाष्पेण स्तनतटविशीर्णेन कथितः ॥ ४ ॥ कृष्णस्निग्धकनीनिके विकसतः कर्णान्तदीर्घं
दृशावुत्कम्पो हृदयस्य वेपितकुचामोहः शनैः शाम्यति । धत्ते शीतरुचो विधुतुर्दंमुखान्मुक्तस्य लक्ष्मी-
मिदं मुग्धाङ्गया विगलद्विमोहतिमिर वक्त्रं प्रसीदत्क्रमात् ॥ ५ ॥

अन्योऽन्यं प्रमोदोदयः ।

पदप्रणतमालोक्य कान्तमेकान्तकातरम् । सुखन्ती बाष्पसंतानं सुमुखी तेन चुम्बिता ॥ १ ॥
इह स्फुट तिष्ठति नाय कण्टकः शनैः शनैः कर्षन्खाप्रलीलया । इति च्छलात्काचिदलम्बकण्टकं पदं
तदुत्सङ्गतले न्यवेशयत् ॥ २ ॥ निपपात सभ्रमभृतः श्रवणादसितभ्रुवः प्रणदिता-
लिकुलम् । दयितावलोकविकसनयनप्रसरमणुन्नमिव वारिरुहम् ॥ ३ ॥ कररुद्धनीवि दयितोपगतौ
गलित त्वराविरहितासनया । क्षणदृष्टहोटकशिलासदृशस्फुरद्भूमिति वसनं ववसे ॥ ४ ॥ पिद-
धानमन्त्रगुपगम्य दशौ ब्रुवते जनाय वद कोऽयमिति । अभिधातुमप्यवससौ न गिरा पुलकैः
प्रियं नवधूर्त्यगदत् ॥ ५ ॥ उपनेतुमुजतिमतेव दिव ऊचयोर्युगेन तरसा कलिताम् । रमसो-
त्थितामुपगतः सहसा परिरम्य कश्चन वधूमरुवत् ॥ ६ ॥ अनुदेहमागतवतः प्रतिमां परिणायकस्य
गुरुमुद्वहता । मुकुरेणैव वेपथुमृतोऽतिमरात्कथं मय्यपाति न वधूकरतः ॥ ७ ॥ अवनम्य वक्षसि
निमग्नकुचद्वितयेन गाढमुपगूढवता । दयितेन तत्क्षणचलद्रशनाकलकिङ्किणीरवमुदासि वधूः ॥ ८ ॥
उदितोत्सादमतिवेषथुमत्सुदृशोऽभिर्भूतं विधुरं व्रजया । वपुरादरातिशयशंसि पुनः प्रतिपत्तिमूढमपि
बाढमभूत् ॥ ९ ॥ परिमन्थरामिरलवूरुमरादधिवेश्म पत्युरुपचारविधौ । स्खलिताभिरत्यनुपद-
प्रमदाः प्रगयातिभूमिमगमन्गतिभिः ॥ १० ॥ मधुरोजतञ्जु ललितं च दृशोः सकरप्रयोग-
चतुर च वचः । प्रकृतिस्थमेव निपुणागमितं स्फुटवृत्यलीलममव्युत्तनोः ॥ ११ ॥ लोलाशुकस्य
पयनाकुलिताशुकान्तं त्वदृष्टिद्वारि मम लोचनब्रान्धवस्य । अय्यासितुं तव चिर जघनस्थलस्य

१ अशोकतरुर्यया विकसितपुष्पः कियते तथा शोकं निराकृत्य विकसितमुखकमलः
कृत इति भावः २ मृगशिशुः ३ सङ्कोचयति । ४ राहु- । ५ सुवर्ण- । ६ दर्पणेन ।

पर्याप्तमेव करभोर मनोरथुगम् ॥ १२ ॥ सुतनु जेहिहि मौन पश्य पादान्तं मां न खलु तव
 कदाचित्कोप एवंविधोऽभूत् । इति भिगदति नाथे तिर्यगामीलितास्या नयनजलमनलं मुक्तमुक्तं न
 किञ्चित् ॥ १३ ॥ वचोवीचीदानं स्फुरदधरपानं विविनयं कृशीभूते माने मयि मृगयमाणे मृगदृशः ।
 वभूव भ्रूमङ्गः सनयनतरङ्गः सपदि यः प्रभुत्वं व्यातेने जगदुपरि तेनेह मदनः ॥ १४ ॥ तदेवा-
 जिह्वाक्षं मुखमविशदास्ता गिर इमाः स एवाङ्गल्लेयो मयि सरसमाश्लिष्यति तनुम् । तदुक्तं प्रत्युक्तं यदपदु-
 शिरः कम्पनपरं प्रिया मानेनेयं पुनरपि कृता मे नववधूः ॥ १५ ॥ दृष्टैकासनमास्थिते
 प्रियतमे पश्चादुपेत्यादरादेकस्या नयने निमील्य विहितक्रीडानुबन्धच्छलः । ईषद्वक्तिकन्धरः सपुलकः
 प्रेमोल्लसन्मानसामन्तर्हासलसत्कपोलफलकां धूर्तोऽपरां चुम्बति ॥ १६ ॥ आगत्य प्रणिपात-
 सान्वितसखीदत्तान्तरे सार्गैसि स्वैर कुर्वति तल्पपार्श्वनिभूते भूर्तेऽङ्गसंवाहनम् । ज्ञात्वा स्पर्श-
 वशात्प्रियं किल सखीआन्या स्वमन्त्रं शनैः खिन्नाऽसीत्यभिधाय मीलितदृशा सानन्दमारोपितः ॥ १७ ॥
 दृष्टे लोचनवन्मनाह् मुकुलितं पार्श्वस्थितं वक्रवन्मभूतं बहिरासितं पुलकवत्स्पर्शं समातन्वति । नीवी-
 वन्धवदागतं शिथिलता समापमाणे क्षणान्मानेनापसृतं ह्रियेव सुदृशः पादस्पृशि प्रेयसि ॥ १८ ॥
 एकस्मिन्शयने पराङ्मुखतया वीतोत्तरं ताम्यतोरन्योन्यस्य हृदि स्थितेऽप्यनुनये संरक्षतोर्गौरवम् ।
 दपत्योः शनकैरपाङ्गवलनान्मिश्रीभवच्चक्षुषोर्भग्नो मानकलिः सहासरमसव्यासक्तकण्ठग्रहः ॥ १९ ॥
 कृथा विग्रहमश्रुपातकलुषं शय्यासनादुत्थिता क्रोधाचापि विहाय गर्भमवनद्वारं रुपा प्रस्थिता ।
 कृत्वा चन्द्रमसं प्रभाविरहितं प्रत्युषयाताहता हा रात्रिस्वरिता गतेति पतिता कान्ता प्रियस्थो-
 रसि ॥ २० ॥ सत्यं दुर्लभ एष बलुभतरो रागो ममास्मिन्पुनः कोपोऽस्यातिगुरुर्न चाति-
 निपुणाः सख्योऽपि सबोधवे । संचिन्त्येति मृगीदृशा प्रियतमे दृष्टे श्रुत्या मेखलां वन्नन्या न
 गतं स्थितं न च चलद्वासोऽथवा संवृतम् ॥ २१ ॥ याचो वातिगमनि किं तवाद्य पर्याः
 सुष्ठु सुष्ठो विग्रमोऽप्युद्गन्तः कृत एष लोलनयने किं लोहिते लोचने । नास्त्यैगो मयि
 किं मुधैव कुपितेत्युक्ते पुनः प्रेयसा मानिन्या जलविन्दुदन्ततुरपुटा दृष्टिः सखीभाहितः ॥ २२ ॥
 सा यावन्ति पदान्यलीकवचनैरालीजनैः पाठिता तावन्त्येव कृतागसो द्रुततरं संलप्य पत्युः पुरः ।
 प्रारेभे पुरतो यथा मनसिजस्येच्छा तथा वर्तितुं प्रेम्णो मौग्ध्यविभूषणस्य सहजः कोऽप्येव कान्तः
 क्रमः ॥ २३ ॥ पश्यामः किमिय प्रपद्यत इति स्थैर्यं मयाऽऽलम्बितं किं मां नालपतीत्यय
 खलु शठः कोपस्तयाऽप्याश्रितः । इत्यन्योन्यविलक्षदृष्टिचतुरे तस्मिन्नवस्थान्तरे सव्याजं हसितं
 मया धृतिहरो मुक्तस्तु बाष्पस्तया ॥ २४ ॥ चक्षुर्लसमपीकण कवलितस्ताम्बूलरागोऽधरे
 विश्रान्ता कवरी कपोलफलके लुप्तेव गात्रद्युतिः । जाने सप्रति मानिनि प्रणयिना कैरप्युपाय-
 क्रमैर्भग्नो मानमहातरुस्तरुणि ते चेतःस्थलीवर्धितः ॥ २५ ॥ नस्याः सान्द्रविलेपनस्तनयुगप्रलेप-
 निद्राङ्कित किं वक्षश्चरणानतिव्यतिकरव्याजेन गोपाय्यते । इत्युक्ते क तदित्युदीर्य सहसा त-
 त्सप्रमार्ष्टुं मया सल्लिष्टा रमसेन तत्सुखवशात्तन्मयाऽपि तद्विस्मृतम् ॥ २६ ॥ नापेतोऽनुनयेन यः
 प्रियसुहृद्वाक्यैर्न यः संहृतो यो दीर्घं दिवसं विषह्य हृदये यदनात्कथंचिद्भूतः । अन्योन्यस्य
 हृते मुखे विहितयोस्तित्यर्थकथंचिदृशोः संभेदे सपदि स्मितव्यतिकरे मानो विहस्योज्झितः ॥ २७ ॥

एकस्मिन्शयने सरोरुहदृशोर्विज्ञाय निवां तयोरेकां पल्लवितावगुण्ठनवतीमुक्कन्धरो दृष्टवान् । अन्यस्याः सविध समेत्य निभृतव्यालोलहस्ताङ्गुलिव्यापारैर्वसनाञ्चलं चपलयन्त्वापच्युतिं कलसवान् ॥ २८ ॥ लीलातामरसाहतोऽन्यवनितानिःशङ्कदृष्टाधरः कश्चित्केसरदूषितेक्षण इव व्यामीत्य नेत्रे स्थितः । मुग्धा कुड्मलिताननेन दधती वातं स्थिता तस्य सा आन्त्या धूर्ततया च वैपथुमती तेना- निश चुम्बिता ॥ २९ ॥ जाता नोत्कलिका स्तनौ न लुलितौ गात्रं न रोमाञ्चितं वक्त्रं स्वेदकणाञ्चितं न सहसा यावच्छठेनाधुना । दृष्टेनेव मनो हतं धृतिमुषा प्राणेश्वरेणाद्य मे तत्केनापि निरूप्यमाणनिपुणो मानः समाधीयताम् ॥ ३० ॥ शून्य वासगृहं विलोक्य शयना- दुत्थाय किञ्चिच्छनैर्निद्राव्याजमुपागतस्य सुचिरं निर्वर्ण्य पत्युर्मुखम् । विश्रब्ध परिचुम्ब्य जातपुलका- मालोक्य गण्डस्थलीं लज्जानम्रमुखी प्रियेण हसता बाला चिर चुम्बिता ॥ ३१ ॥ कान्ते घोरकृतान्तवक्त्रकुहरात्वं पुण्यपुञ्जेन मे मुक्ता कृन्त तदर्जेनश्रममरं प्रत्यङ्गमालिङ्ग्य माम् । इत्याकर्ण्य निमीलितार्धनयन स्मेरं शनैरानत सोल्लास वदनाम्बुज मृगदृशः स्वैरं चुचुम्बे प्रियः ॥ ३२ ॥

प्रणयवचनानि ।

कृष्णार्जुनानुरक्ताऽपि दृष्टिः कर्णावलम्बिनी । याति विश्वसनीयत्व कस्य ते कलमाषिणि ॥ १ ॥ स्मितपुष्पोद्गमोऽय ते दृश्यतेऽधरपल्लवे । बल तु जात मुग्धाक्षि चक्षुषोर्मम पश्यतः ॥ २ ॥ अपूर्वं चौर्यमभ्यस्त त्वया चञ्चललोचने । दिवैव जाग्रता पुसा चेतो हरसि दूरतः ॥ ३ ॥ मुग्धे धार्तुःकृता केयमपूर्वा त्वयि दृश्यते । यया विध्यसि चेतासि गुणैरेव न सायकैः ॥ ४ ॥ कुतः कुवलय कर्णे करोषि कलमाषिणि । किमपार्हमपर्याप्तमस्मिन्कर्मणि मन्यसे ॥ ५ ॥ दृष्टिं देहि पुनर्बाले कमलायतलोचने । श्रूयते हि पुरा लोके विषय विषमौषधम् ॥ ६ ॥ विभ्रमैर्विश्वद्वयैस्त्व विद्ययाऽप्यनवद्यया । केनापि हेतुना मन्ये प्राप्ता विद्याधरी क्षितिम् ॥ ७ ॥ त्वदङ्गमार्दवे दृष्टे कस्य चित्ते न भासते । मालतीशशम्भुल्लेखाकदलीनां कठोरता ॥ ८ ॥ त्रिम्बोष्ठे किल रागस्ते तन्वि पूर्वमदृश्यत । अधुना हृदयेष्वेऽर्षे मृगशा- वाक्षि दृश्यते ॥ ९ ॥ पातालमिव ते नाभिः स्तनौ क्षितिधरोपमौ । वेणीदण्डः पुनरयं कालि- न्दीपातसनिभः ॥ १० ॥ अनङ्गोऽयमनङ्गत्वमद्य निन्दिष्यति भ्रुवम् । यदनेन न सप्राप्तः पाणिर्त्य- शोत्सवस्तव ॥ ११ ॥ कमले कमलोत्पत्तिः श्रूयते न च दृश्यते । बाले तव मुखाम्भोजे दृष्टमिन्दी- वरद्वयम् ॥ १२ ॥ आकर्ण्य सरोजाक्षि वचनीयमिदं भुवि । शशाङ्कस्तव वक्त्रेणै पामरैरुपमी- यते ॥ १३ ॥ - नीतानामाकुलीभाव लुब्धैर्भूरिशिलीमुखैः । सदृशे वनवृद्धानां कमलानां

१ प्रणये कनिष्ठव्येष्टयोर्नायिकयोः । २ कृष्ण, वासुदेवः, श्यामवर्णश्च । अर्जुनः- गाण्डीवीः श्वेतकान्तिश्च । तयोरनुरक्ता, ताभ्यामभिभ्रिता च । ३ राधेयपक्षपातिनी । कर्णान्तमायत- त्वाद् कर्णयोरवलम्बिनी च । ४ धनुर्धारित्वम् । ५ आपाङ्गभागस्य कर्णान्तं प्रसरे तेनैव कुवलयशोभासम्पन्नौ किं कृत्रिमकुवलयधारणेन, तत्सम्पादनप्रयासाद् । विशालनेत्राया नेत्रे कर्णान्तमायते कविभिर्वर्ण्येते । ६ एषः रागः अनुराग इत्यभिप्रेतोऽर्थः शोणमेति तु वचो- भङ्गः । ७ यमुनाप्रवाहसदृशः । ८ अनङ्गेन कामदेवेनेत्यर्थः । ९ अद्य हि साङ्गेनैव लब्धुं शक्यः । १० नेत्ररूपे नीलकमले । ११ शशाङ्क इव तव मुखमिति तु सुतरां पामराणां कल्पना, किन्तु तव मुखमिव शशाङ्क इत्यपि तथाभूतैव शशाङ्कस्यान्तर्मलिनत्वादस्य च निर्मलत्वादिति शशाङ्क- पदेन द्योतितम् । अत्र व्यतिरेकोऽलङ्कारः । प्रसिद्धचन्द्ररूपोपमानापेक्षया सुखरूपोपमेयस्यो- पमानत्वेन कल्पनाद् ।

त्वदीक्षणे ॥ १४ ॥ यन्मध्यदेशादपि ते सूक्ष्मं लोलाक्षि दृश्यते । मृणालसूत्रमपि ते न संमाति
स्तनान्तरे ॥ १५ ॥ अनयोरनवधाङ्गि स्तनयोर्दृग्ममाणयोः । अवकाशो न पर्याप्तस्तव बाहु-
लतान्तरे ॥ १६ ॥ निर्णेतुं शक्यमस्तीति मध्यं तव नितम्बिनि । अन्यथा नोपपद्येत पयोधरभर-
स्थितिः ॥ १७ ॥ राकाविभावरीकान्तसंक्रान्तद्युति ते मुखम् । तैपनीयशिलाशोमी कटिश्च हरते
मनः ॥ १८ ॥ आक्षिपन्परविन्दानि मुग्धे तव मुखश्रियम् । कोपदण्डसमप्राणां किमेषामस्ति
दुष्करम् ॥ १९ ॥ आवर्तस्तैन्वि नाभिस्ते नेत्रे नीलसरोरुहे । तरङ्गा बलयस्तेन त्वं लाभ-
प्याम्बुवापिका ॥ २० ॥ साहजिकरूपवत्या भवति भवत्या विभूषण भारः । सर्वाङ्गसौर-
मिण्या दमनकबल्ल्याः किमालि कुसुमेन ॥ २१ ॥ इन्दुः किं क कलङ्कः सरसिजमेतत्किमम्बु
कुत्र गतम् । ललितसविलासवचनैर्मुखमिति हरिणाक्षि निश्चितं परतः ॥ २२ ॥ आरुह्य शैल-
शिखरं त्वद्वदनापहतकान्तिसर्वस्वः । प्रकटुमिबोध्वर्करः स्थितः पुरस्तान्निशानाथः ॥ २३ ॥
कौटिल्यं कचनिचये करचरणाधरदलेषु रागस्ते । काठिन्यं कुचयुगले तरलत्वं नयनयोर्वसति ॥ २४ ॥
आक्षिपसि कैर्णमक्षणा वलिरपि बद्धस्त्वया त्रिधा मध्ये । इति जितसकलवदान्ये तनुदाने
लज्जसे सुतनु ॥ २५ ॥ नयननिपातेऽङ्कुरितः पल्लवितो वचसि पुष्पितो हसिते । फलतु कृशाङ्गि
तवाङ्गस्पर्शेन मनोरथोऽस्माकम् ॥ २६ ॥ उचितं गोपनमनयोः कुचयोः कनकाद्रिकान्तितस्करयोः ।
अवधीरितविधुमण्डलमुखमण्डलगोपनं किमिति ॥ २७ ॥ दलदमलैर्कोमलोत्पलपलाशशङ्काकुलो-
ऽयमलिपो तैः । तव लोचनयोरनयोः परिसरमनुवेल्लेभ्योसरति ॥ २८ ॥ तव कुचलाक्षि वक्षसि
कुण्डलिता कापि काञ्चनी कान्तिः । कुसुमेपोर्विजिगीषोर्भवति च भवतीह भूयसी कण्डुः ॥ २९ ॥
वदनेन निश्चितं तव निलीयते चन्द्रविम्बमम्बुधरे । अरविन्दमपि च सुन्दरि निलीयते पथितां पूरे
॥ ३० ॥ सत्यं तपः सुगत्यै यत्तत्त्वाम्बुषु रविप्रैतीक्ष सत् । अनुभवति सुगतिमञ्जं त्वत्पदजन्मनि
समस्तकमनीयम् ॥ ३१ ॥ कम्बुकण्ठं चरणः शैलैश्चरो रौदुरेप तव केशकलापः । न च्युतं तदपि
यौवनमेतत्सा पयोधरैर्गुरोरनुकम्प्यौ ॥ ३२ ॥ कमलाक्षि विलम्ब्यतां क्षणं कमनीये कचमारवन्धने ।
दृढलग्नमिदं दृशोर्धुगं शनकैरथ समुद्धराम्यहम् ॥ ३३ ॥ तवाननं सुन्दरि फुल्लपङ्कजं स्फुटं जपापुष्प-
मसौ तवाधरः । विनिद्रपथं तव लोचनद्वयं तवाङ्गमन्यत्किंल पुष्पसंचयः ॥ ३४ ॥ प्रिये सदा
पूर्णतरं मनोहरं ते निष्कलङ्कं मुखचन्द्रमण्डलम् । विलोक्य सन्नीडतया निशापतिर्गतः प्रतप्तो
जलधर्जलान्तरम् ॥ ३५ ॥ त्वद्वर्तुलस्थूलसुवर्णकान्ति रम्यस्तनश्रीफलयुग्ममेतत् । दृष्ट्वा वने

१ तवेक्षणे कमलानां मृगाणां सरोजानां च समे । मृगा लुब्धैः व्याधैः कर्तुमिः शिलीमुखैः
कमलानि पुनर्मधुपाने सत्पणैः शिलीमुखैः भ्रमरैः । आकुलितानि । मृगा वने अरण्ये वृद्धाः
कमलानि जले वृद्धानीति भवः । मृगपक्षे कमलपदं लक्षणया तन्नेत्रपरम् । २ अनुमातुं शक्यं
न तु दृशा साक्षात्कर्तुम् । अत्यल्पत्वादिति भावः । ३ सुवर्ण- । ४ एवेति पाठान्तरमयुक्तम् ।
नियमविधिवचनस्य बुद्धत्वादिति स्पष्टमलङ्कारशास्त्रे । ५ अवनेन्द्रियं राधेयं च । ६ मृदाद-
पौत्रः वचयोरभेदाद्विलिख । ७ एतेन मनोरथस्य तरुत्वं व्यञ्जितम् । ८ अवधीरितं तिरस्कृतं
विधोर्मण्डलं येन तादृशं यन्मुखमण्डलं तद्गोपनं तदाच्छादनम् । ९ विकसत्- । १० स्वच्छ-
(चारु-) । ११ पद्म- । १२ भ्रमरजातीयो बालः । १३ समीपम् । १४ वारं वारम् । १५ कामस्य ।
१६ जेतुमनसः । १७ मेघे । १८ जलानाम् । १९ सूर्यप्रत्यक्षम् । २० मन्दसञ्चरणशीलः, सूर्य-
पुत्रश्च । २१ श्यामिसंज्ञाम्यमपेक्ष्येदम् । २२ मेधाधिराजस्य कुचभारस्य च । २३ दया ।

श्रीफलमाकुलं किं लज्जामिरालम्बितमेव वृक्षे ॥ ३६ ॥ जघान बाणैर्दशभिर्दशास्यशिरांसि ,
सीताहणे स रामः । त्वदङ्गसङ्गाय सदाऽनुरक्ते प्रयातु मे मस्तकमेकमेव ॥ ३७ ॥ अयि मन्मथचूत-
मञ्जरि श्रवणायतचारुलोचने । अपहृत्य मनः क यासि तत्किमराजकमत्र राजते ॥ ३८ ॥ भवच्छते,
खञ्जनमञ्जुलाक्षि शिरो मदीय यदि याति यातु । नीतानि नारा जनकात्मजार्थं दशाननेनापि
दशाननानि ॥ ३९ ॥ ताम्बूलरागोऽप्ररलोलुपो यद्यदङ्गनं लोचनचुम्बनोन्मुक्तम् । हरश्च कण्ठग्रह-
लालसो यत्स्वार्थः स तेषां न तु भूषण ते ॥ ४० ॥ यत्पद्मादिस्तु तवाननीयां कुरङ्गलक्ष्मा
च मृगाक्षि लक्ष्मीम् । एकार्थलिप्साकृत एव मन्ये शशाङ्कपङ्केरुहयोर्विरोधः ॥ ४१ ॥ सदा
प्रदोषो मम याति जाग्रतः सदा च मे निःश्वसतो गता निशा । त्वया समेतस्य-
विशाललोचने ममाद्य शोकान्तकरः प्रदोषकः ॥ ४२ ॥ शिखरिणि क तु नाम कियच्चिरं
किमभिधानमसावकरोत्तपः । सुमुखि येन तवाघरपाटलं दशति विम्बफल शुक्रशावकः ॥ ४३ ॥
अनधिगतमनोरथस्य पूर्वं शतगुणिते गता मम त्रियामा । यदि तु तव समागमे तथैव
प्रसरति सुभ्रु ततः कृती भवेयम् ॥ ४४ ॥ दलितकुचनखाङ्गमङ्कपालि रचय ममाङ्गमु-
पेत्य पीवरोरु । अनुहर हरिणाक्षि शकराङ्गस्थितहिमशैलसुताविलासलक्ष्मीम् ॥ ४५ ॥ कुमुद-
कमलनीलनीरजालिलितविलासजुषोर्दशोः पुरः काः । अभृतमभृतारविमरम्भुजन्म प्रतिहतमेकपदे
तवाननस्य ॥ ४६ ॥ नारद्व कुचपरिरम्भणेषु वाम्यं वैमुख्य किमपि न चुम्बने कदाचित् ।
किं नीवीगतमबले रुणत्सि पाणिं विक्रीते करिणि किमङ्कुशे विषादः ॥ ४७ ॥ दासे
कृतागसि भवेदुचितः प्रभूणां पादप्रहार इति मानिनि नास्मि दूये । उद्यत्काठोरपुलकाङ्कित-
कण्टकाग्रैर्यद्विद्यते तव पद ननु सा व्यथा मे ॥ ४८ ॥ बाले तवाघरसुधारसपानकाले चेतो
मदीयमभिवाञ्छति शेषमावर्म् । आलिङ्गने तव विरोचनपौत्रमौवमाखण्डलैस्त्वमखिलाङ्गनिरीक्षणे ते
॥ ४९ ॥ एको हि खञ्जनवरो नलिनीदलस्थो धृष्टः करोति चतुरङ्गबलाधिपत्यम् । किं वा
करिष्यति भवद्वदनारविन्दे जानामि नो नयनखञ्जनयुग्ममेतत् ॥ ५० ॥ पादास्तं एव शशिनः
सुखयन्ति गात्र बाणास्त एव मदनस्य ममातुकूलाः । सरम्मरूक्षमिव सुन्दरि यद्यदासीत्त्व-
त्संगमेन मम तत्तदिवातुनीतम् ॥ ५१ ॥ पद्मातपत्ररसिके सरसीरुहस्य किं बीजमर्पयितुमिच्छसि
वापिकायाम् । कालः कलिर्जगदिदं न कृतज्ञमग्ने स्थित्वा हरिष्यति सुखस्य तवैव लक्ष्मीम्
॥ ५२ ॥ त्वद्वक्त्रसाम्यमयमम्भुजकोशमुद्रामङ्गात्तत्तत्पुष्पमित्रैककरोपतृप्त्या । लब्ध्वापि पर्वणि विधुः
क्रमहीयमानः शसत्यनीत्युपचितां त्रियमाशुनाशाम् ॥ ५३ ॥ कोपस्तव्या हृदि कृतो यदि
पङ्कजाक्षि सोऽस्तु प्रियस्तव किमत्र विधेयमन्यत् । आश्लेषमर्पय मदर्पितपूर्वमुच्चैर्दन्तक्षतं मम
समर्पय चुम्बनं च ॥ ५४ ॥ ग्लानस्य जीवकुसुमस्य विकासनानि सतर्पणानि सकलेन्द्रिय-
मोहनानि । एतानि ते सुवचनानि सरोरुहाक्षि कर्णामृतानि मनसश्च रसायनानि
॥ ५५ ॥ मालिन्यमञ्जशशिनीर्मेषुलिङ्कलङ्कौ धत्तो मुखे तु तव दन्तिनलकाङ्गनाभाम् ।

१ मुखसम्बन्धिनीम् । २ एतेन साक्षात्तदधरदंशनं त्रपसाऽपि सुदुर्लभमिति द्योति-
तम् । ३ अस्मि अहम् । इदमव्ययम् । ४ सहस्रमुखत्वम् । ५ विरोचनदैत्यस्य पौत्रो बाणासुरः,
स च सहस्रभुज इति सहस्रभुजत्वमिति वक्तव्यम् । ६ सहस्राक्षत्वम्, आखण्डल इन्द्रः तस्यापि
सहस्राक्षत्वादिति भावः । ७ किरणाः । ८ परमसुन्दर- । ९ सूर्यरश्मि- ।

दोषावितः कचन मेलनतो गुणत्वं वक्तुर्गुणो हि वचसि अमविप्रलम्भौ ॥ ५६ ॥
 घृदुलकनककान्ति श्वाससौरभ्यरम्यं वदनकमलमेतन्नेत्रमत्तद्विरेफम् । तव किमु सुसमीक्ष्य मीडया
 पद्मवृन्दं सरसि सलिलपूर्णं मर्तुकामं विवेश ॥ ५७ ॥ उन्मेषं यो मम न सहते जौति-
 बैरी निशायामिन्दोरिन्दीवरदलदृशौ तस्य सौन्दर्यदर्पः । नीतः शान्तिं प्रसममनया वक्त्रका-
 न्त्येति हर्षाल्लभा मन्ये ललिततनु ते पादयोः पद्मलक्ष्मीः ॥ ५८ ॥ यः प्रागासीदमिनव-
 बयोविभ्रमावातजन्मा चित्तोन्माथी विगतविषयोपल्लवानन्दसान्द्रः । वृत्तीरन्तस्तिरयति तवाल्लेपजन्मा
 स कोऽपि प्रौढप्रेमा नव इव पुनर्मन्मथो मे विकारः ॥ ५९ ॥ गोत्रे साक्षादजनि भग-
 वानेव यत्पद्मयोनिः शय्योत्थायं यदखिलमहः प्रीणयन्ति द्विरेफान् । एकाग्रा यदधति भगवत्यु-
 ष्णभानौ च मर्त्ति तव्यापुस्ते सुतनु वदनौपम्यमभोरुहाणि ॥ ६० ॥ पुराऽभूदस्माकं प्रथमम-
 विमित्रा तनुरियं ततोऽनु त्वं प्रेयान्वयमपि हताशाः प्रियतमाः । इदानीं नाथस्त्वं वयमपि कलत्रं
 किमपरं हतानां प्राणानां कुलिशकठिनानां फलमिदम् ॥ ६१ ॥ दृशौ तव मंदालसे वदनमिन्दु-
 मत्यान्वितं गतिर्जनननोरमा विधुतरम्भमूरुद्वयम् । रतिस्तव कलावती रुचिरचित्रलेखे भ्रुवाधहो विनुषयो-
 वतं वहसि तन्वि पृथ्वीगता ॥ ६२ ॥ दिनकरकरामृष्टां विभ्रदधुर्ति परिपाटलां दशनकिरणैरुत्सर्पद्भिः
 स्फुटीकृतकेसरम् । अयि मुखमिदं मुखे सत्यं समं कमलेन ते मधु मधुकरः किं त्वेतस्मिन्निवन्न
 विभाव्यते ॥ ६३ ॥ हस्तस्वेदक्षपित इव यश्चन्दनक्षोदवृन्दैरालितोऽलंकृतपरिसरः । फुल्लकङ्कारहारैः ।
 आराधीत्यं तव नवकुरङ्गाक्षि वक्षोजशंभुः साक्षात्कारं तदपि न दिशत्येष किं वा करोमि ॥ ६४ ॥
 विनिश्चेतुं शक्यो न सुखमिति वा दुःखमिति वा प्रमोहो निद्रा वा किमु विपविसर्पः किमु
 मदः । तव स्पर्शे स्पर्शे मम हि परिमूढेन्द्रियगणो विकारश्चैतन्यं अमयति च समीलयति च
 ॥ ६५ ॥ स्मितज्योत्स्नामिस्ते धवलयति विश्वं शशिमुखि दृशस्ते पीयूषद्रवमिव विमुञ्चन्ति परितः ।
 वपुस्ते लावण्यं किरति मधुरं दिक्षु तदिदं कृतस्ते पारुष्यं सुतनु हृदयेनाद्य गुणितम् ॥ ६६ ॥ स्तुभः
 कं वामाक्षि क्षणमपि विना य न रमसे विलेभे कः प्राणान्रणमर्ल्लमुखे यं भृगयसे । सुलभे को
 जातः शशिमुखि यमालिङ्गसि बलात्तपःश्रीः कस्येषा मदननगरि प्यायसि तु येम् ॥ ६७ ॥
 वैन्दूकद्युतिवान्वबोऽयमधरः स्निग्धो मयूकच्छविर्गण्डश्चण्डि चकास्ति नीलनलिनश्रीमोचनं
 लोचनम् । नासाऽभ्येति तिलप्रसूनपदवीं कुन्दाभेदेन्ति प्रिये प्रायस्त्वन्मुखसेवया विज-
 यते विश्वं स पुष्पायुधः ॥ ६८ ॥ कैशाः संयमिर्नः श्रुतेरपि परं पारं गते लोचने ह्यन्तर्वक्त्रमपि
 स्वभावशुचिभिः कर्णं द्विजानां गणैः । मुक्तानां सतत निवासरुचिरं वक्षोजकुम्भद्वयं चेत्थं तन्वि
 वपुः प्रशान्तमपि ते रागं करोत्येव नः ॥ ६९ ॥ भूचापे निहितः कटाक्षविशिखो निर्मातु मर्मव्यथा
 क्यामालीं कुटिलः करोतु कवरीमारोऽपि मरोद्यमम् । मोहं तावदयं च तन्वि तनुतां विम्वारो

१ चिकालम् । २ जन्मतः शत्रुः । ३ अनयेति शेषः । ४ चन्द्रस्य । ५ वक्त्रलक्ष्म्येति परेणाश्रित-
 तम् । ६ कमलशोभा कमलसम्पत्तिश्च । इदं च चरणयोः सौन्दर्येण कमलसादृश्यं भङ्ग्या
 सिद्धान्तितम् । ७ इत्यमाराधि-लेखनं कृतम् । ८ सङ्ग्रामरूपे यज्ञे शरीरे त्यक्ते स्वर्ग्याभिरङ्गनाभी
 रमत इति तथोक्तिः । ९ अस्मिन् पद्ये नायिकाया अनेकाऽनुगतः प्रेमाऽवगम्यत इति रसाभाव
 इति प्रकाशकाराः । १० रक्तपुष्पविशेषसदृशः । ११ दन्तयोः कुन्दपुष्पसदृशीति भावः ।
 १२ कामदेवः । १३ यतिनः, जितेन्द्रियस्य । सन्न्यासिनश्च । १४ वेदस्य श्रवणेन्द्रियस्य च । १५ ब्राह्म-
 णानां पक्षिणां च । १६ जीवन्मुक्तानां मौक्तिकानां च । १७ कलुषितान्तःकरणः । १८ मारण उद्यमम् ।
 मदनप्रभाववृद्धिं च ।

रागवान्सदृष्टः स्तनमण्डलस्तव कथं प्राणैर्मम क्रीडति ॥ ७० ॥ हुंकारैर्ददता मया प्रतिबचो
यन्मौनमासेवितं यद्वावानलदीप्तिभिस्तनुरिय चन्द्रातपैस्तापिता । ध्यात यत्सुबह्वन्यनन्यमनसा
नक्तदिनानि प्रिये तस्यैतत्तपसः फल मुखमिदं पश्यामि यत्तेऽधुना ॥ ७१ ॥ काश्मीरद्वगौरि हन्त
किमयं भूयोऽङ्गरागे ग्रहः को वा नीलसरोरुहाक्षि नितरां नेत्राञ्जने संभ्रमः । रक्ताशोकदलोपमेयचरणे
किं लाक्ष्या दत्तया नो रागान्तरमीहते निजरुचा विभ्राजमानो मणिः ॥ ७२ ॥ ये ये खञ्जनमेकमेव
कमले पश्यन्ति दैवात्कचित्ते सर्वे कवयो भवन्ति सुतरा प्रख्यातभूमीभुजः । त्वद्वक्त्राभ्युजनेत्रखञ्जन-
युग पश्यन्ति ये ये जनास्ते ते मन्मथबाणजालविकला मुग्धे किमत्यद्भुतम् ॥ ७३ ॥ धत्ते बर्हमरे
शिखी तव न किं धम्मिल्लमारश्रियं सारङ्गो मज्जते न किं तव दृशोः सौभाग्यमालोकने । मत्तेमश्च
शिरःपदे वहति ते वक्षोजलक्ष्मीं न किं तन्मन्ये तरुणि त्वया विवृणुते साम्य वनश्रीरियम् ॥ ७४ ॥
किं पद्मस्य रुचिं न हन्ति नयनानन्दं विधत्ते न किं वृद्धिं वा ज्ञैकेतनस्य कुस्ते नालोकमात्रेण
किम् । वक्त्रेन्दौ तव सत्ययं यदपरः शीनांशुरुज्जृम्भते दर्पः स्यादमृतेन चेदिह तदप्यस्त्येव
विम्बाधरे ॥ ७५ ॥ लावण्यामृतवर्षिणी प्रतिदिश कृष्णागरुक्ष्यामले वर्षाणामिव ते पयोधरभरे
तन्वङ्गि दूरोज्जते । नासावंशमनोह्रकेतकतनुर्भूषणमूर्धोलसत्पुष्पश्रीस्तिलकः सहेलमलकैर्भृङ्गैरिवापीयते
॥ ७६ ॥ अन्तःकूजदुदारकण्ठमसकृन्तुञ्चेति लोलेक्षणं प्रायः स्मेरकपोलमूलममृतप्रसन्दि विम्बाधरम् ।
आधूताङ्गुलिपल्लवाग्रमलमित्यानर्तितभ्रूलत पीत येन मुख त्वदीयमत्रले सोऽयं हि धन्यो युवा-
॥ ७७ ॥ तन्वि त्वद्वदनस्य विभ्रमलव लावण्यवारानिधेरिन्दुः सुन्दरि दुग्धसिन्धुलहरीबिन्दुः कथं
विदन्तु । उल्लोलविलोचने क्षणमय शीताशुरालम्बतामुन्मीलनवनीलनीरजवनीखेलन्मराल-
श्रियम् ॥ ७८ ॥ वेणीं ते प्रसमीक्ष्य चित्रकुसुमैरुद्भासिता बर्हिणी लज्जन्ते निजबर्हिवन्दनमधिक भार
विदित्वा प्रिये । निर्याताः शनकैरिति स्वनिलयादूरे निलीय स्थिताः पश्यैतानपि लज्जयेव मधुपा-
न्यल्लीर्विहायोद्गतान् ॥ ७९ ॥

मधुपानप्रशंसनम् ।

दृश्यते पानगोष्ठीषु कान्तावक्त्रगत मधु । स्मर सहायमासाद्य प्रेस्तो राहुरिवेन्दुना ॥ १ ॥
सांगसि प्रियतमे कृतकोपा याऽङ्घ्रियुग्मपतितेऽपि न तुष्टा । सैव मधुपरिलुप्तविवेका तं तथैव
परितोषयति स्म ॥ २ ॥ मूर्तिमन्तमिव रागैरसौत्र ते परस्परसमर्पितवक्त्रा । आननासवमिषेण
तदानीमक्षिपन्त हृदयेषु युवानः ॥ ३ ॥ सज्जितानि सुरभीण्यथ यूनामुल्लसन्नयनवारिरुहाणि ।
आययुः सुवटितानि सुरायाः पात्रता प्रियतमावदनानि ॥ ४ ॥ सोपचारमुपशान्तविचारं सातु-
तर्पमनुतर्पदेन । ते मुहूर्तमथ मूर्तमपीप्यन्प्रेम मानमवधूय वधूः स्वाः ॥ ५ ॥ ज्ञान्तकान्त-
वदनप्रतिविम्बे मग्नबालसहकारसुगन्धौ । स्थादुनि प्रेणदितालिनि शीते निर्वैरैर मधुनीन्द्रिय-
वर्गः ॥ ६ ॥ कैपिशायनसुगन्धि विवूर्णन्नुन्मदोऽधिशयितु संमशेते । फुल्लदृष्टि वदन प्रमदाना-
मञ्जचारुचैक च पङ्कजिभिः ॥ ७ ॥ विव्रित मृतपरिलुप्ति जानन्भाजने जलजमित्यवलायाः ।

१ अनुरक्तः शोणश्च । २ अतिवर्तुलः सञ्चारितश्च । ३ पीडिताः । ४ मयूरः । ५ मृगः । ६ कन्द-
पंस्य । ७ दृष्टिमात्रेण । ८ अपराधिनः । ९ चरणयोः प्रणामे विहितवति । १० अनुरागस्य पुत्रं रक्ति-
मपुत्रं च । ११ भ्रमरद्वाररमणीयानि । १२ उपरराम । १३ मदिरायाम् । १४ कारिणं मद्यविशे-
पस्तस्यायन- (निवास-) भूतमित्यत एव सुगन्धि । १५ सन्दिदिहे । १६ मग्नानपावम् । १७ भ्रमरः ।

प्रातुमाक्षि पतति अमरः स्म आन्तिमाजि भवति क विवेकः ॥ ८ ॥ दत्तामिष्टतमया मधु
पत्युर्वाढमाप पिवतो रसवत्ताम् । यत्सुवर्णमुकुटांशुमिरासीवेतनाविरहितैरपि पीतम् ॥ ९ ॥
स्वादनेन सुतनोरविचारोद्वेगतः समचरिष्ट रसोऽत्र । अन्यमन्यदिव यन्मधु यूतः स्वाद-
मिष्टमतनिष्ट तदेव ॥ १० ॥ विभ्रतौ मधुरतामतिमात्रं रागिभिर्युगपदेव पपाते । आननैर्मधुरसो
विकलकिर्णसिकाभिरसितोत्पलैर्गन्धः ॥ ११ ॥ पीतघृत्यमिमते मधुतुल्यस्वादमोष्ठरुचकं विददद्भक्षौ ।
लम्बते स्म परिरक्ततयाऽऽस्मा र्थावकेन वियताऽपि युवत्याः ॥ १२ ॥ कस्यचित्समदनं मदनीय-
प्रेयसीवदनपानपरस्य । स्वादितः सक्तदिवासव एव मत्स्युत क्षणविदंशपदेऽभूत् ॥ १३ ॥ पीत-
शीधुर्मधुरैर्मिथुनानामाननैः परिहृतं चपकान्तः । ग्रीडया रुददिवालिबिरावैर्नीलनीरजमगच्छदव-
स्तात् ॥ १४ ॥ प्रीतिभं त्रिसंरकेण गतानां वक्त्रवाक्यरचनारमणीयः । गूढ-
सूचितरहस्यसहासः सुभ्रुवां प्रवृत्ते परिहासः ॥ १५ ॥ हावहारि हसितं वचनानां कौशलं
दृशि विकारविशेषाः । चकिरे भ्रशमृजोरपि वध्वाः कामिनेव तरुणेन मदेन ॥ १६ ॥
अप्रसन्नमपराद्धरि पत्यौ कोपदीप्तमुररीकृतधैर्यम् । क्षालितं नु शमितं नु वधूनां द्रावितं नु हृदय
मधुवरैः ॥ १७ ॥ सन्तमेव चिरममकृतत्वादिमकाशितमदियुतदङ्गे । विभ्रमं मधुमतः प्रमदानां
धातुलीनमुपसर्गं इर्वार्थम् ॥ १८ ॥ सावशेषपदमुक्तमुपेक्षास्तमात्यवसनाभरणेषु । गन्तु-
मुत्थितमकारणतः स्म द्योतयन्ति मदविभ्रममासाम् ॥ १९ ॥ मद्यमन्दविगलत्रपमीपवक्षु-
रुन्मिषितपक्ष्म दधत्या । वीक्ष्यते स्म शनकैर्नववध्वा कामिनो मुखमधोमुखयैव ॥ २० ॥
या कथंचन सखीवचनेन प्रागभिप्रियतेमं प्रजगल्मे । ग्रीडजाड्यममजन्मधूर्पा सा स्वां मदात्मकृतिमेति
हि सर्वः ॥ २१ ॥ छादितः कथमपि त्रपयान्तर्यः प्रिय प्रति चिराय रमण्याः । वैरुणीमद-
विशङ्कमथाविश्वक्षुभोऽभवदसाविष रागः ॥ २२ ॥ आगतानगणितप्रतियातान्वल्लभानमिसिसार-
विष्णुर्मा । प्रापि चेतसि स विप्रतिसारे सुभ्रुवामवसरः संरकेण ॥ २३ ॥ मा पुनस्तममि-
सीसरमागस्तारिण मदविमोहितचित्ता । योषिदित्यभिललाप न हालां दुस्त्यजः खलु सुखादपि
मानः ॥ २४ ॥ ह्रीविमोहमहरदयितानामन्तिकं रतिमुखाय निनाय । सप्रसादमिव सेवितमासी-
त्सद्य एव फलदं मधु तासाम् ॥ २५ ॥ दत्तमात्तवदन दयितेन व्याप्तमातिशयिकेन रसेन ।
सत्त्वेदं मुखसुरं प्रमदान्यो नाम रूढमपि च व्युदपादि ॥ २६ ॥ लब्धसौरभगुणो मदिराणा-
मङ्गनात्यचषकस्य च गन्धः । मोदितालिरितरेतरयोगादन्यतामभवतातिशयं नु ॥ २७ ॥
मानमङ्गपटुना सुरतेच्छां तन्वता मथयता दृशि रागम् । लेभिरे सपदि भावयताऽन्तर्योषितः प्रणयिनेव
मदेन ॥ २८ ॥ पानघौतनवयावकारां सुभ्रुवो निभ्रतचुम्बनदक्षाः । प्रेयसामभरारगरसेन
स्वं किलाभरमुपालि रञ्जुः ॥ २९ ॥ अप्रितं रसितवत्यपि नामप्राहमन्ययुवतेर्दयितेन ।
लज्जति स्म मदमन्यपिबन्ती वीक्ष्य मद्यमितरा तु ममाद ॥ ३० ॥ अन्ययान्यवनितागतचित्तं

१ पीतवर्णम्, कृतवान् च । २ भीलकमल- । ३ विशेषेण दृष्टुमुत्सुके । ४ शोणरसविशेषेण ।
५ मद्यविशेष- । ६ उन्नतत्वम् । ७ मद्यविशेषेण । त्रिवारं मद्यपानेनेति वा । ८ मधुमदो
वनितानामङ्गे शरीरे प्रकृतिरूपे शब्दे च चिरं सर्वदा स्वभावात् धातूनामनेकार्थत्वाद्वा सन्त-
मेव, तथाऽप्रकृतत्वात् अप्रस्तुतत्वात् अप्रकाशितं विभ्रमं विलासविशेषम्, धातुलीनं धातौ गूढम्
अर्थम् उपसर्ग इवेति भावः । ९ प्रियतमसमक्षम् । १० मदिरापानकर्त्री । ११ मदिरा-
१२ अभिलक्ष्यकामानाम् । १३ मधुपानेन ।

चेत्तनाथमभिज्ञितवत्या । पीतभूरिसुरयाऽपि न मेदे निर्वृतिर्हि मनसो मदहेतुः
 । ३१ ॥ कोपवत्यनुनयानगृहीत्वा प्रागथो मधुमदाहितमोहा । कोपितं विरहखेदित-
 चेत्ता कान्तयेव कलयन्त्यनुनिन्ये ॥ ३२ ॥ कुर्वता मुकुलिताक्षियुगानामङ्गसादमवसादित-
 णाचाम् । ईर्ष्ययेव हरता ह्रियमासां तद्गुणः स्वयमकारि मदेन ॥ ३३ ॥ गण्डमितिषु पुरा सद-
 शीषु व्याजि नाश्वितदृशा प्रतिमेन्दुः । पानपाटलितकान्तिषु पश्चाद्गोप्रचूर्णतिलकाकृतिरासीत्
 ॥ ३४ ॥ उद्धतैरिव परस्परसङ्गादीरितान्युभयतः कुचकुम्भैः । योषितामतिमदेन जुघूर्णु-
 र्निभ्रमातिशयपूपि वपूषि ॥ ३५ ॥ चारुता वपुरभूषयदासा तामनूननवयौवनयोगः । त पुन-
 र्मकरकेतनलक्ष्मीस्तां मदो दयितसगमभूषः ॥ ३६ ॥ क्षीबतामुपगतास्वनुवेळं तासु रोषपरि-
 तोषवतीषु । अग्रहीन्नु सशर धनुर्गङ्गामास नृजिज्ञतनिषङ्गमनङ्गः ॥ ३७ ॥ शङ्कयाऽन्य-
 युवतौ वनिताभिः प्रत्येमेदि दयितः स्फुटमेव । न क्षमं भवति तत्त्वविचारे मत्सरेण हृतमवृत्ति-
 चेतः ॥ ३८ ॥ आननैर्विचकसे हृषितामिर्वह्लमानमि तनूमिरभावि । आर्द्रतां हृदयमाप च
 रोपो लोलति स्म वचनेषु वधूनाम् ॥ ३९ ॥ रूपमप्रतिविधानमनोज्ञ प्रेम कार्यमनपेक्ष्य
 विकासि । चाटु चाकृतकसंभ्रममासा कार्मणत्वमगमभ्रमणेषु ॥ ४० ॥ लीलैव सुतनोस्तुल्यित्वा
 गौरवाढ्यमपि लावणिकेन । मानवञ्चनविदा वदनेन क्रीतमेव हृदय दयितस्य ॥ ४१ ॥
 शीघ्रपानविधुरासु निगृह्णन्मानमाशु शिथिलीकृतलज्जः । समतासु दयितैरुपलेभे कामिनीषु मदनो
 नु मदो नु ॥ ४२ ॥ पातुमाहितरतीन्यभिलेपुस्तर्ष्यन्त्यपुनरुत्तरसानि । सस्मितानि वदनानि वधूनां
 सोत्पलानि च मधूनि युवानः ॥ ४३ ॥ कान्तसंगमपराजितमन्यौ वारुणीरसनशान्तविवादे ।
 मानिनीजन उपाहितसधौ सदधे धनुषि नेपुमनङ्गः ॥ ४४ ॥ कुप्यताशु भवताऽऽनतचित्ताः
 कोपिताश्च वरिवस्यत यूतः । इत्यनेक उपदेश इव स्म स्वाद्यते युवतिभिर्मधुवारः ॥ ४५ ॥
 भर्तृभिः प्रणयसंभ्रमदत्ता वारुणीमतिरसा रसयित्वा । ह्रीविमोहविरहादुपलेभे पाठवं नु हृदयं नु
 वधूभिः ॥ ४६ ॥ स्वादितः स्वयमथैधितमान लम्भितः प्रियतमैः सह पीतः । आसयः प्रतिपदं
 प्रमदानां नैकरूपरसतामिष मेजे ॥ ४७ ॥ भ्रूविलाससुमगाननुकर्तुं विभ्रमानिव वधूनयनानाम् ।
 आददे मृदुविलोलपलाशैरुपलैर्भ्रमकवीचिषु कम्पः ॥ ४८ ॥ ओष्ठपल्लवविदंशरुचीना हृद्यैता-
 मुपययौ रमणीनाम् । फुल्ललोचनविनीलसरोजैरङ्गनास्यचयकैर्मधुवारः ॥ ४९ ॥ प्राप्यते गुणवताऽपि
 गुणानां व्यक्तमाश्रयवशेन विशेषः । तत्तथा हि दयिताननदत्त न्यानशे मधु रसातिशयेन
 ॥ ५० ॥ वीक्ष्य रत्नचपकेष्वतिरिक्ता कान्तदन्तपदमण्डनलक्ष्मीम् । जङ्गिरे बहुमताः प्रमदानामोष्ठयावक-
 नुदो मधुवाराः ॥ ५१ ॥ लोचनाधरकृताद्वितरागा वासिताननविशेषितगन्धा । वारुणी परगुणात्म-
 गुणाना व्यत्यय विनिमयं नु वितेने ॥ ५२ ॥ तुल्यरूपमसितोत्पलमक्ष्णोः कर्णग निरुपकारि विदित्वा ।
 योषितः सुहृदिव प्रविमेजे लम्भितेक्षणरुचिर्मदरागः ॥ ५३ ॥ क्षीणयावकरसोऽप्यतिपानैः कान्तदन्त-
 पदसमृतशोभः । आययावतितरामिव वध्वाः सान्द्रतामधरपल्लवरागः ॥ ५४ ॥ रागकान्तनयनेषु नितान्तं
 विद्मुरारुणकपोलतलेषु । सर्वगाऽपि ददृशे वनिताना दर्पणजिव मुखेषु मदर्थीः ॥ ५५ ॥ वदकोपविकृती-
 रपि रामाश्चास्तामिमत्ततामुपनिन्ये । वक्ष्यतां मधुमदो दयितानामात्मवर्गहितमिच्छति सर्वः ॥ ५६ ॥

१ लज्जाम् । २ उद्धाटितः । ३ मध्ये पीते प्रमाद उद्रिक्ते न माननिर्वाहो विधातुं सुशक
 इति तथोक्तिः । ४ मद्यपूर्णपात्रविशेषः । ५ रमणीयताम् । ६ कान्तानाम् । ७ मद्यम् ।

वाससा शिथिलतामुपनैमि हीनिर्गन्तमयं कुपितानि । योयिता विद्वता गुणगणं निर्ममाई
मदिरा वचनार्थम् ॥ ५७ ॥ धर्मपूषनवि निक्षिपतीनामात्मनो मधुमदोयमितानाम् । श्रेयसा
विक्रमया वनितानां न स्थितं न धिरनं ददयद् ॥ ५८ ॥ रुक्मी नयनवाक्यविक्रानं
नादितोमयकना परिरम्भे । श्रेष्ठितम्य ललितं युवतीनां शीघ्रता वदगुणरुजहं ॥ ५९ ॥
योपिदुद्धतमनोमयरागा मानवत्यपि ययौ दधिताद्गम् । कास्यत्यनिधुना गुणदोषं वाक्यां खडु
रहस्यविमोहन् ॥ ६० ॥ अङ्गिने नु मरुता मधुरत्वे चेष्टितस्य गमिने नु विक्रासम् । आवयो
नव इवोद्धनरागः क्वमिनीश्वरसः क्लृप्तमेगेः ॥ ६१ ॥ सा गमन्मदधिमृदुविशे नः प्रोक्ष्य
रन्तुमिति शङ्कितनाथा । योयितो न मदिरां नृशमीष्टः प्रेम पञ्चनि मयन्यपदेऽपि ॥ ६२ ॥
चिचनितुनितिनय विविक्त मन्मथो मधुमदः शशिमासः । संगमश्च दधितैः स नरान्ति प्रेम
कामपि नुवं प्रमदानाम् ॥ ६३ ॥ वाष्टर्गलधितयथोचितममौ निर्दयं विलुपिताकृम्याम् ।
मानिनीरानिष्टौ क्लृप्तमेष्टममत्त एव विज्रममाध ॥ ६४ ॥ शीघ्रानन्विष्टुं वृत्तां निश्रान-
नुगणेषु वृष्टु । ईदृशं रनिरसाहितमायं वीतलभ्यमपि काश्चित् रजः ॥ ६५ ॥ पीन-
स्मृगरक्षितो मधुनश्च मांजसलः प्रविष्ट्य चक्रप्रतिविम्बधर्ती । मानान्वकारमपि मानवतीजनस्य वृत्तं
विमदं यदप्यौ प्रसतात सद्यः ॥ ६६ ॥ विनिविध ससम्बन्धं मुमुक्षुत्वं देहि मे तत्परज दृढ-
हेतु प्रममजानं काञ्चनम् । इति सञ्चितजल्पित मयशास्त्ररटीदृशः प्रो हसितहेतवं सङ्कर्ग-
मिरर्थयत ॥ ६७ ॥

कतवकैलिकलाकलना ।

स्मिन्मोषायनं दृग्दागतस्य कृतं मम । त्वनोपपीडयार्थः कृतो द्यूतं पणस्तय ॥ १ ॥
आलङ्घ्युत्तुम्भनलोम्बकौतुकानि क्रीडादुरोदरपणः प्रतिभूर्नङ्गः । भोगः न यद्यपि जपे च यथा-
जपे च द्यूतमनस्तदपि काञ्चनि जेतुमिव ॥ २ ॥ रतिक्रीडाद्युतं कथमपि समानाद्य समं मया लब्धं
तस्याः कर्णितकलकल्पार्थमिव । कृतज्ञमद्वाङ्मां प्रकटितविलआधमृदिनस्मितक्रोडोद्भातं पुनरपि विदध्या-
न्यपि सुखम् ॥ ३ ॥ गढालिङ्गनध्वर्ममननया द्यूतं जिते सुखं तर्कचिन्त्यारिष्य दसममुना श्रयार्तिं
चानया । नैनत्तादृगिद न तादृशमिति प्रत्यर्थपणप्रक्रमयुतोऽनुम्भनमक्रमेव बहुधा रात्रिर्गता तन्मत्तोः ॥ ४ ॥
अथ द्यूतजिताऽवस्थेहविवादीशोऽलि तण्डुलार्थोदाधिक्ये वद को मयानिनि भृंगं कोपावितजूलना ।
सद्यः स्विन्नकगप्रहृन्तलपरायतीकृतास्यस्य मे मुवाञ्जी प्रतिहृत्य तल्लतयती द्यूतऽपि यन्नाजितम्
॥ ५ ॥ आलङ्घने प्रथम क्रमेण विजिते द्यूतेऽवस्थार्यापणे नर्मयुतविवादी पणं प्रियतमे कान्तां
पुनः पृच्छति । अन्तर्हसनिरोधतन्मत्तसोद्वेदसुरदृष्टया स्त्रैर सारिविसारणीय विहितः
स्वेदाभ्युपगमः करः ॥ ६ ॥

आलिङ्गननिरूपणम् ।

दीपितस्मसुरस्तुपपीडं बलुमे घनमभिष्वजमाने । वक्रतां न ययतुः कुचकुम्भौ युयुवः कटिना-
तिशयेन ॥ १ ॥ संप्रवेष्टुमिव योषित इष्टुः लिप्यता हृदयमितमानाम् । आत्मनः सततमेव

१ नाभिभगिस्तमोदे । २ लज्जानिवृत्तिम् । ३ अनवसरे । ४ कामवेगः । ५ स्थापिते । ६ यद्य-
७ स्तनालुपपीडम् । ८ प्रतिनिधिः (जमिनदार) इति भाषायात् । ९ अधरपाने । १० अधरदर्श-
नात् । ११ मल्लीकम् । १२ रमणीये । १३ चालनाय ।

तदन्तर्वर्तिनो न खलु नूनमजानन् ॥ २ ॥ खेहनिर्मरमघत्त वधूनामार्द्रतां वपुरसंशयमन्तः ।
 धूनि गाढपरिरम्भिणि वज्रक्रोपमन्धु वष्ट्रे यदनेन ॥ ३ ॥ न स्म माति वपुषः प्रमदानामन्तरिष्ट-
 तमसगमजन्मा । यद्वहुर्बहिरवाप्य विकास व्यानशे तनुस्त्राप्यपि हर्षः ॥ ४ ॥ यत्प्रियव्यतिकरा-
 द्वनितानामङ्गजेन पुलकेन वभूवे । अपि तेन भृशमुच्छ्वसिताभिर्नीविभिः सपदि बन्धनमोक्षः ॥ ५ ॥
 हीर्तया गलितनीवि निरस्यन्नन्तरीयमवलम्बितकाञ्चि । मण्डलीकृतपृथुस्तनमार सस्वजे दयितया
 हृदयेशः ॥ ६ ॥ उत्तरीयविनयान्नपमार्णा रुन्धती किल तदीक्षणमार्गम् । आवरिष्ट विवेकेन
 विवोर्दुर्वक्षसैव कुचमण्डलमन्या ॥ ७ ॥ अंशुक इतवता तनुबाहुस्वस्तिकापिहितमुषकुचाग्रा ।
 भिन्नशङ्खवलय परिणेत्रा पर्यरम्भि रमसादचिरोढा ॥ ८ ॥ सजहार सहसा परिरब्धप्रेयसीषु
 विरह्य विरोधम् । संहित रतिपतिः स्मितभिन्नक्रोधमाशु तरुणेषु महेषुम् ॥ ९ ॥ ससमानमुपयन्तैरि
 यध्याः श्लिष्टवत्युपसपत्नि रसेन । आत्मनैव रुखे कृतिनेव स्वेदसङ्गि वसनं जघनेन ॥ १० ॥ पीडिते
 पुर उरःप्रतिपेप भर्तारं स्तनयुगेन युवत्याः । स्पष्टमेव दलतः प्रतिनार्यास्तन्मयत्वममवद्भूदयस्य ॥ ११ ॥
 आदृता नखपदैः परिरम्भाश्चुम्बितानि घनदन्तनिपातैः । सौकुमार्यगुणसम्भूतकीर्तिर्बाम एव
 सुतेष्वपि कामः ॥ १२ ॥ लोलदृष्टि वदनं दयितायाश्चुम्बति प्रियतमे रमसेन । ब्रीडया
 सह विनीवि^१ नितम्वादशुक शिथिलतामुपपेदे ॥ १३ ॥ ह्रीमरादवनत परिरम्भे रागवानव-
 दुजेष्ववकृष्य । अर्पितोष्ठदलमाननपथ योधितो मुकुलिताक्षमधासीत् ॥ १४ ॥ केनचिन्मधुरमुल्लवणरागं
 बाष्प तप्तमविक विरहेषु । ओष्ठपल्लवमपास्य मुहूर्तं सुभ्रुवः सरसमक्षि चुचुम्बे ॥ १५ ॥ पल्लवोप-
 मिति साम्यसपक्ष दष्टवत्यधरविम्बमभीष्टे । पर्यङ्गुलि सरुजेव तरुण्यास्तारलोलवलयेन करेण ॥ १६ ॥
 आदृताम्यपि निरन्तरमुच्चैर्योपितामुरसिजद्वितयेन । रागिणामित इतो विमृशद्भिः पाणिभिर्गृहिरे
 हृदयानि ॥ १७ ॥ कामिनामसकलानि विमुग्धैः स्वेदवारिमृदुभिः करजैर्गैः । अक्रियन्त
 कठिनेषु कथंचित्कामिनीकुचतटेषु पदानि ॥ १८ ॥ सोष्मणः स्तनशिलाशिखराग्रादात्तधर्मसलिलै-
 स्तरुणानाम् । उच्छ्वसत्कमलाख्य हस्तैर्निम्ननाभिसरसीषु निपेते ॥ १९ ॥ आश्रयद्विरभितो
 वलिबीचीलोलमानधितताडुगुलिहस्तैः । सुभ्रुवामनुभवात्प्रतिपेदे मुष्टिमेयमिति मध्यममीष्टैः ॥ २० ॥
 प्राप्य नाभिनदमजनमाशु प्रस्थित निवसनग्रहणाय । औपनीविकैर्मरुध किल स्त्री बहुमस्य
 करमात्मकराम्याम् ॥ २१ ॥ कामिनः कृतरतोत्सवकालक्षेपमाकुलवधूकरसङ्गि । मेखलागुण-
 विलग्रमसूया दीर्घसूत्रमकरोत्परिधानम् ॥ २२ ॥ अम्बर विनयतः प्रियपाणेर्योपितश्च करयोः
 कलहस्य । वारणामिव विधातुमभीक्ष्णं कक्षया च बलयैश्च शिशिजै^२ ॥ २३ ॥ ग्रन्थिमुद्ग्रथ
 यितुं हृदयेशे वाससः स्पृशति मानधनायाः । भ्रूयुगेण सपदि प्रतिपदे रोममिश्र सममेव विभेदः
 ॥ २४ ॥ आशु लङ्घितवतीष्टकाराग्रे नीविमर्धमुकुलीकृतदृष्ट्या । रक्तवैणिकहताधरतन्त्रीमण्डल-
 कणिनचार चुकूजे ॥ २५ ॥ आयताहुलिरभूदतिरिक्तः सुभ्रुवा र्गैर्मिकशालिनि मध्ये ।
 श्रोणिषु प्रियकरः पृथुलासु स्पर्शमाप सकलेन तलेन ॥ २६ ॥ ऊरुमूलचपलेक्षणमग्रन्यैर्वर्तसङ्कुम्भैः

१ लज्जितया । २ प्रियतमः । ३ आवरणवल्गस्य दूरीभावात् । ४ लज्जां प्रकटयन्ती ।
 ५ पृथुलेन । ६ पत्युः । ७ दम्भम् । ८ कृश- । ९ पत्या । १० नवोढा । ११ पत्यौ । १२ निन्द्य- । १३ ग्रन्थि-
 हीनम् । १४ प्रवृद्ध- । १५ नरः । १६ अधोवसनग्रन्थिसमीपम् । १७ शब्दः कृतः ।
 १८ कृशत्व- । १९ कणांपरि भूषणरूपेण धृतैः पुष्पैः ।

तटप्राहिणं ससक्तोरुगं गृहीतजघनप्राकारमप्यन्ततः । ब्रोगेव क्लृप्तबन्धमिन्दुवदना गाढावमर्दासहं
विज्ञायायजदाशु काञ्चनपटं मीडाकुलाऽपि क्षणम् ॥ १८ ॥ कान्ते कञ्चुलिकावलोकनि कलावत्या
नमन्त्या स्थितं तस्मिन्कोमलकाकुमापिणि तथा स्पन्दी निरुद्धोऽधरः । उत्थायाथ करस्पृशि प्रियतमे
यूनोर्नवे संगमे काञ्चीकूजितकैतवेन मदनो द्यौःशान्तिमस्यस्यति ॥ १९ ॥ इत्थं तत्पतलाविरो-
हणमियं पर्णापिणप्रक्रिया शय्याया वचनक्रपस्य दधितस्थैवविधाऽऽराधना । एव केलिगृहोपदेहलि बलादा-
नीयमाना मुहुश्चाट्टक्तिप्रकारैश्चिरं नववधूरालीभिरध्याप्यते ॥ २० ॥

प्रौढासुरतम् ।

सुमगे दीयते प्राप्ते पुरस्कृत्य मनः सखि । सुरतं भिक्षितुं सर्वाण्यङ्गान्यर्थानि तत्क्षणात् ॥ १ ॥
आस्तां दूरेण विस्लेषः प्रियामालिङ्गतो मम । स्नेहः किं नु सरिचाथो रोमाञ्चः किं नु पर्वतः
॥ २ ॥ उग्ररूपं कुचद्वन्द्वं हारगङ्गाधरं तव । चन्द्रचूडं करिष्यामि कुरु तावद्विगम्बरम्
॥ ३ ॥ कान्ते कलितचोलान्ते दीपे वैरिणि दीप्यति । आसीदसितपद्मास्याः पक्षो नयन-
मुद्रणम् ॥ ४ ॥ ब्रह्मानन्दप्रचुर किमपीदं नेति रतिषु वचनेन । श्रुतिसीमसगताक्षी मुग्धे
सारङ्गमादिशसि ॥ ५ ॥ तव तन्वि तरुणपुण्यादम्बरमणिमकरसंक्रमो जातः । अधिवेणि
भवति नियमः फलमविलम्बेन भावि कामस्य ॥ ६ ॥ विधृताः प्रियस्य केशाः कण्ठे लग्न
भुजे बलितम् । मज्जन्त्या रससिन्धौ किं किं न कृतं तथा सुदृशा ॥ ७ ॥ पृष्ठे
कञ्चुकमुक्त्यै सुतनुरसस्य ग्रहिण्वती पाणिम् । हस्तुमिव चित्तहरिणं यूनस्तूणादिवेषुमादत्ते ॥ ८ ॥
चास्त्रपुरझणत्कृतं रते कामिना हरति मानसं यथा । नो तथा मधुरगीतवादिनं केकिचातक-
पिकल्पना अपि ॥ ९ ॥ हेमकुम्भमिव तुङ्गसुरोजं बहुमे स्पृशति चोरवदस्याः । जाप्रति स्म
सहसैव तदानीं यामिका इव तनूरुहसखाः ॥ १० ॥ पाणिपल्लवविधूननमन्तःसीकृतानि
नयनार्धनिमेषाः । योषितां रहसि गद्गदवाचांमल्लतामुपययुर्मदनस्य ॥ ११ ॥ धैर्यमुल्बणमनोभव-
मावा वामतां च वपुरार्पितवत्यः । मीडितं ललितसौरतवाद्यष्ट्यास्तेनिर्रेडभिरचितेषु तरुण्यः ॥ १२ ॥
पाणिरोधमविरोधितवाञ्छं भर्त्सनाश्च मधुरस्मितगर्भाः । कामिनः स्म कुरुते करमोल्हर्हारि-
शुष्करदिते च सुखेऽपि ॥ १३ ॥ पल्लवोपमितिसाम्यसपक्षं दृष्टवत्यधरविम्बममीष्टे । पर्यकूजि
सरुजेव तरुण्यास्तारलोलबलयेन करेण ॥ १४ ॥ वारणार्थपदगद्गदवाचांमीर्ष्या मुहुरपत्रपया च । कुर्वते
स्म सुदृशामनुकूलं प्रातिकूलिकतयैव युवानः ॥ १५ ॥ अन्यकालपरिहार्यमजस्रं तद्वयेन विदधे
द्वयमेव । धृष्टता रहसि मर्तुषु तामिर्निर्दयत्वमितरैरबलासु ॥ १६ ॥ बाहुपीडनकचग्रहणाम्या-
माहतेन नखदन्तनिपातैः । बोधितस्तनुशयस्तरुणीनामुन्मिमील विशदं विषंभेषुः ॥ १७ ॥
कान्तया सपदि कोऽप्युपगूढः प्रौढपाणिरपनेतुमियेष । संहतस्तनतिरस्कृतदृष्टिर्भ्रष्टमेव न दुक्कल-
मपश्यत् ॥ १८ ॥ आहतं कुचतटेन तरुण्याः साधु सोढुमधुनेति पपात । नृद्यतः प्रियतमोरसि

१ झटित्येव । २ छलेन । ३ खेदकृतमन्तरमपि खरित्पतिवदपारं प्रत्येमीति भावः ।
४ रोमाञ्चकृतमप्यन्तरं पर्वतवदनुलङ्घ्यं प्रत्येमीति भावः । ५ महेम्बरलिङ्गाकारम् पीनत्वा-
तिशयाञ्चोग्रम् । ६ हारसदृशगङ्गाधाराधरम् । हाररूपगङ्गाधरं च । ७ चन्द्रशेखरत्वेन ।
नखावातैस्तथाभूतं च । ८ नग्नम्, निरावरणं च । ९ अन्तःस्थितः । १० कामदेवः ।

हारात्पुष्पवृष्टिरिव मौक्तिकवृष्टिः ॥ १९ ॥ सीकृतानि भणितं कण्ठोक्तिः स्निग्धमुक्तमल-
 र्थवचांसि । हासमूषणरवाश्च रमण्याः कामसूत्रपदतामुपजग्मुः ॥ २० ॥ उद्धतैर्निभृतमेकमनेकै-
 रल्लेखेदवन्मृगदृशामविरोधैः । श्रूयते स्म मणितं कलकाक्षीनूपुरम्बनिभिरक्षतमेव ॥ २१ ॥ ईदृशस्य
 मधतः कथमेतच्छाचवं मुहुरतीव रतेषु । क्षिप्तमायतमदर्शयद्दुर्व्यां काञ्चिदाम जघनस्य मह-
 त्वम् ॥ २२ ॥ प्राप्यते स्म गतचित्रकचित्रैश्चित्रमार्द्रनखलक्ष्म क्रपोलैः । दधिरुड्य रमसंश्रुत-
 पुष्पाः स्वेदबिन्दुकुसुमान्यलकान्ताः ॥ २३ ॥ यद्यदेव रुच्ये रुचिरेभ्यः सुश्रुवो रहसि तत्तद-
 कुर्वन् । आनुकूलिकतया हि नराणामाक्षिपन्ति हृदयानि तरुण्यः ॥ २४ ॥ प्राप्य मन्मथरसादति-
 भूमिं दुर्बहस्तनमराः सुरतस्य । शश्रमुः श्रमजलार्द्रललाटल्लिष्टकेशमसितायतनेभ्यः ॥ २५ ॥
 पत्युः प्रवृत्तस्य रतौ जिगीषावचो निशम्योथ न किञ्चिदूचे । कलावती किं तु विहस्य तस्य
 कपोलयोः स्वेदमपाचकार ॥ २६ ॥ उरोरुहाम्मोरुहदर्शनाय विमुञ्चतः कञ्चुकबन्धनानि ।
 आनन्दनीराकुललोचनस्य प्रियस्य जातो विपुलः परिश्रमः ॥ २७ ॥ स्वाभिन्ममो प्रिय गृहाण
 परिभजस्व किं किं शठोऽस्यकण्ठोऽसि सुखोचितोऽसि । हा दुःखयस्यलसल विस्मेति वाचः स्त्रीणां
 भवन्ति सुरते प्रणयातुकूलाः ॥ २८ ॥ मत्तमकुम्भपरिर्णाहिनि कुङ्कुमाद्रं कान्तापयोधुरयुगे रतिखेद-
 खिन्नः । वक्षो निधाय भुजपङ्कजरमध्यवर्ती धन्यः क्षपां क्षपयति क्षणलम्बनिद्रः ॥ २९ ॥ कान्ते
 तथा कथमपि प्रथित मृगास्या चातुर्यमुद्धतमनोभवया रतेषु । तत्कृजितान्यनुषदद्विरेककारं
 शिष्यायितं गृहकपोतशतैर्यथास्याः ॥ ३० ॥ आमीलितालसविवर्तिततारकाक्षीमुक्कण्ठबन्धनद्वरल्लय-
 श्चाङ्गुलीम् । प्रस्वेदयारिकणिकाचितैर्गण्डबिम्बा सस्पृष्ट्य तामनिर्भमेति न शान्तिमन्तः ॥ ३१ ॥
 रतिरमसनितान्तश्रान्तकान्ताकुञ्चान्तधूलदमलकराग्रा नामिदेशेष्वधो वा । स्मितमधुरमुखीनां ह्रीर्जे-
 नोत्रोत्पलानामधरमधु वधूनां मान्यवन्तः पिबन्ति ॥ ३२ ॥ अविदितसुखदुःखं निर्गुणं वस्तु
 किञ्चिज्जडमतिरिह कश्चिन्मोक्ष इत्याचक्षे । मम तु मत्तमनङ्गस्मेरैर्तारुण्यघूर्णन्मदकलमदिराक्षी-
 नैविमोक्षो हि मोक्षः ॥ ३३ ॥ अमिनवपुलकालीमपिडता गण्डपाली निगदति विनिगृहानन्द-
 हिन्दोलि चेतः । सुदति षदति पुण्यैः कस्य धन्यैर्मनोजप्रसरमसकृदेतच्चापलं लोचनस्य ॥ ३४ ॥
 मज्जन्त्यास्तस्यान्तं कृतकपटकण्डूतिपिहितस्मित याते गेहाद्वहिरवहितालीपरिजने । प्रियास्यं प्रश्यन्त्याः
 स्मरशरसमाकृतसुभग सलज्जाया लज्जा व्यगमदिव दूरं मृगदृशः ॥ ३५ ॥ दुकूलं दोर्मला-
 ध्रगयिनि परीरम्भरसिके हरत्यम्भोजाक्षी निभृतनिभृत नम्रवदना । प्रियाल्लेषद्वेषिण्यपसरतु लज्जा
 स्फुटमिति स्मितक्षीरेणैव स्तनकलशशम्भु स्त्रपयति ॥ ३६ ॥ चिरविरहिणो रत्युत्कण्ठाकथीकृत-
 गात्रयोर्नवमिव जगज्जातं भूयभिरादपि नन्दतोः । कथमपि दिने दीर्घे याते निशामधिरूढयोः
 प्रसरति कथा बह्वी र्यूनोर्यथा न तथा रतिः ॥ ३७ ॥ दृशा सपदि मीलितं दर्शनरोचिषा
 निर्गतं करेण परिषेपितं बल्यकैरक्षाक्रन्दितम् । प्रियैः समदयोषितां ननु विखण्ड्यमानेऽधरे पर-
 व्यसनकातराः किमिव कुर्वतां साधवः ॥ ३८ ॥ नैवा वेग मृदुतरतनुस्तावकीनं विसोढुं शक्ता
 नैना अपल नितरां खेदयेन्दीवराक्षीम् । रत्यभ्यासं विदधत इति प्राणनाथस्य गत्वा कर्णोपान्ते

१ शब्दः । २ अधिच्छिन्नतया प्रवर्तमानैः । ३ पृथिव्याम् । ४ वेग- । ५ सुत्वा । ६ यदि
 तव पौरुषं तर्हि किमेवं भ्रमचिह्नं विभर्षि, अथापि यदि गर्वस्तदुच्यते भवेति भावः । ७ कुच- ।
 ८ विस्तारिणि । ९ व्याप्त- । १० वारं वारम् । ११ लज्जित- । १२ पूर्णप्रौढ- । १३ अधो-
 बन्धनग्रन्थि- । १४ शुवत्या भूमि- । १५ दन्तकान्त्या ।

निभृतनिभृतं नूपुरं शंसतीव ॥ ३९ ॥ आयाते दयिते मनोरथशतैर्नाति कथंचिदिने वैदग्ध्यो-
पगमाज्जडे परिजने दीर्घा कथां कुर्वति । दद्यात्स्मीत्यभिधाय सत्वरपदं व्याधूय चीनाञ्जुकं
तन्वङ्गया रतिकोतरेण मनसा नीतः प्रदीपः शमम् ॥ ४० ॥ गाढालिङ्गनवामनीकृतकुचप्रोद्विज-
रोमोद्गमा सान्द्रलेहरसातिरेकविगलच्छ्रीमजितम्बाम्बरा । मा मा मानद माति मामलमिति क्षामा-
क्षरोल्लापिनी सुप्ता किं नु मृता नु किं मनसि मे लीना विलीना नु किम् ॥ ४१ ॥ दोर्म्या सय-
मितः पयोधरभरेणापीडितः पाणिजैराविद्धो दशनैः क्षताधरपुटः श्रोणीतटेनाहतः । हस्तेनानमितः
करेऽधरसुधास्पन्देन संमोहितः कान्तः कामपि तृप्तिमाप तदहो कामस्य धामा गतिः ॥ ४२ ॥
श्वन्मीलितदृष्टि मुग्धहसितं सीत्कारधारावशादव्यक्ताकुलकेलिकाकुविकसदन्तांशुधौताधरम् । आसो-
त्कम्पिपयोधरोपरिपरिष्वङ्गात्कुलङ्गीदृशो हर्षोत्कर्षविमुक्तनिःसहतनोर्धन्यो धर्षत्याननम् ॥ ४३ ॥
स्विन्नं मण्डलमेन्दवं विगलितं स्रग्भारवद्ध तमः प्रागेव प्रथमानकेतकशिखावीरायितं च स्थितम् ।
शान्तं कुण्डलताण्डवं कुथलयद्वन्द्व तिरोमीलितं वीतं विद्रुमसीकृतं न हि ततो
जाने किमासीदिति ॥ ४४ ॥ गाढालेपनिपीडनानिपतितामालोक्य हारावलीं स्थातुं हन्त मर्या
क्षणं निविडया नीव्याऽपि न व्यापृतम् । विस्लेषज्वरवेदनासहनयोः कारुण्यकीर्णात्मना कापि
प्रापितयोः समागमसुखं यूनोर्मनोजन्मना ॥ ४५ ॥ हारखट्टयति कङ्कणं निपतति स्रक्त्रोमुदी
क्लिश्यति ध्वान्तं धावति सीत्करोति रजनीजानिर्वली मज्यति । काञ्ची क्षुभ्यति काञ्चन-
क्षितिधरे किं च क्षतं चञ्चति प्रारम्भे मदनाह्वयस्थं विजयी देवो मनोभूरभूत् ॥ ४६ ॥
सिन्दूर रविमिन्दुमाननमसौ धम्मिहृष्टाहुस्त्वयं यद्वाढं प्रसतीव तत्प्रियतमे निर्णीतमौत्पातिकम् । चोले
चञ्चलता भविष्यति मुहुः स्यात्कुन्तले कर्पण नीवी स्थास्यति न स्थिरा समुदयेदङ्गे महान्सगरः
॥ ४७ ॥ पश्यन्ती परिणामकेलिषु मुहुर्निःशङ्कमालिङ्ग्य तां प्रोत्कूजत्कलमग्रहीपमधर स्पर्धावती
सायम्भूत् । नाहं वेधि न वेत्ति सा च दयिता तत्रावयोऽष्टितं शय्या वेत्ति न वेत्ति वा स
तु कुतः सङ्ग्रामलोलेः स्मरः ॥ ४८ ॥ प्रत्यूहः पुलकाङ्कुरेण निविडालेपे निमेषेण च क्रीडा-
कृतविलोकितेऽधरसुधापाने कथकेलिभिः । आमन्दाधिगमेन मन्मथकलायुद्धेऽपि यस्मिन्नभूदुद्धतः स
तयोर्वभूव सुरतारम्भः प्रियमातुकः ॥ ४९ ॥ ईषत्कम्पयोधर गुरुकटिप्रौढप्रहाराद्भुतं स्थिरद्वाल-
मनेकहास्यसरस संरम्भमन्दव्यथम् । बारंवारमुँरुःप्रहारसुभग सदृश्यमानाधरं किंचिद्वतनितम्ब-
देशनखरं धन्यो रत सेवते ॥ ५० ॥ त्व मुग्धाक्षि विनैव कञ्चुलिकर्या धत्से मनोहारिणीं लेईमी-
भित्यभिधाविनि प्रियतमे तद्वीटिकासंस्पृशि । शय्योपान्तनिविष्टसस्मितसखीनेत्रोत्सवानन्दितो निर्यातः
शनकैरलीकैवचनोपन्यासमालीजनः ॥ ५१ ॥ कोकः स्तोक्विमुक्तमौक्तिकमरो नित्यन्दमिन्दीवर
चापं चापलवर्जित हिमकफ्रोडे तमः क्रीडति । वातः कातरयत्यपाकृततरसं बन्धूकमेतावती
वार्ता कापि कदापि पाणिपिहित्ता कस्यापि वा तिष्ठति ॥ ५२ ॥ धम्मिल्लो मङ्गमेतु प्रविशतु

१ चातुर्येनिबृत्तेः । २ प्रेमातिशयः । ३ खेदयेति शेषः । ४ नल्लैः । ५ रमणीया, कुटिला
च । ६ पिबति । ७ चन्द्रसम्बन्धि । ८ भयेन । ९ चन्द्रमाः । १० मदनसङ्ग्रामस्य । सुरतरूपस्य
द्वन्द्वयुद्धस्येत्यर्थः । ११ सुरतसङ्ग्रामे व्याकुलः । 'स्वस्थे चित्ते बुद्धयः संस्फुरन्ति' इति हि नयः ।
१२ वक्षः- । १३ कञ्चुल्या । १४ शोभाम् । १५ 'मया माला तत्र विस्मृता मया तत्र गन्तव्यम्'
इत्येवं वचनच्छलपूर्वमिति भावः । १६ केशपाशः ।

तिलकः केशपाशान्वकारं पञ्चाली गण्डपार्ति त्यजतु च विवरं कर्णयोगेन्तुकामा । धाम्नायाः कान्तदत्तः ।
क्षतततिसहने एक एवाधरोऽसौ वीरः कामाहवेऽस्मिन्निति वदति मुहुर्दुःपुरः काणभङ्गा ॥ ५३ ॥

पुरुषायितरमणम् ।

प्रशान्ते नूपुरावाये श्रूयते मेखलाप्वनिः । कान्ते नूनं रतिश्रान्ते कामिनी पुरुषायते
॥ १ ॥ पततु तवोरसि सतत दयिताधम्मिल्लमल्लिकानिकरः । रतरसरमसकचप्रहल्लिता-
लकबल्लुरीगलितः ॥ २ ॥ विपरीतमविपरीत यद्वतमन्यत्तदेव विपरीतम् । तरुमारोहति लतिका
नारोहति च लतिका तरुः कापि ॥ ३ ॥ साक्षादभूत्स्वयभूरथ मुक्तास्तिमिरनिकरमराः ।
प्रणनाम शीतैरोचिस्तथ पाठ मेखला विदधे ॥ ४ ॥ वियति विलोलति जलदः स्वलति
विधुश्चलति कूजति कैपोतः । निष्पतति तारकाततिरान्दोलति वीचिरमरवादिर्न्याः ॥ ५ ॥
स्थगयति तमः शशाङ्कं चलति गिरिः स्रवति तारकापटलम् । कथयति मन्ये काञ्ची पुरसीन्नि
किमपि सक्षोभम् ॥ ६ ॥ मुक्ताः पतन्ति भूमौ बालाः कलयन्ति केशलां मुक्तिम् । चुम्ब-
त्यम्बरमवनिं विपरीते किं न विपरीतम् ॥ ७ ॥ बलात्कुच व्याकुलकेशपाशं स्विद्यन्मुखं
स्वीकृतमन्दहासम् । पुण्यातिरेकात्पुरुषा लभन्ते पुंभावमम्भोरुहलोचनानाम् ॥ ८ ॥ वक्रस्यन्दि-
स्वेदबिन्दुप्रबन्धैर्दृष्ट्वा भिन्नं कुङ्कुमं कापि कण्ठे । पुस्त्य तन्व्या व्यञ्जयन्ती वयस्ये स्मिता
पाणौ खड्गरेखां लिखे ॥ ९ ॥ मधुपानसमुल्लसत्प्रवालं चलहेमाचलकान्तिभिर्जटालम् । विधुनिष्पत-
दन्धकारजालं शुभकालं क्व पुनर्विलोकयामः ॥ १० ॥ अभिमुखपतयालुभिर्लिखितश्रमसलिलै-
रपनीतपत्रलेखः । कथयति पुरुषायित वधूनां मृदितहिर्मधुतिनिर्मलः कपोलः ॥ ११ ॥ तत्रास्ति
कारयति यत्र मनोमवस्य सा शक्तिप्रतिहता भुवने तथाहि । उदाव्य पीवरपयोधरमण्डलाग्र
वर्त्तन्ति यत्पुरुषवत्पमदा अग्रीह ॥ १२ ॥ प्रारब्धे रतिकेलिसङ्कलणारम्भे तया साहसप्राप्यं
कान्तजयाय किञ्चिदुपरि प्रारम्भि तत्संभ्रमात् । खिन्ना येन कटीतटी शिथिलिता दोर्बल्लिरु-
त्कपितं वक्षो मीलितमैक्षि पौरुषरसः स्त्रीणां कुतः सिध्यति ॥ १३ ॥ मुग्धे तवास्मि दयिता
दयितो मव त्वमित्युक्तया न हि न हीति शिरो विधूय । स्वस्मात्कारात्मियकरे बल्यं क्षिपन्त्या
वाच विनाऽन्युपगमः कथितो मृगाश्या ॥ १४ ॥ वीरयितेषु मृगशाबविलोचनानां कण्ठोदितान्य-
न्यचरम कलकूजितानि । आग्नेयद्विरथ सौधगतैः कपोतैः शङ्के गृहीत इति सम्प्रति शिष्यमावः
॥ १५ ॥ तमःस्तोमः 'सोम गिलति वमतीवोडुनिर्कर रथाङ्गद्वन्द्वेऽस्मिन्नमरैर्तटिनी खेलति मुहुः ।
लतायामुत्कम्पो मदनवसती काञ्चनगिरिर्विपर्येति प्रायो रतिपतिमते सर्वमधुना ॥ १६ ॥
विहायसि विहारिणी मभवतु नाम सौर्दोभिनी । सुमेरुशिखैरादधः पततु नाम मन्दो-
किनी । परं तदिदमद्भुत यदयमेव भूमीतल नमनैर्भूतदीधितिः कमलसारमाकर्षति

१ झङ्कारमिवेण । २ चन्द्रमाः । ३ इदमलकभारमुद्दिश्य वचनम् । ४ इदं मुखमुद्दिश्य
वचनम् । ५ इदं कण्ठमुद्दिश्य वचनम् । ६ इदं हारमुद्दिश्य वचनम् । ७ तरङ्गः धारेति यावत् ।
८ गङ्गायाः । इदं त्रिवलिमुद्दिश्य वचनम् । ९ खली । १० चन्द्र- । ११ क्रीडन्ति । १२ स्वीकारः ।
१३ केशपाशः कालिमसाम्यात् । १४ मुखं सौन्दर्यसाम्यात् । १५ केशेभ्यः पतन्ति कुसुमानि
उद्दिश्येदं वचनम् । १६ कुचयोः । १७ गंगा, इदं हारमुद्दिश्य वचनम् । १८ विद्युत् । १९ कुचात् ।
२० गङ्गा द्वाररूपा । २१ चन्द्रमाः सुखाभः ।

॥ १७ ॥ आलोलामरुकावलिं सकुमुमां विभ्रवज्जकुण्डलं किञ्चिन्मृष्टविशेषकं तनुतरैः स्वेदा-
मसः 'सीकरैः । तन्व्या यत्सुरतान्ततान्तनयनं वक्रं रतिव्यत्यये तस्यां पातु चिराय किं हरिहर-
ब्रह्मादिभिर्देवतैः ॥ १८ ॥ प्रागल्भ्यं पुरुषायिते मम पुरः पश्येति संनद्धया तन्व्या ताम्य-
दुरोजयाऽपि सुचिरं विकम्प रम्यं तथा । श्रान्ता वक्षसि मे निपत्य च पुनः सापन्नं सस्मितं साकूतं च
समीक्षितं मृगदृशा यत्तत्कथं कथ्यते ॥ १९ ॥ प्रारब्धे विपरीतनामनि रते सर्वं तदाभूत्क्षणा-
त्क्षामार्त्तयां विपरीतमेव कुटिलैः मुक्ताः सुवृत्ता अपि । मुक्ता निष्पतितो भवन्ति तरलास्तौ
चार्वेलौ चेलवुः सीदन्ति श्रुतिपारगाः सुमनसः कान्ता नु कान्तायते ॥ २० ॥ निःशेष
व्यपनीय नीविषसनं मज्जुक्कणन्मेखलं क्रीडान्दोलनखिन्नमध्यलतिक किञ्चित्प्रकम्पस्तनम् । उद्यत्कु-
ण्डलताण्डवं च रुचिरं विकम्प कान्तोपरि क्रीन्ता वक्षसि कामिनां मुकुलितप्रान्ता-
क्षिकं शेषते ॥ २१ ॥

रमणाद्विरतिः ।

संन्यासमकृत काशी जैहौ कलत्रं दूकूलमवलायाः । तस्याज रागमवरो मुक्तिमुरीचकिरे
चिकुराः ॥ १ ॥ सुतनु श्रुतिसेवनतो मन्ये नयनं निर्झनं जातम् । मुग्धा स्नेहात्कवरी युक्तां
मुक्तिं कथं प्राप ॥ २ ॥ खिन्नालसनयनान्तं खिन्नालिकैलप्रकुन्तलस्तवकम् । वदनमवलुत-
तिलकं मदनं नेदयति दवयति धृतिं मे ॥ ३ ॥ पपात मेरोः सुरसिन्धुधारा ववर्ष तारागण-
मन्वकारः । वभूव भङ्गावलिरध्यकम्पा शशाम शम्फालतिकाविलासः ॥ ४ ॥ पपात गङ्गा हरमौलि-
सङ्गादन्धं तमो भूतमपेतवन्धम् । तडिल्लता चञ्चलतामहासीदस्पन्दमासीदरविन्दयुग्मम् ॥ ५ ॥ काम-
संगरविधौ मृगदृशः प्रौढपौरुषधरे पयोधरे । स्वेदराजिरुदियाय सर्वतः पुष्पवृष्टिरिव पुष्पवर्धनः ॥ ६ ॥
संगतामिरचितैश्चलितापि प्रागमुच्यत चिरेण सखीव । भूय एव समंगस्त रतान्ते 'ह्रीर्वधूमिर-
सहा विरहस्य ॥ ७ ॥ प्रेक्षणीयकमिव क्षणमासन्द्रीविमद्गुरविलोचनपाताः । संभ्रमद्वुत्तगृहीत-
दुकूलच्छाद्यमानवपुषः सुरतान्ताः ॥ ८ ॥ अप्रभूतमतनीयसि तन्वी काञ्चिधान्नि पिहितैकतरोर ।
क्षौममाकुलकारा विचर्क्य कान्तपल्लवममीष्टतमेव ॥ ९ ॥ मृष्टचन्दनविशेषकमक्तिर्भ्रष्टभूषणकदर्शित-
माल्यः । सापराध इव मण्डनमासीदात्मनैव सुदृशामुपभोगः ॥ १० ॥ योषितः पतितकाञ्चन-
काञ्चौ मोहनातिरमसेन नितम्बे । मेखलेष परितः स्म विचित्रा राजते नवनखक्षतलक्ष्मीः
॥ ११ ॥ मातु नाम सुदृशां दशनाङ्कः पाटेलो धवलगण्डतलेषु । दन्तधाससि समानगुणश्रीः संसु-
खोऽपि परभागमवाप ॥ १२ ॥ सुभ्रुवामधिपयोधरपीठं पीडनैश्शुटितवत्यपि पत्युः । मुक्तमौक्तिक-
लघुगुणशेषा हारयष्टिरभवद्गुरुष्वेव ॥ १३ ॥ विश्रमार्थमुपगृह्णमजलं यत्प्रियैः प्रथमरत्यवसाने ।
योषितामुदितमन्यमयादौ तद्वितीयसुरतस्य वभूव ॥ १४ ॥ आस्तृतेऽभिनवपल्लवपुष्पैरत्य-

१ कणैः २ धृष्टत्वम् । ३ अपत्रपा परतो लज्जा । ४ कुशोदर्याम् । ५ वक्राः केशाः । ६ शिथिल-
बन्धनाः । मोक्षं प्राप्ताश्च । ७ अतिवहुलाः सञ्चरिताश्च । ८ मौक्तिकानि । मोक्षं प्राप्ताश्च । ९ हार-
भङ्गाद्भ्रूयन्ति स्म । मोक्षाधिकारतश्चपुताश्च । १० कुचौ स्थाणू च । ११ मनोरमम् यया तथा-
१२ म्लानाः, श्रान्ताः । १३ तस्याज । १४ कर्णान्तायतत्वात् कर्णोपासनात् । वेदान्यासाश्च ।
१५ कज्जकशून्यम्, विषयवासनादिदोषशून्यं च । १६ ललाट— । १७ कन्दर्पस्य । १८ लज्जा ।
१९ 'वितरकस्तु, पादकः' इत्यमरः ।

नारतरतामिरताम्यः । दीपते स्म शशितु शयनीये । न क्षणः क्षणदयाऽपि बधूम्यः ॥ १५ ॥
उपवर्हमम्बुजदशो निजं मुजं विरचय्य वक्त्रमपि गण्डमण्डले । निजसन्निधौ सन्निधौ निधाय
सादरं स्वपिति स्तनार्पितकण्ठमुजो युता ॥ १६ ॥ कारकिसलयं धूत्वा धूत्वा विमार्गति
वाससी क्षिपति सुमनोमालाशेषं प्रदीपशिखा प्रति । स्वगयति मुहुः पत्युर्नत्रे विहस्य समाकुला
सुरतविरतौ रम्या तन्वी मुहुर्मुहुरीकृते ॥ १७ ॥ सुरतविरतक्रीडावेशश्रमश्लथहस्तया रदसि
गलितं तन्व्या प्राप्नु न पारितमशुकम् । रतिरसजडैरङ्गैः पिघातुमशक्तया प्रियतमतनौ सर्वा-
ङ्गीणः प्रविष्टमधृष्टया ॥ १८ ॥ प्रियकृतपटस्तेयैव्रीडाविलम्बनविद्वलां किमपि कृपणालापां बालां
विलोक्य ससन्नमः । अपि विचलिते स्कन्वावारे गते सुरताहवे त्रिभुवनमहाधन्वी स्थाने न्यव-
र्तत मन्मथः ॥ १९ ॥ शयानस्योत्तानं हृदि निहितवक्षोरुहमरा तिरश्चिने वक्त्रे निविडकलि-
तास्मीयवदना । समान्त्रयोः रुग्ण्यमतिदृढतरं सन्निधयुगलं स्वपित्यम्भोजाक्षी शिथिलमुजबन्धेयमधुना
॥ २० ॥ मुखं जृम्भारम्भि प्रसरति मदामोदलहरी दशोस्तन्नामारः स्फुरति विगलत्यङ्गलतिका ।
त्वंमेतादृक्कान्तिः कमलमुखि धन्यैव नितरामसौ धन्यो यस्ते सकलरजनीं जागरयिता ॥ २१ ॥
प्रियायाः प्रत्येके गलितकवरीबन्धनविधातुदम्बदोर्बलीदरदलितचेलाञ्चलमुरः । घनाकृते पश्यत्यथ मयि
समन्दाक्षिबलितं नमन्त्या यद्रूपं न हि लिखितुमीशो मनसिजः ॥ २२ ॥ रतान्ते प्राणेशे
वसनमददामे कथमपि स्थिताया याचन्त्या वितर मम चैल गुणनिवे । सरोषं पश्यन्त्याः किमपि
च हसन्त्याः परिचलनमन्त्यास्तद्रूपं न हि लिखितुमीशो मनसिजः ॥ २३ ॥ शान्ते मन्मथ-
संगरे रणभृतां संत्कारमातन्वती वासोऽद्वान्नवनस्य पीनकुचयोर्हारं श्रुतेः कुण्डलम् । बिम्बोष्ठस्य
च बीटिकां सुनयना पाप्यो रणत्कङ्कणे पश्चाच्छम्बिनि केशपाशनिचये युक्तो हि बन्धकमः
॥ २४ ॥ नेपथ्यादपि राजते हि नितरं व्यालुप्तमूषा तनुः संमोगश्रममीलित विजयते चक्षुः
कटाक्षादपि । गाढालिङ्गनकौतुकादपि नवं दोर्वल्लिविस्तन प्रीत्यालापरसादपि प्रियतमं मौनं
कुरङ्गीदृशः ॥ २५ ॥ निर्द्वेष्टे सुरतोत्सवे बहुविधे जातेऽधिकेऽङ्गकमे तस्ये स्वेदज-
लाद्रचन्दनमये किञ्चिद्गृहीतेऽम्बरे । सान्द्रस्नेहवशाद्विशेषविषयव्यासङ्गजिह्वात्मनोर्दम्पत्योः स्मरवस्मरातुरतया
भूयोऽपि जाता स्पृहा ॥ २६ ॥ मुक्ता मूषणमिन्दुबिम्बमजनि व्याकीर्णतारं नमः स्मार चापमपे-
तचापलमभूदिन्दीवरे मुद्रिते । व्यालीनं कलकण्ठकण्ठनिनदैर्मन्दानिलैर्मन्दित निष्कम्पस्तवकापि
चम्पकलता साभूज जानेऽथ किम् ॥ २७ ॥ नीव्यां संयमनं कचे नियमनं श्रोणीतले चासन
निश्वासाभ्यसनं मुखे सममवस्थत्याहतिर्भूषणे । ध्यान प्रेमणि धारणा स्तनतटे तन्व्याः समाधिः
प्रिये निर्वेदादिषु किं रतान्तमुलमात्सर्वाङ्गीयोगोत्सवः ॥ २८ ॥ निर्लेपौ कुचकुड्मलौ कचमरस्तत्प्राज
बन्ध ययौ काक्षी निर्गुणतां निरञ्जवदशा दृग्म्यां समासादिता । नीरागोऽधरपल्लवश्च गुरुणा केनापि
गौराङ्गि ते शङ्के शम्बरदशासनोपनिबदां तत्त्वावबोधः कृतः ॥ २९ ॥ तन्द्रातुन्दिलशोणलोचनयुग
दत्ताङ्गदन्तच्छदं पर्यस्तालकवलिं धर्मपटलप्रोद्गिनपत्रावलि । जृम्भोज्जृम्भितसीधुसौरममिलदृङ्गीभिरङ्गी-
कृतस्तौत्र शंसति वृत्तमेव रजनीवृत्तान्तमेणीदृशः ॥ ३० ॥ स्वाभिन्भङ्गुयालकं सतिलक माल विलासिङ्ग
प्राणेश नुटितं पयोधरतटे हारं पुनर्योजय । इत्युक्त्वा सुरतावसानसमये संपूर्णचन्द्रानना स्पृष्टा तेन

तथैव जातपुलका प्राप्ता पुनर्मोहनम् ॥ ३१ ॥ व्यामिश्रैकैकबाहू प्रवलितपृथुलैकैकचारुकाण्डं दद्याद्
दद्याऽधरोष्ठ दरशिथिलतनुश्चेन्मालिङ्ग्य कान्ताः । शशनिःश्वासवेगस्तुरितगुरुचन्द्रमेषृष्टवक्षाः
श्रान्तः शेते रतान्ते सुखमिह मुकुती लोलया कामिलोकः ॥ ३२ ॥ व्याचोलः केशपाशस्तरलितमलकैः
स्वेदलोलौ कपोलौ क्लिष्टा त्रिम्बाधरश्रीः कुचकलशरुचा हारिता हारयष्टिः । काञ्ची कांचिद्रताऽऽशां
स्तनजवनपद पाणिना द्यादयन्ती भूषाहोनाऽपि काचिप्रियट्टयमहो प्रीणयत्येव मुग्धा ॥ ३३ ॥ सव्या-
सम्पोरुशहृण्यतिक्रममुकुरं कूर्परन्यस्तशीरं ससक्तास्थानजयुग्मश्वसितहतचलशालनासाधिभृगम् । भूयो
निद्रातिरेकात्मशिशिरुभुजालेभदतायकाशोच्छ्वासोदञ्चकुचाप्रप्रतिहतटटयं शेरतेऽपी रतान्ते ॥ ३४ ॥

शशाङ्कास्ताचलप्रस्थानावसरवर्णनम् ।

करुङ्कदाशो गगनाम्बुराशौ प्रसर्प्य चन्द्रातपतनुजालम् । लम्बोडुमीनांलघु संजिवृक्षध्वन्त्रप्रुव-
स्थश्चरैमाद्रिमेति ॥ १ ॥ असी हि दद्या तिभिरावकाशमस्त प्रजत्युनतकोटिरिन्दुः । नलवगाढस्य
वनद्विपस्य तीक्ष्णं विषाणार्प्रमिवावशिष्टम् ॥ २ ॥ वृन्देन तारावलितण्डुलानामङ्गेन च श्रीफलपल-
वेन । अग्रर्ष्यं जागेध्वरभिन्दुविम्बं विसर्जयत्येव नमोमुनीन्द्रः ॥ ३ ॥ मन्दमर्ग्रिर्मयुरैर्मोपला
दर्शितध्वजं चामवततः । दृष्टरसितमिरज सिपेविरे दोषमोर्विपतेरसनिर्वी ॥ ४ ॥ अरुणकिरणजा-
लैरन्तरिक्षं गतं चरति शिशिरशतं मन्दमन्दं प्रमाते । युयतिजनकदम्बे नाथमुक्तौष्ठविम्बे
चरैर्मगिरिनितम्बे चन्द्रविम्बं ललम्बे ॥ ५ ॥ जैरठ इव मरालो जर्जरार्प्रमयूढैः स्खलति शिशि-
रमानुः पश्चिमाम्बोविपारे । क्षयगुरुत इवामृस्तत्र तत्रान्तरिक्षे विरलविरलभासः किं च तारा
लुठन्ति ॥ ६ ॥ चरमगिरिकुम्होश्चन्द्रगुण्डयनेन स्वपिति मुखमिदानीमन्तरिन्दोः कुरङ्गः । परि-
णतरविगर्भेगाकुञ्ज पौरुहूती दिगपि वनरुपोतीदृक्कृतैः कृण्यतीव ॥ ७ ॥ उदयमुदितदीर्घाति
यः सगतौ मे पतति न वरभिन्दुः सोऽपरमेय गत्वा । स्मितरुचिरिव सद्यः साम्यगूर्यं प्रमेति
स्फुरति विशदमेग पूर्वकाष्टाङ्गनायाः ॥ ८ ॥ नयकुमुदयनश्रीहासकेलिप्रसङ्गादभिकरचिरशेषामश्रुषा
जागरित्वा । अयमपरदिशोऽङ्गे मुवति सस्तहस्तः शिशयिपुरिव पाण्डुम्लानमात्मानभिन्दुः ॥ ९ ॥
सपदि कुमुदिनीभिर्भीलितं हा क्षयागि क्षयमगमदपेतास्तारकास्ताः समस्ताः । इति दधितका-
लत्रश्चिन्तयन्नभिन्दुर्वहति कृशमशेष अष्टशोभ शुचैव ॥ १० ॥ प्रकटमलिनलक्ष्मा मृष्टपत्राव-
लीकैरविगतरतिशोभैः प्रत्युपःप्रोषितश्रीः । उपहसित इवासी चन्द्रमाः कामिनीना परिणतशर-
कण्डापाण्डुभिर्मण्डमगैः ॥ ११ ॥ विकसितमुखी रागासङ्गाद्रुलत्तिभिरावृतिं दिनकरकरस्पृष्टमैन्द्रीं
निरीक्ष्य दिशः पुरः । जरठलवलीपाण्डुच्छायो भृशं कलुषान्तरः श्रमति हरितं हन्त प्रचेतैसीं
तुहिर्नैद्युतिः ॥ १२ ॥ नक्षत्रमितिनायकोऽयमधुना रुद्रः प्रमातागमे सप्ताश्वेन बलीयसाऽतिमहसा
रोषारुणज्योतिषा । अश्वद्वान्तशिरोरुहा प्रविगलत्तारालिहारावलीमादाय क्षणैदां प्रिया क्षितिबरं
पाश्चात्यमारोहति ॥ १३ ॥ सक्लिष्टा सानुराग स्वकरपरिचयप्राप्तभूरिप्रसादा या पूर्वा भुक्तपूर्वा रविकर-
कलिता तामुदीदयामृताशुः । निस्तेजाः पश्चिमाब्धौ प्रविशति हि सता दुःसहो मानमङ्गः किं वक्तव्यं
सितांशोः स तु सकलसतां मण्डलस्यापि नेता ॥ १४ ॥

१ मत्स्यजीवी । २ अस्ताचलम् । ३ दन्ताग्रभागमिव । ४ महेश्वरम् । ५ शान्तप्रायं धनिम् ।
अग्निमान्द्यं च । ६ आधारयन् । ७ सूर्यकान्ताः । ८ चन्द्रमसः । ९ अस्ताचल- । १० वृद्धः ।
११ पश्चिमां दिशम् । १२ चन्द्रः । १३ रात्रिम्, सुरतोत्सवदात्रीं च ।

निश्चिथिरमणम् ।

शमितनिखिलदीपे सुतनिद्रालोके रतपरवशचित्ता मध्यरात्रे विबुद्धाः । प्रथमसुरतखिन्ना
मुषिकां बोधयन्तो बहुदृढपरिरम्भैः कामुकाः खेदयन्ति ॥ १ ॥ अनुनयमगृहीत्वा व्याजसुता
परोची स्तमथ कृकवाकोस्तारमाकर्ण्य कल्पे । कथमपि परिवृत्ता निद्रयाऽन्वा किल स्त्री मुकुलित-
नपनैवाच्छिष्यति प्राणनाथम् ॥ २ ॥ चिररतिपरिखेदप्रातनिद्रासुखाना चरममपि शयित्वा पूर्व-
मेव प्रबुद्धाः । अपरिचलितगन्ताः कुर्वते न प्रियाणामशिथिलभुजचक्रालेपमेद तरुण्यः ॥ ३ ॥
भदनशशिनः स्पर्शे शीतादिवागैतवेपथुः स्तनयुगलके भ्रान्त्वा तुङ्गे निविष्ट इव भ्रमात् । ज्वलित-
मदनाङ्गारे तन्व्यास्ततो जघनस्थले सपुलकजलः पत्युः पाणिर्विलीन इवामवत् ॥ ४ ॥ रतिक्र-
तिगते मायानिद्रा प्रवर्तितचुम्बना पुलकपयसा तत्त्व मत्वा मुखादह्वतानना । कृतकशयनो निद्राहो-
ऽसीत्युदीर्य कलं वधूर्नणितमघरं कृत्वा दन्तैरपूरयत स्पृहाम् ॥ ५ ॥

विमातवर्णनम् ।

ततोऽरुणपरिस्पन्दमन्दीकृतवपुः शशी । दध्रे कामपरिक्षामकामिनीगण्डपाण्डुताम् ॥ १ ॥
कुक्कुटे कुर्वति काणमाननं छिष्टयोस्तयोः । दिवाकरकराक्रान्त शशिकान्तमिवावमौ ॥ २ ॥
विकसितसंकुचितपुनर्विकस्वरेष्वम्बुजेषु दुर्लभ्याः । कलिकाः कथयति नूतनविकासिनीर्मधुलिहामर्षः ॥
॥ ३ ॥ प्रियवसतेरपयान्त्यो मिथः करम्बितकराम्बुजन्मानः । करजपदव्रणधिरलस्तनपुलकममूः किमपि
विवदन्ते ॥ ४ ॥ आलेषशेषा रतिरङ्गनानामामोर्देशेण कुञ्चकुञ्चमश्रीः । तूणीरशेषः कुसुमायुधोऽपि
प्रभातशेषा रजनी बभूव ॥ ५ ॥ नमोवन नक्तमसौ विगाढा नक्षत्रसेनासहितः शशाङ्कः । करप्रलग्नान्कति-
चिम्बहत्य पान्थान्ममाते प्रपलायतेऽद्य ॥ ६ ॥ चन्द्रकान्तगलदम्बुनाऽधुना हा चकोरनयने समा-
श्रिते । कोकलोकहृदयानलः पुनः सूर्यकान्तमणिमाश्रयत्यहो ॥ ७ ॥ संनिगृह्य चिकुर तमोमयं
यामिनी तदनु कैलिविध्युतम् । कुर्वती श्रवसि चन्द्रमण्डलं कुण्डल गगनकैलिमुञ्चति ॥ ८ ॥ तरुणां
दिवाकरमयूखमञ्जरीमरुणामशोकशिखरावलम्बिनीम् । कमनीयपुष्पमनसा समाश्रिता मधुपो विडम्ब-
यति मञ्जुमाषिणीम् ॥ ९ ॥ प्राची दिगम्बरमणौ दयिते विमाते प्राप्तेऽम्बरं स्पृशति वास-
कसज्जिकेयम् । घीरा जगाद रमणस्य न भूषणानि रोषरुणा त्यजति तारकभूषणानि ॥ १० ॥
यात्येकतोऽस्तशिखरं पतिरोषधीर्नामाविष्कृतोऽरुणपुरःसर एकतोऽर्कः । तजोद्वयस्य युगपद्वयसनोदयाम्बा
लोको नियम्यत इवैष दशान्तरेषु ॥ ११ ॥ अन्तर्हिते शशिनि सैव कुमुद्वतीयं दृष्टिं न
नन्दयति संस्मरणीयशोभा । दृष्टप्रवासजनितान्यबलाजनाना दुःखानि नूनमतिमात्रदुस्वहानि ॥ १२ ॥
प्रांलेयमिश्रमकरन्दकरालकोशैः पुष्पैः सम निपतिता रजनीप्रबुद्धैः । अर्काशुभिजमुकुलोदरसान्द्र-
गन्धसंसूचितानि कमलान्यलयः पतन्ति ॥ १३ ॥ दिङ्मण्डलीमुकुटमण्डनधरागरत्नाङ्कुरे
किरणमालिनि गर्भितेऽपि । सौख्यप्रसुप्तिकमधुव्रतचक्रवाकवाचालपङ्कजवनीसरसाः सरस्यः ॥ १४ ॥
पीत्वा भृशं कमलकुड्मलशुक्तिकोषा दोषातनी तिमिरदृष्टिमथ स्फुटन्तः । निर्यन्मधुव्रतकदम्बमिषा-

१ पराङ्मुखी । २ प्राप्त- । ३ प्रकुल्लेष्ट । ४ कस्तूरीदिलेपसौगन्ध्यमात्रेणावशिष्टा ।
५ सूर्ये । ६ ओषधीर्ना पतिरियन्वयः चन्द्रः । ७ अवस्थान्तरेषु । उदितपूर्वस्य अस्तरूपासु
अस्तमितपूर्वकस्योदयकृपासु च दशासु । ८ निःसरद्वयपुष्पकपदात् ।

द्वमन्ति विभ्रन्ति कारणगुणाविव मौक्तिकानि ॥ १५ ॥ आपाटलैः प्रथममङ्कुरितैर्मयूखैरह्नां पतिः
 प्रथमशैलविहारिणीनाम् । सोऽयं करोति सुरपुङ्गवसुन्दरीणां कर्णेषु कल्पतरुपल्लवमङ्गलक्ष्मीम् ॥ १६ ॥
 अन्यत्र यापितनिशं परिलोहिताङ्गमन्याङ्गनागतमिवागतमुष्णरश्मिम् । प्रातर्निरीक्ष्य कुपितेव हि
 पद्मिनीयमुत्फुल्लहल्लकसुलोहितलोचनाऽभूत् ॥ १७ ॥ का काऽबला निधुवनश्रमपीडिताङ्गी निद्रां गता
 दयितवाङ्गलतानुवद्धा । सा सा तु यातु भवनं मिहिरोद्गमोऽयं संकेतवाक्यमिति काकचया
 वदन्ति ॥ १८ ॥ दिशि दिशि मृगयन्ते वल्गुना घासमेते मुहुरपगतनिद्राः संसृतो ह्येपितेन ।
 अयमपि च सरोवैः कामिभिः श्रूयमाणो नदति मधुरतार ताम्रचूडो विहगः ॥ १९ ॥ अवि-
 रतमविरामाः रागिणां सर्वरात्रं नवनिधुवनलीलाः कौतुकेनामिवीक्ष्य । इदमुदयसितानामफुटलोक-
 सपन्नयनमिव सनिद्रं घूर्णते दैपमार्चिः ॥ २० ॥ रतिरमसाविलासाभ्यासतान्तं न यावन्नयन-
 युगममीलत्तावदेवाहतोऽसौ । रजनिविरतिशसी कामिनीनां मविष्यद्विरहविहितनिद्रामङ्गमुषैर्षदङ्गः ॥ २१ ॥
 ग्रहरकमनीय स्व निदिद्रास्तोच्चैः प्रतिपदमुपहृतः केनचिज्जागृहीति । मुहुरविशदवर्णा निद्रया
 शून्यशून्यां दददपि गिरमन्तर्बुध्यते नौ मनुष्यः ॥ २२ ॥ विपुलतरनितम्बाभोगरुद्धे रमण्याः
 शयितुमनधिगच्छन्नीवितेशोऽयकाशम् । रतिपरिचयनश्यन्नैन्द्रतन्द्रः कथंचिद्गमयति शयनीये शर्वरी
 किं करोतु ॥ २३ ॥ द्रुततरकरदक्षाः क्षिप्तवैशाखशैले दधति दधनि धीरामारवाण्यारिणीव ।
 शशिनमिव सुरौघाः सारमुद्धर्तुमते कलशिसुदधिगुर्वी बल्लवा लोडयन्ति ॥ २४ ॥ परिशिथिलित-
 कर्णग्रीवमामीलिताक्षः क्षणमयमनुभूय स्वप्नमूर्च्छबुधेव । रिरसंयिपति भूयः शण्मग्रे विकीर्णं पटुतरचप-
 लोष्ठः प्रस्फुरत्योथमश्वः ॥ २५ ॥ कृतघवलमिमेदैः कुङ्कुमेनेव किंचिन्मलयरुहरजोभिभूयन्प-
 दिचमाशाम् । हिमरुचिररुणिन्ना राजते रज्यमानैर्जरठकमलकन्दच्छेदगौरैर्मयूखैः ॥ २६ ॥
 शिशिरकिरणैकान्तं वासरान्तोऽमिसार्यं श्वसनसुरभिगन्धिः साप्रतं सत्यरेव । म्रजति रजनिरेवा
 तन्मयूखाङ्गरागैः परिमिलितमनिचैरम्बरान्तं वहन्ती ॥ २७ ॥ म्रजति विषयमरुणामंशुमाली न
 यावत्तिमिरमखिलमस्त तावदेवारुणेन । परपरिमवि तेजस्तन्वतामाशु कर्तुं प्रमथति हि विपक्षो-
 च्छेदमग्रेसरोऽपि ॥ २८ ॥ विगततिमिरपङ्क पश्यति व्योम यावद्भवति विरहखिन्नः पक्षती
 यावदेव । रथचरणसमाहस्तावदौत्सुक्यजुला सारिदपरतटान्नादागता चक्रवाकी ॥ २९ ॥ अरुण-
 जलदराजीमुग्धहस्ताप्रपादा बह्लमधुपमालाकज्जलेन्दीवराक्षी । अनुपतति विरावैः पत्रिणा व्याहरन्ती
 रजनिमचिरजाता पूर्वसण्या सुतेव ॥ ३० ॥ अयमुदयमहीमुन्मूर्ध्नि पाणिं गृहीत्वा दिवस-
 पतिरहौषीदिन्दुपादान्हवीपि । अरुणकिरणवह्नौ कन्यका पौरुहूती^१ हैरिदपि किमकार्षीत्तारकालाज-
 होमम् ॥ ३१ ॥ कुमुदवनमैर्पञ्चि श्रीमदम्भोजखण्ड त्यजति मुदमुल्लसः प्रीतिमांश्चक्रवाकः ।
 उदयमहिमरोचिर्याति शीताशुरस्तं हतविधिलसिताना ही विचित्रो विपाकः ॥ ३२ ॥ ललित-
 नयनताराः क्षौमवक्त्रेन्दुविम्बा रजनय इव निद्राछान्तनीलोत्पलाक्ष्यः । तिमिरमिव दधमाः
 छंसिनः केशपाशानवमिपतिगृहेभ्यो यान्त्यमूर्वारवैध्वः ॥ ३३ ॥ शिथिलयति सरागो यावदको
 नलिन्याः कमलमुकुलनीवीप्रन्थिमुद्रां करेण । प्रविकसदलिमाला गुञ्जितैर्मञ्जुशब्दा जमयति

१ देवरमणीनाम् । २ द्वीपान्तरे, सप्तमीगृहे च । ३ सुरगाः । ४ कुक्कुटपक्षी । ५ सुरत- ।
 ६ गोपाः । ७ कर्षज्जालः । ८ आस्वादयिषुमिच्छतीति भावः । ९ अन्द्रकमं मायकम् । १० इन्द्र-
 स्वेवम् । ११ दिशा । १२ निःशोभम् । १३ कृपा- । १४ वेत्याः ।

मुदमुच्चैः कामिनां कामिनीषु ॥ ३४ ॥ नमसि विरलतारा मौक्तिकानीषु भान्ति स्फुटतरमय-
मस्तम्भावरं चुम्बतीन्दुः । रविदयधरित्रीधारिर्मूर्धानमेतु हृदयमनु नितान्तोच्छासमङ्गीकरोति
॥ ३५ ॥ अमृत्याची पिङ्गा रसपतिरिव प्राश्य कनक गतच्छायश्चन्द्रो बुधजन इव ग्राम्यसदसि ।
क्षण क्षीणास्तप नृपतय इवानुद्यमपरा न दीपा राजन्ते द्रविणरहितानामिव गुणाः ॥ ३६ ॥
इतः शुक्ला चन्द्रद्युतिमिरह रत्नारणकरैस्तमिस्त्रैरप्यन्तःस्वलितगततिमिर्मेघैकसचिः । प्रमातश्रीरेषा
विलसति पुरःस्था मुकुतिना मिमङ्क्षूणां जङ्घुमणिविधिजासंगम इव ॥ ३७ ॥ तमोमिः
पीयन्ते गतवयसि पीयूषवपुषि ज्वलिष्यन्मार्तण्डोपलपटलधूमैरिव दिशः । सरोजाना कर्ष-
जलिमयमयस्कान्तमणिबल्लणादन्तःशय्य तपति पतिरद्यापि न रुचाम् ॥ ३८ ॥ इतः पौरस्त्यार्थो
ककुमि विवृणोति क्रमदल्लमिलाममार्गं किरणकलिकामम्बरमणिः । इतो निष्क्रामन्ती नवरतिगुरोः
प्रोञ्छति वधूः स्वकस्वरीपत्राङ्कुरमकारिकासुद्रितमुरः ॥ ३९ ॥ द्रुमाः पाण्डुप्राया धृतनिविडगर्माः
क्षिय इव प्रफुल्लस्ते कन्दा नृपतिष्ठतमाना इव जनाः । पिको मन्द मन्दं हृदि मदननामानि जपति
प्रमोद्रे पूर्वापरचित्तसमाकः कविरिव ॥ ४० ॥ विरलविरलीभूतास्ताराः कलौ मुजना इव न्यपस-
रति च ध्वान्तं चित्तात्सतामिव दुर्जनः । मन इव मुनेः सर्वत्रापि प्रमत्तमभूतमो विगलति निशा
क्षिप्र लक्ष्मीरनुधमिनामिव ॥ ४१ ॥ ब्रजत्पपरवोरिधि रजतपिण्डपाण्डुः शशी न भान्ति जलबुबुद-
द्युतिसंपत्निकास्तारकाः । कुरण्टकविपाण्डुर दधति धाम दीपाङ्कुराश्चकोरमयनारुणा भवति दिक्च
सौश्रमणी ॥ ४२ ॥ अय मृदुमृणालिनीवनविलासवैहासिकस्त्रिधा वितपते पतिः सपदि दृश्यमाना
निजाः । स्तनौ पुलकयन्ति चोत्पलदशां प्रियोरःस्थले विपर्ययितवृत्तयो घुस्पर्णपङ्कपत्राङ्कुराः ॥ ४३ ॥
जृम्भारम्भमविततदलोपान्तजालप्रविष्टैर्हस्तैर्भीनोर्नृपतय इव स्पृश्यमाना विबुद्धाः । स्त्रीभिः सार्धं
घनपरिमलसैकोलक्ष्याङ्गरागा मुञ्चन्त्येते विक्रान्तलिनीगर्भशय्या द्विरेफाः ॥ ४४ ॥ यः सैन्ये स्मर-
पार्थिवस्य विरहिप्रत्यर्थिनौमप्रणीष्योत्क्षान्तिर्भवेत्सुजाति स्म जगता यस्तापनिर्धारणम् । सोऽय
तारकनार्यैः किमपरं शृङ्गारसंजीवनं जातः पृष्ठपराधपाण्डुरजैरत्कुम्भाण्डपिण्डाकृतिः ॥ ४५ ॥ ये कुण्ठी
छन्तवल्गुमप्रणतयः शङ्खैरनङ्गस्य ये न प्राप्ताश्च निशीथिनीपतिकरैः शैथिल्यवीथीमपि । ते निःशङ्कविट-
ङ्कताल्लुलुमुलप्रोत्पल्लतप्रावितैरिच्छिन्नाः कुक्कुटकुजितैर्भृगदशा मानप्रहग्रन्थयः ॥ ४६ ॥ कान्ते जग्मुषि
ताम्रचूडैरटितं श्रुत्वा प्रबुद्धा जवात्किंचिद्वासवदिङ्मुख प्रविकसद्गङ्गा गवाक्षोष्मना । सत्रासेन समीरिता
प्रियतमप्रेम्णावरुद्धा शनैस्तथानोपनिवेशनानि कुरुते तल्पे मुहुः पासुर्लौ ॥ ४७ ॥ निर्यान्त्या रति-
वेत्सवैः परिणतप्रीया विलोक्य क्षपा गाढालिङ्गनचुम्बनानि बहुशः कृत्वाऽप्यसतुष्टया । एक भूमितले
निधाय चरण तल्पे प्रकल्याणैरं तन्वङ्गथा परिवर्तिताङ्गलतया प्रेयाश्चिर चुम्बितैः ॥ ४८ ॥ पश्चिन्यौः
सकलां विधाय विकैला ताराविपः सपदं तत्प्रेयस्युदयोर्मुखे सति रवाद्बुद्धिर्भूतामास्थितः । ताराः स्वस्य

१ भक्तिर्वा । २ नीलकान्तिः । ३ अमृतमयेचन्द्रे । ४ गुरो भवेति पौरस्त्या तस्याम्, पूर्व-
स्याम् । ५ पश्चिमसमुद्रम् । ६ सहस्रयः । ७ सुत्रामा इन्द्रस्तस्येयमिति यथोक्ता, पूर्वत्यर्थः ।
८ कुङ्कुम- । ९ किरणः । १० ईषत्- । ११ विकसित- । १२ वियोगिणीडकानाम् ।
१३ चन्द्रमाः । १४ बुद्ध, परिपक्वत्वार्थः । १५ कुक्कुट- । १६ इन्द्र- । १७ वातायनरन्ध्रेण ।
१८ अक्षतीनारी । १९ क्रीडास्थानात् । २० प्रायेण व्यतीताम् । २१ द्वितीयं चरणम् ।
२२ अत्र रतिबन्धविशेषो व्यज्यते । २३ कमलिन्याः नाविकाविशेषस्य च । जाटावेकवचनम् ।
२४ विच्छायां दृष्टिर्वा च । २५ तस्याः पश्चिन्याः प्रेयसि सूर्ये नायके च । २६ हृदयमाने ।
समुद्यते च । २७ खेदम् ।

कैरर्विकृष्य सहसा गच्छन्तितोऽस्ताचलं लग्नाः काश्चन ताः प्रमाकरकरे पश्यन्परिस्त्रायति ॥ ४९ ॥
 एते केतकधूलिधूसररुचः शीतेशुतेरंशवः प्राप्ताः संप्रति पश्चिमस्य जलधंस्तीरं जराजर्जराः । अप्येतं
 विकसत्सरोरुहवनीदृग्वातसभाविताः प्राचीरागमुदीरयन्ति तरणस्तास्यमाजः कराः ॥ ५० ॥ सद्यः
 संवटमानकोकमिथुनव्याजेन पीनस्तनद्वन्द्वव्यङ्गितयौवनोज्ज्वलरुचो निर्माय दिक्कन्यकाः । दुर्दवाक्षर-
 मालिकामिव ऋटित्याकृष्य भृङ्गावलीं लक्ष्मीमम्बुजिनीजनस्य तनुतं देवस्त्वियामीश्वरः ॥ ५१ ॥
 उन्मीलन्ति निशानिशाचरवधूप्रोचाटनमान्त्रिकाः सायं सालससुतपङ्कजवनप्रोद्वोर्ध्वतालिकाः । फुल्ल-
 तपङ्कजकोशमृक्कुहरप्रोद्वतभृङ्गावलीक्षङ्कारप्रणयोपदेशगुरवस्त्रीव्रद्युतेरंशवः ॥ ५२ ॥ एतत्तर्क्य चक्र-
 वाकसुदृशामाश्वानादायिनः प्रौढध्वान्तपयोधिमग्नजगतीदत्तावलम्बात्सयाः । दीताशौर्यिकसन्ति
 दिङ्मृगदृशा काश्मीरपङ्कोदकव्यात्युर्ध्वचतुराः सरोरुहवनश्रीकेलिकाराः कराः ॥ ५३ ॥ द्वित्रैर्व्योम्नि
 पुराणमौक्तिकमणिच्छायैः स्थित तारकैर्ज्योत्स्नापानभरालसेन ध्रुवा मत्ताश्चकोराङ्गनाः । यातोऽस्ताचल-
 चूलमुद्रसमधुच्छवच्छविश्रन्द्रमाः प्राची बालविडाललोचनरुचां जाता च पात्रं ककुप ॥ ५४ ॥
 जाताः पकपलाण्डुपाण्डुमधुरच्छायाकिरस्तारकाः प्राचीमद्वकुरयन्ति किंचन रुचो राजीवजीवातैवः ।
 छनैतन्तुवितानवर्तुलमितो बिम्ब दधच्चुम्बति प्रातः प्रोपितरोचिरम्बरतलादस्ताचल चन्द्रमाः ॥ ५५ ॥
 प्राचीविभ्रमकर्णिकाकमलिनीसवर्तिकाः संप्रति द्वे तिस्रो रमणीयमम्बरमणेर्यामुच्चरन्ते रुचः ।
 सूदमोच्छ्रासमपीदमुत्सुकतया सभूय कोषाद्वहिर्निष्क्रामद्रमरौघसंग्रममरादम्भोजमुज्जृम्भते ॥ ५६ ॥
 एकद्विप्रभृतिक्रमेण गणनामेपामिवास्तं यतो कुर्वाणा समकोचयद्दशशतान्यम्भोजसंवर्तिकाः । भूयोऽपि
 क्रमशः प्रसारयति ताः संपत्यमृनुद्यतः सख्यातुं सकुतूहलेव नलिनी भानोः सहस्रं करान् ॥ ५७ ॥
 प्रत्यासन्नसुरेन्द्रसिन्धुरेशिरःसिन्दूरसान्द्रारुणा यत्तेजस्त्रसरेणवो वियदितः प्राचीनमाचिन्वते । शङ्के
 संप्रति यावदभ्युदयते तत्तर्कुटङ्कोन्मृजारज्यद्विम्बरजङ्घटावलयितो देवस्त्वियामीश्वरः ॥ ५८ ॥
 निषेव्य बहु वारुणीं जलनिधौ स्खलन्त क्षणादमुं त्रिगलिताशुक द्विजपतिं विलोक्य ध्रुवम् । इयं
 प्रियतमा हरेर्दिगण्णोदयस्य च्छलात् कुमुदमवसनाञ्जलैः स्वमुखमावृणोति द्विया ॥ ५९ ॥ प्रत्यग्रज्वलितैः
 पतङ्गमणिभिर्नीराजिता मानवः सावित्राः कुरुदिन्दकन्दलरुचः प्राचीमलकुर्वते । प्रौढध्वान्तकरालितस्य
 वपुपङ्कजाच्छलेन क्षणादप्रक्षालितनिर्मल जगदहो निर्मोकमुन्मुञ्चति ॥ ६० ॥ स्तोकोन्निरनिदाधै-
 दीधितिमहस्तन्त्रालुचन्द्रातपास्तायन्ते ककुभो रथाङ्गिगहिणीगर्हस्थ्यगर्हाभिदः । अद्यापि स्वर्कुल-
 शाखिशिरसि स्थित्वा खन्तो मुहुस्तूष्णीं प्रत्यभिजानते बलिमुजो भीताः स्वयूध्यस्वरान् ॥ ६१ ॥
 प्राचीं वासकैसज्जिक्कामुपगते भानौ दिशा बल्लभे पश्येता रुचयः पतङ्गद्वपदैमाग्नेयनाडिबमाः ।
 लोकस्य ० क्षणैदानिरङ्कुशरसौ संभोगनिद्रागमौ कोकद्वन्द्वकुमुदतीविपिनयोर्निक्षेपमातन्वते ॥ ६२ ॥
 मालिन्यं परिदृश्यते हिमरुचौ मन्दश्रियस्तारकाः शीताः केचन सचरन्ति कमलामोदस्पृशो मारुताः ।
 आसीदन्ति च चक्रवाकमिथुनान्यन्योन्मत्कण्ठया पादैस्ताडितकैरवा मधुलिहो गच्छन्ति पद्माटवीम् ॥ ६३ ॥

१ रविमभिः हस्तैश्च । २ चन्द्रस्य । ३ कमलोल्लासकारिणः । ४ ऊर्णा- । ५ गच्छताम् ।
 ६ वेरावत- । ७ त्विषां युतीनाम्, ईश्वरः । सूर्य इत्यर्थः । ८ पश्चिमां दिशं
 मदिरां च । ९ सूर्य- । १० चक्रवाक- । ११ नीड- । १२ कान्तोपगमनप्रतीक्षया, धृतोत्स-
 वाम् । १३ सूर्यकान्तोपलानाम् । १४ क्षणदाया रात्रः उत्सववर्धिन्याः नायिकायाश्च निरङ्कुशरसौ
 अनिवार्यास्वादरूपावित्यर्थः ।

किंचिद्विभक्त्यशेषान्तःकुमुभाः क्रीडाविलोलांशुका लुप्तालुप्तशरीरचन्दनतया । लोकैकनेत्रोत्सर्षाः ।
समोगश्रमविह्वलैरवयवैः संकेतेशालान्तरानिद्राशेषकषायितार्धनयना । निर्यान्ति । वाराहनाः
॥ ६४ ॥ सौरभ्ये चलिते रसे विगलिते चात्तालिवर्गे गते म्लानाऽतीव क्रमुद्धतीयमधुना ॥ मूर्छा
परामृच्छति । तामुद्रीभ्य तथाविधा कमलिनी जाता महासोमुखी हन्तोदीक्ष्य विपन्नवैरिबनितां का
वान संतुष्यति ॥ ६५ ॥ आलोकैरतिपाटलैरचरमा विस्तारयद्विदिश नक्षत्रद्युतिमाक्षिपद्विरचिरा-
दाशङ्क्य सूर्योदयम् । पुञ्जीभूय मयादिवाधतमस मन्ये त्रिरेफच्छलान्मीलनीलसरोरुहोदरकुटीकोणा-
न्तरे लीयते ॥ ६६ ॥ मिन्दानो मानिनीनां पतिषु रुषमयं हर्म्यपाराबतेभ्यो वाचालत्वं ददानः
कविवृष कविताप्राप्तिम सदधानः । प्रातस्त्यस्तूर्यनादः स्थगयति गगन मासलः पासुतरपादस्व-
ल्पाद्बुधितानां नरवरकारिणां शृङ्खलाशिक्षितैर्न ॥ ६७ ॥ कुर्वन्नामुग्रपृष्ठो मुखनिकटकटीस्कन्वरोमां
तिरश्चीं लोलेनाह्वयमानस्तुहिनकणमुचा चञ्चता केसरेण । निद्राकण्डूकषाय कषति निविडितश्रोत्र-
श्रुतिस्तुरगः त्वङ्गत्पक्वाम्रलग्नप्रतनुबुसकणं कोणमक्षः खुरेण ॥ ६८ ॥ कोकानुद्वीवयन्तः पथि पथि
कुलदामानसं कम्पयन्तः प्रस्थातार प्रभाते प्रियतममबला गढमालिङ्गयन्तः । उत्थातुं चाङ्गमङ्गीः
कुलकमलदृशा कारयन्तो निशान्ते कूकाराः कुक्कुटानां मधुमधुरसमारम्भगम्भीरधीराः ॥ ६९ ॥

उषोमारुतप्रशंसनम् ।

लतां पुष्पवतीं स्पृष्ट्वा स्नातो विमलवारिणा । पुनः सर्पकेशङ्कीष मन्द चरति
मारुतः ॥ १ ॥ लवङ्गलतिकामङ्गदयार्द्धदक्षिणानिलः । कथमुन्मूलयत्येष मानिनीमानपर्व-
तान् ॥ २ ॥ सुरतमरखिन्नपक्वगविलासिनीपानकेलिजर्जरितः । पुनरपि विरहिश्चासैर्मलयमरुमासली
क्रियते ॥ ३ ॥ दूरफुल्लकमलकाननसौरमसभारमन्थरः पवनः । दयितोरसि शयितामपि
दयितां सन्ताप्रयाचके ॥ ४ ॥ भिक्षितकमलकुटुम्भोः शिक्षितगजगामिनीगतयः । लक्षितहिमगिरि-
पादाः प्रातरसो मातरिश्चानिः ॥ ५ ॥ आदाय बकुलगन्धानन्वीकुर्वन्पदे पदे भ्रमरान् । अय-
मेति मन्दमन्द कावेरीवारिपावनः पवनः ॥ ६ ॥ अपहाय शनैः पटीरवौटीरिह लौटीजनमान-
लुण्ठनाय । समुदेति मनोजराजवाटीपरिपाटीपटुरेष गन्धवाहः ॥ ७ ॥ वासो विधूय स्तनयो-
रमुष्ण्याः कपोलकौर्णा कबरीमुदंस्य । अवारितः प्रोज्झति वारिधारा मुखे मृगाक्ष्याः सुकवी
समीरः ॥ ८ ॥ अरविन्दद्वन्द्वमकरन्दतुन्दिलो मरुदेति मन्दमिह मन्दराचलात् । सुरतान्ततान्तै-
स्तुदतीमतल्लिक्काकबरीपरीमलक्षरीपरीवृतः ॥ ९ ॥ उत्सार्य कुन्तलमपास्य दुक्कूलकूलमुक्ताभ्य बाहू-
लतिकामलसास्तर्ष्यः । स्वेदाम्बुसिक्ततनवः स्पृहयन्ति यस्यै तस्यै नमः सुकृतिने मलयानिलाय
॥ १० ॥ चोलाङ्गनाकुचनिचोलतलानुलीनो द्राक्केरलीविरलकुन्तलकम्पलोलः । लाटीललाटतट-
शोषणमानसोऽय फुल्लारविन्दधर्मेनबधुरूपैति वायुः ॥ ११ ॥ वैभातिको मरुदनुक्रमवर्धमानपद्माटवीपरि-
मलप्रसारानुमेयः । आयाति सोऽयमलसोत्थितसारसाक्षीपुभावनृत्यपुनरुचमसूत्रधारः ॥ १२ ॥
स्रग्भ्रानिलोऽपि सुरतान्तनितान्ततान्तकान्ताकुचान्तघनवर्ममपाकरोति । भूयोऽमिलाषजननी पुनरन्यथैव

१ च्युत- । २ आर्गलभ्यम् । ३ शब्देन । ४ प्रभाते । ५ प्रकुलाम् । रजस्वलां च ।
६ पुष्पवतीवसर्ग- । ७ सकरुणः । ८ ईषत् । ९ कुटुम्बशब्दः समूह (बान्धव) परः । १० वायवः ।
११ चन्दनवाटिकाः । १२ विदग्धवनिताजन- । १३ म्लान- । १४ मथस्ता- । १५ दृढ- ।

स्वेदापनोदनकाला मलयानिलस्य ॥ १३ ॥ विकचकमलग्नैरन्धयन्मृङ्गमालाः सुरमितमकरंदं
मन्दमावाति घातः । प्रमदमदनमाद्यधौवनोद्दामरामारमणभसखेदस्वेदविच्छेददक्षः ॥ १४ ॥ स्तन-
परिसरभागे दूरमावर्तमानाः स्फुटतनिमनि मध्ये किञ्चिदेव स्वलन्तः । ववुरलघुनितम्बामोगरुद्धा
वधूनां निधुवनैरसखेदच्छेदिनः प्राह्ववाताः ॥ १५ ॥ दरविगलितमल्लीर्वल्लिचञ्चत्परागप्रकटित-
पटवासैर्वासयन्काननानि । इह हि दहति चेतः केतकीगन्धवन्धुः प्रसरदसमवौणप्राणवद्वन्धवाहः
॥ १६ ॥ सललितमलकानां वल्लरीर्नर्तयन्तो मधुसुरभिमुखान्जोच्छ्वासगन्धानुवन्धाः । नवतर-
रतमाजां योषितां स्वेदविन्दून्सतृष इव पिबन्तो वान्ति मन्दं समीराः ॥ १७ ॥ रैषसि मलय-
वासी जालमार्गप्रविष्टो विकचकमलरेणुं व्याकिरन्मोहचूर्णम् । सपदि शमितदीपो वायुचोरो वधूनां
हरति सुरतखेदस्वेदमुक्ताफलानि ॥ १८ ॥ कुसुमपरिमलेनामोदितालिलितानां वलितकिसलयानां
लास्यलीलोपदेष्टा । लुलितकमलवृन्दः शीकरासारवोढा मृदुमलयसमीरो वाति
वैभातिकोऽयम् ॥ १९ ॥ विलुलितकमलौघः कीर्णवल्लीवितानः प्रतिवनमवधूताशेष-
शाखिप्रसूनः । कचिदयमनवस्थः स्थास्तुतामेति वायुर्वधुकुसुमविमर्दोद्गन्धिवेश्मान्तरेषु ॥ २० ॥
पुरातनपरीमलंप्रकरमेदुरा मारुता न वान्ति मुकुलीमवत्कुमुदगर्मलीना इव । चरन्ति नवसौरभाः
पुनरमी समीराङ्कुराः सज्जर्मणसरोजिनीसरसिजास्यमुक्ता इव ॥ २१ ॥ अमी तटसमीप-
निर्क्षरतरङ्गरिङ्गैस्तेष्वोजडीकृतपंटीरभूरुहकुटीरसंचारिणः । मनो विधुरयन्ति मे मलयमेखलामेदुरा दुरा-
सदवनप्रियप्रियतमारुता मारुताः ॥ २२ ॥ लताकुञ्जे गुञ्जन्मदर्वदलिपुञ्जं चपलयन्समालिङ्गचङ्गं
दृढतरमनङ्गं प्रबलयन् । मरुन्मदं मन्दं दलितैर्मरविन्द तरलयन्मज्जोवृन्दं विन्दन्किरति मकरन्दं
दिशि दिशि ॥ २३ ॥ अनन्यक्षुण्णश्रीर्मलयवनजन्माऽयमनिलो निपीय स्वेदान्धु स्मरमकरसंभुक्-
विमवम् । विदग्धानां भूरि प्रियतमपरीरम्भरमसप्रसङ्गादङ्गानि द्विगुणपुलकासङ्घि तनुते ॥ २४ ॥
वृथा धूलीधाराः परिकिरसि वात्याः प्रथयसे नवावेगः कोऽयं पवन तव हा नन्वसमये ।
रतान्तश्चान्ताभिः स्तिमितनयनान्तामिरनिश स्थितौ यत्कान्ताभिर्न सुलभतरः कापि च भवान्
॥ २५ ॥ वारं वारं धुतकुसुमितारण्यरेवातटे वा सेवापुण्यं परिणतमिदं तावकं तर्कयामि ।
यत्वा मत्वाऽन्तिकैर्मुपगतं कामवामाभिरामा रामाः स्वैर कुचकलशतो वज्रमुत्सारयन्ति ॥ २६ ॥
चूतश्रेणीपरिमलमुपैष्वञ्चरीकैर्लुयाता भूयो भूयः कुवलयकुटीकोटरे लीयमानाः । मन्द मन्द सुरत-
विरतौ वान्ति सीमन्तिनीनां गण्डाभोर्मैश्रमजलवप्राहिणो गन्धवाहाः ॥ २७ ॥ रौभाणां
रमणीयवक्रशशिनः स्वेदोदविन्दुप्लुतो व्यालोलालकमङ्गरीः प्रचलैर्यन्धुन्वन्नितम्बाम्बरम् । प्रातर्वाति
मैवै न्यकामविकसद्राजीवराजीरजःपुष्पामोदमनोहरो रतिसल्लार्नि हरन्मास्तः ॥ २८ ॥
उत्सिक्तैः कुसुमासवैः कुमुदिनीं रौजैः प्रियां पुष्पिणीमालिङ्गनिशि निर्मेयं पारिचयं कुर्वन्पुनः पल्लवैः ।
यावत्पङ्कजसौरैर्मैस्वमखिलं गृह्णैषु प्रस्थितस्तावत्कस्य उपस्थिते मरुदय विन्वैमयाद्वावति ॥ २९ ॥

१ प्रकटकशिमनि । २ सुरत । ३ प्रभातकालिक- । ४ लता- । ५ कन्दर्प- । ६ प्रभाते ।
७ परिमल- । ८ खलिकास- । ९ चलत्- । १० चन्दन- । ११ मत्तभ्रमर- । १२ विकसितम् ।
१३ कम्पित- । १४ समीपम् । १५ हारिणः । १६ भ्रमर- । १७ स्त्रीणाम् । १८ कपोलस्थल- ।
१९ सुन्दरीणाम् । २० कम्पयन् । २१ वलन्ते । २२ प्रमादं प्राप्तः, संसक्तश्च । २३ द्विजराज-
(चन्द्र-) भयसीम् । नृपतिरमणीं च । २४ प्रफुल्लाम्, रजस्वलां च । २५ कोमलदलैः,
विटैश्च । २६ कमलसौरभरूपं धनम् । २७ क्षिप्रम् । २८ प्रातःकाले । २९ सर्वतः ।

अद्योत्सङ्गवसद्वृजगकवलकेशादिवेशाचलप्रलेयपुवनेच्छयाऽनुसरति श्रीखण्डशैलानिलः । किं च क्षिप्रसाल-
लमौलिमुकुलान्यालोक्य हर्षोदयादुन्मीलन्ति कुङ्कुः कुङ्कुरिति कलोत्तालाः पिकानां गिरः ॥ ३० ॥ ना-
रीणां भृगुनामिङ्कुङ्कुमरसप्रक्षालनश्यामलान्समोगश्रमशीकरान्परिहरजाकम्पयन्कुन्तलान् । पुष्पाभोदमनो-
रमान्विगलितानम्भोजगन्ध वहन्प्रातस्त्यैः पवनो वहत्ययमल स्वान्तप्रमोदप्रदः ॥ ३१ ॥ प्रातः
सीमन्तिनीना निधुवनलुलितान्मस्यस्यनेशपाशानुन्मीकृत्यङ्गजान्तःपरिमैलसुरभिः स्फारयन्कामलीलाः ।
स्वच्छावश्यायविन्दुन्दिशि दिशि विकिरन्स्थूलमुक्ताफलामान्धूलीभिः केतकीनां धवलितपुवनो वाति मन्द
नमस्वान् ॥ ३२ ॥ पुर्वानाश्चन्दनाली बकुलमुकुलजा धूलिमुद्गलयन्तश्चुम्बन्तश्चूतयष्टीः परिमलबहलांश्चम्प-
कान्कम्पयन्तः । आरौदारौमसीमातटघटितघटीयन्निर्मुक्तवारां धारामाधारयन्तः श्रमशमपटवो बान्धयमी
गन्धवाहाः ॥ ३३ ॥ कुप्यल्लङ्केशबाहुप्रकरनियमिताशेषलेखास्तुजाक्षीशापक्षीणाः क्षरन्तः शणपरिकलिताः
केकिनी कामिनीभिः । कौर्णाटीनामकाण्डे मृगमदमर्षणं केशपाशं स्पृशन्तः पर्म्पसपातपूता
मलयजमदतो जातकम्पाः पतन्ति ॥ ३४ ॥ कृत्वा कौर्णाटकान्ताकुचकनकगिरिमान्तसचारलीलां
श्चम्पामासाद्य पम्पापयसि वनमुवि क्षिप्तमल्लीरजस्काः । आकर्मन्तः पुरस्तान्निगडमिव कल-
ध्वानपुष्पन्धयाली चावन्त्येते मदान्ध्या मदननरपतेः सित्पुंरा गन्धवाहाः ॥ ३५ ॥
एतेपाटीरवाटीनवविटपनटीलौत्यशिक्षातिदक्षा दोलाखेलसुरभीश्रमजलकणिकाजालपातिप्रतानाः ।
सौरम्यादापतद्भिर्मधुकपटलैः पृष्ठतोऽनुमयाताः कामाग्नेः स्फारधार्म्यैः पथिककुलवधूबद्धवैराः
समीराः ॥ ३६ ॥ एष क्रीडान्ततान्त्र्यैःकुसुमपुरवधूवक्त्रसौरम्यबन्धुमुग्ध निद्राजडानां रसि-
तमनुसरो द्राघयन्सासनाम् । आवात्यङ्गानुकूलश्चलितविचकिलश्रोणिगन्वाधुनावरोलम्भोन्मुद्यमा
णस्सरजयविरुदाढम्बरो मातैरिषा ॥ ३७ ॥ कावेरीवारिवेल्लहरीपरिकरक्रीडनक्रान्तशान्त-
स्फीतश्रीखण्डखण्डभ्रमणमरमधूरीसौरम्यगर्भाः । चोलछीचीनचेलालकलनकलाम्रान्तकान्तास्कुन्ता
वान्ति प्रेमाप्रिकीलाकलितधरवधूबद्धवैराः समीराः ॥ ३८ ॥ चञ्चत्कर्पूरचौरा मलयगि-
रिगुल्लावहावादवासा मन्दानन्दैर्मिलितैरहमहमिकरैर्नुदवद्भिर्विप्राभ्याः । कावेरीवारिसेकाविरलतरत-
रस्तीरवैनीरसिता मुक्ताग्राः स्वेदनिद्रालव इव पवनास्तालव्यां विद्यन्ति ॥ ३९ ॥ लीलादोला-
तिखेलारसरमसलसद्मालचेलालकलानां चोलीनामापिबन्तो भृगमदसुरभिस्वेदविन्दूनमन्दान् । लोलन्तः
सुन्दरीणां कुचकलशलसत्कुङ्कुमालेपनेषु क्षिप्यन्तो मालवीना मलयजमधुराः कञ्चुकीर्वान्ति
वाताः ॥ ४० ॥ शृङ्गालीकण्ठमालाः स्फुटितकमलिनीधूलिभिर्घुसराङ्गाश्चञ्चन्तश्चन्द्रकल्पा लघुतरलहरी-
शीकरासारलालाः । अङ्कादङ्कं व्रजन्तो विकसितविलसत्केतकीमालतीनां प्रोदन्ते मन्दमन्द मलयगि-
रिदरीगर्भतो वातपोताः ॥ ४१ ॥

१ आस्र- । २ कस्तूरीकेसर- । ३ प्रभातकालिकः । ४ चित्त- । ५ रमण- । ६ विमदौत्थ-
चौरभ- । ७ माहृतः । ८ कम्पयमानाः । ९ आश्रयाखाः । १० समीपे । ११ उपवन- । १२ मयूरा-
णाम् । १३ कस्तूरीरमणीयम् । १४ पम्पासरस्या अपि दक्षिणदिग्वर्तित्वादिदं वचनम् । १५ कर्णो-
ददेशभवा- । १६ हस्तिनः । १७ नृत्य- । १८ नारी- । १९ वद्विज्वालनमन्त्रसदृशाः । २० सुर-
तोन्नरावसरे दूयमान- । २१ पवनः । २२ भ्रमरैः । २३ अहं पूर्वमहम्पूर्वमिति कृत्वा । २४ वेतस- ।
२५ केरलीनामिति पाठान्तरम् ।

भानूदयमशंसनम् ।

ततः कोकयैवध्वन्ध्वकुकुसुमप्रभः । उदयाद्रिशिरोरत्नमुद्ययौ तेजसां निधिः ॥ १ ॥ निजांशु-
काश्रुता प्राचीं चुम्बत्यर्केऽतिरागिणीम् । लज्जयेव ययौ कापि शोभा मीलितलोचना ॥ २ ॥ नित्त-
गसौरभोद्धान्तभृङ्गसङ्गीतशालिनी । उदिते वासराधीशे स्मेरौजनि सरोजिनी ॥ ३ ॥ पुष्कृत-
दिगङ्गना प्रसूता रविमुदामस्रुतं चिरादुपेतम् । अलिनी नलिनोदरादिमुक्ताः प्रियबाहुद्वयबन्धनाज-
बोढाः ॥ ४ ॥ उदयति विततोर्ध्वरश्मिरजायहिर्भक्तौ हिर्मधोक्षि याति चास्तम् । बहति गिरिरयं
विलम्बिष्ठाद्वयपरिवारितवैरणेन्द्रलीलाम् ॥ ५ ॥ घटमानकोकुकुचमापृशैर्नर्करिक्कसत्पयोजनय-
नावलोकितः । परिचुम्बतीदमरुणप्रभावरं रविरय वैरवनितामुख मुहुः ॥ ६ ॥ आगत्य सप्रति
वियोगविसर्गुलाङ्गीमम्भोजिनीं कचिर्दपि क्षपितत्रियामः । एतां प्रसादयति पश्य जैनैः प्रमाते तन्वद्वि-
पादपतनेन संहस्तरश्मिः ॥ ७ ॥ उन्निद्रकोकनदरेणुपिशङ्किताङ्गा गायन्ति मञ्जु मधुरां गृहदीर्घि-
काशु । एतच्चकारि च रवेर्नवध्वन्ध्वजीवपुष्पच्छदाभमुदयाचलचुम्बि विध्वम् ॥ ८ ॥ भूयो
निपीय लवणाम्बुधिमाम्रमैते पुञ्जीभवन्नुदयते तपनच्छलेन । और्वोऽग्निरम्बरपयोनिधिमय पातुं लीनो-
द्बुद्बुदकदम्बमिति प्रतीमः ॥ ९ ॥ अयमुदयति मुद्राभञ्जनः पद्मिनीनामुदयगिरिरयनालीवालमन्दैर-
पुष्पम् । विरहविध्वंस्कोकद्वन्द्वध्वर्धुर्भिन्दन्कुपितकपिकपोलक्रोडताम्रस्तमांसि ॥ १० ॥ करनल-
रविदीर्घध्वान्तकुम्भीन्द्रकुम्भातुहिनकणमिषेण क्षितमुक्ताप्ररोहः । अयमुदयधरित्रीवारिर्मुर्वाधिरुद्धो
नयनपथमुपेतो भानुमत्केसरिन्द्रः ॥ ११ ॥ नवकनकपिशङ्गं वासराणां विधातुः ककुभि कुलिशै-
पाणेर्माति भासा वितानम् । जनितभुवनदाहारम्भमम्रांसि दग्ध्या ज्वलितभिष महान्नेरुध्वमौर्वा-
नलार्चिः ॥ १२ ॥ विततप्रथुवरत्रातुल्यरूपैर्मयूखैः कलश इव गरीयान्दिर्भैरवकृष्णमाणः ।
कृतचपलविहङ्गालापकोलाहलाभिर्जलनिधिजलमध्यादेव उत्तार्थतेऽर्कः ॥ १३ ॥ पयसिसलिलराशे-
र्नक्तमन्तर्निमग्नः स्फुटमनिर्शमतापि ज्वालया बाडवाग्नेः । यदयमिदमिदानीमङ्गमुद्यन्दधाति ज्वलितखदिर-
काष्ठद्वारगौर विवस्वान् ॥ १४ ॥ अतुहिनवचिनासौ केवलं नोदयाद्रिः क्षणमुपरि गतेन धामृतः सर्वे
एव । नवकरनिकरेण स्पष्टवन्धूकसैनस्तवकचितमेते शेखरं विभ्रतीव ॥ १५ ॥ उदयशिखरिशृङ्गपाङ्ग-
णेष्वेव रिङ्गैस्सकलमुखहासं वीक्षितं पद्मिनीभिः । विततमृदुकराग्रः शन्दयन्त्या वयोभिः परि-
पतति दिवोऽङ्के हेलया बालसूर्यः ॥ १६ ॥ क्षणमयमुपविष्टः स्मातलन्यस्तर्पादः प्रणतिपरमयेक्ष्य
प्रीतमहौय लोकम् । भुवनतलमशेषं प्रत्यवेक्षिष्यमाणः क्षितिधरतटपीठादुत्थितः सत्तंसतिः ॥ १७ ॥

१ सूर्योदये हि कोकयोः सम्मेलनं भवतीति तयोः सम्मेलकत्वात्सूर्यस्य ध्वन्ध्वत्वम् ।
२ तमिष्ठा, रात्रिरिति यावत् । वरवाणैनी नायिका च । ३ स्वभाव- । ४ सूर्ये तदाख्ये नायके च ।
५ प्रफुल्ला, प्रसन्ना च । ६ कमलिनी, पद्मिनी, नायिका च । ७ इन्द्र- । ८ प्रचण्ड- । ९ भ्रमराः ।
१० सूर्ये । ११ चन्द्रमसि । १२ गजराज- । १३ स्पृशन् । १४ वासर- । (वासरुधनायक) सुन्दरी-
वेश्या च । १५ मलिन- । १६ द्वीपान्तरे, नायिकान्तरगृहे च । १७ किरणपातेन । चरणयोः
पतनेन च । १८ सूर्यः । तदाख्यो नायक इति तु व्यज्यत इति समासोक्तिरलङ्कारः । १९ विक-
सितरक्तकमल- । २० भ्रमराः, मद्यपाश्व । २१ वापीपु, नायिकासमीपमिति तु समासोक्तेर्विषयः ।
२२ प्रभातावधि- । २३ कल्पतरु- । २४ दुःखित- । २५ इन्द्रस्य । २६ दिगूपाभिर्नायिकाभिः ।
२७ रात्रौ । २८ निरन्तरम् । २९ पुष्प- । ३० चलन् । ३१ किरणः, चरणश्च पादशब्दार्थः ।
३२ क्षातिरिति । ३३ सूर्यः ।

उदयमयते दिङ्मालिन्य निराकुस्तेतरां नयति निधनं निद्रामुद्रां प्रवर्तयति क्रियाः । रचयतितरां स्वैराचार-
प्रवर्तनकर्तृन बत बत लसत्तेजःपुञ्जो विमाति विमाकरः ॥ १८ ॥ अय खलु मृणालिनीनवविलासवै-
हासिकस्तिवषा वितपते पतिः सपदि दृश्यमाना निजाः । स्तनौ पुलकयन्ति चोत्पलदशा प्रियोरःस्थले
विपर्यसितवृत्तयो धुस्तेणपङ्कपत्राङ्कुराः ॥ १९ ॥ आयात्या दिवसश्रियः पदतलस्पर्शानुभावादिष व्योमाशोक-
तरोर्नवीनकलिकागुच्छः समुज्जृम्भते । आतन्वन्नवतंसविभ्रममसावाशाङ्कुरङ्गीदृशामुन्मीलितरुणप्रभाकरंकर-
स्तोमः समुद्रासते ॥ २० ॥ एतत्तर्क्य चक्रवाकद्वयश्चासाय तारागणप्रासाय स्फुरदिन्दु-
मण्डलपरीहासाय मीसां निधिः । दिक्कान्ताकुचकुम्भकुङ्कुमरसत्यासाय पङ्केरुहोच्छासाय स्फुटवैरकै-
रवधनत्रासाय विद्योतते ॥ २१ ॥ मीलत्कैरवलोचनां प्रविगलत्ताराच्छंहारावलीं ग्लायच्चन्द्रमुखां
विशृङ्खलतमःकेशां सशेषाम्बराम् । प्राप्तः सत्वरमित्वरीमिव बलादुद्गाढरागैः करैराकर्षणिव
यामिनीमनुपतत्यम्भोजिनीवल्लभः ॥ २२ ॥ यावन्नीरनिधेः प्रभातसमयः प्रोद्धृत्य लोकत्रयीमाणिक्यं
रविबिम्बमम्बरवणिग्वीथीप्रथे न्यस्यति । तावत्कर्तुमिवास्य मूल्यमुचित पद्माकरेण स्वयं लक्ष्मी-
लैब्धविकासपङ्कजकरन्यस्ताः पुरः स्थाप्यते ॥ २३ ॥ मञ्जिष्टारुणदीपितिर्मेषुकैर्मौङ्गल्यमीतिस्ततः
कोकाद्वादपटुः सरोरुहवन प्रीत्या समुज्जृम्भयन् । लोकालोककः कौश्व तमसां स्तोम
समुत्सारयन्नारोहस्युदयाचल रविरयं बन्धकगुच्छच्छविः ॥ २४ ॥ कीर्ललैः कुङ्कुमाना
सकलमपि जगज्जालमेतन्निष्कित मुक्ताश्चोन्मत्तभङ्गा विघटितकमलक्रोडकारागृहेभ्यः । उत्सष्टं
गोसहस्रं किमुत फलकलः श्रूयते च द्विजानां मायैर्वृन्दारकाणां हरिहयहरितौ सूर्यते
पुनरस्तम् ॥ २५ ॥

प्रभाते सुन्दरीवर्णनम् ।

निद्रानिवृत्ताबुदिते दुरैरेते सखीजने द्वारपद परासे । लथीकृतालेपरसे भुजैर्द्वे चचाल नालिङ्गनतोऽङ्गना
सा ॥ १ ॥ गुरुश्लासादासादितमवदुपालम्भवचसां मुहुः स्मारं स्मौर कश्चमपि निशीथे समगमम् । इदानीं
मुखं त्वं दयित पुनरेष्यामि सममूर्द्धुवःकालीनोऽयं चटुलचटकालीकलकलः ॥ २ ॥ प्रभुद्वयाः प्रातर्ल-
सदलसदोर्वल्लिवलय गलन्मल्लीदाम्नः शिथिलकवरीबन्धसमये । प्रियालोकैर्धूर्णनयनमच्छर्णस्मेरमधुरो मुखे
जृम्भारम्भी जयति श्रद्धामिन्दीर्वरेदृशः ॥ ३ ॥ प्राणेशेन प्रहितंनखरेष्वङ्गकेषु क्षपान्ते जातातङ्का रचयति
चिर चन्दनालेपनानि । घृते लाक्षामसङ्कटधरे दत्तदन्तावघाते क्षामाङ्गीय चकितममितश्चक्षुषी विक्षि-
पन्ती ॥ ४ ॥ घम्भिलं परिबन्धती नखमुखैः सीमन्तमातन्वती पश्यन्ती नैखरोत्सव कुचयुगे
सव्यापसव्य मुहुः । नामीसीमनि कुञ्जिताङ्गुलिदल नीवीभर रुन्धती शय्यागारविनिर्गताऽपि हृद-
याच्चाद्यापि निष्कामति ॥ ५ ॥ एषा का मुक्तैर्मुक्ता विङ्गलितवसना स्वेदलभनान्तवन्त्रा प्रत्यूषे याति
बाला मृग इव चकिता सर्वतः शङ्कयन्ती । केनेद वक्त्रपथं ह्यधरमधुरसं खण्डित केन पीत
स्वर्गः केनाद्य भुक्तो हरतयनहतो मन्मथः कस्य तुष्टः ॥ ६ ॥

१ 'उद्विभ्यां तपः १।३।२७' इत्यात्मनेपदम् । २ कुङ्कुम- । ३ दिक्- । ४ सूर्यः ।
५ निविद्ध- । ६ गत्वरीम् । ७ विकासयन् । ८ जलैः । ९ देवानाम् १० इन्द्रदिशा, तद्रूपया देव्या
व । ११ प्रकटयते, उत्पाद्यते च । १२ सूर्ये । १३ उपनायके । १४ वृद्धजन- । १५ स्मृत्वा स्मृत्वा ।
१६ प्रभात- । १७ सखी- । १८ मधुर- । १९ नीलकमलैर्क्षणायाः । २० पुनः पुनः । २१ नखायाल- ।
२२ पूर्वं भुक्ता पश्चाद् भुक्ता ।

संयोगप्रादुर्भावेना ।

रतखिन्नतरां प्रातर्लज्जानम्रमुखीं वधूम् । स्मरन्तीं रात्रिचरितं दृष्ट्वाऽऽप्नोति न कां मुदम् ॥ १ ॥
 राजते राजरोमाया एष विभ्राधरव्रणः । सुधां पीत्येव कान्तेन तच्छेरोऽयं समुद्रितः ॥ २ ॥
 सखि दशनक्षतमधरे किं गोपयसे प्रयत्नेन । संप्रति रजनिरहस्यं नयनालस्यं निवेदयति ॥ ३ ॥
 संवरणाय वधूटी बहुपरिपटीं करोतु किं तेन । सम्प्रति रजनिरहस्यं नयनालस्यं निवेदयति ॥ ४ ॥
 उपसि परिवर्तयन्त्या मुक्तादामोपवीततां नीतम् । पुरुषयितव्येदग्धं लज्जावति कैर्न
 कलितं ते ॥ ५ ॥ चन्दनं स्तनतटेऽधरविम्बे यौवकं घनतरं च सपत्न्याः । प्रातरीश्वरं कुपि-
 ताऽपि मृगाक्षी सागक्षि प्रियतमे परितुष्टा ॥ ६ ॥ दर्पणेषु परिमोहदर्शनीं पृष्ठतः प्रणयिनो
 निपेदुषः । प्रेक्ष्य त्रिभ्रमनुविभ्रमात्मनः कानि कानि न चकार लज्जया ॥ ७ ॥ किमपि कान्तभुजान्तर-
 वर्त्तिनी कृतवती यदिह कलमापिणी । तदनुकृत्य गिरा गुरुसनिधौ द्वियमनीयत सारिकया वधूः ॥ ८ ॥
 धन्याऽसि या कथयसि प्रियसंगमेऽपि नमोक्तिचाटुकशतानि रतान्तरेषु । नीधीं प्रति प्रणिहिते तु करो
 प्रियेण सख्याः शपाभि यदि किंचिदपि स्मरामि ॥ ९ ॥ नीधीं प्रति प्रणिहिते नयनेऽपि तेन पद्माननेन
 दयितेन रहोगतेन । शय्याश्रयोऽपि वत दुर्लभता प्रयाति बुद्धिः सखी कचन लीयत एव सख्यः
 ॥ १० ॥ आमुष्मिकैहिकसुखेच्छुभिरर्चनीयं लिङ्गद्वयं पुररिपोरधिनाभितीर्थम् । प्रेषःकराग्रहमाधित-
 चन्द्रेखं मौदाय कस्य कृतिनो न चिरायं लोके ॥ ११ ॥ बहु जगद पुरस्तात्तस्य मत्ता किलाहं
 चकर च किल चाटु प्रौढयोपिद्वदस्य । विदितमिति सखीभ्यो रात्रिवृत्तं विचिन्त्य व्यपगत-
 मदयाऽहिं व्रीडितं मुग्धवध्वा ॥ १२ ॥ शशपदमणिमालं चन्द्रेखाभिरामं ललितपुलकजालं
 लक्ष्यविन्दुप्रवालम् । वपुरनघममुष्या वक्ति कस्यापि यूनः सुरतफलहलीलासुखमार्गाभियोगम्
 ॥ १३ ॥ प्रभाते पृच्छन्तीरनुरहस्यवृत्तं सहचरोर्नयोढा न व्रीडामुकुलितमुखीयं मुखयति । लिख-
 न्तीनां मन्वाङ्कुरमनिशमस्यास्तु कुचयोश्चमत्कारो गूढं करजपदमासां कथयति ॥ १४ ॥ कचि-
 चाम्बूलार्तः कचिदगुरुपद्माङ्गमलिनः कचिच्चूर्णोद्गारो कचिदपि च सालक्तकपदः । वलीभङ्गो-
 भोगैरकलपतितैः कीर्णकुसुमैः खियः सर्वावस्थं कथयति रतं प्रच्छदपटः ॥ १५ ॥ नखक्षत-
 मुरःस्थलेऽधरदले रदस्यं व्रणं च्युता वकुलमालिका विगलिता च मुक्तेयली । रतान्तसमये मया
 सकलमेतदालोकितं स्मृतिः क च रतिः क च फ च तवालि शिक्षाविधिः ॥ १६ ॥ वक्षस्ते
 दृढलग्नकर्कशकुचद्वन्द्वावमग्नान्तरं कण्ठः कङ्कणरत्नकोटिकलनामुव्यक्तमुद्राद्रितः । व्यर्थोऽन्यतिपञ्जितश्च
 तिलकः फाले तवायं सखे कस्याश्चित्प्रकटीकरोति सुरतप्रौढिं परां मुञ्जुषः ॥ १७ ॥ तस्याः
 पाटलपाणिजाङ्घ्रितमुरो निद्राकपाये दृशौ निर्धूताधरशोणिर्मां विलुलितसस्तस्रजो मूर्धजाः ।

१ सुन्दरीमुख्यायाः । राजदन्तादिवत् पूर्वनिपातः । २ रसविशेषम् । ३ खिन्नया । ४ एका-
 न्तकालिकवृत्तान्तम् । ५ नख- । ६ एतेनाधोवदनाया उत्तम्भितनितम्बाया मार्जरीसुरते व्यज्यते ।
 ७ एतेनाधोमुख्याः समभावेन स्थिताया धेनुसुरतं व्यज्यते । ८ एतेन स्वाभाविकं सुरतं
 व्यज्यते । चूर्णोद्गारस्तु दीपनिर्वापणार्थः । उद्गारपदं प्रक्षेपपरम् । ९ एतेन सङ्कुचित-
 चरणयुगाया उत्तानस्थितायाः सुरतं व्यज्यते । १० अत्र चाधोमुख्याः समभावेन स्थितायाः
 शय्यास्तरणे वलीभङ्गाभोगोपलक्षणमिति सुरतविशेषो व्यज्यते । ११ एतेन पुरुषयितं सुरतं
 व्यज्यते । १२ अत्र विस्तरस्त्वस्माकं साहित्यदर्पणव्याख्यायाम् । १३ दन्तस्य । जातावेकवचनम् ।
 १४ द्वारः । १५ विपरीत- । १६ श्लोणवर्णता ।

काञ्चीदाम दैरुथञ्चलमिति प्रातर्निखातैर्दशोरेभिः कामशरैस्तदद्भुतमहो पत्युर्मनः कीलितम् ॥ १८ ॥ यद्वात्रौ रहसि व्यपेतविनय वृत्त रसात्कामिनोरन्योन्यं शयनीयमीहितरसावातिप्रवृत्तः स्पृहम् । तत्सानन्दमिलदृशोः कथमपि स्मृत्वा गुरुणा पुरो हासोद्वेदनिरोधमन्थरमिलत्तार कथंचित् स्थितम् ॥ १९ ॥ दंपत्योर्निशि जल्पतोर्गृहशुकेनाकर्णित यद्वचस्तत्प्रातर्गुरसंनिधौ निगदतस्तस्योपहार वधूः । कर्णालम्बितपद्मरागशकैल विन्यस्य चञ्चूपुटे व्रीडार्ता प्रकरोति दाडिमफलव्याजेन वाग्बन्धनम् ॥ २० ॥ धन्यास्ताः सखि योषितः प्रियतमे सर्वाङ्गलभेऽपि याः प्रागल्भ्य रचयन्ति मन्मथविधाबालम्ब्य धैर्यं महत् । अस्माकं तु तदीयपाणिकमलेनोन्मोचयत्यशुक कोऽयं का वयमत्र किं च सुरत नैव स्मृतिर्जायते ॥ २१ ॥ कान्ते तत्त्वमुपागते विगलिता नीवी स्वयं बन्धनाद्वासो विश्वथमेखलागुणधृत किञ्चिन्नितम्बे स्थितम् । एतावत्सखि वेधि केवलमहं तस्याङ्गसङ्गे पुनः कोऽयं का वयमत्र किं तु सुरतं स्वल्पाऽपि मे न स्मृतिः ॥ २२ ॥ गाढाल्लेषविशीर्णचन्दनरजःपुञ्जप्रसारादियं शय्या सप्रति कोमलाङ्गि परुषेत्यारोप्य मां वक्षसि । गाढौष्ठग्रहपूर्वमाकुलतया पादाप्रसदंशकेनाकृष्याम्बरमात्मनो यदुचितं धूर्तेन तत्प्रस्तुतम् ॥ २३ ॥ निद्रातुन्दिलशोणलोचनयुगं दत्ताङ्कदन्तच्छदं पर्यस्तालकवलि धर्मपटलप्राप्तृपत्रावलि । जृम्भाजृम्भितसीधुसौरभमिलदूङ्गीभिरङ्गीकृतस्तोत्रं शंसति वक्त्रमेव रजनीवृत्तान्तमेणीदृशः ॥ २४ ॥

प्रवत्स्यन्नायकाया नायिकाया दशा ।

यामीति प्रियपुष्टायाः कान्तायाः कण्ठवर्त्मनि । वचोर्जीवितयोरासीद्वहिर्निःसरणे रणः ॥ १ ॥ मुग्धा कान्तस्य यात्रोक्तिश्रवणादेव मूर्च्छिता । बुद्ध्या वक्ति प्रिय दृष्ट्वा किं चिरेणागतो भवान् ॥ २ ॥ बाष्पाकुलं प्रलपतोर्गृहिणि निवर्तस्व कान्तं गच्छेति । यात दंपत्योर्दिनमनुगमनावधि सरस्तीरे ॥ ३ ॥ यामि न यामीति धवे वदति पुरस्तात्क्षणेन तन्वङ्गथाः । गलितानि पुरो बलयान्यपराणि तथैव दलितानि ॥ ४ ॥ मनसि निविशते स कोऽपि तापः प्रणयिनि बाहुलतान्तरस्थितेऽपि । सरसिजमकरन्दगन्धबन्धुर्वहति यदेष शनैः शनैः समीरः ॥ ५ ॥ कान्ते कथंचिद्वदितप्रयाणे क्षणं विनम्रा विरहादिताङ्गी । ततः समालोक्य कदागतोऽसीत्याख्याय कान्ता मुदमाससार्दं ॥ ६ ॥ लज्जा विहाय रुदितं विधृतः पटान्ते मां गास्त्वमित्युदितमङ्गुलयो मुखेऽस्ताः । स्थित्वा पुरः पतितमेव निवर्तनाय प्राणेश्वरे व्रजति किं न कृतं कृशाङ्गया ॥ ७ ॥ गन्तुर्विष्वर्षद्वन्द्वे हृदयेश्वरस्य प्रत्यूषपक्षिनिनदश्रमजातकम्पा । निद्रा जलैरशिशिरैर्नयनाब्जजातैः कान्ता तदसशिखरे पतितैर्जहार ॥ ८ ॥ प्राणेश्वरे किमपि जल्पेति निर्गमाय क्षौमादरी वदनमानमयाचकार । आली पुनर्निभृतमेत्य लतानिकुञ्जमुन्मत्तकोकिलकलध्वनिमाततान् ॥ ९ ॥ गन्तुं प्रिये वदति निःश्वसितं न दीर्घमासीन्न वा नयनयोर्जलमाविरासीत् । आयुर्लिपिं पठितुमेणदृशः परतु मालस्थलीं किमु करः समुपाजगाम ॥ १० ॥ ग्रहरविरतौ मध्ये वाऽहस्ततोऽपि परेण वा

१ ईषत्- । २ खण्डम् । एतच्च दाडिमबीजदानच्छलादिति बोध्यम् । ३ मूर्च्छानिवृत्त्युत्तरम् । ४ अथ यामीति श्रवणे शोकातिशयोक्तेरिति दौर्बल्ये बलयानां अंशः, न यामीति रूपातिशयोक्तिः । ५ 'जेर्विशः १ । ३ । १७' इत्यात्मनेपदम् । ६ प्राप । ७ क्षिप्ताः । ८ प्रातः । ९ तप्तैः । १० कथयति । ११ कृशोदरी ।

किमुत सकले यातेऽप्यहि प्रिय त्वमिहेष्यसि । इति दिनशतप्राप्यं. देशं प्रियस्य प्रियसतो
 हरति गमनं बालाऽऽलपैः सबाष्पक्षलज्जलैः ॥ ११ ॥ पितुरधिपुर त्यक्ताः सख्यः समं निज-
 बान्धवैर्न च परिचितिर्जाता पत्युर्गृहेऽपि कयाचन । कतिपयदिनोदञ्जत्प्रेम्णि प्रिये प्रवसत्यसौ
 कथयतु मनस्तापं कस्मै नव नवकामिनी ॥ १२ ॥ सान्त्वमायैः प्रणयवचनैर्गन्तुमापृच्छमाने
 कान्ते तिर्यङ्मनितवदना रुन्धती बाष्पपूरम् । दीर्घोच्छ्वासस्थगनविकलोत्कम्पिनासापुटान्ता सख्याशून्यं
 गणयति मृगीलोचना कङ्कणानि ॥ १३ ॥ यामीत्युक्ते हृदयपतिना, पञ्चमाः शङ्खभूषाः स्वैरं स्वैरं
 झटिति गलिताः पाणिपङ्केरुहाप्रात् । नो यास्यामीत्यनुपदमिमा वाचमार्कण्यन्त्यास्तन्व्याः शेषा
 अपि चटचटेत्येव भङ्गं समीयुः ॥ १४ ॥ आयाते श्रुतिगोचरं प्रियतमप्रस्थानकाले बलात्-
 ल्पान्तःस्थितया तया जनमलं दृष्ट्वा चिर मुग्धया । सोच्छ्वासं दृढमन्युनिर्भरगलद्वाष्पाभ्युद्यौत तया
 स्वं वक्त्रं विनिवेश्य मर्तृहृदये निःशब्दकं स्थिते ॥ १५ ॥ दृष्टः कातरनेत्रया चिरतरं बद्धा-
 ज्जलिं याचितः पश्चादशुकपल्लवेन विधृतो निर्व्याजमालिङ्गितः । इत्याक्षिप्य समस्तमर्थमधृणो गन्तुं
 प्रवृत्तः शठः पूर्वं प्राणपरिग्रहो दयितया मुक्तस्ततो बल्लभः ॥ १६ ॥ लम्बा नांशुकपल्लवे
 मुजलता नो द्वाग्देशेऽर्पिता नो वा पादयुगे तया निपतित तिष्ठेति नोक्तं वचः । काले केवल-
 मम्बुदालिमलिने गन्तुं प्रवृत्तः शठः सन्त्या बाष्पजलौघकल्पितनदीपूरेण रुद्धः प्रियः ॥ १७ ॥
 दूरं सुन्दरि निर्गताऽसि नगरादेप दुःखः क्षीरवानस्मादेव निवर्त्यतामिति शनैस्त्वत्त्वाऽध्वमेन प्रियाम् ।
 गाढालिङ्गनचक्रितस्तनतटामोगस्फुटत्कञ्चुक वीक्ष्योरःस्थलमश्रुपूरितदशः प्रस्थानमङ्गः कृतः ॥ १८ ॥
 चिन्तामोहविनिश्चलेन मनसा मौनेन पादान्तः प्रत्याख्यानपराङ्मुखः प्रियतमो गन्तुं प्रवृत्तोऽधुना ।
 सर्वाङ्गैरसैर्निरन्तरलुठद्वाष्पाकुलैर्लोचनैः श्वासोत्कम्पकुच निरीक्ष्य सुचिरं जीवाशया वारितः ॥ १९ ॥
 यामि प्रेयसि वारिदागमदिने जानीहि मामागत चिन्तां चेतसि मा विधेहि कथयत्येवं सबाष्पे
 मयि । निःश्वासैः पवनयितं धरतनोरङ्गैः कैदम्बायितं कान्त्या केतकपत्रकायितमहो. दग्ध्या पयो-
 दायितम् ॥ २० ॥ यामीत्यप्रियवादिनि प्रियतमे मुद्राऽभवत्कर्कशं केलीसम्भवहिर्गतैकचरणे भूसौ
 शरीरस्थितिः । अन्तर्धानगते पुनर्दृग्दृशो वाच्या किमन्या दशौ लाजास्फोट इव स्फुटत्यविरलं
 हारोऽपि वामध्रुवः ॥ २१ ॥ प्रस्थानं बल्यैः कृतं प्रियसखैरसैरजल गत धृत्या न क्षणमा-
 सितं व्यवसितं चित्तेन गन्तुं पुरः । यातु निश्चितचेतसि प्रियतमे सर्वे समं प्रस्थिता गन्तव्ये
 सति जीवितं प्रियसुहृत्सौर्थः किमु त्यज्यते ॥ २२ ॥ गच्छामीति मयोक्तया मृगदृशा निःश्वासमुद्रे-
 किणं त्यक्त्वा तिर्यग्गवेक्ष्य बाष्पकल्लुषेणैकेन मा चक्षुषा । अद्य प्रेम मदर्पितं प्रियसखीवृन्दे त्वया
 बभूवतामित्यं स्नेहविचारितो मृगशिङ्गः सोऽप्यसौमामाषितः ॥ २३ ॥

सरुयोर्भाषणम् ।

।वयो नव्यं स्वान्तं विषयतरलं हन्त सततं प्रियो दूरे देशे जनकनगरं दुर्लभतरम् । जनश्चायं
 दुष्टो मृशमिदमनर्थाय सततं कथकारं पारं कथय सखि यामोऽस्यै वयसः ॥ १ ॥ आयता जलदावली

१ यातुमिच्छतः । २ पञ्च वा षड्भेति पञ्चपाः । डच् । ३ शृण्वन्त्याः । ४ शोक- । ५ निर्दयः ।
 ६ यावत्प्राणनं न तावत्स्थितः । ७ रोमोद्गमात् । ८ अतिकाश्यात् । ९ अवस्था । १० हे जीवितेति
 सम्बुद्धिपदम् । ११ प्रियसुहृदां बलयादीनां सार्थः समूहः । त्वयाऽपि इदानीमेव गम्यतामिति
 भावः । १२ मम जीवनमद्यावध्वेति सम्भावनार्थमिदं वचनम् । १३ तादृश्याख्यायम् ।

सरमस विशुत्समालिङ्गिता शैलानां परितः सशब्देमहिमुक्त्रेणो नैरीवृष्यति । एवं सत्यपि हन्त संप्रति पतिर्देशान्तर प्रस्थितस्तदुःखं विनिवेद्यता सखि कथं कस्याधुनाऽप्रे मया ॥ २ ॥ कान्तो यास्यति दूरदेशमिति मे चिन्ता पर जायते लोकानन्दकरो हि चन्द्रवर्द्धने वैरायते चन्द्रमाः । किं चायं वितनोति कोकिलकलापो विलापोदयं प्राणानेव हरन्ति हन्त नितरामारममन्दानिलाः ॥ ३ ॥

प्रवसन्तं कान्तं प्रति कान्ताया उक्तयः ।

गच्छ गच्छसि चेत्कान्तं पन्थानः सन्तु ते शिवाः । ममापि जन्म तत्रैव भूयाद्यत्र गतो भवान् ॥ १ ॥ न चिरं मम तापाय तव यात्रा भविष्यति । यदि यास्यसि यातव्यः मलमाशङ्क्याऽपि ते ॥ २ ॥ सहिष्ये विरहं नाथ देहदृश्याङ्गनं मम । यदक्तनेत्रां कदर्पः प्रहर्तुमां न शक्यति ॥ ३ ॥ प्राणेश विज्ञप्तिरियं मदीया तत्रैव नेया दिवसाः कियन्तः । सप्रैत्ययोग्यस्थितिरेष देशः करा हिमांशोरपि तापयन्ति ॥ ४ ॥ एतस्मिन्सहसा वसन्तसमये प्राणेश देशान्तरं गन्तुं त्वं यतसे तथापि न मयं तापात्प्रपद्येऽधुना । यस्मात्कैरवसारसौरभमुष्णं साकं सरोवोऽधुना चान्द्री दिक्षु विजृम्भते रजनिषु स्वच्छा मयूखच्छटौ ॥ ५ ॥ लोलैर्लोचनधारिभिश्च शपथैः पादप्रणामैः परैरन्यास्ता विनिवारयन्ति कृपणाः प्राणेश्वर प्रस्थितम् । पुण्याहं व्रज मङ्गलं सुदिवसः प्रातः प्रयातस्य यत्त्वत्स्नेहोचितमीहितं प्रियं मया त्वं निर्गतः श्रोष्येसि ॥ ६ ॥ मास्वाश्चूतैतरुर्गुणैर्मनसिजः कोऽप्येष भृङ्गस्तमो^१ मन्दो गन्धवहः सिंते मलयजो दोर्ध्वकरो मार्धवः । अङ्गैरो नवपल्लवः परमृतो विज्ञौ गुरोराज्ञया निर्यातोऽसि विचारिताः कथममी करा प्रहा न त्वया ॥ ७ ॥ मा याहीत्यपमङ्गलं बत सखे स्नेहेन हीनं वचस्तिष्ठेति प्रमुता यथा-रुचि कुरुष्वैषाप्युदासीनता । नो जीवामि विना त्वयेति वचनं समाव्यते वा न वा तन्मां शिक्षय नाथ यत्समुचितं वक्तुं त्वयि प्रस्थिते ॥ ८ ॥

आल्याः कान्तं प्रति वचनम् ।

किमिति सखे परदेशे गमयसि दिवसानधनाशया लुब्धः । वर्षति मौक्तिकनिकरं तव भवनद्वारि काञ्चनी बह्वी ॥ १ ॥ या विन्मौष्ठरुचिः क विद्रुममणिः स्वप्नेऽपि ता लब्धवान्हासश्रीसदृशैस्तपोभिरपि

१ सम्बन्धसामान्यविवक्षया 'शेषे' इति षष्ठी, अन्यथा तु द्वितीयैव, प्राप्ता । २ अहिभुजां मयूराणां श्रेणी । ३ वारंवारमत्यन्तं च नृत्यति । ४ इयं सखी सम्बोध्योक्तिः । ५ अस्मि त्वं यासीति वा पदच्छेदः । असीत्यव्ययम् । ६ याते त्वयि मम प्राणा अनुयास्यन्तीति व्यञ्जनम् । ७ इदानीं त्वत्प्रवासोद्यममालिङ्गावसरे । एतेनैव त्वयि प्रस्थातुमिच्छत्येव हिमांशुदयः प्रतिकूलाः संवृत्ताः, तदा त्वयि प्रस्थिते तु सर्वे विपरीतमित्यत्र कः सन्देह इति सूचितम् । ८ सुगन्धिनेनेति भावः । ९ शीतलताद्योतनार्थम् । १० इदमाह्लादकत्वसम्भावनार्थम् । ११ इदं सर्वं विपरीतलक्षणयोक्तम् 'उपकृतं बहु तत्र किमुच्यते' इत्याद्यपकारिणं प्रतीव । १२ मां विना सा क्षणमपि जीवितं धर्तुं क्षमाऽभूदिति वृत्तमिति भावः । १३ चूततरुः आम्रवृक्ष एव भास्वान् सूर्यः, सन्तापकत्वात् । १४ दुर्भरः, बृहस्पतिश्च । १५ कोपी-क्रुद्धः, कोऽपि अनिर्वचनीयश्च । १६ कृष्णत्वसाम्यात् । १७ राहुः । १८ मन्दगामी, सूर्यनन्दनश्च । १९ श्वेतः । शुक्रश्च । २० चन्द्रः, विरहिपीडकत्वादिरूपाणामपराधानामाकरश्च । २१ वैशाखः, तद्रूपलक्षितो वसन्तसमयश्च । यद्वा-मघोः-वसन्तस्यायं (समयः) वसन्तकाल इत्यर्थः । २२ भौमः महास्पृहिल्लिङ्गश्च । इदं इत्किमसाम्याद्भवन्मू । २३ बुधाः ।

किं मुक्ताफलैर्भूयते । तत्कान्तिः शतशोऽपि बहिपतनैर्हेमः कुतः सेत्स्यति त्यक्त्वा रत्नमयीं प्रयासि
दयितां कस्मै धनायाच्चग ॥ २ ॥ उचद्वर्हिणि दुर्दरारवपुषि प्रक्षीणपान्थायुषि च्योतद्विप्रुषि चन्द्ररुम्पुषि
सखे हसद्विपि प्रावृषि । मा मुञ्चोच्चकुचान्तसंततगलद्राप्पाकुलां बालिकां काले कालकरालनीलजलदव्यालुत-
भास्वत्त्विपि ॥ ३ ॥ मा गच्छ प्रमदाप्रिय प्रियशतैरभ्यर्थितस्य मया बाला प्राङ्गणमागतेन भवता प्राप्नो-
त्यवस्थां पराम् । किं चास्याः कुचभारनिःसहतरङ्गैरनङ्गाकुलछयुटषत्कञ्चुकजालकैरनुदिनं निः-
सूत्रमस्मद्गृहम् ॥ ४ ॥

मित्रालापः ।

शेते शीतकरोऽम्बुजे कुवलयद्वन्द्वादिनिर्गच्छति स्वच्छा मौक्तिकसंहतिर्धवलमा हेमी लतामञ्जति ।
स्पर्शात्पङ्कजकोशयोरभिनवा यान्ति स्रजः ह्यन्ततामेपोत्पातपरम्परा मम सखे यात्रास्पृहां कृन्तति ॥ १ ॥

सरयोरालापः ।

वारंवारमुदश्रु लोचनयुग पर्याकुल जायते निःश्वासा विरमन्ति न क्षणममी व्यालिष्टदन्त-
च्छदाः । प्रस्थानश्रवणादपि प्रियतमस्याहो तवेयं स्थितिर्नो जाने निलय गते तु दधिते कीदृ-
ग्दशामाप्यसि ॥ १ ॥

प्रोषितवर्णनम् ।

दिदक्षमाणः क्षणमायतास्या मुखाम्बुजं मञ्जुलमव्यनीनः । मुहूर्तमात्रं सुमुहूर्तं कालं स वर्षकालं कल-
याचकार ॥ १ ॥ निशम्य केलीभवनोपकण्ठे मञ्जीरमञ्जुध्वनिमध्वनीनः । यथा तथा नद्वक्त्रावशेषं
समापयामास सम सुहृद्भिः ॥ २ ॥ मुख प्रियायाः समुदीक्षमाणः कान्तो दिनस्यान्तमपेक्ष-
माणः । मुहुर्मुहुर्व्योमनि तिग्ममानौ निवेशयामास विलोचने स्वे ॥ ३ ॥

मधुवर्णनम् ।

मधुपराजिपराजितमानिनीजनमनः सुमनः सुरभिश्चियम् । अभूत वारितवारिजविष्वक् स्फुटितताम्रतता-
म्रवन जगत् ॥ १ ॥ रणत्कङ्कणानां झणन्तूपुराणां चलत्कुण्डलानां कणत्किङ्किणीनाम् । वधूनां
मुखाम्भोर्लहं द्रष्टुकामो रथं मन्थर चक्रवन्धुश्चकार ॥ २ ॥ विकसितसहकारमारहारिपरिम-
लपुञ्जितगुञ्जितद्विरेफः । नवकिसलयचारुचामरश्रीर्हरति मुनेरपि मानसं वसन्तः ॥ ३ ॥
कोकिलश्चूतशिखरे मञ्जरीरेणुपिञ्जरः । गदितैर्व्यक्ततामेति कुलीनश्चेष्टितैरिव ॥ ४ ॥ परिचु-
म्बति सखिष्य अमरश्चूतमञ्जरीम् । नवसंगमसद्वष्टः कामी प्रणयिनीमिव ॥ ५ ॥ आत्रे पल्लविते
स्थित्वा कोकिला मधुरस्वरम् । चुकूज कामिनां चित्तमाकर्षन्तीव दूतिका ॥ ६ ॥ सुमगे कोटिसं-
ख्यत्वमुपेत्य मदनाशुगैः । वसन्ते पञ्चतो त्यक्ताऽऽसीद्वियोगिनाम् ॥ ७ ॥ पतङ्गपाकसमये
पतङ्गपतिविक्रमाः । पतङ्गस्योदये चेलुः पतङ्गा इव वानराः ॥ ८ ॥ सर्वकारकुसुमकैसरनिकरमरा-

१ चक्रवाकबान्धवः । २ पञ्चसङ्ख्यत्वम् । ३ मरणम् । पञ्चसङ्ख्यतेति तु प्रतीतिमात्रम् ।
४ पतङ्गशब्दः शालिधान्यविशेषपरः । ५ वैनतेयसमवेगाः । ६ भास्करस्य । ७ ज्योतिर्विज्ञा-
इव । ८ अतिसुरभिताम्रः ।

मोदभृच्छितदिगन्ते । मधुरमधुविधुरमधुपे मधौ भवेत्कस्य नोत्कण्ठा ॥ ९ ॥ मलयानिलमिलि-
तोत्कटमदकलकलकण्ठकलकलललैः । मधुरमधुविधुरमधुपो मधुर्यमधुना धिनोति धराम् ॥ १० ॥
किंशुककलिकान्तर्गतमिन्दुकलास्पर्धिकेसरं भाति । रक्तनिचोल कपिहित धनुरिव जर्तुमुद्रित
वित्तनोः ॥ ११ ॥ आयाता मधुरजनी मधुरजनीगीतिद्वयेयम् । अङ्कुरितः स्मरविटपीस्मर विट
पीनस्तनीमबलाम् ॥ १२ ॥ अविरलकमलविकासः सकलालिमदश्च कोकिलानन्दः । रम्योऽयमेति
सम्प्रति लोकोत्कण्ठाकरः कालः ॥ १३ ॥ सपदि सखीमिर्निभत विरहवतीत्रातुमत्र भज्यन्ते । सहकार-
मञ्जरीणां शिखोद्गमग्रन्थयः प्रथमे ॥ १४ ॥ असौ मरुच्युम्बितचारुकेसरः प्रसन्नताराधिपमण्डल-
प्रणीः । विद्युत्तरामातुरदृष्टिवीक्षितो वसन्तकालो हनुमानिवागतः ॥ १५ ॥ प्रसूनशृङ्गैर्मकरन्द-
तोयं सलीलमादाय वसन्तकामी । वनस्थलीवामदशा मुखानि सिञ्चत्यसौ मन्दमर्स्त्करेण ॥ १६ ॥
व्यतीतकल्पे शिशिरैकबाल्ये सकल्पपुष्पोद्गमबन्धुराङ्गी । इय लवङ्गी युषधृङ्गस्तङ्गादुच्छ्वनपुच्छस्त-
निकेव भाति ॥ १७ ॥ दत्ते जनोऽसौ खलु विद्यमानमविद्यमानं तु न कोऽपि तावत् ।
वियोगिना पुष्पनमकशोकः शोकप्रदोऽभूदतिचित्रमेतत् ॥ १८ ॥ जगौ विवाहावसरे
वनस्थलीवसन्तयोः कामहृताशसाक्षिणि । पिकद्विजः प्रीतमना मनोरमं मुहुर्मुहुर्मङ्गलमन्त्र-
मादरात् ॥ १९ ॥ रथस्थिताना परिवर्तनाय पुरातनानामिव वाहनानाम् । उत्पत्तिभूमौ
तुरगोत्तमानां दिशि प्रतस्थे रविरुत्तररथीम् ॥ २० ॥ आस्वादित स्वादुमरन्दबिन्दुश्चच्छन्दमि-
न्दीवरसुन्दरीमिः । माकन्दपुष्प प्रमदाजनस्य प्रमोदमामोदमरैरकार्षीत् ॥ २१ ॥ कुबेरगुप्ता दि-
शमुष्णरश्मौ गन्तु प्रवृत्ते समय विलङ्घ्य । दिग्दक्षिणा गन्धवह मुखेन व्यलीकनिश्वासमिवो-
त्सर्ज ॥ २२ ॥ असूत सद्यः कुसुमान्यशोकः स्कन्धात्प्रभृत्येव सपल्लवानि । पादेन नापै-
क्षत सुन्दरीणा सपर्कमासिञ्जितनूपुरेण ॥ २३ ॥ सद्यः प्रवालोद्गमचारुपत्रे नीतै समार्ति नवचू-
तबाणे । निवेशयामास मधुद्विरेफाभामाक्षराणीव मनोमवस्य ॥ २४ ॥ वर्षप्रकर्षे सति कार्णि-
कार दुर्नोति निर्गन्धतया स्म चेतः । प्रायेण सामग्र्यविधौ गुणानां पराङ्मुखी विश्वद्वजः प्र-
वृत्तिः ॥ २५ ॥ बाळेन्दुवक्राण्यविकासमावाद्भुः पलाशान्यतिलोहितानि । सद्यो वसन्तेन
समागताना नलक्षतानीव वनस्थलीनाम् ॥ २६ ॥ लग्नद्विरेफाञ्जनमक्तिचित्रं मुखे मधुश्रीस्तिर्लक
प्रकाश्य । रागेण बालारुणकोमलेन चूतप्रवालोष्ठमलंचकार ॥ २७ ॥ मृगाः प्रियालक्ष्ममञ्जरीणां
रजःकणैर्विघ्नितदृष्टिपाताः । मदोद्धताः प्रत्यनिलं विचेरुर्धनस्थलीर्ममिरपत्रमोक्षाः ॥ २८ ॥
चूताङ्कुरास्वादकषायकण्ठः पुंस्कोकिलो यन्मधुर चुकूज । मेनैस्विनीमानविघातदक्ष तदेव जातं
वज्रन स्मरस्य ॥ २९ ॥ हिमव्यपायाद्विशदावराणामापाण्डुरीभूतमुखच्छवीनाम् । स्वदोद्गमः किं-
पुष्पाङ्गनाना चक्रे पद पत्रविशेषकेशु ॥ ३० ॥ मधु द्विरेफः कुसुमैकपात्रे पपौ प्रिया स्वामनु-
वर्तमानः । शृङ्गेण च स्पर्शनिमीलिताक्षीं मृगीमकण्ड्वयत कृष्णसारः ॥ ३१ ॥ ददौ रसात्प-
ङ्कजरेणुगन्धि गजाय गण्डूषजल करेणुः । अर्धोपसुक्तेन विसर्गे जाया संभावयामास रथाङ्गनामा

१ कोकिल- । २ रमणीयार्थको ललामशब्दः । ३ वसन्तः । ४ लाक्षा- । ५ कन्दर्पस्य ।
६ वसन्तः । ७ केशरपदं पुत्रागपरं सटापरं च । ८ चन्द्रताराप्रिय (सुग्रीव-) । ९ प्रोषित-
पतिका- । वनगतारामचन्द्र- । १० दक्षिणानिलरूपेण हस्तेन । ११ उत्तरस्यां हि अश्वा महोच्चा
भवन्तीति तथा सम्भावनम् । १२ पीडयति । १३ तिलकं वृक्षविशेषं, चन्दनलेपविशेषं च ।
१४ प्रगल्भमातिनी- । १५ मृणालेन ।

॥ ३२ ॥ गीतान्तरेषु श्रमवारिलेशैः किञ्चित्समुच्छासितपत्रलेखम् । पुष्पासबाधूर्णितनेत्रशोभि
प्रियामुखं किंपुरुषञ्चुचुम्बे ॥ ३३ ॥ पर्याप्तपुष्पस्तवकस्तनाभ्यः स्फुरत्प्रवालोलम्बनोहराभ्यः ।
लतावधूम्यस्तरवोऽप्यवापुर्विनम्रशाखाभुजबन्धनानि ॥ ३४ ॥ न तज्जलं यत्र सुचारुपङ्कजं न
पङ्कजं तद्यदलीनपट्पदम् । न पट्पदोऽसौ कलगुञ्जितो न यो न गुञ्जितं तत्र जह्वार
यन्मनः ॥ ३५ ॥ कुसुमजन्म ततो नवपल्लवास्तदनु पट्पदकोकिलकूजितम् । इति
यथाक्रममाविरभून्मधुद्विभवतीमवतीर्य वनस्थलीम् ॥ ३६ ॥ उपहित शिशिरापेगमश्रिया मुकु-
लजालमशोभत किञ्चुके । प्रणयिनीव नखक्षतमण्डनं प्रमदया मदयौपितलजया
॥ ३७ ॥ याचकाय भवैवे तरुदानी दत्तवान् किसलयान्यखिलानि । तेन नूतनदलैः सहितोऽभू-
निष्फल भवति जातु न दत्तम् ॥ ३८ ॥ अस्मिन् वसन्ते न नराः सहन्ते वधूवियोगं च वलासै-
रोगम् । कुरङ्गनाभिद्रवलेपमाभिर्भजन्तु दत्ताः प्रमदाः प्रलिप्ताः ॥ ३९ ॥ आज्ञां मन्यथक्त्वार्तिवृत्ते-
पादाय निःशङ्कधीर्भ्रातृङ्गमहाजनान् पिकगिरा साकृत्तमाकारयन् । कुञ्जोटे द्युतपत्रसस्तरवति
श्रीमान् वसन्ताभिधो व्यापारी सुमनोमरन्दवसुभिर्वाणिज्यमालम्बते ॥ ४० ॥ किञ्चुकसुमध-
क्नखो मदनप्रह्लादपक्षपातपरः मानवतीमानदितिजमिच्छति हन्तुं वसन्तनरसिंहः ॥ ४१ ॥
प्रसह्य चम्पको शृङ्गान्जिक्कासयति दूरतः । स्वमुन्नतो हि संसर्गं मधुपैः कोऽपि नन्दति ॥ ४२ ॥
व्रणगुरुप्रमदाधरदुःसहं जघननिर्विषयीकृतमेखलम् । न खलु तावदशेषमपोहितुं रविरलं विरलं
कृतवान्हिमम् ॥ ४३ ॥ अभिनयान्परिचेतुमिवोद्यता मलयमास्तकम्पितपल्लवा । अमदयत्सहकार-
लता मनः सकलिका कलिकामजितामपि ॥ ४४ ॥ नयगुणोपचितामिव भूपतेः सहपुकारफलां
श्रियमार्धिनः । अभिययुः सरसो मधुसभृतां कमलिनीमलिनीरपतत्रिणः ॥ ४५ ॥ कुसुममेव न
केवलमार्तव नयमशोकतरोः स्मरदीपनम् । किसलयप्रसवोऽपि विलासिनां मदयिता दयिताश्रव-
णार्पितः ॥ ४६ ॥ विरचिता मधुनोपवनश्रियामभिनवा इव पत्रविशेषकाः । मधुलिहां मधु-
दानविशारदाः कुरवक्ता रवकारणतां ययुः ॥ ४७ ॥ सुवदनावदनासवसंश्रुतस्तदनुवादिगुणः
कुसुमोद्गमः । मधुकरैरकरोन्मधुलोलुपैर्वकुलमाकुलमायतपङ्क्तिभिः ॥ ४८ ॥ प्रथममन्यश्रुतामिहदीरिताः
प्रविरला इव मुग्धवधूकथाः । सुरभिगन्धिषु शुश्रुधिरे गिरः कुसुमितासु मिता वनराजिषु
॥ ४९ ॥ श्रुतिमुखभ्रमरस्वनगीतयः कुसुमकोमलदन्तरुचो वधुः । उपवनान्तलताः पवनाहतैः
किसलयैः सलयैरिव पाणिभिः ॥ ५० ॥ ललितविभ्रमबन्धविचक्षणं सुरभिगन्धपराजितकेसरम् ।
पतिषु निर्विविधमधुमङ्गनाः स्मरसंखं रसखण्डनवर्जितम् ॥ ५१ ॥ शुश्रुभिरे स्मितचारुतराननाः
स्त्रिय इव श्लथशिर्जितमेखलाः । विकचतामरसा गृहदीर्घिका मदकलौदकलोलविहङ्गमाः ॥ ५२ ॥
उपययौ तनुतां मधुखण्डिता हिमकरोदयपाण्डुमुखच्छविः । सदृशमिष्टसमागमनिर्वृतिं वनितयानितया
रजनीवधूः ॥ ५३ ॥ अपतुवारतया विशदप्रमैः सुरतसङ्गपरिश्रमनोदिभिः । कुसुमचापमतेजयदं-
शुभिर्हिमकरो मकरोर्जितकेतनम् ॥ ५४ ॥ हुतहुताशनदीति वनश्रियः प्रतिनिधिः कनकामर-
णस्य यत् । युवतयः कुसुम दधुराहितं तर्दलके दलकेसरपेशैलम् ॥ ५५ ॥ अलिभिरञ्जन-
बिन्दुमनोहरैः कुसुमपङ्क्तिनिपातिभिरङ्कितः । न खलु शोभयति स्म वनस्थलीं न तिलकस्तिलकः

१ वसन्तशोभया । २ मददूरीकृतवर्षया । ३ वसन्ताय । ४ कफः । ५ कुञ्जरूपे विषयी ।
६ कर्णेन । ७ कोकिलभिः । ८ शब्दः । ९ प्रकुलकमला । १० केशी । ११ सुन्दरम् ।

प्रमदासिन् ॥ १६ ॥ अमदयन्मधुगन्धसनाथया । किसलमाधरसन्ततया । मनः । कुसुमसंभूतया तत्र-
महिक्ता स्मितरुचा तरुन्नाखिलासिनी ॥ १७ ॥ अरुणागनिषेधिमिरञ्जुकैः श्रवणलब्धपद्मैश्च यन्नाङ्कुरैः ॥
परमृताविरुतैश्च विलासिनः स्मरबलैरबलैकारसाः कृताः ॥ १८ ॥ उपचिताव्रजानां शुचिभिः कणैरलिक-
दम्बकयोगमुपेयुषी । सदृशक्रान्तिरलस्यत मञ्जरी । तिलकजालकजालकमौक्तिकैः ॥ १९ ॥ ध्वजपट-
मदनस्य धनुर्मृतश्छविकर मुखचूर्णमुतुश्रियः । कुसुमकेसररेणुमलिनजाः सपवनोपवनोत्थितमन्त्रयुः
॥ २० ॥ अनुभवन्नवदोलमुतूत्सवं पटुरपि प्रियकण्डजिह्वक्षया । अनयदासनरञ्जुपरिग्रहे भुजलतां
जलतामबलाजनः ॥ २१ ॥ त्यजत मानमलं बत विग्रहैर्न पुनरेति गतं चतुर त्रयः । परमृताभिरितीव
निवेदिते स्मरमते रमते स्म वधूजनः ॥ २२ ॥ नवप्रलाशपलाशवत पुरः स्फुटप्ररामपरागतपङ्कजम् ।
मृदुलतान्तलतान्तमलोकयत्स सुरैर्मि सुरैर्मि सुमनौमरैः ॥ २३ ॥ विल्लितालकसहतिरामृशन्मृगदृशा
श्रमवारि । ललाटजम् । तनुताङ्गति सरसा । दल्लङ्कुवलय । वल्लयन्मरुदावधौ ॥ २४ ॥ स्फुट-
मिवोज्ज्वलकाञ्चनकान्तिमिर्भुतमशोकमशोभत प्रमपकैः । विरहिणां हृदयस्य मिदामृतः कपिशितं
पिशितं मदनाग्निना ॥ २५ ॥ स्मरहृताशनमुर्मुरचूर्णता दधुरिवाप्रकाशस्य रजःकणाः । निपतिताः
प्रारितः प्रथिकत्रजानुप्रारि ते परितेपुरतो मृशम् ॥ २६ ॥ रतिपतिप्रहितेव कृतक्रुवः प्रियतमेव
वधुरनुनायिका । वकुलपुष्परसासत्रपेशलध्वनिरगान्तिरगान्मधुपावलिः ॥ २७ ॥ प्रियसखीसदृशं
प्रतिबोधिताः किमपि काम्यैरिगिरा परपुष्टया । प्रियतमाय वपुर्गुह्यमस्तद्विदुरयादुरयाचितमङ्गनाः
॥ २८ ॥ मधुकरैरपवादकरैरिव स्मृतिमुर्वैः प्रथिका हरिणा इव । कलतया वचसः परिवर्ति-
दिनीस्वरजिता रजिता वशमाययुः ॥ २९ ॥ सममिच्छत्य रसादन्नलम्बितः प्रमदया कुसुमाव-
चिचीषया । अविन्नम्रज रराज वृथोच्चकैरनुतया नृतया वनपादपः ॥ ३० ॥ वदनतौरमलोम-
परिभ्रमममसंभृतसभृतशोमया । चलितया विदधे कलमेखलाकलकलोऽलकलोदृशाऽन्यथा ॥ ३१ ॥
कुसुमकार्मुककार्मुकसहितद्रुतशिलीमुखैरखण्डितविग्रहाः । मरणमभ्यपराः प्रतिपेदिरे । किमु मुहूर्तमु-
हूर्तममर्तुकाः ॥ ३२ ॥ मधुरया मधुबोधितैर्मौधमीमधुसमृद्धिसमेवितैर्मेघया । मधुकराङ्गनया
मुहुरन्मदध्वतिभृता निभृताक्षरमुज्जगे ॥ ३३ ॥ अरुणिताखिलशैलवना मुहूर्तिदधती पथिकान्पारि-
तापिनः । विकचकिंशुकसंहतिस्त्वकैरुदवहइवहव्यवहश्रियम् ॥ ३४ ॥ कमलिनी मलिनी दयित
विना न सहस्रे सह तेन निषेवितुम् । तमधुना मधुना निहित इदि स्मरति सा रतिसारमह-
निशम् ॥ ३५ ॥ मुहदस्तारुणीनखक्षताना प्रतिपक्षाः । पथिकाङ्गनाजनानाम् । दहनद्युतिदस्यैवः
समन्ताद्विपिने किंशुककुड्मला विरेजुः ॥ ३६ ॥ किंशुकक्षितिरुहां विलसन्तः कुड्मलाः कुटि-
लता कलयन्तः । प्रान्थवारणविदारणताम्राः कामकेसरिनखा इव रेजुः ॥ ३७ ॥ प्रस्फुरत्पञ्च-
रबालपल्लवा वीरध्वश्च तरलाध्वकाशिरि । क्रीडिता इव कुसुम्भवारिभिः काममित्रैरसमये समागते ॥ ३८ ॥
कूजिताति कलयन्वनप्रियो न प्रियो विरहिणामजायत । मन्मथाग्निरपि भस्मना दर सादर मुनिमनो-
ऽम्बुजं व्यधात् ॥ ३९ ॥ वकुलकुलमिलन्मिलिन्दमालामदकलकोकिलकूजितोदयेन । अहह
नियमिनोऽपि तत्त्वचिन्ताच्युतमतयो मतयोषितो वसूदुः ॥ ४० ॥ कुसुमनगवनान्युपैतुकामा

१ वसन्तम् । २ सुगन्धितम् । ३ पुष्पातिशयैः । ४ चालयन् । ५ कपिशवर्णम् ।
६ मांसम् । ७ स्पृहणीय भाषिण्या । ८ अयाचितमदुरित्यन्वयः । ९ मदनस्य । १० वीणा ।
११ पुष्प- । १२ भ्रमर- । बाण-च । १३ प्रोषितभर्तृकाः । १४ विकारासित- । १५ वासन्तीलता- ।
१६ परिवृद्ध- । १७ रक्तिम्ना समानत्वात् । १८ वसन्त- । १९ भ्रमर- ।

किसलयिनीमवलम्ब्य चूतयष्टिम् । कणदलिकुलनूपुरा निरासे नलिनवनेषु पदं वसन्तलक्ष्मीः ॥ ८१ ॥ विकसितकुसुमाधर हसन्तीं कुरवकराजिवधू विलोकयन्तम् । ददृशुरिव सुराङ्गना निषण्ण सशरमनङ्गमशोकपल्लवेषु ॥ ८२ ॥ मुहुरनुपतता विधूयमान विरचितसहति दक्षिणानिलेन । अलिकुलमलकाकृतिं प्रपेदे नलिनमुखान्तविसर्पिपङ्कजिन्याः ॥ ८३ ॥ श्वसनचलितपल्लवावरोष्ठे नवनिहितेर्ध्वमिवार्धधूनयन्ती । मधुसुरभिणि षट्पदेन पुष्पे सुखं हृष्य शाललतावधू-श्चुचुम्बे ॥ ८४ ॥ उत्सष्टमम्बुजदशाभिष्व मानरत्नमादाय षट्पदतिलान्मधुवारिप्रारान् । पुस्तो-किलस्य कलकूजितकैतवेन सकल्पवाक्यमयमातनुते रसालः ॥ ८५ ॥ उत्कुलपङ्कजानघत्तलसद्विरेफः किचिद्विनिद्रकुमुदोत्करसंभृतश्रीः । आमूलनद्धविविधाद्रुतमात्यमालञ्छित्र न कस्य तनुते ललितस्तमालः ॥ ८६ ॥ धुन्वन्यमूनि मदमूर्च्छदलिध्वनीनि धृताध्वनीनहृदयानि मधोर्दिनानि । निस्तन्द्रचन्द्रवदनावदनारविन्दसौरभ्यसौहृदसगर्वसर्मारणानि ॥ ८७ ॥ कुपितापि मनःपतिनौ सह का सहकारविलोकनजातरसा । तरसा रमते स्म न हा रमणी रमणीयतनुः सुतनुः सुरमो ॥ ८८ ॥ स्थलकमलतरूणा कामिनीलोचनेषु क्षिपति मुकुलमुष्ट्या धूलजात्य विशालम् । तदनु हरति हन्त स्वान्तसर्वस्वमासामयमनयविदग्धो धूतवन्मीनकेतुः ॥ ८९ ॥ पथि पथि शुक्लचञ्चूचासुमाङ्कुलाणि दिशि दिशि पवमानो वीरैश्वा लासकैश्च । नरि नरि किरति द्राक्सायकान्पुष्पधन्वा पुरि पुरि विनिवृत्ता मानिनीमानचर्चा ॥ ९० ॥ इह मधुपवधूना पीतमल्लीमधूना विलसति कमनीयः काँकलीसंप्रदायः । इह नटति सलील मञ्जरी वञ्जुलस्य प्रतिपदमुपदिष्टा दक्षिणेनानिलेन ॥ ९१ ॥ विकसति सर्वकारे स्फारसौरभ्यसारे वहति ध्रुतपटारे मन्दमन्द समीरे । कलयति कलवाच कोकिलोकोऽपि रुष्टः क्षणमपि न मृगाक्ष्या वल्लभो दुर्लभोऽभूत् ॥ ९२ ॥ इह हि नववसन्ते मञ्जरीरेणु पुञ्जच्छुरणधवलदेहा बद्धहेल सरन्ति । तरलमलिसमूहा हारिद्वङ्कारिकण्ठा बहलपरिमलालीसुन्दरसिन्दुवारम् ॥ ९३ ॥ स्थाने स्थानं मलयमस्तः पूरयन्त्यङ्कपालीं पुष्पालांष्ट्र स्मरगजरजःस्नानयोग्याः पराणाः । जात चूते मधु मधुकरप्रेयसी जातुर्दग्ध निर्धेन्यत्व सपदि भवते रागराज्याभिषेकः ॥ ९४ ॥ प्रसूनकलि काकुलेः किसलयैः करस्पर्धिभिः स्फुरन्मधुमदम्रमद्भ्रमरकाँकिलाकूजितैः । इति क्रमसमुद्गतैरुपवनावलीमण्डलीमण्डयदिव प्रियामृतवह्निधरावल्लभैः ॥ ९५ ॥ विलासिमिरिबोमदै रचितरम्यगुञ्जारवैः प्रसूनसुरभीकृतौर्वगलितत्रपास्तापसाः । अशोकशिखरस्थितैः सुनयनान्वितैः षट्पदैर्निरन्तरनिषेवितामितमधौ मधौ रेमिरे ॥ ९६ ॥ मन्दोऽय मलयानिलः किसलयं चूतद्रुमाणा नवं माघत्कोकिलकूजित विचकिलामोदः पुराण मधु । बाणानित्युपदीकरोति सुरभिः पञ्चैव पञ्चैष्वे यूनामिन्द्रियपञ्चकस्य युगपत्समोहसपादिनः ॥ ९७ ॥ उद्यद्विद्रुमकान्तिभिः किसलयैस्ताम्रां त्विषं विभ्रतो मृङ्गालीवित्तैः कलैरविशदव्याहारलीलामृतः । भ्राम्यन्तो मलयानिलाहतिचलैः श्लाखासहस्रैर्मुद्गभोन्ति प्राप्य मधुप्रसङ्गमधुना मत्ता इवामी हुमाः ॥ ९८ ॥ चूताना चिरनिर्गताऽपि कलिका बध्नाति न स्वं रजः संनद्ध यदपि स्थित कुरवक तत्कोरकावस्थया । कण्ठेषु स्थलितं गतेऽपि शिशिरे पुंस्तोकिलाना स्तं शङ्के संहरति स्मरोऽपि चकितस्तूणार्धकृष्ट शरम् ॥ ९९ ॥ पुष्पाणि

१ कम्पयन्ती । २ वास्तविकप्रेमविषयभूतेन नायकेन । ३ पवनः । ४ लतानाम् । ५ नर्तकः । ६ मल्लिका- । ७ सूक्ष्म-मधुर- । ८ अतिसुगन्धिते भात्रे । ९ निष्ठुण्डी पुष्पविशेषम् । १० जानुपरिमाणकम् । ११ त्रसुराजः वसन्त इत्यर्थः ।

प्रथमं ततः प्रकटिताः स्वान्तोत्सवाः पल्लवाः पश्चादुन्मदकोकिलालिललनाकोलाहलः कोमलः ।
 इत्थं प्रादुरभूदुपेत्य परितः प्राज्यप्रमोदप्रदः प्रोहामद्रुमराजिराजितवनक्षोणीमृतुस्मापतिः ॥ १०० ॥
 स्तोत्रं चैत्रगुणोदयस्य विरहिप्राणप्रयाणानकष्टकारः स्मरकार्मुकस्य सुदृशां शृङ्गारशिक्षागुरुः । दोला-
 केलिकलासु मङ्गलपदं बन्दी वनान्तश्रियां नादोऽयं कलकण्ठकण्ठकुहरप्रज्ञोलितः श्रूयते ॥ १०१ ॥
 मौक्तिकच्युतपुष्परेणुपेटलीकल्लालबालोदरे मन्दस्यन्दिमरन्दप्रमरिते वातोत्थपुष्पप्लवैः । खेलन्तो ललितं
 मधोरुणयणान्गायन्ति पुष्पवयैः कान्तानामधरे घयन्ति मधुरं सक्त मधूलिरसम् ॥ १०२ ॥
 आरूढो मलयानिलद्विपवर युक्तो विलासालुगैः पीतः पुष्पविलोचनैर्नवलतापौराङ्गनाना गणैः ।
 अत्राम्यद्वनपत्तने मधुमहीपालस्ततः कोकिलालीलालापमिलङ्गमङ्गमरिकाञ्चाङ्गारमेरीरवैः ॥ १०३ ॥
 वारस्त्रीव वनस्थली नवनवा शोभा बमारान्वह पान्थान्पीडयति स्म तस्कर इव क्रूरैः शरैर्मन्मथः ।
 शृङ्गारः सगुणः क्षमापतिरिव प्राप्तः प्रतिष्ठां परा रात्रिः स्वीकुरुते स्म मुग्धललनालज्जैव कार्क्यं
 क्रमात् ॥ १०४ ॥ साम्याः सप्रति सेवते विचैकिल षाण्मासिकैर्मौक्तिकैर्बाहीकीदशनव्रणारुणतारैः
 पत्रैरशोकश्चित्तैः । शृङ्गालङ्घितकोटि किंशुकमिदं किञ्चिद्विद्वन्तायते माञ्जिष्ठस्तबकैश्च
 पाटलिरोरन्यैव काचिल्लिपिः ॥ १०५ ॥ गर्भग्रन्थिषु वीरैश्च सुमनसो मध्येऽहं कुर पल्लवा
 वाञ्छामात्रपरिग्रहः पिकवधूकण्ठोदरे पञ्चमः । किं च त्रीणि जगन्ति जिष्णु दिवसैर्द्वित्रैर्मनोर्जन्मनो
 देवस्यापि चित्रोञ्जित यदि भवेदम्यासवश्य धनुः ॥ १०६ ॥

समयाविशेषे कान्तानेपथ्यशोभा ।

कुसुमसुकुमारभूर्तिर्देवती नियमेन तनुतर मध्यम् । आमाति मकरकेतोः पार्श्वस्था चापयष्टिरिव ॥ १ ॥

वामानां पुष्पादानम् ।

निजनयनप्रतिबिम्बैरम्बुनि बहुशः प्रैतारिता कापि । नीलोत्पलेऽपि विमृशति करमर्पयितुं कुसुम-
 लावी ॥ १ ॥ असख्यपुष्पोऽपि मनोभवस्य पञ्चैव बाणार्थमय ददाति । एव कदर्यत्वमिवा-
 वधार्य सर्वस्वमग्राहि मधोर्वधूमिः ॥ २ ॥ अताडयत्यल्लवपाणिनैक पुष्पोच्चये रौजवधूरशोकेभ्यः ।
 तच्छेदहेतोरलिपङ्क्तिमङ्गला विक्रान्तिता नाललता स्मरेण ॥ ३ ॥ अन्यत्र यूय कुसुमावचाय
 कुरुष्वमत्रास्मि करोमि सख्यः । नाह हि दूर अमितु समर्था प्रसीदताय रचितोऽर्जुनैर्लिखः ॥ ४ ॥
 उच्चित्य प्रथममवस्थित मृगाक्षी पुष्पौघ श्रितविटप ग्रहीतुकामा । आरोढु पदमदघादशोकयष्टा-
 वामूल पुनरपि तेन पुष्पिता सा ॥ ५ ॥ मुखकमलकसुचमय्य यूना यदभिनवोढवधूर्वलादचुम्बि ।
 तदपि न किल बालपल्लवाग्रप्रहपरया विविदे विदग्धसख्या ॥ ६ ॥ त्रैतिधिततिभिस्ति-
 रोहिताया प्रतियुवतौ वदन प्रियः प्रियायाः । यदधयदधराबलोपनृत्यत्करवल्यस्वनितेन तद्विषये

१ रसाल-२ समूह-३ शृङ्गाः । ४ गणिकेव । ५ मदनवृक्षपुष्पम् । ६ व्याप्तः । ७ लता
 नाम् । ८ पुष्पाणि । ९ अङ्कुराणाम्मध्ये । १० स्वरविशेषः । ११ कामस्य । १२ वञ्चिता । १३ कुसु-
 मानामवचयकारिणी । १४ राजतीति राजा पञ्चदित्वादञ्, अजादित्वाद्वा । साऽसौ वधूरिति,
 सुन्दरी नारीत्यर्थः । राज्ञो वधूरिव तु स्पष्टोऽर्थः । १५ 'पादाघातादशोको विकसति' इति हि
 समयः । १६ काव्यप्रकाशव्याख्यानकारास्तु वने सखीवेषणायान्तं कान्तमवेक्ष्य सखीप्रतारण-
 परेयमुक्तिरित्याहुः । १७ पादविन्यासेन । १८ लता- ।

॥ ७ ॥ विलसितमनुकुर्वती पुरस्ताद्वरणिस्तथाधिरुहो वधूर्लतायाः । रमणधृजुतया पुरः सखीनामकं-
लितचापलदोपमालिलिङ्ग । सललितमवलम्ब्य पाणिनासे सहचरमुच्छ्रितगुच्छयाञ्जयाऽन्या । सकल-
कलमकुम्भविभ्रमाभ्यामुरसि रसादयतस्तरे स्तनान्यान् ॥ ८ ॥ मृदुचरणतलाप्रदुःस्थितत्याटसह-
तरा कुचकुम्भयोर्भरस्य । उपरि निरवलम्बनं प्रियस्य न्यपतदथोनतरोधिचीपयाऽन्या ॥ ९ ॥
उपरिजतरुजानि याचमाना कुशलतया पारिर्मलोलुपोऽन्यः । प्रथितपृथुयोधरां गृहाण स्वयमिति मुच-
वधूमुदास दोर्म्याम् ॥ १० ॥ इदमिदमिति भूरुहा प्रसूनैर्मुदुरतिलोभयता पुरः पुरोऽन्या । अनुरहसम-
नायि नायकेन त्वरयति रन्तुमहो जनं मनोभूः ॥ ११ ॥ विजनमिति बलादमुं गृहीत्वा क्षणमथ वीक्ष्य
विपक्षमन्तिकेऽन्या । अभिपतितुमना लघुन्वगीतिरमवदमुनिति बह्वभेऽतिगुर्ध्रा ॥ १२ ॥ पूर्वं द्विरेफपरि-
भूतिभयाद्भवत्या यत्केशपुष्परमण हरिणाक्षि मुक्तम् । व्यथं तदय पुनर्यलकंपु भ्रष्टाः पुञ्जीमवलिजङ्गल-
भ्रमतः पतन्ति ॥ १३ ॥ सन्तु दुःमाः किलयोत्तरपुष्पभागाः प्राप्ते वसन्तसमये कथमित्यमेव । न्यासैर्नव-
द्युतिमतोः पदयोस्तवेयं भूः पुष्पिता सुतनु पटवितेव भाति ॥ १४ ॥ अनुभवत युवत्यो भाग्यवत्यो
नितान्तं कुसुमवलपवेलोसद्ग्रेलामुखानि । मम तु मधुकराणां वाटपाटसराणां सपदि पतति धाटी
पुष्पवाटीनिवेशे ॥ १५ ॥ पाणौ पञ्चयिषा मयूकतुमुमभ्रान्त्या तथा गण्डयोर्नीलेन्द्रीवरशङ्कया नय-
नयोर्विभूकवुद्धयाऽधरे । लीयन्ते कवरोभरे निजकुलव्यामोहजातस्पृहा दुर्वारा मधुपाः कियन्ति तरणि
स्थानानि रक्षिष्यसि ॥ १६ ॥

दक्षिणपवनः ।

यथायथं ताः सहिता नमश्चरः प्रमाभिरुद्भासितशैलवीरुधः । यन विशन्त्यो यनजायतेक्षणाः
क्षेणद्युतीनां दधुरेकरूपताम् ॥ १ ॥ विनयति मुदुशो दशः परागं प्रणयिनि कौमुममाननानिलेन ।
तदहितैर्युवतेरभीक्ष्णमक्षोर्द्वयमपि रोपरजोभिरापुष्टे ॥ २ ॥ सुन्दमिदमभिचारमन्त्र एष प्रतियुवत-
रभिधानमज्जनानाम् । वरतनुसुनोपहृय पत्या मृदुकुसुमेन यदाहताप्यमूर्च्छन् ॥ ३ ॥ विपुलकमपि यौव-
नोद्धतानां घनपुलकोदयकोमल चकाशे । परिमलितमपि प्रियैः प्रकाशं कुचयुगमुज्ज्वलमेव कामि-
नीनाम् ॥ ४ ॥ हिमलवसदृशः श्रमोदविन्दूनपनयता किल नूतनोदवध्याः । कुचकलशकिशोरकौ
कथंचित्तरलतया तरुणेन पस्पृशते ॥ ५ ॥ समदनमयतसितेऽधिकर्णं प्रणययता कुसुमे सुमय्य-
मायाः । व्रजदपि लघुता वभूव भारः सपदि हिरण्यमण्डन सपत्न्याः ॥ ६ ॥ अतिमन्दचन्दन-
महीधरवात स्तनकाभिरामलतिकातरुजातम् । अपि तापसानुपवन मदनार्तान्मदमञ्जुगुडदलिपुञ्ज-
मकार्षीत् ॥ ७ ॥ उपवर्नतरुत्वाप्यापने लब्धवर्णो विरचितजलकेलिः पद्मिनीकामिनीभिः ।
प्रियसुहृदसमेपोराययौ योगियोगस्थितिविदलनदक्षो दक्षिणो गन्धवाहः ॥ ८ ॥ आलिङ्गन्ते मल-
यजैतरुनास्वजन्ते वनान्तानापृच्छन्ते चिरपरिचितान्मालयान्निर्झरोद्यान् । अद्य स्थित्वा द्रविडमहिला-
ऽन्यन्तरे श्वः प्रमाते प्रस्थातारो मलयमरुतः कुर्वते सनिधानम् ॥ ९ ॥ लताकुञ्जं गुडमन्दददलिपुञ्जं
चपलयन्समालिङ्गन्तं द्रुततरमनङ्गं प्रवल्यन् । मरुमन्द मन्द दलितमरविन्द तरलयन्जोवृन्दं विन्दन्कि-
रति मकरन्दं दिशि दिशि ॥ १० ॥ मलयशिखरादाकैलासं मनोभवशासनाद्भुवनवलयं जेतु

१ प्रियम् । २ केशेषु । ३ विश्रुताम् । ४ तत्सपत्न्याः । ५ न हि रुष्टाः कनकभूषामाद्रियन्ते ।
६ पण्डितः । ७ चन्दन- ।

वाञ्छन्वसन्तसमीरणः । विहितवसति कैलासाग्रे भुजङ्गधरं हरं मनसि विमृशन्भीतः शङ्के प्रयाति
 शनैः शनैः ॥ ११ ॥ पथि पथि लतालोलाक्षीभिः स्रवन्मधुसीकरं कुसुमनिकरं वर्षन्तीभिः सहर्ष-
 मिवाचिंतितः । मधुकरवैधूगीतासक्तं कुरङ्गकमास्थितः प्रसरति बने मन्दं मन्दं वसन्तसमीरणः ॥ १२ ॥
 उदञ्चत्कावेरीलहरिषु परिष्वङ्गं नटन्तः कुङ्कुण्टीकण्टीवरवलवत्रासितप्रोषितेभाः । अमी चैत्रे
 मैत्रावरुणितरुणीकेलिकङ्केल्लिमल्लीचलदल्लीहल्लीसकसुरभयश्चण्डि चञ्चन्ति वार्ताः ॥ १३ ॥ हेमा-
 म्भोरुहपत्तने परिमलस्तेयै वसन्तानिलस्तत्रत्यैरिव यामिकैर्मधुकरैरारब्धकोलाहलः । निर्यातस्वरया
 व्रजनिपतितः श्रीखण्डपङ्कजवैलिंते केरलकामिनीकुचतटे खर्जः शनैर्गच्छति ॥ १४ ॥ प्राप्तः
 प्रोत्थमिव श्रमं जलजिनीसौरम्यमार वहन्नुद्दामस्तबकानमजबलतालक्ष्मीमिवालोकयन् । स्वीकुर्वन्मद-
 मन्थरानिव गतेर्षामश्रुवा विभ्रमान्मन्द मन्दमुपाजगाम पवनः पीण्टीरवादीतटात् ॥ १५ ॥
 पानीयं नारिकेलीफलकुंहरकुङ्कुकारि कलोलयन्तः कावेरीतीरतालद्रुममरितसुरभाण्डभाङ्गारचण्डाः ।
 एते तन्वन्ति वेलावनललितलताताण्डवं द्राविडस्त्रीकर्पूरापाण्डुगण्डस्थललुठितरया वायवो दाक्षि-
 णात्याः ॥ १६ ॥ कावेरीतीरभूमीरुहभुजगवधूमुक्तमुक्तावशिष्टः कर्णाटीचीनपीनस्तनवसनदशान्दोलन-
 स्पन्दमन्दः । लोलछाटीललाटालकललितलतालास्यलीलाविलोलः कण्ठं भो दाक्षिणात्यः प्रसरति पवनः
 पान्थकान्ताकृतान्तः ॥ १७ ॥ ये दोलाकेलिकाराः किमपि मृगदृशा मानतन्नुच्छिदो ये सद्यः
 शृङ्गारदीक्षाव्यतिकरगुरवो ये च लोकत्रयेऽपि । ते कण्ठे लोठयन्तः परमृतवैयसा पञ्चम राग-
 राजं वान्ति स्वैर समीराः स्मरविजयमहासाक्षिणो दाक्षिणात्याः ॥ १८ ॥

वासन्तिकपान्थवर्णनम् ।

वक्त्रेण शिरसि पतता नित्यं रुधिरारुणेन दुर्वारः । मत्तद्विप इव पथिकः किंशुककुसुमा-
 द्भ्रुकुशेन भूतः ॥ १ ॥ समवलोक्य विलासवनस्थलीं न पथिकैः पथि कैः पतित भुवि ।
 मलयजद्रुमसौरभमेर्दुरोदरसमीरसमीरितबहुरीम् ॥ २ ॥ वसन्तप्रारम्भे चिरविरहखिन्ना सहचरी
 यदि प्राणान्मुञ्चेत्तदिह वधमागी भवति कः । वयो वा जेहो वा कुसुमविशिखो वेति विमृश-
 स्तुहीति प्रव्यक्त पिकनिकरझाङ्कारमशृणोत् ॥ ३ ॥ रे पान्थाः स्वगृहाणि गच्छत मुख सेवाक्ष्णो
 मुच्यता मान मानिनि मुख बल्लभजने कोपालुबन्धेन किम् । आयातः कुसुमाकरः
 क्षपयति प्राणान्वियोगातुरेष्वित्येव परपुष्टनादपटहो वक्तीव कामाङ्गया ॥ ४ ॥ सा तन्वीति
 घनस्तनीति विकसनीलाब्जनेत्रेति च स्वैर संचरतीति वक्ति मधुरा वाच विचित्रामपि । इत्थं
 विद्रुमपाटलाधरपुटां सीमन्तिनीं ध्यायतो रोमाञ्चो रुदित स्मित प्रलपित पान्थस्य सजायते ॥ ५ ॥
 अव्यन्यैस्य वधूर्वियोगविधुरीं भर्तुः स्मरन्ती यदि प्राणानुज्झति कस्य तत्खलु महत्सजायते

१ भुजङ्गा घाताशना इति तथोक्तिः । २ भ्रमरी- । ३ प्रवर्धमान- । दाक्षिणस्यां दिशि कावेर्ययि
 नदीति तथोक्तिः । ४ मेघविस्फूर्जितावृत्तमिदम् । 'रसर्ववैद्यमौ न्चौ ररुदता मेघविस्फूर्जिता
 स्यात्' इति वृत्तरत्नाकरोक्तिः । ५ सुवर्णकमलनगरे । पत्तनपदं लक्षणया वनविशेषपरम् ।
 ६ सौरभहारी । ७ चौरान्वेभिभिः । ८ लूनपादः । मन्दगामित्वमुत्प्रेक्ष्येदं वचनम् । ९ प्रवृद्धम् ।
 १० चन्दन- । ११ छिद्र- । १२ मदनोद्दीपकत्वेन विरहिणां कृते यमायमानत्वात् । १३ कोकि-
 लानाम् । १४ पूर्ण- । १५ त्वमेवेत्यर्थकं हिन्दीभाषापदम् । किंतु पिकानां 'कुङ्कु' इत्येव शब्दः,
 न तु 'स्तुही' इति भ्रान्त्यैवेदं भावनम् । १६ पथिकस्य प्रोषितस्येति भावः । १७ विरहदुःखार्दिता ।

पातकम् । यावन्तो कृतमध्यमेन हृदये तावत्तरोर्मधनि प्रोद्भुष्ट परपुष्टया तत्र तवेत्युच्चैर्वचोऽनेकशः
 ॥ ६ ॥ उन्मीलन्मधुगन्धलुब्धमधुपण्याधूतचूताङ्कुरक्रीडत्कोकिलकाकलीकलकलैरुद्गीर्णकर्णज्वराः ।
 नीयन्ते पथिकैः कथं कथमपि ध्यानावधानक्षणाप्राप्तप्राणसमासमागमरमोह्यासैरभी वासराः ॥ ७ ॥
 अप्वन्यैर्मकरन्दशीकरसुरामत्तकणकोकिले मार्गे मार्गनिरोधिनी परिहृता शङ्केऽशुमाशङ्कया ।
 पान्थस्त्रीवधपातकादुपनतं चण्डालचिरं मधोरेण खिदिणिकेव पट्पटमयी प्राङ्कारिणी संहतिः
 ॥ ८ ॥ सन्धाधेः कृशता क्षतस्य रुधिर दष्टस्य लालानुतिः किञ्चिन्नैतदिहास्ति तत्कथमसौ
 पान्थस्तपस्वी मृतः । आ ज्ञात मधुलम्पटैर्मधुकैरैरावधकोलाहले नृनं नाहतिकेन चूतमुकुले
 दृष्टिः समारोपिता ॥ ९ ॥ एतस्मिन्दक्षिणाशानिलचलितलतालीनमत्तलमालापक्षलोभावधूतच्युत-
 बहलरजोहादिहृद्ये वसन्ते । प्रेमस्वेदाद्राहुधुधथयलयलसत्प्रीदसीमन्तिनीना मन्दः कण्ठग्रहोऽपि ग्लपयति
 हृदयं किं पुनर्विप्रयोगः ॥ १० ॥

निदाधमहस्ववचनम् ।

परमप्रतापशाली माधवसम्पादितोत्कर्षः । ललनालिङ्गनयिमुखो ग्रीष्मोऽयं मीष्मतां घत्ते ॥ १ ॥
 रेजे पुष्पैर्ग्रीष्ममासाद्य मँह्री मँह्री सद्यः सश्रयन्ते स्म श्रद्धाः । श्रद्धैस्तत्रारम्भि हर्षेण गानं गाने लौल्यं
 लेभिरे योगिनोऽपि ॥ २ ॥ अत्युत्सृष्टसिद्धिरहस्ययुजा भुजेन वक्त्रेण शारदसुधाशुसरोरुहेण । पीयूषपोषसुम-
 गेन च भाषितेन त्वं चेत्प्रसीदसि मृगाणि कृतो निदाधः ॥ ३ ॥ प्रतिगतमार्थजनानां विच्छिन्नांशं
 समूहमवलोक्य । स्फुटितमपयसस्तापादिव हृदयमलं तडागस्य ॥ ४ ॥ सुमगसलिलावगाहाः
 पाटलससर्गसुरमिवनवाताः । प्रच्छाद्यसुलमनिद्रा दिवसाः परिणामैरमणीयाः ॥ ५ ॥ देशे देशे
 जडिर्मङ्कुरङ्गास्तेजोमँह्रैर्दिनैर्करभिष्टे । धावधाव प्रहरति राज्ञा धैरागेहं शरणमवापुः ॥ ६ ॥ सजातपत्रप्र-
 करान्वितानि समुद्रहन्ति स्फुटपाटलत्वम् । विकस्वराण्यर्ककराभिर्मर्शाङ्गिनानि पद्मानि च वृद्धिमीथुः
 ॥ ७ ॥ प्रचण्डभानुः स्पृहणीयचन्द्रमाः सदावगाहक्षतवारिसंचयः । दिनान्तरम्भोऽभ्युपशान्तमन्मथो
 निदाधकालः समुपागतः प्रिये ॥ ८ ॥ दृष्टप्रेयमुच्चैर्गगनं निदाधे कोपाकुलस्येव मुखं नृपस्य ।
 हँरेः शयानस्य मृणालनुद्धया कर्षन्ति पुच्छं करिणः करेण ॥ ९ ॥ प्रायश्चरित्वा वसुधामशेषां
 छायासु विश्रम्य ततस्तरुणाम् । प्रौढिं गते सप्रति तिग्मैर्भानौ शैत्यं शनैरन्तरैर्गमयासीत् ॥ १० ॥
 रवितुरङ्गतैर्नूरुहतुल्यता दधति यत्र शिरीपरजोरुचः । उपययौ विदधन्वयमल्लिकाः शुचिरसौ चिर-
 सौरभसपदः ॥ ११ ॥ दलितकोमलपाटलकुड्मले निजवधूश्चितानुविधायिनि । मरुतिं वाति
 विलासिभिरुन्मदभ्रमदलौ मदलौल्यमुपाददं ॥ १२ ॥ निदधिरे दयितोरसि तत्क्षणस्नपनवारि-
 तुषारभृताः स्तनाः । सरसचन्दनरेणुनुक्षणं विचैकरे च करेण वरोरुभिः ॥ १३ ॥ कथमिव तव
 संमतिर्मवित्री सममृतुभिर्मुनिनावधीरितस्य । इति विरचितमल्लिकाविकासः स्मयत इव स्म मधु नि-
 दाधकालः ॥ १४ ॥ बलवदपि बल मिथोविरोधि प्रभवति नैव विपक्षनिर्जयाय । भुवनमरिमवी न

१ 'चण्डावल्ली' इति ख्यातो लताविशेषः । २ भाङ्कारिणीति पाठान्तरम् । ३ भयङ्करतां
 शान्तनवस्वरूपतां च । ४ मल्लिका । ५ सन्ध्यायां रम्याः । ६ हिम- । ७ बाणविशेषाणां
 भल्लेति संज्ञा । ८ सूर्यरूपे किराते । ९ भतिवेगेन पर्यटय । १० जलप्रपातस्थानम् । ११ विक-
 सितपाटलतल्लयैश्च वृष्टसितशोणवर्णत्वं च । १२ प्रापुः । १३ प्रचण्डो भानुर्यत्रेति । एवं परत्रापि
 बहुव्रीहिरेव । १४ सिद्धस्य । १५ सूर्ये । १६ जलानाम् । १७ रोम- । १८ निदाधसमयः ।
 १९ निक्षिप्यते स्म ।

यत्तदानीं तमृगुणः क्षणमुन्मनीचेकार ॥ १५ ॥ अपि शिशिरतरोपचारयोग्य द्वितयमिदं
युगपन्न सहामेष । जरठितरविदीधितिश्च कालो दयितजनेन सम च विप्रयोगः ॥ १६ ॥ तप्ता
मही विरहिणामिव चित्तवृत्तिस्तृष्णाऽध्वगेषु कृपणेष्विव वृद्धिमेति । सूर्यः कैरैर्देहति दुर्वचनैः खलो
नु छाया सतीष न विमुञ्चति पादमूलम् ॥ १७ ॥ छाया वियोगिवनितेव गता कृशत्व तप्त पथः
पिशुनमानसवद्भूष । केनाधुना बत मनागवलोकनीयः क्रुद्धोत्तमर्णमुखमण्डलवत्पतङ्गैः ॥ १८ ॥
रित्तेषु वारिकथया विपिनोदरेषु मध्याह्नजृम्भितमहातपतापतप्ताः । स्कन्धान्तरोत्थितदवाग्निशिखाच्छलेन
जिह्वा प्रसार्य तरवो जलमर्थयन्ते ॥ १९ ॥ मुखकृतविसखण्डश्चण्डभार्तण्डतापात्सितजलजतलस्थो
राजते राजहसः । रजतघट इवाय विद्रुमाबद्धधाराविवरविगलदम्बुः कम्बुकण्ठि प्रतीहि ॥ २० ॥ रजनि-
चरमयामेष्वदिशन्ती रतेच्छां किमपि कठिनयन्ती नालिकेरीफलाम्भः । अपि परिणमयित्री राजरम्भा-
फलानां दिनपरिणतिमोभ्या वर्तते ग्रीष्मलक्ष्मीः ॥ २१ ॥ निजा कायच्छाया श्रयति महिषः
कर्दमविषा च्युत गुञ्जापुञ्जं रुधिरमिति काकः कलयति । समुत्सर्पन्सर्पः सुविरविवरं ताप-
विवशः सचीत्काराधूत प्रविशति करं कुञ्जरपतेः ॥ २२ ॥ तदात्वस्नातानां दैर्दलितमल्लीमुकु-
लिताः सजो विभ्राणाना मलयजरसार्द्रवपुषाम् । निदाघाशिषोर्षगलपितममिसाय मृगदृशा परि-
ष्वङ्गोऽनङ्ग पुनरपि शनैरङ्कुरयति ॥ २३ ॥ जलाद्रोशष्पाणां विसकिसलयैः केलिखलयाः
शिरोवैस्तसा विचैकिलमयी हाररचना । शुर्चावेणाक्षीणा मलयजरसार्द्राश्च तनवो विना तन्त्रं
मन्त्रं रतिरमेणमृत्युजयविधिः ॥ २४ ॥ हरन्ति हृदयानि यच्छृणुषीतला वेणवो यदर्दति
करम्बिता शिशिरवायुना वारुणी । भवन्ति च हिमोपमाः स्तनमवो यदेणीदृशो रुचेरुपरि
संस्थितो रतिपतेः प्रसादो गुरुः ॥ २५ ॥ मूल बालकवीर्यधीं सुरमयो जातोतत्पणा त्वचः
सारश्चन्दनशाखिना किसलयान्यार्द्राण्यशोकस्य च । शैरीषी कुसुमोन्नतिः परिणमन्मोचश्च सोऽयं
गणो ग्रीष्मेणोष्महरः पुरा किल ददे दग्धाय पञ्चषवे ॥ २६ ॥ अङ्गारैः खचितेव भूर्विष्यदपि
ज्वालाकराल कौस्तिग्मांशोः किरतीव तीव्रमभितो वायुः कुकूलानलम् । अप्यभ्यासि नखपचानि
सारितामाशा ज्वलन्तीव च ग्रीष्मेऽस्मिन्नववह्निदीपितमिवाशेष जगद्वर्तते ॥ २७ ॥ पाश्चात्यैर्मरुमा-
स्तैल्लिजगतामुन्मूलयनार्द्रता दावाग्निर्ज्वलितैरपारगहनान्यप्यानयन्मस्मताम् । वात्यामिस्तृणपत्र-
धूलिनिकरान्धुन्वनिर्हयःस्थले ग्रीष्मः शुण्यदपुच्छपत्त्वललुठन्मत्स्यः समम्यागतः ॥ २८ ॥
अत्यच्छं सितमशुक शुचि मधु स्वामोदमच्छं रजः कार्पूर विधृताद्रैचन्दनकुचद्वन्धाः कुरङ्गीदृशः ।
धारावेश्म सपाटल विचकिलस्रग्दाम चन्द्रत्विषो धातः छष्टिरिय वृथैव तव न ग्रीष्मोऽभविष्य-
'वदि ॥ २९ ॥ मार्केन्दुममञ्जरीषु वसतिस्तत्पल्लवैर्वर्तेन सा नो मञ्जुलता वचःसु मधुना
सर्वं सह प्रस्थितम् । एतत्तिष्ठतु दुःश्रव भृदुद्वदा निःस्वामिनस्तत्सखे प्रोन्मीलत्करणो द्विजोऽयमिति
हि त्वं ग्रीष्ममुष्णाहि नः ॥ ३० ॥ कानि स्थानानि दग्धान्यतिशयगहनाः सन्ति के वा
प्रदेशाः किं वा शेष वनस्य स्थितमिति पवनासङ्गविस्पष्टतेजाः । चण्डज्वालावलीढस्फुटिततनु-
लताग्रन्थिमुक्तादृशसो दावाग्निः शुष्कवृक्षे शिखारिणि गहनेऽधिष्ठितः पश्यतीव ॥ ३१ ॥ बाले

१ उदकण्ठयत् । २ पिपासा लिप्सा च । ३ किरणैः । राजदेवैर्भर्गैश्च । परस्मिन् पक्षे
सूर्यस्य राजत्वं समासोक्तिविषयम् । ४ सूर्यः । ५ ईषद- । ६ दाह- । ७ मृणाल- । ८ निदाघे ।
९ कामदेवोऽजोवन- । १० नवलतानाम् । ११ आकाशे । १२ आस्र- ।

मालेयमुच्चैर्न भवति गगनव्यापिनी नीरदानां किं त्वं पक्ष्मन्तधातैर्मलिनयसि मुग्धा यन्मम-
प्रवाहैः । एषा प्रोद्धतमत्तद्विपकटैकपणक्षुण्णविन्ध्योपलानां दाघाग्नेः संप्रवृद्धा मलिनयति दिशां
मण्डलं धूमलेखा ॥ ३२ ॥ स्फीत शीत गत क क शिशिरकिरणः कारित हेमन्तमासः
कैते पानीयपूर्णा मलिनजलधराः काद्य विद्युत्प्रमोदः । इत्युच्चैर्जल्पमानैरिव मुखरमुखैर्मिह्रिद्वै-
रुपेतो वातौघश्चागतोऽसौ प्रकटितविजयस्तम्भचिह्नैर्निदाघः ॥ ३३ ॥ एष सूर्यांशुसंततो मृगः
कुतैरुमाश्रितः । साधुर्भाग्यपरीक्षीणो नीचं प्राप्येव सीदति ॥ ३४ ॥ मध्याहे नूनमापोऽपि
तिग्मतापोपशान्तये । दधुः कमलिनीपञ्चमातपत्रमिवोपरि ॥ ३५ ॥ दुःसहसंतापमयात्संप्रति
मध्यस्थिते दिवसनाथे । छायामिव वाञ्छन्ती छायापि गता तरुतलानि ॥ ३६ ॥ रवेर्मयूखै-
रभितापितो शृङ्गं विदह्यमानः पथि तसपांसुभिः । अवाक्फणो जिह्वगतिः श्वसन्मुहुः फणी मयू-
रस्य तले निपीदति ॥ ३७ ॥ अस्मद्रिपूणामनिलाशर्नानां दत्तो निवासः खलु चन्दनेन ।
इतीव रोषाद्यजनस्य वायुर्ज्यशोपयच्चन्दनमङ्गसंस्थम् ॥ ३८ ॥ स्पृशति तिग्मेरुचौ ककुभः करै-
र्दयितयेव विजृम्भिततापया । अतनुमानपरिग्रहया स्थित रुचिरया चिरयापिदिनश्रिया ॥ ३९ ॥
तरुणतरणितेजःपुञ्जसतसदेहः पतति जरठखङ्गः पत्यले पङ्कलेहः । हरिरपि सलिलार्थी शङ्कया
तस्य नीरं न पिवति न च याति क्षिप्यति प्राप्य तीरम् ॥ ४० ॥ किरति मिहिरे विष्व-
द्रीचः करानतिवामनी स्थलकमठवदेहच्छाया जनस्य विचेष्टते । गजपतिमुखोद्गीर्णैरिवैरथ वसरे-
णुभिः शिशिरमधुरामेणाः कच्छस्थलीमधिशरेते ॥ ४१ ॥ भानोः पीदैर्देहनपरुषैर्दह्यमानान्तराणा-
मुत्क्रामन्तः किल विटपिना प्राणपिण्डा इवामी । गाढोदन्याकुलितमनसो भिन्नचञ्चूपुटान्ताः
कोकूयन्ते विहगशिशवः कोटराणां मुखेषु ॥ ४२ ॥ बहद्बहलमारुतप्रसरदग्निखण्डैरिव स्फुरद्दधु-
मणिमण्डलद्युतिवितानकैस्तापिता । विसारि वपुरात्मनः सपदि वासरश्रीरियं चलन्मरुरीचिका-
सिचयपल्लवेनाञ्जति ॥ ४३ ॥ विशन्तीना स्नातु जघनपरिवेपैर्मृगदृशा यदम्भः सप्राप्तं प्रमदघन-
वाप्यास्तटभुवम् । गभीरे तन्नामीकुहरपरिणाहाध्वनि रसत्कुहंकारस्फारं रचयति निनादं नयति च
॥ ४४ ॥ घत्ते पयलतादलेषुस्वरपि स्व कर्णतालं द्विपः क्षाप्पस्तम्बरसानियच्छति शिखी मध्येशैर्खण्डं
शिरः । मिथ्या छेदि मृणालकोटिरभसादष्टाङ्गुरं शकरो मध्याहे महिषश्च वाञ्छति निजच्छायामहाकर्दमम्
॥ ४५ ॥ सर्पत्सारिणि वारिशितलतले विन्यस्तपुण्योत्करे नीरन्त्रे कदलीवने गुण्डलच्छायाहताकैस्त्रिभिः ।
कर्पूरानरुपङ्कपिच्छलवनोत्तुङ्गस्तनालिङ्गिभिः कान्ताकेलिरितैरहो मुकृतिर्मिम्यंदिन नीयते ॥ ४६ ॥ उदाम-
धुमणिद्युतिव्यतिकरप्रक्रीडदकोपलज्वालाजालजटालजाङ्गलतटीनिष्कूजकोयष्टयः । भौमोष्मप्लवमानसूर्य-
किरणाः क्रूरप्रकाशा दृशामायुःकर्म समापयन्ति धिगमूर्मध्याह्नशून्या दिशः ॥ ४७ ॥ मध्याहे हरितो हुता-
शनमुच्चैः कामोऽपि वामश्रुवा पाटीरद्रवचर्चितां स्तनतटीमासाद्य निद्रायते । ऐंणाः केसैरिणोऽपि
फेसरसटोपान्तश्रिताः शेरते छायामङ्गगता न मुञ्जति तरुबोढा नवोढामिव ॥ ४८ ॥ मध्याहे
चलतालवृन्तमनिलः सर्वात्मना सेवते वारि स्वेदमिषेण शीतलवधूयक्षोजमालम्बते । निद्रा नेत्रमुपैति

१ मृधा- । २ गजगण्डस्थल- । ३ स्वच्छम् । ४ कथयद्भिः । अत्र शानच् चिन्त्यः । ५ आश्रय-
दानाक्षमं वृक्षम् । ६ कुटिलगमनः । ७ तापातिशयेन भक्षकभीत्यवधारणापायात् । ८ भुजङ्गा-
नाम् । ९ सूर्ये । १० प्रचण्ड- । मध्याह्नकालिकेत्यर्थः । ११ जलमयैः । १२ किरणैः । १३ मयूर-
शिखण्डान्तः । १४ दुर्भर- । १५ दिशः । १६ अश्विचर्चिण्यः । १७ मृगाः । १८ स्वभक्षकस्यापि
सिंहस्येति भावः ।

पश्मयुगलच्छायाश्रिता दैहिकी पान्थानामथ पादयोर्निपतति च्छायापि मा यान्तिवति ॥ ४९ ॥
 काश्मर्याः कृतमालमुद्रतदल कोयष्टिकष्टीकते तीराश्मन्तकशिम्बिचुम्बितमुखा धावन्त्यपः पूर्णिकाः ।
 दार्त्यहैस्तिनिशैस्य कोटरवति स्कन्धे निलीय स्थित वीरुनीडकपोतकूजितमनुकन्दन्त्यधः कुम्कुटाः ।
 ॥ ५० ॥ स्वे स्वे कर्मणि संनियोज्य सुहृदो भूमीसुरैर्न्मन्त्रिणश्चक्र निर्मयमारच्य मगवान्संप्राप्त-
 रागोदयः । स्वालोकक्षेणकादिशीकमधुनोत्खात विचिन्वन्निव ध्वान्त कथापि निलीनमम्बरमणि-
 व्योमाप्रमारोहति ॥ ५१ ॥ छाया सश्रयते तल विटपिना श्रान्तेव पान्थैः सम मूल याति सरो-
 जलस्य जडता ग्लानेव मीनैः सह । आचामत्यहिर्मांशुदीधिरपस्ततेव लोकैः सम निद्रा गर्भगृह सह
 प्रविशति कान्तेव कान्ताजनैः ॥ ५२ ॥ उष्णार्कः शिशिरे निषीदति तरोर्मूलालवाले शिखी निर्मिद्यो-
 परिकर्णिकारकुसुमान्याशेते षट्पदाः । तप्त बारि विहाय तीरनलिनीं कारण्डवः सेवते क्रीडावेस्म-
 निवेशिपञ्जरशुकः कान्तो जल याचते ॥ ५३ ॥ स्कन्धान्सिन्धुरयूथगण्डकषणव्यासक्तदानोदकान्ते-
 वन्ते मधुपा महीरुहशिरःपुष्पाणि हित्वा भ्रमन् । लीयन्ते बलमीकुलायकुहरे निस्पन्दमेते खगा
 जिह्वालीढवधूमुखो मृगगणश्छायासु विश्राम्यति ॥ ५४ ॥ उत्तप्तोऽयमुरंगमः शिखितलच्छाया
 समालम्बते वैरं साहजिक विहाय च शिखी मूल तरोर्मच्छति । याचन्ते च जल
 निकुञ्जमवने तृष्णातुराः सारिकास्तप्ते बारिणि पङ्कजानि मधुपास्त्यक्त्वा श्रयन्ते लताः ।
 ॥ ५५ ॥ अन्न चन्दनपाण्डु पल्लवमृदुस्ताम्बूलताम्रोऽवरो धारायन्त्रजलामिषेककलुषे धौताञ्जने
 लोचने । अन्तः पुष्पसुगन्धिरार्द्रकवरी सर्वाङ्गलम्बाम्बर रमणीयां रमणीयतां विदधति
 ग्रीष्मापराह्णगमे ॥ ५६ ॥ पान्थानां प्रमदा इव प्रतिदिन दैव्यं हृदिन्यो ययुर्दृश्यन्ते स्म
 दिगम्बरा इव बने पत्रोज्जिताः पादपाः । निःश्वासा इव दुःसहा विरहिणां वाता वतुः सर्वतः
 पायं पौयमिव प्रियाधरसं पाथः पपुः प्राणिनः ॥ ५७ ॥ अस्त्रैश्चायः पिकाना मदनमखसमारम्भ-
 णस्याधिसासो निद्राया जन्मलम्ब किमपि मधुलिह्य कोऽपि दुर्मिक्षकालः । वृष्टिर्यात्रोत्सुकाना मलैर्यजमरुता
 पान्थकान्ताकृतान्तः प्रैलियोन्मूलमूल समजनि समयः कश्चिदौत्पातिकोऽयम् ॥ ५८ ॥ पत्रच्छाये
 मराला मुकुलितनयना दीर्घिकापद्मिनीना सौधान्यत्यर्थतापाद्वलमिपरिचयद्वेषिपारावतानि ।
 बिन्दुत्क्षेपान्पिपासुः परिसरति शिखी आन्तिमद्वारियन्त्रं सर्वैरुल्लैः^१ समप्रस्तवमिव नृपगुणैर्दीप्यते
 सर्वैरसतिः ॥ ५९ ॥ एष तपति चतुरस्रं तीक्ष्णाश्रुतिप्रबुद्धतीक्ष्णाशुः । आकाशसीम्नि चिह्नी प्रसह्य
 सूते यदण्डानि ॥ ६० ॥

जलक्रीडा ।

निजप्रियमुखभ्रान्त्या हर्षेणाचुम्बदम्बुजम् । दष्टाधरा तु भङ्गेण सीत्कारमकरोन्मृदु ॥ १ ॥
 ललितमुरसा तरन्ती तरलतरङ्गौघचालितनितम्बा । विपरीतरतासक्ता किमदृश्यत सरसिन्यो
 सख्या ॥ २ ॥ एता गुरुश्रोणिपयोवरत्वादात्मानमुद्रोदुमशक्नुवत्यः । गाढाङ्गदैर्वाहुभिरप्सु बालाः
 क्लेशोत्तर रागवशात्पुर्वैरैः ॥ ३ ॥ अमी शिरीषप्रसवावतसाः प्रप्रशिनो वारिविहारिणीनाम् ।

१ अत्र समासोक्तिरलङ्कारः । २ करटैः । ३ तिनिशवृक्षस्य । ४ ब्राह्मणान् । ५ स्वाव-
 लोकनवाक्षपलायिताम् । ६ सूर्यः । ७ सूर्यकिरणः । ८ निदाघतप्तः । ९ मयूरः । १० गज- ।
 ११ सुन्दरीणाम् । १२ वारंवारं निपीय । १३ तूष्णीम्भावः । १४ सञ्चरताम् । १५ चन्दनमारुता-
 नाम् । १६ हिमोन्मूलनकारणम् । १७ रश्मिभिः । १८ सूर्यः । १९ तरन्ति ।

पारिप्लवाः स्रोतसि निक्षेपायाः शैवाललोलांश्छलयन्ति मीनान् ॥ ४ ॥ आसां जलास्फालन-
 तत्पराणां मुक्ताफलस्पर्धिषु शीकरेषु । पयोधरोत्सर्पिषु शीर्यमाणः संलक्ष्यते न च्छिदुरोऽपि हारः
 ॥ ५ ॥ आवर्तशोभा नतनाभिकान्तेर्भङ्गवौ भुवां द्वन्द्वचराः स्तनानाम् । जातानि रूपाययघो-
 पमानान्यदूरवर्तीनि विलासिनीनाम् ॥ ६ ॥ तीरस्थलीवर्हिभिरुक्तालपैः प्रस्निग्धकैरभिनन्द्य-
 मानम् । श्रोत्रेषु समूर्छति रक्तमासां गीतानुगं वारिमृदङ्गवाद्यम् ॥ ७ ॥ सदष्टवस्त्रेष्वबला-
 नितम्बेष्विन्दुप्रकाशान्तरितोद्भुतुल्याः । अभी जलापूरितसूत्रमार्गा मौनं भजन्ते रशैनाकलापाः ॥ ८ ॥
 एताः करोत्पीडितवारिधारा दर्पात्सखीभिर्घटनेषु सिक्ताः । वक्त्रेतराग्रैरलकैस्तस्म्यश्चूर्णारुणान्वारि-
 लवान्यहन्ति ॥ ९ ॥ उद्वन्धकेशश्च्युतपत्रलेखो विश्लेषिमुक्ताफलपत्रवष्टः । मनोज्ञ एव प्रमदा-
 मुखानामम्भोविहाराकुलितोऽपि वेषः ॥ १० ॥ उन्मृष्टपत्राः कलितालकान्ताः कण्ठेषु लम्बा जघनं
 स्पृशन्तः । स्तनस्थलेष्वाहतिमादवाना गता बधूना प्रियतां जलौघाः ॥ ११ ॥ हृतोऽङ्गराग-
 स्तिलक विमृष्ट लब्धान्तरैरभिरतीव मत्वा । सुसहितेनेति तदा जलानामदायि मथ्य न कुचद्वयेन ॥ १२ ॥
 निरीक्ष्य वेणीप्रतिबिम्बमेणीदृशो भुजगग्रममावहन्त्यः । पतङ्गकूलं धुतवाहुमूलं शम्पाप्रकम्पाकुलिताः प्रचेष्टुः
 ॥ १३ ॥ अथ स्फुरन्मीनविधूतपङ्कजा विपद्गतीरस्वलितोर्मिसहतिः । पयोऽवगाढं कलहंसनादिनी समा-
 जुहावेव बधूः सुरापगा ॥ १४ ॥ प्रशान्तघर्माभिभवः शनैर्विधान्विलासिनीभ्यः परिमृष्टपङ्कजः । ददौ
 मुजालम्बमिवात्तशीकरस्तारङ्गमालान्तरगोचरोऽनिलः ॥ १५ ॥ गतैः स हावैः कलहंसयिक्रम कलत्रभारैः
 पुलिनं नितम्बिभिः । मुलैः सरोजानि च दीर्घलोचनैः सुरस्त्रियः साम्यगुणान्निरासिरे ॥ १६ ॥
 विभिन्नपर्यन्तगमीनपङ्क्तयः पुरो विगाढा सखिभिर्मरुत्यतः । कथंचिदार्पणैः सुरसुन्दरीजनैः समीतिभि-
 स्तत्प्रथमं प्रपेदिरे ॥ १७ ॥ विगाढमात्रे रमणीभिरम्भसि प्रयत्नसवाहितपीवरोरुभिः ।
 विभिद्यमाना विससार सारसानुदैस्य तीरेषु तरङ्गसंहतिः ॥ १८ ॥ शिलाचनैर्नाकसदामुरःस्थलै-
 र्बृहन्निवेशैश्च बधूपयोधरैः । तटाभिनीतेन विभिन्नवीचिना रूपेय भेजे कलुपत्वमम्भसा ॥ १९ ॥
 विधूतकेशाः परिलोलितस्रजः सुरङ्गनानां प्रविलुप्तचन्दनाः । अतिप्रसङ्गाद्विहृतिगतो मुहुः प्रक-
 म्पमीयुः सभया हवोर्मयः ॥ २० ॥ विपक्षचित्तोन्मथना नखत्रणास्तिरोहिता विभ्रममण्डनेन ये ।
 हृतस्य शेषानिव कुङ्कुमस्य तान्विकत्थनीयान्दधुरन्यथा स्त्रियः ॥ २१ ॥ प्रियेण सप्रथ्य
 विपक्षसनिधावुपाहिता वक्षसि पीवरस्तने । स्रजं न काचिद्विजहौ जलाविला वसन्ति हि प्रेम्णि
 गुणा न वस्तुनि ॥ २२ ॥ असशयं न्यस्तमुपान्तरक्तता यदेव रोहं रमणीभिरञ्जनम् । हृतेऽपि
 तस्मिन्सलिलेन शुक्लता निरार्तं रागो नयनेषु न श्रियम् ॥ २३ ॥ द्युतिं वहन्तो वनितावत-
 सका हताः प्रलोभादिव वेगिभिर्जलैः । उपप्लुतास्तत्क्षणशोचनीयतां श्युताधिकाराः सचिवा ह्वा-
 ययुः ॥ २४ ॥ विपन्नलेखा निरलक्तकाधरा निरञ्जनाक्षीरपि विभ्रतीः श्रियम् । निरीक्ष्य रामा
 बुबुधे नभश्चरैरलङ्कृतं तद्वपुषैव मण्डनम् ॥ २५ ॥ तथा न पूर्वं कृतभूषणादरः प्रियानुरागेण
 विलासिनीजनः । यथा जलाद्रौ नखमण्डनश्रिया ददाह दृष्टीश्च विपक्षयोविताम् ॥ २६ ॥ शुभा-
 ननाः साम्बुच्छेषे भीरवो विलोलहाराश्चलफेनपङ्क्तिषु । नितान्तगौर्यो हतकुङ्कुमेष्वाल न लेभिरे ताः
 परमानमूर्मिषु ॥ २७ ॥ हृदाऽम्भसि व्यस्तवधूकराहते रव मृदङ्गध्वनिधीरमुञ्चति । मुहुः स्तनैस्तालसमं

समाददे मनोरमं नृत्यमिव प्रवेपितम् ॥ २८ ॥ श्रिया हसद्भिः कमलानि सस्मितैरलंकृतान्धुः
प्रतिमागतैर्मुखैः । कृतानुकूल्या सुरराजयोषितां प्रसादसाफल्यमवाप जाह्नवी ॥ २९ ॥ परिस्फुर-
न्मीनविघटितोरवः सुराङ्गनाम्नासविलोलदृष्टयः । उपाययुः कम्पितपाणिपल्लवाः सखीजनस्यापि, विलो-
कनीयताम् ॥ ३० ॥ मयादिघास्त्रिष्य द्वाषाहतेऽम्भसि प्रियं मुदानन्दयति स्म मानिनी । अकृत्रि-
मप्रेमरसाहितैर्मनो हरन्ति रमाः कृतकैरपीहितैः ॥ ३१ ॥ तिरोहितान्तानि नितान्त-
माकुलैरपां प्रपातादलकैः प्रसारिभिः । ययुर्वधूना वदनानि तुल्यतां द्विरेफन्तान्तरितैः
सरोरुहैः ॥ ३२ ॥ करौ धुनानां नवपल्लवाकृती पयस्यगाधे किल जातसभ्रमा ।
सखीषु निर्वाच्यमर्षाष्टर्चदूषित प्रियाङ्गसल्लेषमवाप मानिनी ॥ प्रियैः सलील करवारिवारितः
मृद्वनिःश्वासविकम्पितस्तनः । सविभ्रमावृतकराप्रपल्लवो यथार्थतामाप विलासिनीजनः
॥ ३४ ॥ उदस्य धैर्यं दयितेन सादर प्रसादितायाः करवारिवारितम् । मुखं निमीलज्वन नत-
श्रुषः श्रिय सपत्नीवदनादिषाददे ३५ ॥ विहस्य पाणौ विधूते धृतान्भसि प्रियेण वध्वा मद-
नार्द्रचेतसः । सखीषु काञ्ची पयसा घनीकृता बभार वीतोच्चयबन्धमशुकम् ॥ ३६ ॥ निरञ्जने साचिवि-
लोकितं दृशावयावक बेपथुरोष्ठपल्लवम् । नतश्रुवो मण्डयति स्म विग्रहे बलिक्रिया चातिलकं
तदास्पदम् ॥ ३७ ॥ निमीलदाकेकैरलोलचक्षुषा प्रियोपकण्ठ कृतगात्रवेपथुः । निमज्जतीनां
श्वसितोद्धतस्तनः श्रमो नु तासां मदनो नु प्रपथे ॥ ३८ ॥ प्रियेण सिक्ता चरमं विपक्षतश्चु-
कोप काचिज्ज तुतोष सान्त्वनैः । जनस्य रुढप्रणयस्य चेतसः किमप्यमर्षोऽनुनये भ्रशायते ॥ ३९ ॥
अञ्जली जलमवीरलोचना लोचनप्रतिशरीरलाञ्छितम् । आत्तमात्तमपि कान्तमुक्षितु कातरा शफ-
शङ्किनी जहौ ॥ ४० ॥ निर्जनमिच्छुरेषु यदम्भः प्लावितं चलदृशां लहरीभिः । तद्भवैः कुहस्तैः
सुरनार्यः स्मारिताः सुरतकण्ठस्तानाम् ॥ ४१ ॥ संक्षोभ पयसि पुनर्महेमकुम्भश्रीभाजा कुचयुगलेन
नीयमाने । विस्लेषं युगमगमद्रथाङ्गनाम्नोरुद्धतः क इव सुखावहः परेषाम् ॥ ४२ ॥ किं ताव-
त्सरसि सरोजमेतदारादाहोस्विन्मुखमवमासते तरुण्याः । संशय्य क्षणमिति निधिकाय कश्चि-
द्विब्वोकैर्वैकसहवासिना परोक्षैः ॥ ४३ ॥ योग्यस्य त्रिनयनलोचनानलार्चिर्निर्दग्धस्मरपृतनाधिराम-
ज्यलक्ष्म्याः । कान्तायाः करकलशोद्यतैः पयोभिर्वक्त्रेन्दोरकृत महाभिषेकमेकः ॥ ४४ ॥
पर्यच्छे सरसि हतेशुके पयोभिर्लोलाक्षे सुरतपुरावपत्रपिण्णोः । सुश्रोण्या दलवसनेन वीचिह-
स्तन्यस्तेन द्रुतमकृताब्जिनी सखीत्वम् ॥ ४५ ॥ नारीभिर्गुरुज्वनस्थलाहतानामास्यश्रीविजितविकासि-
वारिजानाम् । लोलत्वादपहरता तदङ्गराग संजज्ञे स कलुष आशयो जलानाम् ॥ ४६ ॥ सौगन्ध्य दधदपि
काममङ्गनाना दूरत्वाद्वतमहमाननोपमानम् । नेदीयो जितमिति लज्जयेव तासामालोले पयसि महोत्पल-
ममज्ज ॥ ४७ ॥ प्रअष्टैः सरभसमम्भसोऽवगाहक्रीडाभिर्विदलितयूथिकापिशङ्गैः । आर्कल्यैः सरसि
हिरण्यैर्वधूनामौर्वाश्रित्यतिशैकलैरिव व्यराजि ॥ ४८ ॥ आस्माकी युवतिदृशामसौ तनोत्त
च्छायैव श्रियमनपायिनीं किमेभिः । मत्त्वैव स्वगुणपिधानसान्ध्यसूयैः पानीयैरिति विदधाविरेऽञ्जनानि
॥ ४९ ॥ निर्वाते सति हरिचन्दने जलौघैरापाण्डोर्गतपरमागयाङ्गनायाः । अर्होऽयं स्तनकलश-

१ सुराश्च राजानश्च योषितश्चेति, सुराश्च राजानश्चेत्येषां योषित इति वा, सुराणां राजा राजानो (मुख्याः) वा; तेषां योषित इति वा तासाम् । २ सुन्दर्यः । ३ कम्पयन्ती । ४ स्वाभावि-
कम् । ५ वक्र- । ६ प्रतिच्छाद्य- । ७ बालमीन- । ८ गभीर । ९ मुखसमानत्वम् । १० नेपथ्यैः ।
११ खण्डैः । १२ क्षणैः ।

द्वयाहुपेये विच्छेदः सहृदयेव हारयष्टया ॥ ९० ॥ अन्यूनं गुणममृतस्य धारयन्ती संकुलसुरि-
 तसरोरुहावतंसा । प्रथेभिः सह संरंसी निवेद्यमाणा रक्तत्वं व्यधित वधूदृशां सुरेव ॥ ९१ ॥
 स्नान्तीना बृहदमलोदबिन्दुचित्रौ रेजाते रुचिरदशामुरोजकुम्भौ । हाराणां मणिमिरुपाश्रितौ सम-
 न्तादुत्सूत्रैरुणवदुपपन्नकाम्येव ॥ ९२ ॥ 'आरुढः' पतित इति स्वसमवोऽपि स्वच्छानां परि-
 हरणीयतामुपैति । कर्णेभ्यश्च्युतमसितोत्पल वधूनां वीचीभिस्तटमनु यन्निरासुरापः ॥ ९३ ॥
 दन्तानामधरमयावक पदानि प्रत्यप्रास्तनुमविलेपना नखाङ्गः । आनित्युः श्रियमधितोयमङ्गनानां
 शोभायै विपदि सदाश्रिता भवन्ति ॥ ९४ ॥ कस्याश्चिन्मुखमनु धौतपत्रलेखं व्यातेने सलि-
 लमरावलम्बिनीभिः । किञ्चैक्यतिकरपिञ्जरान्तराभिश्चित्रीरलमलकाप्रवल्लरीभिः ॥ ९५ ॥ अवि-
 रलमिदमम्भः स्वेच्छयोच्छातयन्त्या विकचकमलशोभोत्तानहस्तद्वयेन । परिकलितमिवार्धः कामबा-
 णातिथिम्यः सलिलमिव वितीर्ण बाललीलासुखेभ्यः ॥ ९६ ॥ जलविलुलितवध्रव्यक्तनिम्नो-
 जताभिः परिगततटभूमिस्नानमात्रोत्थिताभिः । कनकरुचिरकुम्भश्रीनदामोगतुङ्गस्तनविनिहितहस्तस्वस्ति-
 काभिर्वधूभिः ॥ ९७ ॥ एतस्याः करिकुम्भसंनिभकुचप्राग्भारपृष्ठे लुठद्गुजागर्भगेज्जम्भौक्तिकसरश्रेणीम-
 नोहारिणि । दूरादेव तरङ्ग एव पतितो वेगाद्विलीनः कथं को बान्योऽपि विलीयते न सरसः
 सीमन्तिनीसंगमे ॥ ९८ ॥

जलपानालयनायिकावर्णनम् ।

यथोर्ध्वाक्षः पिबत्यम्बु पथिको विरलाङ्गुलिः । तथा प्रपापालिकाऽपि धारां वितनुते तर्जुम्
 ॥ १ ॥ अङ्गुव्यग्रनिरोधतस्तनुतरा धारामिव कुर्वती कर्कश्या नितरा पयोनिपुणिका दातुं प्र-
 पापालिका । विल्लिष्टाङ्गुलिना करेण दशनापीडं शनैः पान्थ हे निस्पन्दोर्ध्वविलोचनस्त्वमपि हां
 जानासि पातु पयः ॥ २ ॥ दूरादेव कृतोऽञ्जलिर्न तु पुनः पानीयपानोचितो रूपालो-
 कनकौतुकात्मचलितो मूर्धा न शान्त्या तृषः । रोमाञ्चोऽपि निरन्तरं प्रकटितः प्रीत्या न शै-
 त्यादपामक्षुण्णो विधिरध्वगेन विहितो वीक्ष्य प्रपापालिकाम् ॥ ३ ॥ गन्तु सत्वरसीहसे यदि पुनर्व्यालो-
 लवेणीलतां द्रष्टुं वा स्वकुटुम्बिनीमनुदिन कान्ता समुत्कण्ठसे । तत्तृष्यन्नपि मुग्धमन्थरवलम्बेनान्तरुद्धाध्वगा-
 मेतां दूरत एव हे परिहर आतः प्रपापालिकाम् ॥ ४ ॥ मध्याह्नेऽतिखरे निदाघसमये तापोऽध्वनो
 वर्तते शीते कुञ्जतटे विचित्रविटपे मो पान्थ विश्रम्यताम् । एकाकी च भवानहं च तरुणी
 शून्या प्रपा वर्तते लज्जेऽहं नृषती स्वयं च चतुरो जानासि कालोचितम् ॥ ५ ॥ कस्येय तरुणि
 प्रपा पथिक नः किं पीयतेऽस्या र्येयो धेनूनामथ माहिषं पथिक रे वौरः कथं मङ्गलः । सोमो वाऽथ
 शनैश्चरोऽधृतमिदं तत्तेऽध्वरे दृश्यते मो भोः पान्थ विलाससुन्दर सखे यद्रोचते तत्पिब ॥ ६ ॥
 मध्याह्ने गमय त्यज श्रमजल स्थित्वा प्रयः पीयतां मा शून्येति विमुञ्च पान्थ विवशः शीतः
 प्रपामण्डपः । तामेव स्मर घर्म्मरस्मरश्चरस्तां निजप्रेयसीं त्वच्चित्तं तु न रञ्जयन्ति पथिक प्रयः
 प्रपापालिकाः ॥ ७ ॥

निदाघमारुतवर्णनम् ।

आध्मातोद्धतदावहसिद्धैः कीर्णोष्णैर्णुत्कराः मन्तसाध्वगमुक्तखेदविषमश्वासोष्णसंवादिनः ।
तृष्णातीजगरायतास्यकुहरक्षिप्रप्रवेशोत्कटा भ्रूमङ्गैरिव तर्जयन्ति पद्मना दग्धस्थलीकज्जलैः ॥ १ ॥
कार्ज्वा कुञ्जयन्तो निजजरठरवव्यञ्जिताधीरकोशानुत्पाकान्कृष्णलाना पृथुसुषिरगताज्जिह्मिकान्पाट-
यन्तः । झिल्लीकाझल्लरीणां बभिरितककुम्भ शकृतं खे क्षिपन्तः सिङ्गानाश्चत्थपत्रप्रकरझणझणा-
राविणो घान्ति घाताः ॥ २ ॥ व्योमव्यालोलमुक्ताफलवषलगलद्विन्दुसदोद्गर्मानम्भोदान्मर्त्सयित्वा
दिशि दिशि भुवने मीतिमुद्गावयन्तः । एते रक्षोभृगाक्षीगतलुलितमदक्षोमसंरम्भरुक्षा घाताः
पातालकुक्षिस्थितमपि सलिल तत्क्षणाद्भक्षयन्ति ॥ ३ ॥

निदाघे पान्थावस्था ।

सर्वाशरधि दग्धवीरधि सदा सारङ्गबद्धक्रुधि क्षामक्ष्माशहि मन्दमुन्मथुलिहि स्वच्छन्दकुन्द-
द्रुहि । शुष्यत्स्रोतसि तप्तभूमिरजसि ज्वालयमानार्णसि ग्रीष्मे भासि ततार्कतेजसि कथं पान्थ
व्रजजीवसि ॥ १ ॥ वाताकीर्णविशीर्णवीरैणतृणश्रेणीझणत्कारिणी ग्रीष्मे सोष्मणि चण्डसूर्यकिरा
णप्रकाश्यमानाम्भसि । चित्तारोपितकामिनीमुखशशिज्योत्स्नाद्वतक्लान्तयो मध्याह्नेऽपि सुखं प्रयान्ति
पथिकाः स्वं देशमुत्कण्ठिताः ॥ २ ॥ ग्रीष्मोष्मर्लोषशुष्यत्पयसि ब्रकमयोद्भ्रान्तपाठीनभाजि प्रायः
पङ्क्तैकमात्रं गतवति सरसि त्यक्ततोये लुडित्वा । कृत्वा कृत्वा जलार्द्राकृतमुरसि जैरत्कर्पटार्ध
प्रपायां तोय जैर्गन्धापि पान्थः पथि वहति हहाहेति कुर्वन्पिपासुः ॥ ३ ॥ आन्यच्चीत्कार-
चक्रममरितघटीयन्त्रचक्रमुत्स्रोतः पूर्णप्रणालीपथसरणिशिरसारिसात्कारि वारि । कैप पान्थाः
प्रकाम शितमणिमुसलाकारविस्फारधार विक्षिप्तक्षुण्णमुक्ताकणनिकरनिभा सारपात पिबन्ति ॥ ४ ॥

प्रावृद्धवर्णनम् ।

सरसौशया सतडिदुणगौरा परिवेष्टिताम्बरोत्कर्षा । उद्धतपयोर्ध्वश्रीर्मुग्धवधूरिव विभाति घनवेला
॥ १ ॥ चञ्चद्विबुद्धलया विरचितध्वनिकृतिपात्रजलसेका । प्रावृद्धरजकी परितः प्रक्षालनम-
म्बरस्य विदधाति ॥ २ ॥ नृपतेरहो महोमिः प्रायः पीतानि नाकनीराणि । नो चेत् प्र-
जैर्लप्य जलदाः प्राणिषु वर्षासु किं नु वर्षन्ति ॥ ३ ॥ नेमाः सीमन्तिन्यः सौदामन्यः पयो-
दमालायाः । निर्गत्य सौधलग्ना विलसन्ति मैत्रे नर्मैस्तृतीयायाः ॥ ४ ॥ अत्यन्तकामोक्कुलसव-
रामा लोकस्य लक्ष्म्यावृतपूर्वभस्या । एषा सखि श्रावणजा विमिश्रा हर्षैर्वैमिश्री ध्रुवैर्मद्वि-
तीया ॥ ५ ॥ जीर्णैर्मालाप्रथितैकजाला विद्युद्विशालाः स्मरमत्तबालाः । हंसप्रवर्षाः कृतलोक-

१ उत्तमत्वसाम्यात् । २-समानाः । ३ शुद्धा- । ४ निनदत् । ५ राक्षसी- । ६ प्रतप्यमानजले ।
७ वीरणेति 'खसखस' इत्यस्य सङ्ज्ञा । ८ दाह- । ९ पुरातन- । १० पीत्वा । ११ क्रुपस्येदम् ।
१२ सजलगर्भा, सानुरागा च । १३ वसन-गगन-च । १४ उत्थितमेघशोभा,
उन्नतस्तनशोभा च । १५ 'मसक' इति भाषायाम् । १६ सखायं सम्बोध्येदं वचनम् । १७
उत्सवे । १८ श्रावणशुक्लद्वितीयायाः । अस्यां स्वर्णगौर्याः स्त्रीप्रधान उत्सवो देशविशेषः ।
१९ अत्र बहुव्रीहिसमासः । २० 'धीवर' इति भाषायां घृतपूरस्य सङ्ज्ञा । २१ श्रावणशुक्लद्विती-
यायाः 'शृङ्गारदोयज' इति नाम, भाषायाम् । २२ अनुपमा । २३ मेघ- ।

हर्षाः संतापवर्षाः सखि भान्ति वर्षाः ॥ ६ ॥ चलद्वलाकादशनाभिरामः परिस्रवद्वारिमदानु-
धारः । आहन्यमानस्तडिदङ्कुशेन स्मरस्य दध्वान घनद्विपेन्द्रः ॥ ७ ॥ या कामिनी सा यदि
मानिनी स्यात्स्मरस्य राज्ञो ह्यपराधिनी स्यात् । इतीव दण्डैः किमु ताडयतेऽसौ कादम्बिनी काम-
नृपस्य ढक्का ॥ ८ ॥ चन्द्रबिम्बरविबिम्बतारकामण्डलानि घनमेघडम्बरैः । भक्षितानि जलदो-
दरेषु तत्रोदनध्वनिरिवैव गर्जितम् ॥ ९ ॥ निद्रितस्य बत शम्बरद्विषो जागराय किमु वारि-
वाहकः । उर्जित दधदतीव गर्जितं संभ्रममसि सभ्रमाद्यौ ॥ १० ॥ काप्यङ्घ्री रङ्गपत्र्याऽरुणयति
रमणी भूषणैर्भाति काचिद्वायत्यन्या पराऽपि प्रलसति लहरीलक्ष्म वासो वसूना । यत्रान्या
स्नेहप्रान् वितरति च मुदं याति दोलाभिरन्या सा शृङ्गारद्वितीया रचयति न मनः कस्य
शृङ्गारमग्नम् ॥ ११ ॥ आकाशे पश्य नेमा निबिडघनघटाः सम्भ्रताग्नेयचूर्णा मञ्जूषा भान्ति
तासामुपरि सुरघनुः कैतवाक्तेतवोऽमी । विद्युन्नो नालयन्त्रातिमुखनिपतद्दीप्तवर्त्तिप्रकाशः
सैन्यं मारस्य मन्ये स्फुरति विमथितुं मानिनी मानदुर्गम् ॥ १२ ॥ पाप केऽपि जगुर्नि-
दानमनिलं प्राहुः परे नैर्ऋत नक्षत्रं कतिचिज्जलपूरितरे दुर्दैवमूर्चुर्नृणाम् । यत्तु प्रावृषि वैपरीत्यमधुना
लोके समुज्जृम्भते तत्सुप्ते जगदीश्वरे जलमुचामन्याय उन्नीयते ॥ १३ ॥

प्रावृषः प्राकृतिकवर्णनम् ।

शीतलादिव संव्रस्तां प्रावृषेभ्यश्चमस्वतः । नैमो बभार नीरन्ध्र जीमूतकुलकम्बलम् ॥ १ ॥
स्फुरन्तः पिङ्गलामासो धरण्यामिन्द्रगोपकाः । सरक्तवान्तपान्थल्लीबीषा इव चकाशिरे ॥ २ ॥
पतत्यविरतं वारि नृत्यन्ति च कलापिनः । अथ कान्तः कृतान्तो वा दुःखस्यान्तं करिष्यति
॥ ३ ॥ उत्कण्ठयन्ति मेघाना माला वर्गं कलापिनाम् । उत्कण्ठयन्ति यूनां च मानसमदनादयः
॥ ४ ॥ अस्थिरमनेकरागं गुणरहितं नित्यदुष्प्रापम् । प्रावृषि सुरेन्द्रचाप विभाव्यते युवतिचि-
त्तमिव ॥ ५ ॥ नन्दयति कस्य न मनः शबलैर्घनधूलिधूसरच्छायैः । आक्रम्य पुत्रकैरिव
मलिनीकृतमम्बरं जलदैः ॥ ६ ॥ आयाताः सखि वर्षा वर्षादपि यासु वासरो दीर्घः । दिशि
दिशि नीरतरङ्गो नीरतरङ्गो ममापि हृदयेऽर्थः ॥ ७ ॥ गर्जति वारिदपटले वर्षति नयनारवि-
न्दमबलायाः । मुजबल्लिमूलसेके विरहलता पल्लवं सूते ॥ ८ ॥ अतिशयितकदम्बामोदकदम्बा-
निलो वहति । वियदम्बुदमेदुरितं मे दुरितं पश्य नागतो दयितः ॥ ९ ॥ शमयति जलवा-
रधारा चातकयूनां तृष चिरोपनताम् । क्षपयति च वधूलोचनजलधारा कामिनां प्रवासरुचिम्
॥ १० ॥ आस्वाद्य निर्विशेषं विरहिबधूना मृदूनि मांसानि । करकामिषेण मन्ये निष्ठीवति
नीरैर्दोऽस्थीनि ॥ ११ ॥ वर्षासु जाता नवयौवनश्रीराशावधूः प्रौढपयोधराऽभूत् । पुष्पोद्गमोऽऽ-
जायत मालतीनां बभूवुरस्पृश्यतमास्तटिन्यः ॥ १२ ॥ बसन्तविलेपमपारयन्या भुवो निदाघ-
स्मरतापशान्यै । आशावयस्याभिर्दुदाह्रियन्ते पयोदनीलोत्पलपल्लवानि ॥ १३ ॥ घनोद्यमे गाढ-
तमेऽन्धकारे न कोऽपि निर्णेतुमहः शशाक । स्पृशन्मुहुः किंतु करेण नामीसरोजमामीरकुला-

१ रङ्गपत्रीति 'महँदी' इत्यस्य नाम । २ लहरीलक्ष्मसाम्यात् 'लहयौ' इति भाषायां सङ्ज्ञा ।
३ दधाना । ४ 'वाहद' इत्यस्याग्नेयचूर्णेति सङ्ज्ञा । ५ वल्लियन्त्रस्यैव नालयन्त्रेति सङ्ज्ञा ।
६ वर्षाकालिकात् पवनात् । ७ आकाशम् । ८ श्यामिमसाम्यात् । ९ ऊर्ध्वकण्ठं कुर्वन्ति ।
१० निर्गतो रतस्य (रमण) रङ्गः प्रसङ्गो यस्यसः । ११ नायकः । प्रोषितपतिकाया इदं वचनम् ।
१२ जलदः भवन्तश्च ।

धिनार्थः ॥ १४ ॥ कामेन कामं प्रहिता जवेन प्रावृद् चचाल त्रिजगद्विजेतुम् । किं चन्द्र-
बिम्बं दधि मक्षयन्ती संधारयन्ती हरितः शुभाय ॥ १५ ॥ निरीक्ष्य विबुजयनैः पयोदो मुख
निशायामभिसारकायाः । धारानिपातैः सह किं नु वान्तश्चन्द्रोऽयमित्यार्ततरं ररासं ॥ १६ ॥
सजलजलधर नमो विरेजे विवृतिमियार्यं रुचिस्तडिल्लितानाम् । व्यवहितरतिविग्रहैर्वितेने जलगु-
रुभिः स्तनितैर्दिगन्तरेषु ॥ १७ ॥ परिसुरपतिसूनुधाम सद्यः समुपदधन्मुकुलानि मालतीनाम् ।
विरलमपजहार बद्धबिन्दुः सरजसतामवनेरपां निपातः ॥ १८ ॥ प्रतिदिशमभिगच्छतामिमृष्टः
ककुमविकाससुगन्धिनाऽनिलेन । नव इव विबभौ स चित्तजन्मा गतधृतिराकुलितश्च जीवलोकः
॥ १९ ॥ व्यथितमपि श्रुश मनो हरन्ती परिणतजम्बुफलोपमोगङ्गा । परमृत्युवतिः स्वनं वितेने
नवनवयोजितकण्ठरागरम्यम् ॥ २० ॥ अभिमवति मनः कदम्बवायौ मदमधुरे च शिखेण्डिनां
निनादे । जन इव न धृतेश्चाल जिष्णुर्नहि महतां सुकरः समाधिमङ्गः ॥ २१ ॥ धृत-
बिसलयावलिर्वहन्ती कुमुदवनैकदुक्लमात्तबाणा । शरदमलतले सरोजपाणौ धनसमयेन वधुरिवा-
ललम्बे ॥ २२ ॥ समदशिखिस्तानि हंसनादैः कुमुदवनानि कदम्बपुष्पवृष्ट्या । श्रियमति-
शयिनीं समेत्य जम्बुगुणमहतां महते गुणाय योगः ॥ २३ ॥ सरजसमपहाय केतकीना प्रस-
वमुपातिकनीपैरेणुकीर्णम् । प्रियमधुरसनानि षट्पदाली मलिनयति स्म मिनीलबन्धनानि ॥ २४ ॥
मुकुलितमतिशय्य बन्धुजीव धृतजलबिन्दुषु शैवलस्थलीषु । अविरलवपुषः सुरेन्द्रगोपा वि-
कचपलाशचैयश्रिय समीयुः ॥ २५ ॥ रटतु जलधरः पतन्तु धाराः स्फुरतु तड्निमस्तोऽपि
वान्तु शीताः । इयमुरसि महौषधीव कान्ता निखिलमयप्रतिघातिनी स्थिता मे ॥ २६ ॥
स्फुरदधीरतड्जियना मुहुः प्रियमिवागलितोरुपयोधरा । जलधरावलिरप्रतिपातितस्वसमयासमयाजग-
तीधरम् ॥ २७ ॥ गजकदम्बकमेचकसुखकैर्नमसि वीक्ष्य नवाम्बुदमम्बरे । अभिससार न बहुम-
मङ्गना न चैकमे च कमेकरसं रहः ॥ २८ ॥ अनुययौ विविधोपलकुण्डलधृतिवितानकसंवलितशुकम् ।
घृतधनुर्वलयस्य पयोमुचः शैवलिमा वलिमानमुषो वपुः ॥ २९ ॥ द्रुतसमीरचलैः क्षणलक्षितव्यवहित
वितपैरिव मञ्जरी । नवतमालनिभस्य नमस्तरोरचिरैरौचिररोचत वारिदैः ॥ ३० ॥ पटलमम्बुमुचां पथि-
काङ्गना सपदि जीवितसशयमेप्यती । सनयनाम्बुसखीजनसम्रमादिधुरबन्धुरबन्धुरमैक्षत ॥ ३१ ॥
प्रवसतः सुतरामुदकम्पयद्विदलकन्दलकम्पनलालितः । नमयति स्म वनानि मनस्विनीजनमनो-
मनो घनमास्तः ॥ ३२ ॥ जलदपङ्क्तिरनर्तयदुन्मद कलविलापि कलैःपिकदम्बकम् । कृतसमा-
जनमर्दलमण्डलध्वनिजया निजया स्वनसंपदा ॥ ३३ ॥ नवकदम्बरजोऽरुणिताम्बरैरधिपुरन्त्रिं
शिलीन्ध्रसुगन्धिभिः । मनसि रागवतामनुरागिता नवनवा वनवायुभिरादधे ॥ ३४ ॥ शमित-
तापमपोढमहोरजः प्रथमविन्दुभिरम्बुमुचोऽम्भसाम् । प्रविरलैरचलाङ्गनमङ्गनाजनसुगं न सुगन्धि न
चन्निरे ॥ ३५ ॥ द्विरददन्तवलक्षमलक्ष्यत स्फुरितशृङ्गभृगच्छवि केतकम् । घनघनौघविघट्टनया
दिवः कृशशिख शशिखण्डमिव च्युतम् ॥ ३६ ॥ दलितमौक्तिकचूर्णविपाण्डवः स्फुरितनिर्झर-
शीकरचारवः । कुटजपुष्पपरागकणाः स्फुट विदधिरै दधिरैणुविडम्बनैः ॥ ३७ ॥ नवपयः-

१ गोपनन्दनः । वैकुण्ठनाथ इति भावः । २ आक्रन्दन्ते स्म । ३ प्राप । ४ कोकिला । ५ मयू-
राणाम् । ६ कदम्ब- । ७ हरितदूर्वा- । ८ 'इन्द्रगोप' इति भाषायाम् । ९ प्रकुलकिशुकशोभाम् ।
१० अभिलषितवती । ११ नानावर्णशालिता । १२ विद्युत् । १३ मयूरचन्द्रम् । १४ पुरन्धीयु ।
१५ अनुकरणम् ।

कणकोमलमालतीकुसुमसंततिसंततसद्भिभिः । प्रचलितोदुनिमैः परिपाण्डिमा शुभ्ररजोभरजोऽलिभि-
राददे ॥ ३८ ॥ निजरजः पटवासमिवाकिरद्भूतपटोपमवारिमुचां दिशाम् । प्रिययिमुक्तवधूजनचे-
तसामनैवनी नवनीपवनावलिः ॥ ३९ ॥ प्रणयकोपभृतोऽपि पराङ्मुखाः सपदि चारिधारावभीरवः ।
प्रणयिनः परिरब्धुमधाङ्गना चैवलिरे वलिरेचितमध्यमाः ॥ ४० ॥ विगतरागगुणोऽपि जनो न
कश्चलति याति पयोदनमस्वति । अभिहितेऽलिभिरेवमिवोच्चकैरनैवृते नवृते नवपल्लवैः ॥ ४१ ॥
प्रौढमौक्तिककचः पयोमुचां विन्दवः कुटजपुष्पवन्धवः । विद्युता नमसि नाट्यमण्डले कुर्वते स्म
कुसुमाजलिश्रियम् ॥ ४२ ॥ महीमण्डलीमण्डपीभूतपाथोघरावधर्षासु वर्षासु सद्यः । कदम्बे
प्रसूनं प्रसूने मरन्दो मरन्दे मिलिन्दो मिलिन्दे मदोऽभूत् ॥ ४३ ॥ उन्निद्रकन्दलदलान्तरलम्यमानगु-
ञ्जमदान्वमधुपे घनमेघकाले । स्वप्नेऽपि यः प्रवसति प्रविहाय कान्तां तस्मै विपाणरहिताय
नमो वृषाय ॥ ४४ ॥ धेनुसमयमहीभूतपत्तनस्याम्बरस्य त्रिभुवनपतिचापं गोपुरत्वं प्रपेदे । अपि
विरसवचोभिः प्राप्तपङ्कामिपेकाः कुक्कय इव भेकाः खेदयन्ति स्म लोकान् ॥ ४५ ॥ घनतर-
घनवृन्दच्छादिते व्योम्नि लोके सवितुरथ हिमांशोः संकथैव व्यरसीत् । रजनिदिवसमेद मन्द-
वाताः शशंसुः कुमुदकमलगन्धानाहरन्तः क्रमेण ॥ ४६ ॥ घनतरघनवृन्दच्छादिते व्योम्नि लोके
सवितुरथ हिमांशोः संकथैव व्यरसीत् । विरहमनुभवन्ती संगम चापि भर्त्रा रजनिदिवसमेदं चक्रवाकी
शशंस ॥ ४७ ॥ अथ नैमसि निरीक्ष्य व्यासदिक्चक्रवालं सजलजलदजालं प्राप्तहर्षप्रकर्षः । विहितवि-
पुलवर्हाडम्बरो नीलकण्ठो मदमृदुकलकण्ठो नाटयमङ्गीचकार ॥ ४८ ॥ अभिनयययसश्रीशालिनि
व्यातलेऽस्मिन्नतिशयपरभाग मेजिरे जिष्णुगोपाः । कुवलयशयनीये मुग्धमुग्धेक्षणयाया मणय
इव विमुक्ताः कामकेलिप्रसङ्गात् ॥ ४९ ॥ मलिनहुतभुग्भूमश्यामैर्दिशो मलिना घनैरविरलवृण-
श्यामा भूमिर्नवोद्वनकन्दलैः । मुरतसुभेगो नूनं कालः स एष समागतो मरणशरणौ यस्मि-
न्नेते भवन्ति वियोगिनः ॥ ५० ॥ क्षेपां क्षीमीकृत्य प्रसममपहृत्याम्बु सरितां प्रताप्योवी
कृत्स्नां तरुगहनमुच्छोष्य सकलम् । कं संप्रायुष्मांश्चूर्णत इति तदन्वेपणपरास्तडिदीपालोका दिशि
दिशि चरन्तीव जलदाः ॥ ५१ ॥ मेघाटोपैः स्तनितसुमनं वीक्ष्य ख हस्तिदन्तैः कृत्वा
मितीरुपरिसदन चामरैश्छादयित्वा । कर्षुरस्ता मृगमदरसैर्भूमिमाल्येऽप्यशेत सैहे चर्मण्युरसि दयि-
तावाहुरुद्धः पुलिन्दः ॥ ५२ ॥ उपैति घनमण्डली नदति नीलकण्ठावली तडिल्लसति सर्वतो
बहति केतकीमारुतः । इतोऽपि यदि नागतः प्रियतमो नु मन्येऽधुना दधाति मकरध्वज-
छुटितशिखिनीक धनुः ॥ ५३ ॥ दिशा हाराकाराः शमितशमभारा शमयतामसूचीसंचाराः
कृतमदविकाशश्च शिखिनाम् । हस्ताध्वव्यापारास्तुहिनकणसारा विरहिणीमनःकीर्णाङ्गाराः किरति
जलधारा जलधरः ॥ ५४ ॥ देवे वर्षत्यशनपवनव्यापृता वह्निहेतोर्गोहाद्रेह फलकनिचितैः
सेतुभिः पङ्कमीताः । नीम्रप्रान्तानविरलजलान्पाणिभिस्ताडयित्वा श्लिष्टवस्थगितशिरसो गोषितः

१ शुभ्रपरागातिशयजन्यः । २ अरक्षिका । ३ संचेहः । ४ सत्ये । ५ वर्षा- । ६ इन्द्रधनुः ।
७ मण्डूकाः । ८ वृत्तान्तादिचर्चैव । ९ 'चक्रवाकी दिने एव पत्या रमते' इत्युक्तेः । १० आश्वमे-
मांति, आकाशे वा । ११ मयूरः, शिवश्च । १२ इन्द्र- । १३ अनिमृक्तवालभाव- । १४ सुन्दर- ।
१५ रमणीयः । १६ मरणं विना कष्टानिबृत्तेः । १७ रात्रिम् । १८ अहर्षां विधाय । १९ सूर्यः ।
२० वर्षासु हि सूर्योदर्शनमिति तथा सम्भावनम् । २१ अन्यथा मदनात् आगमिष्यत्येवेति भावः ।

संचरन्ति ॥ ५५ ॥ आकर्ष्य स्मरयौवराज्यपटहं जीर्णतधीरध्वनिं नृत्यत्केकिर्कुटुम्बकस्य दधत
मन्दा मृदङ्गक्रियाम् उन्मीलनवनीलकन्दलदलव्याजेन रोमाञ्चिता हर्षेणेव समुत्थिता वसुमती दध्रे
शिलीन्ध्रध्वजान् ॥ ५६ ॥ वज्रेण त्रिजगत्पतेर्वैलरिपोरच्छिन्नपक्षाः पुरा ये भीता निमग्जुरन्वि-
जठरे तांस्त्वनपक्षान्गिरीन् । आश्वास्य त्रपादुःखजा शमयितुं तेषामुदग्रव्यथामुत्तस्थुर्जलदच्छलेन जल-
धेरुर्ध्वेऽम्मसः पर्वताः ॥ ५७ ॥ मन्दं मुद्रितपासवः परिपतज्झकारिशृङ्गामरुद्वेगध्वस्तकुटीर-
काग्रनिपतच्छिद्रेषु लब्धान्तराः । कर्मव्यप्रकुटुम्बिनीकुचतटस्वेदच्छिदः प्रावृषः प्रारम्भे निपतन्ति कन्द-
लदलोच्छासाः पयोविन्दवः ॥ ५८ ॥ किञ्चिन्मुद्रितपासवः शिखिकुलैस्त्वक्पठमालोकिता जीर्णावासद-
हरिद्रगृहिणीश्वासानिलैर्जैर्जराः । एते ते निपतन्ति नूतनघनप्रावृट्मरारम्भिणो विच्छापीकृतविप्रयुक्तवनिता
वक्त्रेन्दवो विन्दवः ॥ ५९ ॥ काले नीलबल्लोहके सतडिति प्रीतिप्रदे बर्हिणामाश्चर्यं कथयामि वः शृणुत
मो यद्वृत्तमस्मद्गृहे । सौभाग्यव्ययशङ्कयैकशयने कान्ताप्रियाम्यामहो मानिम्या बत रात्रिमेव सकला
चीर्णं प्रवासित्रतम् ॥ ६० ॥ उत्कुल्लार्जुनसर्जवासितवहत्पौरस्त्यशृङ्गानिलप्रेङ्खोलित्स्खलितेन्द्रनीलशकल-
क्षिग्वाम्बुदश्रेणयः । धारासिक्तवसुन्धरासुरभयः प्राप्तास्त एवाधुना धर्माग्मोविगमागमव्यतिकरश्रीवाहिनी
वासराः ॥ ६१ ॥ आच्छन्ने शितितेजसी मनसिजव्यापारमेय मनः स्वात्मा च द्वयमेतदस्ति
दशमं द्रव्यं परेषा तमः । कालाकाशदिशां निरस्तमधुना नामापि वर्षागमे द्रव्यं वारिगुणश्च
वारिदरवः कर्मापि वारिक्रियाः ॥ ६२ ॥ आसारेण न हर्म्यतः प्रियतमैर्यातु बहिः शक्यते
शीतोत्कम्पनिमित्तमायतदृशा गाढं समालिङ्ग्यते । जालैः शीकरशीतलैश्च मरुतो रत्यन्तखेद-
च्छिदो धन्याना बत दुर्दिनं सुदिनता याति प्रियासंगमे ॥ ६३ ॥ उद्योगः क्षयमेति हन्त
सहसा जाड्यं समुज्जृम्भते मित्रैस्यापि च दर्शनं भवति नो किं वाऽन्यदाचक्ष्महे । यल्लोकस्पृ-
हणीयता गतमभूत्तज्जीवने व्यर्थतां प्राप्तं येन दुनोति तन्मम मनो दुर्दैवबुद्धिर्दिनम् ॥ ६४ ॥
सर्वप्रोद्गतकन्दला वसुमती वृद्धिर्जैलाना परा जात निर्भ्रमल जगत्सु मलिनैर्लब्धा घनैरुन्नतिः ।
सर्पन्ति प्रतिमन्दिरं द्विरसंनैः संत्यक्तमौर्गो जनो वर्षाणां च कलेश्च सप्रति जयत्येकैर्वै राज्य-
स्थितिः ॥ ६५ ॥ नैतद्धारिदगर्जित रतिपतिप्रस्थानढकारवो नैते वारिधराः स्रवन्मदजलास्तत्सिन्धुरैः
प्रोद्धुराः । नैवा विद्युदिय विभाति रुचिरा तच्चन्द्रहासप्रभा मन्ये मानिनि मानदुर्गमधुना जेतुं
किमायात्यसौ ॥ ६६ ॥ दृष्ट्वाऽऽडम्बरमम्बरं घनकृतं सौदौमनीनर्तकीनृत्यारम्भमृदङ्गमङ्गलरव शुत्वा च
तद्गर्जितम् । पुष्प्यत्पुष्पभरानताङ्गणतरुस्कन्धावसद्वायसकाणाकर्णनसोत्सेवप्रियतम पौन्था ययुर्मन्दि-
रम् ॥ ६७ ॥ सन्नन्येव निरन्तरं निवसतिर्मित्राद्यनालोकनं पन्थाः पङ्कसमाकुलः कलुपतां
वारा सदा दुर्दिनम् । एव यद्यपि दूयणानि तदपि स्वर्भूजानोऽसकृत्स्योत्पत्तिनिमित्ततैकगुणतः
प्रावृट् प्रपेदे यशः ॥ ६८ ॥

१ मेघ- । २ नृत्यन्मयूरगणस्य । ३ इन्द्रस्य । ४ श्यामैर्मेघैर्व्याप्त इति भावः । ५ मेघच्छन्न-
तयाऽनिर्मलं दिनम् । ६ सूर्यस्यापि । ७ जलम् । प्राणा इति तु प्रतीतिमात्रम् । ८ अनुपयुज्य-
मानत्वात् । ९ वारीणां, जडानां च । १० कमलानामदर्शनात् । कमलायाः लक्ष्म्याः (शोभायाः)
अदर्शनाच्च । ११ सर्पाः, पिशुनाश्च । १२ मार्गाणां पङ्कादिनाऽभ्युपगमात् । धर्ममर्यादानुष्ठितत्वाच्च ।
१३ एकरूपं । श्लेषेणाभिप्रायमनोक्तत्वात् । १४ स्मरगजाः । १५ विद्युद- । १६ विरहिणः ।

दोलाक्रीडावर्णनम् ।

सौन्दर्यमिन्दीवरलोचनानां लोलासु दोलासु यदुल्लास । यदि प्रसादालुभते कवित्वं जानाति तद्वर्णयितुं मनोभूः ॥ १ ॥ प्रसार्य पादौ विहितस्थितीनां दोलासु लोलांशुकपल्लवानाम् । मनोरथानामपि यन्न गम्यं तद्गृष्टमापुः सदृशा युवानः ॥ २ ॥ उन्नम्य दूरं मुहुरानमन्त्यः कान्ताः श्रुतीभूतानि-
तम्बविम्बाः । दोलाधिलासेन जितश्रमत्वात्प्रकर्षमापुः पुरुषायितेषु ॥ ३ ॥ दृशा विदधिरे दिशः कमलराजि-
नीराजिताः कृता हसितरोचिषा हरिति चन्द्रिकावृष्टयः । अकारि हरिणीदृशः प्रबलदण्डकप्रस्फुरद्वपुर्विपु-
लरोचिषा वियति विद्युता विभ्रमः ॥ ४ ॥ प्रत्यासन्नमुखी कराम्बुजयुगप्रेक्षोलिता प्रेक्षिकौमार-
ह्वयमुदस्तहारलतिकान्वाविद्धतुङ्गस्तनी । दृष्टादृष्टमुखा गतागतवशादालोलमानाशुका तन्वङ्गी गगने
करोति पुरतः शार्तद्वद विभ्रमम् ॥ ५ ॥

प्रावृट्कालिकमरुद्वर्णनम् ।

एते ते दुरतिक्रमक्रमिलद्वर्माणैर्मर्मच्छिदः कौदम्बेन रजोमरेण ककुभो रुन्धन्ति झञ्झा-
निलाः । गाढारम्भनिगूढनीरदघटासवद्वनीलीभवद्वयोमक्रोडकटाहपातुकपयोवेणीकणप्राहिणः ॥ १ ॥
धाराधौतं धुनानाः शशधरधवलं केसर केतकीनां कैलासे किनरीणां चलदलकलतालास्यलीला
दधानाः । आमूलं मानिनीनां मनसि विनिहित मानमुन्मूलयन्तो बान्धयेते वारिबाहव्यतिकरशि-
शिराः प्रौढवेण्याः समीरः ॥ २ ॥ गोकर्णं गाहमानाः पृथुतरपृपतप्राहिणः शर्वैरौघानाक-
र्षन्तो दिगन्तानपि च विदधतः कन्दलीसुप्रचारान् । एते धावन्ति वार्धश्रयसमुत्तुर्धरयन्तः
समन्तादावृण्वन्तोऽअवीथीं वनमिव शवरआन्तिभाजोऽम्बुवाहाः ॥ ३ ॥

प्रावृषि विराहिणां वर्णनम् ।

उपरि पयोधरमाला दूरे दयिता किमेतदापतितम् । हिमवति दिव्यौषधयः कोपाविष्टः
फणी शिरसि ॥ १ ॥ उपरि घन घनपटलं तिर्यगिरयोऽपि नर्तितमयूराः । क्षितिरपि
कन्दलधवला दृष्टि पथिकः क पातयतु ॥ २ ॥ किं गतेन यदि सा न जीवति प्राणिति
प्रियतमा तथापि किम् । इत्युदीक्ष्य नवमेघमालिकां न प्रयाति पथिकः स्वमन्दिरम् ॥ ३ ॥
शिखिनि कूजति गर्जति तोयदे स्फुटति जातिलताकुसुमाकरे । अहह पान्थ न जीवति ते
प्रिया नैमसि मासि न यासि गृहं यदि ॥ ४ ॥ रसति तरुणीकेशश्यामे पयोमैति निर्भर
स्फुटति चपले वारवार क्षर्णेषुतितेजसि । उपगुरुजन मन्ये दैन्यात्परादमुखसुत्तया निश्चत-
निश्चत मन्दोच्छ्वासं तया वत रुषते ॥ ५ ॥ निशीथे लीनानां झटिति तडिता वीक्ष्य विषय
घनानामाभोगं रसिकपथिकेनोन्मुखदृशा । न गीतं सोत्कठं न च रुदितमुत्कण्ठवरल न मुक्ता
निःश्वासाः स्फुरदनुमतं किं तु हृदयम् ॥ ६ ॥ यथा रन्ध्र व्योम्नश्चलजलदधूमः स्थगयति
स्फुलिङ्गीनां रूप दधति च यथा कीटमर्णयः । यथा विद्युज्वालोद्धसितपरिपिङ्गाश्च ककुभ-
स्तथा मन्ये लग्नः पथिकतरुखण्डे स्मरदैवः ॥ ७ ॥

१ दोलाम् । २ विद्युत्सम्बन्धिनम् । ३ कदम्बसम्बन्धिना । ४ कम्पयन्तः । ५ वर्षाकालि-
काः । ६ पवनः । ७ जल- । ८ आचणे । ९ मेघे । १० विद्युत्- । ११ अश्रिकणानाम् ।
१२ ज्योतिरिङ्गणाः । १३ मदनकपोऽभिः ।

वर्ही रीति वका रटन्ति तडितो आम्यन्त्यतिव्याकुला । विक्रोशन्ति । घेना घेना च विलपत्युच्चैर्ब-
लाकावलिः । आत्मानं मरुतः क्षिपन्ति सलिलासारः पतत्यप्रतोः मुक्त्वा प्रावृषि । साहसैकरसिके
याति प्रियामध्वगे ॥ ८ ॥ नृत्यच्चन्द्रकिणि कणन्मधुलिहि । श्यामायमानक्षितौ धीरध्वानपयोमुचि
प्रविलसत्सौदामनीदामनि । धाराम्भः कणवाहिशीतमरुति प्राणान्ययोदागमे हाहा हास्यति मुग्धिका नव-
वधूरित्यध्वगः क्रन्दति ॥ ९ ॥ श्रुत्वा बालमृगीविलोलनयना शब्द घनाना पुरा मीत्या वक्षसि
सञ्चितापि निविड भूयः समालिङ्गति । याः वक्त्रादपहृत्य रोपितवती कण्ठे ममैवानन सा द्रक्ष्य-
त्यधुना कथं तु विरहे बाला पयोदावलीम् ॥ १० ॥ रात्रौ वारिमरालसाम्बुदरबोद्धिमेन जाता-
श्रुणा पान्थेनात्मवियोगदुःखपिञ्जलं गीतं तथोत्कण्ठया । आस्ता जीवितहारिणः प्रवसनालापस्य
सकीर्तनं मानस्यापि जलाजलिः सरमसं लोकेन दत्तो यथा ॥ ११ ॥ ग्रामेऽस्मिन्पथिकाय
पान्थ वसतिर्नैवाधुना दीयते रात्रावत्र विहारमण्डपतले पान्थः प्रसुप्तो युवा । तेनोद्गीय
खलेन गर्जति घने स्मृत्वा प्रिया तत्कृतं येनाद्यापि करङ्कदण्डपतनाशङ्की जनस्तिष्ठति ॥ १२ ॥
आतः पान्थ कुतो मवान्नगरतो वार्ता न वा वर्तते बाढ ब्रूहि युवा पयोदसमये त्यक्त्वा
प्रियां जीवति । सत्य जीवति जीवतीति कथिता वार्ता मयापि श्रुता विस्तीर्णा पृथिवी जनो-
ऽपि विविधः किं किं न समाव्यते ॥ १३ ॥ धीर वारिवरस्य वारि किरतः श्रुत्वा निशीथे
ध्वनिं दीर्घोच्छ्वासमुदश्रुणा विरहिणी बाला चिर ध्यायता । अध्वन्येन विमुक्तकण्ठकरणं रात्रौ तथा
क्रन्दित ग्रामीणैः पुनरध्वगस्य वसतिर्ग्रामे निषिद्धा यथा ॥ १४ ॥ आतः पान्थ प्रसीद
प्रतिविरम समुत्सृज्य बालामकाण्डे गन्तु बाष्पाभ्युपप्लुतनयनमुखी प्रेयसी ते न युक्तम् । वृत्त ग्रामे-
ऽतिकष्ट यदिह गृहपतेः प्रोषितस्य प्रियाया मुक्ताक्रन्दास्तदेतान्सलिलवितरणे निर्गतान्पश्य बन्धून्
॥ १५ ॥ मन्नात्र ग्रामके त्व वससि परिचयस्तेऽस्ति जानासि वार्तामस्मिन्नध्वन्यजाया जलधररसि-
तोक्ता न काचिद्विपन्ना । इत्थं पान्थः प्रवासावधि दिनविगमापायशङ्की प्रियायाः पृच्छन्वृत्ता-
न्तमारात् स्थितनजिमवनोऽप्याकुलो न प्रयाति ॥ १६ ॥ आवासेऽस्मिन् विदग्धाः कचिदपि न विमो-
नापि निद्रोपभोग्योर्ध्वत्वं सत्सरोस्था विलयमुपगता सम्मुखं विधुर्धौ । प्रोचश्चायं पयोर्मृतं तदिति
यदि रुचिर्नैवासे तदास्वेत्युक्तः पान्थः सुदत्या हतमदनमयस्तत्रैव मुग्धोऽस्तिमुग्धः ॥ १७ ॥

प्रावृषि विरहिणीवर्णनम् ।

अदृष्टपूर्वमस्माभिर्देतदृश्यतेऽधुना । १५ विपं विषेर्धरैः पीतं मूर्छिताः पथिकाङ्गनाः ॥ १ ॥
सखि हे पश्य रसमय जलधररसमयं समुनद्धम् । विलसति कापि बलाका कापि बलाका
मुदं धत्ते ॥ २ ॥ शिशिरसीकरवाहिनि मारुते चरति शीतभयादिव सत्वरः ।
मनसिजः प्रविवेश वियोगिनीहृदयमाहितशोकहृताशनम् ॥ ३ ॥ एष्यन्त्यवश्यमधुना हृदया-

१ मेघाः । २ निविड । ३ पचनाः । ४ जलधाराप्रपातः । ५ मयूरनृत्यशालिनि । ६ मेघ-
जालम् । ७ आवायोश्चेष्टाविज्ञाः । महान्तश्च । ८ पर्यङ्काद्यभावात्, रमणेतरपयोगस्यानभि-
लषितत्वाच्च । ९ शास्त्रविश्वासः । आस्तरणसम्भावना च । १० तटितं तद्वत्प्रकाशमाना नायिका
च । ११ असौ, वक्त्री च । १२ मेघः । कुचश्च अत्रैकवचनं श्लेषरक्षणाय । १३ सुन्दरः । १४ अति
मूढः विस्मृतगृहगमनत्वात् । १५ गरलम्, जलं च । १६ मेघैः ।

धिनोथा मुग्धा मुधा कुरुत मा विविधं विलापम् । इत्थं शशंसुरिव गर्जितकैतवेन पाथोर्वैराः पथि-
कपङ्कजलोचनाभ्यः ॥ ४ ॥ आकर्णितानि रसितानि यया प्रसर्पत्प्रयुधैराजरथनिस्थनसोदराणि ।
उच्चै रणचरणनूपुरया पुरन्ध्या क्षिप्रं प्रियं कुपितयापि तयाऽभिसन्ने ॥ ५ ॥ प्रणतिभिरपि पत्युः
प्रार्थनाभिश्च सख्याः क्षणमपि न मनस्तो मानिनी मानमौज्झत् । तमसमर्शरश्मिभूतगानप्रकारः
फणिर्नैमिव शिखण्डी किं न खण्डीचकार ॥ ६ ॥ नमसि जलदलक्ष्मीं सासया वीक्ष्य दृष्ट्वा
प्रवससि यदि कान्तेत्यर्थमुक्त्वा कथंचित् । मम पटमवलम्ब्य प्रोल्लिखन्ती धरित्री तदनुकृतवती
सा यत्र वाचो निवृत्ताः ॥ ७ ॥ विरमत घनाः किं वो वृष्ट्या सुषैव विद्यष्ट्या व्रजत ककुभं
कामप्यन्यां मनोरुचिरामतः । न तदिह वनं नासौ मार्गो न तच्च धरातलं विरहगलितैस्तन्या
यत्र लुप्तं नयनान्मुषिः ॥ ८ ॥ प्रसरदलकाकीर्णं कर्णे न कैविरुतं श्रुतं श्वसितधिजितो घातो
घातो न वा कुटजोत्कटः । न च परिचितासावासपत्सुताश्रुणि लोचने तदपि किमपि प्रावृ-
ट्स्थामा धुनोति वियोगिनीः ॥ ९ ॥ मैवैव्योम नयाम्बुमिर्वसुमती विद्युल्लताभिर्दिशो धारा-
मिर्गंगन वनानि कुटजैः पूरैवृता निम्नगैः । एका घातयितुं वियोगविधुरां दीनां वराकीं त्रियं
प्रावृट्काल हताश वर्णय कृतं मिथ्या किमाढम्बरम् ॥ १० ॥ घाता वान्तु कदम्बरेणुशवला
नृत्यन्तु सर्पद्विपैः सोत्साहा नववारिगर्भगुरवो मुखन्तु नाद घनाः । मग्नां कान्तवियोगशोकज-
लधौ मां वीक्ष्य दीनाननां विद्युत्किं स्फुरसि त्वमप्यकरणे स्त्रीत्वं समाने सति ॥ ११ ॥ अम्भो-
बाहुरद्विषो निवसनं ध्वान्ताद्रिदिव्यौषधी कन्दर्पस्य विलासचम्पकधनुर्वर्षालतामञ्जरी । लेखा व्योम-
कपोपले विरचिता चामीकरस्य स्फुरद्धान्नः पन्थविलासिनीजनमनःकम्पाय शम्पोऽभवत् ॥ १२ ॥
श्रुत्वा तन्त्या निशीथे नवघनरसित विस्लथाङ्ग पतित्वा शय्यायां भूमिपृष्ठे करतलधृतया दुःखि
तालीजनेन । सोत्कण्ठ मुक्तकण्ठ कठिनकुचतटाघातशीर्णाश्रुबिन्दु स्मृत्वा स्मृत्वा प्रियस्य स्खलि-
तमृदुवचो रुचते पान्थवच्चा ॥ १३ ॥

ज्योतिरिङ्गणवर्णनम् ।

प्रीचीमहीधरशिलाविनिवेशितस्य धाराधरस्फुरदयोघनताडितस्य । तत्तायसस्य तपनस्य कणा
विकीर्णाः खद्योतपोतसुपमां स्फुटमावहन्ति ॥ १ ॥

प्रावृषि मरालचेष्टितम् ।

तटमुपगतं पद्मे पद्मे निवेशितमानन प्रतिपुटकिनीपत्रच्छायां मुहुर्मुहुरासितम् । मुहुरुपगतैरलैः कोष्णी-
कृता जलवीचयो जलदमलिना हंसेनाशा विलोक्य पिपासता ॥ १ ॥ हन्तेयं परितः प्रसा-
रिततमःपुञ्जा पयोदावली गर्जन्ती पुरतः पिशाचदयिताकाराऽऽगता दृश्यते । तस्माच्चान्न
सुखाय हन्त वसतिः स्यादित्यतिव्याकुलो हसो^{१०} याति विहाय सर्वकार्णोद्योगो निजमानसैम् ॥ २ ॥

१ प्रियाः । २ मेघाः । ३ श्रुतानि । ४ शब्दाः । ५ कामदेव- । ६ सुन्दर्या । ७ मुमोच । ८ कन्द-
र्प- । ९ स्वर्पम् । १० मयूरः । ११ अत्र प्रावृषः सपत्नीत्वं व्यज्यते । एकस्याः सौभाग्येऽन्यस्या
ईर्ष्यायाऽऽध्युज्ज्वलने हि स्थितम् । १२ यामेति पदम् असितकान्तिपरं नायिकाविशेषपरं च । १३
नद्यः । १४ मयूराः । १५ विद्युत् । १६ उदयाद्रि- । १७ स्वर्गस्य । १८ मरालः, जीवश्च । १९ कार्य-
द्विन्द्वय- । १९ खरोवरविशेषम् । मनश्च (शोकसुद्रां च) ।

शारदशोभाऽऽशंसनम् ।

शैरसामर्थ्यं शरदि स्मरवीर्योर्जितं पश्य । अप्याजगाम सोऽयं कन्या मोक्तुं त्विषां
नाथः ॥ १ ॥ गोधूमसर्पिर्यवमुद्गधान्य रक्तलुती रेचनमस्ति मान्यम् । हसोदक तित्त-
कपायमिष्टं घनान्तकाले लघु दुग्धमिष्टम् ॥ २ ॥ अहो बाणस्य सन्धानं शरदि स्मरभूपतेः ।
अपि सोऽयं त्विषामीशः कन्याराशिमुपागतः ॥ ३ ॥ अपीतक्षीबकादम्बमसंछष्टामलाम्बरम् ।
अप्रसादितसूक्ष्मान्बु जगदासीन्मनोरमम् ॥ ४ ॥ अथोपगृढे शरदा शशाङ्के प्रावृढयौ शान्तत-
ट्टिकाक्षा । कासां न सौभाग्यगुणोऽङ्गनाना नष्टः परिभ्रष्टपयोधराणाम् ॥ ५ ॥ वधूनयननि-
र्जितं मधुपकैतवानीरजं शिवाक्षवलय दधन्मुखरित तदुद्गुञ्जितैः । विधाय तपसि स्थितिं वैन-
निवासि पीतातपं जयाय जपति ध्रुवं कमपि मन्दमन्दं मनुम् ॥ ६ ॥ नारीनयननिराकृत-
मम्बुजमम्भसि निमज्जति प्रपया । मधुलुब्धाः पुनरलयः कर्णं क्रन्दन्ति गुञ्जितव्याजात् ॥ ७ ॥
स्त्रीमुखकमलेन बलाद्विललितकमल सखे कमलम् । अश्रूणि मुञ्चति रयादमन्दमकरन्दकैतवतः
॥ ८ ॥ विधुवदनावदनजित प्रबोधितमपि प्रसह्य मित्रेण । विचिनोति कवलनार्थं पद्ममलि-
च्छन्नतो गरलम् ॥ ९ ॥ मधुभाषिताश्रयानां सत्यपमानेऽपि नैव निर्वेदः । जीर्वनरुचि पश्याब्ज-
न्यकृतमपि नागरीनयनैः ॥ १० ॥ दर्शयन्ति शरन्नद्यः पुलिनानि शनैः शनैः । नवसग-
मसत्रीडा जघनानीव योषितः ॥ ११ ॥ एकेन चुलकेनाब्धिर्निपीतः कुम्भजेन यत् । तस्यो-
दयेऽन्तःकालुष्य त्यजन्त्यापो भयादिव ॥ १२ ॥ पाथोर्देजालजटिलं मलिन शरदङ्गना ।
क्षेत्रं घावयामास चन्द्रिकाचयवारिभिः ॥ १३ ॥ धन्याः शरदि सेवन्ते प्रोल्लसच्चित्रशालि-
कान् । प्रासादान्द्रीसखाः पौराः केदाराश्च कृषीवलाः ॥ १४ ॥ नमिताः फलमारेण न
मिताः शालमञ्जरीः । केदारेषु हि पश्यन्तः के दारेषु विनिस्पृहाः ॥ १५ ॥ हसश्चन्द्र इवा-
भाति जल व्योमतल यथा । विमलाः कुमुदानीव तारकाः शरदागमे ॥ १६ ॥ राजीवमिव
राजीव जल जलमिवाजनि । चन्द्रश्चन्द्र इवातन्द्रः शरत्समुदयोद्यमे ॥ १७ ॥ काशाः क्षीर-
निकाशा दधिशरवर्णानि सप्तपर्णानि । नवनीतनिमश्चन्द्रः शरदि च तक्रप्रमा ण्योत्सना ॥ १८ ॥
द्वयमिदमत्यन्तसम नीचप्रभविष्णुता शरच्चेयम् । क्षेत्रेभ्यः प्राप्य फल खलेषु निःक्षिप्यते य-
स्याम् ॥ १९ ॥ अथ प्रमत्नेन्दुमुखी सिताम्बरा समापयावुत्पलपत्रलोचना । सपङ्कजा श्रीरिव गां
निपेवितु सहसत्रालव्यजना शरद्वधूः ॥ २० ॥ समुल्लसत्पङ्कजलोचनेन विनोदयन्ती तरुणानशेषान् ।
शुद्धाम्बरा गुप्तपयोधरश्रीः शरन्नबोदेव समाजगाम ॥ २१ ॥ पयोदकेशेषु विकृष्य रोषान्निष्कास्य
सा कोकनदायताक्षी । वर्षावधूं स्वा श्रियमुन्नयन्ती प्रौढा सपत्नीव शरत्त्वकाशे ॥ २२ ॥
चन्द्रायते शुक्लरुचाऽपि हसो हंसायते चारुगतेन कान्ता । कान्तायते स्पर्शसुखेन वारि वारी-
यते स्पृच्छतया विहायः ॥ २३ ॥ ऐन्द्रे धनुः पाण्डुपयोधरेण शरद्वधानार्द्रनखक्षतामम् ।
प्रमोदयन्ती सकलङ्गमिन्दु तापं खेरम्यधिक चकार ॥ २४ ॥ उपैति सत्यं परिणामरम्यतां

१ बाणप्रहारः- । २ राशिविशेषं, पुत्री च । ३ कान्तीनां, नारीविशेषाणां च । बहुवचनं च
कन्योपभोगानौचित्यद्योतनाय । ४ पतिः, सूर्यश्च । ५ 'कुम्भस्थं किरणैः कठोरमहसः संतप्तमहि
क्षपाप्राणेशस्य करैर्हिमं निक्षि जलं जायेत हंसोदकम् ।' इति चिमल्लाभिहितम् । ६ जल- ।
भरण्य- । ७ मन्त्रम् । ८ अभिभूतलक्ष्मीकम् । ९ सुहृदा सूर्येण च । १० जल- । प्राणन- ।
११ मेघ- । १२ वस्त्रम्, आकाशं च ।

नदीरनोद्वत्यमपङ्कता महीम् । नदीगुणैः संप्रति संस्तवस्थिरं तिरोहितं प्रेम घनागमश्रियः
 ॥ २५ ॥ पतन्ति नास्मिन्विशदाः पतन्निगो जितेन्द्रचापा न पयोदपङ्कयः । तथापि पुष्पाति
 नमः श्रिय परा न रम्यमोहार्यमपेक्षते गुणम् ॥ २६ ॥ विपाण्डुभिर्मूर्त्तान्तया पयोधरैश्च्युता-
 चिराभागुणहेमदामभिः । इयं कदम्बानिलमर्तुरत्यये न दिग्बधूना कृशता न राजते ॥ २७ ॥
 बिहाय वाञ्छामुदिते मदात्ययादरक्तकण्ठस्य स्ते शिखण्डिनः । श्रुतिः श्रयत्युन्मदहसन्तिःस्वनं
 गुणाः प्रियत्वेऽधिकृता न सस्तयः ॥ २८ ॥ अमी द्रुस्तम्बभृतः पिशाङ्गतां गता विपाकेन
 फलस्य शालयः । विकासि वपाम्भसि गन्धसूचिन्तं नमन्ति निघातुमिमासितोत्पलम् ॥ २९ ॥
 बिहारभूमेरभिघ्नोमुत्सुकः शरीरजेश्वर्ययुतयूथपङ्कयः । असक्तगृधासि पयः क्षरन्त्यमूर्त्तपायनानीष
 नयन्ति धेनवः ॥ ३० ॥ जगत्प्रसूतिर्जगदेकपावनी ब्रजोपैकण्ठं तनयैरुपयुगी । श्रुतिं समप्रां
 समितिर्गवामसायुपैति मन्त्रैरिव सद्वितादृतिः ॥ ३१ ॥ कृतावधानं जितवर्णिगन्धनौ सुरक्तगोपी-
 जनगीतनिःस्वने । इदं जिवत्सामपहाय भूयसीं न मत्समम्येति मृगीकदम्बकम् ॥ ३२ ॥
 असावनास्थापरयाऽवधीरितैः सरोरुहिण्या शिरसा नमन्नपि । उपैति शुष्कमूलैः सहाम्भसा
 मनोभुवा तप्त एवाभिपाण्डुताम् ॥ ३३ ॥ अमी नमुद्रनसरोजरेणुना दृतादृतासारकणेन वायुना ।
 उपागमे दुश्चरिता एवापदां गतिं न निश्चेतुमल गिलीमुग्धाः ॥ ३४ ॥ मुञ्जैरसौ विद्रुमम-
 ङ्गलोहितैः शिखाः पिशाङ्गीः कलमस्य विभ्रती । शुकायलिर्भक्तशिरीषकोमला धनुःश्रियं गोत्र-
 भिदोऽनुगच्छति ॥ ३५ ॥ ददत्तमन्तरिताहिमदीर्घिति रगकुलाय कुलायनिलायिताम् । जल-
 दकालमवोधकृतं दिशामपरथाऽऽप रथावैयवायुवः ॥ ३६ ॥ स विकचोत्पलचक्षुपमैक्षत श्रिति-
 भृतोऽङ्गुता दयितामिष । शरदमन्त्रलग्नसुनोपमाक्षमवनामवनाशनकीर्तनः ॥ ३७ ॥ जगति
 नैशमशीतकरः करैर्विधयति वारिदवृन्दमय तमः । जलजराजिपु नैद्रमदिद्रवन्न महतामहर्ताः क
 च नारयः ॥ ३८ ॥ समय एव करोति बलाबल प्रणिगदन्त इतीव शरीरिणाम् । शरदि
 हसरवाः परकीकृतस्वरमयूरमयू रमणीयताम् ॥ ३९ ॥ तनुरुहाणि पुरोविजितध्वनेर्धयलपक्षविह-
 ङ्गमकूजितैः । जगन्मुखमेव शिखण्डिनः परिभवोऽरिभैवो हि सुदुःसहः ॥ ४० ॥ अनुयन् वनरा-
 जिषधूमुखे बहलराजवाधरचारुणि । विकचवाणदलावलयोऽधिक करुचिरे रुचिरेक्षणविभ्रमाः ॥ ४१ ॥
 कनकमङ्गपिशङ्गदलैर्देध सरजसारुणकेसरचारुभिः । प्रियविमानितमानवतीरया निरसैर्नरसैरुद्यार्थताः
 ॥ ४२ ॥ मुखसरोजरुच मदपाटलामनुचकार चकोरदृशा यतः । धृतनवातपमुसु-
 कतामतो न कमल कमलम्भयैर्दम्भसि ॥ ४३ ॥ विगतसस्यजिघत्समवष्टयत्कलम-
 गोपवधूर्तं मृगव्रजम् । श्रुततदीरितकोमलगीतकध्वनिमिषेऽनिमिषेक्षणमग्रतः ॥ ४४ ॥
 कृतमद निगदन्त इवाकुलीकृतजगन्नयमूर्जमतङ्गजम् । यवुरयुक्छदगुच्छसुगन्धयः सततगी-
 स्ततगानगिरोऽलिभिः ॥ ४५ ॥ तीक्ष्णं रविस्तपति नीच इवाचिराद्यः शुद्धं रुक्स्थजति
 मित्रमिवाकृतज्ञः । तोय प्रसीदति मुनेरिव चित्तवृत्तिः कामं दारिद्र्य इव शोषमुपैति पङ्कः
 ॥ ४६ ॥ आसादितप्रकटनिर्मलचन्द्रहार्सः प्राप्तः शरत्समय एव विशुद्धकान्तैः । उत्खाय

१ कृत्रिमम् । २ अरमणीयस्वरस्य । ३ गोस्थानसमीपे । ४ तिरस्कृतः । ५ धान्यविशेषः ।
 ६ स्यम् । ७ चक्रपाणिः । ८ अविनष्टाः । ९ प्रापुः । १० शशुकृतः । ११ अलम्भयदिति च्छेदः ।
 १२ पवनाः । १३ चन्द्रप्रकाशः । खड्गश्च । १४ विशुद्धश्चासी कान्तः, विशुद्धत्वं मेघमालिन्या-
 भावात्, तत्र एव रमणीयत्वम् । तथा-विशुद्धा सती, कान्ता-सीता, यस्य सः ।

गाढतमेस घनकालमुग्रं रामो दशास्यमिव संभृतकर्णधुजीवः ॥ ४७ ॥ वृद्धाङ्गनेव विजहौ सारिदुद्धतत्वं
वेदान्तिनामिव मनः शुचि नीरमासीत् । चन्द्रे प्रभा युवतिवक्त्र इवाद्भुताभूद्विद्वत्कवित्वमिव केकिस्त
न रेजे ॥ ४८ ॥ मधुमधुरिममङ्गीं मेजिरे हसनादास्तुहिनपटललीलां लेमिरे वारिवाहाः । क्षितिर-
भवपदपङ्का किं च रोलम्बबालावलिकलितनलिन्यः शैवलिन्यस्तदासन् ॥ ४९ ॥ स्फुट स्फुटपर्ला-
शवल्लुमगभासि चञ्चूपुटे विपाककपिशीकृताः कर्लेममञ्जरीर्विभ्रती । बभौ दिवि शुकावलिः कुवलय-
च्छविर्जङ्गमा स्वभावद्वयगमा विबुधचापलक्ष्मीरिव ॥ ५० ॥ अपाकृत्याशेषाप्यपि च घनजालानि
परितस्तमोधूमस्तोमोद्भवमलिनिमान च तदनु । शरच्चन्द्रः शिल्पी रतिपतिमुदेऽसौ निजकरैः सुवा-
सदोहाद्वैर्धुवनभवन पाण्डुरयति ॥ ५१ ॥ रम्य हर्म्यतलं नवाः सुनयना गुञ्जद्विरेफा लताः
प्रोन्मीलज्वमालतीसुरमयो वाताः सचन्द्राः क्षपाः । यद्येतानि जयन्ति हन्त परितः शस्त्राप्य-
मोघानि मे तद्गोः कीदृगसौ विवेकविभवः कीदृक्प्रबोधोदयः ॥ ५२ ॥ अर्धं सुतो निशायाः
सरमससुरतायाससन्नल्लथाङ्गः प्रोद्भूतासङ्गतृष्णो मधुमदविरतौ हर्म्यपृष्ठे प्रबुद्धः । संभोगकान्तकान्ता-
शिथिलमुनलतावर्जितं कर्करीतो ज्योत्स्नाभिनाच्छादितं न पिवति सलिल शारदं मन्दपुण्यः
॥ ५३ ॥ चेतः कर्षन्ति सतच्छदकुसुमरसासारसौरम्यलुम्यद्वृङ्गीसंगीतमङ्गिभ्रुतिमुमगदिशो वासराः
शारदीनाः । किं च व्याकोशपङ्केरुहमधुरमुखीं संचरच्चञ्चरीकश्रेणीवेणीसनाथा रमयति तरुणः
पद्मिनीमंशुमाली ॥ ५४ ॥

मधुकरकोलिवर्णनम् ।

अलक्षितकुचामोग भ्रमन्ती नृत्यभूमिषु । स्मरेणापि सरोजाक्षी न लक्ष्यीक्रियते शरैः
॥ १ ॥ अमाल्पकीर्णे भ्रमरीषु किञ्चिद्वेलाञ्चले चञ्चललोचनायाः । कुचौ कदाचिजघन
युवानो विलोक्य साफल्यमवापुरणोः ॥ २ ॥ परिभ्रमन्त्या भ्रमरीविनोदे नितम्बविर्वाद्भिगलद्बु-
क्कूलम् । विलोक्य कस्याश्चन कोमलाङ्गथाः पुभावमन्याः सुदृशो वषाञ्छुः ॥ ३ ॥ यतो यतः
पदचरणोऽभिवर्तते ततस्ततः प्रेरितलोललोचना । विवर्तितभ्रूरियमद्य शिक्षते भयादकामापि हि
दृष्टिभिभ्रमम् ॥ ४ ॥ करौ धुनाना नवपल्लवाकृती वृथा कृथा मानिनि मा परिभ्रमम् । उपे-
युषी कल्पलतामिश्रङ्गया कथं न्यतल्लस्यति पदपदावलिः ॥ ५ ॥ चेलाञ्चलेन चलहारलताप्र-
काण्डैर्वेणीगुणेन च चलद्वल्यीकृतेन । हेलाहितभ्रमरकभ्रममण्डलीभिर्द्वल्लज्जपा रचयतीव चिर नतभ्रूः ॥ ६ ॥
मुक्ते काश्चनकुण्डले निपतिते माणिक्यभूपामणौ कीर्णे कैलिसरोरुहे विगलिते मुक्ताकलापे सति ।
निःश्वस्याम्बुजलोचनाभ्रमरीकानृत्यावसाने पुनः प्राणेशच्युतिशङ्कयेव हृदये हस्तारविन्द ददौ ॥ ७ ॥

शरदि पवनः ।

वान्ति रात्रौ रतिछान्तकामिनीसुहृदोऽनिलाः । ललनालोलभ्रम्भिर्लुमल्लिकामोदवासिताः ॥ १ ॥
वान्ति कहारसुमगाः सतच्छदेसुगन्धयः । वाता नयराग्लानवधूगमनमन्थराः ॥ २ ॥ रतिभ्रम दूरतरं
नयन्तः प्रामोदसम्भारमुदाहरन्तः । सीत्कारशिक्षा परिवर्धयन्तः प्रयान्ति नद्याः पवनाः समन्तात् ॥ ३ ॥

१ गाढं तमः-तिमिरम्, अज्ञानं च यत्र यस्य वेति तम् । २ कर्णधुजीवेति पुष्पविशेषनाम ।
बन्धवो, वानरादयः, जीवाः अन्ये प्राणिनश्च । ३ भरसिक्क- । ४ पञ्च- । ५ धान्यविशेष- ।
६ श्रोणीदेशात् । ७ भावविशेष- । ८ कमलविशेष- । ९ सप्तपर्णाख्यतरु- ।

शरदि पान्थावस्थानिदर्शनम् ।

पङ्कानुपङ्गं पथि विस्मरन्तः कथायशो च पयोदवृन्दे । मार्गेषु चन्द्रातपपिच्छिलेषु पदे पदे चस्वलुरघ्वनीनाः ॥ १ ॥ एह निचुलैर्निकुञ्जं वंशसंभारभाजि स्वपिपि यदि मुहूर्तं पश्यति क्षेत्रमेतत् । इति पथिकमकस्मान्मार्गं एवोपविष्टं यदति तरुणकान्त गोपिका सान्निभम् ॥ २ ॥

हेमन्तशोभानिदर्शनम् ।

हेमन्तहिमनिष्पन्दमवलोक्य मनोभवम् । प्रहृतं सुग्रायां चेतो रविर्देवो धनुर्देवौ ॥ १ ॥ दुराशेष दरिद्रस्य तृष्णोऽय कृपणस्य च । अहो न विस्मयेणा हन्त हेमन्तयामिनी ॥ २ ॥ हेमन्ते बहुदोषाढये द्वौ गुणौ सर्वसंमतौ । अयत्नशीतलं वारि नुरतं स्वेदवर्जितम् ॥ ३ ॥ अमति हिमानी सैन्ये विमुक्तदेन्ये जिगीषया जगतः । भयवितलमौष्ण्यमिदं तरणीस्तनदुर्गमाश्रयति ॥ ४ ॥ हेमन्तकालेऽत्र वियोगिकांते शीतम्य रुक् पश्य न तस्य यस्य । अद्भे हसन्ती दयिता हसन्ती पार्श्वे हसन्ती वसनानि सन्ति ॥ ५ ॥ यो धातुमश्नाति सतृप्तिमतीं तं नैव शीतं व्यथते कदाऽपि । गृह्णन्ति याः प्रत्यहमेव धातुं स्त्रीणां कुतः स्याद्वत शीतवाधा ॥ ६ ॥ हे हेमन्त स्मरिष्यामि त्वग्यतीते गुणद्वयम् । अयत्नशीतलं वारि निशाश्च सुरतक्षमाः ॥ ७ ॥ हसन्ती वा हसन्ती वा हसन्ती यामलोचनाम् । हेमन्ते ये न सेवन्ते ते नूनं दैववदिताः ॥ ८ ॥ कामिनो हन्त हेमन्तनिशि शीतः सरातुराः । जीयन्ति हरिणाश्रीणा वक्षोजाश्लेषरक्षिताः ॥ ९ ॥ अयं शीतं वरीवर्तिं सरीसैर्ति नमीरणः । अपेक्षितो मरीमर्तिं नरीमर्तिं कुचोष्मयीन् ॥ १० ॥ हिमवतलदन्तकेशी मन्दमृत्तितारका वृहत्तिमिरा । द्विगुणीभूता रजनी वृद्धेव शनैः शनैर्याति ॥ ११ ॥ अम्बरमेष रमण्ये यामिन्यै यामरः प्रेयान् । अधिकं ददौ निजाङ्गादथ संकुचितः स्वयं तस्थौ ॥ १२ ॥ विकसति सूर्ये विकसति मुकुलति चास्त गते तस्मिन् । शिशिरे निःस्वैकुटुम्बः पङ्कजलीला समुद्रहति ॥ १३ ॥ कन्यैर्प्रसूतस्य धेनुष्यसद्भादर्क्षाधिकासादितविक्रमस्य । धनञ्जयैर्धीनपराक्रमस्य हिमस्य कर्णैर्त्यं च को विशेषः ॥ १४ ॥ अलं हिमानीपरीदीर्घगात्रः समापितः फाल्गुनेसगमेन । अत्यन्तमाकाङ्क्षितकृष्णवर्त्मो भीष्मो महात्माजनि माघतुल्यः ॥ १५ ॥ अविरलफलिनीयनप्रसूनः कुमुमितकुन्दसुगन्धिवन्धवाहः । गुणमसमयजं चिराय लेभे विरलतुषारकणस्तुषारकालः ॥ १६ ॥ निचयिनि लवैर्लीलताविकासे जनयति लोघ्रसैर्मरणे च हर्षम् । विकृतिमुपययौ न पाण्डुसुसुधलति नयान जिगीषता हि चेतः ॥ १७ ॥ कतिपयसहकारपुष्परम्यस्तनुतुहिनोऽल्पविनिर्द्रैर्निन्धुवारः ।

१ पथिकाः । २ वेतस- । ३ धान्यवपनस्थानम् । ४ वियोगिनां काले-मारके । ५ स्मयमाना । ६ देदीप्यमाना । ७ 'अगीठी' इति ख्याता अङ्गारधानिका । ८ अगीठी सोड 'हसती हुई' इत्यर्थका अत्र हसन्तीशब्दाः । ९ अतिशयेन सरति । १० वियोगीति भावः । ११ कान्ता-वक्षला परिष्वक्त इति भावः । १२ दृष्टि- । १३ कमलसाम्यम् । १४ कन्याराशौ जन्म धृतवतः, कानीनस्य च । १५ धनूराशिसङ्क्रमणवशात् । धनुर्विद्याऽऽसादनाच्च । १६ शरीरदेशविशेष- । १७ अग्नि- । मध्यमपाण्डव- । १८ राधेयस्य । १९ मासविशेष- । अञ्जुनाख्यपाण्डव- । २० इष्टवह्निः, अभिमतवासुदेवमार्गः । २१ भयावहः शान्तनवश्च । २२ लवङ्ग- । २३ सुगन्धितपुष्पविशेष- । २४ पुष्पित- ।

सुरभिमुखहिमागमान्तशंसी समुपययौ शिशिरः स्मरैकबन्धुः ॥ १८ ॥ गजपतिद्वयसीरपि हैमन-
स्तुहिनयन्सरितः पृथता पतिः । सलिलसततिमध्वगयोपितामतनुतातनुतापकृत दृशाम् ॥ १९ ॥
इदमयुक्तमहो महदेव यद्वरतनोः स्मरयत्यनिलोऽन्यदा । स्मृतसयौवनसोष्मपयोधरान्सुहिनस्तु
हिनस्तु वियोगिनः ॥ २० ॥ प्रियतमेन ययौ सख्या स्थित न सहसा सहसा परिरम्य तम् ।
लथयितुं क्षणमक्षमताङ्गना न सहसा सहसा कृतवेपथुः ॥ २१ ॥ भ्रशमद्वयत या धरपल्ल-
वक्षतिरनावरणा हिममास्तैः । दशनरश्मिपटेन च सीलितैर्निवसितेन शितेन सुनिर्ववौ ॥ २२ ॥
व्रणभृता सुतनोः कलसीकृतस्फुरितदन्तमरीचिमय दधे । स्फुटमिवावरणं हिममास्तैर्धृदुतया दुर्त-
याधरलेखया ॥ २३ ॥ धृततुषारकणस्य नमस्वतस्तस्फुल्लताङ्गलितर्जनविभ्रमाः । पृथुनिरन्तरमि-
ष्टमुजान्तर वनितयानितया न विषेहिरे ॥ २४ ॥ हिमकृतावपि ताः स्म भ्रशस्विदो
युवतयः सुतरामुपकारिणि । प्रकटयत्यनुरागमकृत्रिम स्मरमय रमयन्ति विलासिनः ॥ २५ ॥
प्रालेयैशैलशिखरानिलसप्रयोगः प्रोत्फुल्लकुन्दमकरन्दद्वितालिकुन्दः । कालोऽयमातपति कुङ्कुमपङ्कपिङ्ग-
प्रोत्तुङ्गरम्यरमणीकुचसङ्गयोग्यः ॥ २६ ॥ शुक्लहरितयवाना सीम्नि नीहारभासः सपदि विगतनिद्रा-
क्रौञ्चकान्ताः क्षपान्त । विदधति कमनीयकौणमुद्यत्कार सरलितगलनालं जर्जरस्फाररेफम् ॥ २७ ॥
लघुनि तृणकुटीरे क्षेत्रकोणे यवाना नवकलमपलालस्त्रस्तरे सोपधाने । परिहरति सुषुप्त हालिकद्वन्द्व-
माराकुचकलशमहोष्मावद्वरेखस्तुषारः ॥ २८ ॥ अपि दिनमगिरेष क्लेशितः शीतसधैरथ
निशि निजमार्या गाढमालिङ्ग्य दोर्म्याम् । स्वपिति पुनरुदेतुं सालसाङ्गस्तु तस्मात्किमु न भवतु
दीर्घा हैमिनी यामिनीयम् ॥ २९ ॥ जरीजृम्भज्यौढ्यैमणिकरसंदोहसदृशस्फुरद्दीप्तिप्रातप्रगुणतर-
तारुण्यसुमगाम् । हैसन्ती हैमन्ते परिजनयुता वा सुवदना हसन्ती सेवन्ते परिणतमहाभाग्य-
निचयाः ॥ ३० ॥ वेपन्ते कपयो भ्रश कृतजड गोजाविक म्वायति म्वा चुल्लीकुंहरोदर
क्षणमपि प्राप्यापि नैवोष्माति । शीतार्तिव्यसनातुरः पुनरसौ दीनो जनः कूर्मवत्स्यान्यङ्गानि
शरीर एव हि निजे निहोतुमाकाङ्क्षति ॥ ३१ ॥ शीताशोरिव नूतनस्य रुचयो विद्या इवामेर्धसां
विप्रातिकमिणा विभूतय इव क्षीवस्य बोधा इव । भावैः सवलिता इव प्रियतमे दृग्मङ्गयः सुभ्रुवा
प्रादुर्भूय तिरोभवन्ति सहसा हैमन्तिको वासराः ॥ ३२ ॥ लज्जाप्रौढमृगीदृशामिव नवस्त्रीणां
रतेच्छा इव स्वैरिष्या नियमा इव स्मितरुचः कुल्यङ्गनानामिव । दपत्योः कलहा इव प्रणयितौ
बापाङ्गनानामिव प्रादुर्भूय तिरोभवन्ति सहसा हैमन्तिका वासराः ॥ ३३ ॥ हैमन्ते दधिदु-
ग्धसर्पिरशना माजिष्ठवासोमृतः काश्मीरद्रवलिस्तचास्वपुपः खिन्ना विचित्रै रतैः । वृत्तोस्तनका-
मिनीजनकृताश्लेषा गृहाम्यन्तरे ताम्बूलीदलपूगपूरितमुखा धन्याः सुखं शेरते । ३४ ॥ चक्रे चण्डरुचौ
सम रणमसौ हैमन्तपृथ्वीपतिर्ये ये तत्र जिता दिवाकरकरास्ते तेऽमुना तत्क्षणात् । कान्ताना कुचभूधरे
निदधिरे मन्येऽहमेव तदा नो चेन्मन्दकरः कथं दिनकरस्तस्य तन्वीस्तनः ॥ ३५ ॥ प्रोद्यत्प्रौढारविन्द-
द्युतिमृति विदलत्कुन्दमावहिरैफे काले प्रालेयवातप्रबलविकसितोद्गममन्दारदान्नि । येषा नो कण्ठलग्ना
क्षणमपि तुहिनक्षोददक्षा मृगाक्षी तेषामायामियामा यमसदनसमा यामिनी याति नूनम् ॥ ३६ ॥

१ सन्तप्तया । २ हिमालय- । ३ प्रप्राप्ति । ४ शब्द- । ५ उद्दीप्यमानस्य- । ६ अन्याधा-
नीम् । ७ छिद्र- । ८ मृदानाम् । ९ हैमन्तसम्बन्धिनः । १० प्रशस्तकुलोत्पन्न- । ११ प्रेमिचम् ।
१२ सूर्येण ।

कन्दुकखेलावर्णनम् ।

पयोधराकारधरो हि कन्दुकः करेण रोपादिव ताड्यते मुहुः । इतीव नेत्राकृति मीतमु-
 स्पलं तस्याः प्रसादाय पपात पादयोः ॥ १ ॥ वनिताकरतामरसाभिहतः पतितः पतितः पुनरुत्प-
 तसि । विदित खलु कन्दुक ते हृदय वनिताघरसंगमलुब्धमिव ॥ २ ॥ सानन्दकन्दुकविहारविधौ
 बधूनां दोलायमानमणिकङ्कणनिकणेन । उद्धायितेषु युवचित्तविहंगमेषु श्येना इव स्पृतिर्भुवो विशिखा
 विलग्नाः ॥ ३ ॥ स्मरशरधिनिकाश कर्णपाशं कृशाङ्गी रयविगलिततालीपत्रताटैङ्कमेकम् । वहति
 हृदयचोरं कुङ्कुमन्यासगौरं वलयितमिव नालं लोचनेन्दीवरस्य ॥ ४ ॥ अमन्दमणिनूपुरकणनचारुचारिक्रम
 झणज्झणितमेखलासखलिततारहारच्छटम् । इदं तरलकङ्कणाधलिविशेषवाचालितं मनो हरति सुभुवः
 किमपि कन्दुकक्रीडनम् ॥ ५ ॥ भ्रमचरणपल्लवकणदमन्दमङ्गीरकं परिस्खलदुरोरुहस्तवककम्प-
 मानांशुकम् । रणत्कनकमेखल करसरोरुहाम्या पुरः पतन्तमपराऽऽददे कुसुमकन्दुकं सुन्दरी ॥ ६ ॥
 वक्रश्रीजितलज्जितेन्दुमलिन कृत्वा करे कन्दुक श्रीङ्गाकौतुकमिश्रमावमनया तिर्यग्बहन्त्याननम् ।
 भृङ्गाप्रग्रहकृष्णकेतकदलस्पर्धावतीना दृशा दीर्घापाङ्गतरङ्गकैणसुहृदां कोऽप्येव पात्रीकृतः ॥ ७ ॥
 व्यावल्गत्कुचभारमाकुलकच व्यालोलहारावलि प्रेङ्खत्कुण्डलशोभिगण्डयुगल प्रस्वेदिवक्त्रान्मुजम् ।
 शम्भुदत्तकरप्रहारमधिकश्वासं रसादेतया यस्मात्कन्दुक सादरं सुभगया संसेव्यसे तच्छ्रुती ॥ ८ ॥
 चञ्चवेलाञ्जलानि प्रतिसरणिचलव्यस्तवेणीनि बाहोर्विक्षेपादक्षिणस्य प्रचलितवलयस्फारकोलाहलानि ।
 श्वासनुटघट्टासि द्रुतमितरकरोत्क्षेपलोलालकानि स्रस्तैस्त्रिजि प्रमोदं दधति मृगदृशा कन्दुकक्रीडितानि
 ॥ ९ ॥ अस्याः स्वेदाम्बुविन्दुच्युततिलकतया व्यक्तवक्त्रेन्दुकान्तेर्वारिवारेण वेगप्रहणनगणनाकेलि-
 वाचालितायाः । तत्पातोत्थानतालक्रमनमितदृशस्ताण्डयोत्तालतालीलालित्याल्लोभिताः स्मः प्रतिकलममुना
 कन्दुकक्रीडितेन ॥ १० ॥

हेमन्ते पवनः ।

दधत्यधरचुम्बनं नयनपङ्कजं मुद्रयत्यमन्दपुलक मनागमलमङ्गमालिङ्गते । विचालयति चालकं
 चपललोचनानां हठात्तनोत्यविनय मरुप्रिय इवैव हेमन्तिकः ॥ १ ॥ हूणीसीमन्तमुद्रां सपदि
 तरलयन्कीरकान्ताकुचान्तः स्वच्छन्दस्तवस्त्रश्चलचपलतया लोलैर्यन्हारवल्लीम् । प्रालेयावास-
 पृथ्वीधरशिखरचलचारुमारिप्रवाहप्रक्षोभप्रतिभश्रीः प्रसरति परितो हैमनो गन्धवाहः ॥ २ ॥
 नीत्वोच्चैर्विक्षिपन्तः कृतसुहिनकणासारसङ्गान्परागान्कौन्दानानन्दितालीनतितरसुरमीन्भूरिशो दिङ्मुखेषु ।
 एते ते कुङ्कुमाक्तस्तनकलशमरास्फालनादुच्छलन्तः पीत्वा सीत्कारिवक्त्र शिशुहरिणदृशां हैमना
 धान्ति वाताः ॥ ३ ॥

हेमन्ते विरहिदशावर्णनम् ।

आहूतोऽपि सहायैरेमीत्युक्त्वा विमुक्तनिद्रोऽपि । गन्तुमना अपि पथिकः संकोच नैव शिथिलयति
 ॥ १ ॥ हेमन्ते पथिकजनाः प्रियावियुक्ता लोकानां गृहवहिरङ्गणे शयानाः । कन्दर्पाकुलमनसा
 निशासु तेषां शीतं किं लगति जगत्कम्पकारि ॥ २ ॥ हेमन्ते हिमकरत्रिम्बचास्सुख्या रामाया

१ स्मरस्य । २ कर्णपूर- । ३ संचलत्- । ४ स्खलितमालानि । ५ हूणदेशभूनादी- ।
 ६ अपलयन् । ७ सुन्दर्याः ।

मृदुभुजपञ्जरे शयानाः । ये कालं परमसुखं नयन्ति तेषां शीतं किं लगति जगत्प्रकम्पकारि ॥ ३ ॥
हे पान्थ प्रिय विप्रयोगद्वुतभुज्ज्वालानभिज्ञोऽसि किं किंवा नास्ति तव प्रिया गतवृणः किंवा विहीनो
धिया । येनास्मिन्नवकुङ्कुमारुणरुचिव्यासङ्गधर्मोचिते कुन्दानन्दितमत्तपदपदकुले काले गृहानिर्गतः
॥ ४ ॥ शीतार्तिप्रसरस्तथाऽऽकुलपदन्यासैः समुत्कम्पिमिः पान्थैर्निर्देयतुच्छगोधननदद्वापारवैः सूचिताः ।
प्राप्यन्ते हिमपीडितानि निभृतप्रोद्धाटधूमा घनस्तोकालक्षकुटीरकाः कथमपि प्राप्ता गिरिप्रागकाः ॥ ५ ॥
अन्योन्याहतिदन्तनादमुखरं वक्रं मुखं कुर्वता नेत्रे साश्रुकणे निमील्य पुलकन्यासङ्गि कण्डूयता ।
हाहाहेति मुनिष्ठुरं विवदता बाहू प्रसार्य क्षणं पुण्याग्निः पथिकेन पीयत इव ज्वालाहतश्मश्रुणा ॥ ६ ॥

शिशिरशोभोज्ञावना ।

परमप्रमदा प्रमदा अमरी अमरीतिकोविदा विपिने । पवनो विमाति जवनो मदनः शिशिरे
वियोगिना कदनः ॥ १ ॥ प्रावारैरङ्गारैर्गर्भगृहैः स्तनतटैश्च दयितानाम् । सतर्जितमाढयानां
निपतति शीतं दरिद्रेषु ॥ २ ॥ कारणोत्पन्नकोपोऽपि साप्रत प्रमदाजनः । निशि शीतापदे-
शेन गाढमालिङ्गति प्रियम् ॥ ३ ॥ एते समुल्लसद्वासो राजन्ते कुन्दकोरकाः । शीतमीता लता-
कुन्दमाश्रिता इव तारकाः ॥ ४ ॥ अश्रुकमिव शीतमयात्सस्त्यानत्वच्छलेन हिमधवलम् । अम्भोभिरपि
गृहीतं पश्यत शिशिरस्य माहात्म्यम् ॥ ५ ॥ आचुम्ब्य बिम्बाधरमङ्गवल्लीमालिङ्ग्य सस्पृश्य कपोल-
पालिम् । श्रीखण्डमादय करेण कान्तः सवासयामास सरोरुहाक्षीम् ॥ ६ ॥ मानिन्या ननु
मानः शीतमयाद् दूरगो भवेच्छिशिरे । नेद हन्त सुचित्रं किं तूष्णाश्छणताऽप्येवम् ॥ ७ ॥
तर्पेनस्तपति स्म मन्दमन्दं ज्वलनोऽपि ज्वलति स्म किञ्चिदेव । शरणं शिशिरेऽथ किं च यूनां
युवतीनां स्तनयुग्ममात्रमासीत् ॥ ८ ॥ कुसुमयन्फलिनी रलिनीरवैर्मदविकासिभिराहितद्वक्त्रैः ।
उपवनं निरभर्त्सयत प्रियान्वियुवतीर्युवतीः शिशिरानिलः ॥ ९ ॥ उपचितेषु परेष्वसमर्थता
व्रजति कालवशाद्वलवानपि । तैपसि मन्दगमस्तिरमीषुमानं हि महाहिमहानिकरोऽभवत् ॥ १० ॥
अभिषिपेणयिषुं भुवनानि यः स्मरमिवाख्यत लोभ्ररजश्चयः । क्षुभितसैन्यपरागविषाण्डुरद्युतिरयं तिरय-
न्नुदभूदिशः ॥ ११ ॥ शिशिरमासमर्षास्य गुणोऽस्य नः क इव शीतहरस्य कुक्षोष्मणः । इति धियाऽस्तरुषः
पारंरिभिरे घनमतो नमतोऽनुमतान्प्रियाः ॥ १२ ॥ अधिलवङ्गममी रजसाऽधिकं मलिनताः सुमनोदल-
तालिनः । स्फुटमिति प्रसवेन पुरो हसत्सपदि कुन्दलता दलतालिनः ॥ १३ ॥ द्वारं गृहस्य पिहितं
शयनस्य पार्श्वे वह्निर्ज्वलत्युपरि तलपटौ गरीयान् । अङ्गारुकूलमनुरागवशं कलत्रमित्थं करोति किमसौ
स्थपतस्तुषारः ॥ १४ ॥ वह्नेः शक्तिर्जलमिव गता दर्शनादाहवृत्तेर्नित्योद्वन्धे नवमरुक्के वर्तते
पुण्यकार्यम् । शीतत्रासं दधदिव रविर्याति सिन्धोः कृशालुः शीतैर्मिता इव च दिवसाः साप्रत
संकुचन्ति ॥ १५ ॥ पीनोत्तुङ्गपयोधराः परिलसत्संपूर्णचन्द्राननाः कान्ता नैव गृहे गृहे न च
दृढं जात्यं न काश्मीरजम् । ताम्बूलं न च त्रिलिका न च पटी तैलं न गन्धाविलं सद्यो
गोघृतपाचितं न वटर्काः शीतं कथं गम्यते ॥ १६ ॥ चुल्लीसीमनि गोरसारिमर्शेन मुक्त्या
परीतोऽर्भकैर्भ्याशे स्वकृषीक्षुयन्त्रनिनदं हर्षात्समाकर्णयन् । शेते सहतगोगणोष्मणि गृहे सस्ता-
म्भरा गोहिनीमालिङ्गयागणयनिशामु लुहिनं प्रोद्धामरः पामरः ॥ १७ ॥

१ निर्देयः । २ भाषात- । ३ छलेन । ४ सूर्यः । ५ माये । ६ त्यक्त्वा । ७ 'रजाई' इति भाषा-
माम् । ८ भक्ष्यविशेषः । ९ भोजनम् । १० समीपे ।

नयननिमीलनखेलनम् ।

न पाणिप्रच्छाद्य नयनयुगमत्यायतमिदं नितम्बस्यौदार्यात्परितगतियोगोऽप्यसुलभः । अतिस्वल्पौ पाणी स्तनभरनिरोधान्न मिलितौ निमीलक्रीडायां कल्पयसि मुग्धे किमिति नः ॥ १ ॥ नैतस्याः प्रसूतिद्वयेन सरले शक्ये पिधान्तुं दृशौ सर्वत्रैव विलोक्यते मुखशशिज्योत्स्नावितानैरियम् । इत्थं बालतया सखीभिरसकृद्दृढमीलनाकेलिषु व्याविद्धा रजनीमुखं च नयने स्वं गृह्णते कन्यका ॥ २ ॥

शैशिरपवनप्रशंसनम् ।

केशानाकुलयन्दशौ मुकुलयन्वासो बलादाक्षिपन्नातन्मन्पुलकोद्गमं प्रकटयन्नावेगकम्प गतेः । वारंवारमुदारसीकृतिभरैर्वन्तच्छदं पीडयन्मायः शैशिर एव संप्रति मरुत्कान्तासु कान्तापेते ॥ १ ॥ चुम्बन्तो गण्डमिर्त्तारलकवति मुखे मीकृताभ्यादधाना वक्षःसूक्तञ्चुकेषु स्तनभरपुलकोद्ग्रेदमापादयन्तः । ऊरूनाकम्पयन्तः पृथुजघनतटास्त्रसयन्तोऽशुक्रानि व्यक्तं कान्ताजनानां विटचरितभृतः शैशिरा वान्ति वाताः ॥ २ ॥

शिशिरे विरहिणां दशानिदर्शनम् ।

पुण्याग्नौ पूर्णवाञ्छः प्रथममगणितश्लोपदोषः प्रदोषे पान्थः मुप्त्वा यदेच्छं तदनु च सत्पुणे धामनि ग्रामदेव्याः । उत्कम्पी कर्पटार्धे जरति परिजडे छिद्रिणि च्छिन्ननिद्रे यातं वाति प्रकामं हिमकणिनि रणन्कोणतः कोणमेति ॥ १ ॥ सविष्टो ग्रामदेव्याः कुटघटितकुटीकुटचकोर्णकदेशे शीते सवाति बायी हिमकणिनि रणदन्तपद्भिर्द्रयाप्रः । पान्थः कन्था निशीथे परिकुथितजरत्तन्तुसतानगुर्वी ग्रीवापादाम्रजानुप्रहणचटचटक्पेटा प्रावृणोति ॥ २ ॥ आरात्कारीपवह्नेर्विविधचिततृणप्रस्तरान्तर्निपणैः संशीर्णग्रन्थिकन्थाविवरवशविशच्छीतवाताभिभूतः । नीताः कृच्छ्रेण पान्थैः श्वभिरिव निविड जानुसकोचकुञ्जैरन्तर्दुर्वारदुःखद्विगुणतरकृतायामयामाखियामाः ॥ ३ ॥

नारीगर्हणा ।

अनृत साहसं माया मूर्खत्वमतिलोमता । अशौचं निर्दयत्व च स्त्रीणां दोषाः स्वभावजाः ॥ १ ॥ स्त्रियो ह्यकरुणाः क्रूरा दुर्भर्याः प्रियसाहसाः । घ्नन्त्यल्पार्थेऽपि विश्रब्धं पतिं भ्रातरमप्युत ॥ २ ॥ स्त्रियो हि नाम खल्वेता निसर्गादेव पण्डिताः । पुरुषाणां तु पाण्डित्यं शास्त्रेणैवोपदिश्यते ॥ ३ ॥ विधायालीकैर्विश्रम्भमज्ञैर्षु त्यक्तसौहृदाः । नवं नवममीप्सन्त्यः पुश्रल्यः स्वैरवृत्तयः ॥ ४ ॥ जल्पन्ति सार्धमन्येन पश्यन्त्यन्यं सविभ्रमम् । हृदये चिन्तयन्त्यन्यं प्रियः को नाम दोषिताम् ॥ ५ ॥ स्त्रीणां द्विगुण आहारो लज्जा चापि चतुर्गुणा । साहसं पद्भुगं चैव कामश्चाष्टगुणैः स्मृतः ॥ ६ ॥ अन्तः क्रूराः सौम्यमुखा अर्गौघहृदयाः स्त्रियः । अन्तर्विषा बहिः सौम्या मरुष्या विपकृता इव ॥ ७ ॥ कामनाम्ना किरातेन वितता मूढचेतसाम् । नार्यो नरविहंगानामङ्गबन्धनबाणैराः ॥ ८ ॥ दर्शनाद्भसते चित्तं स्पर्शनाद्भसते धनम् । सगमाद्भसते सैवं

१ कान्त इवाचरति । २ उपनायक- । ३ आवृणोति । ४ क्षमाहीनाः । ५ परस्परगणान्त-
कर्ममठाः । ६ प्रकृतेः । ७ असत्य- । ८ विषयवासनामूढेषु । ९ इदं सर्वं पुरुषापेक्षया । १० दुर्ज्ञे-
यामिप्रायाः । ११ पाशाः । १२ पराक्रमम्

नारी प्रत्यक्षराक्षसी ॥ ९ ॥ चतुरः सज्जता पूर्वमुपायांस्तेन वेधसा । न सृष्टः पञ्चमः कोऽपि
गृह्णन्ते येन योषितः ॥ १० ॥ स्त्रियस्तु यः कामयते सनिकर्षं च गच्छति । ईषत्प्रकुर्वते
सेवां त तमिच्छन्ति योषितः ॥ ११ ॥ स्थानं नास्ति क्षणो नास्ति नास्ति प्रार्थयिता नरः ।
तेन नारदः नारीणां सतीत्वमुपजायते ॥ १२ ॥ यो मोहान्मन्यते मूढो रक्तैव मम कामिनी ।
स तस्या वशगो नित्यं भवेत्कीडाशकुन्तवत् ॥ १३ ॥ अनर्थित्वान्मनुष्याणां भयात्परिजनस्य च ।
मर्यादायाममर्यादाः स्त्रियस्तिष्ठन्ति सर्वदा ॥ १४ ॥ नासां कश्चिदगम्योऽस्ति नासां च वर्यसि स्थितिः ।
विरूप रूपवन्त वा पुमानित्येव भुजते ॥ १५ ॥ रक्तोऽभिजायते भोग्यो नारीणां शार्दको
यथा । वृष्यते यो दशालम्बी नितम्बे विनिवेशितः ॥ १६ ॥ अलक्तको यथा रक्तो
निष्पीड्यै पुरुषस्तथा । अबलामिर्वैलाद्रक्तः पादमूले निपात्यते ॥ १७ ॥ शम्बरस्य च या माया या माया
नमुचेरपि । बलेः कुम्भीनसेश्चैव सर्वास्ता योषितो विदुः ॥ १८ ॥ हसन्त प्रहसन्त्येता रुदन्त
प्ररुदन्त्यपि । अप्रियं प्रियवाक्यैश्च गृह्णन्ति कालयोगतः ॥ १९ ॥ उशर्ना वेद यच्छास्त्रं यच्च
वेद बृहस्पतिः । स्त्रीबुद्ध्या न विशेष्येत तस्माद्रक्ष्याः कथं हि ताः ॥ २० ॥ अनृत सत्य-
मित्याहुः सत्यं चापि तथाऽनृतम् । इति यास्ताः कथं धीरैः संरक्ष्याः पुरुषैरिह ॥ २१ ॥
अन्तर्विषमया ह्येता बहिश्चैव मनोरमाः । गुञ्जाफलसमाकारा योषितः केन निर्मिताः ॥ २२ ॥
यदि स्यात्पावकः शीतः प्रोष्णो वा शशलाञ्छनः । स्त्रीणां तदा सतीत्वं स्याद्यदि स्या-
दुर्जनो हितः ॥ २३ ॥ या मार्या दुष्टचरिता सततं कलहप्रिया । मार्यारूपेण सा ज्ञेया विदग्धै-
र्दाक्षिणा जरा ॥ २४ ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन नामापि परिवर्जयेत् । स्त्रीणामिह हि सर्वासा य
इच्छेत्सुखमात्मनः ॥ २५ ॥ के नाम न विनश्यन्ति मिथ्याङ्गानानितम्बिनीम् । रम्या बुद्धो-
पसर्पन्ति ये ष्वाला शलमा इव ॥ २६ ॥ यदन्तस्तत्र जिह्वायां यजिह्वाया न तद्वहिः । यद्वहिस्तत्र
कुर्वन्ति विचित्रचरिताः स्त्रियः ॥ २७ ॥ ताडिता अपि दण्डेन शस्त्रैरपि विषण्णिताः ।
न वशं योषितो यान्ति न दानैर्न च सत्तवैः ॥ २८ ॥ आस्तां तावत्किमन्येन दौरात्म्येनात्र
योषिताम् । विधृतं स्वोदरेणापि घ्नन्ति पुत्रमपि स्वकम् ॥ २९ ॥ रूक्षाया स्नेहसमारं कठो-
रायां सुमार्दवम् । नीरसाया रसं बालो बालिकाया विकल्पयेत् ॥ ३० ॥ भोजनाच्छादने
दद्याद्युक्तकाले च संगमम् । भूषणाद्यं च नारीणां न तामिर्मन्त्रयेत्सुधीः ॥ ३१ ॥ यत्र स्त्री यत्र
कितयो बालो यत्र प्रशासिता । राजनिर्मूलता याति तद्गृहं मार्गवोऽब्रवीत् ॥ ३२ ॥ ताव-
त्स्यात्सुप्रसन्नास्यस्तावदुरुजने रतः । पुरुषो योषिता यावन्न शणोति वचो रहः ॥ ३३ ॥
एताः स्वार्थपरा नार्पः केवलं स्वसुखे रताः । न तासां बह्व्रमः कोऽपि सुतोऽपि स्वसुखं विना
॥ ३४ ॥ यदि स्याच्छीतलो वह्निश्चन्द्रमा दहनात्मकः । सुस्थादः सागरः स्त्रीणां तत्सतीत्वं
प्रजायते ॥ ३५ ॥ सगतानि मृगाक्षीणा तडिद्विलसितान्यपि । क्षणद्वयं न तिष्ठन्ति घनारब्धा-
न्यपि स्वयम् ॥ ३६ ॥ उत्तमानामपि स्त्रीणां विश्वासो नैव विद्यते । राजप्रियाः कैरविष्यो
रमन्ते मधुपैः सह ॥ ३७ ॥ न लज्जा न विनीतत्वं न दाक्षिण्यं न भीरुता । प्रार्थनामात्र एवैकः
सतीत्वे कारणं स्त्रियाः ॥ ३८ ॥ न दानेन न मानेन नार्जवेन न सेवया । न शस्त्रेण न शस्त्रेण
सर्वथा विषमाः स्त्रियः ॥ ३९ ॥ सुरूपं पुरुषं दृष्ट्वा आतरं यटि वा सुतम् । योनिः क्षिति नारीणा-

१ अनुरक्ता । २ कीडापक्षी । ३ बाल्याद्यवस्थायाम् । ४ 'साडी' इति भाषायाम् ।

५ पाषाणादिना सङ्घर्ष्य, आश्लेषेण संपीड्य च । ६ शुक्राचार्यः ।

मामपात्रमिषाम्मसा ॥ ४० ॥ न स्त्रीणामप्रियः कश्चित्प्रियो वाऽपि न विद्यते । गायस्तुणमिवारण्ये
प्रार्थयन्ति नव नवम् ॥ ४१ ॥ कुलीना रूपवत्यश्च नाथवत्यश्च योपितः । मर्यादासु न तिष्ठन्ति स दोषः
स्त्रीषु नारद ॥ ४२ ॥ समयज्ञानर्थवतः प्रतिरूपान्वशे स्थितान् । पतीनां तटमासाद्य नाल नार्यः
प्रतीक्षितुम् ॥ ४३ ॥ न भयान्नाप्यनुकोशानार्थहेतोः कथंचन । न ज्ञातिकुलसंबन्धास्त्रियस्तिष्ठन्ति
भर्तृषु ॥ ४४ ॥ माद्यति प्रमदां दृष्ट्वा सुरा पीत्वा न माद्यति । यस्मादृष्टिमदा नारी तस्मात्तां परिवर्जयेत्
॥ ४५ ॥ यौवने वर्तमानानां मृष्टामरणवाससाम् । नारीणां स्वैरवृत्तीनां स्पृहयन्ति कुलत्रियः
॥ ४६ ॥ या हि शश्वद्वहुमता रक्ष्यन्ते दयिताः स्त्रियः । अपि ताः संप्रसज्यन्ते कुन्जा-
न्धजडवामनैः ॥ ४७ ॥ पक्षुष्वपि च देवर्षे ये चान्ये कुरिस्ता जनाः । स्त्रीणामगम्यो
लोकेऽस्मिन्नास्ति कश्चिन्महामुने ॥ ४८ ॥ अलामात्पुरुषाणां हि मयात्परिजनस्य च । वधवन्ध-
भयाच्चैव तथा गुता हि योपितः ॥ ४९ ॥ लोकानामपि दातारं कर्तारं मानसान्वयोः ।
रक्षितारं न मृष्यन्ति भर्तारं परमस्त्रियः ॥ ५० ॥ न कामभोगान्बहुलानालंकारार्थसंचयान् ।
तथाहि बहु मन्यन्ते यथा रत्याः परिग्रहम् ॥ ५१ ॥ असद्वर्मस्त्वय स्त्रीणामस्माकं
भवति प्रभो । पापीयसो नरान्यद्वै लज्जा त्यक्त्वा भजन्ति ताः ॥ ५२ ॥ अधिर्दांसमलं लोके
विद्वांसमपि वा पुनः । प्रमदा एतस्य नेतुं कामक्रोधवशानुगम् ॥ ५३ ॥ यस्य स्त्री तस्य
भोगेच्छा निःस्त्रीकस्य क भोगैर्भूः । स्त्रियं त्यक्त्वा जगत्सक्तं जगत्त्यक्त्वा सुखी भवेत् ॥ ५४ ॥
यस्य जिहासहस्रं स्याज्जीवेत्साप्रशतं च यः । अनन्यकर्मा स्त्रीदोषान्तोऽप्यनुक्त्वा लयं व्रजेत्
॥ ५५ ॥ न विषेण न शस्त्रेण नाग्निना न च मृत्युना । अप्रतीकारपारुष्याः स्त्रीभिरेव
स्त्रियः कृताः ॥ ५६ ॥ नयनविकारैरन्य वचनैरन्य विचेष्टितैरन्यम् । रमयति सुतेनान्यं स्त्री
बहुरूपा निजा कस्य ॥ ५७ ॥ स्त्रीषु न रागः कार्यो रक्त पुरुष स्त्रियः परिभवन्ति । रक्तैव
हि रन्तव्या विरक्तमावा तु हातव्या ॥ ५८ ॥ हृदय हरन्ति नार्यो मुनेरपि झूकटाक्षविक्षेपैः ।
दोर्मूलनामिदेशं प्रदर्शयन्त्यो महाचपलाः ॥ ५९ ॥ सुमुखेन वदन्ति बलुना प्रहरन्त्येव शितेन
चेतसा । मधु तिष्ठति वाक्चि योपितां हृदये हालहल महद्विषम् ॥ ६० ॥ अत एव निपीयतेऽधरो हृदय
मुष्टिभिरेव ताडयते । पुरुषैः सुखलेशवञ्चितैर्मधुलुब्धैः कमलं यथाऽलिभिः ॥ ६१ ॥ गुणाश्रयं कीर्तियुतं च
कान्तं पतिं विधेयं सवनं रतिज्ञम् । विहाय शीघ्रं यनिता व्रजन्ति नरान्तरं शीलगुणादिहीनम् ॥ ६२ ॥
संसृग्मवीचीव चलस्वभावाः सन्ध्याभ्रलेखेव मुहूर्तरागाः । स्त्रियो द्वैतार्थाः पुरुषं निरर्थं निष्पीडितालक्तकषत्त्य-
जन्ति ॥ ६३ ॥ स्त्रियो हि मूल निर्धनस्य पुसः स्त्रियो हि मूल व्यसनस्य पुंसः । स्त्रियो हि
मूल नरकस्य पुसः स्त्रियो हि मूल कलहस्य पुसः ॥ ६४ ॥ अपण्डितास्ते पुरुषा मता मे
ये स्त्रीषु च श्रीषु च विश्वसन्ति । स्त्रियो हि कुर्वन्ति तथैव नार्यो भुजंगकन्यापरिसर्पणानि
॥ ६५ ॥ एकं मनुष्यं हृदयेन धृत्वा परं ततो दृष्टिमिराद्वयन्ति । अन्यत्र मुञ्चन्ति मद-
प्रसेकमन्य शरीरेण च कामयन्ते ॥ ६६ ॥ नातिप्रसङ्गः प्रमदासु कार्यो नेच्छेद्बलं स्त्रीषु विव-
र्धमानम् । अतिप्रसक्तेः पुरुषैर्यतस्ताः स्त्रीडन्ति काकैरिव क्षीनपक्षैः ॥ ६७ ॥ कुर्वन्ति तावत्

१ कारुण्यात् । २ भोगवासनाऽऽविर्भावः । ३ तीक्ष्णेन । ४ वशंवदम् । ५ सागरतरङ्गवत् ।
६ प्रदोषकालिकगगनवत् । ७ निपीडितयावकरसरञ्जिततूलिकावत् । ८ मृत्योः । ९ अत्र 'तस्मात्
स्त्रियो नैव बुधेन खेपाः' इति चतुर्थपादपाठस्तु युक्तः । अन्यथाऽनवीकृतार्थत्वदोषोपात्तेः ।
१०. छिन्नः ।

प्रथमं प्रियाणि यावन्न जानन्ति नरं प्रसक्तम् । ज्ञात्वाऽथ तं मनश्चपाशवद् प्रस्तामिष मीनमिवोद्ध-
रन्ति ॥ ६८ ॥ समोहयन्ति मदयन्ति विडम्बयन्ति निर्भर्त्सयन्ति रमयन्ति विपादयन्ति । एताः प्रविश्य
सदय हृदयं नराणां किं नाम वामनयना न समाचरन्ति ॥ ६९ ॥ स्त्रोणामशिक्षितपटुत्वममा-
पीणा सदृश्यते किमुत याः परिवोधवत्यः । प्रागन्तरिक्षगमनात्स्वमपत्यजातमैर्न्यैर्द्विजैः परभृताः किल
पोषयन्ति ॥ ७० ॥ अनङ्कुरितकूर्चकः स तु सितोपलाढय पयः स एव घृतकूर्चकः सलवणान्धु-
तक्रोपमः । स एव सितकूर्चकः कथितगुग्गुलद्वेगकृद्भवन्ति हरिणीदृशां प्रियतमेषु भावास्त्रयः
॥ ७१ ॥ शृणु हृदय रहस्य यत्प्रशस्तं मुनीनां न खलु न खलु योपित्सन्निधिः सविधेयः ।
हरति हि हरिणाक्षी क्षिप्रमक्षिभुरप्रैः पिहितशमतनुव चित्तमप्युत्तमानाम् ॥ ७२ ॥ शास्त्रज्ञोऽपि
प्रकटविनयोऽप्यात्मबोधेऽपि गाढ ससारेऽस्मिन्भवति विरलो भाजन सद्गतीनाम् । येनैतस्मिन्निरय-
नगरद्वारमुद्घाटयन्ती वामाक्षीणा भवति कुटिला झूलता कुञ्चिकेव ॥ ७३ ॥ अपसरत रे दूरादस्मात्काटाक्ष-
विपानलात्मकृतिविषमाद्योपित्सर्पाद्विलासफणाभृतः । इतरफणिना दष्टः शक्यश्चिकित्सितुमौपधैश्चटुलवनिता
मोगिप्रस्त त्यजन्ति हि मन्त्रिणः ॥ ७४ ॥ स्वातन्त्र्यं पितृमन्दिरे च वसतिर्यात्रोत्सवे सगति-
गोष्ठीपूरुषसन्निधाननियमो वासो विदेशे तथा । सैर्सर्गः सह पुश्चलीभिरसकृद्भूतेर्निजायाः क्षतिः पत्यु-
वार्धकमीप्सित प्रैषसनं नाशस्य हेतुः स्त्रियः ॥ ७५ ॥ अग्राह्य हृदय तथैव वदन यदर्पणा-
न्तर्गत भावः पर्वतसूक्ष्ममार्गाविषमः स्त्रीणां न विज्ञायते । चित्तं पुष्करपत्रतोयतरलं विद्वद्भिराशं-
सित नारी नाम विपाङ्कुरैरिव लतादोषैः सम वर्धिता ॥ ७६ ॥ एकेन स्मितपाटलाधररुचो
जल्पन्त्यनल्पाक्षर वीक्षन्तेऽन्यमितः स्फुटकुमुदिनीफुल्लोलसल्लोचनाः । दूरोदारचारित्रचित्रविभष
ध्यायन्ति चान्य भिया केनेत्थं परमार्थतोऽर्थवदिव प्रेमास्ति वामश्रवाम् ॥ ७७ ॥ कौर्कश्य स्तन-
योर्दृशोस्तरलताऽलीकं मुखे दृश्यते कौटिल्यं कचसंचये प्रवचने मान्यं त्रिके स्थूलता । मीरुव
हृदये सदैव कथित मायाप्रयोगः प्रिये यासा टोपगणो गुणो मृगदृशां ताः किं नराणां प्रियाः
॥ ७८ ॥ नर्ता यद्यपि नीतिशास्त्रनिपुणो विद्वान्कुलीनो युवा दाता कर्णसमः समृद्धविभषः
शृङ्गारदीक्षागुरुः । स्वप्राणाधिककल्पिता स्ववनिता स्नेहेन सललिता त कान्तं प्रविहाय सैव
युवती जार पतिं चाञ्छति ॥ ७९ ॥ आलापैर्मथुरैश्च काश्चिदपरानालोकिताः सस्मितैरन्या-
न्यत्रमकल्पनाभिरितरानङ्गैरनङ्गोज्ज्वलैः । आचारैश्चतुरैः परानभिनयैरन्यान्ध्रुवः कम्पनैरित्थं काश्चन
रञ्जयन्ति मुदृशो मन्ये मनस्त्वन्यथा ॥ ८० ॥ हासस्वल्कलिकाप्रदीपनपटुर्हस्ताङ्गिनेनानन तन्व-
ङ्गया विपजातमेव भुजगी चेणी च रोमावलिः । किं च श्रीफलमुन्नतस्तनभरः काम मनस्ता-
मिमा सर्वाकारविपोग्रभूर्तिमबला प्राप्यापि यजीवति ॥ ८१ ॥ मुक्ताहारलता रणमणिमया
हैमास्तुलोकोटयो रागः कुलमसभवः सुरभयः पौण्ड्र्यो विचित्राः स्रजः । वासश्चिदुत्कलमल्पमतिभिर्नार्या-
महो कल्पित वाद्यान्तः परिपदनता तु निरयो नारीति नाम्ना कृतः ॥ ८२ ॥ आवर्तः सञ्ज-
यानामविनयमवन पत्तन साहसना दोषाणा संनिधान कपटशतमय क्षेत्रमप्रत्ययानाम् । दुर्ग्राह्यं
यन्महद्भिर्नरवरवृत्तैः सर्वमायाकरण्ड स्त्रीयन्त्र केन लोके विषममृतमय धर्मनाशाय वष्टम् ॥ ८३ ॥

१ प्रतिकूल-। सुन्दर-। २ अन्यः पक्षिभिः काकैरिति भावः । ३ कोकिलाः । ४ सङ्क्रमः ।
५ परदेशे प्रस्थानम् । ६ अभिप्रायः । ७ पद्म-। ८ कर्कशत्वम् । ९ अङ्गदविशेषाः ।
१० पुष्पसम्बन्धिन्यः ।

सतीवर्णनम् ।

यस्य भार्या शुचिर्दक्षा मार्तारमनुगच्छति । नित्यं मधुरैवक्त्री च सा रमा न
 रमा रमा ॥ १ ॥ नित्यं स्नाता सुगन्धा च नित्यं च प्रियवादिनी । अल्पभुङ् मितवक्त्री च देवता
 सा न मानुषी ॥ २ ॥ असारभूते संसारे सारभूता नितम्बिनी । इति संचिन्त्य वै शंभुरर्घाङ्गे
 पार्वतीं दधौ ॥ ३ ॥ सैव साध्वी सुमत्तश्च सुस्नेहः सैरसोज्ज्वलः । पाकः सजायते यस्याः
 करादयुदरादपि ॥ ४ ॥ रूपसंपन्नमग्राभ्यं प्रेम्प्राप्यं प्रियैर्वैदम् । कुलीनमनुकूलं च कैलत्रं कुत्र
 लभ्यते ॥ ५ ॥ न गृहं गृहमित्याहुर्गृहिणी गृहमुच्यते । गृहं तु गृहिणीहीनं कान्तारादतिरि-
 च्यते ॥ ६ ॥ वृक्षमूलेऽपि दयिता यत्र तिष्ठति तद्गृहम् । प्रासादोऽपि तया हीनो हारण्यसदृशः
 स्मृतः ॥ ७ ॥ तावत्कुलस्त्रीमर्यादा यावद्वृद्धावगुण्ठनम् । हते तस्मिन्कुलस्त्रीभ्यो वरं वेद्याङ्गना-
 जनः ॥ ८ ॥ कार्ये दासी रतौ वेद्या भोजने जननीसमा । विपत्तौ बुद्धिदात्री च सा
 भार्या भुवि दुर्लभा ॥ ९ ॥ वश्यमावेन सुमर्ताः सुवर्तौ सुसमाहिता । अनैभ्यश्चित्ता सुमुखी
 भर्तुः सा धर्मचारिणी ॥ १० ॥ न कार्येषु न भोगेषु नैश्वर्यं न सुखे तथा । स्पृहा यस्या यथा
 भर्तुः सा नारी सुखभागिनी ॥ ११ ॥ कस्योत्थौनपरा नित्यं गुरुशुश्रूषणे रता । सुसंशुष्टगृहं
 चैव गोशङ्कृतलेपना ॥ १२ ॥ या नारी सुव्रता दक्षा विमलाऽमृताभापिणी । सदाचारा पति-
 प्राणा सा स्वर्गादतिरिच्यते ॥ १३ ॥ श्वश्रूश्चशुरयोः पादौ पूजयन्ती पतिव्रता । मातापितृपण्य
 नित्यं या नारी सा पतिव्रता ॥ १४ ॥ पतिर्देवः पतिर्वन्द्युः पतिः स्वर्गः पतिः सुखम् ।
 जीवनं च पतिर्नार्या नान्यत् किञ्चिज्जगन्त्रये ॥ १५ ॥ बालया वा युवत्या वा वृद्धया वापि
 योषिता । न स्वातन्त्र्येण कर्तव्यं किञ्चित्कार्यं गृहेष्वपि ॥ १६ ॥ नास्ति स्त्रीणां पृथग्यज्ञो
 न व्रतं नाप्युपोषणम् । पतिं शुश्रूषते येन तेन स्वर्गे मैहीयते ॥ १७ ॥ पाणिप्राहस्य
 साध्वी स्त्री जीवतो वा मृतस्य वा । पतिलोकमभीप्सन्ती नाचरेत्किञ्चिदप्रियम् ॥ १८ ॥
 सदा प्रहृष्टया मान्यं गृहकार्यं च दक्षया । सुसंस्कृतोपस्करया व्यये चार्मुक्तहस्तया ॥ १९ ॥
 जीवति जीवति नाथे मृते मृता या मुदा युता मुदिते । सहजस्नेहसाला कुलवनिता केन
 तुल्या स्यात् ॥ २० ॥ प्रतिरजनिं प्रतिदिवसं विहरं बहिःशृणुष्व डिण्डिमं दत्त्वा ।
 कोणवधूद्वज्रलितैर्विश्वं पुनराकुलीभवति ॥ २१ ॥ दीपदशा कुलयुवती वैदग्ध्यैवैव
 मलिनतामेति । दोषैर्वा अपि भूषणैर्वा गणिकायाः शशिकलायाश्च ॥ २२ ॥ मनसा वचसा सततं
 भवन्ति या भर्तृवत्सलाः साध्व्यः । अपि पतितं परीणीतं नयन्ति ता अक्षयं त्रिदिवम्
 ॥ २३ ॥ तल्पे प्रभुरिव गुरुशिव मनसिजशास्त्रे श्रमे मुजिष्येव । गेहे श्रीरिव गुरुजन-

१ पवित्राचरणा । २ सुभाषिणी । ३ लक्ष्मीः । ४ आज्यपरिप्लुतः, रतिकूपः, वात्सल्य-
 विषयभूतश्च । ५ सरसोऽथ चोज्ज्वलः (पवित्रः) शृङ्गाराख्यरसशाली ("शृङ्गारः शुचिर-
 ज्ज्वलः" इत्यमरः) च, रतान्तरवदपदवृत्तया सरसः, सदाचारित्वाच्चोज्ज्वलः । ६ भोज्यम्,
 रमणसुखान्निरूपः परिणामः, सन्ततिकूपं फलं च । ७ उदरपदेन वक्षःपरिचवङ्गग्रहणं गर्भग्रहणं
 च । ८ लावण्य- । ९ चातुर्यशालि सदाचारपरं च । १० प्रेमपूर्णम् । ११ मिष्टवक्तुः । १२ भार्या ।
 १३ प्रसन्नचेताः । १४ नियताचारा । १५ भर्तृवैव निहितचित्ता । १६ पत्युः पूर्वं प्रभात एव
 प्रबोधकारिणी । १७ श्वश्रुप्रभृति- । १८ गृहं सम्मार्ज्यं सदाऽवस्थापिनी । १९ गोमय- ।
 २० प्रतिष्ठां लभत इति भावः । २१ अनुदार- । २२ दूषणानि राजयश्च ।

पुरतो मूर्तेय सा मीडा ॥ २४ ॥ ढक्कामाहत्य मदं वितन्वते करिण इव चिर पुरुषाः । स्त्रीणां करिणीनामिष मदः पुनः स्थकुलनाशाय ॥ २५ ॥ अमृतमेयी निरवर्था ह्यर्था गम्भीरमावसंपन्ना । पतिमनुगच्छति तन्वी गङ्गा मागीरथ रथ यद्वत् ॥ २६ ॥ परपतिविमुखा सुमुखी गुरुजनशिष्या-
यमाणा च । ममताऽहन्ताविधुरो दयिता कस्यापि सा कृतिनः ॥ २७ ॥ कार्येषु मन्त्री करिणेषु दासी भोगेषु माता शयनेषु रम्भा । धर्माकुला क्षमया धरित्री भार्या च पातुण्यवतीह धन्या ॥ २८ ॥ बहिर्न लोला दृगपाङ्गमूलादुपैति कूलादिषु सागरोर्मिः । न वा सतीनामभिलाषबन्ध व्यनक्ति गन्धं कलिकैव चेतः ॥ २९ ॥ लज्जावशाद्यनतमन्थरदृष्टिपात यैश्चुम्बित कुलवधूवदनारवि-
न्दम् । तेषामनेकपुरुषव्रणिताधरेषु सक्तिः कथं भवति वेशवर्धसुखेषु ॥ ३० ॥ नातः परं कुल-
मतः परतो न शील नातः परं च करुणासदनं च पूज्यः । नाराधनं न च परः पुरुषः पुराणः सर्वस्वमेणशिखुलोलदृशो हि भर्त्ता ॥ ३१ ॥ मानाग्निवर्धनमहौषधमेतदेव स्त्रीणां सपत्न-
वनिर्ताहयकीर्तनं यत् । अव्याजनिर्भरभयप्रणतोत्तराणां मन्थे विशेषत इदं कुलकन्यकानाम् ॥ ३२ ॥ पदन्यासो गेहाद्वहिरहिफर्णारोपणसमो निजावासौदन्यद्वचनमपरदीपतुलितम् । यच्चो लोकालम्ब्य
कृपणघनतुल्यं भृगदृशः पुमानन्यः कान्ताद्विधुरिष चतुर्थीसमुदितः ॥ ३३ ॥ चतुर्थेऽहि स्नाता त्रिदिनधिरहात्पाण्डुवदना रजोमुक्ता तन्वी चपलनयना कामकलिताम् । हिमत्वङ्मार्जारमलयमव-
गन्धप्रणयिनीमधन्यः को भुङ्क्ते च्युतकुसुमशेषामिषं लताम् ॥ ३४ ॥ गतागतकुवहलं नयनयो-
रपाङ्गावधि स्मितं कुलनतभ्रुवामधर एव विश्राम्यति । यच्चः प्रियतमश्चुतेरतिथिरेव कोपक्रमः कदाचिदपि चेत्तदा मनसि केवलं मज्जति ॥ ३५ ॥ भक्तिः प्रेयसि सश्रितेषु करुणा श्वश्रूषु
नम्र शिरः प्रीतिर्यादेषु गौरव गुरुजने कान्तिः कर्तागस्यपि । अम्लाना कुलयोपिता व्रतविधिः सोऽयं विधेयः पुनर्मद्वर्तुर्दयिता इति प्रियसखीबुद्धिः सपत्नीष्वपि ॥ ३६ ॥ अम्युत्थानमुपागते
गृहपतौ तद्वापणे नम्रता तत्पादार्पितदृष्टिरासनविधिस्तस्योपचर्या स्वयम् । सुते तत्र शयीत तत्प्रथमतो ज्ञेयाच्च शय्यामिति प्राच्यैः पुत्रि निवेदितः कुलवधूस्तिष्ठान्तधर्मागमः ॥ ३७ ॥ शुश्रूषस्य गुरुकुरु प्रियसखीवृत्तिः सपत्नीजने मर्तुर्विप्रकृताऽपि रोपणतया मा स्म प्रैतीप गमः । भूयिष्ठ
मय दक्षिणा परिजने भोगेष्वनुत्सेकिनी^{३८} यान्त्येव गृहिणीपद युवतयो र्धमाः कुलस्यौघयः ॥ ३८ ॥ निर्व्याजा दयिते ननान्देषु नता श्वश्रूषु भक्ता मय स्निग्धा वन्धेषु वत्सला परिजने स्मरौ
सपत्नीष्वपि । मर्तुर्मित्रजने सनप्रवचना खिन्ना च तद्वैरिषु^{३९} प्रायः सवननं नतभ्रु तदिदं धीतीपध
भर्तृषु ॥ ३९ ॥ मास्वानुद्वतवान् शशी विगतवान् देवाग्निकार्यार्हितः सम्भारो रचितो विशुद्ध-
वसने कालोचितं योजितं । स्नानं नाथ विधीयता सुमनसोऽर्च्यन्ता शिखी चेज्यता भोग्यन्ता गृहमागता इति सती कर्त्तव्यमाभाषते ॥ ४० ॥ संचारो रतिमन्दिरावधि सखीकर्णावधि व्याहृत

१ जलरूपा, सुधावदुपकर्त्रा च । २ निष्पन्ना, निष्पापा च । ३ पेया, भोग्या च । ४ गम्भी-
रा अक्षुद्रा च । ५ निर्ममा निरद्वन्द्वरा च । ६ कार्यसाधनेषु । ७ तदालया देवाङ्गनेवेति भावः ।
८ वेद्यासुरेषु । ९ नाम- । १० सर्पभोग- । ११ स्वस्थानात् । १२ कदर्यधनमिव । १३ स्वपतेः ।
१४ आश्रितजनेषु । १५ इदं गुरुजनोपलक्षणम् । १६ भर्तृभ्रातृपत्नीषु । १७ क्षमा । १८ स्नाप-
राधे । १९ प्रसन्ना । २० सेवा । २१ पत्नित्यजेत् । २२ प्रतिकूलताम् । २३ द्रव्यशून्या । २४ गत-
दुक्तगुणातः प्रतिकूलाः । २५ चिन्तारूपा एव । २६ पतिभगिनीषु । २७ पतिबन्धुषु । २८ सेवक-
वर्गं । २९ प्रसन्ना । ३० पतिविरुद्धेषु । ३१ वचनम् ।

चेतः कान्तसमीहितावधि महामानोऽपि मौनावधि । हास्यं चाधरपल्लवावधि पदन्यासावधि प्रेक्षितं सर्व सावधि नावधिः कुलमुवा प्रेम्णः परं केवलम् ॥ ४१ ॥ शुश्रूषामनुरुन्धती गुरुजने वाक्ये ननान्दुः स्थिता दाक्षिण्यैकपरायणा परिजने स्निग्धा सपत्नीष्वपि । सन्नद्धाऽतिथिसत्कृतौ गृहमरे नैस्तन्ममाविभ्रती वत्से किं बहुना भजस्व कुशल भर्तुः प्रिये जाग्रती ॥ ४२ ॥ साध्वी शीलवती दयावसुमती दाक्षिण्यलज्जावती तन्वी व्याजपराङ्मुखी स्मितवती मुग्धा प्रियालापिनी । देव-
ब्राह्मणबन्धुसज्जनहिता यस्यास्ति भार्या गृहे तस्यार्थागममोक्षभोगफलदा सैकैव पुण्या लता ॥ ४३ ॥

निन्दस्त्रीनिदर्शनम् ।

यस्य भार्या विरूपा च कैश्मला कलहप्रिया । अधिकाधिकमक्षा च सा जैरा न जरा जरा ॥ १ ॥ एषैव योषिता धन्या शील च लभते सुखम् । दिवा पतिव्रता भूयो नक्तं च कुलदा यतः ॥ २ ॥ पर्यङ्कः स्वास्तरणः पतिरनुकूलो मनोहर सदनम् । तृणमिव लघु मन्यन्ते कामिन्यश्चौर्यरतिलुब्धाः ॥ ३ ॥ दुर्द्विषसे घनतिमिरे दुःसंचारासु नगरवीथीषु । पत्युर्विदेशगमने परमसुख जघनचपलायाः ॥ ४ ॥ इह षट्वक्षे यक्षः प्रतिवसति दिवाऽपि यत्र मयशङ्का । तस्मिन्नभिनववध्वा नीता वीतोदयाः क्षणदाः ॥ ५ ॥ सुखशय्या ताम्बूल विश्रब्धाल्लेषचुम्बना-
दीनि । तुल्यन्ति न लक्षाश त्वरितक्षणचौर्यसुरतस्य ॥ ६ ॥ दिवसे षट्काक्षिशिखिशदटिकाः परं रजनौ । लक्ष नगरयुवानस्तात विधातः किमाचरितम् ॥ ७ ॥ आरोपिता शिलायामश्मेव त्वं भवेति मन्त्रेण । मग्नाऽपि परिण्यापदि जारमुखं वीक्ष्य हसितैव ॥ ८ ॥ कुलपतनं जर्नेर्गर्हा बन्ध-
नमपि जीवितैर्य संदेहम् । अङ्गीकरोति सकलं वनिता परपुरुषसक्तता ॥ ९ ॥ सखि सुखय-
त्नैवकाशे प्राप्तः प्रेयान्यथा तथा न गृहे । वातादवारितादपि भवति गवाक्षानिलः शीतः ॥ १० ॥ द्वारि स्तम्भविलग्ना प्रियसखि दृष्टिं पथि क्षिपसि । ग्रहिणीषु भाग्यमाजि प्रेयसि दूतीमिव भ्रमरीम् ॥ ११ ॥ सुभग वदति जनस्तं निजपतिरिति नैप रोचते मह्यम् । पीयूषेऽपि हि मेषजमावोप-
हिते भवत्यैरैचिः ॥ १२ ॥ इह नगरे प्रतिरैथ्यं मुञ्जगसबाधरुचिरसंचारे । सुन्दरि मम मत-
मेतन्नकुलप्रतिपालन श्रेयः ॥ १३ ॥ केलिः प्रदहति मजां शृङ्गारोऽस्थीनि चाटवः कटवः । बन्धव्याः परितोषो न स्यादनमीष्टदंपत्योः ॥ १४ ॥ सदिग्धे परलोके जनापवादे च जगति बहुचित्रे । स्वाधीनं पररमणे धन्यास्ताख्यफलमाजः ॥ १५ ॥ यदि भवति दैवयोगात्सुमान्विरूपोऽपि बन्धकी रहसि । न तु कृच्छ्रादपि भद्र निजकान्त सा भजत्येव ॥ १६ ॥ यदवधि विवृद्धमात्रा विकसितकुसुमोत्करा शणश्रेणी । पीताशुकप्रियेय तदवधि पल्लीपतेः पुत्री ॥ १७ ॥ तिमिरेऽपि दूरदृश्या कठिनाल्लेषे च रहसि मुखरा च । दन्तमयवलयराजो गृहपतिशिरसा सह स्फुटतु ॥ १८ ॥ एष्यति मा पुनरयमिति गमने यदमङ्गलं मयाऽकारि । अधुना तदेव कारणमवस्थितौ दग्धगोहपतेः ॥ १९ ॥ ग्रामतरुणं तरुण्या नववञ्जुलमञ्जरीसनाथकरम् । पश्यन्त्या भवति मुहुर्नितरां मलिना

१ पत्यभिप्रायबोधनपरम् । २ दृष्टिपातः । ३ कुलीनानां स्त्रीणाम् । ४ पतिप्रेम्णः । ५ स्नेह-
युक्ता । ६ अनालस्यम् । ७ समाहितचित्ता सती । ८ अपविद्या । ९ वार्धक्यम् । १० मेषच्छत्रे
दिने । ११ जातिभ्रंशम् । १२ लोकापवादम् । १३ जीवनस्य । १४ अवसरे । १५ क्षिपसि ।
१६ अस्पृहा । १७ मार्गे मार्गे । १८ सर्प- । जार- । १९ नकुलस्य सर्पान्तकस्य पोषणम्,
कुलधर्मीपासनतो वैमुख्यं च । २० अशोक- ।

मुखच्छाया ॥ २० ॥ मया कुमार्याऽपि न सुप्तमेकया न जारसुत्सज्य पुमान्विलोकितः । अनेन गोत्रस्थितिपालनेन मे प्रसन्नतामेतु भवोपकारिणी ॥ २१ ॥ पाणौ गृहीताऽपि पुरस्कृताऽपि स्नेहेन नित्य परिषर्षिताऽपि । परोपकाराय भवेदवश्य वृद्धस्य भार्या कैरदीपिकेव ॥ २२ ॥ प्रियो मयैवावचितैः प्रसूनैर्दृष्टो हरस्यातनुते सपर्याम् । अतो नतानेकलतावृतानि यास्यामि सायं विपिनानि सख्यः ॥ २३ ॥ निभृतं निभृत निमालयन्त्या वरुणाशामरणायितं पतैङ्गम् । गुरुयन्त्रितयाऽपि गोपवध्वा नयनान्तेन निमन्त्रितो मुकुन्दः ॥ २४ ॥ शिरसि शिरसिज दृशोर्निमेष विटपिनि पल्लवमालये तृण वा । गणयितुमपि गारयन्ति केचित्प्रियसखि के कथयन्तु जारसख्याम् ॥ २५ ॥ पतिरतीव धनी सुभगो युवा परविलासयतीषु पराद्मुखः । शिशुरलङ्कृते भवन सदा तदपि सा सुदती रुदती कुतः ॥ २६ ॥ नाम्बुजैर्न कुमुदैरुपमेयं स्यैरिणीनयनपङ्कजयुगम् । नोदये दिनकरस्य न वेन्दोः केवलतमसि यस्य विकासः ॥ २७ ॥ दग्धमङ्गलमशतैरसतीरहस्यमन्वेषयन्कपटभिक्षुक लक्षितोऽसि । स्वस्य प्रभुर्न च भवामि ततः क्षमस्व भिक्षोपटौकनमिषादयमङ्गलिस्ते ॥ २८ ॥ ब्रह्मैव सत्यमखिल न हि किञ्चिदन्यत्तस्मान्नेम सखि परापरभेदबुद्धिः । जारे तथा निजवरे सदृशोऽनुरागो व्यर्थ किमर्थमसतीति कदर्थयन्ति ॥ २९ ॥ जन्मैव माऽस्तु यदि वा न नितम्बिनीषु तत्रापि चेदहं नैव कुलाङ्गनासु । हा धिग्बिधे कुलवधूरथ चेद्वेयं नैवास्तु च कचन मे मनसोऽनुबन्धः ॥ ३० ॥ गोष्ठेषु तिष्ठति पतिर्बधिरा नानन्दो नेत्रद्वयस्य च न पाटयमस्ति यौतुः । इत्थं निशम्यै तक्षणीकचकुम्भसीम्नि रोमाञ्चकञ्चुकमुदक्षितमाततान ॥ ३१ ॥ वय वाल्ये बालास्तरुणिमनि यूतः परिणीतावपीच्छामो वृद्धान्परिणयविधौ नः स्थितिरियम् । स्वयाऽऽरब्ध जन्म क्षपयितुमनेनैकपतिना न मे गोत्रे पुत्री कचिदपि सतीलाञ्छनमभूत् ॥ ३२ ॥ दृशा किञ्चित्किञ्चलितभुजलीलाविलसितैः कराघातैः किञ्चिन्नखविलिखितैः किञ्चिदधिकम् । स्पृशन्त्यः संबाधे मुँरभिरनभिप्रेक्षितपथे यथेष्ट चेष्टन्ते स्फुटकुचतटाः पश्य कुलटाः ॥ ३३ ॥ अनार्यप्रज्ञानामिह जनवधूनां हि मनसो महाशल्य कर्णे तव नवकजम्बूकिसलयः । अगन्मिक्षाहेतोरधिनगरि बुद्धोऽसि न मया त्वयैतावान्वेषः पथिक न विधेयः पुनरपि ॥ ३४ ॥ अयं रेयाकुक्षः कुसुमशैरसेवासमुचितः समीरोऽय वेलानवविदलनेलापरिमलः । इय प्रावृड् धन्या नवजलदविन्यासचतुरा पराधीन चेतः सखि किमपि कर्तुं मृगयते ॥ ३५ ॥ स्थितिर्गोहोपान्ते परिजनपरीहासकलना मुदृर्थातायाते सकृदपि गृहे व्याजगमनम् । मुहुस्तद्गोमयेऽपि क्षणपरिचयो यस्तुनि दृशः समुत्पन्नप्रेम्णः सकलमिदमापातमुखदम् ॥ ३६ ॥ नितम्बिन्यो नित्य विनयपथविन्यस्तमनसः पताकाः स्युः पुत्रि प्रतिनियतमेताः स्वकुलयोः । गुरोरित्येदेश सदसि सुदृशामोक्तवती गतातद्ग राधा हरिमुखमृगाङ्ग मृगयते ॥ ३७ ॥ अये को जानीते निजपुरुषसङ्गो न हि तथा यथा स्त्रीणां चेतः परपुरुषसङ्गो रमयति । अपि रंभ भुक्ता दिवसमखिल यासरकृता

१ सङ्केतं कृत्वाऽपि गन्तुमपारितवत्या इदं दृशावर्णनमिति काव्यप्रकाशे स्पष्टम् । २ कुल- । ३ तैलेन, प्रेम्णा च । ४ हस्तस्था दीपज्वालेव । ५ सूर्यम् । ६ शोभने (कुयोगादुष्टे) भे नक्षत्रे गच्छति रमत इति । किन्तु न महिषचन्द्रमत इत्येव रोदनहंतुस्ति बोध्यम् । ७ सदृशम् । ८ इदमतिकृष्टवेदनार्यम् । ९ पतिभगिनी । १० सामर्थ्यमित्यर्थः । ११ पतिभ्रातृपत्न्या । १२ पथिक इति शेषः । १३ वृद्धत्वं । १४ नखचिह्नैरित्यर्थः । साधुरथ चास्य चिन्तयम् । १५ भुवजनसहस्रस्थले । १६ कन्दर्प- । १७ इत्येवाद्दृशीमाङ्गाम् ।

करस्पर्शादिन्दोर्मुकुलयति नेत्राणि नलिनी ॥ ३८ ॥ ताम्बूलाक्तं दशनमसकृदर्शय-
न्तीह चेटी घोट्टीहेषा विकृतविरुतं हेतुहीनं हसन्ती । स्थानस्थानस्खलितपदविन्यासमामासमाना
यूनामग्रे वसति कुटिलं नर्तितोच्चैर्नितम्बम् ॥ ३९ ॥ ज्ञाता मैत्री सहजमधुरापातिमिलोचि-
तान्तैः कर्णार्कानि प्रथितमयशो बन्धुवर्गैरमाणि । संप्रत्येवं तदपि न मनौह मुञ्चति प्राणनाथं को
जानीते कुवलयदशः कीदृशः प्रेमबंधः ॥ ४० ॥ अर्भुदैः कतिचिद्विरा कुटिलया काञ्चि-
त्कियत्यः स्मितैः स्वैरिष्यः कथयन्ति मन्मथरसव्यापारवश्यं मनः । कासांचित्पुनरहकेषु मृच्छ-
च्छायेषु मध्यस्थितो भावः काचपुटेषु पुष्करमिव प्रव्यक्तमालोक्यते ॥ ४१ ॥ यः कौमोदहरः
स एव हि रवेस्ता एव चैवक्षपेते चोन्मीलितमौलतीसुरमयः प्रोढाः कदम्बौनिलाः । सी
चैवास्मिन् तथापि चौर्यसुरतव्यापारलीलाविधौ रेवारोषसि वेतसीतस्तले चेतः समुत्केष्टते ॥ ४२ ॥
दृष्टिं हे प्रतिवेशिनि क्षणमिहायस्मद्गृहे दास्यसि प्रायेणास्य शिशोः पिता न विरसाः कौपीरपः
पात्यति । एकाकिन्यपि यामि तद्वैरमितः स्रोतस्तमालाकुलं नीरन्ध्रास्तनुमालिखन्तु जरठच्छेदा नल-
प्रन्थैर्यः ॥ ४३ ॥ शुश्रूषस्व गुरुनिवर्तय सखीर्वन्दस्व बन्धुव्रियः कावेरीतटसंनिविष्टनयने
मुग्धे किमुत्ताम्यसि । आस्ते पुत्रि समीप एव गमनादेलालतालिङ्गितन्यश्चद्वालतमालदन्तुरैर्दरी
तत्रापि गोदार्वेरी ॥ ४४ ॥ मद्रं तस्य तरोः स्वयं चिरकृतप्रस्थानकं कथ्यतां दुर्वारस्तमरण्य-
वहिरदहद्विदासुण दुर्वचः । मा खिद्यस्व ततः प्रभृत्यनुदिनं तस्याः पतद्विद्विशोरम्भोभिः परिणद-
पल्लवघनच्छायस्तत्सर्वधते ॥ ४५ ॥ स्वामी निःश्वसितेऽप्यसूयति मनोजिघ्रः सपत्नीजनः श्वश्रू-
रिङ्गितदैवतं नयनयोरीहालिहो यातरः । तद्ग्रादयमञ्जलिः किमधुना दम्भमिमांसेन ते वैदग्धीमधुर-
प्रपञ्चचतुर व्यर्थोऽयमत्रैः श्रमः ॥ ४६ ॥ आयाताऽसि विमुख वेपथुमं दृष्टाऽसि नो केनचिन्नीलं
चोलमसु विमुख हरतु स्वेद निशीथानिलः । इत्यन्तर्भयसन्नकण्ठमसकृद्यामीति तस्यं गता जल्पन्ती
परिरम्यते सुकृतिभिः स्वैरं नवस्वैरिणी ॥ ४७ ॥ सत्रीडार्थनिरीक्षणं यदुपयोर्यद्वृत्तिसंप्रेषणं तेन
श्वो मविता समागम इति प्रीतिप्रसादश्च यः । प्राप्ते कालसमागमे सरमसं यच्चुम्बनालिङ्गनं

१ वडवासदृशशब्दकारिणी । २ विकृतं विरुतं यत्र कर्मणि तद् यथा तथा । ३ इद-
मपि क्रियाविशेषणम् । ४ प्रतिपदं स्खलितपदविन्यासपूर्वम् । ५ नर्तितः पुनः पुनः परिवर्तितः
उच्चैःनितम्बः कटिपश्चाद्भागो यस्मिन् कर्मणि तद् यथा तथा । ६ कर्णे कर्णे । ७ ईषदपि । ८ रमणी-
येषु । ९ खलिलमिव । १० कौमारं हतवानिति कौमारहरः 'हरतेरनुद्यमनेऽञ्' इत्यच् । पतिरित्यर्थः ।
११ यद्यपीत्यर्थः । १२ अभिमतः कान्तः । १३ अत्र चैत्रपदं वसन्तोपलक्षकम् । १४ प्रसूत-
वासन्तीकुसुमसौरभाः । १५ धूलिकदम्ब- । १६ अनेकवारं भुक्तपूर्वा । १७ अहमित्यर्थकमव्यय-
मिदम् । १८ तत्रेति पाठः काव्यप्रकाशादौ । वेतसीतस्तल इत्यस्य विशेषणम्, तथा च नात्र पुंश-
कीत्वमस्या व्यज्यत इति बोध्यम् । १९ अनुभुक्ते हि पदार्थं उत्कण्ठा न तृप्तभुक्ते इति विभावना,
वृषभुक्तरूपानुत्कण्ठाकारणसत्त्वेऽपि अनुत्कण्ठारूपकार्यानुपपत्तेर्विशेषोक्तिः, अनयोश्चैकत-
सम्भवस्य वक्ष्यमशक्यत्वात्वेदं हस्तङ्कर इति साहित्यदर्पणकाराः । प्रकाशकारास्तु तत्तदसूत्रत्व-
मामनन्तीति दिक् । २० 'पाण्डोवन' इति भाषायाम् । गृहसमीपवासिन्या इयं सम्बुद्धिः ।
२१ सत्वरमिति प्रकाशसम्मतः पाठः । २२ इदं सर्वं जारसङ्गे भाविनस्त्राघातनिवृत्तकामनया ।
२३ व्याप्त- । २४ इदं सुरतश्रमनिवृत्त्यौचित्यसम्भावनायाम् । २५ अस्मिन् सुरतप्रार्थनविषये अहं
तु समुद्यतेव, न यावदवसरस्तावदलक्षिततया कापि भवता भवितव्यमित्यादि व्यज्यते ।

‘तत्कामस्य फलं तदेव सुरतं शेषा पशूनां स्थितिः ॥ ४८ ॥ इन्दुर्यत्र न निन्दते न मधुरं
दूतीवचः श्रूयते नोच्छ्वासा इदयं दहन्यशिशिरा नोपैति कार्श्यं वपुः । स्वाधीनामनुकूलिकां
स्वगृहिणीमालिङ्ग्य यत्सुप्यते तर्त्तिकं प्रेम गृहाश्रमव्रतमिदं कष्टं समाचर्यते ॥ ४९ ॥
चेत्पौरादपि शङ्कसे हिमरुचोरप्यर्चिबो लज्जसे मोगीन्द्रादपि चेद्विमेषि तिमिरस्तोमादपि
त्रस्यसि । चेत्कुञ्जादपि दूयसे जलघटध्वानादपि क्षुम्यसि प्रायः पुत्रि हताऽस्मि हन्त मविता
त्वत्तः कलङ्कः कुले ॥ ५० ॥ आः पाकं न करोषि पापिनि कथं पापी त्वदीयः पिता
रण्डे जल्पसि किं तवैव जननी रण्डा त्वदीया स्वसा । निर्गच्छ त्वरितं गृह्णाद्वहिरितो नेद
त्वदीयं गृहं चेदेव बहिरेमि गर्दभं गृहान्नात्रावतिष्ठे क्षणम् ॥ ५१ ॥ कार्ये सत्यपि जातुं याति
न बहिर्नाप्यन्यमालोकते साध्वीरप्यसुकुर्वती गुरुजनं श्वश्रू च शूश्रूषते । विस्मयं कुर्वते च पत्यु-
रधिकं प्राप्ते निशीथे पुनर्निद्राणे सकले जने शशिमुखी निर्याति रज्जुं विटैः ॥ ५२ ॥
आकारेण शशी गिरा परभृतः पारावतश्चुम्बने हसश्चर्द्धक्रमणे समं दयितया रत्यां प्रमत्तो गजः ।
इत्थं मर्तारं मे समस्तयुवतिस्त्रायैर्गुणैः सेविते क्षुण्णं नास्ति विवाहितः पतिरिति स्यान्नैव दोषो
यदि ॥ ५३ ॥ ज्ञातं ज्ञातिजनैः प्रवृद्धमयशो दूरं गता धीरता त्यक्ता ह्रीः प्रतिपादितोऽप्यचिनयः
साध्वीपदं प्रोज्झितम् । लुप्ता चोभयलोकसाधुपदवी दत्ताः कलङ्काः कुले भूयो दूतिं किमन्यदस्ति
यदसावद्यापि नागच्छति ॥ ५४ ॥ देहे दुर्लभितर्क्य देवरशिशोः स्फोटव्रणो दारुणो जातस्तेन
वनस्पतित्वचमुपाहर्तुं मया गम्यते । इप्यन्तु श्वसितानि धर्मसलिलैः पत्राणि लुप्यन्तु वा वक्षो
वा विलिखन्तु हन्त नखरैः क्रुद्धाः कपिश्रेणयैः ॥ ५५ ॥ अम्ब श्वश्रु यदि त्वया हतशुकः
सवर्धनीयस्तदा लौहं पञ्जरमस्य दुर्नयवतो गाढान्तरं कारय । अथैनं बदरीनिकुञ्जकुहरे संलीन-
मन्विष्यतीति दृष्ट्वा यच्च भुजङ्गमेन तदतिश्रेयः किमेभिः क्षतैः ॥ ५६ ॥ न्यस्त पद्मगामूर्ध्नि पादयुगलं
मक्तिर्विमुक्ता गुरोस्त्यक्ता प्रीतिरकारि किं न भवतो हेतोर्मया दुष्कृतम् । अङ्गान्ना शतयातना नय-
नयोः कोऽपि क्रमो रौरवः कुम्भीपाकपरामवश्च मनसो युक्तं त्वयि प्रस्थिते ॥ ५७ ॥ नारीणां खलु
बन्धुरन्वतमसं पाथोर्ध्वः सोदरः कुञ्जो वासगृहं निशा सहचरी सेव्यः स्मरः क्षमापतिः । इत्थं चारुचकोर-
चञ्चलदृशां यासां मतिर्जायते तास्मामेव यशः सुधांशुधवलं तासां च सौख्यं सदा ॥ ५८ ॥
श्वश्रूः पद्मदलं ददाति तदपि भ्रूसङ्गया गृह्णाते सद्यो मर्मरशङ्कया न च तथा सस्पृश्यते पाणिना ।
यातुर्वाचि सुहृद्गणस्य वचसा प्रत्युत्तरं दीयते श्वासः किन्तु न मुच्यते हृतवह्न्यूरः कुरङ्गीदृशा ॥ ५९ ॥
हसैः शैवलमञ्जरीति कबरी चञ्चूभिराकर्षिता वक्त्रे चन्द्रधिया चकोरबनिता चक्रे नखैरक्रमम् ।
शृङ्गैः पङ्कजकोरकप्रतिमया वक्षोरुहो वीक्षितस्तन्मातः करवै पुनर्न सरसीतोयावगाहोद्यमम् ॥ ६० ॥
आस्तां विश्वसन् सखीषु विदितामिप्रायसारे जने तत्राप्यर्पयितुं दृशं मुरचिरां शक्नोमि न व्रीडया ।
लोकोऽप्येव परोपहासकुशलः सूक्ष्मेक्षितज्ञोऽप्यलं मातः कं शरणं व्रजामि हृदयेऽजीर्णोऽज्जुर्गानिलः

१ कुलटाया गणिकाया वा पुत्री कामपि बालां वा दुराचरणार्थं शिक्षयन्त्या इयमुक्तिः ।
एतादृशीनां कुलं हि नैकरताभिः पूज्यत इति तथोक्तिः । २ कुलटाया नायकस्य चोक्तिमत्युक्ति-
रूपं पद्यम् । ३ कदाऽपि । ४ विश्वासम् । ५ जरैः । अत्र बहुवचनमविवक्षितम् । ६ गमने ।
७ प्रेयान् विट इति शेषः । ८ दुर्भाग्यस्य । ९ प्रत्यावर्त्तनावसरे भाविजारोपभोगचिह्ननिह-
वनायेयं भूमिका । एवं परत्रापि । १० मेघः । ११ जारानुरागो न जीर्ण इति सर्वासु तासु
विपत्सु सतीष्वपि न ततो विमुक्ती भवामीति भावः ।

॥ ६१ ॥ कार्येणापि विलम्बनं परगृहे श्वश्रून् समन्यते शङ्कामारचयन्ति यूनि भवनं प्राप्ते मिथो यातरः ।
 वीथीनिर्गमनेऽपि तर्जयति च क्रुद्धा ननान्दा पुनः कष्टं हन्त मृगीदृशां पतिगृहं प्रायेण कारागृहम् ॥ ६२ ॥
 एकान्ते वत नो गृहं शशिमुखोऽप्यन्यादृशो दृश्यते क्षिप्रं साधय यातु पुत्रि स दिने भुक्त्वाऽन्यमावास-
 कम् । श्वश्रवा संभ्रमिता किलेति बहुशः संप्रयन्त्या वधूः पान्थ वीक्ष्य वभञ्ज सस्मितमुखी सैवार्धसि-
 द्धौदनेम् ॥ ६३ ॥ एते धारिकणान् किरन्ति पुरुषान्वर्षन्ति नाम्मोधराः शैलाः शाद्वलमुद्धमन्ति न सज-
 न्तेये पुनर्नायकान् । त्रैलोक्ये तरवः फलानि सुवते नैवारमन्ते जनान्वातः कातरमालपामि कुलटा-
 हेतोस्त्वया किं कृतम् ॥ ६४ ॥ संपत्कस्याद्य तारा भवति तरलिता यत्पुरो नेत्रतारा दृष्टा केनाद्य
 काञ्ची यदमिमुखगता वेपते रत्नकाञ्ची । उग्रः कस्याद्य तुष्टः सखि यदनुमते कश्चिदुग्रोऽनुतापः स्नात
 केनाद्य वेणीपयसि विलुलिता यत्कृते कापि वेणी ॥ ६५ ॥ पश्यन्ति स्निग्धमुग्ध प्रतिकलमधुरमोहय-
 न्यङ्गहारैः साकूतैर्मन्दहासैरपि परपुरुषाञ्जशब्दानन्दयन्ति । चेष्टन्ते चेत् एते किमपि परिचयाद्वारयि-
 ष्यन्ति तेषां प्राणान्को वेद लोके परजलजदृशां चित्तमत्यन्तलोलम् ॥ ६६ ॥ पृथ्वी तावन्निष्कोणा विपुल-
 नदनदीप्रावरुद्धं तदर्धं तत्राप्यर्धं युवत्यः शिशुगतवयसो रोगिणो योगिनश्च । त्याज्यास्तत्रापि मान्याः
 श्वशुरपितृमुखाः सन्ति शेषाः कियन्तो मिध्यावादो ममायं मुखरमुखरवः पुश्चली पुंश्चलीति ॥ ६७ ॥

सङ्केतचेष्टा ।

ग्रामेऽस्मिन्मैस्तरप्राये न किञ्चित्पान्थ विद्यते । पयोधरोन्नतिं दृष्ट्वा वस्तुमिच्छसि चेद्वस ॥ १ ॥
 पान्थ मन्दमते किञ्चा सन्तापमनुविन्दसि । पयोधरं समाशास्य येन शान्तिमवाप्नुयाः ॥ २ ॥ वीक्षितु
 न क्षमो श्वश्रूः स्वामी दूरतर गतः । अहमेकाकिनी वाला तवेह वसतिः कुतः ॥ ३ ॥ त्वमिव पथिक
 प्रियो मे विटपिस्तोमेद्भु गमयति क्लेशान् । किमितोऽन्यत्कुशलं मे सम्प्रति यत्पान्थ जीवामि ॥ ४ ॥
 किमिति कृशाऽसि किं तव कृशोदरि परकीयवृत्तान्तैः । कथय तथापि मुदे मम कथयिष्यति पान्थ तव जाया
 ॥ ५ ॥ यदि गन्तासि दिगन्त पथिक पनिस्तत्र सवोध्यः । नयनश्रवणविहीना कथमुपचर्या मयैकया जनेनी
 ॥ ६ ॥ निविडतमतमालमल्लिवल्लीविचकिलराजिविराजितोपकण्ठे । पथिक समुचितस्तथाद्य तीव्रे सवितरि
 तैत्र सारितटे निवासः ॥ ७ ॥ भोः पान्थ पुस्तकधर क्षणमत्र तिष्ठ वैद्योऽसि किं गणितशास्त्रविशार-
 दोऽसि । केनौपधेन मम पश्यति मर्तुरम्बा किं याऽऽगमिष्यति पतिः सुचिरप्रवासी ॥ ८ ॥
 एकाकिनी यदवला तरुणी तथाऽहमस्मिन्गृहे गृहपतिश्च गतो विदेशे । क याचसे तदिह
 वासमिव बराक्री श्वश्रूर्मान्धवधिरा ननु मूढ पान्थ ॥ ९ ॥ रथारजोऽरुणितधूसरिताङ्गयष्टेः
 कश्चित्पितुः स्मरसि पुत्रक निर्घृणस्य । उक्तवैवमङ्कगतयाऽऽयतमायताक्ष्या पान्थस्त्रिया प्रसदितं
 करुण दिनान्ते ॥ १० ॥ भवनमिव मदीय निर्जनः पान्थ पन्थाः कुसुमशर इवासिस्तस्करा दुर्नि-
 वाराः । गृहप ह्य पतङ्गोऽप्येव यातो दिगन्तान्मदनसुभग भूयो नैव गन्तु समीहे ॥ ११ ॥
 अहमिव दिनलक्ष्मीः प्रोषितप्राणनाथा त्वमिव पथिक पन्था मुक्तपान्थोऽनुबन्धः ।
 अयमपि परदेशः सोऽपि यत्रासि गन्ता मदनमधुरमूर्ते किं वृथा सत्वर्योऽसि ॥ १२ ॥

१ पात्रमिति शेषः । २ शिलासमे, शिलाप्रचुरे च । ३ कुचोच्चत्वम् । मेवासन्नतां च । एवं
 परत्रापि । ४ किं त्वन्धेति भावः । ५ एतन्मिथेन स्वगृहे वासौचित्यं व्यञ्जितम् । ६ तत्राह-
 मन्त्यायामीति त्वया तत्रैवोपस्थीयतामिति । ७ इत्थं स्वगृहे निवासौचित्यं सम्भावितम् ।
 ८ इदमपि पूर्ववत् । ९ उज्ज्वलपान्थान्तरसार्थः ।

यामिन्येषा बहलजलदैर्बद्धमीमान्धकारा निद्रां यातो मम पतिरसौ क्लेशितः कर्मदुःखैः । बाला-
चाहं मनसिजमयात्प्राप्तगाढप्रकम्पा ग्रामश्चौरैरयमुपहतः पान्थ निद्रां जहीहि ॥ १३ ॥ कुत्रा-
यासीः किमिदमकरोः साहस पान्थ बन्वो यद्येतस्मिन्निषससि पुरे सावधानस्तदा स्याः । अत्रो-
त्तालाः कतिचिदबलाः सन्ति यासां विलासैरुत्पद्यन्ते सपदि मदनव्याधयो दुर्निवाराः ॥ १४ ॥
इयं सुरतरंगिणी न पुनरत्र नौसर्गमो भवेत्तरणिमज्जन पथिक नैव पान्थागमः । निधाय हृदये
सदा विपुलचारकुम्भद्वयं सखे घनघनागमे घनैरस्य पारं व्रज ॥ १५ ॥ वाणिज्येन गतः स
मे गृहपतिर्वार्ताऽपि न श्रूयते प्रातस्तज्जननी प्रसूततनया जामातृगोह गता । बालाऽहं नवयौ-
वना निशि कथं स्थातव्यमस्मिन्गृहे सायं सप्रति वर्तते पथिक हे स्थानान्तर गम्यताम् ॥ १६ ॥
रे रे पान्थ कुतो मवानगरतो वार्ता न चापि श्रुता बाढ ब्रूहि युधा पयोदसमये हिल्ला
प्रिया जीवति । सत्यं जीवति जीवतीति कथिता वार्ता मयापि श्रुता विस्तीर्णा पृथिवी
जनोऽपि विविधः किं किं न समाव्यते ॥ १७ ॥ शून्यं वेष्टं चिरायितो गृहपतिर्जाता-
धुना ईर्षरी स्थातु नोचितमत्रै गच्छ निर्धृत लोकैरनालक्षितः । इत्थं लोलदृशा ह्यसावभि-
हितो दासीमुखेनाध्वनः स्थित्वा किचिदिव क यामि रजनी प्रातेत्युदीर्य स्थितः ॥ १८ ॥
स्मर्तव्या वयमिन्दुसुन्दरमुखि प्रस्तार्थतोऽपि त्वया स्यादेवं यदि नाथ दास्यति विधिर्जातिस्मै-
रत्न मम । एकस्मिन्नपि जन्मनि प्रिमतमे जातिस्मरत्न कुतः प्राणाः पान्थ सम त्वयैव
चलिताः काद्यापि जन्मैकता ॥ १९ ॥ आतः पान्थ पथि त्वया न पथिकः कश्चित्समा-
सादितो बाले नैकशतानि कीदृश इति प्रत्यायतां बल्लभः । य दृष्ट्वा प्रमदाजनस्य भवतः
स्फारे मुदा लोचने स ज्ञेयो दयितो ममेति पथिकायावेद्य मोहं गता ॥ २० ॥ मोः पान्थ
त्वस्तोऽसि तिष्ठ निमिष किचिद्वदामो वय मार्गोऽयं पुरतो द्विधा खलु भवेद्वामेन नो गम्य-
ताम् । तत्रास्ते सहकार कोमलतोरुके प्रपापालिका तस्या लोचनवर्षागुरानिपतितो न त्व
पुनर्यास्यसि ॥ २१ ॥ नाथो मे विपणिं गतो न गणयत्येषा सपत्नी च मां त्यक्त्वा मामिह
पुष्पिणीति गुरवः प्राप्ता गृहान्मन्तरम् । शय्यामात्रसहायिनीं परिजनः श्रान्तो न मा सेवते स्वामिर्नागम-
लालनीय रजनीं लक्ष्मीपते रक्ष माम् ॥ २२ ॥

१ गाढान्धकारा । २ एतेन रात्रौ जागरणपरतया भवितव्यमिति सूचितम् । ३ गङ्गा ।
सुरतोत्साहवार्धिका च । ४ आचयोर्मेलनम् । नावः सङ्गमो वा । ५ निबिडशृङ्गारात्मकस्या-
नन्दस्य जलस्य चेत्यर्थः । ६ प्रावृट्काले । ७ त्यक्त्वा । ८ बहोः समयाद् दूरं प्राप्तः । ९ गृहस्य
पतिः न तु मम पतिरित्येवं तत्रानुरागाभावः सूचितः । १० रात्रिः । ११ मम गृहे बहिःप्रदेशे
च । १२ अलुङ्घ्यतं सत् । १३ अभिधाय । १४ प्रसङ्गवशात् । १५ जन्मान्तरस्मर्तृत्वम् । एतेन
त्वयि गते मम जीवनं तु न भावि, जन्मान्तरे चावश्यं भाविनि तव प्रेयस्त्वस्मरणं विधाता विद-
ध्यादिति प्रार्थय इति गाढानुरागित्वं सम्भावितम् । एतदेव परार्द्धे स्पष्टीकृतम् । १६ विक-
सिते । १७ एतेन स्वादृशमेवाकाङ्क्षामीति सूचितम् । १८ मृगबन्धनजालम् । एतेन
पान्थस्य मृगत्वं सूचितमिति तत्रैव त्वयाऽवस्थेयम्, अहमेव तादृशी भूत्वाऽवस्थास्य इति
सूचितम् । १९ रजस्वलेति । न त्वहं तादृशीत्येकाकिनी त्वयाऽहं भोक्तव्येति सूचितम् ।
२० आगमेन-‘स्वागतमस्तु’ इति आगमनानुमोदनेन लालनीयेत्यर्थः । वेदस्तव्येति तु प्रतीति-
भावम् । २१ सकलां रात्रिमित्यर्थः । २२ लक्ष्म्या इव चपलाया मम पते । नारायणेति तु
वस्तु ‘द्वयैः पदैः पिशुनयेव रहस्यवस्तु’ इति सिद्धान्तादुरोधेन मत्यायत्तमात्रम् ।

गणिकाप्रशंसा ।

गणिकाऽगण्यभावाद्वा सौन्दर्यमदसम्भृता । अङ्गलग्रा भवेद्भ्रूया किं तर्हि स्वर्गवाञ्छया ॥ १ ॥
 गाने वाद्ये च नृत्ये च भाषणे दर्शने रतौ । अद्वितीयाऽऽहिता धात्रा गणिका भुवनत्रये ॥ २ ॥
 यदि स्यात् स्वप्रिया भोगे प्रमोदस्तात्त्विकः स्थितः । किं तर्हि कृतिनोऽभूवन् गणिकारतिलोलुपाः ॥ ३ ॥
 क स भावः क वा हावः परिष्वङ्गविधिः क सः । यस्या दर्शनमात्रेण निर्वृतिर्गणिका परा ॥ ४ ॥ न
 येषा यौवनोद्रेको न वा येषामुदारता । ते निन्दन्तुतरां कामं गणिकां देवघमिताः ॥ ५ ॥ नागरिकारति-
 सौख्यं प्रभवति वेत्तुं यथा न दुर्मेघाः । गणिकासङ्गमोदं न तथा (ऽ)सुकृती सखे जातु ॥ ६ ॥ दुर्लभ
 इति वत मन्दा गणिकासङ्ग पर विनिन्दन्ति । वयमपि निन्दितुमीशाः स्वर्गप्रमदास्तेर्लक्ष्मी ॥ ७ ॥
 आराधयितुः प्रेमप्रतीक्षणार्थं स्पृहा पर यासाम् । ता ननु सौभगदेव्यो गणिकाः कृतिना समाराध्याः ॥ ८ ॥
 यदि गणिकाऽऽराधनतो निर्वृतिरामोऽञ्जसा सुख कृतिनाम् । अतनुमुखे तर्नुहानिर्न तर्हि कष्ट
 तुषैर्मान्या ॥ ९ ॥

गणिकानिन्दा ।

वेश्याऽसौ मदनज्वाला रूपेन्वनसमेधिता । कामिभिर्यत्र ह्रूयन्ते यौवनानि धनानि च ॥ १ ॥ अस्याश्च
 सुरतं ज्वाला कामोऽग्निः प्रणयः समित् । नराणां यत्र ह्रूयन्ते यौवनानि धनानि च ॥ २ ॥ इह
 सर्वस्वफलिनः कुलपुत्रमहाद्रुमाः । निष्फलत्वमलं यान्ति वेश्याविहगप्रक्षिताः ॥ ३ ॥
 धनाशा कैतवस्नेहो^१ वितथैश्चित्तोपणम् । एकमप्यस्ति नात्मासु कथं वेश्यासमा
 वयम् ॥ ४ ॥ कष्टं जीवति गणिका गणकोऽपि च राज्यसेवको वैद्यः । दिवसे दिवसे
 मरण परस्य यच्चित्तरङ्गं वृत्तिः ॥ ५ ॥ न पर्वताग्रे नलिनी प्ररोहति न गर्दमा वाजिधुरं
 वहन्ति । यवाः प्रकीर्णा न भवन्ति शीलयो न वेशर्जाता शुचयस्तथाऽङ्गनाः ॥ ६ ॥ हारहारकहिरण्य-
 भूषणैस्तोमेति^२ गणिका धनैपिणी । प्रेमकोमलकटाक्षवीक्षितैरेव जीवति कुलाङ्गनाजनः ॥ ७ ॥ एता
 हसन्ति च रुदन्ति च वितहेतोर्विश्वासयन्ति पुरुष न च विश्वसन्ति । तस्मान्नरेण कुलशीलसमन्वितेन
 वेश्याः श्मशानघटिका इव वर्जनीयाः ॥ ८ ॥ जात्यन्वाय च दुर्मुखाय च जराजोर्णालिलान्नाय च
 ग्रामीणाय च दुष्कुलाय च गल्लकुष्ठमिभूताय च । यच्छन्तीषु मनोहरं निजवपुर्लक्ष्मीलवश्रद्धया पर्णैर्क्षीपु
 विवेककल्पलतिकाशस्त्रीषु रञ्ज्येत कः ॥ ९ ॥ केशः कुन्दमिपादिवोपहसति द्रव्यैर्विहानाञ्जनान्धूनां
 प्रन्थिघन विलोकितुमिवोद्दीवस्तनस्तिष्ठति । प्रेमच्छेदकृपाणवल्लिमुपमां रोमालिरालम्बते यस्याः सा
 कथमस्तु चेतसि चमत्काराय धाराञ्जना ॥ १० ॥ वाप्यां स्नाति विचक्षणो द्विजवरो मूर्खोऽपि

१ स्थापिता निर्मितेति भावः । २ पुरुरवाद्याः । ३ स्खलनं मोक्षश्च । ४ विदग्धनायिका-
 सुरतानन्दम् । ५ ग्रामीणः । अचतुर इति भावः । ६ सुकृती अधर्मभीरुः । असुकृती-मन्द-
 भाग्यश्चेत्यकारप्रश्लेषार्थः । ७ परमानन्दे कामसुखे च । ८ अल्प-शरीर- । कुगणिकानां सां-
 ख्यिकारोगे शरीरसौख्यं नश्यतीति, मोक्षलाभे तनोस्त्यागः शास्त्रसिद्ध इत्युभयथा तथा वचनम् ।
 ९ छलप्रधानोऽज्जरागः । १० कृत्रिमैर्भावैः । ११ अत्र गणिकादेरन्योऽन्यं साम्यं व्यज्यते ।
 १२ धान्यविशेषाः । १३ वेश्याः । १४ 'सर्वं वाक्यं सावधारणं भवति' इति हीरादिभिरेव दोष-
 भेति न तु प्रेमादिभिरिति वक्तव्यम् । अत एव धनैपिणीतिविशेषणसाधक्यम् । १५ वृषितेना-
 पीति शेषः । १६ वेश्यासु । १७ 'सुषमा परमा शोभा' इत्यमरः ।

वर्णाधमः कुलं नाम्यति वायसोऽपि हि लतां या नामिता बहिणा । ब्रह्मक्षत्रविशस्तरन्ति च यया नावां
तपैवेतरे त्वं वापीव लतेष नौरिव जनं वेक्ष्याऽसि सर्वं मज ॥ ११ ॥

स्वाधीननायकावर्णनम् ।

यदपि रतिमहोत्सवे नकारो यदपि करेण च नीविधारणानि । प्रियसखि पतिरेष पार्श्वदेशं तदपि
न मुञ्चति तत्किमाचरामि ॥ १ ॥ मा गर्वमुद्वह कपोलतले चकास्ति कान्तस्वहस्तलिखिता मम
मञ्जरीति । अन्यापि किं न सखि भाजनमीदृशानां वैरी न चेद्भवति वेपथुरन्तरागः ॥ २ ॥ वपुषि तव
तनोति रत्नभूषा प्रभुरिति धन्यतमाऽसि किं ब्रवीमि । सखि तनुनयनान्तरालमीदृःकलयति मे न विभूष-
णानि कान्तः ॥ ३ ॥ अस्माकं सखि वाससी न रुचिरे प्रैवेयक नोज्ज्वलं नो वक्रा गतिरुद्धतं न
हसित नैवास्ति कश्चिन्मदः । किं त्वन्येऽपि जना वदन्ति सुभगोऽन्यस्याः पतिर्नान्यतो दृष्टिं निक्षिप-
तीति विश्वमियता मन्यामहे दुःखितम् ॥ ४ ॥ श्वश्रूः पश्यति नैव पश्यति यदि भ्रूमङ्गवक्रेक्षणा मर्म-
च्छेदपटु प्रतिक्षणमसौ ब्रूते ननान्दा वचः । अन्यासामपि किं ब्रवीमि चरित स्मृत्वा मनो वेपते कान्तः
क्लिग्मदृशा विलोकयति मामेतावदागः सखि ॥ ५ ॥ वक्रस्याधरपल्लवस्य वचसो हास्यस्य लास्यस्य वा
धन्यानामरविन्दसुन्दरदृशा कान्तस्तनोति स्तुतिम् । स्वप्नेनापि न गच्छति श्रुतिपथ चेतःपथ दृक्पथ
काव्यन्या दयितस्य मे सखि कथं तस्यास्तु मेदग्रहः ॥ ६ ॥ स्वीयाः सन्ति गृहे गृहे मृगदृशो
यासां विलासकणत्काञ्चीकुण्डलहेमकङ्कणक्षणत्कारो न विश्राम्यति । को हेतुः सखि कानने
पुरपथे सौधे सखी सनिधौ आन्यन्ती मम वल्लभस्य परितो दृष्टिर्न मा मुञ्चति ॥ ७ ॥
सन्त्येष प्रतिमैन्दिरं युवतयो यासां सुधासागरस्रोतःस्यूतसरोजसुन्दरचमत्कारा दृशोर्विभ्रमाः ।
चित्रं किंतु विचित्रमन्यथकलावैशद्यहेतोः पुनर्विचि चित्तहर प्रयच्छति युवा मन्येव किं कारणम् ॥ ८ ॥
एतर्त्तिकं प्रणयिन्यपि प्रणयिनी यन्मानिनी जायते मन्ये मानविधौ भविष्यति सुख किंचि-
द्विशिष्टं रसात् । वाञ्छा तस्य सुखस्य मेऽपि हृदये जागर्ति नित्यं पर स्वप्नेऽप्येष न मेऽपराध्यति
पतिः कुन्यामि तस्मै कथम् ॥ ९ ॥ मध्ये न क्रैशिमा स्तने न गरिमा देहे न वा कान्तिर्मा श्रोणौ न
प्रथिर्मा गतौ न गरिर्मा नेत्रे न वा वक्रिमा । लास्ये न द्रढिर्मा न वाचि पटिर्मा हास्ये न वा
स्फीतिर्मा प्राणेशस्य तथापि मज्जति मनो मन्येव किं कारणम् ॥ १० ॥

खण्डितनायिकाया वर्णनम् ।

वक्षः किमु कलशाङ्कितमिति किमपि प्रष्टुमिच्छन्त्याः । नयने नवोदसुदृशः प्राणेशः पाणिना
पिदधे ॥ १ ॥ सत्यमेव गदित त्वया विमो जीव एक इति यत्पुरावयोः । अन्यदौरनिहिता नखत्रणा-

१ अस्या एव स्वाधीनभर्तृकेति नाम । 'कान्तो रतिगुणाकुष्ठो न जहाति यदन्तिकम् ।
विचित्रविभ्रमासक्ता सा स्यात् स्वाधीनभर्तृका (नायका) ॥' इति साहित्यदर्पणकाराः ।
२ नृत्यस्य । ३ इयं प्रौढाया उक्तिः । ४ इयं परकीयाया उक्तिरित्येके । ५ गृहे गृहे । ६ इयं
वेक्ष्याया उक्तिरित्येके । ७ कुशोदरीत्वम् । ८ दुर्भरत्वम्, अति पुष्टत्वमिति यावत् । ९ कान्तत्वम्,
रमणीयतेति यावत् । १० प्रथिमा स्थूलत्वम् । ११ मन्थरगामित्वम् । १२ अन्यासातिशयः ।
१३ चातुर्यम् । १४ वैशद्यम् । १५ इयं मृगधाया उक्तिः । १६ 'पार्श्वमेति प्रियो यस्या
अन्यसम्भोगचिह्नितः । सा खण्डितेति कथिता धीरैरीर्ष्याकषायिता ॥' इति साहित्यदर्पणोक्त-
कक्षणायाः । १७ परकी- ।

स्तोत्रके वपुषि पीडयन्ति माम् ॥ २ ॥ अनलद्रुतोऽपि सुन्दर हरसि मनो मे पतः प्रसमम् । किं पुन-
रलद्रुतस्त्वं सम्प्रति नखरक्षतेस्तस्याः ॥ ३ ॥ सव्यलीकमध्वीरितगिजं प्रस्थितं सपदि कोपपदेन ।
योषितः सुदृष्टिं स्मरुणि प्राणनाथमभिवाञ्छनिपातः ॥ ४ ॥ शङ्किताय कृतत्राण्यनिपातामीर्ष्या
विमुक्ता दयिताय । मानिनीमभिमुखाहितचित्ता शंसति स्म घनरोमधिभेदः ॥ ५ ॥ यक्षोजचिद्वि-
सुरो दयितस्य वीक्ष्य दीवं न निभसिति जल्पति नैव किञ्चित् । प्रातर्जटेन वदन परिमार्जयन्ती
वाला विलोचनजलानि तिरोदधाति ॥ ६ ॥ कान्ते निरीक्ष्य वलयाङ्कितकण्ठदेश मुक्तास्तया परमिया
पर्या न वाचः । वृत्तीमुखे भृगदृशा स्वलदम्बुप्रा दूरात्परं निदधिरे नयनान्तपाताः ॥ ७ ॥ मुमग
कुरवकस्त्वं किं ममालिङ्गनोक्तः किमु मुग्धमटिरेन्दुः केसरो नो दृष्टिस्थः । त्वयि नियतमशोके
युज्यते पादघातः प्रियमिति परिहासात् पेशल कान्तिदूचे ॥ ८ ॥ भयतु विदित व्यर्थालपरंलं प्रियग-
म्यतां तनुरपि न ते दोषोऽस्माकं विविस्तु परादृमुलः । तव यदि तथा नन्दं प्रेम प्रपन्नमिमा दृशां प्रह-
तितरले का नः पीडा गते हतजीविते ॥ ९ ॥ उरस्तव पयोऽराङ्कितमिदं वृत्तो मे क्षमा ततो मयि
विधीयता वसु पुरा यदङ्गीकृतम् । इति प्रचलन्तमः प्रियतमस्य वारिज्या कणत्कनकजडण करतल-
त्समाकृष्यते ॥ १० ॥ जातस्ते निशि जागरो मम पुनर्नैवाभ्युजं शोषिमा निष्पीतं भवता मयु
प्रवितत व्याघूर्णित मे मनः । आभ्यद्रुङ्गवने निकुञ्जभयने लब्धं त्वया श्रीफल पद्मयुः पुनरेव मां वदुर्तः
क्षूरः शरैः कृतेति ॥ ११ ॥ प्रातः प्रातरुयागतेन जनिता निर्भिस्ता चक्षुर्भोमन्दाया मम गौरवे व्यपहृत
प्रोत्पादित लाघवम् । किं तद्यत्न कृत त्वया रमण भर्तुक्ता मया गम्यता दुःख तिष्ठति यत्र पथ्यमधुना
कर्तास्मि तच्छ्रोष्यसि ॥ १२ ॥ लक्षालक्ष ललाटपट्टफलकं क्यूरमुद्रा गते वन्दे कज्जलकालिमा नयन-
योस्ताम्बूलरागोऽपरः । दृष्ट्वा कोपविधायि मण्डनमिदं प्रातर्धिरं प्रेयसो लीलातामरसोदरे भृगदृशः
श्वासाः समाप्ति गताः ॥ १३ ॥ कान्त वीक्ष्य विपक्षपदमलदृशः पादाम्बुजालक्तर्करालिताननमानती-
कृतमुखी चित्रार्पितेवामवत् । रूक्षं नोक्तयती न वा कृतयती निश्वासकोष्णे दृशौ प्रातर्भङ्गलमङ्गनाकर-
तलादादर्शमादर्शयत् ॥ १४ ॥

अभिसारिणीवर्णनम् ।

भीताऽसि नैव भुजगात्पथि मद्भुजस्य सङ्गे पुनः किमपि कम्पमुरीकरोषि । अम्भोधरध्वनिभिरक्षुभिताऽसि
तन्वि मद्वाचि सौचिवदनाऽसि किमाचरामि ॥ १ ॥ इह जगति रतीशप्रक्रियाकौशलिन्यः कति कति न
निशीथे सुभ्रूयः संचरन्ति । मम तु विधिहताया जायमानस्मितायाः सहचारि परिपैन्धी हन्त दन्ताशुरेष
॥ २ ॥ अम्भोजाक्ष्याः पुरनवलताघात्रि सकेतमाजदन्तेनौधे चिरयति भृशं मोहनिद्रा गतायाः । स्वच्छ
नामीहृदवलयित कान्तरत्नाशुजालं तोयभ्रान्त्या पिबति हारेणी विस्मयं च प्रयाति ॥ ३ ॥ किमुत्तीर्णः
पन्थाः कुपितभुजगीमोगविषमो विसोढा भूयस्यः किमिति कुलपालीकटुगिरः । इति स्मारं स्मार दैरदलित-
शीतद्युतिरुचौ सरोजाक्षी शोण दिशि नयनकोण विकरति ॥ ४ ॥ जनो दुर्लभ्योऽयं कुलममैलिन वैर्ले
विषमं पतिश्छिद्रान्वेपी प्रणयिवचन दुष्परिहरम् । अतः काचित्चन्वी रतिविहितसकेतगतये गृहाद्वारवारं

१ त्वदीये । २ इयं प्रौढाया उक्तिः । ३ धीरायाः प्रौढाया इदं वर्णनम् । ४ पीडयतीति भावः ।
५ खडास- । ६ शत्रुः । ७ अभिमते प्रिये । ८ स्मृत्वा स्मृत्वा । ९ किञ्चिदुदित- । १० दुर्लभदर्शनः ।
११ पवित्रम् । १२ मार्गः । अभिसरणपद्धतिरिति भावः । १३ कान्तस्य तन्नागमनाज्ञाकरम् ।

निरगमदथ प्राविशदथ ॥ ९ ॥ सितं वसनमर्पितं वपुषि नीलचोलप्रमान्मया धृगमदाशया मलय-
जद्रवः सेवितः । करेण परिबोधितः स्वजनशङ्कया दुर्जनैः पर परमपुण्यतः सखि न लक्षिता देहली
॥ ६ ॥ प्रत्यावृत्य यदि ब्रजामि भवन वाचा भवेत्प्रच्यवो निर्गच्छामि निकुञ्जमेव यदि वा को
वेद किं स्यादितः । तिष्ठामो यदि वा कचिद्वनतटे किं ज्ञातमेतावता मध्येवैर्ल कलानिधेः
समुदयो जातः किमातन्यताम् ॥ ७ ॥ आतः कङ्कण किं कदाप्यसि घनाश्लेषेषु विस्लेषित दूरे किङ्किणि
किं कृताऽप्यसि रतारम्भे रणत्कारिणी । किं मञ्जीर बहिष्कृतोऽप्यसि रहस्तस्याधिरोहे मया सकेताध्वनि
बद्धवैरमिव यन्मौख्यमालम्बसे ॥ ८ ॥ उत्क्षिप्त करकङ्कणद्वयमिदं बद्धा दृढं मेखला यत्नेन प्रतिपा-
दिता मुखरयोर्मञ्जीरयोर्भूकता । आरब्धे रम्यसाम्मया प्रियसखि क्रीडाभिसारोत्सवे चण्डालस्तिमिराव-
गुण्ठनपटक्षेप विधत्ते विधुः ॥ ९ ॥ एषा फुल्लकदम्बपुष्पसुरभौ काले घनोद्भासिते कान्तस्यालय-
मागता समदना दृष्टा जलार्द्रालका । विद्युद्वारिदगर्जितैः सचकिता त्वदर्शनाकाङ्क्षिणी पादौ नूपुर-
लग्नकर्दमधरौ प्रक्षालयन्ती स्थिता ॥ १० ॥ मार्गे पङ्कचिते घनान्वतमसे निःशब्दसचारया गन्तव्या
च मया प्रियस्य वसतिर्मुधेति कृत्वा मतिम् । आजानूद्गतनूपुरा करतलेनाच्छाद्य नेत्रे मृशं कृच्छ्रे-
णाप्तपदस्थितिः स्वभवने पन्थानमम्यस्यति ॥ ११ ॥ छिद्रान्वेणतत्परः प्रियसखि प्रायेण लोको-
ऽधुना रात्रिश्चापि घनान्वकारबहला गन्तु न ते युज्यते । मा मैव सखि बल्लभः प्रियतमस्त-
स्योत्सुका दर्शने युक्तायुक्तविचारणा यदि भवेत्स्नेहाय दत्तं जलम् ॥ १२ ॥ दूती विद्युदुपागता
सहचरी रात्रिः सहस्थायिनी दैवज्ञो दिशति स्वनेन जलदः प्रस्थानवेला शुभाम् । वाच माङ्गलिकी
तनोति तिमिरस्तोमोऽपि छिद्गीरवैर्जातोऽयं दयिताभिसारसमयो मुग्धे विमुञ्च त्रपाम् ॥ १३ ॥ द्वित्रैः
केलिसरोरुह त्रिचतुरैर्धर्मिल्लमल्लीक्षज कण्ठान्मौक्तिकमालिकां च तदनु त्यक्त्वा पदैः पञ्चमिः । अन्तः
कान्तविद्योगकातरतया दूराभिसारातुरा तन्वङ्गी निरुपायमप्यनि परं श्रोणीभर निन्दति ॥ १४ ॥
शीतांशावुदिते च कूजति पिके मन्द समीरे यति स्वात्मान परिलिप्य चन्दनरसैराच्छाद्य वासः सितम् ।
निःशब्दामलहीरकामृतिभृता दन्तप्रमा सर्वतो वर्षन्ती शनकैः प्रयाति दयितावास कुक्षेक्षणा ॥ १५ ॥
प्राणेशेन विना वृथैव वयसः सौभाग्यलामोऽप्यय किं त्वासतिरमुष्य नास्ति तदिति प्रेम्णां विधेया
मया । इत्यालोच्य विहाय मीतिमभित्तः प्रौढा सरोजेक्षणा प्रेयांस समुपेतुमुद्यतवती मन्ये निशीथे क्षणात्
॥ १६ ॥ उद्दामाम्बुदवर्षितान्वतमसि प्रअष्टदिङ्मण्डले काले यामिकजाग्रदुप्रसुप्तमटव्याकीर्णकोलाहले ।
कर्णस्यासुहृदार्णवाम्बुवड्बवावर्षेयदन्तःपुरादायाताऽपि तदम्बुजाक्षि कृतक मन्ये मय योषिताम् ॥ १७ ॥
पल्लीनामविपस्य पङ्कजदृशा पर्वोत्सवामन्त्रणे जाते सद्यजना मिथः कृतमहोत्साह पुरः प्रस्थिताः ।
सव्याज स्थितयोर्विहस्य गतयोः शुद्धान्तमत्रान्तरे यूनोः स्विन्नकपोलयोर्विजयते कोऽप्येव कण्ठग्रहः
॥ १८ ॥ लोलचोलचमकृति प्रविलसत्काञ्चीलताझङ्कृति न्यञ्जत्कञ्चुकबन्धबन्धुरचलद्वक्षोजकुम्भो-
जति । स्फूर्जदीधिति विस्फुरद्गति चलच्चामीकरालकृति क्रीडाकुञ्जगृह प्रयाति कृतिनः कस्यापि
वाराङ्गनां ॥ १९ ॥

१ इयं कृष्णपक्षेभिसारिणी । २ अयं च दुर्जनः पतिरेवाभिधीयते । ३ मार्गमध्ये ।
४ वेगात् । ५ प्रावृषि समये । ६ इदं सख्योरन्योऽन्यमामन्त्रणम् । ७ अन्धकारपुञ्जः ।
८ केशपाशे नेपथ्यात्मना धृतां मल्लिकापुष्पमालाम् । ९ अन्तःपुरम् । १० ' आतः प्राणगण प्रयाण-
समये स्वात्माभिनाथस्य ते कुर्याः स्थैर्यमपि क्षणं करुणया कण्ठस्थलेऽपि स्थितः । यावद्भोजन-
३१

कलहान्तरिताया नायिकायावर्णनम् ।

द्वारि चक्षुरधिर्पाणि कपोलौ जीवितं त्वयि कुतः कलहोऽस्याः । कामिनामिति वचः पुनस्तं
 प्रीतये नवनवत्वमियाय ॥ १ ॥ चकितहरिणलोलोचनायाः कुधि तरुणारुणतारहारकान्ति । सर-
 सिजमिदमाननं च तस्याः सममिति चेतसि समदं विधत्ते ॥ २ ॥ विरमति कथनं विना न खेदः
 सति कथने समुपैति कापि लज्जा । इति कलहमधोमुखी सखीम्यो रूषितुमनालपितुं समाचकाङ्क्ष
 ॥ ३ ॥ अनुनयति पतिं न लज्जमाना कथयति नापि सखीजनाय किञ्चित् । प्रसरति मलयानिले
 नवोढा बहति परंतु चिराय शून्यमन्तः ॥ ४ ॥ प्रयच्छतोच्चैः कुसुमानि मामिनी विपक्षगोत्रं दयितेन
 लम्बिता । न किञ्चिदूचे चरणेन केवल लिलेख बाष्पाकुललोचना भुवम् ॥ ५ ॥ न वरीमरीति कवरी-
 मरे स्रजो न चरीकरीति मृगनाभिचित्रकम् । विजरीहरीति न पुरेव मत्पुरो विवरीवरीति न च
 विप्रियं प्रिया ॥ ६ ॥ तत्तद्वदत्यपि यथावसरं हसत्यप्यालिङ्गनेऽपि न निषेधति चुम्बनेऽपि । किंतु
 प्रसादनमयादपि निवृत्तेन कोपेन कोऽपि विहितोऽद्य रसावतारः ॥ ७ ॥ न तिर्यगवलोकितं भवति
 चक्षुरालोहित वचोऽपि पुरुषाक्षरं न च पदेषु सगच्छते । हिमार्त इव वेपते सकल एव विन्वाधरा
 प्रकामविनते भ्रुवौ युगपदेव मेद गते ॥ ८ ॥ मय्यायाते सपदि शयनादुत्थितं चाटु वाक्यं बद्धा
 पाणी बहू निगदितं क्षालितं पादपद्मम् । दत्त्वा वीटीं सविनयमथोद्दीजितं तालवृन्तैर्भूते कोपं कुवलय-
 दृशो भूयसी मक्तिरेव ॥ ९ ॥ चरणपतनप्रत्याख्यानात्प्रसादपराङ्मुखे निवृत्तकितवाचारेत्युक्त्वा स्या
 पक्षीकृते । व्रजति रमणं निःश्वस्योच्चैः स्तनस्थितहस्तया नयनसलिलच्छन्ना दृष्टिः सखीषु निवेशितः
 ॥ १० ॥ स्फुटतु हृदयं कामः कामं करोतु तनुं तनुं न सखि चटुलप्रेम्णा कार्यं पुनर्दयितेन मे । इति
 सरमसं मानोद्रेकादुदीर्य वचस्तया रमणपदवी सारङ्गाख्या ससंभ्रममीक्षिता ॥ ११ ॥ पयःपीठ दत्ते
 त्वरितममिषत्ते न च वचः समाज्ञामाधत्ते शिरसि न विधत्ते च मिलितम् । इति स्वान्ते गोपायितनिविड-
 कोपा प्रतिपद कृशोदर्याश्चर्या प्रियमहह पर्याङ्गुलयति ॥ १२ ॥ पुरस्तन्त्या गोत्रस्खलनचकितोऽहं
 नतमुखः प्रवृत्तो वैलस्यात्किमपि लिखितुं दैवहतकः । स्फुटो रेखान्यासः कथमपि स तादृक्परिणतो गता
 येन व्यक्तिं पुनरवयवैः सैव तरुणी ॥ १३ ॥ ततश्चाभिज्ञाय स्फुरदरुणगण्डस्थलरुचा मनस्थिन्या रोप-
 प्रणयरभसाद्बद्धदगिरा । अहो चित्र चित्र स्फुटमिति निगद्याश्रुकुलपं रुषा ब्रह्मास्त्र मे शिरसि निहितो
 वामचरणः ॥ १४ ॥ चल चेतः पुंसा सहजसरलाः पङ्कजदृशो भवत्येव क्रोधः कचिदपि कदाचि-
 त्कर्णयोः । दहेदङ्ग भेद्वी विधुरपि विदध्यात्परिभवं स्मरो मां मभीयादिति किमपि नाज्ञासिषमहम् ॥ १५ ॥
 आनन्द कचिदञ्च मुञ्च हृदयं चातुर्यं धैर्यं त्वया स्थेयं केति विचार्यतां रसिकते निर्याहि पर्याङ्गुला ।

—नीरनिर्मितनदीवन्याभिरन्यादृशं पन्थानं परिकल्पयामि भविता येनावयोर्वाञ्छितम् ॥ १ ॥
 कान्ते कत्यपि वासराणि गमय त्वं मीलयित्वा दृशौ सत्यं नाथ निमीलयामि नयने यावन्न शून्या
 दिशः । आयाता वयमागमिष्यसि सुहृद्गणस्य भाग्योदयैः सन्देशं वद कस्तवाप्यभिमतस्तीर्थेऽ
 होयाञ्जलिः ॥ २ ॥ इत्याद्युदाहरणमपि प्रोषितनायकाया इति केचित् । वयं तु प्रवसन्नायकाया
 इति ब्रूमः । यावन्न शून्या दिशो यावन्न प्रलयस्तावन्नने निमीलयामीति प्रलयोत्तरं याऽन्येषां
 गतिः सा ममापीति भावः । १ अस्या लक्षणं तु यथोक्तं साहित्यदर्पणकारैः—‘चाटुकारमपि
 प्राणनाथं रोषादपास्य या । पश्चात्तापमवाप्नोति कलहान्तरिताऽस्तु सा ॥’ इति । २ करतलोपरि ।
 ३ प्राप । ४ भाषितम् । ५ सपत्नीनाम् । ६ कुशाम् । ७ मेकलमित्यर्थः । अत्र भावे क्तः । ८ चित्ते ।
 ९ तरुणी च लक्षणमेति द्वयोः । १० मदुनोद्दीपकत्वात् ।

रक्ताम्भोजपरीतषट्पदनदत्पक्षोपमानक्षमक्षुभ्यत्पक्षमचलाचलेक्षणयुगं पश्यामि तस्याननम् ॥ १६ ॥
मानम्भानमना मनोगपि नत नाकोक्ते बल्लभ निर्याति दयिते निरन्तरमियं बाला परं तप्यते । आनीते
रमणे बलात्परिजनैर्मौनं समालम्बते धत्ते कण्ठगतानसून्प्रियतमे निर्गन्तुकामे पुनः ॥ १७ ॥ आयस्ता
कलह पुरेव क्रुस्ते नै क्षसने वाससो मुग्धभ्रू रतिखण्डबमानमवरं धत्ते न केशग्रहे । अङ्गान्यर्पयति स्वयं
मवति नो वामा दृढालिङ्गने तन्व्या शिक्षित एष संप्रति कुतः कोपप्रकारोऽपरः ॥ १८ ॥ एकत्रासन-
संस्थितिः परिहृता प्रत्युद्गमाद्भूतस्ताम्बूलानयनच्छलेन रमसास्त्रेषोऽपि संविघ्नितः । आलापोऽपि न मिश्रितः
परिजनं व्यापारयन्त्याऽन्तिके कान्तं प्रत्युपचारतश्चतुरया कोपः कृतार्थोऽकृतः ॥ १९ ॥ आशङ्क्य प्रणतिं
पटान्तपिहितौ पादौ करोत्यादराद्वर्षाजिनागतमावृणोति हसित न स्पष्टमुद्वीक्षते । मय्यालापवति प्रतीप-
वचन सख्या सहाभाषते तन्व्यास्तिष्ठतु निर्मरम्पणयिता मानोऽपि रम्योदयः ॥ २० ॥ दूरादुत्सुकमागते
विबलितं सभाषिणि स्फारित सल्लिख्यत्यरुणे गृहीतवसने कोपाश्रितभ्रूलतम् । मानिन्याश्चरणानति-
थ्यतिकरे बाष्पाम्बुपूर्णक्षणे चक्षुर्जातमहो प्रपञ्चचतुर जातागसि प्रेयसि ॥ २१ ॥ तारव्य मुखमेलने न
च वचोवैदग्ध्यमन्यादृश न भ्रूमङ्गपरिग्रहो न च रहःप्रवनेऽपि मौनस्थितिः । एव संप्रति तर्क्यते तु सुदृशः
कोपस्तु मद्भस्तुनि स्वाधीनेऽपि पुरेव पङ्कजदृशो यत्र प्रभुत्वग्रहः ॥ २२ ॥ शोण वीक्ष्य मुख विचु-
म्बितुमहं यातः समीप ततः पादेन प्रहृत तथा सपदि त धृत्वा सहासे मयि । किञ्चित्त्र विधातुमक्षम-
तया बाष्पं त्यजन्त्या । सखे ध्यातश्चेतसि कौतुक वितलुते कोपोऽपि वामश्रुवः ॥ २३ ॥ सा पत्युः
प्रथमापराधसमये सख्योपदेश विना नो जानाति सविभ्रमाङ्गवलनावक्रोक्तिसंसूचनम् । स्वच्छैरच्छकपोल-
मूलगलितैः पर्यस्तनेत्रोत्पला बाला केशलमेव रोदिति लुठल्लोलालकैरश्रुभिः ॥ २४ ॥ एकस्मिन्शयने-
विपैक्षरमणीनामग्रहे मुग्धया सद्यः कोपपरिग्रहगलपितया चाटूनि कुर्वन्नपि । आवेगादवधीरितः प्रियतम-
स्तूष्णीं स्थितस्तत्क्षण मा भूत्सुप्त इवेत्यमन्दवलितग्रीव पुनर्वीक्षितः ॥ २५ ॥ तैस्पोपान्तमुपेयुषि
प्रियतमे धन्वीकृतग्रीवया काकुल्याकुलवाचि साचिहसितस्फूर्जत्कपोलश्रिया । हस्तन्यस्तकरे पुनर्मृगदृशा
लाक्षारसक्षालितप्रोक्षीपृष्ठमयूखमासलरुचो विस्फारिता दृष्टयः ॥ २६ ॥ भ्रूमेदो रचितश्चिर नयनयो-
रम्यस्तमाभीलन रोद्धु शिक्षितमादरेण हसितं मौनेऽभियोगः कृतः । धैर्यं कर्तुमपि स्थिरीकृतमिदं चेतः
कथचिन्मया बद्धो मानपरिग्रहे परिकरः सिद्धिस्तु दैवे स्थिता ॥ २७ ॥ न ब्रूते परुषं गिर वित-
लुते न श्रूयुषं मद्गुर नोत्तसं क्षिपति क्षितौ श्रवणतः सा मे स्फुटेऽप्यागसि । कान्ता नर्मगृहे गवाक्ष-
विधरव्यापारिताख्या बहिः सख्या वक्त्रमभिप्रयच्छति पर पर्यश्रुणी लोचने ॥ २८ ॥

विप्रलब्धार्था नयिकाया वर्णनम् ।

उत्तिष्ठ दूति यामोर्थोमो यातस्तथापि नायातः । यातः परमपि जीवेज्जीवितैर्नाथो भवेत्तस्याः ॥ १ ॥
निखेह निष्करण निस्त्रेपि निर्निमित्तं मद्भक्त त्वमपि संप्रति वञ्चितः स्याः । इत्यक्षराणि लिखितानि समीक्ष्य

१ ईषदपि । २ न तु वाससः क्लेशने कलहं करोतीति भावः । एवं परवाप्यन्वयः । ३ एता-
दृशानि यद्यपि न प्रकृतोदाहरणानीति वक्तुं सुराक्षम्, तथापि मानवत्या नायिकाया अपि
प्रायोऽत्रैवान्तर्भावः स्यादिति मानवत्या अप्युदाहरणानि न पृथगिति बोध्यम् । ४ धृष्टनायकस्ये-
यमुक्तिरिति दर्पणकाराः । ५ मुग्धायाः खण्डिताया मानिन्या वेदमुदाहरणं साम्प्रतमित्याह ।
६ सपत्नीनामोच्चारणे । ७ शय्यासमीपम् । ८ एतस्या लक्षणं तु साहित्यदर्पणकारैः—“प्रियः
कृत्वाऽपि सङ्केतं यस्या नायाति सन्निधिम् विप्रलब्धेति सा ज्ञेया नितान्तमवमानिता ॥”
इत्युक्तम् । ९ प्रहरः । १० जीवितस्य नाथः । अहं तु जीवितमेव न धरिष्यामीति तस्य
मस्कृते जीवितनाथत्वमेव कथमिवेति भावः । ११ निर्लज्ज ।

कभित्संकेतकेतकदले नितरामताम्यत् ॥ २ ॥ संकेतकेलिगृहमेत्य निरीक्ष्य शून्यमेणीदृशो निश्च-
निश्चसिताधरायाः । अर्धाक्षर वचनमर्धविकासि नेत्रं ताम्बूलमर्धकवलीकृतमेव तस्यौ ॥ ३ ॥ कपटवचन-
भाजा केनचिद्धारयोषा सकलरसिकगोष्ठीवञ्चिका वञ्चिताऽसौ । इति विहसति रिङ्गङ्गङ्गविक्षितचक्षुर्विकच-
कुसुमकान्तिच्छयना केलिकुञ्जः ॥ ४ ॥ नायातो यदि निर्दयः सखि शठस्त्वं दूति किं दूयसे स्वच्छन्दं
बहुबल्लभः स रमते किं तत्र ते दूषणम् । पश्याद्य प्रियसंगमाय दयितस्याकृष्यमाणं गुणैरुत्कण्ठा-
तिमरादिव स्फुटदिदं चेतः स्वयं यास्यति ॥ ५ ॥ शून्यं कुञ्जगृहं निरीक्ष्य कुटिलं विज्ञाय चेतोमुवं
दूती नापि निवेदिता सहचरी पृष्टाऽपि नो वाऽनया । शमो शकर चन्द्रशेखर हर श्रीकण्ठ शूलिञ्जिषव
त्रायस्वेति कुरङ्गशावकदृशा भर्गस्य चक्रे स्तुतिः ॥ ६ ॥ तर्कि कामपि कामिनीमभिहतः किं वा
कलाकेलिमिर्वदो बन्धुभिरन्वकारिणि वनोपान्ते किमु आम्न्यति । कान्तः क्लान्तमना मनागपि पथि प्रस्था-
तुमेवाक्षमः संकेतीकृतमञ्जुमञ्जुललताकुञ्जेऽपि यन्नागतः ॥ ७ ॥ साँख्ये मा कुरु लोचने विगलति न्यस्तं
शलाकाञ्जनं तीव्र निःश्वसितं निवर्तय नवास्ताम्यन्ति कण्ठस्रजः । तल्पे मा लुठ कोमलाङ्गितनुतां हन्ताङ्ग-
रागोऽस्तुते नानीतो दयितोपयानसमयो मा स्मान्यथा मन्यथाः ॥ ८ ॥ अन्यत्र व्रजतीति का
खलु, कथा नाप्यस्य तादृक्सुहृदो मां नेच्छति नागतश्च हहहा कोऽयं विधेः प्रक्रमः । इत्यत्येतरकल्पना-
कवलितस्वान्ता निशान्तान्तरे वाला वृत्तविवर्तनव्यतिकरा नाप्नोति निद्रां निशि ॥ ९ ॥ दत्त्वा धैर्य-
भुजंगभूर्मिं चरणानुलुङ्घ्य लज्जानदीमङ्गीकृत्य घनान्धकारपटलं तन्व्या न दृष्टः प्रियः । संतापाकुल्य
तया च परितः पाँथोघरे गर्जति क्रोधाक्रान्तकृतान्तमत्तमहिषआन्त्या दृशौ योजिते ॥ १० ॥ आलीभिः
शपथैरनेककपटैः कुञ्जोदरं नीतया शून्यं तच्च निरीक्ष्य विक्षुभितया न प्रस्थितं न स्थितम् । न्यस्ताः
किंतु नवोदनीरजदृशा कुञ्जोपकण्ठे रुपा तादृग्भङ्गकदम्बदम्बरचमत्कारस्पृशो दृष्टयः ॥ ११ ॥

प्रोषितभर्तृकाया नायिकाया वर्णनम् ।

अर्पयति प्रतिदिवसं प्रियस्य पथि लोचने वाला । निक्षिपति कमलमालाः कोमलमिव कर्तुमघ्वा-
नम् ॥ १ ॥ आकस्मिकस्मितमुखीषु सखीषु विज्ञा विज्ञास्वपि प्रणयनिहवर्णाचरन्ती । तत्रैव रङ्गनयना
नयनारविन्दमस्पन्दमाहितवर्ती दयिते गतेऽपि ॥ २ ॥ विरहविदितमन्तःप्रेम विज्ञाय कान्तः पुनरपि
बभु तस्मादेत्य मे दास्यतीति । मरिचनियममक्ष्णोर्न्यस्य बाष्पोदविन्दून्विचजति पुँर्योपिद्धारदेशोपविष्टा
॥ ३ ॥ तां जानीथाः परिमितकथां जीवित मे द्वितीयं दूरीभूते मयि सहचरे चक्रवाकीमिवैकाम् ।
गाढोत्कण्ठां गुरुं दिवसेष्वेष्टु गच्छन्तु वालां जातां मन्ये शिशिरमथितां पविनीं वान्यरूपाम् ॥ ४ ॥
माला बालाम्बुजदलमयी मौक्तिकी हारयष्टिः काञ्ची याते प्रभवति हरौ मुश्रुवः प्रस्थितैव । अन्यद् ब्रूमः
किमपि धर्मेनी वर्तते वा न वेति ज्ञातुं बाहोरहह बलय पाणिमूल प्रयाति ॥ ५ ॥ समर्थं हृदि दारुण

१ अत्र वचनादीनामर्धाक्षरत्वादिना चित्रविक्षेपः सम्भावितः । २ आम्न्यद्- ।
३ बह्व्यो वल्लभा यस्य सः । एतेन स्वात्मनि तस्यानुरागाभावः सूचितः । ४ इदं यद्यपि
उत्कण्ठिताया उदाहरणं तथाऽपि विप्रलब्धाया उत्कण्ठितात्वं नातिप्रतिकूलमित्यप्युदा-
हरणम् । ५ स्मरान्तकस्य महादेवस्येति भावः । मदनबाधां भवानेव निवर्तयितुं क्षम इति
स्वचनम् । ६ अशोकेति वेतसेति वा । ७ अश्रुपूर्णं । ८ दैवस्य । ९ प्रभातावसरे । १० मेघे ।
११ “नानाकार्यवशाद् यस्या दूरदेशं गतः पतिः । सा मनोभवदुःखार्ता भवेद् प्रोषितभर्तृका ॥”
इत्युक्तलक्षणायाः । १२ मृगाक्षी । १३ निहितवती । १४ वेश्या । १५ वियोगकालिकेष्टु,
वर्षाकालिकेष्टु वा । अत्र विशेषस्तु अस्माकं मेघसन्देशव्याख्यायाम् । १६ नाडी ।

मदनवेदनां भूयसीमनेन तत्र वर्त्मना प्रचलितः स मे बल्लभः । न वामदिशि शब्दितं किमिति बालया
वायसि त्वया मदनसारिके किमिति वा कृतं नोदितम् ॥ ६ ॥ आद्यष्टिप्रसरात्प्रियस्य पदवीमुद्रीक्ष्य
निर्विण्णया विश्रान्तेषु पथिष्वहःपरिणतौ ध्वान्ते समुत्सर्पेति । दत्त्वैकं सशुचा गृहं प्रतिपद पान्थस्त्रिया-
ऽस्मिन्क्षणे मा भूदागत इत्यमन्दबलितग्रीव पुनर्वीक्षितम् ॥ ७ ॥

वासकसज्जाया नायिकाया वर्णनम् ।

निजपाणिपल्लवतटस्खलनादभिनासिकाविवरमुत्पतितैः । अपरा परीक्ष्य शनकैर्मुमुदे मुखवासमास्य-
कमलश्वसनैः ॥ १ ॥ नेदं समीरितमकारि कला न चैयमित्याकुलाः कथमपि प्रथमार्धमहः । एवं
विचेयमथ वाच्यमिदं मयेति शेष प्रियाः सुकृतिनामतिवाहयन्ति ॥ २ ॥ कृतं वपुषि भूषण चिकुरधोरणी
धूपिता कृता शयनसनिधौ क्रसुकवीटिकासंभृतिः । अकारि हरिणीदृशा भवनमेत्य देहत्विषा स्फुरत्कनक-
केतकीकुसुमकान्तिभिर्दुर्दिनम् ॥ ३ ॥ विदूरे केयूरे कुरु करयुगे रत्नवलयरल गुर्वी ग्रीवामरणलति-
केय किमनया । नवामेकामेकावलमपि मयि त्व विरचयेर्न पथ्य नेपैथ्य बहुतरमनञ्जोत्सवविधौ ॥ ४ ॥
श्वश्रू स्वापयति च्छलेन च तिरोधत्ते प्रदोपाङ्कुर धत्ते सौधकपोतपोर्तनिनदैः साकेतिक चेष्टितम् ।
शश्वत्पार्श्वविधर्तिताङ्गलतिक लोलत्कपोलद्युति कापि कापि कराम्बुज प्रियधिया तरुणान्तिके न्यस्यति
॥ ५ ॥ चोल नीलनिचोलकर्षणविधौ चूडामणि चुम्बने याचिष्ये कुचयोः करार्पणविधौ काञ्ची पुनः
क्वाक्षनीम् । इत्थ चन्दनचर्चितैर्धृगमदैरङ्गानि सत्कुर्वती तत्किं यन्न मनोरथ वितनुते वारेषु वाराङ्गना
॥ ६ ॥ दृष्ट्वा दर्पणमण्डले निजवपुर्भूषा मनोहारिणी दीप्ताचिष्कपिश च मोहनगृह त्रस्यत्कुरङ्गीदृशः ।
एष नौ सुरतं मविष्यति चिरादयेति सानन्दया काम कान्तदिदृक्षया च ललिता द्वारेऽर्पिता दृष्टयः
॥ ७ ॥ हारं गुम्फति तारकान्तिरुचिर ग्रन्थाति काञ्चीलता दीप न्यस्यति किंतु तत्र बहुल स्नेह न
धत्ते पुनः । आलीनामिति वासकस्य रजनौ कामानुरूपं क्रिया सौचिस्मेरमुखी नवोदसुमुखी दूरात्समुद्री-
क्षते ॥ ८ ॥ शिल्प दर्शयितु करोति कुतुहात्कहारहारस्रजं चित्रप्रेक्षणकैतवेन किमपि द्वार समुद्रीक्षते ।
गृह्णात्याभरण नव सहचरीभूषाजिगीषामिषादित्य पद्मदृशः प्रतीत्य चरितं स्मेराननोऽभूत्स्मरः ॥ ९ ॥

विरहोत्कण्ठिताया नायिकाया वर्णनम् ।

अस्मोरुहाक्षि शमोश्चरणावाराधितौ केन । यस्मै विबलितवदना मदनाकूतं विभावयसि ॥ १ ॥
सखि स विजितो वीणावाद्यैः कयाऽप्यपरस्त्रिया पणितममवत्ताम्या तत्र क्षपाललित ध्रुवम् । कथमितरथा
शेफालीषु स्खलत्कुसुमास्वपि प्रसरति नमोमच्येऽपीन्दौ प्रियेण विलम्ब्यते ॥ २ ॥ भ्रूमङ्गे रचितेऽपि
दृष्टिरधिक सोत्कण्ठसुद्रीक्षते रुद्रायामपि वाचि सस्मितमिदं दर्शयन्न जायते । कार्कश्यं नमितेऽपि

१ अतिबहुलाम् । २ शोकव्याकुलया । ३ “कुरुते मण्डनं या तु सज्जिते वासवैर्मनि ।
साऽसौ वासकसज्जा स्याद्विदितप्रियसङ्गमा ॥” इति साहित्यदर्पणकारैर्लक्षितलक्षणाया इति
भावः । ४ केशपुञ्जः । ५ नानाप्रसाधनविधिः । ६ शिशु- । ७ वेश्या । ८ आवयोः । ९ निश्चिन्ताग-
मनस्य निलयस्य । १० ईषत्- । ११ अस्या लक्षणं चोक्तं यथा दर्पणकारैः- । ‘आगन्तुं कृतचित्तोऽपि
देवान्नायाति यस्त्रियः । तदनागमदुःखात्तां विरहोत्कण्ठिताऽस्तु सा ॥’ इति । १२ इष्टं, सुखम् ।

चेतसि तनू रोमाञ्जमालम्बते दृष्टे निर्बहेण भविष्यति कथं मानस्य तस्मिज्जने ॥ ३ ॥ किं रुद्धः प्रियया कयाचिदथवा सख्या ममोद्वेजितः किंवा कारणगौरव किमपि यन्नाद्यागतो बल्लभः । इत्यालोच्यं मृगीदृशा करतले विन्यस्य चक्राम्बुजं दीर्घं निःश्वसितं चिरं च रुदितं क्षिताश्च पुष्पस्रजः ॥ ४ ॥ यन्नाद्यापि समागतः पतिरिति प्रायः प्रपेदे परामित्यं चेतसि चिन्तयन्त्यपि सखी न व्रीडया पृच्छति । दीर्घं निःश्वसितं दधाति चकितं न प्रेक्षते केवल किञ्चित्पकपलाण्डु पाण्डुररुचि धत्ते कपोलस्थलीम् ॥ ५ ॥ आनेतुं न गता किमु प्रियसखी भीतो भुजंगात्किमु क्रुद्धो वा प्रतिपेधवाचि किमसौ प्राणेश्वरो वर्तते । इत्थं कर्णसुवर्णकेतकरजःपातोपवातच्छलादक्ष्णोः काऽपि नवोदनीरजमुखी बाष्पोदकं मुखति ॥ ६ ॥ स्नान वारिदवारिभिर्विरचतो वासो घने कानने शीतैश्चन्दनविन्दुभिर्मनसिजो देवः समाराधितः । नीता जागरणव्रतेन रजनी व्रीडा कृता दक्षिणा तप्तं किं न तपस्तथापि स कथं नायाति नेत्रातिथिः ॥ ७ ॥

वीररसवर्णनम् ।

मर्तुः पिण्डानृणकरो यशःक्रयमहापणः । सुराङ्गनास्वयंग्राहो रम्यः कालोऽयमागतः ॥ १ ॥ प्रायेण सुकर दान प्रायेण सुकर तपः । प्राणानपेक्षी व्यापारः पुनर्वीरस्य दुष्करः ॥ २ ॥ मा भैष्ट नैते निर्विज्ञा नीलोत्पलदलत्विपः । एते वीरावलोकित्या लक्ष्म्या नूतनविभ्रमाः ॥ ३ ॥ खड्गास्तिष्ठन्तु मत्तेर्म-कुम्भकूटादृहासिनः । एकदोर्दण्डशेषेऽपि कः सहेत परामवम् ॥ ४ ॥ हतेऽभिमन्यौ क्रुद्धेन तत्र पार्थेन संयुगे । अक्षौहिणीः संसं हत्वा हतो राजा जयप्रथः ॥ ५ ॥ लोहितार्थति चादित्ये त्वरमाणो धनजैयः । पञ्चविंशतिसाहस्रानिजघान महारथान् ॥ ६ ॥ रथेभ्यो गजघाजिभ्यः सङ्ग्रामे वीरसंकराः । पतिताः पात्यमानाश्च दृश्यन्तेऽर्जुनताडिताः ॥ ७ ॥ पूर्णे शतसंहसे द्वे पदातीनां नरोत्तमः । प्रजग्वाल रणे मीम्नो विधूम इव पावकः ॥ ८ ॥ आकर्णपलितः श्यामो वयसाऽशीतिपञ्चकः । रणे पर्यचरद्गोणो वृद्धः वोढशर्वधत् ॥ ९ ॥ लक्ष्मणो लघुसंधानो दूरपाती च राघवः । कर्णो दृढप्रहारी च पार्थस्यैते त्रयो गुणाः ॥ १० ॥ न कालस्य न शक्तस्य न विष्णोर्विस्तदैव च । श्रूयन्ते यानि कर्माणि तानि युद्धे हनुमतः ॥ ११ ॥ सप्तपट्टिहताः कोटयो धानराणां तरस्विनाम् । पश्चिमेनाद्देशेपण मेघनादेन सायकैः ॥ १२ ॥ घृतघनुपि शौर्यशालिनि शैला न नमन्ति यत्तदाश्चर्यम् । रिपुसन्नकेषु गणना कैव वराकेषु काकेषु ॥ १३ ॥ जीवन्नेव मृतोऽसौ यस्य जनो वीक्ष्य वदनमन्योन्यम् । कृतमुखमद्भो दूरात्करोति निर्देश-मङ्गल्या ॥ १४ ॥ रविमणिरपि निश्चेष्टः पादैस्तिग्मद्युतेर्मनाङ्गपृष्ठः । ज्वलतितरामिति को वा मय्युं सोढुं क्षमो मानी ॥ १५ ॥ छिन्नेऽपि शस्त्रभिन्नेऽप्यापत्पतितेऽपि निर्विशेषेऽपि । हनुमति कृतप्रतिज्ञे देवमदैवं यमोऽप्ययमः ॥ १६ ॥ लोकः शुभस्तिष्ठतु तावदन्यः पराङ्मुखानां समरेषु पुंसाम् ।

१ विनयावधिरक्षणम् । २ विचार्य । ३ अस्य लक्षणं यथोक्तं साहित्यदर्पणकारैः । 'उत्तम-प्रकृतिर्वीर उत्साहस्थायिभावकः । महेन्द्रदैवतो हेमवर्णोऽयं समुदाहृतः । प्रतिनेदुत्तुर्कर्षा-लम्बनोद्दीपनान्वितः । चातुर्ग्यमन्त्रणस्यैवप्रसादाद्यनुभावभूः ॥ क्रोधाभिमानहासप्रमुखव्यभि-चारिभिः पुष्टः ॥' इति । ४ खड्गाः । ५ हस्ति- । ६ भुजदण्ड- । ७ अक्षौहिणीलक्षणं च यथोक्तम्- 'पत्तिः सेना सेनामुखं च शुल्भं च वाहिनी चैव । पृत्तना चमूरनीकिनी दशगुणाश्चौहिणी भवति ॥' इति । ८ रक्तवर्णं सम्पद्यमाने । अस्तोन्मुखे सतीति भावः । ९ अर्जुनः । १० निहृत्येति शेषः । ११ क्षिप्र- । १२ कुबेरस्य । १३ भयादिति भावः ।

पत्न्योऽपि तेषां न हिया मुखानि पुरः सखीनामपि दर्शयन्ति ॥ १७ ॥ हा । तात तातेति स वेदनार्तः
कणञ्छङ्कन्मूत्रकफालुलितः । वर मृतः किं भवने किमाजौ, संदष्टदन्तच्छदमीमैवक्रः ॥ १८ ॥ समू-
र्चित सयुगसप्रहारैः पश्यन्ति सुप्तप्रतिबुद्धतुल्यम् । आत्मानमङ्गेषु सुराङ्गनाना मन्दाकिनीमारुतवीजितो-
ङ्गम् ॥ १९ ॥ कश्चिद्विषत्खङ्गहतोत्तमाङ्गः सद्यो विमानप्रभुतासुपेत्य । वामाङ्गससक्तसुराङ्गनः स्व नृत्यत्क-
बन्धं समरे ददर्श ॥ २० ॥ ते क्षत्रियाः कुण्डलिनो युवानः परस्पर सायकविक्षताङ्गाः । कुम्भेषु लम्बाः
सुषुप्ताजाना कुचेष्टु लम्बा इव कामिनीनाम् ॥ २१ ॥ भूरेणुदिग्धान्नवपारिजातमालारजोवासितबाहु-
मभ्याः । गाढं शिर्षभिः परिरम्यमाणान् सुराङ्गनाच्छिष्टमुजान्तरालाः ॥ २२ ॥ सलीलयातानि न
मर्तुरज्जोर्नोर्न चित्रमुच्चैःश्रवसः पदक्रमम् । अनुद्भुतः संयति येन केवल बलस्य शत्रुः प्रशशंस शीघ्रताम्
॥ २३ ॥ कोऽप्येष खण्डितैशिरा विकर्त्तन्मुखश्रीः प्रारब्धताण्डवविधिः सुरकामिनीभिः । आलोक्यते
निजक्कराभिनयानुरूपव्यापारितेक्षणनिवेदितसत्त्वसारः ॥ २४ ॥ स्त्रीषु प्रवीरजननी जननी तवैव देवी
स्वयं भगवती गिरिजापि यस्य । त्वदोषशीकृतविशाखमुखावलोकनीडाविदीर्णद्विदया स्पृहायामभूव
॥ २५ ॥ शस्त्रीकृतस्तस्वरः कपिपुंर्गवेन लङ्केशवक्षस्ति मृणालमृदुः पपात । तत्र स्थितैश्च कुसुमैः
कुसुमेभ्यरेण सीताधियोगविधुरैर दृढमाजघान ॥ २६ ॥ दृष्टिस्तृणीकृतजगन्प्रसत्त्वसौरी धीरोद्धता नमय-
तीव गतिर्धरित्रीम् । कौमारकेऽपि गिरिवद्गुरुता दधानो वीरो रसः किमयत्तमुते^{२८} दर्प एषः ॥ २७ ॥
अप्राकृतस्य चरितातिशयैश्च दृष्टैरत्यद्भुतैरपेक्षितोऽस्मि तथापि नास्था । कोऽप्येष वीरशिष्टकाकृतिरप्रमेय-
माहात्म्यसारसमुदायमयः पदार्थः ॥ २८ ॥ समरविहरदस्मद्गुल्लनिष्पातमिन्नप्रतिनरपतिभिन्नाद्वास्वतो बिम्ब-
मध्यात् । वयमहह वराया पातयामः पताकावसनपवनलोल वारि दिव्यापगायाः ॥ २९ ॥ वयस्याः क्रोष्टारः
प्रतिशृणुत बद्धोऽञ्जलिख्यं किमप्याकाङ्क्षामः क्षरति न तथा वीरचरितम् । मृतानामस्माकं भवति परवश्यं
वपुरिदं मवद्भिः कर्तव्यं न हि न हि पराचीनमैरणम् ॥ ३० ॥ कपोले जानक्याः कारिकलमैर्दन्तद्युति-
मुषि स्मरस्मेरं गण्डोद्भूतैरपुलकं वक्रकमलम् । मुहुः पश्यञ्छृण्वन्नजनिचरसेनाकलकल जटाजूटग्रन्थि
ब्रूयति रघूणा परिबृद्धैः ॥ ३१ ॥ महींसेनो यस्य प्रमदयमदष्टैरसहचरैः शरैर्मुक्तो जीवन्द्द्वैरिव शर-
जन्मा सममवत् । इमा च क्षत्रौणा भुजवनमहादुर्गविषमार्थं वीरो धामानजयदुर्गैर्विशान्बभ्रुमतीम्
॥ ३२ ॥ अह जाल्या पूज्यो न च शमनिष्ठो न च मुनेः कुले जातो नो वा सहजजननीघातविदितः ।
अह भूयो रामस्त्रिपुररिपुकोदण्डदलने श्रुतस्त्वाद्यद्वर्पप्रशमनकृते नित्यमुदितः ॥ ३३ ॥ चापाचार्य-

१ "प्रठे" इति पिङ्गलादुशाखनात् नात्र नस्य शुस्त्वम् । २ विष्ठा- । ३ सङ्ग्रामे ।
४ भयङ्कर- । ५ सङ्ग्रामे मृत्वा सुप्तप्रतिबुद्धवत् सपदि देहान्तरं लब्ध्वा स्वर्गे महीयन्त
इति तथोक्तिः । ६ उत्तमाङ्ग- शिर । ७ क्षिप्तान् । सङ्ग्रामे त्यक्तान् वेदान् पश्यन्त इति शेषः ।
८ शृङ्गालीभिः । ९ अन्नमोर्भर्तुरित्यन्वयः । देरावतस्येत्यर्थः । १० सङ्ग्रामे । ११ इन्द्रः ।
१२ सङ्ग्रामे इति शेषः । १३ स्वर्गे इति शेषः । १४ ह्युमता । १५ मदनः । १६ दुःखितम् । १७
वीर्य- । १८ एति-आयाति उत अथवा । १९ अपहृतस्येति पाठान्तरं तु दुष्टमिति काव्यप्रकाशकाराः ।
अत्रविशेषोऽस्मत्कृतार्था प्रकाशव्याख्यायाम् । २० विमुखत्वाचरणम् । २१ शिष्ट-इदं दन्तस्य
कोमलवातिशयसमर्थनार्थम् । २२ उद्धृत- । २३ प्रभुः, राम इति भावः । २४ कार्तिकेयः ।
२५ प्रकुपितयमद्वष्टासहशतीक्ष्णैः । २६ द्वितीयवारम् । २७ क्षत्रियाणाम् । २८ भार्गवः ।
२९ एकविंशतिवारमिति भावः ।

त्रिपुरविजयी कातर्दीर्घा विजेर्यः शस्त्रव्यस्तः सदनमुदधिर्धूरियं हन्तकारः । अस्त्वैवैतत्किमु। कृतवतो
 रेणुकाकण्ठवाधां वदस्पर्धस्तव परशुना लज्जते चन्द्रहंसः ॥ ३४ ॥ अन्त्रैः स्वैरपि सयताप्रचरणो
 मूर्च्छाभिरामः क्षणे स्वाधीनव्रणिताङ्गशस्त्रनिचिते रोमोद्गमं वर्णयन् । मग्नानुद्वलयजिज्ञासपरमतांसतर्जय-
 त्रिष्ठुरं धन्यो धाम जयत्रियः पृथुरणस्तम्भे पताकायते ॥ ३५ ॥ जन्मेन्दोरमले कुले व्यपदिशस्यद्यापि
 धत्से गदा मां दुःशासनकोष्णेशोणितसुरक्षीवं रिपुं भापसे । दर्पान्वो मधुकैटमद्विपि हर्षाप्युद्धत
 चेष्टसे मन्त्रासान्धपशो विहाय समरं पङ्केऽधुना लीयसे ॥ ३६ ॥ वीरोऽसौ किमु वर्ण्यते दशमुखच्छिन्नैः
 शिरोभिः स्वयं यः पूजासज्जमुत्सुको घटयितुं देवस्य खट्वाङ्गिनः । सूत्रार्थी हरकण्ठसूत्रमुजगन्याकर्षणा-
 योद्यतः साटोपं प्रेमथैः कृतमृकुटिनिश्चित्वाऽन्तरे वारितः ॥ ३७ ॥ संतुष्टे तिष्ठणा पुरामपि रिपौ
 कैङ्करदोर्मण्डलीक्रीडाकृतपुनःप्ररुढशिरसो वीरस्य लिप्तोर्वरम् । याच्नादैर्न्यपरेष्वि यस्य कलहायन्ते
 मिथस्त्व वृणु त्व वृण्वित्यमितो मुखानि स दशग्रीवः कथं वर्ण्यते ॥ ३८ ॥ भूमात्रं कियदेतदर्णवमितं
 तत्साधितं हार्यते यद्द्वारेण भवादृशेन वदति त्रिःसप्तकृत्वो जयः । वीरोऽयं नवबाहुरीदृशमिदं घोरं च
 वीरव्रत तत्क्रोधाद्विरम प्रसीद मगवज्जात्यैव पूज्योऽसि नः ॥ ३९ ॥ तौ त्व निजकर्मणैव गमितः
 स्वर्गं यदि स्वस्ति ते ब्रूमस्त्वेकमिदं वधुद्वितिकथा तातान्तिके मा कृथाः । रौमोऽह यदि तद्दिनैः
 कतिपयैर्मीढानमत्कंधरः सार्धं वन्धुजनैः सुरेन्द्रविजयी वक्ता स्वयं रावणः ॥ ४० ॥ त्वय्यर्घा-
 सनमाजि किंनरगणोद्गीर्तितैर्भवद्विक्रमैरन्तःसंभृतमत्सरोऽपि भगवानाकारगुप्तौ कृती । उन्मीलद्भवदीयदक्षिण-
 भुजारोमाञ्चविद्वोच्चरद्वाय्वैरेव विलोचनैरभिनयत्यानन्दमाखण्डलैः ॥ ४१ ॥ शस्त्राशस्त्रिकथैव कानन-
 मगाद्दीर्घार्णवार्णवधमाः पन्थानो दिवि सकुचन्ति वसुधा वन्ध्या न सूते भटान् । लक्ष्मीरप्यरविन्दसौध-
 वलमीनिव्यूहपर्यङ्किकैर्विश्रान्तैरलिभिर्न कुञ्जरघटागण्डोत्करैर्मोदते ॥ ४२ ॥ अस्त्रौघप्रसरेण रौघणिरसौ
 यं दुर्यशोभागिनं चक्रे गौतमशापयन्त्रितभुजस्थेमानमाखण्डलम् । कच्छावर्तकुलीरतां गमयता वीर त्वया
 रावणं तत्समृष्टमहो विशल्यैकरणी जागर्ति सत्पुत्रता ॥ ४३ ॥ चत्वारो वयमृत्विजः स भगवान्क-
 र्मोपदेष्टा हरिः सद्ग्रामाध्वरैर्दीक्षितो नैरपतिः पैत्तौ गृहीतव्रता । कौरव्यैः पशवः प्रियापरिमवक्षेऽप-
 शान्तिः फलं राज्ञ्योपनिमन्त्राणाय रसंति स्फीतं यशोदुन्दुभिः ॥ ४४ ॥ अद्यारम्य कठोरकार्मुक-
 क्ताविन्यस्तहस्ताम्बुजस्तावन्न प्रकटीकरोमि नयने शोणे निमेषोदयात् । यावत्सायककोटिपाटितरिपु-

१ विजित इति, वाच्यं न तु विजेय इति, न हि कृत्यप्रत्ययः क्तप्रत्ययार्थं वक्तुं प्रभवतीति
 प्रकाशकारप्रमुखाः साहित्याचार्याः । २ स्थानम् । सर्वस्वं दत्त्वा तपश्चिचरिषुर्भागवः ससुद्र-
 मुत्क्षिप्य तदेकदेशेनिवसति स्मेति कथा । ३ अतिथिम्यो देवो बलिः । षोडशग्रासरूपाऽतिथिम्यो
 देया भिक्षा वा । ४ खड्गः । 'चन्द्रहासास्त्रिष्टयः ।' इत्यमरः । ५ ईषद्वणु- । ६ मत्तम् । ७ श्रीकृष्णे ।
 ८ शङ्करस्य । ९ गणविशेषः । १० कण्डूमद्भुज- । ११ छिन्न- । १२ पराङ्मुखानि । १३ जटाधुं प्रति
 भगवतो रामचन्द्रस्येयमुक्तिः । १४ अत्र रामपदं परकृतापकारासहिष्णुतालक्षकम्, परकृतापका-
 रासहिष्णुत्वाविशयस्य व्यञ्जकं च । १५ इन्द्रः । १६ पाणयो ध्यायन्तेऽनेति । १७ मन्त्र- । १८ रावण-
 पुत्र इन्द्रजित् । १९ सञ्जीवनीषधिरिव शल्यघातादिहन्त्रीत्वेन विशाल्यकरणी । २० भीमादयः ।
 २१ सङ्ग्रामाध्वरपदस्य चत्वार इत्यादिभिः सर्वैरपि योगोऽभिमतोऽपि दीक्षितपदेन
 समस्तत्वाच्च सम्पद्यत इत्यभ्यन्तयोगेति स्पष्टं काव्यप्रकाशकाव्यप्रदीपयोस्तद्व्या-
 ख्ययोश्चास्माकम् । २२ अजातशत्रुराजा । २३ दुपदनन्दिनी । २४ दुर्योधनादयः । २५ क्षत्रिय- ।
 २६ उद्धवोपति ।

धर्मापलमौलिस्खलन्मह्यैमाव्यमिलत्परागपटलैरामोदिनी मेदिनी ॥ ४५ ॥ नो तावत्कलयामि कैलिकृपणे
वामभुवो लोचने तावन्न प्रणयौबलीढमनसः, पश्यामि मातुर्मुखम् । यावत्तारकठारपातनिपतत्प्रत्यर्थि-
पृथ्वीपतिआन्यत्स्वर्णकिरीटबद्धशिरसो आन्यन्ति नो फेरैः ॥ ४६ ॥ निष्पीते कलशोद्भवेन जलवौ
नौरिपतेर्गङ्गा होतुं, हन्त वपुर्ललाटदहने यावत्कृतः प्रक्रमः । तावत्तत्र मया विपक्षनगरीनारीदृगम्भोरह-
द्वन्द्वप्रस्वलदस्रवारिपटलैः स्रष्टाः पयोराशयः ॥ ४७ ॥ आजन्मलक्ष्मचारि पृथुलमुजशिलास्तम्भविआज-
मानज्याघातश्रेणिसङ्गान्तरितवसुमतीचक्रजैत्रप्रशस्तिः । वक्षःपीठे घनास्त्रवणकिणकठिने संक्षुर्बानः
पृषत्कान्मातो, राजन्यगोष्ठीवनगजमृगयाकौतुकी जामदग्न्यः ॥ ४८ ॥ क्षुद्राः सत्रासमेते विजहितहैर्यो
मित्रमतेमकुम्भा युष्मद्देहेषु लज्जां दधति परममी सायका निष्पतन्तः । सौमित्रे तिष्ठ पात्र त्वमसि न हि स्वा
नन्बह मेघनादः किञ्चित्सरम्भैलीलानियमितजलधिं राममन्वेषयामि ॥ ४९ ॥ अस्त्रज्वालावलीढप्रति-
बैलजलधेरन्तरौर्वायमाणे सेनानाथे स्थितेऽस्मिन्मम पितारि गुिरौ सर्वधन्वीश्वराणाम् । कर्णालं सञ्जमेण
व्रज कृप समरं मुखं हार्दिक्यं शङ्कां तीते चापद्वितीये वहति रणधुर को मयस्यावकाशः ॥ ५० ॥
कृष्टां केशेषु मार्यां तव तव च पशोस्तस्यै राक्षसैर्वा प्रत्यक्षं भूपतीना मर्मं मुवनपतेराज्ञया कूर्तंदासी ।
तस्मिन्वैरानुबन्धे वद किमपकृतं तैहैता ये नरेन्द्रा बाह्वोर्वाप्यतिमारुद्रविण्गुरूपदं भौमजित्वैष गर्वः
॥ ५१ ॥ पुरोवर्ती नाथ प्रभृति मम रामः स्वयमह न पुत्रः पौत्रो वा रघुकुलमुषा च क्षितिमुजाम् ।
अधीरं धीर वा कलयतु जनो मामयमयं मया बद्धो दुष्टद्विपदलनदीक्षापरिकरः ॥ ५२ ॥

करुणवर्णनम् ।

यस्याः कुसुमशय्याऽपि कोमलाङ्गया रजाकरी । साऽपिशेते कथं देवी ज्वलन्तीमधुना चिताम् ॥ १ ॥
साध्वान्मवधर्तः पौत्रैः पुत्रो गाण्डीवधन्वनः । स्वैक्ष्मीयो वासुदेवस्य त गृध्राः पर्युपासते ॥ २ ॥ अस-
हायः सहायार्थी मामनुज्यातवान्धुवम् । पीडयमानः शरैस्तीक्ष्णैर्द्रोणद्रौणिर्केपादिभिः ॥ ३ ॥ मित
ददाति हि पिता मित आता मित सुतः । अमितस्य हि दातारं मर्तारं का न शोचति ॥ ४ ॥ अथ
बद्धजटे रामे सुमैत्रे गृहमार्गते । त्यक्तो राज्ञां सुतत्यागादविश्वस्तैरिवासुभिः ॥ ५ ॥ देशे देशे कल-
त्राणि देशे देशे च बान्धवाः । तं देशं नैव पश्यामि यत्र आता सहोदरैः ॥ ६ ॥ प्रियस्य सुहृदो
यत्र मम तत्रैव संभवः । भूयादमुष्य भूयोऽपि भूयासमनुसचैरः ॥ ७ ॥ विकृन्ततीव मर्माणि देहं शोषयतीव
मे । दहतीवान्तरात्मानं क्रूरः शोकाग्निस्थितः ॥ ८ ॥ अविशीर्णकान्तपात्रे नव्यदेशे सुमुखि सन्धत-

१ राजमस्तक- । २ मल्लिकाञ्जक । ३ प्रेमपूर्ण- । ४ शत्रुबल- । ५ शुगालाः ।
६ परिपीते । ७ आगस्थमुनिना । ८ तीक्ष्णीकुर्वन् । ९ बाणान् । १० वानराः । ११ कोप- ।
१२ शत्रु- । १३ द्रोणाचार्ये । १४ स्वात्यके । १५ अयं पादः पुनरुक्तार्थ इति काव्यप्रकाशादौ
स्पष्टम् । १६ युधिष्ठिरस्य । १७ नकुलसहदेवयोः । १८ दुर्योधनस्य । १९ शूतजिता दासीति
शूतदासी । २० दुर्योधनम् । २१ इन्द्रस्य । २२ गाण्डीवधन्वा हीन्द्रतेजस्रोत्पन्नः । २३ भगिन्याः
पुत्रः । २४ अश्वत्थाम- । २५ एतदाख्ये मन्त्रिणि । २६ रामं वनं प्रापयेति शेषः । २७ दशरथः ।
२८ शक्याऽऽदत्ते लक्ष्मणे रामस्यार्थं प्रलापः । २९ मित्रस्य शोकोद्धारोऽयम् । सेविनीति पाठे तु
कस्याश्चित्साध्व्याः पत्युः स्वर्गारोहणे । ३० न विशीर्णं नष्टम्, वृष्टिं वा कान्तपात्रं यस्याः
तत्सम्बुद्धौ । कान्त एव पात्रमिति, कान्तं च तत्पात्रमिति च । ३१ नव्या-अजीर्णा, अदग्धा वा
दशा अवस्था, वार्त्तिर्वा यस्यास्तादृशि ।

लेहे' । मद्देहदीपकलिके कथमुपयाताऽसि निर्वाणम् ॥ ९ ॥ यत्सं गच्छ मम वाचिकमेतद्रामचन्द्र-
चरणे कथयेथाः । आवयोरिव भवेदनुरागो नावयोरिव विधिः प्रतिकूलः ॥ १० ॥ शैशवात्प्रभृति
सङ्गचारिणीं सौहृदौदृष्ट्यगार्श्यां प्रियाम् । छत्रना परिददामि मृत्यवे सौनिकौ गृहशकुन्तिर्कामिव ॥ ११ ॥
शीलानि ते चन्दनशीतलानि श्रुतानि भूमीतलविश्रुतानि । तथापि जीर्णां पितरौ विहाय परत्र हा-
वत्स कथं प्रयासि ॥ १२ ॥ वनी मुनीनामटवी तरुणा देरी गिरीणां तु गवेपितैव । अतः परं
लक्ष्मण पैक्ष्मलाक्षीं प्राणा बहिर्भूय गवेपयन्तु ॥ १३ ॥ अर्थो हि कन्या परकीय एव तामय संप्रण्य
पैरिग्रहीतुः । जातो ममायं विशेदः प्रकाम प्रत्यर्पितन्यास इधान्तरात्मा ॥ १४ ॥ गृहिणी सचिवः
सखी मिथः प्रियशिष्या ललिते कलाविधौ । करुणाविमुखेन मृत्युना हरता त्वां वद किं न मे
हृतम् ॥ १५ ॥ अपहस्तितवान्धवे त्वया विहित साहासमस्य तृष्ण्या । तदिहानपराधिनि प्रिये सखि
कोऽयं करुणोज्झितकमः ॥ १६ ॥ विपिने क जटानिवन्धनं तव चेदं क मनोहरं षण्णुः । अनयोर्वेदना
विधेः स्फुटं ननु स्वप्नेन शिरीषकर्तनम् ॥ १७ ॥ मदेकपुत्रा जननी परातुरा नजप्रसूतिर्वरटौ
तपरिवनी । गतिस्तयोरेपै जनस्तमर्दयन्नहो विधं त्वां करुणा रणद्धि न ॥ १८ ॥ मदर्थ-
संदष्टमृणालमन्थरः प्रियः कियदूर इति त्वयोदिते । विलोकयन्त्या रुदतोऽथ पक्षिणः प्रिये स
कीदृग्भविता तव क्षणः ॥ १९ ॥ इयमिव मयदानैर्वनन्दिनी त्रिदशनाथजित्तः प्रसयस्थली ।
किमपर दशकंधरोहिनी त्वयि करोति करद्वयैर्धोजनम् ॥ २० ॥ उत्खातदैवतमिहायतन मुरारेस्ता-
चलान्तरितसूर्यमिवान्तरिक्षम् । हन्मीरभूभुजि गते मुरवंशे विश्वं पश्यामि हारमिव नायकरत्नशून्यम्
॥ २१ ॥ आदाय मासमखिलं स्तनवर्जमङ्गान्मा मुखं वैगुरिक यामि कुरु प्रसादम् । सीदन्ति शर्वै-
कघलप्रहणानभिज्ञा मन्मार्गधीक्षणपराः शिशवो मदीयाः ॥ २२ ॥ सद्यः पुरीषैरिरेऽपि शिरीषवृद्धौ
गत्वा जवात्रिचैतुराणि पदानि सीता । गन्तव्यमस्ति कियदित्यसद्गद्गुवाणा रामाश्रुणः कृतवती प्रथमा-
वतारम् ॥ २३ ॥ अस्तं गते शशिनि संध कुमुद्वती मे दृष्टिं न नन्दयति संस्मरणीयशोभा । इष्टप्रवास-
जनितान्यवलाजनस्य दुःखानि नूनमतिमानुदुःसहानि ॥ २४ ॥ यस्य त्वया व्रणविरोपणमिद्विदीनां
तैलं न्यपिच्यत मुखे कुशसूचिविद्धे । श्यामाकमुष्टिपरिवर्धितको जहाति सोऽयं न पुत्रकृतकः पदवीं
मृगस्ते ॥ २५ ॥ दैवे पैरोग्वदनशालिनि हन्त जाते याते च सप्रति दिव प्रति बन्धुरत्ने । कस्मै मनः
कथयितासि निजामवस्थां कः शीतलैः शमयिता वचनैस्तवाधिम ॥ २६ ॥ सर्वेऽपि विसृतिपथ
विषयाः प्रयाता विधाऽपि खेदकलिता विमुखीबभूव । सा केवल हरिणशैवकलोचना मे नैवापयाति
हृदयादधिदेवतेव ॥ २७ ॥ धृत्वा पदस्वलनमीतिवशात्करं मे याऽऽरुढवत्यसि शिलाशकल विवाहे ।
सा मां विहाय कथमय विलासिनि धामारोहसीति हृदय शतधा प्रयाति ॥ २८ ॥ भूमौ स्थिता रमण
नाथ मनोहरेति सर्वोधनैर्मधिरोपितवत्यसि धाम् । स्वर्गं गता कथमिव क्षिपसि त्वमेणशावाक्षि त

१ सम्भृतः स्नेहः प्रेम तैलादि वा यस्यां तादृशि । २ आसन्नमरणायां प्रियायां कान्तस्यायं
प्रलापः । ३ भगवत्याः सीताया लवं कुशं वा प्रतीदं वचनम् । ४ कार्तिक्याः प्रभृति इति
भण्योक्तिदिशा-‘प्रभृति’ योगे पञ्चमी प्रभृतीत्यव्ययं च । ५ प्रेमप्रकर्षात् । ६ अभिज्ञानतः-
करणवृत्तिम् । ७ कसायी इति भाषायाम् । ८ गृहे पालितां पक्षिणीमिव । ९ वृद्धौ । १० गुहा ।
११ सीतामित्यर्थः । १२ जामातुः । १३ शुद्धः । १४ इन्दुमतीम् । १५ हंसी । १६ हंस ।
१७ मन्दोदरी । १८ इन्द्रजितः । १९ अश्लिबन्धम् । २० स्वर्गम् । २१ जालेन बन्धनकारिन् ।
२२ हरितद्वौ । २३ अयोध्यापुर्याः समीपे । २४ त्रीणि चत्वारि वा पदानि इति यावत् ।
२५ विमुखे । २६ शिखे ।

घरणिषुलिषु मामिदानीम् ॥ २९ ॥ नार्था यदि प्रियतमो जगतीतले स्यात्सर्वोऽपि वा बत तदा
पतिरेक एव । मां सोऽपि सम्प्रति विहाय यदा सुदूरं गन्तुं समुद्यत इवेति हताऽस्मि नाथ ॥ ३० ॥
कनकहरिणं हत्वा रामो ययौ निजमाश्रमं जनकतनया प्राणेभ्योऽपि प्रियामविलोकयन् । दृढमुपगतै-
र्बाष्पापूरैर्निमीलितलोचनो न विशति कुटीमाशातन्नुप्रणाशमयादसौ ॥ ३१ ॥ अयेद रक्षोभिः
कनकहरिणच्छ्रविधिना तथा वृत्तं पापैर्व्यथयति यथा क्षालितमपि । जनस्थाने शून्ये
करुणकरुणैरार्यचरितैरपि ग्राबा रोदित्यपि दलति वज्रस्य हृदयम् ॥ ३२ ॥ ध्रुव ध्वसौ भावी
जलनिधिमहीशैलसरितामतो मृत्योः शीर्यत्कणलघुषु का जन्तुषु कथा । तथाप्युच्चैर्बन्धुव्यसनजनितः
कोऽपि विषयो विवेकप्रोन्माथी दहति हृदयं शोकदहनः ॥ ३३ ॥ क्षात्रास्यारिक्ताभिर्मन्युहननप्रोद्धततीव्र-
क्रुधः पार्थस्याकृतशात्रवप्रतिकृतेरन्तः शुचौ मुद्यतः । कीर्णा बाष्पकणैः पतन्ति धनुषि व्रीडाजडा
दृष्टयो हा वत्सेति गिरः स्फुरन्ति न पुनर्निर्यान्ति वक्त्राद्बहिः ॥ ३४ ॥ कोऽहं ब्रूहि सखे स्वयं स मग-
वानार्थः स को राघवः के यूयं बत नाथ नाथ किमिदं दासोऽस्मि ते लक्ष्मणः । कान्तारे किमिहास्महे
व्रत सखे देव्या गतिर्भृग्यते का देवी जनकाधिराजतनया हा जानकि काऽसि हा ॥ ३५ ॥ मध्याह्ने
दैवबहिनोष्मसमये ददह्यमानाद्विरेः कृच्छ्राभिर्गितमुतृषं जलमथो वीक्ष्यैकरक्षाक्षमम् । प्रेम्णा जीवयितुं
मिथः पिब पिबेत्युच्चार्य मिथ्या पिबन्निर्मन्त्रास्यमपीतवारि हरिणद्वन्द्वं विपज वने ॥ ३६ ॥ हा मात-
स्वरिताऽसि कुत्र किमिदं हा देवताः काशिषो विक्राणान्पतितोऽशनिर्हुतवहस्तेऽङ्गेषु दग्धे दृशौ । इत्थ
घर्घरमध्यरुद्धकरुणाः पौराङ्गनाना गिरश्चित्रस्थानपि रोदयन्ति शतधा कुर्वन्ति भित्तीरपि ॥ ३७ ॥
यास्यत्यथ शकुन्तलेति हृदयं संस्पृष्टमुत्कण्ठया कण्ठः स्तम्भितबाष्पवृत्तिकलुषश्चिन्ताजडं दर्शनम् । वैक्लव्य
मम तावदीदृशमहो स्नेहादर्ण्यौकसः पीडयन्ते गृहिणः कथं नु तनर्याविलेष्टदुःखैर्नवैः ॥ ३८ ॥ पातुं
न प्रथमं व्यवस्यति जल युष्मास्वपीतेषु या नादत्ते प्रियमण्डनाऽपि भवता स्नेहेन या पल्लवम् । आद्ये वः
कुसुमप्रसूतिसमये यस्या भवत्युत्सवः सेयं याति शकुन्तला पतिगृहं सर्वैरनुज्ञायताम् ॥ ३९ ॥ या
केलिच्युतकेशलेशविषमां शय्यां न मेजे पुरा या जालान्तरनिर्गताकैकिरणद्योतादपि म्लायते । सेयं निष्ठुर-
काष्ठसंचितचिता देदीप्यमानानलं सस्मेरा भजते यदि प्रियमुखस्नेहस्य किं दुष्करम् ॥ ४० ॥ ध्वस्तः
काव्योरुमेरुः कविविपणिमहारत्नराशिर्विशिर्णः शुष्कः शब्दौघसिन्धुः प्रलयमुपगतो वाक्यमाणिक्य-
कोशः । दिव्योक्तीनां निधान निघनमुपगत हा हता दिव्यबाणी बाणे गीर्वाणबाणीप्रणयिनि
विधिना शायिते दीर्घनिद्राम् ॥ ४१ ॥

अद्भुतवर्णनम् ।

चित्र घटतरोर्मले वृद्धाः शिष्या गुरुर्युवा । मौनं व्याख्यानममल छिन्नमूलश्च सशर्यः ॥ १ ॥ तस्मिन्नुद्धे
क्षणेनैव त्वारितो वानरध्वजः । सरथ सध्वज सास्वं मीष्ममन्तर्दधे शरैः ॥ २ ॥ रत्नमिच्छिषु संक्रान्तैः प्रति-
बिम्बशतैर्वृतः । ज्ञातो लङ्घेन्धरः कृच्छ्रादाञ्जनेयेन तत्त्वतः ॥ ३ ॥ चतुर्ध्वपि समुद्रेषु सन्ध्यामन्वास्य तत्क्षणात् ।
कक्षाक्षितं निशान्ते त वालिः पौलस्त्यमत्यजत् ॥ ४ ॥ न केनापि श्रुतं दृष्टं वारिणा वारि शुष्यति । अहो

१ पाषाणः । २ वज्रमिति भावः । ३ विनाशः । ४ विवेचनशक्तिविध्वंसी । ५ शोकेन ।
६ घन- । ७ वनवाखिनः । ८ पुत्री- । ९ प्रेम्णा । १० जनकादि प्रति महेश्वरस्य ब्रह्मविचारे
ब्रह्मणोऽनिरूपणीयताद्योतनपरमिदं वचनम् । ११ हनुमता । १२ प्रभाते । १३ रावणम् ।

गोदावरीवोरा भवसिन्धुर्विशुष्यति ॥ ५ ॥ एष वन्द्यासुतो याति खर्षुष्णकृतशेखरः । मृगनृष्णार्भसि
स्नातः शशशृङ्गवनुर्धरः ॥ ६ ॥ कस्मै किं कथनीयं कस्य मनःप्रत्ययो भवति । रमयति गोपवधूटी
कुञ्जकुटीरे परं व्रतम् ॥ ७ ॥ चित्रं कनकलतायां पट्टये^१ एवाश्रुतं सूते । कुमुमसमुद्ग्रे^२ मसमये नो जाने किं
पर भावि ॥ ८ ॥ अम्बुजमम्बुनि जात न हि दृष्टं जातमम्बुजौदम्बु । अधुना तद्विपरीतं चरणसरो-
जोद्दिनिर्गता गर्द्भा ॥ ९ ॥ जाता लता हि शैले जातु लतायां न जायते शैलः । अधुना तद्विपरीतं
कर्नेकलतायां निर्दिष्टं जातम् ॥ १० ॥ कमलमनर्भसि कमले कुचलयमेतानि कनकलतिकायाम् ।
सा च सुकुमारसुभगेत्युत्पातपरम्परा केयम् ॥ ११ ॥ चित्रं कनकलतायां शरदिन्दुस्तत्र खडनद्वित-
यम् । तत्र च मनोजधनुषी तदुपरि गाढान्वर्काणि ॥ १२ ॥ चित्रं महानेप वतावतारः क कान्ति-
रेषाभिनवेव भङ्गिः । लोकोत्तर धैर्यमहो प्रभावः काप्याकृतिर्नूतन एषः सर्गः ॥ १३ ॥ स्थौणुः स्वयं
मूर्लेविहीन एव पुत्रो विशाखो रमणी त्वर्पणा । परोर्पणीतैः कुमुमैरजलं फलत्यभीष्टं किमिदं विचित्रम्
॥ १४ ॥ किं क्रमिष्यति किलैष वामनो यावदित्थमहसन्त दानवाः । तावदस्य न ममौ नभस्तले लब्धि-
तार्कशशिमण्डलः कैर्मैः ॥ १५ ॥ युगान्तकालप्रतिसटतात्मनो जगन्ति यस्यां सविकासमासत ।
तनौ ममुस्तस्य न कैटभद्विपस्तपोवर्नान्यागमसम्भवा मुदः ॥ १६ ॥ कथमुपरि कलापिनः कलापो
विलसति तस्य तलेऽष्टमीन्दुखण्डम् । कुचलययुगलं ततो विलोले तिलकुमुमं तदधः प्रवाल-
मस्मात् ॥ १७ ॥ विपुलेन सागरशयस्थं कुक्षिणा भुवनानि यस्य पपिरे युगक्षये ।
मदविभ्रमासकलया पपे पुनः स पुरस्त्रियैकतमयैकया दशा ॥ १८ ॥ पाश्चात्य-
भागमिह सौनुषु सनिपण्णाः पश्यन्ति शान्तमलसान्द्रतराशुजालम् । सम्पूर्णलञ्चललना-

१ गोदावर्या स्नानेन मुक्तिर्भवतीति तद्भक्तस्येदं सम्भावनम् । २ अधृतगर्भा 'बौद्ध' इति
भाषायाम् । ३ आकाशे पुष्पं न जानु सम्भवतीति मिथ्यात्वसम्भावनायेदं वचनम् ।
४ मरीचिकाजले । न हि मरीचिकाजलं सत्यमिति विभाव्यम् । ५ शशस्य विषाणसद्भावोऽपि
न जानु दृष्टचर इति तथोक्तिः । ६ अन्तःकरणे निश्चयः । ७ गोपी । ८ श्रीकृष्णं पर-
ब्रह्मात्मना भावयत इदं वचनम् । ९ कान्ताशरीररूपायामिति शेषः । १० अधररूप इति शेषः ।
११ स्मितोद्गारावसरूपे । १२ कमलात् । १३ भगवत्तस्त्रिविक्रमस्येति शेषः । १४ ब्रह्मणा
दत्तं हि पाद्यं गङ्गेति कथामुपजीव्येयमुक्तिः । १५ कान्तायाः कलेवरं स्वर्णलतां पयोधरद्वयं च
शैल्युगमुत्प्रेक्षमाणस्येयमुपमानाभेदाध्यवसायेनोक्तिः । १६ कान्ताया मुखं नयने च कमला-
त्मना शरीरं च सुवर्णात्मनेयं सम्भावेन । १७ अत्र कान्तायाः शरीरं कनकलतां मुखं चन्द्रं
नयते खञ्जनौ श्रुवौ स्मरधनुषी केशान् ध्वान्तानि च सम्भावयितुरिदं वचनम् । १८ प्रकार-
विशेषः । १९ त्रिविक्रमावतारं पश्यत इत्युक्तिः । २० वृक्षः शङ्करश्च । २१ उच्छिन्नमूलः,
जन्महीनश्च । २२ शाखाशून्यः । कार्तिकेयश्च । २३ पत्रहीना पार्वती च । २४ भक्त-
समर्पितैः । भगवान् हि परेण समर्पितैः पुष्पैरपि सर्वमर्थं परिपूरयतीतीदं वचनम् ।
२५ पाटन्यासः । २६ नारद- । २७ भगवतो हि नारदं वीक्ष्य मुखं विकसितमिति तत्ताया
हर्षकार्यत्वादिदं वचनम् । २८ यो हि पुराणपुरुषः सर्वं स्वात्मनि निधाय प्रलयेऽम्बुधौ
शेषं न एव श्रीकृष्णः नागरिकया सुखावगणान्नेत्रं किञ्चिन्निष्कास्य दृष्ट इति तथा सम्भा-
वनम् । नागरिकाणां च दशनशैली यदक्षेकदेरापातनम् । २९ शिखरेण ।

लपनोपमानमुत्सङ्गसङ्ग्रहणस्य हिमांशुमूर्तेः ॥ १९ ॥ इदं तावच्चित्रं यदवनिर्तले पार्वणशशी कलङ्कादुन्मुक्तः
किमपि च तदन्तर्विलसति । प्रवाल माणिक्य कुवलयदल मन्मथधनुर्मनोवीणावाध्वनिरिति महचित्र-
मपरम् ॥ २० ॥ मृकारब्ध कमपि बधिराः श्लोकमार्कैर्णयन्ति श्रेष्ठास्त विलिखति कुणिः, श्लाघया
वीक्षतेऽन्वः । अम्यारोह्यहह सहसा पङ्कुरप्यद्रिशृङ्ग सान्द्रालस्याः शिर्शुमरणतो मन्दमायान्ति वन्ध्याः
॥ २१ ॥ काकुत्स्थेन शिरासि यानि शतशस्त्रिन्नानि मार्योनिधेः पौलस्त्यस्य विमानसीमनि तथा
आन्तानि नौकौकसाम् । तान्येवास्य धनुःश्रमप्रशमन कुर्वन्ति सीतापतेः क्रीडाचामरडम्बरानुकृतिमिदो-
लायमानैः कचैः ॥ २२ ॥ किं ब्रूमो हरिमस्य विश्वमुदरे किंवा फणान्मोघिनः शेते यत्र हरिः स्वय
जलनिधेः सोऽप्येकदेशे स्थितः । आश्चर्यं कलशोद्भवो मुनिरसौ यस्यैकहस्तेऽम्बुधिर्गर्भं धूषीयति पङ्कजीयति
फेणी शृङ्गीयति श्रीपतिः ॥ २३ ॥ दोर्दण्डाश्चित्तं चन्द्रशेखरधनुर्दण्डावमङ्गोद्यतदृक्कारध्वनिरार्यैर्बौलचरित-
प्रस्तावनाडिण्डिमः । द्रौक्पर्णस्तकपालसपुटमिलद्ब्रह्माण्डमाण्डोदरआम्यत्पिण्डितचण्डिमा कथमहो
नाद्यापि विश्राम्यति ॥ २४ ॥ एते किं ननु सत्यमेव तरवश्चञ्चत्प्रसूनोत्करीः किं वा काननवाटिकेयमनघा-
यस्याममी कोकिलाः । चित्रं कुत्र तिरोहिता महेर्वरा सा यत्र मे पत्तन नानानिर्हारैर्मयं कृत इद सद्यः
समुन्मीलितम् ॥ २५ ॥

१ मुख- २ इदं कान्तमुखं पूर्णं निष्कलङ्कं चन्द्रम् अधरं प्रवालं माणिक्यं दन्तं नयनं कुवलय-
दलं भुवौ स्मरधनुः स्वरं वीणाध्वनिं च सम्भाव्येदं वचनम् । ३ पद्यं यशश्च । ४ शृण्वन्ति ।
५ विश्वासी । ६ भग्नकरः । ७ नेत्रहीनः । ८ पादहीनः । ९ अतीव त्यक्तव्यापाराः । १० अर्भक- ।
११ अस्य च वास्तविकोऽयमर्थः - ब्रह्मणः 'यतो वाचो निवर्तन्ते अप्राप्य मनसा सह । तद्ब्रह्म
विजिज्ञासस्व' इत्यादिश्रुत्याद्यनुसारमनिर्वाच्यता स्पष्टा, तस्या एव भङ्ग्या द्योतनाय तद्द्योत-
कस्य मूकत्वेन निर्देशः । तस्य मूकमुद्रया द्योतयितुमारब्धं यशः 'तच्छुक्लकायमम्रणमस्ना-
विरम्' इत्यादिश्रुतिभिः सम्भाव्यमानम् तच्च बधिरा एवाकर्णयन्ति, बधिराश्च संसारचर्चा-
श्रवणाक्षमाः । तस्य च श्लोकस्य (यशसः) निबन्धनं श्रद्धयैव स्यात् श्रद्धाशून्यानां तु
संशयविपर्ययादिना तदनुसुखत्वस्यैवासम्भवः । तस्य च निबन्धने प्राकृतस्य हस्तस्यानपेक्ष्य-
त्वात् संसारक्रियाकरण एव तस्यापेक्ष्यत्वाच्च न संसारक्रियापरहस्ताविन्यापारोऽधिकारीति
संसारक्रियातो विमुख एव कुणिपदवाच्यः, अस्वावेवाधिकारी । एवं निबद्धस्य च तस्य द्रष्टा
संसारद्रष्टैव । अतोऽस्यान्धशब्देन निर्देशः । एतदारोहं च पदमत्युच्चतयाऽद्रिशृङ्गम्, तच्च
न पादवताऽऽरोहं शक्यम्, अंकुषत्वादनन्यत्वाच्च, किं तु तादृशे, तत्त्वेऽध्यवसिते 'ब्रह्मविद्ब्रह्मैव
भवति' इत्यादिश्रुत्याद्यनुसारं संसारवृत्त्यक्षम एव पङ्कशः सन् प्रपद्यते । प्रपत्तिश्चाप्येषा
न वैकुण्ठादिलोकान्तरगमनरूपा, किंतु ज्ञानरूपैव । अत एव 'यद् गत्वा न निवर्तन्ते तज्ज्ञान
परमं मम ।' इत्यादावपि वाक्ये गत्वेत्यादेः पदस्य ज्ञात्वेत्येवार्थः, तस्य विद्वत्त्वादिभावनायां
तु नश्वरत्वादयोऽनेके दोषा आपद्येरन् । एतादृशं च ज्ञानं निष्कामोपासनात्तरमेवेति,
वन्ध्यापदं निष्कामोपासनापरं, तत्सुतश्च चित्तसंशुद्धिपूर्वकः स्वात्मावबोधः, ज्ञानावस्थायां
च तादृशीचपि निष्कामोपासनासु देहाध्यासादिनिवृत्तेः स्वात्मसमाधेश्च भूयो भूयः
सम्भवान्न सातत्येन प्रवृत्तिरिति सान्द्रालस्थात्मना तासां निर्देश इति दिक् । १२ माययैव
शिरसां मुहुर्ब्रह्म इत्यस्याभिधानं शतश इत्येतत्समर्थकम् । १३ देवानाम् । १४ आहम्बर- ।
१५ विश्वम्भरम् । १६ विष्णोरपि समुद्रशायित्वेनाभिधीयमानत्वात् । १७ अगस्त्यः । अस्य च
कलशोद्भवत्वेन निर्देशादति क्षुद्रत्वं सम्भावनीयम् । १८ गण्डूषजलवदाचरति । १९ शेषः प्रलये
भगवतः शय्याभूतः । अस्य च श्वेतिमसान्यात् पङ्कजायमानत्वम्, पङ्कजपदमप्यत्र पुण्डरीक-
परमेव बोध्यम् । २० भुजदण्डाकृष्ट- । २१ रामचन्द्र- । २२ सद्यो विपर्यस्त- । २३ सर्वात्मना
हयाः । २४ निर्जलदेशः । २५ प्रकटितम् । इदमैन्द्रजालिकं दृष्टवतः कल्पचिद्वचनम् ।

हास्यवर्णनम् ।

जिह्वायास्तेदनं नास्ति न तालुपतनाद्भयम् । निर्विशेषेण वक्तव्यं निर्लज्जः को न पण्डितः ॥ १ ॥
 परान् प्राप्य दुर्वृद्धे मा प्राणेषु दया कुरु । दुर्लभानि परान्नानि प्राणा जन्मनि जन्मनि ॥ २ ॥ विना
 मद्यं विना मांसं परस्वहरणं विना । विना परापकारेण दिविरो दिवि रोदिति ॥ ३ ॥ पूर्वं चैटी
 ततो वेटी पश्चाद्भवति कुट्टिनी । सर्वोपायपरिग्रहा वेद्या भवति तापसी ॥ ४ ॥ यदक्षिश्रुलतापाङ्गैः
 स्त्रियः कुर्वन्ति चापलम् । जवनेष्वेव सत्सर्वं पतत्यनपराधिपु ॥ ५ ॥ केशलुञ्चनसाम्येऽपि
 हन्त पश्यैतदन्तरम् । उपस्थाः कीटमश्नन्ति शृतमक्तं दिग्मन्त्रैः ॥ ६ ॥ सामगायनपूतं मे
 नोच्छिद्यमधरं कुरु । उत्कण्ठिताऽसि चेद्भद्रे वाम कर्णं दशस्व मे ॥ ७ ॥ मस्माद्भुलिर्विकोडोऽथी
 वोल्लसौची तथा हिही ॥ धारावैती चैकवती पडेते पुराणधमाः ॥ ८ ॥ प्रेषकैः प्रेष्यकैः
 कौण्डः कौतरः शैम्मलीनकः । कौर्यकाष्ठं विषर्णश्च पडेते सेवकाधमाः ॥ ९ ॥ आदौ वेश्या
 पुनर्दासी पश्चाद्भवति कुट्टिनी । सर्वोपायपरिक्षीणा वृद्धा नारी पतिव्रता ॥ १० ॥ गताः केचित्पद्मो-
 धाय स्वयं तं कुम्भकर्णकम् । तदधःपवनोत्सर्गादुडुडुय पतिताः कश्चित् ॥ ११ ॥ असारे खलु संसारे
 सारं श्वशुरमन्दिरम् । हरो हिमालये शेते हरिः शेते महोदधौ ॥ १२ ॥ कमले कमलौ शेते हरः शेते हिमालये ।
 क्षीराब्जौ च हरिः शेते मन्ये मत्कुणशङ्कया ॥ १३ ॥ विलाद्वहिर्विलस्यान्तःस्थितमार्जारसर्पयोः ।
 मध्ये चाखुरिवाभाति पत्नीद्वययुतो नरः ॥ १४ ॥ सदा यक्रः सदा क्रूरः सदा पूजामपेक्षते ।
 कन्याराशिस्थितो नित्यं जामाता दशमो ग्रहः ॥ १५ ॥ स्वयं पञ्चमुखः पुत्रौ गजाननपडौननौ । दिग्-
 मन्त्रैः कथं जीवेदन्नपूर्णां न चेद्गृहे ॥ १६ ॥ उदरद्वयमरणमयार्द्धाद्वाहितदौरः । यदि नैवं तस्य सुतः
 कथमद्यापि कुमारः ॥ १७ ॥ अकुलिमङ्गविकल्पनविषयविषादप्रवृत्तपाण्डित्यः । जपचपलोष्टः स जनो
 ध्यानपरो नगररथ्यासु ॥ १८ ॥ मुण्डो जटिलो नग्नश्छत्री दण्डी कपायचीरो वा । मत्स्यस्पर्शरीरो
 दिशि दिशि मोगी ॥ विजृम्भते दर्भः ॥ १९ ॥ मुकुटीकुटिलललाटः कण्टकिताङ्गः कटाक्षविकटौक्षः ।
 कथलैर्यति पृथुककवलैस्तण्डुलमचल द्विजः क्रुद्धः ॥ २० ॥ क्रयविक्रयकूटतुलालाघवनिक्षेपरक्षणव्याजैः ।

१ कायस्थः । २ स्वर्गेऽपि । वस्तुतस्तु एतादृशस्य स्वर्गप्राप्त्यसम्भवात् लक्षणया धार्मिक-
 नृपतिसभायामित्यर्थः । तत्र प्रवेशस्तु कथञ्चित्सङ्गच्छते । ३ 'चिली' इति भाषायाम् ।
 ४ कामिनीत्याद्यनुक्त्वा कुट्टिनीत्वेन वचनं गर्भधारणसम्भवमन्तरेणापि कन्दर्पज्वालाशमनार्थं
 तस्यास्तथा प्रवृत्तिसम्भावनार्थम् । ५ वृद्धेति पाठान्तरम् । ६ उपस्यदेशाः । ७ जैन-
 संन्यासिनः । ८ भस्मनि स्वर्णादिकणनिरीक्षता । ९ वक्रसदृशोत्पत्तनकारी । १० बालकानां
 शुद्धक्षालनपरः । ११ परेषां प्रसादनार्थं 'हिही' इति हास्यप्रवर्तकः । १२ केदारादौ धाराज-
 लसमीकरणाद्यर्थं प्रवृत्तः । १३ कुलालः । १४ भुद्रसेवकमुख्यः । १५ दूतः । १६ चरः ।
 १७ किमेक इति पाठान्तरम् । १८ कुड्म्याः पुत्रः सङ्गी वा । १९ 'योगी तत्कालयोगी च' इति
 पाठान्तरम् । २० कुम्भकर्णेस्यापानवायोनिः सरणवेगात् । २१ पक्षिण इवोर्ध्वं गत्वेति भावः ।
 २२ लक्ष्मीः । कुड्मिण इति पाठान्तरम् । ब्रह्मेत्यर्थः । २३ अन्येषां ग्रहाणां सर्वदा वक्रत्वादिना-
 ऽभवनात् । २४ भगवतः शङ्करस्योपासनाविशेषे पञ्चमुखत्वमप्युक्तमिति तथोक्तम् । २५ कार्ति-
 केय- । २६ विरक्तवात् । दरिद्रत्वादिति तु प्रत्यायनमात्रम् । २७ अन्न (भोज्य) पूर्णं पात्रीति
 तु प्रत्यायनमात्रम्, भगवती देवीति वास्तविकोऽर्थः । २८ भयादिचेति भावः । अत्रेवेति द्योतका-
 भावादुत्प्रेक्षा व्यङ्ग्या । २९ अर्धाङ्गे शशीराङ्गभागे, आहिताः स्थापिताः द्वाराः पार्वती येन
 सः । ३० कार्तिकेयः अनुदवांश्च । ३१ धनिकनगरमार्गसञ्चारिणः । ३२ भस्मल्लेपेति पाठान्तरम् ।
 ३३ लम्पटः । ३४ धर्मध्वजित्वेन साक्षाद्भगवदेति भावः । ३५ भयङ्कर- । ३६ असति ।

एते हि दिवसचौरा मुष्णन्ति महोजनं वणिजः ॥ २१ ॥ आख्यायिकानुरागी व्रजति सदा पुण्यपुस्तकं
श्रोतुम् । दष्ट इव कृष्णसर्पैः पलायते दानधर्मैः ॥ २२ ॥ दत्त्वा दिशि दिशि दृष्टिं याचकचक्रितो-
ऽवगुण्ठनं कृत्वा । चौर इव कुटिलचारी पलायते कुटिलैरप्याभिः ॥ २३ ॥ गणयति गगने गणकश्च-
न्द्रेण समागमं विशाखायाः । विविधमुज्जगं क्रीडासक्ता गृहिणी न जानाति ॥ २४ ॥ कैलमाप्रनिर्गत-
मधीविन्दुव्याजेन साज्जनाश्रुकणैः । कायस्थलुण्ठयमाना रोदिति खिन्नेय रौज्यश्रीः ॥ २५ ॥ वाचयति
नान्यलिखितं लिखितमनेनापि वाचयति नान्यः । अयमपरोऽस्य विशेषः स्वयमपि लिखितं स्वयं न
वाचयति ॥ २६ ॥ अर्थो नाम जनानां जीवितमखिलक्रियाकलापश्च । तं सह्रन्ति धूर्ता छर्मलगला
गायना लोके ॥ २७ ॥ तमसि वैरागश्चौरौ हार्दिकारेण याति संव्रतः । गायनचौरः कपटो हा हा कृत्वा
न याति लक्ष्यं च ॥ २८ ॥ आमन्त्रणजयशब्दैः प्रतिपदद्भुकारध्वरैरावैः । स्वयमुक्तसाधुवादैरन्तर्येति
गायनो गीतम् ॥ २९ ॥ मेरुः स्थितोऽतिदूरे मनुष्यभूमिं परा परित्यज्य । मीतो मयेव चौर्याद्वोराणां हेम-
कौराणाम् ॥ ३० ॥ तस्मान्महीपतीनामसमवे दैस्त्युचौराणाम् । एकः सुवर्णकारो निप्राहैः सर्वथा नित्यम्
॥ ३१ ॥ इह सामान्यानुगमं समुपदिशन्तः स्थलेष्वनेकेषु । लिङ्गपरामर्शपरा नवीननैयायिका यान्ति ॥ ३२ ॥
एकं लिङ्गं प्रमदौहदयं विदधाति जर्जरं सहसा । तेषां षट्कं येषौमन्तर्गूढं न ते कथं पशवः ॥ ३३ ॥
गेषातुप्ररितमुखः सुतरा स्त्रीप्रत्ययप्रीतिः । कः पुनरयं नपुसकलिङ्गं मुहुरापृशनेति ॥ ३४ ॥
सर्लकारवातुसद्वद्मुखकुहरा स्फोटविस्फारा । वद केयं पुनरन्या पुरतः पुल्लिङ्गसाधिनी स्फुरति ॥ ३५ ॥
व्याकरणतर्कतरणिं ये बहु पश्यन्ति ते मवन्त्यन्धाः । कर्ममन्यथा न कविताकटाक्षमेते परीक्षन्ते ॥ ३६ ॥
अन्तः प्रविश्य युषचिह्नसुरोऽबलानां येन क्रमेण बलं लोडयते मनीषिन् । आश्रित्य तं हि नियमं तत
सज्येते एतौ कुचौ सपदि हन्त विदीर्णमध्यात् ॥ ३७ ॥ ब्रह्माद्या देवताः स्वौन्ते स्पृहयन्ति यमन्वहम् ।
व्यात्तास्यमुल्लसत्तासं तं वन्दे सुभगं भगम् ॥ ३८ ॥ प्रिये पश्य भगस्येदं निष्ठुरत्वमहो महत् । संताडितो-
ऽप्ययं लिङ्गैरवैर्नासां विमर्त्तं यत् ॥ ३९ ॥ विधेरप्यङ्गता तन्वि मम चेतसि चञ्चति । ब्रूहि कं गन्वमात्रातु-
मुवैर्नासो मगः कृतः ॥ ४० ॥ कैरपि निरधारि यथा मुक्तिर्वारिणसीमरणात् । निरधारि मयाऽपि तथा

१ चोरयन्ति । २ साधुजनं विश्वासपरमिति भावः । ३ महाभारतादिकथा- । ४ पुराणादि-
ग्रन्थम् । ५ परसञ्चारायोग्य- । ६ विशाखा नक्षत्रविशेषः । ७ जार- । ८ लेखनी- । ९ कायस्थः
दुष्टाभात्यविशेषः चिन्त्यमानः प्रियश्च । १० उत्कोचादिना पीड्यमाना । सुरतसुखदानमन्तरा
पीड्यमाना । कायस्थः (चिन्त्यमानः) प्रियो हि न साक्षान्तदानीमिति तथा वचनम् । ११ अत्र
राजमहिषीति प्रतीतिः समासोक्तिविषया । १२ अज- । १३ दुष्टः । १४ 'हा हा चौरः' इत्यादि
श्रुत्वैव चौरः पलायते इति तस्य प्रकृतिः । १५ अव्यक्तशब्दैः । १६ रूपान्तरं नयति विच्छि-
नतीति वा । १७ 'सुनार' इति ख्यातानाम् । एतेषामपेक्षया चौरा अपि अकिञ्चित्कराः । अत
एवैषां पश्यतोहरत्वेन सङ्केतः । १८ लुण्ठक- । १९ कारागृहे प्रवेशनीयः । २० परापरसामान्य-
ज्ञानम्, वेश्यासङ्गं च । २१ यथा पर्वतो वह्निमानित्यादौ वह्निव्याप्यधूमवान् अयं पर्वत इति नयेन
व्याप्तिविशिष्टपक्षधर्मताज्ञानं लिङ्गपरामर्शस्तथा सर्वत्र तत्तद्विङ्गपरामर्शकृतौ रक्ताः पुरुषचिह्ना-
लोचनकारिणश्च । २२ पुञ्चिह्नम् । २३ प्रमदानां बलवतीनां स्त्रीणां च हृदयं वक्षः तत् । २४ तेषां
लिङ्गानाम् । अस्मिन् पक्षे लिङ्गपदं व्याकरणशास्त्रोक्तम् तद्धि पुंस्त्रीनपुंसकात्मना त्रिधा
विभज्य शब्दानामजन्तहलन्तत्वद्वैविध्येन पुनार्भेद्यमानं षोढा सम्पद्यते । २५ व्याकरणानाम् ।
२६ गणपदं भ्वादिपरम् बहुजनपरं च । धातुपदं भ्वादिपरम्, वीर्यपरं च । २७ लडादिः पुञ्चिह्नं
च, अस्यापि लकारबोध्यत्वात् । २८ 'कथमन्यथा न तेषां दृष्टिर्विषयीकरोति काव्यार्थम् ।' इति
पाठान्तरम् । २९ चित्ते । ३० नासाकारस्तत्र स्वर्गविशेषः । ३१ 'काश्याम्बरणान्मुक्तिः' इति श्रुतेः ।

सहस्रमर्गदर्शनान् मुक्तिः ॥ ४१ ॥ योगीश्वरैरप्यजितस्य मीनध्वजस्य जेता भुवि कोऽपि नास्ति । त्वं तन्वि धन्याऽसि यतो भगस्ते तं तस्य दण्डं प्रसते समग्रम् ॥ ४२ ॥ अन्यत्र देशे घटिता जगन्ति प्रसिष्यते विश्वसृजेति मत्वा । सङ्कोचयित्वा किमु पादमूलद्वयान्तराले निहिताऽस्ति योनिः ॥ ४३ ॥ शण्प-
 तृणावृतयोनिक्षेत्रोत्कषणक्रियामहासीरम् । योनिविपाटनसारं परिधाकारं लकारमहमीडे ॥ ४४ ॥ सीत्कार-
 संस्कृतानि कणितकनककङ्कणौघरुचिराणि । स्मरसि रतानि सखे किं न हि योनिविचुण्टनानि तन्वङ्गयाः ॥ ४५ ॥ उपभुक्तखदिरवीटकजनिताधररागभङ्गभयात् । पितारि मृतेऽपि हि वेश्या रोदिति हा तात तातेति ॥ ४६ ॥ वर्णनदयितः कश्चिद्धनदयितो दानकर्मदयितोऽन्यः । रक्षादयितश्चान्यो वेश्यानां नैमदयितोऽन्यः ॥ ४७ ॥ शृणु सखि कौतुकमेकं ग्राम्येण कुकामिना यदद्य कृतम् । सुरतसुखमीलिताक्षी मृतेति मीतेन मुक्तास्मि ॥ ४८ ॥ श्रमणः श्रावकवध्वाः सुरतविधौ दशति नाधरं दत्तम् । मदिराक्षिमासमक्षणमस्मत्समये निषिद्धमिति ॥ ४९ ॥ द्विजराजशेखरो यद्वृषभोरुद्धः सदा सदैरस्त्वम् । चक्रे हर तद्विधिना पुनरुपन-
 यनं ललाटघटिते ते ॥ ५० ॥ मत्तार्तपादैर्विहिते प्रबन्धे निरूपिता नूतनयुक्तिरेषा । अङ्ग गवा पूर्वमहो पवित्रं कथं न वा रासमधर्मपत्न्याः ॥ ५१ ॥ पादप्रहारोऽपि मतो विसोढुं कारागृहे वाऽपि चिराय वासः । किंतु प्रसह्य प्रमदा नवोढा परस्य भोग्यैव मया कथञ्चित् ॥ ५२ ॥ निन्दन्तु लोकान्तरमी-
 तिसत्तां स्तुवन्तु काम च यथेष्टचर्याम् । प्रारब्धसाधारणता तथाऽपि न दृष्टपूर्वा न च दृश्यतेऽत्र ॥ ५३ ॥ मातः पशवो दृष्टा मृन्मयशृङ्गा अरोगदग्धाङ्गाः । पशुपतिविमुखा बहवः पुच्छविहीना अमन्ति सर्वत्र ॥ ५४ ॥ विनापि तातेन विना जनन्या गजानेनः शंभुमुताभिधानः । विनैव शास्त्रेण विनैव वेदैर्मध्यंदिनानामिव पाठकोऽभूत् ॥ ५५ ॥ शिक्षिताऽपि सखिभिर्ननु सीता रामचन्द्रचरणौ न ननाम । किं भविष्यति मुनीशैवधूवद्भालरत्नमिह तद्रजसेति ॥ ५६ ॥ अयं पटौ मे पितुरङ्गभूषणं पितामहाचैरुपमुक्तयौवनः । अलंकरिष्यत्यथ पुत्रपौत्रकान्मयाधुना पुष्पवदेव धीर्यते ॥ ५७ ॥ वैराग्यभ-
 ङ्गिरचनावचनैः प्रतार्थं रण्डा चिराय विकटैस्तनसमताङ्गीम् । ब्रह्मोपदेशमिषसंगतगण्डभिक्ति निःशङ्क-
 चुम्बनरसैः किर्तैवा ब्रवान्ति ॥ ५८ ॥ धौन्याकनागरनिशार्द्रकदाडिमत्वक्स्तरीकालवणतैलसुसंस्कृतावः । मत्स्यान्मुशीतसितभक्तले ददाति स ब्रह्मलोकमधिगच्छति पुण्यकर्मा ॥ ५९ ॥ खट्वा नितान्तलघुकां शिथिलप्रताना द्वेष्यः पतिः स च निरन्तरचाटुकारी । तत्रापि दैवहतिका खलु माघरात्र्यो हा सहाता कथमयं व्यसनं प्रपन्नः ॥ ६० ॥ आकुञ्च्य पाणिमशुचिं मम मूर्ध्नि वेश्या मन्त्रान्मसां प्रतिपदं पृषतैः पवित्रे । तारस्वरं ग्रहितशूल्कमदात्प्रहार हा हा हतोऽहमिति रोदिति विष्णुशर्मा ॥ ६१ ॥ गौरी तनु-
 र्नयनमायतमुन्नता च नासा कृशा कटितटी च पटी विचित्रा । अङ्गानि रोमरहितानि सुखाय मर्तुः पुच्छं न तुच्छमिति कुत्र समस्तवस्तु ॥ ६२ ॥ आपाण्डुराः शिरसिर्जोखिवली कपोले दन्तावली विगलितान च मे विषादः । एणीदृशो युवतयः पथि मां विलोक्य तातेति भाषणपराः खलु वज्रपातः ॥ ६३ ॥

१ वस्तुतस्तु परमेश्वरावधारणादित्येवार्थः । २ केलिप्रियः । ३ श्रावकसिद्धान्त इति भावः । ४ चन्द्रशेखरः । ब्राह्मणानां शेखरवन्मुख्यश्च । ५ नन्दीश्वराकृद्धः । स्वधर्मपरश्च । ६ अर्धेऽङ्गे पार्वत्याः सन्वात् स्त्रीसङ्गी च । ७ पादचरणशब्दौ संज्ञयन्ते नियुज्यमानौ तत्पूज्यतावाचकौ । ८ शङ्कर- । वृषभ- च । ९ गजाननो हि भगवत्या उद्धर्तनक्षालितमल्लराशिरूपः । १० गौतम- पत्नी ह्यहल्या पाषाणरूपापि तत्पादस्पर्शाद्विद्या जातेति रामायणादौ स्पष्टम् । ११ वसनम् । १२ अयं कदर्यस्योपहासः । १३ भयङ्कर- । १४ धूर्ताः । १५ धान्याकेति 'धणिया' इत्यस्य नागरेति 'नागरमोथ' इत्यस्या निशति हरिद्रायाः अर्द्रकेति च 'आदरख' इत्यस्य नाम । एव-
 मन्ग्रान्यपि । १६ व्यवभिचारिण्या इत्युक्तिः । १७ केशाः ।

कटी मुष्टिग्राह्या । द्विपुरुषभुजग्राह्यमुदर, स्तनौ घण्टालोलौ, जघनमधिगन्तुं व्यवसितौ । स्मृतं मेरीनादो मुखमपि च यत्तद्व्यकर तथाऽप्येषा रण्डा परिमैवति संताप्रयति च ॥ ६४ ॥ कुरु त्वं जारं चेदभिलषसि मुग्धे रतिसुखं वृथा सङ्कल्पस्ते गृहपतिमृतेऽन्य नरमये । गुणाञ्जारप्राप्तौ गणय, मधुरं नित्य-मशन धनातिः सत्कारो मण गृहपतौ व्यस्तमपि किम् ॥ ६५ ॥ एते वैयाकरणपशवः स्वीयमायु-र्वृथैव प्राङ्मन्याः श्रवणकटुमिः शब्दजालैः क्षिपन्ति । शश्वत्कान्ताऽधरमधुरतावर्णनं कुर्वता नस्वाशी-र्वादिरह सद्दयाः प्रत्यह वर्धयन्ते ॥ ६६ ॥ एका भार्या प्रकृतिमुखरा चञ्चला च (१) द्वितीया पुनस्त्वेको भुवनविजयी मनमथो दुर्निवारः । शेषः शय्या शयनमुदधौ बाहनं पन्नगोरिः स्मार स्मार स्वगृहचारित दास्युतो मुरारिः ॥ ६७ ॥ यः पृष्ठोऽपि नमस्कृतोऽपि परितः पृष्ठोऽपि शतोऽपि वा व्याघ्रतोऽपि विभी-षितोऽपि नितरा मूकोऽह्नि धूको यथा । चित्रं किं च गुदेऽङ्गुलिप्रणयनाद्यत् किञ्चिदामाषते तस्मै मैथिलसङ्गिने मम नतिः श्रीरङ्गिणे मैङ्गिने ॥ ६८ ॥ गत्वा द्वारवतीं नयामि दिवसानाराधयन्ती हरिं यात्वा वाऽनशनेन जीवितमिदं मुञ्चामि भागीरथीम् । प्रातः प्रातरिति प्रवर्तितकथा निर्वेदमातन्वती रण्डा नैक्तमनन्तजारसुरतप्रीता सुखायास्तु वः ॥ ६९ ॥ पाणौ ताम्रघटी कुशः करतले धौते सिते वाससी माले मृत्तिलकः सचन्दनरसो न्यस्तैकपुष्पं शिरः । दूराक्षिप्रपदा गतिर्दृढतरव्यालिष्टदन्ता गिरः सोऽयं वञ्चयितुं जगद्भगवतो दम्भस्य देहक्रमः ॥ ७० ॥ यत्नोत्थापनमात्रनिःसहजैरवर्णानि विशेष-ल्लयप्रत्यच्छेदसुदुर्बलाङ्गचलनव्यर्थोद्यमालिङ्गने । लज्जाघायिनि खिद्यमानयुवतौ वृद्धस्य कृच्छ्रे रते यत्स्यात्तत्प्रतिभाव्य किं नु हसितुं युक्त किमारोदितुम् ॥ ७१ ॥ धत्ते वक्षसि कौस्तुभोपलमय मत्वा श्रियः सोदरं तन्नामीगृहमाकलय्य मकरावासं मनाङ्गनोद्भवति । तन्नामप्रणयान् लुम्पति हरिः श्रीवत्स-मङ्गे स्थितं किं केन क्रियतां स एव यदभूदेतादृशः स्त्रीवशः ॥ ७२ ॥ अतुं वाञ्छति बाहनं गणपते-राखु क्षुधार्तः फणी त र्धं क्रौञ्चैरिपोः शिर्षी च गिरिबासिहोऽपि नागौननम् । गौरी जम्बुसुतामसूयति कर्लेनाथं कपालौननो निर्विण्णः स पपौ कुटुम्बकलहादीशोऽपि हालाहलम् ॥ ७३ ॥ रण्डा पीनपयोधरा सदयिता मित्र परवाञ्छते बाला अप्यबलारताः सद्दयाः प्रौढा विरक्तिप्रियाः । वृद्धा लुब्धतराः खलाः कुशलिनो गोष्ठीषु लब्धादराः सन्तो नित्यपरामवाः सुकृतिनो मान्याः कले त्वदशः ॥ ७४ ॥ जग्ध्वा भाषमयानपूपवट-कानाभ्याममानोदरे फट्फट्फाडिति पायवीय पवन योगेश्वरे मुञ्चति । उड्डीन विहगैर्घटैर्विघटित दोलायित मित्तिभिः शिष्यैर्धावितमर्मैर्निपतित कोलाहलोऽभून्मठे ॥ ७५ ॥ शैलैर्वन्धयति स्म वानरद्वैत-बाल्मीकिरम्भोनिधिं व्यासः पार्थशरैस्तथाऽपि न तयोरत्युक्तिरुद्भाव्यते । वागर्थो च तुलाधृताविष तथा-

१ हासः । न तु मन्दहसनमिति बोध्यम् । २ नास्मानङ्गीकरोतीति भावः । ३ स्वभावः । ४ असपत्नी अनुपमा च । ५ गरुडः । ६ स्मृत्वा स्मृत्वा पुनः पुनः स्मृतिपथं नीत्वेति भावः । ७ काष्ठरूपः । भगवतो जगदीश्वरस्य कथं काष्ठमूर्तित्वमिति पृच्छन्तं प्रति कस्यापि कविपाशस्येदं वचनम् । ८ भङ्गापानलुब्धस्य भङ्गीति नाम्ना प्रसिद्धस्य च मैथिलाभिजनपण्डितविशेषमिवभूतस्य कस्यापि मत्तस्यायमुपहासः । ९ रावौ । १० कपटस्य । ११ जीर्णः । १२ पुरुषेन्द्रियः । १३ भक्षितुम् । १४ फणिनं च । १५ कार्तिकेयस्य । क्रौञ्चपतेरिति पाठस्तु चिन्त्य एव । 'कुमारः क्रौञ्चदारणः' इत्यमराद्युक्तेः । १६ मयूररूपं वाहनम् । १७ गणेशम् । अस्य गजमुखत्वेन स्वप्राकृतिकभक्ष्यगजभ्रान्त्येति बोध्यम् । १८ चन्द्रमसम् । १९ गणविशेषः । २० वाल्मीकीये रामायणे सेतुबन्धनं वानरानीतशैलमयमिति विदितचरम् । अथ कदाचिदङ्गुलेन हनुमन्तं प्रयुक्तम्, 'हन्त भगवता रामेण बाणैरेव ससेतुबन्धनं किमिति न कृतमिति' 'न बाणैर्वन्धनस्य द्रढिमा' इति पुनर्दलुमतोक्तः पार्थो बाणैः सिन्धुं बद्धवान्—

ऽप्यस्मत्प्रवृत्तानयं लोको दूषयितुं प्रसारितकरस्तुभ्यं प्रतिष्ठे नमः ॥ ७६ ॥ पीठीप्रक्षालनेन श्रित्तिपत्ति-
कथया सज्जनानां प्रगाढैर्नीत्वा यामार्धमेवं कुशकुसुमसमारम्भणव्यग्रहस्ताः । पश्चादेतं निमज्जत्पुरुषतिक्रुचा-
मोगदत्तेक्षणार्थाः प्राणायामापदेशादिह सरिति मदा वासराणि क्षिपन्ति ॥ ७६ ॥ २ रे रे लोकाः कुरुष्व
श्रवणपुटपिधानं द्रुतं हस्तयुग्मैः शैलाः सर्वेऽपि यूयं भवत गुरुतराः सायधाना धरित्र्याम् । शीघ्रं रे रावण
त्वं विरचय वसनैर्नासिकानां पिधानं सुतोऽथ कुम्भकर्णः कटुरवविकटं शोधते दीर्घमुच्चैः ॥ ७८ ॥

भयानकवर्णनम् ।

इदं मघोर्नैः कुलिशं धारासंनिहितानलम् । स्मरण यस्य दैत्यह्नीगर्भपाताय केवलम् ॥ १ ॥ ततः
परामर्शविबुद्धमन्योऽर्भङ्गदुष्प्रेक्ष्यमुखस्य तस्य । स्फुरन्तुर्दार्चिः सहसा तृतीयादक्षः कृशानुः किल
निष्पपात ॥ २ ॥ विनिर्गतं मानर्दमात्ममन्दिराद्भवत्युपश्रुत्य यैदृज्ययापि यैम् । ससंभ्रमेन्द्रद्रुतैर्पातिता-
र्गला निमीलिताक्षीव भिर्भेऽमरावती ॥ ३ ॥ अशक्नुवन्तोऽमुमवीरलोचनः सहस्रैरदमेरिव यैर्यै दर्शनम् ।
प्रविश्य हेमाद्रिगुहागृहान्तरं निनाय विम्यदिवसानि कौशिकैः ॥ ४ ॥ महाप्रलयमान्तक्षुभितपुष्करैरायतकप्रच-
ण्डघनगर्जितप्रतिरोधैर्नुकारी मुहुः । रवः श्रवणभैरवः स्थगितरोर्दसीकन्दरः कुतोऽद्य समैरोदधेयमभूत-
पूर्वः पुरैः ॥ ५ ॥ किञ्चित्कोपकलाकलापकलनाहुकारविभ्रज्जुवोर्यिक्षपादकरोदसौ ख्युपतिर्लङ्कापतेः पत-
नैम् । क्रन्दफेरैर् रटत्करैर् धिवट्ठां स्फुटद्गुगुलु प्रोत्क्रीडत्कपि निःश्वसत्कणि रणजिज्ञासि अमहीपि च
॥ ६ ॥ अद्याप्युन्मदयानुर्धौनतरुणांचत्करास्फालनव्याघलान्द्रुकपालतालरर्णितैर्नृत्यपिशाचाज्ञानाः । उद्गा-
यन्ति यशसि यैर्यै वित्तैर्नर्तितैः प्रचण्डानिलप्रभुभ्यत्कारिकुम्भकूटकुहरव्यक्ते रणक्षोणयः ॥ ७ ॥ मीर्वाणैः प्रति-
यन्ति नैव विदधे कर्णौ सुधैर्माधिपः कर्णाकर्णिकयन्ति हन्त निभृत शमुस्वयभूगर्णाः । दूरादेत्य कृतान्तदूत-
निबद्धाः स्वाकारसगोपनैरुद्धीव कलयन्ति कौणपचर्मनाथे शयाने रणे ॥ ८ ॥ निःशङ्कं वहिरम्ब चण्डमनसो
नामानुरूपा क्रिया स्वर्धेऽप्यपदघर्घरस्वनवती न क्वापि रङ्गस्थली किञ्चान्यदशकधराद्भियुगले कल्याणभाजि
स्फुटं लङ्काया प्रतिपक्षविक्रमयथाशङ्काकरी भ्राम्यति ॥ ९ ॥ अन्त्राकल्पचलत्पयोधरभरण्याविद्वमेवच्छटा-
सकैस्तामिपगृन्तुर्गृध्रगच्छास्फालोच्चलन्मूर्धजा । व्यादायाननमद्गहासविकट दूरेण तारापथात्रयस्तिद्वपरन्नि-

—स च सेतुः हनुमता पादप्रहारेण भग्नः ततः कुपितोऽर्जुनः शपथपूर्वं पुनः सेतुं कृतवान् ।
किंतु भक्तस्पर्शानुस्य शपथसंरक्षणाय भगवान् श्रीकृष्णस्तदन्तः प्रविश्य तं रक्षितुमुद्यतोऽभू-
दिति हनुमता हन्यमानोऽपि न हतः । अर्जुनेन तं वृत्तान्तमज्ञातवताऽऽत्मश्लाघनमारब्धम् । तदा
श्रीकृष्णेन स्वपृष्ठं दर्शयित्वा उक्तम् । नात्र तव प्रभावः, पश्य मदीयं पृष्ठं मया सर्वात्मना तद्रक्षणं
कृतम्, न हि हनुमतः पादप्रहारं सोढुं योग्यः बद्धः सेतुरिति । एतच्च स्पष्टं पुराणेषु ।
१ अपानवायुं निःसारयति । २ इन्द्रस्य । ३ वज्रम् । ४ मनुः क्रोधः । ५ रुद्रस्य । ६ प्रज्वलन् ।
७ अग्निः । ८ मानम् अभिमानं यति खण्डयतीति तम्, सर्वगर्वविध्वंसकमिति भावः । ९ न तु युद्धे-
च्छयेति भावः । १० हयग्रीवं नाम दैत्यम् । ११ न तु इन्द्रेण किङ्करैः पातितार्गला । १२ भयेन ।
१३ सूर्यस्य । १४ राक्षसराजस्य रावणस्येत्यर्थः । १५ इन्द्रः, वृकश्च । १६ पुष्करावर्तकनानानौ
मेघाधिराजौ । १७ प्रतिध्वनिः । रवशब्दो मण्डूकशब्द एव प्रयुज्यत इति समयोल्लङ्घनाद् दुष्टः ।
१८ 'रोदसी' इति यावापृथिव्योः सज्ज्ञा । १९ सङ्ग्रामरूपसमुद्रस्य । २० सङ्ग्रामोद्यमसूचनाय
ताडयमानं दुन्दुभि शृण्वतो भीमस्येदं वचनम् । २१ नगरम् । २२ आक्रन्दद्भिः शृगालैः पूर्णम् ।
२३ 'कर्कटिया' इत्याख्यः पक्षी करेडुः । २४ कपाटादिरूपकाष्ट- । २५ पर्यटद्वाद्यम् । २६ राक्षसी-
२७ रामचन्द्रस्य । २८ देवाः । २९ इन्द्रः । ३० तदवध्यपि तस्य मरणाविज्ञासात् । ३१ राक्षस
क्षेत्रापती रावण इत्यर्थः । ३२ ओष्ठप्रान्तभाग- । ३३ मांसलुब्ध- ।

वृन्दरमसोन्मुक्तादुपक्रामति ॥ १० ॥ प्रौढच्छेदानुरूपोच्छलनरयवशात्सैहिकेयोपमेयत्रासाकृष्टाश्वतिर्य-
ग्वलितरविरथेनारुणेनेक्ष्यमाणम् । कुर्वन्काकुत्स्थवीर्यस्तुतिमिव मरुतां कन्धरारन्त्रमाजा झाङ्कारैर्भीममेत-
न्निपतति वियतः कुम्भकर्णोत्तमाङ्गम् ॥ ११ ॥ माद्यन्मातङ्गकुम्भस्थलबहलवसावासनाविज्ञेयगन्धव्यासक्त-
व्यक्तमुक्ताफलशकलसत्केसरालीकैरालः । एणीवैधव्येवेधाः स्वभुजबलमदप्रस्ततेजस्विधामा गुञ्जन्कुञ्जे
गिरीणा हरिरिह शैबरीगर्भपात विधत्ते ॥ १२ ॥ मन्थायस्ताण्वाम्भःप्रतिकुहरवलन्मन्दरध्वानधीरः
कोर्णाघातेषु गर्जत्प्रलयघनघटान्योन्यसघटचण्डः । कृष्णाक्रोधाप्रदूतः कुरुकुलनिघनोत्पातनिर्घातवातः
केनास्मत्तिहनादप्रतिरसितसखो दुन्दुभिस्ताडितोऽयम् ॥ १३ ॥ निर्मज्जच्चक्षुरन्तर्भ्रमदतिकपिलकूर-
तारा नरास्थिप्रान्थि दन्तान्तरालप्रथितमविरत जिह्वया घट्टयन्ती । ध्वान्तेऽपि व्यातचक्रज्ज्वलदनलशिखा-
जर्जरे व्यक्तकर्मा निर्माती गुप्तरौद्रीं दिवमुपरि परिक्रीडते ताडकेयम् ॥ १४ ॥

बीमत्सवर्णनम् ।

प्रस्वेदमलदिग्धेन बहता मूत्रशोणितम् । व्रणेन विवृतेनेद सर्वमन्वीकृतं जगत् ॥ १ ॥ पद्मशा
यतामपथ्या पथ्या रथ्यावैतां विशेषेण । आमाति काऽपि रथ्या जनितजुगुप्सा किमत्र वद मिथ्या
॥ २ ॥ यस्यां महापङ्क्तिरुद्धिमान्तः पतन्त्यमेव्याम्बुबहाः प्रणाल्यः । या लब्ध्वाते सवृतनासिकास्यैः
कष्टा प्रतोली कलिता न कैः सा ॥ ३ ॥ इतस्ततो वान्ति विशिष्य यस्यां वाताः शैकुद्वेष्टमविहार-
विर्षाः । सा वर्ण्यते रौरवराजधानी केन प्रतोली मनसाऽप्यगम्या ॥ ४ ॥ विष्वदमूर्ध्वविर्षुर्नक्षत्रशतां
जम्बालजालोल्लुठजन्तु घृत्कातिबुद्बुदौघगहना नासाकफैः पिच्छिलाम् । प्रौढप्रस्तरदन्तुरा समुदयद्गुर्ग-
न्धपूरान्तरा सर्वस्व नरकस्य केन विशिखां स्पृत्वैव नो वम्यते ॥ ५ ॥ विकीर्णहरिचन्दनद्रविणि यत्र
लीलालसा निपेतुरतिचञ्चलाश्चतुरकामिनीदृष्टयः । तदेतदुपरिभ्रमनिबिडगुप्त्रजाल जनैर्लुठकृमिकलेवर
पिहितनासिकैर्बोध्यते ॥ ६ ॥ अन्त्रैः कल्पितमङ्गलप्रतिसराः स्त्रीहस्तरक्तोत्पलव्यक्तोत्तसम्भृतः पिनह
शिरसा ह्युण्डीरकस्रजः । एताः शोणितपङ्क्तिकुङ्कुमशुषः सभूय कान्तैः पिबन्त्यस्थिस्नेहसुराः कपाल-
चैवकैः प्रीताः पिशाचाङ्गनाः ॥ ७ ॥ उत्कृत्य ज्वलिता शर्वोत्कथमपि प्रेताशनः पैशित्ती^{१९} पेशीमग्निमयीं
निमीर्य सहसा दन्दद्वहमानोदरः । धावत्युत्प्लवते मुहूर्निपतति प्रोत्तिष्ठति प्रेक्षते विष्वक्क्रोशति सपिनष्टि
जठर मुष्टया चलन्मस्तकः ॥ ८ ॥ अन्त्रप्रोतवृहत्कपालनलकक्रूरकणत्कङ्कणप्रायप्रेक्षितभूरिभूषणरवै-
राघोषयन्त्यम्बैरम् ॥ पीतच्छर्दितरक्तकर्दमघनप्राग्भारघोरोल्लसद्दयालोलस्तनमारभैरववपुर्दपोद्धत धावति
॥ ९ ॥ रक्त नर्तनचरौघः पिबति वमति च प्रस्तकुन्तः शकुन्तः क्रैव्य नव्य गृहीत्वा प्रणदति मुदितो
मत्तवेतालवालः । क्रीडत्यग्रीडमस्मिन्धिरमदवशात्पूतना नूतनाङ्गी योगिन्यो मासमेदःप्रमुदितमनसः
शूरशक्तिं स्तुवन्ति ॥ १० ॥ उत्कृत्योत्कृत्य कृत्ति प्रथममथ पृथूच्छोर्कैर्मूयासि मासान्यसस्मिन्कैपुष्टपिण्डा-

१ राहुसम- । २ मस्तकम् । ३ दुर्गन्धविशेष- । ४ व्यामः । ५ मृगहन्तेति भावः । ६ शव-
रीणां वन एव प्रायो निवास इति तयोक्तिः । ७ क्षुब्धसमुद्र- । ८ भेरीशतसहस्राणि द्वाकाशत-
शतानि च । एकदा यत्र ताडयन्ते कोणाघातः स उच्यते ॥ इत्यात्मकेषु शब्देषु सत्सु ।
९ द्रौपदी- । १० प्रतिभनिसमः । ११ इयं भीमसेनस्योक्तिः । १२ रथसमूहवताम् । १३ पुरीष- ।
१४ दुर्गन्धिताः । १५ वक्र- । १६ व्यासाम् । १७ कपालरूपैः पानपात्रैः । १८ मृतशरीरात् ।
१९ मांससम्बन्धिनीम् । २० व्योम । २१ मांसम् । २२ चर्म । २३ पृथूच्छनेति काव्यप्रकाशे
पाठः । २४ कटिप्रोथ-

द्यवयवसुलभान्युपेयूतीनि जग्म्व । आतः पर्यस्तनेत्रः प्रकटितदशनः प्रेतरङ्गैः करद्वादङ्गस्थादस्थिसस्यं
स्थं पुटगतमपि क्रयमव्यग्रमपि ॥ ११ ॥

रीद्वरसवर्णनम् ।

स रोपदष्टाघरलोहिताक्षैर्व्यक्तोर्ध्वरेखा भुकुटीर्वहद्विः । तस्तार गा मल्लनिकृत्तकण्ठैर्हृकारगर्भद्विपतां
शिरोभिः ॥ १ ॥ पातालतः किमु सुधारसमानयामि निष्पीड्य चन्द्रमधृतं किमु वाऽऽहरामि ।
उद्यन्तमय तपनं किमु वारयामि कीर्नाशपाशमथवा किमु चूर्णयामि ॥ २ ॥ चक्षुजप्रमित-
ण्डमदामिघातसंचूर्णितोर्युगलस्य सुयोधनस्य । स्थानावनद्वयनशोणितशोणपाणिस्तस्यपिप्यति कचां-
स्तव देवि भीमः ॥ ३ ॥ कृतमनुमैतं द्रष्टुं वा यैरेदं गुरुपातकं मनुजपशुभिर्निर्मयैर्दर्मवद्विरुदायुधैः ।
नैरकारिपुणा सार्धं तेषां समीपकिरीटिनामहमयमद्युत्तमदोमातैः करोमि दिशो वलिम् ॥ ४ ॥ यत्तस्यव्रत-
भङ्गमीक्ष्मनसा यत्नेन मन्दोक्तं यद्विस्मृतुमपीहितं शमयेतां शान्तिं कुलस्येच्छता । तद्वृत्तारणिसंयुतं
नृपसुतैर्केशाम्बराकर्षणैः क्रोधज्योतिरिदं महत्कुलघने यौधिष्ठिर जृम्भते ॥ ५ ॥ येन स्यां विनिहत्य
मातरमपि क्षत्राक्षरूपसवास्यादोन्मत्तपरश्वधेन विदधे निःक्षत्रिया मेदिनी । यद्वाणव्रणवर्त्मनः शिखरिणः
क्रौञ्चस्य हंसच्छलादद्याप्यस्थिकणाः पतन्ति स पुनः क्रुद्धो मुनिर्भागधैः ॥ ६ ॥ देशः सोऽयमरातिशो-
णितजलैर्यस्मिन्नुदाः श्रिताः क्षत्रादेव तथाविधः परिमयस्तौतस्य केशप्रहः । तान्येवाहितशस्त्रवैभ्रमगुरु-
प्यस्त्राणि भैरवन्ति मे यद्रामेर्धे कृतं तदेव क्रुद्धे द्रोणात्मजः क्रोधनः ॥ ७ ॥ ये प्राणापहतिः कृता
मम पितुः क्रुद्धयुधि क्षत्रियै रमोऽहं रमणीयिहाय बलवान्निःशेषमेवा हठात् । भास्वर्मादकुठारकोटिव-
नकाकाण्डनुदत्कन्धरास्तौतोऽन्तःसुतशोणशोणितमरैः कुर्यां क्रुद्धा निर्वृतिम् ॥ ८ ॥ राज्ञो मानघनस्य कार्मुक-
भृतो दुर्योधनस्याग्रतः प्रत्यक्षं क्रुष्टान्ववस्य च तथा कर्णस्य शल्यस्य च । पीतं तस्य ममाद्य पाण्ड-
ववधुकेशाम्बराकर्षणः कोऽयं जीवत एव तीरणकरजं क्षुण्णादद्यवक्षसः ॥ ९ ॥ स्पृष्ट्वा येन शिरोरुद्धे
नृपशुना पाञ्चालराजात्मजा येनास्याः परिधानमप्यपहतं राज्ञा क्रुष्टां पुरः । यत्पौरःस्थलशोणितासवमहं
पातु प्रतिज्ञातवान्तोऽयं मर्दुजपक्षरे निपतितः सरक्ष्यता कौरवाः ॥ १० ॥ रक्तोत्फुल्लविशाललोलनयनः
कम्पोतराज्ञो मुहुर्मुक्त्वा कर्णमपेतैर्मैथुनवनुर्वाणो हरेः पश्यतः । आध्मातः कैन्दुकोक्तिभिः स्वमसङ्गोर्वि-
क्रमं कीर्तयन्सप्तोत्पट्युधिष्ठिरमसी हन्तु प्रविष्टोऽर्जुनः ॥ ११ ॥ त्रैलोक्यत्राणशौण्डः संरसिज-
वसतेः संप्रसृतो भुजाम्यां सुक्षत्र नाम वर्णः कुलिशकटिनयोर्यस्य दोर्णोर्विलीनः । ज्वालाजिह्वालका-
लानलकबलमयग्रान्तदेवासुराणि व्यातन्वानो जगन्ति ज्वलति मुनिर्यं पौर्वतीधर्मपुत्रः ॥ १२ ॥ अन्यो-
न्यास्फालभिजद्विपरिचयसामांसमस्तिष्कपङ्के मग्नानां स्पन्दनानामुपरि कृतपदभ्यासविक्रान्तपत्तौ ।

१ अतिदुर्गन्धितानि । २ दरिद्रः । ३ मृतशरीरात् । ४ उच्चावृत्तप्रदेश- । ५ सूर्यम् ।
६ यम- । ७ गाढ- । ८ हे द्रौपदि । ९ येन धृष्टद्युम्नेनाकारि । १० यैर्भामादिभिरनुज्ञातम् ।
११ यैः सैनिकैरवलोकितम् । १२ युद्धाद्विरतस्य हननं हि न धर्मम् । १३ श्रीकृष्णेन । १४ दिदे-
वतानाम् । १५ शान्तेन युधिष्ठिरेण । १६ द्रौपदी- । १७ क्षत्रियवधिर- । १८ एतदाख्यस्य
गिरिः । १९ परशुरामः । २० सहस्रबाहोः धृष्टद्युम्नाच्च । २१ पितुः । जमदग्नेः द्रोणस्य च ।
२२ अस्त्रकारि- । २३ दीप्यमानानि । २४ जामदग्न्येन । २५ सङ्ग्रामे । २६ परशुरामः ।
२७ कोपानाम् । २८ दुःशासनस्य । २९ ईषदुष्णम् । ३० नख- । ३१ दुःशासनः ।
३२ भीमसेन- । ३३ निर्भयः । ३४ पश्यन्तं हरिमनादृत्य । ३५ त्वद्वाण्डवीधं धिगित्यादिभिर्दुर्बलैर्भक्तिभिः
३६ रक्षादक्षः । ३७ विधातुः । ३८ भुजयोः । ३९ परशुरामः । ४० पार्वतीश्वरशिष्यत्वात् ।

स्फीताद्यक्पानगोष्ठिरसदशिर्वशिषात्त्यवृत्त्यत्कबन्धे सङ्घामैकार्णवान्तः प्रविचरितुमलं पण्डिताः पाण्डु-
पुत्राः ॥ १३ ॥ रे घृष्टा धार्तराष्ट्राः प्रबलभुजवृहत्पाण्डवाः पाण्डवा रे रे वार्ष्णेयाः सकृष्णाः
शृणुत मम वचो यद्गवीन्मूर्ध्वबाहुः । एतस्योत्खातबाहोर्द्विपदन्तपसुतातापिनः पापिनोऽहं पाता
हृच्छोणितानां प्रभवति यदि घस्तत्किमेतं न पाँथ ॥ १४ ॥ नाहं रक्षो न भूतो रिपुधिरजलाह्वा-
दिताङ्गः प्रकाम निस्तीर्णोऽप्रतिज्ञाजलनिधिगहनः क्रोचनः क्षत्रियोऽस्मि । भो मो राजन्यवीराः समरशिखि-
शिखाभुक्तशेषाः कृत वज्रासेनानेन लीनैर्हतकरितुरगान्तार्हितैरास्यते रथ ॥ १५ ॥ यो यः शत्रु विमर्ति स्वमु-
जगुरुमदः पाण्डवीनां चमूना यो यः पाञ्चालमोत्रे शिशुरधिकवया गर्भशय्यां गतो वा । यो यस्त-
त्कर्मसाक्षी चरति मयि रणे यश्च यश्च प्रतीपः क्रोचान्वस्तस्य तस्य स्वयमिह जगतामन्तकस्यान्तकोऽहम्
॥ १६ ॥ नवोच्छलितयौवनस्फुरदखर्वगर्वज्वरे मदीयगुरुकार्मुक गलितसाध्वस वृश्चति । अय
पततु निर्दय दलितद्यतभूभृद्गलस्वलद्बुधिरघस्मरो मम परश्वघो भैरवः ॥ १७ ॥

शान्तवर्णनम् ।

नो देशो नैव मित्राणि न गृह न च बन्धवः । दृश्यजातमिदं माया विमवैकनिदर्शनम् ॥ १ ॥ यथा
रञ्जुस्तथा व्यालो दृश्यमानोऽपि जातुचित् । ज्ञानात् पूर्वं पर चैव भूतो मावी च नैव सन् ॥ २ ॥
पुत्रमित्रकलत्रेषु सक्ताः सीदन्ति जन्तवः । सरःपङ्क्तार्णवे मग्ना जीर्णा वनगजा इव ॥ ३ ॥ मन्ये माये-
यमज्ञान यत्सुख स्वजनादपि । निदाघवारणायालं निजच्छाया न कस्यचित् ॥ ४ ॥ विपत्पश्चान्त्यै
सेव्यन्ते यदि कष्टेन भूयतः । तत्कारिष्यति कष्टाऽपि विपत्किमधिक ततः ॥ ५ ॥ मितमायुर्वयो नित्य
नैति यात कदाचन । परामृशन्ति तदपि न मव मोगलोलुपाः ॥ ६ ॥ निःस्नेहो^१ याति निर्वाणे
स्नेहोऽर्नेर्^२स्य कारणम् । निःस्नेहेन प्रदीपेन यदेतत्प्रकटीकृतम् ॥ ७ ॥ अस्मीमहि वय मिक्षामाशा-
वासो वैसीमहि । शयीमहि महीपृष्ठे कुर्वीमहि किमीमहि^३ ॥ ८ ॥ यावन्तः कुस्ते जन्तुः संबन्धान्म-
नसः प्रियान् । तावन्तोऽस्य निखन्यन्ते हृदये शोकशङ्कवः ॥ ९ ॥ प्रचण्डबासनावातैरुद्धता नौर्मनो-
मयी । वैराग्यकर्णधारणं विना रोद्धु न शक्यते ॥ १० ॥ रैगिण्यपि विरागिण्यैः स्त्रियस्तासु रमेत कः ।
अह च कलये मुक्तिं या विरैरिणि रैगिणी ॥ ११ ॥ लावण्य तदसौ कान्तिस्तद्रूपं स वचःक्रमः ।
तदा सुधास्पदमभूदधुनौ तु ज्वरो महान् ॥ १२ ॥ पूरयित्वाऽर्थिनामाशा प्रिय कृत्वा द्विषामपि । पारं गत्वा
श्रुतौघस्य घन्या वनमुपासते ॥ १३ ॥ स्त्रीपुत्रादिपरिष्वङ्गसुख सम्मूढचेतसाम् । सर्वोपेक्षोद्भव
शर्म परिस्रुरति धीमताम् ॥ १४ ॥ हन्त गेहादिसम्भारे पश्यन्तोऽपि मय महत् । बिहातु कामयन्ते
त जरन्तोऽपि न पण्डिताः ॥ १५ ॥ गतः कामकथोन्मादो गलितो यौवनज्वरः । गतो मोहश्च्युता
वृष्णा कृतं पुण्यैश्च मनः ॥ १६ ॥ वनान्यमूनि न गृहाण्येता नवो न योपितः । गृहा इमे न दार्यदा-
स्तन्मे नन्दति मानसम् ॥ १७ ॥ शान्तिकन्धालसत्कण्ठो मनःस्थालीमिलत्कारः । त्रिपुरारिपुरैर्द्वारि

१ भयङ्करशृगाली- । २ छिन्नमस्तकैः । ३ निर्लज्जाः, मूढा वा । ४ हे दुर्योधनादयः ।
५ यदुर्वश्याः । ६ दुःशासनस्य । ७ पालयथ । ८ दुःशासनादीन् हतवन्तं स्वं द्रष्टुमशक्नुवतः
प्रति भीमस्येदं वचनम् । ९ पितृ (द्रोण) हननरूप- । १० संसारम् । ११ प्रेमहीनः । रिक्त-
तैलश्च । १२ मोक्षम्, प्रशमं च । १३ बन्धनस्य, ज्वलनस्य च । १४ दिगम्बरा भवाम् इति
भावः । १५ धनिभिः । १६ आसक्ते । १७ प्रेमशून्याः । १८ संसारभोगेभ्यो विमुखेषु ।
१९ अवश्यं प्राप्यत्वात् । २० संन्यासावस्थायाम् । २१ शास्त्र- । २२ संन्यासाश्रमे । २३ गृहध-
नादिभागभाजः । २४ वाराणसीपुरीद्वारे ।

कदाहं मोक्षमिक्षुकः ॥ १८ ॥ उद्धाटितनयद्वारे पञ्जरे विहगोऽनिलः । यत्तिष्ठति तदाश्चर्यं प्रयागे
विस्मयः कुतः ॥ १९ ॥ निर्विवेकतया बाल्य कामोन्मादेन यौवनम् । वृद्धत्वं विकलत्वेन सदा सोप-
द्रव नृणाम् ॥ २० ॥ प्रातर्मृगपुरीषाभ्यां मध्याह्ने क्षुत्पिपासया । तृप्ताः कामेन बाध्यन्ते
प्राणिनो निशि निद्रया ॥ २१ ॥ गतसारेऽत्र ससारे सुखआन्तिः शरीरिणाम् ।
लालापानमिवाङ्गुष्ठे बालानां स्तन्यविभ्रमः ॥ २२ ॥ दिनमेक शशी पूर्णः क्षीणस्तु
बहुवासरान् । सुखादुःखं सुराणामप्यधिक का कथा नृणाम् ॥ २३ ॥ न विषयमोगो माग्यं
योग्यं खलु यत्र जन्तुमात्रमपि । ब्रह्मेन्द्ररुद्रमृग्यं भाग्यं विषयेषु वैराग्यम् ॥ २४ ॥ पाषाणखण्डेष्वपि रत्न-
बुद्धिः कान्तेति घीः शोणितमांसपिण्डे । पञ्चात्मके वैष्णवे चात्मभावो जयत्यसौ काचन मोहलीला
॥ २५ ॥ अर्थान्तसिद्धाञ्जननिर्मलाक्षैस्तपोधनैरप्यनवेक्षितं यत् । अवेष्यते धाम तदेव कार्श्यामात्येनित्के-
नाक्षिनिमीलनेन ॥ २६ ॥ कुटुम्बचिन्ताकुलितस्य पुंसः कुलं च शीलं च गुणाश्च सर्वे । अपक्वकुम्भे
निहिता इवापि प्रयान्ति देहेन समं विनाशम् ॥ २७ ॥ सुरमन्दिरतरुमूलनिवासः शय्या भूतलमैजिनं
वार्तैः । सर्वपरिग्रहमोगत्यागः कस्य सुखं न करोति विरागः ॥ २८ ॥ निखिलं जगदेव नश्वरं पुनरस्मि-
र्चितैरा कलेवरैर्म् । अथ तस्य कृते कियानयं क्रियते हन्त जनैः परिश्रमः ॥ २९ ॥ मलया-
निलकालकूटयो रमणीकुन्तलमोगिमोगयोः । श्वैपचात्ममुवोः किमन्तैर मम भूयात्परमात्मनि स्थितिः
॥ ३० ॥ नवनीलमेघरुचिरः परः पुमानवनीमवाप्य धृतगोपविग्रहः । नवनीर्यैकीर्तिरमरैरपि स्वयं नैव-
नीतमिक्षुरधुना स चिन्त्यते ॥ ३१ ॥ सार्वभौममवनं वनवासो निःस्वभावमवभावनया ते । बौलिशो हि विषये-
न्द्रियचौरैर्मुष्यते स्वमवने च वने च ॥ ३२ ॥ इतो न किञ्चित्परतो न किञ्चिद्यतो यतो यामि ततो न किञ्चित् ।
विचार्य पश्यामि जगन्न किञ्चित्स्वात्मावबोधादधिकं न किञ्चित् ॥ ३३ ॥ व्याघ्रीव तिष्ठति जैरा परितर्जयन्ती
रोगाश्च शत्रव इव प्रहरन्ति देहम् । आयुः परिक्षेपति भिन्नघटादिबाम्भो लोकस्तथाप्यहितमाचरतीति चित्रम्
॥ ३४ ॥ दैन्यं कचित्कचन मर्मेथजा विकाराः कुत्राप्यनेकविधबन्धुजनप्रपञ्चः । कापि प्रसुप्तवधनकल्पित-
मीश्वरत्वमित्येकैवैकृतमिदं जगदाविमाति ॥ ३५ ॥ आस्तामकर्ण्टकमिदं वसुधाधिपत्यं त्रैलोक्यराज्यमपि
नैव तृणाय मन्ये । निःशङ्कसुप्तहरिणीकुलसंकुलासु चेतः परं बैलति शैलवनस्थलीषु ॥ ३६ ॥ ते ती-
क्ष्णदुर्जननिकारशरैर्न भिन्ना धीरास्त एव शैमसौख्येभुजस्त एव । सीमन्तिनीमुजलतागहनं व्युदस्ये वेऽव-

१ प्राणरूपः । २ मातृस्तनदुग्धभ्रमः । ३ सुराणामपि विदशत्वात् । ४ पृथ्व्यादिभूत-
पञ्चकल्पे । ५ शरीरे । ६ त्रयी-वेदत्रयी, तस्या अन्तः निश्चयः सिद्धान्त इति
यावत् । ७ एव- । ८ स्थानम् । ९ 'काश्यां मरणान्मुक्तिः ।' इति श्रुतिः । श्रुति-
पदार्थं विवदन्ते वारानस्योर्नद्योरन्तरालदेशः काशी तत्रासन्नमरणाः शङ्करोपदिष्टं तारक-
मन्त्रमुपलभ्य मुच्यन्त इत्येक अपरे तु काश्यां ब्रह्मसाक्षात्कारे सत्येवेति ज्ञानादृते न मुक्तिः ।
'तमेव विदित्वाऽपि मृत्युमेति नान्यः पन्था विद्यतेऽयनाय' इत्यादि श्रुतेः इति । १० शयना-
दिकालिकेतरेण । स्वात्मतत्त्वोपलब्धिकालिकेन । १० जलानि । ११ मृगचर्म इदं चीरादेरप्यु-
पलक्षणम् । १२ वस्त्रम् । १३ अत्यन्तम् । १४ देहः । १५ चण्डाल-जगद्विधानोः । १६ भेदः
सर्वेषां पञ्चभौतिकत्वादिना साम्यात् । १७ स्तोतव्ययशः । १८ ह्येयङ्गवीन- । १९ मूर्खः ।
स्वात्मज्ञानहीन इति भावः । २० चोर्यते । २१ इदमर्थं तेन ज्ञानं विना वने स्थितोऽपि
मुष्यते ज्ञाने सति तु न भवन्ति दूरं वन इति लब्धम् । २२ वृद्धाऽवस्था । २३ निःशरति
अपयाति च । २४ कामोत्पादिना भोगवासनारूपाः । २५ शङ्खभयभूयम् । २६ कैवल्यम् ।
२७ धावति । २८ शान्ति- । २९ सावज्ञं परित्यज्य ।

स्थिताः शर्मफलेषु तपोवनेषु ॥ ३७ ॥ बुद्धेरगोचरतया न मिरां प्रचारो दूरे गुरुप्रथितवस्तुकथा वतारः । तत्त्वं क्रमेण विदुषा कर्णवावदते ब्रह्मवता हृदि पदं स्वयमादधाति ॥ ३८ ॥ दधति तावदमी विषयाः सुखं स्फुरति यावदियं हृदि मूढता । मनसि तत्त्वविदां तु विवेचके क विषयाः क सुखं क परिग्रहाः ॥ ३९ ॥ क्षणं बालो भूत्वा क्षणमपि युवा कामरसिकः क्षणं वितैर्हीनः क्षणमपि च सपूर्णविभवः । जराजीर्णैरङ्गैर्नैत इव बलीमण्डिततनुर्नटः ससाराङ्गे विशति यमर्षानीजवनिकाम् ॥ ४० ॥ कचिद्विषया-धारी कचिदपि च दिव्याम्बरधरः कचिद्भूमीशय्यः कचिदपि च पर्यङ्कशयनः । कचिद्विक्षावृत्तिः कचिदपि च मृष्टाशनवर्चिर्मात्मा योगज्ञो न गणयति दुःखं न च सुखम् ॥ ४१ ॥ अहौ वा हारे वा बलवति रिपौ वा सुहृदि वा मणौ वा लोष्ट्रे वा कुसुमशयने वा दृष्टि वा । तृणे वा जैर्णे वा मम सम-दृशो यान्तु दिवसाः कचित्पुण्येऽरण्ये शिव शिव शिवेति प्रलपतः ॥ ४२ ॥ गतास्तातत्रात्प्रमुखसुखपी-यूषमधुराः पुरा लक्ष्मीक्षैव्यव्यसनसरसात्तेऽपि दिवसाः । अदः शान्तं स्थानं सपदि यदि निर्वेदपदवीं मज्जत्यस्यासोऽयं जनयति सुखं भावविमुखम् ॥ ४३ ॥ अवश्यं यातारश्चितरसुषितैर्वापि विषया वियोगे को भेदस्त्यजति न जलो यत्स्वयममूत्रं । व्रजन्तः स्वातन्त्र्यादतुलपरितापाय मनसः स्वयं त्यक्ता-स्त्वेते शमसुखमनन्तं विदधति ॥ ४४ ॥ न ससारोत्पन्नं चरितमनुपश्यामि कुशलं विप्रेकः पुण्यानां जनयति मय मे विमृशतः । महद्भिः पुण्यैर्वैश्विपरिगृहीताश्च विषया महान्तो जायन्ते व्यसनमिव दातु विषयिणाम् ॥ ४५ ॥ घनं तावद्बुद्धं कथमपि तथाप्यस्य नियतं विनाशेऽलामे वा तव सति वियोगो-ऽप्युभयथा । अनुत्पादः श्रेयान्क्तिमु कथय तस्याथ विलयो दिनशो लब्धस्य व्यथयतितरा न त्वनुदयः ॥ ४६ ॥ परेषां चेतासि प्रतिदिवसमाराध्य बहुधा प्रसादं किं नेतुं विशसि हृदयं क्लेशकलिलम् । प्रसन्ने त्वैव्यन्तः स्वयमुदितचिन्तामणिगुणे विवित्तः सकल्पः किमिव हि फलं पुष्यति न ते ॥ ४७ ॥ यदेतत्त्वच्छन्द विहरणमकार्पण्यमशनं सहायैः सलापः श्रुतमुपसमैकव्रतफलम् । मनो मन्दस्येन्दु बहिरपि चिरैस्यापि विमृश-न्न जाने कस्यैषा परिणैतिरुदारस्य तपसः ॥ ४८ ॥ तडिन्मालालोलं निरयपरिपातैकफलकं जगैस्सौख्यं हि त्वैवं शमसुखमुपादेयमनर्घम् । इति व्यक्तोद्धारं चटुलवचसः शून्यमनसो वयं वीतव्रीडाः शुक इव पशमः परममी ॥ ४९ ॥ यदासौ दुर्गारः प्रसरति मदश्चित्तकारिणस्तदा तस्योद्गमप्रसरसरुद्धैर्व्यवसितः । क तद्वैर्यालोकं क च निजकुलाचारनिर्गडः क सा लज्जारज्जुः क विनयकठोराङ्कुशमपि ॥ ५० ॥ गतः

१ शम एव फलं येषां यत्र वेति तेषु । २ अविषयभूतत्वेन । अत एवोक्तं गीतोपनिषत्सु-
'इन्द्रियाणि पराण्याहुरिन्द्रियेभ्यः परं मनः । मनसस्तु परा बुद्धिर्यो बुद्धेः परतस्तु सः ॥' इति ।
'पराञ्चि खानि (इन्द्रियाणि) व्यदुणोत्स्वयम्भूः' इत्याद्यन्यत्रापि दिक् । ३ स्वच्छे, रागा-
दयो हि कषायास्तेषामपायेऽवदातत्वं स्पष्टम् । ४ यमराजधानी- । ५ सर्वे । ६ मृत्पुञ्जः ।
७ पाषाणे । ८ स्त्रीविषयभोगे । इदं शरीरप्रारब्धवशात् प्राप्ते सत्येव नान्यथा । ९ पुण्ये
शरीरपुण्यपाकरूपे प्रासादादौ अरण्ये शरीरपापपाकरूपे व्याघ्रादिभयकीर्णे वने वेति भावः ।
पुण्यारण्य इति समस्तपाठे तु काशीक्षेत्रस्यैव स्पृष्ट्वा द्योतितेति न च साऽपि तथात्व इष्टेति ।
१० दृष्टत्वं- । ११ चित्तम् । १२ स्थित्वाऽपि । १३ उत्तमम् । १४ फलम् । १५ तत्त्वविवेकमनु-
तिष्ठतः । पुण्यविपाका हि सांसारिकसुखरूपा आसक्त्यविशयनिमित्तानीति तथोक्तम् ।
१६ अलामः । १७ आत्यन्तिकक्लेशदूषितम् । १८ दुर्वासनारूपकालुष्यशून्ये । १९ हृदये ।
२० पुष्पितं भवति पुष्टं जायत इति वा । २१ शास्त्रम्, लक्षणया तदध्ययनम् । २२ मन्दः अल्पः
स्पन्दः सञ्चारः यस्येति तादृशम् । २३ चिरकालम् । २४ विचारयन् । २५ फलम् । २६ सांसारि-
कपदार्थभोगामोदम् । २७ त्यक्त्वा । २८ शुद्धम् । २९ अत्रैकवचनमुपमेयवचनाद्विशममित्युपमा-
दुष्टत्वम् । ३० कस्य चित्तकारिणो धैर्यरूपमालोकं वन्धनम् । ३१ शृङ्खला ।

कालो यत्र द्विचरणपशूनां क्षितिर्भुजां पुरः स्वस्तीत्युक्त्वा विषयसुखमात्वादितमभूत् । इदानीमस्माकं
 तृणमिव समस्तं कलर्यतामपेक्षा मिक्षायामपि किमपि चेतस्त्रपयति ॥ ५१ ॥ अहंकार कापि ब्रज
 वृजिनं हे मा त्वमिह भूरभूमिर्दर्पणामहमपसर त्वं पिशुनते । अरे क्रोध स्थानान्तरमनुसरान्न्यमनसां
 त्रिलोकीनाथो नो हृदि वसतु देवो हरिरसौ ॥ ५२ ॥ अतिक्रान्तः कालो ललितललनामोगसुखदो
 अमन्तः शान्ताः स्मः सुचिरमिह ससारसरणौ । इदानीं स्वेऽसिन्धोस्तटमुवि समाक्रन्दनगिरः सुतारैः श्लफ-
 त्कारैः शिव शिव शिवेति प्रतनुमः ॥ ५३ ॥ महौशय्या भूमिर्मर्देणमुपैधानं भुजलता विर्तनं चाकाश व्य-
 जनमनुकूलोऽयमनिलः । सुरन्दीपश्चन्द्रः स्वैर्धृतित्वनितासङ्गमुदितः सुख शान्तः शेते विगतर्मधभीतिर्दृप
 इव ॥ ५४ ॥ कदा वृन्दारण्ये नवघननिमं नन्दतनयं परीतं गोपीभिः क्षणकचिमनोज्ञाभिरभितः । गमि-
 ष्यामस्तोप नयनविपयीकृत्यै कृतिनो वय प्रेमोद्रेकस्खलितगतयो वेपैथुभूतः ॥ ५५ ॥ कदा मिक्षामत्तैः
 करकलितगङ्गाश्रुतरलैः शरीर मे स्थास्यत्युपरतसमस्तेन्द्रियसुखम् । कदा ब्रह्माभ्यासस्थिरतनुतयारण्यवि-
 हगाः पतिष्यन्ति स्थाणुभ्रमहतधियः स्कन्धशिरसि ॥ ५६ ॥ कदा वृन्दारण्ये विमलयमुनातीर-
 पुलिने चरन्त गोविन्द हलधरसुदामादिसहितम् । अये कृष्ण स्वामिन्मधुरसुरलीवादन
 विमो प्रसीदेत्याक्रोशनिमिषमिव नेष्यामि दिवसान् ॥ ५७ ॥ कदा वा सौकेते विमल-
 सरयूतीरपुलिने चरन्तं श्रीराम जनकतनयालक्ष्मणयुतम् । अये राम स्वामिजनकतनयाबल्लभ विमो
 प्रसीदेत्याक्रोशनिमिषमिव नेष्यामि दिवसान् ॥ ५८ ॥ कदा वाराणस्याभैरवतटिनीरोधसि वसन्वसौनः
 कौपीनं शिरसि निदधानोऽञ्जलिपुटम् । अये गौरीनाथ त्रिपुरहर शमो त्रिनयन प्रसीदेत्याक्रोशनिमिष-
 मिव नेष्यामि दिवसान् ॥ ५९ ॥ भूः पर्यङ्को निजमुजलतागेर्दुर्लभः खे^६ वितान दीपश्चन्द्रो विरति^७-
 वनितालब्धयोगप्रमोदः । दिक्न्यानां व्यजनपवनैर्वाव्यमानोऽनुकूलैर्मिक्षुः शेते दृप इव सदा धीतरागो
 जितैर्त्मा ॥ ६० ॥ आससारात्रिभुवनमिदं चिन्विता तात तादृक् नो बाऽस्माकं नयनपदवीं श्रोत्रवर्त्मगतो
 वा । योऽयं घटे विषयकरिणीगाढगूढामिमानक्षीवस्यान्तःकरणकारिणः संयमालानलीलाम् ॥ ६१ ॥
 अहो मायाजाल हृदयहरिणो यत्र पतितः समुत्थातुं भूयः प्रभवति न किञ्चित् कथमपि । न चेत्तस्यै
 च्छेत्ता परमगुरुवाक्योपनमितो निजात्मज्ञानाखुर्विधिदृढसद्युक्तिदशनैः ॥ ६२ ॥ विहारः स्वच्छन्द
 शयनमपि निर्वाधमनघं सुमिष्टं मिक्षाऽन्न वसनमथ कन्था पथि पथि । धृती रामा तोषः सुहृदनुचराः
 स्वात्ममननादयो राज्य विष्वग्गतभयमनन्यानुमविनः ॥ ६३ ॥ आयुर्वायुव्यथितनलिनीपत्रमित्र किम-
 न्यत्संपच्छम्पाधुतिसहचरी स्वैरचारी कृतान्तः । कस्मादस्मिन्ममसि तमसि त्व प्रयाहि प्रयाग पौनःपुन्य
 मुवि भगवती स्वैर्धुनी ते धुनीते ॥ ६४ ॥ पूर्वं तावत्कुललयदृशां लोललोलैरपाङ्गैराकर्षद्भिः किमपि
 हृदयं पुजिता यौवनश्रीः । सप्रत्यन्तर्निहितसदसद्भावलब्धप्रबोधप्रत्याहारैर्विशदहृदये वर्तते कोऽपि भावः
 ॥ ६५ ॥ मातर्मये भगिनि कुमते हे पितर्मोहजाल व्यावर्तध्वं भवतु भवतामेष दीर्घो वियोगः । सद्यो

१ राज्ञाम् । २ गणयताम् । ३ वस्तुतस्तु द्वैतवासनानिबृत्तेरुपाऽपि न सम्भवति । तेन
 प्रपयति वचनमपि समाधिबुद्ध्युत्थानकालिकम् । ४ पाप । दुःखेति वा । ५ अपात्रम् । ६ आत्मैक-
 निष्ठानाम् । ७ अस्माकम् । ८ जननमरणरूपे मार्गे । ९ गङ्गायाः । १० अत्युच्चैः । ११ महती
 शय्या । १२ कोमलम् । १३ शिरउपधानम् । १४ उल्लोचः । १५ स्वस्य या धृतिः धैर्यं सैव
 वनिता तत्सङ्गमुदितः । १६ संसार- । १७ वेष्टितम् । १८ विद्युत्- । १९ दृष्टा । २० कृतार्थाः ।
 २१ कम्पावन्तः । २२ अयोध्यायाम् । २३ गङ्गातीरे । २४ दधानः । २५ उपधानम् । २६ आका-
 शम् । २७ वैराग्य । २८ वशीकृतचित्तः । २९ भाषाजालरूपः । ३० विद्युत्प्रकाश- । ३१ गङ्गा ।

लक्ष्मीरमणचरणप्रगङ्गाप्रवाहव्यामिश्राया दृषदि परमब्रह्मदृष्टिर्भवामि ॥ ६६ ॥ गङ्गातीरे हिमगिरि-
शिलावद्धपद्मसनस्य ब्रह्मज्ञानाम्यसनविधिना योगनिद्रा गतस्य । किं तैर्माव्य मम सुदिवसैर्यत्र ते निर्वि-
सङ्काः कण्डूयन्ते जरठहरिणाः शृङ्गभङ्गे मदीये ॥ ६७ ॥ मेदामेदौ सपदि गलितौ पुण्यपापे विशीर्णे-
मायामोहौ क्षयमुपगतौ नष्टसंदेहवृत्तेः । शब्दातीतं त्रिगुणरहितं प्राप्य तत्त्वावबोधे निजैगुण्ये पथि
विचरतः को विधिः को निषेधः ॥ ६८ ॥ यद्वाऽऽत्मानं सकलवपुषामेकमन्तर्बहिस्थं दृष्ट्वा पूर्णं खमिष सतत
सर्वभाण्डस्थमेकम् । नान्यत्कार्यं किमपि च ततः कारणाद्विन्नरूपं निजैगुण्ये पथि विचरतः को विधिः
को निषेधः ॥ ६९ ॥ हेनः कार्यं ह्रतवहगतं हेममेवेति यद्वत्क्षीरे क्षीरं समरसतया तोयमेवान्बुमध्वे । एव
सर्वं समरसतया त्वर्पदं तत्पदार्थं निजैगुण्ये पथि विचरतः को विधिः को निषेधः ॥ ७० ॥ यद्वन्नद्योदधिसम-
रसौ सागरत्वं ह्यवाप्तौ तद्वज्जीवालयपरिगतौ सामरस्यैकभूतौ । मेदातीतं परिलयगतं सविदानन्दरूपं
निजैगुण्ये पथि विचरतः को विधिः को निषेधः ॥ ७१ ॥ यस्मिन् विश्वं स्थितमविरतं येन चैतन्य-
भातं यस्मिंस्त्रीनं भवति सकलं मत्स्वरूपं तदेव । न प्रत्यर्थी न च मम सुहृन्नैव मच्च द्वितीयस्तत्सर्वात्मा निरु-
पममहाऽऽनन्दभूतोऽस्मि शश्वत् ॥ ७२ ॥ दृष्ट्वा वेद्यं परमं पदं स्वात्मबोधस्वरूपं बुद्ध्वाऽऽत्मानं सकलवपुषा-
मेकमन्तर्बहिस्थम् । भूत्वा नित्यं सदुदिततया स्वप्रकाशस्वरूपं निजैगुण्ये पथि विचरतः को विधिः को
निषेधः ॥ ७३ ॥ कार्याकार्यं किमपि सततं नैव कर्तृत्वमस्ति जीवन्मुक्तस्थितिरवगतौ दग्धबल्लावर्भासः ।
एव देहे प्रविलयगते तिष्ठमानो विमुक्तो निजैगुण्ये पथि विचरतः को विधिः को निषेधः ॥ ७४ ॥
कस्मोत्कोऽहं किमपि च मयान्कोऽयमत्र प्रपञ्चः स्वं स्वं वेद्यं गगनसदृशं पूर्णतत्त्वप्रकाशम् । आनन्दाख्यं
समरसघने बाह्यमन्तर्विहीनि निजैगुण्ये पथि विचरतः को विधिः को निषेधः ॥ ७५ ॥ किं कंदर्पं करं
कदर्थयसि रे कोदण्डटङ्कारितै रे रे कोकिल कोमलैः कलरवैः किं त्वं मुषा बल्लोसि । मुग्धे स्निग्धविदग्ध-
मुग्धमधुरैर्लोलैः कटाक्षैरलं चेतश्चुम्बितचन्द्रचूडचरणभ्यानामृतं वर्तते ॥ ७६ ॥ मातर्मेदिनि तात
मारुतं सखे ज्योतिः ॥ सुबन्धो जलं आतर्व्योमं निबद्धं एष भवतामन्तर्गैः प्रणामाञ्जलिः । युष्मैत्सङ्गवशोप-
जातमुच्छतोद्रेकः स्फुरन्निर्मलज्ञानापास्तसमस्तमोहमहिमा लीये परे ब्रह्मणि ॥ ७७ ॥ आशा नाम नदी
मनोरथजला तृष्णातरङ्गाकुला रौगग्राहवती वितर्कविहगा धैर्यद्रुमच्छसिनी । मोहावर्तमुदुस्तराऽतिगहना
प्रोत्तुङ्गचिन्तातीटी तस्याः पारगता विशुद्धमनसो नन्दन्ति योगीश्वराः ॥ ७८ ॥ येषां बल्लभ्या सह
क्षणमपि क्षिप्रं क्षपा क्षीयते तेषां शीतकरः शशी विरहिणामुल्लेखं सतापकृत् । अस्माकं तु न बल्लमानं
विरहस्तेनोभयप्रशिनोमिन्दू राजति दर्पणाकृतिरसौ नोष्णो न वा शीतलः ॥ ७९ ॥ धावन्तः प्रतिवासरं
दिशि दिशि प्रत्याशया सपदा दृष्ट्वा कालवशेन हन्तं पलितं कस्यापि दैवद्रुमम् । श्रौंश्च श्रावमवज्ञयोपहसितं
सर्वत्र भग्नोद्यमा जीवामः परमार्थशून्यहृदयास्तृप्ता मनोमोदकैः ॥ ८० ॥ सन्त्येके धनलाममात्रगहनव्या-
मोहसमूर्छिताः केचिदैवतसुन्दरीस्तनपरीरम्भप्रमव्याकुलाः । अन्तर्भूतसमस्ततत्त्वनिबद्धं चिन्मात्रशेषं

१ लक्ष्मीपति- । २ शालग्रामादिरूपे पाषाणे । ३ शब्दैः प्रतिपादयितुमशक्यम् । ४ घास्त-
विक्रान्तं परमात्मावधारणमिति यावत् । ५ रजस्तमः सत्त्वव्यापारशून्ये । ६ जीवपदार्थः ।
७ ब्रह्मपदार्थः । ८ सदृशः । ९ कस्मात् पितुरुत्पन्नः । १० वाचावलीनां प्रकटयसीति भावः ।
११ हे तेज इत्यर्थः । १२ अन्तिमः । सम्बन्धविच्छेदकालिक इति यावत् । १३ युष्माकं मेदिन्यादीनां
पञ्चानां महाभूतानामित्यर्थः । पाञ्चभौतिकशरीरसम्बन्धः । सत्त्व एव निष्कामकर्मानुष्ठाने ज्ञानो-
द्रेक इति तथोक्तिः । १४ अत्र रागपदं द्वेषस्याप्युपलक्षणम् । १५ प्रोक्तं तेन चिन्तारूपेण तदेव
युक्ता । १६ क्रिया । १७ पुनः पुनः श्रुत्वा ।

शिवं दृष्ट्वा दृष्टतनूहाङ्कुरमराः कष्टं न शिष्टाः क्वचित् ॥ ८१ ॥ आदित्यस्य गतागतैरहरहः संक्षीयते जीवित व्यापारैर्वहुकार्यभारगुरुभिः कालोऽपि न ज्ञायते । दृष्ट्वा जन्मजरविपत्तिमरणं त्रासश्च नोत्पद्यते पीत्वा मोहमयीं प्रमादमदिरामुन्मत्तभूतं जगत् ॥ ८२ ॥ यत्रैकं श्रुतमक्षर पशुपतेर्हेतुः श्रुतीनां कृतौ सद्यो रोहति चाष्टधा तनुभूतां यत्रैकमुद्यद्वपुः । यत्रैकाग्रनदीकणेऽपि विद्युते सर्वेव सा धार्यते सा दृष्टाद्भुत-वैभवा कविगिरा पारे हि चाराणसी ॥ ८३ ॥ स्मोरस्मेरमदोजमत्कुचतटीकान्ताकरान्दोलितैः पुष्पा-म्भोनिचितैरुशीररचितैः किं तालवृत्तैर्मम । अन्वानन्दवनं सुखं शिशिपोरर्धप्रमीलदृशो यातायात-परिश्रम शमयिता गङ्गातरङ्गानिलः ॥ ८४ ॥ एकद्वैः किममावि सूरिमिरथ द्वित्राणि मित्राणि किं व्यापन्नानि गताश्च किं त्रिचतुरा घोरा महाव्याधयः । सप्ताष्टैरलमिष्टमेतदपि नश्चेतः क्षणान्पञ्चषान्त्वा-त्मन्येव रमस्व तेजसि गते कालेऽथवा सर्वतः ॥ ८५ ॥ नित्यानित्यविचारणा प्रणयिनी वैराग्यमेक सुहृन्मित्राण्येव यमादयः शमदमप्रौषाः सखायो मताः । मैत्र्याद्याः परिचारिकाः सहचरी नित्यं मुमुक्षा बलादुच्छेद्या रिपवश्च मोहममतासकल्पवैरादयः ॥ ८६ ॥ पुण्यैर्मूलफलैः प्रियप्रणयिनीं वृत्तिं कुरुष्व-धुना भूशय्यां नवपल्लवैः कुरु तृणैरुत्तिष्ठ यामो वने । क्षुद्राणामविवेकमूढमनसा यत्रेश्वराणां सदा वित्त-ज्याध्यविषेकसङ्कुलगिरा नामापि न श्रूयते ॥ ८७ ॥ मस्मोदूलन भद्रमस्तु भवते रुद्राक्षमाले शुभ हा सोपानपरम्परे गिरिसुताकान्तालयालकृते । अथाराधनतोषितेन विमुना युष्मत्सपर्यासुखालोकोच्छे-दिनि मोक्षनामनि महामोहे निवीयामहे ॥ ८८ ॥ कृत्वा दीननिपीडना निजजने बद्धा वचोवि-ग्रहं नैवालोच्य गरीयसीरपि चिरार्दामुष्मिकीर्यातनाः । द्रव्यौघाः परिसंचिताः खलु मया यस्याः कृते साप्रत नीवाराजलिनाऽपि केवलमहो सेय कृतार्था तनुः ॥ ८९ ॥ रथ्यान्तश्चरतस्तथा धृतजरत्कन्धालव-स्याध्वगैः सवास च सकौतुकं च सद्य दृष्टस्य तैर्नागरैः । निर्व्याजीकृतचित्सुधारसमुदा निद्रायमा-णस्य मे निःशङ्क करंटः कदा कपुटीभिक्षा विलुण्ठिष्यति ॥ ९० ॥ सौजन्याम्बुमरुस्थली सुचरिता-लेख्यबुभुक्षिर्गुणज्योत्स्नाकृष्णचतुर्दशी सरलतायोगश्चपुच्छच्छटा । वैरेणऽपि दुराशया कलियुगे राजा-वली सेविता तेषां र्शूलिनि भक्तिमात्रसुलभे सेवा कियत्कौशलम् ॥ ९१ ॥ भोगे रोगभयं कुले च्युतिभयं विचे नृपालाद्वय माने दैन्यमय वले रिपुभय रूपे तरुण्या भयम् । शास्त्रे वादभय गुणे खल-भयं काये कृतान्ताद्वय सर्वं वस्तु मयान्वितं भुवि नृणां वैराग्यमेवामयम् ॥ ९२ ॥ शय्यां शैवल्लमासनं शुचि-शिला सभ्य द्रुमाणामधः शीत निर्झरवारि पानमञ्जन कन्दाः सहाया मृगाः । इत्यप्रार्थितलभ्यसर्वविभवे दोषोऽयमेको वने दुष्प्रापार्थिनि यत्परार्थघटनाबन्ध्यैर्वृथा स्वीयते ॥ ९३ ॥ याच्नाशून्यमयत्नलभ्यमर्शेन वायुः कृतो वेषसा व्यालानां पशवस्तृणाङ्कुरभुजः सुस्थाः स्थलीशायिनः । सप्तरार्णवलङ्घनक्षमधिया वृत्तिः कृता सौ नृणां यामन्वेपयतां प्रयान्ति सतत सर्वे समाप्ति गुणाः ॥ ९४ ॥ वीमर्स्सौ विषयेषु क्षु-प्सिततमः कौयो वैद्यो गर्ह्ये प्रायो बन्धुभिरच्चनीव पथिकैर्योगो वियोगावहः । हातव्योऽय-

१ शङ्करस्य । २ मदनोद्रेक- । ३ शयनं कर्तुमिच्छतः । ४ यमाः-‘अर्द्धिस्ता सत्यवचनं ब्रह्मचर्यमकल्कता ।’ अस्तेयम्’ इत्युक्ताः । आदिपदेन नियमग्रहणम् । ५ शमश्चित्तनिग्रहः । दम इन्द्रियनिग्रहः । प्रायपदं प्राचुर्यपरम् । ६ पारलौकिकीः । ७ वायसः ८ महेश्वरे । ९ हरित-दूर्वा । १० वने याचका नागच्छन्ति, तेषां च दानादिनाऽसंतोषणेन कालयापनमयुक्तमित्युदार-वाचनाशालिनः किञ्चिदुपरमत इत्युक्तिः । ११ भोजनम् । १२ वायुभोजन-स्थलीशयनरूपा । १३ जुगुप्सिताः । १४ सम्भोगादयः । १५ मांसादिपिण्डविशेषात्मा । १६ तारुण्यम् । १७ क्लृप्ति क्षयं प्रतिगन्तु ।

मसार एष विरसः संसारः । इत्यादिकं सर्वस्यैव हि वाचि 'चेतसि' पुनः कस्यापि पुण्यात्मनः ॥ ९९ ॥ पुत्रः स्यादिति दुःखितः सति सुते तस्यामये दुःखितस्तदुःखादिकमार्जने तर्दनये तन्मूर्खतादुः-
खितः । जातश्चेत्सगुणोऽथ तन्मृतिमय तस्मिन्मृते दुःखितः पुत्रव्याजमुपागतो रिपुरय मा कस्यचिज्जायताम् ॥ ९६ ॥ आहारः फलमूलमात्सरचित शय्या मही वत्कल सचीताय परिच्छदः कुशसमित्युष्पाणि
पुत्रा मृगाः । वज्राब्जाश्रयदाममोगविमवा निर्यन्त्रणाः शाखिनो मित्राणीत्यधिक गृहेषु गृहिणा कि नाम
दुःखादते ॥ ९७ ॥ सुक्तिं कर्णमुषां व्यनक्तु सृजनस्तस्मिन् मोदामहे वृतां वाचमसूयको विषमुच
तस्मिन् खिद्यामहे । या यस्य प्रकृतिः स तां वितनुता किं लक्षया चिन्तया कुर्मस्तत्त्वल्लु कर्म जन्मनिगड-
च्छेदाय यज्जायते ॥ ९८ ॥ यत्क्षान्तिः समये श्रुतिः शिव शिवेत्युक्तौ मनोनिर्वृतिर्भिक्षे चाभिरुचिर्धनेषु
विरतिः शश्वत्समाधौ रतिः । एकान्ते वसतिर्गुरौ प्रतिनतिः सद्भिः सम सगतिः सत्त्वे प्रीतिरनङ्गनिर्जिति-
रसौ सन्मुक्तिमार्गे स्थितिः ॥ ९९ ॥ समोगाद्विषयामिषस्य परितः सौहित्यमस्ताखिलज्ञानोन्मेषतया कथ
तव भवेदत्यास्पद देहिनः । साध्य तद्धि तदेव साधनमितो व्यावृत्तिरेवामिषात्तस्या ज्योतिरूपैत्यनिन्धनमिदं
दोषत्रय ध्वयति ॥ १०० ॥ सत्यं वक्तुमशेषमस्ति सुलभा वाणी मनोहारिणी दातुं दानवरं शरण्यममयं
स्वच्छ पितृभ्यो जलम् । पूजार्थं परमेश्वरस्य विमलः स्वाध्याययज्ञः परं क्षुद्रयाधेः फलमूलमस्ति शमनं
क्लेशात्मकैः कि धनैः ॥ १०१ ॥ जिह्व लोचन नासिके श्रवण हे त्वक् चापि नो वार्यसे सर्वेभ्योऽस्तु
नमः कृताञ्जलिर्ह सप्रश्रय प्रार्थये । गुष्माक यदि संमत तदधुना नात्मानमिच्छाम्यह होतुं भूमिभुजां
निकारदहनज्वालाकराले गृहे ॥ १०२ ॥ भिक्षाहारमदैन्यमप्रतिहत भीतिच्छिद सर्वदा दुर्मत्सर्गमदा-
भिमानमथन दुःखौघविध्वसनम् । सर्वत्रान्वहमप्रयत्नसुलभ साधुप्रिय पावन शमोः सन्नमवार्यमक्षयनिर्धि
शंसन्ति योगीश्वराः ॥ १०३ ॥ मातर्लक्ष्मि मजस्व कचिदपरं मत्काङ्क्षिणी मा स्म भूर्मोग्येः स्पृहयालवो
न हि वय का निःस्पृहाणामसि । सद्यः स्यूतपलाशपत्रपुटके पात्रे पवित्रीकृते भिक्षासक्तुभिरेव सप्रति वयं
वृत्ति समीहामहे ॥ १०४ ॥ धैर्यं यस्य पिता क्षमा च जननी शान्तिश्चिर गेहिनी सत्यं सूनुरय दया च
मगिनी आता मनःसयमः । शय्या भूमितलं दिशोऽपि वसन ज्ञानामृत भोजनमेते यस्य कुटुम्बिनो वद
सखे कस्माद्वय योगिनः ॥ १०५ ॥ सध्यावन्दन भद्रमस्तु भवते मो ज्ञान तुभ्य नमो मो देवाः पित-
रश्च तर्पणविधौ नाह क्षमः क्षम्यताम् । यत्र क्वापि निषद्य यादवकुलोत्तसस्य कसद्विषः स्मार स्मारमधं
हरामि तदल मन्ये किमन्येन मे ॥ १०६ ॥ एणाक्षीस्पृहयालुता न कथमप्यास्ते विवेकोदयान्नित्य
प्रच्युतिशङ्कया क्षणमपि स्वर्गे न मोदामहे । अप्यन्येषु विनाशिवस्तुविषयाभोगेषु तृष्णा न मे स्वर्णघाः
पुलिने परं हरिपदध्यान मनो वाञ्छति ॥ १०७ ॥ जातोऽह जनको ममैव जननी क्षेत्र कलत्र कुल
पुत्रामित्रमरातयो वसु वल विद्या सुहृद्वान्ववाः । चित्तस्पन्दितकल्पनाभनुमवन्विद्वानविद्यामयीं निद्रा-
मेव विधूर्णितो बहुविधान्स्वप्नानिमान्यस्यति ॥ १०८ ॥ लाटीनेत्रपुटीपयोधरवटीक्रीडाकुटीदोस्तटी-
पाटीरुद्रमवर्णनेन कविभिर्मूढैर्दिन नीयते । गोविन्देति जनार्दनेति जगता नाथेति कृष्णेति च व्याहारैः
समयस्तदेकमनसां पुसामतिक्रामति ॥ १०९ ॥ वेदस्याध्ययन कृत परिचित शास्त्रं पुराण स्मृत सर्व
व्यर्थमिद पद न कमलकान्तस्य चेतकीर्तितम् । उत्खात सदशीकृत विरचितः सेकोऽम्भसा भूयसा सर्व
निष्फलमालवालवले क्षित न वीज यदि ॥ ११० ॥ हेय हर्म्यमिद निकुडभवन श्रेय प्रदेय धन पेय
तीर्थपयो हरेर्मगवतो गेयं पदाम्भोरुहम् । नेयं जन्म चिराय दर्भशयने धर्मे निवेय मनः स्येय तत्र सितासि-

तस्य सविधे ध्येयं पुराणं महः ॥ १११ ॥ गङ्गोत्तुङ्गतरङ्गरिङ्गणलघूत्सर्पन्मरुच्छीतलान्गुल्लत्पदमञ्जुवञ्जुल-
लसत्कुञ्जोपकण्ठान्मुदा । अध्यास्य प्रणिधाय मानसमहो शंभोः पदाम्भोरुहे धन्याः प्राप्य परं पदं प्रतिदिन
नन्दन्ति योग विना ॥ ११२ ॥ कौपीन शतखण्डजर्जरतरं कन्था पुनस्तादृशी निश्चिन्तं सुखसाध्य-
मैक्षमशनं शय्या श्मशाने बने । मित्रामित्रसमानता पशुपतेश्चिन्ताऽथ शून्यालये स्वात्मानन्दमदप्रमोदमुदितो
योगी सुखं तिष्ठति ॥ ११३ ॥ धिग्धिक्तान्कमिनिर्विशेषवपुषः स्फूर्जन्महासिद्धयो निष्पन्दीकृत-
शान्तयोऽपि च तमःकारागृहेष्वासते । तं विद्वांसमिह स्तुमः करपुटीमिक्षानशाकोऽपि वा बालावक्त्रसरो-
जिनीमधुनि वा यस्याविशेषो रसः ॥ ११४ ॥ पाणिः पात्र पवित्र अमणपरिगतं मैक्ष्यमक्षयमन्नं वस्त्रं
विस्तीर्णमाशादशकममलिनं तल्पमस्वल्पमुर्वी । येषां निःसङ्गताङ्गीकरणपरिचितिः स्वान्तसन्तोषिणस्ते
धन्याः संन्यस्तदैत्यव्यतिकरनिकराः कर्मे निर्मूलयन्ति ॥ ११५ ॥ आशा निष्ठा प्रतिष्ठा ममः किल
महिलास्तासु सौख्य कदा स्यादा ग्रान्त्या सा विदध्यादिह किमपि तथा मय्यमा सा परत्र । आद्या सा
नोभयत्राप्यहह तदपि किं सक्ततां यामि तस्यां या प्रौढषादप्रगल्भे प्रतिदिवसमुमे ते
कदर्शो करोति ॥ ११६ ॥

विषयोपहासः ।

नित्यमाचरतः शौच कुर्वतः पितृतर्पणम् । यस्य नोद्विजते चेतः शास्त्र तस्य करोति किम् ॥ १ ॥
कृमयो भस्म निष्ठा वा विष्ठा यस्येयमीदृशी । स कायः परतापाय गुज्यतामिति को नयः ॥ २ ॥
रक्तमांसमयः कायः स्त्रीणां स्पर्शसुखाय नः । तमेवाश्नन्ति सिंहाद्या रम्य नास्तीह वस्तुतः
॥ ३ ॥ अङ्गमङ्गेन सपीड्य मांसं मंसेन तु स्त्रियः । पुराहममवं प्रीतो यत्तन्मोहविजृम्भितम्
॥ ४ ॥ उत्तानोच्छूनमण्डूकपाटितोदरसंनिभे । क्लेदिनि स्त्रीव्रणे सत्किरकृमेः कस्य जायते
॥ ५ ॥ दृष्ट्वैव विहृतं कायं वायुस्पर्शविचर्जितम् । ये तु निर्व्याजमासक्तास्तेभ्योऽपि विभिन्नो
वयम् ॥ ६ ॥ अन्यत्र भीष्माद्वाङ्मेयादन्यत्र च हनूमतः । हरिणीखुरमात्रेण चर्मणा मोहित जगत्
॥ ७ ॥ स्वर्द्धमांसवधिरस्त्रायुमेदोमजास्थिसहतौ । विष्मूत्रपूये रमतां कृमीणां कियदन्तरम् ॥ ८ ॥
चर्मखण्डं द्विधा भिन्नमपानोद्धारधूपितम् । ये रमन्ते नरास्तत्र कृमितुल्याः कथं न ते ॥ ९ ॥ सर्वा-
शुचिनिधानस्य कृतघ्नस्य विनाशिनः । शरीरकस्यापि कृते मूढाः पापानि कुर्वते ॥ १० ॥ लाला
वक्त्रासवं वेत्ति मांसपिण्डौ पयोधरौ । मांसास्थिकूट जघन जनः कामप्रहासुरः ॥ ११ ॥ दाराः
परिमवकारा बन्धुजनो बन्धनं विष विषयाः । कोऽयं जनस्य मोहो ये रिपवस्तेषु सुहृदाश्च ॥ १२ ॥
केशः काशस्तवकविलासः कायः प्रकटितकरमविलासः । चक्षुर्दग्धवराटककल्प त्यजति न चेतः काम-
मनस्वम् ॥ १३ ॥ आलोचनं च वचनं च निगूहनं च यासां स्मरजघृतवत्सरसं क्लेशस्त्वम् । तासां किमङ्ग
पिशितस्तप्तुरीषपात्र गात्र स्मरन्मृगदृशां न निराकुलोऽसि ॥ १४ ॥ प्रादुर्भवन्ति वपुषः कति नाम
कीटा यान्यत्नतः खलु तनोरपसारयन्ति । मोहः पुंश्च एष जगतो यदपत्यसंज्ञां तेषां विधाय परिश्रोषयति
स्वदेहम् ॥ १५ ॥ स्तनौ मांसप्रस्थौ कनककलशावित्युपमितौ मुखं क्लेष्मागारं तदपि च शशाङ्केन
तुलितम् । स्रवन्मूत्रक्लिनं कारिवरकरस्पर्धिं जघनं परं निन्ध रूपं कविजनविशेषैरुक्तम् ॥ १६ ॥ वृषा
शुष्यत्यास्ये पिबति सलिलं स्वादु सुरभिं क्षुधार्तः सञ्जालीन्कबलयति मांसाज्यकलितान् । प्रदीपे कामाग्नौ
सुहृदतरमास्त्रिष्यति बधू प्रतीकारं व्याधेः सुखमिति विपर्यस्यति जनः ॥ १७ ॥ कृशः क्राणः खड्गः
श्रवणरहितः पुच्छविकलो नृणी प्रपक्विनः कृमिकुलशयैराचिततनुः । क्षुधाक्षामो जीर्णः पिठरककपाला-

वृत्तगलः शुनीमन्वेति श्वा हतमपि निहन्त्येव मदनः ॥ १८ ॥ श्रियो दोलालोला विषयजरसाः प्रान्त-
विरसा विपद्देह देहं महदपि धन भूरि निधनम् । बृहच्छोको लोकः सततमबला दुःखबहलास्तथाप्य-
स्मिन्वोरे पथि वत रता हन्त कुधियः ॥ १९ ॥ समाश्लिष्यत्युच्चैर्धनपिशितपिण्ड स्तनधिया मुखं
लालाक्लिन्न पिवति चषक सासवमिव । अमेव्यक्तेदारै पथि च रमते स्पर्शरसिको महामोहान्धानां किमिव
रमणीयं न भवति ॥ २० ॥ बाला मामियमिच्छतीन्दुवदना सानन्दमुद्वीक्षते नीलेन्दीवरलोचना पृथुकुचो-
त्पीड परीरसते । का त्वामिच्छति का च पश्यति पशो मांसास्थिभिर्निर्मिता नारी वेद न किंचिदत्र स
पुनः पश्यत्यमूर्तः पुमान् ॥ २१ ॥ आस्य यस्याः सुधांशु कलयति नयनाभ्यां जितः पुसमूहः
कान्त्या विद्युत्कुचाम्यां जलकनकधरे निर्जिते हन्त मोहः । दुष्ट दुर्गन्धियुक्त लघुकुमिविकृतं
पूयमज्जास्रवाहिव्याप्त तन्मक्षिकाभिर्गतिरिति वपुषः कुस्सिता नास्ति लोके ॥ २२ ॥
कैतद्वक्त्राविन्दं क तदधरमधु कायतास्ते कटाक्षाः कालापाः कोमलास्ते क च मदनधनुर्म-
ज्जुरो भ्रूविलासः । इत्थ खट्वाङ्गकोटौ प्रकटितदशन मञ्जुगुह्यत्समीर रागान्धानामिवोच्चैरुपहंसति महामो-
हजाल कपालम् ॥ २३ ॥ कृमिमिः क्षतसर्वाङ्गः सौकुमार्यात्प्रतिक्षणम् । मूर्च्छामाप्नोत्युत्कृष्टो
गर्मस्थैः क्षुधितैर्मिश्रम् ॥ २४ ॥ कटुतीक्ष्णोष्णलवणक्षाराम्लादिमिरस्वनैः । मातृभुक्तैरुपस्पृष्ट-
सर्वाङ्गोत्थितवेदनः ॥ २५ ॥ उल्बेन संवृतस्तस्मिन्नाद्रैश्च बहिरावृतः । आस्ते कृत्वा शिरः
कुक्षौ भुग्नपृष्ठशिरोधरः ॥ २६ ॥ अकल्पः स्वाङ्गेष्वेष्टायां शकुन्त इव पञ्जरे । अनुच्छ्वसन्सरन्पूर्व
गर्भे किं नाम विन्दते ॥ २७ ॥ निःसृतोऽहं करिष्यामि सुकृतानीति चिन्तयन् । मेदोऽघ्नदिग्दर्शसर्वाङ्गो
जरायुपुटसद्वृतः ॥ २८ ॥ निष्कामन्मृशर्दुःखार्तो रुदन्नुच्चैरधोमुखः । यन्त्रादिव विनिर्मुक्तः पतत्यु-
त्तानशाय्यथ ॥ २९ ॥ एता याः प्रेक्षसे लक्ष्मीश्च्छत्रचामरचञ्चलाः । स्वप्न एव महाबुद्धे दिनानि
व्रीणि पञ्च वा ॥ ३० ॥ एकेऽथ प्रातरपरे पश्चादन्ये पुनः परे । सर्वे निःसीदन्ति संसारे यान्ति कः
केन शोच्यते ॥ ३१ ॥ येषां निमेषोन्मेषाभ्यां जगतां प्रलयोदयौ । तादृशाः पुरुषा याता मादृशा
गणनैव का ॥ ३२ ॥ गलितानीन्द्रलक्षाणि बुद्धुदानीव धौरिणि । मां जीवितनिवद्वाश विहसिष्यन्ति
साधवः ॥ ३३ ॥ ससाररात्रिदुःस्वप्ने शून्ये देहमयेऽग्रे । आस्था चेदनुबध्नामि तन्मूर्खो नास्ति
मत्परः ॥ ३४ ॥ येषु येषु दृढं वद्धा मावना दृष्टवस्तुषु । तानि तानि विनष्टानि दृष्टानि किमिहोत्तमम्
॥ ३५ ॥ यन्मन्ये यच्च पर्यन्ते यदापाते मनोरमम् । सर्वमेवापवित्र तद्विनाशमेध्यदूषितम् ॥ ३६ ॥
नीलोत्पलाभनयनाः परमप्रेमभूषणम् । हासायैव विलासिन्यः क्षणमङ्गितया स्थिताः ॥ ३७ ॥ गन्ध-
र्धनगराकारः संसारः क्षणमङ्कुरः । मनसो वासनैवेयमुमयोर्मदसाधनम् ॥ ३८ ॥ गतेनापि न सवन्धो
न सुखेन भविष्यता । वर्तमान क्षणातीत संगतिः कस्य केन वा ॥ ३९ ॥ पृथिवी दहते यत्र मेरु-
श्चापि विशीर्यते । सुशोष सागरजलं शरीरे तत्र का कथा ॥ ४० ॥ इदं युगसहस्रस्य भविष्यदभव-
दिनम् । तदप्यद्यत्वमापन्नं का कथा मरणावधेः ॥ ४१ ॥ लब्धास्त्यक्ताश्च ससारे यावन्तो बान्धवा-
स्त्वया । न सन्ति खलु तावन्त्यो गङ्गायामपि बालकाः ॥ ४२ ॥ आसन्नतामेति मृत्युरायुर्याति
दिने दिने । आर्घात नीयमानस्य वध्यस्येव पदे पदे ॥ ४३ ॥ अन्यक्तादीनि भूतानि व्यक्तम-
प्यानि मारत । अव्यक्तनिवचनान्येव तत्र का परिदेवना ॥ ४४ ॥ एकसार्धप्रयाताना सर्वेया
तत्र गामिनाम् । यद्येकस्त्वरितं यातस्तत्र का परिदेवना ॥ ४५ ॥ सत्य मनोरमा

१ प्राक्तनं कर्म । २ लिप्त- । ३ गर्भस्थानतो बहिरागच्छन् । ४ प्रत्यन्तम् । ५ जले ।
६ वध्यस्थानम् । ७ शोकः ।

रामाः सत्य रम्या विभूतयः । किंतु मत्ताङ्गनापाङ्गभङ्गलोल हि जीवितम् ॥ ४६ ॥
 मातापितृसहस्राणि पुत्रदारशतानि च । तेषानन्तानि यातानि कस्य ते कस्य वा भवान् ॥ ४७ ॥
 सर्वे क्षयान्ता निचयाः पतनान्ताः समुच्छ्रयाः । संयोगा विप्रयोगान्ता मरणान्तं च जीवितम् ॥ ४८ ॥
 विडालमक्षिते दुःखं यादृश गृहकुम्कुटे । न तादृद् ममताशून्ये कलैविद्धेऽर्थे मूपके ॥ ४९ ॥
 शरदम्बुधरच्छायागैत्वयो यौवनश्रियः । आपातरम्या विपयाः पर्यन्तपरितापिनः ॥ ५० ॥ अन्तकः
 पर्यवस्थाता जन्मिनः संततापदः । इति त्याज्ये मवे मैन्यो मुक्तावुत्तिष्ठते जनः ॥ ५१ ॥ न्यस्त यथा
 मूर्ध्नि मुदाऽस्ति मेघो यवाक्षतायं बलिकल्पितः सन् । मृत्यु समीपस्थितमप्यजानन्मुनक्ति मर्त्यो विषयास्त-
 थैव ॥ ५२ ॥ नन्दन्ति मन्दाः श्रियमार्थं नित्यं पर विपीदन्ति विपद्रुहीताः । विवेकदृष्ट्या चरतां
 नराणां श्रियो न किञ्चिद्विपदो न किञ्चित् ॥ ५३ ॥ हरिष्यमाणो बहुधा परस्वं
 करिष्यमाणः सुतसपदादि । धरिष्यमाणोऽरिशिरःसु पादं न स्वं मरिष्यन्तमवैति कोऽपि
 ॥ ५४ ॥ उत्तुङ्गवातायनगोपुराणि गृहाणि वित्तानि दुरर्जितानि । क्षणादधःपातकराणि
 हन्त चितातिथेरस्य निरर्थकानि ॥ ५५ ॥ मरणं प्रकृतिः शरीरिणां विकृतिर्जीवनमुच्यते बुधैः ।
 क्षणमप्यवतिष्ठते श्वसन्यदि जन्तुर्ननु लामवानसौ ॥ ५६ ॥ क्षिपसि शुक्लं वैपदशकरदने मृगमर्पयसि
 मृगार्दनवदने । वितरसि तुरंगं महिषविषाणे विदधचेतो मोगयिताने ॥ ५७ ॥ नलिनीदलगतजल-
 मतितरल तद्ब्रज्जीवितमतिशयचपलम् । विद्धि व्याधिर्व्यालैर्ग्रस्तं लोक शोकहतं च समस्तम् ॥ ५८ ॥
 अष्टकुलाचलसप्तसमुद्रा ब्रह्मपुरदरदिनकररुद्राः । न त्वं नाह नायं लोकस्तदपि किमर्थं क्रियते शोकः
 ॥ ५९ ॥ चेतोर्हरो युवतयः स्वजनोऽनुकूलः सद्धान्वयाः प्रणतिगर्भगिरश्च भृत्याः । गर्जन्ति दन्ति-
 निवहास्तरलास्तुरङ्गाः समीलने नयनयोर्न हि किञ्चिदस्ति ॥ ६० ॥ मित्र कलत्रमितरः परिवारलोको
 भोगैकसाधनमिमाः किल सपदो नः । एकः क्षणः स तु भविष्यति यत्र भूयो नाय न यूयमितरे न वयं
 न चैते ॥ ६१ ॥ अहमिह कृतविद्यो वेदिता सत्कलानां धनपतिरहमेको रूपलावण्ययुक्तः ।
 इति कृतगुणगर्वः खिद्यते किं जनोऽयं कतिपयदिनमध्ये सर्वमेतन्न किञ्चित् ॥ ६२ ॥ वयं येभ्यो
 जाताश्चिरतरगता एव खलु ते समं यैः संवृद्धाः स्मरणपदवीं तेऽपि गमिताः । इदानीमेते स्मः प्रतिदिवस-
 मासचपतना गतास्तुल्यावस्था सिकतिलनदीतीरतरुभिः ॥ ६३ ॥ यदस्माभिर्दृष्टं क्षणिकमभवत्त्वम-
 मिव तत्क्रियन्तो मावाः स्युः स्मरणविषयादप्यवगताः । अहो पश्यन्पश्यन्स्वजनमखिल यान्तमनिशं
 हतव्रीडं चेतस्तदपि न भवेत्सङ्गरहितम् ॥ ६४ ॥ अमीषां जन्तूनां कतिपयनिमेषस्थितिजुषां वियोगे
 धीराणां क इह परितापस्य विषयः । क्षणादुत्पद्यन्ते विलयमपि यान्ति क्षणममी न केऽपि स्थातारः
 सुरनिरिपयोधिप्रभृतयः ॥ ६५ ॥ आयुर्वर्षशतं नृणां परिमितं रात्रौ तदर्धं गतं तस्यार्थस्य परस्य
 चार्धमपरं बालत्ववृद्धत्वयोः । शेष व्याधिवियोगदुःखसहित सेवादिभिर्नीयते जीवे वारितरङ्गबुद्धसमे
 सौख्यं कृतः प्राणिनाम् ॥ ६६ ॥ रम्य हर्म्यतल न किं वसतये श्रव्यं न गेयादिकं किंवा प्राणसमा-
 समागममुखं नैवाधिकं प्रीतये । किं दृष्टान्तपतत्पतङ्गपवनव्यालोलदीपाद्भुङ्क्तेऽप्युच्यते
 सकलं सन्तो वनान्तं गताः ॥ ६७ ॥ भूत्वा कल्पशतायुषोऽण्डजभुवः सेन्द्राश्च देवापुरा मन्वाद्या
 मुनयो भहीजलधयो नष्टाः पराः कोटयः । मोहः कोऽयमहो महानुदयते लोकस्य शोकावहो बन्धोः

१ रे जीवितेति शेषः । २ गतानि । ३ चटकाख्ये पक्षिणि । ४ अथवेत्यर्थः । ५ चपलाः ।
 ६ पुण्यात्मा । ७ भक्षयति । ८ प्राप्य । आङ्-आप्- ल्यप् । ९ विडाल- । १० व्याघ्र- ।
 ११ स्वर्ग- । १२ रमणीयाः । १३ विचार्य ।

फेनसमे गते वपुषि यत्पञ्चात्मके पञ्चताम् ॥ ६८ ॥ आक्रान्त मरणेन जन्म जरया यात्युद्वेगं यौवनं
संतोषो घनलिप्सया शमसुख प्रौढाङ्गनाविभ्रमैः । लोकैर्मत्सरिभिर्गुणा घनभुवो व्यालैर्नृपा दुर्जनैरश्वैर्येण
विपत्तयोऽप्यपहृता प्रस्तं न किं केन वा ॥ ६९ ॥ आधिव्याधिशतैर्जनस्य विविधैरारोग्यमुन्मूल्यते
लक्ष्मीर्यत्र पतन्ति तत्र विवृतद्वारा इव व्यौपदः । जात जातमवश्यमाशु विवश मृत्युः करोत्यात्मसौत्तिकं
तेन निरङ्कुशेन विधिना यन्निर्मितं सुस्थिरम् ॥ ७० ॥ मोगास्तुङ्गतरङ्गमङ्गचपलाः प्राणाः क्षणध्वंसिनः
स्तोकान्येव दिनानि यौवनसुख स्मृतिः क्रियास्वस्थिरा । तत्संसारमसारमेव निखिल बुद्धा बुद्धा बोधका
लोकातुर्ग्रहपेशलेन मनसा यत्नः समाधीयताम् ॥ ७१ ॥ मोगा मेघवितानमध्यविलसत्सौदामनीचञ्चला
आयुर्वायुविघटिताप्रपटलीलीनाम्बुवद्भङ्गुरम् । लोला यौवनलालसास्तनुभृतामित्याकलय्य द्रुत योगे धैर्य-
समाधिसिद्धिसुलभे बुद्धिं विदध्व बुधाः ॥ ७२ ॥ साक्षाप्तेमावतारः कमलदलदृशो दिक्षु
लक्ष्मीरनन्ताः सत्पुत्राः सन्ति मित्राण्यपि विषमविपत्सविभानी कुटुम्बः । एतत्सर्वं हि
तावत्सुकृतविलसित दृश्यमानं मनोज्ञ यच्चैतत्क्षिप्रनाशप्रणयि वत मनाद् म्लायते तेन चेतः ॥ ७३ ॥
आयुः कँष्ठोलोलो कतिपयदिवसस्थाथिनी यौवनश्रीरर्थाः संकल्पकल्पा घनसमर्थतडिद्विभ्रमा मोगपूगाः ।
कण्ठाश्लेषोपगूढ तदपि च न चिरं यत्प्रियाभिः प्रणीतं ब्रह्मण्यासक्तचित्ता भवत भवभयाम्भोधिमार
तरीतुम् ॥ ७४ ॥ मातुलो यस्य गोविन्दः पिता यस्य घनजयः । सोऽपि कालवशं प्राप्तः कालो हि
दुरतिक्रमः ॥ ७५ ॥ पुरदरसहस्राणि चक्रवर्तिशतानि च । निर्वापितानि कालेन प्रदीपा इव
वायुना ॥ ७६ ॥ अथैव हसित गीत पठित यैः शरीरिभिः । अथैव ते न दृश्यन्ते कष्टं कालस्य
चेष्टितम् ॥ ७७ ॥ म्रियमाण मृत बन्धुं शोचन्ते परिदेविनः । आत्मानं नानुशोचन्ति कालेन
कवलीकृतम् ॥ ७८ ॥ ब्रह्मा विष्णुदिने याति विष्णू रक्षस्य वासरे । ईश्वरस्य तथा सोऽपि कः
काल लङ्घितु क्षमः ॥ ७९ ॥ अप्सु प्लवन्ते पाषाणा मातुषा व्रन्ति राक्षसान् । कपयः कर्म कुर्वन्ति
कालस्य कुटिला गतिः ॥ ८० ॥ अशन मे वसन मे जाया मे बन्धुवर्गो मे । इति मेमेकुर्वाणं
कालवृको हन्ति पुरुषाजम् ॥ ८१ ॥ प्राप्ता जरा यौवनमप्यतीतं बुधा यत्तच्च परमार्थसिद्धयै । आयु-
र्गतप्रायमिदं यतोऽसौ विश्राम्य विश्राम्य न याति कालः ॥ ८२ ॥ मगीरथाद्याः सगरः ककुत्स्थो दशाननो
राघवलक्ष्मणौ च । युधिष्ठिराद्याश्च बभूवुरेते सत्यं क याता वत ते नरेन्द्राः ॥ ८३ ॥ आराध्य
भूपतिमवाप्य ततो घनानि भुञ्जामहे वयमिह प्रसभ सुखानि । इत्याशया वत विमोहितमानसानां कालो
जगाम मरणावधिरेव पुंसाम् ॥ ८४ ॥ यत्रानेके कचिदपि गृहे तत्र तिष्ठत्यथैको यत्राप्येकस्तदनु
बहवस्तत्र नैकोऽपि चान्ते । इत्थं चेमौ रजनिदिवसौ दोलयन्द्वाविवाक्षौ कालः काल्या भुवनफलके
क्रीडति प्राणिसारैः ॥ ८५ ॥ आतः कष्टमहो महान्स नृपतिः सामन्तचक्रं च तत्पार्श्वे सा च
विदग्धराजैर्पारिपताश्चन्द्रविम्बाननाः । उदृत्तः स च राजपुत्रनिबहस्ते वन्दिनस्ताः कथाः सर्वं यस्य
वशादागात्सृतिपथं कालाय तस्मै नमः ॥ ८६ ॥ काश्चित्कल्पशतं कृतस्थितिचयान्काश्चिद्युगानां शतं कांश्चि-
द्वर्षशतं तथा कतिपयाञ्जन्तुन्दिनानां शतम् । तास्तान्कर्मभिरात्मनः प्रतिदिनं संक्षीयमाणायुषः कालोऽयं
कैवलीकरोति सकलैर्नृपातः कुतः कौगलम् ॥ ८७ ॥ कालेन क्षितिधारिवह्निपवनज्योमादिर्युक्तं

१ अस्तम् । २ चिन्ता- । ३ विशिष्टा विपत्तयः । ४ आत्माधीनम् । ५ अल्पानि । ६ लोको-
पकारपरेणेति भावः । ७ महातरङ्ग- । ८ वर्षाकालिक- । ९ मोक्षलब्धयै । १० सभा ।
११ अस्ति । १२ सकलाश्च सकलाश्चेति तान् सकलान्, तत्तत्परेहेतुभूतप्रभावसमेतान् सर्वा-
नित्यर्थः । १३ आदिपदं महत्तत्त्वादिग्राहकम् ।

जगद्ब्रह्माद्याश्च सुराः प्रयान्ति विलयं विभो विचारादिति । पश्यामोऽपि विनश्यतोऽनवरतं लोकाननेका-
न्मुधा माया मोहमयीं भवेप्रणयिनीं नास्था जहीमो वयम् ॥ ८८ ॥ व्योमैकान्तविहारिणोऽपि विहगाः
संप्राप्तुवन्त्यापदं बध्यन्ते निपुणैरगावसैलिलान्मत्स्याः समुद्रादपि । दुर्नीतं किमिहास्ति किं सुचरितं कः
स्थानलामे गुणः कालो हि व्यसनप्रसारितकरो गृह्णाति दूरादपि ॥ ८९ ॥ मान्वाता स महीपतिः
क्षितितलेऽलंकारभूतो गतः सेतुर्येन महोदधौ विरचितः कासौ दशास्यान्तकः । अन्ये चापि युधिष्ठिर-
प्रभृतयो लीना धरायां कचित् तत् किं जीवितं हा त्वमेव सुचिरं भावीहं यत्ते ग्रहः ॥ ९० ॥ मृत्कु-
म्भवालुकारन्ध्रपिधानरचनाऽर्थिना । दक्षिणाऽऽवर्त्तशङ्खोऽयं हन्त चूर्णीकृतो मया ॥ ९१ ॥ जन्मैव
व्यर्थता नीतं भवभोगप्रलोभिना । काचमूख्येन विक्रीतो हन्त चिन्तामैर्णिर्मया ॥ ९२ ॥ तरत्तरल-
तृष्णेन किमिवास्मिन्वरातले । मया न कृतमज्ञेन पश्चात्तापाभिदृष्टये ॥ ९३ ॥ रीतं यौवनमधुना
वनमधुना शैरणमेकमस्याकम् । स्फुरदुद्गारमणीनां हा रमणीनां गतः कालः ॥ ९४ ॥ धन-
वानिति हि मदो मे किं गतविभवो विषादमुपयापि ॥ करनिहतकन्दुकसमाः पातोत्पाता मनुष्याणाम्
॥ ९५ ॥ भोगा न भुक्ता वयमेव भुक्तास्तपो न तप्तं वयमेव तप्ताः । कालो न यातो वयमेव याता-
स्तृष्णा न जीर्णा वयमेव जीर्णाः ॥ ९६ ॥ पुनः प्रभात पुनरेव शर्वरी पुनः शशाङ्कः पुनस्त्यतो रविः ।
कालस्य किं गच्छति याति यौवनं तथापि लोकः कथितं न वृथ्यते ॥ ९७ ॥ न चाराधि रौधाधवो
माधवो वा न वाऽपूजि पुष्पादिभिश्चन्द्रचूडः । परेषां धने धन्धने नीतकालो दयालो यमालोकने
कः प्रकारः ॥ ९८ ॥ न कार्काशैर्कारिकैरसौरिसेवा न वा स्वेष्टमावेष्टितं हन्त किंचित् ।
मनः प्रेयसीरूपपङ्के निमग्नं किमन्ते कृतान्ते मयाऽऽवेदनीयम् ॥ ९९ ॥ चित्तैर्भू-
वित्तभूमत्तभूपालकोपसनावासनायासनानाश्रमैः । साधुता सा धृता साधिता साधिता किं तथा
चिन्तया चिन्तयामः शिवम् ॥ १०० ॥ अजानन्दाहार्तिं पतति शलभैस्तीव्रदहने न मीनोऽपि ज्ञात्वा
बडिशैयुतमस्नाति पिशितैर्भू । विजानन्तोऽप्येते वयमिह विपज्जालजटिलान् मुञ्चामः कामानहह गहनो
मोहमहिमा ॥ १०१ ॥ चिर ध्याता रामो क्षणमपि न रामैर्प्रतिकृतिः पर पीत रामाधरमधु न रामाङ्गि-
सलिलम् । नर्तौ कष्टौ रामा यदरवि न रामाय विनतिर्गतं मे जन्माश्रयं न दशरथजन्मा परिर्गतः
॥ १०२ ॥ कुचौ तु परिचर्चितौ परिचितं चिरं चन्दन कृताः परमुरोजयोः परिसरोऽरविन्दप्रियः । स्तुति-

१ अज्ञानरूपाम् अज्ञानप्रधानां वा । २ संसारप्रापिकाम् । ३ त्यजामः । ४ गगन-
मात्रभ्रमणकारिणः । ५ अतलस्पर्शजलात् । ६ दशाननान्तकारी रामः । ७ एषु सांसारिकेषु
पदार्थेषु । ८ आग्रहः । ९ मृन्मयस्य कलशस्यैकदेशतो मृत्कणे निःसृते तदवरोधं चिकी-
र्षुणा । प्रकृते च तादृशत्वं तत्तद्विजानन्धरभोगस्थायित्वसिद्धये साभिनिवेशत्वम् । १० एतद्रूप
एतादृशो वा स्वात्मा । ११ संसारः । १२ काचोपमो भवभोगः तुच्छत्वात्, चिन्तामणिसमं
(द्विजादौ) जन्म आत्मज्ञानसाधनरूपत्वेनात्यादरणीयत्वात् । यद्वा-यथा चिन्तामणिः सर्वं
चिन्तितं पूरयति तथोत्तमकुलादौ जन्म सर्वमपि वाञ्छितमर्थं दातुं प्रभवति, भगवदाराधना-
दिद्वारेति । १३ नष्टम् । १४ आश्रयः । १५ राधापतिः । १६ महेश्वरः । १७ रामचन्द्रः ।
१८ शङ्करः । १९ श्रीकृष्णः । २० स्त्रीरूपरूपे कर्दमे । २१ यमराजाऽभिमुखमिति भावः ।
२२ चित्तभूः-कामः चित्तभूः-गर्वः । आयासः क्लेशः । धृता-अवज्ञाता । साधिता सम्पादिता । शिवं
कल्याणम् अन्यत्स्पष्टम् । २३ क्षुद्रपक्षिविशेषः । २४ बडिशकृत् 'बडिशं मत्स्यवेधनम् ।' इत्य-
मरः । २५ मांसम् । २६ नादी । २७ रामचन्द्रमूर्तिः । २८ प्रणता, प्रणम्य प्रसादितेति भावः ।
२९ कुपिता । ३० मुख्यम् । ३१ प्राप्तः । ३२ समीपे । ३३ कमलशोभाः ।

नेतिरपि स्थितिर्बर्तनोः कृतैषादरादिदं तु निखिलं मया विरचितं पुनर्नेश्वरे ॥ १०३ ॥ अन्यस्तां भुवि
वादिद्वन्द्वदमनी विद्या न मोहान्तकां विध्वस्ताश्च बहिश्चरा रिपुजना न त्वन्तरास्थानिनः । तारुण्य गमितं
क्षयं न तु वत आन्यादि ससेविताः पुत्राद्या न तु वत्सलः स भगवान् विश्वेश्वरः शङ्करः ॥ १०४ ॥
न ध्यात पदमीश्वरस्य विधिवत्संसारविच्छिन्नये स्वर्गद्वारकपाटपाटनपटुधर्मोऽपि नोपार्जितः । मोहोच्छेद-
कृते च नोपनिषदो विद्या समाराधिता न त्यक्ता विषया न हन्त गमिता दुर्वासना वा क्षयम् ॥ १०५ ॥
क्षान्त न क्षमया गृहोचितमुख त्यक्तं न सतोषतः सोढा दुःसहशीतवाततपनक्लेशा न तप्त तपः ।
ध्यातं वित्तमहर्निश नियमितप्राणैर्न शंभोः पदं तत्तत्कर्म कृत यदेव मुनिभिस्तैस्तैः फलैर्वञ्चितम् ॥ १०६ ॥
धन्याना गिरिकन्दरे निवसतां ज्योतिः पर ध्यायतामानन्दाश्रुजलं पिबन्ति शङ्कुना निःशङ्कमङ्केशयाः ।
अस्माकं तु मनोरथोपरचितप्रासादवापीतटक्रीडाकाननकेलिकौतुकजुषामायुः पर क्षीयते ॥ १०७ ॥
मन्त्रोद्भावितदैवतैर्न विधिवद्दासीकृताः सिद्धयो योग्याससमाहितैरनुदिन तीर्णो न मोहार्णवः । क्षुभ्य-
त्क्षुन्नरेन्द्रदत्तविगलत्सपल्लवोह्यसितैर्धिब् मूढैरिव पण्डितैरपि बलात्कालः कथं नीयते ॥ १०८ ॥ धावित्वा
सुसमाहितेन मनसा दूराच्छिरो नामितं भूपानं प्रतिशब्दकैरिव चिरं प्रोद्दुष्टमिष्ट वचः । द्वाराभ्यक्षनियन्त्र-
णापरिमवप्रम्लानवक्त्रैः स्थितं भ्रातः किं करवाम मुञ्चति मनो नाद्याप्यविद्याग्रहम् ॥ १०९ ॥ गात्र
सङ्कुचित गतिर्विगलिता दन्ताश्च सर्वे च्युता दृष्टिर्निष्पसरा बल क्षयमितं म्लाना च वक्रप्रमा । कालः
स्वावसरप्रतिक्षणमना व्यामोहमती व हा नारायण साम्प्रत न शरण त्वत्तः परस्मान्मम ॥ ११० ॥
कामोऽसौ न हिताय योऽर्धविधुरः सोऽर्थोऽपि कः श्रेयसे यो धर्मेण बहिष्कृतः स बत को धर्मो च
योऽयो भवेत् । सोऽयोऽपि प्रणतार्तिहारिभगवत्पादद्वयाराधनादन्यश्चेत् क इवेति गाढमनसा सेव्यः
परमात्मा मया ॥ १११ ॥ ब्रह्मज्ञानविधेकिनोऽमलधियः कुर्वन्त्यहो दुष्कर यन्मुञ्चन्त्युपमोगवन्त्यपि
धनान्येकान्ततो निःस्पृहाः । न प्राप्तानि पुरा न संप्रति न च प्राप्तौ दृढप्रत्ययो बाष्णामात्रपरिग्रहा-
प्यपि परित्यक्तु न शक्ता वयम् ॥ ११२ ॥ विद्या नाधिगता कलङ्करहिता वित्तं च नोपार्जितं शुश्रूषाऽपि
सैमाहितेन मनसा पित्रोर्न संपादिता । आत्मानन्दसुधाप्रदाननिपुणा भक्तिर्विभोर्नार्जिता कायोऽयं बत
केवलं करटवत् सम्पोषणार्थीकृतः ॥ ११३ ॥ दन्तैः प्रस्थितमप्रतस्तदनु मोः शौक्य धृत मूर्धजैः
कर्णाम्यामपि वाग्विलासरचना कष्टात्समाकर्ण्यते । नेत्राम्यामपि चापल युषतिषु त्यक्तं गत यौवन सार्थ-
ऽस्मिन्श्चलिते कथं पुनरहं यातास्मि तच्चिन्तये ॥ ११४ ॥ रात्रिः सैव पुनः स एव दिवसो मत्वा मुधा
जन्तवो धावन्त्युद्यमिनस्तथैव निभृतप्रारब्धतत्तत्क्रियाः । व्यापारैः पुनस्तुक्तविषयैरेवंविधेनामुना ससारेण
कदर्थिताः कथमहो मोहान्न लज्जामहे ॥ ११५ ॥ कृत्वा शस्त्रविभीषिका कतिपयग्रामेषु दीनाः प्रजा
मन्यन्तो विटर्जितैरुपहताः क्षोणीभुजस्ते किल । विद्वासोऽपि वयं किल त्रिभुवनोद्भूतिस्थितिव्यापदा-
मीशस्तत्परिचर्यया न गणितो यैरेव नारायणः ॥ ११६ ॥ क्षोणीपर्यटनं श्रमाय विदुषा वादाय
विद्याऽऽर्जिता मानध्वंसनहेतवे परिचितास्ते ते धराधीश्वराः । विष्णुषां सरोजसुन्दरदृशार्म्ये कृता दृष्टयः
ऊँज्ञानेन मया प्रयागनगरे नाराधि नारायणः ॥ ११७ ॥ देशे देशे दुराशाकवलितहृदयो निष्कृपाणा
नृपाणा धावं धाव पुरस्तादतिक्रमतिरहं जन्म संपादयामि । आधायाधाय राधाधैर्व तव चरणाम्भोजमन्तः-

१ दर्पादयः । २ आत्मानात्मविवेकप्रधाना वेदान्तविद्या इत्यर्थः । ३ सूर्य- । ४ पक्षिणः ।
५ उत्सङ्गवर्तिनः । ६ अधीनतां नीताः । ७ प्रतिध्वनिभिः । ८ आत्मानात्मविवेकत इति पाटा-
न्तरम् । ९ सर्वात्मना । १० शुद्धा । ११ एकाग्रेण । १२ कैशैः । १३ धूर्तौक्तिभिः । १४ मुखे ।
१५ मूढेन भ्रान्तेन वा । १६ राधापते ।

समावावन्धेऽरण्येऽतिपुण्ये पुलकितवपुषो वासरान्वाहयन्ति ॥ ११८ ॥ तृष्णाः शान्तिं व्रजति
न मनागवर्धते हन्त मोहो मानोद्रेकोऽभ्युदयमयते याति चास्तं विवेकः । लोभो बृद्धः कचिदपगता हन्त
संतोषमात्रा तन्निस्तारो मम कथमितः स्यादृते शम्भुमक्तेः ॥ ११९ ॥ बाल्यं कापि गतं गता च तर-
णावस्था कचित्सोद्धता सौन्दर्यं च विनिर्गतं च विषणा लीना कचित्साम्प्रतम् । एवं गच्छति सङ्गते परि-
जने रे जीवितं त्वद्गमो भाव्येवाथ न किं निसर्गकरणं तन्मित्रमालम्ब्यते ॥ १२० ॥ मृत्योर्विभेदि किं मूढ
मीतं मुञ्चति किं यमः । अजातं नैव गृह्णाति कुरु यत्नमजन्मनि ॥ १२१ ॥ अधीत्य चतुरो वेदान्या-
कृत्याष्टादश स्मृतीः । अहो श्रमस्य वैफल्यमात्माऽपि कैलितो न चेत् ॥ १२२ ॥ आदरेण यथा स्तौति
धनघनं धनेच्छया । तथा चेद्विधकर्तारं को न मुच्येत बन्धनात् ॥ १२३ ॥ स्वमस्तकसमारुढं मृत्युं पश्ये-
ज्जनो यदि । आहारोऽपि न रोचेत् किमुतान्या विभूतयः ॥ १२४ ॥ विवेक एव व्यसनं पुंसा क्षपयितुं
क्षमः । अपहर्तुं समर्थोऽसौ रविरेव निशातमः ॥ १२५ ॥ यस्मिन्वस्तुनि ममता मम तापस्तत्र तत्रैव ।
यत्रैवाहमुदासे तत्र मुदाऽऽसे स्वभावसंतुष्टः ॥ १२६ ॥ मुण्डी जटी वल्कलवांछिदण्डी कपायवासा व्रतकाशी-
ताङ्गः । त्यक्तैहिको वा यदि नास्तत्त्वस्तदा तु तस्योभयमेव नष्टम् ॥ १२७ ॥ जडास्तपोभिः शमयन्ति देहं
बुधा मनश्चापि विकारहेतुम् । श्वा मुक्तमग्नं दशतीति कोपात्क्षेप्तारमुद्दिश्य हिनस्ति सिंहः ॥ १२८ ॥ किं
ते धैर्बन्धुमिरेव वा किं दारैश्च किं ब्राह्मण यो मरिष्यति । आत्मानमन्विच्छ गुह्यं प्रविष्टं पितामहास्ते क
गताः पिता च ॥ १२९ ॥ धर्मं प्रसङ्गादपि नाचरन्ति पाप प्रयत्नेन समाचरन्ति । आश्चर्यमेतद्धि मनुष्य-
लोकेऽमृतं परित्यज्य विष पिबन्ति ॥ १३० ॥ बालिकारचितवन्नपुत्रिकाक्रीडनेन सदृशं सुरार्चनम् ।
यत्र शाम्यति मनो न निश्चल स्फीतवज्रलघिमज्जनामलम् ॥ १३१ ॥ केचिद्वदन्ति धनहीनजनो जघन्यः
केचिद्वदन्ति गुणहीनजनो जघन्यः । व्यासो वदत्यखिलवेदविशेषविज्ञो नारायणस्मरणहीनजनो जघन्यः
॥ १३२ ॥ भिक्षाऽशनं भवनमायतनैकदेशः शय्या भुवः परिजनो निजदेहभारः । वासश्च जीर्णपटखण्ड-
निबद्धकन्था ह्य ह्य तथाऽपि विषयान्न जहाति चेत् ॥ १३३ ॥ केनाप्यनर्थरुचिना कपट प्रयुक्तमेत-
त्सुद्वतनयन्नधुमय विचित्रम् । कस्यात्र कः परिजनः स्वजनो जनो वा स्वप्नेन्द्रजालसदृशः खलु जीवलोकः
॥ १३४ ॥ अग्रे गीतं सरसकवयः पार्श्वतो दाक्षिणात्याः पृष्ठे लीलावलयरंगित चासरग्राहिणीनाम् ।
यद्यस्त्येवं कुरु भवरसास्वादने लम्पटत्वं नो चेन्नतः प्रविश सहसा निर्विकल्पे समाधौ ॥ १३५ ॥ यदा-
सीदज्ञानं स्मरतिमिरसस्कारजनितं तदा दृष्ट नारीमयमखिलमेतज्जगदिति । इदानीमस्माकं पटुतरविवेका-
ञ्जनश्रुपां समीभूता दृष्टिस्त्रिभुवनमपि ब्रह्म मनुते ॥ १३६ ॥ परिच्छेदातीतः सकलवचनानामविषयः पुनर्ज-
न्मन्यस्मिन्ननुभवपथं यो न गतवान् । विवेकप्रध्वंसादुपचितमहामोहगहनो विकारः कोऽप्यन्तर्जडयति च
तापं च कुरुते ॥ १३७ ॥ विशीर्णः प्रारम्भो वपुरपि जरान्याधिविधुरं गत दूरे विप्रस्वजनमरणं वाञ्छित-
मपि । इदानीं व्यामोहादहह विपरीते हतविधौ विधेयं यत्तत्त्वं स्फुरति मम नाद्यापि हृदये ॥ १३८ ॥ श्रुत्वा
मात्रं धात्री परिणतिरमेध्यप्रचयभूरयं भूतावासो विमृश कियतीं याति न दशाम् । तदस्मिन्धीराणां क्षण-
मपि किमास्थानमुचितं खैलीकारः कोऽयं यदहमहमेवेति रमसः ॥ १३९ ॥ यदा पूर्वं नासीदुपरि च तथा
नैव भविता तदा मान्याऽवस्था क्षणपरिचयो भूतनिर्धेयः । अतः संयोगेऽस्मिन्परिणतिवियोगे च सहजे

१ प्रसिद्धं परमात्मरूपम् । २ मोक्षः । ३ गणितः अवगत इति यावत् । ४ संसरणात् ।
५ दुःखं प्रमादं वा । ६ अन्तःकरणम् । ७ निकृष्टः । ८ शोकानाम् । ९ मलमूत्रादि- । १० अप-
कारः । ११ प्राणि- । यदा महाभूतात्मकशरीर-

किमाधारः प्रेमा किमधिकरणाः सन्तु च शुचैः ॥ १४० ॥ स्थिरपायैः कामः प्रणयिषु सुखं स्थैर्यवि-
मुखं महामोर्गो रोगाः कुर्वेल्यदृशः सर्पसर्दृशः । महोवेशः क्लेशः प्रकृतिचपला श्रीः सहमयो यमश्च
प्रर्थ्यो तदपि न हित कर्म विहितम् ॥ १४१ ॥ विवेकः किं सोऽपि स्वरसजनिता यत्र न कृपा स किं
योगो यस्मिन्न भवति परानुग्रहरसः । स किं धर्मो यत्र स्फुरति न परद्रोहविरतिः ॥ १४२ ॥ शिखं किमनलं भवेदनलमौदरं ॥ वाधितुं पयः प्रवृत्तिपूरक किमु न
धारकं सारसं ॥ अयत्नमलमल्पकं पथि पटच्चरं कैचरं भजन्ति विबुधा मुधा जगति कुक्षितैः कुक्षितः
॥ १४३ ॥ क्षोणीकोणशतांशपालनखलधुर्वारगर्वानलक्षुभ्यस्तुन्नरेन्द्रचाटुरचनां धन्यां न मन्यामहे । देव
सेवितुमेव निश्चिनुमहे योऽसौ दयालुः पुरा धानौमुष्टिमुचे कुंचेलमुनये धत्ते स्म वित्तेशतार्थं ॥ १४४ ॥
सम्पूर्णं जगदेव नन्दनवनं सर्वेऽपि कल्पद्रुमा गाङ्गा वारि समस्तवारिनिवहः पुण्याः समस्ताः क्रियाः ।
वाचः प्राकृतसंस्कृताः श्रुतिशिरो वाराणसी मेदिनी सर्वावस्थितिरस्य वस्तुविषया दृष्टे परब्रह्मणि
॥ १४५ ॥ जाग्रत्सप्तसुषुप्तिषु स्फुटतरा या सविद्वैजृम्भते या ब्रह्मादिपिपीलिकान्ततनुषु
प्रोता जगत्साक्षिणि । सैवोह न च दृश्यवस्त्विति दृढप्रज्ञाऽपि यस्यापि चेच्चाण्डालोऽस्तु
स तु द्विजोऽस्तु गुरुरित्येषा मैत्रीषा मम ॥ १४६ ॥ दिवसरजनीकूलच्छेदैः पतद्भिरनौरत वहति
निकटे कालस्रोतः समस्तभयावहम् । इह हि पतता नास्त्यालम्बो न चाऽपि निवर्तनं तदिह महतां
कोऽय मोहो यदपि मैदाविलः ॥ १४७ ॥ माने म्लायिनि खण्डिते च वसुनि व्यर्थं प्रयातेऽर्थिनि क्षीणे
बन्धुजने गते परिजने नष्टे शनैर्यौवने । युक्त केवलमेतदेव सुधियां यज्जह्वैकन्यापयःपूतप्रावगिरीन्द्रकन्दर-
दरीकुजे निवासः क्वचित् ॥ १४८ ॥ अद्वैतोक्तिपटून्वैदूतपि वयं बालान्नमस्कुर्महे ये तु द्वन्द्ववदौस्त-
दीयशिरसि न्यस्याम वाम पदम् । सिंहः स्वीयशिखून्निवेश्य हृदये सान्नादरादामृशत्यावेशेन भिनत्ति
सभ्रमपद मत्तेमकुम्भस्थलम् ॥ १४९ ॥ क्लेशत्यागकृतेऽर्पितेन कैरणव्यूहेन देहेन च स्थानर्थं वत
जन्तुरर्जयति चेन्मैन्तुनियन्तुः कुतः । शस्त्रे शत्रुजयाय नैजगुरुणा दत्तेऽथ तेनैव चेत्पुत्रो हन्ति निज
यपुः कथय रे तत्रापराधी तु कः ॥ १५० ॥ बीमत्साः प्रतिभान्ति किं न विषयाः किं तु स्पृहऽऽयुष्मती
देहस्यापचयो मृतौ निविशते गाढो गृहेषु ग्रैहः । ब्रह्मोपास्यमिति स्फुरत्यपि हृदि व्यावर्तिका वासना
का नामेयमतर्क्यहेतुगहना दैवी सता यातना ॥ १५१ ॥ नाथे श्रीपुरुषोत्तमे त्रिजगतामेकाधिपे चेतसा
सेव्ये स्वैस्य पदस्य दातारे सुरे नारायणे तिष्ठति । यं कञ्चित् पुरुषाधम कतिपयप्राप्तेः शमत्पार्थदं सेवायै
मृगयामहे नरमहो मृदा वराका वयम् ॥ १५२ ॥ रेतःशोणितयोरियं परिणतिर्द्वैर्धर्मैः तत्राभवन्मृत्योरा-
स्पदमाश्रयो गुरुशुचां रोगस्य विश्रामभूः । जानन्नप्यवशी विवेकविरहान्मज्जन्मविद्याम्बुधौ शृङ्गारीयति

१ शोकाः । २ नियतक्षयः । ३ अस्थिरम् । ४ चिरकालावधिस्थापिनः । ५ कुसुमसदृश-
नयनाः, सुन्दर्य इति यावत् । ६ विषधरसमानाः । किन्नन्तमिदम् । ७ अतितीव्रः । ८ शत्रुः ।
९ दया- । १० निवृत्तिः । ११ शास्त्रम् । १२ शान्तिप्रेतः स्थानादृशम् । १३ पर्याप्तं न ।
१४ उदरभवम् । १५ सरःसम्बन्धि । १६ जीर्णवस्त्रम् । १७ मलिनम् । १८ एकं कुक्षित इति
पदं कुक्षये इत्यर्थकम् । द्वितीयं नृपतीनित्यर्थकम् । तथा च, कुक्षिपूर्तये नृपतीनिति भावः ।
यद्वा, कुक्षितः-एकस्मात् मातुस्वरैकदेशात्, कुक्षितः-कुक्षिम्, गर्भावासमिति यावत् ।
१९ धान्यैकमुष्टिदानि । २० सुदाम- । २१ धनपतिसम्भवसम्पन्नत्वम् । २२ उपनिषदः ।
२३ 'काश्यां मरणान्मुक्तिः' इत्युदितमाहात्म्या । २४ ज्ञानम् । २५ तादृशी संविदेव । २६ बुद्धिः ।
२७ निरन्तरम् । २८ मदपूर्णः । २९ गङ्गा- । ३० ब्रह्मचारिणः । ३१ द्वैतवादिनः । ३२ इन्द्रिय- ।
३३ आगः । ३४ 'आग्रह' इति पाठान्तरेऽप्ययमेवार्थः । ३५ आत्मनः । ३६ परिणामः । ३७ शरीरम् ।

पुत्रकाम्यति वत क्षेत्रीयति स्त्रीयति ॥ १५३ ॥ इन्द्रस्याशुचिशूकरस्य च सुखे दुःखे च नास्त्यन्तरं
स्वेच्छाकल्पनया तयोः खलु सुधा विष्टा च काम्याशनम् । रम्भा चाशुचिशूकरी च परमप्रेमास्पद
मृत्युतः संवासोऽपि समः स्वकर्मगतिभिश्चान्योन्यभावः समः ॥ १५४ ॥ अर्थप्राणविनाशसंशयकरी
प्राप्यापद दुस्तरा प्रत्यासन्नमयं न वेत्ति विभवं स्व जीवितं काङ्क्षति । उत्तीर्णस्तु ततो धनार्थमपरां भूयो
विशत्यापद प्राणानां च धनस्य चाधमधियामन्योन्यभावः पणः ॥ १५५ ॥ अग्रे कस्यचिदस्ति कश्चिद-
मितः केनापि पृष्ठे कृतः संसारः शिशुभावयौवनजरामारावतारादयम् । बालस्तं बहु मन्यतामसुलभं
प्राप्तं युवा सेवतां वृद्धस्त्व विषयाद्बहिष्कृत इव व्यावृत्त्य किं पश्यसि ॥ १५६ ॥ येषां श्रीमद्यशोदासुत-
पदकमले नास्ति भक्तिर्नराणां येषामाभीरकन्याप्रियगुणकथने नानुरक्ता रसज्ञा । येषां श्रीकृष्णलीलालित-
गुणरसे सादरौ नैव कर्णौ धिक्तान्धिक्तान्धिगेतान्कथयति सतत कीर्तनस्थो मृदङ्गः ॥ १५७ ॥ तत् किं
जन्म न यत्र ईश्वरं तदपि ज्ञानं विना किं भवेत् ज्ञानं किं न यदात्मतत्त्वविषयं किम्वात्मतत्त्वं च तत् ।
यन्नौनात्मगवासनाविरहितं यच्च स्फुरत् सधृततत्त्वं चापि मृषैव यत्र भगवत्पादानुरागो न चेत् ॥ १५८ ॥
यस्तौख्यान्मुधिलेशलेशत इमे शक्नादयो निर्दृता यश्चित्ते नितरां प्रशान्तकालने लब्ध्वा मुनिर्निर्द्वैतः ।
यस्मिन्नित्यसुखान्मुधौ गलितधीर्ब्रह्मैव न ब्रह्मविद् यः कश्चित्स सुरेन्द्रवन्दितपदो नूनं मनीषा मम ॥ १५९ ॥

शृङ्गारशान्तयोरैकत्र वर्णनम् ।

आकाशश्यामिमानं जलधरघटनां वा दधानं सुधांशु नूनं मन्ये प्रियाऽऽस्य शिरसि शिरसिजैराहिता-
पूर्वशोभम् । यदृष्ट्वा हन्त हर्षं मनसि कलयसे ज्ञानशान्त्यादिभग्यारामोर्वीर्जच्छिदायै निशिततर-
मसि तन्महान्तो नृवन्ति ॥ १ ॥ कालिन्दीराशिरुर्ध्वं ननु मधुपकुलं मालतीपुङ्गवं वा सन्दोहं वैष्ण-
नाभेर्जयति शशिमुखी केशजालं मनोज्ञम् । आन्ति प्राप्नोषि किं त्व वत गैरलक्षराभोग एष प्रचण्डो
लोकं प्रत्यक्षभूत प्रसति वत बलाद् यन्न भूयः सुखित्वम् ॥ २ ॥ बह्वैः सामीप्यदुःस्था
त्रिपुरारिपुशिरःस्थानमहार्थं हित्वा चन्द्रस्येय कला स्यान्न तु हरिणदशो भालदेशो विभाति । धर्मिष्ठान्तः
शितिं^३ स्वं त्वदुपमतरुणामोदपीयूषतृष्णार्त्तं निहृत्योपेतमेत घृतरुचिरतनु विद्धि राहु सुलभम् ॥ ३ ॥ पीयू-
षाब्धेर्लेलितलहरीमङ्गुरो भूविलसः पद्मान्तर्वा दलयुगतया सङ्गतो भङ्गराशिः । बाणावेतौ गरलैल्ललितौ
हन्त सव्यापसव्यभागैनास्यौ युवसु निशितौ कामदेवस्य विद्धि ॥ ४ ॥ सुसूत्रयुगलं निरोक्ष्य सुमनाः को
नाम नामोदते कोवाऽऽकाङ्क्षति नैव पातुममृत तत्सन्निधाने घृतम् । जये^४ नान्यदिति स्मरन् मनसिजश्चापं
विधाय द्विधा न्यासैकत्र सुखं यदीच्छसि तदा दूरं प्रयाहि प्रिया ॥ ५ ॥ ते धन्या ननु भूतले यदुपरि स्फीताः
कटाक्षच्छटा रामाणां निपतन्त्यहो स्वत इमे लावण्यसारश्रियाम् । ते मन्दा हतजीविताः सुदुरिता ये
स्त्रीदशगोचरा यत्सम्पातलवोऽपि मोहगरलं यूनो हिनस्ति क्षणात् ॥ ६ ॥ कमलनयनाकर्णामूषे स्फुरन्म-
णिमञ्जुले त्रिमुवनतले दृष्ट्वाऽऽमोदं प्रयाति न को युवा । शमभटशिरश्छेतुं सज्जीकृते वत वेषसा न
किमु कुमते रज्जुत्क्षिप्ते विबोधसि चक्रके ॥ ७ ॥ इमं तिलसुभाषितं युवतिनासिकासम्पुटं विभाव्य

१ ग्रामवराहस्य, विह्वराहस्येति भावः । २ गोप- । ३ जिह्वा । ४ सुखम् । ५ देहादि-
निष्ठात्मभावनाप्रभिवेश- । ६ इन्द्रप्रभृतयः । ७ विरक्तिं प्राप्तः । ८ ब्रह्मविद्ब्रह्मैव भवति'
इति श्रुतेः । ब्रह्मणः स्वात्मातिरिक्तत्वमज्ञानादिति तन्निवृत्तौ ब्रह्माभिन्नत्वं 'तत्त्वमसि' इत्या-
दि बोध्यम् । ९ केशैः । १० वृक्ष- । ११ कस्तूर्याः । १२ सर्प- । १३ झटिति । १४ केशपाशमध्ये ।
१५ कृष्णवर्णम् । १६ पातेच्छुः । १७ विषदिग्धौ । १८ जेतुं योग्यम् ।

सुमनोजनो मनसि मोदमापद्यते । सखे भुजगमुत्फणं सविषकूटताहंकृतं विभावय न तत्स्पृहां कुरु जहीहि
तत्पूर्यताम् ॥ ८ ॥ कृशोदर्याः स्मेराम्बुरुहसुषमा मानदलनक्रियादक्षे नेत्रे जयति जयतः साम्यविधुरे ।
स्मरेणेदं शान्तिच्छिदुरशरयुग्मं सुनिहितं न किं जानासि त्वं त्यज दयित तत्पातपदवीम् ॥ ९ ॥
विकचरजनीगन्धा पुष्पप्रमापरिभाविनी जयति सुभगानासा रम्या यथा स्मरदुन्दुभिः । उपरतिमुख
हन्तु धात्रा न्यवायि सुनालिकायुषमिदमहो भाव्यं भव्यं यदीच्छसि मोः सखे ॥ १० ॥ अकृत विशद-
धाम्नो विम्बसार गृहीत्वा दयित युवतिषक्क लोकधातेति विभ्रः । न हि न हि भवदीयो मोह एवैष
मित्र सितगरलनिधानं तत्पततो निम्बिन् त्वम् ॥ ११ ॥ कनकमृदुलवल्ली काऽपि कान्ता विधात्रा
व्यरचि मद्यर्हसो यत्प्रसूनं विभाति । शर्मशमनविधात्री शक्तिमेताममोघां स्मर मनसिमवेनोद्विक्तां तात
चेतः ॥ १२ ॥ कान्ताधरासवननिपानमुपास्य धीमान् पीयूषपानकृतये न रुचिं प्रयाति । तत्रास्ति चे-
न्मधुरिमा वत कोऽपि सत्यं किं नाम तात तृषिताः क्षुधिताः पुनः स्युः ॥ १३ ॥ पीयूषं चेत् पिपासु-
स्त्वमपि भवसि तत् किं नु कान्ताऽऽननेन्दु नोपास्ते मित्र दिव्यं सुकृतिजनमुदे प्रेषितं लोककर्त्रा ।
ल्लेभाद्यद्मांसचर्मप्रभृतिमयमिदं कुत्र साऽशेषतापच्छेत्री चान्द्री कला वा क तदपि वत ते आन्तिरेषा
प्रवृद्धा ॥ १४ ॥ विकसितकमलाक्ष्या मित्र मन्ये कपोलौ सततविमलकान्तादर्शयुग्मं स्मरस्य । न हि
दयित तथा किं त्वश्मयुग्मं निबद्धं निरयपतनदाढ्यैर्द्वैदेशसिद्धयै स्मर त्वम् ॥ १५ ॥ लोकोत्तरामृत-
मयाधरविम्बपानात् को नाम तृष्यति वयस्य न चेत् परासुः । किं त्वं ब्रवीषि न हि वेत्सि सखे
बुधत्वप्राणान्तकं शमहर विषसारभूतम् ॥ १६ ॥ दन्तच्छदद्वयमुदीक्ष्य नितम्बिनीनां पीयूषपात्रमिदमि-
त्यवधारणा मे । दुष्कर्मजं द्विदलतां फलमेव नैजं सक्रान्तमत्र शमजीवितहारि विद्धि ॥ १७ ॥ दन्ता-
वलिं स्मर सुधांशुनवप्ररोहपङ्क्तिं सखे ननु विभावयते मनो मे । आत्माभृतद्युतिनिपानविधातुराहोर्दष्टाद्भु-
रोच्चयमवेहि सखे मनीषिन् ॥ १८ ॥

इति सुमापितसुधारत्नभाण्डागारे द्वितीय भाण्डम् ।

तृतीयं भाण्डम् ।

विशिष्टकविवर्णनम् ।

तत्र नारायणकविप्रशंसा ।

सरस्वतीं यो हृदये दधाति सदा समाश्लिष्टतनुः श्रियाऽपि । दुर्गाप्रसादाय पुनः प्रयासी नारायणः
कोऽपि विचित्र एलः ॥ १ ॥ अभिनपति वैनेतेयं चामरसहितः ससल्यभामो यः । नारायणः स साक्षा-
द्विबुधसमर्थः सदा जयतु ॥ २ ॥ गैह्रं धारयते कदाऽपि न पदा नाधो विषत्ते द्विजं नो वैकुण्ठ
इति श्रुतो जलनिधेः सङ्गे न यः स्निह्यति । सच्चक्र कचिदेव न क्षिपति नो शङ्केन शं^० खेलति श्रीमन्त
वयमन्वह कमपि तं नारायणं मन्महे ॥ ३ ॥ सन्त्येध प्रतिभाजुषोऽत्र शतशः प्रौढप्रभावा वृंथा येषां
बुद्धिसमृद्धिप्रतिहता जागर्ति वेदेव्यपि । किं त्वेषोऽहमचिन्त्यचित्रचरितं सच्चक्रचञ्चद्वुचिं श्रीनारायण-
मेकमेव विबुध वन्देऽरविन्देक्षणम् ॥ ४ ॥ माराकृतेर्निजगमीरतयाऽस्तपारावाराशया स्फुटदेश-
गुणौषकारा धारा गिरां वहति यस्य मुखादुदारा नारायणः स समुपैति मुदः सुसाराः ॥ ५ ॥

अमरसिंहप्रशंसा ।

प्रयोगव्युत्पत्तौ प्रतिपदविशेषार्थकथने प्रसक्तौ गाम्भीर्ये रसवति च काव्यार्थरचने । अगम्यायामन्यै-
र्द्रिशि परिणतावर्धवचसोमेतं चेदस्माक कविरमरसिंहो विजयते ॥ १ ॥

कालिदासप्रशंसा ।

कवयः कालिदासाद्याः कवयो वयमप्यमी । पर्वते परमाणौ च पदार्थत्वं प्रतिष्ठितम् ॥ १ ॥
वाल्मीकिमिव समासं यशःशरीरेण सर्वदा सन्तम् । रसध्वजचनविकासं नमत कविं कालिदासं तम् ॥ २ ॥
निर्गतामलवाक्यस्य कालिदासस्य सूक्तिषु । प्रीतिर्मधुरसार्द्रासु मञ्जरीष्विव जायते ॥ ३ ॥ कविरमरः
कविरचलः कविरभिनन्दश्च कालिदासश्च । अन्ये कवयः कपयश्चापलमात्रं पर दधति ॥ ४ ॥ वयमपि
कवयः कवयः कवयोऽपि च कालिदासाद्याः । दृपदो भवन्ति दृपदश्चिन्तामणयोऽपि हा दृषदः ॥ ५ ॥
सैकूतमधुरकोमलविलासिनीकण्ठकूजितप्राये । शिक्षासमयेऽपि मुदे रतलीलकालिदासोक्ती ॥ ६ ॥
पुरा कवीनां गणनाप्रसङ्गे कानिष्ठिकाऽधिष्ठितकालिदासा । अद्यापि तत्तुल्यकवेरभावादनामिका
सैर्ऽर्थवती बभूव ॥ ६ ॥

१ एतन्नाम्ने मित्राय । देव्याः प्रसन्नतायै च । २ गरुडम् । वै नूनम्, नते प्रणतजने अयं शुभा-
वहं विधिं च । ३ चामरभ्यां सेवितः । अमरैर्महितश्च । ४ सत्यकान्तिलक्ष्मीभिः पूर्णः । सत्य-
भामाऽऽख्यया देव्या युक्तश्च । ५ अत्र व्यतिरेकोऽलङ्कारः । ६ ब्राह्मणं गरुडं च । ७ डलयोर-
भेदः । ८ सतीं संमार्ज्यमुद्देशनचक्रं च । ९ मूढेन, पाश्चजान्येन च । १० शं सुखं यथा तथा ।
११ पण्डिताः, देवाश्च । १२ प्राधान्याः । १३ स्वाभिप्राय- । त्रयां सेङ्गित- । १४ अन्वयाभिधाना ।

गणेश्वरप्रशंसा ।

गणेश्वरकाविः साक्षादवतीर्णे गणेश्वरः । ऋद्धिसिद्धियुतो भव्यो विर्बुधैः परिषेवितः ॥ १ ॥ गणेश्वरकवेष्वचोविरचनैकवाचस्पतेः प्रसन्नगिरिनन्दिनीचरणपल्लवध्यायतः । तथा जयति भारती भगवती यथा सा सुधा मुष्णीमवति सुम्भुवामधरमाधुरी म्हायति ॥ २ ॥

गुणाढ्यप्रशंसा ।

गुणाढ्यः कस्य नाम्यर्चो यो नामानुगुणो गुणैः । यस्य बन्धपटुत्वेन सर्वत्र सरला स्थितिः ॥ १ ॥ शश्वद्वाणद्वितीयेन नमदाकारधारिणा । धनुषेव गुणाढ्येन निःशेषो रक्षितो जनः ॥ २ ॥ सैमुहोपित-कन्दर्पा कृतगौरीप्रसाधना । हरलीलेष लोकस्य विस्मयाय बृहत्कथा ॥ ३ ॥ अतिदीर्घजीविदोषद्वयासेन यशोऽपहारित हन्त । कैर्नोप्येत गुणाढ्यः स एव जन्मान्तरापन्नः ॥ ४ ॥

गोविन्दराजप्रशंसा ।

इन्दुप्रमारसविद विहगं विहाय कीरानने स्फुरसि भारति का रतिस्तै । आर्धं यदि श्रयसि जल्पन्तु कौमुदीनां गोविन्दराजवचसां च विशेषमेव ॥ १ ॥ नानाप्रबन्धरचनाविशदप्रभावः सर्वत्र गीतचरितः प्रतिभाविशालः । नित्यं प्रसादमधुरोज्ज्वलवाग्बिलासी गोविन्दराजकविरस्तु मुदे चिराय ॥ २ ॥

पण्डितराजजगन्नाथप्रशंसा ।

जगन्नाथो जगन्नाथो भारतीरतिदैवतम् । यत्पदोपासना सद्यो विधत्ते परमां मुदम् ॥ १ ॥ कवयति पण्डितराजे कवयन्त्यन्येऽपि विद्वांसः । नृत्यति पिनाकपाणौ नृत्यन्त्यन्येऽपि भूतवेतालाः ॥ २ ॥ माधुर्यैरपि ध्रुवैर्द्राक्षाक्षीरेक्षुमाक्षिकादीनाम् । बन्धैव माधुरीय पण्डितराजस्य कथितायाः ॥ ३ ॥ गिरा देवी वीणागुणरणनहीनादरकरा यदीयाना वाचाममृतमयमाचामति रसम् । वचस्तस्याकर्ण्य श्रवणसुमगं पण्डितपतेरधुन्वन्मूर्धन नृपशूरशबायं पशुपतिः ॥ ४ ॥ मधु द्राक्षा साक्षादमृतमय वामाधरसुधा कदाचित्क्लेशचित्खलु हि विदधीरजपि मुदम् । ध्रुव ते जीवन्तोऽप्यहह मृतका मन्दमतयो न येषामानन्द जनयति जगन्नाथमणितिः ॥ ५ ॥

जयदेवप्रशंसा ।

सरसा भूतसद्भावा रुचिरा सकलप्रिया यस्य । भाषा सशृङ्गारा जयदेवः स राजते ॥ १ ॥ साध्वी मार्ध्वी क चिन्ता न भवति भवतः शर्करे कर्कशाऽसि द्राक्षे द्रक्ष्यन्ति के त्वाममृत मृतमसि क्षीर नीर रसस्ते । माकन्द क्रन्द कान्ताधर धरणितल गच्छ धैर्यच्छन्ति मात्र, यावच्छृङ्गारसारस्वतमिह, जयदेवस्य विष्वग्बचासि ॥ २ ॥

१ देवैर्विशिष्टैः पण्डितैश्च । २ विफला भवति । ३ चक्रबन्धादिचित्रकाव्यरचना- । तथा बन्धनकारित्व- । ४ पटुत्वे इति न इति च च्छेदः । ५ शृङ्गाररसप्रधानतया कन्दर्पोद्दीपन-कारिणी । परिदग्धकामा च । ६ देव्याः स्तवनपरा (अधाङ्गे) अलङ्कृता गौरी यया तादृशी च । ७ बृहती कथा यस्याः सा, एतदाख्यो ग्रन्थश्च । ८ चरण- । शब्दविशेष- । ९ मद्य-विशेष । १० वितरन्ति ।

ज्योतिरीशप्रशंसा ।

वाज्योतिर्यस्य सर्वेषां तमोऽध्वसनतत्परम् । प्रभावमहितः सोऽयं ज्योतिरीशो विराजताम् ॥ १ ॥
यश्चत्वारि शतानि बन्धघटनालंकारभाञ्जि द्रुत श्लोकानां विदधाति कौतुकवशादेकाहमात्रे कविः । ख्यातः
स्मात्तलमण्डलेष्वपि चतुःषष्टेः कलानां निधिः संगीतागमनागरो विजयते श्रीज्योतिरीशः कृती ॥ २ ॥

दण्डिप्रशंसा ।

त्रयो वेदास्त्रयो लोका यथा वा पावकास्त्रयः । प्रबन्धा यस्य राजन्ते स दण्डी केन नेदयते ॥ १ ॥
त्रयोऽग्नयस्त्रयो वेदास्त्रयो देवास्त्रयो गुणाः । त्रयो दण्डिप्रबन्धाश्च त्रिष्टु लोकेषु विश्रुताः ॥ २ ॥
जाते जगति वाल्मीकौ कविरित्यभिधाऽभवत् । कवी इति ततो व्यासे कवयस्त्वपि दण्डिनि ॥ ३ ॥

द्रोणप्रशंसा ।

यत्प्रभाववशाद्धीरा अधीरा एव भूतले । द्रोणे गर्जति तस्मिन् कः समितावतिष्ठताम् ॥ १ ॥
सरस्वतीपवित्राणां जातिस्तत्र न देहिनाम् । व्यासस्पर्धी कुलालोऽभूद्यद्रोणो भारते कविः ॥ २ ॥

धनदप्रशंसा ।

ऐश्वर्यस्य परा काष्ठा यत्र नित्यं विभाव्यते । धनदः स न केपां स्यात् स्पृहणीयगुणोदयः ॥ १ ॥
यथेयं वाग्देवी सुकविमुखवासव्यसनिनी कुहूकण्ठीकण्ठे विलसति तथा चेदनवधिः । तदा भूमीभागे
निरुपमतमः किञ्चिदिव वा समाधत्ते साम्यं धनदमणितीनां मधुरिमा ॥ २ ॥

नरहरिप्रशंसा ।

यशोधननिघर्षेदा नरहेरर्वचो वर्ण्यते तदा गतमदा मदालसमरालबालारवाः । न विभ्रमचरी-
करी भवति चाधरी माधुरी सुधाकरसुधाक्षरीमधुकथा वृथा जायते ॥ १ ॥

प्रवरसेनप्रशंसा ।

कीर्तिः प्रवरसेनस्य प्रयाता कुमुदोज्ज्वला । सागरस्य परं पार कपिसेनेव सेतुना ॥ १ ॥

अकालजलदप्रशंसा ।

अकालजलदेन्दोः सा ह्यथा वचनचन्द्रिका । नित्यं कविचकोरैर्या पीयते न च हीयते ॥ १ ॥
स मूर्तो यत्रासीद् गुणगण इवाकालजलदः सुरानन्दः सोऽपि श्रवणपुटोयेन वचसा । न चान्ये
गण्यन्ते तरलकविराजप्रभृतयो महाभागस्तस्मिन्नयमजनि यायावर्कुले ॥ २ ॥

बाणप्रशंसा ।

इदि लोमेन बाणेन यन्मन्दोऽपि पदक्रमः । मवेत्कविकुरङ्गाणां चापलं तत्र कारणम् ॥ १ ॥
सहर्षचरितारम्भाद्भुतकादम्बरीकथा । बाणस्य बाण्यनार्येव स्वच्छन्दा भ्रमति क्षितौ ॥ २ ॥ शब्दार्थयोः

१ वानरविशेषः- । कुवलय- । २ काव्यविशेषेण, बन्धविशेषेण च । ३ अस्मिन्नेव जरत्कार
प्रभृतयोऽपि महर्षयः समभवन् । एतद्वृत्तं च महाभारतादौ स्पष्टम् ।

समो गुम्फः पाञ्चाली रीतिरुच्यते । शीलामहारिकावाचि बाणोक्तिश्च सा यदि ॥ ३ ॥
जाता शिखेण्डिनी प्राग्यथा शिखण्डी तथाऽवगच्छामि । प्रागल्भ्यमधिकमाप्तुं वाणी बाणो बभूवेति
॥ ४ ॥ श्लेषे केचन शब्दगुम्फविषये केचिद्रसे चापरेऽलकारे कतिचित्सदर्थविषये चान्ये कथा-
वर्णने । आः सर्वत्र गमीरधीरकविताविन्ध्याटवीचातुरीसचारी कविकुम्भिकुम्भभिर्द्वौ बाणस्तु
पञ्चाननः ॥ ५ ॥

बिल्हणप्रशंसा ।

विन्दुद्वन्द्वतरङ्गिताप्रसरणिः कर्ता शिरोविन्दुकं कर्मेति प्रतिबोचिताम्बयविदो ये येऽपि तेभ्यो नमः ।
ये तु ग्रन्थसहस्रशणकषणत्रुटयत्कलङ्कैर्गिरामुल्लेखैः कवयन्ति बिल्हणकविस्तेष्वेव सनहति ॥ १ ॥

भट्टारकहरिचन्द्रप्रशंसा ।

पदबन्धोज्ज्वलो हारी कृतवर्णक्रमस्थितिः । भट्टारहरिचन्द्रस्य गद्यबन्धो नृपायते ॥ १ ॥

विजयाङ्काप्रशंसा ।

सरस्वतीव कर्णाटी विजयाङ्का जयत्यसौ । या वैदर्भगिरां वासः कालिदासादनन्तरम्
॥ १ ॥ एकोऽभूजलिनात्ततश्च पुलिनाद्वाल्मीकितश्चापरस्ते सर्वे कवयो भवन्ति गुरवस्तेभ्यो नम-
स्कुर्महे । अर्धाश्वो यदि गद्यपद्यरचनेभ्यस्तन्मत्कुर्वते तथा मूर्ध्नि ददामि वामचरण कर्णाटराजप्रिया ॥ २ ॥

भवभूतिप्रशंसा ।

मन्यां यदि विभूतिं त्व तात कामयसे तदा । भवभूतिपदे चित्तमविलम्ब निवेशय
॥ १ ॥ शुक्रविद्वितय मन्ये निखिलेऽपि महीतले । भवभूतिः शुक्रश्चाय वाल्मीकिस्तु तृतीयकः
॥ २ ॥ भवभूतेः संबन्धाद् भूधरभूरेव भारती माति । एतच्छतकार्ष्णे किमन्यथा रोदिति ग्रीवा ॥ ३ ॥
रत्नावलीपूर्वकमन्यदास्तामसीममोगस्य बचोमयस्य । पयोधरस्येव हिमाद्रिजायाः पर विभूषा भवभूतिरेव ॥ ४ ॥

भासप्रशंसा ।

नाटकाविष्कियाकारी नानाकौतुकदर्शकः । गद्यपद्यनिबन्धग्रीर्मासा भासस्य भासते ॥ १ ॥
भासनाटकचक्रेऽपि च्छेकैः क्षिते परीक्षितम् । स्वप्नवासवदत्तस्य दाहकोऽभून् पावकः ॥ २ ॥ सूत्रधार-
कृतारम्भैर्नाटकैर्वैभूमिकैः । सपताकैर्यशो लेभे भासो देवकुलैरिव ॥ ३ ॥

मयूरप्रशंसा ।

तावत्कविबिहङ्गानां ध्वनिर्लोकेषु शस्यते । यावन्नो विशति श्रोत्रे मयूरमधुरध्वनिः ॥ १ ॥ दर्प
कविभुजज्ञाना गता श्रवणमोचरम् । विषविषेभ मायूरी मायूरी वादनिर्कृतैति ॥ २ ॥

१ यथेयं पुस्तकं प्राप तत्त्वार्थं महाभारते स्पष्टम् । २ भेदनकारी । ३ सिंहः । ४ रामः पौलस्त्यं
जघान इत्यत्र कर्तृपदं विन्दुद्वयान्तं कर्मपदं शिरोविन्द्वन्तमितीवान्यत्रापि कर्तृकर्मपदे इति
प्रतीतिमन्तो लोकाः । ५ तुमर्थं चतुर्थी । ६ अहमिति शेषः । ७ महेश्वरैश्वर्यस्य, कवेश्व
८ गौरी । गिरि- (गिरिसमजह-) समजश्च । ९ एतत्प्रधाने उत्तररामचरिते नाटके ।
१० पाषाणः । 'अपि आवा रोदित्यपि' इत्यादौ स्पष्टम् । ११ सूत्रधारो नाटकप्रवर्तकः । वास्तु-
विद्याशाली च । १२ आमुखादिविशेषोऽष्टालकादिविशेषो वा । १३ छिनत्ति ।

मातङ्गदिवाकरप्रशंसा ।

अहो प्रभावो वाग्देव्या वृमातङ्गदिवाकरः । श्रीहर्षस्याभवत्सम्यः समो वाणमयूरयोः ॥ १ ॥

मुरारिप्रशंसा ।

मवैभूतिमनादृत्य निर्वाणमतिना मया । मुरारिपदचिन्तायामिदमाधीयते मनः ॥ १ ॥ मुरारि-
पदमाधुर्यमास्वाद्य सुमनोजनः । मुरारिपदमामोति नात्र कार्या विभावना ॥ २ ॥ मुरारिपद-
भक्तिश्चेत्तदा मौघे रतिं कुरु । मुरारिपदभक्तिश्चेत्तदा भाँडे रतिं कुरु ॥ ३ ॥ देवीं वाचमुपा-
सते हि बहवः सारं तु सारस्वतं जानीते नितरामसौ गुरुकुलकृष्टो मुरारिः कविः । अध्विलङ्घित
एव वानरभटैः किंत्वस्य गम्भीरतामापातालनिमग्नपीथरतनुर्जानाति मन्थाचलः ॥ ४ ॥

कुलशेखरप्रशंसा ।

दूरादपि सतां चित्ते लिखित्वाऽऽश्चर्यमञ्जरीम् । कुलशेखरधीरोऽसौ चकाराश्चर्यमञ्जरीम् ॥ १ ॥

रत्नखेटदीक्षितप्रशंसा ।

विपश्चिर्तामपश्चिमे विवादकेलिनिक्षले सपत्नजित्ययत्नतस्तु रत्नखेटदीक्षिते । वृहस्पतिः क
जल्पति प्रसर्पति क सर्पराडसमुखस्तु पण्मुखः सुदुर्मुखश्चतुर्मुखः ॥ १ ॥

राजशेखरप्रशंसा ।

बालरामायणादीनि काव्यानि प्रणिनाय यः । स राजशेखरः कस्य न कवेः शेखरोऽभवत् ॥ १ ॥
बभूव बल्मीकभवः कविः पुरा ततः प्रपदे भुवि भर्तृमेष्ठताम् । स्थितः पुनर्यो भवभूतिरेख्या
स वर्तते सपति राजशेखरः ॥ २ ॥ पातु श्रोत्ररसायनं रचयितुं वाचः सतां संमतां व्युत्पत्तिं
परमामवाप्तुमवधिं लब्धुं रसस्रोतसः । भोक्तुं स्वादु फलं च जीविततरोर्यद्यस्ति ते कौतुकं तद्गतः
शृणु राजशेखरकवेः सूक्तीः सुधास्यन्दिनीः ॥ ३ ॥

वाल्मीकिप्रशंसा ।

वाल्मीकिविशिष्टस्य कवितावनचारिणः । शृण्वन् रामकथानादं को न याति परं पदम्
॥ १ ॥ रामेति परिक्रान्तमारुढं कवितालताम् । शृण्वतो मोदयन्तं तं वाल्मीकिं को न वन्दते ॥
॥ २ ॥ इदानीं सन्तु काव्यानि बहूनि जगतीतले । यदादर्शमयं काव्यमाद्य तत्तु तदेव हा
॥ ३ ॥ कवीन्दु नौमि वाल्मीकिं यस्य रामायणी कथाम् । चन्द्रिकामिव चिन्वन्ति चकोरा इव
साववः ॥ ४ ॥ सद्गुणैणाऽपि निर्दोषा सर्वैरापि सुकोमला । नमस्तस्मै कृता येन रम्या रामायणी
कथा ॥ ५ ॥ योमीन्द्रश्छन्दसा स्रष्टा रामायणमहाकविः । बल्मीकजन्मा जयति प्राच्यः प्राचेतसो
मुनिः ॥ ६ ॥ लौकिकानां हि साधूनामर्थं वागनुवर्तते । ऋषीणां पुनराद्यानां वाचमर्थोऽनुधावति

१ चाण्डालदिवाकरः इत्यपि पाठः । एवं सत्यस्य सङ्केतग्रहे सन्देहः । यद्वा, चाण्डालो
जात्या, दिवाकरो नाम्ना चेति स्यादिति चिन्त्यम् । २ संसारसम्पदं तदाख्यकवि च ।
३ विरक्तिप्रणयिना । ४ भगवच्चरणभक्तिम् । मुरारिकविपदविन्यासरसं च । ५ विष्णु- ।
६ माधकाव्ये । ७ अथे मेति छेदः । ८ विदुषाम् । ९ अग्रणीः । १० आदिशेषः । ११ दुःश्रव-
त्वादिद्वेष- । राक्षसविशेष- । १२ परुषत्वयुता राक्षसविशेषचरितयुक्ता च ।

॥ ७ ॥ आदिकवी चतुरास्यौ कमलजवल्मीकजौ वन्दे । लोकलोकविधात्रोर्योर्मिदा लेश-
मात्रेण ॥ ८ ॥ तमृषि मनुष्यलोकप्रवेशविश्रामशाखिन वाचाय । सुरलोकादवतारप्रान्तरखेदच्छिदं
वन्दे ॥ ९ ॥ विहितघनालंकारं विचित्रवर्णावलीमयस्फुरणम् । शक्रायुधमिव वैक्रं वल्मीकमुखं
मुनिं नौमि ॥ १० ॥ सति काकुत्स्थकुलोन्नतिकारिणि रामायणेऽपि किं काव्यम् । रोहति कुल्या
गङ्गापूरे किं बहुरसे वहति ॥ ११ ॥ मास्वद्वंशवतंसकीर्तिरमणीरङ्गप्रसङ्गस्वनद्धादिवप्रथमध्वनिर्विजयते
वल्मीकजन्मा मुनिः । पीत्वा यद्वदनेन्दुमण्डलगलत्काव्यामृताब्धेः किमप्याकल्पं कविनूतनाम्बुदमयी
कादम्बिनी वर्षति ॥ १२ ॥

सुरानन्दप्रशंसा ।

नदीनां मेकलस्रुता, नृपाणां रणविग्रहः । कवीनां च सुरानन्दश्चेदिमण्डलमण्डनम् ॥ १ ॥

: सुभद्राप्रशंसा ।

पार्थस्य मनसि स्थानं लेभे खलु सुभद्रया । सुकवीनां वचोवृत्तिचातुर्ये च शुभद्रया ॥ १ ॥

शीलामट्टारिकाप्रशंसा ।

शब्दार्थयोः समो गुम्फः पाञ्चाली रीतिरुच्यते । शीलामट्टारिका च बाणोक्तिषु च सा यदि ॥ १ ॥

विज्जिकाप्रशंसा ।

नीलोत्पलदलस्यामां विज्जिकां मामजानता । दृष्टैव दण्डिना प्रोक्त सर्वश्रुक्ता सरस्वती ॥ १ ॥

व्यासप्रशंसा ।

नमः सर्वविदे तस्मै व्यासाय कविषेवसे । चक्रे पुण्यं सरस्वत्या यो वर्षमिव भारतम्
॥ १ ॥ अचतुर्वदनो ब्रह्मा द्विबाहुरपरो हरिः । अमाललोचनः शम्भुर्मगवान्बादरायणः ॥ २ ॥
श्रवणाङ्गलिपुटपथं विरचितवान्भारताख्यममृतं यः । तमहमरागमतृष्णं कृष्णद्वैपायन वन्दे ॥ ३ ॥
व्यासगिरां निर्पासं सारं विश्वस्य भारत वन्दे । मूषणतयैव संज्ञां यदङ्कितां भारतं वहति ॥ ४ ॥

शाकल्लमल्लप्रशंसा ।

एकोऽभूत्पुलिनात्ततस्तु नलिनाच्चान्योऽपि नाकोरभूत्पाच्यास्ते त्रय एव दिव्यकवयो दीव्यन्तु देव्या
गिराऽर्वाचो यदि गद्यपद्यरचनाचातुर्यबाणुद्धतास्तान्सर्वानतिशय्य खेलतितरा शाकल्लमल्लः कविः ॥ १ ॥

सातवाहनप्रशंसा ।

पृथिव्या प्रथिता गाथा सातवाहनभूभुजा । व्यधुर्धृतेस्तु विस्तारमहो चित्रपरम्परा ॥ १ ॥
अविनाशिनमग्राम्यमकरोत्सातवाहनः । विशुद्धजातिमिः कोश रत्नैरिव सुभाषितैः ॥ २ ॥

कृष्णशङ्करप्रशंसा ।

स्थिता माध्वीकपाकत्वानि सर्गमधुराऽपि हि । किमपि स्वदते वाणी केषांचित् कृष्णशङ्करि ॥ १ ॥

१ चत्वारि आस्यानि मुखानि यस्येति, चतुरं वाग्विस्फोरणे पटु आस्यं यस्येति च चतु-
रास्यः । अनयोरेकशेषे रूपमिदम् । २ ले लकारे शमात्रेण-कैवल्येन शकारेण अंशमात्रेण च ।
३ विहिताः रचिताः घनाः निविडाः अलङ्काराः अतुप्रासादयः येनेति, विहितो बनानां मेधानाम्
अलङ्कारः पर्याप्तता येनेति च तम् । ४ अक्षर-नीलादि-च ।

कैकटनितम्बप्रशंसा ।

के कैकटनितम्बेन मिरां गुम्फेन रञ्जिताः । निन्दन्ति निजकान्तानां न मौग्ध्यमधुरं वचः ॥ १ ॥

सुदर्शनप्रशंसा ।

न मुग्धदयिताधरे न विषभाजि रत्नाकरे न राहुमुखकोटरे न किल तार्क्ष्यपक्षान्तरे । सुदर्शन-
कवीश्वरे रसिकचक्रचूडामणौ गुणौकसि मुधा बुधास्त्यजत सान्द्रचन्द्रभ्रमम् ॥ १ ॥

सुबन्धुप्रशंसा ।

वाचां विन्यासमात्रेण परमां यान्ति निर्वृतिम् । सुमनस्त्वविधाता स सुबन्धुः कस्य नो मुदे ॥ १ ॥
कवीनामगलद्वर्पो नूनं वासवदत्तया । शक्त्येव पाण्डुपुत्राणां गतया कर्णगोचरम् ॥ २ ॥

तरलप्रशंसा ।

यायावरकुलश्रेणेर्हारयष्टेश्च मण्डनम् । सुवर्णवन्धश्चिरस्तरलस्तरलो यथा ॥ १ ॥

देवीसहायप्रशंसा ।

भजन्ते भारतीलक्ष्मीपार्वत्यो यान्तिरन्तरम् । तेषां देवीसहायानां पादौ कैर्नाभिवन्दितौ ॥ १ ॥
वारलक्ष्मीश्च शिवाऽमला च विभुता शान्तिः प्रसत्तिर्धृतिः कीर्तिः कान्तिरुदारता च करुणा गम्भीरता
वा स्वयम् । जाता येन सम दिवं च सकला याता यथाऽर्थाभिधं त विष्वग्विदितानवधचरितं देवी-
सहायं नुत ॥ २ ॥

शिवनाथप्रशंसा ।

कवीनां च बुधानां च वदान्यानां च यो गुरुः । नानाशास्त्रचणमज्ञः शिवनाथः स नम्यते
॥ १ ॥ सर्वेषु शास्त्रेषु धृतप्रबोधः कारुण्यमूर्तिः सुकृतप्रतिष्ठः । लब्धप्रसादश्च मतां समासु स्वार्थः स
धन्यः शिवनाथसूरिः ॥ २ ॥

मेण्ठराजप्रशंसा ।

वक्रोक्तया मेण्ठराजस्य वहन्त्या घणिरूपताम् । आविद्धा इव धुन्वन्ति मूर्धानं कविकुञ्जराः ॥ १ ॥

प्रभुदेवीप्रशंसा ।

सूक्तीनां स्मरकेलीनां कलानां च विदर्भभूः । प्रभुदेवी कविर्लोटी गताऽपि हृदि तिष्ठति ॥ १ ॥

भीमटप्रशंसा ।

कालञ्जरपतिश्चक्रे भीमटः पञ्चनाटकीम् । प्रायः प्रबन्धराजत्वं तेषु स्वमदशाननम् ॥ १ ॥

मायूराजप्रशंसा ।

मायूराजसंमो जज्ञे नान्यो मतिमतां वरः । उदन्वतः समुत्तस्थुः कति वा तुहिनांशवः ॥ १ ॥

१ भारत्या सेवितो ब्रह्मा लक्ष्म्या सेवितो विष्णुः पार्वत्या सेवितो महेश्वरश्चेत्येवमेते
देवीसहायाः । तथा-गीर्वाणरूपया भारत्या सम्पत्तिरूपया लक्ष्म्या पार्वतीनाम्न्या परन्या च
सेविताः पण्डिताः । बहुवचनमत्र पक्षे गौरवातिशयद्योतनाय । २ स्वर्गस्थः-मुखी च ।
३ अङ्कुश- ।

देवसूरिप्रशंसा ।

'बार्हस्पत्याधिपत्यस्य पातने प्रथितोद्यमः । अपूर्वः कोऽपि लोकेऽस्मिन् देवसूरिः कृतोदयः ॥ १ ॥
कृत्वा ग्रन्थाश्चास्तत्त्वार्थपूर्णान् विद्वन्मान्यान् दुर्धिया मीतिहेतून् । लब्ध्वा मान सर्वविद्वत्समासु ख्याता-
मिह्यो देवसूरिर्विमाति ॥ २ ॥

उदयप्रभप्रशंसा ।

उदयप्रभसूरीन्ने प्रकाशयति भूतलम् । अपरे विबुधाः सर्वे निष्प्रभा इव सर्वतः ॥ १ ॥ उदयप्रभ-
सूरीन्द्रः प्रथितः प्रतिमोदयः । नानादिव्यप्रबन्धानां निर्भाताऽयं विराजते ॥ २ ॥

यशोविजयप्रशंसा ।

'नानानिबन्धनिर्माता प्रस्फुरदिव्यदर्शनः । यशोविजय आचार्यो वादीन्द्रव्यूहकेसरी ॥ १ ॥

हजारिलालप्रशंसा ।

हजारिलालः कविवृन्दमल्लः शस्यायमानः प्रतिवादिनां च । अध्यापितानेकनिबन्धराजोऽ-
नघविद्यः स्फुटद्वयकीर्तिः ॥ १ ॥

हरिवल्लभप्रशंसा ।

हरिवल्लभकविमल्लो बल्लभरमपि ब्रवीति नो वितथम् । अधुना बुधवल्लभतां हरिवल्लभतां पटु-
मतल्ली ॥ १ ॥

धर्मसूरीश्वरप्रशंसा ।

यस्य ज्ञानमनन्तदर्शिसमयान्मोराशिमन्थाचलो यस्य क्षान्तिरनस्यकोपेनजनक्रोधाग्निधाराधरः । यस्य
ब्रह्मतपः सहस्रकिरणो मूर्ध्मण्डलद्योतकः । सोऽय संयमिना धरो विजयते श्रीधर्मसूरीश्वरः ॥ १ ॥

धनञ्जयप्रशंसा ।

द्विसंधाने निपुणता स ता चक्रे धनञ्जयः । ययां जातं फलं तस्य सतां चक्रे धनञ्जयः ॥ १ ॥

पाणिनिप्रशंसा ।

स्वस्ति पाणिनये तस्मै यस्य क्लृप्तादतः । आदौ व्याकरण काव्यमनु जाम्बवतीजयम् ॥ १ ॥

प्रद्युम्नप्रशंसा ।

सहर्षचरितारब्धाऽद्भुतकादम्बरीकथा । प्रद्युम्नान्नापरस्येह पौष्पा अपि शराः खराः ॥ १ ॥

गोनन्दनप्रशंसा ।

अनुप्रासिनि सन्दर्भे गोनन्दनसमः कुतः । यथाऽर्थेनामतैवास्य' यद्वाग्वदति चास्ताम् ॥ १ ॥

गणपतिप्रशंसा ।

मुहुर्गणपतिं वन्दे महामोदविधायिनम् । विद्याधरमणेर्यस्य पूज्यते कण्ठगर्जितम् ॥ १ ॥

कुमारदासप्रशंसा ।

जानकीहरणं कर्तुं खुवशे स्थिते सति । कविः कुमारदासश्च रावणश्च यदि क्षमः ॥ १ ॥

आनन्दवर्धनप्रशंसा ।

ध्वनिनाऽतिगमीरेण काव्यतत्त्वनिवेशिना । आनन्दवर्धनः कस्य नासीदानन्दवर्धनः ॥ १ ॥

१ बृहस्पतिसमः इति भावः । २ शुभ्रात्रयमानं वल्लः । ३ बुधवत् सौम्यवत् देववद्वा हरेः
सूर्यस्य विष्णोश्च वल्लभतां, हरिवत् बुधवल्लभतां लभतामिति वा भावः ।

वस्तुपालप्रशंसा ।

पीयूषादपि पेशलाः शगधरज्योत्स्नाकलापादपि स्वच्छा नूतनचूतमशरिमरादप्युल्लसत्सौरभाः ।
वाग्देवीमुखसामसूक्तविशदोद्गारादपि प्रागुलाः केषां न प्रथयन्ति चेतसि मुद श्रीवस्तुपालोक्तयः ॥ १ ॥
श्रीशार्देकसदनं दद्यालयः के नो सन्ति हन्त सकलागु कलामु निष्णाः । तादृक्परस्य दृष्टे न
कवित्वतत्त्वबोधाय बुद्धिविमयस्तु न वस्तुपालात् ॥ २ ॥ विरचयति वस्तुपालश्चुल्लेख्यसचिवेषु
कविषु च प्रवरः । न कदाचिदर्थहरण श्रीकरणे काव्यकरणे वा ॥ ३ ॥ नरनारायणं नाम्ना
विबुधानां मुदाबहम् । तेने तेन महाकाव्य वाग्देवीधर्मस्यैतुना ॥ ४ ॥

वसन्तपालप्रशंसा ।

कीर्त्या सौरभसारसान्द्रमुमनःसन्दोहसन्दोहलूकान्या पाति यस्तन्तमन्यहमत्तावित्यर्पितार्थक्रमम् ।
ख्यातं प्राप वसन्तपाल इति यो नामादितोयं मुदा विद्वद्भिः पारिकक्षितं हरिहरश्रीतोमशर्मादिभिः ॥ १ ॥

हरिहरप्रशंसा ।

स्वाक्पाकेन यो वाचां पाकशास्त्रपरां कवीन् । स्वयं हरिहरः सोऽमृतकवीनां पाकशासनः ॥ १ ॥
मुवा मधु मुवा तीधु मुवा सोऽपि मुवारसः । आस्वादितं मनोहारि यदि हारिहरं वचः ॥ २ ॥

रामचन्द्रप्रशंसा ।

निर्दोषकाव्यशतकं विरचय्य लोके लोकोत्तराशुक्रविकीर्तिषिशुद्रकान्तिः । सोऽय पवित्रधिपणः
प्रतिभाविशालः श्रीरामचन्द्रविबुधो महितो महिम्ना ॥ १ ॥ प्रवन्धानाधातुं नवमणितिवैदर्यमधुरान्
कवीन्द्र निस्तन्द्राः कति न हि मुरारिमृतयः । ऋते रामानान्यः किमुत परकोटौ घटयितुं
रसान् नाट्यप्राण्यान् पटुरिति वितर्को मनसि नः ॥ २ ॥ प्रवन्वा इक्षुवत्प्रायो हीयमानरसाः क्रमात् ।
कृतिस्तु रामचन्द्रस्य सर्वा स्वादुः पदे पदे ॥ ३ ॥

श्रीपालप्रशंसा ।

एकाहनिष्पन्नमहाप्रबन्धः श्रीसिद्धरानप्रतिपन्नवन्धुः । श्रीपालनामा कविचक्रवर्ती प्रशस्तिमेतामकपो-
त्प्रशस्ताम् ॥ १ ॥

कृष्णरामप्रशंसा ।

काव्यं यदीयं गृहमम्बरं वा मुघर्णचित्रोज्ज्वलमाविमाति । स नन्दनो नन्दति कुन्दनस्य श्रीकृष्णरामः
कविरासकामः ॥ १ ॥ साहित्यामृतसागरप्रमथने निर्व्याजमन्थाचलः स्फारस्फूर्जितगद्यपद्यकवित्कान्तार-
कण्ठीरवः । रोम्यारोग्यविधिप्रबुद्धधिपणो लक्ष्मीविलासास्पद श्रीमत्कुन्दननन्दनो विजयते श्रीकृष्णरामः
कविः ॥ २ ॥ उद्यल्लावण्यलक्ष्मीवलयितवपुषा स्वर्गवाराङ्गनानामाश्लेषे यः प्रमोदः स्फुरति च गरिमा
योऽमृते माधुरीणाम् । सौरभ्यं कुङ्कुमे यत् पयसि विमलता याऽप्यहो तत्समस्तं मित्रैकत्रेक्षितं चेदभिल-
पसि तदा पश्य कृष्णस्य काव्यम् ॥ ३ ॥

१ कुल्लेख्यराजामात्येषु । २ भारत्या यः पुत्रवत्परिरक्षितस्तेन । ३ नवनवोन्मेषशालिनी
बुद्धिः प्रतिभा । ४ एकाहे निष्पन्नः सत्पूर्णो महान् प्रबन्धो यस्येति । यद्वा णिजयोऽज्ञान्तर्भावितः,
तथा च, एकाहे निष्पन्नः निष्पादितो महान् प्रबन्धो येनेति ।

गोपालदत्तप्रशंसा ।

यो ब्राह्म्य एव परिदर्शितवाग्विलासप्रागल्भ्य उन्नमितबुद्धिविभूतिराशिः । यो ज्येष्ठयोरनुजनौ सहजे च सर्वं विन्यस्य सलुमितवान् विबुधान् विजेतुम् ॥ १ ॥ अद्यापि येन विहिता विपुलाः प्रबन्धा विद्योतमानविमवाः सुखयन्ति विश्वम् । सोऽयं द्विष्टुद्धगुरुवंशमवः प्रसिद्धो गोपालदत्त उपमेयपदं कथं स्यात् ॥ २ ॥ युग्मकमिदम् ।

कृष्णदत्तप्रशंसा ।

गोपालमक्तः प्रतिपन्नविद्यः सर्वत्र सम्यग्विहितप्रबन्धः । मुग्धोऽप्यमुग्धः परमुग्धतादः श्रीकृष्ण-दत्तो जयताञ्चिराय ॥ १ ॥

रामचन्द्रपण्डितप्रशंसा ।

मृतं भविष्यत्प्रमवच्च सर्वं जानाति यः श्रीहनुमत्प्रसादात् । समुल्लसत्पण्डितवंशवर्यः श्रीरामचन्द्रः स न कस्य वन्द्यः ॥ १ ॥

हेमचन्द्रप्रशंसा ।

नानाप्रबन्धपरिबन्धननन्ददच्छप्रज्ञः प्रबुद्धविषयः सुमनोगरिष्ठः । कोटिचयाधिककवित्वविभावनेदः शास्त्रेष्वनन्यविमवो ननु हेमचन्द्रः ॥ १ ॥ चिन्तामणिप्रभृतिरत्नमुदारभावात्सर्वोपकारकृतये परितो वितीर्णम् । को दिव्यवाग्विमवमच्छगुण न हेमचन्द्र स्तुवीत सुमनाः सुमनोवरेण्यम् ॥ २ ॥ किं स्तुमः शब्दपाथोर्धेहेमचन्द्रयतेर्मतिम् । एकेनानेन येनेदं कृतं शब्दाशुशासनम् ॥ ३ ॥ श्रीहेमचन्द्रः कविकालिदासं सर्वज्ञकल्पः कविचक्रवर्ती । योगे च पातञ्जलयोगशास्त्रं ज्ञानान्मुनीन्द्रोऽनुविगाह-तेऽयम् ॥ ४ ॥

श्रीहर्षप्रशंसा ।

कविषु दधतमुत्कर्षं विस्मरदनवद्यद्वयवाग्वर्षम् । इह खलु खलप्रघर्षं श्रीहर्षं नौमि हर्षसङ्घर्षम् ॥ १ ॥ अमोघचिन्तामणिमन्त्रसिद्धिप्राप्तप्रमावं प्रथितप्रतापम् । समस्तशास्त्रप्रतिबुद्धविद्यं श्रीहर्षमेकं विबुधं प्रतीमः ॥ २ ॥

माघप्रशंसा ।

कविताकुन्दविकासनकृतिने विजितजनतानिदाघाय । दलितोद्दामाघाय प्रणति कल्याणि माघाय ॥ १ ॥ माघो माघ इवाशेष क्षमः कम्पयितुं जगत् । छेदामोदमर चापि सम्भावयितुमीश्वरः ॥ २ ॥

भारविप्रशंसा ।

जिगाय विस्फूर्तिमती यदीया प्रतिमा रविम् । मन्महे कविरत्नं तं वयं सम्प्रति भारविम् ॥ १ ॥ प्रकाशं सर्वतो दिव्यं विदधाना सताम्बुदे । प्रबोधनपरा हृद्या मा रवेरिव भारवेः ॥ २ ॥

भासप्रशंसा ।

भासनाटकचक्रेऽपि च्छेकैः क्षिते परीक्षितुम् । स्वमवासवदत्तस्य दाहकोऽभूज पावकः ॥ १ ॥

१ कनीयसीत्यर्थः । २ एतेनास्याल्पवयस्य एवं स्वर्गारोहणं सूचितम् । ३ श्रीकृष्ण-। एतन्नामज्येष्ठभ्रातृ-। ४ प्रकृते चिन्तामणिपदमभिधानचिन्तामणिपरम् । प्रभृतिपदेन काव्या-नुशासनादिग्रहणम् ।

श्रीगङ्गासहायप्रशंसा ।

गङ्गासहायो जितकामवीर्यो दयालुवरो द्विजराजमौलिः । श्रीरामराज्याहितदिव्यचर्यो निरस्त-
मोहप्रसरो मुदेऽस्तु ॥ १ ॥ प्रतिपदमुर्दातभावं भागवतीयं पद कृतं येन । विद्यावाचस्पतिपदमहितो
गङ्गासहोऽसौ ॥ २ ॥ अवाप्य यो रागधनात्मभूतिं लेभे विभूतिं परितः प्रसिद्धाम् । नयामि
तं तच्चविदां गरिष्ठं गङ्गासहायं विनमन्ति के न ॥ ३ ॥

चेतरामप्रशंसा ।

नीतौ प्रवीणो मतिमत्सु मान्यो महान् महिम्ना महसा च नित्यम् । मुकुन्दपूज्योऽपि मुकुन्दभक्तः
श्रीमान्स वन्द्यो मम चेतारामः ॥ १ ॥

गोविन्दसहायप्रशंसा ।

प्रबुद्धबुद्धिर्बिहितप्रवृद्धिं प्रातो विभूतिं च सतां प्रतिष्ठाम् । सदा सुनीतिर्धुवि लब्धकीर्तिर्जगति
गोविन्दसहायसूरिः ॥ १ ॥

जगन्नाथप्रशंसा ।

महत्सु धैर्याकरणेष्वनन्य गभीरभाव कथिषु प्रतिष्ठम् । पीयूषपाणिं कमलायतालं वन्दे जगन्नाथ-
मपास्तदर्पम् ॥ १ ॥

पण्डितराजोपनामजगन्नाथप्रशंसा ।

पण्डिताः सन्तु भूयांसस्तेषां राजा य एव सः । जगन्नाथो जगन्नाथ इयं केन न वन्द्यते ॥ १ ॥
रसगङ्गावरो येनोद्भासितो भव्यभावनः । तेन गङ्गाधरः शम्भुः कथं साधर्म्यमाश्रयेत् ॥ २ ॥

चन्द्रदत्तप्रशंसा ।

जिह्वाऽप्रविस्फूर्जितसर्वभारतः परं नतः सद्गुणगुच्छभारतः । विराजते राजगुरुः समारतः स चन्द्र-
दत्तः परमप्रभारतः ॥ १ ॥

दुर्गाप्रसादप्रशंसा ।

विना दुर्गाप्रसाद को यस्य न्यासे पटुः पुमान् । काव्यमालामनुः सोऽयं विदुषामस्तु संविदे ॥ १ ॥

सरयूप्रसादप्रशंसा ।

शास्त्रार्थविध्वस्तविपक्षवादः पवित्रचर्याक्षपितप्रवादः । श्रीयन्त्रपूजापरमप्रसादः स मन्त्रशास्त्री
सरयूप्रसादः ॥ १ ॥

१ द्विजराजानां मौलीभूतः, द्विजराजः चन्द्रः मौलौ यस्य स इति च । २ श्रीरामस्य
श्रीरामसिंहस्य राज्ये आदिता दिव्या चर्या उपासना येन सः । श्रीरामाणां परशुरामरामचन्द्रबल-
रामाणां राज्या पङ्कचा आदिता कृता दिव्या चर्या प्रतिष्ठा यस्य स इति च । ३ श्रीमद्भागवत
पुराणसम्बन्धि, भगवद्भक्तलभ्यं च । ४ एष हि भागवतव्याख्याता । ५ रामधनतो जन्म,
रामरूपं यज्जनं वद्रेवात्मभूतिर्यस्येति च ।

रघुवरप्रशंसा ।

यो धर्मशासनपदाधिकृतोऽधिकश्रीर्मासा दिशो दशरथप्रवणः पिबते । सल्लक्ष्मणाञ्चिततनुर्ननु
सोऽतिचारुवर्षामृतो रघुवरो जयताविराय ॥ १ ॥

कविसमाजप्रशंसा ।

उपमा कालिदासस्य भारवेरर्थनौरवम् । दण्डिनः पदलालित्यं माघे सन्ति त्रयो गुणाः ॥ १ ॥
माघेन विभ्रितोत्साहा नोत्सहन्ते पदक्रमे । स्मरन्तो भारवेरेव कवयः कपयो यथा ॥ २ ॥ श्रीरामायण-
भारतबृहत्कथानां कवीन्ममस्कुर्मः । त्रिस्रोता इव सरसा सरस्वती स्फुरति यैर्मित्रा ॥ ३ ॥ प्राचे-
तसव्यासपराशराद्याः प्राञ्चः कवीन्द्रा जगदञ्चितास्ते । गोष्ठी नवीनाऽपि महाकवीनां पूज्या गुणवै-
भूषनोपकर्त्री ॥ ४ ॥ धन्वन्तरिक्षपणकामरसिंहशङ्खवेतालमष्टघटखर्परकालिदासाः । ख्यातो वराहमि-
हिरो नृपतेः समायां रत्नानि वै वरश्चिर्नव विक्रमस्य ॥ ५ ॥ यस्याश्चोरश्चिकुरनिकरः कर्णपूरो
मयूरो भासो हासः कविकुलगुरुः कालिदासो विलासः । हर्षे हर्षे हृदयवसतिः पञ्चबाणस्तु बाणः
केषा नैषा कथय कविताकामिनी कौतुकाय ॥ ६ ॥ मासो रामिलसोमिलौ वरश्चिः श्रीसाहसङ्क-
कविर्मण्डो भारविकालिदासतरलाः स्कन्दः सुबन्धुश्च यः । दण्डी बाणदिवाकरौ गणपतिः कान्तश्च
रत्नाकरः सिद्धा यस्य सरस्वती भगवती के तस्य सर्वेऽपि ते ॥ ७ ॥ बाचः पल्लवयत्युमापति-
घरः सदर्मश्चुद्धिं गिरा जानीते जयदेव एव शरणः श्लाघ्यो दुरूहद्रुते । शृङ्गारोत्तरसत्प्रमेयरचनै-
राचार्यगोवर्धनस्पर्धी कोऽपि न विश्रुतः श्रुतिघरो धोर्ध्वकविस्मापतिः ॥ ८ ॥ माघश्चोरो मयूरो मुरारिपु-
ररो भारविः सारविधः श्रीहर्षः कालिदासः कविरथ भवमूल्याह्वयो भोजराजः । श्रीदण्डीडिण्डिमालयः
श्रुतिमुकुटगुरुर्मल्लटो मट्टबाणः ख्याताश्चान्ये सुबन्धादय इह कृतिभिर्विश्रमाह्लादयन्ति ॥ ९ ॥

कुकाविगर्हा ।

अप्रगल्भाः पदन्यासे जननीरागहेतवः । सन्त्येके बहुलालापाः कवयो बालका इव ॥ १ ॥
काविभिर्नृपसेवासु वित्तालकारहारिणी । वाणी वेश्येव लोमेन परोपकरणीकृता ॥ २ ॥ अन्यवर्ण-
परावृत्त्या बन्धचिह्ननिगूहणैः । अनाख्यातः सता मध्ये कविश्चोरो विभाव्यते ॥ ३ ॥
प्रायः कुकवयो लोके रागाधिष्ठितदृष्टयः । कोकिला इव जायन्ते वाचालाः काम-
कारिणः ॥ ४ ॥ किं कवेस्तस्य काव्येन सर्ववृत्तान्तगामिनी । कथेव भारती यस्य न प्राप्नोति
दिगन्तरम् ॥ ५ ॥ किं कवेस्तस्य काव्येन किं काण्डेन धनुर्भेतः । परस्य हृदये
लग्नं न घूर्णयति यच्छिरः ॥ ६ ॥ मुखमात्रेण काव्यस्य करोत्यहृदयो जनः । लायामच्छामपि
श्यामा राहुस्तारापतेरिव ॥ ७ ॥ श्लोकार्थस्वादकाले तु शब्दोत्पत्तिविचिन्तकाः । नीवीविमोक्ष-
वेलाया वज्रमौल्यविचिन्तकाः ॥ ८ ॥ अधिमिल्लपल्लिमल्लं बहुवपल्लवोऽपि वाचालः । नागरनरवर-
परिषदि कस्य मुखादक्षर क्षरति ॥ ९ ॥ गणयन्ति नैपशब्दं न वृत्तमङ्गं क्षयं न चार्थस्य । रसिकत्वे-

१ न्यायालये, धर्मरक्षायां च । दशदिशो भासा पिबते रथप्रवण इत्यन्वयः । दशरथाज्ञा-
धर्मी भासा दिशः पिबत इति च । सता लक्ष्मणा चिह्नेनाञ्चिततनुः । सता लक्ष्मणेनाञ्चिता
सह्यस्येति च । २ धनुर्धारिणः । ३ असहृदयः । ४ सभायाम् । ५ दुर्वाच्यं व्युत्पत्ति-
त्वादिना दुष्टं शब्दं च । ६ अरिचक्षुरम्, छन्दोभङ्गं च ।

नाकुलिता वेश्यापतयः कुक्कयश्च ॥ १० ॥ दुर्जनद्वृताशतस्य काव्यसुवर्णं विशुद्धिमायाति । दर्शयितव्यं तस्मान्मत्सरमनसः प्रयत्नेन ॥ ११ ॥ कविरनुहरति च्छाया पदमेक पादमेकमर्थं वा । सकलप्रबन्धहर्त्रे साहसकर्त्रे नमस्तस्मै ॥ १२ ॥ विपुलदयाभियोग्ये विद्यति काव्ये जडो न मौल्यं स्वं । निन्दति कञ्चुकमेव प्रायः शुष्कस्तनी नारी ॥ १३ ॥ अतिरमणीये काव्ये पिशुनोऽन्वेपयति दूषणान्वेव । अतिरमणीये यपुषि व्रणमेष हि मक्षिकानिकरः ॥ १४ ॥ वालाकटाक्षसूत्रितमसर्तानेत्रिभागकृतमा-
प्यम् । कविमाणवका दूतीव्याख्यातमधीयते भावम् ॥ १५ ॥ द्रौढीयसा धाट्यगुणेन युक्ताः कैः कैरपूर्वैः परकाव्यखण्डैः । आढम्बर ये वचसां वहन्ति ते केऽपि कन्धाकचयो जयन्ति ॥ १६ ॥ कर्णामृतं सूक्तिरस विमुच्य टोपेषु यत्नः मुमहान्खलस्य । अवक्षते केटियन प्रविष्टः क्रैमेलकः कष्टक-
जालमेव ॥ १७ ॥ साहित्यपौधोनिधिमन्थनोऽथ काव्यामृत रक्षत हं कवीन्द्राः । यत्तस्य दैत्या इव लुण्ठनाय काव्यार्थचोराः प्रगुणीभवन्ति ॥ १८ ॥ गृह्णन्तु सर्वे यदि वा यथेच्छं नास्ति क्षतिः कापि कवीश्वराणाम् । रत्नेषु लुतेषु बहुष्वमैर्त्यरथापि रत्नाकर एव सिन्धुः ॥ १९ ॥ दैवीगिरिः केऽपि कृतार्थयन्ति ताः कुण्ठयन्त्येव पुनर्विगृह्णाः । या विप्रैः शुक्तिमुखेषु दैव्यस्ता एव मुक्ता न तु चातकेषु ॥ २० ॥ परिश्रमज्ञ जनमन्तरेण मौनित्रत विभ्रति वाग्मिनोऽपि । वाचयमाः सन्ति विना वसन्तं पुंस्कोकिलाः पञ्चमचञ्चवोऽपि ॥ २१ ॥ काव्य करोषि किमु ते सुहृदो न सन्ति ये त्वामुदीर्णपवनं न निवारयन्ति । गव्य घृत पिव निघातगृह प्रविश्य वाताधिका हि पुराः कवयो भवन्ति ॥ २२ ॥ यः सत्पदस्थमिह काव्यमधु प्रसन्न मुष्णन्परस्य तनुते निजपदमध्ये । अस्थानटोपजनितेव पिपीलिकाली काली विभाति लिखिताक्षरपङ्क्तिरस्य ॥ २३ ॥ हठादाकृष्टानां कतिपयपदानां रचयिता जनः स्वर्धा-
लुब्धेदहह कविना वक्ष्यवचसा । भवंदथ न्यो वा किमिह बहुना पापिनि कलौ घटानां निर्मातुम्निभुवन-
विधातुश्च कलहः ॥ २४ ॥ स्तुयद्भवनवर्तके सति हरी कविः मूर्तिभिः करोति वरवर्णिनीचरितवर्णनं गर्हितम् । अनीतिरवनीपतिर्धत्त शुनीतनु मौक्तिकैर्बिभूषयति देवतामुकुटभागयोगैर्यथा ॥ २५ ॥ श्रीनाथस्तवनानुरूपकवना वाणी मनोहारिणी कष्ट हा कवयः कदर्यकुटिलश्मापालसात्कुर्वते । दूरोपाट-
सौरसैन्धवपयो देवाभिपेक्षोचित संसेके विनियुजते मुमतयः शाखालवालस्य किम् ॥ २६ ॥ लीला-
लुण्ठितशारदापुरमहासपद्मराणां पुरो विद्यासन्निधिनिर्गलत्कणमुपो वर्तयन्ति चेत्पामराः । अद्य श्वः फणिना शङ्कुन्तशिशवो दन्तावलानां वृकाः सिहाना च मुखेन मूर्धसु पदं धास्यन्ति शालावृकाः ॥ २७ ॥ स्वाधीनो रसनाञ्चलः परिचिताः शब्दाः कियन्तः कचित्क्षोणीन्द्रो न नियामकः परिपदः शान्ताः स्वतन्त्रं जगत् । तद्युयं कवयो वयं वयमिति प्रस्तावनाहुर्कृतिं स्वच्छन्दं प्रतिर्सेधं गर्जत वयं मौनप्रताल-
म्विनः ॥ २८ ॥ स्वर्गानर्गलनिर्गलत्पुरसारित्पाथ प्रपातप्रथाप्रत्याख्यानपटीयसाऽपि वचसा जिह्वेति जिह्वेति नः । एकद्वयक्षरकष्टपिष्टरचनादुर्वारगर्वग्रहाः कन्धामात्रं विन्दकाः कवयितु सज्जन्ति लज्जामुचः ॥ २९ ॥ यः स्यात्केवललक्ष्यलक्षणरतो नो तर्कसपर्कश्चालकारविचारचारुधिपणः काव्यज्ञशिक्षो-
ज्ज्ञितः । तस्माच्चेद्वसशालि काव्यमुदयेदेकान्ततः सुन्दर प्रासादो घवलस्तदा क्षितिपतेः काकस्य काष्ण्योद्भवेत् ॥ ३० ॥

१ दूषणान्वेषी । २ अतिदीर्घेण । ३ उष्ट्रः । ४ समुद्र- । ५ देवैः । ६ अयं पूर्वः श्लोकश्च साक्षेपौ । ७ विन्दवः । ८ अपहरन् । ९ अरुपन्ति । १० प्रतिगृहम् ।

सत्पण्डितप्रशंसनम् ।

पण्डिते हि गुणाः सर्वे मूर्खे दोषाश्च केवलाः । तस्मान्मूर्खसहस्रेभ्यः प्राज्ञ एको विशिष्यते ॥ १ ॥
यत्र विद्वज्जनो नास्ति श्लाघ्यस्तत्रात्पधीरपि । निरस्तपादपे देशे एरण्डोऽपि द्रुमायते ॥ २ ॥ किं कुलेन
विशालेन विद्याहीनस्य देहिनः । अकुलीनोऽपि विद्यावान्देवैरपि स पूज्यते ॥ ३ ॥ रोहेण सूक्तिरत्नानां
वन्दे वृन्द विपश्चिताम् । यन्मध्यपतितो नीचः काचोऽप्युच्चैर्महीयते ॥ ४ ॥ विद्वानेव विजानाति
विद्वज्जनपरिश्रमम् । न हि बन्ध्या विजानाति गुर्वीं प्रसववेदनान् ॥ ५ ॥ प्राज्ञो हि जर्णपता पुसा श्रुत्वा
वाचः शुभाशुभाः । गुणवद्वाक्यमादत्ते हसः क्षीरमिधाम्भसः ॥ ६ ॥ विद्वत्त्व च नृपत्व च नैव तुल्यं
कदाचन । स्वदेशे पूज्यते राजा विद्वान्सर्वत्र पूज्यते ॥ ७ ॥ अलकरोति यः श्लोकं शुक एव न
मध्यमः । अल करोति यः श्लोकं शुक एव नमर्ष्यमः ॥ ८ ॥ सौदोषमपि निर्दोषं भवत्यग्रे विपश्चितः ।
रामस्येवार्जुनवपुः कवेश्च सरस वचः ॥ ९ ॥ गुणदोषौ बुधो गृह्णन्निदुष्वेढौ विवेश्वरः । शिरसा श्लेषते
पूर्वं पर कण्ठे निर्यच्छति ॥ १० ॥ स्थिरा शैली गुणवता खलबुद्ध्या न बाध्यते । रत्नदीपस्य हि शिखा
वात्ययाऽपि न नाश्यते ॥ ११ ॥ वेद्यानामिव विद्यानां मुखं कैः कैर्न चुम्बितम् । हृदयग्राहिणस्तासां
द्वित्राः सन्ति न सन्ति वा ॥ १२ ॥ विदुषा वदनाद्वाचः सहसा यान्ति नो बहिः । याताश्चेन पराञ्चन्ति
द्विरदाना रदा इव ॥ १३ ॥ अर्थाहरणकौशल्यं किं स्तुमः शास्त्रवादिनाम् । अव्ययेभ्योऽपि ये चार्था-
न्निष्कर्षन्ति सहस्रशः ॥ १४ ॥ स एव रसिको लोके श्रुत्वा काव्य परैः कृतम् । उत्पद्यते च युगप-
द्बदनेऽङ्गोश्च यस्य वीः ॥ १५ ॥ श्रुते महाकवेः काव्ये नयने वदने च वाः । युगपद्यस्य नोदेति स
वृषो महिषोऽथवा ॥ १६ ॥ विद्या विनयोपेता हरति न चेतांसि कस्य मनुजस्य । काञ्चनमणिसयोगो नो
जनयति कस्य लोचनानन्दम् ॥ १७ ॥ व्याख्यातुमेव केचित्कुशलाः शास्त्रं प्रयोक्तुमलमन्ये । उपनाम-
यति करोऽन्न रसास्तु जिह्वैव जानाति ॥ १८ ॥ सत्यं तपो ज्ञानमहिंसता च विद्वत्प्रमाणं च
सुशीलता च । एतानि यो धारयते स विद्वान्न केवलं यः पठते स विद्वान् ॥ १९ ॥
कवीश्वराणां वचसा विनोदैर्नन्दन्ति विद्यानिधयो न चान्ये । चन्द्रोपला एव करैर्हिमांशोर्मध्ये
शिलानां सरसा भवन्ति ॥ २० ॥ शास्त्राण्यधीत्यापि भवन्ति मूर्खा यस्तु क्रियावान्पुरुषः स
विद्वान् । सुचिन्तितं चौषधमार्तुराणां न नाममात्रेण करोत्यरोगम् ॥ २१ ॥ न पण्डिताः सौहसिका
भवन्ति श्रुत्वाऽपि ते सतुल्यन्ति तत्त्वम् । तत्त्वं समादाय समाचरन्ति स्वार्थं प्रकुर्वन्ति परस्य चार्थम्
॥ २२ ॥ इह तुरगशतैः प्रयान्तु मूढा घनरहितास्तु बुधाः प्रयान्तु पङ्क्तयाम् । गिरिशिखरगताऽपि
काकपङ्क्तिः पुलिनैर्गतैर्न समत्वमेति हसैः ॥ २३ ॥ सन्तश्चेदिह गुणविन्दवो बुधस्तान्सतुष्टः कवल्यति
स्रुटेऽपि दोषे । संयुक्तानपि पयसः कणान्विचिन्वन्मस्तो प्रसति हि मङ्गु मल्लिकार्क्षः ॥ २४ ॥ अन्या
जगद्धितमयी मनसः प्रवृत्तिरन्यैव कापि रचना वचनावलीनाम् । लोकोत्तरा च कृतिराकृतिरङ्गद्वया

१ अद्भुतभूतम् । २ अतिशयिताम् । ३ सन्तानोत्पत्तिकालिकी पीडाम् । ४ प्रलपताम् ।
५ नकारो मध्यमो यस्य सः । नकारस्य मध्ये निवेशे शून्यक इति सम्पद्यते । ६ दूषितं हस्तयुक्तं
च । ७ भार्गवस्य । ८ सहस्रबाहु शरीरम् । ९ बुध्यन् । गृह्णन् । १० विषम् । ११ प्रशंसति । धार-
यति च । १२ अवस्थाद्वि अवस्थापयति च । १३ निपातविशेषेभ्यः, न व्ययो धनवितरणकर्म
येषां तेभ्यश्च । १४ जलम् । वा वा इति प्रशंसाशब्दश्च । १५ रोगिणाम् । १६ अविमृश्य-
कारिणः । १७ सैकत- । १८ राजहंसः ।

विद्यावतां सकलमेव गिरां दवीर्यैः ॥ २५ ॥ अधिगतपरमार्यान्पण्डितान्मायमंस्थास्तृणमिव लघुलक्ष्मीर्नैव
तान्संरुणद्धि । मदमिलितमिलिन्दश्यामगण्डस्थलानां न भवति विसतन्तुर्वारण वारणानाम् ॥ २६ ॥
शास्त्रोपस्कृतशब्दसुन्दरगिरः शिष्यप्रदेयागमा विख्याताः कवयो वसन्ति विषये यस्य प्रमोर्निधनाः ।
तज्जाडय वसुधाधिपस्य कवयो यथै विनाऽर्पाध्वराः कुत्स्याः स्युः कुरोक्षका न मणयो वैरर्धतैः पातिताः
॥ २७ ॥ हर्तुर्याति न गोचरं किमपि शं पुष्पाति सर्वात्मना हार्थिम्यः प्रतिपाद्यमानमनिशं प्राप्नोति
वृद्धिं पराम् । कल्पात्तेष्वपि न प्रयाति निर्धनं विद्याल्यमन्तर्धनं येषां तान्प्रति मानमुञ्जत नृपाः कस्तैः
सह स्पर्धते ॥ २८ ॥

असत्पण्डितगर्हणम् ।

यस्य नास्ति स्वयं प्रज्ञा शास्त्रं तस्य करोति किम् । लोचनाम्या विहीनस्य दर्पणः किं करिष्यति
॥ १ ॥ मूर्खचिह्नानि पठिति गर्वो दुर्बचनं मुखे । विरोधी विषयादी च कृत्याकृत्यं न
मन्यते ॥ २ ॥ मूर्खो हि जल्पतां पुंसां श्रुत्वा वाचः शुभाशुभाः । अशुभ वाक्यमादत्ते
पुरीषमिव शूकरः ॥ ३ ॥ उपदेशो हि मूर्खाणां प्रकोणय न शान्तये । पयःपानं शुभ्रगणा
केवलं विषवर्धनम् ॥ ४ ॥ धरं पर्वतद्रोणं ओन्तं येनचरः मह । न मूर्खजनसम्पर्कः सुरेन्द्र-
मर्धनेष्वपि ॥ ५ ॥ मूर्खोऽपि मूर्खं दृष्ट्वा च चन्दनादपि ग्रीतलः । यदि पश्यति विद्वांसं मन्यते
पितृघातकम् ॥ ६ ॥ अन्तैःसारविहीनस्य सहायः किं करिष्यति । मलयेऽपि स्थितो वेशुर्वेशुरयं न
चन्दनः ॥ ७ ॥ यस्य नास्ति विश्वकस्तु केवलं यो बह्व्रुतः । न स जानाति शास्त्रार्थान्दर्शी
पाकरसानिव ॥ ८ ॥ रूपयौवनसम्पन्ना विशालशूलसंभवाः । विद्याहीना न शोभन्ते निर्गन्धाः किंशुका
इव ॥ ९ ॥ विद्याविधिर्विहीनेन किं कुलीनेन देहिना । अकुलीनोऽपि यो विद्वान्दैवतैरपि पूज्यते
॥ १० ॥ मदोपशमनं शास्त्रं खलानां कुस्ने मदम् । चक्षुःप्रकाशकं तेज उल्लूकानाभिव्याघ्रताम् ॥ ११ ॥
ज्ञानविद्याविहीनस्य विद्याजालं निरर्थकम् । कण्ठमूत्रं विना नारी अनेकामरणैर्युता ॥ १२ ॥ मूर्खः
स्वल्पव्ययशास्त्रसर्वनाशं करोति हि । कः मुधीः सन्त्यजेद्गण्डं शुल्कैस्तेष्वतिसाध्वसात् ॥ १३ ॥ माता
शत्रुः पिता वैरी येन बालो न पाठितः । न शोभते समामये हसामये वको यथा ॥ १४ ॥ पुस्तकेषु
च नाधीत नाधीतं गुरुसन्निधौ । न शोभते समामये हंसामये वको यथा ॥ १५ ॥ विद्यायां शस्यते लोके
पूज्यते चोत्तमैः सदा । विद्याहीनो नरः प्राङ्गः सभायां नैव शोभते ॥ १६ ॥ शोभते विदुषां मध्ये
नैव निर्गुणमानसः । अन्तरे तमसा दीपः शोभते नार्कतेजसा ॥ १७ ॥ बोद्धारो मत्सरप्रस्ताः प्रभवः
स्मयदूषिताः । अवोषोपहताश्चान्ये जीर्णमन्त्रे मुमापितम् ॥ १८ ॥ पदद्वयस्य सन्धानं कर्तुमप्रतिभाः
खलाः । तथाऽपि परकाव्येषु दुष्करेष्वप्यसंभवाः ॥ १९ ॥ क दोषोऽत्र मया लभ्य इति सचिन्त्य

१ अतिदूरम् । २ हस्तिनाम् । ३ मूल्यतः । ४ सुखम् । ५ प्रदीयमानम् । ६ मरणम् ।
७ सुश्रुतम् । ८ ईषत् प्रियम् । ९ भ्रमणम् । १० पशुभिः, भिल्लादिभिर्वा । ११ इन्द्रादीनां दिव्ये-
ष्वपि स्थानेष्विति भावः । १२ सारशब्दोऽत्रोपादेयतत्त्वपरः । असत्पण्डितपक्षे श्रुततया यत्तदीयं
भाषणादि तत्सर्वं विपरीतं भवतीति विपरीत्यं हि निःसारत्वम् वेशुपक्षे तु आभ्यन्तरपुष्टताहेतु-
शून्यत्वं निःसारत्वम् । १३ राजग्राह्यस्य करस्य । राजग्राह्यकरमपि यो न दातुं प्रभवति,
तद्भयान्मूलमपि जहाति स च कषत्राम ततोऽन्यल्लब्धव्यं लप्स्यत इति भावः । १४ जारगर्भो इव
स्त्रियः इति पाठान्तरे तु जारनिहितो गर्भो यासां ताः । शाकपार्थिवादिवाग्निहितपदलोपः ।
१५ तथा च निर्गुणो मूर्खानाम्मध्य एव वाच्यं शोभते न तु विदुषामिति स्थितम् ।

चेतसा । खलः काव्येषु साधूनां श्रवणाय प्रवर्तते ॥ २० ॥ उपपत्तिमिरम्लाना नोपदेशैः कदर्थिताः ।
स्वसंवेदनसवेधसाराः सङ्ख्योक्तयः ॥ २१ ॥ केषांचिद्वाचि शुक्लवत्परेषा हृदि मूकवत् । कस्याप्या
हृदयाद्गते वस्तु वल्लन्ति सूक्तयः ॥ २२ ॥ बहूनि नरशीर्षाणि लोमशानि बृहन्ति च । ग्रीवासु मति-
बद्धानि किं चित्तेषु सकर्णकम् ॥ २३ ॥ कवीनां महतां सूक्तैर्गूढार्थान्तरसूचिभिः । विध्यमानश्रुतेर्माभू-
दुर्जनस्य कथं व्यथा ॥ २४ ॥ अज्ञः सुखमाराध्यः सुखतरमाराध्यते विशेषज्ञः । ज्ञानलवदु-
र्विदग्धः ब्रह्माऽपि नरं न रज्जयति ॥ २५ ॥ गुणिपूणगणनारम्भे न पतति कौठिनी
सुसंभ्रमाद्यस्य । तेनाम्बा यदि सुतिनी वद वन्ध्या कीदृशी भवति ॥ २६ ॥ निर्गुण
इति धृत इति च द्वावेकार्थाभिधायिनौ विद्धि । पश्य धनुर्गुणशून्यं निर्जीवं यदिह शंसन्ति ॥ २७ ॥
अन्तर्भूतो निवसति जैडे जंडः शिशिरमहसि हरिण इव । अजैडे शशीव तपने स तु प्रविष्टोऽपि
निःसरति ॥ २८ ॥ जीवित इव कण्ठगते सूक्ते दुःखासिका कवेस्तावत् । नयनविकासविधायी स चेत-
नान्यागमो यावत् ॥ २९ ॥ साहित्यसगीतकलाविहीनः साक्षात्पशुः पुच्छविषेणहीनः । तृण न खाद-
न्नपि जीवमानस्तद्गोमधेयं परमं पशूनाम् ॥ ३० ॥ जडेषु जातप्रतिमामिमानाः खलाः कवीन्द्रोक्तिषु के
षाकाः । प्राप्ताग्निनिर्वापणगर्वमभ्यु रत्नाद्बह्व्योतिषि किं करोति ॥ ३१ ॥ येषां न विद्या न तपो न
दानं ज्ञानं न शीलं न गुणो न धर्मः । ते मृत्युलोके भुवि भारभूता मनुष्यरूपेण मृगाश्चरन्ति ॥ ३२ ॥
मुक्ताफलैः किं मृगपक्षिणा च मृष्टाक्षपानं किमु गर्दमानाम् । अन्धस्य दीपो बधिरस्य गीतं मूर्खस्य किं
धर्मकथाप्रसङ्गः ॥ ३३ ॥ अज्ञातपाण्डित्यरहस्यमुद्रा ये काव्यमार्गे दधतेऽभिमानम् । ते गारुडी-
याननघीत्य मन्त्रान्हालाहलास्वादनमारमन्ते ॥ ३४ ॥ अवयवैर्मालगवेषणाय कृतोद्यमानां खलसैरिमार्षीम् ।
कवीन्द्रवाद्निर्जरनिर्क्षरिण्यौ सजायते व्यर्थमनोरथत्वम् ॥ ३५ ॥ वरं दरिद्रः श्रुतिशास्त्रपारगो न चापि
मूर्खो बहुतरुसयुतः । सुलोचना जीर्णपटाऽपि शोभते न नेत्रहीना कनकैरलङ्कता ॥ ३६ ॥ व्यालाश्च
राङ्गश्च सुधाप्रसादाजिह्वाशिरोनिग्रहमुग्रमायुः । इतीव भीताः पिशुना भवन्ति परादुमुखाः काव्यरसाभूतेषु
॥ ३७ ॥ सरस्वतीमातुरमूखिर न यः कवित्वपाण्डित्यघनस्तनर्धयः । कथं स सर्वाङ्गमनात्तसौष्ठवो
दिनादिन प्रौढिविशेषमश्नुते ॥ ३८ ॥ वितीर्णशिक्षा इव हृत्पदैस्त्वसरस्वतीवाहनराजहसैः । ये क्षीर-
नीरप्रविभागदक्षा विवेकिनस्ते कवयो जयन्ति ॥ ३९ ॥ काव्यामृतं दुर्जनराहुनीतं प्राप्य भवेन्नो सुमेनो-
जनस्य । सच्चक्रमव्याजविराजमानतैष्यप्रकर्षं यदि नाम न स्यात् ॥ ४० ॥ विना न साहित्यविदा
परत्र गुणः कथंचित्प्रथते कवीनाम् । आलम्बते तत्क्षणमम्भसीव विस्तारमन्यत्र न तैलविन्दुः ॥ ४१ ॥
अत्यर्थवक्त्रत्वमनर्थकं या शून्या तु सर्वान्यगुणैर्व्यनीति । अस्पृश्यतादूषितया तया किं तुच्छधपुच्छ-
च्छटयेव वाचा ॥ ४२ ॥ नीचस्तनोत्वश्रु नितान्तकाण्ड्यं पुष्पातु सार्धैर्म्यदङ्गनेन । विना तु जायेत

१ अज्ञोऽपि कथञ्चिद्बोधनीयो भवति, किञ्चिज्ज्ञस्तु स्वयं पण्डितमन्यः परान् बहुज्ञानपि
तुच्छं मनुते इति तथोक्तम् । २ कनिष्ठिकाऽङ्गुलिः । प्रथमगणनं तत् आरम्भ हि भवति ।
३ पुत्रवती । ४ मूढे जलरूपे च । चन्द्रो हि जलात्मा गच्छते । ५ मूढः, पशुत्वेन जडात्मा च ।
६ चन्द्रप्रसि । ७ प्रबुद्धे जलरूपत्वादिरुद्धे च । सूर्यो हि तेजोरूपो गच्छते । ८ सूर्ये । ९ शृङ्ग-
१० जीविमानीति तु युक्तं शानचोऽनुपपत्तेः । ११ भाग्यम् । १२ जारस्येति पाठान्तरम् ।
१३ दोषरूपपट्ट- । १४ दुर्जनरूपाणां महिषाणाम् । १५ गङ्गायाम् । १६ शिष्टः । १७ हृदया-
सनस्य- । १८ देव- । उदार- । महत्- । १९ प्रकटयति । २० उपमा- ।

कथं तदीयक्षोदेन सारस्वतदृक्प्रसादः ॥ ४३ ॥ विविनक्ति न बुद्धिदुर्विवः स्वयमेव स्वहितं पृथगर्जनः ।
यदुदीरितमप्यदः परेन विजानाति तद्वृत्तं महन् ॥ ४४ ॥ भिदुरेण्येदपायमार्तना परतः श्रद्धतेऽथ वा
बुधाः । न परोपहित न च स्वतः प्रेमिर्मतेऽनुमयादनेऽन्यथाः ॥ ४५ ॥ अथवाऽभिनिविष्टुभिषु व्रजति
व्यर्थकता सुभाषितम् । रविरागिषु शीतरोचिषः करजाल कमलाकरंधिव ॥ ४६ ॥ उत्तरकर्मफलानि
यदृच्छया बिलिख तानि सहे चतुरानन । अरन्तिकेषु कथित्वनिघेदने शिरसि मा लिख मा लिख मा लिख
॥ ४७ ॥ कतिचिद्व्रतनिर्भरमत्सराः कतिचिदात्मवचःस्तुतिशालिनः । अहह केऽपि निरक्षरश्चपस्तदिह
संप्रति कं प्रति मे श्रमः ॥ ४८ ॥ ये के विचिरस्तशालिषु सत्कवीनः स्मृतेषु कणपथनामिषु नाद्रियन्ते ।
ते मालनीपरिमेष्वपि कन्दलसु नासापुटं कलनेन विद्व्युरेव ॥ ४९ ॥ मद्राणि मा कुरु विषादमनाद-
रेण मात्मयमग्रमनसा सहसा खलानाम् । काव्यारविन्दमकरन्दमनुव्रतानामेतेषु धार्ष्ट्यसितमां कियतो
बिलासान् ॥ ५० ॥ चेतःप्रमादेजनने विबुधोचमानामानन्दि संपरमयुक्तमतिप्रमत्तम् । काव्य खलस्य
न करोति तदि प्रनिष्ठा पीयूषपानमिव वक्तुविरातिं गहो ॥ ५१ ॥ वज्रा यदपणरमेन विमर्दपूर्वमर्था-
न्कथं जटिति तान्मृतात्न दधुः । चौरा एवातिमृदयो महता कवीनामर्थान्तराण्यपि हठादितरन्ति
शब्दाः ॥ ५२ ॥ अर्थोऽस्ति चेन्न पदशुद्धिरास्ति नाऽपि नो गीतिरस्ति यदि सा वचना कुतस्तथा ।
साऽप्यस्ति चेन्न नवचक्रगतिस्तदेनद्वयर्थं विना रत्नमहो गहन कथित्यम् ॥ ५३ ॥ श्लाघ्यैव वक्तिमतिर्वि-
नशदर्थव्रन्धोस्तस्याः कविप्रवरनूक्तिवनुर्कतायाः । कर्णान्तिकप्रणयभाजि गुणे यदीये चेतामि मत्सरवतां
जटिति व्रुटन्ति ॥ ५४ ॥ अरण्यकटितं कृत शयशरीरमुद्रितं स्थण्डजमधरोपितं सुचिरैर्भूरे वर्धितम् ।
श्वपुच्छमवनामितं बविरकर्णजापः कृतो धृतोऽन्वमुखदर्पणो यद्वर्धुं जनं सेवितः ॥ ५५ ॥ प्रसगमणि-
मुद्धरेन्मकरवक्त्रदंष्ट्राङ्कुरात्समुद्रमपि नतरेत्यचलदूर्गममालाकुलम् । भुजगमपि कोपित शिरसि पुष्पवद्धारयेन
तु प्रतिनिविष्टैर्मूर्खजनचित्तमाराधयेत् ॥ ५६ ॥ लभत सिकेतासु तैलमपि यत्नतः पीडयन्निषेव्य भूगैतुष्णि-
कासु सलिलं पिपासादितः । कदाचिदपि पर्यटञ्चशविषार्णमासादयेन्न तु प्रतिनिविष्टमूर्खजनचित्तमा-
राधयेत् ॥ ५७ ॥ यदा किञ्चिज्जोह द्विप इव मदान्वः सममयं तदा सर्वज्ञोऽस्मीत्यभवदैवलिता मम
मनः । यदा किञ्चित्किञ्चिद्व्युजजनसकाशादवगतं तदा मूर्खोऽस्मीति ज्वर इव मदो मे व्यपगतः ॥ ५८ ॥
शिरः शैवै स्वर्गात्पशुपतिशिरस्तैः क्षितिधरं मैहोभ्रादुत्तुङ्गादवनिमवनेश्वापि जलधिम् । अथोऽथो गङ्गेयं
पदमुपगता स्तोकेमधुना विवेकअष्टाना भवति विनिपातः शतमुखः ॥ ५९ ॥ परलोकान्तोकाननु-
दिवसमप्यस्य ननु ये चतुष्पादीं कुर्युर्वहव दह ते सन्तु कथयः । अविच्छिन्नोद्गच्छजलधिलहरीरीति-
सुहृदः सुहृदा वशैश्च दधति किल कोपाचन गिरः ॥ ६० ॥ यितरति गुरुः प्राज्ञे विद्या यथैव तथा
जडे न तु खलु तयोर्ज्ञाने शक्तिं करोत्युग्रहन्ति वा । भवति च पुनर्मूयान्मेदः फलं प्रति तद्यथा
प्रभवति शुचिर्विश्वप्राहे मणिर्न मृदा चयः ॥ ६१ ॥ अविनयभुषामज्ञानानां शमाय भवन्नपि प्रकृतिङ्क-
टिलाद्विद्याभ्यासः खलुत्वविवृद्धये । फणिमयभूतामस्तु च्छेदक्षमस्तमसामसौ विषघरफणारत्नैर्लोको मयं तु

१ सरस्वतीदृष्टि- । २ ज्ञानदृष्टिः मूढ इति भावः । ३ क्षुद्रः । ४ कथितम् । ५ अगा-
मिनी चिपदम् । ६ स्वयम् । ७ निश्चिनोति । ८ आग्रहग्रहिलज्ञानेषु । ९ चन्द्रमसः । १० यथे-
च्छम् । ११ सुभाषितेषु । १२ मुखेषु । १३ स्थापयिष्यसितमाम्- । १४ प्रसन्नता । १५ प्ररोहायो-
ग्ये । १६ मूढः । १७ आग्रहग्रस्त- । १८ बालुकामध्ये । १९ मरीचिकासु । २० शूद्र- ।
२१ सद्वर्णम् । २२ शङ्करसम्बन्धि । २३ महेश्वरमूर्धनः । २४ पर्वतात् । २५ अल्पम् । २६ स्वच्छत्वं
विशालत्वं च । २७ दर्शनम् ।

भृशायते ॥ ६२ ॥ व्यासादीन्कविपुङ्गवाननुचितैर्वाक्यैः सलीलं हसन्नुच्चैर्जल्प निमील्य लोचनयुगं
 श्लोकोन्मगर्व पठ । काव्यं धिक्कुरु यत्परैर्विरचितं स्पर्धस्व सार्धं बुधैर्यद्यम्यर्थयसे श्रुतेन रहितः पाण्डित्य-
 माप्तुं बलात् ॥ ६३ ॥ ये संसत्सु विवादिनः परयशःशूलेन शल्याकुलाः कुर्वन्ति स्वगुणस्तवेन
 गुणिना यत्नादुणाच्छादनम् । तेषां रोषकवायितोदरदृशा कोपोष्णनिःश्वासिना दीप्ता रत्नशिखेव कृष्ण-
 फणिनां विद्या जनोद्वेजिनी ॥ ६४ ॥ प्रीवास्तम्भभृतः परोक्षतिकथामात्रे शिरःशूलिनः
 सोद्वेगभ्रमणप्रलापविपुलक्षोमाभिभूतस्थितेः । अन्तर्द्वेषविषप्रवेशविषमक्रोधोष्णनिःश्वासिनः कष्टा नूनम-
 पण्डितस्य विकृतिर्भीमज्वरारम्भभूः ॥ ६५ ॥ मूर्खत्वं सुलभं भजस्व कुमते मूर्खस्य
 चाष्टौ गुणा निश्चिन्तो बहुमोजनोऽतिमुखरो रात्रिदिशं स्वममाक् । कार्याकार्यविचार-
 णान्धवधिरो मानापमाने समः प्रीयेणामर्थवार्जितो दृढवपुर्मुखः सुखं जीवति ॥ ६६ ॥ व्यालं
 बालमृणालतन्तुभिरसौ रोद्धुं समुज्जृम्भते छेतुं वैज्रमणीञ्चिरीषकुसुमपान्तेन सनह्यते । माधुर्यं मधु-
 विन्दुना रचयितुं क्षारान्बुधेरीहते नेतुं वाञ्छति यः खलान्पथि सता सूक्तैः सुधांस्यन्दिमिः ॥ ६७ ॥
 शक्यो वारयितुं जलेन हृतमुक्लेशेण सूर्यातपो नागेन्द्रो निशिताङ्कुशेन समदो दण्डेन गोगर्दभौ । व्या-
 धिर्मेघजस्रहैश्च विविधैर्मन्त्रप्रयोगैर्विषं सर्वस्यौषधमस्ति शास्त्रविहितं मूर्खस्य नास्त्यौषधम् ॥ ६८ ॥
 तोयं निर्मेयितं घृताय मधुने निष्पीडितः प्रस्तरः पानार्थं मृगतृष्णिकोर्मितरला भूमिः समालोकिता ।
 दुग्धां सेयमचेतनेन जैरती दुग्धाशया सूकरी कष्टं यत्खलु दीर्घया धनतृषा नीचो जनः सेवितः ॥ ६९ ॥
 काव्ये मव्यतमेऽपि विज्ञानिषहैरास्वाद्यमाने मुहुर्दोषान्वेषणमेव मत्सरजुषा नैसर्गिको दुर्ग्रहः । कासारोऽपि
 विकासिपङ्कजचये खलुर्मराले पुनः क्रौञ्चश्चञ्चुपुटेन कुञ्चितवपुः शम्भूकमन्वेषतं ॥ ७० ॥ विद्ये ह्यद्यत-
 राऽसि किनु कृपणासमावनैर्लज्जसे सन्त्यन्ये तव तोषणाहितधियो धन्या वदान्या भुवि । कान्तानां
 कुचकुम्भकौशलरुचा नो हानिरेतावता षण्ढीनां हृदयेऽपि यत्प्रणयते नानङ्गैरङ्गोदयः ॥ ७१ ॥ मीमासा
 पठिता न यैरुपनिषद्भैव श्रुता तत्त्वतः श्रीमच्छङ्करमाख्यतो भगवती गीताऽप्यधीता न यैः । सिद्धा-
 न्तापगतं शिरोमणिमतं ज्ञात्वाऽपि किञ्चित्ततो भट्टाचार्यपदं गताः कथमहो लज्जा लभन्ते न ते ॥ ७२ ॥
 पेटीचीवरपट्टवस्त्रपटलश्चेतातपत्रच्छटाशाटीहारकषोटकस्तुदघटाटोपाय तुभ्य नमः । येनानक्षरकुक्षयो-
 ऽपि जगतः कुर्वन्ति सर्वज्ञताभ्रान्ति येन विना तु हास्यपदवीं सन्तोऽपि कष्टं गताः ॥ ७३ ॥ सौकृत
 निजसंविदेकविषयं तत्त्वं सचेतां भुवजग्रे नूनमवोधमोहितधियां हास्यत्वमायास्यति । तद्युक्तं विदुषो
 जनस्य जडवर्ज्योऽपि तु नामासितुं जात्यन्धं प्रति रूपवर्णनविधौ कोऽयं वृथैवोधमः ॥ ७४ ॥ ये ताव-
 त्स्वगुणोपवृद्धितधियस्तेषामरम्य जगद्येऽप्येते कृतमत्सराः परगुणं स्वमेऽपि नेच्छन्ति ये । अन्येषामनुरा-
 गिणा कचिदपि स्निग्धं मनो निर्दृतावित्थं यान्तु तपोवनानि महता सूक्तानि मन्येऽधुना ॥ ७५ ॥
 यातास्ते रससारसग्रहविधिं निष्पीड्य निष्पीड्य ये वाक्त्वक्षुलता पुरा कतिपये तत्त्वस्पृशश्चक्रिरे ।
 जायन्तेऽद्य यथायथं तु कथयस्ते तत्र सतन्वते येऽनुप्रासकठोरचित्रयमकलेपादिशल्कोचयम् ॥ ७६ ॥
 प्राङ्मुख्यात्पण्डितानां कविवचसि कथं प्रवर्तन्ते नत्वचिन्ता विद्येरेण्यद्यवधान्यमिजहति तथा गृह्यते
 स्युर्गुणाभेत् । अन्यस्त्वन्यप्रमाणः परमवतनुते छिद्यते तावता किं नायं रत्नस्य दोषो दृषदिति
 यदिदं क्षिप्रमन्वाः क्षिपन्ति ॥ ७७ ॥

१ शास्त्रज्ञानेन । २ आधिक्येन । ३ रोग- । ४ सर्पम् । ५ हीरक- । ६ कामयते । ७ अमृत- ।
 ८ वृद्धा । ९ तडाके । १० मराला इन्साः । ११ नपुंसकानाम् । १२ कन्दर्प- । १३ साभिप्रायम् ।
 १४ तूष्णीम् । १५ आदिर्भवतु । १६ पुरातन-नूतन- । १७ जानीयुः ।

सच्छान्दसप्रशंसनम् ।

नाध्यापयिष्यन्निर्गमाञ्चमेणोपाध्यायलोका यदि शिष्यवर्गान् । निर्धेदवादं किल निर्धितानमुर्वीतलं
हन्त तदाऽभविष्यत् ॥ १ ॥

असच्छान्दसगर्हणम् ।

आः कष्टमप्रहृष्टाः शिष्टा अपि वित्तचापलाविष्टाः । अध्यापयन्ति वेदानादाय विराय मासि
मासि भृतिम् ॥ १ ॥

वैयाकरणप्रशंसा ।

वैयाकरणकिरैतादपशब्दधृगाः क यान्ति सन्त्रस्ताः । ज्योतिर्नैवेदितगायकभिर्गगाननगैहराणि यदि
न स्युः ॥ १ ॥ यद्यपि वटु नाधीपे तथाऽपि पठ पुत्र व्याकरणम् । स्यजनः स्वर्जनेन मा भूत्सकल
शकलं सङ्केच्छकृत् ॥ २ ॥ कृतदुरितनिराकरणं व्याकरणं चैतुरधीरधीर्यैः । बुधगणगणनायसरे कनि-
ष्टिका या परं जयति ॥ ३ ॥ सूत्रं पाणिनिर्वेदं कैल्यन्पुत्रः सेमुद्रहति मुदर्थम् । वर्णोदीना धर्मान्मुद्रा
विधिवैभवेयुङ्क्तेऽसौ ॥ ४ ॥ पातं जले विण्णुपदोपगयाः पातशले चापि नैयंऽव्योहम् । आचक्षते शुद्धि-
दर्मा प्रसूतेरौ च क्षते रंगमधोक्षजे च ॥ ५ ॥ नृणामैनस्यस्तफणाभृदीशगिरां दुर्गेषां बुधराजगोष्ठी ॥
अबुद्धचापश्रुतिपद्धतीनां युद्धक्षमेयोद्धतयोद्धर्तार्या ॥ ६ ॥ नाद्रीकृतव्याकरणौपधानामर्पाटयं याचि मुगढ-
मास्ते । कस्मिंश्चिदुक्ते तु पदे कथंचिर्स्वैर वपुः स्थियति वेपते ॥ ७ ॥ शब्दशास्त्रमनवीत्य यः
पुमान्वक्तुमिच्छति वचः सभान्तरे । वन्दुमिच्छति वने मदोत्कट हस्तिन कमलनालतनुना ॥ ८ ॥

वैयाकरणपाशगर्हणम् ।

दिद्वान्द्वयसच्चुट्ट, षसिस्त्वोस्तिस्तिस्तिस्थस्थिस्त्वस्मन्ता, हशिच, प्लुनाप्लुरतश्चक्षोऽव्यचोऽन्त्या
दिटि । लोपोव्योर्वलि, वृद्धिरेचि, यचिभ, दाघाच्यदाघे च, टेरेत्येवदानखिलान्येयन्ति कतिचिच्छन्दान्पठन्तः
कर्तुम् ॥ १ ॥ सूत्रैः पाणिनिनिर्मितैर्वहुतरैर्निष्पाद्य शब्दावलिं वैकुण्ठस्तवमक्षमा रचयितुं मिष्याश्रमाः
शाब्दिकैः । पक्वान् विविधं श्रेणं विविधापूर्वोऽर्थसूत्रैर्निर्यतं मन्दाग्रीननुर्व्वते मितवलानाप्रातुमप्यक्षमान्
॥ २ ॥ कुण्डोऽकः पातं च, शेषोप्यसखि, ससज्जुगोर्लविरामोऽवसानं, शब्दोऽटोत्पादिशब्दैः सदैसि यदि

१ वेदान् । २ वेतनम् । ३ भिच्छात् । ४ भीताः । ५ ज्योतिर्वित् । ६ नाट्यकारि- ।
७ जार- । ८ वेद्य- । ९ शुद्धाः । १० शुनकः । ११ विष्टा- । १२ पटुः । १३ पठन् । १४ कङ्क-
णम् । अनल्पार्थप्रतिपादकत्वे सति अल्पाक्षरकं वाक्यं च । १५ पाणौ निबद्धं पाणिनिना बद्धं
रचितं च । १६ अवगच्छन् । धारयश्च । १७ सम्यग्दधाति । सम्यगुद्ब्रह्मति । १८ शोभनां
दृष्टिम् । विवेचनदृष्टिमिति भावः । सुन्दराक्षी च । १९ अकारादीनां ब्राह्मणादीनां च वर्णा-
नाम् । २० ज्ञात्वा । २१ यथाशास्त्रोपदेशम् । २२ प्रयोगमनुतिष्ठति । संयोजयति च । २३ पत-
नम् । २४ भागीरथ्याः । २५ पतञ्जलिमुनिप्रणीते । २६ शास्त्रे । २७ निमज्जनम् अभ्यासदाढ्यं
च । २८ प्रसूतेः जन्मनः आ प्रभृतीत्यर्थः । २९ क्षतेः मरणात् च आ अवधीकृत्य मरणपर्यन्तमिति
भावः । ३० अधोऽक्षजे । परमात्मनि विषये रागम् अनुरागं च । ३१ नाभ्यस्ताः फणाभृदीशस्य
पतञ्जलेः गिरः महाभाष्यरूपा वाचः यस्तेषाम् । ३२ दुःखेन लब्धुं शक्या । ३३ बुधानां विदुषां
राजानस्तेषां गोष्ठी सभा । ३४ अनवबुद्ध धनुः शास्त्रप्रयोगाणाम् । ३५ सार्थः समूहः ।
३६ अपटुत्वम् । ३७ अत्यन्तम् । ३८ कम्पते । ३९ संवत्सराणि यावत् । ४० क्षपयन्ति ।
४१ पक्षवर्णान् । ४२ नारायण- । ४३ वैयाकरणाः । ४४ मालपुत्रा इति भाषायाम् । ४५ व्यञ्जन-
विशेषे । ४६ विदम्बयन्ति । ४७ सभायाम् ।

शठाः शाब्दिकाः पण्डिताः स्युः । तेषां को वाऽपराधः कथयत सततं ये पठन्तीह श्रोतृतायव्याथव्यथ-
व्याधिगधिगधिगधिव्यथव्यथेति शब्दान् ॥ ३ ॥

सत्तार्किकप्रशंसा ।

अद्भुतस्तर्कपाथोधिगधावो यस्य वर्धकः । अक्षरपदोऽर्तमः स्पृष्टस्वकलङ्कः कलानिधिः ॥ १ ॥ अपरी-
क्षितलक्षणप्रमाणैरपरामृष्टपदार्थसार्थतत्त्वैः । अवशीकृतजैत्रयुक्तिजालैरलमेतैरनधीततर्कविधैः ॥ २ ॥
मोहं^१ रणोद्धि विमलीकुरुते च बुद्धि रूते च सस्कृतपदव्यवहारशक्तिम् । शास्त्रान्तराभ्यसनयोग्यतया-
युनक्ति तर्कश्रमो न तनुते किमिहोपकारम् ॥ ३ ॥ ज्ञानाब्धिरक्षिदैरणः कर्णमिक्षकश्च श्रीपक्षिलोऽप्यु-
दयनः स च वर्धमानः । गङ्गेश्वरः शशशरो बहवश्च नव्या ग्रन्थैर्व्यरुन्धत इमे हृदयान्वकारम् ॥ ४ ॥
प्रायः काव्यैर्गमितवयसः पाणिनीयान्बुराशेः सारङ्गस्याप्यपारिकलितन्यायशास्त्रस्य पुसः । वादारम्भे वदितु-
मनसो वाक्यमेक समाया प्रह्ला जिह्वो भवति कियती पश्य कष्टामवस्थाम् ॥ ५ ॥

असत्तार्किकगर्हणम् ।

परामृशन्तो लिङ्गानि व्यभिचारविचारकाः । तार्किका यदि विद्वांसो विटैः^२ किमपराध्यते ॥ १ ॥
तुं^३ रोगिरः पञ्च दिनान्यधीत्य वेदान्तशास्त्राणि दिनत्रयं च । अमी समाप्रातवितर्कवादाः समागताः
कुक्कुटपौदमिश्राः ॥ २ ॥ कर्कशतर्कविचारव्यग्रः किं वेत्ति काव्यहृदयानि । ग्राम्य इव कृषिविलम्बश्चञ्चल-
नयनावचोरहस्यानि ॥ ३ ॥ नैयायिकानां मलिनाम्बराणां जनुर्गत रासैर्भचिन्तयैव । ततोऽपि वेश्यास्तन-
सनिवेशस्तोतुः कवेः कोऽपि विशेष एव ॥ ४ ॥ न जिघ्रत्सार्धैर्य स्पृशति न तैर्देहान्यपि सकृत्पुराणं
नोदत्ते न गणयति किं च स्मृतिगणने^४ । पठञ्जुष्ण तर्क परैर्परिमवार्थोक्तिभिरसौ नयत्यायुः सर्वं निहत-
परलोकार्थयतनः ॥ ५ ॥ प्रयत्नैरैस्तोकैः परिचितकृतकमकरणाः पर वाचोवश्यान्कतिपयपदौवान्वि-
दधतः । समायां वाचाटाः श्रुतिकटु रटन्तो घटपटान्न लज्जन्ते मन्दाः स्वयमपि तु जिह्वेति^५ विबुधः
॥ ६ ॥ कर्मव्रतविचारणा विजैहृतो भोगार्पवर्गप्रदा घोषं कचन कण्ठशोषफलक कुर्वन्त्यमी तार्किकाः ।
प्रत्यक्ष न पुनाति नापहरते पापानि पीलुच्छटा व्याप्तिर्नावति नैव पात्यनुमितिर्नो पक्षता रक्षति

१ मूढाः स्तब्धा वा । २ इदं गानकृतां शब्दानुकरणम् । ३ न्यायशास्त्ररूपसमुद्रः ।
४ गौतममुनिः । एष हि महात्मा तत्त्वानुसंधानपरतया निमीलितनेत्रो गच्छन् क्वापि कूपे
निमग्नः । तदनु भगवतः प्रसादेन मार्गनिरीक्षणसाधनं तृतीयं नेत्रं पादे लब्धवान् । ततः
प्रभृत्यस्य अक्षपादः इत्यभिख्याऽऽसीदिति श्रूयते । न क्षपादः रात्रिप्रवर्तकः, अस्मादन्य इति
भावः । क्षपां ददातीति क्षपादः । अक्षि नेत्रं तद्रूपाः पादाः किरणा यस्येति वा । ५ न
तमसा-अज्ञानेन अन्धकारेण च स्पृष्टः । ६ सर्वथा कलङ्करहितः ईषत् कालिमरूपकलङ्कयुक्त-
श्च । ७ विद्याविशेषाः कलाः प्रकाशावच्छेदविशेषाश्च तासां निधिः । अत्र श्लेषमूलो व्यतिरेकः ।
८ अननुभूत- । ९ विजयसाधनभूत- । १० अवोधम् । ११ विनाशयति । १२ उत्पादयति ।
१३ अक्षपादः । १४ कणादमुनिः । १५ एतन्नामाऽऽचार्यः । एवमुदयनादयोऽपि न्यायाचार्या ज्ञेयाः ।
१६ विनाशितवन्तः । १७ निगूढमज्ञानम् । १८ अमीमांसित- । १९ नम्रा अप्रसारिणी (निष्क्रिया)
२० इति यावत् । पिङ्गैः शुद्धभङ्गकारकैरिति भावः । २१ प्रभाकरस्य । २२ उपहासार्थं पाद-
शब्दान्तत्वेन निर्देशः । २३ गर्दभ- । २४ वेदम् । २५ वेदाङ्गभूतानि व्याकरणादीनि शास्त्राणि ।
२६ मादत्ते- नाभ्यस्यति । २७ धर्मशास्त्राणि । २८ वादितिरस्कार- । २९ अनल्पैः । ३० लज्जते ।
३१ पूर्वोत्तरमीमांसाप्रतिपाद्यावधारणाम् । ३२ त्यजन्तः । ३३ मोक्ष- । ३४ परमाणुपुञ्ज- ।

॥ ७ ॥ हेतुः कोऽपि विशिष्टधीरनुमितौ न ज्ञानयुगं मरुत्पाचो नेति च मोघवाद्मुखरा
नैयायिकाश्चेद्बुधाः । मेपस्याण्डमित्यलं बल्लिभुजो दन्ताः कियन्तस्तथेत्येवं सततचिन्तनैः श्रमजुषो न
स्युः कथं पण्डिताः ॥ ८ ॥ साधु व्याकरणं हिताय दिशद् काव्यं पिकीगीतवन्मीमांसा श्रुतितत्परा
तदनुग सांख्यं सपातञ्जलम् । त्व तु न्यायविशुद्धयैदिकविधिव्याकोपवौद्वागमव्याघाताय मिगूढतर्क-
गहन कामोदमाघास्यसि ॥ ९ ॥ हे हे मित्र जिता मयाऽतिवलिनो विप्रा धनं चार्जितं शेषेभ्यः शर-
यन्त्रदानमपि सत्संपादितं भूरिशः । ग्रन्थाश्चापि कृताः सुतर्कघटकाः शास्त्राणि संदूष्य ये सोऽहं तर्क-
विभूषणोऽत्र गहने धात्रा शृगालः कृतः ॥ १० ॥

सन्मीमांसकप्रशंसनम् ।

मर्गयदनम्युपगमनं दैवतचैतन्यनिर्हर्षैषाम् । कर्मश्रद्धावर्धकतत्प्राधान्यप्रदर्शनायैव ॥ १ ॥ आगर्भ-
रूपविचारिण्यधिकरणसहस्रशिक्षितविपक्षे । स्वामिनि जैमिनियोगिन्युपरज्यति दृढयमस्मदीयमिदम् ॥ २ ॥
शर्वैरकुमारिलगुरवो मण्डनभट्टदेवपार्थसारथयः । अन्ये च विश्वमान्या जयन्ति सत्रायमाणतन्त्रास्ते ॥ ३ ॥
नैयायिका वा ननु शाब्दिका वा त्रयीशिरःसु श्रमशालिनो वा । वीदाहवे विभ्रति जैमिनीयन्यायोपरोधे
सति मौनमुग्रम् ॥ ४ ॥ आदौ धर्मे प्रमाणं विविधविधिभिदाशेषता च प्रयुक्तिं पौर्वापर्याधिकारौ तदनु
बहुविधं चातिदेशं तथोहम् । बाध तन्त्रं प्रसङ्गं नयमनयशतैः सम्यगलोचयद्गुरो मित्रा मीमांसकभ्यो
विदधतिः शुचि के सादरं वेदरक्षाम् ॥ ५ ॥

असन्मीमांसकगर्हणम् ।

ते मीमांसाशास्त्रलोकप्रसिद्धाः सर्वर्षीणां सेहिरे नैव सत्ताम् । चैतन्यस्यापहृत्यं देवतानां चक्रुर्वैश्व
नश्वर मन्यमानाः ॥ १ ॥ मीमांसकाः कतिचिदत्र मिलन्ति वेदप्रामाण्यसाधनकृतोऽपि न तेऽभिवन्द्याः ।
उद्धोषितोऽप्युपनिषद्विरशेषोऽपि ब्रह्मैव नाम्युपगतः पुरुषोत्तमो यैः ॥ २ ॥

सद्भिपक्षप्रशंसनम् ।

गुरोरधीताखिलवैद्यविद्यः पीयूषपाणिः कुशलः क्रियासु । गतस्पृहो धैर्यधरः कृपालुः शुद्धोऽधिकारी
मिषगीदृशः स्यात् ॥ १ ॥ रागादिरोगान्सततानुपक्तानशेषकायप्रसृतानशेषान् । औत्सुक्यमोहारतिदा-
ज्जघान योऽपूर्ववैद्याय नमोऽस्तु तस्मै ॥ २ ॥ अन्यानि शास्त्राणि विनोदमात्रं प्राप्तेषु या तेषु न तैश्च
किञ्चित् । चिकित्सितज्योतिषमन्त्रवादाः पदे पदे प्रत्ययमावहन्ति ॥ ३ ॥ मा वोधि वैद्यकमथाऽपि महा-
मयेषु प्राप्तेषु यो मिषमिति प्रथितस्तमेव । आर्कोरयत्यखिल एव विशेषदर्शी लोकोऽपि तेन मिषोप न
दूषणीयः ॥ ४ ॥ मैस्ते दुःसहवेदनाकथलिते मग्ने स्वरेऽन्तर्गलं तप्तायां ज्वरपावकेन च तनौ तौन्ते
हृषीकैत्रजे । दूने वन्धुजनं कृतप्रलपने धैर्यं विधातुं पुनः कः शक्तः कलितामयप्रशमनो वैद्यात्परो

१ व्यामिचिशिष्टपक्षधर्मताज्ञानं विशिष्टज्ञानम् । २ प्रागुक्तज्ञानद्वयम् । ३ त्वग्निन्द्रिय-
विषयः । ४ निष्फलजल्पनपराः । ५ करटस्थः । ६ ईश्वरस्य कर्तृत्वानङ्गीकरणम् । ७ देवता-
श्चेतना इति मतस्य निराकरणम् । ८ वेद- । ९ शर्वरादयो हि मीमांसाशास्त्राचार्याः । १० उप-
निषत्सु । ११ शास्त्रार्थसङ्ग्रामे । १२ जैमिनिप्रणीतन्यायविरोधे । १३ स्रष्टित्यासेग्यप्रवर्तकक्रिया-
प्रयोजकत्वात् । १४ भाह्वयति । १५ मस्तके । १६ ग्लाने क्षीणे वा । १७ इन्द्रियगणे । १८ आर्ते ।
भालोग्यसम्भावनायो निवृत्त इति भावः ।

विद्यते ॥ १ ॥ आन्ता वेदान्तिनः किं पठथ शठतयाऽपि चाद्वैतविद्यां पृथ्वीतत्त्वे लुण्ठन्तो विमृशथ
सतत कर्कशास्तार्किकाः किम् । वेदैर्नानागमैः किं ग्लपयथ हृदयं श्रोत्रियाः श्रोत्रशूलैर्वैद्यं सर्वानवयं
विचिनुत शरणं प्राणसंप्रीणनाय ॥ ६ ॥

असद्विषगर्हणम् ।

वैद्यराज नमस्तुभ्य यमराजसहोदर । यमस्तु हरति प्राणान्वैद्यः प्राणान्वर्नानि च ॥ १ ॥ वैद्यराज
नमस्तुभ्यं क्षीपिताशेषमानव । त्वयि विन्यस्तमारोऽय कृतान्तः सुखमेधते ॥ २ ॥ चिता प्रज्वलिता
दृष्ट्वा वैद्यो विस्मयमागतः । नाहं गतो न मे आता कस्येदं हस्तलाघवम् ॥ ३ ॥ कर्णयैकपवासैश्च
कृतार्मुल्लाघतां वृणाम् । निजौषधकृता वैद्यो निवेद्य हरते घनम् ॥ ४ ॥ अज्ञातशास्त्रसंज्ञावाञ्छात्रमा-
त्रपरायणान् । त्यजेद्द्वारद्विर्षेपाशान्पाशान्वैर्वैवतानिव ॥ ५ ॥ मिथ्यौषधैर्हन्त मृषाकषायैरसहलेहैरय-
थार्थतैलैः । वैद्या इमे वञ्चितैरुणवर्गाः पिचण्डैर्भाण्ड परिपूरयन्ति ॥ ६ ॥ नटोऽपि दद्याद्गणकोऽपि
दद्यात्संप्राथितः पाशुपतोऽपि दद्यात् । वैद्यः कथं दास्यति याच्यमानो यो मर्तुकामादपि हर्तुकामः ॥ ७ ॥
न धौतोर्विज्ञानं न च परिचयो वैद्यकनये न रोगाणां तत्त्वावगतिरपि नो वस्तुगुणधीः । तथाप्येते वैद्या
इति तरलैर्यन्तो जडजनानसुर्मृत्योर्धृत्या इव वसुं हरन्ते गदजुर्धम् ॥ ८ ॥ सत्कोण लोलनेत्र कुल-
युवतिमुखं दृश्यते सानुकम्पै रण्डानामर्धलज्जाञ्जितमधिपुलकं स्पृश्यते पीनमङ्गम् । क्लीबानां खद्यतेऽन्त-
श्चिरनिहितघनं काष्ठमूलाग्नितायैः पूर्वा सिद्धा कलाना सकलगुणनिधिर्वैद्यविद्याऽमिषन्धा ॥ ९ ॥

सदैवज्ञप्रशंसनम् ।

चतुरङ्गबलो राजा जगतीं वशमानयेत् । अहं पञ्चाङ्गबलवानाकाशं वशमानये ॥ १ ॥ एकासनस्थो
जलवायुमक्षा मुमुक्षवस्त्यक्तपरिग्रहाश्च । पृच्छन्ति तेऽप्यर्च्यैरचारिचारं दैवज्ञमन्ये किमुतार्थचिन्ताः
॥ २ ॥ न दैव न पित्र्यं च कर्मावसिद्धयेन यत्रास्ति देशे ननु ज्योतिषज्ञः । न तारा न चारा नवाना
प्रहाणां न तिथ्यादयो वा यतस्तत्र बुद्ध्याः ॥ ३ ॥ दूतो न सञ्चरति स्त्रे न चलेच्च वार्ता पूर्व न
जल्पितमिदं न च सगमोऽस्ति । व्योम्नि स्थितं रविशशिग्रहणं प्रशस्तं जानाति यो द्विजवरः स कथं न
विद्वान् ॥ ४ ॥ वैद्विद्वान्तौ कुमुदसुहृदः पुष्पैर्वन्तोपरागः शुक्रादीनामुदयविलयावित्यमी सर्वदृष्टाः ।
आविष्कुर्वन्त्यखिलवचनेष्वत्र कुम्भीपुल्लैकन्यायाज्ज्योतिर्नयगतिविदा निश्चल मानमावम् ॥ ५ ॥ भानोः
शीतकरस्य वापि भुजगप्रसै पुरो निश्चिते तीर्थानामटनं जनस्य घटते तापत्रयोच्चाटनम् । दृष्टे प्रागव-
धारिते सति घृतेस्तुष्टे च लामो भवेदृष्टे तु व्यसनेऽत्र तत्परिहृतिः कर्तुं जपाद्यैः क्षमा ॥ ६ ॥

१ वेदपाठकाः । २ कर्णकटुभिः । ३ सर्वेषु मध्ये निर्मलम् । ४ रक्षकम् । ५ एतेन-यमा-
दपि व्यतिरेकः सूचितः । ६ निहत- । ७ असद्विषजि । ८ निहितमारणकार्यकर्तृत्वगौरवः ।
९ अरोगताम् । १० शास्त्रतत्त्वज्ञानशून्यान् । ११ निन्दितवैद्यान् । १२ यमरूपान् यमसम्ब-
न्धिनो दूतानिव वा । १३ प्रतापितरोगि- । १४ उदर- । १५ पारदादेः । १६ भ्रामयन्तः ।
१७ प्राणान् । १८ यमराजस्य । १९ धनम् । २० रोगग्रस्तानाम् । २१ मोक्षकामाः । २२ आकाश-
स्थग्रहसंक्रमणम् । २३ कथितम् । २४ क्षयबुद्धी । २५ चन्द्रमसः । २६ सूर्याचन्द्रमखोग्रहणम् ।
२७ उदयास्तभावौ । २८ स्थालीपुलाकवत् । स्थलया पच्यमान एकस्य कणस्य पाके दृष्टे सर्वेषा-
मन्येषां तथात्वमिति बोधरीतिरिवेति भावः । २९ ग्रहणे । ३० दुःखे । ३१ दुःखपरिहरणम् ।

असद्वैवज्ञगर्हणम् ।

गणयति गगने गणकश्चन्द्रेण समागमं विशाखायाः । विविधभुजङ्गक्रीडासक्तां गृहिणीं न जानाति ॥ १ ॥ गणिकागणकौ समानधर्मौ निजपञ्चाङ्गनिदर्शकाबुधौ । जनमानसमोहकारिणौ तौ विधिना वित्तहरौ विनिर्मितौ ॥ २ ॥ असुखमथ सुख या कर्मणा पक्तिवेलास्यहह नियतमेते भुञ्जते देहभाजः । तदिह पुरत एव ग्राह मौहान्तकध्वेत्कथय फलममीषामन्ततः किं ततः स्यात् ॥ ३ ॥ विलिखति सदसद्वा जन्मपत्र जनानां फलानि यदि तदानीं दर्शयत्यात्मदौष्यम् । न फलति यदि लग्नद्रष्टुरेवाह मोहं हरति धनमिहैवं हन्त दैवज्ञपाशः ॥ ४ ॥ प्रमोदे खेदे चायुपनमति पुतां विधिवशान्मयैव प्रागेवामिहितमिति मिथ्या कथयति । जनानिष्टानिष्टाकलनपरिहारैरनिरतानसौ मेपादीना परिगणनयैव अमयति ॥ ५ ॥ ज्योतिःशास्त्रमहोदधौ बहुतरोत्सर्गपवादात्मभिः कल्लोलैर्निविडे कणान्कतियाह्लङ्घ्या कृतार्था इव । दीर्घायुःसुतसपदादिकथनैर्दैवज्ञपाशा इमे गेह गेहमनुप्रविश्य धनिनां मोहं मुहुः कुर्वते ॥ ६ ॥

सत्पौराणिकप्रशंसा ।

नानाकथाप्रबन्धोपदेशव्याजेन द्वाध्याम् । अज्ञानध्वान्तसहर्षेण स्तुमः पौराणिकान् मुहुः ॥ १ ॥ समस्तश्रुततत्त्वज्ञान् वाग्मिनः सिद्धदर्शकान् । धर्मादिपथबोद्धृस्तान् स्तुमः पौराणिकान् मुहुः ॥ २ ॥

असत्पौराणिकगर्हणम् ।

पौराणिकानां व्यभिचारदोषो नाशङ्कनीयः कृतिभिः कदाचित् । पुराणकर्ता व्यभिचारजातस्तस्यापि पुत्रो व्यभिचारजातः ॥ १ ॥

सत्पुरोहितप्रशंसा ।

पुरस्तादेव सर्वेषां हितानार्थनिषर्त्तकाः । सर्वतत्त्वानुभविनः कैरे वन्द्याः पुरोहिताः ॥ १ ॥ कुलाचार्या महात्मानः सत्यवाचो जितेन्द्रियाः । यजमानहिताधाने दक्षा वन्द्याः पुरोहिताः ॥ २ ॥

असत्पुरोहितगर्हणम् ।

पुरीषस्य च रोपस्य हिंसायास्तस्करस्य च । आद्याक्षराणि संगृह्य वेवाश्वके पुरोहितम् ॥ १ ॥

सत्कायस्थप्रशंसनम् ।

यस्य मन्त्रोपदेशेन राज्यतन्त्राभिरक्षणम् । सर्वाभीष्टपरोऽलुब्धः कायस्थः कैरे शस्यते ॥ १ ॥

असत्कायस्थगर्हणम् ।

काकाह्लौल्यं यमात्क्रौर्यं स्थपतेर्दृढचानिताम् । आद्याक्षराणि संगृह्य कायस्थः केन निर्मितः ॥ १ ॥ कायस्थेनोदरस्थेन मातुरामिषशङ्कया । अन्त्राणि यत्र भुक्तानि तत्र हेतुरदन्तता ॥ २ ॥ कलमाग्निर्गतमपीविन्दुव्याजेन साज्जनाश्रुकणा । कायस्थलुण्ठयमाना रोदिति खिन्नेव राजश्रीः ॥ ३ ॥

सत्पुरुषप्रशंसनम् ।

अहो किमपि चित्राणि चरित्राणि महात्मनाम् । लक्ष्मीं तृणाय मन्यन्ते तद्वरेण नमन्त्यपि ॥ १ ॥

नाल्पीयसि निवर्तन्ति पदमुन्नतचेतसः । येषां भुवनलामेऽपि निःसीमानो मनोरथाः ॥ २ ॥
 अञ्जलिस्थानि पुष्पाणि वासयन्ति करद्वयम् । अहो सुमनसां प्रीतिर्वामदक्षिणयोः समा
 ॥ ३ ॥ वज्रादपि कठोराणि मृदूनि कुसुमादपि । लोकोत्तराणां चेतासि को हि विज्ञातु-
 मर्हति ॥ ४ ॥ गवादीनां पयोऽन्येषुः सद्यो वा जायते दधि । क्षीरोदधेस्तु नाद्यापि महतां
 विकृतिः कृतः ॥ ५ ॥ गङ्गा पाप शशी तापं दैन्यं कल्पतरुस्तथा । पाप तापं च दैन्यं च भ्रन्ति
 सन्तो महाशयाः ॥ ६ ॥ छायावन्तो गतव्याला स्वरोहाः फलदायिनः । मार्गद्रुमा महान्तश्च परेषा-
 मेव भूतये ॥ ७ ॥ सपदो महतामेव महतामेव चापदः । वर्धते क्षीयते चन्द्रो न तु तारागणः कश्चित् ॥ ८ ॥
 सम्पदो विपदो वाऽपि परेषामेव कारणात् । वर्धते क्षीयते वाऽपि परार्थमेव चन्द्रमाः ॥ ९ ॥ अपकुर्व-
 नपि प्रायः प्राप्नोति महतः फलम् । और्वं दहन्तमेवाग्निं सतर्पयति सागरः ॥ १० ॥ महतां प्रार्थने-
 नैव विपत्तिरपि शोभते । दन्तमङ्गो हि नागानां श्लाघ्यो गिरिविदारणे ॥ ११ ॥ गुणप्रार्थनाविस्वादि
 नामापि हि महात्मनाम् । तथा सुवर्णश्रीखण्डरत्नाकरसुधाकराः ॥ १२ ॥ बहन्ति शोकशङ्कुं च
 कुर्वन्ति च यथोचितम् । कोऽप्येष महतां हन्त गान्भीर्यानुगुणो गुणः ॥ १३ ॥ नागुणी गुणिन
 वेत्ति गुणी गुणिषु मत्सरी । गुणी च गुणरागी च विरलः सरलो जनः ॥ १४ ॥ महात्मानोऽनु-
 गृह्णन्ति भजमानान्निपूतपि । सपत्नीः प्रापयन्त्यब्धिं सिन्धवो नगनिर्धेगाः ॥ १५ ॥ मुखेन नोद्वि-
 त्पूर्ध्वं हृदये न नयत्यधः । जैरयत्यन्तरे साधुर्दोष विषमिवेश्वरः ॥ १६ ॥ विकृतिं नैव गच्छन्ति सङ्ग-
 दोषेण साधवः । आवेष्टित महासर्पैश्चन्दनं न विषयते ॥ १७ ॥ मान्या एव हि मान्यानां मानं
 कुर्वन्ति नेतरे । शशुर्बिमर्ति मूर्खीन्दुं स्वर्भानुस्त जिघृक्षति ॥ १८ ॥ सुजनं व्यजनं मन्ये चारुवर्ष-
 समुद्रवम् । आत्मानं च परिभ्राम्य परतापनिवारणम् ॥ १९ ॥ उदये सविता रक्तो रक्तव्यास्तमये
 तथा । सपत्नौ च विपत्तौ च महतामेकरूपता ॥ २० ॥ आरभन्तेऽल्पमेवाङ्गाः कामं व्यग्रा भवन्ति
 च । महारम्भाः कृतधियस्तिष्ठन्ति च निराकुलाः ॥ २१ ॥ सङ्गिस्तु लीलया प्रोक्त शिलालिखितम-
 क्षरम् । असङ्गिः शपथेनापि जले लिखितमक्षरम् ॥ २२ ॥ ह्रीः पदाहतिः श्लाघ्या न श्लाघ्यं खररो-
 हणम् । स्पर्शाऽपि विदुषा युक्ता न युक्ता मूर्खमित्रता ॥ २३ ॥ साधोः प्रकोपितस्यापि मनो नायाति
 विक्रियैर्म् । न हि तापयितुं शक्यं सागराम्भस्तृणोत्कया ॥ २४ ॥ नारिकेलसमाकारा इत्यन्तेऽपि हि
 सज्जनाः । अन्ये बदरिकाकारा बहिरेव मनोहराः ॥ २५ ॥ स्नेहच्छेदेऽपि साधूनां गुणा नायान्ति विक्रि-
 याम् । भङ्गेनापि मृणालानामनुवर्तन्ति तन्तवः ॥ २६ ॥ परोपदेशे पाण्डित्यं सर्वेषां सुकरं नृणाम् ।
 धर्मे स्वीयमनुष्ठानं कस्यचित्सुमहात्मनः ॥ २७ ॥ सम्पत्सु महता चित्तं भवत्युत्पलैर्कोमलम् । आपत्सु
 च महाशैलशिलासघातकर्कशम् ॥ २८ ॥ पतन्ति व्यसने दैवादारुणे दारुणात्मनि । सर्वैर्मयति
 वज्रेण धैर्येण महता मनः ॥ २९ ॥ स्वतः सन्तः प्रकाशन्ते गुणा न परतो नृणाम् । आमोदो न हि
 कस्तूर्याः शपथेन विभाव्यते ॥ ३० ॥ पातितोऽपि कराघातैरुत्पतत्येव कन्दुकः । प्रायेण हि सुवृत्ता-
 नामस्थायिन्यो विपत्तयः ॥ ३१ ॥ सङ्कटकन्दुकपातेनोत्पतत्यार्यः पतन्नपि । तथा त्वनार्यः पतति

१ उदारपुरुषाणां पुष्पाणां च । २ परस्मिन् दिवसे । ३ विकारः । ४ सर्वसम्बन्धशून्याः ।
 ५ सुखेनारोहं शक्याः । ६ सम्पदे । ७ पर्वत- । ८ गुणसमूहानुरूपम् । ९ निर्गुणः । १० अस-
 हिष्णुः । ११ दयां कुर्वन्ति । १२ पर्वतत उद्धृता नद्यः । १३ जीर्णतां नयति । १४ राहुः ।
 १५ भक्षयितुं कारुक्षते । १६ वेणु- । कुल- । १७ अश्वस्य । १८ गर्दभ- । १९ विकारं क्षोभमिति
 यावत् । २० असज्जनाः । २१ कमल- । २२ सङ्गमच्छन्नमिव करोति ।

मृषिण्डपतनं यथा ॥ ३२ ॥ दन्तिदन्तसमानं हि निःशतं महतां वचः । कूर्मप्रीथेव नीचानां पुनरा-
याति याति च ॥ ३३ ॥ श्लोकस्तु श्लोकता याति यत्र तिष्ठन्ति साधवः । लङ्कारो लुप्यते तत्र यत्र
तिष्ठन्त्यसाधवः ॥ ३४ ॥ किमत्र चित्रं यत्सन्तः परानुग्रहतत्पराः । न हि स्वदेहशैल्याय जायन्ते
चन्दनद्रुमाः ॥ ३५ ॥ काकैः सह विवृद्धस्य कोकिलस्य कलौ गिरः । खलसङ्घेऽपि नैष्ठुर्यं कल्याण-
प्रकृतेः कृतः ॥ ३६ ॥ यथा चित्तं तथा याचो यथा याचस्तथा क्रियाः । चित्ते वाचि क्रियायां च
साधूनामेकरूपता ॥ ३७ ॥ विवेकः सह संयत्या विनयो विद्यया सह । प्रभुत्वं प्रश्रयोपेतं चिह्नमेतन्म-
हात्मनाम् ॥ ३८ ॥ उपकर्तुं प्रियं वक्तुं कर्तुं ज्ञेहमकृत्रिमम् । सज्जनानां स्वभावोऽयं तेनेन्दुः
शिशिरकृतः ॥ ३९ ॥ निर्गुणेष्वपि सर्वेषु दया कुर्वन्ति साधवः । न हि सहस्ते ज्योःस्ता चन्द्रश्चा-
ण्डालवैर्मसु ॥ ४० ॥ उपकारिषु यः साधुः साधुत्वे तस्य को गुणः । अपकारिषु यः साधुः स साधुः
सद्भिर्बुध्यते ॥ ४१ ॥ हृदयानि सतामेव कठिनानीति मे मतिः । खलवाग्विशिखैस्तीक्ष्णैर्भिद्यन्ते न
मनोऽयतः ॥ ४२ ॥ अपेक्षन्ते न च स्नेहं न पात्रं न दशान्तरम् । सदांलोकहितं युक्ता रत्नदीपा
इयोत्तमाः ॥ ४३ ॥ परराहन्मनोऽपि सन्नासता व्रजेत् कश्चित् । चन्दनः सुरभिं सूते न दुर्गन्धं
कदाचन ॥ ४४ ॥ ब्रूतेऽन्यस्यासतोऽप्यार्यो गुणान्दोषस्तु दुर्जनः । तुल्येऽप्यसत्त्वे किं त्वेको^१
गच्छत्यूर्ध्वमधोऽपरैः ॥ ४५ ॥ सन्तो मनसि कृत्येव प्रवृत्ताः कृत्यवस्तुनि । कस्य प्रतिशृणोति स
कमलेभ्यः श्रियं^२ रविः ॥ ४६ ॥ आमरणान्ताः प्रणयाः कोपास्ताक्ष्णमद्भुताः । पारत्यागाश्च निःसङ्गा
भवन्ति हि महात्मनाम् ॥ ४७ ॥ सन्त एव सता नित्यमापदुद्धरणक्षमाः । गजानां पङ्कमग्नानां गजा
एव धुरन्धराः ॥ ४८ ॥ नूनं दुग्धाब्धिमन्थोत्थाविमौ सुजनदुर्जनौ । किंविन्दोः सोदरः पूर्वः काल-
कूटस्य चेतारः ॥ ४९ ॥ गोत्रस्थितिं^३ न मुञ्चन्ति सदा सन्नतिमाश्रिताः । उर्दे^४न्वन्तश्च सन्तश्च
महोत्सव्यतयाऽनया ॥ ५० ॥ विगृह्णातः पदाक्रान्तो भूयो भूयश्च खण्डितः । माधुर्यमेवावहति सुश्लोक इव
सज्जनः ॥ ५१ ॥ प्रकृतिप्रत्ययोपेतः सदैवैतः साधुसमर्पितः । अर्थापेक्षैतमर्थश्च सुश्लोक इव सज्जनः
॥ ५२ ॥ गुणोऽपि नूनं दोषाय दुषिष्ठतोः खलस्य च । सन्मार्गसिद्धये वृद्धिर्भुजेः^५ साधुजनस्य च
॥ ५३ ॥ मुखन्तश्चापलरस प्रस्थिताः पावने पथि । घना इयार्द्रहृदयाः सन्तो जीवन्हेतवः ॥ ५४ ॥
धनिनोऽपि निर्लम्बादा युवानोऽपि न चञ्चलाः । प्रभवोऽप्यप्रमत्तास्ते महामहिमशालिनः ॥ ५५ ॥
साधुरेव प्रवीणः स्यात्सद्गुणामृतचर्वणे । नवचूताङ्गुरास्वादकुशलः कोकिलः किल ॥ ५६ ॥ उत्तमः
क्लेशविक्षोभक्षमः सोढुं न हीतैरैः । मणिरिव महाशाणवर्षणं न तु मृत्कणः ॥ ५७ ॥ सज्जना एव
साधूनां प्रथयन्ति गुणोत्तरम् । पुष्पाणां सौरभं प्रायस्तनुते दिक्षु मास्तः ॥ ५८ ॥ स्वभावं नैव मुखन्ति
सन्तः संसर्गतोऽसताम् । न त्यजन्ति रैतं मञ्जुं काकसम्पर्कतः पिकाः ॥ ५९ ॥ सम्पत्तौ कोमलं चित्तं
साधोरापदि कर्कशम् । सुकुमार मैथी पत्रं तगोः स्यात्कठिनं कुञ्चौ ॥ ६० ॥ स्वभावं न जहात्येव

१ श्लोकशब्दतो लकारपृथक्करणे श्लोकरूपता सम्पद्यते । २ मधुराः । ३ प्राणिषु । ४ गृहेषु ।
५ किञ्चित् । ६ तैलं सौहार्दं च । ७ योग्यम् । भाजनं च । ८ अन्यामवस्थां । वर्ति च ।
९ सदा सतां वा लोकानां हिते सदा य आलोकः प्रकाशः स एव हितं तत्र च । १० आर्यः ।
११ अनार्यः । १२ शोभाम् । १३ कुलाचारं गिरिस्थितिं च । १४ सागराः । १५ महाप्राणिसम्भूत-
तया भवेता धैर्येण सम्पन्नतया च । १६ प्रकृत्या स्वभावेन प्रत्ययोपेतः विश्वः सपात्रम् । प्रकृतयः-
प्रातिपदिकादिरूपाः प्रत्ययाः-सुबादिरूपाः तदुपेतश्च । १७ सदा चारः प्रशस्तच्छन्दो-
निबद्धश्च । १८ साधुभिः साधुरिति वा सम्मतः । १९ धनदान- । वाच्य- । २० मूर्ति-
धातोः । २१ पामरः । २२ शब्दम् । २३ मधुरम् । २४ वसन्ते । २५ ग्रीष्मे ।

साधुरापद्रतोऽपि सन् । कर्षुरः पावकस्पृष्टः सौरभं लभतेतराम् ॥ ६१ ॥ अप्यापत्समयः साधोः ॥
 प्रयाति स्थाघनीयताम् । विधोर्विधुर्तुदास्कन्दविपत्कालोऽपि सुन्दरः ॥ ६२ ॥ विना परीक्षां नो तत्त्वं
 प्रसिद्धं ज्ञायते सतः । स्ववर्गबन्धानो शुद्धिर्ज्ञायते कर्षणं विना ॥ ६३ ॥ दृष्टदुर्जनदौरात्म्यः सज्जने
 रज्यते जनः । आरुह्य पर्वतं पान्थः मौनौ निर्वृतिमेत्यलम् ॥ ६४ ॥ क्षयक्षयिणि सापैवे मोने
 रज्यन्ति नोत्तमाः । सत्यज्याम्भोजकिञ्चैकं न प्रार्थयति शैवलम् ॥ ६५ ॥ उत्तमं सुचिरं नैव
 विपदोऽभिमवन्त्यलम् । राहुप्रसनसम्भूतिः क्षणं विच्छाययेद्विधुम् ॥ ६६ ॥ प्रायः स्वभाव
 मुञ्चन्ति सन्तः संसर्गतोऽसताम् । चण्डाश्चण्डातपात्पादा हिमांशोरमृतोत्सृजः ॥ ६७ ॥ तुल्यं
 परोपतापित्व क्रुद्धयोः साधुनीचयोः । न दाहे ज्वलतोर्मिर्न चन्दनेन्वनयोः कश्चित् ॥ ६८ ॥
 महता तादृश तेजो यत्र शाम्यन्त्यनोर्जसः । अस्त यान्ति प्रकाशेन तारका हि विवस्वतः
 ॥ ६९ ॥ आस्थामालम्ब्य नीतेषु वश क्षुब्धेष्वरातिषु । व्यक्तिमायाति महता माहात्म्यमनुकम्पया
 ॥ ७० ॥ न गुणाः कापि पूज्यन्ते सत्स्वीकारो हि गौरवम् । पीतिमा गुणसाम्येऽपि हरिद्रास्वर्णयोरिव
 ॥ ७१ ॥ आः किमर्थमिदं चेतः सतामम्भोविदुर्मरम् । इति क्रुधेव दुर्वेधाः परदुःखैरपूयत ॥ ७२ ॥
 काचो मणिर्मणिः काचो येषां तेऽन्ये हि देहिनः । सन्ति ते सुधियो येषां काचः काचो मणिर्मणिः
 ॥ ७३ ॥ दोषानपि गुणीकर्तुं दोषीकर्तुं गुणानपि । शक्तो वादी न तत्तथ्यः दोषो दोषा गुणा
 गुणाः ॥ ७४ ॥ गुणराशिमाहमारनिर्मराप्ररितान्तराः । सन्तो गौरवमायान्ति यदि तत्र किमद्भु-
 तम् ॥ ७५ ॥ स्वात्मन्येव लयं यातु तादृशो गुणिना गुणः । स्वयं प्रख्याप्यमानोऽपि यस्तृणाय
 न मन्यते ॥ ७६ ॥ सुवृत्तस्यैकरूपस्य परप्रीत्यै धृतोन्नतः । साधोः स्तनयुगस्येव पतनं कस्य
 तुष्टये ॥ ७७ ॥ व्युतोऽप्युद्गच्छति पुनः प्रज्ञावान् तु मूढधीः । कन्दुकः पतनोत्थायी न तु कान्ता-
 रुचद्वयी ॥ ७८ ॥ नालोकः क्रियते सूर्ये भूः प्रतीप न धार्यते । न हि प्रत्युपकाराणामपेक्षा सत्सु
 विद्यते ॥ ७९ ॥ दृष्टाऽपि दृश्यते दृश्यं श्रुत्वाऽपि श्रूयते पुनः । सत्यं न साधुवृत्तस्य दृश्यते पुनरु-
 क्ता ॥ ८० ॥ सत्यक्षा नृजवः शुद्धाः सफला गुणसेविनः । तुल्या अपि गुणैश्चित्तः सन्तः सन्तः शराः शराः
 ॥ ८१ ॥ लामप्रणयिनो नीचा मानकामा मनस्विनः । मैदुः सरसि मत्स्यार्थी हंसयेष्टः प्रसजता
 ॥ ८२ ॥ परदुःख समाकर्ण्य स्वभावसरलो जनः । उपकारासमर्थत्वात्प्राप्नोति हृदये व्यथाम्
 ॥ ८३ ॥ वित्ते त्यागः क्षणं शक्तौ दुःखे दैन्यविहीनता । निर्दम्भता सदाचारे स्वाभावोऽयं
 महात्मनाम् ॥ ८४ ॥ न कदाचित्सता चेतः प्रसरत्यधर्मसु । जलेषु द्रुतमप्यन्तः
 सर्पिगक्ष्यानता व्रजेत् ॥ ८५ ॥ सर्गसेऽपि न कुप्यन्ति कृपया चोपकुर्वते । बोधं
 स्वस्यैव नेच्छन्ति ते विश्वोद्वरणक्षमाः ॥ ८६ ॥ सामिमानमसंभाव्यमौचित्यच्युतमप्रियम् । दुःखायमा-
 नदीनं वा न वदन्ति गुणोन्नताः ॥ ८७ ॥ आपत्स्वेव हि महता शक्तिरभिव्यज्यते न संपत्सु ।
 अगुरोस्तथा न गन्धः प्रागस्ति यथाऽग्निपतितस्य ॥ ८८ ॥ शून्येऽपि च गुणयत्तामातन्वानः
 स्वकीयगुणजालैः । विवराणि मुद्रयन्त्रैर्गूर्णायुरिव सज्जनो जयति ॥ ८९ ॥
 तरुमूलादिषु निहितं जलमाविर्भवति पल्लवाग्रेषु । निश्चितं यदुपक्रियते तदपि महान्तो बहन्त्युच्चैः

१ राहुकर्तृकपीडन- । २ प्रस्थे । ३ शान्तिम् । ४ निश्चितक्षये । ५ केसरम् । ६ निस्तेजसः ।
 ७ पक्षिविशेषः । ८ निष्कपटता । ९ घृतम् । १० सापराधाय । ११ प्रकटिता जायते ।
 १२ झयति । १३ शुभम् ।

॥ ९० ॥ संपदि यस्य न हर्षो विपदि विषादो रंणे च धीरत्वम् । तं भुवनत्रयतिलकं जनयति जननी
सुतं विरलम् ॥ ९१ ॥ दुर्जनवचनाङ्गारैर्दग्धोऽपि न विप्रियं वदत्यार्यः । अगुरुपि दह्यमानः स्वभाव-
गन्धं परित्यजति किं नु ॥ ९२ ॥ अप्रियवचनदरिद्रैः प्रियवचनाढ्यैः स्वदोरपरितुष्टैः । परपरिवोद-
निवृत्तैः कचित्कचिन्मण्डिता वसुधा ॥ ९३ ॥ पतितोऽपि राहुवदने तरणिर्वोधयति पद्मखण्डानि ।
भवति विपद्यपि महतामङ्गीकृतवस्तुनिर्वाहः ॥ ९४ ॥ छिन्नोऽपि रोहति तरुश्चन्द्रः क्षीणोऽपि वर्धते
लोके । इति विमृशन्तः सन्तः संतप्यन्ते न लोकेऽस्मिन् ॥ ९५ ॥ वासिरगम्यमनूरोरमेरुमैवनी च
वामनैकपदा । जलधिरपि पोतल्लङ्घयः सता मनः केने तुलयायाम् ॥ ९६ ॥ गौरीपतेर्गरीयो गरल
गत्वा गले जीर्णम् । जीर्यति कर्णे महतां दुषादीं नाल्पमपि विशति ॥ ९७ ॥ निजपदैरतिगुणरञ्जित-
जगतां करिणा च सत्कवीनां च । बहतामपि महिमानं शोभायै सज्जना एव ॥ ९८ ॥ वैष्णो हरेरि-
रिव कुस्ते सुजनो वैहृदोषमप्येदोपमिव । यैवहोषं जीप्रति मल्लिर्लङ्घ्या इव पुनः पिशुनाः ॥ ९९ ॥
मैहतोः सुवृत्तयोः सखि हृदयग्रहयोग्ययोः समस्थितयोः । सज्जनयोः स्तनयोरपि निरन्तरं संगतं भवति
॥ १०० ॥ मैहतोऽपि हि विश्वासान्महेशया दधति नाल्पमपि लव्ववः । संवृणुतेऽद्रीनुदधिनिदाघनद्यो
न भेकमपि ॥ १०१ ॥ वैगुण्येऽपि हि महतां विनिर्मितं भवति कर्म शोभायै । दुर्वहनितम्बमन्थरमपि
हरति नितम्बिनीनृत्यम् ॥ १०२ ॥ सज्जन एव हि विद्या शोभायै भवति दुर्जने मोघा । न विदूरदर्शनतया
कैश्चिदुपादीयते गुप्तः ॥ १०३ ॥ भवति सुभगत्वमधिकं विस्तारितपरगुणस्य सुजनस्य । बहति विकासितकुमुदो
द्विगुणरुचिं हिमकरोद्घोतः ॥ १०४ ॥ वदन प्रसादसदनं सदयं हृदयं सुधामुचो वाचः । करण
परोपकरणं येषां केषां न ते वन्याः ॥ १०५ ॥ उपकारमेव तनुते विपद्गतः सद्गुणो महताम् । मूर्च्छां गतो
मृतो वा निदर्शनं पारदोऽन रसः ॥ १०६ ॥ गिरयो गुरवस्तेभ्योऽप्युर्वीं गुर्वीं ततोऽपि जनदण्डम् ।
तस्मादप्यतिगुरवः प्रलयेऽप्यचला महात्मानः ॥ १०७ ॥ अनवरतपरोपकरणव्यग्रीमवदमलचेतसा
महताम् । आपातकाटवानि स्फुरन्ति वचनानि मेवजानीव ॥ १०८ ॥ न भवति भवति च न चिर
भवति चिरं चेत्फले विसवादी । कोपः सत्पुरुषाणां तुल्यः स्नेहेन नीचानाम् ॥ १०९ ॥ श्क्षोरप्रा-
क्कमशः पर्वणि पर्वणि यथा रसविशेषः । तद्वत्सज्जनमैत्री विपरीतानां च विपरीता ॥ ११० ॥ उपच-
रितव्याः सन्तो यद्यपि कथयन्ति नैकमुपदेशम् । यास्तेषां स्वैरकथास्ता एव भवन्ति शास्त्राणि ॥ १११ ॥

१ खङ्गामे । २ अग्रियम् । ३ सज्जनः । ४ स्त्री- । ५ निन्दन- । ६ अलङ्कृता । ७ दिनकरः ।
८ विकसितानि करोति । ९ कमलवनानि । १० आपत्तिकालेऽपि किं पुनः सम्पत्तिकाल इति
भावः । ११ इदमुपलक्षणं कार्यमात्रस्य । १२ तरुवच्छिद्यमानाश्चन्द्रवत् क्षीयमाणाश्चापि सज्जना
इति भावः । १३ एकनैव दिनेनोच्छ्रुनीयमित्यर्थः । १४ ऊरुहीनस्यापि सूर्यसारथेः । १५ आ-
काशं निराधारस्वरूपोऽपि देशः । १६ त्रिभुवनराजबहिराज्यगता समस्ता पृथिवी अपीत्यर्थः ।
१७ वामनेनैकनैव पदेन परिमेया । १८ पोतेन लङ्घयः । १९ अनूरोरेकवासरगम्यत्वेनाम्बरमपि
न सतां मनसा समम् । एवमप्युच्यते न समा वामनैकपदेनैव तस्या आक्रान्तत्वात् । तथा
सागरोऽपि न समः । तस्यापि पोतेन लङ्घ्यत्वात् । सतां मनो हि न तथा वासरगम्यं न च
परिमेयं न वोच्छ्रयम्, किन्तु तथात्वतोऽतीव दूरमिति भावः । २० पादेति सुनिश्चिन्तेति
वार्थः । २१ बहु परिमाणम्, प्रतिष्ठां च । २२ तदाख्यमसुरम् । २३ कृष्णः । २४ बहुभुजम् अने-
कावयं च । २५ अभुजम् निरस्तदोषमित्यर्थः । २६ समस्तदोषम् । समस्तां रात्रिं च यावत् ।
२७ तद्विषयस्य गवेषणाशालिनो भवन्ति । २८ चौराः । २९ उत्तमयोः बहुपरिमाणयोरित्यर्थः ।
३० सदाचारशालिनोः सुवर्तुल्योश्च । ३१ आलिङ्गनोचितयोः ग्रहणोचितयोश्च । ३२ श्रेष्ठान्
महापरिमाणान् । ३३ शिष्टा गम्भीराश्च । ३४ तुच्छा अल्पपरिमाणान् ।

सुजनो न याति वैरं परहितनिरनो विनाशकालेऽपि । छेदेऽपि चन्दनतडः सुरमयति मुखं कुठारस्य ॥ ११२ ॥ अतिकुपिता अपि सुजना योगेन मृदुभवन्ति न तु नीचाः । हेनः कठिनस्यापि ब्रवणोपायोऽस्ति न तृणानाम् ॥ ११३ ॥ वैनुकुतः खलसुजनावग्रिमपाश्चात्यमागयोः सूच्याः । विदधाति रैन्म्रेको गुणवानन्यस्तु पिदधाति ॥ ११४ ॥ आस्तामन्यत्सुजनाः परोपकारैकरणदुर्ललिताः । संतापितपिशुनेषु स्वगुणेष्वपि हन्त खिद्यन्ते ॥ ११५ ॥ शरदि न वर्षति गर्जति वर्षति वर्षासु निःस्वेनो मेवः । नीचो वदति न कुर्वते न वदति सुजनः करोत्येव ॥ ११६ ॥ यदमी दशन्ति दशना रसना तत्त्वादमनुभवति । प्रकृतिरियं विमलानां क्लियन्ति यदन्यकार्येषु ॥ ११७ ॥ तदपकृतविधिनाऽर्थेषु यत्सन्तः स्वल्पसपदो विहिताः । तुच्छे पयसि घनानां सीदति वत जीवलोकोऽयम् ॥ ११८ ॥ अमृतं किरति हिमाशुर्विषमेव फणी समुद्भिरति । गुणमेव वक्ति साधुर्दोषमाधुः प्रकाशयति ॥ ११९ ॥ गुणिनामपि निजरूपप्रतिपत्तिः परत एव सम्भवति । स्वमहिमदर्शनमक्षणोर्मुकुर्तले जायते यस्मान् ॥ १२० ॥ उत्कर्षयान्निजगुणो यथा यथा याति कर्णमन्यस्य । घनुरिव सुवर्षजन्मा तथा तथा सज्जनो नमति ॥ १२१ ॥ दुर्जनवर्देनविनिर्गतवचनमुज्ज्वलेन सज्जनो दष्टः । तद्विषनाशनिमित्तं साधुः सतोपमौषधं पिबति ॥ १२२ ॥ कैमठकुलाचलदिग्गजफणिपतिविघृताऽपि चलति वसुधेयम् । प्रतिपन्नममलैर्भनसा न चलति पुसा युगीन्तेऽपि ॥ १२३ ॥ अन्तः कटुरपि लघुरपि संदृष्टं यः पुमान् संत्यजति । स भवति सद्यो वन्द्यः सर्पे इव सर्वलोकात् ॥ १२४ ॥ अद्यापि दुर्निवारस्तुतिकन्या भजति कौमौत्सम् । सद्गुणो न रोचते सा सन्तोऽप्यस्यै न रोचन्ते ॥ १२५ ॥ मूर्खः परापवादे परदारनिरीक्षणेऽप्यन्धः । पङ्कः परघनहरणे स जयति लोकत्रये पुरुषः ॥ १२६ ॥ पेशैलमपि खलवचनं दहति तरां मानसं सुतत्त्वविदाम् । परुषमपि सुजनवाक्यं मलयजरसवत्प्रमोदयति ॥ १२७ ॥ भक्तिर्मवे न विमवे व्यसनं शास्त्रे न युवतिकामास्त्रे । चिन्ता यशसि न वपुषि प्रायः परिदृश्यते महताम् ॥ १२८ ॥ उपरि कैरवालधाराकाराः क्रूरा भुजगमपुगवाः । अन्तः साक्षाद्वाक्षादीक्षागुरवो जयन्ति केऽपि जनाः ॥ १२९ ॥ स्वस्थानादपि विचलति मज्जति जलधौ च नीचमपि भजते । निजपक्षरक्षणमनाः सुजनो मैनाकशैलैर्हव ॥ १३० ॥ दुर्जनसहवासादपि शीलोत्कर्षं न सज्जनस्त्यजति प्रतिपर्वं तपनवासी निःसृतमात्रः शशी शीतः ॥ १३१ ॥ विप्रियमप्याकर्णं ब्रूते प्रियमेव सर्वदा सुजनः । क्षारं पिबति पयोवैषेपत्यम्भोधरो मधुरमम्भः ॥ १३२ ॥ खलसख्यं प्राङ्मधुरं धयोऽन्तराले निदाघदिनमन्ते । एकादिमन्यपारेणतिरमणीया साधुजनमैत्री ॥ १३३ ॥ न विमोचयितुं शक्यः क्षमां महान्मोचितो यदि कथंचित् । मन्दरगिरिरिव हि तलं निवर्तते न तु स समवाप्य ॥ १३४ ॥ स्वाधीनैव समृद्धिर्जनोपजीव्यत्वमुच्छ्रयश्छाया । सत्पुसो मरुभूरिव जीवनमात्रं समाशास्यम् ॥ १३५ ॥ सर्वस्य सर्वदाऽपि स्पर्शनयोगेन तौपमपनेनुम् । सुजनस्य व्यजनस्य च शक्तिमसंगृह्यतः पश्य ॥ १३६ ॥ किं मधुना किं विधुना किं सुधया किं च वसुधयाऽखिलया । यदि हृदयहारिचरितः पुरुषः पुनरेति नयनयो-

१ सुरभितं करोति । २ साम्यं भजतः । ३ छिद्रम् । ४ आच्छादयति । ५ निःशब्दः । ६ वर्षति । ७ ज्ञानम् । ८ दर्पणे । ९ वेणु- । कुट्ट- । १० एतेन वदनस्य वल्लोकात्वं व्यज्यते । ११ कच्छप- । १२ शुद्धान्तःकरणानाम् । १३ प्रलयेऽपि । १४ अमहान् अत्यादृशतामून्यः । १५ सदाचरणम् । उत्तमवस्तुवर्त्तनां च । १६ प्रणसारणा कन्या । १७ कुमारिकात्वम् । १८ भजिहः । १९ मृदुलम् । २० खड्गसदृशतीक्ष्णः । २१ स्तब्ध इति शेषः । २२ संतापम् । ३९

रयनम् ॥ १३७ ॥ ते वन्यास्ते कृतिनः श्लाघ्या तेषां हि जन्मनोत्पत्तिः । यैरुज्जितात्मकार्यैः सुहृदामर्था हि साध्यन्ते ॥ १३८ ॥ स्वल्पाऽपि साधुसपद्मोग्या महतां न पृथ्व्यपि खलश्रीः । सारसमेव पयस्तृपमपहरति न वारिधेर्जातु ॥ १३९ ॥ दोषो गुणाय गुणिनां महदपि दोषाय दोषिणां सुकृतम् । तृणमिव दुग्धाय गवां दुग्धमिव विषाय सर्पाणाम् ॥ १४० ॥ विपमगता अपि न बुधाः परिमवमिश्रां श्रियं हि वाञ्छन्ति । न पिवन्ति मौममम्भः सरजसमिति चातका एते ॥ १४१ ॥ योग्यतैश्च विनाश प्रायोऽनैर्धैर्यं यान्ति गुणवन्तः । स्फुटवचना एव श्रुकाः पञ्जरबन्धं निषेवन्ते ॥ १४२ ॥ निर्गुणमप्यनुरक्तं प्रायो न समाश्रित जहति सन्तः । सह वृद्धिक्षयभाजं वहति शशाङ्कः कलङ्कमपि ॥ १४३ ॥ अन्त्यावस्थोऽपि बुधः स्वगुणं न जहाति जातिशुद्धतया । न श्वेतमावमुज्जति शङ्खः शिखिभुक्तमुक्तोऽपि ॥ १४४ ॥ सातपदीनं सख्यं भवेत्प्रकृत्या विशुद्धचित्तानाम् । किमुतान्योन्यगुणकथाविलम्बनिवद्धभावानाम् ॥ १४५ ॥ स्पृहणीयाः कस्य न ते सुमतेः सरलाशया महात्मानः । त्रयमपि येषां सदृशं हृदयं वचनं तथाऽऽचारः ॥ १४६ ॥ गुणिनः समीपवर्ती पूज्यो लोकस्य गुणविहीनोऽपि । विमलेक्षणप्रसङ्गादखनमाप्नोति काणाक्षि ॥ १४७ ॥ वृजिनं नीतोऽपि महान् विजहाति कदाऽपि नोपकारित्वम् । छिन्नो घृष्टोऽपि पटीरः सौरममेवोद्विरत्यमितः ॥ १४८ ॥ अगुरोरपि सत उच्चैः प्रशंसनं तद्गुणा वितन्वन्ति । अगुरुर्ज्वलनेऽप्यस्तः सौरममिषतो गुणान् वमति ॥ १४९ ॥ सहसिद्धमिदं महतां धनेष्वनास्था गुणेषु कृपणत्वम् । परदुःखे कातरता महच्च धैर्यं स्वदुःखेषु ॥ १५० ॥ उपकृतिसाहसिकतया क्षातिमपि गणयन्ति नो गुणिनः । जनयन्ति हि प्रकाशं दीपशिखाः स्वाङ्गदाहेन ॥ १५१ ॥ उपकर्तुमप्रकाशं क्षन्तुं न्यूनेष्वयाचितं दातुम् । अभिसंधातुं च गुणैः शतेषु केचिद्विजानन्ति ॥ १५२ ॥ मा भूत्सज्जनयोगो यदि योगो मा पुनः स्नेहः । स्नेहो यदि विरहो मा यदि विरहो जीविताशा का ॥ १५३ ॥ अमूर्ध्वरमनूकलङ्घ्यं वसुन्धरा साऽपि वामनैकपदा । अन्धिरपि पोतैल्लङ्घयः सता मनः केन तुल्यं स्यात् ॥ १५४ ॥ किमपेक्ष्य फलं पयोधरान्धर्वनतः प्रार्थयते मृगाधिपः । प्रकृतिः खलु सा महीयसः सहते नान्यसमुज्जति यया ॥ १५५ ॥ वचनैरसतां महीयसो न खलु व्येति गुरुवमुद्धतैः । किमपैति रजोमिरौर्वैरैरवकीर्णैर्यं मणेरमहार्वता ॥ १५६ ॥ प्रकटान्यपि नैपुणं महत्पदवाच्यानि चिराय गोपितुम् । विबरीतुमथात्मनो गुणान्ध्रशामाकौशलमार्थचेतसाम् ॥ १५७ ॥ किमिवाखिललोककीर्तितं कथयत्यात्मगुणं महामनाः । वदिता न लवीयसोऽपरः स्वगुणं तेन वदत्यसौ स्वयम् ॥ १५८ ॥ विसृजन्तैर्विकथिनः परे विषमोऽशीविषवचराः क्रुधम् । दधतोऽन्तरसाररूपतां ध्वनिसाराः पटहा इवेतरे ॥ १५९ ॥ जितरोपरया महौघियः सपदि क्रोधजितो लघुर्जनः । विजितेन जितस्य दुर्मतेर्मतिमद्भिः सह का विरोधिता ॥ १६० ॥ इयमुन्नतसर्वशालिनां महतां कापि कठोरचित्तता । उपकृत्य भवन्ति दूरतः परतः प्रत्युपकारशङ्कया ॥ १६१ ॥ सौबलेपमुपलिप्सिते^१ परैरन्युपैति विकृति रजस्यपि । अर्थितस्तु न महान्समीहते जीवितं किमु धनं धनायितुम् ॥ १६२ ॥ आदिमध्यनिधनेषु सौहृदं सजने भवति नेतरे जने । छेदतापनविघर्षताडनैर्नान्यभावंमुपयाति काष्ठनम् ॥ १६३ ॥ चातकस्त्रिचतुरान्ययः कणान्याचते जलधरं विपासया । सोऽपि प्रयति विश्वमम्भसा हन्त हत महतामुत्तरता ॥ १६४ ॥ दोष-

१ सुकृतिनः । २ दुष्टेषु । ३ त्यजन्ति । ४ सप्तभिः पदैः प्राध्वमांशम् । ५ स्वभावेन । ६ आकाशम् । ७ सरणि- । ८ गर्जतः । ९ क्षीयते । १० लघ्वस्य । ११ अनात्मप्रशंसाकारिणः । १२ सर्व- । १३ सुधियः । १४ धैर्य- । १५ सगर्वम् । १६ लुब्धे । १७ विकारम् ।

जातमवेधीर्यं मानसे धारयन्ति गुणमेव सज्जनाः । क्षारमावमपनीय गृह्णते वारिधेः सलिलमेव वारिदाः ॥ १६५ ॥ सज्जनस्य हृदयं नवनीतं यद्वदन्ति कवयस्तदलीकम् । अन्यदेहविलसत्परितापात्सज्जनो ब्रवति नो नवनीतम् ॥ १६६ ॥ उपकारिणि वीतमत्सरे वा सदयत्वं यदि तत्र कोऽतिरेकः । अहिते सहसाऽपराद्धलब्धे सवृणं यस्य मनः सतां स धुर्यः ॥ १६७ ॥ तुङ्गात्मनां तुङ्गतराः समर्था मनोरथान्पूरयितुं न नीचाः । धाराधरा एव धराधराणां निदाघदाहं शमितुं न नद्यः ॥ १६८ ॥ प्रकाममम्यस्य तु नाम विद्या सौजन्यमभ्यासवशादलभ्यम् । कर्णौ सपत्न्यः प्रविशालयेयुर्विशालयेदक्षियुगं न कोऽपि ॥ १६९ ॥ सन्तोऽपि सन्तः क किरन्तु तेजः क नु ज्वलन्तु क ननु प्रथन्ताम् । विधाय रुद्धा ननु वेधसैव ब्रह्माण्डकोशे घटदीपकल्पाः ॥ १७० ॥ प्रसार्दमाधुर्यगुणोपपन्ना यत्नादनौचित्य-पराङ्मुखानाम् । अर्थाः कवीनामिव सज्जनानां सर्वस्य सर्वावसरोपयोगाः ॥ १७१ ॥ बनेऽपि सिंहा मृगमासमक्षिणो वुमुक्षिता नैव तृणं चरन्ति । एव कुलीना व्यसनाभिभूता न नीचकर्माणि समाचरन्ति ॥ १७२ ॥ अहो महत्त्वं महतामपूर्वं विपत्तिकालेऽपि परोपकारः । यथाऽऽस्थैमथ्ये पतितोऽपि राहोः कलानिधिः पुण्यचर्यं ददाति ॥ १७३ ॥ पिबन्ति नद्यस्वयमेव नाम्भः स्वयं न खादन्ति फलानि वृक्षाः । नादन्ति सस्य खलु वैरिवाहाः परोपकाराय सता विभूतयः ॥ १७४ ॥ रत्नाकरः किं कुस्ते स्वरत्नैर्निभ्याचलः किं कारिभिः करोति । श्रीखण्डखण्डैर्मलयाचलः किं परोपकाराय सतां विभूतयः ॥ १७५ ॥ जहाति नासत्पुरुषं न दोषः स हन्त तत्रैव दृढप्रतिष्ठः । जले गृहीतेऽपि न सागरस्य क्षारोदकत्वं जलदान् प्रयाति ॥ १७६ ॥ श्लाघ्यः स एको मुनि मानवानां स उत्तमः सत्पुरुषः स धन्यः । यस्यार्थिनो वा शरणागता वा नाशाभिभङ्गादिमुखाः प्रयान्ति ॥ १७७ ॥ सन्तस्तृणोत्सारणमुत्तमाङ्गात्सुवर्ण-कोट्यर्पणमामनन्ति । प्राणव्यये वापि कृतोपकाराः खलाः परे वैरिमिहोद्वहन्ति ॥ १७८ ॥ कटु कणन्तो मलदायकाः खलास्तुदन्त्यैल वधनशुखला इव । मनस्तु साधुध्वनिभिः पदे पदे हरन्ति सन्तो मणिनूपुरा इव ॥ १७९ ॥ क्षार जलं वारिमुचः पिबन्ति तदेव कृत्वा मधुरं वमन्ति । सन्तस्तथा दुर्जनदुर्वचांसि पीत्वा च सूक्तानि समुद्गिरन्ति ॥ १८० ॥ अयं स्वभावः स्वत एव यत्परश्रमापनोदप्रवर्णं महात्मनाम् । सुधाशुरेयं स्वयमर्ककशप्रभाभितप्तामवति क्षितिं किल ॥ १८१ ॥ कर्णेजर्पणां वचनप्रपञ्चान्महात्मनः कापि न दूषयन्ति । मुजङ्गमानां गरलप्रसङ्गाच्चापेयतां यान्ति महासरांसि ॥ १८२ ॥ अपां निधि वारिभिरर्चयन्ति दीपं सूर्यं प्रतिबोधयन्ति । ताम्या तयोः किं परिपूर्णता न्याद्वक्त्या हि तुष्यन्ति महानुभावाः ॥ १८३ ॥ दानाय लक्ष्मीः सुकृताय विद्या चिन्ता परब्रह्मविनिश्चयाय । परोपकाराय वचांसि यस्य वच्यखिलोकीतिलकः स एकः ॥ १८४ ॥ न दुर्जनानामिह कोऽपि दोषस्तेषां स्वभावो हि गुणासहिष्णुः । द्वेष्यैव केपामपि चन्द्रखण्डविषाण्डुरा पुण्डकशैर्कराऽपि ॥ १८५ ॥ दीपाः स्थितं वस्तु विभावयन्ति कुलप्रदीपास्तु भवन्ति केचित् । चिरव्यतीतानपि पूर्वज्ञान्ये प्रकाशयन्ति स्वगुणप्रकर्षात् ॥ १८६ ॥ अने विवाद विमर्ति त्रिके सत्येऽतिशङ्का विनये विकारम् । गुणेऽवमानं कुशले निषेध

१ अवज्ञाय । २ मित्या । ३ नवनीतगतास्य व्यतिरेकः सम्भावितः । ४ अतिशयः । ५ सदयम् । ६ मुखः । ७ अत्र गिजर्थान्तरभूतः । तथा च शमयितुमित्यर्थः । ८ प्रसन्नता अकठोरता । प्रसादो माधुर्यं च काव्यगुणौ । प्रसादश्च ओजसोऽप्यविहङ्गः । प्रत्युत प्रसादमन्तरौजोऽपि दोषायिव । अन्यत्सपष्टम् । ९ सुखाभ्यन्तरे । १० मेधाः । ११ चन्दन- । १२ पीडयन्ति । १३ पिशुनानाम् । १४ इक्षु- । १५ परमपुरुषान् । १६ विलयाति नयति प्रत्यक्षतां नयन्ति च । अत्रापि दीपापेक्षया व्यतिरेकः ।

धर्मे विरोधं न करोति साधुः ॥ १८७ ॥ वन्द्यः स पुसां त्रिदशामिनन्द्यः कारुण्यपुण्योपचयक्रियाभिः । संसारसारत्वमुपैति यस्य परोपकाराभरण शरीरम् ॥ १८८ ॥ किं चन्द्रमाः प्रत्युपकारलिप्सया करोति गोभिः कुमुदायवोधनम् । स्वभाष एवोन्नतचेतसां सतां परोपकारव्यसन हि जीवितम् ॥ १८९ ॥ चिराय सत्सङ्गमशुद्धमानसो न यात्यसत्संगतमात्मवान्नरः । मनोहरेन्द्रीदेरखण्डगोचरो न जानु भूदः कुण्ठे निलीयते ॥ १९० ॥ इदं हि माहात्म्यविशेषसूचकं वदन्ति चित्तं महतां मनीषिणः । मनो यदेषा सुखदुःखसंभवे प्रयाति नो हर्षविपादवश्यताम् ॥ १९१ ॥ सुभाषितैः प्रीतिरनुनतिः श्रिया परार्थनिर्घृति-पटीयसी क्रिया । गुणेष्वतृप्तिर्गुणवस्तु चादरो निगूढमेतच्चरितं महात्मनाम् ॥ १९२ ॥ विपदि धैर्यमथाभ्युदये क्षमा सैदस्ति धौव्यपटुता युधि विक्रमः । यशसि चाभिरतिर्धनं श्रुतौ प्रकृतिसिद्धमिदं हि महात्मनाम् ॥ १९३ ॥ अविरत परकार्यकृता सता मधुरिमातिशयेन वचोऽमृतम् । अपि च मानस-मम्बुनिर्धिर्यशो विमलशारदपार्वणचन्द्रिका ॥ १९४ ॥ यदि दहत्यनलोऽत्र किमद्भुतं यदि च गौरव-मद्भिषु किं ततः । लवणमम्बु सदैव महोदधेः प्रकृतिरेव सतामविषादितौ ॥ १९५ ॥ आपद्रुतः खलु महाशयचक्रवर्ती विस्तारयत्यकृतपूर्वमुदारभावम् । कालागुरुर्दहनमध्यगतः समन्ताल्लोकोत्तरं परिमेलं प्रकटी-करोति ॥ १९६ ॥ यः प्रीणयेत्सुचैरितैः पितरं स पुत्रो यद्गुरुरेव हितमिच्छति तत्कलंभम् । तन्मित्रमापदि सुखे च समक्रियं यदेतन्नयं जगति पुण्यकृतो लभन्ते ॥ १९७ ॥ प्रेमैव माऽस्तु यदि चेत्पथिकेन सौधं तेनापि चेद्गुणवता न सैव कदाचित् । तेनापि चेद्भवतु माऽस्तु कदाऽपि भिक्षो भिक्षोऽपि चेद्भवतु वर्यमवश्यमायुः ॥ १९८ ॥ चन्द्रः क्षीयति प्रकृतिवर्कतनुर्जडार्त्तां दोषाकरैः स्फुरति मित्रैर्वि-पत्तिकाले । मूर्धा तथैवापि विधृतः परमेश्वरेण नैवाश्रितेषु महता गुणदोषशङ्का ॥ १९९ ॥ दोषाकरोऽपि कुटिलोऽपि कलङ्कितोऽपि मित्रैर्वसानसमये विहितोदयोऽपि । चन्द्रस्तथापि हैरवल्गुमतामुपैति नैवाश्रि-तेषु महतां गुणदोषशङ्का ॥ २०० ॥ लज्जागुणीवजननीं जननीमिव स्यामत्यन्तशुद्धदयामनुवर्तमा-नाम् । तेजस्विनः सुखमसूनपि सन्त्यजन्ति सत्यव्रतव्यसनिनो न पुनः प्रतिज्ञाम् ॥ २०१ ॥ सत्पुरुषः खलु हिताचरणैरमन्दमानन्दयत्यखिललोकमनुक्त एव । आराधितः कथय केन करैरुदारैरिन्दुर्विकासयति कैरविणीकुलानि ॥ २०२ ॥ दाता न दापयति दापयिता न दत्तं यो दानदापनपरो मधुरं न वक्ति । दानं च दापनमथो मधुरा च वाणी त्रीण्यप्यमूनि खलु सत्पुरुषे वसन्ति ॥ २०३ ॥ केनाञ्जितानि नयनानि मृगाङ्गनानां को वा करोति रुचिरैर्द्वन्द्वान्मयूरान् । कथोत्पलेषु दलसन्निचयं करोति को वा करोति विनयं कुलजेषु पुषु ॥ २०४ ॥ अद्यापि नोऽङ्गति हरः किल कालकूटं कूर्मो विभर्त्ति

१ नीलकमल- । २ इतरमनोरथपूरणेऽतिप्रवृद्धा । ३ स्वभाषाम् । ४ वाग्मिमतम् । ५ आसक्तिः । ६ शास्त्रमात्रे वेदशास्त्र एव वा । ७ निरन्तरम् । ८ स्वभावः । ९ अवि-कारित्वम् । १० अग्नि- । ११ सौरभम् । १२ संतर्पयेत् । १३ भार्या । १४ समम् । १५ सह । १६ विधातः । १७ अनुकूलम् । १८ क्षयरोगी । १९ स्वभावतः कुटिलः । २० मूढमना इति द्योत्यम् । २१ लयोः साम्याज्जलरूपः । समुद्रादुत्पन्नः किल चन्द्र इति तथोक्तिः । यद्वा ज्योतिर्विदां मते जलरूप एव चन्द्रः प्रकाशः पुनः सूर्यविम्बस्येति भावः । २१ दोषाया रात्रेः करः दोषाणा-माकर इति द्योत्यं च । २२ मित्रः सूर्यः तस्य विपत्तिकालो रात्रिस्तत्र । सुहृत्सङ्घटावसर इति तु द्योत्योऽर्थः । २३ पुनरपि । २४ महेश्वरेण । २५ सूर्यप्रकाशभावावसरे सुहृद्विनाशसमये च । २६ महेश्वरसङ्घित्वम् । २७ अत्यन्तम् । २८ प्रकटितानि । २९ पिच्छान् । ३० कुलीनेषु, महत्स्विति यावत् । किन्तु स्वत एव इति शेषः । ३१ एवं सुकृतिनोऽपि अस्पृश्यम्भवतु असह्यं भवतु दुर्जरं वा भवतु तदपि यदम्बुपपन्नं, तदेव वरमित्याश्रयन्तीति प्रकृतिस्तेषामिति भावः । ३२ त्यजति ।

धरणीं खलु पृष्ठभागे । अम्भोनिधिर्वहति दुर्वह्याडवाग्निमङ्गीकृतं सुकृतिनः परिपालयन्ति ॥ २०५ ॥ विश्वाभिरामगुणगौरवगुम्फितानां रोपोऽपि निर्मलधिया रमणीय एव । लोकप्रियैः परिमलैः परिपूरितस्य कैास्मीरजस्य कटुताऽपि नितान्तरम्या ॥ २०६ ॥ किं जन्मना च महता पितृपौरुषेण शक्यता हि याति तिजया पुर्यः प्रतिष्ठाम् । कुम्भा न कूपमपि शोपयितुं समर्थाः कुम्भोद्भवेन मुनिनाऽश्वधुरिरेव पीतः ॥ २०७ ॥ आरम्यते न खलु विघ्नमयेन नीचैः प्रारम्य विघ्नविहता विरमन्ति मय्याः । विघ्नैः पुनः पुनरपि प्रतिहन्यमानाः प्रारम्य चोत्तमजना न परित्यजन्ति ॥ २०८ ॥ सौजन्यधन्यजनपुः पुरुषाः परेषां दोषानपास्य गुणमेव गवेषयन्ति । त्यक्त्वा भुजङ्गमविषाणिपट्टीरगर्भात्सौरम्यमेव पवनाः परिशीलयन्ति ॥ २०९ ॥ आक्रोशितोऽपि सुजनो न वदत्यवाच्य निष्पीडितो मधुरमुद्गमतीक्ष्णदण्डः । नीचो जनो गुणशतैरपि सेव्यमानो हास्येन तद्वदति यत्कलहेऽग्रवाच्यम् ॥ २१० ॥ यद्वर्जनाहितमतिर्वह्य चाटुर्गर्भं कार्योन्मुखः खलजनः कृतकं ब्रवीति । तत्साधवो न न विदन्ति विदन्ति किंतु कर्तुं वृथा प्रणयमस्य न पारयन्ति ॥ २११ ॥ सद्ब्रह्मजस्य परितापनुदः सुवृत्तशुद्धात्मनः सकललोकविभूषणस्य । छिद्र प्रजातमपि साधुजनस्य दैवान्मुक्तामणेरिव गुणाय भवत्यवश्यम् ॥ २१२ ॥ न्यायः खलैः परिहृतश्चलितश्च धर्मः कालः कलिः कलुष एव पर प्रवृत्तः । प्रायेण दुर्जनजनः प्रभविष्णुरेव निश्चक्रिकः परिमवास्पदमेव साधुः ॥ २१३ ॥ सत्य गुणा गुणवतां विधिवैपरीत्याद्यत्नार्जिता अपि कलौ विफला भवन्ति । साफल्यमस्ति सुतरामिदमेव तेषां यत्तापयन्ति दद्यानि पुनः खलानाम् ॥ २१४ ॥ पाप समाचरति वीतघृणो जर्घन्यः प्राप्यापदं सघृण एव तु मध्ययुद्धिः । प्राणाययेऽपि न तु साधुजनः सुवृत्तं वेंलां समुद्र इव लब्धयितुं समर्थः ॥ २१५ ॥ शुद्धः स एव कुलजश्च स एव धीरः श्लाघ्यो विपत्स्वपि न मुञ्चति यः स्वभावम् । तत्त यथा दिनकरस्य मरौचिजलैर्देहं त्यजेदपि हिमं न तु शीतलत्वम् ॥ २१६ ॥ याच्नापदं मरणदुःखमिषानुभाष्य दत्तेन किं खलु भवत्यतिभूयसाऽपि । कल्पद्रुमान्पारेहसन्त इवेह सन्तः सकल्पितैरतिददत्यकैर्दथित यत् ॥ २१७ ॥ ते साधवो भुवनमण्डलमौलिभूता ये साधुतां निरुपकारिणु दर्शयन्ति । आत्मप्रयोजनवशीकृतखिलदेहः पूर्वोपकारिणु खलोऽपि हि सानुकम्पः ॥ २१८ ॥ नान्तर्विचिन्तयति किञ्चिदपि प्रतीपमाकोपितोऽपि सुजनः पिशुनेन पापम् । अर्कद्विपोऽपि हि मुखे पतितप्रमाणास्तारापतेः मृतमेव कराः किरन्ति ॥ २१९ ॥ ते साधवो जगति केऽपि जयन्ति येषां सम्बन्धतो जडैतरा अपि पूज्यमानाः । भाषाणमूर्तिरपि मन्त्रदशा प्रसङ्गात्तत्तद्वरप्रदतया कथिता चिराय ॥ २२० ॥ हेतोः बुतोऽप्यसदृशाः दुजना गरीयैः कार्यं निसर्गगुरवः स्फुटमारमन्ते । उत्थाय किं कलशतोऽपि न सिन्धुनैश्चमुद्गीचिमाल्मपिबद्गगनगमस्यः ॥ २२१ ॥ पात्रं पवित्रयति नैव गुणान्धिर्गोति सेह न सहरति नापि मलं प्रकृते । दोषैर्विषानरुचिरश्चलैतां न घत्ते सत्संगमः सुकृतसम्पन्नो कोऽपि दीपः ॥ २२२ ॥ उदधिरिवभिरन्यास्त हनूमास्तैतार निरवधि गगन चैत्काण्डकोशे विलीनम् । इति परिमितिमन्तो भान्ति सर्वेऽपि भावाः स तु निरवधिरकः सज्जनानां विवेकः ॥ २२३ ॥ न हि भवति वियोगः स्नेहविच्छेद-

१। केसरस्य । २ अगस्त्येन । ३ परिहाय । ४ चन्दन- । ५ सुगन्धम् । ६ प्रतारण- । ७ निर्दयः । ८ नीचः । ९ अजुगुप्सितम् । १० अतिमृदाः सर्वथाऽन्तनाश । ११ अतिदुर्भरम् । सुदुःश्रममिति भावः । १२ सिन्धूनां नदीनां नाथं पतिं समुद्रमिति तत्त्वम् । १३ लघयति । १४ राग्यन्त- । दोषालन- । १५ अपलताम् । १६ उन्नीष्वान् । १७ कस्य ब्रह्मणोऽण्डकोशे ब्रह्मणोऽण्डकोश इति भावः ।

हेतुर्जगति गुणनिधीनां सज्जनानां कदाचित् । घनतिमिरनिबद्धो दूरसंस्थोऽपि चन्द्रः किमु कुमुदवनानां प्रेमभङ्गं करोति ॥ २२४ ॥ धवल्यति समग्रं चन्द्रमा जीवलोकं किमिति निजकलङ्कं नात्मसंस्थं प्रेमाष्टि । भवति विदितमेतत्प्रायशः सज्जनानां परहितनिरतानामादरो नात्मकार्ये ॥ २२५ ॥ प्रथमवयसि पीतं तोयमत्पं स्मरन्तः शिरसि निहितभारा नालिकेरा नराणाम् । ददति जलमनल्पास्वादमाजीवितान्तं न हि कृतमुपकार साधवो विस्मरन्ति ॥ २२६ ॥ मनसि वचसि काये पुण्यपीयूषपूर्णोऽस्त्रिभुवनमुपकारश्रेणिभिः प्रीणयन्तः । परगुणपरमाणून्पर्वतोक्तस्य नित्यं निजहृदि विकसन्तः सन्ति सन्तः कियन्तः ॥ २२७ ॥ उदयति यदि मानुः पश्चिमे दिग्दिभागे प्रचलति यदि मेरुः शीततां याति वह्निः । विकसति यदि पद्मं पर्वताग्रे शिलाया न भवति पुनरुक्त भाषितं सज्जनानाम् ॥ २२८ ॥ व्यतिकारितदिगन्ताः श्वेतमानैर्यशोभिः सुकृतविलसितानां स्थानमूर्जस्वर्लानाम् । अकलितमहिमानः केतैर्न मङ्गलानां कथमपि भुवनेऽस्मिन्तादृशाः संभवन्ति ॥ २२९ ॥ वपुरविहितसिद्धा एव लक्ष्मीविलासाः प्रतिजनकमनीयं कान्तिमत्केतयन्ति । अमलिनमिव रत्न रश्मयस्ते मनोज्ञा विकसितमिव पद्म विन्दवो माकरन्दः ॥ २३० ॥ अपि चिमवविहीनः प्रच्युतो वा रवदेशाच्च हि खलजनसेवा प्रार्थयत्युन्नतात्मा । तनु तृणमुपमुञ्चे न क्षुधार्तोऽपि सिंहः पिबति रुधिरमुष्णं प्रायशः कुञ्जराणाम् ॥ २३१ ॥ वहति भुवनश्रेणीं शेषः फणाफलकस्थिता कर्मठपतिना मध्येपृष्ठं सदा स च धार्यते । तमपि कुस्ते क्रोडाधीनं पयोनिधिरादरादहह महतां निःसीमानश्चरित्रविभूतयः ॥ २३२ ॥ अणुरपि मणिः प्राणत्राणक्षमो विषमक्षिणां शिशुरपि रुपा सिंहीसूनुः समाह्वयते गजान् । तनुरपि तरुस्कन्धोद्भूतो दहत्यनलो वनं प्रकृतिमहतां जात्यं तेजो न मूर्तिमपेक्षते ॥ २३३ ॥ सुखलवदशाप्राप्तौ क्लेश्ये खलः खलु खेलते स्वलति भजते लेशकेशे विषादविषूचिकाम् । भवति न सतां दर्पोद्दामा न दैन्यमयी मतिर्दुरभिमवता गम्भीराणां सुखेष्वसुखेषु च ॥ २३४ ॥ घृष्टं घृष्टं पुनरपि पुनश्चन्दनं चारुगन्धं छिन्नं छिन्नं पुनरपि पुनः स्वादु चैवक्षुकाण्डम् । दग्धं दग्धं पुनरपि पुनः काञ्चनं कान्तवर्णं न प्राणान्ते प्रकृतिविकृतिर्जायते चोत्तमानाम् ॥ २३५ ॥ केनादिष्टौ कमलकुमुदोन्मीलने पुष्पवन्तौ विश्वतोयैः स्नपयितुमसौ केन वा वारिवोहः । विश्वानन्दोपचयचतुरो दुर्जनानां दुरापः श्लाघ्यो लोके जयति महतामुज्ज्वलोऽयं निसर्गः ॥ २३६ ॥ कस्यादेशात्क्षपयति तमः सप्तसतिः प्रजानां छायाहेतोः पथि विटपिनामञ्जलिः केन बद्धः । अम्यर्थ्यन्ते जललवमुचः केन वा वृष्टिहेतोर्जात्यैवैते परहितविधौ साधवो बद्धकथ्याः ॥ २३७ ॥ यैर्वाचैर्लो भवति पुरतः कथ्यमानैर्जनानां कामप्यन्तर्निदधति रुज येऽप्यनुदीर्यमाणाः । तेऽभिप्रायाः किमपि ह्यये कण्ठलम्बाः स्फुरन्तो यस्याख्येयास्तमिह सुहृद् पुण्यवन्तो लभन्ते ॥ २३८ ॥ उदन्वच्छन्नौ भूः स च निधिरपा योजनशतं सदा पान्थः पूर्णं गगनपरिमाणं कलयति । इति प्रायो भावाः स्फुरदवधिर्मुद्रामुकुलिताः सतां प्रज्ञान्मेषः पुनरयमसीमा विजयते ॥ २३९ ॥ यदेतच्चेन्नामः पतदपि समासाद्य तरुणीकपोले व्यासङ्गं कुचकलशमस्याः कलयति । ततः श्रोणी-

१ शोधयति । २ जीवनावधि । ३ हितपरम्पराभिः । ४ बलवताम् । ५ स्थानम् । ६ सङ्केतयन्ति, प्रत्याययन्तोत्यर्थः । ७ मकरन्दः पुष्परसः तस्येव इति तथोक्ताः । ८ कुत्र । ९ मत्तगजानाम् । १० कच्छपमूर्तिना भगवता । ११ सूर्याचन्द्रमसौ । १२ श्लेषः । १३ स्वभावः । १४ पवनवेगातिशयः । १५ धरा येन क्लृप्तेति निर्दोषः पाठः । १६ सूर्यः । १७ निरवधिकाः ।

त्रिंश्व व्यवसितविलासं तद्वृत्तं स्वभावस्वच्छाना विपदपि सुखं नान्तरयति ॥ २४० ॥ यदिन्दोरन्वेति
व्यसनमुदयं वा निर्वैपासुपाधिस्तत्राय जयति जनिकर्तुः प्रकृतिता । अयं कः सबन्धो यदनुहंरते तस्य
कुमुद विशुद्धाः शुद्धानां ध्रुवमनमिसंविप्रणयिनः ॥ २४१ ॥ गुणायन्ते दोषाः सुजनवदने दुर्जन-
मुखे गुणा दोषायन्ते तदिदमपि नो त्रिस्मयपदम् । महामेवः क्षार पिबति कुस्ते वारि मधुर फणी
क्षीर पीत्वा वमति गरल दुःसहतरम् ॥ २४२ ॥ प्रियप्राया वृत्तिर्विनयमधुरो वाचि नियमः प्रकृत्यौ
कल्याणी मतिरनर्गगीतः परिचयः । पुरो वा पश्चाद्वा तदिदमविपर्यासितरस रहस्य साधूनामनुपधि
विशुद्ध विजयते ॥ २४३ ॥ सता सङ्गादोषा अपि रुचिरता यान्ति च गुणा अपि क्षुद्रासङ्गाजि-
जमहिततां हन्त जहति । श्रुतिक्रूत्वादेरपि सुगुणतौजोऽनुगमनात् तथा माधुर्यादेरपि विगुणतौजो-
ऽनुगमात् ॥ २४४ ॥ असाधुः साधुर्वा भवति खलु जात्यैव पुरुषो न सङ्गादौर्जन्यं न हि सुजनता
कस्यचिदपि । प्रकृते ससर्गे मणिभुजगयोर्जन्मजनिते मणिर्नाहेर्दोषान्स्पृशति न तु सर्पो मणि-
गुणान् ॥ २४५ ॥ न साधुः कुत्रापि व्रजति खलु दोष न गुणता खलाना ससर्गेरपि कृतनिधा-
सोऽपि निपुणः । यथा पश्चिम्यालैरपि हितं तनुश्चन्दनतर्लनं वैकृत्य याति क्षपयति च ताप सुमनसाम्
॥ २४६ ॥ करे श्लाघ्यसूर्यगः शिरसि गुरुपादप्रणयिता मुखे सत्या वाणी विजयिभुजयोर्विर्मलतुलम् ।
इदि स्वस्था वृत्तिः श्रुतमधिगतैकव्रतफल विनाऽप्यैश्वर्येण प्रकृतिमहतां मेण्डनमिदम् ॥ २४७ ॥
अचिन्त्याः पन्थानः किमपि महतामेवकारिपोर्यदश्नोऽभूतेजस्तदकृत कथामप्यमदनार्थम् । मुनेर्नेत्राद-
त्रैर्यदजनि पुनर्ज्योतिरदृष्टं प्रतेने तेनेदं मदनमयमेव त्रिभुवनम् ॥ २४८ ॥ इहानेके सन्तः सतत-
मुपकारिण्युपकृतिं कृतज्ञाः कुर्वन्तो जगति निवसन्तोऽपि सुधियः । कियन्तस्ते सन्तः सुकृतपरि-
पाकप्रणयिनो विना स्वार्थं येषां भवति परकृत्यव्यसनिता ॥ २४९ ॥ अमेदेनोपास्ते कुमुदमुदरे वा
स्थितवतो विपक्षादम्भोजादुपगतवतो वा मधुलिहः । अपर्याप्तः कोऽपि स्वपरपरिचर्यापरिचयप्रबन्धः
साधूनामयमनमिसाधानमधुरः ॥ २५० ॥ तृणार्तः सौरङ्गैः प्रतिजलधर भूरि विस्त धनैर्मुक्ता धाराः
सपदि पयसस्तान्प्रति मुहुः । खगाना के मेघाः क इह विहगा वा जलमुचामयाच्यो नार्तानामनुप-
रणीयो न महताम् ॥ २५१ ॥ शिला बाला जाता चरणरजसा यत्कुलशिशोः स एवाय सूर्यः
सपदि निजर्पोर्दिगिरिशिलाम् । स्पृशन्भूयो भूयो न खलु कुस्ते कामपि वधूं कुले कश्चिद्वन्यः प्रम-
वति नरः श्लाघ्यमहिमा ॥ २५२ ॥ परार्थन्यासङ्गादुपजहदपि स्वार्थपरताममेवैकत्व यो वहति गुरु-
भूतेषु सततम् । स्वभावादस्यान्तः स्फुरति ललितोदात्तमेहिमा समर्थो यो नित्यं स जयतितरां कोऽपि
पुरुषः ॥ २५३ ॥ तमांसि ध्वसन्ते परिणमति भूयानुपशयैः सकृत्सवादेऽपि प्रथत इह चासुत्र च
शुभम् । अथ प्रत्यौसङ्गः कैमपि महिमानं वितरति प्रसन्नाना वाचः फलमपरिमेयं प्रमुचते ॥ २५४ ॥
प्रिया न्याय्यौ वृत्तिर्मलिनमैसुभ्रङ्गेऽप्यसुकर त्वसन्तो मौम्यर्थाः सुहृदपि न याव्यः कुर्याधनः । विप-

१ नितम्बस्थलम् । २ जलानाम् । ३ उत्पत्तिः । ४ प्रमोदयति । ५ सर्पः । ६ आनन्द-
रूपा । ७ स्वभावेन । ८ अनिन्दितः । ९ भोजो नाम गुणस्तदानुगुण्याच्छ्रुतिकट्टुत्वादेर्दोषस्य
गुणत्वं माधुर्यादेस्तु तद्विपरीत्यादोषत्वमिति तत्त्वम् । १० सम्बन्धे । ११ पदवद्विपर्ययः ।
१२ छन्नशरीरः । १३ वितरणम् । १४ भूषणम् । १५ महेश्वरस्य । १६ कन्दर्पसम्बन्धशून्याम् ।
कथाशेषमदनमिति पाठान्तरम् । १७ चातकः । १८ निजचरणः स्वकिरणश्च । १९ परित्य-
जन्मपि । २० उदारः । २१ सन्निधानम् । २२ अतिसन्निधानम् । २३ अनिवचनीयम् ।
२४ उपादेया । २५ प्राणान्ते । २६ प्रार्थनीयाः । २७ धनरिक्तः ।

बुधैः स्थेयं पदमनुविधेयं च महतां सतां केनोद्दिष्टं विषममसिधाराव्रतमिदम् ॥ २५५ ॥
 प्रदानं प्रच्छन्नं गृहमुपगते संश्रमविधिः प्रियं कृत्वा मौनं सदैसि कथनं नाप्युपकृतेः । अनुत्सैको लक्ष्यां
 निरभिर्भवसाराः परकथाः सता केनोद्दिष्टं विषममसिधाराव्रतमिदम् ॥ २५६ ॥ विजेतव्या लङ्का चैरण-
 तरणीयो जलनिधिर्विपक्षः पौलस्त्यो रणभुवि सहायाश्च कपयः । तथाप्येको रामः सकलमवधीद्राक्षसकुल-
 क्रियासिद्धिः सत्त्वे वसति महतां नोपकरणे ॥ २५७ ॥ रथस्यैकं चक्रं भुजगयमिताः सप्त तुरगा निरा-
 लम्बो मार्गश्चरैरहितः सारथिरपि । रविर्गच्छत्यन्तं प्रतिदिनमपारस्य नैर्भसः क्रियासिद्धिः सत्त्वे वसति
 महता नोपकरणे ॥ २५८ ॥ धनुः पौष्प^{१५} भौर्वी मधुकरमयी चञ्चलदृशां दृशां कोणो बाणः सुहृदपि
 जैडाल्मा हिमकरः । तथाप्येकोऽनैर्हस्त्रिभुवनमपि व्याकुलयति क्रियासिद्धिः सत्त्वे वसति महता नोपकरणे
 ॥ २५९ ॥ विपक्षः श्रीकैण्ठो जडतनुरमात्यः शशधरो वसन्तः सौमन्तः कुसुममिवः सैन्यमवलाः ।
 तथाऽपि त्रैलोक्यं जयति मदनो देहरहितः क्रियासिद्धिः सत्त्वे वसति महतां नोपकरणे ॥ २६० ॥ घटो
 जन्मस्थानं मृगपरिजनो भूर्जवसनो वने वासः कन्दाशनमपि च दुःस्थं वपुरिदम् । तथाप्येकोऽगस्त्यः
 सकलमपि वद्वारिधिजलं क्रियासिद्धिः सत्त्वे वसति महता नोपकरणे ॥ २६१ ॥ जयन्ति जितमत्सरः
 परहितार्थमभ्युद्यताः पराभ्युद्यसुस्थिताः परविपत्तिखेदाकुलाः । महापुरुषसत्कथाश्रवणजातकौतूहलाः
 समस्तदुरितार्णवप्रकटसेतवः साधवः ॥ २६२ ॥ ये जाते वैश्वसने निरैर्कुलधियः सप्तसु नामयुजताः
 प्राप्तेनैव पराङ्मुखाः प्रणयिनि प्राणोपयोगैरपि । ह्रीर्मन्तः स्वगुणप्रकाशनविधावन्यस्तुतौ पण्डितास्ते
 भूमण्डलमण्डनैकतिलकाः सन्तः कियन्तो जनाः ॥ २६३ ॥ क्षुद्राः सन्ति सहस्रशः स्वभरणव्यापार-
 मात्रोद्यताः स्वार्थो यस्य परार्थ एव स पुमानेकः सतामग्रणीः । दुष्पूरोदरपूरणाय पिबति क्षौर्तेः^{१६}पतिं
 धार्डेवो जीमूर्तेस्तु निर्दाघतापितजगत्सतापविच्छिन्तये ॥ २६४ ॥ मज्जन्तोऽपि विपत्तयोधिगहने
 निःशङ्कधैर्यावृताः कुर्वन्त्येव परोपकारमनिशं सन्तो यथाशक्ति वै । राहोर्ग्रकरालवक्रक-
 हरप्रासाभिभूतोऽप्यलं चन्द्रः किं न जनं करोति सुखिनं प्रासावशेषैः कैरैः ॥ २६५ ॥
 वाञ्छा सज्जनसगमे परगुणे प्रीतिर्गुरौ नम्रता विद्यायां व्यसने स्वयोपिति^{१७} रतिर्लोकापर्वदाद्वयम् । मक्तिः
 शूलिनि शक्तिर्गौतमदमने ससैर्गमुक्तिः खलेष्वेते येषु वसन्ति निर्मलगुणास्तेभ्यो नरेभ्यो नमः ॥ २६६ ॥
 दृश्यन्ते भुवि भूरिनिम्बतरवः कुत्रापि ते चन्दनाः पाषाणैः परिपूरिता वसुमती वैज्रो मणिर्दुर्लभः ।
 श्रूयन्ते कैरटारवाश्च सततं चैत्रे कुङ्कुजित तन्मन्ये खलसंकुल जगदिदं द्वित्राः क्षितौ सज्जनाः
 ॥ २६७ ॥ धर्मात् न तथा सुशीतलजलैः स्नानं न मुक्तावलिर्न श्रीखण्डविलेपनं सुखयति प्रत्यङ्गमप्य-
 पितम् । प्रीत्यै सज्जनमाषितं प्रमथति प्रायो यथा चेतसः सयुक्त्या च पुरस्कृतं सुकृतिनामाकृष्टिमन्त्रो-

१ अनुसरणीयम् । २ दुःशकम् । ३ कीर्तिशून्यम् । कीर्तनादेर्हि दानादि क्षीयते । ४ आद-
 राशुष्ठानम् । ५ सभायाम् । ६ उपकारस्य । ७ अद्वैतत्वम् । ८ निन्दनीयताभावनाशून्या ।
 ९ न तु नौकादितरणीयः । १० शत्रुः विजेतव्य इति यावत् । ११ रावणः । १२ सामग्र्याम् ।
 १३ अनुहत्वात् । १४ आकाशस्य । १५ पुष्पसम्बन्धि । १६ भ्रमरैः कल्पितेति भावः । १७ बुद्धि-
 विकलः डल्योर्भेदाज्जलरूपश्च । १८ स्वयं चानङ्गोऽपीति पाठान्तरम् । १९ वक्रः । २० स्व-
 वर्यो राजा पीठमर्दो नाम सहाय इति भावः । २१ वल्कलविशेष- । २२ विपत्तौ । २३ स्वस्थाः ।
 २४ लज्जाभृतः । २५ सागरम् । २६ बाह्वानलः । २७ मेघः । २८ ग्रीष्म- । २९ क्षयकरणाय ।
 ३० पुनः पुनः । ३१ भयङ्कर- । ३२ किरणैः हस्तैश्च । ३३ स्वोढार्या सुन्दर्यामिति भावः ।
 ३४ परकर्तृकात्मनिन्दातः । ३५ महेश्वरे । ३६ चित्त- । ३७ सम्बन्धविच्छेदः । ३८ हीरनामा ।
 ३९ करटानां काकानाम् भारवाः शब्दाः ४० चन्दनलेपः ।

पमम् ॥ २६८ ॥ धर्मे तत्परता मुखे मधुरता दाने समुत्साहिता मित्रेऽवञ्चकता गुरौ विनयिता
चित्तेऽतिगम्भीरता । आचारे शुचिता गुणे रसिकता शास्त्रेऽतिविद्वान्निता रूपे सुन्दरता हरी भर्जनिता
सत्त्वेव सदृश्यते ॥ २६९ ॥ सौजन्यामृतसिन्धवः परहितप्रारब्धवीरव्रता वाचालाः परवर्णने निज-
गुणालापे च मौनव्रताः । आपत्स्वप्यविलुप्तधैर्यनिचयाः सपत्न्येनुत्सेकिनो मा भूयन्तल्लवकनिर्गतविषज्वा-
लतताः सज्जनाः ॥ २७० ॥ ये दीनेषु दयालवः स्पृशति यानत्योऽपि न श्रीमदो व्यैप्रा ये च परो-
पकारकरणे हृष्यन्ति ये याचिताः । स्वस्थाः सन्ति च यौवनोन्मदमहाव्याधिप्रकोपेऽपि ये तैः स्तम्भैरिव
सुस्थितैः कलिभरकान्ता धरा धार्यते ॥ २७१ ॥ क्षारो वारिनिधिः कलङ्ककलपश्चन्द्रो रविस्तापकल्प-
जन्यश्चपलैश्रयोऽन्नपटलेऽदृश्यः सुवर्णचलः । शून्य व्योम रसा द्विजिह्वविधृता स्वर्धर्मधेनुः पशुः काष्ठं
कल्पतरुर्हृत्पुत्रमणिस्तत्केन साम्यं सताम् ॥ २७२ ॥ कस्मादिन्दुरसौ विनोति जगतीं पीयूषगर्भैः करैः
कस्माद्वा जलधारयैष धरणि धाराधरः सिञ्चति । भ्रामं भ्रौममयं च नन्दयति वा कस्मान्निलोकीं रविः साधून्
हि परोपकारकरणे नोपैष्यपेक्षं मनः ॥ २७३ ॥ अद्वैतं सुखदुःखयोरनुगतं सर्वास्ववस्थामुद्विष्टामो हृदयस्य
यत्र जरसौ यस्मिन्नेहार्थो रसः । कालेनावरणात्ययात्परिणते यत्स्नेहसारे स्थितं भद्रं तस्य सुमानुषस्य कथ-
मप्येकं हि तत्पार्थिवे ॥ २७४ ॥ गर्वं नोद्वहते न निन्दति पराङ्गं भापते निष्ठुरं प्रोक्तं केनचिदप्रियं च सहते
क्रोधं च नालम्बते । श्रुत्वा कान्यमलक्षणे परकृतं संतिष्ठते मूकब्रह्मोऽश्वादायते स्वयं न कुरुते ह्येतत्सता
लक्षणम् ॥ २७५ ॥ किं कूर्मस्य भैरव्यथा न वपुषि क्षमा न क्षिपत्येष यत्किं वा नास्ति परिश्रमो दिनपते-
रास्ते न यन्निश्चलः । किञ्चाद्भीकृतमुत्पन्नं मनसा श्लाघ्यो जनो लज्जते निर्वाहः प्रतिपन्नवस्तुषु
सतामेतद्वि गोत्रव्रतम् ॥ २७६ ॥ सेवपक्रमकौतुकाद्भक्तगिरिप्रक्षेपवेगोच्छलनिःशेषान्धुपरिस्फोटोदरदरीगं-
भीरिमा सागरः । चक्रे गोष्पदबद्विलङ्घितवतोऽप्यन्तर्भयं मास्तेः पूर्णत्वादतिरिच्यते हि महत्स्तुच्छस्य
दुर्लङ्घ्यता ॥ २७७ ॥ शूराः सन्ति सहस्रशः प्रतिपदं विद्याविदोऽनेकशः सन्ति श्रीपतयो निरस्त-
धैर्यदास्तेऽपि क्षितौ भूरिशः । सत्कर्मण्यनिरीक्ष्यकारि मनुज दुःखार्दितं यन्मनस्तादृष्यं प्रतिपद्यते जगति
ते सत्पुरुषाः पञ्चपाः ॥ २७८ ॥ ख्यातिं यत्र गुणा न यान्ति गुणिनस्तत्रादरः स्यात्कृतः किं कुर्याद्ब्र-
ह्मशिक्षितोऽपि पुरुषः पापाणभूते जने । प्रेमाखण्डविलासिनीमदवशव्यावृत्तकण्डस्वनः सीत्कारो हि मनो-
हरोऽपि बधिरे किं नाम कुर्याद्गुणम् ॥ २७९ ॥ तृष्णा छिन्नि मज क्षमा जैहि मदं पापे रति मा कथाः
सत्यं ब्रह्मनुयाहि साधुपदवीं सेवस्य विद्वज्जनान् । मान्यान्मानय विद्विपोऽप्यनुनयं ह्याच्छादय स्वान्गुणा-
न्कीर्तिं पालय दुःखिते कुरु दयामेतत्सता लक्षणम् ॥ २८० ॥ स्वाम्ये पेशलर्तौ गुणे प्रणयिता हर्षे

१ पवित्रता । २ सादरं ग्राहकता । ३ अत्यन्तमनुभूतसारत्वम् । ४ इदं शङ्करादेरप्यु-
पलक्षणम् । तथा च यस्मिन् कस्मिंश्चिदेव देवे इत्यर्थः । ५ भक्तिपरत्वम् । ६ अनौद्ध-
त्यादि- । ७ परश्रेयःसम्पादन एव हृदा व्रतदीक्षां गृहीतवन्तः । ८ परेषां (गुण) वर्णने
परोत्कर्षसूचन इति यावत् । ९ अनौद्धत्यवन्तः अहम्ता इति यावत् । १० खलुरूपभु-
जङ्गेत्यर्थः । अभेदाध्यवसायेन दुस्तुतम् । ११ त्वरावन्तः । १२ विश्रुत्स्थानभूतः । एतेनास्य भया-
नकत्वं सूचितम् । क्षणिकत्वं च । १३ सुमेरुः । १४ पृथिवी । १५ शेषधृता द्यवर्धमापिणां हस्ते पति-
ता च । १६ कामधेनुः । १७ चिन्तामणिः । १८ प्रीणयति । १९ वारं वारं भ्रमिष्व । २० निमित्त-
विशेषापेक्षामूलम् । २१ वृद्धावस्थया । २२ हर्षमयकयः । २३ भङ्गीकरोति । २४ अदोषं
गुणवत् । इत्यादिविरुद्धलक्षणम् । २५ 'समन्वयविम्यः स्यः' इत्यात्मनेपदम् । २६ भार- ।
२७ क्रिन्निवत्यर्थः । २८ भङ्गीकृत- । २९ कुलनियमः । स्वाभाविको नियम इति भावः ।
३० गुहागाम्भीर्यम् । ३१ छद्मी- । ३२ कुवेरापेक्षयापि सम्पन्नाः । ३३ त्यज । ३४ मधुरता ।

निरुत्सेकर्ता पत्रे संवृतता श्रुते सुमतिर्ता वित्तोदये त्यागिता । संधौ सादरता खले विमुखता पापे परे
भीरुता दुःखे क्लेशसहिष्णुता च महता कल्याणमाकाङ्क्षति ॥२८१॥ गेहं दुर्गतबन्धुभिर्गुरुगृहं छात्रैर-
हकारिभिर्हृष्टं परेन बन्धुर्कैर्मुनिजनैः शापोन्मुखैराश्रमान् । सिंहाद्यैश्च वनं खलैर्दृष्टमां , चौरैर्दिगन्तानपि
सकीर्णान्यवलोक्य सत्यसरलः साधुः क विश्राम्यति ॥ २८२ ॥ आदर्शः शिक्षितानां सुचरितनिकपः
शीलवेलासमुद्रो दीनानां कल्पवृक्षः सुगुणफलनतः सज्जनानां कुटुम्बी । सत्कर्ता नाबमन्ता पुरुषगुण-
निधिर्देक्षिणोदारसत्त्वो ह्येकः श्लाघ्यः स जीवत्यधिकगुणतया चोच्छ्रसन्तीव चान्ये ॥ २८३ ॥ नम्रत्वेनो-
न्नमन्तः परगुणकथनैः स्वानुणान्ख्यापयन्तः स्वार्थान्संपादयन्तो वित्ततवद्भुतरारम्भयन्ताः परार्थे ।
क्षान्त्यैवाक्षेपरुक्षाक्षरमुखरमुखान्दुर्मुखान्दुःखयन्तः सन्तः साश्चर्यचर्या जगति बहुमताः कस्य नाभ्यर्थनीयाः
॥ २८४ ॥ वक्त्रे वल्गुप्रकर्षः संमरमुवि तव प्राणरक्षाऽपि दैवात्स्वेच्छाचारो न चास्ते न हि भवति तथा
भारवाहो नितान्तम् । इत्युक्तोऽश्वः खरेण ग्रहसितवदनो मूक एवावतस्थे तस्माज्जात्या महान्तोऽवम-
जनविषये मौनमेवाश्रयन्ते ॥ २८५ ॥ येषां स्वान्तं गभीरं विमलमनूजतादुर्विधं भीमसत्त्वं सत्तारिक्तं
सुषेयं बहुविधपरमोत्कृष्टरत्नार्थदिस्त्रु । ते शान्ता मुक्तहस्ताः प्रतिदिनमितरामीष्टपूर्वं प्रवृत्ताः सद्गता
न्यस्तदर्पा जगति सुपुरुषाः केचनैवोद्भवन्ति ॥ २८६ ॥

असत्पुरुषगर्हणम् ।

असतां बत सर्वाऽपि न न्यायानुगता यदा । ततस्तेभ्योऽर्थपूर्त्याशा सुधालिप्सेव भोगिनः ॥ १ ॥
खलः सर्वपमात्राणि परिच्छिन्नाणि पश्यति । आत्मनो विस्वमात्राणि पश्यन्नपि न पश्यति ॥ २ ॥ न
विना परवर्धेन रमते दुर्जनो जनः । काकः सर्वरसान्मुक्त्वा विनाऽमेध्यं न नृप्यति ॥ ३ ॥ विशिख-
व्याल्योरन्त्यवर्णाभ्यां यो विनिर्मितः । परस्य हरति प्राणानैतच्चित्रं कुलोचितम् ॥ ४ ॥ विषमैर्माँलि-
नात्मानो "द्विजिह्वा जिह्वा" इव । जगत्प्राणहरा नित्यं कस्य नोद्वेजकाः खलाः ॥ ५ ॥ दुर्जनः पारिहर्तव्यो
विषयाऽलङ्कृतोऽपि सन् । मणिना भूषितः सर्पः किमसौ न भयंकरः ॥ ६ ॥ खलानां कण्टकानां
च द्विविधैव प्रतिक्रिया । उर्पानन्मुखमद्भो वा दूरतो वा विसर्जनम् ॥ ७ ॥ अपूर्वः कोऽपि कोपाग्निः
सज्जनस्य खलस्य च । एकस्य शाम्यति खेर्हार्दधतेऽन्यस्य वौरितः ॥ ८ ॥ ऊर्जितं सज्जनं दृष्ट्वा द्वेष्टि
नीचः पुनः पुनः । कर्बेलीकुस्ते स्वस्थं विधुं दिवि विधुर्तुदैः ॥ ९ ॥ कचित्सर्पोऽपि मित्रत्वमिर्यो-
नैव खलः कश्चित् । न शेषशायिनोऽप्यस्य वशे दुर्योधनो हरेः ॥ १० ॥ उपकारोऽपि नीचानामपकारो
हि जायते । पयःपानं भुजंगानां केवलं विषवर्धनम् ॥ ११ ॥ अलकौश्च खलाश्चैव मूर्धभिः सुजनैर्घृताः ।

१ अशुद्धतया । २ सत्सिद्धान्तानुवर्तित्वम् । ३ दाहस्थम् । ४ सज्जने । ५ नगरस्थजन-
प्रतारकैः- । ६ रज्जुविशेषः । वाचालत्वरहित्यमिति भावः । ७ सङ्ग्राम- । ८ साधुता, सत्य-
त्वं च । ९ विषधरात् । १० परनिन्दया । ११ मलमूत्रादि । १२ विशिखशब्दस्यान्यो वर्णः 'ख'
इति व्यालशब्दस्य 'ल' । तयोर्मेलने 'खल' इति दुष्टार्थकं पदं सम्पद्यते वादशस्य बाणसर्प-
वद्भीमत्वात्प्राणहरत्वं सुसम्भवम् । १३ विकटाः विषमेव मा लक्ष्मीयैषां तादृशाश्च । १४ कृष्णवर्णाः,
दूषितान्तःकरणश्च । १५ द्वयर्थभाषिणः जिह्वाद्वयवन्तः सर्पाश्च । १६ कपटदृत्तयाः कुटिलगन्तारश्च ।
१७ सर्वजीवनहन्तारः । बाधुभक्षिणश्चाथ च खलानां भुजगापेक्षयाऽतिशयोऽभिहित इति व्यतिरेकः ।
१८ पादवर्मभूतकर्म- । १९ परित्यागः । २० प्रेम्णः तैलादेश्च । २१ जलतः । २२ अभ्युदय-
शालिनं प्रतिष्ठितं वा । २३ असति । २४ आकाशस्थम् । २५ राहुः । २६ प्राप्नुयात् । २७ कैशाः ।

उपर्युपरि संस्कारेऽप्याविष्कुर्वन्ति यकृताम् ॥ १२ ॥ खलानां धनुषां चापि सद्देशं जनुषामपि । गुणलामो
भवेदाशु परद्वेदकारकः ॥ १३ ॥ बहुनिष्कपटद्रोही बहुधान्योपघातकः । रन्धान्वेषी च सर्वत्र दूषको
मूषको यथा ॥ १४ ॥ नौश्च दुर्जनजिह्वा च प्रतिकूलविसर्पिणी । परप्रतारणायैव दारुणाकेन निर्मिता
॥ १५ ॥ यस्मिन्नेव समुत्पन्नस्तमेव निजचेष्टितैः । दूषयत्यचिरेणैव घूर्णकीट इयाधमः ॥ १६ ॥ स्वभावकठिन-
स्यास्य कृत्रिमां विप्रतो नतिम् ॥ गुणोऽपि परहिंसायै चापस्य च खलस्य च ॥ १७ ॥ अयःपिण्ड
इवोत्तरे खलानां हृदये क्षणात् । पतिता अपि नैष्यन्ते गुणास्तोयकणा इव ॥ १८ ॥ वर्जनीयो
मतिमता दुर्जनः सख्यवैरयोः । श्वो भवत्यपकाराय लिहन्नपि दशन्नपि ॥ १९ ॥ वक्रता विप्रतो यस्य
गुह्यमेव प्रकाशते । कथं खलु समो न स्यात्पुच्छेन पिशुनः शुनः ॥ २० ॥ स्नेहेनैव भूतिदानेन कृतः
स्वच्छोऽपि दुर्जनः । दर्पणश्चान्तिके तिष्ठन्करोत्येकमपि द्विधा ॥ २१ ॥ आजन्मसिद्धं कौटिल्यं
खलस्य च हलस्य च । सोढुं तयोर्मुखाक्षेपमलमेकैव सा क्षमा ॥ २२ ॥ यथा यथैव स्नेहेन भूयिष्ठमु-
पचर्यते । धत्ते तथा तथा तापं महावैश्वेनरः खलः ॥ २३ ॥ स्तोकेनोन्नतिमायाति स्तोकेनायात्यधो-
गतिम् । अहो नु सदृशी वृत्तिस्तुल्यकोटेः खलस्य च ॥ २४ ॥ दुर्जनः कृतशिक्षोऽपि सज्जनो नैव
जायते । अपि गङ्गाजलस्नानान्नाघः केशः कुशायते ॥ २५ ॥ दह्यमानाः सुतीव्रेण नीचाः परयशो-
ऽग्निना । अशक्तास्तैत्पद गन्तुं ततो निन्दा प्रकुर्वते ॥ २६ ॥ खलः सत्क्रियमाणोऽपि ददाति कलहं
सताम् । दुग्धघृतौऽपि किं याति वायसः कलहंस्तौम् ॥ २७ ॥ दुर्जनस्य विशिष्टत्वं परोपद्रवकार-
णम् । व्याघ्रस्य चोपवासेन पारणं पशुमारणम् ॥ २८ ॥ सत्यज्य शूर्पवद्दोषान्गुणान्गृह्णाति पण्डितः ।
दोषप्राही गुणत्यागी पैङ्गोलीव हि दुर्जनः ॥ २९ ॥ खलो न साधुतां याति सद्भिः सवोधितोऽपि
सन् । सारिपूरःप्रपूर्णोऽपि क्षारो न मधुरायते ॥ ३० ॥ सर्पदुर्जनयोर्मध्ये वर सर्पो न दुर्जनः । सर्पो
दशति कालेन दुर्जनस्तु पदे पदे ॥ ३१ ॥ अकस्मादेव कृप्यन्ति प्रसीदन्त्यनिमित्ततः । शीलमेतदसाधू-
नामत्र परिरिप्लव यथा ॥ ३२ ॥ अशक्ताः शक्तिमात्मीयां श्लाघयन्ते च दुर्जनाः । ते भवन्त्युपहासाय
महतामेव सनिधौ ॥ ३३ ॥ सर्पः क्रूरः खलः क्रूरः सर्पात्क्रूरतरः खलः । मैत्रेण शाम्यते सर्पो न खलः
शाम्यते कदा ॥ ३४ ॥ दुर्जनः प्रकृतेरेव परकार्योपघातकः । मूषको नौदरं बन्धि निहन्तुं पटमक्षकाः
॥ ३५ ॥ दुर्जनं प्रथमं घन्दे सज्जनं तदनन्तरम् । मुखप्रक्षालनादूर्ध्वं गुदप्रक्षालनं यथा ॥ ३६ ॥
दुर्जनः सुजनो न स्यादुपायानां शतैरपि । अपांनं मृतसहस्रेण घृतं चास्य कथं भवेत् ॥ ३७ ॥ खलास्तु
कुशलाः साधुहितप्रत्यूहकर्मणि । निपुणाः फणिनः प्राणानपहर्तुं निर्गतासाम् ॥ ३८ ॥ अहो वत मह-

१ अनृजुत्वम्, प्रतिकूलत्वं च । २ उत्तमकुलोत्पन्नानाम्, अच्छिद्रवेणुनिर्मितानां च
३ सम्पन्नत्वादि- । मौर्वी- । ४ बहु अत्यन्तं निष्कपटेभ्यो द्रोघधारः । बहुनिष्क (वक्षो-
भूषण) पटस्य द्रोही च । ५ बहुधा अन्येषामुपघातकः । बहुधान्यस्यो घातकश्च । ६ दूषण- ।
छिद्र- । ७ तीरं प्रति गमन- । विरोधाचरणपरा च । ८ परेषां पारप्रापणार्थम् । परेषां
वथनार्थं च । ९ भयावहा । कण्ठेन च । १० व्रजणा किं रूपेण अकेनाशोभनेन वा । ११
क्रुद्धे वेणो च । १२ काष्ठच्छिद्रकारी कीटः । १३ कार्यविशेषसिद्धयर्थं कल्पिताम् । १४
नद्वताम् । १५ धर्म- । मौर्वी च । १६ लोह- । १७ शुनकः । १८ गुप्तमर्थमङ्गं च । १९ ममतया,
तन्मादिना च । २० वैभव- । अस्म- । २१ पृथिवी, भान्तिश्च । २२ अग्निः । २३ तुल्यदण्डस्य ।
२४ दृगवत्पवित्रः २५ तादृशी प्रतिष्ठा, धाम च । २६ राजदंस्त्वम् । २७ चालनीति भाषायाम् । २८
चपलम् । २९ गारुडमन्त्रेण । सान्त्वयन्नेन च । ३० शुद्धम् । ३१ मुक्तं तद्वत्पवित्रमिति यावत् ।
३२ विप्र- । ३३ निरपराधानाम् ।

त्कष्टं विपरीतमिदं जगत् । येनोपपन्नपते साधुरसाधुस्तेन तुष्यति ॥ ३९ ॥ तक्षकस्य विषं दन्ते भक्षिका-
या विष शिरः । वृश्चिकस्य विषं पुच्छं सर्वाङ्गे दुर्जनो विषम् ॥ ४० ॥ दुर्जनो नार्जवं याति सेव्यमानोऽ-
पि नित्यशः । स्वेदनाभ्यञ्जनोपायैः श्वपुच्छमिव नामितम् ॥ ४१ ॥ वर्धनं वाऽथ सम्मानं खलानां प्रीतये
कुतः । फलन्त्यमृतसेकेऽपि न पथ्यानि विषद्रुमाः ॥ ४२ ॥ दुर्जनैरुच्यमानानि वचांसि मधुराण्यपि ।
अकालकुसुमानीव भयं सजनयन्ति हि ॥ ४३ ॥ शत दद्यान्न विमदेदिति विज्ञस्य संमतम् । विना
हेतुमपि द्वन्द्वमेतन्मूर्खस्य लक्षणम् ॥ ४४ ॥ अहोखलमुजगस्य विपरीतो वधक्रमः । अन्यस्य दर्शति
श्रोत्रमन्यः प्राणैर्वियुज्यते ॥ ४५ ॥ न यत्नकोटिशतकैरपि दुष्टः सुधीर्भवेत् । किं मर्दितोऽपि कस्तूर्या
लशुनो याति सौरभम् ॥ ४६ ॥ पापाणो मिथते टङ्कैर्ध्वज वज्रेण मिथते । सर्पोऽपि मिथते मन्त्रैर्दुष्टात्मा
नैव मिथते ॥ ४७ ॥ दुर्जनो दोषमादत्ते दुर्गन्धमिव सूकरः । सज्जनश्च गुणग्राही हंसः
क्षीरमिवाम्भसः ॥ ४८ ॥ अपूर्वा रसनाव्यालाः खलाननविलेशयाः । कर्णमूले स्पृशन्त्यन्य हरन्त्यन्यस्य
जीवितम् ॥ ४९ ॥ दुर्जनेन सम सख्य प्रीति चापि न कारयेत् । उष्णो दहति चाङ्गारः शीतः
कृष्णायते करम् ॥ ५० ॥ दुर्जनः प्रियवादी च नैतद्विश्वासकारणम् । मधु तिष्ठति जिह्वे इदि
हालाहलं विषम् ॥ ५१ ॥ मनस्यन्यद्वचस्यन्यत्कार्ये चान्यदुरात्मनाम् । मनस्येकं वचस्येकं कर्मण्येकं
महात्मनाम् ॥ ५२ ॥ जीर्वनग्रहणे नैत्रा गृहीत्वा पुनरुक्तेताः । किं कनिष्ठाः किमु ज्येष्ठा घटीर्यैः स्वस्य
दुर्जनाः ॥ ५३ ॥ विभ्राणा गरल कण्ठे भुजङ्गपरिवेष्टिता । शाम्भवीव तनुः कस्य न बन्धा
दौर्जनी सभा ॥ ५४ ॥ अक्षमालापट्टित्वा कुंशासनपरिग्रहा । ब्राह्मीव दौर्जनी सर्षद्वन्द-
नीया समेखलौ ॥ ५५ ॥ खलः करोति दुर्वृत्तं नून फलति साधुषु । दशाननोऽहर-
त्सीता बन्धनं च महोदधेः ॥ ५६ ॥ कुर्वते स्वमुखेनैव बहुधान्यस्य खण्डनम् । नमः पतनशी-
लाय मुसलाय खलाय च ॥ ५७ ॥ अपर्वादादमीतस्य समस्य गुणदोषयोः । असद्वृत्तेरहो वृत्त दुर्वि-
भावं विधेरिव ॥ ५८ ॥ न देवाय न धर्माय न बन्धुभ्यो न चार्थिने । दुर्जनस्यार्जित वित्तं भुज्यते
राजतस्करैः ॥ ५९ ॥ मुखं पद्मदलाकार वाचा चन्दनशीतला । हृदयं क्रोधसयुक्त त्रिविध धूर्तल-
क्षणम् ॥ ६० ॥ निष्णातोऽपि च वेदान्ते साधुत्वं नैति दुर्जनः । चिर जलनिधौ मग्नो नैनाक इव
मार्दवम् ॥ ६१ ॥ खलः सज्जनकार्पोसर्वैर्लक्षणैकहृताशनः । परदुःखाग्निधमनमारुतः केन वर्ण्यताम् ॥ ६२ ॥
यशःसौरभ्यलशुनः शान्तिशैत्यहृताशनः । कारुण्यकुसुमाकाशः खलः सज्जनदुःखदः ॥ ६३ ॥
अन्तर्मलिनदेहेन बहिराह्लादकारिणा । महाकालफलेनेव के खलेन न वञ्चिताः ॥ ६४ ॥ अहो प्रेक्ष-
तिसादृश्य श्लेष्मणो दुर्जनस्य च । मेधुरैः कोपैर्मोयाति कटुकैर्केनैव शाम्यति ॥ ६५ ॥ ईषद्व्यप्रवे-
शोऽपि ज्ञेहविच्छेदकारकः । कुतश्चोमो नरीनर्ति खलो मन्थानदण्डवत् ॥ ६६ ॥ विवृण्वती पुरस्तैश्च

१ लज्जते । २ भुजगस्य । ३ मधुमक्षिकायाः । ४ नम्रतां प्रापितम् । ५ दानं, विवर्धनं
च । ६ स्पृशतीति तु लक्षणयाऽर्थः । ७ उत्तमबुद्धिः सत्स्वभाव इति यावत् । ८ इष्टगन्धताम् ।
९ जिह्वारूपा विषधराः । १० जल- । प्राणश्च । ११ अधोमुखाः, प्रणताश्च । १२ उर्ध्वमुखः, उद्धताश्च ।
१३ एकशृङ्गलावद्धकलशदामविशेषस्य । १४ सर्प- । जार- । १५ दुर्जनसम्बन्धिनी । १६ अक्ष-
मा ये आकाशाः भाषणानि तेषाम् अभिप्रायाभिज्ञा । अक्षमालाया रुद्राक्षमालायाश्च तस्या अप-
वृत्तिं जानातीति । १७ कुत्सितं यच्छासनं तत् कुशमयं च । १८ सभा- । १९ मेखलया समेताः ।
समेखला इति च । २० कलङ्कात् । २१ बलाज्ज्वलनरूप- । २२ स्वभाव- । २३ कफस्य । २४ घृता-
दिभिः, प्रणयवचनादिभिश्च । २५ प्रज्वलनरूपम् । २६ औषधविशेषेण, तीव्रोक्त्या च ।

पृष्ठतः कुर्वती गुणम् । कर्णान्विध्यति लोकस्य सूचीवत्सूचकस्य वाक् ॥ ६७ ॥ सर्वथा व्यवहर्तव्यं
कुतो ह्यवचनीयता । यथा स्त्रीणां तथा वाचां साधुत्वे दुर्जनो जनः ॥ ६८ ॥ कापूरुषः कुक्कुरश्च
भोजनैकपरायणः । लालितः पार्श्वमायाति वारितो न च गच्छति ॥ ६९ ॥ मालिन्यमवलम्बेत
यदा दर्पणवत्खलः । तदैव तन्मुखे देयं रजौ नान्या प्रतिक्रिया ॥ ७० ॥ नीचः समुत्थितोऽवश्यम-
नवाप्य पराश्रयम् । छिद्रं न रतिमाप्नोति दृष्टान्तोऽत्र कटीभवः ॥ ७१ ॥ दुर्जनः परिहर्तव्यः प्रत्यक्षो
द्विपदः पशुः । विध्यते वा कुशलेन परोक्षः कण्टको यथा ॥ ७२ ॥ यथा वृष्टिः समुद्रेषु मुक्तस्यो-
परि भोजनम् । एव प्रीतिः खलैः सार्धमुत्पन्नेऽर्थेऽवसीदति ॥ ७३ ॥ कचित्कार्यवशानीचोऽप्यलं
भवति नो महान् । कास्यस्यैव हि राज्ञोऽपि दर्पणः कनकस्य न ॥ ७४ ॥ दुर्जनो दूषयत्येव सता
गुणगण क्षणात् । मलिनीकुरते धूमः सर्वथा विमलाम्बरम् ॥ ७५ ॥ यथा दोषो विमात्यस्य
जनस्य न तथा गुणः । प्रायः कलङ्क एवेन्दोः प्रस्फुटो न प्रसन्नता ॥ ७६ ॥ सपत्नौ कर्कशं चित्तं
खलस्यापदि कोमलम् । शीतलं कठिनं प्रायस्तत्तं मृदुं भवत्ययम् ॥ ७७ ॥ प्रायः प्रकुप्यतितरां
प्रीत्यैव प्रखलो जनः । नयनं स्नेहसपर्कात्काल्प्यं समुपैत्यलम् ॥ ७८ ॥ प्राप्य वित्तं खलास्तूर्णं
निर्वृतिं यान्ति नान्यथा । तोयमासाद्य गर्जन्ति न रिक्ताः स्तनयित्नवः ॥ ७९ ॥ सदा खण्डनयोग्याय
तुषपूर्णशयाय च । नमोऽस्तु बहुवीजाय खलायोद्धखलाय च ॥ ८० ॥ जिहादूषितसत्पात्रः
पिण्डार्थी कलहोत्कटः । तुल्यतामैशुचिर्नित्यं विमर्ति पिशुनः शुनः ॥ ८१ ॥ अहो बत खलः पुण्यैर्मूर्खो-
ऽप्यश्रुतपण्डितः । स्वगुणोदीरणे शैर्षः परनिन्दासु धार्क्यपतिः ॥ ८२ ॥ खलः मुजनपैशुन्ये सर्व-
तोऽक्षिशिरोमुखः । सर्वतः श्रुतिमाल्लोके सर्वमावृत्य तिष्ठति ॥ ८३ ॥ सत्साधुवादे मूर्खस्य मात्सर्य-
गैल्लोरोणिः । जिह्वा कर्कशमुखेनापि कृष्टा नैव प्रवर्तते ॥ ८४ ॥ मायामयः प्रकृत्यैव रागद्वेषमदा-
कुलः । महतामपि मोहाय ससार इव दुर्जनः ॥ ८५ ॥ खचित्रमपि मायावी रचयत्येव लीलया ।
लघुश्च महता मध्ये तस्मात्खल इति स्मृतः ॥ ८६ ॥ खलेन धनमत्तेन नीचेन प्रमविष्णुर्नौ । पिशु-
नेन पदस्थेन हा प्रजे कं गमिष्यसि ॥ ८७ ॥ ये श्रमं हर्तुमीहन्ते महता चिरसम्भृतम् । वन्धास्तेऽस-
रलौत्मानो दुर्जनाः सज्जना इव ॥ ८८ ॥ अहो कुटिलबुद्धीनां दुर्ग्राह्यमसतां मनः । अन्यद्वचसि कण्ठेऽ-
न्यदन्यदोष्ठपुटे स्थितम् ॥ ८९ ॥ खलेषु सत्सु निर्याता वयमर्जयितुं गुणान् । इयं सा तत्स्वरूपमे
रत्नक्रयविडम्बना ॥ ९० ॥ वर्धते स्पर्धयेवोमौ संपदा शतशाखया । अङ्कुरोऽवैकरोद्धतः पुरुष-
श्चाङ्कुलोद्धवः ॥ ९१ ॥ यत्सृष्ट्यैव परां यान्ति सन्तः संतापसततिम् । तदैव सन्तो हसन्तोऽपि हँल-
यैव हि कुर्वते ॥ ९२ ॥ गुणदोषावशास्त्रज्ञः कथं विभजते जनः । किमन्धस्याधिकारोऽस्ति रूप-
भेदोपलब्धिषु ॥ ९३ ॥ प्रायः प्रकाशता याति मलिनः साधुबाधया । नाप्रसिष्यत चेदर्ककोऽज्ञा-

१ परदोषैकदर्शिनः । २ अगर्हणीयता । ३ दर्पणोपरि । दुर्जनवदनोपरि च । ४ धूलिः,
तिरस्कारानुष्ठानविशेषश्च । ५ पुरुषेन्द्रियम् । ६ विमलं स्वच्छम् । ७ अम्बरम् आकाशं
वत् । ८ लोहम् । ९ मेघाः । १० वृंशादिपात्रं जिह्वायां स्पृष्ट्वा आ दूषयति खलश्च
वाङ्मात्रेण सज्जनं दूषयति । १० उद्धरयति । ११ अपवित्रः । १२ शास्त्राध्ययनमन्तरैव पण्डितः ।
१३ खड्गमुखः । १४ सिद्धिवाक् । १५ नहि साधुजनगुणान् वक्तुमुत्सहते दुष्ट इति तथोक्तम् ।
१६ पक्षिविशेषश्चात्र । १७ प्रभुत्वं दधता । १८ विफलयितुम् । १९ कुटिलात्मानं इति
पाठान्तरम् । २० मलादिस्थानसम्भूतः । २१ दुष्कुले उत्पन्नः । २२ तादृशं कर्म ।
२३ अनायासेनैवेति भावः ।

स्यसिंहिकोसुतम् ॥ ९४ ॥ प्रायः परोपतापाय दुर्जनः सततोद्यतः । अवश्यकरणीयत्वात्
कारणमपेक्षते ॥ ९५ ॥ यथा गजपतिः श्रान्तश्छायार्थं वृक्षमाश्रितः । विश्रम्य तं दुर्मं हन्ति तथा नीचः
स्वमाश्रयम् ॥ ९६ ॥ चारुता परदारार्थं धन लोकोपतसये । प्रभुत्वं साधुनाशाय खले खलतरा गुणाः
॥ ९७ ॥ परोपकारविज्ञानमात्रलाभोपजीविनाम् । दाशानामिव धूर्तानां जालाय गुणसंग्रहः ॥ ९८ ॥
करोति पूज्यमानोऽपि लोकव्यसनदीक्षितः । दर्शने दर्शने आस गृहादित्य दुर्जनः ॥ ९९ ॥ सत्यधर्म-
च्युतान्पुसः क्रुद्धादाशीविषोदिव । नास्तिकोऽपि तुद्रिजतं जनः किं पुनरास्तिकः ॥ १०० ॥ येषां
प्राणिवधः क्रीडा नर्ममर्मच्छिद्यो गिरः । कार्यं परोपतापित्य ते मृत्योरपि मृत्यवः ॥ १०१ ॥ न तथे-
च्छन्त्यकर्त्याणाः परेषां वेदितुं गुणान् । यथेषां ज्ञातुमिच्छन्ति नर्गुण्यं पापचतस्रः ॥ १०२ ॥ अतो
हास्यतर लोके किञ्चिदन्यत्र विद्यते । यत्र दुर्जन इत्याह दुर्जनः सज्जनं जनम् ॥ १०३ ॥ अपकारमसं-
प्राप्य तुष्येत्साधुरसाधुतः । नैव लाभो भुजङ्गन वेष्टितो यत्र दृश्यते ॥ १०४ ॥ लुब्धः स्तब्धोऽनृजु-
र्मुखः प्रभुरेकान्तदारुणः । बहूनेषु खलः साधून्मारयित्वा मरिष्यति ॥ १०५ ॥ का खलेन सह स्पर्धा
सज्जनस्याभिमानिनः । भाषणं भीषणं साधुदूषणं यस्य भूषणम् ॥ १०६ ॥ मुञ्चन्नेकैव विध्यन्ति पाद-
मेकस्य कण्टकाः । दूरान्मुखसहस्रेण सर्वप्राणहराः खलाः ॥ १०७ ॥ निर्माय खलजिह्वां सर्वप्राणहरं
वृणाम् । चकार किं वृथा शस्त्रविषवह्नीन्प्रजापतिः ॥ १०८ ॥ यथा परोपकारेषु नित्यं जागर्ति
सज्जनः । तथा परापकारेषु जागर्ति सतत खलः ॥ १०९ ॥ विभेति साधुकर्मभ्यो न दुष्टोऽसाधुकर्मणः ।
सितांशनात् खरो भीतो नतु दूषितमक्षणात् ॥ ११० ॥ वृथाञ्चलितक्रोपाग्नेः पण्या-
क्षरवादिनः । दुर्जनस्यौषध नास्ति किञ्चिदन्यदनुत्तरात् ॥ १११ ॥ जीवन्नपि न तत्कर्तुं शक्नोति
सुजनस्तथा । दुर्जनो यन्मृतः कुर्यात्परेभ्योऽहितमुत्तरम् ॥ ११२ ॥ यद्यदिष्टतमं तत्तरेयं गुणयते किल ।
अत एव खलो दोषान्साधुभ्यः सप्रयच्छति ॥ ११३ ॥ वरमत्यन्तविफलः सुखसेव्यो हि सज्जनः । न तु
प्राणहरस्तीक्ष्णः शरवत्सफलः खलः ॥ ११४ ॥ स्वभावेनैव निश्चितः कृतपक्षग्रहोऽपि सन् । शरवद्गुण-
निर्मुक्तः खलः कस्य न भेदकः ॥ ११५ ॥ दुर्जनः सुजनीकर्तुं यत्नेनापि न शक्यते । सत्कारेणापि
लज्जुनः कः सुगन्धीकरिष्यति ॥ ११६ ॥ नैवात्मनो विनाशं गणयति पिशुनः परव्यसैनदृष्टः । प्राप्य
सहस्रविनाशं समरे नृत्स्यति केवन्व उव ॥ ११७ ॥ रविरपि न दहति तादृग्यादृक्संदहति बालुका-
निकैरः । अन्यस्मालुन्वपेदो नीचः प्रायेण दुःसहो भवति ॥ ११८ ॥ त्यक्त्वाऽपि निजप्राणान्परहित-
विघ्नं खलः करोत्येव । कचले पतिता सद्यो वैमयति खलु मक्षिकाऽजभोक्तारम् ॥ ११९ ॥ कृतमपि
महोपकारं पय इव पीत्वा निर्गतद्वम् । प्रत्युत हन्तुं यतते कौकोदरसोदरः खलो जगति ॥ १२० ॥
नलिकागतमपि कुटिलं न भवति सरलं शुनः पुच्छम् । तद्वत्खलजनददयं बोधितमपि नैव याति
माधुर्यम् ॥ १२१ ॥ एते स्निग्धतमा इति मा मा क्षुद्रेषु यात विश्वासम् । सिद्धीर्थानामेषा 'हेहोऽप्य-

१ राहुम् । २ अन्यस्त्रीमोहनार्थम् । ३ सज्जनवासदानाय । ४ मत्स्यजीविनाम् । ५ सर्पाद ।
६ दुष्टाः । ७ सितामक्षणेन हि गर्दभो रुग्णो भवति । ८ ददाति । ९ निर्गुणः, मौर्वीतो निर्गतश्च ।
१० विपत्तिः । ११ छिन्नमस्तकं शरीरम् । १२ सिकतापुञ्जः । १३ प्राप्तप्रभावः लब्धोच्चाधिकार
इति यावत् । तथा च यद्यपि बालुकानिकरस्य स्वतो दाहकत्वाभावः तथापि यथा उष्ण-
शमिनाऽऽहिततेजा दाहको भवति तथा केनापि राजाद्यन्यतमेन दत्तशासनाधिकार इति
निष्कृष्टोऽर्थः । १४ उद्गिरयति । १५ निःसङ्कोचम् । १६ बिषधरसदृशः । १७ सर्वपाणां कृतकार्याणां
च । १८ तैलम्, प्रेम च ।

शृणि पातयति ॥ १२२ ॥ गुणिनां गुणेषु सत्स्वपि पिशुनजनो दोषमात्रमादत्ते । पुष्पे फले विरागी
 क्रमेणैकः कण्टकौघमिव ॥ १२३ ॥ सुजनानामपि हृदयं पिशुनपरिष्वङ्गतो मत मलिनम् । पवनः
 परागवाही रथ्यासु बह्वर्जस्वलो भवति ॥ १२४ ॥ परिपूर्णोऽपि तटाके काकः कुम्भोदकं पिबति ।
 अनुकूलेऽपि कलत्रे नीचः परदारलम्पटो भवति ॥ १२५ ॥ दुर्जनदूषितमनसो पुंसां सुजनेऽपि नास्ति
 विश्वासः । बालः पर्यसा दग्धो दध्यपि फलकृत्य भक्षयति ॥ १२६ ॥ विषधरतोऽप्यतिविषमः खल
 इति न मृषा वदन्ति विद्वंसः । यदयं नकुलद्वेपी स कुलद्वेपी पुनः पिशुनः ॥ १२७ ॥ अतिम-
 ल्निने कर्तव्ये भवति खलानामतीव निपुणा धीः । तिमिरे हि कौशिकानां रूपं प्रतिपद्यते दृष्टिः ॥ १२८ ॥
 लब्धोच्छ्रायो नीचः प्रथमतः स्वामिनं परामेवति । भूमिरजो रथ्यादावुत्थापकमेव सवृणुते ॥ १२९ ॥
 उपकृतमनेन सुहृदयमित्यसतामस्ति न कचिदपेक्षा । होसुः स्थहस्तमाश्रितमुद्धृतोऽग्निर्दहत्येव ॥ १३० ॥
 परवादे दशवदनः परम्प्रेनिरीक्षणे सहस्राक्षः । सदैवचित्तहरणे बाहुसहस्राक्षुनः पिशुनः ॥ १३१ ॥
 परिशुद्धमपि वृत्तिं समाश्रितो दुर्जनः परान्वेद्यते । पवनाशिनोऽपि भुजगाः परोपतापं न मुञ्चन्ति
 ॥ १३२ ॥ उपकारिणमपि पूज्यं हन्ति महान्तं खलोऽन्नपोऽवसरे । धृष्टद्युम्नो मध्येवीरं हतवान् गुरुं
 शान्तम् ॥ १३३ ॥ प्रेरयति परमनैर्यः शक्तिविहीनोऽपि जगदभिद्रोहे । तेजयति शस्त्रधारं स्वयमसमर्थः
 शिला छेत्तुम् ॥ १३४ ॥ क्षिरसि निहितोऽपि नित्यं यत्नादपि सेवितो बहून्नेहैः । तरुणीकच इव
 नीचः कौटिल्यं नैव विजहाति ॥ १३५ ॥ व्योम्नि स वासं कुरुते चित्रं निर्माति सुन्दरं पवने ।
 रचयति रेखाः सलिले चरति खले यस्तु सत्कारम् ॥ १३६ ॥ अतिपेलवमिति परिमितवर्णं लघुतरमु-
 दाहरति शठः । परमार्थतः स हृदयं वहति पुनः कालकूटघटितमिव ॥ १३७ ॥ मृद्वत-
 स्सुखमेधो दुःसंधानश्च दुर्जनो भवति । सुजनस्तु कनकघटवहुर्मेघश्चाशुसधेयः ॥ १३८ ॥ भृगमीनसज-
 नानां तृणजलसंतोषविहितवृत्तीनाम् । लब्धकधीवरपिशुना निष्कारणवैरिणो जगति ॥ १३९ ॥ रे
 खल तव खलु चरितं विदुषामग्रे विविच्य वक्ष्यामि । अथवाऽलं पापात्मन्कृतया कथयाऽपि ते हतया
 ॥ १४० ॥ विध्वंस्तपरगुणानां भवति खलानामतीव मलिनत्वम् । अन्तारितशशिरुचामपि सलिलमुच्चां
 मलिनिर्भोऽप्यधिकः ॥ १४१ ॥ परगुर्भोगुप्तिनिपुणं गुणैर्मयमखिलैः समीहितं नितराम् । ललिताम्बु-
 मिव सज्जनमाख्य इव दूषयन्ति खलाः ॥ १४२ ॥ दूरस्थापितहृदयो गूढरहस्यो विक्रामसाशङ्कः ।
 आल्लेपो बालानां भवति खलानां च समेदः ॥ १४३ ॥ धर्मारम्भेऽप्यसतां परहितैव प्रयोजिका भवति ।
 काकानामभिषेकेऽकारणतां धृष्टिरनुभवति ॥ १४४ ॥ यद्वीक्ष्यते खलानां माहात्म्यं कापि दैययोगेन ।
 काकानामिव शौक्यं तदपि हि न चिरादनर्थाय ॥ १४५ ॥ यत्खलु खलमुखहृतवहविनिहितमपि

१ उष्ट्रः । २ असंमार्जितेषु मार्गेषु । ३ संचरन् । ४ धूलिधूसरः, पुष्पिणीलीवद्वस्त्रस्य
 इति तु व्युत्पद्यते । ५ दुर्जनैर्दूषितमनस्तेषाम् । दुर्जनैरन्यथाभाषितभाषानां महतामिति
 भावः । ६ तस्मैनेति विशेषणमप्युक्तम् । ७ असत्यम् । ८ नकुल-बभ्रु- । नकुलेति च । ९ उलू-
 कानाम् । १० तिरस्कृत्य । ११ सदाचारिजनस्य धनापहरणे । १२ पीडयति । १३ विचलन्तीति
 पाठान्तरम् । १४ कुटिलः । १५ अनेकविधैस्तैलैः । अतिशयितैः सौहार्दैश्च । १६ अनुश्रुतां
 प्रतिकूलतां च । १७ अतिमधुरमिति भावः । १८ समीकर्तुमशक्यः । १९ विध्वंसितम् ।
 २० मेवानाम् । २१ मालिन्यम् । २२ परशु (अप्रकाश्य)-गोपने लग्नम् । शुद्धं च रहस्यं
 वृत्तम् । अङ्गविशेषश्च । २३ विनयादि । तन्तु- । २४ सुन्दरं वस्त्रम् । २५ श्लेषेण विशेषण-
 साम्यरक्षणत्वात् । नो भेदः इति पाठान्तरं स्पष्टार्थम् । २६ कदा यदा जले स्नान्ति तदा वृष्टिर्न
 जायते इति निमित्तज्ञाः प्राहुः । २७ चेतवर्णत्वम् । २८ न चिरात् तत्क्षणात्

शुद्धिमेव परमेति । तदनलशौचमिवांशुकमिह लोके दुर्लभं प्रेम ॥ १४६ ॥ वंशवलम्बनं यद्यो विस्तारो
 गुणस्य या च नतिः । तज्जालस्य खलस्य च निजान्मुसप्रणाशाय ॥ १४७ ॥ गुदरन्ध्रं खलवदनं
 सममिति मन्ये पवित्रताहीनम् । निःसरति ततो यद्यत्ततः परं हन्त दौर्गन्ध्यम् ॥ १४८ ॥ पुंश्चिह्न
 खललोकः समुन्नतिं प्राप्य दूषयत्येव । न च पश्यति निजपातं माधिनमाश्रयि तदौद्धत्यात् ॥ १४९ ॥
 सुगृहीतप्रलिनपक्षा लघवः परमेदिनस्तीक्ष्णाः । पुरुषा अपि विशिखा अपि गुणच्युतोः बस्य न भयाय
 ॥ १५० ॥ स्वकपोलेन प्रकटीकृतं प्रमत्तत्वकारणं किमपि । द्विरदस्य दुर्जनस्य च मद चकारैव दान-
 मपि ॥ १५१ ॥ सतापमोहकम्पान्संपादयितुं निहन्तुमपि जन्तून् । सखि दुर्जनस्य भूतिः प्रसरति दूर
 उबरस्येव ॥ १५२ ॥ अर्थप्रहणे न तथा व्यथयति कटुकूजितैर्यथा पिशुनः । रुधिरादानादधिकं दुर्नोति
 कर्णे कणन्मशकः ॥ १५३ ॥ क्षुद्रोद्भवस्य कटुतां प्रकटयतो विदधतश्च मदमुच्चैः । मधुनोऽवमपुरुषस्य
 च गरिमा लघिमा च भेदाय ॥ १५४ ॥ त्यजति च गुणान्सुदूरं तेनुमपि दोषं निरीक्ष्य गृह्णाति ।
 मुक्त्वाऽलंकृतकेशान्यूकामिब वानरैः पिशुनः ॥ १५५ ॥ दोषालोकननिपुणाः पुरुषगिरो दुर्जनाश्च घृणाश्च ।
 दर्शनमपि भयजननं येषामनिमित्तपिशुनानाम् ॥ १५६ ॥ पिशुनत्वमेव विद्या परदूषणमेव भूषणं
 येषाम् । परदुःखमेव सौख्यं शिव शिव तेऽकेन वेधसा सृष्टाः ॥ १५७ ॥ हस्त इव भूतिमलिनो लब्ध-
 यति यथा यथा खलः सुजनम् । दर्पणमिव तं कुस्ते तथा तथा निर्मलच्छायम् ॥ १५८ ॥ अन्यस्य
 लगति कर्णे जीवितमन्यस्य हरति बाण इव । हृदयं दुनोति पिशुनः कण्टक इव पादलेप्थोऽपि
 ॥ १५९ ॥ स्वरसेन बध्नातां कस्मादाने कण्टकोत्करैस्तुदताम् । पिशुनानां पनसानां कोशमोगोऽप्यवि-
 श्वास्यः ॥ १६० ॥ वशे घुण इव न विशति दोषो रसमाविते सतां मनसि । रसमपि तु न प्रतीच्छति
 बहुदोषः संनिपातीव ॥ १६१ ॥ परंपरितापनकुसुकी गणयति नात्मीयमपि तापम् । परहतिहेतोः
 पिशुनः संदर्श इव स्वपीडनं सहते ॥ १६२ ॥ सगुणोऽपि हन्त विगुणा भवति खला स्याद्विचित्रवैर्गोऽपि ।
 आखुमुखादिषु शाटी यदपरिपाटी कवेः कैपि ॥ १६३ ॥ कतिपयदिनपरमायुषि मदकारिणि यौवने
 दुरात्मानः । विदधति तथापराधं जन्मैव यथा वृथा भवति ॥ १६४ ॥ दुश्चरितैरेव निजैर्भवति दुरात्मा
 विशङ्कितो नित्यम् । दर्शनपथमापन्नं पन्नगकुलमाकुलीभवति ॥ १६५ ॥ स्वयमपि भूरीच्छि-
 द्रश्चापलमपि सर्वतोमुखं तन्वन् । तित्तैस्तुषस्य पिशुनो दोषस्य विवेचनेऽधिकृतः
 ॥ १६६ ॥ पिशुनः खलु सुजनानां खलमेव पुरो निधाय जेतव्यः । कृत्वा उबरमात्मीयं
 जिगाय बाण रणे विष्णुः ॥ १६७ ॥ वक्ताः कपटस्त्रिंशो मलिनाः कर्णान्तिके प्रसजन्तः । कं
 मेदयन्ति न संखे खलाश्च गणिकाकटाक्षाश्च ॥ १६८ ॥ कस्तूरिकाभृगाणामण्डाद्वन्धुगुणमखिलमादाय ।

१ वंशस्य-वेणोः, कुलस्य च अवलम्बनम् । आश्रितत्वं स्वसार्थत्वं च । २ रज्जु-महत्त्वादि
 च । ३ स्वान्तर्गत- । स्वविश्वासानातङ्क- । ४ बाणाः । ५ निर्गुणाः, मौर्वितो निपतित्वाश्च ।
 ६ हस्तिनः । ७ वृद्धिः । ८ व्यथयति । ९ गुरुत्वम् । १० लघु (क्षुद्र) त्वम् । ११ अल्पम् । १२ वानरा
 यूकाग्रहणे पठवो भवन्तीति तेषां प्रकृतिः । १३ दूषण- । रात्रि- । १४ न त्वनेनेति भावः । यद्वा-
 अकेन-मूढेन दुष्टेनेति वाऽर्थः । १५ प्रभुत्व- । भस्म । १६ कण्टकादपि दुष्टः । पिशुन इति तत्त्वम् ।
 १७ आर्द्र-प्रेमशालिनि च । १८ पारदादि सौहार्दं च । १९ वातादिदोषत्रयदुष्टः । मूर्खत्वौद्ध-
 त्यादियुक्तश्च । २० मन्त्रविशेषः । २१ तन्तु- । माधुर्यादि- । २२ रङ्ग- । अक्षर- । २३ अनिवच-
 नीया । २४ स्वर्प- । २५ चालिनी । २६ एतदाख्यं दैत्यम् । २७ तैलेनैव स्निग्धाः कृताः न तु सुभ-
 गानामिव जन्मतो मसृणाः । बहिरेव प्रकटितसौहार्दाश्च । दुष्टानां केशरौक्ष्यादि जन्मसिद्ध-
 मिव सतीनां केशकोमलत्वादीति लक्षणज्ञाः ।

यदि पुनरहं विधिः स्यां खलजिह्वायां निवेशयिष्यामि ॥ १६९ ॥ आचरति दुर्जनो यत्सहसा
मनसोऽग्रगोचरानर्थान् । तत्र न जाने जाने स्पृशति मनः किंतु नैव निष्ठुरताम् ॥ १७० ॥ नष्टमपात्रे
दानं नष्ट हितमफलबुद्धयवज्ञाने । नष्टो गुणोऽगुणज्ञे नष्ट दाक्षिण्यमकृतज्ञे ॥ १७१ ॥ रोगोऽण्डजो-
ऽङ्कुरोऽग्निर्विषमंश्चतरो घृणाः क्रिमयः । प्रकृतिः कृतान्नश्च नरः स्वाश्रयमधिनाश्य नैधन्ते ॥ १७२ ॥ आदौ
लज्जयति कृत मध्ये परिभवति रिक्तमभैसाने । खलसगतस्य कथयत यदि सुस्थितमस्ति किञ्चिदपि
॥ १७३ ॥ परमर्मदिव्यदर्शिषु जात्यैवोचितनिगूढवैरेषु । कः खल खलेषु शङ्कां लभयिष्यति दम्भ-
निरतेषु ॥ १७४ ॥ अस्थानाभिनिवेशी प्रायो जड एव भवति नो विद्वान् । बालादन्यः कोऽम्मसि
जिघृक्षतीन्द्रोः स्फुरद्विम्बम् ॥ १७५ ॥ मलिनयति परं मलिनः कज्जलराशिर्यथेति नो चित्रम् ।
ध्वित्रासज्जनसितिमा प्रभवन्नेव प्रसत्यपरम् ॥ १७६ ॥ लब्धोदयोऽपि हि खलः प्रथमं स्वजनं नयति परि-
तापम् । उद्गच्छन्दवदहनो जन्ममुव दारु निर्देहति ॥ १७७ ॥ अल्पश्रुतलव एव प्रार्थः प्रकटयति
वाग्धिमवमुच्चैः । सर्वत्र कुनटा एव हि नाटकमधिकं विडम्बयति ॥ १७८ ॥ प्रखला एव गुणवतामा-
क्रम्य धुर पुरः प्रकर्षन्ति । तृणकाष्ठमेव जलधेरुपरि प्लवते न रत्नानि ॥ १७९ ॥ महता यदेव मूर्धसु
तदेव नीचास्तृणाय मन्यन्ते । लिङ्गं प्रणमन्ति बुधाः काकः पुनरासनीकुरुते ॥ १८० ॥ सह वसेता-
मन्यसतां जलरुहजलवर्ध्वत्यसक्तोषः । दूरेऽपि सता वसतां प्रीतिः कुमुदेन्दुवद्वर्षति ॥ १८१ ॥ साधयति
यत्प्रयोजनमज्ञस्तत्स्य काकतालीयम् । दैवात्कथमन्यक्षरमुत्किरति घृणोऽपि काष्ठेषु ॥ १८२ ॥ प्रायः
खलप्रकृतयो नापारिभूता हिताय कैल्पन्ते । पुण्यत्यधिकमशोको गणिकाचरणप्रहारेण ॥ १८३ ॥ पर-
मर्मवद्भनादिषु खलस्य यत्कौशलं न तत्कृत्ये । यत्सामर्थ्यमुपेहतौ विषय तनोपकाराय ॥ १८४ ॥
अतिसंकृता अपि शठाः सहमुवमुञ्चन्ति जातु न प्रकृतिम् । शिरसा महेश्वरेणाऽपि धृतो ननु वक्र एव
शशी ॥ १८५ ॥ चायुरिव खलजनोऽय प्रायः पररूपमेति सपर्कात् । सन्तस्तु रविकरा इव सदसद्यो-
नेऽन्यसन्निष्ठाः ॥ १८६ ॥ कुजनश्च सरश्च गुणार्नपेक्षमेवात्मजीर्धनं विसर्जयति । कूपश्च सन्नरोवा विना
गुणं न विषमन्यहह ॥ १८७ ॥ दूरेऽपि परस्यागसि पटुर्जनो नात्मनः समीपेऽपि । स्वं व्रणमक्षि न पश्यति
शशिनिः कलङ्कं निरूपयति ॥ १८८ ॥ साधुष्वेवातितरामस्तुदैः स्वा विवृण्वते वृत्तिम् । व्याधा निघ्नन्ति
भृगान्भृतमपि न तु सिंहमाददते ॥ १८९ ॥ अविकारिणमपि सज्जनमनिर्दिशमनार्यः प्रबाधतेऽत्यर्थम् ।
कमलिन्या किमिह कृत हिमस्य यत्ता सदा दहति ॥ १९० ॥ स्वगुणानिव परदोषान्वक्तुं न सतोऽपि
शक्नुवन्ति बुधाः । स्वगुणानिव परदोषानसतोऽपि खलास्तु कथयन्ति ॥ १९१ ॥ कृत्वाऽपि येन लज्जामु-
पैति साधुः परोदितेनापि । तदकृत्यैव खलः स्वयमुल्लासयतीति धिग्लघुताम् ॥ १९२ ॥ प्रकृति-
खलत्वादसता दोष इव गुणोऽपि बाधते लोकान् । विषकुसुमानां गन्धः सुरभिरपि मनांसि मोहयति
॥ १९३ ॥ भृगुप्रदकर्षरागुलचन्दनगन्धाधिवासितो लघुनः । न त्यजति गन्धमशुभं प्रकृतिमिव सहो-
त्थितां नीचः ॥ १९४ ॥ उपकृतिरेव खलानां दोषस्य गरीयसो भवति हेतुः । अनुकूलाचरणेन हि
कुप्यन्ति व्याधयोऽत्यर्थम् ॥ १९५ ॥ न परं फलति हि किञ्चित्खल एवानर्थमावहति पावत् ।
मारयति सपदि विषतत्राश्रयमाणं श्रमापनुदे ॥ १९६ ॥ स्वार्थनिरपेक्ष एव हि परोपघातोऽसतां

१ न वर्धन्ते-प्रभवन्ति । २ अन्ते । ३ बाहुल्यन । ४ किंतु परिभूता एवेति भावः ।
५ विनाशने । ६ उदासीनाः सम्पत्कमप्राप्ता इति भावः । ७ जीवितं, जलं च । ८ जलम् ।
यद्वा सन्नरः सदैव । रोगापनयनक्षमत्वमवलोक्यैव विषप्रयोगं सेवयतीति तथोक्तम् ।
९ मम्मोपपीडकाः । १० पुनः पुनः । ११ अन्योक्तेन । १२ खेदवर्ताति पाठान्तरम् ।

व्यसनमेव । अशनीयोदन्था वा विरमति फणिनो न दन्दशतः ॥ १९७ ॥ एकीमात्रं गतयोर्जल-
पयसोर्मित्रचेतसोश्चैव । व्यतिरेककृतौ शक्तिर्हंसानां दुर्जनानां च ॥ १९८ ॥ शल्यमपि खलदन्तः
सोढुं शक्येत हालहलदिग्धम् । धीरैर्न पुनरकारणकूपितखलालीकैर्दुर्वचनम् ॥ १९९ ॥ प्रारम्भतोऽति-
विपुल मृशकृशमन्ते विमेदकृन्मलिनम् । महिषविषाणमिवानृजु पक्ष मयदं खलप्रेम ॥ २०० ॥ कृत-
कर्मफलादितरद्वितरति न ययः स्वयं कूपितः । हन्त खलोऽकृतमागः फलयति न कृत च शुभं नृणाम्
॥ २०१ ॥ ह्येपर्यति प्रियवचनैरादरमुपदर्शयन्खलीकुरुते । उत्कर्षयश्च लघयति मूर्खसुहृत्सर्वथा वर्ज्यः
॥ २०२ ॥ अगुणकणो गुणराशिर्द्वयमपि दैवात्खलमुखे पतितम् । प्रसरति तैलमिवैकः सलिले वृत्तव-
ज्जडत्वमेत्यन्यः ॥ २०३ ॥ तस्मिन्नातार्द्रभावे वीतरसे शुण्ठिशैकल इव पुरुषे । अपि भूतिर्भाजि मल्लिने
नार्गैरशब्दो विडम्बाय ॥ २०४ ॥ परितोषयिता न कश्चन स्वगतो यस्य गुणोऽस्ति देहिनः ।
परदोषकथाभिरल्पैकः स्वजनं तोषयितुं किलेच्छति ॥ २०५ ॥ सैहजान्धदृशः स्वेदुर्नये परदोषेक्षण-
दिन्यचक्षुषः । स्वगुणोच्चगिरो मुनिव्रताः परवैर्णप्रहणेण्वसाधवः ॥ २०६ ॥ सुकुमारमहो
लघीयसां हृदयं तद्गतमप्रियं यतः । सहसैव समुद्गिरन्त्यमी क्षपयन्त्येव हि तन्मनीषिणः
॥ २०७ ॥ उपकारपरः स्वभावतः सततं सर्वजनस्य सज्जनः । असतामनिशं तथाऽप्यहो गुरुद्वेगकरी
तदुचति ॥ २०८ ॥ परितप्यत एव नोत्तमः परिततोऽप्यपरः सुसंवृतिः । परवृद्धिमिराहितव्ययः
स्फुटनिर्मिन्नदुराशयोऽधमः ॥ २०९ ॥ अनिराकृततापसंपदं फलहीनां सुमनोमिरुञ्जिताम् ।
खलतां खलतामिवासतीं प्रतिपद्येत कथं बुधो जनः ॥ २१० ॥ अपि वेत्ति षडक्षराणि चेदुपदेष्टुं
शितिकैष्ठमिच्छति । यसनाशनमात्रमस्ति चेद्धनदादप्यतिरिच्यते खलः ॥ २११ ॥ अहमेव गुरुः
सुदारुणानामिति हालहल मा स्म तात ईर्ष्यः । ननु सन्ति भवाद्दशानि भूयो भुवनेऽस्मिन्वचनानि
दुर्जनानाम् ॥ २१२ ॥ वदने विनिवेशिता भुजंगी पिशुनानां रसेनामिषेण घात्रा । अनया कथमन्य-
थाऽबलीढा नहि जीवन्ति जना मनागैर्मन्त्राः ॥ २१३ ॥ अमरैरमृतं न पीतमन्वेन च हालहलमुख्येण
हरेण । विधिना निहितं खलस्य वाचि द्वयमेतद्वहिरैकैर्मन्तरन्यैत् ॥ २१४ ॥ वहति विषधराण्यटोरै-
जन्मा शिरसि मणीपटलं दधाति दीपः । विधुरपि भजतेतरां कलङ्क पिशुनजनं खलु विभ्रति क्षितीन्द्राः
॥ २१५ ॥ मधुरिमरुचिरं वचः खलानाममृतमहो प्रथमं पृथु व्यनक्ति । अथ कथयति मोहहेतुमन्तर्गत-
मिव हालहल विष तदेव ॥ २१६ ॥ प्रकटमपि न संवृणोति दोषं गुणलवल्मपट एष साधुवर्गः ।
अतिपक्षरूपं विनाऽपि दोषैः पिशुनशुनां रुषतां प्रयाति कालः ॥ २१७ ॥ अन्तर्वाणि मन्यमानः खलो-
ऽयं पौरोर्भोग्य सूक्तिमुक्तासु धत्ते । सर्वानन्दिन्यङ्गके कामिनीनामीर्भैर्भोर्नत्येव वै वैभ्रमरालिः ॥ २१८ ॥
बोधितोऽपि बहुसूक्तिविस्तरैः किं खलो जगति सज्जनो भवेत् । स्नापितोऽपि बहुशो नदीजलैर्गर्दमः

१ अशनाया बुभुक्षा । २ उदन्था पिशाखा । ३ मृशकृशदन्तः । ४ विभेदेनावस्थापने ।
५ अशस्य- । ६ अस्थल्पम्, अतिदीक्षणाग्रभागं च । ७ लज्जयति । ८ घनीभावम् । ९ क्षुण्ठीखण्डे ।
१० दग्धे, सन्पन्ने च । ११ सुस्तकविशेषवाचित्वं, विदग्ध (साधु) पुरुषवाचित्वं च । १२ क्षुद्रः ।
१३ प्रकृत्या अन्धा दर्शनासमर्था दृग्धेयंते । १४ स्वापराधे । १५ इतरगुणस्वीकारे । १६ सर्वथा
गोपनपरः । १७ फलहीनां व्यर्थं च । १८ पुण्यैः, सज्जनैश्च । १९ महादेवम् । २० मा दृष्यः स्म
दृष्टो मा भूः । २१ जिह्वा- । २२ अलङ्घ्यमन्त्राः । २३ अमृतम् । २४ हालहलम् । २५ धन्वनम् ।
२६ दोषदर्शनमात्रपरत्वम् । २७ सुभाषितरूपासु सुक्तासु । २८ व्रणम् । २९ गवेषयति ।
३० भक्षिकापङ्क्तिः ।

किमु ह्यो भवेत्कचिद् ॥ २१९ ॥ विषया विमलयाऽप्यलंकृतो दुर्जनः सैदसि माऽस्तु कश्चन । साक्षरा हि विपरीततां गताः केवलं जगति तेऽपि राक्षसाः ॥ २२० ॥ दोषपोषमभियाति पर यो बाधमेति बहुसज्जनयोगात् । संमतौ विमतिमात्रसहायो दुर्जनो अम इवातिचक्रास्ति ॥ २२१ ॥ उन्नतं पदमुपैति यो लघुर्हेल्यैव स पतेदिति ध्रुवम् । शैलशेखरगतः पृष्वङ्गर्ध्वारुमास्तधुतः पतत्यधः ॥ २२२ ॥ मग्न-कुम्भशकलेन वै मूलं बालकस्य जननी व्यपोहति । तद्वेदोष्ठवदनेन दुर्जनो मातृतः शतगुणाधिको भवेत् ॥ २२३ ॥ एषमेव नहि जीव्यते खलात्तत्र का नृपतिवल्लभे कथा । पूर्वमेव हि सुदुःसहोऽनलः किं पुनः प्रबलवायुनेरितः ॥ २२४ ॥ अकरुणत्वमकारणविग्रहः परधने परयोपिति च स्पृहा । सुजनबन्धु-जनेष्वसहिष्णुता प्रकृतिसिद्धमिदं हि दुरात्मनाम् ॥ २२५ ॥ इतरदेव बहिर्मुखमुच्यते हृदि तु यत्सुर-तीतरदेव तत् । चरितमेतदधीरवितारक धुरि पयःप्रतिबिम्बमिवासाताम् ॥ २२६ ॥ क पिशुनस्य गतिः प्रतिहन्यते दशति दृष्टमपि श्रुतमप्यसौ । अतिसुदुष्करमव्यतिरिक्तदृक्कृतिमिरप्यथ दृष्टिपैरिदम् ॥ २२७ ॥ नमः खलेभ्यः क इवाथवा न तानल नमस्येदिह यो जिजीविषुः । विनैव ये दोषमृषिप्रका-ण्डवन्नयन्ति शापेन रसातल नरान् ॥ २२८ ॥ अकारणाविष्कृतवैरदारुणादसज्जनात्कस्य मय न जायते । विषं महाहेरिष यस्य दुर्वचः सुदुःसह संनिहित सदा मुखे ॥ २२९ ॥ तथाऽरिर्मिर्न व्यथते शिलीमुखैर्हतो दिगन्ते हृदये न दूरतः । यथा खलानां कुधियां दुस्मृतिभिर्दिवानिश तप्यति मर्मताडितः ॥ २३० ॥ गुणापवादेन तदन्योपणाङ्कशाधिरुढस्य समञ्जसं जनम् । द्विधेव कृत्वा हृदयं निगूहतः स्फुरन्नसाधोर्विवृणोति वार्गसिः ॥ २३१ ॥ न दुर्जनः सज्जनतामुपैति बहुप्रकारैरपि सेव्य-मानः । भूयोऽपि सिक्तः पयसा घृतेन न निम्बवृक्षो मधुरत्वमेति ॥ २३२ ॥ न लज्जते सज्जन-वर्जनीयया मुजगवक्रक्रिययाऽपि दुर्जनः । धियं कुमायार्समयामिचारिणीं विदग्धतामेव हि मन्यते खलः ॥ २३३ ॥ समर्पिताः कस्य न तेन दोषा दृढाङ्गुणा वा न हताः खलेन । तथापि दोषैर्न विगुज्यतेऽसौ स्पृष्टोऽपि नैकेन गुणेन चित्रम् ॥ २३४ ॥ आराध्यमैनो बहुभिः प्रकारैर्नाराध्यते नाम किमत्र चित्रम् । अयं त्वपूर्वः प्रतिमाविशेषो यस्सेव्यमानो रिपुतामुपैति ॥ २३५ ॥ दोषा असन्तोऽपि बलानिरूप्य विशोधनीया ननु येन नित्यम् । न स्यात्खलोऽसौ यदि हन्त केन विधी-यतां शोधनमेवमाशु ॥ २३६ ॥ विद्वानुपालम्भमवाप्य दोषानिवर्ततेऽसौ परितप्यते च । ज्ञातेऽपि दोषे मम सर्वथेति पापो जनः पापतर करोति ॥ २३७ ॥ विद्या विवादाय धनं मदाय शक्तिः परेषां परिपीडनाय । खलस्य साधोर्विपरीतमेतज्ज्ञानाय दानाय च रक्षणाय ॥ २३८ ॥ सदृशजात गुणकोटियुक्तं धनुः कथं पौर्विववामहस्ते । शरः परप्राणविहोरदक्षः सर्पैर्क्षपातोऽप्यधमो गरीयान् ॥ २३९ ॥ दृष्टो वा सुकृतशतोपलालितो वा श्लिष्टो वा व्यसनशताभिरक्षितो वा । दौःशीत्याब्ज-नयति नैव जौत्वसाधुर्विर्लेप्सम भुजग इवाङ्कमन्यसुतः ॥ २४० ॥ एकः खलोऽपि यदि नाम भवे-त्समायां मोघीकरोति विदुषा निखिलप्रयासम् । एकाऽपि पूर्णमुदर मधुरैः पदार्थैरालोभ्य रेचयति हन्त न मक्षिका किम् ॥ २४१ ॥ हालाहल खलु पिपासति कौतुकेन कालानल परिचुचुम्बिषति प्रकामम् ।

१ सभायाम् । २ उत्कृष्टम्, उच्चं च । ३ अवज्ञायैव । ४ जलकण- । ५ मन्द- । ६ अत्र निदर्शनाऽलङ्कारः । ७-खण्डेन । ८ पुरीषम् । ९ मूलव्यपोहनोचितभग्नकुम्भशकलेन तुल्यम् । १० वचनरूपः खलः । ११ कुमायया सम्यं सिद्धान्तम् अभिचरति-व्यभिचरतीत्येवंशीलाम् । मायाधिव्येन निर्मयां दाम् । १२ प्रसन्नतां प्राप्यमानः । १३ अनेनेति तेनेति ता शेषः । १४ नृपति- । १५ हरण- । १६ पुङ्ग- । १७ कदाचिदपि । १८ विश्वासम् । १९ विकल्यति ।

व्यालोधिपं च यतते परिरन्धुमद्वा यो दुर्जनं वशयितुं कुरुते मनीषाम् ॥ २४२ ॥ ते दृष्टि-
मात्रप्रतिता अपि कस्य नात्र क्षोभास पक्षमलदृशामलकाः खलाश्च । नीचाः सदैव सविलासमलीकै-
लगा ये कालतां कुटिलतामपि न त्यजन्ति ॥ २४३ ॥ प्राक्पादयोः पतति खादति
पृष्ठमांसं कर्णे कलं किमपि रौति शनैर्विचित्रम् । छिद्रं निरूप्य सहसा प्रविशत्यशङ्क सर्वं खलस्य चरितं
मशकः करोति ॥ २४४ ॥ हित्वा मदं सममसज्जनसज्जनौ तौ वन्दे नितान्तकुटिलप्रगुणस्वभावौ । एकं
भियां निरभिसहितधैरिभावं प्रीत्या परं परमनिर्वृतिपात्रभूतम् ॥ २४५ ॥ पादाहतोऽपि दृढदण्ड-
समाहतोऽपि यं दंष्ट्रा स्पृशति तं किल हन्ति सर्पः । हर्षादिवैप पिशुनोऽत्र मनुष्यधर्मा कर्णे परं
स्पृशति हन्त्यपरं समूलम् ॥ २४६ ॥ उद्गासिताखिलखलस्य विशृङ्खलस्य प्राग्जातविस्मृतनिजाधम-
कर्मवृत्तेः । दैवादवातविभवस्य गुणद्विपोऽस्य नीचस्य गोचरगतैः सुखमाप्नोते कैः ॥ २४७ ॥ सर्वार्थतो-
ऽपि भुजगः पयसा न वश्यस्तत्पालकानपि निहन्ति बलेन सिंहः । दुष्टः परैरुपकृतस्तदनिष्टकारी
विश्वासलेश इह नैव सुधैर्विधेयः ॥ २४८ ॥ कस्तूरिकां तृणभुजामैतवीमृगाणां निक्षिप्य नाभिषु चकार
च तान्वधारान् । मूढो विधिः सकलदुर्जनलोलजिह्वामूले स्म निक्षिपति चेत्सकलोपकारः ॥ २४९ ॥
रक्ष विरौति परिकुप्यति निर्निमित्तं स्पर्शेन द्रपयति धास्यति प्रवेशम् । लज्जाकरं दशति नैव च तृप्य-
तीति कौलेयकस्थे च खलस्य च को विशेषः ॥ २५० ॥ युक्तं यथा किल निरन्तरलव्ववृत्तेरस्याभिमान-
तमसः प्रसरं निरोद्धुम् । विद्वत्तया जगति तामवलम्ब्य केचित्तन्यन्यहकृतिमहो शतशाखमान्यम्
॥ २५१ ॥ प्रायः स्वभावमलिनो महतां समीपे तिष्ठन्खलः प्रकुरुतेऽर्थिजनोपघातम् । शीतादितैः सकल-
लोकसुखावहोऽपि धूमे स्थिते नहि सुखेन निषेव्यतेऽग्निः ॥ २५२ ॥ धूमः पयोर्धैरपदं कथमप्यवाप्य
वर्षान्मुभिः क्षमयति ज्वलनस्य तेजैः । दैवादवाप्य कलुषप्रेकृतिर्महत्त्वं प्रायः स्वबन्धुजनमेव तिरस्करोति
॥ २५३ ॥ नाश्वर्यमेतदधुना हतदैवयोगादुच्चैः स्थितं यदधुना पिशुनप्रभुत्वम् । प्रायो विवेकविधुरा
वत चाटुवाक्यशुश्रूषवो हि वत दुर्जनभौश्रयन्ते ॥ २५४ ॥ विसमलमशनीयं स्वादु पानाय तोय शयन-
मवनिष्ठे बलकले वाससी च । नवघनमधुपानभ्रान्तसर्वेन्द्रियाणामविनयमनुमन्तु नोत्सहे दुर्जनानाम्
॥ २५५ ॥ मलयमुवि निरुद्धश्चन्दनेनौभिवृद्धो न भजति किल वेणुः सौरभ चन्दनस्य । तदिह नहि
विचित्रं सर्वदोषाकाराणां नहि भवति खलानां साधुतागन्धलेशः ॥ २५६ ॥ हसति लसति हर्षातीव्र-
दुःखे परेषा स्खलति गलति मोहादात्मनः क्लेशलेशे । नदति वदति निन्ध मानिनं किं च नीचः पल्ल-
वचनमल्पं श्रावितो हन्तुमेति ॥ २५७ ॥ दिगन्ते खेलन्ती सरसद्वयानन्दजननी मया नीता दुष्टप्रचुर-
नगरी कापि कविता । अकस्मादुन्मीलत्खलवदनवैल्मीकरसनामुज्जगीदष्टाङ्गी शिव शिव समार्तिं गत-
वती ॥ २५८ ॥ अभूदम्भोराशेः सहवसतिरासीत्कमल्यौ गुणानामाधारौ नयनफलमिन्दुः प्रथयति ।
कथं सिंहीसूनुस्तैमपि तुदति गौढदशनैर्गुणानामास्थाद पिशुनरसना किं रसयति ॥ २५९ ॥ वृथा
दुग्धोऽनर्द्धोऽन्तनमरन्ता गौरिति चिरं परिष्वक्तः पण्डो युवतिरिति लावण्यसहिता । कृता वैदूर्याशा,

१ महाभुजगम् । २ साक्षात् । ३ विचारम् । अत्र निदर्शनाऽलङ्कारः । ४ चूर्णकुन्तकाः । ५ भाल-
वृथा- । ६ शब्दं कुरुते । ७ अभयेन । ८ निर्मर्यादस्य । ९ वत- । १० नीरसम् । ११ कुक्कुरस्य । १२ मेघ-
सञ्चरणस्थानम्, मेघस्वरूपं च । १३ अग्नेः । १४ ज्वालाम् । १५ मलिनस्वभावः । १६ कलौ ।
१७ प्रभुत्वं नयन्तीति भावः । १८ भोजनाय । १९ चन्दनेन सहेत्यर्थः । २० सर्पावाह
स्थानभूत- । २१ लक्ष्म्या । २२ राहुः । २३ चन्द्रमसम् । २४ वृषभः । २५ विधेति शेषः !
एवम् इति इति इत्यनन्तरं परत्रापि ।

विकचकिरणे काचशकले मया मूढेन त्वां कृपणमगुणं प्रणमता ॥ २६० ॥ स्वपक्षच्छेदं वा समुचित-
फलश्रममथवा स्वमूर्तेर्भङ्गं वा पतनमश्नुचौ नाशमथवा । शरः प्राप्नोत्येतान्द्वयपथसंस्थौऽपि धनुषः कजो-
र्वक्रालेषाद्भवति खलु सुव्यक्तमशुभम् ॥ २६१ ॥ गुणानां सा शक्तिर्विपदमनुव्रजन्ति यदमी प्रसन्नस्तद्देवा मम
यदि न तैर्योगमकरोत् । विषण्ण दौर्गत्यादिति गुणिनमालोक्य विगुणः करोति स्वे गेहे ध्रुवमतिमृ-
द्धयोत्सवमसौ ॥ २६२ ॥ अवश्यं स्वात्मानं विगुणमपरानिच्छति तथा फलत्येतन्नो चेद्विलपति न
सन्तीह गुणिनः । निमार्ष्टुं शन्तु वा परिमविदुमुद्यच्छति ततोऽप्यहो नीचे रम्या सगुणविजिगीषा विधि-
कृता ॥ २६३ ॥ न विषममृतं कर्तुं शक्यं प्रयत्नशतैरपि त्यजति कटुतां न स्वां निम्बः स्थितोऽपि
पैयोद्भेदे । गुणपरिचित्तमार्ग्यां वाणीं न जल्पति दुर्जनश्चिरमपि बलाच्चाते लोहे कुतः केनकाकृतिः ॥
॥ २६४ ॥ यदि परगुणा न क्षम्यन्ते यतस्व तर्दजने नहि परयशो निन्दान्याजैरल परिमार्जितुम् ।
विरमसि न चेदिच्छाद्वेषप्रसक्तमनोरथो दिनकरकरान्पाणिच्छत्रैर्नुदलश्रममेष्यसि ॥ २६५ ॥ शमयति
यशः क्लेशं सूते दिशल्यशिवां गतिं जनयति जनोद्वेगायास नयत्युपहास्यताम् । अमयति मतिं मानं हन्ति
क्षिणोति च जीवितं क्षिपति सकलं कल्याणानां कुलं खलसगमः ॥ २६६ ॥ जिह्मो लोकः कथयति
पुरा हन्तं हित्वा गुणौघान्ममः क्षारं गुणगणनिधेस्तस्य रत्नाकरस्य । विश्वे छिद्रानुसरणसमारुढसर्वेन्द्रि-
याणां दोषे दृष्टिः पिशुनमनसां नातुरागो गुणेषु ॥ २६७ ॥ सन्तः सच्चरितोदयव्यसनिनः प्रादुर्भवन्धनैः
सर्वत्रैव जनापवादचकिता जीवन्ति दुःखं सदा । अव्यर्त्तपन्नमतिः कृतेन न सता नैवासता व्याकुलो
युक्तयुक्तविवेकशून्यद्वयो धन्यो जनः प्राकृतः ॥ २६८ ॥ यां लोभात्सर्वे विधे खलस्य सुरसां वाणीं बुधैर्नयते
नो जानाति स नामचेतनतया सैव स्वयं लीयते । भर्तुः केहचयात्मविश्वं दहने मत्सीमवत्यङ्गना गाढा-
लिङ्गनतत्परणे मनसा प्रेतो न वेत्ति प्रियाम् ॥ २६९ ॥ नागच्छन्नुपप्लवते न वचनोत्थानात्सतैः पूज्यते
नो पुच्छन्नुमाष्यते न च दशा सान्द्रादरं वीक्ष्यते । ईर्ष्यावेशकषापिते हृदि धृष्टालेशोऽपि न स्पृश्यते
किं त्वेकः प्रवदन्समञ्जसमपि प्राज्ञः शठैर्हस्यते ॥ २७० ॥ दूरादुच्छ्रितपाणिरार्द्रनयनः प्रोत्सारितार्धा-
सनो गाढालिङ्गनतत्परः प्रियकथाप्रश्रेषु दत्तोदरः । अन्तर्धूतविषो बहिर्भुजयश्चातीव मायापटुः को
नामायमपूर्वनाटकविधिषुः शिक्षितो दुर्जनेः ॥ २७१ ॥ जौड्यं ह्रीमंति गण्यते व्रतरुचौ दर्भैः शुचौ
कैतवं शूरे निर्धुण्णतां मुनौ विमतिता दैन्यं प्रियालापिनि । तेजस्विन्येवलिखता मुखरतां वक्तव्यशक्तिः
स्थिरे तत्को नाम गुणो मवेत्स गुणिनां यो दुर्जनैर्नाङ्कितैः ॥ २७२ ॥ पोतो^{२०} दुस्तरवारिराशितरणे
दीपोऽन्धकारागमे निर्वाते व्यजनं मदान्धकारिणां दर्पोपशान्त्यै^{२१} हृषिः । इत्यं तद्भुवि नास्ति यस्य विधिना
नोपायचिन्ता कृता मन्ये दुर्जनचित्तवृत्तिहरणे धाताऽपि मग्नोद्यमः ॥ २७३ ॥ धातस्तात तवैव दूषणमिदं
यन्नाम कस्तूरिका कान्तारान्तरचारिणा तृणमुञ्जा यन्नाभिमूले कृता । यथैव पिशुनस्य हन्तं रसनामूले-

१ हरितकाचखण्डे । २ अपवित्रे । ३ दारिद्र्यात् । ४ दुग्धपूर्णतडाके । ५ सुवर्ण- ।
६ तेषां गुणानाम्, अजने सङ्ग्रहार्थम् । ७ नारकीम् । ८ जिह्वाः कुटिलो लोको रत्नाकरस्य
(यथा) गुणौघान् हित्वाऽम्भः क्षारमिति । कथयति तथा तस्य गुणगणनिधेः गुणौघान् हित्वा
क्षारम्भः तदुपमं सत्यतः परिणामहिताधार्यकत्वेऽपि तदानीमप्रियतया प्रतीयमानं गुणं दूषय-
तीति भावः । ९ यन्त्रणाः पीडाविशेषाः । १० अमगलम्- । ११ नीचः । १२ समीपे । १३ शृङ्गारा-
खन्यतमशालिनी प्रेमयुक्ता च । १४ लुगुप्सा- । दया- । १५ प्रकटितसौहार्दः । १६ शठत्वम् ।
१७ लज्जावति । १८ तपस्विनि विषये । १९ कपटः । २० छलम् । २१ निर्दयत्वम् । २२ गर्वितत्वम् ।
२३ वाचाकृता । २४ कलङ्कितः । २५ जौकः । २६ अङ्कुरः । २७ मृगानाम् । २८ कर्णेजपस्य ।

ऽकारिष्यस्तदा प्रार्थसैन विनाऽमविष्यदतुला कीर्तिश्च निर्दोषता ॥ २७४ ॥ एके सत्पुरुषाः परार्थघटकाः
 स्वार्थ परित्यज्य ये सामान्यास्तु परार्थमुद्यमभूतः स्वार्थविरोधेन ये । तेऽमी मानुषराक्षसाः परहितं
 स्वार्थाय निघ्नन्ति ये ये तु घ्नन्ति निरर्थकं परहितं ते के न जानीमहे ॥ २७५ ॥ नारीणां वचनेन कर्म
 कुरुते दीन वचो भाषते नालस्यं विजहाति तिग्मेकिरणे प्रौढे समुत्तिष्ठति । किञ्चित्कापि न साहसं
 वितनुते देहे चिर दूयते नो वा विन्दति पौरुषं कुपुरुषः कोऽप्येव निर्णायिताम् ॥ २७६ ॥ वक्तृत्वं ननु
 कुन्तलादिव मुखे तैश्च कटाक्षादिव क्रूरत्वं कुचमण्डलादिव सुनैर्घृण्यं स्वचित्तादिव । मालिन्यं नयना-
 खनादिव किलाघैर्यं स्वभाषादिव स्वैरिष्यैव सुशिक्षितोऽसि खल किं जातोऽस्यतोऽस्तुर्दः ॥ २७७ ॥
 वाताहारतया जगद्विषधरैराश्वास्य निःशेषितं ते ग्रस्ताः पुनरग्रतोयकणिकातीव्रव्रतैर्वर्हिभिः । तेऽपि क्रूर-
 चर्मपूरुषर्मवसनैर्नीताः क्षयं लुब्धकैर्दम्भस्य स्फुरितं विद्वन्पि जनो जाल्मो गुणानीहते ॥ २७८ ॥ कस्त्वं
 भद्र खलेश्वरोऽहमिह किं घोरे वने स्थीयते शार्दूलैदिभिरेव हिंस्रपशुभिः खाद्योऽहमित्याशया । कल्पा-
 त्कष्टमिदं त्वया व्यवसितं महेहमांसाशिनः प्रत्युत्पन्ननृयांसमक्षणविषयेस्ते घ्नन्तु सर्वान्नरान् ॥ २७९ ॥
 भिक्षो मासनिषेवणं प्रकुरूपे किं तेन मय विना मद्यं चापि तव प्रियं प्रियमहो वाराङ्गनैभिः सह ।
 वेद्या द्रव्यरुचिः कुतस्तव धनं द्यूतेन चौर्येण वा चौर्यद्यूतपरिग्रहोऽपि भवतो नष्टस्य काऽन्या
 गतिः ॥ २८० ॥ वेद्यावेद्यमसु सीधुर्गन्धललनावक्रासवामोदितैर्नीत्वा निर्भरमन्मथोत्सवयुखैर्देवि-
 प्रचन्द्राः क्षपाः । सर्वज्ञा इति दीक्षिता इति चिरात्पाप्माग्निहोत्रा इति ब्रह्मज्ञा
 इति तापसा इति दिव्यौ धूर्तैर्जगद्भ्यैते ॥ २८१ ॥ वृत्तिं स्वां बहु मन्यते द्वि-
 श्चुञ्चं घत्तेऽनुकम्पोक्तिभिर्व्यक्तं निन्दति योग्यतां मितैर्मतिः कुर्वन्स्तुतीरात्मनः । गह्वोपायनिषेवणं कथयति
 रैथास्तु वदन्त्यापदं श्रुत्वा दुःखमरुतुदां वितनुते पीडां जनः प्रौढतः ॥ २८२ ॥ पाकभेजं शुभस्य मे-
 ऽथ तदसौ प्रागेव नादात्किमु स्वार्थभेजं मयाऽस्य किं न भजते दीनान्स्वबन्धूनयम् । मत्तो रत्नद्वैतोऽस्य
 मीरदि न तल्लुब्धः किमेव त्यजेदित्यन्तः पुरुषोऽवमः कलयति प्रायः कृतोपक्रियः ॥ २८३ ॥
 वैर्णस्थं गुरुलैर्घवं न गणयत्याशङ्कते न कचिर्द्रूपं नैव परीक्षते न पुंरुषं वृत्तेषु धार्ता कुतः । कष्ट नाय-
 शसो विभेति महतो नैवापशब्दान्तरान्मृत्युर्मुखकविः खलः कुपतिरश्चैते ततश्चौरवत् ॥ २८४ ॥
 बन्धान्निन्दतिदुःखितानुपहसत्याबाधते बान्धवाञ्छूरान्देष्टि धनच्युतीन्परिभयत्याज्ञापयत्याश्रितान् । गुह्यानि
 प्रकटीकरोति घटयन्त्यनेन वैराश्यं ब्रूते शीघ्रमवाच्यमुदाति गुणान्गृह्णाति दोषान्खलः ॥ २८५ ॥ कर्णे
 तत्कथयन्ति दुन्दुभिरवै राष्ट्रे यदुद्वोषितं तन्नम्राज्ञतया वदन्ति करुणं यस्मान्नपावान्मवेत् । श्रवन्ते तदु-
 दीयते यदरिणाऽप्युग्रं न मर्मान्तकृद्ये केचिन्ननु शाठ्यमौग्यनिघयस्ते भूयतां रजकाः ॥ २८६ ॥ भिक्षो
 कन्था क्लृथा ते नहि शाफरिवधे जालमश्राप्ति मत्स्यास्ते वै मद्योपदंशाः पिबसि मधु समं वेद्यया यासि

१ अत्यन्तेन श्रेमेण । २ सूर्ये । ३ मध्याह्नकालिके । ४ अतिनिष्ठुरत्वम् । ५ मर्म-
 वातकः । ६ चर्महृद्भृगः । ७ जानन् । ८ अस्वमीक्ष्यकारी । ९ व्याघ्रप्रभृतिभिः । १० जात- ।
 ११ शार्दूलादयः । १२ मांसनिषेवणेन । १३ वेश्याभिः । १४ द्रव्ये रुचिर्यस्याः सा अत्रैकवचनं
 जातौ । १५ भ्रष्टस्येति पाठान्तरम् । १६ मद्य- । १७ सुप्रकाशमानचन्द्राः । १८ दिने ।
 १९ प्रताप्यते । २० शोकम् । २१ अल्पज्ञः मूढः इति भावः । २२ दीर्घकालावधि स्थायिनीम् ।
 २३ नीचः । २४ आघातावसरात्त्रेविणः । २५ अकारादिवर्णगतम् । ब्राह्मणादिगतं च । २६ पूज्य-
 त्वमपूज्यत्वं च । द्विमात्रिकैकमात्रिकत्वम् । २७ दीनत्वादिरूपम् । सूत्रानुसारं साधुत्वापत्ति-
 कालिकमाकारविशेषं च । २८ सुहृदादिम् । तत्पुरुषादिरूपं च । २९ चरित्रेषु । छन्दःसु च ।
 ३० अन्यथा वचनात् । गणवर्णादिदुष्टाच्च । ३१ दीनान् द्रविजान् ।

वेक्ष्याम् । दृष्ट्वाद्भि मूर्ध्यरीणां तथ किमु रिपवो भित्तिमिताऽस्मि येषां चोरोऽसि धृतहेतोस्तथयि सकलमिदं नास्ति नष्टे विचारः ॥ २८७ ॥ दैवादप्युत्तमानामपहरति यदा दुर्जनो वा कथञ्चिन्मानं नामोति तेषामनु-जनितगुणानेष कुत्राधिकत्वम् । स्वर्मानुमानवीगान्हरति यदि पुनः णीतरश्मेर्मरीचीन्ब्रह्माण्डस्येह खण्डे तदपि नरपते किं ग्रहेशत्वमेति ॥ २८८ ॥ हे पक्षिन्नागतस्त्वं कुत इह सरसस्तत्किमग्नौ विशाल किं मद्भान्नोऽपि बाढ तदतिशठ महापाप मा ब्रूहि मिथ्या । इत्थं कूपोदरस्थः शपति तटगतं ददुरो राजहंस नीचः प्रायः शठार्थो भवति हि धिषमो नापराधेन हृष्टः ॥ २८९ ॥ आबुः कैलासशैलं तुल्यति कटस्तास्यर्मासाभिलाषी वञ्चुर्लङ्घ्यलं चलयति चपलस्तक्ष्णकार्हि जिघांसुः । मेकः पारं यियासुर्मुजगमपि महावस्मरस्याम्बुराशेः प्रायेणासन्नपातः स्मरति समुचितं कर्म न क्षुद्रकर्मा ॥ २९० ॥ येषां स्नेहो न धर्मे विरतिरितरतो वाऽपि येषां न किञ्चिन्नासोऽन्यस्मान्न लोकाद्भयमपयशसो नापि दण्डो नृपेभ्यः । नैव नष्टा च वाणी न च करणगणो निष्कलत्वं प्रयातस्ते नीचाश्चादुकारे प्रथितपृथुधियो नास्तिका हन्त विष्वक् ॥ २९१ ॥

लक्ष्मीप्रकृतिनिदर्शनम् ।

या स्वसंशानि पक्षेऽपि सन्ध्यावैधि विजृम्भते । इन्दिरा मन्दिरेऽन्येषां कथं तिष्ठति सा चिरम् ॥ १ ॥ गुणिन जनमालोक्य निजबन्धनशङ्कया । राजलक्ष्मीः कुरङ्गीव दूर दूरं पलायते ॥ २ ॥ शूर त्यजामि वैधव्यादुदरं लज्जया पुनः । सापत्न्यात्पण्डितमपि तस्मात्कृपणमाश्रये ॥ ३ ॥ गोमिः श्रीडितवान्छृण्व इति गोसंभुद्धिमिः । क्रीडत्यद्यापि सा लक्ष्मीरहो देवी पतिव्रता ॥ ४ ॥ अत्यार्थमतिदातारमतिशूर-मतिव्रतम् । प्रहामिमानि नैव श्रीर्मयानोपसर्पति ॥ ५ ॥ अनर्गतविधातारममत्तमकोपनम् । स्थिर-रश्मिदीनं च नरं श्रीरुपतिष्ठते ॥ ६ ॥ सन्ये सत्यमह लक्ष्मीः समुद्राद्भूलिखिता । पश्यन्तोऽपि न पश्यन्ति सन्तो विह्वललोचनाः ॥ ७ ॥ समायाति यदा लक्ष्मीर्नारिकेलफलाब्धुर्वत् । विनिर्याति यदा लक्ष्मीर्निजमुक्तकपित्थुर्वत् ॥ ८ ॥ लक्ष्मीर्यादो नोदो वादोचित वधः । विम्यती धीवरेभ्यो या जैवेभ्येव निमज्जति ॥ ९ ॥ झटिला लक्ष्मीर्यत्र प्रभवति न सरस्वती वसति तत्र । प्रायः श्वश्रूस्तुष्योर्न दृश्यते सौहृद लोके ॥ १० ॥ अय्यवसायिनमलस दैवैर्परं साहसाच्च परिहीनम् । प्रमदो पतिमिव वृद्ध नेच्छति लक्ष्मीरुपस्थातुम् ॥ ११ ॥ गुणवद्भिः सह संगममुच्चैःपदमाप्नुमुत्सुका लक्ष्मीः । वीरकैरवाल-वसतिष्ठुवमसिचाराव्रतं चरति ॥ १२ ॥ श्रीपरिचयाज्जडा अपि भवन्त्यमित्रा विदग्धचरितानाम् । उप-

१ स्वनिवासस्थानभृते । २ सायङ्कालं यावत्, न तु ततः परमिति भावः । ३ अवतिष्ठते । ४ लक्ष्मीः शोभा च । ५ सुगीव । ६ शूरस्य हि मृत्युः प्रायो निश्चितः । शङ्कामादपकारयित्वात्, अपमाना-सहिष्णुत्वाच्च । ७ अर्थं मां कस्मैचिदास्यतीति पितृरूपेऽस्मिन्ननुसारां कथमिव निवृत्त्यामिति लज्जा । ८ विद्यारूपाया अन्यस्याः कान्तायास्तत्र वर्तमानत्वात् । ९ विद्याकान्तं च सापत्न्या-दिति सुपाठः । १० जडबुद्धिभिरिति भावः । ११ आपत्त्यागमनात्प्रथममेव तत्पतीकारकारिणम् । १२ दृढोत्साहम् । १३ तदास्वादस्य द्रुलभत्वात् । १४ तत्स्वरूपस्य पुनरनुपलब्धेः । १५ समुद्रस्य । १६ 'यादांश्चि जलजन्तवः ।' इत्यमरः । १७ इदम् । १८ दाशेभ्यः सुमतिभ्यश्च । १९ हलयोद-भेदाज्जलेऽ, मृदेऽ, वा २० अन्तः प्रविशति । अनुरज्यते च । २१ लक्ष्मीः स्वभू सरस्वतीपतेर्ब्रह्मणो भगवत्पुत्रत्वात्, सरस्वती च ब्रह्मपत्नीत्वात्पुत्रा (पुत्रवधूः) इति भावः । २२ अनुद्योगिनम् । २३ 'भार्यं फलति सर्वेषाम्' इति मानिनम् । २४ प्रीडा युवतिः । २५ वीराणां, करवाले खड्गे वञ्चतिः निवासो यस्याः सा ।

दिशति कामिनीनां यौवनमद एव ललितानि ॥ १३ ॥ वाक्चक्षुःश्रोत्रैर्लयं लक्ष्मीः कुरुते नरस्य को
दोषः । गरलसदोदर्जाता तच्चित्र यत्र मारयति ॥ १४ ॥ अनुभवत ददत वित्तं मान्यान्मानयत सज्ज-
नान्भजत । अतिपरुषपवनविलुलितदीपशिखाचञ्चला लक्ष्मीः ॥ १५ ॥ रत्नाकरतनुजनुपि द्विजराजे राजनि
श्रियो मित्रे । अमृतकरे च कैलावति पद्मिनि वामो कुतो भवसि ॥ १६ ॥ पूरयति पूर्णमेवा तदङ्गिणी-
संहतिः समुद्रमिव । लक्ष्मीरघनस्य पुनर्लोचनमार्गोऽपि नायाति ॥ १७ ॥ सुव्यवसायिनि शूरे क्लेशसहि-
ष्णावनाकुलारम्भे । मयि पृष्ठतो विलम्बे यास्यसि कमले कियद्दूरम् ॥ १८ ॥ अपि दोर्म्या परिवन्दा
वद्वाऽपि गुणैरनेकधा निपुणैः । निर्गच्छति क्षणादिव जलधिजलोत्पत्तिपिच्छला लक्ष्मीः ॥ १९ ॥
हरिभूमिनि सिन्धुसर्पेण कमले किं कथयामि ते गुणान् । अनुरज्यसि हा जडे जने गुणगौरे पुरुषे
विरज्यसि ॥ २० ॥ वीक्षितानि तव वारिधिकन्ये यत्र पालितजगन्ति लग्नान्ति । चित्रमत्र च परत्र च
देही देहिद्वन्द्वमर्पद्वाय चकास्ति ॥ २१ ॥ यद्वदन्ति चपलेत्यपवादं नैव दूषणमिदं कर्मलायाः ।
दूषणं जलनिधेहि भवेत्तद्वत्पुराणपुरुषाय ददौ ताम् ॥ २२ ॥ चाञ्चल्यमुच्चैः श्रवसस्तुरंगालौटि-
त्यमिन्दोर्विषतो विमोहः । इति श्रियाऽशिक्षि संहोदरेभ्यो न वेमि कस्माद्गुणवद्विरोधः ॥ २३ ॥ श्वश्रू-
विना वृत्तिरिह स्वतन्त्रा प्रायः स्त्रैषाणामपवादहेतुः । यद्वाणि लोके रम्या विहीनां सतीमपि त्वामसतीं
वदन्ति ॥ २४ ॥ उत्साहसंपन्नमदीर्घसूत्र क्रियाविधिं व्यसनेष्वसक्तम् । शूरं कृतज्ञं दृढसौहृदं च
लक्ष्मीः स्वयं याति निवासहेतोः ॥ २५ ॥ हौलाहलो नैव विषं विषं रम्या जनाः परं व्यत्ययमत्र
मन्वते । निपीय जागर्ति सुखेन तं शिवः स्पृशन्निमां मुह्यति निद्रया हरिः ॥ २६ ॥ तापापहे सुहृ-
दये रुचिरे प्रबुद्धे मित्रानुरागनिरते धृतसद्गुणौघे । स्वाङ्गप्रदानपरिप्ररितषट्पदीघे युक्तं तवेह कैमले
कैमले स्थितिर्यत् ॥ २७ ॥ रत्नाकरस्तव पिता कमले निवासो भ्राता सुधामयतनुः पतिरिदिवः ।
केनापरेण कमले वत शिक्षितानि सौरङ्गगृहकुटिलानि विचेष्टितानि ॥ २८ ॥ लक्ष्मि क्षमस्व वचनीय-
मिदं दुरुक्तमन्धीभवन्ति पुरुषस्त्वदुपासनेन । नो चेत्कथं कमलपत्रविशालनेत्रो नारायणः स्वपिति
पञ्चमोगोत्तरे ॥ २९ ॥ असौभाग्यं धत्ते परमसुखमोगास्पदमयं विचित्रं तद्देहं भवति पृथुकार्तस्वर-
मयम् । निविष्टः पत्यङ्के कलयति स कान्तारतरण प्रसादं कोपं मा जननि भवती यत्र तनुते ॥ ३० ॥

१ आचिक्करोतीति व्यङ्ग्य इति काव्यप्रकाशादौ स्पष्टम् । २ विलसितानि ।
३ वागादीनां संहारम् । ४ समुद्रादेव लक्ष्मीर्गरलं चोदभूतामिति तथोक्तिः । ५ जनुः-उत्पत्तिः ।
६ सहजत्वाद् प्रेमास्पदभूते । ७ कलानिधौ । ८ हे लक्ष्मि । ९ रम्या, प्रतिकूला च । १० सम्प-
न्नानां मध्ये प्राणिनां मध्ये वा पूर्ण पूर्वतः समृद्धम् । तरङ्गिणीनां नदीनां संहतिः समूहः
समुद्रमिव पूरयतीत्यन्वयः । ११ नाकुलः अविचार्य प्रवर्त्यमानः आरम्भः कर्माहुष्टानक्रमो यस्य
तत्र । १२ जलधिजलादुत्पत्तिर्यस्याः । साऽसौ पिच्छला, यद्वा-जलधिजलोत्पत्तिः-तरङ्गः
तद्वत् पिच्छला क्षणिकद्वयेति । १३ श्रीहरिमये । १४ समुद्रादुत्पत्तेः । १५ मूढे । १६ उपतिष्ठन्ते ।
१७ देही जीवः । १८ देहि इति परामर्शनाऽनावश्यकत्वात् । १९ लक्ष्म्याः । २० वृद्धः । सनातन- ।
२१ उच्चैः श्रवः प्रभृतीनामपि समुद्रजत्वात् । २२ पुत्रवधूनाम् । २३ लक्ष्मीरूपया श्वश्रू-
२४ धृतादिषु । २५ उत्कटं गरलम् । २६ लक्ष्मीः । २७ विपर्ययताम् । २८ हालाहलम् ।
२९ विकसिते समाहिते च । ३० सूर्य- । खुह्यत । ३१ लक्ष्मिः । ३२ खरोजे । ३३ चन्द्रमाः ।
३४ नारायणः । ३५ मृग- । ३६ सर्पकलेबरे । ३७ असौ इति आगम्यम् इति समस्तं च ।
३८ नानावर्णैरञ्जितं चित्रताशून्यं च । ३९ पृथुनि कार्तस्वरमयानि सुवर्णप्रचुराणि पात्रादीनि यत्र
सादृशम् । पृथुकानां बालकानाम्, य आर्तस्वरस्तत्प्रचुरं च । ४० रलयोः सावर्ण्यमिति पत्यङ्के
शब्दायाम् । तथा पल्ल्याः क्षुद्रग्रामस्य अङ्कः मध्यदेशस्तत्रेति च । ४१ कान्तया सह यत्रतं
तद्वत् रणम् । कान्तारस्य दुर्गमवनस्य तरणं पारगमनमिति च ।

समुद्रस्यापत्यं प्रीयतमहिमामुद्रितमुखः स्वसा प्रालेयांशोऽस्त्रिनयनशिरोधामवसते । मुरारतेर्योषित्सरसिख-
किर्ल्लनिलया तथाऽपि श्रीः स्त्रीत्वात्प्रकृतिचपलाऽऽलिङ्गति खलान् ॥ ३१ ॥ तीक्ष्णादुद्विजते मृदौ परि-
मवत्रासान्नं सतिष्ठते मूर्खान्द्वेष्टि न गच्छति प्रणयितामत्यन्तविद्वत्स्वपि । शूरेभ्योऽप्यधिक बिभेत्युप-
हसत्येकान्तमीरुनपि श्रीलम्बप्रसरेव वेशर्वेनिता दुःखोपचर्यो भ्रशम् ॥ ३२ ॥ कल्मैचित्कपटाय
कैटमारिप्रुरःपीठदीर्घालयां देवि त्वामभिवाद्य कुप्यसि न चेत्तत्किंचिदाचक्ष्महे । यत्ते मन्दिरमम्बुजन्म
किमिदं विद्यागृहं यच्च ते नीचावीचतरोपसर्पणमपामेतत्किमाचार्यकम् ॥ ३३ ॥ पद्मे मूढजने ददासि
विमव विद्वत्सु किं मत्सरो नाहं मत्सारिणी न चापि चपला नैवास्ति मूर्खे रतिः । मूर्खेभ्यो द्रविण
ददामि नितरा तत्कारण श्रूयता विद्वान्सर्वगुणेषु पूजिततनुर्मूर्खस्य नान्या गतिः ॥ ३४ ॥ तिर्यक्त्वं मजतु
प्रतारयतु वा धर्मक्रियाकोविद हन्तु स्वा जननीं पिबत्वपि सुरां शुद्धा वधूमुञ्चतु । वेदान्दिन्दु वा हिनस्तु
जनतां किं बाऽन्या चिन्तया लक्ष्मीर्यस्य गृहे स एव मजति प्रायो जगद्वन्धताम् ॥ ३५ ॥ आलस्य
स्थिरतामुपैति मजते चापल्यमुद्योगिता मूकत्वं मितभाषितां वितनुते मौढ्य मवेदार्जवम् । पात्रापात्र-
विचारणाविरहिता यच्छत्युदात्तमतां मातर्लक्ष्मि तव प्रसादवशतो दोषा अमी स्युर्गुणाः ॥ ३६ ॥
हे लक्ष्मि क्षणिके स्वभावचपले मूढे च पापेऽधमे न त्वं चोत्तमपात्रमिच्छसि खले प्रायेण दुश्चा-
रिणि । ये देवार्चनसत्यशौचनिरता ये चापि धर्मे रतास्तेभ्यो लज्जसि निर्दये गतमतिर्नीचो जनो
वर्द्धमः ॥ ३७ ॥ नाहं दुश्चारिणी न चापि चपला मूर्खे न मे रोचते नो शूरो न च पण्डितो न
च शठो हीनाक्षरो नैव च । पूर्वस्मिन्कृतपुण्ययोगविमवो मुदक्ते स मे सफल लोकानां किमसह्यता सखि
पुनर्दृष्ट्वा परा संपदम् ॥ ३८ ॥ हन्तुर्वन्धुजनान्वनार्थमेनघान्गन्तुः परस्त्रीशतं रन्तुर्जन्तुर्विहिंसकैः सह जनैः संतु-
ष्यतो वञ्चनैः । वक्तुस्तीक्ष्णमयुक्तमेव वचनं पक्षुर्मितं चौदनं नित्यं नृत्यसि मन्दिरेषु कमले कैस्य तवैतन्म-
तम् ॥ ३९ ॥ यत्राभ्यागतदानमानचरणप्रक्षालनं मोजनं सत्सेवा पितृदेवतार्चनविधिः सत्यं गवा पाल-
नम् । धान्यानामपि सग्रहो न कलहभित्तानुरूपा प्रिया हृष्टा प्राह हरिं वसामि कमला तस्मिन्गृहे
निश्चला ॥ ४० ॥ येषामन्यैकलत्रदर्शनकलाव्युत्पत्तिश्चन्ये दशौ मूढ इव परार्थचिन्तनविधौ मिथ्यान-
मिन्नं मुखम् । अग्रज्ञातपशून्बुधुक्षितशिशून्भ्रोदकैस्तार्भ्यतस्तेषां लक्ष्मि गृहान्दृशाऽपि मयमीतेवेह नो
वीक्षसे ॥ ४१ ॥ नो जानाति कुलीनमुत्तमगुण सत्त्वान्वित धार्मिक नाचारप्रवण न कार्यकुशल न
प्रज्ञयाऽलङ्कृतम् । नीच दूरमपेतसर्वैर्मदय यस्मादिय सेवते तद्विज्ञानुगुण पयोधिसुतया लक्ष्म्या प्रमाणी-
कृतम् ॥ ४२ ॥ पीतोऽगस्त्येन तौतश्चरणतलहतो बह्वृभोऽन्येर्न रोषादाबाल्याद्विप्रवर्यैः स्ववदनविवरे
धारिता वैरिणी^१ मे । गेहं^२ मे छेदयन्ति प्रतिदिवसमुर्माकान्तपूजानिमित्तं तस्मात्त्रिषु सदाऽहं द्विजकुल-
सदनं नाथ नित्यं त्यजामि ॥ ४३ ॥ दुष्टं कामं मनो मे यदपि बत जरत्पूषणानुपसत्तावन्तस्तृतेरभावा-
त्तदपि न गुरवो ब्राह्मणा जातु मोम्याः । इत्येवान्तर्विचारा जलनिधितनया सर्वतोऽन्यत्र लोके नित्य
माव निवृत्ते न तु सुकृतिनि सा क्षमासुराणां कुलेऽपि ॥ ४४ ॥

१ हिमांशोः । २ केसरः । ३ निसर्गः । ४ वेश्या । ५ मुराराभ्या । ६ जनेष्विति पाठान्तरम् ।
७ पक्षिभावम् । प्रतिकूलत्वं वा । ८ प्रीतिपात्रम् । ९ अनपराधिनः । १० द्विष्टैः । ११ मितं
पक्तुः कृण्वत्य । १२ कुत्र भवम् । १३ परस्त्री- । अर्थात् असद्विज्ञितक्रियातः विद्वेहः । यद्वा
अन्यकलत्रपदं सरस्वतीरूपसपत्नीपरम् । १४ अनायुतत्रया मेघधारापातेन पीडयमानान् ।
१५ गुणविशेष- । १६ पिता समुद्रः । १७ भिद्यः विष्णुः । १८ भृशमुनिना । १९ सरस्वती ।
२० कमलम्, विल्वं वा ।

द्रविणमहिमप्रशंसनम् ।

अहो कनकमाहात्म्यं वक्तुं केनापि नेश्यते । नमसाभ्यादहो चित्रं धत्तुरोऽपि मदप्रदः ॥ १ ॥ न वित्तं दर्शयेत्प्राज्ञः कस्यचित्स्वल्पमप्यहो । मुनेरपि यतस्तस्य दर्शनाच्चलते मनः ॥ २ ॥ धनमर्जय काकुत्स्थ धनमूलमिदं जगत् । अन्तरं नैव पश्यामि निर्धनस्य मृतस्य च ॥ ३ ॥ ब्रह्मज्ञोऽपि नरः पूज्यो यस्यास्ति विपुलं धनम् । शशिना तुल्यवंशोऽपि निर्धनः परिभूयते ॥ ४ ॥ कुत आगत्य घटते विघट्य क नु याति च । न लक्ष्यते गतिश्चित्रा धनस्य च धनस्य च ॥ ५ ॥ स्त्रीरूपं मोहकं पुंसो यून एव भवेत्क्षणम् । कनकं बालवृद्धस्त्रीषण्डानामपि सर्षदा ॥ ६ ॥ न नरस्य नरो दासो दासश्चार्थस्य भूपते । गौरवं लाघवं वापि धनाधननिबन्धनम् ॥ ७ ॥ धिमवो हि यथा लोके न शरीराणि देहिनाम् । चाण्डालोऽपि नरः पूज्यो यस्यास्ति विपुलं धनम् ॥ ८ ॥ सुवर्णस्य प्रसङ्गेन न चित्रं चेत्युवर्णता । किंतु कर्तुं वैचित्र्यं सुमनस्त्वाय कल्पते ॥ ९ ॥ यस्यास्ति वित्तं स नरः कुलीनः स पण्डितः स श्रुतवान्पुण्ड्रः । स एव वक्ता स च दर्शनीयः सर्वे गुणाः काञ्चनमाश्रयन्ति ॥ १० ॥ त्यजन्ति मित्राणि धनैर्विहीन पुत्राश्च दारोश्च सुहृज्जनाश्च । तमर्थवन्तं पुनराश्रयन्ति ह्यर्थो हि लोके पुरुषस्य वन्धुः ॥ ११ ॥ बुभुक्षितैर्व्याकरणं न मुञ्च्यते पिपासितैः काव्यरसो न पीयते । न च्छन्दसो केनचिदुद्धृतं कुलं हिरण्यमेवा-र्जय निष्फला गुणाः ॥ १२ ॥ धनैर्निष्कुलीनाः कुलीना भवन्ति धनैरापदं मानवा निस्तरन्ति । धनेभ्यः परो बान्धवो नास्ति लोके धनान्यर्जयध्वं धनान्यर्जयध्वम् ॥ १३ ॥ दुन्दुभिस्तु सुतरामचेतन-स्तन्मुखादपि धेनं धनं धनम् । इत्यमेव निनदः प्रवर्तते किं पुनर्यदि जनः सचेतनः ॥ १४ ॥ त्यक्त्वा युवा स्वयुवति सुविलासयोग्यां दूरं विदेशैश्चसतौ निवसन्धनार्थी । रात्र्यागमे स्मरति तां न समेति तस्मात्कान्ताभ्रमादपि वरः कनकभ्रमोऽयम् ॥ १५ ॥ जातिर्यातु रसातलं गुणगणस्तस्याप्यधो गच्छतु शीलं शैलतटात्पतत्वमिर्जनः संदहतां वह्निना । शौर्ये वैरिणि वज्रमाशु निपतत्वर्थोऽस्तु नः केवलं येनै-केन विना गुणास्तृणलवणार्थैः समस्ता इमे ॥ १६ ॥ माता निन्दति नाभिनन्दति पिता आता न संभाषते श्वयः कृप्यति नातुगच्छति सुतः कान्ता च नालिङ्गते । अर्थप्रार्थनशङ्कया न कुरुते संभाषणं वै सुहृत्तस्माद्ब्रह्ममुपार्जयस्व सुमते ब्रह्मेण सर्वे वशाः ॥ १७ ॥

द्रविणगर्हणम् ।

अर्थार्थी जीवलोकोऽयं स्मशानमपि सेवते । जनितोऽस्मि त्यक्त्वा निः^{३५} स्वं गच्छति दूरतः ॥ १ ॥ लक्ष्मीवन्तो न जानन्ति प्रायेण परवेदनाम् । शोषे धरामरुक्कान्ते शेते नारायणः सुखम् ॥ २ ॥ वरहालहलं पीतं सद्यः प्राणहरं विषम् । न तु दृष्टं धनान्धस्य भ्रूमेङ्गकुटिलं मुखम् ॥ ३ ॥ भैक्ते द्वेषो जैडे

१ कनकपदस्य धत्तुरसुवर्णोभयवाचित्वात् । २ मेघस्य । ३ क्लीबानाम् । ४ हेमः, शोभनवर्णस्य च । ५ हेमाकारिता- । ६ कुष्ठब्राह्मणाद्यन्यतमवर्णत्वम्, प्रशंसनीयत्वं वा । ७ राक्षस- । ८ सुवर्ण- । ९ देवभावाय, सुप्रसन्नत्वाय च । १० शास्त्रवित् । ११ स्त्रियः । १२ सेव्यते । खाद्यते च । १३ सादरं श्रूयते । आस्थाद्यते च । १४ वेदेन । १५ उन्नतिं नीतम्, विपत्तेर्निष्का- रितं वा । १६ इदं शब्दालुकरणम् । द्रविणवाचकमिति तु स्पष्टमेव । १७ परदेशस्थाने । १८ वन्धु- जनः । १९ सद्यः । २० पितरम् । २१ दरिद्रम् । २२ भ्रुवोर्धनुराकारीकरम् । २३ सेवके ओदने च । २४ मूढे जले च ।

प्रीतिरसचिगुलैर्बन्धनम् । मुखे च कटुता नित्यं धनिनां ज्वरिणामिव ॥ ४ ॥ आलिङ्गिताः परैर्यान्ति
प्रसखलन्ति सैमे पथि । अव्यक्तानि च भाषन्ते धनिनो मद्यपा इव ॥ ५ ॥ आजन्मानुगतेऽप्य-
स्मिन्नाले विमुखमम्बुजम् । प्रायेण गुणपूर्णेषु रीतिर्लक्ष्मीवतामियम् ॥ ६ ॥ धनं तावदसुखम् लब्धं
कृच्छ्रेण रक्षते । लब्धनाशो यथा मृत्युस्तस्मादेतन्न चिन्तयेत् ॥ ७ ॥ जनयन्त्यर्जने दुःखं तापयन्ति
विपत्तिषु । मोहयन्ति च संपत्तौ कथमर्थाः सुखावहाः ॥ ८ ॥ यथाऽऽमिष जले मत्स्यैर्मक्ष्यते श्वापदैर्भुवि ।
आकाशे पक्षिमिश्रैव तथा सर्वत्र वित्तवान् ॥ ९ ॥ राजतः सलिलादग्नेश्चोतः स्वजनादपि । मयमर्थ-
वतां नित्यं मृत्योः प्राणश्रतामिव ॥ १० ॥ घनाशया खलीकौरः कस्य नाम न जायते । दूरादामिषलो-
भेन वध्यते खेचरः खगः ॥ ११ ॥ अर्थस्य पुरुषो दासः स च जातु न कस्यचित् । यदर्जनपरा लोके
सर्वेऽपि भुवनत्रये ॥ १२ ॥ धनार्थं जीवितत्यागो धर्मत्यागश्च धावनम् । सहन क्षुत्तृणैर्वै सुदृष्टिश्च
सुतादिभिः ॥ १३ ॥ बधिरयति कर्णविषरं वार्चं मूकयति नयनमन्वयति । विरुतयति गात्रेयष्टि संप-
द्रोगोऽयमद्भुतो राजन् ॥ १४ ॥ लक्ष्म्या परिपूर्णोऽहं न भयं मेऽस्तीति मोहनिद्रैष । परिपूर्णस्यैवेन्दो-
र्भवति मय सिंहिकौस्तुभः ॥ १५ ॥ अर्जुनीयति यदर्जने जनो वर्जनीयजनतर्जनादिभिः । मर्दुक्षु
नश्यति चिराय सञ्चिता बञ्चिता जगति के न संपदा ॥ १६ ॥ वरमसिधारा तस्तुलबासो वरमिह मिक्षा
वरसुपवासः । वरमपि घरे नरके पतनं न च घनगर्वितबान्धवशरणम् ॥ १७ ॥ तानीन्द्रियाप्यविक-
लानि मनस्तदेव सा बुद्धिरप्रतिहर्तौ यचनं तदेव । अर्थोष्मणा विरहितः पुरुषः स एव हान्यः क्षणेन
भवतीति विचित्रमेतत् ॥ १८ ॥ आपद्रुतं हससि किं द्रविणान्ध मूढ लक्ष्मीः स्थिरा न भवतीति
किमत्र चित्रम् । एतान्प्रपश्यसि घटाञ्जलयन्त्रचक्रे रिक्ता भवन्ति भरिता भरिताश्च रिक्ताः ॥ १९ ॥
धनमपि परद्रुतं दुःखमौचित्यमाजा भवति हृदि तदेवानन्दकारीतरेषाम् । मलयैर्जरसविन्दुर्बाधते नेत्रमन्त-
र्जनयति च स एवाह्लादमन्यत्र गात्रे ॥ २० ॥ लभेद्यदयुतं धनं तदधनं धनं यद्यपि लभेत नित्यं धनं
निधनमेव तज्जायते । तथा धनपरार्थकं तदपि भावहीनात्मकं यदक्षैरपद्रव्यान्तरगतं धनं तद्वनम् ॥
२१ ॥ दायादाः स्पृहयन्ति तत्स्वरगणा मुष्णन्ति भ्रूमीसुजो दूरेण च्छलभाकलये हृत्तैर्मुग्धस्मीक-
रोति क्षणात् । अम्मः प्रार्थयते क्षितौ विनिहितं यक्षा हरन्ति ध्रुवं दुर्वैतैस्तानया नयन्ति निर्धेनं
धिविधेधनं तद्वह ॥ २२ ॥

ईश्वरमशंसनम् ।

इत्या यदि नृपद्वारे सम्मन्यन्ते किमद्भुतम् । इदानीं विबुधद्वारे तेषामेव पुरस्क्रिया ॥ १ ॥ बहुनाम-
पराधानापि हन्त विधायकः । निन्दते नैव केनापि प्रत्युत स्तूयते जनैः ॥ २ ॥ धनवान्बलवाह्योके

१ अग्नीतिः । २ शुक्ला पित्राचार्यादीनां लङ्घनं तिरस्कारः । ३ शुरु मत्यन्तं लङ्घनम्
उपवासश्च । ४ कटुभाषित्वम्, नीरसत्वं च । ५ निम्नोन्नतवाञ्छये, खरले, न्याये च ।
६ व्याघ्रादिभिः । ७ तिरस्कारः । ८ मांस- । ९ आकाशचारी । १० शरीरयष्टिम् । १० राहोः ।
११ अर्जुनः सहस्रबाहुः । १२ हृदिति । १३ समर्थानि । १४ अकुण्ठिता । १५ चन्दन- । १६ सहस्र-
दशकम्, अकारेण युतं (धनाभावम्) च । १७ लक्षसङ्ख्याकम्, निकारेण युतं (निधनम्) च ।
१८ धनस्य परार्द्धं सङ्ख्याविशेषम्, धनसम्बन्धि परमर्द्धं 'न' इति निषेधात्मकम् । १९ अक्षरः
अविनाशी परमेश्वर इति यावत्, तस्य पदद्वयं तदन्तरगतम्, अक्षरयोः वर्णरूपयोः (पद)
पकारद्वययोः यदन्तरं तत्र गतम् 'धन' इत्यात्मकाक्षरद्वयरूपमिति भावः । २० अपहरन्ति ।
२१ विचार्ये । २२ क्रोधाग्निपिति भावः । २३ आक्रामयति । २४ दुष्टाः । २५ मृत्युम् । २६ धनि- ।

सर्वः सर्वत्र सर्वदा । प्रभुत्वं धनमूलं हि राज्ञामप्युपजायते ॥ ३ ॥ वयोवृद्धास्तपोवृद्धा ज्ञानवृद्धाश्च ये परे । ते सर्वे धनवृद्धस्य द्वारे तिष्ठन्ति किंकराः ॥ ४ ॥ न सा विद्या न तच्छीलं न तद्वानं न सा कला । अर्थार्थिभिर्न तच्छौर्यं धनिनां यत्र कीर्त्यते ॥ ५ ॥ पतन्ति खड्गधारासु विंशन्ति मकरालेयम् । किं न कुर्वन्ति सुभगे कष्टमर्थार्थिनो जनाः ॥ ६ ॥ एहि मच्छ पतोत्तिष्ठ वद मौन समाचर । एवमाश्राग्रहस्तैः श्रीडन्ति धनिनोऽर्थिभिः ॥ ७ ॥ यस्यार्थास्तस्य मित्राणि यस्यार्थास्तस्य वान्धवाः । यस्यार्थाः स पुमाँल्लोके यस्यार्थाः स च पण्डितः ॥ ८ ॥ को नाम नातुवृत्तिं सुमहानपि धनवतः कुरुते । वित्तेशमैव न भिन्दे समीपमुपसेवते शत्रुः ॥ ९ ॥ हेतुप्रमाणयुक्तं वाक्यं न श्रूयते दरिद्रस्य । अप्यतिपरुषमसत्यं पूज्य वाक्यं समृद्धस्य ॥ १० ॥ धर्मवमाजां भूषणमपि भूषणपक्ष एव निक्षिप्तम् । गुणमात्मनामधर्मं द्वेष च गृणन्ति कौणादाः ॥ ११ ॥ वाणी दरिद्रस्य शुभा हिताऽपि ह्यर्थेन शब्देन च सप्रयुक्ता । न शोभते वित्तवतः समीपे भेरीनिनादोपहृतेव वीणा ॥ १२ ॥ यादृशि तादृशि वित्त-सैन्याये पञ्च पिशाचशतानि वसन्ति । यानि पुनर्निवसन्ति महीशे तानि न केनचिदाकलितानि ॥ १३ ॥ न विद्यया नैव कुलेन गौरव जनानुरागो धनिकेषु सर्वदा । कौपालिना मौलिधृताऽपि जाह्नवी प्रयाति रत्नाकरमेव सत्वरम् ॥ १४ ॥ गङ्गां च धारयति मूर्ध्नि सदा कपाली सा तस्य चुम्बति मुखं न कदाचिदेव । रत्नाकरं प्रति चुम्ब्य सहस्रवक्त्रैर्गङ्गादयो युवतयः सधनानुकूलाः ॥ १५ ॥ धिगत्स्वेता विद्या धिगपि कवितां धिक्सुर्जनता वयो रूपं विविधविधगपि च यशो निर्धनवतः । असौ जीयादेकः सकलगुणहीनोऽपि धनवान्वहिर्यस्य द्वारे तृणलवनिभाः सन्ति गुणिनः ॥ १६ ॥ परिक्षीणः कश्चित्स्पृहयति यवानां प्रसृतये स पश्चात्सपूर्णः कलयति धरित्रीं तृणसमाम् । अतश्चानैकान्त्याद्गुरुलघुतयाऽर्थेषु धनिनामवस्था वस्तूनि प्रथयति च सकोचयति च ॥ १७ ॥

दुर्विधगर्हणम् ।

दुर्विधाः परिभूयन्ते धर्मीयांसोऽपि सर्वतः । किं पुनः परतः किंतु स्वजनैरपि मुच्यते ॥ १ ॥ उत्थाय हृदि लीयन्ते दरिद्राणां मनोरथाः । बालवैधव्यदग्धानां कुलस्त्रीणां कुचा इव ॥ २ ॥ हे दरिद्र नमस्तुभ्य सिद्धोऽहं त्वत्प्रसादतः । पश्याम्यहं जगत्सर्वं न मां पश्यति कश्चन ॥ ३ ॥ धनिनामिह भूलोके परोऽपि स्वजनायते । स्वजनोऽपि दरिद्राणां तत्क्षणादुर्जनायते ॥ ४ ॥ परोक्ष सत्कुलं विद्या शील शौर्यं सुरुपसौम् । विधिर्ददाति निपुणः कन्यामिव दरिद्रताम् ॥ ५ ॥ येनैवाम्बरैर्लण्डेन सवीतो निशि चन्द्रमाः । तेनैव च दिवा भानुरहो दौर्गन्धमेतयोः ॥ ६ ॥ चाण्डालश्च दरिद्रश्च द्वावेतौ सदृशाविह । चाण्डालस्य न गृह्णन्ति दरिद्रो न प्रयच्छति ॥ ७ ॥ अर्थेन तु विहीनस्य पुरुषस्याल्पमेधैः । क्रियाः सर्वा विनश्यन्ति ग्रीमे कुसैरितो यथा ॥ ८ ॥ द्वाविमावम्भसि क्षेप्यौ गाढं बद्धा गले शिलाम् । धनी चेदप्रदाता स्यादरिद्रश्चाप्यतौ पसः ॥ ९ ॥ अत्यन्तविमुखे दैवे व्यर्थे यत्ने च पौरुषे । मनस्विनो दरिद्रस्य वनादन्यत्कुतः सुखम् ॥ १० ॥ दूये कान्ताकरं वीक्ष्य मणिकङ्कणवार्जितम् । अतः परं

१ समुद्रम् । २ धनाढ्य- । कुबेर- । ३ धनिनाम् । ४ कणादमतानुमन्तादः । कणादो वैशेषिकशास्त्रप्रणेता । ५ सहिते । ६ शङ्करेण, अत्यन्तदरिद्रेण च । ७ मस्तक- । ८ गङ्गा, तदाख्या नायिका च । ९ समुद्रम्, धनाढ्य च । १० सज्जनताम् । ११ दरिद्राः । १२ सौन्दर्यम् । १३ ज्योम- । वल- । १४ दरिद्रत्वम् । १५ मूढस्य । १६ क्षुद्रा नद्यः । १७ गृहस्थः । १८ स्त्रियामि ।

परं दूये मैणिकं कैणवर्जितम् ॥ ११ ॥ रात्रौ जालुर्दिवा भानुः कुशालुः संख्ययोर्द्वयोः । पश्य शीतं
मया नीतं जालुमालुकुशालुभिः ॥ १२ ॥ किं करोमि कं गच्छामि कमुपैमि दुरात्मना । दुर्भेरेणोदरेणाहं
प्राणैरपि विहम्बितः ॥ १३ ॥ दुःखं दुःखमिति ध्रुयान्मानवो नरकं प्रति । दारिद्र्यादधिकं दुःखं न
भूतं न भविष्यति ॥ १४ ॥ किं चान्यैः सुकुलाचारैः सेव्यतामेति पूरुषः । धनहीनः स्वपत्न्याऽपि
त्यष्यते किं पुनः परैः ॥ १५ ॥ किं वाच्यं सूर्यशशिनोर्दारिद्र्यं महता पुरः । दिनरात्रिनिमगेन परिघटो
यदम्बरम् ॥ १६ ॥ मौल्यं सर्वापदां निष्ठा का हि नापदजानतः । तस्मिन्नप्यविषण्णो यः कं सोऽन्यत्र
विपत्स्यति ॥ १७ ॥ यदि नाम कुले जन्म तत्किमर्थं दरिद्रता । दरिद्रत्वेऽपि भूखत्त्वमहो
दुःखपरम्परा ॥ १८ ॥ कः स्वमावगमीराणां जानीयाद्द्वहिरापदम् । बालापत्येन भृत्येन
यदि सा न प्रकाश्यते ॥ १९ ॥ सन्तोऽपि न विराजन्ते हीनार्थस्यैतरे गुणाः । आदित्य इव भूतानां
अग्निगुणानां प्रकाशिनी ॥ २० ॥ वरं हि नरके वासो न तु दुर्धरिते गृहे । नरकात्कीर्यते पापं कुतः
हात्परिवर्धते ॥ २१ ॥ नातः पापीयसीं काचिदवस्था शम्बरौऽब्रवीत् । यस्या नैवाद्य न प्रातर्मोजन
तात विद्यते ॥ २२ ॥ न तथा बाध्यते राजन्प्रकृत्यैर्निर्धनो जनः । यथा मद्रौणि सप्राप्य तैर्वि-
हीनः सुखोचितः ॥ २३ ॥ कुञ्जस्य कीटखातस्य दावनिष्कुषितत्वचः । तरोरप्युषरस्थस्य वरं जन्म न
चार्थिनैः ॥ २४ ॥ धर्मार्थकामहीनस्य परकीयान्मोजिनः । काकस्येव दरिद्रस्य दीर्घमायुर्विडम्बना
॥ २५ ॥ शीतमध्वा कंदनं च वयोतीताश्च योषितः । अनसः प्रातिकूल्यं च जरायाः पञ्च हेतवः
॥ २६ ॥ सुहृदां हि घनं मुक्त्वा कृत्वा प्रणयमीप्सितम् । प्रतिकर्तुमशक्तस्य जीवितान्मरणं वरम्
॥ २७ ॥ लजावतः कुलीनस्य याचितुं घनमिच्छतः । कण्ठे पारावर्तस्यैव चाकरोति गतागतम्
॥ २८ ॥ कण्ठे गद्गदता स्वेदो मुखे वैषर्ण्येपथू । भ्रियमाणस्य चिह्नानि यानि तान्येव याचतः
॥ २९ ॥ धन्यास्ते ये न पश्यन्ति देशभङ्गं कुलक्षयम् । परचित्तगतान्दारान्पुत्रं च व्यसनानुरम् ॥ ३० ॥
खशेमाप्य तु काव्येन काव्यं गीतेन हन्यते । गीतं तु स्त्रीविलासेन स्त्रीविलासो बुभुक्षया
॥ ३१ ॥ जीवन्मर्थैर्धक्ष्ये नीचा याच्योपद्रवधनैः । कुलाभिमानमूर्खानां साधूनां नास्ति जीवनम्
॥ ३२ ॥ शून्यमपुत्रस्य गृहं चिरशून्यं नास्ति यस्य सम्पन्नम् । मूलस्य दिशः शून्याः सर्वे शून्य
दारिद्र्यस्य ॥ ३३ ॥ पक्षविकलश्च पक्षी शुष्कश्च तरुः सरश्च जलहीनम् । सर्पश्चोद्धृतदष्टस्तुल्य लोके
दारिद्र्यम् ॥ ३४ ॥ अग्नेः तुष्यति न मया न स्तुष्या साऽपि नाम्बया न मया । अहमपि न तथा न तथा
यद राजन्कर्त्तव्यं दोषोऽयम् ॥ ३५ ॥ पुंशुकार्तस्वरपात्रं भूषितैर्निःशेषपरिजनं देव । विरलैश्चत्करेणुगहनं
संप्रति सप्रमापयोः सदनम् ॥ ३६ ॥ दारिद्र्यान्मरणाद्वा मरणं सरोचते न दारिद्र्यम् । अल्पकेशं

१ अत्यन्तम् । २ मृत्पात्रम् । ३ धान्यकणः । ४ अग्निः । ५ वस्त्रम्, आकाशं च ।
६ अखिलः । अतुरक्त इति यावत् । ७ सम्पत्तिः । ८ दारिद्र्यपूर्णं । ९ एतदाहोयौ दैत्यः ।
१० स्वभावेन । ११ ऐश्वर्याणि । १२ दरिद्रतयायाचकस्य । १३ पर्युषितत्वादिना कुत्सितमन्नम् ।
१४ कपोतस्येव । १५ खशानां म्लेच्छानां भार्य-भाषणम् । खरभाष्यमिति पाठे तु खरखड्ग-
परुषभाषणमित्यभिप्रायः । १६ धने नष्टे । १७ प्रतारणैः । १८ कुलाभिमानेन प्रकटयितुमक्षमाणाम् ।
१९ गृहादि । २० निष्काशितः । २१ माता । २२ किंतु दारिद्र्यस्यैवेति भावः । २३ पृथूनि कर्त्तस्वर-
(स्वर्णं) पात्राणि यत्र । पृथुकानाम्(बालानाम्)भार्तस्वरस्य पात्रम् आवासरूपम् । २४ भूषिताः
निःशेषाः परिजना अतुष्टरा यत्रेति, भुवि उषिताः गृहकल्पनाद्यभावात् धरातले कृतवासा
निःशेषाः परिजनाः बन्धवो यत्रेति च । २५ विलसन्तीभिः करेणुभिः हस्तिनीभिर्गहनम् । घनयोर-
भेदात् विले सीदन्तीति तेषां मूषकादीनां ये रणवस्तैर्गहनम् । २६ मृगं प्रदं ।

मरणं दारिद्र्यमनन्तकं दुःखम् ॥ ३७ ॥ तावत्सन्ति सहाया यावज्जन्तुर्न कृच्छ्रमामोति । अभिपतति शिरसि मृत्यौ कं कः शक्तः परित्रातुम् ॥ ३८ ॥ विकसामि रवातुदिते संकोचमुपैमि चास्तमुपयाते । दारिद्र्यसरसि मग्नः पङ्कजलीलामनुभवामि ॥ ३९ ॥ घृतलवणतैलतण्डुलशाकेननचिन्तयाऽनुदिनम् । विपुलैमेतेरपि पुंसो नश्यति धीमन्दविभवत्वात् ॥ ४० ॥ वीणा वंशश्चन्दनं चन्द्रभासः शय्या यानं यौवनस्थास्तरुण्यः । नैतद्रम्यं क्षुत्पिपासादिदानां सर्वारम्भास्तण्डुलप्रस्थमूलाः ॥ ४१ ॥ दारिद्र्यं भोस्त्वं परमं विवेकिं गुणाधिके पुंसि सदानुरक्तम् । विद्याविहीने गुणवर्जिते च मुहूर्तमात्रं न रतिं कैरोपि ॥ ४२ ॥ दारिद्र्यं शोचामि भवन्तमेवमस्मच्छरीरे मुहृदित्युपित्थे । विपैर्नदेहे मयि मन्दमानये ममेति चिन्ता कं गमिष्यसि त्वम् ॥ ४३ ॥ एको हि दोषो गुणसंनिपाते निमज्जतीन्दोरिति यो वभापे । न तेन दृष्टं कविना समस्तं दारिद्र्यमेकं गुणकोटिहारि ॥ ४४ ॥ धनैर्विमुक्तस्य नरस्य लोके किं जीवितेनादितं एव तावत् । यस्य प्रतीकारनिरर्थकत्वात्कोपप्रसादा विफलीभवन्ति ॥ ४५ ॥ अहो नु कष्टं सततं प्रवासस्ततोऽतिकष्टः परोहवासः । कष्टाधिका नीचजनस्य सेवा ततोऽतिकष्टा धनहीनता च ॥ ४६ ॥ वरं धनं व्यामगजेन्द्रसेवितं द्रुमालयः पत्रफलाम्बुभोजनम् । तृणानि शय्या वसनं च वर्त्कलं न वन्धुमध्ये धनहीनजीवनम् ॥ ४७ ॥ यदा तु भाग्यक्षयपीडितां दशां नरः कृतान्तोपहितां प्रपद्यते । तदाऽस्य मिश्रण्यपि यान्त्यमित्रतां चिरानुरक्तोऽपि विरज्यते जनः ॥ ४८ ॥ दानं न दत्तं न तपश्च तप्तं नाराधितौ शंकरवासुदेवौ । अग्नौ रणे वा न हुतश्च कौयः शरीरं किं प्रार्थयसे सुखानि ॥ ४९ ॥ फलाशिनो मूलतृणाम्बुमक्षा विवाससो निस्तरशायिनश्च । गृहे विमूढा मुनिवचरन्ति तुल्यं तपः किंतु फलेन हीनम् ॥ ५० ॥ अर्थो न सन्ति न च मुखति मा दुराशा त्र्योगान् संकुचति दुर्ललितं मनो मे । याच्ना च लाघवकरी स्ववधे च पाप प्राणाः स्वयं व्रजत किं प्रविलम्बितेन ॥ ५१ ॥ भग्ना वयं परिभवासिभिर्मुग्रधारेर्दारिद्र्यचण्डदहनेन नितान्तदग्धाः । बन्धूपकारविपमित्थमपीह भुक्तं जीवाय एव रथिर्जैस्य किमस्ति निद्रा ॥ ५२ ॥ धनं यदि गतं गतं चरणयुग्मरेणूपमं घरा यदि गता गता कथय मे किमेतावता । इदं पुनरैरेतुदं धनिगणैरिदानींतनैर्दरिद्रगणनाविधौ यदहमङ्कपाते धृतः ॥ ५३ ॥ गते मुहृदि शशुतां सततनिर्विवेके भ्रमौ गृहे कुगृहिणीवचः क्रैकचदारिते वा हृदि । महाजनविषर्जिते सदसि मानिनां श्रेयसे वरं मरणमेव वा क्षरणमन्यदेशान्तरम् ॥ ५४ ॥ अग्रस्तावस्तुतिभिरनिशं कर्णशूल करोति स्व दारिद्र्यं वदति वसनं दर्शयत्येव जीर्णम् । छायाभूतश्चलति न पुरः पार्श्वयोर्नैव पश्चान्निःसैवः खेदं दिशति धनिनां व्याधिवद्भुक्तिरित्यः ॥ ५५ ॥ निवासश्चिन्तायाः परपरिभवो वैरमपरं जुगुप्सा मित्राणां स्वजनजनविद्वेषकरणम् । वनं गन्तुं बुद्धिर्भवति च कलत्रात्परिभवो हृदिस्थः शोकाग्निर्न च दहति सतापयति च ॥ ५६ ॥ अये लाजानुच्चैः पथि वचनमाकर्ण्य गृहिणी शिशोः कर्णौ यत्नात्सुपिहितवैर्ती दीनवदना । मयि क्षीणोपाये यदकृतं दशावश्रुशैबले तदन्तःशक्त्यं मे

१ कष्टम्, दारिद्र्यदुःखमिति यावत् । २ महापण्डितस्य । ३ विवेचनक्षमम् । ४ अत्र पण्डितानां प्रायो दारिद्र्यं मृदानां सम्पन्नत्वं च सूचितम् । ५ निवासं कृत्वा । ६ मृत्यु-
ग्रस्त- । ७ कोटिगुणसंहारीति भावः । ८ जन्मारम्भादेव । यस्य जीविकाभावः सिद्धस्त-
स्येति शेषः । ९ वृक्षत्वक् । १० कः पवित्रः असौ अयः शुभावहो विधिः, तद्रूपं घृतादि शरीरं च ।
११ दानात् । १२ उदारम् । १३ विलम्बनेन । १४ यमस्य । १५ मर्ममीडकम् । १६ काष्ठदारणशस्त्र-
विशेष- । 'करोत' इति भाषायाम् । १७ रक्षकम् । १८ दृष्टिः । १९ ददाति । २० अन्यथा लाजा-
शब्दं श्रुत्वा सोऽभेको प्राचेत्तेति भावः । २१ पूणे ।

स्वमिव पुनरुद्धर्तुमुचितम् ॥ ५७ ॥ विषातुर्द्वे कन्ये सुगतिरपरा दुर्गतिरभूतयोराद्यां धातां गुणकुलविही-
नौ स ददौ । ततः पश्चात्तापादिव सुगुणसज्जातैर्मधुना कुलीन विद्वांसं वरमिह वरेण्य मृगयते ॥ ५८ ॥
न भिक्षा दुर्मिक्षे मिलति दुरवस्थाः कथमृण लभन्ते कर्माणि द्विजपरिवृढान्कारयतु कः । अदत्तैव प्रांसं
ग्रहपतिरसावस्तमयते क यामः किं कुर्मो गृहिणि गहनो जीवनविधिः ॥ ५९ ॥ पतत्प्रायस्थूर्णं क्षुद्रप-
हतसीदत्परिजनं विना दीपालोके तिमिरगहन निष्परिकरम् । अनाक्रान्तद्वारं प्रणयिभिरष्टोत्सवमहो
गृह कारातुल्यं भवति खलु दुःखाय गृहिणः ॥ ६० ॥ सखे खेदं मा गीः कलय किं तास्ता निज-
कलाः स्वकीर्त्या वर्षस्व क नु खलु तवैतद्वयवसितम् । न तन्मोघस्यत्र स्फुरितमिति चेन्नैतदुचितं
विचित्रोत्साहानां किमिदमियदेव त्रिमुवनम् ॥ ६१ ॥ दवति न जनास्तत्रैराश्याददृष्टविभूतयो
यदुचितमुखग्रंशादुःखं निजच्युतसंपदः । भवति हि तथा जात्यन्धानां कुतो हृदि वेदना
नयनविषयं स्पृष्ट्वा स्पृष्ट्वा यथोद्धृतचक्षुषाम् ॥ ६२ ॥ मा रोदीश्वरमेहि वस्त्ररचिरान्दृष्ट्वा बालानिमा-
नायातस्तव वस्त्रं दास्यति पिता प्रैवैर्यकं वाससी । श्रुत्वैव गृहिणीवचांसि निकटे कुड्यस्य
निष्किंचनो निःश्वस्याश्रुजलप्लवङ्गतमुखः पान्थः पुनः प्रस्थितः ॥ ६३ ॥ वासःखण्ड-
मिदं प्रयच्छं यदि वा स्वाङ्गे गृहाणार्मकं रिक्तं भूतलमत्र नाथ भवतः पृष्ठे पैलालोचयः । दपत्यो-
रिति जल्पितं निशि यदा चौरः प्रविष्टस्तदा लब्धं कर्पटं मन्यतस्तदुपरि क्षिप्त्वा रुदन्निर्गतः ॥ ६४ ॥
वृद्धोऽन्वः पतिरेव मञ्चकातः स्थूणावशेषं गृहं कालोऽन्यैर्गजलागमः कुशलिनी वत्सस्य वार्ताऽपि
नो । यत्नात्सचित्तैर्लविन्दुघटिका ममेति पर्याकुला दृष्ट्वा गर्भमरालसा निजवैधुं श्वश्रूभिर् रोदिति ॥ ६५ ॥
नो सेवा विहिता गुरोरपि मनाङ्गो वा कृतं पूजनं देवानां विविधं वा शिवं शिवं स्निग्धा जनाः
सेविताः । किंतु त्वच्चरणौ सरस्वति रसादाजन्मनः सेवितौ तस्मान्मा विजहाति सा भगवती शङ्के
संपत्नी तव ॥ ६६ ॥ क्षुत्क्षामाः शिशवः शर्वौ इव भृशं मन्दाशया बान्धवा लिप्ता जर्जरैर्कर्करी
जैर्तुल्यैर्नो मां तथा बाधते । गेहिन्यां नृदितांशुकं घटयितुं कृत्वा सकाकुस्मितं कुप्यन्ती प्रति-
वेशिलोकगृहिणी सूचीं यथा याचिता ॥ ६७ ॥ दग्धं खाण्डवमर्जुनेन बलिना दिव्यैर्द्रुमैः सेवितं
दग्धं वायुसुतेन रावणपुरी लङ्का पुनः स्वर्णभूः । दग्धः पञ्चशरः पिनाकपतिना तेनाप्ययुक्तं कृतं
दारिद्र्यं जनतापकारकमिदं केनापि दग्धं नहि ॥ ६८ ॥ उत्तिष्ठ क्षणमेकमुद्रहं सखे दारिद्र्यभारं
मम श्रान्तस्तावदहं चिरान्मरणजं सेवे त्वदीयं सुखम् । इत्युक्तं वनवर्जितस्य वचनं श्रुत्वा श्मशाने
शवो दारिद्र्यान्मरणं वरं वरमिति ज्ञात्वैव दुष्णीं स्थितः ॥ ६९ ॥ मग्ने वाणि ममानने कुरु दग्धां
वर्णातुपूर्व्यां चिरं चेतः स्वास्थ्यमुपेहि याहि करुणे प्रज्ञे स्थिरत्वं व्रज । लब्धे तिष्ठ पराङ्मुखी क्षण-
महो तृष्णे पुरः स्थीयता पापो यावदहं व्रीमि घनिना देहीति दीन वचः ॥ ७० ॥ यो गङ्गामत-
रत्तैव यमुनां यो नर्मदां शैर्मदां का वार्ता सरिदम्बुलङ्घनविधौ यश्चार्णवास्तीर्णवान् । सोऽस्माकं
सहजः सखाऽस्तधमता यस्यः प्रभावात् सुखं त्यागित्वेन समं व्यनाशि कुहचिस्तौख्यादिकं
कुत्रचित् ॥ ७१ ॥ दारिद्र्याद्विद्यमेति ह्रीपारिगतः सत्त्वापरिभवयते निःसत्त्वः परि-

१ निर्गुणाय । २ सद्गुणसम्पन्नम् । ३-मुख्यान् । ४ सूर्यः । ५ वनवनस्थान- । ६ मा गच्छ ।
७ जन्मतोऽन्धानाम् । ८ कण्ठधार्यमाभूषणम् । ९ दारिद्र्यः । १० देहि । ११ धान्यवृणसस्तरः ।
१२ वस्त्रखण्डम् । १३ आसन्नप्रावृद्धः । १४ पुत्रभार्याम् । १५ लक्ष्मीः । १६ मृताः ।
१७ जीर्णवाकनीसदृशवच्छिद्रकुम्भः । १८ लाक्षा- । १९ सुखदात्रीम् ।

भूयते परिभवानिषेदेमापद्यते । निर्भिण्णः शुचमेति शोकनिहतो बुद्ध्वा परित्यज्येत निर्धुद्धिः क्षयमेत्यहो निर्धनता सर्वापदमास्पदम् ॥ ७२ ॥ शीतेनाधुषितस्य वेपथुमतश्चिन्तार्णवे मज्जतः शान्ताग्नेः स्फुटिताधरस्य धमतः क्षुत्क्षामकुक्षेमम् । निद्रा कायपमानितेव दयिता संत्यज्य दूरं गता सत्पात्रप्रतिपादितेव वसुधा न क्षीयते शर्वरी ॥ ७३ ॥ दारिद्र्यात्पुरुषस्य बान्धवजनो वाक्ये न संतिष्ठते सुस्तिग्धा विमुक्तीभवन्ति सुहृदः स्फैरोमवन्त्यापदः । सैत्थ ह्यसमुपैति शीलशशिनिः कान्तिः परिम्लायते पापं कर्म च यत्पररपि कृतां तत्तस्य सभाष्यते ॥ ७४ ॥ सङ्गं नैव हि कश्चिदस्य कुर्वते सभाष्यतं नादरात्संप्राप्तो गृहमुत्सवेष्टु धनिना सावज्ञमालोक्ष्यते । दूरादेव महाजनस्य विहरत्यरपच्छदो लज्जया मन्ये निर्धनता प्रकाममपरं पष्टं महापातकम् ॥ ७५ ॥ पौरेभ्यो न भय न दण्डपतनं शस्त्रो न वा भूषणार्णः सङ्गं शयन निशासु गमन दुर्गेषु मार्गेषु च । दारिद्र्यं सुखमेव केवलमहं दोषद्वयं वर्तते जाया निन्दति चाद्रभोगसमये मुञ्चन्ति ये याचकाः ॥ ७६ ॥ वातश्चर्म विभूषणं शैवशिरो मस्मान्नलेपः सदा त्येको गीः स च लाङ्गलाद्यकुशलः संपत्तिरेतादृशी । रत्यालोच्य विमुच्य शंकरमगाद्रत्नाकरं जादवी कष्टं निर्धनिकस्य जीवितमहो दारिरपि त्यज्यते ॥ ७७ ॥ मद्देहे मशकीव मृषकवर्धूषीव मार्जारिका मार्जारीव शुनी शुनीव गृहिणी धान्यः किमन्यो जनः । रत्यापन्नशिशून्सूत्रिजहती दृष्ट्वा तु गिरिशैर्यैस्तातनुविमानसंवृतमुखी चुल्ली चिर रोदिति ॥ ७८ ॥ पीठाः कच्छपवत्तरन्ति सलिले संमार्जनी मीनवद्वीं सर्पविचेष्टितानि क्रुते संश्रालयन्ती शिशून् । रर्षार्थावृतमस्तका च गृहिणी भित्तिः प्रपातोन्मुपतो रात्रौ पूर्णतडागसनिममभूदाजन्मदीपं गृहम् ॥ ७९ ॥ शीलं शोतयति श्रुतं शमयति प्रज्ञा निहन्त्यादरं दैन्यं दीपयति क्षमां क्षपयति व्रीडामपि छल्येति । तेजो जर्जरयत्यणस्यति मतिं विस्तारयत्यर्थितां पुंसः क्षीणधनस्य किं न कुर्वते वैरं कुटुम्बप्रहः ॥ ८० ॥ दारिद्र्येण मेघीरिताऽपि बहुशः कण्ठं समालम्ब्यते कण्ठात्कष्टशतैः कथं कथमपि प्राप्नोति जिह्वातलम् । जिह्वाकीलककीलितेव सुहृदं तस्मान्न निर्यात्यसौ वाणीं प्राणपरिक्षयेऽपि महतां देहीति नास्तीति च ॥ ८१ ॥ दृष्टं दुर्जनचेष्टितं परिभवो लब्धः समानाजानारिषेडार्थं धनिना कृतं शैलडितं मुक्त कपालेष्वपि । पद्मयाम्बुनि सप्रयातमसङ्कल्पुतं तृणप्रस्तरे यच्चान्यत्र कृतं कृतार्तं क्रूर हे तत्रापि सर्वज्ञो वयम् ॥ ८२ ॥ औंसं चेत्स्वगृहे कुटुम्बभरणं कर्तुं न शक्तोऽस्यहं सेवे चेत्सुखसाधनं मुनिवनं मुञ्चन्ति मोहादयः । श्वेदे चेत्स्वतनुं त्यजामि नरकाद्वीरात्महत्यावशान्नो जाने करवाणि दैव किमहं मर्तुं न वा जीवितुम् ॥ ८३ ॥ मा भूजन्म महाकुले तदपि चेन्मा भूद्विपत्साऽपि चेन्मा भूद्भूरे कलत्रमस्ति यदि तन्मा भूयार्द्रं मनः । तच्चेदस्ति तदस्तु मृत्युरथ चेत्तस्यापि नास्ति क्षणस्तज्जन्मान्तरनिर्विशेषदसद्वेशान्तरेऽस्तु स्थितिः ॥ ८४ ॥ यैः कारण्यपरिग्रहान्न गणितः स्वार्थः परार्थं प्रति यैश्चात्यन्तदयापरैर्न विहिता धैर्याऽर्थिना प्रार्थना । ये चासन्परदुःखदुःखितैर्विषयस्ते साधवोऽस्तं गताश्चक्षुः सहर बाष्पवेगमधुना कस्याप्रतो रुचते ॥ ८५ ॥ सक्तूञ्छोपयति प्लुतोन्प्रतिकरोत्याक्रन्दतो बालकान्प्रत्यासिञ्चति कर्परेण सलिलं शय्यावृण रक्षति । धृत्वा मूर्ध्नि पुराणशूर्पशकलं शन्ये गृहे व्याकुला किं तद्यन्न करोति दुर्धिषधधृदेवे श्रुशं वर्पति ॥ ८६ ॥ दारिद्र्यक्षितिपः स मे निजपति-

१ वैराग्यम् । २ शोकम् । ३ निर्धनता । ४ रात्रिः । ५ प्रवृद्धा जायन्ते । ६ धैर्यम् । ७ मृतशरीर-
मस्तकम् । ८ वृषभः । ९ अल्पीकरोति । १० दूरीकरोति । ११ प्रेरिता । १२ उदरपूर्तये । १३ कुक्कु-
रवदुदरदर्शनादिव्यापारस्य । १४ दैव । 'कृतान्तो यमसिद्धान्तदैवाकुशलकर्मसु' इत्यमरः ।
१५ उद्यताः । १६ उपविशामि । १७ अपहरन्ति । १८ गते । १९ भयम् । २० निष्फला । २१ पर-
दुःखेन दुःखिता धीर्येषां ते । २२ जलाप्लुतान् । २३ रुदतः ।

स्तस्य प्रसादादभूधाच्या जीवनेमन्त्रे दश दिशो वासश्च देवालये । अस्मद्वैरिणि लब्धसंगतिरिति
त्वर्थाश्रये कृप्यता मद्भृति विनियोजितास्त्वदरयः का नाम वृत्तिर्मम ॥८७॥ आसीत्ताम्रमयं शरीरमधुना
सौवर्णवर्णं गतं मुक्ताहारलताऽश्रुबिन्दुनिवहैर्निःश्वस्य मे कल्पिता । स्वल्पं स्वल्पमनल्पकल्पमधुना दीर्घ
वयः कल्पित स्वामिन्दुःख भवत्प्रसादवशतः किं किं न लब्ध मया ॥ ८८ ॥

त्यागप्रशंसनम् ।

परैरादीयमानं यत् तस्यैव श्लाघनीयता । अगृहीत हि कृपाश्रु न स्वादाय कदाचन ॥ १ ॥ यत्स्या-
दन्योपमोगाय तदेव सफल मर्तम् । अन्यथा तु विनाशोऽस्य माव्येवेति युनिश्चितम् ॥ २ ॥ अनुकूले
विधौ देयं यतः पूरयिता हरिः । प्रतिकूले विधौ देयं यतः सर्वं हरिष्यति ॥ ३ ॥ यददाति यदश्नाति
तदेव धनिनो धनम् । अन्ये मृतस्य क्रीडन्ति दारैरपि धनैरपि ॥ ४ ॥ यददाति विशिष्टेभ्यो यन्वाश्नाति
दिने दिने । तत्ते वित्तमहं मन्ये शेषमन्यस्य रक्षसि ॥ ५ ॥ त्याग एको गुणः श्लाघ्यः किमन्यैर्गुणरा-
शिभिः । त्यागजगति पूज्यन्ते पशुपाषाणपादपाः ॥ ६ ॥ भवन्ति नरकाः पापात्पाप दारिद्र्यसमवयम् ।
दारिद्र्यमप्रदानेन तस्मादानपरो भवेत् ॥ ७ ॥ प्रासादवर्धमपि प्रासमर्थिन्यः किं न यच्छसि । इच्छानुरूपो
विभवः कदा कस्य भविष्यति ॥ ८ ॥ गौरव प्राप्यते दानात् तु वित्तस्य सचयात् । स्थितित्वैः पयो-
दानां पयोधीनामवः स्थितिः ॥ ९ ॥ दारिद्र्यान्मर कौन्तेय मा प्रैयच्छेध्वरे धनम् । व्याधितस्यौषध पथ्य
नीरुजस्य किमौषधैः ॥ १० ॥ दातव्यमिति यद्दानं दीयतेऽनुपकारिणे । देशे काले च पात्रे च तद्दानं
सात्त्विकं विदुः ॥ ११ ॥ उपार्जितानां विद्यायां त्याग एव हि रक्षणम् । तडागोदरसंस्थानां परीवोह
इवाम्भसा ॥ १२ ॥ दानोपमोगवन्ध्या या सुहृद्भिर्या न मुज्यते । पुत्रा यदि हि सा लक्ष्मीरलक्ष्मीः
कतमा भवेत् ॥ १३ ॥ किं तया क्रियते लक्ष्म्या या वधूरिव केवला । या न वेत्येव सौमन्या पथिकै-
रुपमुज्यते ॥ १४ ॥ आयासशतलब्धस्य प्राणेष्वपि गरीयसः । गतिरेकैव वित्तस्य दानमन्या
विपत्तयः ॥ १५ ॥ दानेन श्लाघ्यतां यान्ति पशुपाषाणपादपाः । दानमेव गुणः श्लाघ्यः किमन्यैर्गुणकोटिभिः
॥ १६ ॥ दानं भोगो नाशस्तिस्रो गतयो भवन्ति वित्तस्य । यो न ददाति न मुञ्चे तस्य तृतीयौ गतिर्मवति
॥ १७ ॥ यो न ददाति न मुञ्चे सति विभवेनैव तस्य तद्व्ययम् । तृणमयकृत्रिमपुरुषो रक्षति सत्यं परस्वार्थी
॥ १८ ॥ दातव्यं मोक्तव्यं सति विभवे सच्यो न कर्तव्यः । पश्येह मधुकैरीणा सचितमर्थं हरन्त्यन्ये ॥ १९ ॥ श्रीप्रति-
कथममीप्सितमेषां दीयतां हुतमयाचितमेव । त विगस्तु कल्ययन्नपि वाञ्छामर्थिवागुधसः सहतेऽपि ॥ २० ॥
॥ २० ॥ प्रापितेन चतुकाकुविडम्बं लम्बितेन बहुयाचनलज्जाम् । अर्थिना यदर्थमर्जति दाता तज्ज-
लम्बति विलम्ब्य ददानः ॥ २१ ॥ यत्प्रदेयमुपनीय वदन्त्यैर्दीयते सलिलमार्थिजनाय ॥ प्राञ्जलोक्तिविफलत्वेन
विशङ्कानासमूर्च्छनचिकित्सितमेतत् ॥ २२ ॥ अर्थिने न तृणवद्वनमात्रं किन्तु ग्लानिर्नैर्ममि प्रीतिप्राप्त्या
एवमाह कुशवज्रलदायी द्रव्यदानविशक्तिविदर्धः ॥ २३ ॥ पङ्कसकरविगर्हितमिहानाश्रित्याक्रमल्लन

॥ २४ ॥ ०१ ॥ ॥ मरिक्ता ललाटः

१ जीवमोपायः । २ वक्ष्यम् । नम्रत्वादिशां वक्ष्यत्वेन रूपेण । ३ स्वगृहस्य भवे-
त्वात् । ४ सम्बोध्योदाररूपस्याश्रयस्य दारिद्र्यक्षितिपवैरिवमिति कोपः । ५ प्राप्ते । ६ मुञ्चे ॥
७ दानात् । ८ पशुः कामधेनुः पाषाणः चिन्तामणिः पादपः कल्पवृक्षः । ९ वितर । १० सज्जते ।
११ प्रवाहः । १२ दानोपमोगाभ्यां सफलतामप्रापिता । १३ साधारणी कृता । १४ नाशरूपा ।
१५ भ्रमरीणाम् । १६ जानन्नपि । १७ चटु म्रिय-वैर्कियम् काकु-दीनवैर्कियं ताभ्यां विडम्बः परा-
भवस्तम् । १८ पापम् । १९ उदारैः । २० प्राणाः जलं च । २१ चतुरः ।

माश्रयणाय । अर्थिपाणिकमलं विमलं तदासवेक्ष्य विदधीत सुधीस्तत् ॥ २४ ॥ दानपात्रमवसर्पमिहे-
कप्राहि कोटिगुणितं दिवि दायि । साधुरेति सुकृतैर्यदि कर्तुं पारलौकिककृसीदमसीदत् ॥ २५ ॥
याचमानजनमानसवृत्तेः पूरणाय वत जन्म न यस्य । तेन भूमिरतिभारवतीयं न दुर्मैर्न गिरिभिर्न समुद्रैः
॥ २६ ॥ मा धनानि कृपणः खलु जीवन्तुष्णयाऽर्पयतु जातु परस्मै । तत्र चैषे कुस्ते मम चित्रं
यत्तु नार्पयति तानि मृतोऽपि ॥ २७ ॥ लोक एष परलोकमुपेता हा विहाय निधने धनमेकः । इत्यमुं
खलु तदस्य निनीषत्यर्थिवन्धुस्वयद्वयचित्तः ॥ २८ ॥ अर्थो धिनैवार्थनयोपसीदन्नाल्पोऽपि
धीरैरवधीरणीयः । मान्येन मन्ये विधिना द्वितीर्णः स प्रीतिदायो बहुमन्तुमर्हः ॥ २९ ॥
दानेन भूतानि वशीभवन्ति दानेन वैराण्यपि यान्ति नाशम् । परोऽपि बन्धुत्वमुपैति दानैर्दानं
हि सर्वव्यसनानि हन्ति ॥ ३० ॥ जीवनदत्त्वाऽपि जनः कदर्थः करोति सर्वं स परोप-
भोग्यम् । अन्यस्तु सर्वं द्रविणं परत्र प्राप्य भोगार्थमुपैति कामम् ॥ ३१ ॥ दत्ते परार्थं
न कदाप्युदारः किं त्वेष सर्वं नयते परत्र । कदर्थ एव प्रददाति यत्स विरक्तवधात्यसहाय
एव ॥ ३२ ॥ तुरगशतसहस्रं मोगजानां च लक्षं कनकरजतपात्र मेदिनीं सागरान्ताम् । विमलकुल-
वधूनां कोटिकन्याश्च दद्यान्नहि नहि सममेतैरनदानं प्रधानम् ॥ ३३ ॥ काम घाचः कतिचिदफलाः
सन्तु लोके कवीनां सन्त्येवान्या मधुरिपुकथासंस्तवात्कामदोग्ध्यः । वित्तं कामं भवतु विफलं दत्तम-
श्रोत्रियेभ्यः पात्रे दत्तैर्मवति हि धनैर्धन्यता भूरिदातुः ॥ ३४ ॥ देयं भो अधने धनं सुकृतिभिर्नो
संचितं सर्वदा श्रीकर्णस्य बलेश्व विक्रमपतेरद्यापि कीर्तिः स्थिता । आश्चर्यं मधु दानमोगरहितं नष्टं
चिरात्संचित निर्धेदादिति पाणिपादयुगलं धर्पन्त्यहोःमक्षिकाः ॥ ३५ ॥

लुब्धतागर्हणम् ।

लोभः प्रतिष्ठा पापस्य प्रसूतिर्लोभ एव च । द्वेषक्रोधादिजनको लोभः पापस्य कारणम् ॥ १ ॥
लोभात्क्रोधः प्रभवति लोभात्कामः प्रजायते । लोभान्मोहश्च नाशश्च लोभः पापस्य कारणम् ॥ २ ॥
लोभात्क्रोधः प्रभवति क्रोधाद्मोहः प्रवर्तते । द्रोहेण नरकं याति शास्त्रज्ञोऽपि विचक्षणः ॥ ३ ॥ मातरं
पितरं पुत्रं आतरं वा सुहृत्तमम् । लोमाविष्टो नरो हन्ति स्वामिनं वा सहोदरम् ॥ ४ ॥ लोभेन
बुद्धिश्चलति लोभो जनयते तृषाम् । तृषार्तो दुःखमाप्नोति परत्रेह च मानवः ॥ ५ ॥ लोमाविष्टो नरो
वित्तं वीक्षते न स च्युपदम् । दुग्धं पश्यति मार्जारो यथा न लुगुर्द्धाहतिम् ॥ ६ ॥ प्रायेण धनिनामेव
धनलोभो निरन्तरम् । पश्य कोटिद्वयोपेत लक्षाय प्रणत धनुः ॥ ७ ॥ लोभः सदा विचिन्त्यो लुब्धेभ्यः
सर्वतो भयं दृष्टम् । कार्याकार्यविचारो लोभविमूढस्य नास्त्येव ॥ ८ ॥ सत्यप्रशमतपोभिः सत्यधनैः
शास्त्रवेदिभिर्बिजितः । लोभोऽबटं प्रविष्टः कुटिलं हृदयं किराटीनाम् ॥ ९ ॥ स्नेहोपपन्न इति पूर्णदशा-
विशेषशाली स्वमात्मनि बलुमकरं निधाय । लब्धोदये तमथ गृह्णाति पर्यबन्धौ दीपा भवन्ति कलुषा
बलुबान्हि लोभः ॥ १० ॥ यद्गुणैर्मण्डवीमटन्ति विकटं क्रामन्ति देशान्तरं गाहन्ते गहनं समुद्रमथनं क्लेश
कृषिं कुर्वते । सेषन्ते कृपणं पतिं गजघटासंघट्टदुःसंचर सर्पन्ति प्रियं धनान्वितधियस्तल्लोभ-
विस्फूर्जितम् ॥ ११ ॥

१ कदाचित् । २ अनुदारः । ३ उत्पत्तिः । ४ दण्डाघातम् । ५ धनपुञ्जम्, किरण-
समूहं च । ६ सूर्यः । ७ धनम् । ८ संग्रामम् । ९ विलासः ।

दातृप्रशंसनम् ।

शतेषु जायते शूरः सहस्रेषु च पण्डितः । वक्ता दशसहस्रेषु दाता भवति वा न वा ॥ १ ॥
 अदाता पुरुषस्यांगी धनं संत्यज्य गच्छति । दातारं कृपणं मन्ये मृतोऽप्यर्थं न मुञ्चति ॥ २ ॥ रक्षन्ति
 कृपणाः माणौ ब्रह्मं क्रैष्यमिवात्मनः । तदेव सततं सन्त उत्सृजन्ति यथा मलम् ॥ ३ ॥ याचितो
 यः प्रहृष्येत दत्त्वा च प्रीतिमान्भवेत् । त दृष्ट्वाऽप्यथवा श्रुत्वा नरः स्वर्गमवाप्नुयात् ॥ ४ ॥ आकार-
 मानविज्ञानसपादितमनोरथः । ते धन्या ये न कृण्वन्ति दीनाः प्रणयिनां गिरः ॥ ५ ॥ कर्णलङ्घि-
 गुणोत्कर्षास्त्यागिनो धन्विनस्तथा । निष्फलाच्च विमुञ्चन्ति मूर्खेणान्संमुखे स्थितान् ॥ ६ ॥ देहि
 देहोति ब्रूयन्ति त्यागिनोऽप्यर्थिनोऽपि च । आलोकयन्ति रमसादस्ति नास्तीति न कश्चित् ॥ ७ ॥
 युध्यन्ते पक्षिपशवः पठन्ति शुकसारिकाः । दातु शक्नोति यो वित्तं स शूरः स च पण्डितः ॥ ८ ॥
 अयं निर्जः परो वेति गणना लघुचेतसाम् । उदारचरितानां तु वसुधैव कुटुम्बकम् ॥ ९ ॥
 लक्ष्मीपयोधरोत्सङ्गकुङ्कुमारुणितो हरेः । धन्यो बलिः स येनास्य भिक्षापात्रीकृतः करः ॥ १० ॥
 कर्णस्त्वच शिबिर्मास जीव जीमूतवाहनः । ददौ दधीचिरस्थीनि नास्त्यदेयं महार्त्तनाम् ॥ ११ ॥
 दाता नीचोऽपि सैन्यः स्यान्निष्फलो न महानपि । जलार्थं वारिधिं त्यक्त्वा पश्य कूपं निवेधते ॥ १२ ॥
 पुंसांमुन्नतचित्तानां सुखावहमिदं द्वयम् । सर्वसङ्गनिवृत्तिर्वा विभूतिर्वा सुविस्तरा ॥ १३ ॥ जरामरण-
 दौर्मर्त्यव्याधयस्तावदासताम् । जनैव किं न धीरस्य भूयो भूयस्त्वपाकरम् ॥ १४ ॥ अपि नाम स
 दृश्येत पुरुषातिशयो मुवि । गर्वोच्छ्रनमुखा येन धनिनो नाबलोकिताः ॥ १५ ॥ पृथ्वी पृथ्वी गुणा
 मान्याः सन्ति भूपा विवेकिनः । परामवापदं यान्ति कस्मादुन्नतबुद्धयः ॥ १६ ॥ परिपूर्णगुणामोगगरिमो-
 द्वार एव सः । त्रिजगत्पृथ्वीयेऽस्मिन् रुचिर्द्रविणेऽपि यत् ॥ १७ ॥ गुणो वित्तवतां त्यागो वित्त त्याग-
 वतां गुणः । परस्परैर्वियुक्तौ तु वित्तत्यागौ विडम्बेना ॥ १८ ॥ नृणां धुरि स एवैको यः कश्चित्प्रागपाणिना ।
 निर्मादं प्रार्थनापांसुधूसरं मुखमर्थिनाम् ॥ १९ ॥ बुद्धिर्या सत्त्वरहिता स्त्रीत्व तत्केवल मतम् । सर्वं
 चानयसंपन्नं तत्पशुत्वं न पौरुषम् ॥ २० ॥ अत्यद्भुतमिमं मन्ये स्वभावममैर्नस्विनः । यदुपक्रियमाणोऽपि
 प्रीयते न विलीयते ॥ २१ ॥ न परं सैव विनश्यति तैर्नरपि या श्रीर्निवेशिता सत्सु । अवशिष्यते
 हिमांशोः सैव कला या स्थिता शमौ ॥ २२ ॥ कियती प्रञ्चसहस्री कियती लक्षाऽपि कोटिरपि कियती ।
 औदार्योन्नतमनसा रत्नवती वसुमती कियती ॥ २३ ॥ प्रत्युपकुर्वत्यूर्ध्वं कृतोपकारमपि लज्जयति चेतः ।
 यस्तु विहितोपकारादुपकारः सोऽधिको र्भूत्योः ॥ २४ ॥ जीवजीवयति हि यो ज्ञातिजनपरिजनं च
 सुहृदश्च । सफला तस्य गृहश्रीर्धिगनुपजीव्य धनप्रचयम् ॥ २५ ॥ यच्छलमपि जलदो बहुमतमेति
 सर्वलोकस्य । नित्यं प्रसारितकर्करः सविताऽपि भवत्यर्च्यक्षुष्यः ॥ २६ ॥ नास यत्केनचिदपि मनोरथा
 अपि यतो निवर्तन्ते । तद्यदि न लस्यतेऽन्यन्मनस्विनः किमेभिमानफलम् ॥ २७ ॥ घटन विघटन-
 मथवा कार्याणां भवति विधिनियोगेन । उचितेऽनुचिते कर्मणि वृत्तिनिवृत्तौ समाधत्ते ॥ २८ ॥ कल्प-

१ मांसम् । २ किं पुनः साक्षाद्दाता । ३ दातारः । ४ स्वयंकान्, अर्थिनश्च । ५ आत्मीयः ।
 ६ क्षुद्राणाम् । ७ वन्धुवर्गः । ८ निकृष्टः, अप्राप्यजलश्च । ९ सम्पत् । १० दारिद्र्यम् । ११ त्यागा-
 भावे वित्तम्, वित्ताभावे त्यागश्च । १२ अनुचितम् । १३ निर्मल्यति । १४ कृपणस्य । १५ अल्पा ।
 १६ मरणात् । १७ वितरन् । १८ विस्तारितकिरणः, याचनमुद्गीकृतपाणिश्च । १९ अदृश्यः ।
 २० उदारस्य । २१ देववशात् ।

स्थायि न जीवितमैश्वर्यं नाप्यते च यदभिमत्तम् । लोकस्तथाऽप्यकार्यं कुरुते कार्यं किमुदिश्य ॥ २९ ॥
 व्रनबाहुल्यमहेतुः कोऽपि निर्सर्गेण मुक्तकरः । प्रावृषि कस्याम्बुमुचः संपत्तिः किमधिकाऽम्बुनिधेः ॥ ३० ॥
 ब्रविणार्जनजः परिश्रमः फलितोऽप्यस्य जनस्य नीरसः । ब्रविणार्जनमात्मतुष्टये परमार्थयितु गुणार्जनम् ॥ ३१ ॥ नाक्षराणि पठता किमपाठि पाठितोऽपि किमु विस्मृत एव । इत्थमर्थिजनसंशयदौलाखेलनां खलु चकार नकारः ॥ ३२ ॥ यः प्रशंसति नरो नरमन्यं देवतासु वरदासु सतीषु । मुग्धधीर्धनंलव-
 स्पृहयालुस्तं वृशंसमैहमाद्यमवैमि ॥ ३३ ॥ यथा शरीरं किल जीवितेन विना कृतं काष्ठमिवावभाति । तथैव तज्जीवितमप्यवैमि लोकोत्तरेण स्फुरितेन शून्यम् ॥ ३४ ॥ जातश्च नाम न विनङ्क्षति चेत्य-
 युक्तमुत्पाद एव नियमेन विनाशहेतुः । तुल्ये च नाम मरणव्यसनोपतापे मृत्युर्वरं परहितावहिताशयस्य ॥ ३५ ॥ उत्पादिता स्वयमियं यदि तत्तनूजा तातेन वा यदि तदा भगिनी खलु श्रीः । यदन्यसगम-
 वती च तदा परस्त्री तत्त्यागबद्धमनसः सुधियो भवन्ति ॥ ३६ ॥ त्वयि सति शिवेदातर्यस्मदन्यार्थि-
 तानामितरमनुसरन्तो दर्शयन्तोऽर्थमुद्राम् । चरमचरणपातैर्दुर्ग्रहं दोग्धुकामाः करममनुस्रामः कामधेनौ स्थितायाम् ॥ ३७ ॥ इत्यप्येतस्मिन्निरवधिमहत्पञ्चनि गुणास्त एवामी द्विजा जरठजरठा यान्ति गणनाम् । अहो प्राप्यो लोकः स न परममीमिः कृतघृतिः स्मयस्तब्धो यावत्कलयति समग्रं तृणमिदम् ॥ ३८ ॥ स्वचित्तिपरिचिन्तयैव परितापमात्मन्यमी न विभ्रति मनस्विनो यदमुना न तावत्क्षतिः । अहर्निशमिहैव ये परमनोऽनुवृत्त्या पुनर्वहन्ति विजिगीषुतां किमिव तेऽनुकम्पास्पदम् ॥ ३९ ॥ भुज्यन्ते स्वगृहस्थिता इव सुख यस्यार्थिभिः संपदः पट्टी यस्य मतिस्तमःप्रहृतये द्वावेव तौ प्राणितः । यस्त्वात्म-
 मरिस्ततेऽपि विभवे हीनश्च विद्वत्तया तस्यालेख्यमणेरिवाकृतिधृतः सत्ताप्यसत्ता ननु ॥ ४० ॥ आधा-
 राय घरावकाशविधयेऽप्याकाशमालोकने भास्थानात्ममहत्त्वसाधनविधावन्ये गुणाः कैचन । इत्यस्मिन्नुप-
 कारकारिणि सदा भर्गे परं दुस्त्यजे दैन्यव्रीडकलङ्कमुज्झतु कथं चेतो महाचेतसाम् ॥ ४१ ॥ नित्यं या गुरुभृत्यबन्धुसुजनैर्न स्वेच्छया भुज्यते पश्यन्ति स्पृहयालवो न रिपवो यां विक्रमासादिताम् । यस्याः साधुपरिक्षेपेण सुहृदां नाशेन वा संभवो नो संपद्विपदेव सा गुणवतां प्रीतिस्तया कीदृशी ॥ ४२ ॥ न्याय्यं मार्गमनुज्झतः सुकृतिनो दैवाद्भवन्त्यापदो यास्ताः सन्तु बलेरिषादिपुरुषयोर्वी^३ स्वयं यच्छतः । शक्रत्येव जुगुप्सितैः सुबहुभिर्निन्वेर्मृशं कर्मभिर्देवानामुपरि प्रमुत्तमपि मे मा भूत्रपाकारणम् ॥ ४३ ॥ खरोऽत्रि जलधिं हरीर्दिविषदो दूरं विहार्यैः श्रिता भोगीन्द्राः प्रबला अपि प्रथमतः पातालमूले स्थिताः । लीना पद्मवने सरोजनिलया मन्येऽर्थिसार्थीद्विधा दीनोद्धारपरायणाः कलियुगे सत्पूषाः केवलम् ॥ ४४ ॥

अदातुर्गर्हणा ।

कृपणेन समो दाता न भूतो न भविष्यति । अस्पृशन्नेव वित्तानि यः परेभ्यः प्रयच्छति ॥ १ ॥
 र्धैर्दर्यते परिक्षैरर्जितं यन्न भुज्यते । विमज्यते यदन्तेऽन्यैः कस्यचिन्माऽस्तु तद्वनम् ॥ २ ॥ यत्करो-
 त्यैरति क्लेशं तृष्णा मोह प्रजागरम् । न तद्धनं कदर्याणां हृदये व्याधिरिव सः ॥ ३ ॥ मृत्युः शरीर-
 गोतारं घनरक्षं वसुधरा । दुश्चारिणी च हसति स्वपतिं पुत्रवत्सलम् ॥ ४ ॥ त्यागमोगविहीनेन घनेन

१ स्वभावेन । २ क्रूरम् । ३ दानमहिम्ना । ४ हे महेन्द्र, अयोदातरि च । ५ पश्चाद्भाविषा-
 दप्रहारः । ६ उष्ट्रम् । ७ अतीव जरठाः । ८ धारयन्ति । ९ दया- । १० पृथिवीम् । ११ आकाश- ।
 १२ याचकगणात् । १३ धनस्यावश्यं विनाशात् । १४ सम्भीयते । १५ पीडाम् ।

धनिनो यदि । मयामः किं न तेनैव धनेन धनिनो धनम् ॥ ५ ॥ दानोपभोगरहिता दिवसा यस्य
यान्ति वै । स लोहकारमन्त्रेव श्वसन्नपि न जीवति ॥ ६ ॥ अशुभैरर्थलाभाय पण्यस्त्रीमिरिव स्वयम् ।
आत्मा सक्त्य सक्त्य परोपकरणीकृतः ॥ ७ ॥ कृपणेन शैवेनेव मृतेनापि न दीयते । मांस वर्धयता
तेन काकस्योपकृतिः कृता ॥ ८ ॥ बोधयन्ति न याचन्ते भिक्षाद्वार गृहे गृहे । दीयतां दीयतां
नित्यमदातुः फलमीदृशम् ॥ ९ ॥ द्वार द्वारं रटन्तीह भिक्षुकाः पात्रपाणयः । दर्शयन्त्येव लोकाना-
मर्दातुः फलमीदृशम् ॥ १० ॥ न दातुं नोपभोक्तुं च शक्नोति कृपणः श्रियम् । किंतु स्पृशति
हृत्तेन नपुसक इव स्त्रियम् ॥ ११ ॥ किञ्चुके किं शुक्रः कुर्यात्पुष्पितेऽपि बुभुक्षितः । अदातारि समु-
द्धेऽपि किं कुर्युरपजीविनः ॥ १२ ॥ वर विभवहीनेन प्राणैः सतर्पितोऽनलः । नोपचारपरिग्रहः
कृपणः प्रार्थितो जनः ॥ १३ ॥ उदारचरितस्याग्नी याचितः कृपणोऽधिकः । एको धनं ततः
प्राणानन्यः प्राणास्ततो धनम् ॥ १४ ॥ नोपभोक्तुमपि क्लीबो जानात्युपचितां श्रियम् । ग्राम्यो विरा-
ग्यत्येव रमयन्नपि कामिनीम् ॥ १५ ॥ कृपणः स्वधृष्टं न करोति भयादिह । भविता यदि
मे पुत्रः स मे वित्तं हरेदिति ॥ १६ ॥ यदधोऽधः क्षितौ वित्तं निचखान मितर्पचः । तदधो
निर्यय गन्तु चक्रे पन्थानमग्रतः ॥ १७ ॥ निजसौख्यं निरुन्धानो यो धनार्जनमिच्छति । परार्थं
भारवाहीव क्लेशस्यैव हि माजनम् ॥ १८ ॥ असंमोगेन सामान्य कृपणस्य धनं परैः । अस्येद-
मिति सबन्धो हानौ दुःखेन गम्यते ॥ १९ ॥ सति ब्राह्मणफले क्षीरे मृदामास्वादनं मुंदे । अहो
मातुरिय रीतिः कृपणे गर्भवर्तिनि ॥ २० ॥ अदातुर्मानस कापि न स्पृशन्ति कवेर्गिरः । दोषयैवाति-
वृद्धस्य विलासास्तस्मिन्कृताः ॥ २१ ॥ शरणं किं प्रपन्नानि विषवन्मारयन्ति किम् । न त्यज्यन्ते
न भुज्यन्ते कृपणेन धनानि यत् ॥ २२ ॥ धनं यदिह मे दत्ते विधे मा देहि कर्हिचित् । औदार्यं
धनिनो देहि यन्मदीये हृदि स्थितम् ॥ २३ ॥ वीणेव श्रोत्रहीनस्य लोलाक्षीव विचर्दुषः । न्यैसोः
कुसुममालेव श्रीः कदर्यस्य निष्फला ॥ २४ ॥ लुब्धो न विचजत्यर्थं नरो दारिद्र्यशङ्कया । दाताऽपि
विचजत्यर्थं तयैव ननु शङ्कया ॥ २५ ॥ या विपत्तिर्धनापाये नवा भोगिवर्दान्ययोः । प्रज्ञापकर्षा-
त्प्रागेव प्राप्ता हि कृपणेन सा ॥ २६ ॥ गृहमध्यनिखातेन धनेन रमते यदि । स तु
तेनानुसारेण रमते किं न मेरुणा ॥ २७ ॥ अतिसंचयकर्तृणां वित्तमन्यस्य कारणात् ।
अन्यैः सचीयते यत्नादन्यैश्च मधु पीयते ॥ २८ ॥ विद्वद्बनैव पुंसि श्रीः परमण्यैर्पांसुले । कान्ति
कामिह कुर्वात कुंभौ कटककल्पना ॥ २९ ॥ कृत्वोपकारं यस्तस्माद्वाञ्छति प्रत्युपक्रियाम् । दीनस्तृ-
ष्णाविधेयत्वाद्वाञ्छन्तमप्युपलेढि सैः ॥ ३० ॥ दैववशादुत्पन्ने सति विभवे यस्य नास्ति भोगेच्छा । न च
परलोकर्त्तमीहा स भवति धनपात्रको मूर्खः ॥ ३१ ॥ उपभोगकातरौणां पुरुषाणामर्थसंचयपराणाम् ।
कैन्यामणिरिव सद्ने तिष्ठत्यर्थः परस्यार्थे ॥ ३२ ॥ यदि भवति धनेन धनी क्षितितलनिहितेन भोग-

१ शरीरम् । २ मृतशरीरेणेव । ३ का कस्येति च्छेदः, काकस्येति समस्तं च ।
४ 'अदानफलमीदृशम् ।' इति पाठान्तरम् । ५ अरखिकः । ६ कृपणः । ७ नरकम् ।
८ पात्रम् । ९ गर्भवती हि सर्वं परित्यज्य मृदं भुङ्क्ते । १० अन्धस्य । ११ मृतस्य ।
१२ दारिद्र्यशङ्कयैव । दानाभावे परत्र पुनस्तदलाभात् । १३ वदान्य उदारः । १४ परोपकार-
शून्यतया हृषिते । १५ कुत्सितकरे । १६ तृष्णावश्यतया । १७ कुक्कुरादिसमान् इति भावः ।
१८ मुखेच्छेति पाठान्तरम् । १९ उपभोगपराकुसुमानाम् । २० कन्याकर्षं रत्नम् ।

रहितेन । तस्माद्वयमपि धनिनस्तिष्ठति नः काञ्चनो मेरुः ॥ ३३ ॥ नन्देनरेन्द्रविणैर्दुष्कृतमिव किमपि
 विहितमतिघोरम् । वसुधातलोष्मपाको धिरमति नाथापि यत्तन्मयः ॥ ३४ ॥ दृढतरनिबद्धमुष्टेः कौश-
 निषण्णस्य संहजमलिनस्य । कृपणस्य कृपाणस्य च केवलमोकारतो भेदः ॥ ३५ ॥ कृपणसमृद्धीनामपि
 भोक्तारः सन्ति केचिदतिनिपुणाः । जलसंपदोऽभ्युराशेर्यान्ति यशं सर्वदेव यद्व्याघ्रेः ॥ ३६ ॥ प्राप्ता-
 नपि न लभन्ते भोगान्भोक्तुं स्वकर्मभिः कृपणाः । मुखपाकः किल भवति द्राक्षापाके वलिभुजां हि
 ॥ ३७ ॥ अतिसाहसमतिदुष्करमत्याश्चर्यं च दानमर्थानाम् । योऽपि ददाति शरीरं न ददाति स वित्त-
 लेशमपि ॥ ३८ ॥ केऽपि स्वभावलुब्धास्तीव्रतरां यातनामपि सहन्ते । न तु संत्यजन्ति वित्तं मात्सर्य-
 मिवाधमाः सत्ततम् ॥ ३९ ॥ और्ध्वं इयातिलुब्धा भवन्ति धनलवणवारिवहृतृष्णाः । तृणलवमिव
 निजदेहं त्यजन्ति लेशं न वित्तस्य ॥ ४० ॥ अर्थिनि कैवयति कैवयति पठति च पठति स्तवोद्यते
 स्तौति । पश्चाद्यामीत्युक्ते कृपणः प्रणतोऽङ्गलिं कुरुते ॥ ४१ ॥ दानं भोगं च विना धनसत्तामात्रकेण
 चेद्धनिनः । वयमपि किमिति न धनिनस्तिष्ठति न काञ्चनो मेरुः ॥ ४२ ॥ केचन धितरन्ति धनं
 केऽपि तु तत्सार्धमप्यसुभिः । आद्या यदान्यकीर्तिं हन्त लभन्ते परे कदर्यत्वम् ॥ ४३ ॥ जीवन्
 किञ्चिद्वा लभतेऽत्र यशः श्रियं परचर्द्धाम् । धनमसुभिः सह दाता कुयशोऽत्र परत्र दौर्बध्यम् ॥ ४४ ॥
 अपयायिनि स्वतोऽर्थे कथमिव सौहार्दधीः कदर्याणाम् । यस्यापयानसमये प्राणत्यागोऽपि हा सुकरः
 ॥ ४५ ॥ धनिनोऽप्यदानभोगा गण्यन्ते धुरि महादरिद्राणाम् । हन्ति न यतः पिपासामतः समुद्रोऽपि
 मेहेरेव ॥ ४६ ॥ अभ्युपयुक्ताः सद्भिर्गतातैरहरहः सुनिर्विण्णाः । कृपणजनसंनिकर्षं समप्यार्थाः
 स्वपन्तीव ॥ ४७ ॥ ते मूर्खतरा लोके येषां धनमस्ति नास्ति च त्यागः । केवलमर्जनरक्षणवियोगदुःखान्य-
 नुभवन्ति ॥ ४८ ॥ संचितं क्रेतुषु नोपयुज्यते याचितं गुणवतेन दीयते । तत्कदर्यपरिरक्षितं धनं चौर-
 पार्थिवगृहेषु गच्छति ॥ ४९ ॥ वरममी तरवो वनगोचराः शकुनिसार्थविलुप्तफलश्रियः । न तु घनाढ्यगृहाः
 कृपणाः फणानिहितरत्नभुजंगमवृत्तयः ॥ ५० ॥ न निर्वियासन्ति कदर्यहस्तादनानि पैसोरिव तैललेशाः ।
 दैवात्कदाचिद्विनियोक्तुरेव निर्गन्तुमिच्छन्त्यसुभिः सहैव ॥ ५१ ॥ सुसंवृतैर्जीवितवस्तुरक्षितैर्निजेऽपि देहे
 कृतयन्त्रेणस्य च । तवानुमार्गं व्रजतो भवान्तरे शठैर्धनैः पञ्चपैदी न पूरिता ॥ ५२ ॥ अहो घनानां महती
 विदग्धता सुखोपितानां कृपणस्य वेश्मनि । व्रजन्ति न त्यागदशां न भोग्यतां परां च काञ्चिदप्रययन्ति
 निर्वृतिर्मे ॥ ५३ ॥ फलं स्वेच्छालभ्यं प्रतिवनमखेदं क्षितिरिहां पयः स्थाने स्थाने शिशिरमधुरं पुण्य-
 सरिताम् । मृदुस्पर्शा शय्या सुललितलतापल्लवमयी सहन्ते सतापं तदपि धनिना द्वारि कृपणाः ॥ ५४ ॥
 यदेते साधूनामुपरि विमुखाः सन्ति धनिनो न वैपायव्यैषामपि तु निजवित्तव्ययमयम् । अतः खेदो
 नास्मिन्परममनुकम्पैव भवति स्वर्मांसवस्तेभ्यः क इह हरिणेभ्यः परिभवः ॥ ५५ ॥ न शान्ताऽन्तस्तृष्णा
 धनलवणवारिव्यतिकारैः क्षतच्छेद्यः कायश्चिरविरसरुक्षाशनतया । अनिद्रा मन्दाग्निर्वृषसलिलचौरानल-

१ नन्दमहाराजेन नवनवतिकोटिसङ्ख्याका दीनाराः क्षितौ निहिता वर्तन्त इत्यादिजन-
 श्रुतिमुपलम्पेद् वचनम् । २ करमुद्राविशेषः खड्गोपरिभागश्च मुष्टिः । ३ निधि- । (खड्ग) पिधान- ।
 ४ स्वभावंतो दूषितवेषत्वात्, कृष्णवर्णत्वाच्च । ५ आकृतेः, वर्णविशेषाच्च । ६ रोग-
 विशेषः । ७ कर्तव्यताम् । ८ वाहवाग्रयः । ९ याचके । १० कवितां कुर्वति सति । ११ कवितां
 करोति एवं परत्रापि । १२ निर्जलः । १३ दानम् । १४ यज्ञेष्टु । १५ धृष्टेः । १६ यन्त्रेण खड्गेन
 पीडनम् । १७ पञ्च पदानि यावदपि मैत्री नेति भावः । १८ अनिर्वचनीयं मोक्षकं विरक्तिकर्षं वा
 निर्वाणम् । १९ धरूणाम् । २० दया । २१ अलितसौन्दर्यः ।

मयात्कदर्याणां कष्टं स्फुटमर्धनकष्टादपि परम् ॥ १६ ॥ जहाति सहसाऽऽसनं झटिति पृच्छति स्वागतं नमस्यति कृताञ्जलिः श्रुतिमनोहर माषते । ददाति कुसुम फलं शिथिलयत्यमीष्टां क्रियामहो न परिचीयते कृपणवज्रनाचातुरी ॥ १७ ॥ अयश्चणकचर्वणं फणिफणामणेः कर्षणं करेण गिरितोलनं जलनिधेः पदा लङ्घनम् । प्रसुप्तहरिजोषनं निशितखड्गसंस्पर्शनं कदाचिदखिल मवेन्न च शैठान्नस्यार्जनम् ॥ १८ ॥ एकैकातिशयालवः परगुणज्ञानैकवैज्ञानिकाः सन्त्येते धनिकाः कलासु सकलास्वाचार्यचर्याचणाः । अप्येते सुमनोगिरां निशमनौद्विम्यत्यहो ह्लादयन् धूते मूर्धनि कुण्डले कर्षणतः क्षीणे भवेतामिति ॥ १९ ॥ प्रीतिं न प्रकटीकरोति सुहृदि द्रव्यव्ययाशङ्कया मीतः प्रत्युपकारकारणमयाज्ञाकृष्यते सेवया । मिथ्या जल्पति विचमार्गममयात्स्तुत्याऽपि न प्रीयते कीर्त्तौ शो विमव्ययव्यतिकरत्रस्तः कथं प्राणिति ॥ २० ॥ मत्वा सारं गुणानां शिरसि यदि शशी स्थापितो दैवयोगादीशेन क्षीणविम्बः सकलमुपचय किं न नीतः क्षणेन । मिथ्यैव ख्यापयन्तो गुणिनि सरलतां लोकमवस्यर्थमुच्चैरादृषाः कुर्वन्ति विचव्ययचकितवियो मानमर्थेन ह्यन्यम् ॥ २१ ॥

याचकगर्हणम् ।

वेपथुर्मलिनं वक्रं दीना वागद्गदः स्वरः । मरणे यानि चिह्नानि तानि चिह्नानि याचके ॥ १ ॥ विद्यावतः कुलीनस्य धन याचितुमिच्छतः । कण्ठे पारावतस्यैव वाक्करोति गतागर्भम् ॥ २ ॥ दक्षिणा-
शाप्रवृत्तस्य प्रसारितकरस्य च । तेजस्तेजस्विनोऽर्कस्य हीयतेऽन्यस्य का कथौ ॥ ३ ॥ साधुरेषार्थिभि-
र्याच्यः क्षीणवित्तोऽपि सर्वदा । शुष्कोऽपि हि नदीमार्गः खन्यते सलिलार्थिभिः ॥ ४ ॥ तृणादपि
लघुर्त्वेन लस्तूलादपि हि याचकः । वायुना किं न नीतोऽसौ प्रार्थयिष्यति मामिति ॥ ५ ॥ देहीति
वचनं श्रुत्वा देहस्थाः पञ्च देवताः । मुखाभिर्गत्य गच्छन्ति श्रीहीवीधृतिकीर्तयः ॥ ६ ॥ नवीनदीनमा-
वस्य याचकस्यातिमानिनः । वचोजीवितयोरासीत्युरोनिःसरणे रणः ॥ ७ ॥ अदृष्टमुखमङ्गस्य युक्तमन्त्रस्य
याचितुम् । अहो वत महत्कष्टं चक्षुष्मानपि याचते ॥ ८ ॥ गतेर्मङ्गः स्वरो हीनो गात्रे स्वेदो महद्ग-
यम् । मरणे यानि चिह्नानि तानि चिह्नानि याचके ॥ ९ ॥ दारिद्र्यानलसंतापः शान्तः सतोषधारिणा ।
याचकाशाविधातान्तर्दाहः केनोपशम्यति ॥ १० ॥ दरिद्रस्य परा मूर्तिस्तृष्णा न प्रविणाल्यता ।
जरद्वैधधनः शमुस्तथाऽपि परमेश्वरः ॥ ११ ॥ वचनाच्च बहिर्यान्ति प्राणा याच्नाक्षरैः सह । ददामीत्यक्ष-
रैर्दोषः पुनः कर्णाद्विशन्ति हि ॥ १२ ॥ देहीति वक्तुकामस्य यदुःखमुपजायते । दाता चेत्तद्विजानी-
याद्वास्त्वपिशितान्यपि ॥ १३ ॥ काक आह्वयते काकान्याचको न तु याचकान् । काकयाचक-
योर्मध्ये वरं काको न याचकः ॥ १४ ॥ तीक्ष्णधारेण खड्गेन वरं जिह्वा द्विधा कृता । न तु मानं
परित्यज्य देहि देहीति भाषितम् ॥ १५ ॥ पुरतः प्रेरयत्याशा लज्जा पृष्ठावलम्बिनी । ततो लज्जाशयो-

१ निर्धन- । २ प्रतारण- । ३ लोह- । ४ सिंह- । ५ कृपणात् । ६ अवणात् ।
७ कम्पिते । ८ वर्षणात् । ९ याचक- । १० कृपणः । ११ कम्पनम् । १२ न तु बहिर्निः-
सरतीति भावः । १३ दक्षिणा भाशा दिक्, तत्र प्रवृत्तस्य । प्रसारिताः कराः किरणा येन
तादृशस्य स्वभावतः । तेजस्विनोऽर्कस्यापि तेजोमान्धं जायते । तथा दक्षिणायाः याऽऽशा
इच्छा तदर्थं प्रवृत्तस्य । अत एव प्रसारितः करो हस्तो येन तस्य । ब्राह्मणो जायमानो हि
पृथिव्यामधिजायते । इत्याद्युक्त्या स्वभावतस्तेजसा सम्पन्नस्य । अत एवार्कस्य तत्तदृशस्य
महतोऽपि याचकस्येति लक्षणयाऽर्थः । १४ कार्पासः । १५ शोभा- । १६ वृद्धवृषभ- ।
१७ स्वमांसानि ।

र्मध्ये दोलायत्यर्थिनां मनः ॥ १६ ॥ कैरान्प्रसार्य रविणा दक्षिणाशावलम्बिना । न केवलमनेनात्मा दिव-
सोऽपि लघ्वरूढः ॥ १७ ॥ एकेन तिष्ठताऽधस्तादन्येनोपरि तिष्ठता । दातृयाचकयोर्भेदः कराम्यामेव
सूचितः ॥ १८ ॥ हृदि लज्जोदरे बहिः स्वभावादग्निरुच्छिखरः । तेन मे दग्धलज्जस्य पुनरागमनं नृप
॥ १९ ॥ सेवेव मानमखिलं ज्योत्स्नेष तमो जरेव लाघव्यम् । हरेहरकथेव दुरितं गुणशतमप्यर्थितौ
हरति ॥ २० ॥ याचकवीरो धन्यः कसदान्प्राहकः स्वदातृभ्यः । कुस्ते पराङ्मुखं वा त्यजितमं वा
हरत्यसौ पुण्यम् ॥ २१ ॥ अनुसरति करिकपोलं अमरः श्रवणेन ताडयमानोऽपि । गणयति न तिरस्कारं
दानान्वयिलोचनो नीचः ॥ २२ ॥ कतरत्पुरहं परं हालाहलकवलाचनावचसोः । एकैव तव रसज्ञा
तदुभयरसतारतम्यज्ञा ॥ २३ ॥ अग्रे लघिमा पश्चान्महताऽपि पिधीयते नहि महिम्ना । वार्मन इति
त्रिविक्रममभिदधति दशावतारविदः ॥ २४ ॥ तावन्महतां महतीं याचत्किमपि हि न याचते लोकम् ।
वलिमलयाचनसमये श्रीपतिरपि यामनो जातः ॥ २५ ॥ गुरुतामुपयाति यन्मृतः पुरुषस्त-
द्विदितं मयाऽधुना । ननु लाघवहेतुरर्थिता न मृते तिष्ठति सा मनागपि ॥ २६ ॥ याचना हि पुरुषस्य
महत्त्वं नाशयत्यखिलमेव तथा हि । सद्य एव भगवानपि विष्णुर्वामनो भवति याचितुमिच्छन् ॥ २७ ॥
उत्तमर्णधनदानशङ्कया पावकोत्थशिखया हृदिस्थया । देवे दग्धवसना सरस्वती नास्यतो बहिर्येति
लज्जया ॥ २८ ॥ नीचतामनवलम्ब्य जनः को याचनादवचिनोति फलानि । हन्त यामनपदं प्रति-
पेदे भिक्षुतामुपगतो जगदीशः ॥ २९ ॥ लोकमूर्ध्नि विनिधाय पदं स्यं दातृतामुपगतो नदतीदृशः ।
सोऽप्यधोवदनतामुपयाति वारिदो जलनिधेरजललिप्सुः ॥ ३० ॥ क्षारताऽऽदिभिरसेव्यतरोऽपि ग्राहमीप-
णतया कुटिलोऽपि । वारिधिर्वत रमादे इतीव सेव्यते भगवता हारेणाऽसौ ॥ ३१ ॥ अन्यतो
यदि निजोपचिकीर्णं मानहानिरिति भीतिरनीतिः । श्रीधरोऽपि हि वलेः त्रियमि-
च्छन्मानमातनुत यामनमेव ॥ ३२ ॥ संतापिताना मधुरैर्वचोभिर्मिथ्योपचारैश्च वशीकृतानाम् ।
आशावतां श्रद्धतां च लोके किमर्थिना वञ्चयितव्यमस्ति ॥ ३३ ॥ स्वार्थं धनानि
धनिकाप्रतिगृह्यतो यदास्यं भजेन्मलिनतां किमिदं विचित्रम् । गृहन्परार्थमपि वारिनिधेः पयोऽपि
मेघोऽयमेति सकलोऽपि च कालिमानम् ॥ ३४ ॥ जैनस्थानं भ्रान्तं कैनकमृगटुण्णाकुलतया वचो वै
१६ देहीति प्रतिपदमुदश्रु प्रलपितम् । कृतौलकामर्तुर्वेदनपरिपाटीपुष्टना मयाऽऽत रामत्वं कुशलवसुता
न त्वधिगता ॥ ३५ ॥ क गन्तासि आतः कृतवर्षेसतयो यत्र धनिनः किमर्थं प्राणानां स्थितिमुविधातु
कथमपि । धनैर्याच्चालब्धैर्ननु परिमवोऽप्यर्थनफलं निर्कारोऽग्रे पश्चाद्धनमहह भोस्तद्वि निर्धेनम् ॥ ३६ ॥

१ किरणान्, इस्तांश्च । २ दक्षिणदिक्- । दक्षिणालाभेच्छा-(च) । ३ सूर्येणेवेति
व्यज्यते । ४ उत्थितज्वालः । ५ याचकता । ६ कर्णेन । ७ महेश्वर । ८ खर्वः, क्षुद्रश्च । ९ त्रिषु
लोकेष्वपि प्रथितपराक्रमम् । १० त्रीन् लोकान् पादेनाक्रान्तवन्तम् । १० का पुनरन्येषां चर्चति
भावः । ११ हे राजन् । १२ वाणी । १३ लक्ष्मीप्रदः । १४ जनानां लोकानां स्थानं तत्र, दण्डका-
रण्यदेशे च । १५ धनस्यालीकाशयाऽन्धीभूततया, सुवर्णाकारमृगलोभोद्रेकेण च । १६ वै निश्चितं
देहीति, हे वैदेहि स्वीते इति च । १७ काभर्तुः मिश्रुणस्य सेव्यस्य, वदनपरिपाट्या वचनपरम्प-
रास्तास्तु विषये घटना रचना अलंकृता, कृत्स्नितानां जनानां यानि वचनानि तेषां तयात्वेनैव
समर्थने सर्वात्मना यत्तत्तमिति भावः । लज्जाभर्तु रावणस्य वदनपरिपाटीषु मस्तकेषु, इष्टूणां
वाणानां (प्रक्षेपात्मिका) घटना कृतेति भावश्च । १८ कुशलं गृहपोषणादिसमर्थं वसु धनं
यस्येति तस्य भवस्तत्ता, कुशलवौ सुतौ यस्याः सा, जानकीति च । १९ कृता वसतिः स्थानं
यैस्तादृशाः । २० धिक्कारः । २१ मरणम् ।

पङ्क्तौ बन्धस्त्वमसि न गृहं यासि योऽर्थी परेषा घन्योऽन्ध त्वं धनमदवर्ता नैक्षसे यन्मुखानि । छाच्यो
मूक त्वमपि कृपण स्तौषि नार्थीशया यः स्तोतव्यस्त्वं बधिर न गिर यः खलानां शृणोषि ॥ ३७ ॥
आतर्धातरशेषयाचकजने वैरायसे सर्वदा यस्माद्विक्रमशालिबाहनमहीभ्यन्मुखमोजादयः । अत्यन्त चिर-
जीविनो न विहितास्ते विश्वजीवातवो मार्कण्डेयुबलोमशप्रभृतयः स्रष्टाः प्रभूतायुषः ॥ ३८ ॥ उड्डीना
गुणपत्रिणः सुखफलान्यापद्विकीर्णान्यधः पर्यस्ताः परितो यशःस्तबकिताः संपल्लतापल्लवाः । प्रागेवा-
पस्यतप्रमोदहरिणच्छाया कथान्तं गता दैन्यारण्यमतङ्गजेन महता भग्नेऽभिमानद्रुमे ॥ ३९ ॥ शूराः
केऽपि पुरः स्थिता रिपुनरश्रेणि सहन्ते सुखं धीराः केचन कामबाणसदृशा कान्तादगन्ताहतिम् । केचि-
त्क्रूररवाश्च पञ्चवदनान् वीरा गजानां हतीर्नैवार्थिप्रकरं प्रसारितकरं कश्चिद्विस्तोदु क्षमः ॥ ४० ॥
दौर्गत्येन समीरिता हृदयतः कण्ठं समालम्बते कण्ठात्कष्टतरं कथं कथमपि प्राप्नोति
जिह्वाञ्चलम् । लज्जाकीलककीलितेव निबिडं तस्मान्न निर्यात्यहो वाचा प्राणपरिक्षयेऽपि
महता देहीति नास्तीति च ॥ ४१ ॥ वक्रादुद्वस मे हठादधिषस त्वं वाणि वक्रं मना-
गीशानां तदनु क्रुधा मजतु मां लक्ष्मीरिमानुज्जतु । पश्चात्तेषु पठत्सु मां प्रति यशोगाथावलीस्तृष्ण्या
वक्रं मय्यथ वक्रयत्यनुमबन्धतेऽपि तद्यातनाम् ॥ ४२ ॥ तावत्सर्वगुणालयः पटुमतिः साधुः सतां
बलुमः शूरः सञ्चरितः कलङ्करहितो मानी कृतज्ञः कविः । दक्षो धर्मरतः सुशीलगुणवांस्तावत्प्रतिष्ठा-
न्वितो यावन्निष्ठुरवज्रपातसदृश देहीति नो माषते ॥ ४३ ॥ आस्वाद्य स्वयमेव वच्मि महतीर्ममच्छिदो
वेदना मा भूत्कस्यचिदप्ययं परिमवो याच्चेति ससारिणः । पश्य आतरिय हि यौवनजराधिकारकेलि-
स्थली मानम्लानमवी गुणव्यतिकारप्रागल्भ्यगर्वच्युतिः ॥ ४४ ॥ प्राणानां बत किं भुवे कठिनता तैरेव
साऽऽविष्कृता निष्क्रामन्ति कथंचिदेव हि न ये याच्न्वावचोभिः समम् । आत्मानं पुनराक्षिपामि विदितस्थै-
र्योऽपि येषामहो मिथ्याशङ्किततद्वियोगविधुरो यत्प्रार्थये सर्वशः ॥ ४५ ॥ वासो बल्कलमार्त्तरः किस-
ल्यान्योकेस्तरुणां तल मूलानि क्षतये क्षुब्धं गिरिनदीतोयं तृषाशान्तये । क्रीडा मुग्धमृगैर्बैथीसि सुहृदो
नेक्तं प्रदीपः शशी स्वाधीने विमवे तथाऽपि कृपणा याचन्त इत्यद्भुतम् ॥ ४६ ॥ सन्ति स्वादुफला
वनेषु तरवः स्वच्छं पयो मैर्ध्वं वासो बल्कलमाश्रयो गिरिगुहा शय्या लताबल्लरी । आलोकाय निशाशु
चन्द्रकिरणाः सख्यं कुरङ्गैः सह स्वाधीने विमवेऽप्यहो नरपतिं सेवन्त इत्यद्भुतम् ॥ ४७ ॥ निर्विकन्दाः
किमु कन्दरोदरभुवः क्षीणास्तरुणां त्वचः किं शुष्काः सरितः स्फुरद्विरिगुलावस्वल्लवीचयः । प्रत्युत्थान-
मितस्ततः प्रतिदिनं कुर्वद्विरुद्धीविभिर्धशरार्पितदृष्टिभिः क्षितिभुजा विद्वद्विरप्यार्यते ॥ ४८ ॥ काम
जीर्णपलाशैः सहतिष्ठता कन्थां वैसानो बने कुर्यामम्बुभिरप्ययाचितसुखैः प्राणानुबन्धस्थितिम् । साङ्गलानि
सवेपितं सचकितं सान्तर्निदाघञ्जरं वक्तुं न त्वहमुत्सहे सकृपण देहीति दीनं वचः ॥ ४९ ॥ द्वारे
द्वारे परेषामविरलमठति द्वारपालैः कैरालैर्दृष्टो योऽप्याहतः सन्नेति गणयति स्वापमानं तु नैव । क्षन्तुं
शक्नोति नान्यं स्वसदृशमितरार्गोरमप्याश्रयन्तं श्राम्यत्यात्मोदरार्थं कथमहह शुनी नो समो
याचकः स्यात् ॥ ५० ॥

१ सर्वेषां जीवन्तीष्वङ्गरूपाः । २ गुणरूपाः पक्षिणः । ३ दारिद्र्यरूपवन्नगजेन । ४ सिंहान् ।
५ दारिद्र्येण । ६ सम्बन्ध- । ७ सर्वान् । ८ आस्तरणम् । ९ गृहम् । १० पक्षिणः । ११ रात्रौ ।
१२ कन्दशून्याः । १३ उपस्थिते । १४ पत्र- । १५ धारयन् । १६ निष्ठुरैः । १७ शब्दं करोति ।
१८ अन्यदीयकृद् । १९ कुक्कुरेण ।

परहितसाधनप्रशंसनम् ।

हितानुष्ठानमन्येषां विधिना येन केनचित् । ये कुर्वन्ति जनास्तेषां सत्तथैव क्षमा क्षमा ॥ १ ॥ परोप-
कारः कर्तव्यः प्राणैरपि धनैरपि । परोपकारं पुण्यं न स्यात्कृतुशतैरपि ॥ २ ॥ धनानि जीवितं चैव
परार्थे प्राज्ञ उत्सृजन् । तन्निमित्तो वरं त्यक्तो विनाशे नियते नति ॥ ३ ॥ रविधन्त्रो घना वृक्षा नदी
गावश्च सज्जनाः । एते परोपकाराय युगे दैवेन निर्मिताः ॥ ४ ॥ तृणं चाहं वरं मन्ये नरादनुपका-
रिणः । घासो भूत्वा पशून्पाति मीलून्पाति रणाङ्गमे ॥ ५ ॥ परोपकृतिर्भवत्ये तोलयित्वा जनार्दनः ।
गुर्वीमुपकृतिं मत्वा ह्ययतारान्दशाग्रहीत् ॥ ६ ॥ आत्मार्थं जीवलोकैः क्षिप्रान्तो न जीवति मानवः ।
परं परोपकारार्थं यो जीवति स जीवति ॥ ७ ॥ परोपकारश्चान्यस्य विद् मनुष्यस्य जीवितम् । जीवन्तु
पशवो येषां चर्माप्युपकारिण्यति ॥ ८ ॥ रागिणि नलिने लक्ष्मीं दिवसो निदधाति दिनकरम्प्रभाय ।
अनपेक्षितगुणदोषः परोपकारः सतां व्यसनम् ॥ ९ ॥ कृत्स्नानुत्ततोऽपि हि परोपकारं त्यजति न
महान्तः । तृणमात्रजीवना अपि करिणो दानद्रवार्द्रकराः ॥ १० ॥ परोपकाराय फलन्ति वृक्षाः परोप-
काराय वहन्ति नद्यः । परोपकाराय दुहन्ति गावः परोपकारार्थमिदं शरीरम् ॥ ११ ॥ भवन्ति नम्रा-
स्तरवः फलोद्गमैर्नवान्मुभिर्भूरिविलम्बितो घनाः । अनुद्धताः तत्पुरुषाः सगृहिभिः स्वमाय एवैव परोपका-
रिणाम् ॥ १२ ॥ श्रोत्रं श्रुतेर्नैव न कुण्डलेन दानेन पाणिर्न तु फल्गुणेन । विमाति कायः खलु सज्जनानां
परोपकारेण न चन्दनेन ॥ १३ ॥ पद्माकरं दिनकरो विर्कचं करोति चन्द्रो विकीर्णयति कैरवचक्रपालम् ।
नाम्यार्थतो जलघरोऽपि जलं ददाति सन्तः स्वयं परहितेषु कृताभियोगाः ॥ १४ ॥ दातुः
परोपकृतिर्निर्भरचित्तवृत्तेरासन्नदूरगणना नहि संश्रितेषु । भानुर्विकासयति हन्त सरोजखण्डं पाणिस्यपद्मज
समं भुवनान्तरेषु ॥ १५ ॥

कृतघ्नगर्हणम् ।

जीवाम इति मन्याना नोपकारं स्मरन्ति ये । हन्त तर्हि मृतास्तेभ्यः केऽन्ये जगति विश्रुताः ॥ १ ॥
ब्रह्मणे च सुरापं च चोरे मग्नव्रते तथा । निष्कृतिर्निहिता लोके कृतघ्ने नास्ति निष्कृतिः
॥ २ ॥ उपकारिणि विश्रब्धे शुद्धमती यः समाचरति पापम् । तं जनमैसत्यसर्वं भगवति
वसुधे कथं वहति ॥ ३ ॥ व्योमनि शम्भोः कुरुते चित्रं निर्माति यन्नतः सलिले । लपयति
पवनं सलिलैश्चस्तु खले चरति सत्कारम् ॥ ४ ॥ शोक मा कुरु कुक्कुर सत्त्वैवहमधम इति मुँधा
साधो । कष्टादपि कष्टतरं दृष्ट्वा श्वान कृतघ्ननामानम् ॥ ५ ॥ नीचतमोऽहमिति त्वं स्वात्मनि
मा धा घृणां पुरीवृष्टे । भवतोऽपि तात लोके पदे पदे यत् कृतघ्नजनाः ॥ ६ ॥ २ २ कृतघ्नं चेतसि
मा गाः खेदं गतिः कथं मे स्यात् । ग्रामवराहप्रमुखाः शरणं दास्यन्ति ते सुहृदे ॥ ७ ॥

निःस्पृहप्रशंसनम् ।

संतोषामृततृप्तानां यस्तुल्यं शान्तंचेतसाम् । कुतस्तद्वत्तुल्यानामितश्चेतश्च भावताम् ॥ १ ॥ अकृत्वा
परसंतापमगत्वा खलनम्रताम् । अनुत्सृज्य सतां धर्मं यत्स्वल्पमपि तद्वद् ॥ २ ॥ आगमिष्यन्ति ते
भार्या यं भावा मयि भाविताः । अहं तैरनुगन्तव्यो न तेषामन्यतो गतिः ॥ ३ ॥ यो मे गर्भगतस्यापि वैति

१ दानम् । २ परोपकारं मोक्षं च । ३ महतीम् । ४ शोभाम् । सम्पत्तिं च । ५ शास्त्रेण ।
६ विकृष्टितम् । ७ कुमुदगणमिति भावः । ८ अतिशय- । ९ असत्यभाषिणम् । १० सीरेण क्षेत्रं
वारद्वयं कर्षति । ११ आलेख्यम् । १२ वृथा । १३ अभिप्रायाः । १४ भाजीवनोपायम् ।

कल्पितवान्स्वयम् । शेषवृत्तिविधाने च सै किं सुतोऽथवा मृतः ॥ ४ ॥ अचिन्तितानि दुःखानि
यथैवायान्ति देहिनाम् । सुखान्यपि तथा मन्ये दैन्यमत्रातिरिच्यते ॥ ५ ॥ पञ्चमेऽहनि षष्ठे वा शार्कं
पचति त्र्यो गृहे । अनृणी चाप्रवासी च स सुखी स च मोदते ॥ ६ ॥ आत्मावीनशरीराणां स्वपतां
निद्रया स्वया । कंदनमपि मर्त्यानाममृतत्वाय कल्पते ॥ ७ ॥ सपदस्तस्य सर्वत्र सतुष्ट यस्य मानसम् ।
उपानद्रूढपादस्य ननु चर्मामृतैव भूः ॥ ८ ॥ ते धन्याः पुण्यभाजस्ते तैस्तीर्णः क्लेशसागरः । जगत्सं-
मोहजननी यैराशाशीविषी जिता ॥ ९ ॥ अकिंचनस्य दान्तस्य शान्तस्य समचेतसः । संतुष्टमनसः
शश्वत् सुखमन्यो दिशोऽखिलाः ॥ १० ॥ न योजनशतं दूरं बाध्यमानस्य तृष्ण्या । सतुष्टस्य करग्रते-
ऽप्यर्थे भवति नादरः ॥ ११ ॥ अर्थी करोति दैन्य लब्धार्थो गर्वमपरितोष च । नष्टघनश्च स शोकं
सुखमास्ते निःस्पृहः पुरुषः ॥ १२ ॥ तन्मूलं गुरुतायास्तत्सौख्यं तद्युशस्तदौर्जित्यम् । तत्सौभाग्यं पुसां
यदेतदप्रार्थनं नाम ॥ १३ ॥ सर्पाः पिबन्ति पवनं न च दुर्बलास्ते शुष्कैस्तृणैर्वनगजा
बलिनो भवन्ति । कन्दैः फलैर्मुनिवराः क्षपयन्ति कालं सतोष एव पुरुषस्य परं निधानम्
॥ १४ ॥ लोभो न यस्य ननु भोग्यपदार्थजाते सर्वं विगर्हं विरतोऽस्ति च यः समन्तात् । सोऽसौ
परं जगति निर्मथता दधाति राजा स एव स च सूरिरसौ कृतार्थः ॥ १५ ॥ चीराणि
किं पथि न सन्ति दिशन्ति मिक्षां नैवाङ्घ्रिपैः फलभृतः सरितोऽप्यशुष्यन् । रुद्धा गुहाः
किमेजितोऽवति नोपपन्नान्कैस्माद्भजन्ति कवयो धनदुर्मदान्वान् ॥ १६ ॥ मनिन्दया यदि जनः
परितोषमेति नन्वप्रयत्नेन सुखमोऽयमनुग्रहे मोक्षेयोऽर्थिनोऽपि पुरुषः परितुष्टिहेतोर्दुःखार्जितान्यपि धनानि
परित्यजन्ति ॥ १७ ॥ वयमिह परितुष्टा वल्कलैस्त्रयं च लक्ष्म्या सम इह परितोषो
निर्विशेषोवशेषः । स हि भवति दरिद्रो यस्य तृष्णा विशाला मनसि च परितुष्टे कोऽर्थ-
वान्को दरिद्रः ॥ १८ ॥ गन्धाढ्यां नवमल्लिकां मधुकरस्त्यक्त्वा गतो यूथिकां तां दृष्ट्वाऽऽशु गतः स
चन्दनवनं पश्चात्सरोजं गतः । बद्धस्तत्र निशाकैरेण सहसा रोदित्यसौ मन्दधीः संतोषेण विना परा-
भवपदं प्राप्नोति सर्वो जनः ॥ १९ ॥ मृत्युमोघति मूर्ध्नि शश्वदुरागी घोरा जराकृपिणी त्वामेषा ग्रसते
परिग्रहमयैर्गृध्रैर्जगद्भ्रस्यते । धृत्वा बोधजलैर्बोधबहुलं तल्लोमजन्यं रजः संतोषामृतसागराम्भसि चिर-
मग्नः सुखं स्थापयति ॥ २० ॥ राजानोऽनन्तवीर्या इह भुवनतले सम्प्रभूता अनन्ता देवेन्द्रा अप्यनेके
न तु किमपि सुखं लब्धवन्तः कदाचित् । अन्योऽन्यं स्पर्धमाना अहमिति च ममेत्येव मूढा
मृताश्च तत्स्वाराज्यस्पृहा चेदपमलमतिना सेवनीयः प्रतोषः ॥ २१ ॥

लोभगर्हणम् ।

लज्जा तेजश्च गाम्भीर्यं वैदुष्यं च निरस्य यः । अन्तराविश्य विद्वेष्टि लोभ एव स नू रिपुः ॥ १ ॥
तृष्णा यस्य वृथा तस्य श्रुतानि च गुणाश्च ते । तृष्ण्या देवराजोऽपि सर्वतः परिभूयते ॥ २ ॥

१ अवशिष्टजीवनोपाय- । २ तादृशो निष्कारणकरुणः स्वर्थाय समर्थः परमात्मेति
भावः । ३ अत्र काकुः तेन न सुप्तो, न वा मृत इति भावः । ४ विशिष्यते । ५ कुत्सितं
भोज्यम् । ६ तृष्णारूपा सर्पिणी । ७ निर्धनस्य निष्परिग्रहस्य । ८ 'सुखप्रचुराः
सुखमया' इति पाठान्तरं तु हेयमेव । ९ उन्नतत्वम् । १० याचनवैमुख्यम् । ११ तरवः ।
१२ न केनापि जितः । स्वर्णेश्वर इति भावः । १३ शरणमुपेतान् । १४ आमोदम् । १५ परिश्रममन्तरेणैव
लब्धुं शक्यः । १६ कृपा । १७ शुभाभिलाषिणः । १८ इतरप्रमोदकारणात् । १९ निशाकरोदये
सरोजं बद्धसुखं भवतीति तत्र मधुलुब्धोऽपि सरोजसुखे बध्यमाने मधुपो बद्ध इति निशा-
करस्यैव मधुपचन्द्रकटैवमापन्नमिति बोध्यम् ।

तृष्णे देवि नमस्तुभ्य वैर्यविप्लवकारिणि । विष्णुलोक्यनाथोऽपि यच्चया वामनीकृतः ॥ ३ ॥ तृष्णे
 कृष्णेऽपि ते शक्तिर्दृष्टा मर्त्येषु का कथा । त्रैलोक्यव्यापि यद्रूपं तद्रूपं वामनीकृतम् ॥ ४ ॥ तृष्णा यदि
 परित्यक्ता को दारिद्रः क ईश्वरः । तस्याश्चेत्यसरो दत्तो दास्य च शिरसि स्थितम् ॥ ५ ॥ वलिमि-
 मुखमाक्रान्तं पलितैरङ्कितं शिरः । गावाणि शिथिलायन्ते तृष्णैका तरुणायते ॥ ६ ॥ नास्त्यन्या
 तृष्णया तुल्या काऽपि स्त्री सुभगा कचित् । या प्राणानपि मुष्णन्ती भवत्येवाधिका प्रिया ॥ ७ ॥
 च्युता दन्ताः सिताः केशा दृद्धिनरोवः पदे पदे । पातसज्जमिमं देहं तृष्णा साध्वी न मुञ्चति ॥ ८ ॥
 तृष्णे त्वमपि तृष्णान्धा त्रिषु स्थानेषु वर्तसे । व्याधितेष्वनपत्येषु जरापरिणतेषु च ॥ ९ ॥ तृष्णे
 देवि नमस्तुभ्य या त्व सर्वस्य सर्वदा । उत्पादयस्ययत्नेन गोष्पदे सागरअमम् ॥ १० ॥ अपि मेरु-
 र्पमं प्राज्ञमपि शूरमपि स्थिरम् । तृणीकरोति तृष्णैका निमेषेण नरोत्तमम् ॥ ११ ॥ आशा नाम
 मनुष्याणां काचिदाश्चर्यगृह्णला । यया वद्धाः प्रधावन्ति मुक्तास्तिष्ठन्ति पद्गुवत् ॥ १२ ॥ तेनाधीतं श्रुत
 तेन तेन सर्वमनुष्ठितम् । येनाशाः पृष्ठतः कृत्वा नैरास्यमवलम्बितम् ॥ १३ ॥ गिरिर्महान्गिरैरन्विर्महानब्धे-
 र्नमो महत् । नमसोऽपि महद्ब्रह्म ततोऽप्याशा गरीयसी ॥ १४ ॥ आशैव राक्षसी पुसामाशैव विप-
 मञ्जरी । आशैव मदिरा घोरा हन्ताशा सर्वदोषमूः ॥ १५ ॥ क्षुत्तृडाशाः कुटुम्बिन्यो मयि जीवति
 नान्यगाः । तासामाशा महासाध्वी कदाचिन्मां न मुञ्चति ॥ १६ ॥ यौवनं जरया ग्रस्तमारोग्य व्याधि-
 मिहृतम् । जीवितं मृत्युरभ्येति तृष्णैका निरुपद्रवा ॥ १७ ॥ यच्च काममुख लोके यच्च दिव्य महत्सु-
 खम् । तृष्णाक्षयसुखस्यैते नार्हतः पोडशीं कलाम् ॥ १८ ॥ दारिद्र्यस्य परा मूर्तिस्तृष्णा न द्रविणा-
 ल्पता । जैरद्वयघनः शंभुस्तथाऽपि परमेश्वरः ॥ १९ ॥ ये तृष्णारूपसर्पिण्या दष्टा लोका धरातले ।
 हाहेति गिरिमुच्चैस्तं प्रलपन्ति मुमूर्षवः ॥ २० ॥ मनोरथरथारूढं युक्तमिन्द्रियवाजिमिः ।
 आम्यत्येव जगत्कैलसं तृष्णासारथिचोदितम् ॥ २१ ॥ यथा हि शृङ्ग गोः काले वर्धमानस्य वर्धते ।
 एव तृष्णाऽपि वित्तैर्न वर्धमानेन वर्धते ॥ २२ ॥ अकर्तव्येष्वसाध्वीव तृष्णा प्रेरयते जनम् । तमेव
 सर्वपापेभ्यो लज्जा मातेव रक्षति ॥ २३ ॥ आशा बलवती कष्ट नैरास्यं परमं सुखम् । आशा
 निराशाः कृत्वा तु सुख स्वपिति पिङ्गला ॥ २४ ॥ तृष्णाखनिर्गन्धाय दुष्पूरा केन पूर्यते । या मह-
 द्विरपि क्षितैः पूरणैरेव खन्यते ॥ २५ ॥ आसन्नान्पुरतो भावान्दर्शयित्वा पुरः पुरः । छागो हरित-
 मुष्ट्येव दूर नीतोऽस्मि तृष्णया ॥ २६ ॥ वर्तते न विना येन नगे वाञ्छन्तु नाम तत् । ततोऽधिकार्थ-
 प्रणयी पृष्ठो दद्यात्किमुत्तरम् ॥ २७ ॥ तावदुणा गुरुत्व च यावन्नार्थयते परम् । अर्थित्वे वर्तमा-
 नस्य न गुणा न च गौरवम् ॥ २८ ॥ विद्वत्ता चैव शौर्यं च सौजन्यं च कुलीनताम् । खैलीकरोति
 याच्नैका दुःशीलेवाङ्गना कुलम् ॥ २९ ॥ आशाया ये दासास्ते दासाः सर्वलोकस्थ । आशा येषां दासी
 तेषां दासायते लोकैः ॥ ३० ॥ दन्ता विच्छद्यदन्ताः केशाः काशप्रसूनसंकाशाः । नयनं तमसामर्थेन
 तथाऽपि चित्त घनाङ्गनायतम् ॥ ३१ ॥ त्वामुदर साधु मन्ये शकैरपि यदसि लब्धपरितोषम् । हतद्वयं

१ संहार- । २ तुच्छः, खर्वश्च कृतः । ३ नारायणे । ४ हरन्ती । ५ वृद्धेषु ।
 ६ सुमेरुमिव सम्पन्नम् । ७ तृणमिवासारं करोति । ८ निःस्पृहत्वम् । ९ जरद्वयः वृद्धो वृषभ एव
 धनं यस्य सः । १० सर्वम् । ११ वृद्धिशीलेन वित्तेन सममित्यर्थः । १२ एतदाख्या काऽपि जन-
 कपुरे वेश्याऽस्तीत् । सा हि धनेच्छया कदाचिद्द्वारे निषण्णा न कमपि दातारं जारं लब्धवती
 अथान्ये पुण्योदयवशान्तस्या वृत्तेर्विरज्य सुखं लेभ इति भागवत्तादौ स्पष्टम् । १३ गभीरति
 पाठान्तरम् । १४ निष्फल्यति । १५ सर्वः संसार इति भावः । १६ स्थानभूतम् ।

ह्यधिकविकवाञ्छाशतदुर्भरं न पुनः ॥ ३२ ॥ इच्छति शैती सहस्रं ससहस्रः कोटिमीहते कर्तुम् ।
कोटियुतोऽपि नृपत्वं नृपोऽपि बत चक्रवर्तिस्त्वम् ॥ ३३ ॥ चक्रवरोऽपि सुरत्व सुरोऽपि सुरराज्यमी-
हते कर्तुम् । सुरराजोऽप्यूर्ध्वगतिं तथाऽपि न निवर्तते तृष्णो ॥ ३४ ॥ अङ्गं गलितं पलितं मुण्डं
दर्शनविहीनं जातं तुण्डम् । वृद्धो याति गृहीत्वा दण्डं तदपि न मुञ्चत्याशां पिण्डम् ॥ ३५ ॥ दिनयौ-
मिन्यौ सायप्रातः शिशिरवसन्तौ पुनरायातः । कालः क्रीडति गच्छत्यात्युस्तदपि न मुञ्चत्याशावायुः
॥ ३६ ॥ आशावलम्बोपचिता न कस्य तृष्णालताऽनर्थफलं प्रसूते । दिने दिने लब्धवैचित्र्यैर्विस्वाग्मीनं
च मेषं च वृषं च भुङ्क्ते ॥ ३७ ॥ आशागृहीता विकला भवन्ति हतत्रपा न्यस्तगुणाभिमानाः ।
आम्यन्ति मत्ता इव नष्टसज्ञा देहीतिवाचस्तरलस्वभावाः ॥ ३८ ॥ विभूतिरर्धत्यपि याचकानां न दुर्गतं
केचिदिहाद्रियन्ते । पीताम्बरोऽन्धेः समवाप लब्धमीं दिगम्बरस्योपनतोऽर्धचन्द्रैः ॥ ३९ ॥ मिश्राशनं
तदपि नीरसमेकवारं शय्या च भूः परिजनो निजदेहमात्रम् । वज्रं सुजीर्णशतखण्डमयी च कन्था हा
हा तथाऽपि विषयान्नं जहाति चेतः ॥ ४० ॥ या सा जगत्परिभवस्य निमित्तभूता हेतुः स्वयं सुरपतेरपि
लाघवस्य । सा मां विडम्बयति नाथ सदैव तृष्णां छिन्धि प्रसह्य भगवन्पुनर्मवार्थं ॥ ४१ ॥ दुग्धं च
यत्तदनु यत्कथितं ततो नु माधुर्यमस्य हृतमुन्मथितं च वेगात् । जातं पुनर्धृतकृते नवनीतवृत्ति स्नेहो
निबन्धनमनर्थपरम्पराणाम् ॥ ४२ ॥ गदोदन्तीं दन्ताः पलितकलितः कुन्तलभरस्तमःक्षेत्रे नेत्रे विषय-
पटुनी नो श्रुतिपुटे । अमूढहं रङ्गद्वलिवलयवह्नीविलुलितं तथाऽप्येतचेतस्तारुणं इव धावत्यनुदिनम्
॥ ४३ ॥ गतं तत्तारुण्यं युवतिहृदयानन्दजनकं विशीर्णां दन्तालिनिरजगतिरहो यष्टिशैरणा । जडीभूता
दृष्टिः श्रवणैरहितं कर्णयुगलं मनो मे निर्लेजं तदपि विषयेभ्यः स्पृहयति ॥ ४४ ॥ वपुः कुब्जीभूतं
गतिरपि तथा यष्टिशरणा विशीर्णां दन्तालिः श्रवणविकलं श्रोत्रयुगलम् । शिरः शृङ्गं चक्षुस्तिमिरपटलैरा-
वृतमहो मनो मे निर्लेजं तदपि विषयेभ्यः स्पृहयति ॥ ४५ ॥ खलोर्लुपः सोढाः कथमपि तदारा-
धनतया निगृह्णान्तर्बाष्पं हसितमपि शून्येन मनसा । कृतञ्चित्तस्तम्भः प्रतिहतधियैर्मज्जलिरपि त्वमाशे
प्रत्यैश किमु परमितो नर्तयसि माम् ॥ ४६ ॥ निवृत्ता भोगेच्छा बहुपुरुषमौनो विगलितः समानाः
स्वैर्याताः सपदि मुह्यदो जीवितसमाः । शनैर्यष्ट्युत्थानं घनतिमिररुद्धं च नयने अहो दुष्टः कायस्तदपि
मरणापर्यन्तचित्तः ॥ ४७ ॥ अमीषां प्राणानां तुलितबिसिनीपत्रैर्पयसा कृते किं नास्मामिर्विगलितविवेकैर्ब-
सितम् । यदौढधानामग्रे ब्रविणमदनिःसन्नमनसां कृतं वीतव्रीडैर्निजगुणकथापातकमपि ॥ ४८ ॥ समारम्भा-
मग्नाः कति कति न वारास्तव पशो पिपासोस्तुच्छेऽस्मिन्ब्रविणमृगतृष्णार्णवजले । तथाऽपि प्रत्याशा
विरमति न ते मूढ शतधा न दीर्घं यच्चेतो नियतमैशनिग्रावघटितम् ॥ ४९ ॥ विवेकप्रध्वसो भवति
न शमः शाम्यति घृतिर्जहाति श्रीर्दूरं व्रजति महिमा याति विलयम् । प्रसुप्तं प्रच्छन्नं कचन गरिमा
चास्तमपते तृषायाः साप्राज्ये नहि गुणलवस्याप्यवसरः ॥ ५० ॥ अहो तृष्णावेश्या सकलजनता-

१ रूप्यकशतकशाली । २ युग्मकमिदम् । ३ मस्तकम् । ४ दन्तहीनम् । ५ मुखम् । ६ शरी-
रम् । ७ यामिनी रात्रिः । ८ सम्भावनाविशेषः । ९ तेजोऽभिलाषश्च हृदिपदार्थः । १० सूर्यः ।
११ मीनादयो राशिविशेषाः, प्राणिविशेषाश्च । १२ चन्द्रखण्डः, तदाकारा निष्कासनमुद्रा च ।
१३ मुक्तये । १४ रोगेण पिपतिषवः । १५ लता- । १६ यष्टिर्दण्ड इव शरणं यस्याः सा ।
१७ श्रवणशक्तिशून्यम् । १८ दुर्जनभाषणानि । १९ मूढानां पुरस्तादिति भावः । २० प्रतिदिशम् ।
'मोघाशे' इति पाठान्तरम् । २१ 'शुरुपुरुषमानः' इति पाठान्तरम् । २२ स्वर्गं गताः । २३ मरणं
मम किं भावीति विस्मयं प्राप्तः । २४ कमलपत्रस्थजलसदृशानाम् । २५ धनिनाम् । २६ उद्यमाः ।
२७ वज्रशिक्षा- ।

मोहनकरो विदग्धा मुग्धानां हरति विषयानां शमधनम् । विपरीक्षादक्षासहतरलतारैः प्रणयिनीकटाक्षैः
 कूटाक्षैः कपटकुटिलः कामकितवः ॥ ५१ ॥ उत्खातं निविशद्द्वया क्षितितलं धौता गिरेर्वीतवो
 निस्तीर्णः सारितां पतिनृपतयो यत्नेन संतोषिताः । मन्थाराधनतत्परेण मनसा नीताः श्मशाने निशाः
 प्राप्तः कौण्वराटकोऽपि न मया तृष्णेऽधुना मुञ्च माम् ॥ ५२ ॥ निःस्वो वैष्टि शत शती दशशत लक्षं
 सहस्राधिपो लक्षेशः क्षितिराजतां क्षितिपतिश्चक्रेशतां वाञ्छति । चक्रेशः सुरराजतां सुरपतिर्वैष्णव्यदं
 वाञ्छति ब्रह्मा विष्णुर्वेद हरिः शिवपदं तृष्णावर्षि को गतः ॥ ५३ ॥ माने नेच्छति वारयत्युपशमं धर्मा-
 लिखन्त्यां हियां स्वातन्त्र्ये परिवृत्त्य तिष्ठति करो व्याधूय धैर्यं गते । तृष्णे त्यामनुवन्नता फलमिय-
 त्यासं जनेनामुना यः स्पृष्टो न पदा स एव चरणौ स्पृष्टुं न समन्यते ॥ ५४ ॥ दन्तैरुच्चलित
 धिया तरलितं पाण्यद्विघ्ना कम्पितं द्रम्या कुट्टमलितं बलेन गलितं रूपश्रिया प्रोषितम् । प्रासायां
 यमभूपतेरिह महाघाटयै धरायामिधं तृष्णा केवलमेकि कैव सुमटी धीरा पुरो नृपति ॥ ५५ ॥
 आन्तं वाचनतत्परेण मनसा देहीति वाक्प्रेरिता शुक्त मानविषर्जितं परगृहं साक्षाद्गया काकवत् ।
 साक्षेपं श्रुकुटीकटाक्षकुटिलं दृष्टं खलानां मुखं तृष्णे देवि यदन्यदिच्छसि पुनस्तत्रापि सजा वयम्
 ॥ ५६ ॥ ॥ आन्तं देशमनेकदुर्गविषम प्राप्तं न किञ्चित्फलं त्यक्त्वा जातिभ्रुलाभिमानमुचितं सेवा
 कृता निष्कला । शुक्तं मानविर्जितं परगृहेष्वाशङ्कया काकवत्तृष्णे जृम्भसि पापकर्मनिरतं नाद्यापि संतु-
 ष्यसि ॥ ५७ ॥ औसिष्ये सुखितो गृहीति विहितो मोहेन दारप्रहस्तस्तद्गात्सुतदासवान्धवसुहृत्संव-
 न्धिनामुद्भवः । तन्निर्वाहकदर्थनापरिभवानौचित्यचिन्ताश्रयः किं सौत्यं कनमा गृहस्थितरितोऽनर्थो
 मया स्वीकृतः ॥ ५८ ॥ शान्तेर्मातुर्विषयेकारिणुरपि कृपणं मेद्भु कृत्या पृथक् मामाशा योषा स्वतन्त्रा
 व्रजति परगृहान्सर्वदा वीर्तलज्जा । संघत्ते मरुशत्व मम यमनियमी आतरौ भर्त्सयन्ती पुष्टा चैवात्म-
 वन्धूस्तदपि पुनरहो हन्त वेन्ध्या श्रयामः ॥ ५९ ॥ लज्जे त्वं मज्ज सिन्धौ गिरिवरशिखरे त्वं च तिष्ठ
 प्रतिष्ठे शान्ते भ्रान्ते दिशान्ते कुक् वेसतिमहो गर्व खर्वो भवाशु । तेजः पातालमूलं मज्ज भुवि भगव-
 न्मान सा नाम तेऽस्तु प्रेम्णैकामाश्रयन्ती सततमहमिमां तूर्णमाशां श्रयिष्ये ॥ ६० ॥

धृतिमत्प्रशंसनम् ।

स एव धन्यो विपदि स्वरूपं यो न मुञ्चति । त्यजत्यर्ककरैस्तप्तं हिमं देहं न शीतताम् ॥ १ ॥
 चलन्ति गिरयः काम युगान्तपवनाहताः । कुच्छेऽपि न चलत्येव धीराणां निश्चलं मनः ॥ २ ॥ कूर्तं
 पुरुषशब्देन जातिमात्रावलम्बिना । योऽङ्गीकृतगुणैः श्लाघ्यः सविस्मयमुदाहृतः ॥ ३ ॥ असमानमिषौजसि
 सहसा गौरवेरितम् । नाम यस्याभिनन्दन्ति द्विपोऽपि स मतः पुमान् ॥ ४ ॥ सह परिजनेन विलसति
 धीरो गहनानि तरति पुनरेकः । विपमेकेन निपीतं त्रिपुरजिता सह सुरैरमृतम् ॥ ५ ॥ श्लाघ्या महता-
 मुन्नतिरद्भुतमैव्यवसितं च धीराणाम् । कनकगिरिरनतिलङ्घ्यो रघिरनिशमनुजिज्ञातारम्भः ॥ ६ ॥ अङ्ग-
 णवेदी वसुधा कुल्यौ जलधिः स्थली च पातालम् । वल्मीकश्च सुमेरुः कृतप्रतिज्ञस्य वीरस्य ॥ ७ ॥

१ शङ्का सम्भावना । २ सुवर्णादिशोधनार्थम् । ३ सच्छिद्र- । ४ निर्धनः । ५ कामयते ।
 ६ चक्रवर्तित्वम् । ७ पदं स्थानम् । ८ धरणीतलम् । ९ दूरं गमनं कृतम् । १० बलादाक्रमणे
 इत्यर्थः । ११ एकाकिनी । १२ उपस्थितो भविष्यामीत्यर्थः । १३ झटिति । १४ निष्पत्तिः ।
 १५ निष्फलम् । १६ स्थानम् । १७ अल्पाकारः । १८ व्यर्थम् । १९ महेश्वरेण । २० निश्चितम् ।
 २१ अत्यक्तोद्योगः । २२ कुत्रिमा नदी ।

कर्दधितस्यापि हि धैर्यवृत्तिर्न शक्यते धैर्यगुणः प्रेमाष्टुम् । अधोमुखस्यापि कृतस्य बह्वेधः शिखा यान्ति न वै कदाचित् ॥ ८ ॥ अर्थः सुख कीर्तिरपीह मा भूदनर्थ एवास्तु तथाऽपि धीराः । निजप्रतिज्ञामनुबध्यमाना महोद्यमाः कर्म समारम्भन्ते ॥ ९ ॥ रत्नैर्महाहैस्तुतुष्टुर्न देशा न भेजिरे मीमविषेण भीतिम् । सुधां विना न प्रययुर्विरामं न निश्चितार्थाद्विरमन्ति धीराः ॥ १० ॥ निन्दन्तु नीतिनिपुणा यदि वा स्तुवन्तु लक्ष्मीः समाविशन्तु गच्छन्तु वा यथेच्छम् । अथैव वा मरणमस्तु युगान्तरे वा न्याय्यात्पथः प्रविचलन्ति पदं न धीराः ॥ ११ ॥ कान्ताकटाक्षविशिखा न छुर्नन्ति यस्य चित्तं न निर्दहति कोपकुर्यान्नुतापः । कर्षन्ति भूरि विषयाश्च न लोभपाशा लोकत्रयं जयति कृत्स्नमिदं स धीरः ॥ १२ ॥ आपत्समुद्धारण-वीरधियः परेषां जाता मह्यपि कुले न भवन्ति सर्वे । विन्ध्याटवीषु विरलाः खलु पादपास्ते ये दन्तिदन्तमुसलोत्कर्षणं सहन्ते ॥ १३ ॥ विरम विरसायासादस्मादुरध्यवसायतो विपदि महता धैर्यवसं यदीक्षितुमीहसे । अयि जड विषे कल्पापायव्यपेतनिजक्रमाः कुलशिखारिणः क्षुद्रा नैते न वा जलराशयः ॥ १४ ॥

उत्साहिप्रशंसनम् ।

एकेनापि हि शूरेण पदान्कान्तं महीतलम् । क्रियते मास्करेणेव स्फारस्फुरिततेजसा ॥ १ ॥ बहवः पङ्क्त्योऽपीह नराः शस्त्राण्यधीयते । विरला रिपुखङ्गाप्रधारापातसहिष्णवः ॥ २ ॥ अनन्तोभूतभूतौघ-संकुले भूतलेऽखिले । शब्दे शाब्दे त्रिचतुराश्वतुरा यदि मादृशाः ॥ ३ ॥ महिष्मन्तर पश्य शेषाहेः साव्विभूधरा । फणासहस्रस्रग्दान्नि अमरीव विभाति भूः ॥ ४ ॥ स्पृहयति भुजयोरन्तरमायतकरवाल-कैररुहविदीर्णम् । विजयश्रीवीराणां व्युत्पन्नप्रौढवनितेषु ॥ ५ ॥ भुजे विशाले विमलेऽसिपत्रे कोऽन्यस्य तेजस्विकथां सहेत । गतासुरप्याहवसीद्धि वीरो द्विधा विघत्ते रविमण्डलं यः ॥ ६ ॥ लोकोत्तरं चरित-मर्पयति प्रतिष्ठां पुंसां कुलं नहि निमित्तमुदारतायाः । बातापितापनमुनेः कलशात्मसूतिर्लीलायितं पुन-रमुद्रसमुद्रपानम् ॥ ७ ॥ नायाति वाङ्मवशिखाकर्त्रेणेन ताप शैत्यं हिमाप्रियया विशता च नाव्विः । कश्चिद्भूमीरमनसा सतत विषादकाले प्रमोदसमये च समोऽनुभावः ॥ ८ ॥ संप्राप्नुवन्ति ननु मण्डल-मेकमेव क्षमापौ जये समरसीद्धि वपुस्तु हिर्वा । चण्डाशुमण्डलमश्यामिमतानि कामं प्रेमाद्रिनिर्जरेवधूस्तन-मण्डलानि ॥ ९ ॥ विनाप्यर्थैर्वीरः स्पृशति बहुमानोजतिपदं समायुक्तोऽप्यर्थैः परिमवपदं याति कृपणः । स्वभावाद्बुद्धता गुणसमुदयावातिविषया क्षुतिं सैर्ही किं वा धृतकनकमालोऽपि लभते ॥ १० ॥ को वीरस्य मनस्विनः स्वविषयः को वा विदेशस्तथा य देश श्रयते तमेव कुरुते बाहुप्रतापार्जितम् । यद्वा-नखलाङ्गलप्रहरणः सिंहो वनं गीहते तस्मिन्नेव हतद्विपेन्द्ररुधिरैस्तृष्णां छिनत्वात्मनः ॥ ११ ॥ सामो-पायनयमप्यवपटवः प्रायेण ये भीरवः शूराणां व्यवसाय एव हि परं संसिद्धये कारणम् । विस्फूर्जद्विक-टाटवीगजघटापीठैकसंचूर्णनव्यापारैकरसस्य सन्ति विजये सिंहस्य के मन्त्रिणः ॥ १२ ॥ काकुत्स्थस्य दशाननो न कृतवान्दीरापहारं यदि क्षाम्मोषिः क्व च सेतुबन्धवदना कोत्सीर्य लङ्काजयः । पार्थस्यापि परामर्शं यदि रिपुर्नाचात्क तादृक्तपो नीयन्ते रिपुभिः समुज्जतिपदं प्रायः परं मानिनः ॥ १३ ॥ बहि

१ दक्षिणस्य । २ निवर्तयितुम् । ३ न्यायाद्वनपेतात् । ४ छिन्दन्ति । ५ अग्नि- । ६ समस्तम् । ७ दन्तिदन्तमुसलोच्छिन्नमिति पाठान्तरं त्वसाशु । गुणनिषेधशस्त्राहपलम्भात् । ८ अप्रतिहतप्रभावेण, अत्युदीप्तप्रकाशेन च । ९ विश्वम्भरा । १० नख- । ११ सङ्ग्राम- । १२ उत्तप-नेन । १३ राजानः । १४ त्यक्त्वा । १५ देवाङ्गना- । १६ सिंहस्येयमिति ताम् । १७ प्रहरणं शस्त्रम् । १८ विलोडयति । क्षोभं नयतीति भावः । १९ क्षीचौर्यम् ।

शीतयितुं हिमं ज्वलयितुं वातं निरोद्धुं पयो मूर्तं ज्योम विधातुमुनमयितुं नेतुं नर्ति वा महीम् । उद्धतुं किल भूधृतः स्थलयितुं सिन्धुश्च संभाव्यते शक्तिर्यस्य जनैः स एव नृपतिः शेषाः परं पार्थायवाः ॥ १४ ॥ नास्मिन्सततवेष्टनोत्खणतमैस्तत्स्यैरुदेति व्यथा प्रस्थित्यश्चलितैर्न चालममुभिर्ममज्यथा जायते । कन्दद्वन्द्वजनार्तनादचकितस्त्वान्त न या स्थीयते न तेनन्मरणं मुखस्य सुभगा कायेव सप्राप्तिभूः ॥ १५ ॥

तेजःप्रशंसनम् ।

बालस्यापि रवेः पौदाः पतन्त्युपरि भूभृताम् । तेजसा सह जातानां वधैः कुत्रोपयुज्यन्ते ॥ १ ॥ एकः स एव तेजस्वी संहिकर्यैः सुरद्विषाम् । शिरोमात्रावशोऽपि जीयन्ते येन शत्रवैः ॥ २ ॥ मौनी पादप्रहारेऽपि न क्षमी नीच एव सः । आकृष्टशस्त्रो मित्रेऽपि न तेजस्वी खलो हि सः ॥ ३ ॥ तुल्येऽपराधे स्वर्भानुभानुमेतं चिरेण यत् । हिमाशुमाशु प्रसते तन्त्रदिग्भिः स्फुटं फलम् ॥ ४ ॥ स्वयं प्रणमतेऽल्पेऽपि परवायावुपेयुपि । निदर्शनमसाराणां लघुर्वहृर्नृणं नरः ॥ ५ ॥ तेजस्विमये तेजस्वी दवीर्येनपि गण्यते । पञ्चमः पञ्चतैर्पसस्तपनो जातवेदसोऽयम् ॥ ६ ॥ अरुत्वा हेलया पादमुच्चैर्भूवसु विद्विषाम् । कथं कौरमर्नालम्ना कीर्तिर्यामघिरोहति ॥ ७ ॥ अङ्गाधिरोपितभृगश्चन्द्रमा मृगालान्धनः । केसरी निष्ठुरक्षितमृगयूथो मृगाधिपः ॥ ८ ॥ तेजस्विनि क्षमोपेते नातिक्वार्कश्यमाचरेत् । अतिनिर्मन्यनादग्निश्चन्दनादपि जायते ॥ ९ ॥ तेजोहीने महीपाले रवे परे च विकुर्वते । निःशङ्को हि जनो धत्ते पद भस्मन्यनूष्मणि ॥ १० ॥ एकचक्रो रथो येन्ता विकेंजो विपैर्भा हयाः । आक्रमत्येव तेजस्वी तथाप्यर्को नभस्तलम् ॥ ११ ॥ सार्धं न मुमह्यस्य यजान्यस्य विलोक्यते । तस्य धीशालिनः क्रोऽन्यः सहेतारालितैः श्रुतम् ॥ १२ ॥ येन पापाणलण्डस्य मूल्यमरुपं वसुन्धरा । अनस्तमितसारस्य तेजसस्तद्विजृम्भितम् ॥ १३ ॥ सिंहः शिशुरपि निपतति मदमलिनकपोलमितिषु गजेषु । प्रकृतिरियं सर्व्ववता न खलु वयस्तेजसो हेतुः ॥ १४ ॥ यदचेतनोऽपि पार्दः स्पृष्टः प्रस्वलति सवितुरिनेकान्तः । ततेजस्वी पुरुषः परकृतविकृतिं कथं सहते ॥ १५ ॥ दर्शिततापोऽग्नौयैस्तेजोवद्विः सुमोत्रसजातैः । धीरैरपिस्वध धीरैरापस्त्वपि गम्यते नाधः ॥ १६ ॥ दीप्यन्ता ये दीप्यन्ते वटिता मणयश्च वीरपुरुषाश्च । तेजः स्वचिनाशाय तु भवति तृणानामिव लघूनाम् ॥ १७ ॥ मदसिक्तमुर्ध्वमृगाधिपः करिभिर्वेतयते स्वयं हतैः । लघयन्खलु तेजसा जगन्न महानिच्छति भूतिमन्यतः ॥ १८ ॥ तीव्रोऽप्यदुर्विषयवीर्यभृतः परेषां तेजस्विनो न गणयन्ति यमुर्महत्त्वम् । यत्पद्मरागशर्कैर्लाकृतिरद्रिमुहं काल्मथेन भस्मयति काष्ठचय स्फुलिङ्गः ॥ १९ ॥ न तेजस्तेजस्वी प्रकृतमपरेषां प्रसहते स तस्य स्वो भावः प्रकृतिनियतत्वादकृतकः । मयूखैरश्रान्तं तपति यदि देवो दिनकरः किमैमेयप्रावा निष्ठत इव तेजासि यमति ॥ २० ॥ हस्ती स्थूलतनुः स चाङ्कुशमशः किं हस्तिमात्रोऽङ्कुशो वज्रेणाभिहताः पतन्ति गिरयः किं शैलमात्रं पयिः । दीपे प्रज्वलिते विनश्यति तमः किं दीपमात्रं तमस्तेजो यस्य विराजते स बलवान्स्थूलेषु कः प्रत्ययः ॥ २१ ॥ स्वल्पसायुषसावशेषमलिनं निर्मात्समप्यस्थि गोः श्वा लब्ध्वा परितोषमेति न तु तत्तल्यक्षुवः शान्तये । सिंहो जम्बुकमङ्कमागतमपि त्यक्त्वा निहन्ति द्विपं सर्व्वः कृच्छ्रगतोऽपि बाञ्छति जनः

१ पर्वतान् । २ मृन्मया इति भावः । ३ चरणाः, किरणाश्च । ४ पर्वतानाम्, राज्ञां च । ५ अवस्था । ६ राहुः । ७ सूर्यस्य चन्द्रस्य च द्वादशराशिभिन्नत्वेन भिन्नत्वमिति बहुवचनम् । ८ राहुः । ९ सूर्यम् । १० तेजःशून्यताया इति भावः । ११ तृणकल्पम् । १२ दूरस्थः । १३ पञ्चाग्निस्ताप्यं तपश्चरतः । १४ अग्नीनाम् । १५ केन प्रकारेण । १६ निराश्रया । १७ सा-रथिः । १८ अनुकृत्वा । १९ सप्तत्वा । २० सैन्यादि । २१ कुटिलाम् । २२ पराक्रमिणाम् । २३ सूर्यकान्तमणिः । २४ विकृतिः क्षोभः । २५ सत्पर्वत- । सत्कुल- । २६ शकलं खण्डम् । २७ सूर्यकान्त- । २८ वज्रम् । २९ विश्वासः । ३० हस्तिनम् ।

सैत्वातुरूपं फलम् ॥ २२ ॥ शमयति गजानन्यान्गन्धर्वद्विपः कलमोऽपि सन्भवति सुतरां वेगोदप्र भुज-
झशिशोर्विषम् । भुवमधिपतिर्बालावस्थोऽप्यलं परिरक्षितुं न खलु वयसा जात्यैवायं स्वकार्यसहो मरः ॥ २३ ॥

सहृदयप्रशंसनम् ।

अर्थिम्यश्च द्विषद्भ्यश्च वैमुख्यं यस्य नास्त्यसौ । महोदारः सदा शान्तः कृतज्ञः कोऽपि दुर्लभः ॥ १ ॥
अर्पयन्त्यर्थिने प्रणान् न प्रणाममरातये । न नास्तीत्युत्तर जातु सुहृदे सुमनोजनाः ॥ २ ॥ इदं
विश्वं कुटुम्बो न इति येषां सुनिश्चयः । ते शान्ताः परमोदाराः केषां वन्द्या न साधवः ॥ ३ ॥ काम
प्रियानपि प्राणान्विमुञ्चन्ति मनस्विनः । इच्छन्ति न त्वमित्रेभ्यो महतीमपि सत्क्रियाम् ॥ ४ ॥ ब्रूत
नूतनकूष्माण्डफलानां के भवन्त्यमी । अङ्गुलीदर्शनाद्येन विलीयन्ते मनस्विनः ॥ ५ ॥ ब्रह्माण्डमण्डली-
मात्रं किं लोमाय मनस्विनः । शर्फरीस्फुरितैर्नान्वेः क्षुब्धता जातु जायते ॥ ६ ॥ कुसुमस्तंबकस्येव
द्वयी वृत्तिर्मनस्विनः । मूर्ध्नि वा सर्वलोकस्य शीर्यते वन एव वा ॥ ७ ॥ पादाहतं यदुत्थाय मूर्धानम-
धिरोहति । स्वैश्यादेवापमानेऽपि देहिनस्तद्वरं रजः ॥ ८ ॥ समूलघातमर्घन्तः परानोद्यन्ति मानिनः ।
प्रवृत्तिर्तान्धतमसस्तत्रोदाहरण रविः ॥ ९ ॥ स पुमानर्थवैजन्मा यस्य नास्ति पुरः स्थिते । नान्यामङ्गुलि-
मन्येति संख्यैर्यामुघताङ्गुलिः ॥ १० ॥ स्थित्यतिक्रान्तिमीरुणि स्वच्छान्यैर्कुलितान्यपि । तोयानि
तोयरीशैना मनांसि च मनस्विनाम् ॥ ११ ॥ शक्तिवैकल्यनम्रस्य निःसारत्वाच्छवीयसः । जन्मिनो
मानहीनैर्यं तृणस्य च समा गतिः ॥ १२ ॥ अलङ्घ्यं तत्तदुद्गीक्ष्य यद्यदुच्चैर्महीभृताम् । प्रियतां ज्योयसीं
मा गन्महता केन तुङ्गता ॥ १३ ॥ तावदाश्रीयते लक्ष्म्या तावदस्य स्थिर यशः । पुरुषस्तावदेवासौ
यावन्मानान्न हीयते ॥ १४ ॥ दुरासदवनज्यायाग्न्यस्तुहोऽपि भूधरः । न जहाति महौजस्कं मौनप्रांशु-
मलङ्घ्यता ॥ १५ ॥ गुरुकुर्वन्ति ते वंश्यान्वर्था तैर्वसुधरा । येषां यशांसि शुभ्राणि ह्येवै-
न्तीन्दुमण्डलम् ॥ १६ ॥ उदाहरणमाशीःषु प्रथते मे मनस्विनाम् । शुष्केऽशनिरिवामर्षो
यैररातिषु पाल्यते ॥ १७ ॥ तुङ्गत्वमितरैः नाद्रौ नैव सिन्धवावगाधता । अलङ्घनी-
यताहेतुरुभयं तन्मनस्विनि ॥ १८ ॥ न कचिच्च बहिर्यान्ति मानिनां प्रार्थनागिरः ।
यदि निर्धातुमिच्छन्ति तदा प्राणैःपुरःसराः ॥ १९ ॥ असेवितेश्वरद्वारमदृष्टविरहव्यथम् । अनुत्तल्लीब-
वचन धन्य कस्यापि जीवितम् ॥ २० ॥ मानिनो हतमानस्य मानोऽपि न सुखप्रदः । जीवनं मान-
मूलं हि माने स्थाने कुतः सुखम् ॥ २१ ॥ मनस्वी भ्रियते कामं कार्पण्यं न तु गच्छति । अपि
निर्वर्णमायाति नानलो याति शीतताम् ॥ २२ ॥ मनस्विहृदयं घृते रोषेणैव प्रसन्नताम् । मस्मना
मुर्कैः प्रायः प्रसाद लभतेतराम् ॥ २३ ॥ मनस्विनो न मन्यन्ते परतः प्राप्य जीवनम् । बलिमुग्न्यो न
काकेभ्यः स्पृहयन्ति हि कोकिलाः ॥ २४ ॥ दुर्वाङ्कुरवृणाद्वारा धन्यास्ते वै वने मृगाः । विभवोन्मत्त-
चित्तानां न पश्यन्ति मुखानि यत् ॥ २५ ॥ सुखं जीवन्ति हरिणा वनेष्वपरसेविनः । अर्थैरयत्न-

१ पराक्रमाशुसारि । २ यस्य गन्धमाघ्रायान्ये वन्द्या गजाः पलायन्ते तादृशो गजः ।
३ पञ्चवर्णीयः कालिशोविकः । ४ राजा । ५ मत्स्यी- । ६ पुण्यशुच्छस्य । ७ अङ्गुलघात । ८ समूलं
हत्वाऽङ्गुलमूलयन्तः । ९ रिपून् । १० गाढान्वकार- । ११ सार्थक- । १२ उत्तमगणनावसरे ।
१३ मयादील्लङ्घनतस्तानि । १४ कुटुम्बानि । १५ समुद्राणाम् । १६ उत्साहादिशक्तिवैकल्येन उद्ध-
त्वशून्यतया च प्रणतस्य । १७ संसारिणः । १८ निरस्ताभिमानस्य । १९ अतिशयिताम् ।
२० प्रवृद्धप्रभावम् । २१ मानेनाभ्युन्नतम् । २२ वपयन्ते । २३ अगाधता । २४ तुङ्गत्वम् । २५ प्राणा
निःसरन्ति, न तु दैन्यवचनानीति भावः । २६ सर्वात्मनाभावम् । २७ दर्पणः ।

सुलभैर्जलदर्भाट्कुरादिभिः ॥ २६ ॥ उपकारेण दूर्यन्ते न सहन्तेऽनुकम्पिताम् । आपत्स्वपि दुराराध्या नित्य-
 दुःखा मनस्विनः ॥ २७ ॥ जलसंकेन वर्धन्ते तरवो नाश्मसंचयाः । मन्वो हि द्रव्यतामेति क्रियां
 प्राप्य तथाविधाम् ॥ २८ ॥ अवृत्तिमयमन्त्र्यानां मध्यानां मरणाद्वयम् । उत्तमाना तु सत्त्वानामवमाना-
 त्परं मयम् ॥ २९ ॥ न सदस्याः कशाघातं न सिंहा घनगर्जितम् । परैरङ्गुलिनिर्दिष्टं न सहन्ते
 मनस्विनः ॥ ३० ॥ कामं वनेषु हरिणास्तृणेन जीवन्त्ययनसुलभेन । धनिषु न दैन्यं विदधति ते
 खलु पशवो वयं सुधियः ॥ ३१ ॥ प्रत्युपकुर्वन्वदपि न भवति पूर्वोपकारिणा तुल्यः । एकोऽनुकरोति
 कृतं निष्कारणमेव कुस्तेऽन्यः ॥ ३२ ॥ न नटा न विटो न गायका न परद्रोहनिवद्बुद्धयः । नृप-
 संन्नानि नाम के वयं स्तनभारानमिता न योषितः ॥ ३३ ॥ अभिमानघनस्य गत्वैरसुभिः स्थानु यश-
 श्विचीपतः । अचिरांशुविलासचञ्चला ननु लक्ष्मीः फलमानुपङ्गिकम् ॥ ३४ ॥ ज्वलितं न हिरण्यरेतसं
 चयमास्कन्दति मस्मनां जनः । अभिभूतिभयादरूनतः सुखमुञ्चन्ति न धाम मानिनः ॥ ३५ ॥
 पुरो वा पश्चाद्वा वयमुपविशामः क्षितिभुजां ततः किं नदिच्छन्नं घचनरचनाकीतजगताम् । अगारे
 कान्तारे कुचकलशमारे भृगदृशा मणेस्तुल्यं मूल्यं सहजसुमगस्य वृत्तिमतः ॥ ३६ ॥ अमु-
 क्तायां यस्यां क्षणमपि न यातं नृपशतैर्भुवस्तस्या लभे क इव बहुमानः क्षितिभुजाम् । तदंशस्या-
 ष्यंशे तदवयवश्लेऽपि पतयो विपादे कर्तव्ये विदधति जडाः प्रत्युत मुदम् ॥ ३७ ॥ कचिद्दूतौ
 शय्या कचिदपि च पर्यङ्कशयनं कचिच्छाकाहारी कचिदपि च शास्योदनरुचिः । कचिक्लान्धाधारी
 कचिदपि च दिव्याम्बरधरो मनस्वी कार्यार्थी न गणयति दुःखं न च सुखम् ॥ ३८ ॥ स जातः
 कोऽप्यासीन्मदनारिपुर्णा मूर्ध्नि धवलं कपालं यस्योच्चैरिनिहितमलङ्कारविधये । नृभिः प्राणश्राणप्रवणम-
 तिभिः कैश्चिदधुना नमद्भिः कः पुसामयमतुलदर्पज्वरमरः ॥ ३९ ॥ विपुलहृदयैर्धनैः कैश्चिज्जगज्जनितं
 पुरा विधृतमपरैर्देवं चान्यैर्विजित्य तृणं यथा । इह हि भुवनान्यन्ये धीराश्चतुर्दश भुजते कतिपयपुर-
 स्वाय्ये पुसां क एष मदञ्जरः ॥ ४० ॥ वरमहिमुखे क्रोधाध्माते करो विनिवेशितो विषमपि वरं पीत्वा
 सुतं कृतान्तनिवेशने।गिरिवरतटान्मुक्तश्चात्मा वरं शतधा कृतो न तु खलजनायातैश्चाधः कृतं हितमा-
 त्मनः ॥ ४१ ॥ नानीयन्ते मधुनि मधुपाः पारिजातप्ररोहेर्नान्यर्थ्यन्ते तुहिनरुचिना चन्द्रिकायां चकोराः ।
 अस्मद्वाचा धुरि मधुरिमा यद्यपूर्वायतारः सोल्लासाः स्युः स्वयमिह बुधाः किं मुधान्यर्थनाभिः ॥ ४२ ॥
 मृत्पिण्डो जलरेखया बलयितः सर्वोऽप्यय नन्यणूरङ्गीकृत्य स एव संयुगशतै राज्ञां गणैर्भुज्यते । तदुद-
 तेऽथवा न किमपि क्षुद्रा दरिद्रा मृशं धिग्धित्तान्पुरुषाधमान्वनकणं बाञ्छन्ति तेभ्योऽपि ये ॥ ४३ ॥ त्वं
 चञ्चोचजनानुरागरमसादस्मासु मन्दादरः का नो मानदमानहानिरियती भूः किं त्वमेकः प्रभुः । गुञ्जापुञ्ज-
 परम्परापरिचयाद्विह्वलजनैरुज्जित मुक्तादाम न धारयन्ति किमहो कण्ठे कुरङ्गीदृशः ॥ ४४ ॥ त्वं राजा
 वयमप्युपासितगुरुभ्राताऽभिमानोजताः ख्यातस्त्वं विमर्षैर्यशांसि कवयो दिक्षु प्रतर्नन्ति मः ।
 इत्थं मानद नातिदूरमुभयोरप्यावयोरन्तरं यद्यस्मासु पराङ्मुखोऽसि वयमप्येकान्ततो नि-
 स्पृहाः ॥ ४५ ॥ ब्रह्माण्डं कियदास्ति तत्र वसुधापिण्डं किमाचक्ष्महे तत्राप्येकतरं तु
 खण्डममितास्तस्मिन्पुनः केचन । तेभ्यो दैन्यशतोपनीतविमवा दृष्टानुकम्पास्तु ते विद् मूढाः

१ दुःखिता भवन्ति । २ उपकुर्वन्तः कश्चिदित्यभिलाषाभावात् । ३ प्राणि-
 नाम् । ४ धूर्ताः । ५ कवितायाः स्वार्न् वंशवदान् कृतवतां, कवीनामिति भावः । ६ महेन्द्रेण ।
 ७ ईशत्प्रियम् । ८ कोपेनोद्दीप्ते । ९ मृत्युस्थानभूते सिंहादिनिवासदेशे । १० सर्वाऽपि पृथिवी
 मृत्पिण्डरूपैव सर्वेऽपि समुद्राः पृथिव्या मेखलाभूता जलरेखाकृता एव चेति यद्योक्तिः ।
 ११ विस्तारयन्ति ।

स्पृहयन्ति हन्त किमपि स्वार्थेन तेभ्योऽपि ये ॥ ४६ ॥ पातालाच्च विमोचितो बत बलिनीतो न मृत्युः क्षय नोन्मृष्ट शशिलाञ्छनस्य मलिनं नोन्मूलिता व्याधयः । शेषस्यापि घरां विधृत्य न कृतो मारावतारः क्षणं चेतः सत्पुरुषमिमानमनिशं मिथ्या वहन्निवधते ॥ ४७ ॥ नास्माक शिबिका न चास्ति कटकाद्यालङ्कितयासक्तिया नोत्तुङ्गस्तुरगो न कश्चिदनुगो नाप्यम्बरं सुन्दरम् । किंतु क्षमातलवर्त्यशेषवि-
दुषां साहित्यविद्याजुषां चेतस्तोषकरी शिरोनतिकरी विद्याऽनवधाऽस्ति नः ॥ ४८ ॥ लक्ष्मीर्निर्वृतिमेति हीनचरितैर्यैरेव तच्छिक्षया किं नोद्यैव करोमि तामेलुचरीं रामां सकामामिव । ब्रह्माण्डे निपतत्यपि स्वलति न प्रायेण येषां मनस्तेषामार्यमनस्विनामनुपदं गन्तास्मि नाहं यदि ॥ ४९ ॥ पुण्ये ग्रामे वने वा महति सिंतपटच्छन्नपालीं कपालीमांदाय न्यायगर्भं द्विजहृतहृतभुग्भूमभूषोपकण्ठम् । द्वारं द्वारं प्रवृत्तो वरमुदरदरीप्रूरणाय क्षुधातो मानी प्राणी स्वदेशे न पुनरनुदिनं तुल्यकुल्येषु दीनः ॥ ५० ॥ अर्थाना-
मीक्षिषे त्वं वयमपि च गिरामीश्वरे थावदित्थं शूरस्त्वं बादिर्दुर्ज्वरशमनविधावक्ष्यं पीठव नः । सेवन्ते त्वां धनाढया मतिमलहृतये मामपि श्रोतुकामा मय्यप्यास्थां न चेत्तत्त्वयि मम सुतरामेष राजन्गतोऽस्मि ॥ ५१ ॥ तेजस्वी यत्र मानं व्रजति दुरितकृष्णपमानं मनुष्यैरज्ञाय यत्र दूतैः प्रभुमनु मनुजो नीयते चानपेक्षः । मृत्योर्गेहं वरं तन्न तु कुधनवतां यत्र सर्वापमानो लोकैर्विज्ञायमानः स्वयमतिथितया यत्र चार्थी प्रयाति ॥ ५२ ॥ सद्विद्या यैरुपास्ता वरणिमुमनसां यैश्च गोत्रे प्रभूतं ज्यायांसो यैरुपास्ता विमल-
गुणगणा यैर्गृहीता गुरुभ्यः । जिह्वाग्ने यैश्च काव्यं श्रुतमथ मनसा निश्चितो यैः श्रुतार्थस्तेषां के मार्थनीयास्त्रिपुरजित ऋते सोऽपि वाऽस्मन्न भिन्नः ॥ ५३ ॥

आलस्यगर्हणम् ।

माजीवन्यः परावर्द्धादुःखदग्धोऽपि जीवति । तस्योजननिरेवास्तु जननीकेशकारिणः ॥ १ ॥ अस्-
पादयतः कंचिर्दर्थं जीतिक्रियागुणैः । यद्वैक्याशब्दवत्पुंसः सङ्गायै जन्म केवलम् ॥ २ ॥ किं युक्तम-
स्माभिरनुष्ठितं भवेत्ससारसिन्धुश्च कश्च नु तीर्यताम् । इत्येष येषां हृदि नार्थं उल्लसेत्तेभ्यो गरिष्ठाः पश्योऽपि सर्वथा ॥ ३ ॥

गुणप्रशंसनम् ।

दोषाः किं नाम कुर्वन्ति गुणापहृतचेतसाम् । केतकीकुसुमं शृङ्गः खण्डयमानोऽपि सेवते ॥ १ ॥ गुणाः कुर्वन्ति दूतत्वं दूरेऽपि वसतां सताम् । केतकीगन्धमाश्रय स्वयमायान्ति षट्पदाः ॥ २ ॥ गुणवज्जनसपर्काद्याति स्वरूपोऽपि गौरवम् । पुष्पाणा-
मनुपेक्षेण स्रजं शिरसि धार्यते ॥ ३ ॥ कैलावतः कला सैव ययाऽवः क्रियते मेघः ।

१ क्षालितम् । २ लक्ष्मीम् । ३ भिक्षापात्रम् । ४ धनानाम् । ५ प्रतिवादि- । ६ चानुर्यम् ।
७ श्रद्धा तवेति शेषः । ८ शत्रुजनकर्तृकतिरस्कार- । ९ जन्माभावः । जन्मैवायुक्तमिति भावः ।
१० धनं, वाच्यादि च । ११ ब्राह्मणत्वादिः जातिः, व्यापाराः क्रियाः । गाम्भीर्यादयो गुणाश्चेत्येतैः ।
जात्यनुकूला याः क्रियास्तासां योग्या गुणास्तैरिति वा । १२ द्रव्यवाचक- । १३ सम्बन्धेन ।
१४ चन्द्रमसः, चतुरस्य च । १५ शङ्करः ।

बह्वीभिश्च कलाभिः किं याभिरङ्कः प्रदर्श्यते ॥ ४ ॥ आस्तां ते गुणिनस्तावद्रूपिताशेषभूतलाः । येषां गुणरुचिर्मयः साम्प्रतं तेऽपि दुर्लभाः ॥ ५ ॥ गुणा गौरवमायान्ति न महन्त्योऽपि सम्पदः । पूर्णेन्दुः किं तथा बन्धो निष्कलङ्को यथा शशी ॥ ६ ॥ न पुत्रत्वेन पूज्यन्ते गुणैरासाद्यते पदम् । रवेर्व्यापारमादत्ते प्रदीपो न पुनः शनिः ॥ ७ ॥ गुणाः सर्वत्र पूज्यन्ते पितृवंशो निरर्थकः । वासुदेवं नमस्यन्ति वसुदेव न मानवाः ॥ ८ ॥ यत्पयोधरभारेषु मौक्तिकैर्निहितं पदम् । तदाञ्छादितरन्ध्राणां गुणानामेव जृम्भितम् ॥ ९ ॥ सन्दध्यात्सरला सूची वक्रा छेदाय कर्त्तरी । अतः सत्यज्य वक्रत्वं गुणानेव समाश्रय ॥ १० ॥ गुणेष्वेवादरः कार्यः किमाटोपैः प्रयोजनम् । विक्रीयन्ते न घण्टाभिर्गावः क्षीरविचर्जिताः ॥ ११ ॥ गुणानां मो तिरस्कारं पूर्णश्रीरपि मा कृथाः । सम्पूर्णोऽपि घटः कूपे गुणच्छेदात्पतत्यधः ॥ १२ ॥ अन्तर्धृतगुणैरेव परेषां स्थायते हृदि । अर्थं समर्थयन्त्येनं समग्रं कुसुमस्रजः ॥ १३ ॥ यदि सन्ति गुणाः पुसां विकसन्त्येव ते स्वयम् । नहि कस्तूरिकामोदः शपथेन निवार्यते ॥ १४ ॥ किमाढ्यत्वगुरुत्वाम्यां चरमोऽपि गुणैर्गुरुः । केतकीकुसुमे पश्य लघुपत्रेऽपि गौरवम् ॥ १५ ॥ केतकी-कुसुमं भङ्गः खण्ड्यमानोऽपि सेवते । दोषः किं नाम कुर्वन्ति गुणापहतचेतसः ॥ १६ ॥ शरीरस्य गुणानां च दूरमत्यन्तमन्तरम् । शरीरं क्षणविवृन्ति कल्पान्तस्थायिनो गुणाः ॥ १७ ॥ गुणेष्वेव हि कर्तव्यः प्रयत्नः पुरुषैः सदा । गुणयुक्तो दरिद्रोऽपि नैर्धरैरगुणैः समः ॥ १८ ॥ गुणैः सर्वज्ञैकलोऽपि सीदत्येको निराश्रयः । अनर्घमपि माणिक्यं हेमाश्रयमपेक्षते ॥ १९ ॥ गुणा यदि तदा कस्य स्यादपेक्षा विभूतये । नामौ कस्तूरिकाऽऽस्ते चेद्यात्येव स्पृहणीयताम् ॥ २० ॥ दूरस्थानामपि गुणा न महत्त्वं जहत्यमी । समृद्ध्या हि सुषासिन्धोर्दृष्टाः कुबलैरश्रियः ॥ २१ ॥ स्वयं स्वगुणविस्तारार्दुर्णनामः पतत्यधः । तमेव सहरन्भूयः पदमुच्चैर्विगताहते ॥ २२ ॥ गुणो दूषणता याति दूषणं गुणतां क्वचित् । तथा हि नम्रता-दोषः स्तनयोः स्तन्यता गुणः ॥ २३ ॥ गुणैरुत्तुङ्गता याति नोच्चैरासनसंस्थितः । प्रासादशिखरस्थोऽपि काकः किं गरुडायते ॥ २४ ॥ अहो गुणानां प्राप्त्यर्थं यतन्ते बहुधा नराः । मुक्ता यदर्थं मन्नास्या इतरेषां च का कथा ॥ २५ ॥ गुणेन स्पृहणीयः स्यान् रूपेण युतो जनः । सौगन्ध्यवज्ज्यं नादेयं पुष्पं कान्तमपि क्वचित् ॥ २६ ॥ प्रभुभिः पूज्यते लोके कलैव न कुलीनता । कलावान्मान्यते मूर्तिं सत्सु देवेषु शशुना ॥ २७ ॥ गुणयुक्तोऽपि पूर्णोऽपि कुम्भः कूपे निमज्जति । तस्य भारसहो नास्ति गुणकग्राहको यदि ॥ २८ ॥ अहो वैचित्र्यमेतस्य संसारस्य किमुच्यते । गुणोऽपि क्लेशहेतुः स्याद्विश्रान्तः कण्ठकन्दले ॥ २९ ॥ जात्युत्कृष्टस्य हि मणेर्नोचितं शाणघर्षणम् । आदर्शे चित्रकारैः किं लिख्यते प्रतिबिम्बितम् ॥ ३० ॥ गुणयुक्तोऽप्यधो याति रिक्तः कूपे घटो यथा । निर्गुणोऽपि भ्रैतः पश्य जनैः शिरसि धार्यते ॥ ३१ ॥ गुणिनोऽपि हि सीदन्ति गुणग्राही न चेदिह । सगुणः पूर्णकुम्भोऽपि कूपं एव निमज्जति ॥ ३२ ॥ गुणो गुणान्तरापेक्षी स्वरूपस्यातिहेतवे । स्वभावस्य लावण्यं तात्पर्येण मनोहरम् ॥ ३३ ॥ गुणैः पूजा भवेत्पुसां नैकस्माज्जायते कुलात् । चूडारत्नं शशी शमोर्मानुषैः श्रवा हरेः ॥ ३४ ॥ सर्वत्र गुणवानेव चकास्ति प्रथितो नरः । मणिर्मूर्ध्नि गले बाहौ पादपीठेऽपि शोभते

१ कलङ्कः । २ प्रकाशनक्रियाम् । ३ अन्त्यजः अविशिष्टः अन्ते सम्भूतत्वादप्रकटो वा । ४ नृपतिभिः धनिभिर्वा । ५ सर्वज्ञ (परमात्म) समानः । ६ कुसुदानां शोभाः । कुः पृथिवी, लैव वलयं तस्य श्रियश्च । ७ 'प्रासादो देवभूभुजाम् ।' इत्यमरः । ८ मौक्तिकानि, मोक्षं प्राप्ताश्च । ९ चन्द्रमाः । विद्यावानिति तु प्रतीतिमात्रम् । १० रज्जु, नम्रत्वादि- । ११ पूर्णः । सम्पन्नश्च । १२ विषादं लभन्ते । १३ पाणिङ्गत्यादिस्पृही रज्जुग्रहीता च ।

॥ ३९ ॥ गुणानर्चन्ति, जन्तूनां न जातिं केवलां कचित् । स्फाटिकं, भाजनं मसं काकिन्याऽपि न गृह्यते ॥ ३९ ॥ नहि जन्मनि ज्येष्ठत्वं ज्येष्ठत्वं गुण उच्यते । गुणाद्गुणस्त्वमायाति, दधि, दुग्ध घृत यथा ॥ ३७ ॥ गुणवान्धुचिरस्थायी दैवेनापि न सद्यते । तिष्ठत्येकां निशां, चन्द्रः श्रीमान्संपूर्णमण्डलः ॥ ३८ ॥ गुण आकर्षणयोग्यो धनुष इवैकोऽपि लक्षलाभाय । क्षतातन्तुभिरिव किं गुणैर्विमर्दासहैर्बहुभिः ॥ ३९ ॥ अनवसरे गुणवानपि हृदयादवतार्यते हारः । पश्य शलाकावसरे तृणेऽपि भूपैः प्रसार्यते स्वकरः ॥ ४० ॥ गुणवन्तः क्षिप्यन्ते प्रायेण भवेन्ति निर्गुणाः सुखिनः । बन्धनमायान्ति शुका यथेष्टसंचारिणः काकाः ॥ ४१ ॥ गुणिनि गुणज्ञो रमते नागुणशीलस्य गुणिनि परितोषः । अलिरेति वनात्कमल न र्दुर्दुरस्त्वेकवासोऽपि ॥ ४२ ॥ अवलम्बितविष्णुपदः कर्षितजनचक्षुरतुलमतिः । पत्रमयोऽपि पदार्थः पतङ्गतामेति गुणयोमात् ॥ ४३ ॥ अमितगुणोऽपि पदार्थो दोषेणैकेन निन्दितो भवति । निखिलरसायनमहितो गन्धेनोन्नेय लघुन इव ॥ ४४ ॥ दोषमपि गुणवति जने दृष्ट्वा गुणराणिनो न खिद्यन्ते । राकेशे हि कलङ्कः पतितोऽप्यमुदे न लोकस्य ॥ ४५ ॥ अन्तर्मतैर्गुणैः किं द्वित्रा अपि यत्र साक्षिणो विरलाः । स गुणो गीतेर्यदसौ बनेचर हरिणमपि हरति ॥ ४६ ॥ गुणा गुणज्ञेषु गुणीभवन्ति ते निर्गुण प्राप्य भवन्ति दोषाः । सुस्वादुतोयाः प्रबहन्ति नद्यः समुद्रमासाद्य मयन्यपेयाः ॥ ४७ ॥ विषमस्थितोऽपि गुणवान्स्फुटतरमामाति निजगुणैरेव । जलनिधिजलमध्येऽपि हि दीप्यन्ते किं न रत्नानि ॥ ४८ ॥ गुणिनां स्वयमेव गुणा अविलम्बेन प्रकाशमादधति । मास्करतेजस्तमसि च्छन्ने परितोऽपि दीप्तिमावते ॥ ४९ ॥ गुणेषु यत्नः पुरुषेण कार्यो न किञ्चिदप्राप्यतम गुणानाम् । गुणप्रकर्षाद्बुद्धेऽपेन शमोरलङ्घयमुल्लङ्घितमुत्तमाङ्गम् ॥ ५० ॥ गुणान् गुणज्ञोऽभिविलोक्य केवलं निवेद्यतेऽन्यं न तु दोषमीक्षते । उपेक्ष्य भीमत्वमघोऽक्षजोऽम्बुधिं समाश्रयद्रत्ननिधानमित्यसौ ॥ ५१ ॥ निर्धूलङ्ककलयैक्याऽपि यः सयुतः स खलु प्रज्यते जनैः । भद्रं पश्य जलैर्जोऽपि धार्यते शकरोण शिरसा निशाकरः ॥ ५२ ॥ वैक्रोऽपि पङ्कजनितोऽपि दुरासदोऽपि व्यालाश्रितोऽपि विफलोऽपि सकण्टकोऽपि । गन्धेन बन्धुरसि केतकपुष्पजेन ह्येको गुणः खलु निहन्ति समस्तदोषान् ॥ ५३ ॥ न खनति खुरैः क्षोणीपृष्ठं न नर्दति सादरं प्रकृतिपुरुषं प्रेक्ष्याप्यग्रे न कुप्यति गोचरम् । बहति च घुर धुर्यो धैर्यादनुद्धतकन्धरो जगति गुणिनः कार्योदार्थात्परानतिशेरे ॥ ५४ ॥ गुणानामज्ञाता मञ्जुरधनदाताऽपि न मुदे मुदे विद्याज्ञाता भवति मितदाताऽपि गुणिनाम् । दशौ ग्राम्यी दत्ते न च सुमनसो मोदयति सा दृशः प्रान्तं दद्या वशयति नितान्तं पुरवधूः ॥ ५५ ॥ उपादाला यावन्न भवति गुणानां गुणवतामसत्कल्पास्तौवन्निमुबन-

१ 'वराडिकानां दशकद्वयं यत् सा काकिनी' इति लीलावती । २ 'माधुर्यादिरूपात् । ३ एकामेव राविं यावत्, न तु ततः परमपीति भावः । ४ 'प्रकृते यथाश्रुतोऽर्थः । पक्षान्तरे तु विवेचनक्षम इत्यर्थः । ५ वैध्यालाभाय, शतसहस्रधनलाभाय च । ६ सुत्रयुक्तः, औज्ज्वल्यशाली च । ७ शलाकाऽभिलाषसमये । ८ मण्डूकः । ९ विष्णुपदम् आकाशम् । १० पतङ्गः सूर्यः । 'पतङ्ग' इत्याख्यं पत्रमयमुद्धयनोचितं वस्तु च । ११ विषुचिकाऽऽदिरोगप्रशमनक्षमत्वरूपगुणशाली । १२ ताराऽधिपेन । १३ निरवधया विद्यया । १४ जलाज्जातो जहाज्जातश्च । १५ केतकतदार्ढ्यं पङ्कजं जायते क्रकचाकारपत्रः दुःखेनासाद्यः सौरभलुब्धैः सर्पैश्च सन्निधापितः फलहीनः कण्टककीर्णोऽपि परं सौरभातिशयेन स्पृहणीयः । एवमन्योऽपि कामं कुटिलः कुकुलसम्भवः अस्पृश्यः दुर्जनान्तराश्रितः स्वयं फलादाता स्वद्विषद्विराकीर्णोऽपि महनीयेन केनापि गुणान्तरेण सम्पन्नः स्पृहयत इति व्यज्यते । १६ अविदग्धाङ्गना । १७ 'न पुनरवधते च चतुराः' इति पाठान्तरम् । १८ मिथ्याभूताः ।

महार्घा अपि गुणाः । अपि प्रादैत्यारेर्हृदयवसतेः कौस्तुभमणिः स किं नासीदब्धौ श्रुतिरपि न यस्य कचिदभूत् ॥ ५६ ॥ विवादप्रारम्भः प्रथयति परं दम्भमनुलं गुणानां गाम्भीर्यं तथ भवति साक्षी कलकलः । पयःपूर्णः कुम्भो ध्वनति न तथा वातवलितो यथा रिक्तो भांभाध्वनिमनिभृतं मुखति मुहुः ॥ ५७ ॥ कौशेयं कृमिजं सुवर्णमुपलब्ध्वापि गोरोमैतः पङ्काचामरस शशी जलनिघेरिन्दीवर गोमैयात् । काष्ठादग्निरहेः फणादपि मणिर्गोपित्ततो रोचनो प्राकाश्यं स्वगुणोदयेन गुणिनो गच्छन्ति किं जन्मना ॥ ५८ ॥

गुणागुणज्ञप्रशंसनम् ।

गुणदोषसमाहारे गुणान् गृह्णन्ति साधवः । दुग्धवार्यविभागे हि हंसा दुग्धं न वार्यपि ॥ १ ॥ स्वगुणं परदोषं वा क्तुं बोधयितुं परम् । अर्थेन च निराकर्तुं सतां जिह्वा जडायते ॥ २ ॥ स्वस्त्रायाः परनिन्दा च मत्सरो महतां गुणे । असम्बद्धप्रलापित्वमात्मानं पातयत्यधः ॥ ३ ॥ असङ्ख्याः परदोषज्ञा गुणज्ञा अपि केचन । स्वयमेव स्वदोषज्ञा विद्यन्ते यदि पङ्खाः ॥ ४ ॥ अङ्गनानामिवाङ्गानि गोप्यन्ते स्वगुणा यदा । तदा ते स्पृहणीयाः स्युरिमे ह्यत्यन्तदुर्लभाः ॥ ५ ॥ असतो वा सतो वाऽपि स्वयं स्वान् वर्णयन् गुणान् । हास्यतां याति शक्रोऽपि किं पुनः प्राकृतो जनः ॥ ६ ॥ परैः कीर्तित-माहात्म्यः सगुणो विगुणोऽपि सन् । गुणान् प्रख्यापयन् देवदेवोऽपि परिहस्यते ॥ ७ ॥ सर्वस्यात्मा गुणवान् सर्वः परदोषदर्शने कुशलः । सर्वस्य चास्ति वाच्यं सुदुर्लभः स्वात्मदोषज्ञः ॥ ८ ॥ समीक्ष्य सूक्ष्माण्यपि दूषणानि स्वस्मादपाकर्तुमनाः सदैव । आघातुमात्मन्यमलान् गुणांश्च समीहमानो हि स देवदेवः ॥ ९ ॥ प्रच्छादयति दुरात्मा सुजनः प्रकटयति परगुणान् काले । तिरयति भुवनानि तमस्तान्येव रविः प्रकाशयते ॥ १० ॥ सर्वे स्तुवन्तु न च निन्दन्तु मां खलोऽपि पश्येयमात्मदुरितानि न चान्यदोषान् । इत्यन्तरात्मनि विराय चमत्करोति सद्भावना जयति कश्चन काञ्चनश्रीः ॥ ११ ॥

उद्यमप्रशंसनम् ।

उद्यमी लभते सिद्धिमयोगोऽपि सुनिश्चितम् । अनूर्लागनस्यान्तं प्रयात्येव दिने दिने ॥ १ ॥ उद्यमी सिद्धिमाप्नोति साहाय्यविकलोऽपि चेत् । एकचक्ररथोऽनुरूततोऽर्को व्योम गहते ॥ २ ॥ उद्योगः खलुः कर्तव्यः फल मार्जारवद्भवेत् । जन्मप्रभृति गौर्नास्ति पयः पिबति नित्यशः ॥ ३ ॥ उद्यमं साहसं धैर्यं बुद्धिः शक्तिः पराक्रमः । षडेते यत्र वर्तन्ते तत्र देवः सहायकः ॥ ४ ॥ उद्यमेन हि सिद्ध्यन्ति कार्याणि न मनोरथैः । नहि सुप्तस्य सिंहस्य प्रविशन्ति मुखे मृगाः ॥ ५ ॥ न दैवमिति संचिन्त्य त्यजेदुद्योगमात्मनः । अनुद्यमेन कस्तैलं तिलेभ्यः प्राप्तुमर्हति ॥ ६ ॥ विहाय पौरुषं यो हि दैवमेवावलम्बते । प्रासादसिंहवत्तस्य मूर्ध्नि तिष्ठन्ति वायसाः ॥ ७ ॥ पूर्वजन्मकृतं कर्म तदैवमिति कथ्यते । तस्मात्पुरुषकारेण विना दैवं न सिध्यति ॥ ८ ॥ यथा ह्येकेन चक्रेण न रथस्य गतिर्भवति । एवं पुरुषकारेण विना दैवं न सिध्यति ॥ ९ ॥ यथा

१ धर्मध्वजत्वम् । २ सुवर्णखनेरपि पाषाणत्वनपायात् । ३ गोरोमभूता कुशापराख्या दूवेति केचिद् । ४ यद्यपि नीलोत्पलमपि जलान्नत्रत्यपङ्कजदेवोत्पद्यते, तथाऽपि षडे गोमय-सम्बन्धोऽपेक्ष्यत इति केषाञ्चिन्मतम् । ५ गोरोचना । ६ प्रासादोपरि कल्पिताकारः सिंहोऽपि भवति । स चाकिञ्चित्कर इति तथोक्तम् ।

मृत्पिण्डतः कर्ता कुरुते यद्यदिच्छति । एवमात्मकतः कर्म मानवः प्रतिपद्यते ॥ १० ॥
 निषानमिव मण्डूकाः सरः पूर्णमिवाण्डजाः । सोद्योगं नरमायान्ति विवशाः सर्वसपदः ॥ ११ ॥
 दैवं पुरुषकारेण साध्यं सिद्धिनिबन्धनम् । योऽतिक्रामितुमिच्छेत्स लोके नैवावसीदति ॥ १२ ॥ योजनानां
 सहस्रं तु शनैर्नैर्गच्छेत्पिपीलिका । अगच्छन्वैनतेयोऽपि पदमेकं न गच्छति ॥ १३ ॥ कामपि श्रियमा-
 साद्य यस्तद्वृद्धौ न चेष्टते । तस्यैतत्पिपु न श्रेयो जीजमोजिकुटुम्भवत् ॥ १४ ॥ उद्योगिनः करालम्ब
 करोति कमलालया । अनुद्योगिकरालम्बं करोति कमलैप्रजा ॥ १५ ॥ कौकतालीयवत्प्राप्तं दृष्ट्वाऽपि
 निधिमग्रतः । न स्वयं दैवमादत्ते पुरुषार्थमपेक्षते ॥ १६ ॥ आलस्यं हि मनुष्याणां शरीरस्थौ महान् रिपुः ।
 नास्त्युद्यमसमो बन्धुः कृत्वा यं नावसीदति ॥ १७ ॥ सम्पदा सुस्थिरमन्यो भवति स्वल्प-
 याऽपि यः । कृतकृत्यो विधिर्मन्ये न वर्धयति तस्य ताम् ॥ १८ ॥ न लभन्ते विनोद्योगं जन्तवः
 सपदां पदम् । सुराः क्षीरोदविक्षोभमनुभूयाद्युतं पपुः ॥ १९ ॥ नास्त्युच्चशिखरो मेरुर्नातिनीचं रसातलम् ।
 व्यवसायद्वितीयानां नाप्यपारो महोदधिः ॥ २० ॥ बालोऽप्युद्यममाश्रित्य महतां मूर्ध्नि राजते । पञ्च-
 वर्षो ह्यवो लेभे परेषां दुर्लभं पदम् ॥ २१ ॥ उद्यमेन हि साध्यानि सिद्धतां यान्त्यसंशयम् । कृतार्थत्वं
 हि यल्लोके तत्सर्वं फलमौद्यमम् ॥ २२ ॥ परमेश्वरता कोन्वैस्तत्पद यदि लभ्यते । न बाहू नैव मनो
 यस्य क्षमते मुनिरूपणे ॥ २३ ॥ पूर्वजन्मजनित पुराविदः कर्म दैवमिति संप्रचक्षते । उद्यमेन तदुपार्जितं
 चिरादैवमुद्यमवश न तत्कथम् ॥ २४ ॥ उद्योगिनं पुरुषसिद्धमुपैति लक्ष्मीर्दैवेन देयमिति कौपुरुष
 वदन्ति । दैवं निहत्य कुरु पौरुषमालम्बक्या यत्नं कृते यदि न सिद्धयति कोऽत्र दोषः ॥ २५ ॥

साहाय्यप्रशंसनम् ।

संहतिः श्रेयसी राजन्विगुणेष्वपि बन्धुषु । तुषैरपि परित्रष्टा न प्ररोहन्ति तण्डुलाः ॥ १ ॥
 अस्पानामपि वस्तूनां संहतिः कार्यसाधिका । तृणैर्युगलमापन्नैर्बन्धन्ते मत्तदन्तिनः ॥ २ ॥
 बहूनामव्यसाराणां समवायो दुरत्ययः । तृणैर्विधीयते रज्जुर्वध्यन्ते तेन दन्तिनः ॥ ३ ॥ क्षुद्राणामपि
 साहाय्यमासाद्य लभते श्रियम् । लङ्केश्वरपदं रामो विजिग्ये कपिसङ्गतः ॥ ४ ॥ कुरुते कार्यमच्छिद्र
 तृणानामपि संहतिः । तालच्छात्रिकयाऽऽदित्यः सप्रतापोऽपि चार्थते ॥ ५ ॥ बर्ही प्रतिष्ठामाप्नोति
 पञ्चमिः सेवितो नरः । उत्तमाङ्गं शिरः प्रोक्त पञ्चेन्द्रियसमन्वितम् ॥ ६ ॥ सर्वत्र साहाय्यमपेक्षणीयं
 तदन्तरा कापि न सिद्धिरिष्टा । सुष्टिर्हि सर्वा परमेश्वरस्य विजृम्भतेऽन्योन्यसमष्टिभूला ॥ ७ ॥

क्षान्तिप्रशंसनम् ।

क्षमावतामयं लोकः परमैव क्षमावताम् । इह सम्मानमर्हन्ति परत्र च शुभां गतिम् ॥ १ ॥ एकः
 क्षमावतां दोषो द्वितीयो नोपपद्यते । यदेनं क्षमया युक्तमशक्तं मन्यते जनः ॥ २ ॥ क्षमाशब्दं करे
 यत्नं दुर्जनः किं कारिष्यति । अतृणे पतितो बद्धिः स्वयमेवोपशाम्यति ॥ ३ ॥ नरस्याभरणं रूप
 रूपस्याभरणं गुणः । गुणस्याभरणं ज्ञानं ज्ञानस्याभरणं क्षमा ॥ ४ ॥ क्षमा बलमशक्तानां
 शक्तानां भूयण क्षमा । क्षमा वशीकृतिलोके क्षमया किं न सिद्धयति ॥ ५ ॥ वदतु वदतु गालीगालिः

१ क्षुद्रजलाशयम् । २ कार्य- । ३ उत्तरकालेषु । ४ लक्ष्मीः । ५ अलक्ष्मीः । ६ काकागमनं
 लपतनवत् । अतर्कितमिति शेषः । ७ सम्पदम् । ८ कुत्सिताः पुरुषाः । ९ समूहात्मनाऽवस्थानम् ।

मन्तो भवन्तो वयमिह तदमावाद्वालिदानेऽप्यशक्ताः । जगति विदितमेतदीयते विद्यमानं ददति खर-
विपाणं किं महात्यागिनोऽपि ॥ ६ ॥

नम्रताप्रशंसनम् ।

गुरवो नम्रतां यान्ति लघवश्च चिनम्रताम् । गौरवेण तुलापात्रमन्यवबोन्मुखं स्मृतम् ॥ १ ॥ नमन्ति
फलिनो वृक्षा गुरवश्च गुणप्रिया । तृणवन्न हिरण्यस्य सलिले तरणं मतम् ॥ २ ॥ तिष्ठतां तपसि पुण्य-
माखर्जन्संपदोऽर्जुणयन्मुखैपिणाम् । योगिनां परिणमन्विमुक्तये केन नास्तु विषयः सतां प्रियः ॥ ३ ॥

सत्यवचनप्रशंसनम् ।

सूतृतं सर्वशास्त्रार्थनिश्चितज्ञानशोभितम् । भूषणं सर्ववचसां लज्जेव कुलयोपिताम् ॥ १ ॥ अश्व-
मेघसहस्रं च सत्यं च तुलया धृतम् । अश्वमेघसहस्राद्धि सत्यमेव विशिष्यते ॥ २ ॥ गोभिर्विप्रेष्व-
वेदैश्च सतीभिः सत्यवादिभिः । अलुब्धैर्दानधरैश्च सप्तमिषार्थिते मही ॥ ३ ॥ कुर्वन्ति देवा अपि पक्ष-
पातं न सज्जना वाचि कदाऽपि किञ्चित् । तथेत्यनुज्ञाय हि हन्त विन्व्याचलोऽपि न छुन्नमतीति दृष्टम् ॥ ४ ॥ तस्याग्निर्जलमर्णवः स्थलमारिमित्रं सुराः किङ्कराः कान्तारं नगरं गिरिर्युहमहिर्मात्यं मृगारिर्धृगः ।
पातालं विलमन्नमुत्पलदलं व्यालः शृङ्गालो विप पीयूष विषमं समं च वचनं यः सत्यमामापते ॥ ५ ॥
विश्वासायतनं विपत्तिदलनं देवैः कृताराधनं मुक्तेः पथ्यदनं जलाग्निशमनं व्याघ्रोरगस्तम्भनम् ।
श्रेयःसंवर्धनं समृद्धिजननं सौभाग्यसंजीवनं कीर्तैः कैलिवनं प्रभावमवनं सत्यत्वपूर्तं वचः ॥ ६ ॥

मिथ्यावचनगर्हणम् ।

लिङ्गिनां परमाधारो वेद्यानां परमो निधिः । वणिजां परमा नीवी मृषावादः परं मतः ॥ १ ॥
पारदारिकचौराणामस्ति काचित्प्रतिक्रिया । असत्यवादिनः पुंसः प्रतीकारो न विद्यते ॥ २ ॥ मिथ्यात्वं
परमो रोगो मिथ्यात्वं परमं विषम् । मिथ्यात्वं परमः शत्रुर्नास्त्यस्मान् परं तमः ॥ ३ ॥ नासत्यवा-
दिनः सख्यं न पुण्यं न यशो भुवि । दृश्यते नापि कल्याणं कालकूटमिषाश्रितः ॥ ४ ॥ असत्यमे-
प्रत्ययमूलकारणं कुवासनासम्भ्रममृद्धिवारणम् । विपन्निदानं परवशन्नोर्जितं कृतापराधं कृतिमिर्विवर्जितम् ॥
॥ ५ ॥ यशो यस्माद्गस्मीभवति वनवह्नेरेव वनं निदानं दुःखानां यदवैरुह्याणामिव जलम् । न यत्र
स्याच्छायातप इव तपःसंयमकथा कथञ्चित्तन्मिथ्यावचनमभिघत्ते न मतिमान् ॥ ६ ॥ जिह्वैकैव सता-
मुमे फर्णवतां स्रष्टुश्चतस्रश्च तास्ताः सतैव विभावसोर्नियमिताः पट्टार्तिकेयस्य च । पौलस्त्यस्य
दशामवर्णैर्गणपतेर्जिह्वासहस्रद्वयं जिह्वालक्षशतैककोटिनियमो नो दुर्जनानां मुखे ॥ ७ ॥

आत्मप्रशंसागर्हणम् ।

परैः प्रोक्ता गुणा यस्य निर्गुणोऽपि गुणी भवेत् । इन्द्रोऽपि लघुतां याति स्वयं प्रख्यापितैर्गुणैः
॥ १ ॥ न सुखं न च सौभाग्यं स्वयं स्वगुणवर्णने । यथैव च पुराणीनां स्वहस्तकुचमर्दने ॥ २ ॥
यदि सन्ति गुणाः पुसां प्रकाशन्ते तदा स्वयम् । अमी यदि च नो सन्ति शपथेऽपि न

१ सम्प्रादयन् । २ अनुकूलयन् । ३ सम्पद्यमानः । ४ भुञ्जानस्य । ५ अविश्वास-
६ अतुल्यैः । ७ वृक्षाणाम् । ८ भुजगानाम् । ९ अमेः । १० शेषस्य । ११ गुणाः ।

तत्स्थितिः ॥ ३ ॥- अवज्ञातोऽपि दुष्टेन गुणो दोषो न-मन्यते । नहि चम्पकसौगन्ध्यं
पूतिर्ब्रह्मावहेलया ॥ ४ ॥ स्वयं तथा न कर्तव्यं स्वगुणख्यापनं पुनः । स्वगुणख्यापनं युक्त्या
परद्वारा प्रयोजयेत् ॥ ५ ॥ परैरावेद्यमानानां गुणानां महिमोज्ज्वलः । आत्मनाऽऽवेदनं व्यर्थं
मेमेध्वनिरिवाविकः ॥ ६ ॥ न सौख्यसौभाग्यकरा गुणा वृणा स्वयं गृहीताः सुदृशा कुचा इव ।
परैर्गृहीता द्वितयं वितन्वते न तेन गृह्णन्ति निजं गुणं बुधाः ॥ ७ ॥ निजगुणगरीमा सुखाकरः
स्यात्स्वयमनुवर्णयतां सता न तावत् । निजकारकमलेन कामिनीनां कुचकलशैकलनेन को
विनोदः ॥ ८ ॥

प्रकृतिप्रशंसनम् ।

सर्वस्य हि परीक्ष्यन्ते स्वभावो नेतरे गुणाः । अतीत्यं हि गुणान्सर्वान्स्वभावो मूर्ध्नि-वर्तते ॥ १ ॥
किं कुलेनोपदिष्टेन शीलमेवात्र कारणम् । भवन्ति सुतेरा स्फीताः सुक्षेत्रं कण्टकिद्रुमाः ॥ २ ॥ यः
स्वभावो हि यस्यास्ते स नित्यं दुरतिक्रमः । या यदि क्रियते राजा तर्हि नाश्रात्युपानहर्ष ॥ ३ ॥
परोपदेशकुशला दृश्यन्ते बहवो जनाः । स्वभाव येऽतिवन्ते ते सहस्रेषु दुर्लभाः ॥-४ ॥ किं कुलेन
विशालेन शीलमेवात्र कारणम् । क्रमयः किं न जायन्ते कुसुमेषु सुगन्धिषु ॥ ५ ॥ सति शीले गुणा
भान्ति पुसा शौर्यादयो यथा । यौवने सदलकाराः शोभा विभ्रति सुभ्रुवः ॥ ६ ॥ अग्रोहः- सर्वभूतेषु
कर्मेणा मनसा गिरा । अनुग्रहश्च दानं च शीलमेतद्विदुर्बुधाः ॥ ७ ॥ ईत्तं यत्नेन संरक्षेद्विचितायाति
याति च । अक्षीणो वित्ततः क्षीणो वृत्ततस्तु हतो हतः ॥ ८ ॥ यथा हि मलिनैर्वस्त्रैर्वत्र तत्रोपवि-
श्यते । एव चलितवृत्तस्तु वृत्तशेषं न रक्षति ॥ ९ ॥ न कुलं वृत्तहीनानां प्रमाणमिति मे मतिः । अन्ये-
ष्वपि हि जातानां वृत्तमेव विशिष्यते ॥ १० ॥ अकुलीनः कुलीनश्च मर्यादा यो न लङ्घयेत् । धर्मा-
पेक्षी मृदुर्दान्तः स कुलीनशतैर्धरः ॥ ११ ॥ शीलं रक्षतु मेधावी प्राप्तुमिच्छुः सुखत्रयम् । प्रशंसा
वित्तलामं च प्रेत्यं स्वर्गं च मोर्दनम् ॥ १२ ॥ विदेशेषु धनं विद्या व्यसनेषु धनं मतिः । परलोके धनं
धर्मः शीलं सर्वत्र वै धनम् ॥ १३ ॥ रक्तत्वं कमलानां सत्पुरुषाणां परोपकारित्वम् । असता च निर्दे-
यत्वं स्वभावसिद्धं त्रिषु त्रितयम् ॥ १४ ॥ यस्तु स्वदारसंतोषी विषयेषु विरागवान् । क्षमावान् वन्द-
मानेषु स एकः पुरुषोत्तमः ॥ १५ ॥ येषां शीलमहत्त्वं ते किल लोकेषु प्रीयता यान्ति । कृष्णोऽपि
सात्त्विकः श्रीपतिरीशस्तामसः स्मृतः शुक्तः ॥ १६ ॥ सीतया दुरपवादभीतया पाषके स्वतनुराहु-
तीकृता । पाषकस्तु जलतां जगाम यत्तत्र शीलमहिमा विजृम्भितः ॥ १७ ॥ शुद्धशीलमहितो हि
मनुष्यः सर्वथोन्नतिमुपैति विशुद्धाम् । उज्ज्वलस्य मणिताऽप्युपलस्यामास्वरस्य पुनरर्थं न यत्सौ ॥ १८ ॥
वचो हि सत्यं परमं विमूषणं यथाऽङ्गनायाः कृशता कटौ तथा । द्विजस्य विधैव पुनस्तथा क्षमा शीलं
हि सर्वस्य नरस्य भूषणम् ॥ १९ ॥ न धर्मशास्त्रं पठतीति कारणं न चापि वेदाध्ययनं दुरात्मनः ।
स्वभाव एवात्र तथाऽतिरिच्यते यथा प्रकृत्या मधुरं गवा पयः ॥ २० ॥ निम्नोर्ध्वतं वक्ष्यति को जलानां
विचित्रभावं मृगपक्षिणा च । माधुर्यमिक्षौ कटुता च निम्बे स्वभावतः सर्वमिदं हि सिद्धम् ॥ २१ ॥

१ दुष्टो गन्धः । २ भाकलनं स्पर्शः । ३ उल्लङ्घय । ४ अत्यन्तम् । ५ अतिमृदुः ।
६ पादवर्मम् । ७ दया । ८ लज्जा । ९ मतिमान् । १० मृत्वा । ११ आनन्दम् । १२ उपलस्य ।
१३ मणिता । १४ विषमत्वम् ।

वरं विन्व्याटव्यामनशर्नतृपार्तस्य मरणं वरं सपार्कीर्णे तृणपिहितकूपे निपतनम् । वरं गर्तीवर्ते गहन-
जलमप्ये विलयनं न शीलाद्विभ्रशो भवतु कुलजस्य श्रुतवतः ॥ २२ ॥ बहिस्तस्य जलायते जलनिधिः
कुल्यायते तत्क्षणाग्नेरः स्वल्पशिलायते मृगपतिर्घातः कुरङ्गायते । व्यालो माल्यगुणायते विपरसः पीयूष-
वर्षायते यस्याङ्गेऽखिललोकबलमतमं शीलं समुन्मीलति ॥ २३ ॥ ऐश्वर्यस्य विभूषणं सुजनता शौर्यस्य
वाक्संयमो ज्ञानस्योपशमः कुलस्य विनयो वित्तस्य पात्रे व्ययः । अक्रोधस्तपसः क्षमा बलवतां धर्मस्य
निर्व्याजता सर्वेषामपि सर्वकारणमिदं शीलं परं भूषणम् ॥ २४ ॥ काकः पद्मयने रतिं न कुरुते हंसो न
कूपोदके मूर्खः पण्डितसंगमे न रमते दासो न सिंहासने । कुली सज्जनसंगमे न रमते नीचं जनं सेवते
या यस्य प्रकृतिः स्वभावजनिता केनापि न त्यज्यते ॥ २५ ॥ शीलं सर्वगुणौघमस्तकमणिः शीलं विप-
प्रक्षालं शीलं भूषणमुज्ज्वलं मुनिजनैः सर्वैः समासेवितम् । दुर्वाराधिजदुःखबहिःशमने प्रावृट्पयोदोदक
शीलं सर्वसुखैककारणमतः स्यात् कस्य नो सम्मतम् ॥ २६ ॥ शीलं नाम नृणां कुलोन्नतिकरं शीलं
परं भूषणं शीलं ह्यप्रतिपाति वित्तमनघं शीलं सुगत्यावहम् । शीलं दुर्गतिनाशनं सुविपुलं शीलं यशः-
पावनं शीलं निर्वृत्तिकारणं समुदितं शीलात् परं नेतरत् ॥ २७ ॥ व्यालव्याम्रजलानलादिविपदस्तेषां
व्रजन्ति क्षयं कल्याणानि समुल्लसन्ति विबुधाः सान्निध्यमध्यासते । कीर्तिः स्मृतिर्मियातिं यात्युपचयं
धर्मः प्रणश्यत्यघं स्यन्निर्वाणसुखानि सनिदधते येषां स्वभावोऽमलः ॥ २८ ॥ व्याम्रः काननमाश्रितः
सुगहनं सिंहो गुहां सेवते हसश्चाश्रयतेऽब्जिनीं कुसुमितां गृध्रः स्मशानस्थलीम् । साधुश्चार्चति साधुमेव
सततं नीचोऽपि नीचं जनं या यस्य प्रकृतिः स्वभावजनिता केनापि न त्यज्यते ॥ २९ ॥
पाण्डित्यस्य विभूषणं मधुरता शौर्यस्य वाक्संयमो ज्ञानस्योपशमः श्रुतस्य विनयो वित्तस्य पात्रे
व्ययः । अक्रोधस्तपसः क्षमा प्रभवतो धर्मस्य निर्व्याजता सर्वस्यास्य पुनस्तथैव जगतः शीलं
परं भूषणम् ॥ ३० ॥

वाक्प्रभावः ।

तास्तु वाचः समायोग्या याश्चित्कार्षणक्षमाः । स्वेषां परेषां विदुषां द्विषामविदुषामपि ॥ १ ॥ यदी-
च्छसि वशीकर्तुं जगदेकेन कर्मणा । परापवादसत्येभ्यश्चरन्तीं गीं निवारय ॥ २ ॥ वरं मौनेन नीयन्ते
कोकिलैरिव वासराः । यावत्सर्वजानन्ददायिनी गीः प्रवर्त्तते ॥ ३ ॥ तुल्यवर्णच्छन्दैः कृष्णः
कोकिलैः सह सगतः । केन विज्ञायते काकः स्वयं यदि न भाषते ॥ ४ ॥ स्वजिह्वा नो वशे यस्य
जल्पने भोजने तथा । स भवेदुःखितो नित्यमात्मनो दुष्टभाषणैः ॥ ५ ॥ हितं मितं प्रियं क्षिप्तं मधुरं
विमलं च यत् । भोजनं भाषणं तद्धि भुक्तमुक्तं प्रशस्यते ॥ ६ ॥ रे जिह्वे कटुकस्नेहे मधुरं किं न
भाषते । मधुरं वद कल्याणि लोको हि मधुरप्रियः ॥ ७ ॥ यदि तात धनं नास्ति पूर्वदुष्कृतकर्मणा ।
तथाऽपि ललिता बाणी सदा मोदाय योज्यतार्धं ॥ ८ ॥ गान्धर्वेस्तु परं पारं नोपेयां सरस्वती । अतो
निमज्जनमयास्तुम्भी वैहति वक्षसि ॥ ९ ॥ मुखदोषेण वष्यन्ते शुकसारससितिराः । वक्ता न च निगृह्यन्ते मीनं
तत्र शुभावहम् ॥ १० ॥ असम्भाष्यं न भाषेत भाषते यदि सत्तया । परेषां हि समुद्रगे नात्मनश्च शुभं

१ क्षुत्तृड्वाकुलस्य । २ छत्र- । ३ सर्वथा विनाशः । ४ कुत्रिमनदीवाचरति । ५ सिंहयूयः ।
६ सर्पः । ७ बाणीरूपां धेनुम् । ८ बाणी । ९ वष्यन्ते पक्षैश्च समः । १० प्रयुज्यताम् । ११ गान ।
रूपसागरस्य । १२ प्राप । १३ वीणावयवभूतायास्तुम्भ्या जलतरणसाधनसाम्येनोत्प्रेक्षणम्

फलम् ॥ ११ ॥ नव भाग्यं विना विद्या विना विद्यां न भाषितम् । सुभाषितविहीनस्य जीवितान्तरणं वरम् ॥ १२ ॥ अर्द्धाङ्गुलीणाहजिह्वाप्रायासमीरवः । सर्वाङ्गीण परिक्षेपं सहन्ते मूढबुद्धयः ॥ १३ ॥ प्रियवाक्यप्रसादेन सर्वे तुष्यन्ति जन्तवः । तस्मात्तस्यैव सेवाऽर्हा किं वृथा दुःखमर्ज्यते ॥ १४ ॥ युक्तमेव कृत मौनं काले प्रावृषि कोकिलैः । वक्तारो दर्दुरा यत्र तत्र नष्टं सुभाषितैः ॥ १५ ॥ मासखण्ड न सा जिह्वा या न वेत्ति सुभाषितम् । नूनं काकमयादेशा दन्तान्तार्विनिवेशिता ॥ १६ ॥ यशो धर्मो नयो दाक्ष्यं मधुर सत्यमाषणम् । इत्यादिगुणरत्नानां सङ्ग्रही नावसीदति ॥ १७ ॥ प्रेसन्नाः कान्तिहारिण्यो नानाश्लेषविचक्षणाः । भवन्ति कस्यचित्पुण्यमुखे वाचो गृहे स्त्रियः ॥ १८ ॥ वर्णैः कतिपयैरेव प्रथितस्य स्वरैरिव । अनन्ता बाढ्मयस्याहो गेयस्येव विचित्रता ॥ १९ ॥ बह्वपि स्वेच्छया कामं प्रकीर्णमभिधीयते । अनुज्ञितार्थसंबन्धः प्रबन्धो दुरुदाहरः ॥ २० ॥ अर्दीयसीमपि धनामनल्पगुण-
कल्पिताम् । प्रसारयन्ति कुञ्जलाधिपतिं वाच पट्टीमिव ॥ २१ ॥ सर्वालङ्कारयुक्ताऽपि न श्लिष्टा वनितेव सा । वाणी मैनौजातसुख प्रौढैर्नानां न तनोति हि ॥ २२ ॥ या कर्षति निजयोगादन्तर्गत-
जीवर्णानि सरसानाम् । वाणी सैव गुणवती घटीव यद्वा वैधृटीव ॥ २३ ॥ रेतरीतिवीतवसना प्रियेव शुद्धैऽपि बाढ्मुदे सरसी । अरसा सालकृतिरपि न रोचते शैलमञ्जीव ॥ २४ ॥ सुखयति-
तरा न रक्षति परिचयलेशं गणाङ्गिनेव श्रीः । कुलकामिनीव नोज्ञति वाग्देवी जन्मनन्मापि ॥ २५ ॥ बाढ्माधुर्यान्नान्यदस्ति प्रियत्वं वाक्पाश्याच्चोपकारोऽपि नष्टः । किं तन्मन्ये कोकिलेनोपनीत को वा
लोके गर्दभस्यापराधः ॥ २६ ॥ परपरिवादः पर्वदि न कथञ्चन वीमता प्रयोक्तव्यः । सत्यमपि न वाच्यं यदुदितममुखावह पुसाम् ॥ २७ ॥ कामार्द्धुग्धे त्रिर्भेदित्यलक्ष्मीं कीर्तिं सूते दुष्कृतं या हिनस्ति । तां चाप्येता मातरं मङ्गलानां धेनु धीराः सन्तुता वाचमाहुः ॥ २८ ॥ विविक्तवर्णाभरणा सुखश्रुतिः प्रसादयन्ती हृदयान्यपि द्विषाम् । प्रवर्तते नाकृतपुण्यकर्मणा प्रेक्ष्यगम्भीरपदा सरस्वती ॥ २९ ॥ मधुरमाषणतो हि शुकादयः सुमनसां रुचिरा मुषने मताः । अथ यदा सुधियोऽपि तथाविधाः कथमिवेति न वक्तुमल वयम् ॥ ३० ॥ द्विषतामपि साधु भाषितं परिमोदं नयते कमप्यहो । सुहृदा मधुर हितं वचः किमिवामोदयते सचेतसः ॥ ३१ ॥ केयूरा न विभूषयन्ति पुरुष हारा न चन्द्रोज्ज्वला न स्नान न विलेपन न कुसुमं नालकृता मूर्धजाः । वाण्येका समलकरोति पुरुष या संस्कृता धार्यते क्षीयन्ते खलु भूषणानि सततं वाग्भूषणं भषणम् ॥ ३२ ॥ अस्त्यद्यापि चतुः

१ सुदितसुख्यः, स्पष्टोऽर्थश्च । २ शोभया मधुरिण्या वा रम्याः । ३ नानाश्लेष-
(आलिङ्गन) विचक्षणा इति, नाना (विविध) श्लेषेत्यादि च । ४ परिगणितैः । ५ निषादा-
दिभिः । ६ असम्बद्धम् । ७ मधुराक्षराम्, श्लक्ष्णतरां च । ८ विपुलार्थाम्, खान्द्रां
च । ९ रसानुगुणमाधुर्यादियुक्ताम्, रुचिरतन्तुमयीं च । १० शब्दचित्रामर्थचित्रां च,
पक्षान्तरे नानारङ्गरञ्जिताम् । ११ सर्वपदं नानापरम् । अलङ्कारपदमनुप्रासोपमाऽऽदिपरम्, कङ्क-
णादिपरं च । १२ श्लेषालङ्कारहीना, आलिङ्गनमप्राप्ता च । १३ मानसिकमानन्दम्, कामसुखं च ।
१४ सत्त्वदयानाम्, यूनानां च । १५ जीवनं प्राणः जलं च । १६ सच्चतस्राम्, जलपूर्णानां च । १७ प्राग-
ल्भ्यादिशालिनी, रञ्जुयुक्ता च । १८ अङ्गना । १९ रमणावसरे पतिसचस्त्रा । २० अनुप्रासोपमा-
दिहीना । २१ शृङ्गारादियुक्ता, अनुरक्ता च । २२ पुत्तली । २३ गणिका । २४ प्रययति ।
२५ निष्कासयति । २६ यथार्थम् । २७ सुस्पष्टाक्षर- । शुद्धब्राह्मणादिवर्ण- । २८ सुश्रवा ।
२९ स्पष्टार्थत्वे सति गम्भीरभावा, मसुदिताऽलक्ष्यसञ्चारा च । ३० केशाः ।

समुद्रपरिखापर्यन्तमुर्वीतलं वर्तन्तेऽपि च तत्र तत्र रसिका गोष्ठीषु सक्ता नृपाः । एकस्तत्र निरादरो भवति चेदन्यो भवेत्सादरो वाग्देवी वदनाम्बुजे वसति चेत्को नाम दीनो जनः ॥ ३३ ॥ ये सृत्तीन्दु-
कलाकलङ्कजनका ये गाढगर्वज्वरा ये वा केवलतर्ककर्कशधियः साक्षाच्च ये श्रोत्रियाः । ये वा द्वेषमपी-
मलीमैसधियस्तान्नाज्ञागोष्ठीरसप्रौढप्रावृडवैग्रहान्परिहरन्वाचां प्रसारं कुरु ॥ ३४ ॥ तैर्ध्यं पथ्यं सैहेतु
प्रियमतिमृदुलं सारवदैन्यहीनं सामिप्रायं दुरीषं सविनयमशैठ चित्रमल्पाक्षरं च । बहुर्थं कोपशून्यं
स्मितयुतघनदाक्षिण्यसदेहहीनं वाक्यं नृयाद्रसज्ञः परिपदि समये सप्रमेयाप्रमत्तम् ॥ ३५ ॥

वाग्भिप्रशंसनम् ।

विरोधिबचसो मूकान्वागीशानपि कुर्वते । जडान्पुन्यनुलोमार्थान्प्रवाचः कृतिनां गिरः ॥ १ ॥ तीक्ष्णा
नोस्तुदा बुद्धिः कर्म शान्तं प्रतापवत् । नोपतापि मनः सोमं वागोका वाग्भिर्मेनः सतः ॥ २ ॥ प्रसाद-
रम्यमोर्जस्वि भैरीयो लोचवान्वितम् । सौकाङ्क्षैर्मनुपस्कार विध्वंसगति निर्दोषकुलम् ॥ ३ ॥ न्योयनिर्णीत-
सारत्वान्निपेक्षमिवागमे । अप्रकम्प्यतयाऽन्येणामौन्नायवचनोपमम् ॥ ४ ॥ अलक्ष्यत्वाज्जैरन्यैर्क्षुमितो-
दन्वदूर्जितम् । और्दोर्षादर्थसप्ततेः शान्तं चित्तमृपेरिव ॥ ५ ॥ इदमीदृगुणोपेतं लब्धावसरसाधनम् ।
व्यौकुर्यात्कः प्रिय वाक्यं यो वक्ता नेदगाशयः ॥ ६ ॥ श्रुतिसिद्धान्तशूरस्य तद्विरुद्धानि-
रुन्वतः । वैलिङ्गितं बौधदूकस्य कृतिनः किं न शोमते ॥ ७ ॥ अल्पाक्षररमणीयं यः कथ-
यति निश्चितं स खलु वाग्भो । बहुवचनमल्पसारं यः कथयति विप्रलापी सः ॥ ८ ॥ शुद्धकां-
स्यरचिताऽपि लालितां जिह्वया यदि न योजिता भवेत् । किं तथा करणमस्ति घण्टया जिह्वया
जनिर्मेता हि पूज्यया ॥ ९ ॥ भवन्ति ते सम्यतमा विपश्चितां मनोगतं वाचि निवेशयन्ति ये । नयन्ति
तेष्वप्युपपन्नैपुणा गभीरमर्थं कतिचिद्वकाशताम् ॥ १० ॥ स्तुवन्ति गुर्वीमभिधेयैः संपदं विभुद्धि-
मुक्तेरपरे विपश्चितः । इति स्थिताया प्रतिपूर्यं रुचौ सुदुर्लभाः सर्वमनोरमा गिरः ॥ ११ ॥ पिक-
स्तावत्कृष्णः परमरुणया पश्यति दृशा परापत्यद्वेषी स्वसुतमपि नो पालयति यः । तथाऽप्येपोऽमीषां
सकलजगतां बहुमतमो न दोषा गण्यन्ते खलु मधुरवाचां कचिदपि ॥ १२ ॥ आस्वाद्यैव कषाय-
मङ्कुरमुत्प्रेमानुबद्धाशयो माकन्दस्य यशांसि कोकिलयुवा निर्माति दिग्भित्तिषु । मौञ्चीकानि निपीय
तस्य मधुगास्तत्रैव गुञ्जन्त्यमी को मूतामसतां सतां च वचसां वर्त्मनिंति चैतितम् ॥ १३ ॥ श्रोतृ-
न्मूकयति ब्रुवन्तिश्चरतम कुर्वन्मयीया मनो निर्वाणः परवाण्पकृत्परदृशाप्रेकाश्रयो नान्वदक । यस्त्य-
क्ताङ्गविकम्पनः प्रचलयन्निश्च सतां मस्तक क्षीरं श्रोतृषु मुख्यमात्मनि गुणं घत्ते स वक्तोत्तमः ॥
॥ १४ ॥ तद्वक्ता सदसि ब्रवीतु वचनं यच्छृण्वता चेतसः प्रोह्लासं रसपूरणं श्रवणयोरङ्गोर्विकासश्रि-
यम् । क्षुनिद्रश्रमदुःखकालगतद्विहकार्यान्तरप्रस्मृतिं प्रोऽऽण्डमनिशं श्रुतौ वितनुते शोकं विरामादपि ॥ १५ ॥

१ मीमांसकाः । २ मलिन- । ३ अवग्रहः दृष्टिप्रतिबन्धको दोषविशेषः । ४ सत्यम् । ५ युक्ति-
युक्तम् । ६ दुर्लभम् । ७ दृष्टत्वाप्रत्यायकम् । ८ शब्दचित्रमर्थचित्रं वा । ९ अनुकूलायान् ।
१० अभिमानोष्णपूर्णम् । ११ मधुरभाषणपटोः । १२ प्रसिद्धार्थपदरम्यम् । १३ दीनताऽप्रत्यायकम् ।
१४ सार्धकम् । १५ परिमितम् । १६ अपेक्षितार्थम् । १७ पदान्तरापेक्षाशून्यम् । १८ अनेकताप्रत्य-
यकम् । १९ निराक्षेपम् । २० युक्ति- । २१ हेत्वाभासाद्यद्वयतया । २२-वेद- । २३ क्षुब्ध- । २४ अलु-
ब्धत्वात्, अग्राभ्यर्थत्वाच्च । २५ व्याहरेत् । २६ भाषणम् । २७ प्रतिवादिनः । २८ घण्टाजिह्वया ।
२९ जन्मवतां, प्राणिनामिति भावः । ३० अवसरे प्रस्फुरद्बुद्धयः । ३१ अभिधेयो वाच्योऽर्थः ।
३२ कोकिलः । ३३ आङ्गस्य । ३४ मधूकपुष्पाणि, लक्षणया तद्वद्वान् । ३५ वक्तुमशक्यम् ।

बुद्धिप्रशंसनम् ।

न धनं न च शालं च न सैन्यं न सुद्वलम् । तथाऽपि महती येषां बुद्धिस्तैः बलवत्तराः ॥ १ ॥ येषां बुद्धिबलं नास्ति नास्ति विद्याबलं तथा । वपुषैव मताः स्थूलास्ते धराभारघायकाः ॥ २ ॥ बुद्धिर्येषां संप्रभूत-
प्रकर्षा तेऽसी धन्याः सिद्धिमाजश्च कार्ये । अन्ये भूयो हन्त पाषाणकल्पाः किञ्चित् कार्यं नैव कर्तुं समर्थाः
॥ ३ ॥ चाणक्यविज्ञो नवनन्दवशं प्रवृद्धसाम्राज्यमहाप्रभावम् । समूलघात सहसा जघान बुद्धिप्रभावो
यदि दुष्करं किम् ॥ ४ ॥ बभ्रन्ति सिंहां रमयन्ति सर्पान् दन्ताबलान्निर्मदयन्ति कामम् । श्रयन्ति
साम्राज्यपदप्रभुत्वं बुद्धिप्रभावैकसमेधितार्थाः ॥ ५ ॥

मौनप्रशंसनम् ।

वाचालस्य हि बन्धाय गुणोऽपि प्रभवत्वहो । कीरा रटन्तो बध्यन्ते न तु मौनव्रता बकाः ॥ १ ॥
स्वर्गमप्यधिकुर्वन्ति येषां मौनव्रत दृढम् । अन्ये तु पटहायन्ते ताडनेनेव नादिनः ॥ २ ॥ रूपवांश्चापि
मूर्खोऽपि गत्वा च विपुलां समाम् । सरस्वत स्वकां जिह्वा मार्या दुश्चारिणीं यथा ॥ ३ ॥ स्वायत्तमेका-
न्तगुण विवात्रा विनिर्मित छादनमज्ञतायाः । विशेषतः सर्वविदा समाजे विभूषणं मौनमपण्डितानाम्
॥ ४ ॥ कोलाहले काककुलस्य जाते विराजते कोकिलकूजितं किम् । परस्परं सवदतां खलानां मौनं
विधेयं सततं सुधीभिः ॥ ५ ॥

आवासप्रभावः ।

नैऋतः स्वस्थानमासाद्य गजेन्द्रमपि कर्षति । स एव प्रच्युतः स्थानाच्छ्रुनाऽपि परिभूयते ॥ १ ॥ किञ्चिदा
श्रयसयोगाद्वत्ते शोभामसाध्वपि । कान्ताविलोचनं न्यस्त मलीमसमिवाञ्जनम् ॥ २ ॥ कुस्थानस्य प्रवेशेन
गुणवानपि पीडयते । वैश्वानरोऽपि लोहस्थः कैरकैरमिह्न्यते ॥ ३ ॥ पदस्थितस्य पद्मस्य मित्रे वरुण-
भास्करौ । पदच्युतस्य तस्यैव क्लेशदाहंकरावुभौ ॥ ४ ॥ राजा कुलवधूर्विषा मन्त्रिणश्च पयोधराः ।
स्थानभ्रष्टा न शोभन्ते दन्ताः केशा नरा नखाः ॥ ५ ॥ स्थानभ्रष्टा न शोभन्ते दन्ताः केशा नखा नराः ।
इति विज्ञाय मतिमान्स्वस्थानं न परित्यजेत् ॥ ६ ॥ निसर्गमधुर क्षीरं विपायितमर्हि गतम् । तदेव मुनि-
मासाद्य सुधारूपं विराजते ॥ ७ ॥ पात्रविशेषे न्यस्त गुणान्तरं व्रजति शिल्पमाधातुः । जलमिव समुद-
शुक्तौ मुक्ताफलता पयोदस्य ॥ ८ ॥ अतिमात्रमास्वरत्नं पुष्यति मानोः परिग्रहादनलः । अधिगच्छति
महिमानं चन्द्रोऽपि निशापरिगृहीतः ॥ ९ ॥ प्रायो यत्किञ्चिदपि प्राप्नोत्युत्कर्षमाश्रयान्महतः । मत्तेम-
कुम्भतटगतमेति शृङ्गारता भस्म ॥ १० ॥ अश्वः शस्त्रं शस्त्रं वीणा वाणी नरश्च नारी च । पुरुष-
विशेषं प्राप्ता भवन्ति योग्या अयोग्याश्च ॥ ११ ॥ आश्रयवशेन सततं गुरुता लघुता च जायते जन्तोः ।
विन्ध्ये विन्ध्यसमानाः करिणो वत दर्पणे लघवः ॥ १२ ॥ जानामि नागेन्द्रं तव प्रभावं कण्ठे स्थितो
गर्जति शङ्करस्य । स्थानं प्रधानं न बलं प्रधानं स्थाने स्थितः कापुरुषोऽपि शूरः ॥ १३ ॥
उभौ श्वेतौ पक्षौ चरति गगनेऽवारितगतिः सदा मीनं भुङ्क्ते वसति सकलः स्थाणुशिरसि ।
वके चान्द्रः सर्वो गुणसमुदयः किञ्चिदधिको गुणाः स्थाने मान्या नरवरं न तु स्थानरहिताः ॥

१ प्रादः । २ कुक्कुरेण । ३ लोहकारैः । ४ जलरूपस्थान- । ५ कौशलम् । ६ वतदाह्ये
पर्वते । ७ मत्स्यम्, राशिविशेषं च । ८ शंखादि- । शङ्कर- ।

॥ १४ ॥ सिंहक्षुण्णकरीन्द्रकुम्भगलितं रक्ताक्तमुक्ताफलं कान्तारे बदरीधिया द्रुतमगाद्विलस्य पत्नी मुदा । पाणिग्यामवगुह्य शुक्लकठिनं तद्दीक्ष्य दूरे जहावस्थाने पततामतीव महतामेतादृशी स्याद्गतिः ॥ १५ ॥

साधुसङ्गप्रशंसनम् ।

अनुरूपेण संसर्गं प्राप्य सर्वोऽपि मोदते । दिने तेजोनिधिर्यद्वात्रि दोषाकरस्तथा ॥ १ ॥ साधु-
सङ्गमवाप्तानां सर्वेषां महिमेधते । प्रामीणां प्राप्य हीरश्रीरपि क्वाचायते वत ॥ २ ॥ महानुभावसंसर्गः
कस्य नोजनितिकारकः । रघ्याम्बु जाह्नवीसङ्गाश्रितदशैरपि घन्द्यते ॥ ३ ॥ महाजनस्य संसर्गः कस्य
नोजनितिकारकः । पद्मपत्रस्थितं वारि धत्ते मुक्ताफलश्रियम् ॥ ४ ॥ महानुभावसंसर्गः कस्य नोजनि-
कारकः । हरिहस्तगतः शङ्खः पवित्रः प्रथितो भुवि ॥ ५ ॥ भल्याचलगन्धेन त्विन्धनं चन्दनायते ।
तथा सज्जनसङ्गेन दुर्जनः सज्जनायते ॥ ६ ॥ वीणावंशाश्रया तुम्बी चुम्बत्युच्चैः कुचौ ख्रियाः । पिब-
त्यनार्थसयोगाद्रक्त नक्तंचरी यथा ॥ ७ ॥ चन्दनं शीतलं लोके चन्दनादपि चन्द्रमाः । चन्द्रमश्वन्दनाभ्यां
च शीतला साधुसंगतिः ॥ ८ ॥ साधूनां दर्शनं पुण्य तीर्थभूता हि साधवः । कालेन फलते तीर्थं
सद्यः साधुसमागमः ॥ ९ ॥ करोति निर्मलाधारस्तुच्छस्यापि महार्घताम् । अम्बुनो विन्दुरब्धोऽपि
शुक्तौ मुक्ताफलं भवेत् ॥ १० ॥ हीयते हि मतिस्तात हीनैः सह समागमात् । समैश्च समतामेति
विशिष्टैश्च विशिष्टताम् ॥ ११ ॥ मन्दोऽप्यमन्दतामेति संसर्गेण विपश्चितः । पङ्कच्छिदः फलस्येव
निकर्षेणाविल पयैः ॥ १२ ॥ कीटोऽपि सुर्मनःसङ्गादारोहति सतां शिरः । अंशमाऽपि याति देवत्व महद्भिः
सुप्रतिष्ठितः ॥ १३ ॥ काचः काञ्चनसंसर्गाद्धत्ते मारकतीर्षुती । तथा सत्सन्निधानेन मूर्खो याति
प्रवीणताम् ॥ १४ ॥ यथोदयगिरौ द्रव्यं संनिकर्षेण दीप्यते । तथा सत्सन्निधानेन हीनवर्णोऽपि
दीप्यते ॥ १५ ॥ मुक्तिमुक्तिक्लदेकान्तसमादेशनतत्परः । कस्य नानन्दनिष्यन्दं विदधाति सदागमः
॥ १६ ॥ यदि सत्सङ्गनिरतो भविष्यसि भविष्यसि । अथ दुर्जनसंसर्गो पतिष्यसि पतिष्यसि ॥ १७ ॥
अलब्ध्वाऽपि धनं राज्ञः संश्रिता यान्ति सपदम् । महाहृदसमोपस्थं पश्य नील वनस्पतिम् ॥ १८ ॥
यमजन्मप्रदे सूर्ये तापकृत्वं हि सार्धं तम् । द्विजरीजे कलौ सिन्धौ सुधाधर्वित्वमिष्यते ॥ १९ ॥ पौद्गाऽपि सुधा
पेया द्विजेन्द्रस्य कलानिधेः । भुजगौदो द्विजेन्द्रस्य सुर्मनोभिर्न सौ करे ॥ २० ॥ पतत्येव शिरःस्थाऽपि
गङ्गा हन्त कैपालिनः । सा विश्वम्भरपादाभ्यां प्रेभाव प्रतिपद्यते ॥ २१ ॥ गुणा अपि न मोदाय यदा
दुर्जनसङ्गताः । मणिमत्ताऽपि सर्पस्था मुमूर्ष्वान्तरेष्यते ॥ २२ ॥ आलस्यमपि पौरीन्द्र प्रतिपद्य विजृम्भते ।
हृतभागं प्रयत्नोऽपि प्रतिहन्यत एव हा ॥ २३ ॥ सङ्गः सर्वात्मना त्याज्यः स चेत्त्यक्तुं न शक्यते । स सद्भिः

१ कतकस्य । २ कलुषितम् । ३ जलम् । ४ पुष्प- । सहस्य- । ५ पाषाणः ।
६ मरकतमणिसम्बन्धिनीः । ७ भोगमोक्षप्रदः । ८ सिद्धान्त- । रहःस्थल- । ९ सन्
भागमो वेदः, सतः साधुजनस्य आगमश्च । १० युक्तम् । ११ विप्रवर्णं, चन्द्रे च । १२ कलानां
विद्यानां श्रुतिविच्छेदविशेषाणां च सिन्धौ । १३ चरण- । किरण- । १४ चन्द्रस्य, पक्षिराजस्य
च । १५ भुजगग्राहिणः, भुजगभक्षकस्य च । १६ सज्जनैः, दैवैश्च । १७ सुधा । देवान् विजित्य
गङ्गेन सुधाकुम्भः ग्रहस्य गृहीत इति पौराणिकाः । १८ कपालभूत्वेनापवित्रस्य शङ्करस्य च ।
१९ उरकर्षं जन्म च । २० सिंहम् ।

सह कर्तव्यः सन्तः सङ्गस्य मेषजम् ॥ २४ ॥ क्षुद्रोऽपि तनुते तात तेजस्तेजस्विनसङ्गतः । अर्कसप-
 क्तः पश्य दर्पणे दहनद्युतिम् ॥ २५ ॥ ससारावासलिङ्गानां तिस्रो विश्रमभूमयः । सत्पुत्रश्च सती
 मार्या सतां सङ्गम एव वा ॥ २६ ॥ विद्यासङ्गाद्भोगमोक्षौ सर्वेषां सुलभौ नृणाम् । सत्प्रसङ्गाद्यथा
 मोहहानिबोधोदयो भुवि ॥ २७ ॥ बृहत्सहायः कार्यान्तं क्षोदीर्योनपि गच्छति । संभूयाम्भोधि-
 मम्येति महानद्या नगापगाः ॥ २८ ॥ सुमनःसङ्गमासाद्य पाषाणोऽप्यमरीयते । असत्ता दधते दुष्टं घर्मो
 दिव्योऽपि सङ्गतः ॥ २९ ॥ भूमिश्च अपि मोदन्ते कलानिध्यमृतश्रिया । जैलप्यमृतसम्पत्त्या विषण्णा
 देवता अपि ॥ ३० ॥ सङ्गतिर्यादृशी तादृक्कल्यातिरायाति वस्तुनः । रजनिज्योत्स्नया ज्यौत्स्नी तमसा
 च तमस्विनी ॥ ३१ ॥ लोकरुदिरिह प्रौढिरस्तु वस्तु यथा तथा । दधि मङ्गलदौरेयं न पुनर्दुग्धमप्यधुः
 ॥ ३२ ॥ क्षणादसारं सारश्च वस्तु लोकैः परीक्ष्यते । निश्चिनोति मरुत्पूर्णं तुलोच्चयशिलोच्चयौ ॥ ३३ ॥
 सज्जनसङ्गो मा भूद्यदिसङ्गो मास्तु तत्पुनः स्नेहः । स्नेहो यदि मा विरहो यदि विरहो मास्तु जीवितस्याशा
 ॥ ३४ ॥ वंशमवो गुणवानपि सङ्गविशेषेण पूज्यते पुरुषः । नहि तुम्बीफलविकलो वीणादण्डः प्रयाति
 महिमानम् ॥ ३५ ॥ गुरुरपि लघूपनीतो न निमज्जति नियतमार्शये निहितः । वानरकरोपनीतः
 शैलो मकरालयस्येव ॥ ३६ ॥ नीचोऽपि परिगृहीतो महात्मभिः परमुपैति परभागम् । स्फटिकोऽपि
 रक्तकुसुमैः कुशलैर्माणिक्यमनुकुस्ते ॥ ३७ ॥ उन्नतघनमध्यगतं निर्गुणमपि सुरधनुः शोभाम् । तेन महद्भिः
 साक सँवासः प्रार्थ्यते विद्वैः ॥ ३८ ॥ महिमानं महीयास सूते सङ्गो महात्मनाम् । मन्दाकिन्या मृदो
 बन्धास्त्रिवेदीवेदिनामपि ॥ ३९ ॥ इह भुवि कलयति लघुरपि महता सङ्गेन कमपि महिमानम् । लङ्घ-
 यति चन्द्रलीनो नमस्तलं हेलया हरिणः ॥ ४० ॥ गवाशनानां स शृणोति वाक्यमह हि राजन्
 वचन मुनीनाम् । न चास्य दोषो न च मद्गुणो वा संसर्गजा दोषगुणा भवन्ति ॥ ४१ ॥ कल्पद्रुमः
 कल्पितमेव सूते सा कामधुक्कामितमेव दोग्धि । चिन्तामणिश्चिन्तितमेव दत्ते सता हि सङ्गः सकल
 प्रसूते ॥ ४२ ॥ असज्जनः सज्जनसङ्गिसङ्गात्करोति दुःसाध्यमपीह साध्यम् । पुष्पाश्रयाच्छुशिरोऽधि-
 रुद्धा पिपीलिका चुम्बति चन्द्रबिम्बम् ॥ ४३ ॥ शाखोटकैश्चन्दनसगतोऽपि वक्षोजयोः क्रीडित-
 मायताक्ष्याः । पयोऽपि मघ र्वपंच हि मन्यते संसर्गजा दोषगुणा भवन्ति ॥ ४४ ॥ सत्सङ्गाद्भवति हि
 साधुता खलानां साधूनां नहिः खलसगमात्खलत्वम् । औमोद कुसुममव मृदेव धत्ते मृद्वन्धं नहि कुसुमानि
 धारयन्ति ॥ ४५ ॥ किं वाऽपरेण बहुना परिजल्पितेन संसर्ग एव महता महते फलाय । अम्मोनिधे-
 स्तद्वह्नास्तरत्रोऽपि येन बेलाजलोच्छलितरत्नकृतालवालाः ॥ ४६ ॥ जाड्य धियो हरति सिञ्चति
 वाचि सत्यं भानोर्नर्ति दिशैति पापमपाकरोति । चेतः प्रसादयति दिक्षु तनोति कीर्तिं सत्सगतिः
 कथय किं न करोति पुंसाम् ॥ ४७ ॥ दूराकरोति कुमति विमलीकरोति चेतश्चिरंतनर्मधं चुलुकी-
 फरोति । भूतेषु किं च कर्णा बहुलीकरोति सङ्गः सता किमु न मङ्गलमातनोति ॥ ४८ ॥ एकं हि
 चक्षुरमल सहजो विवेकस्तेद्विद्वदेव सह संवसतिद्वितीयम् । एतद्वयं भुवि न यस्य स तत्त्वतोऽन्वस्तस्ये-
 तत्र चरते यत कः सहायः ॥ ४९ ॥ कान्तारभूमिरुहमौलिनिरासंशीलाः प्रायः पलायनपरा जन-

१ अतिक्षुद्रोऽपि । २ पुष्प- । मन्त्रज्ञ- । ३ देववदाचरति । ४ दुष्टं सङ्गतः (प्राप्तः) इत्य-
 भव्यः । ५ जलधेः जडधियश्चाभूतसम्पत्त्या । ६ अन्तःकरणे । मध्येच । ७ सहवासः सङ्ग इति
 पाचत् । ८ यवनानाम् । यवनगृहगे शुर्कं प्रति साधुगृहस्यस्य शुक्लस्येयमुक्तिः । ९ कामधेनुः
 १० चाण्डाले । ११ खीरम् । १२ वितरति । १३ पापम् । १४ विवेकवद्भिः । १५ पक्षिणः

वीक्षणेन । कूजन्ति तेऽपि हि शुकाः खलु रामनाम सङ्गः स्वभावपरिवर्तविधौ निदानम् ॥ ५० ॥ विदलयति कुबोधं बोधयत्यागमार्थं सुगतिः कुगतिहेतुः पुण्यपापे व्यनक्ति । अवगमयति कृत्याकृत्यमेदं च शीघ्रं स जयति परमेकः सज्जनानां प्रसङ्गः ॥ ५१ ॥ एके केचि-
द्यतिकरगताः पात्रसंज्ञां लभन्ते गायन्त्यन्ये सरसमधुर वीणया संप्रयुक्ताः । एके तेषां सहगति-
वशाद्बुद्धस्तारयन्ति केचित्तेषां ज्वलितद्वयया रक्तमेवापि वन्ति ॥ ५२ ॥ सततायसि संस्थितस्य
पयसो नामापि न श्रूयते मुक्ताकारतया तदेव नलिनीपत्रस्थितं राजते । स्वात्यां सागरशुक्तिसंपुटगतं
तज्जायते मौक्तिकं प्रायेणाधममध्यमोत्तमगुणः संसर्गतो जायते ॥ ५३ ॥ गङ्गेवावविनाशिनी जनमनः-
संतोषसच्चन्द्रिका तीक्ष्णांशोरपि सत्प्रभेव जगदज्ञानान्धकारावहा । छायेवाखिलतापनाशनकरी स्वर्धेनुव-
त्कामदा पुण्यैरेव हि लभ्यते सुकृतिभिः सत्संगतिर्दुर्लभा ॥ ५४ ॥ कीर्तिर्नृत्यति नर्तकीव मुवने
विद्योतते साधुता ज्योत्स्नेव प्रतिमा सभासु सरसा गङ्गेव संमीलति । चित्त-रञ्जयति प्रियेव सततं
सपत्नसादोचिता सगत्या न भवेत्सता किल भवेत्किं किं न लोकोत्तरम् ॥ ५५ ॥ बुद्धिं वर्धयति श्रियं
वितनुते वैदग्ध्यमासुञ्चति श्रयः पल्लववत्यघानि दलयत्युन्मीलयत्युन्नतिम् । विज्ञानं पारिशोधयत्युपचिनो-
त्युच्चैः कलाकौशलं किं किं नारमते हरोरेव कथाऽजयं सता संगतम् ॥ ५६ ॥ आस्ता तावद्दिगन्त-
प्रथितसुयशसां सङ्गमः सज्जनानां तैः साकं वैरयोगोऽप्यतिशयमहितामुन्नतिं सन्निवृत्ते । लोके कस्याग-
मिष्यच्छ्रुतिपथमवपुर्वक्रशेषोऽपि राहुस्त्रैलोक्यख्यातधाम्नोर्यदि रविशशिनीर्बैरितां नाकारिष्यत् ॥ ५७ ॥

असाधुसङ्गहर्णम् ।

अहो दुर्जनसंसर्गान्मानहानिः पदे पदे । पायको लोहसङ्गेन मुद्गरैरभिह्रियते ॥ १ ॥ स्पृशन्ति मर्तुः
प्रायेण स्वमाधमनुजीविनः । लघणोदन्वतस्तीरमुचोऽपि क्षारकुक्षयः ॥ २ ॥ कुसङ्गेन मतिहासः
प्रमादस्तत्प्रभावतः । प्रवृद्धे तु प्रमादेऽत्र पातित्यं सर्वतोमुखम् ॥ ३ ॥ कुसङ्गतेः कुबुद्धिः स्यात्कु-
बुद्धेश्च कुचेष्टितम् । कुचेष्टातो भवेत्प्राणी विपदा माजन पुनः ॥ ४ ॥ तेजोमयोऽपि ध्वजोऽपि घातिना
नीचघातुना । लोहेनीपासितो बहिः सहते घनताडनम् ॥ ५ ॥ सर्वथा नष्टनैकटयं विपदे वृत्तशालि-
नाम् । वारिहारिघटीपार्श्वे ताड्यते पश्य झल्लरी ॥ ६ ॥ वरं पर्वतदुर्गेषु आन्तं वनचरैः समम् । न तु
दुष्टाश्रयो रक्षोदोषाद्बद्धो महोदधिः ॥ ७ ॥ महतामपि दुःसङ्गात् कालुष्यमुपपद्यते । दहनस्य प्रसङ्गेन घन-
सौरस्य ममता ॥ ८ ॥ सता सेव्योऽपि दुष्टस्य प्रसङ्गेन न शस्यते । यमस्य धर्मराजत्वमपि कस्यास्तु
वाञ्छितम् ॥ ९ ॥ स्वच्छसङ्गो विशेषणं दोषाय कलुषात्मनाम् । किं न पानीयसंसर्गादयः कालुष्य-
सङ्कुलम् ॥ १० ॥ गुणोऽपि प्राणजाताय दुष्टसङ्गप्रभावतः । सुरम्यत्वमपि प्राप्य खल्लसङ्गं निहन्ति
यत् ॥ ११ ॥ अन्तर्मलिनसंसर्गाच्छ्रुतवानपि दुष्यति । पञ्चक्षुःसन्निकर्षेण कर्णोऽभूत्कुटिलाश्रयः ॥ १२ ॥
दुष्टतां दुष्टसंसर्गाद्दुष्टमपि गच्छति । सुराश्विन्दुनिपातेन पञ्चगव्यघटी यथा ॥ १३ ॥ अणुरप्यसता
सङ्गः संद्रुणं हन्ति विस्तृतम् । गुणरूपान्तरं याति तत्क्रयोगादथा पयः ॥ १४ ॥ दुर्वृत्तः क्रियते धूर्तः
श्रीमानात्मविषृज्ये । किं नाम खलसंसर्गः कुरुते माशहेतुकम् । १५ ॥ आनन्दभृगदावाग्निः शील-
शाखिमदद्विपः । ज्ञानदीपमहाबाधुरयं खलसमागमः ॥ १६ ॥ असत्सङ्गाद्गुणहोऽपि विभ्रयासक्तमानसः ।

१ सुम्बीविशेषः । २ कामधेनु- । ३ रावण- । ४ कर्पूरस्य, अतिघनस्य च ।
५ गोमूत्रगोमयगोघृतगोपयोगो पदधिपूर्व पात्रम् । ६ कुम्भम् ।

अकस्मात्प्रलयं याति गीतरक्तो मृगो यथा ॥ १७ ॥ आहत्य रक्ष्यमाणाऽपि यत्नेनान्तर्विरागिणी ।
असन्मैत्री च वेद्या च ग्रीश्च कस्य कदा स्थिरा ॥ १८ ॥ पात्रमपात्रीकुरुते दहति गुण स्नेहमाशु
नाशयति । अमले मूलं नियच्छति दीपञ्चाले च खलमैत्री ॥ १९ ॥ दुर्जनजनससर्गात्सज्जनपुरुषोऽत्र
दोषमायाति । रावणकृतापराधाज्जलधेरपि बन्धनं प्राप्तम् ॥ २० ॥ सगतिं स्वविपरीतगुणैस्त्वं मा कृथाः
खलु सखे समयेऽस्मिन् । पश्य पूर्वमपि कृष्णरूपतार्मर्जुनोऽपि समवाप निश्चितम् ॥ २१ ॥ दुर्वृत्तसंगति-
रनर्थपरम्पराया हेतुः सता भवति किं वचनीयमत्र । लङ्केश्वरो हरति दाशरथेः कलत्रं प्राप्नोति
बन्धनमसौ किल सिन्धुराजः ॥ २२ ॥ हसोऽध्वगः श्रममपोहयितुं दिनान्ते कारण्डकाकबककोककुल
प्रविष्टः । मूकोऽयमित्युपहसन्ति लुनन्ति पक्षात्रीचाश्रयो हि महतामपमानहेतुः ॥ २३ ॥ धर्मस्नेहमपा-
करोति तनुते पापस्पृहा मानसे मूढत्वं प्रथत्यनर्थकलतिकामूलं नयत्यास्थितम् । विद्यां नाशयते सुखं
च हरते सम्मानमस्यत्ययं वैमुख्यं नयते मतिं क्षपयते सङ्गः खलानां वृणाम् ॥ २४ ॥

प्रेमप्रशंसनम् ।

सखि सौहजिकं प्रेम दूरादपि विराजते । चकोरीनयनद्वन्द्वमानन्दयति चन्द्रमाः ॥ १ ॥ तन्मयत्वं
न यावत्स्यात्तावत्प्रेमविडम्बना । न ह्यग्निमयताऽलामे लोहदाहकतेष्यते ॥ २ ॥ चित्तं यावन्न लीयेत
वस्तुनीष्टे तदात्मना । प्रेमाख्या कृत्रिमा तावद्गणिकादारयोरिव ॥ ३ ॥ असति चकोरोऽङ्गारं सुहृदिन्दो-
दर्शनप्रमत्तोऽयम् । सोऽपि स्वहस्तमुधया लिम्पति रक्षति च तं सुमनाः ॥ ४ ॥ जागरणे शयने वा
शोके हर्षे गतौ स्थितौ वाऽपि । येषामेकाऽवस्था ते धन्याः प्रेम चाप्येषाम् ॥ ५ ॥ केन्दोर्मण्डलमम्बुधिः
क च रविः पद्माकरः क स्थितः काश्चाः सन्ति मयूरपङ्क्तिरमला काऽलिः क वा मालती । केदं प्रस्थितहस-
वृन्दकमथो कादः सरो मानसं यो यस्यामिमतः स तस्य निकटे दूरेऽपि सन्बल्लुभः ॥ ६ ॥

सुहृत्प्रशंसनम् ।

किं गुणैस्तस्य कर्तव्यं चेतसे योऽभिरोचते । किं गुणैस्तस्य कर्तव्यं चेतसे यो न रोचते ॥ १ ॥
अलुब्धैः सह सौहार्दं पण्डितैः सह सङ्गं च । उत्तमैः सह सङ्गश्च विधेयाः सुखमिच्छता ॥ २ ॥ प्रत्यक्षे
च परोक्षे च हितानुष्ठानतत्परः । नान्यथा जातु कोपेऽपि स सखा स्वजनश्च सः ॥ ३ ॥ कराविव
शरीरस्य नेत्रयोरिव पक्ष्मणी । अविचार्य प्रियं कुर्यात्तन्मित्रं मित्रमुच्यते ॥ ४ ॥ यस्य मित्रेण समाषा
यस्य मित्रेण सस्थितिः । मित्रेण सह यो भुङ्क्ते ततो नास्तीह पुण्यवान् ॥ ५ ॥ शुचित्वं त्यागिता
शौर्यं सोमान्यं सुखदुःखयोः । दीक्षिष्यं चानुरक्तिर्भूय सत्यता च सुहृद्गुणाः ॥ ६ ॥ अन्यथैव हि सौहार्दं
भवेत्स्वच्छान्तरात्मनः । प्रवर्ततेऽन्यथा वाणी शाठ्योपहतचेतसः ॥ ७ ॥ उत्सवे व्यसने चैव दुर्मिक्षे
राष्ट्रविप्लवे । राजद्वारे श्मशाने च यस्तिष्ठति स बान्धवः ॥ ८ ॥ स बन्धुर्यो विपन्नानामपदद्वारेण
क्षमः । न तु भीतपरित्राणवस्तूपालम्भपण्डितः ॥ ९ ॥ औरसं कृतसबन्धं तथा वंशक्रमागतम् । रक्षितं
व्यसनेभ्यश्च मित्रं ज्ञेयं चतुर्विधम् ॥ १० ॥ याचते कार्यकाले यः स किमृत्युः स किंसुहृत् ।

१ सूत्रम्, विनयादि च । २ तैलादिम्, प्रीतिं च । ३ कञ्जलरूपम्, दोषं च । ४ गाण्डवीः,
श्वेतवर्णश्च । ५ जन्मतः सिद्धम् । ६ अन्योन्यमालापः । ७ शुद्धान्तःकरणत्वम् । ८ दातृत्वम् ।
९ समत्वम् । १० ऋजुत्वम् । ११ अंतुरागः । १२ प्रेम ।

अकार्यकार्यकर्ता यस्त्वनादिष्टोऽप्यसौ सुदृन् ॥ ११ ॥ तदेवास्य परं मित्रं यत्र नक्रामति द्वयम् । दृष्टे
 सुखं च दुःखं च प्रतिच्छायेव दर्पणे ॥ १२ ॥ व्याघ्रितस्यार्थहीनस्य देशान्तरगतस्य च । नरस्य शोक-
 दग्धस्य सुदर्शनमौषधम् ॥ १३ ॥ दर्शने स्पर्शने वाऽपि श्रवणे भाषणेऽपि वा । यत्र द्रव्यत्यन्तैर्न स
 स्नेह इति कथ्यते ॥ १४ ॥ दूरस्थोऽपि न दूरस्थो यो न मनसि वर्तते । दृष्ट्यादथ निष्क्रान्तः समीप-
 स्थोऽपि दूरगः ॥ १५ ॥ अमृतं शिशिरे वहिरमृतं क्षीरभोजनम् । अमृतं राजसम्मानममृतं प्रियसङ्गमः
 ॥ १६ ॥ ययोर्मनसि चेतनेहस्तयोर्दूरस्थयोरपि । स न मन्दायते जातु रविराजीवयोरिव
 ॥ १७ ॥ स्वामाविकं तु यन्मित्रं भाग्येनैवामिजायते । तदकृत्रिमसौहार्दमापत्स्यपि
 न मुञ्चति ॥ १८ ॥ न मातरि न दारेऽपि न सोदर्ये न चात्मनि । विद्यासस्तादृशः पुसौ
 यादृक् मित्रे स्वभावजे ॥ १९ ॥ शोकारातिभयघाणं प्रीतिविश्रम्भभाजनम् । केन रत्नमिदं सृष्टं मित्र-
 मित्यक्षरद्वयम् ॥ २० ॥ उदयन्नेव सविता परोष्वर्पयति श्रियम् । विभावयन्समृद्धीनां फलं सुदृन्नुप-
 हम् ॥ २१ ॥ नहि बुद्धिगुणेनैव सुदृन्मर्थदर्शनम् । कार्यनिद्विषयः सूक्ष्मः स्नेहेनाप्युपलभ्यते ॥ २२ ॥
 प्राणैरपि हिता वृत्तिरद्रोहो व्याजवर्जनम् । आत्मनीव प्रियाधानमेतन्मित्रमज्ञात्रतम् ॥ २३ ॥ ददाति
 प्रतिगृहाति गुह्यमाख्याति पृच्छति । भुङ्क्ते भोजयते चैवं पट्टिध मित्रलक्षणम् ॥ २४ ॥ नयने च करौ
 कर्म हृदयं चापि भाषणम् । ययोरेकार्थरूपाणि तयोरेवास्ति मित्रता ॥ २५ ॥ पापान्निवास्यति योज-
 यते हिताय गुह्यानि गूहति गुणान्प्रकटीकरोति । आपद्रुतं च न जहाति ददाति काले सन्मित्रलक्षण-
 मिदं प्रवदन्ति सन्तः ॥ २६ ॥ मित्रं प्रीतिरसायनं नयनयोरानन्दनं चेतसः पात्रं यत्सुखदुःखयोः
 सह भवेन्मित्रेण तदुर्लभम् । ये चान्ये सुदृदः समृद्धिसमये द्रव्याभिलाषाकुलास्ते सर्वत्र मिलन्ति तत्त्व-
 निकपग्रावास्तु तेषां विपत् ॥ २७ ॥ क्षीरेणात्मगतोदकाय हि गुणा दत्ताः पुरा तेऽखिलाः क्षीरे
 तापमवेक्ष्य तेन पयसा व्यात्मा कुर्यान्नौ द्रुतः । गन्तुं पाचकमुन्मत्तदमबद्धास्तु मित्रापदं युक्तं तेन
 जलेन शाम्यति सता मैत्री पुनस्त्वीदृशी ॥ २८ ॥ अस्माभिश्चतुरम्बुराशिरक्षणाविच्छेदिनीं मेदिनीं
 आम्यद्भिर्न स कोऽपि निस्तुण्णुगो दृष्टो विशिष्टो जनः । यस्याग्रे चिरसद्गतानि हृदये दुःखानि सौख्यानि
 च व्याख्याय प्रियमन्तरेण पुरुषो मोदेत जातु क्षणम् ॥ २९ ॥ मृगा मृगैः सङ्गमुपाश्रयन्ते गावश्च गोभि-
 स्तुरगास्तुरगैः । मूर्खाश्च मूर्खैः सुधियः सुधीभिः समानशीलव्यसनेषु सख्यम् ॥ ३० ॥ प्रकट-
 यति हृदयदाहं पुरुषः प्रायेण सङ्गते सुहृदि । ग्रावा दग्धः सलिले पतिते पुनरद्वमत्यनलम् ॥ ३१ ॥
 कं सरसि वनखण्डं पङ्कजानां कं सूर्यः कं च क्रमुदवनानां कौमुदीवन्धुरेपः चिरपरिचयवद्धा प्रायशः
 सज्जनानां नहि विचलति मैत्री दूरतोऽपि स्थितानम् ॥ ३२ ॥ सुहृदि निरन्तरचित्ते गुणवति
 भृत्ये प्रियाजने रक्ते । स्वामिनि च प्रेमयते निवेद्य दुःख निराक्रियते ॥ ३३ ॥

दुर्हर्हणम् ।

परोक्षे कार्यहन्तारं प्रत्यक्षे प्रियवादिनम् । वर्जयेत्तादृशं मित्रं विपकुम्भपयोमुखम् ॥ १ ॥ रहस्यं
 भेदो याज्या च नैर्गुण्यं चलचित्तता । क्रोधो निःसत्यता धूर्तमेतन्मित्रस्य दूषणम् ॥ २ ॥
 खलयोः सङ्गमे ज्वाला हन्ति चण्डायतेतराम् । दर्पणस्य च सूर्यस्य सामुख्ये हि न शान्तता ॥ ३ ॥

विश्वनिदर्शनम् ।

विश्वेऽस्मिन्स्वमिति आन्तिरित्येता दूरतस्त्यजेत् । वैचित्र्यं नात्र किमपि प्रकृतेर्विकृतिं विना ॥ १ ॥
ससारं तव निस्तारपदवीं न दधीयसी । अन्तरा दुस्तरा न स्युर्यधेता मदिरक्षणाः ॥ २ ॥ ससारविष-
वृक्षस्य द्वे फले ह्यमृतोपमे । काव्यामृततरसात्वाद आलापः सज्जनैः सह ॥ ३ ॥ दुःखाङ्गारकतीव्रः ससा-
रोऽयं महानसो गहनः । इह विषयामृतलालसं मानसमार्जारं मा निपत ॥ ४ ॥ अय-
मविचारितचास्तया ससारो भाति रमणीयः । अत्र पुनः परमार्थदृशा न किमपि सार-
मणीयः ॥ ५ ॥ कचिद्विद्रोष्टी कचिदपि सुरामत्तकलहः कचिद्वीणानादः कचिदपि च
हाहेति रुदितम् । कचिद्रम्या रामा कचिदपि जराजर्जरतनुर्न जाने ससारः किममृतमयः किं विष-
मयः ॥ ६ ॥ कृच्छ्रेणामेधैर्मध्ये नियमिततनुमिः स्थीयते गर्भगर्ते कान्ताविस्त्रेपदुःखव्यतिकरविषमे
यौवने विप्रयोगः । नारीणामप्येवञ्चा विलसति नियत वृद्धमावोऽप्यसाधुः ससारे रे मनुष्या वदत यदि
सुखं स्तोकमप्यस्ति किञ्चित् ॥ ७ ॥

सङ्गृहस्थाश्रमप्रशंसनम् ।

ऋणमाद्य निराकृत्य निराकर्तुर्मृणान्तरम् । प्रतिष्ठां राजते यस्य गृहस्थाश्रम एव सः ॥ १ ॥ गृह-
स्थाश्रममाश्रित्य कल्पद्रुममिवाखिलाः । ऐहिकामुष्मिकान् सर्वान्मुञ्जतेऽर्थान् महाधियः ॥ २ ॥ न्याया-
जितधनस्तत्त्वज्ञाननिष्ठोऽतिथिप्रियः । शास्त्रवित्सत्यवादी च गृहस्थोऽपि विमुच्यते ॥ ३ ॥ यदि रौमा
यदि च रौमा यदि तनयो विनयवीरुणोपेतः । तनयात्तनयोत्पत्तिः सुरवरनगरे किमाधिक्यम् ॥ ४ ॥
सविप्रपादोदककर्दमानि सेवेदशास्त्रध्वनिगर्जितानि । स्वाहास्वधाकारनिरन्तराणि स्वानन्दतुल्यानि गृहाणि
तानि ॥ ५ ॥ सानन्दं सदनं सुताश्च सुधियः कान्ता न दुर्भाषिणी सन्मित्रं सुधनं स्वयोषिति रतिश्चा-
ज्ञापराः सेवकाः । आतिथ्यं शिवपूजनं प्रतिदिनं भृष्टान्नपानं गृहे साधोः सङ्गमुपासते हि सततं धन्यो
गृहस्थाश्रमः ॥ ६ ॥ मानुष्यं वरवशजन्म विमवो दीर्घायुरारोग्यकं सन्मित्रं सुसुतः सती प्रियतमा
भक्तिश्च नारायणे । विद्वत्त्वं सुजनत्वमिन्द्रियजयः सत्पात्रदाने रतिस्ते पुण्येन विना त्रयोदश गुणाः ससा-
रिणां दुर्लभाः ॥ ७ ॥ यशो विश्वावतसो जैतुनुरुपहतं स्वान्तर्मौल्यकान्तं लीलाशीलानुकूला क्षपितकलि-
मला काऽपि विद्याऽनवैधा । वाणी वेणी गुणानां समधिक्यशसा सौधिका सौधिका श्रीः श्रीमद्गौरीमयूरी-
मुदिर पुरहर त्वच्छपाया विपौकः ॥ ८ ॥

असङ्गृहस्थाश्रमगर्हणम् ।

अस्फुरद्गणमाहात्म्यं कलिसाम्राज्यसम्भृतम् । दारिद्र्यायतनं विविधगृहस्थाश्रमिणा स्थितम् ॥ १ ॥
अतिथीनां न सत्कारो न च सज्जनसङ्गमः । न यत्र स्वात्मवर्णास्था सा गृहाश्रमवञ्चना ॥ २ ॥
दुष्करेण्यपि कार्येषु विपीदन्ति प्रवृत्त्य ये । तादृशा नष्टबुद्धीनां धिग्गार्हस्थ्यं हतश्रियाम् ॥ ३ ॥
यत्र नास्ति दधिमन्थनघोषो यत्र नो लघुलघूनि शिशूनि । यत्र नास्ति गुरुगौरवपूजा तानि किं वत

१ अतिदूरेस्थिता । २ पाचनस्थानम् । ३ अपवित्रविष्टादि- । ४ तिरस्कारः । ५ सुन्दरी । ६ लक्ष्मी ।
७ स्वर्ग । ८ गृहम् । ९ जन्म । १० चित्तम् । ११ निर्दोषा । १२ सप्रमाणा । १३ सम्पादनकर्त्री ।
१४ फल

गृहाणि वनानि ॥ ४ ॥ न विप्रपाटोदकपङ्क्तिलानि न घेदशास्त्रवनिगर्जितानि । स्वाहास्वधाकारविध-
र्जितानि श्मशाननुत्थानि गृहाणि तानि ॥ ५ ॥ क्रोशन्तः शिष्यः सगारि सदनं पद्माश्रितं चाङ्गण
शय्या दण्डवर्ती च रुक्षमशनं धूमेन पूर्णं गृहम् । भार्या निम्बद्वयमणिर्णा प्रभुरपि क्रोधेन पूर्णः सदा स्नान
शीतलवारिणा हि सततं विग्विग्वृहस्थाश्रमम् ॥ ६ ॥ तावद्विद्याऽनघया गुणगणमहिमा रूपसंपत्ति-
शौच स्वस्थाने सर्वशोभा परगुणकथने वाञ्छतुस्तावदेव । यागत्पाकाकुल्याभिः स्वगृहयुवतिभिः प्रेषितापत्य-
वन्नाहं वात्रा नास्ति तैल न च लवणमपीत्यादिवाचा प्रचारः ॥ ७ ॥

पुत्रप्रशंसनम् ।

विद्यावाचीतिमान्वाग्मं सदाचारी महापतिः । विधेयः सुमगः पुत्रो यस्य तेन जितं जगत् ॥ १ ॥
विद्या सम्पदा वाऽपि महिम्ना धर्मनिष्ठया । प्रहृष्टोऽप्यप्रहृतमिमानः पुत्रो न कैर्नुतः ॥ २ ॥
इदं तस्नेहसर्वस्य सममादयदारिद्र्योः । अचन्दनमनौशोर द्रव्यस्यानुलम्पनम् ॥ ३ ॥ गृहे जानुचरः
केल्या मुपधस्मितमुखाङ्गुजः । पुनः पुण्यवतामेष पात्रीभवति नेत्रयोः ॥ ४ ॥ स्वगर्मशुक्तिनिर्भिन्नं सुखं
सुतमौक्तिकम् । वशाश्रीतिलक्रीभूत मन्दभाग्यस्य दुर्लभम् ॥ ५ ॥ वधेते न चिरं लोके वंशलशमोसततिः ।
स्वल्पावशेषितस्नेहवार्तिमालेय दीपिका ॥ ६ ॥ अन्तःकरणतन्त्रस्य दंपत्योः नेहसंश्रयात् । आनन्द-
ग्रन्थिरकोऽयमपत्यमिति वच्यते ॥ ७ ॥ दिग्धोसतं गतमीड जटिलं धूलिधूसरम् । पुण्याधिका हि पश्यन्ति
गद्गाधरमिवात्मजम् ॥ ८ ॥ धूलिधूसरसर्गाद्गो विकसन्तकेसरः । आस्ते कस्यापि धन्यस्य द्वारि
दन्ती गृहेऽर्भकः ॥ ९ ॥ निन्द्यते पितृमिस्तमैर्निरपत्यधनः पुमान् । अर्धनीनैरतिश्रान्तैरप्यकेशीव पादपः
॥ १० ॥ किं मृष्टं सुतवचनं मृष्टतरं किं तदेव सुतवचनम् । मृष्टान्मृष्टतमं किं श्रुतिपरिपक्वं
तदेव सुतवचनम् ॥ ११ ॥ सकलाः स्वजनाः सुहृदः सुवियोऽतिथयः सुरा महान्तश्च ।
नीता येन प्रमुद कथनं सुतमीदृशं लभते ॥ १२ ॥ प्रमोद्य वन्धून् सुहृदश्च सर्वान् सतापिता
येन खला द्विषश्च । प्रशस्यते यश्च सुरैरपीत्यम्भूतः सुतो यस्य स एव धन्यः ॥ १३ ॥ उरोर्हृदादुद्वे-
मितैः पयोभिरार्थं केल्या निजमास्यगर्भम् । क्लृप्तस्य मातुर्वदने हसन्तं तन्मयं पश्यति कोऽपि धन्यः
॥ १४ ॥ कृतचङ्क्रमणं गणेषु किञ्चित्कणवत्किञ्चिन्निरिद्वन्द्वप्रिपन्नम् । यदि सन्महितं सुतं श्रितं स्यात्त-
दिदं सन्न हितं भवेत्तदानीम् ॥ १५ ॥ अहं किमंश्च किममीष्टतापदे तवेति मातुर्धुरि तातपृच्छया ।
प्रलोभ्यतुल्यं प्रवदन्तमर्भकं मुदा हसन्निवृत्तिं पुण्यभाक् ॥ १६ ॥ आलस्यदन्तमुत्तुलाननिमित्तहासैरव्य-
क्तवर्णरमणीयवचःप्रवृत्तीन् । अङ्गाश्रयप्रयणथिनस्तनयान्वहन्तो धन्यास्तदङ्गरजसा मलिनीभवन्ति ॥ १७ ॥
आनन्दश्रुतिरात्मनो नयनयोरुत्तःसुधाम्यञ्जनं प्रस्तारः प्रणयस्य मन्मथतरोः पुण्यं प्रसादो रतेः । औलान
द्वयद्विपस्य विषयारण्येषु संचारिणो दपत्योरिह लम्पते सुकृततः ससारसारः सुतः ॥ १८ ॥

पुत्रीगर्हणम् ।

जाता पुत्री तवेत्येतदक्षरद्वितये श्रुते । वज्रपातसमो घातो जायते दृढये पितुः ॥ १ ॥ जातेति
कन्या महती हि चिन्ता कस्मै प्रदेयेति महान्वितर्कः । दत्ता सुखं यास्यति वा न वेति कन्या-
पितृत्वं खलु नाम कष्टम् ॥ २ ॥

१ जलपूर्णम् । २ मत्कुणयुक्ता मशकयुक्ता वा । ३ अस्तिगन्धं भोजनम् । ४ जानुभ्यां
चरति चलतीति तथोक्तः । ५ नम्रम् । ६ पथिकैः । ७ वन्ध्य इव । ८ कुचात् । ९ उत्पन्नैः ।
१० माता । ११ बन्धनम् । १२ जायापत्योः । १३ पुण्योदयात् ।

सत्पुत्रप्रशंसनम् ।

एकोऽपि गुणवान्पुत्रो निर्गुणैः किं शतैरपि । एकश्चन्द्रो जगच्चक्षुर्नक्षत्रैः किं प्रयोजनम् ॥ १ ॥
एकेन हि सुवृक्षेण पुष्पितेन सुगन्धिना । बैसित तद्वनं सर्वं सुपुत्रेण कुलं यथा ॥ २ ॥ प्रज्ञया वा
विसौरिण्या यो बलेन घनेन वा । दूरं वहति गोत्रस्य जननी तेन पुत्रिणी ॥ ३ ॥ एकेनापि सुपुत्रेण
विद्यायुक्तेन भासते । कुलं पुरुषसिंहेन चन्द्रेणेव हि शैर्वरी ॥ ४ ॥ को धन्यो बहुभिः पुत्रैः कुशूलाप्रणा-
ढकैः । वरमेकः कुलालम्बी यत्र विश्रूयते पिता ॥ ५ ॥ पुण्यतीर्थे कृतं येन तपः काप्यतिदुष्करम् ।
तस्य पुत्रो भवेद्द्वयः समृद्धो धार्मिकः सुधीः ॥ ६ ॥ वरमेको गुणी पुत्रो न च मूर्खशतान्यपि । एक-
श्चन्द्रस्तमो हन्ति न च तारागणोऽपि च ॥ ७ ॥ एकेनापि सुपुत्रेण सिंही स्वपिति निर्मेयम् । सहैव
दशभिः पुत्रैर्मरं वहति रासमी ॥ ८ ॥ एकेनापि सुपुत्रेण जायमानेन सत्कुलम् । शशिना चैव गगनं
सर्वदैवोज्ज्वलीकृतम् ॥ ९ ॥ किं जातैर्बहुभिः पुत्रैः शोकसंतापकारकैः । वरमेकः कुलालम्बी यत्र विश्रा-
म्यते कुलम् ॥ १० ॥ कुम्भः परिमितमम्भः पितृव्यस्यैव कुम्भसंभवोऽम्भोधिम् । अतिरिच्यते सुजन्मा
काञ्चिज्जनक निजेन चरितेन ॥ ११ ॥ विद्याविहीना बहवोऽपि पुत्राः कल्पायुषः सन्तु पितुः किमेतैः ।
क्षयिष्णुना वाऽपि कैलावता वा तस्य प्रमोदः शशिनेव सिन्धोः ॥ १२ ॥ यात्र न तापयति नैव मलं
प्रसूते स्नेहं न संहरति नैव गुणान्क्षिणोति । द्रव्यावसानसमये चलतां न धत्ते सत्पुत्र एष कुलसंभानि
कोऽपि दीपः ॥ १३ ॥

असत्पुत्रगर्हणम् ।

किं तेन जैतुं जातेन मातृयौवनहारिणा । आरोहति न यः स्वस्य वशस्याग्रे ध्वजो यथा ॥ १ ॥
किं तया क्रियते चेन्वा या न दोषिणी न गर्भिणी । कोऽर्थः पुत्रेण जातेन यो न विद्वान् धार्मिकः
॥ २ ॥ एकेन शुष्कवृक्षेण दह्यमानेन वह्निना । दह्यते तद्वनं सर्वं दुष्पुत्रेण कुलं यथा ॥ ३ ॥ कोट-
रान्तः स्थितो बहिस्तस्मैकं दहेत्खलु । कुपुत्रस्तु कुले जातः स्वकुलं नाशयत्यहो ॥ ४ ॥ अजातमृत-
मूर्खाणां वरमाद्यौ न चान्तिमः । सङ्गुः खकरावाद्यावन्तिमस्तु पदे पदे ॥ ५ ॥ अजातमृतमूर्खेभ्यो
मृताजातौ सुतौ वरौ । यतस्तावत्पुङ्खाय यावज्जीवं जैहो दहेत् ॥ ६ ॥ यस्य पुत्रो न वै विद्वान् न
शूरो न च धार्मिकः । अप्रकाशं कुलं तस्य नष्टचन्द्रेव शर्वरी ॥ ७ ॥ अविनीतः सुतो जातः कथं न
देहनात्मकः । विनीतैस्तु सुतो जातः कथं न पुंस्त्वोत्तमः ॥ ८ ॥ दाने तपसि शौर्ये च यस्य न प्रथितं
यशः । विद्यायामर्थलाभे च मातृस्वार एव सः ॥ ९ ॥ निरुत्साहं निरानन्दं निर्धर्ममरिणन्दनम् । मा स्म
सीमेन्तिनी काञ्चिज्जनयेत्पुत्रमीदृशम् ॥ १० ॥ वरं गर्भेसावो वरमपि च नैवाभिगमनं वरं जैतप्रेतो वरमपि च

१ सुरभितम् । २ प्रसरणशीलया । ३ कार्यभारम् । ४ कुलस्य कुटुम्बस्येति भावः । ५ रात्रिः ।
६ गर्दभी । ७ अगतस्यमुनिः, कलशखण्डश्च । ८ क्षयशीलेन । ९ कलासम्पन्नेन । कलाश्च
विद्याः षोडशभागविशेषाश्च । १० कुलरूपे मृदे । ११ कदापि । १२ दुग्धपूर्वकारिणी । १३ मूढः ।
१४ अप्रसिद्धम्, अन्धकारच्छन्नं च । १५ विनयशून्यः, अविना मेधेन नीत इति च । अत्रेहि मेधो
वाहनम् । १६ अग्निरूपः, दाहकारी च । १७ विनयशाली, विना गुरुवरूपेण पक्षिणा नीत इति
च । असौ च विष्णुः । १८ पुरुषेष्टतमः, विष्णुश्च । १९ शत्रूणां प्रसन्नताहेतुः । शत्रवो हि परस्या-
नभ्युदयात्प्रसीदन्तीति तथा वचनम् । २० भार्या । २१ उत्पन्नः किन्तु मृतः ।

कन्यैव जनिता । वरं बन्ध्या भार्या वरमपि च गर्भेषु वसतिर्न चाविद्वान् रूपप्रविणगुणयुक्तोऽपि तनयः ॥ ११ ॥
पित्रोर्नैव वचः शृणोति दिवसत्यागे व्रजत्यालयं यान्तीमिथुवतीमिरध्वनि मुहुः कौतूहलं विन्दति ।
बन्धूनामुपदेशवाचि वदति श्रोधैकतान वचः साधूनिन्दति दुर्जनं च मनुते मित्रं कुपुनो जनः ॥ १२ ॥

प्रारब्धप्रभावप्रशंसनम् ।

दैवमुल्लङ्घय यत्कार्यं क्रियते फलवन्न तत् । सरोम्भश्चातकेनात्तं गलरन्ध्रेण गच्छति ॥ १ ॥ माय-
वन्तं प्रसूयेथा मा शूरं मा च पंडितम् । शूराश्च कृतविद्याश्च वने सीदन्ति पाण्डवाः ॥ २ ॥ न
केवलं मनुष्येषु दैवं देवेष्वपि प्रभु । सति मित्रे घनाव्यक्षे चर्मप्रावरणो हरः ॥ ३ ॥ सच्छिद्रो मध्यकुटिलः
कर्णः स्वर्णस्थ भाजनम् । धिग्दैव निर्मल चक्षुः पात्रं कज्जलमस्मनः ॥ ४ ॥ मगवन्तौ जगन्नेत्रे सूर्याचन्द्र-
मसावपि । पश्य गच्छत एवास्त निर्येतिः केन लब्ध्यते ॥ ५ ॥ किं करोति नरः प्राज्ञः शूरो वाऽप्यथ
पण्डितः । दैव यस्य फलान्वेषि करोति विफलाः क्रियाः ॥ ६ ॥ दैवे विमुखतां याते न कोऽप्यस्ति
सहायवान् । पिता माता तथा भार्या आता वाऽथ सहोदरः ॥ ७ ॥ पिवन्ति मधु पत्रेषु भङ्गाः
कैर्सरधूसराः । हंसाः शैवालमश्नन्ति धिग्दैवमसमञ्जसम् ॥ ८ ॥ करोतु नाम नीतिज्ञो व्यवसायमितस्ततः ।
फलं पुनस्तदेवावस्य यद्विधेर्मनसि स्थितम् ॥ ९ ॥ दैवं फलति सर्वत्र न विद्या न च पौरुषम् । समुद्र-
मथनात्लेभे हरिर्लक्ष्मीं हरो विषम् ॥ १० ॥ दैव फलति सर्वत्र न विद्या न च पौरुषम् । पापार्णस्य
कुतो विद्या येन देवत्वमागतः ॥ ११ ॥ यथा धेनुसहस्रेषु वत्सो विन्दति मातरम् । तथा पूर्वकृत कर्म
कर्तारमनुगच्छति ॥ १२ ॥ अचोद्यमानानि यथा पुष्पाणि च फलानि च । स्वं काल नातिवर्तन्ते तथा
कर्म पुरा कृतम् ॥ १३ ॥ विपत्तौ किं विषोदेन संपत्तौ हर्षणेन किम् । भवितव्यं भवत्येव कर्मणामी-
दृशी गतिः ॥ १४ ॥ हरिणाऽपि हरेणापि ब्रह्मणा त्रिदेवैरपि । ललाटलिखिता रेखा न शक्या परि-
मार्जितुम् ॥ १५ ॥ सुहृदो ज्ञातयः पुत्रा आतरः पितरावपि । नानुस्मरन्ति तं किञ्चिदस्य दैवमर्ध-
क्षिणम् ॥ १६ ॥ अचिन्तितानि दुःखानि यथैवायान्ति देहिर्नोम् । सुखान्यपि तथा मन्ये दैवमनाति-
रिच्यते ॥ १७ ॥ अयाचितः सुखं दत्ते याचितश्च न यच्छति । सर्वेष्व चापि हरते विधिरुच्युल्लो-
नृणाम् ॥ १८ ॥ मनोरथान्करोत्युच्चैर्जनो दैवहतानपि । तत्र सिद्धिः सुदूराऽऽस्ते सगताः पुनरापदः
॥ १९ ॥ सम्पदे क्रियतां यत्नः साग्रहेण न भूयताम् । सिद्धयसिद्धी हि साध्यानां दैवतन्त्रतया स्थिते
॥ २० ॥ उद्यतेत यथाशक्ति न प्रसज्येत जातुचित् । साध्यानां सिद्धयसिद्धी यन्नियत्या नियते कृते ॥ २१ ॥
अप्रार्थितं यथा दुःखं तथा सुखमपि स्वयम् । प्राणिन प्रतिपद्येत सर्वं नियतियन्त्रितम् ॥ २२ ॥ पिता
रत्नाकरो यस्य लक्ष्मीर्यस्य सहोदरी । शङ्खो रोदिति भिक्षार्थी फल माग्यानुसारतः ॥ २३ ॥ तादृशी
जायते बुद्धिर्व्यवसायोऽपि तादृशः । सहायास्तादृशाश्चैव यादृशी भवितव्यता ॥ २४ ॥ भवितव्यं भवत्येव
नारिकेलफलैर्भुवत् । गन्तव्यं गतमित्याहुर्गजमुक्तकपित्थवत् ॥ २५ ॥ महतामाश्रयः पुसा फलं माग्यानु-
सारतः । ईशस्य कण्ठलग्नोऽपि बासुकिर्वायुभर्क्षकः ॥ २६ ॥ कर्मणा बाध्यते बुद्धिर्न बुद्ध्या कर्म बाध्यते ।

१ अखन्ताना । २ मूढः । ३ गृहीतम् । ४ भाग्यम् । ५ साक्षाद्भाता । ६ किञ्चलक- ।
७ पराक्रमः । ८ मन्त्रादिना प्रतिष्ठापितप्राणादेः (देवविशेषमृत्यात्मकस्य) । ९ लभते । १० अल-
म्भेर्यमाणानि । ११ चिन्तया । १२ देवैः । १३ प्रतिकूलम् । १४ प्राणिनाम् । १५ सर्वं धनम् ।
१६ दैवम् । १७ नारिकेलफले यथा जलं न जनेन पूर्यते किंतु स्वयं पूर्यते, तथेति भावः । अत्र
प्रभुविधिः । १८ सपैत्वात् । सर्पा हि वायुभक्षकाः ।

सुबुद्धिरपि यद्रामो हैम हरिणमन्वगात् ॥ २७ ॥ गुणोऽपि दोषता याति वक्त्रीभूते विधातारि । अनुकूले पुनस्तस्मिन्दोषोऽपि च गुणायते ॥ २८ ॥ अवश्य माविनो भावा भवन्ति महतामपि । नग्नत्व नीलकण्ठस्य महाहिंशयन हरेः ॥ २९ ॥ पौरुषः पौरुष तावथावदैवं तु सम्मुखम् । विपरीतगते दैवे पुरुषो न च पौरुषम् ॥ ३० ॥ सिद्धयसिद्धयोः समो मूलोद्यतेत विगतज्वरः । न हृष्येन विधीदेद्वा सर्वं दैवेन यन्त्रितम् ॥ ३१ ॥ न देवसेवया याति कर्मबन्धः परिक्षयम् । जघास घासमेवासौ बैलीवर्दः कैर्पदिनः ॥ ३२ ॥ अवश्य- भाविभावानां प्रतीकारो भवेद्यदि । तदा दुःखैर्न लिप्येरन्नलरामयुधिष्ठिराः ॥ ३३ ॥ भवितव्य यथा येन नासौ भवति चान्यथा । नीयते तेन मार्गेण स्वयं वा तत्र गच्छति ॥ ३४ ॥ किं करोति नरः प्राज्ञः प्रेर्यमाणः स्वकर्मणा । प्रागेव हि मनुष्याणां बुद्धिः कर्मानुसारिणी ॥ ३५ ॥ लिखिता चित्रगुप्तेन ललाटेऽक्षरमालिका । ता देवोऽपि न शक्नोति उल्लिख्य लिखितुं पुनः ॥ ३६ ॥ येन यत्रैव भोक्तव्यं सुखं वा दुःखमेव वा । स तत्र बद्धा रज्ज्वेव बलद्वयेन नीयते ॥ ३७ ॥ महतां चरणानामेव पूज्येते पुरुषैर्ननु । किंतु लिङ्ग महेशस्य प्रभुता तत्र दैवतः ॥ ३८ ॥ सा सा सपद्यते बुद्धिः सा मतिः सा च भावना । सहायास्तादृशा एव यादृशी भवितव्यता ॥ ३९ ॥ अनुरागवती सध्या दिवसस्तत्पुरःसरः । अहो दैवगतिश्चित्रा तथाऽपि न समार्थमः ॥ ४० ॥ मत्स्यवराहपुरन्ध्रीकच्छपवामनशरमादिरूपता विष्णोः । हन्त विधातर्भवतः प्रभुता कं न खेदयते ॥ ४१ ॥ अघटितघटित घटयति सुघटितघटितानि दुर्घटीकुरुते । विधिरैव तानि घटयति यानि पुमानैव चिन्तयति ॥ ४२ ॥ विकटोटाव्यामटन शैलारोहणमपा निधेस्त- रणम् । निगड गुहाप्रवेशो विधिपरिर्पोकः कथं न सघार्यः ॥ ४३ ॥ किं त्वं न वेत्ति जगति प्रख्यातं लामकारणे मूलम् । विधिलिखिताक्षरमाला फलति कपालं न भूपालः ॥ ४४ ॥ द्वीपादन्यस्मादपि मध्यादपि जलनिधेर्दिशोऽप्यन्तात् । आनीय झटिति घटयति विधिरभिमतममिमुखीभूतः ॥ ४५ ॥ अनुकूले सति धातारि भवत्यनिष्टादपीष्टमविलम्बम् । पीत्वा विषमपि शंभुर्मुत्यजयसामबाप तत्कालम् ॥ ४६ ॥ अनुचितमेवाचरितं पशुपतिना यद्विधेः शिरश्छिन्नम् । छिन्नो न चास्य हस्तो येनैव दुर्लुपि लिखति ॥ ४७ ॥ नहि भवति यत्र भाव्यं भवति च भाव्यं विनाऽपि यत्नेन । करतलगतमपि नश्यति यस्य हि भवितव्यता नास्ति ॥ ४८ ॥ सर्वाङ्गमर्पयन्ती लोला सुत क्रमेण शय्यायाम् । अलसमपि भाग्यवन्तं मजते पुरुषायितेव श्रीः ॥ ४९ ॥ आरोहतु गिरिशिखरं तरुं समुद्रं प्रयातु पातालम् । विधिलिखिताक्षरमाला फलति कपालं न भूपालः ॥ ५० ॥ सृजति च जगदिदमवति च सहरति च हेलयैव यो नियतम् । अवसरवशतः शर्फरी जनार्दनः सोऽपि चित्रमिदम् ॥ ५१ ॥ यन्मनोरथशतै- रगोचरं न स्पृशन्ति च गिरः कवेरपि । स्वप्नवृत्तिरपि यत्र दुर्लभा लीलया विदधाति तद्विधिः ॥ ५२ ॥ परमेश्वरमपि नम्रं वैदैवेधं च निर्गुणं विकलम् । तरुणोप्रस्तररूपान्वरदौ न विदधद्विधिर्जयति ॥ ५३ ॥ अरक्षितं तिष्ठति दैवरक्षितं सुरक्षितं दैवहतं विनश्यति । जीवत्यनाथो विपिनेऽप्यरक्षितः कृतप्रयत्नोऽपि

१ शङ्करस्य । २ शेषशय्या । ३ भक्षयते स्म । ४ तृणम् । ५ नन्दिकेश्वरः । ६ महेश्वरस्य । ७ अत्र चित्रगुप्तपदं विधातृपरम् । जगतां धात्रा इति पाठस्तु साधीयान् । ८ रक्तवर्णा, स्निग्धा च । ९ अग्रवर्ती, विधेयश्च । १० अत्र समासोक्तिरलङ्कारः । ११ सङ्गमयति । १२ भीषणे घने । १३ भ्रमणम् । १४ दैवभोगः । १५ विधाता । १६ दरिद्रो भावीत्यादिलेखम् । १७ राजा । १८ मत्स्यः । १९ महादेवम् । २० परब्रह्म । अस्य निर्विकारत्वात् । २१ पारिजात- सुरभिचिन्तामणीन् ।

गृहे चिनश्यति ॥ ५४ ॥ दाता बलिः प्रार्थयिता च विष्णुर्दानं सुखो धौजिमखस्य कालः । नमोऽस्तु तस्यै भवितव्यतायै यस्याः फलं बन्धनमेव जातम् ॥ ५५ ॥ प्राप्तव्यमर्थं लभते मनुष्यो देवोऽपि त लब्धयितुं न शक्तः । तस्मान्न शोचामि न विस्मयो मे यदस्मदीयं नहि तत्परेषाम् ॥ ५६ ॥ मा धाव मा धाव विनैव दैव नो धावनं साधनमस्ति लभ्याः । चेद्धावनं साधनमस्ति लभ्या लभेत लभ्यां शुनकोऽपि धावन् ॥ ५७ ॥ ईशः करस्थीकृतकौशनाद्रिः कुबेरमित्रं रजताचलस्थः । तथाऽपि भिक्षा-टनमस्य जातं विधौ शिरःस्थे कुण्डिले कुतः श्रीः ॥ ५८ ॥ स्वयं महेशः श्वशुरो नगेशः सखा धनेशस्त-नयो गणेशः । तथाऽपि भिक्षाटनमेव शंभोर्वलीयसी केवलमीश्वरेच्छा ॥ ५९ ॥ असंमयं हेममृगस्य जन्म तथाऽपि रामो लुलुभे मृगय । प्रायः समासनधिपत्तिकाळे धियोऽपि पुंसां मलिनीभवन्ति ॥ ६० ॥ न भूतपूर्वो न च केन दृष्टो हेनः क्रुद्धो न कदाऽपि धार्ता । तथाऽपि तृष्णा रघुनन्दनस्य विनाशकाळे विपरीतबुद्धिः ॥ ६१ ॥ धनानि भूमौ पशवश्च गोष्ठे भार्या गृहद्वारि जनः श्मशाने । देहश्चितायां परलोकमार्गे कर्मानुगो गच्छति जीव एकः ॥ ६२ ॥ यने जने शत्रुजलाग्निमध्ये महार्णवे पर्यतमस्तके वा । सुप्त प्रमत्त विषमस्थितं वा रक्षन्ति पुण्यानि पुरा कृतानि ॥ ६३ ॥ सुखस्य दुःखस्य न कोऽपि दाता परो ददातीति शुबुद्धिरेषा । अहं करोमीति वृथाऽभिमानः स्वकर्मसृजप्रथितो हि लोकः ॥ ६४ ॥ यः सुन्दरस्तद्वनिता कुरूपा वा सुन्दरी सा पतिरूपहीना । यत्रोभयं तत्र दरिद्रता च विधेर्विचित्राणि विचेष्टितानि ॥ ६५ ॥ अमन्यनान्ते नवमञ्जरीषु न पट्पदो गन्धर्फीमजिग्रत् । सा किं न रम्या स च किं न रन्ता वलीयसी केवलमीश्वरेच्छा ॥ ६६ ॥ विधौ विरुद्धे न पयः पयोनिधौ सुधौर्वसिन्धौ न सुधा सुवाकरं । न वाञ्छितं सिध्यति कल्पपादपे न हेम हेमप्रमवे गिरावपि ॥ ६७ ॥ अवश्यमव्ये-प्यनवग्रहग्रहा यथा दिशा धावति वेधसः स्पृहा । तृणेन यात्येव तथाऽनुगम्यतं जनस्य चित्तेन शृशावशात्मना ॥ ६८ ॥ निपतति किल दुर्बलेषु दैव तदवितथं ननु येन कारणेन । बलवति न तथा यथाऽवलानां प्रभवति कृष्टशरासनो मनोभूः ॥ ६९ ॥ त्रिदशपतिपदेशतां दधानो गुरुपरिदर्शितनीतिगः स्वयं च । तदपि सरसिजे विलीयते स्म भवति हि जन्तुषु कर्मणा विपाकः ॥ ७० ॥ क्व च ननु जनकाधिराजपुत्री क्व च दशकंधरमन्दिरे निवासः । अयि खलु विषमः पुरा कृतानां भवति हि जन्तुषु कर्मणा विपाकः ॥ ७१ ॥ क्व नु कुलमकलङ्कमार्थतास्याः क्व नु रजनीचर-संगमापवैदः । अयि खलु विषमः पुरा कृतानां भवति हि जन्तुषु कर्मणा विपाकः ॥ ७२ ॥ त्रिमु-धनविलयोदयौ विधातुं प्रभवति यस्य निमेषकेलिरेव । अपि स वत हतः कुरङ्गहन्त्रा भवति हि जन्तुषु कर्मणा विपाकः ॥ ७३ ॥ क्व वनं तरुवल्कभूषण नृपलक्ष्मीः क्व महेन्द्रवन्दिता । नियतं प्रतिकूल-वर्तिनो वत धातुश्चरितं सुदुःसहम् ॥ ७४ ॥ खजति तावदशेषगुणाकरं पुरुषरत्नमलकरणं शुभः । तदपि तत्क्षणमङ्गि करोति चेदहह कष्टमैषण्डितता विधेः ॥ ७५ ॥ गजभुजगमयोरपि बन्धनं शशिदिवा-करयोर्ग्रहपीडनम् । मतिमतां च समीक्ष्य दरिद्रतां विधिरहो बलवानिति मे मतिः ॥ ७६ ॥ यदपि जन्म बभूव पयोनिधौ निर्वसनं जगतीपतिमस्तके । तदपि नाम पुराकृतकर्मणा पतति राहुमुखे खलु चन्द्रमाः ॥ ७७ ॥ प्रतिकूलतामुपगते हि विधौ^१ विफलत्वमेति बहुसाधनता । अवलम्बनायं दिन-

१ अश्वमेधस्य यज्ञस्य । २ काश्वनाद्रिः सुमेरुः । कैलासस्यापि सुमेरुतोऽपृथक्त्वात् । ३ भाग्ये, चन्द्रमसि च । ४ अनृजौ, विपरीते च । ५ अश्वरूपदं भाग्याक्षरलेखकपरम् । ६ चम्पक-कलिकाम् । ७ दैवे । ८ अमृतप्रवाहाधारभूते । ९ सुवर्णोत्पत्तिस्थानभूते । १० सीतायाः । ११ अपवादो दोषारोपः । १२ मूढता । १३ निवासः । १४ चन्द्रे, दैवे च ।

मर्तुरभूज पतिष्यंतः कंसहसमपि ॥ ७८ ॥ यस्माच्च येन च यथा च यदा च यच्च यावच्च यत्र च
शुभाशुभमात्मकर्म । तस्माच्च तेन च तथा च तदा च तच्च तावच्च तत्र च विधातृवशादुपैति ॥ ७९ ॥
नैवाकृतिः फलति नैव कुल न शील विद्यापि नैव न च यत्नकृताऽपि सेवा । माग्यानि पूर्वतपसा किल
सचित्तानि काले फलन्ति पुरुषस्य यथैव वृक्षाः ॥ ८० ॥ आकाशमुत्पततु गच्छतु वा दिगन्तमम्भो-
निधिं विशतु तिष्ठतु वा यथेच्छम् । जन्मान्तरार्जितशुभाशुभकृन्तराणां छायेव न त्यजति कर्मफलानुबन्धः
॥ ८१ ॥ मीमं वनं भवति तस्य पुरं प्रधानं सर्वो जनः सुजनतामुपयाति तस्य । कृत्स्ना च भूर्भवति
सन्निधिरत्नपूर्णा यस्यास्ति पूर्वसुकृतं विपुलं नरस्य ॥ ८२ ॥ कैवर्तककेशकरग्रहणच्युतोऽपि जालान्तरे
निपतितः शफरौ वराकः । दैवात्ततो विगलितो गिलितो बकेन वक्त्रे विधौ वद कथं व्यवसायसिद्धिः
॥ ८३ ॥ दैवे समर्थं चिरसचित्तकर्मजालं सुस्थाः सुखं वसत किं परयाचनाभिः । मेरुं प्रदक्षिण-
यतोऽपि दिवाकरस्य ते तस्य सप्त तुरगा न कदाचिदष्टौ ॥ ८४ ॥ येनाञ्चलेन सरसीरुह-
लोचनायास्त्रातः प्रभूतपवनादुदये प्रदीपः । तेनैव सोऽस्तसमयेऽस्तमयं विनीतः क्रुद्धे विधौ भजति
मित्रममित्रमावृम् ॥ ८५ ॥ आधोरणाङ्कुशमयात्कारिकुम्भयुग्मं जातं पयोधरयुगं हृदयेऽङ्गनानाम् ।
तत्रापि बह्वृमनखक्षतमेदमिन्नं नैवान्यथा भवति यल्लिखितं विधात्रा ॥ ८६ ॥ सजातसान्द्रमकरन्दरसा
क्रमेण पातु गतश्च कलिका कमलस्य भृङ्गः । दग्धा निपत्य सहसैव हिमेन सैषा वैमे विधौ नहि फल-
न्यमिवाञ्छितानि ॥ ८७ ॥ सिंहो बली गिरिगुहागहनप्रवासी वसोदरे वसति भूमिभृता विडालः ।
नो पौरुषं कुलमपि प्रचुरा न वाणी दैवं बलीय इति मुखं सखे विषादम् ॥ ८८ ॥ सैदसि विदुरमीष्म-
द्रोणशार्दूलताना पतिमिरमरकैरुपैः पञ्चभिः पालिताऽपि । अहह परिर्वस्य द्रौपदी पात्रमासीद्वलवति
सति दैवे बन्धुभिः किं विधेयम् ॥ ८९ ॥ गुणवदगुणवद्वा कुर्वता कार्यमादौ परिणैतिरवधैर्या यन्नतः
पण्डितेन । अतिरमसकृतानां कर्मणामा विपत्तेर्भवति हृदयदाही शल्यतुल्यो विपाकः ॥ ९० ॥ स हि
गगनविहारी कर्मेष्वध्वंसकारी दशशैतकरधारी ज्योतिषा^१ मय्यचारी । विधुरपि विधियोगाद्भस्यते राहुणा-
ऽसौ लिखितमिह ललाटे प्रोज्झितुं कः समर्थः ॥ ९१ ॥ अयममृतनिधानं नायकोऽप्योषधीनां शैतमि-
षण्णुयातः शशुमूर्ध्नाऽवतंसैः । विरहयति न चैनं राजयस्मै शशाङ्कं हर्तैविधिपरिपाकः केन वा लङ्घ-
नीयः ॥ ९२ ॥ शशिनि खलु कलङ्कः कण्टकं पद्मनाले युवतिकुचनिपातः पक्ता केशजाले ।
जलधिजलमपेयं पण्डिते निर्धनत्वं वयसि घनविवेको निर्विवेको विधाता ॥ ९३ ॥ प्रियसखि विपह-
ण्डप्रान्तप्रपातपरम्परापरिचयचले चिन्ता चक्रे निधाय विधिः खलः । मृदमिव बलात्पिण्डीकृत्य प्रगल्भ-
कुलालवद्भ्रमयति मनो नो जानीमः किमत्र करिष्यति ॥ ९४ ॥ कचित्पाणिप्रातः घटितमपि कार्यं
विघटयत्यशक्यं केनापि कचिदघटमानं घटयति । तदेव सर्वेषामुपरि परितो जायति विधातृपालम्भः
कोऽयं जनतनुषनोपार्जनविधौ ॥ ९५ ॥ नमस्यामो देवान्नु हतविधेस्तेऽपि वशगा विधि-
र्वन्यः सोऽपि प्रतिनियतकर्मकफलदः । फलं कर्मायत्तं यदि किममरैः किंच विधिना नमस्त-
र्कमन्यो विधिरपि न येभ्यः प्रभवति ॥ ९६ ॥ त्रिलोकेशः शैर्हर्षी शैबरशरलक्ष्यत्वमगमद्विधाता लोकानां^१

१ किरण- । हस्त- । २ मत्स्यजीवि- । ३ भुद्रो मीनः । ४ प्राणमिय- । ५ प्रतिकूले
६ प्रासादाभ्यन्तरे । ७ सभायाम् । ८ शारद्वतः कृपाचार्यः । ९ देवलनानैः । १० तिरस्कारस्य ।
११ फलम् । १२ बोद्धव्याम् । १३ परिणाममविचार्य कृतानाम् । १४ शङ्काचावातलदृशः ।
१५ अन्धकार- । १६ सहस्रकिरणः । १७ नक्षत्राणाम् । १८ नक्षत्रविशेष- । शतसङ्ख्याकवैद्य-
१९ अलङ्कारविशेषसमः । २० क्षयरोगः । २१ नष्ट- । २२ नारायणः । २३ व्याधिविशेष- ।

मलमत शिरःकृन्तनविधिम् । प्रयातौ तौ राहोर्दिनकरशशाङ्कौ कर्बलतां प्रभुर्नग्नः शंभुः शिरसि लिखितं
लङ्घयति कः ॥ ९७ ॥ महेशे नग्नत्वं सकलसृजि पूजाकृपणता कलङ्कितं भूयो द्विजपरिवृढे निर्मल-
रुचौ । समायत्वं ब्रह्मण्यवनिभृति चात्युग्रविषता ततो मन्ये दैवं परमखिलशिक्षावितरणम् ॥ ९८ ॥
सुधांशोर्जातेयं कथमपि कलङ्कस्य कणिका विधातुर्दोषोऽयं न च गुणनिधेस्तस्य किमपि । स किं नात्रेः
पुत्रो न किमु हरचूडाऽर्चनमणिर्न वा हन्ति ध्वान्तं जगदुपरि किं वा न वसति ॥ ९९ ॥ लुलूपे
गोमयौ मृगपरिषदि श्वापेदकुले कारिष्यन्कार्पण्यं किमिह महिमानं गमयसि । निमग्नः पङ्केऽस्मिन्ननुमव
करीन्द्राधिपदर्शाभमद्रं मद्रं वा विधिलिखितमुन्मूलयति कः ॥ १०० ॥ धुनोति ध्वान्तानि व्यपनयति नीहार-
पटलं कुलं राजीर्धानां दलयति रथाङ्गं रमयति । जगद्व्यापी देवः सुखयति जनानां च नयनं न याति
स्थेर्मानं यदि तदिह दैवं जयतु कः ॥ १०१ ॥ त एवामी व्राणास्तदपि हरलब्ध धनुरिदं स एवाहं पौर्यः
प्रमथितसुरारातिनिचयः । इमास्तास्ता गोप्यो हरिचरणचित्तैकशरणा हियन्तं गोपालैर्विधिरिह बलीयान् तु
नरः ॥ १०२ ॥ अलकारः शङ्काकरनरकपालं परिजनो विशीर्णाङ्गो भङ्गी वसु च वृष एको बहुवयाः । अव-
स्थेयं स्थाणोरपि भवति सर्वाभरणोर्विधौ वैक्रे मूर्ध्नि स्थितवति वय के पुनरमी ॥ १०३ ॥ पितारत्ना-
धारः शुचिसहचरास्ते च मणयः स्वसा स्निग्धा लक्ष्मीरयमवरजः कल्पवितपी । अहो काम्यं वातुस्तदपि
खलु शङ्कः प्रतिपदं रुदित्वा यदीर्वं दिशि दिशि घराट मृगयते ॥ १०४ ॥ पत्र नैव यदा करीरवितपे
दोषो वसन्तस्य किं नोळ्ळेन विलोक्यते यदि दिवा सूर्यस्य किं दूषणम् । धारा नैव पतन्ति चातक-
मुखे मेघस्य किं दूषणं यद्वात्रा निजभालपट्टलिखितं तन्मार्जितुं कः क्षमः ॥ १०५ ॥ या साधूश्च खला-
न्करोति विदुषो मूर्खान्दितान्तेपिणः प्रत्यक्षं कुरुते परोक्षममृतं हालाहलं तत्क्षणात् । तामाराधय सक्तिया
भगवतीं भोक्तुं फलं वाञ्छितं हे साधो व्यसन्निगुणेषु विपुलेष्वास्था वृथा मा कृथाः ॥ १०६ ॥ ब्रह्मा येन
कुलालवनियमितो ब्रह्माण्डभाण्डोदरे विष्णुर्येन दशावतारगहने क्षिप्तः सदा सकटे । रुद्रो येन कपालपा-
णिपुटेकं भिक्षाऽटनं कारितः सूर्यो भ्राम्यति नित्यमेव गगने तस्मै नमः कर्मणे ॥ १०७ ॥ यद्वात्रा निज-
भालपट्टलिखितं स्तौकं महद्वा घनं तत्प्राप्नोति मरुस्थलेऽपि नितरां मेरौ ततो नाधिकम् । तद्धीरो
भव वित्तवत्सु कृपणा वृत्तिं वृथा मा कृथाः कूपे पश्य पयोनिधावपि घटो गृह्णाति तुल्यं जलम् ॥ १०८ ॥
नेता यस्य बृहस्पतिः प्रहरैर्न वज्रं सुराः सैनिकाः स्वर्गो दुर्गमनुग्रहः किल हरैरावणो
वारणः । इत्याश्चर्यबलान्वितोऽपि बलैर्भिद्मन्नः परैः सगरे तद्युक्तं वरमेव दैवशरणं धिग्धि-
ग्वृथा पौरुषम् ॥ १०९ ॥ जातः सूर्यकुले पिता दशरथः क्षोणीभुजाग्रणीः सीता सत्यपरा-
यणा प्रणयिनी यस्यानुजो लक्ष्मणः । दोर्दण्डेन समो न चास्ति भुवने प्रत्यक्षविष्णुः स्वयं रामो येन
विडम्बितोऽपि विधिना चान्ये जने का कथा ॥ ११० ॥ जैमाता पुरुषोत्तमो भगवती लक्ष्मीः स्वयं
कन्यका दूतो यस्य बभूव कौशिकमुनिर्यज्वा वसिष्ठः स्वयम् । दाता श्रीजनकः प्रदानसमये चैकादशस्था
प्रहाः किं ब्रूमो भवितव्यतां हतविधे रामोऽपि यातो वनम् ॥ १११ ॥ आसाद्यापि महोदधिं न विदुषो
जातो जलैर्वाडवो मेघ प्राप्य न चातकोऽपि चरणौ मालु न लेभेऽरुणः । चन्द्रः शंकरशेखरेऽपि निवस-

१ रुद्रेण विधातुरपि शिरश्छिन्नमिति भागवते । २ आसुरूपताम् । ३ महिधे ।
४ शृगाले । ५ हिंस्रसमूहे । ६ दशाऽवस्थाताम् । ७ क्षपयति । ८ कमलानाम् ।
९ चक्रवाकम् । १० एकत्रावस्थानम् । ११ अर्जुनः । १२ अत्र गोपीपदं, भगवत्प्रियापरम् ।
गाः इन्द्रियाणि मेरुक्त्वेन पातीति तस्येमा इति वा अत एव भगवतो हृषीकेशेत्यभिख्याऽपि
सङ्गच्छते । धियो यो नः प्रचोदयादिति प्रार्थना च । १३ चन्द्रे, दैवे च । १४ अल्पम् ।
१५ याचककल्पाम् । १६ शस्त्रम् । १७ देवराजः । १८ यस्मिन् परिणय इति शेषः ।

नपक्षक्षये क्षीयते प्रायः सज्जनसंगतोऽपि लभते दैवानुरूपं फलम् ॥ ११२ ॥ आहारे शुचिता ध्वनौ मधुरता वाचालता माधवे बन्धौ निर्ममता जनेषु निरता नीडे पराधीनता । एतैरेव गुणैर्युताः परभूता-
स्यक्त्वा किमेते जना वन्दन्ते खलु खलनं कृमिमुज चित्रा गतिः कर्मणाम् ॥ ११३ ॥ गीत कोकिल ते मुदारासविदः शृण्वन्ति कर्णाभृत नो किञ्चिद्विद्वदन्ति ते तरुदलैरेव स्वय जीवसि । कर्णायुर्हरमुद्गिरन्ति विरत काकास्तु तेभ्यो बलिं प्राप्ता एव दिशन्ति हन्त धिगिदं वक्र विधेः क्रीडितम् ॥ ११४ ॥ छिन्वा पाशमपास्य कूटरचनां भङ्क्त्वा बलाद्वागुरा पर्यन्ताग्निशिखाकलापजटिलानिःसृत्य दूर वनात् । व्याधानां शरगोचरादतिजवेनोत्प्लुत्य धावन्मृगः कृणन्तः पतितः करोति विमुखे किं वा विधौ पौरुषम् ॥ ११५ ॥ लब्ध जन्म सह श्रिया स्वप्नमपि त्रैलोक्यमूषाकरः स्थित्यर्थं परमेश्वरान्युपगतस्तेनाऽपि मूर्ध्ना धृतः । वृद्धि शीतकरस्तथाऽपि न गतः क्षीणः पर प्रत्युत प्रायः प्राक्तनमेव कर्म बलवत्कः कस्य कर्तुं क्षमः ॥ ११६ ॥ रामे प्रव्रजन् वलेर्नियमन पाण्डोः सुतानां वन वृष्णीना निघन नलस्य नृपते राज्यात्पारिभ्रमन् । कारा-
गारनिषेधेन च मरण सच्चिन्त्य लङ्केश्वरे सर्वः कालवशेन नश्यति नरः को वा परित्रायते ॥ ११७ ॥ मन्मथस्य कारण्डपिण्डितनोर्मलानिन्द्रियस्य क्षुधा कृत्वाऽऽखुर्विवर स्वयं निपतितो नक्त मुखे मोचिनः । त्वस्तत्पिशितेन सत्वरमसौ तेनैव यातः पथा लोकाः पश्यत दैवमेव हि नृणां वृद्धौ क्षये कारणम् ॥ ११८ ॥ माता यस्य वैराधरेन्द्रदुहिता तातो महेशस्तथा आता विघ्नकुलान्तकः पितृसखो देवो धर्मानां पतिः । ख्यातः क्रौञ्चविदारणे सुरपतेः सेनाप्रगः षण्मुखस्तद्बुद्धैवबलेन कुत्र घटते नाद्यापि पाणिग्रहः ॥ ११९ ॥ काश्चित्पुच्छति प्रपूरयति वा काश्चिन्नयत्युन्नतिं काश्चित्पातविधौ करोति च पुनः काश्चिन्नयत्याकुलान् । अन्योन्यं प्रतिपक्षसहतिमिमा लोकस्थितिं बोधयन्नेष क्रीडति कूपयन्प्रघटिकान्यायप्रसक्तो विधिः ॥ १२० ॥ तुल्य मूर्ध्नि जन्म तुल्यमुभयोर्मूल्यं च तुल्यं वपुस्तुल्यं दोढर्यमुदभ्रं टङ्कदलन तुल्यं च पाषाणयोः । एकस्याखिलवन्दनाय विधिना देवत्वमारोपित तद्गारे विहिता परस्य तु पदाघातास्पदं देहली ॥ १२१ ॥ यद्गम धनुरेश्वरस्य समरे यजामदग्न्यो जितस्त्वक्ता येन गुरोर्गिरा वसुमती सेतुः पयोधौ कृतः । एकैक दशकधरक्षयकृतो रामस्य किं वर्ण्यते दैव वर्णय येन सोऽपि सहसा नीतः कथाशेषताम् ॥ १२२ ॥ खल्वाटो दिवसेश्वरस्य किरणैः सतापितो मस्तके वाञ्छन्देशमनातप विधिवशात्तालस्य मूलं गतः । तत्राप्यस्य महाफलेन पतता मग्न सशब्द शिरः प्रायो गच्छति यत्र भाग्यरहितस्तत्रापदा भाजनम् ॥ १२३ ॥ भूयिष्ठं द्रविणीत्मज जनयितु लिप्सावता चेतसा नार्यः पञ्च मया क्रमेण कुलजाः काले समुद्राहितौ । सद्विद्या कविता विदेशवसतिः सेवा तथाऽन्यर्थना दैवेन प्रतिबन्धकेन युगपद्द्वैतैः समस्ताः कृताः ॥ १२४ ॥ मज्जत्वम्मसि यातु मेरुशिखर शत्रून्क्षयत्वोहवे वाणिज्यं कृषिसेवनादिसकला विद्याः कलाः शिक्षास्तु । आकाश सकल प्रयातु खगवत्कृत्वा प्रयत्नं परं नोऽभाव्य भवतीह कर्मवशतो भाव्यस्य नाशः कुतः ॥ १२५ ॥ लक्ष्मीकौस्तुभपारिजातसहजः सूनुः सुधाम्मोनिधेर्देवेन प्रणयप्रसादविधिना मूर्ध्ना धृतः शमुता । अद्याप्युज्जति नैष दैवविहितं क्षैप्यं क्षपाबल्लभः केनान्येन विलङ्घयते विधिगतिः पापानरेखासखी ॥ १२६ ॥ अम्मोधिः स्थलता स्थल जलधिता घूलिलवः शैलता मेरुमृत्कणतां तृण कुलिशैता वज्र तृणप्रयताम् । बहिः शीतलता हिम दहनतामायाति यस्येच्छया लीलादुर्ललिता-

१ वसन्ततौ । २ कुलाये । ३ कोकिलाः । ४ मृगवन्धनीम् । ५ पार्वती । ६ कुचेरः । ७ विवाहः । ८ पर्वते । ९ वृद्धवम् । १० उदग्रा ये टङ्काः पाषाणदारणसाधनभूतानि शस्त्राणि तदेलनम् । ११ द्रविणं धनं तदेव पुत्रस्तम् । १२ कृतविवाहाः । १३ व्यर्थाः । १४ सङ्ग्रामे । १५ वज्ररूपताम् ।

दुत्तव्यसन्निभं देवाय तस्मै नमः ॥ १२७ ॥ जन्म त्रयकुलेऽप्रजो धनपतिर्यः कुम्भकर्ण-
प्रजः तत्तुर्व्यासनेजिस्त्वय दशेशिरा दोर्दण्डका विंशतिः । अहं कामगमं विमानमजयं मय्येसमुद्र पुरी
सर्वं निष्फलमेतदेव नियतं देव परं दूर्जयम् ॥ १२८ ॥ यथाखण्डलदन्तिदन्तमुसलान्यावण्डितान्या-
हये धारा यथा विनयैराणिपरशोराकुण्डितानामागताः । तन्मे तायदूरो नृनिहकर्जैर्व्यादीर्यते साम्प्रतं देवे
दुर्वलता गते तृणमपि प्रायेण वज्रायतं ॥ १२९ ॥ दोःसेन्द्रोदयशेवदत्रिभुवनश्रीगर्वसर्वकपः कैलासो-
द्वरणप्रचण्डचरितो वीरः कुचेरानुजः । यत्राय स्वयमस्ति नेयममरावत्याऽपि वन्या पुरी नीता मर्कटकेन
कामपि दशा विन्दैवमावश्यकम् ॥ १३० ॥ येनाकारि मृणालपत्रमशन क्रीडा कण्ठेऽप्य सह स्वच्छन्द
भ्रमणं च कन्दरगणे पीतं पयो नैर्दरन् । सोऽय वन्यकर्म नरं पुरी पतितः पुष्पाति देवं तूर्णयदैवेन
ललाटपत्रलिखितं तत्प्रोज्झितुं कः क्षमः ॥ १३१ ॥ देवेन प्रभुणा स्वयं जगति यद्यस्य प्रमाणीकृतं तत्त-
स्योपनमन्यमानागपि महान्निवाश्रयः कारणम् । नर्वाशापरिपूरके जलधरे वर्षत्यपि प्रत्यहं मृक्षमा एव पतन्ति
चातकमुखे द्वित्राः पयोविन्दवः ॥ १३२ ॥ कान्तं यस्मिन् कपोतिकाऽऽकुलतया नाथान्तकालोऽधुना
व्याधोऽधो धृतचापसज्जितशरः श्येनः परिभ्रामति । श्वथ सत्यहिमौ स दष्टं य्पुना श्येनोऽपि तेनाहतस्तूर्णं
तौ तु यमालयं प्रतिगतां देवीं विचित्रा गतिः ॥ १३३ ॥ रेयोवारिणि धौरणेन विपुले रौजीव-
राजीरजःपुञ्जः पिडारितोर्मिणि प्रविगलहानाम्बुगन्धोत्कटे । भीतं येन मृगारिरक्तमसकृन्तान्तराल-
स्थितं कोष्णं सोऽपि पयः पपौ हतविन्दः को गोचरे नागतः ॥ १३४ ॥ केषाचिज्जिवेन्मनि
स्थितवतामालस्यनिद्रावता दृश्यन्ते फलिता लता इव फलैराचूलमूलं श्रियः । अर्द्धं लङ्घयता गिरिं
प्रयतता पृथ्वीतले धावतामुद्योगव्यवसायसाहसधिया तन्नास्ति येत्पञ्चतं ॥ १३५ ॥ कश्चिद्ब्राम्यति
काकिणीं न लभते कश्चित्मुखं क्रीडति क्रन्दत्यन्य उपस्यते च मुदितैरन्यः सदा किङ्करैः । कश्चिद्ब्राजति
कोऽपि बन्धमयते कश्चित्पुनर्युज्यते दृष्ट्वैव धृतजन्मना वत दशां को नैव चित्रायते ॥ १३६ ॥ पञ्चैते
पाण्डुपुत्राः क्षितिपतितनया धर्ममीमांजुनाथाः शूराः सत्यप्रतिज्ञा दृढतरवपुः केशवेनापि गृह्णाः । ते
वीराः पाणिपात्रे कृपणजनगृहे भिक्षुचर्यां प्रवृत्ताः को वा कार्ये समर्थो भवति विधिवशाद्वाचिनी कर्मरेखा
॥ १३७ ॥ यत्र श्यामाकवीजान्यपि चटकवधूचञ्चुकोटिन्युतानि प्रोच्चीयन्ते स्ववेदमन्यशनत्रिरहिते निर्धन-
श्रोत्रियाणाम् । देवे दातव्यकस्माच्चटुलशिशुरारुद्रहारावलीतो अष्टास्तत्रैव दृष्टा युवतिभिरलस चूर्णिता
मौक्तिकौवाः ॥ १३८ ॥ सतोप येन नीतस्त्रिपुरारिपुरपि द्वन्द्वयुद्धे च जेतुं देवानामप्यशक्या रणशिरसि हता
येन देवेन्द्रतुष्टयं । सेना नारायणीया यमपुरपथिकां योऽकरोदप्रयासं सोऽय गोपालबालैर्हृतसकलधनोऽकारि
देवेन भूर्यः ॥ १३९ ॥ कुत्रैवोद्यथा क्व रामो दशरथवचनादण्डकारण्यमागात्क्वासौ मारीचनामा कर्म-
कमयमृगः कुत्र सीतापहारः । सुग्रीवे राममैत्री क्व जनकतनयान्वेषणे प्रेषितोऽहं योऽर्थोऽसमावनीय-
स्तमपि घटयते क्रूरकर्मा विधाता ॥ १४० ॥

१ इन्द्रजित् । २ रावणः । ३ भुजदण्डाः । ४ अस्त्रमजयं विमानं कामगमं स्वेच्छाऽनुसारं
संचारीत्यर्थः । ५ सुसलसदृशनैरावतहस्तिदन्तान् । ६ सङ्ग्रामे । ७ महेश्वरः । ८ करजा नखाः
तैः । ९ भुजसमूहः । १० वानरेण, द्रुमतेत्यर्थः । ११ सर्पेण । १२ नर्मदाजले । १३ हस्तिना ।
१४ कमलः । १५ भोजनार्थमिति शेषः । १६ अर्जुनस्येवं वृत्तम् । १७ द्रुमत इदं वचनम् ।

वार्धक्यवचनम् ।

पालिता लालिता वृद्धिं नीताश्चात्मवदादृताः । तानेव बत वार्धक्यं विदधाति पराङ्मुखान् ॥ १ ॥
आत्मजाऽऽदिपरिक्लेशमात्मन्यागेष्य मूढधीः । प्रतिकर्तुमशक्तोऽपि वार्धक्ये शोचते परम् ॥ २ ॥
अलकरोति हि जप राजामात्यमिषयतीन् । बिडम्बयति पर्ण्यस्त्रीमल्लगायनसेवकान् ॥ ३ ॥ क्षणात्म-
बोधमायाति लङ्घयते तमसा पुनः । निर्वास्यतः प्रदीपस्य शिखेव जरतो मतिः ॥ ४ ॥ शशिनीव
हिमार्तानां घर्मात्तानां रवाविव । मनो न रमते स्त्रीणां जराजीर्णेन्द्रिये पतौ ॥ ५ ॥ मलिनैरलकैरतैः
शुक्लत्व प्रकटीकृतम् । तद्रोषादिव निर्याता वदनाद्रदनावलिः ॥ ६ ॥ वृद्धत्वानलदग्धस्य सारयौवनव-
स्तुनः । दृश्यते देहगेहेषु मस्मैव पलितच्छलात् ॥ ७ ॥ वीक्ष्यते पलितश्रेणिर्नैव वृद्धस्य मूर्धनि । भृषैव नीत
जन्मेति किं तु मस्म विधिर्न्यधात् ॥ ८ ॥ इयत्यामपि सामग्र्यां सुकृतं न कृतं त्वया । इतीव कुपितो
दन्तान्तकः पातयत्यलम् ॥ ९ ॥ यममिव करघृतदण्ड हरिमिव सगर्दं शशाङ्कमिव वक्रम् । शिव-
मिव च विरूपाक्ष जरा करोत्यकृतपुण्यमपि ॥ १० ॥ वदनं दशनविहीनं वाचो न परिस्फुटा
गता शक्तिः । अन्यक्तेन्द्रियशक्तिः पुनरपि बाल्यं कृतं जरया ॥ ११ ॥ पटुरदति पलितदूतो मस्तक-
मासाद्य सर्वलोकस्य । परिभवति जरा मरणं कुरु धर्मं विरम पापेभ्यः ॥ १२ ॥ शतमेत्यु दण्डेष्वर
कुर्वरेमपि शूलिनं तथा गर्दिनम् । कुरुते जरा न सा किं कुर्यान्निरूपणमकं मनुजम् ॥ १३ ॥ कृष्ण-
वर्त्मनि गुणान्नाणयन्ती 'जीवनेऽपि' जैरयन्त्यनुरागम् । आगता बत जरेश हिमोनी सेव्यतां
सुरतरङ्गवतीयम् ॥ १४ ॥ कृतान्तस्य दूतो जरा कर्णमूले समागत्य वक्तीति लोकाः
शृणुष्वम् । परस्त्रीपरद्रव्यवाञ्छां त्यजध्वं भजध्वं रमानाथपादारविन्दम् ॥ १५ ॥ वर्णं सितं
समभिवीक्ष्य शिरोरहोणां स्थानं जरा परिभवस्य यदेव पुसाम् । औरोपितास्थिशकलं परिदृश्यं
यान्ति चाण्डालकूपमिव दूरतर तरुण्यः ॥ १६ ॥ भ्रूतिः शिथिलता गता स्मृतिरपि प्रनष्टाधुना
गतिर्विषयमागता गलितता गता द्विर्जाना ततिः । गैवामपि च सहतिः समुचितक्रियातश्च्युता कृता तु
जरया तथा कलियुगस्य चौमित्रता ॥ १७ ॥ गात्रं सकुचिर्तं गतिर्विगलिता भ्रष्टा च दन्तावलिर्दृष्टि-
र्नश्यति वर्धते बधिरता वक्रं च लालायते । वाक्यं नाद्रियते च बान्धवजनैर्भार्या न शुश्रूषते हा कष्टं
पुरुषस्य जीर्णवयसः पुत्रोऽर्थमित्रायते ॥ १८ ॥ स्थूलप्रावरणोऽतिवृत्तकथकः कासाश्रुलालाविलो मग्नोर-
कटिपृष्ठजानुजघनो मुग्धोऽतिथीन्वारयन् । शृण्वन्घृष्टवधूवचासि धनुषा सत्रासयन्वायसौनाशापाशनि-
वद्धजोवविभवो वृद्धो गृहे ग्लायति ॥ १९ ॥ पादौ सस्तम्भयन्ती मुखमपि नमयन्त्यङ्गमाकुञ्चयन्ती

१ वेश्या- । २ गदेन-रोनेण, गदया च सह वर्त्तमानम् । ३ विकृतनेत्रम् । ४ देवराजम् ।
अनेकक्रोध (शोक) युक्तं च । ५ यमराजं यष्टिसहायं च । ६ धनदं कुत्सित-
शरीरं च । ७ शङ्करम्, शूलरोगपीडितं च । ८ कौमोदकीगदाधरं, गदरोगयुक्तं च ।
९ अनले कृष्णस्य वर्त्मनि च । १० जले जीविते च । ११ अपनयन्ती । १२ हिमराशिः ।
१३ सुरते-रमणचिष्ये रङ्गवती, सुराणां देवानां तरङ्गवती- नदी (गङ्गा) च । १४ केशानाम् ।
१५ आरोपितम् अस्थिः शकलं खण्डं यत्र तत् । १६ दूरं कृत्वा । १७ श्रवणेन्द्रियं वेदञ्च ।
१८ स्मरणशक्तिः, धर्मशास्त्रं च । १९ आचरणम्, प्रयाणं च । २० रदानां ब्राह्मणादीनां च ।
२१ इन्द्रियाणां, सुरभीणां च । २२ साधर्म्येति पाठान्तरं तु ह्ययमेव, भावप्रत्ययाद्वावप्रत्यया-
नुत्पत्तेः । २३ शत्रुसमो जायते । २४ अतिक्रान्तवृत्तान्तकथयिता । २५ काकान् ।

हस्ताबुक्कम्पयन्ती प्रणयिजनवचो न श्रुतीः श्रावयन्ती । रत्यामुद्वेजयन्ती वेलिततनुमती नूतनोटा जरा
चा तुल्या पूर्वा तु पुंसस्रसति वत पैरा भीतिहेतुर्नरस्य ॥ २० ॥

क्षुधाप्रभाववर्णनम् ।

नास्ति क्षुधासमं दुःख नास्ति रोगः क्षुधासमः । नास्त्याहारसमं क्षीण्यं नास्ति क्रोधसमो त्रिषु ॥ १ ॥
शय्या वस्त्र चन्दन चारु हास्यं वीणा वाणी मुन्दरी या च नारी । न भ्राजन्ते क्षुत्पिपासातुराण
सर्वारम्भास्तण्डुलप्रस्थगूलाः ॥ २ ॥ न रत्नानि न तर्पणा न वस्त्रादि सुतादि च । न धर्मो न धृतार्थहा
क्षुधितस्य प्रवर्त्तते ॥ ३ ॥

पाचकदशवर्णनम् ।

प्रतिदिनमयत्नमुलमे भिक्षुकजननि साधुजनकल्पलते । नृपनमननरकनारिणि भगवति भिक्षे नम-
स्तुम्यम् ॥ १ ॥ अगस्तितुल्याश्च घृताब्जिशोणणे दम्भोलितुल्या चटकादिभेदने । शाकावलीकाननघ-
तिरूपास्त एव भद्रा इतरे भर्ताश्च ॥ २ ॥ अर्घ्यो भुक्तिमता प्रयोगसमये मन्त्रेषु पृष्ट गतः पाकागार-
गतस्तु पाचकमनस्तोयाय चक्षस्पतिः । उच्यते चाया निरतो रतोऽर्भकगणे पिण्डेषु दत्तादरो नानाश्राद्धग-
णैकचालितमना भट्टोत्तमो राजने ॥ ३ ॥ उच्चैरध्ययन पुरातनकथा स्त्रीभिः सहलपन तानामर्मकला-
लनं पतिर्नुतिस्तत्राकमिध्यास्तुतिः । आदेशस्य करावलम्बनाविधिः पाण्डित्यलेखक्रिया होराङ्गरुडमन्त्र-
तन्त्रकविधिर्मिक्षोर्गुणा द्वादश ॥ ४ ॥ प्रातः क्षालितलोचनाः करतले चञ्चलपवित्राङ्गुरास्तत्तत्स्थाननिवे-
शितोर्ध्वतिलकाश्चैलान्तवद्धाक्षताः । को जातश्च मृतोऽथवा मृततिथिः कस्यालये वर्तते चेत्थं हर्षशै-
त्युताः प्रतिदिनं धावन्त्यहो भिक्षुकाः ॥ ५ ॥

इतरालयाश्रयगर्हणम् ।

शिरसा धार्यमाणोऽपि सोमः सोमेनै शम्भुना । तथापि कृशतां धत्ते कष्टः खलु पराश्रयः ॥ १ ॥
विना कार्येण ये मूढा गच्छन्ति परगन्दिरम् । अवश्य लघुता यान्ति कृष्णपक्षे यथा शशी ॥ २ ॥
कष्टं खलु मूर्खत्वं कष्टं खलु यौवनेषु दारिद्र्यम् । कष्टादपि कष्टतरं परगृहवासः परान्नं च ॥ ३ ॥
उद्वेगणपरिवारो नायकोऽप्योपधीनाममृतमयशरीरः कान्तिशुक्तोऽपि चन्द्रः । भवति विगतरदिमर्मण्डल
प्राप्य भानोः परसदननिधिष्ठः को लघुत्व न याति ॥ ४ ॥

उदरभरणस्य गर्हणम् ।

अस्य दग्धोदरस्यार्थे किं न कुर्वन्ति पण्डिताः । वानरीमिव घाग्देवी नर्तयन्ति गृहे गृहे ॥ १ ॥ उदर-
दरीय गहना यद्गतमखिल विलीयते कचन । एका तत्र च भुजगी विलापयति क न सा दुष्टा ॥ २ ॥
किमकारि न कर्पण्य कस्यालङ्घि न देहली । अस्य पापोदरस्यार्थे किमनाटि न नाटकम् ॥ ३ ॥ एकः स

१ बलियुक्तशरीरा वक्रतया वर्त्तमाना च । २ जरा । ३ वीराः । ४ अग्रगण्यः ।
५ सुरशुरुः । ६ दक्षिणायाम्, अयं श्रोत्रियाणां साङ्केतिकः शब्दः । ७ चालक- । ८ प्रशंसा ।
९ आज्ञायाः । १० होरा-जन्मपञ्चङ्गम्, गारुडो मन्त्रो विषापहरः । ११ इमासहितेन । १२ नक्षत्र-

एव जीवन्ति हृदयविहीनोऽपि सद्दयो राहुः । यः सकललघिमकारणमुदर न विमर्ति दुष्पूरम् ॥ ४ ॥ कर्षेरा समपहाय कै घरा प्राप्य सर्वति जहास कस्यचित् । मां किलानमयतः स्वपूर्तये दुर्मरात्किमुदराद्वियोगतः ॥ ५ ॥ अहितहितविचारशून्यबुद्धेः श्रुतिसमयैर्वह्निस्तिरस्कृतस्य । उदरभरणमात्रकेवलेच्छोः पुरुषप-
शोश्च पशोश्च को विशेषः ॥ ६ ॥ इयमुदरदरी दुरन्तपूरा यदि न मवेदमिमानमङ्गभूमिः । क्षणमपि न सहे भवादृशाना कुटिलकटाक्षनिरीक्षणं नृपाणाम् ॥ ७ ॥ अपहरति महत्त्व प्रार्थना किं न जाने जन-
यति गुरुलज्जामित्यहं किं न वेद्मि । तदपि वद वदान्य त सदा प्रत्यह मा जठरपिठरवर्ती बहिरर्थीक-
रोति ॥ ८ ॥ गङ्गातरङ्गक्षणशीकरशीतलानि विद्याधराभ्युषितचारुशिलातलानि । स्थानानि किं हिमवतः प्रलय गतानि यत्सावमानपरपिण्डरतो मनुष्यः ॥ ९ ॥ अभिमतमहामानप्रस्थिप्रमेदपटीयसी गुरुतरुण-
ग्रामाभ्मोजस्फुटोज्ज्वलचन्द्रिका । विपुलविलसल्लुजावल्लीवितानकुठारिका जैठरपिठरी दुष्पूरेय करोति बिडम्बनम् ॥ १० ॥ ये वर्धन्ते धनपतिपुरःप्रार्थनादुःखमाजो ये चाल्पत्व दधति विषयाक्षेपपर्यस्तबुद्धेः ।
तेषामन्तःस्फुरितहसित वासराणां स्मरेय ध्यानच्छेदे शिखरिकुहरप्रावशब्धानिषण्णः ॥ ११ ॥ मातनार्तः परमनुचित यत्खलानां पुरस्तादस्ताशङ्क जठरपिठरीपूर्तये नर्तिताऽसि । तत्क्षन्तव्य सहजसरले वत्सले
वाणि कुर्या प्रायश्चित्त गुणगणनया गोपवेषस्य विष्णोः ॥ १२ ॥ दीना दीनमुल्लेखितैव शिशुकैराकृष्ट-
जीर्णाम्बरा क्रोशद्भिः क्षुधितैर्निरनविधुरां पश्येन चेद्वेहिनीम् । याच्यामङ्गमयेन गद्गदगलत्रुटयद्विलीनाक्षरं
को देहीति वदेत्स्वदगजजठरस्थार्थे र्मनस्वी जनः ॥ १३ ॥ हिंसाशून्यमयत्नलभ्यमशन धात्रा मरुत्कल्पित
व्यालानां पशवस्तृणाङ्कुरमुजः स्रष्टाः स्थलीशायिनः । संसारार्णवलब्धनक्षमधिया वृत्तिः कृता सा नृणां
यामन्वेषयतां प्रयान्ति सततं सर्वे समाप्तिं गुणाः ॥ १४ ॥ किं कन्दाः कन्दरेभ्यः प्रलयमुपगता
निर्झरा वा गिरिभ्यः प्रव्वस्ता वा तरुभ्यः सरसफलश्रुतो वल्कलिन्यश्च शाखाः । वीक्ष्यन्ते यन्मुखानि
प्रसममपगतभ्रंश्रयाणां खलानां दुःखोपात्ताल्पवित्तस्मैयपवनवशान्नर्तितभ्रूलतानि ॥ १५ ॥

किङ्करतागर्हणम् ।

स्वामिप्रायपरोक्षस्य परचित्तानुवर्तिनः । स्वयं विक्रीतदेहस्य सेवकस्य कुतः सुखम् ॥ १ ॥ चलेषु
स्वामिचितेषु सुलभे पिशुने जने । यदि जीवन्त्यहो चित्रं क्षणमप्युपजीविनः ॥ २ ॥ सेवा श्रद्धातिर्य-
स्ता न तैः सम्पगुदाहृतम् । स्वच्छन्दचारी कुत्र श्वा विक्रीतासुः कः सेवकः ॥ ३ ॥ सेवया धनमि-
च्छद्भिः सेवकैः पश्य यत्कृतम् । स्वातन्त्र्यं यच्छरीरस्य मूढैस्तदपि हारितम् ॥ ४ ॥ वर वन वर मैक्ष्यं
वर मारोपजीवनम् । पुसा विवेकहीनानां सेवया न धनार्जनम् ॥ ५ ॥ या प्रकृत्यैव चपला निपतत्यशु-
चावपि । स्वामिनो बहु मन्यन्ते दृष्टिं तामपि सेवकाः ॥ ६ ॥ मनुष्यजातौ तुल्याया भृत्यत्वमतिग-
र्हितम् । प्रथमो यो न तत्रापि स किं जीवत्सु गण्यते ॥ ७ ॥ तावज्जन्मातिदुःखाय ततो दुर्गतता
सदा । तत्रापि सेवया वृत्तिरहो दुःखपरम्परा ॥ ८ ॥ नाश्नाति सेवयौस्तुक्पादनिद्रो न प्रबुध्यते । न
निःशङ्कं वचो ब्रूते सेवकोऽप्यत्र जीवति ॥ ९ ॥ भूः शय्या ब्रह्मचर्यं च कृशत्व लघु भोजनम् । सेव-
कस्य यतैर्यद्विदेशः पापवर्मजः ॥ १० ॥ शीतातपादिकष्टानि सहते यानि सेवकः । धनाय तानि

१ चतुरः । अत्र विरोधाभासः । २ ग्रीवाम् । ३ मस्तकम् । ४ सङ्ग्रामे । ५ श्रुतीनां वेदानां
समयाः सिद्धान्तास्तैः, कर्णेन्द्रियाणां शब्दग्रहणव्यापारास्तैश्च । ६ उदरभाण्डम् । ७ पर्वत-
८ अम्बरं वस्त्रम् । ९ अभुक्तवतीम् । १० महाचेताः । ११ अविनीतानाम् । १२ गर्व-
१३ असवः प्राणाः ।

चात्पानि यदि धर्माय मुच्यते ॥ ११ ॥ मृदुनाऽतिमुवृत्तेन सुमृष्टेनातिहारिणा । मोदकेनापि किं तेन निष्पत्तिर्यस्य सेवया ॥ १२ ॥ स्वयं जहाति सेवकः सुखं च मानमेव च । यदर्थमर्थमीदृहे तदेव तस्य हीयते ॥ १३ ॥ प्रणमत्युन्नतिहेतोर्जीवितहेतोर्धिमुञ्चति प्राणान् । दुःखीयति सुखहेतोः को मूढः सेवकादन्यः ॥ १४ ॥ मौनान्मूकः प्रवचनपटुर्वातुलो जल्पको वा धृष्टः पार्थिवसति च सदा दूरत-स्थप्रगल्भः । क्षान्त्या भीरुर्यदि न सहते प्रायशो नाभिजातः सेवार्धर्मः परमगहनो योगिनामप्यगम्यः ॥ १५ ॥ विज्ञैः स्निग्धैरुपकृतमपि द्वेषितामेति कश्चित्साक्षादभ्यैरुपकृतमपि प्रीतिमेवोपयाति । चित्रचित्र किमथ चरितं नैकभावाश्रयाणां सेवार्धर्मः परमगहनो योगिनामप्यगम्यः ॥ १६ ॥ भक्तानामुपकारिणां परहितव्यापारमुक्तात्मना सेवासव्यवहारतत्त्वविदुषा द्रोहच्युतानामपि । व्यापतिः स्खलितान्तरेण नियता सिद्धिर्भवेद्वा न वा तस्मादम्बुपतेरिषावनिपतेः त्रेधा सदाशङ्किनी ॥ १७ ॥ आहारे बडवानलश्च शयने यः कुम्भकर्णायते सदेशे वधिरः पलायनविधौ सिंहः शृगालो रणे । अन्वो वस्तुनिरीक्षणेऽथ गमने खेच्छः पटुः क्रन्दने भागेनैव हि लभ्यते पुनरसौ सर्वोत्तमः सेवकः ॥ १८ ॥

सुजीवनप्रशंसनम् ।

दानं त्राणे च गाम्भीर्ये क्षमायां च पराक्रमे । धैर्ये सम्पदि दाक्ष्ये च धुर्याणामेव जीवनम् ॥ १ ॥ कीर्तिरेका प्रिया भार्या सर्वदा यान्निषेधते । जीवनं जीवनं तेषां परेषां मरणार्थकम् ॥ २ ॥ यस्य जीवन्ति धर्मेण पुत्रा मित्राणि वान्धवाः । सफलं जीवितं तस्य नात्मार्ये को हि जीवति ॥ ३ ॥ यम्य मित्राणि मित्राणि शत्रवः शत्रवस्तथा । अनुकम्प्योऽनुकम्प्यश्च स जातः स च जीवति ॥ ४ ॥ वाणी रसवती यस्य भार्या पुत्रवती सती । लक्ष्मीर्दानवती यस्य सफलं तस्य जीवितम् ॥ ५ ॥ स जीवति यशो यस्य कीर्तिर्यस्य स जीवति । अयशोऽकीर्तिसंयुक्तो जीवन्नपि मृतोपमः ॥ ६ ॥ चलं वित्तं चलं वित्तं चले जीवितयौवने । चलाचलमिदं सर्वं कीर्तिर्यस्य स जीवति ॥ ७ ॥ यस्मिंजीवति जीवन्ति बहवः स तु जीवति । कुरुते किं न काकोऽपि चञ्च्वा स्वोदरपूरणम् ॥ ८ ॥ स जातो येन जातेन याति वंशः समुन्नतिम् । परिवर्तिनि ससारे मृतः को वा न जायते ॥ ९ ॥ अङ्गैरकारि लोकेर्गर्ला-निमनातैव रञ्जिता जगती । सध्याया इव वसतिः स्वल्पापि सखे सुखायैव ॥ १० ॥ यजीवति क्षणमपि प्रीथितं मनुष्यैर्विज्ञानविक्रमयशोभिरमज्यमानम् । तन्नाम जीवितमिह प्रवदन्ति तज्ज्ञाः काकोऽपि जीवति चिराय वलिं च भुङ्क्ते ॥ ११ ॥ यो नात्मजे न च गुरौ न च भृत्यवर्गे दाने दया न कुरुते न च बन्धुवर्गे । किं तस्य जीवितफलं हि मनुष्यलोके काकोऽपि जीवति चिराय वलिं च भुङ्क्ते ॥ १२ ॥ जातः कर्मः स एकः पृथुभुवनभरायार्पितं येन पृष्ठं श्लाघ्यं जन्म ध्रुवस्य अमतिं नियमितं यत्र तेजस्वि-चक्रम् । सजातव्यर्थपक्षाः परहितकरणे नोपरिष्ठान् बाधो ब्रह्माण्डोदुर्मैरान्तर्मशकवदपरे जन्तवो जातनष्टाः ॥ १३ ॥

ऋणगर्हणम् ।

उत्तमर्णमुखं पश्यन्नधमर्णो हिया नमन् । मृत्युजीवितयोर्युद्धसम्भ्रमं परिलोकते ॥ १ ॥ ऋणग्रथं द्विजातीनां जन्मनः प्रवृत्तिः स्थितम् । ऋणान्तरभृता पुंसां जीवनं जीवनं विना ॥ २ ॥ ऋणत्रयमपाकर्तुं शास्त्रा-

१ चेष्टते । २ बहुभाषणकारी । ३ सागरस्य । ४ वृत्तान्तग्रहणे । ५ नष्टपादः । ६ रोदने । ७ कीर्तिर्दानादेः, यथस्तु शौर्यादेः प्रभवतीति भेद इत्याहुः । ८ भ्रमणशीले । ९ अर्थं प्रदातुम् । १० तेजोहीनत्वम् पराक्रमशून्यत्वं च । ११ अत्यन्तं रक्ततां नीता अतुरक्ता कृता च । १२ प्रसिद्धम् । १३ उदुम्बरफले जन्तव इवात्रापि नरास्तिष्ठन्ति ।

ज्ञामङ्गमीः पुरः । चतुर्थर्णनिराकारे प्रत्यक्षं नृगतेर्मयम् ॥ ३ ॥ ऋणत्रयं निराकारि नूतनं चाकारि
येन नो । स एकः मुकुती लोकाः सर्वत्र सुखमेधने ॥ ४ ॥ न विप विपमित्याहुर्नृहस्य विषमुच्यते ।
विषमेकाकिन हन्ति ब्रह्मस्व पुत्रपौत्रिकम् ॥ ५ ॥ पापं कर्तुमृषं कर्तुं मन्यन्ते मानवाः सुखम् । परिमाणो-
ऽतिगहनो महतामपि नाशकृत् ॥ ६ ॥ लोकद्वयमतिमैयैकनिदानमेतद्विकप्राणिनामृणमहो परिणामघोरम् ।
एकः स एव हि पुमान्परमस्ति लोके क्रुद्धस्य येन घनिकस्य मुखं न दृष्टम् ॥ ७ ॥

देशान्तरनिषेधणम् ।

यो न सचरते देशान्यो न सेवेत पण्डितान् । तस्य सङ्गचिता बुद्धिर्घटबिन्दुरिवाम्भसि ॥ १ ॥ यस्तु
सचरते देशान्यस्तु सेवेत पण्डितान् । तस्य विस्तारिता बुद्धिस्तैलबिन्दुरिवाम्भसि ॥ २ ॥ स्वदेशं परि-
हयान्यं देशं यः सेवते जनः । सुरभिं स निराकृत्य रासमीं मजते जडः ॥ ३ ॥ व्यापारान्तरमुत्सृज्य
वीक्षमाणो बधूमुखम् । यो गृहेष्वेव निद्राति दरिद्राति स दुर्मतिः ॥ ४ ॥ देशे देशे किमपि कुतुकाद-
द्भुतं लोकमानाः सपादैव द्रविणमतुलं सर्वं भूयोऽप्यवाप्य । सधुज्यन्ते सुचिरविरहोत्कण्ठिताभिः सतीभिः
सौख्यं घन्याः किमपि दधते सर्वसपत्समृद्धाः ॥ ५ ॥ आकिञ्चन्यादतिपरिचयाज्जाययोपेक्षमाणो भूपाला-
नामनुसंरणाद्विभ्यदेवाखिलेभ्यः । गेहे तिष्ठन्कुमतिरलसः कूपकूर्मैः सर्वमा किं जानीते भुवनचरितं किं
सुखं चोपमुक्ते ॥ ६ ॥ तीर्थानामवलोकनं परिचयः सर्वत्र वित्तार्जनं नानाऽऽश्चर्यनिरीक्षणं चतुरता बुद्धेः
प्रशस्ता गिरः । एते सन्ति गुणाः प्रवासविषये दोषोऽस्ति चैको महान्यन्मुग्धामधुराधराधरसुधापानं
विना स्वीयते ॥ ७ ॥

व्यापारिप्रभावप्रशंसनम् ।

कौशलस्य च मायस्य व्यापारो निकषोपलः । अव्यापृष्वानलोकस्य कथं प्रस्फुटता भवेत् ॥ १ ॥
व्यापारे वर्धते लक्ष्मीर्व्यापारे चैव कौशलम् । हन्त व्यापारहीनानामकर्मण्यत्वमूर्जितम् ॥ २ ॥ आसीत्सत्य-
युगे बलिस्तदनु च त्रेतायुगे मागधो रामः सत्यपराक्रमोऽथ मगवान्धर्मस्तथा द्वापरे । दाता कोऽपि
न चास्ति सप्रति कलौ जीवन्ति केनार्थिनश्चैत्येवं कृतनिश्चयेन विधिना व्यापारिणो निर्मिताः ॥ ३ ॥
शक्रोद्याननिवासितामधिगतो दाता स कल्पद्रुमः पातालं किल कार्मेधेनुरपि सा कामप्रसूतन्वगात् । इत्थं
विश्वसृजा विचिन्त्य यवनागाराधिकारार्थिनः सद्दिद्यानिधिरक्षणार्थमधुना व्यापारिणो निर्मिताः ॥ ४ ॥
कौपीनं धृतवान्हरोऽपि मगवान्विष्णुः प्रविष्टो जलं वारा राशिरपेयतामुपगतः को नाम दातुं क्षमः ।
इत्थं विश्वसृजा विचिन्त्य यवनागाराधिकारार्थिनः सद्दिद्यानिधिजीवनार्थमधुना व्यापारिणो निर्मिताः ॥ ५ ॥

कल्लिप्रभाववर्णनम् ।

कल्लिमूपे समायाते धर्मोऽवर्मायते सुवि । अवर्म्मः सर्वतः पुसा हन्त धर्मवदर्थ्यते ॥ १ ॥ कल्लि-
मागान्तमुत्प्रेक्ष्य विलीयन्ते सुरा अपि । तदाश्रितस्य धर्मदेः का कथा जायते पुनः ॥ २ ॥ कल्लि-
साम्राज्यमासाद्य न मेतव्यं भवान्तरात् । धर्मानुग्रानमृद्धानां भर्तारोऽवशिष्यते ॥ ३ ॥ यवनैरवनिः
क्रान्ता हिन्दवो विन्ध्यमाविशन् । बलिना वेदमार्गोऽयं कल्लिना कवलीकृतः ॥ ४ ॥ सीदन्ति चाग्निहोत्राणि

गुरुपूजा प्रणश्यति । कुमार्थश्च प्रसूयन्ते प्राप्ते कलियुगे सदा ॥ ५ ॥ परान्नेन मुख दग्धं हस्तौ दग्धौ
 प्रतिग्रहात् । परस्त्रीभिर्मनो दग्ध कृतः शापः कलौ युगे ॥ ६ ॥ राक्षसाः कलिमात्रित्यु जायन्ते
 ब्रह्मयोनिषु । ब्राह्मणानेव बाधन्ते तत्रापि श्रोत्रियान्कृशान् ॥ ७ ॥ रुशलाः शब्दवार्ताया वृत्तिहीनाः
 गुरागिणः । कलौ वेदान्तिनो भान्ति फाल्गुने बालका इव ॥ ८ ॥ वागुच्चारोत्सवमन्यास्तत्क्रिया
 कर्तुमक्षमाः । कलौ वेदान्तिनो भान्ति फाल्गुने बालका इव ॥ ९ ॥ कृते च रेणुका कृत्या त्रेताया
 जानकी तथा । द्वापरे द्रौपदी कृत्या कलौ कृत्या गृहे गृहे ॥ १० ॥ मद्युगमन्योत्पन्नाः कृतयुगधर्मा-
 नुसारिणः किमिति । इति रोगादिव कलिना पीड्यन्ते साधवो बलिना ॥ ११ ॥ नाभीतेऽत्र जनो
 यदि कश्चिदधीते शते सहस्रे वा । दुस्तनेषु श्राम्यति दूरीकुरुते श्रुतिस्मृतिसुतकान् ॥ १२ ॥ सीदन्ति
 सन्तो विलसन्त्यसन्तः पुत्रा म्रियन्ते जनकधिरायुः । परेषु मैत्री स्वजनेषु धैरं पश्यन्तु लोकाः कलि-
 कौतुकानि ॥ १३ ॥ एतादृशे कलियुगंऽपि शतेषु कथिज्जातादरो जगति यः श्रुतिमार्ग एव । यत्कि-
 न्निदाचरतु पात्रमसौ स्तुतीनां श्लाघ्य मितापमपि किं न मेरी सरश्चेत् ॥ १४ ॥ उपनयनविवाहावुत्स-
 वैकप्रधानौ कलिबिभवत एषां कालभेदानभिज्ञाः । विजहति न कदाचिद्वन्दपादैकयोग्ये वयसि च यवना-
 नीवाचनाभ्यासमेते ॥ १५ ॥ न देवे देवत्व कपटपटवस्तापसजना जनो मिथ्यावादी विरलतरुष्टि-
 र्जलधरः । प्रसङ्गो नीचानामवनिपतयो दुष्टमनसो जना अष्टा नष्टा अहह कलिकालः प्रभवति ॥ १६ ॥
 गता गीता नाश कचिदपि पुराण वरपगतं विलीनाः स्पृष्टवर्था निगमनिचयो दूरमगमत् । इदानीं रंदा-
 सप्रभृतिवचनैर्मोक्षपदवी तदेव जानीमो कलियुगं तवैवैव महिमा ॥ १७ ॥ अपारं व्यापारैरहरिह नय-
 न्तोऽशनदशास्थथ स्नाताः सध्या विदधति न जातु स्वसमये । त्यजन्तः स्वा वृत्ति द्विजकुलमवग्राम-
 गणक्रीमवन्तो हन्तामी कथमपि च जीवन्ति बहवः ॥ १८ ॥ कुक्षेः पूर्त्यं यवनविततं धृत्यकृत्यानि कर्तुं
 विक्रीणीते वपुरपि निज वेतनैरेतदास्ताम् । विप्रो भूत्वाप्यहह गणनानैपुणैर्वञ्चयित्वा स्वर्गस्तेषां
 रचयति जनः स्वामिना पोषकाणाम् ॥ १९ ॥ वेदव्यासः स नव दश यो वेद
 वेदाक्षराणि श्लोकं त्वेकं परिपठति यः स रव्यं जीव एव । आपस्तम्बः स दह कलयेत्सम्यगौर्पा-
 सन यः कष्ट शिष्टक्षितिकृति कलौ कार्श्यमृच्छन्ति विद्याः ॥ २० ॥ ये कायस्थजनाश्च ये वृषसुता
 ये च द्विजाः शास्त्रिणस्ते यत्नादनुसृत्य निर्देयतया शुष्कास्तुरुष्काधिपान् । देवान्भूमिपुराश्च पान्ति कृति-
 नस्ते चेन्मुधोदीसते ब्राह्मण्याय जलाब्जलिः किल भुवि प्राज्ञैः प्रदेयो भवेत् ॥ २१ ॥ आक्रान्तास्तु वसु-
 न्धरास्तु यवनैरासेतुहेमाचल विद्विगे क्षितिमृद्गणे विकरुणे निद्राति नारायणे । निर्विघ्नप्रसरे कलावपि
 बलान्निष्कण्टक वैदिक पन्थान किल तत्र तत्र परिपात्येको हि लोकोत्तरः ॥ २२ ॥ जलामवि-
 रामलौकिकवचोभाजाममीषा पुनर्मन्त्रोच्चारण एव पर्यवसितं मौनव्रतं कर्मसु । प्रामाद्व्यलेखनेन नयता
 कालानशेषानहो पारम्पर्यत ईदृशमिह नृणां ब्राह्मणमन्यादृशम् ॥ २३ ॥ ये मुष्णन्ति निशि प्रविश्य भवनं
 यो वा बलात्कानन नैते स्थामिव्यन हरन्ति ननु तानिन्दन्ति चोप इति । सद्यो हन्त हरन्ति पोषकधनं
 सख्यां विपर्यय ये कष्ट तानपि यश्चकानिह पुरस्कुर्यन्ति सर्वे जनाः ॥ २४ ॥ सौलर्दं शशशृङ्गस्तुजन्ता
 वेन्यासुतस्पर्धिनो किं ब्रूमो गुणिना गुणप्रहिलता व्योमप्रसूनोपमा । दृष्टिः शीलसुधाहलाहलमयी राज्ञा

१ अन्धा बालिकाः । २ दानग्रहणात् । ३ रवाध्यायपरो न भवति । ४ स्वरूपजलम् ।
 ५ निजलक्षणे । ६ पृथिवी- । ७ सुरगुरुः । ८ स्मार्तविधिना स्थापित पावकम् । ९ लभन्ते ।
 १० म्लेच्छविशेषान् । ११ उदासीना भवन्ति । १२ नष्टे । १३ वन्ध्यासुतसदृशी ।

मदिरागर्हणम् ।

वैकल्य धरणीर्पातमयथोचितजटपर्णम् । सनिर्पातस्य चिह्नानि मद्य सर्वाणि दर्शयेत् ॥ १ ॥ एक-
तश्चतुरो वेदा ब्रह्मचर्यं तथैकतः । एकतः सर्वपापानि मद्यपानं तथैकतः ॥ २ ॥ मद्यपस्य कुतः सत्यं

१ विकृतनयनत्वम् । शूद्रत्वं च । २ रुचिगूज्यत्वं, भास्करत्वं च । ३ नृसिंहस्येव भया-
वहाकृतिम् नृसिंहस्याकृति च । ४ कुटिलमुखत्वम्, गणेशरूपत्वं च । ५ पन्नहीनतां भगवती च ।
६ विपण्णो भवति । ७ सुवर्णस्यासनम् । ८ यज्ञाताम् । ९ वेदगीः । १० मरणम् । ११ कृत-
मानः । १२ गर्दनः । १३ म्लेच्छविर्गेषु । १४ चण्डालान् । १५ प्रविशति । १६ यस्यां पद्मो मणो
अवतिष्ठन्ति या तस्यां स्थितान् स्यान् नायनपि ये उतितानि क्वंन्ति तादा । १७ विह-
लत्वम् । १८ भयं पतनम् । १९ जडत्वं वचनम् । २० वातादिनां प्रवयम् ।

दया मासाशिनः कुतः । कामिनश्च कुतो विधा निर्धनस्य कुतः सुखम् ॥ ३ ॥ अयुक्तं बहु मापन्ते
यत्र कुत्रापि शरते । नम्रा विक्षिप्य गात्राणि बालका इव मद्यपाः ॥ ४ ॥ मत्तो हिनेस्ति सर्वं मिथ्या
प्रलपति हि विकलया बुद्ध्या । मातरमपि कामयते सावज्ञं मद्यपानमत्तः सन् ॥ ५ ॥ चित्ते
भ्रान्तिर्जायते मद्यपानाद्भ्रान्ते चित्ते पापचर्यामुपैति । पापं कृत्वा दुर्गतिं यान्ति मूढास्तस्मान्मद्य नैव
पेयं न पेयम् ॥ ६ ॥

तमाखुः ।

तमाखुपत्रं राजेन्द्र भज माज्ञानदायकम् । तमाखुपत्रं राजेन्द्र भज माज्ञानदायकम् ॥ १ ॥ दारिद्र्य-
शीलोऽपि नरस्तमाखु नैव मुञ्चति । निवारितोऽपि मार्जारस्तमाखुं नैव मुञ्चति ॥ २ ॥ विद्वैर्जाः पुरा
पृष्टवान्पद्मयोनिं धरित्रीतले सारभूतं किमस्ति । चतुर्मिर्मुखैरित्यवोचद्विरिञ्चिस्तमाखुस्तमाखुस्तमाखुस्त-
माखुः ॥ ३ ॥ न स्वादु नौषधमिदं न च वा सुगन्धि नाक्षिप्रिय किमपि शुष्कतमाखुचूर्णम् । किं चाक्षि-
रोगजनकं च तदस्थ भोगे वीजं नृणां नहि नहि व्यसनं विनाऽन्यत् ॥ ४ ॥ सुपर्णपरिसेवितस्तदनु
साधुर्गुणान्वितो द्विजैर्जनमहापटुस्तदनु सारसैर्धानमाक् । सदैव सुखयोऽशनं भवति यस्य विष्णोः समस्त-
माखुरिति सेव्यता भवति वै यतो (५) रंगिता ॥ ५ ॥ श्रीकृष्णः पूतनायाः स्तनमलमपिबत्कालकूटेन
पूर्णं प्रस्कन्ध भूप्रदेशे किमपि च पिबतो यत्तदा तस्य वक्त्रात् । तस्मादेता तमाखुः सुरवरपरमोच्छि-
ष्टमेतद्गुरां स्तुत्वा नत्वा मिलित्वा ह्यनिशमतिमुदा सेव्यते वैष्णवाग्र्यैः ॥ ६ ॥ आतः कस्तव तमा-
खुर्गमनमिह कुतो वारिधेः पूर्वपारात्कस्य त्वं दण्डधारी नहि तव विदितं श्रीकलेरेव राज्ञः । चातुर्वर्ण्यं
विधात्रा विविधविरचितं ब्रह्मणा धर्महेतोरेकीकर्तुं बलात्तन्निखिलजगति रे शामनादागतोऽस्मि ॥ ७ ॥

इति सुभाषितसुधारत्नभाण्डागारं तृतीयं भाण्डं समाप्तम् ।

१ नाशयति । २ आखुः पत्रं वाहनं यस्य, 'त' गणपतिम् । ३ मा लक्ष्मीः ज्ञानं
तयोर्दातारमिति भावः । ४ तमाखुपत्रं प्रसिद्धम् । मा नैव भजेति पूर्वोक्तान्वयः । ५ अज्ञान-
दायकमिति तमाखुपत्रमित्यस्य विशेषणम् । ६ इन्द्रः । ७ ब्रह्माणम् । ८ गण्ड- । सुन्दर-
नागवल्लीपत्रेति च । ९ साधूनां पूजाः समूहास्तैः अन्वितम्, सुन्दरक्रमुकफलशुक्तं च ।
१० ब्राह्मणरक्षणे पट्टीयान्, दन्तदाहर्चकरश्च । ११ सारस्य मोक्षरूपस्य सत्पुरुषार्थस्य
सन्धानं प्राप्तिस्तं भजतीति । सारस्य खदिरतत्त्वस्य सन्धानं सम्मेलनं भजतीति तथोक्तः ।
१२ अमृतेन, श्वेतेन चूर्णविशेषेण च । १३ अरागिता-अननुरक्तत्वमिति भावः । रागिता-
रक्तवर्णत्वं चेति ।

श्रीः ।

चतुर्थ भाण्डम् ।

विद्वत्सभाप्रशंसनम् ।

समाकल्पतरु बन्दे वेदशाखापशोभितम् । शास्त्रपुष्पसमाकीर्णं विद्वद्भ्रमरमण्डितम् ॥ १ ॥
विद्वांसः कवयो भट्टा गायकाः परिहासकाः । इतिहासपुराणज्ञाः समा सताङ्गसयुता ॥ २ ॥ धनदैर्घ-
र्मराजैश्च कविभिर्गुरुभिर्वृता । समा केषा न मोदाय दुर्जनेन विना यदि ॥ ३ ॥ द्विजराजैस्तथा मित्रैः
कविभिश्च बुधैस्तथा । उल्लसन्मङ्गलाऽमन्दा जीवश्रीश्शोभते समा ॥ ४ ॥ अनन्तब्रह्मदीप्तश्रीर्विलसत्पु-
रुषोत्तमा । सशिवा सेश्वरा कस्य न मुदे परिपन्मता ॥ ५ ॥ सुमनोराजगुरुश्रीः सुनन्दना प्रस्फुरन्मरु-
त्सुरभिः । विमला नित्यविलासा जयति सुधर्मा समा समा काचित् ॥ ६ ॥ विबुधसभा सत्कविगुरु-
रागमतत्त्वार्थनिर्णये नियता । कमनीयविभूतिभृता चेतसि महता मुद दधती ॥ ७ ॥

राजसभाप्रशंसनम् ।

शक्तिमद्भिर्गणेशैश्च धनाढ्यैश्च भास्करैः । इतरैरौश्वरैर्जीवैः सौम्यै राजसभा युता ॥ १ ॥ धर्म-
राजाज्ञया दण्डपादद्वयत्वावधृतावपि । अर्थ निर्णयते यस्यामात्मना पुरुषोत्तमः ॥ २ ॥ दिव्यादिव्य-
व्यवस्थाऽऽस्ते यत्राधर्मश्च नेष्यते । राजन्नेवाविधा नित्य शुभा जयतु ते समा ॥ ३ ॥ पक्षपातो न
यत्रास्ति न च शास्त्रविलङ्घनम् । नास्त्य न च वैपम्यं समा राजंस्तवेदशी ॥ ४ ॥ बुधवाचस्पतिप्राज्या

१ ब्राह्मणवर्धैः, चन्द्रैश्च । मित्रैः सुहृद्भिः, सूर्यैश्च । कविभिः काव्यानिर्मातृभिः, भृगुभिश्च ।
बुधैः पण्डितैः चन्द्रपुत्रैश्च । उल्लसन्मङ्गलं यत्र तादृशी, उल्लसन् मङ्गलः-भूमिपुत्रो यस्यां च ।
अमन्दजीवानां श्रीः शोभा यत्र तादृशी । मन्दः शलिः जीवः बृहस्पतिस्तयोः श्रीयत्र तादृशी च ।
अन्यत्स्पष्टम् । २ अनन्ता ये ब्रह्माणो ब्राह्मणा, विधातारश्च, तैर्दीप्ता श्रीयंस्यास्तादृशी । विल-
सन्तः पुरुषोत्तमाः उत्तमाः पुरुषाः, नारायणाश्च यत्रेति, शिवेन श्रेयसा महेश्वरेण च सह वर्त्तमाना ।
ईश्वरेण-शासनकर्त्रा महेश्वरेण च सह वर्त्तत इत्येवम्भूता च । ३ सुमनसाम् उदारानां सचेतसां
वा ये राजानः मुख्यस्तैर्गुर्वी श्रीयंस्याः सा, सुमनसां देवानां राजा इन्द्रः गुरुर्बृहस्पतिश्चेत्येता-
भ्यां दीप्ता श्रीयंस्यां सेति च । शोभना नन्दना वटवो यत्र सेति, शोभननन्दनाख्यवनयुक्ता च ।
प्रस्फुरन् संचरन् मरुतः-पवनस्य सुरभिः सौगन्ध्यं यत्र, प्रस्फुरन्तो मरुतो दैत्यत्वेऽपि देवत्वं
प्राप्ताः सुरभिः कामधेनुश्च यत्र सेति । सुधर्मा-शोभनधर्मादद्या, तदाख्या च । अन्यत्स्पष्टम् ।
४ विशिष्टा ये बुधास्तेषां देवानां च समा । सन्तः वर्त्तमानाः कवीनां गुरवो यत्र, सन्तौ कविः
भृगुः गुरुर्बृहस्पतिश्च यत्र तौ । अन्यत्स्पष्टम् । ५ शक्तिमद्भिः पराक्रमिभिः, कार्तिकेयैश्च । गणानां
सैनानामोशात्तैः, हेरम्बैश्च । धनाध्यक्षः कोशाध्यक्षः, कुबेरैश्च । भास्करैः भास्वरैः, सूर्यैश्च ।
ईश्वरैः समर्थैः शङ्करैश्च । जीवैः प्राणिभिः सुरगुरुभिश्च । सौम्यैः सुस्वभावैः चन्द्रपुत्रैश्च । स्पष्ट-
मन्यत् । ६ धर्मराजो न्यायालयाध्यक्षो, यमश्च । ७ तत्त्वम् युक्तायुक्तत्वमिति भावः । ८ स्वयम् ।
९ राजा, भगवांश्च । १० अभिलष्यते । ११ अत्रापि बुधादयः शब्दा पूर्ववद् द्वयर्थाः । तथाहि-
बुधा विद्वांसः, सौम्यग्रहाश्च । वाचस्पतयो वाग्मीन्द्रा बृहस्पतयश्च, तैः प्राज्याऽतिशयितेति
दिक् । व्यतिरेकालङ्कारश्चाप्येवविधत्त्यलेषु स्वयमूहः ।

द्विजराजशताकुल । सभा ते भाति भूमीन्द्र सुधर्मातोऽधिका क्षितौ ॥ ९ ॥ सुवर्णवर्णललितपदविन्यासशा-
लिनी । वाणीव भाति ललिता सभा ते जगतीपते ॥ १० ॥ विबुधावलसिं पूर्णा सुखपूर्णा दिगीश्वरा । चतुरा-
ननसंपूर्णा स्वर्गादपि सभाऽधिका ॥ ११ ॥ गुरुरेकः कविरेकः सदसि मघोर्नः कैलाधरोऽप्येकः । अद्भुतमत्र समायां
गुरवः कर्षेयः कलधराः सर्वे ॥ ८ ॥ अनेकविद्वज्जनरत्नपूर्णं वेदोदकन्यायतरङ्गरम्यम् । अलङ्घनीय
गुस्तीर्थमेकं सभासमुद्र शिरसा नमामि ॥ ९ ॥ सारस्वते स्रोतसि दूरमग्नैः सुधीवरैरुद्धृतसूक्तिरत्ने । न तत्किम-
प्युर्वरितं गदेपासुपायनीकृत्य पुरो भवेयम् ॥ १० ॥ सद्देदिमव्योत्तमहेमकुम्भस्तना सुवर्णाधिकृता
प्रसन्ना । सद्रत्नभूषा विमला त्वयाऽसौ कान्तेव सैसन्नुप भाति रम्या ॥ ११ ॥ पद्मानना पद्मपलाश-
नेत्रा पद्मच्छविः पद्मकरामलंशुका । पैश्वीशनाथैः पारशीलनीया लक्ष्मीरिवामाति नरेन्द्र ते सभा ॥ १२ ॥
सारंग्योऽपि किल शीतलशीला विश्रुतोऽपि बहुश्रुतैर्वन्तः । पण्डिता अपि जडैः परवादे श्रोत्रिया
इह सदा निवसन्ति ॥ १३ ॥ कचिच्चारुचामीर्केशरम्भरम्या कचिद्रत्नविद्योतितध्यान्तदक्षा । कचिद्धी-
रकश्रेणिकैलासहासा कचित्पुष्पपुरन्ती च हम्ना समन्तात् ॥ १४ ॥ नाहूतापि पुरः पद रचयति मातोप-
कण्ठं हठात्पृष्टा न प्रतिवक्ति कम्पमयते स्तम्भ समालम्बते । वैवर्ण्यं स्वरभङ्गमञ्चति वलाभमन्दाक्षम-
न्दानना कष्ट भोः प्रतिभावतोऽप्यभिसभ धौणी नवोदायतं ॥ १५ ॥ चिन्तासक्तनिमग्नमन्त्रिसलिल
दूतोर्मिशङ्काकुल पर्यन्तस्थितचारनक्रमकर नागाश्वहिंसाश्रयम् । नानावर्षाशककङ्कपक्षिरुचिरं कायस्थसर्पा-
स्पद नीतिक्षुण्णतट च राजकरणं हिंसैः समुद्रायते ॥ १६ ॥

राजमेलनम् ।

वयं द्विजा भवान् राजा सभासविधेया ततः । स्थाने कुवलयोमोद इत्यस्मदनुपजनम् ॥ १ ॥
कुमुदमपि वर्धयसे कर्मलमपि निराकरोपि राजस्त्वम् । निधिरन्ययः कलानां दिवानिशं ते स्थिती रुचिरा
॥ २ ॥ क्षुब्धामार्मकसम्रमोक्तिनिगडैः किर्मरिता नर्मतो भार्याक्रन्दितकुन्तकीलितहृदो गर्वाद्गुरुव गताः ।
प्रअष्टाः पदतः कदापि नहि ये तेऽद्य त्वदीयैर्गुणैराकृष्टा विदुषा वरा वयमहो त्वा द्रष्टुमभ्यागताः ॥ ३ ॥

राजप्रशंसनम् ।

नरेन्द्र त्वत्प्रभावेण सुजङ्गा निर्गताः कचित् । कुमुदाभा कथं सूर्ये वर्धेत ननु राजति ॥ १ ॥ त्वत्प्र-
भाववशाद्राजन्नरयोऽपि दिव गताः । रमन्तेऽद्य विमानेषु सममप्सरसां गणैः ॥ २ ॥ राजन्यशसि
शुद्धाशौ वृथैव शशिनः स्थितिः । इति हन्त क्षय भूयो नीयमानोऽपि वर्धते ॥ ३ ॥ तपनस्तापना नैव
दीप्ते ते नृप तेजसि । इतीवासु सुहृन्त स्वर्भानुः परिभावुकः ॥ ४ ॥ राजस्त्वदर्शनेनैव गलन्ति त्रीणि

१ इन्द्रस्य । २ चन्द्रः । ३ शिक्षका बृहस्पतयश्च । ४ काव्यनिर्मातारः शुक्राचार्याश्च ।
५ विद्याविशेषज्ञाः, चन्द्राश्च । ६ सरस्वत्या वाग्देव्याः, तदाल्याया नद्याश्चेदं तत्र । ७ सुधीष्ट
विद्वत्सु वराः श्रेष्ठास्तैः । शोभना धीवराः कैवर्तास्तैरिति च । ८ सभा । ९ गजेन्द्रैः । १० आहु-
ताग्नयः, अग्निशुक्ताश्च । ११ विरुपाताः । अनधीतशास्त्राश्च । १२ श्रुतं प्रसिद्धिः, शास्त्रं च ।
१३ मृदाः, पराङ्मुखवृत्तयश्च । १४ सुवर्ण- । १५ वर्णयितुमशक्येति वक्तव्यम् । १६ विविध-
भाषणशीला नानावाग्गताः, पिशुना इति भावः । १७ समाप्त एकत्र स्थितिः, पदैक्यकरणं च ।
१८ कुवलयस्य-भूमण्डलस्य, कुमुदस्य च, आमोदं प्रसन्नतां विकासं च । १९ काः पृथिव्या सुदः,
कुवलयं च । २० कस्यात्मनो मल दोषं, पङ्कजं च । २१ हे राजन् । गारुडमन्त्रज्ञ । च । २२ वलाः
जारा वा भुजङ्गाः । पक्षान्तरे सर्पा इति स्पष्टोऽर्थः । २३ राहुः । स्वर्गस्थोऽन्यः सूर्यश्च ।

तत्क्षणात् । रिपोः शस्त्र कवेर्देन्य नीवीवन्धो मृगीदृशाम् ॥ ५ ॥ चिराद्यत्कौतुकाविष्टं कल्पवृक्षमुदी-
क्षितुम् । तन्मे सफलमद्यासीनेत्र त्वय्यवलोकिते ॥ ६ ॥ सर्वदा सर्वदोऽसीति मिथ्या सत्यसे जनैः ।
नारयो लेमिरे पृष्ठ न वक्षः परयोपितः ॥ ७ ॥ त्वया वीर गुणाकृष्टा ऋजुदृष्टया विलोकिताः । लक्षे
लब्धै गच्छन्ति मार्गिणौ इव मार्गिणः ॥ ८ ॥ कल्पद्रुमो न जानाति न ददाति बृहस्पतिः । अयं तु जगती-
जानिर्जानाति च ददाति च ॥ ९ ॥ रविः करैः सहस्रेण दशांशपरिपूरकः । त्वमेकेन करेणैव सहस्रांशपरिपूरकः
॥ १० ॥ बलिः पातालनिलयोऽधः कृतश्चित्रमत्र किम् । अधःकृतो दिविस्थोऽपि चित्र कल्पद्रुमस्त्वया
॥ ११ ॥ आतार्नामिह जन्मनामार्तिच्छेदं करोति यः । शङ्खचक्रगदाहीनो द्विभुजः परमेश्वरः ॥ १२ ॥ बहुधा-
राज्यलाभेन यस्तोपस्तव भूपते । बहुधाराज्यलाभेन स तोषो मम भूपते ॥ १३ ॥ भुजङ्गभोगसक्रान्ता कलत्र
तव मेदिनी । अहकारः परा कोटिमारोहति कुतस्तव ॥ १४ ॥ तुलामौख्यं रविणा वृश्चिके निहितं पदम् ।
भवता शिरसि न्यस्तमयत्नेनैव भोगिनाम् ॥ १५ ॥ किं कृतेनै न यत्र त्वं यत्र त्वं किमसौ कलिः ।
कलौ चैव तव जन्म कलिरस्तु कृतेन किम् ॥ १६ ॥ असिधारपथे नाथ शत्रुशोणितपिच्छले ।
आजगाम कथं लक्ष्मीर्निर्जगाम कथं यशः ॥ १७ ॥ कोप्यऽन्यः कल्पवृक्षोऽयमेकोऽस्ति क्षितिमण्डले ।
यत्पाणिपल्लवोऽन्येकः कुरुतेऽधः सुरद्रुमम् ॥ १८ ॥ अपूर्वेयं धनुर्विद्या भवता शिक्षिता कुतः । मूर्ध्निगौघः
समायाति गुणो याति दिगन्तरम् ॥ १९ ॥ भुविष्ठिरोऽसि भीमोऽसि चरितैरर्जुनो मवान् । प्रज्ञया
सहै देवोऽसि वाच्यता न कुलस्य ते ॥ २० ॥ बलिकर्णदधीचाद्यैः पुरा पञ्चैत्वमागताः । पञ्चत्व न
गताश्चित्र त्वयि जीवति पञ्चमे ॥ २१ ॥ एक एव महान्दोषो भवता विमले कुले । कुलमेति पूर्वजा
कीर्तिं जाता जाता गुणाधिकाः ॥ २२ ॥ भग्नान् रिपुसेनासु नरेन्द्र त्वं महामहः । खड्गान्तर्निजमेवैक-
मद्राक्षीः समुख मुखम् ॥ २३ ॥ किं वर्ण्यता कुचद्वन्द्वमस्याः कमलचक्षुषः । आसमुद्रकरग्राही भवान्यत्र
करप्रदः ॥ २४ ॥ वेद्या वेदेनैयाश्छिद्यो गोविन्दोऽपि गदान्वितैः । शम्भुः शूलो विपौदी च देव केनोप-
सीयसे ॥ २५ ॥ तृणोऽपहारी विमलो द्विर्जवासो जनप्रियः । हृदः पद्माकरैः किंतु बुधस्त्व स जलौ (बा) श्रयः
॥ २६ ॥ सदाहंसालसं विभ्रन्नानस प्रचलज्जलम् । भूधराथोऽपि नायाति यस्य साम्य हिमालयः
॥ २७ ॥ मोमासको महीपोऽयमन्यथा शक्तिमान्कथम् । नैयायिकोऽपि स्यादेव परशक्तेस्तु खण्डनात्

१ गुणो मूर्ध्नि, उदारत्वादि च । २ शरव्यं, तन्मित्रं द्रव्यं च । ३ अर्थिनः । ४ शराः ।
५ जगती पृथिवी जाया यस्य सः । जायेव भोग्या यस्य पृथिवी तादृशः । ६ करा रश्मयः
पाणश्च । ७ आशा दिशो मनोरथाश्च । ८ बहुधारे यदाज्यं कृतं तल्लभेन । ९ भुजङ्गभोगः
शेषफणा जारोपभोगश्च । १० तुलावृश्चिकौ राशिविशेषौ । ११ लम्पटानां सर्पाणां च । १२ सत्य-
युगेन । १३ मार्गणा अर्थिनः शराश्च । १४ उदारत्वादि, लक्षणया तदशः, मूर्ध्नि च । १५ भुवि
तिष्ठतीत्येवम्भूतः, भजातशत्रुश्च । १६ भयङ्करः, भीमसेनश्च । १७ निर्मलः, गाण्डीवी च । १८ प्रज्ञया
बुद्ध्या सह वर्तते इत्येवम्भूतो देव-भवानस्तीत्यर्थः । माद्रीपुत्रः सहदेवः प्रज्ञयाऽसीति
च । १९ कुलस्य वंशस्य वाच्यता निन्दनीयता नेति, नकुलस्य वाच्यता नकुलपदप्रतिपाद्यत्वं
च । २० आद्यपदेन शिवयंत्रोपमम् । २१ मृत्युम् । २२ पूर्वजापेक्षयाऽवरजानां गुणमहिम्ना महितत्वा-
दिति वक्तव्यम् । २३ वेदस्य नय उपदिष्टो मार्गस्तेनाश्छिद्योऽनुगतः, वेदनया पीडयाऽश्छिद्यश्च ।
२४ गदया गदेन चान्वितः । २५ विशूलधारी, शूलरोगपीडितश्च । २६ विषभक्षकः विषण्णश्च ।
२७ तृणा कामना पिपासा च । २८ द्विजाः पक्षिणो ब्राह्मणाश्च । २९ पद्मा लक्ष्मीः, पद्मानि
कमलानि च । ३० बुद्धिमान् । ३१ जलस्याश्रयः, जटानामाश्रयश्च । ३२ एको यथाश्रुतोऽर्थः,
द्वितीयस्तु सालसं सदाहं प्रचलत् क्षुब्धं, जलं जडं, कर्तव्यमृदमिति यावत् मानसं चिन्तम् ।
३३ भूभुजः पर्वताः, राजानश्च इत्यादि- ।

॥ २८ ॥ राजन्दौवारिकादेव प्राप्तवानस्मि वारणम् । मदैवारणमिच्छामि त्वत्तोऽहं जगतीपते
 ॥ २९ ॥ राजन्कनकवारामिस्त्वयि सर्वत्र वर्धति । अभाग्यच्छत्रसंच्छन्ने मयि नायान्ति विन्दवः
 ॥ ३० ॥ सर्वज्ञ इति लोकोऽयं भवन्तं भापते मृषा । परमेकं न जानासि वक्तुं नास्तीति
 याचके ॥ ३१ ॥ आश्वासस्नेहमक्तीनामेकमालम्बनं महत् । प्रकृष्टस्यैव धर्मस्य प्रसादो
 मूर्तिसचयः ॥ ३२ ॥ सत्यमामासमादिलष्टः साधुवृन्दावने रतः । यशोदयासमायुक्तस्त्वां पायात्वादृशो
 हरिः ॥ ३३ ॥ भवान्हि भगवानेव गतो मेदः परस्परम् । महत्यागदर्शयुक्तः सत्यमामासमाश्रितः ॥ ३४ ॥
 एकमेव गुणं प्राप्य नम्रतामगमद्वनुः । तवाशेषगुणा राज्ञः स्तब्धतेति लुबिस्मयः ॥ ३५ ॥ भूयणाद्युप-
 मोगेन प्रभुर्न भवति प्रभुः । परैरपरिभूताङ्गस्त्वमिव प्रभुरन्व्यते ॥ ३६ ॥ कस्ते शौर्यमदो योद्धुं त्वय्येकं
 सैत्तिमारिश्चते । सैत्तसत्तिसमारूढा भवन्ति परिपन्थिनः ॥ ३७ ॥ हुतमिष्टं च तप्तं च धर्मश्चायं
 कुलस्य ते । गृह्णात्प्रतिनिवर्तन्ते पूर्णकामा यदर्थिनः ॥ ३८ ॥ फणीन्द्रस्ते गुणान्वक्तुं लिखितुं हेह्या-
 धिपः । द्रष्टुमाखण्डलैः शक्तः काहमेव क्व ते गुणाः ॥ ३९ ॥ अमिर्ते समिर्तेः प्राप्तेरुत्कर्षहेर्द्वयं
 प्रभो । अहिर्तेः सहितैः साधुर्यशोभिरसतामसि ॥ ४० ॥ स्वप्नेऽपि समरेषु त्वा विजयश्रीर्न मुञ्चति ।
 प्रभावप्रभव कान्तं स्वाधीनपतिका यथा ॥ ४१ ॥ पश्यन्त्यसंख्यैर्यथा त्वहानजलवाहिनीम् । देव
 त्रिपथगाऽऽत्मानं गोपयत्युग्रमूर्धनि ॥ ४२ ॥ यद्वीर्यं कूर्मराजस्य यथ शैलस्य विक्रमः । पृथिव्या रक्षणे
 राजन्नेकत्र त्वयि तस्स्थितम् ॥ ४३ ॥ त्वयि सङ्गवाङ्मयं प्राप्ते धनुषाऽऽसदिताः शराः । शरै-
 रिशिरस्तेन भूतस्या त्वं त्वया यशः ॥ ४४ ॥ यपोरागोपितस्तारो हारस्तेऽरिवधूजनैः । निधीयन्ते तयोः
 स्थूलाः स्तनयोश्चुविन्दवः ॥ ४५ ॥ मधुपानप्रवृत्तारते सुहृद्भिः सह वैरिणः । श्रुत्वा कुतोऽपि त्वज्जाम
 लेभिरे विपमां दशाम् ॥ ४६ ॥ यस्य चेतसि निर्व्याजं ह्य तृणकणायतं । क्रोधे विरोधिनां सैन्यं
 प्रसादे कनकाचलः ॥ ४७ ॥ देव त्वहानैराशौधौ दारिद्र्यस्य निमज्जतः । न कोऽपि हि करालम्ब दत्ते
 मत्तेमदायकः ॥ ४८ ॥ राजचन्द्रं समालोक्य त्वा तु भूतलमागतम् । रत्नश्रेणिमिषान्मन्ये नक्षत्राण्यप्युपागमन्
 ॥ ४९ ॥ धारयित्वा त्वयाऽऽत्मानं महास्यौगधना विभो । मोचिता बलिकर्णाद्याः स्वयशोगुप्तकर्मणः ॥ ५० ॥
 क्षणमप्यनुगृह्णाति य दृष्टिस्तेऽनुरागिणी । ईर्ष्येव त्यजत्याशु त नरेन्द्र दारिद्र्या ॥ ५१ ॥ योऽसङ्क-
 त्परगोत्रिणां पक्षच्छेदक्षणाक्षमः । शर्तकोटिदत्ता विभ्रद्विबुधेन्द्रः स राजते ॥ ५२ ॥ विपदो यान्ति
 वैमुख्यं साम्मुख्यं सम्पदः सताम् । सम्मुखे त्वयि राजेन्द्र द्विपता पुनरन्यथा ॥ ५३ ॥ न क्षमो वक्तुम-
 न्तःस्थां कीर्तिं किमितरा पुनः । इत्येव त्यक्तकर्णत्व मन्ये शेषस्य भूपते ॥ ५४ ॥ राजस्तव प्रतापेन

१ निवारणं हस्तिनं च । २ मम अवारणं प्रवेशनिषेधाभावः । मदेन युक्तं वारणं च । ३ सत्येन
 भया च मया लक्ष्म्या समाश्लिष्टः । सत्यभामया समाश्लिष्टश्च । उत्तमे वृन्दावने साधुवृन्दस्यावने
 रक्षणे च । यशोदयाम्यां यशोदया यशोदाऽऽख्यया देव्यां च समाशुक्तः । ४ महत्या शुर्व्या
 गदया, महः उत्सवः, त्यागो दानं, दया चेति ताभिर्युक्तः । ५ सत्येन भया तेजसा मया-
 लक्ष्म्या चेति सत्यभामया समायुक्तश्च । ६ तुरगम् । ७ सूर्यमण्डलद्वारोर्ध्वपदं गन्तारः ।
 ८ शत्रवः । ९ सहस्रभुजः । १० इन्द्रः । ११ अमितः अपरिच्छेद्यः । १२ सङ्ग्रामात् परि-
 मितश्च । १३ सङ्ग्रहो मित्रेभ्यो वा हर्षं ददातीति अस्मतां शत्रूणां च हर्षं यतीति तत्सम्बुद्धौ च ।
 १४ अस्मत्तामहितः । हितायुक्तश्च । १५ साधुर्यशोभिः सहितः । १६ भवान् विविधरीत्या प्रदान-
 परः । गङ्गाप्रवाहस्तु मार्गव्ययेन एव प्रवृत्तः इति लज्जयोग्रस्य महेश्वरस्य शिरसि शुभ-
 तयाऽवतिष्ठत इति भावः । १७ पाथोधिः समुद्रः । १८ त्यागो दानम् । १९ प्रकृष्टानां पर्वतानाम्
 शत्रुवशानां च । २० गह्वरः । सहायकः । २१ शतकोटिर्वज्रम् । कोटिशतमितं द्रव्यं च ।

निस्तापाः सज्जनाः कृताः । सतता दुर्जना भूयो निखिले धरणीतले ॥ १५ ॥ ताम्बूलेन विना राज-
ज्जडीभूता सरस्वती । न निःसरेन्मुखाद्वाणी गृहात्कुलवधूरिव ॥ १६ ॥ अर्थिप्रत्यर्थिलक्षैरप्यपराङ्मु-
खचेतसम् । त्वा पराङ्मुखता निन्युः केवल पर्ययोयितः ॥ १७ ॥ तव निर्वर्णयद्वर्ण स्वर्ण वर्णय तादृशे ।
त्वत्कोशाद्वत् निर्गत्य तीर्थेषु वसति ध्रुवम् ॥ १८ ॥ न समासैः समर्थस्य वैमुव्याकरणस्य ते । विप्रहो
नैव केनापि न परः सर्वनाममाकू ॥ १९ ॥ अर्थिना कृपणा दृष्टिस्त्वन्मुखे पतिता सकृत् । तदवस्था
पुनर्देव नान्यस्य मुखमीक्षते ॥ २० ॥ धैर्यलावण्यगाम्भीर्यप्रमुखैस्त्वमुदन्वतः । गुणैस्तुल्योऽसि मेदस्तु
वपुष्वेवदृशेन ते ॥ २१ ॥ अलौकिकमहालोकप्रकाशितजगन्नयः । स्तूयते देव सद्दर्शमुक्तातरुं न कैर्म-
वान् ॥ २२ ॥ शासति त्वयि हे राजन्खण्डावनिमण्डलम् । न मनागपि निश्चिन्ते मण्डले शत्रुभिर्त्रयोः
॥ २३ ॥ मत्वा लोकमदातार सतोषे यैः कृता मतिः । त्वयि राजनि ते राजन् तथा व्यवसायिनः
॥ २४ ॥ पद्मोदयदिनाधीशः सदागतिसमीरणः । भूभृदावलिदम्भोलिरेक एव भवान्भुवि ॥ २५ ॥
सन्नारीभरणोमायमाराध्य विधुशेखरम् । सन्नारीभरणोऽमायस्ततस्त्व पृथिवी जय ॥ २६ ॥ देवं त्वमेव
पातालमाशानां त्व निबन्धनम् । त्व चामरमरुद्भूमिरेको लोकत्रयात्मकः ॥ २७ ॥ जितेन्द्रियतया सम्य-
ग्विद्यावृद्धनिषेविणः ॥ अतिगढगुणस्यास्य नन्वज्वद्भुरा गुणाः ॥ २८ ॥ अखण्डमण्डलः श्रीमान्प-
श्यैष पृथिवीपतिः । न निशाकरवज्जातु कैलावकैल्यमागतः ॥ २९ ॥ अरातिविक्रमालोकविक्रस्वर-
विलोचनः । कृपाणोदप्रदोर्दण्डः स सहस्रायुधीयति ॥ ३० ॥ कानने सारिदुद्देशे गिरीणामपि कन्दरे ।
पश्यन्त्यन्तकसकाशं त्वामेक रिपवः पुरः ॥ ३१ ॥ उदण्डे भुजदण्डे तव कोदण्डे परिस्रुरति । अरि-
मण्डलरविमण्डलरम्भाकुचमण्डलानि वेपन्ते ॥ ३२ ॥ भवतामहमिव बहवो मम तु भवानिव भवानेव ।
कुमुदिन्यः कति न विधोर्विधूरिव विधुरेव कुमुदिन्याः ॥ ३३ ॥ लब्धोर्ध्वचन्द्र ईशः कृतकसमय च
पौरुष विष्णोः । ब्रह्मापि नैभिजातः केनोपमिमीमहे नृप भवन्तम् ॥ ३४ ॥ सैरलप्रिय गुणाढ्यं
लम्बितमालं विचित्रतिलकं च । वनमिव वपुस्तवैतत्कथमवन नृप जनस्यास्य ॥ ३५ ॥ बाणकरवी-
रदमनकशतपत्रकवन्जुजीवकुसुमानि । नृप विविधविटपलपस्तथापि विटैः कथं नासि ॥ ३६ ॥ स्तन-
युगमश्रुत्वात समीपतरवर्ति हृदयशोकाग्नेः । चरति विमुक्ताहार व्रतमिव भवतो रिपुह्नीणाम् ॥ ३७ ॥
कल्पतरुकादग्रीचिन्तामणिधनदशार्द्धानाम् । रचितो रजोभरपयस्तेजःश्चासान्तरैर्वरैरेषः ॥ ३८ ॥

१ शत्रु-२ सङ्कोचः । पदैक्यसङ्घट्टनाविशेषश्च । ३ धन- । अष्ट- । ४ युद्धं, समासकल-
नात्मागवस्था च । ५ वेणु- । कुल- । ६ मित्रः सूर्यः । ७ पद्माया उदय एव पद्मानामुदयस्तत्र
दिनाधीशः । सतामागविरागमनं, सैव सदागतिः पवनः, तस्य समीरणः प्रवर्तकः ।
भूभृदावली राजगण एव पर्वतसङ्घस्तत्र दम्भोलिः वज्ररूपः । ८ सत्यो या नार्यस्ताः सौभाग्या-
दिदानद्वारा विभ्रान्तिं पालयतीति सन्नारीभरणा तादृशी योमा पार्वती तां याति तथा सह सङ्ग-
च्छते इत्येवम्भूतं विधुशेखरमाराध्य सन्ना विषादं गता अरीणां शत्रूणामिहा हस्तिनो यत्र तादृशो
रणो यस्य सः, अमायो निष्कपटः त्वं ततः सर्वत्र प्रभाववशाद् व्याप्तः सन् पृथिवी जय ।
९ अले पाता रक्षकः पातालरूपश्च आशानां मनोरथानां दिशां च । चामरयोर्वी मरुत्तस्य भूमिः
अमराश्च मरुतश्च तेषां भूमिराश्रयरूपश्च । स्पष्टमन्यत् । १० राज्यं विम्बं च मण्डलम् । ११ कला
कौशलविशेषः, प्रकाशावच्छेदविशेषश्च, तद्वैकल्पम् । १२ शशिखण्डशेखरः, गलहस्तपति,
भवं प्राप्तश्च । १३ नाभिकमलजातत्वात् । अभिजातः कुलीनो नेति च । १४ सरलानां प्रियम्
गुणगण्यं, सरलमियद्गुणा वृक्षविशेषेणाढ्यं च । लम्बिता माला यस्य तं, लम्बितस्तमाला
यत्र तम्, विचित्राणां लोकोत्तरप्रभावाणां तिलकं, विचित्रास्तिलकाः-वृक्षविशेषाश्चेत्येवम्भूतं
च । १५ विटाः शृङ्गारसहाना अनुचरविशेषास्तान् पातीति तयोक्तः, स्कन्धश्च । १६ शङ्खः कोशः ।
१७ अयं राजा क्रमेण कल्पतरुं दे रजोभरादिभिर्विहित इति यथातथमूहम् ।

शत्रून् प्रति बत पृष्ठ परस्त्रियः प्रति च मानसामोदम् । पिशुनान्प्रति सदास न ददासि कुतो विमो दाता ॥ ७९ ॥ तिग्मरुचिरप्रतापो विधुरनिशाकृद्धिमो मधुरलीलः । मतिमानतत्त्ववृत्तिः प्रतिपदपक्षाग्रणीर्विमाति मवान् ॥ ८० ॥ शनिरशनिश्च तमुच्चैर्निहन्ति कुप्यसि नरैन्द्र यस्यै त्वम् । यत्र प्रसीदति पुनः स मात्युदारोऽनुदारश्च ॥ ८१ ॥ क्षीणदासावक्षणादा वनमवन व्यर्सेनमव्यर्सेनम् । बत वीर तव द्विषता पराङ्मुखे त्वयि पराङ्मुखं सर्वम् ॥ ८२ ॥ प्रघर्णाध्वनि धीरघनुर्ध्वनिभृति विधुरैर्योषि तव दिवसैम् । दिवसेर्न तु नरप मवानयुद्ध विधिसिद्धसाधुवादपदम् ॥ ८३ ॥ गिरयोऽप्यनुचतियुजो मरुदव्यचलोऽन्धयोऽप्यगम्भीराः । विश्वमराप्यतिलघुर्नरनाथ तवान्तिके नियतम् ॥ ८४ ॥ समदमतङ्गजमदजलनि स्यन्दतरङ्गिणीपरेष्वङ्गात् । क्षितितिलक त्वयि तटजुषि शकरचूडापगाऽपि कालिन्दी ॥ ८५ ॥ विदलितसकलारिकुलं तव बलमिदमभवदाशु विमल च । प्रखलमुखानि नराधिप मलिनानि च तानि जातानि ॥ ८६ ॥ पल्लवतः कल्पतरोरेष विशेषः करस्य ते वीर । भूषयति कर्णमेकः परस्तु कर्णं तिरस्कृत्ये ॥ ८७ ॥ हरवन्न विषमदृष्टिर्हरिवन्न विमो विधूतविततवृषैः । रविवन्न चातिदुःसहकैरतापितभूः कदाचिदसि ॥ ८८ ॥ स्तेनयुगमुक्ताभरणाः कर्णैककलिताङ्गयष्टयो देव । त्वयि कुपितेऽपि प्रागिव विश्वस्ता रिपुस्त्रियो जाताः ॥ ८९ ॥ सन्ततमुसलासङ्गाद्भुतरगृहकर्मघटनया नृपते । द्विजपत्नीनां कठिनाः सति भवति कराः सरोजसुकुमाराः ॥ ९० ॥ कैमलेव मतिर्मतिरिव कमला तनुरिव विभा विमेव तनुः । धरणीव धृतिर्धृतिरिव धरणी सततं विमाति यस्य तव ॥ ९१ ॥ रत्नसानुशिखराङ्गण-फुल्लकल्पपादपतलेषु निषण्णाः । उद्धृणन्ति नृपहस सुवर्णं त्वद्यशः प्रवरकिन्नररामाः ॥ ९२ ॥ गाढकान्तदशनक्षतव्यथासंकटादरिवधूजनस्य यः । ओष्ठविद्रुमदलान्यमोचयन्निर्दशान्युधि रुषा निजार्धैरम् ॥ ९३ ॥ बलमार्तमयोपशान्त्यं विदुषा सम्मतये बहुश्रुतम् । वसु तस्य न केवल विमोर्गुणवत्ताऽपि परप्रयोजनम् ॥ ९४ ॥ तावका कति न सन्ति मादृशा मादृशस्तु भवदेकजीवनः । अम्बुदस्य कति वा न चातकाश्चातकस्य पुनरेक एव सः ॥ ९५ ॥ निखिलेषु गुणेषु चित्रता ते मनसो वैभवमद्भुत तवैव । न च ते परतः प्रमाणमावस्तदपि न्यायनिविष्टताऽतिचित्रम् ॥ ९६ ॥ स्फुरदद्भुतरूपमुत्पताप-अञ्जन त्वां स्रजताऽनवधविधम् । विधिना सद्यजे नवो मनोभूर्भुवि सत्यं सविता बृहस्पतिश्च ॥ ९७ ॥ कलुषं च तवाहितेष्वकस्मात्सितपङ्केरुहसोदरश्चि चक्षुः । पतितं च महीपतीन्द्र तेषा वपुषि प्रस्फुटमा-पदा कटाक्षैः ॥ ९८ ॥ ॥ गुणमेदविदग्रिमप्रसङ्गे व्यवधानादनुपस्थित पुरस्तात् । अपि वाजिनमात्रशेषमिष्टौ घटयन्वाजिमिरर्ध्यसे विधिज्ञैः ॥ ९९ ॥ यदि वै मनसि प्रशान्तिरुचैः कुरु कल्पद्रुमदानकौशलम् । न भवेदिति वा वद स्फुट कलिकर्ण प्रतिगामि मन्दिरम् ॥ १०० ॥ नानन्वयस्ते न च ते विरोधोऽलङ्कारकोटौ तव नोपमाऽपि । क्षितीश नो ते विषम न किञ्चित्साहित्यसौहित्यनिधिस्तथाऽपि ॥ १०१ ॥

१ तिग्मरुचिरः प्रतापो यस्य, विधुराणां शत्रूणां निशां करोतीति । तिग्मरुचिः, प्रतापश्चेत्यादिशब्दार्थः । स्पष्टमन्यत् । २ अतुल्यता दारा यस्य स, नोदार इति च । ३ रात्रिः, आह्लाददात्री च । ४ व्यसनं घृतादि । ५ अवीनां मेषाणामसनं भरणं कालक्षेपसाधनमिति यावत् । ६ सङ्ग्राम-मार्गं । ७ नैरन्तर्गतेऽत्र द्वितीया । ८ अपवर्गेऽत्र तृतीया । एवं चान्त्राणीनां विजयलाभाभावः, सम्बोध्यस्य च विजयलाभः सूच्यते । अत्र विशेषस्त्वस्माकं काव्यप्रकाशादिष्याख्यायां द्रष्टव्यः । ९ कर्णोऽङ्गदेशाधीशः । १० वृषो वृषभासुरो, धर्मश्च । ११ किरण- । राजप्राङ्गद्वयविशेष- । १२ स्तेनयुगयोर्मुक्ताभरणं यासां ताः, स्तेनयुगेन मुक्तमाभरणं यासां ता इति च । १३ रोमाञ्च- । शूलविशेष- । १४ लक्ष्मीरिव । १५ ओष्ठदशनमात्रानुभावके कोपे कृते एव सर्वे शत्रवो मृता इति व्यङ्ग्यम् । विशेषस्त्वत्रास्माकं काव्यप्रकाशादिष्याख्यासु ।

अविरलकरवालकम्पनैर्भ्रुकुटीतर्जनगर्जनैर्महुः । दैदृशे तत्र वैरिणां मदः स गतः कापि तत्रैक्षणे क्षणात् ॥ १०२ ॥ तवाह्वे साहसकर्मशर्मणः करं कृपाणान्तिकमानिनीपतः । भटाः परेषां विशगरांतमगुर्दधत्यवाते स्थिरता हि पाशवः ॥ १०३ ॥ विशार्पते विस्तरतो न वक्तुं जानामि जानन्नपि ते गुणौघान् । यस्त्यैव योऽसि प्रथमानकीर्ते स एव तद्वानिति निर्भिरुद्धि ॥ १०४ ॥ यशोदयामण्डितकान्तदेहो बाल्येऽपि गोपालजनस्य नेता । गोमण्डलं पासि बलेन युक्तः कथं न राजन्पुरुषोत्तमोऽसि ॥ १०५ ॥ नक्षत्रभू-क्षत्रकुलप्रसूतेर्युक्तो नमोगैः खलु भोगभाजः । सुजातरूपोऽपि न याति यस्य समानता काचन काञ्च-नाद्रिः ॥ १०६ ॥ अखण्डिता शक्तिरथोपमानं न स्वीकृतं न च्छलरीतिरस्ति । अस्पृष्टसदेहविपर्ययस्य कोऽयं तव न्यायनये निवेशः ॥ १०७ ॥ स्वतः प्रकाशो मनसो महत्त्वधर्मेण शक्तिर्न तथाऽन्यथाधीः । भूराजगोपालपदैकभक्तेरन्यैव नैयायिकाता तवेयम् ॥ १०८ ॥ यस्यैषवः सयुगयामिनीषु प्रोतप्रतिष्मा-पैतिमौलिरत्नाः । गृहीतदीपा इव भिन्दते स्म खङ्गान्धकारे रिपुचक्रवालम् ॥ १०९ ॥ लब्ध्वा यद-न्तःपुरसुन्दरीणां लावण्यनिःस्यन्दमुपान्तमाजाम् । गृहीतसारस्त्रिदशैः पयोधिः पीयूषसदर्शनसौख्यमाप ॥ ११० ॥ यदि त्रिलोकी गणनापरा स्यात्तस्याः समातिर्यदि नायुवः स्यात् । पारैर्पार्ष्णं गणितं यदि स्याद्गण्येयनिःशेषगुणोऽपि स स्यात् ॥ १११ ॥ सर्वे विधेया मम भूतत्रैऽस्मिन्नित्येष राजन्वितथो-ऽभिमानः । समुज्ज्वलाः तेऽभिमताऽपि कीर्तिः सर्वत्र कामं रमते स्वतन्त्रा ॥ ११२ ॥ विश्वम्भरः कोऽपि सुरोत्तमानामिति श्रुतं किंतु भवन्तमद्य । विलोक्य राजेन्द्र यदान्यमावात्प्रत्येमि सत्यं नहि ते त्वदन्यम् ॥ ११३ ॥ एतद्यशःक्षीरधिपूरगाहि पतत्यगावे वचनं कवीनाम् ॥ एतद्गुणानां गणनाऽङ्कपातः प्रत्यर्थिकीर्तिः खटिकाः क्षिणोति ॥ ११४ ॥ देवाधिपो वा भुजगाधिपो वा नराधिपो वा यदि हैहयैः स्यात् । संदर्शनं ते गुणकीर्तनं ते सेवाऽञ्जलिं ते तदहं विदध्याम् ॥ ११५ ॥ अस्यादरादध्ययनं द्विजा-नामर्थोपलब्ध्या फलवद्विधाय । क्रतून्तुच्छानवितु तवैषा मीमांसकाद्याधिकृतिः प्रसिद्धा ॥ ११६ ॥ तुच्छान्तराध्यासमसंनिकृष्टमव्यक्षमन्यन्तमनिच्छतस्ते । अख्यातिसख्यानुगतद्विषश्च ख्यातिस्थितानिर्वच-नीयरूपा ॥ ११७ ॥ अन्यार्थमङ्गीकृतवारिपाणौ विशङ्कमानास्तव दाननीरम् । परस्परं दीनमुखा न के वा देवाः सुमेरुं शुशुचुः स्वभूमिम् ॥ ११८ ॥ तवाग्रतो वीरं महोमहेन्द्रं मन्दं गजाः शृङ्खलिनो विमान्ति । आवासदानादरिभूषतीनामाशाऽन्तर्द्वैला इव सापराधाः ॥ ११९ ॥ कार्यं नृपाः सन्ति सहस्रशोऽन्ये राजन्वतीमाहुरनेन भूमिम् । नक्षत्रताराग्रहसकुलाऽपि ज्योतिष्मती चन्द्रमसैव रात्रिः ॥ १२० ॥ दारिद्र्यदायौदगणाधमेन दीनो द्विजोऽर्धर्णपदं तिसाकृतः । जागर्ति नाथे त्वयि भो द्विजानां विधेहि त्वेन सुखं भजे नृप ॥ १२१ ॥ कमलभूतनर्यो वदनाम्बुजे वसतु ते कमलौ करपल्लवे । यपुपि ते रमता कमलौद्भजः प्रतिदिनं हृदये कमलौपतिः ॥ १२२ ॥ उदेति पूर्वं कुसुमं ततः फलं घनोदयः प्राक्तदनन्तरं पयः । निमित्तनैमित्तिकजोरयं विविस्तव प्रसादस्य पुरस्तु सपदः ॥ १२३ ॥ अनेन सर्वार्थिच्छतार्थताकृता हृतार्थिनौ कार्यगवीसुरद्वौ । मिथः पयःसेचनपल्लवाशने प्रदाय

१ धः 'करपीति' शेषः । अस्माभिरिति शेषः । इति नागेशभट्टादीनां व्याख्यानं तु द्वेयमेव, परोक्षत्वानुपपत्तः । २ नत्वानीतवतः । ३ इतस्ततो विलीनन्वम् । ४ द्वे राजन् । ५ विपरीता बुद्धिः । ६ राजन् । ७ परार्द्धसदृश्यातोऽधिकां सख्या नास्ति अथ यदि ततोऽपि पारं स्यादिति भावः । ८ शत्रु- । ९ सहस्रवाहः । १० दिग्गजाः । ११ दारिद्र्यस्य दयादागं ऋणादिहृषो नानाविपत्तिरूपः । १२ सरन्वतो । १३ लम्पीः । १४ मदनः । १५ विष्णुः । १६ प्रवन्नतायाः । इदं च प्रसादस्य महत्त्वातिशयं सम्भावयितुम् । १७ कामगवी कामधेनुः ।

दानव्यसनं समामृतः ॥ १२४ ॥ मेयि स्थितिर्नघ्नतयैव लभ्यते दिगेव तु स्तब्धतया विलङ्घ्यते ।
 इतीव चापं दधदाशुर्गं क्षिपन्नय नय सम्यगुपादिशद्विषाम् ॥ १२५ ॥ नृपः कराम्यामुदतोलयन्निजे
 नृपानय यान्पततः पदद्वये । तदीयचूडाकुरुविन्दैरश्मिभिः स्फुटेयमेतत्करपादरञ्जना ॥ १२६ ॥ इदं नृप-
 प्रार्थिभिरुज्झितोऽर्थिभिर्मणिप्ररोहेण विवृध्य रोहणैः । कियद्दिनैरम्बरमावरिष्यते मुधा मुनिर्विष्यमरुद्धं भूधरम्
 ॥ १२७ ॥ कृतं च गर्वाभिमुखं मनस्त्वया किमन्यदेवं निहताश्च नो द्विषः । तमासि तिष्ठन्ति हि ताव-
 दंशुमान् यथावदायात्युदयाद्रिमौलिताम् ॥ १२८ ॥ अनेन पर्यासयताऽश्रुविन्दून्मुक्ताफलस्थूलतमान्स्तनेषु ।
 प्रैत्यर्पिताः शत्रुविलासिनीनामाक्षेपसूत्रेण विनैव हाराः ॥ १२९ ॥ अधीतिवोधाचरणप्रचारणैर्दंशाश्चतस्रः
 प्रणयन्नुपाविभिः । चतुर्दशत्वं कृतवान्कृतः स्वयं न वेद्मि विद्यासु चतुर्दशस्वयम् ॥ १३० ॥ अमुष्य विद्या
 रसनाग्नेर्तकी त्रयीव नीतोऽङ्गुणेन विस्तरम् । अगाहताऽष्टादशतां जिगीषया नवद्वयद्वीपपृथग्जयश्रियाम्
 ॥ १३१ ॥ दिगीशवृन्दांशविभूतिरीशिता दिशा स कामप्रसारावरोधिनीम् । वभार शास्त्राणि दश
 द्वयाधिका निजत्रिनेत्रावतरत्त्वोधिकाम् ॥ १३२ ॥ पदैश्चतुर्भिः सुकृते स्थिरीकृते कृतेऽमुना के न तपः
 प्रपेदिरे । भुवं यदेकाङ्गिकनिष्ठया स्पृशन्धधार्धर्मोऽपि कृशस्तपस्विताम् ॥ १३३ ॥ स्फुरद्भुर्निस्वनतैर्द्व-
 नाशुगप्रगल्भदृष्टिव्यपितस्य संगरे । निजस्य तेजःशिखिनः परःशता वितेनुद्गारमिवायशः परैः ॥ १३४ ॥
 अनल्पदग्धारिपुरानलोज्ज्वलैर्निजप्रतापैर्वलयं ज्वलद्भुवः । प्रदक्षिणीकृत्य जयाय स्रष्टया रराज नीराजनया
 स राजवः ॥ १३५ ॥ सिताशुवर्णैर्वयति स्म तर्द्धुर्गैर्मेहाऽसिबेर्ध्नैः सहकृत्वरी बहुम् । दिगङ्गनाङ्गामरण रणा-
 ङ्गणे यशःपटं तद्भटचातुरी तुरी ॥ १३६ ॥ प्रतीपमूपैरिव किं ततो भिया विरुद्धवैरपि भेत्तुतोऽजिता ।
 अमित्रजिन्मित्रजिदोजसा स यद्विचारद्वन्द्वचारद्वन्द्ववर्तत ॥ १३७ ॥ अयं दरिद्रो भवितेति वैषसीं लिपि
 ललाटेऽर्थिजनस्य जाग्रतीम् । मृषा न चक्रेऽल्पितकल्पपादपः प्रणीय दारिद्र्यदरिद्रता नृपः
 ॥ १३८ ॥ विमज्ज्य मेरुर्न यदर्थिसौकृतो न सिन्धुरत्सर्गजलव्ययैर्मरुः । अमानि तत्तेन
 निजायशोयुग द्विफालवद्धाश्रिकुराः शिरःस्थितम् ॥ १३९ ॥ अजस्रमम्यासमुपेयुषा समं मुदैव
 देवः कविर्नो भूधेन च । दधौ पटीयान्समयं नयन्नय दिनेश्वरैर्भीरुदयं दिने दिने ॥ १४० ॥
 सर्वस्य लोकस्य मनोरथांस्त्व पूर्णान्करोष्वेव यदि क्षितीशाः । तर्त्तिक हताशाः पिशुना रुन्ति
 किं नो लभन्ते च जयं द्विपस्त्वत् ॥ १४१ ॥ कीर्तिं मृषैवाव्यभिचारिणीं ते समुज्ज्वला
 चाद्भुरिमे नरेश । दिगन्तरालेषु च कन्दरासु वालांश्च यूनांश्च करोति तुष्टान् ॥ १४२ ॥
 अधोविधानात्कमलप्रवालयोः शिरःसु दानादखिलक्षमाभुजाम् । पुरेदमूर्ध्वं भवतीति वेधसा पद
 किमस्याङ्कितमूर्ध्वरेखया ॥ १४३ ॥ सदुत्तसं दैवादयं कोऽपि दीनः ऋणाब्धौ विलीनो विहीनो

१ यथा धनुः सन्निहितं नमदेव, शरास्तु स्तब्धतया दिगन्तरेष्वेवेतीव पुरः स्थितौ नघ्नतया,
 अन्यथा दिगन्तरेष्विति द्विषः प्रति बोधनमिति भावः । २ माणिक्य- । ३ सुमेरुः । ४ अगस्त्यः ।
 ५ यावन्न प्रत्यागच्छेयं तावन्नोत्थातव्यमिति प्रतिज्ञावद् 'कृतवान् । सुमेरुणा सूर्यमार्गनिरोधे
 करिष्यमाणे तस्य प्रत्यास्य-निष्कलत्वात् । ६ पुनः सन्निधापिताः । ७ चतस्रोऽधीत्यादयो दशा
 यासां तासां भावस्तत्त्वम्, चतुर्दशानां भाव इति तु प्रत्यायनमात्रम् । ८ अत्र काङ्करिति बद्धे-
 वेत्यर्थः । ९ प्रस्फुरन्ती १० वेदत्रयीव । ११ व्याकरण/दिभिः, ग्रीवादिभिः, मधुराम्लादिभिर्वेति
 दिक् । १२ कालेः । इदं च सर्वेषां सर्वथा विलयासम्भवावधारणेन वचनम् । १३ प्रकृत-
 (नल) क्षितिप- । १४ शत्रवः । १५ गुणैः उदात्तादिभिः, सूत्रैश्च । १६ वेमा वयनकाष्ठम् ।
 १७ निष्पन्नवस्त्रवेष्टनदण्डः । १८ दारिद्र्यभावम् । १९ याचकभ्यो दत्तः । २० काव्यनिर्मात्रा
 भूशुणा च । २१ पण्डितेन सौम्येन च । २२ दिनेश्वरस्य श्रीदिव श्रीयस्य सः ।

गुणेन । भवत्सन्निधिं सन्निधिं प्राप्य पीनो बभूवाशु मीनो यथा नीरपूरम् ॥ १४४ ॥ कति नो विषया
निमालिताः कति वा भूमिभुजो न शीलिताः । धरणीधर तावकान्गुणानवधार्याजगण गुरु लघुम् ॥ १४५ ॥
तत्र नित्यमुत्सवपरम्परा भवत्वनिश त्वमित्यमुपकारसादरः । निजकीर्तिकान्तिकलितोज्ज्वले जगत्यथ सत्सु-
तादिभिरलु सुख मज ॥ १४६ ॥ अम्युद्धृता वसुमती दलित रिपूरैः क्रोडीकृता बलवता बलिं राजलक्ष्मीः । एकत्र
जन्मनि कृत यदनेन राज्ञा जन्मत्रये तदकरोत्पुरुषः पुराणः ॥ १४७ ॥ एकस्त्रिंशो वसति चेतसि चित्रमत्र
देव द्विषा च विदुषा च मृगीदृशां च । ताप च समदरस च रतिं च पुष्पञ्चौर्ध्वमणा च विनयेन च
लीलया च ॥ १४८ ॥ शक्तिं प्रमापवति वीर तवोपमान प्रामाण्यमासवचनेषु परैव जातिः । जातौ गुणा
गुणगणाश्रयिणो विशेषा वैशेषिक किमपि दर्शनमद्भुतं ते ॥ १४९ ॥ किं कारणं सुकविराज मृगा यदेते
व्योमोत्पतन्ति विलिखन्ति भुव वराहाः । देव त्वदस्त्रचकिताः श्रयितुं स्वजातिमेके मृगाङ्कमृगमादिवरा-
हर्भ्ये ॥ १५० ॥ समाव्यमिष्टमुवनामयदानपुण्यसमारमस्य वपुरत्र हि विस्फुरन्ति । लक्ष्मीश्च सात्त्विक-
गुणज्वलितं च तेजो धर्मश्च मानविजयौ च पराक्रमश्च ॥ १५१ ॥ प्रत्यक्षरक्षतसुधारसनिर्विषामिराशी-
भिरम्यविक्रमूपितमोगभाजः । गायन्ति कञ्चुकविनिहृतरोमहर्षस्वेदोर्मयस्तव गुणानुरगेन्द्रकन्याः ॥ १५२ ॥
भद्रोत्पन्नो दुरधिरौहतनोर्विशालवंशोन्नतेः कृतशिलीमुखसंग्रहस्य । यस्यानुपप्लुतगतेः परवार्णस्य दाना-
म्युसेकसुमगः सततं कैरोऽभूत् ॥ १५३ ॥ माक कुरङ्गरुदशा मधुपानलीला कर्तुं सुहृद्विरपि वैरिणि ते
प्रवृत्ते । अन्यामिधायि तव नाम विमो गृहीत केनापि तत्र विषमामकरोदवस्थाम् ॥ १५४ ॥ अत्याय-
तैर्नियमकारिभिरुद्धताना दिव्यैः प्रभैर्भिरनपायमयैरुपायैः । शौरिर्भुजैरिव चैतुर्भिरदः सदा यो लक्ष्मीविला-
समयनैर्भुवन वभार ॥ १५५ ॥ नानाविधप्रहरणैर्नृप संप्रहारे स्वीकृत्य दारुणनिनादवतः प्रहारान् ।
दत्तारिवीरविसरेण वसुन्धरेयं निर्विप्रलम्भपरिलम्भविधिर्वितीर्णा ॥ १५६ ॥ अन्तःपुरीयसि रणेऽपि सुतीयसि^१
त्वं पौर जन तव सदा रमेणीयते श्रीः । दृष्टः प्रियाभिरमृतद्युतिर्देशमिन्द्रैस्तचारमत्र भुवि सचरसि क्षितीश
॥ १५७ ॥ राजन्विमान्ति भयतश्चरितानि तानि इन्दोर्बुति दधति यानि रसातलेऽन्तः । धीदोर्बले
अतितते उचितानुवृत्ती आतन्वती विजयसंपदमेत्य मातः ॥ १५८ ॥ पौर सुतीयति जन समरान्तरेऽसा-
वन्तःपुरीयति विचित्रचरित्रचञ्चुः । नारीयते समरसीमि कृपाणपाणेरालोक्ष्य तस्य चरितानि सपत्नसेनैः
॥ १५९ ॥ लक्ष्मीं भवान् प्रतिदिन निधिवद्वरेभ्यः सर्वात्मना वितरतीति न नः परोक्षम् । दिव्या अमी
सदसि केलिपरास्तथाऽपि तस्मात्तदाश्रयपदं नृपते मतो मे ॥ १६० ॥ दोर्म्यां तितीर्यति तरङ्गवतीं भुज-
गमादातुमिच्छति करे हरिणाङ्कविन्धम् । मेरुर्लिलङ्घयिषति ध्रुवमेव देव यस्ते गुणान्गादितुमुद्यममादधाति
॥ १६१ ॥ डिमशिशिरयसन्तम्रीष्मवर्षाशरत्सु स्तनतपनयनाम्भोहर्म्यगोक्षीरपानैः । सुखमनुभव राज-

१ एतेन वराहावतारसाम्यं सूचितम् । २ एतेन वृषिद्विसाम्यं सूचितम् । ३ बलिनो
ये राजानस्तेषां, बलिराजस्य दैत्यस्य च लक्ष्मीः । एतेन वामनावतारसाम्यं सूचि-
तम् । ४ अन्यत्र शृण्णासम्भवाद् । ५ भद्रः पवित्रः, तदाख्यं जातिविशेषो गजश्च । ६ वंशः
कुलं, वंशश्च । ७ शिलीमुखः, बाणाः, शराश्च । ८ परेषां वारणे क्षमस्य, उत्कृष्टस्य गज
स्य च । ९ उत्सर्गज- । मद्रजल- । १० दक्षिणदस्तः, शुशुडादण्डश्च । ११ असङ्कुचितः,
आजानुलम्बमानश्च । १२ प्रभाभिः प्रस्फुरद्भिः । किन्तोऽयं शब्दो विश्ववादिवत् । १३ साम-
दानदण्डभेदरूपः चतुःसङ्ख्याकश्च । १४ एतेन निर्भयसञ्चारित्वं सूचितम् । १५ एतेन
रजःत्वं सूचितम् । १६ उपभोगाम्पदत्वं सूचितम् । १७ चन्द्रवद् । एतेन मन्तापदवृत्त्यादि
सूचिनम् । १८ इन्द्रवद् एतेनाप्रतिद्वान्तात्वं सूचितम् । १९ प्रथितलोकोत्तरचरित इति भावः ।
२० अत्रापि अन्तःपुरीयतीत्यादिवद्भयम् ।

स्वद्विगो यान्तु नाशं दिवसक्रमलज्जाशरीरेणुरङ्गैः ॥ १६२ ॥ विदधतु धरणीशा दानमुधैर्धरायां
प्रभवतु सुजनस्तप्रेरकः पुण्यशीलः । निजपरमतहीनः केवल सत्त्वदीनस्त्वमिह नृप कुलीनः कार्यकर्ता
विमासि ॥ १६३ ॥ कवीना सतापो भ्रमणमभितो दुर्गतिरिति त्रयाणा पैश्वर्य रचयसि न तच्चित्रम-
धिरम् । चतुर्णा वेदानां व्यरचि नयतां वीर भवता द्विपत्सेनाजीनामयुतैर्षणि लक्षं त्वमकृथाः ॥ १६४ ॥
समाजे मर्माजा सदसि विदुषा धान्नि धनिना निक्काये नीचानामपि च तरुणीना परिपदि । वय यत्रैव
स्मः क्षणमतिशयस्तत्र शृणुमः स्फुरद्रोमोद्वेगः सुभग भवतः पौन्यकथाः ॥ १६५ ॥ न लोपो वर्णीनां
न खलु परेतः प्रेत्ययविशिर्निर्भितो नास्त्येव कचिदपि न भग्नाः प्रहृतयः । गुगो वा वृद्धिर्वा सतत-
मुपकाराय जगतां मुनिर्दक्षीपुत्रौदपि तव समर्थः पदविधिः ॥ १६६ ॥ न मिथ्यावादस्ते न च विगु-
णचर्चास्वभिरतिर्न वा वात्य किंचिद्वचसि न मनोर्द्धं मायिनि मतिः । तथाप्येतच्चित्र यदसि जगतीर्जनिरधुना
त्वमेवैको लोके निगमपरमाणार्थनिपुणः ॥ १६७ ॥ चकोराणा चन्द्रः कुसुमसमयः काननमुवा सरो-
जानां भानुः कुचलपकदम्ब मञ्जुलिहाम् । मयूराणा मेवः प्रथयति यथा चेतसि सुख तथाऽस्माक प्रीतिं
जनयति तगलोकनमिदम् ॥ १६८ ॥ त्रिपदितन्त्रोः पार तरगिरसि दीनान् गमयितुं चित्रातुं सम्पूर्णां
द्विजपतिवर्चि चासि दिनकृत । गुगाना सम्पतिं बहुविधतया नेतुमुद्य त्वमेको राजेन्द्र स्फुरसि नृपते न
त्वदितरः ॥ १६९ ॥ अदातार दानुप्ररमनय विधविनय विरुं रूरात्य विगतजयिन विश्वजयि-
नम् । अर्कुर्य कुंर्य त्वामहमवदमाशरचशान्नुपात्रादेत्युक्तिस्त्रयि खलु मृपायादिनि मयि ॥ १७० ॥
यशःसोमानुवैरुपचिनु चक्रोप्रगयिनीरसज्ञापाण्डित्यच्छिदुरशशिवामग्रमकरान् । अपि त्वत्तेजोमिस्त-
मसि शमिते रक्षति दिशाम नौ यात्रामेवो नमसि नितरामम्बरमणिः ॥ १७१ ॥ सुरैर्णा पौताऽसौ स
पुनरतिपुण्यैकद्वयो ग्रहस्तस्यास्थाने गुरुश्चित्तमार्गे स निरतः । कस्तस्यात्यर्थं वहति शतकोटिप्रण-
यितां स सर्वस्य दाता तृणमिव सुरेश विजयते ॥ १७२ ॥ मनोभूर्मुग्वासु क्षिपति यदि वाणावलि-
मसौ कथ ताभिः क्षितास्त्वयि नयनविभ्रेपविशिखाः । अथ ज्ञात ब्रूमः शृणु सुभग शृङ्गारनलिनीवनक्री-
डाहस स्मरमिव विदुस्त्वां मृगदृशः ॥ १७३ ॥ यशश्चन्द्रैर्यत्सुकृतनरकल्पद्रुमसुरैः पर लक्ष्मीगर्भैर्द्वि-
रदहयत्नादिकलद्वैः । निजैर्दानाम्मोमिर्नियततुलितक्षीरजलधिभिर जीयाज्जीयादधिधरणि सोऽय नरपतिः
॥ १७४ ॥ अयं मर्तण्डः किं स खलु तुरगैः सप्तभिरतः कृशानुः किं सर्वाः प्रसरति दिशो नैव
नियतम् । कृतान्तः किं साक्षान्महियवहनोऽसाविति चिर समालोक्याजौ त्वां विदधति विकल्पान्प्रति-
मटाः ॥ १७५ ॥ तुलावारो धाता वहति वसुधा ईर्ष्यपदवीं फणीशः स्यात्सूत्र कनकशिखरो मौनप-
लिका । तुलादण्डः सत्य यदि भवति दामोदरगदा तथाप्येपोऽशक्यस्तव गुणसमूहस्तुल्यितुम् ॥ १७६ ॥
न तृणादुद्धारेण गुर्गवटने नैश्रुतिशिष्य समाकृष्टौ दृष्टिर्न विद्यति न लक्ष्ये न च सुवि । नृणां पश्यत्यस्य
कचन विशिखान्किन्तु पतितद्विपद्वक्षः ईर्ष्यैरनुमितिरमूगोचरयति ॥ १७७ ॥ अमुष्योर्ध्वमैतुः प्रैषमन्त्रम्

१ संतापादीनां त्रयाणाम् । २ क्षयम् । ३ नवसङ्ख्ययाकत्वम्, नवीनत्वं सर्वतस्तेषां
प्रचारसम्पादनात् । ४ दशसहस्रम् । ५ शरज्यं, लक्षसङ्ख्याकम् । ६ उत्तमानां राज्ञाम् ।
७ समुदाये । ८ अकारादीनां, ब्राह्मणदीनां च । ९ अग्रतः, अन्यस्माद्वा । १० सुबादि- । विश्वास- ।
११ स्वतः सिद्धत्वम् । निपतन च । १२ प्रातिपादिकादिरूपाः अमात्यादिरूपाश्च । १३ दाक्षीपुत्रः
पाणिनिः । १४ मायाविनि । १५ जगती पृथ्वी जाया यस्य सः । १६ अकुलीनम् । १७ कुलीनम् ।
१८ मथानाम् देवानां च । १९ पानस्य, रक्षायाश्चकर्ता । २० तोलनीयाधारफलककूपत्वम् ।
२१ 'मण' इति प्रसिद्धः तोलनवाहनविशेषः । २२ आरोपणेन । २३ कर्णावधिः ।
२४ श्वभ्राणि च्छिद्राणि । २५ राज्ञः । २६ प्रसरणशीलः ।

सिन्धुरमैरैवैमि प्रारब्धे वमैथुमिरैवद्यायसमये । न कम्पन्तामन्तः प्रतिनृपमर्दो म्लायतु न
तद्वधूवक्त्राम्भोज भवतु न स तेपा कुदिवसः ॥ १७८ ॥ यशःपूर्णं दूर तनु सुतनुनेत्रोत्पल-
वनीतमस्तन्नाचन्द्रातप तप सहस्राणि शरदाम । इय चास्ता युष्मद्गुणकथनपीयूषपटलश्रितोत्सङ्गानन्दसुर-
नरमुजङ्गा त्रिजगती ॥ १७९ ॥ स्वमुखनिरमिलायः खिद्यसे लोकहेतोः प्रतिदिनमथवा ते वृत्तिरेववि-
धैव । अनुभवति हि मूर्ध्ना पादपस्तीत्रमुष्ण शमयति परिताप छायाया सश्रितानाम् ॥ १८० ॥ नियम-
यसि कुमार्यप्रस्थितानात्तदण्डः प्रशमयसि विवाद कल्पसे रक्षणाय । अतनुषु विभवेषु ज्ञातयः सन्तु नाम
त्वयि तु परिसमाप्तं वन्धुकृत्य प्रजानाम् ॥ १८१ ॥ महति महसि तेजोधाग्नि ते भासमाने स्फुरति
वत सुकीर्तिश्चन्द्रमःश्रीस्त्वदीया । इति तपनसुषाशुस्पर्धिताऽन्योऽन्यमस्त क्षितिपवर गतेति ब्रूहि
मन्येत को नो ॥ १८२ ॥ अभिमतफलदाता त्वं च कल्पद्रुमश्च प्रकटमिह विशेष कञ्चनोदाहरामः ।
कथमिव मधुरोक्तिप्रमसमानमिश्र तुलयति सुरेशाखी देव दान त्वदीयम् ॥ १८३ ॥ अर्काण्डधृतमान-
सम्बवसितोत्सवैः सारसैरकाण्डपटुताण्डवैरपि शिखण्डिना मण्डलैः । दिशः समवलोकिताः सरसनिर्मर-
प्रोल्लसद्भवपुत्रयुवकृत्तिनीरजनिभूरजःश्यामलाः ॥ १८४ ॥ सहस्रकरपूरणाणिखिलजन्तुवक्त्राभ्युजप्रका-
शकरणादथ प्रबलवैरितेजोवधात् । दरिद्रतिमिरोद्धृतेरखिलभूपचूडामणिर्जगन्मणिरहर्मणिर्जगदिदं च धत्तः
समम् ॥ १८५ ॥ यशःकरणधोरेणीदुलितरोहिणीवल्लभ त्वया क्षणमुदीक्ष्यते जगति यो दरिद्रो जनः ।
पयोधरमहीधरे नटति तस्य वामभुजा रणत्वनककिङ्किणीकलरवेण देव स्मरः ॥ १८६ ॥ यमः प्रतिमंही-
श्रुता हुतवहोऽसि तनीर्हृता सता खलु युधिष्ठिरो धनपतिर्धनाकाङ्क्षिणाम् । गृह शरणमिच्छता कुलिश
कोटिभिर्निर्मित त्वमेक इह भूतले वड्ढविधो विधाना कृतः ॥ १८७ ॥ आलोकान्तेप्रतिहततमोवृत्तिरासा
प्रजाना तुल्योद्योगस्तव च सवितुश्चाधिकारो मतो नः । तिष्ठत्येकः क्षणमधिपतिर्ज्योतिषा व्योममध्ये पृष्ठे
काले त्वमपि लभसे देव विप्रान्तिमहः ॥ १८८ ॥ अध्याक्रान्ता वसतिरमुनाऽप्याश्रमे सर्वमोग्ये रक्षायो-
गादयमपि तपः प्रत्यह सचिनोति । अस्यापि धा स्पृशति वशिनश्चारणद्वन्द्वगीतः पुण्यः शब्दो मुनि
रिति मुहुः केषलं राजपूर्वः ॥ १८९ ॥ नैतच्चित्र यदयमुदञ्ज्यामसीमा धरित्रमीकः कृत्स्नो नगरपति-
घमाशुवाहर्षुनक्ति । आशसन्ते समितिषु सुराः सक्तवैरा हि दैत्यैरस्याधिज्ये धनुषि विजय पीड्यते च
वज्रे ॥ १९० ॥ त्रातु लोकानिव परिणतः कार्येधानस्त्रवेदः क्षात्रो धर्मः श्रित इव तनु ब्रह्मक्रोयस्य
गुप्त्यै । सामर्थ्यानामिव समुदयः सचयो वा गुणानामाविर्भूय स्थित इव जगत्पुण्यनिर्माणराशिः
॥ १९१ ॥ हेर्षते यजितजलधरध्वानमेते तुरङ्गा भूर्मि पार्थैर्यदपि च मुहुर्दक्षिणैरालिखन्ति । यानौस्तुक्यं
यदपि चलनाद्बालैर्धेर्व्यञ्जयन्ति त्वद्दोर्दण्डद्वितयवशगा तत्समग्रा जयश्रीः ॥ १९२ ॥ दृष्टः साक्षादसुर-
विजयी नैकिना चक्रवर्ती मांस्यो न्यायः कथयति यथा वारुणीदण्डनीतिः । पातालेन्द्रादहिमयमथा-
स्त्येव नित्यानुषक्त तन्नः पुण्यैरजनि भवता धीर राजन्वती भूः ॥ १९३ ॥ राजा चेद्वलिना त्वमेव नृपते
दैत्यस्तु नान्ना पर त्व चैव पुत्रोत्तमस्त्वदपरस्त्वन्यत्र लोनः कश्चित् । दीप्ता वीक्ष्य महेशता च भवतो
नद्रोऽमवहृज्जया तन्वां हन्त विहान नाप्ति शरण नोऽन्यत्र लोकत्रये ॥ १९४ ॥ यत्कीर्त्या धवलीकृत
त्रिभुवन नृत्या जगन्मोहित मन्त्र्यः परितोषितः सुचरितैरानन्दिताः सज्जनाः । पूर्णांशा बहवः कृता

१ गज- । २ करशार्करैः । ३ नीहारवर्षणसमये । ४ शत्रुसैनिकाः । ५ कल्पवृक्षः ।
६ धनवस्त्र- । ७ शत्रूनाम् । ८ तज्जनपदानाम् । ९ लोकालोकावधि- । १० इन्द्रसम्बन्धिनि ।
११ नृतिमान् । १२ शब्द ऊचन्ति । १३ पुच्छस्य । १४ स्वर्गस्थानाम् । १५ मत्स्यसम्बन्धी ।

वितरणैर्येन त्वया याचकास्तस्मै सर्वगुणाश्रयाय भवते दीर्घायुराशास्महे ॥ १९५ ॥ दाने कल्पतरुर्नये
सुरगुरुः काव्ये कविस्तेजसि प्रौढग्रीष्मरविर्धने धनपतिः सत्य दयाया शिबिः । गाम्भीर्ये सारि-
तापतिर्निरूपमे शौर्ये सुमद्रापतिः श्रीमान्वर्मरतिर्महीपतिरय जीयात्सहस्र समाः ॥ १९६ ॥ विद्वन्मानस-
हंसवैरिकमलासंकोचचन्द्रद्युते दुर्गामार्गणनीललोहितसमिस्वीकारवैश्वानर । सत्यप्रीतिविधानदक्ष
विजयप्राग्भावभीम प्रभो साम्राज्यं वरवीर वत्सरशतं वैरिञ्चमुच्चैः क्रियाः ॥ १९७ ॥ हस्तन्यस्तकुशो-
दके त्वयि न भूः सर्वसर्हो वेपते देवार्गारतया स कार्जूनगिरिशिखरे न धत्ते भयम् । अज्ञातद्विपमिक्षु-
कुलावस्थानदुःस्थायशया वेपन्ते मददन्तिनः परममी भूमीपते तावकाः ॥ १९८ ॥ अर्थिग्रंथबहुभवत्फ-
लमरव्याजेन कुब्जायितः सत्यस्मिन्नतिदानमाजि कथमप्यास्ता स कव्यद्रुमः । आस्ते निर्व्ययरत्नसम्पदु-
दयोदप्रः कथ याचकश्रेणीवर्जनदुर्यशोनिबिडितव्रीडरतु रत्नाचलः ॥ १९९ ॥ देव त्वत्करनीरदे दिशि
दिशि प्रारब्धपुण्योन्नतौ चञ्चलकङ्कणरत्नकान्तितडिति स्वर्णामृतं वर्षति । स्फीता कीर्तितरङ्गिणी सम-
भवत्तुता गुणप्रामभूः पूर्णं चार्थिसरः शशाम विदुषां दारिद्र्यदावानलः ॥ २०० ॥ देव त्वामसमानदान-
निहितैरर्थैः कृतार्थीकृतत्रैलोक्यं फलमारभङ्गुरशिराः कल्पद्रुमो निन्दति । टङ्कच्छेदनवेदनाविरमणात्संजात-
सौख्यस्थितिः प्राचीनव्रणिताङ्गरोहणतया श्रीरोहणैः स्तौति च ॥ २०१ ॥ गण्डौ पाण्डिमसात्तनूस्त-
निमसात्पक्षावली बाष्पसात्कीरः पञ्जरसान्मनोऽपि हरसात्कण्ठोऽपि कैवल्यसात् । आसन्देव चैर्मूवरेण्य
भवतः प्रत्यर्थिवामभ्रुवां कोदण्डे परिषेवमाजि विजयश्रीसाधने र्थोधेने ॥ २०२ ॥ देव त्व मलयाच-
लोऽपि भवतः श्रीखण्डशाखी भुजस्तस्मिन्कालभुजङ्गमो निवसति स्फूर्जेत्कृपाणच्छलात् । एष स्थाङ्गमन-
गल रिपुतरुस्कन्धेषु सघट्टयन्दीर्घव्योमविसारि निर्मलयशोनिर्भो^१ कमुन्मुञ्चति ॥ २०३ ॥ कूर्पूरप्रतिपन्थिनो
हिमगिरिप्रावाप्रसवर्षिणः क्षीराम्भोनिधिभग्नगर्भजयिनो गङ्गाघसर्वकषाः । स्वच्छन्द हरिचन्दनद्युतितुदः
कुन्देन्दुसवादिनस्तस्यासनरविन्दकन्दरुचयोऽनेके गुणाः केचन ॥ २०४ ॥ मन्ये स्पर्शमणिं तथैनम-
तुल पाणि द्विजाम्यर्चने दुर्वर्णान्यपि भिक्षुमालफलकान्यासन्सुवर्णानि यत् । तच्चित्र परमत्र मित्र
भवता दत्ताः स्वहस्तादिना दुर्वर्णा न सुवर्णतामुपगताः क्षुद्रास्तु मुद्राः कथम् ॥ २०५ ॥ सैतसश्रम-
हारिशीतलतले पुण्याश्रमालकृतावुषधैवदवानलेन कलिने विद्वत्तरुणां चये । सद्यो वर्ष सुवर्णवारिद बिभो
स्वर्णाम्बुधारास्ततो विश्वव्यापियशाः शिरोऽवनिश्च्यतामाक्रम्य नन्दानिशम् ॥ २०६ ॥ इन्दुस्त्वद्यशसा
जितोऽवनिपते र्भौसानिधिस्तनसा कन्दर्पो वपुषा सुधाजलनिधिवाचो विलासेन च । तथ्य ते जयशी-
लमेतदधुना त्वद्दानमदैन्ययोर्मध्ये कं ननु जेष्यतीति विषये दोलायते मे मनः ॥ २०७ ॥ यः पृष्ठ
युधि दर्शयत्यरिमटश्रेणीषु यो वक्रतामस्मिन्नेव बिभर्ति यश्च किरति क्रूरध्वनिं निष्ठुरः । दोष तस्य
तथाविधस्य मजतश्चापस्य गृह्णन्गुण विख्यातः परमेष एव नृपतिः सीमा गुणप्राहिणाम् ॥ २०८ ॥
देव- त्वं जय यस्य राजति महाराष्ट्रीकुचोच्च कुल लाटीबाहुमृदु नर्म चेदिवनितानामीगभीर
मनः । आभीरीकटिविस्तृता मतिरसिगौडीकचस्यामलः कणाटीरतिनिष्ठुरो रणरसः कीरीमुखार्म
यशः ॥ २०९ ॥ ते^२ कौपीनधनास्त एव हि पर कीर्तीफलं भुञ्जते तेषां द्वारि नैदन्ति-

१ कुरु । २ अतिखट्वनशीला, पृथ्वी च । ३ देवाश्रितत्वेन, देवतानां स्थानभूतत्वेन
च । ४ सुमेरुः । ५ अमृतं जलम् । ६ ग्रामः समूहः । ७ सुमेरुपर्वतः । ८ हे सेनापते । ९ शत्रुवनि-
तानाम् । १० परिवेषो धनुषो मण्डलीकरणम् । ११ सङ्ग्रामे । १२ चन्दनतरुः । १३ निर्मोकः
सर्पत्वक् । १४ सूर्यः । १५ कौपीनधना इति कौ (पृथिव्यां) पीन (अतिशयित) धना इति च
च्छेदः । १६ धात्री वृक्षविशेषः, पृथिवी च । १७ नेति पृथक् पदमपि ।

वाजिनिवहास्तैरेव लब्धाः क्षितिः । तैरैतत्समलकृतं निजकुल किंवा बहु भूमहे, ये दृष्टाः परमेश्वरेण
मवता दृष्टेन तुष्टेन वा ॥ २१० ॥ साशङ्कस्य समाकुलीकृतमतेरत्यन्तनिस्तेजसश्चिन्नाङ्गस्य, विकम्पमा-
नहृदयस्याखण्डमन्योर्धशम् । लब्धाः सत्यजताः क्रम विपृशतो विघ्नान्वहून्पश्यतः केशो योऽर्थिजनस्य वक्तु-
मनसो मा भूत्स्व तं विद्विषाम् ॥ २११ ॥ नो कामः प्रतिद्वन्द्यते प्रणयिषु स्वप्नेऽपि नाथ त्वया नैवावः
कुरुष्वैव द्विरसर्गो व्यालो न ते बह्वभाः । नो बह्वस्तव मूर्तयो न च तनुनैत्य जडानुग्रहव्यग्रा नो
विषमौ च दृक्त्वमथ च ख्यातः क्षितावीश्वरः ॥ २१२ ॥ संप्रामाङ्गणमागतैन मवता चापे समारो-
पिते देर्धाकर्णय येन येन सहसा यद्यत्समासादितम् । कोदण्डेन शराः शरैरारिशिरस्तेनापि भूमण्डलं
तेन त्व.मवता च कीर्तिरतुला कीर्त्या च लोकत्रयम् ॥ २१३ ॥ हारानाहर देव चन्द्रधवलानो
चेत्पयोधेस्तटी सप्राप्ते त्वयि सैन्यवारणगणैर्मज्जद्विरक्षोमितम् । सिन्दूरारुणमम्बु मेघपटलीपीतोऽञ्जित
शुक्तिषु स्वल्पैरैव दिनैः कारिष्यसि महीमाताम्रमुक्ताफलम् ॥ २१४ ॥ कृष्णात् घनमण्डलस्य गलितं
लम्ब मुखे त्वद्विषां विद्युदाम जगाम तावकमर्ति गर्जिर्मवहुन्दुमिम् । वृष्टिस्त्वप्यारिपन्थिपार्थिववधूनेत्रेषु
चक्रे स्थितिं चाप ते वसुधाधिनाथ बलमिच्छोदण्डकान्तिः श्रिता ॥ २१५ ॥ नालिङ्गन्ति
कुचद्वयं भवदिमप्रोतुङ्गकुम्भद्वयत्रासाद्रेणिलतासु नैव दधति प्रीतिं तवासिञ्जमात् । झूमङ्गान्मवदीयदु-
र्धरधनुर्भ्रान्त्या मजन्ते न ते वैरिभ्योणिभुजो निजाम्बुजदशां भूमण्डलाखण्डल ॥ २१६ ॥
अस्य क्षोणिपतेः परीर्वपरया लक्ष्मीकृताः संख्यया प्रज्ञाचक्षुरवेक्षमाणवधिरश्रान्याः किला-
कीर्तयः । गीयन्ते स्वरमष्टमं कलयता जातेन वचन्योदरान्मूकानां प्रेक्षरेण कूर्मरमणीदुग्धो-
दधे रोषसि ॥ २१७ ॥ द्वारं खड्गिमिरावृतं बहिरपि प्रसिन्नगण्डैर्गजैरन्तः कैन्दुकिमिः, स्फुर-
न्मणिधरैरध्यासिता भूमयः । आक्रान्त^१ महिषीभिरेव शयनं त्वद्विद्विषां मन्दिरे राजसैव
चिरंतनप्रणयिनीशून्येऽपि राज्यस्थितिः ॥ २१८ ॥ शौर्यं केसरिणा परोपकरणं कल्पद्रुमे-
णार्पित लावण्यं मकरध्वजेन च शरच्चक्रेण शुभ यशः । धैर्यं ते कमठाधिपेन विपुलं गाम्भीर्यमम्भो-
धिना सौभाग्यं तु तवैव केवलमिदं तत्केन नो विद्यहे ॥ २१९ ॥ शैलेन्द्रो निजमारपीडिततरामैवावनिं
कुर्वते ख्याता दिक्षु गजाधिपा अपि तथाभूताः स्थविष्ठाः परम् । इत्यस्मादपि निर्भरा वसुमती राजंस्त्व-
देवास्थिता त्व चैवैक इमा विमर्षि न जडे मूल पशौ वा मतम् ॥ २२० ॥ क्राम क्रामसमस्त्वमत्र
जगति ख्यातोऽसि यत्सर्वदा रूपेणैव महीपते तव धनुःपाण्डित्यमन्यादृशम् । त्वं यस्मिन्विशिख विमु-
ञ्चसि तमेवोद्दिश्य मुक्तत्रैपं नुव्यत्कञ्चुकमुद्रतस्प्रहमहो धावन्ति देवाङ्गर्जाः ॥ २२१ ॥ सर्वं लुण्ठितं-
मुद्रतैस्तव मटैस्तेन द्विषत्सुभुवक्षाणाय त्वयि योजिताञ्जलिपुट काकृत्किमातन्वते । नाण दूरत एव तिष्ठतु
मनस्तासां त्वया लुण्ठितं तद्गम्भीरं वदामि कुप्यसि न चेत्साधोरयं कः क्रमः ॥ २२२ ॥ कोदण्डस्तव

१ हानिः, पृथिवी च । २ समलं (मलिनं) कृतमिति समलङ्कृतमिति च । ३ धर्मं,
वृषभं च । ४ द्विभाषिणः, द्विजिह्वाश्च । ५ दुर्जनाः, सर्पाश्च । ६ मूढेषु कृपापराः, जल-
रूपाया गङ्गाया शिरसि धारणपरा च । ७ अलुरक्तत्वानलुरक्तत्वाभ्यामेकरूपत्वाद्गृष्टा पक्ष-
पातिनीति यावत् । त्रिसङ्ख्याकत्वेन समसङ्ख्याकत्वमदधानेति च । ८ हे राजन् । ९ इन्द्र-
१० परार्थेति अन्तिमसङ्ख्यायाः सङ्केतः । ११ अन्धः । १२ समुद्रायेन । १३ तटे । १४ खड्ग-
धारिभिः, गण्डकैश्च । १५ वृद्धैः किङ्करविशेषैः, सर्पैश्च । १६ महाराज्ञीभिः, पशुविशेषज्जीभिश्च ।
१७ निर्लेजं यथा स्यात्तथा । १८ अन्धरसः, सूर्यमण्डलं विभिन्नं स्वर्गं तेषां गतत्वात् ।

हस्तगो हृदि बलवर्तिस्त्व द्वेपिणां त्व दाता रमसेन मार्गेणगणैस्तानेर्ध ससेषते । देव त्वं तु जयस्यमित्र-
निवहं ते ग्रान्ति वैकुण्ठतां संप्राप्ते तव भूपते महदिदं चित्रं समालोक्यते ॥ २२३ ॥ मेदिन्या विषमेष्टु-
रित्यनुदिनं शृङ्गारवीरोद्गताचार्यः श्रीजगतीपतिः कमलदृक्कैर्नाम नो गीयते । शय्यायां च रणाङ्गणे च
पतिताः सीदन्ति निश्चेतनाः कामिन्यश्च विरोधिनश्च शतशो येनामुना खण्डिताः ॥ २२४ ॥ दोर्दण्ड-
यकुण्डलीकृतलसत्कोदण्डचण्डाशुगन्धस्तोदण्डविपक्षमण्डलमथ त्वा वीर्य मन्वेरर्णम् । वल्गाद्रापिडवमुक्त-
काण्डबलयज्वालावलीताण्डवप्रस्यत्वाण्डवरुटपाण्डवमहो को न क्षितीशः स्मरेत् ॥ २२५ ॥ को दण्ड
न ददाति देव भवते कोदण्डमातन्वते को नारातिरूपेति पारमुदधेः कोणारुणे लोचने । का कुञ्चान्त-
रमेत्य वैरितरुणी काङ्क न वा मापते राजन्गर्जति वारणे तव पुरः को वा रणे वर्तताम् ॥ २२६ ॥
दृष्ट्वा मण्डलमध्यलममधुलिङ्घितेण्डलक्षस्फुरत्तकोदण्डलसल्लतेषु लहरीः को न क्षमाखण्डल । स्वारात्ताण्डवमा-
गकाण्डवनभुग्वाराज्वलत्वाण्डवक्रुत्यपाण्डवकाण्डवर्णमतुल ब्रह्माण्डवर्त्म स्मरेत् ॥ २२७ ॥ आलान जय-
कुञ्जरस्य दृपदा सेतुर्विषद्वारिधेः पूर्वोद्भिः करवालचण्डमहेसो लीलोपधैर्न श्रियः । सप्रामाधृतसागदमथ-
नक्रीडाविधौ मन्दरो राजन्नाजति वैरिराजवनितावैषम्यदस्ते भुजः ॥ २२८ ॥ लावण्यौकसि सप्रतापग-
रिमप्यग्रेसरे त्रैलोक्यानां देव त्वय्यवनीमरक्षमभुजे निष्पादिते वनसा । इन्दुः किं घटितः किमेव विहितः
पूर्वा किमुत्पादितं चिन्तैर्नात्ममहो मुधैव किममी सप्राः कुलक्षमाभृतः ॥ २२९ ॥ नानाभूषणभूषितः
प्रतिमर्थोपात्रं प्रभूता स्थितिर्भासक्तकरो भवाधिकवचिर्भूरीकृताश्वद्विपः । शश्वत्संगतमासमानमुकुटो दिक्षु
प्रवृद्धादरस्त्वं राजेन्द्र रिपुस्तवापि नितरां भेदः पर भेदकृत् ॥ २३० ॥ प्रत्यावासकसज्जतां प्रथमतस्त्वा
योद्धुमुत्कण्ठिता योधास्तेऽभिचिता मनागरिर्चैर्मूः स्वाधीननाथौ स्थिता । मीर्यै प्रोषितमैर्तुका सम-
वत्त्वत्सायकैः खण्डितौ दूरादन्तरितौ विधाय कलह हा विप्रलब्धौ विदे ॥ २३१ ॥ प्रार्थय स्वत
एव नैव परतो विज्ञायते मानता शब्दस्यापि यथार्थता स्तुतिवचोराशेर्भोवृत्तयः । विश्वव्यापकता
गतो न च महानन्यो अमः कापि ते नास्ते देवमतं किमस्ति भवतः शास्त्रेषु न ज्ञायते ॥ २३२ ॥
प्रामाण्यं परतः स्वतोऽपि भवतो विज्ञायते सन्मते भूमीन्द्र प्रचुरक्षणास्थिरतया र्थेर्णाश्रिं स्थापिताः ।
सर्वज्ञैकसदीश्वरोऽपि न परं ब्रूते भवानीश्वरं तत्रैयाधिकनायकस्य भवतो मीमासकत्व कुतः
॥ २३३ ॥ एकं वस्तु यदस्ति विश्वजनताऽऽनन्दप्रमोदात्मक सत्यं तच्चैवमीति वाक्यमखिलं

१ पीडा । २ उदारः, छेत्ता च । ३ याचकगणः, बाणपुञ्जश्च । ४ तवद्वेपिणः । ५ योगिनामिव
सङ्ग्रामे मृतानां दिव्यपदभाक्त्वात् । ६ कामदेवः । ७ सपत्नीसम्भोगचिह्नितमियदर्शनतो
म्लानाः, हताङ्गाश्च । ८ सङ्ग्राममध्ये । ९ गजे । १० बन्धनसाधनम् । ११ पाषाणानां पारगमनाय
कल्पितो मार्गः । १२ उदयाचलः । १३ खड्गरूपसूर्यस्य । १४ 'तकिया' इति भाषायाम् ।
१५ दानकारिणाम् । १६ सूर्यः । १७ चिन्तामणिः । १८ मर्यादागिरयः । १९ भयङ्करत्वाविषयः ।
२० शत्रुसेना । २१ स्वाधीनपतिना नायिका, अनुकूलाधिपतिना - च । २२ आघातभयात् ।
२३ यस्याः पतिर्देशान्तरं प्रयातः । सेनाध्यक्षाज्ञां परिभूयान्यत्र पलायिता च । २४ यया स्वस्याः
प्रियः सपत्नीसम्भोगचिह्नं दधानो दृष्टः स्यात्तादृशी, विच्छिन्ना च । २५ कलहान्तरिता नायिका
यस्या नायकेन समं केनापि कलहेन सम्बन्धो व्यवहितः । आज्ञाभङ्गादिकलहद्वारा व्यवहिता च ।
२६ नायकेन प्रतारिता, अधिपतिना सङ्कटावसरेऽरक्षिता च । २७ वेदानां स्वतः
प्रामाण्यं, धर्मशास्त्रादीनां तु वेदभूलत्वेनैवेति स्वतः परतश्च प्रामाण्यद्वैविध्यम् । शब्दप्रामाण्यं
चात्रसम्बन्धित्वं नियतं, परसम्बन्धित्वे तु व्यभिचरितम् । २८ अकारादयो आक्षणादयश्च ।
२९ अन्यं कर्त्तारं शत्रुं च । ३० 'तत्' 'त्वम्' 'असि' इति पदत्रयम् । अत्र जहदजहत्स्वार्थया कृता-
णया ब्रह्मजीवयोरेक्यं प्रतिपाद्यते चेतनानन्दसद्भावैवभेदात्, अल्पानल्पत्वविवेकोपेक्षणाच्च ।

त्वय्येव विश्राम्यति । त्वामाकर्ण्य न किञ्चिदन्यदवनीशृङ्गारं मो मन्यते त्वय्याते जनकादिकीर्तिजनके किं ज्ञानमीमांसया ॥ २३४ ॥ त्वद्वाणेषु यमो जयेषु निर्भमः पाते स्थिरं चासनं भ्रान्तौ स्वासविनिर्ग्रहो गुणगणे प्रत्याहतिः श्रीमतः । ध्यानं शूलिनि धारणा च धरणेर्धमे समाधिर्यतस्तर्जिर्विण्णहृदः किमीश्वर-परे बाञ्छन्ति पार्तञ्जले ॥ २३५ ॥ दृष्टान्तो न तथास्ति वाचि न च ते सदेहलेशः कचिद्वयाजोमेक्तिर्न कदापि शास्त्रकलने नैवालुमाने रुचिः । सामान्यं च विशेषवन्न मनुषे नाक्षेपबुद्धिर्भान्ग्याघातोऽपि न वा मुखेऽप्यथ कथं साहित्यतर्कज्ञता ॥ २३६ ॥ मेघो माति जलेन मौस्तु पयसा विद्वन्मुखं भाषया तारुण्येन च कामिनी मधुरया वाण्याऽपिकः खं जलात् । मालिन्यान्नयनं श्रिया च सदनं ताम्बूलरा-गन्मुखं ब्रह्माण्डं सकलं त्वया नरपते माति स्म चित्रं महत् ॥ २३७ ॥ दारिद्र्योपहतो तथा घनघनं चान्द्री चकोरः प्रभां कामार्तस्तस्मिन् क्षुधापरिगतः सद्रयञ्जनं भोजनम् । सच्छिष्यः सुगुहं वियोगविधुरो वत्सो यथा मातरं तद्वदः सततं स्मरामि मनसा मद्रत्सलाञ्छ्रीमतः ॥ २३८ ॥ आं ज्ञातं वृणते त्वमेव निखिलां नित्यं विमर्षि क्षितिं शैलेन्द्राः स्वयमेव दुर्भरमरास्तैः प्रत्युताघो मजेत् । अस्याश्वो-द्धरणे क्षमोऽपि न परस्त्वत्तो वराहादिकः पश्चादेर्मरणक्रियानिपुणता नैव प्रमागोचरः (नामास्या बसुधेति चापि नियतं त्वत्सङ्गतो नान्यथा) ॥ २३९ ॥ लक्ष्मीस्ते सदने सदा विहरतां वित्ते च चिन्ताम-णिः स्वर्गेलुस्तव गोकुले सुरतस्वस्वाराभूमौ तव । वाणी ते वदने दया नयनयोर्दानं करो त्वान्वहं विष्णुभेतसि ते मतिश्च वसता कीर्तिश्च लोकत्रये ॥ २४० ॥ गङ्गायैत्यसितापङ्गौ फणिगणैः शेपीयसि श्रीपतिः श्रीर्कौटीयति कैरैधीयति कुलं नीलोत्पलानां च वै । कर्पूरीयति कज्जलं पिककुलं लीलामराली-यति स्वः कुम्भीयति कुम्भिनामपि घटा त्वत्कीर्तिसघटतः ॥ २४१ ॥ लक्ष्मीस्ते हृदि भारती च । वदने मौलौ सदा केशवश्चण्डी ते मुनदण्डयोगुणनिधे गेहे कुम्बेरस्थितिः । चित्तं नाथ तवास्तु धर्मसदनं दानप्रसङ्गः करो सर्वास्ते विपदः प्रयान्तु विपिने त्वं दीर्घजीवी भव ॥ २४२ ॥ आयुर्द्विमुपैतु ते नरपते हेमन्तरात्रि-र्यथा लोकानां प्रियवर्धनो भव सदा हेमन्तसूर्यो यथा । लोकानां भयवर्धनो भव सदा हेमन्ततोयं यथा नाशं धान्तु तवारयोऽपि सततं हेमन्तपद्मं यथा ॥ २४३ ॥ यद्वाहू बहतः पराक्रमहतप्रत्यर्थिं सीमन्ति-नीचक्षुःकज्जलकालिकाभिष्वधनुर्मौर्वीकिणश्यामिकाम् । यद्दोर्दुर्भेदकर्मकार्मुकगुणभोक्तालकोलाहलैर्वैरिस्त्रीक-लमेखलकलकलाः पीता श्वास्त गताः ॥ २४४ ॥ सौन्दर्यं मदनादपि प्रथयति प्रौढिप्रकर्षं पुरा मेचारं मदनारिम्यधरयत्युदामदोःश्रीलितम् । मुग्धत्वं मदनारिमौलिशशिरोऽप्युत्कर्षमालम्बते मूर्तेस्तत्किमसौ रसैर्विरचितः शृङ्गारवीरादुत्तैः ॥ २४५ ॥ आदाय प्रतिपक्षिं कीर्तिनिबहान्ब्रह्माण्डभूषान्तरे निर्विघ्नं धमता नितान्तमुदितैः स्वैरेव तेजोऽग्निभिः । तच्चाद्यप्युटपाकशोचितमिव प्राप्तं गुणोत्कर्षिणां पिण्डस्थं च महत्तरं च भवता निःक्षारतारं यशः ॥ २४६ ॥ व्यास्थं नैकतया स्थितं श्रुतिगणं जैन्मी न वल्मीकतो नामौ नामवमच्युतस्य सुमहद्भाष्यं च । नामाविषम् । विचार्या न बृहत्कथामचकथं सुत्राणि नासं गुह-

१ कालः । २ नियतत्वं, धर्मविशेषश्च । ३ विपत्तौ शत्रूणामाक्रमणे च । ४ धैर्यस्या-क्षुण्णत्वात् । ५ भ्रमणे मिथ्याज्ञाने च । ६ प्राणायामः । ७ प्रत्याहारः सङ्ग्रहणपरत्त्वम् । ८ पतञ्जलिप्रोक्ते । ९ कज्जलापादितत्वात् । १० गङ्गेवाचरति । ११ यमुना । १२ कृष्णसर्पगणः । १३ महेश्वर इवाचरति । १४ कुम्भदं श्वेतमेव भवतीति तथोक्तिः । १५ स्वः कुम्भी देरावतः, स्व (श्वेतिम्ना) इवाचरति । १६ गजानाम् । एषां प्रायोऽलितत्वात् । १७ सम्पत्त्या, धनाधिपशुह-प्रतिस्पर्धितत्वात् । १८ सदनमासादनं, ग्रहणमिति भावः । १९ शत्रुस्त्री । २० शत्रु- । २१ जातः । २२ इन्द्रे ।

देव त्वद्गुणवृन्दवर्णनमहं कर्तुं कथं शक्नुयाम् ॥ २४७ ॥ एकामृतकुसुमायुषेषुधिरिव प्रव्यक्तपद्मावली
 जेतुर्मेङ्गलपालिकेव पुलकैरन्या कपोलस्थली । लोलाक्षीं क्षणमात्रमाविविरहक्लेशासां पश्यतो
 द्रागाकर्णयतश्च वीर भवतः प्रौढाह्वाडम्बरम् ॥ २४८ ॥ येषां दोर्वलमेव दुर्वलतया ते संमतास्तैरपि
 प्रायः केवलनीतिरीतिशरणैः कार्यं किमुर्वीश्वरैः । ये क्षमाशक्त पुनः पराक्रमेनयस्वीकारकान्तक्रमास्ते
 स्युर्नैव भवादृशास्त्रिजगति द्वित्राः पवित्राः परम् ॥ २४९ ॥ अत्युच्चाः परितः स्फुरन्ति गिरयः सैरा-
 स्तथाऽम्भोधयस्तानेतानपि विभ्रती किमपि न क्लान्ताऽसि तुभ्यं नमः । आश्चर्येण मुहुर्मुहुः स्तुतिमिति
 प्रस्तौमि यावद्भुवस्तावद्विभ्रदिमां स्मृतस्तव भुजो वाचस्ततो मुञ्चिताः ॥ २५० ॥ येषां कण्ठपरिग्रहप्रण-
 यितां संप्राप्य धाराघरस्तीक्ष्णः सोऽप्यनुरज्यते च कमपि स्नेहं परामोति च । तेषां सगररङ्गसक्तमनसां
 राज्ञां त्वया भूयते पांशूनां पटलैः प्रसाधनविधिर्निर्वर्त्यते कौतुकम् ॥ २५१ ॥ द्वेष्याकीर्तिकलिन्दशै-
 लसुतया नद्याऽस्य यदोद्वेगीकीर्तिश्रेणिमयी समागममगाद्गङ्गा रणप्राङ्गणे । तत्तस्मिन्विनिमज्ज्य वैहुजमटै-
 रारम्भि रम्भापरीरम्भानन्दनिकेतनन्दनवनक्रीडादराडम्बरः ॥ २५२ ॥ अस्मिन्दिग्विजयोद्यते पतिरप्य
 मे स्तादिति व्यापति कम्प सात्विकमाभर्मञ्चति रिपुक्षोणीन्द्रदारा धरा । अस्यैवाभिमुख निपत्य समरे
 यास्यद्विर्हर्ष निजः पन्था भास्वति दृश्यते बिलमयः प्रत्यर्थिभिः पार्थिवैः ॥ २५३ ॥ विद्राणे रणच-
 त्वरादरिगणे व्रस्ते समस्ते पुनः कोपात्कोऽपि निवर्तते यदि भटः कीर्त्या जगत्युद्धटः । आगच्छन्पि
 संमुखं विमुखतामेवाधिगच्छत्यसौ द्रागेतच्छुरिकारयेण ठणिति छिन्नापसर्पच्छिराः ॥ २५४ ॥ हित्वा
 दैर्त्यैरिपोरुरः स्वमवन शून्यत्वदोषस्फुटासीदन्मर्कटकीटकृत्रिमसितच्छत्रीभवत्कौस्तुभम् । उज्झित्वा निज-
 सद्य पद्ममपि तद्यत्तावन्नेदीकृतं व्रतातन्तुभिरन्तरध भुजयोः श्रीरस्य विश्राम्यति ॥ २५५ ॥ सिन्धोर्जै-
 र्त्रयं पवित्रमखजत्तत्कीर्तिपूर्ताद्भुतं यत्र खान्ति जगन्ति सन्ति कर्षयः के वा न वीचयमाः ।
 यद्विन्दुश्रियमिन्दुरखति जल चाविश्य दृश्येतरो यस्यासौ जलदेवतास्फटिकैर्भुजांगति र्योगेश्वरः ॥ २५६ ॥
 युद्धा चाभिमुखं रणस्य चरणस्यैवादसीयस्यै वा बुद्धाऽन्तः स्वपरान्तर निपततामुन्मुच्य बाणावलीः । छिन्नं
 वावनतीमवजिजिभियः खिन्न भरेणाथवा राज्ञाऽनेन हठाद्विलोडितमभूद्भूमाचरीणां शिरः ॥ २५७ ॥
 राज्ञामस्य शतेन किं कलयतो हेति शैतघ्नी कृतं लक्षैर्लक्षमिदो दृष्टव जयतः पर्यैनि
 पक्षैरलम् । कर्तुं सर्वपरच्छिदः किमपि नो शक्यं परैर्धेन वा तत्संख्यापगम विनाऽस्ति
 न गतिः काचिद्वैतैतद्विषाम् ॥ २५८ ॥ क्षीरोदन्वदपः प्रमथ्य मथितादेशोऽमरैर्निर्मिते
 स्वाक्रम्य सजतस्तदस्य यशसः क्षीरोदसिद्धान्नम् । केषां नाजनि वा जनेन जगतामेतत्कवित्वामृत-
 स्रोतः प्रोतपिपासुकर्णकलसीमाजाऽभिषेकोत्सवः ॥ २५९ ॥ निर्विशत्रुटितारिवारणघटाकुम्भास्थिकूटा-
 षटस्थानस्थायुकमौक्तिकोत्करकिरः कैरस्य नायं करः । उन्नीतश्चतुरङ्गसैन्यसमरत्वङ्गचतुरङ्गक्षुरक्षुण्णासु क्षितिषु
 क्षिपन्निव यशः क्षोणीर्जैबीजव्रजम् ॥ २६० ॥ यत्कस्यामपि भौतुमान् कैकुभि स्थेमौनमालम्बते

१ नयापेक्षया पराक्रमस्याभ्यर्हितत्वद्योतनायैव पूर्वपश्चाद्भावः । २ विस्तृताः । ३ खड्गः ।
 ४ तैलं, मित्रतां च । ५ क्षत्रियवीरैः । ६ अप्सरोविशेषः । इदमप्यन्यासामुपलक्षणम् । ७ प्राप्नोति ।
 ८ स्वर्गलोकात् । ९ पराङ्मुखत्वम् । १० नारायणस्य । ११ 'मकड्डी' इति भाषायाम् । १२ बद्धम् ।
 १३ 'नापर्वणि स्पृशेति सन्धुम्' इति सिन्धोरपेक्षया कीर्तिः सर्वदा पवित्रत्वान्तजेषुत्वम् । १४ काव्य-
 निर्मातारः । के-जले वयः, पक्षिणश्च । १५ मौनिनः । १६ नेत्राविषयः । १७ स्फाटिकः । १८ लिङ्गा-
 कारो मद्देश्वरः । १९ असुण्यायमिति तस्य । २० निजापरयोस्तारतम्यम् । २१ शङ्कम् ।
 २२ पर्याप्तम् । २३ शरब्धं, लक्षसङ्ख्याकं च । २४ पद्मसङ्ख्याकानि, कमलानि च । २५ पराङ्मुख-
 ऋचया, परेषामङ्गेन च । २६ वृक्षः । २७ सूर्यः । २८ दिशि । २९ स्थिरत्वम् ।

जातं यद्धनकाननैकशरणप्राप्तेन दावाग्निना । एषैतद्भुजतेजसा विजितयोस्तावत्तयोरौचिती धित्त वाडव-
मम्मसि द्विषि भिया येन प्रविष्ट पुनः ॥ २६१ ॥ आत्मन्यस्य समुच्चितीकृतगुणस्याहोतैरामौचिती
यद्वाचान्तरवर्जनादजनयद्भूजानिरेष द्विषाम् । भूयोऽहक्रियते स्म येन च हृदा स्कन्धो न यश्चानमत्तन्मर्माणि
दलंदेलं समिदलकैर्मणबाणव्रजः ॥ २६२ ॥ यद्भुतुः कुस्तेऽमिषेर्जनमयं शक्रो भुवः सा ध्रुवं दिग्दाहैरिव
मत्समिर्भवता सृष्टैर्धृतोद्धूलना । शमोर्मा वत सान्ध्यवेलनटन भाजि व्रत द्रागिति क्षोणी नृत्यति मूर्तिर-
ष्ट्वपुषोऽस्रवृष्टिसन्ध्याधिया ॥ २६३ ॥ प्रागेतद्वपुरामुखेन्दु सजतः सप्तुः समप्रस्तिर्वेषा कोषः शोषमगादगाध-
जगतीशिल्येऽप्यनस्थापितः । निःशेषद्युतिमण्डलव्ययवशादीषहेमैरेष वा शेषः केशमयः किमन्वतमसस्तो-
मैस्ततो निर्मितः ॥ २६४ ॥ अस्यारिप्रकर्तः शरश्च नृपतेः सर्वेये पतन्तावुभौ सीत्कार च न स-
मुखौ रचयतः कम्प च न प्राप्तुवः । तद्युक्तं न पुनर्निवृत्तिरुभयोर्जागर्ति यन्मुक्तयोरेकस्तत्र भिनत्ति
मित्रैर्मर्परश्चाभिजित्यद्भुतम् ॥ २६५ ॥ एतस्योजतसर्वकर्मकृतिनश्चैलोक्यचूडामणेः शमुब्रह्मपुरदरप्रभ-
तयः स्तुत्यै न शक्ता यदि । देवः पद्मगोनायको भगवती वाणी स्वयं चेज्जडा सौन्दर्यस्य निरूपणे वद
कथ शक्तो भवेन्मानवः ॥ २६६ ॥ अर्ध दानववैरिणा गिरिजयाऽप्यर्ध हरस्याह्वतं देवेत्यथ भुवनत्रये
स्मरहरामावे सपुंमीलति । गङ्गा सागरमन्धिर शशिकला शेषश्च पृथ्वीतलं सर्वज्ञत्वमधीश्वरत्वमगमन्त्वा
मां च मिक्षाटनम् ॥ २६७ ॥ अन्यास्ता गुणरत्नरोहर्णमुषो धन्या मृदन्यैव सा समाराः खलु तेऽन्य
एव विधिना यैरेव सृष्टो युवा । श्रीमत्कान्तिर्जुषां द्विषा करतलास्त्रीणां नितम्बस्थलादृष्टे यत्र पतन्ति
मूढमनसामन्त्राणि वज्राणि च ॥ २६८ ॥ यैर्दृष्टोऽसि तदा ललाटपतितप्रासप्रहारो युधि स्त्रीता
स्रक्लुतिपाटलीकृतपुरोभागः परान्दारयन् । तेषां दुःसहकामदेहदहनप्रोद्धतनेत्राञ्चलज्वालालीमरभासुरे
पुरारिपावस्त गत कौतुकेम् ॥ २६९ ॥ येऽणुत्व मनसि स्वके विवृणुते रीत्या कयाऽपि स्फुटं क्राणा-
दाचरणस्य तत्समुचित मन्ये प्रतिष्मान्मताम् । न्यायामिह तमोऽपि यत्प्रथयसे चित्ते महत्त्वं निजे
मीमासमतपक्षापातत इद मन्ये त्वयाऽङ्गीकृतम् ॥ २७० ॥ ये लब्धवाग्रयमायतेः फलभूतं कुर्वन्ति किञ्चिद्गुण
बौर्बौ वारिमुचो न कस्य विदितास्ते कर्ममीमांसकाः । आलोच्यैव निराश्रयान्फलमरैः सबन्धतः
सद्गुणाञ्छ्रीमूनीन्द्र तवाद्भुत पुनरिद मीमांसकत्वं स्तुमः ॥ २७१ ॥ त्रैलोक्याभयलघ्नकेन भवता
वीरेण विस्मारितः सज्जीभूतमुद्धर्तमण्डलधनुःपाण्डिल्यमाखण्डलैः । किं चाजैस्त्रयमवापितेन हविषा सफुल्लमा-
सोल्लसत्सर्वाङ्गीणवलीबिल्लसनयनव्यूहः कथं वर्तते ॥ २७२ ॥ कर्पक्षोणिस्त्रोऽयमित्यनुदिनं मूनी-
सुरैर्माव्यसे कामोऽसाधिति कामिनीभिरभितश्चित्ते चिर चिन्त्यसे । श्रीनारायण एव केवलमिति प्रेम्णा
श्रिया व्यायसे त्वं कालोऽयमिति प्रतिक्षितिधरैरेकोऽप्यनेकात्मभूत् ॥ २७३ ॥ नीतिस्त्रीमुकुटो जयध्व-

१ भयेन । २ अहोतराम् अत्याश्चर्यम् । ३ भूपतिः । ४ दलयित्वा । ५ समितः
सङ्ग्रामस्य, अलङ्घ्यमीणः सर्वशत्रुसंहारकारितया सम्पूर्तिकारो बाणानां व्रजो यस्य सः ।
६ सेनायाः सम्मुखं धावनम् । ७ धृतमुद्धूलनाहं भस्म यया सा । ८ मा भाजीत्यन्वयः ।
९ पृथ्व्याद्यष्टशरीरस्य महेश्वरस्य । १० कान्तिनाम् । ११ सुलभैः । १२ प्रकरः-समूहः ।
१३ सङ्ग्रामे । १४ भास्करम् । १५ शेषः सहस्रमुखत्वात् । १६ सम्पद्यमाने । १७ आकाशम् ।
१८ उत्पत्तिदेशः । १९ याः (गुणरत्नरोहणभुवः) च, या (मृद) च, ये (सम्भाराः) चेति तै-
र्यैरित्येकशेषे रूपम् । २० श्रीमत्यः श्रीमन्त्वश्चेति श्रीमन्तोऽमीकान्तिजुषस्तेषाम्, कान्तिजुष इत्य-
वाप्येकशेषः, स्त्रेणो वा । अतोऽयमतीव वीरः सुन्दरश्चेति द्योतितम् । २१ लोकोत्तरत्वबुद्धिः
२२ सद्गुणे । २३ इन्द्रः । २४ निरन्तरम् । २५ कल्पवृक्षाः । २६ सुकुरो दर्पणः ।

जनवस्तम्भः प्रतापांशुमत्पूर्वा द्विपरिपेन्थिभूपतिमहासंपन्नमीवागुरा। उद्यत्पुण्यलताऽऽलयालमतन्मत्तद्वि-
पालानक यः श्रीकैलिनिकेतन गुणमणिभण्णीनवीनाकरः ॥ २७४ ॥ रत्नान्यभ्युधितोयगर्भमगमन्मेरुः सुरा-
जिदश्रिये स्वीयाङ्गे कमला निधाय विदधे निद्रा हरिर्नीरधौ । यस्मिन्दित्सति भूरि दातारि नृणा भाल-
स्थले द्दुर्लिपिं व्रीडानम्रशिराः कमण्डलुमयं जग्राह माष्टुं विधिः ॥ २७५ ॥ लक्ष्मीश्चेन्न सरस्वती तद्गु-
मय यद्यस्ति नोदारता सा चेतचित्तय मयेव कुहं चित्पुण्यैरगण्यैरपि । सौजन्यं न विजृम्भते तदपि चेन्ना-
स्तेऽर्धकल्लता मतिस्तत्सर्वं परमेश्वरस्य कृपया त्वय्येव संभाव्यते ॥ २७६ ॥ शत्रूणां यमदण्डतां मृगदृशां
कन्दर्पकोदण्डतां गीर्वाणद्वंममाद्यमर्थविदुषां मध्ये त्रयाणामिति । आश्चर्यं मनुजेन्द्ररत्न मयतो यद्वाहदण्ड-
द्वय नानात्वं गतमेकमेव जगतां मध्ये त्रयाणामिति ॥ २७७ ॥ रत्नैव विलोचनेन कर्षणारत्नाकरेण
त्वया दृश्यन्ते नरदेवरत्न मुहुरा विद्वेषिणो नो नृपाः । किं सिक्ताः प्रथमं सुधाभिरमवन्द्यावानलैः किं परैः
पूर्वं पल्लविताः कुतः किमपरे भस्मत्वमासादितम् ॥ २७८ ॥ या लाक्षावलयानि वाह्युगले कण्ठे च
काचस्रज मन्यन्ते बहुभूषणानि यनिता दीनद्विजानां पुरा । ता माणिक्यचित्तानि हेमवलयान्युञ्जन्ति
मुक्तास्रज यद्गाराद्वृन्दानशीलवृपते त्वय्यागलीलायितम् ॥ २७९ ॥ मेरुर्दूरगतो हिमालयगिरिः शालेय-
रूपोऽभवच्चन्द्रे श्रीसहजेऽपि याचकमयाक्षीणत्वमुन्मुमीलति । कौपीनं कृतवान्द्रोऽपि मगवान्निष्पुर्जलं
सेवते वारा राशिरपेयतामुपगतः को नाम दातुं क्षमः ॥ २८० ॥ कल्याणं भवता यशः प्रसरता धर्मः
सदा वर्धता संपत्तिः प्रथतां प्रजा प्रणमतां शत्रुक्षयो जायताम् । वाक्यं संघदतां वपुः प्रमथता लक्ष्मी-
पतिः प्रीयतामायुस्ते शरदा शत विजयता दानाय दीर्घायुषे ॥ २८१ ॥ दृष्ट्वैवाङ्कुशमुद्रया निगडितो
दारिद्र्यदन्तावलो वाचा सुन्दरयाऽर्चया मम कृतो गङ्गाऽवगाहोत्सवः । अम्युत्थाननमस्त्रियाऽर्च-
वटनैर्मानोऽपि दानोत्तरो लीलेय भवता वयं तु विदुषां मूर्धानमध्यासिताः ॥ २८२ ॥ पद्मा
सन्ननि केशवस्य गहने रत्नानि रत्नाकरे हेमाद्रिहिंसार्तुना व्यवहितः स्वर्गे सुराणां तरुः ।
जम्बुद्वीपधरासु भूमिपतयो जाम्बूनदैर्दुर्मेदास्त्व तावत्सकलाप्तयेऽसि सुलभो भाग्यैर्द्विजानामिह
॥ २८३ ॥ राजन्नभ्युदयोऽस्तु जाय शरदा साग्रं शतं तेऽरयो रोगैर्यान्तु लयं यशःशशधरः
काष्ठीसु देदीप्यताम् । शिष्टान्पाहि बुधानय प्रणतिभिर्देहार्थिनां स्वं सदा वाणी ते वदने रमा प्रतिदिनं
गेहे भुजे स्ताज्यः ॥ २८४ ॥ प्रअश्यच्छ्रुतिमस्तकः प्रविगलत्सद्वर्णविप्रस्थितिर्नश्यत्स्वाङ्गवलः प्रनष्टवचन-
प्रागमावपूर्णास्मृतिः । वृद्धोऽज्यन्तमयं स्वय कलिमहाम्लेच्छेन निर्मूलितो धर्मः सप्रति चाल्यते तव करालम्बेन
भूमीपते ॥ २८५ ॥ दातृत्वं तव वीक्ष्य भूपतिमणे कश्चित्तरत्नं गतः पापाणत्वमगात्परः पशुतया कश्चिद्विलीनः
कश्चित् । तस्मादद्य धरातले त्वदितरो दाता न सम्पद्यते कं चामी शरणं प्रपद्य कृतिनः स्युर्मादृशा
याचकाः ॥ २८६ ॥ वन्दीकृत्य नृप द्विपा मृगदृशस्ताः प्रेर्येसां क्षिप्यन्ति प्रणमन्ति लीन्ति परितश्चुम्बन्ति
ते सैनिकाः । अस्माकं सुहृत्तैर्दृष्टोर्निपतितोऽस्यौचित्यवारांनिधे विष्वस्ता विपदोऽखिलास्तदिति तैः प्रत्य-
र्थिभिः स्तूयैसे ॥ २८७ ॥ हित्वा त्यागपरोषधन्यमनसां मन्ये न मौलिः परो लजावर्जनमन्तरेण न रामान्यत्र
संदृश्यते । यस्त्यागं तनुतेतरा मुखैश्चतैरेत्याश्रितायाः श्रियः प्राप्य त्यागकृतावमाननमपि त्वय्येव यस्याः
स्थितिः ॥ २८८ ॥ धर्मं पालय नन्दय द्विजगणान्नामं समाराधय प्रत्यर्थिक्षितिपालभूस्त्वहं निर्द-

१ शत्रु- । २ बन्धनपाशः । ३ कस्मिंश्चित् । ४ शुद्धा । ५ कल्पवृक्षत्वम् । ६ दान- ।
७ संवत्सराणाम् । ८ हिमालयेन । ९ सुवर्णैः । १० दिङ्म । ११ अत्रानादरे षष्ठीति पश्यतः
प्रेयसोऽनादृत्येत्यर्थः । १२ शुद्धन्ति । १३ अत्र शृङ्गाराभासः कविगतराजविषयकरतिभावाङ्ग-
मिति कान्यमकाशादिकाराः । १४ अन्तैर्द्वायैः (उपायैः) इति भाषः ।

लमुन्मूल्य' । कान्ताचित्सरोजसौमगवने भृङ्गत्वमासादय स्फीतां कीर्तिमशेषलोकजयिनीमाकर्ष्यमाक-
 ल्यथ ॥ २८९ ॥ ऐश्वर्यं नहुषस्य शम्भुविषयश्रद्धा दशास्यस्य सा शौर्यं श्रीरघुनायकस्य सहजं गाम्भी-
 र्यमम्भोनिधेः । दातृत्वं बलिकर्णयोरिह जगत्येकत्र चेत्यात्तदा क्षोणीन्द्रजवन्यमानचरण स्यात्त्वत्स-
 मत्व प्रमो ॥ २९० ॥ मिक्षुद्वारि सदानवारिमधुपश्रेणीमिमौन्दुप्रमाद्वते यन्तुवधूर्वधृकरतलं शोणा-
 म्बुजाशङ्कया । सैवान्वेति पलायितेति चकिता हस्ताग्रमाधुन्वती मुग्धा वीरमहीपते तदखिलं त्वदान-
 लीलायितम् ॥ २९१ ॥ वीरेन्द्र क्षितिपाल ते सुललित दानोद्यमे यद्वचः कास्ते सर्वहिरण्यमित्युद-
 भवत्कालमाकर्ण्य तत् । तापः प्राप हिरण्यरेतसि जैर्नि जाड्य हिरण्याचले स्वेदाम्मोऽपि हिरण्यगैर्म-
 वपुषि स्वापाय सत्रासतः ॥ २९२ ॥ राजानः शशिमास्कारान्वयमुवः के के न सज्जिरे मर्तारि
 पुनरेकमेव हि भुवस्त्वा वीर मन्यामहे । येनाहं परिपृच्छ कुन्तलमथाकृष्य व्युदस्यायतं चोले प्राप्य च
 मध्यदेशमसकृत्काञ्च्या करः प्रापितः ॥ २९३ ॥ स्वान्ते वैमवर्मस्ति नैव परतः । प्रामाण्यनिर्धारण
 नैवातद्वति तत्प्रकारकमतिनैवोपमानं तव । त्वदेशेषु विभाति न च्छलकथा नो वा कचित्संशयः श्रीवीर
 प्रथिता कथं पुनरिय नैयायिकत्वप्रथा ॥ २९४ ॥ वीर क्षीरसमुद्रसान्द्रलहरीलावण्यलक्ष्मीमुषस्त्वत्कीर्ते-
 स्तुलनां मृगाङ्गमलिनो घत्ता कथं चन्द्रमाः । स्यादेतत्त्वदर्पातिसौवशिखरप्रोद्भूतदूर्वाङ्कुरप्रासव्यग्रमतिः
 पतेद्यदि पुनस्तस्यैङ्गशायी मृगः ॥ २९५ ॥ त्वत्पारब्धप्रचण्डमैधननिघनितायातिवीरातिरेकनीडत्कीर्तिले-
 कुल्यावलिभिरलमत स्यन्दमाकन्दमुर्वी । दर्भोलिस्तम्भमास्वद्भुजमुजैर्गजहस्तैरुपमर्तुरेनां तेनाय मूर्ध्नि
 रत्नद्युतिततिमिश्रतः शोभते शोणमावः ॥ २९६ ॥ आसीदासीमभूमीबलयमलयजालेपनेपथ्यकीर्तिः
 सताकूर्पारपारीसदनजनघनोद्गीतचापप्रतापः । वीरादस्मात्परः कः पदयुगयुगपत्पातिभूपातिभूयश्चूडार-
 त्वोद्गुपलीकरपरिचरणमन्दनन्दनखेन्दुः ॥ २९७ ॥ एतेनोत्कृष्टैकैष्ठप्रतिमुमटनटारब्धनाव्यादमुताना कष्ट
 द्रष्टैव नाभूदयुधि सैरसमालोकिलोकास्पदेऽपि । अश्वैरश्वैरवेनैः कृतखुरखुरलीमद्भुसंक्षुधमानस्मापृष्टोत्तिष्ठ-
 दन्वकरणणधुरारेणुधारावकारात् ॥ २९८ ॥ मन्दोद्भूतैः शिरोभिर्मणिभरगुरुभिः प्रौढरोमाब्धदण्डस्फाय-
 निर्मोकसधिप्रसरदविगलत्समदस्वेदपूराः । जिह्वायुग्मामिपूर्णाननविषमसमुद्गीर्णवर्णाभिराम वेलाशैलाङ्क-
 भाजो मुजगयुवतयस्वद्रुणानुद्वुगन्ति ॥ २९९ ॥ आ शैलेन्द्राच्छिलान्तःस्खलितपुरघुनीशीकरसारशी-
 तादा स्तीरावैकरागस्फुरितमणिरुचो दक्षिणस्यार्णवस्य । आगत्यागत्य भीतिप्रणतनृपज्ञैः शश्वदेव
 क्रियन्ते चूडारत्नांशुगर्मास्तव चरणयुगस्याङ्गुलीरन्ध्रमागाः ॥ ३०० ॥ श्रावश्राव त्वदीय गुणगणमखिल
 सर्वदा याचकेभ्यस्त्वत्प्राप्तमिप्सितेभ्यः सकलविषयज भूपवर्गं विहाय । त्वत्तोऽहं प्राप्नुमिच्छुर्विबुधतिल-
 कतां त्वत्समीपेऽतिदूरादायातस्त्व शतायुर्मव कुरु च तथा येन नान्य मजेऽहम् ॥ ३०१ ॥ पाथोर्वेर्न
 गभीरिमाऽतिशयितः कुम्भोद्भवोऽप्यञ्जलौ यत्त हन्त निवेक्ष्य पानविषय चक्रे क्षणाद्भूपते । दानस्या-
 तिशयश्च कुञ्जरपतेनैवोर्जितो यत्स्थितिर्यावत्सहनिरीक्षण न तदिति त्वय्येव तत्स्थायिता ॥ ३०२ ॥
 राजन् कस्य न विस्मय वितनुते कीर्तिस्त्वदीयैर्दृष्टं यत्सा सद्रुणपुञ्जबन्धनमिताऽप्येकत्र नो तिष्ठते ।
 स्वच्छन्द भुवनत्रये सुमनसां नृणां गुरुणा तथा चित्त मोदयितुं सदैवममितोऽन्येषा परिआन्यति
 ॥ ३०३ ॥ विद्यावन्तो विनीताः प्रसममभिसमं वाक्प्रपञ्चेषु जीवाः के वा नैवारमन्ते त्रिजगति

१ निर्मलाम् । २ प्रलयावधि । ३ गजानां पादबन्धनशृङ्खला- । ४ अश्वौ । ५ उत्पत्तिम् ।
 ६ ब्रह्म- । ७-परिहृत्य । ८ अरातिः-शत्रुः । ९ मृगाङ्गस्य । १० सङ्ग्रामनिहतशत्रु- । ११ रुधिर-
 नदी- । १२ वज्र- । १३ भुजंगराजस्य, शेषस्य । १४ समुद्र- । १५ छिन्न- । १६ सङ्ग्राम- ।

विततां कीर्तिवल्लीमतल्लीम् । तेषामाधारमाव भुवनमरभृतो विभ्रतो ये लसन्ते ते तु त्रैलोक्यतुङ्गा विम-
लफलजुषः स्वःपतिं स्वल्पयन्ति ॥ ३०४ ॥ वक्राम्मोजं सैरस्वत्यधिवसति सदा शोण एवाधरस्ते बाहुः
काकुत्स्थवीर्यस्पृतिकरणपटुर्दक्षिणस्ते समुद्रः । बौहिन्यः पार्श्वमेताः क्षणमपि भवतो नैव मुञ्चन्त्यमीक्ष्णं
स्वच्छेऽन्तर्मान्नेऽस्मिन्कथमवनिपते तेऽम्बुपानामिलापः ॥ ३०५ ॥ केचिद्वद्धाः सहेलं निजमवनगता
मोचिताः केऽपि केचिद्देहाद्देहान्तराणि क्षणमपि गमिताः केऽपि नीता निबन्धम् । हत्वा हत्वा च
केचित्प्रतिपदमदयं प्रापिता व्यर्थमावं क्षोणीनाथस्य तस्योज्ञतभुजपरिवेनारयः सारयेश्च ॥ ३०६ ॥
उच्चैः कल्याणवाही करजितवसुधः सर्वदा पूर्णकामो विख्यातः कर्णवृत्त्या न च वचसि कटुश्रित्रपाका-
नुभावी । कोषापेक्षी परस्मादुचितबहुकथस्तत्परः पुण्यलोके चित्रं राजाधिराज त्वमिष तव रिपुस्तत्र
कैन्प्यं प्रतीमः ॥ ३०७ ॥ उत्पत्युत्पन्नशिष्टा विविधगुणगणा यत्र यान्ति प्रतिष्ठां बाधेन प्राक्तनानां न
च नियमविधिर्नापि सख्यार्धदाने । ऊहः सर्वत्र यस्य स्फुरति च सकलः सत्य एवार्थवादो भीमासा-
भावमञ्जल्यमिनवमधुना मूर्तिरेषा त्वदीया ॥ ३०८ ॥ हेलीप्रस्थानवेलाहतप्रथुपृतनादुन्दुभिध्वानधारा-
धाराबाहिप्रसङ्गादसमनृपसकृत्संभ्रमभ्रान्तचित्ताः । दैवादाकुञ्चिताङ्गं विगलितनयनस्पन्दमिन्दीवरास्यो
लीयन्ते त्वद्रिपूणां निजगृहवलमीचारुचित्राङ्गनासु ॥ ३०९ ॥ कीर्तिस्ते पूर्णचन्द्रं क्षितितलतिलक
न्यक्करोतीति मये यत्सोऽसौ लाञ्छनाव्यस्तदिति समुचिता क्षीणता तस्य चापि । उद्दीतश्च प्रतापः परि-
भवति बलाद्भास्करं तेन नाकच्छिद्रं तत्रापि जातं रणभुवि निहतास्तेऽन्यथोर्ध्वं व्रजेयुः ॥ ३१० ॥

राजविशेषप्रशंसनम् ।

वीरप्रशंसनम् ।

लोकानां मानमात्रं मनुजजनरतिस्त्व ससूदादिप्ररक्षो राज्ञामासत्त्वदक्षः कृतसमयरुचिर्मण्डितो वीर-
वर्गैः । कायत्वद्मीनकेतुः करकलितयवः कोषमानैर्विहीनः श्रीमद्वीराधिराज त्वमिष तव रिपुस्तत्र मैन्द
प्रतीमः ॥ १ ॥ बादानाशानुयुक्तो नगरकृतमतिर्यौवनाक्रान्तदेहः संग्रामप्राप्तैर्यो न विदलितरची
राजलक्ष्म्याऽतिहीनः । नित्य दारासमस्थः प्रखरतनुनिमो यः सुमिक्षानुवर्ती श्रीमद्वीराधिराज त्वमिष तव
रिपुस्तत्र मुक्तैर्दिवर्णैः ॥ २ ॥ श्रीवीर त्वद्रिपूणां रणशिरसि शरैर्मैत्रशीर्षाङ्गकाणां वीरावंशाद्गतानां
दिवमधिकरूपाऽन्योन्यशौण्डीर्यमाजाम् । श्लेपे दिव्याङ्गनानां भुवि कचनिचयो ब्रह्मटाक्षे शरासासीषुअन्या-
रिवीरभ्रमकुटिलहृदामाजिरावर्तते स्म ॥ ३ ॥ श्रीमद्वीर महीमहेन्द्र भवतः प्रस्थानकालोद्भवद्वा दिग्ध्वनि-
भीतभानुहरयो प्रागम्बर प्रागमन् । तस्मिन्नेवमुपव्रवे किल विपर्यस्त समस्तं रवेर्युग्याः सप्त रथाङ्गमेकमपदः

१ इन्द्रम् । २ वाग्देवी, तदाख्या नदी च । ३ रक्तवर्णः, तदाख्यो नदविशेषश्च । एवका-
रेणात्र नियमो न वाच्य इति काव्यप्रकाशादौ अस्माकं तत्तद्व्याख्यासु च स्पष्टीकृतम् । निपा-
तानामनेकार्थत्वमिति चार्थे एवेति, 'शोण ओष्ठस्त्वदीय' इति वा पाठः परिवर्त्तनीय इत्यु-
क्तम् । ४ राम- । ५ मुद्रया सह वर्त्तत इति, सागरश्च । ६ सेनाः, सारितश्च । ७ निरन्तरम्,
अत्यन्तं वा । ८ चित्ते, तदाख्ये सरोवरे च । ९ अष्टापदक्रीडनकस्य साधनभूता गुटिकाः ।
'खार' इति भाषायाम् । १० कं ककारं, पं पकारमित्यर्थः । तथा च, कल्याणादिशब्दाः पल्याणाद्या-
त्मान ऊह्याः । ११ अवज्ञा- । १२ मं मकारं दं दकारमित्यर्थः । तथा च, अत्र सर्वेऽपि मकारा
दकारा अवधेयाः । १३ अत्राद्यवर्णो द्वयः । तथा च पदानामाद्या 'वा' इत्यादयो वर्णा यदि
परित्यज्यन्ते तदा दानाशेत्यादीनि पदानि भवन्ति ।

सुतश्चिरादुद्भूतः ॥ ४ ॥ गर्वग्रन्थिलगुर्जरज्वरकरः कर्णाटककर्पाटवीदावाग्निर्द्रविडेन्द्रवीर्यदलनो गौडेन्द्रनिद्रा-
हरः हम्मीर प्रमदाजनालसलसङ्गनर्तनस्तम्भन प्रस्थाने तव वीर डिण्डिमचमत्कारः समुज्जृम्भते ॥ ५ ॥
विभ्वागम्भीरकूपादनवरतचलद्भूरिशोकारघट्टव्याकृष्ट निःश्वसन्त्यः पृथुनयनघटीयन्त्रनिर्मुक्तभारम् ।
नासावशप्रणाळीविषमपथपतद्वाष्पपानीयमेता वीर त्वद्वैरिनार्यः कुचकलशयुगेनान्वहं संवहन्ति ॥ ६ ॥
लावण्यासक्तहस्तोऽक्षिगतमणिगणः शैशवाम्यस्तविद्यो लावण्यध्वस्तकामः कविजनमिलिते यौवना-
सप्रकामः । आदत्क्षोणिदण्डो द्विजवशकृतवीः कङ्कणाहारयुक्तः स श्रीमान् वीरवीर त्वमिव वत रिपु-
स्तत्र मुक्तादिवर्णः ॥ ७ ॥

अकबरप्रशंसनम् ।

हस्ताम्भोजालिमाला नखशशिशचिरश्यामलच्छायवीचिस्तेजोऽग्नेर्धूमधारा वितरणकारिणो गण्डदानप्र-
णाली । वैरिश्चिणेदिण्डो लवणिससरसीबालशैवालबल्ली वेष्ट्यम्भोवरश्रीरकबरघरणीपालपाणौ कृपाणः
॥ १ ॥ वीर त्व कर्मुकं चेदकबर कलयस्युग्रटङ्कारघोष दूरे सद्यः कलङ्का इव घरणिभृतो यान्ति
कङ्कालशेषाः । शङ्कापक्षश्च किं कारणमिति मनसा आन्तिपङ्कायितेन त्यक्त्वाहंकारमङ्काद्विजति
गृहिणीं किं च लङ्काधिनाथः ॥ २ ॥ कर्णाट देहि कर्णाधिकविधिविहितत्याग लाटं ललाटप्रोत्तुङ्ग
द्राविड वा प्रचलमुजबलप्रौढिमागाढराजम् । प्रस्फूर्जद्गुर्जर वा दलितरिपुवधुर्गम वैदर्भकं वा गाजी
राजीवदृष्टे कुशशतमथवा शाहजल्लालुदीन ॥ ३ ॥ गाजीजल्लालुदीन क्षितिपकुलमणे द्राक्प्रयाणे
प्रतीते प्रेयस्यः प्रारमन्ते तरलतरगतिव्याकुला मङ्गलानि । नेत्राम्भःपूरपूर्णस्तनकलशमुखन्यस्तबालप्रवा-
लाङ्गुल्यन्मुक्ताकलापच्युतकुचकुसुमच्छन्नाकीर्णलाभाः ॥ ४ ॥

अनङ्गभीमप्रशंसनम् ।

पृथ्वी श्रीमदनङ्गभीम महती तद्वेष्टनं वारिधिः पीतोऽसौ कलशोद्भवेन मुनिना स व्योम्नि खद्योतवत् ।
तद्विष्णोर्दनुजाधिनाथजयिनः पूर्ण पदं नामवदेवभवेतसि वर्तते तव सदा त्वत्तो महात्मापरः ॥ १ ॥

अर्जुनेन्द्रप्रशंसनम् ।

आयातस्ते समीप तव गुणविमलान्पण्डितो वादकर्ता काव्ये मध्ये हि रेवामवविगतरसे क्युगो
रोगहर्ता । नाह जाने चिकित्सां सकलगुणनिधे दुर्दारिद्र्यरोगे श्रीमद्राजार्जुनेन्द्र प्रबलमपि यते
कल्पिता सा चिकित्सा ॥ १ ॥

भृगुनन्दनप्रशंसनम् ।

आदर्शाय शशाङ्कमण्डलमिदं हाराय हेमाञ्जल दीपाय धुमणिं महीमिव कथं नो मिक्षये दत्तवान् ।
दित्सापल्लवितप्रमोदसलिलव्याकीर्णमन्त्राम्बुजो जानीमो भृगुनन्दनस्तदखिलं न प्रायशो दृष्टवान्
॥ १ ॥ गोत्राचार विचारपारगताया वृद्धा निरादृष्टया मात्रा वस्तुषु तेषु तेषु पुरतः प्रस्तारितेषु
क्रमात् । अन्नमाशनवासरे सरमस वक्षोभरोत्सर्पिणा येनात्तं धनुरीक्षिताश्च सपदि क्षत्रावतसा दिशः ॥ २ ॥

१ अत्रापि पदादिवर्णत्यागोऽपेक्षितस्तेन लाकारादिवर्णत्यागे रिपुवर्णनमन्यथा
प्रकृतवर्णनमेवेति दिक् । २ एतदप्यकबरस्यैवामिधानम् ।

उत्पत्तिर्जमदग्निः स मंगवान् देवः पिनाकी गुरुर्वीर्यं तत्र नमद्विरामनुपमं व्यक्तं हि तत्कर्मभिः ।
त्यागः सतसमुद्रमुद्रितमहीनिर्व्याजदानावधिः सत्यब्रह्म तपोनिर्धर्मगवतः किं किं न लोकोत्तरम् ॥ ३ ॥

कर्णप्रशंसनम् ।

मुखे हारोवातिर्नयनयुगले कङ्कणमरो नितम्बे पत्राली सतिलैकमभूत्पाणियुगलम् । अरण्ये श्रीकर्णं
त्वदरियुवतीनां विधिवशादपूर्वोऽयं भूषाविधिरह जातः किमधुना ॥ १ ॥ त्वं द्वित्राणि पदानि गच्छसि मही-
मुखलङ्घय यान्ति द्विषस्त्वं बाणान्दश पञ्च मुखसि परे सर्वाणि शस्त्राण्यपि । ते देवीर्पतयस्त्वद्वनिहतास्त्वं
मानुषीणां पतिर्निन्दा तेषु कथं स्तुतिस्तव कथं श्रीकर्णं निर्णीयताम् ॥ २ ॥ लोकेशः कर्णराजाद्भु-
तकनकमयस्तावकीनप्रतापाद्ब्रह्माण्डानां समूहो द्रव इव भवितेत्येव संभाव्य यत्नात् । तस्यापि प्लावनार्थं
जलनिधिनिकरे व्यर्थतामत्र याते देव त्वद्वैरिनारीनयननलिनजैर्निर्मेमे नीरधिर्न ॥ ३ ॥ श्रीकर्णं प्रौढतेजाः
प्रबलरिपुबलासहस्रतापदक्षो नायं श्रीमत्प्रतापो जगति विलसति श्रीमहाराज किन्तु । मन्येऽहं कौशिकेना-
नुपमितमहसा नूतनस्वर्गसृष्टाब्रुकृष्टः सृष्ट एव प्रखरतरकरो भास्करोऽसौ द्वितीयः ॥ ४ ॥

कर्णाटवसुन्धराधिपप्रशंसनम् ।

मागाः प्रत्युपकारकातरधिया वैवर्ण्यमाकर्णय श्रीकर्णाटवसुन्धराधिपसुधासिक्तानि सूक्तानि नः ।
वर्ण्यन्ते कति नाम नार्णवनदीदावाग्निविन्याटवीसन्ध्यामारुतनिर्क्षरप्रभृतयस्तेभ्यः किमातं मया ॥ १ ॥

कलिङ्गेश्वरप्रशंसनम् ।

आयुर्दानमहोत्सवस्य विनतक्षोणीमृतां मूर्तिमान्विश्वासो नयनोत्सवो मृगदृशां कीर्तिः प्रकाशः परः ।
आनन्दः कैलिताकृतिः सुमनसां धीरश्रियो जीवित धर्मस्यैव निकेतन विजयते धीरः कलिङ्गेश्वरः ॥ १ ॥
धम्मिल्ले नवमल्लिकासमुदयो हस्ते सिताम्भोरुह हारः कण्ठतटे पयोधरयुगे श्रीखण्डलेपो धनः । एकोऽपि
त्रिकलिङ्गभूमितिलक त्वकीर्तिराशिर्ययौ नानामण्डनतां पुरन्दरपुरीवामभ्रुर्वा विग्राहे ॥ २ ॥

कल्याणदासप्रशंसनम् ।

कीर्तिस्वर्गतरङ्गिणीहिमगिरिविद्यानटीरङ्गमूर्लावण्यामृतभाजन रसिकतावल्लीरसालद्रुमः । कान्तापाङ्गम-
रुस्थली तरुणतालक्ष्मीविलासान्धुजं जीयाद्विश्वविभूषणं नरपतिः कल्याणदासाभिधः ॥ १ ॥

काबिलेन्द्रप्रशंसनम् ।

विस्फार्य व्योमगङ्गावलदुरुलहरीकैतवात्केसरालीखैर्मस्तिष्कदेशे हिर्मकरकपटान्मण्डलीकृत्य
पुच्छम् । दिङ्नागोरब्धलम्बस्तव विशदयशःकेसरी काबिलेन्द्र ब्रह्माण्डारण्यवीथीगिरिगहनदरीसम्रमी
बभ्रमीति ॥ १ ॥ वेलामुखलङ्घय देलादलितघरणिमृद्धाहिनीकोटिप्रैरुद्वेष्टकाबिलेन्द्र प्रबलजलनिधिः

१ हारावः दुःखा वेदकः शब्दः । २ कं जलं, कणभरः शीकरौघः । ३ तिलकेति वृक्ष-
विशेषस्य सङ्केतः । ४ देवा इति भावः । ५ गृहीताकारः । ६ स्वर्गस्य सुन्दरीणाम् । ७ गङ्गा ।
८ चन्द्र- । ९ दिग्गजः ।

प्लावनायोज्जृम्भे । स्यान्मग्ना मेदिनीयं प्रबलमुज्ज्वलप्रौढतच्चन्द्रहासज्वालाभिः संततं चेन्न दहति
वदबावीतिहोत्रः प्रवृद्धः ॥ २ ॥

कार्तवीर्यप्रशंसनम् ।

काष्ठानुषङ्गात्परिवर्धमाने जाग्रत्प्रतापज्ज्वलने त्वदीये । श्रीकार्तवीर्यं प्रसमं पतन्ति प्रत्यर्थिपृथ्वी-
पतयः पतङ्गाः ॥ १ ॥

श्रीमुकुन्दसिंहप्रशंसनम् ।

श्रीमत्तोमरवशमौलिमुकुटालङ्काररत्न सदा विष्वग्भास्वरनिर्मलद्युतिरशःस्तोमाभिभूतोदुपः । चण्डो-
दीप्ततरप्रतापविजिताशीताशुरव्याहतौदार्यध्वस्तसुरद्रुमाद्यभिमतिः श्री श्रीमुकुन्दप्रभुः ॥ १ ॥
विश्वोद्धारपरायणो न तु कदाचिद्यो वराहात्मना क्षोणीभृन्नतु पर्वतादिरिषयो जाड्य कदाचिद्वधन् ।
दानीन्द्रो न च यः कदाऽपि पशुतां गत्वा यथा कामधुक् सोऽय तोमरवशभूषणमणिः श्रीमान्मु-
कुन्दो नृपः ॥ २ ॥ मुकुन्ददेवेन मुकुन्ददेवो मुकुन्दकोशेन मुकुन्दकोशः । उदारतायां परिपूर्णताया
गमीरताया च न दृष्टपूर्वः ॥ ३ ॥ पाटनपत्तनपाता प्रथितयशाः प्रस्फुरत्प्रतापश्च । श्रीमन्मुकुन्द-
सिंहस्तोमरचूडामणी राजा ॥ ४ ॥

उदयसिंहप्रशंसनम् ।

उदयसिंह धराऽधिपतौ त्वयि स्फुरति किं रविणा विधुनापि वा । स्वमहसा हि विकासयसे
जगत्स्थयशसा च सुशीतलयस्यपि ॥ १ ॥ मूर्ध्नी सहस्रेण विमर्त्ति शेषः कूर्मश्च पृष्ठेन कथञ्चिदार्त्तः ।
श्रीमान्नरेन्द्रोदयसिंहवर्म्मा भूयो दृशैवाविरतं प्रसन्नः ॥ २ ॥ गान्धीर्यं पयसा निधिः सुरतरुः
सर्वार्थसम्पूरणे सोदृत्वे वसुधा तथैव विभवे राजाधिराजोऽपरः । सौन्दर्ये मदनो बले च पविमूर्च्छनीतौ
च धर्मः स्वयं भूमिन्द्रोदयसिंह एव परितः ख्यातो गुणै राजते ॥ ३ ॥ नीतौ वाचस्पतिर्यः
सुकृतिरतिविधौ दातृताया च चिन्तारत्न सिन्धुर्महत्त्वे यशसि च पयसा सागरस्तेजसीनः । विद्यायां मार्ग-
वेन्द्रो ब्रह्मनि नियतिः सत्यवाक्ये च धर्मो भव्याना जन्मभूमिर्विलसतु सतत तोमरेन्द्रो नरेन्द्रः ॥ ४ ॥
क्रोधे रुद्रः प्रसादे जयति सुरतरुर्वाचि पीयूषपुरो दृष्टौ लक्ष्मीः पुरस्तात्सुकृतपारिणतिर्मानसेऽनुग्रहश्च ।
सोऽय गान्धीर्यधामा प्रथितपृथुगुणस्तेजसोदीप्यमानो मान्यो धन्यो वदान्यो विशदनयबलः श्रीयुत
स्तोमरेन्द्रः ॥ ५ ॥ श्रीमान् धीमान् क्षमाधान् सकलसुमनसा यत्नवान् रक्षणे च प्रोद्यतेजा विजेता
जनपदजनताश्रेयसां संविधाता । ओजस्वी सद्यशस्वी निजविमलगुणैर्जेतुमिन्दुं मनस्वी धीरो धीरौ
महोरोरुचिरमलरुचिः पाटनेशो नरेशः ॥ ६ ॥ भव्य सोहनलालदर्शितनयं सश्रिय लब्धोदयो दृष्यदुर्जन-
वैरिगर्वशमने जाग्रत्प्रतिह्वः सदा दाने वाऽपि बले बलेरपि बल विक्रम्य राजस्तरा भूमिन्द्रोदयसिंहस्तोम-
रवरः केषा न वन्द्यो गुणैः ॥ ७ ॥ मन्त्री यस्य सुधीवरो नयचणः श्रीशोभनः सोहनो गान्धीर्येण च
यो महाजलनिधिं निक्षिप्य दूर स्थितः । भूमन्मौलिमिरर्च्यमानचरणो यश्चैव लक्ष्म्यावृतः स श्रीलोदयभूपति-
र्विजयता विश्वं चिर रञ्जयन् ॥ ८ ॥ विष्वक्तेजसि मास्करे किमपरः श्लोके विधावस्य वा विष्वग्दीप्ति-
रनुष्णता च त्रितयामाम्या पर सङ्गते इत्येव सुविचार्य चेतसि विधिस्तद्भक्षणार्थं व्यभ्रात्स्वर्मातुः ध्रुवमित्य-
वैमि नृपते श्रीतोमराशीतः ॥ ९ ॥ भूमृद्वन्द्वनिवेशमानगमनो लोकोपकारोद्यतः श्रीश्रीसोहनलालमन्त्रि-
मत्तिमत्सम्भावितोपक्रमः । गम्भीरो महिमप्रतापमहितो दातावदातो गुणैः श्रीयुक्तोदयसिंहवर्म्मनृपतिर्मे-
व्योदयो वर्धताम् ॥ १० ॥

कुसुमेन्द्रसाहिप्रशंसनम् ।

धीर श्रीकुसुमेन्द्रसाहिचरितेः प्रौढप्रतापो वरः कन्या काचन मालवक्षितिपतेः साम्राज्यलक्ष्मी-
रियम् । तस्या वेपथ्वप्रहस्य समये तत्कुम्भसंस्थापनं कर्तुं मण्डपवन्धन विरचितु विमं वयं प्रेषिताः ॥ १ ॥

कृष्णप्रशंसनम् ।

श्रीकृष्ण त्वत्प्रतापेन प्रतसाह्वीदिगङ्गनाः । दिग्गजा वीजयन्त्येव कर्णतालैः पुनः पुनः ॥ १ ॥ मन्येः
ऽरुण्ये कुलगिरिगुहागहरे पर्यटन्ती विद्वा दभैः कमलचरणे वासुदेवस्य कीर्तिः । इन्दौ कुन्दे कुमुदमुकुले
चामरे चन्दने वादत्वा दत्त्वा मृदुनि पुरतः पादमेवा प्रयाति ॥ २ ॥ क्षीरक्षालितपाञ्चजन्यकिरणश्रीगर्व-
सर्धङ्गपाः श्रीकृष्णार्जुनसारथ्येऽसुररिपो त्वत्कीर्तिविस्फूर्तयः । कैलासन्ति हिमाचलन्ति विकसत्कुन्दन्ति
कन्दन्ति च क्षीरोदन्ति हलायुधन्ति चिबुधाहरन्ति हीरन्ति च ॥ ३ ॥ त्वद्वाहोद्भूतधूल्यः कारिकरनिकरैः
सीकराश्च प्रयुक्ता व्योम व्यापुः समन्ताद्यदुमुकुटमणे तत्र पद्मोऽनुतोऽभूत् । आगच्छद्भिः सुरैः क्षमा तव
भजनकृते स्फाटिकीभिः शिलाभिर्वद्धः पन्थास्तदानीं सुरसरिदिति तं मानवा मानयन्ति ॥ ४ ॥

गुर्जराधीशप्रशंसनम् ।

कालिन्दि ब्रूहि कुम्भोद्भव जलधिरहं नाम गृहासि कस्माच्छत्रोर्मे नर्मदाहं त्वमपि कथमहो मत्सप-
त्न्याश्च नाम । मालिन्यं ब्रूहि किं ते प्रविरलविगलत्कज्जलैर्मालयीनां नेत्राम्भोभिः किमासां समजनि
कृपितो गुर्जराणामधीशः ॥ १ ॥

चोलेन्द्रप्रशंसनम् ।

त्वत्खड्गखण्डितसपत्नैयिलासिनीनां भूया भवन्त्यभिनवा भुवनैकधीर । नेत्रेषु कङ्कणमथोरुषु पञ्चवल्ली
चोलेन्द्रसिंह तिलकं करपल्लवेषु ॥ १ ॥ सिञ्जानैर्मञ्जरीति स्तनकलशयुग चुम्बित चञ्जरीकैस्तत्रासोल्लास-
लीलाकिसलयमनसा पाणयः कीरदष्टाः । तल्लोपायालपन्त्यः पिकनिनदधिया ताडिताः काकलोकैरित्थ
चोलेन्द्रसिंह त्वदरिभृगदृशां नाप्यरण्यं शरण्यम् ॥ २ ॥

जगद्देवप्रशंसनम् ।

चक्रः पप्रच्छ पार्थ कथय मम सखे नास्ति स कापि देशो वस्तु नो यत्र रात्रिर्भवति भुवि खगायेति
स प्रत्युवाच । नीते मेरौ समार्तिं कनकचित्तरणैः श्रीजगद्देवनान्ना सूर्येऽनन्तर्हितेऽस्मिन्कतिपयदिवसैर्वा-
सराद्वैतसृष्टिः ॥ १ ॥

जनकप्रशंसनम् ।

व्याघातः कार्मुकस्य श्रपति करतलं कण्ठमोकारनादस्तेजो भाति प्रतापाभिधमवनिताले ज्योतिरात्मी-
यमन्तः । राज्यं सिंहासनश्रीः शममपि परम वक्ति पद्मासनश्रीर्येषां ते यूयमेते निमिकुलकुमुदानन्दच-
न्द्रा नरेन्द्राः ॥ १ ॥

१ नर्मदायाः समुद्रस्य च संवादोऽयम् । २ यमुनाध्वान्त्या समुद्रेण कालिन्दीत्युक्ते
कोपात्साकृतं नर्मदाया उत्तरम् 'हे कुम्भोद्भव भगवत्यमुने' ब्रूहि इति । ३ शङ्ख- । ४ जलकणम् ;
(पक्षे) घल्लयम् । ५ पत्रलता ; (पक्षे) पत्रिकारचना । ६ तिलयुक्तं कंजलम् ; (पक्षे) ललाट-
भूषणम् ।

दलपतिरायप्रशंसनम् ।

चन्द्रं चन्द्रार्धचूडं चतुर्दधियं चन्द्रिकां चन्द्रकान्त चार्धङ्गीलोचनान्तं चमरसहचरीबालमारो-
धयं च । खर्वीकुर्वन्ति दर्वीकरतिलकमपि ध्वस्तगुर्वीति भाति स्वर्वीश्रीप्रस्थितास्ते दलपतिगृहिणि
त्वद्यशस्तोमसोमाः ॥ १ ॥

दशरथप्रशंसनम् ।

चिरादश्वोज्ज्वलं शमयति समस्तासुरवधूकचाकृष्टिक्रीडाप्रसमसुमगम्भाशुभुजः । त्रिलोकीजङ्घालो-
ज्ज्वलसहजतेजामनुकुलप्रसूतिः सुत्राण्यो विजयसहकृत्वा दशरथः ॥ १ ॥ यस्थोद्यद्भुजदण्डचण्डिमवल-
त्कोदण्डलीलायितैर्निष्पीते दनुजेन्द्रचन्द्रवदनाङ्गुवल्लीविभ्रमे । लक्ष्मीमल्लविपाटलक्षतमयीमालम्बते केवल
पौलोमीकरजाङ्गुरव्यतिकरादाखण्डलीय वपुः ॥ २ ॥

दिल्लीन्द्रचूडामणिप्रशंसनम् ।

राजेति क्षणदाकरं विजयते दानोहलक्ष्मीरिति स्वर्नाग बहुवाहिनीपतिरिति क्षीरोदमास्कन्दति । दुर्गा-
धीश इति स्फुट पुरारेणु विद्वेष्टि भोगोद्भटश्रीरित्यर्हति बासुकिं स्वयशसा दिल्लीन्द्रचूडामणिः ॥ १ ॥

नानाप्रशंसनम् ।

जयश्रियः कृपाणीयं वेणी नानाख्यभूपतेः । अस्यां करगृहीतायामसावमिसुखी तव ॥ १ ॥

निजामशाहप्रशंसनम् ।

नृपतिनिजाम तवाद्भुतचरणार्पणबहलपीडाभिः । रचयति बहिरिव रसनामरुणध्वजैतवाद्-
धनिः ॥ १ ॥ धरणिधर निजामशाह शुष्मत्करकरवालकरालकालसर्पः । द्विपदसुपवन निपीय पीनो
दिशि दिशि मुञ्चति कञ्चुक यशस्ते ॥ २ ॥ अटत्कटकघोटकप्रकटपटझरवचटच्चटदिति स्फुटं स्फुटति
मेदनी कर्परम् । निजामधरणीपतौ बलति कौतुकाढम्बरादिद् भुवनमण्डल दरदरीदरीदर्यहो ॥ ३ ॥
क्षोणीकाम निजामशाह भवतः प्रौढैः प्रतापानलैर्द्रागेव द्रवरूपतामुपगते चामीकराणा चये । अश्वद्वय-
वधामधोरणि मुहुर्मज्जह्रामणि अस्यत्कामिनि निःपतद्वनितलं मेरोः समुन्मीलति ॥ ४ ॥ क्षोणीकाम
निजाम तावकमुज लब्ध्वा भुजगीश्वरं जानीमः करवालकालमुजगी किं नाम गर्भिण्यभूत् । मत्तेमेन्द्रवि-
भिन्नकुम्भविदलमुत्ताकलापच्छलादच्छामण्डपरम्परामधिरण सूते स्फुरन्ती मुहुः ॥ ५ ॥ बाह्व्यूहसुर-
क्षतां वसुमतीं सवीक्ष्य मूर्च्छावतीं मेरीशाङ्कृतिचञ्चलेन पयसा वारानिधिः सिञ्चति । दिग्बाला तनुते
निजामनृपतेर्वीर्यं पताकाशुकैर्धूलीधोरणिरश्विनीसुतमिव प्रष्टु दिव धावति ॥ ६ ॥ विद्वद्गोष्ठीगरिष्ठ
प्रतिमटदमन श्रीनिजाम प्रतीमः कृत्वा त्वत्कीर्तिगाथा वहति गणविधिं पद्मयोनिः कठिन्या । वक्त्रा लेखा
गुरुणामभूतकरकलां कञ्चुमल्लीमरालाः शुद्धा लेखा लघूना विसमुजगनभो निम्नगादन्तिदन्ताः ॥ ७ ॥
अङ्गाः सजातमङ्गाधनवनवसतिप्रातरङ्गाः कलिङ्गास्तैलङ्गाः स्वर्गगङ्गामिषवणमतयः शीर्यदङ्गाश्च वङ्गाः ।
लाटाः श्विचल्ललाटाः पदगमनदृढ श्वासलोलाश्च चोला जायन्ते श्रीनिजाम पृथुरण भवतः प्रौढ-
निसाणनादात् ॥ ८ ॥

१ दलपतिरायः कवित्वपस्तरपत्नीसंबोधनम् । २ इन्द्रस्य

नृसिंहप्रशंसनम् ।

आहवे जगद्गुण्डराजमण्डलराहवे । श्रीनृसिंह महीपाल स्वस्त्यस्तु तव बाहवे ॥ १ ॥ त्वयि लोचनगोचरं गते सफलं जन्म नृसिंहभूपते । अजनिष्ट ममेति सादरं युधि विज्ञापयति द्विषां गुणः ॥ २ ॥ कौमुदीव तुहिनांशुमण्डलं जाह्नवीव शैशिखण्डमण्डनम् । पश्यः कीर्तिरनुरूपमाश्रिता त्वा विभाति नर-
सिंहभूपते ॥ ३ ॥ गण्डाभोगे विहरति मदैः पिच्छैले दिग्गजानां वैरिणीणां नयनकमलेष्वल्लनानि प्रेमाष्टि । यद्यप्येषा हिमकरकराद्वैतसौवैस्तिकी ते कीर्तिर्दिक्षु स्फुरति तदपि श्रीनृसिंह क्षितीन्द्र ॥ ४ ॥ विचारत्नं सरसकविता यानरत्नं तुरङ्गो वाञ्छारत्नं परमपदवी भोगरत्नं धृगाक्षी । लोतोत्तलं विबुधतटिनी मासरत्नं वसन्तो भूश्चरत्नं कनकशिखरी भूपरत्नं नृसिंहः ॥ ५ ॥ निशारत्नं चन्द्रः शयनतरलत्नं शशि-
मुखी सभारत्नं द्विजश्रवणपुटरत्नं हरिकथा । कलारत्नं गानं दिविगमनरत्नं दिनकरो महीरत्नं मन्ये सपदि नरसिंहः क्षितिपतिः ॥ ६ ॥ श्रीलक्ष्मीनरसिंहसान्द्रजलद्रे चञ्चलखालीतडिद्वान्नि चञ्चलरिपुप्रता-
पतपने कोणवर्लिं वर्षति । पूर्णा शोणितवाहिनी मुरमनःसतापदावानलः शान्तोऽमृदिरराम वैरिवनिता-
सीमन्तमार्गोदयः ॥ ७ ॥ निर्यच्छोणितपूरताम्रवपुषः स्वैरं रुदन्तो मुहुर्देव श्रीनरसिंह ते रिपुजना दिग्वाससो निहपाः । उद्धृज्जठरान्ननालसहितास्ते नूनमासन्पुनर्जन्मानो रणभूमिमातुन्दरात्तत्कालमेव व्युताः ॥ ८ ॥ देव त्वत्तरुणप्रतापशिखिनो निःशेषमेधार्यते शत्रूणां पटलं तदीयमयशो जानामि धूमायते । मार्तण्डांशु-
लसज्जखालिरसौ ज्वालाकलापायते दुःखानां निकरस्तथा मुमनसा सङ्गः पतद्वायते ॥ ९ ॥ किं मध्या-
ह्निषाकरोऽयमपरः किं वायमौर्वानलः किं वासौ चपलाचयः पशुपतेः किं मालनेग्रामलः किं वासौ प्रलयानलः किमथवा सर्वोऽपि भौमानलः श्रीमत्सिंह भवत्यतापमहिमा नोदेति केप मतिः ॥ १० ॥ काठिन्यं कुचकुम्भयोर्नयनोश्चाञ्चत्यमेतद्वयं भो ब्रह्मन्भवता कथं न पदयोरस्माकमासादितम् । इत्थं श्रीनरसिंह ते त्रिभुवनाधीशस्य घाटीभिया कान्तारेषु मिथः पलायनपरा जल्पन्ति वैरिस्त्रियः ॥ ११ ॥ एताः संप्रति गभगौरवभराद्वाज्ञोऽयरोधाङ्गनाः कान्तारेषु पलायितुं वत कथं पट्टयां भवेयुः क्षमाः । इत्थं चेतसि सविभाव्य सद्य वैकुण्ठकण्ठीरव त्वन्नादावलिभिः सखीभिरिव किं तद्गर्भपातः कृतः ॥ १२ ॥ स्नातस्त्वद्रिपुरक्तपाथसि यशो धौताम्बर धारयल्लक्ष्मीश त्वदरातिवक्रकमलैर्भूदेवतां पूजयन् । जुह्वैतद-
सूत्रप्रकोपदहने युष्मत्प्रतापोदयः शत्रुच्छत्रधरार्थदर्पयशसां प्राणाहुतीराददे ॥ १३ ॥ कीर्तिः श्रीनरसिंह ते त्रिपथगा तत्रोदित कैरव चान्द्र मण्डलमत्र नीलमिव यत्तद्बृहन्नृन्द किमु । यद्वा त्वदलितारिवृन्दत-
रुणीचित्तेन्धनान्नेः स्थल चन्द्रस्तत्र विभाति नीलमिव यद्भूमः स मन्यामहे ॥ १४ ॥ अन्तर्विष्णोस्त्रि-
लोकी निवसति फणिनामीश्वरे सोऽपि शेते सिन्धोः सोऽप्येकदेशे तमपि चुलुकयां कुम्भयोनिश्चकार । घत्ते खद्योतलीलामयमपि नमसि श्रीनृसिंहे क्षितीन्द्र त्वत्कीर्तैः कर्णनीलोत्पलमिदमपि च प्रेक्षणीयं विभाति ॥ १५ ॥ नृत्यद्गर्गाद्वासप्रचयसह चैरैस्तावकीनयैशोमिर्षावत्य नीयमाने त्रिजगति परितः श्रीनृसिंह क्षितीन्द्र । नेद्वैयद्येष नामीकमलपरिमलप्रौढिमासादिविष्यद्देवानां नाभविष्यत्कथमपि कम-
लाकामुक्तस्थावबोधः ॥ १६ ॥ श्रीमद्वैकुण्ठकण्ठीरव तव निनदाकर्णनत्रासधावच्छक्रेमोद्विजगण्ड-
स्थलविगलदतिस्वच्छमुत्तामणीनाम् । माला तारावलीय विलसति च पतद्दानपाथः पयोधिर्नो चेत्कल्याणु तारावलिरथ लयणः सागरोऽसौ कुतस्त्यः ॥ १७ ॥ द्विर्भावः

१ चन्द्रकलाभूषणम् । २ गण्डप्रदेशे । ३ पङ्क्तिः । ४ प्रोज्झति । ५ स्वस्ती-
त्याद्वैत्यर्थः अतिशुभेत्यर्थः । ६ इन्धनायते । ७ विष्णोरुदरे । ८ शेषे । ९ ज्योतिरिङ्ग-
१० विस्तारसदृशः । ११ कीर्तिवच्छुक्ल इत्यर्थः ।

पुष्पकेतोर्विबुधविटपिनां पौनरुक्त्यं विकल्पश्चित्तरत्नस्य वीप्सा तपनतनुमुषो वासवस्य द्विरुक्तिः ।
द्वैत देवस्य दैत्याधिपमथनकलाकेलिकारस्य कुर्वचानन्द कोविदाना जगति विजयते श्रीवृत्सिंहः
क्षितीन्द्रः ॥ ८ ॥

पाण्ड्यप्रशंसनम् ।

तवाङ्गणे सुन्दर वीर पाण्ड्य मतङ्गजाः शृङ्खलिनो विमान्ति । आवासदानादारिभूपतीनामाशान्त-
शैला इव सापराधाः ॥ १ ॥ विन्ध्याद्रिः करसाधनी निरुपमो रत्नाकरः कोशश्चतसौगन्धी मलयाचलः
परिचराः सर्वेऽपि विद्याधराः । विद्याशापरिपूरण वितरण देशोऽप्यहो दक्षिणः पाण्ड्याखण्डल वीरपाण्ड्य
मवतः किं किं न लोकोत्तरम् ॥ २ ॥ एतदन्तिबलैर्विलोक्य निखिलमालिङ्गिताङ्गीं भुव सद्भ्रामाङ्ग-
णसीन्नि जङ्गमगिरिस्तोमभ्रमाधाधिभिः । पृथ्वीन्द्रः पृथुरेतदुग्रसमरप्रेक्षोर्पेनभ्रामरश्रेणीमध्यचरः पुनः क्षिति-
धरक्षेपाय घत्ते धियम् ॥ ३ ॥

पारसीक्षितीशप्रशंसनम् ।

यदपि कटकपात्ररोधि पाथोधिना ते दिशिदिशि मम पत्या पारसीक्षितीश । तदपि कुरु मुधा
नो जीवितान्तं नितान्तं कथयति बहुभार्यै नैकनारीवियोगः ॥ १ ॥

पृथ्वीराजप्रशंसनम् ।

मन्दश्चन्द्रकिरीटप्रजनरसे तृष्णा न कृष्णार्चने स्तम्भः शम्भुनितम्बिनीप्रणतिषु व्यग्रो न घातुर्द्वे ।
अस्माकं परमर्दनोऽस्ति वदने न्यस्तेन संरक्षितः पृथ्वीराजनरेश्वरादिति तृणं तत्पत्तनं पूज्यते ॥ १ ॥

बङ्गालिदासप्रशंसनम् ।

बङ्गालिदास मवतः शुभनामवर्णाः पञ्चेषुपञ्चविशिखन्ति नितम्बिनीषु । प्राणन्ति बन्धुषु विरोधिषु
पाण्डवन्ति देवद्रुमन्ति कविपण्डितमण्डलीषु ॥ १ ॥

बल्लालप्रशंसनम् ।

बल्लालक्षोणिपाल त्वदहितनगरे संचरन्ती कीराती कीर्णान्यालोक्य रत्नान्युत्तरखदिराङ्गारशङ्काकुलाङ्गी ।
मुक्त्वा श्रीखण्डखण्डं तदुपरि मुकुलीभूतनेत्रा धमन्ती आसामोदासुयातैर्मधुकरनिकारैर्ममशङ्का विमर्ति ॥ १ ॥

बाङ्गालक्षोणिपालप्रशंसनम् ।

आग्नेयोद्धम्वीणप्रबलमृगमटाः शत्रुसक्षोभदक्षा यस्य प्रौढप्रतापानलबहलशिखास्विन्वनन्तव प्रयान्ति ।
सोऽय प्रार्चीर्पयोधिप्रहितकरततीर्णसंपूर्णकोपो बाङ्गालक्षोणिपालस्त्रिभुवनजन्तर्गातीतकीर्तिप्ररोहः ॥ १ ॥

बीसलप्रशंसनम् ।

आ विन्ध्यादा हिमाद्रेर्विरचितविजयस्तीर्थयात्राप्रसङ्गादुद्गीवेषु प्रहर्षान्नुपतिषु विनमत्कन्धरेषु प्रपन्नः ।
आर्यावर्तं यथार्थं पुनरपि कृतवान्लेच्छविच्छेदनाभिर्देवः शाकम्भरीन्द्रो जगति विजयते बीसलः
क्षोणिपालः ॥ १ ॥

भावसिंहप्रशंसनम् ।

यस्याग्निः कोपपुञ्जे यसति खुरपुटे वाजिनां गन्धबाहो लक्ष्मीः सखेहृदष्टौ कमठकुलमणेर्वाचि वाचा-
मधीशा । रौक्षे कौक्षेयकाग्रे क्षपितारिपुगणे कोपनोऽसौ कृतान्तः कस्त श्रीभावसिंहं प्रबलमुखमुजामाश्रयं
नाश्रयेत ॥ १ ॥

भीमप्रशंसनम् ।

रुधिरविसरप्रसाधितकरालकरवालरुचिरमुजपरिघः । झटिति श्रुकुटिविटङ्कितललाटपट्टो विमाति
नृपभीमः ॥ १ ॥

भैरवप्रशंसनम् ।

धनानि विद्वत्कविमण्डलीषु पञ्चेष्टुदाणानपि कामिनीषु । वर्धन्ति वज्राप्यारिघोरणीषु श्रीभैरवक्षोणि-
मणेः कटाक्षाः ॥ १ ॥

भोजप्रशंसनम् ।

त्वच्चित्ते भोजं निर्व्याजं द्वयं तृणकणायते । क्रोधे विरोधिनां सैन्यं प्रसादे कनकोच्चयः ॥ १ ॥ भोजं
त्वद्दानपाथोघौ दरिद्रस्य निमज्जतः । न कोऽपि हि भुजालम्बं दत्ते मेऽमयदायकम् ॥ २ ॥ निजानपि
गजान्भोजं ददानं प्रेक्ष्य पार्वती । गजेन्द्रवदनं पुत्रं रक्षत्यथ पुनः पुनः ॥ ३ ॥ प्रतापमीत्या भोजस्य
तपनो मित्रतामगात् । और्वो वाडवता धत्ते तडित्क्षणिकतां श्रिता ॥ ४ ॥ भोजं त्वत्कीर्तिकान्ताया
नभोमालस्थितं महत् । कस्तूरीतिलकं राजन्गुणागारं विराजते ॥ ५ ॥ अस्य श्रीभोजराजस्य द्वयमेव
सुदुर्लभम् । शत्रूणां शृङ्खलैर्लोहं ताम्रं शासनपत्रकैः ॥ ६ ॥ धारेश त्वत्प्रतापेन पराभूतस्त्विषां पैतिः ।
सुवर्णपात्रन्याजेन देव त्वामेव सेवते ॥ ७ ॥ त्वद्यशोजलधौ भोजं निमज्जनमयादिव । सूर्येन्दुबिम्बमि-
षतो धत्ते कुम्भद्वयं नमः ॥ ८ ॥ श्रुतिद्वयपुटे भोजं यशोब्धौ तव रोदसी । मन्ये तदुद्भवं मुक्ताफल-
शीतांशुमण्डलम् ॥ ९ ॥ अद्य धारा सदाधारा सदालम्बा सरस्वती । पण्डिता मण्डिताः सर्वे भोजराजे
भुव गते ॥ १० ॥ श्रीभोजं साम्यं तव कल्पवृक्षः सदा वदान्योऽपि कथं प्रयाति । यतो भवद्दानसुपु-
ष्टविग्रहव्येन कुक्षिमरिरस्य भैरवा ॥ ११ ॥ भोजप्रतापं तु विधाय धात्रा शेषैर्निरस्तैः परमाणुभिः
किम् । हरेः करेऽभूत्पविरम्बरे च भानुः पयोधेरुदरे कृशानुः ॥ १२ ॥ भोजप्रतापाग्निरूर्ध्वं एष
जागर्ति भूभृत्कटकस्थलीषु । यस्मिन्प्रविष्टे रिपुपार्थिवानां तृणानि रोहन्ति गृहाङ्गणेषु ॥ १३ ॥ यथा
यथा भोजयशो विवर्धते सिता त्रिलोकीमिव कर्तुमुद्यतम् । तथा तथा मे हृदयं विद्वयते प्रियालकाली-
धवलत्वशङ्कया ॥ १४ ॥ पन्थाः संहर दीर्घतां त्यज निज तेजः कठोरं रवे श्रीमन्विन्ध्यगिरे प्रसीद
सदयं सद्यः समीपे भव । इत्थं दूरपलायनश्रमवतीं दृष्ट्वा निजप्रेयसी श्रीमद्भोजं तव द्विषः प्रतिदिनं
जल्पन्ति मूर्च्छन्ति च ॥ १५ ॥ धाराधीश धरामहेन्द्रगणनाकौतूहली यामयं वेधास्त्वद्गुणैः चकार
खण्डिकाखण्डेन रेखां दिवि । सैवेयं त्रिदशापगा सममवत्त्वत्तुल्यभूमीधरामावातु त्यजति स्म सोऽयमव-
नीपृष्ठे तुषाराचलः ॥ १६ ॥ राजन्मुञ्जकुलप्रदीप सकलस्मापालचूडामणे युक्त संचरणं तवाद्भुतमणिच्छ-
त्रेण रात्रावपि । मा भूत्त्वद्दनावलोकनवशाद्भीडामिनः शशी मा भूच्चैयमरुन्धती मगवती दुःशीलता-
माजनम् ॥ १७ ॥ छत्रं सैन्यरजोमरेण भवतः श्रीभोजदेव क्षमारक्षादक्षिण दक्षिणक्षितिपतिः प्रेक्ष्या-

न्तरिक्षं क्षणात् । निःशङ्को निरपवपो निरनुगो निर्बान्धवो निःसुहृन्निःशङ्को निरपत्यको निरनुजो
निर्हाटकी निर्गतः ॥ १८ ॥ मुक्ताः केलिविस्त्रं हारगलितोः समार्जनीर्महताः प्रोक्ताः प्राङ्गणसीमि
मन्थरचलद्वालादिमलाक्षारणाः । दूरादादिमबीजशङ्कितवियः कर्षन्ति केलीशुक्ता यद्विद्वद्भवनेषु
मोजनृपतेस्तस्यांगलीलायितम् ॥ १९ ॥ विद्वद्वन्दगुणानुरूपविमर्षत्येगैककल्पद्रुमे स्वर्गे वासिनि
मोजराजवृषतौ विधानवन्धात्मने । दांतारी मुवि नैव मूर्ध्नि वलये मां संस्तु किं तोषतां ज्ञातारोऽपि न
सन्ति हन्त नितरासितावतां दूयते ॥ २० ॥ स्पृष्टां कृष्टासिपिष्टोत्कटकरटिषटाकुम्भकूटावटान्तिनिष्ठु-
तासक्तटिन्यास्तटनिकटरटकोणपादाद्वहासः । मोजेन्द्रत्वद्रणस्माक्षतमटविकटोरस्तल्लोटकुप्यद्वैवित्रोट-
कोटिप्रकटचटचटाशब्दरौद्रोऽमवद्वाक् ॥ २१ ॥ मो मोः श्रीमोजदेवं श्रयत विनयतः शश्वः क्षत्रवर्गाः प्राण-
त्राणाय नौका न भवति भवतां काप्यरप्यं शरप्यम् । मत्वा मातङ्गकुम्भद्वितयमिति पुत्र कुरद्वत्तिर्मिनत्ति
क्रुद्धः शुद्धान्तकान्ताकुचकलशयुग रहसा सिंहशवः ॥ २२ ॥ नीरक्षीरे गृहीत्वा सकलखगपतीत्याति
नालैकजन्मा चक्र घृत्वा कराब्जे सकलजलनिधीक्षकपाणिमुकुन्दः । सर्वानुद्वृत्य शैलान्दहति पशुपतिर्मा-
लनेत्रेण पश्यन्त्यासा त्वत्कीर्तिकान्ता सकलवसुमतीं मोजराजं क्षितीन्द्र ॥ २३ ॥ स्वगाद्रोपाल कुत्र
व्रजसि सुरमुने भूतले कामधेनोर्वत्सस्यानेतुकामस्तृणचयमधुना मुषद्वृष न तस्याः । श्रुत्वा श्रीमीजशज-
प्रचुरवितरण व्रीडशुष्कस्तनीं सा व्यर्थो हि स्यात्प्रयासस्तदपि तदरेभिश्चरितं सर्वमुर्व्याम् ॥ २४ ॥ कूर्मः
पातालगङ्गापयसि विहरतां तत्तटीरुदमुस्तामादत्तामादिपोत्री शिथिलयुक्तु रूपामण्डल कुण्डलीन्द्रः ।
दिङ्मातङ्गा मृणालीकवलनकलना कुर्वता पर्वतेन्द्राः सर्वे स्वैरचरन्तु त्वपि वहति विमो मोज देवी
धरित्रीम् ॥ २५ ॥

मणिपालप्रशंसनम् ।

प्रामाण्यं परतो न शक्तिगणना सादस्यलोपः सदा कार्यध्वंशश्चरकटो जन्मनुमितौ ज्ञानं त्रिदिष्टात्मकम् ।
सर्वं न्यायनयानुसारिविबुधे चैतन्यनाशोपमानस्येतन्मणिपालं रूपं भवतो नैयायिकत्वं कृतः ॥ १ ॥

महेशाईप्रशंसनम् ।

मृगः प्रमीललोचनः पिकः कृतोक्तिमोचनः श्रितानतिः कृतततिर्मरालिकास्वर्णलङ्कितः । निरीक्ष्यते
लसन्मते सुमहेशाह भूपते तवारिकामिनीं वृथोद्धृतं हृताटवी यथा ॥ १ ॥ पलायिता तवारिवामलोचना
यदा यदा पुलिन्दनायकैः सुल्लिप्तकालकूटसायकैः । विहाय त्रासितास्तु मौक्तिकं सज्जं च मौक्तिकीं शिख-
ण्डिताः पुमर्थपञ्चमेह महामूपते ॥ २ ॥ आदायादाय मुक्तास्तदनु शिखिधियादाय माणिक्यवर्गं धूम्रान्ति
वहन्त्यः स्ववदनकमलामोदलुब्धालिङ्गन्ते । पङ्क्तु मिल्हयः प्रवृत्तौः सरमसमसकृद्यद्विषत्पत्तनेषु भूमः किं कीर्ति-
पूरं घर्षलितं वसुधं महेशाहस्य तस्य ॥ ३ ॥

माणिकप्रशंसनम् ।

यशःशशाङ्कान्युदये प्रवृद्धो द्विषद्भूतेज्जलान्धुराशिः । नष्ट हि दारिद्र्यतमो लुधानां तप क्षितौ
माणिकं भूमिपालं ॥ १ ॥ सदप्रहारैर्मवेता प्रदत्तैर्मदङ्गना कण्ठतटाप्रहारैः । श्रीमाणिकक्षोणि-
पते प्रसुष्टा यथा यशो गायति तद्विधेहि ॥ २ ॥ संजाते प्रवरूपतां हि रंजतोद्री स्वर्णशैले

द्रुत भूमीपालललाम माणिकविभो प्रौढैः प्रतापानलैः । योगेऽमृदनयोः सुपाण्डुरस्रविः सा तेऽरि-
कान्ताजनैर्नीता स्वीयकपोलयोश्च विरहव्याजेन गोपायते ॥ ३ ॥ भोगासक्तैकचेता भयदशसु-
खकृद्भीतिहा स्वाश्रितानां भोगान्भव्याय यच्छृङ्गगति भवनतः साधु मण्डारतिश्च । भूपाना ग्लानिकर्ता
मटनगजभयध्वंसदेहो हि भल्लाकीर्णः श्रीमाणिकेन्द्रस्त्वमिव तव रिपुस्तत्र मर प्रतीमः ॥ ४ ॥
सङ्ग्रामक्षोणिदृष्यच्चपलरिपुचमूस्सिन्धुकीलालमालां पीत्वा कालः कृपाणोऽमृद उपसमरं गर्जते वीर-
घोषैः ॥ वर्षत्युद्धामगौर दिशि दिशि तव भोः कीर्तिवारीभङ्गम्प्रोद्यन्मुक्ताहिमाश्मच्छुरितमरिततेर्मणिक-
क्षोणिपालः ॥ ५ ॥

माधवप्रशंसनम् ।

सत्यासक्तमना गुणाकरलताकीर्णो न दीनाश्रयोऽरिष्टध्वंसपराजयश्च सुमनोवृन्दैरलं वन्दितः । नाना-
स्थानकलाप्रधानमहिमा नित्य सदानन्दकः श्रीमान्माधव एव माधवसमः क्षोणीतले राजते ॥ १ ॥

मानसिंह प्रशंसनम् ।

काञ्ची काञ्ची न धत्ते कलयति न दृशा केलितल्प कलिङ्गी सिन्दूरं दूर एव क्षिपति करतलम्यस्तमा-
न्त्री पुरन्त्री । सौराष्ट्री माष्टि भूयः सपदि नयनयो रक्तता रक्तिमान काण्ठी कीर्णिकाया मलिनयति
मनो मानसिंहप्रयाणे ॥ १ ॥

मालवाखण्डलप्रशंसनम् ।

पर्यङ्को राजलक्ष्म्या हरितमणिमयः पौरुषाब्धेस्तरङ्गः सङ्ग्रामत्रासताम्यन्मुखलपतियशोहंसनीलाम्बु-
वाहः । भग्नप्रत्यर्थिवंशोल्बणविजयकारिस्त्रानदानाम्बुपट्टः खङ्गः क्षमासौविदल्लः समिति विजयते
मालवाखण्डलस्य ॥ १ ॥

मुकुन्ददेवप्रशंसनम् ।

करवारिरुहेण संधुनाने तरवारिं नृपतौ मुकुन्ददेवे । वरयन्त्यमरावतीतरुण्यः प्रथमं काञ्चनपा-
रिजातमालाः ॥ १ ॥

मुञ्जप्रशंसनम् ।

लक्ष्मीर्यास्यति गोविन्दे वीरश्रीर्वीरमेप्यति । गते मुञ्जे यशःपुञ्जे निरालम्बा सरस्वती ॥ १ ॥

मुद्गाफरशाहप्रशंसनम् ।

आकाश प्रसर प्रसर्पत दिशस्त्वं पृथ्वि पृथ्वी मव प्रत्यक्षीकृतमादिराजयशसा युष्मामिरुज्जृम्भितम् ।
श्रीमुद्गाफरशाहपार्थिवयशोराशेः समुज्जृम्भणाद्वीजोच्छ्वासविदीर्णदाडिमदशा ब्रह्माण्डमारोक्ष्यति ॥ १ ॥

राजबहादुरप्रशंसनम् ।

नित्यं वृद्धिसुपैषि संकलयसे सर्वाः कलाः सर्वदा सानन्द कमुदाकरं वित्तनुषे नास्ते कलङ्कस्तव । सर्वा-
शाः परिश्रयन्समुदय धत्सेऽनिशं सर्वतो न श्रीराजबहादुरेन्द्रनृपते चन्द्राधिकस्त्व कथम् ॥ १ ॥

राजेन्द्रसिंहप्रशंसनम् ।

मूर्धा कल्याणवाही करजितबसुधः सर्वदा पूर्णकामो विख्यातः कर्णवृत्त्या वचसि न च पटुश्विन-
पाकालुमावी । कोणपेक्षी परस्मादुचितबहुकथः सर्वदा पूर्णलोक इत्थ राजेन्द्रसिंह त्वमिव तव
रिपुस्तत्र कैम्पं प्रतीमः ॥ १ ॥

रामचन्द्रप्रशंसनम् ।

एकादशरुद्राणामेका गौरीत्यनौचिती मत्वा । राघव नृप तव यशसा दशापि गौरीकृता हरितः
॥ १ ॥ त्वद्वैरिमघनलिखितां सीतामाहर्तुमुद्धृत्य । कपिकौणपमण्डल्योः शिवशिव मूयो भवन्ति संर-
म्भाः ॥ २ ॥ शरासने सायकमादधाने श्रीराममप्रक्षितिपालमौलौ । सुराङ्गनानां वरकालसानां वामानि
नेत्राणि परिस्रुरन्ति ॥ ३ ॥ गायन्तु किन्नरगणाः सह किन्नरीमिः श्रीरामचन्द्र शिखरेषु हिमाचलस्य ।
शेषेन्दुकुन्ददलबालभृणालनालीहारहारहरहाससित यशस्ते ॥ ४ ॥ नौलीकमङ्गदतीव नदीनबन्धुर्नक्ष-
त्रो नैवसुधाविमवैकहेतुः । राजा किमिन्दुरपि नार्यभिमानहारी राजा पर जयति राघवसार्वभौमः ॥ ५ ॥
नृपतिमुकुटरत्न त्वत्प्रयाणप्रशस्तिं प्लवगपदनमङ्गनिर्मराक्रान्तमोर्गः । लिखति दशनटङ्कैस्त्वमङ्गिर्नमद्विजैरठ-
कमठमर्तुः कर्परे सर्पराजः ॥ ६ ॥ रघुतिलक नृपाल त्वद्विषत्क्षोणिपालप्रतिलसदपकीर्तिश्यामले विश्वजाले ।
मगवति भजमाने कृष्णतां शूलपाणौ किमुदधिगिरिपुत्र्यौ चक्रतुस्तत्र विद्याः ॥ ७ ॥ अथाक्षीनो लङ्काम-
यमयमुदन्वन्तमतरद्विशल्य सौमित्रेयमुपनिनायौषधिवनम् । इति स्मारस्मार त्वदरिनगरीमिति लिखित
हनूमन्त दन्तैर्दशति कुपितो राक्षसगणः ॥ ८ ॥ यदि क्षुण्ण पूर्वैरिति जहति रामस्य चरित गुणैरेताव-
द्विजगति पुनरन्यो जयति कः । स्वमात्मान तत्तदुणगरिमगम्भीरमधुरस्फुरद्वाग्ब्रह्माणः कथमुपकारिष्यन्ति
कवयः ॥ ९ ॥ क्षगिति जशतीमागच्छन्त्याः पितामहविष्टपोन्महति पथि यो देव्या वाचः श्रमः समजा-
यत । अथ कथमसौ मुञ्चेदेनं न चेदवगहते रघुपतिगुणग्रामल्लाघासुधामयदीर्घिकाम् ॥ १० ॥ लज्जा-
कीर्तिर्जनकतनया शैवकोदण्डभैक्षे तिस्रः कन्या निरुपमतया भेजिरे रामचन्द्रम् । अन्त्या पाणिग्रहणसमये
ज्यायसी जातकोपा भूपैः सार्धं खलु गतवती मध्यमाथो दिगन्तान् ॥ ११ ॥ गेहे गेहे सुमग भवतो
रामचन्द्र क्षितीश त्वामालिङ्ग्य त्वमपि सविधे सस्पृह भावयन्त्यः । तस्मिन्नाकस्मिकमुपगते बह्वमे मीति-
माजः पौष्प चाप तव करतले वेपमाना लिखन्ति ॥ १२ ॥ अहो रघुशिरोमणेरमिनवप्रतापावलिप्रच-
ण्डकिरणप्रथाप्रसरसाध्वसादाश्रयम् । सुराधिपतिरम्बुदान्कमलमिन्दिरां सेवते हिमाशुरपि चन्द्रमाः सततम-
म्बुधौ मज्जति ॥ १३ ॥ कीर्तिः श्रीरघुवशरत्न भवतः स्वर्वाहिनीगाहिनीदिक्पालानखिलान्परीत्य
दधती प्राप्योः प्रतापाननम् । सप्ताम्भोनिधिमण्डलान्यधिगता त्वय्येकैपत्नीव्रतख्यात्यै विष्णुपद स्पृशस्यन्तु-

१ ककारं पकारम् । २ मलीकभङ्गकृतः (पक्षे) कमलविकासकृत । ३ अनाथबन्धुः
(पक्षे) नदीनः समुद्रस्तद्वन्धुः । ४ क्षत्रियश्रेष्ठः (पक्षे) नक्षत्रनायकः । ५ वसुधैश्वर्यस्य
कारणम् (पक्षे) नवीनायाः सुधाया यो विभवस्तस्य मुख्यकारणम् । ६ शत्रुमानहारी (पक्षे)
नारीणां मानहारकः । ७ शरीरम् । ८ कपाले । ९ भुवनात् । १० श्रव इति पाठान्तरम् ।
११ महेश्वर भद्रुषो भञ्जने । १२ चित्रितं विधाय । १३ समीपे । १४ लक्ष्मोः । १५ एकः पतिर्यस्याः ।
तस्या यद्व्रतं तत्कृत्यात्यै अयं निष्कर्षः दिव्यं कर्तुमभिलषितवत्या गङ्गावगाहनं देवताप्रदक्षिणी-
करणं हस्तयोरभिधारणं, सप्तमङ्गलातिक्रमणं भगवच्चरणस्पर्शनं सर्पाहरणं च क्रमेण क्रियन्त
इति तव कीर्त्याऽपि पानीपासिन्नुपतिपदभगवत्पादस्पर्शेनानि कृतानीति यथोक्तम् ।

दिनं शेषस्य शीर्षाप्यपि ॥ १४ ॥ पीतौ व्याप्तिमवेत्य वैरिवनितावाणोदधेः साधनादुत्तुङ्गे पृथिवीभुजां
परिवृढे शश्वद्विपक्षे स्थितम् । सर्वक्षमापतिमौलिमण्डनमणे श्रीरामचन्द्र प्रभो चित्र पश्य तव प्रतापदहनं
जानंति सत्तीर्त्तिकाः ॥ १५ ॥ श्रीरामे त्यदनेकचिच्चरितं प्रोदामेकीर्तिं श्रुतिप्रागल्भ्यादधूतमूर्ध्नि सक-
लत्रैलोक्यलोकैऽपि यत् । अश्रोत्राः फणिनस्तदेतदुचितं नो चेदहिस्वामिना व्याधूते शिरसि क भूः क
गिरयः कामी दिशामीश्वराः ॥ १६ ॥ आन्वा भूवल्य दशारयदमन त्वकीर्तिहसी दिवं याता ब्रह्मर्मा-
लसगमवशात्सा तव गर्भिण्यभूत् । पश्य स्वर्गतरङ्गिणीपरिसरे कुन्दावदात तया मुक्तं भाति विशालम-
ण्डकमिदं शीतद्युतेर्मण्डलम् ॥ १७ ॥ ज्ञाते तत्पुरुषे तु तत्पुरुषंति त्वन्नाम्नि शैवाग्रणीरल्पः कोऽपि
समाश्रयन्निह बहुव्रीहिं बहुव्रीहिभाक् श्रीरामेश्वर कर्मधारय इति स्तुन्वन् कविर्मास्करस्तस्मादप्यपि
कर्म धारयतु न द्वन्द्वे तु निर्द्वन्द्वति ॥ १८ ॥ अन्दैर्वारिजिघृक्षयाऽर्णवगणैः साकं व्रजन्ती मुहुः संसर्गा-
द्वद्वानलस्य समभूदापनर्त्तत्वा तडित् । मन्ये राम तथा क्रमेण जेनितो युष्मत्प्रतापानलो येनारातिमभू-
विलोचनजलैः सितोऽपि सयर्धते ॥ १९ ॥ ये मज्जन्ति निमज्जयन्ति च परास्ते प्रस्तरा दुस्तरे वैर्षी
वीर तरन्ति वानरभटान् संतारयन्तेऽपि च । नैते प्रावगुणा न वारिधिगुणा नो वानराणां
गुणाः श्रीमदाश्वरथैः प्रतापमहिमा सोऽयं समुज्जृम्भते ॥ २० ॥ कीर्तिः श्रीरघुवशदीप
मभवतो दूती मुरारेः प्रियौ यस्मात्सुम्यमदात्तदौ दि गिरिशोऽभूदर्धनारीश्वरः । ब्रह्माभूच्चतुरार्यनः
सुरपतिर्भैक्षुः सहस्रं दधौ रक्न्दो मन्दमतिश्चकार न करस्पशं स्त्रियाः शङ्कितैः ॥ २१ ॥ एकं
कौञ्चनभूषणं सुवल्यं वासः सुधावारिधिं तीरं तीरकराजमण्डलमिदं संप्राप्य सत्कुण्डलम् । दूरस्थापि न
तेन तेन सदृशः त्वां भूषणं चापरं स्त्री मैनप्रहिलेव यार्चितितरां श्रीराम कीर्तिस्तव ॥ २२ ॥
संग्रामो दिवसार्थते तव भुजः पूर्वाचलेन्द्रार्थते त्वत्कोधोऽप्यरुणार्थते तव लसच्छौर्यं प्रकीर्षायते । त्वद्वैरी
तिमिरार्थते तदवलहत्सूर्यकान्तार्थते त्वत्कीर्तिः कमलायते रघुपते त्वत्सर्वज्ञचण्डद्युतेः ॥ २३ ॥

१ उत्कट- । २ श्रवणातिशयात् । ३ कम्पिते सति । व्याधूते हि अहिस्वामिना शिरसि
तत्र स्थिता क्षितिरपि निपतेत् निपतितायां च तस्यां गिर्यादीनामपि निपतनमेवेति तथोक्तम् ।
४ हंस- । ५ गङ्गातटे । ६ कुन्दकुसुमवहुज्ज्वलम् । ७ तत्पुरुष इवाचरतीति तस्मिन् ।
८ प्रसन्नोन्मुखः । ९ सागरे । १० समुल्लसति । ११ लक्ष्मीम् । १२ ततः प्रारभ्य । १३ गौरी-
शङ्करनामा । कीर्तिदूती लक्ष्मीमिवेमामपि न जानुचिद्रामं प्रति समर्पयेदिति वीतस्याः संरक्षायै
अंशोद्धृतयैव स्थापितवान् भूतेश इति कवेरुद्भावनम् । १४ सरस्वती कदाचिन्नापहरेदिति
तां सर्वतो द्रष्टुं चतुराननो जातः, चतसृषु दिक्षु नेत्रप्रसारित्वस्यैवमेव सम्भवात् । १५ इन्द्रो-
ऽप्येवं पौलोम्या अपहारणभिया रक्षाकामः सहस्राक्षो जातः । १६ मन्दा सालसा परिणय
विषये मतिर्यस्य तादृक् स्कन्दः । १७ परिणीतामप्यवश्यं हरिष्यतीति त्वत् । १८ सुमेरुम् ।
द्वितीये करे तद्रूपस्य सुवल्यस्याभावात् प्रार्थनम् । १९ सुधावारिधिरूपं वासोऽप्येकमित्य-
परार्थं प्रार्थनम् । नल्लेकेनाय स्तनमुपरितनं चाङ्गं भूषयितुं शक्ये इति । २० उज्ज्वलम् ।
२१ चन्द्रमण्डलरूपं कुण्डलमप्येकमेवेति । द्वितीयकर्णाभरणार्थं प्रार्थनम् । २२ दिगन्तं गताऽपि ।
२३ मार्तिनीवं । २४ अत्र परस्मैपदनिर्देशश्चिन्त्यः । २५ दिवसवदाचरति । २६ पूर्वाचलेन्द्र-
उदयगिरिरिवाचरति । २७ अरुणः-सूर्यसूतः, स इवाचरति । २८ प्रकाशः-सूर्यदीप्तिः,
स इवाचरति । २९ तिमिर-रात्रितमः, तदिवाचरति । ३० सूर्यकान्त इवाचरति । ३१ कमल-
मिवाचरति । ३३ त्वत्सर्वज्ञ, यत् चण्डद्युतिः-सूर्यस्वरूपः ।

अस्माकं परमन्दिरस्य चरितं यद्यप्यवाच्यं भवेत्त्वामी त्वं कैथयासि तेव भवतः किञ्चित्प्रिया-
दूषणम् । श्रीमन्नाम नृप त्वया रणमुखे पाणिग्रहः सादर यस्याः सासिखता परस्य हृदये
दृष्टा लुठन्ती मया ॥ २४ ॥ सत्य सा बहुरूपिणी समभवत्सिद्धिस्वरूपा भवत्कीर्तिः श्रीरघुवशरत्न
विमला जागर्ति विश्वोदरे । र्क्षापारे रिपुमन्दिरे नृपपुरे रत्नाकरे निक्षिरे कान्तारे गिरिशेखरे विषधरी-
गारे तथैवाङ्गरे ॥ २५ ॥ गर्वावेशविशालरात्रणमुजप्रोद्यत्प्रतापानलज्वालाजालैर्नवान्मुदः कथमसौ
सीतापतिर्वर्ष्यते । यस्यारातिनृपाः कृपाणजलधौ मग्नाः पुरो गौरवादत्युच्चैर्गतिं यो भवन्ति च पुनर्भित्वा
रवेर्मण्डलम् ॥ २६ ॥ भीम यज्जलधिं जवेन हनुमानुल्लङ्घ्य लङ्कां गतो यच्चाशोकमहावन दलितवा-
नेक्ष च यत्क्षुण्णवर्णम् । सीतोपायनमौलिरत्नसहितः प्राप्तश्च यत्त्वामसौ तत्राप्येष भवत्प्रतापमहिम्ना
निर्यन्त्रणैः कारणम् ॥ २७ ॥ व्रजे नायक राम तावकयशो रमे शशाङ्के मर्द्वर्द्धे स्वर्गगजे हरे फणि-
प्रतौ वाण्यां वृषे मे रक्षिम् । अन्येषां तु तैदम्बरे तैदहिते तद्वज्रने तन्मदे तत्काण्डे च तदीक्षणे तदलके
तैत्प्रोथके तत्पथे ॥ २८ ॥ श्रीमन्नायक राममद्र भवतः पाणौ कृपाणं रणे दृष्ट्वा यद्यदभूद्रक्षिति-
भुजां तत्तत्समाकर्णय । अङ्गे नेपथ्यरुचता नयनयोर्वेके तृणं भूयसी मीतिश्चेतसि वाचि
सस्तुतिकथा हस्तद्वय मस्तके ॥ २९ ॥ आकृष्टे कवचादहीन्द्रसनैकेत्ये कृपाणे त्वया
श्रीमन्नायक रामचन्द्र भवतः प्रत्यर्थिना वेश्मसु । गाहन्ते सहसा लुलांयचमरीशार्दूलशैखाचरी-
यक्षोरक्षशृगालकोलैश्चलैर्द्वैतलक्ष्मिहृदादयः ॥ ३० ॥ रेफ व्यञ्जनराजता तव तवाकौर प्रकर्षः स्वरेष्व-
न्यस्थैपि मकार बिस्फुरति ते वैर्माक्षरेष्वादिता । यैः समूय निगद्यते रघुकुलालङ्कारहीराङ्कुरो देवः
क्षोणिसुतापयोधरतटीशृङ्गारहारो हरिः ॥ ३१ ॥ स्वेदाम्भःकणमण्डलानि खुरलीखलोद्भवान्यन्वह
तद्वाहो रसयन्महाबल इति ख्यातिं गतो मावतः । त चास्वाद्य मुहुः सहस्रफणिताशाली बलीयानैहि-
धत्ते कोमलकोमलैरपि फणैः श्रीरामचन्द्र स्थिरसम् ॥ ३२ ॥ श्रीरामे मृगयां गतेऽपि धनुषा बाणे समारोपि-
तेऽप्याकर्णान्तगतोऽथ मुष्टिगलितेऽप्येकाङ्घ्रिलम्बेऽपि च । न व्रतत न पलायित न चकित नोत्कम्पित न
द्रुत मृग्या मद्दृशं करोति दयित कानोऽयमित्याशया ॥ ३३ ॥ गाम्भीर्येण महोदयेन शरणागतेन
मर्याद्या सर्वाशाणरिप्ररणेन महता स्थैर्येण धैर्येण च । राम त्वामनुकर्तुमिच्छतितरां वारानिधिः किं त्वसौ
पीतो वाक्पलङ्कितः प्रमथितो बद्धः श्रिया त्याजितः ॥ ३४ ॥ देव श्रीनृप रामचन्द्र भवतो दिग्जै-

१ परोहायाः । २ नहि भक्ताः किङ्करा अपि स्वाधीश्वरस्य क्षतिं सहन्ते, किं पुनः स्त्रियाः;
अथ यदि ताः स्त्रियाः परत्र स्निग्धा एव स्युस्तदा किमिव नायकसङ्गमिति द्योतयितुमिदमभिधा-
नम् । ३ पुञ्जलीव नदीदं त्वत्प्रियायास्तस्या योग्यम् । ४ अणिमाऽऽदिभेदाद्बहुकृपा । ५ सिद्धिर्ना
स्वरूपमिव स्वरूपं यस्याः सा । सिद्धा हि स्वतो भ्राम्यतीति तथोक्तम् । ६ भवतो रामस्य कीर्तिः ।
७ विश्वस्योदरं मध्यभागस्तत्र । ८ क्षमायाः पृथिव्याः पारे, लोकालोकाचलगिरेरपि, परत्रेति
भावः । ९ रिपूणां स्थाने विश्वेदमभिधानं तत्र रिपूणां प्रभञ्जार्पणांशश्च योतत्रार्थम् ।
१० नृपाणां पुरे राजधान्याम् । ११ पाताले । १२ आकाशे । १३ पुञ्जप्रशमने मेव अग्निर्हि जलेनैव
शाम्यतीति तथोद्भावितम् । १४ स्वर्गं प्रति गन्तारः । १५ एतन्नामानं रावणपुत्रम् । १६ भगवान् ।
१७ अग्रतिहतः । १८ बलभद्रे । १९ मेवे । २० पेशयते । २१ धर्म । २२ नक्षत्रे । २३ बलरामवाससो
नीलवाद् । २४ चन्द्रशङ्खौ राहौ । २५ वृषनासायाम् । २६ नक्षत्रमार्गे । २७ मुखे तृणे निहिते
शनोर्दैन्यं व्यज्यते । २८ प्रणामार्थम् । २९ शेषजिह्वासमाने । ३० महिष- । ३१ वानरी- । ३२ वराह- ।
३३ शल्यक- । ३४ ककारादिषु वर्णेषु रकारो हि स्वरानन्तरितो मूर्ध्नि राजत्वं इति तथोक्तम् ।
३५ अकारस्य दीर्घत्वात् । ३६ वर्गान्ते वृत्तेमानस्यापि । ३७ परस्वर्णत्वेन स्ववर्गाक्षरेषु ।
३८ आस्वादयन् । ३९ शेषः । ४० वसुधाम् । ४१ शरणागतप्रक्षणेन ।

त्रयाश्रोतस्त्वे धावद्वीरतुरंगचञ्चलखुरक्षुण्णक्षमामण्डलात् । वातोद्भूतरजोमिलत्सुरनद्रीसंजातपङ्कस्थलीदूर्वा-
 चुम्बनचञ्चवो हैरिहयास्तेनैव वृद्धं दिनैः ॥ ३९ ॥ साधर्म्येण कथं गृणन्तु यमुनावेणीं कृपाणीं च ते
 श्रीमद्राम चमूधरेण्य भवतो वाग्ग्रहासिद्धान्तिनः । नाकृष्टा हलिर्ना न कालियवशात्क्रूरां न धाराजडां न
 च्छायाजनिता न वक्त्रवद्गुलां न प्राप्तमङ्गां कचिन् ॥ ३६ ॥ आबाल्यं पतिरेष मे जगदिदं जानाति तत्त्वं
 पुनर्भूमध्ये समुपागता तदपि ते विख्यायते यः पतिः । वृद्धा नास्य गृहे यसामि सुचिर तिष्ठन्स्थिरात्रेति
 तन्मात्सर्यादिष्वराम भूप भवतः कीर्तिर्दिगन्त मता ॥ ३७ ॥ का शृङ्गारकथा कुतूहलकथा गीतादिकानां कथा
 माद्यदन्तिकथा तुरङ्गमकथा कोदण्डदीक्षाकथा । एकैवास्ति पर पलायनकथा त्वद्वैरभूमीमुजां देवश्रीरघुनाथनाथ
 जगति स्वप्नेऽपि नान्या कथा ॥ ३८ ॥ त्व चेत्कल्पतरुर्वयं सुमनसस्त्व चेत्सुधात्मा कैलाः सपूर्णा वयमीश्वरो
 यदि भवान्स्वच्छा विभूतिर्वयम् । सपूर्णाः कमलाकरो यदि भवाञ्श्रीराजहंसा वयं स्वामिस्त्व शृणु रामचन्द्र
 नृपते किं किं न तेऽङ्ग वयम् ॥ ३९ ॥ बालक्रीडनमिन्दुशेखरधनुर्भङ्गावधि प्रहृता ताते काननसेवनावधि कृपा
 सुग्रीवसखनावधि आज्ञा वारिविबन्धनावधि यशो लङ्केशनाशावधि श्रीरामस्य पुनातु लोकवशता जानक्यु
 पेक्षावधि ॥ ४० ॥ त्वत्कीर्तिर्धनिका धनं मधुरिमा तस्याधमर्णा सुधा शीतांशुः प्रतिभूस्तदर्शनकृते सैष दिवं
 धावति । सालीना तव वाचि राम नृपते चन्द्रो निरस्तध्वनिः शङ्कातैङ्गभृदशुकावृततनुर्नक्तं समुत्सर्पति ॥ ४१ ॥
 अर्द्धमास तृणं प्रियाद्रुहि तृणामौस स्मरारेधनुर्दारीमास मुनेः शिलैऽपि नृधैरमास स्वयं पादुका । कुल्यै-
 मास महार्णवोऽपि कपयो योषाम्भूवुस्तदा पौलस्त्यो मशैकां वभूव भगवस्त्व मानुषमौसिथाः ॥ ४२ ॥
 उत्ता कीर्तिलता गुणैस्तव विभो सिक्ता च दानोदकैर्मैस्तम्भमवाप्य दिक्षु वितता प्राप्ता नभोमण्डलम् ।
 धूपैस्त्वत्प्रतिपक्षलक्षवनितानिःश्वातर्जैर्धूपिता ऋक्षैः कोरकितेन्दुना कुसुमिता श्रीरामचन्द्र प्रभो ॥ ४३ ॥
 यद्वीजानि च मौक्तिकानि करिणा दन्ता यदीयाङ्कुरा यत्पद्माणि शरद्वना हिमगिरिर्यस्याः प्रकाण्डो
 महान् । यत्पुष्पाणि च तारका हिमरुचिर्यस्याः फलं सुन्दर सेय राजति रामकीर्तिलतिका ब्रह्माण्डभाण्डो-
 दरे ॥ ४४ ॥ नो ग्लानिं भजते दिने न च सुराधीशैः समापीयते नो राहुर्भसते न वा मृगदृशां वक्त्रैः परा-
 जीयते । नो मेघैश्च पिथीयते न च कुँडूकालेऽपि सक्षीयते श्रीरामक्षितिपाल माति जगति त्वकीर्ति-
 चन्द्रः सदा ॥ ४५ ॥ आकृष्टे युधि कार्मुके रघुपते वामोऽब्रवीदक्षिण पुण्ये कर्मणि भोजने च भवतः
 प्रागल्भ्यमस्मिन् किम् । वामान्यः पुनरब्रवीन्न मम भीः पृच्छाम्यह स्वामिन् छिन्द्या रावणवक्त्रपङ्क्तिम-
 थवेत्येकैकमादिश्यताम् ॥ ४६ ॥ अम्भः कर्दमतामुपैति सहसा पङ्कः पुनः पांसुता रेणुर्वारणकर्णताल्यु-
 गलैर्दिक्प्रान्तनीहारताम् । निम्नत्वं गिरयः सम विपमतां शून्य जनाकीर्णता निर्याति त्वयि रामचन्द्र
 नृपते त्यक्तस्वरूप जगत् ॥ ४७ ॥ पाताले मञ्जु मूल फणिपतिरमितः कीर्तिवह्नेस्तवैषा स्थूणा
 कैलासशैलो गगनमिह महामण्डपः पाण्डुदण्डः । दैर्घ्येऽन्तःस्थूलदन्ता दलततिरतुला शारदाभ्राणि
 सारास्ताराः पुष्पाणि चन्द्रः फलमिदममलं राम राजेन्द्र मन्ये ॥ ४८ ॥ कूर्मः पौदोऽस्य यष्टिर्भुजगप-

१ पृथिवी- । २ सूर्याश्वाः । ३ कथयन्तु । ४ बलभङ्गेन । ५ सूर्यपत्न्याः प्रतिनिधिश्छाया
 तस्या जनिरुपनिर्ज्येष्ठ्यास्तस्याभावस्तस्तता ताम् । ६ अत्र वक्त्रपदं लक्षणया प्रवादपरम् ।
 ७ पुष्पाणि । ८ चन्द्रसम्बन्धिन्यो विशेषाः । ९ नम्रता । १० प्रतिनिधिः । ११ भय- ।
 १२ (तृणम् अपि) अर्द्धमास अल्पमिव कृतवान् । १३ जयन्ते । १४ तृणमिव च्छिन्नवानिति
 भावः । १५ दारानिव कृतवान् । १६ शिलारूपाऽहल्यानाम्नी पत्नी । १७ राजानमिव कृतवान् ।
 भरतो हि पादुकां पृष्टवैव सर्वं शशास् । १८ कुत्रिमां नदीमिवोच्छ्वितवान् । सेतुना नियम्येति शेषः
 १९ रावणः । २० मशकमिव (क्षणमरुन्तुदं) पिष्टवान् । २१ देवोत्तमत्वेऽपि मनुष्य इवाचरः ।
 २२ अभावस्यासमये । २३ रम्यम् । २४ ऐरावत - । २५ अवष्टम्भः ।

तिरसौ मौजन भूतधात्री तैलापूराः समुद्राः कनकगिरिरय दृत्तवर्तिप्ररोहः । ज्योतिश्चण्डांशुरोचिर्गनम-
लिनिमा कज्जल दहमाना शत्रुश्रेणी पतङ्गा ज्वलति रघुपते त्वत्पतापप्रदीपः ॥ ४९ ॥ शक्तिः सर्वाति-
रिक्ता विलसति न च ते पीलुपाकप्रियत्व वाक्यं धर्मे प्रमाण स्वयमपि चरितं नान्य ईशोऽस्ति कश्चित् ।
नो बाऽय मेद आस्ते कच्चिदपि विषये नैव मिथ्याप्रवादश्चित्र पाण्डित्यमेतद्वहसि रघुपते गौतमाद्यैरतर्क्यम्
॥ ५० ॥ पूर्वत्रासिद्धबुद्धिर्द्विगुणितकरणेऽप्यस्ति तेऽल्पप्रयत्नो यः कश्चिन्नैष लोप मजति बह्वतरापे-
क्षिणोऽप्यन्तरङ्गाः । नो वा बाधः परेण कच्चिदपि विषये नापवादो गुणानां वृद्धीनां वर्णमात्र सद-
मिति नवो राम साधुत्वमार्गाः ॥ ५१ ॥ प्रौढिं धत्ता कलासु प्रथयतु कुमुद सत्पथे संचरेद्वा
नेत्रानन्दं विधत्ता मवतु च विबुधा नस्तु राजा तथाऽपि । दोषान्वेषी कलङ्की सहजजडतनुः
सक्षयैः पक्षपाती नक्षत्रेशः कथं वा कलयतु तुलना रामचन्द्रेण चन्द्रः ॥ ५२ ॥ माद्यद्वैतैर्गण्डगण्ड्यु-
तमदमदिरासचरच्चरकीक्षाङ्कारानन्दगीताः कविमधनभुवस्ताः पुरस्ताद्भवन्ति । पश्चादञ्चन्ति येषामुपरि
कृष्णया राममूपालमौलेरुद्धेल्लुब्धबीचीबहलघवलिमाबद्धकक्षाः कटाक्षाः ॥ ५३ ॥ बीज चिन्तामणिश्चे-
त्कनकगिरितटीजन्मभूमिर्मवेष्टेस्त्री चेत्कामधेनुर्विधिकुलमखिलं मूलसंस्कारभवेत् । वितेशो रक्षिता
चेत्सरसिजनिलया मञ्जरी चेत्तदा स्याद्राम क्मापालमौले तव भुजलतया कल्पवृक्षाः सदृक्षाः ॥ ५४ ॥
मन्ये मृत्योः सपत्नी जगति सुविदिता कालकूटस्थ कन्या धात्री कर्कोटकस्थ स्मरणभयकरी किं च
वज्रस्य माता । कल्पान्ताग्नेः पुरन्त्री प्रभवति भगिनी भीषणा कालरात्रेर्द्वितीय ते कृपाणी सुररिपुसुदृशा
रामचन्द्र क्षितीश ॥ ५५ ॥

रामजामप्रशंसनम् ।

क्षुभ्यत्प्रत्यर्थिपृथ्वीपतिद्वयसरस्तोषशोष दधाने त्वदोष्णां सुप्रतापे तपति बहुगुणे रामजाम
क्षितीन्द्र । सूर्यो मित्रत्वमायात्समजनि दहनः कृष्णवर्त्मा निमज्जन्पारावौराम्भुपुरे निवसति वडवावह्नि-
रन्यत्किमु धाम् ॥ १ ॥

रामनाथप्रशंसनम् ।

करकम्पितखड्गयष्टिभीमे रणसनाहितैरामनाथवरि । अरिभुसूदमर्त्यसुन्दरीणामचलन्दक्षिणवर्म्म-
लोचनानि ॥ १ ॥

रुद्रदेवप्रशंसनम् ।

कतिपयदिशैः क्षय प्रयायात्कनकगिरिः कृतवासरोवसानः । इति मुदमुपयाति चक्रवाकी विर्तेरण-
शालिनि वीररुद्रदेवे ॥ १ ॥ कवीन्द्राणामासन्प्रथमतरमेवाङ्गणमुवश्वलङ्कृतसङ्गाकुलकारिमदामोदमधुराः ।
अमी पश्चात्तेषामुपरि पतिता रुद्रनृपतेः कटाक्षाः क्षीरोदप्रसरदुस्वीचीसहचराः ॥ २ ॥ भूयो भूयस्त्व-

१ पात्रम् । २ चरित- । ३ दोषा रात्रिः, दूषणानि च । ४ क्षीणधर्म्मा । ५ कृष्णपक्षे
पतनशीलः । ६ तारापतिः । ७ इस्ति- । ८ भ्रमरी- । ९ एतन्नाम्नो नागराजस्य । इदमपि
नागराजोपलक्षणम् । १० प्रतिद्वन्द्विनृप- । ११ अग्नि । १२ पारावारः सागरः । १३ धृतवर्म्म- ।
१४ शत्रूणां मर्त्यलोकत्यागोत्तरं दिव्यलोकप्राप्तावसरस्य लप्स्यमानत्वात् देवाङ्गनानां च नवयुव-
रमणानन्दस्य प्राप्स्यमानत्वात् । एतेनावश्यं शत्रुक्षयं कृत्वैव निवर्तमानत्वं सूचितम् । १५ अव-
सानं क्षयः । १६ दान- । वितरणं च सुवर्णस्यैव तदुत्पत्ति स्थलं सुमेरुरेवेति सम्भाष्यैवेदं वचनम् ।

दरिद्रलनाद्वासनाशासकाज्ञाद्यातैर्यातैरहह तरणेस्त्ववेषेषु त्रणेषु । सायं साय लवणसलिलस्पर्शबाधासमा-
धावस्यालस्याकलितवपुषो रूद्र कः स्यादुपायः ॥ ३ ॥ चन्द्रोऽनेन कलङ्कितो बत घने
रामोऽमुना । ध्वितैः किं चानेन कुलाङ्गनानयनयोर्लावण्यलक्ष्मीर्हता । सत्यानामभिलाषकस्य
मर्बतः श्रीरुद्रर्चन्द्र प्रभो तन्मन्ये हरिणस्य हन्त हननायाखेटकोपक्रमः ॥ ४ ॥ रुद्रस्यापि दिगम्बरस्य
कृपया स्वर्गोऽमराः कोटिशो यात्रन्ते न कदापि काञ्चनमहो शस्वत्सदा भुञ्जते । एकोऽहं वसुधातले न च
पुनः स्नेहस्य पात्रं सदा याचिष्ये कथमन्यभूपतिमतः श्रीरुद्रभूमीपते ॥ ५ ॥

रूपनारायणप्रशंसनम् ।

अये यदि समीहसे परपुरावरोधं सदा समाकलय मद्रचः किमपि रूपनारायण । प्रतीप वृपनाग-
रौनयननीरकल्लोलिनीसमुत्तरणचातुरीं तुरंगराजमभ्यापय ॥ १ ॥

रूपमणिप्रशंसनम् ।

श्रीमद्रूपमणे गुणेन यदयं हीनोऽपि नीतो गुरुर्गाढं गौरवंमादरेण भवता तेनास्ति शैशुर्मेवान् ।
यत्तेनान्यश्रुजुः कलङ्कविकलो दोषाकरोऽपि स्फुट विप्राधीशपदे विधाय विधृतश्चन्द्रोऽनिशं मस्तके ॥ १ ॥

विक्रमार्कप्रशंसनम् ।

तत्कृतं यन्न केनापि तदत्तं यन्न केनचित् । तत्साधितमसाध्यं यद्विक्रमार्केण भुञ्जते ॥ १ ॥
सारसवत्ता विहता नवका विलसन्ति चरति नो कङ्कः । सरसीष कीर्तिशेषं गतवति भुवि विक्रमादित्ये
॥ २ ॥ हस्ती वन्यः स्फटिकघटिते मित्तिभागे स्वबिम्बं दृष्ट्वा दृष्ट्वा प्रतिगज इति त्वद्विषां मन्दिरेषु ।
दन्तावाताहलितदशनस्तं पुनर्वीक्ष्य सद्यो मन्दं मन्दं स्पृशति करिणीशङ्कया विक्रमार्के ॥ ३ ॥ कीर्तिते
दयिता तदीर्यैज्जठरे लोकत्रयं वर्तते तस्मात्त्र जगतः पिता पितृधनं येनार्थिनां स्वधनम् । वीर श्रीवर
विक्रमार्के भवतस्त्यागेन मन्यामहे कस्त्यार्गः स्वकुटुम्बपोषणविधावर्थव्ययं कुर्वतः ॥ ४ ॥

विग्रहराजप्रशंसनम् ।

वृत्ते संप्रति चाहुवाणतिलकः शाकम्भरीभूपतिः श्रीमान्विग्रहराज एष विजयी संतानजानात्सना ।
अस्माभिः करदं व्यवायि हिमवद्विन्ध्यान्तरालं भुवः शेषस्वीकरणाय मास्तु भवतामुद्योगहान्य मूनः ॥ १ ॥

वीरमानप्रशंसनम् ।

लङ्काधामनि वीरमाननृपतेः प्रेक्ष्य प्रतापोदयं प्रत्यागारमधीरनीरजदृशो भूयो हुताश्रमात् ।
क्षुम्यद्वाणि विधृतपाणि विगलन्मुक्तामणि प्रखलद्वाष्पश्रेणि विलोलवेणि दयितं कण्ठस्थले विप्रति ॥ १ ॥
मेरीझाङ्कृतिभिस्तुरङ्गनिनदैः कुम्भीन्द्रकोलाहलैः प्रस्थाने तव वीरमान दलितं ब्रह्माण्डमाण्डोदरम् ।
आधाय ज्वलति प्रतापदहने रक्षैः पुनर्वैधसां तारानायकतारकासुरसारिद्राजादिबायोजितम् ॥ २ ॥

वीरवरप्रशंसनम् ।

कामो वामदृशा निधिर्नयजुषा कालानलो विद्विषां स्वःशाखी विदुषां गुरुगुणवतां पौर्षो धनुर्वारिणाम् ।
लीलावासगृहं कलाकुलजुषां कर्णः सुवर्णार्थिना श्रीमान्वीरवरः क्षितिधरवरो वर्धते सर्वोपरि ॥ १ ॥

१ सूर्यस्य । २ प्रतैरितुः । ३ मृगयो- । ४ लोकत्रयमप्यतिक्रम्यावस्थितैतत्पाद ।
५ दानम् । ६ गजैराल- । ७ ब्रह्मणि । ८ कल्पवृक्षः । ९ भुञ्जते । १० अङ्गराजः ।

जम्बूद्वीपगृहप्रकाशनकरी स्नेहक्षमाघायिनी नीत्योद्गीर्णमणीततिः खलजनश्रेणीपतङ्गान्तकृत् । गाजीन्नाक-
बरक्षितीश्वरमनश्चिन्तान्वकारापहा यस्य क्षोणिपतेरराजदखिलं दीपोपमा लेखनी ॥ २ ॥

वीरसिंहप्रशंसनम् ।

वीरसिंहारिणारिणामञ्जनाक्ताशुबिन्दवः । सरोजे पतिता रेजुः सरोजे मधुपा इव ॥ १ ॥ यस्यो-
च्छिन्ना न वेदा मनसि सदयता दूषणानामभावो दक्षो दूरेऽणुदृष्ट्या जहति कठिनां दानशक्तिर्गिरिष्ठा ।
आधत्ते यश्च कुन्द शिरसि दरवेता यश्च दूरीकृतातिः स श्रीमान्वीरसिंह त्वमिव तव रिपुस्तत्र दम्भं प्रती-
मः ॥ २ ॥ वैकुण्ठामप्रकामः कमलयुतशिराः कुञ्जराकृष्टदृष्टिः कोदण्डोदारनामाप्यमितपरिजनो विश्ववि-
ख्यातकीर्तिः । सुन्दर्यासक्तचित्तः समरणविजयी कङ्कणाहारयुक्तो वीर श्रीवीरसिंह त्वमिव तव रिपुः किन्तु
मुक्तादिवर्णः ॥ ३ ॥

वेङ्कटपातिप्रशंसनम् ।

अत्र मन्मथमिवातिसुन्दरं दानवारिमिव दिव्यतेजसम् । शैलराजमिव धैर्यशालिनं वेधे वेङ्कटपातिं
महीपतिम् ॥ १ ॥

शाहिजहानप्रशंसनम् ।

भूमन्मौलितटीष्ठ वर्षति महाधाराधरेऽस्मिन्नसौ जाता भूप सरस्वती विजयिनी कल्लोलिनी पावनी ।
श्रीमच्छाहिजहां त्रयीमि तदिदं माहात्म्यमस्याः कथं यस्यां मज्जति पङ्कजीयति शिवस्तन्मूर्धजो-
ऽस्लीयति ॥ १ ॥

सिन्धुराधीश्वरप्रशंसनम् ।

अशर्मदहनज्वलत्कटुकटाक्षरुक्षेक्षणक्षपितशास्त्रं जयति सिन्धुराधीश्वरे । वयं न बहु मन्महे
निजभुजानमद्गाण्डिवच्युतास्त्रशिखिताण्डवज्वलितखाण्डव पाण्डवम् ॥ १ ॥

हम्मीरप्रशंसनम् ।

मुञ्चति मुञ्चति कोषं मज्जति च मज्जति प्रकर्म्मैरिवर्णाः । हम्मीरवीरखड्गे त्यजति त्यजति क्षेमामाशु
॥ १ ॥ मा चक्र चक्रिविरहज्वरकातरो भूः सकोचमम्बुज न याहि न यामिनीयम् । हम्मीरभूपहय-
पादविदीर्णभूमीरेणूत्तरैरयमकारि दिवान्वकारः ॥ २ ॥ हम्मीरः किल वैभवोचितविधिर्दिस्रुः सहस्र
गवामित्याकर्ण्य सहस्रगू रविशचीनाथौ मय जग्मतुः । शश्वत्तद्रहसि स्थितान् मुररिपोः श्रुत्वा सहस्र
पुनर्धेनूना समुपागताविति मुदा तद्दानमेवेक्षितम् ॥ ३ ॥ सङ्ग्रामग्रामभूमौ सदिदमसिलता सङ्गता पञ्चशाखे
सच्छाये श्यामलाङ्गी क्षतजजलवलत्पुष्टिरिष्टप्रचारा । चित्रं सृते विकोशा कुसुममतिमहत्कीर्तनीयं दिगन्ते
घाम्ना(ऽ)घ्नाता नितान्तं दलयति नियत वारणाङ्गे पतन्ती ॥ ४ ॥ कुर्वन्पद्मे जनुः स्व विधिरिति विधि-

१ अनेनास्यामात्यवरत्वं प्रतीयते । २ भीतानाम् । ३ कपटम् । दकारं भकारं
च । तथा च अत्र दकारा भकारा अवस्थेयाः, तथा नवेभाः (युवानो गजाः) इत्यादयः
शब्दा निष्पद्यन्ते । ४ पदानामादिभो वर्णोऽपनेयः, तथा च कुण्डाभप्रकाम इत्यादयः शब्दाः
सम्पद्यन्ते । ५ हिमालयमिव । ६ दुःख- । ७ शास्त्रवः-शत्रुगणः । ८ त्यजति । त्यजति
ज्ञाति च । एवं परत्वा । ९ पिधानं निधि च । १० कम्पनम् । ११ सोदृष्टं, भूमि च ।

दृग्दृष्टदृष्टप्रदिष्टो नो पद्मे जन्मदोष व्यजगणदतुल तस्य रक्तेतरस्य । भूत्वा हम्मीरदेवक्षितिपतियशसः
स्पर्धवर्णोपमेयो गन्ता पुण्योपमानं दिशि दिशि मुचिर सत्कवीनां मुखेषु ॥ ९ ॥ उद्यत्प्रौढप्रतापानलमुषित-
महाविम्बशोपो विषस्वान्पश्चाद्दुहामकीर्तिच्छुरिततगतनुः शीतरश्मिधमेति । शङ्के रूपान्तर स्वं कलयति
स धपुर्भेदमीतो रणक्षमाधीरे हम्मीरवीरे घ्रति परसुभटान्सद्गरे सम्मुखस्थान् ॥ १० ॥ हम्मीरस्यासिलेखा
द्विपदसुपयनाहारतोप दधाना कालाकारोरगीव स्फुरति सचकिर्त वीक्षिता भीतिहेतुः । नाधःकाये कथञ्चि-
द्वशति बहुमता नो विभीते विपक्षात्स्वर्गे वासं क्षनानां धितरति रमते न द्विजिहेन चित्रम् ॥ ७ ॥

राजराजप्रशंसनम् ।

आसीद्गङ्गाऽन्यथायक्षितिपतितिलको राजराजक्षितीशः क्षमापालप्रौढमौलिप्रकरमणिकुचि-
प्रस्रुत्पादपीठः । योऽरातिक्षत्रचक्रकथनकरभुजापालिताशेषपृथ्वीचक्रश्चक्राद्युधामो दधदुरसिरमा वाचि
वाचामधीशः ॥ १ ॥

वनपतिप्रशंसनम् ।

वनपतिरिति नाम्ना तस्य गाम्भीर्यशौर्याखिलजगदुपकारार्थमभव प्रचेताः । अधिकमभिमतस्त-
द्धानमालोक्य चिन्ता मतिरिह न विदध्रे यत्तदस्मत्पहेतोः ॥ १ ॥ आजावसौ चोर्ध्वपस्य सेना महावन-
स्याश्वमृगाकुलस्य । मत्तेमसारद्रुमपूर्णतस्य दाधानलोऽभूच्चलमूर्तिचण्डः ॥ २ ॥ तेनाजौ चोडसेनावनदधद-
हनेनाशुभमाशशस्त्री निर्वृतिशङ्कालकेनोत्कलजतुरगानीकिनीनाथभूजा । निर्दग्धा भग्नमूला निपतित-
शिरसदिङ्मनाद्गुह्यशाखा दृश्यन्तेऽद्यापि भूतेश्वर इव धवलैरस्थिभिर्जिर्णमासैः ॥ ३ ॥

वेमराजप्रशंसनम् ।

श्रीवेमपृथिवीपालो जयेद्विबुधरञ्जकः । पयोवाविष शीताशू राजरत्नोद्भवाकरे ॥ १ ॥ श्रीमा-
न्वेममहीपतिर्व्यरचयत्पातालगङ्गातटे श्रीशैले जगनोऽवगण्डविरुदः सोपानवीथीं शुभाम् । याऽसौ
दीव्यति दिव्यसोमनगरारोहोद्यताना नृणां निश्रेणिः परिकल्पितेव नितरामात्रलकल्पस्थिरा ॥ २ ॥

अनवोत्तप्रशंसनम् ।

अनवोत्तमहीपतौ धरित्री परितो विभ्रति पद्मगेन्द्रमुख्या । चिरमुच्छ्वसिता लघूकृते स्वे मरणे
जीवनमस्य संस्तुवन्ति ॥ १ ॥

अनवेमप्रशंसनम् ।

धीराग्रणीर्धिजयते स वसन्तरोयो वीरानवेमनृपतिः क्षुरिकासहायः । यस्मिन् मही भवति सार्थ-
मभूच्चिराय नामावनौ सुमनसा बहुशो घदान्ये ॥ १ ॥ हेमादिदाननिरते यस्मिन्ननवेमभूपतौ मुदितान् ।
अवलोक्य भूमिदेवान्देवाः स्पृहयन्ति भूमिवासाय ॥ २ ॥ यस्मिन्किरति वसन्ते दिशिदिशि कामोत्स-
वेषु कर्पूरम् । अधिवासितपरिधानानुभवज्ञोऽभूच्चिराय गिरिशोऽपि ॥ ३ ॥

१ जलपतिरित्यत्यर्थः । २ गोकर्णसूतोः । एतेनास्य गोकर्णे राजपुत्रत्वं सम्भाव्यते ।
३ वनपतिः । ४ चोडनामास्य कश्चित्प्रत्ययार्थोऽस्तीदित्यनुमीयते । ५ इदमुपनाम प्रतीयते ।
६ शुभमकमिदम् ।

कुमारगिरिप्रशंसनम् ।

कुमारगिरिभूपोऽसौ वनवोतवृषात्मजः । जयन्तो वासवस्येव प्रद्युम्न इव शार्ङ्गिणः ॥ १ ॥
कोण्डुवीहुरिति ख्याते पुरे राजन्सदोत्सवे । कुमारगिरिभूमीन्द्रः कानामोदयते द्विजान् ॥ २ ॥

नरहरिप्रशंसनम् ।

वीरश्रविरभुक्कभूपतनयः क्षमापालचूडामणिः प्रेङ्खत्कीर्तिविभूषितत्रिभुवनः स्फूर्जत्प्रतापो-
दयः । आचन्द्रार्कमगारवद्वसुमतीमाचकवालाकुलं श्रीमानाहवराघवो नरहरिः क्षमां पालयन्
राजताम् ॥ १ ॥

रामराजप्रशंसनम् ।

सकलभुवनकण्ठकानरातीन्समिति निहत्य स रामराजवीरः । भरतमनुमगीरथादिराजप्रथितयक्षाः
प्रशशास चक्रमुर्व्याः ॥ १ ॥

तिरुमलप्रशंसनम् ।

त्रिपु श्रीरङ्गक्षमापरिवृढकुमारेष्वधिरण विजित्यारिष्मापांस्तिरुमलमहाराजतिलकः । महौजाः
साम्राज्ये सुमतिरभिषिक्तो निरुपमे प्रशास्त्युर्वीं सर्वामपि तिष्ठन् मूर्तिष्विव हरिः ॥ १ ॥

मल्लिदेवप्रशंसनम् ।

यः प्रौढक्षितिपालमौलिमुकुटालङ्कारसिंहासनः प्रोदृत्तादिपुरापरत्रिपुरहा भूधरः श्रीधरः । यश्चा-
शेषकलाकलापविभवः क्षामारतीबल्लभः सम्पद्भोगपुरन्दरः स जयति श्रीमल्लिदेवो नृपः ॥ १ ॥

इन्द्रराजप्रशंसनम् ।

श्रीमान् वदान्यमहितो जयतीन्द्रराजो यद्रूपसम्भवपरामर्शवीर्येण । मानात्पुरैव मदनेन पिनाकपा-
णिकोपाग्निना निजतनुः क्रियते स्म मम ॥ १ ॥

अमोघवर्षप्रशंसनम् ।

सामन्तैर्वहुभिः समर्च्यचरणः श्रीरङ्गराज्याधिपो गाण्डीवीध वनुरधरो धरणिवत्सर्वसहो श्रीमताम् ।
सर्वान्नायगणप्रचारनिपुणः श्रीशङ्कराम्यर्चकः श्रीचन्द्रोऽयममोघवर्षनृपतिः केवा मुद नावहेत् ॥ १ ॥

सुन्दरपाण्ड्यप्रशंसनम् ।

मूर्तं यशः स्वमिव सुन्दरपाण्ड्यदेवो मुक्तामयं व्यधित रत्नपतेर्वितानम् । यस्य प्रभाभिरनुयाति
तदीयमौलिर्मागीरथीपरिगतं मुकुट पुरारेः ॥ १ ॥ इच्छा सुन्दरपाण्ड्य उन्नतिमर्ति विभ्रत्स्वया सञ्ज्ञया
निष्पाद्याम्यवहारवारयुगल निष्कम्पसम्पत्तिकम् । सम्पूर्णं विदधे गभीरमुदरं रङ्गेशितुः शार्ङ्गिणो यस्या-
भूदुवनैश्चतुर्दशभिरव्यापूरण दुर्लभम् ॥ २ ॥

सङ्गमेन्द्रप्रशंसनम् ।

भाति प्रसूयमानप्रवलनिजभुजाखर्वगर्वानुरोधिस्वाधीनोदारसारस्थगितारिपुनृपोदामसङ्ग्रामशक्तिः ।
राजा राजन्यकोटिप्रणतिपरिलुठन्मौलिमाणिक्यरोचीराजीनीराजमानस्फुरदुरुचरणाम्भोरुहःसङ्गमेन्द्रः ॥ १ ॥

१ अस्य सहोदरद्वयमन्यदप्यभूदिति प्रतीयते ।

माधवसिंहप्रशंसनम् ।

श्रीगोवर्धनधारणादृतमना नित्यं भुजङ्गं द्विपन्धर्मौलम्बनकारण कुवलयपीडापहन्ता किल । अक्रूर-
प्रियकृतसदोद्धर्षसखो दत्तोपसेनादरः श्रीमन्माधवसिंहभूपतिरसी श्रीकृष्णवद्वर्जते ॥ १ ॥ भाद्रे
मास्यसिते दले शिवेतिथौ यस्यार्द्धरात्रे जनिर्येन क्रीडनकैरनायि बहुभिर्दृष्ट्वावने शैशवम् । तारुण्ये हत-
कण्ठकं नृपपदं भार्याश्च यो लब्धवांस्तं श्रीमाधवसिंहभूपतिममु कृष्ण न मन्येत कः ॥ २ ॥ शृङ्गारो-
महिलाजनेष्वधिसमं हास्यो विपदर्शने प्रत्यक्षः करुणो विपक्षदलने रौद्रोऽथ वीरो युधि । पापौघे च भया-
नकोऽनयकृतौ बीभत्सकः सद्गुणैराश्रय्यो रसमूर्तिरेव जयति श्रीमाधवेशः प्रभुः ॥ ३ ॥ दुष्टप्राहनिपी-
डितं च दयया मातङ्गमप्यात्मनो नाम प्राहिणमुक्तितान्यकरणो यो मोचयत्यञ्जसा । तस्मिन्माधवसिंहवीरनृपतौ
सद्वर्म्मरक्षकरे ना विष्णुः पृथिवीपतिः श्रुतिरिय प्रत्यक्षमालक्ष्यते ॥ ४ ॥ अष्टाभिः किल दण्डनीति-
निर्णयैः सत्प्राद्विर्वापैकैः सम मण्येसौधैर्भुजुत्तमासनगतः कार्योणि कुर्वन्मृणाम् । विष्णुभूषणपूर्वधाय किमसौ
दिक्पालयुक् पालयत्येवं आन्तिमतो मनाङ्गन कुरुते कास्कानय माधवः ॥ ५ ॥ दिक्पाला इव दिग्गजा
इव तथा वस्वाख्यदेवा इव शृङ्गारादिरसौ इव प्रभिलसद्योर्गोप्रतीका इव राजन्ते रमणीयविष्टरागताः
श्रीकान्तितेचन्द्रादयः श्रीमन्माधवसिंहवीरनृपतेरष्टौ महामन्त्रिणः ॥ ६ ॥ रैतः सर्वजनेषु शत्रुनिकारे
कौलो यशोमण्डले शुक्लः क्रान्तैर्हारेत्पतापविभवैर्गौरः शरीरेण च । विद्वन्मण्डनमण्डने च कविर्शैश्विन्नश्च-
रित्रव्रजैः श्रीमन्माधवसिंहवीरनृपते त्वं सर्ववैर्णाश्रयः ॥ ७ ॥ प्रक्षितैरितरेतरेण बहुभिः पौष्टैस्तै रणु-
मिर्मध्येवोधि रजस्वलामिव महीं कुर्वन् करीन्द्रे स्थितः । क्रीडत्येव पुरोगतैश्च गुरुभिः पार्श्वद्वये बान्धवैः
श्रीमन्माधवसिंहभूपतिलको वासन्तिके वीसरे ॥ ८ ॥ यद्वैदेवमणान्धनैर्द्विजमणान्मानैस्तथा बान्धवान्
न्यायैः पौरगणान्वधूगणमथ स्नेहेन सम्मानयन् । पुत्रैः पौत्रगणैः सुखान्धनुमवञ्छन् कवीनां कृतीः
श्रीमन्माधवसिंह वर्मवृत्ते जीयाः समीनां शतम् ॥ ९ ॥

रामसिंहप्रशंसनम् ।

पश्याधुनाऽम्बरतले समुदेति चन्द्रश्चन्द्रो न चन्द्रमुखि तर्हि कवे क एव । श्रीरामकीर्तिलला-
पदपक्वकिट्टप्रक्षालनार्थमुपलो घटितो विधात्रा ॥ १ ॥ श्रीरामसिंहनृपतेस्तुल्यन्ति कीर्तिं चन्द्रेण किं च
सुधया कमलास्मितेन । मूढा हि ते जनयिताऽपि यतो ययैवमुल्लङ्घितः प्रथितया सकलासु दिधु ॥ २ ॥

१ श्रीः लक्ष्मीः, गौः-सरस्वती, तयोर्वर्धनधारणयोरादृतं मनो यस्य सः । पक्षान्तरे यथा-
श्रुतोऽर्थः । २ विटं कालियं च । ३ धर्मः पवित्रं कर्म, युधिष्ठिरश्च । ४ कुः पृथिवी तस्या वलयं
मण्डलं तस्य आपीडा तस्या अपहन्ता कुवलयपीडा नाम गजस्तदपहन्ता च । ५ अक्रूराः सौम्या
अक्रूरो यादवविशेषश्च । ६ उद्धव उत्सवः, यादवविशेषश्च । ७ दत्त उग्रा या सेना तस्यै आदरो येन
सः । दत्त उग्रसेनाय तदाख्याय यदुधराय आदरो येन सः । ८ 'नित्यं घञ्छपदान्भुजः सुमनसां
श्री माधवो राजते' इति पाठे तु अचोपमाऽलङ्कारो ध्वन्यते । ९ उत्तमतिथौ । १० कण्टकाः
शत्रवः कंसादयश्च । ११ अत्र रूपकमुल्लेखश्चालङ्कारौ । १२ चाण्डालं, गजं च । १३ दण्डनीतिश्च ।
'भान्वीक्षिकी त्रयी नातां दण्डनीतिश्च शाश्वती ।' १४ 'द्रष्टरि व्यपहाराणां प्राद्विपाकाक्षदर्शकौ ।'
इत्यमरः । १५ सौधस्य मध्ये । १६ अपराधादिविवेचनादीनि कार्याणि । १७ येषां मते शान्तो
रसो नास्ति तन्मतेनैव वचनम् । १८ योगाङ्गानामष्टत्वं प्रसिद्धम् । १९ कान्तितेचन्द्रेति मन्त्रि-
नाम् । २० अदुरकः शोभश्च । २१ यमः । कृष्ण ईशश्च । २२ हरेतो दिशः २३ विद्वन्काव्य
सुगन्धिद्रव्यविशेषः कविः । २४ यमवर्गश्च । २५ 'गुलाल'
इत्याख्यः । २६ वलन्तपक्ष्म्यां होलि कान्त्यदिनोत्सवादौ च । २७ अङ्गानाम् ।

विजयसिंहप्रशंसनम् ।

श्रीमन्माधवसख्यमेषि तनुषे त्वं भीमसेनादरं विख्यातो युधि सामिमन्युरधिकप्रीतिः सुमद्राश्रये ।
द्रोणाधीतसमस्तशस्त्रनिगमो दीनद्विजोद्धारको धत्से भो विजयप्रभो विजयतां सर्वप्रकारैः स्फुटम् ॥ १ ॥

गोविन्दसिंहप्रशंसनम् ।

विशुद्धनाथावतवंशकेतुर्हेतुः स्थितेः क्षत्रियधर्मसेतुः । चमूपुरीराज्यपदमतिष्ठो गोविन्दसिंहो
मुजमगसिंहः ॥ १ ॥

रावलफतेसिंहप्रशंसनम् ।

विनीतबुद्धिः क्रमवीतशैशवः कटीतटीचञ्चदसिर्महाबलः । सप्तद्वसामोदपुरीपतिर्महामतिः फते-
सिंह इति स्म रावलः ॥ १ ॥

राजावतनारसिंहप्रशंसनम् ।

अनन्त्रचन्द्रोज्ज्वलकीर्तिचञ्चुरो रत्नस्फुरद्भूषणभूषितच्छविः । प्रचण्डदोर्दण्डधुतारिमण्डलो राजा-
वतो राजति नारसिंहकः ॥ १ ॥

गोतावतलक्ष्मणसिंहप्रशंसनम् ।

उदप्रगोतावतगोत्रगौरवो महारजःपूतभटोत्कटच्छटः । स्वरूपसम्पत्तिपरास्तमन्मथः स लक्ष्मणो
लक्षितलक्ष्णोज्ज्वलः ॥ १ ॥

श्रीशोभनप्रशंसनम् ।

धात्रीश्रीतिलकः कलाऽव्ययनिधी रत्नं सुनीतेः श्रियः पात्र दिव्यविचारसन्ततिपद कीर्तेः प्रति-
ष्ठास्थलम् । सर्वेषां हृदयङ्गमः सुमनसां श्रद्धानिधानं कलौ श्रीमाञ्जोभनलालवीर शरदां भव्य
शत वर्षताम् ॥ १ ॥ गेहे यस्य विराजते भगवती साक्षात्सरोजासना , जिह्वाऽग्रे च सरस्वती विजयते
शैलेन्द्रभूः पादयोः । ऋद्धिर्यस्य समन्ततश्च सतत सिद्धिश्च साध्यान्वये स श्रीशोभनलाल राजतु भवान्
सम्बोदयन्मजनान् ॥ २ ॥ यस्य प्रभवमहसोदयराज्यशोभा योऽनेकनूतननिबन्धनिबन्धनेद्भः । सर्वोपका-
रपरतापारिदर्शितात्मभावोऽऽसकौ जयतु शोभनलालवीरः ॥ ३ ॥ राज्यश्रीर्थं प्रपद्य प्रहसति मुदिता
चन्द्रिकाकैतवेन सूर्यव्याजेन तेजः प्रतपति भुवन यस्य नित्य समन्तात् । औदार्यं यस्य दृष्ट्वा स्वचित-
रणमयादैत्सुदूर सुमेरुः धन्यश्रीशोभनेन्द्रः प्रकृतिसुचारितः सैष्टमित्रः स जीव्यात् ॥ ४ ॥ वीराणामग्र-
गण्यः प्रथितमतिमता माननीयः प्रभावप्रौढाना भूषणश्रीरिपुखलजनताभाग्यमङ्गोप्रशक्तिः । सर्वं कर्तुं
स्वतन्त्रः परिणतिसमये जातु सलक्ष्यकर्मा सत्याज्ञो न्यायदीक्षः स शतमुदयता शोभनो वत्स-
राणाम् ॥ ५ ॥

पुलिन्दसेनप्रशंसनम् ।

प्राशुर्मेहमकरपीधरचारुवाहुः पद्माननः पृथुलपीनकपाटवक्षाः । पञ्चास्यगर्वपरिभर्जनविश्रुतोजा जीया-
त्कलिङ्गजनमाग्यपुलिन्दसेनः ॥ १ ॥

महतावसिंहप्रशंसनम् ।

सततस्तपनत्वदीयमहसा शीतश्च कीर्त्याविपुर्ज्वालाऽऽलीढतनुस्तथैव दहनस्त्वत्कोपदेतेर्वशात् । पीयू-
षान्शुनिधित्वमाप करुणा क्षान्तिः क्षमाऽभूत्स्वयं भूप श्रीमहतावसिंह परितः स्फूर्तिस्तवैव स्थिता ॥ १ ॥

कच्छान्वयायजलधेरमृतांशुरन्यः प्रत्यर्थिवंशदहनः सुमना गुणज्ञः । विद्याप्रियो नयपरो मतिमान्वदान्यः
सीधारभूपतिरुदेतु यशो वितन्वन् ॥ २ ॥ यत्कौशलेन सकला जनताधिराय सम्मोदिता अतनुनिर्वृति-
मापुरद्धा सोऽयं विशुद्धचरितः प्रथितप्रभावः सीवारराजतिलकः प्रचकास्तु शश्वत् ॥ ३ ॥

प्रतापसिंहप्रशंसनम् ।

गुणैरुदारैर्यशमेत्य यस्य स्वयं मुकुन्दस्तनयत्वमागात् । आज्ञाप्रतापः कलितारितापः प्रतापसिंहः
स नक्तस्य नव्यः ॥ १ ॥ दृगन्तपातेन सदा प्रमोद दाता समान ह्यसतां सता च । उदण्डदण्डो हत-
शत्रुकाण्डः प्रतापसिंहः प्रथितो न कुत्र ॥ २ ॥

किसनसिंहप्रशंसनम् ।

दलितदस्युदलः प्रबलः खिलीकृतखलः कमलाकलयाऽऽहतः । परबलासहनेद्धवलः प्रभुः किसनसिंह-
वृषः प्रथितः क्षितौ ॥ १ ॥ प्रेम्णा मुकुन्दमनुरञ्जयतां जविष्णू रोचिष्णुरुक्तमगुणोदितयाऽऽत्मकीर्त्या
आजिष्णुरप्रमहसा महतारिजेता प्रद्योतते किसनसिंहनृपः पृथिव्याम् ॥ २ ॥

लक्ष्मणसिंहप्रशंसनम् ।

भूभृन्मौलिनिपेयमाणचरणः प्रोद्यत्प्रतापोऽब्जलः कान्त्या निर्जितमन्मथः प्रभुतया देवाधिपं
निर्जयन् । नीत्या भार्जितमार्गवः समिति च स्थैर्येण पार्थायितः श्रीमास्तोमरयंशरत्नमनघः श्रीलक्ष्मणो
लक्ष्यते ॥ १ ॥

जवाहरसिंहप्रशंसनम् ।

यत्तेजस्तपने तथैव दहने यत्कोपहेतिस्तथा यत्कारुण्यमहत्त्वमिन्दुगतमाविश्वप्रमोदावहम् । क्षान्तिर्यस्य
धरातले भरणकृत्प्रौढत्वमालोक्यते शेषे भूपथरो जवाहरविभुः स द्योततां सर्वदा ॥ १ ॥

परन्तपप्रशंसनम् ।

असौ शरण्यः शरणोन्मुखानामगावसत्त्वो भगधप्रतिष्ठः । राजा प्रभारखनलब्धवर्णः परन्तपो नाम
यथार्थनीमा ॥ १ ॥

अवन्तिनाथप्रशंसनम् ।

अवन्तिनाथोऽयमुदप्रवाह्विशालवक्षास्तनुवृत्तमध्यः । आरोप्य चक्रभ्रममुष्णतेजास्त्वष्ट्रेव यत्नो-
ल्लिखितो विभाति ॥ १ ॥

नैषधराजप्रशंसनम् ।

पुण्यश्लोकशिखामणिर्मनसिजश्रीर्नवसर्वङ्गवः प्रत्यर्थिव्रततिष्ठिदाकृत्तिपटुः पूर्णः समस्तैर्गुणैः सर्वोभिश्च
वृत्तः कलाभिरनघः प्रोद्यत्प्रतापानलः कारुण्यैकनिकेतनं विजयते श्रीमान्नलो भूपतिः ॥ १ ॥ कीर्त्या
पूर्णसुधाकरायितरुचिः सूर्यायितस्तेजसा गाम्भीर्येण महार्णवः सुरतरुखोदारभावेन यः । क्षान्त्या चैव
धरायितः सदसतां नित्य प्रजाकर्मणा निष्पक्षप्रहमीक्षणेन भगवान्धर्मो नलोऽसौ स्वयम् ॥ २ ॥
गङ्गाैवा इव निर्मलाः कृततमोष्मसा दिनेशा इवोदण्डा दण्डधरा इवोजतियुजः सत्पुण्यपूणा इवाञ्जुणा-
श्च जगद्विधावुलिपिगा वर्णा इवोच्चैर्गुणा यस्यासौ विमलः प्रगे सुमनसा ध्येयामिधानो नलः ॥ ३ ॥

१ खण्डयिता, प्रदाता च । २ पण्डितः । ३ शत्रूणां चेतसि सन्तापाधायकत्वात् । ४ दीर्घ-
बाहुः । ५ पुण्यः-पवित्रः श्लोको यशो येषामिति तेषां शिरोमणिव शिरोमणिः । 'श्लोको'
यश्चिः पद्ये च' इत्यमरः । ६ शोभा- । ७ न्यायालयेऽवस्थाय चिवेचनेनेति भावः । ८ प्रारब्ध-
कर्मलेखाक्षराणीवेति भावः ।

राजनारायणप्रशंसनम् ।

हस्तआजितशङ्खचक्रजलजं नागाधिपस्थायिन नित्य देवैर्वरैरुपासितपदद्वन्द्व श्रियालिङ्गितम् । आजि-
ष्णु जगतश्च पालनविधौ गाढातुराणं कलापूर्णं वेद न कः पुराणपुरुष श्रीराजनारायणम् ॥ १ ॥
आज्ञा मौलिषु भूमुजा मयरुजा चितेषु दुर्मेधसां प्रीतिः सत्सु दिशासु कीर्तिरतुला येनार्पिता सर्वतः । सर्व
राज्यमकण्टकं च विहित ध्वस्ता द्विषा सम्पदः सोऽसौ सम्मतवैभवो विजयते श्रीराजनारायणः ॥ २ ॥

तोमरासिंहप्रशंसनम् ।

दूरपाता दृढाघाता भीषणा स्कर्ममण्डिताः । अमोघा यस्य बाणौघाः पतन्ति समराजिरे ॥ १ ॥ विक्रमा-
दक्रियन्तोच्चैर्येन नानाधराधराः । त्रस्तशत्रुधरित्रीशकुलाकुलगुहागृहाः ॥ २ ॥ कृताः पुण्यवता येन सर्वे
सम्पत्समन्विताः । विहिता विबुधाः सोऽयं तोमरो यादवेश्वरः ॥ ३ ॥

राजराजप्रशंसनम् ।

योऽरातिक्षत्रचक्रकथनकरमुजा पालिताशेषपृथ्वीचक्रश्चक्रायुधामो दधदुरसि रमा^१ बाचि वाचामधीशः ।
व्यापापलप्रौढमौलिप्रकरमणिचक्रिप्रस्फुरत्पादपीठः सोऽयं गङ्गाऽन्वयायः प्रथितपृथुबलो राजते राजराजः
॥ १ ॥ यस्मिञ्चासति नेतयो न च खलाः शान्तिं लभन्ते कचिन्न त्रस्ताश्च कुतोऽपि साधुजनता नाप्या-
त्मभूः शोकगीः पापानां स्मरणं च कुञ्चन नो केनाप्युपस्थाप्यते सोऽयं भूपतिमौलिबन्धितपदः
श्रीराजराजो ह्यः ॥ २ ॥

नृपाहोपकरणप्रशंसनम् ।

यशःपटोऽयमद्भुतो न ते महीप कञ्चुकः । सुपुण्यकर्म मात्यदो जयप्रद सुरक्षणम् ॥ १ ॥ प्रज्ञा
तृतीयोप्रविलोचनस्य मृत्योर्ज्वलस्येश्वरकामदातुः । कामारिसुत्सृज्य मुदा सकामा उष्णीषगङ्गा तव माति
मूर्ध्नि ॥ २ ॥ चित्राभिरस्योपरि मौलिभाजा माभिर्मणीनामनणीर्यसीभिः । अनेकधातुच्छुरिताश्मराशो-
र्गोवर्धनस्याकृतिरन्वकारि ॥ ३ ॥ तमङ्गदे मन्दरकूटकोटिव्याघ्रनोत्तेजनया मणीनाम् । बहीयसा
दीप्तिवितानकेन चकासयामासतुल्लसन्ती ॥ ४ ॥ शिरोवेष्टनव्याजतस्ते मुखेन्दोः पर पक्षपाताद्भसत्येव
राहुम् । स्या मूर्ध्नि वद्ध कचच्छन्ननाल शशाङ्कोऽङ्गहीनो विमात्येष राजन् ॥ ५ ॥ ताराधिनाथमभिजित्य
मुखधियाद्वा राजंस्त्वया पदकैतवतो व्यलम्बि । वन्दीकृता इव तदीयवधूसमूहा हारच्छलेन तव
वक्षसि मान्ति नूनम् ॥ ६ ॥ धवलकुसुमभास्वत्कञ्चुकस्योपारेष्टात्कनकपरिकरेण आजसे राजराज ।
शरदि घनगणोद्यद्बिधुदुहामरेखाकलित इव धरेन्द्रः प्रोन्नतो विन्ध्यशैलः ॥ ७ ॥ स्वभाषारक्तश्रीनखर-
सुपमानद्वकनकस्फुरद्विधुद्राजत्कटकयुगलाभ्या तव करौ । विमातः काश्मीरवविलुलिताविन्द्रविजये हृते
स्वर्गद्वारार्गल इव विमो द्विदस्थितिक्वते ॥ ८ ॥

नागप्रशंसनम् ।

नीता कुम्भस्थलकठिनता कामिनीनामुरोजैः स्तेन धृत्वा घृतमणिगणैः कञ्चुकैरावृतैव । इत्याख्यातु
नरपतिगृहद्वारि कुम्भेन्द्रडिम्भाः गुण्डादङ्घ्रिपुपि बहुलां धूलिमुद्ग्लयन्ति ॥ १ ॥ सिन्दूरयुतिमुगवर्धनि
घृतस्कन्धावधिद्व्यामिके व्योमान्तःस्पृशि सिन्दूरंऽस्य समरारम्भोद्भुरे धावति । जानीमो नु यदि प्रदोष-
तिमिरव्यामिश्रनं व्याजिवेवास्त यान्ति समस्तब्राह्मणभुजातेजःसहस्राशवः ॥ २ ॥ एतद्वन्धवगस्तृपान्मसि

^१ शङ्खचक्रजलजं हि राजा भवतीति राजपदे, भगवत्पदे, तु स्पष्टम् ।
२. देवर्षेयं, राजेन्द्रश्च । ३. सुवर्ण- । ४. महर्षिभिः । ५. क्षत्रिय- ।

भृशं कण्ठान्तमज्जत्तुः फेनैः पाण्डुरितः स्वदिक्कारिजयक्रीडाशःस्वार्धभिः । दन्तद्वन्द्वजलानुविम्बनचतु-
र्दन्तः कराम्भोवमिव्याजादभ्रमुबल्लभेन गिरहं निर्वापयत्यम्बुधेः ॥ ३ ॥ स्वीयोदानप्रगन्धप्रकुपितहृदयो-
त्तारितोदण्डशुण्डैरुद्धच्छत्पुच्छगुच्छप्रतिकरेटिधिया सिन्धुरंधाधमानैः । तत्पादन्यासनग्रीमवदचलमरोहान्ति-
धारावधूर्णत्पारावाराभ्युपूर्णा धरणिरतितरां शङ्कमाना चक्रम्ये ॥ ४ ॥

अश्वप्रशंसनम् ।

धावन्तमनुधावपन्ति हरिणं तव वाजिनैः । नाभिनिर्मुक्तकर्तूरीलुब्धा इव समीरणाः ॥ १ ॥ मेख-
लीयति मेदिन्याः ककुभः कङ्कणीयति । मण्डलीस्तुरगः कुशजगतः कुण्डलीयति ॥ २ ॥ अनूनवेगा-
दयमद्वितीयशलायातुरङ्गादपि लज्जमानः । सुरोद्धतैर्धीर तुरङ्गमस्तं रजोमिरद्वापतिमावृणोति ॥ ३ ॥
अलक्षितगतागतैः कुलवधूकटाक्षैरिव क्षणानुनयशीतलैः प्रणयकेलिकोपैरिव । सुवृत्तमर्षणोज्ज्वलैर्भृगदृशा-
मुरोजैरिव त्वदीयतुरगैरिदं धरणिचक्रमाक्रम्यते ॥ ४ ॥ निर्मासं मुखमण्डले परिमित मध्ये लघु
कर्णयोः स्कन्धे बन्धुरमप्रमाणमुरसि स्निग्धं च रोमोद्गमे । पीनं पश्चिमपार्श्वयोः पृथुतरं पृष्ठे प्रधानं जवे
राजा वाजिनमारोह सकलैर्युक्त प्रशस्तैर्गुणैः ॥ ५ ॥ प्रयातुमस्माकमिदं कियत्पद धरा तदम्भो-
धिरपि स्थलायताम् । इतीध बार्हर्निजवेगदपितैः पयोधिरोधक्षममुद्धतं रजः ॥ ६ ॥ इयती जगती
कियती मघिता नमिता न न यामिति याति हयः । वियदङ्गणरिङ्गणरङ्गणमूर्धिमृशन्निव नर्तनमातनुते
॥ ७ ॥ किमङ्गारवद्वां खुरैः स्पर्शयन्तः कुरङ्गा इयाङ्गानि सकोचयन्तः । अटन्तो नटन्तो मटं तोपय-
न्तस्तुरङ्गाः सुरङ्गाः पुरं गाहयन्ति ॥ ८ ॥ धूलीभिर्दिग्धमन्यन्धिरयन्नाशाः खुराणा रथैर्वात सपति
खञ्जयञ्जवज्यैः स्तोतृगुणैर्मूक्यन् । धर्माधनसंनिभयुक्तजगता राज्ञामुनाधिष्ठितः सौन्द्रोत्फालमिषाङ्गिगा-
यति पदा स्पष्टं तुरङ्गोऽपि गर्गम् ॥ ९ ॥ वातं स्थावत्यन्तमः पुटकयन्तोतस्वर्ती सूत्रयन्तिधु पल्लय-
न्तं विटपयन्मूमण्डलं लोष्टयन् । शैलं सर्पपयन्दिशं चपलयल्लोकत्रयं क्रोडयन्हेलारन्ध्रयो हयस्तव
कथकार गिरा गोचरः ॥ १० ॥ तसां गामिव सस्पृशन्ति गतिभिर्वामुत्पतन्तो मुहुरन्तेवासिर्न आज-
वश्रुतगतीबाध्यापयन्तोऽनिलात् । देवस्वीयखुराप्रदोर्णवसुधाधूलीवितानं बलारात्यश्वो नटनं पठिष्यति हि
वस्तन्वन्ति बाह्यास्तव ॥ ११ ॥

कृपाणप्रशंसनम् ।

वर्णयामि विमलत्वमम्भसः किं त्वदीयकरवालवर्तिनः । एति यत्प्रभवमैन्देयीं शुक्तिं विश्वशुक्तिपुट-
मौक्तिकं यशः ॥ १ ॥ खड्गवारि भवतः किमुच्यते लोलशैवलमिवारिकुन्तलैः । यत्र राजति निवेशित त्वया
राजहसनिवहोपमं यशः ॥ २ ॥ न पक्षवृत्तिर्न सपक्षवृत्तिर्येपक्षवृत्तिः करवालधूमः । तथापि ते भूमिपते जगैर्त्यां
प्रतापवद्विप्रमितिं करोति ॥ ३ ॥ रिपुश्रियः किं कचसचयोऽयं प्रतापवहेः किमु धूमराजिः । विलोक्य
यत्पाणिगतं कृपाणमेव जनस्तर्कयते रणेषु ॥ ४ ॥ सद्यः करस्पर्शमवाप्य चित्र रणे रणे यस्य कृपाणलेखा ।
तमालनीला शरदिन्दुपाण्डु यशस्त्रिलोक्याभरण प्रसूते ॥ ५ ॥ दर्पान्धगन्धगजकुम्भकपाटकूटसंक्रान्तनिघ्न-
घनशोणितशोणशोचिः । वीरैर्व्यलोक्य शुधि कोपकपायकान्तिः कालीकटाक्ष इव यस्य करे कृपाणः ॥ ६ ॥
धाराधरस्त्वदसिरेप नरेन्द्र चित्र वर्णन्ति वैरिवनिताजनलोचनानि । कोशेन सततमसंगतिराहवेऽस्य दारि-
द्र्यमभ्युदयति प्रतिपार्थिवानाम् ॥ ७ ॥ कुरङ्गाक्ष्यामेणीं सुभगविपरीते रतिविधावधिस्कन्धं दृष्ट्वा किमपि

१ प्रतिद्वन्द्वज- २ अश्वः । ३ स्निग्ध- । ४ आकाशं वा स्वर्गम् । ५ वेगातिशय- ।
६ भूमिं धेजुं च । ७ नदीम् । ८ विद्याजयिनः । ९ इन्द्रसम्बन्धिनीम् । १० पृथिव्याम् ।

निपतन्तीमरिमटः । अधिग्रीव युष्मत्प्रचलकरवालव्यतिकर स्मरनेव स्तब्धो विरमति परीरम्भरमसात् ॥ ८ ॥
 कृपाणीय काली तव रिपुयशःक्षारमनिश पिबन्ती व्यालीव प्रथयति तथा द्रुवैषहताम् । यथा दूरा-
 दस्याः स्फुरणमपि समान्य सहसा विमुह्यन्ति प्रौढप्रहरणभृतोऽपि प्रतिमटाः ॥ ९ ॥ राजन्वीर विपक्षलक्ष-
 सुवधूवैधव्यदीक्षागुरुः सङ्ग्रामाध्वरकर्ममर्मकुशलः प्रत्यर्थिपृथ्वीभुजाम् । प्राणानर्थमणेर्मयापहरणं नाकारि
 किंतु प्रभो भ्रमज्ञेन तवेति दिव्यमपिबत्कोशं स खड्गः परः ॥ १० ॥ अस्यासिर्भुजगः स्वकोशविचराकृष्टः
 स्फुरत्कृष्णिमा कम्पोन्मीलदैराललीलवलनैस्तेषां भिये भूभुजाम् । सङ्ग्रामेषु निजाङ्गुलीमयमहासिद्धौषधी-
 वीरुधः पर्वास्ये विनिवश्य जाहुँलिकता कैर्नाम नालम्बिता ॥ ११ ॥ भूभुन्मौलितटीषु दर्शितसमारम्भोऽय-
 मम्भोधरस्त्वत्खड्गः प्रतिपक्षपङ्कपटल प्रक्षालयन्धारया । युद्धक्रुद्धाविरुद्धसिन्धुरगलद्रुण्डस्थलप्रस्वलन्मुक्ताभिः
 करकामिराशु समरे क्षोणीतले वर्षति ॥ १२ ॥ आश्चर्यं समराम्बरे रिपुयशश्चन्द्रप्रतापार्कयोः सर्वप्रासमय
 सहैव तनुते त्वत्खड्गराट्टः कथम् । किं चान्यत्परलोकनिर्मयमवास्तस्मिन्प्रहृत्युत्सवे गृह्णाति त्यजतामकम्प
 हृदयो राज्ञा समस्ता भुवः ॥ १३ ॥ देव त्वत्करप^{र्ष}कोशविगलन्मत्तालिमालामर्त्तिं वैधव्योद्भूतधूमकेतुमपरे
 त्वदैरियामभ्रुवाम् । कालक्षीकवरी प्रतापहृतभूभुम च केचिज्जगुर्भन्ये कालभुजङ्गलोलरसना हालाहल-
 व्यापृता ॥ १४ ॥ सिक्ताया वीरकण्ठस्थलवहलगलद्रक्तधाराम्भुवर्षैर्माघन्मातङ्गकुम्भोदलनविलुलितैर्मौक्तिकै
 पुष्पितायाम् । सग्रामोद्यानममौ तुरगखुरपुटोत्खातकृष्टस्थलयां जात ते खड्गवहत्याः फलमतुलसास्वादद्वय
 जयश्रीः ॥ १५ ॥ सर्पिवैषा कृपाणी तव भुजभुजगासङ्गतः सगैरादौ सद्यः कूर्तारिखण्डच्युतरश्चिररजो-
 योगमश्यावहन्ती । दृष्यद्दानाम्भुपुरोक्तकारिघटनागण्डशैलेषु लीना सृते सद्यः किलाण्डान्यतिविमलगल-
 झूरिमुक्ताच्छलेन ॥ १६ ॥ लेखन्ती व्योमगर्भे दिशि विदिशि मुहुर्निष्पतन्ती हरन्ती शश्वत्प्रौढान्धका-
 रानखिलजनमनोविस्मय वर्धयन्ती । यस्थ स्फारासिधारा तडिदिव तरला वैरिकण्ठोपकण्ठ प्राप्ता सद्यो
 नटीव प्रणयकुतुकिनी मोहमाविष्करोति ॥ १७ ॥ चूडापीडाभिरामः स्फुरदुरमणिभिर्मुद्रिकाकल्पमूतै-
 र्दोर्दण्डः कुण्डलीन्द्रस्तव जयति जगन्मण्डलाधार एषः । क्षीरआन्यारिकीर्तिं सपदि समुदिता पातुकामः
 प्रसर्पज्जिह्वाभुवैः किमेना चपलयति चमत्कारिणीं खड्गधाराम् ॥ १८ ॥

नृपतिप्रयाणप्रशंसनम् ।

प्रयाणे तव राजेन्द्र मुक्ता वैरिमृगीदृशाम् । राजहंसगतिः पद्मधामाननेन शशियुतिः ॥ १ ॥ दिङ्-
 नारीणां स्पृशत्यर्को रजःसदृषिताम्बरम् । प्रस्थाने नृपतेऽसन्तोऽर्पैर्ययान्ति रजोवृताः ॥ २ ॥ त्वद्वाजि-
 राजिनिर्धूतघूलीपटलपङ्किलाम् । न घत्ते शिरसा गङ्गा मूरिभारमिया हरः ॥ ३ ॥ यात्रासु यस्य च्वर्जिनीम-
 रेण दोलायमाना सकला धरित्री । आर्द्रव्रणाधिष्ठितपृष्ठपीठमकर्मठ कूर्मपतिं चकार ॥ ४ ॥ अस्य
 प्रयाणेषु समप्रशक्तेरग्रेसरैर्वाजिभिरुत्थितानि । कुर्वन्ति सामन्तशिखामणीनां प्रमाप्ररोहास्तमयं
 रजाति ॥ ५ ॥ यदस्य यात्रासु बलोद्धतं रजः स्फुरत्प्रतापानलधूममञ्जितम् । तदेव गत्वा पतितं
 सुषाम्बुधौ दधाति पङ्कीमवदङ्कता विधौ ॥ ६ ॥ त्वय्यागते किमिति वेपत एष सिन्धुस्त्वं
 सेतुमन्थकृदतः किमसौ विभेति । द्वीपान्तरेऽपि नहि तंऽस्त्यवशवदोऽद्य त्वा राजपुंगव
 निषेधत एव लक्ष्मीः ॥ ७ ॥ त्वयि प्रचलति प्रभो तुरगवल्गनासु स्फुरद्भवावलयधूलिभिः

१ पिधानम् । निधानं च । २ वक्र- । ३ चञ्चलः । ४ विपचिकित्सकत्वम् । ५ युद्धा-
 रम्भे । ६ छिन्न- । ७ सर्पः- । ८ विमानैः, पलायने मार्गानुसन्धानानर्पक्षतत्वात् । ९ सेना- ।
 १० सेतुमन्थनयोः कर्ता ।

सकलमेव कीर्णं नमः । दिवाकरहयावली निरवलम्बसंचारतः श्रमापनयनाय किं वल्लुमतीयमूर्ध्नि गता ॥ ८ ॥ चोली चोली न तु कलयते गुर्जरा जर्जराङ्गी भूर्जाकान्त विशति विपिन मालवी सालवी-
थीम् । नो सगीतं रचयति मनागद्ग वङ्गी कृशाङ्गी नाङ्गी रागं रहसि तनुते भूपते त्वत्प्रयाणे ॥ ९ ॥
देव त्वद्विजयप्रयाणविलसत्सद्वाजिराजत्रजक्षुण्णस्मातललीनपांशुपटलव्याप्तोऽनिमेषेक्षणः । सुत्रामा बहु
मन्यते फणिपति पातालमूलस्थित सोऽयुधामकरीन्द्रदुर्धरभरक्लान्तः सहलेक्षणम् ॥ १० ॥ देवे दिग्विज-
योद्यते धृतधनुःप्रत्यर्थिसीमन्तिनीवेधव्यत्रतदाधिनि प्रतिदिश क्रुद्धे परिआम्यति । आस्तामन्यनितम्बिनी
रतिरपि प्रायो न पौष्पं करे भर्तुर्धनुर्मदान्मदान्धमधुपीनीलीनिचोल धनुः ॥ ११ ॥ देव त्वद्विजयोद्यमे
हरिखुरजातक्षतस्मातलात्प्रोद्धते रजसः परागपटले दिक्चक्रमाक्रामति । अक्षणा पङ्क्तिशतानि निन्दति
निज हस्तद्वय निन्दति स्वा निन्दत्यनिमेषता परिपतद्वाष्पाम्बुधारो हरिः ॥ १२ ॥ युष्मद्वाजिजिताजिरा-
जिचरणक्षेपक्षतैर्मोहिनी मङ्क्षु क्षोणिमवेक्ष्य सिञ्चति धनैर्भतो नदीना जलैः । आशामण्डलमुत्कटध्वजपटै-
र्वात तनोति द्रुत चञ्चच्चलरेणुराश्विनमिथानेतु दिव गच्छति ॥ १३ ॥ धूर्ताधोरण देव वासवेकरो पङ्केन लितः
कथ नीतः स्वर्गातरङ्गिणीजलमसौ तत्रास्ति पङ्कः कुतः । सर्वाशाविजयोत्सवं प्रति कुतोद्योगे धराधीश्वरे स्फायन्ते
करिकर्णतालपथनो द्रुताश्च भूरेणवः ॥ १४ ॥ देव त्वद्भजवाजिर्पत्रपटलप्रोद्धतधूलीभरैराकाशं वसुधैर्वीर्ये खैरकरः
सोमार्थैते निष्प्रमः । किं चावो भरकुञ्चितः फणवता नैथः स कूर्मार्थते कूर्मो भोगपतीयते किमपर
रात्रीयते वासरः ॥ १५ ॥ बेलुत्पक्षतिराजहसयुधतिश्रुटयन्मृणालावलिआम्यत्वत्पदभूरिश्चाङ्कतिपतच्च-
क्रीकृतकेङ्कति । पर्यस्यन्नवपद्मसहतिपतद्विगतिर्वेगस्थिति प्रस्थानध्वजवातलोलमजनि स्वर्गापगायाः पयः
॥ १६ ॥ सत्य त्व पुरुषोत्तमोऽसि नियत तत्राणि रामो भवान्प्रस्थाने तव लज्जयेव नमति व्यक्तं यतो
मेदिनी । द्राक्पूर्वाचलपश्चिमाचलकुचावावृण्वती प्रोच्छलदृक्कारावचलत्पयोधिलहरीचैलाञ्चलैश्चञ्चलैः
॥ १७ ॥ प्रस्थाने तव भूमिपाल वसुधा जाता रजोदोपला त्वद्विद्वद्वारपयोधरोऽञ्जनवृत वर्पत्यवोऽश्रूद-
कम् । झञ्झाश्वासहिमापमौक्तिकगणान्वाभाः किरन्ति द्विपस्तच्चोत्पात इति प्रतापदहने यास्यन्ति ते
शत्रवः ॥ १८ ॥ एतद्दत्तासिघातस्रग्दस्रगसुहृद्वशसान्द्रेन्धनैतदोक्तामप्रतापञ्चलदनलमिलद्भूमभूमवमाय ।
एतद्दिग्जैत्रयात्रासमसमरभरं पश्यतः कस्य नासीदेतन्नासीरवाजिन्नखुरजरजोराजिराजिस्थलीषु ॥ १९ ॥
तत्तद्दिग्जैत्रयात्रोद्धरतुरगखुराप्रोद्धतैरन्धकारं निर्वाणारिप्रतापानलजमिव सजत्येष राजा रजोभिः । भूगो-
लच्छायमायामयगणितविदुर्नेयकायो भिय, भूदेतत्कीर्तिप्रतानैर्विधुमिरिव युधे राहुराहूयमानः ॥ २० ॥
गान्धारा गुप्तदारास्त्वथि चलति गलद्वाष्पधारा बिहारा गारास्त्रासान्वगाराः क्षितिपकुलमणे गुर्जरा
जर्जराशाः । तैलङ्गास्त्यक्तलिङ्गास्त्रिभुवनतिलक क्लिश्यदङ्गाः कलिङ्गा मोरङ्गा मुक्तरङ्गा सपदि सममवन्वीर
गङ्गाविहङ्गाः ॥ २१ ॥ काश्चित्कीर्णा रजोभिर्दिवमनुविदधुर्मन्दवक्त्रेन्दुशोभा निःश्रीकाः काश्चिदन्तर्दिश
इव दधिरे दाहमुद्गन्तस्तत्त्वाः । अमुर्वात्या इवान्या प्रतिपदमपरा भूमिवत्कम्पमापुः प्रस्थाने
पार्थिवानामशिवमिति पुरोभावि नार्थः शशसुः ॥ २२ ॥ जाने युष्मत्प्रयाणे क्षितितिलक रजोयोग-
दोषादशेषा दिग्योषाः स्नान्ति सद्यस्त्वदरिणुपवधूनेत्रनीरापगासु । सगम्य त्वत्प्रतापैस्तदनु किमु दधुर्दो-

१ समुदाय- । २ शङ्खली- । ३ भ्रमरी । ४ सुरगखुरसमूह- । ५ दशशतानि । ६ इन्द्रः ।
७ दिक्- । ८ अश्विनीकुमारं वैद्यम् । ९ घेरावतः । १० सुरगङ्गा- । ११ वाहनसमूह- ।
१२ भूमिरिवाचरति । १३ सूर्यः । १४ चन्द्र इवाचरति । १५ शेषः ।

हर्नं देव तासां प्राची प्रातः प्रसूते यदिदमुर्महोऽखण्डमार्तण्डविम्बम् ॥ २३ ॥ घूर्णन्ते तर्णमेतत्कुलव-
रणिभृतो दिग्दिषा दिग्दिदिशु क्षुम्पन्ति क्षोमयन्ति क्षितिमतिमृदितो मर्मणा कूर्मराजः । प्रस्थाने यस्य
गर्जत्करटिघ्नघटासम्रमन्यश्चतुर्वीर्षुर्दर्वीकरेन्द्रः कलयितुमुदितश्चायमार्तिं विमर्ति ॥ २४ ॥ दृत्यत्त्व-
द्वाजिराजिप्रसरखुरपुटप्रोद्धतैर्धूलिजालैरालोकालोकभूमीधरमतुलनिरालोकमाव प्रयाते । विश्रान्तिं कामयन्ते
रजनिरिति धिया भूतले सर्वलोकाः क्रोकाः क्रन्दन्ति शोकानलविकलतया किं च नन्दन्त्युल्लूकाः
॥ २५ ॥ इन्द्रः प्रक्षुब्धचित्तो दिशि दिशि सकलान्दिक्पतीन्सावधानान्कुर्वन्वज्राच्छपाणिः सुरवरवलित-
देवसेनां निगृह्य । स्वर्गद्वारे यदीयौद्धतबलनिहतप्रौढढक्कानिनादं श्रुत्वा तिष्ठन्प्रकम्पत्कुचकलशतटीकिं-
नरीगीयमानः ॥ २६ ॥ आजौ त्वद्वाजिराजिप्रखरखुरतरन्यासलीलामिद्व्या दीर्णायां देव निर्यक्विरल-
मवनीपाल पातालवह्निः । अङ्गीयाद्विश्वमेव प्रतिवृत्तिवधूनेत्रधाराश्रुधारावारा यदेनमारादिरिकुलदमन
द्राघ्न निर्वापयेयुः ॥ २७ ॥

पताकावर्णनम् ।

मयेन कृष्णान्यरुणानि रागात्पाण्डूनि कान्तादिवियोगमाजाम् । द्विषां मनांसि ध्वजकैतवेन लोलानि
मोक्षवां नृप सश्रयन्ति ॥ १ ॥

दुन्दुभिवर्णनम् ।

गङ्गामसि सुरत्राण तव निःसाणनिःस्वनः । स्नान्तीवारिवधूर्वागर्मपातनपातकी ॥ १ ॥ ब्रह्माण्ड
प्रविखण्ड्य भूधरगुहासुतान्दरीन्चोषयन्गार्भान्वैरिवधूत्रजस्य नृपते निष्पात्य हा पातकी । कीलाल परिशोष्य
च प्रतिभटानां तेजसा तेऽद्भुत शोढुं विष्णुपदं स्पृशत्यधिपयोगशिष्युतो दुन्दुभिः ॥ २ ॥ पारीन्त्राणां
धुरीणैरवनिधरगुहागर्गतः प्रोच्छलद्भिः स्वापञ्चराशपराधप्रचलितनयनप्रान्तमाकर्ण्यमानः । त्वत्प्रस्थानान्त-
स्थत्प्रलयजलधरश्चानधिकारधीरो घृष्टक्षीराश्रुतीरो जगति विजयते दुन्दुभिद्वन्द्वादः ॥ ३ ॥

वातायनवर्णनम् ।

आलोकमार्गं सहसा व्रजन्त्या कयाचिद्द्वेष्टनवान्तमाल्यः । बद्धु न समावित एव तावत्करेण
रुद्धोऽपि चं केशपाशः ॥ १ ॥ मसाधिकालम्बितमप्रपादमाक्षिप्य काचिद्भूषरागमेव । उत्सृष्टलीलागतिरा-
गवाक्षादलक्तकाङ्क्षा पदवीं ततान ॥ २ ॥ विलोचनं दक्षिणमञ्जनेन समाव्य तद्वञ्चितवामनेत्रा । तथैव
वातायनसनिकर्षं यथौ शलाकामपरा वहन्ती ॥ ३ ॥ जालान्तरप्रेषितदृष्टिरन्या प्रस्थानभिन्नां न बबन्ध
नीवीम् । नामिप्रविष्टाभरणप्रभेण हस्तेन तस्थावबलम्य वासः ॥ ४ ॥ अर्वाक्षिता सत्वरमुत्थितायाः
पदे पदे दुर्निमिते गलन्ती । कस्याब्धिदासीप्रशना तदानीमङ्गुष्ठमूर्त्तिपितसूत्रशेष ॥ ५ ॥ स्तनं धयन्त
तनयं विहाय विलोकनाय त्वरया व्रजन्ती । सप्रस्तुतायां पदवीं स्तनाभ्यां सिषेच काचित्पयसा गवाक्षम्
॥ ६ ॥ अमिषीक्ष्य सामिषुतमण्डन यतीः करस्रवनीविगलदशुकाः स्त्रियः । दधिरेऽधिमिति पटहप्र-
तिस्वनैः स्फुटमर्दहासमिव सौवपङ्क्तयः ॥ ७ ॥ रमसेन हारपददत्तकाञ्चयः प्रतिमूर्धज निहितकर्णपूरकाः ।
परिवर्तिताम्बरयुगाः समापतन्बलवीकृतश्रवणपूरकाः स्त्रियः ॥ ८ ॥ व्यसनोदपास्य चरण प्रसाधिकाक-
रपल्लवाद्रसवशेन काचन । द्रुतयावकैकपदचित्रितावर्नि पदवीं गतेन गिरिजा हारार्धताम् ॥ ९ ॥ व्यच-
लन्विशङ्कटकीटारकास्थलीशिखरस्खलन्मुखरमेखलाकुलाः । भवनानि तुङ्गतपनीयसंक्रमक्रमणकणकनकनू-
पुराः स्त्रियः ॥ १० ॥ करसुरमपद्मकुलापवर्जितैः प्रतिवेक्ष्य लाजकुसुमैरवाकिरन् । अवदीर्णश्रुतिपुट-
मुक्तमौक्तिकप्रकारैरिव प्रियरथाङ्गमङ्गलाः ॥ ११ ॥ नलिनान्तिकोपहितपल्लवश्रिया व्यवधाय चारु मुख-
मेकपाणिना । स्फुरिताहुलीविषरनिःक्षतोद्धसदशनप्रमाङ्कुरमजृम्भतापराः ॥ १२ ॥

सङ्ग्रामोपकरणवर्णनम् ।

अथोच्चैर्जरठकपोतकन्धरातन्महप्रकरविपाण्डुरद्यति । बलैश्चलच्चरणविधूतमुच्चरदनावलीरुदचरतः
 क्षपारजः ॥ १ ॥ विषङ्गिभिर्भ्रशमितरेतरं कचित्पुङ्गवैरुपरि निरुद्धनिर्गमाः । चलाचलैरनुपदमाहताः
 खुरावैत्रप्रमुञ्चिरमघ एव धूलयः ॥ २ ॥ गरीयसः प्रचुरमुखस्य रागिणो रजोऽभवद्व्यवहितसच्चमुत्कटम् ।
 सिचक्षतः सरसिजजन्मनो जगद्वलस्य तु क्षयमपनेतुमिच्छतः ॥ ३ ॥ पुरा शरक्षतिजनिता नि
 स्युगे नयन्ति नः प्रसभमसृजि पङ्कताम् । इति ध्रुव व्यलधिपुरात्तभीतयः खमुच्चकैरनलसखस्य
 केतवः ॥ ४ ॥ कचिल्लसद्वननिकुरम्भकर्तुरः कचिद्विरम्भयकणपुञ्जपिञ्जरः । कचिच्छरच्छशधर-
 खण्डपाण्डुरः खुरक्षतक्षितितलरेणुर्ययौ ॥ ५ ॥ महीयसां महति दिगन्तदन्तिनामनीकजे रजसि
 मुखानुपङ्गिणि । विसारितामजिहत कोकिलावलीं मलीमसां जलदमदाम्बुगजयः ॥ ६ ॥
 शिरोरुहैरलिकुलकोमलैरसी मुधा मृधे मृपत युवान एव मा । बलोद्धतं धवलितमूर्ध-
 जानिति ध्रुव जनाञ्जरत इषाकरोद्भजः ॥ ७ ॥ सुसंहतैर्दधपि धाम नीयते तिरस्कृति बहुभिर-
 संशयं परैः । यतः क्षितेरवयवसंपदोऽणवस्त्रिषांनिधेरपि वपुरावरीपत ॥ ८ ॥ द्रुतद्रवदथचर-
 णक्षतक्षमातलोत्तुसद्वल्लरजोवगुण्ठितम् । युगशयक्षणनिरयग्रहे जगत्पयोनिधेर्जल इव मग्नमावमौ
 ॥ ९ ॥ समुत्तुसदिनकरवक्त्रकान्तयो रजस्यलाः परिमलिताम्बरश्रियः । दिग्गन्ताः क्षणमविलो-
 नक्षमाः शरीरेणां परिहरणीयता ययुः ॥ १० ॥ निरीक्षितु वियति समेत्य कौतुकात्पराक्रम
 समरमुखे महीभृताम् । रजस्ततायनिमिपलोचनोत्पलव्यथाकृति त्रिदशगणैः पलाय्यत ॥ ११ ॥
 विषङ्गिणि प्रतिपदमापिवत्यपो हताचिरद्युतिनि समीरलक्षमणि । शनैःशनैरुपचितपङ्कमारिकाः पयोमुखः
 प्रययुरपेतवृष्टयः ॥ १२ ॥ नमोनदीव्यतिकरधौतमूर्तिभिर्विषयद्रुतैरनधिगतानि लेभिरे । चलच्चपु-
 रगखुराहतोत्पतन्महीरजःस्नपनसुखानि दिग्गजैः ॥ १३ ॥ गजव्रजाक्रमणमराधनम्रवा रसातल यद-
 खिलमानशे मुधा । नमस्तल बहुलतरेण रेणुना ततोऽगमन्निजगदिवेकतां स्फुटम् ॥ १४ ॥ समस्थली-
 कृतविवरेण पूरिता महीभृतां वल्लरजसा महागुहाः । रहस्त्रपाविधुरवधूरपार्थिनां नमःसदामुपकरणीयता
 ययुः ॥ १५ ॥ गते मुखच्छदपटसादृशी दृशः पथस्तिरोदधति घने रजस्यपि । मदानिलैरधिमधुचू-
 तगन्धिभिर्द्विपा द्विपानभिययुरेव रंहसा ॥ १६ ॥ मदाम्भसा परिमलितेन सप्तधा गजाञ्जनः क्षमि-
 रजश्चयानधः । उपर्यवस्थितघनपांशुमण्डलानलोक्यत्तपटमण्डपानिव ॥ १७ ॥ तूणीरवन्धपरि-
 णद्धमुजान्तरालमाकर्णलम्बिशिखिपिच्छकलापधारे । कोदण्डपाणिनिनदत्प्रतिरोधकानामापातदुष्प्रसह-
 माविग्भूदनीकम् ॥ १८ ॥ आदावेव गजेन्द्रमौलिविलमण्डपा पताकावली पश्चाद्धारणराजघोरगिर-
 तिप्रोद्दामयोधाश्रिता । उदण्डध्वजलाञ्छिताप्यथ घनीभृता रथानां तती तत्पश्चात्तुरगावली विजयते
 योधैः सम सर्वतः ॥ १९ ॥ योधैरेव वशीकृताः कथमपि प्रोद्दामरोपान्धिता गाढध्वान्तधरावरा इव
 गणक्षोणीं समालम्बिताः । ईपन्मीलितधूर्णित प्रतिदिश प्रक्षिप्तनेत्राञ्जला मन्दान्दोलितमौल्यो मदजलैरा-
 भान्ति दन्तावलाः ॥ २० ॥ आरुढक्षितिपालमालविगलस्वेनाम्बुमेकोद्धता मेरीक्षाकृतिचापटङ्कृति-
 चमत्कारोत्तुमन्मानसाः । श्रुम्यत्क्षोणितल स्फुरत्खुपट चञ्चलत्वेकेशरं मन्दभ्रान्तविलोचनं प्रतिदिशं
 नृत्यन्ति वाजिव्रजाः ॥ २१ ॥ सज्जन्तां कुम्भभित्तिच्युतमदमदिरामलभङ्गाः करीन्द्रो युज्यन्ता स्यन्दनेष्ट
 प्रसमजितमरुण्डवैद्यगास्तुरङ्गाः । कुन्तैर्नीलोत्पलानां वनमिव ककुभामन्तराले सज्जन्ताः पादाताः सचरन्तु

प्रसममसिलसत्पाणयः पत्तयोऽपि ॥ २२ ॥ अन्यूनोन्नतयोऽतिमात्रपृथ्वः पृथ्वीधरश्रीभृतस्तन्वन्तः
कनकावलीभिरुपमां सौदामिनीदामभिः । वर्णन्तः शममानयन्नुपलसच्छृङ्गारलेखायुधाः काले कालियकाय-
कालवेषुषः पाशून्जाम्भोमुचः ॥ २३ ॥ हेषाघोषैर्हरीणां जितघननिनदैर्बृहितैः कुञ्जराणां ज्याघातोऽथै-
र्निनादैः पटुपटहरवैर्मर्दलोद्दामशब्दैः । प्रातैः कर्णोपकण्ठ मद्गजनिषहस्कन्धघण्टाप्रणादैः शृङ्गाराय
त्वरन्ते त्रिदशमृगदशो वीरवर्गात्तुरक्ताः ॥ २४ ॥

युद्धस्थलप्रशंसनम् ।

पत्तिः पत्तिमयीयाय रणाय रथिन रथी । तुरङ्गस्थ तुरङ्गस्थो दन्तिस्थ दन्तिनि स्थितः ॥ १ ॥ तर्तु-
त्रात्र तनुवात्र शस्त्रं शस्त्र रथो रथः । इति शुश्रुविरे विष्वग्गुह्यताः सुमटोक्तयः ॥ २ ॥ सद्गामानन्दवर्षिण्यौ
विग्रहे पुलकाङ्किते । आसीत्कवचविच्छेदो वीराणां मिलता मिथः ॥ ३ ॥ निर्दय खड्गभिनेभ्यः
कवचेभ्यः समुच्छ्रितैः । आसन्व्योमदिशस्तूलैः पलितैरिव पाण्डुराः ॥ ४ ॥ शस्त्रभिनेमकुम्भेभ्यो मौक्ति-
कानि च्युतान्यधुः । आहवक्षेत्रमभ्युत्तकीर्तिबीजोत्करश्रियम् ॥ ५ ॥ वीराणां विपमैर्घोषैर्विद्रुता धारणा
रणे । शास्यमाना अपि त्रासाद्भ्रज्युर्धूताङ्गुशा दिशाः ॥ ६ ॥ रणे वाणगणैर्मन्त्रा भ्रमन्तो भिन्नयोधिनः ।
निममज्जुर्गलद्रक्तनिमग्नानु महागजाः ॥ ७ ॥ खड्गनिर्लूनमूर्धानो निपतन्तोऽपि वाजिनः । प्रथम पात-
यामासुरसिना दारितानरीन् ॥ ८ ॥ खड्गा रुधिरसंलिताश्चण्डांशुकरमासुराः । इतस्ततोऽपि वीराणां वैद्युत
वैभव दधुः ॥ ९ ॥ गृहीताः पाणिभिर्वारैर्विक्रीडाः खड्गराजयः । कान्तिजालच्छलादाजौ व्यहसन्समदा
इव ॥ १० ॥ खड्गाः शोणितसदिग्धा नृत्यन्तो वीरपाणिषु । रजोघने रणेऽनन्ते विशुता विभ्रम दधुः
॥ ११ ॥ वीराणां शस्त्रभिन्नानां शिरासि निपतन्त्यपि । अघावन्दन्तदष्टौष्ठमीषणान्यरिषु कुधा ॥ १२ ॥
शिरासि वरयोधानामर्धचन्द्राह्वितान्यपि । आददाना भृश पादैः श्वेना व्यानशिरे दिशः ॥ १३ ॥
उत्क्षिप्ता अपि हस्तीनैः कोपनैः पत्तयः करैः । ते रिपूनहनन्खड्गपातैः स्वस्य पुरः प्रभोः ॥ १४ ॥
उत्क्षिप्य करिभिर्दूर मुक्ताना योधिनां दिवि । प्रापि जीवात्मभिर्दिव्याङ्गनाकाण्डपरिग्रहः ॥ १५ ॥
क्रुद्धस्य दन्तिनः पत्तिर्जिघृक्षोरसिना क्रमम् । निर्मिथ दन्तमुसलान्यासरोह जिघृक्षया ॥ १६ ॥
खड्गेनामूलतो हत्वा दन्तिनोऽङ्घ्रिचतुष्टयम् । प्रपतिष्णोः प्रविष्टोऽपि पदातिर्निर्गङ्गुतम् ॥ १७ ॥
करेण करिणा वीरः सुगृहीतोऽपि कोपिना । असिनाऽसृज्जहाराशु तस्यैव स्वयमक्षतः ॥ १८ ॥
तुरङ्गी तुरगारूढ प्रासेनाहत्य वक्षसि । पततस्तस्य नाज्ञासीत्प्रासवात स्वके हृदि ॥ १९ ॥ तुरङ्ग-
सादिन शस्त्रहतप्राण गत शुवि । अस्त्राढयोऽपि महाव्रजो नात्रस्तनयनोऽत्यजत् ॥ २० ॥ द्विपा
प्रासहतप्राणो वाजिपृष्ठददासनः । हरतोऽमृतमहाप्रासो मटो जीवजिवाग्रमत् ॥ २१ ॥ खड्गेन शित-
धारेण भिन्नोऽपि रिपुणाऽश्वगः । नामूर्च्छकोपतो हन्तुमियेष च पतन्नपि ॥ २२ ॥ रथिनो रथिभिर्वा-
णैर्हतप्राणा दृढासनाः । कृतकार्मुकसधानाः सप्राणा इव मेनिरे ॥ २३ ॥ मिथोऽर्धचन्द्रनिर्लून-
मूर्धानौ रुषितौ रुषा । खेचरौ शुधि नृत्यन्तो स्वकबन्धवपश्यताम् ॥ २४ ॥ पत्तिः पदाति रथिन रथे-
शस्त्ररङ्गसादो तुरगाधिरूढम् । यन्ता गजस्याम्यपतद्गजस्थ तुल्यप्रतिद्वन्द्वि बभूव युद्धम् ॥ २५ ॥
आवृण्वतो लोचनमार्गमाजौ रजोऽन्धकारस्य विजृम्भितस्य । शस्त्रक्षताश्चद्विपवीरजन्म बालारुणोऽभूद्विधिर-

१ कालियनागस्य दुःसहविषधरराजसदृशकृष्णशरीरस्य । २ कवचाभावे रक्षासम्भवात् ।
३ सर्वतः । ४ विद्युत्सम्बन्धि- । ५ उत्साहावेशहता हि कवचवर्तां प्राप्यापि मुहूर्तं
तथैव खंचरन्तीति दृष्टचरम् । ६ वेगवान्धः । ७ हस्ति- ।

प्रवाहः ॥ २६ ॥ स छिन्नमूलः क्षतजेन रेणुस्तस्योपरिष्ठात्पवनोवधूतः । अङ्गारशेषस्य हुंतांशिनस्य पूर्वो-
त्थितो धूम इवावभासे ॥ २७ ॥ आधोरणाना गजसंनिपाते शिरांसि चक्रैर्निक्षिपैः क्षुराप्रैः । हस्ताभ्यन्ति-
श्येनखाग्रकोटिन्यासक्तकेशानि चिरेण पेतुः ॥ २८ ॥ तनुत्यजां वर्मभृतां विकोशैर्वृद्धसु दन्तेष्वसिभिः
पतद्भिः । उधन्तमग्निं शमयावभूवुर्गजा विविग्नाः करशीकरेण ॥ २९ ॥ शिलीमुखोत्कृतशिरःफलोदथा-
श्च्युतैः शिरस्त्रैश्चकोत्तरेव । रणक्षितिः शोणितमद्यकुल्या रराज मृत्योरिषं पानभूमिः ॥ ३० ॥ केचिद्भूदाः
केऽपि सचापबाणानन्ये कृपाणीरपरे च शूलम् । शक्त्यष्टिमन्ये मुसल परे च प्रोत्तानहस्ताः परिनर्तयन्ति
॥ ३१ ॥ सरोषयुद्धाङ्गणमध्यधांवन्मत्तद्विपानामधिकोल्लुकानाम् । पादाभिघातामिहताः पतन्ति रथाश्च
योधाश्च तुरङ्गमाश्च ॥ ३२ ॥ रम्भातरुतुद्धतघातपूरा यथा तथा वारण्ययूथनाथाः । सद्दामभूमौ विनिर्पतित्यन्ति
रथाश्च योधाश्च तुरङ्गमाश्च ॥ ३३ ॥ उत्थापितः संयति रेणुस्थैः सान्दीकृतः स्यन्दनवंशचक्रैः । विस्तारितः
कुञ्जरकर्णतालैर्नैत्रक्रमेणोपरुष सूर्यम् ॥ ३४ ॥ रथो रथाङ्गध्वनिना विजज्ञे विलोलघण्टाकणितेन नागः ।
स्वमर्तुनामग्रहणाद्वभूव सान्द्रे रजस्यात्मपरावबोधः ॥ ३५ ॥ परस्परं क्षतयोः प्रहर्त्रोत्क्रान्तवाच्यौः
समकालमेव । अमर्त्यभावेऽपि कयोश्चिदासीदेकाप्सरःप्रार्थितयोर्विवादः ॥ ३६ ॥ महास्वनः सैन्यविमर्द-
संभवः कर्णान्तमूलकघतामुपेयिवान् । पयोनिधेः क्षुब्धतरस्य मन्थनो बभूव भूम्ना भुवनोदरम्भरिः ॥ ३७ ॥
दन्तीन्द्रदानाम्बुधिवारिवीचिमिः सद्योऽपि नद्यो बहू ताः पुष्परिरे । धरास्त्रोभिस्तुरगक्षतैर्भूतैः पङ्कता-
मेत्य रजस्वलीकृतम् ॥ ३८ ॥ निम्नप्रदेशाः स्थलतामुपागमन्निम्नत्वमुच्चैरपि सर्वतः स्थलम् । तुरङ्गमाणां
व्रजतौ क्षुरैः क्षिप्ती रथैर्गजेन्द्रैः परितः समीकृता ॥ ३९ ॥ महागजानां गुरुवृद्धितैः शतैः सुहेषितैर्वा-
रतैश्च बाजिनाम् । घनै रथानां चलचण्डचीकृतैस्तिरोहितोऽभूत्पटहस्य निःस्वनः ॥ ४० ॥
घनैर्विलोक्य स्थगितार्कमण्डलैश्चमूरजोभिर्निर्निचितं नभस्तलम् । अयापि हंसैरभिमानसं घनंभ्रमेण सानन्द-
मनर्ति केकिमिः ॥ ४१ ॥ विलोक्य धूलीपटलैर्मृशं भूतं द्यावापृथिव्योरलमन्तरं महत् । किमूर्ध्वतोऽधः
किमंशत ऊर्ध्वतो रजोऽभ्युपैतीति जनैरतर्क्यत ॥ ४२ ॥ नोर्ध्वं न चाधो न पुरो न पृष्ठतो
न पार्श्वतोऽभूत्खलु चक्षुषो गतिः । सूच्यप्रमेदैः पृत्तनारजोभरैः सुनिर्भरं प्राणिगणस्य सर्वतः ॥ ४३ ॥
उदामदानद्विपट्वृद्धितैः शतैर्नितान्तमुत्तुङ्गतुरङ्गहेषितैः । चलद्वजस्यन्दननेमिनिःस्वनैरमूर्च्छितसमथा-
कुल नभः ॥ ४४ ॥ महागजानां गुरुभिस्तु गर्जितैर्विलोलघण्टारणितै रणोज्ज्वलैः । वीरप्रमेदैः
प्रमदप्रमेदुरैर्वाचालतामादधिरेतरा दिशः ॥ ४५ ॥ नमोदिगन्तप्रतिघोषमीषैर्महामहीशूततदारणो-
ल्बणैः । पयोधिनिर्धूननकेलिभिर्जगद्वभूव मेरीस्वनितैः समाकुलम् ॥ ४६ ॥ इतस्ततो वातविधूतं-
चञ्चलैरारोधिताशागमनैर्ध्वजांशुकैः । लघुकणत्काश्चनकिङ्किणीकुलैरमजि धूलीजलधौ नमोर्गतैः ॥ ४७ ॥
घण्टारवै रौद्रतरैर्निरन्तरैर्विद्युत्वरैर्गर्जरवैः सुमैरवैः । मदद्विपाना प्रथयावभूविरे न र्वाहिनीनां पटहस्य
निःस्वनाः ॥ ४८ ॥ करालवाचालमुल्लैश्चमूरवैः सस्ताम्बरा वीक्ष्य रजस्वला दिशः । तिरौबभूवे
गंगने दिनेश्वरो रजोऽन्धकारे परितः कृतोऽप्यसौ ॥ ४९ ॥ आक्रान्तपूर्वा रमेन सैनिकैर्दिगङ्गनां-
व्योमरजोऽभिदूषिताः । मेरीरवाणि प्रतिशब्दितैर्धनैर्जगज्ज गण्डं गुरुमत्सरादिव ॥ ५० ॥ गुरुसमीर-
समीरितभूधरा इव गङ्गा गगनं विजगाहिरे । गुरुतरा बहुवारिमरोद्धना भुवमतीव नमन्त इवाभवेन्
॥ ५१ ॥ सजग्माते तावपायानपेक्षौ सेनाऽम्भोवी धीरनादौ रयेण । पक्षच्छेदात्पूर्वमेकादेशे

वाञ्छन्तौ वा विन्ध्यसद्वौ निलेतुम् ॥ ५२ ॥ पत्तिः, पत्तिं वाहमेयाय वाजी
नाग नागः स्यन्दनस्थो रथस्थम् । इत्थ सेना वल्लभस्येव रागादङ्गेनाङ्ग प्रत्यनीकस्य मेजे
॥ ५३ ॥ रथ्याघोषैर्बृहैर्गौरणानामैक्य, गच्छन्वाजिना हेषयौ, च । व्योमव्यापि सतत
दुन्दुभीनामव्यक्तोऽमूदीशितेव प्रणाद्रः ॥ ५४ ॥ रोषावेशाद्गच्छता, प्रत्यमित्रमूर्खस्त्रिस्थूलबाहुध्व-
जानाम् । दीर्घास्तित्यैवैजयन्तीसदृश्यः पादातानां मेजिरे खल्लेखाः ॥ ५५ ॥ उच्चनादं धनिमिर्नि-
ष्ठुराणि, स्थूलान्युच्चैर्मण्डलत्वं दधन्ति । आस्तास्यन्ते कर्मुकाणि स्म क्राम हस्त्यारोहैः कुञ्जराणां शिरांसि-
॥ ५६ ॥ घण्टानादो निःस्वनो डिण्डिमाना प्रेवेयाणामारवो बृहत्तानि । ओमित्येव प्रत्यवोच्चगजाना-
मुत्साहार्थं वाचमाघोरणस्य ॥ ५७ ॥ रोषावेशादामिमुख्येन कौचित्याणिग्राह रहसैवोपयातौ । हित्वा
हन्तीर्मल्लवन्नुष्टिघात प्रन्तौ बाहुबाहवि व्यासजेताम् ॥ ५८ ॥ शुद्धा सङ्ग न कचित्प्राप्तवन्तो दूरा-
न्मुक्ताः शीघ्रता दृश्यन्तः । अन्तःसेन विद्विषामाविशन्तो युक्त चक्रुः सायका वाजितायाः ॥ ५९ ॥
आक्रम्याजेरग्रिमस्क्न्धमुच्चैरास्थायाथो वीतशङ्क शिरश्चा हेलालोला वर्त्त गत्वातिर्मर्त्यं धामारोहन्मानभाजः
सुखेन ॥ ६० ॥ रोदोरन्न व्यस्तुवानानि लोलैरङ्गस्यान्तर्मापितैः स्थावराणि । केचिदुर्वीमेत्य सयजि-
रैवां क्रीणन्ति स्म प्राणमूल्यैर्यज्ञासि ॥ ६१ ॥ वीर्योत्साहस्त्राधि कृत्वावदान सप्रामात्रे-मानिना लज्जिता-
नाम् । अज्ञातानां शत्रुभिर्युक्तमुच्चैः श्रीमन्नाम श्रावयन्ति स्म नैनाः ॥ ६२ ॥ सदृशत्वादङ्गसलङ्गिनीत्व
नीत्वा काम गौरवेणावबद्धा । नीता हस्त बद्धयित्वा परेण द्रोह चक्रे कस्यचित्त्वा कृपौणी ॥ ६३ ॥
नीते मेद धौतघाराभिघातादम्भोदासे शानवेणापरस्य । सौमप्राजिस्तीक्ष्णमार्गस्य मार्गो विद्युहीतः कैङ्करटे
लस्यते स्म ॥ ६४ ॥ मिश्रीभूते तत्र सैन्यद्वयेऽपि प्रायेणाय व्यक्तमासीद्विशेषः । आत्मीयास्ते ये पराङ्गः पुरस्ता-
दम्यावर्ती समुखो यः परोऽसौ ॥ ६५ ॥ आमूलान्तात्सायकेनायतेन स्यूते बाहौ मण्डुकलिष्ठमुष्टेः । प्राप्यासङ्गा
वेदनामस्तधैर्यादप्यग्रस्यचर्म नान्यस्य पाणेः ॥ ६६ ॥ भित्त्वा घोर्णोमायसेर्नोर्ध्वैः स्थूरीर्घ्रोगोर्ध्वपक्षेण
विभ्रः । शिक्षाहेतोर्नाढरज्ज्वेव बद्धो हर्तुं वक्र नाशकमुखोऽपि ॥ ६७ ॥ विष्वक्प्रीचीर्विक्षिपन्सैन्यवीची-
रौजोन्नतः कापि दूर प्रयातम् । बभ्रामैको बन्धुमिष्ट दिदृक्षुः सिन्धौ बाधो मण्डल भोर्वराहः
॥ ६८ ॥ यावच्चक्रे नाञ्जन बोधनाय व्युत्थानञ्चो हस्तिचारी मदस्य । सेनास्वानादन्तिनामात्म-
नैव स्थूलास्तावत्प्रावहन्दानकुल्याः ॥ ६९ ॥ प्रत्यामने दन्तिनि प्रातिपक्षे यन्ना नागः प्रास्तव-
क्त्रच्छदोऽपि । क्रोधाक्रान्तः क्रूरनिर्दारिताक्षः प्रेक्षाञ्चक्रे नैव किञ्चिन्मदान्वः ॥ ७० ॥ अन्योऽन्येषा
पुष्करैराभृशन्तो दानोद्रेदानुच्चकैर्मुग्धवालाः । उन्मूर्धनः सनिपत्यापरान्तैः प्रायुध्यन्त स्पष्टदन्तध्व-
नीमाः ॥ ७१ ॥ प्राचीयासः सहताः स्थेमभाजश्चारुदग्रास्तीक्ष्णतामत्यजन्तः । दन्ता दन्तैरहताः
सौमजाना मङ्गं जग्मुर्न स्वयं सामजाताः ॥ ७२ ॥ मातङ्गानां दन्तसघट्टजन्मा हेमच्छेदच्छायचञ्च-
ळिखग्राः । लग्नोऽप्यग्निश्चामरेषु प्रकाम माञ्जिष्टेषु व्यज्यते न स्म सैन्यैः ॥ ७३ ॥ ओषामौसे

१ तुरगम् । २ त्रियस्य । ३ बृहण्युद्धितादयो हि गजराज्ये कृताः । ४ हेपाऽऽदयो हि
शब्दास्तुरगशब्दे कृताः । ५ ज्याकर्षणेन 'सशब्दानि । ६ आयुधानि । ७ पक्षशालितायाः ।
८ मर्त्यलोकमतिक्रम्यस्थितम् । ९ स्वर्गम् । १० सङ्ग्रामरूपापणम् । ११ स्तुतिपाठकाः ।
१२ सङ्ग्रामः । १३ सरधिरपुञ्जा । १४ कवचे । १५ नाविकाम् । १६ लोहमयेन । १७ वक्षसि ।
१८ तदानीमेवारुढः । १९ गृध्रपक्षयुक्तेन, गृध्रपक्षाकारपक्षयुक्तेन वा बाणेन । २० सर्वतोभ्या-
पिनीः । २१ सङ्ग्रामे । २२ पुथिव्याः । २३ शुण्डादण्डैः । २४ हस्तिनाम् । २५ ददाह ।

मत्सरोत्पातवाताश्लिष्यदन्तक्ष्माख्मां धर्वणोत्थैः । यौगोन्तैर्वा वह्निभिर्धारणानामुच्चैर्मूर्धव्योम्नि नक्षत्रमाला
 ॥ ७४ ॥ सान्द्राम्मोदश्यामले सामजानां वृन्दे नीताः शोणितैः शोणिमानम् । दन्ताः शोभामापुर-
 म्मोनिधीनां कन्दोद्भेदा वैद्रुमा वारिणीव ॥ ७५ ॥ उत्क्षिप्नोच्चैः प्रस्फुरन्त रदाम्यामीषादन्तैः
 कुञ्जरं शान्वीयम् । शृङ्गप्रोतप्रावृषेण्यम्बुदस्य स्पष्टं प्रापत्साम्यमुर्वीधरस्य ॥ ७६ ॥ व्यास लोकै-
 र्दुःखलम्यापसारं संरन्मिन्त्वादेत्य धीरो महीयः । सेनामध्यं गाहते वारणः स्म ब्रह्मेव प्रागादिदेवोदरान्तः
 ॥ ७७ ॥ भृङ्गश्रेणीश्यामभासां समूहैर्नाराचानां विद्वनीरन्मदेहः । निर्मीकत्वादाहवेनाहतेच्छो हृष्य-
 न्हस्ती हृष्टोमेव रेजे ॥ ७८ ॥ आताम्रामा रोषभाजः कटान्तादाशुत्वाते मार्गणे धूर्गतेन । निश्च्यो-
 तन्ती नागराजस्य जङ्गे दानस्थाहो लोहितस्येव धारा ॥ ७९ ॥ कुर्वञ्ज्योत्सनाविभुषा तुल्यरूपस्तार-
 स्ताराजालसाराभिष धाम् । खड्गावातैर्दारितादन्तिकुम्भादामाति स्म प्रोच्छलन्मौक्तिकौघः ॥ ८० ॥
 दूरोत्क्षिप्तक्षिप्रचक्रेण कृतं मत्तो हस्तं हस्तिराजः स्वमेव । भीम भूमौ लोलमानं सरोवः
 पादेनास्रपङ्कपेणं पिपेव ॥ ८१ ॥ आपस्कारोत्खनगात्रस्य भूमि निःसाधार गच्छतोऽवा-
 ड्मुखस्य । लब्धायामं दन्तयोर्युगममेव स्वं नागस्य प्रापदुत्तमैतत्त्वम् ॥ ८२ ॥ हस्तेनाग्रे
 वीतमीति गृहीत्वा कंचिर्दालः क्षिप्तवानूर्ध्वमुच्चैः । आसीनाना व्योम्नि तस्यैव हेतोर्दिव्यद्वी-
 णामर्पयामास नूनम् ॥ ८३ ॥ आक्रम्यैकामप्रपादेन जङ्गामन्यामुच्चैराददानः करेण । सौस्थित्वानं
 दाख्यदारुणात्मा कंचिन्मध्यात्पाटयामास दन्ती ॥ ८४ ॥ उत्प्लुत्यारोर्दधचन्द्रेण लूने वक्त्रेऽन्यस्य
 क्रोधदष्टोष्ठदन्ते । सैन्यैः कण्ठच्छेदलीने कवचाद्भूयो विभ्ये वरगतः सासिपाणेः ॥ ८५ ॥ प्रत्यावृत्त
 मग्नभाजि स्वसैन्ये तुल्यं मुक्तैराकिरन्ति स्म कचित् । एकौघेन स्वर्णपुङ्खैर्द्विषन्तः सिद्धा मान्यैः साधुवा-
 दैर्द्वयेऽपि ॥ ८६ ॥ बाणाक्षितारोहशून्यासनाना प्रक्रान्तानामन्यसैन्यैर्ग्रहीतुम् । संरब्धाना आम्यता-
 माजिभूमौ वीरी वीरैः सस्मरे वारणानाम् ॥ ८७ ॥ कश्चिन्मूर्च्छामेत्य गाढप्रहारः सित्तः शीतैः शीकरै-
 र्वारणस्य । उच्छ्वासः प्रस्थिता त जिघृक्षुर्व्यर्थाकृता नाकनारी मुमूर्च्छ ॥ ८८ ॥ लूनग्रीवात्सायके-
 नापरस्य धामत्युच्चैराननादुत्पतिष्णोः । त्रेसे मुग्धैः सैहिकेयानुकाराद्रौघकारादप्सरोवक्रचन्द्रैः ॥ ८९ ॥
 वृत्तं युद्धे शूरमाश्लिष्य काचिद्वन्तुं वर्णं मेरुकुञ्ज जगाम । त्यक्त्वा नागौ देहमेति स्म यावत्पत्नी
 सद्यस्तद्वियोगासमर्था ॥ ९० ॥ त्यक्तप्राण सयुगे हस्तिनीस्था वीक्ष्य प्रेरणा तत्क्षणादुद्गताधुः । प्राप्या-
 खण्डं देवभूयं सतीत्वादाशिष्ठेव स्वैव कचित्पुनर्ग्री ॥ ९१ ॥ स्वर्गे वासं कारयन्त्या चिराय प्रत्यग्रैस्त्व
 प्रत्यह धारयन्त्या । कश्चिद्वेजे दिव्यनार्या परस्मिल्लोके लोक प्रीणयन्त्येव कीर्त्या ॥ ९२ ॥ गत्वा नून
 वैबुध सन्न रम्यं मूर्च्छाभाजामाजगामान्तरात्मा । भूयो दृष्टप्रत्ययाः प्राप्तसद्भाः साधीयस्ते यद्रणायात्रियन्ते
 ॥ ९३ ॥ कश्चिच्छस्त्रापातमूढोऽपवोदुर्लब्ध्वा भूयश्चेतनामाहवाय । व्यावर्तिष्ट क्रोशतः सस्युस्त्वैस्त्य-
 क्तश्चात्मा का च लोकावुवृत्तिः ॥ ९४ ॥ भिन्नोरस्कौ शत्रुणाकृष्य दूरादासन्नत्वात्कौचिदेकेषुणैव ।
 अन्योन्यावष्टम्भसामर्थ्ययोगादूर्ध्वविव स्वर्गतावप्यभूताम् ॥ ९५ ॥ मग्नैर्दण्डैरातपत्राणि भूमौ पर्यस्तानि
 प्रौढचन्द्रशुतीनि । आहाराय प्रेतराजस्य रौप्यस्थालीनीव स्थापितानि स्म भान्ति ॥ ९६ ॥ रेजुर्भ्रष्टा
 वक्षसः कुङ्कुमाङ्का मुक्ताहाराः पार्थिवानां व्यसैन्याम् । हासालक्ष्याः पूर्णकामस्य मन्ये मृत्योर्दन्ताः पति-

१ युगान्तसम्बन्धिभिः । २ ईषावत् रदनः । ३ वर्षाकालिक- । ४ मदस्य ।
 ५ मूलमारम्य । ६ आयतम् । ७ उत्तमत्वम् । ८ दुष्टो गजः । ९ आह्वयमानास्थिशब्द-
 सहितम् । १० एतदाकारेण बाणविशेषेण । ११ बन्धनस्थानम् । १२ समूहः । १३ सङ्ग्रामे
 मर्त्यशरीरं परित्यज्य दिव्यशरीरत्वेनोपस्थितम् । १४ नवीनत्वम् । १५ मृतानाम् ।

रक्तासवस्य ॥ ९७ ॥ निम्नेष्वोषीभूतमल्लक्षतानामसं भूमौ यच्चकासांचकार । रागार्थं तर्कि तु कौमुद्य-
मम् ; संयोनानामन्तकान्तःपुरस्य ॥ ९८ ॥ रामेण त्रिःसप्तकृत्वो हृदानां चित्रं चक्रे पञ्चकं क्षत्रि-
यासैः । रक्ताम्भोमिस्तत्क्षणादेव तस्मिन्संख्येऽसंख्याः प्रावहन्दीर्घवत्यः ॥ ९९ ॥ संदानान्तादस्त्रिभिः
शिक्षितास्त्रैराविश्याधः शतशस्त्रावल्लनाः । कूर्मोपम्यं व्यक्तमन्तर्नदीनामैर्माः प्रापन्नद्रव्योऽसृङ्मयीणाम्
॥ १०० ॥ पद्माकारैर्योधवज्रैरिमानां कर्णधैष्ट्यामरैरेव हसैः । सोपस्कारैः प्रावहन्नसतोयाः स्रोत-
स्विन्यो वीचिषूचैस्तरद्विः ॥ १०१ ॥ उक्तान्तानामामिषायोपरिष्टादध्याकाशं वज्रमुः पत्रवाहाः ।
मूर्ताः प्राणा नूनमद्याप्यवेक्षामासुः कायं त्याजिता दाक्षणास्त्रैः ॥ १०२ ॥ आतन्वद्विर्दिक्षु पत्राग्रनादं
प्रातैर्दरादाशु तीक्ष्णैर्मुखाग्रैः । आदौ रक्तं सैनिकानामजोवैर्जीवैः पश्चात्पद्मिणीरपायि ॥ १०३ ॥
ओजोभाजा यत्रणे सस्थितानामादत्तीत्र सार्धमङ्गेन नूनम् । ज्वालाव्याजादुद्रमन्ती तदन्तस्तेजस्तारं
दीप्तजिह्वा बर्वाशे ॥ १०४ ॥ नैरन्तर्यच्छिन्नरेहान्तरालं दुर्मध्यस्थं ज्वालिना जहितेन । योदुर्वाण-
प्रोतमादीप्य मांसं पाकापूर्वस्वादमादे शिवाभिः ॥ १०५ ॥ ग्लानिच्छेदि क्षुत्प्रबोधाय पीत्वा रक्ता-
रिष्टं शोषिताजीर्णशेषम् । स्वादुर्कौरं कालखण्डोपदशं क्रोष्टा हिंस्व व्येष्यग्न्यस्वनव ॥ १०६ ॥
क्रूरैर्वातुगैः पुष्कैरप्यानकैर्ना प्रत्याशामिर्मेदसो दारितानि । औभीलानि प्राणिनः प्रत्यवर्षैर्नकालो
नूनं व्याददावाननानि ॥ १०७ ॥ कीर्णां रेजे साजिभूमिः समन्तादप्राणद्विः प्राणभाजा
प्रैतीकैः । बह्वारम्भैरर्थसयोजितैर्वा रूपैः स्रष्टुः स्रष्टिकर्मान्तशाला ॥ १०८ ॥ त्वत्पत्रमुक्त-
विशिखैरशनिप्रकाशैरामूलच्छन्ननवकेतककान्तदन्ताः । आसावसन्नमदधारकपोलमागाः सपादयन्ति
करिणः करिणीभ्रम नः ॥ १०९ ॥ मिलितमिहिरिभास मौलिमेतस्य दृष्ट्वा परवरतनुपादालक्तक
तर्कयन्त्या । त्वदरिधरिणिजैर्निर्मानुबिम्बेन गच्छन्मुरनगरमृगाक्ष्या वीक्ष्यते साम्यस्यम् ॥ ११० ॥
भवत्तुरगनिष्ठुरक्षुरदृढव्रणैराचिता क्षणत्समरविच्युतप्रतिनृपालचेलाञ्जिता । इयं रणधरा भवद्विरद-
दानधारजलैः किमु व्रणतलेऽर्पितं वसनपट्टमासिञ्चति ॥ १११ ॥ कृपाणकिरणानलं रुधिर-
नीरपूरच्छटाजटान्नततिस्कुलं भटति मिहिलैराकुलम् । प्रमथ्य समरार्णवं वरमकर्षिं लक्ष्मीस्त्वया
विधाय मदमन्थरं मथनमन्दरं सिन्धुरम् ॥ ११२ ॥ झणझणितकङ्कणकणितकिङ्किणीक
धनुर्ध्वनदुष्पुण्डरीकृतकरालकोलाहलम् । वितत्य किरतोः शरानविरतस्फुरच्चूडयोर्विचित्रमभि-
वर्षते भुवनमीममायोधनम् ॥ ११३ ॥ प्रतीक्ष्यन्ते वीर्यैः प्रतिमुखमुरोभिः सरमसं विपक्षाणां
हेतीः प्रतिनियतवैर्यानुभवतः । विदीर्णत्वग्भारादलितपिशिताच्छिन्नधमनिप्रकाण्डास्थिस्नायुस्कुटतर
विलक्ष्यान्त्रनिवहाः ॥ ११४ ॥ शितैर्वाणैरेके मृधैर्मुवि परे तीक्ष्णनखैः क्रियासातत्येनाप्यह-
महमिकाक्रान्तमनसः । मिथो विच्यन्ति स्म प्रबलतमसमर्दविदलक्षितिक्षोदैः पिष्टातकसुरमिवक्षस्तट-
भूतः ॥ ११५ ॥ महैर्मिन्नाः प्रतिवृपतयः शङ्खनादानुदारान्ध्रत्वा राजन्पुनरपि भुजादण्ड-
कण्डूतिमाजः । आलिङ्गन्त्यास्त्रिदशसुदृशैः शूलतां वीक्ष्य भुग्रां चापत्रान्त्या चपलमनसो हस्त-

१ उत्तरीयाणाम् । २ सरितः । ३ शुल्कदेशमारभ्य । ४ हस्तिस्त्रयन्धिनः । ५ रुधिरपूर्ण-
नाम् । ६ परिकरयुक्ताः । ७ मृत्तानाम् । ८ पक्षिगणैः, चाणसहैश्च । ९ शब्दं चक्रे । १० देहम् ।
११ भुक्तवान् । १२ मांसभक्षिसमुदायैः । १३ सुखानि । १४ वाचविशेषाणाम् । १५ अयावहानि ।
१६ अभक्षयन् । १७ अङ्गैः । १८ सूर्यः । १९ तत्र शत्रुभूतो राजा । २० महाकायजलजन्तु-
विशेषास्तिमिङ्गिलाः । २१ धनुकोटिः । २२ शस्त्राणि । २३ सङ्ग्रामदेशे । २४ देवाङ्गनायाः ।

मावर्तयन्ति ॥ ११६ ॥ मुञ्चद्विर्मदवारि - वारणगणैर्मवापितं - आर्तुकरैः - शकशरासनायतमवच्छेदः
 शिलीन्त्रायितम् । खद्योतासितमल्लघटनंसमुद्रूतस्फुल्लिङ्गैः स्फुरन्नाराचैश्चपलायितं - रणमुखा - सैन्यैर्ममत्वा-
 यितम् ॥ ११७ ॥ सुम्रभूयुगलैः क्रुधा समधिकस्फारावृणाक्षैः क्षणात्स्वेदान्मः पटलप्रकण्टितिकैर्दृष्टाधरो-
 धैरपि । दृष्टमश्रुभिरुपतद्भिरभितः - संकीर्णमालस्यते त्वद्वस्तास्त्रनिकृतावैरिभटसुखेपीशिशोर्भिरिष्यत्
 ॥ ११८ ॥ - स्वेद्यमिः ककुम्भः - पृषत्कनिकरैर्व्योमं द्विधा - खण्डितैर्देहैर्विद्विषतां - ध्वंशतलमपि - प्रच्छादयन्तौ
 चिरम् । कुर्वते - सलिलाविलेक्षणपथान्येतौवकाण्डोच्चरद्रोमाङ्गानि - सवेपथून्यपि मुद्वर्ध्माणि - नः - पर्यताम्
 ॥ ११९ ॥ - व्याघ्रजद्विरिक्कुञ्जकुञ्जरघटाविस्तीर्णकर्णज्वरं - व्यानिर्वोषममन्ददुन्दुभिरवैराध्मातमुज्ज्वलमयम् ।
 वेष्टद्वैरवभूरुण्डनिकरैर्वीरो विधत्ते मुषस्तुप्यत्कालकालवक्त्रविधेसव्याकीर्यमाणान् - ॥ १२० ॥ - को
 चापाकर्लनं न - पत्रिधरणं न - व्यासमाकर्षणं नो - बाहुस्फुरणं न - बाणंगमनं - संलक्ष्यते - ते - रणम् । - किं - तु
 प्रौढं करिन्द्रकुम्भविगलन्मुक्तागणप्रस्फुरत्प्रत्यर्थीक्षितिपालमौलिमणिमिर्विद्योतते - शूरियम् ॥ १२१ ॥
 धीराणां - रुण्डतुण्डप्रविघटनपटुस्फारदोर्दण्डखण्डव्यापारक्षिप्यमाणप्रतिमटविकटटोपवर्षप्रसूतः । - कूटः
 कोऽप्येष युद्धाजिस्सुवि-जरठश्चिक्कुटानुकारी - लीयन्ते - ध्वज - शत्रुप्रपतनविबशाः - कोटिशः - कूर्कतीटाः
 ॥ १२२ ॥ - प्रासप्रोतप्रवीरेखणधरिपरामृष्टकुक्कुजिघत्साधार्द्रदुःखधिराजाप्रतिमतलुङ्गच्छायया - शौरि-
 सौष्ण्याः । विश्राम्यन्ति - क्षणार्धं - प्रचनपरिसरेष्वेव मुक्तामियोगं धीराः - शस्त्रप्रहारप्रणमरुधिरौदार-
 दिग्धौखिलाङ्गाः ॥ १२३ ॥ - जीवाकोटि - स - चक्रे मृधमुवि - धनुषः - शत्रुप्रासीदतासुलक्ष्मातिभोग्गोमा-
 ममिवदरिबले तदशस्तेन - लब्धम् । - मुक्तास्तेन क्षमेति त्वरितमरिगणैरुत्तमाङ्गैः - प्रतिष्ठा - पद्धत्वं - द्वेवैसैये
 स्थितमर्धनपतिर्तीर्ण संख्यन्तरं - स्तः ॥ १२४ ॥ - युष्मदोर्दण्डमण्डल्यधनमितरणवृद्धकौटुम्भदण्डो-
 - मुत्तेषुच्छिन्नमूर्च्छत्यतिनृपतिमुजाखण्डमुण्डावकीर्णाः । - गायन्त्युत्पथं ध्वजैर्द्वेजनिचस्वधूदततलैः - क्रूरसलैर्वैता-
 लैरुद्धासेप्रकटितं दशनैर्युद्धभूर्मीति - मीमा ॥ १२५ ॥

रणात्पलायितानां भटानां वर्णनम् ।

- सौलकाननयुक्ताऽपि - सौलकांवनवर्जिता । - हारावैरुद्धकण्ठापि - विहोराखिषूस्तव ॥ १ ॥ - विधरन्ति
 - विलासिन्यो - यत्र - श्रोणिमरालसाः । - वृक्कैकाक्षिवास्तत्र - धावन्यरिपुरे - तव ॥ २ ॥ - स्वकान्तदधकास्तारो
 - यद्वैरिसुदृशामभूत् । जघनस्तनमुच्चैर्यो - व्यलिखत्कण्ठकैर्नखैः ॥ ३ ॥ - काठिन्यं - कुक्षयोः - सङ्घु - आच्छन्त्यः
 पादपद्मयोः । - निन्दन्ति - विश्वघातार - त्वद्धोटीष्वरियोपितः ॥ ४ ॥ - वनेऽखिलकलासत्ताः - परिहृत्य
 निजस्त्रियः । - त्वद्वैरिवनिताद्वन्दे - मुलिन्दौ - कुर्वते - रतिम् ॥ ५ ॥ - धीर - स्वत्रिपुरमणी - परिधातुं - प्रहृष्टानि
 संस्पृश्यः । - नि - हरति - वनेमुवि - निर्जकररुहरचिखचितानि - पोण्डुपञ्चविधा ॥ ६ ॥ - त्वद्वैरिणो - वीर - मला-
 - यितस्य - प्रकाशयन्तमरप्यमार्गान् । - कशानुरीसीदमिनन्दनीयस्तुङ्गेषु - रभो - रिमुमन्दिरेषु ॥ ७ ॥ - राजदि-
 - वस्ते - भयविघ्नमस्य - भालस्थलं - कण्टकिनो वनान्ताः । - अद्यापि - किं - व्यामुमेविष्यतीति - व्यापाटयन्प्रहृष्टमिधा-

१-वक्त्र- २-सिंहनादैः ३-शरीराणि ४-प्रास- ५-मालयिण्ड- ६-सङ्घग्रामसविधदेशेषु ।
 ७-कित- ८-सङ्ग्रामदेशे । ९-बाणानाम् । १०-अन्यं सङ्ग्रामम् । ११-खलत्पिशाचिनी । १२-समलकं
 केशशोभाशालि आननं सुखं तेन वर्जितारोहिता । १३-द्वा-इति रावः कन्दरुशब्दस्तेन-कन्दः कण्ठो
 यस्याः-सा । १४-विगतो हारो-मुक्ताभरणं-यस्याः-सा । १५-कुक्षो-वन्धः-सङ्घुनिशेपः-...। १६-कः
 प्रसिद्धः । शिवा-शुगाली । १६-सिद्धाः । १७-अग्निः ।

क्षराणि ॥ ८ ॥ इतस्त्रिद्विप्रतवैरिभूषणियाऽथ दृष्टा वज्रमानवीजनैः । शब्दस्य पृष्ठाकृतमात्मदेशोऽशीतद्विप्रः
 शरितलक्ष्मीलतां किल ॥ ९ ॥ समस्ताकस्तीनाथवैले भवतः परस्ताः द्विषः पद्मविस्तारिनेत्रा । नितान्तं
 विह्विताः स्रग्दस्तारविन्दैर्विधत्ते पुरस्तादुस्तादज्ञानि ॥ १० ॥ अलसमुजलतामिर्नादतोः नागरीभिर्धनद-
 मन्तकानां नातिशयोः बभूव । त्वदरिणगरमव्ये सचरंश्चैत्रजन्मा जरदज्जरपीतः क्षीयते गन्धबाहः
 ॥ ११ ॥ त्वदरिणपतिसंश्रवाकससद्गुलिधारावकलमहह मिधु वीक्ष्यमर्गभ्रमेण । मुरमिदुदधिवेलाका-
 नकं गहमानोः दिशति कुमुदबाण-दूरतोः निर्गमाय ॥ १२ ॥ त्वदरिणपतिकेलीसौधसखदूर्वाङ्कुरकवल्-
 विच्छेदः वीक्ष्य-रङ्गं सुखं सोः । उपव्रजहरिणीनामुजतोः भूलतानां प्रसरति रतिजानिगलनिजन्मा
 विह्वलः ॥ १३ ॥ वृषां मुनीन् भूतमग्न्यादिभ्युज मुजगमेक-निगृह्य शिरसि स्थितमङ्गनामभः । शून्ये तवारी-
 न्तारे शङ्करेः स्रग्दमादिस्सते क्लृप्तकुशुकिषाणलोभात् ॥ १४ ॥ स्फुटतरसटवीनां प्रातस्ते पर्यटन्ती
 हरिहताजङ्गमोः सुप्तमुक्ताफलविः । परिकरयति हस्तभोजशोणप्रभाभिः परिहरति च दूरान्मञ्जु गुञ्ज-
 अग्नेयः ॥ १५ ॥ ये कन्दरासुः त्रिवसन्ति सदा हिमात्रेस्त्वत्पातशङ्कितधियो विषया द्विषते । अन्यङ्ग-
 मुत्तुलकमुद्रहतां सक्त्यंतेषामहो वतः मियां न-बुधोऽप्यमिहः ॥ १६ ॥ कुक्कुक कुचाघातक्रीडासुखेन
 विद्युज्यसे बकुलविट्प्रित्तमर्तयते मुक्तासक्तसेचनम् । चरणघटनाबन्धोः यास्यस्यशोकः सशोकतामिति
 मित्रपुरत्यागोऽयसः द्विषा जगद्दुःखिणः ॥ १७ ॥ अज्ञास्तपरिस्वलक्ष्यनवारिधाराशतप्रवृद्धपथनिगगासलि-
 लरुद्रप्राप्तोपमा । त्वदीप्ररिपुकामिनी बहुविदेशयानैषिणी विनिन्दति बलदृष्टा गुरुपाश्रुष प्रादुषम् ॥ १८ ॥
 इत्येतद्भाङ्गिर्निघदिततटः सेतुद्वारे धारिणी दुर्लब्धया बहुलहिमपङ्कोः गिरिरम्य । इदानीं निवृत्ते करितुरागतीरा-
 जनसिधौः न जाते यातास्तव चारिणः केन च पथा ॥ १९ ॥ क्षण-कान्तागारप्रसरविलसन्मानसरतिः क्षणं
 शैलोत्सङ्गे द्विजकुलमाकृष्टद्वयः । क्षणपञ्चानम्रुतिपुलकितो यद्वयमरादसन्मासोऽरण्ये स्फुरवनिमाल-
 स्थितिमिव ॥ २० ॥ अये मातस्तातः का-गत इति यद्वैरिशिशुना दरीगेहे लीना निमृतमिह पृष्ठा स्वजननी ।
 करेणास्मं तस्मिन्नुतमथ तिरुद्धाश्रुभृतप विनिधस्य स्फारं शिव शिव दृशैवोत्तरयति ॥ २१ ॥ अपर्ण्यं
 भूषद्वनमत्ति वल्काम्बरधरा जटालो दिग्भासाः शिखरिणि शिवोऽयं निवसति । इति आन्यान्त्योऽन्य क्षण-
 मिलितयोः क्षोणितिलक-द्विषदप्योस्ते शिव शिव शिवन्ति प्रणतयः ॥ २२ ॥ पश्येत्कञ्चिच्चलचपल-रे का
 त्वराह कुमारोऽस्तालम्ब्य वितर हहहा व्युत्क्रमः कासि यासि । इत्थं पृथ्वीपरिवृद्ध मभद्विद्विषोऽरण्यवृत्तेः
 कन्याः कचित्फलकितिलयान्वाददानामिषत्ते ॥ २३ ॥ स्वल्पं ब्रूमः किमपि चरित वीरवर्य त्वदीयं मिथ्या-
 वादाः कवय इति नो दुष्प्रवादो रुणद्धि । मुक्ता मुक्ता मलयशिखरे त्वदिपक्षावरोधैरण्डान्त्या मुज-
 गल्लनाः सादर पालयन्ति ॥ २४ ॥ क्षोणीपाल त्वदरिहरिणीलोचना शोचमाना गुञ्जाहारं कुक्कल-
 शयोर्निधसन्ती करोति । क्षुम्पत्क्षीयन्नुधिलहरिसक्षोभिर्मिस्त्वद्यशोमिगौर मुक्ताफलमयमिवाविन्दते
 नन्दतन्वा ॥ २५ ॥ विमुञ्चति पदे पदे रुचिरचीरहारादिकं शुक गृहसमुत्सुक त्यजति चैव जीवाधि-
 कम् । पलायनपरायणा तव विमो रिपोरङ्गना मुहूर्वलितकवचं मिहिरमण्डलं वीक्षते ॥ २६ ॥ घराघरं
 तव द्विषां वनजुषां विहीनत्विषां दधे गुणनिधे वनुर्विगुणमप्यनेक गुणम् । फलाहरण-
 यष्टिकाकरणकन्दरान्तःशिवानिवारणविहगिकाकरणचुष्टिकाकर्षणैः ॥ २७ ॥ राज्ञाजमुता
 न पाठयति मां देवोऽपि तूष्णीं स्थिताः कुञ्जे मोजय मां कुमारसचिवैर्नाथापि किं

भुज्यते । इत्थं नाथ शुक्रस्तवारिमवने मुक्तोऽध्वगैः पञ्जराच्चित्रस्थानवलोक्य शून्यबलभावे-
 कैकमाभाषते ॥ २८ ॥ क्रामन्त्यः क्षतकोमलाङ्गुलिगलङ्कैः सदर्माः स्थलीः पादैः पातितयावकैरिव गल-
 द्वाण्पाश्वुधौताननाः । भीता भर्तृकराबलम्बितकरास्त्वद्वैरिनायोऽधुना दावार्गिनः परितो भ्रमन्ति पुनरप्युद्यद्दि-
 वाहा इव ॥ २९ ॥ तन्वीमुज्झितभूषणां कलगिरं रोमोद्गम विभ्रतीं वेपन्तीं व्रणितावरां विषसनां
 सीत्कारमातन्वतीम् । दोर्म्या चण्डतुषारपातसभयामालिङ्ग्य कण्ठे भृशं स्वा मूर्तिं दयितामिवातिरसिकां
 त्वद्विद्विषः शेरते ॥ ३० ॥ भूसंपर्करजोनिपातमलिनाः स्वस्माद्गृहात्प्रच्युताः सामान्यैरपि जन्तुभिः
 करतलैर्निःशङ्कमालिङ्गिताः । संलग्नाः कचिदेकतामुपगताः कापि प्रवृद्धाः कचिच्छ्रुताः कापि च सारिवत्यति-
 गुहं भ्रान्तास्तवारिस्त्रियः ॥ ३१ ॥ कर्षद्भिः सिचयाञ्जलान्यतिरसात्कुर्वद्भिः पालिङ्गनं गह्वानैः कचमालिह-
 द्भिरधरं विभ्रामयद्भिः करौ । प्रत्यक्षेऽपि मयद्विरोधिनृपतंरन्तःपुरणामहो विक्रष्टं विटपैर्विटैरिव वने किं
 नाम नो चेष्टितम् ॥ ३२ ॥ स्नाताः प्रावृषि वारिबाहपटलैः प्रोदूतदूर्वाङ्कुरव्याजेनात्तकुश्याः प्रणाल-
 सलिलैर्दत्त्वा निवापाञ्जलीन् । प्रासादास्तव विद्विषां परिपतत्कुड्यस्थपिण्डच्छलात्कुर्वन्ति प्रतिवासरं
 निजपतिप्रेताय पिण्डक्रियाः ॥ ३३ ॥ मौलिं मानविधिं विना नमयितुं हारं स्वयं गुम्फितुं
 निर्यातुं दयितस्य पाणिकमलच्छायां विना वर्त्मनि । निश्रान्तं च विनाङ्कपालिशयनं द्रष्टुं च शून्या
 दिशः सख्या त्वत्प्रतिवीरनीरजमुखी साकूतमन्याप्यते ॥ ३४ ॥ घ्रातं तालफलाशया स्तनतटं
 विम्बभ्रमेणाधरो दष्टः पाकविदीर्णदाडिमविया लीढाः स्फुरन्तो रदाः । आम्रान्ती भ्रमनिस्पृहानुविपिन
 त्वद्वैरिसीमन्तिनी निद्राणा मुहुराहता मुहुरपि क्षिप्ता च शाखाभृगैः ॥ ३५ ॥ स्वप्रत्यर्थिवसुन्वरंशतरुणीः
 संश्रसतः सत्वरं यान्तीर्वीरं विलुण्ठितुं सरमसं याताः किराता वने । तिष्ठन्ति स्तिमिताः प्रहृष्टपुलकास्तं
 विस्तृतोपक्रमास्तासामुत्तरलैः स्तनैरतितरां लोलैरपाङ्गैरपि ॥ ३६ ॥ एतस्मिन्विजने वनेऽतनुतच्छ-
 नावकाशे सुखं तिष्ठामीति तव द्विषामधिपतिर्यावद्विषये मतिम् । तावत्तत्र निपातितं भुवि मयन्नामाङ्क-
 सेल्लाहतं दृष्ट्वा केसरिणः करङ्कमसमन्नासो मुहुर्मूर्च्छति ॥ ३७ ॥ का त्वं पुत्रि नरेन्द्र लुब्धकवधूर्हते
 किमेतत्पलं धामं किं सहजं ब्रवीमि नृपते यद्यस्ति ते कौतुकम् । गायन्ति त्वदरिप्रियाश्रुतटिनीतीरंषु
 सिद्धाङ्गना गीतान्या न तृणं चरन्ति हरिणास्तेनामिषं दुर्वलम् ॥ ३८ ॥ स्वप्नेऽपि क्षितिपावतसंभवतो
 भीत्या व्रजन्ती वनं निर्मेष्टा प्रतिपक्षवैरिरमगी कल्लोलिनीपाथसि । उत्क्षिप्ताननमुज्जतमुचरणव्यासक्तमु-
 काफलं भूयः स्फारितबाहुबल्लिशयनादुद्भ्रान्तमुत्तिष्ठति ॥ ३९ ॥ तादृग्दण्डविचर्तनार्तितममी चक्रादप-
 क्रामिताः कापि कापि च कण्टकैरुपगता रेखोपरेखाभ्रमम् । यस्य प्रौढतरप्रतापदहनज्वालाभिरन्ते
 दिशामापाके निपतन्ति पार्थिवघटाः शीर्यन्ति वीर्यन्ति च ॥ ४० ॥ आगच्छागच्छ सज्ज कुरु वरतुरगं
 सनिषेहि द्रुतं मे खड्गः कासौ कृपाणीमुपनय धनुषा किं किमङ्गप्रविष्टम् । सरम्भोन्निद्रिताना भित्तिभ्यति
 गहनेऽन्योऽन्यमेवं प्रतीच्छन्वादः स्वप्नामिदृष्टे त्वयि चकितदृशा विद्विषामाविरासीत् ॥ ४१ ॥ यातीतः
 पान्थ पन्था व्रजति ननु कथं स्थावर वर्त्म मुग्धे मार्गं पृच्छामि पृच्छ स्थितमिदमिह ते विस्मितं
 वीक्ष्य नेत्रे । अध्वानं ब्रूहपेतच्चनि मयति वचश्चित्रमुद्गमनेत्रा दृश्यन्ते दावमृदाः पथि पथिकविटैस्त्व-
 द्विषां नाथ नार्यः ॥ ४२ ॥ आत्ते सीमन्तरत्ने मरकतिनि हृते हेमताटङ्कपत्रे लुप्तार्था मेखलाया
 कनकमणितुलाकोटियुग्मे गृहीते । शोणं विन्ध्वीष्टकान्त्या त्वदरिमृगदृशमित्वरीणामरम्ये राजन्गुञ्जफ-
 लानां स्रज इति शवरा नैव हारं हरन्ति ॥ ४३ ॥ प्राप्ताब्जासात्पिपासातिशयमुपगताः पातुमारण्य-
 मम्भो युष्मद्विद्वेषियोषाः श्वसितसमुद्यैस्तत्तदीयैरशोधि । एतत्संवीक्ष्य मूर्च्छानिपतिततनवो नैव जीवियुरे-
 ताश्चित्तोपेताः शब्दो निजजनयनजलैः पल्लवं पूरयेयुः ॥ ४४ ॥ वीर त्वद्वैरिदारा गहनगिरिगुहागह्वरा-

न्तस्तमिह त्वन्नासाद्बुद्धधासा दरकलितहरो यद्यदेव प्रपन्नाः । तत्तज्ज्योत्स्नायमानं वरणिपरिवृढ प्रेक्ष्य
युष्मद्यशोमिः सद्यो मोहान्वकारानुसरणशरणा वासरान्वाहयन्ति ॥ ४५ ॥ एतद्भीतारिनारी गिरिबिल-
विगलद्वासरा निःसरन्ती स्वक्रीडाहसमोहप्रहिलशिखुभ्रशप्रार्थितोन्निद्रचन्द्रा । आक्रन्ददूरि यत्तन्नयनजल-
मिलच्चन्द्रहसानुबिम्बप्रत्यासत्तिप्रहृष्यत्तनयविहसितैराश्वसीन्यश्वसीच ॥ ४६ ॥ धूलीघारामिरन्वास्तदनु
बधिरतामागताः स्फारमेरीभूयोद्याङ्कारारवैरमृतकरकुलापीडं यत्सैन्ययाने । धावन्तो विन्ध्यभूभृद्वनघनकुहरे
कण्टकाकृष्टकेशास्त्रायध्व मुखतेति प्रतिहतविकला वैरिणः सगिरन्ते ॥ ४७ ॥

तेजःप्रशंसनम् ।

चित्र तपति राजेन्द्र प्रतापतपनस्तव । अनातपत्रमुत्सृज्य सातपैत्र द्विषद्वणम् ॥ १ ॥ राजन्सप्ता-
प्यकूर्पासस्त्वत्प्रतापाग्निशोषिताः । पुनस्त्वद्वैरिवनिताबाष्पपूरेण पूरिताः ॥ २ ॥ दीपयन्रोदसीरन्भ्रमेव
ज्वलति सर्वतः । प्रतापस्तव राजेन्द्र वैरिवशदवानलः ॥ ३ ॥ त्वत्प्रतापाभिधे हैमसपुटेऽतिमनोहरे ।
ब्रह्माण्डशालिग्रामोऽसौ धराधीश विराजते ॥ ४ ॥ तथारिनारीनयनाम्बुपूर निपीय राजन्भ्रमति
प्रतापः । रिङ्गत्तरङ्गावलिनीरुङ्ग यथा समुद्र वडभाह्वताशः ॥ ५ ॥ त्वत्प्रतापतपनातपतस्तीक्ष्णरश्मि-
रपि दिक्षु नितान्तम् । धावति प्रतिदिनं मुकुटेश त्वद्यशोऽद्य पतितस्तुहिनाशुः ॥ ६ ॥ उदि-
तेऽपि तथावनीन्द्र तेजस्तपने स्फारगमस्तिमारभाजि । तव वैरिनुपायशस्तमासि स्फुरदुज्जृम्भितमाचप
रन्ति चित्रम् ॥ ७ ॥ प्रत्यर्थिवामनयनानयनाम्बुपूरैः सद्यः स्वच्छद्वहलकज्जलजालनीलैः । युष्म-
त्प्रतापतपनस्तपनाधवीयानारम्यते यदमुना यमुनासहस्रम् ॥ ८ ॥ मार्तण्डमण्डलसम भवतः प्रता-
पे वर्णयन्ति नहि ते कवयः प्रवीणाः । अम्मोनिधौ विलयमेति पर पतङ्गः पार प्रयाति जलधेस्तु तव
प्रतापः ॥ ९ ॥ उल्लास्य कालकरवालमहाम्बुवाह देवेन येन जरठोजितगर्जितेन । निर्वापितः सकल एव
रणे रिपूणा धाराजलैस्त्रिजगति ज्वलितः प्रतापः ॥ १० ॥ वदन्तु देव तावक प्रतापमेष पावक
महातुषारशीतल वदाम हे वय यतः । सुमेरुकन्दरोदरस्थितो गृहीतकम्बलस्तवारिवर्गपङ्कजः प्रकम्पते
मुहूर्मुहुः ॥ ११ ॥ अये नृपतिमण्डलीमुकुटरत्न युष्मद्भुजामहोभ्रमतिर्संजुषा बत भवत्प्रतापाचिषा ।
द्विषामतिभ्रश यशःप्रकटपारदो भ्रामपनादुदस्फुटत तारकाकपटतो विहायस्तेऽते ॥ १२ ॥ अत्युत्तौ
यदि न प्रकृष्यसि घृषाबाद न चेन्मन्यसे तद्भूमोऽद्भुतदर्शनेन रसना केपा न कण्ठयते । देव त्वत्तरुण-
प्रतापदहनज्वालावलीशोषिताः सर्वे वारिषयस्तवारिवनितानेत्राम्बुभिः पूरिताः ॥ १३ ॥ देव त्वत्तरुणप्रता-
पतपनत्रासादिव त्र्यम्बको नो गङ्गा विजहाति निःसरति न क्षीराम्बुधेर्माधवः । ताम्र्यस्तामरसान्तरालव-
सतिर्देवः स्वयम्भूरभूत्पातालावधिपङ्कममन्नपुषस्तिष्ठन्ति कूर्मादयः ॥ १४ ॥ श्रीमन्सोह्यलालवीर
भवतो विष्वक् प्रतापानलो दुष्टान्दस्युजनान्पर दहति न त्वन्याननागस्कृतः । चित्र प्रत्युत सोऽति
शीतलपते तान् भास्वरान्स्वैरुणैर्यद्वाऽमी तद्धितोऽम्बुदा इव सदा सर्वात्मना तन्मयाः ॥ १५ ॥
देवत्वद्भुजदण्डदर्पगमिर्द्वीर्णप्रतापानलज्वालापक्त्रिमकीर्तिपारदघटीविस्फारिता बिन्दवः । शेषाहिः कति
तारकाः कति कति क्षीरोदधिः कत्यपि मालेयाचलशङ्खशुक्तिकरकाः कर्पूरकुन्देन्दवः ॥ १६ ॥

१ चन्द्रवंशावतंसभूत । २ क्षुद्रं दीनमिति भावः । ३ स्वकर्वात्स्वामिमानिभमिति भावः ।
४ समुद्राः । ५ धावापृथिव्योरन्तरालदेशम् । ६ राज्ञा । ७ उद्धतोज्ज्वलनेन गर्जनेन । ८ धारि-
णेति भावः । ९ आकाशे ।

भङ्गाकीर्तिमयीमलीमसतयाः प्रत्यर्शितेनाभटश्रेणितिन्दुककाननेषुः विलसत्यस्य- प्रतापवत्तलः । अस्मा-
दुत्पतिताः स्फुरन्ति जगदुत्सवे स्फुलिङ्गाः स्फुटं मालोद्भूतमवाक्षिप्तानुद्भूतमुत्सन्नभारिदम्भालयः ॥ १७ ॥
तादृशदीर्घविरिञ्चिवासरविधौ जन्तामिः यत्कर्तृतां शङ्के यत्पतिविचित्रमनुविमर्शः प्ररोदरे- कञ्चनः ।
व्योमन्यापि विपक्षराजकयशस्तारापराभाभुक्तः कासस्यस्थ- न- स- प्रतापवत्तलः पारं गिरां गच्छते ॥ १८ ॥
शम्भुर्माचससंनिधौ सुरधुवीं मूर्ध्ना दधनः स्थितः श्रीकान्तश्चरणस्थितामपि बहन्नेतां निलीनोऽस्तुभ्रौ ।
मग्नः पङ्कजदे कमण्डलुगतामेनां दधन्नामिभूर्मन्ये वीर तव प्रतापदहन- ज्ञात्वोत्थण भाविनम् ॥ १९ ॥
युष्मत्प्रौढतरप्रतापतपनञ्चालाऽवलीन्याकुले ब्रह्माण्डे मधुसूदतोऽहिशयने शेते पयःसागरे । शंभुर्जह्नुसुतं
दधाति शिरसा भूमिस्तुषाराचलं तापव्याकुलितः पतत्यतितरां भानुः समुद्रे मुहुः ॥ २० ॥ नार्यः
कुङ्कुमशङ्कुया नितिलिंगं प्रोच्छन्त्यपास्तद्विषां सान्ध्य रागसमुं विमान्य गगने गच्छन्ति कैलीगृहम् ।
सुगन्धा द्वाधियोऽस्यस्तव विभो यान्ति द्रुतं कानने लाक्षाराग इति प्रकुप्यति धवे कान्ता प्रतापोदये
॥ २१ ॥ यौ नास्ताचलमस्तक प्रति गतो दीनत्वमालम्बते यो नायाति निशासु संशयपदं नोदेति
गिर्याश्रयात् । यो राहोरपि कर्कशेषु दशनेष्वासीन्न वा गोचरः सोऽयं भूप तव प्रतापतपनो वर्धति
सर्वोपरि ॥ २२ ॥ कान्तारे जलवृक्षवैरिणि मुहुस्त्वद्वैरिवामभ्रुवो बालैराकुललोचनैः प्रतिपदं रुद्ध-
क्रमाश्चङ्कमे । पृथ्वीचण्डरुचे पटच्चरदशसंघट्टदीप्तप्रभे सिञ्चन्त्यङ्गलिसंचिताभ्रमिरलं युष्मत्प्रतापानुलम्
॥ २३ ॥ अध्यायोर्धनवेदि भौर्गणकुशानास्तीर्य खड्गसुचा हुत्वाऽरेः पल्लं चरु हविरसक्तन्मस्तकस्व-
स्तिकैः । संवेष्टयाहवनीयमानसदसिख्योऽसौ प्रतापानलोऽस्थापि द्रागुदकाञ्जलीकृतचतुःपाथोधिना
श्रीमता ॥ २४ ॥ देव त्वद्भुजदण्डचण्डिमचमत्कारिप्रतापानलञ्चालाजालमयादिवाभिर्विशति क्षीरा-
म्बुधिं माधवः । मर्गः स्वर्गधुर्वी दधाति शिरसा त्यक्तत्रिलोकीकृतिर्वैषा किन्तु मुहुः कमण्डलुजलै-
रात्मानमासिञ्चति ॥ २५ ॥ श्रीमद्वीराधिवीर प्रथममहसस्त्वत्प्रतापान्निकीलोऽङ्गुत्वाऽब्धेः शोषवार्ता
शरणमनुगतः कुञ्चित्कश्चिदेव । चन्द्रः कीर्त्या सुधास्ये त्रिदशतरुवरः पाणिपथे च कोशे लक्ष्मीः
क्षेत्रे च कोपे जलधरकुसुम वैरिकान्तादगन्ते ॥ २६ ॥ द्रागाक्रस्योदयाद्रिं चरमगिरिमतिस्पर्धया
तिग्मरश्मेर्मह पर्यटय लङ्गनगरमुपगतः कौतुकाच्चप्रतापः । वीक्ष्यामु वीतिहोत्रं पुनरपि विप्रद देव
निश्चिन्वर्ताना यः क्षोभो राक्षसीनां क्षणमजन्ति- स हिं त्वद्विषां सर्वदास्ताम् ॥ २७ ॥ त्वत्खड्गाघात-
जातव्यथरिपुवनितामुक्तबाष्पाम्बुधारासारादारादुदारादिशि दिशि सारितामुद्भवाश्चेद्भवेयुः । कल्पान्तकूर-
कैलिप्रकरविजयिनो विस्फुरत्वत्प्रतापत्पारावैरानपारापि सपदि पराञ्जुष्यतः प्रत्येकः ॥ २८ ॥
दुर्भरारातिवाजीवनदधदहनः कौङ्कुमो दिग्बध्ना सर्वाङ्गीणोऽङ्गारागन्निभुवनमवनञ्चान्तविष्वंसदीपः ।
त्वद्देहदामदर्वीकरमुखहृतमुग्धभूतघात्री पुङ्गव्या वासो माञ्जिष्ठमुर्गिरमणकुलप्रणे जागरीति प्रतापः ॥ २९ ॥
भूजाने किं न जाने भवदतुलमुजग्रजमानप्रतापज्योतिर्वालावलीभिर्जलनिक्षिप्तलङ्गं तिर्जलं किं न भूयात् ।
युष्मत्प्रयार्थिपृथ्वीपरिवृढवनितानीरनेब्रह्मन्तरीसूतस्रोतसहसैर्यपिह परितरुचेक्षः पूर्वैर- सद्यः ॥ ३० ॥

१ पराभवजनितापयताः- २ तिनदुककानने कलस्कन्धवनम् । ३ प्रज्वलति । ४ रुद्रनेत्र- ।
५ जम्भारिन्द्रः, तस्य दम्भोलिङ्गः । ६ गङ्गाम् । ७ ललाटस्थम् । ८ वज्रभिः । ९ जीमिवज- ।
१० खड्गममध्ये । ११ बाणरूप- । १२ मांसम् । १३ गङ्गाम् । १४ ज्वालायाः । १५ विषम् ।
१६ अभिम् । १७ सागरान् ।

यशःप्रशंसनम् ।

सरस्वती स्थिता वक्त्रे लक्ष्मीर्वेदमनि ते स्थिता । कीर्तिः किं कुपिता राज्ञ्येन देशान्तरं गता ॥ १ ॥ यदुणैर्ग्रथितैः शुद्धैर्मितैर्ब्रह्मगोलकः । विधत्ते कीर्तिकन्यायाः क्रीडाकन्दुककौशलम् ॥ २ ॥ राजस्वत्कीर्तिचन्द्रेण तिथयः पूर्णिमाः कृताः । मन्देहास बहिर्याति तिथिरकादेशी मयात् ॥ ३ ॥ अस्थिवर्धिविवैव कुष्ठवत्पिष्टवत्तथा । राजस्तवर यशो मोति शस्त्रन्मरीचिवत् ॥ ४ ॥ सित्क स्फटिककुम्भान्तः स्थितं श्वेतीकृतैर्जलैः । मौक्तिकं चेलुता संते तत्पुष्पैस्ते समं यशः ॥ ५ ॥ अहो विशालं भूपाल भुवनेत्रितयोदरम् । मीति मातुमशैक्योऽपि यशोराशिर्यदत्र ते ॥ ६ ॥ त्वत्कीर्तिराजहंस्या वैरिषूषूदनमाजनस्थमपि । पीत हासक्षीर व्यक्तीकृतमश्वीरं च ॥ ७ ॥ कुचकलशेषबलानामलकायामथ पयोनिधेः पुलिने । क्षितिपाल कीर्तयस्ते हारन्ति हरन्ति हीरन्ति ॥ ८ ॥ रजनीषु विमलमानोः करजालेन प्रकाशित वीर । प्रबलयति भुवनमण्डलमखिलं तव कीर्तिस्तन्तोतिः सततम् ॥ ९ ॥ दूरेऽपि श्रुत्वा भवदीयकीर्तिं कर्णौ हि तृप्तौ न च झञ्जुषीमे । तपोर्विवादं परिहर्तुक्तामः समागतौऽहं तव दर्शनाय ॥ १० ॥ आकर्ण्य भूपाल यशस्वदीय विधूनेर्यन्तीह न के शिरांसि । विश्वंभरामङ्गमयेन धाम्ना ताकारि कर्णौ भुजेश्वरस्य ॥ ११ ॥ यस्याञ्जनयामलखण्डपट्टजातानि जाने धवलत्वमापुः । अरातिगारीशरकाण्डपाण्डुगण्डस्थलीर्निष्ठनायशांसि ॥ १२ ॥ यः कोटिहोमानलधूमजालैर्मलीमसीकृत्य दिशं मुखानि । तत्कीर्तिमिः क्षालयति स्म शम्भुदखण्डतारापतिप्राण्डुराभिः ॥ १३ ॥ इय यशसि द्विषतः सुधासूत्रः किमुक्तेतद्विषतः किमाननम् । यशोभिरस्याखिललोकधाविभिर्विभीषिता धावति तामसी मसी ॥ १४ ॥ अदः समित्संमुखवीर्ययौवर्तशुद्धजाकम्बुमृणालहारिणी । द्विषद्गुणैर्लैप्रदग्गन्धुनिर्द्वीरे यशोमरालावलिरस्य खेलेति ॥ १५ ॥ अग्निःसरन्तीमपि देहगर्भोकीर्तिः परेषामसती भवन्ति । स्वैरन्तरन्तीमपि च त्रिलोक्या त्वत्कीर्तिमाहुः कथयः सती नु ॥ १६ ॥ करवालकरालधारिधारार यमुता दिव्यतरङ्गिणी च कीर्तिः । तव कामद तीर्थराज दूयदनुब्रूयति सरस्वती कवीनाम् ॥ १७ ॥ त्रिजगद्भूतनलमजोद्धि कौस्तव यशोभिरतीव पवित्रिताः । प्रथमप्रार्थयपुङ्गवकीर्तयो विबुधसिन्धुजैर्लैरिव सिन्धवः ॥ १८ ॥ त्वत्कीर्तिमौक्तिकफलानि गुणैस्त्वदीयैः संदर्भितु विबुधवामर्दशः प्रवृत्ताः । नान्तो गुणेषु न च कीर्तिषु रन्ध्रलेशो ह्यारो न जात इति ताश्च मिथो हसन्ति ॥ १९ ॥ पृथ्वीपते शुभमन्ते भवतो भवस्य ब्रूमो वय सुयशसा किमदन्तरं वा । गौरी चकार गिरिशो निजमर्द्धमङ्ग गौरीकृतं च भवता भुवनं समस्तम् ॥ २० ॥ कीर्तिस्तव क्षितिप याति भुजङ्गोह मौतङ्गसङ्गमकरी च दिगन्तकेषु । त्यक्त्वौऽन्वर मजंति नन्दनमप्येगम्य किं किं करोति न निरर्गलतां गता ह्री ॥ २१ ॥ निर्मुक्तशेषधवलैरचलेन्द्रमन्थसुषुम्बदुग्धमयसागरगर्भमौरैः । राजनिदमर्द्धैर्लक्ष्मदलन्मृगाङ्गुलैर्दोऽज्ज्वलैस्तव यशोभिरशोभिः विश्वम् ॥ २२ ॥ प्रतिनगरमट्ती प्रत्यगारं व्रजन्ती

१-मम-सर्वेऽपि जना-निरन्ताः-सन्तीव-द्योतनम् । २-अपरिमितः । ३-कम्पयन्ति । ४-कुपिता-५-शेषस्य । ६-नारीगण-७-औदार्योदिकपैस्तन्तुविशेषैः । ८-देवानां-सुन्दर्य । ९-सर्वत्र-धनतयेव-व्याप्तत्वात्-निर्दोषत्वाच्च । १०-पातालम्, जार (वेश्याग्रिय) स्थानं च । ११-हस्तिः । १२-चाण्डाल- । १३-दिव्यपर्यन्तेषु, निर्जनस्थलेषु-च । १४-गगनं-सकलं-च । १५-इन्द्रोद्यानं, पुत्रं च । १६-गन्तुमशक्यम्, अयोग्यं च । १७-अप्रतिबन्धतस्तम् । १८-कृष्णवस्त्रम् ।

प्रतिनरपतिवक्षःकण्ठपीठे लुठन्ती । गिरिगरिमनितम्बाच्छादने सावधाना तदपि च तव कीर्तिर्निर्म-
लैवेति चित्रम् ॥ २३ ॥ त्यजसि यदपि लक्ष्मीं कीर्तिमासाद्य दानैर्ब्रजति तदपि कीर्तिः सिन्धुपारं न
लक्ष्मीः । कथय क इव हेतुस्तोमैरेश त्वदीये वसति हृदयपथे नन्दस्तुर्मुगुरारिः ॥ २४ ॥ अनुक्षणमनुक्षण
क्षितिप रक्ष्यमाणा त्वया प्रयाति विदिशो दश प्रबलकीर्तिरेकाकानी । इयं नियतमर्थिषु प्रतिदिनं वितीर्णा
रमा जहाति न तथान्तिकं द्वितयमेतदत्यद्भुतम् ॥ २५ ॥ समुन्नतघनस्तनस्तबकचुम्बितुम्बीफलकण-
न्मधुरवीणया विबुधलोकवामभूषा । त्वदीयमुपगीयते हरकिरीटकोटिस्फुरत्तुषारकरकन्दलीकिरणपूरगौर
यशः ॥ २६ ॥ वनेषु वनदेवता दिवि दिवौकसां बलुमा भुजङ्गकुलकन्यका भुजगलोकलीलावने ।
यशः समरसचितं नरभृगेन्द्र गायन्ति ते प्रभाविजितकौमुदीकुमुदपाण्डुताडऽऽम्बरम् ॥ २७ ॥ अपाया
मुनिना पुरा पुनरमायि मर्यादया स्वैतारि कपिना पुरा हनुमता यथा गोष्पदम् । अमन्थि मुरवैरिणां
पुनरबन्धि लङ्कारिणां क नाम वसुधापते तव यशोऽम्बुधिः काम्बुधिः ॥ २८ ॥ महाराज श्रीमज्जगति
यशसा ते धवलिते पयःपारावारं परमपुखोऽयं धृगयते । कपर्दी कैलासं सुरपतिरपि स्वं करिवरं कला-
नाथं राहुः कमलभैवनो हसमधुना ॥ २९ ॥ कुविन्दैस्त्वं तावत्पटयसि गुणग्रामममितो
यशो गायन्त्येते दिशि दिशि च नैर्भास्तव विमो । शरज्ज्योत्स्नागौरस्फुटविकटसर्वाङ्गसुमगा
तथाऽपि त्वत्कीर्तिर्भ्रमति विगताच्छादनमिह ॥ ३० ॥ पतत्येतत्तेजोद्भुतभुजि कदाचिद्यदि तदा
पतैङ्गः स्यादङ्गीकृततमपतङ्गापदुदयः । यशोऽमुष्येवोपार्जयितुमसमर्थेन विधिना कथंचित्क्षीराम्भोनिधि-
रपि कृतस्तत्प्रतिनिधिः ॥ ३१ ॥ इन्दोर्लक्ष्म त्रिपुरजयिनः कण्ठमूलं मुरारिर्दिङ्नागाना मदजलमयी-
भौञ्जि गण्डस्थलानि । अद्याप्युर्वीवल्लयतिलक इयामलिम्नाऽलुलितान्याभासन्ते वद धवलितं किं यशोभि-
स्त्वदीयैः ॥ ३२ ॥ किं वृत्तान्तैः परगृहगतैः किंतु नाहं समर्थस्लूणीं स्थातुं प्रकृतिमुखरो दाक्षिणात्य-
स्वभावः । गेहे गेहे विपणिषु तथा चत्सरे पानगोष्ठयामुन्मत्तेव भ्रमति भवतो बलुमा देव कीर्तिः
॥ ३३ ॥ कैलासस्य प्रथमशिखरे वेणुसंमूर्च्छनाभिः श्रुत्वा कीर्तिं विबुधरमणीगीयमानां यदीयाम् ।
स्रस्तापाङ्गाः सरसबिसिनीकाण्डसंजातशङ्का दिङ्मातङ्गाः श्रवणपुलिने हस्तमावर्तयन्ति ॥ ३४ ॥
अध्याहारः स्मरहरशिरश्चन्द्रशेषस्य शेषस्याहेर्मूयः फणसमुचितः काययष्टीनिकौयः । दुन्धाम्मोधे-
र्मुनिचुलुकनत्रासनाशाग्युपायः कायव्यूहः क जगति न जागर्त्यदः कीर्तिपूरः ॥ ३५ ॥
कथमवनिप दर्पो यन्निशात्तासिधारादलनगलितमूर्ध्ना विद्विषां स्वीकृता श्रीः । ननु तव
निहतारेण्यसौ किं न नीता त्रिदिवमपगताङ्गैर्वह्नुमा कीर्तिरेभिः ॥ ३६ ॥ समिति पतिनिपाताकर्णनद्रा-
मुदीर्णप्रतिनृपतिमृगाक्षीलक्षवक्षःशिलासु । लिखितलिपिरिबोरस्ताडनव्यस्तहस्तप्रखरनखरटङ्कैरस्य कीर्तिप्र-
शस्तिः ॥ ३७ ॥ सुसितवसनालंकाराया कदाचन कौमुदीमहसि सुदृशि स्वैर यान्त्यां गतोऽस्तमभू-
द्विषुः । तदनु भवत कीर्तिः केनाप्यगीयत येन सा प्रियगृहमगान्मुक्ताशङ्कौ क नासि शुभप्रदः ॥ ३८ ॥

१ तोमरवंशस्तवैरनाम्ना प्रसिद्धः क्षत्रियाणानां । २ वंशः पीतः । ३ अगस्त्येन । ४ तीर्णः ।
५ 'कपिना पुनरदाहि लङ्कारिणा' इति पाठान्तरं तु न युक्तम्, कथितपदत्वाद्विज्ञुष्टत्वात् ।
६ विष्णुना, तदलुमोदितेन देवगणेनेत्यर्थः । ७ रामचन्द्रेण । ८ तथ्यस्यापि क्षीरीदे सर्वश्वेतिन्नि
विशेषावधारणाशक्यत्वात्, एवं कैलासादेरपीत्युक्तम् । ९ ब्रह्मा । १० तन्मुवायः, भूपश्च ।
पृथिवीं बिन्दति लभत इति सः । ११ पठं, पठुं वा करोषि । १२ दिग्गम्बराः, वन्दिनश्च ।
१३ निरावरणं यथा स्यात्तथा । १४ सूर्याभिन्नो ज्योतिरिङ्गणः । १५ मयी भजन्तीति तथोक्तानि ।
१६ समूहः । १७ अन्धकारे चन्द्रिकाभिसारिकायाः सञ्चारासम्भवः, कीर्त्यां च चन्द्रिकयेव
तस्मिन् संहते स्थान एव सञ्चारास्तस्या निश्चङ्कम् ।

देव त्वद्यशसि प्रसर्पति जगद्भूमीसुधोच्चैःश्रवश्चन्द्रैरावणकौस्तुभाः स्थितिमिवामन्यन्त दुग्धाम्बुधौ ।
 किंत्वेकः पुनरस्ति दूषणकणो यनोपयाति अमाच्छृणु श्रीः शितिकण्ठमदितनया नीलाम्बरं रेवती ॥ ३९ ॥
 इन्दु निन्दति चन्दन न सहते मल्लीसज्ज नेक्षते हार द्वेष्टि सिताब्जमुज्जति विस्रस्तोमं विगृह्णाति च ।
 श्रीभूपाल महीवरेषु विपिनेष्वम्बोषितीरेषु च त्वत्कीर्तिस्त्वदरिप्रिया च विलसत्युच्चैः स्फुरत्पाण्डिमा
 ॥ ४० ॥ इन्दुं निन्दति चन्दन न सहते विद्वेष्टि पङ्केरुह हार भारमवैति नैव कुरुते कर्पूरपूरे मनः ।
 स्वर्गं ज्ञामवर्गाहते हिमगिरिं गाढं समालिङ्गते त्वत्कीर्तिर्विरहातुरेव न मनागेकत्र विश्राम्यति ॥ ४१ ॥
 यस्य क्षोणिपतेर्विहायसि यशोराशौ चमत्कुर्वति द्राक्कर्पूरजोभ्रमेण यणिजो वीथीमुपस्फुर्वते । चञ्चुं
 चञ्चलयन्ति चन्द्रकिरणभ्रान्त्या चकोरः पयोबुद्ध्या व्योम्नि नियोजयन्ति कलशमानीय त्रामर्षुवः
 ॥ ४२ ॥ कर्पूरदपि केतकादपि दलैर्लकुन्दादपि स्वर्णदीकल्लोलादपि कैरवादि चलत्कान्तादृगन्तादपि
 दूरोन्मुक्तकलङ्कशकरशिरः शीताशुखण्डादपि श्वेतामिस्तथ कीर्तिर्मिषवलिता सतार्णवा मेदिनी ॥ ४३ ॥
 देव त्वद्यशसा सदा सुमहसा गीर्वाणवृन्देऽखिले शम्भोर्मोक्षमवापिते तु सहसा यत्कौतुक तच्छृणु ।
 साकृताः सकृत्तूहलाः सचकिताः सोत्कण्ठिताः साद्रुताः साशङ्काश्च मुहुर्मुहुर्धुरिपौ लक्ष्म्या दृशः
 पातिताः ॥ ४४ ॥ किं शीताशुमरीचयः किमु सरसोतस्विनीवीचयः किंवा केतकसूचयः किमथवा
 चन्द्रोपलानां चयः । इत्थं जातकतूहलामिरमितः सानन्दमालोकिताः कान्तामिहिविदिवौकसां दिशि दिशि
 क्रीडन्ति यत्कीर्तयः ॥ ४५ ॥ श्रीमद्राजशिखामणे तुल्यितु धाता त्वदीय यशः कैलासं च निरीक्ष्य
 तत्र लघुता निक्षिप्तवान्मूर्तये । उक्षाणं तदुपर्यमासहचर तन्मूर्ध्नि गङ्गाजल तस्याग्रे फणिपुगव तदुपरि
 स्फार सुधादीधितिम् ॥ ४६ ॥ भारत्या वदन श्रिया च सैन्दन श्रीकण्ठमक्या मनो धर्मेण श्रवणौ परैश्च
 चरणौ शौर्येण बाहुद्वयम् । दानेनापि करौ समीक्ष्य सकल यस्याङ्गया भूतल स्थातु चानवकाशतः कथ-
 यितुं कीर्तिस्तु दूर गता ॥ ४७ ॥ अस्यार्वीर्यमस्य पार्ष्णविधुद्वैराज्यसैजं यश सर्वाङ्गोज्ज्वलशर्वपर्वतसितश्री-
 गर्भनिर्वासि यत् । तत्कम्बुप्रतिबिम्बितं किमु शरत्पर्जन्यराजिश्रियः पर्यायः किमु दुग्धसिन्धुपयसा सर्वैर्नुवादः
 किमु ॥ ४८ ॥ कर्पूरन्ति सुधाव्रवन्ति कमलाहासन्ति हसन्ति च । प्रालेयन्ति हिमालयन्ति करकौसारन्ति
 हारन्ति च । त्रैलोक्याङ्गनरङ्गलङ्घिमगतिप्रागल्भ्यसंभाविताः शीताशोः किरणच्छटा इव जयन्त्येतर्हि तत्की-
 र्तयः ॥ ४९ ॥ किं चित्र भुवनानि पार्ष्णयति यद्यवाहितानां यशोहसान्मज्जयति प्रतापदहनं निर्वापयत्याशु
 यत् । आश्चर्यं नृपनायकस्य भवतो यत्कीर्तिमन्दाकिनी तानारोहति भूधराञ्चलनिधीतुल्लङ्घय
 गच्छत्यपि ॥ ५० ॥ अर्वाङ्गाहितपौर्वकीर्तिवनितादीव्यत्सिताशुप्रम कैलासीकृतदिकरीन्द्रशिरसि न्यस्त-
 स्वपादाम्बुजम् । विश्वव्याप्यविनाशि शकरपद यायात्त्वदीय यशो न स्यादस्य यदि क्षितीश भवतो
 दानादिकेभ्यो जनिः ॥ ५१ ॥ कृत्वा मेरुमुल्लखलं प्रहसता वृन्देन दिग्योषिता स्वर्गज्ञामुशलेन शालय
 इव त्वत्कीर्तयः कण्ठिताः । तासां राशिरसौ तुषारशिखरी तारागणास्तत्कणाः किं चान्यच्छशिखण्डशूर्प-
 विसरज्योत्स्नाश्च तत्पांशवः ॥ ५२ ॥ निर्दोषेण गुणोर्जितेन जयता कान्त्या सुधासागरं राजेन्द्रोदय-

१ बलरामम् । २ एतदाख्या तत्पत्नी । ३ मल्लिकापुष्पमालाम् । ४ मृणालपुञ्जम् । ५ आकाश-
 गङ्गा, स्वर्गं गां पृथिवी च । ६ अन्तः प्रविशति अधिगच्छति वा । ७ सज्जयन्ति । ८ 'मुग्धा-
 ऽङ्गनाः' इति पाठान्तरम् । ९ विकसद्- । १० स्थानम् । ११ राज्ञः । १२ पूर्णस्य चन्द्रस्यैव
 ममापि दीप्तिः स्यादिति प्रतिस्पर्धित्वप्रकटनं दृष्टवम् । १३ शर्वः शङ्करः तस्य पर्वतः
 कैलासः । १४ पुनरुक्तिः । अभिन्नत्वाध्यवसायात् । १५ हिमकणसम्पातविशेषा इव प्रवीणवत्
 इति भावः । १६ पवित्रयति । १७ हिमालयः ।

सिंहवीर यशसा लोकत्रयं श्वेतितम् । इत्येवं कथयन्ति हन्त वितथं यत्त्वत्सपत्न्याः पुनः स्वाकीर्त्या दुरि-
तादिकं मलिनतामानीय पूर्णोद्यमाः ॥ ५३ ॥ कीर्त्या ते तैवराज्ययाम्बुधिमणे श्रीपाटनेश प्रमो-
त्रैलोक्यं सकलं त्वदीययशसाऽश्वेतीति नो मन्महे । यत्त्वद्वैरिजनस्य नाम वदनच्छाया च भाग्यं च
दुष्कीर्तिः कल्मषवर्णतां न जहतीत्येतत्स्फुट सर्वतः ॥ ५४ ॥ पूर्णेन्दुः करकन्दुको हिमगिरिः क्रीडावि-
हारस्थली क्षीराब्धिर्गृहदीर्घिका प्रियसखी वाचा पतिर्देवता । शय्या दिग्गजराजदन्तवलमी त्वत्कीर्ति-
कन्याकृते पाञ्चालीमिथुनं व्यघायि विधिना गौरीगिरीशावपि ॥ ५५ ॥ शत्रुक्षत्रकलत्रनेत्रसलिलैर्जम्बा-
लजालस्पृशि आन्वा भूपतिमालभूषण मवत्कीर्तिर्भुवो मण्डलं । यद्यान्ती विबुधालयं प्रति सुधाकुण्डे
सुधांशोर्व्यघादद्भिक्षालनमित्ययं किल मलस्तस्मिन्गतः स्मेरताम् ॥ ५६ ॥ एतत्कीर्तिर्विवर्तघौतनि-
खिलत्रैलोक्यनिर्वासितैर्विश्रान्तिः कलिता कथासु जर्जरा श्यामैः समग्रैरपि । जज्ञे कीर्तिभयादहो-
र्मयमरैस्मादकीर्तिः पुनः सा यन्नास्य कथापथेऽपि मलिनच्छाया ब्रवन्व स्थितिम् ॥ ५७ ॥
त्वत्तेजःप्रतिभाभयादपसृताः प्रत्यर्थिभृन्मलिनयः कान्तारे घनकण्टकिद्रुमवनव्यस्तप्रयुक्ताम्बराः ।
आर्याणां पुरतस्त्रपापरवशागच्छेयुरेताः कथं क्षौमाकारतया न चेत्परिणमेत्तत्तावकीर्तं यशः ॥ ५८ ॥
चन्द्रश्रन्दनमिन्दुरिन्दुरभणं पीयूषमीशादयो विश्वस्योपकृतावनेन महता ते तेऽवतारा धृताः । एतद्यत्र
न विद्यते त्रिभुवने न स्थानमेवंविधं जाने जङ्गमपारिजातसगुणं ब्रह्मेव पूर्वं यशः ॥ ५९ ॥ चन्द्राद्व्य-
कमण्डलोः समुद्रयद्गौरांशुगङ्गाजलेज्योत्स्नाचन्दनचर्चनैर्विकसितैस्तारामसूनैरपि । एतद्विष्णुपद किमश्रुति
मवत्कीर्तिर्महायोगिनी पूजामूर्तिविधायि लक्ष्म तुलसीदाम्ना कदांन्विष्यति ॥ ६० ॥ गङ्गासागरसंगमे
कृतंशतस्नानां बदर्याश्रमे स्थित्वासौ परिधाय तदुणमयं श्वेत द्रुकूलं पुनः । ब्राह्म वैष्णवमैन्द्रमैश्वरमपि
स्थानं स्पृशन्ती मुहुः कीर्तिस्ते पतिदेवता युगशतं दीर्घायुराकाङ्क्षति ॥ ६१ ॥ अर्चोयाम्बुधिरिन्दुम-
ण्डलमपि श्रीचन्दनं तण्डुलास्तारा बिम्बदलं नमःसुरधूर्नी धूपः प्रदीपो रविः । खेटाः पद्मफलानि
किञ्च ककुमस्ताम्बूलमारार्तिका मेरुः श्रीजगतीपते तव यशोयागेश्वरस्थार्चने ॥ ६२ ॥ देव क्षीरसमु-
द्रसान्द्रलहरीलावण्यलक्ष्मीमुषस्त्वत्कीर्तिस्तुलनां कलङ्कमलिनो घत्ते कथं चन्द्रमाः । स्यादेवं त्वदरातिसौध-
बलमीप्रोद्धतदूर्वाङ्कुरासव्यग्रमतिः पतेद्यदि पुनस्तस्याङ्कुरायायी मृगः ॥ ६३ ॥ भोगीन्द्रः प्रमदोत्तमसु-
रगीसगीतगोष्ठीषु ते कीर्तिं देव शृणोतु विंशतिशती यच्चक्षुषां वर्तते । रक्ताभिः सुरसुन्दरीमिरमितो
गीतं च कर्णद्वयीदुःस्थः श्रोष्यति नाम किं स हि सहस्राक्षो न चक्षुःश्रवाः ॥ ६४ ॥ गीयन्ते यदि
पद्मगीमिरनिशं त्वत्कीर्तयस्तद्वयं तुष्टा एव परंतु चेतसि चमत्कारोऽयमारोहति । तासां तादृशभावमङ्गच-
लनासंस्थानंसदृशिनिं व्यालेन्द्रेऽप्यवधूतमूर्धनि महीचक्र पुनर्जीम्यति ॥ ६५ ॥ यद्गन्धद्विपदानवारिभि-
रभूत्सङ्ग्रामभूः पङ्क्तिरा तस्यां वैरिकरीन्द्रमौक्तिकमयं बीजं च येनाहितम् । तस्मात्प्रादुरभूद्यशस्तस्य
तत्सोद्गताः कोरकास्तारास्तेषु च पूर्णचन्द्रकपटादेकैक उज्जृम्भते ॥ ६६ ॥ यत्कीर्तिर्वलयं भुवः सुवि-
मलं संपाद्य संचरतः क्त्वान्वा मेरुगिरिं विधाय सरितां नाथस्य सख्यं दृढम् । आराध्यामृतभानुशेखरमलं
संपाद्य तद्भूपतां गच्छन्ती त्रिदंशलयं द्रुतगतिः शीतांशुना स्पर्धते ॥ ६७ ॥ शैल्येषी तव कीर्तिरद्भु-
तकरी दृष्ट्वा समस्ता दिशो मेरुं वंशर्षरं परीत्य परितस्पर्णं समारुह्य तम् । आम्यन्ती परितः प्रनर्तिततनु-
मुक्तावलीमौक्तिकैस्तारामिस्तरलीकरोति गगनं भूमण्डलाखण्डलं ॥ ६८ ॥ त्वत्कीर्तिः शशिनः समीप-

भगवत्कान्तिप्रतिस्पर्धया दृष्ट्वा तं च कलङ्किन् पुनरसौ स्नातुं जगामाम्बुधिम् । श्रुत्वा तं च घटोद्भवेन मुनिना पीतोञ्जित तत्पयः पुण्यं ब्रह्मकमण्डलं कलयितुं ब्रह्माण्डमन्यं ययौ ॥ ६९ ॥ कैलासीयति केतकीयति हस्तकुन्दीयति प्रोच्छलक्षीरोदीयति चन्दनीयति लसत्कर्पूरप्रीयति । पीयूषीयति शर्करीयति शरच्चन्द्रीयति रुपायते स्वर्गह्वीयति शंकरीयति भवत्कीर्तिः करीन्द्रीयति ॥ ७० ॥ विश्वातो भवता यशस्यपि निजे कार्यो न शौर्याधिके मा कोशादिवशानपुसकमिति ज्ञात्वाबहेलां कथाः । यज्जङ्गलधुरन्वरेण धरणीनाथ द्विधा कुर्वता ब्रह्माण्ड विदधेऽमुना भवदरिक्षोणीमुजां निर्गमः ॥ ७१ ॥ रिङ्गुत्तुङ्गतरङ्गसुन्दरसुधासिन्धु तरल्युज्ज्वला रागाच्छर्वपुरःसरानमिसम देवान्मुदालिङ्गति । क्रूराहीश्वरमास्त्रिभत्यधिगृहयाति ध्रुव भूपते साध्वीशुन्दरता तथापि कुतुकं कीर्तिः प्रमत्ता क्षितौ ॥ ७२ ॥ कस्तूरी सितिमानमागतवती शौक्ल्य गताः कुन्तला नीलं चोलमभूस्सित धवलमा जातो मणीनां गणे । ध्वान्तं शान्तमभूत्सम नरपते त्वत्कीर्तिचन्द्रोदये त्रैलोक्येऽप्यमिसारसाहसरसः शान्तः कुरङ्गीदृशाम् ॥ ७३ ॥ ज्ञातुवाञ्छसि किं मुधैव धवलक्षीरोदपूरोदरच्छायाहारिणि वारिणि धुसरितो दिक्पूरविस्तारिणि । आस्ते ते कलिकालकदम्भमपीप्रक्षालनैकक्षमा कीर्तिः संनिहितैव सतमुषनस्वच्छन्दमन्दाकिनी ॥ ७४ ॥ पातालं मुजगेश्वरावधि तथा यावन्नदीं स्वर्मुचि प्रलेयान्तमुदेति तत्तदखिल नीत्वाऽमितः श्वेतताम् । रज्ज्वन्द्यसिंहवीर तदपि त्वद्वैरिणा दुर्यशः काल तस्य च बाहनं परिजन कार्ण्यं नयत्येव तत् ॥ ७५ ॥ क्षोणीन्द्रोदयसिंह कीर्तिविततिर्नैर्मल्यमम्युनयन्ययेय परितस्तनोति सिततां ब्रह्माण्डगोहाजिरे । तेनैव त्रिजगत्सु नागपतयः शैलास्तथा पक्षिणो देवेशा मनुजास्तथैव पशवः श्वेत्य चिरायामगन् ॥ ७६ ॥ क्षीरोदीयन्ति सद्यः सकलजलधयो वासुकीयन्ति नागाः कैलासीयन्ति शैला दिधि च दिविषदः शङ्करीयन्ति सर्वे । यौष्माकीणे समन्तात्प्रचलति धवले चास्कीर्तिप्रताने मधोषाकाचभूषाः किमिति न सहसा मौक्तिकीयन्ति देव ॥ ७७ ॥ उद्यद्वालाङ्कुरग्रीर्दिशि दिशि दशनैरेमिराशानजानां रोहन्मूला सुगौरैरुगपतिपङ्कजैश्च पातालकुक्षौ । अस्मिन्नाकाशदेशे विकसितकुसुमा राशिभिस्तारकाणां नाथ त्वत्कीर्तिवह्नी फलति फलमिदं बिम्बमिन्दोः सुधाब्धिम् ॥ ७८ ॥ वापी पातालमूल जलमुरगनदी कच्छपः स्वच्छन्दः शेषो नाल दलाना विततिरपि फणाः कार्णिका शैर्बशैलः । तारास्ताराः परागा मधु च मधुमती केसरा दन्तिदन्तास्तस्मिन्स्वकीर्तिपत्रे अमति मधुकरः शर्वरीसौर्वमौमः ॥ ७९ ॥ नेपालीनामर्षले विरचयति कवे केतकीपत्रकृत्यं कण्ठे मुक्ताकलापान्द्विगुणयति सितान्पाण्ड्यसीमन्तिनीनाम् । कर्णे कर्णाटकानां प्रकटयति तमां दन्तताटङ्कलक्ष्मीं कार्पूरी पत्रवह्नी भवति तव यशो गण्डयोः केरलीनाम् ॥ ८० ॥ लभ रागावृताङ्गाया सुदृढमिह ययैवासियष्टंथारिकण्ठे मातङ्गोनामपीहोपरि परंपुरैर्या च दृष्टा पतन्ती तत्संस्तोऽयं न किञ्चिद्गुणयति विदित तेऽस्तु तेनोस्मि दत्ता भृत्येभ्यः श्रीनियोगाद्गदितुमिति गतेवाम्बुधि

१ भगवत्येन । २ चक्र- ३ श्वेतिमानम् । ४ गङ्गायाः । ५ युष्मत्सम्बन्धिनि । ६ कैलासः । ७ रात्रिपतिः चन्द्रमाः । ८ कुटिले । ९ रुधिरविग्धया अत्रुरक्तया च । १० खड्गेन । ११ हस्तिनां बाण्डालानां च । १२ शत्रुभिः उदासीनैरामैर्वेति पक्षान्तरे । १३ भादन्तुः क्रीडितुं प्रवर्तमाना च । १४ तस्यामस्त्रियष्ट्यां तादृश्यामस्त्रियष्टिरूपेण द्योतितायां दुष्टायां नायिकायां चासक्तः । १५ अहं लक्ष्मीः । १६ वितोर्णां, सम्प्रज्ञा च । १७ किङ्करेभ्यः, न तु तवापि महद्भय इति च । १८ लक्ष्म्या हि समुद्रः पिता । अत्र लक्ष्म्या प्रधाननायिकात्वं कीर्त्यास्तद्गुणैर्वा कल्पयित्वा व्याजेन च कविना कीर्तः समुद्रावधि प्रकृतत्वं द्योतयित्वा राज्ञः शूरत्वं दातृत्वं चापि द्योतितम् । अत्र दोषविवेचने त्वत्प्राक्तं काव्यप्रकाशादिव्याख्यासु स्थितम् ।

यस्य कीर्तिः ॥ ८१ ॥ शक्तिर्निर्दिशजेयं तव भुजयुगले नाथ दोषैकरश्रीर्वक्त्रे पार्श्वे तथैषा
 प्रतिषसति महाकुण्डनी खड्गयष्टिः । आज्ञेयं सर्वगां ते विलसति च पुनः किं मया वृद्ध्या ते
 प्रोच्येवेत्यं प्रकोपाच्छिक्करसितया यस्य कीर्त्या प्रयातम् ॥ ८२ ॥ अन्तः संतोषबाष्पैः स्थगयति न
 दृशस्ताभिराकर्णयिष्यन्नङ्गेनानस्थिलोर्मा रचयति पुलकत्रेणिमानन्दकन्दाम् । न क्षोणीभङ्गभीरुः कल-
 यति च शिरःकम्पन तत्र विभ्रः शृण्वन्नेतस्य कीर्तीः कथमुरगपतिः प्रीतिमाविष्करोति ॥ ८३ ॥
 यावत्पौलस्त्यवास्त्वमवदुभयहरिहोमरेखोत्तरीये सेतुप्रालेयशैलौ चरति नरपतेस्तावदेतस्य कीर्तिः । याव-
 त्प्राक्प्रत्यगाशापरिवृद्धनगरारम्भणस्तम्भमुद्रावद्री संस्थापताकारुचिरचितशिखाशोणशोभावुमौ च ॥ ८४ ॥
 आस्ते दामोदरीयामियमुदरदरीं याऽपिशिष्य त्रिलोकी संमातुं शक्तिमन्ति प्रथिममरवशादत्र नैतथशांसि ।
 तामेतां पूरयित्वा निरगुरिष्व मधुध्वंसिनः पौण्ड्रपद्मलम्बापन्नानि तानि द्विपदशनसनामीनि नामीपयेन
 ॥ ८५ ॥ देव ब्रह्माण्डभाण्डे सदसि विकसितन्यायनान्दीनिनादैर्भूतेषांप्रीतिहेतोर्भुवनघवलन नाटकं
 नाटयन्त्याः । त्वत्कीर्तेर्भूतयोऽमी कुमुदकुमुदिनीकान्तकर्पूरकुन्दक्षीराब्धिक्षीरमुक्तामणिबिजुवसरित्सारका-
 शेषशङ्खाः ॥ ८६ ॥ बीजं चेदिन्द्रदन्तिस्फुरितगलतटीमुक्तमुक्तामणिः स्याच्चन्द्रश्चेदालुवालं यदि मघति
 सुधावारिसेकीन्दुमौलिः । तत्रोत्पन्ना लता काप्यमृतकरनिभं चेत्प्रसूनं प्रसूते मन्ये तत्स्यात्तदानीमवनिधव
 भवत्कीर्तिलेशोपमार्थम् ॥ ८७ ॥ दुग्धाम्मोधावगाधे विहरति सुधया क्षालयत्यद्विप्रयुग्म कृत्स्नां ज्योत्स्ना
 दुक्कल कलयति मलयोद्धतचर्चा तनोति । स्वच्छन्द नृत्यति ब्रौंभुजगपतिशिरस्येव निद्राति चन्द्रे
 त्वत्कीर्तिः स्वामिनीव त्रिजगति विहरत्येवमुर्वीश गुर्वी ॥ ८८ ॥ स्वर्गे कल्पद्रुमाधस्तव जयति यशः-
 पुष्पयागेधरोऽयं य नित्यं देवराजः स्तपयति नियतः कामधुग्दुग्धपूरैः । यन्मौलौ विस्व-
 पन्नद्युतिमिदममलं व्योम धत्तेऽतिनीलं चन्द्रः पौंटीरपङ्कं तदुपरि ललितास्तारकास्तण्डुलानि
 ॥ ८९ ॥ यत्कीर्तिः कापि गङ्गाखिलमलनिचयं नाश यन्ती गमीरं क्षीराब्धिं यत्प्रतापज्वलन-
 करगणैः शोभित पूरयन्ती । भूलोकस्यान्तरालस्फुरदतुलमहादुःखपापौषपङ्कं भूयः प्रक्षालयन्ती
 त्रिजगति महिता सौख्यमाविष्करोति ॥ ९० ॥ तुङ्गब्रह्माण्डसिंहासनमिदमुदयचित्रमध्यास्य नित्यन्यत्र-
 दिव्यस्रजन्तीसितचमरचय लालयन्दिगवधूमिः । राकाचन्द्रातपत्रं दिनकरमुकुटं ग्राह्यलोकपालान्नि-
 र्जित्यैन्द्र करीन्द्रं तव जयति यशश्चक्रवर्ती नरेन्द्र ॥ ९१ ॥ कालिन्दीनर्मदाभ्रमुतमदसलिलोत्सङ्गिनौ
 पुष्पवन्तौ बिभ्राणः कुम्भयुग्म गगनतलगतः स्वर्धुनीपूरशुण्डः । घण्टालः साधुवादैनभि-
 मतयशोमृन्मल सदधानः कीर्तिस्तोमात्रकुम्भी जगदुदरसरःसन्नमी बम्भमीति ॥ ९२ ॥ स्फूर्जद्ब्रह्माण्ड-
 शुक्तौ तव भुजजलदोदामदानौववर्णप्रोद्यत्त्वत्कीर्तिमुक्ताफलममलमहो धामकर्णे निधाय । अन्यं तेनैव तुल्य
 धर्माणधरसुतौ प्रार्थयामास पत्यौ तस्यालाभेन मन्ये प्रभुरपि जगतामर्धनारीश्वरोऽभूत् ॥ ९३ ॥

१ खड्गमहारेणेत्यादिता । २ चन्द्रशोभाकृपा, दूषिततरलम्पनिकृपा, दूषणास्पदकृपा वा ।
 ३ महतां राज्ञां छेदिका, परस्त्रीपुरुषसम्मेलनकारिणी च । ४ अप्रतिहता गणिकेव सर्वोपभोग्या
 कुटिला । ५ अव्यभिचारिण्या च कीर्त्या । कुलीनया क्रिया च । ६ सर्वतो व्याप्तया जरत्या च
 ७ सर्वत्र पर्यव्रामि परव्रामासि च । ८ रोमहीनः । ९ विष्णोरिति भावः । १० नैवत- ।
 ११ छदिति । १२ चन्दन- । १३ उन्नत- । १४ पूर्णिमा- । १५ सूर्यचन्द्रश्च । १६ कीर्तिपुञ्जरूप
 येरावतः । १७ पार्वती ।

यशस्तेजसोः प्रशंसनम् ।

रात्रौ रवेर्दिवा चेन्दोरभावादिव स प्रभुः । भूमौ प्रतापयशसी सृष्टवान्सततोदिते ॥ १ ॥ मलिनयितुं खलवदन विमलयति जगन्ति देव कीर्तिस्ते । मित्राद्वा कर्तुं मित्राय द्रुहति प्रतापोऽपि ॥ २ ॥ सिन्दूर सीमन्तास्मिन् मुखाद्वैरिराजवनितानाम् । यस्य प्रतापयशसी हरतः स्म सदगुणासहने ॥ ३ ॥ तदोजसस्तद्यशसः स्थिताभिमौ वृथेति चित्ते कुस्ते यदा यदा । तनोति मानोः परिवेषकैतवाचदा विधिः कुण्डलना विधोरपि ॥ ४ ॥ कीर्त्यास्य चन्द्रकरकोमलयातिशुभ्र शोण नवार्ककिरणप्रतिर्मप्रतापैः । श्याम-
द्युतिद्विषदकीर्तिमयीमिरिष्य चित्र तदाम्बरमराजत दिग्बधूनाम् ॥ ५ ॥ क्षितिप किमपि चित्र जाँगरुकेऽपि युष्मद्यशसि शशिकर्दम्बे स्वप्रतापेऽर्कविम्बे । नयनकुवलयानि स्वद्विषत्कामिनीनामपि च वदनपद्मान्याशु यत्सकुचन्ति ॥ ६ ॥ कीर्तिस्वर्गतरङ्गिणीभिरभितो वैकुण्ठमाप्लावित क्षोणी-
नाथ तव प्रतापतपनैः सत्तापितः क्षीरविः । इत्येव दयितायुगेन हरेणा त्वं याचितः स्वाश्रय हृत्पद्म हरये श्रिये स्वमवन कण्ठ गिरे दत्तवान् ॥ ७ ॥ गुणागारे गौरे यशसि परिपूर्णं विल सति प्रतापो वा मिभान्दहति तव भूमीन्द्रतिलक । नवैव ब्रह्माणीत्यकथयदहो मूढतमवीश्वतुर्वा तेजोऽपि व्यमजत कणादः कथमसौ ॥ ८ ॥ भृशकस्य यशोसि विक्रममरेणोपार्जितानि क्रमादेतस्य स्तुमहे महेर्भवंशनस्पर्धनि कैरक्षरैः । छिर्मद्विः कृतके कृतोऽपि रजत राज्ञां यशःपारदैरस्य स्वर्णगिरिः प्रताप-
दहनैः स्वर्ण पुनर्निर्मितः ॥ ९ ॥ वीरेशोदयसिंह तापयति ते तेजः समस्तान्खलान्ताधून् शीतलयत्यतीव च यशः सर्वत्र लब्धास्पदम् । एव यर्हि जगन्त्रये विहरतस्ते एव सर्वात्मना शास्तुं तर्ही धुनिर्वृतो जलनिवौ निद्राति सर्वेश्वरः ॥ १० ॥

शासनदोषनिदर्शनम् ।

परैः समुज्यते राज्य स्वय पापस्य माजनम् । धर्मातिक्रमतो राजा सिंहो हस्तिवधादिव ॥ १ ॥ औत्सुक्यमात्रमवसादयति प्रेतिष्ठा क्षिप्वाति लब्धपरिपालनवृत्तिरेव । नातिश्रमापनयनाय यथ श्रमाय राज्य स्वहस्तवृत्तदण्डमिवातप्रेत्रम् ॥ २ ॥ परार्थानुष्ठाने जडयति नृप स्वार्थपरता परित्यक्तस्वार्थो नियतमर्थार्थः क्षितिपतिः । परार्थेभ्येत्स्वार्थादभिमततरो हन्त परवान्परायत्तः प्रीतेः कथमिव रसं वेत्तु पुरुषः ॥ ३ ॥ भय तावत्सेव्यादमिनिविशते सेवकजन ततः प्रत्यासन्नोद्भवति हृदयेष्वेव निहितम् । अतोऽप्याखण्डोना पदमैर्मुञ्जनद्वेषजनन मतिः सोच्छ्रयाणां पतनमनुकूलं कलयति ॥ ४ ॥ छिन्न कार्यमुपक्षिपन्ति पुरुषा न्यायेन दूरीकृतं स्वान्दोषान्कथयन्ति नाधिकरणे रागाभिभूताः स्वयम् । तैः पक्षापरपक्षवर्षितबलैर्दोषैर्नृपः स्पृश्यते सक्षेपादपवाद एव सुलभो द्रष्टुगुणो दूरतः ॥ ५ ॥

१ सुहृज्जनानामाह्लादम् । २ सूर्याय । ३ तस्य तेजसः । ४ परिवेषः परिधिः । ५ निरर्थ-
कत्वसूचिका रेखा घेष्टनम् । ६ सदृश- । ७ प्रस्फुरति सति । ८ चन्द्रसमूहे । ९ राज्ञः ।
१० पेशवतदन्तस्त्रमानानि । ११ रक्षयद्विः । १२ कृत्रिमम् । १३ सम्पूरयति । १४ सम्मानरक्षणार्थः
सर्वदा सचिन्तत्वात् । १५ छत्रम् । १६ निरर्थक्याभिधानः, सर्वेषामन्येषामनुत्तरजनपरतयैव सदा
भवनात् । १७ सन्निहितात् । १८ प्रतिष्ठितानाम् । १९ स्थानम्, अधिकार इति यावत् ।
२० दुर्जन- । २१ उन्नतानाम् । २२ अनुगतम्, नियतमिति यावत् । २३ शुभम्, अन्यथाप्रत्या-
यिताम् ।

राजपुरुषवर्णनम् ।

राजसेवा मनुष्याणामसिधाराधलेहनम् । व्याप्रीगात्रपरिष्वङ्गो व्यालीवैदनचुम्बनम् ॥ १ ॥ संप-
त्तयः पराधीनाः सदा चित्तमनिर्द्वैतम् । स्वजीवितेऽप्यविश्वासस्तेषां ये राजसेवकाः ॥ २ ॥ अन्तःपुराणां
विहितव्यवस्थः पदे पदेऽहं स्वखलितानि रक्षन् । जरातुरः सप्रति दण्डनीत्या सर्वं नृपस्यानुकरोमि वृत्तम्
॥ ३ ॥ अशुभपुषि कलावप्यप्रमत्ताः स्वधर्मादनुदिनमुपकारानाचरन्ते बुधानाम् । बहुजनपरिपुष्टौ
वद्धदीक्षास्त एते तनुसुखमपि हिंसा तन्वते राजसेवाम् ॥ ४ ॥ नैषां सन्ध्याविधिरधिकलौ
नाच्युतार्चापिसाक्षा न स्वे काले हवननियमो नापि वेदार्थचिन्ता । न क्षुद्रेलानियतमश्वेन नापि
निग्रावकाशे न द्वौ लोकावपि तनुयतां राजसेवापराणाम् ॥ ५ ॥ सर्वैः कल्पे वयसि यतते
लब्धुमर्थान्कुटुम्बी पश्चात्पुत्रैरुपहितभरः कल्पते विश्रमाय । अस्माकं तु प्रतिदिनमिदं सादयन्ती
प्रतिष्ठा सेवाकाकुः परिणतिरभूत्स्त्रीषु कष्टोऽधिकारः ॥ ६ ॥ नोच्यैः सत्यपि चक्षुषीक्षितुमल
श्रुत्वाऽपि नाकर्णित शक्तेनाप्यधिकार इत्यधिकृता यष्टिः समालम्ब्यते । सर्वत्र स्वखलितेषु
दत्तमनसा यात मया नोद्धत सेवास्वीकृतजावितस्य जरसा किं नाम यन्मे कृतम् ॥ ७ ॥
मेतव्य नृपतेस्ततः सचिवतो राजस्ततो बहुमादन्येभ्यश्च भवन्ति येऽस्य भवने लब्धप्रसादा विदाः ।
दैव्यादुन्मुखदर्शनापलपनैः पिण्डार्थमायस्यतः सेवां लाघवकारिणीं कृतधियः स्थाने श्वर्हति विदुः ॥ ८ ॥
अप्राज्ञेन च कातरेण च गुणः स्याद्वक्तियुक्तेन कः प्रज्ञाविक्रमशालिनोऽपि हि भवेत्किं मक्तिहीनात्मलम् ।
प्रज्ञाविक्रमभक्तयः समुदिता येषां गुणा भूतये ते मृत्या नृपयेः कलत्रमितरे संपत्सु चापत्सु च ॥ ९ ॥

रुच्यन्दनवेगप्रशंसनम् ।

आलिङ्गन्तो वसुधां निजखुरदलितामिवानुनेतुममी । नदनविनिर्गतचरणा इव लक्ष्यन्ते जवादध्याः
॥ १ ॥ उद्धतपांशुपटलानुमितप्रबन्धधावत्खुराग्रचयचुम्बितभूमिमागः । निर्मथ्यमानजलधिष्वनिघोर-
घोषमेते रथ गगनसीद्धि वहन्ति बाहाः ॥ २ ॥ मुक्तेषु रश्मिषु निरार्यतपूर्वकार्या निष्कम्पचामरशिखा
निश्चतोर्ध्वकर्णाः । वातोद्धतैरपि रजोभिरलङ्घनीया धावन्त्यमी भृगजवाक्षयवेव रथ्याः ॥ ३ ॥ यदालोकै
सूक्ष्मं व्रजति सहसा तद्विपुलतां यदन्तर्विच्छिन्नं भवति कृतसन्धानमिव तत् । प्रकृत्या यद्वक्त्रं तदपि सम-
रेख नयनयोर्न मे दूरे किंचित्क्षणमपि न पार्श्वे रथजवात् ॥ ४ ॥ विच्छिन्ना रथचक्रप्रद्वैतिरियं हेला-
प्लुतैर्वाजिनामयान्तीव जवेन संमुखममी मार्गस्थिताः शालिनः । खेद पादतलाहतेरिव पुरो गन्तु गतो
नेहते पादानामनुकूलमासुतमरोद्धूतोऽपि धूलिब्रजः ॥ ५ ॥ अग्रे यान्ति रथस्य रेणुवदमी चूर्णी-
भवन्तो घनाश्चक्रान्तिररान्तरेषु जनयन्त्यन्यानिवारावलिम् । चित्रन्यस्तमिवाचलं हयशिरस्यायामवच्चा-
मर यष्ट्यग्रे च समं स्थितो ध्वजपटः प्रान्ते च वेगनिलात् ॥ ६ ॥ पृथ्वीपालशिरोमणे तव रथ वोढ
प्रवृत्ता अमी युग्या यर्हि भवन्ति यद्यपि तदा घातः प्रतिस्पर्धया । घत्ते वेगबलं क्षणोत्तरमसौ श्रान्तस्तथ
जन्तुर्धिता तत्स्वागःपरिमार्जनार्थ्यनुचरो भूत्वेव संसेवते ॥ ७ ॥

सागरप्रशंसनम् ।

साक्षात्कालाष्टमूर्तेस्तस्यैवा मूर्तिरन्मयी प्रथमा । गीतः सागर इति नृभिरपरिच्छेद्यात्मगाभीर्यः
॥ १ ॥ लक्ष्मीरस्य हि यार्दः कृष्णोरःस्थापि सुमटभुजवसतिः । इन्दुः स च मृदचूडामगिरपि

१ सर्पिणी-२ भोजनम् । ३ प्रातःकाले । ४ पुण्यते । ५ सम्पदे । ६ सङ्कलित- । ७ अन्धः ।
८ स्वभावेन । ९ मार्गः । १० जलजातत्वसाधारण्याजलजन्तुकेति भावः ।

जगतामलंकारः ॥ २ ॥ आल्लिष्टभूमिं रसितारमुच्चैर्लङ्घुजांकारबृहत्तरङ्गम् । फेनायमानं पतिः
मापगानामसावपस्मारिणमाशङ्के ॥ ३ ॥ नाभिप्रभिन्नाम्बुरुहासनेन सस्तूयमानः प्रथमेन धात्रा ।
अमुं युगान्तोचितयोगनिद्रः संहत्य लोकान्पुरुषोऽधिशेते ॥ ४ ॥ स्यादेव तोयममृतप्रकृतिर्यदि
स्यान्नैकान्तमद्भुतमिदं पुनरद्भुतं नः । लक्ष्मीतुषारकरकौस्तुभपारिजातधन्वन्तरिप्रभृतयो यदपां विवर्तः
॥ ५ ॥ आकण्ठदृष्टदिरसाऽप्यमिमाव्यपुष्टपाद्वोदरेण चिरमृग्मिरुपास्यमानः । नामीसरोरुहजुषा
चतुराननेन शेते किलात्र भगवानरविन्दनामः ॥ ६ ॥ पाथोनिधे तव महच्चभतीव दीर्घ
वक्तुं क्षमेय वत तस्य कथं वराकः । अज्ञात एव भगवानपि यस्य कुक्षौ कुक्षीकृतत्रिभुवनोऽस्ति
परैरलक्ष्यः ॥ ७ ॥

गिरिशोभानिदर्शनम् ।

आच्छादितायतदिगम्बरमुच्चैर्गामाक्रम्य संस्थितमुदप्रविशालशृङ्गम् । मूर्ध्नि स्खलतुहिनदीधितिः
कोटिमेनमुद्वीक्ष्य को न भुवि विस्मयते नगेशम् ॥ १ ॥ बहति यः परितः कनकस्थलीः सहरिता-
लसमाननवाशुकैः । अचल एष भवानिध राजते सहरितालसमाननवाशुकः ॥ २ ॥ पाश्चात्य-
भागमिह सानुष्टु सन्निषणाः पश्यन्ति शान्तमलसान्द्रतरांशुजालम् । सम्पूर्णलब्धलनाऽऽर्लपनो-
पमानमुत्सङ्गसङ्गहरिणस्य शशाङ्कमूर्तेः ॥ ३ ॥ कृत्वा पुवत्पातमुच्चैर्धृगुम्यो मूर्ध्नि प्रार्ण्वा जर्जरानिर्धराः ।
कुर्वन्ति धामुत्पतन्तः स्मरार्तस्वलोकलीगात्रनिर्वाणमत्र ॥ ४ ॥ स्थगयन्त्यमूः शमितचातकार्त-
स्वरां जलदास्तडितुलितकान्तकार्तस्वराः । जगतीरिह स्फुरितचारुचामीकराः सवित्रुः कचित्कपिशैयन्ति
चामीकराः ॥ ५ ॥ उत्क्षिप्तमुच्छ्रितसितांशुकरावलम्बैरसंस्मितोडुमिरतीवतरां दिरोभिः । अद्वेयनिर्झ-
रजलव्यपदेशमस्य विष्वक्तटेषु पतति स्फुटमन्तारिक्षम् ॥ ६ ॥ एकत्र स्फटिकतटांशुमिर्ननीरा नीला-
श्मद्युतिभिर्दुर्गैर्मसोऽपरत्र । कालिन्दीजलजनितश्रियः श्रयन्ते वैदग्धीमिह सरितः सुरापगयाः ॥ ७ ॥
इतस्ततोऽस्मिन्धिलसन्ति मेरोः समानवप्रे मणिसानुरागाः । स्त्रियश्च पत्यौ सुरसुन्दरीभिः समा नवप्रेमैणि
सानुरागाः ॥ ८ ॥ उच्चैर्महाराजैर्याजिविराजितासौ दुर्बर्णमिति रिह सान्द्रमुधासवर्णा । अभ्येति मस्म-
परिपाण्डुरितस्मरारेखद्विलोचनललामललाटलीलाम् ॥ ९ ॥ धूमाकारं दधति पुरः सौवर्णे वर्णे.
नाम्नेः सद्यश्च तटे पश्यामी । श्यामीभूताः कुसुमसमूहेऽलीना लीनामालीमिह तरवो विभ्राणाः ॥ १० ॥
रुचिरचित्रतनूरुहशालिभिर्विचलितैः परितः प्रियैकत्रजः । विविधरत्नमयैरभिमायसाववयवैरिव जङ्गमतां
गतैः ॥ ११ ॥ कुशैर्यैरत्र जलाशयोषिता मुदो रमन्ते कलमा विकस्वरैः । प्रगीयते सिद्धगणैश्च यो-
षितामुदारैर्मन्ते कलमाविकस्वरैः ॥ १२ ॥ आसादितस्यै तमसा निर्धेतेर्नियोगादाकाङ्क्षतः पुनरपक्र-

१ आच्छादितानि आयतानि दिशोऽम्बरं व्योम चेति आच्छादितं वसितम् आयतं दिगेवा-
म्बरं वल्लमिति च येन । उच्चकैरुन्नताम् । गां भुवं, धेनुं च । आक्रम्य व्याप्य अधिष्ठाय च ।
शृङ्गं शिखरं विषाणं च । मूर्ध्ना-शिखरं मस्तकं च कोटिः रश्मिः, कला च । अन्यत्स्पष्टम् । अत्र
समासोक्तिः, नगस्य गवाक्रमणपरवृषभव्याहारस्कृतेः । समासोक्तेर्वृद्धयोपजीव्यत्वं तु स्थान
एवेति । २ दूर्वायुक्ताः । दूर्वा अत्र श्यामाः । ३ नवा अंशवो यस्य सः । ४ श्रीपतिरिव ।
५ पीताम्बरः । ६ आलपनं मुखम् । ७ अतटेभ्यः । ८ शिलानाम् । ९ शमितश्चातकानामार्तस्वरो
यैस्ते । १० कार्तस्वरं स्वर्णम् । ११ चामीकरं सुवर्णम् । १२ कपिशः श्यामवर्णः । १३ अभी
कराश्चैत्यन्वयः । १४ नक्षत्राण्यवष्टभ्य धृतम् । १५ मिश्र- । १६ मिदुरं मिश्रितम् । १७ नवं प्रेम
यस्य तस्मिन् । १८ महाराजतं सुवर्णम् । १९ दुर्बर्णं रजतम् । २० प्रियका रोमविशेषरम्या मृगाः
२१ कमलैः । २२ उदारम् अन्त इति ऋद्धे । अन्ते समीपे । २३ अधिगतस्य । २४ विधातुः ।

मणेन कालम् । पत्युस्त्विषामिह महौषधयः कलत्रस्थानं परैरनभिभूतमूर्ध्वहन्ति ॥ १३ ॥ वनस्पति-
स्कन्धनिषण्णबालप्रवालहस्ताः प्रमदा इवात्र । पुष्पेक्षणैर्लम्बितलोचकैर्वा मधुम्रतत्रातवृत्तैर्गततयः ॥ १४ ॥
विहगाः कदम्बसुरमाविहगा कलयन्त्यनुक्षणमनेकलयम् । अमयन्तुपैति मुहुरत्रमय पवनश्च धूतनवनी-
पवनः ॥ १५ ॥ यदेतदस्यानुतटं विभाति वन ततो नैकतमालतालम् । न पुष्पिताऽत्र स्थगितार्कस्मा-
वनन्तताने कतमा लताऽलम् ॥ १६ ॥ वर्जयन्त्या जनैः सङ्गमेकान्ततस्तर्कयन्त्या सुखं सङ्गमेकान्ततः ।
योषैष स्मरासन्नतापाङ्गथा सेव्यतेऽनेकया सन्नतापाङ्गथा ॥ १७ ॥ अनतिचिरोद्भित्तस्य जलदेन
चिरस्थितबहुबुद्बुदस्य पयसोऽनुकृतिम् । विरलविकीर्णवज्रशकला सकलामिह विदधाति धौतकल-
धौतमही ॥ १८ ॥ सङ्कीर्णकीर्चकवनसखलितैकवालविच्छेदकातरधियश्चलितुं चमर्यः । अस्मिन्मृदुध-
सर्नगैर्मतदीर्यैर्नम्रनिर्व्यत्स्वनश्रुतिसुखादिव नोत्सहन्ते ॥ १९ ॥ दधति च विकसद्वित्रिकल्पद्रुमकुसु-
मैरभिगुम्फितानिबैताः । क्षणमलघुविलम्बिपिच्छदाम्नः शिखरशिखाः शिखिशेखरानमुष्य ॥ २० ॥
प्राग्भागेतः पतदिहेदुपत्यकौस्तु शृङ्गारितायतमहेमकराममम्भः । संलक्ष्यते विविधरत्नकरानुविध-
मूर्ध्वप्रसारितसुरापिपचापचार ॥ २१ ॥ आच्छद्य पुष्पपटमेष महान्तमन्तरावर्त्तिभिर्गृहकपो-
तशिरोधरामः । स्वाङ्गानि धूमरुचिमार्गुरीरवीं दधानैर्धूपायतीव पेटलैर्नवनीरदानाम् ॥ २२ ॥
इह मुहुर्मुदितैः कल्लमै रवः प्रतिदिश क्रियते कल्लमैरवः । स्फुरति चानुवनं चमरीचयैः
कनकरत्नमुवां च मरीचयः ॥ २३ ॥ नवनगैर्वनलेखाद्याममध्यामिरामिः स्फटिककटकभूमिर्नाटयत्येष
शैलः । अहिपारिकैरभाजो मास्मनैरङ्गरागैरधिगतधवलिन्नः शूलपाणेरमिर्ह्यैवम् ॥ २४ ॥ सार्यं
शशाङ्ककिरणाहतचन्द्रकान्तनिस्यन्दिनीरनिकरेण कृताभिषेकाः । अर्कोपलोहसितवह्निमिरहि तता-
स्तीव्र महाव्रतमिवात्र चरन्ति वप्राः ॥ २५ ॥ एतस्मिन्नेषिकपयः श्रियं वहन्त्यः सक्षोम पवनमुवा
जवेन नीताः । वाल्मीकेररहितरामलक्ष्मणानां साधर्म्यं दधति गिरां महासरस्यः ॥ २६ ॥ मित्रेषु
रत्नकिरणैः किरणेष्विहेन्दोस्त्वावचैरुपगतेषु सहस्रसङ्ख्याम् । दोषैऽपि नूनमहिमाश्चुरसौ किलेति
वैष्णोकोशकोकनदता दधते नलिन्यः ॥ २७ ॥ मधुकरविटैपानमितास्तस्मिन्नीर्विभ्रतोऽस्य विटपौनमिताः ।
परिपाकपिशङ्गलतारिंजसा रोधश्चास्ति कपिशङ्गलैता ॥ २८ ॥ या न ययौ प्रियमन्यवधूम्यः

१ सूर्यस्य । २ ओषधीनां हि पतिश्चन्द्रः । ओषधीशत्वात् । ३ गाः वाचः । ४ नीपाः
कदम्बाः । ५ तता अनेके तमालास्तालाश्च यत्र । ६ अतिचिस्तृते । ७ स्मरेणासन्नतापानि
ज्वरशालीन्यङ्गानि यस्यास्तया । ८ सन्नतौ कृणिताषपाङ्गौ यस्या इति, तथा । ९ वज्र-
शकला हीरखण्डानि । १० रजतस्थलम् । ११ 'वेणवः कीचकास्ते स्युर्ये स्वनन्त्यनिलोद्धताः'
इत्यमरः । १२ श्वसनः पवनः । १३ कीचकीय- । १४ ऊर्ध्वदेशतः । १५ अधःप्रदेशेषु । १६ अशु-
लम्बन्धिनीम् । १७ समूहैः । १८ हस्तिशावकैः । १९ कल्लो मधुरश्चासौ भैरवो मधुर इति ।
२० चमरीमृगीसमूहः । २१ वृक्ष- । २२ सर्पसम्बन्धविशेष- । २३ शोभाम् । २४ अधिका या
पयसो जलस्य श्रीस्ताम् वहन्त्यः, अधिकाः कपयो वर्ण्यमाना यत्रेति च । श्रियं काव्यचारुत्वं
वहन्त्यश्च । (पवनभूः पवनसम्बन्धी, हनुमांश्च । अरहितौ रामलक्ष्मणौ यत्रेति, अरहिता राम-
लक्ष्मणा सारखा यत्रेति च रमणीया लक्ष्मणा येषां ते 'सारसस्य तु लक्ष्मणा' इत्यमरः । अन्यस्य-
ष्टम् । २५ रात्रिः । २६ विकसितरक्तकमलताम् । २७ भ्रमररूपविटकृतपानम् । २८ इताः
प्राप्ताः । २९ विटपैः शाखाविस्तरैरानमिताः । ३० परिपाकेन पिशङ्गो या लतास्तासां रज-
स्तेन । ३१ गलता पतता ।

सारतरंगमना यतमानम् । तेन संहेह विमर्चि रहः स्त्री सा रतरंगमनायतमानम् ॥ २९ ॥ दन्तोर्ज्ज्वलासु
विमलोपलमेखलाऽन्ताः सप्रतचित्रकटकासु बृहन्तिम्बाः । अस्मिन्मजन्ति घनकोमलगण्डशैला नार्योऽनुसु-
पमविवासमधित्यकासु ॥ ३० ॥ अपशङ्कमङ्कपरिवर्तनोचिताश्चलिताः पुरः पतिमुपेतुमात्मजाः ।
अनुरोदित्तिव करुणेन पत्रिणां विस्तेन वत्सलतयैव निम्नगाः ॥ ३१ ॥ अयमतिजरठाः
प्रकामगुर्वीरलघुविलम्बिपयोधरोप्रसन्नाः । सततमसुमतामगम्यरूपाः परिणतदिकारिकास्तटीविमर्ति
॥ ३२ ॥ अयमभिनवमेघस्यामलोत्पुङ्गसानुर्भेदमुखरमयूरीमुक्तसंस्पर्तकेकः । शङ्कुनिशबल्लनोडानो-
हस्तिगर्ववर्मा वितरति बृहदश्मां पर्वतः प्रीतिमक्ष्णोः ॥ ३३ ॥ दधति कुहरमांजामत्र मल्लिक-
यूनामनुरसितगुरुणि स्थानमध्वकृतानि । शिशिरकटुकषायः स्त्यायते संहृत्कीनामिमदलितवि-
कीर्णप्रस्थिनिष्पन्दगन्धः ॥ ३४ ॥ इह समदशकुन्ताक्रान्तवानीरवीरप्रसवसुसंभिशितस्वच्छतीया
वहन्ति । फलभरपरिणामश्यामजम्बूनिक्कुलस्वलनमुखरभूरिस्रोतसो निक्षीरिण्यः ॥ ३५ ॥ एते ते गिरि-
कूटसंघटशिलासंघटशीर्णाम्भसः प्रेक्ष्यचामरचास्सीकरकणस्मेरा दरीनिक्षराः । यत्पातेषु निकुञ्जकुञ्जसु-
खम्रश्यन्मृणालाङ्कुमप्रासोदप्रस्थितं रटन्ति परितः कण्ठीरवा भैरवम् ॥ ३६ ॥

वनश्रीवर्णनम् ।

नीपस्कन्धे निवसति लसद्बर्हमारो मयूरो दीर्घपाङ्गशरति च तृणं शाद्वलेऽयं कुरङ्गः । कुम्भेनोच्चैः-
स्पृशति विठपे सल्लकी कुञ्जरोऽसौ कल्लै नाय कमलनयने रोचतेऽरण्यमागः ॥ १ ॥ हरिण-
चरणक्षुण्णोपान्ताः सशाद्वलनिर्क्षराः कुसुमललितैर्विष्वग्वातैस्तरङ्गितपादपाः । विविधविहगश्रेणीचित्र-
ध्वनिप्रतिनादिता मनसि न मुद केवा दध्युः शिवा वनभूमयः ॥ २ ॥ वानीरप्रसवैर्निकुञ्ज-
सरितामासक्तवाक्ष पयः पर्यन्तेषु च यूथिकासुमनसामुज्ज्वलित जालकैः । उन्मीलकटुज-
प्रहसिषु गिरेरालम्ब्य सानूनिताः प्रागमारेषु शिखण्डिताण्डवविधौ मेधैर्वितानायते ॥ ३ ॥ जूम्मा-
जर्जरद्विम्बदम्बरघनश्रीमत्कदम्बद्रुमाः शैला मोगमुबो भवन्ति ककुमः कादम्बिनीस्यामलाः । उच्च-
त्कन्दलकान्तकेतकमृतः कच्छाः सरित्स्रोतसामाविर्भूतशिलीन्मलोद्भक्तकुसुमस्मेरा बनाना ततिः ॥ ४ ॥
निष्कूजस्तिमिताः कचित्कचिदपि प्रोच्चण्डसत्त्वधनाः स्वेच्छासुप्तगमीरमोगमुजगन्धासप्रदीताग्रयः ।
सीमानः प्रदरोदरेषु विलसत्स्वल्पाम्भसो यास्वय तृष्यद्भिः प्रतिसूयैकैरजगरस्वेदद्रवः पीयते ॥ ५ ॥
वृत्तैः क्षुद्रप्रवालस्थगितमिव तल माति शेफालिकाना गन्धः सतच्छदाना सपदि गजमदामोदमोह-
करोति । एते चोन्निद्रपयच्युतबहलरजःकाणपिङ्गाङ्गरागा गायन्त्यत्राप्यवाचः किमपि मधुलिहो वासणी-
पानमत्ताः ॥ ६ ॥ श्रोत्रं हसस्वनोऽयं सुखपति दयितानुपुराह्लादकारी दृष्टिप्रीति विधत्ते तटतरुविधरा-
लक्षिता सौधमाला । गन्धेनाम्भोरहाणा, परिमलपटुना जायते प्राणसौख्य गात्राणां ह्लादमेतं विदधति

१ सारतरङ्गमुत्कृष्टमागमनं लाभो यस्याः सा । २ रते रंगोऽनुरागं स्तम्भम् । ३ नार्यतो-
मानो यत्र तद्यथा तथा । ४ दन्तैः कुञ्जैः रदनैश्चोर्ज्ज्वलास्तासु । 'दन्तो निकुञ्जैः दशतेः' इति
विश्वः । मेखला काञ्ची समीपभूमिश्च । गण्डशैलो गण्डस्थलः स्थूलो प्राचा च । ५ अधिरय-
कोर्ध्वभूमिः स्पष्टमितरत् । ५ पुत्रैः, आत्मनः प्रभृताश्च । ६ अतिकठोरो अतिवृद्धाश्च ।
७ पयोधरे मेघः कुञ्जश्च । ८ परिणतास्तियगदन्तप्रहारिणो विक्रैरिणो दिग्गजा यत्र । परिणताः
किणीभूता दिशो दन्तक्षतविशेषाः कपिका नखव्रणाश्च यासां वा इति च । ९ सम्मिलितः ।
१० नानावर्णः । ११ वर्णं शरीरम् । १२ शुद्धाः । १३ घनम् । १४ अमूर्करणं सकलभूतकार-
ध्वनिः । १५ वृक्षविशेषाणाम् । १६ वेतसलता-पुष्पः । १७ कृकलासैः ।

मंसतो धारिसंपर्कशीताः ॥ ७ ॥ छत्रच्छन्नैव विष्वक्सुरभितकुसुमा पक्कनानाफलाढ्या कुलश्रीरेकदेशे
जयति गृहिगृहोत्कर्षगर्व हरन्ती । आम्बुद्विश्वोन्नदद्विनिशितनखरदैर्दर्शनेनापि भीमैः सङ्कीर्णोऽरण्य-
भूमिः शमनमवमपि न्यक्करोतीतरत्र ॥ ८ ॥

तडाकवर्णनम् ।

नैत्रैरिवोत्पलैः पद्मैर्मुखैरिव सरःश्रियः । पदे पदे विमान्ति स्म चक्रवाकैः स्तनैरिव ॥ १ ॥ अथ
स्वमादाय मयेन मन्थनाचिरत्नरत्नाधिकमुच्चित चिरात् । निलीय तस्मिन्निवसन्नपाम्पतिर्वने तडाको
ददृशेऽवनीमुजा ॥ २ ॥ विकसितकमलार्लि स्वच्छपानीयपूर्ण रचिरलघुतरङ्गं सेवितं राजहंसैः । पथिक-
जनतृषार्त्तैः शान्तये मुक्तहस्तं तस्वनवृत्तमेतद्भाति रम्यं तडाकम् ॥ ३ ॥

आखेटक्रीडावर्णनम् ।

मृगाः कापि कचिर्त्सिहा महिषाः सूकरास्तथा । धावन्तः कापि गर्जन्तो लक्ष्यन्ते भूभृतां पुरः ॥ १ ॥ निहत
निहत तूर्णं घत्त घत्त त्वरामिर्मिलत मिलत के के कुत्र कुत्र प्रयान्ति । इत इत इत एतं यान्ति यान्तीत्य-
रण्यादतुलकलकलश्रीः सर्वतः प्रादुरासीत् ॥ २ ॥ अनवरतधनुर्ज्यास्फालनक्रूरवक्त्रा रविकिरणसहिष्णुः
स्वेदलेशैरभिन्नः । उपचितमपि गात्र व्यायतत्वादलक्ष्यं गिरिचर इव नागः प्राणसारं विमर्ति ॥ ३ ॥
मार्गं देहि पदं निधेहि निश्चतं तं शब्दमाकर्णय श्वानं वारय कन्दलात्कलकलः कोऽयं संखे तावकः ।
इत्यन्योऽन्यमनेकथा मृगवधव्यापारपारङ्ग्यैर्व्याधैः कोऽप्यधिको रसः प्रतिपदं जल्पद्विरुत्पाद्यते ॥ ४ ॥
क्वेलातर्जितसिंहगर्जितमयआम्बुद्वजप्रामणीमीड्वारद्वन्द्वदर्शनकृतभ्रूमङ्गशाखाभृगम् । कुन्तक्षुण्णतरक्षुव-
क्रगलितक्षोर्णानिषण्णार्मकप्राणं व्यापृतरोहिताहितबहुकार वनाभ्यन्तरम् ॥ ५ ॥ एष क्षुभ्नाति पङ्क-
दैरुति कमलिनीमति गुन्नाप्ररोहानारामुस्तास्थलानि स्थपुटयति जलार्नयुत्कसेदनि याति । प्राप्तः
प्रातः प्रविष्टो वनगहनमयं याति यातीति सैन्यैः पश्चादन्विष्यमाणः प्रविशति विषमान्काननान्तान्पराहः
॥ ६ ॥ आस्तीर्यन्तामुपान्ते वनेष्वतिनिपुणैर्जालैर्जालबन्धा मुच्यन्तां शृङ्खलाभ्यः श्वगणमिरटवी-
गह्वरे सारमेयाः । आस्तीर्यन्ता स्थलानि श्रमशिथिलहयैः सादिमिः पाशहस्तैर्व्याधूयन्तां कृतान्तैरिव
महिषचरैर्दण्डिभिः काननानि ॥ ७ ॥ शङ्खुव्याकीर्णरङ्कुमुतनिशितशरक्षुण्णदीव्यत्तरक्षुव्यावोषक्षुब्धकण्ठी-
रधैरवचक्रितव्यस्तमातङ्गयूथम् । खड्गव्याधनकण्ठं तुमुलकलकलप्रान्तकूजच्छकुन्तं मल्लुभ्वस्ताच्छमलं
वनभुवि मृगयाकर्म तेन प्रतेने ॥ ८ ॥

आखेटादुपरामः ।

स्वेच्छं चरन्तु हरिणा महिषा अभ्यन्तः क्रीडन्तु सूकरवराश्च भुवं खनन्तः । गर्जन्तु नाम
हरयोऽपि यथाऽमिमानं चापः करोत्यमयवानमयं पशुम्यः ॥ १ ॥ गाहन्तां महिषा निपा-
नसलिलं शृङ्गैर्मुहुस्ताडितं छायाबद्धकदम्बकं मृगकुलं रोमन्थमम्यस्यतु । विश्रब्धैः क्रियता वरा-
हैपितिभिर्मुस्ताक्षतिः पल्लवे विश्रान्ति लभतामिदं च शिथिलज्याबन्धमसमद्भुतः ॥ २ ॥

१ विलोडयति । २ परिमर्दयति । ३ विषमोन्नतानि विधत्ते । ४ उक्ताः नश्यमानावस्थामा-
पन्नाः खेतवो येषां तानि । ५ विपिनपरिवेष्टन- । ६ शृङ्खलकण्णपाकनादिषु नियुक्तेः । कुक्कुटै-
र्वन्याभिहन्तुं नियुक्तैर्वर्णतङ्कुरविशेषैरिति यावत् । ७ शृङ्खलाः । ८ मृगविशेष- । ९ व्याघ्रविशेष- ।
१० प्लिह- । ११ विश्रब्धा रचयन्तु सूकरवरा मुस्ताक्षितम् इति पाठस्तु भग्नप्रक्रमणाद-
नाक्रान्त इति काव्यप्रकाशादिव्याख्यासु स्पष्टीकृतम् ।

आखेटगुणवर्णनम् ।

मेदश्चेदङ्कशोदरं लघु भवत्युत्थानयोग्यं वपुः सत्त्वानामपि लक्ष्यते विकृतिमध्वितं भयक्रोधयोः । उत्कर्षं स च धन्विनां यदिवः सिध्यन्ति लक्ष्ये चले मिथ्यैव व्यसनं वदन्ति मृगयामीदृग्विनोदः कुतः ॥ १ ॥
स्थाणोर्लक्ष्यस्य वेधः शिशुमिरपि सखे पार्यते हन्त कर्तुं किं तस्यास्थाणुतायां युवजनपटुता प्रेक्ष्यते युक्तमेव । लक्ष्यस्तत्रापि मीमो यदि समुपगतस्तस्य भूयोऽशङ्कमाखेटान्नेतरश्च प्रहतिरवगता कुत्रचित्सङ्गरेऽपि ॥ २ ॥

आश्रमप्रशंसनम् ।

विष्वक्तपोवनकुमारसमर्थमाणश्यामाकतण्डुलहृतां च पिपीलिकानाम् । श्रेणीभिराश्रमपथाः प्रथमानचित्रपञ्चावलीवलथिनो मुदमुदहन्ति ॥ १ ॥ व्याजृम्भमाणवदनस्य हरेः करेण कर्षन्ति केसर-सटाः कलमाः किलैके । अन्ये च केसरकिशोरकपीतमुक्त दुग्धं मृगेन्द्रवनितास्तनजं पिबन्ति ॥ २ ॥ मधुरमिव वदन्ति स्वागतं मङ्गनादैर्नतिमिव फलनम्रैः कुर्वतेऽमी शिरोभिः । ननु ददत इवार्धं पुष्पवृष्टिं किरन्तः कथमतिथिसपर्यां शिक्षिताः शाखिनोऽपि ॥ ३ ॥ नीपस्कन्धे कुहरिणि शुकाः स्वागतं व्याहरन्ति प्राणप्राही हरति हृदयं हव्यगन्धः समीरः । एता मृग्यः सलिलपुलिनोपान्त-ससक्तदर्मं पश्यन्त्योऽस्मान्सचकितदृशो निर्झराम्भः पिबन्ति ॥ ४ ॥ कुल्याम्भोभिः पवनचपलैः शाखिनो धौतमूला भिन्नो रागः किसलयरुचामार्ज्यधूमोद्गमेन । एते चार्वागुपवनमुविच्छिन्न-दर्माङ्कुराया नष्टातङ्का हरिणशिशवो मन्दमन्दं चरन्ति ॥ ५ ॥ रसार्लानामन्तर्मदकलरण-त्कोकिलकुल समन्तादुन्मीलद्वकुलमुकुलामोदमरितम् । घनस्निग्धच्छायं क्रमुकैकदलीशीतलतलं ननु प्रीतिं धत्ते नवमिदमृषेराश्रमपदम् ॥ ६ ॥ नीवाराः शुक्रकोटरार्मकमुखम्रष्टास्तरुणामवः प्रस्निग्धाः कचिदिद्भुदीफलमिदः सूच्यन्त एवोपलैः । विश्वासोपगमादभिन्नगतयः शब्दं सहन्ते मृगास्तोयाधार-पथाश्च वल्कलशिखानिष्यन्दरेखाङ्किताः ॥ ७ ॥ तत्तादृक्तण्डुलकोपनयनकेशाधिरद्वेविभिर्मैथ्या वत्सतरी विहस्य बटुभिः सोल्लुण्ठमालम्ब्यते । अप्येष प्रतनुभवत्यतिथिभिः सोच्छ्वासनासापुटैरापीतो मधुपर्कपाक-सुरभिः प्राग्वशजन्मानिलः ॥ ८ ॥ प्रत्यासन्नतुषारदीधितिफरल्लिख्यतमोवल्लरीकल्पार्भिर्भूषणमवह्निभि-रमी समीलितव्यञ्जनाः । श्वः सचीवरयिष्यमाणबटुकव्याधौतशुष्यत्वचो निप्राणातिथयस्तपोवनगृहाः कुर्वन्ति नः कौतुकम् ॥ ९ ॥ नीवारौदनमण्डमुष्णमधुरं सद्यःप्रसूताप्रियापीतादप्यधिकं तपोवनमृगः पर्याप्तमार्चामति । गन्धेन स्फुरता मनागनुसृतो भक्तस्यै सर्पिर्मतः कर्कन्धूफलमिश्रशाकपत्रनामोदः परिस्तीर्यते ॥ १० ॥ आमूलं कचिदुद्धृता कचिदपि च्छिन्ना स्थली बर्हिषमानप्रा कुसुमोच्चयाश्च सदया-कृष्टाप्रशाखा लता । एते पूर्वविद्धनयत्कलतया रूढव्रणाः शाखिनः सद्यश्छेदमग्री वदन्ति समिधां प्रस्यन्दिनः पादपाः ॥ ११ ॥ वासोऽर्थं दययैव नातिपृथक् कृत्वास्तरुणा त्वचो मग्नानेकजरत्नमण्डलु-नमःस्वच्छं पयो नैर्झरम् । दृश्यन्ते त्रुटितोज्झिताश्च बटुभिर्मौञ्ज्यः कचिन्मेखला नित्याकर्णनया शुकेन च पदं सौम्यामिदं गीयते ॥ १२ ॥ क्रीडमाणवकाङ्क्षिताडनशतैरुजागरस्य क्षणं शार्दूलस्य नखाङ्कुरेषु कुस्ते कण्डूविनोदं मृगः । चञ्चलश्चिखिण्डितुण्डघटनानिर्मोकनिर्मोचितः किं चापि पिबति प्रसुप्तनकुलश्चासानिलं

१ सिंहस्य । २ कुत्रिमसरिजलैः । ३ धृत- । ४ आम्नाणाम् । ५ पूगत- । ६ पाषाणः । ७ हन्यते । ८ पिबति । ९ ओदनस्य । १० सर्पिर्धृतम् । ११ सामवेदीयमन्त्राणाम् ।

पञ्चगः ॥ १३ ॥ एकत्र प्रपठन्ति साम च यजुश्चान्यत्र वेदान्तर हिंसाश्चापि मृगायिताश्च परतो
यागोत्थभूमः शिवः । आतिथ्यादिविधिः परत्र विधिवत्पाद्यादिनाऽऽपाद्यते नानाशास्त्रविवेचनं च वटुभिः
संस्तन्यते सङ्गतैः ॥ १४ ॥ पकानि प्रच्यवन्तं क्रमुकविटपिनामुच्छ्रितानां फलानि स्पन्दन्ते राजरम्भाः
प्रलम्बरनमिता जाताि मन्दानिलोऽपि । संदश्यन्ते विपाकच्युतमधुरफलव्याप्तमूला रसाला भारेणामी
प्रलान्ता युवति कुचभरस्पर्धितो नालिकेराः ॥ १५ ॥

राजप्रशंसनम् ।

राजाऽस्य जगतो वृद्धेर्हेतुर्वद्वाभिसगतः । नयनानन्दजननः शशाङ्क इव धारिवेः ॥ १ ॥ राजानं
प्रथमं विन्देत्ततो भार्या ततो धनम् । राजन्यसति लोकेऽस्मिन्कुतो भार्या कुतो धनम् ॥ २ ॥ अष्टाना
लोकपालानामेकत्र यदि वैमवम् । तदा राज्ञेव सम्भान्यमित्यसाविव नेतरे ॥ ३ ॥ सर्वदेवमयो राजा
सर्वदेवमयी घरा । अतोऽस्या बलमो राजा मन्दैरेवावमन्यते ॥ ४ ॥ यस्य ब्रूक्षेपमात्रेण निग्रहानुग्रहौ
वृणाम् । स शासनपदे तिष्ठन्बालोऽपि बहु मन्यताम् ॥ ५ ॥ धार्मिकं पालनपरं सम्यक्परपुर्जयम् ।
सजावममिमन्यन्ते प्रजापतिमिव प्रजाः ॥ ६ ॥ पर्जन्य इव भूतानामाधारः । पृथिवीपतिः । विकलेऽपि
हि पर्जन्ये जीव्यते न तु भूपतौ ॥ ७ ॥ सदानुरक्तप्रकृतिः प्रजापालनतत्परः । विनीतात्मा हि नृपति-
र्भूयसीं श्रियमश्नुते ॥ ८ ॥ सर्वदेवमयो राजा मनुना संप्रकीर्तितः । तस्मात्तमेव सेवेत न व्यलीकेन
कहिंचित् ॥ ९ ॥ सर्वदेवमयस्यापि विशेषो भूपतेरयम् । शुभाशुभफलं सद्यो नृपादेवाद्भवान्तरे
॥ १० ॥ बालोऽपि नावमन्तव्यो मनुष्य इति भूमिपः । महती देवता ह्येषा नररूपेण तिष्ठति
॥ ११ ॥ यस्य प्रसादे पद्मास्ते विजयश्च पराक्रमे । मृत्युश्च वसति क्रोधे सर्वतेजामयो हि सः
॥ १२ ॥ अशुचिर्वचनाद्यस्य शुचिर्मवति पूरुषः । शुचिश्चैवाशुचिः सद्यः कथं राजा न दैवतम्
॥ १३ ॥ निकटस्थं दहत्यग्निं तु दूरापसर्पितम् । कुल दहति राजाग्निः सपशुद्रज्यवान्वधम् ॥ १४ ॥
पौत्रे त्यागी गुणे रागी भोगी परिजनैः सह । भावबोद्धा रणे योद्धा प्रभुः पञ्चगुणो भवेत् ॥ १५ ॥
आक्षेपवचनं तस्य न वक्तव्यं कदाचन । अनुकूलं प्रिय चास्य वक्तव्यं जनसंसदि ॥ १६ ॥ इन्द्राज्य-
शुक्लं ज्वलन्नाप्रताप क्रोधो धर्माद्वैश्रवणाच्च वित्तम् । पराक्रम रामननार्दनाभ्यामादाय राज्ञः क्रियते शरीरम्
॥ १७ ॥ संस्त्रातान्पतिरोपयन्कुसुमितांश्चिन्वेत्तु यन्वर्धयन् युवाक्षमयन्नतान्समुदयन्विश्लेषयन्सहजान् ।
क्षुद्रान्कण्टकिनो बहिर्निरसयन्मलान्त्वनुः सेचयन्मालाकार इव प्रयोगनिपुणो राजा चिरं नन्दति ॥ १८ ॥

सम्योत्कर्षप्रशंसनम् ।

सम्यक्सास्ते साम्प्रतं येषां विवेचनपरा प्रतिः । येषां न द्वेषरागौ च स एकः सम्यक्नामध्व ॥ १ ॥
धर्मशास्त्रार्थकुशलाः कुलीनाः सत्यवादिनः । सप्ताः शत्रौ च मित्रे च नृपतेः स्युः संभासदः ॥ २ ॥
श्रुत्यन्यन्नसंपन्ना धर्मज्ञाः सत्यवादिनः । राज्ञा समासदः कार्यं रिपौ मित्रे च ये समाः ॥ ३ ॥

पुरोधःप्रशंसनम् ।

अथर्वान्नोयत्स्वज्ञस्तन्त्रज्ञः क्रतुकर्मठः । धनुर्वेदस्य वेत्ता च पुरोधा राजसम्मतः ॥ १ ॥ वेदवे-
दाङ्गत्स्वज्ञो जपहोमपरायणः । आशीर्वादपरो नित्यमेष राजपुरोहितः ॥ २ ॥ . . . . .

१ छद्मः । २ योग्ये । ३ दाता । ४ कुबेरात् । ५ विजितान् उन्मूलितान् । ६ धान्यानां
हि उत्कातमतिरोपणं भवत्येवेति ।

दानादिकर्माध्यक्षप्रशंसनम् ।

कुलशीलगुणोपेतः सर्वधर्मपरायणः । प्रवीणः प्रेषणाभ्यक्षो धर्माभ्यक्षो विधीयते ॥ १ ॥ पुराण-
न्यायमीमासाप्रभृत्यागमकोविदः । कुलीनः करुणः शान्तो दानाभ्यक्षः प्रशस्यते ॥ २ ॥

मिशक्प्रशंसनम् ।

मिशक् पीयूषपाणिः स्थादस्त्राघातचिकित्सकः । धीरोऽलुब्धः श्रुतार्थज्ञः यशस्वी प्रेमभृत्स्वतः ॥ १ ॥
आयुर्वेदकृताभ्यासः सर्वेषां प्रियदर्शनः । आर्यशीलगुणोपेत एष वैद्यो विधीयते ॥ २ ॥

अमात्यप्रशंसनम् ।

मन्त्रतन्त्रार्पितप्रीतिर्देशकालोचितस्थितिः । यश्च राज्ञि मवेद्वक्तः सोऽमात्यः पृथिवीपतेः ॥ १ ॥ स
क्षमात्यः सदा श्रेयान्काकिणीं यः प्रवर्धयेत् । कोशः कोशवतः प्राणाः प्राणाः प्राणा न भूपतेः ॥ २ ॥
कमण्डल्यमोऽमात्यस्तनुत्यागो बहुप्रहः । नृपतिः किंक्षणो मूर्खो दरिद्रः किंशराटकः ॥ ३ ॥ प्राप्तार्थ-
ग्रहणं ब्रह्मपरिवर्तोऽनुरोधनम् । उपेक्षा बुद्धिहीनत्व मोगोऽमात्यस्य दूषणम् ॥ ४ ॥ गमीरश्च कुलीनश्च
स्थिरप्रज्ञो विवेचकः । सर्वथाऽनुरतो दूर त्यक्तलोमो जितेन्द्रियः ॥ ५ ॥ प्राणान्तावसरेऽप्याप्ते यस्य बुद्धिर्न
हीयते । शास्त्रज्ञः शास्त्रनिष्णातो मर्मज्ञो व्यवहारवित् ॥ ६ ॥ समयं प्राप्य मीमः स्यादनुरक्तश्च यः
सुधीः । वाग्मीच प्रतिमामास्वानमात्योऽसौ प्रशस्यते ॥ ७ ॥ स्वदेशजं कुलाचारं विशुद्धमथवा
शुचिम् । मन्त्रज्ञमव्यसनिनं ज्यमिचारविबर्जितम् ॥ ८ ॥ अधीतव्यवहारज्ञं मौलं ख्यातं विपश्चितम् ।
अर्थस्योत्पादकं चैव विदध्यान्मन्त्रिणं नृपः ॥ ९ ॥ अन्तःसारैरकुटिलैरच्छिद्रैः सुपराक्षितैः । मन्त्रि-
मिषार्यते राज्यं सुस्तम्भैरिव मन्दिरम् ॥ १० ॥ संग्रहं नौकुलीनस्य सर्वस्यैव कौरोति यः । स एव
क्षायते मन्त्री सम्यग्गारुडिको यथा ॥ ११ ॥ पृष्ठो ब्रूते न मत्य यः परिणामे सुखावहम् । मन्त्री
चेत्प्रियवक्ता स्यात्केवलं स रिपुः स्मृतः ॥ १२ ॥ मूर्खं व्यसनिनं लुब्धमप्रगल्भं मयाकुलम् ।
क्रूरमन्यायकर्तारं नाधिपत्ये नियोजयेत् ॥ १३ ॥ दूरादर्थं घटयति नव दूरतश्चापशब्दं त्यक्त्वा भूयो
भवति निरतः सत्समारज्जनेषु । मन्दं मन्दं रचयति पदं लोकचित्तानुवृत्त्या कामं मन्त्री कविरिव
सदा खेदमारैरमुक्तः ॥ १४ ॥ शास्त्रज्ञः कपटानुसारकुशलो वक्ता न च शोधनस्तुल्यो
मित्रपरस्वकेषु चरितं दृष्ट्वैव दत्तोत्तरः । क्षीवान्पोलयिता शठान्यथयिता धर्म्येऽतिलोमान्वितो हिमवि-
परतत्त्वबद्धदयो राजश्च कोपापहः ॥ १५ ॥

सेनानीप्रशंसनम् ।

धीरो धीरो भटोरसाहवर्धनः करुणः क्षमी । व्यूहतन्त्रादितन्त्रज्ञः सेनानीर्नृपसम्मतः ॥ १ ॥ समस्त-
नीतिशास्त्रज्ञो वाहने शूजितश्रमः । शौर्यवीर्यगुणोपेतः सेनाभ्यक्षो विधीयते ॥ २ ॥ शूरोऽर्थ-
शास्त्रनिपुणः कृतशास्त्रकर्मा सङ्ग्रामकेलिचतुरश्च तुरङ्गयुक्तः । मर्तुर्निर्देशैवशगोऽभिमतश्च तन्त्रे सेना-
पतिर्नरपतोर्विजयागमाय ॥ ३ ॥

१ परम्परया सिद्धमन्त्रिपदम् । २ धनस्य, कार्यसिद्धेश्च । ३ न अकुलीनस्येति नाकौ
बलमीके लीनस्येति च । ४ अधिकारं सुबन्ततितङ्गान्यतररूपं शब्दं च । ५ सङ्कटे पराङ्मुखान्
६ आज्ञावर्ती ।

हस्तिप्रशंसनम् ।

यस्य सेना गजैर्हिना तस्य स्याद् विजयः कुतः । यस्य सेना गजैराढ्या तस्य चाविजयः कुतः ॥ १ ॥
 अथा दूरं पलायन्ते चूर्णन्ते च रथा लघु । पत्तयश्च विमर्चन्ते यैस्तैर्हि पृतना गजैः ॥ २ ॥
 यतः सत्य ततो वर्मो यतो धर्मस्ततो धनम् । यतो रूप ततः शीलं यतो नागास्ततो जयः ॥ ३ ॥
 यतो गजैर्विना राज्ञां राज्यशोभा न जायते । जयप्रतापो सैन्यस्य रक्षा तस्मादिहोच्यते ॥ ४ ॥ यद्-
 द्धनमसिंहं च यद्वाघ्रमपार्थिवम् । यद्दृच्छौर्यमशस्त्रं तु तद्वत्सैन्यमकुञ्जरम् ॥ ५ ॥ प्राकारगोपुराट्टाल-
 कपाटोद्घाटनादिषु । भञ्जने मर्दने चैव नागा वज्रोपमाः स्मृताः ॥ ६ ॥ शरजालाञ्चितमुखः कोऽन्यः
 शक्तः परं गजात् । हन्तु प्राकारमुन्मथ्य रथाश्च नरकुञ्जरान् ॥ ७ ॥ एकशक्तिप्रहारेण त्रियते-
 ऽधो नरोऽपि च । सहेच्छतं प्रहाराणा महायुद्धेषु वारणः ॥ ८ ॥ क्रीडासु च नरेन्द्राणां जले पुष्पित-
 पङ्कजे । स्नपयन्ति गजा हस्तैर्लम्पुष्करपुष्करैः ॥ ९ ॥ द्वियोऽवतारगन्धर्वा मृन्मया इव निम्नलाः । नास्ति
 हस्तिसमो बन्धुर्नास्ति हस्तिसमः सखा ॥ १० ॥ चलन्ति येषां न शतं गजेन्द्राः पुरः प्रयाणे वत शैल-
 तुल्याः । वाञ्छन्ति चैव विजय कथं ते राजेति शब्दं च कथं लभन्ते ॥ ११ ॥ रक्षन्ति पक्षं मुदिताः
 स्वकीय मथ्नन्ति सैन्यं कुपिताः परेषाम् । प्राणैरपीच्छन्ति हितं प्रभूणां गजैः समानं क वलं वलीयः
 ॥ १२ ॥ सैन्योत्तारणतो र्धुनीषु सततं यो वारिवन्धायते यो मथ्नन्परितः परोद्धतबल युद्धेषु योर्धायते ।
 यः स्वीयक्षितिनाथरक्षणविधौ प्रोच्चैकदुर्गायते स प्राज्ञैर्विजिगीषुभिर्गजगणः कैः पार्थिवैर्नोऽर्ह्यते ॥ १३ ॥
 मातङ्गैरथ यैर्महेन्द्रमवनं पुण्याधिक जन्यते यैः स्यामैरपि सर्वलोकमहिता कीर्तिः सिता तन्यते । यैर्म-
 तैरपि संगरे रिपुमदः शोभं समानीयते तेऽमी भाग्यवतः प्रयान्ति पुरतः स्तस्वेरमा भूपतेः ॥ १४ ॥
 चीत्कारैर्नाशयन्तः स्वपतिमटमनो मोदयन्तो मदाढ्याः प्रौढाः सङ्ग्रामसीम्नि स्वबलबल्लता बाढमाढौ-
 कमानाः । शुण्डादण्डप्रहारैः परममपि बल कम्पयन्तः परेषां येषां सर्वे गजेन्द्रा भुवि विजयविधौ ते मता
 भूमिपालाः ॥ १५ ॥ सेतु समेदयन्तो बलविक्रममटप्रोन्नतिं त्रोटयन्तः प्राकार दारयन्तः परमनसि परा
 भीतिमुत्पादयन्तः । व्यूहं विद्रावयन्तः सुघनमपि वनं हेर्ल्योत्पाटयन्तो येषामाजौ गजेन्द्राः खलु पर-
 णिभुजा तज्जयः सिद्ध एव ॥ १६ ॥ तावद्गर्जन्ति वीर्यात्परनिधनविधौ युद्धमध्येऽपि धीरास्तावद्वावन्ति
 वेग परमपि दधतः सम्मुखीनास्तुरङ्गाः शूराखण्डः सुसज्जो मदमुदितमना मानिमातं विधुन्वन्वावन्ति
 याति कोपात्कृतविधिवरवाटोप एकोऽपि नागः ॥ १७ ॥

अश्वप्रशंसनम् ।

अथा यस्य जयस्तस्य यस्याश्वास्तस्य मेदिनी । अथा यस्य यशस्तस्य यस्याश्वास्तस्य काञ्चनम् ॥ १ ॥ निपत्य
 युधि वेगेन मिषतां सर्वघन्विनाम् । शत्रु निहत्य यात्येकः शूरो वाजिप्रभावतः ॥ २ ॥ तरलास्तुरगा यस्य तस्य
 सत्यतरङ्गिणी । यत्साहाय्यमुपादाय क्षमो धामपि गादितुम् ॥ ३ ॥ स्यन्दनेनैकचक्रेण यद्गयोमोल्लङ्घ्यते रवि-
 हयानामेव साहाय्यं तत्र साधनमिष्यते ॥ ४ ॥ शस्त्रास्त्रैर्भिन्नदेहोऽपि श्रान्तोऽपि गुरुमारतः । न मुञ्चति
 रणे नाथमतः कोऽन्यो हयात्सुहृत् ॥ ५ ॥ दूरस्थोऽपि बली शत्रुर्न शेते रजनीष्वपि । तस्य भीत्या गृहे
 यस्य हरयो वेगवत्तराः ॥ ६ ॥ न गजैर्न नरैः कार्यं सिद्धिमप्येति भूर्धृताम् । तथा निमेवमात्रेण यथा

१ प्रतिबन्धम् शालं वा । २ हस्ती । ३ शत्रूणाम् । ४ नदीषु । ५ सेतुरिवाचरति । ६ वीर
 इवाचरति । ७ हस्तिभिः । ८ अनायासेन । ९ सङ्ग्रामे । १० राज्ञाम् ।

वाहैः सुसाधितैः ॥ ७ ॥ राज्यं शतैकैः समृद्धिसमानमधैरधैः श्रियैः सकलैकामदुष्का भवन्ति । अश्वैः
र्यशांसि विपुलानि समुल्लसन्ति नाश्वैः प्रयान्ति सदृशत्वमिमादयोऽपि ॥ ८ ॥ तीक्ष्णाग्रहेतिहृतिभिः
सुतलोदन्त चञ्चत्कारालकरवालविघटिताङ्घ्रिम् । कोऽन्यो विहाय हयमार्गहजातमूर्च्छप्राणप्रया-
णसमयेऽवितुमीदृशीशः ॥ ९ ॥ पादाः कन्दुकवत्स्थितिश्च गिरिवद्वेषारवो मेघवन्नोत्रे नीर-
जवज्जवः पवनवचास्फालनं सिंहवत् । विन्यासो नटवन्मुखं कुलवधूवन्नोदुवद्वाजिनो यस्य क्षोणिमुजो
विशस्तदितरे साम्राज्यमुर्वीतले ॥ १० ॥

कृपाणप्रशंसनम् ।

खड्गाह्वस्मीस्तथा राज्यं यशः खड्गादवाप्यते । खड्गाद्वैरिविनाशश्च यत्नात्तममिदध्महे ॥ १ ॥
वीरेणापि कृपाणस्य साहाय्यं समपेक्षितम् । तीक्ष्णत्वं हि द्विषो हन्ति कालिमाऽस्यद्विषा श्रियम् ॥ २ ॥
पस्मिन्खड्गे शरीरं प्रतिफलति यथा खड्गराजोऽमिवन्धो बन्धोऽयं देववृन्दैरपि यदि स भवेदर्धचन्द्रोपपन्नः ।
नानावर्णैर्युतश्चेत्स भवति नृपतेः शत्रुनाशैकहेतुः सेतुर्लक्ष्मीप्रवाहे निखिलरिपुकुलध्वसने धूमकेतुः ॥ ३ ॥

सेनाप्रशंसनम् ।

प्रथमं युद्धकारित्वं समस्तबलपालनम् । दिङ्मार्गयोधशोषित्वं पत्तिकर्म प्रचक्षते ॥ १ ॥ सेना
यस्य सदोद्युक्ता तस्य तेजः परन्तपम् । सेना विजयलक्ष्म्या हि वरणसङ्गमहीभृताम् ॥ २ ॥ अवीरोऽपि
चमूवीरसाहाय्येन द्विषो जयेत् । चमूसाहाय्यशून्यानां जयश्रीर्व्याकुलायते ॥ ३ ॥ स्वभावशूरमस्त्रज्ञ-
मविरक्तं जितश्रमम् । प्रसिद्धक्षत्रियप्रायं बलं श्रेष्ठतमं विदुः ॥ ४ ॥ वरमल्पबलं सारं न बह्वी मुण्ड-
मालिका । कुर्यादसारमङ्गो हि सारमङ्गमपि स्फुटम् ॥ ५ ॥

दुर्गाश्रयप्रशंसनम् ।

गजानां च ह्यानां च भटानां चापि सहतिः । निर्मलेव विना दुर्गसंश्रयं परिभूयते ॥ १ ॥
दुर्गाश्रयमुपेतानां ननु दुर्गाश्रयः स्वतः । दुर्गाश्रयमुपेतानां पश्यन्नामपि सिंहता ॥ २ ॥ न गजानां
सहस्रेण न लक्षेण च वाजिनाम् । तथा सिध्यन्ति कार्याणि यथा दुर्गप्रमावतः ॥ ३ ॥ अदुर्गो विषयः
कस्य नारेः परिमवास्पदम् । अदुर्गोऽनाश्रयो राजा पोतच्युतमनुष्यवत् ॥ ४ ॥ विषहीनो यथा नागो
मदहीनो यथा गजः । सर्वेषां वश्यता याति दुर्गहीनस्तथा नृपः ॥ ५ ॥ शतमेकोऽपि सघते प्राक्का-
रस्थो धनुर्वरः । तस्माद्दुर्गं प्रशंसन्ति नीतिशास्त्रविदो जनाः ॥ ६ ॥ एकः शतं योषयते प्राकारस्थो
धनुर्वरः । शतं सहस्राणि तथा सहस्रं लक्षमेव च ॥ ७ ॥ दुर्गाणि राज्ञा कार्याणि सजलानि दृढानि
च । द्रव्यमजं च तेष्वेव स्थापनीयं प्रयत्नतः ॥ ८ ॥

सन्देशहरप्रशंसनम् ।

मेघावी वाक्पटुः प्राज्ञः परचित्तोपलक्षकः । धीरो यथोक्तवादी च एष दूतो विधीयते ॥ १ ॥
उयतेष्वपिशलेषु दूतो वदति नान्यथा । सदैवावव्यभावेन यथार्थस्य हि वाचकः ॥ २ ॥ गुणी

१ सुशिक्षितैः । २ इन्द्र- । ३ सम्पदः । ४ सर्वमनोरथपूर्विकाः । ५ गजादयः । ६ खड्गाम- ।
७ स्वपृष्ठारोहिणम् । ८ दुर्गायाः कालीदेव्याः । दुर्गस्येति द्व प्रतीतिमात्रम् । ९ बुद्धिमान् ।

भक्तो शुचिर्दक्षः प्रगल्भोऽव्यसनीक्षमी । ब्राह्मणः परमर्षो दूतः स्यात्प्रतिभानवान् ॥ ३ ॥ साकारो निःस्पृहो बाग्मी नानाशास्त्रविचक्षणः । परचित्तावगन्ता च राज्ञो दूतः स इष्यते ॥ ४ ॥ नियोगिभिर्विना राज्यं नास्ति भूपे हि केवले । तस्मादमी विघातव्या रक्षितव्याः प्रयत्नतः ॥ ५ ॥

धनाध्यक्षप्रशंसनम् ।

प्रवीणो वाक्पटुर्धर्मान्स्वामिमत्तश्च नित्यदाः । अलुब्धः सत्यवादी च भाण्डागारी स इष्यते ॥ १ ॥

लेखकप्रशंसनम् ।

सकृदुक्तगृहीतार्थो लघुहस्तो जितेन्द्रियः । शब्दशास्त्रपरिज्ञाता एष लेखक इष्यते ॥ १ ॥

प्रतिहारीप्रशंसनम् ।

इक्षिताकारतत्त्वज्ञो बलवान्प्रियदर्शनः । समयज्ञः स्वामिमत्तः प्रतीहारी स इष्यते ॥ १ ॥

सूपकारप्रशंसनम् ।

पुत्रपौत्रगुणोपेतः शास्त्रज्ञो मृष्टपाचकः । श्वरश्च कठिनश्चैव सूपकारः स इष्यते ॥ १ ॥

चारप्रशंसनम् ।

भवेत्स्वपरराष्ट्राणां कार्याकार्यावलोकने । चारश्चक्षुर्महीमर्तुर्यस्य नास्त्यन्व एवं सः ॥ १ ॥

अन्तःपुरनियोजनम् ।

काणाः कुब्जाश्च षण्ठाश्च तथा वृद्धाश्च पङ्गवः । एते चान्तःपुरे नित्यं नियोक्तव्याः क्षमाश्रुतौ ॥ १ ॥

वनितावर्णनम् ।

पक्वान्निमिव राजेन्द्र सर्वसाधारणाः स्त्रियः । परोक्षे च समक्षे च रक्षितव्याः प्रयत्नतः ॥ १ ॥
सूक्ष्मेभ्योऽपि प्रसङ्गेभ्यो रक्ष्या नार्यो हि सर्वदा । द्वयोर्हि कुलयोः शोकमावहेयुररक्षिताः ॥ २ ॥

महिषीनिर्देशः ।

महिष्या दृष्ट्या मान्यं गृहकार्येषु दक्षया । सुसंस्कृतोपस्करया व्यये चासुक्तहस्तया ॥ १ ॥

भृत्यनिर्देशः ।

बहुनामप्यसाराणां समुदायो हि दारुणः । राज्ञा भृत्याः प्रकर्तव्यास्ते हि सर्वक्रियाक्षमाः ॥ १ ॥
तृणैरावेष्टयते रज्जुस्तया नागो हि बध्यते । एव ज्ञात्वा नेन्द्रेण भृत्याः कार्या विचक्षणाः ॥ २ ॥ न विना पार्थिवो मर्त्यैर्न भृत्याः पार्थिवं विना । तेषां च व्यवहारोऽयं परस्परनिबन्धनः ॥ ३ ॥ भृत्यैर्विना स्वयं राजा लोकानुग्रहकार्यपि । मयूखैरिव दीर्घाश्रुस्तेजस्यपि न शोभते ॥ ४ ॥ अरैः संघार्यते नैभिर्नामौ चाराः प्रतिष्ठिताः । स्वामिसेवकयोरेवं वृत्तिचक्रं प्रवर्तते ॥ ५ ॥ शिरसा विधृता नित्यं तथा स्नेहेन पात्रिताः । केशा अपि विरज्यन्ते निःस्नेहाः किं न सेवकाः ॥ ६ ॥ ताडितोऽपि दुरुक्तोऽपि दण्डितोऽपि-

१ समयं निरीक्ष्य वक्ता स्वयं बहुमदादिवत्कार्यान्तरसाधकश्च । २ दूतैः । ३ धनाध्यक्षः । ४ वृद्धाङ्गः । ५ राज्ञा । ६ पितुः पत्न्युश्च । ७ हस्ती । ८ सूर्यः एष हि सायं निर्मयूखो न शोभत इति दृष्टचरम् । ९ वृद्धविशेषैः । १० मध्यभागः । ११ व्यवहाररूपरयचक्रम् । १२ प्रेम्णा तैलेन च ।

महीभुजा । न चिन्तयति यः पापं स मृत्योऽर्हो महीभुजाम् ॥ ७ ॥ योऽनादृतः समभ्येति द्वारे
तिष्ठति सर्वदा । पृष्ठः सत्यं मितं द्रुते स मृत्योऽर्हो महीभुजाम् ॥ ८ ॥ अनादिष्टोऽपि भूपस्य
दृष्ट्वा हानिकरं च यः । यतते तस्य नाशाय स मृत्योऽर्हो महीभुजाम् ॥ ९ ॥ न क्षुधा
पीड्यते यस्तु निद्रया न कदाचन । न च शीतातपायैश्च स मृत्योऽर्हो महीभुजाम्
॥ १० ॥ श्रुत्वा सङ्घामिकीं वार्तां मविष्या स्वामिनं प्रति । प्रसन्नास्यो मवेद्यस्तु स मृत्योऽर्हो
महीभुजाम् ॥ ११ ॥ सीमा वृद्धिं समायाति शुक्लपक्ष इषोदुराद । नियोगसंस्थिते यस्मिन्स
मृत्योऽर्हो महीभुजाम् ॥ १२ ॥ सीमा सकोचमायाति बह्वौ चर्म इवाहितम् । स्थिते यस्मिन्स तु
त्याज्यो मृत्यो राज्यं समिच्छता ॥ १३ ॥ स्वाम्यादिष्टस्तु यो मृत्युः समं विषममेव च । मन्यते न स
सन्धार्यो भूभुजा मूर्तिमिच्छता ॥ १४ ॥ स्वाम्यादेशात्सुमृत्यस्य न भीः सजायते कचित् । प्रविशे-
न्मुखमाहेयं दुस्तरं वा महार्णवम् ॥ १५ ॥ सालसं मुखरं क्रूरं स्तब्धं व्यसनिनं शठम् । असत्तुष्टमभक्तं
च त्यजेद्भृत्यं नराधिपः ॥ १६ ॥ स्वाम्युक्ते यो न यतते स मृत्यो भूत्यपाशकः । तज्जीवनमपि व्यर्थ-
मजागलकुचाविव ॥ १७ ॥ द्विजाश्चापि न गच्छन्ति यां गतिं नैव योगिनः । स्वाम्यर्थं सत्यजन्प्राणां-
स्तां गतिं याति सेवकः ॥ १८ ॥ राजा तुष्टोऽपि मृत्यानां मानमात्रं प्रयच्छति । तेऽपि समानमा-
त्रेण प्राणैः प्रत्युपकुर्वते ॥ १९ ॥ सारासारपरिच्छेत्ता स्वामी मृत्यस्य दुर्लभः । अनुकूलः शुचिर्दक्षः प्रमो-
दयितो हि दुर्लभः ॥ २० ॥

स्नानवर्णनम् ।

स्नानं नाम मनःप्रसादनं दुःस्वप्नविध्वंसनं शौचस्यायतनं मलापहरणं संप्रघ्नं तेजसः । रूपो-
द्घोतकरं नैदप्रशमनं कामाग्निसदीपनं नारीणां च मनोहरं श्रमहरं स्नाने दशैते गुणाः ॥ १ ॥

ताम्बूलगुणनिर्देशः ।

ताम्बूलं मुखरोगनाशि निपुणं संवर्धनं तेजसो नित्यं जाठरैर्वह्निवृद्धिजननं दुर्गन्धदोषापहम् । वज्रा-
लङ्करणं प्रहर्षजननं विद्वन्तृपात्रे रणे कामस्यायतनं समुद्रवृक्षं लक्ष्म्याः सुखस्यास्पदम् ॥ १ ॥

आयुधवर्णनम् ।

दृष्टाधिनीतशत्रूणां भयकृद्वन्धुसनिभम् । राक्षधारणमौर्जस्य रक्षोविधुद्वहापहम् ॥ १ ॥

आतपत्रनिर्देशनम् ।

वर्णनिलरजोघर्महिमादीनां निवारणम् । राज्यलक्ष्म्या गृहं धन्यं चक्षुष्यं छत्रधारणम् ॥ १ ॥

चामरम् ।

चामरं श्रीकरं दिव्यं राज्यशोभाकरं परम् । निषेवितुमिव स्वच्छं यशः समुपतिष्ठते ॥ १ ॥

सिंहासनप्रशंसनम् ।

सिंहासनं सुखैश्वर्यकरं लोकानुरजनम् । यत्रामीनः सुराधीशपदम्भूष्यते नृपः ॥ १ ॥

१ सम्पदम् । २ भयम् । ३ सर्पसम्बन्धि । ४ कृतिसत्तः किङ्करः । ५ रोग- । ६ बुध्दता- ।
७ समुन्नतिकारकम् । ८ तेजसो विक्रमस्य च वर्धकम् ।

चन्दनलेपप्रशंसनम् ।

पापांलक्ष्मीप्रशमनं चन्दनचन्दनलेपनम् । कस्तुरीकेसराम्यां तत्प्रमोदयति निर्भरम् ॥ १ ॥

मालामशंसनम् ।

उल्लसत्सौरभैः पुष्पैर्विभ्रन्मालां सुगुम्फिताम् । पर्यन्तस्थायिनोऽप्यन्यानामोदयति भूपतिः ॥ १ ॥
गुणैर्वाऽऽत्मयशोबीजाङ्कुरैरिव सुमैर्वृताम् । विभ्रन्मालां महीजानिः परिमोदयते न कम् ॥ २ ॥

राजप्रयाणवर्णनम् ।

अग्रे यान्ति पथां विशोघनपराः केचिच्च केचिज्जनाः कृपादेः खनने च निर्मितिविधौ दक्षा महोत्सा-
हिनः । भूपे गच्छति पृष्ठतः कतिपये धावन्ति पार्श्वोन्मये नागेन्द्रांश्च रथांस्तथैव तुरगांश्चरुष्व केचित्समम् ॥ १ ॥
धित्तं धित्तमिति प्रचोषणपरः सूचैस्तदीयानको धीरेन्द्रोदयसिंह याति भवति स्थाने पुरो भाव्यते ।
श्रीमांस्तोमरवंशभूषणमणे चन्द्रोऽयमित्यास्थया स्वत्कीर्तिः परितः स्फुरन्त्यपि न येनामानि धित्तं यतः
॥ २ ॥ बीजा चारुगतिः शशाङ्कधवलं छत्रं प्रिया पृष्ठतः प्रोत्तुङ्गस्तनमण्डला विजयिनो भृत्याः पुरः
पञ्चषाः । ताम्बूलं मधुरं सखा सुचतुरः संपद्यते चैत्पथि प्राहुस्तत्कटकमयाणमितरत्नाणप्रयाणं बुधाः ॥ ३ ॥

उपवनप्रशंसनम् ।

नवं वयो हारि वपुर्वराङ्गनाः सखा कलावित्कलवल्लकीस्वनः । धनं हि सर्वं विफलं सुवैषिणो विना
विहारोपवनानि भूपतेः ॥ १ ॥ पुंसां सर्वेषु वैकसाधनफलाः सौन्दर्यगर्भोद्भुरत्नीबालोलविलासिनीजन-
मनःस्फीतप्रमोदावहाः । शुक्लद्रुमविनिद्रपङ्कजमरस्फारोहसदीर्घिकायुक्ताः सन्ति गृहेषु यस्य विपुलारामाः
स पृथ्वीपतिः ॥ २ ॥

तदुपप्रशंसनम् ।

बहुभिर्वित किं जातैः पुत्रैर्धर्मार्थवर्जितैः । धरमेकः पथि तस्यैव विश्रमते जनः ॥ १ ॥ दशकूप-
समा वापी दशवापीसमो हृदः । दशहृदसमः पुत्रो दशपुत्रसमो हुमः ॥ २ ॥

हितोक्तिनिदर्शनम् ।

सुलभाः पुरुषा राजन्सततं प्रियवादिनः । अप्रियस्य च पथ्यस्य वक्ता श्रोता च दुर्लभः ॥ १ ॥
यः बुलामिजनाचारैरतिशुद्धः प्रतापवान् । धार्मिको नीतिकुशलः स स्वामी युज्यते सुवि ॥ २ ॥ प्रजां
संरक्षति नृपः सा वर्धयति पार्थिवम् । वर्धनाद्रक्षण श्रेयस्तन्नाशेऽन्यत्सदप्यसत् ॥ ३ ॥ आत्मानं प्रथमं
राजा विनयेनोपपादयेत् । ततोऽमात्यास्ततो भृत्यास्ततः पुत्रास्ततः प्रजाः ॥ ४ ॥ रात्रिं धर्मिणि
धर्मिष्ठाः पापे पापाः समे समाः । लोकास्तमनुवर्तन्ते यथा राजा तथा प्रजाः ॥ ५ ॥ नृपाणां च
नराणां च केवलं तुल्यमूर्तिता । आधिक्यं तु क्षमा धैर्यमात्रा दानं पराक्रमः ॥ ६ ॥ प्रजां न रजये-
द्यस्तु राजा रक्षादिभिर्गुणैः । अजागलस्तनस्येव तस्य जन्म निरर्थकम् ॥ ७ ॥ अजापिब प्रजां हन्याद्यो
मोहात्पृथिवीपतिः । तस्यैका जायते तृप्तिर्द्वितीया न कथंचन ॥ ८ ॥ प्रजापीडनसतापात्समुद्भूतो
हताशनः । राज्ञः कुलं श्रियं प्राणान्नादध्वं विनिवर्तते ॥ ९ ॥ यथा बीजाङ्कुरः सूक्ष्मः प्रयत्नेनाभि-

वर्धितः । फलप्रदो मवेत्काले तद्वल्लोकाः सुरक्षिताः ॥ १० ॥ निजवर्षाहितलोका बह्वर्तुजनान्विताः
सुकाला इव जायन्ते प्रजापुण्येन भूयतः ॥ ११ ॥ यदि न स्यान्नरपतिः सम्यक्कैतौ ततः
प्रजा । अकर्णधारा जलधौ विप्रवेतेह नौरिव ॥ १२ ॥ प्रकृतिः स्वामिनं त्यक्त्वा समृद्धापि न
जीवति । अपि धन्वन्तरिवैधः किं करोति गतायुषि ॥ १३ ॥ नरेशे जीवलोकोऽयं निमीलति
निमीलति । उदेत्युदीयमाने च रवाविव सरोरुहम् ॥ १४ ॥ हिरण्यधान्यरत्नानि गजेन्द्राश्चापि
वाजिनः । तथान्यदपि यत्किञ्चित्प्रजाम्यः स्यान्महीपतेः ॥ १५ ॥ राजा जानपदान्सर्वान्मोदयेता-
खिलात्मना । तेऽपि सम्मोदयेरस्तं प्राणैरपि धनैरपि ॥ १६ ॥ मा तात साहस कार्षीर्बिमर्षैर्गर्वमागतः ।
स्वगोत्राप्यपि भाराय भवन्ति हि विपर्यये ॥ १७ ॥ मा त्व तात बले स्थित्वा बाधिष्ठा दुर्वलं
जनम् । नहि दुर्वलदग्धानां काले किञ्चित्परोहति ॥ १८ ॥ यानि मिथ्याभिभूतानां पतन्त्य-
श्रूणि रोदताम् । तानि संतापकान्मन्त्रन्ति सपुत्रपशुबान्धवान् ॥ १९ ॥ मा तात संपदामेप्रमा-
दोऽस्मीति विश्वसीः । दूरारोहपरिश्रमिनिपातो हि दाहणः ॥ २० ॥ कितवा य प्रशंसन्ति
यं प्रशंसन्ति चारणाः । यं प्रशंसन्ति बन्धव्यः स पार्थ पुरुषधर्मः ॥ २१ ॥ राजानो यं
प्रशंसन्ति यं प्रशंसन्ति वै द्विजाः । साधवो यं प्रशंसन्ति स पार्थ पुरुषोत्तमः ॥ २२ ॥ प्रज्ञा-
गुप्तशरीरस्य किं कारिष्यन्ति सहताः । गृहीतहस्तच्छत्रस्य वारिधारा इवारयः ॥ २३ ॥ कोऽत्रे-
त्यहमिति नृयात्सम्यगादेशयेति च । आज्ञामवितैथा कुर्याद्यथाशक्ति महीपतेः ॥ २४ ॥ अल्पे-
च्छुधृतिमान्प्राज्ञश्चायेवानुगतः सदा । आदिष्टो न विकल्पेत स राजवसतिं वसेत् ॥ २५ ॥
अप्राप्तकालं वचनं बृहस्पतिरपि ब्रुवन् । प्राप्नुयाद् बुद्धयवज्ञानमपमानं च शाश्वतम् ॥ २६ ॥
किं भक्तेनासमर्थेन किं शक्तेनापकारिणा । भक्तं शक्तं च मा राजन्नावज्ञोऽतु त्वमर्हसि ॥ २७ ॥
जनं जनपदा नित्यमर्चयन्ति नृपार्थितम् । नृपेणावमतो यस्तु स सर्वैरवमन्यते ॥ २८ ॥
नानिवेद्यं प्रकुर्वीत मर्तुः किञ्चिदपि स्वयम् । कार्यमापत्प्रतीकारादन्यत्र जेगतीपतेः ॥ २९ ॥
अतिव्ययोऽनवेक्षा च तथार्जनमधर्मतः । मोक्षेण दूरसंस्थानं कोषव्यसनमुच्यते ॥ ३० ॥ क्षिप्रमा-
यमनालोच्य व्यर्थानश्च स्वाश्रय्या । परिक्षीयत एवासौ धनी वैश्रवणोपमः ॥ ३१ ॥ यो यत्र
कुशलः कार्यं त तत्र विनियोजयेत् । कर्मस्वदृष्टकर्मा यः शास्त्रज्ञोऽपि विमुह्यति ॥ ३२ ॥ एकं
हन्यान् वा हन्यादिशुर्मुक्तो धनुष्मता । बुद्धिर्बुद्धिमता युक्ता हन्ति राष्ट्र सनायकम् ॥ ३३ ॥ न
तच्छत्रैर्न नागेन्द्रैर्न हयैर्न च पत्तिभिः । कार्यं संसिद्धिमस्येति यथा बुद्ध्या प्रसाधितम् ॥ ३४ ॥ दुर्योधनः
समर्थोऽपि दुर्मन्त्री प्रलय गतः । राज्यमेकश्चकारोच्चैः सुमन्त्री चन्द्रगुप्तकः ॥ ३५ ॥ अक्षुण्वन्नपि
बोद्धव्यो मन्त्रिभिः पृथिवीपतिः । यथा स्वदोषनाशाय विदुरेणाम्बिकासुतः ॥ ३६ ॥ न्यायासनं
मविष्टाय पक्षपाते न पथताम् । पथमानो हि तं मोहात् सर्वथा परिहीयते ॥ ३७ ॥ समा वा न
प्रवेष्टव्या वक्तव्यं वा समञ्जसम् । अनुबन्धिब्रुवन्वापि नरो भवति किल्बिषी ॥ ३८ ॥ तस्मात्सम्यः
समा मत्वा रागद्वेषविवर्जितः । वचस्तथाविधं नृयाद्यथा न नरकं व्रजेत् ॥ ३९ ॥ माता पिता

१ नायकः, सदाचारप्रवर्तक इति यावत् । २ भाग्यस्य प्रजाया वेति शेषः । ३ अपरा-
धमन्तरैव पीडितानाम् । ४ रुदतामिति तु सुवचम् । रोदशब्दात् किपि ततस्तस्य धातुत्वे शतेति
समाधिः । ५ विष्णुरूपः । ६ सत्याम् । अनवज्ञातामिति भावः । ७ लाभम् । ८ अपव्ययं कुर्वाणः ।
९ कुबेरसमः । १० सम्पादितम् ।

गुरुभ्राता, भार्या पुत्रः पुरोहितः । नादण्डघ्नो नाम राज्ञोऽस्ति स्वधर्मे यो न तिष्ठति ॥ ४० ॥ वि-
शोधयेन्महीपालो मन्त्रिशालामशेषतः । अयुक्तो नार्हति स्थातुमस्यां मन्त्ररहस्यवित् ॥ ४१ ॥
वृद्धार्णो मिथ्यते मन्त्रश्चतुःकर्णः स्थिरो भवेत् । द्विकर्णस्य तु मन्त्रस्य ब्रह्माप्यन्त न गच्छति ॥ ४२ ॥
त्रिविधाः पुरुषा राजन्तुत्तमाधममध्यमाः । नियोजयेत्तथैवैतां त्रिविधेष्वपि कर्मसु ॥ ४३ ॥ तुल्यार्थं
तुल्यसामर्थ्यं सर्वज्ञं व्यवसायिनम् । अर्धराज्यहरं भृत्यं यो न हन्यात्स हन्यते ॥ ४४ ॥ निर्विशेषो
यदा राजा सम भृत्येषु तिष्ठति । तत्रोद्यमसमर्थानामुत्साहः परिहीयते ॥ ४५ ॥ प्रसादो निष्फलो
यस्य यस्य क्रोधो निरर्थकः । न तं राजानमिच्छन्ति षण्ढ पतिमिवाह्वना ॥ ४६ ॥ अविवेकिनि
भूपाले नश्यन्ति गुणिनां गुणाः । प्रभासरसिके कान्ते यथा साध्व्याः स्तनोजतिः ॥ ४७ ॥ न कश्चि-
च्चण्डकोपानामात्मीयो नाम भूधृताम् । होतारमपि जुह्वन्त दहत्येव हृताशनः ॥ ४८ ॥ चक्रं सेव्यं
नृपः सेव्यो न सेव्यः केवलो नृपः । पश्य चक्रस्य माहात्म्यं मृत्पिण्डः पात्रतां गतः ॥ ४९ ॥ यस्मि-
न्नेवाधिकं चक्षुरारोपयति पार्थिवः । कुलीनो वाकुलीनो वा स श्रियो भाजनं भवेत् ॥ ५० ॥ राज्ञि
मातारि देव्यां च कुमारे मुख्यमन्त्रिणि । पुरोहिते प्रतीहारे समं वर्तेत राजवत् ॥ ५१ ॥ पानमक्षा-
स्तथा नार्यो मृगया गीतवादिते । एतानि युक्त्या सेवेत प्रसङ्गो ह्यत्र दोषवान् ॥ ५२ ॥ आयांचतु-
र्थमागेन व्ययकर्म प्रवर्तयेत् । प्रभूततैलदीपो हि चिरं भद्राणि पश्यति ॥ ५३ ॥ कर्मणा मनसा
वाचा चक्षुषापि चतुर्विधम् । प्रसादयति लोकं यस्त लोको नु प्रसीदति ॥ ५४ ॥ समोजनं सक-
थनं सप्रज्ञोऽथ समागमः । ज्ञातिभिः सह कार्याणि न विरोधः कदाचन ॥ ५५ ॥ वृद्धोः
परिभ्रष्टो नित्यं चैर तीक्ष्णस्यै नित्यशः । उत्सृज्य तद्वयं तस्मान्मध्या वृत्तिं समाश्रयेत् ॥ ५६ ॥
अबुद्धिमाश्रितानां च क्षन्तव्यमपराधिनाम् । नहि सर्वत्र पाण्डित्यं सुलभं पुरुषे कचिद्
॥ ५७ ॥ किमर्थ्यसाध्यं महता सिद्धिमेति लघीयसाम् । प्रदीपो भूमिगेहान्तर्ध्वान्तं हन्ति
न भानुमान् ॥ ५८ ॥ अराधय्युचितं कार्यमातिथ्यं गृहमागते । छेतुमप्यागते च्छार्या
नोपसहरते द्रुमः ॥ ५९ ॥ अर्गावहृदया भूपाः कृपा इव दुरासदाः । घटका गुणिनो नो चेत्कथं
लभ्येत जीवेनम् ॥ ६० ॥ कथं नाम न सेव्यन्ते यत्नतः परमेश्वराः । अचिरेणैव ये तुष्टाः प्रयन्ति
मनोरथान् ॥ ६१ ॥ भोगिर्नैः कञ्चुकौसक्ताः क्रूराः कुटिलगामिनः । सुदुष्टा मन्त्रसाध्याश्च राजानः
पञ्चगा इव ॥ ६२ ॥ अकस्माद्वेष्टि यो भक्तमाजन्मपरिसेवितम् । नैव व्यजने रुचिरेष्य त्याज्यो नृप
इवातुरः ॥ ६३ ॥ सुगन्धं केतकीपुष्पं कण्टकैः परिवेष्टितम् । यथा पुष्पं तथा राजा दुर्जनैः परि-
वेष्टितः ॥ ६४ ॥ असत्प्रलापः पारुष्यं पैशुन्यमनृतं तथा । चत्वारि वाचा राजेन्द्र न जल्पेनैव
चिन्तयेत् ॥ ६५ ॥ प्राज्ञे नियोज्यमाने तु सन्ति राज्ञस्त्रयो गुणाः । यशः स्वर्गनिवासश्च विपुलश्च

१ मन्त्रिभिन्नस्तृतीयः सिद्धिः पूर्वसकश्चिन्मन्त्रितमर्थपञ्चधारयेदिति मन्त्रणावसरे प्रबन्धः
कार्यः यदि तु मन्त्री स्वयमेव वा राजा रहसि मन्त्रयन्निजं मनसाऽवधारयेत् पुनः प्रकाशये-
त्तस्य समन्त्रोऽतीव सुरक्षितो भवतीति भावः । २ क्षीयते । ३ प्रसाधयतीति पाठान्तरेऽपि अल-
ङ्करोति, कृतार्थयतीति भावः । ४ अतिशान्तस्य स्वामिनः । ५ उग्रस्वभावस्वरूपः । ६ अज्ञानि-
नाम् । ७ यन्महतामप्यसाध्यं तल्लघुतरोऽपि कदाचित्कर्तुं शक्यते । इत्यस्यैवार्थस्य परार्थेन सम-
थनम् । ८ अज्ञेयं चेष्टितं रात्रि । ९ कार्यसाधकाः, कलसाश्च । १० उन्मादादिगुणयुक्ताः, रज्जु-
युक्ताश्च । ११ उपयोगावहृदयं, जलं च । १२ त्रिकाक्षिनः, फणिनश्च । १३ कवचिनः,
तद्विशेषवन्तश्च । १४ प्रसादनोपायेन प्रसाधाः गारुडमन्त्रेण निरोध्यवेगाश्च । १५ व्यञ्जने शुद्धे
भोज्ये च यस्य रुचिर्नैतन्वयः ।

'धनागमः ॥ ६६ ॥ मूर्खे नियोज्यमाने तु त्रयो दोषा महीपतेः । अयशश्चार्थनाशश्च नरके गमनं तथा ॥ ६७ ॥ इदमेव नरेन्द्राणां स्वर्गद्वारमनर्गलम् । यदात्मनः प्रतिज्ञा च प्रजा च परिपाल्यते ॥ ६८ ॥ मन्त्रो योष इवाधीरः सर्वोद्भिः सवृत्तरपि । चिर न सहते स्थातु परेभ्यो मेदशङ्कया ॥ ६९ ॥ आत्मोदयः परगलनिर्द्वय नीतिरितीयती । तदूरोक्त्य कृतिभिर्वाचस्पत्य प्रतायते ॥ ७० ॥ तृप्तिर्योगः परेणापि महिम्ना न महात्मनान् । पूर्णश्चन्द्रोदयाकाङ्क्षी दृष्टान्तोऽन महार्णवः ॥ ७१ ॥ बुद्धिशिखः प्रकृत्यङ्गो घनसद्वृत्तकञ्चुकः । चारेक्षणो दूतमुखः पुरुषः कोऽपि पार्थिवः ॥ ७२ ॥ तेजः क्षमा वा नैकान्त कालज्ञस्य महीपतेः । नैकमोजः प्रसादो वा रसभावविदः कवेः ॥ ७३ ॥ कृतापचारोऽपि परैरनाविष्कृतविक्रियः । असाध्यः कुरुते कोर्प्राप्ते काले गदो यथा ॥ ७४ ॥ मृदुव्यवहितं तेजो भोक्तुमर्थान्प्रकल्पते । प्रदीपः स्नेहमादत्ते दशयाभ्यन्तरस्थया ॥ ७५ ॥ नालम्बते दैष्टिकता न निषीदति पौषे । शब्दाद्यैः सत्कविरेव द्वय विद्वानपेक्षते ॥ ७६ ॥ षड्गुणैः शक्त्यस्तिस्रः सिद्धयश्चोदयास्त्रयः । ग्रन्थानधीत्य व्याकर्तुमिति दुर्मेघसोऽप्यलम् ॥ ७७ ॥ सर्वकार्यशरीरेषु मुक्त्वाऽङ्गस्कन्धपञ्चकम् । सौगतानामिवात्मान्यो नास्ति मन्त्रो महीभृताम् ॥ ७८ ॥ सखा गरीयाञ्चुश्च कृत्रिमस्तौ हि कार्यतः । स्याताममित्रौ मित्रे च सहजप्राकृतावपि ॥ ७९ ॥ उपकर्त्रोऽरिणा सन्धिर्न मित्रेणापकारिणा । उपकारापकारौ हि लक्ष्यं लक्षणमेतयोः ॥ ८० ॥ स्थायिनोऽर्थे प्रवर्तन्ते भावाः सञ्चारिणो यथा । रसस्यैकस्य भूयांसस्तथा नेतुर्महीमृतः ॥ ८१ ॥ तन्त्रावापविदा योगैर्मण्डलान्यधितिष्ठता । सुनिग्रहा नरेन्द्रेण फणीन्द्रा इव शत्रवः ॥ ८२ ॥ करप्रचेयामुत्तुङ्गः प्रमुशक्तिं प्रथीयसीम् । प्रज्ञाबलबृहन्मूलफलत्युत्साहपादपः ॥ ८३ ॥ स दोषः सचिवस्यैव यदसत्कुरुते नृपः । याति यन्तुः प्रमादेन गजो व्यालस्ववाच्यताम् ॥ ८४ ॥ न सर्पस्य मुखे रक्तं न दृष्टस्य कलेबरे । न प्रजासु न भूपाले धनं दुरधिकारिणि ॥ ८५ ॥ यद्यपि क्षितिपालानामाज्ञा सर्वत्रगा स्वयम् । तथापि शास्त्रदीपेन चरत्येव मतिः सताम् ॥ ८६ ॥ असाध्यमन्यथा दोष परिच्छिद्य शरीरिणाम् । यथा वैद्यस्तथा राजा राजपाणिर्विषहति ॥ ८७ ॥ जातमात्रं न यः शत्रुं व्याधि वा प्रशम नयेत् । अतिपुष्टाङ्गयुक्तोऽपि स पश्चात्तेन हन्यते ॥ ८८ ॥ पातकानां समस्तानां द्वे परे तात पातके । एक दुःसचिवो राजा द्वितीयं च तदाश्रयः ॥ ८९ ॥ राजा सम्पत्तिहीनोऽपि सेव्यः सेव्यगुणाश्रयः । भवत्याजीवनं तस्मात्फलं कालान्तरादपि ॥ ९० ॥ स जयी वरमातङ्गः यस्य तस्यास्ति मेदिनी । कोशो यस्य सुदुर्धर्षो दुर्गस्तस्य सुदुर्जयः ॥ ९१ ॥ सुवर्णैः पट्टचेलैश्च शोभा स्याद्धारयोपिताम् । पराक्रमेण दानेन राजन्ते राजनन्दनाः ॥ ९२ ॥ यं यं नृपोऽनुरागेण समानयति संसदि । तस्य तस्योत्सारणाय यतन्ते राजबल्लभाः ॥ ९३ ॥ ब्राह्मणः क्षत्रियो बन्धु-

१ 'सहायाः साधनोपाया विभागो देशकालयोः । विपत्तेश्च प्रतीकारः सिद्धिः पञ्चाङ्ग इष्यते ॥' इत्युक्ताङ्गः । २ इत्येव कीर्तिरुल्लसति महतां न भावना सम्पद्यते किंतु तद्वृद्धय एवोद्यतन्त इति भावः । ३ अमात्यादयः प्रकृतयः । ४ प्रारब्धमात्रापेक्षित्वम् । ५ 'सन्धिर्ना विग्रहो यानमासनं दैधमाश्रयः । षड्गुणाः शक्त्यस्तिस्रः प्रभावोत्साहमन्वजाः ॥' इत्युक्त्या सन्धादयः षड्गुणाः, प्रभावादयस्तिस्रः शक्तयः, उदयवृद्धिक्षयावस्थानान्युदया इत्युक्ताम् । ६ सर्वाणि कार्याणि शरीराणीव तत्र अङ्गानि स्कन्धा इव तेषां पञ्चकम् । सौगता बोद्धाः । तत्र 'सहायः साधनोपाया विभागो देशकालयोः । विपत्तेश्च प्रतीकारः सिद्धिः पञ्चाङ्गमिष्यते ॥' इति कामन्दकोक्तान्यङ्गानि, सौगतानां तु रूपवेदनाविज्ञानसन्तानसञ्ज्ञानसंस्काराः पञ्च स्कन्धाः । ७ शत्रुमित्रयोः ।

नार्धिकारे प्रशस्यते । बाह्यः सिद्धमप्यर्थं कृच्छ्रेणापि न यच्छति ॥ ९४ ॥ नियुक्तः क्षत्रियो ब्रह्मेच्छं दर्शयते ध्रुवम् । सर्वस्वं प्रसते बन्धुराक्रम्य ज्ञातिमावतः ॥ ९५ ॥ अपराधेऽपि निःशङ्को निवोगी चिरसेवकः । स्वस्वामिनमवज्ञाय चरेद्य निरवग्रहः ॥ ९६ ॥ नव्यैर्वस्त्रादिभिर्मन्यः स्वकृत्यैरपि यो मवेत् । मद्यते कृतिभिः सोऽय पुरुषोत्तमतां गतः ॥ ९७ ॥ सतां सुदर्शनो भूत्वा द्विषां दुर्दर्शनो भवेत् । तत्राऽपीष्टाः प्रभावेण तत्वाकृत्यैव धीमताम् ॥ ९८ ॥ दुर्वर्गोऽपि महीयानस्यादुर्गैर्न यदि हीयते । सुवर्गोऽपि गुणैर्हीनो हीयते पिककह्वरत् ॥ ९९ ॥ सत्यं ब्रूयात्प्रियं ब्रूयात्सत्यमप्यप्रियं तु न । विदुरो ह्यप्रियं सत्यं ब्रुवन्नाज्ञौ निराकृतः ॥ १०० ॥ प्रियं नित्यं ब्रुवाणो यः परेषामपि स प्रियः । स्पृहते हीन-वर्गोऽपि कोकिलः प्रियकाकलिः ॥ १०१ ॥ चैक्रं येन मृतं तत्र सौवैर्ष्यमपि चेद्भवेत् । स्वर्च्यत्व तस्य नान्यस्य शालग्रामोऽत्र दर्शनम् ॥ १०२ ॥ नरत्वेवाऽमरत्वे वा समानत्वेऽपि सर्वथा । चैक्रसम्पत्ति-मासाद्य महीयते हि सर्वथा ॥ १०३ ॥ विना चक्रेण सम्मानो विधातुरपि न श्रुतः । शिंलाऽपि विभ्रनी चक्रं महद्भिः परिपूज्यते ॥ १०४ ॥ स्वतन्त्रोऽपि नरो न्यायपारतन्त्र्यं बहेवरः । अपि तेजोनिधिः सायं प्रकाशं निहते स्वयम् ॥ १०५ ॥ शान्तः पूर्वं ततस्तेजो दध्यान्न स्यात्कृती यदि । तमसामविनाशे हुष्यते तेजसां निधिः ॥ १०६ ॥ ऋजुत्व च परित्यज्य कलां दर्शयतोऽर्चना । द्विराजोऽनृजुत्वेन महेशेनापि मर्धते ॥ १०७ ॥ मृदुत्वं न सदा दध्यान्नोपलभ्यते सर्वदा । मृदुत्वेनार्धते चन्द्रो द्विज-राजोऽपि नेतरः ॥ १०८ ॥ उग्रत्व च मृदुत्वं च समयं वीक्ष्य संग्रहेत् । अन्वकारमसह्य नोप्रो मवति भास्करः ॥ १०९ ॥ न लोकं निर्देहेतीति प्रतापोऽपि नहि स्थिरः । अपि तेजोनिधिर्हन्ते निस्तेजाः के पुनः परे ॥ ११० ॥ उपकर्ताधिकारस्थः स्वापराधं न मन्यते । उपकारं च जीकृत्य सर्वमेवावलु-म्पति ॥ १११ ॥ आज्ञामङ्गकरान् राजा न क्षाम्येत्स्वमुत्तानपि । विशेषः कोऽनुरागस्य राजचित्तगतस्य च ॥ ११२ ॥ तस्करेभ्यो नियुक्तेभ्यः शत्रुभ्यो नृपबलमात्रं । नृपतिर्निजलोमाच्च प्रजा रक्षेत्पितृव हि ॥ ११३ ॥ भोगस्य भाजनं राजा न राजा कार्यमाजनम् । राजकार्यपरिष्वंसान्मन्त्री दोषेण लिप्यते ॥ ११४ ॥ वरं प्राणपरित्यागः शिरसो वापि कर्तनम् । न तु स्वामिपदावाति-पातकेच्छोरुपेक्षणम् ॥ ११५ ॥ विषदिग्धस्य मत्तस्य दन्तस्य चलितस्य च । अमात्यस्य च दुष्टस्य मूलादुद्धरणं सुखम् ॥ ११६ ॥ यः कुर्यात्सचिवायत्तां श्रियं तद्वचसने सति । सोऽन्धवज्रगतीपालः सीदेत्संचारकैर्धिना ॥ ११७ ॥ सदामात्यो न सिद्धः स्यात्समृद्धः सर्व एव हि । सिद्धानामयमादेशः ऋद्धिश्चित्तविकारिणी ॥ ११८ ॥ मूर्खेभ्योऽन्यपरित्यज्य नागन्तुमिति-मानयेत् । नातः परतरो दोषो राज्यमेदं करो यतः ॥ ११९ ॥ मन्त्रबीजमिदं गुप्तं रक्षणीयं यथा तथा । मनागपि न मिथेत् तद्विन्नं न प्ररोहति ॥ १२० ॥ मन्त्रिणा मृषिबीपालचित्तं विचरितं कचित् । बलयं स्फटिकस्येव को हि संघातुमीश्वरः ॥ १२१ ॥ वज्रं च राजतेजश्च द्वयमेवातिमी-षणम् । एकमेकत्र पतति पतत्यन्यत्समन्ततः ॥ १२२ ॥ मृतः प्राप्नोति वा स्वर्गं शत्रु हत्वा सुखानि वा । उभावपि हि शूराणां गुणावेतौ सुदुर्लभौ ॥ १२३ ॥ यत्रायुद्धे ध्रुवं मृत्युर्युद्धे जीवितसं-

१ कद्रुः काकः । २ धुर्योधनेन । ३ असितवर्णत्वात् । ४ राज्याध्यधिकारः तदाकारं चिह्नं च । बाह्याण्युत्कृष्टवर्णत्वं, हेमरेखाभूत्वं च । ५ शालग्रामस्य हि चक्रस्वर्णकारसत्त्वे पूज्यत्वाति-शयः । ६ निदर्शनम् । ७ चक्रं राज्यं शस्त्रविशेषश्च । ८ शालग्रामशिला । ९ राजा चन्द्रस्यैवा-धिकारात् । पिपते । १० शेषरेण धार्यते । ११ पारम्पर्येण भृत्यत्वेन सम्पन्नमानान् ।

शयः । तमेव कालं युद्धस्य प्रवदन्ति मनीषिणः ॥ १२४ ॥ अयुद्धे हि यदा पश्येन्न किञ्चिद्धितमा-
त्मनः । युष्मानस्तदा प्राज्ञो म्रियते रिपुणो सह ॥ १२५ ॥ जये च लभते लब्धौ मृते चापि सुरा-
ङ्गनाम् । क्षणविध्वंसिनः कायाः का चिन्ता मरणे रणे ॥ १२६ ॥ पिता वा यदि वा भ्राता पुत्रो
वा यदि वा सुहृत् । प्राणच्छेदकरा राज्ञा हन्तव्या भूतिमिच्छता ॥ १२७ ॥ राज्यलोभाद्दुर्कारादिच्छतः
स्यामिन्तः पदम् । प्रायश्चित्तं तु तस्यैकं जीवोत्सर्गो न चापरम् ॥ १२८ ॥ आत्मनश्च परेषां च यः
समीक्ष्य बलाबलम् । अन्तरं नैव जानाति स तिरस्क्रियतेऽरिमिः ॥ १२९ ॥ राजा मत्तः शिशुश्चैव
प्रमादी धनगर्वितः । अप्राप्यमपि बाञ्छन्ति किं पुनर्लभ्यतेऽपि यत् ॥ १३० ॥ वर्णाकारप्रतिष्ठा-
नैर्नैव ब्रह्मविकारतः । अप्यूहन्ति मृगो घीरास्तस्माद्ब्रह्मसि मन्त्रयेत् ॥ १३१ ॥ आकारैरिद्वि^१तैर्गत्या चेष्टया
भाषणेन च । नेत्रवक्रविकाराम्यां ज्ञायतेऽन्तर्गत मनः ॥ १३२ ॥ षड्गुणो मिद्यते मन्त्रस्तथा प्राप्तश्च
वार्ताया । इत्यात्मना द्वितीयेन मन्त्रः कार्यो महीभृता ॥ १३३ ॥ मन्त्रमेदेऽपि ये दोषा भवन्ति
पृथिवीपतेः । न शक्यास्ते समाधातुमिति नीतिविदां मतम् ॥ १३४ ॥ न तथोत्थाप्यते प्रायै प्राणि-
मिदंरुणा यथा । अल्पोपायान्महासिद्धिरेतन्मन्त्रफलं महत् ॥ १३५ ॥ विजेतुं प्रयतेतारीच युद्धेन
कदाचन । अनित्यो विजयो यस्माद्दृश्यते युध्यमानयोः ॥ १३६ ॥ साम्रा दानेन मेदेन समस्तैरथवा
पृथक् । साधितुं प्रयतेतारीच युद्धेन कदाचन ॥ १३७ ॥ बलिना सह योद्धव्यमिति नास्ति निदर्श-
नम् । यद्युद्धं हस्तिना सार्धं नराणां मृत्युमावहेत् ॥ १३८ ॥ स मूर्खः कालमप्राप्य योऽपकर्तारि
वर्तते । कैलिर्वलवता सार्धं कीटैः प्रक्षोद्धमो यथा ॥ १३९ ॥ महत्पत्नेऽप्युपायज्ञः सममेव भवेत्क्षमः ।
समुन्मूलयितुं वृक्षांस्तृणानीव नदीरयः ॥ १४० ॥ धान्यानां संग्रहो राजन्तुतमः सर्वसंग्रहात् । निक्षिप्त
हि मुखे रत्नं न कुर्यात्प्राणधारणम् ॥ १४१ ॥ यथा प्रमुक्तान्मानाद्युच्यन्ते भुवि मानवाः । न तथा
बहुभिर्देतैर्त्रिगुणैरपि भूपते ॥ १४२ ॥ अविद्वानपि भूपालो विद्यावृद्धोपसेवया । परां श्रियमवा-
प्नोति जलासन्नतत्पर्यथा ॥ १४३ ॥ पानं स्त्री मृगया सूतमर्थदूषणमेव च । वाग्दण्डयोश्च^२ पारुष्य
व्यसनानि महीमुजाम् ॥ १४४ ॥ शिष्टैरप्यविशेषज्ञ उपश्रुतनायकः । त्यज्यते किं पुनर्नान्यैर्यश्चा-
प्यात्मम्भरिर्नरः ॥ १४५ ॥ सत्यं शौर्यं दया त्यागो नृपस्यैते महागुणाः । एभिर्मुक्तो महीपालः प्राप्नोति
खलु वाच्यताम् ॥ १४६ ॥ यो येन प्रतिबद्धः स्यात्सह तेनोदधी व्ययी । स विश्वस्तो नियो-
क्तव्यः प्राणेषु च धनेषु च ॥ १४७ ॥ धूर्तः स्त्री वा शिशुर्यस्य मन्त्रिणः^३ स्युर्महीपतेः । अनीति-
पवनक्षितः कार्योन्धो स निमज्जति ॥ १४८ ॥ हृषीकेशो समौ यस्य शास्त्रार्थे प्रत्ययः सदा ।
नित्यं भ्रष्टानपेक्षा च तस्य स्याद्धनदा धरा ॥ १४९ ॥ दाता क्षमी गुणप्राही स्वामी दुःखेन
लभ्यते । शुचिर्दक्षोऽनुरक्तश्च जाने भृत्योऽपि दुर्लभः ॥ १५० ॥ आह्वेषु च ये शूराः स्वाम्यर्थे त्यक्त-
जीविताः । मर्त्यमक्ताः कृतज्ञाश्च ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ १५१ ॥ कृतकृत्यस्य भृत्यस्य कृतं नैव
प्रणाशयेत् । फलेन मनसा वाचा दृष्ट्या चैनं प्रहर्षयेत् ॥ १५२ ॥ कोपप्रसादवस्तुनि ये विचिन्वन्ति
सेवकाः । आरोहन्ति शनैः पश्चाद्गुण्यन्तमपि पार्थिवम् ॥ १५३ ॥ विद्यावता महेच्छाना शिल्पविक्र-
मशालिनाम् । सेवावृत्तिविदा चैव नाश्रयः पार्थिव विना ॥ १५४ ॥ ये जालादिमहागर्वाग्निरेन्द्रा-

१ युद्धविधानं विना । २ यदि सर्वथा शत्रून्निहन्तुं न शक्तस्तदाऽपि प्रथमं शत्रून्प्राप्त्यसम्भवं
हृत्वेव न त्वन्ययेति भावः । ३ चेष्टाविशेषः । ४ पाषाणः । ५ कलहः । ६ वैरमिति यावत् । ६ कीटा
हि पक्षोद्गमेऽनले पतित्वा स्वयं नश्यन्तीति दृष्टचरम् । ७ ज्ञानज्येष्ठ- । ८ मदिरापानम् ।

नोपयान्ति च । तेषामामरणं मिक्षा प्रायश्चित्तं विनिर्मितम् ॥ १५५ ॥ ये च प्रहर्षुरात्मानो दुराराध्या
 महीभुजः । प्रमादालस्यजाड्यानि ख्यापितानि निजानि तैः ॥ १५६ ॥ सर्पान्याघ्रान्नाजान्सिंहान्दृष्टो-
 पायैर्वशीकृतान् । राजेति कियती मात्रा धीमतामप्रमादिनाम् ॥ १५७ ॥ राजानमेव सश्रित्य
 विद्वान्याति परां गतिम् । बिना मलयमन्यत्र चन्दनो न प्ररोहति ॥ १५८ ॥ धवलान्या-
 तपत्राणि वाजिनश्च मनोरमाः । सदा मत्ताश्च नागेन्द्राः प्रसङ्गे सति भूपतौ ॥ १५९ ॥
 सुवर्णपुष्पां पृथिवीं चिन्वन्ति पुरुषास्त्रयः । श्वश्च कृतविद्यश्च यश्च जानाति सेवितुम् ॥ १६० ॥ सा
 सेवा या प्रमुहिता ग्राह्या वाक्यविशेषतः । आश्रयेत्पार्थिवं विद्वांस्तद्द्वारेणैव नान्यथा ॥ १६१ ॥ यो न
 वेत्ति गुणान्यस्य न तं सेवेत पण्डितः । नहि तस्मात्फलं तस्य सुकृष्टादूषरादिव ॥ १६२ ॥ द्रव्यप्र-
 कृतिहीनोऽपि सेव्यः सेव्यगुणान्वितः । भवत्याजीवनं तस्मात्फलं कालान्तरादपि ॥ १६३ ॥ अपि
 स्थाणुवदासीनः शुष्यन्परिगतः क्षुधा । न त्वेवानात्मसंपन्नादृत्तिमीहेतुं पण्डितः ॥ १६४ ॥ सेवकः
 स्वामिनं द्वेष्टि कृपणं परुषाक्षरम् । आत्मानं किं स न द्वेष्टि सेव्यासेव्यं न वेत्ति यः ॥ १६५ ॥
 यमाश्रित्य न विश्रामं क्षुधार्ता यान्ति सेवकाः । सोऽर्कवन्तुपतिस्त्याज्यः सदा पुष्पफलोऽपि सन् ॥ १६६ ॥
 जीवेति प्रह्वन्प्रोक्तः कृत्य कृत्यविचक्षणः । करोति निर्विकल्प यः स भवेद्राजवल्लभः ॥ १६७ ॥
 प्रमुप्रसादज वित्तं सुप्राप्ते यो नियोजयेत् । वस्त्राद्य विदधात्यङ्गे स भवेद्राजवल्लभः ॥ १६८ ॥ अन्तः-
 पुरचरैः सार्धं यो मन्त्रं न समाचरेत् । न कलत्रैर्नरेन्द्रस्य स भवेद्राजवल्लभः ॥ १६९ ॥ सम्मतोऽहं
 प्रमोर्नित्यमिति मत्वा व्यतिक्रमेत् । कच्छेष्वपि न मर्यादां स भवेद्राजवल्लभः ॥ १७० ॥ द्वेषिद्वेषपरो
 नित्यमिष्टानामिष्टकर्मकृत । यो नरो नरनाथस्य स भवेद्राजवल्लभः ॥ १७१ ॥ द्यूतं यो यमदूताभं
 हौलां हालाहलोपमम् । पश्येदारान्दृथाकारान्स भवेद्राजवल्लभः ॥ १७२ ॥ युद्धकालेऽप्रमो यः स्यात्सदा
 पृष्ठानुगः पुरे । प्रमोर्द्वाराश्रितो हर्म्ये स भवेद्राजवल्लभः ॥ १७३ ॥ दुराराध्या हि राजानः पर्वता इव
 सर्वदा । व्यालाकीर्णाः सुविषमाः कठिना दुःखसेविताः ॥ १७४ ॥ दुरारोह पदं राज्ञां सर्वलोकनम-
 स्कृतम् । स्वल्पेनाप्यपचारेण ब्राह्मणमिव दुष्यति ॥ १७५ ॥ दुराराध्याः श्रियो राज्ञां दुरापा दुष्परि-
 ग्रहाः । तिष्ठन्त्याप इवाधारे चिरमात्मनि सस्थिताः ॥ १७६ ॥ अनमिद्धो गुणानां यो न श्रुत्यैरनुग-
 म्यते । धनाढ्योऽपि कुलीनोऽपि क्रमायातोऽपि भूपतिः ॥ १७७ ॥ सव्यदक्षिणयोर्यत्र विशेषो नोप-
 लभ्यते । कस्तत्र क्षणमप्यार्यो विद्यमानगतिर्विसेत् ॥ १७८ ॥ काचे मणिसर्गौ काचो येषां बुद्धिः
 प्रवर्तते । न तेषां सनिधौ श्रुत्यो नाममात्रोऽपि तिष्ठति ॥ १७९ ॥ यस्मिन्कृत्यं समावेश्य निर्विशङ्केन
 चेतसा । आस्यते सेवकः सः स्यात्कलत्रमिव चापरम् ॥ १८० ॥ यः कृत्वा सुकृतं राज्ञो
 दुष्करं हितमुत्तमम् । लज्जया वक्ति नो किञ्चित्तेन राजा सहायवान् ॥ १८१ ॥ कृतः सेवाविहीनानां
 चामरोद्धूतसंपदः । उदण्डधवलच्छत्रवाजिवारणवाहिनी ॥ १८२ ॥ अपि स्वल्पमसत्यं यः पुरो वदति
 भूभुजाम् । देवानां च विनश्येत् स द्रुतं सुमहानपि ॥ १८३ ॥ अकुलीनोऽपि मूर्खोऽपि भूपालं योऽत्र
 सेवते । अपि सम्मानहीनोऽपि स सर्वत्रापि पूज्यते ॥ १८४ ॥ अपि कापुरुषो भीरुः स्याच्चेन्नुपतिसे-
 वकः । यदाप्नोति फलं लोकात्तस्यांशमपि नो गुणी ॥ १८५ ॥ यत्सकाशात् लामः स्यात्केबलाः
 स्युर्विपत्तयः । स स्वामी दूरतस्याज्यो विशेषादनुजीविमिः ॥ १८६ ॥ फलहीनं नृप श्रुत्याः कुलीन-

१ योग्ये भाजने कृतज्ञत्वादिगुणशालिनि जने च । २ मदिराम् । ३ निवासस्थाने ।
 ४ अवस्थीयते ।

मपि चोन्नतम् । संत्यज्यान्यत्र गच्छन्ति शुष्क वृक्षमिषाण्डजाः ॥ १८७ ॥ भूपः कूप इवाभाति-
 नेमज्जनसुखावहः । ददाति गुणसंवन्धाद्यथा पात्रानुरूपतः ॥ १८८ ॥ अपि समानसंयुक्ताः कुलीना
 भक्तितत्पराः । वृत्तिमङ्गान्महीपालं त्यक्त्वा यान्ति सुसेवकाः ॥ १८९ ॥ कालातिक्रमण वृत्तेर्यो न
 कुर्वीत भूपतिः । कदाचित्तं न मुञ्चन्ति मत्सिता अपि सेवकाः ॥ १९० ॥ देशानामुपरि क्षमापा-
 आतुराणां चिकित्सकाः । वणिजो ग्राहकाणां च मूर्खाणामपि पण्डिताः ॥ १९१ ॥ प्रमादिनां तथा
 चौरा भिक्षुका गृहमेधिनाम् । गणिंकाः कामुकानां च सर्वलोकस्य शिल्पिनः ॥ १९२ ॥ सामादिस-
 जितैः पाशैः प्रतीक्षन्ते दिवानिशम् । मुञ्चते च यथाशक्ति जलजाञ्जलजा यथा ॥ १९३ ॥ शनैः
 शनैश्च यो राज्यमुपभुङ्क्ते यथावलम् । रसायनमिव प्राज्ञः स पुष्टि परमां व्रजेत् ॥ १९४ ॥ विधिना
 मन्त्रयुक्तेन रूक्षाहि मथितापि च । प्रयच्छति फल भूमिररणीव हुताशनम् ॥ १९५ ॥ प्रजानां पालन
 शस्य स्वर्गकोशस्य वर्धनम् । पीडन धर्मेनाशाय पापायायशसे स्थितम् ॥ १९६ ॥ गोपालेन प्रजाधे-
 नोर्विचतुर्गुण शनैः शनैः । पालनात्पोषणाद्वाह्य न्याय्या वृत्ति समाचरेत् ॥ १९७ ॥ फलार्थं नृपतिर्लो-
 कान्पालयेद्यत्नमास्थितः । दानमानादितोयेन मालाकारोऽङ्कुरानिव ॥ १९८ ॥ नृपदीपौ धर्मेस्नेहौ
 प्रजाम्भ्यः सहरन्मपि । अन्तरस्थैर्गुणैः शुभ्रैर्लस्यते नैव केनचित् ॥ १९९ ॥ यथा गौर्दुह्यते काले पाल्यते च
 तथा प्रजा । सिध्यते चीयते चैव लता पुष्पफलप्रदा ॥ २०० ॥ लोकानुग्रहकर्तारः प्रवर्धन्ते नरेश्वराः ।
 लोकानां सक्षयाच्चैव क्षय यान्ति न संशयः ॥ २०१ ॥ उत्तिष्ठमानस्तु परो नोपेक्ष्यः पथमिच्छता । समौ
 हि शिष्टैराज्जातौ वर्त्सन्तावामयः स च ॥ २०२ ॥ मृतानां स्वामिनः कार्ये भृत्यानामनुवर्तिनाम् । भवेत्स्व-
 र्गोऽक्षयो वासः कीर्तिश्च धरणीतले ॥ २०३ ॥ न यज्वानोऽपि गच्छन्ति तां गतिं नैव योगिनः ।
 यां यान्ति प्रोज्झितप्रणायाः स्वान्मर्थे सेवकोत्तमाः ॥ २०४ ॥ चाटतस्करदुर्वृत्तैस्तथा साहसिकादिभिः ।
 पीड्यमानाः प्रजा रक्षयाः कूटच्छन्नादिमिस्तथा ॥ २०५ ॥ प्रजानां धर्मषड्भागो राज्ञो भवति रक्षितुः ।
 अधर्मादपि षड्भागो जायते यो न रक्षति ॥ २०६ ॥ राजा बन्धुरवन्धूनां राजा च भुरचक्षुषाम् ।
 राजा पिता च माता च सर्वेषां न्यायवर्तिनाम् ॥ २०७ ॥ गुणालयोऽप्यसन्मन्त्री नृपतिर्नोधिगम्यते ।
 प्रसन्नस्वादुसलिलो दुष्टप्राहो यथा हृदः ॥ २०८ ॥ चित्रास्वादकर्तृभृत्यैरनायासितकार्मुकैः । ये रमन्ते
 नृपास्तेषां रमन्ते रिपवः श्रिया ॥ २०९ ॥ यः समान समाधत्ते मृत्यानां क्षितिपोऽधिकम् । वित्ताभावे-
 ऽपि त दृष्ट्वा ते त्यजन्ति न कीर्तितम् ॥ २१० ॥ विश्वासः सपदा मूलं तेन यूथपतिर्गणः । सिंहो
 मृगाधिपत्येऽपि न मृगैरुपयुज्यते ॥ २११ ॥ कारुण्यं सविमागश्च यस्य मृत्युषु सर्वदा । स भवे-
 त् महिपालश्चैलोक्यस्यापि रक्षणे ॥ २१२ ॥ अपृष्टस्तु नरः किञ्चिद्यो वृत्ते राजससदि । न केवलमसमान
 लभते च विडम्बनम् ॥ २१३ ॥ अजन्मा पुरुषस्तावद्भूतास्तुष्टुणमेव वा । यावन्नेष्टुभिरादत्ते विलुप्तमरि-
 र्मिषदाः ॥ २१४ ॥ विपाकदारुणो राज्ञां रिपुरत्योऽप्यस्नुदः । तद्वेजयति सूक्ष्मोऽपि चरण कण्टकाङ्कुरः
 ॥ २१५ ॥ निर्विषोऽपि यथा सर्पः फटाटोपैर्मयङ्कुरः । तथाहम्बरान्राजा न परैः परिभूयते
 ॥ २१६ ॥ भूमिभिन्न हिरण्यं वा विग्रहस्य फलत्रयम् । नास्त्येकमपि यद्येषा न तत्कुर्व्यात्कथञ्चन
 ॥ २१७ ॥ सामैव हि प्रयोक्तव्यमादौ कार्यं विजानता । सामसिद्धानि कार्याणि विक्रियां यान्ति न

१ नमन्तो नम्रा ये जनास्तेषां सुखावहः; भजने सुखावहो न भवतीति न मज्जन-
 सुरावह इति च । २ विद्याविनयादिः, रज्जवश्च । ३ गां पृथिवीं धेनुं च पालयतीति तेन
 राज्ञा, वल्लभेन च । ४ धनं नृपः, स्नेहं दीपश्च । ५ दुरुपदेष्टा यस्यामात्यग्नदृष्टाः । ६ विकारं,
 विपरीतफलप्रदत्वमिति भावः ।

कचित् ॥ २१८ ॥ शपथैः संवितस्यापि न विश्वासं ब्रजेद्विपोः । राज्यलोभोद्यतो विप्रः शक्नेन
 शपथैर्हतः ॥ २१९ ॥ उपकारगृहीतेन शत्रुणा शत्रुमुद्धरेत् । पादलग्नं करस्थेन कण्ठकेनेव कण्ठकम्
 ॥ २२० ॥ नोपेक्षितव्यो विद्वद्भिः शत्रुरल्पोऽप्यवज्ञया । बहिरल्पोऽपि संवृद्धः कुरुते भस्मसादनम्
 ॥ २२१ ॥ कौर्म संकोचमास्थाय प्रहारानपि मर्षयेत् । प्राप्ते काले च मतिमानुत्तिष्ठेच्छृणुसर्पवत्
 ॥ २२२ ॥ स्वाम्यमात्यश्च राज्यं च कोषो दुर्गं बलं सुवृत् । एतावदुच्यते राज्यं सत्त्वबुद्धिव्यपान्न-
 यम् ॥ २२३ ॥ संधिविप्र्रेहयानानि संस्थितिः संश्रयस्तथा । द्वैधीमावश्च भूपानां षड्गुणाः परिकी-
 र्तिताः ॥ २२४ ॥ उत्साहस्य प्रभोर्मन्त्रस्यैवं शक्तित्रयं मतम् । आत्मनः सुहृदश्चैव तन्मित्रस्यो-
 दगास्त्रयः ॥ २२५ ॥ सामदाने मेददण्डाविस्तुपायचतुष्टयम् । हस्त्यश्वरथपादात् सेनाङ्गं स्याच्चतुष्ट-
 यम् ॥ २२६ ॥ क्षत्रियस्योरसि क्षत्रं पृष्ठे ब्रह्म व्यवस्थितम् । तेन पृष्ठं न दातव्यं पृष्ठदो
 ब्रह्महा मवेत् ॥ २२७ ॥ रक्षाधिकादादीशत्वाद्भूतालुप्रहकारणात् । यदेव कुरुते राजा तत्प्रमाणमिति
 स्थितिः ॥ २२८ ॥ राजा नाम चरत्येष भूमौ साक्षात्सहस्रदृक् । न तस्याज्ञामतिक्रम्य संतिष्ठेरन्निमाः
 प्रजाः ॥ २२९ ॥ राज्ञामाज्ञामयाद्यस्मान् च्यवन्ते पथः प्रजाः । व्यवहारस्ततो ज्ञेयः शान्तितो राजशा-
 सनम् ॥ २३० ॥ नित्यार्यपृथिवीपालैश्चारित्रविधयः कृताः । चारित्रेभ्यस्ततः प्राहुर्गरीयो राजशा-
 सनम् ॥ २३१ ॥ पुष्पैरपि न योद्धव्यं किं पुननिशितैः शरैः । जये मवति संदेहः प्रधानपुरुषक्षयः
 ॥ २३२ ॥ अभियूतोऽप्यवज्ञातो यो राज्ञां द्वारि तिष्ठति । स तु राज्ञां श्रियं भुङ्क्ते नामिमानी कदा-
 चन ॥ २३३ ॥ अन्तःपुरधनाभ्यक्षैर्वैरिभूते निराकृते । ससर्गं न ब्रजेल्लोके विना पार्थिवशासनात्
 ॥ २३४ ॥ जृम्भां निष्ठिवनं क्रौर्यं कोर्पं पर्यङ्किकां श्रमम् । श्रुङ्कटिं वातमुद्रां च तत्समीपे विव-
 र्जयेत् ॥ २३५ ॥ राज्ञस्तु दर्शनं कुर्याज्ज्ञात्वावसरसौष्ठवम् । गुणादिख्यापनात्पूर्वमुपनीतो महाशयैः
 ॥ २३६ ॥ दर्शनं नाधमद्वारा राज्ञः कार्यं विपश्चिता । गरिष्ठोऽप्यतिनीचः स्यादुपनीतो लघुर्मेवेत् ।
 ॥ २३७ ॥ शत्रोरत्यन्तमित्रं यत्चेन मैत्रीं विवर्जयेत् । अर्दयेत् द्विरोधेन प्रतिष्ठाघातकारिणा ॥ २३८ ॥
 यत्रात्मीयो जनो नास्ति मेदस्तत्र न विद्यते । कुठारैर्दण्डनिर्मुक्तैर्मिथ्यन्ते तरवः कथम् ॥ २३९ ॥
 एतदर्थं कुलीनानां नृपाः कुर्वन्ति संग्रहम् । आदिमभ्यावसानेषु न ते यास्यन्ति विक्रियाम् ॥ २४० ॥
 सर्व एव जनः शूरो ह्यनासादितसङ्गरः । अदृष्टपरसामर्थ्यः सदर्पः को मवेन्नहि ॥ २४१ ॥
 रुष्टोऽपि राजा यद्वयञ्च तत्तुष्टो वणिग्जनः । अतो भूमिपतिः सेव्यस्त्याज्यो दूरतरेण सः
 ॥ २४२ ॥ नापरीक्ष्य नयेदण्डं न च मन्त्रं प्रकाशयेत् । विलुजेज्यैव लुब्धेभ्यो विश्वसेनापकारिषु
 ॥ २४३ ॥ चरेद्धीमानकटको युञ्जेत्स्नेहं न नास्तिकः । अगृहशस्त्रेदर्थं चरेत्कार्यमनुद्धतः ॥ २४४ ॥
 संदधीत न चानार्यैर्विगृहीयात् बन्धुभिः । नामर्तं चारयेच्चारं कुर्यात्कार्यमपीडया ॥ २४५ ॥ सर्वे यत्र
 विनेतारः सर्वे यत्रामिमानिनः । सर्वे महत्त्वमिच्छन्ति कुलं तदवसीदति ॥ २४६ ॥ अकृत्वा निजदे-
 शस्य रक्षां यो विजिगीषते । स नृपः परिधानेन वृत्तमौलिः पुमानिव ॥ २४७ ॥ विजिगीषुरारिर्मित्र
 पार्ष्णिप्राहोऽप्यमध्यमः । उदासीनोऽन्तरान्तर्धिरित्येषा नृपतेः स्थितिः ॥ २४८ ॥ गृध्राकारोऽपि सेव्यः
 स्याद्वसाकारैः समासदैः । हंसाकारोऽपि सत्याज्यो गृध्राकारैः समासदैः ॥ २४९ ॥ ये ह्याहवेषु
 बध्यन्ते स्वाम्यर्थमपराङ्मुखाः । विकटैरायुर्वैर्यान्ति ते स्वर्गं योमिनो यथा ॥ २५० ॥ पदानि

१ 'विग्रहो' युद्धम् । २ एकत्र कटकेनावस्थानम् । ३ भेदनम् । ४ अवसानम्परिणामा-
 वस्थेति भावः ।

क्रतुतुल्यानि आहवेऽप्यनिवर्तिनाम् । राजा मुकुतमादत्ते हतानां विपलायिनाम् ॥ २५१ ॥ तवाहंवादिनं
 क्खीवं निर्हेति परमागतिम् । न हन्याद्विनिवृत्तं च शुद्धं प्रेक्षितुमागतम् ॥ २५२ ॥ सुतभृत्यसुहृदैरिस्था-
 मिसदुश्चरुदैवते । एकैकोत्तरतो वृद्धया श्रीकारः पन्नमूर्धनि ॥ २५३ ॥ सपक्षो लभते काको वृक्षस्य विविध
 फलम् । पक्षहीनो मृगेन्द्रोऽपि भूमिसस्थो निरीक्षते ॥ २५४ ॥ सपक्षो लभते लक्षं गुणमुक्तोऽपि
 मार्गणः । न लक्षस्थो विपक्षः स्याद्गुणैरापूर्यते यदि ॥ २५५ ॥ परस्परानुरक्ता ये योधाः शार्ङ्गधनुर्धराः ।
 सनद्धास्तुरगारूढास्ते जयन्ति रणे रिपून् ॥ २५६ ॥ जिते लक्ष्मीर्भूते स्वर्गः कीर्तिश्च धरणीतले ।
 तस्माद्युद्ध विधातव्यं हन्तव्या परवाहिनी ॥ २५७ ॥ विधाय वैरं सामर्थ्यं नरोऽरौ य उदासते ।
 प्रक्षिप्योर्दक्षिणं कैक्षे शेरते तेऽमिमारुतम् ॥ २५८ ॥ सद्दशसमवः शुद्धः कोटिदोऽपि गुणा-
 न्वितः । कामं धनुरिव क्रूरो वर्जनीयः सता प्रभुः ॥ २५९ ॥ असमासजिगीषस्य स्त्रीचिन्ता का
 मनस्विनः । अनाक्रम्य जगत्कृत्स्नं नो सध्या मजते रविः ॥ २६० ॥ चिन्त्यते नय एवादाव-
 मन्द समुपेप्सुमिः । विनम्य पूर्वं सिंहोऽपि हन्ति हस्तिनमोजसा ॥ २६१ ॥ स्वजातीयं विना
 वैरी न जय्यः स्यात्कदाचन । विना वर्ज्यमणिं मुक्तामणिर्मेघः कथं भवेत् ॥ २६२ ॥ युक्त्या
 परोक्षं बाधेत विपक्षक्षपणक्षमैः । शोषयत्यचिरेणैव प्रान्तरस्थमलं पयः ॥ २६३ ॥ परस्परं
 भावयन्तः श्रेयः परमवाप्स्यथ । इति मन्त्रं समाराध्य सर्वेषां मुखमेधते ॥ २६४ ॥ यदि
 स्याच्छरणं प्राप्तः सपत्नोऽपि सुरक्ष्यताम् । राज्यं सम्पन्नं भोगाश्चास्थिराः कीर्तिः परं स्थिरा
 ॥ २६५ ॥ शत्रुहस्तगतं कार्यफलं चेत्स्यात्तदा संखं । अपि शत्रुजैः साकं सन्दधीत सुधी-
 वरः ॥ २६६ ॥ शत्रोर्न प्रत्ययो जातु विधेयो हितमिच्छता । प्रत्ययं तस्य हि प्राप्य निर्भयः
 पीडयतेऽचिरात् ॥ २६७ ॥ अरिणा सह संवासाद्विषेण सह भोजनात् । पाप्मना सह सौहार्दान्म-
 रणं प्रतिपद्यते ॥ २६८ ॥ पीडयेत् न धर्मं स्व न कामं च कदाचन । धर्मः कामफलः कामो धर्म-
 मूलो यतः स्मृतः ॥ २६९ ॥ ऐश्वर्येऽपि क्षमा यस्य दारिद्र्येऽपि हितैषिता । आपत्तावपि धीरत्व
 दधतो मर्त्यता कथम् ॥ २७० ॥ आपन्नमहिर्तं दृष्ट्वा न दयेत् कदाचन । तदुन्मूलनकालोऽयं विधिना
 ननु सूचितः ॥ २७१ ॥ विपन्नो यदि रक्षयेत् सपत्नो दुष्टमानसः । सम्पन्नः केन भूयोऽयमुन्मूल्यः
 स्यात्सखे वद ॥ २७२ ॥ शङ्खं त्यक्त्वा तृणं वक्त्रे निधाय यदि वा द्विप्सु । विपत्तावुपतिष्ठेत् तदाऽप्येष
 न रक्ष्यताम् ॥ २७३ ॥ आततायिनमायान्तं हन्यादेवाविचारयन् । हननादेव निस्तारो नरकात्तस्य
 दुष्कृतेः ॥ २७४ ॥ मत्तान् भृत्यान् परै रक्षेह्यलयेच सुतानिव । ते हि सर्वाधिताः प्रेम्णा तृणायन्ते
 स्वजीवितम् ॥ २७५ ॥ स्वयं किमपि नैकाकीं कर्तुं शक्नोति भूपतिः । अतः श्रेयोऽर्थिना तेन
 सङ्ग्राह्याः शुचयो वुधाः ॥ २७६ ॥ भृत्याः सरक्षिता येन स्वात्मा तेन सुरक्षितः । न भृत्या रक्षिता
 येन तेन स्वात्मा न रक्षितः ॥ २७७ ॥ इच्छेद्यदि हितं स्वस्य न धर्माद्विच्युतो भवेत् । नात्र ह्य
 विच्युतो धर्मान् परत्र च विन्दन्ति ॥ २७८ ॥ दीनो भूत्वाऽपि कार्यार्थं धर्मं नो जातुचित्यजेत् ।
 धर्मो नित्योऽस्ति दैन्यं तु सम्पन्नत्ववदस्थिरम् ॥ २७९ ॥ प्रभुत्वं यदि वाञ्छेत मानं रक्षेत्समन्ततः ।
 माने नष्टे प्रभुत्वं हि विलीनं भवति कचिन् ॥ २८० ॥ सम्पत्तिर्वा विपत्तिर्वा न कस्यापि सदा
 स्थिरा । उद्यतेत सदा शक्त्या विपत्तिर्येन लीयताम् ॥ २८१ ॥ मान्या मानेन संतोष्या लुब्धा दानेन

१ भग्नम् । २ तृणसमूहे । ३ स्वस्तम् । ४ हीरकरत्नम् । ५ शत्रुदलने समयः । ६ कामः
 फलं यस्य सः । ७ सुखम् ।

सर्वदा । उपेक्ष्यस्ते, हाकर्मण्या रन्तव्या दुर्जना द्विषः ॥२८२॥ गुणानाकर्ण्य कस्यापि नासूयेत कदा-
 चन । आत्मन्यपि निधातुं तानुद्यतेत तथा पुनः ॥ २८३ ॥ आयान्तं गुणिं दृष्ट्वा प्रहृष्येदाद्विषेत्
 च । गुणिनो ह्याहता भूयश्चेष्टन्ते तस्य सम्पदे ॥ २८४ ॥ प्रयोजनमनुद्दिश्य कृतं श्रेयः परेण यत् ।
 विस्मरेत्तत्र सुकृती कृतघ्नो विस्मरन्मवेत् ॥ २८५ ॥ समाहितधिया शश्वदवस्थेयं मनीषिणा । नहि
 चित्तं स्थिरं नृणां काममेगश्च दुस्त्यजः ॥२८६॥ वर्धनीयाः सहृदयाः सुहृदश्च समाश्रिताः । अलसाः दुर्धिर्यश्चैव
 परिहेयाः सुदूरतः ॥२८७॥ अलसानपि नृत्रक्षेत्रे कृतघ्नान्कदाचन । द्विषतोऽपि गुणाः काम्याः सुहृदोऽपि
 न दुर्गुणाः ॥ २८८ ॥ प्रसन्नेन सदा भाव्य न विषण्णेन जातु चित् । विषादपरिभूतात्मा परतोऽप्यभि-
 भूयते ॥२८९॥ सर्वस्त्रमपहायापि यत्नवान्पुनरेवेत । परिक्षीणकलोऽपीन्दुर्वधते पुनरप्यसौ ॥२९०॥
 न्याय्यः प्रक्षोऽवलम्ब्येत विपक्षेनापि प्रीमता । न कुतोऽपि मय जातु न्याय्यपक्षावलम्बिनाम् ॥ २९१ ॥
 सुदूरं परिमुच्यैव न्याय्यान्याय्यविचारणम् । स्वार्थं सम्पादयेद्धीमान्स्वार्थभ्रंशो हि मूर्खता ॥२९२॥ यावत्
 द्विषतो हन्यात् तावत्स प्रप्रेषते । तिमिरं न हनं यावद्वास्कारोऽपि न दीप्यते ॥२९३॥ वर्धमानविभूतीनां
 बालानामपि पूज्यता । यदप्येककलश्चन्द्रो वर्धमानो विनीयते ॥२९४॥ विपरीते विधौ स्वात्मवत्स्वभ्यन्न
 सुगोपयेत् । अग्नौ न्यस्त वसु स्वीय पुनः सूर्यः प्रपद्यते ॥ २९५ ॥ द्विजराजैः कलाः काम्यास्तेजांसि
 क्षत्रियैस्तथा । पृथते कलया चन्द्रो भास्करस्तेजसा तथा ॥ २९६ ॥ सर्वं सम्पद्यते नृणां यदि धर्मो न
 हीयते । धर्म एव हतो हन्ति धर्मो रक्षति रक्षितः ॥ २९७ ॥ भगवानपि कार्यार्थं याचकोऽप्यभवत्क्ष-
 णम् । किंतु कार्यं सुसम्पन्ने स्व प्रभाव निदर्शयेत् ॥२९८॥ गुरुणामपमानो हि वधो नतु शरीरतः ।
 शरीरेण वधोऽन्येषामिति तान्दूरतस्त्यजेत् ॥२९९॥ एकेनापि गुणेनर्द्धो लभते स्पृहणीयताम् । काक-
 द्यैव पिको लौकैर्मोचते मलिनोऽप्यसौ ॥३००॥ उदरार्थं न यत्किञ्चिन्निषेवेत कदाचन । न वको वर्ण-
 साम्येऽपि हसवन् मत्स्यमुद्यतः ॥ ३०१ ॥ सहजन्मापि दुष्टव हीयते सत्पदाश्रयात् । मुनीनामाश्रमे
 सिंहा अपि गाव इवानघाः ॥३०२॥ प्रभुणैव सदा स्थेयमन्यथा न कदाचन । प्रभुत्वपरिहीनानां मालिन्यं
 परिर्वर्धते ॥ ३०३ ॥ प्रभूतेऽपि प्रभावे स्वे तन्निर्गतो न भवेद्दृशम् । तन्नादोषेण सिंहाऽपि क्षुब्धायान्प्र-
 भूयते ॥ ३०४ ॥ यतेत पररक्षार्थं न विन्यात्स्वविपत्तितः । शङ्करो विबुधैः स्वातुं विषमप्यविबन्महत
 ॥ ३०५ ॥ अभिभूतोऽपि नोत्साहं जह्याज्जातु स्वसिद्धये । नष्टाऽहोऽपि प्रसत्येव सैहिकेयो मुहुर्द्विषौ
 ॥ ३०६ ॥ एकेनापि गुणेनाहो स्पृहणीयो नरो भवेत् । कलाभृत्येन रुचिरश्चन्द्रो दोषाकरोऽपि सन्
 ॥ ३०७ ॥ प्रतिष्ठा हि गुणैर्भूयः स्वाश्रयेषु निधीयते । गुणामावे तु सिद्धाऽपि स्वयमेव विलीयते
 ॥ ३०८ ॥ आरोगिता अपि प्राज्ञा गुणा लोकेषु पूजितैः । पूजयन्तीह दृष्टान्तः प्रतिमा द्युःसदा तनु
 ॥३०९॥ न लुब्धो न च निष्कामो नोग्रः शान्तो न वा भवेत् । समयं प्राप्य तत्सर्वं सम्पादयेत्समीहि-
 तम् ॥ ३१० ॥ कामयेत नहि क्षुद्रमर्थं जातु महामताः । वर्धयेत् स्वमौदार्यं प्रभाव च यशो भुवि
 ॥ ३११ ॥ उन्नत मानस यस्य भाग्य तस्य समुन्नतम् । नोन्नतं मानसं यस्य भाग्यं तस्यासमुन्नतम्
 ॥ ३१२ ॥ अस्त्रं ह्रीं वामनो मर्त्यः पशुरेम्योऽथवेतरः । विधियोगाद्भवेत्काम पौरुषं न परित्यजेत्
 ॥ ३१३ ॥ महानपि स सत्याज्यो यो न लोकोपमुक्तये । वापि क्षुद्राऽपि ससेन्या न महानपि वारिधिः
 ॥ ३१४ ॥ भीमानामपि सर्वस्व द्वियते विबुधैर्वैलात् । सुरैः सागरतानि ह्वान्यापीड्य सर्वथा ॥ ३१५ ॥
 न कदर्यो भवेन्मर्त्यो नाल्युदारश्च सर्वथा । कार्यं च समयं वीक्ष्य यद्योग्यं तत्समाचरेत् ॥ ३१६ ॥

दुर्मदेशप्रविष्टोऽपि शूरोऽप्येति परामवम् । गाढपङ्कनिमग्नाङ्गो मातङ्गोऽप्यवसीदति ॥ ३१७ ॥
नयेनाङ्कुरितं शौर्यं जयाय न तु केवलम् । अन्ययुक्त विष मुक्त पथ्य स्यादन्यथा मृतिः ॥ ३१८ ॥
मृदुभिर्वहुभिः शूरः पुंभिरेको न बाध्यते । कपोतपोतकैरेकः श्येनो जातु न बाध्यते ॥ ३१९ ॥
विपक्षमखिलीकृत्य प्रतिष्ठा खलु दुर्लभा । अनीत्वा पङ्कतां धूलिमुदक नावतिष्ठते ॥ ३२० ॥
त्रियते यावदेकोऽपि रिपुस्तावत्कुतः सुखम् । पुरः क्लिश्नाति सोम हि सैहिकयोऽगुरद्वहाम् ॥ ३२१ ॥
रिक्ताः कर्मणि पटवस्तृप्तास्त्वल्पा भवन्ति भृत्या ये । तेषां जलौकसामिव पूर्णानां रिक्तता कार्या ॥ ३२२ ॥
गन्तव्या राजसमा द्रष्टव्या राजपूजिता लोकाः । यद्यपि न भवन्त्यर्थास्तथाप्यनर्था
विनश्यन्ति ॥ ३२३ ॥ अतितेजस्व्यपि राजा पानासक्तो न साधयत्यर्थान् । तृणमपि दग्धुमशक्तो वड-
वाग्निः संपिबत्यव्विधम् ॥ ३२४ ॥ अचिराधिष्ठितराज्यः शूरः प्रकृतिष्वरूढमूलत्वात् । नवसरोप-
णशिथिलस्तरुविव सुकरः समुद्धर्तुम् ॥ ३२५ ॥ सप्रतिबन्ध कार्यं प्रभुरधिगन्तु सहायवानेष । दृश्यं
तमसि न पश्यति दीपेन विना सचक्षुरपि ॥ ३२६ ॥ अमिमुखनिहतस्य सतस्तिष्ठतु तावज्जयोऽथवा
स्वर्गः । उभयबलसाधुवादश्रवणसुखस्यैव नास्त्यन्तः ॥ ३२७ ॥ अविवेकमतिनृपतिर्मन्त्री गुणवस्तु
वक्रितप्रीवः । यत्र खलाश्च प्रबलास्तत्र कथं सज्जनावसरः ॥ ३२८ ॥ अतिगम्भीरे भूपे कूप इव
जनस्य दुरवतारस्य । दधति समीहितसिद्धिं गुणवन्तः पार्थवा घटकाः ॥ ३२९ ॥ सदधैरमसैदनु
शासनमाश्रितमरणं च राजचिह्नानि । अमिवेकः पटबन्धो बालव्यजनं व्रणस्यापि ॥ ३३० ॥ यदि
तव हृदयं विद्वन्सुनयं स्वप्नेऽपि मा स्म सेविष्याः । सचिवजितं षण्ढजितं युवतिजितं चैव राजानम्
॥ ३३१ ॥ आश्रयितव्यो नरपतिरर्जयितव्यौ न भूरिविज्ञानि । आरब्धव्यं वितरणमानेतव्यं यशो
दशापि दिशः ॥ ३३२ ॥ असमैः समीयमानः समैश्च परिहीयमानसत्कारः । धुरि यो न युज्य-
मानस्त्रिमिरर्थपतिं त्यजति भृत्यः ॥ ३३३ ॥ अनुयातानेकजनः परपुरुषैरुद्धतेऽस्य निजदेहः । अधि-
कारस्थः पुरुषः शय इव न शृणोति वीक्षते क्रुमतिः ॥ ३३४ ॥ स क्षत्रियव्याणसंहः
सता यस्तत्कार्मुकं कर्मसु यस्य शक्तिः । वहन्द्वयीं यद्यफलेऽर्थजाते करोत्यसत्कारहतामिवोक्तिम्
॥ ३३५ ॥ क्षतात्किल त्रायत इत्युदग्रः क्षत्रस्य शब्दो भुवनेषु रुढः । राज्येन किं तद्वि-
परीतवृत्तेः प्राणैरुपक्रोगमलीमसैर्वा ॥ ३३६ ॥ अत्युच्छिन्ने मन्त्रिणि पार्थिवे च विष्टम्य
पादावुपतिष्ठते श्रीः । सा स्त्रीस्वभावादसहा मरस्य तयोर्द्वयोरेकतरं जहाति ॥ ३३७ ॥
यत्क्राकिणीमप्यपथप्रपन्ना समुदरेनिष्कसहस्रतुल्याम् । कालेषु कोटिष्वपि मुक्तहस्तस्तं राजसिंहं न
जहाति लक्ष्मीः ॥ ३३८ ॥ उपेक्षितः क्षीणबलोऽपि शत्रुः प्रमाददोषात्पुरुषैर्मदान्धैः । साध्योऽपि भूत्वा
प्रथमं ततोऽसायसाध्यतां व्याधिरिव प्रयाति ॥ ३३९ ॥ मित्राणि शत्रुत्वमिवानयन्ती मित्रत्वमप्यर्थव-
शाच्च शत्रून् । नीतिर्मयस्यमृतपूर्ववृत्तं जन्मान्तरं जीवत एवं पुनः ॥ ३४० ॥ सन्मन्त्रिणा वर्धयते
नृपाणां लक्ष्मीमहीधर्मयशःसमूहः । दुर्मन्त्रिणा नाशयते तथैव लक्ष्मीमहीधर्मयशःसमूहः ॥ ३४१ ॥
नियुक्तहस्तापितराज्यमारास्तिष्ठन्ति ये सौवविहारसाराः । विडालवृन्दापितद्वग्धराः स्वपन्ति ते मूढधियः
क्षितीन्द्राः ॥ ३४२ ॥ मुट्टामुपकारकारणाद्विपतामप्यपकारकारणात् । नृपसश्रयं दृष्यते बुधैर्जठरं को न विमर्ति

१ खनामवनं रक्षणम् । २ हुट्टशासनम् । ३ संचयनीयानि । ४ शासनादिपदे प्रतिष्ठापित ।
५ रक्षाणे निरस्तः ।

केवलम् ॥ ३४३ ॥ विषमोऽपि विग्राह्यते नयः कृततीर्थः पयसामिवाशयः । स तु तत्र विशेषदुर्लभः
 सेंदुपन्यस्यति कृत्यवर्त्म यैः ॥ ३४४ ॥ द्विषतामुदयः सुमेघसा गुरुरस्मिन्ततरः सुवर्षणः । न महानपि
 भूतिमिच्छता फलसंपत्प्रवणः परिक्षयः ॥ ३४५ ॥ अचिरेण परस्य भूयसीं विपरीतां विगणय्य
 चात्मनः । क्षययुक्तिमुपेक्षते कृती कुरुते तत्प्रतिकारमन्यथा ॥ ३४६ ॥ अनुपालयतामुदेव्यतीं प्रमु-
 शन्ति द्विषतामेनीहया । अपयान्त्यचिरान्महीभुजां जननिर्बादमयादिव श्रियः ॥ ३४७ ॥ क्षययुक्तमपि
 स्वभावजं दधत् धौम शिव समृद्धये । प्रणयन्त्यनपायमुत्थितं प्रतिपन्नमिव प्रजां नृपम् ॥ ३४८ ॥
 प्रमवः खलु कौशदण्डयोः कृतपैश्चाङ्गविनिर्णयो नयः । स विधेयैपदेष्टु दक्षतां नियतिं लोकः, इषानुरुच्यते
 ॥ ३४९ ॥ अभिमानवतो मनस्विनः प्रियमुच्चैः पदमारुरुक्षतः । विनिपातनिवर्तनक्षम मत्तमालम्बन-
 मालम्पौरुषम् ॥ ३५० ॥ विपदोऽभिमवन्त्यविक्रमं रह्यत्पापदुपेतमायतिः । नियता लघुता निरायतेर-
 गरीयान्न पद नृपश्रियः ॥ ३५१ ॥ चञ्चलं वसु नितान्तमुजता मेदिनीमपि हरन्त्यरातयः । भूवर-
 स्थिरमुपेयमागतं भावमस्त मुह्यद्द महीपतिम् ॥ ३५२ ॥ आज्ञा कीर्तिः पालनं ब्राह्मणानां दानं भोगो
 मित्रसंरक्षणं च । येषामेते षड्गुणान् प्रवृत्ताः कोऽर्थस्तेषां पार्थिवस्या श्रेयेण ॥ ३५३ ॥ स किंसखा साधु न
 शास्ति योऽधिप हितान्न यः संश्रुणुते स किमभुः । सदानुकूलेषु हि कुर्वते रतिं नृपेष्वमात्येषु च सर्वसम्पदः
 ॥ ३५४ ॥ नराधिपा नीचजनानुवर्तिनो बुधोपदिष्टेन न यान्ति ये पथा । विशन्यतो दुर्गममार्ग-
 निर्गम समस्तसम्बाधमनर्थपञ्जरम् ॥ ३५५ ॥ नृपोऽपकृष्टः सचिवात्तदर्पणः स्तनन्वयोऽन्यन्तशिखुः
 तनादिषु । अदृष्टलोकव्यवहारमूढधीर्मुहूर्तमप्युत्सहते न वर्तितुम् ॥ ३५६ ॥ व्रजन्ति ते मूढाधिपः
 परामवं भवन्ति मायाविष्ट ये न मायिनः । प्रविश्य हि भ्रन्ति शठास्तथाविधा न संवृताङ्गानिशिता
 इवेववः ॥ ३५७ ॥ क्रतौ विवाहे व्यसने रिपुक्षये यशस्करे कर्मणि मित्रसंग्रहे । प्रियास्तु नारीष्वधनेषु वन्धुषु
 धनव्ययस्तेषु न गण्यते लुब्धैः ॥ ३५८ ॥ परं विनीतत्वमुपैति सेवया महीपतीनां विनयो हि भूषणम् ।
 प्रवृत्तदानो मृदुसंचरत्करः करीब भद्रो विनयेन शोभते ॥ ३५९ ॥ अवन्त्यकोपस्य विहन्तुरापदा
 भवन्ति वश्याः स्वयमेव देहिनः । अमर्षशून्येन जनस्य जन्तुना न ज्ञातहादेन न विद्विषादरः ॥ ३६० ॥
 यदि समरमपास्य नास्ति मृत्योर्भयमिति युक्तमितोऽन्यतः प्रयातुम् । अथ मरणमवश्यमेव जन्तोः
 किमिति मुधा मलिन यशः क्रियेत ॥ ३६१ ॥ आसन्नमेव नृपतिर्मजते मनुष्य विद्याविहीनमकुलीन-
 मसंगतं वा । प्रायेण भूमिपतयः प्रमदा लताश्च यः पार्श्वतो भवति तं परिवेष्टयन्ति ॥ ३६२ ॥
 सत्यावृता च पैरेषा प्रिययादिनी च हिंसा दयालुरपि चार्थपरा वैदान्या । नित्यव्यया प्रचुरनित्यवना-
 गमा च वेश्याङ्गनेव नृपनीतिरनेकरूपा ॥ ३६३ ॥ राजर्हृदुक्षसि यदि क्षितिधेनुमेतां तेनाद्य वत्समिव
 लोकममुं पुंषेण । तस्मिंश्च सम्यगनिशं परिपोष्यमाणे नानाफलैः फलति कल्पलतेव भूमिः ॥ ३६४ ॥ सिष्यन्ति

१ दुर्वोधोऽपि, दुःप्रवेशोऽपि च । २ विग्राह्यते; प्रविश्यते च । ३ कृताभ्यासाधुपायः सन्;
 कृतजलावतारः संश्व । ४ देशकालविरुद्धम्, गतैर्ग्राह्याणाणादिरहितं च । ५ सन्धिविग्रहादि-
 कार्यम्; स्नानादिकं च । ६ यथा केचित्कृततीर्थं पयसि गम्भीरेऽपि प्रवेष्टारः सन्ति, तीर्थकरस्तु
 विरलः, तद्वन्नीतावपि निगूढमपि तत्त्वं सति वक्तरि बोद्धारः सन्ति, वक्ता तु न सुलभ इत्यर्थः ।
 ७ अत्यन्तदुरन्तः क्षयोन्मुख इत्यर्थः । ८ फलसिद्धयुन्मुखः । ९ अहृत्साहेन । १० क्षात्रं तेजः,
 प्रकाशं च । ११ अर्थराशिचतुरङ्गैश्चन्ययोः । १२ 'सहायाः साधनोपाया विभागो देशका-
 लयोः' । विनिपातप्रतीकारः सिद्धिः पञ्चाङ्ग इत्यर्थः ॥ इति । १३ नियन्त्रेणैव अधिकारेषु । १४ जात-
 स्नेहेन । १५ कर्कशा । १६ बाहुका । १७ दानशौण्डा । १८ दोहनं फलमिच्छति । १९ पोषणं कुरु ।

कर्मसु महत्स्वपि यन्निधौज्याः संभाषणागुणमवेहि तमीश्वरोणाम् । किं प्रामविष्यदर्शस्तमसां वधाय तं
चेत्सहस्रकिरणो धुरि नाकारिष्यत् ॥ ३६९ ॥ तातार्यमन्त्रिसुतसोदरपण्डितानां नित्यं मजन्ति विभजी-
कृतमव्यमोगान् । तस्मात्कदाचन रहस्यपि तद्विधानामाज्ञां विभज्य न दिशन्ति महीं महीशाः
॥ ३६६ ॥ ये बाहवो न युधि वैरिकठोरकण्ठपीठोच्छलद्बुधिरराजिविराजितांसाः । नापि प्रियापृथु-
पयोधरपत्रमङ्गसंश्रान्तकुङ्कुमरसाः खल्व निष्फलास्ते ॥ ३६७ ॥ नरपतिहितकर्ता द्वेष्यतां याति
लोके जनपदहितकर्ता त्यज्यते पार्थिवेन । इति महति विरोधे विद्यमाने समाने नृपतिजनपदानां
दुर्लभः कार्यकर्ता ॥ ३६८ ॥ नियतविषयवर्ती प्रायशो दण्डयोगाजगति परवशेऽस्मिन्दुर्लभः साधु-
वृत्तः । कृशमपि विकल वा व्याधित वाऽधनं वा पतिमपि कुलनारी दण्डमीत्याऽभ्युपैति ॥ ३६९ ॥
नृपः कामासक्तो गणयति न कार्यं न च हितं यथेच्छ स्वच्छन्दश्चरति किल मत्तो गज इव । ततो
मानध्मातः पतति तु यदा शोकगहने तदा भृत्ये दोषान्क्षिपति न निजं वेच्यविनयम् ॥ ३७० ॥
अवज्ञानात्प्राज्ञो भवति मतिहीनः परिजनस्ततस्तत्प्रामाण्याद्भवति न समीपे बुधजनः । बुधैस्त्यक्ते राज्ये
नहि भवति नीतिगुणवती विपन्नाया नीतौ सकलमवश सीदति जगत् ॥ ३७१ ॥ अयुक्तं युक्तं वा
यदभिहितमज्ञेन विमुना स्तुयादेतन्नित्यं जडमपि गुरु तस्य विनुर्यात् । विवत्सुर्नैस्पृह्य कथमपि सभाया-
मभिर्नयेत्स्वकार्यं संतुष्टे क्षितिभृति रहस्येव कथयेत् ॥ ३७२ ॥ मुहुर्लक्ष्योद्भेदा मुहुरधिगमामावगहना
मुहुः सङ्गर्हाद्भी मुहुरतिक्रुशा कार्यवशतः । मुहुर्भ्रश्यद्भीजा मुहुरपि बहुप्रापितफलेत्यहो चिन्ताकारा निय-
तिरिव नीतिर्नयविदः ॥ ३७३ ॥ इच्छेद्यस्तु सुखं निवस्तुमर्धनौ गच्छेत्स राज्ञः समां कस्यार्थी गिर-
मेव ससैदि वदेत्कार्यं विदध्यात्कृती । अल्लेशाद्धनमर्जयेदधिपतेरावर्जयेद्बल्लभैर्नकुर्वीतोपकृतिं जनस्य
जनयेत्कस्यापि नापक्रियाम् ॥ ३७४ ॥ अज्ञो वा यदि वा विपर्ययगते ज्ञानेऽथ सदेहमृष्टष्टा-
दष्टविरोधि कर्म कुरुते यस्तस्य गोसा गुरुः । निःसंदेहविपर्यये सति पुनर्ज्ञाने विरुद्धक्रियं
राजा चेत्पुरुषं न शास्ति तदय प्राप्तः प्रजाविप्लवः ॥ ३७५ ॥ सूचीमात्रविभेदसंभ्रमगुणः
क्षोणीशवामभ्रवामुत्तुङ्गस्तनमण्डलेषु लभते लीलारतिं कञ्चुक्कः । नाराचैर्निविडैर्विभिनवपुषां पुसां
महायोधने स्वर्गस्त्रीकुचकुम्भसंभ्रमपरीरम्भः कथं दुर्लभः ॥ ३७६ ॥ एक भूमिपतिः करोति सैचिवं
राज्ये प्रमाणं यदा तं मोहाच्छ्रयते मदः स च मदालस्येन निर्मिषते । निर्मिषत्यै पद करोति
हृदये तस्य स्वतन्त्रस्पृहा स्वातन्त्र्यस्पृहया ततः स नृपतेः प्राणान्तिकं द्रुहति ॥ ३७७ ॥ ऐश्वर्याद-
नैपेतमीश्वरमय लोकोऽर्थातः सेवते त गच्छन्त्यनु ये विपत्तिषु पुनस्ते तत्प्रतिप्राशया । मर्त्ये प्रलयेऽपि
पूर्वसुकृतासङ्गेन निःसङ्गया भक्त्या कार्यधुरां वहन्ति कृतिनस्ते दुर्लभास्तादृशाः ॥ ३७८ ॥ द्वारे रुद्ध-
मुपेक्षते कथमपि प्राप्त पुरो नेक्षते विज्ञेयौ गजमीलनानि कुरुते गृह्णाति धाक्यच्छलम् । निर्यातस्य
करोति दोषकथनं तद्विद्विषामप्रतः स स्वामी यदि सेव्यते कुमतिमिः किं नः पिशाचैः कृतम् ॥ ३७९ ॥
वृत्तिच्छेदविधौ द्विजातिमरणे मिथार्थसंप्रेषणे समाप्ते मरणे कलत्रहरणे स्वामिग्रहे गोप्रहे । प्राणत्राणपरा-

१ भृत्याः । २ राज्ञाम् । ३ सूर्यसारथिः । ४ सूर्यः । ५ उक्तम् । ६ तद्गुरोः स्तवनं कुर्यात् ।
७ निःस्पृहताम् । ८ अभिनयपूर्वकं दर्शयेत् । ९ एकान्ते । १० वृथिव्याम् । ११ मनोज्ञाम् ।
१२ सभायाम् । १३ मियान् । १४ अपकारम् । १५ वस्त्रविशेषः, एतदाख्यो विट इति तु समाख्यो-
क्तेर्विषयः । १६ मन्त्रिणम् । १७ अस्य हृदय इत्यनेनान्वयः । १८ सम्पन्नम् । १९ विचोधने ।

यैकमनसा येषां न शस्त्रग्रहस्तानालोक्य विलोकते च मनसा सूर्योऽपि सूर्यान्तरम् ॥ ३८० ॥ धर्मः प्रागेव चिन्त्यः सचिवगतिमती भावनीये सदैव ज्ञेया लोकानुवृत्तिर्वैरचरनयनैर्मण्डलं वीक्षणीयम् । प्रच्छाद्यौ रागरोषौ मृदुपुरुषयुतौ वर्जनीयौ च काले स्वात्मा यत्नेन रक्ष्यो रणशिरसि पुनः सोऽपि नापेक्षणीयः ॥ ३८१ ॥ कोऽहं कौ देशकालौ समविषमगुणाः केऽरयः के सहायाः का शक्तिः कोऽभ्युपायः फलमिह च कियत्कीदृशी दैवसंपत् । संपत्तौ को निबन्धः प्रविदितवचनस्थोत्तरं किं नु मे स्यादित्येवं कार्यसिद्धावहितमनसो हस्तगाः संपदः स्युः ॥ ३८२ ॥

साधारणनीतिप्रशंसनम् ।

१ अनुगन्तुं सतां वर्त्म कृत्स्नं यदि न शक्यते । स्वल्पमप्यनुगन्तव्यं मार्गस्थो नावसीदति ॥ १ ॥ प्रत्यहं प्रत्यवेक्षेत नरश्चरितमात्मनः । किं नु मे पशुमिस्तुल्यं किं नु सत्पुरुषैरिति ॥ २ ॥ सद्भिरेव सहासीत सद्भिः कुर्वीत संगतिम् । सद्भिर्विवाद मैत्री च नासद्भिः किञ्चिदाचरेत् ॥ ३ ॥ न द्विषन्ति न याचन्ते परमिन्दां न कुर्वते । अनादृता न चायान्ति तेनाश्मानोऽपि देवताः ॥ ४ ॥ पठतो नास्ति मूर्खत्वं जपतो नास्ति पातकम् । मौनिनः कलहो नास्ति न मयं चास्ति जाग्रतः ॥ ५ ॥ गतेऽपि वयंसि ग्राह्या विद्या सर्वोत्तमा बुधैः । यद्यपि स्यान्न फलदा सुलभा सान्यजन्मनि ॥ ६ ॥ यस्य चाप्रियमन्विच्छेत्तस्य कुर्यात्सदा प्रियम् । ध्यात्वा मृगवधं कर्तुं सम्यग्गयन्ति सुस्वरम् ॥ ७ ॥ प्रहरिष्यन्प्रियं ब्रूयात्प्रहृत्यापि प्रियोत्तरम् । अपि चास्य शिरश्छिन्त्वा रुधाच्छोचेत्तथापि च ॥ ८ ॥ सुमन्त्रिते सुविक्रान्ते सुकृतौ सुविचारिते । आरम्भे कृतबुद्धीनां सिद्धिरव्यमिचारिणी ॥ ९ ॥ नालसाः प्राप्नुवन्त्यर्थांश्च शठा न च मायिनः । न च लोकरषाद्वीता न च शस्त्रप्रतीक्षिणः ॥ १० ॥ नोदन्वानर्थितामेति सदात्मोभिः प्रपूर्यते । आत्मा तु पात्रतां नेयः पात्रमायान्ति संपदः ॥ ११ ॥ काकतालीययोगेन यदनात्मवति क्षणम् । करोति प्रणयं लक्ष्मीस्तदस्याः स्त्रीत्वचापलम् ॥ १२ ॥ यो यमर्थं मर्थयते यदर्थं घटतेऽपि च । अवश्यं तदवाप्नोति न चेच्छान्तो निवर्तते ॥ १३ ॥ केचिदज्ञानतो नष्टाः केचिन्नष्टाः प्रमादतः । केचिज्ज्ञानाविलेपेन केचिन्नष्टैस्तु नाशिताः ॥ १४ ॥ मित्रस्वजनबन्धूनां बुद्धेर्धैर्यस्य चात्मनः । आपन्निकवषाणो नरो जानाति सारताम् ॥ १५ ॥ दुष्टैरपि निजैरेव प्रावृत्त सर्वमुत्तमम् । वारं जीर्णम्बरं वापि हृष्टे कर्पटमर्हति ॥ १६ ॥ चिन्तनीया हि विपदामादावेव प्रतिक्रियाः । न कूपखननं युक्तं प्रदीते वह्निना गृहे ॥ १७ ॥ घरदारिद्र्यमन्यायप्रमवाद्विमवादिह । कृशतामिमता देहे पीनता न तु शोफतः ॥ १८ ॥ स्त्री विनश्यति रूपेण ब्राह्मणो राजसेवया । गवो दूरप्रचारेण हिरण्यं लोमलिप्तया ॥ १९ ॥ अतिदानाद्वलिर्बद्धो ह्यतिमानास्तु योर्धनः । विनष्टो रावणो लौर्थादति सर्वत्र वर्जयेत् ॥ २० ॥ धनमस्तीति वाणिज्यं किञ्चिदस्तीति कर्षणम् । सेवा न किञ्चिदस्तीति भिक्षा नैव च नैव च ॥ २१ ॥ स्पृशन्नपि गजो हन्ति जिघ्रन्नपि भुजङ्गमः । हसन्नपि वृषो हन्ति मानयन्नपि दुर्जनः ॥ २२ ॥ गीतशास्त्रविनोदेन कालो गच्छति धीमताम् । व्यसनेन तु मूर्खाणां निव्रया कलहेन वा ॥ २३ ॥ जानन्ति पशवो गन्धाद्देहो जानन्ति पण्डिताः । चार-

१ येषां वृत्तिच्छेदविध्यादिष्वपि न शस्त्रग्रहस्तादृशानालोक्य सूर्योऽपि तद्दर्शनजन्यस्य पातकस्य स्वस्मिन्नापातं मन्यमानस्त्वच्छान्तयेऽन्यं सूर्यं प्रेक्षितुमिवोद्यत इति भावः ।
२ भाग्य- । ३ समस्तम् । ४ पाषाणाः । ५ तारुण्ये । ६ विज्ञात्वाभिमानेन । ७ दुर्योधनः ।
८ परस्मिन्ना हरणात् । ९ शास्त्रात् ।

जानन्ति राजानश्चक्षुर्म्यामितरे जनाः ॥ २४ ॥ युक्तियुक्त प्रगृहीयाद्वालादपि विचक्षणः । रवेर-
विषयं वस्तु किं न दीपः प्रकाशयेत् ॥ २५ ॥ वृथा वृष्टिः समुद्रेषु वृथा तृप्तस्य भोजनम् । वृथा दानं
समर्थस्य वृथा दीपो दिवापि च ॥ २६ ॥ अजायुद्धमृषिश्राद्ध प्रमाते मेघडम्बरम् । दम्पत्योः कलहश्चैव
परिणामे न किञ्चन ॥ २७ ॥ अर्थनाश मनस्तापं गृहे दुश्चरितानि च । वर्षेन चापमानं च मति-
मानं प्रकाशयेत् ॥ २८ ॥ अवृत्तिकं त्यजेद्देशं वृत्तिं सोपद्रवां त्यजेत् । त्यजेन्मायाविनं मित्रं धनं
प्राणहरं त्यजेत् ॥ २९ ॥ सौहृदेन परित्यक्तं निःस्नेहं खलवत्यजेत् । सोदरं आतरमपि किमुतान्य
पृथग्जनम् ॥ ३० ॥ यन्निमित्तं मवेच्छोको दुःखं वा त्रास एव च । आयासो वा यतः शूलस्तदे-
काङ्गमपि त्यजेत् ॥ ३१ ॥ त्यजेदेकं कुलस्यार्थं ग्रामस्यार्थं कुलं त्यजेत् । ग्रामं जनपदैस्यार्थं ह्यात्मार्थं
पृथिवीं त्यजेत् ॥ ३२ ॥ न गणस्याप्रतो गच्छेत्सिद्धे कार्ये समं फलम् । यदि कार्यविपत्तिः स्या-
न्मुखरस्तत्र हन्यते ॥ ३३ ॥ धनिकः श्रोत्रियो राजा नदी वैद्यस्तु पञ्चमः । पञ्च यत्र न विद्यन्ते न
तत्र दिवसं घसेत् ॥ ३४ ॥ चलत्येकेन पादेन तिष्ठत्येकेन पण्डितः । नासमीक्ष्य परं स्थानं पूर्व-
मार्येतनं त्यजेत् ॥ ३५ ॥ अनायके न वस्तव्यं न वसेद्ब्रह्मनायके । स्त्रीनायके न वस्तव्यं न वसेद्बाल-
नायके ॥ ३६ ॥ सर्वथा सत्यजेद्वाद न कञ्चिन्मर्मणि स्पृशेत् । सर्वान्परित्यजेदर्थान्स्वाध्यायस्य विरोधिनः
॥ ३७ ॥ अनभिष्या परस्वेषु सर्वसत्त्वेषु सौहृदम् । कर्मणां फलमस्तीति मनसा त्रितयं चरेत् ॥ ३८ ॥
प्राणातिपातः स्तेयं च परदारभिमर्शनम् । त्रीणि पापानि कायेन नित्यशः परिवर्जयेत् ॥ ३९ ॥
न कश्चिदपि जानाति किं कस्य श्रोत्रो भविष्यति । अतः श्वः करणीयानि कुर्यादथैव बुद्धिमान् ॥ ४० ॥
अनेन मर्त्यदेहेन यल्लोकद्वयशर्मदम् । विचिन्त्य तदनुष्ठेयं कर्म हेयं ततोऽन्यथा ॥ ४१ ॥ उप-
कारः परो धर्मः परार्थं कर्म नैपुणम् । पात्रे दानं परः कामः परो मोक्षो वितृष्णता ॥ ४२ ॥
अज्जनस्य क्षयं दृष्ट्वा बल्मीकस्य तु सचयम् । अवैन्यं दिवसं कुर्याद्द्वानाध्ययनकर्मसु ॥ ४३ ॥ पर-
दारा न गन्तव्याः सर्ववर्णेषु कर्हिचित् । नहीदृशमनायुष्यं त्रिषु लोकेषु विद्यते ॥ ४४ ॥
मात्रा स्वर्सां दुहित्री वा नैकशब्दासनो भवेत् । बलवानिन्द्रियप्राप्तो विद्वांसमपि कर्षति ॥ ४५ ॥
परदारपरद्रव्यपरद्रोहपराङ्मुखः । गङ्गा ब्रूते कदागत्य मामयं पावयिष्यति ॥ ४६ ॥ ब्रह्महत्या सुरा-
यानं स्तेयं^१ गुर्वह्मनागमः । महान्ति पातकान्याहुस्तत्सर्गां च पञ्चमः ॥ ४७ ॥ स्त्रीबालस्वामिमिश्र-
द्रो गोघ्नो विश्वासघातकः । सुरैर्लोपो ब्रह्महा चोरो यान्त्येते सर्वनारकान् ॥ ४८ ॥ कूटसाक्षी मृषावादी
यश्चासदनुशास्ति वै । ते मोहमृत्यवः सर्वे तथा ये वेदनिन्दकाः ॥ ४९ ॥ घटं भिन्द्यात्पटं छिन्द्यात्कुर्याद्वासर्मेरोह-
णम् । येन केन प्रकारेण प्रसिद्धः पुरुषो भवेत् ॥ ५० ॥ नहीदृशं सर्वेन त्रिषु लोकेषु विद्यते । दया मैत्री च
भूतेषु दानं च मधुरा च वाक् ॥ ५१ ॥ विवादो धनसंवन्धो याचनं स्त्रीषु सगतिः । आदानमग्रतः
स्थानं मैत्रीमद्भ्यस्य हेतवः ॥ ५२ ॥ दर्शितानि कलत्राणि गृहे भुक्तमशङ्कितम् । कथितानि रहस्यानि
सौहृदं किमतः परम् ॥ ५३ ॥ दुःखेन छिप्यते भिन्नं छिष्टं दुःखेन विद्यते । भिन्नछिष्टा तु या प्रीतिः

१ प्रतारणम् । २ भ्रमणा । ३ देशस्य । ४ अग्रणीः । ५ स्थानम्, नाश्रयमिति भावः ।
६ आगामिनि दिवसे । ७ अस्मिन्नलोके परस्मिन्नलोके च यच्छ्रेयस्करम् । ८ मृषकादिभिः क्षुण्णस्य
रजसः । ९ पयासम्भवं प्रतिदिनं यत् किमपि कृतं दानमध्ययनं वा तत्समयान्तरे बहुलं
भवति, शर्नः शर्नैः क्षीयमाणं च द्रव्यादि सर्वथा निःशेषं भवतीति भावः । १० भगिन्या ।
११ पुत्र्या । १२ गतादृशो गङ्गाया अपि पावनो भवेदिति वक्तव्यम् । १३ श्रोत्र्यम् । १४ मद्य-
पानकारी । १५ गर्दभः । १६ वशीकरणम् ।

सा दुःखैकप्रदायिनी ॥ १४ ॥ ययोरेव समं वित्तं ययोरेव समं कुलम् । तयोर्मैत्री विवाहश्च न तु पुष्टविपुष्टयोः ॥ १५ ॥ उत्तमा आत्मना ख्याताः पितुः ख्याताश्च मध्यमाः । अधमा मातुलालख्याताः श्वशुराद्याधमाधमाः ॥ १६ ॥ ऋणशेषश्चाग्निशेषः शत्रुशेषस्तथैव च । पुनः पुनः प्रवर्तन्ते तस्माच्छेषं न रक्षयेत् ॥ १७ ॥ कुमोऽप्येन दिनं नष्टं कुकलत्रेण शैर्वरी । कुपुत्रेण कुलं नष्टं तत्राष्टं यन्न दीयते ॥ १८ ॥ बर्बरश्च तपस्वी स्याच्छूरश्चाप्यकृतव्रणः । मद्यपा स्त्री सती राजनिति न श्रद्धामहे ॥ १९ ॥ नाग्निस्तृप्यति काष्ठानां नापगानां महोदधिः । नान्तकः सर्वभूतानां न पुंसां वामलोचनाः ॥ २० ॥ सा भार्या या प्रियं व्रूते स पुत्रो यत्र निर्वृतिः । तन्मित्रं यत्र विश्वासः स देशो यत्र जीव्यते ॥ २१ ॥ व्रजत्यधः प्रयात्युच्चैर्नरः स्वैरेव चेष्टितैः । अधः कूपस्य खनक ऊर्ध्वं प्रासादकारकः ॥ २२ ॥ कुर्यान्न परदाररेच्छां विश्वासं स्त्रीषु वर्जयेत् । हतो दशास्थः सीतार्थी हतः पत्न्या विदूषः ॥ २३ ॥ न मद्य-व्यसनी क्षीर्वैः कुर्याद्वेतालचेष्टितम् । वृष्णयो हि ययुः क्षीवास्तृणैः प्रहरणैः क्षयम् ॥ २४ ॥ दानं सर्वथाश्रितं कुर्यान्न पश्चात्तापवान्मवेत् । बलिनात्मार्षितो बन्धे दानशेषस्य शुद्धये ॥ २५ ॥ न स्त्रीजितः प्रमूढः स्याद्वाढरागवशीकृतः । पुत्रशोकादशरशो जीव जायंजितोऽत्यजत् ॥ २६ ॥ क्षिपेद्वाक्यशरा-न्वोरात्र पारुष्यविषल्लुतान् । बार्कपारुष्यस्या चक्रे भीमः कुरुकुलक्षयम् ॥ २७ ॥ परेषां क्लेशदं कुर्यान्न पैशुन्यं प्रभुप्रियम् । पैशुन्येन गतौ राहोश्चन्द्रार्कौ मक्षणीयताम् ॥ २८ ॥ कुर्यान्नीचजनाभ्यस्ता न थाञ्जां मानहारिणीम् । बलिप्रार्थनया प्राप लब्धुतां पुरुषोत्तमः ॥ २९ ॥ वक्रैः क्रूरतरैर्लुब्धैर्न कुर्यात् प्रीतिसंगतिम् । वसिष्ठस्याहरद्वेजं विश्वामित्रो निमन्त्रितः ॥ ३० ॥ तीव्रे तपसि लीनोनामिन्द्रियाणां न विश्वसेत् । विश्वामित्रोऽपि सोत्कण्ठं कण्ठे जग्राह मेनकाम् ॥ ३१ ॥ भक्तं रक्त संदासक्त निर्दोषं न परित्यजेत् । रामस्य कृत्वा सतीं सीतां शोकशल्याकुलोऽभवत् ॥ ३२ ॥ वर्जयेदिन्द्रियजयी निर्जने जननी-मपि । पुत्रीकृतोऽपि प्रभुघ्नः कामितः शम्बरैस्त्रिया ॥ ३३ ॥ प्रभुप्रसादे विश्वासं न कुर्यात्त्वभसंनिधे । नन्देन मन्त्री निक्षिप्तः शकटैरोऽपि बन्धने ॥ ३४ ॥ अप्युन्नतपदारूढः पूज्यान्नैवापमानयेत् । नहुषैः शक्रात् प्राप्य च्युतोऽगस्त्यावमाननात् ॥ ३५ ॥ हितोपदेशं शृणुयात्कुर्वीत च यथोदितम् । विदुरो-क्तमकृत्वाभूत्कौरवः शोकशल्यामाक् ॥ ३६ ॥ न पुत्रायत्तमैश्वर्यं कुर्यादार्यः कथंचन । पुत्रार्पितप्रभुत्वाभूद्दु-तराष्ट्रस्तृणोपमः ॥ ३७ ॥ श्रुतिस्मृत्युक्तमाचारं न त्यजेत्साधुसेवितम् । दैत्यानां श्रीविभोगोभूत्सत्यधर्म-क्रियामुचाम् ॥ ३८ ॥ नदीनां नखिना चैव शृङ्गिणां शस्त्रधौरिणाम् । विश्वासो नैव कर्तव्यः स्त्रीणां राजकुलस्य च ॥ ३९ ॥ न कुर्यादभिचारोपप्रवद्यादिक्लृप्तक्रियाम् । लक्ष्मणेनेन्द्रजित्कृत्याभिचारसमये हतः ॥ ४० ॥ व्याकुलोऽपि विपत्पतैः स्मरेद्विष्णुं सदा हृदि । शरतरुपगतो भीष्मः सत्मार गरुडध्वजम् ॥ ४१ ॥ चिन्ता जरा मनुष्याणामनर्था वाजिना जरा । असंभोगो जरा स्त्रीणां वज्राणामातपो जरा ॥ ४२ ॥ प्रियवाक्यप्रदानेन सर्वे तुष्यन्ति जन्तवः । तस्मात्तदेष वक्तव्यं वचने का दारिद्र्या ॥ ४३ ॥

१ समृद्धदरिद्रयोः । २ रात्रिः । ३ शूद्रश्चाण्डलो वा । ४ शस्त्राक्षतः । ५ मत्तः । ६ साम-
र्थ्यानुगुणम् । ७ स्त्रीमेमांसकः । ८ वामनत्वं जंगत्पतिरिति पाठान्तरम् । ९ तीव्रे तपसि
लीनोऽपि स्वेन्द्रियाणां न विश्वसेदिति सुपठम् । १० शम्बरदैत्यगुह्यैः पाचिकात्वेन नियुक्तयोषाणा-
भ्यां स्त्रिया । ११ चाणक्यप्रसादतः प्राप्ताराज्यस्य चन्द्रगुप्तस्य प्रतिद्वन्द्विना नृपेण । १२ एतन्नामा
राक्षसवयस्यो मन्त्री, हृदं च सर्वं वृत्तं मुद्राराक्षसनाटकं स्पष्टम् । १३ नहुषो हि स्वाराज्यसम्पत्त्यो-
न्मादितः शक्त्या सङ्क्रान्तुं संसर्धन् शिबिकांवाहकत्वेन नियोज्याप्यनङ्गाधुरः पादाङ्गुष्ठेनागस्यं
मूर्ध्नि पस्पशंति वृत्तं पुंशोणेषु स्पष्टम् । १४ पाणिनामिति पाठस्तच्च शुद्ध एव । १५ निन्दित-
१६ किञ्चिदपि यदि नास्ति वाः संचरेयुस्तदाऽतिधावनक्षमत्वरिक्तास्ते भवन्तीति तथोक्तम् ।

पञ्चभिः सह गन्तव्यं स्थातव्यं पञ्चभिः सह । पञ्चभिः सह वक्तव्यं न दुःखं पञ्चभिः सह
 ॥ ८४ ॥ यान्ति न्यायप्रवृत्तस्य तिर्यक्षोऽपि सहायाताम् । अपन्थानं तु गच्छन्तं सोदरोऽपि
 विमुञ्चेति ॥ ८५ ॥ विद्याभ्यासो विचारश्च समयोरेव शोभते । विवाहश्च विवादश्च समयोरेव शोभते
 ॥ ८६ ॥ लक्ष्मीर्वसति जिह्वाऽग्रे जिह्वाऽग्रे मित्रवान्धवाः । जिह्वाऽग्रे बन्धनं प्राप्तं जिह्वाऽग्रे मरणं ध्रुवम्
 ॥ ८७ ॥ यस्मिन्देशे न सम्मानो न प्रीतिर्न च बान्धवाः । न च विद्याऽऽग्रमः कश्चिज्ज तत्र दिवसं
 वसेत् ॥ ८८ ॥ बहेदमित्रं स्कन्धेन यावत्कालविपर्ययः । अथैवमागते काले भिन्नाद्भुतमिवास्मति
 ॥ ८९ ॥ सर्वनाशे समुत्पन्ने हर्षे व्यजति पङ्क्तिः । अर्धेन कुरुते कार्यं सर्वनाशो न जायते
 ॥ ९० ॥ मूर्खशिष्योपदेशेन दुष्टस्त्रीमरणेन च । द्विषतां सप्रयोगेण पण्डितोऽप्यवसीदति ॥ ९१ ॥
 मित्रद्रुहः कृतघ्नस्य स्त्रीघ्नस्य पित्रुघ्नस्य च । चतुर्णामपि चैतेषां निष्कृतिर्नैव विश्रुता ॥ ९२ ॥
 गतश्रीर्गणकान्द्वेष्टि गतायुश्च चिकित्सकान् । गतश्रीश्च गतायुश्च ब्राह्मणान्द्वेष्टि भारत ॥ ९३ ॥ आत्म-
 बुद्धिः सुखायैव गुरुबुद्धिर्विशेषतः । परबुद्धिर्विनाशाय स्त्रीबुद्धिः प्रलयावहा ॥ ९४ ॥ विस्मयो सर्वथा
 हेयः प्रेत्यूहः सर्वकर्मणाम् । तस्माद्विस्मयमुत्सृज्य साध्यसिद्धिर्विधीयताम् ॥ ९५ ॥ विवादप्युपत माह्व-
 ममेध्यादपि काश्चनम् । नीचादप्युत्तमां विद्यां स्त्रीरत्नं दुष्कुलादपि ॥ ९६ ॥ लुब्धमर्थेन गृहीयात्कुल-
 मञ्जलिकर्मणा । मूर्खं छन्दानुवृत्त्या च तत्त्वार्थेन च पण्डितान् ॥ ९७ ॥ जानीयात्सर्गैरे भृत्यान्बान्धवान्
 व्यसनागमे । आपत्कालेषु मित्राणि भार्या च विभक्तये ॥ ९८ ॥ खरं श्वानं गजं मत्तं रण्डां च
 बहुमापिणीम् । राजपुत्रं कुमित्रं च दूरतः परिवर्जयेत् ॥ ९९ ॥ दूरस्थं जलमध्यस्थं धावन्तं धनगर्वितम् ।
 क्रोधवन्तं मदोन्मत्तं नमस्कारेऽपि वर्जयेत् ॥ १०० ॥ पिपीलिकार्जितं धान्यं मक्षिकासचितं
 मधु । लब्धेन सचितं द्रव्यं समूलं च विनश्यति ॥ १०१ ॥ न सारणीया धीरेण रसना नीरसे
 जने । को नाम कुरुते फेरौ नायकः सायकक्षतिम् ॥ १०२ ॥ धातुवादेषु वित्ताशा मोक्षाशा
 कौलिके मते । जामातरी च पुत्राशा वयमेतन्निरर्थकम् ॥ १०३ ॥ द्वाविमौ पुरुषौ
 लोके सुखिनौ न कदाचन । यथाधनः कामयते यश्च कुप्यत्यनीश्वरः ॥ १०४ ॥ द्वाविमौ पुरुषौ
 लोके परप्रत्ययकारकौ । क्षियः कामितकामिन्यो लोकः पूजितपूजकः ॥ १०५ ॥ द्वाविमौ पुरुषौ
 लोके सूर्यमण्डलमेदिनौ । परित्राड्योगयुक्तश्च रणे चाभिमुखो हतः ॥ १०६ ॥ द्वाविमौ पुरुषौ लोके
 स्वर्गस्योपारे तिष्ठतः । प्रभुश्च क्षमया युक्तो दरिद्रश्च प्रदानवान् ॥ १०७ ॥ द्वाविमौ पुरुषौ लोके न
 भूतौ न भविष्यतः । प्रार्थितं कुरुते यश्च यश्च नार्थयते परम् ॥ १०८ ॥ द्वाविमौ पुरुषौ लोके शिरः-
 शूलकरौ भृशम् । गृहस्थश्च निरारम्भो यतिश्च सपरिग्रहः ॥ १०९ ॥ शत्रुर्दहति संयोगे वियोगे मित्रमप्यहो ।
 उभयोर्दुःखदायित्वं को मन्दः शत्रुमित्रयोः ॥ ११० ॥ दुष्टा भार्या शठ मित्रं मृत्युश्चोत्तरदायकः ।
 सत्पते च गृहं वासो मृत्युरेष न सशयः ॥ १११ ॥ ददतो युध्यमानस्य पठतः पुलको न चेत् ।
 आत्मनश्च परेषां च धिक्त्यागं पौरुषं शतम् ॥ ११२ ॥ न तद्भुक्तं न तत्पीतं न तस्मिन् न तद्रतम् ।
 यन्नास्माद्विषक्षीरललनावाजिर्वाजितम् ॥ ११३ ॥ प्रकृतज्ञमनार्थं च दीर्घरोगमनार्जयम् । चाण्डालानि

१ पक्षिणः, पशवश्च । २ इदं रामचरितोपन्यासद्योतकम् । ३ परित्याग्यः । ४ विघ्नः ।
 ५ सद्गामे । ६ भृगाले । ७ धातुशोधनक्रियासु । ८ घाममार्गं । ९ विषयभोगसुरमिच्छति ।
 १० परस्माद्व्युत्पद्यति, स्वयं च यो न परस्माद्व्युत्पद्यति चेत्तदा भावः । ११ अलुब्धोऽपि ।
 १२ सम्पत्तिश्च यदीक्षितः ।

मन्येत नहोमिः सह संवसेत् ॥ ११४ ॥ दाने तपसि शौर्ये च विद्यायां वा धनार्जने । न यशः प्रथितं यस्य तेन जन्मवताऽपि किम् ॥ ११५ ॥ निःसारस्य पदार्थस्य प्रायेणाढम्बरो महान् । न सुवर्गे ध्वनिस्तादृश्याद्वक्त्रास्ये प्रजायते ॥ ११६ ॥ मासि मासि समा ज्योत्स्ना पक्षयोरुमयोरपि । तत्रैकः शुक्लपक्षोऽभूवशः पुण्यैरवाप्यते ॥ ११७ ॥ मत्स्यादयोऽपि जानन्ति नीरक्षीरविवेचनम् । प्रसिद्धिरेव हंसस्य यशः पुण्यैरवाप्यते ॥ ११८ ॥ पञ्चभिः कामिता कुन्ती तद्वधूरथ पञ्चभिः । सतीं वदति लोकोऽयं यशः पुण्यैरवाप्यते ॥ ११९ ॥ सौभाग्यं विरलस्य स्यात्समकर्मगुणेष्वपि । बर्द्धिश्चादायुधा पृथ्वी खङ्गायत्तैव दृश्यते ॥ १२० ॥ हस्तादपि न दातव्यं गृहादपि न दीयते । परोपकरणार्थाय वचने किं दारिद्र्यता ॥ १२१ ॥ वनानि दहतो बह्वेः सखा भवति मास्तः । स एव दीपनाशाय क्रूरे कस्यास्ति सौहृदम् ॥ १२२ ॥ भोज्य भोजनशक्तिश्च रतिशक्तिर्बलस्त्रियः । विमर्शो दानशक्तिश्च नाल्पस्य तपसः फलम् ॥ १२३ ॥ जानन्ति हि गुणान्वक्तुं तद्विधा एव तादृशम् । वेत्ति विश्वमरा भारं गिरीणां गरिमाश्रयम् ॥ १२४ ॥ जीवन्तोऽपि मृताः पञ्च व्यासेन परिकीर्तिताः । दरिद्रो व्याधितो मूर्खः प्रवासी नित्यसेवकः ॥ १२५ ॥ अत्यासना विनाशाय दूरतश्चाफलप्रदाः । मध्यमावेन सेव्यन्ते राजा बह्विर्गुरुः स्त्रियः ॥ १२६ ॥ अभूतं दुर्लभं नृणां देवानामुदकं तथा । पितृणां दुर्लभः पुत्रस्तत्र शक्रस्य दुर्लभम् ॥ १२७ ॥ शैलेः पन्थाः शनैः कन्था शनैः पर्वतमस्तके । शनैर्विद्या शनैर्वित्तं पञ्चैतानि शनैः शनैः ॥ १२८ ॥ अन्वयागतविद्यानामन्वयागतसम्पदाम् । विदुषां च प्रभूणां च हृदयं नावलम्ब्यते ॥ १२९ ॥ मक्षिका मशको वेश्या मूषको याचकस्तथा । ग्रामणीर्गणकश्चैव ससैते परमक्षकाः ॥ १३० ॥ अकृतोपद्रवः कश्चिन्महानपि न पूज्यते । अर्चयन्ति नरा नागं न तार्क्ष्यं न गजादिकम् ॥ १३१ ॥ शोभन्ते विधया विप्राः क्षत्रिया विजयश्रिया । श्रियोऽनुकूलदानेन लज्जया च कुलोद्भवाः ॥ १३२ ॥ ब्राह्मणा गणका वेश्याः सौरमेयाश्च कुक्कुटाः । दृष्टेष्वन्येषु कुप्यन्ति न जाने तस्य कारणम् ॥ १३३ ॥ पुत्रपौत्रवधूमृत्यैः सम्पूर्णमपि सर्वदा । मार्याहीनगृहस्थस्य शून्यमेव गृह मतम् ॥ १३४ ॥ अक्षरद्वयमम्यस्तं नास्ति नास्तीति यत्पुरा । तदिदं देहि देहीति विपरीतमुपस्थितम् ॥ १३५ ॥ नवे वयसि यः शान्तः स शान्त इति मे मतिः । धातुषु क्षीयमाणेषु शान्तिः कस्य न जायते ॥ १३६ ॥ धिग्रहं गृहिणी-शून्यं विक्रलत्रमपुत्रकम् । धिक्पुत्रमविनीतं च धिज्योतिषमजातकम् ॥ १३७ ॥ सर्वदा शुभमन्विच्छेन्नान्विच्छेदशुभं नरः । यथेच्छति तथा तस्य शुभं वाऽशुभमाप्यते ॥ १३८ ॥ अश्व नैव गज नैव व्याघ्र नैव च नैव च । अजापुत्रं बलिं दद्याद्देवो दुर्बलघातकः ॥ १३९ ॥ दुर्मन्त्री राज्यनाशाय ग्रामनाशाय कुक्षेरः । श्यालको गृहनाशाय सर्वनाशाय मातुलः ॥ १४० ॥ जले तैल खले गुह्यं पात्रे दानं मनोगपि । प्राज्ञे शस्त्रं स्वयं याति विस्तारं वस्तुर्दीक्षितः ॥ १४१ ॥ उद्योगः कलहः कण्डूर्धूतं मद्यं परस्त्रियः । आहारो मैथुनं निद्रा सेवनान्तु विषवर्धते ॥ १४२ ॥ कृतार्थः स्वामिनं द्वेष्टि कृतदौर्दरस्तु मालरम् । जातापत्या पतिं द्वेष्टि गतरोगश्चिकित्सकम् ॥ १४३ ॥ - चक्षुःश्रुतं

१ कुन्ती हि राज्ञा पाण्डुना, धर्मराजेन; वायुना, इन्द्रेण, सूर्येण चोपभुङ्केति तथोक्तिः -
२ ब्रौपदी । ३ मित्रभावः । ४ पञ्चसु वाक्येषु अतिवाह्यते सिध्यति आरोहति प्राप्यते वर्धते इति पञ्चानां क्रियापदानामध्याहारः । ५ मार्गातिवाहनादीनि । ६ एतानि स्वरया न भवन्तीत्यर्थः ।
७ वंशपरम्परागतविद्यानाम् । ८ सगर्वो न भवति । ९ कुलस्त्रियः । १० श्वानः । ११ गजः ।
१२ स्वल्पमपि । १३ वस्तुमाहात्म्येन । १४ कृता दाराः स्त्री येन सः ।

न्यसेत्पादं वज्रपूतं जलं पिबेत् । सत्यपूतां वदेद्वाणीं मनःपूत समाचरेत् ॥ १४४ ॥ नास्ति यज्ञः ।
 द्वियः कश्चिन्न व्रतं नोपवासकम् । या तु मर्तरे शुश्रूषा तया स्वर्गं जयत्यसौ ॥ १४५ ॥ शुचि
 भूमिगतं तोयं शुचिर्नारी पतिव्रता । शुचिः क्षेमकरो राजा सतोमी ब्राह्मणः शुचिः ॥ १४६ ॥
 नित्यमास्यं शुचिं स्त्रीणां शकुनिः फलपातने । वत्सोऽपि स्तनपाने स्याच्छूय मृगग्रहणे शुचिः ॥ १४७ ॥
 मर्ता देवो गुरुर्मर्ता धर्मतीर्थव्रतानि च । तस्मात्सर्वं परित्यज्य पतिमेकं भजेत्सती ॥ १४८ ॥ असारे
 खलु ससारे चारमेतच्चतुष्टयम् । काश्यां वासः सतां सङ्गो गङ्गाम्भः शंभुसेवनम् ॥ १४९ ॥ उदारस्य
 तृणं वित्तं शूरस्य मरणं तृणम् । विरक्तस्य तृणं भार्या निःस्पृहस्य तृणं जगत् ॥ १५० ॥ सत्तै-
 तानि न पूर्यन्ते पूर्यमाणान्यनेकशः । ब्राह्मणोऽग्निर्धर्मो राजा पयोधिरुदरं गृहम् ॥ १५१ ॥ कल्पा-
 न्तवाससक्षोमलङ्घिताशेषभूयतः । स्वैर्यमसादमर्यादास्ता एव हि महोदधेः ॥ १५२ ॥ सपत्सरस्वती
 सत्य सतान सदनुग्रहः । सत्ता सुकृतसमारः सकाराः सप्त दुर्लभाः ॥ १५३ ॥ अन्नच्छाया
 खलप्रीतिर्निधसस्यानि योषितः । किञ्चित्कालोपमोग्यानि यौवनानि धनानि च ॥ १५४ ॥ परोऽपि
 हितवान्वन्धुर्वन्धुरप्यहितः परः । अहितो देहजो व्याधिर्हितमारण्यमौषधम् ॥ १५५ ॥ जलबिन्दुनि-
 पातेन क्रमशः पूर्यते घटः । स हेतुः सर्वविद्यानां धर्मस्य च धनस्य च ॥ १५६ ॥ सौवर्णानि सरो-
 जानि निर्मातुं सन्ति शिल्पिनः । तत्र सौरमनिर्माणे चतुरश्वतुराननः ॥ १५७ ॥ साक्षर पुरुषं दृष्ट्वा
 यो नरो नामिमन्यते । बलीवर्दसमो लोके खुरशृङ्गविधार्जितः ॥ १५८ ॥ को न याति वशं लोके
 मुखे पिण्डेनै प्रेरितः । मृदङ्गो मुखलेपेन करोति मधुरध्वनिम् ॥ १५९ ॥ दमो दानं दया चैव
 दाक्षिण्यं दयिता तथा । द्रविणं दीर्घजीवित्वं दकाराः सप्त दुर्लभाः ॥ १६० ॥
 लुब्धानां याचकः शत्रुश्चौराणां चन्द्रमा रिपुः । जारस्त्रीणां पतिः शत्रुर्धूर्खाणां बोधको रिपुः ॥ १६१ ॥
 अमन्त्रमक्षर नास्ति नास्ति मूलमनौषधम् । अयोधः पुरुषो नास्ति योजकस्तत्र दुर्लभः ॥ १६२ ॥
 परोपदेशवेलायां शिष्टाः सर्वे भवन्ति वै । विस्मरन्तीह शिष्टस्य स्वकार्ये समुपस्थिते ॥ १६३ ॥
 गुणिनां निर्गुणानां च दृश्यते महदन्तरम् । हारः कण्ठगतः स्त्रीणां नृपराणि च पादयोः ॥ १६४ ॥
 अलम्ब्य लब्धुकामस्य जनस्य गतिरिदृशी । अलम्बेयु मनस्तापः सचित्तार्थो विनश्यति ॥ १६५ ॥
 शत्रुपाश्यामृतं श्रुत्वा तेन सौहार्दमार्जयम् । नहि धीरेण कर्तव्यमात्मनः शुभमिच्छता ॥ १६६ ॥
 शूराश्च कृतविद्याश्च रूपयत्यश्च योषितः । यत्र यत्र गमिष्यन्ति तत्र तत्र कृतादरः ॥ १६७ ॥
 चत्वारो धनदायादा धर्माग्निनृपतस्करा । तेषां ज्येष्ठानामनेन त्रयः कुप्यन्ति बान्धवाः ॥ १६८ ॥
 शीलभारवती कान्ता पुण्यभारवती लता । अर्थभारवती बाणी भजते कामपि धर्मम् ॥ १६९ ॥
 पुरोत्पीडे तडागस्य पैंगीवाहः प्रतिक्रिया । शोकक्षोभे च हृदयं प्रलापरेव धार्यते ॥ १७० ॥ उपभोक्तुं
 न जानाति श्रियं प्राप्यापि मानवः । आकण्ठजलमग्नोऽपि श्वा लिहस्येव जिहया ॥ १७१ ॥ आर्ता
 देयान्नमन्यन्ति तर्प. रुच्यन्ति रोमिणः । निर्धना दानमिच्छन्ति वृद्धा नारी पतिव्रता ॥ १७२ ॥
 कामाता जटार जाया जातवेदा जलाशयः । पुरिता नैव पूर्यन्ते जकाराः पत्र दूर्धराः ॥ १७३ ॥
 जननी जन्मभूमिश्च जाह्नवी च जनार्दनः । जनकः पञ्चमश्रेय जकाराः पत्र दुर्लभाः ॥ १७४ ॥ सा

१ अस्यायित्वात् । २ भग्नेन, लक्षणया किञ्चिद्दानेनेति वक्तव्यम् । ३ हारे हि सूत्ररूप-
 गुणलक्षण्य इति तपोक्तिः । ४ धनभागलङ्घारः । ५ लोकोत्तराम् । ६ शोभाम् । ७ प्रवहणम् ।
 ८ अन्नत्यागरूपम् ।

श्रीर्षा न मदं कुर्वात्स सुखी तृष्णयोजितः । तन्मित्रं यत्र विश्वासः पुरुषः स जितेन्द्रियः ॥ १७५ ॥
 सुखं वस्तु सर्वस्य न यात्यादरणीयताम् । सदापरिहारेण परदारार्थिनो जनाः ॥ १७६ ॥ एकस्य
 कर्म संवीक्ष्य करोत्यन्योऽपि गर्हितम् । गतानुगतिको लोको न लोकः पारमार्थिकः ॥ १७७ ॥
 कच्चिद्रुष्टः कचित्तुष्टो रुष्टस्तुष्टः क्षणे क्षणे । अव्यवस्थितचित्तस्य प्रसादोऽपि भयकरः ॥ १७८ ॥ गुह्य-
 पत्न्यां निशेधीशो ब्राह्मण्यौ पाकशौसनः । गतः पञ्चबुलस्यत्वं का कथाऽन्यस्य देहिनः ॥ १७९ ॥
 यस्मिन् रुष्टे भयं नास्ति तुष्टे नैव घनागमः । निग्रहानुग्रहौ न स्तः स रुष्टः किं करिष्यति ॥ १८० ॥
 आलस्योपहता विद्या प्रहस्तगताः स्त्रियः । अल्पबीजं हृतं क्षेत्रं हृतं सैन्यमनायकम् ॥ १८१ ॥
 निर्बिषेणापि सर्पेण कर्तव्या महती फणा । विषमस्तु न चाप्यस्तु फटाटोपो भयंकरः ॥ १८२ ॥
 एक एव पदार्थस्तु त्रिधा भवति वीक्षितः । कुणैः कामिनी मांस योगिमिः कामिमिः श्वमिः
 ॥ १८३ ॥ नारी परमुखद्वष्टी कविरव्यवहारवित् । अपथ्यसेवी रोगी च कियद्विनीषाहस्यते ॥ १८४ ॥
 अन्यदा भूषणं पुंसां क्षमा-लज्जेव ज्ञोयिताम् । पराक्रमः परिमवे वैर्यात्यं दुरतेष्विव ॥ १८५ ॥
 सांसारिकसुखासक्तं ब्रह्मज्ञोऽस्मीतिवादिनम् । कर्मब्रह्मोभयभ्रष्टं तं त्यजेदन्यजं यथा ॥ १८६ ॥
 झैले झैले न माणिक्यं मौक्तिकं न गजे गजे । सावधौ नहि सर्वत्र चन्दनं न घने घने ॥ १८७ ॥
 प्रीतिर्लक्ष्मीर्व्ययः क्लेशः सा किं सा किं स किं स किम् । या लोमाघा परद्रोहात्परार्थे-यः परार्थकृत् ॥ १८८ ॥
 मनो मधुकरो मेघो मानिनी मदन्नो मरुत् । मौ-मदो मुर्कटो मत्स्यो मकारा दश जञ्जलाः ॥ १८९ ॥
 यावज्जीव सुख जीवेनर्णं कृत्वा घृतं पिबेत् । देहस्य नियतं मम देयं जन्मान्तरेऽप्युणम्
 ॥ १९० ॥ असार एव संसारः सारं सार्जलोचना । तदर्थं धनमिच्छन्ति न त्यागेन धनेन
 किम् ॥ १९१ ॥ सत्यानुसारिणी लक्ष्मीः कीर्तिस्त्यागानुसारिणी । अभ्याससारिणी विद्या
 बुद्धिः कर्मानुसारिणी ॥ १९२ ॥ उपाध्यायश्च वैद्यश्च ऋतुकाले वरक्षियः । सूतिका दूतिका
 नौका कार्यान्ते ते न शष्पवत् ॥ १९३ ॥ विशाखान्ता गता मेघा प्रसूतान्तं च शौवनम् ।
 प्रणामान्तः सतां कोपो याचनान्तं हि गौरवम् ॥ १९४ ॥ कृतान्तपाशबद्धानां दैवोपहत-
 चेतसाम् । बुद्धयः कुञ्जगामिन्यो भवन्ति महतामपि ॥ १९५ ॥ सदयं हृदयं यस्य भाषितं
 सत्यभूषितम् । कायः परहितो यस्य कलिस्तस्य करोति किम् ॥ १९६ ॥ अपत्यदर्शनस्यार्थे
 प्राणानपि च या त्यजेत् । त्यजन्ति तामपि क्रूरा मातरं दौरहेतवे ॥ १९७ ॥ पुनर्द्वैः पाककुशला
 प्रवित्रा च पतिव्रता । पद्माक्षी पञ्चपैर्नारी भुवि संयाति गौरवम् ॥ १९८ ॥ दातुं रुत-
 वित्तस्य गुणयुक्तस्य चार्थिनः । दुर्लभः खलु संयोगः सद्बीजक्षेत्रयोरिव ॥ १९९ ॥ आज्ञामानफल
 राज्यं ब्रह्मचर्यफलं तपः । परिज्ञातफलं त्रिधा दत्तमुक्तफलं धनम् ॥ २०० ॥ अप्रियं नहि
 भाषेत न विरुध्येत केनचित् । कार्यसिद्धिं समीहेत कार्यभ्रशो हि मूर्खता ॥ २०१ ॥ प्रसुप्तं च
 वयो वीर्यं धनं चैव विनश्यत् ॥ अत्र एषां वशं प्राप्य न प्रमत्तो भवेत्सुधीः ॥ २०२ ॥ शत्रुमुन्मूलये-
 देव मित्रं संवर्धयेत्तथा । शत्रौ नष्टे प्रिये वृद्धे सुखमभवति निश्चलम् ॥ २०३ ॥ आयुर्वित्तं गृह-

१-त्यजेति-त्यजेति-च-शेषः । २-चन्द्रः । ३-गौतमपत्न्या-महस्यायाम् । ४-इन्द्रः । ५-शवः ।
 ६-तिर्लज्जित्वम् । ७-लक्ष्मीः । ८-सुमनयना-स्त्री । ९-त्याग्या इति शेषः । १०-विशाखा-
 नाम नक्षत्रं, तदवस्थेव वृष्टेः प्रायः सम्भवाद । ११-क्षीमेकवचनं प्राप्य न तथा दुर्धियो
 मातरमप्याद्रियन्ते । १२-पुनर्जननी ।

छिद्रं मन्त्रमौषधमैथुने ।। दानं मानापमानौ च नव गोप्यानि कारयेत् ॥ २०४ ॥ अग्नौ दग्धं जले
मग्नं हतं तत्स्करपाथिवैः । तत्सर्वं दानमित्याहुर्वदि कैव्यं न माप्ते ॥ २०५ ॥ संग्रमः स्नेहमाख्याति
वपुराख्याति भोजनम् । विनयो वंशमाख्याति देशमाख्याति माषितम् ॥ २०६ ॥ किं विद्यया किं
तपसा किं योगेन श्रुतेन च । किं विविक्तेर्न मौनेन स्त्रीमिर्यस्य मनो हृतम् ॥ २०७ ॥ यश्च मूढतमो
लोके यश्च बुद्धेः पर गतः । तादृमौ सुखमेवेते क्लिश्यत्यन्तारितो जनः ॥ २०८ ॥ त्यजेत्स्वामिनमत्यु-
प्रेमत्युग्रात्कृपणं त्यजेत् । कृपणादविशेषज्ञं तस्माच्च कृतशसनम् ॥ २०९ ॥ पात्रापात्रविवेकोऽस्ति
धेनुपन्नगयोरिव । तृणात्सजायते क्षीरं क्षीरात्सजायते विषम् ॥ २१० ॥ शनैर्विधा शनैरर्थानोरोहे-
त्पर्वतं शनैः । शनैरब्धं वतैतं योजनान्न परं व्रजेत् ॥ २११ ॥ द्यूतं पानं संमासक्तिः खलमैत्री
च दुर्वचः । आलस्यं चैव मूढत्वं दूरं विद्वान्परित्यजेत् ॥ २१२ ॥ अतिथिर्बालकः पत्नी जननी जेनक-
स्तथा । पञ्चैते गृहिणिः पोष्या इतरं च स्वशक्तितः ॥ २१३ ॥ गाढ गुणवती विद्या न मुदे विन्यं
विना । मूखताऽपि मुदे भूयान्मेहत्यु विनयान्विता ॥ २१४ ॥ अहो सार्हजिक प्रेम दूपादपि विराजते ।
चकोरिनयनद्वन्द्वमाह्लादयति चन्द्रमाः ॥ २१५ ॥ साक्षरा विपरीताभेद्राक्षसा एव कैवल्यम् । संरसो
विपरीतैश्चेत्सरसत्वं न मुञ्चति ॥ २१६ ॥ यदीच्छसि वशीकर्तुं जगदेकेन कर्मणा । परापवादसत्येभ्यो
गां चरन्तीं निवारय ॥ २१७ ॥ एकस्तपो द्विरव्याधी त्रिमिर्गति चतुः पथम् । सप्त पञ्च कृषीणां च
सद्ग्रामौ बहुभिर्जनैः ॥ २१८ ॥ कौकः पक्षिषु चाण्डालः स्मृतः पशुषु गर्दभः । नैराणां कोऽपि
चाण्डालः स्मृतः सर्वेषु निन्दकः ॥ २१९ ॥ दातुं प्रियंवक्तुं धीरत्वं मुचितज्ञता । अम्यासेन न
लभ्येतुं धर्तारः सहजा गुणाः ॥ २२० ॥ लोममूलाणि पापानि रसमूलानि व्याधयः । ईष्टमूलानि
शोकानि त्रीणि त्यक्त्वा सुखी भव ॥ २२१ ॥ प्रेदोषे दीपकश्चन्द्रः प्रमाते दीपको रविः । त्रैलोक्ये
दीपको धर्मः सुपुत्रः कुलदीपकः ॥ २२२ ॥ सुखार्थी त्यजते विद्यां विद्यार्थी त्यजते सुखम् । सुखा-
र्थिनः कुतो विद्या कुतो विद्यार्थिनः सुखम् ॥ २२३ ॥ अक्षं दानात्परं दानं विद्यादानमतः परम् ।
अर्धेन क्षणिका तुतिर्यावज्जीव च विद्यया ॥ २२४ ॥ दूरस्थाः पर्वता रम्या वेष्टा च मुखमण्डने । युद्धस्य
वार्ता रम्या च त्रीणि रम्याणि दूरतः ॥ २२५ ॥ माता यदि विषं दद्याद्विनीणाति पिता सुतम् ।
राजा हरति सर्वस्वं तत्र का परिदेवना ॥ २२६ ॥ अहेरिव गणाद्रीतः पराजितश्च विषादिव । राक्षसीभ्य
इव स्त्रीभ्यः स विद्यामधिगच्छति ॥ २२७ ॥ अवहानुदितं प्रेम नवीकर्तुं क ईश्वरः । सन्धिं न याति
शुद्धितं लाक्षालेपेन मौक्तिकम् ॥ २२८ ॥ संनिकर्षोऽत्र मर्त्यानामनादरणकारणम् । गङ्गां हित्वा
यथाऽन्यान्मस्तत्रत्यो याति शुद्धये ॥ २२९ ॥ लेखनी पुस्तकं रामा परहस्ते गता गता । कदाचित्पुन-
रायाता अष्टा मुष्टी च जुम्बिता ॥ २३० ॥ पूर्वदत्ता तु या विद्या पूर्वदत्तं तु यज्ञनम् । पूर्वदत्ता तु या मार्या
साप्रे घावति घावति ॥ २३१ ॥ श्रुत्वा धर्मं विजानाति श्रुत्वा त्यजति दुर्मतिम् । श्रुत्वा ज्ञानमवाप्नोति
श्रुत्वा मोक्षं च विन्दति ॥ २३२ ॥ मनो धावति सर्वत्र मदोन्मत्तगजेन्द्रवत् । ज्ञानाकुशसमा बुद्धि-
स्तस्य निश्चलते मनः ॥ २३३ ॥ इच्छेच्चक्षिपुलां मैत्रीं त्रीणि तत्र न कारयेत् । बाग्वादमर्थसंबन्धं

१ एकान्तवासित्वादिना । २ जन्मसिद्धम् । ३ वार्तां धेनुं च । ४ नृपु कोपी च चाण्डाल इति सुवचम् । कोऽपीति पाठे तु कश्चिदेव पापिष्ठत्वेनानिर्देश्यतामेति, श्रुचमहिम्ना कोपी चासी चाण्डाल इति अर्थः । ५ राश्यारम्भे । ६ शोको विलपनं वा । ७ गङ्गा तीरवासी जनः । ८ चोरिता । ९ लभते ।

तत्पत्नीपरिभाषणम् ॥ २३४ ॥ अयुक्तं स्वाभिनो युक्तं युक्तं नीचस्य दूषणम् । अमृतं राहवे मृत्युर्विषं
 रुद्रस्य भूषणम् ॥ २३५ ॥ पण्डिते चैव मूर्खे च बलवत्यपि दुर्जने । ईश्वरे च दात्रे च मृत्योः
 सर्वत्र तुल्यता ॥ २३६ ॥ सङ्ग्रामे सुमटेन्द्राणां कवीनां कविमण्डले । दीप्तिर्वा दीप्तिहानिर्वा सुहृता-
 देव जायते ॥ २३७ ॥ विषस्य विषयाणां हि दृश्यते महदन्तरम् । उपयुक्तं विषं हन्ति विषयाः
 स्मरणादपि ॥ २३८ ॥ पुराणान्ते श्मशानान्ते मैथुनान्ते च या मतिः । सा मतिः सर्वदा चेत्स्यात्को
 न मुच्येत बन्धनात् ॥ २३९ ॥ आकारेणैव चतुरास्तर्कयन्ति परेक्षितम् । गर्भस्थं केतकीपुष्पमामोदेन
 हि षट्पदाः ॥ २४० ॥ न ज्ञातुं नाप्यनुज्ञातुं नेक्षितुं नाप्युपेक्षितुम् । स्वजनः स्वजने जातं विपत्पातं
 समीहते ॥ २४१ ॥ प्रायो दुरन्तपर्यन्ताः संपदोऽपि दुरात्मनाम् । भवन्ति हि सुखोदका विपदोऽपि
 महात्मनाम् ॥ २४२ ॥ उदैर्कभूतिमिच्छद्भिः सद्भिः खलु न दृश्यते । चतुर्थीचन्द्रलेखेव परस्त्रीभालप-
 ट्टिका ॥ २४३ ॥ अकाण्डपातजातानामार्द्राणां मर्मभेदिनाम् । गाढशोकप्रहाराणामचिन्तैव महौषधम् ।
 ॥ २४४ ॥ अनिलोद्धितकार्यस्य वाग्जालं वाग्मिनो वृथा । निमित्तादपरद्वेषोर्धनुष्कस्यैव वस्त्रितम्
 ॥ २४५ ॥ शंभुः श्वेतार्कपुष्पेण चन्द्रमा बह्मतन्तुना । अच्युतः स्मृतिमात्रेण साधवः कर्तृसंपुटैः
 ॥ २४६ ॥ अकृत्वा पौरुषं या श्रीर्विकासिन्यपि किं तया । जरद्भवोऽपि चाश्नाति दैवादुपगतं
 तृणम् ॥ २४७ ॥ मन्दाकिर्नीपयःपान मन्दाक्षीमुखचुम्बनम् । मन्दरोपवनक्रीडा मन्दानुष्ठानतः
 कुतः ॥ २४८ ॥ दीपो मक्षयते श्वान्तं कज्जलं च प्रसूयते । यदन्नं मक्षयेन्नित्यं जायते तादृशी
 प्रजा ॥ २४९ ॥ मौनं कालविलम्बश्च प्रयाणं भूमिदर्शनम् । भ्रुकुव्यन्मुखी वार्ता नकारः
 वद्विषः स्मृतः ॥ २५० ॥ अक्षराणि प्ररीक्ष्यन्तामम्बरारुम्बरेण किम् । शंभुरम्बरहीनोऽपि सर्वज्ञः किं
 न जायते ॥ २५१ ॥ दोषोऽपि गुणतां याति प्रमोर्भवति चेच्छपा । अङ्गहीनोऽपि सूर्येण सारथ्ये
 योजितोऽरुणः ॥ २५२ ॥ उत्तमं प्रणिपातेन शूर भेदेन योजयेत् । नीचमल्पदानेन स्वेष्टं धर्मेण
 योजयेत् ॥ २५३ ॥ अकुले पतितो राजा मूर्खपुत्रो हि पण्डितः । निर्धनस्य धनप्राप्तिस्तृणवन्मन्यते
 जगत् ॥ २५४ ॥ लोकेषु निर्धनो दुःखी ऋणग्रस्तस्तोऽधिकम् । ताभ्यां रोगयुतो दुःखी तेभ्यो दुःखी
 कुमार्यकः ॥ २५५ ॥ आज्ञाभङ्गो नरेन्द्राणां विप्राणां मानखण्डनम् । पृथक्शय्या च नारीणामशस्त्र-
 वध उच्यते ॥ २५६ ॥ प्रस्तावसदृश वाक्यं सद्भावसदृशं प्रियम् । आत्मशक्तिसमं कोप कुर्वाणो
 न विनश्यति ॥ २५७ ॥ पठकः पाठकश्चैव ये चान्ये शास्त्रपाठकाः । सर्वे व्यसनिनो ज्ञेया यः
 क्रियावान्स पण्डितः ॥ २५८ ॥ पण्डितैः सह सौहृदं पण्डितैः सह संकथम् । पण्डितैः सह मित्रत्व
 कुर्वाणो नावसीदति ॥ २५९ ॥ शीलं शौर्यमनालस्यं पाण्डित्य मित्रसंग्रहः । अचोरहरणीयानि
 पञ्चैतान्यक्षयो निधिः ॥ २६० ॥ मातृवत्परदाराणि परद्रव्याणि लोष्टवत् । आत्मवत्सर्वभूतानि यः
 पश्यति स पश्यति ॥ २६१ ॥ धर्मार्थकाममोक्षाणां यस्यैकोऽपि न विद्यते । अजागलस्तान-
 स्येव तस्य जन्म निरर्थकम् ॥ २६२ ॥ स जीवति गुणा यस्य धर्मो यस्य स जीवति । गुणधर्म-
 विहीनो यो निष्फलं तस्य जीवितम् ॥ २६३ ॥ गुरुश्रुश्रूषया विद्या पुष्कलेन धनेन वा ।
 अथवा विधया विद्या चतुर्थं नोपलभ्यते ॥ २६४ ॥ षट्पदः पुष्पमध्यस्थो यथा सारं समुद्वरेत् ।
 तथा सर्वेषु शास्त्रेषु सारं गृह्णन्ति पण्डिताः ॥ २६५ ॥ गुणान्भूषयते रूपं शीलं भूषयते कुलम् ।

सिद्धिर्भूयते विद्यां मोगो भूयते धनम् ॥ २६६ ॥ अगुणस्य हत रूपमशीलेस्य हतं कुलम् ।
असिद्धेस्तु हता विद्या अमोगस्य हत धनम् ॥ २६७ ॥ दिवा पश्यति नोद्धको काको । नैकं न
पश्यति । अपूर्वः कोऽपि कामान्वो दिवा नक्तं न पश्यति ॥ २६८ ॥ यौवन धनसंपत्तिः प्रभुत्वम-
श्वेकिता । एकैकमप्यनर्थाय किमु यत्र चतुष्टयम् ॥ २६९ ॥ मुख्यमेकं पुरस्कृत्य
शून्यात्मानोऽपि साधकाः । भवन्ति त विना तैव यथा सङ्घाङ्कविन्दवः ॥ २७० ॥ मन्त्रस्तत्रैव
वक्तव्यं यत्रोक्तं सफलं भवेत् । स्थायीभवति चात्यन्तं रङ्गः शुक्लपटे यथा ॥ २७१ ॥
पिण्डे पिण्डे मतिर्मित्रा कुण्डे कुण्डे नवं पद्मः । जातौ जातौ नवाचारा नवा वाणी मुखे
मुखे ॥ २७२ ॥ गान्धर्वं गन्धसयुक्तं ताम्बूलं भारती कथा । इष्टा मार्या । प्रियं मित्रमपूर्वाणि
दिने दिने ॥ २७३ ॥ विद्या सह मर्त्यं कुशिष्याय न दापयेत् । तथाऽपि दीयते विद्या पश्चात्सं-
जायते रिपुः ॥ २७४ ॥ मर्कटस्य सुरापानं तस्य वृश्चिकदशनम् । तन्मये भूतसन्तारो यद्वा तद्वा
मविष्यति ॥ २७५ ॥ पुस्तकेषु च या विद्या परहस्तेषु यद्धनम् । सङ्ग्रामे च गृहे सैन्यं तिस्रः पुसां
विदम्बनाः ॥ २७६ ॥ असावधाने पाण्डित्यं क्रयक्रीतं च मैथुनम् । भोजनं च पराधीनं तिस्रः पुसां
विदम्बनः ॥ २७७ ॥ पादेन क्रम्यते पन्था मानहीनं च भोजनम् । अथिवेकिप्रभोः सेवा पातक
किमतः परम् ॥ २७८ ॥ तुष्यन्ति भोजनैर्विप्रा मयूरा धनगर्जितैः । साधवः परसंतोषैः खूलाः पर-
विपत्तिषु ॥ २७९ ॥ प्रत्येक्षे गुरवः स्तुत्या परोक्षे मित्रबन्धवाः । कर्मन्ते दासभृत्याश्च पुनानैव
तथा स्त्रियः ॥ २८० ॥ विनयं राजपुत्रेभ्यः पण्डितेभ्यः सुमाधितम् । अन्तं शूतकारेभ्यः स्त्रीभ्यः
शिक्षेत कैतवम् ॥ २८१ ॥ धनधान्यप्रयोगेषु विद्यासंग्रहेषु च । आहारे व्यवहारे च त्यक्तलजः सुखी
भवेत् ॥ २८२ ॥ सुहूर्तमपि जीवेत्सन्तारः शुक्ले कर्मणा । न कल्पमपि कुण्डेन लोकद्वयविरोधिना ॥ २८३ ॥
यते शोको न कर्तव्यो मविष्य नैव चिन्तयेत् । वर्तमानेन कालेन वर्तयन्ति विचक्षणः ॥ २८४ ॥
स्वभावेन हि तुष्यन्ति देवाः सत्पुरुषाः पिता । ज्ञातयस्त्वजपानेन वाक्प्रदानेन पण्डिताः ॥ २८५ ॥
नराणां नापितो धूर्तः पक्षिणा जैत्रं वायसः । चतुष्पदां शृणालस्तु स्वेच्छाचारी तपस्विनाम् ॥ २८६ ॥
चाण्डालः पक्षिणा काकः पशूनां चैव कुक्कुरः । चाण्डालो मुनिषु क्रोधश्चाण्डालो वृषु निन्दकः
॥ २८७ ॥ अमत्सपूज्यते चर्कं अमत्सपूज्यते द्विजः । अमत्सपूज्यते राजा स्त्री अमन्ती विनश्यति ॥ २८८ ॥
न पश्यति च जन्मान्धः कामान्वो नैव पश्यति । न पश्यति मदोन्मत्तो हृषी दोषः न पश्यति ॥ २८९ ॥
स्वयं कर्म करोत्यात्मा स्वयं तत्फलमश्नुते । स्वयं अमति संसारे स्वयं तस्माद्विमुच्यते ॥ २९० ॥
खड्गमूलं मवेद्याज्यमस्त्रीमूलं स्थिरं भवेत् । प्रजामूलं भवेदर्थं वैरमूलं विनश्यति ॥ २९१ ॥ ऋणकर्ता
पिता शत्रुमार्ता च व्यभिचारिणी । अविनीता रिपुमर्या पुत्रः शत्रुरपण्डितः ॥ २९२ ॥ नास्ति काम-
समो व्याधिर्नास्ति मोहसमो रिपुः । नास्ति क्रोधसमो बहिर्नास्ति ज्ञानात्परं सुखम् ॥ २९३ ॥ विद्या
मित्रं प्रवासेषु मार्या मित्रं गृहेषु च । व्याधितस्यौषधं मित्रं घर्मे मित्रं मृतस्य च ॥ २९४ ॥ नास्ति

१ कुष्टस्वभावस्य । २ रात्रौ । ३ प्रतिपिण्डमित्यर्थः, प्रतिशरीरमित्यभिप्रायः । ४ सङ्ग्रामे सुहूर्तं प्रवर्तमाने सति । ५ 'दोषा वाच्यांशुः' न्यायेनापि शृङ्गणां दोषा न प्रत्यक्षं वाच्याः । यद्यपि परोक्षेऽपि नामी निन्द्याः, किंतु सति तादृशे प्रसङ्गे इति यथोक्तम् । ६ पशूनाम् । ७ 'कोपो मुनीनां चाण्डालः सर्वं चाण्डालनिन्दकः ।' इति पाठान्तरे सर्वेत्यादिर्निधेयविमर्शो भवन्मतयोगबुद्धः । कोप इत्यादिरपि पञ्चमवर्णस्य हस्वरवाभावाद् बुद्धः पाठः ।

मेघसमं तोयं नास्ति चात्मसमं बलम् । नास्ति चक्षुःसमं तेजो नास्ति धान्यसमं प्रियम् ॥ २९५ ॥ अधना धनमिच्छन्ति वादमिच्छन्ति गर्विताः । मानवाः स्वर्गमिच्छन्ति मोक्षमिच्छन्ति पण्डिताः ॥ २९६ ॥ सत्येन धार्यते पृथ्वी सत्येन तपते रविः । सत्येन वायवो वाप्ति सर्वं सत्ये प्रतिष्ठितम् ॥ २९७ ॥ हस्तस्य भूषणं दानं सत्यं कण्ठस्य भूषणम् । श्रोत्रस्य भूषणं शास्त्रं भूषणैः किं प्रयोजनम् ॥ २९८ ॥ युक्त-मुक्तं पुराविद्धिश्चिन्ता जैर्तिः सुदारुणा । न मेघजैर्लङ्घनैर्वा न चान्यैरुपशाम्यति ॥ २९९ ॥ आवृत्तः क्रियतां मौङ्गे पापहारिणि वारिणि । स्तनमध्ये तरुण्या वै मनोहारिणि हारेणि ॥ ३०० ॥ सुभाषित-रसास्वादः प्रौढस्त्रीसंगमस्तथा । सेवा विवेकिनो राज्ञो दुःखनिर्मूलनं त्रयम् ॥ ३०१ ॥ ईर्ष्यां घृणी त्वसतुष्टः क्रोधनो नित्यशङ्कितः । परमाग्योपजीवी च षडेते दुःखमागिनः ॥ ३०२ ॥ नव वज्रं नवं छत्रं नव्या स्त्री नूतनं गृहम् । सर्वत्र नूतनं शस्तं सेवकाश्च पुरातने ॥ ३०३ ॥ वृद्धस्य वचनं ग्राह्य-मापत्काले ह्युपस्थिते । सर्वत्रैवं विचारेण नाहारे न च मैथुने ॥ ३०४ ॥ अतिदूरपथश्रान्ताश्छायां यान्ति च शीतलाम् । शीतलाश्च पुनर्यान्ति का कस्य परिदेवना ॥ ३०५ ॥ अपमानं पुरस्कृत्य मानं कृत्वा च पृष्ठके । स्वकार्यमुद्धरेत्प्राज्ञः कार्यध्वसो हि मूर्खता ॥ ३०६ ॥ कृतस्य कारणं नास्ति मृतस्य मरणं तथा । गतस्य शोचनं नास्ति ह्येतद्वेदविदां मतम् ॥ ३०७ ॥ नाकाले म्रियते जन्तुर्विद्धः शर-शतैरपि । कुशकण्टकविद्धोऽपि प्राप्तकालो न जीवति ॥ ३०८ ॥ निमग्नस्य पयोराशौ पर्वतात्पतितस्य च । तर्क्षकैनापि दष्टस्य आयुर्मर्माणि रक्षति ॥ ३०९ ॥ नाटुषिः कुरुते काव्यं नारदः क्रमपा-ठकः । नादेवाशो ददात्यजं नात्रिण्युः पृथिवीपतिः ॥ ३१० ॥ कवयः किं न पश्यन्ति किं न मक्षन्ति वायसाः । मद्यपाः किं न जल्पन्ति किं न कुर्वन्ति योषितः ॥ ३११ ॥ बह्विज्वालेषु गृहिणी रक्षणीया प्रयत्नतः । वृद्धिक्षयविकाराम्यां स्वाश्रयक्षेममिच्छता ॥ ३१२ ॥ एकस्मिन्निवजिते चित्ते विजितं सकलं जगत् । अजिते तु पुनस्तस्मिन् पुत्रोऽपि विनिर्जितः ॥ ३१३ ॥ अस्थिरं जीवितं लोके चास्थिरे धनयौवने । अस्थिराः पुत्रदाराश्च धर्मकीर्तिद्वयं स्थिरम् ॥ ३१४ ॥ लालयेत्पञ्च वर्षाणि दश वर्षाणि ताडयेत् । प्राप्ते तु षोडशे वर्षे पुत्रं मित्रवदाचरेत् ॥ ३१५ ॥ यो यस्योपकृतेर्हेतुः स क्षुद्रोऽपि महीयते । आस्तु विघ्नेश्वरः स्तौति मयूरं च षडाननः ॥ ३१६ ॥ श्यामा मन्थरगमिन्यः पीनोन्नतपयोधराः । महिष्यश्च महिष्यश्च सन्ति पुण्यवता गृहे ॥ ३१७ ॥ पदे पदे च रत्नानि योजने रसकूपिका । माग्यहीना न पश्यन्ति बहुरत्ना वसुधरा ॥ ३१८ ॥ राजा वेद्या यमो बहिः प्राघूर्णो बालयाचकौ । परदुःखं न जानन्ति ह्यष्टमो ग्रामकण्टकः ॥ ३१९ ॥ क्रोधो मूलमनर्थानां क्रोधः ससारबन्धनम् । धर्मक्षयकरः क्रोधस्तस्मात्क्रोधं त्रिर्वर्जयेत् ॥ ३२० ॥ प्रेम सत्यं तपोरेव ययोर्योगवियोगयोः । वत्सरा वासरीयन्ति वत्सरीयन्ति वासराः ॥ ३२१ ॥ किं धनेन कुबेरस्य सुभाषितगुणेन किम् । वाचस्पतेश्च दीपेन रवेः सिन्धोश्च बिन्दुना ॥ ३२२ ॥ मधुना सिञ्चयेन्निम्बं निम्बः किं मधुरायते । जातिस्वभावदोषोऽयं कटुकत्वं न मुञ्चति ॥ ३२३ ॥ कर्तव्यमेव कर्तव्यं प्राणैः कण्ठगतैरपि । अकर्तव्यं न कर्तव्यं प्राणैः कण्ठगतैरपि ॥ ३२४ ॥ अग्निहोत्रं गृहं क्षेत्रं मित्रं भार्या सुतं शिशुम् । रिक्तपाणिर्न पश्येच्च राजानं देवतां गुरुम् ॥ ३२५ ॥ उत्तमं स्वाजितं भुक्तं मध्यमं पिबुरजितम् । कनिष्ठं आतृषितं च स्त्रीवित्तमवमाधनम् ॥ ३२६ ॥ अलसस्य

१ ज्ञानिनः । २ उधरः । ३ निवासः । ४ गङ्गातटे इति भावः । ५ वैराग्याभावे सम्पत्त्यां च क्षत्यामिति शेषः । ६ विषधरविशेषेण । ७ लल्लाट्यः । ८ मुन्दर्यः ।

कुतो विद्या निर्विद्यस्य कुतो धनम् । निर्वनस्य कुतो मित्रममित्रस्य कुतः सुखम् ॥ ३२७ ॥
 अनर्थमपि माणिक्य हेमाश्रयमपेक्षते । अनाश्रया न शोभन्ते पण्डिता वनिता लताः ॥ ३२८ ॥
 विप्रार्थेषु धनक्षीणं स्वदारगतयौवनम् । स्वामिकार्ये हतपाणमन्ते तिष्ठति माधवः ॥ ३२९ ॥
 न विश्वसेदमित्रस्य मित्रस्यापि न विश्वसेत् । कदाचित्कुपितं मित्र सर्वं गुह्यं प्रकाशयेत् ॥ ३३० ॥
 अत्रच्छाया तृणाग्निश्च खले प्रीतिः स्थले जलम् । वेश्यासक्तिः कुमित्रं च षडेते बुद्धदोषमाः ॥ ३३१ ॥
 प्रमदा मदिरा-लक्ष्मीर्विज्ञेया त्रिविधा सुरा । दृष्ट्वैवोन्मादयत्येका पीता चान्यातिसचयात् ॥ ३३२ ॥
 राजपत्नी गुरोः पत्नी भ्रातृपत्नी तथैव च । श्वश्रूश्च जननी चेति पञ्चैता मातरः स्मृताः ॥ ३३३ ॥
 इक्षुदण्डास्तिलाः शूद्राः कामिनी हेम मेदिनी । दधिचन्दनताम्बूलमित्येषा मर्दनं शुभम् ॥ ३३४ ॥
 पराधीन वृथा जन्म परस्त्रीषु वृथा सुखम् । परगोहे वृथा लक्ष्मीर्विद्या या पुस्तके वृथा ॥ ३३५ ॥
 असमाने तपोवृद्धिः संमानाच्च तगःक्षयः । पूजया पुण्यहानिः स्यान्निन्दया सद्गतिर्भवेत् ॥ ३३६ ॥
 ध्यानमग्नं बकानां च मोहोऽग्नं जारसुश्रुताम् । खलानां साधुता चाग्नं परप्राणान्तकृन्तनम् ॥ ३३७ ॥
 ललितान्तानि गीतानि प्रसूतान्तं च यौवनम् । विशाखान्तानि मेघानि तक्रान्तं खलु भोजनम् ॥ ३३८ ॥
 धातुः परीक्षा दुर्मिक्षे स्त्रीपरीक्षा च निर्धने । युद्धे शूरपरीक्षा च मृगयोरत्यन्तमापदि ॥ ३३९ ॥
 अन्यमाश्रयते लक्ष्मीस्त्वन्यमन्यं च मेदिनी । अनन्यगामिनी पुसा कीर्तिरेका पतिव्रता ॥ ३४० ॥
 न कालः खड्गमुद्यम्य शिरः कृन्तति कस्यचित् । कालस्य बलमेतावद्विपरीतार्थदर्शनम् ॥ ३४१ ॥
 जानन्नपि जनो दैवात्प्रकरोति विगर्हितम् । न कर्म गर्हितं लोके कस्यचिद्रोचते कृतम् ॥ ३४२ ॥
 सद्भावेन जयेन्मित्रं सद्भावेन च बान्धवान् । स्त्रीभृत्यान्दानमानाभ्यां दाक्षिण्येनेतरं जनम् ॥ ३४३ ॥
 सतोषस्त्रिषु कर्तव्यः स्वदारे भोजने धने । त्रिषु चैव न कर्तव्यो दाने तपसि पाठने ॥ ३४४ ॥
 न पुत्रात्परमो लाभो न भार्यायाः परं सुखम् । न धर्मात्परमं मित्रं नादृतात्पातकं परम् ॥ ३४५ ॥
 ज्ययासमपि शीलेन विहीनं नैव पूजयेत् । अपि शूद्रं च धर्मज्ञं सद्गुणमपि पूजयेत् ॥ ३४६ ॥
 शत्रोरपि गुणा बाध्या दोषा बाध्या गुरोरपि । सर्वदा सर्वयत्नेन पुत्रे शिष्यवदाचरेत् ॥ ३४७ ॥
 सुकृते योजयेत्कन्या पुत्रं विद्यासु योजयेत् । व्यसने योजयेच्छत्रुमिष्टं धर्मेण योजयेत् ॥ ३४८ ॥
 नक्षत्रभूषणं चन्द्रो नारीणां भूषणं पतिः । पृथिव्या भूषणं राजा विद्या सर्वस्य भूषणम् ॥ ३४९ ॥
 लालने बहवो दोषास्ताडने बहवो गुणाः । तस्मात्पुत्रं च शिष्यं च ताडयेत् न तु लालयेत् ॥ ३५० ॥
 दूरतः शोभते मूर्खो लम्बशाटपटावृतः । तावच्च शोभते मूर्खो यावत्किञ्चिन्न भाषते ॥ ३५१ ॥
 सङ्कटेषु च मित्रं यः पुनः सधातुमिच्छति । स मृत्युमुपगृह्णाति गर्भमश्वतरी यथा ॥ ३५२ ॥
 न कश्चित्कस्यचिन्मित्रं न कश्चित्कस्यचिन्निपुः । कारणेन हि जायन्ते मित्राणि रिपवस्तथा ॥ ३५३ ॥
 हस्ती हस्तसहस्रेण शतहस्तेन बाजिनः । शृङ्गिणो दशहस्तेन स्थानत्यागेन दुर्जनः ॥ ३५४ ॥ आपदर्थं
 धनं रक्षेद्द्वारान् रक्षेद्द्वारैरपि । आत्मानं सततं रक्षेद्द्वारैरपि धनैरपि ॥ ३५५ ॥ परदारान्परद्वयं परीनाद परस्य
 च । परीहासं गुरोः स्थाने चापल्यं च विवर्जयेत् ॥ ३५६ ॥ अप्रगल्भस्य या विद्या कृपणस्य च यद्वनम् ।

१ शत्रोः । २ यस्य यो निन्दकः स तस्य पापान्यादत्त इति स्वपापेषु परैर्गृहीतेषु सद्गतिः
 शास्त्रदृष्ट्या सिद्धा, आत्मकृतया महात्मत्वख्यात्या प्रतिष्ठाकृपा सद्गतिः । यद्वासद्गतिरिति
 च्छेदः । निरादरकृपा दुर्गतिरिति भावः । ३ वेश्यानाम् । ४ सन्तानसम्पत्त्युत्तरं प्राप्तनसम्भो-
 गानन्दानुपलब्धेः । ५ विशाखा नाम नक्षत्रं तत्र पावससूर्यसङ्क्रमणं स्यात्तद्वधीति भावः ।
 तत्र सूर्यसङ्क्रमणं हि प्रायोमार्गे सम्भवति ।

यच्च बाहुबलं, भीरोर्व्यर्थमेतन्नयं भुवि ॥ ३५७ ॥ शरीरनिरपेक्षस्य दक्षस्य व्यवसायिनः । बुद्धिप्रार-
ब्धकार्यस्य नास्ति किञ्चन दुष्करम् ॥ ३५८ ॥ असुयया हतेनैव पूर्वोपायोद्यमैरपि । कर्तृणां गृह्यते
संपत्सुहृद्भिर्मन्त्रिभिस्तथा ॥ ३५९ ॥ अतिदक्षिण्ययुक्तानां । शङ्कितानां पदे पदे । परापवादमीरूपां
दूरतो यान्ति सम्पदः ॥ ३६० ॥ आदानस्य प्रदानस्य कर्तव्यस्य च कर्मणः । क्षिप्रमक्रियमाणस्य कालः
प्रिवति तत्रसम् ॥ ३६१ ॥ न स्वल्पस्य कृते भूरि, नाशयेन्मतिमान्नरः । एतदेव हि पाण्डित्य न
स्त्रत्पादुरीनाशनम् ॥ ३६२ ॥ अफलानि दुरन्तानि समव्ययफलानि च । अशक्यानि च वस्तूनि
नारमेत, विचक्षणः ॥ ३६३ ॥ किं नु मे स्यादिदं कृत्वा किं नु मे स्यादकुर्वतः । इति संचिन्त्य मनसा
प्राज्ञः कुर्वीत वा न वा ॥ ३६४ ॥ देहे पातिनि कारक्षा यशो रक्ष्यमपातवत् । नरः पतितकायो-
ऽपि यशःकायेन जीवति ॥ ३६५ ॥ निमेषमार्गमपि ते वयो गच्छन्ति तिष्ठति । तस्मादेहेभ्यनित्येषु
कीर्तिमेकामुषार्जय ॥ ३६६ ॥ बुधोप्रेन गुणान्ब्रूयात्साधु वेत्ति यतः स्वयम् । मूर्खोप्रेऽपि च न ब्रूयाद्
बुधोप्रेक्तं नावेति सः ॥ ३६७ ॥ यावत्स्वस्थमिदं देहं, यावन्मृत्युश्च दूरतः । तावदात्महितं कुर्यात्
प्राणान्ते किं करिष्यसि ॥ ३६८ ॥ यः शास्त्रविधिमुत्पद्यते वर्तते कर्मकारतः । न स मूढः क्षुभं
विन्देत्प्लुतं स्याद्विपत्तिमाक् ॥ ३६९ ॥ मूल दोषस्य हिंसोद्वेगकामौ सं मा पुषः । तौ हि तत्त्वा-
वबोधस्य दुस्संश्रुतावुपप्लवौ ॥ ३७० ॥ अभिद्वेहेण भूतानामर्जयन्गात्ररीः श्रियः । उदन्वानिव सिन्धु-
नामापदामेति पात्रताम् ॥ ३७१ ॥ या गम्याः सत्सहायानां यासु खेदो मय यतः । तासां किं यत्र
दुःखाय विपदायिबः सम्पदाम् ॥ ३७२ ॥ दुरासदानरीनुग्रान्धृतेर्विश्वासजन्मनः । भोगान्भोगनिवाहेयो-
नभ्यास्यापन्नं दुर्लभा ॥ ३७३ ॥ नान्तरङ्गा श्रियो जातु प्रियैरासां न भूयते । आसक्तास्तास्वमी मूढा
वामशीला हि जन्तवः ॥ ३७४ ॥ कोऽपवादः स्तुतिपदे यदशीलेषु चञ्चलाः । माधुवृत्तानपि क्षुद्रा
विक्षिपन्त्येव सम्पदः ॥ ३७५ ॥ कृतबानन्यदेहेषु कर्ता च विधुरं मनः । अप्रियैरिव संयोगो विप्र-
योगः प्रियैः सह ॥ ३७६ ॥ शून्यमाकीर्णतामेति तुल्यं व्यसनमुत्सवैः । विप्रलम्भोऽपि लामाय सति
प्रियसमागमे ॥ ३७७ ॥ तदा रम्याप्यरम्याणि प्रियाः शैल्य तदाऽसवः । तदैकाकी सबन्धुः संजिष्टेन
रहितो यदा ॥ ३७८ ॥ युक्तः प्रमाद्यसि हितादपेतः परितप्यसे । यदि नेष्टात्मनः पीडा सा
सञ्जि भवता जने ॥ ३७९ ॥ जन्मिनोऽस्य स्थितिं विद्वांल्लक्ष्मीमिव चलाचलाम् । भवान्मा त्वं बधी-
न्याय्य न्यायाधारा हि सावर्धः ॥ ३८० ॥ अविज्ञातप्रबन्धस्य बन्धो वाचस्पतेरिव । व्रजत्यफलतामेव
नयद्गृहं हवेहितम् ॥ ३८१ ॥ कर्मोपेतं फलं पुसा बुद्धिः कर्मानुसारणी । तथाऽपि सुधिया भाव्यं
सुविचार्यैव कुर्वता ॥ ३८२ ॥ मनसा चिन्तितं कर्म वचसा न प्रकाशयेत् । अन्यलक्षितकार्यस्य यतः
सिद्धिर्न जायते ॥ ३८३ ॥ कुदेशं च कुवृत्तिं च कुर्यात् कुनदीं तथा । कुद्रव्यं च कुभोज्यं च वर्जयेत्
विचक्षणः ॥ ३८४ ॥ अस्ति पुत्रो वशे यस्य भृत्यो भार्या तथैव च । अमावे सति सन्तोषः
स्वर्गस्थोऽसौ महीतले ॥ ३८५ ॥ माता यस्य गृहे नास्ति भार्या चाप्रियवादिनी । अरण्य तेन
गन्तव्यं यथाऽरण्यं तथा गृहम् ॥ ३८६ ॥ कोक्लिन्नां स्वरो रूपं नारीरूपं पतिव्रतम् । विद्या रूपं
कुरुपाणा क्षमा-रूपं तपस्विनाम् ॥ ३८७ ॥ अविद्य जीवनं शून्यं दिक्शून्यं चेदबन्धवः । पुत्र-
हीनं गृहं शून्यं सर्वशून्या दरिद्रता ॥ ३८८ ॥ अदाता वशदोषेण कर्मदोषादरिद्रता । उन्मादो मातु-
दोषेण पितृदोषेण मूर्खता ॥ ३८९ ॥ अतिदर्ये हता लङ्का अतिमाने च कौरवाः । अतिदाने बलि-

वैदः सर्वमत्यन्तगर्हितम् ॥ ३९० ॥ वस्त्रहीनस्त्वलकारो घृतहीनं च भोजनम् । स्तनहीना च या
नारी विद्याहीन च जीवन्म ॥ ३९१ ॥ पुत्रप्रयोजना दाराः पुत्रः पिण्डप्रयोजनः । हितप्रयोजनं मित्र
घन सर्वप्रयोजनम् ॥ ३९२ ॥ दुर्लभं सस्कृतं वाक्यं दुर्लभः क्षेमकृत्सुतः । दुर्लभा सदृशी भार्या
दुर्लभः स्वजनः प्रियः ॥ ३९३ ॥ अशोच्यो निर्धनः प्राज्ञोऽशोच्यः पण्डितबान्धवः । अशोच्या विषवा
नारी पुत्रपौत्रप्रतिष्ठिता ॥ ३९४ ॥ अविद्यः पुरुषः शोच्यः शोच्य मैथुनमप्रजम् । निराहाराः प्रजाः
शोच्याः शोच्यं राज्यमराजकम् ॥ ३९५ ॥ कुलीनैः सह संपर्कं पण्डितैः सह मित्रताम् । ज्ञातिमिश्रं सम
मेलं कुर्वाणो न विनश्यति ॥ ३९६ ॥ कष्टा दृष्टिः पराधीना कष्टो वासो विराग्यः ।
निधनो व्यवसायश्च सर्वकार्यं दरिद्रता ॥ ३९७ ॥ तत्करस्य कुतो धर्मो दुर्जनस्य कुतः
क्षमा । वेश्यानां च कुतः स्नेहः कुतः सत्यं च कामिनाम् ॥ ३९८ ॥ प्रेषितस्य कुतो मानं कृतेप-
नस्य कुतः सुखम् । कुतः स्त्रीणां सतीत्वं च कुतो मैत्री खलस्य च ॥ ३९९ ॥ दुर्बलस्य बलं राजा
बालानां रोदनं बलम् । बलं मूर्खस्य मौनित्वं चौराणाममृतं बलम् ॥ ४०० ॥ यो ध्रुवाणि परित्यज्या-
ध्रुवं कर्म निषेवते । ध्रुवाणि तस्य नश्यन्त्यध्रुवं तज्जगमेव च ॥ ४०१ ॥ शुष्कं मांसं स्त्रियो वृद्धा
सता निन्दाऽसता रतिः । प्रमाते मैथुनं निद्रा सद्यः प्राणहराणि षट् ॥ ४०२ ॥ सद्योमांसं नवान्नं च
बाला स्त्री क्षीरमोजनम् । घृतमुष्णोदकं चैव सद्यः प्राणकराणि षट् ४०३ ॥ सिंहादेकं बकादेकं षट्
शुनं स्त्रीणि गर्दमात् । वायसात्पञ्च शिक्षेत् चत्वारि कुक्कुटादपि ॥ ४०४ ॥ प्रभूतमल्पकार्यं वयो
नरः कर्तुमिच्छति । सर्वारम्भेण यत्कुर्यात्सिंहादेकं प्रकीर्तितम् ॥ ४०५ ॥ सर्वेन्द्रियाणि संयम्य बक-
वत्पतितो जनः । कालदेशोपपन्नानि सर्वकार्याणि साधयेत् ॥ ४०६ ॥ बह्वंशी स्वल्पसत्पुष्टः सुभिद्रः
शीघ्रचेतनः । प्रभुमत्तश्च शूरश्च ज्ञातव्याः षट् शुनो गुणाः ॥ ४०७ ॥ अविश्रामं वहेद्भारं शीतोष्णं
च न विन्दति । ससतोषस्तथा नित्यं स्त्रीणि शिक्षेत् गर्दमात् ॥ ४०८ ॥ गूढमैथुनधाष्टर्षे च काले
चालयसग्रहम् । अप्रमादमनालस्य पञ्च शिक्षेत् वायसात् ॥ ४०९ ॥ युद्धं च प्रातस्तथान्नं भोजनं
सह बन्धुभिः । स्त्रियमापद्रुतां रक्षेच्चतुः शिक्षेत् कुक्कुटात् ॥ ४१० ॥ कोऽतिमारः समर्थानां किं
दूरं व्यवसायिनाम् । को विदेशः सविद्यानां कः परः प्रियवादिनाम् ॥ ४११ ॥ आपदा कथितः
पन्था इन्द्रियाणामसयमः । तज्यः सपदा मार्गो येनेष्ट तेन गम्यताम् ॥ ४१२ ॥ न च विद्यासमो
बन्धुर्न च व्याधिसमो रिपुः । न चापत्यंसमः खेहो न च दैवात्परं बलम् ॥ ४१३ ॥ समुद्रावरणा
भूमिः प्राकारावरणं गृहम् । नरेन्द्रावरणा देशाश्चरित्रावरणाः स्त्रियः ॥ ४१४ ॥ घृतकुम्भसमा नारी
तप्ताङ्गतरसमः पुमान् । तप्ताद्भूतं च बहिः च नैकत्र स्थापयेद्भवः ॥ ४१५ ॥ आहारो द्विगुणः स्त्रीणां
बुद्धिस्तासां चतुर्गुणा । वज्रगो व्यवसायश्च कामध्याष्टगुणः स्मृतः ॥ ४१६ ॥ जीर्णमन्त्रं प्रशंसन्ति भार्या
च गतयोविनाम् । रणात्प्रत्यागतं शूरस्य च गृहमागतम् ॥ ४१७ ॥ असत्पुष्टां द्विजां नष्टाः सत्पु-
ष्टाश्च महोभुजः । सलज्जा गणिका नष्टा निर्लज्जाश्च कुलस्त्रियः ॥ ४१८ ॥ अवशपतितो राजा
मूर्खपुत्रश्च पण्डितः । अंधनश्च घनं प्राप्तं स्तुर्गन्धमन्यते जगत् ॥ ४१९ ॥ पुस्तकैश्चोक्तुं या विद्या
परहस्तगतं धनम् । कार्यकाले समुत्पन्ने न सा विद्या न तद्धनम् ॥ ४२० ॥ पादपांशो मयं वातात्प-
मानां शिशिराङ्गयम् । पर्वतानां मयं वज्रात्साधूनां दुर्जनाङ्गयम् ॥ ४२१ ॥ यस्य क्षेत्रं नदीतीरे भार्या

१ पतितस्तना । २ पिण्डदानार्थमावश्यकः । ३ कुक्कुटात् । ४ बहुभोजनकारी ।
५ सस्याशुत्पत्तिस्थानं वा गृहम् ।

वापि परप्रिया । पुत्रस्य विनयो नास्ति मृत्युरेव न संशयः ॥ ४२२ ॥ असंभाव्यं न वक्तव्यं प्रत्यक्ष-
मपि दृश्यते । शिला तरति पानीये गीतं गायति वानरः ॥ ४२३ ॥ सुमिक्षं कृषके
नित्यं नित्यं सुखमरोगिणि । मार्या भर्तुः प्रिया यस्य तस्य नित्योत्सवं गृहम् ॥ ४२४ ॥
हतमश्रोत्रियं श्राद्धं हतो यज्ञस्त्वदक्षिणः । हता रूपवती बन्ध्या हतं सैन्यमनायकम् ॥ ४२५ ॥
किं कारिष्यन्ति वक्तारः श्रोता यत्र न विद्यते । नम्रक्षपणके देशे रजकः किं कारिष्यति ॥ ४२६ ॥
अजरामरवत्प्राज्ञो विद्यामर्थं च चिन्तयेत् । गृहीत इव केशेषु मृत्युना धर्ममाचरेत् ॥ ४२७ ॥
आयुः कर्म च वित्तं च विद्या निर्धनमेव च । पक्षैतान्यपि सज्यन्ते गर्भस्थस्यैव देहिर्नः ॥ ४२८ ॥
यदभावि न तद्भावि भावि चेन्न तदन्यथा । इति चिन्ताविषण्णोऽयमर्गदः किं न पीयते ॥ ४२९ ॥
नाद्रव्ये निहिता काचित्क्रिया फलवती भवेत् । न व्यापारशतेनापि शुक्लवत्पाठयते वक्ताः ॥ ४३० ॥
शोकस्थानसहस्राणि भयस्थानशतानि च । दिवसे दिवसे मूढमाविशन्ति न पण्डितम् ॥ ४३१ ॥
उत्थायोत्थाय बोद्धव्यं महद्भयमुपस्थितम् । मरणव्याधिशोकानां किमद्य निपत्तिष्यति ॥ ४३२ ॥
अनिष्टादिष्टलाभेऽपि न गतिर्जायते शुभा । यत्रास्ते विषसंसर्गोऽधृत तदपि मृत्यवे ॥ ४३३ ॥
न सशयमनारुह्य नरो भद्राणि पश्यति । सशयं पुनरारुह्य यदि जीवति पश्यति ॥ ४३४ ॥
गतानुगतिको लोकः कुट्टिनीमुपदेशिनीम् । प्रमाणयति नो घर्मे यथा गोघ्नमपि द्विजम् ॥ ४३५ ॥
प्राणा यथात्मनोऽभीष्टा भूतानामपि ते तथा । आत्मौपम्येन भूतेषु दयां कुर्वन्ति साधवः ॥ ४३६ ॥
प्रत्याख्याने च दाने च सुखदुःखे प्रियाप्रिये । आत्मौपम्येन पुरुषः प्रमाणमधिगच्छति ॥ ४३७ ॥
अवशेन्द्रियचित्तानां हस्तिस्नानमिव क्रिया । दुर्भगामरणप्रायो ज्ञानं मारः क्रियां विना ॥ ४३८ ॥ शङ्कामिः सर्व-
माक्रान्तमन्नं पानं च भूतले । प्रवृत्तिः कुत्र कर्तव्या जीवितव्यं कथं नु वा ॥ ४३९ ॥ सुमहान्यपि
शास्त्राणि धारयन्तो बहुश्रुताः । छेत्तारः सशयानां च क्लिश्यन्ते लोभमोहिताः ॥ ४४० ॥ षड्दोषाः
पुरुषेणेह हार्तव्या भूतिमिच्छता । निद्रा तन्द्रा भय क्रोध आलस्यं दीर्घसूत्रता ॥ ४४१ ॥ माता
मित्रं पिता चेति स्वभावाश्रितयं हितम् । कार्यकारणतश्चान्ये भवन्ति हितबुद्धयः ॥ ४४२ ॥
जातिमात्रेण किं कश्चिद्व्यते पूज्यते कश्चित् । व्यवहारं परिज्ञाय बन्धः पूज्योऽथवा भवेत् ॥ ४४३ ॥
तृणानि भूमिरुदकं वाक्चतुर्थी च सूत्रेता । एतान्यपि सतां गेहे नोच्छिद्यन्ते कदाचन ॥ ४४४ ॥ आप्तु
मित्रं जानीयाद्युद्धे श्वरमुणे शुचिम् । मार्या क्षीणेषु वित्तेषु व्यसनेषु च बान्धवान् ॥ ४४५ ॥
सुद्धदां हितकामानां यः शृणोति न माषितम् । विपत्सनिहिता तस्य स नरः शत्रुनन्दनः ॥ ४४६ ॥
अपराधो न मेऽस्तीति नैतद्विश्वासकारणम् । विद्यते हि वृशसेभ्यो मय गुणवतामपि ॥ ४४७ ॥ दीप-
निर्वाणगन्धं च सुहृद्वाक्यमरुन्धतीम् । न जिघ्रन्ति न शृण्वन्ति न पश्यन्ति गतायुषः ॥ ४४८ ॥
मार्जारो महिषो मेषः काकः कापुरुषस्तथा । विश्वासात्मभवन्त्येते विश्वासस्तत्र नो हितः ॥ ४४९ ॥
यदशक्यं न तच्छक्यं यच्छक्यं शक्यमेव तत् । नोदके शकटं याति न च नौर्गच्छति स्थले ॥ ४५० ॥
ब्रवत्वात्सवलोहानां निमित्तान्मृगपक्षिणाम् । मयाहोभाच मूर्खाणां सगतं दर्शनात्सताम् ॥ ४५१ ॥

१ दिग्गम्बरसंन्यासिनां देशे । २ मरणम् । ३ प्राणिनः । ४ औषधम् । ५ अर्थाणि ।
६ यथा गोघ्नमपि द्विजं प्रमाणयति, न तथोपदेशिनीमपि कुट्टिनीमिति भावः । ७ निराकरणे ।
८ त्याग्याः । ९ सत्या मधुरा च ।

पटुत्वं सत्यवादित्वं कथायोगेन ब्रुयते । अस्तम्बत्वमचापह्यं प्रत्यक्षेणावगम्यते ॥ ४९२ ॥ लोकयात्रा
मय लज्जा दाक्षिण्य त्यागशीलता । पञ्च यत्र न विद्यन्ते न कुर्यात्तत्र संस्थितिम् ॥ ४९३ ॥ अपुत्रस्य
गृह शून्यं सन्मित्ररहितस्य च । मूर्खस्य च दिशः शून्याः सर्वशून्याः दरिद्रता ॥ ४९४ ॥ परिच्छेदो हि
पाण्डित्यं यदापन्ना विपत्तयः । अपरिच्छेदकर्तृणा विपदः स्युः पदे पदे ॥ ४९५ ॥ पानीय वा निरा-
यासं स्वादन्नं वा मयोत्तरम् । विचार्यं खलु पश्यामि तत्सुखं यत्र निर्द्वेतिः ॥ ४९६ ॥ जलमग्निर्विष
शस्त्र क्षुद्रबाधिः पतनं गिरेः । निमित्तं किञ्चिदासाद्य देही प्राणान्विमुञ्चति ॥ ४९७ ॥ नामाप्यमभि-
वाञ्छन्ति नष्ट नेच्छति शोचितुम् । आपत्स्वपि न मुञ्चन्ति नराः पण्डितसुद्वयः ॥ ४९८ ॥ सुखमा-
पतितं सेव्यं दुःखमापतितं तथा । चक्रनत्परिवर्तन्ते दुःखानि च सुखानि च ॥ ४९९ ॥ वृत्त्यर्थं नाति
चेष्टेत सा हि धात्रैव निर्मिता । गर्मादुत्पतिते जन्तौ मातुः प्रसवतः स्तनौ ॥ ५०० ॥ येन शुक्ली-
कृता हसाः शुक्राश्च हरितीकृताः । मयूराभिजिता येन स ते वृत्तिं विधास्यति ॥ ५०१ ॥ परार्थ
यस्य वित्तेहा वर तस्य निरीहता । प्रक्षालनाद्धि पङ्कस्य दूरादस्पर्शनं वरम् ॥ ५०२ ॥ जन्मनि क्लेशबहुले
किं नु दुःखमतः परम् । इच्छासपद्यतो नास्ति यच्चेच्छा न निवर्तते ॥ ५०३ ॥ पद्यदेव हि
वाञ्छेत ततो वाञ्छा प्रवर्तते । प्राप्त एवार्थतः सोऽर्थो यतो वाञ्छा निवर्तते ॥ ५०४ ॥ अम्मासि
जलजन्तूनां दुर्गं दुर्गनिवासिनाम् । स्वभूमिः श्वार्पदादीनां राज्ञा मन्त्री परबलम् ॥ ५०५ ॥ कायः
संनिहितापायः सपदः पदमापदम् । समागमाः सापगमाः सर्वमुत्पादि मङ्गुरम् ॥ ५०६ ॥ अधोऽधः
पश्यतः कस्य महिमा नोपनीयते । उपर्युपरि पश्यन्तः सर्व एव दरिद्रति ॥ ५०७ ॥ अलम्ब चैव
लिप्सेत लम्ब रक्षेदवेक्षया । रक्षितं वर्धयेत्सम्यग्बुद्ध तीर्थेभ्युं निक्षिपेत् ॥ ५०८ ॥ शीतवातातपक्लेशा-
न्सहन्ते यान्पराश्रिताः । तदशेनापि मेधावी तपस्त्यक्त्वा सुखी भवेत् ॥ ५०९ ॥ एतावज्जन्मसाफल्य
यदनार्थेत्तद्वृत्तिता । ये पराधीनतां यातास्ते वै जीवन्ति के मृताः ॥ ५१० ॥ आश्रितानां मूर्तौ
स्वामिसेवायां धर्मसेवने । पुत्रस्योत्पादने चैव न सन्ति प्रतिहर्स्तेकाः ॥ ५११ ॥ पृष्ठतः सेवयेदकं
जठरेण हुताशनम् । स्वामिनं सर्वमावेन परलोकममायया ॥ ५१२ ॥ पञ्चभिर्माति दासत्वं पुँरुणैः
कोऽपि मानवः । कोऽपि लक्षैः कृती कोऽपि लक्षैरपि न लभ्यते ॥ ५१३ ॥ वैजिबारणलोहानां
काष्ठपाषाणवाससाम् । नारीपुरुषतोयानामन्तरं महदन्तरम् ॥ ५१४ ॥ आरोप्यते शिला शैले
यत्नेन महता यथा । निपात्यते क्षणेनावस्तथात्मा गुणदोषयोः ॥ ५१५ ॥ अनाद्वृतो विशेषश्चा-
पृष्टोऽपि बहु भाषते । आत्मानं मन्यते प्रीत भूषणस्य स दुर्मतिः ॥ ५१६ ॥ किमप्यस्ति
स्वमावेन सुन्दरं वाप्यसुन्दरम् । यदेव रोचते यस्यै तदेतत्तस्य सुन्दरम् ॥ ५१७ ॥ यस्य यस्य हि
यो भावस्तेन तेन हि त नरम् । अनुग्रविष्य मेधावी क्षिप्रमात्मवशं नयेत् ॥ ५१८ ॥
दोषमीतेरनारम्भस्तत्कापुरुषलक्षणम् । कैरजीर्णमयाङ्गातर्भोजनं परिहीयते ॥ ५१९ ॥ स्थान
एव नियोज्यन्ते भृत्याश्चाभरणानि च । नहि चूडामणिः पादे नूपुरं मूर्ध्नि धार्यते ॥ ५२० ॥
मुकुटे रोपितः काचश्चरणाभरणे मणिः । नहि दोषो मणेरस्ति किंतु मेर्तुरविज्ञता ॥ ५२१ ॥

१ अधुष्टत्वम् । २ विवेचनकारिण्या बुद्ध्या सम्पन्ना, निर्मलबुद्धय इति तु सुवचम् ।
३ जीवनोपायम् । ४ व्याघ्रादीनाम् । ५ जायमानं वस्तु महत्त्वम् । ६ वर्धते । ७ सत्पा-
त्रेषु, धर्मेषु कर्मसु वा । ८ बुद्धिमान् । ९ अपराधीनजीवनोपायत्वम्, स्वातन्त्र्येणवृत्त्युपाजन-
मिति भावः । १० परिपोषणे । ११ प्रतिनिधयः । १२ नाणकविशेषैः रूप्यकैरिति भावः । १३ अश्व-
हस्ति- । १४ मूढः । १५ चतुरः । १६ धारयितुः ।

बालादपि गृहीतव्यं युक्तमुक्तं मन्त्रीभिः । रत्नेरक्षिष्ये किं न प्रदीपस्य प्रकाशनेम् ॥ ४८१ ॥
 बन्धुह्नीभृत्यवर्गस्य बुद्धेः सत्त्वस्य चात्मनः । आपन्निक्रमपाषाणे तरो जानाति सारताम् ॥ ४८३ ॥
 आपुष्पान्मार्गमग्रे कार्यकालात्ययेषु च । कल्याणवन्न न ज्ञादप्युष्टोऽपि हितो नरः ॥ ४८४ ॥
 कुर्वन्नपि व्यलीकानि यः प्रियः प्रिय एव सः । अनेकदोषदुष्टोऽपि क्रायः वस्य न त्रुटमः ॥ ४८५ ॥
 अप्रियाप्यपि कुर्वाणो यः प्रियः प्रिय एव सः । दग्धमग्निदिरत्नोरेऽपि कस्य वहा-
 वनादहः ॥ ४८६ ॥
 ज्ञप्रियस्यापि पथ्यस्य परिणामः सुखावहः । तत्ता श्रोता न यत्रास्ति रमन्ते
 तत्र संपदः ॥ ४८७ ॥
 न परस्यापराधेन परेषां दण्डमाचरेत् । आत्मनावगतं कृत्वा बध्नीयात्पूज-
 येच वा ॥ ४८८ ॥
 गुणदोषाननिश्चित्य विधिर्न ग्रहनिग्रहे । त्वनाशाय यथा न्यस्तो दर्पात्सर्पमुखे
 करः ॥ ४८९ ॥
 परामर्शं परिच्छेत्तुं योग्यायोग्यं न वेत्ति यः । अस्तीह सस्य विज्ञानं स कृच्छ्रेऽपि न
 सीदति ॥ ४९० ॥
 द्वयोरेव सम वित्तं द्वयोरेव सम त्रलम् । तयोर्विवादो मैत्री वा नोत्तमाधर्मयोः
 क्वचित् ॥ ४९१ ॥
 बलवानपि नित्येजाः कस्य नाभिमवास्पदम् । निःशङ्क दीयते लोकैः पश्य
 मस्मन्त्रये पदम् ॥ ४९२ ॥
 बन्धुः को नास दुष्टानां कुप्येत्को नातिपाचितः । को न वृष्यति वित्तेन
 कुक्ष्ये को न पण्डितः ॥ ४९३ ॥
 धर्मार्थक्रामतत्त्वज्ञो नैकान्तकरणो भवेत् । वह्नि हस्तस्थमप्यज्ञ
 क्षमावान्मक्षितु क्षमः ॥ ४९४ ॥
 क्षमा शत्रौ च मित्रे च यतीनामेव भूषणम् । अपराविषु सत्त्वेषु
 नृपाणां सैव दूषणम् ॥ ४९५ ॥
 सेवितव्यो महावृक्षः फलच्छायासमन्वितः । यदि दैवाफल
 नास्ति छाया केन निवार्यते ॥ ४९६ ॥
 हीनसेवा न कर्तव्या कर्तव्यो महदाश्रयः । पयोऽपि
 शौण्डिकीहस्ते वारुणीत्यभिधीयते ॥ ४९७ ॥
 महानप्यल्पता याति निर्गुणे गुणविस्तरः । आधारा-
 धेयप्राप्तेन गजेन्द्र इव दर्पणे ॥ ४९८ ॥
 वैद्यानामातुरः श्रेयान्प्राप्सवी मौनियोगिनाम् । विदुषां
 जीवनं मूर्खः सद्गर्णो जीवनं सताम् ॥ ४९९ ॥
 तावद्भयाद्धि भेतव्यं यावद्भयमवागतम् । आगतं तु
 भयं व्रीक्ष्य प्रहर्तव्यममीतवत् ॥ ५०० ॥
 सुपूरा स्यात्कुण्डिका सुपूरो मूषकाङ्गलिः । सुसंतुष्टः का-
 पुरुषः स्वल्पकेनापि तुष्यति ॥ ५०१ ॥
 अस्मत्ता भिद्यते सेतुस्तथा मन्त्रोऽप्यरक्षितः ।
 पैशुन्याद्विद्यते स्नेहो वाचा मिथेत कातरः ॥ ५०२ ॥
 अन्यप्रतापमासाद्य यो दृढत्वं न गच्छति ।
 जंतुषामरणस्येव रूपेणापि हि तस्य किम् ॥ ५०३ ॥
 मये वा यदि वा हर्षे संप्राप्ते यो विमर्शयेत् ।
 कृत्यं न कुरुते वेगोऽज्ञं स संतापमाप्नुयात् ॥ ५०४ ॥
 न विष्यन्ते ह्यविश्रस्ता बलिभिर्दुर्बला अपि ।
 विश्वस्तास्त्वेव वच्यन्ते बलिनो दुर्बलैरपि ॥ ५०५ ॥
 महामतिरपि प्राज्ञो न विश्वासं ब्रजेद्रिपौ । विश्वा-
 सान्निदेशेन्द्रेण ^१दिर्तोर्मो निदारितः ॥ ५०६ ॥
 मन्त्रिणां मित्रसंघाने मिषजा सानिप्रातिके । कर्मणि
 व्यव्यते प्रज्ञा स्वस्ये क्ते वा न पण्डितः ॥ ५०७ ॥
 अमृतं शिशिरे बहिरमृतं प्रियदर्शनम् । अमृतं
 राजसमानममृतं क्षीरभोजनम् ॥ ५०८ ॥
 सर्पाणां च खलानां च परद्रव्यापहारिणाम् । अभिप्राया न
 सिद्धयन्ति तेनेदं वर्तते जगत् ॥ ५०९ ॥
 नाविदग्धैः प्रियं ज्ञात्स्फुटवक्ता न वक्त्रकः । निःस्पृहो

१ प्रकाशः । २ बलस्य । ३ निकषः परीक्षोपल । ४ अप्रियाणि । ५ गृह्यव्यम् । ६ साम-
 र्यात् गौरवदानेश्च । ७ मद्यविक्रेत्री- । ८ मदिरा- । ९ मूर्खेभ्य एवानायासं धनलाभात् ।
 १० एकान्ते विचारितोऽर्थः । ११ लाक्षाणिर्मितस्य भूषणस्य । १२ सम्भ्रमात् अविचारादिति
 यावत् । १३ एकदेन्द्रेण विमातुर्दुरभिप्रायं विज्ञाय शुश्रूषता पवित्रतामनपेक्ष्य शायिताया-
 स्त्वस्या गर्भं प्रविश्य गर्भं वज्रेण चिच्छेद, स एव गर्भो मन्त्रात्मा प्रसिद्धा एकोनपञ्चाद्वैवा
 अभवन्, इति पुराणे । १४ अमृतदरः ।

नाधिकारी स्यान्नाकासी मण्डनप्रियः ॥ ५१० ॥ औषधार्थमुमन्त्राणां बुद्धैश्च महात्मनाम् । असाध्य
नास्ति लोकेऽत्र यद्वाण्डस्य मध्यगम् ॥ ५११ ॥ न यस्य चेष्टितं विद्यां कुलं न पराक्रमम् । न
तस्य विश्वसेत्माज्ञो पदच्छिद्येयमीत्मनः ॥ ५१२ ॥ नष्ट मृतमतिक्रान्तं नानुशोचन्तं पण्डिताः ।
पण्डितानां च मूर्खीणां विशेषोऽयं यतः स्मृतः ॥ ५१३ ॥ अंशोऽध्यानीहं मूर्तमिदं यो
मूढस्तानि शोचति । स दुःखे लभते दुःखं द्वावनर्थी निषेवते ॥ ५१४ ॥ स सुहृद्व्यसने यः स्यात्सि
पुत्रो यस्तु मक्तिमान् । स मृत्यो यो विषेयज्ञः सो मार्या यत्र निवृत्तिः ॥ ५१५ ॥ यत्र देशेऽयं वा
स्थाने मोगान्मुक्त्वा स्ववीर्यतः । तस्मिन्निवमर्हन्तो यो वसेत् पुत्राधमः ॥ ५१६ ॥ येनाहकारयुक्तं
चिरं विलसितं पुरा । दीनं धदति तत्रैव यः परेषां स निन्दितः ॥ ५१७ ॥ मूर्खीणां पण्डितां द्वेष्टा
निर्वनानां महाधनां । व्रतिनः पापशीलानामसतीनां कुलत्रियः ॥ ५१८ ॥ मित्रोऽहो कृतं तन्मतेषां विश्वसि-
घातकः । ते नरो नरकं यान्ति यावच्चन्द्रदिवाकरौ ॥ ५१९ ॥ जिह्वाल्यप्रसक्तानां जलमध्यनिवासि-
नाम् । अचिन्तितो वधोऽज्ञाना मीनानामिव जायते ॥ ५२० ॥ व्यसनेष्वेषु संवेषु यस्य बुद्धिर्न होयते ।
स तेषां पारम्येति तत्प्रमावादसशयम् ॥ ५२१ ॥ मित्रान्साधयत्यर्थान्दुःसाध्यानपि वै श्रुतः । संस्मान्
मित्राणि कुर्वीत समानान्येव चात्मनः ॥ ५२२ ॥ अपि सपूर्णतायुक्तैः कर्तव्याः सुहृदो बुधैः ।
नदीशः परिपूर्णोऽपि चन्द्रोदयमपेक्षते ॥ ५२३ ॥ यो मित्रोऽकृते मूढः आत्मनोऽसिद्धं कुर्वीत । हीनं
वाऽप्यधिकं वाऽपि ह्यस्यता गत्यसौजनः ॥ ५२४ ॥ कारणान्मित्रतां यति कारणोवाति शत्रुताम् ।
तस्मान्मित्रत्वमेवात्र योज्यं वै न धीमताम् ॥ ५२५ ॥ उपकारोच्च लोकीनां निमित्तान्मृगपेक्षिणाम् ।
मयाहोमाच्च मूर्खाणां मैत्री स्यादर्शनात्सताम् ॥ ५२६ ॥ यस्य न ज्ञायते वीर्यं न कुलं न विचेष्टितम् ।
न तेन सर्गतिं कुर्यादित्युवाच बृहस्पतिः ॥ ५२७ ॥ शनैः शनैश्च मोक्षार्थं स्वयं वित्तमुपाजितम् ।
रसायनमिव प्राज्ञैर्हेल्यं न कदाचन ॥ ५२८ ॥ मृतो दरिद्रः पुत्रेषु मृतं मेषुममर्जम् । मृतम-
श्रोत्रियं ब्राह्म मृतो यज्ञस्त्वदक्षिणः ॥ ५२९ ॥ गुरोः सुतीं मित्रमायां स्वामिसेवधगेहिनीम् । यो गच्छति
पुमाहोके तमाहुर्नृणां धातिनम् ॥ ५३० ॥ अयशः प्राप्यते येन येन चापि गतिमिषत् । स्वर्गाच्च अश्यते
येन तत्कर्म न समाचरेत् ॥ ५३१ ॥ यः स्तोकेनैपि सतीष कुस्ते । मन्दधीर्जनः । तस्य मान्य-
विहीनस्य दत्ता श्रीरपि मार्यते ॥ ५३२ ॥ कृतमिष्वयिनो वन्धास्तुक्किमा नोपमुष्यते । चातकः को
वरीकोऽयं यस्यैत्रो वारिवाहकः ॥ ५३३ ॥ तर्वित्यात्सर्वकृत्येषु पुरुषोऽत्र स्वयं प्रभुः । स्त्रीवाक्याङ्कुश-
विर्धुण्णो यावन्नो ध्रियते बलात् ॥ ५३४ ॥ अकृत्य मन्यते कृत्यमगम्य मन्यते सुगेम् । अमस्य
मन्यते मस्य स्त्रीवाक्यमेरितो नरः ॥ ५३५ ॥ अग्निहोत्रफला वेदा शीलवृत्तफलं श्रुतम् । रतिपुत्र-
फला दारा दत्तशुक्तफलं धनम् ॥ ५३६ ॥ आपन्नाशाय विबुधैः कर्तव्याः सुहृदोऽमलाः । न तर-
त्यापदं काश्चिदोऽत्र मित्रविचर्जितः ॥ ५३७ ॥ व्यसनं प्राप्य यो मोहात्केवलं परिदिवयेत् । क्रन्दन
वर्धयत्येव तस्यान्तं नाधिगच्छति ॥ ५३८ ॥ केवलं व्यसनस्योक्तं मेघज नैव पण्डितैः । तस्योच्छेद-
समारम्भो विषादपरिवर्जनम् ॥ ५३९ ॥ नदीनां च कुलानां च मुनीनां च महात्मनाम् । परीक्षा न
प्रकर्तव्या स्त्रीणां दुश्चरितस्य च ॥ ५४० ॥ सद्भिः सबोध्यमानोऽपि दुरात्मा पापशूरः । घृण्यमाण
इवाङ्गारो निर्मलत्वं न गच्छति ॥ ५४१ ॥ जनिता चोपनेता च यश्च विद्यां प्रयच्छति । अज-

१ नश्यति । २ कुरित्तो धीर्बुद्धिर्यस्य सः । ३ अवज्ञाया । ४ कुर्गतिः । ५ अल्पेन ।
६ क्षुद्रः । ७ जलपाने कारायुष्टिं गृहीताधिकारः मेघरूपश्च । ८ विधुण्णः क्षुब्धः । ९ सुगमम् ।
१० विलपेत् । ११ उत्पादकः । १२ उपनयनकारी ।

दाता मयत्राता पञ्चैते पितरः स्मृताः ॥ १४२ ॥ वरं वरयते कन्या माता वित्तं पिता श्रुतम् । बान्धवाः
कुलमिच्छन्ति मिष्टानामितरे जनाः ॥ १४३ ॥ यः पृष्ठा कुर्वते कार्यं प्रष्टव्यान्वान्हितान्गुरुन् ।
न तस्य जायते विघ्नः कस्मिंश्चिदपि कर्मणि ॥ १४४ ॥ कलहान्तानि हर्म्याणि कुषाक्यान्तं च सौह-
दम् । कुराजान्तानि रौघाणि कुकर्मान्तं यशो नृणाम् ॥ १४५ ॥ कृते प्रतिहतिं कुर्याद्विसृते
प्रतिहिंसितम् । न तत्र दोषं पश्यामि दुष्टे दुष्ट समाचरेत् ॥ १४६ ॥ सर्वहिसानिवृत्ता ये नराः
सर्वसहाश्च ये । सर्वस्याश्रयभूताश्च ते नराः स्वर्गागमिनः ॥ १४७ ॥ योऽस्ति यस्य यदा मांसमु-
मयोः पश्यतान्तरम् । एकस्य क्षणिका प्रीतिरन्यः प्राणैर्विमुच्यते ॥ १४८ ॥ मर्त्यमिति यदुःख
पुरुषस्योपजायते । शक्यते नानुमानेन परेण परिवर्णितम् ॥ १४९ ॥ स्वच्छन्दधनजातेन शाकेनापि
प्रपूर्यते । अस्य दग्धोदरस्यार्थे कः कुर्यात्पातकं महत् ॥ १५० ॥ विधया विनयावाप्तिः सा
चेदविनयावहा । किं कुर्मः क प्रति ब्रूमो गैरदाया स्वमातारि ॥ १५१ ॥ वेधा द्वेधा भ्रमं चक्रे
कान्तासु कनकेषु च । तासु तेष्वप्यनासक्तः साक्षाद्भर्गो नराकृतिः ॥ १५२ ॥ द्विः शरं नाभिसं-
घत्ते द्विः स्थापयति नाश्रितान् । द्विर्देदाति न चार्थिभ्यो रामो द्विर्नैव भाषते ॥ १५३ ॥ मुनेरपि धन-
स्थस्य स्वानि कर्माणि कुर्वतः । तत्रापि समवन्त्येते मित्रोदासीनशत्रवः ॥ १५४ ॥ पञ्चैतानि विलि-
ख्यन्ते गर्मस्थस्यैव देहिनः । आयुः कर्म च विद्या च वित्तं निधनमेव च ॥ १५५ ॥ नास्ति सत्यं द्यूत-
कारे न शौचं कृषलीपतौ । मद्यपे सौहृदं नास्ति आर्तेषु त्रितयं नहि ॥ १५६ ॥ सर्वसहा ये
ऋजवः प्रतिज्ञानार्थपालकाः । परोपकारिणः सेव्या निर्धना अपि ये जनाः ॥ १५७ ॥ शरणागत-
रक्षार्थं स्त्रीमोद्विजहिताय च । स्वाम्यर्थं यस्त्यजेत्प्राणास्तस्य लोकाः सनातनाः ॥ १५८ ॥ कृतघ्नस्य
शिष्टशत्रुस्य स्त्रीघ्नस्य पिशुनस्य च । चतुर्णामपि चैतेषां निष्कृतिं नैव शुश्रुमः ॥ १५९ ॥ पर पलितेकायेन
कर्तव्यः श्रुतसंग्रहः । न तत्र धनिनो यान्ति यत्र यान्ति बहुश्रुताः ॥ १६० ॥ विश्वासप्रतिपन्नानां
वर्द्धने का विदग्धता । अङ्गमाख्य सुसानां हन्तुः किं नाम पौरुषम् ॥ १६१ ॥ नाजारजः पितृद्वेषी
नाजारा मर्तृवैरिणी । नालङ्घ्योऽधिकारी स्यान्नाकामी मण्डनप्रियः ॥ १६२ ॥ अचला कमला
कस्य कस्य मित्रं महीपतिः । शरीरं च स्थिरं कस्य कस्य वदया वराङ्गना ॥ १६३ ॥
गर्दमः पटहो दासी प्रीभीः पशवः स्त्रियः । दण्डेनाक्रम्य भुञ्जीयान्न ते समानमाजनेभ्यः
॥ १६४ ॥ बहुभिर्न विरोद्धव्यं दुर्जनैः स्वजनैरपि । स्फुरन्तमपि नागेन्द्रं^१ मक्षयन्ति पिपी-
लिकाः ॥ १६५ ॥ क्षन्तव्यो मन्दबुद्धीनामपराधो मनीषिणा । नहि सर्वत्र पाण्डित्यं सुलभं पुरुषे
कचित् ॥ १६६ ॥ राजा पश्यति कर्णाम्यां युक्त्या पश्यन्ति पण्डिताः । पशुः पश्यति गन्धेन भूतैः
पश्यन्ति बर्वराः ॥ १६७ ॥ प्रेत्यैवः सर्वसिद्धीनामुत्तापः प्रथमः किल । अतिशीतलमप्यम्भः किं
मिनन्ति न भूयतः ॥ १६८ ॥ अव्यापारेषु व्यापारो यो नरः कर्तुमिच्छति । स तत्र निधनं याति
कीलोत्पाटीव वानरः ॥ १६९ ॥ हतं ज्ञानं क्रियाहीनं हताश्वाङ्गानिनो नराः । हतं ज्ञानायकं सैन्य-

१ यावन्न गृहे कलहस्तावद्बुद्धस्य धनपूर्णत्वात् । २ राज्यानि । ३ प्रतीकारम् । ४ प्रतिमार-
णम् । ५ दुष्टोदरपूर्यते । ६ धृष्टत्वप्राप्तिका । ७ विषदायाम् । सत्यामिति शेषः । ८ शूद्रोपभोगा-
सक्ते । ९ जीर्णाङ्गेन । १० प्रतारणे । ११ क्षुद्रग्रामभवः, अचतुर इति यावत् । १२ वेदाः प्रमा-
णम् इति बहुदेश्यविधेयभावापेक्षयाऽन्वयः । १३ सर्पम् । १४ क्षुद्रा भूतादिसेविनो जनाः ।
१५ विघ्नः ।

ममतारो हताः क्षियः ॥ ५७० ॥ कन्या निष्कामिता श्रेष्ठा वधूः श्रेष्ठा प्रवेशिता । अर्चं संकलितं श्रेष्ठं धर्मः श्रेष्ठो दिने दिने ॥ ५७१ ॥ सत्यं सत्यं मुनेर्वाक्यं नादत्तमुपतिष्ठते । अम्बुभिः पूरिता पृथ्वी चातकस्य मेरुस्थली ॥ ५७२ ॥ न स्वप्नेन जयेन्निद्रा न कामेन क्षियं जयेत् । नेन्धनेन जयेद्बहिर् न पानेन सुरा जयेत् ॥ ५७३ ॥ तद्गृहं यत्र वसतिस्तद्भोग्यं येन जीवति । तन्मुक्तये यदेवोक्तं ज्ञानमज्ञान-मन्यथा ॥ ५७४ ॥ पिता रक्षति कौमारे मर्ता रक्षति यौवने । पुत्रस्तु स्थाविरे मावे न स्त्री स्वातन्त्र्य-मर्हति ॥ ५७५ ॥ पानं दुर्जनसंसर्गः पत्या च विरहोऽर्तनम् । स्वप्नमन्यगृहे वासो नारीणां वृषणानि वद ॥ ५७६ ॥ हन्तुं मेघोऽपसरति मृगेन्द्रः संकुचत्यति । बुद्धिमन्तः सहन्ते च निषाय हृदि किंचन ॥ ५७७ ॥ यदपथ्यवतामायुर्वदनीतिमतां श्रियः । तदेतत्काकतौलीयं तदेतच्च घुणाक्षरम् ॥ ५७८ ॥ वल्लं गा च बहुक्षीरां जलपात्रमुपानहौ । औषधं बीजमाहारं संक्रीणीत यथाप्नुयात् ॥ ५७९ ॥ रागे द्वेषे च माने च द्रोहे पापे च कर्मणि । अप्रिये चैव कर्तव्ये चिरकारी प्रशस्यते ॥ ५८० ॥ बन्धूनां सुहृदा चैव श्रुत्यानां स्त्रीजनस्य च । अव्यक्तेष्वपराधेषु चिरकारी प्रशस्यते ॥ ५८१ ॥ चिरेण मित्रं संधीयाच्चिरेण न कृतं त्यजेत् । चिरेण विहितं मित्रं चिर वारणमर्हति ॥ ५८२ ॥ लामस्तेषां जयस्तेषां कृतस्तेषां पराजयः । येषां हृदिस्थो भगवान्मङ्गलोयतन हरिः ॥ ५८३ ॥ घनाशा जीविताशा च गुर्वी प्राणश्रुता सदा । वृद्धस्य तरुणी मार्या प्राणेश्वरोऽपि गरीयसी ॥ ५८४ ॥ चित्रास्वातिगता वर्षाः प्रसृता गतयौवना । प्रवासी गतसौख्यश्च याचना गतगौरवा ॥ ५८५ ॥ शाखावृगस्य शाखायाः शाखां गन्तुं पराक्रमः । लल्लुङ्घितो यदम्भोधिः प्रभावः प्रामवो हि सः ॥ ५८६ ॥ रौः पुण्यं च कलत्राणि पुत्रोत्पत्तिर्निश्चितस्था । सुकृतादपि लभ्यन्ते नैव पार्थ पराक्रमात् ॥ ५८७ ॥ धर्महान्यर्जिते वित्तेऽनुमवन्ति सुखं परे । स्वयं पापस्य पात्रं स्यात्सिंहो गजवधादिव ॥ ५८८ ॥ यथा काष्ठमयो हस्ती यथा चर्ममयो मृगः । तथा वेद विना विप्रश्चरस्ते नामधारकाः ॥ ५८९ ॥ वरं कृतम्बस्तगुणादत्यन्त-मगुणः पुमान् । प्रकृत्या ह्यगुणः श्रेयाचालंकारश्च्युतोपलः ॥ ५९० ॥ दूरस्थोऽपि समीपस्थो यो यस्य हृदि वर्तते । यो यस्य हृदये नास्ति समीपस्थोऽपि दूरगः ॥ ५९१ ॥ मद्यपाः किं न जल्पन्ति किं न मक्षन्ति वायसाः । कवयः किं न पश्यन्ति किं न कुर्वन्ति योषितः ॥ ५९२ ॥ अशक्तः सततं साधुः कुरुपा च पतिव्रता । व्याधितो देवमक्तश्च निर्धना ब्रह्मचारिणः ॥ ५९३ ॥ तावन्महत्त्वं पाण्डित्यं कुलीनत्वं विवेकिता । यावज्ज्वलति नाङ्गेषु स्वतः पञ्चेषुपावकः ॥ ५९४ ॥ वाहितं चाश्ववाणिज्यं राजसेवा तपोबलम् । धीराश्चत्वारि कुर्वन्ति कृषिं कुर्वन्ति कातराः ॥ ५९५ ॥ न देवो विद्यते काष्ठे न पाषाणे न मृण्मये । मावेषु विद्यते देवस्तस्माद्भावो हि कारणम् ॥ ५९६ ॥ अन्यायोपार्जितं द्रव्यं दश वर्षाणि तिष्ठति । प्राप्ते चैकादशे वर्षे समूलं च विनश्यति ॥ ५९७ ॥ तृप्त्यर्थं भोजनं येषां संतानार्थं च मैथुनम् । वाक्सत्यवचनार्थाय दुर्गाण्यतितरन्ति ते ॥ ५९८ ॥ नित्यं क्रोधाच्छ्रित्य रक्षेत्तमो रक्षेच्च मत्सरात् । विद्यां मानापमानाम्यामात्मानं तु प्रमादतः ॥ ५९९ ॥ क्षमा-सुखं तपो नास्ति न संतोषात्परं सुखम् । न तृष्णायाः परो व्याधिर्न च धर्मो दयापरः ॥ ६०० ॥ भोगी भवति दानेन मेधावी वृद्धसेवया । अहिंसया च दीर्घायुरिति प्राहुर्मनीषिणः ॥ ६०१ ॥

१ निर्जलदेशः । २ भ्रमणम् । ३ काकागमनतालफलपतनतदुपभोगवत्प्रारब्धभावोपस्थाप्यम् । ४ कीटविशेषो घुणस्तद्दृष्टकाष्ठेऽक्षरसदृशत्वमनृतम् । ५ मङ्गलायतनो ह्यपिरिति पाठस्त्वसाधुरे-वायतनपदस्य नित्यङ्गीबलिङ्गत्वात् । ६ वानरस्य । ७ धनम् । ८ क्रोधः ।

यच्छब्दं प्रसिद्धं प्राप्तं प्रसन्नं परिणमेत् च यत् । हितं च परिणामे स्यात्कार्यं भूतिमिच्छता ॥ ६०२ ॥
 बुद्धौ कल्पितायां च विकारे प्रत्युपस्थिते । अनयो नयसंकाशो हृदयालापसर्पति ॥ ६०३ ॥ यदैव
 भर्ता जानीमान्मूलपरं स्त्रियम् । उद्विजेत तदैवासाः सर्पाद्विस्मृतादिव ॥ ६०४ ॥ न क्रोध-
 यातुधानस्य धीमान्मच्छेद्विमेयताम् । निपीतभ्रातृशत्रुः प्राप निन्दां वृकोदरः ॥ ६०५ ॥ न लोका
 यत्वादेन नास्तिकः स्याद्देवतः । हरिर्हरिण्यकशिपुं जगान स्तम्भनिर्गतः ॥ ६०६ ॥
 संदेहो वैष्णवं मार्गे न काशोऽप्यैः कुर्वते । रामप्रमाणमद्यापि पयोऽब्धौ पश्य सेतुना
 ॥ ६०७ ॥ गौर्गौः कामदुहा सम्यक्प्रयुक्ता स्मर्यते बुधैः । दृष्ययुक्ता पुनर्गोवि प्रयोक्तुः सैव शसति
 ॥ ६०८ ॥ न जातु कामः कामाद्यामुपभोगेन शान्त्यति । हविषा कृष्णवर्त्मन भूय एवामि-
 वर्धते ॥ ६०९ ॥ तापुष्टः कस्यचिद्भयान्न चान्यायेत पृच्छतः । जानन्नपि हि मेवात्री
 जडबल्लोक आचरेत् ॥ ६१० ॥ धर्मार्थौ यत्र न स्यातां शुश्रूषा वापि तद्विद्या । तत्र विद्या न वक्तव्या
 शुभं बीजमिषोरे ॥ ६११ ॥ त्रिवयैत्र समं कामं मर्त्येन ब्रह्मवादिना । आपद्यपि हि घोरायां
 न त्वेनामिरिष्ये भवेत् ॥ ६१२ ॥ सावित्रीमात्रसाधोऽपि न विप्रः सुप्रचित्रितः । नायन्त्रितश्चतुर्धेः सर्वाशी
 सर्वविक्रयी ॥ ६१३ ॥ न हायैवैतं पलितैर्न विचेत न बन्धुभिः । ऋषयश्चक्रिरे धर्मं योऽनूचानः स ज्ञो
 महान् ॥ ६१४ ॥ नास्तुदः स्यादातोऽपि न परब्रह्मर्षिभिः । ययाऽस्योद्विजेत वाचा नालोक्यां तामु-
 दीरयेत् ॥ ६१५ ॥ यथा खनन्नुनिघ्रेण नरो धार्यधिगच्छति । तथा गुरुगता विद्यां शुश्रूषुरधिग-
 च्छति ॥ ६१६ ॥ यः स्यात्प्रितुरो बलेश सहते सम्प्रवे दृणाम् । न तस्य निष्कृतिः शक्या कर्तुं वर्ष-
 शतैरपि ॥ ६१७ ॥ पित्रोर्नित्यं प्रिय कुर्यादाचार्यस्य च सर्वदा । तेषु हि त्रिषु तुष्टेषु तपः सर्वं समा-
 प्यते ॥ ६१८ ॥ श्रद्धावान् शुभां विद्यामाददीतामद्यादपि । अन्त्यादपि परं धर्मं स्त्रीरत्न दुष्कुला-
 दपि ॥ ६१९ ॥ यद्यत्परवशं कर्म तत्तद्यत्नेन वर्जयेत् । यद्यद्वात्सवशं तु स्यात्तत्तत्सेनेत यत्नतः
 ॥ ६२० ॥ यत्कर्म कुर्वतोऽस्य स्यात्परितोषोऽन्तरात्मनः । तत्प्रयत्नेन कुर्वीत विपरीतं तु वर्जयेत्
 ॥ ६२१ ॥ न द्रव्याणामविज्ञाय विधिं धर्म्यं प्रतिग्रहेत् । प्रानः प्रतिग्रहं कुर्यादवसीदन्नपि क्षुद्रा
 ॥ ६२२ ॥ सर्वेषामेव शौचानामर्थशोचं परं स्मृतम् । योऽर्थे शुचिः स हि शुचिर्न मृदारिशुचिः शुचिः
 ॥ ६२३ ॥ नास्ति विद्यासमं त्रिभुवोऽस्ति सत्यसमं तपः । नास्ति रागसमं दुःख नास्ति त्यागसमं
 सुखम् ॥ ६२४ ॥ नात्यर्थमर्थार्थितया लुब्धमुद्वेजयेज्जनम् । अविर्दद्यात्स्वर्गं स्त्रीर्मध्यमानोऽप्यजद्विषम्
 ॥ ६२५ ॥ न स्थातव्यं न गन्तव्यं क्षणमप्यधमैः सह । पयोऽपि शौण्डिकीहस्ते मदिरा मन्यते जनः
 ॥ ६२६ ॥ अकिंचिदपि कुर्वणः सौख्यैर्दुःखान्यपोहति । तत्तस्य किमपि द्रव्यं यो हि यस्य प्रियो
 जनः ॥ ६२७ ॥ अत्युष्णात्सुघृतादजादच्छिद्राच्चैव वाससः । अपरप्रेष्यभावाच्च भूय इच्छन्पतत्यधः
 ॥ ६२८ ॥ आपद्रामापतन्तीनां हितोऽप्यायाति हेतुताम् । मातृजड्वैव वत्सस्य स्तम्भो भवति दोहने
 ॥ ६२९ ॥ भवत्येकस्थले जन्म गन्धस्तेषां पृथक्पृथक् । उत्पलस्य मृणालस्य मत्स्यस्य कुमुदस्य च
 ॥ ६३० ॥ तत्र मित्रं न वस्तव्यं यत्र नास्ति चतुष्टयम् । ऋणदाता च वैद्यश्च श्रोत्रियः सजला नदी
 ॥ ६३१ ॥ सच्छिद्रनिकटे वासो न कर्तव्यं कदाचन । घटी पिबति पानीयं ताडयते ह्यक्षुर्पि यथा
 ॥ ६३२ ॥ तृणं ब्रह्मविदः स्वर्गेऽस्तृणं शूरस्य जीवितम् । जिताक्षस्य तृणं नारी निस्पृहस्य तृणं जगत्
 ॥ ६३३ ॥ गुरोरप्येवमित्यस्य कार्याकार्यमजानतः । उत्पथमतिपन्नस्य न्याय्यं भवति शास-

नमः ॥ ६३४ ॥ ननसैव कृतं पापं न शरीरकृतं कृतम् । येनैवालिङ्गिताः कान्ता तेनैवालिङ्गिता सुताः ॥ ६३५ ॥ मित्रे चित्रे कृतः प्रीतिः स्याद्वा प्रीतिः कृतः सुखम् । त्वं च स्मरसि तं पुत्रं पुच्छच्छेदं स्मरान्यहम् ॥ ६३६ ॥ मक्षिका त्रणमिच्छन्ति धनमिच्छन्ति पार्थिवाः । नीत्वाः कलहमिच्छन्ति शान्तिमिच्छन्ति साधनः ॥ ६३७ ॥ हस्ती चाङ्गुशहस्तेन कशाहस्तेन बाजिनः । शृङ्गी लङ्गुहस्तेन खड्गहस्तेन दुर्जनः ॥ ६३८ ॥ देशानुत्सृज्य गच्छन्ति सिंहाः सत्पुरुषा राजाः । तत्रैव निधनयान्ति काकाः कापुरुषा मृगाः ॥ ६३९ ॥ बागवादमर्थे सन्नन्धं परोक्षे दारदर्शनम् । यदीच्छेद्विपुला प्रीतिं प्रीणि तत्र न कारयेत् ॥ ६४० ॥ अर्थानामर्जनं कार्यं वर्धनं रक्षणं तथा । मक्ष्यमाणो निरादाय सुमेक्ष्यपि हीयते ॥ ६४१ ॥ आपदर्थं धनं रक्षेन्महतां कृतं आपदः । क्रुदाचित्कुपितो देवः सचितं चापि नश्यति ॥ ६४२ ॥ युध्यन्ति पशवः सर्वे पठन्ति शुकसारिकाः । दातुं जानाति यो वित्तं स शूरः स च पण्डितः ॥ ६४३ ॥ नदीतीरेषु ये वृक्षा यस्य नारी निरङ्कुशा । मन्त्रिहीनो मन्त्रेद्वाजा तस्य राज्यं विनश्यति ॥ ६४४ ॥ गुणं पृच्छस्व मा रूपं शीलं पृच्छस्व मा कुलम् । सिद्धिं पृच्छस्व मा विद्यां मोगं पृच्छस्व मा धनम् ॥ ६४५ ॥ गुणो भूषयते रूपं शीलं भूषयते कुलम् । सिद्धिर्भूषयते विद्यां मोगो भूषयते धनम् ॥ ६४६ ॥ यस्य न ज्ञायते शीलं कुलं विद्यां नरस्य च । कस्तेन सह विश्वासं पुमान्कुर्याद्विचक्षणः ॥ ६४७ ॥ का प्रीतिः सह मार्जारैः का प्रीतिरवतीपतौ । गणिकाभिश्च का प्रीतिः का प्रीतिर्मिष्कैः सह ॥ ६४८ ॥ घीराणां भूषणं विद्या मन्त्रिणां भूषणं नृपः । भूषणं च पतिः स्त्रीणां शीलं सर्वस्य भूषणम् ॥ ६४९ ॥ महानदीप्रतरणं महापुरुषविग्रहम् । महाजनविरोधं च दूरतः परिवर्जयेत् ॥ ६५० ॥ नारुहेद्विषमं वृक्षं जीर्णं नाव न ज्ञासहेत् । कूपे नालोक्येच्छोषं न वाऽऽत्मानं त्रिनाशयेत् ॥ ६५१ ॥ संकटे न च शान्तव्यं विषमे न क्रदाचन । महापथे न गन्तव्यं गन्तव्यं चात्मनः प्रथमं ॥ ६५२ ॥ अनादायी व्ययं कुर्यादसहायी रणप्रियः । आतुरः सर्वमक्षी च नरः स्त्रीश्च हिनश्यति ॥ ६५३ ॥ सुसदिग्धस्य भक्तस्य दन्तस्य चलितस्य च । अग्रात्पस्य च दुष्टस्य मूलादुद्धरणं वरम् ॥ ६५४ ॥ दीर्घशृङ्गमनङ्गाहं रण्डं च बहुभाषिणीम् । शत्रुसक्षरसयुक्तं दूरतः परिवर्जयेत् ॥ ६५५ ॥ सिद्धमन्त्रौघं धर्मं गृहच्छिद्रं च मैथुनम् । कुशुर्किं कुशुतं चैव वज्रं न प्रकाशयेत् ॥ ६५६ ॥ धनेष्टं जीवितव्येष्टं स्त्रीषु भोजनवृत्तिषु । अतृप्ता मानवाः सर्वे व्याता यास्यन्ति यान्ति च ॥ ६५७ ॥ सौहार्दस्वर्गरेखाणामुच्चाग्रजमिदानीम् । परोक्षमिति कोऽप्यस्ति परोक्षानिक्वोपलः ॥ ६५८ ॥ परापकारनिरतैर्दुर्जनैः सह सगतिः । वदामि भवतस्तत्त्वं न विधेया क्रदाचन ॥ ६५९ ॥ तत्रत्वं दुर्लभं लोके विद्या तत्र सुदुर्लभा । कवित्वं दुर्लभं तत्र शक्तिस्तत्र सुदुर्लभा ॥ ६६० ॥ नारिजेनेव सरसी शशिनेव निशीथिनी । यौवनेनेव अविता नयेन श्रीर्मनोहरा ॥ ६६१ ॥ दानं विताद्यं धानं कीर्तिधर्मौ तथायुषः । परोपकरणं कायादसारात्सारमाहरेत् ॥ ६६२ ॥ श्रुतं कृतविद्यां सहाज्यायते विनयः श्रुतात् । लोकानुरागो विनयाव किं लोकानुरागतः ॥ ६६३ ॥ किमाराध्यं सदा पुण्यं कश्च सेव्यः सदागमः । को ध्येयोः भगवान्विष्णुः किं काम्यं परमं पदम् ॥ ६६४ ॥ एकामिषामिलाषो हि बीजं वैरमहातरोः । तिलोत्तमामिलाषो हि यथा सुन्दोपसुन्दयोः ॥ ६६५ ॥ आचान्तकान्तिरुन्निरैर्मयूखैरहिमत्विषः । धूसरापि कला चान्द्री

१-परस्त्री-संकटे प्रोक्तं रण्डा च विषमं पथम् । वेश्या महापथं प्रोक्तं स्वपर्यायः पिता श्रुतः ॥ इति शास्त्रात् ।

किं न ब्रूयति लोचनम् ॥ ६६६ ॥ हेतुर्नैसर्गिकः कोऽपि प्रीतिर्धृष्टि न वर्तते । मालती मधुरास्तीति मधुपः केन शिष्यते ॥ ६६७ ॥ देवे तीर्थे द्विजे मन्त्रे दैवज्ञे मेघजे गुरौ । यादृशी भावना यस्य सिद्धिर्भवति तादृशी ॥ ६६८ ॥ न माता शपते पुत्रं न दोषं लभते मही । न हिंसां कुरुते साधुर्न देवः सृष्टिनाशकः ॥ ६६९ ॥ प्रायः सन्त्युपदेशार्हा धीमन्तो न जडाशयाः । तिलाः कुसुमसौगन्धवाहिनो न यवाः कचित् ॥ ६७० ॥ सस्थितस्य गुणोत्कर्षः प्रायः प्रस्फुरति स्फुटम् । दग्धस्यागुरुखण्डस्य स्फारीभवति सौरभम् ॥ ६७१ ॥ उपकर्तुं यथा स्वल्पः समर्थो न तथा महान् । प्रायः कूपस्तृषां हन्ति सततं न तु वारिधिः ॥ ६७२ ॥ जडे प्रभवति प्रायो दुःखं विभ्रति साधवः । शीतांशानुदिते पद्माः संकोचं यान्ति वारिणि ॥ ६७३ ॥ कश्चित्कस्यचिदेव स्यात्सुहृद्विज्ञानममाजनम् । पद्मं विकासयत्यर्कः संकोचयति कैरवम् ॥ ६७४ ॥ ईश्वराः पिशुनाञ्शश्वद्विभ्रतीति किमद्भुतम् । प्रायो निधय एवाहीन्द्रिजिह्वान्धतेतराम् ॥ ६७५ ॥ संपद्यास्ते परैः साकं विपदि स्वजनैर्जडः । जृम्भत्यम्भोरुहे भङ्गः शुष्यत्युदकशैवलैः ॥ ६७६ ॥ नीचावमानमलिनां यो मुञ्जे संपदं पुमान् । लशुनाक्तां स कर्पूरचर्चा वितनुते तनौ ॥ ६७७ ॥ व्यसनानन्तरं सौख्यं स्वल्पमप्यधिकं भवेत् । काषायरसमास्वाद्य स्वाद्वतीबान्धु बिन्दते ॥ ६७८ ॥ गुणानामन्तरं प्रायस्तज्ज्ञो जानाति नेतरः । मालतीमल्लिकामोदं प्राण वेत्ति न लोचनम् ॥ ६७९ ॥ प्रभूतवयसः पुंसो धियः पाकः प्रवर्तते । जीर्णस्य चन्दनतरोरामोद उपजायते ॥ ६८० ॥ घनागमेऽधिकं पुंसां लोममग्न्येति मानसम् । निदाघकाले प्राणैः प्रायः शैत्यं बहत्यलम् ॥ ६८१ ॥ सहजोऽपि गुणः पुंसां साधुवादेन वर्धते । कामं सुरसलेपेन कान्तिं वहति काञ्चनम् ॥ ६८२ ॥ विन्दां यः कुरुते साधोस्तथा स्व दूषयत्यसौ । खे भूतिं यस्त्यजेदुच्चैर्भूमिं तस्यैव सा पतेत् ॥ ६८३ ॥ शुभं वाप्यशुभं कर्म फलकालमपेक्षते । शरथेव फलयाशु शालिर्न सुरभौ कचित् ॥ ६८४ ॥ भोगेच्छा नोपभोगेन भोगिनां जातु शाम्यति । लवणेनान्तरालेन तृष्णा प्रत्युत जायते ॥ ६८५ ॥ दुर्लभोऽप्युत्तमः प्रायः स्वजातीयेन लभ्यते । कर्णकोटरगं वारि वारिणैवावकृष्यते ॥ ६८६ ॥ जन्तोर्निरूपमोगस्य दृश्यते भुवि रूक्षता । वाताशिनो द्विजिह्वत्वं विहितं पश्य वेधसा ॥ ६८७ ॥ आकरः कारणं जन्तोर्दौर्जन्यस्य न जायते । कालकूटः सुधासिन्धोः प्राणिना प्राणहारकः ॥ ६८८ ॥ न व्यातिरेषा गुणिनो गुणवाङ्मायते ध्रुवम् । चन्दनोऽनलसंदग्धो न भस्म सुरमि कचित् ॥ ६८९ ॥ कार्यपेक्षी जनः प्रायः प्रीतिमाविष्करोत्यलम् । लोभार्थी शौण्डिकः शष्पैर्मेषं पुष्पाति पेशलैः ॥ ६९० ॥ दुर्जनो जीयते युक्त्या विग्रहेण न धीमता । निपात्यते महावृक्षस्तत्समीपक्षितिक्षयात् ॥ ६९१ ॥ स्वभावसुन्दरं वस्तु न संस्कारमपेक्षते । मुक्तारत्नस्य शाणामघर्षणं नोपयुज्यते ॥ ६९२ ॥ येनात्मा पण्यतां नीतः स एवान्विष्यते जनैः । हस्ती हेमसहस्रेण क्रीयते न मृगाधिपः ॥ ६९३ ॥ विक्रीतं निजमात्मानं वद्वैः संस्फुरते जडः । परेभ्यः स्वशरीरस्य के वा भूषां वितन्वते ॥ ६९४ ॥ असंभवगुणस्तुल्या जायते स्वात्मनः क्षपा । कर्णिकारं युगन्वीति वदन्को नोपहास्यते ॥ ६९५ ॥ तटस्थैः ख्यापिताश्चेतो विशन्ति गुणिना गुणाः । उत्कोचितानां पद्मानां गन्धो वायुमिराहृतः ॥ ६९६ ॥ निजाशयवदामाति पुंसां चित्ते पराश्रयः । प्रतिमा मुखचन्द्रस्य कृपाणे याति दीर्घताम् ॥ ६९७ ॥ अधमं बाधते भूयो दुःखवेगो न दत्तमम् । पादद्वयं रुज्यतां शीतस्पर्शो न चक्षुषी ॥ ६९८ ॥ यत एवागतो दोषस्तत एव

निवर्तते । अग्निदग्धस्य विस्फोटशान्तिः स्यादग्निना ध्रुवम् ॥ ६९९ ॥ बुद्धिमत्त्वातिमानः को भवेत्प्रज्ञो-
पजीविनाम् । अन्यदीयैरलंकारैर्नाहंकारो विभूषणे ॥ ७०० ॥ उत्तमोऽप्यधमस्य स्यादाञ्जानप्रकारः
कचिद् । कौस्तुभादीनि रत्नानि ययाचे हरिरम्बुधिस्र ॥ ७०१ ॥ प्रयत्ने समके, केचिदेव स्युः फल-
भागिनः । क्षीरोदमथनादेवैरमृतं प्रापि नाधुरैः ॥ ७०२ ॥ भोगः परोपतापेन पुसाद्दुःखाय न स्थिरः ।
पानमप्यसजः क्षिप्रं स्वपीडायै जलौकसाम् ॥ ७०३ ॥ नोपभोगपरानर्थान्कोऽपि संचिनुते चिरम् ।
आखवः किमलंकारानात्मन्याहृत्य कुर्वते ॥ ७०४ ॥ विवर्णवचनैर्धन्युर्गुणोऽप्यन्तः प्रकाशते । इवन्ता-
न्तरसत्त्वैश्च ष्वलत्यग्निः पयःकृणैः ॥ ७०५ ॥ निकटस्थ गरीयांसमपि लोको न मन्यते । पवित्रानपि
यन्मर्त्या न नमस्यन्ति जाह्नवीम् ॥ ७०६ ॥ स्वजनः स्वात्मवज्जन्तुर्ज्ञायते गुणवाग्यरैः । गोपैर्गोपव-
दाह्वायि हरिर्देवो जगत्पतिः ॥ ७०७ ॥ उत्तमस्तोषमायाति तदङ्ग पोष्यते यदि । वृक्षः प्रसीदति प्रायः
पादाभ्यङ्गेन न स्वयम् ॥ ७०८ ॥ दुर्भगः स्यात्प्रकृत्या यो विभूत्यापि स तादृशः । गोमय श्रीनिवासो-
ऽस्ति न तथापि मनोहरम् ॥ ७०९ ॥ आगच्छदुत्सवो माति यथैव न तथा गतः । हिमाशोरुदयः
सायं चकास्ति न तयोषति ॥ ७१० ॥ सन्तोषक्षतये पुसामाकस्मिकवनागमः । सरसा सेतुमेदाय
वर्णैः स च न स्थिरः ॥ ७११ ॥ संतुष्यत्युत्तमः स्तुत्या धनेन महताधमः । प्रसीदन्ति जपैर्देवा
बलिभिर्भूतविग्रहाः ॥ ७१२ ॥ स्वजातीयविघाताय माहात्म्यं दृश्यते नृणाम् । श्येनो विहङ्गमानेव
हिनस्ति न भुजङ्गमान् ॥ ७१३ ॥ गुरु प्रयोजनोद्देशादर्चयन्ति न भक्तितः । दुग्धदात्रीति, गौर्गौहि
पोष्यते न तु धर्मतः ॥ ७१४ ॥ गुरुरग्निर्द्विजातीना वर्णानां ब्राह्मणो गुरुः । पतिरेको गुरुः स्त्रीणां
सर्वस्याभ्यागतो गुरुः ॥ ७१५ ॥ बहुभिर्मुखैस्त्रैरात्मैरन्योन्यं पशुवृत्तिभिः । प्रच्छाद्यन्ते गुणाः सर्वे
मेघैरिव दिवाकरः ॥ ७१६ ॥ मनागनम्यावृत्त्या वा कामं क्षाम्यतु यः क्षमी । क्रियासमभिहारेण
विराध्यन्त क्षमेत कः ॥ ७१७ ॥ कामाय स्पृहयत्यात्मा सयतोऽपि मनीषिणः । वीथीनियमितोऽ-
प्युक्षा शष्पमासाद्य घावति ॥ ७१८ ॥ रोगशोकपरीतापबन्धनव्यसनानि च । आत्मापराध-
वृक्षणा फलान्येतानि देहिनाम् ॥ ७१९ ॥ भूमिपतावर्षपतौ बाले वृद्धे तपोनिधौ विदुषि ।
योषिति मूर्खे गुरुषु च विदुषा नैवोत्तर देयम् ॥ ७२० ॥ कटुकं वा मधुरं वा प्रस्तुतवाक्यं मनो-
हारि । वामे गर्दमनादश्चित्प्रीत्यै प्रयाणेषु ॥ ७२१ ॥ अतिपरिचयादवज्ञा सततगमनादनादरो
भवति । लोकः प्रयागवासी कूपे स्नान समाचरति ॥ ७२२ ॥ अतिपरिचयादवज्ञा सततगमना-
दनादरो भवति । मूल्ये भिन्नपुरेन्ध्री चन्दनतरुकाष्ठमिन्धनं कुरुते ॥ ७२३ ॥ अतिपरिचयादवज्ञा
इति यद्वाक्यं मृषैव तद्भाति । अतिपरिचितेऽप्यनादौ ससारेऽस्मिन् जायतेऽवज्ञा ॥ ७२४ ॥ अविधेयो
भूत्यजनः शठानि मित्राप्यदायकः स्वामी । अविनयवती च भार्या मस्तकच्छलानि चत्वारि ॥ ७२५ ॥
वैद्यस्तर्कविहीनो निर्लज्जा कुलवधूर्यतिर्मुखः । कटके च प्राद्युर्गको मस्तकच्छलानि चत्वारि ॥ ७२६ ॥
शक्तिरहितोऽपि कुप्यति सेवासक्तोऽपि मानमुद्रहति । अधनोऽपि हि कामयते जानाति
विधिविहङ्गव्यितुम् ॥ ७२७ ॥ त्यजति मयमकृतपापं सुमित्रमयशः प्रमादिनं विद्या । ह्रीः
कामिनमलसं श्रीः क्रूरं स्त्रीं दुर्जनं लोकः ॥ ७२८ ॥ अनुचितकर्मारम्भः स्वजनविरोधो बली-
यसा स्पर्धा । प्रेमदाजनविश्वासो मृशुद्वाराणि चत्वारि ॥ ७२९ ॥ अन्यमुखे दुर्वृत्तयो यः प्रियवदने
स एव परिहासः । इतरेन्धनजन्मा यो धूमः सोऽगुरुमवो धूपः ॥ ७३० ॥ अशठमलोममजिह्वा त्यागिन-

१ मलयपर्वते । २ भिल्लव्री । ३ अगन्तुकः । ४ स्त्रीषु विश्वासः । ५ दुष्टभाषणम् । ६ कष्ट-
७ खरलम् । ८ दानशीलम् ।

मनुराणि विषेषज्ञम् ॥ 'यदि नार्थयति नरं श्रीः श्रीरिव' हि वक्षितो 'तत्र' ॥ ७३१ ॥ व्यथयतितरा-
मुपेतः स्वस्थप्रकृतेरवधेलेशोऽपि । भ्रशमुद्विजते चक्षुः सत्तेन रजःकणैर्नापि ॥ ७३२ ॥
शरदि समप्रनिशोकरंकरंशतहततिमिरसंचया रजनी । जलदेवतारितांकोमापि दिवसच्छायो न
पूरयति ॥ ७३३ ॥ 'यत्र' न 'फलितोस्तरवो' विकसितसरसीरुहांः सरस्यो वा । न च संजनाः
स देशो गच्छन्निघनं श्मशानसमेः ॥ ७३४ ॥ 'गुणमधिगतमपि' घनवानिचिरांवाशयति रक्षति दारिद्रः ।
मज्जयति रज्जुमर्मसि पूर्णः कुम्भो न खलु तुच्छः ॥ ७३५ ॥ अनुवा 'अजिह्मो' अपि 'कप्यापि' गत्या
परं पदमभासाः । 'मन्त्रिण' इति कीर्त्यन्ते नयवलगुटिका इव जनेन ॥ ७३६ ॥ स्वर्णा इति रामबलैर्ये
न्यस्ता नाशये पयोराशेः । ते शैलाः स्थितिमन्तो हन्त लघिन्नेव बह्वमानः ॥ ७३७ ॥ यत्रार्जवेन
लघिमो गरिमाण वक्रता तनुते । छन्दोशास्त्र इवास्मिन्लोके सरलः संखे किमसि ॥ ७३८ ॥ सुहृदि
निरन्तरचित्ते गुणवति 'मृत्ये' प्रियासु नारीषु । स्वामिनि शक्तिसंभेते निषेध दुःखं जनः सुखी भवति
॥ ७३९ ॥ प्राप्य चलानधिकाराञ्चानुषु मित्रेषु बन्धुवर्गेषु । नापकृतं नोपकृतं न सत्कृतं किं कृतं तेन
॥ ७४० ॥ 'चित्' परिमितमधिकव्ययशीलं पुरुषमाकुलीकुरुते । ऊनांशुकमिव पीनस्तनजघर्नायाः कुली-
नायाः ॥ ७४१ ॥ अप्रतिबुद्धे श्रोतारि वक्तुर्वाक्यं प्रयाति वैफल्यम् । नयनविहीने भर्तारि लावण्यमिवेह
खंजनाक्षिणीनाम् ॥ ७४२ ॥ बहु-तरहिते रसोत्तलं उत्तिष्ठन्ते हि सुमनसस्तपसि । कान्तारैर्जनवेग विषहा
संरसफलास्तु विरलाः स्युः ॥ ७४३ ॥ 'प्रतिगृहकोणं' गुणिनो ह्यताकीटा इव स्फुरन्ति शतम् । तद्भा-
सकः स्वर्गोमिः को वा रविरिव गुणबोऽस्ति ॥ ७४४ ॥ रमणीयः स हि पुरुषो रमणी यत्रैव रज्यति
विदेशे वा । लोकः स एव 'सुभगवित्' सक्त हि यत्र रसिकस्य ॥ ७४५ ॥ आपरितोषाद्विदुषां न साधु
मन्ये प्रयोगविद्वान्म् । बलवदपि शिक्षितानामात्मन्यैप्रत्ययं चेतः ॥ ७४६ ॥ अबला यत्र प्रबला
शिंशुरवनीशो निरक्षरो मन्त्री । नहि नहि तत्र घनांशा जीवितं आशापि दुर्लभा भवति ॥ ७४७ ॥
ज्वलति 'चलिते'धनोऽग्निर्विप्रकृतः पत्रगः फणा कुरुते । प्रायः स्वं महिमानं क्षोमात्प्रतिपद्यते जन्तुः
॥ ७४८ ॥ राजनि विदुषां मध्ये वरसुरतानां समागमे स्त्रीणाम् । सौख्यसदृषितद्वयो बौक्पदुरपि
कातरो भवति ॥ ७४९ ॥ अलिरनुसरति परिमलं लक्ष्मीरनुसरति नयगुणसमृद्धिम् । निम्नमनुस-
रति 'सलिलं' विधिलिखितं बुद्धिरनुसरति ॥ ७५० ॥ स्वाधीनेऽपि कलत्रे नीचः परदारलम्पटो
भवति । संपूर्णेऽपि तडागे काकः कुम्भोदकं पिबति ॥ ७५१ ॥ किं क्रूरं फणिहृदय पुनरपि किं
क्रूरमङ्गनाहृदयम् । क्रूरात्क्रूरतरं किं पतिसुतधनहीनकामिनीहृदयम् ॥ ७५२ ॥ अनुकूला विमलाङ्गी
कुलजा कुशला सुशीलसपत्नाम् । पञ्चलकारां भार्या पुरुषः पुण्योदयालुभते ॥ ७५३ ॥ अरसिकजन-
भाषणतो रसिकजनैः सह वरं कलहः । लम्बकुचालिङ्गनतो लिङ्गचकुचापादताडन श्रेयः ॥ ७५४ ॥ आपदि
मित्रपरीक्षा शूरपरीक्षा रणाङ्गणं भवति । विनये वशपरीक्षा स्त्रियः परीक्षा तु निर्धने पुति ॥ ७५५ ॥

१ चतुरङ्गालंयक्रीडनकंस्यं शूटिकाः । २ अल्पं वस्त्रम् । ३ मुखं । ४ खञ्जरीटनयनानाम् ।
५ तरहिते रसोत्तले । 'रसोत्तलं' ओम्नबुद्धे इत्यर्थः । ६ पुष्पाणि, शोभनमनसश्च । सुनय
इत्यर्थः । ७ भावमासे, तपश्चर्यायां च । ८ कान्तारमरण्यम् । दुर्गममार्गः इति यावत् ।
तत्सम्बन्धि एजनवेगं कम्पनवेगं विषहा सद्रसानि फलानि येषामेवंविधा विरलाः
स्युः, कान्ता स्त्री- रा द्रव्यं, जनवेगो जनसंतापः, एतान्मर्षयित्वा सद्रसो मोक्षरसः
स एव फलं येषामेतादृशा विरलाः स्युः । ९ प्रकाशकः । १० स्ववाणीभिः, स्वकिरणैश्च ।
११ चतुरा । १२ अविश्वस्त- । १३ जीवने । १४ भयम् । १५ धामनी ।

जनवसरे च यदुक्त-सुभाषितं तच्च भवति हास्याय । रहसि प्रौढवृत्ता रतिसमये वेद-
पाठ इव ॥ ७५६ ॥ आरोह्य विद्वत्ता सज्जनमैत्री महाकुले जन्म । स्वाधीनता च पुंसा महदै-
श्वर्यं विनाप्यर्थैः ॥ ७५७ ॥ अवसरपठिता वाणी गुणगणरहितापि शोभते पुंसाम् । रतिसमये युव-
तीना भूषहानिर्विभूषण भवति ॥ ७५८ ॥ अव्याकरणमधीत भिन्नद्रोण्या तद्विणीतरणम् । मेघ-
जमपथ्यसहित त्रयमिदमकृतं वरं न कृतम् ॥ ७५९ ॥ यः पठति लिखति पश्यति परिपृच्छति
पण्डितानुपाश्रयति । तस्य दिवाकरकिरणैर्नलिनीदलमिव विकस्यते बुद्धिः ॥ ७६० ॥ विरला जानन्ति
गुणान्विरलाः कुर्वन्ति निर्धने स्नेहम् । विरलाः परकार्यरताः परदुःखेनापि दुःखिता विरलाः
॥ ७६१ ॥ उद्वेजयति दरिद्रं परमुद्राया क्षणत्कारः । गृहपतिरतिसिलितायाः कङ्कणनादो
यथा जारम् ॥ ७६२ ॥ कोऽन्वो योऽकार्यरतः को बधिरः यः शृणोति नैतानि । को मूको यः काले
प्रियाणि वक्तुं न जानाति ॥ ७६३ ॥ कुत्र विधेयो यत्नो विद्याभ्यासे सदौषधे दाने । अवधीरणा क-
कार्या खलपरयोधित्परवनेषु ॥ ७६४ ॥ कुत्र विधेयो वासः सज्जनकण्ठे यथा काश्याम् । कः परि-
हार्यो देशः पिशुनयुतो लुब्धभूपश्च ॥ ७६५ ॥ दधि मधुर मधु मधुर द्राक्षा मधुरा
सुधापि मधुरैव । तस्य तदेव हि मधुर यस्य मनो यत्र सलभम् ॥ ७६६ ॥ अवि-
दितपरमानन्दो वदति जनो विषयमेव रमणीयम् । तिलतैलमेव मृष्ट येन न दृष्टं घृतं
क्वापि ॥ ७६७ ॥ रोगी चिरप्रवासी परान्नमोजी परावसथशायी । यज्जीवति तन्मरणं
यन्मरणं सोऽस्य विश्रामः ॥ ७६८ ॥ को धर्मो भूतदया किं सौख्यमरोगिता जगति जन्तोः ।
कः स्नेहः सद्भावः किं पाण्डित्यं परिच्छेदः ॥ ७६९ ॥ दानं प्रियवाक्सहितं ज्ञानमगर्व-
क्षमान्वितं शौर्यम् । वित्तं त्यागनियुक्तं दुर्लभमेतच्चतुर्भद्रम् ॥ ७७० ॥ कल्पयति येन वृत्तिं येन च
लोके प्रशस्यते सद्भिः । स गुणस्तेन च गुणिनाः रक्ष्यः सर्वर्षनीयश्च ॥ ७७१ ॥ दुर्जनगम्यां नार्यः
प्रायेणापात्रस्तद्भवति राजा । कृपणानुसारि च धनमेवो गिरिजलधिवर्षी च ॥ ७७२ ॥ कृतशतं-
मसत्सु नष्टं सुभाषितशतं च नष्टमबुधेषु । वचनशतमवचनकरे बुद्धिशतमचेतने नष्टम् ॥ ७७३ ॥
दक्षः श्रियमधिगच्छति पथ्याशी कल्प्यता सुखमरोगी । उद्युक्तो विद्यान्तं धर्मार्थयशांसि च विनीतः
॥ ७७४ ॥ निरतिशयं गरिमाणं तेन जनन्याः स्मरन्ति विद्वासः । यत्कमपि वहति गर्भं महतामपि
यो गुरुर्मवति ॥ ७७५ ॥ अप्रकटीकृतशक्तिः शक्तोऽपि जनस्तिरस्त्रिया लभते । निवसन्नन्तर्दोरुणि
लङ्घयो बह्निर्न तु ज्वलितः ॥ ७७६ ॥ विषमस्थस्वादुफलग्रहणव्यवसायनिश्चयो येषाम् । उष्ट्राणामिव तेषां
मन्येऽहं शसितं जन्म ॥ ७७७ ॥ दुरधिगमः पैरमानो यावत्पुरुषेण पौरुषं न कृतम् । जयति
तुलामधिरुद्धो मास्वानपि जलदपटलानि ॥ ७७८ ॥ आपदि येनोपकृतं येन च हसितं दंशासु
चान्त्यासु । उपकृतपकृतदपि च तयोर्वेस्तं पुरुषं परं मन्ये ॥ ७७९ ॥ असती भवति सलज्जा क्षारं नीरं च
शीतलं भवति । दम्भी भवति विवेकी प्रियवक्ता भवति धूर्तजनः ॥ ७८० ॥ पश्यति परस्यं युवतिं
सकाममपि तन्मनोरथं कुरुते । ज्ञात्वैव तदप्रतिं व्यर्थं मनुजो हि पापमाम्भवति ॥ ७८१ ॥ स्त्रीणां
हि साहचर्याद्भवन्ति चेतांसि मूर्खसदृशानि । मधुरापि हि मूर्ख्यते विषविटपिसमाश्रिता बह्वी ॥ ७८२ ॥
सकृदपि दृष्ट्वा पुरुषं विबुधा जानन्ति सारतां तस्य । हस्ततुल्यापि निपुणाः पलप्रमाणं विजानन्ति
॥ ७८३ ॥ कविद्वयेष्वनसूया कस्तूरीकर्मेष्वमालिन्यम् । अक्षारता पयोधाववनीपालेषु

१ अरोगताम् । २ गुणोत्कर्षः । ३ विषयवृक्षाश्रिता । ४ कृता ।

पाण्डित्यम् ॥ ७८४ ॥ वस्तुनि चिरमिषिते कथमपि दैवात्प्रसक्तसंघटने । प्राक्प्राप्तान्यपि बहुशो दुःखानि परं सुखानि जायन्ते ॥ ७८५ ॥ विस्मयघातदोषः स्ववधाय खलस्य वीरकोपकरः । नवतरुमङ्गलनिरिव हरिनिद्रातर्करः करिणः ॥ ७८६ ॥ सत्यपि च सुकृतकर्मणि दुर्नीतिश्चेच्छ्रियं हरत्येव । तैलैः सदोपयुक्ता दीपशिखा दलति वातालिः ॥ ७८७ ॥ उपचारः कर्तव्यो यावदनुत्पन्नसौहृदाः पुरुषाः । उत्पन्नसौहृदानामुपचारः कैतवं भवति ॥ ७८८ ॥ खेदो हि वरमघटितो न वर हि सजातविघटितखेदः । हृतनयनो हि विषादी न विषादी भवति जात्यन्वः ॥ ७८९ ॥ नलिनीदलगतजलवत्तरलं किं यौवनं घन चायुः । के शशधरकरनिकरानुकारिणः सज्जना एव ॥ ७९० ॥ किं क्रूरं स्त्रीहृदयं किं गृहिणः प्रियहिताय दारगुणाः । कः कामः सकल्पः किं दुष्करसाधनं प्रज्ञा ॥ ७९१ ॥ वितरति यावद्वाता तावत्सकलोऽपि भवति कलमाषी । विरते पयसि घनेभ्यः शाम्यन्ति शिखण्डिनां ध्वनयः ॥ ७९२ ॥ व्यसने मित्रपरीक्षा शूरपरीक्षा रणाङ्गणे भवति । विनये श्रुत्यपरीक्षा दानपरीक्षा च दुर्मिक्षे ॥ ७९३ ॥ आलस्यं स्त्रीसेवा सरोगता जन्मभूमिवात्सल्यम् । सन्तोषो भीरुत्व षड् व्याघाता महत्त्वस्य ॥ ७९४ ॥ अप्येकवशजनुषो पश्यत पूर्णत्वतुच्छतामाजोः । ज्याकार्पुक्रयोः कश्चिदुणभूतः कश्चिदपि मर्ता ॥ ७९५ ॥ अन्धत्वमन्धसमये बधिरत्व बधिरकाल आलम्ब्य । श्रीकेशवयोः प्रणयी परमेष्ठी नाभिवास्तन्यः ॥ ७९६ ॥ नियतैः पदैर्निवेद्यं स्वलिखितेऽनर्थार्थवहं समाश्रयति । सम्भवदन्यगतिः कः सक्त्रमकाष्ठ दुरीश च ॥ ७९७ ॥ सम्यगनिष्पन्नः सन्योऽर्थस्वरया स्फुटीक्रियते । स व्यङ्ग्य एव भवति प्रथमो विनतातनूज इव ॥ ७९८ ॥ अधरस्य मधुरिमाणं कुचकाठिन्य दशोस्तथा तैस्त्रयम् । कवितायाः परिपाकाननुमबरसिक्तो विज्ञानाति ॥ ७९९ ॥ सविता विधवति विधरपि सवितरति तथा दिनन्ति यामिन्यः । यामिनयन्ति दिनानि च सुखदुःखवशीकृते मनसि ॥ ८०० ॥ निजदोषावृतमनसामतिसुन्दरमेव भाति विपरीतम् । पश्यति पित्तोपहतः शशिशुभ्रं शङ्खमपि पीतम् ॥ ८०१ ॥ राज्ये सारं वसुधा वसुधायामपि पुर पुरे सौधम् । सौत्रे तस्य तस्ये बराङ्गनानङ्गसर्वस्वम् ॥ ८०२ ॥ बाष्पो भवन्ति विमलाः स्फुटन्ति कमलानि वापीषु । कमलेषु पतन्त्यलयः करोति सङ्गीतमलिषु पदम् ॥ ८०३ ॥ सनिहितेऽपि दुरापे वस्तुनि मनसोऽनवातविषयस्य । भवति न संशयनाशो बहुशोऽप्याश्वासमानस्य ॥ ८०४ ॥ स्ववशः करोति कर्म प्रमादयुक्तस्तु परवशो भवति । स्ववशो रोहति वृक्षं निपतत्यवशस्ततः पुरुषः ॥ ८०५ ॥ भोगाक्षमस्य रक्षा दृढमात्रेणैव कुर्वतोऽनमिमतस्य । वृद्धस्य प्रमदापि श्रीरपि श्रुत्यस्य भोगाय ॥ ८०६ ॥ सर्वथा स्वहितमाचरणीयं किं करिष्यति जनो बहुजल्पः । विद्यते नहि स कश्चिदुपायः सर्वलोकपरितोषकरो यः ॥ ८०७ ॥ कस्यचित्किमपि नो हरणीयं मर्मवाक्यमपि नोच्चरणीयम् । श्रीपतेः पदयुग स्मरणीयं लीलया भवजल तरणीयम् ॥ ८०८ ॥ आसुर कुलमनादरणीयं चित्तमेतदमलीकरणीयम् । रामधाम शरणीकरणीयं लीलया भवजलं तरणीयम् ॥ ८०९ ॥ जीवितं तदपि जीवितमध्ये गण्यते सुकृतिभिः किमु पुंसां । ज्ञानविक्रमकलाकुलज्जात्यागभोगरहितं विफलं यत् ॥ ८१० ॥ लोक एष गतलोचनत्रयः कस्य वा न विवृणोति वाच्यताम् । लोचनोत्सवमशेषजीवनं यत्कलङ्कयति चन्द्रमण्डलम् ॥ ८११ ॥ यः परस्य विभ्रं विचिन्तयेत्प्राप्नुयात्स कुमतिः स्वयं हि तत् । पूतना हरिवधार्थमाययौ प्राप

सैव धधमात्मनस्ततः ॥ ८१२ ॥ काके शौचं श्रुतकारे च सत्यं सर्वे क्षान्तिः स्त्रीषु कामोपशा-
न्तिः । स्त्रीषु धैर्यं मद्यपे तत्त्वचिन्ता राजा मित्र केन दृष्ट श्रुत वा ॥ ८१३ ॥ एको देवः केशचो
वा शिवो वा एक मित्र भूपतिर्वा यतिर्वा । एका भार्या सुन्दरी वा दरी वा एको बासः पत्तने वा बने
वा ॥ ८१४ ॥ चित्तायत्त धातुबद्धं शरीरं नष्टे चित्ते धातवो यान्ति नाशम् । तस्माच्चित्तं सर्वद-
रक्षणीयं स्वस्थे चित्ते बुद्धयः सम्भवन्ति ॥ ८१५ ॥ शुक्ले पक्षे शीतरश्मिर्बलीयान्न प्राधान्यं तार-
कायास्तु दृष्टम् । शक्या युक्ते विद्यमानेऽपि कान्ते न प्राधान्यं योषितां कापि दृष्टम् ॥ ८१६ ॥
दाता दानस्यान्तरा स्यात्पृथिव्यां गेहे गेहे याचकानां समूहः । चिन्तारत्नस्यास्ति सत्त्वे विवादो
मार्गे मार्गे रेणवः सन्त्यसख्याः ॥ ८१७ ॥ मांसं मृगाणां दर्शनौ गन्धानां मृगद्विषां चर्मं फलं
द्रुमाणाम् । स्त्रीणां सुरूपं च नृणां हिरण्यमेते गुणा वैरकरा भवन्ति ॥ ८१८ ॥ शाठ्येन धर्मं
कपटेन मित्रं परोपतापेन सपृद्धिमावम् । सुखेन विद्यां परस्वर्णेन नारीं बाञ्छन्ति ये व्यक्तमप्यिदं ताते
॥ ८१९ ॥ राजा घृणी ब्राह्मणः सर्वमक्षी स्त्री चावशा दुष्टबुद्धिः सहायः । प्रेम्णः प्रतीपो-
ऽधिकृतः प्रमादी त्याग्या इमे यश्च कृतं न वेत्ति ॥ ८२० ॥ मुखौ द्विजातिः स्थविरो गृहस्थः
कामी दरिद्रो धनवास्तपस्वी । वेद्यां कुख्या नृपतिः कदर्यो लोके षडेतानि विदम्बितानि
॥ ८२१ ॥ दानं दरिद्रस्य प्रमोक्षं शान्तिर्युनां तपो ज्ञानवतां च मौनम् । इच्छानिवृत्तिश्च सुखा-
न्विताना दया च भूतेषु दिव नयन्ति ॥ ८२२ ॥ अर्थगमो नित्यमरोगिता च प्रिया च
भार्या प्रियवादिनी च । वश्यश्च पुत्रोऽर्थकरी च विद्या षड् जीवलोकस्य सुखानां राजन्
॥ ८२३ ॥ आरोग्यमावृण्यमविप्रवासः सप्रत्यया वृत्तिरमीतिवासः । सङ्गिर्मनुष्यः सह संप्रयोगः
षड् जीवलोकस्य सुखानि राजन् ॥ ८२४ ॥ मृतस्य लिप्सा कृपणस्य दिप्सा विमार्गगायाश्च रुचिः
स्वकान्ते । सर्पस्य शान्तिः कुटिलस्य मैत्री विघातृष्वष्टौ नहि दृष्टपूर्वा ॥ ८२५ ॥ आरम्भगुर्वा क्षयिणी
क्रमेण लब्धी पुरा वृद्धिमती च पश्चात् । दिनस्य पूर्वार्धपरार्धमिच्छा छायेव मैत्री खलसज्जनानाम्
॥ ८२६ ॥ भार्यावियोगः स्वजनापवादं ज्ञानस्य शेषं कृपणस्य सेवा । दारिद्र्यकाले प्रियदर्शनं च
विनाशिनो पञ्च दहन्ति कायम् ॥ ८२७ ॥ अश्वच्छतं वासवगर्जितं च स्त्रीणां च चित्तं पुरुषस्य
भाग्यम् । अवर्षणं चाप्यतिवर्षणं च देवो न जानाति कुतो मनुष्यः ॥ ८२८ ॥ नृपस्य चित्तं
कृपणस्य वित्तं मनोरथं दुर्जनमानुषाणाम् । ब्रियश्चरित्रं पुरुषस्य भाग्यं देवो न जानाति कुतो मनुष्यः
॥ ८२९ ॥ किं पौरुषं रक्षति यो न वार्तां किं वा धनं नार्थिजनाय यत्स्यात् । सा किं क्रिया या न
हितानुबद्धा किं जीवितं साधुविरोधि यद्वै ॥ ८३० ॥ अन्यायवित्तेन कृतोऽपि धर्मः सव्याज इत्याहु-
रशेषलोकाः । न्यायार्जितार्थेन स एव धर्मो निर्व्याज इत्यार्यजना वदन्ति ॥ ८३१ ॥ यशोऽधिगन्तुं
सुखलिप्सया वा मनुष्यसख्यामतिवर्तितुं वा । निरस्तुक्तानामभियोगमाजा समुत्सुकेवाङ्मुपैति सिद्धिः
॥ ८३२ ॥ शास्त्रेषु निष्ठा सहजश्च बोधः प्रागल्भ्यमभ्यस्तगुणा च वाणी । कालानुरोधः प्रतिमानवत्त्व-
मेते गुणाः कामदुघाः क्रियासु ॥ ८३३ ॥ न स्वल्पमन्यथवसायमीरो करोति विज्ञानविधिगुणं हि
अन्वस्य किं हस्ततलस्थितोऽपि प्रकाशयत्यर्थमिह प्रदीपः ॥ ८३४ ॥ न कस्यचित्कश्चिदिह स्वभावा-
द्भवत्युदारोऽभिमतः खलो वा । लोके गुरुत्वं विपरीतता वा स्वचेष्टितान्येव नर नयन्ति ॥ ८३५ ॥

अपायसंदर्शनजां विपत्तिमुपायसंदर्शनजां च सिद्धिम् । मेधाविनो नीतिविधिप्रयुक्तां पुरः स्फुरन्तीष्विव दर्शयन्ति ॥ ८३६ ॥ दन्तस्य निर्घर्षणेन राजन्कर्णस्य कण्ठ्यनकेन बापि । तृणेन कार्यं भवतींश्वराणां किमङ्गवाक्पाणिमता नरेण ॥ ८३७ ॥ त्यजेत्कुंभधार्तो महिलां सपुत्रां खादेत्कुंभधार्ता भुजगी स्वमण्डम् । बुभुक्षितः किं न करोति पापं क्षीणा नरा निष्करुणा भवन्ति ॥ ८३८ ॥ दारेषु किञ्चित्स्वजनेषु किञ्चिद्गोप्यं वयस्येषु सुतेषु किञ्चित् । युक्तं न वा युक्तमिदं विचिन्त्य वदेद्विपश्चिन्महतोऽनुरोधात् ॥ ८३९ ॥ मृगं मृगैः सङ्गमनुव्रजन्ति गावश्च गोमिस्तुरगास्तुरङ्गैः । मूर्खाश्च मूर्खैः सुधियः सुधीमिः समानशीलव्यसनेषु सख्यम् ॥ ८४० ॥ त्याज्यं न धैर्यं विधुरेऽपि काले धैर्यात्कदाचिद्भूतिमान्नुयात्सः । यथा समुद्रेऽपि च पोतमङ्गे सायात्रिकोऽप्यृच्छति जातु पारम् ॥ ८४१ ॥ दानेन तुल्यो विधिरस्ति नान्यो लोमाश्च नान्योऽस्ति परः पृथिव्याम् । विभूषणं शीलसमं न चान्यत्सतोपेतुल्यं धनमस्ति नान्यत् ॥ ८४२ ॥ एकस्य दुःखस्य न यावदन्तं गच्छाम्यहं पारमिवार्णवस्य । तावद्वितीयं समुपस्थितं मे छिद्रेष्वनर्थं बहुलीभवन्ति ॥ ८४३ ॥ क्षते प्रहारा निपतन्त्यभीक्ष्णं धनक्षये दीप्यति जाठराग्निः । आप्तसु वैराणि समुद्भवन्ति छिद्रेष्वनर्था बहुलीभवन्ति ॥ ८४४ ॥ अर्थातुराणां न गुल्मं बन्धुः कामातुराणां न मयं न लज्जा । विद्यातुराणां न सुखं न निद्रा क्षुधातुराणां न रुचिर्न वेला ॥ ८४५ ॥ विवाहकाले क्रतु-संप्रयोगे प्राणायाम्ये सर्वघमापहारे । विप्रस्य चार्थेऽप्यवृत्तं वदेयुः पञ्चावृतान्याहुरपातकानि ॥ ८४६ ॥ यत्रास्ति लक्ष्मीर्विनयो न तत्र चाभ्यागतो यत्र न तत्र लक्ष्मीः । उभौ च तौ यत्र न तत्र विद्या नैकत्र सर्वो गुणसंनिपातः ॥ ८४७ ॥ द्वारे प्रविष्टः सहसा ततः किं दृष्टः प्रभुः स्मेरमुखस्ततः किम् । कथा श्रुता श्रोत्ररसा ततः किं व्यथा न शान्ता यदि जाठरीया ॥ ८४८ ॥ सुपात्रदानाच्च भवेद्भनादयो धन-प्रमावेण करोति पुण्यम् । पुण्यप्रमावात्सुरलोकवासी पुनर्धनाढ्यः पुनरेव भोगी ॥ ८४९ ॥ कुपात्रदानाच्च भवेद्द-रिद्रो दारिद्र्यदोषेण करोति पापम् । पापप्रमावान्नरकं प्रयाति पुनर्दरिद्रः पुनरेव पापी ॥ ८५० ॥ प्रसुर्वि-वेकी धनवांश्च दाता विद्वान्विरागी प्रमदा सुशीला । तुङ्गमः शस्त्रनिपातधीरो भूमण्डलस्यामरणानि पञ्च ॥ ८५१ ॥ स्वदेशजातस्य नरस्य नूनं गुणाधिकस्यापि भवेदवज्ञा । निजाङ्गना यद्यपि रूपराशि-स्तथापि लोकः परदारसक्तः ॥ ८५२ ॥ गन्धः सुवर्णं फलमिक्षुदण्डे नाकारि पुष्पं खलु चन्दनेषु । विद्वान्धनादयो न तु दीर्घजीवी धातुः पुरा कोऽपि न बुद्धिदोऽभूत् ॥ ८५३ ॥ सर्पस्य रत्ने कृप-णस्य विष्टे सत्याः कुचे कैसारिणश्च केशे । मानोज्ञाना शरणागते च मृतौ भवेदन्यकरप्रचारः ॥ ८५४ ॥ श्रुतिर्विमित्रा स्मृतयश्च मित्रा नैको मुनिर्यस्य वचोऽप्रमाणम् । धर्मस्य तत्त्वं निहितं गुहाया महाजनो येन गतः स पन्थाः ॥ ८५५ ॥ प्रागल्भ्यहीनस्य नरस्य विद्या शस्त्रं यथा कापुरुषस्य हस्ते । न तृप्तिमुत्पादयते शरीरे वृद्धस्य दाप इव दर्शनीयाः ॥ ८५६ ॥ राजाश्रयस्तत्कारताश्वपण्य-माथर्वणं चापि समुद्रयातम् । एतानि सिद्धयन्ति महाफलानि विपर्यये प्राणहराणि पञ्च ॥ ८५७ ॥ स्वर्गच्युतानामिह भूमिलोके चत्वारि चिह्नानि वसन्ति देहे । दानप्रसङ्गो मधुरा च वाणी सुरार्चनं ब्राह्मणतर्पणं च ॥ ८५८ ॥ निरक्षरे वीक्ष्य महाधनत्वं विद्यानवद्या विदुषा न हया । स्त्नावर्तसाः कुलटाः समीक्ष्य किमार्थनार्यः कुलटा भवन्ति ॥ ८५९ ॥ गीर्भिर्गुरुङ्गां परुषाक्षरामिस्तिरस्कृता यान्ति नरा महत्त्वम् । अलम्बशाणोत्कषणा नृपाणां न जातु मौलौ मणयो वसन्ति ॥ ८६० ॥ किमिष्टमङ्गं खर-सूकराणां किं रत्नहारो मृगपक्षिणां च । अन्वस्य दीपो बधिरस्य गीतं मूर्खस्य किं शास्त्रकथाप्रसङ्गः ॥ ८६१ ॥ ये शान्तदान्ताः श्रुतिपूर्णकर्णा जितेन्द्रियाः स्त्रीविषये निवृत्ताः । प्रतिग्रहे संकुचिताम्-हस्तास्ते ब्राह्मणास्तारयितुं समर्थाः ॥ ८६२ ॥ पतिव्रतायाः कुञ्चकुम्भयुग्ममत्युग्रशार्दूलनखावलिश्च ।

धीरस्य शस्त्रं कृपेणस्य वित्तं लभ्यानि चत्वारि तदन्तकाले ॥ ८१३ ॥ देशाटनं पण्डितमित्रता च
 चाराङ्गना राजसंमाप्रवेशः । अनेकशास्त्रार्थविलोकनं च चातुर्यमूलोनि भवन्ति पञ्च ॥ ८१४ ॥ ने
 वेत्ति यो यस्य गुणप्रकर्षं स त सदा निन्दति नात्र चित्रम् । यथा किराती कारिक्कर्मजाता मुक्तौ परि-
 त्यज्य विमर्ति गुञ्जाम् ॥ ८१५ ॥ गिरौ मयूरा गंगाने पयोदा लक्षान्तरेऽर्कश्च जलेषु पद्मम् । इन्दु-
 द्विलक्षकुमुदस्य बन्धुर्यो यस्य मित्रं नहि तस्य दूरम् ॥ ८१६ ॥ सुमाषितज्ञेन जनेन साकं संमोषणं सुप्रमु-
 सेवन च । आलिङ्गनं तुङ्गपयोवराणां प्रत्यक्षसौहृदं त्रयमेव लोके ॥ ८१७ ॥ अर्थो नराणां पतिरङ्गना
 वर्षा नदीनामृतपुराद् तरुणाम् । स्वधर्मचारी नृपतिः प्रजानां गतं गत यौवनमन्येयन्ति ॥ ८१८ ॥ जिते-
 न्द्रियत्वं विनयेस्य कारणं गुणप्रकर्षो विनयादेवाप्यते । गुणाधिके पुंस्ति जनेऽन्तुरङ्ग्यते जनानुरागः
 प्रभवो हि सपदः ॥ ८१९ ॥ सपूर्णकुम्भो न करोति शब्दमर्घो घटो घोषमुपैति नूनम् । विद्वान्कुलीनो
 न करोति गर्वं गुणैर्विहीना बहु जल्पयन्ति ॥ ८२० ॥ धिगीवित शार्ङ्गकलौञ्जितस्य धिग्
 जीवितं चोद्यमवर्जितस्य । धिगीवित व्यर्थमनोरथस्य धिगीवित ज्ञातिपरार्जितस्य ॥ ८२१ ॥ रूपं
 जरा सर्वसुखानि तृष्णा खलेषु सेवा पुरुषामिमानम् । याञ्जा गुरुत्वं गुणमात्मपूजा चिन्ता बलं
 हन्यदया च लक्ष्मीम् ॥ ८२२ ॥ शुष्केन्धने वह्निरुपैति वृद्धिं बालेषु शोकश्चपलेषु कोपः ।
 कान्तासु कामो निपुणेषु वित्तं धर्मो दयावत्सु महत्सु धैर्यम् ॥ ८२३ ॥ निर्वाणदीपे किमु तैल-
 दानं चौरै गते वा किमु साधधानम् । वयोगते किं वनिताविलासः पयोगते किं खलु संतुलनम् ॥ ८२४ ॥
 त्रिविक्रमोऽभूदपि वामनोऽसौ स शूकरयेति स वै वृत्सिहः । नीचैरनीचैरतिनीचनीचैः सर्वैरुपायैः
 फलमेव साध्यम् ॥ ८२५ ॥ कुमामवासः कुजनस्य सेवा कुमोजन क्रोधमुखी च मार्या । मूर्खश्च पुत्रो
 विधवा च कन्या विनाग्निना संदहते शरीरम् ॥ ८२६ ॥ अल्पीयसामेव निवासमृमित्यागाद्विपत्तिर्महतं-
 न जातु । रत्नाकरात्सन्मणयोऽभियान्ति राज्ञां शिरः काकमुखानि मेकाः ॥ ८२७ ॥ अनेकशास्त्रं बहु
 वेदितव्यमल्पश्च कालो बहुवश्च विघ्नाः । यत्सारंभूतं तदुपासितव्यं हंसो यथा क्षीरमिषाम्भुमध्यात्
 ॥ ८२८ ॥ अनन्तपारं किल शब्दशास्त्रं स्वल्पं तथायुर्वहवश्च विघ्नाः । सारं ततो ब्राह्मणपास्यं फल्गु
 हसो यथा क्षीरमिषाम्भुमध्यात् ॥ ८२९ ॥ ऋषो हि शत्रुः प्रथमो नराणां देहस्थितो देहविनाशनाय ।
 यथा स्थितः काष्ठगतो हि वह्निः स एव वह्निर्दहते शरीरम् ॥ ८३० ॥ यथा विहङ्गास्तस्माश्रयन्ति
 नद्यो यथा सार्गरमाश्रयन्ति । यथा तरुण्यः पतिमाश्रयन्ति सर्वे गुणाः काश्चनमाश्रयन्ति ॥ ८३१ ॥
 यती वती चापि पतिव्रताश्च वीराश्च शूराश्च दयापराश्च । त्यागी च मोर्गी च बहुश्रुताश्च सुसङ्गमात्रेण
 दहन्ति पापम् ॥ ८३२ ॥ वसन्त्यरण्येषु चरन्ति दूर्वाः पिबन्ति तोयान्धपरिग्रहाणि । तथापि बध्नां
 हरिणा नराणां को लोकमाराधयितुं समर्थः ॥ ८३३ ॥ न सां समा यत्र न सन्ति वृद्धा वृद्धा न ते ये
 न विदन्ति धर्मम् । धर्मो न वै यत्र न नास्ति सत्यं सत्यं न तथच्छलनानुविद्धम् ॥ ८३४ ॥ वरं सखे
 सत्पुरुषोपमानितो न नीचसंसर्गगुणैरलङ्कृतः । धराश्रपादेन हतो विराजते न रासर्मस्योपरि संस्थितो
 नरः ॥ ८३५ ॥ आदिष्यच्चन्द्रावनलानिलौ च द्यौर्मूतिरापो हृदयं यमश्च । अहश्च रात्रिश्च उमे च
 सन्ध्ये धर्मश्च जानाति नरस्य वृत्तम् ॥ ८३६ ॥ उपाधिभिः संततसंगतोऽपि नहि स्वमात्रं विजहति
 भावः । आजन्म उन्मज्जति दुग्धसिन्धौ तथापि काकः किल कृष्ण एव ॥ ८३७ ॥ किं वाससा तत्र
 विचारणीयं वासः प्रधानं खलु योग्यतायाः । पीताम्बरं वीक्ष्य ददौ स्वकन्यां चर्माम्बरं वीक्ष्य विषं समुद्रः
 ॥ ८३८ ॥ करोति नोऽशेषजनान्तिरिक्ता समावनामर्थवती क्रियाभिः । ससत्सु जाते पुरुषाधिकारे न
 पूरणी त समुपैति संख्या ॥ ८३९ ॥ नरस्य चिद्धं नरकागतस्य विरोधिता बन्धुजनेषु निवस्य ।

सरोगता नीचगतेषु सेवा ह्यतीव दोषः कटुका च वाणी ॥ ८९० ॥ स्थितो न खादामि
 हसन्न वच्मि गत न शोचामि कृतं न मन्ये । द्रयोस्तृतीयो न भवामि राजन्केनास्मि मूर्खो
 वद कारणेन ॥ ८९१ ॥ यस्मिन्कुले यः पुरुषः प्रधानः स सर्वयत्नेन हि रक्षणीयः ।
 तस्मिन्विनष्टे सकलं विनष्टं न नामिभङ्गे ह्यारका वहन्ति ॥ ८९२ ॥ पुराणमित्येव न साधु सर्वं
 न चापि कान्यं नवमित्यवधम् । सन्तः परीक्ष्यान्यतरैर्ब्रजन्ते मूढः परप्रत्ययनेयबुद्धिः ॥ ८९३ ॥
 संचिन्त्य संचिन्त्य जगत्समस्तं त्रयः पदार्था इदं प्रविष्टाः । इक्षोर्विकाराः कृतयः कवीनां मुग्धाङ्गना-
 पाङ्गतरङ्गितानि ॥ ८९४ ॥ बालसंखित्वमकारणहास्यं स्त्रीषु विषादमसज्जनसेवा । गर्दभयानमसंस्क-
 तवाणी षट्सु नरो लघुतामुपयाति ॥ ८९५ ॥ वयसि गते कः कामविकारः क्षीणे वित्ते कः परि-
 वारः । शुष्के नीरे कः कौसारो ज्ञाते र्त्तत्त्वे कः संसारः ॥ ८९६ ॥ जवो हि सेतः परमं विभूषणं
 जपाङ्गनायाः कृशता तपस्विनः । द्विजस्य विद्या नृपतेरपि क्षमा पराक्रमः शस्त्रबलोपजीविनाम् ॥ ८९७ ॥
 धनेन किं यो न ददाति याचकेन बलेन किं यश्च रिपु न बाधते । श्रुतेन किं यो न च धर्ममाचरेत्कि-
 मात्मना यो न जितेन्द्रियो भवेत् ॥ ८९८ ॥ श्रुतेन बुद्धिर्व्यसनेन मूर्खता मदेन नारी सलिलेन
 निमग्नः । निशा शशाङ्केन धृतिः समाधिना नयेन चालङ्कियते नरेन्द्रता ॥ ८९९ ॥ प्रकीर्णकेशा-
 मनवेक्ष्यकारिणीं सदा च मर्तुः प्रतिकूलमाविणीम् । परस्य वेश्माभिरतामपन्नपामेवं विधां योषितमाश्रु
 वर्जयेत् ॥ ९०० ॥ ॥ सतीमपि ज्ञौतिकुलैकसंश्रया जनोऽन्यथा मर्तुर्मतीं विशङ्कते । अतः समीपे
 परिणेतुरिष्यते प्रियाप्रिया वा प्रमदा स्वबन्धुभिः ॥ ९०१ ॥ मनीषिणः सन्ति न ते हितैषिणो हितै-
 षिणः सन्ति न ते मनीषिणः । सुहृच्च विद्वानपि दुर्लभो नृणां यथौषधं स्वाहु हितं च दुर्लभम्
 ॥ ९०२ ॥ परोऽवजानाति यदज्ञताजडस्तदुन्नतानां न बिहन्ति धीरताम् । समानवीर्यान्वयपौख्येषु
 यः करोत्यतिक्रान्तिमसौ तिरस्त्रिया ॥ ९०३ ॥ यदा विगृह्णाति हतं तदा यशः करोति मैत्रीमथ
 दूषिता गुणाः । स्थितिं समीक्ष्योभयथा परीक्षकः करोत्यवज्ञोपहतं पृथग्जनम् ॥ ९०४ ॥ बनेषु दोषैः
 प्रभवन्ति रैगिणां गृहेषु पञ्चेन्द्रियनिग्रहस्तपः । अर्कुत्सिते कर्मणि यः प्रवर्तते निवृत्तरागस्यै गृहं तपो-
 वनम् ॥ ९०५ ॥ सुजीर्णमन्नं सुविचक्षणः सुतः सुद्यासिता स्त्री नृपतिः सुसेवितः । सुचिन्त्य चोक्तं
 सुविचार्य यत्कृतं सुदीर्घकालेऽपि न याति विक्रियाम् ॥ ९०६ ॥ तुणानि नोन्मूलयति प्रमेज्जनो मृदूनि
 नीचैः प्रणतानि सर्वतः । समुच्छिन्नानेष तर्कन्प्रबाधते महान्महत्त्वेव करोति विक्रमम् ॥ ९०७ ॥
 निमित्तमुद्दिश्य हि यः प्रकुप्यति ध्रुवं स तस्यापगमे प्रसीदति । अकारणद्वेषि मनस्तु यस्य वै कथं जनस्तं
 परितोषयिष्यति ॥ ९०८ ॥ न सार्हसैकान्तरसानुवर्तिना न चाप्यपायोपहतान्तरात्मना । विभूतयः
 शक्यमवाप्तुमूर्जिता नये च शौर्यं च वसन्ति संपदः ॥ ९०९ ॥ मुदं विषादः शरदं हिमागम-
 स्तमो विषस्वान्मुकृतं छनघ्नता । प्रियोपपत्तिः शुचैमापदं नयः श्रियः समृद्धा अपि हन्ति
 दुर्नयः ॥ ९१० ॥ उदीरिऽतोर्यः पशुनापि गृह्यते हयाश्च नागाश्च वहन्ति चोदिताः । अनुक्तम-

१ पिण्डकाया नाशः । २ चक्रण्डविशेषः । ३ दूषितम् । ४ पुराणं नवं वा । ५ बालस्य
 सखित्वम् । बालस्य सखा, तस्य भाव इति विग्रहे तु बालसखित्वमिति स्यात् । ६ तादृश्या-
 वस्थायाम् । ७ तडागः । ८ आत्मानात्मस्वरूपे । ९ अन्धस्य । १० नदी । ११ चिन्तारमन्तरैव
 कार्यतत्पराम् । १२ पित्रकुल एव निवाहिनीम् । १३ जीवतपविक्रमम् । १४ मन्मथविकाराः ।
 १५ अजितेन्द्रियाणाम् । अपक्वकषायाणामिति भावः । १६ कर्त्तव्ये । १७ सिद्धयसिद्धचोरना-
 शद्विणः । १८ वायुः । १९ निहननमात्रपरेण । २० शोकम् । २१ कथितः ।

प्यूहति पण्डितो जनः परेक्षितज्ञानफला हि बुद्धयः ॥ ९११ ॥ असत्यता निष्ठुरताऽकृतज्ञता भयं प्रमा-
दोऽलसता विषादिता । वृथाभिमानो द्यतिदीर्घसूत्रता तथाङ्गरोष्यादि विनाशन श्रियः ॥ ९१२ ॥
दरिद्रता धीरतया विराजते कुरूपता शीलतया विराजते । कुमोजन चोष्णतया विराजते कु-
वृत्तता शुभ्रतया विराजते ॥ ९१३ ॥ यथा चतुर्भिः कनक परीक्ष्यते निवर्षणच्छेदनतापताडनैः ।
तथा चतुर्भिः पुरुषः परीक्ष्यते श्रुतेन शीलेन कुलेन कर्मणा ॥ ९१४ ॥ कुदेशमासाद्य कुतोऽर्थसंचयः
कुपुत्रमासाद्य कुतो जलाञ्जलिः । कुंगेहिनीं प्राप्य गृहे कुतः सुख कुशिष्यमध्ययापयतः कुतो यशः
॥ ९१५ ॥ मातुः सम नास्ति शरीरपोषण चिन्तासम नास्ति शरीरशोषणम् । भार्यासम नास्ति
शरीरतोषणं विद्यासम नास्ति शरीरभूषणम् ॥ ९१६ ॥ गुणी गुण वेत्ति न वेत्ति निर्गुणो बली
बल वेत्ति न वेत्ति निर्वलः । पिको वसन्तस्य गुण न वायसः करी च सिंहस्य बल न भूषकः
॥ ९१७ ॥ सुख हि दुःखान्यनुभूय शोभते घनान्वकारेष्विव दीपदर्शनम् । सुखाच्च यो याति नरो
दरिद्रता धृतः शरीरेण धृतः स जीवति ॥ ९१८ ॥ स दीक्षितो यः सकल सैदीक्षते स पण्डितो
यः कैरगैरखण्डितः । स तापसो यः परतापकैर्षणः स धार्मिको यः परमर्म न स्पृशेत् ॥ ९१९ ॥
यशस्करे कर्मणि मित्रसमूहे प्रियासु नारीष्वधनेषु बन्धुषु । क्रतौ विवाहे व्यसने रिपुक्षये धनव्यय-
स्त्वेषु न गण्यते बुधैः ॥ ९२० ॥ विवादशीला स्वयमर्थचोरिणी परानुकूला बहुपाकपाकिनीम् ।
सक्रोधिनीं चान्यगृहेषु वासिनीं त्यजन्ति भार्या दशपुत्रमातरं ॥ ९२१ ॥ अतिप्रचण्डा बहु-
दुःखमागिनी विवादशीला परगेहगामिनी । मर्तुः स्वयं निन्दति या च तस्करी त्यजेत्स्वभार्या
दशपुत्रपुत्रिणीम् ॥ ९२२ ॥ कुले कलङ्कः कथले कदैर्जता सुतः कुबुद्धिर्बन्धने दरिद्रता । रुजः
शरीरे कलहप्रिया प्रिया मृद्भागमे दुर्गतयः षष्ठे ॥ ९२३ ॥ प्रकटं मृदु नाम जरपतः पक्ष
सूचयतोऽर्थमन्तरा । शकुनादिव मार्गवर्तिभिः पुरुषादुद्विजितव्यमीदृशात् ॥ ९२४ ॥ मतिरेव
बलाङ्करीयसी यदभावे करिणामिय दशा । इति बोधयतीव द्विष्टमः करिणो हस्तिपकाहतः कणन्
॥ ९२५ ॥ महतां यदि निन्दने रतिर्गुणसंख्यैव तदा विधीयताम् । असतामपि चेत्तत्त्वे रतिर्ननु
तद्रूपमेव गण्यताम् ॥ ९२६ ॥ अवगच्छति मूढचेतनः प्रियनाश इदि शल्यमर्पितम् । स्थिर-
धीस्तु तदेव मन्यते कुशलद्वारतया समुद्धतम् ॥ ९२७ ॥ महत्तरसा विलेङ्गयन्निजदोषेण कुंभी-
र्धिनश्यति । कुंभे न खलु स्वयेच्छया शलमानिन्धनमिद्वदीधितिः ॥ ९२८ ॥ क्रियते धवलः
खल्वकैर्धवलैरेव सितेतरैरवः । शिरसौघमघत्त शकरः सुरसिन्धोर्मधुजितमङ्गिणा ॥ ९२९ ॥
कृतिनामकृती कथ कथ वा तुलना यातु कृतैर्वचः प्रपद्यैः । बहुभिर्विधृतैः कचैः कलापैर्विधवा
किं सर्वेवोपमानमेति ॥ ९३० ॥ अरुचिर्निशया विना शशी शशिना सापि विना महत्तमः ।
उमयेन विना मनोमधस्फुरितं नैव चकास्ति कामिनोः ॥ ९३१ ॥ उपकारकमायतेर्धेश प्रसवः
कर्मफलस्य भूरिणः । अनपायि निबर्हण द्विषा न तितिक्षासममस्ति साधनम् ॥ ९३२ ॥ जरा

१ इङ्कितं मनसा चिन्तितम् । २ कृतघ्नतेति पाठः स्पष्टार्थः । ३ निर्जीविकम् । ४ नास्ति-
कपुत्रम् । ५ असती श्रियम् । ६ साधु मन्यते । ७ इन्द्रियैः । ८ परक्लेशापहः । ९ पीडयेत् ।
१० दशपुत्रामपीति भावः । ११ कुस्वितं भोग्यम् । १२ गृहस्थाश्रमे । १३ बन्धनं हि प्रियप्रसक्ति
मूलम् । तदभावे तु बन्धननिवृत्त्या पारमार्थिकश्रेयःपरत्वसम्पत्तिरेवेति तथोक्तिः । १४ अव-
जानानः । १५ मूढः । १६ दहतीति भावः । वेदाः प्रमाणमित्यादिवदयं प्रयोगः । १७ गङ्गायाः ।
१८ जीवत्पतिकासाम्यम् ।

रूपं हरति हि वैद्यमाशा मृत्युः प्राणान्धर्मत्रयामसूया । कामो द्वियं वृत्तमनार्यसेवा क्रोधः श्रियं सर्व-
मेवाभिमानः ॥ ९३३ ॥ गुणवानपि नोपयाति पूजां पुरुषः सत्पुरुषैरकल्प्यमानः । नहि सौर-
मणिः स्वभावकार्त्ति रविर्पादैरनविच्छितः करोति ॥ ९३४ ॥ सहसा विदधीत न क्रियामविवेकः
परमापदा पदम् । वृणते हि विमुक्त्यकारिणं गुणलुब्धाः स्वयमेव संपदः ॥ ९३५ ॥ विना गौरसं
को रसो भोजनानां विना गौरसं को रसो भूषणीनाम् । विना गौरसं को रसः कामि-
नीनां विना गौरसं को रसः पण्डितानाम् ॥ ९३६ ॥ सकलापि कला कलावतां विकला पुण्य-
कलां विना खलु । सकले नयने वृथा यथा तनुमार्जा हि कनीनिकां विना ॥ ९३७ ॥ सुकुल-
जन्म विभूतिरनेकधा प्रियसमागमसौख्यपरम्परा । वृषकुले गुंस्ता विमलं यशो भवति पुण्यतरोः फल-
मीदृशम् ॥ ९३८ ॥ कनकभूषणसंग्रहणोचितो यदि मणिरैव पुणिं प्रणिधीयते । न स विरौति न
चापि हि शोभते भवति योजयितुर्वैचर्यायता ॥ ९३९ ॥ सहजमलिनवक्रमावभाजां भवति भयः
भयैवात्मनाशहेतुः । जलधरपदवीमवाप्य धूमो ष्वलनविनाशमनुप्रयाति नाशम् ॥ ९४० ॥ परि-
हरत पराङ्गनानुषङ्गं वत यदि जीवितमस्ति बल्लभं वः । हर हर हरिणीदृशो निमित्तं
दश दशकन्धरमौलयो लुठन्ति ॥ ९४१ ॥ शिशुरपि निपुणो गुरोर्गरीयान् तु वपुषैव महान्मेहं त्यतिष्ठः ।
मणिगणुरपि भूषणाय पुंसां न तु पृथुलैव शिला विलासहेतुः ॥ ९४२ ॥ अनुदिनमनुकूलमाचरन्तं
विहितमतिः प्रतिकूलमाचरेत्कः । शमितगरलजातकण्ठदाह शितिकैः कण्ठः शशिनं शिरःसु घटे ॥ ९४३ ॥
नितम्बो विशालः कटिर्मध्यसूक्ष्मा कुचद्वन्द्वमत्यन्तमन्यं मुखं च । वचश्चेन्न किञ्चिद्वसालं रमण्यस्ततः
किं ततः किं ततः किं ततः किम् ॥ ९४४ ॥ स्तन्यस्य नश्यति यशो विषमैस्य मैत्री नष्टक्रियस्य
कुलमर्थपस्य धर्मः । विद्याफलं व्यसनिनः कृपणस्य सौख्यं राज्यं प्रमेतसचिवस्य नराधिपस्य
॥ ९४५ ॥ दुर्मन्त्रिणं कस्युपयान्ति न नीतिदोषाः सन्तापयन्ति कमपथ्यभुजं न रोगाः ।
कं श्रीर्न दर्पयति कं न निहन्ति मृत्युः क रवीकृता न विषया ननु तापयन्ति ॥ ९४६ ॥ विवेकं किं
वितरणं यदि नास्ति दीने किं सेवया यदि परोपकृतौ न यत्नः । किं संगमेन तनयो यदि नैक्षण्यः
किं यौवनेन विरहो यदि बल्लभायाः ॥ ९४७ ॥ किं भूषणं सुदृढमत्र यशो न रत्नं किं कार्यमार्थ-
चरितं सुकृतं न दोषः । किं चक्षुरप्रतिहेतं विषणा न नेत्रं जानाति कस्त्वदपरः सदसद्विवेकम्
॥ ९४८ ॥ प्राप्ताः श्रियः सकलकामदुष्पास्ततः किं दत्तं पदं शिरसि विद्विषता ततः किम् । सप्री-
णिताः प्रणयिनो विमयैस्ततः किं कैल्यं स्थितं तनुयतां तनुमिस्ततः किम् ॥ ९४९ ॥ आदौ न वा
प्रणयिनां प्रणयो विधेयो दत्तोऽथवा प्रतिदिनं परिपोषणीयः । उत्क्षिप्य यत्क्षिपति तत्प्रकरोति लज्जां
भूमौ स्थितस्य पतनाङ्गयमेव नास्ति ॥ ९५० ॥ बाण्डैव सूचयति पूर्वतरं मविष्य पुंसां यदन्यतनुजं त्वश्रुमं
शुभं वा । विज्ञायते शिशुरजातकलापचिह्नः प्रत्युद्गतैरपसरन्सरसः कलापी ॥ ९५१ ॥ शौचैर्हतास्तु
रिपवो न हता भवन्ति ब्रह्माहताश्च नितरां सुहता भवन्ति । शस्त्रं निहन्ति पुरुषस्य शरीरमेकं भद्रा

१ सूर्यकान्तमणिः । २ पादाः किरणाः । ३ परं केवलम् । यद्वा-परमाया आपदस्ता-
स्मांमिति । ४ घृतम् । ५ पृथिवीभोगः । ६ नेत्रादीन्द्रियामोदम् । ७ वचनविलक्षणत्वानन्दम् ।
८ जीवानाम् । ९ सम्पत्तिः । १० आदरः । ११ वज्रैस्त्रीसुके वा । १२ निन्दा । १३ जन्म । १४ प्रभवः
पित्रादिः । १५ महत्सु प्रतिष्ठा यस्य सः । १६ महेश्वरः । १७ उन्नताधमस्य । १८ प्रमतः
सचिवो यस्येति तस्य । १९ अनष्टदर्शनशक्तिकम् । २० प्रकृत्यं यावत् । भवानवीकृतत्वं दोषः ।
संसारतो, हि तरणं परमात्मबोधात् इति पाठे तु न । २१ मूढाः ।

कुलं च विमर्षं च यशश्च हन्ति ॥ ९५२ ॥ स्थानेषु शिष्यनिवहैर्विनियुष्यमाना विद्या गुरु हि गुण-
वत्तरमातनोति । आदाय शुक्तिषु बलाहकविप्रकीर्णं रत्नाकरो भवति वारिभिरर्बुराशिः ॥ ९५३ ॥
वार्ता च कौतुककारी विमला च विद्या लोकोत्तरः परिमलश्च कुरङ्गनामेः ॥ तैलस्य बिन्दुरिव
वारिणि दुर्निवारमेतन्नयं प्रसरति स्वयमेव भूमौ ॥ ९५४ ॥ अत्यन्तमन्यनकदर्शनमुत्सहन्ते
मर्यादया नियमिताः किमु साधवोऽपि । लक्ष्मीसुधाकरसुधाशुपनीय क्षेत्रे रत्नाकरोऽपि गरल
किमु नोजगार ॥ ९५५ ॥ अर्था हसन्त्युचितदानविहीनलब्ध भूम्यो हसन्ति मम भूमिरिति
ब्रुवाणम् । जारा हसन्ति तनयानुपलालयन्त मृत्युर्हसत्यवनिप रणरङ्गमीरम् ॥ ९५६ ॥ वैद्या
वदन्ति कफपित्तमरुद्विकाराज्योतिर्विदो ग्रहगतिं परिवर्तयन्ति । भूताभिषङ्ग इति भूतविदो
वदन्ति प्राचीनकर्म बलवन्मुनयो वदन्ति ॥ ९५७ ॥ कस्यापि कोऽप्यतिशयोऽस्ति स तेन
लोके ख्यातिं प्रयाति नहि सर्वविदस्तु सर्वे । किं केतकी फलति किं पेनसः सुपुष्पः किं नागव-
ल्लवपि च पुष्पफलैरुपेता ॥ ९५८ ॥ शीलावलम्बनमहर्निशमिष्टचिन्ता विज्ञानुरूपमशानाभरणादि
कार्यम् । वार्यं च दुर्जनसमाजनिजप्रशंसाहास्यादि सज्जनवचो हृदये निवेद्यम् ॥ ९५९ ॥ पश्यन्ति
नैव कवयो निजकाव्यदोष मक्षन्ति नो बलिमुजो निजजातिमासम् । जल्पन्ति नैव मधुर्या निजमर्म-
वाक्य कुर्वन्ति नो युवतयः पुरुषेषु बीजम् ॥ ९६० ॥ कीर्तिं मृणालकमनीयमुजामनिर्द्रवचन्द्रानना
स्मितसरोरुहचारुनेत्राम् । ज्योत्स्नास्मितामपहता दयितामिव स्वा लब्धुं न क परमुपक्रममातनोति
॥ ९६१ ॥ शास्त्र सुनिश्चलधिया परिचिन्तनीय सेव्यो नृपोऽपि सतत परिसेवनीयः । अङ्गे स्थितापि
युवतिः परिरक्षणीया शास्त्रे नृपे च युवतौ च कृतः स्थिरत्वम् ॥ ९६२ ॥ हंसो विमाति नलिनीदल-
पुञ्जमध्ये सिंहो विमाति गिरिगह्वरकन्दराद्यु । जाल्यो विमाति तुरगो रणयुद्धमध्ये विद्वान्विमाति, पुरुषेषु
विचक्षणेषु ॥ ९६३ ॥ हंसो न माति बलिभोजनवृन्दमध्ये गोमायुमण्डलगतो न विमाति, सिंहः ।
जाल्यो न माति तुरगः खरयूथमध्ये विद्वान् माति पुरुषेषु निरक्षरेषु ॥ ९६४ ॥ विश्वेश्वरस्तु सुधिया
गैलितेऽपि भेदे भावेन भक्तिसहितेन समर्चनीयः । प्राणेश्वरश्चतुरया मिलितेऽपि चित्ते चैलाञ्चलव्यवहितेन
निरिक्षणीयः ॥ ९६५ ॥ किं कोकिलस्य विस्तेन गते वसन्ते किं कातरस्य बहुशङ्खपरिग्रहेण । मित्रेण
किं व्यसर्नैकालपराद्मुखेन किं जीवितेन पुरुषस्य निरक्षरेण ॥ ९६६ ॥ हारः प्रलम्बितपयोधरमध्य-
वर्ती शुष्कस्तनान्तरगतो वरकञ्जुकश्च । काणेक्षणेऽञ्जनममूर्ध्नि च पुष्पमाला दीनाध्रयो बुधजनः खलु
पञ्च दुःखम् ॥ ९६७ ॥ नीच समृद्धमपि सेवति नीच एव त दूरतः परिहरन्ति पुनर्महान्तः । शोखो
टक मधुरपक्वफलैरुपेत सेवन्ति वायसगणा न तु राजहसाः ॥ ९६८ ॥ माकन्दरजपरिरम्भण-
लालितापि मेल्लिवधूर्मधुपरागवती बभूव । दृष्ट्वाऽपि तत्कुटिलता न जहाति धूतः प्रायः कुजातिनिवहेषु
कुतोऽभिमानः ॥ ९६९ ॥ कालक्रमेण परिणामवशादनर्था भावा भवन्ति खलु पूर्वमतीव तुच्छाः ।
मुक्तामणिर्जलदतोयकणोऽप्यणीयान्तपद्यते च चिरकीचकैरन्ध्रमध्ये ॥ ९७० ॥ यच्चिन्तित
तदिह दूरतर प्रयाति यच्चेतसाऽपि न कृत तदिहाम्युपैति । इत्थं विधेर्विधिधिपर्ययमाकल्यं सन्तः

१ वृत्तान्तः । २ तनयोपलालनमात्रपरत्वेन क्लीबत्वमभिव्यज्यते । ३ भूतबाधा । ४ मय-
पानकराः । ५ प्रीतिम् । ६ प्रकाशमानः । ७ वेगवान् । ८ काकः । ९ शांखदृष्ट्यादितुङ्गद्वौ
निवृत्तायाम् । १० ध्वनिना । ११ विपत्तिः । १२ शमशानादिगन्तं वृक्षम् । १३ द्रोक्षाः । १४ भक्तिरु-
रूपा वधूः । १५ आभ्रः । १६ न नयः प्रशंसनीयो येन्यस्तादृशाः । १७ वेणुः । वेणुगर्भतोऽपि
रत्नोत्पत्तिः श्रूयते । १८ विचार्य ।

सदा सुरसरित्तमाश्रयन्ति ॥ ९७१ ॥ अन्तःप्रतप्तमसौक्यं तदेष्टमानमूलस्य चम्पकतरोः क विकास-
चिन्ता । प्रायो भवत्यनुचितस्थितिदेशमाजा श्रेयः स्वजीवपरिपालनमात्रमेव ॥ ९७२ ॥ उचित-
मनुचितं वा कुर्वता कार्यजातं परिणैतिरवधार्या यत्नतः पण्डितेन । अतिरभसकृतानां कर्मणामा
विपत्तेर्भवति हृदयदाही शस्यतुल्यो विपैकः ॥ ९७३ ॥ व्यतिषजति पदार्थानान्तरः कोऽपि हेतुर्न
खलु बहिरुपाधीन्प्रीतयः संश्रयन्ते । विकसति हि पतङ्गस्योदये पुण्डरीकं द्रवति च हिमरश्मावु-
द्भूते चन्द्रकान्तः ॥ ९७४ ॥ प्रथमदिवसचन्द्रः सर्वलोकैकवन्द्यः स च सकलकलाभिः पूर्णचन्द्रो न
वन्द्यः । अतिपरिचयदोषात्कस्य नो मानहानिर्नवनवगुणरागी प्रायशः सर्वलोकः ॥ ९७५ ॥ भवति
हृदयहारी कोऽपि कस्यापि हेतुर्न खलु गुणविशेषः प्रेमबन्धप्रयोगे । किसलयितवनान्ते कोकिला-
रावरम्ये विकसति न वसन्ते मालती कोऽत्र हेतुः ॥ ९७६ ॥ परीवोदस्तथ्यो भवति वितथो
वाऽपि महतां तथाऽप्युच्चैर्धार्म्यो हरति महिमानं जनरवः । तुलोत्तीर्णस्यापि प्रकटितहताशेषतमसो
रवेस्तादृक्तेजो नहि भवति कन्या गतवतः ॥ ९७७ ॥ बहिः सर्वाकारप्रगुणरमणीय व्यवहरन्प-
राम्यूहस्थानान्यपि तनुपराणि स्थगयति । जन विद्वानेकः सकलममिसन्धाय कपटैस्तदस्थः स्वानर्था-
न्वष्टयति च मौनं च भजते ॥ ९७८ ॥ कलारत्न गीतं गगनतलरत्नं दिनमणिः सभारत्न विद्वान्श्रवण-
पटुरत्नं हारिकथा । निशारत्नं चन्द्रः शयनतलरत्नं शशिमुखी महीरत्न श्रीमाख्यति कृतिरत्न
सुपुरुषः ॥ ९७९ ॥ नराः संस्कारार्हा जगति किल केचित्सुकृतिनः समानायां जात्यामपि वयसि सत्या
परधियः । वयं दृष्टान्तोऽत्र स्फुटकरगतोऽत्यम्यसनतः शुक्रः श्लोकान्वक्तुं प्रभवति न काकः कचिदपि
॥ ९८० ॥ वरं तुङ्गाच्छृङ्गादुरुशिखारिणः कापि पुलिने पतित्वाऽयं कायः कठिनदृषदन्तर्विदलितः ।
वरं न्यस्तो हस्तः फणिपतिमुखे तीव्रदशने वरं बहौ पातस्तदपि न कृतः शीलविलयः ॥ ९८१ ॥
विदैर्बन्धं ग्रामं विबुधविधुरां भूपतिसमा मुखं श्रुत्या हीन मनुजपतिशून्यं च विषेयम् । अनाचारान्दारा-
नपहरिकथं काव्यमपि च प्रवक्तृत्वापेतं गुरुमपि सुबुद्धिः परिहरेत् ॥ ९८२ ॥ मणिः शाणोल्लीढः
संमरविजयी हेतिनिर्हेतो मदक्षीणो नागैः शरदि सरितः श्यानपुलिनाः । कलाशेषश्चन्द्रः सुरनम्रदिता
बालवनितास्तनिष्ठा शोमन्ते गलितविमवाश्चार्येषु नृपाः ॥ ९८३ ॥ किमासेव्यं पुंसां सविषमनवद्य
शुसरितः किमेकान्ते ध्येयं चरणयुगल कौस्तुभश्रुतः । किमाराध्य पुण्य किमभिरुषणीयं च करुणा
यदासक्त्या चेतो निरवधि विमुक्तौ प्रभवति ॥ ९८४ ॥ वर मौनं कार्यं न च वचनमुक्तं यद्वृत्तं वर
क्लेशं पुंसां न च परकलत्राभिगमनम् । वर प्राणत्यागो न च पिशुनवाक्येष्वभिरुचिर्धर भिक्षाशित्वं
न च परधनात्वादनसुखम् ॥ ९८५ ॥ वरं शून्या शाला न च खलु बरो दुष्टदृष्टो वर वेद्या
पानी न पुनरविनीतौ कुलवधूः । वर वासोऽरण्ये न पुनरविवेकाधिपपुरे वर प्राणत्यागो न पुनरघमाना-
मुपगमः ॥ ९८६ ॥ दृढः प्रेमा भग्नः सदैवसिरिव सधिं न भजते भजेतापि प्रायः स्खलति खलु
यत्नैरपि घृतः । स्खलेन्नो चेत्साम्यं भजति न भजेद्वा न भवति च्युताशङ्कश्चेत्स्यात्स्मृतिमुपगतस्तु व्यथ-
यति ॥ ९८७ ॥ इय प्रीतिर्वल्ली हृदयमुवि दैवात्समुदिता तथा यत्नादस्या प्रकृतिमृदुलापायबहुला ।

१ परिणामः । २ कुस्मितं फलम् । ३ अन्तःकरणवर्ती । ४ सूर्यस्य । ५ दोषवर्त्ता ।
६ स्वभावपरिवर्त्तनम् । ७ ज्योतिर्विच्छन्नम् । ८ विद्वज्जनशून्याम् । ९ देशम् । १० तेजनयन्त्रेणो-
ल्लिखितः । ११ आयुषैः कुतक्षतः । १२ हस्ती । १३ शुष्कः । १४ नपुंसकत्वम् । १५ कुश्रिता ।
१६ समीचीनः कङ्ग इव ।

यथा नैनां स्फीतां पिशुनजनदुर्वाक्यदहनो दहत्यन्तः शोषं व्रजति न पुनः सौहृदनिषे । ॥ ९८८ ॥
न रम्यं नारम्यं प्रकृतिगुणतो वस्तु किमपि प्रियत्वं यत्र स्यादितरदपि तद्वाहकवशात् । रथाङ्गा-
ह्वानानां भवति विधुरङ्गारशकटो पटीराम्भःकुम्भः स भवति चकोरीनयनयोः ॥ ९८९ ॥ अरण्यं
सारङ्गैर्गिरिकुहरगर्मांश्च हैरिभिर्दिशो दिङ्मातङ्गैः सलिलमुषितं पङ्कजवनैः । प्रियाचक्षुर्मध्यस्तनवदन-
सौन्दर्यविजितैः सता माने म्लाने मरणमथवा दूरगमनम् ॥ ९९० ॥ नमोभूषा पूर्वा कमलवनभूषा
मधुकरो वचोभूषा सत्य वरविभवभूषा वितरणम् । मनोभूषा मैत्री मधुसमयभूषा मनसिजः
सेदोभूषा सूक्तिः सकलगुणभूषा च विषयः ॥ ९९१ ॥ कर्लासीमा काव्य सकलगुणसीमा
वितरणं मियां सीमा मृत्युः सकलसुखसीमा सुषदना । तपःसीमा मुक्तिः सकलकृतिसीमा
श्रितभक्तिः श्रियां सीमाऽऽह्लादो श्रवणसुखसीमा हरिकथा ॥ ९९२ ॥ शशी दिवसधूसरो
गलितयौवना कामिनी सरो विगतवारिजं मुखमनक्षरं स्वाकृतैः । प्रभुर्धनपरायणः सततदुर्गतिः सज्जनो
वृषाङ्गणगतः खलो मनसि सप्त शल्यानि मे ॥ ९९३ ॥ प्रसरति मनः कार्यारम्भे दृढीभवति स्पृहा
स्वयमुपनयनार्थान्मन्त्रो न गच्छति विप्लवम् । फलति सकलं कृत्यं चित्तं समुचितमस्तुते भवति च रतिः
श्लाघ्ये कृत्ये नरस्य भविष्यति ॥ ९९४ ॥ सरसि बहुशस्ताराच्छाये क्षणात्परिवर्जितः कुमुदविटपा-
न्वेषी हसो निशासु विचक्षणः । न दशति पुनस्ताराशङ्की दिवाऽपि सितोत्पलं कुहकचकितो लोकः
सत्येऽप्यपायमपेक्षते ॥ ९९५ ॥ स्वफलनिचयः शाखाभङ्गं करोति धनस्यतेर्गमनमलसं बर्हाटोपः करोति
शिखण्डिनः । चतुरगमनो जात्यो योऽस्त्रः स गौरिव बाह्वते गुणवति जने प्रायेणैते गुणाः खलु दूषणम्
॥ ९९६ ॥ कुंमिकुलचितं लौलाङ्गि विगोन्धि कुंमुत्तित निरुपमरसप्रीत्या खादन्नरास्थि निर्दोषिषम् ।
सुरैरपि मपि श्वा पार्श्वस्थं विलोक्य न शङ्कते नहि गणयति क्षुद्रो जन्तुः परिग्रहं त्युताम् ॥ ९९७ ॥
मधुकराणाञ्चूतं त्यक्त्वा गतो नवमल्लिकां पुनरपि गतो रक्ताशोकं कदम्बवनं ततः । तदपि सुचिरं
स्थित्वा तेभ्यः प्रयाति सरोरुहं परिचितजनद्वेषी लोको नवं नवमीहते ॥ ९९८ ॥ दधारासाधुर्यदि
निजपदे दुर्जनाय प्रवेशं तन्नाशाय प्रभवति ततो बाञ्छमानः स्वयं सः । तस्माद्देवो विपुलमतिभिर्नाव-
काशोऽधमाना जारोऽपि स्याद्बृहपतिरिति श्रूयते वार्क्यतोऽत्र ॥ ९९९ ॥ मौने मौनी गुणिनि गुणवान्
पण्डिते पण्डितोऽसौ दीने दीनः सुखिनि सुखवान्मोगिनि प्राप्तमोगः । मूर्खे मूर्खो युवतिषु युवा
वाग्मिषु प्रौढवाग्मी धन्यः कोऽपि त्रिभुवनजयी योऽवधूतेऽवधूतैः ॥ १००० ॥ विद्यातीर्थे जगति
विबुधाः साधवः सत्यतीर्थे गङ्गातीर्थेऽमलिनमैनसो योगिनो ध्यानतीर्थे । भैरातीर्थे धरणिपतयो दान-
तीर्थे धनाढ्या लज्जातीर्थे कुलयुवतयः पातकं क्षालयन्ति ॥ १००१ ॥ साध्वीस्त्रीणां दयितविरहे
मानिना मानमङ्गे सल्लोकानामपि जनरवे निग्रहे पण्डितानाम् । अैन्योद्रेके कुटिलमनसां निर्गुणानां
विदेशे भृत्याभावे भवति मरणं किंतु समाविर्तानाम् ॥ १००२ ॥ शीतेऽतीते वसनमशनं
वासराप्ते निशान्ते क्रीडारम्भे कुशल्यदशां यौवनान्ते विवाहम् । सेतोर्वन्धं पयसि चलितां

१ मृगैः । २ सिंहैः । ३ दिग्गजैः । ४ सूर्यः । ५ सदसः सभायां भूषा भूषणम् । ६ कलानां
परा काष्ठा । ७ कर्म- । ८ आश्रितपालनम् । ९ सम्पदाम् । १० दरिद्रः । ११ कीटकसमूह-
व्याप्तम् । १२ लालयार्द्रम् । १३ आमगन्धि । १४ गर्हितम् । १५ निर्मासम् । १६ इन्द्रम् । १७ कुल-
कत्वम् । १८ इदं च वृत्तं पञ्चतन्त्रादिषु स्पष्टम् । १९ विरक्ते । २० अमलिनमनस इति च्छेदः
२१ खड्गाघातरूपे तीर्थे । २२ परोन्नतो । २३ प्रसिद्धानाम् ।

चार्धके-तीर्थयात्रां विच्छेदतीते-वितरणमर्ति-कर्तुमिच्छन्ति मूढाः ॥ १००३ ॥ श्रेयो- नून
 व्रजति स पुमाञ्छिक्षयावर्धितो-यः स्वच्छन्दं यश्चरति-स- पराभूतिमाप्नोति काळे । पूज्यो
 वेणुर्भवति च नेति प्रापितो-भूपतीनामन्य-वृत्तोचितमिति करे-नर्तकाः कल्पयन्ति ॥ १००४ ॥
 बाले बाला विदुषि विबुधा गायने गायनेशाः शूरे शूरा-निगमविदि चास्त्रायलीलागुहाणि । सिद्धे सिद्धा
 मुनिषु मुनयः सत्सु सन्तो-महान्तः प्रौढे-प्रौढाः किमिति वचसा तादृशा-यादृशेषु ॥ १००५ ॥ चान्द्री
 लेखा दशति-दशनैर्दक्षिणः सैहिकेयो नव्याः बह्वी दशदहनेक्रान्दनी दन्दहीति- । अप्युन्मत्तः
 कुञ्जलयमयीं मालिकामालेनीते मूलादुन्मूलयति-नळिनीं दुष्टहस्ती करेण ॥ १००६ ॥ यावत्त्वस्थ-
 मिदं शरीरमैरुजं यावज्जीवं दूरतो-यावच्चन्द्रियशक्तिरप्रतिहता यावत्क्षयो नायुषः । आत्मश्रेयसि
 तावदेव विदुषा कार्यः । प्रयत्नो-महान्संदीप्तो-मघने-तु कूपखननं प्रैत्युद्यमः कीदृशः ॥ १००७ ॥
 निर्द्वैताध्वरकृत्य-कृत्विजमहो तीर्णापिगौ-नाविक युद्धन्ति-सुभैरुः च सिद्धविजयो बोढारमार्तस्थलः ।
 वृद्धं वारयधूजनं-च कितवो निर्घृष्टतथौवनो ध्वस्तात्तद्वृत्तयश्चिकित्सकमपि द्वेष्टि प्रदेयार्थिनम् ॥ १००८ ॥
 मित्रं स्वच्छतया रिपुं नैयबुलैर्बुध-धनैरीश्वरं कार्येण-द्विजमादरेण युवति प्रेम्णा शनैर्बन्धवान् ।
 अत्युग्रं-स्तुतिमिर्मुखं प्रणतिमिर्मुखं-कथामिर्बुध-विद्यामी रसिक रसेन सकलं-शीलेन कुर्वीद्विशम्
 ॥ १००९ ॥ दौर्मन्यान्पतिर्विनश्यति-यतिः सङ्गात्सुतो-लालनाद्विप्रोऽनध्ययनात्कुल-कुतनयाच्छील
 खलोपासनात्- । ह्रीर्मद्यादववेक्षणादपि कृषिः स्नेहः प्रवासाश्रयान्मैत्री चाप्रणयात्समुद्धिरनयात्यागात्प्रमादा-
 द्धनेम् ॥ १०१० ॥ कोऽर्थान्प्राप्य न-गर्वितो विपयिणः कस्यापदोऽस्तं गताः स्त्रीभिः कस्य न
 खण्डित भुवि मनः को-नाम राज्ञां प्रियः । कः कालस्य-न गोचरान्तरगतः कोऽर्थी गतो-गौरवं-
 को वा-दुर्जनवार्गुरासु-पतितः-क्षेमेण यातः पुमान् ॥ १०११ ॥ वैध-पानरतं नटं कुपठितं स्वाध्याय-
 हीनं द्विज योष कपुरुषं हयं गतरयं मूर्खं परिव्राजकम्- । राजान-च कुमन्त्रिभिः परिवृतं देशं च सोप-
 ब्रव भार्या यौवनगर्वितां पररतां-मुञ्चन्ति ते पण्डिताः ॥ १०१२ ॥ वृक्ष क्षीणफल त्यजन्ति विहगाः शुष्कं
 सरः सारसा निर्द्वय पुरुषं त्यजन्ति गणिका अष्ट नृप मन्त्रिणः । पुष्प पर्युषितं त्यजन्ति मधुपा दग्ध वनान्तं
 मृगाः सर्वः कार्यवृक्षाज्जनोऽभिर्मरते तत्कस्य को बहुलम् ॥ १०१३ ॥ सन्तश्चेदमृतेन-किं यदि खलस्तत्काल-
 कृतेन-किं दातारो यदि कल्पशास्त्रिभिरल यथार्थिनः किं तृणैः- । किं कर्षूरशलाकया यदि दृशोः-पन्थीनमेति
 प्रिया संसारेऽपि-सितीन्द्रजालमपरं यद्यस्ति-तेनापि-किम् ॥ १०१४ ॥ लोमश्चेदगुणेन किं पिशुनता
 यद्यस्ति किं पातकैः सत्यं-चेत्तपसा च किं क्षुचि मनो यद्यस्ति तीर्थेन किम् । सौजन्यं यदि-किं गुणैः स्वमहिमा
 यद्यस्ति किं मण्डनैः सद्विद्या यदि-किं धनैरप्यशो यद्यस्ति-किं मृत्युना ॥ १०१५ ॥ छन्दश्चन्दनचूतचम्पकवने
 रक्षापि शौखोदके-हिंसा हंसमयूरकोकिलकुले काकेषु-नित्यादरः । मातङ्गन खरैरेवः समतुला कर्षूरकार्पा-
 सयोरेव-यत्र विचारणा गुणिगुणे-देशाय-तस्मै नमः ॥ १०१६ ॥ या-राको शशिशोभनो गत-
 धनो सा यामिनी यामिनी-या-सौन्दर्यगुणाम्बिता-पतिरतो सा कामिनी कामिनी । या गोविन्दरस-

१-यनामलः । २-चन्दनसम्बन्धिनीम् । ३-अतिशयेन दहति । ४-पङ्क्तिम् । ५-छिनन्ति ।
 ६-योगाग्रस्तम् । ७-उद्योगः । ८-सम्पादितयज्ञानुष्ठानः । ९-नदीपारं प्राप्तः । १०-वीरयोद्धारम् ।
 ११-आम्रदेशं, प्राप्तः । १२-धूतः । १३-निरस्तसर्वरोगः । १४-नीतिप्रभावैः । १५-अविश्वासाद-
 प्रीतेर्बुद्धिः । १६-वायुश, बन्धनानि । १७-निगन्धम् । १८-विषयम् । १९-परदोषसूचकता ।
 २०-मशानबुद्धेः । २१-इतिनं दत्त्वा खरक्रयणम् । २२-पूणिमा । २३-मेवात्ररणजेन्यभीषणहाशुन्या ।

प्रमोदमधुरा सा माधुरी माधुरी या लोकैद्वयसाधिनी तनुर्मृता सा चातुरी चातुरी ॥ १०१७ ॥ किं तीर्थ हरिपादपद्मभजनं किं रत्नमञ्जरी मतिः किं शास्त्र श्रवणेन यस्य गलति द्वैतान्वकारोदयः ॥ किं मित्र सततोपकारसिक्तं तत्त्वावबोधः सखे कः शत्रुर्षद खेददानकुशलो दुर्वासनासंचयः ॥ १०१८ ॥ क्षान्तिश्चेद्वचनेन किं किमरिभिः क्रोधोऽस्ति चेदेहिनां ज्ञातिश्चेदनेन किं यदि सुहृद्विषयौषधैः किं फलम् ॥ किं सर्वैर्यदि दुर्जनाः किमु धनैर्विद्याऽनवधया यदि ब्रीडा चेत्किमु भूषणैः सुकविता यद्यस्ति राज्येन किम् ॥ १०१९ ॥ सखुः सचरितः सती प्रियतया स्वामी प्रसादोन्मुखः स्निग्ध मित्रमवब्रूवकः परिजनो निष्केशलेश मनः ॥ आकारो रश्मिः स्थिरश्च विभवो विद्याऽवदात मुख तुष्टे विष्टपकष्टहारिणि हरौ सप्राप्यते देहिना ॥ १०२० ॥ का क्लाव्या गुणिना क्षमा परिमवः को यः स्वकुल्यैः कृतः किं दुःख परस-श्रयो जगति कः क्लाव्यो य आश्रीयते ॥ को मृत्युर्व्यसनं ह्युच्यते जहति के यैर्निर्जिताः शत्रवः कैर्विज्ञात-मिदं विराटनगरे छन्नस्थितैः पाण्डवैः ॥ १०२१ ॥ स स्निग्धोऽकुशलाभिचारयति यस्तत्कर्म यन्निर्मलं सा ह्री याऽनुविधाधिनी स मतिमान्यः सद्गिरम्यर्च्यते ॥ सा श्रीर्या न मद करोति स सुखी यस्तृष्णया मुच्यते तन्मित्र यदकुत्रिमं स पुरुषो यः खिद्यते नेन्त्रियैः ॥ १०२२ ॥ प्रायेणात्र कुलान्वित कुकुलैः श्रीवर्द्धम दुर्मगौ दातार कृपणा ऋजुनृजैर्वी वित्तान्वित निर्धनाः ॥ वैरुष्योपहताश्च कान्त-वपुष धर्माश्रय पापिनो नानाशास्त्रविचक्षण च पुरुष निन्दन्ति मूर्खा जनाः ॥ १०२३ ॥ पौलस्त्यः कथमन्यदारहरणे दोष न विज्ञातवान्प्रायेणापि कथं न हेमहरिणस्यासंभवो लक्षितः ॥ अक्षैश्चापि युधिष्ठिरेण सहसा प्राप्तो ह्यनर्थः कथं प्रत्यासन्नविपत्तिमूढमनसां प्रायो मतिः क्षीयते ॥ १०२४ ॥ सिंहो व्याकरणस्य कर्तुरहरत्पाणान्प्रियाणाणिनेर्मामासाकृतमुन्मथय सहसा हस्ती मुनि जैमिनिम् ॥ छन्दोज्ञान-निधिं जघान मकरो वेलातटे पिङ्गलमज्ञानावृतचेतसामतिरुषां कोऽर्थस्तिरश्वा गुणैः ॥ १०२५ ॥ शक्तनापि सता जनेन विदुषा कालान्तरप्रेक्षिणा वस्तव्य खलु वज्रपातविषमे क्षुब्धेऽपि पापे जने ॥ दर्शयप्रकरेण धूममलिनेनायासयुक्तेन किं भीमेनातिबलेन मत्स्यैर्मवनेऽपूपा न संघटिताः ॥ १०२६ ॥ सिद्धिं वाञ्छयता जनेन विदुषा तेजो निगृह्य स्वक सत्त्वोत्साहवतापि दैर्घ्यमतिशु स्थैर्यं विधेय क्रमात् ॥ देवेन्द्रदुहिणोपमैर्बहुगुणैरम्यर्चितो आत्तुभिः किं क्लिष्टः सुचिर विराटभवने पूर्वं न धर्मात्मजः ॥ १०२७ ॥ रूपेणाप्रतिमेन यौवनगुणैः श्रेष्ठे कुले जन्मना गन्तव्यानि दिनानि दैववशतो भूयो धन वाञ्छता ॥ सैरन्ध्रीति विगर्हिता युवतिभिः साक्षेपमाज्ञाभयाद्वीपथा किल मत्स्यराजमवने घृष्टं न किं चन्दनम् ॥ १०२८ ॥ किं चित्र यदि राजनीतिकुशलो राजा भवेद्दार्मिकः किं चित्र यदि वेदशास्त्रनिपुणो विप्रो भवेत्पण्डितः ॥ तच्चित्रं यदि रूपयौवनवती साध्वी भवेत्कामिनी तच्चित्रं यदि निर्धनोऽपि पुरुषः पापं न कुर्यात्कचित् ॥ १०२९ ॥ बासांसि व्रजचारिवारिजडशा हत्वा हठादुच्चैर्यैः प्राग्भूस्त्वमारुरोह स पुनर्वज्राणि विस्तारयन् ॥ श्रीडामारमपाचकार सहसा पाञ्चालजायाः स्वयं को जानाति जनो जनार्दन-मनोवृत्तिः कदा कीदृशी ॥ १०३० ॥ अर्थो लाघवमुच्छ्रितो निपतनं कामातुरो लोभेच्छन् निर्दोषो वचनमुन्मेषा विकलता दोषाकुलः संशयम् ॥ लुब्धोऽकीर्तिर्मसगरः परिमवं दुष्टोऽन्यक्षेपे ॥ रतिं दुर्वेग-

१ धर्मापीडनपूर्वकं लोकयात्रा, लोकयात्रारक्षणपूर्वकं धर्मापुष्टानं च । २ जीवानाम् । ३ स्वच्छा । ४ संसार- । ५ पापात् । ६ कुलीनम् । ७ अकुलीनः । ८ सम्पन्नम् । ९ दृष्टिः । १० कुटिलाः । ११ रावणः । १२ पार्श्वः । १३ विराटराजगृहे । १४ प्रारब्धोपस्थाप्य-मानेषु शुभाशुभोपभोगेषु । १५ कलङ्कम् । १६ निर्धनः । १७ अवस्थान्तःकरणः । १८ अदृष्टयुद्ध-प्रसङ्गः । १९ दुर्वचनशीलः ।

प्रियतां दुरोदरवशः प्राप्नोति कष्टं मुहुः ॥ १०३१ ॥ नीतिर्भूमिमुजा नतिगुणवतां हीरङ्गनानां रति-
 र्दपत्योः शिशवो गृहस्य कविता बुद्धेः प्रसादो गिराम् । लावण्यं वपुषः श्रुतं सुमनसः शान्तिर्द्विजस्य
 क्षमा शक्तस्य द्रविणं गृहाश्रमवतां स्वास्थ्यं सतां मण्डनम् ॥ १०३२ ॥ कार्पण्येन यशः क्लृप्ता गुण-
 चैवो दम्भेन सत्यं क्षुधा मर्यादा व्यसनैर्धनं च विपदा स्वैर्यं प्रमादौर्द्विजः । पैशुन्येन कुलं मदेन विनयो
 दुश्चेष्टया पौरुषं दारिद्र्येण जनादरो ममतया चात्मप्रकाशो हतः ॥ १०३३ ॥ तारुण्यं तरुणीजने
 विरक्तचता पुष्पे विधौ चन्द्रिका कासारे कुमुदं घने पित्रुवनं दानं द्विपेऽर्जगले । आनृत्यं गृहिणां गृहस्य
 गृहिणी पित्रोः श्रुमा संततिर्लावण्यं तनुते द्विजेऽतिपेलिते विद्वच्चतुर्थाश्रमः ॥ १०३४ ॥ माधुर्यं प्रमदाजनेषु
 ललितं दाक्षिण्यमार्ये जने शौर्यं शत्रुषु नम्रता गुरुजने धर्मिष्ठता साधुषु । मर्मज्ञेष्वनुवर्तनं बहुविधं मानं
 जने पण्डिते शाठ्यं पापिजने नरस्य कथिताः पर्यन्तमष्टौ गुणाः ॥ १०३५ ॥ इन्दुं निन्दति तत्करो
 गृहपतिं जारो सुशीलं खलः साध्वीमप्यसती कुलीनमकुलो जह्वाजरेन्तं युवा । विद्यावन्तमनक्षरो धन-
 पतिं नीचश्च रूपोज्ज्वलं वैरुच्येण हतः प्रबुद्धमबुधो कृष्टं निष्ठो जनः ॥ १०३६ ॥ विद्वान्संसेदि
 पौक्षिकः परवशो मानी दारिद्र्यो गृहीतृ द्रव्याढ्यः कृपणो यतिर्वसुमना वृद्धो विवाहोद्यतः । राजा दुःसचिव प्रियः
 सुकुलजो मूर्खः पुमान्नीजितो वेदान्ती हतसक्तियः किमपरं हास्यास्पदं भूतले ॥ १०३७ ॥ का विद्या
 कवितां विनाऽर्थिनं जने त्याग विना श्रीश्च का को धर्मः कृपया विना क्षितिपतिः फो नाम नीति
 विना । कः सन्नुर्वैनयं विना कुलवधूः का स्वामिभक्तिं विना भोग्य किं रमणीं विना क्षितितले किं जन्म
 कीर्तिं विना ॥ १०३८ ॥ दौक्षिण्यं स्वजने दया परजने शाठ्यं सदा दुर्जने प्रीतिः साधुजने नयो वृपजने
 विद्वज्जनेष्वार्जवम् । शौर्यं शत्रुजने क्षमा गुरुजने नारीजने धूर्तता ये चैव पुरुषाः कलासु कुशलास्तेष्वेव
 लोकस्थितिः ॥ १०३९ ॥ स्वाधीना दयिता सुतावधि सुतोऽसौ षोडशाब्दावधि स्यात्कन्या कैरपीडना-
 वधि सुतस्त्री तद्वशावधि । जामाता बहुलार्पितावधि सखा साधुप्रलापावधि शिष्यो गुह्यनिरूपणा-
 वधि परे चैते घनत्वावधि ॥ १०४० ॥ स्त्रीणां यौवनमार्थिनामनुगमो राज्ञां प्रतापः सतां स्वास्थ्यं
 स्वल्पधनस्य संहतिरसद्वृत्तेश्च वाग्दम्बरः । स्वाचारस्य सदर्चनं परिणतोर्विद्या कुलस्यैकता प्रज्ञाया
 धनमुन्नतरेतिनतिः शान्तेर्विवेको बलम् ॥ १०४१ ॥ नागो माति मदेन कं जलरुहैः पूर्वेन्दुना
 शर्वरी शीलेन प्रमदा जघेनै तुरगो नित्योत्सवैर्मन्दिरम् । वाणी व्याकरणेन हंसमिशुनैर्नवः समा
 पण्डितैः सत्पुत्रेण कुलं वृपेण वसुधा लोकत्रयं विष्णुना ॥ १०४२ ॥ एहि स्वागतमाविशासनमिदं
 कस्माच्चिराद्दृश्यते का वार्ता पैरिदुर्बलोऽसि नितरां प्रीतोऽसि ते दर्शनात् इत्येवं समुपागतं द्विजवरं
 सम्भावयन्त्यादरात्तेषां युक्तमशङ्कितेन मनसा गेहेषु गन्तुं सदा ॥ १०४३ ॥ स्यादत्यन्तनिरक्षरः क्षितिपति-
 श्रीकारमात्राश्रयान्मन्त्री तत्कथितार्थलेखनपरस्तत्सेवको जायते । अध्येता तदगारमेव भजते विद्वांसु
 त याचते यावान्यस्य गिरा समं परिचयस्तावान्निर्द्वैरे श्रियः ॥ १०४४ ॥ को लामो गुणिसगमः
 किममुखं प्रौञ्चेतरैः संगतिः का हानिः समयच्युतिर्निपुणता का धर्मतत्त्वे रतिः । कः शूरो विजि-
 तेन्द्रियः प्रियतमा कानुव्रता किं धनं विद्या किं सुखमप्रवासगमनं राज्यं किमाज्ञाफलम् ॥ १०४५ ॥

१ दूतवशः । २ लज्जा । ३ स्वच्छता । ४ क्रोधेन । ५ समुदायः । ६ विकासः । ७ तूल-
 ८ मने । ९ अतिजीर्णः । १० विद्वत्सन्त्यासः । ११ चानुर्यम् । १२ वृद्धम् । १३ मूर्खः । १४ सभायाम् ।
 १५ पक्षपाती । १६ गृहस्थाश्रमी । १७ स्त्रीवंशवदः । १८ खरलभाजः । १९ शठत्वम् । २० विवाहा-
 वधि । २१ उदकम् । २२ वेगेन । २३ कुशः । २४ अत्यन्तदूरे । २५ मूर्खः ।

सस्यानि स्वयमस्ति चेदसुमती माता सुत हन्ति चेद्रेलामन्नुनिधिर्विलङ्घयति चेदूर्मि दहेत्पावकः ।
 आकाश जनमस्तके पतति चेदन्नं विप चेद्वेदन्यायं कुरुते यदि क्षितिपतिः कस्त निरोद्ध
 क्षमः ॥ १०४६ ॥ वासः शुभ्रमृतुर्वसन्तसमयः पुष्प शरन्मालती घातुष्कः कुसुमाशुभः
 परिमलः कस्तुरिकाखं धनुः । बाणी तर्करसोज्ज्वला प्रियतमा श्यामा वयो नूतन मार्गः
 शाम्भ एव पञ्चमलया गीतिः कविर्विह्वलः ॥ १०४७ ॥ 'रोलम्बैर्न विलम्बित विघटित
 ध्रुमाकुलैः कोकिलैर्मयूरैश्चलितं पुरैव रमसार्त्तकीरैरधीरैर्गतम् । एकेनापि सुपल्लवेन तरुणा दावा-
 नलोपप्लवः सोढः को न विपस्तु मुञ्चति जनो मूर्ध्नापि यो लालितः ॥ १०४८ ॥ क्षौणीशा-
 श्रयिणा परोपकरणाभावादवातश्रिया कार्पण्यात्सुधियामनभ्ययनतो यूनां प्रभासाश्रयात् । ज्ञातृणा जग-
 दीशमक्तिविरहादायुर्वृथा गच्छतीत्येवं कांस्यसमुद्भवः प्रतिदिनं नादो वदत्युच्चकैः ॥ १०४९ ॥
 मानुष्ये सति दुर्लभा पुरुषता पुस्वे पुनर्विप्रता विप्रत्वे बहुविधताऽतिगुणता विद्यावतोऽर्थज्ञता ।
 अर्थज्ञस्य विचित्रवाक्यपटुता तत्रापि लोकज्ञता लोकज्ञस्य समस्तशास्त्रविदुषो धर्मे मतिर्दुर्लभा
 ॥ १०५० ॥ आपाते च तिरोहितो यदि पुनर्दृष्टोऽन्यकार्ये रतो वाचि स्मेरमुखो विपण्ण
 वदनः स्वक्लेशवादे मुहुः । अन्तर्वैशमिनि वासमिच्छति भृश व्याधीति यो भाषते श्रुत्यानामपराधकीर्तनपर-
 स्तन्मन्दिर न व्रजेत् ॥ १०५१ ॥ बन्दी विन्दति चेदमार्त्यपदवी शिष्टैरल भूरिभिः पुमिश्चेत्यति-
 पाद्यते रतिकला केणीदृशामादरः । विश्रान्ता यदि वैखेरीषु कविता काम्येन मध्येन किं भूपाळे यद्यने
 समस्तभुवने वैदग्ध्यमस्त गतम् ॥ १०५२ ॥ आहूतेषु विहगमेषु मशको नायान्पुरो वार्यते मध्ये-
 वारिधि वा वसर्तुणमणिर्वर्धते मणीना रुचम् । खेद्योतोऽपि न कम्पते प्रविचलन्मध्येऽपि तेजस्विना
 धिक्सामान्यमचेतैस प्रमुविवानामृष्टतत्त्वान्तरम् ॥ १०५३ ॥ मूर्खोऽशान्तस्तपस्वी क्षितिपतिरलसो
 मत्सरो धर्मशीलो दुःस्थो मानी गृहस्थः प्रसुरतिकृपणः शास्त्रभ्रष्टर्महीनः । आन्नाहीनो नरेन्द्रः शुचिरपि
 सतत यः पराक्रोपमोजी वृद्धो गोगी दरिद्रः स च युवतिपतिर्धिविषडम्प्रकारान् ॥ १०५४ ॥ ख्यातः
 शक्रो भर्मेद्भो विधुरपि मलिनो मर्ध्वो गोपजातो वेश्योपुत्रो वसिष्ठो रतिपतिरतनुः सर्वमक्षी हुताशः ।
 व्यासो मत्स्योदरीजो लवणजलनिधिः पाण्डवा जारजाता रुद्रः प्रेतास्थिधारी त्रिभुवनविषये कस्य दोषो
 न चास्ति ॥ १०५५ ॥ प्राणाघातानिवृत्तिः परधनहरणे सयमः सत्यवाक्यं काले शक्त्या प्रदान युवति-
 जनकथामूकमावः परेषाम् । तृष्णास्रोतोविमद्भो गुरुषु च विनयः सर्वभूतानुकम्पा सामान्यः सर्व-
 शास्त्रेष्वनुपहतविधिः श्रेयसामेष पन्थाः ॥ १०५६ ॥ आविर्भूतानुरागाः क्षणमुदयगिरिरुज्जिहानस्य
 मानोः पञ्चच्छायैः पुरस्तादुपवनतरवो दूरमाश्वेव गत्वा । एते तस्मिन्निवृत्ताः पुनरितरकङ्कप्यन्तर्पथस्त-
 विम्बे प्रायो श्रुत्यास्त्यजन्ति प्रचलितविभव स्वामिन सेवमानाः ॥ १०५७ ॥ मणिना चलय बलयेन
 मणिर्मणिना बलयेन विमाति करः । कविना च विमुर्विमुना च कविः कविना विमुना च विमाति
 समा ॥ १०५८ ॥ शशिना च निशा निशया च शशी शशिना निशया च विमाति नमः । पयसा
 कमलं कमलेन पयः पयसा कमलेन विमाति सरः ॥ १०५९ ॥

इति चतुर्थ भाण्डं सम्पूर्णम् ।

१ भ्रमरः । २ विलम्बो न कृतः । ३ मयूरसमूहः । ४ शुक्रः । ५ राजाश्रयवताम् । ६ धनि-
 नाम् । ७ गच्छेत् । ८ मन्त्रिणोऽधिकारम् । ९ अर्थबोधिकामु कण्ठस्थानादाद्युच्चार्यमाणानु
 वाणीषु । १० ज्वलदाकारं दण्डम् । ११ ज्योतिर्विह्वलः । १२ मूढम् । १३ अविवेचिततारतम्यम् ।
 १४ तेजानां भगाकारवत् । १५ लक्ष्मीपतिः । १६ उर्वर्या अपि वेश्यावत् । १७ भलुबधत्वम् ।

श्रीः ।

पञ्चमं भाण्डम् ।

समस्यानिदर्शनम् ।

“सहस्रशीर्षा पुरुषः” स्थितो धर्तुं धरातलम् । तव सैन्यभराक्रान्तं न भ्रूयैत्कथमन्यथा ॥ १ ॥
तव सैन्यस्य सञ्चारे न्नकितश्च रजोहतः । देववर्योऽपि भो राजन् “सहस्राक्षः सहस्रपात्” ॥ १ ॥
“स भूमिं सर्वतः स्पृत्वा” “अत्यन्तिष्ठद्दशाङ्गुलम् ।” प्रतापस्तव यो राजन्मदहृत्यरिमण्डलम् ॥ १ ॥
“सहस्रशीर्षा पुरुषः सहस्राक्षः सहस्रपात् ।” इत्येवं स्वयते विष्णव्यास्तस्तव चमूचयः ॥ १ ॥
“सहस्रशीर्षा पुरुषः सहस्राक्षः सहस्रपात् ।” श्रुतेर्दृष्टेश्च तापाच्च त्रस्तः सैन्यस्य सर्वतः ॥ २ ॥
“सहस्रशीर्षा पुरुषः सहस्राक्षः सहस्रपात् ।” दलितश्चकितश्छन्नस्तव सैन्ये विसर्पति ॥ ३ ॥
“कामं कामदुधं धुङ्क्ष्व मित्राय वरुणाय च ।” वयं धीरेण दानेन सर्वाङ्कामानशीमहि ॥ १ ॥
असमाने समानत्वं भवितो कलहे मम । इति मत्वा ध्रुव मानी “मृगात्सिंहः पलायते” ॥ १ ॥
हीनहत्या दधात्येव लाघवं महतामपि । इति मत्वा द्विपदेवी “मृगात्सिंहः पलायते” ॥ २ ॥
तिष्ठार्जुनाय सङ्ग्रामे त्वां हनिष्याम्यह शरैः । तिष्ठाभि कर्णं किं मूढ “मृगात्सिंहः पलायते” ॥ ३ ॥
ऋषेरस्याश्रमे पुण्ये शापसन्नस्तमानसः । उद्वोषिताभिप्रायोऽयं “मृगात्सिंहः पलायते” ॥ ४ ॥
अयं मृगः समायाति त्वरितैस्त्वरितैः पदैः । ततो वेगात्पलायस्व “मृगात्सिंहः पलायते” ॥ ५ ॥
सौवर्णाच्छन्नदुर्भावादपि भीतिः स्वभावतः । साक्षादन्योऽपि मारीचा-“मृगात्सिंहः पलायते” ॥ ६ ॥
त्वदीयपाणिपथस्था नेत्रकज्जलकान्तिभिः । चुम्बिताग्राश्चकोराक्षि “मुक्तागुञ्जाभवन्यहो” ॥ १ ॥
हन्त नो प्रस्यसे यावत्कालेन क्रूरकर्मणा । तावदेव मतिं मूढ “श्रीरामभजने कुरु” ॥ १ ॥
इदमेव कलेरस्य मदविस्फूर्जितं महत् । यन्मे मनोरथावातिः “न रामभजनादपि” ॥ १ ॥
विद्यायां दुर्भेदो येषां क्षार्पण्यं विभवे सति । तेषां दैवमिश्रितानां “सलिलादग्निरुत्थितः” ॥ १ ॥
सीतासमागमोत्कण्ठाकर्णान्ताकृष्टधन्वनः । राघवस्य शराङ्गारैः “समुद्रादग्निरुत्थितः” ॥ २ ॥
दामोदरकराघातविह्वलीकृतचेतसा । दृष्टं चाणूरमल्लेन “शतचन्द्रं नभस्तलम्” ॥ १ ॥
चलत्तरङ्गरङ्गायां गङ्गायां प्रतिविम्बितम् । सचन्द्रं शोभतेऽत्यर्थं “शतचन्द्रं नभस्तलम्” ॥ २ ॥
विधे पिबेहि शीताशुं यावन्नायाति मे प्रियः । आगते दयिते कुर्याः “शतचन्द्रं नभस्तलम्” ॥ ३ ॥
सुमेरुशिखरग्रान्तस्फुरदिव्यवधूमुखैः । परितः स्फुरितैः शङ्के “शतचन्द्रं नभस्तलम्” ॥ ४ ॥
घृतं न श्रूयते कर्णे दधि स्वप्नेऽपि दुर्लभम् । मुग्धे दुग्धस्य का वार्ता “तत्रं शक्रस्य दुर्लभम्” ॥ १ ॥
अक्रत्वैर्ज्ञप्तस्तत्कन शतं कतुना हुतम् । नादत्तमिति धर्मैयार्थात् “तत्रं शक्रस्य दुर्लभम्” ॥ २ ॥
मीर्षमित्रीभर्तुस्तत्तत्तत्तत्तन्त्यन्तरस्थयोः । अन्योन्यालापमुखिनोर्युनोक्ता “चन्द्रायते राविः” ॥ १ ॥

१ शेषनागः । २ देववर्योऽपि सहस्राक्ष इन्द्रश्चकितः । तथा देववर्यः सहस्रपात् सहस्रपादाः
किरणा यस्य तादृशः सूर्यः, रजसा उत्थितेन धूलिस्तोमेन हुतः छत्रतेजाः । स्पष्टमन्यत् । ३ अत्र
संहिताऽनुपादानं तु, अष्टकृते रक्षणीयत्वेन सोढव्यम् । ४ इदं क्रियापदम् । भविष्यदिति तु सुब-
चम् । ५ मृगानर्त्तात् । ६ पलाय मांवाय । ७ हतभाग्यानाम् । ८ बाणरूपैरङ्गारैः । ९ अयज्ञाङ्गम् ।
१० इन्द्रेण । ११ ‘नादत्तं लभते पुमान्’ इति शास्त्रात् । १२ भयानक- । १३ इत्येव- । १४ मीर्षा- ।

स्वस्ति क्षत्रियदेवाय जगद्देवाय भूसुजे । यद्यशःपुण्डरीकान्तरं “गगनं भ्रमरायते” ॥ १ ॥
यशःपद्मस्य ते राजनृथिवी कर्णिकायते । पत्रायन्ते दिशश्चाष्टौ “गगनं भ्रमरायते” ॥ २ ॥
स्फुरिते जठरे विष्णोर्नवनीतमुजः शिशोः । “मक्षिकापादघातेन कम्पितं भुवनत्रयम्” ॥ १ ॥
अतसीपुष्पसकाशं ख वीक्ष्य जलदागमे । ये वियोगेऽपि जीवन्ति “न तेषां विद्यते भ्रमः” ॥ १ ॥
“वागर्थोविव संप्रुक्तौ” “शतकोटिप्रविस्तरम्” तुरासाह पुरोवाय नेमुः सर्वे सुराशिवौ ॥ १ ॥
आषाढी कार्तिकी माघी वचा शुष्ठी हरीतकी गयाया पिण्डदानेन “पुण्या श्लेष्महरानृणी” ॥ १ ॥
जम्बूफलानि पक्वानि पतन्ति विमले जले । कपिकम्पितशाखाम्यो “गुल्लुगुगुल्लुगुगुल्लु” ॥ १ ॥
विदग्धे सुमुखे रक्ते नितम्बोपरि सस्थिते । कामिन्यास्त्रिष्टसुगले “कूजितं रत्तिकूजितम्” ॥ १ ॥
“प्रलयसहायकरा इति गोलानाचम्य” सकलभूमिषहाम् । विलसति दवदहनावलिरेह जलवाहः
परं शरणम् ॥ १ ॥

निजपतिराघः प्रणयी हरिर्द्वितीयः करोमि किं गोपि । शृणु सखि पाणिनिसूत्र “विप्रतिषेधे
परं कार्यम्” ॥ १ ॥ प्रतिषेधत्यपि शुक्रे महिमश्रवणैधितोऽसुरराद् । प्रददे हरये मत्वा “विप्रतिषेधे
परं कार्यम्” ॥ २ ॥

दैत्याना मनसि दया जाता कृष्ण हि रक्षितु कस्मात् । द्रष्टुं देवमजस्र “दैत्यस्त्रीणामपि
प्रीतिः” ॥ १ ॥ श्रीनाथ नः श्रुतमिति बहुधा भ्रमता मया नृलोकेषु । शील वारवधूनां “दैत्य-
स्त्रीणामपि प्रीतिः” ॥ २ ॥

रामाभिषेके मदविह्वलाया हस्ताच्युतो हेमघटस्तरुण्याः । सोपानमासाद्य करोति शब्दं “ठठं-
ठठंठठठठठठठः” ॥ १ ॥ अधोमुखीकृत्य मुदा ददाने कवीश्वरान्प्रत्यमिता नरेन्द्र । नदन्ति कुम्भा
ननु नाणकाढ्याः “ठठ ठठठ ठठठ ठठ ठः” ॥ २ ॥

कर्पूरप्रच्छविवादविद्यासबावदूकद्युतिशुक्तिताम्रे । इन्दौ नृपद्वेषितमोचिताने “सूर्योदये रोदिति
चक्रवाकी” ॥ १ ॥ विलोक्य बालामुखचन्द्रविम्बं कण्ठे च मुक्तावलिहारताराः । पुनर्निशाया मय-
मीतमीता “सूर्योदये रोदिति चक्रवाकी” ॥ २ ॥

सर्वस्य जन्तोर्भवति प्रमोदो विरोधिवर्गे परिभूयमाने । तिरोहिते त्वद्यशसा नरेन्द्र “चन्द्रोदये
नृत्यति चक्रवाकी” ॥ १ ॥

न कापि रामाहितसंशयो या विना न नात्व जनकाल्मजायाः । पुरः सुराणाङ्गपुरःसराणाम्
“अङ्गारपूर्णं कमलं प्रफुल्लम्” ॥ १ ॥ पुञ्जायमानास्तरुत्तहारे कान्तोरसि स्नावदनङ्ग माति ।
सिद्ध्येदमुष्योपमितिर्यदि स्यात् “अङ्गारपूर्णं कमलं प्रफुल्लम्” ॥ २ ॥

रे पुत्र सत्सङ्गमवाप्नुहि त्वमसत्सङ्गं त्वरया विहाय । घन्योऽपि निन्दा लभते कुसङ्गात् “सिन्दूरविन्दु-
विधवाललाटे” ॥ १ ॥

श्रुत्वा प्रदग्धं तनय सशोका पुनर्निश्चम्यात्तशरीरमावम् । पश्यत्यु देवेषु च धावमाना “रमा मुदा
शंकरमालिलिङ्ग” ॥ १ ॥

सुत पतन्तं प्रसमीक्ष्य पावके न बोधयामास पति पतिव्रता । तदा ह्यसौ मद्गतशक्तिपीडितो
“हुताशनश्चन्दनपङ्कशीतलः” ॥ १ ॥ निशम्य राक्षस्युदित मयङ्कर मवाशु शीतोऽनल यद्यहं सती ।
इतीव सीतावचनात्कपेस्तनौ “हुताशनश्चन्दनपङ्कशीतलः” ॥ २ ॥

सत्यज्य तोयानि तरौ विदध्यान्मत्सी स्वकीया स्थितिमन्वह चेत् । किं तर्हि विद्वन्बद दुर्घट स्यात्
“सौभाग्यचिह्नं विधवाललाटे” ॥ १ ॥ कस्तूरिकाचन्दनकुङ्कुमानि सौभाग्यचिह्नानि विलासिनी-
नाम् । प्रयागमुत्सनातिलकक्रियैव “सौभाग्यचिह्नं विधवाललाटे” ॥ २ ॥ यथाऽमिलाषं पर-
कीयदारै रतं श्रुत सत्ययुगेऽपि नूतम् । अवेहि तल्लक्ष्म कलेः कवे यत् “सौभाग्यचिह्नं विधवाललाटे”
॥ ३ ॥ न जायते पत्रविशेषकादि सौभाग्यचिह्नं सधवास्त्यजन्ति । सखे न कुर्वन्ति कुलप्रसूताः
“सौभाग्यचिह्नं विधवा ललाटे” ॥ ४ ॥

यादृशं बत नृपेन्द्र मत ते तद्वरं ननु विवेककृतोऽयं । श्रूयते सततमेव सभायां हुंहुंहुंहुंहुं हुंहुं-
हुंहुं ॥ १ ॥ उलमय्य सैकचग्रहमैस्य चुम्बति प्रियतमे हठेवृत्त्या । कूर्जितं जयति मानधनाया
“हुंहुंहुंहुंहुंहुंहुंहुंहुं” ॥ २ ॥

मासौ वसूनां विधिरेव हेतुः परं न विद्या मम बुद्धिरेषा । इत्थं न चेत्तर्हि वद त्वमेव “कुतो-
ऽस्ति विद्वान्सततं दरिद्री” ॥ १ ॥ संप्राप्ततत्त्वः शरदभ्रलोला लक्ष्मीं जहाति स्वयमेव तुच्छाम् ।
कदाऽपि वाच्य न सखे त्वयेति “कुतोऽस्ति विद्वान्सततं दरिद्री” ॥ २ ॥ नारायणस्तोत्रपरः सु-
शीलः सत्कर्मधर्मप्रवणः कुलीनः । सरस्वतीसेवनकृत् वेद्यि “ कुतोऽस्ति विद्वान्सततं
दरिद्री” ॥ ३ ॥

मम करग्रहणाय पणीकृतं न यदि राघवतोऽप्यधिरोहति । सखि तदैवमभून्मम जीविते “शशक-
शृङ्गमयं कठिनं धनुः” ॥ १ ॥

नीलाब्जद्युतिनयन नितान्तवृत्तमास्यश्रीपरिचितचन्द्रिकाविलासम् । स्नातायाः सरसि विलोक्य वक्-
चक्रं “ मध्याह्ने मुकुलितमम्बुजं वनान्ते” ॥ १ ॥

अहं न जाने किमिदं चकास्ति “कान्ताऽऽननं वा निशि चन्द्रबिम्बम् ।” अयं किमन्त-
स्तिलकः कलङ्कः किं वा स्मितश्रीस्त चन्द्रिकेयम् ॥ १ ॥ “कान्ताऽऽननं वा निशि चन्द्र-
बिम्बं” सुधाधरत्वेन गतं प्रसिद्धिम् । इति ब्रुवाणाः कवयो निरस्ता निरङ्कसाङ्कत्वगुणानभिज्ञाः ॥ २ ॥
श्रिया मनोज्ञ कठिनीकृतीनामपि द्रुतं द्रावकमेकमेव । “कान्ताऽऽननं वा निशि चन्द्रबिम्बं” न कस्य
पुसो मुदमादधाति ॥ ३ ॥ पद्मानि सङ्कोचयति प्रसह्य कामोदयं दर्शनतः करोति । ज्योत्स्ना
दधाति द्वयमेव लोके “कान्ताऽऽननं वा निशि चन्द्रबिम्बम् ॥ ४ ॥ निन्दन्तु मां केऽप्यथवा
स्तुवन्तु तथाऽप्यहं तथ्यमुदीरयामि । “कान्ताऽऽननं वा निशि चन्द्रबिम्बं” जडालोकस्यैव तनोति
हर्षम् ॥ ५ ॥ पद्मोपमं किं किमथो विकल्पे कस्यां तमश्चञ्चति चक्रवाकान् । किं द्वेष्टि ताप हरते
नृणां किं “कान्ताऽऽननं वा निशि चन्द्रबिम्बम्” ॥ ६ ॥

१ केशग्रहसहितम् । २ मुखम् । ३ चुम्बनं कुर्वति सति । बलात्कुर्वति सति । ४ कान्ते ।
५ बलात्कारेण । ६ कण्ठेऽन्यत्तरादः । ७ मान एव धने यस्याः, मानिन्या इत्यर्थः । ८ सुधाव-
मानाधारत्वेन सुधाधराख्येन च । ९ डलयेत्तरेभाज्जलात्मनः समुद्रस्य जडात्मनोऽज्ञस्य च
विज्ञानां तु “इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेषु” इति दिशा न हर्षद्वेषौ ।

एकेन केनापि गुणेन नीचोऽप्युच्चैः प्रतिष्ठां लभते जगत्सु । दृष्टान्तमग्रे मृदुताप्रसिद्धो “दोषा-
करोऽप्युच्चपदं प्रपन्नः” ॥ १ ॥

पतिव्रतानामिह रीतिरेषा स्वस्वामिनो यद्वृत्तिमान्बुवन्ति “नाथे निशाया नियतेर्नियोगादस्तं
गते हन्त गता निशाऽपि” ॥ १ ॥ “नाथे निशाया नियतेर्नियोगादस्तं गते हन्त गता
निशाऽपि” । एषा पुनश्चन्द्रमस न लेभे कापि प्रियाऽऽर्तिर्नहि तामसीनाम् ॥ २ ॥

राज्याऽधिकारा जलबीचिचञ्चला “भवन्तु किं तैर्मम बुद्धिशालिनः” । तद्वित्कदम्बेन गत
गते घने “किं तेन हानिर्गर्गनस्य जायते” ॥ १ ॥

कालुष्यमुद्दीक्ष्य विधु कलङ्किन बुधा यदाहुर्मम सङ्गतं न तत् । जाने निजाङ्के दयिताऽस्य
वर्तते “निशीथिनीनाथकलङ्किता नहि” ॥ १ ॥ व्यनक्ति यः स्त्रीविभवेऽपि वैमव त जालममेव
प्रवदन्ति कोविदाः । अस्माकमित्युक्तिमता कथं मता “निशीथिनीनाथकलङ्किता नहि” ॥ २ ॥
तत्तथ्यमेवास्ति बुधा वदन्ति यत् “निशीथिनीनाथकलङ्किता नहि” । इयामा निजाङ्के जहति
प्रियामथ तत्कार्णमेतस्सितधाम्नि राजते ॥ ३ ॥

गौरीस्वरूपा तुलसीमवेष्य मुमोच वृन्दाऽङ्गरति मुकुन्दः । अथानयो रागमवेष्य मन्ये “गौरीमुखं
चुम्बति वासुदेवः” ॥ १ ॥

“यज्ञोपवीतं परमं पवित्रं” स्पृशन्करेणावितथं ब्रवीमि । “अणोरणीयान्महतो महीयान्”
योगे वियोगे सुदृशो भवामि ॥ १ ॥

“नाकों दिने भाति विधुर्न नक्तम्” किंतु क्षितीन्द्रोदयसिंह वीर । विष्वक्पतापस्तपति
त्वदीयो विकाशते त्वन्महिमा विशुद्धः ॥ १ ॥

सरस्वतीं ध्यायति मत्सपत्नीमय सदैवेति रूपेव लक्ष्मीः । तत्रानुरागं न तनोति मन्ये “ततोऽस्ति
विद्वान्सततं दरिद्री” ॥ १ ॥

अलं न शास्त्राण्यपि यं प्रवक्तु वेदान्तसिद्धान्तमहं वदामि । वाक्यं स्मरन्मुक्तिमवाप्स्यतीति “तत्तथ्य-
मेवारितं न चेदिदं स्यात्” ॥ १ ॥ कान्ते गुह्याण त्वमिमा स्वमालामकारणं किं कलहं करोषि ।
यत्पूर्वपादं मनुषेऽत्र शुद्धं “तत्तथ्यमेवारितं न चेदिदं स्यात्” ॥ २ ॥

पात्रद्विजे स्थापय सर्ववित्तं प्राप्यै पुनस्तथ परलोकमन्ये । चिन्ता त्वया नेति कदाऽपि कार्या
“यद्दीयते तन्न लभेत विद्वद्यः” ॥ १ ॥

चन्द्रे कलङ्कं समवेक्ष्य कान्तावियोगिना प्रज्वलितेन्द्रियाणाम् । इतीव तर्को भवति प्रसह्य
“भात्यन्धकारो दिननाथविम्बे” ॥ १ ॥

गुरोरवज्ञां प्रविधाय गर्वादतीव दुर्बोधगभीरमावयम् । काव्यं मुखश्रीजितपूर्णचञ्चलं “चन्द्रे कथं
पड्यासि दुर्घटाख्यम्” ॥ १ ॥

उच्चैस्तार मत्सारेणोऽपि लोमाः कुर्वन्ति ससत्सु पुरः प्रशंसाम् । न पण्डितैर्विश्वसितव्यमत्र
“तत्सौहृदं यत् क्रियते परोक्षम्” ॥ १ ॥

प्रसंगं रुगेन निरीड्यमानकण्ठो मुमुर्षुर्हतसर्वचष्टः । ननाद यत्नेन तथा मतोऽसौ “शृगालशब्दं
कुर्वते करीन्द्रः” ॥ १ ॥

श्रीपाटनाधीश तवारिवर्गप्रलापमाकर्ण्य महाऽनुभावाः । सखे न के नाम वितर्कयन्ति “पिपीलिका नृत्याति वान्निकुण्डे” ॥ १ ॥

विख्यातो ननु वरद त्वमेव लक्ष्म्याः प्राणेशो निजदयितां च तां प्रदत्से । कारुण्यं वितरसि यत्नं तत्र युक्तं “विक्रीते करिणि किमङ्गुशे विवादः” ॥ १ ॥ लङ्घ्यैर्द्विजकुलमद्य भोजयित्वा दीनारं प्रतिजन-मप्यनुप्रदाय । यद्वीटी न नृप ददासि तत्र योग्यं “विक्रीते करिणि किमङ्गुशे विवादः” ॥ २ ॥

काञ्चिदिनार्धसमये रविरश्मिततां नीलांशुकाञ्चलनिनीनमुखेन्दुबिम्बाम् । तां तादृशीं समनुवीक्ष्य कविर्जगद “राहुर्दिवा असति पर्व विना किलेन्दुम्” ॥ १ ॥ श्रीपाटनेश्वरजगत्सु विकाशमानं त्वत्सद्यः सितकरं प्रसितुं प्रवृत्तम् । त्वद्विदुर्यश उदीक्ष्य बुधाः स्मयन्ते “राहुर्दिवा असति पर्व विना किलेन्दुम्” ॥ २ ॥

दृष्टं यशः सुखयतिच्छविचञ्चदच्छं वैरायते सरसिजेन सुधाधरं यत् । “क्लान्तं कदा शिशिरयिष्यति मां सखे तत् कान्ताननं स्मरसि किं नहि चन्द्रबिम्बम्” ॥ १ ॥ ज्योत्स्नाचमत्कृतिविचित्रमनङ्गरङ्गं भङ्गं करोति कमलस्य सुधाप्रसङ्गम् । “क्लान्तं कदा शिशिरयिष्यति मां सखे तत्कान्ताननं स्मरसि किं नहि चन्द्रबिम्बम्” ॥ २ ॥

संकुद्धदाशरथिसंहितबाणनिर्वृत्कल्पानलोलकटकोरशिखासहस्रैः । तापादिताः समधिक कथितानि सिन्धोस् “त्यक्त्वा पथांसि तटमारुरुहुः शफर्यः” ॥ १ ॥

अतिशिशिरसमीरप्रौढवेगप्रगल्भे प्रबलतमहिमतीं दुःखदे प्रोषितानाम् । इह कथमपि नित्यज्ञान-हेतोः प्रभाते “प्रविशति जलमध्ये शीतभीता मृगाक्षी” ॥ १ ॥

इतो गङ्गाभङ्गा घटिततटभङ्गा पुनरितो दबज्वाला ज्वालाज्वलिततरुमाला वनमुषः । सरहः सिंहोऽग्रे ध्वनति मम ह्रदो नहि गतिर्विना दैव दैव “हरिणशिशुरेवं प्रलपति” ॥ १ ॥

“न जानीमः कस्मात्कमलवनवैरी हिमकरः” कवेः कस्याप्येतद्वचनमतिसन्दिग्धमनसः । न कैश्च ज्ञातः कथय कविताविद्विरनयोः प्रियावक्रौपम्याद्विणकलहो भूमिवलये ॥ १ ॥

श्मशानेष्वावासो वसनमिमचर्मेव जरठो वृषो बाहो भस्म व्रविणमनुगा भूतनिवहाः । तथाऽप्येकः शम्भुस्त्रिभुवनमिदं रक्षति सदा “क्रियासिद्धिः सत्त्वे वसति महतां नोपकरणे” ॥ १ ॥

कदा गण्डदञ्चन्मदलुलितसिन्दूरसुमगं नमस्कुर्वन् पथामलमधुरमूर्तिं गणपतिम् । गजास्य श्रीशम्भोः सुत सुमुख लम्बोदर विभो “प्रसीदेत्याक्रोशन्निमिषमिव नेष्यामि दिवसान्” ॥ १ ॥ कदा सम्यग्यायन्ननुपमचरित्र मणिगणस्फुरद्गुणाचित्र पुररिपुङ्गव किमपि तत् । शिवे दुर्गे कात्यायनि जननि भक्तप्रणयिनि “प्रसीदेत्याक्रोशन्निमिषमिव नेष्यामि दिवसान्” ॥ २ ॥ कदा पुण्यक्षेत्रे करकलितरुद्राक्षवलयो दधत्स्वान्ते शान्तेऽखिलशिवपद श्रीशिवपदम् । महेश श्रीकण्ठ स्मरहर हर त्र्यम्बक शिव “प्रसीदेत्याक्रोशन्निमिषमिव नेष्यामि दिवसान्” ॥ ३ ॥ कदा ब्रह्मेशान्निदशपति-मुख्यैः सुरगणैः स्तुत विष्वक्सेन जितदनुजसेन हृदि भजन् । अये विष्णो जिष्णो गरुडरथ विश्वम्भर हरे “प्रसीदेत्याक्रोशन्निमिषमिव नेष्यामि दिवसान्” ॥ ४ ॥ कदा श्रीमत्पङ्केरुहवनविराशि-प्रथमप्रभापुञ्ज तंजः किमपि कलयन्नीपनिषदम् । ग्रहेश श्रीमानो मिहिर तरणे सूर्य सधितः

“विद्वद्भिः कृततापने दिनकरे मित्रत्वमावेद्यते वह्निः सर्वभुगप्ययं भुवि बृहद्भानु-
र्यदाख्यायते । शम्भुः पीतविषः श्मशानवसातिर्मृत्युक्षयः कथ्यते भिन्दन्गाढतमो
जनैकसुखदश्चन्द्रः कलङ्की कथंम्” उष्णाशोरपि मङ्गलं विदधतो मित्रत्वमन्वर्थक यत्तेजस्विनि
पावकेऽखिलमुजि स्थाने बृहद्भानुता । शम्भुः पीतविषोऽप्युमाऽधरसुधामास्वाद्य मृत्युक्षयश्चन्द्रस्यापि
कलङ्किता गुस्वधूमालिङ्गतो युज्यते ॥ १ ॥

मृगशिशुनयनाया अक्षिपक्ष्मप्रकोणे विलसति तरला या तारका तारकेव । प्रतिफलित इहोष्ट्रे
अन्तिरास्ते जनानां "तिलतुपपुटकोणे मक्षिकोष्टं प्रसूता" ॥ १ ॥

“सर्वस्य द्वे” सुमतिःकुमती सपदापत्तिहेतू “एको गोत्रे” प्रभवति पुमान्यः कुटुम्बं विभर्ति ।
“वृद्धो यूना” सह परिचयात्पूज्यते कामिनीभिः “स्त्रीपुंवच्च” प्रभवति यदा तद्धि गेहं विनष्टम् ॥१॥

ये पाप क्षमयन्ति सगतिभ्यता ये दानशृङ्गारिणो येषां चित्तमतीव निर्मलतरं येषां न भद्र व्रतम् ।
ये सर्वान्मुखयन्ति हि प्रतिदिनं ते साधवो दुर्लभा “गङ्गावद्वज्रगण्डवद्वगनवद्वाङ्मेयवद्वेयवत्” ॥१॥
‘हारो भाति कुचद्वय तव शुभे मध्य वपुः सद्वचः केशा नासिकगौक्तिक सुवदनं र्दृषाङ्गरागोदशः ।
“गङ्गावद्वज्रगण्डवद्वगनवद्वाङ्मेयवद्वेयवज्जम्बूवज्जलविन्दुवज्जलजवज्जम्बालवज्जालवत्” ॥२॥

१ अयं श्लोकः प्रश्नरूपः, परश्लोकश्चोत्तररूप इत्युभयोरनयोः स्वमत्या रूपत्वम् । २ द्रौपद्याः श्वशुरो वायुः । ३ लोपासुद्रायाः श्वशुरः पूरतरणक्षधने कुम्भः । ४ ये गङ्गावत्संगतिभृता पापं शमयन्ति, ये गजगणहवहानभृद्धारिणः, येषां चित्तं गगनवदतीव निर्मलम्, येषां व्रतं गात्रेष्वलं भग्नम्, ते यवत्सर्वान्शुश्रूषयन्ति इत्यन्वयः । ५ हारो गङ्गावत् कुचद्वयं गजगणहवत् इत्येवं पादत्रयोक्तानां हार इत्यादीनां चतुर्यपादोक्तार्कभङ्गावदित्यादिभिर्विभज्यान्वयः । क्रियापदं च भातीति प्रत्येकमन्वयि । ६ कस्त्वृत्कारुतोः शूरागो दर्पाद्धारगः । ७ कदम्बवदित्यर्थः ।

यत्कण्ठे गरलं विराजतितरां शीर्षे च मन्दाकिनी यस्याङ्गे च शिबामुखं कटितटे शार्दूलचर्मा-
म्बरम् । माया यस्य रुणद्धि विश्वमखिलं तस्मै नमः शंभवे “जम्बूवज्जलविन्दुवज्जलजवज्ज-
म्बालवज्जालवत्” ॥ १ ॥ पृथ्वीन्द्रोदयसिंहवीररिपवो विच्छायातां ते गतास्तेषां राज्यमगा-
त्क्षयं सुविशदे मित्रोदये मोदसे । भूमिं द्विद्विस्तरास्तृणोप्यसुगमां तेजांसि ते सर्वतो “जम्बूवज्ज-
लविन्दुवज्जलजवज्जम्बालवज्जालवत्” ॥ २ ॥ सप्रामे रिपुभूभुजां मुखरचिर्जीवश्च देवाह्वनाचभुः
प्रोक्तसदस्त्रमांसनिवहैस्तन्मेदिनीमण्डलम् । त्वच्चापोद्गतबाणसंहतिरभूच्छीराम भूमीपते “जम्बूवज्जल-
विन्दुवज्जलजवज्जम्बालवज्जालवत्” ॥ ३ ॥ वैदेहीं समवाप्य दाशरथिनारब्धे प्रयागेऽप्रतो
दृष्टाः पुष्पकमास्थितेन रमेसादाकाशमारोहता । लङ्कासागरजानकीवनरणाप्यश्वमत्कारिका “जम्बू-
वज्जलविन्दुवज्जलजवज्जम्बालवज्जालवत्” ॥ ४ ॥ यो द्रोणाचलमादधौ करतले योऽतीतरत्
सागरं यश्चोत्खातितवांस्तनुदवहत्पुच्छेन दावानलम् । यो रक्षोऽन्समरेऽरुणत्कपिवरः पायाद्भनू-
मानतौ “जम्बूवज्जलविन्दुवज्जलजवज्जम्बालवज्जालवत्” ॥ ५ ॥ कस्तूरीतिलक ललाट-
रचितं नासामणिं निस्तलं वक्त्रं कुञ्चितकेशपाशमनिश दृष्टिं निच्छा पुरः । पुसां मानसमस्त्य-
वन्धनविधौ घत्सेऽत्र वत्से स्वयं “जम्बूवज्जलविन्दुवज्जलजवज्जम्बालवज्जालवत्” ॥ ६ ॥
विद्धि श्रीहृदयं सदान्तमलिन भीमं भवाम्भोनिधिं विज्ञाने सुरत महीशमवन गूढं दृढं कण्ठकैः ।
दारागारसमागमं सुविषमं मोह परं दुस्तरं “जम्बूवज्जलविन्दुवज्जलजवज्जम्बालवज्जालवत्” ॥ ७ ॥
सोऽसाध्यः परिकीर्तितोऽतिष्ठतिमान्यस्यातिसार्येत विष्णीलामाऽधिकनिर्मला प्रविलसत्सौरम्यसम्भा-
रयुक् । अन्तर्दृष्टितयाऽतिविसमलिना बद्धा शिरातन्तुमि “जम्बूवज्जलविन्दुवज्जलजवज्जम्बाल-
वज्जालवत्” ॥ ८ ॥

शुण्ठीगोक्षुरयोर्विचार्य मनसा कल्काशनं यन्मया प्रोक्तं तद्विपरीतकं कृतमहो गोः क्षमात्र ददौ । नार्थो
मूर्खजनालये न च सुखं नो वा यशो लभ्यते सदैवे कविभूपतौ हरिहरे “लामः परं गोवधः” ॥ १ ॥
पञ्चास्यस्य परामवाय भवको मासेन गोभूयसा दध्यज्ञैरपि पायसैः प्रतिदिनं सवर्धितो यो मया ।
सोऽयं सिंहवाहुहान्तरगमद्वीत्याकुलः सज्जमाद्वन्ताशा विलयं गता हतविधे “लामः परं गोवधः”
॥ २ ॥ पारीन्द्रस्य परामवाय सुरभीमासेन दुर्मेधसा पोष्यन्ते किल पीवराः कटुगिरः श्वानः प्रयत्नादमी ।
न त्वेभिर्मदमत्तवारणचमूविद्रावणः केसरी जेतव्यो भवता किरातवृपते “लामः परं गोवधः” ॥ ३ ॥
अस्माकं जलैर्जीविनां जलमिदं सद्वाजिराजिर्जैः पातव्यं पररक्तसक्तमनसां वृष्टिः पतीना क्षयः ।
मत्स्यैव किल राजदेव वृपते त्वज्जैर्त्रयात्रोत्सवे “मत्सी रोदिति मक्षिका च हसति ध्यायन्ति
वामभुवः” ॥ १ ॥

१ अत्रापि पूर्ववत् यत्कण्ठे गरलं जम्बूवद्विराजतितरां यस्याङ्गे (उत्सङ्गे) शिबामुखं जल-
विन्दुवद्विराजतितराम् इत्येवमप्रतिपदं परेणान्वयः । एवं परत्रापि २ मित्रस्य सूर्यस्योदये प्रकाशे
सख्युरभ्युदयवृद्धौ च । ३ अक्षं रुधिरम् । ४ वेगात् । ५ ‘सर्वे खान्ता अदन्ता’ इति त्रयेन
अदन्तत्वेनास्य निर्देशः । वस्तुतस्तु-‘यः सङ्गच्छेऽरुणदस्त्रपान्’ इति पाठो युक्तः । ६ गोक्षुर-
नामौषधमदत्त्वा गोः शफं कश्चिददादिति यथोक्तम् । ७ सिंहस्य । ८ शुनकः । ९ सिंहस्य । अयं
श्लोकः पूर्वश्लोकस्यैव प्रतिच्छायात्मा प्रतीयते । १० सुरभिर्गौः । ‘कृदिकारादक्तिनः’ इति
ह्येष दीर्घत्वम् । ११ जलैर्कजीवितानाम् । १२ अष्टतुरगपङ्क्तिव्यूहैः । १३ विजययात्रोत्सवे ।
१४ चिन्तयन्ति ।

श्रुत्वा सागरवर्धनं दशशिरैः सर्वमुत्तरेकदा तूर्णं पृच्छति वार्तिकान्सचकितो भीत्या पर संभ्रमात् ।
 वद्वः सत्यमपानिधिर्जलनिधिः कीललधितोयधिः “पाथोधिर्जलधिः पयोधिरुदधिर्वारानि-
 धिर्वारिधिः” ॥ १ ॥ पाषाणाः पयसि प्रबद्धवपुपस्तिष्ठन्ति सेतु गताः श्रुत्वैवं वदतां दशाननधरः
 क्रुद्धः समुद्रं प्रति । धिक्त्वा नाम तवाम्बुधिः सलिलधिः पानीयधिस्तोयधिः “पाथोधिर्जलधिः पयो-
 धिरुदधिर्वारानिधिर्वारिधिः” ॥ २ ॥ अम्बो कुप्यति तात भूमिं विधृता गद्गेयमुत्थंज्यतां विद्वन्प-
 ण्मुख का गतिर्मम चिर भूमिं स्थिताया वद । कोपावेशवशादशेषवदनैः प्रत्युत्तरं दत्तवान् “पाथो-
 धिर्जलधिः पयोधिरुदधिर्वारानिधिर्वारिधिः” ॥ ३ ॥ माध्वीके विधुमण्डले वरवधूवक्त्रे च
 गीतान्तरे सक्ते वक्रचतुष्टये दशमुखो विज्ञापितस्तच्चरैः । बद्धोऽसाविति चेतर्मेयवशाद्बुधे वचः सभ्रमात्
 “पाथोधिर्जलधिः पयोधिरुदधिर्वारानिधिर्वारिधिः” ॥ ४ ॥ पीतस्थ कलशोद्भवेन मुनिना
 ध्वस्तोऽसि देवासुरैरावद्धोऽसि च राघवेण मृदुना शाखाभृगैर्लङ्घितः । नाम्नामारभटी वृथैव भवतो
 लोकैरिय ध्रुप्यते “पाथोधिर्जलधिः पयोधिरुदधिर्वारानिधिर्वारिधिः” ॥ ५ ॥

तर्तु पर्वतसनिभेन कपिर्नैलाधू कृता वक्षसि क्षिप्र वीक्ष्य निमज्जतीमथ तव स्पृष्टास्तरन्तीः शिलाः ।
 लोके नृत्यपरे विभीषणजने सीताह सेव्यमे “तुम्बी मज्जति संतरन्ति हृपदः भेतो दिवा
 नृत्यति” ॥ १ ॥

नृत्यन्ती नवयष्टिमल्लिसुमनोदामाभिरामाकृतिस्त्वत्कीर्तिर्भ्रमणीशतानि धरणीचक्रेश चक्रे मुहुः ।
 तस्या एव चिर चरन्ति चरणन्यापारचिह्नोच्चयाश्च “चण्डीशाचलचन्द्रचन्दनवनीमन्दाकिनी-
 विभ्रमम्” ॥ १ ॥ श्रीमत्तोमरवशाभूषणमणे श्रीपाटनेश प्रभो त्वत्कीर्तिः स्वविशुद्धया सुवमया ब्रह्माण्ड-
 मधेतयत् । इत्यस्मात्तलुतेऽमितस्त्रिभुवने किं दृश्यमान पद “चण्डीशाचलचन्द्रचन्दनवनी-
 मन्दाकिनीविभ्रमम्” ॥ २ ॥

आश्चर्य्यं कथयामि कस्य पुरतः कुर्वे किमेमि क वा काचित्काञ्चनवल्लरी गृहशिरोरुद्धा समु-
 वज्जम्भते । अस्यां किं च सखे दधन्ति सुपमा नारद्विम्बोपमा “दृष्ट्वा पक्वफलानि मे मृदु मनो
 मोहं समुत्पद्यते” ॥ १ ॥

संग्रहेऽस्तपद प्रतापतपने त्वद्विद्विषा दुर्यशो ध्यान्ते सर्पति सर्वतश्च नृपते मत्त्वा प्रदोषागमम् । शम्भो
 नृत्यति पाटनेश नृपते पश्यद्विरभ्यर्थते “चण्डीभर्तुरकाण्डताण्डवविधिः खण्डीकरोतु द्विषः” ॥ १ ॥

प्राप्य प्रातिघट्टमत्य त्वदधरयिलसत्कान्तिपूरेण नासा “मुक्ता गुञ्जा भवन्ति” प्रचलकुवलयस्प-
 र्धिमिम्यत्फटाधैः । भूयोऽप्येतामवदीयस्मितधवलरुचा सम्भविष्यन्ति मुक्ता लोके दृष्टा विचित्रा
 रुचिरमुखि मया शक्तिरेषा तवेति ॥ १ ॥

निर्माल्य गिरिशस्य पावनतम निश्रित्य तस्यार्चन कृत्वा चास्य पयः कमण्डलुगत सप्ताद्य मध्य-
 दिनम् । सूर्यस्यार्पविधिं विधातुमनसः पश्यन् को मन्यते “सन्ध्यावन्दनमाचरन्ति विबुधा नारी
 भगान्तर्जलैः” ॥ १ ॥

त्व नो गोत्रपनिम्नवेन्दुरधिपस्तस्यावृत्त एतस्मै तेन वजाघगहता प्रणयिनीमेना पुनर्जीवय । इत्युर्ध्व
 गगने निशपतिपृष्ठे काण्डप्रमत्तनयनः “शृङ्गायादपतन्मृगस्य रुदतो बाष्पाभ्यु भ्रूणण्डले” ॥ १ ॥

१ सेतुबन्धम् । २ रायणः । ३ झटिति । ४ वृत्तान्तज्ञापकान् । ५ माता । ६ मस्तके ।
 ७ त्यज्यताम् । ८ क्रोधपरत्वेन । ९ पद्मभिर्मुसैरित्यर्थः । १० भलाचूस्तुम्बी ।

यत्कण्ठे' गरलं विराजतितरां शीर्षे च मन्दाकिनी यस्याङ्गे च शिवामुखं कटितटे शार्दूलचर्मा-
म्बरम् । माया यस्य रुणद्धि विश्वमखिलं तस्मै नमः शमवे "जम्बूवज्जलबिन्दुवज्जलजवज्ज-
म्बालवज्जालवत्" ॥ १ ॥ पृथ्वीन्द्रोदयसिंहवीररिपवो विच्छायातां ते गतास्तेषां राज्यमगा-
त्क्षय सुविशदे मित्रोदये मोदसे । भूमिं द्विद्विषास्तृणोप्यसुगमां तेजांसि ते सर्वतो "जम्बूवज्ज-
लबिन्दुवज्जलजवज्जम्बालवज्जालवत्" ॥ २ ॥ सग्रामे रिपुभूयुजां मुखरुचिर्जीवश्च देवाङ्गनाचक्षुः
प्रोल्लसदक्षमांसनिवहैस्तन्मेदिनीमण्डलम् । त्वच्चापोद्गतबाणसंहतिरभूच्छीराम भूमीपते "जम्बूवज्जल-
बिन्दुवज्जलजवज्जम्बालवज्जालवत्" ॥ ३ ॥ वैदेहीं समवाप्य दाशरथिनारुग्धे प्रयागेऽप्रतो
दृष्टाः पुष्पकमास्थितेन रमैसादाकाशमारोहता । लङ्कासागरजानकीवनरणक्षौण्यश्चमत्कारिका "जम्बू-
वज्जलबिन्दुवज्जलजवज्जम्बालवज्जालवत्" ॥ ४ ॥ यो द्रोणाचलमादधौ करतले योऽतीतरत्न
सागरं यश्चोत्खातितवांस्तरुतदवहत्पुच्छेन दाधानलम् । यो रक्षोन्समरेऽरुणत्कपिवरः पायाद्भनू-
मानसौ "जम्बूवज्जलबिन्दुवज्जलजवज्जम्बालवज्जालवत्" ॥ ५ ॥ कस्तूरीतिलक ललाट-
रचितं नासामणिं निस्तलं वक्र कुक्षितकेशपाशमनिश दृष्टि निरुष्टा पुरः । पुसा मानसमत्स्य-
बन्धनविधौ धत्सेऽत्र वत्से स्वयं "जम्बूवज्जलबिन्दुवज्जलजवज्जम्बालवज्जालवत्" ॥ ६ ॥
विद्धि श्रीहृदयं सदान्तमलिन भीमं भवाम्भोनिधिं विज्ञाने सुरत महीशमवन गूढं दृढं कण्टकैः ।
दारागारसमागमं सुविषमं मोह पर दुस्तरं "जम्बूवज्जलबिन्दुवज्जलजवज्जम्बालवज्जालवत्" ॥ ७ ॥
सोऽसाध्यः परिकीर्तितोऽतिष्ठतिमान्यस्यातिसार्येत विष्णीलामाऽधिकनिर्मला प्रविलसत्सौरम्यसम्मा-
रयुक् । अन्तर्दुष्टितायाऽतिविषमलिना बद्धा शिरातन्तुभिर् "जम्बूवज्जलबिन्दुवज्जलजवज्जम्बाल-
वज्जालवत्" ॥ ८ ॥

शुण्ठीगोक्षुरयोर्विचार्य मनसा कल्काशनं यन्मया प्रोक्त तद्विपरीतकं कृतमहो गोः खूरमात्र ददौ । नार्थो
मूर्खजनालये न च सुख नो वा यशो लभ्यते सदैवे कविभूपतौ हरिहरे "लाभः परं गोवधः" ॥ १ ॥
पञ्चास्यस्य परामवाय भर्कौ मासेन गोर्भूयसा दध्यनैरपि पायसैः प्रतिदिनं सर्वाधितो यो मया ।
सोऽयं सिंहवाहुहान्तरगमद्गीत्याकुलः सअमादन्ताशा विलयं गता हतविधे "लाभः परं गोवधः"
॥ २ ॥ पारान्त्रस्य परामवाय सुरैर्भीमासेन दुर्मेधसा पोष्यन्ते किल पीवराः कटुगिरः श्वानः प्रयत्नादमी ।
न त्वेभिर्मदमत्तवारणचर्मविद्रावणः केसरी जेतव्यो भवता किरातवृपते "लाभः परं गोवधः" ॥ ३ ॥
अस्माकं जलैर्जीविनां जलमिदं सद्वाजिराजिर्त्रैजैः पातव्यं पररक्तसक्तमनसां तृप्तिः पतीना क्षयः ।
मत्स्यैव किल राजदेव मृपते त्वज्जैर्त्रैयान्नोत्सवे "मत्सी रोदिति मक्षिका च हसति ध्यायन्ति
वामशुवः" ॥ १ ॥

१ अत्रापि पूर्ववत् यत्कण्ठे गरलं जम्बूवद्विराजतितरां यस्याङ्गे (वत्सङ्गे) शिवामुखं जल-
बिन्दुवद्विराजतितराम् इत्येवमप्रतिपदं परेणान्वयः । एवं परत्रापि ३ मित्रस्य सूर्यस्योदये प्रकाशे
सख्युरभ्युदयवृद्धौ च । ३ अन्नं रुधिरम् । ४ वेगात् । ५ 'सर्वे सान्ता अदन्ता' इति नयेन
अदन्तत्वेनास्य निर्देशः । वस्तुतस्तु- 'यः सङ्गयेऽरुणदस्त्रपान्' इति पाठो युक्तः । ६ गोक्षुर-
नामौषधमदस्त्रा गोः शफं कश्चिददादिति यथोक्तम् । ७ सिंहस्य । ८ छत्रकः । ९ सिंहस्य । अयं
श्लोकः पूर्वश्लोकस्यैव प्रतिच्छायात्मा प्रतीयते । १० सुरभिर्गौः । 'कृदिकारादक्तिनः' इति
लौषि दीर्घत्वम् । ११ जलैर्जलीवितानाम् । १२ श्रेष्ठसुरगपङ्क्तिः समूहः । १३ विजययान्नोत्सवे ।
१४ चिन्तयन्ति ।

श्रुत्वा सागरवन्धनं दशशिरैः सर्वैर्मुखैरेकदा तूर्णं पृच्छति वार्तिकान्सचकितो भीत्या पर संभ्रमात् ।
वदः सत्यमपानिधिर्जलनिधिः कीलालधिस्तोयधिः “पाथोधिर्जलधिः पयोधिरुदधिर्वारानि-
धिर्वारिधिः” ॥ १ ॥ पाषाणाः पयसि प्रबद्धवपुपस्तिष्ठन्ति सेतु गताः श्रुत्वैवं वदतां दशाननधरः
क्रुद्धः समुद्रं प्रति । धिक्त्वा नाम तवाम्बुधिः सलिलधिः पानीयधिस्तोयधिः “पाथोधिर्जलधिः पयो-
धिरुदधिर्वारानिधिर्वारिधिः” ॥ २ ॥ अम्बो कुप्यति तात भूर्नि विधृता गङ्गेयमुत्थंज्यता विद्वन्ध-
णमुख का गतिर्मम चिर मूर्ध्नि स्थिताया यद । कोपावर्षवशादशेषवेदनैः प्रत्युत्तर दत्तवान् “पाथो-
धिर्जलधिः पयोधिरुदधिर्वारानिधिर्वारिधिः” ॥ ३ ॥ माध्वीके विद्युमण्डले वरवधूवक्त्रे च
गीतान्तरे सक्ते वक्रचतुष्टये दशमुखो विज्ञापितस्तच्चरैः । बद्धोऽसाविति चेतर्भयवशादूचे वचः सभ्रमात्
“पाथोधिर्जलधिः पयोधिरुदधिर्वारानिधिर्वारिधिः” ॥ ४ ॥ पीतस्त्व कलशोद्भवेन मुनिना
च्वस्तोऽसि देवासुरैराबद्धोऽसि च राघवेण मृदुना शाखाभृगैर्लङ्घितः । नाम्नामारमटी वृथैव भवतो
लोकैरिय ध्रुप्यते “पाथोधिर्जलधिः पयोधिरुदधिर्वारानिधिर्वारिधिः” ॥ ५ ॥

तर्तु पर्वतसन्निभेन कपिनौलाव कृता वक्षसि क्षिप्र वीक्ष्य निमज्जतीमथ तव स्पृष्टास्तरन्तीः शिलाः ।
लोके नृत्यपरे विभीषणजने सीताह सेव्यमे “तुम्बी मज्जति संतरन्ति दृषदः प्रेतो दिवा
नृत्यति” ॥ १ ॥

नृत्यन्ती नववल्लिमल्लिखुमनोदामाभिरामाकृतिस्त्वत्कीर्तिर्भ्रमणीशतानि धरणीचक्रेश चक्रे मुहुः ।
तस्या एव चिर चरन्ति चरणन्यापारचिह्नोच्चयाश्च “चण्डीशाचलचन्द्रचन्दनवनीमन्दाकिनी-
विभ्रमम्” ॥ १ ॥ श्रीमत्तोमरवशभूषणमणे श्रीपाटनेश प्रभो त्वत्कीर्तिः स्वविशुद्धया सुवमया ब्रह्माण्ड-
मश्वेतयत् । इत्यस्मात्तनुतेऽभितद्विभुवने किं दृश्यमान पद “चण्डीशाचलचन्द्रचन्दनवनी-
मन्दाकिनीविभ्रमम्” ॥ २ ॥

आश्चर्य्य कथयामि कस्य पुरतः कुर्वे किमेमि क वा काचित्काश्चनवल्लरी गृहशिरोरुद्धा समु-
ञ्जृम्भते । अस्या किं च सखे दधन्ति सुपमा नारद्विम्बोपमां “दृष्ट्वा पक्कफलानि मे मृदु मनो
मोहं समुत्पद्यते” ॥ १ ॥

संप्राप्तेऽस्तपद प्रतापतयने त्वद्विद्विषा दुर्ग्रहो ध्वान्ते सर्पति सर्वतश्च नृपते मत्त्वा प्रदोषागमम् । शम्भौ
नृत्यति पाटनेश नृपते पश्यद्विरस्यर्ध्वते “चण्डीभर्तुरकाण्डताण्डवविधिः स्वण्डीकरोतु द्विषः” ॥ १ ॥

प्राप्य प्राविशद्भुत्व त्वदधरविलसत्कान्तिपूरेण नासा “मुक्ता गुञ्जा भवन्ति” प्रचलकुवलयस्प-
र्धिभिस्त्वत्कटाक्षैः । भूयोऽप्येताम्बदीयस्मितधवलरुचा सम्भविष्यन्ति मुक्ता लोके दृष्टा विचित्रा
रुचिरमुखि मया शक्तिरेषा तवेति ॥ १ ॥

निर्माल्य गिरिशस्य पावनतमं निश्चित्य तस्यार्चनं कृत्वा चास्य पयः कमण्डलुगत सम्पाद्य मध्य-
दिनम् । सूर्यस्यार्चविधिं विधातुमनसः पश्यन् को मन्यते “सन्ध्यावन्दनमाचरन्ति विबुधा नारी
भगान्तर्जलैः” ॥ १ ॥

त नो गौत्रपतिस्तवेन्दुरधिपन्मस्यामृत ध्वत्करे तेन व्याधदाराहता प्रणयिनीमेना पुनर्जीवय । इत्यूर्ध्व
गगनं निगावतिमृगे कान्प्यमातन्वतः “शृङ्गाग्रादपतन्मृगस्य रुदतो वाष्पाम्बु भूमण्डले” ॥ १ ॥

१ सेतुबन्धम् । २ रावणः । ३ झटिति । ४ वृत्तान्तज्ञापकान् । ५ माता । ६ मस्तके ।
७ त्यज्यताम् । ८ क्रोधपरत्वेन । ९ पद्मभिर्मुखैरित्यर्थः । १० अलावूस्तुम्बी ।

उज्जादाम्बुदवर्धितान्वतंसि प्रअष्टदिङ्मण्डले काले यामिकजाप्रदुप्रसुमठव्याकीर्णकोलाहले । कर्णस्या-
सुहृदर्णवाम्बुवड्वावर्धेयदन्तःपुरादायातासि तदम्बुजाक्षि “कृतकं मन्ये भयं योषितम्” ॥ १ ॥
उग्रप्राहमुदन्वतो जलमतिक्रामत्यनालम्बने व्योम्नि आस्यति दुर्गमक्षितिभृता मूर्धानमारोहति । व्याप्तं याति
विषाकुलैरहिकुलैः पातालमेकाकिनी कीर्तिस्ते मदनाभिराम “कृतकं मन्ये भयं योषितम्” ॥ २ ॥

चित्रं नर्तनमम्बरे शिखारिणौ शीतांशुबिम्बे तमःसंचारं जलज कपोतरणितं कामागमप्रक्रियाः ।
मीनौ विद्युति तारकाविहरणं व्योत्स्ना चिकोशाम्बुजे “कुर्वते कुरुते करोति कुरुतः कुर्वन्त्य-
लंकुर्वते ” ॥ १ ॥ यस्य द्वारि सदा समीरवरुणौ संमार्जनं हव्यवाट् पाकं शीतगुरातपत्रकरणं दसौ
प्रतीहारताम् । देवा लास्यविधिं च दास्यममरा वप्यो दशास्यः कथं “कुर्वते कुरुते करोति कुरुतः
कुर्वन्त्यलंकुर्वते” ॥ २ ॥

कश्चित्पान्थस्तृषार्तः पथि तपनश्रुतौ गम्यमानोऽन्यपान्थं पप्रच्छानन्दलीनो वद पथिक कुतो जह्नु-
कन्याप्रवाहः । तेनासौ शीघ्रवाचा प्रचलितमनसा विप्रवर्येण चोचे “सूच्यग्रे कूपषट्कं तदुपरि
नगरी तत्र गङ्गाप्रवाहः” ॥ १ ॥ राम त्वत्कीर्तिवृक्षाद्ब्रुवतरममलादुत्थिताः कोरका ये तन्मध्ये स्वरूपो-
ऽप्यजनि खलु कशः कोरकस्तस्य चाग्रे । अस्य श्रोत्राक्षिकूपास्तदुपरि च शिरस्तत्र चास्ति स्रवन्ती
“सूच्यग्रे कूपषट्कं तदुपरि नगरी तत्र गङ्गाप्रवाहः” ॥ २ ॥ उद्दामार्काशुदीप्यदिनमणिमणिमि-
र्मस्मितान्ते समन्ताद्वायुव्याधूयमानम्बलनकणगणाकीर्णधूलिप्रकीर्णं । कान्तारेऽस्मिन्पार्ते पथि पथिक मवे
कापि पाथोऽथ तेनाऽ-“सूच्यग्रे कूपषट्कं तदुपरि नगरी तत्र गङ्गाप्रवाहः” ॥ ३ ॥

मा साक्षीकृत्य मुग्धे विजयमभिलषेद्धेखयामास शंभुर्भूत्या मन्मौलामालां सदशनवशतीमक्षपातान्
विजित्य । गौर्यप्यानञ्ज दृष्टीर्जितनखनवभूस्तन्वि शेषा तदित्थ “शीर्षाणां सैव वन्द्या मम
नवतिरभूल्लोचनानामशीतिः” ॥ १ ॥ प्रत्येक दिक्पतीशानिलतपनवसून्सजतस्त्वं यथा भूरश्रीषीस्त्वं
यथा च स्वरसहितलसन्मूर्छनागानतानान् । कृष्णन्यस्तान्यमौलीक्षणवदवसरे सा च सा च प्रसादात्
“शीर्षाणां शेष वन्द्या नव नवतिरभूल्लोचनानामशीतिः” ॥ २ ॥

इन्द्राद्या लोकपाला हरिविद्युतपना नागविद्याधराद्या द्वेभ्याः सर्वेऽपि देवाः प्रिय तव वरदः को-
ऽस्ति वन्द्यो गरीयान् । श्रुत्वा वाच प्रियाया इति दशमुखतः प्राह वाक्यं दशास्यः “शूली शंभुः
पिनाकी शिवभवपशुपाः सर्व ईशश्च भर्गः” ॥ १ ॥

प्रहेलिकानिदर्शनम् ।

अपदो दूरगामी च साक्षरो न च पण्डितः । अमुखः स्फुटवक्ता च यो जानाति स पण्डितः ॥ १ ॥
वैने जाता वने त्यक्ता वने तिष्ठति नित्यशः । पण्यल्ली न तु सा वेश्या यो जानाति स पण्डितः
॥ २ ॥ गोपौलो नैव गोपालश्चिशूली नैव शकरः । चक्रपाणिः स नो विष्णुर्यो जानाति स पण्डितः
॥ ३ ॥ उच्छिष्टं शिष्यनिर्माह्य वैमन शवकैर्पटम् । काकविष्टासमुत्पन्नः पक्षैतेऽतिपवित्रकाः ॥ ४ ॥

१ लेखपत्रमुद्दिश्येदमभिधानम् । २ अरण्ये काष्ठारमना जाता, वने जले पुनस्त्यक्ता
अत एव तस्मिन्नेव जले नित्यशस्तिष्ठति । स्त्रीलिङ्गात्वेन निर्दिश्यत इति स्त्री, संचालकं
प्रति किमपि प्रदायाधिक्रियत इति वेश्येव पण्यल्लीत्येवं नावमुद्दिश्येदं वचनम् । ३ चक्र-
विशूलीभयचिह्नाङ्कितवृषभविशेषमुद्दिश्येदमभिहितम् । ४ वत्सेन पीतपूर्वत्वादुच्छिष्टमपि गो-
दुग्धं पवित्रमिति । ५ शिवोपरिस्थितपूर्वत्वेन गङ्गोदकमपि निर्माल्यम्, अथापि न तत्त्याज्यम् ।
६ इदं माक्षिकं मधूद्दिश्योक्तम् । ७ इदं कौशेयं वस्त्रमुद्दिश्योक्तम् । ८ प्रायोऽवस्थितकरीडशो
भवतीति यथोक्तम् ।

अनेकेषुपि वार्यं कान्तं च ऋषिसंज्ञितम् । चक्रिणो च सदाराध्यं यो जानाति स पण्डितः ॥ १ ॥
 वेने वसति को वीरो योऽस्थिमासविवर्जितः । असिर्वत्कुरुते कार्यं कार्यं कृत्वा वैनं गतः ॥ ६ ॥
 रविर्जा शशिकुन्दामा तापहर्त्री जगत्प्रिया । वर्धते वनसङ्गेने न तौपि यमुनीपि न ॥ ७ ॥ तरुण्यो-
 लिङ्गितः कण्ठे नितम्बस्थलमाश्रितः । गुरुणा सनिधानेऽपि कः कूजति मुहुर्मुहुः ॥ ८ ॥ अर्धलोका-
 स्तनौ बन्धा गुञ्जाफलविभूषितौ । निःश्वस्य रोदितुं लम्बा कुतो व्याघ्रकुटुम्बिनी ॥ ९ ॥ आपाण्डु-
 पीनकठिनं वर्तुलं सुमनोहरम् । करैराकृष्यतेऽत्यर्थं किं वृक्षैरपि सस्पृहम् ॥ १० ॥ एकचक्षुर्न काको-
 ऽयं विलमिच्छन्न पन्नगः । क्षीयते वर्धते चैव न समुद्रो न चन्द्रमौः ॥ ११ ॥ छत्रधारी न राजासौ
 जटाधारी न चेश्वरः । सृष्टिकर्ता न स ब्रह्मा छिन्नकर्ता न तर्कैरः ॥ १२ ॥ अस्थि नास्ति शिरो
 नास्ति बाहुस्ति निरङ्गुलिः । नास्ति पादद्वयं गाढमङ्गमालिङ्गति र्वैयम् ॥ १३ ॥ अस्ति ग्रीवा
 शिरो नास्ति द्वौ भुजौ करवर्जितौ । सीताहरणसामर्थ्यो न रामो न च रावणः ॥ १४ ॥ नरनारीसमु-
 त्पन्ना सा स्त्री देहविवर्जिता । अमुखी कुरुते शब्दं जातमात्रा विनश्यति ॥ १५ ॥ दन्तैर्हीनः शिला-
 मक्षी निर्जीवी बहुभाषकः । गुणस्यूतिसमृद्धोऽपि परपादेन गच्छति ॥ १६ ॥ न तस्यादिर्न
 तस्यान्तो मध्ये यस्तस्य तिष्ठति । तवाप्यस्ति ममाप्यस्ति यदि जानौसि तद्वद ॥ १७ ॥ य एवादिः
 स एवान्तो मध्ये भवति मध्यमः । य एतन्नाभिजानीयात्तृणमात्रं न वेत्ति सैः ॥ १८ ॥
 पर्वताग्रे रथो याति भूमौ तिष्ठति सारथिः । चलते वायुवेगेन पदमके न गच्छति
 ॥ १९ ॥ श्यामं च वर्तुलाकारं पुनामं चतुरक्षरम् । शकारादि मकारान्तं यो जानाति स पण्डितः
 ॥ २० ॥ अर्धचन्द्रवदाकारं स्त्रीनामार्थं च त्र्यक्षरम् । नकारादि रिकारान्तं यो जानाति स पण्डितः
 ॥ २१ ॥ वर्तुलः सुदृढो दण्डाघातसोढा घनध्वनिः । उपदेष्टा कदर्यादिर्महोत्सवस्य सूचकैः ॥ २२ ॥
 वृक्षस्याग्रे फलं दृष्टं फलाग्रे वृक्ष एव च । अकारादि सकारान्तं यो जानाति स पण्डितः ॥ २३ ॥ चतु-

१ बहुच्छिद्रम् । २ घः वकार आद्यवर्णो यस्य तथोक्तम् । ३ कः अन्ते यस्य तथोक्तम् ।
 ४ सपेण सदाराध्यमृषिसंज्ञितं वल्मीकम् । वाल्मीकिनाम्नस्तन्मूलतया प्रसिद्धत्वात् । ५ घट-
 शिल्पिनो घटादिसाधनविशेषभूतो दोरकविशेषः । अस्य प्रायो घने जलपात्रे निवासः । ६ अस्तिना
 खड्गेऽनुलम्बम् । अस्य हि घटादिसम्बन्धदूरीकरणाय नियोगोऽपेक्ष्यते । ७ जलम् । ८ रविः
 मन्थानदण्डः । 'रडं' इति भाषायाम् । सूर्यो रविरिति प्रतीतिमात्रम् । ९ जलसम्बन्धेन तक्रस्य
 प्रवृद्धेः घनं जलम् । १० तापयतीत्येवंभूतम् । ११ इदं तक्रमुद्दिश्योक्तम् । १२ इदं जलकलश-
 मुद्दिश्योक्तम् । जलकलशो हि प्रायशो पुवत्या कटिदेशे निधायानीयते तदूर्ध्वभागश्च पुवत्या बाहुना
 पाशेनैवावेष्टयत इति बोध्यम् । १३ अत्र जारपुष्पसङ्गप्रत्यायनमात्रम् । १४ कुत इति प्रश्ने यत्
 इत्युत्तरमुत्तरं, तथा च यतो व्याघ्रकुटुम्बिनीति पर्यवसीयते इदमवधेयम् । कापि शबरी स्तुपायाः
 स्तनौ तथाविधौ दृष्टेर्दं सम्भावितवती प्रसुत एतस्यामलुपज्य तथा क्षीणः यथा गजान्निहन्तुं न
 क्षमते अन्यथं गजमुक्ताभिरैवालङ्कृताऽभविष्यदिति रोदनम् । १५ पञ्चविल्वफलमुद्दिश्येद-
 मुक्तम् । स्तनमण्डलस्य तु प्रतीतिमात्रम् । १६ पुंश्चिद्रम् । १७ शम्भुमुक्तं पुंश्चिद्रमुद्दिश्येदं
 वचनम् । १८ कञ्जुक्तं कवचं वोद्दिश्येदं वचनम् । १९ कञ्जुक्तं इति तत्त्वम् । शसयोः सावण्यात्
 शीतेति शीतेति षष्ठ्योऽयम् । २० अद्भुष्ट-मध्यमाङ्गुली- । २१ 'छोटिका' इत्याहुः । २२ उपानह-
 मुद्दिश्येदं वचनम् । २३ 'नयनम्' । २४ 'यवस' इत्युद्दिश्येदं वचनम् । २५ पताकासुद्दिश्येदं
 वचनम् । २६ शालग्राम । २७ 'नगादि' इति नाम भाषायां भुद्रुमृदङ्गस्य, तदुद्देशेनैवेदमभिधानम् ।
 अमस्तका द्विवर्णाऽपि निर्जिह्वा भक्षणोद्यता । लम्बोष्ठी चाङ्गुलीयोगाच्चञ्चला साध्यसिद्धये ॥'
 इति पाठान्तरे कवरोति धृष्यते । २८ मृदङ्गः । २९ 'अननस' इत्याख्यं तदं समुद्दिश्योक्तम् ।

मुखो न च ब्रह्मा वृषारूढो न शंकरः। निर्जीवी च निराहारी अजस्रं धान्यभक्षणम् ॥ २४ ॥ कृष्णास्या
न तु मार्जरी द्विजिह्वा न च सर्पिणी। पञ्चमर्ता न पाञ्चाली यो जानाति स पण्डितः ॥ २५ ॥
अपूर्वोऽयं मया दृष्टः कान्तः कमललोचने। शोऽन्तरं यो विजानाति स विद्वान्नात्र संशयः ॥ २६ ॥
पर्वताग्रे रथारूढो भूमौ तिष्ठति सारथिः। चक्रवर्त्मने पृथ्वी तस्याहं कुलबालिका ॥ २७ ॥ अर्ध-
चन्द्रसमायुक्तं पुंनाम चतुरक्षरम्। ककारादि लकारान्तमिह जानाति पण्डितः ॥ २८ ॥ अनुनेतुं
मानिन्या दयितश्चरणे सरागचरणायाः। यावत्पतितः स तथा तत्क्षणमवधीरितः कस्मात् ॥ २९ ॥
गीत्वा किमपि व्याघ्रः शृङ्गं जग्राह तरुणहरिणस्य। तमथ समीक्ष्योद्यतकरमेणीमपि लज्जिता व्याधी
॥ ३० ॥ काचिन्मृगाक्षी प्रियविप्रयोगे निशीथिनीपारमपारयन्ती। आगातुमादाय करेण वीणा-
मुदूग्रीवमालोक्य शनैरहासीत् ॥ ३१ ॥ सदारिभ्यापि न वैरियुक्ता नितान्तरक्तापि सितैर्धं नित्यम्।
यथोक्तवादित्यपि नैव दूती का नाम कौन्तेति निवेदयामास ॥ ३२ ॥ पुमान् देवो न पशुर्न नाद्रिर्न-
चापि तिथेद्न च जीवमिनः। विश्वं प्रपश्यन्नपि यो न जातु द्रष्टेति यो वेद स वेद वेदाङ्ग ॥ ३३ ॥
रम्येक्षणा लब्धजनुर्वनान्तर्लोला स्वभावाद्वनमात्रजीवा। रसैकविज्ञा ननु जीवनस्य वने कदाचिन् चैयन्निवासः
॥ ३४ ॥ वृक्षाप्रवासी न च पक्षिराजस्त्रिनेत्रधारी न च शूलपाणिः। त्वमस्त्रधारी न च सिद्धयोगी
जलं च विभ्रन्न घटो न मेघैः ॥ ३५ ॥ वृक्षाप्रवासी न च पक्षिजातिस्तृणं च शय्या न च राज-
योगी। सुवर्णकायो न च हेमघातुः पुंसश्च नाम्ना न च राजपुत्रः ॥ ३६ ॥ चक्री त्रिशूली न हरो
न विष्णुर्महान्बलिष्ठो न च भीमसेनः। स्वच्छन्दचारी वृपतिर्न योनी सीतावियोगी न च रामचन्द्रः
॥ ३७ ॥ औद्येन हीनं जलधावदृश्यं मध्येन हीनं भुवि वर्णनीयम्। अन्तेन हीनं ध्रुवते शरीर

१ वृषेणोद्गां धान्याधानी शतघ्नी 'तोप' इत्याख्यं ग्रहरणविशेषमुद्दिश्य वेदं वचनम्। 'अथ
ह्यरायतमुखी सम्मुखगतमाशिनी। राज्ञां सेव्या सदा दिव्या मन्त्रवत्फलदायिनी ॥' इति पाठा-
न्तरे तु 'तोप' इत्यर्थाभिप्रेक्तिः स्पष्टैव। २ लेखिनी। ३ अशोकः। ४ कुम्भकारस्य। ५ 'करवाल'
इति। ६ रजस्वलात्वादित्युत्तरम्। ७ अद्भुतम्। ८ व्याधः किमप्यद्भुतं गीतं गीत्वा गीतविमू-
र्छितविलीनचित्तस्य तरुणहरिणस्य शृङ्गं जग्राह। किमर्थम्, यतो महीतमुखितस्त्वं याचकस्य
म इदं शिरोदानं देहीति। अथ तं च हरिणं शिरोदानाद्योद्यतकरं समीक्ष्य तज्जायां हरिणीमपि
पशुर्भक्त्या निजशिरोदानाद्योद्यतकरां समीक्ष्य धर्मार्थचरिणी व्याधी लज्जिता। केन हेतुना
यतोऽयं हरिणो दाता इयं च हरिणी पतिभक्ता दातृजाया, मत्कान्तस्तु याचकः। अहं च
याचकजाया। वरमेते पशवो न वयं मनुष्याः। इत्यभिप्रेत्य लज्जितेति प्रथमोऽर्थः॥ अथवा
व्याधजायायाः पूर्वपरिणीतपुरुषो मृतः स च विद्यमानः संगृहीतो द्वितीयः पुरुषः। तं च
विलोक्य चिन्तितवती। यतो निजकान्तवियोगासहिष्णुः शिरोदानाद्योद्यतकरा पतिभक्ता
वरमिदं हरिणी। अहं च परिणीतप्रियमरणेऽपि जीविता संगृहीतभर्तृका चासती, मातुषी।
इति लज्जितेति द्वितीयोऽर्थः॥ ९ सदाऽरीणां मध्ये वर्त्तमाना, सदा 'रि' इति वर्णो मध्ये
यस्यास्तादृशी च। १० खिता-शर्कराविशेष एवेति 'सा' इति वर्णः संजातो यत्र तथाभूता च।
११ कान्ता रमणीया, 'का' इति वर्णोऽन्ते यस्यास्तादृशी च। १२ सारिकामुद्दिश्येदं वचनम्।
१३ आत्मानमुद्दिश्येदं वचनम्। १४ शफरीमुद्दिश्येदमभिधानम्। अत्र वनशब्दो जलवाचीऽपि।
१५ नारिकेलमुद्दिश्येदं वचनम्। १६ आम्रफलमुद्दिश्येदमुक्तम्। १७ महोक्षमुद्दिश्येदं वचनम्
१८ 'करज' इति पदमुद्दिश्येदं वचनम्। तत्र 'क' इत्यस्याद्यस्य वर्णस्य निरासे 'रज' इति शिष्यते
तच्च जलधावदृश्यम्भवत्येव। मध्यमेन 'र' इति वर्णेन हीनं तदेव पदं कज' इति स्यात् कजं च
कर्मलं भुवि वर्ण्यत एव। तथाऽन्त्येन जकारेण हीनतां नीतं कररूपतां धने, करपदवाच्यं
राजानं प्रति देयं द्रव्यं तच्च शरीरं ध्रुवते कम्पयति। करजश्च नखः।

कान्तापितः स श्रियमातनोतु ॥ ३८ ॥ सर्वस्वापहरो न दस्यकुलजः खट्वाङ्गभृन्नेश्वरो दोषानिष्टकरो
न धर्मनिरतः कीलालपो नासुरः । नृणां पृष्ठपलाशनो न पिशुनः शीघ्रगमो नो हयः शश्वद्रात्रिचरो
न राक्षसगणः कोऽय सखि ब्रूहि मे ॥ ३९ ॥ सर्वस्वापहरो न तत्स्वरगणो रक्षो न रक्ताशनः सर्पो
नैव त्रिलेशयोऽखिलनिशाचारी न भूतोऽपि च । अन्तर्धानपटुर्न सिद्धपुरुषो नाप्याशुगो मास्तस्ती-
क्ष्णास्यो न तु सायकस्तमिह ये जानन्ति ते पण्डितैः ॥ ४० ॥ जाता शुद्धकुले जघान पितर
हत्वाऽपि शुद्धा पुनः स्त्री चैषा वनिता पितैव सततं विश्वस्य या जीवन्मू । सङ्ग प्राप्य पितामहेन
जनकं प्राप्तुं या कन्यका सा सर्वैरपि वन्दिता क्षितितले सा नाम का नायिका ॥ ४१ ॥

अपह्नुतिनिर्देशः ।

वदन्ती जारवृत्तान्तं पत्यौ धूर्ता सखीधिया । पतिं बुद्ध्वा सखि ततः प्रबुद्धास्मीत्यपूरयत् ॥ १ ॥
रुचिरस्वरवर्णपदै रसमार्बवती जगन्मनो हरति । तर्कि तरुणी नहि नहि बाणी बाणस्यं मधुरशीलस्य
॥ २ ॥ सीत्कारं शिक्षयति ज्ञपयत्यधरं तनोति रोमाञ्चम् । नागरिकः किं मिलितो नहि नहि सखि
हर्षनः पवनः ॥ ३ ॥ काळे पयोधराणामपतितर्या नैव शक्यते स्थातुम् । उत्कण्ठितासि बाळे नहि
नहि सखि पिच्छिलैः पन्थाः ॥ ४ ॥ अतनुप्रवृद्धैर्वेगो धुनोति कायं तनोति रोमाञ्चम् । किन्तु मदनो-
द्रेको नहि सखि मास्तो जयः शीतः ॥ ५ ॥ मधुरस्वना धृतोर्णा मण्यामरणा शुशोभना सुन्दरी ।
मत्स्कन्धोचितदण्डा मिश्रो दयितास्ति किं न मे वीणा ॥ ६ ॥ रोगी भिनत्ति निद्रां तस्य न जहाति
निद्रा दशति । चतुरे किं प्राणेशो नहि नहि सखि मत्कुणत्रातः ॥ ७ ॥ आदौ गृहीतपाणिः पश्चादाख-
टजघनकटिमाग । नखमुखलालनमुखदा सा किं रामाऽस्ति नैव भोः पार्स्य ॥ ८ ॥ नाथ विलोक्य
मेघं नहि नहि पापं त्वातिपुण्यायाः । नहि कथयामि पयोधरमपसारय कञ्चुकीमुरसः ॥ ९ ॥ पञ्च-

१ मत्कुणमुद्दिश्येदमुक्तम् । २ मत्कुणः । ३ जलवृष्टिमुद्दिश्येदं वचनम् । तथाहि-जलवृष्टिः
शुद्धजलसमुदायभूतमेघाद्बुद्ध्य स्वजन्मना स्वोत्पादकं मेघं विनाशयति, तथाऽपि स्वयं शुद्धा
स्वच्छजलास्ति । पितुरिव समस्तस्य जगतो जीवनं च भवति सूर्यकिरणैः समुद्रोदके
शोषिते सति तस्मान्मेघोत्पत्तिर्भवतीति समुद्रो मेघपिता । सा पूर्वोक्ता जलवृष्टिर्मेघस्य
पित्रा स्वपितामहीभूतेन सागरेण सह नद्यादिद्वारा संगमं प्राप्य तेन तज्जलं वर्धयित्वा
पुनर्मेघोत्पत्तय एव हेतुर्भवतीति जनकं प्राप्तुं तस्याभिप्रायः । ४ स्वप्ने मनःप्रमोषादिदं
मया प्रलपितमिति ध्वनयितुं प्रबुद्धाऽस्मीत्युक्तमपि तच्चरितमपह्नुतवतीति भावः ।
५ स्त्रोऽङ्गारादिर्नपादादिश्च, वर्णः ककारादिः, शुक्लादिश्च, पदं पादः, सुवन्ततिङन्तान्य-
तरच्च । ६ रसः सुरतानन्दः, शृङ्गारादिश्च, भावः प्रेमा, निर्वेदादिश्च । ७ एतदाख्यस्य
काट्म्वरीनिर्मातुः कवेः । ८ हेमसम्बन्धी । ९ मेघानां स्वनानां च द्वितीयपक्षे बहुवचनं
ऋषसमर्थनायैव । १० न पतिता च्युतेति तथा, न पतिः प्रियो यस्याः सविधे तादृशेति च ।
११ पट्टिन्ः । १२ अतनु अत्यन्तं प्रवृद्धो वेगो यस्य सः, अतनोः कन्दर्पस्य प्रवृद्धो वेग इति च ।
१३ धृतोर्णादिदशा धृतोर्णवचना च । १४ शोभना दन्ता यस्याः सेति, शोभनं दन्तिनो
दन्तमयर्भूषणैः शोभिता च । १५ अनुरक्तः, शोभावर्णश्च । १६ ऋण्टः । १७ जलधरम्, मे-मम,
अथ-पापमिति च । १८ पयोधरः-स्तनः, मेघश्च; तम् । पयसः-दुग्धस्य जलस्य च धरस्तम् ।
स्तनावरणम् ।

दशीरजनिसर्मा तारामणिभूषणोपि कोकिलवाक् । चन्द्रसर्मा गतवसर्मा हस्तगता स्त्री न मे वीणा ॥ १० ॥ नाथ मयूरो नृत्यति तुरगाननवक्षसः कथं नृत्यम् । नहि कथयामि कलापिनमिह सुखलापी प्रिये कोऽस्ति ॥ ११ ॥ अक्षरमैत्रीमाजः सालंकारस्य चारुतस्य । किं ब्रूमो सखि यूनो नहि नहि सखि पद्यवन्धस्य ॥ १२ ॥ इह पुरोऽनिलकम्पितविग्रहा मिलति का न वनस्पतिना लता । स्मरसि किं सखि कान्तस्तोत्सवं नहि घनागमरीतिरुदाहृता ॥ १३ ॥ तन्वी चारुपयोधरा सुवदना श्यामा मनो-हारिणी नीता निष्करुणेन केनचिदङ्गो देशान्तरादागता । उत्साहोचितया तथा रहितया किं जीवनं प्रेक्षसे भिक्षो ते दयिताऽस्ति किं नहि नहि प्राणप्रिया तुम्बिका ॥ १४ ॥ या पाणिग्रहलालिता सुसरला तन्वी सुवशोद्भवा गौरी स्पर्शसुखावहा गुणवती नित्य मनोहारिणी । सा केनापि हता तथा विरहितो गन्तुं न शक्तोऽस्म्यहं रे भिक्षो तव कामिनी, नहि नहि प्राणप्रिया वटिका ॥ १५ ॥

कूटानि ।

१ के शेषं पतितं दृष्ट्वा द्रोणीं हर्षमुपागतः । रुदन्ति कौरवाः सर्वे हा केशव कथं गतः ॥ १ ॥ पानीयं पातुमिच्छामि त्वत्तः कमललोचने । यदि दास्यसि नेच्छामि नो दास्यसि पिबाम्यहम् ॥ २ ॥ विपं मुङ्क्ष्व महाराज स्वजनैः परिवारितः । विना केनैः विना नैम्यां कृष्णाजिनमैकण्टकम् ॥ ३ ॥ अर्जुनस्य इमे वाणा नेमे वाणाः शिखण्डिनः । सीदन्ति मम गात्राणि मौघमासेगवा इव ॥ ४ ॥ यस्य पट्टी चतुर्थी च विहस्य च विहाय च । अहं कथं द्वितीया स्याद्वितीयो स्यामहं कथम् ॥ ५ ॥ समरे हेमरेखाङ्कं बाण मुञ्चति राघवे । स रावणोऽपि मुमुचे मध्येरीतिघरं शरम् ॥ ६ ॥ शिलोर्पितपदद्वन्द्वं नोत्तार्पितकर-द्वया । अभूद्यत्तस्तनी नारी कथमेतद्वविष्यति ॥ ७ ॥ सुवर्णस्य सुवर्णस्य सुवर्णस्य च जानकि ।

१ पञ्चदशी रजनिः-पूर्णमा रात्रिः, तत्समा आह्लादकत्वेनेति च । २ तारा एव मणय-स्तैर्भूष्यत इति पञ्चदशीसमत्वसमर्थने; तारा इव ये मणयस्तेषां भूषणं यस्याः सेति स्त्रीपक्षे ताराः-लक्षणया तदाकारा ये मणयस्ते एव भूषणं यस्या इति, वीणापक्षे वीणायां हि स्थले स्थले सौवर्णानि ताराचिह्नानि भवन्ति । ३ चन्द्रेण समा, सदृशी, तदाख्येन हारविशेषेण वा समा, मयार, लक्ष्म्या, शोभयेति यावत् सह वर्तत इति तथोक्तेति स्त्रीपक्षे, वीणापक्षे त्वाह्ला-दकत्वेनैव साम्यम् । ४ सुरतावसरे वसनत्यागो दृष्टचरः, वीणापक्षे तु तदुपरि रजः-पातनिवारणार्थं वञ्चुकाकारं यद् वस्त्रं, तन्निष्कास्यैव वादनोपयोगित्वमिति तथोक्तम् । ५ वहाँ, 'तुरङ्गवदनो मयुः' इत्यमरोक्त्या मयोः किन्नरस्य उरः-वक्षःस्थलमिति च । ६ कला-पोऽस्यास्तीति तम् । अत्र प्राशस्त्ये इति । कलापः वदः, मयूरमित्यर्थः । पद्मान्तरे तु वं-मुखं, मनोहरमिति यावत् लपति-आलपतीत्येवं शीलमस्यास्तीति तम् । ७ वर्षेर्तुप्राप्ति-प्रकारम् । ८ निकटे क्रोडे वाऽवस्थातुं योग्येत्यर्थः । ९ पाणिना ग्रहो ग्रहणं तेन लालिता, पाणिना ग्रहणं परिणयश्च । १० शोभनो वंशः कुलं, वेणुश्च, तत्र सन्भवो जन्म यस्याः सा । ११ जले । १२ मृतकम् । १३ कुण्णकाकः । १४ भृगालाः । १५ यदि दासी अस्ति नेच्छामि नो दासी अस्ति तदा पिबाम्यहमिति पदच्छेदः । १६ विगतः प्रकारो यस्मात् । १७ प्रकारेण विना । १८ नकारद्वयरहितम् । १९ कुण्णाजिनम्, अत्र ककार-पकार-नकाराणां निष्कासनं 'अ' 'भाजि अम्' इति स्थितौ संधौ कृते 'राज्यम्' इति सम्पद्यते । २० शत्रुरहितम् । २१ 'माघमा कर्कटी प्रोक्ता तदपत्यानि सेगवाः' इत्युक्तेः कर्कट्या अपत्यानि यथा जन्मसमये तस्या भद्रानि विचार्य बहिर्यान्ति तद्वदिमे वाणा ममाङ्गानि विदारयन्तीत्यर्थः । २२ सहधर्मिणी । २३ मध्यभागे रीतिः पित्तलं तद्विशिष्टम् मध्ये रीकारविशिष्टं शरं च, शरीरमित्यर्थः । २४ अधस्ता-द्वाक्ये शिला' इत्यमरः । २५ नासा दारुपरिस्थितम् इत्यमरः । २६ उज्ज्वलवर्णस्य । २७ शोभना वर्णा नामाक्षराणि यत्र तस्य । २८ अशीतिरक्षिकापरिमितस्य ।

प्रेषिता तव रामेण सुवर्णस्य च मुद्रिका ॥ ८ ॥ निश्चितं सैसुरः कोऽपि न कुलीनः सैमे-
मतिः । सर्वथा सुरसेबद्ध काव्य यो नामिनन्दति ॥ ९ ॥ येनाकारि पराभूतिर्दिर्ननायक-
सूनुव । यद्गोत्रात्ममवाकान्त तन्महः श्रेयसेऽस्तु वः ॥ १० ॥ विजितात्ममवद्वेषिगुहं-
पादेहतो जनः । हिमापहामित्रघरैर्व्याप्त व्योमामिनन्दति ॥ ११ ॥ शर्कर पतित दृष्ट्वा पर्वती हर्ष-
निर्मरा । रुद्रः पन्नगाः सर्वे हा हा शकर शकर ॥ १२ ॥ हनूमता हर्तारामे वानरा हर्षनिर्मराः ।
रुदन्ति राक्षसाः सर्वे हाहाराम हता हताः ॥ १३ ॥ विराजराजपुत्रारेयनाम चतुरक्षरम् । पूर्वार्धं
तव शत्रूणा परार्धं तव सगरे ॥ १४ ॥ ईदृशूला जनपदाः शिवशूलाश्चतुष्पथाः । प्रमदाः केश-
शूलिन्यो भविष्यन्ति कलौ युगे ॥ १५ ॥ कुन्दकुञ्जममु पश्य सरसीरुहलोचने । अमुना
कुन्दकुञ्जेन सखि मे किं प्रयोजनम् ॥ १६ ॥ राजन्कमलपद्माक्ष तत्ते भवतु चाक्षयम् । आसादयति
यद्रूप करेणुः करणैर्विना ॥ १७ ॥ स्तेनमण्डलमाश्रित्य नखस्य वस्योषिताम् । कदाकर्णयते गीत रमया
सह रङ्गराट् ॥ १८ ॥ ऐकोना विंशतिः स्त्रीणा स्नानार्थं सरयू गता । विंशतिः पुनरायाता एको
व्याघ्रेण मक्षितः ॥ १९ ॥ त्रैलोक्ये नोपमैतस्याः सखे किमिति भाषसे । अनन्तरा सा नादिर्वा
न तृतीयेति मे भतिः ॥ २० ॥ सुवर्णालङ्कृता कन्या हेमालकारवर्जिता । सौ कन्या विधवे जाता

१ काञ्चनस्य । २ सुरया सहितः, मद्यप इत्यर्थः, सः सुरः इति पदच्छेदे सुरो देवश्च ।
३ सत्कुले प्रसूतः, कौ लीनः । ४ समे साधौ अमतिः अद्वारहित इति यावत्, समे विष्णौ
मतिर्यस्य स इति च । ५ शोभनरसविशिष्टं बद्धं रचितम्, असुरैः संबद्धं युक्तं च । ६ कवि-
कृतिम्, शुकं च । ७ पराजयः, परा उत्कुष्टा भूतिरैश्वर्यं च । ८ कर्णाय सुग्रीवाय, यमाय च ।
९ गात्रायन्ते ते गोपास्तेषामात्मभवा गोपिकास्वासां कान्तं मनोहरम् । अथ च गोत्रायाः
पृथ्व्या आत्मभवा सीता सा कान्ता यस्य तत् । अथ च गोत्रस्य हिमालयस्यात्मभवा पार्वती
सा कान्ता यस्य तत् । १० कृष्णाख्यं रामाख्यं शिवाख्यं च । ११ विना गरुडेनाभृताहरण-
समये जित इन्द्रस्तदात्मभवोऽर्जुनस्तद्देवी कर्णस्तदशुभः पिता सूर्यस्तत्पादहतस्तत्किरण-
संतप्तः । हिमापहोऽग्नित्वदमिव पानीयं तद्दरो मेघः सूर्यकिरणसन्तप्तो जनो मेघाच्छन्नमाका-
शमभिनन्दतीति भावार्थः । १२ श्रेष्ठचन्दनम् । १३ पर्वतवासिनी स्त्री भिच्छी । १४ हत आराम-
स्तत्र । रावणस्योद्याने दाहिते, तृतीयर्थः । १५ वयं पक्षिणस्तेषां राजा गरुडस्तद्राजा विष्णु-
स्तत्पुत्रो मदनस्तदरिः शिवस्तस्य चतुरक्षरं नाम 'मृत्युञ्जयः' इति, तत्पूर्वार्धं 'मृत्यु इति' संगरे
तव शत्रूणाम् । तत्र उत्तरार्धं 'जय' इति । १६ 'अहमन्नं शिवो वेदो ब्राह्मणश्च चतुष्पथः । केशो
भग इति प्रोक्तः शूलो विक्रय उच्यते ॥' इति स्पष्टं श्रीमद्भागवतमाहात्म्यव्याख्यादौ । १७ मुकार-
रहितेन, सुकुन्दकुञ्जेनैव प्रयोजनादिति भावः । १८ करेणुं करणैर्विना ककार-रेफ-णकारैर्विना
यद्रूपमासादयति प्राप्नोति तत्तेऽक्षयं भवत्वित्यन्वयः, उक्तव्यञ्जनत्रयरहितम् । 'अ ए उ' इति
स्वरत्रयम् तत्र अ ए इत्यत्र वृद्धौ ऐ, उ इत्यत्र आयादेशे 'आयुः' इति सिद्धम् । १९ खस्याका-
शस्य मण्डलमाश्रित्य हे कद मेघ, मा स्तेन गजितं मा कुरु, यतो रङ्गराडूङ्गनाथो रमया सह
वरयोषितां गीतमाकर्णयत इत्यन्वयः । २० एकोना इति विंशतेर्विशेषणेन विरोधः एको ना
नरः इति पदच्छेदेन परिहारः । २१ कश्चित्स्वनायिकां स्तौति, तं प्रति अन्यः परिभाषते,
हे सखे, एतस्याः त्रैलोक्ये उपमा नास्तीति किमिति कुतो भाषसे, यतः सा अनन्तरा मध्य-
वर्णरहिता, उमेति यावत् अथवा सैव उमा अनादिः आद्यवर्णरहिता मा लक्ष्मीरिति यावत्
उपमा उपमानमस्तीति भावः, तृतीया नास्तीति मे बुद्धिः । २२ सुवर्णेन कान्त्याऽलङ्कृता ।
२३ विबुद्धित्यर्थः । २४ विविधा धवाः पतयो यस्याः सा जारिणीत्यर्थः ।

गृहे^१ रोदिति^२ तत्पतिः ॥ २१ ॥ अहं च त्वं च राजेन्द्र लोकनाथावुभावपि । बहुव्रीहिर्हं राज-
न्यष्टीतत्पुरुषो भवान् ॥ २२ ॥ अपः पिवन्प्रपापालीमनुरक्तो विलोकयन् । अगस्त्यं चिन्तयामास
चतुरः सापि सागरान् ॥ २३ ॥ ब्रह्म नान्तमपि क्लीब मनः सीतं न पर्येति । कि
चित्रं लोकजनकं वाकीन्ता नैत्यकान्तकम् ॥ २४ ॥ अर्धरात्रे दिनस्यार्धे ह्यर्धचन्द्रेऽर्धभास्करे ।
रावणेन हता सीता कृष्णपक्षे सिताष्टमी ॥ २५ ॥ शमीगर्मस्य यो गर्मस्तस्य गर्मस्य यो रिपुः ।
रिपुगर्मस्य यो मर्ता स मे विष्णुः प्रसीदतु^३ ॥ २६ ॥ कहमस्मि गुहा वक्ति प्रश्नेऽमुष्पिन्कि-
मुत्तरम् । कथमुक्तं न जानासि कदर्थयसि यत्सखि ॥ २७ ॥ विषादी मैश्यमश्नाति सदा रोगं

१ गृहे-घटारूपे शरीरे स्थितः । २ वर्षतीति लक्ष्योऽर्थः । ३ तस्या विद्युतः पतिः, मेघ इति
भावः । ४ अहं वाचकः, बहुव्रीहिः- लक्षणया तदाख्यसमासघटित इति भावः । लोकनाथ
इति प्रकृतप्रसक्तम् । तथा च-लोको नाथो यस्य सः, अत्यन्तं परेषामधीनजीवन इत्यर्थः ।
५ भवान्-नरपतिः, पृष्टी तत्पुरुषः-लक्षणया तदाख्यसमासघटितो लोकनाथः । तथा च ।
लोकस्य भूलोकस्येति, लोकानां-नराणामिति वा नाथ इति तथोक्तः । ६ समुद्रान् पिवन्नपि नाग-
स्त्यस्तृषाशान्तिं लब्धवानिति स इव यद्यहं तृषाशान्तिं न लप्स्ये तर्हि चिरमिमां पश्यन् कृतार्थः
स्यामिति भावः । सा-प्रपापाली, अपि अनुरक्तं मनोरमं च तं विलोकयन्ती, यदि चरवारः
सागरा उपेता भवेयुस्तर्हिमं चिरं पाययन्ती कृतार्था भवेयम् इति चिन्तयामासेत्यर्थः । अत्र
प्रपापालीपक्षे लिङ्गविपरिणामेनानुरक्तेति विलोकयन्तीति चानुषज्येते । यदि तु-सागरानिति
बहुवचनबोधमेव 'चतुरः' इति विशेषणं, तर्हि-'चतुरः-पटुः' इति कर्त्रपदमेव, अदश्च तत्पदस्य
विशेषणत्वे चतुरेति पूर्ववत् । ७ बृहत् । ८ नान्तो यस्यापरिच्छेद्यत्वादिति तत् । अत्र 'न' इत्येव
निषेधार्थः, तेनैव समं समासश्चेत्यनादेशानुत्पत्तिः । 'न' लकारोऽन्तेऽस्य (ब्रह्म) पदस्येति तथो-
क्तम् । ९ तथा च-ब्रह्माणोऽनन्तस्य (अपरिमितत्वादिना) अपि क्लीबत्वमिति विरुद्धमिव । अथ-नका-
रान्तो ब्रह्मशब्दः क्लीबलिङ्ग इत्यविरुद्धम् । १० अन्तेन सहवर्त्तत इति तं, सः लकारोऽन्ते यस्येति
च तत् । तथा च-मनः-विनाशीति, मनःशब्दः लकारान्त इति च । ११ साक्षात्करोति । 'वराशि
खानि व्यतृणात्स्वयम्भूः' इति, 'यतो वाचो निवर्त्तन्ते अप्राप्य मनसा सह' इति च श्रुतिः । १२ रम-
णीया । कः-ककारः, अन्ते यस्याः सेति च । वाक्शब्दस्य स्त्रीलिङ्गत्वेन कान्तात्वं ककारान्तत्वं तु
खिद्धमेव । १३ अकानां-दुःखानाम् अन्तकम् । नकान्तकं- (कान्तमेवेति) सुन्दरं (क्लीबत्वात्)
तत् । 'क्षीयन्ते चास्य कर्माणि तस्मिन् दृष्टे परावरे' 'तमेव विदित्वाऽतिमृत्युमेति' तत्र को मोहः
कः शोकः, एकत्वमनुपपद्यतः' इत्यादिश्रवणात् । तथा च-कान्ता (सुन्दरी) वाक् (नायिका)
लोकजनकम् अपि अकान्तं (कुरूपं) यदि न एति तर्हि तद् युक्तमेव, अथ ककारान्तरूपो वाक्-
शब्दोऽककारान्तं, किं तु नकारान्तं नैति तदा किं चित्रम् । मातृकासु हि ककारस्य प्रथमं पाठः
नकारस्य पुनरतिदूरे, इति बोध्यम् । १४ कृष्णपक्षे (या) अष्टमी (तस्याः) दिनस्यार्धे
रावणेन सीता हता । अष्टमी च अर्धरात्रे-निशीथे, सिता तदानीं चन्द्रोदयात् । कथम्भूते-
अर्धरात्रे अर्धः चन्द्रोऽस्मिन्निति तथोक्ते । कथम्भूते दिनस्यार्धे अर्धभास्करः अर्धदिनस्थायी
भास्करो यत्रेति तथोक्ते । १५ शमीगर्भोऽग्निस्तद्गर्भो जलं, तद्विपुरग्निस्तद्विपुर्जलं तद्गर्भो लक्ष्मी-
स्वद्वर्त्ता विष्णुरिति । यद्वा-शमीगर्भोऽग्निस्तद्गर्भो जलं तद्विपुः-सूर्यः, तद्गर्भः-कालिन्दी तद्गर्भेति
दिक् । १६ कहं-कथम् । अस्मि-अहम् । कथमित्यर्थकं कहमितिप्राकृतम् । कयाऽप्युच्यमानं
स्वापवादमाकर्णयन्त्या इदं वचनम् । एतदाकर्ण्य काऽपि दिव्या वत्प्रश्नोत्तरं तदा दातुमयुक्त-
मन्वाना सहासं संस्कृतमाह-अस्मिन् कथम् (तथाविधा) अस्मि इति प्रश्ने किमुत्तरमिति
गुहा-प्रतिध्वनिरूपोचितमिदं स्थानम् (एव) वक्ति । किं वक्तीति पुनर्लिङ्गासाधनाह । कहम्
(इत्यनेन शब्देन) 'कथम्' (इति स्वेन) उक्तम् (एव) जानासि ? (अत्र काकुः) तथा च,
जानास्येवेत्यर्थः । तथा च यत् हे सखि ! कदर्थयसि विद्वद्भयसीत्यर्थः । 'कहम्' इति प्राकृतम्
, अस्मि' इति संस्कृतं चेति भेदस्तु 'वैदग्ध्यार्थं अयोक्तव्यं संस्कृतं चान्तरान्तरा' इति नियमात् ।

न मुञ्चति । रुष्टेनापि त्वया वीर शम्भुनाऽरिः संमः कृतः ॥ २८ ॥ विगोवाहा भुजङ्गाब्जन-
गासा अबलादृताः । पान्तु देवाः सदा दृष्टा निघ्नन्तु च भवद्विपूर्ते ॥ २९ ॥ शस्त्रं नैखल्यं कर्तव्य-
मिति पित्रा नियोजितः । तदेव शस्त्रं कृतवान्पितुराज्ञा न लङ्घिता ॥ ३० ॥ कान्ते धावय
मे पादाविति मर्त्रा निवेदिता । नैतया धावितौ पादौ मर्तुराज्ञा न लङ्घिता ॥ ३१ ॥
देवराजो मया दृष्टो वारिवारणमस्तैके । मक्षयित्वा कर्कपणानि विषं पीत्वा क्षय गतः ॥ ३२ ॥
विना यौवनमार्गेण गच्छन्तौ लपितं मया । हरेः कृत्य दर्शयता पश्येत्युक्तेन दृश्यते ॥ ३३ ॥
कोलाकृतिरपारेवो मोरोहसो जलोदरी । कंसारिरात्तलीलो वो बाधलो भूकलोऽवर्तु ॥ ३४ ॥
कुमारसम्भव दृष्ट्वा रघुवंशे मनोऽहरत् । राक्षसानां कुलस्यार्यो रामो राजीवलोचनैः ॥ ३५ ॥
विनायकरिपोर्नाम यद्वेचतुरक्षरम् । तत्पूर्वार्द्धं मजेत्त्वद्विद् परार्द्धं सुहृदा सदैव ॥ ३६ ॥ सुरारि-
रिपुभृत्यस्य तस्य तातस्य बाहनम् । अन्याक्षरविहीनस्य तस्य कान्ता स्थिरा भवेत् ॥ ३७ ॥ नागवह्नि-
रिपोः कन्या सा कन्या यस्य बल्लभा । तस्य हाररिपुस्वामी तस्य कान्ता स्थिरा भवेत् ॥ ३८ ॥
केष्टो मानगजायुक्ता वार्वीवीश्वरगोजगाः । शं वो ददतु काजेशा वेदेलास्वर्धुनीधराः ॥ ३९ ॥ राम-

१ हे वीर ! त्वया रुष्टेनापि शम्भुना-महेश्वरेण समः अरिः-शत्रुः कृतः, यतोऽसौ विषादी
विषादोऽस्यास्तीति तथोक्तः, विषमत्तीत्येवंभूतस्तु शम्भुः, भैक्ष्यम् अस्नाति, भुङ्के तथा सदा रोगं
व्याधि न मुञ्चति, शम्भुस्तु सदायः पार्वतीयुक्तः, अगं-कैलासं च न मुञ्चति २ विश्व विधेति वी
गरुडहंसौ च गौश्चेति, ते वाहा येषां ते । भुजङ्गः (शेषः) चाब्जं च नगश्चेति तेष्वाम्बः शयन-
मासनं वा येषां ते । अबलाभिः लक्ष्मीसावित्रीपार्वतीभिरादृताः । अरुष्टाः पान्तु भवन्तमिति शेषः ।
भवद्विपूर्वश्च दृष्टाः सन्तो निघ्नन्तु । ३ नखान् लुनातीति तत् नखच्छेदकमित्यर्थः । न खलु नैवे-
त्यर्थस्तु प्रतीत एव । ४ नतयेति समस्तम्, असमस्तं त्वाभासते । ५ हे देवर ! मयाऽजः-भेषः ।
वारिवारणः । सेतुः तस्य मस्तके उपरिभागे दृष्टः । ६ अर्को वृक्षविशेषः, तस्य पर्णानि-पत्राणि ।
७ जलम् । ८ स्थानम् । ९ वनमार्गेण गच्छन्तौ वन्दारु दृष्टेति शेषः । मयाऽऽकृपितं-कथितं, हे
विनायक ! हरेः कृत्यं दर्शयता-निरूपयतामित्युक्ताभ्यां ताम्यां पश्येत्युक्तेन मया दृश्यते, ताम्यां
दर्शयमानं हरेश्चरितं मया साक्षात् क्रियत इत्यर्थः । १० कोलस्य-वराहस्य, आकृतिरिवाकृतिर्यस्य ।
अपारे द्रुस्तरे संसार इति यावत् । अवः-रक्षकः । मायाः-लक्ष्म्या यदुरस्तस्य हंसः जले क्षीर-
समुद्रान्तरद्वारं-तद्वद् गृहमिति भावः, अस्यास्तीति तथोक्तः । आता गृहीता नानाऽवतारैर्लौका
नानाविधानि चरित्राणि येनेति तथोक्तः । वा-निश्चयेन अथ-पादं तदाख्यमसुरं वा लुनातीति
तथोक्तः । भुवं-कलयति दन्तोपरि धरतीति भूकलः कंसारातिः वो-युष्मान् अवतु-रक्षतात् ।
११ आर्यो राजीव(कमल)लोचनो राम-रघुवंशे कुमारसम्भवं लवादिजन्म दृष्ट्वा प्रसन्नः
सन् राक्षसानां कुलस्य मनोलक्षणया तदामोदम् अहरत् । १२ विनायकरिपोर्विघ्नस्य यच्चतु-
रक्षरं नाम 'अन्तरायः' इति यद्वेत् । तव द्विद् तत् पूर्वार्द्धम् अन्तमित्यर्थः । भजेत्
परार्द्धं-रायः । धनानीत्यर्थः, तव सुहृदां सदा सन्तु इति शेषः । १३ सुरारिः रावणस्तद्विपुः रामः
तदभृत्यो हनुमांस्तस्य तातः पिता पवनः, तस्य बाहनं हरिणः, अन्याक्षर (ण) विहीनस्य,
'हरि' इति पदवान्यस्येति यावत्, कान्ता लक्ष्मीः, स्थिरा भवेत् । तव गृह इति शेषः । १४ नाग-
वह्न्या उत्तमवह्न्या रिपुर्हिमाद्रिः तस्य कन्या पार्वती सा पार्वती कन्या यस्य (शिवस्य)
बल्लभा, तस्य हारो भुजगस्तद्विपुर्गृहस्तत्स्वामी विष्णुस्तस्येति दिक् । १५ के-जले, लक्षणया-पद्मे
तिष्ठतीति कैष्ठः, ब्रह्मा, तस्येयं कैष्ठा-सानित्रीत्यर्थः, यद्वा-कस्य-जलस्य-ई-लक्ष्मीः, तव तद्रूपे कमल
इत्यर्थः तिष्ठतीति तस्येयमिति, कैष्ठा च मा लक्ष्मीश्च नगजा-गौरी चेति तद्व्युक्ताः, वार्वः
(हंसः) च वीश्वरः (पक्षिराट्) च, गोजायत इति गोजः (वृषभः) चेति तैर्गच्छन्तीति यथो-
क्ताः । वेदाश्चेका (पृथ्वी) च स्वर्धुनी (गङ्गा) चेत्यासां धराः, न तु ता धरन्तीति ते तथोक्ताः
'कर्मण्यण्' इत्यणापत्तेः । कः (ब्रह्मा) चाजो विष्णुश्चेत्येति ते, इति दिक् ।

रामेऽतिरामेऽतिरमे रामे मनोरमे । सहस्रनामतत्तुल्यं रामनाम वरानने ॥ ४० ॥ बन्धनान्मोचितो
येन दैत्यसूनुतनूद्वहः । तमनोऽङ्गकरमह श्रीशं श्रवादते वरानने ॥ ४१ ॥ अर्जुनान्ते वरा-
रोहे भीमान्ते च वरानने । पाण्डवैः सह योद्धव्यं रक्षणीयो धनंजयः ॥ ४२ ॥ चेतनं पुष्कर
कोशैः क्षुधाध्मातैः समन्ततः । न घृणीनामरम्याणां विवेकं यान्ति दृष्ट्यः ॥ ४३ ॥ शब्दस्य
तुरीयभागे पव्यान्ते राजवर्जिते । वाजं देयं प्रयत्नेन कविभ्यो वज्रनिर्मितम् ॥ ४४ ॥
बृहद्वयसहस्राणि द्वारि तिष्ठन्तु भूपते । पिशाङ्गिणे सुखं याता स्थिरा भूयात्पिलिप्पिला ॥ ४५ ॥
यथा नयति कैलासं नगं गानसरस्वती । तथा नयति कैलासं न गङ्गा न सरस्वती ॥ ४६ ॥
मोक्षारामममादं देह्यागदलनमपः । यस्यैतानि न विद्यन्ते स याति परमां गतिम् ॥ ४७ ॥
मा तीरण्डे जनं हीनं^{३०} गीर्षा उदयते रविः । उदिते च दिवानाये सङ्गमः पुनरावयोः
॥ ४८ ॥ तातेन कथितं पुत्रं लेखं लिखं ममाङ्गया । न तेन^{३१} लिखितो लेखः पितुराज्ञा न
लोपिता ॥ ४९ ॥ वासनावासुदेवस्य वासितं मुषनत्रयम् । सर्वभूतनिवासीनां वासुदेव नमोऽस्तुते ॥ ५० ॥

१ अतिक्रान्ता परित्यक्ता रामा-स्तीता येन तत्र, तथा मनोरमे रामे-रामचन्द्रे राम
एव रा धनं यस्य तादृक् रामैकाश्रित इति भावः । अहम् अति (अत्यन्तम्) रमे । यस्तः-मे-
मम, रामनाम । सहस्रनाम-। विष्णुसहस्रनाम, तत्तुल्यं तत्सदृशफलदं तत्र । २ येन दैत्यः-
हिरण्याक्षस्तस्य सूनुः कनिष्ठो भ्राता-हिरण्यकशिपुः, तदुद्धवः-प्रह्लादः, बन्धनात्-सङ्कटात्,
मोचितस्त्वम्, अनः-शकटं तस्याङ्गं (चक्रं) करे यस्य तम्, अश्वं रेतो तयोः समाहारस्तस्मात्,
ऋते-तद्दिना, अर्थात् श्रीशब्दाच्छेदं पृथक्कृते 'ई' 'श्र' शब्दाद्रे पृथक्कृते 'शम्' इति,
तथा च-ईशं-महेश्वरमहम्भजे । ३ अर्जुनं-धवलं, लक्षणया दिनं, तस्यान्ते सायमित्यर्थः, तथा-
भीमायाः-तथाभूतायाः, रात्रेः अन्तः प्रभातं, तत्र चाधनञ्जयः अग्निः, रक्षणीयः, तदानीं हवनं मया
विधेयमित्यर्थः । स्पष्टमन्यत् । कर्णस्य दुर्योधनाद्यन्यतमस्य वा स्वमित्रां प्रतीयमुक्तिः । ४ क्षुधा-
(निर्जलतया) दित्सयेति यावत्, ध्मातैः-कोशैः मेघशरीरैः समन्ततः पुष्करम्-आकाशम्, चेतनं-
चेतनमिव । तेषां सञ्चलत्वाच्च शब्दायमानत्वाच्चेति भावः । अतएव-दृष्टयः-नेत्राणि (कर्णः)
अरम्याणाम्, अरमणीयानां, मलिनानामिति यावत्, घृणीनां-प्रभाणां, सूर्यप्रकाशस्य पुनः पुन-
राच्छाद्यमानत्वात्, विवेकं-याथार्थ्येनावर्गं यान्ति । इदं वर्षतोः आरम्भतः प्राक्तनस्य समयस्य
वर्णनम् । वर्षतोः प्रायोनिवृत्तौ शारदागमनारम्भकालस्थिति वा । ५ शब्दस्य-दिवसस्य,
तुरीयभागे, सायमित्यर्थः । तथा पव्यस्य-मासस्यान्ते, अमायामित्यर्थः राज्ञा-चन्द्रेण
वर्जिते चन्द्रप्रकाशशून्य इत्यर्थः, वज्रेण-घृतेन, निर्मितम्-पूर्णम्, वाजम्-अन्नम् कविभ्यः
प्रयत्नेन देयम् । अत्र वाजशब्दस्यान्नवाचित्वं 'वाजो निस्वनपक्षयोः । वेगे पुमानथ क्लीबे
घृतयज्ञान्नवारिष्ठु' इति मेदिन्युक्तिः सिद्धम् । राजशब्दस्य चन्द्रवाचित्वं तु द्विजराजैकदेश-
बोध्यत्वेन, वज्रशब्दस्य घृतवाचित्वं तु 'वज्रस्याद्वालके धान्यां क्लीबं योगान्तरे पुमान्' ।
इति हैमोक्त्या योगान्तरशब्दस्य घृतपरत्वमिति भावः । द्विजराजैकदेशभूतो राजशब्द
इति चन्द्रवाची । शब्दशब्दोऽहोवाचीति तु गवेषणीयम् । ६ बृहतां-तुरागणाम्' द्वयं,
तत्सहस्राणि पिशाङ्गिणे दिवा नक्तं च पिलिप्पिला-लक्ष्मीः । शेषं स्पष्टम् । बृहदादेर-
श्वादित्वं तु प्रमाणान्तरापेक्षम् । ७ यथा गानसरस्वती-महेश्वरस्तुतिपरकाव्यगानरूपा
वाणी । शेषं स्पष्टम् । ८ मो मा-रा-म-मा-दं-दे (इत्येतानि अक्षराणि क्रमेण) ह-या-ग-द-
ल-न-भ-ष' इत्यक्षरेरन्तर्भागे योजितानि 'मोहमायारागनदमलमानदम्भद्वेषाः' इत्यात्मना सम्प-
द्यन्ते, अत एवहः यस्येत्यादि । स्पष्टम् । ९ हे चक्रवाक । १० हीनामिति त्वञ्जुद्धम् क्रिया-
विशेषणत्वेऽपि तथात्वानुपपत्तेः । ११ नतेन नज्रेणेति समस्तम्, असमस्तं त्वाभास्तव
एव । १२ वासन वासयति (वराद्वरूपेण पृथिवीमुद्धृत्य जलोपरि च तां निवेश्य)-

आठवी कोटिवीचिश्च गाढवीचिकथाहिनी । तत्र, रक्षतु राजेन्द्र, गाढवाचा प्रजापतिः ॥ ९१ ॥
अत्रिलोचनसम्भूतज्योतिरुद्गमभासिभिः । सदृश शोभतेऽत्यर्थं भूपाल तव चेष्टितम् ॥ ९२ ॥
मुद्गदाली गदव्याली कवीन्द्र वितुषा कथम् । भक्तबहुमसयोगजाता विगतकङ्कुकी ॥ ९३ ॥
प्राञ्ज्राद्विष्णुवामास्य विषमाश्वः करोत्ययम् । निद्रा सहस्रपर्णानां पलायनपरायणम् ॥ ९४ ॥
केति ते क्रवरीमारः सुमनःसङ्घैः त्रिप्रयेऽति नीलत्वात् । मर्धति च कलापवत्त्वानिर्जरसेभ्यः
कथं न स्यात् ॥ ९५ ॥ यामि विधौवम्बुदिते पुनरेष्यामीति यदुदितं भवता । जानास्युदन्तमेतं
नेदन्तैवेन मुग्धवधूः ॥ ९६ ॥ अधुना मधुकरपतिना गिलितोऽप्यपकारदंपती येन । त्रातः
स पालयेत्वा विगतविकारो विनायको लक्ष्म्याः ॥ ९७ ॥ उपरिगतं हि सवर्णं हत्वा करतो
ददासि रन्तुं मे । धन्यः सरोजयुगलं त्यक्त्वा स्तनयुगमथास्पृशत्कृष्णः ॥ ९८ ॥ अच्युतमक्ति-

-निवासोद्यतानि कारयति, इति तत्सम्बुद्धौ तथोक्त । सर्वानि भूतानि निवसन्त्यस्मिन्निति
तत् भुवनत्रयम् । अव-रक्ष, हे असूनु प्राणान् देवयति, ज्ञेययति, इति तत्सम्बुद्धौ तथोक्त,
ईनां कामानां (बहुवचनं प्रभृतिद्योतकमिति) कामादीनामित्यर्थः, वासितं-वासनाम्, (भावे
क्तः) स्य-जहि (यो अन्तर्कर्मणि) हे वासुदेव, ते नमोऽस्तु 'वासना' इत्यत्र 'वासनात्'
इति 'निवासीनाम्' इत्यत्र 'निवासोऽसि' इति तु युक्तं पाठान्तरम् । गणेशस्तवनादिपर-
त्वेन व्याख्यानं त्वस्य वैयर्थ्यमेव, अप्रकृतत्वात् ।

१ हे राजेन्द्र ! अटव्यां गच्छतीति आठवी-वनान्तःसुखारिणीत्यर्थः, कोटयः (अनन्ताः)
वीचयः (तरङ्गाः) यत्र सा, अनन्ततरङ्गयुक्ता, गाढा वीचयो यत्र तादृशं यत् के जलं;
सद्गाहिनी, गङ्गेति भावः । च-तथा प्रजापतिः ब्रह्मा । गाढवाचा नितान्तं प्रेमादयया गिरा-कृत्वा,
तव त्वाम् रक्षतु । तवेति सम्बन्धसामान्यविवक्षया पृष्टी । २ हे भूपाल ! अत्रिलोचनसम्भूत
यज्ज्योतिः (चन्द्रः) तस्य य उद्गमस्तेन भासन्त इति तैः, कुसुदैरित्यर्थः । स्पष्टमन्यत् । ३ हे कवीन्द्र !
गदव्याली व्याल्युपमया रोगनाशिनीति भावः । मुद्गदाली-द्विधाकृतानि मुद्गात्रानि । वितुषा
कथम् । अग्नौ पाचनार्थं निहितायास्तस्यास्तुषाणां पृथक्त्वसम्पत्तिरित्याशयेनोत्तरयति-भक्त-
स्पासस्य एव वल्लभस्य संयोगात् । भक्त-अनुरक्तो यो वल्लभः प्रियस्तत्संयोगादिति-तु प्रतीयत
एव । अन्तर्वल्लभसंयोगादिति पाठान्तरम् । ४ धाम स्थानम्, आकाशमिति यावत् आप्य
आसमन्तात् व्याप्य, अयम् प्रकटम् अनन्तत्वात् यदध्रं व्योम, तत्र भाजते-वीच्यत इति तथोक्तः ।
विषमाः क्षप्त, अश्वा यस्याते तथोक्तः, सूर्यः सहस्रं पर्णानि-पत्राणि येषां तेषां महाकमलानाम् ।
स्पष्टमन्यत् । ५ कः-ब्रह्मा, तद्वदाचरतीति तथोक्तः । ६ सुमनसां देवानां, पुष्पाणां च
सङ्गात् । परितस्तेषामुपासकत्वेनावस्थानात्, अलङ्कारत्वेन शुम्भितत्वाच्च । ७ अः विष्णुः,
तद्वदाचरति । ८ भव-शम्भुः, तद्वदाचरतीति । ९ कलाः पालि (निधित्वेन रक्षति) इति कलापः
चन्द्रः, सोऽस्यास्ति शेखर इति तत्त्वात् कलापो-भूषणविशेषः, तद्वत्त्वादिति च । १० निर्जेरा
देवा युवानश्च तैः खेद्यः । ११ दैवे चन्द्रमसि च । १२ वृत्तम्, उद् अन्ते यस्य (विधिविति-
प्रकृतिभूतस्य शब्दस्य) तं च । १३ एतं विधौ इत्यस्य प्रकृतिभूतं शब्दम्, विधुशब्दमिति भावः ।
१४ न जानाति किं-तु-इदन्तत्वेन, इकारान्तत्वेन-विधौ इत्यस्य प्रकृतिर्येदि विधीति,
तर्हि समयान्निश्चयोक्तिः स्यादिति (एव) व्यथत इति भावः । १५ न 'धु' यत्र-तेन 'म' (धु)
करपतिना, आदिण गिलितोऽपि, अपगतः पकारो यस्मात् (पदात्) तादृशो दंपती, दन्ती,
गजेन्द्र इति भावः । श्रेन (द्विणा) त्रातः स विगतो विकारो 'वि' इति शब्दो यस्मात्तादृशः,
लक्ष्म्याः (वि) नायकः, भगवान् इति भावस्त्वं पालयेत् । १६ कृष्णो दार्ढ्यं मर्यादं-हे, म्रिये,
उपरिगतं सवर्णं-समानवर्णम् । त्वद्गुचिर् सरोजयुगलम् । करतः-करणं, हत्वा आकृष्य,
रन्तु-मे ददासि । तथा-, 'उ' ना-उकारेण परिगतं सवर्णं-सकारं, हत्वा, पृथक्कृत्य (अव-
स्थितं) सरोजयुगलम्, (उरोजयुगलम्) रन्तु-मे ददासि (इति विधौ), अथ करतः सरोज-
युगलं त्यक्त्वा धन्यः कृष्णः स्तनयुगमस्पृशत् ।

वशादिह समभावस्तत्प्रसङ्गेन । सा रमतेरभ्युदयति रतिरिति नैवाद्भुतं किंचित् ॥ ५९ ॥ मञ्जु-
लघौ संप्रावितगुणे कचिन्नापदाधारे । अयि सखि तत्रोपपत्तौ मम चेतो न त्वनीदृशे पर्यौ ॥ ६० ॥
अयि सखि शस्तः सखिवत्पतिरिति किं त्वं न जानासि । शस्तोऽतिसखिवद्दुपपतिरित्यालि कथं
त्वयाऽपि नाबोधि^१ ॥ ६१ ॥ द्वन्द्वो द्विगुरपि चाह मद्देहे नित्यमव्ययीभावः । तत्पुरुष कर्म
धारय येनाहं स्यां बहुव्रीहिः ॥ ६२ ॥ त्वद्विरहमसहमाना निन्दति बाला दिवानिशं शम्भुम् । राहुमपि
रामचन्द्रं रामानुजमपि पन्नगारातिम् ॥ ६३ ॥ स जयति चित्रचरित्रो यस्य हि वरचरणपुष्करकरेणुः ।
महिषीमृपिसिंहस्य प्राजीजनदपि वृषोदये हेतुः ॥ ६४ ॥ रविमुतकृतगेकर्णः श्रुतिविषयगुणाम्बरोऽवनात्म-

१ इह-अस्मिन् जगति अच्युतस्य भक्तिवशात् समभावः-सम (बुद्धि) त्वम्, राग-
द्वेषशून्यत्वमिति यावत् । तस्य-समभावस्य असङ्गेन-सत्त्वेन सारा-श्रेयसी, मतिर्यस्य
तादृशस्य (पुंसः) रतिः सर्वतः शोकमोहादिनिवृत्त्या परमानन्दानुभवः अभ्युदयति, इति
किञ्चित् किञ्चिदपि अद्भुतं नैव । यद्वा-हे अच्युतम् । अच्युता भा-प्रतिभा, यस्मात्तादृश ।
प्रतिभोपस्कारक (व्याकरणाद्यध्यापक) रमतेः 'रक्षु क्रीडायाम्' इत्यस्माद्धातोः, किं
(प्रत्यय) वशात् स-प्रसिद्धः मभावः (म-मकारस्याभावः) भवतीति शेषः । तस्य
(मकाराभावस्य) प्रसङ्गेन (प्रसक्त्या) सा-क्तिः, रतिरिति अभ्युदयतीति दिक् । २ अयि
(इदं मधुरालापे) सखि । मञ्जुलघौ मञ्जुषु मनोज्ञेषु (मध्ये) लघुः-मनोज्ञः, तस्मिन् अति-
सुन्दर इत्यर्थः । 'लघुरशुरौ च मनोज्ञे' इति मेदिनी । तथा सम्भाविताः निश्चिताः गुणाः
सौन्दर्यादयो धर्माः यस्य तादृशे, तथा-कचित्-कस्मिन्नपि विषये नापदामाधारस्तस्मिन्, तत्र
तस्मिन् प्रकृत उपपत्तौ मम चेतः (अतुरक्तम्), न तु अनीदृशे उक्ताद्विपरीतगुणे पत्यौ परिणेतारि
चेत इति । यद्वा-मञ्जुलः चिः तदाख्या सङ्ज्ञा यत्र तादृशे । (तत्रश्च) सम्भाविता निश्चिताः गुणो
यत्र तादृशे । कचित् (तृतीयैकवचने) विषये 'ना' इति पदस्य 'आङो ना खियाम्' इति विधी-
यमानेत्यस्याधारे, तत्रोपपत्तौ (शब्दे) मम चेतः, नत्वनदीदृश एतस्माद्विपरीते पत्यौ पतिशब्द
इत्यर्थः । ३ सखिशब्दः पतिशब्दश्च सरूपौ, अतिसखिशब्द उपपतिशब्दश्च सरूपौ स्त इति
एकया पत्युः सख्युरिव सम्भावनीयत्वं मन्वानया पतिः (प्रसङ्गाय) प्रशंसितः, अपरया तद-
पेक्षयाऽप्यतिशयितत्वनोपपतिः सम्भावित इति तत्त्वम् । अक्षरादेशे स्पष्टः । 'शस्तः' इत्यत्र
परं श्लेषः, प्रशंसित इत्यर्थः, तथा, शस्तः शसः, द्वितीयावभक्तिवद्बुधश्चनात् परम् । सखि
(शब्द) वत् पति (शब्दः) इत्यर्थः । शस् शब्दात् तसि शस्तः । अन्यत्र शस्तः-प्रशस्त इति
स्पष्टमेव । ४ द्वन्द्वः स्त्रीपुरुषव्यक्तिद्वयरूपः, द्वौ गावौ यस्येति द्विगुः, अपि अहम् (अस्मि)
च-तथा, नित्यम्, मद्देहे, भावः-पदार्थः, अव्ययी व्ययाभाववान् । वत्तैमानं हि वस्तु कदाचित्
क्षीयते, नत्त्ववर्त्तमानमेति तथोक्तम् । तत् तस्मात् हे पुरुष । येन (कर्मणा) अहं बहुः ब्रीहि-
र्यस्य तादृशः (अतिबहुलतया धान्यशाली) स्याम् (तत्) कर्म धारय संपादय । ५ त्वद्विरह-
मसहमाना बाला दिवानिशं निरन्तरम्, (मन्मथं दग्ध्वाऽपि अहतपराक्रमतयाऽवस्था-
पितवन्तं) शम्भुं स्मरारम्, तथा (प्रसित्वाऽपि चद्रं पुनर्वमन्तं) राहुम्, अपि (रादण-
पुत्र्यादि द्वाहयित्वाऽपि मदनोद्दीपकपवनसञ्चारकं मलयगिरिमदाहितवन्तं) रामचन्द्रं,
(नष्टमपि पुनः काममुत्पादितवन्तं) रामस्य (बलभद्रस्य) अतुलं (कृष्णं) च (बाधु-
भक्षिणः) सपान् (नाशयन्तं) पन्नगारातिं गरुडं, च निन्दति । ६ यस्य हि परोऽसौ चरण-
पुष्करकयोः (पादकमलयोः) रेणुः ऋषिसिंहस्य मुनिवरस्य गौतमस्य, महिषी (शिलाभूता-
मपि) प्राजीजनत प्रजातामिव सञ्जीविताम् अकरोत्, अपि स वृषस्य धर्मस्य उदये, हेतुः
चित्रविचित्रचरित्रो रामो जयति । यद्वा यस्य गजस्य, वरचरणपुष्करा (शुण्डा) करेणुः
हस्तिनी, ऋषिनाम्नः सिंहस्य महिषी (सिंहीम्) प्राजीजनत्, वृषस्य (वृषभस्य)
उदये जन्मनि हेतुरपि, वृषजननी चेत्यर्थः, अत एव चित्रचरित्रः करिचत् (हस्ती) जय
तीति तु प्रतीयमानोऽर्थः ।

धरः । नरकशिरा जगदखिलं चिरमव्यादसमस्पर्षाणिः ॥ ६९ ॥ सायकसहायबाहो मकरध्वजनि-
यमितक्षमाऽधिपते । अञ्जरुचिरमास्वरस्ते भातितरामवनिप श्लोकैः ॥ ६९ ॥ भोग्यरिगाति-
रिप्रोऽरिं वो हरतान्महासिदयितः । अञ्जोदरोजतातो वार्वाहामः समस्तानां ॥ ६७ ॥
लम्बोदर तव चरणावादरतो यो न पूजयन्ति । स भवति विश्वामित्रो दुर्वासा गोतमश्चेति ॥ ६८ ॥
अम्बरमम्बुनि पञ्चमरातिः पीतमहीनगणस्य ददाह । यस्य बधूस्तनय गृहमञ्जा पातु स वो
हरलोचनवह्निः ॥ ६९ ॥ वायुमित्रस्तुतबन्धुवाहनारातिभूषणशिरोऽवलम्बिनी । तज्जवैरिमिनीपतेः सखा
पातु मा कमललोचनो हरिः ॥ ७० ॥ अतनुञ्जरपीडितासि बाले तव सौख्याय मतो ममोपवासः ।
रैसमर्पय वैद्यनाथ नाह मधवावेदितलङ्घने समर्था ॥ ७१ ॥ अकुबेरपुराविलोकन न धैरासूनु-
करं कदाचन । अथ तत्प्रतिकारहेतवेऽर्धमैयन्तीपतिलोचनं मज ॥ ७२ ॥ रैम सीता लक्ष्मण जीवि-
कार्ये विक्रीणीते यो नरस्त च धिग्विक् । अस्मिन्पथे योऽपशब्दान् वेति व्यर्थप्रज्ञ पण्डित तं च
विधिक् ॥ ७३ ॥ गोगैज्वाहनमोजनमक्षयोद्धतपमिन्नसपत्नजशत्रोः । वाहनवैरिक्तासनतुष्टा मामिह
पातु जगन्नयजुष्टा ॥ ७४ ॥ नदीज लङ्केशनवारकेतुर्नगाह्वो नाम नगारिसुनुः । एषोऽङ्गनावेषधरः
प्रमाथी जित्वा य नेष्यति चाय गा वः ॥ ७५ ॥ श्रुत्वा प्रदग्ध तनय सुशोका पुनर्निशम्यात्तशरी-

१ श्रुतिविषयो गुणो यस्य तद् (आकाशम्) एवाम्बरं वस्त्रं यस्य सः, नम्र इत्यर्थः ।
अवनायात्मनः शरीरस्य धरः । नराणां कं शिरः, तच्छिरः-कपालमस्थास्तीति । न सममिति
अक्षमं विषमं, त्रिसङ्ख्याकमिति यावत्, रुक्-तल्लक्ष्यं शूलं त्रिशूलमिति भावः, पाणौ यस्य ।
२ सायकः बाण एव सहायो यस्य, तादृग्वाह्यस्य तत्सम्बद्धौ, मकरध्वजः सागरः,
तेन नियमिता परिवेष्टिता या क्षमा तदधिपते, (सावैभोम) हे अवनि पातीति
तत्सम्बद्धौ ते तव श्लोकः यशः, अञ्जश्चन्द्रस्तस्य रुचिस्तद्भास्वरो भातितराम ।
३ भोगिनां सर्पाणामरिर्गण्डः, तेन गातिं गमनं यस्य, अरिचक्र धरतीत्यरिः, महान् अस्त्र-
खड्गो यस्य, अञ्जनुदरे नाभौ यस्य, अजस्य ब्रह्मणस्तातः पिता, वार्वाहो मेघः, तद्वाभा
यस्य, सम्पक् अस्तं क्षितमनः शकटं येन, ई, लक्ष्मीः, तद्वयितः, विष्णुरित्यर्थः, वः युष्माकम्,
अरिः, शत्रुम्, हरतात, विनाशयतु । ४ जगतः शत्रुः । ५ मलिनवस्त्रम् । ६ पशुः । ७ स
कृष्णो वो युष्मान्पातु यस्याम्बरं पीतम्, यस्य गृहमम्बुनि, यस्य पत्रं वाहनम् अहीनगणस्य
अरातिर्गण्डः । यस्य बधूरञ्जा कमला यस्य तनयं हरलोचनवह्निर्ददाह । ८ वायुमित्रमस्ति-
स्तुतः षण्मुखस्तद्वन्धुर्गजाननस्तद्वाहनं मूषकस्तदरातिः सर्पस्तद्भूषणः शिवस्तच्छिरोऽव-
लम्बिनी गङ्गा तज्जो भीष्मस्तद्वैरी शिखण्डी तज्जगिनी द्रौपदी तस्याः पतिरङ्गनस्तत्सखा
कृष्णाः । ९ अतनुः महान्, कामश्च । १० लङ्घनम्, समीपस्थितिश्च । ११ भेषजम्, पक्षे प्रीतिम् ।
१२ उपवासे; पक्षे उल्लङ्घने । १३ अनलका विधवेत्यर्थः । १४ मङ्गलकारकम् । १५ अनललोचनं
शिवम् । १६ जीविकार्ये चापण्ये इत्यत्र अपण्ये इत्युक्तत्वाद्धस्तिकां विक्रीणीते इत्यत्रैव रामकं
सीतिकां लक्ष्मणकमित्येते प्रयोगा एव साधनः । १७ गवा गच्छतीति गोगः शिवस्तज्जः कालि-
कैयस्तस्य वाहनं मयूरस्तस्य भोजनं भक्ष्यं सर्पस्तस्य भक्ष्यं वायुस्तद्भूतो हनूमास्तं पातीति सः तत्प-
सुग्रीवस्तस्य मित्रं रामस्तस्य सपत्नो रावणस्तज्जः हन्द्रजितस्य शत्रुरिन्द्रस्तस्य वाहनं ऐरावत
स्तस्य गजस्य वैरी सिंहस्तत्रोपविष्टा, अत एव सर्वोपरि तुष्टा अम्बिका मां पातु रक्षतु । १८ भो
नदीज गङ्गातनय भीष्म, एष दृश्यमानः अङ्गनावेषधरः स्त्रीरूपधारी लङ्केशवनारिकेतुः रावणवन-
भञ्जरो हनूमद्वजः नगाह्वोऽङ्गननामा नगारिसुनुरिन्द्रपुत्रः । भो भोः कौरवाः अयं प्रमाथी
हन्ता अथ वो युष्मान् जित्वा गाश्च नेष्यतीत्यर्थः ।

रमावम् । पश्यस्तु देवेषु च धावमाना रमा मुदा शङ्करमालिङ्ग ॥ ७६ ॥ गोकर्णैर्गोडाभरणं यदीयं
यद्गव्यहव्यादंजमाददाह । कुं मेनचूडामणिरादिगन्तात्पायादपायादुरगात्मजार्धः ॥ ७७ ॥ विलासिनी-
फाञ्चनपट्टिकायां पौटीरपट्टैर्धिरही विलिख्य । तस्याः कपोले व्यलिखत्पर्णं तवर्गमोष्ठे चरणे रवर्गम्
॥ ७८ ॥ काचिद्वियोगानलतप्तगन्त्री प्राणान्समाधारयितुं लिलेख । बाह्योर्मुजङ्गं हृदि राहुबिम्बं नामौ च
कर्पूरमयं महेशम् ॥ ७९ ॥ नेतुः प्रयाणोन्मुखतां समीक्ष्य नक्षत्रमुक्तावलिमस्य कण्ठे । आधारयत्सा स तु
वासराणां सख्यापरोऽभूत्सखि कोऽत्र भावः ॥ ८० ॥ गौराक्षेण भूधरजाहिनाथः पञ्च तृतीयं दयितो-
पवीतम् । यस्याम्बरं द्वादशलोचनाख्यः काष्ठा सुतः पातु सदाशिवो वः ॥ ८१ ॥ पुष्पेषुमाता पुरुषायमाणा
लज्जावती विश्वसृजं विलोक्य । नाभीसरोजे नयनं मुरारेर्बोमेतरं वारयति स्म चित्रम् ॥ ८२ ॥
मृगज्वरं भाति वपुष्यवेशे फलेनि चत्वारि सुमानि पञ्च । कपोलवट्टके प्रेमदालतायाः पृच्छन्ति मयं
विदुषः कवीन्द्रा ॥ ८३ ॥ इन्दोर्वराख्याः स्फुटविद्रुमोष्ठयाः सैकतमुद्दिश्य वने चरन्त्याः । चौरैः
समस्ताभरणानि हृत्वा नासामणिर्नोऽपहृतः किमेतत् ॥ ८४ ॥ त्रैलोक्ये देवे चलिता भरेण प्रत्यर्थि-

१ उः शिवः कुं धरणिमपायान्नाशात्पायाद्रक्षतु । स कः गोकर्णः सर्पोस्तेषां राहू
वासुकिः यदीयमाभरणम् । द्रुयते तद्वच्यम् । गोरिदं गर्व्यं, गर्व्यं च तद्वच्यं चेति गर्व्यहव्यम्,
गव्यहव्यमस्तीति गव्यहव्याद् वह्निः यस्य शिवस्य गव्यहव्याद्वाह्निरित्यनेन गव्यहव्यस्य
तृतीयनेत्रोत्थवह्निरित्यर्थः । सः अजम् अनङ्गं आददाह, यस्य तृतीयनेत्रोत्थो गव्यहव्याद्वाह्निः
मन्दनं भस्मीचकारेत्यर्थः । 'किंभूत' । भानाम् ऋक्षणाम् इनः स्वामी चन्द्रः स यच्च चूडा-
मणिमुकुटं रत्नं यस्य सः । अगात्मजा पार्वती अर्धे अर्धे वा यस्य सः । आदिगन्ताद्विगन्तेभ्य
आं इति दिशामन्ते मयादीकृत्य आदिगन्ते तस्मात् । २ चन्दनद्रवैः । गच्छे पवर्गस्य ओष्ठस्थानीय-
त्वात् ओष्ठाभ्यां सव चुम्बने करिष्णामीनि सूचितम् । तवर्गस्य दन्तस्थानत्वाद्दन्तैस्तवौष्ठौ
खण्डयिष्णामीति सूचितम् । टगस्य मूर्धस्थानत्वाद्यदि त्वं, रुष्टासि तर्हि त्वां शिरसा
नभामीति सूचितम् । ३ सर्पग्राहिणीया प्राणाः स्वतो न निर्गमिष्यन्तीत्याशयेन बाह्योर्मुजङ्गं
लिलेख । चन्द्रश्च स्वभागंतया श्रुतिसिद्धं मृतानां मनो ग्रहीतुमागच्छेदित्याशयेन हृदि 'राहुम्',
मन्मथवासाय शिवं च लिलेखेति भावः । ४ नक्षत्रमालाधारणे नक्षत्रोदयवेलायां मांगमनं कर्तव्य-
मिति तया सूच्यते बीर्जरसंख्याकरणेन सप्तदिनमध्य एव मयाऽऽगम्यत इति तेन सूचितम् ।
५ सः सदाशिवो वो पुष्पान्पातु । सः कः यस्य गौः वृषभः पञ्च रथः तथा ईक्षेण तृतीयं
यस्य, भूधरजा पार्वती दयिता यस्य, अहिनाथः शेषः उपवीतं यस्य अम्बरं वस्त्रं काष्ठाः
दिशो यस्य, द्वादशलोचनाख्यः कुमारः सुतो यस्य इत्यन्वयः । ६ पुष्पेषोर्मदनस्य माता
लक्ष्मीः पुरुषायमाणा पुरुषवदाचरन्ती विपरीतरते कुर्वन्तीत्यर्थः । विश्वसृजं भगवन्नाभिः सरोजस्य
ब्रह्माणं विलोक्य लज्जावती सती मुरारेर्दक्षिणे नयने वारयति स्म यतो भगवन्नेत्रे सूर्यचन्द्रात्मके
दक्षिणस्य हि सूर्यात्मकत्वात्तद्वारणेन सरोजं मुकुलितं भवेत्, ततश्च ब्रह्मापि सरोजकोशे-
ऽनैतद्विद्यो भवेत्, इति मनसि कृत्वा तद्वारयामासिति भावः । ७ उपरि अङ्गोः नीलच्छायां अर्धस्तात्
ओष्ठस्य रक्तवर्णच्छायां तयोः प्रतिबिम्बतं नासामीत्तिकं गुञ्जाफलमिति मनसि कृत्वा-
चौरैः हृतम् इत्यभिप्रायः । ८ त्रैलोक्ये देवे सैनाभरेण सह यात्रायै चलति 'प्रत्यर्थिभूतैः'
शत्रुभूतभिः सैनाभिः सह पलायमानैर्भरेण साध्वसाधिक्येन कण्ठे कुठारः क्रियते कुठाराघात-
तुल्या पीडितुं भूयते तथाच भरेण सैनासमूहगुरुत्वेन कण्ठे ठकारः क्रियते भूभरधरः कुम्भवतीरो-
ऽङ्गमर्दभीत्या पाणिपादमुखमन्तः सकोच्य ठकारतुल्योऽभूत्, तथा केवलं मण्डलौकितस्तस्यो-
त्तमाशेषोऽपि एकस्मिन्नेव भुवः प्रदेशेऽधिकभरेण ठकारतुल्यो वक्त्राकृतग्रीवकुण्डलिकोऽभूत्,
तपने सूर्यं च, चकारः समुच्चयः क्रियते, अतिभीत्या तेषां शत्रूणां शत्रुसूर्यं नेभस्तल पर्येत
इत्यर्थः ।

भूतैः क्रियते मरणे । कण्ठे कुठारः क्रोमे ठकारः शेषे ठकारंस्तपने चकारः ॥ ८५ ॥ कुम्भेनसूप्री-
नयनाश्रयाशदधोन्मदा दैर्दुरहर्षकाळे । स्वर्जन्ममक्षप्रियमौर्जनाशा नृत्यन्ति भीमानुजहंत्कंढ्याः ॥ ८६ ॥
शिरसि देवनदीं पुरवैरेणः सपदि वीक्ष्य धराधरकन्यका । निबिडमानवती रमैणाङ्गके केचन चुम्बन-
मारमते स्म सा ॥ ८७ ॥ काचिद्विलोचनयनां रमणे स्वकीये दूरं गते सति मनोमवबोणखिन्ना ।
त्यक्तु शरीरमचिरान्मलयाद्रिवायु सौरम्यशालिनमहो पिबति स्म चिर्भम् ॥ ८८ ॥ कान्ता
रुचिं मुनिजनस्तरुणोऽवियोगी कामश्च रत्नमणिरुज्ज्वलंकङ्कणेन । धत्ते पयोधरयुगे कुचभूषणं
हारे हरे हिमकरे मकरे करे च ॥ ८९ ॥ विकसति नगनाम्नां कैरवे पङ्कजं च
छथयति चरणाम्बु ब्रह्मचर्यं पयोधेः । उरसि लेसति यस्य श्रेयसां सम्प्रदायः स फणिनमधिशेते
पद्मया पद्मनाभेः ॥ ९० ॥ अहिरिपुपतिंकान्तातातंसम्बद्धकान्ताहरतनयनिहन्ता प्राणदातृध्वजेत्यं ।
सखिसुतसुतकान्तातातसम्भूयकान्तापितृशिरसि पतन्ती जाह्नवी नः पुनातु ॥ ९१ ॥ उदित-
वति परस्मिन्प्रत्यये शास्त्रयोनी गतवति विलयं च प्राकृतेऽतिप्रपञ्चे । संपेदि पदमुदीतं केवलः
प्रत्ययो यस्तदियदिति च वक्तुः क्षमः पण्डितोऽपि ॥ ९२ ॥ हरिद्रायां राहुप्रखरपिहितेच्छा-
परिषदि प्रयुक्तालङ्कृत्यै विद्युतगरुतां दुर्गकुरटीम् । वयं साकोपेताः प्रहर इति सेनाधिपंकुताममात्येभ्यो
लेखा प्रतिदिशति सिंहक्षितिर्पतिः ॥ ९३ ॥ गता सा किं स्थानं वधिं सह तया का स्थितवती

१ कुं पृथ्वीं धरन्ति ते कुम्भः पर्वतास्तेषामिनः स्वामी हिमाचलस्तस्य सः पृथ्वीं पार्वती तां
प्रीणातीति प्रीमहादेवस्तेस्य नयनस्य आश्रयाशो नेत्रवह्निस्तेन दग्धो यः कामस्तेन
उन्मदा उन्मेताः । २ दैर्दुराणां मण्डूकानां हर्षकालो वर्षाकालस्तस्मिन् । ३ स्वर्जन्ममक्षं येषां
तानि स्वर्जन्मानि स्वापेत्यानि तानि भक्षयन्ति ते स्वर्जन्मभक्षाः सर्पास्त एव । प्रिया भौर्जनेत्यं
आशा येषां ते ईदृशाः मयूरा इत्यर्थः । ४ अत्र भीमानुजगोजभाज इत्यस्य भीमानुजोऽनुजस्तत्स-
ज्ञका ये गीजाः गीः पृथिव्याः जायन्ते ते गीजाः वृक्षास्तत्सेविनाः स्फुटिताजुनवृक्षा ये नोधि-
तिष्ठन्ते इत्यावदित्यर्थः । ५ सविधे गले । ६ मलयस्थचन्द्रेणैवनिशं सर्पनिवासान्च्छास-
युक्तं स धाव्योः सविषत्वात्तत्पानेन झटिति मे मरणं स्यादिति बुद्ध्या तं पपाविति
गुढार्थः । ७ कान्ता हरे रुचिं धत्ते, मुनिजनो हरे रुचिं धत्ते, अवियोगी तरुणो
हिमकरे रुचिं धत्ते, कामो मकरे निजचिह्नभूते रुचिं धत्ते, रत्नमणिरुज्ज्वलंकङ्कणेन सह करे
कुचभूषणेन सह पयोधरयुगे च रुचिं धत्ते । ८ पद्मनाभः पद्मया सह फणिनं शेषमधिशेते । यस्य
नयनभ्यां चन्द्रसूर्यलक्षणभ्यां कैरवं पङ्कजं च विकसति, यस्य चरणाम्बु गङ्गाजलं पयोधेनैव
चर्यं छथयति दूरीकरोति, गङ्गायाः समुद्रपतनीत्वात् यस्योरसि श्रेयसां सम्प्रदायः कौस्तुभमणि-
लेसति ब्रह्मविधः पद्मनाभः फणिनमधिशेते । ९ अहिः सर्पस्वप्तिर्गुरुहस्तत्पतिर्विष्णुस्तत्कान्ता
लक्ष्मीस्तत्तातः सन्तुष्टः स सम्पदबद्धो येन स रामस्तत्कान्ता जानकी तस्या हरो हुता रावणस्त-
न्ननय इन्द्रजित्तिहन्ता लक्ष्मणस्तत्प्राणदाता हनुमान् स ध्वजे यस्यैतादृशीऽनुनस्तस्य सखा
कुम्भेनस्तुतो मदनस्तत्सुतोऽनिरुद्धस्तत्कान्ता उवा तन्तातो बाणधुरस्तस्य सम्भक्पूज्यः
शिवस्तत्कान्ता पार्वती सतिष्ठा हिमालयस्तच्छिरसि पतन्ती जाह्नवी आगीरयित्यर्थः ।
१० सिंहक्षितिर्पतिः सेनाधिपंकुतां लेखाम् अमात्येभ्यः प्रधानेभ्यः प्रतिदिशति कथयति
इति, लेखा प्रतीतिः किम् । वयं साकोपेताः अकेशदेन हिनः लक्ष्यते सयुक्तः हिनः लक्ष्यते
सयुक्तः हिनः, सेनोपताः हरिद्रायां निशार्था राहुप्रखरपिहितेच्छापरिषदि सत्यम् । राहुशब्देन
तमः, पिहितशब्देनाच्छादेनम् । इच्छाशब्देन आशा । दिशति, परिषच्छब्देन । अण्डलम्
प्रयुक्तां योऽलकारं हारः सस्य कृत्ये अहोरात्रम्, विद्युतगरुताम्, जलस्थं उच्यते, विका-
रयुक्तानां पक्षाणां विपक्षानाम् दुर्गकुरटीम्, कुरटीशब्देन जमरो लक्ष्यते ।

वृषेणेत्थं पृष्टा सखि चतुरदूती स्थितवती । विलोक्यालंकार निजमथ च शाकं नरपतिं निराकाङ्क्षं
चक्रे कथय कथमेतत्प्रभवति ॥ ९४ ॥ स्तनान्ते नो हारो रजतगिरिमूले न धनदः सुकेशीनां मध्ये
विहरति न कामो नवयुवा । रसान्ते नैवाब्जिर्विबुधनगरीसीद्धि न सुरस्तथाऽन्यस्मिन्पथे स्फुटमवतु
दैवं किमपि नः ॥ ९५ ॥ काचिद्बाला रमणवसतिं प्रपयन्ती करण्ड सा तन्मूले समयमलिखद्बालम-
स्योपरिग्रात् । गौरीनाथं पवनतनय चम्पकं चाम्य मावं पृच्छत्यार्यान्प्रति कथमिदं मल्लिनाथः कवीन्द्रः
॥ ९६ ॥ सर्वज्ञः सन्वदसि बहुधा दीयते दीयते वै दाघातूनां भवति सदृश रूपमेषा चतुर्णाम् । द्वौ दा-
नार्थौ भवति च तथा पालने खण्डने वा नो जानीमः कथयति मवान्कस्य धातोः प्रयोगम् ॥ ९७ ॥
चैत्रद्वादशनीलनीरजयुतं सताम्बुजोद्भासितं नित्यं षोडशशोणपद्मरुचिरं धान्नानिशं सेवितम् । क्षी-
राम्भोगिगृहं सहस्रदलसत्पर्यङ्कविश्रान्ति यत्पायाद्वः कमलाङ्गसद्विशयनं तन्नीलरोचिर्महः ॥ ९८ ॥
रामं वानरवाहिनीं पुरीषं राहुं रवेः सारथिं कुम्भीगर्मसमुद्रवं मुरारिपुं मारस्य मौर्वीरवम् । तन्वी
नूतनपल्लवैर्विरचिते शय्यातले शायिनी सख्या वीजिततालवृन्तपवना बाला मुहुर्निन्दति ॥ ९९ ॥

१ कश्चिद्वाजा काचिन्नायिकां स्वगृहमानयन्, ततश्च तद्गतारभागतं दृष्ट्वा तां
स्वगृहं प्रापयितुं दूतीमाज्ञापयति स्म. सा च दूती तां स्वगृहं प्रापय्य पुनः राज-
निकटे आगत्य स्थितवती. तां प्रत्याह राजा. सा किं स्वस्थानं गता. गतवत्या तथा
सह पथि मार्गे का स्थितवती. एवं राज्ञा पृष्टा चतुरा दूती स्थितवती सती निजम-
लंकारं 'पोहोची' इति देशीभाषाप्रसिद्धं तथा शाकं 'मेथी' इति हिन्दीभाषाप्रसिद्धं
शाकविशेषं चावलोक्य तावन्मात्रेणैव नरपतिं निराकाङ्क्षमुत्तरविषये आकाङ्क्षारहितं
चक्रे । एतदलंकारशाकावलोकनं कथं प्रभवति राज्ञो निराकाङ्क्षसंपादने कथं समर्थं
भवतीति कथयेति कविप्रश्नः, अत्र प्रथमप्रश्नस्य प्राप्त्यर्थकं 'पोहोची' इति हिन्दीभाष-
योत्तरम्, द्वितीयप्रश्नस्य तु अहमासमित्यर्थकं 'मेथी' इति हिन्दीभाषयोत्तरमिति तात्पर्यं
बोध्यम् । २ प्रियनिवासम् । ३ करण्डस्य तपुस्पर्शोत्पन्नं गन्धवाहो हरेदिति तद्गन्धकं
स्पर्शम्, पुष्पवाणो धानार्थं हरेदिति तद्वैरिणं शिवम्. सूर्यः पुष्पं स्वकरैः शोषयेदिति
जन्मकाले एव भक्ष्यबुद्ध्या हर्तुं प्रवृत्तं भयजननाय हनूमन्तम्, तन्मकरन्दं चङ्गो हरेदिति
चम्पकमलिखदिति भावः । चम्पके चङ्गा न गच्छन्तीति प्रसिद्धेः । ४ त्वं सर्वज्ञः सन्
बहुधा वारंवारं दीयते दीयते इति वदसि, दीयते इति रूपं चतुर्णामपि दाघातूनां सदृशं
भवति. तन्मध्ये द्वौ दानार्थौ; दाण्डाने दुडाञ्च दाने, इति, एकः पालने; देह रक्षणे
इति, एकः खण्डने, दोषखण्डने इति, एतन्मध्ये भवान्कस्य धातोः प्रयोगं कृत्वा वदति
ते न जानीमः । ५ तन्नीलरोचिः श्यामप्रभं महस्तेजः कृष्णलक्षणं चो शुष्मान्पायाद, तत्किं-
भूतम्, कसलाङ्गसद्विशयनं लक्ष्मीसनाथं तत्पम्, पु० किं, क्षीराम्भोगिगृहं सहस्रदलस-
त्पर्यङ्कविश्रान्ति सहस्रफलदिव्यशयनशेषस्थितम्. पु० किं, क्षीराम्भोगिगृहं दुग्धसमुद्रनिवा-
सम् । पु० किं, धाना नाभिसरोरुहस्येन ब्रह्मणा अनिशं सेवितमध्यासितम्. पु० किं,
षोडशशोणपद्मरुचिरं षोडशाङ्गणकमलमनोहरम् । षोडशशोणपद्मानां विवृतिः । विष्णोश्चत्वारो
हस्ताः, द्वौ चरणौ. तावन्त एव ब्रह्मणः, द्वौ करौ द्वौ चरणौ लक्ष्म्याः इत्येवं षोडशशोणपद्म-
रुचिरम्, पु० किं० नित्यविनाशि, पु० किं०, सताम्बुजोद्भासितं सप्तकमलशोभितम्, सताम्बुजानां
विवृतिः-चत्वारि मुखानि ब्रह्मणः, एकं नाभिसरोरुहम्, एकं विष्णोर्मुखम्, एकं लक्ष्मीमुखम्,
इत्येवं सताम्बुजोद्भासितम्, पु० किं, चैत्रद्वादशनीलनीरजयुतं शोभमानद्वादशनीलोत्पलयुतम्,
नीरजानां विवृतिः-अष्टौ नयनानि ब्रह्मणः, द्वे विष्णोः, द्वे लक्ष्म्याः, इत्येवं द्वादशनीलनीरज-
युतम् । ६ कोकिलरक्षकाकावरोषकत्वाद्ग्रामम्. मलयाग्रवशेषणाद्धानरवाहिनीम्, मन्मथावशे-
षणात्पुररिपुम् चन्द्रावशेषणाद्ग्राहम्, रवेः शीघ्रमस्ताद्विप्रापणेन रात्रिसंपादनादनुरुम्, चन्द्रो-
त्पादकसमुद्रावशेषणादगस्त्यम्, मन्मथोत्पादनानुमुरारिपुं निनिन्देति भावः । कोकिलादीनां
कामोद्दीपकत्वं साहित्यशास्त्रे प्रसिद्धम् ।

सत्यासक्तमनाः प्रवृद्धनरकच्छेदी द्विजेन्द्राश्रयो युक्तानेकमुखोद्भवास्पदमल श्रीयन् संराजते । योगज्ञा च विभर्ति यश्च सशिवो यः कामदेहाश्रयः सङ्घः साम्यमय प्रयातु भवता कृष्णेन रुद्रेण वा ॥ १०० ॥ येन ध्वस्तमनोमयेन बलिजित्कायः पुरास्त्रीकृतो यो गगा च दधेऽन्धकक्षयकरो यो बर्हिपत्रप्रियः । यस्याहुः शशिमच्छिरोहर इति स्तुत्ये च नामामराः सोऽव्यादिष्टभुजङ्गहारवलयस्त्वा सर्वदोमाधवः ॥ १०१ ॥ यो व्योमादिनगोऽहरीदुडुपगोयुग्मः कगाभ्रोऽपमीर्मीमर्भ्यसुकी रमारतरस्तो

१ अयं भवतां सङ्घः कृष्णेन रुद्रेण वा साम्यं प्रयातु प्राप्नोतु. किं भूतेन कृष्णेन अर्थव-
शाद्विपरिणामः किभूतः. सत्यासक्तमनाः सत्यभामायामासक्तं मनो यस्यासौ नामैकदेशे नामप्र-
हणम् । प्रवृद्धो नरकासुरस्तं छिन्नतीति द्विजानां पक्षिणामिन्द्रो गरुडस्तस्याश्रयः सेव्यः
युक्तान्यनेकमुखानि यस्य ब्रह्मणस्तस्य उद्भवो यस्मात्कमलान्तत् । यस्यास्पदम् अलमत्यर्थं
यत्र श्रीलक्ष्मी राजते । योऽगं गोवर्धन गां पृथ्वी च विभर्ति शिवेन सह वर्तमानः 'विष्णोश्च
हृदयं शिवः' इति वचनात् यः कामदेहः प्रमुञ्जस्तस्याश्रयः ॥ किंभूतो रुद्रः सत्यामासक्तं
चित्तं यस्य 'उमा गौरी सती चण्डी' इत्यभिधानात् । प्रवृद्धं यन्नरस्य ब्रह्मणः कं शिरस्तस्य
छेत्ता द्विजानां ब्राह्मणानामिन्द्रश्चन्द्रस्तस्याश्रयः । अनेकमुखानामुद्भवो यस्य कार्तिकेयस्य
तदास्पदम् । श्रीयत्र संराजते निधिपतित्वात्, यो गङ्गां विभर्ति यः शिवया पार्वत्या सह वर्त-
मानः कामं द्यति खण्डयति एवंविधा या ईहा तस्या आश्रयः ॥ किंभूतः सङ्घः. सत्या सूनृता
वाक् तत्र लभं मनो यस्य सः प्रवृद्धं यन्नरकं दुःखं तस्य नाशकः द्विजेन्द्रा ब्राह्मणास्तेषामाश्रयः,
युक्तानि योग्यानि यानि अनेकमुखानि तेभ्यः उद्भवो यस्या (धर्मवार्तायाः) तस्या आस्पदम् । यत्र
श्रीः शोभा राजते । यो गां वाणी धत्ते कामं ददातीति कामदा ईहा इच्छा तदाश्रयः ।
२ त्वां सर्वदा स उमाधवोऽव्याद्रक्षतु सः कः येन बालं जितवानिति बलिजिद्विष्णुस्तस्य
कायः शरीरं पुरा त्रिपुरवधकालेऽस्त्रीकृतोऽस्त्रीत्वेन संपादितः । किभूतेन ध्वस्तो मनोभवो
मारो येन ध्वस्तमदनः । पु० स क० यो गङ्गां दधे । पु० की०. अन्धकनामा दैत्यस्तस्यान्तकरः ।
पु० की०. यो बर्हिं मयूर एव पत्रं रथो यस्य सः स्कन्दः प्रियो यस्य । सः पु० की० स्तुत्यमीडयं
नाम यस्य अमरा इति आहुः, इतीति किम्, हर इति किंभूतः शशिमच्छिरः, शशी अस्ति यस्मिन्-
च्छशिमत् तादृशं शिरो यस्य सः । हाराश्च वलयानि च हारवलयम् इष्टाश्च ते भुजङ्गाश्च. इष्ट-
भुजङ्गाः ते हारवलयम् यस्य सः । इष्टा वल्लभा भुजङ्गा सर्पा हारः कण्ठभूषणं वलयं कटकं
बाहुभूषणमित्यर्थः । यद्वा इष्टानि भुजङ्गा. एव हारा. वलयानि च यस्येति॥ हरिपक्षे-सर्वं ददातीति
सर्वद स माधवो लक्ष्मीस्तस्या धवो भर्ता माधवस्त्वामभ्यात् । सः कः येन भवेनेत्युत्पन्न-
मात्रेण धृतविग्रहेणेत्यर्थः, अनोध्वस्तं शकटाकृते दनुजं हतवानित्यर्थः । अथवा अभवेनेति घोर-
संसारसागरे प्राक्तनकर्मानुसारेण न विद्यते भवो जन्म यस्य सः तेन कृष्णलीलामृतविग्रह इति ।
पु० स कः, येनामृतविभागार्थं रुद्रमोक्षार्थं वा बलिजिज्ञासौ कायश्चेति पुरा स्त्रीकृतः स्त्रीभावं
प्रापितः, पु० की०यः अगं गोवर्धनम् गां पृथ्वी च दधे । पु० की०यः अन्धे अगाधे कै जले क्षयं गृहं
करोतीति । विष्णुस्तु जलाशयीति । पु० की० बर्हिणी मयूरस्य पत्राणि बर्हिणि पिच्छानि त्रियाणि
वल्लभानि यस्य सः । पु० की० अमरा यस्य इति स्तुत्यं नाम आहुः । इतीति किम्, शशिमच्छि-
रोहर इति शशिनं चन्द्रं मथ्नातीति शशिमद्राहुः तस्य शिरः तस्य हरतीति सः । तथा इष्टः भुज-
ङ्गहा गरुडो यस्य सः । तथा अरं सुदर्शनं वलयं यस्य सः । तथा रवे परब्रह्मणि लयो यस्य
सः । रवलयः इति । ३ कं जले ददतीति कदास्तेषां भा इव भा यस्य सः. श्रीकृष्णो
वो युष्मान्पायाद्रक्षतु. स. क. य. व्योमादिनग. व्योमादां पक्षिणां इनो गरुडस्तेन गच्छ-
तीति सः । तथा अहाम् ईदं अहरीदु सूर्यः उडुपश्चन्द्रस्तौ गोयुग्मं नेत्रद्वयं यस्य सः । तथा कू.
पृथ्वी अगा. गिरयः तान्धरतीति तथा । अपगता भीर्भयं यस्मात्सः ॥ पु० क० भीमर्भ्वयसुकी
ऋभूणां देवानाम् अरयः ऋभ्वरयः भीमाश्च ते ऋभ्वरयश्च भीमर्भ्वरयः भीमर्भ्वरीणां असून्-

नाभ्यमुडासीनकः । चोसच्चम्बनम्यपत्तलिलजो वार्निस्वपोऽष्टार्धदोषो गद्यसि वाहवाद्भुतपा
पायात्स वः कन्दमाः ॥ १०२ ॥ लक्ष्मीवन्कृतकूरसू रणदहिन्दूषवक्षमः पापडीलाङ्गव्यूहोऽकलघी
वडांछन वडी खाजाम्बुदालीरुचिः । मङ्गाशाकरखण्डनो विविभुना क्षीरावसातुल्य मां सासु
हालितडिनिभाङ्गवसनोऽव्याः सेवकं सारवान् ॥ १०३ ॥ खोटीच्छाशिपलेहपापडवडीध्यारो-
डभाजी गणो यद्भक्तोऽनिमिषीव वाकुलचणा ध्यायन्ति या योगिनः । कालामीलकराल-
भूखलमहादैत्येन्द्रमाथार्थिनी सा सासूयरसा तवाघतटये स्तात्कर्णमोटी चिरम् ॥ १०४ ॥ सूदारा

—प्राणान् किरतीति सः । ऋभवः अरयः तेषामरयो दैत्या भीमाश्च ते ऋम्बरयश्च भीम-
म्बयश्च तेषामसून् किरति कलेचराद्वियोजयतीति । तथा रमा लक्ष्मीः तस्या रते
क्रीडायां रस आस्वाक्त्यस्य सः । अस्तु सेदति अमुद् कमलं नाभाववृद्धि आसीनः कः ब्रह्मा
यस्येति । तथा पु० क० चोसदां देवानां चम्बा संयेन अवनम्यं पत्तलिलजं चरणकमलं यस्य ।
वाधौ स्वपितीति तथा । अष्टार्धं चत्वारो दोषा बाहवो यस्य । आद्यः अनादिरित्यर्थः । गद्री
गदाधरः । अस्ति खड्गं वहति । मोक्षं ददाति । १ हे लक्ष्मीवन् त्वं सेवकम् । अव्याः रक्ष ।
कथंभूतस्त्वन्मू, कृतकूः कृतं कांः पृथिव्याः ऊः अवनं रक्षणं येनासौ । पु० क०. असूः ।
सूयते दत्तयते असौ सूः न सूः असूः अज इत्यर्थः, पु० क० रणदहिन् रणं संग्रामं ददति ते.
रणदाः शत्रवस्तान्दिनस्ति असौ शत्रुहा इत्यर्थः । पु० क० दूधकू. दुधं दुःखं दहतीति
दूधकू. पु० क० क्षमः क्षमा अस्यातीति सः । पु० क० पापडी. डलयोरभेदात् पापली
पापं लुनातीति सः । पु. क०. इलाद् इलायां पृथिव्यां भटतीति इलाद्-पुरा वामनादि-
रूपेण बलेः स्वकाशं प्राप्तः, उक्तं च—‘बहवो मां न जानन्ति मम मायाविमोहिताः । खदाहं
द्विजरूपेण विचरामि महीतले ॥’ इति भारतवचनात् । पु० क० विभुना ऊढः वीनां
पक्षिणां विभुर्गुरुहस्तेन ऊढः बाह्यमान इत्यर्थः । पु० क० अकलघी. अकं दुःखं लङ्घयतीति-
अकलघी । पु० क० अवलाञ्छनम्, अवगतं-लाञ्छनं यस्य सः अवलाञ्छनस्तस्य सम्बुद्धौ हे
अवलाञ्छन. अवाप्योरुपसर्गयोरित्यकारलोपः । पु० क० वडी. बवयोः डलयोश्च साव-
र्ण्यात् बली. बलमस्यास्तीति सः । पु० क० खाजाम्बुदालीरुचिः । खे आकाशे अजन्ति
गच्छन्ति ते खाजाः गगनचराः । ते च ते अम्बुदाश्च तेषामालिः पङ्क्तिस्तस्या रुचिरिव रुचि-
र्यस्यासौ धनश्याम इत्यर्थः । पु० क०. मङ्गाशाकरखण्डनः मङ्गाश्चाणूरादयस्तेषामाशा वाड्यो
तस्या आकरः समूहः, तं खण्डयतीति सः । मल्लेच्छासमूहनाशने क्षम इत्यर्थः । अत्रापि डलयोः
सावर्ण्यमूहम् । पु० क० क्षीरावसः क्षीरे क्षीरसमुद्रे आत्ममन्ताद्भावेन वसतीति तस्य संबुद्धौ हे
क्षीरावस । हे-अतुल्य नास्ति तुल्यो यस्य सः तस्य संबोधने । कीदृशं माम् । सामुम् । असवः
प्राणास्तैः सह-वर्तमानम् । पु० क० अलितडिनिभाङ्गवसनः । अङ्गं च वसनं च अङ्गवसने ।
अलिश्च तडिञ्च अलितडितौ तयोर्निभेव निभा ययोस्ते । अलिश्चतडिनिभे अङ्गवसने यस्यासौ
अलितडिनिभाङ्गवसनः । पु० क० सारवान्-सारो बलमस्यास्तीति सः । पालनसमर्थ इत्यर्थः ।
२ सा कर्णमोटी-आमुण्डा तवाघतटये अभहरणाय स्तात् अस्तु. कर्णभूता । सा सासूयरसा.
अस्या कोपस्तस्य-रसः । तेन सह-वर्तमाना । कथंभूता सा काताश-कृष्णवर्णाः श्रीलाः भीषणाः
तेभ्योऽपि करालाः । अतिरौद्रा इत्यर्थः । भुवि खळाः भूखला दुर्जनाः ते च ते महादैत्याश्च तेषां
माथो-मथनं अमर्षयतीति एवंविधा तथा वाकुलचणाः कुलख्यप्ताः योगिनः ध्यायन्ति तथा ।
यद्भक्तो-गणः यस्याः सेवको गणः-यत्प्रसादेनानिमिषीव द्वेषराज इव । वर्तते-इति वाक्य-
शेषः । तमेव विशिनष्टि । खे वियेत्यटतीति खोटी । इच्छया अक्षान्तीति इच्छाशी । पले आमिषे
ईहा स्पृहा-यस्येति पलेहः । तथा-डलयोरैक्यात् पापं लुनातीति-पापडः । बवयोस्तयैक्यात्
बलमस्यास्तीति बली । तथा ईर्ष्यायां रोलं लोलं भजते इति । स आसौ इति कर्मधारयः ।

उलपाडिमेखलतटी कच्छोटजा विभ्रती पूता रेभरडीननीलजसमा नागीव पातालगाः । खाधोऽसावज-
कालियारिहरिणव्याधैः समं पीडितामामोचोऽधरवाधवारणपदं मन्दाकिनी वः क्रियात् ॥ १०९ ॥ जायन्ते
नव सौ तथामि च नव म्यामिमस्थसा सगमे षट्संख्यानि षडेव सुप्यथ शसि ग्रीण्येव तद्वज्जसि ।
चत्वार्यन्यवचःसु यस्य विबुधाः शब्दस्य रूपाणि तज्जानन्ते यदि शक्तिरस्ति गदितुं षण्मासिकोऽत्रावधिः
॥ १०६ ॥ मुंद्रीदालिसुशालित्तरतणीगावं सुदुग्धं घृतं नीकादूहपलेहपापडवडी कोरीवधारिमडा ।
मूलाकोठकुठीवडा च कपिठाटीरीदुषचीमडा आदासूरणरायतादादिवडा कुर्वन्तु वो मङ्गलम् ॥ १०७ ॥
वाश्चारेद्भवजधृतोद्बुधपतिः कुम्भेद्भजनिर्गणेहोराडाकडुरःसरेदुस्तरमैवेयकआडरम् । उड्डीद्वद्वन-
रकास्थिधृक्त्रिदग्निमेढार्द्राजिनाच्छच्छविः स स्तादम्बुमदम्बुदालिगलरुदेवो मुदे वो मृद्वः ॥ १०८ ॥

क्रियागोपनम् ।

* आगताः पाण्डवाः सर्वे दुर्योधनसमीहया । तस्मै गां च सुवर्णं च रत्नानि विविधानि च ॥ १ ॥
निश्चयमानवद्याङ्गयाचकान्दुःखसचयान् । अत्र क्रियापदं गुप्तं यो जानाति स पण्डितः ॥ २ ॥ प्रातः
प्रातः समुत्थाय द्वौ मुनी च कमण्डलू । अत्र क्रियापदं वक्तुमवधिर्भक्षणो वयः ॥ ३ ॥ ललाटतिलको-
पेतः कृष्णः कमललोचनः । गोकुलेऽत्र क्रियां वक्तु मर्यादा दशवार्षिकी ॥ ४ ॥ पम्पासरसि रामेण
सखेहं सविलासया । सीतया किं कृतं सार्धमत्रैवोत्तरमीक्ष्यताम् ॥ ५ ॥ राजनवधनस्यास निह्निशाकर्ष

* १ यः धनसमीहया धनेच्छया आगतस्तस्मै सर्वे पाण्डवाः गां च सुवर्णं च विविधानि
रत्नानि च 'अद्भुः' ददति स्म । २ (१) ३ 'प्रातः' इति क्रिया । प्रा पूरणे । लट् । प्रथमपुरुष-
द्विवचनम् । ४ 'ललाट' इति । लट् बाल्ये लिट् । ५ 'सखे' इति । णा शौचे कर्मणि लिट् ।

१ उलपानि हरिततृणानि येषामालिः पङ्क्तिः सैव मेखला काश्ची यस्यास्तद्विधा तटी भृगुर्य-
स्याः सा । तथा कच्छे जलप्राये देशे उटजानि पर्णकुटी । विभ्रती विभ्राणा तथा पूता पावना ।
तथा रेभः शब्दः तं राति अङ्गीकरोति इति रेभराः सशब्दाः । मुखरा इत्यर्थः । तथा लीनानां
प्रकान्तगतानां नीरजानां पङ्क्तिस्थानाम् । हंसचक्रवाककलहंसादीनामित्यर्थः । सभा परिषत्
यस्याः सा । तथा खाधः अम्बरादधः नागीव पातालगा भोगवती इत्यर्थः । तथाजो
ब्रह्मा कालियारि हरिणव्याधो रुद्रः तैः समं सदैव । युगपदित्यर्थः । पीडितावगाहितेत्यर्थः ।
तथा मा मीयते इति मा तद्विबद्धा इयत्ताशून्या इत्यर्थः । अमोचो नेतृणां मोक्षप्रदः ओधरवो
स्त्रोतोऽधनिर्यस्याः सा तथा एवंयुगविशिष्टा मन्दाकिनी सूदारा सुतरां उदारा वो युष्माकम् ।
अधवारणपदं अधवारणस्य पदम् अवसिर्वाते क्रियात् करोतु । यद्वा वो युष्मान्
अधवारणपदं अधवारणसमर्थानित्यर्थः । २ गवाक्षशब्दस्येत्यर्थः । ३ वाःषु चरन्ति तेषां ईदृ-
स्वामी मकरः स ध्वजो यस्य तं कामं दहतीति वाश्चारेद्भवजधक् । घृत उड्डीनां नक्षत्राणा-
मधिपतिर्येन । कुं पृथ्वी धरन्ति तेषामीदृ हिमालयस्तस्माज्जाता पार्वती सा जाया यस्य सः
कुम्भेद्भजजानिः । गणानां प्रमथानामीशः । गवां राजा नन्दी तमारोहतीति आरुह । उरसा
चरन्ति ते भुजंगास्तेषामीदृ स एवोत्तरं प्रैवेयकं कण्ठभूषणं तेन अरमत्यन्तं ध्राजते तथा । उड्डी-
नामीशस्य रुद्र यस्य सः । नरकपालास्थिधारकः । त्रिनेत्रः । इमानां हस्तिनामीदृ तस्यार्द्राजिन
तेनाच्छा छविर्यस्य सः मृद्वः देवः वः मुदे स्तात्, आशिषि 'असू भुवि' इत्यस्य लोटो रूपम् ।
अद्भु विद्यते येषां ते अम्बुमन्तः एतादृशा अम्बुदा मेघास्तेषामालिमोला सैव कण्ठच्छविर्यस्य
एतादृशः ।

दुर्जय । आकल्पं वसुधामेतां विद्विपोद्य रणे वदन् ॥ ६ ॥ कान्तया कान्तसंयोगे किमकारि नवोदया ।
अत्रापि चोत्तरं वक्तुमवधिर्ब्रह्मणो वयः ॥ ७ ॥ दामोदराय पुण्यात्मपुष्पमूलफलान्यपि । अत्र क्रियापदं
गुप्तं यो जानाति स पण्डितः ॥ ८ ॥ विराटनगरे राजन्कीचकादुपकीचकम् । अत्र क्रियापदं गुप्तं यो
जानाति स पण्डितः ॥ ९ ॥ कान्तं विना नदीतीरं मदमालोक्य केकिनी । अत्र क्रियापदं गुप्तं यो
जानाति स पण्डितः ॥ १० ॥ अम्लानपङ्कजा माला कण्ठे रामस्य सीतया । मुधा बुधा भ्रमन्त्यत्र
प्रत्यक्षेपि क्रियापदं ॥ ११ ॥ नारसिंहाकृतिं वीक्ष्य घने मत्तमतंगजः । अत्र क्रियापदं गुप्तं यो जानाति
स पण्डितः ॥ १२ ॥ संध्यावन्दनवेलायां तडागान्ते द्विजोत्तमैः । अत्र क्रियापदं गुप्तं यो जानाति
स पण्डितः ॥ १३ ॥ पुंस्कोकिलकुलस्यैते नितान्तमधुरारवैः । सहकारद्वया रम्या वसन्ते कामपि
श्रियम् ॥ १४ ॥ बिम्बाकारं सुधाधारं कान्तावदनपङ्कजम् । अत्र क्रियापदं गुप्तं मर्यादा दशवार्षिकी
॥ १५ ॥ राघवस्य शरैर्धैर्यैर्वोररावणमाहवे । अत्र क्रियापदं गुप्तं मर्यादा दशवार्षिकी ॥ १६ ॥
पामारगामिभूतस्य श्लेष्मव्याधिनिपीडित । यदि ते जीवितस्येच्छा तदा भोः शीतलं जलम् ॥ १७ ॥

कर्तृपदगोपनम् ।

गौरीनखरसादस्यश्रद्धया शशिनं दधौ । इहैव गोप्यते कर्ता वर्णेणापि न लभ्यते ॥ १ ॥ अन्वज-
सुवर्णानि रत्नानि विविधानि च । ब्राह्मणेभ्यो नदीतीरे ददाति ब्रज सत्वरम् ॥ २ ॥ राक्षसेभ्यः सुतां
हृत्वा जनकस्य पुरीं ययौ । अत्र कर्तृपदं गुप्तं मर्यादा दशवार्षिकी ॥ ३ ॥ श्यामौ तव स्तनावेतौ
पिबन्ति सततं मुदा । अत्र कर्तृपदं गुप्तं मर्यादा दशवार्षिकी ॥ ४ ॥ व्ययवासाः पञ्चशिखा यरिवीना-
रिभूषणः । असिरोमा क्रियादुर्ध्वः शङ्कालायनवीक्षणः ॥ ५ ॥ व्यामोहं तव भिन्दन्तु छिन्दन्तु दुरितानि
च । कर्तृगुप्तमिमं श्लोकं ये जानन्ति विचक्षणाः ॥ ६ ॥ न करोति नाम रोप न वदति परुष न
हन्त्ययं शत्रून् । रक्षयति महामखिलां तथापि धीरस्य धीरस्य ॥ ७ ॥ शरदिन्दुकुन्दधवलं नगपति-
निलयं मनोहरं देवम् । यैः सुकृतं कृतमनिश तेषामेव प्रसादयति ॥ ८ ॥

-६ 'भव' इति अव रक्षणे 'द्य' इति च दो अवस्वण्डने लोह । ७ 'अत्रापि' इति वपुष्
लज्जायाम् । कर्मणि लुङ् । ८ हे दामोदर पुष्पमूलफलानि 'भाय' आनय । 'इटकटफटी'
इत्यत्र प्रस्लिष्टस्य ईधातोराङ्पूर्वस्य लोटो रूपमिदम् । उपसर्गसमभिव्याहारेण आनयनार्थ-
कत्वम् । ९ विः पक्षी कीचकाद्वेणोः कीचकान्तरम् 'आट' वभ्राम । १० केकिनी मयूरी । इरं-
मदं मेघज्योतिः । विद्युत्तमिति यावत् । आलोक्य 'विनानदीति' विशेषेण पुनः पुनर्वा शब्दं
करोतीत्यर्थः । ११ 'प्रत्यक्षेपि' क्षिप्ता । १२ गजः सिंहस्याकृतिं वीक्ष्य 'नार' न जगाम । नृ-
गतौ । कर्तरि लिट् । १३ हे द्विजोत्तम 'ये' आगच्छ । १४ 'अधुः' दधति स्म । १५ पूर्वोक्तं
कान्तावदनं 'दश' सुम्बस्वेति १६ हे राघव त्वं रावणं आहवे शरैः कृत्वा 'रूप' मारय इति ।
१७ भो श्लेष्मव्याधिनिपीडित यदि जीवितस्येच्छा तर्हि शीतलं जलं मा पाः । मा पिबेति ।

१ इः कामस्तं हन्तीति 'इहा' ईश्वर इति । २ हे ब्राह्मण 'इभ्यः' समृद्धः । ३ राक्षसानाम्
'इभ्यः' स्वामी रावणः जनकस्य सुतां सीतां हृत्वा पुरीं लङ्कां ययौ । ४ 'श्यामौतव' कृष्ण-
मार्जाराः । ५ 'उः' महादेवः । ६ उः शिवः इः ब्रह्मा अः विष्णुः इत्यनेन 'व्यः' इति जातम् ।
तस्य बहुवचने 'व्याः' हरविधिहरयः तव मोहं भिन्दन्तु दुरितानि छिन्दन्तु । ये कर्तृज्ञास्ते
विचक्षणाः । ७ अयं पुरुषो रोषं न करोति, परुषं कठोरं न वदति । शत्रून् हन्ति
नामेति प्रस्लिष्टम् । तथापि अस्य धीरस्य 'धीः' अखिलां महौ रक्षयति । ८ यैरनिशं
सुकृतं कृतं तेषामेव 'भनः' शरदिन्दुकुन्दधवलं नगपतिनिलयं देवं हरं प्रसादयति ।

कर्मपदगोपनम् ।

शीकरासारसंवाहिसरोजवनमास्तः । प्रक्षोभयति पान्थस्त्रीनिःश्वासैरिव मांसलः ॥ १ ॥ सुमग्न
तवाननपङ्कजदर्शनसजातनिर्मरप्रीतेः । शमयति कुर्वन्दिवसः पुण्यवतः कस्य रमणीयः ॥ २ ॥ एहि
हैरमणि पश्य कौतुक धूलिधूसरतनुं दिगम्बरम् । सापि तद्वदनपङ्कजं पपौ आतस्तमपि किं न बुध्यते ॥ ३ ॥

करणपदगोपनम् ।

प्रतिपङ्कमयेऽत्यर्थं कासारे दुःखिता अमी । दुर्बारा मानस हसा गमिष्यन्ति घनागमे ॥ १ ॥ अह
महानसायातः कल्पितो नरकस्तव । मया मांसादिकं भुक्तं ग्रीमं जानीहि मां नृक ॥ २ ॥

सम्प्रदानगोपनम् ।

अम्भोरुहमये स्नात्वा वापीपयसि कामिनी । ददाति भक्तिसम्पन्ना पुत्रसौभाग्यकाम्यया ॥ १ ॥
प्रशस्त्यायुक्तमार्गस्य तव समानितां श्रिताः । स्पृहयन्ति न के नाम गुणरत्नालय प्रभो ॥ २ ॥

अपादानगोपनम् ।

शिलीमुखैस्त्वया धीर दुर्वरैर्निर्जितो रिपुः । बिभेक्ष्यन्तमलिनो बनेऽपि कुसुमाकुलैः ॥ १ ॥ सरसी-
तोयमुद्धृत्य जनः कंदर्पकारकम् । पिबत्यम्भोजसुरभिं स्वच्छमेकान्तशीतलम् ॥ २ ॥

संबन्धगोपनम् ।

तूणेव मधुवासेऽस्मिन्सहकारद्रुमञ्चरी । इयमुनिद्रमुकुलैर्माति न्यस्तशिलीमुखा ॥ १ ॥ भानुर्वै जायते
लक्ष्म्या सरस्वत्याथवा मता । अत्र षष्ठीपदं गुप्तं मर्यादा दशवार्षिकी ॥ २ ॥ प्राप्तमदो मधुमासः प्रबला
रुचिप्रयतमोऽपि दूरस्थः । असतीं सनिहितेयं संहृतशीला सखी नियतम् ॥ ३ ॥

अधिकरणगोपनम् ।

या कटाक्षच्छटापातैः पवित्रयति मानवम् । एकान्ते रोपितप्रीतिरस्ति सा कमलालया ॥ १ ॥
विषयमानता सिद्धा सर्वस्यैव निरुष्मणः । यथात्र भस्म पद्मं च निर्वाणं हन्त्ययं जनः ॥ २ ॥

सम्बोधनपदगोपनम् ।

कमले कमले नित्यं मधूनि पिबतस्तव । भविष्यति न सदेहः कष्टं दोषकरोदये ॥ १ ॥ सर्वज्ञेन
त्वया किञ्चिन्नास्त्यविज्ञातमीदृशम् । मिथ्यावचस्तथा च त्वमसमर्थं वेत्ति न कश्चित् ॥ २ ॥ पिबतस्ते

१ पान्थस्त्रीनिःश्वासैर्मांसलः पुष्ट इवेत्युत्प्रेक्षा । शीकरासारसंवाहि जवनो मास्तो वेगवा-
न्वायुः 'सरः' प्रक्षोभयति । २ दिवसः 'श' सुखं कुर्वन् अयति गच्छति । ३ हे रमणि एहि कौ
पृथिव्यां 'तुक्तं' बालकं धूलिधूसरतनुं दिगम्बरं पश्य । १ दुष्टं वा जलं 'दुर्बारा' तेन 'दुर्बारा'
कलुषितजलेन । २ महच्च तत् अतः शकटे च महानः तेन 'महानसा' महता शकटेन आयातः
आगतः नरको सृष्टुः । १ अम्भोरुहमये इत्यत्र 'अये' इः कामः तस्मै २ प्रशस्त्यायुक्तमार्गस्य
इत्यत्र 'प्रशस्त्यै' कल्याणाय उक्तमार्गस्य । १ 'अलिनः' भ्रमरात् । २ 'सरसीतः'
सरोवरात् कं जलम् । १ उज्जिद्रमुकुला 'एः' इति भिन्ने पदे क्रियेते । इः कामस्त-
स्य एः । २ भा कान्तिः 'तुः' नरस्य । ३ 'मासः' चन्द्रस्य अदो मधु मध्यं प्राप्तम् ।
१ 'ए' कृष्णे 'कान्ते' भर्तृणि । २ विषयमानता इत्यत्र 'विषदि' कष्टे निर्गतः
लक्ष्मा द्रव्यरूपो यस्मात्तस्य निरुष्मणः । अमानता आदराभावाः । शान्तमूष्मरहितमित्यर्थः ।
१ कमले इत्यत्र 'कम् अले' इति पदच्छेदः । हे 'अले' कं सुखं यथा स्वान्तथा पिबतस्तव ।
२ सर्वं जानातीति सर्वज्ञस्तस्य इतः स्वामी तत्संबोधनं हे सर्वज्ञेन पण्डितश्रेष्ठ ।-

शरावेण वारि कङ्कारशीतलम् । केनेमौ दुर्विदग्धेन हृदये संनिरोपितौ ॥ ३ ॥ वटवृक्षो महानेव
मार्गमावृष्य तिष्ठति । तावत्त्वया न गन्तव्यं यावन्नान्यत्र गच्छति ॥ ४ ॥

कर्तृक्रियापदयोगोपनम् ।

धनघनाघनकान्तिघनोऽघनुहनुजपुङ्गमिनाभिजगुर्विगः । सकमलोऽपिनर्द्धसमां क्रियामिह विलोक-
यितुं च सकर्तृकाम् ॥ १ ॥

कर्तृकर्मक्रियापदगोपनम् ।

भवानिशङ्करोमेशं प्रति पूजापरायणः । कर्तृकर्मक्रियागुप्तं यो जानति स पण्डितः ॥ १ ॥ वीरम-
त्यद्भुतं लोके किमहं वच्यतः परम् । कर्तृकर्मक्रियागुप्तं मर्यादा ब्रह्मणो वयः ॥ २ ॥

संहितागोपनम् ।

न मया गोरसामिज्ञं चेतः कस्मात्प्रकुप्यसि । अस्थानरुदितैरेतैरलमालोहितेक्षणे ॥ १ ॥

समासगोपनम् ।

विषादी भैक्ष्यमश्नाति सदारोगं न मुञ्चति । रुष्टेनापि त्वया वीर शम्भुनारिः समः कृतः ॥ १ ॥
नित्यमाराधिता देवैः कंसस्य द्विषतस्तनुः । मण्डलाग्रे गदाशङ्खं चक्रं जयति विभ्रती ॥ २ ॥

लिङ्गगोपनम् ।

नितान्तस्वच्छहृदयं सखि प्रेयान्समागतः । त्वां चिराद्दर्शनप्रीत्या यः समालिङ्ग्य रंस्यते ॥ १ ॥
कलिकालमियं यावदगस्त्यस्य मुनेरपि । मानसं खण्डयत्यत्र शशिखण्डानुकारिणी ॥ २ ॥

सुवचनगोपनम् ।

प्रमोद जनयत्येष सदारा गृहमेधिनः । यदि धर्मश्च कामश्च भवेतां संगताविमौ ॥ १ ॥

तिङ्वचनगोपनम् ।

कस्मात्त्वं दुर्बलासीति सख्यस्तां परिपृच्छति । त्वयि सनिहिते तामु दद्यात्कथय सौत्तरम् ॥ १ ॥

-३ हे 'दण' मृग कङ्कारशीतलं वारि उदकं पिबतः ते हृदये केन दुर्विदग्धेन इमौ शरी-
बाणौ संनिरोपितौ इत्यन्वयः । ४ वयोरैक्यात् हे 'बटो' ब्रह्मण । ऋक्षः भरलूकः । आवृष्य
रुद्धा । १ घनः सान्द्रः स चासौ घनः पर्जन्यश्च तस्य कान्तिस्तद्वत् घनः सुन्दरः घनव-
त्सुन्दर इत्यर्थः । तथा अधनुत् अधहन्ता इनः सूर्यः अग्निश्चन्द्रः तावेव गावौ नेत्रयुगे यस्य सः ।
तथा चिना गरुडेन गच्छति 'विगः' कमलया लक्ष्म्या सह वर्तते इति । अतः विष्णुः रामाव-
तारे कृष्णावतारे च दनुजपुञ्जं दैत्यनिचयम् 'अपिनद्' चूर्णितवान् । अत्र श्लोके सकर्मकां कर्त्रां
सह वर्तमानां क्रियां क्रियापदं विलोकयितुम्, अर्थसमाम् अर्धवर्षं ददामीति श्लोककर्ता प्रतिज्ञां
करोति । १ हे 'कर' 'उमेश' प्रति अनिशं पूजापरायणो 'भव' । २ (?) न निषेधः मे भ्रम
आगोरसामिज्ञमिति पदच्छेदः । मे चेतः आगोरसामिज्ञम् । अपराधरसामिज्ञं नेत्यर्थः । १
विषादी खिन्नः । पक्षे विषं कालकूटमतीति सः विषादी । तत्पुरुषसमासः । सदा सर्वदा रोगं
व्याधिं न मुञ्चति । पक्षे वारैः सह वर्तमानः सदाराः सखीकः अगं शैलं न मुञ्चति । तत्पुरुष-
समासः । २ नित्यं देवैः आराधिता, पक्षे नित्यं मा लक्ष्मीर्वस्यां सा नित्यमा देवैः राधिता ।
बहुव्रीहिसमासः । १ अर्थं नितान्तमतिशयेन स्वच्छं निर्मलं इत् हृदयं यस्य सः नितान्तस्व-
च्छहृत् प्रेयान् समागतः पुलिङ्गनिर्देशः । २ इयम्, अगस्त्यस्य वृक्षस्य कलिका अलमत्यन्तं
मुनेर्मनः खण्डयति । श्लीलिङ्गनिर्देशः । १ सदाराः, इत्यत्र 'राः' इति प्रथमैकवचनं सुबन्तम् ।
गृहमेधिनः, इति षष्ठी । १ अतिशयेन पृच्छन्तीति परिपृच्छति । इति यद्बहुगन्ते अन्ति परतो
रूपमस्ति । इदमेव रूपमेकवचनं ज्ञायते नतु बहुवचनेनेति तिङ्वचनगोपनम् ।

मात्रवैपरीत्यनिदर्शनम् ।

+ महाशयमतिस्वच्छं नीरं संतापशान्तये । खलवासादतिश्रान्ताः समाश्रयत हे जनाः ॥ १ ॥ तुषार-
धवलः स्फूर्जन्महामणिधरोऽनघ । नागराजो जयत्येकः पृथिवीवरणक्षमः ॥ २ ॥

बिन्दुवैपरीत्यनिदर्शनम् ।

सुश्यामा चन्दनवती कान्ता तिलकभूषिता । कस्यैषानङ्गभूः प्रीतिं मुञ्जस्य करोति न ॥ १ ॥
यथा सत्प्रसवः स्निग्धः सन्मार्गविहितस्थितिः । तथा सर्वाश्रयः सत्यमयं मे वकुलद्रुमः ॥ २ ॥

विसर्गवैपरीत्यनिदर्शनम् ।

महीरुहो विहङ्गानामेते ह्यैः कलापिनाम् । विसर्तैः स्वागतानीव नीरवाहाय कुर्वते ॥ १ ॥
अगस्त्यस्य मुनेः शापाङ्गहास्यन्दनमास्थितः । महासुः खात्परिग्रहो नहुषः सर्पतां गतः ॥ २ ॥

अक्षरवैपरीत्यनिदर्शनम् ।

महानपि सुधीरोऽपि बहुरत्नयुतोऽपि सन् । विरसः कुपरीवारो नदीनः केन सेव्यते ॥ १ ॥ सुशीलः
स्वर्णगौराङ्गः पूर्णचन्द्रनिमाननः । सुगतः कस्य न प्रीतिं तनोति हृदि संस्थितः ॥ २ ॥

स्थानवैपरीत्यनिदर्शनम् ।

तनोतु ते यस्य फणीं गरुत्मान्पाणौ मुरारिर्दयिता च शय्या । नाभौ स्फुरन्मद्रमशुभ्रदेहः पद्मा
गतिश्चक्रमसौ विधाता ॥ १ ॥ हरः क्षयी तापकरः सुदेशः शान्तो हरिर्गोत्ररिपुर्विवस्वान् । चन्द्रो
द्विजिह्वाश्रित इत्युपेक्ष्य लक्ष्म्या वृतः पातु विधिर्जगन्ति ॥ २ ॥

+ १ एकस्मिन्नर्थे 'नीरं' जलम् । द्वितीयेऽर्थे नीरशब्दस्य ईकारस्थाने अकारः क्रियते । तदा
'नरं' पुरुषम्, इत्यवशिष्यते । २ एकस्मिन्नर्थे 'नागराजः' शेषः । द्वितीयेऽर्थे नागराज इत्यस्य
आकारस्थाने अकारः क्रियते तदा नगराजः हिमाचलः इति स्यात् । १ एकस्मिन्नर्थे 'अन-
ङ्गभूः' कामस्य स्थानम्, ईदृशी स्त्री । द्वितीयेऽर्थे अनुस्वारो लुप्यते तदा 'नगभूः' पर्वतस्य भूमिः
इत्यवशिष्यते । २ एकस्मिन्नर्थे 'अयं मे' मम 'वकुलद्रुमः' वनयोरैक्यात् । द्वितीयेऽर्थे, अनुस्वार-
त्यागेन 'अयमेव कुलद्रुमः' इति स्थितम् । अयं पुमान् कुले द्रुम इव । द्रुमो वृक्षः । १ एक-
स्मिन्नर्थे ह्यैः मनोहरैः विरुतैः शब्दैः द्वितीयेऽर्थे विसर्गलोपे कृते 'ह्यैकलापिनाम्' इति
जातम् । ह्यं सुन्दरम्, एकम्, अद्वितीयं लपन्ति वदन्ति ते ह्यैकलापिनस्तेषां विहङ्गानाम् ।
२ एकस्मिन्नर्थे 'महासुः' महान्तोऽसवः प्राणा यस्य सः । 'खात्' आकांशात् । द्वितीयेऽर्थे विसर्ग-
लोपे 'महासुखात्' महच्च तत्सुखं चेति तस्मात् राज्यात् । १ एकस्मिन्नर्थे नदीनाम्, इनः
स्वामी । नदीनः समुद्रः । द्वितीयेऽर्थे नदीनः, इत्यस्मात् नकारं सस्वरं लुप्यते तदा 'दीनः'
इति तिष्ठति । दीनशब्देन कृपणधनी पुमान् बुध्यते । २ एकस्मिन्नर्थे 'सुगतो' बुद्धः जिनः ।
द्वितीयेऽर्थे सुगत इत्यस्मात् गकारः सस्वरो लुप्यते तदा 'सुत' इति स्यात् । सुतः पुत्रः ।
१-२ एतादृशानां श्लोकानां मध्ये अर्थयोजनिकायां कृतायां सत्पां योजनिका स्थानान्तरे
धृतास्ति । यो यस्य शब्दस्य अन्वयत्वेन लगति स शब्दस्वतन्त्रार्थे धृतो नास्तीति बोध्यम् ।

१ यत्र मन्त्रे मात्राबिन्दुविसर्गाणां च्युतकेषु कृतेषु सत्सु द्वितीयोऽर्थः प्रकटो जायते तन्मा-
त्राच्युतकादिकम् । च्युतकशब्देन कुत्रचित्स्थाने नाशः, कुत्रचित्त्रिनिमयः । २ कर्तृकर्मक्रिया-
पदानां स्थानान्तरे धृतत्वात्, अन्वयो दुर्कभो यस्य वृत्तस्य तस्त्वनवैपरीत्यम् ।

व्यञ्जनवैपरीत्यनिर्दर्शनम् ।

* भिक्षवो रुचिरा सर्वे रमाः सर्वजनप्रियाः । क्षमायामभिसंपन्ना दृश्यन्ते मगधे परम् ॥ १ ॥ सुस्य-
शीलदयोपेतो दाता सुचिरमत्सरः । जिनः सर्वात्मना सेव्यः पदमुच्चैरभीप्सता ॥ २ ॥

द्युतदत्ताक्षरनिर्दर्शनम् ।

सदागतिहयोच्छ्रायस्तमसो वक्ष्यतां गतः । अस्तमेव्यति दीपोऽयं विधुरेकः शिवे स्थितः ॥ १ ॥
पूर्णचन्द्रमुखी रम्या कामिनी निर्मलाम्बरा । तनोति कस्य न स्वान्तमेकान्तमदनातुरम् ॥ २ ॥ कूजन्ति
कोकिलाः साले यौवने फलमम्बुजम् । किं करोतु कुरङ्गाक्षी वदनेन निपीडिता ॥ ३ ॥

अन्तरालापाः ।

+ कस्तूरी जायते कस्मात्को हन्ति करिणां कुलम् । किं कुर्यात्कातरो युद्धे मृगात्सिंहः पलायनम्
॥ १ ॥ कः खे चरति का रम्या का जप्या किं विभूषणम् । को वन्द्यः कीदृशी लङ्का वीरमर्कट-
कम्पिता ॥ २ ॥ सीमन्तिनीषु का शान्ता राजा कोऽभूदुणोत्तमः । विद्वद्भिः का सदा वन्द्या अत्रै-
वोक्तं न बुध्यते ॥ ३ ॥ युधिष्ठिरः कस्य पुत्रो गङ्गा वहति कीदृशी । हंसस्य शोभा का वास्ति धर्मस्य
स्वरिता गतिः ॥ ४ ॥ भोजनान्ते च किं पेयं जयन्तः कस्य वै सुतः । कथं विष्णुपदं प्रोक्तं तत्र
शक्तस्य दुर्लभम् ॥ ५ ॥ पृथ्वीसन्बोधन कीदृक्कविना परिकीर्तितम् । केनेदं मोहितं विश्वं प्रायः
केनाप्यते यशः ॥ ६ ॥ मन्त्र इपातिस्वच्छं कस्याभ्यन्तरमगाधमतिशिशिरम् । काव्यामृततरसमम्लत्व-
मिव सदा कः कथय सरसः ॥ ७ ॥ वीरे सरसि रिपूणां नियतं का हृदयशायिनी भवति । नमसि
प्रस्थितजलदे का राजति हन्त वद तारा ॥ ८ ॥ अमरहितः कीदृक्षो भवतितरा विकसितः पद्मः ।
ज्योतिषिकः कीदृक्षः प्रायो भुवि पूज्यते लोकैः ॥ ९ ॥ प्रभवः को गङ्गाया नगपतिरतिमुभयशृङ्गधरः ।
के सेव्यन्ते सेवकसाधैरत्यर्थमर्थरतैः ॥ १० ॥ अयमुदितो हिमरश्मिर्वनितावदनस्य कीदृशः सद्गुरुः ।

* १ एकस्मिन्नर्थे 'भिक्षवः' श्वेताम्बराः द्वितीयेऽर्थे भिक्षव इति पदार्थे भकारलोपः क्रियते
तदा । 'इक्षवः' गुडबुक्षाः । २ एकस्मिन्नर्थे 'जिनो' चीतरागः । द्वितीयेऽर्थे जिन इत्यस्माज्ज-
कारो लुप्यते तदा 'इन' इति स्थितम् । इनः स्वामी राजा वा । ३ एकस्मिन्नर्थे 'दीपः'
इति द्वितीयेऽर्थे दीप इत्यत्र पकारं लुप्त्वा तत्स्थाने नकारो दीयते तदा 'दीद' इति । अयं
दीनो विभुश्चन्द्रः एक एव शिवे स्थितः । ४ एकस्मिन्नर्थे 'कामिनी' स्त्री । द्वितीयेऽर्थे 'यामिनी'
रात्रिः । ५ अत्र 'रसाले' इति वक्तव्ये 'साले' इति रश्च्युतः । 'वने' इत्यत्र 'यौवने' इति
यौदत्तः । 'वदनेन' इत्यत्र 'मदनेन' इति मश्च्युतो वो दत्तः ।

+ १ कस्तूरी कस्मात् जायते-मृगात् । करिणां कुलं को हन्ति-सिंहः । कातरो युद्धे किं
कुर्यात्-पलायनम् । इति योजना । २ खे कः चरति-विः पक्षी, रम्या-रमा, जप्या कङ्क,
विभूषणम्-कटकम्, वन्द्य-पिता, लङ्का-वीरमर्कटैर्हनुमदादिभिः कम्पिता नाशितेत्यर्थः ।
३ चरणाद्यन्ताक्षरयोर्मेलनेनोत्तरम् । यथा सीता रामः विद्या । ४-५ चतुर्थपादस्य पदत्रयेण
प्रञ्जनयस्योत्तरम् । ६ 'कविना' हे को हे पृथिव इना कामेन । कविना काव्यकर्त्ता । ७ 'सरसः'
तडागस्य रसेन शृङ्गारादिना सह वर्तमानः । ८ 'तारा' आरा चर्मप्रभेदिनी शृङ्गाणां मनसि
सुखरूपा, तारा-नक्षत्रम् । ९ 'अमरहितः'-अमराणां भृङ्गाणां हितो हितकृत् भ्रमेण मिथ्या-
मत्या रहितः शुद्धज्ञानवान् । १० 'प्रभवः' उत्पत्तिस्थानम्, मद्धान्तः ईश्वरः ।—

१ 'स्फोटयित्वाक्षरं किञ्चिद्वनरन्यस्य दानतः । यत्रापरो भवेदर्थश्च्युतदत्ताक्षरं हितम् ॥' इति ।

नीलादिकोपलम्भः स्फुरति प्रत्यक्षतः कस्य ॥ ११ ॥ गैरिकमनःशिलादिः प्रायेणोत्पद्यते कुतो नगतः ।
यः खलु न चलति पुरुषः स्थानादुक्तः स कीदृक्षः ॥ १२ ॥ कस्य मैत्रौ दुरधिगमः कमले कः कथय
विरचितावासः । कैस्तुष्यति चासुण्डा रिक्वस्ते वद कुतो अष्टाः ॥ १३ ॥ क संजवान कृष्णः का
शीतलवाहिनी गङ्गा । के दारपोषणरताः क बलवन्तं न बाधते शीतम् ॥ १४ ॥ कः कौ के कं कौ
कान् हसति च हसतो हसन्ति हरिणास्याः । अधरः पल्लवमध्वी हंसौ कुन्दस्य कोरकान्दन्ताः ॥ १५ ॥
का शम्भुकान्ता किमु चन्द्रकान्तं कान्तामुखं किं कुस्ते भुजङ्गः । कः श्रीपतिः का विषमा समस्य
गौरीमुख चुम्बति वासुदेवः ॥ १६ ॥ का लोकमाता किमु देहमुख्यं रतेः किमादौ कुस्ते मनुष्यः ।
को दैत्यहन्ता वद वै क्रमेण गौरीमुखं चुम्बति वासुदेवः ॥ १७ ॥ का शैलपुत्री किमु नेत्ररम्य
शुक्रार्कः किं कुस्ते फलानि । मोक्षस्य दाता स्मरणेन को वा गौरीमुख चुम्बति वासुदेवः ॥ १८ ॥
के भूषयन्ति स्तनमण्डलानि कीदृश्या चन्द्रमसः कुतः श्रीः । किमाह सीता दशकण्ठीता हारामहादे-
वरतातमातः ॥ १९ ॥ रवेः कवेः किं समरस्य सार कृषेर्मयं किं किमुशन्ति शृङ्गाः । खलाद्भयं
विष्णुपदं च केषां भागीरथीतीरसमाश्रितानाम् ॥ २० ॥ व्रजन्ति पद्मानि कदा विकासं प्रिया
गते मर्तरे किं करोति । रात्रौ च नित्यं विरहाकुला का सूर्योदये रोदिति चक्रवाकी ॥ २१ ॥
सन्तश्च लुब्धाश्च महर्षिसङ्घा विप्राः कृषिष्ठाः खलु माननीयाः । किं किं समिच्छन्ति तथैव सर्वे नेच्छन्ति
किं माधवदाघयानम् ॥ २२ ॥ का पाण्डुपत्नी गृहभूषणं किं को रामशत्रुः किमगस्त्यजन्म । कः
सूर्यपुत्रो विपरीतपृच्छा कुन्तीसुतोरावणकुम्भकर्णीः ॥ २३ ॥ करोति शोभामलके स्त्रियाः को
दृष्ट्या न कान्ता विधिना च कोक्ता । अङ्गे तु कस्मिन्दहनः पुरारेः सिन्दूरबिन्दुर्विषवाललाटे ॥ २४ ॥
किं भूषणं सुन्दरसुन्दरीणां किं दूषणं पान्थजनस्य जित्यम् । कस्मिन्विधात्रा लिखितं जनानां सिन्दूर-
बिन्दुर्विषवाललाटे ॥ २५ ॥ कीदृक्षा-गिरिशतनुर्जये च धातुर्विष्णौ का विबुधजरातमस्तुतीया ।
मन्यार्णे सति कथमात्मकोऽस्ति देशः सोमाज्य सकलकला जसातसाह ॥ २६ ॥ विवाहे पुरन्त्रीजनैर्लि-
प्यते का न के मानमायान्ति गर्वोन्नता का । घने धारिणौ रामतः कम्पते का हरिद्रा दरिद्राः सारिद्राव-
णश्रीः ॥ २७ ॥ कस्मिन्वसन्ति वद मीनगणा विकल्पं किं बापद वदति किं कुस्ते विवस्थान् ।

—११ 'सदृशं' समान इव दृश्यतेऽसौ तुल्य इत्यर्थः । दृशा नेत्रेण सह वर्तमानः सदृक्
तस्य सनेत्रस्य मनुष्यस्य । १२ 'नगतः' नगात्पर्वतात् नगतः स न जगामेत्यर्थः । १३ 'कस्य-'
कं जलं तस्य 'क'अङ्गा 'कैः' 'मस्त्वकैः' 'कुतः' पृथग्याः सकाशात् । पृथग्यधिकारात्पतिता
इत्यर्थः । १४ कृष्णः कं संजवान-कंसम् । शीतलवाहिनी गङ्गा का-काशीतलवाहिनी । दारपो-
षणरताः के-केदारपोषणरताः । शीतं बलवन्तं कं न बाधते-कम्बलवन्तम् । १५ हरिणास्याः
कः कं हसति-अधरः पल्लवम् । कौ कौ हसतः-अङ्ग्री हंसौ । के कान् हसन्ति-दन्ताः । कुन्दस्य
कोरकान् । १६-१७-१८, गौरी मुखम् चुम्बति वासुदेवः । गौरीमुखं चुम्बति वासुदेवः ।
भुजङ्गो जारः । १९ द्वाराः महादेवरताः । तमातः रात्रिः हा राम, हा देवर, हा तात, हा मातः ।
२० भा कान्तिः । गीः वाणीः । रयी योद्धा । ईतिः अनावृष्ट्यादिः । शृङ्गा रवं उशन्ति वाञ्छन्ति ।
आश्रितानाम् । भागीरथीतीरसमाश्रितानाम् । २१ सूर्योदये रोदिति चक्रवाकी । २२ मानम् । धनम् ।
वनम् । दानम् । घनम् । यानम् । माधवदाघयानं माधवे वैशाखे दावः । उम्भा तस्मिन् यानं गमनं
नेच्छन्ति २३, २४, २५ चतुर्थपादस्थपदैः प्रश्नस्योत्तरम् । २६, २७ चतुर्थपादस्थचतुर्भिः पदैः
क्रमेण चत्वारि, उत्तराणि ।—

विद्युलतावलयवान्पथिकाङ्गनानामुदेजको भवति कः खलु वारिवाहः ॥ २८ ॥ शब्दः प्रभूत इति प्रचुराभिधायी कीदृग्मवेददत्त शब्दविदो विचिन्त्य । कीदृग्बृहस्पतिमते विहिताभियोगः प्रायः पुमान्भवति नास्तिकवर्गमध्यः ॥ २९ ॥ कः प्रार्थयते मदनविह्वलया युवत्या माति वष पुण्ड्रकमुपैति कथं बतायुः । कानादरो भवति केन च रज्यतेऽब्जं बाह्यास्ति किं फलमुदाहर नालिकेरम् ॥ ३० ॥ क वसति लघु जन्तुः किं निदानं हि वान्तेर्दृष्टिर्दृष्टि वद पशुं कं लम्बकण्ठं वदन्ति । प्रसवसमयदुःखं वन्ति का कामिनीनां तिलतुषपुटकोणे मक्षिकोष्टं प्रसूता ॥ ३१ ॥ को निर्दग्धस्त्रिपुररिपुणा कश्च कर्णस्य हन्ता नद्याः कूलं विधटयति कः कः परस्त्रीरतश्च । कः संनद्धो भवति समरे भूषणं किं कुचानां किं दुःसङ्गाद्भवति महतां मानपूजापहारः ॥ ३२ ॥ कः कान्तारमगात्पितुर्वचनतः संस्थिष्य कण्ठस्थलीं कामी किं कुरुते च गृध्रहठतश्चिन्नं प्रकूढं च किम् । का रक्षःकुलकालरात्रिरभवच्चन्द्रातप द्वेष्टि को रामश्चुम्बति रावणस्य वदनं सीतावियोगातुरः ॥ ३३ ॥ कीदृग्मत्तमतङ्गजः कममिनत्पादेन नन्दात्मजः शब्दं कुत्र हि जायते युवतयः कस्मिन्मतिव्याकुलाः । विक्रेतुं दधि गोकुलात्प्रचलिता कृष्णेन मार्गे धृता गोपी काचन तं किमाह करुणं दानी अनोखे भये ॥ ३४ ॥ किं कुर्वन्त्युपसि द्विजाः प्रतिदिनं के माननीयाः प्रभोः का वा साहसिकी निशासु सततं बौः कीदृशी वर्तते । कुत्रास्ते मधु नालिकेरजफले कैः स्यात्पिपासाशमः सन्ध्यावन्दनमाचरन्ति विबुधा नारीभगान्तर्जलैः ॥ ३५ ॥ लङ्गभूपनिशाचरो रघुपतिं युद्धे कथं दृष्टवान्दीनं पाति पितेव यः पशुपतिः कस्तस्य बाहः प्रियः । केनापूर्वफलं नरैः सुकृतिभिः कस्मिन्स्थले भुज्यते जारा ये भुवि तान्प्रशास्ति कतमो हेषामिहैवोत्तरम् ॥ ३६ ॥ कुत्रोदैत्युदयाचलस्य तैरणी रम्या गतिः कस्य खे कान्त्या भान्ति च किं करोति गणको यष्टिं विधृत्यैति कः । कस्मिन्नाप्रति जन्तवो न च कदा सूते च का कः प्रियः शृङ्गाग्रे तुरगस्य मानि गणयत्यन्वोऽहि वन्ध्यासुतः ॥ ३७ ॥ अन्यस्त्रीस्पृहयालवो जगति के पद्मधामगम्या च का को घातुर्दशने समस्तमनुजैः का प्रार्थयतेऽहर्निशम् । दृष्ट्वाकां यवनेश्वरो निजपुरे पद्माननां कामिनीं मित्रं ग्राह किमादरेण सहसा यारानदीदंशमा ॥ ३८ ॥ कस्मिन्शेते मुरारिः क न खलु वसतिर्वयसी को निषेधः । स्त्रीणां रागस्तु कस्मिन्क तु खलु सितिर्मा शौरिसबोधनं किम् । संबुद्धिः काऽहिमांशोर्विधिहरवयसां

—२८ 'वारिवाहः' वारि जले । वा विकल्पार्थे । अहः दिनम् वारिवाहोमेधः । २९ नास्तिकवर्गमध्यः न विद्यते कवर्गो गकारो मध्ये यस्य सः । प्रभूतशब्दः प्रभूतः प्रचुरवाची । नास्तिकानाम्, अपुनर्जन्मवादिनां वर्गः समूहस्तस्य मध्येऽन्तर्वर्ती । ३० 'नालिकेरम्' ना पुरुषः । अलिके भाले । अरं शीघ्रम् । पुनः प्रतिलोमम् । रङ्गे क्षुब्धे । अलिना भ्रमरेण । बाह्येऽस्थि यस्य एवंविधं नालिकेरम् । ३१ चतुर्थपादस्थपदचतुष्टयेन प्रश्नचतुष्टयस्योत्तरम् । ३२ मारः मदनः । नरः । पूरः । जारः । परः । हारः । मानपूजापहारः मानपूजयोरपहारो नाशः । ३३ चतुर्थपादस्थपदैरनुक्रमेण, उत्तराणि । ३४ दानी दानमस्यास्तीति । अनः शकटम् । खे आकाशे । भये सति । दानी अनोखे भये, इति यावन्नीभाषया प्रत्युत्तरम् । ३५ चतुर्थपादस्थपदैरनुक्रमेणोत्तराणि । ३६ छद्मा-कालम् । दानं-नदी । केन सुखेन-नाके स्वर्गे । जारा-राजा । ३७ चतुर्थपादस्थपदैरनुक्रमेणोत्तराणि । ३८ यारा जाराः । नदी । दंश । मा लक्ष्मीः । यारानदीदंशमा हे मित्रं यतादृशी, दीपकलिकामया कदापि न दृष्टा इत्यर्थकं यावन्नीभाषया प्रत्युत्तरम् ।

चापि संबुद्धयः का ब्रूते लुब्धः कथं वा कुरुकुलहननं केन तत्केशवेन ॥ ३९ ॥ गच्छन्ति काजि-
वह्नौ हृतनिजतनवः का भिनत्ति स्वकूलं किं स्याद्योष्यं विकल्पे क्रकचनिमनसैः किं नृसिंहेन भिन्नम् ।
कीदृग्दित्याः प्रसूतिः किमनलशमनं का नृपैः पालनीया को बन्धः कः प्रमार्ष्टि त्रिभुवनकलुषं स्वधु-
नीवारिपूरः ॥ ४० ॥ पुताः संबोधनं किं विदधति करिणां के रूचोऽग्नेर्द्विषत्किं का श्रुत्या ते रिपूणां
नरवरं नरकं कोऽवधीरोचकं किम् । के वा वर्षासु न स्युर्विसमिधं हरिणा किं नखप्रैर्विभिन्नं को वा
मार्गं विसर्पन्विषयति तरुर्नर्मदावारिपूरः ॥ ४१ ॥ किं तृष्णाकारि कीदृमथचरणमहो रौतिं कः
काब्धिकाब्धिः कोऽपस्मारी भुजङ्गे किमु कलिशमनं त्वार्यसंबोधनं किम् । का सुन्दर्यामपीन्दुः कथम-
चलभृतः का च संबुद्धिरग्नेर्वीजं किं कौवनीजारमणमतिहरा हेमसारङ्गलीला ॥ ४२ ॥ ताराविष्णुर-
णत्विद्वखगद्दयरमास्कन्दसंबुद्धयः क क स्याद्वातुग्रयं लुग्विकरणपठितं कुत्र तत्त्वावबोधः । चत्वारस्त-
द्धिताः स्युः क तु खलु विगतैकैकवर्णस्वरूपाः किं सूत्रं पाणिनीयं विकसति न सहस्रोक्तिमिर्मास्वऽरेपि
॥ ४३ ॥ गाण्डीवषास्त्रिभुवने कतमः श्रुता का सञ्ज्ञा स्वरस्य गच्छन्ध्वजकामिनीका । मुग्धा कुरङ्ग-
नयना सुरतस्पृहालु कान्तं गिरा मधुरया किमु वक्ति नाजी ॥ ४४ ॥ यो यादवेन्दुमगिनी-
दयितः प्रसिद्धो गोपाङ्गनाऽम्बरविहण्टकमाह्वय त्वम् । को माति भूमिवलये विभवस्य भोक्ता
रोमाणि मित्रं वद कोऽत्र लुनाति नायी ॥ ४५ ॥ आदाने विमृशन्ति धातुमिह कं
धातुर्गतौ खेन कः सम्बुद्धिं वद वेषसः शितिं जनिस्थाने किमादिश्यते । दाने धातुमुशन्ति
कं सति शरत्काले नदी कीदृशी दृष्ट्वा नव्यवधू शुभा वदति किं लाडी मजादार या
॥ ४६ ॥ स्यात्किं कच्छतटीषु का पितृहिता धातुः प्रदानेऽस्ति कस्त्वं गायन्ति रघोः सुतं सुमतयः
कः सिन्धुकन्यापतिः । तातस्ते क यतोऽधुना वद बटो जानासि सत्यं वदेत्युक्तः पृच्छककर्मको
वदति किं वेत्तो गया राजमः ॥ ४७ ॥ धातुः को गतिगन्धयोः स्फुरति मोः कीदृग्विकल्पेऽप्ययं वायुः

--३९ के उदके । शवे मेते । न । मवे । शके । धवनविशेषे । केशव । इन । क । ईश । वे । न ।
केशवेना ॥ ४० स्वः स्वर्गे । धुनी नदी । वा । रिपूरः रिपोर्द्विरण्यकशिपोरुः स्थलम् । स्वधुनी स्वः
स्वर्गं धूनयति कम्पयतीति तादृशी । वारि उदकम् । पूः पुरी । अः विष्णुः । स्वधुनीवारिपूरः
४१ नः । मदाः । वारि । पूः नगरी । अः विष्णुः । नर्म क्रीडानर्म । दावाः दावानलाः । रिपूरः हि-
रण्यकशिपोरुः स्थलम् । नर्मदावारिपूरः । ४२ हेम । सारम् । अराभिः सहितम् । गली प्रयस्त-
कण्डः । इला पृथ्वी । लाली लालावान् । गरं विषम् । याम सान्त्वम् । हे । हेला लीला ।
मली मलवान्, कलङ्गीति यावत् । साग अगैर्वृक्षैः सहितः । रम् । हेमसारङ्गलीला हेमः
सुवर्णस्य सारङ्गो मृगः तस्य लीला । ४३ हे अ । हे अ । अवे । भाः । वे । भाव । इ । भावे । भा
दीप्तौ । 'वा गतिगन्धनयोः' 'इण् गतौ' । भावे । भवत्यापत्यं भाविः, भवत्यापत्यमित्याविः ।
वस्येति विः । अस्येति इः । सश्च रश्च अश्च स्त्राः । तेषामुक्तयः स्त्रोक्तयः ताभिः सह 'भास्वरे-
त्यस्मिन्पदे 'भावे' इत्युत्तरं स्फुरति । 'भास्वरे' इत्यत्र सकार-अकाररैर्फाविना 'भावे' इति पाणि-
निसूत्रमुद्धृत्यतीत्यर्थः । ४४ 'ना' 'अच्' 'ई' । 'नाजी' इति भाषायां निषेधवाचकश्च शब्दः ।
४५ 'ना' (हे) 'अ' 'अयी' (शुभावहविधिविशिष्ट इत्यर्थः) । इति भाषायां नापितस्य 'सञ्ज्ञा' ।
४६ 'ला' 'डी' (हे) 'म' 'जा' 'दा' अरया (वेगरहितेति भावः) । 'लाडी' मजादार 'या'
इति भाषायां 'कान्तेयमतिमुन्दरी' इत्यर्थमाह । ४७ 'वेतः' 'गया' (पितृपिण्डदानतीर्थम्) 'रा'
'जम्' 'अ' 'वे तो गया राजमः' इति भाषायां 'ते तु गता राजद्वारे' इति वाक्यार्थकः ।—

१ शोभाः । २ रमणीयम् । ३ गायति । ४ अवनीजा स्त्रीता तद्रमणो रामः ।

कीदृगर्ध समोह्य पुनः किं हौ परे त्यादटे । सम्बोध्यो विधिरर्भकाः कृतहठा घाटच्छटां वीक्षितुं
किं प्राहुः पितुरेभ्रजं प्रति सखे बाबा चलो घाटमे ॥ ४८ ॥ कम्पी कोऽभिविधौ किमव्ययमिह
कास्ते ब्रवत्वं पुनः स्याद्रूपं प्रथमाद्वितीयवचने किं वेः खमद्याह्य । को धातुर्मतिगन्धयोर्द्विविणिनां
किं याचते मिक्षुकाः प्रश्नानां द्रुतमुत्तराणि वद रे भय्या जलेबी खवा ॥ ४९ ॥

बहिरालापानां निर्देशः ।

पूजायां किं पदं प्रोक्तमस्तनं को विमर्त्युरः । क आयुधतया ख्यातः प्रलम्बासुरत्रिद्विषः ॥ १ ॥
को दुरादवस्य मोहाय का प्रिया सुरविद्विषः । पदं प्रश्रवितर्के किं को दन्तच्छदभूषणम् ॥ २ ॥
पक्षिश्रेष्ठसखीबभ्रूसुरा वाच्याः कथं वद । ज्येष्ठे मासि गताः शोषं कीदृज्योऽल्पजला भुवं ॥ ३ ॥
विश्वम्भराप्रलम्बन्नृवीहिमानुषसंयुगाः । कथं वाच्या भवन्त्येता दिनान्ते विकसन्ति काः ॥ ४ ॥ आनन्द-
वति कोऽत्यर्थं सज्जनानेष भूतले । प्रबोधयति पद्यानि तमांसि च निहन्ति कः ॥ ५ ॥ अटवी
कीदृशी प्रायो दुर्गमा भवति प्रिये । प्रियस्य कीदृशी कान्ता तनोति सुरतोत्सवम् ॥ ६ ॥ कीदृकिं
स्यान्न मत्स्यानां हितं स्वेच्छाविहारिणाम् । गुणैः परेषामत्यर्थं मोदते कीदृशः पुमान् ॥ ७ ॥ अगस्त्येन
पयोराशेः कियत्किं पीतमुज्जितम् । त्वया वैरिकुलं वीर समरे कीदृशं कृतम् ॥ ८ ॥ के स्थिराः के
प्रियाः स्त्रीणां कोऽप्रियो नक्तमाह्वय । नृत्यभूः कीदृशी रम्या नदी कीदृघनागमे ॥ ९ ॥ का कृता
विष्णुना कीदृज्योषितां काः प्रशस्यते । असेव्यः कीदृशः स्वामी को निहन्ता निशोतमः ॥ १० ॥
लक्ष्मणोत्पुत्तरं यत्र प्रशः स्यादत्र कीदृशः । ग्रीष्मे द्विरदवृन्दाय वनाली कीदृशी हिता ॥ ११ ॥

--४८ 'वा' 'वा', 'चलः' 'अघ' 'अटे' (हे) 'म' 'बाबा' इति हे पितामह 'चलो' इति 'चलत'
इत्यस्य 'घाट' इति घाटाख्ये स्थानविशेषे इत्यस्यार्थस्य च वाचकानि पदानि । ४९ 'भयी'
आ । जले । 'वी' (हे) 'ख' 'वा' 'भय्या' 'प्रातः' इत्यस्य जलेबी इति खाद्यविशेषस्य 'खवा'
इति 'खादय' इत्यस्यार्थस्य वाचकानि पदानि ।

१ 'सुनासीरः' सुः पूजायाम् । ना पुरुषः । सीरः । हलम् । २ 'रामानुरागः' । राः धनम् ।
मा लक्ष्मीः । हु इति वितर्कः । रागः आरक्तत्वम् । ३ 'विवरालीनकुलीराः' । विः पक्षी । वरं
श्रेष्ठम् । आली सखी । नकुली नकुली । इरा मदिरा । विवरेषु छिद्रेषु आलीनाः प्रविष्टा
कुलीराः जलचरजीवविशेषा यासु ताः । ४ 'कुवलयवनराजयः' । कुः पृथ्वी (वनयोः
रक्षयात्) बली बलभेदः । यवो धान्यभेदः । नरो मनुष्यः । आलि । सङ्ग्रामः । कुवलयानां कम-
लानां वनानां राजयः पङ्क्तयः । ५ 'मित्रोदयः' मित्राणां सखीनामुदयो वृद्धिः । मित्रस्य सूर्यस्य
उदय उद्गमनम् । ६ 'मदनवती' मदना मदनवृक्षा विद्यन्ते यस्यां सा अतिगहनत्वाद्दुर्गमा ।
मदनः कामो विद्यते यस्याः सा । सयौवना इत्यर्थः । ७ 'विमत्सरः' वयः पक्षिणो विद्यन्ते
यस्मिंस्तत् विमत् ईदृश सरस्तङ्गम् । विगतो मत्सरोऽङ्कारो यस्य सः । ८ 'सक-
लङ्गम्' सकल समस्त के प्रानीय भूमे च । कलङ्गेन लाङ्गनेन सह वर्तमानं कृतम् । ९ 'अगा-
धवारिपूरजनितसरङ्गा' अगाः पर्वताः । धवाः भर्तारः । रिपुः शत्रुः । हे रजनि । तत्तरङ्गा ततो
विस्तीर्णो रङ्गो नतनमण्डपो यस्यां सा । अगाधेन अतलस्पर्शेन वारिपूरेण जनसमूहेन
जनिता उत्पादितास्तरङ्गा लह्यो यस्यां सा । १० 'कुमुदवनवान्धवोदयः' कोः पृथिव्याः
सुव कुमुतः । पृथिव्याः मध्ये प्रीतिः कृतेत्यर्थः । अवेनं रक्षणं विद्यते यस्यासौ भवनवान् रक्षा-
करः धवो भर्ता । नास्ति दया यस्य सः भेदयः दयारहितः । कुमुदानां चन्द्रविक्रासिकमलानां
वनानां बान्धवो भ्राता चन्द्रस्तस्योदयः । ११ 'कासारसहिता' सासारस्य पक्षिणो हिता प्रिया
का इति प्रश्नः । सासारस्य पोषितं लक्ष्मणा कासारेण अखातंसरोवरेण सहिता सहवर्तमाना ।

प्रायः कार्ये न मुह्यति नराः सर्वत्र कीदृशाः । नाथा इति भवेच्छब्दो नौवाची वद कीदृशः ॥ १३ ॥
 कामुकाः स्युः कया नीचाः सर्वः कस्मिन्मोदते । अश्विनः प्राप्य पुण्याह कारिष्यध्वे वसूनि किम्
 ॥ १३ ॥ को दुःखी सर्वकार्येषु किं अश्वर्यस्य वाचकम् । यो यस्माद्विरतो नित्यं ततः किं स कारि-
 व्यति ॥ १४ ॥ वारणन्त्रो मषेलीदृक्प्रीतये भृङ्गसंहतेः । यद्यवश्यं तदास्मै किमकारिष्यमहं धनम्
 ॥ १५ ॥ काले देशे यथायुक्तं नरः कुर्वन्नुपैति काम् । मुक्तवन्तावलस्येतां किमन्नमकारिष्यताम्
 ॥ १६ ॥ हिमानीस्थगिरौ श्यातां कीदृशौ शशिभास्करो । कः पूज्यः कः प्रमाणेभ्यो न प्रमाकृ-
 समतः ॥ १७ ॥ के प्रयीणाः कुतो हीन जीर्णं वासोऽशुमांश्च कः । निराकारिण्यो बाह्यं योगाचारश्च
 कीदृशः ॥ १८ ॥ न क्लृप्ते खलः कस्मै सुसिद्धन्ते किमुच्यते । लादेशानां नवानां च तिङां किं
 नाम कथ्यताम् ॥ १९ ॥ सततं क्लृप्ते कस्मै नीचोऽसुवि किमुत्तमम् । कर्तार्यपि क्वादीनां धारणां किं
 पदं भवेत् ॥ २० ॥ किमव्ययतया ह्यातं कस्य लोपो विधीयते । ब्रूत शब्दविदो ज्ञात्वा समाहारः क उच्यते
 ॥ २१ ॥ कौ विद्यातावहेः शत्रू शोकं वदति किं पदम् । कोऽमीष्टोऽतिदरिद्रस्य सेव्यन्ते के न भिक्षुभिः
 ॥ २२ ॥ किं मुञ्चन्ति पयोवाहाः कीदृशी हरिवह्नमा । पूजायां किं पदं कोऽग्निः कः कृष्णेन हतो रिपुः
 ॥ २३ ॥ वदवल्लभ सर्वत्र साधुर्मवति कीदृशः । गोविन्देनानसि क्षिते नन्दवेक्षमणि क्षामवत् ॥ २४ ॥

—१२ 'खावधानाः' सह अवधानेन समाधिना वर्तत इति । अव्यग्रचिन्ता इत्यर्थः । सौ अथा ना
 स्र इति पदच्छेदः । अस्यार्थ औकारेण सह वर्तमानः सौ । नथा अथा तथा च औकारयोगे धकार-
 हीनो ना इति शब्दः । सकारस्य विसर्गः 'नौः' इति नौवाची भवेदिति योजना । १३ 'दास्या
 महे' । दास्या वेश्या । महे महोत्सवे । दास्यामहे दानं दास्यामः । १४ 'प्रायस्यति' । प्रयासः
 आयासोऽस्यातीति प्रयासी । अति भृशम् । प्रयास्यति तत्स्थानं विमुच्य गमिष्यति ।
 १५ 'समदास्य' समदं मदसहितम् आस्थं मुखं यस्य सः समदास्यः । भ्रमरा हि गजानां
 मदमात्राय हृष्यन्ति । समदास्यः त्वे दानं व्यतरिष्यः । १६ 'अहास्यताम्' । हास्यस्य भावो
 हास्यता । न हास्यता अहास्यता ताम् । युक्तक्रियां कुर्वतो न कश्चिद्व्यसेदित्यर्थः । ओहाक्
 त्यागे । क्रियातिपत्तौ स्यप्, तदन्नं तावत्पक्ष्यतामित्यर्थः । १७ 'अभावः' अग्नौ नास्ति आ
 दीप्तिर्ययोस्तौ कान्तिरहितौ । अः कृष्णः । अभावः प्रमाणशाले अखिद्धः सप्तमः पदार्थः । प्रभा-
 करास्तु अभावरूपं सप्तमं पदार्थं प्रमाणत्वेन न ग्रन्थन्ते । १८ 'विज्ञानवादिनः' । विज्ञा
 विशेषेण जानन्ति ते चतुराः । नवात् नूतनात् । जीर्णं हि वस्त्रं नवात् हीनमूल्य स्यादित्य-
 भिप्रायः । इनः सूर्यः । विज्ञानवादिनः विज्ञानस्य क्षणिकविज्ञानस्य वादो विद्यते येषु ते विज्ञान-
 वादिन इति पदं बौद्धशाले अखिद्धम् । १९ 'परस्मैपदम्' । आत्मव्यतिरिक्तः परः तस्मै परस्मै
 अन्यस्मै न स्तौति । पदं पदसंज्ञं सुसिद्धन्तं पदम् । परस्मैपदं नवानामपि तिङां तिप् तच् क्षि
 इत्यादीनां परस्मैपदसंज्ञा । २० 'आत्मनेपदम्' । आत्मने स्वस्मै । पदं प्रतिष्ठास्थानम् । आत्मनेपदं
 त आताम् इह इत्यादीनि नव वचनानि भवन्ति इति भावः । २१ 'स्वरितः' । स्वरः स्वरव्ययं स्वर्गं
 निपातः । इतः इत्संज्ञकस्य । स्वरितः हुस्वादयस्त्रयः स्वराः प्रत्येकमुदात्तानुदात्तस्वरितसंज्ञाः ।
 समाहारः स्वरितः इति तात्पर्यार्थः । २२ वीहाराः । विश्व विश्व-वी गच्छमग्नौ । हा इति खेदे ।
 राः द्रव्यम् । वीहाराः तीर्थभूमयः । २३ 'कंसासुरः' । क जलम् । सा एत-कृष्णेन सहवर्तमाना
 लक्ष्मीः । सुः पूजायाम् । रः अग्निः । कंसासुरः एतन्नामा दैत्यः । २४ 'दीनरक्षी-क्षीरनदी' दीनान्दुः-
 स्थान् भिक्षाचारादीन् रक्षत इत्येवंशीलो दीनरक्षी दीनपालकः । क्षीरं दुग्धं तस्य नदी क्षीरनदी ।—

'यज्ञादन्विष्य का ग्राह्या लेखकैर्मसिमल्लिका । घनान्वकारे निःशङ्कं मोदते केन बन्धकी ॥ २५ ॥
 किमनन्ततया 'ख्यातं पादेन व्यङ्गमाह्वय । जनानां लोचनानन्दं के तन्वन्ति घनात्यये ॥ २६ ॥
 प्रायेण नीचलोक्तस्य कः करोतीह गर्वताम् । आदौ वर्णद्वयं दत्त्वा ब्रूहि के वनवासिनः
 ॥ २७ ॥ सानुजः काननं गत्वा नैकषेयाल्लघान कः । मध्ये वर्णत्रयं दत्त्वा रावणः कीदृशो
 वद ॥ २८ ॥ धत्ते विद्योगिनीगण्डस्थलपाण्डुफलानि का । वद वर्णौ विधायान्ते सीता
 दृष्टा भवेत्कया ॥ २९ ॥ विष्णोः का बल्लभा देवी लोकत्रितयपावनी । वर्णावधन्तयोर्दत्त्वा
 'कः शब्दस्तुल्यवाचकः ॥ ३० ॥ पुरुषः कीदृशो वेत्ति प्रायेण सकलाः कलाः । मध्यवर्णद्वयं
 त्यक्त्वा ब्रूहि कः स्यात्सुरालयः ॥ ३१ ॥ यजमानेन कः स्वर्गहेतुः सम्यग्विधीयते । विद्याया-
 धन्तयोर्वर्णौ गोत्वं कुत्र स्थितं वद ॥ ३२ ॥ नीचेषु यावनी वाणा का कः स्याच्छ्रुमदो
 जने । शम्भोरावरणं किं कं भजन्ते व्याघयो जनम् ॥ ३३ ॥ कस्मिन्स्वपिति कंसारिः का वृत्तिरधमा
 नृणाम् । किं ब्रूते पितरं बालः किं दृष्ट्वा रमते मनः ॥ ३४ ॥ किमिच्छति नरः कास्यां भूपानां
 को रणे हितः । को बन्धः सर्वदेवानां दीयतामेकमुत्तरम् ॥ ३५ ॥ मागीरथी कथंभूता कामिनी
 प्राह किं प्रियम् । एकमेवोत्तरं देहि शास्त्रलौकिकमाधया ॥ ३६ ॥ बुधः कीदृग्वचो ब्रूते को रोगी
 कश्च नास्ति कः । कीदृक्चन्द्रं नमस्यन्ति किं सूत्रं पाणिनेर्वद ॥ ३७ ॥ राज्ञः संबोधनं किं स्यात्
 सुग्रीवस्य तु का प्रिया । अधनास्तु किमिच्छन्ति रुणैः किं क्रियते वद ॥ ३८ ॥ किमस्ति यमुना-
 नद्या जारार्त्तिकं वक्ति जारिणी । आन्ध्रगीर्वाणमाधयामेकमेवोत्तरं वद ॥ ३९ ॥ का कान्ता
 कालियारतेः पुनरर्थे किमव्ययम् । किं बन्धं सर्वदेवानां फलेषु किमु सुन्दरम् ॥ ४० ॥ केदारे कीदृशो
 मार्गः कुत्र शेते जनार्दनः । छीचिच्छं कुत्र रमते स्वामी किं वक्ति चेटिकाम् ॥ ४१ ॥ कः कुर्याद्बु-
 वनं सर्वं कः समुन्मूलयेद्भुमान् । किं प्रतीके भवेन्मुख्य कः परत्रैति पुण्यताम् ॥ ४२ ॥ घनसमये
 'शिखिषु स्यान्मृत्युं कीदृशु किं घनात्पतति । प्रावृषि कस्य न गमनं मानसगमनाय कीदृशाः हंसाः ॥ ४३ ॥

—२५ 'नालिकेरजा-जारकेलिना' । नालिकेरजाता नालिकेरजा । जारेण उपपत्तिना सह
 केलिः क्रीडा तेन जारकेलिना । २६ 'खञ्जनाः' । खम् आकाशम् आकाशस्य सर्वत्र वर्तमा-
 नत्वाद्गन्तो नास्ति । हे खञ्ज । खञ्जनाः पक्षिविशेषाः । २७ 'शबराः' । राः द्रव्यम् । शबराः
 भिल्लाः । २८ 'राक्षसोत्तमः' । रामः दशरथिः । राक्षसोत्तमः राक्षसानां मध्ये उत्तमः श्रेष्ठः ।
 २९ 'लवलीलया' । लवली लताविशेषः । लवलीलया लवो नाम पुत्रस्तस्य लीला क्रीडा तथा ।
 ३० 'समानः' । मा लक्ष्मीः । समानः तुल्यः । ३१ 'नागरिकः' । नागरिकः नगरनिवासी चतुरो
 वा । नाकः स्वर्गः । ३२ 'यागविधिः' । यागः यजनं तस्य विधिः । गवि गोत्वं वर्तते ।
 ३३ 'अवेलाभोजिनम्' । अवे । लाभः । भोजिनम् । अवेलाभोजिनम् । ३४ 'शेषेसेषावापरक-
 पम्' । शेषे । सेषा । वा । पररूपम् । ३५ 'मृत्युंजयः' । मृत्युम् । जयः । मृत्युंजयः । ३६ 'मला-
 पहा' । मलापहा । 'मला पहा' महाराष्ट्रभाषायां 'मां पश्य' इत्यर्थकमिदम् । ३७ 'अर्थवदधातुर
 प्रत्ययः प्रातिपदिकम्' । अर्थवत् । अधातुः । अप्रत्ययः । प्रातिपदिकम् । ३८ 'देवताराधनम्' ।
 देव । तारा । धनम् । देवताराधनम् । ३९ (?) ४० 'मातुलिङ्गम्' । मा । तु । लिङ्गम् ।
 मातुलिङ्गम् । ४१, ४२ (?) ४३ 'समुत्सुकमनसः' समुत्सु मुदा हर्षेण सहवर्तमानाः समुद-
 तेषु कं पानीयम् । मनसः शकटस्य । समुत्सुकम्, उत्सुकं ठायुक्तं मनो येषां ते समुत्सुकमनसः ।—

‘चादय’ इति यत्र स्यादुत्तरमथ तत्र कीदृशः प्रश्नः । कथय त्वरितं के स्युर्नौकाया वाहनो-
पायाः ॥ ४४ ॥ वदतानुत्तमवचनं ध्वनिरुच्चैरुच्यते स कीदृशः । तव सुद्धरो गुणनिबहौ रिपुनिबहं
किं नु कर्तारः ॥ ४५ ॥ को माद्यति मकरन्दैस्तनयं कमसूत जनकराजसुता । कथय कृषीवल सस्यं
पकं किमचीकरस्वमपि ॥ ४६ ॥ पृच्छति पुरुषः कैऽस्या समभूवन्वज्रकुत्तपक्षतयः । बहुमयदेश
जिगमिषुरेकाकी वार्यते स कथम् ॥ ४७ ॥ को नयति जगदशेषं क्षयमथ विमराबभूव कं विष्णुः । नीचः
कुत्र सगर्वः पाणिनिसूत्र च कीदृक्षम् ॥ ४८ ॥ किं स्याद्विशेष्यनिष्ठ का सख्या वदत पूरणी भवति ।
नीचः केन सगर्वः सूत्रं चन्द्रस्य कीदृक्षम् ॥ ४९ ॥ सुकपरिविन्दः शब्दः सुब्रह्मण्यस्य वाचकः केन ।
स्तनमरनमिता नारी केनोपायेन रक्षयेत्कान्तम् ॥ ५० ॥ कीदृग्गृहं यान्यगृहं गतस्य कात्त्राणमन्मस्तरणे
जनानाम् । भूषा कथं कण्ठ न ते नु पृष्ठे मुक्ताकलापैरिति चोत्तर किम् ॥ ५१ ॥ कीदृग्वनं स्यान्न
‘मयाय’ पृष्ठे यदुत्तर तस्य च कीदृशस्य । बाष्पं भवेदीक्षणजातमन्त्रु कं चाधिषेते गवि कोऽर्चनीयः
॥ ५२ ॥ दधौ हरिः कं शुचि कीदृगग्रं पृच्छत्यकः किं कुरुते सशोकः । श्लोकं विधायापि किमि-
त्युदारः कविर्न तोष समुपैति भूयः ॥ ५३ ॥ लक्ष्मीधरः पृच्छति कीदृशः स्यान्मृगः सपत्नैरपि दुर्नि-
वारः । अकारि किं ब्रूहि नरेण सम्पत्तिपदत्वमारोपयितुं स्वकीयम् ॥ ५४ ॥ कीदृश वद मस्त्यलं मतं
द्वारि कुत्र सति भूषणं भवेत् । ब्रूहि कान्त सुमटः सकासुकः कीदृशो भवति कुत्र विद्विषाम् ॥ ५५ ॥
का प्रियेण रहिता वराङ्गना धाति केन तनयेन नन्दिता । कीदृशेन पुरुषेण पक्षिणां बन्धनं सममि-

—४४ ‘केनिपाताः ।’ अत्र के निपाता इति प्रश्नः प्रथमचारमेव । द्वितीयचारं वृत्तरम् ।
निपाताः के भवन्तीति प्रश्नः । चादयो निपातसंज्ञाः के पानीये निपतन्ति ते केनिपाताः अरि-
त्राणि । ४५ ‘अवमन्तारः ।’ अवमं नीचार्यवाचकम् । तारः अत्युच्चैर्ध्वनिः । अवमन्तारः अस्म-
न्मित्राणि रिपूणामपमानं करिष्यन्ति, इत्यर्थः । ४६ ‘अलीलवम् ।’ अली भ्रमरः । लवं लङ्नामानं
पुत्रम् । अहम्, अलीलवं लेदनमकरवम् । ४७ ‘मानवनगाः’ हे मानव, नगाः पर्वताः,
इन्द्रेण हि पर्वतानां पक्षच्छेदः कृत इति पौराणिकी कथा, मानवन गाः हे अनवन
न विद्यते अनवं रक्षणं यस्य सः अनवनः तत्संबोधनं हे अरक्षित त्वं मा गाः गमनं मा
कुर्याः । ४८ ‘यमोगन्धने’ । यमः कृतान्तः, अगं गोवर्धनम् । धने । यमो गन्धने पाणिनीयव्या-
करणमध्ये इदं सूत्रमस्ति । ४९ ‘विशेषणमेकार्थेन’ । विशेषणम् । एकाशून्यानां सख्यापूरकम्
एकमेव भवति । एकादि अङ्को लिख्यते तदा बिन्दूनां साफल्यं स्यादन्यथा शून्यमेव ।
अर्थेन द्रव्येण । विशेषणमेकार्थेन इदं चन्द्रव्याकरणसूत्रमस्ति । ५० ‘उपरिविहरणेन’ । आद्ये
सुकपरिविन्दशब्दे उ प रि वि इत्येतेषां वर्णानां हरणेन निष्कासनेन स्कन्दः इति शब्दः
सुब्रह्मण्यस्य षडाननस्य वाचको भवति, द्वितीये उपरि विहरणेन इत्यस्य विपरीतरते
नेत्यर्थः । ५१ ‘हाराविनावः’ हारावि । हा इति खेदे । हा इति रावः शब्दो विद्यते यस्मिंस्तत् ।
नावः नौकाः । हे हाराः वो पुष्मान्विता । ५२ ‘अहिस्त्रमहिमः’ अहिस्त्रम् न सन्ति हिस्त्रा
घातुका जीवविशेषा यस्मिंस्तत् । अहिमः न विद्यते हिम् अहिम् तस्य अहिमः सवः
कोऽर्थः, यदा अहिस्त्रशब्दात् हिम् दूरीक्रियते तदा असम् इति तिष्ठेत् । अस्त्रं नेत्रजलम्,
अश्रुपातः । ‘अहि शेषनागम्’ । अः कृष्णः पूज्यः सन् अधिशेते । ५३ ‘अगमकमकरोदिति’ ।
अगं गोवर्धनम् । अकं न विद्यते कं जलं यत्र तत् । हे अक न विद्यते कं सुखं यस्य सः हे
दुःखिन् । रोदिति रोदनं करोति, अगमकमकरोदिति एवं श्लोकम् अगम्यम् अकरोत् इति
विचारयन् तुष्टो न भवति । ५४ ‘समजनितनयः’ हे सम मा लक्ष्मीस्त्वया सह वर्तमान
हे लक्ष्मीधर । जनितनयः कृतो नयो न्यायो येन सः समजनि तनयः । तनयः पुत्रः
समजनि उत्पादितः । ५५ ‘अवारितोरणे’ । अवारि न विद्यते वारि जलं यस्मिंस्तत्,
तोरणे वहिर्द्वारे सति । अवारितोरणे रणे संग्रामे अवारितः न वारयितुं शक्यते सः ।

लभ्यते सदा ॥ ५६ ॥ कीदृशं हृदयहारि कूजितं कः सखा यशसि भूपतेर्मतः । कस्तवास्ति
 विपिने भयाकुलः कीदृशश्च न मवेनिशाकरः ॥ ५७ ॥ कीदृशी निरयभूरनेकधा सैव्यते परमपापक-
 र्मेभिः । प्रेतराक्षसपिशाचसैविता कीदृशी च पितृकाननस्थली ॥ ५८ ॥ ॥ केसरद्रुमतलेषु संस्थितः
 कीदृशो भवति मत्तकुञ्जरः । तत्त्वतः शिवमपेक्ष्य लक्ष्मणैरर्जुनः समिति कीदृशो भवेत् ॥ ५९ ॥
 निर्जितसकलारातिः पृच्छति को नैको मृत्योर्भयमृच्छति । मेघास्ययकृतरुचिराशायाः किं-तिमिरक्षयकारि
 निशायाः ॥ ६० ॥ विहगपतिः कं हतवानहित कीदृग्भवति पुरं जनमहितम् । किं कठिनं विदितं
 वद धीमन्यादः पतिरपि कीदृग्मयकृत् ॥ ६१ ॥ अनुकूलविधायिदैवतो विजयी स्यान्ननु कीदृशो
 नृपः । विरहिण्यपि जानकी वने निवसन्ती मुदमादधौ कुतः ॥ ६२ ॥ कुसुमं पतदेत्य नाकतो वद
 कस्मै स्पृहयन्ति मोगिनः । अधिगम्य रतं वराङ्गना क नु यत्नं कुरुते सुशिक्षिता ॥ ६३ ॥ कवयो
 वद कुत्र कीदृशाः कठिनं किं विदितं समन्ततः । अधुना तव वैरियोषितां हृदि तापः प्रबलो विहाय
 काः ॥ ६४ ॥ वसति कुत्र सरोरुहसन्ततिर्दिनकृतो ननु के तिमिरच्छिदः । पवनमक्षसपत्नरुणो-
 स्तुर्कं पुरुषमाह्वय को जगति प्रियः ॥ ६५ ॥ न भवति मलयस्य कीदृशी भूः क इह कुत्र न
 बिभर्ति कं गता श्रीः । भवदरिनिवहेषु कास्ति नित्य बलमथनेन विपद्रवघायि केषाम् ॥ ६६ ॥ सम-
 यमिह वदन्ति कं निशीथ शमयति कान्धव वारिवाहवन्दम् । वितरति जगतां मनःसु कीदृहमुदमतिमान्-
 मयं महातड्गमः ॥ ६७ ॥ किमकरवमहं हरिर्महीध्रं स्वभुजवलेन गवां हितं विविक्षुः । प्रियतमवद-
 नेन पीयते कः परिणतबिम्बफलोपमः प्रियायाः ॥ ६८ ॥ परिहरति मयात्तवाहितः किं कमथ क-
 दापि न विन्दतीह मीतः । कथय किमकरोरिमां धरित्रीं नृपतिगुणैर्नृपते स्वयं त्वमेकः ॥ ६९ ॥

—५६ 'शकुन्तलाभरतेन' । शकुन्तला नाम्नी ऋषेः पुत्री भरतनाम्ना पुत्रेण नन्दिता इत्यर्थः ।
 शकुन्तलानां पक्षिणां लांभोऽर्जनं तत्र रत आसक्तस्तेन । व्याधेनेत्यर्थः ॥ ५७ 'कलङ्कविरहितः' । कलङ्क
 मधुरःशब्दः । कविः काव्यादिकृत् । अहितः शत्रुः । कलङ्केन मृगरूपाभिज्ञानेन विरहितः, न स्याद्
 इति भावार्थः । ५८ 'नरकेपालरचिता' । नरकाणां पालाः नारकजीवरक्षका यमभट्टास्तै रचिता
 उपस्कृता । नराणां कृपालानि कर्पराणि तैः कृत्वा रचिता । शमशानभूमिस्तु मनुष्याणां
 मुण्डैः खदिता भवति । ५९ 'दानवकुलधमरहितः' । दानेन मदेन वकुलानां वृक्षाणां
 धमेरम्यः सकाशात् हितः हितकृदित्यर्थः दानवानां दैत्यानां कुले यो धमो दानवा धमी
 युध्यन्तीति मिथ्याज्ञानं तेन रहितः । ६० 'विधुतारातेजः' । हे विधुताराते विधुताः क-
 म्पिताः अरातयः शत्रवो येन स तत्संबोधनम् । अजः ब्रह्मा । विधुश्चन्द्रः-सारा नक्षत्राणि तासां
 तेजः प्रकाशः । ६१ 'अहिमकरमयः' । अहिं सपैम् । अकरं नास्ति करो राजदण्डो यस्मिंस्त्वत् ।
 अयः लोहम् । अहयः सर्पाः मकराः मत्स्यविशेषास्तन्मयः । ६२ 'कुशलवर्धितः' । कुशलैः शुभ-
 सूचकशकुनैर्वर्धितो वर्धापितः कुशश्च लवश्च कुशलवौ नामानौ पुत्रौ तयोर्बुद्धिः संपन्नतः ।
 ६३ 'सुरतरवे' । सुरतरवे कल्पवृक्षाय वाञ्छन्ति । सुरतस्य संबोधनस्य रवः शब्दस्तस्मिन् ।
 ६४ 'गिरिसारमुखाः' । गिरि वाण्यां सारं प्रधानं स्फुटोच्चारणवन्मुखं वदन् येषां ते ।
 गिरिसारं लोहम् । उखाः स्थालीः । ६५ 'केकिरणोत्कराः' । के पानीये । किरणानाम्
 उत्कराः समूहाः । हे केकिरणोत्क केका विद्यते येषां ते केकिनः तेषां मयूराणां रणे शब्दे
 उत्क उत्सुकः तत्संबोधनम् । राः द्रव्यम् । ६६ 'विपन्नगानाम्' । विगताः पन्नगाः सर्पा
 यस्याः सा विपन्नगा न, किन्तु पन्नगसहितैव ना पुमान् अं कृष्णम् । विपत्संपत्त्यभावः
 दरिद्रता । नगानां पर्वतानाम् । ६७ 'अरविदवान्' । अरवि नास्ति रविः सूर्यो यस्मिन्तः
 अरविस्तम् । दवान्दवानलान् । अरविन्दवान् अरविन्दानि कमलानि विद्यन्ते यस्मिन्तः ओष्ठः ।
 ६८ अधरः । हे कृष्ण त्वं गोवर्धनपर्वतम् अधरः हस्ते धृतवान् । अधरः ओष्ठः । ६९ 'समरं
 जयम्' । समरं संग्रामम् । जयं जयवादम् । अहं समरंजयं रागिणीं पृथ्वीमकरवम् ।

पृच्छति शिरसिहो मधुमथनं मधुमथनस्तं शिरसिरुहं च । कः खलु चपलतया भुवि विदितः का
ननु यानतया गवि गदिताः ॥ ७० ॥ कीदृक्तोय दुस्तर स्यात्तितीर्थैः का पूज्यास्मिन् खङ्गमामन्त्रयस्व ।
दृष्ट्वा धूमं दूरतो मानविज्ञः किं कर्तासि प्रातरेवाश्रयाशम् ॥ ७१ ॥ कीदृक्प्रातर्दीपवर्तैः शिखा स्यादुष्टं
पृच्छत्यामजन्ते मृगाः किम् । देवामात्ये किं गते प्रायशोऽस्मिह्लोकः कुर्यान्नो विवाहं विविक्तः ॥ ७२ ॥
कीदृक्सेना भवति रणे दुर्वोरा वीरः कस्मै स्पृहयति लक्ष्मीमिच्छन् । का संवृद्धिर्भवति भुवः संग्रामे
किं कुर्वीध्वं सुमटजना आतुव्यान् ॥ ७३ ॥ कंसारातेर्वद गमनं केन स्यात्कस्मिन्दिष्टि लमते स्वप्नेच्छुः ।
कं सर्वेषां शुभकरमूचुर्वीराः किं कुर्यात्स्वं सुजन सत्तोक लोकम् ॥ ७४ ॥ कीदृक्शः सकलजनो
मवेत्सुराज्ञः कः कालो विदित इहान्वकारहेतुः । कः प्रेयान्कुमुदवनस्य को निहन्ति आतुव्यं वद
शिरसा जितस्त्वय कः ॥ ७५ ॥ संग्रामे स्फुरदसिना हतास्त्वया के दुःखं के वत निरये नरस्य कुर्युः ।
कस्मिन्नुद्भवति कदापि नैव लोम ज्ञाताः के जगति महालघुत्वमाजः ॥ ७६ ॥ कीदृक्शं समिति वलं
निहन्ति शत्रुं विष्णोः का मनसि मुदं सदा तनोति । तुच्छ सच्छरधिसुखं निगद्यते किं पथत्वैः समम-
पमान एव केषु ॥ ७७ ॥ कामारिरहितामिच्छति भूयः कामुद्धरयति शूकररूपः । केनाकारि हि मन्मथ-
जननं केन विमाति च तक्षणीधनम् ॥ ७८ ॥ हिमाशुखण्डं कुटिलोज्ज्वलप्रमं भवेद्गराहप्रवरस्य
कीदृशम् । विहाय वर्णं पदमध्यस्थितं न किं करोत्येव जिनः करोति किम् ॥ ७९ ॥ वसन्तमासाद्य
वनेषु कीदृशाः पित्रेन राजन्ति रसालभूरुहाः । निरस्य वर्णद्वयमत्र मध्यम तत्र द्विषां कान्ततमा तिथिश्च
का ॥ ८० ॥ उरःस्थलं कोऽत्र विना पयोधर विमर्ति संवोधय मास्ताशनम् । वदन्ति क पतनसंमर्ष
जनाः फलं च किं गोपवधूकुचोपमम् ॥ ८१ ॥ वसन्तमासाद्य वनेषु राजते विकासि किं बह्लम
पुष्पमुच्यताम् । विहङ्गमं कं च परित्युक्ताक्षरं वदन्ति किं पङ्कजसंमर्षं विदुः ॥ ८२ ॥ समुद्यते कुत्र

--७० 'केशवनीकाः।' हे केशव । हे केश । वनीकाः वने ओको गृहं यस्यासौ वानरः ।
नौकाः नावः । ७१ 'अनुमातासे' । अनु, न विद्यते नौः यत्र तत् नौकारहितमित्यर्थः ।
माता जनयित्री । हे असे खड्ग । अनुमातासे त्वम् अनुमानं करिष्यसि । ७२ 'विभाकरभवनम्' ।
विभा विगता भा कान्तिर्यस्याः सा । हे करभ छत्र । वनम् । विभाकरभवनं विभाकरस्य
सूर्यस्य भवनं गृहं तत् । सिंहराशिं गते जीवे लोकाः विवाहादिशुभकार्याणि न कुर्वन्ति ।
सिंहस्याधिपतिः सूर्यः । ७३ 'पराजयेमहि' । परा उत्कृष्टा एव सेना जयं प्राप्नुया-
दित्यर्थः । आजये संग्रामाय । हे महि हे पृथिवी । वयं पराजयेमहि जयेम । ७४ 'विनोदयेयम्' ।
विना गरुडेन । उदये सति परस्योन्नतौ सत्याम् । अयं भाग्यम् । अहं तं विनोदयेयं विनोदेन
युक्तं कुर्यामित्यर्थः । ७५ 'विधुरविरहितः' । विधुरेण कष्टेन विरहितः । सुखीत्यर्थः । विधुश्च
रविश्च विधुरवी चन्द्रादित्यौ ताभ्यां रहितः । विधुश्चन्द्रः । अविः ऊर्णायुः । अहितः शत्रुः ।
७६ 'नरकरेणवः' । नराश्च करेणवश्च मनुष्यहस्तिनः । नरकस्य रेणवो धूलयः अशिरूपाः बालुका
इत्यर्थः । नरकरे पुरुषाणां हस्ततले । अणवः परमाणवः । ७७ 'अभिमानिषु' । अभि नारित
भीर्भय यस्य तत् । मा लक्ष्मीः । अनिषु न विद्यन्ते इषवो वाणा यस्मिन्स्वत् । अभिमानिषु गर्ववरसु ।
७८ 'कुङ्कुमेन' । कुं पृथ्वीम् । कुं धराम् । एन कुण्णन । कुङ्कुमेन । ७९ 'दंष्ट्राभम्' । दंष्ट्रावत्
आभा शोभा यस्य तत् । द्वितीयायामुदये प्राप्तश्चन्द्रो वक्रोज्ज्वलगुणेन सूकरदंष्ट्रया सहोपमीयते ।
दम्भं कपटं जिनः न करोति । भन्दं कल्याणं जिनः करोति । ८० 'कान्तगिरा' । कान्तगिरा ।
कान्ता मनोहरा गीर्वाणी यस्यासौ कान्तगीस्तेन । कारा बन्दिगृहम् । राका पूर्णमासी । ८१ 'नाग-
रङ्गम्' । हे नाग हे स्वर्ग । नागरः नगरे भवस्त्वम् । नागरङ्गः नारङ्गीफलम् । ८२ 'किंशु-
कम्' । किंशुकं पलाशम् । शुकं कीरम् । कं ब्रह्माणम् ।--

न याति पांसुला समुद्यते कुत्र भयं मवेज्जलात् । समुद्यते कुत्र तवापयात्यारिः प्रहर्षणसवोचनवाचि किं पदम् ॥ ८३ ॥ तपस्त्रिनोऽत्यन्तमहासुखाशया वनेषु कस्मै स्पृहयन्ति सत्तमाः ; इहापि वर्षाद्वितयं निरस्य मोः सदा स्थितं कुत्र च सत्वमुच्यताम् ॥ ८४ ॥ पदमनन्तरवाचि किमिष्यते कपिपतिर्विजयी ननु कीदृशः । परगुणं गदितुं गतमत्सराः कुस्त किं सततं भुवि सज्जनाः ॥ ८५ ॥ वदति राममुप्य जवन्त्यजो वसति कुत्र सदासमानसः । अपि च शक्रमुत्तंन तिरस्कृतो रविमुतः किमसौ विदधे त्वया ॥ ८६ ॥ मेवात्यये भवति कः समदः सुमगं च किं कमधरन्मुनिरित् । कटुतैलमिश्रितगुडो नियतं विनिहन्ति कं त्रिगुणसप्तदिनैः ॥ ८७ ॥ वर्षासु का भवति निर्मेषु कीदृग्वज्रं शेषं विमर्ति वसुधासहितं क एकः । आमन्त्रयस्व धरणीधरराजपुत्रीं को भूतिमस्मनिचिताङ्गजनाश्रयः स्यात् ॥ ८८ ॥ कौ शङ्करस्य वलयावपयोधरः कः कीदृक्परस्य नियतं वशमेति भूपः । संवोचयोरगर्पति विजयी च कीदृग्दुर्योधनो नहि मवेद्वद कीदृशश्च ॥ ८९ ॥ कामुजहार हरिरम्बुधिमध्यमग्रां कीदृक्श्रुतं भवति निर्मलमानसानाम् । आमन्त्रयस्व वनमग्निरिषिखावलीढं तच्चापि को दहति कै मदयन्ति भ्रजान् ॥ ९० ॥ मेवात्यये भवति किं सुमगावगाह का वा विडम्बयति वारणमल्लवेक्ष्याः । दुर्वारवीर्यविमवस्य भवेद्रेणे कः काः स्मेरवक्रसुमगास्तरणिप्रमाभिः ॥ ९१ ॥ कल्याणवाक्त्वमिव किं पदमत्र कान्तं सद्रूपतेस्त्वमिव कः परितोषकारी । कः सर्वदा वृषगतिस्त्वमिवातिमात्रं भूत्याश्रितः कथय पालितसर्वभूतः ॥ ९२ ॥ सूर्यस्य का तिमिरकुञ्जरवृन्दसिंही सत्यस्य का सुकृतवारिविचित्रलेखा । पार्थश्च कीदृगरिदाधुताशनोऽभूत्का मालतीकुसुमदाम हरस्य मूर्ध्नि ॥ ९३ ॥ मेवात्यये भवेति का सुमगावगाहा वृत्तं यस्मन्तिलकं कियदक्षराणाम् । मो मोः कदर्यपुरुषा विषुवदिने च वित्तं च वः सुवह्नु तत्क्रियतां किमेतत् ॥ ९४ ॥ प्राप्ते वसन्तसमये वद किं तरुणां किं क्षीयते विरहिणामुरगः किमेति । किं कुर्वते मधुलिहो मधुपानमत्ताः कीदृग्वनं मृगगणास्त्वरितं त्यजन्ति ॥ ९५ ॥ दुर्वारवीर्यं सरपि त्वयि का प्रसुप्ता स्यामा

—८३ 'हिमकरे'। हिमकरे चन्द्रे उद्भूते सति मकरे मस्त्ये उत्पत्ते सति करे हस्ते सायुधे ऊर्ध्वीकृते सति रे रे दास इति चामन्त्रणे । ८४ 'तपस्त्रे' तपोगुणाय । से सकारभावः सकारे वर्तते । ८५ 'अनुसरामः'। अनु पश्चाद्वाचि । रामेण सहवर्तमानः सरामः । अनुसरामः । वयं परगुणं प्रति अनुसरणं कुर्मः । ८६ 'अनुजगृहे'। हे अनुज भ्रातः गृहे मया अनुजगृहे अनुजगृहीतः । ८७ 'आसरोगम्'। आ तेष्टु दिनेषु मैथुनेच्छो भवेत् । सरस्तङ्गागम् । अगं गोवर्धनम् । आसरोगम् । ८८ 'कालिकापालि-कमठः'। कालिका श्यामता । अपगता अलयो भ्रमरा यस्मात्तदपालि भ्रमररहितम् । कमठः कच्छपः । हे कालि हे पार्वति । कापालिको योगी तस्य मठः । ८९ 'अहीनाक्षतनयः'। अही सर्पः । न पुमान् । क्षतनयः क्षतः खण्डितो नयो न्यायो येन सः अन्यायवान् । हे अहीन सर्पाणां स्वामिन् । अक्षतनयः न क्षतो नयो न्यायो येन स अखण्डन्यायवान् । हीने अक्षिणी यस्यासौ हीनाक्षोऽन्धस्तस्य तनयः पुत्रः । न हीनाक्षतनयो अहीनाक्षतनयः । धृतराष्ट्रो हि हीनाक्षोऽन्ध इति पौराणिकाः । तद्युक्तो दुर्योधनोऽहीनाक्षतनयो न भवति किन्तु अन्धपुत्र इत्यर्थः । ९० 'कुन्दमकरन्दविन्दवः' । कुं पृथ्वीम् । दमकरम् उपशमक्षमायुक्तं भवति इत्यर्थः । हे दविन् दवो विद्यते पस्मिन्तत्त दवी तत्संवोधनम् । दवः वनाग्निः । कुन्दमकरन्दविन्दवः कुन्दानां पुष्पविशेषाणां मकरन्दः पुष्परसस्तस्य विन्दवः कणाः । ९१ 'सरोजराजयः'। सरस्तङ्गागम् । जरा वयोहानिः । जयः । सरोजराजयः कमलश्रेणयः । ९२ 'शंकर'। शं सुखम् । करो राजभागः । शंकरो महादेवः । ९३ 'भागीरथी'। भा कान्तिः । गीः वाणी । रथी रथो विद्यते यस्य सः भागीरथी गङ्गा । ९४ 'नदीयताम्'। नदी । इयतां एतावदक्षराणाम् । न क्षीयताम् । ९५ 'दवविकलम्'। दलम् । बलम् । विकलम् । कलम् अव्यक्तमधुरम् । दवविकलं दावाग्निना ध्याकलम् । वययोरभेदादिर्द्वं समाधेयम् ।

सपत्नहृदये सुपयोधरा च । तुष्टे पुनः प्रणतशत्रुसरोजसूर्ये सैवाद्यवर्णरहिता वद नाम का स्यात् ॥ ९६ ॥
 सरसि मुरभिदः का गढमालिङ्गितास्ते सरसिजमकरन्दामोदिता नन्दने का । गिरिसमलघुवर्णैरण्वा-
 ख्यातिसख्यैर्गुरुरमिरपि कृता का छन्दसां वृत्तिरस्ति ॥ ९७ ॥ समरशिरसि सैन्यं कीदृशं दुर्निवार
 विगतघननिशीथे कीदृशे व्योम्नि शोभा । कमपि विधिवशेन प्राप्य योग्याभिमानं जगदखिलमनिन्धं
 दुर्जनः किं करोति ॥ ९८ ॥ भवति गमनयोग्या कीदृशी भू रथानां किमतिमधुरमम्ल भोजनान्ते
 प्रदेयम् । प्रियतम वद नोचामन्त्रणे किं पदं स्यात्कुमतिकृतविवादाश्चकिरे किं समर्थैः ॥ ९९ ॥ भवति
 जयिनी काजौ सेनाहयाघरभूषणं वहति किमहिः पुष्प कीदृक्कुसुम्भसमुद्भवम् । महति समरे वैरी वीर
 त्वया वद किं कृतः कमलमुकुले भङ्गः कीदृक्पिबन्मधु राजते ॥ १०० ॥ आह्वानं किं भवति हि तरोः
 कस्यचिप्रश्रविकाः प्रायः कार्यं किमपि न कलौ कुर्वते के परेषाम् । पूर्णं चन्द्रं वहति ननु का पृच्छति
 म्लानचक्षुः केनोदन्याजनितमसमं कष्टमाप्नोति लोकः ॥ १०१ ॥ का संबुद्धिः सुभटं भवतो ब्रूहि
 पृच्छामि सम्यक्प्रातः कीदृग्भवति विपिनं संप्रबुद्धैर्विहङ्गैः । लोकः कस्मिन्प्रथयति, मुदं का त्वदीया च
 जैत्री प्रायो लोके स्थितमिह सुखं जन्तुना कीदृशेन ॥ १०२ ॥ गतक्लेशायासा विमलमनसः कुत्र
 मुनयस्तपस्यन्ति स्वस्थाः सुरारिपुरिपोः का च दयिता । कविप्रेयः किं स्यान्वलयद्युतैरष्टगुरुभिर्बुध
 वृत्तं वर्णैः स्फुटघटितवन्व कथयत ॥ १०३ ॥ विमर्षिं वदनेन किं क इह सत्त्वपीडाकर
 कुलं भवति कीदृशं गलितयौवनं योषितम् । वमार हरिरम्बुधेरुपरि कां च केन स्तुतो हतः कथय
 कस्त्वया नगपतेर्मय कीदृशात् ॥ १०४ ॥ हरिर्वहति का तवास्परिषु का गता कं च का

-९६ 'शक्ती' आद्यवर्णरहिता 'स्त्री' हे वृचोर्वीर्यं त्वयि सखि सति सपत्नहृदये का प्रसुप्ता शक्ती ।
 श्यामा श्यामवर्णा लोहमयत्वात् कान्ता षोडशवार्षिकी च सुपुण्यो जलं धरतीति सुपयोधरा,
 लोहनिर्मिते शक्ते पानीयं दीयते इति प्रसिद्धिः, सुस्तनी च । प्रणतशत्रुसरोजसूर्यं त्वयि तुष्टे सति
 सपत्ने हृदये प्रसुप्ता सैवाद्यवर्णरहिता का स्त्री इति दिक् । ९७ 'मालिनी' मा लक्ष्मीः । अलिनी
 भ्रमरी । मालिनी नाम छन्दोवृत्तम् । मुरभिदं विष्णुः । गिरयोऽष्टौ तत्समसङ्ख्याकैर्लघुभिर्वर्णैः ।
 अर्णवाः समुद्राः अतस्तदाख्यातवर्णा अपि शूरवो वर्णा अपि । सप्तैव अन्यत्स्पष्टम् । ९८ 'अभि
 भवति' । अभि नास्ति, भीर्यस्य तत् भयरहितम् । भवति भानि नक्षत्राणि विद्यन्ते यस्मिन्स्तत् भवत्
 तस्मिन्नक्षत्रयुक्ते । अभिभवति पराभवति । नीचो वृद्धिं गतो दुःखदायक एव भवेदिति भावः ।
 ९९ 'समादधिरे' समा अविषमा । दधि क्षीरजम् । रे इति नीचलम्बोधनं दीयते । समादधिरे
 समाहिताः । १०० 'परागरञ्जितः' परा उत्कृष्टा । हे राग आरक्त । गरं गरलम् । रञ्जित-
 रत्येवंशीलं तत् । जितः । परागरञ्जितः परागेण केसरेण रञ्जितः प्रीणितमनाः । १०१ 'नीरापका-
 रेण,' हे नीप वृक्षविशेष । परे अन्ये आत्मनः कार्याणि सर्वे कुर्वन्ति परकार्यकुष्ठं विरलः ।
 राका पूर्णिमा । हे काण एकाक्ष । नीरापकारेण नीरस्य जलस्य अपकारोऽभावस्तेन नीरं
 विना तृष्णं कष्टं ददाति । १०२ 'वीहारसेविना' हे वीर । रवि रवः शब्दो विद्यते यस्मिन्
 तत्, शब्दयुक्तम् । हासे हास्ये । सेना सैन्यम् । वीहारसेविना वीहार उपवनादौ खेलनं
 सेवते इत्येवंशीलस्तेन । १०३ 'शिखरिणी' शिखराणि विद्यन्ते यस्मिन्नसौ शिखरी पर्वतः
 तस्मिन् शिखरिणि । ईः लक्ष्मीः । शिखरिणी छन्दः । कवीनां प्रयोऽतिप्रियम् । अन्यत्स्पष्टम् ।
 १०४ 'विषमपादनिकुञ्जगताहितः', विषं गरलम्, अपादं सर्पः, अनि नास्ति इः कामो
 यस्मिन् तत् कन्दर्परहितम् । कुं पृथ्वीम् । जगता संसारेण । अहितः शत्रुः । विषम-
 पादनिकुञ्जगताहितः । विषमाणां दुर्गमाणां पादानां प्रत्यन्तपर्वतानां निकुञ्जेषु गहनस्यानेषु
 गता भद्रयः सर्पा यस्मिन्सः, विषमपादनिकुञ्जगताहितस्तस्माद् । यत्र पर्वते शिलाया
 अधस्तात्सर्पा निर्गच्छन्ति ततः पर्वताद्विभीयते । १०५ 'कुंभीरमीनमकरागमदुर्गवारिः' । कुं-

कमर्चयति रोगवान्धनवती पुरी कीदृशी । हरिः कमधरद्वलिप्रभृतयो धरा किं व्यधुः कया सदसि
 कस्तवया बुध जितोऽम्बुधिः कीदृशः ॥ १०५ ॥ पवित्रमतितृप्तिकृत्किमिह किं भटामन्त्रणं ब्रवीति
 धरणीधरश्च किमजीर्णसंबोधनम् । हरिं वदति को जितो मदनवैरिणा संयुगे करोति ननु कः शिखण्डि-
 कुलताण्डवाडम्बरम् ॥ १०६ ॥ को मोहाय दुरीश्वरस्य विदितः संबोघनीयो गुरुः को धात्र्यां
 विरलः कलौ नवधनः किमल कीदृगिद्वजः । किं लेखावचनं भवेदतिशयं दुःखाय कीदृक्खलः को विघ्नाधि-
 पतिर्भनोमवसमो मूर्त्या पुमान्कीदृशः ॥ १०७ ॥ कामिन्याः स्तनभारमन्थरगतेर्लीलाचलबधुपः
 कन्दर्पैकविलासनिव्यवसतेः कीदृक्पुमान्वल्लभः । हेलाकृष्टकृपाणपाटितगजानीकात्कुतस्तेऽरयः श्वासायास-
 विशुष्ककण्ठकुहरा निर्यान्ति जीवार्थिनः ॥ १०८ ॥ दैत्यारातिरसौ वराहवपुषा कामुजहाराम्बुधेः का रूपं
 विनिहन्ति को मधुघवधूवैधव्यदीक्षागुरुः । स्वच्छन्दं नवसल्लुकीकवलनैः पम्पासरोमज्जनैः के विन्ध्याद्वि-
 घने वसन्त्यभिमतक्रीडामिरामस्थिताः ॥ १०९ ॥ का चक्रे हरिणा घने कृगणधीः कीदृग्मुजङ्गैऽस्ति किं
 कीदृक्कुम्भसमुद्भवस्य जठर कीदृगियामुर्वधुः । लोकः कीदृग्भीषितः मुकुतिनां कीदृक् नभो निर्मलं
 क्षोणीमाह्वय सर्वग किमुदितं रात्रौ सरः कीदृशम् ॥ ११० ॥ मुण्डं पृच्छति किं मुरारिशयनं का
 हन्ति रूपं वृणां कीदृग्बीरजनश्च कोऽतिगहनः संबोघयावञ्चितम् । का धात्री जगतो बृहस्पतिवधुः

॥ पृथ्वीम् । भीः भयम् । अ विष्णुम् । ईः लक्ष्मीः । इनं सूर्यम् । अकरा नास्ति करो राज-
 दण्डो यस्यां सा । अगं गोवधेनपर्वतम् । अदुः ददति स्म । गवा वाण्या वादेन कृत्वा । अरिः
 प्रतिवादी । कुम्भीरमीनमकरागमदुर्गवारिः कुम्भीरा नक्राश्च मीना मत्स्याश्च मकराश्च तेषां
 आगमौ भागमननिर्गमने ताभ्यां कृत्वा दुर्गं दुरतरं वारिजलं यस्यासौ ईदृशः समुद्रो भवति ।
 १०६ 'पयोधरसमयः' । पयो जलम् । हे योध । हे धर पर्वत । हे रक्ष अजीर्ण । हे सम । मा
 लक्ष्मीस्तया सह वर्तमान हरे । मयः मयनामा कश्चिद्वैत्यविशेषो हरेण हत इति भावार्थः ।
 पयोधरसमयः पयोधरस्य मेघस्य समयः कालः, मेघागमे हि मयूरा विशेषेण नृत्यन्ती-
 त्यर्थः । १०७ 'राजीवसन्निभवदनः' । राः द्रव्यम् । हे जीव हे गुरो । सन् सज्जनः । इभवत्
 हस्तिवत् । न विद्यते अः कृष्णोऽस्मिन्निति अनः । ब्राह्मणो हि कृष्णरहितः कदाचिन्न स्या-
 दित्यर्थः । राजी पङ्क्तिः । वसन् निवासं कुर्वन् । इभवदनः इभवत् हस्तिवत् वदनं मुखं यस्या-
 सौ गणेश इत्यर्थः । राजीवेन कमलेन सन्निभं सदृशं वदनं मुखं यस्यासौ राजीवसन्निभ-
 वदनः । १०८ 'समरतः' समं तुल्यं रतं भोगक्रिया यस्य सः । संग्रामात् । १०९ 'कुंजराः'
 कुं, पृथ्वीम् । जरा वृद्धत्वम् । अः कृष्णः । कुंजरा हस्तिनः । ११० 'कुमुदवनपरागरजिता-
 भ्योविहितगमागमकोकमुग्धरेखम्' कुमुद् पृथ्व्या हर्षोऽकारि पृथ्वी उद्धृता इत्यर्थः । अवन-
 परा अवनं रक्षणं धनस्य गोपने तत्र परा सावधाना । गरं विषम् । जितानि पीतानि
 अभ्रांसि जलानि येन तज्जिताम्भः । विहितगमा विहितः कुतो गमो गमनं यया सा । गमकः
 अर्थाभिप्रायेण गम्यते प्राप्नोते स गमकः । अकमुक् कं पानीयं मुञ्चन्ति ते कमुचो मेवा न
 विद्यन्ते कमुचो यस्मिन् तत् अकमुक् मेघै रहितमित्यर्थः । हे धरे हे पृथ्वि । खम् आकाशम् ।
 'कुमुदवनपरागरजिताभ्यो विहितगमागमकोकमुग्धरेखम्' कुमुदानां चन्द्रविकसिकमलानां
 वनानि तेषां परागेण रजसा रञ्जितं रङ्गयुक्तं कृतम् अभ्यो जलं यस्मिन् तादृशं सरः । पुनः की-
 दृशम् । विहितौ निष्पादितौ गमागमौ गमनागमने याभ्यां तौ विहितगमागमौ तौ च तौ
 कोकौ च ताभ्यां कृत्वा मुग्धा सुन्दरा रेखा पङ्क्तिर्यस्मिन् तत्, यतरतौ चक्रवाकीचक्रवाकौ
 अन्योऽन्य विद्युतौ सन्तौ रात्रौ मेलनाय तीराक्षीरं पर्यटतः तयोर्मननागमनेन जळरेखायाः समु-
 द्भवात् रात्रौ सर ईदृशं भवतीति भावः । १११ 'विकचवारिजराजिसमुद्भवोच्छलितभूरिपराग
 विराजितम् ।' हे विकच । विगताः कचाः केशा यस्य सः, तत्संबोधनम् । हे बालरहित । वारि-

कीदृक्कविः कादतः कोऽर्थः किं मवता कृत रिपुकुलं कीदृक्सरो वासरे ॥ १११ ॥ कस्मै यच्छति
सज्जनो बहुधन सृष्टं जगत्केन वा शमोर्माति च को गले युवतिभिर्वेष्या च का धार्यते । गौरीशः
कमताड्यवरणतः का रक्षिता-राक्षसैरारोहादवरोहतः कलयतामेक द्वयोस्तरम् ॥ ११२ ॥ कः स्या-
दम्बुदयाचको युवतयः क कामयन्ते पतिं लज्जा केन निवार्यते निकटके दासे कथं यावती । माषा
दर्शयतेति वस्तुषु महाराष्ट्रे कदा वा भवेदाद्यन्ताक्षरयोर्हि लोपरचनाचातुर्यतः पूर्यताम् ॥ ११३ ॥
का मेवादुपयाति कृष्णदयिता का वा सभा कीदृशी कां रक्षत्यहिहा शरद्विकचयेत्क धैर्यहन्त्री च
का । क धत्ते गणनायकः कर्तले का चञ्चला कथ्यतामारोहादवरोहतश्च निपुणैरेक द्वयोस्तरम्
॥ ११४ ॥ कुत्र श्रीः स्थिरतामुपैति भुवि को दुःखी किमीषत्पदं धर्मादीन्निवारयन्ति पथि के
पान्थस्य दीनस्य च । का सबुद्धिरिह त्रियश्च तमसः कौ नाशकौ प्रोच्यतां गच्छन्त पथिक किमाह
यवनः सङ्गामिलाषान्वितः ॥ ११५ ॥ कः खे माति हतो निशाचरपतिः केनाम्बुधौ मज्जति कः
कीदृक्कवणीविलासगमनं को नाम राक्षः प्रियः । पत्र किं वृषतेः किमप्यु ललितं को रामरामाहरो
मत्प्रश्नोत्तरमध्यमाक्षरपदं यत्तत्तवाशीर्वचः ॥ ११६ ॥ किं त्राण जगतां न पश्यति च कः के देवता-
विद्विषः किं दातुः करभूषण निरुदरः कः किं पिधान दशाम् । के खे खेलनमाचरन्ति मुदशां किं चास्ता-
भूषणं बुद्ध्या ब्रूहि विचार्य सूक्ष्ममतिमत्स्वेकं द्वयोस्तरम् ॥ ११७ ॥ कः कर्णारिपिता गिन्नीद्र-
तनया कस्य प्रिया कस्य तुक्को जानाति परेङ्गितं विषमगुः कुत्रोदभूत्कामिनाम् । मार्गो कस्य विदेहजा
तुदति का मौमेऽह्नि निन्ध्यश्च कस्तत्प्रत्युत्तरमध्यमाक्षरपदं सर्वार्थसप्तकरम् ॥ ११८ ॥ लावण्यं
क नु योषिता नमसि के सचारमातन्वते कासामुबतरा भवन्ति निनदाः क क्रीडतो दम्पती । केषु श्रीः
प्रकटीचकार भगवान्सीतापतिः पौष्प मत्प्रश्नोत्तरमध्यवर्णघटितो देवो मुदे सोऽस्तु वः ॥ ११९ ॥
कः पूज्यो भुजजनत्वमेति कतिमः क्व स्थीयते पण्डितैः श्रीमत्या शिवया च केन भुवने युद्धं कृत दास्यम् ।
किं बाञ्छन्ति सदा जना युवजना ध्यायन्ति किं मानसे मत्प्रश्नोत्तरमध्यमाक्षरपदं भूयात्तवाशी-
र्वचः ॥ १२० ॥ क्षोणी क सहते करोति दिवि का नृत्य शिवायाः पतिर्भूतानां कमयुक्क
जीवहरणे का रामशत्रोः पुरी । क रक्षन्ति च साधवः पशुपतेः किं बाहनं प्रोच्यतामालोमप्रतिलोम-
शास्त्रचतुरैरेक द्वयोस्तरम् ॥ १२१ ॥ त्रयाद्याः के धनं किं भवति मृगमदे को गुणः का च माया

-जलम्, महाप्रलये हरिः शेषशर्यायां समुद्रजले शेते । जरा वृद्धत्वम् । आजिसमुद् आजौ
संप्रामे समुत्त सदर्षः । भवः संसारः हे अन्धलित हे अवश्वित । भूः पृथ्वी । इपरा इः कामस्तेन
परा उत्कृष्टा नित्ययौवनवती । गवि वाण्याम् । राः द्रव्यम् । जितम् । विकचचारिजराजि-
समुद्भवोच्छलितभूरिपरागविराजितं विकचानां प्रकुलानां चारिजानां कमलानां राजिः पङ्क्ति-
स्तस्याः समुद्भवस्तेन उच्छलितो यो भूरि प्रचुरः परागः तेन विराजितं शोभितम् ११२-११५, (१)
११६ ग्रहेशः । रामेण । जैनाक । मन्थरम् । सचिवः । तुरङ्गः, गजः, राजीशम्, रावणः, एत-
न्मध्यमाक्षरघटितं वाक्यं 'हे मे नाथ चिरं जीव' इति राजानं प्रति आशीर्वचनम् । ११७ अन्धः
अन्धः, दृग्विहीनश्च । दानवा- दैत्याः, दानवारि च । दानोदकमित्यर्थः । तमः राहुः, अन्धकारश्च ।
वयः पक्षिणः तारुण्यं च । ११८ वासवः । हरस्य ह्रस्वस्य । तुगागमो 'ह्रस्वस्य पिति कृति तुक्'
इति सूत्रेण । मतिमान् । मनसि । रामस्य । कुस्तुतिः । अभ्यङ्गः । एतन्मध्यमाक्षरघटितवाक्यं
'हरस्वति नमस्तुभ्यम्' इति । विषमा- पञ्च गावो वाणा यस्येति विमषणुः कामः ११९ । १२० (१)
१२१ भारं-रभा । काल-लंका । दीनं-नंदी । १२२ त्रयाणां वेदानामाद्यवर्णाः 'ओं ओं ओं'-

केऽगाधाः किं क्षणां जलमल्लु सुखं योषितां केन दीनः । कस्के देवारयः को ननु निमिरदितिर्ब्रूहि
केषां जनित्री द्यौः का को वैष्णवास्ये नुव वसति जपो मर्भ्यवर्णः पदानाम् ॥ १२२ ॥

युगपत्प्रश्नोत्तरे ।

भारतं चेक्षुदण्डं च सिन्धुमिन्दुं च वर्णय । पादमेकं प्रदास्यामि प्रतिपर्वरसोदयः ॥ १ ॥ कियन्मात्रं
जलं विप्र जातुदघ्नं नराधिप । तथापीयमवस्था ते नहि सर्वे भवाद्दशाः ॥ २ ॥ अहो केनेदृशी
बुद्धिर्दारुणा तव निर्मिता । त्रिगुणा श्रूयते बुद्धिर्न तु दारुमयी कचित् ॥ ३ ॥ भूरिमारमराक्रान्तो
बाधति स्कन्ध एष ते । न तथा बाधते स्कन्धो यथा बाधति बाधते ॥ ४ ॥ काव्याकुलिता माद्यति
काञ्चन मुद्रां मनोरमामाहुः । इह काऽलिकावतंसितचन्द्रकला कामिता योग्या ॥ ५ ॥ पृच्छामि
कोऽपकारी दुःसाध्या कामलाधिका पीडा । काचविभूषाऽव्यधना परिणामे ना कममिलयति ॥ ६ ॥ दश-
मुखगुप्ताऽलङ्का ग्रीष्मे कासारकेलिरदिष्टा । कासारतिः स्यति वृद्धे कः स्रष्टा केकिनः शरदि ॥ ७ ॥
निरर्थक जन्म गतं नलिन्या यया न दृष्टं तुहिनांशुविम्बम् । उत्पत्तिरिन्दोरपि निष्कलैव कृता विनिव्रा
नलिनी न येन ॥ ८ ॥ अङ्गणं तदिदमुन्मदद्विपश्रेणिशोणितविहारिणो हरेः । उल्लसत्तरुणकेलिपल्लवां
सल्लकीं त्यजति किं मतङ्गजः ॥ ९ ॥ इदमनुचितक्रमश्च पुंसां यदिह जरास्वपि मान्मथा विकाराः ।
इदमपि न कृतं नितम्बिनीनां स्तनपतनावधि जीवित रतं वा ॥ १० ॥ यदेतच्चन्द्रान्तर्जलदलवलीलां
वितनुते तदाचष्टे लोकः शशक इति नो मां प्रति तथा । अहं त्विन्दु मन्ये त्वदरिबिरहक्रान्ततरु-
णीकृताक्षोत्कापातव्रणकिणकलङ्काङ्किततनुम् ॥ ११ ॥ मयित्री रम्भोरु त्रिदशवदनलानिरघुना स मे
रामः स्याता न युधि पुरतो लक्ष्मणसखः । इयं यास्त्युच्चैर्विपदमनुना वानरचमूर्लेविष्टेऽष्टाक्षरपरविलोपात्पठ
पुनः ॥ १२ ॥ अष्टौ हाटककोटयस्त्रिंशतिर्मुक्ताफलानां तुलाः पञ्चाशन्मधुगन्धमत्तमधुपाः क्रोधोद्धताः
सिन्धुराः । अश्वानामयुतं प्रपञ्चचतुरं प्रण्याङ्गनानां शतं दण्डे पाण्ड्यनृपेण दौकितमिदं वैतालिक-
कायार्पणम् ॥ १३ ॥

-इति, धनं च धनकम्, मृगमदे कस्तूर्यां गुण भामोदः । माया शाम्भवी । भगाधाः सागराः ।
क्षणां जीवनं जलम् । योषितां सुखं कान्तेन वर्धते दीनः प्रवासी भवति । देवारयः असुराः ।
निमिः, विदेहः । अदितिः देवानां जनयित्रीत्यर्थः । द्यौः विपत् । इत्येषाम्भ्यमाः वर्णाः
ओं नमो भगवते वासुदेवाय' इति मन्त्रमुद्गाहयन्ति ।

१ भोजराजस्योक्तिः पूर्वार्धम् । उत्तरार्धं तु कालिदासस्य । २ प्रथमतृतीयपादौ नदीमु-
न्तितीर्थोर्भोजस्योक्तिरूपौ द्वितीयचतुर्थपादौ राजदर्शनार्थिनः काष्ठभारवाहपण्डितस्य प्रत्युक्तिः ।
३ अत्र वक्रोक्तिः । ४ पूर्वार्धं मृगयाया गृहमागच्छतः शिविकारूढस्य भोजराजस्योक्तिः ।
उत्तरार्धं पुनः राजदर्शनार्थं गच्छतः शिविकावाहकस्य पण्डितस्य प्रतिवचनम् । ५ पूर्वार्ध-
विह्वलस्योक्तिः । उत्तरार्धं राजकन्यायाः प्रतिवचनम् । ६ पूर्वार्धं तच्चित्तपरीक्षिकाया राजकन्याया
वचनम्, उत्तरार्धं तदुत्तरकस्य विह्वलस्य प्रतिवचः । ७ पूर्वार्धं सारक्रीडां कुर्वत्याः शीलाभट्टारि-
काया वचनम्, उत्तरार्धं तु भोजस्य । ८ पूर्वार्धं राज्ञौ चन्द्रं वर्णयतो भोजस्य । उत्तरार्धं पुनः राज-
दर्शनार्थम् आगतस्य छद्मचौरपण्डितस्य वचनम् । ९ प्रतिचरणसप्तमाक्षरविहोपाद् द्वितीयोऽर्थः
सम्भवति, पूर्वचरणत्रयं राघवस्य सीतां प्रति वचनम् । चतुर्थचरणस्तु तस्याः प्रत्युक्तिरूपः ।
१० निखिलमपि पद्यं विज्ञायते भाण्डागारकस्योक्तिः । 'वैतालिकायार्पणं' इति च स समाक्षराणि
वैतालिकगीतदत्तकर्णस्य विक्रमादित्यस्य प्रतिवचनम् ।

व्यतिरेकविच्छित्तिनिर्देशः ।

स्फूर्तिविशेषं दधतः परलोकमयं प्रसन्नं सहरतः । भेद परमाकारमृते न वेकिं शङ्कस्य शास्त्रस्य ॥ १ ॥ रोमाञ्चमङ्गुरयता समधिकमास्त्रिप्यतां मुहुं रहसि । दाराणां च दराणामाकारमृते न वेकिं वैधर्म्यम् ॥ २ ॥ अपि सम्भृतस्य सततं रिक्तत्वं विभ्रतो विसर्जनतः । उदरस्योदारस्य च केवलमाकारतो भेदः ॥ ३ ॥ दुर्बलजनपाणितलं प्राप्य स्थेमानमुज्झतां सहसा । दाराणां भाराण परमाहुर्भेदकं दैर्घ्यम् ॥ ४ ॥ विजयपराक्रमसारं विस्फुरदुत्साहवृत्तिविस्फारम् । प्रधानं पुनः प्रधानं परमा-
ह्वर्मिन्माकारात् ॥ ५ ॥

व्याजस्तुतिविच्छित्तिनिर्देशः ।

त्वदुपाश्रयेण पुरुषाः पुरुषोत्तमपत्नि मन्ददृढमहसः । यच्चन्द्रचन्द्रिकाद्वयेऽप्यध्वनिं विचरन्ति दीपिको-
द्योतैः ॥ १ ॥ मूकः प्रागर्थं वाम्भी पदमपि चलिषु नो पटुर्यासि पङ्कथां प्राप्तास्त्वग्प्रेक्षमाणः प्रणमसि तदहं वेकिं गीतं तवान्वयम् । सोऽन्नेष्टोऽपि नष्टः श्रवणमुदयते हन्तं बाधिर्येनावादिष्ट्या सन्निभं जाता तव विभवमहासन्निपाताद्विमुक्तिः ॥ २ ॥ मूकः पूर्वमेभूः सखे त्वमधुना वागजालमालम्ब्य चक्षुर्गाढनिमी-
लितं तव पुनर्दिष्ट्या समुन्मीलितम् । सङ्गो ज्येष्ठचिरस्तमाप सहसा जातो बुभुक्षोदयो दृष्ट्वा च्वस्तगदं मयस्तममितो जाताः प्रसन्ना वयम् ॥ ३ ॥ भोजाद्याः क्षितिपा यद्याः कृतं इह स्वीयामपीमां श्रियं मोगार्थं विबुधव्रजाय यददुस्तेषामयोग्यं हि तत् । रुद्धा कोशगृहे स्वभावचण्डला तां यद्वराधीश्वरा रक्षन्त्याधुनिकाः सखे तद्वचितं कोऽस्त्यत्र ते संशयः ॥ ४ ॥

चित्रम् ।

+ नमामि मामनोनुज्ञमानं मुनिममानिनम् । नानानममानाममोनानामनुमेनमुम् ॥ १ ॥ तारतारतारै-
रेतैश्चरोत्तरतो स्तैः । रतार्तां तिचिरी रैति तीरे तीरे तरी तरौ ॥ २ ॥ तनुना तनुता नीता तेन ते नीतनीतिना । नाता नूतनता तान्ति तनौ तेनातनोति नः ॥ ३ ॥ या माता ममता माया मा-
परोक्षक्षरोपमा । तारोने गगनेऽरो तामक्षगच्छच्छगक्षम् ॥ ४ ॥ सरस्वतिप्रसादं मे स्थितिं चित्तसर-
स्वति । सरस्वति कुरु क्षेत्रकुरुक्षेत्रसरस्वति ॥ ५ ॥ ससार साकं दर्पेण कंदर्पेण ससारसा । शरं

१ दृक्कारम्भकारं च । २ हे अष्टस्य पुरुषस्य पत्नि नारायणप्रिये इति च । ३ लक्ष्मीवन्तो हि न प्रायोऽन्यं पश्यन्तीति तथोक्तिः । ४ सम्पन्नावस्थायाम् । ५ दारिद्र्यावसरे ।

+ १ द्रव्यक्षरं पद्यम् । नमामि नमस्करोमि । कम् । उं विष्णुम् । न केवलं तमेव अपि तु उमेन पार्वतीनायम् । इतिहरमित्यर्थः । किंभूतम् । मामनोनुज्ञमानम् । मा लक्ष्मीस्तस्या मनसो नुज्ञोऽप-
हृतो मानो येन तं लक्ष्मीचाञ्चल्यगर्वापहारिणम् । पु० मुनि योगीश्वरम् । अमानिनं मानरहितम् । पु० नानाननं नानाविधानि आननानि सुखानि यस्य तं दशावतारत्वा-
दनेकविधमुखम् । पु० अमानामम् अमानमाकाशममति अतिक्रामतीत्यमानामस्तम् । पु० ओनामानं ब्रह्मस्वरूपम् । एवंविधं उमेन हरम् उं हरिं च नमामि । २-३ द्रव्यक्षरः । ४ उ-
इति संबोधनमाह अक्षगच्छच्छगक्षम् अक्षैरिन्द्रियैर्गच्छन्ति प्रतिपद्यन्ते ते अक्षगच्छाः विषयाः तेषां छगः नाशः तत्र क्षमः स्वमर्थः तस्य संबोधनम् । हे महायोगिन् । गगने आकाशे ताम् अर प्राप । किंभूते गगने तारोने ताराभिः कुनं तस्मिन् । तां काम् । या माता अर्थात् विश्वस्य माता । पु० या ममता ममतास्वरूपेण वर्तते । या वैष्णवी माया । पु० । या मा लक्ष्मीः । पु० । या परोक्षक्षरोपमा परश्चाद्यौ उक्षा च परोक्षा वृषभः तेन क्षरति गच्छतीति स श्रीमहादेवः तेन उपभूयते इति सा । ५ स्वतिप्रसादं सुन्दरातिप्रसन्नतां सरं प्राप्नुहि । चित्तसर-
स्वति चित्तसमुद्रे । क्षेत्रं शरीरमेव कुरुक्षेत्रं तत्र सरस्वत्याख्यनदीरूपे । नद्याः समुद्रस्थिते-

नवाना विभ्राणा नाविभ्राणा शरज्जवा ॥ ६ ॥ माराशिकरामेममुखैरासारं हसा । सारारब्धस्तवा
नित्यं तदतिहरणक्षमा ॥ ७ ॥ माता नतानां संघट्टः श्रियां बाधितसंभ्रमा । मान्याथ सीमा रामाणां
शं मे दिश्यादुमादिजा ॥ ८ ॥ सरला बहुलारम्भतरलाखिलारवा । वारलाबहुलामन्दकरला बहुल-
मका ॥ ९ ॥ मासते प्रतिभासारसामाताहताविता । भावितात्मा शुभा वादे देवामा वत ते सभा
॥ १० ॥ मारमासुषमा चार रुचा मारवधूतमा । मातधूर्ततमावासा सा वामा मेऽस्तु मा रमा
॥ ११ ॥ रसा साररसा सार सायताक्ष क्षतायसा । साताघात तवातासा रक्षतस्त्वस्थतक्षर ॥ १२ ॥
यदानतोऽयदानतो नयात्ययं न यात्ययम् । शिवे हितां शिवेहितां स्मरामितां स्मरामि ताम् ॥ १३ ॥
आम्नायानामाहन्त्या वागीतिनीतिर्मीतिः प्रीतिः । मोमो रोगो मोदो मोहो ध्येयेवेच्छेच्छेमे देशे ॥ १४ ॥
नागविशेषे शेषेऽशेषेऽपि संवृते जगति । हंससिकालं कालं का लङ्कालङ्कने स्तुतिर्मवतः ॥ १५ ॥

रौचित्येन मम चित्तसमुद्रे स्थितिं कुरु इत्यर्थः । ६ नवा शरत् कंदर्परूपेण दर्पेण साकं
सखार । किंभूता सखारसा सारसेन पक्षिविशेषेण पद्मिनं वा सहिता । शरं काण्डं विभ्राणा
पोषयन्ती । परिपाकं प्रापयन्तीति भावः । नवाना नवमनः शकटं कर्दमाभावेन पथि यस्यां
सा । न अविभ्राणा वीनां पक्षिणां भ्राणः शब्दः न तेन रहिता च । ७-८ खड्गब-
न्धोऽयम् । उमा गौरी शं सुखं मे मह्यं दिश्याद्वेद्यात् । कीदृशी आदिजा जगदा
दिभवा तथा माराशिरः शम्भुः, शक्र इन्द्रः । रामो जामदग्न्यो दाशरथिर्वा, इभस्तुलो गणाधिपस्ते-
रासाररंहसा वेगवर्षवद्वेगेनादरावेशात्सार उत्कृष्ट आरब्धः प्रकृतः स्ववः स्तुतिर्यस्याः सा ।
नित्यं सर्वदा तेषां माराशिरभृतीनामर्तैः पीडया हरणेऽपनयने क्षमा समर्था । नतानां मातेव
माता । वत्सलत्वात् । तथा संघट्टः समूहः । कासां श्रियामृद्धीनाम् । तथा बाधितो नाशितो
भक्तानां संभ्रमो भयं यया सा तथाभूता । तथा मान्या पूज्या । अथ सीमा मर्यादा रामाणां क्षीणाम्
सर्वोन्नमेत्यर्थः । ९ मुरजबन्धोऽयम् । शरद्वर्णनमिवम् । सरलो दीर्घे आसमन्ताद्बहलेन प्रभूतेनार-
म्भेण तरलानां चञ्चलानामखिलानां भ्रमरसैन्यानामारवः शब्दो यस्यां सा सरलाबहुलार-
म्भतरलाखिलारवा । तथा वारलाभिर्दसीभिर्वहला संतता । यदि वा वारेण परिपाटया लावो
हवनं तेषां तानि तथाविधानि हलानि हलकृष्टधान्यक्षेत्राणि यव सा तथाविधा । तथा करं
लान्ति गृह्णन्ति ये ते करला रुपा भगवन्दा यात्रायां सोद्यमाः करला यस्यां सा तथाविधा तथा
बहुलानिमभूतान्यामलकान्यामलकीफलानि यत्र सा तथाविधा । यदि वा बहुलमत्यर्थममलानिमलका
बहुलामका । १०-११ पद्मबन्धोऽयम् । १२ सर्वतोभद्रः । हे सार उत्कृष्ट तव रक्षतः पालयतः सतः
सा रसा पृथ्वी सारसा उत्कृष्टरसास्तु भवतु । हे आयताक्ष दीर्घलोचन, तथा सा क्षतायसा
वास्तु । क्षतो नाशित आयोऽर्थानमो यैस्ते क्षतायाश्चोरादयस्तान्यसि अत्यन्तं नाशं नयतीति
कृत्वा तथा खातं सुखमवतीति सातावा, श्रेयस्कारिणीत्यर्थः । अस्त्विति सर्वत्र योज्यम् । हे अतः
अतस्ति नित्यमेवोद्यमं भजत इत्यर्थः । तथा अतासा अक्षया रसा । भवत्वित्यत्रापि योगः । तुर्मियमे
रक्षत पथ, न त्वचलितस्य । तथा हे अतक्षर तक्षणं तक्षस्तनूकरणं तं राति प्रददातीति तक्षरः ।
न तक्षरोऽतक्षरः । पुष्टिद् इत्यभिप्रायः । १३ ग्रस्यामानतोऽयं जनः न यात्ययं नीतिविशेषे
न याति कुतः अयदानतादिति भावः । सुभावहविधिकानात् शिवे मङ्गले हिताम् अनुकूलम् ।
शिवेन महादेवेन ईहिताम् प्रार्थनीयाम् । स्मरेण कंदर्पेण अमितां मातुमयोग्याम् अनभिभृता-
मित्यभिप्रायः । १४ चतुर्मात्रिकं विद्युन्माळावृत्तम् । आम्नायानां वेदानामन्त्या वाक् उपनिषद्
आह कथयतिस्म । किम् ईतिः नीतिः भीतिः प्रीतिः भोगः रोगः मोदः मोहः क्षेमं शुभं देशं
स्थानं आत्मपरात्मनोः ध्येयेत् इच्छेच्च । १५ खालुप्रासः । हे राम त्वया अशेषे समस्ते जगति संवृते
ऽपि त्वं नागविशेषे विशिष्टे नागे शेषनागे स्वपिचि, शेषे तथा अखिवत् कालं कृष्णं कालं ईक्षि
सारयसि इत्यतो भवतस्तव लङ्काया लङ्कने पारगमने का स्तुतिः स्ववर्नं न किमपीत्यभिप्रायः ।

विनायमेनो नयतामुखादिना विना यमेनोनयता मुखादिना । महाजनोऽदीयत मानसादरं महाजनोदी-
यतमानसादरम् ॥ १६ ॥ विश्वस्य हेतुरमरैर्बद्ध गीयसे त्वं विश्वमरे शिवशिवे त्रिगुणात्ममूर्ते । चिद्वयो-
मतोऽपि परमां प्रथमां वदन्ति त्वां योगिनः स्तुतिपराः प्रणिधानदृष्ट्या ॥ १७ ॥ पायोद्वः करणोऽरणो
रणरणो राणो रणोवारणो दत्ता येन रमारमारमरमा रमारमाः सा रमा । स श्रीमानुदयोदयो दयदयो
दायोदयोदे दयो विष्णुर्जिष्णुरमीरमीरमिरमीरामीरमीसांरमीः ॥ १८ ॥ कन्दर्पादपि सुन्दरो रविमहाः
प्रत्यर्थिसीमन्तिनी ब्रह्माम्भोजमुधाकरोऽति विभवो युद्धेषु पार्थोपमः । रक्षाकृजगतः स्वकीर्तिविदितो
रामोऽस्तु युक्तो मुदा दानी शङ्करसेवको वरगुणो नीत्युत्तमः सर्वदा ॥ १९ ॥ सर्वत्राहतशासनः
क्षितितले भास्वत्प्रापानलो निशेषीकृतदस्युनीतिमिरः सन्मानसामोदकः । विख्यातो विमलैर्गुणै-
र्मतिमतामभ्यर्थनीयः सदा दाता त्रासयतां निगृह्य विरुधो लोकेऽधिकः सम्पदा ॥ २० ॥ जेताजा-

-१६ मृतं जटाशुं हृष्टा रामं प्रति लक्ष्मणोक्तिरियम् । अयं विना पतन्निस्वरूपो ना पुरुषः
जटाशुः पुरुषजातिः यमेन यमराजेन मानसादरं यतमानानां रक्षितुमुद्यतानां सादं विषादं
रातिददातीति तत् यथा भवेत्तया, अरं शीघ्रं मानसात् मानसं चित्तमेव मानसं मानसखरस्त-
स्मात् अदीयत अखण्डद्यत । महाजनः महात्मा महाजनोदी च । महम् उत्सवमजन्ति
क्षिपन्ति ये दुर्जनास्तन्नोदी तदपसारकुत् । किम्भूतेन यमेन एनो अपराधमृतेविना नयता
स्वपुरं प्रापयता, असुखादिना प्राणभक्षकेण सुखादिना हीनं कुर्वता च इत्यभिप्रायः ।
१७ एतस्य वसन्ततिलकाच्छन्दसो दुर्गास्तुतिरूपस्य श्लोकस्य चतुर्णामपि चरणानां
पञ्चसप्तमाष्टमाक्षरलोपेन इन्द्रवज्रावृत्तं शिवस्तुतिश्च जायते । १८ सः पुराणप्रसिद्धः वेवेष्टि
व्याप्नोति विष्णुर्भगवान्बो युष्मान्पायादित्यर्थः । व इति बहुवचनेन सर्वसमानत्वं सूचितम् ।
मायया स्पृष्टस्य तस्य कथं रक्षकत्वं भवत्वित्यतः प्राह श्रीलक्ष्मीनित्यमस्यास्तीति श्रीमान्
मायाविनाभूत इत्यर्थः । ननु बहूनां रक्षणपरिपन्थिनां विद्यमानत्वात्कथमस्य रक्षकत्वमित्यत-
आह जिष्णुरिति जयनशीलः । तथा च रक्षणपरिपन्थिनोऽपि तद्वशगा इति भावः । सम्प्रति
वः इति बहुवचनोक्तं सर्वसमानत्वं ब्रह्मयितुमवतारविशेषान्विशेषणमुखेनाह । करण
इति । कं जलं रणति गच्छति करणः मत्स्यकूमावतारवान्, अरणः न विद्यते रणः
संप्राप्तो यस्य स तथाभूतः । अनेन च ब्रह्मकर्ममात्रप्रणयी वामनावतार उक्तः ।
यस्येति शेषः । स कः यस्य विष्णोः राणः रणस्यायं राणः रणसंबन्धी ।
रणरणः रणाच्छब्दाज्जयमानो रणः शब्दो रणरणः प्रतिशब्दः । रणोवारणः रणस्य उः
लक्षणं वणादिचिह्नं येषां ते रणवः वीराः तान् वारयति इति रणोवारणोऽभूत् । उकार-
स्त्विह लक्षणपरः । अनेन नृसिंहावतार उक्तः । येन अरं शीघ्रं अरीणां समूहो आरं
अरिवृन्दं मिनोति दिनस्ति, आरमाः तेन आरमा अरिकुलनिहन्ना रमा लक्ष्मीर्विभ्रम्यो विश्रा-
णिता सम्प्रता । तथा रमया रमते अस्मै रमारमो विष्णुस्तस्मिन्मन्ते ते रमारमरमाः ब्राह्मणा-
स्तान् आरमयति आमोदयति सः, तथाभूत आस बभूव । अनेन क्षत्रियान्तकारिपरशुरामा-
वतार उक्तः । उदयोदयः । याति प्राप्नोति इति यः, न यः अयः अप्राप्तः उदयो येन
तत् अयोदयं भूधरादि उत् उद्धृतम् अयोदयं अप्राप्तोदयं जलमग्नं भूधरादि येन सः ।
अनेन आदिवराह उक्तः । पु० क० । अदयदयः अदयेषु देदयते सः । क्रूरैष्वपि दया-
धानित्यभिप्रायः । अनेन वौद्धावतार उक्तः । दायोदयोदयः दायार्थं विभागार्थम् । उत्
उद्धृतम् अयो लोहमयं शस्त्रं यैस्ते दायोदयाः धार्तराष्ट्राः तान्यति खण्डयति तथाविधोऽर्जुनः
तस्मिन् दयते स तथा । अनेन कृष्णावतार उक्तः । पु० क० । अभीरभीरभिः पराङ्मना-
हरणादिभ्यः कृत्येभ्योऽभीरा निर्भयाः रावणादयस्तेषु भियै भयार्थं रभते रामस्येन वर्ततेसः ।
अनेन रामावतार उक्तः । अभीराभीरभीसारभीः अभीराः शूराः भीराः कातराः तेष्वपि
कोटया लोभादिवशात् भियै भयं सारयन्ति प्रयच्छन्ति ते दुष्टग्लेच्छास्तेषां भीः
यस्मात् सः । अनेन कल्क्यवतार उक्तः । १९ अयं चक्रबन्धः । २० अयमपि चक्रबन्धः ।—

धूर्जितौजा विजयिजविगजभाजि सद्वाजि राज्या तजौभाजा जजौर्जाविजितजनजितां स्वौजसां दुर्जनानाम् । योऽन्यब्जोऽजातजाब्जो जगति जयिष्यो जम्भजित्पूजितौजा अज्यायं जन्मबीजं जयतु सरजसौर्जित्यजित्सोऽब्जसा वः ॥ २१ ॥ क्षेमं ते पक्ष्मलाक्षि किस्र्यं खेमं मदङ्गं दिदम् (कशकं क्षेमं मदङ्गं ददम्) एतादृक्कृशता कुतः तुह पुणो पुष्टं सरीरं जदो (तव पुनः पुष्ट शरीरं यतः । केनाहं पृथुलः प्रिये पणइणीदेहंस्स संमेलना (प्रणयिनीदेहस्य सम्मेलनात्) त्वत्तस्तन्वि न काऽपि मे जइ इदं खेमं कुदो पुच्छसि (यदीत्थं क्षेमं कुतः पृच्छसि) ॥ २२ ॥ मञ्जुलमणिमञ्जीरे कलगम्भीरे बिलाससरसीतीरे । विरसाऽसि केलिकीरे किमालि धीरे च गन्धसारसमीरे ॥ २३ ॥ गोपीलोचनयुग्मजालवसतिर्गोवालगोष्ठीरतिर्गौरक्षाधृतगोपवेषरुचिरो गोवर्धनागोद्धरः । गोलोकाधिपतिः खगोत्तमरथो गोत्रापति गोपतिर्गोविन्दोऽवतु गोकुलादृतमना गोपालगोत्रोद्भवः ॥ २४ ॥

भाषाचित्रम् ।

उत्तरङ्गकलितोरुकटारीभाजिरा उत मयंकरभालाः । सन्तु पायकगणा जय तैस्त्वं गामगोहरमिलाव इलावी ॥ १ ॥ कुललालिलावल्ले शलिलेशे शालशालिलवश्ले । कमलाशबलालिवलेऽमाले दिशमन्तकेऽविशमे ॥ २ ॥ कमनेकतमादानं सुरतनरजतुच्छं तदासीनम् । अपतिमानं खमते सोऽग्निकानं नरं जेतुम् ॥ ३ ॥ तोदी सदिगमणमदोऽकलहं स सदा बलं विदन्तारितम् । आरमहावसरं सा सदमारं

-२१ विजयिनो जविनश्च ये गजास्तैर्घ्राजत इत्येवम्भूते । स्वतां वाजिनां राजिर्यवेति तत्र, भाजी सङ्ग्रामे तेजोभाजां तेजस्विनां जजन्ति युध्यन्तीति जजा योधास्तेषामूर्जा बलं तेन विजितं जनं जयन्तीति तेषां जजौर्जाविजितजनजितां दुर्जनानां स्वौजसा जेता अत एवोर्जितौजा न विद्यते न्यब्जो रोग उपत्तापो वा यस्य सः । अजातं जगति न जातं जादय्यं यस्य तादृशः । जम्भजिता शक्रेणाऽपि पूजितं प्रशंसितमोजो बलं यस्य, सरजसं राजसं यदौर्जित्यं तज्ययतीत्येवम्भूतः । यो जयिनो विष्णोः हस्तोऽस्ति सोऽन्यं निकृष्टं जन्मबीजं कर्मबन्धनं जयतु हरतु । २३ अयं श्लोकः संस्कृतप्राकृतसौरसेनीप्राच्यावन्तीनागरापन्नशेषेकविध एव ।

१ भो राजन् तव पायकगणाः खेवका उत्तरङ्गकलितोरुकटारीभाजिराः उत्तरङ्गा अति मुदिताः कलितोरुकटाः सज्जितसुकपोला ये अरीभाः शत्रुजनगजास्तेषां य भाजिः सङ्ग्रामः तं रात्रिं ददतीति ते सन्तु । उत पुनः भयङ्करभालाः भृङ्गुदीभीषणललाटाः भवन्तु । तैः पायकगणैः । इलावः पृथ्वीरक्षकः इलावी जितकंदर्पस्त्वं मगोहरं यथा भवेत्तथा गां पृथ्वी जया शत्रुजनदेशानात्मीयान्कुरुतादितिभावः । २ अत्र संस्कृतमागधीभाषयोः श्लेषः । तथा च-कुलानि कालयन्ति पोषयन्तीत्येवंशीला ये तेषां लावे छेदे लोलस्तत्र शलन्तीति शलाः सोद्यमाः ते यत्र देशे स शली, क्षिपति अल्पी करोतीति शलिलेशस्तत्र । शलैर्गृहैः शालन्ते शोभन्ते ये तान् लुनातीति शालशालिलवः, स चासौ शूलं चेति दुःखजनकत्वान्तथा भूते । कमला लक्ष्मीः तस्याः शषा-दरिद्राः तेषु ललति लसतीत्येवंशीलं बलं यस्य तस्मिन् । मलनं मालः, न मालोऽस्येत्यमालस्तत्र । मलधारणे । अनिवार्य इत्यभिप्रायः । अन्तके मृत्यौ सति एवास्तुदेवे या दिङ् मार्गस्त्वामविशं प्रविष्टोऽस्मीति संस्कृतार्थः । 'कुरराळिरावल्लं खलिलं तत्सारखाळिरवशूरम् । कमलाखबलालिवरं मारयति शाम्यतो विषमम् ॥' इति मागधी छाया, अर्थश्चायम्, -कुरराणां तदाख्यानां पक्षिणां याऽऽलिस्तद्वायै रौलः-कलकलः यत्र तत् । सारखानां याऽऽलिस्तद्भवेण शूरं तद्विरहिमारणे क्षमम् । कमलानामाखं (मकरन्दं) ये लान्ति ते च येऽकिनस्तैर्वरम् । विषमं-वियोगिजनदुःखावहं तत्खलिलं शाम्यतः-शमञ्जुषोऽपि मारयति । शरदि तादृशं जलं विलोक्य मुनयोऽपि क्षुभ्यन्तीति भावः । ३ अत्र संस्कृतपैशाचीभाषयोः श्लेषः- 'हे सुरतनः ! सुरतमात्रे पुरुष सुरतेतरचातुर्यशून्ये इत्यर्थः । ख (घट्ट) मते-शून्यप्रज्ञ । यस्त्वया श्लाघ्यते स कं नरं जेतुम् अजतु-यातु । अहो-

गदासारम् ॥४॥ धीरा गच्छदुमेहतमुद्धरवारिसदःसु ॥ अभ्रमदप्रसराहरणं रविकिरणात्तेजःसु ॥ ५ ॥
एष पश्य यवनीनवनीधीं सम्मर्दं मदमुग्धमुखग्रीः । प्रत्युवाच-यवनीं कुपितेव चरुमुवे द्रुख न दे-
मुक्षको तू ॥ ६ ॥ ज्वरादिता या कटकान् कषायान् जेत्यिवेकिं वद वैद्य देयम् । निबोध हंसी
मधुरप्रचारे वहां वनप्सा शरवरिपलवे ॥ ८ ॥ पित्तापित्तशरीरबल्लरी सा सखी वद “हकीम
दबायी” औषध शृणु मृगाक्षि मनोन्न “जा गुलाब गुलकन्द खिला दे” ॥ ९ ॥ हां हन्त किं
त्वमसि सुन्दरि दुःखितेव सा क्लिश्यते मम सखी वद किं हि तस्याः । अम्लोर्ध्ववायुरपि वैद्य न
पच्यतेऽन्नं “देना गुलाबजलसङ्गं सिक्कज्वीना” ॥ १० ॥ दृष्ट्वा कामपि तुनवायवनितां ताम्बूल-
रागधरां साकूतं निजगाद “दुर्जन सुही चाहे सुही लीजिये” । सर्वाङ्गस्फुरयौवने स्पृहयति त्वत्से-
वनं मे मनः प्रोत्तिष्ठ त्वरितं प्रसीद “हमरे सीने न लागो जरा” ॥ ११ ॥ अन्यां कामपि तुन-
वायललनां मातङ्गकुम्भस्तनीं दृष्ट्वा सस्मितमाह जान तुमरी काहे कि ये अंगिया । निघ्नन्ती नितरां
कटाक्षविशिखैः सावन्निदाश्वा पुनः साभिप्रायमुवाच “हात धरिके सीने प मलमलसही” ॥ १२ ॥
घाटोद्यानमहं कदाचिदगमं चाहर्हवाके लिये काचित्तत्र कुरङ्गलोलनयना दिलदारमालिन्मिली ।
मद्वाक्यं वनपालिके शृणु मनाक् कर्णे तु देगी मुझे सेत्युक्ताऽऽह न तानि मे त्वमधुना मर्वा जरा
लीजिये ॥ १३ ॥ हृष्टं कुञ्चिदीक्षितः पथि मया नद्वाफ लौंडा सजा कृत्वा कजलरेखिकां
नयनयोर् मुद्धेप बैठा हुआ सर्षानेव विमोहयन्मिमतस्त्वा “गालोंकु त्त्यारी करे” हंहो कि कथ-

—न तादृक् पुरुषोऽयं स जेष्यतीति । किम्भूतम्-अनेकतमान्यादानानि यस्य तम् । तत्
प्रसिद्धं छलं-कपटमासीनमुपेतवन्तम् । अपां-जलानां पतिः-वरुणस्तस्येव मानो यस्य तम् । अगा
अचला निकाना दीप्तिः, यस्य तं तादृशम् । पैशाची छाया तु-कामे कृता मोदानां सुवर्णरजतो-
च्छलद्वासीनाम्, अप्रतिमानं क्षमते खगणिकानां न रञ्जयितुम् ॥’ इति । अर्थश्चायम्-स
पुरुषो रञ्जयितुमात्मरञ्जनाय कामविषये कृतामोदानां सुवर्णरजताभ्यामुच्छलन्त्यो दास्यो
यासां तादृशीनाम् गणिकानामप्रतिमानं न क्षमते । तदानीमादरमभिलषतः कदाचिदुप-
कृतगणिकस्येयमुक्तिः । इति । ४ अत्र संस्कृतशूरसेनीभाषयोः श्लेषः । ‘तु’ इति परानिति तौदी
देशानं दिक् उपदेशः । तथा सह वर्तत इति सदिक् । न गणेन सहायेन मदो यस्य
सः, स वित् । सदा अकलहं (परिभूतत्वात्) निर्वैरम् अतएव दमेहाया उपशमचेष्टाया अव-
सरो यस्य तत्, तथा अस्पन्ते क्षिप्यन्ते इत्यासाः शरास्तान् धान्ति खण्डयन्तीत्यासदा धनुर्धरा
तैः सह वर्तत इति सासदं गदासारम् इदमारमरिखत्तं बलमन्त्रमध्ये-आर-ससार । इनि संस्कृ-
तार्थः । ‘ततो दृश्यते गगनमदः कलहंसशतावलम्बितान्तरितम् । अरतमेवावसरं शाश्वतमारं
गतासारम् ॥’ इति शूरसेनीछाया । अर्थश्चायम्-आरतो निवृत्तो मेवानामवसरो यत्र तादृशम् ।
शाश्वतो मारः मदनो यत्र तादृशम् । गत आसारः-धारासम्पातो यत्र तादृशम् । इति
शारदाकाशवर्णनमिदम् । ५ संस्कृतापभ्रंश भाषयोः श्लेषः । हे उमे अवेरिव-गङ्गुरिकाया इव
किरणं विक्षेपः निरखनं यस्यास्तथाभूता, हतासुत प्रमोदः यस्यास्तथाभूता, अणुः-कृशा
अध्रे-आकाशे, माद्यति यः सोऽपां जलानां, प्रसरो यस्याः साऽभ्रमदप्रसरा गङ्गेत्यर्थः । अहर्नि-
शम् अपि उन्नता धरा मलयापन्निभिम यस्मात्तदुद्धर तच्च तद्वारि च (ससुद्रजलं च) तदेव
सदः (गृहं) येषां तेषु तेजः सु बहवानलज्वालाज्योतिष्विति भावः । अगच्छत् अपतत् । हरनिवा-
सनादिता गङ्गाऽऽमानं वाढवाभीन्धनीचकारेति धीरा सपत्न्या व्यसनेन स्वस्या स्या इति
भावः ‘धीरागच्छतु मेघतमोदुर्धरवापिकदस्यु । अभ्रमदप्रसराहरणं रविकिरणारस्ते यस्य ॥’
इत्यपभ्रंशच्छाया । अर्थश्चायम् हे धीरा दुर्धरा वारिका दृश्यते यत्र तन्मेघतमो गच्छतु अपैतु
यस्य ते न भ्रमददातीत्यभ्रमदः प्रसरो येषां तादृशा रविकिरणा हरणं हर्ता इति ।

यामि मित्र शृणु रेवेचै सुवे खुड्डई ॥ १४ ॥ हरनयनहुताशज्वालाया “जों जलाया” रतिं
नयनजलौघैः खाक बाकी बहाया । तदपि दहति चित्तं “हायं मैं क्या करूंगी” मदनरशिसि भूयः
“क्या बला आग लागी” ॥ १५ ॥ नूनं बादलशाह शोहपसरी निःसाणशब्दः खरः शत्रु
पाडि छुटालितो विहणिसो एवं मणन्युद्धटाः । रूढे गर्दमरामघालि सहसा रे कंत मेरे कहे
कण्ठे पापनिवेशि याहिं शरणे श्रीमल्लदेवं प्रभुम् ॥ १६ ॥

गीतानि ।

पातयसि मां प्रति किं नयने वचो मे शृणु पङ्कजनयने ॥ ध्रुवपदमिदम् (१) महौषधमलयजजलसहितः
कंबायः किल पर्पटविहितः । उच्चरं क्षिपतितरामतिविकटं हरिः सहसैव यथाशकटम् ॥ रात्रौ पात्रे प्लावितं
धान्यकमततुषचारं । सितया युतमतिसितया निगदितमिदमतिहिमगुणचारं ॥ चारुमुखि पित्तदवधुदलने ।
पातयसि मां प्रति किं नयने ॥ १ ॥ सदागतिरत्तरलितकमलां तटीगतविहगोत्तमविमलाम् ॥ भजतु
विजयार्थं दवधुरुज प्रियासहितः सरसीं मनुजः । छिष्टैरन्यैरौषधैरिह किं कुन्दसुदन्ति (१) पुरुषित्तजमपि
दवधुं जितमिव ते कलयन्ति ॥ यान्ति ये सुखमम्बुजशयने पातयति मां प्रति किं नयने ॥ २ ॥ त्वमसि
यदि युक्ता गदपतिना विषमेण धातुकृतस्थितिना ॥ शिवाऽमृतलतिकाऽम्बुदमधुना । शृतं पिब तन्वि युतं
मधुना ॥ विद्वदौरि श्रूयतामतिविषमज्वरहारिं यवनिम्नकुलवृहतीयुतमथ विकिञ्चतममृतजवारि । वारिधर-
सहचरमुखदहने पातयसि मां प्रति किं नयने ॥ ३ ॥ उमापतितुष्टिकरं हवनं सदा दुःखयुजामवनम् ॥
गुरुद्विजपदपङ्कजनमनं वुधैः स्मृतमखिलज्वरशमनम् । परिमुक्तानि विदूषणैः श्रीकृष्णस्योक्तपदानि ॥
स्थितिमिह विदधतु नित्यं निन्दितपीयूषाण्यसमानि । मानवति पण्डितजनवदने पातयसि मां प्रति किं
नयने ॥ ४ ॥

पञ्चान्नवर्णनम् ।

मिष्टं नदीनामधरोष्ठवत्परं प्रमुद्धपीनस्तनवत्सुवर्तुलम् स्नेहप्रगाढं सुहृदां चारित्र्यवत्पुलक्यर्थं लोचनलोभि
मोदकम् ॥ १ ॥ सर्वांशनं यत्पुरतो वराकं प्राप्नोति यो भाग्यमृते सदा कम् । स्पर्धा विधत्ते सुधयाऽपि
साकं सखे तमास्वादय दुग्धपाकम् ॥ २ ॥ मुक्ताऽपि वाञ्छां बह्वलीकरोति कान्त्याऽक्षिसौख्यं दधती
जनानाम् । समुन्मिषद्गन्धरसा नवीना वासोदिका स्त्रीव मुदे न कस्य ॥ ३ ॥ बाह्वीकजीर्णलवङ्ग-
सौरभास्तक्रे निमग्ना जलधाविबेन्दवः । जिह्वालताग्रं वटका मनोहराः कल्लोलयन्ति त्रिदिबौकसामपि
॥ ३ ॥ अत्युज्ज्वलैरवयवैर्वृद्धतां दधाना मुक्ता बलं वितरति स्मरदानरक्षा । स्निग्धाशया गुरुगुणप्र-
थिता मनोज्ञा फीणी नवीनललनेव मुदं ददाति ॥ ४ ॥ जलबलिवलयानि प्रौढपित्तक्षयानि क्षत-
पवनमयानि प्रोल्लसद्विस्मयानि । मधुररसमयानि श्लाघनीयानि यानि स्फुरदरुचिजयानि प्रेमतो वर्ण-
यानि ॥ ५ ॥ धाराभिस्तममृतस्य कृताभिषेका गोधूमजा शरदखण्डितचन्द्रवृत्ता । सिद्धाढकीदलगुड-
प्रतिप्रसिद्धेयं श्रीपोलिका जगति कस्य मुदं न घत्ते ॥ ६ ॥ संपकं मृदुबहिना चणकजं चूर्णं समाने
घृते स्वेयं खण्डजकर्दने द्विगुणिते स्थाव्यामिदं स्थापयेत् । कर्पूरवृटिकुङ्कुमैः कतलिकां कृत्वा शुभा मक्षये-
त्तैषा मानसमोहिनी बह्वगुणा श्रीमोहनस्थालिका ॥ ७ ॥

भङ्गावर्णनम् ।

लोचनविलोमनीया मधुराशनलालसा सरसा । स्मरकेलिकलाकुशला धूर्तवधूरेव विमाति धूर्तवधूः
॥ १ ॥ प्रायः सुकृती पुरुषः स्वीकृतनिर्वाहको भवति । गौरीपतिरपि गिरिशो धूर्तवधूमेव सन्ततं शुङ्के-
॥ २ ॥ यो यत्समुपाश्रयते तदेव त यस्तु किल मिलति । मजते यो धूर्तवधू त स्मरमिव मूर्तमेति
धूर्तवधूः ॥ ३ ॥ सहास्यरङ्गा मदमोहतुङ्गां विदूषारभङ्गा पृथुपित्तसङ्गाम् । उच्चैरनङ्गां हरिदङ्गसङ्गां क्षुधो-
त्तरङ्गां स्पृहयामि भङ्गाम् ॥ ४ ॥ भङ्गाऽन्मः पिवतो न शाम्यति विना दुग्धामपेक क्षुधो नेत्र कोकनदा-
यते निजमुख दैन्येन नो दर्शयते । शोकः कापि पलायते सदसि बाक् प्रागल्भ्यमालम्बते मुक्तासारमिवो-
ज्ज्वल स्रवति मो मूत्रं मनो हृष्यति ॥ ५ ॥ सर्वं लुच्छ मनसि मनुते यत्प्रमादाद्वराकोऽयुच्चैर्हर्षं प्रकटय-
यति यः शोकजालं निरस्य । यत्नप्राप्यः स्थिरयति मनो ध्यानमुद्रासु सोऽयं सविद्वल्लीसलिलमहिमा
शक्यते केन वक्तुम् ॥ ६ ॥

क्षीववर्णनम् ।

अस्तव्यस्तमितस्ततः पथि पतन्मयं मदादुद्धमन्हस्ताभ्या मुखमक्षिकाः परिणुदन् गालीर्गदगद्गदम् ।
उच्चालैः शिशुमिर्भृशं बलयितो वीमत्समूर्तिर्महान्मत्तो दक्षिणतः क्षण क्षिप दृशं मत्तोऽयमागच्छति ॥ १ ॥
मग्मग्मो बबवारुणीं मममवान् किं वक्ति सस्सस्सखे कोष्णीप ततते पुनः पपपिव प्रेक्षस्व खः खः
खगम् । इत्थं सम्प्रति गद्गदाक्षरममी मेरेयमत्ता मुहुः स्वच्छन्दः प्रलपन्ति यूक्तातिकणव्याकीर्णवक्त्रश्रियः
॥ २ ॥ धूलीमुद्गूलयन्तः पटुपटहपुटान्युद्धतं वादयन्तो यद्वा तद्वा वदन्तश्चटुलखुरखरीष्टमारोह
यन्तः । जीर्णोपानद्विदारादहह सवयसः साधु नीराजयन्तो व्यालोलद्गोमयाक्षलजमिह दहतः पश्य
वल्गन्ति पौराः ॥ ३ ॥

तमालपत्रचूर्णवर्णनम् ।

विलसति तमालचूर्णं नैवेद्यमिव जगदीशसम्बन्धि । यत्कणलिताग्रस्तं त्रिजगद्वस्तं प्रसारयति ॥ १ ॥

सिंहप्रशंसनम् ।

गर्जन्हरिः साम्भसि शैलकुक्षे प्रतिध्वनीनात्मकतान्निशम्य । पदं बबन्ध क्रमितुं सरोवः प्रतर्कयन्-
न्यमृगेन्द्रनादम् ॥ १ ॥ क्रीडन्तु नर्दन्तु च तावदिष्ट माद्यन्तु भूयो द्विपराजमुख्याः । यावन्मृगेन्द्रस्य
न नासिकाया गन्धोऽध्वनीनो बत जातुचित्स्यात् ॥ २ ॥ लीढग्रस्तविपाण्डुराग्रनखयोरार्कगदीर्ण
मुखं विन्यस्याग्रिमयोर्युगे चरणयोः सद्यो विमिनाद्विपः । एतस्मिन्मदगन्धवासितसटः सामञ्जस्यैव-
लसृक्कान्ताहतिधूतलोमधुपः कुक्षेष्टु शेते हरिः ॥ ३ ॥ पश्योदञ्चदवाञ्चदञ्चितवपुः पश्चार्धपूर्वार्धमा-
नस्तब्धोत्तानितपृष्ठनिष्ठितमनामुग्राप्रलाङ्गलभृत् । दंष्ट्राकोटिविशङ्कटास्यकुहरः कुर्वन्सटामुक्कटामुत्कर्णः
कुस्ते क्रमं कारिपतौ कूराकृतिः केसरी ॥ ४ ॥ उत्कर्णोऽयमकाण्डचण्डिमपटुः स्फारस्फुरत्केसरः कूरा-
कारकारालवक्त्रविकटस्तब्धोर्ध्वलालङ्कभृत् । चित्रेणापि न शक्यतेऽभिलिखितुं सर्वाङ्गसंकोचनावीकुर्वद्भि-
रिक्कुञ्जकुञ्जरशिरः कुम्भस्थलस्थो हरिः ॥ ४ ॥

१ स्वैरिणी । २ धनूराङ्गना, भङ्गेति भावः । ३ कुलटां, भङ्गां, च । ४ वागादम्बरमात्रमिवम् ।
५ भाण्डुतिमतेनात्र डाफ । ६ कोकनदं रक्तोत्पलम् । ७ बुद्धि-

तरक्षुप्रशंसनम् ।

लाङ्गुलेनाभिहत्य क्षितितलमसकृद्धारयन्नप्रद्वयामात्मन्येवावलीय द्रुतमथ-गगनं प्रोत्पतन्विक्रमेण ।
स्फूर्जद्भुङ्कारधोषः प्रतिदिशमखिलान्भावयन्नेष जन्तून्कोपाविष्टः-प्रविष्टः प्रतिवनमरणोच्छ्वनचक्षुस्तरक्षुः ॥ १ ॥

गजप्रशंसनम् ।

कम्भोमुचां सलिलमुदमतां निशीथे तालीघनेषु निम्बतं स्थिरकर्णतालाः । आकर्णयन्ति करिणोऽर्ध-
निमीलिताक्षा धाराबान्दशनकोटिनिपणहस्ताः ॥ १ ॥ सलीलमादाय करेण धूर्तिं निमीलिताक्षं
विकिरन् समन्तात् । मदोद्धतः फाल्गुनकेलिमारात्परिमन्नम्यसतीव हस्ती ॥ २ ॥ शुण्डाप्रेण रद शनैः
परिमृशन् पुच्छाग्रमुच्छालयन्दानैः पङ्क्तिरयन्स्वकीयसरणिं मेहन्मुहुर्वृन्दशः । चीत्कुर्वन्वनदाङ्गला-
मुखरयन् टङ्कारयन्वण्टिकां कुम्भीन्द्रो मदमुद्रिताक्षमधुना धुन्वन्शिरो धावति ॥ ३ ॥

मृगप्रशंसनम् ।

प्रकृतिविमुग्धो हरिणो गानरसङ्गो विलोलनेत्रयुगः । विपिनविहारी सुमृदुलवृणादनः सुन्दरो भीरुः ॥ १ ॥

भल्लप्रशंसनम् ।

नयनपथनिरोधोवाक्रोचनिर्धूतमालम्बमदविरलोभस्तोमवद्धान्वकारः । कृमिकवलनलोभोत्खातवल्मीकर-
न्म्रोत्थितफणिफणघातैरुच्छलत्येष भल्लः ॥ १ ॥

हयप्रशंसनम् ।

यावच्छकलितो वायुरेकीभविमुपहति । तावदेव तुरंगोऽयमाजगाम जगाम च ॥ १ ॥ मण्डले मण्ड-
लाकारो रेखा बाजीमयी जवे । सव्यापसव्यं त्रिमुखो नकुलाधिष्ठितो हयः ॥ २ ॥ पुरो जुगः पश्चाद्-
जति विधूतश्चोच्छ्रिततनुः समुत्पत्योत्तानः पतति पथि लोहान्मन्त्रिणाति । हयः किञ्चिद्दृष्टेयदि नयति
पतिं कचिदहो कशाघाते तिष्ठत्यथ चरणघातेन खनति ॥ ३ ॥ आकर्षन्निव गं वमन्निव खुरो पश्चा-
र्धमुज्जन्निव स्वीकुर्वन्निव खं विवन्निव दिशो वायूंश्च मुष्णन्निव । साङ्गारप्रकरां स्पृशन्निव भुवं
छायाममृष्यन्निव प्रेक्ष्वामरवीज्यमानवदनः श्रीमान्हयो धावति ॥ ४ ॥ पश्चादङ्गी प्रसार्य त्रिकनतिवि-
ततं द्राघवित्वाङ्गमुच्चैरासज्याभुग्नकण्ठो मुखमुरसि सटां धूलिधूमां विधूय । वासप्रासामिलाषादनधरत-
चलत्प्रोथतुण्डस्तुरङ्गो मन्दं शब्दायमानो विलिखति शयनादुत्थितः क्वां खुरेण ॥ ५ ॥

चानरवर्णनम् ।

यदर्काशुक्लान्तस्फुरदरुणपुष्पोदरधिया प्रविष्टो नासान्तः कणितमणिहिम्भः प्रकुस्ते । कपिः स्थित्वा
स्थित्वा तदिदमनुशृण्वन्विचकितो धुनोत्यास्यं रौति प्रचलति चलत्युच्छलति च ॥ १ ॥

वृषभवर्णनम् ।

गर्वित्वा मेघधीर ग्रथममथ-शनैर्मण्डलीकृत्य देहं शृङ्गाभ्यां भीषयन्तावमिमुखमवनीं दारयन्तौ खुराग्रैः
मन्दं मन्दं समेत्य स्थिरनिहितपदं दत्तघातौ सरोवं युच्येते चालयन्तौ कृटिलितमसकृत्पुच्छमंतौ
महोक्षौ ॥ १ ॥

सुरभिवर्णनम् ।

आहत्याहत्य मूर्ध्ना द्रुतमनुपिवतः प्रस्तुतं मातुरुवः किञ्चित्कुञ्जैकजानोरनवरतचलचात्पुच्छस्य घेनुः ।
उत्कर्णं तर्णकस्य ग्रियतनयतया दत्तहुङ्कारमुद्रा विभ्रंसल्लीरधारालवशवलमुखस्याङ्गमावृति लेढि ॥ १ ॥

गर्दभवर्णनम् ।

आम्नायायाय गन्धं विकटमुखपुटो दर्शयन्दन्तपट्टं धावत्युन्मुक्तनादो मुहुरपि च रसाद्गृष्टया पृष्ठलम् ।
गर्दभ्याः पादघातद्विगुणितसुरतप्रीतिराकृष्टशिखो वेगादाख्य मुह्यन्नवतरति खरः खण्डितच्छबिरेण ॥ १ ॥

अजवर्णनम् ।

प्रात्वा श्रोणीमजाया विततमभिमुखं वक्रसंकोचमङ्गं स्थित्वा सूर्यं निरीक्ष्य प्रविकसितसटो घट्टयन्धमा
खुरेण । वोत्रोकारान्प्रकुर्धन्मणिशकलनिभं चालयन्नेत्रयुग्मं छागश्चाट्टननेकाश्चतुरङ्गव विटो मन्मथान्वः
करोति ॥ १ ॥

मेषवर्णनम् ।

पार्श्वस्फालावलेपाच्चट्टलितचरणोल्लेखिताकाशदेशः सवद्घाटोपकोपप्रसरितरसनापल्लवालीढचक्रः ।
किञ्चित्साचीकृतास्यः स्फुरदधरपुटः स्फारिताताम्रचक्षुर्घोणाघातामिलाषादपसरति स्म दर्शयन्नेव मेषः ॥ १ ॥

मयूरवर्णनम् ।

मण्डलीकृत्य बर्हाणि कण्ठैर्मधुरगीतिभिः । कलापिनः प्रवृत्त्यन्ति काले जीभूतमालिनि ॥ १ ॥

चातकवर्णनम् ।

दम्भोलिस्फूर्जदम्भोर्धविपुलतद्विदम्भगम्भीरनादैरम्भः समारसंभावनकुतुकिकुलं चातकानां प्रवृत्त्यन्तजर्च्च
विन्यस्तचञ्चूपुटमुपरि परिभ्राज्यदुत्पातवातैरम्भोदोन्मुक्तमम्भः कणमपि न चिरात्प्राप्य नभ मिथोऽभूत् १

पारावतवर्णनम् ।

कलकणितगर्भेण कण्ठेनाधूर्णितेक्षणः । पारावतः परावृत्य रिसुरचुम्बति प्रियाम् ॥ १ ॥

वकवर्णनम् ।

नालेनेव स्थित्वा पादेनैकेन कुञ्चितग्रीवम् । जनयति कुमुदभार्तिं वृद्धवको बालमस्थानाम् ॥ १ ॥
स्थित्वा धैर्यादुपाग्मः समजठरशिराश्चक्रमूर्तिर्मुहूर्तं धूर्तः संत्यक्ततीरः कतिचिदपि पदान्युच्चैः कुञ्चि-
ताङ्घ्रिः । पश्चाद्ग्रीवा प्रसार्य त्वरितगतिरपा मध्यमाविश्य चञ्च्वा चञ्चन्तीमूर्ध्वकण्ठः कथमपि शफरीं
स्फारिताक्षो वकोऽस्ति ॥ २ ॥

कुक्कुटवर्णनम् ।

न्यञ्चच्चलचञ्चुचुम्बनचलच्चूडाग्रमुपपतच्चक्राकारकरालकेसरसटास्फारस्फुरकन्धरम् । वारंवारमुद-
ङ्मिच्चल्लघनग्रस्यनखक्षुण्णयोर्दृष्टा कुकटयोर्द्वयोः स्थितिरिति क्रूरकर्म युध्यतोः ॥ १ ॥ पक्षावुत्क्षिप्य
धुन्वन्सकलतनुरहान्मोगविरतारितात्मा प्रागेवोद्धीननिद्रः स्फुरदरुणकरोद्भासित ख निरीक्ष्य । प्रातः प्रो-
त्थाय नीडस्थितचपलतनुर्धरध्वानमुच्चैरुद्धीव पूर्वकायोजतविकटसटः कुक्कुटो रारटीति ॥ २ ॥

गौरखरकृकलासयोर्वर्णनम् ।

ग्रीष्मादित्यकरप्रतप्तसिक्तामध्योपविष्टः सुखं शेते गौरखरो मत्स्थलमुवि प्रोथ निधाय क्षितौ ।
गुडजोहककण्टकाहतमरुद्धतोत्पतच्छलिभिस्त्रिजान्नाः कृकलासकोऽपि निश्चत मार्तण्डमुदीक्षते ॥ १ ॥

भुजगवर्णनम् ।

आलोकनस्तनारीकृतसमयमहानादावध्वजनौघव्यासद्वारप्रदेशप्रचुरकलकलाकर्णनस्तन्धचक्षुः । काष्ठ
दण्डं गृह्णाणेत्यतिमुखरज्वैस्ताडितो लोष्टघातैर्भीतः सर्पो गृहस्यानधिगतविवरः कोणतः कोणमेति ॥ १ ॥

पुलिन्दवर्णनम् ।

वामस्कन्धनिपण्णशार्ङ्गकुटिलप्रान्तापिताधोमुखस्यन्दच्छोणितलम्बमानशशकान्वेणीस्वलङ्गामरान् ।
अन्तप्रोतकपोतपोतनिपतद्रक्ताक्ततूणीरकान्सोऽपश्यत्कारिकुम्भमेदजनितास्कन्दान्पुलिन्दान्पुरः ॥ १ ॥

पथिकवर्णनम् ।

गायति हसति च नृत्यति हृदयेन धृतां प्रियां विचिन्तयति । समविषमं न च विन्दति गृहगमनस-
मुत्सुकः पथिकः ॥ १ ॥ मातर्धर्मपरे दयां कुरु मयि श्रान्तेऽद्य वैदेशिके द्वारालिन्दककोणके सुनिश्चितं
यास्यामि सुस्था निशि । इत्युक्ते सहसा प्रचण्डगृहिणीवाक्येन निर्मांसितः स्कन्धन्यस्तपलालमुष्टिविभवः
पान्थः पुनः स्थितः ॥ २ ॥ भद्रं ते सदृशं यदध्वगशतैः कीर्तिस्तबोद्धृत्यते स्थाने रूपमनुत्तमं सुकृतिना
दानेन कर्णो जितः । इत्यालोक्य भृशं दृशा करुणया शीतातुरेण स्तुतः पान्थेनैकपलालमुष्टिरचिना
गर्भायते हालिकः ॥ ३ ॥ देशैरन्तरिता शतैश्च सरितामुर्वीभृतां कानर्मेधस्तेनापि न याति
लोचनपथं कान्तेति जानन्नपि । उद्ग्रीवश्चरणार्धसद्वधुधः कृत्वाश्रुपूर्णे दृशौ तामाशां पथिकस्तथापि
किमपि ध्यायन्मुहुर्वीक्षते ॥ ४ ॥

वीरजनप्रशंसनम् ।

खड्गहस्तोऽरिमालोक्य हर्षमर्षसमन्वितः । शूरः पुलकितो रक्तनेत्रो हसति जृम्भते ॥ १ ॥ स्तव्यः
कस्य न वीरः कर्मसु दक्षः प्रभावविख्यातः । सत्यप्रतिज्ञतायाः सम्पादयिता विपद्यखिन्नात्मा
॥ २ ॥ पुरुषत्वं यदि सत्यं तर्हि परं वीरमात्रग विद्धि । विघ्नसहस्तेऽप्यचलो यद्वयवसायो-
ऽवतिष्ठते पुरतः ॥ ३ ॥

बालकवर्णनम् ।

धूलीधूसरतनवो राज्यस्थितिरचनकल्पितैकवृषाः । कृतमुखवाद्यविकाराः क्रीडन्ति सुनिर्भरं बालाः
॥ १ ॥ अवधूतवेषधारी दुग्वाहारी मुदा विहारी च । रागद्वेषवशित्वं तावदनातः शिशुः सता
गेहे ॥ २ ॥ आयातो भवतः पितेति सहसा मातुर्निशम्योदितं धूलीधूसरितो विहाय शिशुमिः
क्रीडारसान्प्रस्तुतान् । दूरात्स्मेरमुखः प्रसार्य ललितं बाहुद्वयं बालको नावन्यस्य पुरः समेति परया
प्रीत्या रटन्वर्धरम् ॥ ३ ॥

कुमारप्रशंसनम् ।

अकूर्चोरम्मोऽपि प्रतिचुबुकदेशं करतलं प्रतिज्ञायां कुर्वन्पुनरिति दृशं स्निग्धतरलाम् । कुमारोऽहं-
कारात्परिवदि समानानगणयन्मुजो वक्षः यद्वयवयसि कार्त्तिके वितनुते ॥ १ ॥

नर्तकीवर्णनम् ।

वंशं निखातमधनौ दृढवद्वरञ्जुमारुह्य सम्प्रति नटी विगतप्रयासा । ऊर्ध्वं निलिम्पललेष
विभाव्यमाना निःशङ्कमुद्रमति चक्रवदन्तरिक्षे ॥ १ ॥ दीर्घाक्षं शरदिन्दुकान्तिवदनं बाह्वं
नतावंसयोः संक्षिप्तं निविडोन्नतस्तनसुरः पार्श्वे प्रपृष्टे इव । मध्यः पाणिमितो नितम्बि जन्वने
पादावुदप्राङ्गुली छन्दो नर्तयितुर्यथैव मनसि छिष्टं तथाऽस्या वपुः ॥ २ ॥ स्वेदक्लेदितकङ्कणं
सुजलतां कृत्वा मृदङ्गाश्रया चेटीहस्तसमर्पितैकचरणा मञ्जीरसंयित्तया । सा भूयः कुचकम्पसूचितार्यं
निःश्वासमाशुबती रङ्गस्थानमनङ्गसात्कृतवती तालावधौ तस्थुषी ॥ ३ ॥

लेखिकावर्णनम् ।

उन्नमितैकभ्रूलतमाननमस्याः पदानि रचयन्त्याः । कण्टकितेन प्रथयति मय्यनुरागं कपोलेन ॥ १ ॥
यद्भ्रूलते तरलिते यदुदङ्गुलीकः पाणिः पुरो यदपि चक्षुरलन्धलक्ष्यम् । उन्मुद्रिताघरदलं च यदास्यमस्या-
स्तन्काव्यकर्मणि निषिक्तमवैमि चेत्तः ॥ २ ॥

कलमकण्डनीगीतिनिर्देशः ।

विलासमघणोहसन्मुसललोकदोःकन्दलीपरस्परपरिस्खलद्वलयनिःस्थनोद्वन्धुराः । लसन्ति कलहं-
कृतिप्रसमकम्पितोरःस्थलत्रुटप्रमकसंक्रुलाः कलमकण्डनीगीतयः ॥ १ ॥

मिल्लीवर्णनम् ।

जघनस्थलनद्वपत्रवल्ली गिरिमल्लीकुसुमानिकाऽपि मिल्ली । अवचित्य गिरौ पुरो निषण्णा स्वक-
चानुत्कलयाञ्चकार भर्त्रा ॥ १ ॥

तिर्यकैलिवर्णनम् ।

मधुद्विरेफः कुसुमैकपात्रे पपौ प्रियां स्वामनुवर्तमानः । शृङ्गेण च स्पर्शनिमीलिताक्षीं मृगीमकण्ड्वयत
कृष्णसारः ॥ १ ॥

मलयानिलवर्णनम् ।

आदाय धकुलगन्धान्धीकुर्वपन्दे पदे भ्रमरान् । अयमेति मन्दमन्दं कावेरीवारिपावनः पवनः ॥ १ ॥

रेलशकटीवर्णनम् ।

अपि पश्य रेलशकटी चीत्कृतिमातन्वती विकटाम् । पृथिवीं प्रकम्पयन्ती धावति मदमत्त-
करिणीव ॥ १ ॥ बलिष्ठौ नो धुर्यावथ न युगवार्ताऽपि विदिता न वा दृष्टं वल्गुप्रमुख-
मितरत्साधनमपि । फिरङ्गाणां धावत्यति तदपि सा रेलशकटी क्रियासिद्धिः सत्त्वे वसति महतां
नोपकरणे ॥ २ ॥ त्रिविक्रममनस्त्रपां विदधती हसन्ती रवर्ह्यानपि रयात्तिरस्कृतवती वटीं
पारद्रीम् । जगन्नयविलक्षणाऽखिलफिरङ्गसिद्धिः स्वयं कलेवरधरेव रेलशकटी परं खेलति ॥ ३ ॥
कुर्वाणा पथि पृष्ठतः पवनमप्युत्कम्पयन्ती मनः पक्षीन्द्रस्य हनूस्तो विदधती धिक्कारदिग्धा गतिम् ।
स्फीता व्योम्नि विमानसन्ततिरिव क्षोण्यां फिरङ्गैः कृता वेगाद्भावति पश्य रेलशकटी प्रायः पिबन्ती
दिशः ॥ ४ ॥ श्रीराज्ञा परिजित्य बाहनतया तोयानलौ योजितौ धूमो भगमगिति ध्वनंस्त्वरयते
यत्र स्वयं सारथिः । धावत्येकदिनेन योजनशतं या भारमुद्धिभती सेयं केन विचित्ररेलशकटी संस्था-
धितुं शक्यते ॥ ५ ॥ श्रीराज्ञै किमु दत्तधान्करतया शक्रो विमानावलिं किंवा दृग्विषयीमवन्मरुदयं
वेगान्मुहूर्ध्वोवति । हित्वा किन्नु निजां मनोभिरणुतामुच्चैर्महत्त्वं धृतं शक्तिर्वि गरुडस्य रेलशकटी
व्याजान्मुनिं क्रीडति ॥ ६ ॥

तारप्रशंसनम् ।

स्तम्भस्थापितभारस्ताम्रमुखाणां विलक्षणश्चारः । विलसति वितताकारः स्फारस्तारः प्रकामविस्तारः ॥ १ ॥

तारमन्तराऽपि वृत्तावेदकयन्त्रप्रशंसनम् ।

स्तम्भद्वयं विचित्रं स्वावधि वृत्तं निवेदयत्सपदि । तारापेक्षामपि यन्त्रकृत्य विराजते सुदृढम् ॥ १ ॥

विलोमचित्रम् ।

तं भूमुतामुक्तिमुदारहासं वन्दे यतो भव्यमव दया श्रीः । श्रीयादवं भव्यमतोयदेवं-संहारदातुक्तिमुलासु-
भूतम् ॥ १ ॥ चिरं विरञ्चिर्न चिरं विरञ्चिः साकारता सत्यसतारका सा । साकारता सत्यसता-
रका सा चिरं विरञ्चिर्न चिरं विरञ्चिः ॥ २ ॥ तामसीत्यसति सत्यसीमता मा ययाक्षममक्षया-
यमा । मा ययाक्षमसमक्षयायमा तामसीत्यसति सत्यसीमता ॥ ३ ॥ का तापत्री तारकाया विपापा
त्रेधा विद्या नोष्णकृत्यं निवासं । तेषां निधं कृष्णनोच विधानं पापाविद्याकारतान्नी पताका ॥ ४ ॥

१ भूमुताया रावणरक्षिताया सीताया मुक्ति मोक्षेण यस्मान्न रावणं वन्दे नमस्करोमीत्यर्थः ।
किम्भूतम् उदारहासम् उदारः गम्भीरो हासो यस्यतम्, उद्वेगनिमित्तेषु सद्यो नयेषु प्राप्तेष्वपि
अनुद्विग्नमित्यर्थः । पुनः किम्भूतम् भव्यभवम् भव्यः पवित्रो भवोऽवतारो यस्यासौ, तथाभूतम् ।
तथा,—यतो दया श्रीश्च बभूवेत्यध्याहारः । दया भूतदया श्रीः शोभा च तयोर्निदान-
मित्यर्थः । एतन्नामपक्षे, कृष्णपक्षे तु श्रीयादवं वन्दे किम्भूतम् भव्यमतोयदेवम् । भव्या उतपा
भा दीप्तिर्यस्यासौ सूर्यः तथा तोयशब्देन चन्द्रो लक्ष्यते, तस्य जल्लात्मकत्वात् तयोर्द्योतना-
हेवम् सूर्याचन्द्रमणोरपि प्रकाशकमित्यर्थः । तयोक्तम् “यदादित्यगतं तेजो जगद्भासयते-
स्त्रिलम् । यच्चन्द्रमसि यच्चाग्नौ तत्तेजो विद्धि मामकम् ॥ ” अथ किम्भूतं श्रीयादवं
संहारदातुक्तिम् संहारोऽनर्थस्तं ददः दीति तथाविधा या पूतना तस्या मुक्तिर्मोक्षो यस्मान्न तथा-
भूतम् । पुनः किम्भूतम् उत प्रत्युत असुभूतम् सर्वत्र प्राणरूपेणावस्थितमित्यर्थः । अथवा प्राप्तं
जीवनं तद्रूपं चैतन्यस्वरूपम् । तयोक्तम् “अहमात्मा गुडाकेश सर्वभूताशयस्थितः” इत्यादि ।
पूतनायै मुक्तिं दातुमन्तर्यामित्वेन स्वयमेव प्रेरकोऽभूदित्युक्तम् । २ विरञ्चिर्वह्ना द्विपरार्धाव-
साने यावत्सर्वभूतापेक्षया चिरं तिष्ठतीति प्रथमम्, अपरं तु ‘आ ब्रह्मभुवनाल्लोकाः पुनरावर्ति-
नोऽर्जुन’ इति श्रवणान्न चिरं विरञ्चिरिति ज्ञायते, तस्यायुवः परिमितत्वात् अथ साकारता सत्य-
सतारकास्ति चेति तच्छब्देन रामस्य या साकारता सत्यसतारका तारकेण सह वर्तमाना
सतारका सत्या सती सतारका सत्यसतारका सत्यमबाधितं विज्ञानप्रतारकं यद्वह्ना तद्रूपेत्यर्थः
इति रामपक्षे, कृष्णपक्षे तु साकारता सत्यसतारकास्ति या कृष्णरुचिणी साकारता सा
सती सर्वदैव वर्तमाना नित्येत्यर्थः । किम्भूता असतारका तारकाभिः सह वर्तमानं सतारकं व्योम
तन्न विद्यते यस्याः सा असतारका व्योमापि यस्यां लीयते, इतः परं नित्यत्वं किं वर्णनीयमि-
त्यर्थः । चिरं विरञ्चिरित्यादि पूर्ववत् । ३ अथ रामकृष्णभ्यां यां मायामवष्टभ्य साकारता स्वीकृता
तस्याः स्वरूपमाह, असति सत्यसीमता तामसीति । असति शुक्तिकारजतवदसत्ये प्रपञ्चे
सत्यसीमता सत्यत्वमयाया तामसी मायेति माया अत एवास्या असत्यत्वं कार्यवशादनुभूयत
इत्याह माययेति यया मायया कृत्वा मा लक्ष्मीः अयमा न विद्यते यमो नियमो यस्याः सा तथा ।
योग्येऽयोग्ये वा कुत्र स्यातव्यं कियत्कालं स्यातव्यमिति क्षणभङ्गुराया लक्ष्म्या यमो
नियमो नास्ति, उत्तरक्षणे बाधदर्शनाद्भूमरूपतेत्यर्थः । कथम्भूतया यया अक्षमसमक्षया न
क्षमम् अक्षमं समक्षं यस्याः सा, तथा तस्या मायायाः स्वरूपे विचार्यमाणे समक्षत्वं न प्राप्नोति
भेदज्ञेनैव नश्यतीत्युक्तत्वात् । यतः परमात्मा ज्ञानरूपः, माया त्वज्ञानरूपेति सा कथं ब्रह्मसमक्षतां
याति यतो ज्ञानमज्ञानस्यैव घातकमित्यर्थः । एवमुभयत्रापि सममिति । ४ अत्र त्रिविधसंसा-
रतापत्री कास्तीति विचार्यमाणे त्रेधा विद्याऽस्तीति ऋग्यजुःसामात्मिका, ननु तर्हि न कर्म-
काण्डं विद्याशब्दव्यपदेश्यं ‘विद्यां चाविद्यां च यस्तद्वेदोभयं सह’ इत्याद्युक्तत्वादित्याशङ्क्याह
किम्भूता त्रेधा विद्या तारकाया तारकं परं ब्रह्म श्रीरामाख्यम् आद्यं श्रेष्ठत्वात्त्रिकूपणीय-
त्वेन प्राप्तं यस्याः सा तथा उपनिषद्विद्यात्मिकेत्यर्थः । पुनः किम्भूता विपापा विगतं
पापमज्ञानं यया सा । पापोपशामकस्त्रे दृष्टान्तममाह-निवासं नोष्णकृत्यमिति नितरां वासो यस्मि-
न्निति निवासः शीतलच्छायाद्युपस्कृतं गृहं तस्मिन्नुष्णकृत्यं संतापनवनं नास्ति तद्वद्वेदार्थ-
परीक्षिकेनेन त्रिविधतापोन्मूलनमित्यर्थ इति रामपक्षे कृष्णपक्षे, तु कृष्णभक्तिसद्वृत्तैव विद्या—

श्रीरामतो मध्यमतोदि येन धीरोऽनिशं वक्ष्यतीवराद्वा । द्वारावतीवक्ष्यवशं निरोधी नयेदितो मध्यम-
तोऽमरा श्रीः ॥ ९ ॥ कौशिके त्रितपसि क्षरव्रती योऽददाद्वितनयस्वमातुरम् । रन्तुमास्वयन तद्विदाद-
योतीव्रक्षसिपतत्रिकेशिकौ ॥ १० ॥ लम्बाधरो वयलम्बनासे त्व याहि याहि क्षरमागताज्ञा । ज्ञातागम
रक्षहि याहि या त्व सेनावल यत्र रुरोध बालम् ॥ ११ ॥ लङ्कायना नित्यगमा धवाशा साकं तयानु-

—अज्ञाननाशकर्त्रीत्याह, सेवा नित्यमिति विधाने अनुष्ठाने अर्जुनाय ब्रह्मणे वा कृष्णनोद्या
नित्यं सेवा पापाविद्या कारताप्नी भवति कृष्णेन नोद्या प्रयमाणा नित्यं सेवा अनन्य-
भक्तिः । सा पापं दुःखं तन्मूलमविद्याकारोऽज्ञानं तदुभयमपि नाशयति तदुक्तं भग-
वद्गीतायाम्—“भक्त्या त्वनन्यया शक्य भद्रमेवंविधोऽर्जुन । ज्ञातुं ब्रह्मं च तत्त्वेन प्रवेष्टुं च
परंतपः” इति अनन्यभक्तिरेव कृष्णसाक्षात्कारनिमित्तमिति सहस्रान्तमाह—किंभूता सेवा पताका
पताकेव पताका यथा गरुडलाञ्छनाङ्किता कृष्णध्वजपताका हृष्टमात्रेव भागतः कृष्ण इति
साक्षात्कारं व्यनक्ति तद्भवनन्यभक्तिरपीत्यर्थः । ५ माया परमात्मनः समक्षं स्थातुं न शक्नो-
तीति स्वरूपाहुसंधानेन मायायास्तिरस्कार इत्युक्तं तत्रात्मज्ञाने महानायासः श्रीरामसेवया
तु विद्याप्राप्तिस्तथा तत्कालमेवाज्ञाननिरास इत्याह—श्रीरामेति । वा इत्यथवा स पुमान् धीरः
येनानिशं श्रीरामतः मध्यमतोदि श्रीरामतो निमित्तभूतान्मध्ये मध्ये अवभासमानं प्रपञ्चाख्यम्
अतोदि नाशितम् । स एव धीर इत्यर्थः । किंभूताच्छ्रीरामतः । वक्ष्यतीवराद् वशं नेतुं
समर्थं वक्ष्यं रूपं तद्व्रती जानकी तस्याः वराद्भर्तुरित्यर्थः ॥ कृष्णपक्षे तु निरोधी पुमान्मध्ये चिद-
चिदग्रन्थिस्वरूपं मनःइतः प्रपञ्चाद् द्वारावतीवक्ष्यवशं नयेत् बाष्पनिरोधीन्द्रियनिरोधी च पुमान्
द्वारावत्याः वक्ष्यः तत्रास्तः कृष्णस्तत्र वशं नयेत् योगेन वैराग्येण वा चित्तं निरुध्य श्रीकृष्ण
एव वशं नयेदित्यर्थः । तेन किं भवतीत्याह अतः अस्मादुपायाच्छ्रीमोक्षलक्ष्मीः अमरा स्थिरा
भवति अन्यथा निरोधवानपि विघ्नैरभिभूयत इत्यर्थः । उक्तं च ‘तथा न ते माधव
तावकाः कश्चिद्भयन्ति मार्गात्’ इत्यादि । ६ अत्र विश्वामित्रः स्वयज्ञसंरक्षणार्थं रामं
याचितुं दशरथं प्रत्यगादित्याह क्षरव्रती द्वितनयस्वं कौशिके अददात् क्षरेषु सर्वेषु
भूतेषु व्रतमभीप्सितपूरणं येन तथाविधो दशरथः द्वयोस्तनययोः समाहारो द्वितनयम् तदेव
स्वं धनं कौशिके विश्वामित्रे दत्तवान् ननु प्राणादपि प्रियतमं पुत्राख्यं धनं विश्वामित्रार्थं
केन निर्वन्धेन दत्तवानित्याशङ्क्याह—किंभूते विश्वामित्रे त्रितपसि त्रिप्रकारं त्रिगुणात्मकं
प्रसादक्षोभसमर्थं तपो यस्य स तथा तस्मिन् किंभूतं द्वितनयस्वम् आतुरं पित्रोर्वियोगा-
दित्यर्थः ॥ कृष्णपक्षे तु श्रीकृष्णः परीक्षितं प्रति वक्ष्यमाणं कृष्णकथोद्देशमनुवदति भो आस्व-
यन आसमन्तास्तुष्टु अयनं गतिः परमार्थगतिः यस्य तथाविधः परीक्षित तद्वि-
त्कृष्णोऽतीव्ररक्षसि न विद्यते तीव्रं रक्षः यस्मात्तत् अतीव्ररक्षः तस्मिन्पूतनाख्ये तथा
पतत्रिकेशिकौ पतत्रि पक्षी बकासुरः केशी हयरूपी दैत्यः तपोः कुः पार्थिवशरीरं तरिभन्
आदयोऽस्ति आसमन्तादया कृपा यस्य स तथा पूतनाचकेशिशरीराणि कृपयैवातारयदि-
त्यर्थः । किं कर्तुं रन्तुं क्रीडां कर्तुं क्रीडाछलेनेत्यर्थः । ७ विश्वामित्रेण सह रामप्रस्थितमा-
कर्ण्य राक्षसास्ताडकां प्रेषयामासुरित्याह—भो लम्बाधरो त्वं क्षरं याहि अधरश्च ऊरु च
अधरोरु लम्बम् अधरोरु यस्याः सा लम्बाधरोरु तस्याः संबोधनं तथा किंभूते वयलम्बनासे वये
लोकावये लम्बा नासा यस्याः सा तथाविधं त्वं क्षरं नाशयोग्यं मानुषदेहं रामं याहि । आदरे
धीप्सिते द्विरुक्तिः । किंभूता त्वम् भागताज्ञा भागता प्राप्ता आज्ञा रावणाज्ञा यथा तथा । कृष्ण-
पक्षे तु श्रीकृष्णं गोकुलस्थितमाकर्ण्य कंसं पूतनामाज्ञापयति हे पूतने त्वं तत्र याहि, बलं
पुरुषार्थं रक्ष । तत्र केत्याह यत्र सेनावलं बालं रुरोध इनेन स्वामिना नन्देन सह वर्तमाना यशोदा
बालं कृष्णं रुरोध रुद्धा आच्छाद्य स्थितवती तत्रेत्यर्थः । कृत एतावन्तं विश्वासं कृतवतीत्यह-
हीति निश्चयेन ज्ञातागमा ज्ञात भागमो यया सा कोऽपि बालघातार्थम् आयास्यतीति संभावय-
न्तीत्यर्थः । ८ ताडकया सह शूर्पणखाऽपि समागतेत्याह—लङ्कायना तथा साकं नित्यगमाऽभूत्—

जयमानुकारा । राकातुमा यन्नयुयतिकंसा । शावाधमागत्य निनाय कालम् ॥ ८ ॥ गाधिजाध्वरवैरा ये
तेऽतीता रक्षसा मताः । तामसाक्षरतातीते ये रावैरध्वजाधिगाः ॥ ९ ॥ तावदेव दया देवे यागे
यावदवासना । नासवादवया गया वेदे यादवदेवता ॥ १० ॥ समास्थये भग्नमनेन चापं
कीनाशतानद्वरुषा शिलाशैः । शैलाशिषारुद्धनताशनाकी पञ्चानने भग्नभये स्वभासः ॥ ११ ॥

—लङ्कायामयनं गतिर्यस्याः सा शूर्पणखा तथा ताटकया साकं नित्यगमाऽभूत् नित्यं गच्छतीति
नित्यगमा पर्यटनासक्ताऽभुदित्यर्थः । अनुन्नयमानुकारा न नुन्नः प्रेरितः अनुन्नः स्वतः प्रवृत्तः
एवंविधो यो यमः कृतान्तस्तद्वदनुकारो यस्याः सा निष्कृपेत्यर्थः । किंभूता धवाशा धव-
विषयिणी आशा यस्याः सा तथा रामं भर्तारमपेक्षमाणा ॥ अथ कृष्णपक्षे तु ॥ शावाधमा
भागत्य कालं निनाय शवमियाः शावाः क्रव्यादाः तेषु अधमा बालघानिनी पूतना भागत्य
गोकुलं प्राप्य कालं खग्रासकं कृष्णं निनाय प्राप्तवती ननु राक्षसी गोकुलान्तर्गता तत्रत्यैः किं
पूर्वं न निषिद्धेत्याह-यद्यतः राकातुमा राका पूर्णिमा तथा अनुमीयते सा प्रथमं राकावदति-
सुन्दरं रूपं धृतवती तद्वाक्षिण्येन केनापि गृहान्तर्गमने नाक्षिता नन्विति निर्धारणे यातकंसा
यातः अन्तरितः कंसो यस्यां सा तथा पुनः कंसेन न दृष्टा कृष्णग्रस्ता सती विपन्ना इत्यर्थः ।
विश्वामित्रस्य यागव्यवस्थामाह—गाधिजो विश्वामित्रस्तस्याध्वरो यागस्तत्र वैरं येषान्ते
मारीचादयस्ते अतीताः रामेण ते हताः देहादिप्रपञ्चमतिक्रम्य गता इत्यर्थः । किं-
भूताः रक्षसा रावणेन मताः स्वसंमानेन प्रसिद्धाः ॥ अथ कृष्णपक्षः पूतनावधमाकर्ण्य
कंसनान्ये षकृत्तृणावर्तादयः प्रेषिता इत्याह—तामसाक्षरतातीते कृष्णे सति ये रावैः
प्रेषिता दैत्याः ते अध्वजाधिगा आसन् तामसाऽहंकारेणासमन्तादुत्पन्ना या क्षरता प्रपञ्चा-
त्मकता ततोऽप्यतीतपदे ब्रह्मरूपे कृष्णे सति दैत्याः रावैः कंसनिर्देशशब्दैः आगतास्ते
अध्वजाधिगाः गोकुलमार्ग्याने जातो य आधिः मानसी व्यथा तां गच्छन्तः प्राप्ताः अहो
गोकुलं गत्वा प्रपञ्चातीते कृष्णेऽऽस्माभिः किं कर्तव्यं पूतनावन्मर्तव्यमिति पर्याकुल-
चित्ता आसन् इत्यर्थः ॥ १०—मुनिभिः केवलं रामार्पणबुद्ध्या कृतस्य यागस्य प्रशंसामाह—देवे
रघुनाथे दया कृपा प्रीतिस्तावदेव संभवतीति यावद्याने अवासनायागे क्रियमाणे अवा-
सना स्वर्गादिभोगप्राप्तये इच्छाराहित्यं तस्मात्फलं राहित्येन यो यागः स रामप्रीतये भव-
तीत्यर्थः ॥ अथ कृष्णपक्षः । कृष्णे परब्रह्मस्वरूपताम् अवधारयन्तो दैत्याः पुनः परा-
मर्शं चकुरित्याह यादवदेवता कृष्णमूर्तिः वेदे उपनिषद्भागे या गातुं निरूपयितुं योग्या
न तु साक्षात्कारं कर्तुमथवान्येन निरूपयितुं न शक्यते इत्याह नासवादिति अनुसंबन्धि
आसवं प्राणात्मकं शरीरम् अवैद्युपसर्गः अवलक्षणत्वद्योतकः तथा अवलक्षणान्मनुष्यदे-
हात्सकाशान्नातिनिरूपयितुं शक्यते एवं प्रथमं तस्य निरूपणासम्भवे तस्य हननमस्मा-
भिरसम्भावितमेवेत्यर्थः । वस्तुतस्तु आसवाद् आसवादिति मदजनकवस्तुमान्नोपलक्षणं
तस्मान्न अवया न ज्ञेया तन्निमित्तमासवाद् दुर्ज्ञेयेत्यर्थः । अवयेति अवयायते इत्यवया
'आतोऽनुपसर्गे कः' । इति कः । पञ्चाष्टाष्टौ । अवपूर्वको यातिरेति ज्ञापनार्थः ॥ ११—स्वयंवर-
दर्शनार्थं कौशिकेन सह जनकगृहं प्रति गतो रामः तत्र किं कृतवानित्याह—अये श्रोतः अनेन
रामेण सभासु शिलाशैः सह चापं भग्नं सभासु स्थितासु शिलावद् दृष्टा जानकीविषयिणी
आशा येषां ते शिलाशाः राजानस्तैः सह चापं भग्नं न केवलं चापं भग्नं राजानो भग्नमनोरथाः
कृता इत्यर्थः । कीनाशतानद्वरुषा कीनाशस्य भावः कीनाशता यमरूपता तथा आनदः
अभिनिविष्टो रावणस्तस्य रुषा कोपेन प्राचीनवैरातुबन्धनिमित्तेन पूर्वं धनुर्द्वयं प्रवृत्तो
रावणः धनुषाधः पतितः परं तु न हत इति रुषा कोपेनेवेत्यर्थः । अथ कृष्णपक्षः गो-
वर्धनोद्धरणे इन्द्रो लाघवं प्राप्त इत्याह—पञ्चानने वृद्धिदे, कृष्णे स्वभासः स्वप्रतापाद्भग्नभये
निःशङ्कं यागं कारयितुं प्रवृत्ते सति शैलाशिषारुद्धनताशः नाकी दृष्टः शैलस्य गोवर्धनस्य
आशिषा अभीष्टपूरणेन रद्धा रोषं प्रापिता अत एव नत्वा भग्ना हविर्ग्रहणेच्छा यस्य
तथाविधो नाकी स्वर्गाधिपोऽभुदित्यर्थः । 'यो गोवर्धनभूधरं करधृतं लीलां बुज्जन्मायितं

न वेद यामक्षरमामसीतां कातार का विष्णुजितेऽविवादे । देवाविते जिष्णुविकारता का तां सीम-
भारक्षमयादवेन ॥ १२ ॥ तीव्रगोरन्वयत्रायो वैदेहीमनसो मतः । तमसो न महीदेवैर्योऽत्रायन्वगोव्रती
॥ १३ ॥ वेद यापन्नसदन साधारावततार मा । मारता तव राधा सा नन्दसन्नपयादवे ॥ १४ ॥ शैवतो
हननेऽरोधी यो देवेषु नृपोत्सवः । वत्सपो नृषु वेदे यो धीरोऽनेन हतोवशैः ॥ १५ ॥ न गोपगोऽसि क्षर
मेपिनाकेऽनायोऽजने धर्मधनेन दानम् । नन्दानने धर्मधने जयो ना केनापि मे रक्षसि गोपगोनः ॥ १६ ॥

—कृत्वा सप्त दिनानि नाचलदपाद्गोपांश्च घोरापदः । यश्चक्रे निजशासने हरिविरिञ्चयाख-
ण्डलादीन्सुराहुङ्गानपि सोऽवताजगदिदं गोपालराजो हरिः ॥” इति श्रीभागवते दश-
मस्कन्धे ॥ १२-स्वयंवरायमागतान् राज्ञो वर्णयति-याम् अक्षरभामसीतां लोको न वेद अक्षर-
मविच्युतं भाम सौभाग्यं यस्याः सा अक्षरभाम्नी सा चासौ सीता च तां न जानाती-
त्यर्थः । अविवादे विष्णुजिते का तारका विष्णुना रामचन्द्रेण जितं विष्णुजितं तस्मिन्
विष्णुजिते अविवादे सर्वसंमते सति का तारका तारकात्वं का प्राप्नोतीत्यर्थः । तार-
कसंबन्धस्तु चन्द्रे विनान्येन सह न भवति । प्रकृते रामचन्द्रेण सह सीतैव तारकात्वं
प्राप्नुमर्हति नान्येनेत्यर्थः ॥ अथ कृष्णपक्षः ॥ गोकुलोपरि क्षुब्धस्येन्द्रस्य न किञ्चिच्छल-
तीत्याह-सीम्नो भारः सीमभारः सीमा गिरिमर्यादा तथा भारक्षमश्चासौ यादवश्च तेन
देवशक्त्या अविते रक्षिते गोकुले जिष्णोरिन्द्रस्य शिलावर्षणादिविकारता का न कापीत्यर्थः ।
१३-धनुषि भग्नो सति जानक्या रामो वृत इत्याह-तीव्रा गावः किरणा यस्य एवंविध-
स्य तीव्रगोः सूर्यस्य अन्वयं वंशं त्रायन्ते ते अन्वयत्राः सूर्यवशाभिमानरक्षकाः दिल्लीपाद-
यस्तेष्वार्यः श्रेष्ठः सूर्यवंशालङ्करणं रामः वैदेहीमनसो मतः जानक्या मनः पूर्वकं वृतः धनुः-
पणवन्धनेत्यर्थः । कृष्णपक्षः । ब्रह्मसत्त्वं प्रति गतः कृष्णस्त्वेन मानित इत्याह अत्रा-
यन्वगोव्रती कृष्णः अत्र ब्रह्मसत्त्वे आयन्प्राप्तः वरा भाग्यशालिन्यो गाव एव व्रतं परिपा-
लितवेनोपस्थितं यस्यासौ गोव्रती कृष्णः तमसोऽज्ञानान्महीदेवैर्ब्राह्मणेन मानित इत्यभ्या-
हारः । १४ जानक्याः पारमार्थिकं स्वरूपं वर्णयन्नाह-साधारा मा अवततार आधारेण
विष्णुना सह लक्ष्मीः अवतारं चक्रे । सा का या पन्नसदनं वेद । पन्नमेव सदनम् अधिवास्-
स्थलं वेदं ज्ञातवती । अनेन लक्ष्म्याः पूर्णावतार इति सूचितम् । अथवा पन्नं विष्णोश्चरणकमलं
तदेव सदनं विश्रमस्थलं जानाति ॥ कृष्णपक्षे तु कापि गोपिका नन्दं प्रति राधायाः पशुन्यं
वदति भो सन्नप गृहाधीशमन्द । सा तव राधा सेति तच्छब्देन विदितवृत्तान्तेति सूचितं तथा
यादवे शैव कृष्णे मारता मदनरूपता इत्येवं समाचारोऽस्ति । अनेन कृष्णस्य वयःसम्बन्धिनी
वर्णिता भवति ॥ १५ ईश्वरस्य धनुर्भङ्गमाकर्ण्य परशुरामोऽभ्यगादित्याह-नृपोत्सवः शैवतो
हनने अरोधी नृपस्य आगतस्य दशरथस्योत्सवो यस्मात्स नृपोत्सवो रामः शिवस्य पक्षपातीति
शैवः परशुरामस्तस्माच्छैवतः हननं कोपाविभवेऽव्यरोधी न रोधं प्राप्तवान्, अकुण्ठितशक्ति-
रासीदित्यर्थः । विमानस्थितेषु देवेषु पश्यत्सु सत्सु ॥ अथ कृष्णस्वरूपं धेनुकवधं चाह-यः वेदे
ऽस्ति वेदे प्रतिपादितोऽस्ति स नृषु वत्सपोऽभूत् । अनेन वत्सपेन कृष्णेन धीरो धेनुकः अवशैः
असाध्यैस्त्वज्जातीयैरन्यैः सह हतो मारित इत्यर्थः ॥ १६ परशुरामः रामं प्रति सन्नोषं
वदति-भो क्षर नम्बरमे पिनाके त्वं न गोपगः असि । यद्यपि त्वया जीर्णं धनुर्भङ्गं, तथापि
मदानते धनुषि नगस्य पर्वतस्योपसमीपे गच्छतीति नगोपगः पाषाणस्तनुत्योऽसि, मदीय-
धनुषोऽतिशुक्त्वेन निश्चेष्टो भवसीत्यर्थः । एवमेतादृशे त्वयि जनकेन यत्कन्यादानं, कृतं तद-
युक्तमित्याह-धर्मधनेन कन्यालक्षणेन अजने यद्दानं स अनायः अजनोऽदानपात्रम् एवम्
अदानपात्रे त्वयि यद्दानं कृतं स अनायः, नयो नीतिस्तत्सम्बन्धी नायः, न नायः अनायः
अनीतिरित्यर्थः । कृष्णपक्षे तु दैत्यवधं दृष्ट्वा नन्दः कृष्णं स्तौति-भो कृष्ण त्वं नन्दानने नासि ।
नन्द एव आननं सुख्यो यस्मिन्नोकुले तस्मिन् ना पुरुषः परमात्मा असि बलवत्त्वात् । अत
एव किंलक्षणे नन्दानने-धर्मधने जन्मान्तरीयधर्मैरर्जितम् । तस्मिन् न. अस्माकं जयोऽपि त्वमे-
वासि । केनापि सुकृतविपाकेन गोपगः गोपविशेषेण वर्तमानः सन् मे इति मां रक्षसि ॥

ततान दाम प्रमदा पदाय नेमे रुचामस्वनसुन्दराक्षी । क्षीरादसु न स्वमचार मेने यदाप दाम
प्रमदा नताऽस्तः ॥ १७ ॥ तामितो मत्तसूत्रामा शापादेषविगानताम् । तां नगाविषदेऽपाशामा-
त्रासूतमतो मिता ॥ १८ ॥ नासावद्यापत्रपाज्ञाविनोदी धीरोनुत्या सस्मितोऽद्याविगीत्या । त्यागी
विद्यातोऽस्मि सत्यानुरोधी दीनोविज्ञापात्रपद्यावसाना ॥ १९ ॥ संभावितं भिक्षुरगादगार
याताधिराप स्वनघाजवंशः । शवं जघान स्वपराधिताया रक्षादगरक्षुभितं विमासम् ॥ २० ॥

१७ रामं राज्याधिकारिणं दृष्ट्वा कैकेयी सापत्नभावं दर्शयतीत्याह--आमस्वना अपरिपक्ववचना
तथाविधा सुन्दराक्षी । कैकेयी पदाय राजप्राप्तये यद्वामनिर्वन्धकारणं ततान विस्तारयामास,
स्वपुत्राय राज्यं देयमिति दशरथाय निर्वन्धं चकारेत्यर्थः । आमस्वनेति पदेन नेदं मातृकृत्य-
मिति सूचितम् । अथ कथं दाम ततानेत्याह--इमे रुचा न रुचा दीप्या इमे रामादयः पदयोग्या
न भवन्ति । तथा तस्याः किं लौकिकं भयं नास्तीत्याह--प्रमदेति । प्रकृष्टो मदो गर्वो यस्याः सा
तथा ॥ कृष्णपक्षे तु अथ कदाचित्कृष्णेन दधिभाण्डे भस्मे दुग्धनाशो जाते यशोदाया अति
श्रमोऽभूदित्याह--प्रमदा यशोदा क्षीरात्सकाशादसु प्राणमपि स्वकीयं न मेने । यथा क्षीरे ममता
तथा प्राणे माभूदित्यर्थः । अथ कृष्णबन्धनार्थं यद्वाम आप प्राप तद्वारु कार्यक्षमं न भवतीति
मेने । अतः दामपूरणहेतोर्नैता नम्रा परिभ्रान्ताभूदित्यर्थः ॥ १८ वनवासार्थं रामे प्रस्थिते सति
अहल्योद्धरणप्रसङ्गमाह--मत्तसूत्रामा ताम् इतः प्राप्तः मत्तः काममोहितः सूत्रामा इन्द्रस्तां
प्रति प्रसिद्धामहल्यां प्रति गतः 'सूत्रामा गोत्रभिद्वज्री' इत्यमरः । तथा एष सूत्रामा इन्द्रः शापा-
द्विगानताम् इतः गौतमकुतात् विगानतां सहस्रभगत्वादिदृक्षणं प्राप्तः ॥ कृष्णपक्षे तु
पूर्वश्लोके यशोदाया कृष्णः दाम्ना वद्ध इति निरूपितं तत्र यमलार्जुनोन्मूलनप्रसङ्गमाह तां
व्यवस्थामनुभूय नगाविषदे कृष्णे सति यशोदामानासु, अपाशा तथा उत्तमतोमिता अभूत् न
गुच्छतस्तौ नगौ स्यावरौ वृक्षौ यमलार्जुनौ ताभ्याम्, अविषममृतं मोक्षः तत्प्रदे कृष्णे
सति यशोदामानासु दधिदुग्धादिविषयेषु, अपाशा अनिर्वन्धा सती उत्तमतः अलौकिककर्म-
कर्तुर्मेताकृष्णान्विता समर्यादाभूत् ॥ १९ शूर्पणखाया प्राप्तायाः नासिकानिकृन्तनं कृत-
मित्याह--शूर्पणखा तावन्नासावद्यापत्रपास्ति नासा नासिका तस्या अवद्यं विगानं छेद-
क्षणं तत्र अपत्रपा निर्लज्जास्ति । लक्ष्मणस्तु आज्ञाविनोदी आज्ञया रामाज्ञया विनोदो यस्या-
स्तीति विनोदी तथा धीरः उदात्तः श्रीरामस्तु नृत्या शूर्पणखाकृतया स्तुत्या उपालम्भेन
अद्याविगीत्या अकीर्तिक्रपापनेन सस्मितोऽभूत् ॥ कृष्णपक्षे तु नारदशापादुन्मोचिताभ्यां
कुबेरपुत्राभ्यां स्तुतः कृष्णस्तौ प्रति स्वरूपमाह--अहं विद्यातः ज्ञानतस्यागी ज्ञानप्रदोऽस्मि
तथा सत्यानुरोधी सत्यं परब्रह्म तत्र अनुरोधोऽत्यासक्तिर्यस्य स तथा, लोकस्तु दीनः
विषयसुखासक्तोऽस्ति, अविज्ञा अविद्या तु पात्रपद्यावसाना पावं ज्ञानपावं मूढकृत्य पद्या
पद्धतिज्ञानमार्गनिष्ठत्वं तेनैवावसानं नाशो यस्याः सा तथोक्ता, एवं सति शापनिर्मुक्तिः क्रियत
इत्यर्थः ॥ २० पञ्चवटीवने संपरिग्रहे रामे कृताधिवासे सति किञ्चिदपूर्वं जातमित्याह--भिक्षुः
संभावितमगारमंगात् भिक्षुरूपधरो रावणः संभावितं पूर्वं निर्मायकत्वेन ज्ञातम् अगारं पञ्च-
वटीस्थलम् अगात्, ततः स्वनघाजवंशः याताधिः सन् आप सुतराम् अनघः निष्पापः मैवविधो-
ऽजवंशो ब्रह्मवंशो रावणः यातो गतः आधिष्ठिता यस्य जानकीं दृष्ट्वा निश्चिन्तः जानकी प्राप
निष्पापवंशोत्पन्नोऽप्येतादृशं निन्धं पापकर्मकरोदित्याश्चर्यादिति रामपक्षे । कृष्णपक्षे तु
रक्षादङ्गस्थानात् एवं चिन्तया पूर्वमेव गतप्राणं कंसं जघान । किम्भूतम् अगारक्षुभितं
अगारं राजकीयपरिवारस्तस्मिन् क्षुभितं सक्रोधम् । एष न्वाणूस्वाती कृष्णो बहिः कथं
न निःसार्यत इति । पुनः कथम्भूतं विभावं विच्छाद्यं गतकान्तिं सख्यो मृतिचिह्नयुत-
मित्यर्थः । अथ कम्पाद्धेतोर्जघानेत्याह--स्वपराधिताया अपराधिना भावः अपराधिता सुतराम-
राधिता तस्यास्तथा पितृनिर्वन्धाग्रजहननपूतनादिकृदस्वनादयोऽपराधास्तत्कदृत्वादित्यर्थः ॥

तयातितारस्वनया गतं मा लोकापवादद्वितयं पिनाके । केनापि यं तद्विदवाप कालो मातङ्ग-
यानस्वरतातियातः ॥ २१ ॥ शवेऽविदा चित्रकुरङ्गमाला पञ्चावटीनर्म न रोचते वा ।
वातेचरोऽनर्मनटीव चापं लामागरं कुत्रचिदाविवेश ॥ २२ ॥ नेह वा क्षिपसि पक्षिकन्धरामालिनी
स्वमतमत्त दूयते । ते यदूत्तमतम स्वनीलिमाराधकं क्षिपसि पक्षिवाहने ॥ २३ ॥ वनान्तयानस्वणुवेद-
नासु योषामृतेऽरण्यगताविरोधी । धीरोऽवितागण्यरते मृषा योषुनादवेणुस्वनयातनां वः ॥ २४ ॥

—२१ मृगयापरावृत्तस्य रामस्य जानकीमपश्यतो निर्वेदमाह-तया मा गतं तया जानक्या मेति चिह्नं
मृषैव गतं निष्क्रान्तम् । अथ सा स्वतो न गता वलात्कारेण नीता भविष्यतीत्याह-किन्भूतया
अतितारस्वनया वज्रैराक्रोशमानयापि एवं तस्यां गतायां पिनाके लोकापवादद्वितयं जातं
पिनाके पुरुषार्थोभिधाने लोकापवादद्वितयं जातमित्यर्थः ॥ कृष्णपक्षे कंसहननापूर्व-
रङ्गमाह-यं कंसं केनापि प्रकारेण कालः कृतान्तोऽयमः कृष्णः अवाप । ननु परब्रह्मस्वरूपस्य
कृष्णस्य कंसद्वेषः कथमित्याह कालस्तद्विस्तृतुपस्थितं कंसनिबन्धनं वेत्तीति तद्विस्तृतम् । अथ
स कः प्रकारस्तमाह कालो मातङ्गयानस्वरतातियातः मातङ्गः कुवलयापीडस्तस्य यानं
धावनं स्वरश्च तद्व्याक्रोशस्तमतिलङ्घ्ययातः । कुवलयापीडं कोशान्तं मारयित्वा रङ्गं प्राप्त इत्यर्थः ॥
२२ रामस्य पुनर्जानकी प्रति निर्वेदोक्तिमाह-भो जानकि ! अविदा अज्ञानेन मया तत्पञ्चा-
वटीनर्म न रोचते वा येन त्वं गतासीत्यर्थः । अथ तदेवाज्ञानं प्रकटयन्नाह शवे शवमिवे राक्षसे
चित्रकुरङ्गमालास्तीति मायामृगमजानता मयेत्यर्थः । कृष्णपक्षे तु कृष्णस्य सामर्थ्यं कंसह-
ननापूर्वमेव प्रकटीभूतमित्याह यः कृष्णः वाते वात्या भूतदैत्ये वृणावर्ते अचरः अवलोऽभूत्तया
लामागरं कुत्रचिदाविवेश लामा पूतना तस्याः गरं विषं नमैव क्रीडामात्रमिव कुत्रचिदाविवेश
न च कृष्णे; अनेन बाल्ये एतावन्तं पुरुषार्थं कृतवान्किं पुनर्यौवने इति सूचितम् । एवमेतदुभयं
सहस्रान्तमाह नर्मनटी नर्तकी चापं भ्रूभङ्गमात्रं दर्शयति तद्वदित्यर्थः ॥ २३ जानकी स्कन्धे
गृहीत्वा सारवं निर्गतस्य रावणस्य जटायुना साकं सङ्गोभूऽदित्याह-जटायुः रावणं प्रति वदति
भो स्वमतमत्त इय मालिनी दूयते स्वमत स्वाग्रहस्तेन मत्त उन्मत्तः स्वाग्रहमेव करोषि परकीय-
विचारं न शृणोषि असावधानत्वादित्यर्थः । मालिनी अतिसुकुमारा जानकी दूयते क्लेशा माप्नोति ।
किं भूता पक्षिकन्धरा पक्षिणि स्वपक्षपातिनि मयि कन्धरा मन्या यस्याः सा ताम्, इह मत्स्थाने
न क्षिपसि वा न मुञ्चसि वा तर्हि सङ्ग्रामेण मोचयिष्यामीति तात्पर्यार्थः । अथ कृष्णपक्षे तु
कंसवधे कृते उड्वाक्रूरादयः कृष्णं स्तुवन्ति भो यदूत्तमतम स्वनीलिमाराधक स्वस्य नीलिमां
तम् आराधयतीति स्वनीलिमाराधकं पुरुषं ते पक्षिवाहने क्षिपसि यदुष्टु सत्तमतम भ्रेष्ठतम
स्वदुष्टुस्मृतिं कुर्वीत पुरुष ते पक्षिवाहनं गरुडः तस्मिन् क्षिपसि आरोहयसि गरुडाकूटं कृत्वा
वैकुण्ठं प्रति नयसीत्यर्थः । एवमपरोक्षभावनया एतत्फलं कंसस्य श्रीमत्साक्षात्कारे प्रवृत्तस्य
मुक्तिरित्यत्र किञ्चिद्व्यतिर्यक्तम् ॥ २४ जटायुवचनाजानकी श्रद्धिं लब्ध्वापि दक्षिणतश्चलि-
तस्य रामस्यावस्थामाह रामः योषामृते वनान्तयानस्वणुवेदना अरण्यगताविरोधी,
अभूत् योषा जानकी विना वनान्तेषु यानं परिभ्रमणं तत्र महाक्लेशमाप्तावपि सुत-
रामणुवेदनासु विवेकेन लक्ष्मणकृतेन सान्त्वनेन च ईषत्क्लेशेषु जातेषु सन्तु अरण्यगता
वानराः अविरोधिना मित्राणि वयस्याः यस्य स्त्रीवेदनासूद्रतासु सतीषु वानरैः सह सख्यं
यज्जातं तेन विश्रान्तिरभूदित्यर्थः ॥ कृष्णपक्षे तु कृष्णे विहाय गोकुलं मथुरां गते सति
विरहक्षिन्ना गोप्यो मिथः प्रोजुरित्याह-अगण्यतरे धीरः वः अविता इति मृषा गणयितुं योग्य
गण्यं न गण्यम् अगण्यम् अस्माक्यं कृञ्जया सह रतं तत्र धीरः निर्लज्जत्वेन प्रवृत्तः कृष्णः वः
अविता पुनर्गोकुलमागत्य रक्षिष्यतीति मृषा तत्कुतः सुनादवेणुस्वनयातनां किं न स्मरतीत्य-
भ्याहारः, सुन्दु नाहो यस्यासौ सुनादः एतादृशः वेणुस्तस्य स्वनस्तेन कृतां यातनां दूराद्देणुस्व
नमाकर्ण्य यावत् कृष्णदर्शनं तावत्पर्यन्तं या यातना विरहदुःखमस्माकं किं पुनस्तस्मिन् परदेश-

किंतु तोयस्तापम्पा न सेवानियतेन वै । नैतयेनिवासेन पापं सारयतो नु किम् ॥ २५ ॥ स नतात-
पहा तेने स्वं शेनाविहिताऽऽगसम् । संगताहिविनाशे स्वं नेतेहापत तान सः ॥ २६ ॥ कपिताल-
विभागेन योषादोऽनुनयेनसः । स नये न नु दोषायो नगेभाविहतापिकः ॥ २७ ॥ ते सभा प्रकपि-
वर्णमालिका नाल्पकप्रसरमप्रकल्पिता । ताल्पिकप्रसरप्रकल्पनाकालिमार्णवपिकप्रमःसते ॥ २८ ॥
रावणेऽक्षिपतननपानतेनाल्पकप्रमगमक्रममातुरम् । रन्तुमाक्रमगमप्र कल्पना तेनपात्रनतपक्षिणे वरा ॥ २९ ॥

-गते सति किं न स्मरतीत्यर्थः । २५ अणुवेदनास्त्विति पदेन महति दुःखे सति कथं विश्रान्ति-
रित्याह-पम्पातोयेरसः स्वादुता यस्याः सा तोयस्ता एवं विधा पम्पा किं नास्ति अस्त्ये-
वेत्यर्थः । तथा वै इति निश्चयेन नित्यनियतेन हनुमता सेवा किं नास्ति अस्त्येव एवमुभययापि
रामस्य विश्रान्तिर्विरहदुःखेऽप्यासीदित्यर्थः ॥ कृष्णपक्षेः तु गोप्य उद्धवं परिहसन्ति नैतये-
निवासेन गरुडनिवासेन कृत्वा पापं सारयतो दूरीकुर्वतः पुरुषस्य किंतु वाच्यमित्यध्याहारः,
कृष्णोपासनया निष्पापस्त्वं कथमस्मान् प्रतारयसीति सूचितम् ॥ २६ वालिना हतदारः
सुग्रीवो रामं शरणं प्रयात इत्याह-स नतातपहा रामः शेन स्वं तेने नतस्य नन्नस्य शरणागत-
स्य आतपं सन्तापं दन्तीति तथाविधो रामः शेन सुखेन स्वं तेने आम्बासनजनितसुखेन स्वं
स्वकीयं सुग्रीवं तेने विस्तारितवान् । न विहितं न सम्पादितम्, भागः अपराधो येन तथा
निरपराधत्वेनाविहितागसमिति सूचितमित्यर्थः ॥ उद्धवः गोपिकां प्रति कृष्णस्याश्रित-
पक्षपातं वदति स नेता नियन्ता कृष्णः इह सरस्वतीतीरसंस्थानं नन्दे सकण्ठके
आप प्राप सङ्कताहिविनाशे स्वं जनं तवान सङ्कतः प्राप्तः योऽहिः सर्पस्तस्य विनाशे कृते सति
स्वकीयं जनं गोकुलस्थितं तवान विस्तारयामास, नन्दं निधनशङ्कया मुमूर्षु विस्तारितवान् स
किं भवतीदृशेक्षत इति सूचितम् ॥ २७ वालिनं हत्वा सुग्रीवपत्नीं मुमोचेत्याह स रामः-
अनुनयेन प्रीत्या कपितालविभागेन योषादोऽभूत् कपिवाली तालाश्च तद्रक्षकास्तेषां विभागेन
विच्छेदेन योषां ददातीति योषादः योषां सुग्रीवपत्नीं दत्तवान् । गोपिका वदन्ति-स कृष्णः
नये नीतिमार्गे नास्ति नु इति चित्के किं नु दोषायास्ति दोषाणां दुःखानां भयः प्राप्ति-
र्यस्मात्स तथा पुनरायास्यतीति चेन्न । कुतः तथा नगे भाविहतापिकः नगे पर्वते भाविनी
या लम्पवल्ली सङ्कारशाखा तत्र पिकः पिकतुल्यः यथायमसंभावितार्थः तद्वदित्यर्थः ॥
२८ वालिपुत्रः अङ्गदो रामं प्रति वदति भो राम ते सभा प्रकपिवर्णमालिकास्ति प्रकृष्टा ये कपयो
वानरास्तेषां ये विचित्रवर्णास्तेषां माला यस्यां सा तथा नानाविधवानरश्रेणीसंपन्ना सा नु
कल्पकप्रसरं यथा भवति तथा अल्पसङ्ख्याका परन्तु अन्नकल्पिता अन्ने आकाशे मेघ-
मण्डलपर्यन्तं वा नास्ति अनेन रक्षःपङ्क्तिः आकाशे प्रकटितास्तीत्यर्थः । गोपिकास्ताव-
दन्योपदेशेन पिकं प्रति वदन्ति भो कालिमार्णवमालिन्य समुद्रपिक त्वयि ताल्पिकप्रसर-
प्रकल्पना प्रभासते । तल्पे भवं ताल्पिकं सुरतं तस्य भ्रमस्तत्र यो रसः स तस्य कल्पना प्रभासते
स्वप्ने सुरतभ्रमे यावान् रसः स एव त्वयि भासते न साक्षादस्मत्सुरतमुखं तत्तु तव स्वप्नेऽपि
दुर्लभमित्यर्थः ॥ २९ रावणो यद्यपि सकलसैन्यसन्नाहवानस्ति तथापि तत्र वीरलक्षणं नास्ती-
त्याह-रावणे अक्रमातुरं यथा भवति तथा अक्षिपतननपानते सति अल्पकभ्रमणं न भविष्यति ।
न क्रमः अक्रमः परस्त्रीहरणादिकस्तेन आतुरं यथा स्यात्तथा अक्षिपतनं रामस्य दृष्टिपातस्तेन
या त्रपा लजा तथा रावणे नन्ने सति पर्याकुलतया यद् भ्रमणं चित्तभ्रमः किं न भविष्यति भूया-
देव अहो वीरव्रतमतिक्रम्य पापं कुतश्चतो मम जयो नास्त्येवेति लज्जया कृत्वा चित्तस्यैव किं नाशो
न भविष्यतीत्यर्थः । उद्धवो गोपिकाः प्रति वदति भो गोप्यः तेन आक्रमणं दैत्यनिबर्हणादिकं तथा
अश्रवत्कल्पना मेघश्यामता च रन्तुं क्रीडार्थमवलम्बिता तथाऽनेन तस्य न किमपि प्रयोजनं तत्र
तेन कारणेन सा मेघश्यामता पात्रनतपक्षिणे वरा । पात्रे नताः पात्रनताः पुरुषास्तेषां पक्षो यस्य-

दैवे योगे सेवादानं शङ्का नाये लङ्कायाने । नेयाकालं येनाकाशं नन्दावासे गेयो वेदैः ॥ ३० ॥
शङ्कावज्ञानुत्पन्नज्ञावकाशं याने नद्यामुप्रमुद्याननेया । याने नद्यामुप्रमुद्याननेया शङ्कावज्ञानुत्पन्नज्ञावका-
शम् ॥ ३१ ॥ आदिदेश द्वितीयाय य पाथोयनसेतवे । वेतसेन यथोपायं यन्तासीद्विशदे दिवा ॥ ३२ ॥
वायुजोऽनुमतो नेमे संप्रामेऽरवितोऽहि वः । वह्नितो विरमेग्रासं मेनेऽतोमनुजो युधा ॥ ३३ ॥
क्षताय मा यत्र रघोरितायुरङ्कानुगानन्यवयोऽयनानि । निनाय योवन्यनगानुकारंयुतारिवोरत्रयमाय-

—स तत्पक्षी तस्मै कृष्णाय वरा कल्पिता भक्तानां ध्यानगोचरत्वायेत्यर्थः । तथा च भवतीनां ध्यानयोगेनैव कृतार्थत्वमस्तीति सूचितम् ॥ ३० सीताशुद्धयर्थमादिष्टो हनुमान् रामं प्रत्याह-
भये श्रीराम लङ्कायाने लङ्कां प्रति गमने शङ्का नास्ति कुतः यतो दैवे योगे सेवादानं जातमस्ति देवसंबन्धी देवस्तस्मिन् तव योगे या सेवावलम्बितास्ति अतो लङ्कागमने त्वत्से-
वाया एव सामर्थ्यमित्यर्थः । पुनरुद्धवः कृष्णं स्तौति स कृष्णः नन्दावासे नन्दव्रजेऽभूत् स कः येन आकाशं नेयाकालं नेतुं संहर्तुं योग्यो नेय आ समंतात् कलयति तत् एवं-
विभमाकाशं काले आकाशादिकमपि संहर्तुं क्षमस्तत्र भवतीनां सारः श्रमः क्रियानित्यर्थः । किंभूतः वेदैः गेयः गातु योग्यः । अथ विद्युन्माला, तल्लक्षणम्, “मो मो गो गो विद्युन्माला”, इति ॥ ३१ जानकीशुद्धिं कृत्वा परावृत्तो हनुमान् रामं प्रति वदतीत्याह हे राम ! सा जानकी उग्रमतिक्लेशं यथा भवति तथा नद्यां कुल्यायाम् उद्याने नेया उद्याने क्रीडावने नेतुं योग्या नेया अस्ति तथा सीता कृत्रिमसरिद्रुपकण्ठे उद्यानेऽस्तीत्युक्तमित्थं त्वं रावणस्य क्रीडावने गन्तुं क्षममवकाशं लब्धवानित्याह याने प्रयाणकाले अनुज्ञावकाशं यथा भवति तथा शङ्कावज्ञानुत्पन्नं तु श्रीमदनुज्ञालब्धावकाशात्वेन शङ्कावज्ञे नुदिते तथा शङ्का राक्षस-
भयं तत्कृतावज्ञा जम्बूवनपालादिकृते तदुभयं मया निराकृतमित्यर्थः ॥ गोकुलात्परावृत्त उद्धवः कृष्णं प्रति वदति भो कृष्ण उद्याननेया कापि गोपिका नद्यां याने उग्रमतिक्लेशं यथा भवति तथा तिष्ठति या त्वया पूर्वं स्कन्धोपरि धृत्वा उद्यानं प्रति प्रापिता । तर्हि तस्या दयितदेवरा-
दयः किं न सन्तीत्याह-हे कृष्ण सा गोपिका अहं पुनरागमिष्यामीति श्रीमदनुज्ञाया लब्धावकाशं यथा स्यात्तथा शङ्कावज्ञा सती तिष्ठति लङ्काया दयितभयस्य अवज्ञा अवगणना तस्याः सा दयितदेवरादीनां शङ्काभयं तथा तत्कृतविकाराद्यविगणस्य प्राणवशेषा तिष्ठति एवं तयै-
कया विनाऽन्याः सर्वा अपि मया सम्बोधिता इत्युक्तं भवति ॥ ३२ समुद्रं नियम्य लङ्कां गन्तुं शक्तोऽपि रामः क्षुद्रवानरकौतुकं द्रष्टुं सेतुबन्धार्थमादिदेशेत्याह-वेति अथवा स रामः यं कंचिद्धानरं पाथोयनसेतवे आदिदेश । पाथसामुद्रकानामयनं यस्मिन् स पाथोयनः समुद्रस्तस्य सेतवे सेतुबन्धायादिदेश आज्ञापयामास किमर्थं परं द्वितीयाय यथा स्यात्तथा द्वयोः सीतयोः समाहारो द्वितीयं तस्यायः प्राप्तिः किं पुनरेकसीतालब्धिः अपरं सेतुबन्धाख्यं पुरुषार्थं सीता-
द्वयलाभो भविष्यतीत्युत्साहेनादिदेशेत्यर्थः ॥ कसे हते मातामहायोग्रसेनाय राज्यं दत्त्वा स्वयं तत्सैन्यपतिर्भूवेत्याह-स कृष्णः यथोपायं वेतसेन यन्तासीत् यथोपायं राजनीतिमन-
तिक्रम्य वेतसेन वेत्रधारत्वेन नियन्तासीत् । विशदे दिवा सुसुप्तोपलक्षिते दिवसे ॥ ३३ राक्षसैः सह सङ्ग्रामोपस्थितः श्रीरामो हनुमत्प्रशंसामाह-हे वानराः ! वः इति शुष्माकं मध्ये अवधितः अहि वा सङ्ग्रामे उपस्थिते सति वायुजोऽनुमतो नास्ति रविर्यस्मिंस्तत् अरवि तस्मिन् रात्रावित्यर्थः । अहि रात्रौ वा सङ्ग्रामे उपस्थिते सति हनुमानेव अनुमतः सम्मतः रात्रौ दिवा वा मायाविभिः सह सङ्ग्रामे वायुपुत्र एव निर्वाहयिष्यतीत्युक्तं भवति, नरा नानुमता न सम्मताः । कं सादिहनने राज्यस्थापने वा कृष्णस्य किं चित्रं वर्णनीयमित्याह-अतः परं यो विरमे प्राप्ते सति वह्नितो वह्निमेव ग्रासं भक्ष्यत्वेनोपस्थितं मेने अमनुजः देवः सन् युवा परा-
क्रमी तत्र न किमपि चित्रमित्यर्थः ॥ ३४ रामरावणयोरुद्ग्रसङ्गे वानरैर्ध्याकुलितो रावणो रामेण सह न प्रभावमगादित्याह-यत्राङ्कानुगानन्यवयोयनानि सन्ति तत्र इतायुः रघोः क्षताय माभूत् अङ्कमनुगच्छन्ति ते अङ्कानुगाः शरणं गता वानरास्तेष्वनन्यं वयः जन्म येषां ते अनन्यव-

ताक्षः ॥ ३४ ॥ तारके रिपुराप श्रीरुचा दासमुतान्वितः । तन्वितासु सदा चारु श्रीपरा
पुरि के रता ॥ ३५ ॥ लङ्का रङ्गागाराभ्यासं याने मेया काराव्यासे । सेव्या राका यामे नेया
संख्या रागोकारं कालम् ॥ ३६ ॥

इति सुभाषितसुधारलभाण्डागारस्य पञ्चमं भाण्डम् ।

—यसः सुग्रीवहतुमदादयस्तेषामयनानि सङ्ग्रामे गृहप्रवेशपरिस्तरणानि यत्र तत्र इतासुः
दशास्यः रघो रामचन्द्रस्य क्षताय शस्त्रादिभिर्घाताय मा न समर्थोऽभूत् । प्रथमतो वानरैरेव
व्याकुलीकृतः रामेण सह योद्धुमलब्धावकाशोऽभूदित्यर्थः । वृन्दावने कृष्णो दैत्यानवधी-
दित्युक्तं तत्र त्रयमतिभयानकं हतमित्याह-य आयताक्षः कृष्णः युतारिघोरत्रयं मुक्तिं
निनाय । युताः योगं प्राप्ताश्च ते अर्यश्च तेषु घोरत्रयं निनाय प्रापितवान् । पूतना अघा-
सुरः कैशी चेति भयानकं त्रयं स्वान्तिके प्रापितमित्यर्थः । अथ भयानकमेव व्यनक्ति ।
किंभूतं घोरत्रयं वन्यनगानुकारं वने स्थितः वन्यः स चासौ नगः पर्वतस्तद्वदनुकारो यस्य स
तथा अतिप्रचण्डमित्यर्थः ॥ ३५ ॥ सपरिवारस्य रावणस्य तारके परब्रह्मणि प्रवेशोऽभूदित्याह-
रिपुः श्रीरुचा तारके आप रिपुः रावणः श्रीमोक्षलक्ष्मीः तस्याः रुक्मीपतिः प्रकाशस्तेनेत्यर्थः ।
किंभूतः दासमुतान्वितः दासाश्च कुम्भकर्णादयः सुता इन्द्रजिदादयस्ते सर्वेऽपि तारकं प्राप्ता
इत्यर्थः । कृष्णपक्षे तु सदा चारु यथा स्यात्तथा तन्वितासु गोपीषु श्रीपरा पुरि के
रता आसीत् तनुना शरीरेण इतासु प्राप्तासु गोपिकासु मध्ये श्रियः लक्ष्म्याः परा श्रीर्द्वितीया
लक्ष्मीरिष सैरन्ध्री पुरि मथुरायां के परब्रह्मणि कृष्णे रता आसीत् । गोकुले कृष्णविरहेण तदा-
ध्याननीतासु सतीषु मथुरायां कृष्णस्य सैरन्ध्या साकं गार्हस्थ्यमभूदित्यर्थः ॥ ३६ ॥ रावणे सपरि-
वारे हते सति लङ्का हतप्रभाऽभूदित्याह याने रामागमने सति लङ्का रङ्गागाराभ्यासं
यथा स्यात्तथा मेयाऽभूत् लङ्कानगरी रङ्गस्यागारं रङ्गागारं तस्य अभ्यासो भ्रमस्तेन ज्ञातुं
योग्याभूत् इयं लङ्का तु कस्यचिद्रङ्गस्य अगारमिति भ्रमेण ज्ञाताभूदित्यर्थः । कस्मिन् सति
काराभ्यासे सति कारा वन्दीगेहं तस्य अभ्यासे अविस्तारे सति काराविस्तारं निर्भयं वन्दीभू-
तेषु देवेषु निर्मोचितेषु सत्स्वित्यर्थः ॥ कृष्णपक्षे तु पूर्वं सैरन्ध्या साकं कृष्णस्य गार्ह-
स्थ्यमभूत्तत्र दृष्टान्तमाह-सेव्या सेवितुं योग्या अतिरमणीयमभूदित्युक्तं सैरन्ध्री यामे संयोगा-
वसरे कालं मेघयाम कृष्णं प्रति नेया नेतुं योग्या नेयाऽभूत् । अत्र योग्यपदेनोभयोः
संयोगे शोभातिशयः सूचितः । का कमिव राका संख्या रागाकारमिव । पूर्णचन्द्रोदयोपलक्षिता
राका संख्याकारं प्राप्य यथा शोभातिशयशालिनी भवति तद्वदित्यर्थः ॥

श्रीः ।

षष्ठं भाण्डम् ।

सूर्यान्योक्तिनिदर्शनम् ।

खरेवोदयः श्लाघ्यः कोऽन्येषामुदयग्रहैः । न तमोसि न तेजांसि यस्मिन्मयुदिते सति ॥ १ ॥
 खद्योतो द्योतते तावद्यावन्नोदयते शशी । उदिते तु संहस्ताशौ न खद्योतो न चन्द्रमाः ॥ २ ॥ तस्यै-
 वाम्युदयो भूयाद्भानोर्यस्योदये सति । विकासमाजो जायन्ते गुणिनः कमलाकराः ॥ ३ ॥ निमीलनाय
 पद्मानामुदयायात्पतेजसाम् । तमसामवकाशाय ब्रजत्यस्तमसौ रविः ॥ ४ ॥ कैरस्तोऽटोऽम्बरत्या-
 गस्तेजोहोनिः सरागता । वारुणीसङ्गजावस्थौ भानुनाऽप्यनुभूयते ॥ ५ ॥ उद्यन्नित्थं त्वरितस्तमोऽपगम-
 यति करैः समाकृष्य । महितस्तदसि स्थौने मित्रं पुमास्त्वं परे क्लीबाः ॥ ६ ॥ निहतं तिमिरे
 निहिता सञ्ज्ञा कर्मसु नियोजितो लोकः । कर्मलं मानं नीतं देवैः तवैव प्रभावोऽयम् ॥ ७ ॥
 अर्जुनं लसत्पद्मिनीवृन्दसङ्गं मधूनि प्रकामं पिबन्तं मिलिन्दम् । रविर्मोक्षयत्यब्जकारांगृहेभ्यो दयालुर्हं
 नो दृष्टवदोषदर्शी ॥ ८ ॥ एतावत्सरसिजकुङ्कुलस्य कृत्यं भित्त्वाऽन्मः सरसि विनिर्गमो बहिर्यत ।
 आमोदो विकसनमिन्दिरानिवासस्तत्सर्वं दिनकरकृत्यमामनन्ति ॥ ९ ॥ देवो हरिर्वहसु वक्षसि कौस्तुभं
 तन्मन्ये च काचन पुनर्गुर्भणैः प्रतिष्ठा । यत्पादैः सगतिसमर्पितसौरभाणि धत्ते स एव शिरसा सरसीरुहाणि
 ॥ १० ॥ उद्यन्त्वमूनि सुबह्वनि महामहोसि चन्द्रोऽप्यलं भुवनमण्डलमण्डनाय । सूर्यादृते न तदुदेति
 न चास्तमेति येनोदितेन दिनमस्तमितेन रात्रिः ॥ ११ ॥ दिक्श्रीतमोहतिजगज्जनरञ्जनादि सर्वं भवि-
 ष्यति खरेरिव चन्द्रतोऽपि । किं त्वस्तगामिनि रवौ भविता न जाने रौजीवजीवनविधौ कतमः प्रकारः
 ॥ १२ ॥ अधिगमनमेकास्तारका राजमार्गैः प्रसिगृहमपि दीपाः प्राप्नुवन्ति प्रतिष्ठाम् । दिशि दिशि
 विकसन्तः सन्ति खद्योतपोतौः सवितारं मुदितेऽस्मिन् किं तु लोकैरलोकि ॥ १३ ॥ गते तस्मिन्मानौ

१ चन्द्रप्रभृतीनाम् । २ प्रकाशकर्तृत्वाभिमानः । ३ ज्योतिर्विज्ञानः । ४ सूर्ये । ५ गर्भे
 सन्मुखान्तालिकाः, शौर्योदिशालिकाश्च । ६ कमलपुञ्जाः, लक्ष्म्यास्पदभूताश्च । ७ करणां
 किरणानां स्फोटः प्रकाशः, हस्तानां शब्दविशेषश्च । ८ अम्बरस्य गगनस्य वस्त्रस्य च त्यागः ।
 ९ तेजसः प्रकाशविशेषस्य प्रभावविशेषस्य च हानिः । १० रक्तवर्णत्वम्, विधेयताविशेषश्च ।
 ११ वारुणी पश्चिमा दिक् तस्याः सङ्गजावस्था, पक्षान्तरे वारुण्या मदिरायाः पानरूपव्यास-
 ङ्गजन्या याऽवस्था चेति । १२ योग्यम् । १३ हे सूर्य, खल्वेति च । १४ परे चन्द्रादयः प्रियान्तरा-
 श्च । मित्रराजः सूर्यवाचित्व एव पुँल्लिङ्गः, अन्यदा तु क्लीबलिङ्ग इति तत्त्वम् । १५ पङ्कजम्,
 कं सुखम्, अलमिति च । १६—देवत । राजन्निति च १७ निरन्तरम् । १८ भ्रमरम् । १९ इन्द्रि-
 लक्ष्मीः । २० सूर्यस्य । २१ पादः किरणः, चरणश्च । २२ महन्महस्तेजो येषां तानि नक्षत्रादीनीति
 भावः । २३ राजीवजीवनं कमलविकासः । २४ प्रकाशमानाः । २५ क्षुद्रा ज्योतिर्विज्ञानाः ।
 २६ मुदिते प्रकाशं प्राप्त इत्यर्थः । 'उदित' इति पाठान्तरे तु संहिताभावो 'निरङ्गना महा-
 कवयः' इत्यादिना समाधेयः ।

त्रिभुवनसमुन्मेषविरहव्यथा चन्द्रो नेष्यत्यनुचितमितो नास्ति किमपि । इदं चेतस्तापं जनयतितरामत्र
यदमी प्रदीपाः संजातास्तमिरहतिवद्भोक्षुरशिखाः ॥ १४ ॥ केषां क्षामीकृत्य प्रसममुपहृत्यान्धु सरितां
प्रताप्योर्ध्वं कृत्स्नां तरुणहनुमुच्छोध्य सकलम् । ऋ सम्प्रत्युष्णांशुर्गत इति तदन्वेषणपरास्तडिदीपा-
लोकैर्दिशि दिशि चरन्तीह जलदाः ॥ १५ ॥ पौतः पूर्णो भवति महते नोपतापाय यस्मात्कालेनास्तं
क इह न गता यान्ति यास्यन्ति चान्ये । एतावत्तु व्यथयति यदालोकत्राहैस्तमोमिस्तस्मिन्नेव प्रकृति-
महति व्योम्नि लब्धोऽवकाशः ॥ १६ ॥ पततु नमसो गच्छत्वस्तं निमज्जतु वारिवौ व्रजतु वरुणा-
गारद्वारं प्रेमाभिरनादृतः । तदपि तरणिर्दत्त्वा पीदं शिरःसु महीर्धृतां दलिततिमिरगतः प्रातः पुनः
सकृदेष्यति ॥ १७ ॥ येनोन्मथ्य तमांसि मांसलघनस्पर्धीनि सर्वं जगच्चक्षुष्मत्परमार्थतः कृतमिदं देवेन
तिर्मन्त्रिषा । तस्मिन्नस्तमिते विवस्वति कियान्कूरो जनो दुर्जने यद्वृत्ताति घृतिं शशाङ्कशकलैर्लोके
प्रदीपेऽथवा ॥ १८ ॥ यत्पौंदाः शिरसा न केन विधृताः पृथ्वीभृता मथ्यतस्तस्मिन्मास्वति राहुणा
कैवलिते लोकजयीचक्षुषि । खद्योतैः स्फुरितं तमोमिरुदितं तारामिस्त्रज्जुम्भितं ध्रुवैरुत्थितमाः किमत्र
करवै किं किं न कैश्चेष्टितम् ॥ १९ ॥ पूर्वाह्ने प्रतिबोध्य पङ्कजवनान्युत्सार्य नैशं तमः कृत्वा चन्द्रमसं
प्रकाशरहितं निस्तेजसं तेजसा मध्याह्ने सरितां पयः प्रविततैरापीय दीप्तैः करैः सायाह्ने रवि-
रस्तमेति विवशः किं नाम शोच्यं भवेत् ॥ २० ॥ दूरं यान्तु निशाचराः शशिकराः क्लेश लभन्तां-
तरामुद्योतं कलयन्तु हन्त न चिरं खद्योतंका द्योतले । ध्वान्तं ध्वंसमुपैतु हैसनिवहः पद्माकरे शाम्यतु
प्राचीपर्वतमौलिमण्डनमणिः सूर्यः समुज्जृम्भते ॥ २१ ॥

चन्द्रान्योक्तिनिदर्शनम् ।

आलोककैर्वन्तः सन्त्येव भूयांसो भास्करादयः । कलायानेव तु ग्रैवद्रावकर्मणि कैर्मठः ॥ १ ॥ दैवा-
द्यपि तुल्योऽभूद्वृत्तेऽस्य परिग्रहः । तथापि किं कैपालानि तुलां यान्ति कलानिधेः ॥ २ ॥ अहो
नक्षत्रराजस्य सामिमानं विचेष्टितम् । परिक्षीणस्य वक्रत्वं संपूर्णस्य सुवृत्तता ॥ ३ ॥ व्यवमान-
कलङ्कस्य वृद्धौ सति कलानिधेः । आशास्महे वयं पूर्वा सर्वस्वाभ्यां कृशां दर्शयाम ॥ ४ ॥ क्षीणः क्षीणः
समीपत्वं पूर्णः पूर्णोऽतिदूरताम् । उपैति मित्रैश्च चन्द्रो युक्त तन्मैलिनात्मनः ॥ ५ ॥ निशाचरोऽपि दीनोऽपि
सकलङ्कोऽपि चन्द्रमाः । चकोरीनयनद्वन्द्वमानन्दयति सर्वदा ॥ ६ ॥ हरमुकुटे सुरतैः टिनीनिकट-
स्थितिलामतो द्विजेन्द्रेण । अपि गरलं फेणिश्लक्ततिरीक्षणीतक्षणाशुशुक्षणिः क्षान्तः ॥ ७ ॥ निजकरनिकर-
समृद्धया धवल्य भुवनानि पार्वणं शशाङ्क । सुचिरं हन्त न सहते हतविधिरिह सुस्थितं कमपि ॥ ८ ॥
यद्यपि शिरोऽधिरोहति रौद्रैः क्रोधेन सिंहाकातनयैः । त्यजति न शरणं यातं सागरसुसुप्तं तदपि

१ समुन्मेषः अभ्युदयः प्रकाशो वा । २ रात्रिम्, नायिकाविशेषं च । ३ कृशां कृत्वा । ४ तरु-
घनम् । ५ पतनम् । ६ सूर्यस्य । ७ स्वतो विपुले, उदारे च । ८ पश्चिमदिग्द्वारम् । ९ किन्तुः ।
नायिकाविशेषैश्च । १० किरणं, चरणं च । ११ पर्वतानां राज्ञां च । १२ तिग्माशुना, सूर्यणेति
यावत् । १३ चन्द्रखण्डप्रकाशे । १४ पादाः, किरणाश्चरणाश्च । १५ पर्वतानां, राज्ञां च । १६ अस्ते ।
१७ प्रसूतम्, अधिकृतं वा । १८ उल्लूकैः । १९ रात्रिसम्बन्धिः । २० प्रकाशम् । २१ आकाशे ।
२२ प्रकाशवन्तः । २३ बहवः । २४ प्राया चन्द्रकान्तमणिः । २५ प्रवीणः । २६ प्रेतराजस्य, महे-
श्वरस्य वा । २७ अस्थिविशेषाः । २८ सुन्दरवर्णलाकारत्वं, सुचरितत्वं वा । २९ अवस्थाम् ।
३० सूर्यादं, सख्युश्च । ३१ कलङ्गिन्, कलुषितान्तःकरणस्य च । ३२ गङ्गामदी । ३३ फणी
क्षपः । ३४ तृतीयनेत्रस्य भयङ्करो ज्वलनः । ३५ पूर्ण । ३६ भयावहः । ३७ राज्ञः । ३८ चन्द्रमाः ।

॥ ९ ॥ प्रोषितवति रंजनिकरे बन्धुतया न खलु कैरवाण्येव । ग्लायन्ति किंतु सहसा भुवनान्यपि-
तमसि मज्जन्ति ॥ १० ॥ शंकरशिरसि निवेशितपदेति मा गर्भमुद्वहेन्दुकले । फलमेतस्य भविष्यति,
तथ चर्षदीचरणरेणुमृजा ॥ ११ ॥ द्विजपतिपदमपि यातो हतवानसि मानिनीं गुरोरेव । जातेऽप्यङ्के
शशधर सुमैनास्तिष्ठसि न तेऽवगमः ॥ १२ ॥ क्षीणे क्षीणोऽप्यनृजुर्जातेऽप्यङ्के महोज्ज्वलामासः ।
मिर्त्रानुदयेऽभ्युदयी सोम न केषां प्रणम्योऽसि ॥ १३ ॥ क्षीर्णः क्षीण उपैषि त्यजसि च मित्र प्रवर्धमान-
स्वम् । स्थाने निधे कलानामङ्गलानि ह्रदोऽपनय ॥ १४ ॥ या महेशशिरसो विभूषणं या त्रिलोक-
जनलोचनोत्सवः । सेयमिन्दुकलिका दिनात्यये तापिता कमिह नातितापयेत् ॥ १५ ॥ रक्षिता न
कर्कुभो निवेशिता नार्चिषो बत चकोरचञ्चुषु । कष्टमिन्दुरुदये निपीयते दारुणेन तमसा बलीयसा
॥ १६ ॥ किरति प्रकर मैत्रां प्रकर्ष सुमनःस्वच्छतर विधौ कलानाम् । कति चेत्कलयन्ति यत्प्रबोधं
कति चेन्नैति स तत्स्वभाव एव ॥ १७ ॥ निधेः कलानामपि रीतिरेषा मर्माणि मे संस्पृशतीव भूयः ।
कुतो विशेषात्कुमुदेऽनुरागः कुतो विरागश्च कुशोर्शयेषु ॥ १८ ॥ निष्पीडितो यद्यपि दैवयोगान्निशा-
करश्चापि विधुन्तुदेनै । तथाऽपि पीयूषविशेषवर्षां सुधाकरः कैरवकाननेषु ॥ १९ ॥ वक्रोऽस्तु बाह्ये
तदनु प्रवृद्धः कलङ्कवानस्तु जहोऽस्तु चन्द्रः । महेशमौलौ च पदं दधातु जायेत बन्धो विविधोप-
कारात् ॥ २० ॥ तारागणाश्चन्द्रमसं मज्जन्ते न जातु नाथं नलिनौकराणाम् । एतावता तस्य किमस्ति
हानिर्ज्ञाता तयोरेन्तरमेष लोकः ॥ २१ ॥ यस्योदये नैव दिशां प्रसादैस्तापापनोदोऽपि जगन्नयस्य ।
चकोरचञ्चूपुटपारणे तु चन्द्रस्य तस्यास्ति कियान्प्रयासः ॥ २२ ॥ प्रकुर्वता सगतिमिन्दुनाऽधुना किं
किं न लब्धं जगदीश्वरेण वै । कलङ्कहानिः सुरसिन्धुसंगमः कर्लोऽक्षयित्व च पद तथोचकैः ॥ २३ ॥
नयनैमसि जनार्दनस्य शमोर्मुकुटमणिः सुदृशां त्वमादिदेवैः । त्यजसि न मृगमात्रमेकमिन्दो चिर-
मिति येन कलङ्किनं वदन्ति ॥ २४ ॥ विरम तिमिर सौहसादमुष्माद्यदि रविरस्तमितः स्वतस्ततः
किम् । कैलयसि न पुरो महोर्मिधाराद्यतिनिधिरभ्युदयलय शशाङ्कः ॥ २५ ॥ आस्ते विधुः परम-
निर्वृत एव मौलौ शंमोरिति त्रिजगतीजनचित्तवृत्तिः । अन्तर्निगूढनयनानलदाहदुःख जानाति कः परमृते
बत शीतरश्मेः ॥ २६ ॥ एकैव साऽमृतमयी सुतरामैनैर्व्या कौंस्पत्यसौ हिमकारस्य कला ययैव ।
आरोपितो गुणविदा परमेश्वरेण चूडामणौ न गणितोऽस्य कलङ्कदोषः ॥ २७ ॥ श्रेयान्विषोर्बहुल-
पक्षपरिक्षयोऽपि नो पूर्णताऽपि जलधरेह वर्णनीया । यद्वारि न स्पृशति हन्त पृथग्जनोऽपि यस्या-
मृतैर्मर्खैर्मुजोऽपि मुद लमन्ते ॥ २८ ॥ मौरस्य मित्रमसि किं च सुधामयूख शमावपि प्रैणयितां प्रकटी-

१ चन्द्रमसि । २ इदमर्धान्तरैकपदत्वग्रस्तम् । ३ सूर्योदये भुवनानां तमसि निमज्जन्
कथमिवेति चिन्त्यमिदमभिधानम् । महतीति पाठे तु सूर्यस्यासङ्गे तेजसि दक्षन्त इति
तथोक्तिः सङ्गच्छेत । ४ पार्वती- । ५ चन्द्रः, ब्राह्मणमुख्य- । ६ बुद्धयतेः, आचार्यस्य ।
वा । ७ देवः, प्रसन्नश्च । ८ मित्रः सूर्यः, मित्रं खसा च । ९ चन्द्रो हि कृष्णपक्षे सूर्य-
सान्निध्यं भजते, शुक्लपक्षे तु सूर्यतो विद्युज्यते । अत्रापि मित्रपदं सूर्य-प्रियोभयपरम् ।
१० दिशः । ११ राहुणा । १२ किरणानाम् । १३ कमलेषु । १४ राहुणा । १५ कमलपुञ्जानां
विकासकत्वेन तेषां नायः सूर्यः । १६ प्रसन्नता, स्वच्छतया प्रकाशश्च । १७ गङ्गा- । १८ कलाया
अक्षयित्वमिति भावः । १९ वाममिति शेषः । २० परमं पूज्यः, अभिनन्दनीयश्च । २१ अनु-
चित्तात्मस्वरणाहुष्ठानरूपाहुद्योगात् । २२ विचारययसि, पश्यसि वा । २३ अत्युत्कृष्टा ।
२४ लोकोत्तरा । २५ कृष्णपक्षे क्षीणत्वम् । २६ यज्ञभोक्तारो देवाः । २७ कन्दर्पस्य । २८ अनु-
शान्तिवम् ।

करोषि । विश्वासपात्रमसि यद्विप्रतोस्तयोरप्येतत्तव प्रकृतिशुद्धतनोश्चरिषम् ॥ २९ ॥ रत्नाकरो जन-
यिता सहजश्च वर्गः किं कथ्यताममृतकौस्तुभपारिजाताः । किं तैरचिन्त्यमिह तत्पुनरन्यदेव तत्त्वान्तरं
कुमुदबन्धुरसौ यदिन्दुः ॥ ३० ॥ नानन्दि कैरवमवर्षि न चास्पृशिरात्रीपि नान्वैरमहारि नान्व-
कारः । विन्दैवदुर्विलसितं यदसौ सुवाञ्छुरभ्युद्यतश्च तमसा कवलीकृतश्च ॥ ३१ ॥ चन्द्रं समाश्रयति
नाम तिथिस्त्वेनेका क्षीणस्तु विम्बपरिपूर्णमपूरणाय । एवं पुनः सकलमण्डलपूर्णवर्णं सा पूर्णिमैव खलु
पूरयितुं समर्था ॥ ३२ ॥ प्राणप्रियाऽऽश्रयवियोगत एव ये स्युर्दीनाः पराक्रमविधिवत् तत्र कीदृक् ।
भूयोऽपि तेषु वत निर्दयतां वितन्वन्किं दर्शयत्युपरि सङ्गत एव चन्द्रः ॥ ३३ ॥ स्मेरौ दिशः कुमुद-
मुद्भिर्दुरं शिवन्ति ज्योत्स्नाकरम्भेमुदरं मयश्चकोराः । आः कीदृगश्चिमुनिलोचनदूष्कायां पीयूषदीवि-
रिति प्रथितोऽनुरागः ॥ ३४ ॥ दोषाकरस्यै श्मनस्य मया निवृत्ताः स्यामेत्यमी जगति योगिनं
एव सर्वे । किं त्वर्चगत्ववशतो वत मुक्तयोगे ये तेषु तस्य किल दृष्टचरः प्रभावः ॥ ३५ ॥ दोग-
करोऽप्यमुमगत्वमुपति-वच तत्पान्थलुण्ठनसमादृततौमर्गत्वात् । धूमयितं तु मलिनत्वमवेदयते-तदाहो-
पमो दुरितताऽतिशयोऽथवाऽयम् ॥ ३६ ॥ मुग्धा मृधा हिमकरोऽयमिति स्तुवन्ति दोषाकरं न खलु
तत्त्वैलेवोऽपि तत्र- । प्राणप्रियाऽऽश्रयमपाकृतवान्वाको व्यापाद्यते कथमिवेतरथाऽमुना किम् ॥ ३७ ॥
प्राणप्रियाश्रयवियोगत एव ये स्युर्दीनाः पराक्रमविधिवत् तत्र कीदृक् । भूयोऽपि तेषु वत निर्दयतां
वितन्वन्किं दर्शयत्युपरि नो द्विजनैर्यकोऽयम् ॥ ३८ ॥ हिमकर परमागं भूयिष्यन्मुमेरोर्जजसि यदि
तदाऽहं न क्षमः संनिरोद्धुम् । इति तु बहुविधमिः काकुमिः प्रार्थये त्वां पुनरपि कुमुदानामेवर्होर्धो विषादः
॥ ३९ ॥ कलास्तास्ताः सम्यग्वहसि यदसि त्वं द्विजपतिर्द्युतिरत्तादृगमूला जन्मिणि च रत्नाकरकुले ।
बहु भूमः किंवा पुरहरशिरोमण्डनमसि त्वदीयं तत्सर्वं शशधर कलङ्काद्विफलितम् ॥ ४० ॥ पीडन्यासं
क्षितिधरगुरोर्ग्रीष्मं कृत्वा सुमेरोः क्रान्तं येन क्षपिततमसा मय्यमं धाम विष्णोः । सोऽयं चन्द्रः पतति
गगनादस्त्वोशैर्दयैवैर्दुरोहो भवति महतामप्यपन्नशहेतुः ॥ ४१ ॥ त्वं मोः शमोर्निवससि शिरोदेश-
माश्रित्य नित्यं तत्त्वा-याचे जगदुपकृतिव्यगृह्यप्रमिन्दो । यः सद्भावस्तव परिणतः कैरवे वा चकोरै
स्पृश्यतेन प्रतिनिशमसौ चक्रवाको वराकः ॥ ४२ ॥ यज्जातोऽसि पयोनिधौ हरजटाजुटे प्रसिद्धोऽसि
यद्विश्वस्योदरदीपकोऽसि विधिना दष्टोऽसि यन्नायुतैः । आतः शीतमयूख सर्वमधुना ग्लानीकृतं तत्त्वया
राजोर्वं यदपार्थै कैरवकुलं नीतं विकासास्पदम् ॥ ४३ ॥ पीयूषं वपुगोऽस्य हेतुरुदयो विश्वस्य नेत्रोत्सवः पृष्ठं
मानुकरिदं त्रिभुवनं ज्योत्स्नामरैः सिञ्चति । सर्वांशोऽतिरोषकान्धतमसत्त्वंसाय बद्धोद्यमो विगता-
मिहापि लक्ष्मं लिखितुं यस्य प्रवृत्त-मनः ॥ ४४ ॥ उच्चैःस्थानकृतोदयैर्वहुविधैर्व्योतिर्मिस्त्वत्मैः शुक्लैः

१ आकाशम् । २ राहुणा । ३ सप्रकाशः । ४ विकसितम् । ५ 'करम्भो' दधि-
सक्तवः । इत्यमरः । ६ चन्द्ररूपस्य दूषणानां निधानरूपस्य वा । ७ समाधिभाजः,
प्रियासम्बन्धयुक्ताश्च । ८ अध्वगतत्वं देशान्तरं प्रति प्रयाणकर्तृत्वम् । ९ त्यक्तसमाधयः,
विजगृष्टप्रियाश्लेषसुखाश्च । १० सौभाग्यत्वं सुखित्वं, सौन्दर्यं च । पान्याः प्रवादिनो हि चन्द्रोदये
ग्लानवद्वनाः सुखहीना भवन्तीति दयोक्तम् । ११ हिमकरत्वांशः । १२ दोषाकरेण चन्द्रमसा
१३ अस्मै सोल्लुण्ठनोक्तिः । १४ अनिवर्तनीयः । १५ पादाः किरणाः चरणाश्च । १६ परिहायः,
तिरस्कृत्य वा । १७ दुग्धम् । १८ ज्योतिर्विशेषनिर्भरः । १९ आशा दिशः । २० लक्ष्मं लान्छनम् ।
२१ ताराभिः ।

किममीमिरत्र वितर्थां प्रौढिं दधानैरपि । यावल्लोकतमोऽपहेनं भवता लक्ष्मीर्न विस्तार्यते तावच्चन्द्र कथ
प्रयाति परमा दृढिं स रत्नाकरः ॥ ४५ ॥ जन्म क्षीरमहार्णवे सहभुवः श्रीपारिजातादयो बिम्बं यस्य सुधामयं
त्रिभुवनाधीशस्य मूर्ध्नि स्थितिः । इत्थ सर्वचराचरप्रियकरे यस्योदये चेद्भवेत्सकोचः कमलस्य दुष्कृति-
रसौ निन्यो न ताराविपः ॥ ४६ ॥ इन्दु निन्दतु नाम वाऽथ नलिनी निन्दन्तु चक्राह्वया नैवा-
नेन सुधाकरस्य सुषमाहानिर्न वा दुर्गशः । एतेनैव कृतार्थताऽस्य जनतां यन्मोदमालम्बते यज्ज्योत्स्नासु
चिरं चकोरपरिष्वञ्चूपुट न्यस्यति ॥ ४७ ॥ लक्ष्मीकेलिगृहे कुशेशयर्देशा पाणिद्युति-
प्रौढिणि श्यामौत्सुकिसुधासहोदरमधुप्रम्यन्दैः सदोहिनि । जीर्वातुच्छिदिवौकैसां त्रिजगतामाप्यार्पेन चन्द्रम-
स्त्वं चेदम्बुखे न रज्यसि गुणश्लाघा वतास्तं गता ॥ ४८ ॥ यातेय रजनी सहैव भवता भावी
प्रकाशो दिशां सूर्येणापि चिर चकोरनिचयैः स्थेय कचित्कानने । उद्यद्धारुणचण्डमानुजदवर्ज्वाले
जगन्मण्डले कस्मै चन्द्र समर्थ्य कैरवकुल व्योमान्तमालम्बसे ॥ ४९ ॥ नक्षत्राणि बहूनि सन्ति परितः
पूर्णोदयान्यम्बरे किं तैः शान्तिमुपैति दीर्घतिमिर किं वैर्धिरुज्जृम्भते । किं स्यादार्तचकोरपारण-
विधिर्भातः सुधादीधिते तन्मून भुवनैकतापशमनः श्लाघ्यस्तवैवोदयः ॥ ५० ॥ भोता मालतलानलैः
कवलिता कण्ठस्थहालाहलैरालीढाऽथ जटौटवीविल्लठितैरौशीविषाणां गणैः । छन्ना भस्मभिराहतास्थि-
पटलैः क्लिभार्चचर्मम्बरैः स्वीया मुञ्चति माधुरीं हरशिरोरत्न किमिन्दोः कला ॥ ५१ ॥ श्रीमाहेश्वर-
मौलिमण्डनमणिर्वैश्वम्भर लोचनत्वं रत्नाकरसम्भवः किमपर भूदेवदेवो भवान् । यद्गलानलसङ्गदोषरमसा-
इन्दैश्च नोप्रजाज्जात तत्किमिहास्ति ते सुमनसश्चित्रं कलानां निधे ॥ ५२ ॥ येनास्यम्युदितेन
चन्द्र गमितः क्लान्ति रवौ तत्र ते युज्येत प्रतिकर्तुमेव न पुनस्तस्यैव पादप्रैहैः । क्षीणेनैतदनुष्ठित
यदि ततः किं लज्जे नो मनौगरस्त्वेव जडधामता तु भवतो यद्वयोक्तिं विस्मृज्यसे ॥ ५३ ॥ जन्म क्षीर-
निधौ तथैव विपुल पीयूषपूर्णं वपुः सतापातिहर हरस्य शिरसि स्थान सदा सुन्दरम् । तारानाथ
निशागुहैकतिलक ख्यातौषधीना पते चन्द्र त्वां वसनाञ्चलस्य दशर्यौ संभावयामः कथम् ॥ ५४ ॥
इन्दुर्यद्युदयाद्रिमूर्ध्नि न भवत्यद्यापि तन्मा स्म भूर्जौसरिऽपि तमःसमुच्चयममूर्खमूढयन्ति त्विषः । अप्य-
क्णोर्मुदमुद्वहन्ति कुमुदैरामोदयन्ते दिशः सप्रत्यूर्ध्वमसौ तु लाञ्छनमभिष्यक्तु प्रकाशिष्यते ॥ ५५ ॥
पूर्णः पङ्कजलोचनामुखतुलामायासि कालक्रमात्क्षीणोऽपि क्षणदैर्पते पटौपतेरायासि भूषास्पदम् ।
एतस्मिन्नथ सैहिकैर्यकवलक्लेशो मनागर्वतिनि त्व साधारणवत्सुधाकर मुधा हा हन्त किं
ताम्यसि ॥ ५६ ॥ भीतो बाढववासतो जलनिधौ शमोः शिरः स्वीकृत तत्र त्र्यम्बकमौलिषासुकि-
विपञ्चालावलीनासितः । तस्माल्लोकमगादिव^{३१} निपतितस्तत्रैव राहोर्मुख प्रायो गच्छति यत्र माग्य-
रहितस्तत्रैव यान्त्यापदः ॥ ५७ ॥

१ अस्त्यम् । २ प्रकर्षम् । ३ 'अपे क्लेशतमसोः' इति डः । ४ सम्पत्तिः प्रकाश इति यावत् ।
५ चक्रकाकाः । ६ 'सुषमा परमा शोभा' इत्यमरः । ७ जनानां समूहः । ८ परिष्वन्मण्डली । ९ लक्ष्मीर्हि
कमलनिवासिनीति तयोक्ता । १० कमलाक्षीणां स्त्रीणाम् । ११ करसदृशे । १२ श्यामा वर-
वाणिन्यपरजाम्नी नायिका । १३ खन्दोहः समुदायोऽस्मिन्नस्तीति तादृशे । यद्वा खन्दोग्धत्येव-
शील इति । १४ जीवनोपायभूते । १५ देवानाम् । १६ संतुष्टिकारणकम् । १७ वनानले ।
१८ समुद्रः । १९ संव्वालिताः । २० कपर्दरूपवनसञ्चारिभिः । २१ सर्पोणाम् । २२ विश्वं विभर्तीति
नारायण इत्यर्थः, तस्येदमिति वैश्वम्भरम् । वाममिति शेषः । भगवतो हि विष्णोर्वामनेव चन्द्रमाः ।
२३ अतिशयेन दृष्टे । २४ पादानां किरणानां चरणानां च । २५ किञ्चित् । २६ एकदेशेन ।
२७ अग्रभागे । २८ रात्रिपते । २९ महेश्वरस्य । ३० राहुग्रासः । ३१ आकाशम् ।

जलधरान्योक्तिनिर्देशः ।

प्रावृषेण्यस्य मौलिन्यं दोषः कोऽमीष्टवर्षिणः । शारदात्रस्य शुभ्रत्वं वद कुत्रोपयुज्यते ॥ १ ॥
 चातकः स्वानुमानेन जलं प्रार्थयतेऽम्बुदात् । स स्वोदार्यतया सर्वान्धावयत्यम्बुना महीम् ॥ २ ॥
 त्वयि वर्षति पर्जन्ये सर्वे पल्लविता द्रुमाः । अस्माकमर्कवृक्षाणां पूर्वपत्रेऽपि संशयः ॥ ३ ॥
 आसत्यावन्ति याच्नासु चातकाश्रूणि चाम्बुद । तावन्तोऽपि त्वया मेघ न मुक्ता वारिबिन्दवः ॥ ४ ॥
 त्वमेव चातकाधार इति केषां न गोचरः । घिगम्भोधर तस्यापि कार्पण्योक्तिं प्रतीक्षसे ॥ ५ ॥
 यदम्बुकणमादाय प्राप्तोऽसि जलदोन्नतिम् । तस्योपर्यम्बुधेर्गर्जा मलिनस्योचितैव ते ॥ ६ ॥
 नोपेक्षा न च दाक्षिण्यं न प्रीतिर्न च संगतिः । तथापि हरते तापं लोकानामुद्यतो घनः ॥ ७ ॥
 समागमिष्यतोऽम्भोद वेत्ति कः समयं तव । रौति नो यदि साङ्गस्तदोच्चैः खे पुरःसरः ॥ ८ ॥
 आश्रयः कियतामेघ तवः सन्मार्गमाश्रितः । पौथोद सिन्धुतां काले नोपेक्ष्यो दूरमावतः ॥ ९ ॥
 सन्ति कृपाः स्फुरद्वृषाः सागराः सरितस्तथा । तथाऽपि चातकस्यैकः फलदो जलदोदयः ॥ १० ॥
 नदेभ्योऽपि हृदेभ्योऽपि पिबन्त्यन्ये सदा पयः । चातकस्य तु जीमूर्तं भवानेवावलम्बनम् ॥ ११ ॥
 एकस्य तस्य मन्ये धन्यामभ्युज्जतिं जलधरस्य । विश्वं सशैलकाननमाननमवलोकते यस्य ॥ १२ ॥ सं-
 प्रति न कल्पतरवो न सिद्धयो नापि देवता वरदाः । जलद त्वयि विश्राम्यति सृष्टिरियं भुवनलोकस्य ॥ १३ ॥
 क्षणदृष्टनष्टतडितो निजसपत्तेः पयोदनिबहेन^१ । ज्ञातं साधु यदुचितं भुवनेभ्यो वितरता वारि ॥ १४ ॥
 जलधर जलधरनिकरैरपहर परितापमुद्धत जगतः । नो चेदपसर दूर हिमकरकरदर्शनं वितर ॥ १५ ॥
 अयि जलद यदि न दास्यसि कतिचित्त्वं चातकाय जलकणिकाः । तदयमचिरेण भविता सलिलाञ्जलिदानयोग्यस्ते ॥ १६ ॥
 नैताः स्वयमुपमोक्षयसि मोक्षयसि जलदोषरादिषु कापि । तर्त्तिकं तव न मुञ्चति मुक्ता मुक्ता भवन्ति यत्रैतपः ॥ १७ ॥
 धीरध्वैनिभिरलं ते नीरद^२ मे मासिको गर्भः । उन्मैर्द-
 वारणबुद्ध्या मध्येर्जठरं समुच्छैलति ॥ १८ ॥ जलदः समुद्रसेवामाचरति समग्रभुवनभरणाय । कुर्वते तैमपि हतमतिरात्मभरिरनिशमौर्वान्निः ॥ १९ ॥
 सर्वं वनं तृणाह्या पिहित पीताः सितांशुरविताराः । प्रध्वस्ताः पन्थानो मलिनोद्वम्य मेघेन ॥ २० ॥
 प्रावृषि शैलश्रेणीनितम्बमुञ्जन्दिगन्तरं भ्रमसि । चपलान्तरं घनं किं तव वचनीयं पवनवश्योऽसि ॥ २१ ॥
 जलधर विमलैरितरैः किमु नो मलिना-
 म्बरस्थमेवेष्टः । मा बक रुचिरो भूस्तर्दुण एवेष्टो न रूपं यत् ॥ २२ ॥
 शुष्कां पृथिवीं हरितां वि-
 धातुमम्बुद यदीह सम्प्राप्तः । तर्हि तडित्करकाणां त्यागेनालं विनाशयताम् ॥ २३ ॥
 अभितो नितरां सलिलं जलदे दातुं समुद्यते भवति । तदपि बहुलमल्पं वा पात्राधीनं मतं पतनम् ॥ २४ ॥
 जलधेरविकं न जलं गर्जति जलदस्तथाऽपि तैन्मूर्ध्नि । दातुर्या न कथं स्यान्मानोऽमैनश्च लुब्धस्य २५ ॥

१ प्रावृषि-वर्षासु भव इति प्रावृषेण्यस्तस्य । २ मलिनत्वम् । ३ विषयः । ४ गर्जनम् ।
 ५ शब्दं करोति । ६ चातकः । ७ मेघ । ८ हे मेघ । ९ भुवनलोकस्य—जलरूपस्य संसारस्य,
 यद्वा; भुवनान्तवर्तिनो जनस्य प्राणिमात्रस्य । जात्यभिप्रायेणेदं वचनम् । मेघचूष्टिमन्तरा
 जलसपत्तेः क्षये सर्वस्यापि भुवनवर्तिनो जनसमाजस्य क्षयः स्यादिति तथोक्तिः । १० निवहः
 समूहः । ११ भरोऽतिशयः निकरः समुदायः । १२ उत्सृष्टाः । १३ मौक्तिकानि । १४ जलानि ।
 १५ गभीरगर्जनैः । १६ मे अस्या वक्त्र्याः सिन्ध्याः । १७ प्रमत्तगजगर्जनध्वान्त्या । १८ जलस्य
 मध्ये 'पारेमध्ये षष्ठ्या वा' इत्यव्ययीभावः । १९ उत्पतितुं वेष्टते । २० समुद्रसेवाम् । २१ तस्मात्
 २२ जलधिमस्तके । २३ अपमानः ।

अन्यस्त्वमसि पयोधर क्षितिभ्रम्भुकुटैरुद्धहसे शश्वत् । अमृतं वितरसि जगतो जीवनभूतं यतः
कामम् ॥ २६ ॥ विश्वम्भरो मवानिष रुचिरो न पुनर्भवन्मतः स इव । युक्तं यत्सुप्रकटे परोपकृतये स्व-
जीवेन दत्ते ॥ २७ ॥ यद्यपि सन्ति बहूनि सरसि स्वादुमुशीतलसुरभिपयांसि । चातकपोतस्तदापि
च तानि त्यक्त्वा वाञ्छति जलदजलानि ॥ २८ ॥ एतदत्र पथिकैकजीवितं पश्य शुध्यतितरां
महत्सरः । बिद् मुधाम्बुधर रुद्रसद्गतिर्षधिता किमिह तेऽद्विर्वाहिनी ॥ २९ ॥ मुखं मुखं सलिलं दया-
निधे नास्ति नारितं समयो विलम्बने । अद्य चातककुले मृते पुनर्वारि वारिधर किं कारिष्यसि
॥ ३० ॥ चातकस्य खलु चञ्चुसंपुटे नो पतन्ति किल वारिविन्दवः । सागरीकृतमहीतलस्य किं
दोष एष जलदस्य दीयते ॥ ३१ ॥ ऊपरेषु विधरेषु चाम्मसां वीच्योऽपि भवता विनिर्मिताः । क्षेत्र-
सीम्नि निहितास्तु बिन्दवो वारिवाह भवतो नवो नयः ॥ ३२ ॥ आपो विमुक्ताः कचिदाप एव कचिन
किंचिद्गलं कचिच्च । यस्मिन्विमुक्ताः प्रमथति मुक्ताः पयोद तस्मिन्विमुखः कुतस्त्वम् ॥ ३३ ॥ पानीय-
मानीय परिश्रमेण पाथोद पाथोनिधिमध्यतस्त्वम् । कल्पद्रुमे सीदति सामिलाषे महोषरे मुखसि किं
निमित्तम् ॥ ३४ ॥ पपात पाथःकणिका न भूमाधवाप शान्तिं ककुमां न तापः । द्रष्टुं जीवातुरयं
तद्विस्वाञ्छषीवलानां मुदमाततान ॥ ३५ ॥ प्रथितोऽसि यतस्ततः पृथिव्यामपि जीमूत जनस्य जीवनेन ।
विषयानपि गच्छतः किमेतान्ध्वनिभिर्मिर्माष्यसीह राजहसान् ॥ ३६ ॥ गर्जितबहिरिकृतककुमां किमपि
कृतं न धनेन । कियती चातकचञ्चुपुटी सापि भृता न जलेन ॥ ३७ ॥ गर्जेति मेघ न यच्छसि
तोयं चातकपक्षी व्याकुलितोऽहम् । दैवादिह यदि दक्षिणवातः क्व त्वं काह क्व च जलपातः ॥ ३८ ॥
वितर वारिद वारि दवाँतुरे चिरपिपासितचातकपोतके । प्रचलिते मरुति क्षणमन्यथा क्व च भवान्क
पयः क्व च चातकः ॥ ३९ ॥ कित्सलयानि कुतः कुसुमानि वा क्व च फलानि तथा नववीरुषाम् ।
अयमकारणकारणिको न चेद्वितरतीह पयांसि पयोधरः ॥ ४० ॥ पयोद हे वारि ददासि वा न
वा त्वदेकचित्तः पुनरेष याचकः । वर महत्या म्रियते पिपासया तथाऽपि नान्यस्य करोत्युपासनाम्
॥ ४१ ॥ दीनानामिह परिहाय शुष्कसस्यान्यौदार्यं प्रकटयतो महीधरेषु । औन्नत्यं परममवाप्य
कुर्मदस्य ज्ञातोऽयं जलधर तावको विवेकः ॥ ४२ ॥ अन्योऽपि चन्दनतरोर्महनीयमूर्तेः सेकार्थमु-
त्सहति तद्गुणबद्धतृष्णः । शीखोटकस्य पुनरस्य महाशयोऽयमम्भोद एव शरणं यदि निर्गुणस्य
॥ ४३ ॥ आश्वास्य पर्वतकुल तपनोष्मत्तत दुर्दाषवह्निविधुराणि च काननानि । नानानदीनदशतानि
च पूरयित्वा रिक्तोऽसि यज्जलद सैव तवोत्तमा श्रीः ॥ ४४ ॥ एतेषु हा तरुणमास्तधूयमानदावानलैः
कवलितेषु महीरुहेषु । अम्भो न चेज्जलद मुखसि मा विमुञ्च वज्रं पुनः क्षिपसि निर्दय कस्य हतोः
॥ ४५ ॥ शोष गते सरसि शैवलमञ्जरीणामन्तस्तिमिर्लुठति तापविशीर्णदेहः । अचान्तरे यदि
न वारिद वारिद्वैराग्यावयेस्तदनु किं मृतमण्डनेन ॥ ४६ ॥ शृण्वन्पुरः पुरुषगर्जितमस्य हन्त रे
पान्थ विह्वलमना न मनागपि स्याः । विश्वार्तिवारणसमर्पितजीवनोऽयं नाकर्णितः किमु सखे भवताऽ-
म्बुवाहः ॥ ४७ ॥ यत्तादृशेषु सखेष्टु न पक्षपातो जातो वत स्फुटमसौ कुटजेष्टु रागः ।

१ आत्मप्राणान्, स्वजलं च । २ पर्वतसेना, पर्वतात् प्रभूता नदी च । ३ तरङ्गाः ।
४ ककुप् दिक् । ५ वनानलेन दह्यमाने । ६ पवने । ७ पर्वतेषु । ८ श्मशानादिः कुलस्थस्य
पुत्रस्य । ९ मत्स्यविशेषः ।

विश्वैकजीवनपटोरपि वारिवाहं दुर्धारायुवशगस्य न तद्विचित्रम् ॥ ४८ ॥ यत्पल्लवः समभवत्कुलुमे
यदासीत्तत्सर्वमस्य भवतः पयसः प्रसादः । यद्गुरुहे फलविधौ न ददासि वारि प्राचीनमम्बुद यशो मलिनी-
करोषि ॥ ४९ ॥ नैवालवालवल्यं भरितं द्रुमाणां नाद्रीकृताऽपि वत चातकपोतचञ्चुः ।
दावानलकुलतरुः शमितो न शीघ्रं माराय वारिधर वारिपदं तवाभूत् ॥ ५० ॥ के वा न
सन्ति भुवि वारिरुहावतंसां हंसावलीवल्यिनो जलसन्निवेशाः । किं चातकः फलमपेक्ष्य स वज्र-
पातां पौरंदरीं कलयते नववारिधाराम् ॥ ५१ ॥ वातैर्विधूनय विभीषय भीमनादैः संचूर्णय
त्वमथवा कर्काभिघातैः । त्वद्वारिविन्दुपरिपालितजीवितस्य नान्या गतिर्मवति वारिद चातकस्य
॥ ५२ ॥ व्याजस्तुतिस्तव पयोद मयोदितेय यज्जीवनाय जगतस्तव जीवनानि । स्तोत्रं तु ते महदिदं
धनं धर्मराजसाहाय्यमर्जयसि यत्पथिकाजिह्वैः ॥ ५३ ॥ संपादिताः सपदि दैर्दुरदीर्घनादा यत्कोकिला-
कलरुतानि निराकृतानि । निष्पीतमम्बु लवणं न तु देवनद्योः पर्जन्यं तेन भवता विहितो विवेकः
॥ ५४ ॥ यस्योदये गुरुमनोरथमन्धरेण संचिन्तितं किमपि चेतसि चातकेन । आः कष्टमिष्टफलदान-
विधानहेतोरम्भोघरात्पतति सप्रति वज्रवैहिः ॥ ५५ ॥ दवदहनजटालज्वालजालाहतानां परिगलित-
रुतानां म्लायतां मूलहाणाम् । अयि जलधर शैलश्रेणिशृङ्गेषु तोयं वितरसि बह्व कोऽयं श्रीमदस्तावकीनः
॥ ५६ ॥ नभसि निरवलम्बे सीदता दीर्घकालं त्वदमिमुखनिषण्णोत्तानचञ्चूपुटेन । जलधर जलधारा
दूरतस्तावेदास्तां च्वनिरपि मधुरस्ते न श्रुतश्चातकेन ॥ ५७ ॥ अये हेलावेलालुलितकुलशैले जलनिधौ
कुतो वारिमोघं वत जलद मोघं विसरसि । समन्ताद्दुत्तालज्जलदनकीलाकवलनकलमोपेतानेतानुपकुस-
पयोभिर्विटपिनः ॥ ५८ ॥ अमुं कालक्षेपं त्यज जलदं गम्भीरमधुरैः किमेभिर्निर्वोधैः सज्ज्ञाति
झाङ्कारि सलिलम् । अये पश्यामस्थापकरुणसमीरव्यतिकरज्जलदावज्जालावलिजटिलमूर्तेर्विटपिनः
॥ ५९ ॥ अकूपारोद्धारि प्रचुरतरमादाय जलदः स दानाध्यक्षोऽपि प्रकिरति जलं नाद्भुतिमिदम् । स
मेवो धन्यो यत्पारिकिरति मुक्ताफलतया यदीयासौ कीर्तिर्नटति नृपनारीकुचतटे ॥ ६० ॥ तवैव
प्रावीण्यं जलद जगदानन्दकरणं यदम्भःपालीराहरसि खलसत्त्वाज्जलनिधेः । निसर्गोत्साारास्ता नयसि च
कथंचिन्मधुरतामथासारैस्तासां युगपदुपकर्तासि जगतः ॥ ६१ ॥ विलपति तथा सारङ्गोऽयं मेवानय-
मुजतो जलमपि च ते संयोगोऽयं कथंचिदुपस्थितः । उपकुरु कुरु प्रह्व चेतो न वेत्ति यदप्रतो जलधरं
पुनः क त्वं कायं क ते जलविन्दवः ॥ ६२ ॥ नीर दूर तदपि विरसं जंगमा नो लताद्यास्तस्मिन्दानर्यपि
जलनिधौ को लभेताम्बुविन्दुम् । दानाध्यक्षे त्वयि जलधर क्वापि कुत्रापि शैलः शालावन्तोऽमृतनिमज्जै-
स्तर्पिताः सर्व एते ॥ ६३ ॥ तृप्त्या नद्यः कमलसरसी राजहंसावतंसाः पुण्याश्रितो हिमगिरिमुख-
स्त्वल्लते येन मुक्ताः । सप्राप्तेऽस्मिन्नलद दहनोच्चण्डदाहे निदाघे पर्जन्यं स्वीकुरु तमधुना चातकं पातकं
वा ॥ ६४ ॥ शैलेयेषु शिलातलेषु च निरः शृङ्गेषु गर्तेषु च श्रीखण्डेषु विभीतकेषु च तथा पूर्णेषु

१ इन्द्रसम्बन्धिनीम् । २ करका वर्षापला । ३ विरहिण इयमुक्तिः । ४ धर्मराजोऽन्तकः ।
जीवनमम्बु प्राणा इति च प्रत्यायनमात्रम् । मेघोदये हि विरहिण उद्धीप्तकामज्जालाः सम्पी-
डयन्त इति तथोक्तिः । ४ ददुरा भेकाः । ५ अत्र देवनदीपदेनाकाशगङ्गाया एव ग्रहणम् ।
अन्यथा सर्वासां महानदीनामपि मेघैर्जलमुपादीयमानं कविभिर्नृद्वर्णयते तत्र सङ्गच्छेत ।
आकाशगङ्गा त्वरयुध्वभाग इति । ६ विद्युत् । ७ दवदहनो वनाग्निः । ८ वज्रशब्दैः । ९ समुद्राद ।
१० चातकः । ११ नम्रं सद्यमिति भावः । १२ पर्वतसम्बन्धिषु । १३ चन्दनेषु । १४ 'बेहडा'
इति ख्यातेषु तरुविशेषेषु ।

रिक्तेषु च । क्षिण्वेन ध्वनिनाऽखिलेऽपि जगतीचक्रे समं वर्षतो वन्दे वारिदंसार्वभौम भवतो विश्वोप-
 कारि व्रतम् ॥ ६५ ॥ नीहोराकरसारसागरसारिकासारनीरश्रियं त्यक्त्वा तोयद चातकेन महती सेवा
 समालम्बिता । तस्यैतत्फलितं समुज्जसि शिलासंताडनं मस्तके गर्दभ गर्जसि वज्रमुज्जसि तडिलेखामि-
 रातर्जसि ॥ ६६ ॥ आरामामरणस्य पल्लवचयैरापीततिम्मत्विषः पाथोद प्रशमं नयागुस्तरौरेतस्य
 दावम्बरम् । ब्रूमस्वामुपकारकानर गतप्रायाः पयःसंपदो दग्धोऽप्येष तरुर्दिशः परिमलैरापूर्वं निर्वा-
 स्यति ॥ ६७ ॥ यावत्तिष्ठति चातकोऽयममुभिः कण्ठस्थलस्थायिमिस्तावेहेहि पयः पयोद फलतु
 त्वद्गारि करपद्मम् । नो चेदस्य तुषार्तेपीडितनोः प्राणैः प्रयाणे कृते कस्मै दास्यसि को ग्रहाण्यति
 पुनस्तापस्तु ते स्थास्यति ॥ ६८ ॥ कूपे पानमवोमुखं भवति मे नद्यो वराक्यः स्त्रियः सामान्यं
 वकटिद्विमैः सह सरस्येव समालोकयन् । शुष्यत्तालुगलोऽपि कम्पिततनुः श्रुत्वा गभीरध्वनिं धैर्या-
 द्बद्धतकन्धरो जलधर त्वा याचते चातकः ॥ ६९ ॥ मार्गो भूरि जल मरुस्थलमुवि स्वप्नेऽपि नो
 लभ्यते तीव्रो वाति समीरणः कचिदपि च्छायाभ्यतो न द्रुमाः । अङ्गारप्रकैरास्फिरनिव रथिर्ग्रीष्मे
 तपस्यम्बरैः तद्गोः पान्यहिताय पूरय घरां पाथोद पाथोमरैः ॥ ७० ॥ भेकैः कोटरशायिमिधृतमिष
 क्षमान्तर्गतं कच्छपैः पौठीनैः पृथुपङ्कपीठलुठितैर्यस्मिन्मुहूर्त्तच्छितम् । तस्मिञ्शुष्कसरस्यकालजलदेना-
 गत्य तच्चेष्टितं यत्राकुम्भनिमग्नवन्त्यकारिणां धूयैः पयः पीयते ॥ ७१ ॥ कालातिक्रमणं कुर्वन् तडितां
 विस्फूर्जितैर्बासय स्फुरैर्मिषणगर्जितैरतितरा काण्ठ्यं मुखे दर्शय । अस्यानन्यगतेः पयोद मनसो जिह्वा-
 स्या चातकस्यावेहि त्वमिहाखिलं तदपि न त्वत्तः परं याचते ॥ ७२ ॥ भूयो गर्जितमन्नुद प्रकटिता
 विद्युत्त्वमागुरित दूरावग्रह तिष्ठ तिष्ठ तदल वृष्टया तवातः परम् । निर्दग्धाखिलशालिहालिकवधूसनद्वनेत्रैः
 पर नैरास्यादिह वर्षितव्यमघुना केदारपूर पयः ॥ ७३ ॥ गर्जन्नुद ददाति तच्च कणिकाखूपेण
 यत्र कचिद्दर्वाकालमपेक्ष्य दानसमये काण्ठ्यं विधत्ते मुखे । पश्चात्पाण्डुरतामुपैति लघुतामप्येति भूयस्ततः
 श्रीमद्राम वृषालखेर विमो दाता कियान्वोरिदः ॥ ७४ ॥ आसक्ताः प्रतिकोटरं विषधरा मानोः
 करा मूर्धनि ज्वालजालकरालदावदहनः प्रत्यङ्गमालिङ्गति । सर्वानन्दनचारुचन्दनतरोरेतस्य जीवातत्रे
 रे जीमूत विमुख वारि बहुशो शुष्मघशो जृम्भताम् ॥ ७५ ॥ ते ते चातकपोतका विदुषिता दावाभिः
 दग्ध वनं संनिर्वापितमुष्णतापितमही निर्वापिता सर्वतः । कासाराः परिपूरिताः पृथुपयोधाराभिरम्भो-
 धर त्वय्येवायमहो महोजितमहादानावदानक्रमः ॥ ७६ ॥ तापं लुम्पसि सर्वतो वितरसे मुक्ताफलं श्रुतिषु
 क्षेत्रं सिञ्चसि किं च पल्लवयसि श्रीखण्डमुख्यान्नुमान् । क्षारं क्षारमिदं जलं जलनिधेरादाय जीमूत हे
 विमं जीवयसि ब्रवीतु जगति प्रौढोऽपि कस्ते गुणान् ॥ ७७ ॥ संतापं जगतो विलुम्पसि घरा
 धाराभिरासिञ्चसि क्षत्राण्यङ्कुरयस्यमूसुकुलयस्यहोय नीपट्टमान् । सारङ्गस्य नमोनिवेशितदशक्षञ्जुपुटी-
 पूरणे वैमुख्य वहसि त्वमन्नुद यदि प्रत्येतु को नाम सत् ॥ ७८ ॥ कूपाम्नांसि पिबन्तु कूप-
 रसिका वापीषु वापीर्जुषो नैदेयाश्च पंतत्रिणोऽपि मुदिता आस्वादयन्तामपैः । सारङ्गस्य नमोनिवेशित-
 दशः किं तेन यावन्महीमम्भोभिः रूपयजसावुदयते न प्रौढेण्यो घनः ॥ ७९ ॥ कर्तव्यो हृदि

१ आरामः श्रीढावनम् । २ प्रकराः समूहाः । ३ आकाशे । ४ पाथो जलम् । ५ सहस्र-
 दंष्ट्रैर्महामत्स्यैः । ६ आकुम्भं गण्डस्थलावधि । ७ मलिनताम् । ८ स्फुरन्तु । ९ चन्दनादीन् ।
 १० अतिकारम् । ११ क्षटिति । १२ कदम्बद्रुमान् । १३ वटुरादयः । १४ नदीतीरनिवासिनः ।
 १५ जलानि । १६ वर्षाकालिकः ।

वर्तते यदि तरोरस्योपकारस्तदा मा कालं ममयान्नुवाह समये सिद्धैनमम्भोमरः । शीर्णे पुष्पफले
दले विगलिते मूले गते शुष्कतां कस्यै किं हितमाचरिष्यसि परोतापस्तु ते स्यास्यति ॥ ८० ॥ नो
चिन्तामणिभिर्नि-कल्पतरुभिर्नो कामधेन्वादिभिर्नो देवैश्च परोपकारनिरतैः स्थूलैर्न सूक्ष्मैरपि । अम्भो-
देहे निरन्तरं जलमरस्तामुर्वरा सिद्धता धीरेयेण धुरं त्वयाऽद्य वहता मन्ये जगज्जीवितम् ॥ ८१ ॥
हे पाथोद यथोन्नतेन भवता दिग्व्यावृता सर्वतो मन्ये धीरं तथा करिष्यसि खलु क्षीरावितुल्यं सरः ।
किं त्वेष क्षमते नहि क्षणमपि-ग्रीष्मोष्मणा व्याकुलः पाठीनादिगणस्त्वदेकशरणस्तद्वर्ष-तावत्क्रियत
॥ ८२ ॥ नान्वि-ऋणवन्ति-सरःसु न भवो-वर्षासु नापीहित कर्णेऽप्यर्णवसंकथा न-च
कृता नाथापि-नद्यां मनः-। सारङ्गेण समुत्तरङ्गरसनादण्डेन चण्डातपहन्तेनापि निरन्तरं जलद-हे
त्वय्येव-दत्त मनः ॥ ८३ ॥ निष्पद्यं शिशिरेण धीवरगणैर्निर्मस्त्यनिष्कर्मकं व्याघैर्निर्विहंगं निरस्यु
रविष्म-वित्रालकं दन्तिभिः । निःशालूकमकारि शूकरगणैर्नामैकमात्रं सरो हे जीभूत परोपकारक
प्रयोदानेन मां-पूरय ॥ ८४ ॥ कासारेषु सरित्सु-सिन्धुषु तथा नीचेषु नीरग्रह धिक्तरापि शिरोनतिः
किमपरं हेयं भवेन्मानिनाम् । इत्यालोच्य विमुच्य चातकयुवा तेषु स्पृहामादराद्दुःखीवस्तथ चारिवाह
कुरुते धाराधारालोकात्म ॥ ८५ ॥ रे धाराधर धीर नीरनिकरैरेषा स्त्री नीरसा शेषा ध्रुवकरोत्करैरतिखरै-
रापूरी भूरि त्वया । एकान्तेन भवन्तस्मन्तरगतं स्वान्तेन संचिन्तयन्नाश्चर्यं परिपीडितोऽभिरमते यच्चातक-
स्तुष्णया ॥ ८६ ॥ आरामाधिप्रतिर्विवेकविकलो-नूलं रसा नीरसा वीत्याभिः परुषीकृता दश दिश-
श्चण्डातपो दुःसहः । एवं धैर्यवति चण्यकस्य सकले संहारहेतावपि त्वं सिञ्चैर्घृतेन तोयद कृतोऽप्यावि-
ष्कृतो वेवसा ॥ ८७ ॥ ग्रीष्मे मीष्मतरैः करैर्दिनकृता दग्धोऽपि यच्चातकस्त्वां ध्यायन्वन वासरान्कथ-
मपि ध्रुवीयसो नीतवान् । दैवालोचनगोचरेण भवता तस्मिन्निदानीं यदि स्वीचक्रे करकोर्निपातनकृपा
तत्कं प्रति ब्रूमहे ॥ ८८ ॥ स क्षारो जलधिः सरांसि-वितरन्त्यन्यागतेभ्यो मितं गृह्णन्ते सरितः श्रेमेण
परितोऽप्याधारस्त्वं बलात् । प्राप्यं कूपकतः कथंचन किमप्यारोष्य कण्ठे पदं तत्त्वां त्र्यङ्गिणमेकमेव
मगवन्पुर्जन्त्य नम्यामहे ॥ ८९ ॥ हर्ष-वर्षेन्विघट्ते चिरसमयतृपाशुष्यतां चातकानां भूमेस्तापोपशान्तिं
वितरसि तरसा लोकशोकं ध्रुवोपि । अम्भोदैतत्तवैकं परममनुचितं यत्पिघट्ते सुधांशु वीचामीशं कैर्वि
वा ध्रुवमपि वहसि प्रेम खँद्योतवर्गे ॥ ९० ॥ अनंतरघनवृन्दच्छादिने व्योम्नि सद्यः सवितुरथ हिमांशोः
संकेतैव व्यरसीत् । दिवसरजनिमेदं मन्दवाताः शशंसुः कमलमुदितगन्वानाहरन्तः क्रमेण ॥ ९१ ॥
अन्ये ते विहगाः-पयोदं परितो-धावन्ति तृष्णाऽऽतुरा वापीकूपतडागसिन्धुसरसीतोयेषु मज्जन्ति च ।
मामवापि न वेत्ति चातकशिशुं यः शुष्ककण्ठोऽपि-सन्नान्यं प्रार्थयतेऽभियाति न न वा प्रस्तौति न ध्यायति
॥ ९२ ॥ अहमस्मि नीलकण्ठस्तुष्येऽहं शब्दमात्रेण । नाहं जलद कदाचिच्चातक इव जीर्वनं-यावे
॥ ९३ ॥ त्वयि वितरति कामं तुष्टिमासाद्य पृथ्वी प्रतिपदमियमम्मास्युदमन्तीव-सर्वा । प्रखर-
तपनहेति श्लोषशान्तौ-प्रसन्ना धरति हरितरङ्ग-स्वाङ्गमम्भोदधर्य-॥ ९४ ॥

१ नष्टे, पतिते वा । २ अम्भांस्तेव देहो यस्येति, हे अम्भोद इहेति वा । ३ 'उर्वरा
स्वर्षस्रस्पादया' इत्यमरः । ४ मुखेन । ५ 'सहस्रदंष्ट्रः पाठीनः' इत्यमरः । ६ कूपे । ७ विनष्ट-
कमलदण्डम् । ८ कमलादिकन्दशून्यम् । ९ पृथिवी । १० पूषा सूर्यः । ११ वायुभिः । १२ मरु-
(निर्जल) देशे । १३ प्रीयूषेण, लघुद्वयेन जलेन च । १४ अतिदीर्घान् । १५ करका हिमोपलाः ।
१६ दानिनम् । १७ युद्धनक्षत्रम्, वाणिमर्च्यं च । १८ शुक्रनक्षत्रं काव्यनिर्मातरं च । १९ दुष्-
नक्षत्रम्, विद्वंसि च । २० ज्योतिरिङ्गणकुले, शुद्धगणे च । २१ चर्चा । २२ प्राणान्, जलं च ।

पवनान्योक्तिनिर्देशः ।

वायुरेष महाभूत वदन्तु निखिला जनाः । आयुरेषैष भूतानामिति मन्यामहे वयम् ॥ १ ॥ अलि-
पटलैरनुयातां संहृदयहृदयज्वरं विलुम्पन्तीम् । भृगुमैदपरिमललहरीं समीर किं पामरेषु रे किरसि
॥ २ ॥ परमो मरुत्सखाग्नेस्तेजोवृद्धिं तनोतु त जेतुम् । दीर्घं हरति तदस्य ज्ञातं प्रतिपत्तिर्निर्वहणम्
॥ ३ ॥ प्राथमिकी घनवृष्टिः प्राप्ता शिखिनो निदाघतसस्थ । आकस्मिकेन सा पुनरपनीता कापि
पवनेन ॥ ४ ॥ वरतरुविघटनपटवः कटवश्चञ्चन्ति वायवो बहवः । तत्कुसुमबहलपरिमलगुणविन्यासे
कृती त्वेकः ॥ ५ ॥ गन्धर्वाह गहनानि गाहसे गन्धजातमिह संचिनोषि च । नैपुणच्युतिरियं तु
तावकी यत्र तत्र सदसद्विवेचनम् ॥ ६ ॥ अहह चण्डसमीरणं दारुणं किमिदमाचरितं चरितं त्वया ।
यदिह चातकचञ्चुपुटोदरे पतति वारि तदेव निवारितम् ॥ ७ ॥ अनिलं निखिलविश्वं प्राणितिं
त्वत्प्रयुक्तं सपदि च विनिमीलत्याकुलं त्वद्वियोगात् । वंपुरसि परमेशस्योचितं नीचितं ते
सुरमिसुरारिं वा यत्समं स्वीकरोषि ॥ ८ ॥ लता पुष्पवतीं स्पृष्ट्वा सुखातश्च मंहाऽर्णवे ।
पुनस्तत्स्पर्शमीत्येव वायुर्वाति शनैः शनैः ॥ ९ ॥ मारुत धन्यस्त्वमसि प्रणयसि सुम-
नस्विनां यदामोदम् । दिशि दिशि विकिरन्कामं नयसि च कामं समुल्लासम् ॥ १० ॥ मारुत
चातक एष प्रार्थयतेऽन्यं नतु त्वा भोः । तस्मिन्वितरति चास्मै दुर्नयसे हन्त किं विफलम् ॥ ११ ॥
राजीविनीविपिनसौरमसारगन्धर्वोऽभूद्वसन्तदिवसेषु जनैकबन्धुः । रथ्यारजांसि विकिरन्निरुजन्मगेन्द्रा-
नुमत्तवङ्गमति पश्यत सोऽयं वायुः ॥ १२ ॥ ये जात्या लघवः सदैव गणना याता न ये कुत्रचि-
त्पङ्कथामेव विमर्दिताः प्रतिदिनं भूमौ विलीनाश्चिरम् । उत्क्षिप्ताश्च पलाशयेन मस्ता पस्यान्तारिक्षे सखे
तुङ्गानामुपरि स्थितिं क्षितिभृतां कुर्वन्त्यमी पासवः ॥ १३ ॥ हहो दग्धसमीरं सर्पति मवत्यस्मिन्वने
शाखिना शाखाघर्षणजः स कोऽपि सुचिरं जज्वाल दावानलः । येनादाहि पलायमानहरिणं भस्मी-
मवद्रुहं शुष्यनिर्ध्वस्तपतत्खगकुलं खेलद्बुजङ्ग वनम् ॥ १४ ॥ हहो धीर समीर हन्त जननं ते
चन्दनक्ष्माभृतो दाक्षिण्यं जगदुत्तरं परिचयो गोदावरीवारिमिः । प्रत्यङ्गं दहतीह मे त्वमपि चेदु-
दामदावाग्निवन्मत्तोऽयं मलिनात्मको वनचरः किं वक्ष्यते कोकिलः ॥ १५ ॥ कोय भान्ति-
प्रकारस्तव पवन घनावस्कारस्थानजातं तजस्विभ्रातसेव्यं नमसि नयसि यत्पासुपूरं प्रतिष्ठाम् । अस्मि-
न्नुत्थाप्यमाने जननयनपथोपद्रवस्तावदास्ता केनोपायेन सखो वपुषि कलुषतादोष एषं त्वदीयः
॥ १६ ॥ हेमाम्मोरुहपत्तने परिमलस्तेनो वसन्तानिलस्तत्रत्यैरिव यामिकैर्मधुकैरारवकोलाहलः ।
निर्यातस्त्वरया व्रजनिपतितः श्रीखण्डपङ्कजवैर्लितो केरलकामिनीकुचतटे खंजः शनैर्गच्छति ॥ १७ ॥

भूधरान्योक्तिनिर्देशनम् ।

भूधर भवन्तमुजतमवलोक्य दविष्टमस्तविज्ञानाः । सत्त्वरुपसर्पन्तो हन्त न निपतन्ति के नाम-
॥ १ ॥ अस्मत्पु पतनं प्रस्तरलामो वा भूधर त्वदुत्तरितम् । केषांचित्सुभगानां सुलमाति हन्त रत्नानिः
॥ २ ॥ किमपि व्रवीषि न गिरे प्रकटयसि न कञ्चन प्रमाणं वा । तदिदि प्रहरन्ति तथा छुटन्ति

१ महाभूतमिति वदन्तीत्यन्वयः । २ वायुरिति पदे 'वा' इत्यस्यैवकारार्थकत्वात् ।
३ कस्तूरीखरभम् । ४ हे पवन । ५ कुसुमितां, रजस्वलां च । ६ बभ्रुदारुणां, शुषितानां
तरुणां च । ७ यथेष्टम् । ८ कन्दर्पम् । ९ पतनपदं पुञ्जपरम् । १० नष्टपादः । ११ प्रतिदानम् ।

रत्नानि ते तानि ॥ ३ ॥ वसुधां विमर्षि कामं रत्ननिकायश्च ते सदा सविधे । अमृतवहानां जनक-
स्तदपि जडस्त्वं गिरे किमसि ॥ ४ ॥ नाधन्यानां निवासं विदधति गिरयः शेखरीभूतचन्द्राः शृङ्गै-
र्ज्योत्स्नाप्रवाह द्रुतमिव तुहिनं दिङ्मुखेषु क्षिपन्तः । येषामुच्चैस्तरुणामविहतगतिना वायुना कम्पिताना-
माकाशे विप्रकीर्णः कुसुमचय इवामाति ताराग्रहौघः ॥ ५ ॥

हिमालयान्योक्तिनिदर्शनम् ।

तरुकुलसुषमापहरां जनयन्ती जगति जीवजातार्तिम् । केन गुणेन भवानीतात हिमानीमिमां वहसि
॥ १ ॥ तुहिनगिरे त्वध्रमवति गङ्गा च शिवा त्वदेव सम्भूता । दुर्मुख एष तथाऽपि ब्रवीति लोको
वताश्ममयम् ॥ २ ॥ यद्यपि गङ्गा च शिवा भवतो भवतो धृतात्मसम्पत्ती । तदपि हि जडयसि लोके
किमिति न जाने तुषारशैलेन्द्र ॥ ३ ॥ विन्ध्यमन्दरसुमेरुभूभृतां यत्पतिस्तुहिनपर्वतोऽभवत् । ईश्वर-
श्चक्षुरताम्रावतस्तद्भुवं जगति जृम्भते यशः ॥ ४ ॥ क्षोणी यस्य हिरण्मयी मणिमयः प्राकारशिल्पो-
द्ययः कुङ्गाः कल्पतामयाः सुरधुनीधारामयो निर्झरः । किं चेन्द्रादिसमस्तदिक्पतिपुरीमप्यन्ति
यत्पल्लवाः शैलः सोऽपि गिरिर्वयं च गिरयस्त्वय्येवं मे का मतिः ॥ ५ ॥

सुवर्णाचलान्योक्तिनिदर्शनम् ।

सुमनोविबुधजनानां चरणरजस्त्वं निरन्तरं निवहन् । यदसि समुन्नत एको मेरोभूभृत्ततः स्थाने
॥ १ ॥ विबुधैर्निषेध्यसे त्वं विमर्षि दिव्यानि भूरि रत्नानि । शैल सुवर्णमतस्त्वां साम्प्रतमाद्बुधैः
सकलाः ॥ २ ॥ अनतिशयं स्वर्णचयं निवहन्ति तं प्रमोदसे स्वान्ते । किंतु तवैषा सम्पत्कस्योपकृते
प्रतिब्रूहि ॥ ३ ॥ भूरि विमर्षि सुमेरो रत्नानि तथाऽपि नो न लभ्यानि । कथमिव तव तत्तत्तवनं
प्रभवाम विधातुमुद्युक्ताः ॥ ४ ॥ ये संतोषमुखप्रबुद्धमनसस्तेषामभिन्नो मृदो येऽप्यन्ये धनलोमसंकुलधिय-
स्तेषां तु दूरे नृणाम् । इत्थं कस्य कृते कृतः स विधिना तादृक्पदं संपदां स्वात्मन्येव समाप्त-
हेममहिमा मेरुर्न मे रोचते ॥ ५ ॥ विबुधविलासनिदानं सुवर्णकान्तिः समुन्नतो नितरायम् । त्वमसि
सुमेरो तस्मात्कस्य न रुचिरो न दूरगश्चेत्स्याः ॥ ६ ॥

विन्ध्याचलान्योक्तिनिदर्शनम् ।

आचक्ष्महे तव किमद्यतनीमिवस्थां तस्याद्य विन्ध्यशिखरस्य मनोहरस्य । यत्रैव सप्त मुनयस्तपसा
निषेदुः सोऽयं विलासवसतिः पिशित्तिशनानाम् ॥ १ ॥

मलयाचलान्योक्तिनिदर्शनम् ।

मलयगिरे त्वमनन्यश्चन्दनसम्भूतिसारसर्वस्वम् । इति तव सदृशः सुरमेर्जनको लोके सुविश्रुतो नान्यः
॥ १ ॥ चन्दनजन्मपदत्वं यद्यपि लोके सुविश्रुतं भवतः । विपथरसंश्रयदानात्तदसदिवेत्यभूमलय
॥ २ ॥ किं तेन हेमैगिरिणा रजतैर्द्विजा वा यत्राश्रिता हि तरवस्तरवस्त एव । मन्यामहे मलयमेव
यदाश्रयेण शाखोटनिम्बकुटजा अपि चन्दनानि ॥ ३ ॥ विद्योतन्ते कति न मिरयस्तेषु किं नोर्दयन्ते
शाखौघन्तः खदिरवदरीसालशाखोटकाद्याः । धन्यस्तावन्मलयशिखरी यत्र जातास्त एव स्वैरामोदै-
स्त्रिभुवनमथ प्रीणयन्तः स्फुरन्ति ॥ ४ ॥

१ नदीनां, सुधामवाहानां च । २ सम्पन्न, महादेव- । ३ पृथिवी- । ४ देवानां क्रीडा-
स्थलं सुमेरुरिति तथोक्तिः । ५ चित्ते । ६ कस्योपकाराय । ७ अस्माकम् । ८ राक्षसानाम् ।
९ सुमेरुणा । १० कैलासपर्वतेन । ११ उपचयन्ते प्रकाशयन्ते च । १२ वृक्षाः ।

मन्दराचलान्योक्तिनिदर्शनम् ।

मुरारातिर्लभ्या त्रिपुरविजयी शीतकिरणं करीन्द्रं पौलोमीपतिरपि च लेभे जलनिधेः । त्वया किंवा
लब्धं कथय मथितो मन्दरगिरे शरण्यः शैलानां यदयमदयं रत्ननिलयः ॥ १ ॥

भैनाकाचलान्योक्तिनिदर्शनम् ।

शक्रादरक्षि यदि पक्षयुगं तथाऽपि भैनाकं सन्ति तव नेह गतागतानि । निःसत्त्वतां च निरपन्नपत्तां
च किंतु पाथोनिधौ निवसता भवताऽऽजितात्र ॥ १ ॥ वरं पक्षच्छेदः समदमववन्मुक्तकुलिशैः प्रहारैरद्वन्द्व-
द्रहलदहनोद्गारुरग्निः । तुषारोद्रेः सूनोरहह पितरि क्लेशविध्वंशे न चासौ संपातः पयसि पयसां
पत्युरुचितः ॥ २ ॥

लोकालोकाचलान्योक्तिनिदर्शनम् ।

एकस्यायमुदेति मूर्धनि गिरेरन्यस्य चैव क्रमादस्त याति कलानिधिस्तद्गुभयोस्तः प्रशस्तोऽचलः । को
नामोदयिनं करोति न क्षिरोमाणिक्यमस्तं पुनर्यात यः कुरुते मवानिव स दुष्पापोऽस्ति पृथ्वीतले ॥ २ ॥

रोहणाचलान्योक्तिनिदर्शनम् ।

रोहणाचल शैलेषु कस्तुलां तुल्येत्तव । यस्य पाषाणखण्डानि मण्डनानि महीभृताम् ॥ १ ॥ रत्नान
न किमालयो जलनिधिः किं न स्थिरा मेदिनी किं न व्योम महस्पदं सुकृतिना किं नाम नैवोन्नतम् ।
हृदो रोहणं किं न याचकचमूनिः शङ्कटङ्काहतिक्षान्तिस्वीकरणेन गोत्रतिलकल्लोक्यवन्धो मवान्
॥ २ ॥ यामस्ते शिवमस्तु रोहणगिरे मत्तः स्थितिप्रच्युता वर्तिष्यन्त इमे कथं कथमिति स्वमेऽपि
मैव कृथाः । आतस्ते मणयो वयं यदि मध्वनामप्रसिद्धास्ततः किं शृङ्गारपरायणाः क्षितिमुजो नाङ्गीकरी-
ष्यन्ति नः ॥ ३ ॥

गुहान्योक्तिनिदर्शनम् ।

यस्यां स केसरियुवा पदभाब्रवन्धं गन्धद्विपेन्द्ररुधिरारुणिताङ्गनायाम् । तामद्य पर्वतदरीं ध्रुतधूम्रलोमा
गोमायुरेष वपुषा मलिनीकरोति ॥ १ ॥

निर्झरान्योक्तिनिदर्शनम् ।

कैलोलसंचलदगावजलैरलोलैः कल्लोलिनीपरिवृढैः किमपेयतोयैः । जीयास्त जर्जरतनुर्गैरिनिर्झरोऽयं
यद्विमुखापि वृषिता वितृषीभवन्ति ॥ १ ॥

सागरान्योक्तिनिदर्शनम् ।

नाथज्ञा नाप्यवैदग्ध्यमुदधेर्महिमैव सः । यत्तीरपङ्कमग्नानि महारत्नानि शेरते ॥ १ ॥ यद्यपि
स्वच्छमावेन दर्शयत्युदधिर्मणीम् । तथापि जानुर्दण्डोऽयमिति चेतसि मा कृथाः ॥ २ ॥ रत्नै-
रापूरितस्यापि मदलेशोऽस्ति नान्मुधेः । मुक्ताः कतिपयाः प्राप्य आर्तं ज्ञा मदविह्वलाः ॥ ३ ॥ अथः
करोषि रत्नानि मूर्त्नां चारयसे वृणम् । दोषस्तवैव जलवे रत्न रत्नं वृण वृणम् ॥ ४ ॥ वातोह्यसित-
कल्लोलं विक्रि सागरं गङ्गितम् । यस्य तीरे वृषाक्रान्तः पान्थः पृच्छति वापिकाम् ॥ ५ ॥ अयं
रत्नाकरोऽन्मोधि रित्यसेवि घनाशया । घनं दूरेऽस्तु वदनमग्नौ क्षारवारिमिः ॥ ६ ॥ यद्यपि बद्धः

१ इन्द्रः । २ निर्बलत्वम् । ३ निर्लेज्जत्वम् । ४ वज्र- । ५ हिमालयस्य । ६ वृह-
तपङ्क- । ७ जलकणेन । ८ चानुययाभावः । ९ जानुप्रमाणः क्षुद्र इति यावत् । १० हस्तिनः,
बाण्डाका इति तु प्रत्यायनमात्रम् ।

शैलैर्यद्यपि गिरिमथनमुषितसर्वस्वः । तदपि परभीतभूधरक्षायां दीक्षितो जलधिः ॥ ७ ॥ किं खलु
 रत्नैरेतैः किं पुनरज्रायेतेन वपुषा ते । सलिलमपि यन्न तावकमर्णव वदनं प्रयाति तृषितानाम् ॥ ८ ॥
 मा कुरु गुरुतागर्वं लघुरन्यो नास्ति सागर त्वत्तः । जलसमग्रमन्यस्मात्त्वयि सति कुर्वन्ति
 पोतस्थाः ॥ ९ ॥ किमधिकमस्य ब्रूमो महिमानं वारिधेर्हर्यत्र । अज्ञात एव शेते कुक्षौ निक्षिप्य
 भुवनानि ॥ १० ॥ लघुरयमाह न लोकः कामं गर्जन्तमपि पति पयसाम् । सर्वमलज्जाकरमिह
 यत्कुर्वन्तीह परिपूर्णाः ॥ ११ ॥ प्रकृते क्षारो भीषणमकरसहायो विवैकंधामा त्वम् । पुनरपि जलधी रचिरो
 रत्ननिधित्वेन केवलं जगतः ॥ १२ ॥ अन्तस्तव सै ष्वलनो मीमा मकराश्च सर्वतो विकटाः ।
 अथ नत विषमयमङ्ग तदिति निषेव्यः कथं भवेज्जलधे ॥ १३ ॥ पुण्यश्लोकोऽपि विभुः प्रसन्नतुष्टे-
 परं मतः कृष्णः । इति किमिव कृष्णिमानं निवेदयेयं जलाशयाधीश ॥ १४ ॥ त्वदुपरि गर्जन्ति घना
 न च ते जलधे जलैस्सुभूयिष्ठाः । तृषितान्प्रसादयन्ते त्वं च विषादयस इत्यद्धा ॥ १५ ॥ बहुदयितो ते
 तनया लक्ष्मीस्तनयो विधुश्च लाञ्छनवान् । कथमिव जलधे पुनरपि न लज्जसे किं मृषा नदसि ॥ १६ ॥
 जलमपि न ते निषेयं गृह च ते दुर्गम मकरैः । तदिति प्रसन्न विबुधै रत्नानि हृतानि संचितानि चिरात्
 ॥ १७ ॥ तृणां धरायाः शमयत्यशेषां यः सोऽम्बुदो गर्जति गर्जतूच्चैः । यस्त्वेव कस्यापि न हन्ति
 तृष्णां स किं वृथा गर्जति निर्लेपोऽब्धिः ॥ १८ ॥ त्वमथ सिन्धो जगदेकबन्धो रत्नानि दातु विमुखो-
 ऽसि कस्मात् । किं वा सुतः कल्पमहीरहस्ते दानैः कृतार्थीकुरुते जगन्ति ॥ १९ ॥ अधि रोगमुरी-
 करोषि नो चेत्किमपि त्वां प्रति वारिधे वदामः । जलदेन तवार्थिना विमुक्तान्यपि तोयानि महान्न
 हा जहासि ॥ २० ॥ तोयानामधिपतिराकरो मणीनां शैलानाममयपदं महान्महद्गुणः । अग्राह्यो
 भवसि यदि त्वमेव तावत्को नु स्याज्जगति तदा जनावलम्बः ॥ २१ ॥ स्वस्यस्तु विभुमवनाय नमो
 मणिभ्यः कल्याणिनी भवतु मौक्तिकशुक्तिमाला । प्राप्तं मया सगलमेव फल पयोधे यदास्मैर्जलचरैर्न
 विदारितोऽस्मि ॥ २२ ॥ आदाय वारि परितः सारितां मुखेभ्यः किं तावदार्जितमनेन दुरर्णवेन ।
 क्षारीकृतं च वडवादहने हुतं च पातालकृक्षिकुहरे विनिवेशितं च ॥ २३ ॥ निष्पीतपीनतिमिराणि
 मनोहराणि रत्नानि सन्ति न कियन्ति तवान्तिक्तेषु । एतस्य कौस्तुभमणेरिजतः परतु पाथोनिधे स्मरण-
 मान्तरमावहेथाः ॥ २४ ॥ कल्लोलवेद्धितदृषत्पश्यप्रहारे रत्नान्यमूनि मकरालय भावमस्याः । किं
 कौस्तुभेन विहितो भवतो न नाम याञ्चाप्रसारितकरः पुरुषोत्तमोऽपि ॥ २५ ॥ लज्जामहे वयमहो
 वचनेऽपि हन्त सांयौत्रिकाः सलिलराशिममी विशन्ति । अंसाधिरोपिततदीयतटोपकण्ठकौपेयकाम्बुदन्तैर्धौ
 यदुदीर्घतृष्णाः ॥ २६ ॥ चपलतरतरङ्गैर्दूरमुत्सारितोऽपि प्रथयति तव कीर्तिं दक्षिणार्धैर्तेशुः । परि-
 गणय पयोधे पद्मनौमार्ध्ययोग्यस्तव निकटनिषण्णैः क्षुल्लकैः श्लाघ्यता का ॥ २७ ॥ यद्वीचीमिः
 स्पृशसि गगनं यच्च पातालमूलं रत्नैर्लदीपयसि पयसा यत्पिघत्से धरित्रीम् । धिक् सर्वं तत्तव जलनिधे-

१ गिरिणा मथित्वा यस्य सर्वस्वं (देवैर्देवैश्च) हतं तादृशः । २ अत्युन्नतेनेति
 भावः । ३ पोतो नौका । ४ विषं जलम् । ५ जलधिरिति जल (ड) धीरिति च च्छेदः ।
 द्वितीयपक्षे डलयोः सावर्ण्यम् । ६ वाडवनाया । ७ विषं जलं गरलं च । ८ "पुण्यश्लोको जना-
 र्दनः" इत्युक्त्या नारायणः पुण्यश्लोकः । ९ श्यामः, मलिनश्च । १० वञ्चकत्वात् । बह्वी या
 द्या सा संज्ञाता यस्या इति वा । ११ निर्लेजः । १२ मैनाकप्रभृतीनाम् । १३ नौकादि
 द्वारा वाणिज्यकर्तारः । १४ इतिः पावविशेषः । १५ दक्षिणभागे भावस्यो यस्येत्येवम्भूतः ।
 १६ पद्मनाभो विष्णुः । १७ क्षुद्रैः शङ्खैः ।

यद्विमुच्यश्रुवारंस्तीरे नीरप्रहरसरसिकैरध्वगैरुज्जितोऽसि ॥ २८ ॥ अयं वारामेको निलय इति रत्नाफ
इति श्रितोऽस्माभिस्तृष्णातरलितमनोभिर्जलनिधिः । क एवं जानीते निजकरपुटीकोटरगत क्षणादेनं
ताम्यत्तिमिमकरमापास्यति मुनिः ॥ २९ ॥ अये वारां राशे कुलिशकरकोपप्रतिभयादयं पक्षप्रेम्णा
गिरिवरसुतस्वामुपगतः । त्वदन्तर्वास्तव्यो यदि पुनरयं बाढवशिखी प्रदीप्तः प्रत्यङ्गं ग्लपयति ततः
कोऽस्य शरणम् ॥ ३० ॥ अब्धेरम्भः स्थगितमुच्यनामोगपातालकुक्षेः पोतोपाया इह हि बहवो
लङ्घनेऽपि क्षमन्ते । ओहो रिक्तः कथमपि भवेदेव देवात्तदानीं को नाम स्यादवटं कुहरालोकेऽप्ययं
कर्तुः ॥ ३१ ॥ इतः स्वपिति केशवः कुलमितस्तदीयद्विर्षामितश्च शरणार्थिनः शिखरिपद्मिणः
शेरते । इतोऽपि बडवानलः सह समस्तसर्वैर्तैरहो विततमूर्जितं भरसह च सिन्धोर्वपुः ॥ ३२ ॥
प्रावर्षाणो मणयो हरिर्जलचरो लक्ष्मीः पयोमानुषी मुक्तौघाः सिकताः प्रवाललतिकाः शैवालमम्भः
सुधाः । तीरे कल्पमहीरहाः किमपरं नान्नाऽपि रत्नाङ्गरो दूरे कर्णरसायनं निकटतस्तृष्णाऽपि
नो शाम्यति ॥ ३३ ॥ एतस्मादमृतं सुरैः शतैर्मखेनोच्चैःश्रवाः सद्गुणः कृष्णेनाद्भुतविभ्रमेक-
वसतिर्लक्ष्मीः समासादिता । इत्यादि प्रचुराः पुरातनकथाः सर्वेभ्य एव श्रुता अस्माभिर्न च दृष्ट-
मत्र जलवौ घृष्टं पयोऽपि क्वचित् ॥ ३४ ॥ सख्येया न भवन्ति ते युगशतैर्गार्म्यीर्यमुख्या गुणाः
सत्यं वारिनिधे तथापि तदिदं चित्ते विद्यते व्यथाम् । स्वच्छन्देन तिमिगिरिनिजकुलप्राप्तं मुहुः कुर्वतो
यत्ते वारयितुं निजेऽपि विषये न स्वाभिन्ना विद्यते ॥ ३५ ॥ कौलोलैः स्थगयन्मुखानि ककुभैर्मग्नं-
लिहैरम्भसा क्षारेणापि दिवानिद्रा जलनिधे गर्जेन विश्राम्यसि । एतत्ते यदि घोरनक्रनिलयं स्वाहु
व्यथास्यद्विधिः किं कर्तासि तदा न वेक्षि तरलैः स्वैरेव दुष्प्रैतैः ॥ ३६ ॥ धामारोहति बाञ्छति
स्थगयितुं तेजोऽपि तेजस्विनामुच्चैर्गर्जति पूरयन्नपि महीमम्भोभिरभ्रमोवरः । काञ्चिद्वागुपजीव्य तोयचुलुका-
न्तिन्ध्वो भवत्सनिधौ पानीयप्रचयेषु सत्स्वपि न ते जातो विकारः क्वचित् ॥ ३७ ॥ किं
वाच्यो महिमा तवात्र जलधे यस्मिन्प्रवृत्तिर्वाहति त्रस्तस्माभ्यदमज्जदम्बुनिचये मज्जत्कलङ्काकृतिः । मैनाको-
ऽपि गमीरनीरविलसत्पौठीनप्रुष्टोह्रसच्चैवालाङ्कुरकोटिकोटरकुटीकुड्यान्तरं निर्द्वैतः ॥ ३८ ॥
आस्तां तावदहो समुद्रमहिमा दूरेऽपि कर्णप्रियस्तीरे यस्य पिपासयैव मरणं प्राप्नोति शीघ्रं जनः ।
तस्मादम्बुनिधेर्वरं लघुसरः कूपोऽथवा वापिका यत्र स्वीयकारद्वयेन सलिलं पेपीयते स्वेच्छया ॥ ३९ ॥
देवैर्यद्यपि तन्मद्विमाथितः केदारवद्वानरैर्वदः सिद्धवदब्जनाविजर्तुर्वा कृत्यैवदुल्लङ्घितः । किं चासीच्चुलुके-
ऽम्बुबिन्दुवदयं द्राक्कुर्मैर्योन्मुनेनार्तोऽयमिति प्रथा जलनिधेरासीदथापि क्लेशा ॥ ४० ॥ पीयूषेण
सुराः श्रिया मुरारिपुर्मैर्यादया मेदिनी शक्रः कल्पसर्पः शशाङ्ककल्या श्रीशंकरस्तोपितः । मैनाकादिनगा
निजोदरगता प्रस्थानतः स्थापितास्त्वच्छूलीकरणे घटोद्भवमुनिः केनापि नो वारितः ॥ ४१ ॥ हे
हेलाजितबोधिर्सेन वचसा किं विस्तारस्तोयधे नास्ति त्वत्सदृशः परः परहिताधाने गृहीतवतः ।

१ जलानाम् । २ अगस्त्यः । ३ मैनाकः । ४ यदीत्यर्थः । ५ गतं विवरः । ६ क्षमः ।
७ दैत्यानां राक्षसानां च । ८ शिखरिणः एव पद्मिणः पक्षिणः इति । मैनाकादेः पुत्रवत्त्वं
सुप्रथितं पुराणेषु । ९ समस्ता ये संवर्तका महामेधास्तैः । १० पाषाणाः । ११ शतमख इन्द्रः ।
१२ महामत्स्यविशेषान् । १३ वृद्धतरङ्गैः । १४ दिशाम् । १५ कुलिशादिति - वज्राघातः ।
१६ मत्स्यविशेषः । १७ क्षेत्रगतजलवाहिकापद्धतिः केदारम् । १८ अजनाजनुषा हनुमता, विजनुषा
पक्षिपुत्रेण गरुडेन च । १९ कुल्या कृत्रिमा सरित् । २० अगस्त्यस्य । २१ शिथिला । २२ कल्प-
वीथिवत्सो विनायकः । इति वैजयन्ती ।

तृष्यन्पाण्यजनोपकारवटनावैमुख्यलब्धायशोभारप्रोद्वहने करोषि कृपया साहाय्यं यन्मरोः ॥ ४२ ॥
 पीयूषेण कृतार्थिता दिविषदो लक्ष्म्या हरिः प्रीणितश्चन्द्रार्धेन विभूषितः पशुपतिः कल्पद्रुमैर्वासवः ।
 आत्मानं परिमशितामुदधिना किं किं न तेषां कृतं तस्यागस्त्यमुनिप्रणीतपयसो नोच्चैः कृतैकाङ्गुलिः
 ॥ ४३ ॥ लक्ष्म्या श्रीपुरुषोत्तमो हिमरुचौ गौरीप्रियोऽलङ्कृतो देवेन्द्रोऽपि विमानवारणहयस्त्रीरत्नकल्प-
 द्रुमैः । पीयूषैरमितैस्त्वया दिविषदश्चान्ये कृतार्थीकृताः श्रीमन्वारिनिधे त्वदीयमहिमा नूनं न बाधो-
 चरः ॥ ४४ ॥ इहो वारिनिधे विधेः समुचितं येनासि रत्नाकारो रत्नं चेदेवमन्यसे वद विमो-
 नैतत्पदं विन्दसि । पश्यालङ्करणं पुरन्दरपुरे चिन्तामणिः कौस्तुभं विष्णोर्वक्षसि मीनकेतनरिपोः शीर्षे
 कलानां निधिः ॥ ४५ ॥ याचित्वाऽम्बुकणांस्त्वदेव जलधे मौलौ तवैव स्थिता गर्जन्यम्बुधरास्तथाऽपि
 सहसे नो जातुचित्कुम्भसे । सर्वस्वं च हतं बलात्सुरवरै रमेण बद्धस्तथाऽऽक्रान्तस्त्वं च हनुमता
 पुनरपि श्रीस्ते तथैवेत्यहो ॥ ४६ ॥ पीत्वा गर्जन्यपस्ते दिशि दिशि जलदास्त्वं शरण्यो गिरीणां
 सुश्रामावासभाषां त्रिदशविटपिनां जन्मभूमिस्त्वमेव । गाम्भीर्यं तच्च तादृक्त्वयि सलिलनिधे किंतु
 विज्ञाप्यमेतत्सर्वोपायेन मैत्रैववरुणिमुनिरुपादृष्टयः काङ्क्षणीयाः ॥ ४७ ॥

क्षीरोदान्योक्तिनिदर्शनम् ।

सागराः सन्तु भूयांसः किं तैर्ये नार्थितुस्तये । धन्यः क्षीरोद एकाकी यमुपास्ते सदा हरिः ॥ १ ॥
 विश्वेषां तृप्तिकरं क्षीरं दातुं सदा निरावरणः । क्षीरोद त्वद्वृत्तेऽन्यः न कृती लोके कचित्प्रथितः ॥ २ ॥
 रजतगिरेरपि नाथस्त्वाद्दशसंश्रयमनेत्य हन्तेशः । उदरयतेऽटति मिश्रां क्षीरनिधे त्वा श्रितो हरिः शेते ॥ ३ ॥
 दिशि दिशि गिरिप्रावाणः स्वां वमन्तु संस्पर्शं तुल्यतु मिथस्तामापातस्फुरद्भुनिडम्बराम् । स परमपरः
 क्षीरोदन्त्यान्यदीयमुदीर्यते मथितुरपुतं खेदच्छेदि प्रभोरनुमोदनम् ॥ ४ ॥ साकं प्रावगणैर्लुठन्ति मणयो
 बालार्कविम्बोपमा नीरे नीरचरैः समं स भगवानिद्राति नारायणः । एवं वीक्ष्य तवाविवेकमथ च प्रौढं
 परामुजतेः किं निन्दाम्यथवा स्तवीमि कथय क्षीराणव त्वामहम् ॥ ५ ॥

अगस्त्यान्योक्तिनिदर्शनम् ।

मुनिर्जयति योगीन्द्रो महात्मा कुम्भसंभवः । येनैकचुल्लके दृष्टो दिव्यौ तौ मत्स्यकच्छपौ ॥ १ ॥
 अखर्वर्षवर्गतेषु विच्छिन्नो यस्य वारिधिः । हा स एव मुनेः पाणिरवस्ताद्विन्ध्यभूतः ॥ २ ॥ सन्तु
 महान्तो बहवः परेऽपि धन्यास्तथाऽपि कुम्भसंभवः । चुल्लुकैकदेशगं यः सकलं विदधे क्षणाजलधिस्य
 ॥ ३ ॥ अल्पीयसैव पयसा यत्कुम्भः पूर्यते प्रसिद्धं तत् । ब्रह्मं तेजः पश्यत कुम्भोद्भूतः पपौ वार्धम्
 ॥ ४ ॥ अतोऽस्मि तीरं जलधेः पिपासया स चापि शुष्कश्चुल्लुकीकृतो भया । न लक्ष्यते दोषल-
 वोऽपि तोयधर्ममैव तत्कर्मफलं विजृम्भते ॥ ५ ॥ जलधी रत्नाकरतागमीरताभ्यां प्रतारितो जातः ।
 मभवतो मुने न तृप्तिः किमिति निपीतं त्वया वितथम् ॥ ६ ॥ कम्पन्ते गिरयः पुरन्दरमिया-मैनाक-
 मुख्याः पुनः क्रन्दन्त्यम्बुधराः स्फुरन्ति वडवावक्रोद्धता बह्वयः । भो कुम्भोद्भव मुच्यतां जलनिधिः
 स्वस्त्यस्तु ते सामंतं निद्रालुः श्लथबाहुवल्लिकमल्लोलेषो हरिः सीदति ॥ ७ ॥

१ साहाय्यम् । २ चन्द्रमखा । ३ मीनकेतनो मदनस्तद्विपुः शङ्करस्तस्य ४ सुवामा
 देवराजः । ५-“देवतरवो मन्दारः पारिजातकः । सन्तानः कदम्बवृक्षश्च पुंसि वा हरिश्चन्द-
 नम् ॥” इत्यमरोक्तानाम् । ६ मैत्रावरुणिरगस्त्यः । ७ नदीम् । ८ ब्राह्मणस्येति भावः ।
 ९ समुद्रम् । १० इन्द्रभीत्या । ११ लक्ष्मी-

रत्नान्योक्तिनिदर्शनम् ।

मणिर्लुठति पादेषु काचः शिरसि धार्यते । यथैवास्ते तथैवास्ता काचः काचो मणिर्मणिः ॥ १ ॥
अप्याकरसमुत्पन्ना मणिजातिरसंस्कृता । जातरूपेण-कल्याणि नहि सयोगमर्हति ॥ २ ॥ अनस्तमित-
सारस्य तेजसस्तद्विजृम्भितम् । येन पाषाणखण्डस्य मूल्यमल्पं वसुध्वरा ॥ ३ ॥ धन्योऽयं मणिरेक-
स्त्रिजो भिन्नश्च शाणनिर्घृष्टः । युक्तस्तोजोनिचयैर्धन्यो दुःखेऽपि योऽधिकामासः ॥ ४ ॥ अष्ट
वृषतिकिरीटाद्भूमौ पतित तिरोहित रजसा । विधिविलसितेन रत्नं जनचरणविडम्बनां सहते ॥ ५ ॥
वपुःपरीणाहगुणेन तेभ्यो यशस्विनः किं मणयो भवन्ति । तथाऽपि चूडासु महीपतीनां त एव खेळन्ति
न गण्डशैलाः ॥ ६ ॥ सिन्धुस्तरङ्गैरपकल्प्य फेनान्तरानि पङ्कैर्मिलिनीकरोति । तथाऽपि तान्येव मही-
पतीनां किरीटकोटीषु पद लभन्ते ॥ ७ ॥ विरम रत्न मुर्धा तरलायसे तव न कश्चिदिहास्ति परीक्षकः ।
विधिवैशेन परिच्युतमाकरात्वमपि काचमणीकृतमीश्वरैः ॥ ८ ॥ अनिमलित एव केवलं खनिगर्भे
निधिरेष जीर्यतु । न तु सीदतु मूल्यहानितो वणिजाऽऽलोकनगोचरीकृतः ॥ ९ ॥ समुद्रेणान्तःस्थस्तटमुवि
तरङ्गैरकर्णैः समुत्क्षिप्तोऽस्मीति त्वमिह परितापं त्यज मणे । अवस्य कापि त्वद्गुणपरिचयाकृष्टद्वयो
नरेन्द्रत्वा कुर्यान्निजमुकुटकोटिप्रणयिनम् ॥ १० ॥ पयोधेः सर्वस्वं शिरसि धृतवान्यं नृपगणः र्धनो
यस्य क्षोणी चतुर्दधिसीमावधिरभूत् । स एवाय दैवाच्छबरवनितापाणिपतितो मणिर्मेषग्रीवाद्विगुणगुण-
बद्धो विहरति ॥ ११ ॥ आप्रातः परिलीढमुग्रनखरैः क्षुण्णं च यच्चर्वितं क्षिप्तं यद्वत् नीरसत्वकुपिते-
नेति व्यथां मा कथाः । हे सद्रत्न तथैतदेव कुशलं यद्वानरेणाग्रहादन्तःसारविचारणव्यसनिना चूर्णा-
कृतं नाश्मना ॥ १२ ॥ उत्तसेषु न नर्तितः क्षितिभुजां न प्रेक्षकैर्लक्षितः साकाङ्क्षं लुठितो न च स्तन-
तटे लीलाधैतीनां कचित् । कष्ट मोक्षिरमन्तरेण जलधेर्देवादिशीर्णोऽभवत्खेलन्यालङ्कृताङ्गवर्षणपरि-
क्षीणप्रमाणो मणिः ॥ १३ ॥ ये गृह्णन्ति हठात्तृणानि मणयो ये चाप्ययःखण्डक ते दृष्टाः प्रतिधाम दण्ड-
मणयोऽविच्छिन्नसङ्ख्यैश्चिरम् । नो जाने किमभाषतः किमथवा दैवादहो श्रूयते नामाप्यत्र न तादृशस्य
हि मणे रत्नानि गृह्णति यः ॥ १४ ॥ यन्मुक्तामणयोऽम्बुषेरुदरतः क्षिप्ता महावीचिभिः पर्यन्ते भुं-
लुठन्ति निर्मलरुचः स्पष्टादृहासा इव । तत्तस्यैव परीक्षयो जलनिधेर्द्विपान्तरालम्बिनो रत्नानां तु परि-
ग्रहव्यसनिनः सन्त्येव सार्वभौमिकाः ॥ १५ ॥ यैर्ग्रातुल्लिखिताख्यमेव निखिलं निर्माणमेतद्विषेकैर्कर्मप्रति-
योगिकरूपनमपि न्यक्कारकोटिः परा । याताः प्राणभृतां मनोरथगतीरलङ्घ्य यत्सपदस्तस्याभासमणी-
कृताश्मसु मणेरस्मावमेवोचितम् ॥ १६ ॥ काचाः काञ्चनभूषिताः कति न वा मुष्मन्ति रत्नश्रियं मौलौ
वा कति नोद्वहन्त्यपधिर्यस्तानेष रत्नभ्रमात् । अरुणां ये पुनरुन्मृजन्ति तिमिरं यैर्नाम रत्नाकरः सिन्धुस्ते
पृथगेव हन्त मणयस्तेष्वप्यभिन्नाः पृथक् ॥ १७ ॥

होरकान्योक्तिनिदर्शनम् ।

यस्य वैज्रमणेर्मेदं भिद्यन्ते लोहसूचयः । करोति तत्र किं नाम नारीनखविलेखनम् ॥ १ ॥

१ शाणोल्लेखनसंस्कारहीना । २ सुवर्णेन । ३ परिणाहो विशालता । ४ मृषा । ५ दैवेच्छया ।
६ असमीक्षितः । ७ निष्ठुरैः । ८ मूल्यम् । ९ आस्वादितम् । १० क्रीडापरानां कान्तानाम् ।
११ असङ्ख्याः । १२ इतस्ततः प्रदेशेषु । १३ पौतद्वारा वाणिज्यकर्तारः । १४ यत्र चिन्तामणौ
सति विधेर्विधातुनिखिलं निर्माणमनुल्लिखितार्थम् 'इदमेव स्यात्' इत्यनिर्दिष्टपूर्वमेव, सर्वाभि-
लाषितपूरकत्वात्सम्भवति । तयोत्कर्षस्य प्रतियोगिनोऽवधेः सदृशस्य वा कल्पनमपि
न्यक्कारकोटिः । १५ अपहरन्ति । १६ मृदाः । १७ हीरकरत्नस्य ।

कौस्तुभान्योक्तिनिदर्शनम् ।

न श्वेतांशुषदन्धकारदलनादुद्द्योतिते रोदसी नाप्यैरावतवन्निरस्तदितिर्जन्नासः कृतो वासवः । नो चिन्तामणिरत्नवन्निभुवने छिन्ना विपद्वाऽर्थिनां भूत्वा तस्य हरेरुरः प्रणयिना किं कौस्तुभेनार्जितम् ॥ १ ॥

सूर्यकान्तान्योक्तिनिदर्शनम् ।

शाठ्यं शठं प्रति न्याय्यमिति मार्गस्त्वयाऽऽदृतः । यत्सूर्यकान्तं चण्डांशौ चण्डांशुस्त्वं प्रकटयते ॥ १ ॥

चन्द्रकान्तान्योक्तिनिदर्शनम् ।

सुधाकरकरस्पर्शाद्वाहिरवति सर्वतः । चन्द्रकान्तमण्येतेन मृदुत्वं लोकविश्रुतम् ॥ १ ॥

चन्द्रसूर्यकान्तान्योक्तिनिदर्शनम् ।

चन्द्रकान्तो मणिः स्वच्छः सूर्यकान्तस्तथैव च । किंतु सूतं सुधामाघो ज्वालामन्य इयं भिदा ॥ १ ॥
खनिजत्वादिसाधर्म्ये हन्त सत्यपि सुस्रुटम् । उद्वारे केवल मेदस्तयोः स्वविहेतुके ॥ २ ॥

स्फटिकान्योक्तिनिदर्शनम् ।

स्फटिकस्य गुणो योऽसौ स एवायाति दोषताम् । घटे स्वच्छतया छायां यतो मलयतामपि ॥ १ ॥

मरकतान्योक्तिनिदर्शनम् ।

त्यज निजगुणामिमानं मरकत पतितोऽसि पैमरे वणिजि । काचमणेरपि मौल्यं लभसे यत्तदपि ते श्रेयः ॥ १ ॥ केनासीनः सुखमकरुणेनाकरादुद्धृतस्त्वं विक्रेतुं वा सममिलषितः केन वाऽस्मिन्कुदेशे । यस्मिन्विचव्ययमरसहो ग्राहकस्तावदास्तां नास्ति आतर्म्मरकतमणे त्वत्परीक्षाक्षमोऽपि ॥ २ ॥ आसीत्पूर्वं विमलजलधौ मण्डनं भूपतीनां नारीणां च प्रबलमुकुटे काञ्चनेन प्रसङ्गात् । तन्त्रीबद्धः कथमिदमहो काचखण्डेन सार्धं भिल्लीकण्ठे मरकतमणे कामवस्थां गतोऽसि ॥ ३ ॥

माणिक्यान्योक्तिनिर्शनम् ।

पौरस्त्यैर्दाक्षिण्यैः स्फुरदुत्तमितिभिर्मित्र पाश्चात्यसङ्घैरौदीर्घ्यैर्यत्परीक्ष्य क्षितिपतिमुकुटे न्यासि माणिक्यमेकम् । यद्येतस्मिन्कथञ्चित्कथयति कृपणः कोऽपि मालिन्यमन्ये प्रेक्षावन्तस्तदा तं निरवधिजडतामन्दिरं संगिरन्ते ॥ १ ॥

काचान्योक्तिनिदर्शनम् ।

अज्ञतया प्रेम्णा वा चूडामणिमाकलय्य काचमणिम् । नृपतिर्वहेत् शिरसा तेनासौ न ह्यनर्थमणिः १

शङ्खान्योक्तिनिदर्शनम् ।

अन्तः कुटिलतां विभ्रच्छङ्खः स खलु निष्ठुरः । हुङ्करोति यदा ध्मातस्तदैव बहु गण्यते ॥ १ ॥ उच्चैस्वरतु चिरं शिह्नीवर्त्मनि तवं समारुह्य । दिग्व्यापिनि शब्दगुणे शङ्खः सम्मार्धेनाभूमिः ॥ २ ॥ कीटगृह कुटिलोऽन्तः कठिनः क्षाराम्बुसम्भवः शून्यः । शङ्खः श्रीपतिनिकटे केन गुणेन स्थितिं लेभे ॥ ३ ॥ जलनिधौ जननं धवलं वपुर्भुरिपोरपि पाणितले स्थितिः । इति समस्तगुणान्वित शङ्ख मो कुटिलता हर्दये न निवारिता ॥ ४ ॥ ध्वनिरतिमधुरः शुचित्वमुच्चैर्जनिरपि

१ आकाशं प्रयिवीच । २ दैन्य- । ३ हुच्छे । ४ समम् । ५ पूर्वदिग्भवैः । ६ दक्षिणदिग्भवैः ।
७ पाश्चात्याः पश्चिमदिग्भवाः । ८ उत्तरदिग्भवा औदीच्याः । ९ स्थापितम् । १० विद्वांसः ।
११ आहुः । १२ आदर- । १३ अत्यन्तरभागे ।

शङ्ख नदीनतस्तवाभूत् । अवगतमखिलं बहिस्तवेदं कुटिलतरं पुनरन्तरं न विद्यः ॥ १ ॥ क
वाऽम्भोवौ जन्म क च वपुरिदं कुन्देष्वल क चावासस्थानं कृतमहह विष्णो करतलम् । क
नीचानामास्ये परिणतिरियं चुम्बनविधावितीवाय शङ्खः कर्णैकरुण रोदिति मुहुः ॥ ६ ॥ तातः
क्षीरनिधिः स्वसा भगवती आता सुरेशद्रुमः सौजन्यं सह कौस्तुभेन शुचिर्ता यस्य द्विजेशा-
द्रपि । धिक्कर्माणि स एव कम्बुरधुना पाखण्डकान्ताकरे विश्रान्तः प्रतिवासरं प्रतिगृहं मैक्ष्येण
कुक्षिभरिः ॥ ७ ॥

पाञ्चजन्यान्योक्तिनिर्देशः ।

सर्वशोपरिपूरिहकृतिमदो जन्मापि दुग्धोदधेर्गोविन्दाननचुम्बि सुन्दरतर पूर्णेन्दुबिम्बाद्रुपः । श्रीरेषा
सहजौ गुणाः किमपरं मण्यन्त एते हि यत्कौटिल्यं हृदि पाञ्चजन्यं भवतस्तेनात्तिलज्जामहे ॥ १ ॥
शङ्खाः सन्ति सहस्रशो जलनिधेर्वीचिच्छटाघटिताः पर्यन्तेषु लुठन्ति ये दलशतैः कलमाधितस्मातलाः ।
एकः कोऽपि स पाञ्चजन्य उदभूदाश्चर्यधामा सता यः संवर्तैरक्षरैर्मधुरिपोः श्वासानिलैः पर्यते ॥ २ ॥

सरिदन्योक्तिनिर्देशः ।

विधूतिस्तव विधेर्वी सेवेति गिरिसम्भवे । भवतीव भवत्येव भवतीति सुनिश्चितम् ॥ १ ॥ दग्धा-
नपि प्रदेशोज्जीर्धनपूर्णांसमन्ततः कुरुषे । इति गिरिजे सञ्चारस्तव जगदुपकारको जयताम् ॥ २ ॥
तटिनि चिराय विचारय विन्ध्यभुवैस्तव पवित्रायाः । शुष्यन्त्या अपि युक्त किं खलु रथ्योदकादानम्
॥ ३ ॥ कतिपयदिवसस्थायी पुरो दूरोनतोऽपि भविता ते । तटिनि तटद्रुमपातनपातकमेक पुनः स्थापि
॥ ४ ॥ यास्यति जलधरसमयस्तव च समृद्धिर्लघ्वीयसी भविता । तटिनि तटद्रुमपातनपातकमेक त्रिरस्थापि
॥ ५ ॥ कुरु गम्भीराशयतां कल्लोलैर्जनय लोकविभ्रान्तिम् । धीतर्पयोधरलक्ष्मीः कस्य न चर्यैर्वि-
लङ्घयासि ॥ ६ ॥ मलयस्य गिरेरपत्यमादौ तदनु आवृमती पटोरैर्वृक्षैः । किमु चित्रमपानिधेः कलत्रं
तटिनी काचन मौक्तिकानि सूते ॥ ७ ॥ नौवर्तो न च तरलास्तरङ्गभाला नेदानीं जलरैर्जया रवाः
करालाः । सैव त्व तटिनि तटद्रुमान्विपाव्य प्रौढानामपयशसामिवासि पात्रम् ॥ ८ ॥ छायां
प्रकुर्वन्ति नमन्ति पुष्पैः फलानि यैच्छन्ति तटद्रुमा ये । सन्मूल्य तानेव नदी प्रयाति तैर्द्विजां क
प्रतिपूजयति ॥ ९ ॥ न वारयामो भवतीं विशन्तीं वर्षानदि श्रोतसि जहुर्यैः । न युक्तमेतत्तु
पुरो यदस्यास्तरङ्गमङ्गान्मकटीकरोषि ॥ १० ॥

१ नदीनामिनः पतिः तस्मात्समुद्रात् । २ कुन्दं माध्यपुष्पम् । ३ मुखे । ४ अविकरुणम् ।
५ सहोदरी । ६ लक्ष्मीः । ७ कल्पद्रुमः । ८ शुभ्रता, पवित्रता वा । ९ चन्द्रमसः,
द्विजोत्तमाद्रा । १० शङ्खः । ११ आशा दिशः । १२ लक्ष्मीः । १३ सहोदरी । १४ इतस्तवस्त-
त्र प्रदेशेषु । १५ संवर्तः प्रलयकालिको मेघः । १६ अवतारः, सम्पद्वा । १७ सर्वेषां लोकानाम् ।
१८ जलपूर्णान्, प्राणसम्पन्नांश्च । १९ पर्वतव उत्पन्ने नदीत्यर्थः । २० पार्षति देवीति तु
ध्वन्यते । अत्रोपमाऽलङ्कारध्वनिरित्यालङ्कारिकाः । २० विन्ध्याचलतः सम्प्रवृत्ताया-
स्तटिन्याः । २१ नष्टमेघसम्पत्तिः । गलितस्तनशोभेति तु प्रतीयत एव । २२ चन्द्रनक्षत्रभिः ।
२३ भ्रमिविशेषः । २४ रयो वेगः । २५ सम्प्रददति । २६ तरङ्गसदृशं चाञ्चल्यं प्रत्यापयितुमिदं वज्र-
तम् । २७ अङ्गीकृतम् । २८ गङ्गायाः ।

गङ्गाऽन्योक्तिनिदर्शनम् ।

यद्यपि दिशि दिशि सरितः परितः परिग्रस्तात्मसः सन्ति । तदपि पुरन्दरतरुणीसङ्गतिमुखदायिनी गङ्गा ॥ १ ॥ स किमु सहेतुमुधांशुः स्मरहरमालानलञ्चालाः । शिशिरैः शीकरैर्निबहैः सिञ्चति सुर-
निस्रगा नो चेत् ॥ २ ॥ भगवति गङ्गे भवन्तीं प्रणमामि यतोऽसि शम्भुनाऽपि नता । तव जीवन्-
ममृतमयं पावनरूपञ्च सञ्चारः ॥ ३ ॥ मन्तु सहस्रश इतरा अपि जीवनदानतत्पराः सरितः । किंतु
चिराय श्रीशानमरान् कर्तुं स्वमेवात्म ॥ ४ ॥ गङ्गे तव न विवेको यत्त्वं दिव्यान्करोषि पातकिनः ।
विधिधर्मराजशासनमपि स्थगयसि प्रसङ्गात् ॥ ५ ॥

शोणभद्रान्योक्तिनिदर्शनम् ।

आजन्मस्थितयो महीरुह इमे कृते समुन्मूलिताः कल्लोलाः क्षणमङ्कुरा पुनरमी नीताः परामुनक्तिम् ।
अन्तर्ग्रहपरिग्रहो बहिरपि भ्राम्यन्ति गन्धद्विषा आतः शोण न सोऽस्ति यो न हसति त्वत्संपदां
विप्रवान् ॥ १ ॥

यमुनाऽन्योक्तिनिदर्शनम् ।

मित्रैर्भुते त्वं धन्या कृष्णमयत्वं रुचाऽपि या दधसे । या न सरूपा पशुः कथमिष तस्या भवे-
त्साम्यम् ॥ १ ॥ न त्वं पितृवृत्तापं न संवर्ति आर्तुवत्करोषि लोकानाम् । वितरसि जीवनममृतं
धन्ये यमुने-चिरं जीयाः ॥ २ ॥ कृष्णाऽप्यन्तःशुद्धा जडाशयाऽपि प्रकटजीवनश्चेत् । अधिकृतमुज्ज्वलमहा
पतिरुचिसुमगाऽसि कालिन्दि ॥ ३ ॥

सरस्वत्यन्योक्तिनिदर्शनम् ।

गुप्तो भवत्याः सञ्चारः कलिदृक्पातसाध्यसात् । तथाऽपि केपां नो वन्द्या सरस्वति महेश्वरि ॥ १ ॥

सरोऽन्योक्तिनिदर्शनम् ।

आमच्छतामपूर्णांना पूर्णानामपि गच्छताम् । यदध्वनि न संधटो घटानां किं सरोवरम् ॥ १ ॥
अहो पूर्णं सरः स्पष्टमसि नात्र विचारणा । लुठन्तस्त्वयि यत्सर्वं ज्ञान्ति जातु कथञ्चन ॥ २ ॥ अय-
मवसरः सरस्ते सलिलैरुपकर्तुमर्थिनामनिशम् । इदमतिमुल्लसं चाम्भो भवति न पुरा जलधराम्युदये
॥ ३ ॥ कस्य तृषं न क्षपयति पिबति न कस्तव पयः प्रविश्यान्तः । यदि सन्मार्गसरोवरं नक्तो न
क्रोडमविषसति ॥ ४ ॥ तानि तानि कमलानि तज्जलं तानि वटपदकुलानि ते खगाः । सर्वमेकपद-
एव विच्युतं-पङ्कजेष्वमचिसदभूत्सरः ॥ ५ ॥ विहगैर्गतं-मधुकैश्चलितं-प्रकारैः-प्रयातमपि-पद्महृद्यम् ।
विमेषे-गते सकलमेव गतं ध्रुवमेकमञ्चति यशः सरसः ॥ ६ ॥ आपेदिरेऽन्वरेपथं परितः पतङ्गा
भङ्गा रसालमुकुलानि समाश्रयन्ति । संकोचमैश्चति सरस्वयि दीनदीनो मीनो नु हन्त कतमां गति-
मभ्युपैतु ॥ ७ ॥ इयस्यां संपत्तावति च सलिलानां त्वमधुना न तुष्णामार्तानां हरसि यदि कासार
सहसा । निदावे चण्डांशौ किरति परितोऽङ्गारनिकरं कुर्याभूतः केषामह परिहर्तासि खलु ताम् ॥ ८ ॥

१ इन्द्र- । २ जलकणपुञ्जः । ३ जलम् । ४ सुधारूपं, मोक्षरूपं च । ५ सूर्य- , वयस्य ।
६ यदुपनन्दन- , मलिन- । ७ सूर्यवत् । ८ वमराजवत् । ९ डलयोः सावर्ण्यमिति जलाशये-
त्यपि वक्तव्यम् । १० कालियाविनाश- , जारजन- । ११ गगनमार्गम् । १२ प्रपद्यमाने सति ।

विपक्षं पवित्र्या द्रुतमनिमिपं यातमलिमिः खगैरप्युडानं रथचरणहंसप्रभृतिभिः । दशा दीना लेभे
सरसि विषमैर्ग्रीष्मदिवसैः कुलीनत्वादास्ते तटरुहतरः कोऽपि तदपि ॥ ९ ॥ क्रौञ्चः क्रीडतु कूर्दतां च
कुरः कङ्कः परिष्वज्यता मर्दुर्माद्यतु सारसश्च रसतु प्रोड्डीयतां टिट्ठिमैः । मेकाः सन्तु वका वसन्तु
चरतु स्वच्छन्दमाटिस्तटे हंहो पद्मसरः कुतः कतिपयैर्हंसैर्विना श्रीस्तव ॥ १० ॥ एतस्मिन्मरुमण्डले
परिचरुत्कालोलकोलाहलक्रीडत्कङ्कमपङ्कमङ्कविलसनिःशङ्कमत्स्यव्रजम् । केनेदं विकसत्कुशेशयकुटी-
कोणकणत्पदं त्रैणाप्रीणितपान्थमुज्ज्वलजल चक्रे विशाल सरः ॥ ११ ॥ स्तोकाभ्यः परिवर्तिताङ्ग-
शफरीग्रासारिणः सर्वतो लप्स्यन्ते वकटिष्ठिमप्रभृतयः स्वल्पेऽपि साधु स्थितिम् । सद्यः शोपमुपागतेऽद्य
सरसि श्रीसङ्गपद्माकरे तस्मिन्पङ्कजिनीविलासरुचयो हंसाः क यास्यन्त्यमी ॥ १२ ॥ कर्दमवदात्म-
वैभवमुल्लास्य च भौनवीं प्रजां सुचिरम् । तपनोत्तापपृष्ठं स्ववपुः कृत्वा गत सरसा ॥ १३ ॥ माद्य-
दिग्गजदानलिसकरटप्रक्षालनक्षोभिता व्योम्नः सीम्नि विचेरुप्रतिहता यस्योर्मयो निर्मलाः । कष्ट माग्य-
विपर्ययेण सरसः कल्पान्तरस्थाथिनस्तस्याप्येकवक्त्रचक्रकल्लवं कालेन जातं जलम् ॥ १४ ॥ २
पद्माकर गवदस्ति भवतो मध्ये पयैः पूरितं तावच्चक्रचकोरकङ्ककुरश्रेणीं समुल्लासय । पश्चाच्च
समतट्टकोटचटुलत्रोटीपुटव्याहतिवृत्तयत्कर्कटकर्परव्यतिकरैर्निन्दाऽऽस्पदं यास्यसि ॥ १५ ॥ याते मय्य-
चिरान्निदाधमिहिरैर्वालाशतैः शुष्कता गन्ता कं प्रति पान्थसततिरसौ सतापमालाकुला । एवं यस्य
निरन्तराधिपटलैर्नित्यं वपुः क्षीयते हन्य जीवनमस्य मार्गसरसो धिग्वारिणीनां जैनुः ॥ १६ ॥
सोपानानि तिरोहितानि पदवीं छात्रा तृणैर्नूतनैः कालुष्यं पयसा विलोक्य शनकैरुड्डीय हंसा गताः ।
माधुर्यं न मधुव्रतोदितगिरा पद्मानि मग्नानि के मेकानामिह गर्जितं परमहो वृष्ट्यैव नष्टं सरः ॥ १७ ॥
आधुर्येत् पुनः स्फुरच्छैर्भारिकासारोमिर्भारिमिभूर्योऽपि प्रविजृम्भमाणनलिन पश्येम तोयाशयम् ।
हृत्पाशाशततन्तुवद्वदयो नक्तन्दिनं दीनधीः शुष्यत्यातपशोषितस्य सरसस्तीरे जरत्सारसः ॥ १८ ॥
उदानाम्बुदवर्धमानशिखिनीकेकातिरेकाकुले संप्राप्यं सलिलं स्थलेष्वपि सदा निस्तर्षवर्षागमे । भीष्म-
ग्रीष्ममटे परस्परमयादालोच्यमान मुहुर्दीनं मीनकुलं न पालयसि चेत्कासार का सारता ॥ १९ ॥
सौवर्णः कमलाकरः शशिशिलासोपानवन्धक्रमो वारि क्षीरसहोदर तटतरुश्रेणीसुखाः क्षौर्यैः । सर्व
ते रुचिर सरोवर पर निन्यः कुतोऽयं विधिः कूटग्राहमयात्प्रयान्ति विमुखाः पान्था निदाघेऽप्यमी ॥ २० ॥
उड्डीन विहगैर्मृत जलचरैः क्षौन्तर्गत कच्छपैः पाठनिः पृथुपङ्कपीठलुठनाद्यस्मिन्मुहुर्धुल्लितम् ।
तस्मिन्नेव सरस्यकालजलदेनामस्य तच्चेष्टित येनाकुम्भनिमग्नवन्धकारिणा यूथैः पयः पीयते
॥ २१ ॥ हंसैर्लब्धप्रशसैस्तरलितकमलस्रस्तरङ्गैस्तरङ्गैर्नैरन्तर्गमीरश्चपलककुलत्रासलीनैश्च मीनैः ।
पालीरुदुमालीतलमुखशयितस्त्रीप्रणीतैश्च गीतैर्माति प्रक्रीडदातिस्तवसलिलचलच्चक्रवाक्स्तडागः २२ ॥

मानससरोवरान्योक्तिनिदर्शनम् ।

मानस कैमल विदधद्विरचय मोदं सदैव हंसानाम् । एते मुक्तोमोदा गताः पुनर्नागमिष्यन्ति ॥ १ ॥

१ कौ पृथिव्यां लीनो दृढवृत्ततया स्थितस्तत्प्रात् । सत्कुलसम्भवत्वाच्च । २ क्रीडतु ।
३ जलकाकः । ४ हंसः । ५ क्षुद्रपक्षिविशेषः । ६ शरारिः । ७ लक्ष्मीनिवासस्थानरूपः ।
८ कर्दमवत् ऋषिविशेषतुल्यम्, पङ्किलं च । ९ मनुसम्भूतां मनुष्यरूपां च । १० कम-
लोत्पत्तिस्थलरूपेति लक्ष्मीनिवासरूपेति च । ११ जलम् । १२ भास्करः । १३ जन्म ।
१४ शफरीका क्षुद्रा मत्स्यी । १५ अहर्निशम् । १६ समीपप्रदेशः । १७ क्षमा पृथिवी । १८ पद्मकम्
(सुखम्) अलमिति च । १९ मुक्ताभिरामोदो येषामिति, मुक्त आमोदो यैस्त इति च ।

वित्तु सदागतिमोदं मानस नित्यं समुजयेः कमलम् । अपयाताऽद्य रजस्ते भावी सुमनस्वितामहिमा ॥ २ ॥
नो वा कियन्तः परितः स्फुरन्ति जलाशया निर्मलभूरितोयाः । सदावदातं परमेकमेव हंसस्य
विश्रामपदं वदन्ति ॥ ३ ॥

कूपान्योक्तिनिदर्शनम् ।

हे कूप त्वं चिरं जीव स्वल्पतोये बह्व्ययः । गुणवद्विक्तपात्राणि प्राप्नुवन्ति हि पूर्णताम् ॥ १ ॥
रे कूप जीवनौगर यदि दातृत्वमिच्छसि । तदा त्वं गुणवत्पात्रमेक वा संनिधौ कुरु ॥ २ ॥ अमुना
मरुकूपेन के के नाम न वञ्चिताः । रुदत्पथिकनेत्राम्बुपिच्छिलप्रान्तभूमिना ॥ ३ ॥ सगुणैः सेवितो-
पान्तो वित्तैः प्राप्तदर्शनः । नीचोऽपि कूपः सत्पात्रैर्जीवनार्थं समाश्रितः ॥ ४ ॥ न यदा गुणवत्पात्र-
मेकमप्यस्ति सन्निधौ । करतदा भवतः कूप जलमप्युपपद्यते ॥ ५ ॥ यद्यपि बहुगुणगम्य जीवनमेतस्य
कूपमुख्यस्य । जयति तथाऽपि विवेको दानं पात्रानुमानेन ॥ ६ ॥ नितरां नीचोऽस्मीति त्वं खेदं
कूप मा कदाऽपि कृथाः । अत्यन्तसैरसहृदयो यतः परेषां गुणग्रहीतासि ॥ ७ ॥ चित्रं न तद्यद्यमम्बुधि-
रम्बुदौवसिन्धुप्रवाहपरिपूरणया महीयान् । त्वं त्वर्थिनामुपकरोषि यदल्पकूप निष्पीड्य कुक्षिकुहरं हि
महत्त्वमेतत् ॥ ८ ॥ दिनर्मवसितं विश्रान्ताः स्म त्वया मरुकूप हे परमुपकृतं शेषं वक्तुं वयं न पुनः
क्षमाः । भवति मुकुतैरध्वन्यानामशेषजैलो भवानियमपि घनच्छाया भूयात्तवोपतटं शमी ॥ ९ ॥
भीमैर्यामप्रतनुवदन क्रूरपातालकुक्षिक्रोडप्रान्तोपहितविभवस्याथ किं ते ब्रवीमि । येन त्वत्तः समभिलषितं
वाञ्छतः क्षुद्र कूप क्लाम्यन्मूर्तेर्भवति सहसा कस्य नाधोमुखत्वम् ॥ १० ॥

मरुदेशान्योक्तिनिदर्शनम् ।

मरो नास्त्येव सखिलं कृच्छ्राद्यद्यपि लभ्यते । तत्कटु स्तोर्केमुष्णं च न करोति वितृष्णताम् ॥ १ ॥
जीवनाशां मरो त्वत्तः सफलीकर्तुमुद्यताः । मृगतृष्णिततां नीता न के हन्त त्वयाऽध्वगाः ॥ २ ॥ सत्पा-
त्रैरपि सुलभं स्वल्पगुणैर्जीवनं न ते जातु । इति मुकुती त्वमनन्यो लोके प्रथितो मरो दिष्टा ॥ ३ ॥
सत्पादपान्विपुलपल्लवपुष्पपुङ्खसंपत्परीतवपुषः फलभारनम्रान् । यो मार्गसिञ्चितेशकुन्तसमाश्रितोरुशाखान्मरौ
मृगयते न ततोऽस्ति मुग्धः ॥ ४ ॥ पायं पायं पिब पिब पयः सिञ्च सिञ्चाङ्गमङ्गं भूयो भूयः कुरु कुरु
सखे मज्जनोन्मज्जनानि । एषोऽशेषश्रमशमपटुर्दुःखिताध्वन्यबन्धुः सिन्धुर्दूरीमवतु भवतो मारवः पान्थ
पन्थाः ॥ ५ ॥ कल्याणं नः किमधिकमितो जीवन्तं यतस्त्वं छित्वा दृक्षानहह दहसि
आतङ्गहारकार । नन्वेतस्मिन्शनिपिशुनैरातपैराकुलानामध्वन्यानामशरणं मरुप्रान्तं रे कोऽप्युपायः
॥ ६ ॥ किमसि विमनाः किं चोन्मादी क्षणादपि लक्ष्यसे पुनरपि सखे प्रेक्षापूर्वा न काश्चन ते
क्रियाः । स्वयमजलदां जानानोऽपि प्रविश्य मरुस्थलीं शिशिरमधुरं वारि प्राप्तुं यदध्वग

१ खतामागमने हर्षम्, पवनसौरभं च । २ पुष्पशालित्वम्, अत्युदारत्वं च । ३ जीवनं
जलं प्राणनं च । ४ गुणो रज्जुः, सविद्यत्वादिश्च । ५ भाजनं, सज्जनश्च । ६ निम्नो निकृष्टश्च ।
७ रसो जलं लोकोत्तराङ्गादविशेषश्च । ८ व्यतीतम् । ९ शृङ्गः, पूर्णश्च । १० अन्धकार-
पूर्णतया भीमं श्यामं प्रतनुं अतिवृद्धचित्तं च वदने यस्य । ११ अल्पम् । १२ सशब्दः ।

वाञ्छसि ॥ ७ ॥ मो मोः किं किमकाण्ड एव पतितस्त्वं पान्थ काऽन्या गतिस्तत्तादृक्पतितस्य मे
खलमतिः सोऽयं जलं गृह्ते । अस्थानोपगतामकालमुलमां तृष्णां प्रति क्रुध्य हे त्रैलोक्यप्रथितप्रभाव-
महिमा मार्गोऽस्त्यसौ मारवः ॥ ८ ॥

वाङ्मानलान्योक्तिनिदर्शनम् ।

तेजांसि यस्य प्रशमं प्रयान्ति वारां प्रवाहेण स बहिरन्यः । अयं पुनर्वाङ्मनामधेयः समुद्रमापीय
विमर्ति तेजः ॥ १ ॥

वनानलान्योक्तिनिदर्शनम् ।

हे दावानल शैलाप्रवासिनः साधुशाखिनः । मुग्ध व्यर्थ त्वया दग्धाः प्रेरितेन प्रमञ्जनैः ॥ १ ॥
यस्यां महत्त्वमाजो भवन्ति गुणिनोऽमिता धनुर्दण्डाः । दहतस्तां वशीलिं को वनवहे विवेकस्ते ॥ २ ॥
दग्धदहनादुत्पन्नो धूमो घनतामवाप्य बर्षेस्तम् । यच्छमयति तद्युक्तं सोऽपि च दग्धमेव निर्दहति ॥ ३ ॥
अभ्युक्तोऽपि जलदे जगदेकसारसाधारणप्रणयहारिणि हा यदेते । उल्लासलोत्पललितं तरवो न यान्ति
हे दावपावक स तावक एव दोषः ॥ ४ ॥ छायाफलानि मुकुलानि च यस्य विश्वमाह्लादयन्ति सह-
कौरमहीरुहस्य । आमुष्य तस्य शिखया नवपल्लवानि मभासि रे दग्धताश हताश कष्टम् ॥ ५ ॥
दुर्दैवप्रमथप्रमञ्जनमयादुद्भूतधूमीरुहानेतान्सत्त्वगुणाश्रयानकरुणः शुष्यन्किमुन्माद्यसि । दूमस्त्वां वन-
हव्यवाह यदमी दग्धार्धदग्धा अपि द्रष्टव्यास्तव तत्क्षणाद्विलयिनो नामापि न ज्ञायते ॥ ६ ॥ विष्वस्ता
धृगपक्षिणो विधुरता नीताः स्थलीदेशता धूमैरन्तरिताः स्वभावमलिनैराशामही तापिता । मस्मीकृत्य
सपुष्पपल्लवफलैर्नैर्घान्महापादपार्तुद्वृत्तेन दवानलेन विपिन वल्मीकेशेषं कृतम् ॥ ७ ॥ दिक्चक्रं तृण-
मस्मना कवलितं मूलान्यपि क्मारुहं निर्दग्धानि न चार्मकोऽपि हरिणीयूथस्य शेषीकृतः । आः कष्टं
विपिनौकसोऽपि मुनयः प्लुष्टाः कृतान्तक्रियां कृत्वैव वनवह्निना किमधुना शान्तेन दीप्तेन वा ॥ ८ ॥
रे वनानल यस्मात्त्वं समुद्भूतस्तदेव हा । वनं नयसि मस्मत्वमिति किं तव चेष्टितम् ॥ ९ ॥ भूर्भुतो
दग्धमुद्युक्तस्तानदग्धा वनानल । स्वजन्मवशसन्तानं दहसीति न साम्प्रतम् ॥ १० ॥ आत्मजन्मास्पदं
वश कामं दह न वार्यसे । किंतु सन्निहितानेतानप्यग्रे किं दहस्यहो ॥ ११ ॥

गरुडान्योक्तिनिदर्शनम् ।

दामोदरमुदेराहितभुवनत्रितयं वह्नसौ गरुडः । कस्य तरोरुपरिष्ठात्खिन्नोऽसौ श्रान्तिमुग्भवतु
॥ १ ॥ अहिरहिरितिसंभ्रमपदमितरजनः किमपि कातरो भवतु । विहर्गपतेराहारे स तु सरलमृणालदल-
रुचिरः ॥ २ ॥ विश्वम्भरं स्वपृष्ठे निबहन्नरुडः कृतार्थ एकाकी । मोगिकुटुम्बं सहसा निहंसि तूर्णं
कृतान्तवधत्वम् ॥ ३ ॥ यद्यपि गरुडो भगवत्पादार्चनया समस्तनागारिः । कालिन्दीहृदगानां मीनार्वि-
षधारिणां तदपि ॥ ४ ॥ अपि मोगिषु मणिधारिण एव निहंसि नतु यद्विषोऽपि परान् ।
तत्तव गरुड स्थाने दानवसंहारिवाहस्य ॥ ५ ॥

१ भ्रमये । २ मरुदेशसम्बन्धी । ३ उग्रैः पक्षिणैः । ४ वेणुपङ्क्तिम् । ५ क्षास्वं वृक्षम् ।
६ अतिसुरभिताम्र- । ७ विकलताम् । ८ प्रवण्डेन । ९ अवशिष्टमुत्पिण्डमात्रम् । १० तरुणाम् ।
११ पर्वतान् । १२ युक्तम् । १३ उदर आहितं भुवनत्रितयं येन तम् । १४ भ्रमं प्राप्तः । १५ पक्षि-
राजस्य गरुडस्येति भावः ।

मरालान्योक्तिनिदर्शनम् ।

कंसारिचरणोद्धृतसिन्धुकैस्लोलललितम् । मन्ये हंस मनो नीरे कुल्यानां रमते न ते ॥ १ ॥
 अस्ति यद्यपि सर्वत्र नीरं नीरजमण्डितम् । रमते न मरालस्य मानसं मौनसं विना ॥ २ ॥ एकेन
 राजहंसेन या शोभा सरसो भवेत् । न सा वकसहस्रेण परितस्तीरवासिना ॥ ३ ॥ हंसः श्वेतो
 वकः श्वेतः को भेदो वकहंसयोः । नीरक्षीरविमागे तु हंसो हंसो वको वकः ॥ ४ ॥ वककोर्य-
 ष्टिमिर्जुष्टे पल्लवे मानसं कुतः । मोदते हि मरालस्य सन्मानसविहारिणः ॥ ५ ॥ अपसरणमेव
 शरणं मौनं वा तत्र राजहंसस्य । कटु रटति निकटवर्ती वाचाटष्टिर्हि यत्र ॥ ६ ॥ यदि नाम
 दैवगत्या जगदसरोजं कदाचिदपि जातम् । अवकरनिकरं विकिरति तर्त्तिकं कृकवाकुरिव हंसः
 ॥ ७ ॥ नीरक्षीरविवेके हंसालस्यं त्वमेव तनुषे चेत् । विश्वस्मिन्नधुनाऽन्यः कुलव्रतं पालयिष्यति
 कः ॥ ८ ॥ यद्यपि बहवो दिशि दिशि मराल विलसन्ति पार्थसां निघयः । तदपि मनस्ते मानस एव रत
 मौक्तिकागरे ॥ ९ ॥ सैव सैव सरसी रमणीया यत्र यत्र बलते तव रागः । राजहंस रसिक
 स्मरणीया श्रीमता तदपि मानसकेलिः ॥ १० ॥ गाङ्गमम्बु सितमम्बु यामुनं कज्जलाममुमयत्र मज्जतः ।
 राजहंस तव सैव शुभ्रता चीर्यते न च न चार्पचीयते ॥ ११ ॥ कचिदेव समयं समागतं त्वां
 न विस्मरति शश्वदम्बुजम् । मानसे विहर हंस मानसे मा विमुञ्च पुनरस्य सौहृदम् ॥ १२ ॥
 यत्रापि कुत्रापि भवन्ति हसा हंसा महीमण्डलमण्डनानि । हानिस्तु तेषां हि सरोवराणां येषां मरालैः सह
 विप्रयोगः ॥ १३ ॥ अम्भोजिनीवननिवासविलासमेव हंसस्य हन्ति नितरां कुपितो विधाता ।
 न त्वस्य दुग्धजलमेदविधिप्रसिद्धां वैदेर्दध्यकीर्तिमपहर्तुमसौ समर्थः ॥ १४ ॥ भृङ्गाङ्गनाजनमनोहर-
 हारिगीतराजीवरेणुकणकीर्णपिशङ्गतोयाम् । रम्यां हिमाचलनदीं प्रविहाय हंस हे हे हताश वद कां
 दिशमुत्सुकोऽसि ॥ १५ ॥ स्थित्वा क्षणं विततपक्षैर्तिनाऽन्तरिक्षे मातङ्गैः सङ्गकलुषां नलिनीं विलोक्य ।
 उत्पन्नमन्युपरिघर्धरनिःस्वनेन हंसेन साश्रु परिवृत्य गतं नलिन्याः ॥ १६ ॥ २ राजहंस
 किमिति त्वमिहागतोऽसि योऽसौ वकः स इह हंस इति प्रतीतः । तद्गन्यतामतुपदेन पुनः स्वभूमौ
 यावद्वदन्ति न वकं खलु मूढलोकाः ॥ १७ ॥ ये वर्धिताः कनकपङ्कजरेणुमध्ये मृन्दाकिनीविमल-
 नीरतरङ्गभङ्गैः । ते सांप्रतं विधिवशात्खलु राजहंसाः शैवालजालजटिल जलमाश्रयन्ति ॥ १८ ॥
 हा हन्त मानससरःसलिलावतंस रे राजहंस पर्यसौः प्रविवेचनाय । चेच्छक्तिमान्खलु मवान्न
 तदा किमु स्यात्किंवा कपोत उत वा कर्लैर्विङ्कपोतः ॥ १९ ॥ नेद सरः सरसवारि न वारिजं
 वा नैतन्मधूनि मधुपाः सहवासिनो वा । हेमारविन्दवनवासविलासमाजो भो हंस मानसजुषस्तव
 मानसेऽपि ॥ २० ॥ हंसः प्रयाति शनैर्यदि यातु तस्य नैर्सर्गिकी गतिरियं नहि तत्र चित्रम् ।
 गत्या तया जिगमिषुर्वक एष मूढश्चेतो दुर्नोति सकलस्य जनस्य नूनम् ॥ २१ ॥ भुक्ता मृणाल-
 पटली भवता निपीतान्यम्बुनि यत्र नलिनानि निषेवितानि । भो राजहंस वद तस्य सरोवरस्य

१ कृष्णचन्द्र- । २ गङ्गा- । ३ कृत्रिमनदीनाम् । ४ हंसस्य । ५ तटाकविशेषम् । ६ जलकु-
 ककुभः कोयष्टिः । ७ क्षुद्रै जलाशयै । ८ वाचालो जलकुक्कुटः । ९ ताम्रचूडः । १० जलानाम् ।
 ११ वर्धते । १२ क्षीयते । १३ आलुर्ध्व- । १४ पक्षतिः पक्षः । १५ हस्ति- , खण्डाल- । १६ जल-
 क्षीरयोः । १७ चटकः । १८ स्वार्भाविकी । १९ पीडयति ।

कृत्येन केन भवितासि कुतोपकारः ॥ २२ ॥ तरौ तीरोद्भूते कचिदपि दलाच्छादिततनुः पतद्भारा-
सारां गमय विषमां प्रौढमिमाम् ॥ निवृत्तायां तस्यां सरसि सरसोत्फुल्लनलिने स एव त्वं हंसः
पुनरपि विलासास्त श्रद्धा ते ॥ २३ ॥ गतं तद्गन्मीर्य तदपि चितं जालिकशतैः सखे हंसो-
त्तिष्ठ त्वरितममुतो गच्छ सरसः । न यावत्पङ्कान्तःकलुषिततनुर्मूरिविलसद्भकोऽसौ वाचांलश्चरण-
युगलं मूर्ध्नि कुरुते ॥ २४ ॥ पुरा सरसि मानसे विकचसारसालिखलपराम्भुरभीकृते पयसि
यस्य यात वयः । स पर्वलजलेऽधुना मिलदनेकमेकाकुले मरालकुलनायकः कथय रे कथ वर्तताम्
॥ २५ ॥ वातान्दोलितपङ्कजस्थितरजःपुष्पाङ्गरागोज्ज्वलो यः शृण्वन्कलकूजितं मधुलिहां स-
जातहर्षः पुरा । कान्ताचञ्चुपटापवर्जितविसग्रासग्रहेऽप्यक्षमः सोऽयं संप्रति हंसको मरुगतः कौपं
पयो याचते ॥ २६ ॥ यो दिव्याम्बुजलोलमत्तमधुपप्रोद्गीतरम्यं सरस्यक्त्वा मानसमल्पवारिणि रतिं
बभूनाति कैदारिके । तस्यालीकसुखाशया परिमबक्रोडीकृतस्याधुना हंसस्योपरि टिट्ठिमो यदि पदं
धत्तेऽत्र को विस्मयः ॥ २७ ॥ अन्या सा सरसी मराल मुनिभिर्यत्तीरसोपानिकाविन्यस्तांस्तिल-
तण्डुलान्कचलयन्द्ध्योऽसि हृष्टैर्मुखैः । एषा पक्षेणवापिका कमलिनीखण्डेन गुप्तात्ममिर्व्याघैस्त्वद्विध-
मुग्धबन्धनविधौ कं नाम नो सूत्र्यते ॥ २८ ॥ कस्त्वं लोहितलोचनास्यचरणो हंसः कुतो
मानसारिकं तत्रास्ति सुवर्णपङ्कजवनान्यम्भः सुधासंनिभम् । रत्नानां निचयाः प्रवालमणयो वैदूर्यरोहाः
कचिच्छम्भूकौ अपि सन्ति नेति च बकैराकर्ण्य हीहीकृतम् ॥ २९ ॥ यः संतापमपाकरोति
जगतां यश्चोपकारक्षमः सर्वेषाममृतात्मकेन वपुषा प्रीणाति नेत्राणि यः । तस्याप्युज्जति
मम्बुदस्य सहस्रे यत्र त्वमेतावता वर्णेनैव परं मराल धवलः कृष्णश्चरित्रैरसि ॥ ३० ॥
आम्हारः कमनीयताकुलगृहं लीलालसा सा गतिः संपर्कः कमलालयैः कलतया लोकोत्तरं
कूजितम् । यस्येयं गुणसपदरित महती तस्यातिभव्यस्य ते संरन्ध्रत्वमसदुमद्रुक्लहे नाह सहै
हंस हे ॥ ३१ ॥ नद्यो नीचगता दुरापपयसः कृपाः पयोराशयः क्षारा दुष्टबकोटसंकटतटोद्देशास्तडागा-
दयः । इत्थ भूतल आकलय्य सकलानम्भोनिवेशानिति त्वा मो मानस संस्मरन्पुनरसौ हंसः सम-
न्यागतः ॥ ३२ ॥ हसी वेत्ति परागपिङ्गरतनुः कुत्रापि पद्माकरे प्रेयान्मे विसक्तन्दलीकिसलय भुङ्क्ते
ह्यपि निर्वृतः । नो जानाति तपस्विनी यदनिश जम्बालमालोड्यञ्चैवालाङ्गुरमप्यसौ न लभते हंसो
विशीर्णेच्छदः ॥ ३३ ॥ प्रम्लाना नलिनी जलानि किरणैः सूर्यस्य शोष ययुर्नाशं प्राप विहङ्गमावलि-
रिय तृष्णाविशीर्णेक्षणा । एते तीरमहीरुहा अपि पतत्पत्रश्रियोऽद्यापि रे कोऽय राजमराल शुष्कसरसी-
तीरे रतिप्रक्रमः ॥ ३४ ॥ एषा पुष्करिणी मराल मलिनैश्छन्ना कुधीथीजलैर्यस्यामन्नतया विधेरकृपया
चेद्वस्तुमाकाङ्क्षसे । विश्रम्भो बकमण्डलेषु विनयो मेकेषु सवन्धिता राज्यन्वेषु विधीयतां कृपणता
कोयष्टिकश्रेणिषु ॥ ३५ ॥ पीत येन पुरा पुरन्दरपुरे रम्भोक्केलिस्खलन्मन्दाराङ्गुरकर्णप्रसुरमि स्वर्गाप-
गायाः पयः । सोऽय मौरववारि पामरवधूपादार्पणप्रोच्छलत्पङ्कतद्वितमेकमिचिमधुणो हंसः समाश्रसते
॥ ३६ ॥ काके कार्ण्यमलौकिकं^१ धवलिमा हसे निसर्गस्थितो गान्धीये महदन्तर वचसि यो मेदः स

१ वर्षेणम् । २ शुद्धजलाशय- । ३ धान्यादिक्षेत्रगतजलप्रवाहिकासम्बन्धिनि । ४ प्रकण्डस्य
मिल्लावासस्य वापिका । ५ शम्भूकाः शुक्तयः । ६ मराला हि वर्षासु मानससरोवरं प्रपद्यन्ते
इति कवीनां समयः । ७ कडुवाक्पक्षिविशेष- । ८ शैवालम् । ९ शतधनुः परिमितायामविस्तारा
सरसी । १० मरुदेशसम्बन्धि- । ११ अतिशयितमितिभावः ।

किं कथ्यते । एतावत्सु विशेषेणैवपि सखे यत्रेदमालोक्यते के काकाः खलु के चं हंसशिखौ देशाय तस्मै नमः ॥ ३७ ॥ क्रुद्धोलकनखपपातविगलत्पक्षा अपि स्वाश्रयं ये नोज्झन्ति पुरीषपुष्टपुष्पस्ते केचिदन्ये द्विजाः । ये तु स्वर्गतरङ्गिणीविसलतालेशेन संवर्धिता गाङ्गं नीरमपि त्यजन्ति कलुषं ते राजहंसा वयम् ॥ ३८ ॥ भो हंसास्तावदम्भोरुहकुहररजोरजिताङ्गाः सहेलं हंसीभिः पद्मखण्डे मधुर-मधुकरारावरम्ये रमन्मम् । यावन्नायं दुरन्तो हरगलगरलव्यालजालालिनीलप्रोन्मीलन्मेघमालामलिन-सकलदिङ्मण्डलोऽम्येति कालः ॥ ३९ ॥

अमरान्योक्तिनिदर्शनम् ।

संरजस्कां पाण्डुवर्णां कण्टकप्रकराङ्किताम् । केतकीं सेवसे हन्त कथं रोल्लेख निर्व्वप ॥ १ ॥ फलानां च दर्शनं च सन्तु ते ते विवेकिनः । मकरन्दविशेषज्ञो मिलिन्दमपहाय कः ॥ २ ॥ कचिक्कचिदयं यातु स्थातुं प्रेमवशं वदः । न विस्मरति तत्रापि राजीवं अमरो हृदि ॥ ३ ॥ अम्र अमर यूथीषु मालतीषु चिरं मिल । मा पुनः पङ्कजारण्यस्नेहशून्यं मनः कृथाः ॥ ४ ॥ मधुपे मालतीपुष्पं सवृष्णं यातुमुद्यते । हन्त दैवादुपागम्योपात्तमारण्यकेन तत् ॥ ५ ॥ मधुकर तव कर-निकरैः किं किं क्रान्तं वनं न कुसुमानाम् । तद्वद सरसिजकमले लब्धं किञ्चिदयन्तस्तत्किम् ॥ ६ ॥ गौरीं चम्पककलिकाममहाय भ्रान्त दुर्बुद्धे । शात्मलिकुसुमदलेषु स्वैर गुञ्जन् लज्जसे मधुप ॥ ७ ॥ मर्दनमवलोक्य निष्फलमनित्यतां बन्धुजीवकुसुमानाम् । वनमुपगम्य भ्रमरः सम्प्रति जातो जर्पासक्तः ॥ ८ ॥ अपसर मधुकर दूरं परिमलबहुलेऽपि केतकीकुसुमे । इह नहि मधुलव्यामो भवति पर धूलिधूसरं वदनम् ॥ ९ ॥ कृत्वाऽपि कोशैर्पानं अमरयुवा पुरत एव कमलिन्याः । अभिलषति बहुल-कलिकां मधुलिहि मलिने कृतः सत्यम् ॥ १० ॥ येनामन्दमरन्दे दलदर्शने दिनान्यनायिषत । कुटजे खलु तेनेहो तेने^{३५} हा मधुकरेण कथम् ॥ ११ ॥ दिशिदिशि मधुकर सुमुदितसुभेनः कोश-क्षिप्रैः^{३६} भृतानमितः । लब्ध्वाऽपि घावसीतस्तत इति किं लुब्धवान्वितथम् ॥ १२ ॥ मधुकर लघुरपि तृष्णागुरसि सुमनःश्रियं लब्ध्वा । आशाज्वालामलिनीकृतोऽभितो आम्यसीत्यहं ॥ १३ ॥ सुमनःश्रियमधिगतवानपि चेन्मधुकर न तृप्तिमायातः । गत्वा पलाशैश्शरणं सुकृती मवितासि तत्सत्यम् ॥ १४ ॥ वारंरन्ती शर्तपत्रं सहस्रपत्रं च पारिर्जितश्च । मधुप यदि न तव तृष्णां शमयितुमी-शास्ततोऽसि कृती ॥ १५ ॥ लघुरसि मलिनोऽसि तथाऽप्यहो सुधन्योऽसि मो मधुप । सुमनःश्रियस्तदर्थं हन्त पुरस्तात्समुत्सुका भान्ति ॥ १६ ॥ अमरतरुकुसुमसौरमसेवनसंपूर्णकामस्य । पुष्पान्तर-सेवेयं अमरस्य विडम्बना महती ॥ १७ ॥ इह रूपमात्रसारे चित्रगते कनककहारे । न रसो नापि च गन्धो मधुकर बन्धो मुधा अमसि ॥ १८ ॥ अपनीतपरिमलान्तरकथे पदं न्यस्य देव-तरुकुसुमे । पुष्पान्तरेऽपि गन्तुं वाञ्छसि चेद्भ्रमर धन्योऽसि ॥ १९ ॥ मलिनेऽपि रागपूर्णा

१ गङ्गा- २ परागयुक्ता, रजस्वला च । ३ प्रकरः खड्गदायः । ४ भ्रमर । ५ निर्लेज । ६ भ्रमरम् । ७ सुवर्णाकारम् । ८ बाणपुष्पम् । ९ जपायां जपाकुसुमे सक्त इति जपे आसक्त इति च । १० कुङ्कुमल- । ११ अतिशयितमकरन्दशालिनि । १२ विकसत- । १३ ईहा, मनोरथः । १४ विस्तारिता । १५ पुष्प- । १६ शोभयां सम्पत्त्या च । १७ कण्टम् । १८ किङ्क- मांखभक्षक- । १९ माधवी । २० कमलविशेषः । २१ कमलविशेषः । २२ कल्पतरुः ।

विकसितवदनामनल्पजल्पेऽपि । त्वयि चपलेऽपि च सरसां अमर कथं वा सरोजिनीं त्यजसि ॥ २० ॥
नन्दनजन्मा मधुपः सुरतरकुसुमेषु पीतमकरन्दः । दैवादवनिमुपेतः कुटजे कुटजे समीहते वृत्तिम् ॥ २१ ॥
दूरतया स्थूलतया नीलतया दानलोलुपैर्मधुपैः । आमितमिमराजधिया हन्ताभूदन्ततो महिषः ॥ २२ ॥
नष्टे वारिजैर्विपिने कष्टे नष्टेऽथ मालतीनिकरे । तर्त्तिक जीवसि लोके मूलकमकरन्दबिन्दुना यदलिः ॥ २३ ॥
पवनापनीतसौरमद्रोदकपूरपविनीलुब्धः । अपरिक्षतस्वपक्षो गन्ता हन्तापदं मधुपः ॥ २४ ॥
कति कति ललिताः कलिताः सचरता चञ्चरीकरसिकेन । नलिनि मधुमधु मधुरं यत्पीतं तत्तदेव परिपीतम् ॥ २५ ॥
मधुकर मा कुरु शोक विचर करीरद्रुमस्य कुसुमेषु । धनतुहिनपातदलिता कथं नु सा मालती मिलति ॥ २६ ॥
यस्तोष न गतः कमलेषु मल्लीचम्पकबकुलकुलेषु । तस्याल्येयं दि निम्बे वासः कथय कथं न भवत्युपहासः ॥ २७ ॥
आलिङ्गसे चारुलतां लवङ्गीमाचुम्बसे चाम्बुजिनीं क्रमेण । तां चूतवल्लीं मधुप प्रकाम सन्ताडयस्येव पदैः किमेतत् ॥ २८ ॥
वेनत्वा तुल्यरुचां वधूनां कर्णोग्रतो गण्डतलागतानि । भङ्गाः सहेल यदि नापतिष्यन्कोऽवेदयिष्यन्नवचम्पकानि ॥ २९ ॥
किं न पश्यसि महेन्द्रदिङ्मुखे शीतदीधितिरेसावुदधति । मीलितैव नलिनीह मा कृथास्तन्मधुव्रत मुधा गतागतम् ॥ ३० ॥
चञ्चरीक चतुरोऽसि चन्द्रिकावैभवे कुमुदिनीं निषेवसे । भास्करे जयिनि पुष्करे नवे प्रोन्मिषन्नवदलेऽनुरज्यसि ॥ ३१ ॥
नीरजादपि निषेव्य निर्भरं नीरसानि कुटबानि बाञ्छसि । चञ्चलत्वमिह चञ्चरीक ते साहस कथमिदं विनोष्यसि ॥ ३२ ॥
पीतमत्र मधु यापिताः क्षपा भङ्ग सर्वमन्त्रिरेण विस्मृतम् । हीयमानसुषर्मा हिमागमे पविनीं यदिह नावलोकसे ॥ ३३ ॥
कुन्दकुङ्कुमलमुपास्यता त्वया यत्र शीतसमयोऽतिबाहितः । चञ्चरीक परिहीन-सौरभा रोचते न मधते सरोजिनी ॥ ३४ ॥
अमर अमता दिगन्तराणि कचिदाद्यादितमीक्षित क्षुतं वा । वद सत्यमपास्य पक्षपात यदि जातीकुसुमानुकारि पुष्पम् ॥ ३५ ॥
अमिनवनलिनीविनोद-लुब्धो मुकुलितकैरविणीवियोगमीरः । अमति मधुकारोऽयमन्तराले श्रयति न पङ्कजिनीं कुमुद्वतीं वा ॥ ३६ ॥
अलिरय नलिनीदलमध्यगः कमलिनीमकरन्दमदालसः । विविधशात्परदेशमुपागतः कुटज-पुष्परसं बहु मन्यते ॥ ३७ ॥
अपि दलन्मुकुले बकुले यया पदमधायि कदाऽपि न हेलया । अहह सा सहसा विधुरे विधौ मधुकरी बदरीमनुसेवते ॥ ३८ ॥
यदपि मेकगणेन निषेवितं प्रकटकण्टक-कोटिसमन्वितम् । तदपि पङ्कजमेति मधुव्रतः सुरससौरमसुन्दरताऽऽश्रयम् ॥ ३९ ॥
आनन्नाः स्तब्ध-भरेण पल्लविन्यः शोमन्ते कति न लताः परागपूर्णाः । आमोदे मधुनि च मार्दवे च तासां यो मेदः स खलु मधुव्रतैकवेषः ॥ ४० ॥
निःशङ्क गजपतिगण्डदौनधारामाराध्य अमर दिनान्यमन्यनैवैः । यावन्न स्फुरति करालकर्णतालस्तावच्च नय नलिनीवनीमुपेत्य ॥ ४१ ॥
रात्रिर्गमिष्यति भविष्यति सुप्रमातं मास्वानुदेष्यति हसिष्यति पङ्कजग्रीः । इत्थं विचिन्तयति कोशगते द्विरेफे हा मूलतः कमलिनीं गज उज्जहार ॥ ४२ ॥
अन्यासु तावदुपमर्दसंहासु भङ्ग लोले विनोदय मनः सुमनोलतासु । सुवार्मजात-रजस कलिकामकाळे बाला कदर्थयसि किं नवमालिकायाः ॥ ४३ ॥
कुल्लेषु यः कमलिनीकमलोदरेषु

१ नन्दनं इन्द्रोपवनम् । २ कमलवने । ३ चूत आश्रयः । ४ सावज्ञम् । ५ हे अमर ।
६ सुषमा परमा शोभा । ७ अभ्यन्तरे । ८ कोमलनूतनपत्रशालिन्यः । ९ मदन । १० कठोरानु-
ग्रहभासु च । ११ दृष्टान्तरम् । १२ अनुदितपरागम्, अनुत्पन्नरजोविकारां च ।

चूतेषु यो विलसितः कलिकाऽन्तरस्थः । पश्याद्य तस्य मधुपस्य शरद्वषपाये कृच्छ्रेण वेणुविबरे दिवसाः
 प्रयान्ति ॥ ४४ ॥ ये वर्धिताः कारिकपोलमदेन शृङ्गाः प्रोत्फुल्लपङ्कजरजःसुरमीकृताङ्गाः ते सांप्रतं
 प्रतिदिनं क्षपयन्ति कालं निम्बेषु चार्ककुसुमेषु च दैवयोगात् ॥ ४५ ॥ ऐणीदशः श्रवणसीम्नि यदा-
 नयन्ति तेनैव तस्य महिमा नवचम्पकस्य । त्व तत्र नो विहरसे यदि शृङ्ग तेन नैतस्य किञ्चिदपि
 तत्तु तवैव हानिः ॥ ४६ ॥ सानन्दमेष मकरन्दमिहारविन्दे विन्देत षट्प्रदयुवेति जनैरटङ्कि । दैवा-
 द्दकाण्डपरिसुद्रितपुण्डरीककोषादभूदहह निःसरणं पुमर्थः ॥ ४७ ॥ आजन्मकल्पतरुकावनकामचारी
 यत्कौतुकादुपगतः कुटज मिलिन्दः । तत्कर्मणः सुसदृशं फलमेतदेव यत्प्राप साम्यमधुना मधुमक्षिकाभिः
 ॥ ४८ ॥ मा ग विषादमलिपोतक केतकीनामन्तर्निगूढमनवाप्य मधुप्रकर्षम् । लामः स एष
 परमो ननु कण्टकानां श्रेणीभिरक्षतशरीरतया प्रयासि ॥ ४९ ॥ नालिङ्गिता नवलवङ्गलता न वाऽपि
 संभाषिता विटपिनः कलगुञ्जितेन । आसादिता सपदि काचन रीतिरन्या माकन्दकोरकमुदीक्ष्य मधुव्रतेन
 ॥ ५० ॥ मन्दारमेढुरमरन्दरसालसाङ्गः स्वर्नागरीनयननन्दन एष शृङ्गः । दैवादुपेत्य जगतीमगति-
 विषीदञ्छाखोटकोटरकुटीषु निलीय शेते ॥ ५१ ॥ किं केतकीपरिमलोत्थितगन्धलुब्धो गुञ्जन्म-
 न्मर वाञ्छसि रन्तुमेताम् । तत्कण्टकैः परिवृतामलुलामगम्यां सत्यज्यतां व्रज निकुञ्जलतां सपुष्पाम्
 ॥ ५२ ॥ इह सरसि सहर्षं मञ्जु गुञ्जाभिरामं मधुकरं कुरु केलि सार्धमम्भोजिनीभिः । अनुपममकरन्दा-
 मोददत्तप्रमोदा त्यजति बत न निद्रां मालती यावदेषा ॥ ५३ ॥ भ्रमर मरणभीतिं मुञ्च चाप्येय-
 पुष्पे विहर हर तदीयं सौरभं सौहृदेन । मधुकरं सुकरं चेद्वस्तु हस्तेन लब्धं भवतु तदुपमोगेऽनिष्टमिष्ट फलं
 वा ॥ ५४ ॥ गन्धैराढ्या जगति विदिता केतकी स्वर्णवर्णा पद्मभ्रान्त्या क्षुधितमधुपः पुष्पमध्ये पपात ।
 अन्धीभूतस्तदनु रजसा कण्टकैश्छिन्नपक्षः स्थातुं गन्तुं क्षणमपि सखे नैव शक्तो हिरेफः ॥ ५५ ॥ दृष्ट्वा
 स्फीतोऽमवदलिरसौ लेख्येष्वप्य विशालं चित्र चित्र किमिति किमिति व्याहरन्निष्पपात । नास्मिन्गन्धो
 न च मधुकणा नास्ति तत्सौकुमार्यं घूर्णन्मूर्ध्ना बत नतशिरा व्रीडया निर्जगाम ॥ ५६ ॥ सदम्भो-
 जाम्भोजे परिषर्जति सभोगरहितो गतोऽमन्दे कुन्दे बहति मकरन्दं नहि मनः । ततो मन्येऽरण्ये
 कचिदधिकपुण्येऽपि ललितां लवङ्गीमासङ्गीं भजति नवभङ्गीपरिवृढः ॥ ५७ ॥ निरानन्दः कौन्दे मधुनि
 विधुरो बालवकुले न साले सालम्बो लवमपि लवङ्गे न रमते । प्रियङ्गौ नासङ्गं रचयति न चूतेऽपि
 रमते स्मरलङ्कमीलीलाकमलमधुपान मधुकरः ॥ ५८ ॥ त्रियोवासाम्भोजे त्रिदिवसरिदम्भोजकुहरे
 हरेर्नाभीपद्मे मधु मधुको यः किल पपौ । स दैवादुन्मीलत्तपनकरतापव्यतिकरव्यथाकम्पः संप्रत्यतर-
 मरुभूमौ विचरति ॥ ५९ ॥ लतास्तास्तास्तादृग्मधुरसवतीः पङ्कजवनीः समालिङ्गन्नुन्मन्त्रयमगमय-
 दूरिसमयम् । इदानीं चैन्त्रीचं विचरति रुचरेष लकुचे कुचेष्टेयं धातुर्भवति नहि वाच्यो मधुकरः
 ॥ ६० ॥ मधूके माञ्चीकं पिबसि शतपत्रेऽभिरमसे मधूलीमिश्रान्तर्मधुप सहकारेऽपि रमसे ।
 वसन्ते वासन्तीमधु मधुरमश्नासि बहुशो दुरावेशोऽयं ते तदपि कुटजे यद्विचरसि ॥ ६१ ॥ अम-
 न्स्वैर आतर्भ्रमर नवयूथेषु बहुशो मधूलीमन्विष्यन्कुमुदवनवीथीषु विचरे । वसन्तप्रारम्भकुरितमधुसमार-
 सुमर्गो न ते विस्मर्तव्यः कचैन सहकारव्यतिकरः ॥ ६२ ॥ अये मधुप मा कृथा बत वृथा मनो-
 दीनतां तुषारसमये लताशतनिषेवणव्याकुलः । इयं पुरत एव ते सरसपुष्पमासोदये रसालनवमञ्जरी

मधुहारी जरीजुम्भते ॥ ६३ ॥ नो मल्लीमयमीहते न भजते मत्तेमकुम्भस्थलीं वासेन्तीं सहते न
चन्दनवनीमालम्भते न क्वचित् । जातीमेव हृदीश्वरीमिव महानन्दैककन्दाङ्गुरा ध्यायन्निर्वृतिमेति षट्पद-
युवा योमीव वीतभ्रमः ॥ ६४ ॥ किं कापि प्रलयानलैर्विदपिनो निर्दह्य मस्मीकृताः किंस्विदेवगजेन
पङ्कजवनं निष्कन्दमुन्मूलितम् । किंवा हन्त कृतान्तकेसरिभयाच्यक्तो मदः कुञ्जरैर्येनास्मिन्विरसे करीर-
कुसुमे हा भृङ्ग विश्राम्यसि ॥ ६५ ॥ यस्याः सङ्गमवाञ्छया न गणिता वाप्यो विनिद्रोत्पला यामा-
लिङ्ग्य समुत्सुकेन मनसा यातः परा निर्वृतिम् । भग्ना तामवलोक्य चन्दनलतां भृङ्गेण यज्जीव्यते
धैर्यं नाम तदस्तु तस्य न पुनः स्नेहानुरूपं कृतम् ॥ ६६ ॥ दग्धा सा बकुलावली
कषलितास्ते ते रसालद्रुमाः प्लुष्टास्तेऽपि विनिद्रपुष्पपटलीपीतातपाः पादपाः । आतर्भृङ्ग दग्धा-
ग्निना वनमिदं वल्मीकोशेषं कृतं किं त्व सप्रति काननान्तरपरिस्पन्दाय मन्दायसे ॥ ६७ ॥
दूराद्गुञ्जति चम्पकं न च मजत्यम्भोजराजीरजो नो जिघ्रत्यपि पाटलापरिमल धत्ते न चूते
रतिम् । मन्दारे यदनादरो विचैकिलोपान्ते न सतृप्यते तन्मन्ये कचिदङ्ग भृङ्गतृणेनास्वादिता
मालती ॥ ६८ ॥ येनामोदिनि केसरस्य मुकुले पीत मधु स्वेच्छया नीता येन निशा शशाङ्कधवल
पद्मोदरे शारदी । आन्त येन मदप्रवाहमलिने गण्डस्थले दन्तिना सोऽयं मृगयुवा करीरविटपे बभ्राति
तुष्टिं कृतः ॥ ६९ ॥ आतर्भाग्य लवङ्गवह्निषु पिव स्वैरं नवाम्भोरुहं माध्वीमाधविकामधूनि मधुरा-
प्याकण्ठमास्वादय । कस्मादापतितोऽसि केतकमिदं यस्मिन्नुदीर्णं रजो दृष्टिं लुम्पति सूचयः प्रवि-
चिताः कृन्तन्ति मर्मोप्यपि ॥ ७० ॥ आस्वाद्यात्र मधूनि षट्पद मदं मा गाः कषायाङ्गुरैर्मर्कन्दस्य
पिकान्प्रतारितवतो मूर्धानमध्यासितः । प्रत्यासन्नतमे पिकेऽपि भवते येनार्पिता तादृशी माध्वी तस्य
विवेकविच्युतिरियं साद्रुप्यमेतन्न ते ॥ ७१ ॥ नीत जन्म नवीननीरजवने पीत मधु स्वेच्छया नालत्याः
कुसुमेषु येन सतत केली कृता हेलया । तेनेय मधुगन्धलुब्धमनसा गुञ्जालता सेव्यते हा धिगदैवकृतं स
एव मधुपः का का दशां नागतः ॥ ७२ ॥ प्रारम्भे कुसुमैकरस्य परितो यस्योहसन्मञ्जरीपुञ्जे मञ्जुल -
गुञ्जितानि रचयस्तानातनोस्सवान् ॥ तस्मिन्वय रसालशाखिनि दशां दैवात्कृशमञ्जति त्वं चेन्मुञ्चसि
चञ्चरीक विनय नीचस्वदन्योऽस्ति कः ७३ ॥ सोऽपूर्वो रसैनाविपर्ययविधिविस्तर्कणयोश्चापल दृष्टिः सा मर्द-
विस्मृतस्वैरपरिदिर्बिक भूयसोक्तेन वा।सर्वं विस्मृतवानसि अमर हे यैर्द्वारणोऽद्याप्यसावैतः शून्यकरो निवेद्यत
इति आतः क एष ग्रहः ॥ ७४ ॥ केतक्यः कटुकण्टकाः कुमुदिनी दोषोदयान्मोदते जायन्ते विकलाः
कलावति पुनः पङ्केरुहा पङ्कयः । अन्यानि प्रसवानि षट्पदपदन्यासैरवाञ्छि क्वचिद्भृङ्गो आम्पति कल्प-
वृक्ष विपदामन्तर्मवन्त विना ॥ ७५ ॥ यद्यप्याम्रतरोरमुष्य वनिताकर्णावतसोचितामाजिघ्रन्वमञ्जरीं मधुप हे
जातोऽसि पूर्णोत्सवः । विस्मर्तुं भवतस्तथाऽप्यनुचितं तद्वन्धमिन्द्रीश्वर यस्यास्वाद्य मधूनि चानतशिरो मञ्जु
त्वयोद्भूतम् ॥ ७६ ॥ मर्कन्दे मधुपानमम्बु बकुले श्रीढा कदम्बद्रुमे दोलाखेलनकौतुक कुवलये कः
को न वा विभ्रमः । येनाकारि मधुव्रतेन सहसा सोऽयं मधूके मधौ माध्वीक परिपीय पीवरतनुर्जीवत्यहो

१ माधवीम् । २ कृतान्तो यमः सोऽसौ केसरी सिंहस्तस्य भयात् । ३ दग्धाः । ४ परिस्पन्दः
सञ्चारः । ५ विचकिलः कुसुमविशेषः । ६ बकुलकुसुमस्य । ७ मधुरसाया वासन्त्या रसान् ।
८ छिन्दन्ति । ९ आम्रस्य । १० वसन्तस्य । ११ जिह्वापरिवर्तनम्, असम्बद्धवर्चनं च । १२ पक्षा-
न्तरे दर्पोऽपि मदपदवाच्यः । १३ प्रियाप्रियेति, योग्यायोग्येति च । १४ हस्ती अवज्ञाता च ।
१५ सच्छिद्रशुण्डः, रिक्तहस्तश्च । १६ नीलाम्बुजम् । १७ मधुरम् । १८ आम्ने । १९ वसन्ते ।

जीवनम् ॥ ७७ ॥ पीतं पङ्कजकानने मधु मया नीपेऽपनीतं वयो बन्धूके वरबन्धुता विरचिता रक्तं रसालद्रुमे ।
किं चाकारि कुमुद्वतीपरिकरे क्रीडाकलाकौशलं कस्तद्वेत्तु विधीयतेऽद्य वदरीवृन्दस्य यन्द्वन्दनम् ॥ ७८ ॥

कोकिलान्योक्तिनिर्दर्शनम् ।

समुद्गिरसि किं वाचः पुंस्कोकिल सुकोमलाः । श्वभ्रेऽस्मिञ्जडपाषाणगुरनिर्घोषमैरवे ॥ १ ॥ तवैत-
द्वाचि माधुर्यं जाने कोकिल कृत्रिमम् । प्रयोपितो यैस्तानेव जातपक्षो जहासि यत् ॥ २ ॥ रसालशेखरा-
सीनाः शतं सन्तु पतत्रिणः । तन्मञ्जरीरसामोद विदुरेते कृद्गमुखाः ॥ ३ ॥ मद्रं मद्रं कृतं मौनं
कोकिलैर्जलदागमे । वक्तारो दुर्दुरा यत्र तत्र मौनं हि शोभते ॥ ४ ॥ शृगालशशाङ्गदूषितं दण्डका-
वनम् । पञ्चमं गायताऽनेन कोकिलेन प्रतिष्ठितम् ॥ ५ ॥ काकः कृष्णः पिकः कृष्णः को मेदः
पिककाकयोः । वसन्तसमये प्राप्ते काकः काकः पिकः पिकः ॥ ६ ॥ तावन्मौनेन नीयन्ते कोकिल-
श्चैव वासराः । यावत्सर्वजनानन्ददायिनी वाक्प्रवर्तते ॥ ७ ॥ कोकिलोऽहं मवान्काकः समानः कालिमःऽऽ-
वयोः । अन्तरं कथयिष्यन्ति काकलीकोविदाः पुनः ॥ ८ ॥ सहकारे चिरं स्थित्वा सलीलं बालकोकिल ।
तं हित्वाऽद्यान्पक्षेषु विचरन् विलज्जेते ॥ ९ ॥ कलकण्ठं यथा शोभा सहेकारे मवद्गिरः । खदिरं वा
पलाशे वा किं तथा स्याद्विचारय ॥ १० ॥ कोकिल कलमालापैरलमलमालोक्ते रसालं किम् ।
शरनिकरमरितेशरधिः शबरः सरतीर्हं परिसरे सधनुः ॥ ११ ॥ तर्कि स्मरसि न भुक्तं यत्पिक रे
काकमन्दिरे पूर्वम् । सहकारकृष्णमकाले हटेन कुरपेऽधुना रावम् ॥ १२ ॥ तावत्कोकिल विरसान्याप्य
दिवसान्वनान्तरे निवसन् । यावन्पिपलदलमालः कोऽपि रसालः समुल्लसति ॥ १३ ॥ एकस्त्वं
गहनेऽस्मिन्कोकिल न कलं कदाचिदपि कुर्याः साजात्यशङ्कयाऽमी न त्वां निग्नन्ति निर्दयाः काकाः
॥ १४ ॥ अथ कोकिल कुरु मौनं जलधरसमयेऽपि पिच्छिला भूमिः । विकसति कुटजकदम्बे वक्तारे
मेके कुतस्तवावसरः ॥ १५ ॥ मलिनार्त्तना विरागः प्रकटीकृत एव कोकिलखलेन । जीवनदौनामुन्नति-
समये वाच्यमीभवता ॥ १६ ॥ योगे विशेष्टैर्येन ज्ञातो जाते स्वपक्षपुष्टवे । रे कोकिल तं सहसा
बिहाय मुदितोऽसि न त्रपितः ॥ १७ ॥ रे रे कोकिलशावक यावत्पक्षप्रपोषणं न स्यात् । तावत्
कथमपि मूक्ते निवस च न निर्दश्यात्मानम् ॥ १८ ॥ वञ्चनकृत्यं कोकिल निसर्गसिद्धं मलीमसस्य तव ।
परिपोष्य येन गमितो दशभिर्मां तं त्यजन्मुदितैः ॥ १९ ॥ मलिनैर्घातावसरे तदीयतैवोचितता
प्रकाशयितुम् । कथमन्यथाऽभविष्यत्कर्तुं समाजे पिकाम्युदयः ॥ २० ॥ कोकिल कुटिलैः साक जन्मन
एकत्र सङ्गतिस्तव या । पिक तत्कृतमालिन्धं नशिता न स्वादुवाचैव ॥ २१ ॥ रे रे कोकिल मा भज
मौनं किञ्चिदुदञ्चय पञ्चमरागम् । नो चेत्त्वामिह को जानीते काककदम्बकपिहिते चूते ॥ २२ ॥ अस्यां
सखे बधिरलोकनिवासभूमौ किं कूजितेन खलु कोकिल कोमलेन । एते हि देवहतकार्त्तदमित्रवर्णं त्वां
काकमेव कलैर्यन्ति कलानभिज्ञाः ॥ २३ ॥ रे बालकोकिल क्रीरमस्त्यलीडु किं दुर्विषमधुरध्वनिमा-
तनोपि । अन्यः स कोऽपि सहेकारतत्पदेशो राजन्ति यत्र तव विभ्रममावितानि ॥ २४ ॥ किं

१ वर्षासु । २ मण्डूकाः । ३ हेमधुरवक्तः । कोकिलेति भावः । ४ “सहकारोऽतिशौरभः”
इत्यमरोक्त्याऽतिसुगन्धित भावे । ५ अत्र तारकादिस्वादितन्त्रं ननु क्तः । ६ सन्निधौ ।
७ विगमय । ८ श्यामवर्णेन, कुष्ठान्तःकरणेन च । ९ मेघानां, प्राणदायिनां च । १० उपाय-
११ स्वरूपं कोकिलपुत्रत्वमिति भावः । १२ काकेन । १३ तरुणावस्था रूपम् । १४ न तु
लज्जितः । १५ मलिन । (काक) सम्बन्धितम् । १६ काक- । १७ समूह- । १८ काकसमानम् ।
१९ गणयन्ति । २० भविष्युरभितान्त्र- ।

कोमलैः कलरवैः पिक तिष्ठ दृष्णीमेते तु पामरनराः स्वरमाकलय्य । को वा रटत्ययमये निकटे कटूनि
रे वध्यतामिति वदन्ति गृहीतदण्डाः ॥ २५ ॥ तावच्चकोरचरणाद्युधचक्रवाकपारावतादिविहगाः कल-
मालपन्तु । यावद्वसन्तरजनीवटिकाऽवसानमासाद्य कोकिलयुवा न कुहूकरोति ॥ २६ ॥ येनोषितं
रुचिरपल्लवमञ्जरीषु श्रीखण्डमण्डलरसालवने सदैव । दैवात्स कोकिलयुवा निपपात निम्बे तत्रापि रष्टबलि-
पुष्टकुलैर्विवादः ॥ २७ ॥ हे कोकिलाखिललतासु फलानि सन्ति सत्यस्य तानि ननु चूतलतां
सपुष्पाम् । किं काङ्क्षसीह रमणं फलभोक्तुकाभो न ज्ञायसे नृपतिसेवकमीषणीयाम् ॥ २८ ॥ परमर्त्त-
शिशो मौन तावद्विधेहि नमस्तलोलगतनविषये पक्षौ स्यातां न यावदिमौ क्षमौ । ध्रुवमपरंथा ब्रह्मव्योऽसि
स्वजातिविलक्षणध्वनितकुपितध्वाङ्क्षत्रोटीपुटाहतजिर्जरः ॥ २९ ॥ अहंयुववर्णिनीजनमदायतोदव्रत-
स्फुरच्चतुरपञ्चमस्वरजितान्यपक्षिजः । रसालतरुणा कृतामसमतुल्यतामात्मनो विहन्तुमिह कोकिलः
फलिनमन्यमुद्रीक्षते ॥ ३० ॥ कचिज्जिह्वीनादः कचिदतुलकाकोरलकलहः कचिच्छङ्कारावः
कचिदपि कपीनां कलकलः । कचिद्धोरः फेरैध्वनिरयमहो दैवघटनात्कथंकारं तौरं रसंति
चकितः कोकिलयुवा ॥ ३१ ॥ मूकीभूय तमेव कोकिल मधु बन्धु प्रतीक्षस्व हे हेलो-
लासितमल्लिकापरिमलामोदानुकूलानिलम् । यत्रैतास्तव सूक्तयः सफलतामायान्यमी दल्लसत्पाण्ड-
त्तसखतो निदाघदिवसाः सतापसदायिनः ॥ ३२ ॥ येनानन्दमये वसन्तसमये सौर-यहेलामिलद्वृङ्गाली-
मुखरे रसालशिखरे नीताः पुरा वासराः । आः कालस्य वशेन कोकिलयुवा सोऽप्यथ सर्वा
दिशः खेलेद्वायसच्चञ्चुघातविदलन्मूर्धा मुहूर्धवाति ॥ ३३ ॥ दैत्यूहाः सरसं रसन्तु सुमगं गायन्तु
केकौभूतः कौदम्बाः कलमालपन्तु मधुरं कूजन्तु कोर्यैष्टयः । दैवाद्यावदसौ रसालविटपिच्छायामनासादय-
निर्विण्णः कुटनेषु कोकिलयुवा संजातमौनव्रतः ॥ ३४ ॥ आतः कोकिल कूजितेन किमल नायाप्य-
नर्थो गुणस्तूष्णीं तिष्ठ विशीर्षणपटलच्छन्नः क्वचित्कोटरे । प्रोक्षामद्भुमसंकटे कटुरटकाकावलीसंकुलः
कालोऽयं शिशिरस्य सप्तति सखे नाय वसन्तोत्सवः ॥ ३५ ॥ अम्भोजप्रकरोऽथ केतककुलं कुन्दोत्करः
कैरवघातो मल्लिगणैः चम्पकचयो जातीसमूहोऽथवा । नो चेदादरमातनोति पिक ते खेदं वृथा मा
कृथा यस्मात्कापि कदाऽपि कोऽपि भविता यस्वदुणाञ्जास्यति ॥ ३६ ॥ आसाद्याप्रवनीमिमा प्रति
नवामास्वाद्य तन्मञ्जरीं मैव पश्चिममध्व नन्दनवनचान्त्या तया कोकिल । एषा वायसमण्डली घनशिरः-
शूलाहतिव्याकुला कुम्भानैर्वधिराकीरिष्यति वृथा ओत्राणि सत्पत्रिणाम् ॥ ३७ ॥

चातकान्योक्तिनिदर्शनम् ।

एक एव खगो मानी चिरं जीवतु चातकः । त्रियते वा पिपासायां याचते वा पुरन्दरम् ॥ १ ॥
पिपासाक्षार्मकेण्ठेन याचित चाम्बु पक्षिणा । नवमेघोञ्जिता चास्य धारा निपतिता मुखे ॥ २ ॥
शक्यते येन केनापि जीवनेनैव जीवितुम् । किंतु कौलंभ्रतोद्गङ्गसङ्गः परदुःसहः ॥ ३ ॥ अवश्यकारणैः
प्राणान्धारयत्येव चातकः । प्रार्थनामङ्गमीतोऽपि शक्नादपि न याचते ॥ ४ ॥ चातक धूमसमूह दृष्ट्वा मा
धाव वारिषखुद्वया । इह हि भविष्यति भवतो नयनयुगादेव वारिणां पूरः ॥ ५ ॥ यद्यपि चातकपक्षी
क्षपयति जलधरमकालवेलायाम् । तदपि न कुप्यति जलदो गतिरिह नान्या यतस्तस्य ॥ ६ ॥

१ कुक्कुट- । २ चन्दन- । ३ काक- । ४ कोकिल- । ५ अन्यथा । ६ काक- ।
७ अहङ्कारि- । ८ द्रोणकाक- । ९ शृगाल- । १० अत्युच्चैः । ११ कूजति । १२ वसन्तम् ।
१३ जलकाकाः । १४ मयूराः । १५ हंसाः । १६ टिट्ठिभाः । १७ मल्लिका- । १८ पञ्चमस्वरम् ।
१९ शृङ्गेति नष्टस्वरेति वा । २० परम्पराप्राप्त- ।

दीनोन्नतचलपक्षतया बह्वपि लब्धमवस्तु । चातक सत्संभावनया किमपि यदस्ति तदस्तु ॥ ७ ॥ विधौ-
पजीव्ये न पिबत्यपोऽयं पद्माकरे यद्यपि चातकश्चेत् । स्वार्थक्षतिस्तस्य तृणाऽऽतुरस्य लघुत्वमेवास्ति न
किञ्चिदस्य ॥ ८ ॥ ऊर्ध्वीकृतग्रीवमहो मुंषैव किं याचसे चातकपोत मेघम् । अत्यूर्जितं गर्जितमा-
त्रमस्मिन्नम्भोधरे बिन्दुलवस्तु दूरे ॥ ९ ॥ चातक जलधिप्रमुखानपि विगणय्य किम्पचत्वेन । प्रार्थन-
मिन्द्रादथवा मरणं शरणं समाश्रयसे ॥ १० ॥ मेघं मेऽघं भावय यत्तत एव जीवनं मतं सहजम् । गमय
कथञ्चित्समयं तृणाऽऽकुलोऽन्ते मृतो भावी ॥ ११ ॥ भूरि ददस्यपि जलदे याचनवृत्तिस्तबोर्जिता-
ऽद्यापि । लब्धिर्मवति न ते वा दैवस्यैव प्रभावोऽयम् ॥ १२ ॥ वृथा कथं वृथसि चातक त्वं न नील-
मेघोऽथ गजो मदाऽन्धः । स त्वादशेभ्यो न ददाति नूनं मौतङ्गदानं मधुपेभ्य एव ॥ १३ ॥ आत्मान-
मम्भोनिधिरेतु शोषं ब्रह्माण्डमासिञ्चतु वा तरङ्गैः । नास्ति क्षतिर्नोपचितिः कदाऽपि पयोददृत्तेः खलु
चातकस्य ॥ १४ ॥ रक्ताब्जपुञ्जरजसाऽरुणितान्विमुच्य स्वच्छान्मुधासमरसानपि वारिराशीन् । य-
च्चातकः पिबति वारिधरोदबिन्दून्मन्ये तदानतिमयाच्छिरसोऽभिमानी ॥ १५ ॥ अन्येऽपि सन्ति
वत तामरैसावत्तंसा हंसावलीवलयिनो जलसन्निवेशाः । कोऽप्याग्रहो गुरुरयं वत चातकस्य पौरन्दरीं
यदमिवाञ्छति वारिधाराम् ॥ १६ ॥ धिग्वारिदं परिहृतान्यजलाशयस्य यच्चातकस्य कुरुते न
तृणप्रशान्तिम् । धिक्चातकं तमपि योऽर्थितयाऽस्तर्लज्जस्तं तादृशं च यदुपैति पिपासितोऽपि ॥ १७ ॥
बीजैरङ्कुरितं लताभिरुदितं वल्लीमिरुजृम्भित कन्दैः कन्दलित जनैः प्रमुदितं धाराधरे वर्षति ।
आतश्चातक पातकं किमपि ते सम्यङ् जानीमहे येनास्मिन् पतन्ति चञ्चुपुटके द्वित्राः पयोविन्दवः
॥ १८ ॥ अन्ये ते जलदायिनो जलधरास्तृष्णां विनिघ्नन्ति ये आतश्चातक किं वृथा विरुदितैः
खिन्नोऽसि विश्रम्यताम् । मेघः शारद एष काशघवलः पानीयरिक्तोदरो गर्जत्येव हि केवल भ्रशतरं नो
बिन्दुमप्युञ्जति ॥ १९ ॥ यः कृष्णं कुरुते मुखं जनयति आसं तडिद्विस्तु यो यश्च प्रार्थयते परं
दलयति श्रोत्रं निजैर्गर्जितैः । सत्यं चातक तं तथाविधमपि आतस्त्वया याचता जीर्मृतं कृतमेव
तुल्यवनयोरर्थित्वार्थित्येकत्वयोः ॥ २० ॥ रे रे चातक सावधानमनसा मित्रं क्षणं श्रूयतामम्भोदा बहवो
वसन्ति गगने सर्वेऽपि नैतादृशाः । केचिद्वृष्टिमिरार्द्रयन्ति धरणीं गर्जन्ति केचिद्वृथा यं यं पश्यसि
तस्य तस्य पुरतो मा ब्रूहि दीन वचः ॥ २१ ॥ वापी स्वल्पजलाशयो विषमयो नीचावगहो ह्रदः
क्षुद्राक्षुद्रतरो महाजलनिधिर्मण्डूषमेकं मुनेः । गङ्गाद्याः सरितः पयोनिधिगताः संत्यज्य तस्मादिमान्सं-
मानी खलु चातको जलमुचामुच्चैः पयो वाञ्छति ॥ २२ ॥ अन्ये ते विहगाः प्रयोद परितो धावन्ति
तृष्णातुरा वापीकूपतडागसागरजले मज्जन्ति दत्तादराः । मामद्यापि न वेत्ति चातकशिशुं यच्छुष्ककण्ठो-
ऽपि सन्नान्यं वाञ्छति नोपसर्पति न च प्रस्तौति न ध्यायति ॥ २३ ॥ लत्कूजन्तु वटे वटे वत वकाः
काका वराका अपि आङ्कुर्वन्तु सदा तिनादपटवस्ते पिप्पले पिप्पले । सोऽन्यः कोऽपि रसालपल्लव-
लवग्रासोऽस्त्वत्पादघट्टाङ्गीडकोकिलकण्ठकूजनकलालीलाधिलासक्रमः ॥ २४ ॥

१ वृथैव । २ गजमदः, ब्राह्मणलदानं च । ३ भ्रमरेभ्यः, मधुवानकर्तृभ्य र्वति च ।
४ तामरखानि कमलान्येव भवत्तंसाः कर्णाभरणस्थानीयानि येषां ते । ५ मेघसम्बन्धिन्यम् ।
६ निर्लज्जः । ७ विलापैः । ८ मेघम् । ९ दीनाः ।

मयूरान्योक्तिनिदर्शनम् ।

अहमस्मि नीलकण्ठस्तव खलु तुष्यामि शब्दमात्रेण । नाहं जलधर भवतश्चातक इव जीवनं याचे
॥ १ ॥ त्वमस्मि कलापिन्धन्यो यत्तव नाद निशम्य देवः शक्रोऽपि । झटिति ससम्भ्रममेत्य प्रमोदयति
जीवेन वितरन् ॥ २ ॥ पक्षश्रीस्तव बर्हिन्विषधरहन्तुर्न कस्य सा प्रमुदे । श्रीपतिरपि मूर्त्ता विविधाः
केलीर्व्यधानिवहन् ॥ ३ ॥ जलदे गर्जति मौलौ मयूर नृत्यसि किमर्थमुन्मत्तः । करकान्यदि पात-
यिता सोऽय वद का दशा तर्हि ॥ ४ ॥ केकां श्रुत्वा नृत्यं दृष्ट्वा भवतो मयूर सम्मुदितः । जीवनमपि
तद्वितरति साक्षादेवेश्वरः सहसा ॥ ५ ॥ अनुवादयिता वाद्य नृत्यसि यत्त्वयि सुरेश्वरः साक्षात् । पक्षश्च
तेऽजवन्धस्तदसि कलापिन्पर धन्यः ॥ ६ ॥ यत्नादपि कः पश्यति शिखिनामाहारनिर्गमस्थानम् । यदि
जलदनिन्दमुदितास्त एव मूढा न नृत्येयुः ॥ ७ ॥ वेगज्वलद्विदपिपुञ्जमहारयोऽयं गर्जिर्न तीव्रतरहेति-
रिय न शम्पा । दावाग्निधूमनिवहोऽयमये न मेघः किं नृत्यसि द्रुतमितो ब्रज तत्कलापिन् ॥ ८ ॥
अस्मान्विचित्रवपुस्तव पृष्ठलग्नान्कस्माद्विमुञ्चति भवान्यदि वा विमुञ्च । २ नीलकण्ठ गुरुहानिरिय तवैव
मौलौ पुनः क्षितिर्धृतो भविता स्थितिर्नः ॥ ९ ॥ अये नीलग्रीव क तु खलु सखे तेऽय मुनयः पर तोषं येषां
तव रवविलासो वितनुते । अमी दूरात्कूराः कणितमिदमाकर्ष्य सहसा त्वरन्ते हन्तु त्वामहह शबराः
पुङ्खितशराः ॥ १० ॥ समन्तादाक्रान्ता दवदहनसङ्घैः शिखैरिणः किरातैराकीर्णाः करकलितकाण्डैर्वन-
भुवः । बिडालैरालीढाः सपदि सरसीना परिसराः शिखैण्डी पाण्डित्यं निजमहह कुत्र प्रकटयेत् ॥ ११ ॥
एतस्मिन्मलयाचले बहुविधैः किं तैरकिञ्चित्करैः कालोद्धकपोतकोकिलकुलैरेकोऽपि पार्श्वस्थितः । केकी
कूजति चेत्तदा विघटितव्यालावलीबन्धनः सेव्यः स्यादिह सर्वलोकमनसामानन्दनश्चन्दनः ॥ १२ ॥
हारीतौः सरसं रसन्तु मयुर कूजन्तु पुस्कोकिलाः सानन्दं गिरमुद्विरन्तु च शुकाः किं तैः शिरस्थैरपि ।
एकेनापि तलस्थितेन नदता श्रीखण्ड निस्तर्जनाद्व्यालानां च शिखण्डिना न तु महत्पाण्डित्यमुद्विष्टतम्
॥ १३ ॥ किं दूरेण पयोधरा उपरि किं नान्यै रटन्तः श्रुता निर्व्यापारतया च पक्षिषु गता किंवा
न पक्षा वृथा । रम्यं वा गगने न किं विहरण किं दम्पकाकावलीपर्यायप्रतिपत्तिलाघवभयाङ्गमौ स्थिता
वर्हिणः ॥ १४ ॥ केका कर्णामृत ते सकुसुमकवरीकान्तिहाराः कैलापाः कण्ठच्छाया पुरारेगलश्चि
रुविरा सौहृदं मेघसङ्घैः । विश्वेविद्विजिह्वस्फुरदुरपिशितैर्नित्यमाहारवृत्तिः कैः पुण्यैः प्राप्तमेतत्सकलमपि
सखे चित्रवृत्त मयूर ॥ १५ ॥

चक्रवाकान्योक्तिनिदर्शनम् ।

त्यज चक्रवाकि शोक वधान धैर्यं सहस्व समयममुम् । अयमेव वासरमणिर्हरिष्यते शापमूर्च्छां ते
॥ १ ॥ अस्तंगतोऽयमरविन्दवनैकबन्धुर्मास्वान् लङ्घयति क्षोऽपि विभ्रिप्रणीतम् । हे चक्र धैर्यमवलम्ब्य
विमुञ्च शोक धीरास्तरन्ति विपद न तु दीनचित्ताः ॥ २ ॥

कीरान्योक्तिनिदर्शनम् ।

अखिलेषु विहङ्गेषु हन्त स्वच्छन्दचारिषु । शुक्र पञ्जरवन्धस्ते मधुराणां गिरां फलम् ॥ १ ॥
किंशुके शुक्र मा तिष्ठ चिरं भाविफलेच्छया । ब्राह्मरङ्गमसङ्गेन के के नानेन वञ्चिताः ॥ २ ॥ काकाः

१ जलम् । २ पतत्रशोभा, सहाय्यसम्पत्तिश्च । ३ ध्वनिविशेषम् । ४ विद्युत् । ५ राज्ञो
महत्त्वसूचकः पिच्छपुञ्जमयो चिह्नविशेषो भवतीति तयोक्तिः । ६ पर्वताः । ७ मयूरः । ८ विध-
दितं विच्छिन्नम् । ९ पक्षिविशेषाः । १० मयूरपिच्छाग्रभागविशेषाः ।

किं किं न कुर्वन्ति क्रोद्धारं यत्र तत्र वा । शुक एव परं वक्ति नृपहस्तोपलालितः ॥ ३ ॥ शुक तव पठनं व्यसनं न गुणः स गुणामासः । समजनि येनामरेण शरणं पञ्जरवासः ॥ ४ ॥ कीर नीरस-कीरपादपे किं स्थितोऽसि कथयामि धीरतः । मामकीनसहकारपादपा दुःसमीरलहरीभिराहताः ॥ ५ ॥ सुभाषितस्याध्ययनेऽनुषक्तं शुक वरौकाः प्रहसन्ति काकाः । तमेव संसर्त्तु गिरं किरन्तं दृष्ट्वा भवन्ति त्रपया नतास्याः ॥ ६ ॥ द्राक्षां प्रदेहि मधु वा वदने निधेहि देहे विधेहि किमु वा करलालनानि । जातिस्वभावचपलः पुनरेव कीरस्तत्रैव यास्याति कृशोदारि मुक्तबन्धः ॥ ७ ॥ हे कीर कैरवसुगीरिति संकलम्य मा माऽत्र सरससि सज्जनरञ्जनाय । बालोऽपि यत्र कलकण्ठसुकण्ठपीठः सखेडि कोमलकुङ्कुत-पूर्णकर्णः ॥ ८ ॥ इदमपटु कपाट जर्जरः पञ्जरोऽयं विरमति न गृहेऽस्मिन्क्रूरमार्जारयात्रा । शुक मुकुलितजिह्वः स्थीयता किं वचोभिस्तव वचनविनोदे नादरः पामराणाम् ॥ ९ ॥ अमृतवचनलीला-विभ्रमैरन्नपानं रचय चतुर कीर आन्तचित्तेषु तेषु । अकलितपरसेवातापपापः पिकोऽसौ भजतु विपिन-वाटीमेष पीयूषकण्ठः ॥ १० ॥ अमुष्मिन्नुद्याने विहगखल एष प्रतिकलं विलोलः कौलोलः कणति खलु यावत्कटुरतम् । सखे तावत्कीर ब्रूय हृदि वाचयमकलां न मौनेन न्यूनो भवति गुणभाजां गुणगणः ॥ ११ ॥ इय पल्लीमिल्लैरनुचितसमारम्भरसिकैः समन्तादाक्रान्ता विविषमबाणप्रणयिभिः । तरोरस्य स्कन्धे गमय समय कीर निर्धृतं न बाणी कल्याणी तदिह मुखमुद्वैव शर्षणम् ॥ १२ ॥ अमुष्मिन्चारामे तस्मिन्मिरामं विटपिनः स्फुटं नृत्यङ्गुलीविविधनवसगीतकलनात् । परानन्दैः पूर्णाः क इव तव वर्णावलिपदक्रमश्रोता वेत्ता द्विजवर शुक श्राम्यसि कुतः ॥ १३ ॥ अये कीरश्रेणीपरिवृष्टं वृथा वासरशत किमर्थं त्वं व्यर्थं क्षपयसि पलाशे रमसतः । यदा पुष्पारम्भे मुखमलिनिमा किशुकतरोस्तदैवेद ज्ञात फलपरिचयो दुर्लभतरः ॥ १४ ॥ अपारः पौष्पोधिः पुलिनपदवी योजनशत निगलम्बो मार्गो वियति किल शून्या दश दिशः । इतीवाय कीरः कतिपयपदान्येव गमने मुहुर्भ्राम्यन्भ्राम्यन्पतति गुणैर्वृक्षे पुनरपि ॥ १५ ॥ द्विर्जैकुलपते मेघौसिन्धो सुभाषितकोविदै त्वयि गृहमुग्रायते जातं बहुपङ्क्तं मम । यदिह नियत बाला वृद्धाः स्त्रियः परि-चारिकाः शुक भगवतो नाम प्रीता गृणन्ति सुहृर्मुहुः ॥ १६ ॥ वासः काञ्चनपञ्जरे नृपकराम्भोजैस्तनू-मार्जनं भक्ष्य स्वादुरसालदाडिमफल पेय सुधाऽऽम पयः । पाठः संसदि रामनाम सतत धीरस्य कीरस्य मे हा हा हन्त तथाऽपि जन्मविटपिक्रोड मनो धावति ॥ १७ ॥ सत्सांगत्यैववाप्य यः पुरवने नाना-रसास्वादवत्कीरः शास्त्रविचारचारुवचनैरानन्दकारी जने । दैवेनास्फुटवाक्प्रपञ्चपिहितश्रोत्रस्य तस्या-टवी प्राप्तस्यात्मसमाग्रहमकपिषु स्यान्मौनमेवोचितम् ॥ १८ ॥ भ्रातः कीर कठोरचञ्चुकषण-क्रोवायितैः कूजितैः कि माधुर्यनिषिक्तसूक्तिविशदः कण्ठावटुः शोष्यते । सेय दैववशादशा परिणता राज्यन्यापात्रस्य ते मिल्लैर्निर्द्धितमितिमुद्रितघटः प्राप्तो यतः पञ्जरः ॥ १९ ॥ माणिक्यव्रवलि-मौक्तिकतुलां विभ्रन्ति नो दाडिमीबीजान्येष निरीक्षते न रमते हैमेऽप्यहो पञ्जरे । तत्तादृग्वनवाससमैद-महामोदैकमेदर्विभी वृत्तिर्मे गलितानया हतगिरेत्येवं शुकः शोचति ॥ २० ॥ याते यातमवःस्थिते स्थितमुपर्यालोकिते लोकिन्तं यद्युद्यानशुकोऽयमाकलयते शुद्धान्तहस्तस्थितः । तत्सर्वं मणिभित्तिमेख

१ दोषः । २ मरण यावत् । ३ दुष्टाः । ४ सभासु । ५ द्रोणकाकः । ६ मौनि-
७ अम्रकण्ड-यथा भवेन्नया । ८ रक्षोपायः । ९ परिचुटोऽधिपतिः । १० सागरः । ११ कूपकाख्ये
नौकाचालनसाधनभूते दण्डे । १२ पक्षि- । विप्र- । १३ बुद्धि- । १४ चतुर । १५ सज्जनसङ्गम् ।
१६ प्रसन्नता । १७ मेदस्विनी-पुष्टा- । १८ अन्तःपुरगतलङ्कानाजन- ।

मयता छायाशुकाङ्गीकृत तस्मिन्कर्णमुखां वितन्वति गिरं तूष्णीं किमु स्थीयते ॥ २१ ॥ स्वस्यव्यापृति-
मग्नमानसतया मत्तो निवृत्ते जने चञ्चूकोटिविघटिताररपुटो यास्याम्यहं पञ्चरात् । इत्य कीरधेर मनो-
रथमय पीयूषमास्वादयत्यन्तः संमविवेश वारणकराकारः । फणिग्रामणीः ॥ २२ ॥ दृष्ट्वा शाखाऽवकीर्ण
फलमरनमिर्तं भूमिमागावनद्धं त्यक्त्वा शालप्रकाण्डपनसमुपगतश्चिन्तयित्वेति कीरः । इत्वा चञ्चु प्रहर्षा-
द्विगलितपयसा सभृताशेषपक्षो भिन्नश्चोद्गीय गन्तुं गगनपरिचिता या गतिः साऽपि नष्टा ॥ २३ ॥

करटान्योक्तिनिदर्शनम् ।

वय काका वय काका जल्पन्तीति प्रेने द्विकैः । तिभिरारिस्तमो हन्यादिति शंकितमानसाः ॥ १ ॥
तुल्यवर्णच्छदः कृष्णः कोकिलैः सह सगतः । केन विज्ञायते काकः स्वयं यदि न भाषते ॥ २ ॥ अहो
मोहो वराकस्य काकस्य यदसौ मुहुः । सरीसैति नरीनर्ति पुरतः शिखिहसयोः ॥ ३ ॥ आमरणादपि
विरुत कुर्वाणाः स्पर्धया सह मयूरैः । किं जानन्ति वराकाः काकाः केकारथं कर्तुम् ॥ ४ ॥ तत्काक
त्वयि युक्ताः कटुवाग्वैवर्ण्यधूर्तताशुचिताः । यदि विद्याक्रमिपुष्टे तत्र न दोषा हि तच्चित्रम् ॥ ५ ॥
दृष्टस्यापि घृतिर्मे नास्तीति मदस्तबोजितस्तावत् । यावत्पक्षाघात न गतो बलिमुक्पुनः कासि ॥ ६ ॥
ज्ञानिन इव तव सर्वं प्राज्ञाप्राज्ञत्वभेदनैर्गन्ध्यम् । करट तमप्यतिशेषे यत्र पुरीषादपि वपसे ॥ ७ ॥
सर्वत्र सर्वदैका दृष्टिस्ते काक नो विमिश्रते जातु । धन्यस्त्वमसि मतस्तन्पृषैव मलिनं वदन्ति त्वाम् ॥ ८ ॥
उत्तमपदार्थरसिकाः सुलभा लोके भवन्ति सर्वेऽपि । दूषितपदार्थरसिकस्त्वमिव मतस्त्व पुनः करट ॥ ९ ॥
विधिरेश विशेषगर्हणीयः कैरट त्व रट कस्तथापराधः । सहकारतरौ चकार यस्ते सह वास सरलेन
कोकिलेन ॥ १० ॥ काकस्य गात्र यदि काञ्चनस्य माणिक्यरत्न यदि चञ्चुदेशे । एकैकपक्षे प्रथित
मणीनां तथाऽपि काको न तु राजहंसः ॥ ११ ॥ त्रोटिपुटं करट इङ्गलयाथ तांत यावत्प्रतिव्रजति
नाकमय मर्लः । नो चेदमङ्गलकठोररवा विहङ्गाः सर्वे भुवीति निजसंसदि शंसिता नः ॥ १२ ॥
प्रत्यङ्गण प्रतिपक्ष प्रतिवारिर्तीर काकाश्चरन्ति चलचञ्चुपुटा रटन्तः । नो यान्ति तृप्तिमथ मण्डित-
पुण्डरीकखण्डे वसनहृद तृप्यति राजहंसः ॥ १३ ॥ कृष्णं वपुर्वह्नु चुम्बतु सत्फलानि रम्येषु संवसतु
चूतवनान्तरेषु । पुस्तकोलिलस्य चरितानि करोतु काम काकः पुनः कलविधौ न पिकः कदाऽपि ॥ १४ ॥
पथि निपतितां शून्ये दृष्ट्वा निरावरणामना दविभ्रतत्रटीं गर्वोन्नतः समुद्रतकन्धरः । निजसमुचिता-
स्तास्ताश्वेषा विकारशताकुला यदि न कुस्ते काणः काकः कदा नु करिष्यति ॥ १५ ॥ गात्र ते मलिनं
तथा श्रवणयोरुद्वेगकुत्त्रेद्धृतं भक्ष्य सर्वमपि रवमावचपल दुश्चेष्टित ते सदा । एतैर्वायससङ्गतोऽस्य
विनयैर्दोषैरमीमिः पर यत्सर्वत्र कुटुम्बवत्सलमतिस्तेनैव धन्यो भवान् ॥ १६ ॥ रुक्षस्यामधुरस्य
चातिमलिनच्छायस्य घृष्टस्य च क्षुद्रस्य क्षतकारिणोऽतिचपलस्याह्लादविच्छेदिनः । येय निम्बफलेषु
काक भवतस्तिक्तेषु नैसर्गिकी प्रीतिस्तत्सदृशं विधेर्विलसित निष्पन्नमेतच्चिरात् ॥ १७ ॥ कर्णोत्सुद-
मन्तरेण रेणित गहस्य काक स्वयं मार्केन्द मकरन्दशालिनमिह त्वां मन्महे कोकिलम् । धन्यानि
स्थलवैभवेन कतिचिद्रस्तूनि कस्तूरिकाः नेपालक्षितिपालफालपतिते पङ्के न शङ्केत कः ॥ १८ ॥
काक त्वं फलनम्रात्रविपिनं दैवात्समासादयन्किं कर्णीं वधिरीकरोपि परुषकेङ्कारकोलाहलैः । मौनं

१ प्रातःकाले । २ द्वौ कौ येषां नाम्नि तादृशा काका इत्यर्थः । ३ अतिशयेन पुनः पुनः
प्रयाति । ४ विधाता । ५ काक । ६ चञ्चुपुटम् । ७ स्वर्गम् । ८ हंसः । ९ छाया-कान्तिः ।
१० कर्णमर्मपीडकम् । ११ शब्दम् । १२ आन्तरिकम् ।

चेदधलम्बसे रतमप्रकान्तपुंस्कोकिलान्त्याऽपि त्वयि सञ्चरन्ति न कथं मुग्धाकटाक्षच्छटाः ॥ १९ ॥ नो चारु चरणौ न चापि चतुरा चञ्चूर्नं वाच्यं बभौ नो लीलाचतुरा गतिर्न च शुचिः पक्षग्रहोऽयं तव । क्रूरक्रे-
द्वृत्तिनिर्भरं गिरिमिदं स्थाने वृथैवोद्गिरन्मुखं ध्वाङ्क्षं न लज्जसेऽप्यसदृशं पाण्डित्यमुन्नाटयन् ॥ २० ॥ यस्या-
कर्णं बध्नः सुधाकवलितं वाच्यमानामपि व्यग्राणि व्यथयन्ति मन्मथकथाश्चेतांसि चैत्रोत्सवे । रे रे काक
वराक साकममुना पुंस्कोकिलेनाधुना स्पर्धामन्वसुपेयुषस्तव तु किं लज्जाऽपि नोजागरा ॥ २१ ॥ आलापं
कलकण्ठिका न कुस्ते कीरा न धीरध्वनिं व्याहारं कलयन्ति कोमलगिरः कूजन्ति नो बहिर्णः । नीरा-
डम्बरदुर्दिनाम्बरतले दूरे द्विरेफध्वनिः काकाः केवलमेव केङ्कतरवैः कुर्वन्ति कर्णध्वरम् ॥ २२ ॥
बन्धं लब्धवतः परस्य वदनं भिक्षाऽशया पश्यतः स्थाषासच्युतिवेदनां विदधतः कान्तां विना सीदतः ।
आम्यन्तः सह भार्यया प्रतिदिशं प्रत्यापगं प्रत्यगं कीरस्याध्ययनं हसन्ति विविधक्रीडालसा बायसाः
॥ २३ ॥ किं कैकीषः शिखण्डमण्डिततनुः किं कीरवत्पाठकः किंवा हंस इवाङ्गनागतगुरुः सौरीष
किं सुस्वरः । किंवा हन्त शकुन्तबालपिकवत्कर्णामृतं स्यन्दते काकः केन गुणेन काञ्चनमये व्यापा-
रितः पञ्जरे ॥ २४ ॥ अत्रस्थः सखि लक्ष्ययोजनगतस्यापि प्रियस्यागमं वेच्छासृगतिं च धिक्शुकादय
इमे सर्वे पठन्तः स्थिताः । मत्कान्तस्य वियोगतापदहनज्वालाबलीवारिदः काकस्तेन गुणेन काञ्चनमये
व्यापारितः पञ्जरे ॥ २५ ॥ अस्मिन्मोददृन्दध्वनिजनितरुषि प्रेक्षमाणेऽन्तारिक्षं मा काक व्याकुलो
भूस्तद्विशिखरशब्रज्वलेशानशान । धत्ते मत्तेमकुम्भव्यतिकरकेरजग्रामवज्राग्रजामद्रासव्यासक्तमुक्ताध-
वलितकवलो न स्पृहामत्र सिंहः ॥ २६ ॥

बकान्योक्तिनिदर्शनम् ।

एष बकः सहस्रैव विपन्नः शाठ्यमहो क नु तद्वतमस्य । साधु कृतान्तं न कश्चिदपि त्वां वञ्चयितुं
शुशठोऽपि स्वमर्थः ॥ १ ॥ यद्यपि जलोपजीवी मौनी वा लक्ष्यमात्रचेता वा । अपि बक तथाऽपि मेका
विभ्यति हन्त स्वदेवामी ॥ २ ॥ अवनौ शनैः शनैस्त्वं निदधासि पदद्वयं स्वस्य । लक्ष्यं पश्यसि
न वदसि मजसि जलं बक ततोऽसि सितः ॥ ३ ॥ मौनव्रतं विधत्से पादन्यासं शनैः शनैरवनौ ।
भ्ररसि तनौ विमलत्वं मो बक सुकृती त्वमेकाकी ॥ ४ ॥ यद्यपि तव बक वृत्तिर्विभाव्यते राजहंसवद्वि-
मला । हन्त मराकान्मेकान्मससीति न साम्प्रतं भूयः ॥ ५ ॥ न कौकिलानामिव मूर्खं गुञ्जितं न लब्ध-
लोभ्यानि गतानि हंसवत् । न बहिर्णानामिव चित्रपक्षता गुणस्तथाऽप्यस्ति बकस्य मौनिता ॥ ६ ॥
बकोटे^१ ब्रूमस्त्वां लघुनि सरसि कापि शफरैस्तव न्याय्या वृत्तिर्न पुनरवगाढु समुचितः । इतश्चेतश्चाभ्रं-
लिहलहरिहेलातरलितक्षितिर्ग्रासैकप्रहिलितिमिपोतः पतिरपाम् ॥ ७ ॥ नैर्मल्यं वपुस्तवास्ति वसतिः
पद्माकरे जायते मन्दं याहि मनोरमा वद गिरं मौनं च संपादय । धन्यस्त्वं बक राजहंसपदवीं
प्राप्तोऽसि किं तैर्गुणैर्नीरक्षीरविभागकर्मनिपुणा शक्तिः कथं लभ्यते ॥ ८ ॥ जैतिस्तस्य न
मानसे न शुचिर्मिर्वृत्तिर्मृणालाङ्कुरैर्न श्रैष्ठ्योद्वहनेन निर्मलयशः प्राप्ता न वाचः कला ।
जीवन्सत्त्वधेन ब्राह्मणवलो आम्यन्सगर्वं पुनर्मिथ्यैवोजतकंधरः शठबको हंसैः सह स्पर्धते ॥ ९ ॥
रे रे शिष्टबकोट नाकतटिनीतीरे तपस्विव्रतं व्यानेनानिमिशोपमोगमनसा युक्तं करोवीदृश्यम् । एव

१-वाणीम् । २-हेकाकः । ३-मौनिनाम् । ४-वसन्तोत्सवे । ५-कौकिला । ६-प्रतिनिदि ।
७-सारी पक्षिभेदः । ८-मांस- । ९-नख- । १०-सुन्दरम् । ११-लास्यं नृत्यम् । १२-बकोटेत्यपि
बकस्यैव नाम । १३-पर्वत- । १४-जन्म । १५-पृष्ठोपरि ब्रह्मणो धारणम् ।

यत्किल मानसस्य पदवीं काङ्क्षस्ययुक्त हि तन्नीरक्षीरविवेकनिर्मलधियो हंसस्य नान्यस्य सा ॥ १० ॥
न शृणां स्फुरणं न चञ्चुचलनं नो चूलिकाकम्पनं न ग्रीवाचलनं न नागपि न यत्पक्षद्वयोत्क्षेपणम् ।
नासाप्रेक्षणमेकपाददमनं कष्टैकनिष्ठं परं यावत्तिष्ठति ह्रीन्मीनवदनस्तावद्वक्तृतापसः ॥ ११ ॥

उलूकान्योक्तिनिदर्शनम् ।

अभवति कुबलेयमोदे नयनप्रसरो न मेऽधुना युक्तः । इति मीलितदृशि घूके तं कर्तुं प्रोद्यतश्चन्द्रः ॥ १ ॥
ज्योतिःप्रदानकुशलो मास्वानेवापरो न जातु तथा । इति घूकं बत त्वमिमं किं काकपराभव सहसे ॥ २ ॥
यद्यपि तरुणैः किरणैः सकलमिदं विश्वमुज्ज्वलं विदधे । तदपि न पश्यति घूकः पुराकृतं
मुज्यते कर्म ॥ ३ ॥

सारङ्गान्योक्तिनिदर्शनम् ।

अये वापीहंसा निजवसतिसकोचपिशुनं कुरुष्व मा चेतो विर्यति बहो वीक्ष्य विदगन् । अमी
सारङ्गास्ते सुवनमहनीयव्रतभृतो निरीहाणां येषां तृणमिव भवन्त्वम्बुनिधयः ॥ १ ॥

ज्योतिरिङ्गान्योक्तिनिदर्शनम् ।

जर्जरतृणाग्रमदहन्सर्षपकणमप्रकाशयन्नूनम् । कीटत्वमात्मतत्त्वात्खद्योतः ख्यापयन्नवति ॥ १ ॥
घनसन्तमसमर्लीमसं दशदिशि निशि यद्विराजसि तदन्यत् । कीटमणे दिनमधुना तारणिकरान्तरितसित-
किरणम् ॥ २ ॥ कापि गतः पतिरङ्गां जलदान्तरितः शशी सनक्षत्रः । शून्ये तमसि भवानपि
खद्योत खद्योततां नाम ॥ ३ ॥ रे ज्योतिरिङ्गण त्वं क्रीड यथेष्टं निदर्शयत्मानम् । दोषोल्लासावसरं
विना प्रमोदो मवादृशः क इव ॥ ४ ॥ इन्दुः प्रयास्यति विनश्यति तारकश्रीः स्थास्यन्ति लीढ-
तिमिरा न मणिप्रदीपाः । अन्धं समग्रमपि कीटमणे भविष्यस्युन्मेषमेष्यति भवानपि दूरमेतत् ॥ ५ ॥
अजिष्णवो नभसि मेघकृतान्तराले स्वल्पप्रमा अपि परैरनिरस्तमासः । खद्योतकाः प्रकटितोरुनरप्रमावा-
स्तावन्न सस्तुरगः समुदेति यावत् ॥ ६ ॥ अँट्टव्यापारं गतवति दिनानामधिपतौ यशः शेषीभूते
शशिनि रगतघान्नि ग्रहगणे । तथा ध्वान्तं जातं जगद्गुणते मेघसमये यथाऽग्नी गण्यन्ते तमसि पटवः
कीटमणयः ॥ ७ ॥

मृगेन्द्रान्योक्तिनिदर्शनम् ।

एकोऽहमसेहायोऽहं कृशोऽहमपरिच्छदः । स्वप्नेऽप्येवंविधा चिन्ता मृगेन्द्रस्य न जायते ॥ १ ॥
मृगेन्द्रं वा मृगारिं वा सुखं व्याहरतां जनः । तस्योभयमपि क्रीडा क्रीडादलितदन्तिनः ॥ २ ॥ मृगेन्द्रो
रक्ष्यते क्षेत्रं नरैस्तृणमयैरपि । सिंहाक्रान्तं पुनर्मूढं न हयैर्न च दन्तिभिः ॥ ३ ॥ मृगैर्नैव शशैर्लीन
वराहैश्चलितं स्थलात् । हयानां हेषितं श्रुत्वा सिंहैः पूर्ववर्द्धासितम् ॥ ४ ॥ खनन्नाखुविलं सिंहः
पापाणशकलाकुलम् । प्राप्नोति नखमङ्गं वा फलं वा मूषको भवेत् ॥ ५ ॥ जीर्णोऽपि क्रैमहीनोऽपि
कृशोऽपि यदि केसरी । तथाऽपि यूथैर्नाथस्य शङ्कातङ्काय कल्पते ॥ ६ ॥ नामिपेको न सत्कारः सिंहस्य

१ भ्रुकुटीनाम् । २ कुमुद- । पृथिवीमण्डल- । ३ दिनमणेः । ४ गगने । ५ प्रकाश-
शीलाः । ६ सूर्यः । ७ दर्शनव्यापारजन्यम् । ८ हतमकाशे । ९ परिवाररहितः । १० स्थितम्
११ क्रमः पराक्रमः । १२ गजराजस्य ।

क्रियते वने । विक्रमार्जितसत्त्वस्य स्वयमेव मृगेन्द्रता ॥ ७ ॥ वेतेण्डगण्डकण्डूतिपाण्डित्यपरिपन्थिना ।
हरिणौ हरिणौलीषु कथ्यतां कः पराक्रमः ॥ ८ ॥ उत्तुङ्गमत्तमातङ्गमस्तकन्यस्तलोचनः । आसन्नेऽपि
च सौरङ्गे न बाञ्छां कुस्ते हरिः ॥ ९ ॥ जातः स्तन्य न जग्राह कण्ठीरवकिशोरकः । चक्षुर्व्यापारया-
मास कुञ्जे कुञ्जरशालिनि ॥ १० ॥ वरमुज्जतलाङ्गलात्सटाधूननभीषणात् । सिंहात्पादप्रहारोऽपि न
शृगालाधिरोहणम् ॥ ११ ॥ शूरोऽसि कृतविद्योऽसि दर्शनीयोऽसि पुत्रक । कुले तस्मिन्प्रजातोऽसि
गजो यत्र निहन्त्यते ॥ १२ ॥ यस्मिंजीवति सिंहे वनमिदमासीद्दुरासदं द्विरदैः । घटयन्ते कटिसूत्रं
तस्य सटाभिः शबरशिशवः ॥ १३ ॥ एकाकिनि वनवासिन्यैराजलक्ष्मण्यनीतिशास्त्रे । संचोच्छ्रिते
मृगपतौ राजेति गिरः परिणमन्ति ॥ १४ ॥ अनिशं मतमैजानां वृद्धितमार्कष्यते यथा विपिने । मन्ये
तथा न जीवति गजेन्द्रपलकवलनः सिंहः ॥ १५ ॥ यद्यपि च दैवयोगासिंहः पतितोऽतिदुस्तरे कूपे-
तदपि च बाञ्छति सततं करिकुम्भविदारण मनसि ॥ १६ ॥ यद्यपि रटति सरोष मृगपतिपुरतोऽपि
मत्तगोमायुः । तदपि न कुप्यति सिंहोऽप्यसदृशपुरुषेषु कः कोपः ॥ १७ ॥ यद्यपि सिंह मृगेन्द्रस्त्व-
मसि प्रथितः स्वविक्रमादेव । तदपि गजेन्द्रपदं ते यावन्न कथं प्रतापः स्यात् ॥ १८ ॥ कामं शुनको
नृपतिप्रसादतः स्याद्गजेन्द्रमौलिस्थः । भवतेव तेन सह रे नार्दयितुं शक्यते जातु ॥ १९ ॥ त्वन्नासान्मृगयूथे
विलीयते क्वापि तन्न वैचित्र्यम् । यन्मदमत्ताः प्रथिताः करिणोऽपि कापि लीयन्ते ॥ २० ॥ जठर-
ज्वलनज्वलताऽप्यपगतशङ्कं समागताऽपि पुरः । करिणामरिणा हरिणा हरिणाली हन्यतानु कथम् ॥ २१ ॥
हेलाविदलितकारिकुलकण्ठीरव कीदृशः प्रकोपोऽयम् । लोले बालशृगाले केवलकोडाहलाघारे ॥ २२ ॥
गर्जितमार्कर्थं मनागङ्गे मातुर्निशार्धजातोऽपि । हरिशिशुरुत्पतितुं द्रौगङ्गान्याकुञ्च्य लीयते निमृत्तम्
॥ २३ ॥ वयोऽभिमानादपमानता चेद्विधीयते फेरैर्जरत्तरेण । हेलाहतानेककरीन्द्रयूतोर्हीन्द्र-
सूनोर्नेहि काऽपि हानिः ॥ २४ ॥ भिनत्ति मीमं करिराजकुम्भ विमर्ति वेगं पवनादतीव । करोति वासं
गिरिगह्वरेषु तथाऽपि सिंहः पशुरेव नान्यः ॥ २५ ॥ गम्यते यदि मृगेन्द्रमन्दिरे लभ्यते कारिकपोल-
मौक्तिकम् । जम्बुकालयगतेन लभ्यते वत्सपुच्छखुरचर्मखण्डनम् ॥ २६ ॥ येन भिन्नकारिकुम्भविस्खल-
न्मौक्तिकावलिमिरञ्जिता मही । अद्य तेन हरिणान्तिके कथं कथ्यतां नु हरिणा पराक्रमः ॥ २७ ॥
हरिरलसविलोचनः सहेलं बलैर्मवलोक्य पुनर्जगाम निद्राम् । अधिगतपतिविक्रमास्तमीतिर्न तु वनिताऽस्यै
विलोकयाञ्चकार ॥ २८ ॥ उत्तुङ्गशैलशिखरस्थितपादपस्य काकोऽपि पक्षफलमालम्बते सपक्षः । सिंहो
वली गजविदारणदारुणोऽपि सीदत्यहो तरुतले खलु हीनपक्षः ॥ २९ ॥ अन्तर्बलान्यहममुष्य मृगा-
धिपस्य वाचा निवेद्य कथमद्य लघूकरोमि । जानन्ति किंतु कर्तृजक्षतकुम्भैर्कुम्भनिर्मुक्तमौक्तिकमयानि
वनान्तराणि ॥ ३० ॥ आबद्धकृत्रिमसटैर्जटिलांसमित्तिरारोपितो मृगपतेः पदवी यदि स्या । मत्तेम-
कुम्भतटपाटनलम्पटस्य नादं करिष्यति कथं हरिणाधिपस्य ॥ ३१ ॥ भिन्ना महागिरिशिलाः करजाग्र-
जाग्रदुद्दामशौर्यनिकरैः कैरटिभ्रमेण । दैवे परैश्चि करिणामरिणा तथाऽपि कुत्रापि नापि खलु हा पिशि-
तस्यै लेशः ॥ ३२ ॥ पारीन्द्रैश्चावक न तावकरीतिरेव वेशान्तरैर्विहरसि श्वशृगालशायैः । कुम्भीन्द्र-

१ वेतेण्डो गजः । २ परिपन्थी शत्रुः । ३ सिंहन । ४ मृगश्रेणीषु । ५ मृगे । ६ कण्ठीरवः
सिंहः । ७ सिंहा इत्यमुक्तिः । ८ हस्तिभिः । ९ राजलक्ष्मभूतच्छादिसूच्ये । १० संस्वं विक्रमः ।
११ हस्तिनाम् । १२ श्रूयते । १३ क्षुद्रिति । १४ अतिवृद्धेन शृगालेन । १५ शोभिता कुता ।
१६ सैनिकगणम् । १७ सिंहस्य । १८ नख- । १९ गज- । २० सिंहकेसर- । २१ हस्ति- ।
२२ प्रतिकूले । २३ मांसस्य । २४ पारीन्द्रः सिंहः ।

कुम्भदलनोत्पतनाक्रमेच्छां वंशोचितां न खलु रीतिमुरीकरोपि ॥ ३३ ॥ उन्मुक्त्य यः शिखरिण मद-
कुम्भिकुम्भमुद्भिद्य सानुशतमायतमुल्लङ्घे । पञ्चाननो नियतया जरयाऽभिभूतः सोऽयं करौ लिहति बृहत्-
लोहिताक्षः ॥ ३४ ॥ दिगन्ते श्रूयन्ते मदमलिनगण्डाः करटिनः कारिण्यः कारुण्यास्पदमसमशीलाः
खलु मृगाः । इदानीं लोकेऽस्मिन्ननुपमशिखाना पुनरयं नखानां पाण्डित्यं प्रकटयतु कस्मिन्मृगपतिः
॥ ३५ ॥ न यत्र स्थेमनं दधुरतिभयभ्रान्तनयना गलहानोद्रेकभ्रमदलिकदम्बाः करटिनः । लुठन्मुक्ता-
मारे भवति परलोक गतवतो हरेरयं द्वारे शिव शिव शिवानां कलकलः ॥ ३६ ॥ कुङ्कुमाणां यूथ
निश्चतमिदमङ्गीकृतमयं निरातङ्को यन्निर्दयहृदयभावोऽर्दयतु तत् । निवेद्यो वा कस्मिन्नयमविनयः केसरि-
युवा हठान्मत्तेभानां युवतिषु विधत्ते नखपदम् ॥ ३७ ॥ स्थितिं नो रे दध्याः क्षणमपि मदान्धेक्षण
सखे गजश्रेणीनाथ त्वमिह जटिलाया वनभुवि । असौ कुम्भिभ्रान्त्या खरनखरनिर्दारितमहागुरुभ्रावभ्रामः
स्वपिति गिरिगर्भे हरिपैत्तिः ॥ ३८ ॥ पिब स्तन्यं पोत त्वमिह मददन्ताबलविषा दृगन्तानाघत्से
किमिति हरिदैन्तेषु परुषान् । त्रयाणां लोकानामपि हृदयताप परिहरन्नयं धीरं धीरं ध्वनति नवनीलो
जलधरः ॥ ३९ ॥ क्षुद्राः सन्ति सहस्रशोऽपि विपिने शौण्डीर्यवीर्योद्धतास्तास्यैकस्य पुनः स्तवीमहि महः
सिंहस्य विश्वोत्तरम् । केलिः कोलकुलैर्मदो मदकलैः कोलाहलो नाहलैः सहर्षो महिषैश्च यस्य मुमुचे
साहङ्कृते हङ्कृते ॥ ४० ॥ कोलः केलिमलङ्करोतु करिणः क्रीडन्तु कान्तासखाः कासारै वनकासराः
सरमस मज्जन्विह स्वेच्छया । अम्यस्यन्विभैर्योषितश्च हरिणा भूयोऽनुरुपां गति कान्तरान्तरसञ्चारिण्यु-
रधुना पञ्चाननो वर्तते ॥ ४१ ॥ नास्योच्छ्रायवती तनुर्न दशनौ नो दीर्घदीर्घः करैः सत्य वारण
नैव केसरिशिष्टः स्वाडम्बरैः स्पर्धते । तेजोबीजमज्यमस्य हृदये न्यस्तं पुनर्वैधसा तादृक्त्वादृशमेव येन
सुतरा भोज्यं पशु मन्यते ॥ ४२ ॥ क्षुत्क्षामोऽपि जराकृशोऽपि शिथिलप्रायोऽपि कष्टां दशमापन्नोऽपि
विपन्नधीधृतिरपि प्राणेषु गच्छत्स्वपि । मत्तेमेन्द्रविभिन्नकुम्भपिशितप्रासैकवद्वस्पृहः किं जीर्णं तृणमस्ति
मानमहतामप्रेसरः केसरी ॥ ४३ ॥ येनानर्गलकालकेलिकलितमर्त्यैः प्रकादम्बि^१नीधाराधोरणिधौतधातुपु
पुरा शैलेषु लीलायितम् । सोऽयं शृङ्गनिपातमग्रचरणः स्फारस्फुरत्करैर्धीकृत्कारैः कुपितोऽयं खादति
मुहुः पाणी मृगप्रमेणीः ॥ ४४ ॥ ग्रामाणामुपश्रव्यैसीमनि मदोद्रेकस्फुरत्सौष्ठवाः फेत्कारध्वनिमुद्गिरन्ति
बहवः सभूय गोमायवः । सोऽन्यः कोऽपि घनाघनध्वनिघनः पारी^२गुञ्जारवः शुष्यद्वण्डमलोलशुण्ड-
मचलत्कर्णं गजैर्यः श्रुतः ॥ ४५ ॥ एर्णः क्रीडति शूकरश्च खनति द्वीपी च गर्वायते क्रोष्टा क्रन्दति
यत्नते च शशको वेगाद्गुर्ध्रावति । निःशङ्कः करिपोतकस्तरुलतामुन्मोढते लीलया हंहो सिंह विना
त्वयाऽयं विपिने कीदृशं वर्तते ॥ ४६ ॥ हे मातङ्ग मदाम्बुडम्बरतया रोलम्बरोल बहद्वन्यानामवलम्बन
वनमिदं मङ्क्तु यदुत्कण्ठसे । दृष्टस्तत्किमहो महोन्नतधराधौर्यैर्धौत्रीधरप्रस्थप्रस्थितमेव यूथमथनोत्कण्ठी न
कण्ठीरवः ॥ ४७ ॥ यस्यावन्ध्यैर्यः प्रतापवसतेनदिन धैर्यद्रुहः शुष्यन्ति स्म मदप्रवाहसारितः सवोऽपि
दिग्दन्तिनाम् । दैवात्कष्टदशावश गतवतः सिंहस्य तस्याधुना कर्णन्येव करेण केसरसटामारं र-
त्कुञ्जराः ॥ ४८ ॥ यः शौर्यमधिरेव यस्य सहसा दिग्दन्तिनोऽप्यन्तिक नायाताः किल येन विन्ध्यवधु धा
गम्या न कस्याप्यभूत् । तस्मिन्कौतुकिना त्वया करिपतौ लुप्ते कपोलस्थलीभृङ्गः केसरिबीर सप्रति पुनः

१ सिंहः । २ वेदाः प्रमाणम् इति घट्टवयः । ३ स्थिरत्वम् । ४ शृगालीनाम् । ५ सिंह-
वर्गः । ६ दिगन्तेषु । ७ अलौकिकम् । ८ म्लेच्छविशेषैः । ९ तटाके । १० हस्तिन्यः । ११ शुण्डा-
दण्डः । १२ नवीन- । १३ 'कादम्बिनी मेघमाला' इत्यमरः । १४ शृगाली । १५ मृगराजः ।
१६ समीपभागे । १७ सिंह- । १८ मृगः । १९ धौरेयोऽग्रणीः । २० निष्कल- । २१ वृद्ध- ।

कुत्रैव विश्राम्यतु ॥ ४९ ॥ यूना येन विभिन्नवारणघटाकुम्भोच्छन्नमौक्तिकश्रेणीभिः परिपूरितास्तदमुषो
भूमीभृतां कोटिशः । तस्यैवाथ निवाससीनि कलंभाः क्रीडन्ति निःसौम्यसं पारिन्त्य जराऽऽतुरस्य
तदहो जीर्णो जिगीषारसः ॥ ५० ॥ कः कः कुत्र न घुर्घरायितघुरीघोरो घुरेच्छकरः कः कः कं कमला-
करं विमलकं कर्तुं करी नोद्यतः । के के कानि वनान्यरण्यमहिषा नोन्मूलयेयुर्यतः सिंहीस्नेहविलास-
वद्वयसतिः पञ्चाननो वर्तते ॥ ५१ ॥ मार्तण्डाः किमु वलितैः किमफलैराडम्बरैर्जम्बुकाः सारङ्गा
महिषा मदं व्रजत किं शून्येषु शूरा न के । कोपाटोपसमुद्गतोत्कटसटाकोटेरिभारेः पुनः सिन्धुध्वानिनि
हुङ्कते स्फुरति यत्तद्गर्जितं गर्जितं ॥ ५२ ॥ काकः पक्षवलेन भूपतिगृहे ग्रासं यदि प्राप्तवान्किंवा
तस्य महत्त्वमस्य लघुता पञ्चाननस्यागता । येनाकस्य करीन्द्रगण्डयुगलं निर्भिद्य हेलालवालुङ्ग्या ग्रासवरं
वराटकधिया मुक्तागणस्त्यज्यते ॥ ५३ ॥ निद्रामीलितलोचनो मृगपतिर्यावद्गुहां सेवते तावत्स्वैरममी
चरन्तु हरिणाः स्वच्छन्दसंचारिणः । उन्मिदस्य विधूतकेसरसटामारस्य निर्गच्छतो नादे श्रोतृपथं गते
गतधियः सन्त्वेव दीर्घायुषः ॥ ५४ ॥ स्मेयः सन्तु समासदः कारिचमूर्दर्पज्वरोत्सारिणा हर्यक्षेण समं
च जम्बुकयुवा युद्धाय वद्धादरः । तथापि प्रथयन्ति तुल्यबलतामेकं तयोस्त्वकैरन्ये संशयशंसिनस्तदपरे
बाढं विपर्यासिनः ॥ ५५ ॥ हे हर्यक्ष सहस्र संप्रति लघुर्गोमायुरग्रे सतां मत्साधारणव्यजन्तुमनसा
गुह्यारवं संव्यधात् । नीचानां प्रकृतिर्भ्रमो मुखरता चातः कथं खिद्यसे शार्दूले द्विदे भृगे शशकुले कस्ते
विपक्षप्रहः ॥ ५६ ॥ दिङ्गागः प्रतिपेदिरे प्रथमतो जात्यैव जेतव्यतां समान्य स्फुटयिकमोऽथ वृषभो
नौरेव गौरीपतेः । विर्क्रान्तेर्निकषं करोतु कतमं नाम त्रिलोकीतले कैण्टेकालकुटुम्बिनीकरणया सिक्तः
स कैण्ठीरवः ॥ ५७ ॥

गजान्योक्तिनिदर्शनम् ।

गजस्य पङ्कमग्रस्य त्रपाकरमिदं महत् । पादमुद्धृत्य यद्वच्छन्हरिणोऽपि हसत्यसौ ॥ १ ॥ मलोत्सर्गं
गजेन्द्रस्य मूर्ध्नि काकः करोति चेत् । कुलानुरूपं तत्तस्य यो गजो गज एव सः ॥ २ ॥ प्रासादलित-
सिक्थस्यै किं गतं करिणो भवेत् । पिपीलिका तु तैर्नैव सकुटुबाऽपि जीवति ॥ ३ ॥ बन्धनस्थो हि
मातङ्गः सहस्रभरणक्षमः । अपि स्वच्छन्दचारी श्वा स्वोदरेणापि दुःखितः ॥ ४ ॥ अन्तर्वसति मार्जारी
शुनी वा राजवेश्मनि । वहिवद्धोऽपि मातङ्गस्ततः किं लघुतां गतः ॥ ५ ॥ रवितप्तो गजः पश्चांस्तद-
गृह्यान्वाधितुं ध्रुवम् । सरो विशति न स्नातुं गजज्ञानं हि निष्फलम् ॥ ६ ॥ 'कौपे पयसि लघीयसि
तापेन करः प्रसारितः करिणा । सोऽपि न पयसा लितो लाघवमात्मा परं नीतः ॥ ७ ॥ यदि
मत्तोऽसि मंतगज किममीमिरसारसरलतद्वदनैः । हं^३ रिमनुसर खैरनखरं व्यपनेष्यति ते स करैकपङ्क्तियम्
॥ ८ ॥ कलम तवान्तिकमागतमलिमेनं मा कदाऽप्यब्रह्मासीः । अपि दानमुन्दराणां द्विपधुर्या-
णामयं शिरोधार्यः ॥ ९ ॥ लीलामुकुलितनयनं किं सुखशयनं समातनुषे । परिणामविषमहरिणा
करिनायक वर्धते वैरम् ॥ १० ॥ आपातालगमिरे मज्जति नीरे निदाघसन्तप्तः । न स्पृशति पत्वलाग्मः
पर्करेशोऽपि कुञ्जरः कापि ॥ ११ ॥ सूते सूकरगृहिणी सुतशतमतिदुर्भगं ज्ञाति ।

१ करिशिशवः । २ निर्भयं यथा भवेत्तथा । ३ सिंहस्य । ४ अत्र कस्कादित्वाद्भिन्नसर्जनीयस्य
सत्त्वं यद्यपि युज्यते, तथाऽपि वाक्याख्यैर्हौद्धत्यप्रतिकूल्यं स्मरता कविना न कृतमिति बोध्यम् ।
५ गजाः । ६ समुद्रसदृशे । ७ सिंहेन । ८ पराक्रमस्य । ९ कण्टेकाको महादेवः । १० सिंहः ।
११ सिक्थः क्षुब्धोऽपि भागः । १२ रूपसम्बन्धिनि । १३ सिंहम् । १४ तीक्ष्णनखम् । १५ गजगण्ड- ।
१६ शरीरास्थिपुञ्जमावावशिष्टः ।

कारिणीं चिराय सूते कमपि महीपाललालित कलमम् ॥ १२ ॥ गजराज सिंहविक्रममवगन्तुमलं
चेत्त्वमेवैकः । तव विक्रममवगन्तु सिंहोऽल नेतरः कश्चित् ॥ १३ ॥ यदि ननु विक्रममत्तः प्रथितो गज-
राज एव वा सिंहः । दानविशेषोत्सर्गो विशिष्यते सिंहतः स पुनः ॥ १४ ॥ मुक्ता विमर्षि कुम्भे
दानकर त्वं ततस्तव स्थाने । लब्ध्वा त्वामेव कारिन् हरिः पदं स्वं करोति मुक्ताऽऽढयम् ॥ १५ ॥ यद्यपि
गजेन्द्रपदवीं न ददासि हारिं प्रति प्रभूतवीर्यं स्वाम् । तदपि स गजेन्द्र तव कुलहन्तृपदत्वं स्वसा-
त्कुरुते ॥ १६ ॥ गजराज दानसलिल विसृजसि न तु मौक्तिकादीनि । इति तव दानं सफल
कर्तुं वनराट् त्वयि क्रूरः ॥ १७ ॥ गिरिगह्वरेषु गुरुगर्वगुम्फितो गजराजपोत न कदाऽपि संचर । यदि
ब्रुव्यते हरिशिष्टः स्तनन्वयो भविता करेणुपरिशेषिता मही ॥ १८ ॥ केलिं कुरुष्व परिसुखं सरो-
रुहाणि गाहस्व शैलतटनिर्झरिणीपयांसि । भावानुरक्तकारिणीकरलालिताङ्ग मातङ्गमुच्च मृगराजणाभिलाषम्
॥ १९ ॥ भो भोः करीन्द्र दिवसानि कियन्ति तावदस्मिन्मरौ समतिवाह्यं कुञ्चिच्चम् । रेवाजलै-
र्निजकरेणुकरप्रयुक्तैर्भूयः शम गमयितासि निदाघदाहम् ॥ २० ॥ दानार्थिनो मधुकरा यदि कर्णतालै-
र्दूरीकृताः कारिघरेण मदान्वबुद्धया । तस्यैव गण्डयुगमण्डनहानिरेषा भङ्गाः पुनर्धकचपप्रवने चरन्ति
॥ २१ ॥ लाङ्गूलचालनमधश्चरणावपातं भूमौ निपत्य वदनोदरदर्शनं च । श्वा पिण्डदस्य कुरुते
गजपुङ्गवस्तु धीर विलोकयति चादुशतैश्च भुङ्क्ते ॥ २२ ॥ गण्डस्थले हि मदवारिजलौघलुब्धमत्तभ्रम-
भ्रमरपादतलाहतोऽपि । कोपं न गच्छति नितान्तबलोऽपि नागस्तुल्ये बले हि बलवान्परिकोपमेति ॥ २३ ॥
न त्वां करेणुमपि नापि निजान्किशोरात्मानामेष परिशोचति वारणेन्द्रः । दायाभिदग्धतनुरत्र यथोप-
सन्नान्दनार्थिनो मधुकरानधिरूढमावान् ॥ २४ ॥ दीनं ददत्यपि जैलैः सहसाऽधिरूढे को विधेमानगति-
रौसितुमुत्सहेत । यदन्तिनः कैटकादहतटान्मिमर्क्षोर्मर्द्धयौति परितः पटलैरलीनाम् ॥ २५ ॥ न
गृह्णाति प्रांसं नयकमलकिञ्चलिकनि जले न पङ्कजौऽऽह्लादं विशति विसमङ्गार्धशबलैः । ललन्ती प्रेमाद्रामपि
विषहते नान्यकारिणीं स्मरन्दावभ्रष्टां हृदयदयितां वारणपतिः ॥ २६ ॥ गले पाशस्तीव्रभरणयुगले
गाढनिगडो दृढ स्कन्धे बन्धः शिरसि धैरिपातः खैरत्तरः । नरः स्कन्धारूढो बत मरणयोग्येऽपि
विषये न जानीमोऽत्यर्थं हिरद वद कस्मात्तव मदः ॥ २७ ॥ निषेवन्तामेते वृषमहिषमेपाश्च हरिणा
गृह्णाणि क्षुद्राणां कतिपयतृणैरेव सुखिनः । गजानामार्थान मदसलिलजम्वालितभुषा तदेक विन्व्याद्रे-
र्विपिनमथवा भूपसदनम् ॥ २८ ॥ न कुर्याः प्राखर्यं किमपि करिपोत प्रतिभिर्यौ हरीणां हेलेयं यदिह बहु-
बेल विहरसि । अकस्मादेतेषां कुटिलदृशि रोषस्पृशि मनाद् निरर्थं भाविन्योः मदकारिदरिद्रौ वनभुवः
॥ २९ ॥ जहीहि गुरुगर्जितं विजहि शुण्डया सीकृत परिभ्रम शनैर्वनं किमु गजेन्द्र गर्वायसे । यथा न
किल केसरी गिरिदरीषु निद्रां त्यजन्विमूर्च्छयति जृम्भया सुमग तावकीन मनः ॥ ३० ॥ रे चाञ्चल्य-
जुषो मृगाः श्रितनगाः कल्लोलमालाकुलामेतामम्बुधिगामिनीं व्यवसिताः सगाहितुं वा कथम् ।

१ गजशावकम् । २ हस्तिनी- । ३ निमज्जनं कुरु- । ४ निर्जलदेशो । ५ पापय ।
६ मदाभिलाषिणः । उत्सर्गप्रार्थित इति तु प्रतीतिमात्रम् । ७ मकुल- । ८ पुङ्गवः श्रेष्ठः ।
९ हस्तिनीम् । १० गजराजः । ११ प्रदानं, मदजलं च । १२ 'ढलयोः' सावर्ण्यम् इति नयेन
पक्षान्तरे जडैरित्यप्यर्थः । १३ आक्रान्ते । १४ सञ्जीवनोपायः, उपायज्ञश्च । १५ अवस्थानुम् ।
१६ गण्डरूपकद्राहस्यलाघातात् । १७ मङ्कतुमनसः । १८ इदिति । १९ उड्डयनमकारि ।
२० किञ्चिल्लिकनि केसरिणि । २१ सुगिरिद्वयः । २२ अतितीक्ष्णः । २३ गोष्ठीस्थलम् ।
२४ त्रासात् । २५ शून्याः ।

अत्रैषोच्छलदन्तुनिर्ममहावर्तैः समावर्तितो यद्ग्रावेन रसातलं पुनरसौ यातो गजप्रामणीः ॥ ३१ ॥
 नीवीरप्रसर्वाप्रमुष्टिकवलैर्यो वर्धितः शैशवे पीतं येन सरोजपत्रपुटके होमावशेष पयः । तं
 पश्चान्मदमन्थरालिवलयज्वालुसगण्डं गजं सानन्दं समयं च पश्यति मुहुर्दूरे स्थितस्तापसः
 ॥ ३२ ॥ कर्णे चामरचारुकम्बुकलिका कण्ठे मणीनां गणा सिन्दूरप्रकरः शिरःपरिसरे
 पार्श्वान्तिके किङ्किणी । लब्धश्चेन्नुपवाहनेन करिणा बद्धेन भूषाविधिस्तर्त्तिक भूषणधूलिधूस-
 रतनुर्मान्यो न प्रन्यः करी ॥ ३३ ॥ पीतं यत्र हिर्मं पयः कवलितं यस्मिन्मृणालाङ्कुरा-
 स्तापार्तेन निमज्ज्य यत्र सरसो मध्ये विमुक्तः श्रमः । धितस्त्यैव जलानि पङ्किलयतः पाथो-
 जिनीं मधतो मूलान्युत्खनतः करीन्द्र भवतो लज्जाऽपि नो जायते ॥ ३४ ॥ तापो नापगतस्तृषा न च
 कृशा धौता न धूली तनोर्न स्वच्छन्दमकारि कन्दकवलः का नाम केलीकथा । दूरोत्क्षिप्तकरेण हन्त
 करिणा स्पृष्टा न वा पद्मिनी प्रारब्धो मधुपैरकारणमहो झाङ्कारकोलाहलः ॥ ३५ ॥ नाभूवन्मुवि यस्य
 कुत्रचिदपि स्पर्धाकराः कुञ्जराःसिंहेनापि न लङ्घिता किमपरं यस्योद्धता पदैति । कष्टं सोऽपि कदर्थ्यते
 करिवरः स्फारावहैः फेरवैरापातालगभीरपङ्कपटलीमग्नोऽद्य मग्नोद्यमः ॥ ३६ ॥ पादाघातविधूर्णिता
 वसुमती त्रासाकुलाः पक्षिणः पङ्काङ्कानि सरांसि गण्डकषणक्षोदक्षताः शाखिनः । प्राप्येदं करिपोतकै-
 र्विधिवशाच्छादूलद्यन्यं वनं तत्तन्नाम कृतं विशृङ्खलतया वक्तुं न यत्पार्यते ॥ ३७ ॥ आरामोऽयमनर्गलेन
 बलिना मग्नः समग्नो मयेत्यन्तः संभृतहर्षवर्धितमदोदग्रः किमुन्माद्यसि । मातङ्ग प्रतिवर्षमेव भवतो
 मावी निदाघज्वरस्तत्रापि प्रतिकारमर्हसि सखे सम्यक्समालोचितुम् ॥ ३८ ॥ कौपे वारि विलोक्य
 वारणपते किं विस्मितेनास्यते प्रायो भाजनेमस्य संप्रति मवांस्तत्पीयतामादरात् । उन्मज्जच्छफरीपुलिन्द-
 ललमापीनस्तनास्फालनस्फारीभूतमहोर्मिनिर्मलजला दूरेऽधुना नर्मदा ॥ ३९ ॥ नो मन्ये दृढबन्धनात्
 क्षतमिदं नैषाङ्कुशाघातनं स्कन्धारोहणताडनात्परिमवं नैवान्यदेशागमम् । चिन्तां मे जनयन्ति चेतसि
 वृथा स्मृत्वा स्वधृष्यान्वने सिंहत्रासितभीतभीरुकलमा यास्यन्ति कत्याश्रयम् ॥ ४० ॥ पत्युर्यत्पतिता-
 वशेषकवलप्रासेन वृत्तिः कृता पीतं यच्च करावगाहकलुषं तत्पीतशेषं पयः । प्राणान्पूर्वतरं विहाय तदिदं
 प्राप्तं करिण्या फलं यद्वन्धव्रणकातरस्य करिणः छिष्टं न दृष्टं सुखम् ॥ ४१ ॥ क्रीडाकारि तडाग-
 वारिणि गतातङ्कं न पङ्कजहैर्मह्दी काचन शङ्खकीतरुगता नाकर्षिता हर्षतः । नास्तिष्टा करिणी करेण
 करिणा कामातुरेणामुना दंष्ट्रामिर्विकटेक्षणः शिव शिव व्यालोकि पर्जन्यनः ॥ ४२ ॥ सान्नामोदवतीः
 स्वकीयवसतीः पङ्केरुहाणां ततीत्यक्त्वाऽयं भ्रमरः करीन्द्र भवतामभ्योशमम्यागतः । एतचेतसि सप्रधार्य
 जगतीविख्यातदानैस्तथा युष्माभिः क्रियतां यथोपरमते हास्याय नास्यागमः ॥ ४३ ॥ त्यक्तो विन्ध्यः
 गिरिः पिता भगवती माता त्र रेवोज्झिता त्यक्ताः स्नेहनिबद्धबन्धुरवियस्तुस्योदया दन्तिनः । त्वल्लोमा-
 न्तु हस्तिनि प्रतिदिनं बन्धाय दत्तं वपुस्त्व दूरीक्रियसे छठन्ति च शिरःपीठे कठोराङ्कुशाः ॥ ४४ ॥
 स्पर्धन्तां सुखमेव कुञ्जरतया दिक्कुञ्जरैः कुञ्जरा ग्राम्या वा वनवासिनो मदजलप्रस्निग्धगण्डस्थलाः । आः
 कालस्य कुतूहलं शृणु सखे प्राचीनपालीमलैः प्रायः स्निग्धकपोलपालिरवमः कौलोऽपि संप्रवर्धते
 ॥ ४५ ॥ यत्प्रत्यग्रैदलावलीकवलनैर्जातोऽसि शैलोपमो यच्छायासु कदर्थितोऽसि न कदाप्यर्काशुभिः
 कर्कशैः । घोराघातकिरातैर्पञ्चिपतने वैर्वाहवाणायितं तन्मातङ्ग मदान्ध पाठयसि किं विन्ध्याटवी

१ धान्यविशेष- । २ शीतलम् । ३ मार्गः । ४ न्यविक्रियते । ५ पात्रम् । ६ पुलिन्दः
 शबरः । ७ निर्भयं यथा स्यात्तया । ८ सिंहः । ९ समीपम् । १० जगती पृथिवी तत्र
 प्रसिद्धवितरणैः प्रसिद्धमद्वैतम् । ११ सूकरः । १२ नवीन- । १३ बाण- ।

पादपान् ॥ ४९ ॥ कर्णा नैष दधाति नापि विषयो वाहस्य दोहस्य वा तृतिर्नास्य महोदरस्य बह्वशो वासैः पेलालैरपि । हा कष्टं कथमस्य पृष्ठशिखरे गोणी समारोप्यते को गृह्णाति कपर्दकैरमुमिति ग्राम्यैर्गजो हस्यते ॥ ४७ ॥ घासप्रासं गृहाण त्यज करिकलम प्रीतिबन्ध करिण्याः पाशप्रन्थिव्रणा-
नामविरलमधुना देहि पङ्कानुलेपम् । दूरीभूतास्तवैते शबरवरबधूविभ्रमोन्मत्तदृश्या रेवातीरोपकण्ठ-
च्युतकुमुदरजोधूसरा विन्ध्यपादौः ॥ ४८ ॥ यूथान्यग्रे गतानि प्रबलवलभृतो बद्धवैरा मृगेन्द्रा मूलादा-
कृष्यमाणाः सपदि तटरुहो भूरुहा निष्पतन्ति । दृष्ट्वा हृष्यन्ति हन्त प्रतिदिनमखिला भिह्यपल्लवा
अधीशा हस्तालम्बाय केषा कलयतु वदन पङ्कमग्नः करीन्द्रः ॥ ४९ ॥ मुक्ता गुप्ता यथेष्टं कुरु न
मधुलिहः कामुकाः सन्त्यमी ते दानाम्भोमात्रलाभात्परमुपकृततामानिनो नागराज । तर्त्तिकं त्व पुच्छ-
कर्णप्रखरनिहतितो हन्त नष्टाः क्रियन्ते नैतेभ्योऽन्ये त्वदीयां ककुभिकैकुभि वा मर्ञ्चु गास्यन्ति
कीर्त्तिम् ॥ ५० ॥

कुरङ्गान्योक्तिनिदर्शनम् ।

दूर्वाङ्कुरतृणाहारा धन्यास्तात वने मृगाः । विमबोन्मत्तचित्तानां न पश्यन्ति मुखानि यत् ॥ १ ॥
पिबसि जल त्व समये खादसि समये यथामनो भ्रमसि । स्वपसि च रक्षसि सुतुष्टस्तन्मृग मुकृतीति मन्ये-
ऽहम् ॥ २ ॥ इह विचरन्ति किरातास्त्वाद्वक्स्वच्छन्दतानिहन्तारः । तर्देमीषां गानादौ मा धाः श्रवणे
कुरङ्गशाव त्वम् ॥ ३ ॥ इह किं कुरङ्गशावक केदारे कर्लममङ्गरीं त्यजसि । तृणधन्वा तृणवाणस्तृण-
घटितः कपटपुरुषोऽयम् ॥ ४ ॥ तृणमुखमपि न खलु त्वा त्यजन्ति हे हरिण वैरिणः शबराः ।
यशसैव जीवितमिदं त्यज योजितशङ्कसद्ग्रामः ॥ ५ ॥ विद्धा मृगी व्याघ्रशिलीमुखेन मृगस्तु तत्कातर-
वीक्षितेन । विहाय देह विगतव्यथैका परस्य जीवावधिराधिरासीत् ॥ ६ ॥ कति कति न मदोद्धता-
श्चरन्ति प्रतिशिखरं प्रतिकाननं कुरङ्गाः । कचिदपि पुनरुत्तमा मृगास्ते मदयति यन्मद एव मेदिनीशान्
॥ ७ ॥ अयि कुरङ्गि तपोवनविभ्रमादुपगताऽसि किरातपुरीमिमाम् । इह न पश्यसि दारय मारय ग्रस
पिबेति शुकानपि जल्पतः ॥ ८ ॥ अयि कुरङ्गि तुरङ्गमविक्रमे त्यज वन जैवने गमनं कुरु । इह वने
विचरन्ति हि नायकाः सुरभिलोहितलोहितसायकाः ॥ ९ ॥ सेय स्थली वनतृणाङ्कुर-
जालमेतत्सेयं मृगीति हृदि जातमुदः कुरङ्गः । नैष तु वेत्ति यदिहान्तरितो लताभिरायाति स-
ज्जितकठोरशरः किरातः ॥ १० ॥ रोमन्धमारचय मन्थरमेत्य निद्रां मुखं श्रमं तदनु संचर रे यथेच्छम् ।
दूरे स पामरजनो मुनयः किलैते निष्कारणं हरिणपोतं विभेर्षिं कस्मात् ॥ ११ ॥ ऐंणी-
गणेषु गुरुगर्वनिमीलिताक्षः किं कृष्णसौर खलु खेलमि काननेऽस्मिन् । सीमामिमां कर्लेयं भिन्नकरीन्द्र-
कुम्भमुक्तामयी ह्रिदिविहारवसुधरायाः ॥ १२ ॥ कस्तूरीकां हरिणं मुखं वनोपकण्ठं मा सौरमेण ककुर्मेः
सुरभीकुरुष्व । आस्तां यशो ननु किरातशरमिघातात्राताऽपि हन्त भविता भवतो दुरापः ॥ १३ ॥
द्रुततरमितो गच्छ प्राणैः कुरङ्गं वियुज्यसे किमिति वलितप्रीव स्थित्वा मुहुर्मुहुरीक्षसे । विदधति हत-

१ धान्यत्वग्भिः । २ विन्ध्यसन्निहिताः पर्वताः । ३ प्रतिदिशम् । ४ सुन्दरं यथा तथा ।
५ किरातानाम् । ६ धान्यमञ्जरीम् । ७ 'आधिर्ना मानसी व्यथा ।' इत्यमरः । ८ हे मृगि ।
९ विभ्रमो भ्रान्तिः । १० कुरङ्गमस्य विक्रमो धावनमिव विक्रमो धावनं यस्तास्तत्सम्बुद्धौ
यथोक्ते । ११ पलायनविषये । १२ रोमन्धश्चर्वितचर्वणम् । १३ पण्यो हरिण्यः । १४ कस्तूरी-
मृग । १५ निश्चिद्बुद्धिः । १६ सिंहः । १७ वनसमीपे । १८ दिशः । १९ सुगन्धिताः कुरु ।

व्याधानां ते मनागपि नार्द्रतां कठिनमनसामेषामेते विलोकितविचमाः ॥ १४ ॥ स्थलीनां दग्धानामुपरि
मृगतृष्णामुपसरस्तृषार्तः सौरङ्गो विरमति न खिन्नेऽपि मनसि । अजानानस्तत्त्वं न सं मृगयतेऽन्यत्र सरसी-
मभूमौ प्रत्याशा न च फलति विघ्नं च कुरुते ॥ १५ ॥ पुरो रेवापारे गिरिरितिदुरारोहशिखरो
धनुष्पाणिः पश्चाच्छबरनिकरो धावति पुनः । सरः सव्येऽसव्ये दधदहनदाहव्यतिकरः क यामः
किं कुर्मो हरिणशिंशुरेवं विलपति ॥ १६ ॥ अग्रे व्याधः करधृतशरः पार्श्वतो जालमाला पृष्ठे
वह्निर्देहति नितरां सनिधौ सौरमेयाः । एणी गर्भादलसगमना बालकै रुद्धपादा चिन्ताविष्टा
वदति हरिणं किं करोमि क यामि ॥ १७ ॥ सौरभ्येण त्रिभुवनमनोहारीणा काननेऽस्मिन्सत्कस्तूरी-
हरिणं भवता वासितो दिग्विभागः । तस्यैतत्ते फलमुपगतं पत्रिभिर्लुब्धकानां विद्धः प्राणास्त्यजसि
न गुणः श्रेयसे निर्गुणेषु ॥ १८ ॥ अल्पायासवलेन यत्र पतनं कृच्छ्रेण यत्रोन्नतिद्वारे वेत्तलता-
वितानगहने कष्टः प्रवेशक्रमः । हे सारङ्ग मनोरमा वनभुवस्त्यक्त्वा विशेषार्थिना किं भूयैत्कटक-
स्थितिव्यसनिना व्यर्थं खुराः शातिताः ॥ १९ ॥ सारङ्गो न लतागृहेषु रमते नो पांसुले भूतले
नो रम्यासु वनोपकण्ठहरितच्छायासु शीतास्वपि । तामेवायतलोचनामुनिदिनं ध्यायन्मुहुः प्रेयसीं
शैलेन्द्रोदरकन्दरासु र्मतधीः शृङ्गावशेषः स्थितः ॥ २० ॥ आः कष्टं वनवाससाम्यकृतया सिद्धाश्रम-
श्रद्धया पल्लीं बालकुरङ्गं संप्रति कुतः प्रातोऽसि मृत्योर्मुखम् । यत्रानेककुरङ्गकोटिकदनन्नीडोल्लस-
ल्लोहितस्रोतोभिः परिपूरयन्ति परिखामुद्धामराः पामराः ॥ २१ ॥ स्वच्छन्दं हरिणेन या
त्रिहरता दैवात्समासादिता भङ्गप्रस्तुतदुग्धविन्दुमधुरा शैलेर्नवा मञ्जरी । निःश्वासानलदग्धकोमल-
तृणप्रख्यापितान्तर्व्यस्तामेव प्रतिवासरं मुनिरिव ध्यायन्वने शुष्यति ॥ २२ ॥ त्यक्तं जन्मवनं
तृणाङ्कुरवती मातेव मुक्ता स्थली विश्रान्तिस्थितिहेतवो न गणिता बन्धूपमाः पादपाः । बाला-
पत्यवियोगकातरमुखी त्यक्ताऽर्धमार्गे मृगी मृग्यन्तः पदवीं तथाऽप्यकरुणा व्याधा न मुञ्चन्ति माम्
॥ २३ ॥ यद्वक्त्रं मुहुरीक्षसे न वनिनां व्रूये न चैतृन्मृषा नैषां गर्वगिरः शृणोषि न च तान्प्रत्याशया
धावसि । काले बालतृणानि खादसि परं निद्रासि निद्रागमे तन्मे ब्रूहि कुरङ्ग कुत्र भवता किं नाम तप्त
तपः ॥ २४ ॥ नात्र व्याघशराः पतन्ति परितो नैवात्र दावानलो नाप्युचावचमीतिरस्ति कुँहचिनो
नागुर्यो मञ्जुरा । पर्यालोच्य कुरङ्गकेण विहितो नक्षत्रनाथाश्रयो नो जानाति यदत्र दास्यति विधिः स्व-
र्मानुदन्तव्रणम् ॥ २५ ॥ व्योमार्धे ज्वलितो रविः कवलितं दावानलैः काननं धूम्याभिर्न दिशः
स्फुरन्ति परितः पन्थाः शिलैर्दन्तुरः । इत्थं लोहितसिक्तसर्केणि यथाप्राणं मृगे धावति व्याधेनापि शरासने
करुणया नारोपितः सायकः ॥ २६ ॥ भुक्त्वा मव्यतृणानि नव्यसलिलान्यापीय बापीतलानिःशङ्कं
परिशील्य शीतलतरुन्रोमन्धमम्यस्यति । या सैवाद्य मृगी मृगार्देनमुखप्राप्ता शिंशु शोचते तद्वधा बहुधा
विपद्विरचने बीजानि नापेक्षते ॥ २७ ॥ पाशक्षुण्णखुरस्य बाणपतनप्रव्यक्तरक्तच्छटालबाह्वस्य दबाग्नि-
दाहविकलस्यासेढ्वैषोऽप्याश्रमम् । विगदैवं विचमा मृगस्य दिवसाः सर्गानुकम्पामयो मा मैवीरिति भाषणे-
ऽपि यदभूद्वाच्यमोऽयं मुनिः ॥ २८ ॥ अग्रे कुग्रामवर्गः पिशितैरसलसच्चण्डचण्डायमानः

१ मृषालिप्साम् । २ मृगः । ३ शुनकाः । ४ सुगन्धितः । ५ पर्वतः । ६ धातिताः ।
७ मृगीम् । ८ आसक्तान्तकरणः । ९ धान्यस्य । १० अन्वेषणपराः । ११ प्ररोचनशब्दान् ।
१२ व्यर्थम् । १३ कुत्रापि । १४ बन्धनजालम् । १५ नक्षत्रनाथाश्वन्द्रः । १६ राहुः । १७ तीक्ष्णपाषाण-
दुर्गमः । १८ स्वक्रीष्टप्रान्तभागः । १९ व्याघ्रः । २० आगच्छतः । २१ पिशितं मांसम् ।

पश्चाद्व्याघो वधार्थो निशितशरकरः पादमुद्गानपायी । विष्वग्दीप्तो वनाग्निर्वनमतिगहनं धूमवात्या च
दृष्टेः संरोद्धी कान्दिशीको हरि हरि हरिणः कं शरप्यं प्रयातु ॥ २९ ॥

उष्ट्रान्योक्तिनिदर्शनम् ।

वपुर्विषमसस्थान कर्णज्वरकरो रवः । कैरमस्याशुगत्यैव छादिता दोषसहतिः ॥ १ ॥ दासेरको
रसत्वेण युक्तं भारेऽधिरोहति । उत्तार्यमाणोऽपि पुनर्यत्तत्र किमु कुर्महे ॥ २ ॥ तुभ्यं दासेर दासीय
बदरी यदि रोचते । एतावता हि किं द्राक्षा न साक्षादमृतप्रिया ॥ ३ ॥ दुष्प्रापमम्बु पवनः परुषो-
ऽतितापी छायाभृतो न तरवः फलभारनम्राः । इत्थं सखे करम वचमि भवन्तमुच्चैः का संगतिः खलु
मरौ रमणीयतायाः ॥ ४ ॥ अस्याननस्य भवतः खलु कोटिरेषा कण्टारिका यदि भवेदविशीर्णपर्णा ।
योग्या कथं करम कल्पतरोरुल्लेख्यस्ते पल्लवा विमलविद्रुममङ्गमाजः ॥ ५ ॥ रूक्ष वपुर्न च विलोचन-
हारि रूपं न श्रोत्रयोः सुखदमौरटित कदाऽपि । इत्थं न साधु तव किंचिदिदं च साधु तुच्छे रतिः करम
कण्टकिनि द्रुमे यत् ॥ ६ ॥ कुमुदशैबलैः फुल्लाम्भोजैः सरोभिरलङ्कृतां मरकतमणिश्यामां शैष्णवीविहाय
वनस्थलीम् । स्मरति करमो यदृक्षाणां चरन्मरुधन्वना परिचयरतिः सा दुर्वारा न सा गुणवैरिता
॥ ७ ॥ करमदयिते योऽसौ पीलुस्त्वया मधुलुब्धया व्यपगतघनच्छायस्त्यक्तो न सादरमीक्षितः । चल-
कितैल्यः सोऽपीदानीं प्ररुढनवाङ्कुरः करमदयितावृन्दैरन्यैः सुख परिभुज्यते ॥ ८ ॥ करमदयिते
यत्तत्पीतं मृदुलममेकदा मधु वनगतं तस्यालामे विरौषि" किमुस्तुका । कुरु परिचितैः पीलोः पञ्चै-
र्धृतिं मरुगोचरैर्जगति सकले कस्यावाप्तिः सुखस्य निरन्तरा ॥ ९ ॥ यस्मिन्नुच्चैर्विषमगहनान्तर्गता
स्वादुवल्ली स्वेच्छ भुक्ता सरलितगलेनात्मचेतोऽनुलम्बा । तत्तारुण्यं करमं गलितं कुत्र ते प्राग्बिषासा यत्स्वा-
धीनं यदपि सुलभं तेन तुष्टिं विधेहि ॥ १० ॥ चिन्तां मुखं गृहाण पल्लवमिदं प्लक्षस्य शालस्य
वा गाङ्गास्यास्य जलस्य चन्द्रवपुषो गण्डूषमेकं पिब । जीवन्मरुधसि ताः पुनः करमं हे दासेरकीया भुवो
रम्याः पीलुशमीकरीरबदरीकूजत्कपोताकुलाः ॥ ११ ॥ यस्यासीनवपीलुपञ्चबदरासोऽपि सतुष्टये
दीर्घाध्वन्यनुगम्यते न पदवी यस्य स्वयूथैरपि । सोऽयं सप्रति याति बालकरमः क्षीणोद्यमः क्षामतां
मन्ये नूनमनेन दैवहतकेनास्वादितं तन्मधु ॥ १२ ॥ पीलुनां फलवत्कषायमधुरं रोमन्थयित्वा मरौ
शाखाऽग्रं यदखादि चारु करमीवकार्पितं प्रेमतः । तत्स्मृत्वा करमेण खेदविषुरं दीर्घं तथा, फलकृतं
प्राणानाममवत्तदेव सहसा प्रस्थानतुर्यं यथा ॥ १३ ॥ यस्याः सभृतमालबालबलयं भूपालशृङ्गारिणी-
शृङ्गारोदरविप्रलम्भविधुरैर्नीरैः सुधाबन्धुभिः । तामेता मृदुलप्रवालललिता द्राक्षालतामारटन्नुद्वीपिवः प्रकटी-
कृतार्धदशनो दासेरकः कृन्तति ॥ १४ ॥

गर्दभान्योक्तिनिदर्शनम् ।

१२ गर्दभं वामः शब्दस्ते सम्मतो मुदे नृणाम् ॥ पुनरपि कथमिव निन्वो निगद्येते तत्र जानीमः
॥ १ ॥ गर्दभं रसिको नान्यो मघानिवात्रावलोक्यते कश्चित् । पादाहतिं न गणयन्ननुधावसि यत्प्रियां
स्तुवन्नुच्चैः ॥ २ ॥ २३ रौसमं वल्लभारवहनात्कुआसमभासि किं राजायावत्सैथं प्रयाहि चैकाम्भूप-

१ उष्ट्रशिखोः । २ वेगगमनेनैव । ३ उष्ट्रः । ४ अनिपतितपत्रा । ५ भारटितं शब्दः । ६ कुमुद-
मिश्रितैः । ७ हरिततृणैः । ८ वृक्षविशेषः । ९ चञ्चलकोमलं नूतनपत्रः । १० नदस्त्रि ।
११ गर्दभः । १२ स्थानम् । १३ हरितचणकान् ।

मुखं भक्षय । सर्वान्पुच्छन्वतो हया इति वदन्त्यत्राधिकारे स्थिता राजा तैरुपदिष्टमेव मनुते सत्यं तटस्थाः परे ॥ ३ ॥

वृषभान्योक्तिनिदर्शनम् ।

नास्य भारग्रहे शक्तिर्न च बाह्यगुणः कश्चित् । देवागारे बलीवर्दस्तथाऽप्यभ्राति भोजनम् ॥ १ ॥
वृषभ त्वमसि महीयान्धर्ममयस्त्वं निगद्यसे निगमैः । शिवबाहकता तेन स्थाने ते शोभते दिष्ट्या ॥ २ ॥
त्वमसि गवीशो लोके दृष्टचरो विश्रुतो विधाता वा । इति तं धर्ममयस्त्वं साम्प्रतमिति मन्यते कैर्न ॥ ३ ॥
गुणानामेव दौरात्म्याद्भुरि धुर्यो नियुज्यते । असंजातकिणस्कन्धः सुखं स्वपिति गौर्मलिः ॥ ४ ॥
जात्मी गुरुः सुघृष्टो वामेतरचरणमेद उपदेशः । रूपातिर्गुणधवल इति भ्रमसि सुखं वृषभ रथ्यास्तु ॥ ५ ॥
अनसि सीदति सैकैतवर्त्मनि प्रचुरभारभरक्षपितौक्षके । गुरुमरोद्धरणोद्धरकन्धरं स्मरति सारथि-
रेव धुरन्धरम् ॥ ६ ॥ एतानि बालधवल प्रविहाय कामं गोष्ठाङ्गणे तरलतर्णकैचेष्टितानि । स्कन्धं
निवेहि धुरि पूर्वधुरीणमुक्ते नेतव्यतामुपगतोऽस्ति तवैव भारः ॥ ७ ॥ गुरुर्नायं भारः कश्चिदपि न
पन्थाः स्थपुटितो न ते कुण्ठा शक्तिर्वहनमपि तेऽङ्गे न विकलम् । इह त्वङ्गे नान्यस्तव गुणसमानस्तद-
धुना धुनानेन स्कन्धं धवल किमु मुक्तः पथि भरः ॥ ८ ॥ मार्गे कर्दमदुर्गमे जलभ्यते गर्तशैतैराकुले
खिन्ने शैकाटिके भरेऽतिविषमे दूर गते रोधसि । शब्देनैतदहं ब्रवीमि महता कृत्वोच्छ्रितां तर्जनीमीदृक्षे
विषमे विहाय धवलं वोढुं क्षमः को धुरम् ॥ ९ ॥ दन्ताः सप्त चरु विषाणयुगलं पुच्छश्चलः
कर्बुरः कुक्षिश्चन्द्रकितो वपुः कुसुमितं सवूर्णितं चेष्टितम् । अस्मिन्दुष्टवृषे मृषा भित्तगुणग्रामानमि-
ज्ञात्मनो ग्रामीणस्य तथाऽपि चेतसि चिरं धुर्यभ्रमः स्फूर्जति ॥ १० ॥ केषांचिद्वलश्चिरं निवसितो-
ऽश्वित्ते परेषां पुनर्नीलो वा कपिलोऽथवा वरवृषो रक्तोऽथवा मेचकः । ग्रामीणैरवधीरितोऽपि शिथिल-
स्कन्धोऽप्यनुच्चैःश्रवाः स्वान्ते मे परतन्त्रतुन्दिलतनुर्जागर्त्यं कर्बुरः ॥ ११ ॥ न ध्यानं कुरुषे
न यांसि विकटं नोच्चैर्वहस्यानन दर्पान्नोल्लिखसि क्षितिं खुरपुटैर्नावहत्या वीक्षसे । किंतु स्व
वसुधांतलैकधवलः स्कन्धाधिरुढे भरे तीराप्युच्चतटीविटङ्कविषमाप्युल्लङ्घयन्क्षीयसे ॥ १२ ॥
यस्यांदौ व्रजमण्डनस्य बहतो गुर्वी धुरं धैर्यतो धीरैः प्रगुणीकृतो न युगपत्स्कन्धः समस्तैरपि । तस्यैव
छर्धकम्बलस्य धवलस्योत्थापने साम्प्रतं द्रेङ्गेऽत्रैव जरावसादिततनोर्गोः पुण्यमुद्धोष्यते ॥ १३ ॥

वानरान्योक्तिनिदर्शनम् ।

हारं वक्षसि केनापि दत्तमन्नेन मर्कटः । लेटि जिघ्रसि, संक्षिप्य करोत्युन्नतमाननम् ॥ १ ॥
वानर रामकृपातक्षपलत्वं नातिनिन्दते लोकैः । पर्यट भुङ्क्ष्व यथेष्टं फलानि पक्वानि वृक्षाणाम् ॥ २ ॥
लुभ्यसि दक्षसि च खादसि हसि च पात्राणि दर्शयस्यौघ्यम् । इति वत बहुविधदोषाकरः कपे
त्वं परं जगति ॥ ३ ॥ कपिरपि च कौपिशायनमंदर्मत्तो वृश्चिकेन सदष्टः । अपि च पिशाचप्रैस्तः किं
ब्रूमी वैकृतं तस्य ॥ ४ ॥ वृक्षांदोलनमथ ते क नु गतं नर्म स्वयंभूतस्य वा यूक्षान्वेषणरोधः ।

१ अल्लो वृषोवत्सारो वा । २ दोषात् । ३ धुर्वहनक्षमः । ४ क्षुद्रमार्गेषु । ५ शकटे ।
६ बालुकामप्रचुरे मार्गे । ७ चञ्चलवत् । ८ शकटाधीश्वरे । ९ अत्र सम्प्रसारणाभावश्छन्दो-
भङ्गमिवैव । १० विरस्कृतः । ११ नगराभ्यन्तरे । १२ खादति । १३ मथ- ।

सौख्यबहुलाश्चेष्टा मुखोत्थाः क ताः । कारण्ये फलपूर्णगल्लकुहरस्यान्येषु ता भीषिका भीतः संप्रति कौशिकोद्गलबलद्व्यालः कपे नृत्यसि ॥ १ ॥

सूकरान्योक्तिनिदर्शनम् ।

उदरम्भरिता लोके तवैव नान्यस्य दुःशका दृष्टा । उत्पद्यपुरीषमपि स्वादूकुर्वन्वराह यद्बुद्धे ॥ १ ॥ सर्वलोकोपारितोषकारिणि स्वर्धुनीधिमलधारिणि स्थिते । प्रैतिगन्धवति पर्वलोदके सूकरः सुखमतीव मन्यते ॥ २ ॥ आकर्ष्य गर्जितरव घनगर्जतुल्यं सिंहस्य यान्ति वनमन्यदिमा भयार्ताः । तत्रैव पौरुष-निधिः स्वकुलेन सार्धं दर्पोद्गुरो वसति वीतमयो वराहः ॥ ३ ॥

आदिवराहान्योक्तिनिदर्शनम् ।

निष्कन्दामरविन्दिनीं स्थण्डिलतोद्देशा कसैस्सर्धलीं जम्बालाविलमम्बु कर्तुमितरा सृते वराही सुतान् दंष्ट्रायां प्रलयार्णवोर्मिललिराष्ट्रावित्तायामियं यस्या एव शिशोः स्थिता विपदि भूः सा पौत्रिणी पुत्रिणी ॥ १ ॥

शुनकान्योक्तिनिदर्शनम् ।

एव पयः प्रसर क्षितिपान्तिक कलय कांचन काञ्चनशृङ्खलाम् । इदमवधत्तं हि यदीहसे शुनक संप्रति केसरिणस्तुलाम् ॥ १ ॥ पुच्छं चपलय दर्शय निजोदर पादयोर्मुहुर्निपत । कथमन्यथा त्वदीयो निर्वाहः कुङ्कुर प्रभवेत् ॥ २ ॥ द्वारे तिष्ठ निबोधय जनागम स्वामिन् प्रति त्वरितम् । इत्थं तवोदरस्य प्रपुष्टता भाविनी साध्वी ॥ ३ ॥

वृश्चिकान्योक्तिनिदर्शनम् ।

विषमारसहस्रेण गर्वं नायाति वायुकिः । वृश्चिको बिन्दुमात्रेण ऊर्ध्वं वहति कण्टकम् ॥ १ ॥

भेकान्योक्तिनिदर्शनम् ।

दिव्यं चूतरसं पीत्वा गर्वं नो याति कोकिलः । पीत्वा कर्दमपानीय भेको रटरटायते ॥ १ ॥ गङ्गाऽऽदीनां सकलसरितां प्राप्य तोय समुद्रः किञ्चिदूर्ध्वं न भवति वपुर्दिव्यरत्नाकरोऽपि । एको भेकः परममुदितः प्राप्य गोष्पादनीर को मे को मे रटति बहुधा स्पर्धया विश्वमुच्चैः ॥ २ ॥

शृगालान्योक्तिनिदर्शनम् ।

जलस्योच्चैः पुच्छं शिरसि निहित जीर्णजटिलं यदृच्छान्यापन्नद्विपपिशितलेशाः कवलित्वाः । गुहागते शून्ये सुचिरमुपितं जम्बुक सखे किमेतस्मिन्कुर्मो यदसि न गतः सिंहसमताम् ॥ १ ॥

भुजगान्योक्तिनिदर्शनम् ।

तावद्गजन्ति मण्डूकाः कूपमाश्रित्य निर्मयाः । यावत्कारिकराकारः कृष्णसर्पो न विद्यते ॥ १ ॥ यस्यै ददाति विवरं भूमिः फल्लारमात्रमीतेषु । आशीविपः-स-दैवाद्भौर्वैकर्ण्डे स्थितिं सहते ॥ २ ॥ भौलौ सन्मनयो गृह गिरिगुहा त्यागः किलाल्मत्वचो निर्यत्नोपनतैश्च वैत्तिरनिलैरेकत्र चयं दृशी । अन्यत्रानृजुर्वर्मता द्विरसर्पौ वक्रो विप वीक्षण सर्वामङ्गलवृत्तकं कथय भो भोगिन्सखे किं न्विदम् ॥ ३ ॥

१ उलूकात् । २ प्रैतिगन्धो बुष्टो गन्धः । ३ क्षुद्रजलाशयजलाभ्यन्तरे । ४ अवनतोन्नतदेशाम् । ५ कसेरुः कन्दविशेषः । ६ पङ्क्ति- । ७ पौत्रशुक्ता । ८ निवासः कृतः । ९ भुजगः । १० गारुडिक- । ११ स्वकज्जुकस्य । १२ जीवनम् । १३ कुटिल- । १४ द्विरावृत्ता जिह्वा, द्विभाषित्वं च । १५ द्वे सर्पे

शेषान्योक्तिनिदर्शनम् ।

अनेके फणिनः सन्ति मेकमक्षणतत्पराः । एक एव हि शेषोऽयं घरणीघरणक्षमः ॥ १ ॥ युक्तोऽसि
सुवर्नभारे मा वक्त्रां वितनु कन्धरां शेष । त्वय्येकस्मिन्दुःखिनि सुखितानि भवन्ति सुवनानि ॥ २ ॥

मत्स्यान्योक्तिनिदर्शनम् ।

क्षारं वारि न चिन्तितं न गणिताः क्रूराश्च नक्रादयश्चञ्चद्भीचिकंदम्बडम्बरमिलत्रासोऽपि दूरीकृतः ।
मध्येऽम्भोनिधि मत्स्यरङ्ग भवता क्षम्यः कृतो लीलया संपत्तिर्मकार्जनं विपदिह प्राणप्रयाणावधिः ॥ १ ॥

रोहितान्योक्तिनिदर्शनम् ।

अगाधजलसंचारी न गर्व याति रोहितः । अङ्गुष्ठोदकमात्रेण शर्फरी फुर्कुरायते ॥ १ ॥

राघवान्योक्तिनिदर्शनम् ।

यस्मिन्वेहति सर्वतः परिचलत्कल्लोलकोलाहलैर्मन्थाद्रिभ्रमणभ्रमं हृदि हरिदन्तावलाः पेदिरे ।
सोऽयं तुङ्गतिमिङ्गिलाङ्गकवलीकारक्रियाकोविदः क्रोडे श्रीडतु कस्य केलिकलहत्यक्तार्णवो राघवः ॥ १ ॥

कच्छपान्योक्तिनिदर्शनम् ।

अमति निरिरौहं पृष्ठे गर्जत्युपर्यति सागरो दहति विततज्वालाज्वालो जगन्ति विषानलः । स तु
विनिहितग्रीवाकाण्डः कटाहकुटोदरे स्वपिति मगवान्कूर्मो निद्रामरालसलोचनः ॥ १ ॥ पुत्रिण्यः कति
नाश सन्ति भुवनेऽभूवन्किंयन्त्योऽथवा सौमन्यैकमठी तथाऽऽदिकमठी स्त्रीषु प्रशंसाऽऽस्पदम् । ममे
भोगिनि मङ्गरेषु कैरिषु अष्टोत्सवे 'दक्षिणि क्षोणी सौहसिकाग्रणीस्तुल्यितुं जागर्ति यस्याः सुतः ॥ २ ॥

महीरुहान्योक्तिनिदर्शनम् ।

अहो एषां वरं जन्म सर्वप्राण्युपजीवनम् । धन्या महीरुहा येभ्यो निराशा यान्ति नार्थिनः ॥ १ ॥
पत्रपुष्पफलच्छायामूलवत्फलदारुभिः । गन्धनिर्यासमरमास्थितोवमैः कामान्वितन्वते ॥ २ ॥
प्रेत्यैः पत्रनिचयैस्तस्यैरेव शोभितः । जहाति जीर्णारतानेव किंवा चित्रं कुर्जन्मनः ॥ ३ ॥
छायामन्यस्य कुर्वन्ति तिष्ठन्ति स्वयमातपे । फलान्यपि परार्थाय वृक्षाः सत्युत्था इव ॥ ४ ॥
परोपसर्पणान्तचिन्तानलशिखाशतैः । अचुम्बितान्तःकरणाः साधु जीवन्ति पादपाः ॥ ५ ॥
मुखेन मरुल मुखन्मुखे, वसति चेफणी । फलसंदोहयुत्था तस्या किं प्रयोजनम् ॥ ६ ॥

१ भुवनधारणे । २ मन्त्रलनरङ्गण । ३ मञ्जनम् । ४ महामत्स्यविशेषः । ५ क्षुद्रा मत्स्यी ।
६ अयं हि तिमिङ्गलापेक्षयाऽपि महान् भवतीति बोध्यम् । ७ मन्दराचलः । ८ कटाहाकाण्ड-
ब्रह्माण्डरूपे कुटे (गुहे) इत्यर्थः । ९ आदिककच्छपाङ्गना । १० वासुकिनागराजरूपे नेत्रे ।
११ दिशामिति शेषः । १२ आदिचरादे । १३ अन्याशक्यकर्मकरणक्षमः । १४ गन्धः पत्रपुष्पा-
दिगतः, निर्यासः क्षरन्मदविशेषः, भस्म दाहजन्यम्, अस्थि अन्तर्गतः काष्ठविशेषः, तोकर्म
हरितालकुरविशेषः । १५ नूतनैः । १६ महीरुहस्य, अकुलीनस्य च । कोः पृथिव्या जन्म यस्य
तस्येति, कुत्सितं जन्म यस्येति तस्येति वा । १७ अग्रस्तान्तःकरणाः । १८ फलसमुदायदुर्भरेण ।

शाखाशतचितवियैतः सन्तिः कियन्तो न कानने तरवः । परिमलभरमिलदलिकुलदलितदलाः
शाखिनो विरलाः ॥ ७ ॥ तीव्रो निदाघसमयो बहुपथिकजनश्च मौरवः पन्थाः ।
मार्गस्थिततरकः कियतां संतापमपहरति ॥ ८ ॥ हिमसमयो धनवह्निजनः पवनस्तडिल्लता
विमवः । हन्त सहन्ते यावत्तावद्भुम कुरु परोपकृतिम् ॥ ९ ॥ अध्वन्यध्वनि तरवः पथि पथि
पथिकैरुपास्यते छाया । विरलः स कोऽपि विटपी यमध्वगो गृहगतः स्मरति ॥ १० ॥ कश्चि-
ज्वं पल्लवमादधाति कश्चित्सूनानि फलानि कश्चित् । पर करालेऽस्य निदाघकाले मूले न दाता
सलिलस्य कश्चित् ॥ ११ ॥ न्यायुञ्जन्मधुकरपुञ्जमञ्जुगीतान्याकर्ण्य श्रुतिमदजालयतिरेकात् । आभूमी-
तलनतकन्धराणि मन्येऽरण्येऽस्मिन्नवनिरुहा कुटुम्बकानि ॥ १२ ॥ मुक्तानि यैस्त्व फलानि पचे-
लिर्मानि क्रोडस्थितैरहह वीतमयैः प्रसुप्तम् । ते पक्षिणो जलरयेण विद्वेष्यमाण पश्यन्ति पादप भवन्त-
ममी तटस्थाः ॥ १३ ॥ धत्ते मरं कुसुमपत्रफलावलीना धर्मव्यथा वहति शीतमवां रुजं च । यो
देहमर्पयति चान्यमुखस्य हेतोस्तस्मै वदान्यगुरवे तरवे नमस्ते ॥ १४ ॥ इहोद्याने सप्रत्यहह परिशिष्टाः
क्रमवशादमी बल्मीकास्ते भुजगकुललीलावसतयः । गतास्ते विस्तीर्णस्तवकभरसौरम्यलहरीपरीर्ति
व्योमानः प्रकृतिगुरवः केऽपि तरवः ॥ १५ ॥ विपन्नं पथिन्या मृतमनिमिषैर्यातमलिभिः खगैरप्युड्डीन
रथचरणहसप्रभृतिभिः । दर्शो दीनां नीते सरसि विषमप्रीप्पदिवसैः कुलीनैवादास्ते तटरुहतः कोऽपि
तदपि ॥ १६ ॥ इय बाला बह्वी मृदुकिसलय तापविलय धनच्छायं शाल नवमतिविशालं परिगताः ।
पर त्वस्याभ्यन्तर्गललवमस्मीकृतवर्णं भुजङ्ग प्रोत्तुङ्गं कथमिव वराकी कलथेतु ॥ १७ ॥ किं जातो-
ऽसि चतुष्पथे धनतरं छन्दोऽसि किं छांयया छन्नश्चेत्फलितोऽसि किं फलभरैराढ्योऽसि किं सनतः ।
हे सद्बुद्ध सहस्र सप्रति सखे शाखाशिखाकर्षणक्षोभामोटेनमञ्जनानि जनतः स्वैरेव दुश्चेष्टितैः ॥ १८ ॥
छायासुप्तभृगाः शोकुन्तनिवहैर्विष्वग्विलसच्छब्दः कीटैरावृतकोटरः कपिकुलैः स्कन्धे कृतमश्रयः । विश्रब्ध
मधुपैर्निपीतकुसुमः श्लाघ्यः स एकस्तरुत्राह्वीकृतसत्त्वसल्लवमरे ममापदोऽन्ये द्रुमाः ॥ १९ ॥ भुक्त स्वादु-
फल कृतं च शयनं शाखाग्रजैः पल्लवैस्त्वच्छायापरिशीतलं सुसलिल पीत व्यपेतश्रमैः । विश्रान्ताः
सुचिर पर सुमर्नसः प्रीतिः किमत्रोष्यते त्व सन्मार्गतर्क्य च पथिका यामः पुनर्दर्शनम् ॥ २० ॥
पान्थाधार इति द्विजाश्रये इति श्लाघ्यस्तरूणामिति क्षिब्धच्छाय इति प्रियो दृश इति स्थान गुणा-
नामिति । पर्यालोच्य महातरो तव धनच्छायां वय संश्रितास्तत्त्वकोटरवासिनो द्विरसंज्ञा दूरीकारि-
ष्यन्ति नः ॥ २१ ॥ मूलं स्थूलमतीव बन्धनदृढ शाखाः शतं भौंसला वासो दुर्गमहीधरे तरुपते कुत्रास्ति
भीतिरतव । एकः किंतु मनागय जनयति स्वान्ते ममाधिज्वर ज्वालालीवलयीभवन्नकरणो
दावानलो घस्मैरेः ॥ २२ ॥ ये पूर्वं परिपालिताः फलभरच्छायादिभिः प्राणिनो विश्रामद्भुम कथ्यता
तव विपत्काले क ते सांप्रतम् । एताः सगतिमात्रकल्पितपुरस्कारस्तु धन्यास्त्वचो यासां छेदनमैन्तरेण

१ वियदाकाशम् । २ निर्जलदेशसम्बन्धी । मरोरयमिति मारवः । ३ गृहं प्राप्य स्थितोऽपीति
भावः । ४ शब्दायमान- । ५ सुन्दर- । ६ परिपक्वानि । ७ अश्रुदाराय । ८ आकाश-
मभिन्व्याप्य प्रवृद्धशरीराः, अतिपरिणाहा इति भावः । ९ स्वभावतो महान्तः । १० चक्रवाक- ।
११ अवस्थाम् । १२ सत्कुलप्रभूत्वात् महान् निगूढत्वाच्च । कौ लीनस्तत्त्वात् । १३ जानताम् ।
१४ चोदन्- । १५ पक्षिगणैः । १६ नष्टपक्षः । १७ भवन्तः । १८ प्रसन्नाः । १९ ब्राह्मणादि-
रक्षक, पक्षिनिवासभूतेति च । २० द्विजिह्वाः सर्पाः, द्विभाषिणः पिशुनाश्च । २१ परिपुष्टाः ।
२२ भक्षकः । २३ विना ।

पतितो नायं कुठारस्त्वयि ॥ २३ ॥ वृद्धिर्यस्य तरोर्मनोरथशतैराशावता प्रार्थिता जातोऽसौ सर-
सप्रकामफलदः सर्वाश्रितोपाश्रयः । नानादेशसमागतैरविदितैराक्रान्तमन्यैः खगैस्तं लब्ध्वावसरोऽपि
वृद्धशकुनिदूरे स्थितो वीक्षतं ॥ २४ ॥ छायाभिः प्रथमं ततस्तु कुमुदैः पश्चात्फलैः स्वादुभिः प्रीणा-
त्येव तरुः पथीति पथिकैः श्रान्तैः सुखं स्थीयते । को जानाति यदत्र कोटरगतः प्रत्यग्रहालाहल-
ज्वालाजालकरालनक्रकुहरः कृष्णः फणी वर्तते ॥ २५ ॥ आमोदैर्मन्दो मृगः किसलयोल्लासैस्त्वचा
तापसाः पुष्पैः षट्चरणाः फलैः शकुनयो धर्मादिताड्यायया । स्कन्धैर्गन्धगजैस्त्वयैव विहिताः सर्वे
कृतार्थास्ततस्त्वं विश्वोपकृतिक्षमोऽसि भवता भग्नापदोऽन्यद्भुमाः ॥ २६ ॥ रोल्लेन्धैर्निर्मितं गृहं विघ-
टितं धूमाकुलैः कोकिलैर्मयूरैश्चलितं पुरैव रमसा कौरैरर्धरैर्गतम् । एकेनापि सपल्लवेन तरुणा दावा-
नलोपप्लवः सोढः को न विपत्सु मुञ्चति जनो मूर्धापि यो लालितः ॥ २७ ॥ एकस्त्व मरुभूरुहेन्द्र
विततैः शाखाशतैरञ्जितः पुष्प्यस्पुष्पफलान्वितैरमुदितैर्जीव्याः सहस्रं सम्राः । आश्रान्त श्रमरुणपान्थ-
जनतासर्वार्थनिर्वाहणं कत्वा सात्त्विकमन्तरेण भुवनं निर्मातुं धर्माशयः ॥ २८ ॥ धत्ते मूर्धनि दुःसहा
दिनमणेरुद्धामधामच्छटादृष्टायाभिः पथिकान्निदाघमथितान्पुष्पासि पुष्पैः फलैः । धैर्यं मुञ्चसि नैव
येन भवता शाखा सुविस्तारिता तेनार्शासु वनस्पते तव यशस्तोमः समुज्जृम्भते ॥ २९ ॥ तीव्रोऽयं नितरां
निदाघसमयः प्रोद्यत्पचण्ड्युतिर्मौगौ मारव एष तत्र पथिकाः सचारिणः कोटिशः । तेषां कश्चिदिहाश्रय-
स्त रुरो दैवेन संपादितः सोऽप्येकः सुकृती करोतु कियतां सतापनिर्वापणम् ॥ ३० ॥

मन्दारान्योक्तिनिदर्शनम् ।

भो मन्दार सुधन्यस्त्वमसि यतःस्वैःसुमामोदैः । न परं मनुजानेव प्रमोदयसि किंतु दैवतान्यपि च ॥ १ ॥

कल्पवृक्षान्योक्तिनिदर्शनम् ।

कल्पद्रुमोऽपि कालेन भवेद्यदि फलप्रदः । को विशेषतदा तस्य धन्यैरन्यैर्महीरुहैः ॥ १ ॥ न मया-
रचितं तवालवाल पयसा वा विहितस्तवामिषेकः । अयि कल्पतरो परोपकारे भवतो विश्वविलक्षण-
प्रकारः ॥ २ ॥ किं न द्रुमा जगति जाग्रति लक्षसंख्यास्तुल्योपनीतपिकैकाफलपोषणः । धन्यस्तु
कल्पविटपी फलसंप्रदानं कुर्वन्सदैव विबुधानमृतैकवृत्तीन् ॥ ३ ॥ स्वर्गैः स्कन्धपरिग्रहो मरुभूतैरुल्ला-
सिताः पल्लवा मुक्ताभिः स्तनकश्रियो मधुलिहां वृन्दानि नीलोत्पलैः । सकल्पानुविधायि यस्य फलितं
कस्तस्य धत्ते तुलां धिग्जातु द्रुमसकथासु यदयं कल्पद्रुमोऽपि द्रुमः ॥ ४ ॥ औदार्यं भुवनत्रयेऽपि
विदितं 'सम्भूतिरम्भोनिर्वेर्वासी नैन्दनकानने परिमलो गीर्वाणचेतोर्हरैः । एवं दातुगुणोत्तरः सुरतरोः
सर्वोऽपि लोकोत्तरः स्यादार्थप्रवर्धितार्पणविधावेको विवेको यदि ॥ ५ ॥ न द्वारि द्विरदावली न
परितो वार्नेयुजश्रेणयः किंवा शौर्तिकैर्मौक्तिकैर्मृगदृशां तारा न हारावलिः । हे कल्पद्रुम दूरतोऽस्तु
भवतः सेवामघं वैभवं तुष्यामि त्वयि तावताऽपि यदि न स्मेरा भवन्ति द्विषः ॥ ६ ॥ जन्माभूदुदघौ
विधौ सहजतौ वृन्दैरैकैर्वन्द्यतौ तत्तत्कामफलाय शक्तिरतुला यस्यास्ति वशीऽनिर्शम् । विश्रामाय चिराय
कल्पलतिका भूयोऽयमालम्बते कत्वां स्तोतुमपि क्षमोऽस्ति तदपि त्वं जल्पं कल्पद्रुम ॥ ७ ॥

१ प्रवृद्धमहागरलः । २ महान्तो गजाः । ३ क्षुद्राः । ४ भ्रमरैः । ५ बद्धम् । ६ मयूरा एव
मायूरस्तैः । ७ खण्डितसराणि यावत् । ८ दिक्षु । ९ प्रदहत्सूर्यः । १० कोकिल- । ११ सादृश्यम् ।
१२ जन्म । १३ निवासः । १४ इन्द्रोद्याने । १५ देवानां तृप्त्युपस्थापकः । १६ बन्दिजन- ।
१७ शुकपुद्गव- । इदमेषां कृत्रिमवशाद्वा निरासायोक्तम् । १८ चन्द्रे । १९ सहोदरत्वम् । २० देवैः
२१ पूज्यमानत्वम् । २२ अधीना । २३ सदा । २४ कथय ।

पारिजातान्योक्तिनिदर्शनम् ।

पारिजाततरुं यावन्न लभेत मधुव्रतः । अमण तावदेवास्य कुञ्जे कुञ्जे तरौ तरौ ॥ १ ॥ परिमल-
सुरभितनमसो बहवः कनकाद्रिपरिसरे तरवः । तदपि सुराणां चेतसि समुषितमिव पारिजातेन ॥ २ ॥

चन्दनान्योक्तिनिदर्शनम् ।

सन्त्येव लिखिताकाशा महीयांसो महीरुहः । तथाऽपि जनताचित्तानन्दनश्चन्दनद्रुमः ॥ १ ॥ यद्यपि
चन्दनविटपी विधिना फलकुसुमवर्जितो विहितः । निजवपुषैव परेषां तथाऽपि सतापमपहरति ॥ २ ॥
अथि मलयज महिमाऽय कस्य गिरामस्तु विषयस्ते । उद्गिरतो यद्गुरलं फणिनः पुष्पासि परिमलोद्गिरैः
॥ ३ ॥ पाटीर तव पटीयान्कः परिपाटीमिमामुरीकैर्लुम् । यत्पिष्वतामपि नृणां पिष्टोऽपि परिमलैः
पुष्टिम् ॥ ४ ॥ यैस्त्वं गुणगणवानपि सतां द्विजिह्वैरसेन्यता नीतः । तानपि बहसि पटीरजं किं
कथयामस्त्वदीयमौजस्यम् ॥ ५ ॥ जनकः सार्नुविशेषो जातिः काष्ठ भुजङ्गमैः सङ्गः । स्वगुणैरेव पटीरज
यातोऽसि तथाऽपि महिमानम् ॥ ६ ॥ मूलं भुजङ्गैः शिखरं पुष्पैः शाखा विहङ्गैः कुसुमानि भृङ्गैः ।
नास्त्येव तच्चन्दनपादपस्य यन्नाश्रित सत्त्वमरैः समन्तात् ॥ ७ ॥ कति न सन्ति महीषु मही-
रुहः सुरभिपुष्परसालैर्फलालयः । सुरभयन्ति न केऽपि च भूरुहानिति यशोऽस्ति पर तव
चन्दन ॥ ८ ॥ भिक्वेष्टितानि परशो परिशोचनीयबालप्रवालमलयाद्रिह्रदुहस्ते । निर्भिद्यमानद्वयोऽपि
महानुभावः स त्वन्मुख पुनरभीः सुरभीकरोति ॥ ९ ॥ कालागरौ सुरभितातिशयेऽपि सङ्गा-
दारम्यते सुरभितापरपादपेऽपि । पाटीर पाटवमिदं तव सङ्गिवातैस्तादात्म्यमेति कतरो न तरोः समूहः
॥ १० ॥ उपानीत दूरात्परिमलमुपाप्राप्य मरुता समायासीदस्मिन्मधुरमधुलोमान्मधुकरः । परो दूरे
लामः कुपितफणिनश्चन्दनतरोः पुनर्जीवन्त्यायाद्यदि तदिह लामोऽयमतुलः ॥ ११ ॥ कान्ताकैलिं
कलयतु तरुः कोऽपि कश्चित्प्रभूणामत्यनन्दं जनयतु फलैः कोऽपि लोकान्निर्वनोतु । धन्यं मन्ये मल-
यजमहो यः प्रभूतोपताप ससारस्य द्रुतमपनयत्येतात्मदेहव्ययेन ॥ १२ ॥ आमोदैस्ते दिशि दिशि
गतैर्दूरमाकृष्यमाणाः साक्षाल्लुक्ष्मीं तव मलयजं द्रष्टुमन्धागताः स्मः । किं पश्यामः सुभग भवतः
क्रीडति क्रीड एव व्यालस्तुभ्य भवतु कुशलं सुखं नः साधु यामः ॥ १३ ॥ केचिल्लोचनहारिणः
कतिपये सौरभ्यसमारिणः केऽप्यन्ये फलधारिणः प्रतिदिनं ते सन्तु हन्त द्रुमाः । धन्योऽयं हरिचन्दनः
परिसरे यस्य स्थितैः शाखिमिः शाखोटादिभिरप्यहो मृगदृशामङ्गेषु लीलायितम् ॥ १४ ॥ घात-
श्चन्दनं किं ब्रवीमि विटपस्कर्जकणामीषणा गन्धस्यापि महाविषाः फणभ्रतो गुप्त्यै यदेते कृताः । दैवा-
त्पुष्पफलान्वितो यदि भवान्नामविष्यत्तदा नो जाने किमकल्पयिष्यदधिकं रक्षाऽर्थमस्यात्मनः ॥ १५ ॥
एतैर्दक्षिणगन्धवाहचलनैः श्रीखण्ड किं सौरभं ब्रूमस्ते परितो मधुव्रतयुवा येनायमानीयते । भाकन्दाप-
हृत्य पङ्कजवनादुद्धृत्य कुन्दोदरादुद्ग्राह्य द्विगौण्डमण्डलदलादाकृष्य हृष्यन्मनाः ॥ १६ ॥ वासः शैल-
शिलान्तरेषु सहजः सङ्गो भुजङ्गैः सह प्रेङ्गत्क्षारपयोधिबीचिभिरभूदुद्धृतसेकक्रिया । जानीमो न वयं प्रसीदतु

१ अत्युच्छ्रिता इति भावः । २ जनता जनसमूहः । ३ हे चन्दन । ४ अतिशयेन पटुः ।
५ स्वीकर्तुम् । ६ चूर्णं कुर्वताम् । ७ भुजङ्गैः । ८ हे चन्दन । ९ साधुः शिखरम् । १० प्रशंस-
नीयत्वम् । ११ कविभिः । यद्यपि प्लवङ्गास्तत्र न भवन्ति किन्तु प्लवङ्गानां शाखामृगत्वसाधारण्य-
मादायेदमभिहितम् । १२ रखाल भान्नः सरखो वा तरुः । १३ निर्भयः निःसङ्कोच इति यावत् ।
१४ सन्तर्पयतु । १५ निवर्तयते । १६ सन्निहितदेशे । १७ हस्ति- ।

भवाञ्श्रीखण्डं तत्कथ्यतां कस्मात्ते परतापखण्डन महो पाण्डित्यमप्यागतम् ॥१७॥ लोकानन्दन चन्दन-
द्रुम सखे नास्मिन्वने स्थायितां दुर्वैशैः परैरसारहृदयैराक्रान्तमेतद्वनम् । ते ह्यन्योन्यनिघर्षजातदहनग्वा-
लावलीसंकुला न स्वान्येष कुलानि केवलमिदं सर्वं दहेयुर्वनम् ॥ १८ ॥ सौरभ्यं भुवनत्रयेऽपि विदितं
शैत्यं नु लोकोत्तरं कीर्तिः किं च दिगङ्गनाऽङ्गनगता किं त्वेतदेकं शृणु । सर्वानिव गुणानिधं निगिरति
श्रीखण्ड ते सुन्दरानुज्जन्ती खलु कोटरेषु गरलज्वालां द्विजिह्वावैली ॥ १९ ॥ श्रीमच्चन्दनवृक्ष सन्ति
बहवस्ते शाखिनः कानने येषां सौरभमात्रकं निवसति प्रायेण पुष्पश्रिया । प्रत्यङ्गं सुकृतेन तेन शुचिर्ना
ख्यातः प्रसिद्धात्मना योऽसौ गन्धगुणस्त्वया प्रकटितः कासाविह प्रेक्ष्यते ॥ २० ॥ जातः केळि-
कलावतीकुचतटीसौभाग्यमासादितु त्रैलोक्याविपतेर्यशः कथयितुं भाले विपद्व्यापितुम् । किं वाच्यं गुण-
गौरवस्य महिमा ख्यातोऽखिले भूतले दिग्दैवं कलये यदत्र मलये भग्नः पटीरद्रुमः ॥ २१ ॥ एकस्मि-
न्मलयाचले बहुविधैः किं तैरकिंचित्कैः कालोच्छकपोतकोकिलकुलैरेकोऽपि पार्श्वस्थितः । केकी
क्रूजति चेत्तदा विघटितव्यालावलीबन्धनः सेव्यः स्यादिह सर्वलोकमनसामानन्दनश्चन्दनः ॥ २२ ॥

अगुरुमहीरुहान्योक्तिनिदर्शनम् ।

अगुरैरिति बद्धु लोको गौरवमत्रैव पुनरहं मन्ये । दर्शितगुणैव वृत्तिर्यस्य जने जनितदाहेऽपि ॥१॥
न गुरुर्यस्मात्सुरभाषित्यगुरुस्त्वं मतो विबुधैः । न गुरुरिति त्वयि भूयो भ्रम एव मृषा जघन्यानाम् ॥२॥
एणाद्याः पशवः किरातपरिष्वजैषां गुणग्राहिणी सचारोऽस्ति न नागरस्य विषयोच्छिन्न मुनीनां मनः ।
धूमेनातिमुगन्विनाऽत्र विपिने दिक्चक्रमाभोदयन्नामूलं परिदह्यतेऽगुरुतरुः कस्मै किमाचक्ष्महे ॥ ३ ॥

चम्पकान्योक्तिनिदर्शनम् ।

साधारणतरुबुद्ध्या न मया बद्धस्तवालवालोऽपि । लज्जयसि मामिदानीं चम्पक भुवनाधिवासिभिः कुसुमैः
॥१॥ यद्यपि खदिरारण्ये गुप्ता चम्पक महीरुहो वसतिः । तदपि च परिमलमूर्तुलं दिशि दिशि कथयेत्समीरण-
स्तथ ॥ २ ॥ रूपसौरभसमृद्धिसमेतं चम्पकं प्रति ययुर्न मिलिन्दाः । कामिनस्तु जगृहस्तदशेषा ग्राहका
हि गुणिनां कति न स्युः ॥३॥ केनात्र चम्पकतरो बत रोपितोऽसि कुग्रामपामरजनान्तिकवाटिकायाम् ।
यत्र प्रवृद्धवनशाकविष्टद्विलोमाद्भो भग्नवाटघटनोचितपल्लवोऽसि ॥४॥ उद्यानपाल कलशाम्बुनिपेचनाना-
मेतस्य चम्पकतरोरयमेव कालः । अस्मिन्निदावनिहते घनवारिणा वा संवर्धिते तव वृथोभयथोपयोगः
॥ ५ ॥ यन्नादृतस्त्वमलिर्ना मलिनाशयेन किं तेन चम्पक विषादमुरीकरोषि । विश्वाभिरामनवनौरदनील-
वेषाः केनाः कुशेशयदृशाः कुशलीभवन्तु ॥ ६ ॥ कोपं चम्पक मुख याचकजनैरायसितस्त्वं सखे
मा म्लासीः । परितो विलोक्य तरुः कस्तेऽधिरुद्धस्तुलाम् । कोपश्चेन्नियतस्तवास्ति हृदये वात्रे तथा
कुप्यतां येन त्वं हि सुवर्णवर्णकुसुमामोदोऽद्वितीयः कृतः ॥७॥ सन्त्येकेऽपि महीरुहाः प्रतिदिनं संसक्त-
मत्ताल्यस्तचाद्यगुणिनो लवङ्गलवलीमाकन्दकुन्दादयः । आशास्य जनुरस्य चम्पकतरोर्यत्कोरकान्तर्दलं
स्वैरङ्गैरुपमीय-राजरमणी-सासूयमालोक्ते ॥ ८ ॥

१ दुष्टवैष्णुभिः, अकुलीनैश्च । २ भुजङ्गश्रेणी पिशुनपङ्क्तिश्च । ३ शुद्धेन । ४ चन्दनवृक्षाः ।
५ क्षुद्रः पतन्नामा च । ६ विमर्दार्थं सौरभम् । ७ भ्रमराः । ८ भ्रमरेण । ९ पीडितः ।
१० माकन्द भग्नः ।

बकुलान्योक्तिनिदर्शनम् ।

निसर्गादारामे तरकुलसमारोपसुकृती कृती मालाकारो वकुलमपि कुत्रापि विदधे । इदं को जानीते यद्यमिह कोणान्तरगतो जगज्जाल कर्ता कुसुममरसौरभ्यमरितम् ॥ १ ॥ दधानः प्रेमाण तरुषु समभावेन विपुल न मालाकारोऽसावकृत कर्षणां बालवकुले । अयं तु द्रौगुद्यत्कुसुमनिकराणां परिमलैर्दिगन्तानातेने मधुपकुलझङ्कारमरितान् ॥ २ ॥

अशोकान्योक्तिनिदर्शनम् ।

गर्वायसे विर्केचकोरकमञ्जुगुञ्जदुदृत्तषट्पदघटाविमवेन किं नु । वामभ्रुवां चरणताडनदोहदानि किं नाम न स्मरसि तावदशोक तानि ॥ १ ॥ उन्मीलयन्ति कुसुमानि मनोरमाणि के माम नात्र तरवः समयोचितानि । कस्येदृशं कथय दोहदमस्ति तस्य यादृग्विनिर्मितमशोकमहीरहस्य ॥ २ ॥ मृदूनां स्वादूना लघुरपि फलानां न विभवस्तवाशोक स्तोकेः स्तवकमहिमा सोऽप्यसुरभिः । यदेतन्नो तन्वीकरचरणलावण्यसुमगं प्रवालं बाल स्यात्तरुषु स कलङ्कः किमपरः ॥ ३ ॥ किं ते नम्रतया किमुन्नततया किं वा घनच्छायाया किं वा पल्लवलोलाया किमनया वाऽशोक पुष्पश्रिया । यत्त्वन्मूलनिवर्गखिन्नपथिकरतोमैः स्तुवन्नन्वह न स्वादूनि मृदूनि खादति फलान्याकण्ठमुत्कण्ठितः ॥ ४ ॥

यूथीलताऽन्योक्तिनिदर्शनम् ।

पूथि यथोचितविधिना विधेयमातिश्रमेतस्मिन् । मालतिकाप्राणेशः प्राणुणिकस्ते घुणाक्षरन्यायात् ॥ १ ॥

मालतीलताऽन्योक्तिनिदर्शनम् ।

कुसुमस्तवकानम्राः सन्त्येव परितो लताः । तथाऽपि अमरश्रान्तिं हरत्येकैव मालती ॥ १ ॥ मालती-कुसुमे भाति गुञ्जन्मत्तमधुव्रतः । प्रयाणे पञ्चबाणस्य शङ्खमापूरयन्निव ॥ २ ॥ गुञ्जति मञ्जुमिलिन्दे^३ मालति मा मौनमुपयासीः । शिरसा वदान्यैर्गुरवः सादरमेन वहन्ति सुरतरवः ॥ ३ ॥ अयि किं गुणवति मालति जीवति भवतीं विना मधुपः । अथ यदि जीवति जीवतु जीवितमपि तस्य जीवनामासः ॥ ४ ॥ मा मालति म्लायसि यैर्वविद्यश्चुत्तुम्ब तुम्बीकुसुमं पेंडभिः । पदैश्चतुर्भिर्हि युतः पशुभ्यस्त वद्भिरभ्यर्धपशुः कथं नो ॥ ५ ॥ कति सन्ति लवङ्गलता ललिता नवकोरकिता धरणीमुतले । कति बन्धुरगन्धभृतस्तरवो गुरवो निवसन्ति गिरौ मलये ॥ ६ ॥ अयि मालति सौरभसारविनिर्जितसविकसत्कमलानिलये । मधुपानविधौ मधुपस्य पुनर्भुवने भवतीमहमाकलये ॥ ७ ॥ किं मालतीकुसुम तौम्यसि निष्ठुरेण केनापि यत्किंल विद्धेनमितो लताऽप्रात् । लोकोत्तरेण विलसद्गुणगौरवेण को नामुना शिरसि नाम करिष्यति त्वाम् ॥ ८ ॥ र्गदीयस्थाधिक्याल भवति विमर्दक्षममिदं न चान्येभ्यो रूप भवति कुसुमेभ्योऽधिकतरम् । प्रसून मालत्यास्तदपि हृदयाहादकरण प्रवीणैरामोदैर्मवति जगतो मौलिनिलयम् ॥ ९ ॥ अस्मिन्कैलिर्धने सुगन्धपवने क्रीडत्पुरन्धीजने

१ चतुरः । २ सौरभपूर्णम् । अत्र तारकादित्वादितच् । ३ झटिति । ४ विकसित- । ५ स्वल्पः । ६ सौरभहीनः । ७ स्तोमः समूहः । ८ अतिथिः । ९ मधुरम् । १० भ्रमरे । ११ अत्युदारः । १२ मृदः । १३ भ्रमरः । १४ खिद्यसि । १५ छिन्नम् । १६ अतिशयितमृदुताया आधिक्यात् । १७ क्रीडावने ।

गुह्यद्वन्द्वकुले विशालवकुले कूजर्पिकीसकुले । उन्मीलनवपाटलापरिमले मल्लीप्रसूनाकुले यद्येकापि न मालती विकसिता तर्हि न रम्यो मेघुः ॥ १० ॥

मल्लिकालताऽन्योक्तिनिदर्शनम् ।

न च गन्धवहेन चुम्बिता न च पीता मधुपेन मल्लिका । पिहितैर्ष कठोरशाखया परिणामस्य जगाम गोचरम् ॥ १ ॥

दमनकान्योक्तिनिदर्शनम् ।

वद प्रादुर्भावावधि परीमलावस्थितदशा जगत्या विख्याता दमनक प्रतीपास्तव गुणाः । तथाप्यस्मिन्मृङ्गे मधुलवपिपासापरवशे दृढप्रेमावद्धे कथय कथमौदास्यमकरोः ॥ १ ॥

केतकीवृक्षान्योक्तिनिदर्शनम् ।

कालक्रमकर्मेनीयक्रोडेयं केतकीति का शङ्का । वृद्धिर्यथा यथास्यास्तथा तथा कण्टकोत्कर्षः ॥ १ ॥ पत्राणि कण्टकशतैः परिवेष्टितानि वार्ताऽपि नास्ति मधुनो रजसान्वकारः । आमोदमात्ररसिकेन मधुव्रतेन नालोक्तितानि तव केतकि दूषणानि ॥ २ ॥ एताद्यु केतकिलताद्यु विकासिनीषु सौभाग्यमद्भुततरं भवती विमर्ति । यत्कण्डकैर्व्यथितमात्मवपुर्न जानंस्त्वामेव सेवितुमुपक्रमते द्विरेकैः ॥ ३ ॥ एकेन चेतपरिहृतोऽसि महेश्वरेण किं तेन केतक विषादमुरीकरोषि । अन्ये न किं जगति सन्ति महारुणद्वा ये त्वां वहन्ति शिरसा नरदेवदेवाः ॥ ४ ॥ हे हेमकेतकि कथं वदु गर्वितासि मंसेव्यसे मधुकुरैरखिलैरितीव । नैया रसातिशयता नलिनीवियोगतैर्दायते निकटकण्टकशूलद्वग्पः ॥ ५ ॥ रोलम्ब्रेस्य चिराय केतकपरिष्वङ्गेष्वर्मेहो रसः सुज्ञात वत केतकस्य च मनो भङ्गप्रसङ्गोत्थुकम् । जानात्येव मिथोऽनुरागमनयोः सर्वोऽपि नैसर्गिके प्रत्युद्गैय दलेषु धिक्सममवन्मर्माविधः कण्टकाः ॥ ६ ॥

पाटलाऽन्योक्तिनिदर्शनम् ।

पाटल्या वनमध्ये कुसुमितया मोहितस्तथा अमरः । सेवेयमिति यथाऽभूत्पतीतिरस्यान्यपुष्पेऽपि ॥ १ ॥ पाटलर्यो कृतसङ्गो न परत्र पुनर्मधुव्रतो रमते । अननयमिव ननु विदधदुज्जति निपतति च तत्रैव ॥ २ ॥

रसालान्योक्तिनिदर्शनम् ।

अरविन्देषु कुन्देषु श्रीङ्गितं कालयोगतः । अये माकन्द जानीहि तवैवाय मधुव्रतः ॥ १ ॥ यद्यपि दिशि दिशि तरवः परिमलबहुलाश्च पारिजाताद्याः । तदपि रसालोऽप्येकः कोकिलहृदये सदा वसति ॥ २ ॥ सन्तु सहस्रश इतरे कुसुमभृता वा फलान्वितास्तरवः । किंतु द्विजर्जनदैवततोषक-देको रसालोऽसौ ॥ ३ ॥ सहकारैः सहकारो मदनवसन्तोमयस्य नान्योऽस्मात् । सुर्मिफलोमय सम्प-

१ कोकिला- २ वसन्तः ३ पवनेन ४ निहृतस्वरूपा ५ बाहुलनीय- ६ रसविशेषस्य । ७ अमरः । ८ अवज्ञाजन्यं दुःखम् । ९ अमरस्य । १० परिष्वङ्गेषु आलिङ्गनेषु । ११ मधुपुष्पः । १२ स्वाभाविकम् । १३ विवाताय । १४ अत्र समालोक्तिरपि । १५ द्विजाः कोकिलाद्याः पक्षिणः, जना मनुष्याः । १६ सहकारः सुरमित आम्नः । १७ सहकारः सहायकः । १८ सुरभिः सौगन्ध्यम् ।

कस्य परस्याथवा विदितः ॥ ४ ॥ निन्दति पिकः सरोज दाडिममलिरप्यपाकुस्ते । सहकारमुपेत्य
 पुनस्तद्गुमयमेव प्रसादमायाति ॥ ५ ॥ एकपदं निरवधं न किमपि भवतीति मौकन्दः । सुमधुरसोऽपि
 भवन्साम्बलत्वं नो परित्यजति ॥ ६ ॥ वेत्ता कोकिल एव ज्ञाता च रसाल एव नियतमिदम् । यः
 पञ्चममुद्रायति यस्यास्थिषु पुल्लंकमुकुलानि ॥ ७ ॥ लोडितमखिल गहन परितो दृष्टाश्च विटपिनः
 सर्वे । सहकारं न प्रपेदे मधुपेन तवोपमां जगति ॥ ८ ॥ कुन्दे कदम्बे कुमुदेऽरविन्दे यथाकथ-
 चित्समयं नयन्ति । प्राप्ते वसन्ते पुनरुत्तरङ्गा रसालं जानीहि तथैव शृङ्गाः ॥ ९ ॥ भूरिशोऽपि च
 वसन्ति कानने शाखिनो फलविशेषशालिनः । कोकिलस्य तदपीह मानसं नो रसालमपहोयं तुष्यति
 ॥ १० ॥ आम्न यद्यपि गता दिवसारते पुष्पसौरभफलप्रचुरा ये । हन्त सप्रति तथाऽपि जनानां छा-
 यैव दलयस्यतित्तापम् ॥ ११ ॥ फलितस्य रसालं शाखिनः फलदानव्यसनैकशालिनः । विनिपत्य
 ददातु कः फलं श्रमसुताध्वगपाणिपल्लवे ॥ १२ ॥ कति पल्लवित्ता न पुष्पिता या तरवः सन्ति सम-
 न्ततो वसन्ते । जगतीविजये तु पुष्पैर्केतोः सहकारी सहकार एक एव ॥ १३ ॥ वहसि बलिर्भुजां कुलानि
 मोलौ यदि सहकारं तदत्र किं निबिद्धा । परमुदयति पल्लवाञ्चलेषु स्फुरदलिभिस्तत्र सौरभप्रसिद्धिः
 ॥ १४ ॥ दिङ्मण्डलं परिमलैः सुरमीकरोपि सौन्दर्यमावहसि लोचनलोमनीयम् । हहो रसालः
 फलवर्षं तथाऽपि ध्रुवे यद्ग्रन्थिलं च कठिनं हृदयं विमर्षि ॥ १५ ॥ उत्तर्कौतुककरसेन वि-
 लासिनीभिर्लूनानि यस्य न नैखरपि पल्लवानि । उद्यानमण्डनतरो सहकारं स त्वामह्वारकार-
 करगोचरतां गतोऽसि ॥ १६ ॥ यावत्फलोदकमुखः सहकारं जातः प्रागेव कण्टकचयेन वृतोऽसि
 तावत् । छायाऽपि ते न सुलभा फलमस्तु दूरे तन्निष्फलोऽपि हि वरं सुखसेवनीयः ॥ १७ ॥ उत्कृष्ट-
 रम्य सहकारं रसालं बन्धो कूजत्पिकावलिनिवासं तथा विधेहि । गुञ्जमङ्गमरकत्स्वयि वद्धतृष्णो
 नान्यान्प्रयाति पितुर्भुङ्क्तेऽकरीरवृक्षान् ॥ १८ ॥ शश्वन्निर्गमलिना सहकारं कामं लुण्ठन्ति तान्यपि
 मधूनि तव द्विरेफाः । युक्तं न तत्तत्र कषायरसप्ररोहैरितान्प्रतारयसि किं कलकण्ठयूनः ॥ १९ ॥
 रे रे रसालं तरुसारं वचो विधेहि वासन्तिकीं स्वफलपल्लवपुष्पलक्ष्मीम् । तावद्विकस्वैरपि कद्विजसात्कु-
 द्वाङ् न व्यथितोऽसि कलमैः शलमैश्च यावत् ॥ २० ॥ यद्वैध्वनीनं चिरमश्वनि धर्मखिनाः कासारतीर-
 रूढमाश्रयं नम्रमात्रम् । छायां न केवलमितः श्रमिता लभन्ते कामं पंचैलिमफलं विमलं जलं च
 ॥ २१ ॥ सौरभ्यगर्भमकरन्दैर्करैरम्बितानि पङ्केरुहाण्यपि विहाय समागतस्त्वाम् । ससारसारं सहकारं
 तथा विधेहि येनोपहासविषयो न भवेद्विरेफः ॥ २२ ॥ कति कति न वसन्ते बल्लयः शाखिनो व
 किसलयसुमनोभिः शोभमाना बभूवुः । तदपि युवजनानां प्रीतये केवलोऽभूदभिनवकलिकाली-
 मारंशाली रसालः ॥ २३ ॥ यदेकस्मिन्वर्षे न फलति रसालस्तस्य पिकः किं काकैष्टं फलितमपि
 निश्चं व्रजति किम् । व्रजन्मूर्तिं ग्लानिं न वदति च कस्यापि पुरतः स्मरन्वारंवारं पुनरपि रसालं
 मृगयते ॥ २४ ॥ अधिश्रीरुचाने त्वमसि भवतः पल्लवचयो धुरीणः कल्याणे तव जगति शाखा
 श्रमहरा । मुदे पुष्पोल्लेखः फलमपि च तुष्टयै तनुभृता रसालं त्वा तस्माच्छ्रयति शतशः कोकिल-

१ निर्दोषम् । २ आम्नः । ३ ज्ञाता । ४ रोमाञ्च- । ५ रात्रिविकाखिनि कमले । ६ दिवा-
 विकाखिनि कमले । ७ उन्मत्ताः । ८ वृक्षाः । ९ त्यक्त्वा । १० वसन्तस्य । ११ काकानाम् ।
 १२ दुःखिता भवामि । १३ कर्णाभरण- । १४ निम्ब- । १५ सुसुदितकोकिल्लाधीनाम् । १६ मार्ग-
 वान्तम् । १७ पङ्क- । १८ करम्बितं व्याप्तम् । १९ अधिगता श्रीः शोभा येनेति । २० मुख्यः ।

कुलम् ॥ २५ ॥ न तादृक्कर्पूरे न च मलयजे नो मृगमदे फले वा पुष्पे वा तव मिलति यादृ-
क्परिमलः । परं त्वेको दोषस्तवपि खलु रसाले यदधिकः पिके वा काके वा लघुगुरुविशेषं न मनुषे
॥ २६ ॥ चिरश्रान्तो दूरादहमुपगतो हन्त मलयात्तदेकं त्वद्देहे तरुणि परिणेष्यामि दिवसम् ।
समीरणोक्तैव नवकुसुमिता चूतलतिका धुनाना मूर्धानं नहि नहि नहीत्येव वदति ॥ २७ ॥
वियुक्ता वासन्ती बकुलमुकुले नापि मिलितं व्यलोकि न्याकोशः क्षणमपि न कोऽपि क्षितिर्हः ।
यमालोक्योत्कण्ठातरलमिह भङ्गेन चलितं विदूरान्माकन्दः स खलु दलितो यूथपतिना ॥ २८ ॥
येऽमिहः कुसुमोद्गमादनुदिनं त्वामाश्रिताः षट्पदास्ते भ्राम्यन्ति फलाद्बहिर्वहिर्यो दृष्ट्वा न समाषसे ।
ये कीटास्तव दृक्पथं न च गतास्ते त्वत्फलभ्यन्तरे धिक्त्वा चूततरो परापरपरिज्ञानानभिज्ञो भवान्
॥ २९ ॥ आकर्ण्यग्रफलस्तुति जलमभूत्तन्वारिकेलान्तर प्रायः कण्टकितं तथैव पनसं जातं द्वि-
धोर्धार्शकम् । आस्तेऽधोमुखमेव कादलफलं ब्राक्षाफलं क्षुद्रतां श्यामत्वं वत जाम्बवं गतमहो
मात्सर्यदोषादिह ॥ ३० ॥ यो दृष्टः स्फुरदस्थिसंपुटवशात्तिर्यक्प्रवालाङ्गुरो दैवात्स द्विदलादिक-
क्रमवशादारुढशाखाशतः । स्निग्ध पल्लवितो घनं मुकुलितः स्फारच्छदं पुष्पितः सोत्कर्ष-
फलितो अशं च विनतः कोऽप्येव चूतद्रुमः ॥ ३१ ॥ एतस्मिन्वनमार्गभूपरिसरे सौन्दर्यमुद्राऽङ्कितः
प्रोद्यद्भिः फलपुष्पपत्रनिचयैश्चूतः स एकः परम् । यं वीक्ष्य स्मितवक्रमुद्रितमहासन्तोषमुल्लासितस्फारो-
त्कर्णमकुण्ठितक्रमममी धावन्ति पान्थव्रजाः ॥ ३२ ॥ कूष्माण्डीफलवत्फलं न यदपि न्यप्रोर्ववजोच्चता
रम्भापत्रनिमं दलं न कुसुमं नो केतकीपुष्पवत् । सौरभ्यं कुसुमे फले तदपि तर्कचित्समुज्जृम्भते
लोको येन रसाल शैलनिकरास्त्यक्त्वा गुणान्तौति ते ॥ ३३ ॥ गर्वं मा कुरु शर्करे तव गुणा-
ज्जानन्ति राज्ञां गृहे ये दीना धनवार्जिताश्च कृपणाः स्वप्नेऽपि पश्यन्ति नो । आत्रोऽहं मधु-
कूपकैर्मम फलैस्तृप्ता हि सर्वे जना हे रण्डा तव किं गुणा मम फलैस्तुल्य न किञ्चि-
त्फलम् ॥ ३४ ॥ उन्मीलद्वसत्रिन्दुगन्धकुसुमावल्लभो वसन्तोदये कान्ताः कोमलपल्लवाः कति
कति क्रीडावने सन्ति न । सौभाग्यैकनिधे रसाल तदपि श्रीमङ्गरीशालिनस्त्वत्तोऽन्यत्र च कुत्रचि-
न्मधुकरश्रेणी न विश्राम्यति ॥ ३५ ॥ स्निग्धाम्राः फलिनी वृताः परिमलैः पौष्पैर्मधुस्यन्दिनो
नानन्दाय भवन्ति किं वैभुवां भूमीरहो भूरिशः । माधुर्यं मधुनस्तथैव परमं माकन्द मन्यामहे माध्वी-
मर्मविदो दृढं मधुलिहः स्यूता यतो मर्मणि ॥ ३६ ॥ आस्तां गाढतरानुशीलनविधिः संस्पर्शनं दूरतः
संभाषाविषयीकृतोऽसि न मनागक्ष्णोः पदं प्रापितः । किं ब्रूमः सहकारं तावकगुणा-
नन्यादृशैर्दुर्लभान्सौरभ्येण यदध्वगानपि मुहुः प्रीणासि दूरादपि ॥ ३७ ॥ त्वं सामान्यतरुक्रमेण
सकलक्षोणीरुद्धर्मापतौ माकन्देऽपि किरात पातय मुधा माऽस्मिन्कुठारं हठात् । एष श्लाघ्यजनस्य
जीवितमलिष्युहेस्य बन्धुर्मधोः सर्वस्वं कुसुमायुधस्य विजयामात्यः पिकानां गुरुः ॥ ३८ ॥
शान्ता धर्मकणाः श्रमः शिथिलितस्तीर्णस्तृणमुद्गमो वारंवारमुदारकोकिलरवैरानन्दितं मानसम् ।
सर्वं प्राप्तममीप्सितं तव तले चूत प्रसन्ना द्विजश्रेणीकूजितरजिताखिलमनो यामो वयं स्वस्ति ते ॥ ३९ ॥

१ चन्दने । २ कस्तूर्याम् । ३ प्रकुलः । ४ उर्ध्वारोः कर्कटश्चा इदमिति तथोक्तम् । कर्कटी-
फलम् । ५ कदल्या इदं कादलम् । ६ जम्बवा इदमिति जाम्बवम् । ७ विशदपत्रम् । ८ वट-
वत् । ९ कदली । १० वृक्षान्तरपुञ्जान् । ११ वनवाचिनाम् । १२ भ्रमरपुञ्जस्य ।

पनसान्योक्तिनिदर्शनम् ।

नैरीयः सौरभ्यं रसपरिचये नार्हति सुधा सितौ मृद्वीकाऽपि प्रथिमनि निमग्नः फलभरः । परार्थे कोशश्रीरिति पुलकित कण्टकमिपादहो ते चारित्र्य पनस मनसः कस्य न मुदे ॥ १ ॥

तमालान्योक्तिनिदर्शनम् ।

पात्यन्ति कस्य कुसुमे मधुषा मधूनि स्थास्यन्ति कस्य शिखरेषु विहङ्गमालाः । इत्येव शोचति परं परितोविसैरिदावाग्निमग्नवपुरेण तरुस्तमालः ॥ १ ॥

रम्भाऽन्योक्तिनिदर्शनम् ।

रम्भे सफला विनमसि तर्पयसि च सेविनः सर्वान् । अफलामपि भवतीं को दृष्ट्वा स्मरति न मृगा-
क्षूरु ॥ १ ॥ तालीतरोरुपकारि फल फलित्वा लज्जावशाद्बुचित एव विगाशयोगः । एतत्तु चित्र-
मुपकृत्य फलैः परेभ्यः प्राणान्निजान्नाटिति यत्कदली जहाति ॥ १ ॥

द्राक्षाऽन्योक्तिनिदर्शनम् ।

दामेरकस्य दासीयं बदरी यदि रोचते । एतावतैव किं द्राक्षा न साक्षादश्रुतमदा ॥ १ ॥ यद्यपि न भवति हानिः परकीयां चरति रासैमे द्राक्षाम् । असमञ्जसमिति मत्वा तथाऽपि खलु खिद्यते चेतः ॥ २ ॥

दाडिमान्योक्तिनिदर्शनम् ।

मयि जीवति बीजाढये किमन्ये बीजप्रकराः । इति संचिन्त्य मनसा विदग्धे दाडिमीफलम् ॥ १ ॥
द्विजगणमवलोक्यतो भवतो हृदयं विदीर्णमिव । किमु भवतीति न जाने दाडिम तद्ब्रूहि दुःख स्वम् ॥ २ ॥
आ पुष्पप्रसवान्मनोहरतया विश्वात्य विश्वे जन हंहो दाडिम तावदेव सहसे वृद्धिं त्यक्तीयामिह । याव-
नैति परोपमोगसहस्रमेव ततस्तां तथा ज्ञात्वा ते हृदय द्विधा दलति यत्तेनातिथन्यो भवान् ॥ ३ ॥

नालिकेरान्योक्तिनिदर्शनम् ।

उच्चैरेव तरुः फलं च विपुलं दृष्ट्वैव दृष्टः शुक्रः पक्वं शालिघने विहाय जडंभीस्तं नालिकेरं गतः ।
तत्रास्त्रं बुभुक्षितेन मनसा यत्नः कृतो मेदने तस्यैवास्य न केवलं विगलिता चञ्चूर्गता चूर्णताम् ॥ १ ॥

तालान्योक्तिनिदर्शनम् ।

अये ताल त्रीडां ब्रज गुस्तया माति न भयान्फलं न च्छाया नो कठिनपरिवारो हि भवतः । इयं
धन्या धन्या सरलकदली सुन्दरदला परार्थीन मन्ये सुखयति फलेनामृतवता ॥ १ ॥ अध्वन्य-
प्वनि भूरुहः फलघृतो नम्रानुपेक्ष्यादराद्दूरादुन्नतिसश्रयव्यसनिनः पान्थस्य मृढात्मनः । यन्मूलं तमुपाग-
तस्य मधुरच्छायाफलैः का कथा क्षीणेनापि हि नोपयोगमगमत्पर्णेन तालद्रुमः ॥ २ ॥

१ गुस्ततरम् । २ शर्करा । ३ द्राक्षा । ४ स्थूलतायाम् । ५ समन्ततो व्यापी ।
६ उदृष्ट्य । ७ गर्दभे । ८ आरभ्य । ९ समस्तम् । १० मूढः । ११ परेषामन्तःकरणं, शरीरं वा ।
८१

भूर्जन्योक्तिनिदर्शनम् ।

दौर्जन्यमात्मनि परं प्रथितं विधाना भूर्जद्रुमस्य विफलत्वसमर्पणेन । किं चर्मभिर्मिश्रितैश्चक्षुःशताव-
कुत्तराणां न पूरयति सोऽर्थपरम्पराणाम् ॥ १ ॥ कुर्वन्तु नाम जनतोपकृतिं प्रसूनच्छायाफलैरधिकलैः
सुलभैर्द्रुमास्ते । सोढास्तु कर्तनरुजः पररक्षणार्थमेकेन भूर्जतरुणा करुणापरेण ॥ २ ॥

अश्वस्थान्योक्तिनिदर्शनम् ।

वर्धितैः सेवितैः किं तैः सत्यश्वत्थेऽन्यपादपैः । वर्धितो नरकाप्रक्षेत्पृष्ठोऽरिष्टानि हन्ति यः
॥ १ ॥ अश्वस्थस्य महत्त्वं को ननु वक्तुं नरः प्रमवेत् । सवितैरि यत्रालक्ष्मीर्मन्दै लक्ष्मीरमन्दाऽऽस्ते ॥ २ ॥

वटान्योक्तिनिदर्शनम् ।

महातरुर्वा भवतिःसमूलो वा विनश्यति । अन्तरा प्रत्ययं नैति न्यग्रोधकणिकाङ्कुरः ॥ १ ॥ वृत्तिः
पिपीलिकाया अपि येन भवेन्न तद्वीजम् । मो वट संश्रित्य भवानियान्महानद्य सम्पन्नः ॥ २ ॥ न्यग्रोधे फल-
शालिनि स्फुटतरं किञ्चित्फलं पच्यते बीजान्यङ्कुरगोचराणि कतिचित्सिद्ध्यन्ति तस्मिन्नापि । एकस्तेष्वपि
कश्चिदङ्कुरश्चरः प्राप्नोति तामुन्नतिं यामासाद्य निदाघपीडिततनुगुल्मनिच्छिन्ने घावति ॥ ३ ॥ विस्तीर्णो
दीर्घशाखाऽऽश्रितशकुनिशतः शाखिनामैप्रणीत्स्वं न्यग्रोध क्रोधमन्तः प्रकटयसि न चेद्वच्मि किञ्चित्त-
दस्त्वम् । जैलपोऽप्येष त्रैपाङ्क्यलघुपरिकरा कापि कूष्माण्डवह्नी पृथ्वीपृष्ठप्रतिष्ठा हसति हि फलने
स्वत्फलानां किमन्यत् ॥ ४ ॥

मधूकान्योक्तिनिदर्शनम् ।

तत्तेजस्तरणेर्निदाघसमये तद्वारि मेघागमे तज्जाड्य शिशिरे यदेकशरणैः सोढ पुरा यैर्दलैः । आया-
तोऽप्यधुना फलस्य समयः कोऽयं विना तैरिति स्पृत्वा तानि श्लेचेन रोदिनि गलत्पुष्पैर्मधूकद्रुमः
॥ १ ॥ मूलादेश यदस्य विस्तृतिभरच्छायाऽप्यनन्यादृशी ते यस्य प्रसवैः सुमञ्जुलरसैरानन्दयन्तः प्रजाः ।
स्नेहं च प्रकटीकरोति परमं भूयः फलानां गुणैर्हि त्वैकैकगुणांस्तरुन्मज सखे तस्मान्मधूकद्रुमम् ॥ २ ॥

शाल्मलिवृक्षान्योक्तिनिदर्शनम् ।

विशालं शाल्मल्या नयनसुभगं वीक्ष्य कुसुमं शुक्लस्यासीद्वह्निः फलमपि भवेत् । दशमिति । चिरं
तत्र स्थित्वा फलमपि च काले परिणतं विपैके तूलोऽन्तः सपदि मरुता सोऽप्यपहृतः ॥ १ ॥ दूरे
मार्गाग्निवहसि पुनः कण्टकैराहतोऽसि छायाशून्यः फलमपि च ते वानरैरप्यमक्ष्यम् । निर्गन्धस्त्वं मधुपरहितः
शाल्मले सारशून्यः सेवाऽस्माकं भवति विफला तिष्ठ निःश्वस्य यामः ॥ २ ॥ हसाः पञ्चनाशया
मधुलिहः सौरम्यलामाशया पाथाः स्वादुफलाशया वैलिमुजो गुग्गाश्च मांसाशया । दूपादुत्तमपुष्पराग-
निकरैर्निःसारमिथ्योजते रे रे शाल्मलिपादप प्रतिदिनं के न त्वया वञ्चितः ॥ ३ ॥ कायः कण्टकभू-
वितो न च घनच्छायाकृताः पल्लवाः पुष्पाणि च्युतसौरमाणि न दलश्रेणी मनोहारिणी । किं ब्रूमः
फलपाकमस्य यदुपन्यासेऽपि लज्जामहे तद्गोः केन गुणेन शाल्मलितरो जातोऽसि सीमद्रुमः ॥ ४ ॥

१ तीक्ष्ण-। २ पालनादिकृतिः, रविचारे च । रविचारेऽश्वस्थस्पर्शोऽङ्गक्ष्मीः स्यादिति कथा-
मुपजीव्येदमभिहितम् । ३ मूढे, शनैश्चरचारे च । शनिचारे हि अश्वस्थस्पर्शेन लक्ष्मीवृणुत इति
तथा वचनम् । ४ वट-। ५ मुख्यः । ६ कथनम् । ७ लज्जावहम् । ८ भिल्लादिस्थानोपरिगता ।
९ शोकैः । १० पत्रपुष्पादयः । ११ त्यक्त्वा । १२ परिपाकसमये । १३ करंदाः । १४ प्रतारिताः ।

निम्बान्योक्तिनिदर्शनम् ।

निम्ब किं बहुनोक्तेन निष्फलानि फलानि ते । यानि संजातपाकानि काका निःशेषान्यमी ॥ १ ॥
यश्च निम्ब परशुना यश्चैन मधुसर्पिणा । यश्चैन गन्धमाल्याद्यैः सर्वस्य कटुरेव सः ॥ २ ॥ पश्यान्तु-
पमिन्दिन्द्रिरेण माकन्दशेखरो मुखरः । अपि च पिचुमन्दमुकुले मौकुलिङ्कुलमाकुल मिलति ॥ ३ ॥
चित्र चित्र वत वत महचित्रमेतद्विचित्र जातो दैवादुचितघटनासंविधाता विधाता । यन्निम्बाना
परिणतफलस्फीतिरौस्वादनीया यच्चैतस्याः कवलयनकलाकोविदः काकलोकः ॥ ४ ॥ यस्मादर्थिजनो
मनोऽभिलषितं लब्ध्वा मुदा मेहूरः सार्धं बन्धुजनैश्चकार विविधान्भोगान्विलासोद्भुरः । त दैवेन विवेक-
शून्यमनसा निर्मूर्त्यं चूतद्रुमं स्थाने तस्य तु काकलोकवसतिनिम्बः समारोपितः ॥ ५ ॥

बन्बुलान्योक्तिनिदर्शनम् ।

पत्रफलपुष्पलक्ष्म्या कदाऽप्यदृष्टं वृत्तं च खलु शूकैः । उपसर्पेभ्यो भवन्तं बन्बुल वद कस्य लोमेन
॥ १ ॥ गात्र कण्टकसंकटं प्रविरलच्छाया न चायासद्वन्निर्गन्धः कुसुमोत्तरस्तव फल न क्षुद्रिनाश-
क्षमम् । बन्बुलद्रुम मूलमेति न जनस्तचावदास्तामहो हान्येषामपि शाखिना फलवता गुप्त्यै वृत्तिर्जायसे
॥ २ ॥ आमूलान्ननिबद्धकण्टकतनुर्निर्गन्धपुष्पोद्गमश्छाया न श्रमहारिणी न च फल क्षुत्क्षामसंतोषकत् ।
रे रे बन्बुल साधुसङ्गहितस्तचावदास्तामहो हान्येषामपि शाखिना फलवता गुप्त्यै वृत्तिर्जायसे ॥ ३ ॥
शाखाः कण्टककोटिभिः परिवृता वज्र फलं कुत्सित पत्र क्षुद्रतरु न चास्ति गहना छायाऽपि पान्थप्रिया ।
अन्येषामपि शाखिना फलवता रक्षाऽर्थमानीयसे बन्बुलद्रुम कैर्गुणैर्गुणैस्तैर्वृक्षेषु सभाव्यसे ॥ ४ ॥

खदिरान्योक्तिनिदर्शनम् ।

विना खदिरसारेण हारेण हरिणीदृशाम् । नाधरे जायते रागो नातुरागः पयोधरे ॥ १ ॥ चन्दने
विषधरोऽन्सहामहे वस्तु सुन्दरं भृगुसिम्बकृतः । रक्षितु वद किमात्मसौष्ठव संचिताः खदिर कण्टकास्त्वया
॥ २ ॥ पर तदिह नास्ति यत्र खदिरैः खरैरावृतं न तेऽपि खदिरा न ये कुटिलकण्टकैरावृताः । न ते
कुटिलकण्टकाः किमपि ये न मर्मच्छिदः समुज्ज्वल वृथास्थितिं वत सहृष्यमन्वश्रमम् ॥ ३ ॥

पलाशान्योक्तिनिदर्शनम् ।

किंशुकं किं शुक्रमुखवत्कुसुमानि विकासयत्यनिशम् । यस्या जनोऽनुरागी सा शिरैः कदाऽपि
नोच्चार्या ॥ १ ॥ त्यज किंशुक पुष्पिताभिमान निजशिरसि भ्रमरोपसैवनेन । विकसन्नवमालतीवियोगा-
त्कुरते वह्निविधौ त्वयि प्रवेशम् ॥ २ ॥ उपनटिपुलिने महापलाशः पवनसमुच्छलदेकपत्रपाणिः ।
दग्धहन्निनष्टजीविताना सलिलमिवैव ददाति पादपानाम् ॥ ३ ॥

१ यो निम्बं परशुना वृश्चति (छिनत्ति) यश्च निम्बं मधुना सर्पिणा (घृतेन) वा सिञ्चति, यश्च
गन्धमाल्याद्यैश्चरन्ति तेषां सवंधामपि कृते निम्बः कटुरेवेति वृश्चतीत्यादिक्रियापदाध्याहारेणार्थं
श्लोकः समर्थनीयः । २ इन्दिन्द्रो भ्रमरः । ३ माकन्द आम्रः । ४ निम्बकुट्टमले । ५ मौकुलीनः
काकानां कुलम् । ६ स्फीतिः सम्पत्तिः । ७ असन- । ८ पुष्टः । ९ विनाश्य । १० अवरोधः ।
११ सार्पान् । १२ रक्षणभाव- । १३ हे पलाश । १४ वचनम् । १५ मालतीचिरदे मया जीवताऽपि
किमिति त्वां च वह्नि सम्भाव्य स्वं शरीरं दाहयितुमेव त्वयि मधुपः प्रविशति, न तु
त्वन्तो मधुलाभेन स्वममोदायेति हेतुमेवा भ्रान्तिमदुपप्राणिता ।

शाखोटान्योक्तिनिदर्शनम् ।

शाखोट शास्मलिपलाशकरीरकाद्याः शृण्वन्तु पुण्यनिलयौ यदसौ वसन्तः । शुष्मम्यमर्पयति पल्लव-
पुष्पलक्ष्मीं सौरम्यसंभवविधिवस्तु विधेरधीनः ॥ १ ॥ कस्त्वं मोः कथयामि दैवहृतकं मां विद्धि
शाखोटकं वैराग्यादिव यक्षिं साधु विदितं कस्मादिदं कथ्यते । वामेनैत्र वटस्तमध्वगजनः सर्वात्मना
सेवते न च्छायापि परोपकारकृतये मार्गस्थितस्यापि मे ॥ २ ॥

पीलुवृक्षान्योक्तिनिदर्शनम् ।

धन्याः सूक्ष्मफला अपि प्रियतमास्ते पीलुवृक्षाः क्षितौ ह्युत्क्षीणेन जनेन हि प्रतिदिनं येषां फलं भुज्यते ।
किं तैस्तत्र महाफलैरपि पुनः कल्पद्रुमाद्यैर्दुर्मेयेषां नाम मनागपि श्रमनुदे छायाऽपि न प्राप्यते ॥ १ ॥

करीरान्योक्तिनिदर्शनम् ।

फलं दूरतरेऽप्यास्तां पुष्पासि कुसुमैर्जनान् । इतरे तरवो मन्ये करीर तव किंकराः ॥ १ ॥ किं
पुष्पैः किं फलैस्तस्य करीरस्य दुराल्मनः । येन वृद्धिं समासाध न कृतः पञ्चसंग्रहः ॥ २ ॥

विल्वान्योक्तिनिदर्शनम् ।

आमोदीनि सुमेदुराणि च मृदुस्वादूनि च स्मारुहोमुद्यानेषु वनेषु लब्धजनुषां सैन्तीतरेषामपि । किंतु
श्रीफलता तवैव जयि^३ नी मार्दैर दिङ्मण्डले यस्यैतानि फलानि यौवनवतीवक्षोजलक्ष्मीगृहाः ॥ १ ॥

शालिवृक्षान्योक्तिनिदर्शनम् ।

शाखासंततिसंनिरुद्धनमसो भूयांस एवावैनी विद्यन्ते तरवः फलैरविकलैरार्तिच्छिदः प्राणिनाम् ।
किंतु द्वित्रदलैरलङ्कृततनोः शाले स्तुमस्तुभ्रतां दत्त्वा येन निज शिरःसुकृतिना को नाम न प्रीणितैः ॥ १ ॥

कुटजान्योक्तिनिदर्शनम् ।

समुपागतवति दैवादवहेलौ कुटज मधुकरे मा गाः । मकरन्दतुन्दिर्लानामरविन्दानामयं महामान्यः १

इक्षोरान्योक्तिनिदर्शनम् ।

कान्तोऽसि नित्यमधुरोऽसि रसाकुलोऽसि किंचासि पञ्चशरैर्कार्मुकमद्वितीयम् । इक्षो तवास्ति
सकलं परमेकमूर्तं यत्सेवितो भजसि नीरसतां क्रमेण ॥ १ ॥ परार्थे यः पीडामनुभवति भङ्गेऽपि मधुरो
यदीयः सर्वेषामिह खलु विकारोऽप्यभिमतः । न संप्राप्तो वृद्धिं यदि स भ्रशमक्षेपतितः किमिक्षो
दोषोऽसौ न पुनरगुणाया मरुधुवः ॥ २ ॥ मुखे यद्वैरस्यं वपुरपि पुनर्ग्रन्थि^३ निचितं न संतप्तः कोऽपि क्षण

१ इतभाग्यम् । २ श्मशानादिपावकप्लुष्टपत्रम् । ३ कथयसि । ४ वामोपलक्षितेन मार्गेणेत्यर्थः ।
वाममार्गोपलक्षित इति प्रत्यायनं च । ५ छायाऽऽरोहणभोजनशयनादिना समित्पत्रादिना चेति ।
गाढाहाराणेति तु प्रत्यायनम् । ६ जनसंचारोचितदेशे स्थितस्य । सदाचारेण सम्पन्नस्येति
प्रत्यायनम् । कस्यापि विपदा अस्तस्य निर्विण्णत्ववचनमत्र ध्वन्यत इति बोध्यम् । ७ बुभुक्षा-
पीडितेन । ८ किञ्चिदपि । ९ सुगन्धितानि । १० सुपुष्टानि । ११ वक्राणाम् । १२ फलानीत्यर्थः ।
१३ सर्वेभ्य इतरेभ्योऽतिशायिनीत्यर्थः । १४ विल्वेत्यर्थः । १५ पृथिव्याम् । १६ प्रसादितः । १७ अव-
ज्ञाम् । १८ मकरन्दरसेन समृद्धानाम् । १९ कामदेव- । २० वृद्धितम् । २१ शुद्धशर्कराऽऽत्मिक
चिकृतिः । २२ अग्रभागे प्रथममिति यावत् । २३ ग्रन्थयः पर्वणि, तैर्निचितं व्याप्तम्

मपि भजेन्मूलमभितः । फलं चैवाप्राप्यं वितथैरसलिप्तस्य भवतस्तदिक्षोर्नोयुक्त विहितमितरैर्यसु दलनम् ॥ ३ ॥

लवङ्गीलताऽन्योक्तिनिदर्शनम् ।

अयि दुष्कृतकेन केन वत्से हलिकद्वारि लवङ्गि पुष्पिताऽसि । स्तवकास्तव पांसुभिः परीताः परितः प्राङ्गणसीन्नि यरुलुठन्ति ॥ १ ॥ लून मत्तमतङ्गजैः कियदपि च्छिन्न तुषारैर्दितैः शिष्ट ग्रीष्मजतीक्ष्ण-
भालुकिरैर्मस्मीकृत काननम् । एषा कोणगता मुहुः परिमलैरामोदयन्ती दिशो हा कष्ट ललिता लवङ्गलतिका दावाभिना दह्यते ॥ २ ॥ सौरभ्येण समावृणोषि कङ्कुमः पुष्पासि पुष्पन्वयान्त्वत्तातन्तु
वृथा तथाऽपि कियतीस्त्वं यापयेर्यामिनीः । अस्मिन्दासपुरे परस्तत इतो विन्यस्तविस्त्रामिषे मालाकार-
मृते लवङ्गि ललितान्कस्ते गुणान्नास्यति ॥ ३ ॥

कार्पासान्योक्तिनिदर्शनम् ।

नीरसान्यपि रोचन्ते कार्पासस्य फलानि मे । येषा गुणमयं जन्म परेषा गुह्यगुप्तये ॥ १ ॥ श्लाघ्यं कार्पासफल यस्य गुणै रैश्वर्यन्ति पिहितानि । सुक्ताफलानि तरुणीकुचकलशतटेषु विलसन्ति ॥ २ ॥ निष्पपोऽस्थिचयस्य दुःसहतरः प्राप्तस्तुलारोहणं ग्राम्यस्त्रीनखचुम्बनव्यतिकरस्तन्त्रीप्रहारव्यथा । मौतङ्गो-
क्षितमण्डवारिकणिकापान च कूर्चाहतिः कार्पासेन परार्थसाधनविधौ किं किं न चाङ्गीकृतम् ॥ ३ ॥

शणान्योक्तिनिदर्शनम् ।

भूर्जः परोपकृतये निजकवचविकर्तनं सहते । परबन्धनाय तु शणः प्रेक्षध्वमिहान्तर कीदृक् ॥ १ ॥

कण्टकारिकाऽन्योक्तिनिदर्शनम् ।

उचितं नाम नारङ्गया केतक्याभयि कण्टकाः । रसगन्धोऽस्मिन्ते किं ते कण्टकाः कण्टकारिके ॥ १ ॥

धत्तूरान्योक्तिनिदर्शनम् ।

माधुर्यसाराऽधरितौघृतस्य तत्कण्टकिक्वं पनसस्य सद्यम् । उन्मौादिनो मातुलपुत्रकैस्य कथं सहामो वत कण्टकित्वम् ॥ १ ॥ धत्तूर धूर्त तरुणेन्दुनिवासयोग्ये स्थाने पिशैचपतिना विनिवेशितोऽसि । किं कैरवाणि विकसन्ति तमः प्रयाति चन्द्रोपलो ब्रवति वार्षिकैति वृद्धिम् ॥ २ ॥ धत्तूरकण्टक फल-
प्रतिरोधेद्वया वैरं दृष्टैव कुरूपे पनसेन सार्धम् । सन्तो हसन्ति न मजन्ति च चेतसा त्वा आन्ता भवन्ति पुरुषास्तव सेवनेन ॥ ३ ॥ महेशस्त्वा घत्ते शिरसि रसैराजस्य जैयिनी विशुद्धिस्त्वत्सङ्गात्

१ दलनमन्तरा रखलाभासम्भवादिति तत्त्वम् । २ छिन्नम् । ३ हिमपीडितैः । ४ सुग-
न्धिताः कुर्वाणा । ५ दिशाः, तदन्तःप्रदेशान् । ६ भ्रमरान् । ७ इदं सम्बुद्धिपदम् । ८ पामर-
जनप्राये देशे । ९ सूत्ररूपं धर्मरूपं च । १० शुद्धं, गोप्यं- । ११ सच्छिद्राणि । १२ मातङ्गेन
चाण्डालेन उक्षितं स्तितं चन्मण्डवारि ओदनजलविशेषस्तत्कणिका तस्याः पानम् । १३ भेदः ।
१४ माधुर्यस्य सारं तत्त्वं तेनाधरितं पराभूतम्, अमृतं येन तथाभूतस्य । १५ प्रमोहवर्ध-
कस्य, प्रमत्तस्य च । १६ धत्तूरस्य । १७ महादेवेन, पिशाचराजेन च । १८ चन्द्रकान्तमणिः ।
१९ मम फलानि न कश्चिद् गृह्णीयादिति भ्रमेण । २० पार्श्वस्य । २१ उत्कर्षशालिनी । दुःशका
सम्पत्तये चातिशयितोत्कृष्टफलदेति तथोक्तिः ।

कर्नेकमयमेतन्निमुवनम् । तनोति त्वत्सेवां ननु कनकवृक्ष त्वदपरः परः को नु स्यात्तद्यदि न-
सुलभीभावममजः ॥ ४ ॥

पलाण्डुराजन्योक्तिनिदर्शनम् ।

कर्पूरधूलिरचितालवालः कस्तूरिकाकुङ्कुमलितदेहः । सुवर्णकुम्भैः परिपिच्यमानो निजं गुणं मुञ्चति
किं पलाण्डुः ॥ १ ॥ पलाण्डुराज त्वयि चेन्न जातु चिदुग्रतां स्यान्न भवेः प्रियस्त्वम् । गुणास्तु सर्वे
विदिताः परेषामनेकपीडाप्रशमप्रवीणाः ॥ २ ॥

तृष्णान्योक्तिनिदर्शनम् ।

रुढस्य सिन्धुतटमनु तस्य तृणस्यापि जन्म कल्याणम् । यत्सलिलमज्जदाकुलजनस्य हस्तावलम्बनं
भवति ॥ १ ॥ उत्तुङ्गैस्तरुभिः किमेभिरखिलैराकाशसंस्पर्शभिर्धन्योऽसौ नितरामुद्धपविटपी नद्यास्तटे-
ऽवस्थितः । एवं यः कृतबुद्धिरुज्जितजलन्यालोलवीचीवशान्मज्जन्तं जनमुद्धरामि सहसा तेनैव
मज्जामि वा ॥ २ ॥

कलमान्योक्तिनिदर्शनम् ।

कलमाः पाकविनम्रा मूलतलाघातसुरभिकङ्काराः । पवनाकम्पितशिरसः प्रायः कुर्वन्ति परिमल-
श्चाधाम् ॥ १ ॥ अस्मानवेहि कलमानलमाहंताना येषां प्रचण्डमुसलैर्यदाततैव । स्नेहं विमुच्य सहसा
खलतां प्रयान्ति ये स्वल्पपीडनवशात् न वयं तिलास्ते ॥ २ ॥

ताम्बूलान्योक्तिनिदर्शनम् ।

किं वीरैषो भुवि न सन्ति सहस्रशोऽन्या योसां दलानि न परोपकृतिं भजन्ते । एकैव बल्लिष्ठ विरा-
जति नागबल्ली या नागरीवदनचन्द्रमलकरोति ॥ १ ॥ बल्लीनां कति न स्फुरन्ति परितः पञ्चाणि
किं तैरिह स्निग्धैरप्यतिकोमलैरपि निजामेवाश्रयद्भिः श्रियम् । तानेव तुमहे महाजनमुखश्रीकारिजन्म-
व्रतान्यासूते नवनागरीप्रियतमांस्ताम्बूलबल्लीदलान् ॥ २ ॥

तुम्बिकान्योक्तिनिदर्शनम् ।

सर्वास्तुम्ब्यः समकटुरसास्तुम्बिवल्लीप्रसूतास्ताः संबद्धा अपि कतिपया दुस्तरं तारयन्ति । शब्दा-
यन्ते सरसमपराः शुष्ककाष्ठे निषण्णास्तन्मध्येऽन्या ज्वलितहृदयाः शोणितं संपिबन्ति ॥ १ ॥
एके तुम्बा व्रतिकरौताः पीनतामानयन्ति गायन्त्यन्ये सरसमधुरं शुद्धवशे विलग्नाः । एके तावद्ग्रथित-
सगुणा दुस्तरं तारयन्ति तेषां मध्ये ज्वलितहृदया रक्तमेकं पिबन्ति ॥ २ ॥

वंशान्योक्तिनिदर्शनम् ।

छिन्नः सुनिश्चितैः शल्लैर्विद्धश्च नवसप्तधा । तथाऽपि हि सुवंशेन विरसं नापजल्पितम् ॥ १ ॥

१ सुवर्णरूपम् । विशुद्धे हि पारदे सेविते सर्वस्यापि दिव्यशरीरत्वं स्वर्णमयत्वं च सम्पद्यत
इति तथोक्तिः । २ उग्रगन्धर्वरूपोऽसह्यत्वरूपो वा दोषः । ३ विषुचिकादिरोगः । ४ शालि-
विशेषान् । ५ कण्डितानाम् । ६ शुद्धत्वं, निर्मलत्वं च । ७ तैलं, सौहार्दं च । ८ खलात्मतां, पिष्ट-
ततां च । ९ कृताः । १० हृष्टिम् । ११ ब्रह्मचारिद्वस्तगताः । १२ जलभाजनत्वं योग्यत्वं च ।

कुन्दान्योक्तिनिदर्शनम् ।

एष षट्पदयुवा भदायतः कुन्द यापयति यामिनीस्त्वयि । दुर्बहा तदपि नापचीयते पद्मिनीविरह-
वेदना हृदि ॥ १ ॥ संदर्शयस्व मधुवैभवमस्ति यत्ते रे कुन्द किं दुरभिमानमुरीकरोषि । एतन्न चेतसि
करोषि सरोजवन्धुः पुष्पवन्धोऽपि मम सौरभमातनोति ॥ २ ॥

कमलान्योक्तिनिदर्शनम् ।

धरमश्रीकृता लोके नासमानसमानता । इतीव कुमुदोद्वेदे कमलैर्मुकुलायितम् ॥ १ ॥ प्रसारितकरो
मित्रे जगदुद्घोतकारिणि । किं न कैरव लज्जा ते कुर्वतः कोशस्रष्टिम् ॥ २ ॥ लक्ष्मीसंपर्कजातोऽय
दोषः पद्मस्य निश्चितम् । यदेव गुणसंदोहघाति चन्द्रे पराङ्मुखः ॥ ३ ॥ अन्तर्विहङ्गाणि भूयांसि कण्टका
बहवो बहिः । कथं कमलनालस्य नाभूवन्मङ्गरा गुणाः ॥ ४ ॥ मालतीमुकुला याताः कुन्दा मन्दा-
यितास्तथा । पङ्कज त्वामिदं ब्रूमः कुत्र यातु मधुवतः ॥ ५ ॥ पङ्कज जटेर्धुं वासः प्रीतिर्मधुपेषु
कण्टकैः सङ्गः । यद्यपि तदपि तथैतच्चित्रं मित्रोदये हर्षः ॥ ६ ॥ कुसुमं कोशातक्या विकसति रात्रौ
दिवा च कूष्माण्ड्याः । अलिङ्गुलनिचयै रुचिरं किंतु यदाः कुमुदकमलयोरेव ॥ ७ ॥ उदितयति
द्विजैराजे कस्य न हृदये मुदः पद दधति । संकुचसि कमल यदयं हर हर वामो विधिर्भवतः ॥ ८ ॥
एते हि गुणाः पङ्कज सन्तोऽपि न ते प्रकाशमायान्ति । यल्लक्ष्मीवर्सेतेस्त मधुपैरुपजीव्यते कोशैः
॥ ९ ॥ पद्मिनि किमिति क्रीडसि मधुपैर्लज्जालयोऽपि नहि किं ते । हर हर विस्मृत्योक्तं क तु
लज्जा सवितरुक्त्याः ॥ १० ॥ किं कुप्यसि कस्मैचन सौरभसाराय कुप्य निजमधुने । यस्य कृते शत-
पत्र प्रतिपत्र तेऽयं धृग्यते भ्रमरैः ॥ ११ ॥ अपि मकरन्दस्यन्दिनि पद्मिनि मन्ये तथैव सुभग-
त्वम् । पुष्पवर्तीमपि मवर्ती त्यजति न वृद्धः शुचिर्हर्षः ॥ १२ ॥ मधुप इव मारुतेऽस्मिन्मा सौरभ
लोममम्बुजिनि मस्थाः । लोकानामेव मुदे महितोऽप्यात्माऽमुनाऽर्थिता नीतः ॥ १३ ॥ न कुले वाऽपि
न शीले न वास्ति रूपेऽपि कश्चिदुत्कर्षः । यत्पुष्पाति मिलिन्दो नरविन्द महत्त्वमेतत्ते ॥ १४ ॥
रे पद्मिनीपत्र भवच्चरित्रं चित्रं प्रतीमो वयमत्र किञ्चित् । त्वं पङ्कजन्माऽपि यदृच्छामावादपि स्पृशस्यन्तु न
पङ्कजसङ्गि ॥ १५ ॥ जैनिः सरोद्वादतिपङ्क्तिर्नो यद्यल्लोकेष्वैव मधुपैर्विहारः । कलङ्क एवैव कुमुद-
तीना कल्लेङ्गिनः किंतु कलावतीनाम् ॥ १६ ॥ अपि त्वया कैरविणि व्यधापि मुधा सुधावन्धुनि
वन्धुमायः । जनापवादः परितः प्रयातः समागमो हन्त न जातु जातः ॥ १७ ॥ कमलिनि मैलिनी-
करोषि चेतः किमिति त्रकैरवहेलितैर्निर्मित्रैः । परिणतमकरन्दमार्मिकास्ते जगति मयन्तु चिरायुषो
मिलिन्दोः ॥ १८ ॥ रुचिरतिरुचिराशुचित्वमुच्चैः शिरसि धृतः स्वयमेव शक्रेण । कमलिनि
मलिनीकरोषि कस्मान्मुखमिदमिन्दुमुदीक्य लोकक्रान्तम् ॥ १९ ॥ नलिनि निपुणतां यदामि किंते

१ पुष्परसमात्रलुब्धो मधुव्रतः । २ कुन्मल- । निधि- । ३ रन्ध्राणि दोषाश्च । ४ शृङ्गाः,
शत्रवश्च । ५ तन्त्रवः, सम्पन्नत्वादयश्च धर्माः । ६ नीरेष्टु, डलयोः सावर्ण्यान्मुदेष्विति चार्थः ।
७ भ्रमरेषु, मदिरापानकृतसु च । ८ अद्भुतः शत्रुमित्रश्च । ९ सुपेक्ष्य, प्रियस्य चोन्नती । १० चन्द्र-
मखि, ब्राह्मणश्रेष्ठे च । ११ लक्ष्मीर्हि कमलालयेति । १२ भ्रमरैः, मधुपैश्च । १३ कुट्टमन्त्रं, निधिश्च ।
१४ सुयेंद्रागवत्या, पितृकामिन्याश्च । १५ अन्विष्यते । १६ विकसितपुष्पां, रत्नस्वर्णां च ।
१७ श्वेतः, पवित्रश्च । १८ मरालः, सूर्यश्च । १९ भ्रमरान् । २० दन्तनिः । २१ पट्टः कदम्बः,
दोषश्च । २२ लुब्धः । २३ भ्रमरैः, मधुपैश्च । २४ मृगाङ्गस्य, दृषितस्य च । २५ चन्द्रविम्बे
२६ कलुषीरुरूपे । २७ निरस्कृता । २८ मृदः । २९ भ्रमराः ।

अमरविलासिनि लास्यलालसायाः । त्रिभुवनमयनोत्सवं यदिदं नयति न हन्त दृगन्तवत्समीपम् ॥ २० ॥
 स्वच्छन्दं दलदरविन्द ते मरन्दं विन्दन्तो विदधतु गुञ्जित मिलिन्दाः । आमोदानश्च हरिदन्तराणि
 नेतुं नैवान्यो जगति समीरणोत्पवीणः ॥ २१ ॥ यावत्त्वां न खलु हसन्ति कैरविण्यो यावत्त्वां
 तरणिकराः परामृशन्ति । यावत्ते मधुविभवो नवोऽस्ति तावन्माध्वीकं वितर सरोज षट्पदस्यः
 ॥ २२ ॥ रे पद्मिनीदल तवात्र मया चरित्रं दृष्टं विचित्रमिव यद्विदितं ध्रुवं तत् । यैरेव शुद्धसलिलैः
 परिपालितस्त्वं तेभ्यः पृथग्भवसि पङ्कजमवोऽसि यस्मात् ॥ २३ ॥ कामं भवन्तु मधुलम्पटषट्पदौवसङ्घट्ट-
 धर्धरधनध्वनयोऽञ्जखण्डाः । गायन्त्रि श्रुतिमुखं विधिरेष यत्र भङ्गः स कोऽपि धरणीधरनामिषमः ॥ २४ ॥
 विभ्रम्य काननमसौ दिवसावसाने त्वय्येव षट्पदयुवा हृदयं बबन्ध । राजीव चेन्मलिनिमानमुरीकैरोषि
 कः स्यादहो मधुलिहामधुनाऽवलम्बः ॥ २५ ॥ स्वामोदवासितसमप्रदिगन्तराला रक्ता मनोहरशिखा
 सुकुमारमूर्तिः । सेव्या सरोजकलिका तु यदैव जाता नीतस्तदैव विधिना मधुपोऽन्यदेशम् ॥ २६ ॥
 किं बान्धवेन रविणा हरिणाऽथ किंवा लक्ष्म्या च किंच जलजोदरजेन किंवा । एतस्य शुद्धचरितस्य
 सरोरुहस्य नैषा तुषारजनिता शमिता विपत्तिः ॥ २७ ॥ लक्ष्मीनिवास इति बारिहं प्रसिद्धिरन्वेषिताः
 कतिपया वरदौस्तु सन्ति । रात्रि प्रसारितकरे किमहं ददामि संकोचितं वदनमम्बुरुहैरितीव ॥ २८ ॥
 ॥ २८ ॥ लक्ष्मीः स्वयं निवसति त्वयि लोकधौत्री मित्रेण चापि विहितोऽस्ति दृढोऽनुरागः ।
 वन्दीव गायति गुणास्तव चैश्वरीकः कः पुण्डरीकं तव साम्यमुरीकरोति ॥ २९ ॥ अयि दलदरवि-
 दस्पन्दमौनं मरन्दं तव किमपि लिहन्तो मञ्जु गुञ्जन्तु भङ्गाः । दिशि दिशि निरपेक्षस्तावकीनं
 विवृण्वन्परिमलमयन्यो बाधन्वो गन्धवाहः ॥ ३० ॥ समुत्पत्तिः स्वच्छे सरसि हरिहस्ते निवसनं निवासः
 पथोपायः सुरहृदयहारी परिमलः । गुणैरितैरन्यैरपि च ललितस्याम्बुज तव द्विजोत्तमं हंसं यदि रतिरती-
 वोजतिरियम् ॥ ३१ ॥ नालस्य प्रसरो जैल्लेष्वपि कृतावासस्य कोशे रुचिर्दण्डे कर्कशता मुखेऽतिपृदु-
 ता मित्रे महान्मित्रैः । आमूलं गुणसंप्रहव्यसनिता द्वेषश्च दोषैर्करे यस्यैषा स्थितिरम्बुजस्य वसति-
 र्युक्तैव तत्र श्रियः ॥ ३२ ॥ नीराविर्भलतो जनिर्मधुरता वामामुखस्पर्धनी वासो यस्य हरेः करे परि-
 मलो गीर्वाणचेतोहरः । सर्वस्वं तदहो महाकविगिरां कामस्य चाम्मोरुहं त्वं चेत्प्रीतिमुरीकरोषि मधुपे किं
 त्वां प्रति ब्रूहे ॥ ३३ ॥ एकस्मिन्निरावयोः समजनि स्वच्छे सरोवारिणि भ्रातः काचिदिदं कानि
 चिदहान्यत्र व्यतीतानि ॥ ३४ ॥ लब्धं तामरस त्वया मृगदृशां लीलावतसास्पदं शैवालं विह्वलामि पामरवधू-
 पादाहते पार्थसि ॥ ३५ ॥ वैमुख्यं मृगलाञ्छनस्य मनसो निर्माति मे न व्यथा नो दूये चिराललिता मधु-
 लिहः सर्पन्ति यत्रान्तिकम् । जल्पन्तीव दुरक्षराणि मधुपश्रेणीरवच्छन्ना यत्कादम्ब कुमुदती
 हसति मां तन्मे मनस्ताम्यति ॥ ३६ ॥ संभ्रूतिस्तव मानसे सरसिज त्वत्सौरभैर्वासिताः सर्वास्ताः
 ककुभस्तवास्ति परमो बन्धुर्विषत्वानिति । त्वं चेदथ गुणानवद्य शिशिरे शीतानिलैः शीर्यसि
 प्रायः प्राप्तमिदं तदत्र परमं दिष्टेऽन्ददृष्टं बलम् ॥ ३७ ॥ खद्योतास्तरला भवन्ति भगवानस्तत्मातो

१ विकसतकमल । २ मकरन्दम् । ३ दिगन्तरभागात् । ४ पवनात् । ५ पङ्कजकर्मः, पापं च ।
 ६ कमलपुञ्जात् । ७ स्वीकरोति । ८ मधुलिहां अमराणाम् । ९ अह्वयः, तस्यापि भगवन्नायायनानि
 कमलात्सम्भूतत्वात् । १० प्रथमं नीता । ११ हंसाङ्गनाः, कपर्दिकाश्च । १२ जगत्पृष्ठिकर्त्री । १३ सूर्येण,
 प्रियेण च । १४ अमरः । १५ श्वेतकमल । १६ प्रवहत् । १७ मकरन्दम् । १८ सुन्दरं, मधुरमिति
 यावत् । १९ लक्ष्म्याः । २० पक्षिणः, विप्रे च । २१ अम्बुषु जडेषु च । २२ दलयोः स्वावर्ण्यम् ।
 २३ सूर्ये, च प्रिये । २४ चन्द्रमसि, अविदूषिते च । २५ गीर्वाणा देवाः । २६ बाधयोः ।
 २७ जले । २८ गच्छन्ति । २९ जन्म । ३० अक्रवाकः ।

मानुमान्कोकः शोकमुपैति मत्तमनसः क्रोद्धवते कौशिकोः । इत्थं चेतसदसद्विवेकविधुरो धाता तदेता-
दृशं न द्रष्टव्यमितीव मुद्रितवती पक्षेक्षणा पत्रिनी ॥ ३७ ॥ पौलोमीपतिकानने विलसतां गीर्वाण-
भूमीरुहा येन घ्रातसमुञ्जितानि कुसुमन्याजगिरे निर्जरेः । तस्मिन्मधु मधुव्रते विधिवंशान्माध्वीकमा-
काङ्क्षति त्वं चेदञ्चसि लोममन्धुज तदा किं त्वां प्रतिब्रूमहे ॥ ३८ ॥

लतान्योक्तिनिदर्शनम् ।

लतानामेतासामुदितकुसुमानां मरुदयं मतं लक्ष्यं दत्त्वा श्रयति मृशमामोर्देमसमम् । लतास्त्व-
ध्वन्यानामहह दशमादाय सहसा ददत्याधिभ्याभिभ्रमिरुदितमोहव्यतिकरम् ॥ १ ॥

महेश्वरान्योक्तिनिदर्शनम् ।

भस्मनि स्मररिपोरुरागो हीयते न घनसारैरपरागः । भूषणं यदि फण्णी न मणीनां काचिदर्थपचि-
तिर्न च हेमः ॥ १ ॥ उरसि फणिपतिः शिखी ललाटे शिरसि विधुः सुरवौहिनी जटायाम् । प्रिय-
सखि कथयामि किं रहस्यं पुरमथनस्य रहोऽपि ससंदेह ॥ २ ॥ इयं तावल्लीला यदधिरुह्ये वृद्ध-
वृषभो यद्वृजेहे रुण्डं यदिह चित्तिमस्मापि जिल्लिये । अयं को व्यापारो यदतिर्लक्ष्यं भाळे हुतवहो
यदप्रैवि" व्यालो यदर्कवलिं हालाहलमपि ॥ ३ ॥ विभ्रान्ते त्वयि भस्म कः सममध्वन्मन्दादरश्चन्दने
कः क्षीमं कलयाधकारं न कृतां कृतिं वैसाने त्वयि । वत्सरस्पृहहयालुतां त्वयि गते तत्पाज कः
केतकीं स्वातन्त्र्याज्जैहिहि त्वमीश्वर गुणालोकोऽस्ति तद्वाहकः ॥ ४ ॥ त्वं चेत्संचरसे वृषेणं लघुना
का नाम दिग्दन्तिना व्यालैः काञ्चनकुण्डलानि कुरूपे हानिर्न हेमः पुनः । मूर्ध्ना चेद्वहसे जैडांशुम-
यशः किं नाम लोकजयीदीपस्यैभ्यो जगतामीशोऽसि किं ब्रूमहे ॥ ५ ॥ छेत्सि ब्रह्मक्षी"रो
यदि प्रथयति प्रेतेषु सख्यं यदि क्षीयैः क्रीडसि मातृभिर्यदि रतिं धत्से इमशाने यदि । सैष्ट्या सहरसि
प्रजा यदि तथाप्याधाय भक्त्या मनः कं सेवे करवाणि किं त्रिजगती शून्या त्वमेवेश्वरः ॥ ६ ॥

परशुरामान्योक्तिनिदर्शनम् ।

त्वं जामदग्न्यं जैर्ननीवधपातकेन सद्रूपितः क्रैतुविदा धुरि नामविध्यः । गीर्वाणवन्द्यचरणस्तव
चन्द्रमौलिर्नैर्चार्यक स भगवान्यदि नाकारिष्यत् ॥ १ ॥

१ उलूकाः । २ पौलोमी इन्द्राणी तत्पत्तिरिन्द्रस्त्वत्काननं नन्दनवनं तत्र । ३ दैवात् ।
४ नृत्पम् । ५ आनन्दं, सौख्यं च । ६ प्रवासिनाम् । ७ 'आधिनां मानसी व्यथा ।' इत्यमरः ।
८ साङ्गव्यम् । ९ चन्दनचूर्णक्षेपः । १० सर्पः । ११ ह्यसः । १२ अग्निः । १३ गङ्गा । १४ सभा ।
१५ अवन्धि । १६ तिलकवद्भाले न्यस्तः । १७ श्रीवामयः कृतः । १८ पीतम् । १९ हस्तिनश्रमं ।
२० दधाने । २१ इत्यज । २२ वृषभेण । २३ दिग्गजानाम् । २४ जडीभूतमकरायम्, 'डलयोः सावर्ण्यम्'
इति जळांशुमिति चन्द्रमसमित्यर्थः । चन्द्रमा हि जलमय इति तथोक्तिः । २५ दीपः प्रका-
शकः । २६ दिनकरस्य । २७ ब्रह्मणः पथं शिरास्यासन् तेषां महादेवेन च्छिन्नमिति
कथाऽपि पुराणे । २८ प्रेम । २९ मत्तः । ३० जननीभिरिति तु प्रतीतिमात्रम् । जगन्मातृ-
रूपाभिर्देवीभिरिति वास्तविकोऽर्थः । ३१ विष्णोः प्रशुभ्रानिरुद्धसङ्कल्पेणवामुदेति भेदवन्मन्दे-
श्वरस्यापि स्वयम्भूतपूज्यरुद्रसदाशिवेतिभेदचतुष्टयं जगत्सृष्टिपालनसहस्रकर्तृनिर्मायकस्य भक्ता
मन्यन्ते तन्मतमादायैव मृद्भित्वादि वचनम् । ३२ जमदग्निनन्दन । ३३ कदाचित्पितृनुगता
मातरः सोदराश्च जघानेति तथोक्तिः । ३४ ऋषीणां मन्त्रदशाम् । ३५ अभ्यापनम् ।

रामचन्द्रान्योक्तिनिदर्शनम् ।

सञ्जामाङ्गणभागे दशमुखे सौमित्रिणां विस्मितं सुग्रीवेण विवर्तितं हनुमता व्यालोलमालोक्तिम् ।
श्रीरामेण परन्तु पीनपुलकस्फूर्जत्कपोलश्रिया सान्द्रानन्दरसालसा निदधिरै वाणासने दृश्यः ॥ १ ॥

सीतान्योक्तिनिदर्शनम् ।

वनान्ते खेलन्ती शशकशिशुमालोक्य चकिता भुजप्रान्तं मर्तुर्मजति भयहर्तुः सपदि या । अहो
सेयं सीता दशवदननीता हर्लरदैः परीता रक्षोभिः श्रयति विवशां कामपि दर्शाम् ॥ १ ॥

इन्द्रान्योक्तिनिदर्शनम् ।

जम्भारिरेव जानाति रम्भासंयोगविभ्रमम् । घटीचेटीविटैः किंस्विज्जानालमरकामिनीम् ॥ १ ॥

मदनान्योक्तिनिदर्शनम् ।

पुरो गीर्वाणानां निजमुजवलाहोपुरुषैर्कामहो कारंकारं पुरमिदि शरं संमुखयतः । स्मरस्य स्वर्वाला-
नयनशुभमालार्चनपदं वपुः सद्यो मालानलमसितजालास्यदमभूत् ॥ १ ॥

आकाशान्योक्तिनिदर्शनम् ।

यः पीयूषसहोदरैः स्त्रपयति ज्योत्स्नाजलैः सर्वतो यश्च स्वामविकाधिकं ज्वलयति प्रोद्यमतापैः करैः ।
आतव्येण तथोरपि स्थितिमिह व्यातन्वतो विक्रिया निर्मुक्तस्य महत्त्वमेतदसौ दूरेऽधिलुडं तव ॥ १ ॥

वसुन्धराऽन्योक्तिनिदर्शनम् ।

विश्वास्थ मधुरवचनैः साधून्धे वज्रयन्ति नम्रतमाः । तानपि दधासि मातः कार्यैरपि यातस्तवापि
च विवेकः ॥ १ ॥

जलान्योक्तिनिदर्शनम् ।

शीत्यं नाम गुणस्तथैव सहजः स्वामविकी स्वच्छता किं ब्रूमः शुचिता भवन्ति शुचयः स्पर्शेन
यस्यापरे । किं वाऽतः परमुच्यते स्तुतिपदं यज्जीर्धनं देहिनां त्वं चेन्नीचपथेन गच्छसि पयः कस्तवा
निरोद्धुं क्षमः ॥ १ ॥ अहं त्वज्जर्मतोऽज्जर्मस्तै इदं ब्रह्माण्डमण्डात्पुनर्विश्वं स्थावरजंगम तदितर-
त्त्वंमूलमित्थं पयः । धित्वा चोर इव प्रयासि निर्भृतं निर्गलं जालान्तरैर्व्यन्यते विवशासवदेकशरणा-
स्त्वामिभ्रिता जन्तवः ॥ २ ॥

१ लक्ष्मणेन । २ रोमाञ्च- । ३ दशवदनोऽश्विनः । ४ काकसदृशरदनैः ।
५ अहंस्थाम् । ६ घटी (वाहिका) चेटी तस्या विटोऽजोरः । ७ देवानाम् । ८ स्वपौरुषा-
तिशयम् । ९ अहो कारंकारं पुनः पुनः प्रययित्वेति भावः । १० दाहप्रसार- । ११ अभूतसमैः
१२ अनुपमम् । १३ हे पृथिवि । १४ यदेहिनां प्राणिनां जीवनमित्यर्थः । १५ जलाज्जातम् ।
१६ कमलम् । भगवन्नामिजत्वेऽपि जात्याज्जत्वाशून्यत्वादज्जान्तरवज्जलमेवेति भावः । १७ एवं
नामिकंमूलस्यापि जलजत्वे सिद्धे इत्यर्थः । 'अथ' इति पाठान्तरम् । १८ ब्रह्मा । १९ ब्रह्मणः ।
२० गुप्तं यथा भवेत्तथा ।

मारुतान्योक्तिनिदर्शनम् ।

सेना नाविकधोरणी निपतिता मध्येजलं क्षेपणी पन्थाः पर्वतदुर्गमो घनवनच्छन्नश्च तारापथः । हरो
मारुत दुस्तरो जलनिधिः शीर्णा च नौः साप्रत मध्ये मज्जय वा तट गमय वा हस्ते तवास्ते द्वयम् ॥ १ ॥

मृगतृष्णिकान्योक्तिनिदर्शनम् ।

जलममोत्पत्तिकृतो गुणौघान्प्रकाशयन्त्या मृगतृष्णिकायाम् । जलाशयभ्रान्तिरभून्ममेवा प्रभूतसंता-
पकरो पिपासा ॥ १ ॥

सुवर्णान्योक्तिनिदर्शनम् ।

अग्निदाहे न मे दुःखं छेदे न निर्क्षेपे न वा । यत्तदेव महदुःखं गुञ्जया सह तोलनम् ॥ १ ॥ न वै
ताडनात्तापनाद्बहिमध्ये न वै विक्रयात्क्रियमानोऽहमस्मि । सुवर्णस्य मे मुख्यदुःख तदेक यतो मां जना
गुञ्जया तोलयन्ति ॥ २ ॥

मौक्तिकान्योक्तिनिदर्शनम् ।

अत्यञ्छेनाविरुद्धेन सुवृत्तेनोतिचारुणा । अन्तर्मित्रेण सप्राप्त मौक्तिकेन निबन्धनम् ॥ १ ॥ हृदये
कुरु सचय गुणाना यदि रे याञ्छसि नासिके निवासम् । इति मौक्तिक ते वदामि नून गुणहीनो नहि
नासिके विमाति ॥ २ ॥ रत्नाकरे परिहृता वसतिः किमन्यदङ्गीकृतः कठिनवेधनदुःखमारः । वक्षोर्ज-
कुम्भपरिरम्भणलोलुपेन किं किं न तेन विहित वत मौक्तिकेन ॥ ३ ॥

सुवर्णकारान्योक्तिनिदर्शनम् ।

हे हेमकार परदुःखविचारमृद किं मा मुहुः क्षिपसि वारशतानि बहौ । सदीप्तते मयि सुवर्णगुणा-
तिरेको लाभः परं तव मुखे खलु मरुमपातः ॥ १ ॥

हारान्योक्तिनिदर्शनम् ।

मुक्ताहार गुणीभूय नोपसर्प्यः स्तनस्तवया । विमये यस्य काठिन्य व्यर्थं तदुपसर्पणम् ॥ १ ॥ गुर्ण-
वतस्तव हार न युज्यते परफलप्रकुचेषु विलुण्ठनम् । स्पृशति शीतं करो जघनस्थलीमुचितमस्ति तदेव
कलद्भिर्नैः ॥ २ ॥ सदृशैसद्गुणविचित्रमहार्हकान्ते कान्ताघनस्तनतटाशितचारुमूर्ते । धाः पामरीकठिन-
कण्ठविलम्बमङ्ग हा हार हारितमहो मयता गुणिन्यम् ॥ ३ ॥ दीर्णोऽस्मि चेत्कनकसूत्रनिवेशनाय
मुक्ताकलाप किमतो मणतो विपादः । यत्पञ्चवर्णजयमङ्गलहेमकुम्भकुम्भस्तनीस्तननटे भविताऽनुपङ्गः
॥ ४ ॥ अन्येऽपि सन्ति कति नो गुणिनो जगत्स्या हार त्वमेव गुणिनामुपरि स्थितोऽसि । एणीदृशो-
मुरनि निरुपयस्थितस्य नदृत्तता च शुचिता च न खण्डिता यम् ॥ ५ ॥ येनाकारे महीभूतामविरलं

१ गलिता । २ दण्डविरोधः । ३ गगनम् । ४ परीक्षोपले । ५ अतिबलुनेन, सदाचारपरा-
यणेन च । ६ निवासः । ७ कुचकूपः । ८ तन्तुगतः, सौन्दर्यादिधर्मयुक्तस्य च । ९ चन्द्रमाः ।
१० चन्द्रमसः कन्दर्पित्वकल्पनान् । ११ सुवर्णम् । सदाचार च । १२ कन्दर्पः । १३ प्रियंवदा ।
१४ मृगाक्षीणां स्त्रीणाम् । १५ राज्ञाम् ।

कण्ठेषु लीलायितं येन प्रापि सरोजसुन्दरदशां तुङ्गस्तनालिङ्गनम् । जातं येन गजेन्द्रगण्डपुलिने साधारणं गुञ्जया मुक्तादाम तदेव पामरपुरे नावाप कां कां दशाम् ॥ ६ ॥

कञ्चुकान्योक्तिनिदर्शनम् ।

श्रीमता कथय कञ्चुक पूर्वं कानि कानि मुकुतानि कृतानि । जन्म यापयसि येन समस्त हारहृद्य-
हृदये हरिणाश्याः ॥ १ ॥

कुण्डलान्योक्तिनिदर्शनम् ।

यत्पूर्वं पवनाग्निशस्त्रसलिलैश्चर्या तपो दुष्करं तस्यैतत्फलमीदृशं परिणतं यजोतरूप वपुः । मुग्धा-
पाण्डुकपोलचुम्बनसुखं सङ्गश्च रत्नोत्तमैः प्राप्तं कुण्डल बाञ्छसे किमपरं यन्मूढ दोलायसे ॥ १ ॥

नासाभूषणान्योक्तिनिदर्शनम् ।

हारस्यातिद्वारापमस्ति भुवने हे नासिकाभूषण त्वत्सौभाग्यमिति प्रतीहि वनितावक्त्रेन्दुकान्तिप्रद ।
यत्कान्तातनुसंगमाय सहते सोऽन्तर्विभेदव्यथा सा नासापुटभेदनादपि भवत्सङ्गं यतो बाञ्छति ॥ १ ॥

बलयान्योक्तिनिदर्शनम् ।

गुणानामज्ञानादनुभवतु तावत्पतिपदं मुहुर्बाहुच्छेदव्यतिकरमसौ स्वर्णबलयः । अपि ज्ञाते तत्त्वे
तव गुणसमुद्रस्य पुरतः सम गुञ्जापुञ्जैस्तुलितमतिलज्जाकरमिदम् ॥ १ ॥

रङ्गान्योक्तिनिदर्शनम् ।

हे रङ्ग हेमवतुलया तुलितोऽसि नित्यं मानं जहीहि किमु पश्यसि नो विशेषम् । स्वर्णं सरत्नघटितं
नृपशेखरेषु त्वं पाप पामरवधूचरणेषु लीनः ॥ १ ॥

वीणादण्डान्योक्तिनिदर्शनम् ।

यदेतत्कामिन्याः सुरतविरतौ पल्लवरुचा करेणानीतस्त्वं वससि सह हारेण गुणिना । मुहुः कुर्व-
न्गीत कुचकलशपीठोपरि लुठनये वीणादण्ड प्रकटय फलं कस्य तेषसः ॥ १ ॥

मुरल्यन्योक्तिनिदर्शनम् ।

माधवस्य मुरली मुखलम्बा रागमावहतु किंतु वयस्ये । वशजाहमिति मास्तु सगर्वा या विमर्ति
वहुशो विवराणि ॥ १ ॥ परिपीडय करद्वयेन गाढं परपुसा परितुम्बिताननापि । मुरली महनीयवंश-
जाता मुहुषाक्रन्दैर्ममन्दमातनोति ॥ २ ॥

१. १ स्वर्णरूपं दिव्यरूपं च । २ अत्र भावे क्तः, तेन तुलितमिति पदं तोलितमित्यर्थकम् । तुलन-
मिति पाठान्तरं त्वसाध्वेव । ३ नेवदलसमकोमलेन । ४ सूत्रवता, धर्म्मविशेषवता च । ५ शब्दं
दुःखावेदकं शब्दविशेषं च ।

कुविन्दान्योक्तिनिदर्शनम् ।

आतर्प्यकुविन्दं कन्दलयता वज्राण्यमूनि त्वया गोणीविभ्रममाजनानि सुवह्नुन्यात्मा किमायास्यते ।
किं त्वेकं रुचिरं चिरादमिनयं वासस्तदासूत्रयता यन्नोज्ज्वलति कुचस्थलात्क्षणमपि क्षोणीभुजां
बह्वर्माः ॥ १ ॥

लाङ्गलिकान्योक्तिनिदर्शनम् ।

रे लाङ्गलिक निपद्याक्रोडे लोह पुरा यदब्राक्षीः । स्पर्शास्पर्शविशेषात्तदखिलमजनिष्ट हेम
नृपयोग्यम् ॥ १ ॥

कर्णधारान्योक्तिनिदर्शनम् ।

दुर्गा नदी शिथिलबन्धविडम्बिनी नौरभ्युजता जलमुचो विषमः समीरः । आरूढवान्निजकुटुम्बयुतो-
ऽर्ध्वनीनस्तत्कर्णधार कुरु यत्सदृशं कुलस्य ॥ १ ॥ जीर्णां तारिः सारिदियं च गभीरनीरा नक्राकुला
वहति वायुरतिप्रचण्डः । तार्याः स्त्रियश्च शिशवश्च तथैव वृद्धास्तत्कर्णधारभुजयोर्वलमाश्रयामः ॥ २ ॥

तैलिकान्योक्तिनिदर्शनम् ।

अमी तिलास्तैलिक नूनमेता स्नेहादवस्थां भवतोपनीताः । द्वेष्योऽमविष्यद्यदमीषु नून तदा न
जाने किमिवाकारिष्यः ॥ १ ॥

पञ्जरलावकान्योक्तिनिदर्शनम् ।

प्रातः पञ्जरलावक मा कुरु सतोषमन्यनिधनेनै । प्रातस्तवैव धातुः स्वामित्वं किं न जानासि ॥ १ ॥

व्याधान्योक्तिनिदर्शनम् ।

एको विश्वसतां हराम्यपवृणः प्राणानह प्राणिनामित्येवं परिचिन्त्य मा स्वमनसि व्याधालुतापं कृथाः ।
भूषाणा मवनेषु किंच विमलक्षेत्रेषु गूढाश्रयाः साधूनामरयो वसन्ति कति नो त्वत्तुल्यकक्षाः खलाः ॥ १ ॥
सर्वोद्वेगकरं मृगादनमसु सत्यज्य हा धिक्स्थया लोकस्थानपकारिणं गिरिनदीतीराटवीनिर्द्वितम् । अस्मैन्त
तृणमेणशावमर्दय व्याध प्रताऽसु वृथा देवो दुर्बलघातकोऽयमिति सा गथा यथाऽर्थीकृता ॥ २ ॥

विषमन्यन्योक्तिनिदर्शनम् ।

मेकेनै क्वणता सरोषपक्षं यत्कृष्णसर्पानने दातु कर्णचपेटमुज्ज्वितमिया हरतः समुल्लासितः ।
यच्चाधोमुखमक्षिणी विदधता नागेन तूष्णीं स्थित तत्सर्वं विषमन्त्रिणो भगवतः कस्यापि लीलायितम् ॥ १ ॥

१ कुविन्दस्तन्तुवायः । २ मियाः । ३ पवनः । ४ पथिकः । ५ ग्राहसङ्कुला ।
६ निधन मरणम् । ७ अपवृणो निष्करणः । ८ स्वनीचतां निगूह्य धर्मभ्रजिनो भूत्वा
बकवन्निरपराधिनो निहन्तुमेव कृतसमाधय इति भावः । ९ भुञ्जानम् । १० निर्दयम् ।
११ मण्डूकेन । १२ उज्ज्विता त्यक्ता भीर्भयं येनेति तेन ।

मालाकारान्योक्तिनिदर्शनम् ।

तोयैरह्यैरपि करुणया भीममानौ निदाधे मालाकार व्यरचि भवता या तरोरस्य पुष्टिः । सा, किं शक्या जनयितुमिह प्रौढेष्येन वारां धारासारानपि विकिरता विश्वतो वारिदेन ॥ १ ॥

कायस्थान्योक्तिनिदर्शनम् ।

विप्रेभ्यः साधुदानं रिपुजनसुहृदां चोपकारान्कुरु त्व सौजन्यं बन्धुवर्गे निजहितमुचितं स्वामिकार्यं यथाऽर्थम् । श्रोत्रे ते तथ्यमेतत्कथयति सततं लेखिनी भाग्यशालिनी चेन्नष्टेऽधिकारे मम मुखसदृश तावकास्यं भवेद्वि॥ १ ॥

काविजनान्योक्तिनिदर्शनम् ।

कस्त्व भोः कविरस्मि तत्किमु सखे क्षीणोऽस्यनाहारतो धिग्देश गुणिनोऽपि दुर्गतिरियं देश न मामेव धिक् । पाकार्थी क्षुधितो यदैव विदधे पाकाय बुद्धिं तदा विन्ध्ये नेन्धनमम्बुधौ न सलिलं नान्नं धरित्रीतले ॥ १ ॥

चिकुरान्योक्तिनिदर्शनम् ।

ये शिरसा निहिता अपि न भवन्ति सखे समानमुखदुःखाः । चिकुरा इव ते बाला एव जरोपाण्डुभावेऽपि ॥ १ ॥

शैल्लवान्योक्तिनिदर्शनम् ।

वंशः प्रांशुरसौ धुणव्रणमयो जीर्णा वरत्रा इमाः कीलाः कुण्ठतया विशन्ति न महीमाहन्यमाना अपि । आरोहव्यवसायसाहसमिदं शैल्लव संत्यज्यतां दूरे श्रीर्निकटे कृतान्तमहिषप्रैवेयघण्टारवः ॥ १ ॥

कुशीलवान्योक्तिनिदर्शनम् ।

मौलिः, स्वर्णकिरीटकान्तिरुचिरः केयूरमन्यौ भुजौ त्वद्भृत्याः किल कञ्चुकिप्रभृतयो देवेति विश्वापसे । इत्थं कल्पनया कुशीलवैवृपाहंकारदाढर्यं वृथा नृत्यान्ते भवतो भविष्यति मसीमात्रावशेषं वपुः ॥ १ ॥

बालिकान्योक्तिनिदर्शनम् ।

‘स्रग्दामं मूर्धनि निधेहि गवर्धुकानां गुञ्जामयीमुरसि धारय हारयष्टिम् । बाले कलावति चिरं पतिताऽसि पल्लौ तल्लौहैर्मन्यदपि भूषणमेवैषीयम् ॥ १ ॥

पल्लीपतिपुञ्जन्योक्तिनिदर्शनम् ।

एतन्मन्दविपकतिन्दुकफलश्यामोदरापाण्डुरैः प्रान्तं हन्त पुलिन्दमुन्दरैरक्षरस्पर्शक्षमं लभ्यते । तत्पल्लीपतिपुत्रि कुञ्जरकुलं कुम्भामयार्म्यथनादीनां त्वामनुनीयते कुचयुगां पत्रावृतं मा कथाः ॥ १ ॥

१. तिम्रंशौ । २. वर्षाकालिकेन । ३. जलानाम् । ४. केशाः । ५. वार्धक्यसमर्पिते श्वेतवेर्ऽपि । ६. कुशीलवनृपा नटप्रधानाः । ७. माला । ८. धान्यविशेषाणाम् । ९. लोहमयम् । १०. अभिलषणीयम् । ११. आपाण्डुरमीषत्पाण्डुरवर्णम् । १२. पुलिन्दा भिल्लविशेषाः । १३. कुञ्जराणां गण्डाः कुचसमाः, तव कुचयुगे च पुलिन्दा-निहितप्रणया इति गण्डदर्शने कुचस्मृत्या तन्निहननशैथिल्ये गण्डानां भयशून्यत्वं सम्पद्यत इति तथोक्तिः । १४. “अनुनाथति स्तनयुगम्” । इत्येव प्रयोक्तुमुचितम्, अन्यथा च्युतसंस्कृतत्वापत्तेः । नल्लनाशीरर्थोऽभिमतः, येनात्मनेपदं सम्पद्येत नाथते राशिष्येवात्मनेपदशासनमिति काव्यप्रकाशादौ स्पष्टम् । “अनुनाथते” इति वा युक्तमित्यस्माकं काव्यप्रकाशादिव्याख्यायां स्पष्टं च ।

पथिकान्योक्तिनिदर्शनम् ।

न यत्र गुणैवत्पात्रमेकमप्यस्ति संनिधौ । कस्तत्र भवतः पान्थ जीवनस्युह्यालुता ॥ १ ॥ वापी काऽपि कदापि न श्रुतचरी को वेद कीदृक्सरो व्योमाम्भोजधनीव चात्र तटिनी कैर्नाम विज्ञायते । हहो पान्थ दुरन्तसाहसमरैरत्रागत चेन्नरौ मण्डूकाकुलपङ्कसकुलजलादन्वोः क्वन्ध पिव ॥ २ ॥

कस्तूरिकाऽन्योक्तिनिदर्शनम् ।

अयि त्यक्तासि कस्तूरि पामरैः पङ्कशङ्कया । अल खेदेन भूपालाः किं न सन्ति महीतले ॥ १ ॥ यद्यपि देवाह्लन्था कस्तूरीभूमिरत्र भूरेतरम् । नैया किमसौ तदपि हि शौचार्थं जानेता पुसा ॥ २ ॥ हुंलीलपल्लीपतिपुत्रहस्ते कस्तूरि कस्ते वद दुर्विपीकः । आरभ्य सौरभ्यकथासु मौन मालिन्यमात्रे वचसोऽवकाशः ॥ ३ ॥ अयि वत गुरुगर्भं मा स्म कस्तूरि यासीरखिलपरिमलाना मौलिना सौरभेण । गिरिगहनगुहाया लीनमत्यन्तदीर्घं स्वर्जनकममुनेव प्रार्णहीन करोपि ॥ ४ ॥ जन्मस्थानं न खलु विमल वर्णनीयो न वर्णो दूरे पुसा वपुषि रचना पङ्कशङ्का करोति । यद्यप्येव सकल-सुरभिद्रव्यगर्वापहारी को जानीते परिमलगुणः कोऽपि कस्तूरिकायाः ॥ ५ ॥

दीपान्योक्तिनिदर्शनम् ।

रक्ष पात्रगतं स्नेह प्रदीप श्रीविवर्धनम् । प्रयास्यन्ति विना तेन मस्मत्त्व यद्भवद्गुणाः ॥ १ ॥ बहिरतिनिर्मलरूप बहवस्ते दीप दैवतो जगति । अवगतमचिरादन्तरमौर्ज्वल्य कज्जलद्वारा ॥ २ ॥ न मणोरितोऽधिका भा नो मृदुता न प्रकाशसमता वा । अचिरस्थितिरिति दीपो नहि बहुमूल्यो-ऽभवत्प्रायः ॥ ३ ॥ या कान्ति बहसि परा प्रदीप भद्र स्वीयाऽसाविति हृदि मा स्म मन्यथास्त्वम् । सन्नेहे त्वयि निशि भानुनाहिरासौ नैव चेदैहनि सति क वा गता सा ॥ ४ ॥ प्रदीप किमु कुप्यसि प्रलयमारुतप्रबलभ्रमापटलपाटैल्लप्रकटपावकव्यक्तये । त्वमङ्ग किमु कामिनीकुचतटीपटीपल्लवप्रकम्पन-परिस्फुरत्पवनलेशपार गतः ॥ ५ ॥ रे रे दीप तिरस्कृताखिलतमःस्तोमारिवर्गस्य ते रात्रौ गूढनि-जाह्नपातिशलमाघातेन किं पौरुषम् । तत्कर्माचर येन तावकपशो भूयात्प्रभाते पुनर्न स्नेहो न च सा दशा नहि पर ऊ्योतिः पर स्थास्यति ॥ ६ ॥

तुलान्योक्तिनिदर्शनम् ।

गुरुषु मिलितेषु शिरसा प्रणमसि लघुवृजता समेषु तुला । उचितज्ञाऽसि तुले किं तुलयसि गुञ्जाफलैः कनकम् ॥ १ ॥ प्राप्य प्रमाणपदवीं को नामास्ते तुलेऽवलेपस्ते । नयसि गरिष्ठमघ-स्तात्तदितैरमुषैस्तरा कुरुषे ॥ २ ॥

१ रज्जुविशेषयुक्तं, कलशादिभाजनं, पाणिहत्यादिधर्मविशेषशाली सत्पुरुषश्च । २ जीवनं जलं, प्राणरक्षणं च । ३ नदी । ४ कृपात् । ५ खलिलम् । "क्वन्धमुदकं पायः" इत्यमरः । ६ देवादित्यसम्भवस्य सम्भवित्वकादाचित्कतां द्योतयितुमिदं वचनम् । ७ अने केषां कस्तूरी शृगणामेकत्र समवायस्तत्रैव च तत्तन्नामितः कस्तूरी पतिता स्यात्तदा तदुपलक्षिता भूमिः कस्तूरीभूमिः । ८ हस्तपादादिशोधनाय । ९ नेयं भुक्तिकेति जानता, अजानता तु श्याममृत्स्ने-ति नीयत एवेति बोध्यम् । १० दुष्टशबर- । ११ दुर्भाग्यम् । १२ सौरभेण निमित्तेन । १३ प्राणत्याजितम् । १४ श्रीः शोभा, सम्पत्तिश्च । १५ अन्तः स्थितम् । १६ लक्षणया मालिन्य-मित्यर्थः । १७ सतैले, सप्रणये च । १८ आहिता स्थापितेत्यर्थः । १९ दिने । २० "चेतरक्तस्तु पाटल" इति कोशकाराः । २१ प्रकाशः प्रभावश्च । २२ अभिमानः । २३ लघिष्ठम् ।

जलकुम्भान्योक्तिनिदर्शनम् ।

दृढतरगलकनिबन्धः कूपनिपातोऽपि कञ्च ते धन्यः । यर्जावनदानैस्त्व तर्पणमर्षं नृणां हरेसि ॥ १ ॥
 श्लाघ्यं नीरसकाष्ठताडनशतं श्लाघ्यः प्रचण्डातपः क्लेशः श्लाघ्यतरः सुपङ्कनिचयैः श्लाघ्योऽतिदाहानलः ।
 यत्कान्ताकुचपार्श्वबाहुलतिकाहिन्दोलैलीलासुखं लब्धं कुम्भवर त्वया नहि सुखं दुःखैर्विना लभ्यते ॥ २ ॥

कलसान्योक्तिनिदर्शनम् ।

प्रातः काञ्चनलेपगोपितवहिस्ताम्राङ्गते सर्वतो मा मैषीः कलश स्थिरो भव चिर देवालयस्योपरि ।
 ताम्रत्व गतमेव काञ्चनमयी कीर्तिः स्थिरा तेऽधुना नान्तस्तत्त्वविचारणप्रणयिनो लोका बहिर्बुद्ध्यः ॥ १ ॥

दुग्धान्योक्तिनिदर्शनम् ।

को हि तुलामधिरोहति शुचिर्ना दुग्धेन सहजमधुरेण । तत विकृत मथित तथाऽपि
 येस्तेहमुद्गिरति ॥ १ ॥

बडिशदण्डान्योक्तिनिदर्शनम् ।

यस्तद्रुणोऽपि सरलोऽपि तटस्थितोऽपि वशीद्वचोऽपि विदधासि नृशंसकर्म । वक्रात्मनो
 बडिशदण्ड तदेव तस्य जानामि संगतिफलं तव कण्टकस्य ॥ १ ॥

शरान्योक्तिनिदर्शनम् ।

कोटिद्वयस्य लामेऽपि नतं सद्रंशजं धनुः । असद्रंश्यः शरः स्तब्धो लक्ष्मलामामिकाङ्क्षया ॥ १ ॥

लम्पाकान्योक्तिनिदर्शनम् ।

प्रागल्भ्यं प्रथयन्त्यशो विशदयन्वाटीं मुखे योजयन्भूपानां कलयन्कथां विरचयन्दस्ताडुलीः स्फोट-
 यन् । दानं पल्लवयन्गुणं द्विगुणयन्नेत्राञ्चलं चूर्णयन्लम्पाकः सविधं समेत्य सुदृशः किं नाम नो भाषते ॥

खलान्योक्तिनिदर्शनम् ।

किमहं वदामि खल दिव्यमत गुणपक्षपातमभितो भवतः । गुणशालिनो निखिलसाधुजनान्य-
 दहर्निशं न खलु विस्मरति ॥ १ ॥

कण्टकान्योक्तिनिदर्शनम् ।

सुमुखोऽपि सुदृष्टोऽपि सन्मार्गपणितोऽपि सन् । सतां वै पार्दलैर्गोऽपि व्यथयत्येव कण्टकः ॥ १ ॥

कालकूटान्योक्तिनिदर्शनम् ।

नन्वाश्रयस्थितिरीयं तव कालकूट केनोत्तरोत्तरविशिष्टपदोपदिष्टाः । प्रागर्णवस्य हृद्देशे वृषलक्ष्म-
 णोऽथ कण्ठेऽधुना वससि वाचि पुनः खलानाम् ॥ १ ॥

१ जीवनं जलं प्राणाश्च । २ दोला- । ३ द्रवितसुवर्णपरिष्कृतवहिर्भाग- । ४ जला-
 सम्पृक्तेन । ५ घृतं, प्रीतिं च । ६ वंशः समानं कुलं वेषुश्च । ७ कूरं कर्म । ८ लक्षं लक्षशुक्तिं
 द्रव्यं, लक्ष्यं च । ९ वञ्चको लम्पटो वा । १० सुवर्जलाकारः, सञ्चारित्र इति तु प्रत्यायन-
 मात्रम् । ११ शोधिते पथ्यपि च्युतः । सन्मार्गनिष्ठ इति तु प्रत्यायनम् । १२ चरणतलान्तः कृतः
 प्रवेशः, चरणयोः प्रणत इति प्रत्यायनम् । १३ शूकः शत्रुर्दुष्टो वेति तु प्रकृतम् । १४ आश्रयो
 गृहम् । १५ पदं स्थानम् । १६ अभ्यन्तरभागे, अन्तःकरणे च । १७ वृषलक्ष्मणः शङ्करस्य ।

जिह्वाऽन्योक्तिनिदर्शनम् ।

द्वात्रिंशदंशानद्वेषिमध्ये अमसि नित्यशः । तदिदं शिक्षितं केन जिह्वे सचारकौशलम् ॥ १ ॥

नन्दनवनान्योक्तिनिदर्शनम् ।

स्वर्लोक्तस्य शिखामणिः सुरतरंगमस्यैव धामाद्भुतं पौलोमीपुङ्खतयोः परिणतिः पुण्यावलीनामसि । सत्यं नन्दनं किं त्विदं सद्दयैर्नित्यं विधिः प्रार्थ्यते त्वत्तः खाण्डवरेङ्गताण्डवनटो दूरेऽस्तु वैश्वानरः ॥ १ ॥

वसन्तान्योक्तिनिदर्शनम् ।

धूमायिता दश दिशो दलितारविन्दा देहं दहन्ति दहना इव गन्धवाहाः । त्वामन्तरेण मृदुतावदल-
अमञ्जुगुच्छन्मधुव्रतं मधो किल कोकिलस्य ॥ १ ॥

मुसलान्योक्तिनिदर्शनम् ।

जगति विदितमेतस्काष्ठमेवासि नूनं तदपि च किल सत्यं कानने वर्धितोऽसि । नवकुम्भलयनेनापां-
गिसङ्घोत्सवेऽस्मिन्मुसलं किसलयं ते तत्क्षणाद्यनं जातम् ॥ १ ॥

अन्योक्तिसाङ्ख्यम् ।

गतास्ते दिवसा यत्र ह्यवशां कल्पशाखिनाम् । औदुम्बरफलेभ्योऽपि स्पृहयामोऽद्य जीवितुम् ॥ १ ॥
नौका वै मज्जते तावद्यावत्पारं न गच्छति । उत्तीर्णे तु नदीपारे नौकायाः किं प्रयोजनम् ॥ २ ॥ एका
भूरुमयोरैक्यमुभयोर्दलकाण्डयोः । शालिण्यामाकयोर्मदः फलेन परिचीयते ॥ ३ ॥ कौस्तुभमुरसि मुरारेः
शिरसि शशी द्योतते पुरजयिनः । ननु जन्मना नु जलधेर्जन्मतुरियतीं गतिं पश्य ॥ ४ ॥ साधो कुण्डल-
घटनापरिश्रमादलमविद्वकर्णो ध्रुः । यसति दिग्म्बरनगरे रजकश्चतुरोऽपि किं कुरुते ॥ ५ ॥ शतपदी
सति पादशते क्षमा यदि न गोष्पदमप्यतिवर्तितुम् । किमियता द्विपदस्य हर्म्यतो जलनिधेः क्रमणे
विषदामहे ॥ ६ ॥ हे मल्लि हे मालति हे लवङ्गि न तादृशी कापि मवादृशीनाम् । क्षणं समावाय
मधुवनं या विस्मरयेदम्बुजिनीविद्योगम् ॥ ७ ॥ यः कुन्नपागिरिहं भूप इति प्रसिद्धो भूखण्डमान-
विमवः परसेवकश्च । तस्यात्मजः सततमिच्छति राजशब्दं व्रीडे जगज्जननिं हन्त निराश्रयासि ॥ ८ ॥
इन्द्रो यमोऽसि धरुणोऽसि हुताशनोऽसि ब्रह्मा हरो हरिरसीत्यसकृद्यदुक्तिः । भूपालमौलिमणिरक्षित
पादपीठं तस्यावृतस्य फलमिन्वनमुद्रहामि ॥ ९ ॥ आः सर्वतः स्फुरतु कैरवमाः पिवन्तु ज्यो-
त्स्नाकारम्भेमुदरमर्यैश्चकोराः । यातो यवेश चरमाचलमूलचुम्बी पङ्के सहप्रकैरजागरणप्रदीपः ॥ १० ॥ खर-
नखरविमुक्ता रक्तस्ताश्च मुक्ताः परिणतैर्बदराणां विभ्रमेणोपगृह्य । सपदि सरसि धौताः प्रत्यगिह्वाय मुक्ता
इति किरतिं किराती हन्त कान्तार एव ॥ ११ ॥ यद्यपि बहवो विटपाः मसूनगुच्छच्छटाञ्जुरिताः ।
तदपि त्वमेव दक्षश्चूतविटपं मानमर्दने स्त्रीणाम् ॥ १२ ॥ दृष्टेऽपि मित्रे चेत्पक्षे मुखमुद्रणमा-
पतैत् । तदाऽस्य वैभुवैधुर्यं को नाम निहनिष्यति ॥ १३ ॥ विधुः सुधाचन्द्रिरचन्द्रिकाचयैश्चकोरचञ्चु-
पुटमाञ्जु पूरयेत् । परन्तु दैवान्मुदिरोऽन्तरामवन्धुन नूनं मवितव्यतेदृशी ॥ १४ ॥ प्रशस्य शिरसा
धृतो यदि न हीरकं त्वं अमाद्विवेकविकलैर्गुणागुणविधौ किमेतावता । अयं गुणवशीकृतस्तव दिह-

१ दशना वन्ताः । २ पारिजातादिपुञ्जस्य । ३ शचीन्द्रयोः । ४ फलम् । ५ अर्जुन-
खाद्यायेनाग्निना खाण्डववनं दग्धमिति महाभारते । ६ भवज्ञा अपमानः । ७ पुरज-
यिनः इत्यत्र 'पुरारतेः' इति पठनीयम्, शङ्करस्येति । ८ पुरी । ९ ज्योत्स्नापुञ्जम् ।
१० उदरभरणमात्रपराः । ११ कमलवन- । १२ परिपक्व- । १३ आपेति तदिति च ऋग्वेदः । १४ द्रव्य
किरणाश्च धसुपदवाच्याः ।

क्षया दूरतः समेति भवता निजं किमु न दर्शनं दीयते ॥ १९ ॥ सम्भिन्नं वसुसन्ततीः समतया
 रुद्धा किरन्तं मुहुः केषामाननमण्डलानि न मुदा मुञ्चन्ति मुद्रामिह । चेदोषाऽतिविकाशिना जलजने कस्यापि
 नो मुद्रणामङ्गस्तर्हि स तस्य भाग्यविभवो नैतद्वसुव्यर्थता ॥ १९ ॥ दोषोत्सारिणि धीप्रसारिणि महा-
 नैर्बल्यसंहारिणि क्लेशच्छेदिनि वातमेदिनि भृश भग्नास्थिसम्मेलिनि । रक्तोद्रेकिणि पित्तहेलिनि लघा-
 वण्णोषधीनां गुरौ दुर्गन्धः सुगुणे किमत्र लशुने धातस्त्वया स्थापितः ॥ १७ ॥ देवाज्ञामधिगम्य
 शब्दरचनां कर्णप्रियां कुर्वतो दूराद्वीक्ष्य तवोन्नतिं वितरतः संजीवनानि क्षितौ । सन्तोषेण वशी-
 कृतो द्विजशिः प्रातोऽस्त्यनन्याश्रयः स्वल्प याचितमब्दं विज्ञ मयि किं कार्पण्यमालम्बसे ॥ १८ ॥
 श्रुत्वा चूतं तव श्रियं नु विधृतो जम्बवा रूपा कालिमा कालिङ्गं त्रपयेव लीनमवनौ दीर्घं शुचा दाडि-
 मम् । मृद्रीका मृदुतां दधार पनसं रोमाञ्चितं भीतितः सन्तापादिषु नालिकेरजठरे जातं जलानां भरैः
 ॥ १९ ॥ आख्यास्तदीया रुचिराऽथर्षोषा गायन्ति कोशाधिकृताः सतोषाः । परंतु पुण्यैरिह हर्ष-
 धाम प्राप्तं त्वया सम्प्रति चूतनाम ॥ २० ॥ इत्येतस्मिन्वा निरवधिचर्मैकृत्यतिशये वराहो वा राहुः
 प्रभवति चमत्कारविषयः । महीमेको मग्नां यदयमवहन्तमुसलैः शिरः शेषः शत्रुं निगलति परं
 संयजति च ॥ २१ ॥ श्रुत्वा कुम्भसैमुद्भवेन मुनिना किञ्चित्तदत्यौहितं सिन्धवावन्मुकुटमुददुर्गकुलं
 हर्षादिदं ध्यायति । गाम्भीर्याद्यदि ते न विम्यति न वा त्रस्यन्ति मेकीशिशोरत्रागत्य सुखं वसन्तु
 तिमयो जातालुकम्पा वयम् ॥ २२ ॥ वक्रां नैष तनुविचर्तनगतिं गृह्णाति साचिस्मितस्मैरैर्दृग्बलनैर-
 मुष्य न मनोवचेतः परावर्तते । हस्ते त्वं मुनिदारकस्य पतिता कस्यापि तन्नीयतां वेदीमार्जनवर्हिरप-
 णवषट्कर्तव्यपाकैर्वयः ॥ २३ ॥ सन्त्यन्येऽपि वृहस्पतिप्रभृतयः संभाविताः पञ्चषास्तान्प्रत्येष विशेष-
 विक्रमरुची राहुर्न वैरायते । द्वावेव प्रसते दिनेश्वरनिशाप्राणेश्वरौ भासुरौ भ्रातः पर्वणि पश्य दानैव-
 पतिः शीर्षवशेषीकृतः ॥ २४ ॥ वीणाप्येकगुणेनै रार्जुनमणीनीरन्ध्रपीनस्तनद्वन्द्वे खेलति शुष्कदार-
 निचया निःसारतुम्बीफला ! चञ्चत्पार्विकर्षैर्वरीपरिवृढमौढप्रथामासुरं मुक्ताजातमपीह निर्गुणतया योग्यं न
 संभाव्यते ॥ २५ ॥ तृष्णालोलविलोचने कलयति प्राचीं चक्रोरोगणे मौनं मुञ्चति किं च कैरवकुले
 कामे धनुर्धुन्वति । माने मानवतीजनस्य सपदि प्रस्थातुकामेऽधुना धातः किं नु विधौ विधातुमु-
 चितो धाराधराडम्बरः ॥ २६ ॥ कस्मै हन्त फलाय सज्जनगुणप्रामार्जने सज्जसि स्वात्मोपस्करणाय
 चेन्मम वचः पथ्यं समाकर्णेय । ये भावा इदयं हरन्ति नितरां शोभाभरैः सभृतास्तैरेवास्य कलेः
 कलेवरपुषो दैनंदिनं वर्धनम् ॥ २७ ॥ मर्यादानिलयो महोदधिरयं रत्नाकारो निश्चितः सर्वाशापरि-
 रकोऽनुगमितः संपत्तिहेतोर्मया । शम्बूकोऽपि न लभ्यते किमपर रत्नं महौघं परं दोषोऽयं न
 महोदधेः फलमिदं जन्मान्तरीयं मम ॥ २८ ॥ एकः कर्णमहीपतिः प्रतिदिनं लक्षाधिका याचकाः कस्मै
 किं वितरिष्यतीति मनसा चिन्तां वृथा मा कृथाः । आस्ते किं प्रतिर्योचकं सुरतरुः प्रत्यम्बुजं किं
 रविश्चन्द्रः किं प्रतिकैरेवं प्रतिलतागुल्लं किमम्बोवरः ॥ २९ ॥

इति श्रीसुभाषितसुधारत्नभाण्डागारस्य षष्ठं भाण्डम् ।

१ कमलस्य, मूढस्य च । डल्लयोः स्वावर्ण्यम् । जनिरुपपत्तिः । २ चातको ब्राह्मणश्च । ३ हे
 मेघ ! ४ चमत्कृतिश्चमत्कारः । ५ भगस्येन । ६ कृतमनर्थम् । ७ कूपरूपकुटुम्ब । ८ मण्डकस्य ।
 ९ ईषत् । १० प्रकाशमानौ । ११ संहिकेयः । १२ गुणस्तन्तुविशेषः, मधुरस्वरोद्भावनं क्षमार्थं च ।
 १३ राज्ञी । १४ पूर्णचन्द्रः । १५ शृणु । १६ पङ्कः । १७ अत्युत्कृष्टमिति भावः । १८ सर्वाङ्ग
 याचकान् । १९ प्रतिङ्गुललयम् ।

सुभाषितसुधारत्नभाण्डागारस्य सप्तमं भाण्डम् ।

विशिष्टरत्नमयम् ।

अकरो हन्त सूर्योऽपि अश्रयतीति न संशयः ।
 (काव्यरसायने ।)
 अकाण्डपातोपनता न कं लक्ष्मीर्विमोहयेत् ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 अकालमेवद्वित्तमकस्मादेति याति च । (कथा-
 सरित्सागरे ।)
 अकृत्यं मन्यते कृत्यम् ।
 अक्षोम्यतैव महतां महत्त्वस्य हि लक्षणम् ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 अगच्छन्वैनतेयोऽपि पदमेकं न गच्छति ।
 अगम्य मन्यते सुगम् ।
 अगाधजलसचारी न गर्व याति रोहितः ।
 अगुणस्य हत रूपम् ।
 अङ्गमास्त्र्य सुतं हि हत्वा किं नाम पौरुषम् ।
 अङ्गीकृतं सुकृतिनः परिपालयन्ति ।
 अचिन्त्य शीलगुणानां चरितं कुलयोषिताम् ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 अचिन्त्य हि फल सूते सद्यः सुकृतपादपः ।
 कथासरित्सागरे ।)
 अचिन्त्यो बत देवेनाप्यापातः सुखदुःखयोः ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 अचिराशुबिलासचञ्चला ननु लक्ष्मीः फलमानुषङ्गिकम् ।
 अजागलस्तनस्येव तस्य जन्म निरर्थकम् ।
 अजानतो हठात्कुर्वन्प्राज्ञमानी विनश्यति । (कथा-
 सरित्सागरे ।)
 अजीर्णे मोजनं विषम् ।
 अजीर्णे मेवजं बारि ।
 अज्ञाता कस्य नामेह नोपहासाय जायते । (कथा-
 सरित्सागरे ।)
 अज्ञानावृतचेतसामतिरुषां फोऽर्थस्तिरश्चां गुणैः ।
 अतर्क्या कृदनीकूटरचना हि विधेरपि । (कथा-
 सरित्सागरे ।)

अतिदानाद्वल्लिख्यः ।
 अतिपरिचयादवज्ञा सततगमनादनादरो भवति ।
 अतिभुक्तिरतीवोक्तिः मद्यः प्राणापहारिणी ।
 अतिलोभो न कर्तव्यश्चक्रं भ्रमति मस्तके ।
 अति सर्वत्र वर्जयेत् ।
 अतृणं पतितो घृहिः स्वयमेवोपशाम्यति ।
 अत्यारूढो हि नारीणामकालज्ञो मनोमवः ।
 (रघुवंशे ।)
 अत्युच्चैर्भवति लघीयसा हि घाट्यम् । (शिशु-
 पालवधे ।)
 अथास्य तत्त्वेषु कृतेऽवभासे समुन्मिलिष्व
 चिराय चक्षुः ।
 अदाता वशदोषेण ।
 अधरेण्वश्रुतं हि योषितां हृदि हालाहलमेव केवलम् ।
 अधर्मयुद्धेन जय को हीच्छेत्क्षत्रियो भवन् ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 अधर्मविषवृक्षस्य पच्यते स्वादु किं फलम् । (कथा-
 सरित्सागरे ।)
 अधिकस्याधिक फलम् ।
 अनन्धा वाजिनां जरा ।
 अनन्तपुष्पस्य मधोर्हि चूते द्विरेफमाला सवि-
 शेषसङ्गा । (कुमारसंभवे ।)
 अनन्यगामिनी पुंसां कीर्तिरेका पतिव्रता ।
 अनपायिनि सश्रयद्रुमे गजमग्रे पतनाय बहुरी ।
 (कुमारसंभवे ।)
 अनपेक्ष्य गुणागुणौ जनः स्वर्गं निश्चयतोऽनु-
 धावति । (शिशुपालवधे ।)
 अनवसरे याचितमिति सत्यात्रमपि कृप्यते दाता ।
 अनाथा कृच्छ्रपतिता विदेशे स्त्री करोति किम् ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 अनार्यः परदारव्यवहारः । (अभिज्ञानशाकुन्तले ।)

अनार्यजुष्टेन पथा प्रवृत्तानां शिवे कृतः । (कथा-
सरित्सागरे ।)

अनार्यसगमाद्वरं विरोधोऽपि संमं महात्मभिः ।
(किरातार्जुनीये ।)

अनाश्रया न शोमन्ते पण्डिता वनिता लता ।
अनियुक्तोऽपि च ब्रूयाच्चदीच्छेत्सवामिनो हितम् ।
(कथासरित्सागरे ।)

अनिर्वर्णनीयं परकलत्रम् । (अभिज्ञानशाकुन्तले)।
अनिश्चितावधिं धीराः सहन्तं विरहं चिरम् ।
(कथासरित्सागरे ।)

अनुकूलेऽपि कलत्रे नीचः परदारलम्पटो भवति ।
अनुगृह्णन्ति हि प्रायो देवता अपि तादृशम् ।
कथासरित्सागरे ।)

अनुत्सेकः खलु विक्रमालंकारः ।
अनुभवति हि मूर्ध्ना पादपस्तीव्रमुष्णं शमयति परि-
तापं छायाया संश्रितानाम् । (अभिज्ञान-
शाकुन्तले ।)

अनुरागपरायत्ताः कुर्वन्ते किं न योषितः । (कथा-
सरित्सागरे ।)

अनुरागान्धमेनिंसां विचारसहता कृतः । (कथा-
सरित्सागरे ।)

अनुसृत्य सतां वर्त्म यत्स्वल्पमपि तद्वद् ।
अनुद्वुक्नुते घनध्वनिं नहि । गोमायुरुतानि केसरी ।
(शिशुपालवधे ।)

अन्तरापाति हि श्रेयः कार्यसंपत्तिसूचकम् ।
(कथासरित्सागरे ।)

अन्तःसारविहीनानामुपदेशो न विद्यते ।
अन्धस्य दीपः ।

अन्यस्माद्विषयपदो नीचः प्रायेण दुःसहो भवति ।
अन्यायं कुरुते यदा क्षिनिपतिः कर्तुं निरोद्धुं क्षमः ।

अन्योऽन्यकोभाजननाद्धभूय साधारणो भूषण-
सूच्यमात्रः ।

अपथे पदमर्पयन्ति हि श्रुतवन्तोऽपि रजोनिमी-
लितः । (रघुवंशे ।)

अपन्थानं तु गच्छन्तं सोदरोऽपि विमुञ्चति ।
(अनर्घराघवे ।)

अपवाद एव सुलभो द्रष्टुर्गुणो दूरतः ।
अपायो मस्तकस्थो हि विषयमस्तचेतुसाम् ।
(कथासरित्सागरे ।)

अपां हि तृसायं न वारिधाराः स्वादुः सुगन्धिः स्वदते
तुषाराः । (नैषधीयचरिते ।)

अपि गङ्गाजलं स्नानादंधः केशः कुशायते ।
अपि ग्रावा रोदित्यपि दलति वज्रस्य हृदयम् ।

अपि धन्वन्तरिवैद्यः किं करोति गतायुषि ।
अपि मुग्धमुपग्राह्यो वाग्विलसैः स्वकीयैः परम-
णितिष्ठु तृप्तिं यान्ति सन्तः कियन्तः ।

अपि स्वदेहात्किमुतेन्द्रियार्थाद्यशोवनानां हि यज्ञो
गरीयः । (रघुवंशे ।)

अपुत्रस्य गृहं शून्यम् ।
अपुत्रस्य गतिर्नास्ति ।

अपेक्षन्ते हि विपदः किं पेलवमपेलवम् । (कथा-
सरित्सागरे ।)

अप्यप्रसिद्धं यशसे हि पुंसामनन्यसाधारणमेव कर्म ।
(कुमारसंभवे ।)

अप्रकटीकृतशक्तिः शक्तोऽपि जनस्तिरक्रियां लभते ।
अप्राप्यं नाम नेहास्ति धीरस्य व्यवसायिनः ।

(कथासरित्सागरे ।)
अप्रियस्य च पथ्यस्य वक्ता श्रोता च दुर्लभः ।
अबला यत्र प्रबला ।

अबुद्धा चित्तमप्राप्य विलम्बं प्रमविष्णुषु । (कथा-
सरित्सागरे ।)

अभक्ष्यं मन्यते मक्ष्यम् ।
अमरं मरं वा विधिलिखितमुन्मूलयति कः ।

अमितसमयोऽपि मार्दवं भजते कैव कथा शरीरिषु ।
(रघुवंशे ।)

अमोगस्य हत धनम् ।
अम्यर्थनामङ्गमयेन साधुमार्ग्यस्थमीष्टेऽप्यवलम्ब-

तेऽर्थे । (कुमारसंभवे ।)
अभ्यागतो यत्र न तत्र लक्ष्मीः ।

अमर्षणः शोणितकाङ्क्षया किं पदा स्पृशन्त दशति ।
(द्विजिह्वः (रघुवंशे ।)

अमृत क्षीरमोजनम् ।

अमृतं प्रियदर्शनम् ।

अमृतं राजसमानम् ।

अमृत शिशिरे बहिः ।

अमृतायते हि स्तुतयः सुकर्मणाम् । (किराता-
-र्जुनीये ।)

अमोघो देवतानां च प्रसादः किं न साधयेत् ।

(कथासरित्सागरे ।)

अम्बुगर्भो हि जीमूतश्चातकैरभिनन्द्यते । (रघुवंशे ।)

अयमश्वः पताकेयमश्ववा परिघोषणम् ।

अयशोमीरवः किं न कुर्वते वत साधवः । (कथा-

सरित्सागरे ।)

अयाच्यो नार्तानामनुपकरणीयो न महताम् ।

अयातपूर्वा परिवादगोचर सतां हि घाणी गुणमेव
भाषते । (किरातार्जुनीये ।)

अयि खलु विषमः पुराकृतानां भवति हि जन्तुषु
कर्मणां विपाकः ।

अयोधिकारे स्वरितत्वमिष्यते कुतोऽयसा सिद्धरस-
स्पृशामपि । (नैषधीयचरिते ।)

अरिषु हि विजयार्थिनः क्षितीशा विदधति सोपवि
सन्धिदूषणानि । (किरातार्जुनीये ।)

अरुन्धदस्व महतां ह्यगोचरः । (किरातार्जुनीये ।)

अर्थमारवती घाणी मजते कामपि श्रियम् ।

अर्थमनर्थं भाषय नित्यं नास्ति ततः सुखलेशः
सत्यम् । (शङ्कराचार्ययस्य ।)

अर्थातुराणां न गुरुर्न बन्धुः ।

अर्थिनि जने त्यागं विना श्रीश्च का ।

अर्थो हि कन्या परकीय एव (अभिज्ञान-
शाकुन्तले ।)

अर्थमात्रालाघवेन पुत्रोत्सवं मन्यन्ते वैयाकरणाः ।

(परिभाषेन्दुशेखरे ।)

अर्थो घटो घोषमुपैति नूनम् ।

अलम्बशाणोत्क्षेपणा ।

नृपाणां न जातु मौलौ मणयो वसन्ति ।

अलोकसामान्यमचिन्त्यहेतुक द्विपत्तिं मन्दाश्चरित
महात्मनाम् । (कुमारसंभवे ।)

अल्पबीजं हत क्षेत्रम् ।

अल्पविद्यो महागर्धी ।

अल्पश्च कालो बहुवश्च विघ्नाः ।

अल्पसत्त्वेषु धीराणामवज्ञैव हि शोभते । (कथा-
सरित्सागरे ।)

अल्पस्य हेतोर्वह्नु हातुमिच्छन्विचारमूढः प्रतिमासि
मे त्वम् । (रघुवंशे ।)

अल्पाक्षरमणीय यः कथयति निश्चितं स खलु
वाग्मी ।

अल्पास्त्रम् : क्षेमकरः ।

अल्पार्थसोऽयामयतुल्यदृष्टेर्महापकोराय रिपोर्धि-
वृद्धिः । (किरातार्जुनीये ।)

अवसाययितु क्षमाः सुखं न विधेयेषु विशेषसंपदः ।

(किरातार्जुनीये ।)

अवस्तुनि कृतकंशो मूर्खो यात्यवहास्यताम् ।
(कथासरित्सागरे ।)

अविचार्यं प्रभूणां हि शुचेर्वोक्यं स्वमन्त्रिणः ।

(कथासरित्सागरे ।)

अविज्ञातेऽपि वचौ हि बलात्प्रह्लादते मनः ।
(किरातार्जुनीये ।)

अविद्याजीवनं शून्यम् ।

अविनीता रिपुर्मर्यादा ।

अविश्रमो लोकतन्त्राधिकारः । (शाकुन्तले ।)

अव्यवस्थितचित्तस्य प्रसादोऽपि भयकरः ।

अव्याक्षेपो भविष्यन्त्याः कार्यसिद्धिर्हि लक्षणम् ।
(रघुवंशे ।)

अशनेरमृतस्य चोभयोर्वक्षिन्श्चाम्बुधराश्च योनयः ।
(कुमारसंभवे ।)

अशील कस्य नाम त्यागं खलीकारकारणम् ।

(कथासरित्सागरे ।)

अशील कस्य भूतये । (कथासरित्सागरे ।)

अशीलस्य हत कुलम् ।

अशोच्या हि पितुः कन्या सद्गुरुप्रतिपादिता ।
 (कुमारसंभवे ।)
 अश्रुते स हि कल्याणं व्यसने यो न मुह्यति ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 अश्रेयसे न वा कस्य विश्वासो दुर्जने जने ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 अश्वा यस्य जयस्तस्य ।
 अश्वा यस्य यशस्तस्य ।
 असंतुष्टा द्विजा नष्टाः ।
 असन्मैत्री हि दोषाय कूलच्छायेव सेविता ।
 (किरातार्जुनीये ।)
 असंभाव्या अपि नृणां भवन्तीह समागमाः ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 असंभोगो जरा स्त्रीणाम् ।
 असाध्यं सत्यसाध्वीनां किमस्ति हि जगन्त्रये ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 असाध्यं साधयत्यर्थं हेल्याऽमिमुखो विधिः ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 असारे दग्धसंसारे सारं साङ्गलोचनाः ।
 असारेऽस्मिन्मवे तावद्भवाः पर्यन्तनीरसाः ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 असिद्धार्था निवर्तन्ते नहि धीराः कृतोद्यमाः ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 असिद्धेस्तु हता विद्या ।
 अस्थाने पतिता सतीव महतामेतादृशी स्याद्वृत्तिः ।
 अस्थिरं जीवितं लोके ।
 अस्थिराः पुत्रदाराश्च ।
 अस्थिरे धनयौवने ।
 अस्वर्ग्यं लोकविद्दिष्टम् । (श्रीमद्भगवद्गीतायाम्)
 अहह कलिकालः प्रमथति ।
 अहह कष्टमपण्डितता विधेः ।
 अहह महतां निःसीमानश्चरित्रविभूतयः ।
 अहितो देहजो व्याधिः ।
 अहो अतीव भोगाशा कं नाम न विह्वयेत्
 (कथासरित्सागरे ।)

अहो चित्राकारा नियतिरिव नीतिर्नयविदः ।
 अहो दुरन्ता बलवद्भिरोषिता । (किरातार्जुनीये)
 अहो दैवामिश्रतानां प्राप्तोऽप्यर्थः पलायते ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 अहो नवनवाश्चर्यमिर्मणि रसिको विधिः । (कथा-
 सरित्सागरे ।)
 अहो रूपमहो ध्वनिः ।
 अहो विधेरचित्त्यैव गतिरद्भुतकर्मणाम् । (कथा-
 सरित्सागरे ।)
 अहो विधौ विपर्यस्ते न विपर्यस्यतीह किम् ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 अहो विनेन्द्रजालेन स्त्रीणां चेष्टा न विद्यते ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 अहो विश्वास्य वञ्च्यन्ते धूर्तैश्छन्नमिरीश्वराः ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 अहो सहन्ते वत नो परोदयम् ।
 आकण्ठजलमग्नोऽपि श्वा लिहत्येव जिह्वा ।
 आकरः स्वपरभूरिकथानां प्रायशो हि सुहृदोः सह-
 वासः । (नैषधीयचरिते ।)
 आकृष्टः कामलोमान्यामपायं को हि पश्यति ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 आचारः प्रथमो धर्मः ।
 आज्ञा गुरुणां ह्यविचारणीया । (रघुवंशे ।)
 आत्मबुद्धिः सुखायैव ।
 आत्मार्थे पृथिवी त्यजेत् ।
 आन्मानं सततं रक्षेत् । (हितोपदेशे ।)
 आत्मेश्वराणां नहि जातु विघ्नाः समाधिमेदप्रभवो
 भवन्ति । (कुमारसंभवे ।)
 आदानं हि विसर्गाय सतां वारिमुचाभि । (रघुवंशे)
 आदावसत्यवचनं पञ्चाज्जाता हि कुञ्जियः ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 आपत्काले च कष्टेऽपि नोत्साहस्यज्यते नृवैः ।
 (कथासरित्सागरे ।)

आपस्तु धीरान्पुरुषान्स्वयमायान्ति संपदः ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 आपदि स्फुरति प्रज्ञा यस्य धीरः स एष हि ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 आपदेत्युभयलोकदूषणी वर्तमानमपथे हि दुर्मतिम् ।
 (किरातार्जुनीये ।)
 आपवर्षि परित्याज्य न सत्त्वं सपदेभिः । (कथा-
 सरित्सागरे ।)
 आपवपि सतीवृत्त न मुञ्चन्ति कुलस्त्रियः ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 आपन्नबाणविकलैः किं प्राणैः पौरुषेण वा ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 आपन्नस्य विषयवासिन आर्तिहरेण राज्ञा भवि-
 तव्यम् । (शाकुन्तले ।)
 आपन्नार्तिप्रशमनफलः सपदो ह्युत्तमानाम् ।
 (मेघसन्देशे ।)
 आपो वहन्तीह हि लोकयात्रां यथा न भूतानि
 तथापराणि । (नैषधीयचरिते ।)
 आमुखापाति कल्याण कार्यसिद्धिं हि शसति ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 आये दुःखं व्यये दुःखं धिगर्थाः कष्टसंश्रयाः ।
 आरब्धा ह्यसमाप्तैव किं धीरैस्त्यज्यते क्रिया ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 आरब्धे हि सुदुष्करेऽपि महता मध्ये विरामः कुतः ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 आर्जव हि कुटिलेषु न नीतिः । (नैषधीय-
 चरिते ।)
 आलस्योपहता विद्या ।
 आवेष्टितो महासर्पश्चन्दनः किं विषायते ।
 काशाबन्धः कुसुमसदृशं प्रायशो ह्यङ्गनानां सद्यःपाति
 प्रणयि हृदयं विप्रयोगे क्णद्धि (मेघसन्देशे ।)
 आशु बध्नाति हि प्रेम प्राग्जन्मान्तरसंस्तवः ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 आश्वस्तो वेत्ति कुसृतिं प्रभुः को हि भ्रमन्निष्णाम् ।
 (कथासरित्सागरे ।)

आसुरं कुलमनादरणीयम् ।
 आहारे व्यवहारे च त्यक्तऋजः सुखी भवेत् ।
 आहुः सप्तपदी मैत्री ।
 आहता हि विषयैकतानता ज्ञानधौतमनसं न
 लिम्पति । (नैषधीयचरिते ।)
 इच्छादानपरोपकारकरण पात्राभिरूप फलम् ।
 शतो ब्रष्टस्ततो ब्रष्टः ।
 इदं च नास्ति न परं च लभ्यते ।
 इन्द्रोऽपि लघुतां याति स्वयं प्रख्यापितैर्गुणैः ।
 इन्धनौघधगप्यग्निरिष्यथा नात्येति पूषणम् ।
 (शिशुपालवधे ।)
 इष्टधर्मेण योजयेत् ।
 इष्टप्रवासजनिताभ्यन्तराजनस्य दुःखानि नूनमतिमा-
 त्रसुदुःसहानि । (शाकुन्तले ।)
 इष्टवियोगमूलाः शोकाः ।
 इहामुत्र च नारीणां परमा हि गतिः पतिः ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 ईर्ष्या हि विवेकपरिपन्थिनी । (कथा-
 सरित्सागरे ।)
 ईश्वराणां हि विनोदरसिक मनः । (कथास-
 रित्सागरे ।)
 उच्छ्रायं नयति यदुच्छ्रयाऽपि योगः । (किराता-
 र्जुनीये ।)
 उत्पद्यन्ते विलीयन्ते ।
 उत्तरोत्तरशुभो हि विमूनां कोऽपि मञ्जुलतमः
 क्रमवाद् । (नैषधीयचरिते ।)
 उत्सवप्रियाः खलु मनुष्याः (अभिज्ञानशा-
 कुन्तले ।)
 उत्सहन्ते नहि द्रष्टुमताः स्वजनापदम् (कथा-
 सरित्सागरे ।)
 उत्साहैकधने हि वीरहृदये नामोति खेदोऽन्तरम् ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 उदारचरितानां तु वसुधैव कुटुम्बकम् ।

उदारसत्त्वं वृणुते स्वयं हि श्रीरिवाङ्मना । (कथा-
सरित्सागरे ।)

उदारस्य तृणं वित्तम् ।

उदितेऽसु सहस्रांशौ न खद्योतो न चन्द्रमाः ।

उदिते परमानन्दे नाहं न त्वं न वै जगत् ।

उदेतिः पूर्वं कुसुमं ततः फलं धनोदयः प्राक्त-
दनन्तरं पयः । निमित्तनैमित्तिकयोरप्य क्रमः ।

(शाकुन्तले ।)

उद्धृती भवति कस्य वा भुवः श्रीवराहमपहाय
योग्यता । (शिशुपालवधे ।)

उद्योगः पुरुषलक्षणम् ।

उद्धृतः क इव सुखावहः परेषाम् । (शिशु-
पालवधे)

उन्नतो न सहते तिरस्त्रियाम् ।

उन्मादो मातृदोषेण ।

उपकृत्य निसर्गतः परेषामुपरोधं नहि कुर्वते
महान्तः । (शिशुपालवधे ।)

उपद्वेषपराः परेष्वपि स्वविनाशमिमुखेषु साधवः ।

(शिशुपालवधे ।)

उपदेशो हि मूर्खार्णो प्रकोपाय न शान्तये ।

(चाणक्यनीतौ ।)

उपपन्ना हि दारेषु प्रभुता सर्वतोमुखी । (अभि-
ज्ञानशाकुन्तले ।)

उपमुक्ते हि तारुण्ये प्रशमः सद्भिरिष्यते । (कथा-
सरित्सागरे ।)

उपहितपरमप्रभावघात्रा नहि जयिनां तपसाम-
लङ्घनमस्ति । (किरातार्जुनीये ।)

उत्त सुकृतवीजं हि सुक्षेत्रेषु महत्फलम् । कथा-
सरित्सागरे ।)

उष्णत्वमन्यातपसंप्रयोगाच्छैत्यं हि यत्सा प्रकृति-
र्जलस्य । (रघुवंशे ।)

उष्णो दहति चाङ्गारः शीतः कृष्णायते कश्च ।

ऋणकर्त्ता पिता शत्रुः । (चाणक्यनीतौ ।)

ऋते कृशानोर्नहि मन्त्रपूतमर्हन्ति तेजांस्य-
पराणि हव्यम् । (कुमारसंभवे ।)

ऋते रवेः क्षालयितुं क्षमेत क्रः क्षपातमस्ताण्ड-
मलीमस नभः । (शिशुपालवधे ।)

ऋद्धिश्चित्तविकारिणी ।

एकं मित्रं भूपतिर्वा यतिर्वा ।

एकाम्रो हि बहिर्वृत्तिनिवृत्तस्तत्त्वमीक्षते । (कथा-
सरित्सागरे ।)

एका भार्या सुन्दरी वाः दरी वा ।

एको देवः केशवो वा शिवो वा ।

एकोऽप्याश्रमहीनोऽपि लक्ष्मीं प्राप्नोति सत्त्व-
वान् । (कथासरित्सागरे ।)

एको वासः पत्तने वा वने वा ।

एको हि दोषो गुणसंनिपाते निमज्जतीन्दोः

किरणेष्विवाङ्कः । (कुमारसंभवे ।)

एते गुणाः कामदुघाः क्रियासु ।

ऐकचित्ते द्वयोरेव किमसाध्यं भवेदिति । (कथा-
सरित्सागरे ।)

औचित्यं गणयति को विशेषकायः । (शिशु-
पालवधे ।)

क लष्णोदकेन नवमल्लिकां सिञ्चति । (शाकुन्तले)

कठिनाः खलु क्रियः । (कुमारसंभवे ।)

कणशः क्षणशब्देव विद्यामर्थं च साधयेत् ।

कण्ठे सुधा वसति वै भगवज्जनानाम् ।

कथं हि लङ्घयते श्रुत्यैर्वृत्तिदस्य प्रमोर्वचः ।

(कथासरित्सागरे ।)

कथंचिन्नहि दिव्यानां वीर्यं मज्जति मोघताम् ।

(कथासरित्सागरे ।)

कथमपि भुवनेऽस्मिन्तादृशः सभवन्ति ।

कदर्याणां परे प्राणाः प्रायेण ह्यर्थसंज्ञयाः ।

(कथासरित्सागरे ।)

कदापि सत्पुरुषाः शोकवास्तव्या न भवन्ति ।

(शाकुन्तले ।)

कन्यानाम् महद्दुःखं विगहो महतामपि । (कथा-
सरित्सागरे ।)

कमलवनभूषा मधुकरः ।

कमिवेशते रमयितुं न गुणाः । (किरातार्जुनीये ।)

करुणाग्रां हि सर्वस्य सन्तोऽकारणबान्धवाः ।

(कथासरित्सागरे ।)

कर्तव्यं हि सतां वचः । (कथासरित्सागरे ।)

कर्तव्यो महदाश्रयः ।

कर्मणो गहना गतिः ।

कर्मणो ज्ञानमतिरिच्यते ।

कर्मदोषादरिद्रता ।

कर्मानुगो गच्छति जीव एकः ।

कर्मायत्तं फलं पुसाम् ।

कलहान्तानि हर्म्याणि

कलारत्नं गानम् ।

कलासीमा काव्यम् ।

कलौ वेदान्तिनो भान्ति फाल्गुने बालका इव ।

कल्पवृक्षोऽप्यमव्यानां प्रायो याति पलाशताम् ।

(कथासरित्सागरे ।)

कवयः किं न पश्यन्ति ।

कवले पतित्वा सद्यो व्रजयति मक्षिकाऽजमोक्षारम् ।

कष्टं शिष्टक्षतिकृति कलौ कार्यमृच्छन्ति विद्याः ।

कष्टं निर्धनिकस्य जीवितमहो दारैरपि त्यज्यते ।

कष्टः खलु पराश्रयः ।

कष्टाः कुलखलीकारहेतवो बत कुत्रियः । (कथा-
सरित्सागरे ।)

कष्टादपि कष्टतरं परगृहवासः परान्नं च ।

कष्टा हि कुटिलशूद्रपरतन्त्रबधूस्थितिः । (कथा-
सरित्सागरे ।)

कष्टो हि बान्धवस्नेहं राज्यलोभेऽतिवर्तते ।

(कथासरित्सागरे ।)

कष्टो ह्यविनयक्रमः (कथासरित्सागरे ।)

कस्त्यागः स्वकुटुम्बपोषणविधायकव्ययं कुर्वतः ।

कस्मिन्वा सजलगुणे गिरां पटुत्वम् । (शिशु-
पालवधे ।)

कस्य नेष्टं हि यौवनम् । (कथासरित्सागरे ।)

कस्यचित्किमपि नो हणीयम् ।

कस्य नान्यदुदये हेतुर्भवेत्साधुसमागमः । (कथा-
सरित्सागरे ।)

कस्य नोच्छृङ्खलं बाह्यं गुरुशासनवर्जितम् ।

(कथासरित्सागरे ।)

कस्य सत्तद्गो न मवेच्छुमः (कथासरित्सागरे ।)

कस्यात्यन्तं मुखमुपनतं दुःखमेकान्ततो वा

नीचैर्गच्छत्युपरि च दशा चक्रनेमिक्रमेण ।

(मेघसन्देशे ।)

कस्याश्वसिति चेतो हि विहितस्वैरसाहसम् ।

(कथासरित्सागरे ।)

कः कालस्य न गोचरान्तरगतः ।

कः परः प्रियवादिनाम् ।

कः पैतामहगोलकेऽत्र निखिलैः संमानितो वर्तते ।

कः प्राज्ञो वाञ्छति खेहं वेश्यासु सिकतासु च ।

(कथासरित्सागरे ।)

कः शरीरनिर्वापयित्रीं शारदां ज्योत्स्नां पटान्तेन
वारयिष्यति । (शाकुन्तले ।)

कः सहकारमन्तरेणातिमुत्तलतां पल्लवितां सहते ।

(शाकुन्तले ।)

कः सुदुर्विजनं विना ।

का कस्य परिदेवना ।

काकः पिकं न सहसे न च विह्वमहः

काकाः किमपराध्यन्ति हंसैर्जम्बेषु शालिषु ।

(कथासरित्सागरे ।)

काकोऽपि जीवति चिराय बलिं च भुङ्के ।

का नाम कुलजा हि स्त्री मर्त्यद्रोहं कारिष्यति ।

(कथासरित्सागरे ।)

कान्ता रूपवती शत्रुः ।

कान्ते कथं घटितवानुपलेन चेतः ।

कामक्रोधौ हि विप्राणा मोक्षद्वारार्गलावुमौ ।

(कथासरित्सागरे ।)

कामं न श्रेयसे कस्य सगमः पुण्यकर्मभिः ।

(कथासरित्सागरे ।)

कामव्यसनवृक्षस्य मूलं दुर्जनसगतिः । (कथास-
रित्सागरे ।)

कामांतुराणां न मयं न लज्जा ।

कामार्ता हि प्रकृतिरूपणाश्चेतनाचेतनेषु ।

(मेघसन्देशे ।)

कामिनश्च कृतो विद्या ।
 कायः कस्य न बहुमः ।
 कार्यं निदानाद्धि गुणानधीते । (नैषधीयचरिते ।)
 कार्यान्ते ते च शण्वत् ।
 कालप्रयुक्ता खलु कर्मविद्विर्विज्ञापना मर्त्ये सिद्धि-
 मेति । (कुमारसंभवे ।)
 कालयुक्त्वा ह्यरिभिर्न जायते न च सर्वदा ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 कालस्य कुटिला गतिः ।
 काले खलु समारम्भाः फलं व्रजन्ति वीरयः ।
 (रघुवंशे ।)
 काले दत्तं वरं ह्यवपमकाले बहुनाऽपि किम् ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 कालेन फलते तीर्थं सद्यः साधुसमागमः ।
 कालो ह्ययं निरवधिर्विपुला च पृथ्वी । (मालती-
 मा वे ।)
 का विद्या कवितां विना ।
 काश्मीरजस्य कटुताऽपि नितान्तरम्या ।
 का ह्यञ्जिनी विना हंसं कश्च हंसोऽञ्जिनीं विना ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 किं वा धाराऽधिलुब्धं हि जाड्यं वेदजले जने ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 किं वा भविष्यदरुणस्तमसां विभेता तं चेत्सहस्र-
 किरणो धुरि नाकारिष्यत् । (अभिज्ञानशा-
 कुन्तले ।)
 किं वा सुलमपापा हि भवन्त्युन्मार्गवृत्तयः ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 किं हि न भवेदीश्वरेच्छया । (कथासरित्सागरे ।)
 किं किं करोति न निरर्गलां गता स्त्री ।
 किंचित्कालोपभोग्यानि यौवनानि धनानि च ।
 किं जीवितेन पुरुषस्य निरक्षरेण ।
 किं तदस्ति हि संसारे पर्यन्ताविरसं न यत् ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 किं दूरं व्यवसार्थिनाम् ।
 किं न कुर्वन्ति योषितः । (पञ्चतन्त्रे ।)

किं न मक्षन्ति वायसाः ।
 किं नाम न सहन्ते हि मर्त्यमत्ताः कुलाङ्गनाः ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 किमज्ञेयं हि धीमताम् । (कथासरित्सागरे ।)
 किमत्र चित्रं यदि विशाखे शशाङ्कलेखामनुवर्तेते ।
 (शाकुन्तले ।)
 किमदेयमुदारणासुप्रकारिषु तुष्यताम् । (कथा-
 सरित्सागरे ।)
 किमलस्य भगवति प्रसन्ने श्रीनिकेतने ।
 किमिह हि मधुराणां मण्डनं नाकृतीनाम् । (अभि-
 ज्ञानशाकुन्तले ।)
 किमिह हि शक्तिहरं ससाध्वसानाम् । (शिशु-
 पालवधे ।)
 किमिवावसादकरमात्मवताम् । (किरातार्जुनीये)
 किमिवास्ति यत्नं सुकरं मनस्विभिः । (किरा-
 तार्जुनीये ।)
 किमु चोदिताः प्रियहितार्थकृतः कृतिनो भवन्ति
 सुहृदः सुहृदाम् । (शिशुपालवधे ।)
 किं परस्य स गुणः समश्नुते पथ्यवृत्तिरपि यद्यरो-
 निताम् । (शिशुपालवधे ।)
 किं मादतिऽपि कस्तूर्या लशुनो याति सौरमम् ।
 किं मिष्टमन्नं खरसूकराणाम् ।
 कुकर्मान्तं यशो नृणाम् ।
 कुकृत्ये कौ न पण्डितः ।
 कुगेहिनीं प्राप्य गृहे कृतः सुखम् ।
 कुण्डे कुण्डे नवं पयः ।
 कुतः परस्मिन्पुरुषे विकारः । (किरातार्जुनीये)
 कुतः शङ्का कलङ्किनः ।
 कुतः सत्यं च कामिनाम् ।
 कुतो विद्यार्थिनः सुखम् ।
 कुदेशमासाद्य कुतोऽर्थसंचयः ।
 कुदेशेष्वपि जायन्ते क्वचित्केचिन्महाशयाः । (कथा-
 सरित्सागरे ।)
 कुपात्रदानाच्च भवेदरिद्रः ।
 कुपुत्रमासाद्य कुतो जलाञ्जलिः ।

कुपुत्रेण कुल नष्टम् ।
 कुप्येत्को नातियाचितः ।
 कुमोजनं पापकृतां हि तुष्टये ।
 कुमोज्येन दिनं नष्टम् ।
 कुरहस्यसहाये हि श्रुत्ये श्रुत्यायते प्रभुः । (कथा-
 सरित्सागरे ।)
 कुराजान्तानि राष्ट्रानि ।
 कुरूपता शीलतया विराजते ।
 कुरूपी बहुचेष्टिकः ।
 कुर्वन्त्यकालेऽभिव्यक्तिं न कार्यापेक्षिणो युवा ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 कुलवधूः का स्वामिमर्ति विना ।
 कुले कश्चिदन्यः प्रभवति नरः श्लाघ्यमहिमा ।
 कुवन्नता शुभ्रतया विराजते ।
 कुवाक्यान्तं च सौहृदम् ।
 कुशिष्यमभ्यापयतः कुतो यशः ।
 कृतज्ञा धनलोभान्धा नोपकारेक्षणक्षमाः । (कथा-
 सरित्सागरे ।)
 कृतज्ञानां कृतः शिवम् । (कथासरित्सागरे ।)
 कृतज्ञाश्चिरसिद्धान्ता अपि अश्रयन्ति निश्चितम् ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 कृतज्ञे सत्परीवारे प्रभौ सेवाफला कृतः ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 कृतार्थः स्वामिनं द्वेष्टि ।
 कृपणानुसारि च धनम् ।
 कृशे कस्यास्ति सौहृदम् ।
 कृप्यां दहन्नापि खलु क्षितिमिन्धनेद्धो बीर्जप्ररोहज-
 ननीं ज्वलनः करोति । (रघुवंशे ।)
 केचिदज्ञानतो नष्टाः ।
 केचिन्नष्टाः प्रमादतः ।
 केचिन्नष्टैस्तु नाशिताः ।
 केनेत्थ परमार्थतोऽर्थवदिव प्रेमास्ति वामश्रुवाम् ।
 केवलतोऽपि सुभगो नवाम्बुदः किं पुनस्त्रिदशचापला-
 ङ्गितः । (रघुवंशे ।)

के वा न स्युः परिमवपद निष्फलारम्भग्रन्थाः ।
 (मेघसन्देशे ।)
 केषां न स्यादभिमतफला प्रार्थना ह्युत्तमेषु ।
 (मेघसन्देशे ।)
 केषां नैषा कथय कविताकामिनी कौतुकाय ।
 केषां हि नापदां हेतुरतिलोमान्धबुद्धिता ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 को जानाति जनार्दनमनोवृत्तिः कदा कीदृशी ।
 कोऽतिमारः समर्थानाम् ।
 को धर्मः कृपया विना ।
 को न तृप्यति विचेन ।
 को न याति वश लोके मुखे पिण्डेन पूरितः ।
 को नाम राज्ञां प्रियः ।
 कोऽन्यो ह्युत्तमहाह्वं प्रमविष्यति । (अभिज्ञान-
 शाकुन्तले ।)
 कोऽर्थान्नाप्य न गर्वितः ।
 कोऽर्थी गतो गौरवम् ।
 कोऽवकाशो विवेकस्य हृदि कामान्धचेतसः ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 को वा दुर्जनवागुरासु पतितः क्षमेण यातः पुमान् ।
 को विदेशः समर्थानाम् ।
 को विहन्तुमलमास्थितोदये वासरत्रियमशीतदी-
 पितौ । (शिशुपालवधे ।)
 को हि मार्गमार्गं वा न्यसनान्धो निरीक्षते ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 को हि वित्त रहस्य वा स्त्रीषु शक्नोति गूह्यतुम् ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 को हि सपत्न्यु चपलास्वाभास्ये वनितासु च ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 को हि स्वशिरसस्तथा विधेःशूलवृक्षयेद्वतिम् ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 क्रियाणां खलु धर्म्याणां सत्पत्न्यो मूलकारणम् ।
 (कुमारसंभवे ।)
 क्रियासिद्धिः सत्त्वे भवति महतां नोपकरणे ।

क्रिया हि वस्तुपहिता प्रसीदति । (रघुवंशे ।)
 क्रुद्धे विधौ भजति मित्रममित्रभावम् ।
 क्रोधः संसारबन्धनम् ।
 क्रोधो मूलमनर्थानाम् ।
 क्रेशः फलेन हि पुनर्नवतां विधत्ते । (कुमारसंभवे ।)
 कचिद्वै नास्ति विश्वासः क्षुद्रकर्मणि दुर्जने ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 क वा निधिनिर्धममेति किं च तं स वाक्कवाटं घट-
 यन्निरस्यति । (नैषधीयचरिते)
 काश्रयोऽस्ति दुरात्मनाम् ।
 क्षणविष्वसिनः कायाः का चिन्ता मरणे रणे ।
 क्षणे क्षणे यन्नवतामुपैति तदेव रूपं रमणीयतायाः ।
 (शिशुपालवधे ।)
 क्षमन्ते न विचारं हि मूर्खा विषयलोलुपाः ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 क्षमया किं न सिध्यति ।
 क्षान्तिस्तुल्यं तपो नास्ति ।
 क्षारं पिबति पयोर्वेष्टत्यम्भोधरो मधुरमम्भः ।
 क्षितितले किं जन्म कीर्तिं विना ।
 क्षितिपतिः को नाम नीतिं विना ।
 क्षीणा नरा निष्करुणा भवन्ति ।
 क्षुब्धेऽपि नूनं शरणं प्रपन्ने ममत्वमुच्चैःशिरसां
 सतीव । (कुमारसंभवे ।)
 क्षुधातुराणां न रुचिर्न पक्कम् ।
 क्षुम्यन्ति प्रसममहो विनाऽपि हेतोर्लीलाभिः किमु
 सति कारणे रमण्यः । (शिशुपालवधे ।)
 खण्डिता एव शोभन्ते वीराधरपयोधराः ।
 खलसङ्घेऽपि नैष्ठुर्यं कस्याणमकृतेः कृतः ।
 गणयन्ति न राज्यार्थेऽपत्यस्नेहं महीधुजः । (कथा-
 सरित्सागरे ।)
 गतं न शोचामि कृतं न मन्ये ।
 गतस्य शोचन नास्ति ।
 गतानुगतिको लोको न लोकः पारमार्थिकः ।
 गन्तव्यं राजमार्गेण ।

गुणलुब्धाः स्वयमेव संपदः । (वृणते)
 गुणसंहतेः समतिरिक्तमहो निजमेव सत्त्वमुपकारि
 सताम् । (किरातार्जुनीयं ।)
 गुणवानपि नोपयाति पूजां पुरुषः सत्पुरुषैरेकस्थ-
 मानः ।
 गुणा लक्ष्म्या न हेतवः । (नीतिसर्वस्वे ।)
 गुणान्भूषयते रूपम् ।
 गुणार्जनोच्छ्रायविरुद्धबुद्धयः प्रकृत्यमित्रा हि सता-
 मसाधवः । (किरातार्जुनीये)
 गुणाः पूजास्थानं गुणिषु न च लिङ्गं न च वयः ।
 गुणाः स्थाने पूष्या नरवर न तु स्थानविकलाः ।
 गुणिनि गुणज्ञो रमते नागुणशीलस्य गुणिनि
 परतोषः ।
 गुणी गुणं वेत्ति न वेत्ति निर्गुणः ।
 गुणैर्बिहीना बहु जल्पयन्ति ।
 गुरुतां नयन्ति हि गुणा, न संहतिः । (किराता-
 र्जुनीये ।)
 गुर्वपि विरहदुःखमाशाबन्धः साहयति । (अभि-
 ज्ञानशाकुन्तले ।)
 गृहिणी गृहमित्याहुः ।
 गृहं पुत्रेण शोभते । (नीतिसर्वस्वे)
 गृहानुपैतुं प्रणयादमीप्सवो भवन्ति नापुण्य-
 कृतां मनीषिणः । (शिशुपालवधे ।)
 गृहे या पुण्यनिष्पत्तिः साऽप्यनि अमृतः कृतः ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 ग्रसते हि तमोऽपह मुहुर्न तु राह्वाहमहर्षति तमः ।
 (शिशुपालवधे ।)
 ग्रहणं दुरितोदयः । (कथासरित्सागरे ।)
 ग्रहीतुमार्यान्परिचर्येया मुहुर्महानुभावा हि नितान्त-
 मार्थिनः । (शिशुपालवधे ।)
 ग्रामनाशाय कुञ्जरः । (पञ्चतन्त्रे)
 ग्रामस्यार्थे कुलं त्यजेत् । (पञ्चतन्त्रे)
 ग्रावाणोऽप्यार्द्रतां सम्यग्मजन्त्यभिमुखे विधौ
 (कथासरित्सागरे ।)
 ग्लपयति यथा शशाङ्क न तथा हि कुमुदती

दिवसः । (अभिज्ञानशाकुन्तले ।)
घटाटोपो मयकरः ।
घनाम्बुना राजपथे हि पिच्छले कचिदूबुधैरप्य-
पथेन गम्यते । (नैषधीयचरिते ।)
घनाम्बुभिर्बहुलितनिम्नगाजलैर्जल नहि व्रजति
विकारमम्बुधेः । (शिशुपालवधे ।)
घृतमायुर्घृतं ज्योतिः ।
घ्नन्ति सहजमपि भूरिमियः सममागताः सपदि
वैरमापदः । (किराताजुनीये ।)
चकास्ति योग्येन हि योग्यसगमः । (नैषधी-
यचरिते ।)
चक्रवत्परिवर्तन्ते दुःखानि च सुखानि च ।
चक्षुः प्रतं न्यसेत्पादम् ।
चन्द्रो द्रावयतेऽश्मानं समुदीपयते रविः ।
(कविकङ्कणे ।)
चन्द्रचन्दनयोर्मध्ये शीतला साधुसगतिः ।
चपलौ किल शूराणां रणे जयपराजयौ । (कथा-
सरित्सागरे ।)
चाण्डालो पक्षिणा काकः ।
चाण्डालोऽपि नरः पूज्यो यस्यास्ति विपुल धनम् ।
चाराजानन्ति राजानः ।
चिता चिन्तासमा प्रोक्ता बिन्दुमात्रे विशेषता ।
चित्तं ज्ञानाति जन्तूनां प्रेम जन्मान्तरार्जितम् ।
(कथासरित्सागरे ।)
चित्तमेतदमलीकरणीयम् ।
चित्ते वाचि क्रियायां च साधूनामेकरूपता ।
चित्रा गतिः कर्मणाम् ।
चिन्ता जरा मनुष्याणाम् ।
चिन्तासम नास्ति शरीरशोषणम् ।
चेष्टाप्रतिरूपिका कामिजनमनोवृत्तिः । (अभि-
ज्ञानशाकुन्तले ।)
चोराणामनृत बलम् ।
चोराणां चन्द्रमा रिपुः ।
चौरे गते वा किमु सावधानताम् ।

छाया न मूर्च्छति मलोपहतप्रसादे शुद्धे तु दर्पणतले
सुलभावकाशा । (अभिज्ञानशाकुन्तले ।)
छाया हि भूमेः शशिनो मलत्वेनारोपिता शुद्धिमतः
प्रजामिः । (रघुवंशे ।)
छायेव मैत्री खलुसजनानाम् ।
छिद्रेष्वनर्था बहुलीभवन्ति ।
जठरं को न विमर्ति केवलम् ।
जनानुरागप्रमवा हि सपदः ।
जनो बहु क्षपयति स्वल्पस्यार्थे धनान्वधीः ।
(कथासरित्सागरे ।)
जपतो नास्ति पातकम् ।
जरा रूप हरति ।
जरुबिन्दुनिपातेन क्रमशः पूर्यते घटः ।
जातं तु जातं न पुनः प्रयाति ।
जातस्य हि ध्रुवो मृत्युर्ध्रुव जन्म मृतस्य च ।
(भागवते ।)
जातापत्या पतिं द्वेष्टि ।
जातौ जातौ नवाचाराः ।
जानन्ति पशवो गन्वात् ।
जामाता दशमो ग्रहः ।
जायन्ते बत मूढानां संवादा अपि तादृशाः ।
(कथासरित्सागरे ।)
जारखीणा पतिः शत्रुः ।
जितक्रोधेन सर्वं हि जगदेतद्विजीयते । (कथा-
सरित्सागरे ।)
जितक्रोधो न दुःखस्यास्पदीमवेत् । (कथास-
रित्सागरे ।)
जितशान्तेषु धीराणां स्नेह एवोचितोऽरिषु ।
(कथासरित्सागरे ।)
जिह्वालक्षशतैककोटिनियमो नो दुर्जनानां मुखे ।
जीवन्तमेव कुष्णाति काकीव कुकुदुम्बिनी ।
(कथासरित्सागरे ।)
जीवन्तोऽसति मृदोऽर्थान्यावदर्थैः स नोजिह्वतः ।
(कथासरित्सागरे ।)
जीवन्मामोति मन्त्रकम् ।

जीवन्हि धीरोऽभिमत किं नाम न यदामयात् ।

(कथासरित्सागरे ।)

जीवो जीवस्य जीवनम् ।

ज्ञातास्वादो विवृतजघनां को विहातुं समर्थः ।

(मेघसन्देशे ।)

ज्ञानमार्गे ह्यहंकारः परिधो दुरतिक्रमः । (कथा-
सरित्सागरे ।)

ज्ञानमेष परा शक्तिः ।

ज्ञानलघदुर्विदग्ध ब्रह्मापि नरं न रज्जयति ।

ज्ञानस्यामरण क्षमा ।

ज्ञानाग्निः सर्वकर्माणि ममसात्कुरुतेऽर्जुन ।

(श्रीमद्भगवद्गीतायाम् ।)

ज्ञानेनैव विमुच्यते ।

ज्येष्ठभ्राता पितुः समः ।

ज्वलयति महतां मनांस्यमर्षे न हि लमतेऽवसरं
सुखामिलाषः । (किरातार्जुनीये ।)

क्षटिति पराशयवेदिनो हि विज्ञाः । (नैषधीय-
चरिते ।)

तक्रान्तं खलु भोजनम् ।

तत्कार्मुक कर्मसु यस्य शक्तिः ।

तत्क्षण किं नु कुर्याद्धि प्रसादः पारमेश्वरः ।

(कथासरित्सागरे ।)

तत्र सौरमनिर्माणे चतुरश्रतुराननः ।

तदेव दुःसहं स्त्रीणामिह प्रणयखण्डनम् । (कथा-
सरित्सागरे)

तपःसीमा मुक्तिः ।

तपोऽधीना हि श्रेयांसि ह्युपायोऽन्यो न विद्यते ।

(कथासरित्सागरे ।)

तपोऽधीना हि संपदः । (कथासरित्सागरे ।)

तमस्तपति धर्माशौ कथमाविर्मविष्यति । (अभि-
ज्ञानशाकुन्तले ।)

तत्स्त्रीकच इव नीचः कौटिल्यं नैव विजहाति ।

तत्स्करस्य कुतो धर्मः ।

तस्मात्पुत्र च शिष्य च ताडयेन्नतु लालयेत् ।

तस्माच्छेषं न रक्षयेत् ।

तस्माज्जात्या महान्तोऽधमजनविषये मौनमेवाश्रयन्ते ।

तस्मात्सर्वं परित्यज्य पतिमेकं भजेत्सती ।

तस्य तदेव हि मधुर यस्य मनो यत्र संलग्नम् ।

तस्य विस्तारिता बुद्धिस्तैलबिन्दुरिवाम्भसि ।

तस्य संकुचिता बुद्धिर्धृतबिन्दुरिवाम्भसि ।

तावन्महतां महिमा यावत्किमपि हि न याचते लोकम् ।

तिष्ठत्येकां निशां चन्द्रः श्रीमान्संपूर्णमण्डलः ।

तीव्रसत्त्वस्य न चिराद्भवन्त्येव हि सिद्धयः । (कथा-
सरित्सागरे ।)

तुल्यमतिद्वन्द्वि बभूव युद्धम् ।

तुष्यन्ति भोजनैर्विप्राः ।

तृष्णैका तरुणायते ।

तेजसां हि न वयः समीक्ष्यते । (रघुवंशे ।)

तेजीयसां न दोषाय (भागवते ।)

ते भूमण्डलमण्डनैकतिलकाः सन्तः कियन्तो जनाः ।

तेषामिन्द्रियनिग्रहो यदि भवेद्विन्ध्यस्तरेसागसम् ।

त्यजन्त्युत्तमसत्त्वा हि प्राणानपि न सत्पथम् ।

(कथासरित्सागरे ।)

त्यजेदेकं कुलस्यार्थे ।

त्यागाज्जगति पूज्यन्ते पशुपाषाणपादपाः ।

त्राणामावे हि शापास्त्राः कुर्वन्ति तपसो व्ययम् ।

(रघुवंशे ।)

त्रिभुवनविषये कस्य दोषो न चास्ति ।

त्रैलोक्ये दीपको धर्मः ।

दण्ड एव हि मूर्खाणां सन्मार्गप्रापकः प्रमोः ।

ददाति तीव्रसत्त्वानामिष्टमीश्वर एव हि । (कथा-
सरित्सागरे ।)

दया मांसाशिनः कुतः ।

दयितं जनः खलु गुणीति मन्यते । (शिशुपाल-
वधे ।)

दयितास्वनवस्थितं वृणां न खलु प्रेम चलं सुह-
ज्जने । (कुमारसंभवे ।)

दरिद्रता धीरतया विराजते ।

दर्दुरा यत्र वक्तास्तत्र मौनं हि शोभनम् ।
 दशनानोऽहरस्तीतां बध्यते स्म महोदधिः ।
 दातृयाचकयोर्मदः कराम्यामेव सूचितः ।
 दारिद्र्यदोषेण करोति पापम् ।
 दारिद्र्यदोषो गुणराशिनाशी ।
 दारिद्र्यं परमाजनम् । (श्रीमद्भागवते) ।
 दावानलज्जोषविपत्तिमन्योऽरण्यस्य हर्षं जलदा-
 त्तभुः किम् । (कुमारसंभवे) ।
 दिक्शस्या चेन्नबान्धवाः ।
 दिवि गगनरत्नं दिनकरः ।
 दिशत्यपायं हि सतामतिक्रमः । (किरातार्जुनीये)
 दुःखान्धा हि पतन्येष विपच्छ्रेष्ठे कातराः ।
 (कथासरित्सागरे) ।
 दुग्धधौतोऽपि किं याति वायसः कलहंसताम् ।
 दुरधिगमा हि गतिः प्रयोजनानाम् । (किरातार्जुनीये) ।
 दुरचीता विषं विद्या ।
 दुरितावतपःशुद्धिः सव्यपेक्षा हि सिद्धयः ।
 (कथासरित्सागरे) ।
 दुर्गहीनो नृपो जन्मः ।
 दुर्जनस्य कुतः क्षमा ।
 दुर्जनस्यार्जितं वित्तं भुज्यते राजतस्करैः ।
 दुर्जया हि विषया विदुषाऽपि । (नैषधीयचरिते) ।
 दुर्बलस्य बलं राजा ।
 दुर्मन्त्री राज्यनाशाय ।
 दुर्लभ्यचिह्ना महतां हि वृत्तिः । (किरातार्जुनीये) ।
 दुर्लभं क्षेमकृत्सुतः ।
 दुर्लभं भारते जन्म मातुष्यं तत्र दुर्लभम् ।
 दुर्लभः स गुरुर्लोकं शिष्यचिन्तापहारकः ।
 दुर्लभः स्वजनप्रियः ।
 दुष्टं हि जन्तुमुत्थाप्य कस्यात्मनि सुखं भवेत् ।
 (कथासरित्सागरे) ।
 दुष्टे दुष्टं समाचरेत् ।
 दुष्टेऽपि पत्यौ साध्वीना नान्यथावृत्तिं मानसम् ।
 (कथासरित्सागरे) ।

दूरतः पर्वता रम्याः ।
 दूरारोहपरिभ्रशविनिपातो हि दारुणः ।
 दृष्टतत्त्वश्च न पुनः कर्मजालेन बध्यते । (कथास-
 रित्सागरे)
 दृष्टो हि वृष्यन्कलमप्रमाणोऽप्याशाः पुरोवातमवाप्य
 मेवः । (रघुवंशे) ।
 देवद्विजसपर्या हि कामवेत्तुर्मता सताम् । (कथा-
 सरित्सागरे) ।
 देवा हि गान्धर्वितरन्ति किं तु प्रसन्ना ते साधुधिय
 ददन्ते । (नैषधीयचरिते) ।
 देवो दुर्बलघातकः ।
 देहपातमपीच्छन्ति सन्तो नाविनयं पुनः ।
 (कथासरित्सागरे) ।
 देहस्नेहो हि दुस्त्यजः । (कथासरित्सागरे) ।
 दैवं फलति सर्वत्र न विद्या न च पौरुषम् ।
 दैवं हि फलसाधकम् ।
 दैवानुरूपं फलम् ।
 दैवमेव हि साहाय्यं कुरुते सत्त्वशालिनाम् ।
 (कथासरित्सागरे) ।
 दैवी विचित्रा गतिः ।
 दैवे दुर्जनता गते तृणमपि प्रायेण वज्रायते ।
 दैवेनैव हि साध्यन्ते सदृशाः शुभकर्मणाम् ।
 (कथासरित्सागरे) ।
 दोषग्राही गुणत्यागी पल्लोलीव हि दुर्जनः ।
 दोषाय निर्विमर्शेयं भीतप्रश्नोत्तरक्रिया । (कथास-
 रित्सागरे) ।
 दोषोऽपि गुणतां याति प्रमोर्भवति चेत्कृपा ।
 द्यौर्न काचिदथवाऽस्ति निरुद्धा सैव सचलति यत्र
 हि चित्तम् । (नैषधीयचरिते) ।
 द्रव्येण सर्वं वशाः ।
 धनं सर्वप्रयोजनम् ।
 धनसचयकर्तृणि माग्यानि पृथगेव हि ।
 धन्योगृहस्था श्रमः ।
 धनानि जीवितं चैव परार्थे प्राज्ञ उल्लजेत् ।

धनिनामितरः सतां पुनर्गुणवत्संनिधिरेव संनिधिः ।

(शिशुपालवधे ।)

धन्यास्ते भुवि ये निवृत्तमनसो धिग्दुःखिता-
न्कामिनः ।

धर्म एव हतो हन्ति धर्मो रक्षति रक्षितः ।

(स्मृतौ ।)

धर्मसंरक्षणार्थैव प्रवृत्तिर्भुवि शार्ङ्गिणः । (रघुवंशे)

धर्मस्य तत्त्वं निहितं गुहायाम् ।

धर्मस्य त्वरिता गतिः ।

धर्मस्य सूक्ष्मा गतिः । (स्मृतौ)

धर्मकीर्तिद्वय स्थिरम् ।

धर्मः सत्येन वर्धते ।

धर्मः स नो यत्र न सत्यमस्ति ।

धर्मेण चरतां सत्ये नास्त्यनभ्युदयः क्वचित् ।

(कथासरित्सागरे ।)

धर्मेण हीनाः पशुभिः समानाः । (हितोपदेशे)

धर्मो मित्रं घृतस्य च ।

धर्मो हि सततं विष्वक् सांनिध्यं कुरुते सताम् ।

(कथासरित्सागरे)

धर्मो ह्यसम्यङ्निर्णीतो निहन्त्युभयलोकयोः । (कथा-

सरित्सागरे ।)

धिक्कलत्रमपुत्रकम् ।

धिक्पुत्रमविनीतं च ।

धिगस्तु परवस्यताम् । (पञ्चतन्त्रे)

धिगाद्या सर्वदोषभूः ।

धिगिमां देहभ्रतामसारताम् । (रघुवंशे ।)

धिग्गृहं गृहिणीशून्यम्

धिग्जीवितं चोद्यमवर्जितस्य ।

धिग्जीवितं ज्ञातिपराजितस्य ।

धिग्जीवितं व्यर्थमनोरथस्य ।

धिग्जीवितं शास्त्रकलोद्भितस्य ।

धिग्ज्योतिषमजातकम् ।

धीराणां व्रजति हि सर्व एव नान्तःपातित्वादमिम-

वनीयतां परस्य । (शिशुपालवधे ।)

धीराश्च सोढविरहाः प्राप्नुवन्तीष्टसंगमम् । (कथा-
सरित्सागरे ।)

धीर्न चित्रीयते कस्मादभितौ चित्रकर्मणा ।

(कथासरित्सागरे ।)

धूमो निवर्त्येत समीरेण यतस्तु कक्षस्तत एव
बहिः । (रघुवंशे ।)

धूर्ताः क्रीडन्ति बालिशैः । (कथासरि-
त्सागरे ।)

ध्रुवमभिमते को वा पूर्णे भृदा न हि माधति ।

(कुमारसंभवे ।)

ध्रियते यावदेकोऽपि रिपुस्तावत्कुतः सुखम् ।

ध्रुवं फलाय महते मृतां सहस्रजम् । (कथा-
सरित्सागरे ।)

न कञ्चिन्मर्मेणि स्पृशेत् । (कथासरित्सागरे ।)

न कस्य वीर्याय वरस्य संगतिः । (कुमार-
संभवे ।)

न काचस्य कृते जातु युक्ता मुक्तामणेः क्षतिः ।

(कथासरित्सागरे ।)

न कामसदृशो रिपुः ।

न कूपखननं युक्तं प्रदीप्ते वह्निना गृहे ।

न कापि सौख्यमपराधकृतः प्रभूणाम् ।

नक्षत्रभूषणं चन्द्रः ।

न क्षुद्रोऽपि प्रथममुकृतापेक्षया संश्रयाय प्राप्ते मित्रे
भक्षति विमुखः । (मेघदूते ।)

न खलु धीमतां कश्चिदविषयो नाम । (शाकुन्तले)

न खलु स उपरतो यस्य बल्लभो जनः स्मरति ।

न गायत्र्याः परो मन्त्रः ।

न च दैवात्परं बलम् । (चाणक्यनीतौ)

न च धर्मो दयापरः ।

न चलति खलु वाक्यं सज्जनानां कदाचित् ।

न च विद्यासमो बन्धुः ।

न च धैर्यसमं बलम् ।

न च व्याधिसमो रिपुः ।

न च चित्तसमं चलम् ।

न च पुत्रसमः स्नेही ।

न च जात्ववसरे प्राप्ते संत्वानवसीदति । (कथा-
सरित्सागरे ।)
न जाने संसारः किममृतमयः किं विषमयः ।
न ज्ञानात्परमं चक्षुः ।
न तथा कृतवेदिनां करिष्यन्प्रियतामेति यथा कृता-
वदानः । (किरातार्जुनीये ।)
न तोषात्परमं सुखम् ।
न तोषो महतां मृग्य । (कथासरित्सागरे ।)
न दयासदृशं ज्ञानम् ।
न दरिद्रस्तथा दुःखी लब्धक्षीणधनो यथा ।
न दुष्पापं परच्छिद्रं जाग्रद्विनिपुणैर्यतः । (कथा-
सरित्सागरे ।)
न देवः परमो विष्णोः ।
न धर्मदृष्टेः नयः समीक्ष्यते । (कुमारसंभवे ।)
न धर्मसदृशं मित्रम् ।
न धर्मात्परमं श्रेयः ।
न नन्दनालोकनमङ्गलेषु क्षणं क्षणं हृष्यति कस्य
चेतः । (कुमारसंभवे)
न नश्यति तमो नाम कृतध्वा दीपवार्तया ।
ननु तैलनिषेकत्रिन्दुना सह दीपाचिरैवैति मेदि-
नीम् । (रघुवंशे ।)
ननु प्रवातेऽपि निष्कम्पा गिरयः । (अभिज्ञान-
शाकुन्तले ।)
ननु वक्तुविशेषनिस्पृहा गुणगृह्णा वचने विपश्चितः ।
(किरातार्जुनीये ।)
ननु विमृश्य कृती कुस्तेऽखिलम् ।
न पतिष्यतिरेकेण सुस्त्रीणामपरा गतिः । (कथा-
सरित्सागरे ।)
न परिचयो मलिनात्मनां प्रधानम् । (शिशुपाल-
बधे ।)
न परेषु महौजसश्छलादपकुर्वन्ति मल्लिभुचा
इव । (शिशुपालबधे ।)
न परोदित हि कलयन्ति कुमाराः । (हरिविलासे ।)
न पादेन स्पृशेत्सर्पम् ।

न पादपोन्मूलनशक्तिरंहः शिलोवये मूर्च्छति मा-
स्तस्य । (रघुवंशे ।)
न पुत्रात्परमो लाभः ।
न प्रमातरं ज्योतिष्येति वसुधातलात् । (अभि-
ज्ञानशाकुन्तले ।)
न प्राणान्ते प्रकृतिविकृतिर्जायते चोत्तमानाम् ।
न मयं चास्ति जाग्रतः ।
न भवति पुनरुक्तं माषितं सृजनानाम् ।
न भवति महतां हि कापि मोघः प्रसादः । (हरि-
विलासे ।)
न भविष्यति हन्त साधनं किमिवान्यत्प्रहरिष्यतो
विधेः । (रघुवंशे ।)
न मांर्योयाः परं सुखम् ।
न भूतो न भविष्यति ।
न मेकः कोकनदिनीकिलकल्कास्वादकोविदः ।
(कथासरित्सागरे ।)
नमोभूषा पूषा ।
न मातुर्दैवत परम् ।
न मुक्तेः परमा गतिः ।
नयनसुखं को निवारयति ।
नयनवर्त्मगाः प्रमथता हि धिषः ।
न युक्त ते रोषदतिथिमिव विकृष्टस्य गमनम् ।
नये च शौर्ये न वसन्ति संपदः ।
नयेन चालङ्कियते नरेन्द्रता ।
नरः प्रत्युपकारार्थं विपत्तिमभिवाञ्छति ।
न प्राणान्ते प्रकृतिविकृतिर्जायते चोत्तमानाम् ।
न रत्नमन्विष्यति मृग्यते हि तप्तम् । (कुमारसंभवे ।)
नराणां नापितो धूर्तः ।
नमैकसादरं हि नवं वयः । (कथासरित्सागरे ।)
न वस्तुदैवस्वरवाद्दिनप्रपरं सुरेश्वरोऽपि प्रतिकर्तुमी-
श्वरः । (नैषधीयचरिते ।)
नवाङ्गनानां नव एव पन्थाः ।
नवा वाणी मुखे मुखे ।
न विवेकं विना ज्ञानम् ।
न वैराग्यात्परं भाग्यम् ।

न शरीरं पुनः पुनः ।
 न शान्तेः परमं सुखम् ।
 न शास्त्रं वेदतः परम् ।
 न शिक्षितः प्रयत्नो हि धीराणां हृदये मिया ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 न शूरा विसहन्ते हि स्त्रीनिमित्तं परामवम् ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 न षट्पदश्रेणिभिरेव पङ्कजं सशैबलासङ्गमपि प्रका-
 शते । (कुमारसंभवे ।)
 न स शक्नोति किं यस्य प्रज्ञा नापदि हीयते ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 न सा समा यत्र न सन्ति वृद्धाः । (रामचरिते ।)
 न सुवर्णे ध्वनिस्ताड्यादक्कास्ये प्रजायते ।
 न सेव्यः केषलं नृपः ।
 न स्त्री चलितचरित्रा निम्नोन्नतमवेक्षते । (कथास-
 रित्सागरे ।)
 न स्त्री स्वातन्त्र्यमर्हति ।
 न स्नेहो न च दाक्षिण्यं स्त्रीष्वहो चापलादतै ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 न स्पृशति पत्न्यालम्भः पञ्जरशोषोऽपि कुञ्जरः क्षापि ।
 न स्वेच्छं व्यवहर्तव्यमात्मनो भूतिमिच्छता ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 नहि कत्तूरिकाऽऽमोदः शपथेन विभाव्यते ।
 नहि विद्यासमो बन्धुः ।
 नहि कृतमुपकारं साधवो विस्मरन्ति ।
 नहि गणयति क्षुद्रो जन्तुः परिग्रहफल्युताम् ।
 नहि तापयितुं शक्यं सागराम्भस्तृणोल्कया ।
 नहि दुर्बलदग्धानां काले किञ्चिदप्यरोहति ।
 नहि दुष्करमस्तीह किञ्चिदध्यवसायिनाम् ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 नहि नार्यो विनेर्ष्यया ।
 नहि प्रफुल्लं सहकारमेव वृक्षान्तरं काङ्क्षति षट्-
 पदाली । (रघुवंशे ।)
 नहि प्रियं प्रवक्तुमिच्छन्ति मृगा हिनैविणः ।

(किरातार्जुनीये ।)
 नहि मूला प्रसिद्धवति ।
 नहि वन्ध्याश्रुते दुःखं यथा हि मृतपुत्रिणी ।
 नहि विचलति मैत्री दूरतोऽपि स्थितानाम् ।
 नहि शूरा विकल्पन्ते दर्शयन्त्येव पौरुषम् ।
 (श्रीमद्भागवते ।)
 नहि सत्त्वावसादेन स्वल्पाप्यापद्विलङ्घ्यते । (कथा-
 सरित्सागरे ।)
 नहि सर्वविदः सर्वे ।
 नहि सर्वेऽपि कुर्वन्ति सम्या युक्तिविवेचनम् ।
 नहि सिंहो गजास्कन्दी मयाद्विरिगुहाशयः ।
 (रघुवंशे ।)
 नहि सुप्तस्य सिंहस्य प्रविशन्ति मुखे मृगाः ।
 नहीक्षितज्ञोऽवसरेऽवसीदति (किरातार्जुनीये ।)
 नहीश्वरव्याहृतयः कदाचिद्युष्मन्ति लोके विपरीत-
 मर्थम् । (कुमारसंभवे ।)
 नाकालं प्रियते बन्धुः ।
 नातिपीडयितुं भग्नानिच्छन्ति हि महौजसः ।
 (किरातार्जुनीये ।)
 नाधर्मश्चिरमृद्वये (कथासरित्सागरे ।)
 नानातत्त्वविचारणप्रणयिनो लोका बहिर्बुद्धयः ।
 नानाफलैः फलति कल्पलतेव भूमिः । (विद्या ।)
 नान्नोदकसमं दानम् ।
 नावृतात्पातकं परम् ।
 नारीणां भूषणं पतिः ।
 नारुद्रः क्रमपाठकः ।
 नार्कानपैर्जलजमेति हिमैस्तु दाहम् । (नैषधीय-
 चरिते ।)
 नार्यः समाश्रितजनं हि कलङ्कयन्ति ।
 नास्पीयान्बहु सुकृतं हिनस्ति दोषः । (किराता-
 र्जुनीये ।)
 नाविष्णुः पृथिवीपतिः ।
 नासद्भिः किञ्चिदाचरेत् ।
 नासमीक्ष्य परं स्थानं पूर्वमाश्रितं त्यजेत् ।

नास्ति कामसमो व्याधिः ।
 नास्ति क्रोधसमो बहिः ।
 नास्ति चक्षुःसमं तैजः ।
 नास्ति चात्मसमं बलम् ।
 नास्ति ज्ञानात्परं सुखम् ।
 नास्ति तृष्णासमो व्याधिः ।
 नास्ति धान्यसमं प्रियम् ।
 नास्ति प्राणसमं मयम् ।
 नास्ति बन्धुसमं बलम् ।
 नास्ति बन्धुसमो रिपुः ।
 नास्ति मेघसमं तोयम् ।
 नास्ति मोहसमो रिपुः ।
 नास्ति व्यसनिनां किञ्चिद्बुवि पर्याप्तये धनम् ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 नास्ति हस्तिसमः सखा ।
 नास्ति विद्यासमो बन्धुः ।
 नास्त्यदेयं महात्मनाम् ।
 नास्त्यहो स्वामिमत्तानां पुत्रे वाऽऽत्मनि वा स्पृहा ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 निजापृतैर्लोचनसेचनाद्वा पृथक्किमिन्दुः सजति
 प्रजानाम् । (नैषधीयचरिते ।)
 निपातनीया हि सतामसाधवः । (शिशुपालवधे) ।
 निःसारस्य पदार्थस्य प्रायोगाढम्बरो महान् ।
 नियतिः केन लङ्घ्यते ।
 निःस्पृहस्य तृणं जगत् ।
 निजेऽप्यपत्ये करुणा कठिनप्रकृतेः कुतः । (प्रसन्न-
 राघवे ।)
 निन्दति कञ्चुकिकारं प्रायः शुष्कस्तनी नारी ।
 निरस्तपादपे देशं एरण्डोऽपि द्रुमायते ।
 निर्गलितान्मुगर्धं शरद्वनं नार्दति चातकोऽपि ।
 (रघुवंशे ।)
 निर्जितेषु तरसा तरदिनां शत्रुषु प्रणतिरेव कीर्तये ।
 (रघुवंशे ।)
 निर्जीव दहते चित्ता ।

निर्द्रव्यं पुरुषं रश्मिजन्ति गणिकाः ।
 निर्द्रविणता सर्वापदामास्पदम् ।
 निर्धनस्य कुतः सुखम् ।
 निर्धुङ्क्षेस्तु कुतो बलम् ।
 निर्वाणदीपे किमु तैलदानम् ।
 निर्बाहः प्रतिपन्नवस्तुषु सतामेतद्वि गोत्रव्रतम् ।
 निर्बिमर्शा हि मीरवः । (कथासरित्सागरे ।)
 निवसन्ति पराक्रमाश्रया न विषादेन समं समृद्धयः ।
 (किरातार्जुनीये ।)
 निवसन्नन्तर्दारुणि लङ्घ्यो बहिर्न तु ज्वलितः ।
 निवदतु नाम ननान्दा ।
 निवृत्तपापसंपर्का सन्तो यान्ति हि निर्वृत्तिम् ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 निवृत्तरागस्य गृहं तपोवनम् ।
 निशारत्नं चन्द्रः ।
 निष्प्रज्ञास्ववसीदन्ति लोकोपहसिताः सदा ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 निःसर्गः स हि धीराणां यदापचधिकं दृढम् ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 निःसर्गचपलानां हि मादृशां सयमः कुतः । (कथा-
 सरित्सागरे ।)
 निःसर्गतोऽन्तर्मलिना ह्यसाधवः ।
 निःसर्गसिद्धो नारीणां सपत्नीषु हि मत्सरः ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 निर्द्रव्यं पुरुषं सदैव विकलम् ।
 निष्कण्टकं मृगधने विपिनेऽपि राज्यम् ।
 (सत्यहरिश्चन्द्रे ।)
 नीचाश्रयो न कर्तव्यः कर्तव्यो महदाश्रयः ।
 नीचाश्रयो हि महतामपमानहेतुः ।
 नीचैरनीचैरतिनीचनीचैः सर्वैरुपायैः फलमेव
 साध्यम् ।
 नीचो वदति न कुर्वते वदति न साधुः करोत्येव ।
 नूनं विरूपैरधिकं हासनैः क्रीडति स्मरः । (कथा-
 सरित्सागरे ।)

दृपतिजनपदानां दुर्लभः कार्यकर्ता । (कथास-
रिस्तागरे ।)

लृपस्य वर्णाश्रमपालनं यत्स एव धर्मः । (रघुवंशे) ।
नेन्दुः क्षिपति किं कालं परिक्षीणोऽर्कमण्डले ।

(कथासरिस्तागरे) ।

नेर्ष्या मर्तुहितैषिण्यो गणयन्ति हि सुखियः ।
(कथासरिस्तागरे) ।

नैकत्र सर्वो गुणसन्निपातः ।

नैवात्मनीनमथना क्रियते मदान्धैः । (शिशुपाल-
वधे ।)

नैवान्यथा भवति यद्विखितं विधात्रा ।

नैवाश्रितेषु महतां गुणदोषशङ्का ।

न्याय्यमुपेक्षते हि कः । (नैषधीयचरिते ।)

न्याय्यां वृत्तिं समाचरेत् ।

न्याय्यात्पथः प्रविचलन्ति पदं न धीराः ।

पङ्क्तौ हि नभसि क्षितः क्षेप्तुः पतति मूर्धनि ।

(कथासरिस्तागरे ।)

पञ्चभिर्मिलितैः किं यज्जगतीह न साध्यते ।

(नैषधीयचरिते ।)

पठतो ज्ञास्ति मुख्यत्वम् ।

पण्डिता एव जानन्ति सिंहसुक्तरयोर्वलम् ।

पण्डिताः समदर्शिनः (श्रीमद्भगवद्गीतायाम्) ।

पश्रुः श्रुतेर्दर्शयितार ईश्वरा मलीमसामाददते न
पद्धतिम् । (रघुवंशे ।)

पथि शूद्रवदाचरेत् ।

पदं हि सर्वत्र गुणैर्निधीयते । (रघुवंशे ।)

पदं सहेत अमरस्य पेलव शिरीषपुष्पं न पुनः पत-
न्निग्नः । (कुमारसंभवे ।)

पद्मपत्रस्थितं वारि धत्ते मुक्ताफलश्रियम् ।

पद्मावां शिशिराद्भयम् ।

पयःपानं भुजङ्गानां केवलं विषवर्धनम् ।

पयसि-गते को ननु सेतुबन्धः ।

पयोमुचां पङ्क्तिषु विद्युतेव ।

परदुःखेनापि दुःखिता विरलाः ।

परबुद्धिर्विनाशाय ।

परबुद्धिषु बद्धमत्सराणां किमिव ह्यस्ति दुरात्मनाम्-
लब्ध्यम् । (किरातार्जुनीये ।)

परभुक्ते हि कमले किमलेर्जायते रतिः । (कथा-
सरिस्तागरे ।)

परमं लाममरातिमङ्गमाहुः । (किरातार्जुनीये ।)

परमार्थमविज्ञाय न मेतव्यं कचिन्मृमिः । (कथा-
सरिस्तागरे ।)

परलोकगतस्य को बन्धुः ।

परलोकजुषां स्थकर्मभिर्गतयो भिन्नपथा हि देहिनाम् ।
(रघुवंशे ।)

परबुद्धिमत्सरि मनो हि मानिनाम् । (शिशुपालवधे) ।

परसदननिविष्टः को लघुत्वं न याति ।

परसेवैकसक्तानां को हि स्नेहो निजे जने । (कथा-
सरिस्तागरे ।)

परस्परं क्षयं यान्ति वल्मीकोदरसर्पवत् ।

परस्परं भावयन्तः श्रेयः परमवाप्स्यथाः । (श्रीम-
द्भगवद्गीतायाम् ।)

परहस्तगताः क्रियः ।

परहितनिरतानामादरो नात्मकार्ये ।

परान्नं सुकृतं हन्ति ।

परामर्शोऽप्युत्सव एव मानिनाम् ।

परार्थप्रतिपन्ना हि नेक्षन्ते स्वार्थमुत्तमाः । (कथा-
सरिस्तागरे ।)

परिजनताऽपिगुणायसद्गुणानाम् । (किरातार्जुनीये) ।

परिवर्तिभि संसारे मृतः को वा न जायते ।

परेक्षितज्ञानफला हि बुद्धयः ।

परैरनिन्द्यं चरितं मनस्विनां वयोऽनुसारोचितमेव
शोभते । (कथासरिस्तागरे ।)

परैरपर्यासितवीर्यसंपदां परामर्शोऽप्युत्सव एव मानि-
नाम् । (किरातार्जुनीये ।)

परोपकारजं पुण्यं न स्यात्कृतशतैरपि ।

परोपकाराय सता विवृतयः ।

परोपकारार्थमिदं शरीरम् ।
 परोपदेशे पाण्डित्यम् ।
 परोपदेशसमये जनाः सर्वेऽपि पण्डिताः ।
 परोऽपि हितवान्बन्धुः ।
 पर्यायपीतस्य सुरैर्हिमांशोः कलाक्षयः क्षायतरो हि
 वृद्धेः । (रघुवंशे ।)
 पर्वतानां भयं वज्रात् ।
 पलालजालैः पिहितः स्वयं हि प्रकाशमासादयती-
 क्षुब्धिमः । (नैषधीयचरिते ।)
 पवनः परागवाही रथ्यासु वहन्नजस्वलो भवति ।
 पश्यन्तु लोकाः कलिकौतुकानि ।
 पश्यन्तु लोका महतां कृतानि ।
 पाणौ पयसा दग्धे तत्र फलकृत्य बालकः पिबति ।
 पात्रत्वाद्धनमाप्नोति । (हितोपदेशे ।)
 पात्रानुसारं फलम् ।
 पादपानां भयं वातात् ।
 पादार्थ्या न स्पृशेदग्निं न गुरुं ब्राह्मणं तथा । न गां
 च न कुमारौ च न शिशुं न च देवताम् ॥
 पापप्रमादाजरकं प्रयाति ।
 पापे कर्मण्यवज्ञातहितवाक्ये कुतः सुखम् ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 पिण्डे पिण्डे मतिर्मिज्ञा ।
 पिण्डेष्वनास्था खलु मौक्तिकेषु ।
 पितृदोषेण मूर्खता ।
 पितृपूर्वार्जिता भूमिर्दरिद्राऽपि सुखावहा ।
 पिपासितैः काव्यरसो न पीयते ।
 पिबामः शास्त्रौघानुत विविधकाव्यामृततरसान् ।
 पिशुनजनं खलु विभ्रति क्षितीन्द्राः ।
 पीत्वा मोहमयीं प्रमादमदिरामुन्मत्तभूतं जगत् ।
 पुंसामदृष्टे दृष्टे वा श्रेयोऽहकारिणां कुतः ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 पुण्यवन्तो हि संतानं पश्यन्त्युच्चैः कृतान्वयम् ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 पुण्यैरेव हि लभ्यते सुकृतिभिः सत्सगतिर्दुर्लभा ।

पुत्रः पिण्डप्रयोजनः ।
 पुत्रः शत्रुरपण्डितः ।
 पुत्रप्रयोजना दाराः ।
 पुत्रहीनं गृहं शून्यम् ।
 पुत्रादपि भयं यत्र तत्र सौख्यं हि कीदृशम् ।
 पुत्रोदये माद्यति का न हर्षात् । (कुमारसंभवे)
 पुनर्दरिद्री पुनरेव पापी ।
 पुनर्धनाढ्यः पुनरेव भोगी ।
 पुरुषत्वं न पुनः पुनः ।
 पुरुषः पञ्चलक्षणः ।
 पुरुषा अपि बाणा अपि गुणच्युताः कस्य न मयाय ।
 पुष्पं पर्युषितं त्यजन्ति मधुपाः ।
 पूज्यं वाक्यं समृद्धस्य ।
 पूर्वपुण्यतया विद्या ।
 पूर्वावधीरित श्रेयो दुःखं हि परिवर्तते । (अभि-
 ज्ञानशाकुन्तले ।)
 पृथिवीभूषणं राजा ।
 पेशलं हि सतीमनः । (कथासरित्सागरे ।)
 प्रकृतिः खलु सा महीपसः सहते नान्यसमुक्तिं यया ।
 प्रकृतिमहते कुर्मस्तस्मै नमः कविकर्मणे ।
 प्रकृतिरियं सत्त्ववताम् ।
 प्रकृतिसिद्धमिदं हि दुरात्मनाम् ।
 प्रकृतिसिद्धमिदं हि महात्मनाम् ।
 प्रकृत्या ह्यमणिः श्रेयाञ्जालकारश्च्युतोपलः ।
 (किरातार्जुनीये ।)
 प्रच्छन्नमप्यहति हि चेष्टितं बुधः ।
 प्रजानामपि दीनानां राजैव सदयः पिता ।
 प्रजानां पालनं शस्यं स्वर्गकोशस्य वर्धकम् ।
 प्रक्षालनाद्धि पङ्क्तस्य दूरात् प्रक्षालनं वरम् ।
 प्रजापतेर्विशर्गो हि प्राणिसर्गोऽधिकाधिकः ।
 (कथासरित्सागरे ।)

१ “पात्रे त्यागी शुणे रागी सविभागी च
 बन्धुषु । शास्त्रे बोद्धा रणे योद्धा” इति पूर्वपाठः ।

प्रज्ञा नाम बलं होषं निष्प्रज्ञस्य बलेन किम् ।

(कथासरित्सागरे ।)

प्रज्ञाबलं च सर्वेषु मुख्यं कार्येषु साधनम् ।

(कथासरित्सागरे ।)

प्रणामान्तः सतां कोपः ।

प्रतिक्षणे मृत्युकरं निजायुर्न वेद मूढो विषयेषु सक्तः ।

प्रणिपातप्रतीकारः संरम्भो हि महात्मनाम् ।

(रघुवंशे ।)

प्रतिकारविधानमायुपः सति शेषे हि फलाय कल्पते ।

(रघुवंशे ।)

प्रतिक्षणं यन्नवतामुपैति तदेव रूपं रमणीयतायाः ।

प्रतिपन्नमुह्यकार्यनिर्वाहं धीरसम्बता । (कथास-
रित्सागरे ।)

प्रतिपन्नार्थनिर्वाहं सहजं हि सतां व्रतम् । (कथा-
सरित्सागरे ।)

प्रतिबभ्राति हि श्रेयः पूज्यपूजाव्यतिक्रमः ।

(रघुवंशे ।)

प्रतिभातश्च पश्यन्ति सर्वं प्रज्ञावतां धियः । (कथा-
सरित्सागरे ।)

प्रतीयन्ते न नीतिज्ञा कृतावहस्य बैरिणः । (कथा-
सरित्सागरे ।)

प्रज्वालितानि शष्पाणि नाङ्गाराय न भस्मने ।

प्रत्यक्षे गुरवः स्तुत्याः ।

प्रत्ययः स्त्रीषु मुष्णाति विमर्शं विदुषामपि ।

(कथासरित्सागरे ।)

प्रत्यासन्नविपत्तिमूढमनसां प्रायो मतिः क्षीयते ।

प्रत्युक्तं हि प्रणयिषु सतामीप्सितार्थक्रियैव ।

(मेघसंदेशे ।)

प्रत्युत्पन्नमतिं त्रैणम् । (अभिज्ञानशाकुन्तले ।)

प्रथमालीढमधुराः पिबन्ति कटुं मेघजम् ।

प्रबलतमसामेवंप्रायाः क्षुमेषु हि वृत्तयः स्रजमपि शिर-
स्यन्वः क्षितां धुनोत्यहिशङ्कया । (अभिज्ञा-
नशाकुन्तले ।)

प्रसुचितमेव हि जनोऽनुवर्तते । (शिशुपालवधे ।)

प्रमुमसादो हि मुदे न कस्य । (कुमारसंभवे ।)

प्रमुश्च निर्विचारश्च नीतिज्ञैर्न प्रशस्यते । (कथा-
सरित्सागरे ।)

प्रमुस्तु विबुधाश्रयः कति न सन्ति कुक्षिभराः ।

प्रभूणां हि विभूत्यन्धा धावत्यविषये मतिः ।

(कथासरित्सागरे ।)

प्रभौ हठप्रवृत्ते हि कस्य प्रत्यायना भवेत् ।

(कथासरित्सागरे ।)

प्रमदालोचनन्यस्तं मलीमसमिधाञ्जनम् ।

प्रमाणं परमं श्रुतिः ।

प्रमाद्यतां संवृणोति खलु दोषमसङ्गता । (किरा-
तार्जुनीये ।)

प्रयोजनापेक्षितया प्रभूणां प्रायश्चलं गौरवमाश्रितेषु ।

(कुमारसंभवे ।)

प्रयोजनमनुदिश्य न मन्दोऽपि प्रवर्तते ।

प्रयोल्लसितस्य वारिधेः परिवाहो जगतः करोति
किम् । (शिशुपालवधे ।)

प्रवादमोहितः प्रायो न विचारक्षमो जनः ।

(कथासरित्सागरे ।)

प्रसन्नानां वाचः फलमपरिमेयं प्रसूयते ।

प्रसन्ने हि किमप्राप्यमस्तीह परमेश्वरे । (कथा-
सरित्सागरे ।)

प्रसादचिह्नानि पुरःफलानि । (रघुवंशे ।)

प्रसादसौम्यानि सतां सुहृज्जने पतन्ति चक्षुषि न
दारुणाः शराः । (अभिज्ञानशाकुन्तले ।)

प्रसूतान्तं च यौवनम् ।

प्रस्तुतार्थविरुद्धं हि कोऽमिदध्यादबालिशः ।

(कथासरित्सागरे ।)

प्रहर नमतु चापं प्राक्प्रहारप्रियोऽहम् ।

प्रह्वेभ्यनिर्वन्धरूपो हि सन्तः । (रघुवंशे ।)

प्रागेव मुक्ता नयनाभिरामाः प्राप्येन्द्रनीलं किमुतो-

न्मयूखम् । (रघुवंशे ।)

प्राचीनकर्म बलवन्मुनयो वदन्ति ।

प्राङ्गः सत्त्वहितं कुर्यात्सम्यक्सबोधलब्धये ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 प्राणन्यायाय शूराणां जायते हि रणोत्सवः ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 प्राणप्रमाणसमये न सतां प्रमोहः ।
 प्राणानुदारा विरजन्त्यर्थितो न पराङ्मुखाः ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 प्राणिना हि निरुष्टाऽपि जन्मभूमिः परा प्रिया ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 प्राणेभ्योऽपि हि धीराणां प्रिया शत्रुप्रतिक्रिया ।
 (नैषधीयचरिते ।)
 प्राणेभ्योऽप्यर्थमात्रा हि कृपणस्य गरीयसी ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 प्राणैरपि हि भृत्यानां स्वामिसंरक्षणव्रतम् ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 प्राप्तोऽप्यर्थः क्षणादेव हार्यते मन्दबुद्धिना ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 प्राप्नोतीष्टमविक्रमः । (कथासरित्सागरे ।)
 प्राप्यते किं यशः शुभ्रमनङ्गीकृत्य साहसम् ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 प्रायः प्रत्ययमावसे स्वगुणेषूत्तमादरः । (कुमार-
 संभवे ।)
 प्रायः श्वश्रून्पुत्रयोर्न दृश्यते सौहृदं लोके ।
 प्रायः सज्जनसगतौ हि लभते दैवानुरूपं फलम् ।
 प्रायः सत्पुरुषाश्रितोऽपि लभते दैवानुरूपं फलम् ।
 प्रायः समानविधाः परस्परयशःपुरोमागाः ।
 प्रायः समासबहिपत्तिकाळे धियोऽपि पुंसां मलिनी-
 भवन्ति ।
 प्रायः सर्वे भवति करुणावृत्तिरार्द्रान्तरात्मा ।
 (मेघसन्देशे ।)
 प्रायः स्त्रियो भवन्तीह निसर्गविषमाः शठाः ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 प्रायः स्वं महिमान् क्रोधात् कामाच्च नाशयेत्पुरुषः ।
 प्रायेण गृहिणीनेत्राः कन्यार्थेषु कुटुम्बिनः ।

(कुमारसंभवे ।)
 प्रायेण मार्यादौःशील्यं स्नेहाभ्यो नेक्षते जनः ।
 कथासरित्सागरे ।)
 प्रायेण भूमिपतयः प्रमदा लताश्च यः पार्श्वतो
 भवति त परिवेष्टयन्ति ।
 प्रायेण सत्यपि हितार्थकरे विधौ हि श्रेयांसि लब्धु-
 ममुखानि विनाऽन्तरायैः । (किरातार्जुनीये)
 प्रायेण साधुवृत्तानामस्थायिन्यो विपत्तयः ।
 प्रायेण सामग्र्यविधौ गुणानां पराङ्मुखी विश्वरजः
 प्रवृत्तिः । (कुमारसंभवे ।)
 प्रायेणाधममध्यमोत्तमगुणः ससर्गतो जायते ।
 प्रायो गच्छति यत्र भाग्यरहितस्तत्रापदां सन्ततिः ।
 प्रायो गच्छति यत्र यत्र मतिमास्तत्रैव सत्सम्पदः ।
 प्रायो गच्छति यत्र भाग्यरहितस्तत्रैव सन्त्यापदः ।
 प्रायो वारितवामा हि प्रवृत्तिर्मेनसो नृणाम् ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 प्रायोऽश्मस्य कार्यस्य कालहारः प्रतिक्रिया ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 प्रारभ्य चोत्तमजना न परित्यजन्ति ।
 प्रासादशिखरस्थापी काकः किं गरुडायतं ।
 प्रियबन्धुविनाशोत्थः शोकाग्निः कं न तापयेत् ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 प्रियमनु सुकृता हि स्वसृष्ट्या बिलम्बः । (नैष-
 धीयचरिते ।)
 प्रियं ब्रूयान्नित ब्रूयात् ।
 प्रियमांसमृगाधिपोज्जितः किमवद्यः करिकुम्भजो
 मणिः । (शिशुपालवधे ।)
 प्रियानाशे कृत्स्न किल जगदरण्य हि भवति ।
 प्रियेषु सौभाग्यफला हि चावता । (कुमार-
 संभवे ।)
 प्रिये सीमाह्लादः ।
 प्रौढ विक्रान्तमासीद्वन इव भवता शूरशून्ये
 रणेऽस्मिन् ।
 फले भाग्यानुसारेण ।
 फलेन साध्यमादिशेत् ।

वकचदधानमाचरेत् ।

वत स्त्रीणां प्रगल्भानां चञ्चलचित्तद्वयः । (कथा-
सरित्सागरे ।)

वताश्रितानुरोधेन किं न कुर्वन्ति साधवः ।
(कथासरित्सागरे ।)

वधिरस्य कुतो गानम् ।

वधिरान्मन्दकर्णः श्रेयान् ।

वध्नात्यार्यपरीवादं खलसंवादशृङ्खल । (कथास-
रित्सागरे ।)

वन्धुः को नाम दुष्टानाम् ।

वन्धुरप्यहितः परः ।

वलवति सति दैवे वन्धुमिः किं विधेयम् ।

वलवदपि शिक्षितानामात्मन्यप्रत्ययं चेतः ।

(शाकुन्तले ।)

वलवानिन्द्रियप्राप्तो विद्वांसमपि कथेति । (श्रीम-

द्भगवद्गीतायाम् ।)

वलं मूलस्य मौनित्वम् ।

बालानां रोदनं बलम् ।

बली बलं वेत्ति न वेत्ति निर्वलः ।

बलीयसी केवलमीश्वरेच्छा ।

बहुरत्ना वसुधरा ।

बहुवचनमल्पसारं यः कथयति विप्रलापी सः ।

बहुविघ्नास्तु सदा कल्याणसिद्धयः । (कथासरि-
त्सागरे ।)

बह्वाश्चर्या हि मेदिनी । (कथासरित्सागरे ।)

बुद्धयः कुञ्जगामिन्यो भवन्ति महतामपि ।

बुद्धिः कर्मानुसारिणी ।

बुद्धिर्बुद्धिमतोत्पष्टा हन्याद्राष्ट्रं सराजकम् ।

बुद्धिर्नाम च सर्वत्र मुख्यं मित्रं न पौरुषम् ।

(कथासरित्सागरे ।)

बुद्धेः फलमनाग्रहः ।

बुद्ध्या वा जितमपरेण काममाविर्बुद्धीत स्वगुण-

मपवपः क एव । (शिशुपालवधे ।)

बुधुक्षितः किं न करोति पापम् ।

बुधुक्षितः किं द्विकरेण मुङ्क्ते ।

बुधुक्षितं न प्रतिमाति किञ्चित् । (पञ्चतन्त्रे ।)

बुधुक्षितैर्गर्वाकरणं न भुज्यते ।

बोधे बोधे सच्चिदानन्दभासः ।

ब्रुवते हि फलेन साधवो न तु कण्ठेन निजोपयो-

गिताम् । (नैषधीयचरिते ।)

भक्तानामनिर्वाच्यं हि चैष्टितम् । (कथासरि-
त्सागरे ।)

भक्त्या कार्यधुरं वहन्ति कृतिनस्ते दुर्लभास्त्वादृशाः ।

भक्त्या हि तुष्यन्ति महानुभावाः ।

भक्ष्यमाणो निरुपायश्चेत् सुमेरुपि हीयते ।

भक्षेऽपि हि मृणालानामनुबन्धन्ति तन्तवः ।

भजन्ति वैतसीं वृत्तिं विद्वांसः कालवेदिनः ।

(कथासरित्सागरे ।)

भजन्यात्ममस्तिवं हि दुर्लभेऽपि न साधवः ।

(कथासरित्सागरे ।)

भद्रकृत्प्राप्तुयाद्भद्रमिदं चाप्यभद्रकृत् । (कथास-

रित्सागरे ।)

भद्रमद्रं वा कृतमात्मनि कल्पते । (कथासरि-

त्सागरे ।)

भयकार्कश्यकोपानां गृहं हि छान्दसा दिनाः ।

(कथासरित्सागरे ।)

भये सीमा मृत्युः ।

भर्ता च स्त्रीकृतं पापं विन्दत्येव ।

भर्तारं हि विना नान्यः सतीनामस्ति बान्धवः ।

(कथासरित्सागरे ।)

भर्तृमार्गानुसरणं स्त्रीणां च परमं व्रतम् । (कथास-

रित्सागरे ।)

भवति महद्यु न निष्फलः प्रयासः । (शिशुपा-

लवधे ।)

भवति योजयितुर्वचनीयता ।

भवति हि विकलवता गुणोऽङ्गनाम । (शिशु-

पालवधे ।)

भवन्ति क्लेशबहुलाः सर्वस्यापीह सिद्धयः ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 भवन्ति भाग्येन सुखानि देहिनाम् ।
 भवन्ति बाचोऽवसरे प्रयुक्ता ध्रुव प्रविस्पष्टफलोद-
 याय । (कुमारसंभवे ।)
 भवन्ति साम्येऽपि निविष्टचेतसो वपुर्विशेषे सति
 गौरवाः क्रियाः । (कुमारसंभवे ।)
 भवन्त्यव्यभिचारिण्यो मर्तुरिष्टे पतिव्रताः । (कुमा-
 रसंभवे ।)
 भवन्त्युदयकाले हि सत्कल्याणपरम्पराः । (कथा-
 सरित्सागरे ।)
 भवत्येव हि मन्त्राणि वर्मादेव यदादरात् । (कथा-
 सरित्सागरे ।)
 भवितव्यता बलवती । (अभिज्ञानशाकुन्तले ।)
 भवितव्यं भवत्येव कर्मणामीदृशी गतिः ।
 भवितव्यस्य नासाध्यं दृश्यते, वत दृश्यताम् ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 भवितव्यानां द्वाराणि भवन्ति सर्वत्र । (शाकुन्तले)
 भवेन्न यस्य यत्कर्म स तत्कुर्वन्निनश्यति ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 मनो हि लोकान्युदयाय तादृशम् ।
 मत्मीभूतस्य भूतस्य पुनरागमनं कुतः । (नैषधी-
 यचरिते ।)
 माग्येनैव हि कथ्यते पुनरसौ सर्वोत्तमः सेवकः ।
 मार्या मित्रं गृहेषु च ।
 मार्या रूपवती शत्रुः ।
 मार्यासमं नास्ति शरीरतोषणम् ।
 मार्याहीनं गृहस्थस्य शून्यमेव गृहं मतम् ।
 मावस्थिराणि जनमान्तरसौहृदानि ! (अभिज्ञा-
 नशाकुन्तले ।)
 मिश्रुको मिश्रुकं दृष्ट्वा श्वा यथा धुर्वुरापते ।
 मिश्रवर्चिर्हि लोकः । (रघुवंशे ।)
 मीता इव हि वीराणां याति दूरे विपत्तयः ।
 (कथासरित्सागरे ।)

भुञ्जीत गरलं प्राज्ञो न कदाचित्रिपोर्गृहे ।
 भूतार्थकथने यस्य स्थेयस्यैव सरस्वती ।
 भूतार्थव्याहतिः सा हि न स्तुतिः परमेष्ठिनः ।
 भूधरत्नं कनकशिखरी ।
 भूर्मिदारा हिरण्यं वा विग्रहस्य फलत्रयम् ।
 भूयोऽपि सिक्तः पयसा घृतेन न निम्बवृक्षो मधुर-
 त्वमेति ।
 भोगरत्नं मृगाक्षी ।
 भोगो भूषयते धनम् ।
 भोग्यं किं रमणीं विना ।
 चष्टस्य का वा गतिः ।
 मणेस्तुल्यं मूल्यं सहजमुभयस्य युतिमतः ।
 मतिरेव बलाद्गरीयसी ।
 मदमूढबुद्धिषु विवेकिता कुतः । (शिशुपालवधे ।)
 मधपस्य कुतः सत्यम् ।
 मधपाः किं न जल्पन्ति ।
 मधे मारैकमुद्धतिं प्रसक्ता स्त्री सती कुतः । (कथा-
 सरित्सागरे ।)
 मधुमयभूषा मनसिधः ।
 मधुरविभ्रमिभ्राः सष्टयो ह्य विधातुः । (प्रसन्न
 राघवे ।)
 मधुराऽपि हि मूर्च्छयते विषविटपिसमाश्रिता वल्ली ।
 मनःपूर्तं समाचरेत् ।
 मनसैव कृतं पापं न शरीरकृतं कृतम् ।
 मनस्यन्यद्वचस्यन्यत्कर्मण्यन्यद्वरात्मनाम् ।
 मनसा चिन्तितं कार्यं वाचा नैव प्रकाशयेत् ।
 मन एव मनुष्याणां कारणं बन्धमोक्षयोः ।
 (श्रीमद्भगवद्गीतायां ।)
 मनसो निग्रहं मन्ये वायोरेव मुहुष्करम् ।
 (श्रीमद्भगवद्गीतायां ।)
 मनस्येकं वचस्येकं कर्मण्येकं महाधियाम् ।
 मनस्वी कार्यार्थी न गणयति दुःखं न च सुखम् ।
 मनीषिणः सन्ति न ते हितैषिणः ।
 मनोभूषा मैत्री ।

मनोरथानामगतिर्नि विद्यते । (कुमारसंभवे ।)

मनो हि जन्मान्तरसंगतिज्ञम् । (रघुवंशे ।)

मन्दायन्ते न खलु सुहृदामभ्युपेतार्थकृत्याः ।

(मेघसंदेशे ।)

मन्ये दुर्जनचित्तवृत्तिहरणे धाताऽपि भग्नोद्यमः ।

मयि तु कृतनिघाते किं विदध्याः परेण ।

मभ्युल्लङ्घितमर्यादे को हि तिष्ठेत्स्ववर्त्मनि ।

(कथासरित्सागरे ।)

मरणं प्रकृतिः शरीरीणाम् ।

मरणान्तानि वैराणि । (वाल्मीकीये ।)

मर्दनं गुणवर्धनम् ।

मर्मवाक्यमपि नोद्धरणीयम् ।

महतां हि धैर्यमभिमाव्य वैभवं । (किरातार्जुनीये ।)

महतां हि सर्वमथवा जनातिगम् । (माघे ।)

महतामनुकम्पा हि विरुद्धे प्रतिक्रिया ।

(कथासरित्सागरे ।)

महतीमपि श्रियमवाप्य विस्मयः सुजनो न विस्मरति
जातु किञ्चन । (माघे ।)

महते रुजन्मपि गुणाय महान् । (किरातार्जुनीये)

महाजनो येन गतः स पन्थाः (स्मृतौ ।)

मृदानपि प्रसङ्गेन नीचं सेवितुमिच्छति ।

महानुभावः प्रतिहन्ति पौरुषम् । (किरातार्जुनीये ।)

महान्महत्प्रेष करोति विक्रमम् ।

महीतलस्पर्शनमात्रमिन्द्रधनुं हि राज्यं पदमैन्द्रमाहुः ।

(रघुवंशे ।)

महीपतीनां विनयो हि भूषणम् ।

महेश्वरमनाराध्य न सन्तीप्सितसिद्धयः । (कथासरित्सागरे ।)

महोदयानामपि सङ्गवृत्तितां सहायसाध्याः प्रदिशन्ति
सिद्धयः । (किरातार्जुनीये ।)

मातर्लक्ष्मिं तव प्रसादवशात्तो दोषा अपि स्थुर्गुणाः ।
(लक्ष्मीस्तोत्रे ।)

माता दुश्चारिणी रिपुः ।

मातापितृभ्यां शतः सज्ज जातु सुखमश्नुते ।

(कथासरित्सागरे ।)

मातृजङ्घा हि वत्सस्य स्तम्भीभवति वन्वने ।

(हितोपदेशे ।)

मात्सर्यरागोपहतात्मनां हि स्वलन्ति साधुष्वपि

मानसानि । (किरातार्जुनीये ।)

मात्सर्येण दुरात्मकोऽपि सुजनं दृष्ट्वा सदा गृहते ।

माना समं नास्ति शरीरपोषणम् ।

मादृशा हि कथं कुर्युः सत्त्वोल्लङ्घनसाध्वसम् ।

(कथासरित्सागरे ।)

मानो हि महतां धनम् ।

माने म्लाने कुतः सुखम् ।

मार्गस्थो नावसीदति । (नीतिसर्वस्वे ।)

मा ब्रूहि दीनं वचः । (भामिनीविलासे ।)

मासरत्नं वसन्तः ।

मितं च सारं च वचो हि वाग्मिता ।

(नैषधीयचरिते ।)

मित्रार्थं गमितप्राणा दुर्लभा हि महोदयाः ।

(कथासरित्सागरे ।)

मिथ्या परोपकारो हि कुतः स्यात्कस्य शर्मणे ।

(कथासरित्सागरे ।)

मिष्टान्नमितरे जनाः ।

मुक्त्वा बलिभुजं काकी कोकिले रमते कथम् ।

(कथासरित्सागरे ।)

मुखं विमुच्य श्वसितस्य धारया दृष्ट्वैव नासापथधा-

वनश्रमः । (नैषधीयचरिते ।)

मुखरताऽवसरे हि विराजते । (किरातार्जुनीये ।)

मुख्यमेकं पुरस्कृत्य शून्यात्मानोऽपि साधकाः ।

मुख्यमङ्गं हि मन्त्रस्य विनिपातप्रतिक्रिया ।

(कथासरित्सागरे ।)

मुद्यत्येव हि कृच्छ्रेषु संभ्रमञ्चलितं मनः ।

१ "माता न न्यभिचारिणी ।" इति
पाठान्तरम् ।

(किराताजुनीये ।)

मुह्यन्मार्गमार्गा वा रागान्वः को हि पश्यति ।

(कथासरित्सागरे ।)

मूढः परप्रत्ययनेयबुद्धिः ।

मूर्खस्य नास्त्यौषधम् ।

मूर्खस्य किं शास्त्रकथाप्रसङ्गः ।

मूर्खः सुखं जीवति बाऽऽत्मविद्धः ।

मूर्खस्य हृदयं शून्यम् ।

मूर्खाणां बोधकोऽरिपुः ।

मूर्खैर्हि सङ्गे कस्यास्ति परिणामोऽपि शर्मणे । (कथा-
सरित्सागरे ।)

मूर्खो दृष्टव्यलीकोऽपि व्याजसान्त्वेन तुष्यति ।

(कथासरित्सागरे ।)

मूर्खोऽनुभवति क्लेशं न कार्यं कुरुते पुनः ।

(कथासरित्सागरे ।)

मूर्च्छन्त्यमी विकाराः प्रायेणैस्वर्यमत्तेषु ।

(शाकुन्तले ।)

मृत्योः सर्वत्र तुल्यत्वम् ।

मेघालोके भवति सुखिनोऽप्यन्यथावृत्तिं चेतः ।

कण्ठाश्लेषप्रणयिनि जने किं पुनर्दरसत्ये ।

(मेघसन्देशे ।)

मेघो जलधिवर्षो च सम्पन्नेषु महामनाः ।

मेघा हि नाम जायेत महत्सुपकृतिः कुतः ।

(कथासरित्सागरे ।)

मोहान्धमविवेकं हि श्रीश्रिराय न सेवते ।

(कथासरित्सागरे ।)

मौनमुन्नतिकारकम् ।

मौनं विधेयं सततं सुधीभिः ।

मौनं सर्वोऽप्यौषधम् ।

मौनिनः कलहो नास्ति मानिनो न चिरं स्थितिः ।

म्लायति श्रीः कुलजीवं गृहे बन्धक्यधिष्ठिते ।

(कथासरित्सागरे ।)

यः स्वभावो हि यस्य स्यात्तस्यासौ दुरतिक्रमः ।

यतः सता सङ्गतिरिष्टप्रतीये ।

यतः सत्यं ततो धर्मः ।

यतस्ते कृतिनो लोके परस्मै श्रेयसे सदा ।

(नीतिसर्वस्वे ।)

यतो धर्मस्ततो धनम् ।

यतो धर्मस्ततो जयः ।

यतो नागास्ततो जयः ।

यतो रूपं ततः शीलम् ।

यत्तदग्रे विषमिव परिणामेऽमुतोपमम् ।

यत्ने कृते यदि न सिद्ध्यति कोऽत्र दोषः ।

(हितोपदेशे ।)

यत्र विद्वज्जनो नास्ति तत्र छात्रोऽल्पधीरपि ।

यथाकृतिस्तत्र गुणा सुदुर्लभाः ।

यत्रास्ति लक्ष्मीर्विनयो न तत्र ।

यथा चित्तं तथा वाचो यथा वाचस्तथा क्रियाः ।

यथा देशस्तथा भाषा ।

यथा बीजं तथाऽङ्कुरः ।

यथा भूमिस्तथा तोयम् ।

यथा शास्त्रं तथा कर्म ।

यथा राजा तथा प्रजा । (चाणक्यनीतौ ।)

यथा वाक्यं तथा कर्म यथा कर्म तथा फलम् ।

यथा वृक्षस्तथा फलम् ।

यथाशक्त्यतिथेः पूजा धर्मोऽस्ति गृहमेधिनाम् ।

(कथासरित्सागरे ।)

यथोत्तरेच्छा हि गुणेषु कामिनः । (किराता-

जुनीये ।)

यथौषधं स्वादु हितं च दुर्लभम् ।

यदध्यासितमर्हद्विस्तदि तीर्थं प्रचक्षते । (कुमार-

रसम्भवे ।)

यदनुद्वेगतः साध्यः पुरुषार्थः सदा दुषैः । (कथा-

सरित्सागरे ।)

यदन्नं भक्षयेन्नित्यं जायते तादृशी मतिः ।

यददाति यदभ्राति तदेव धनिना धनम् । (हितो-

पदेशे ।)

यद्यदाचरति श्रेष्ठो लोकस्तदनुवर्त्तते । (श्रीमद्भग-

वद्भीतायाम् ।)

यदि वाऽत्यन्तमृदुता न कस्य परिभूतये ।
(कथासरित्सागरे ।)

यदेव रोचते यस्मै भवेत्तत्तस्य सुन्दरम् ।
यदेवेन ललाटपद्मलिखितं तत्प्रोज्झितुं कः क्षमः ।
यद्वात्रा निजमालपट्टलिखितं तन्मार्जितुं कः क्षमः ।
यद्वावितात्मा म्रियते जन्तुस्तद्रूपमश्नुते ।

(कथासरित्सागरे ।)

यद्यपि शुद्धं लोकविरुद्धं नाचरणीयं नाचरणीयम् ।
यद्वा तद्वा मविष्यति ।

यशः पुण्यैरवाप्यते ।
यशस्तु रक्ष्यं परतो यशोधनैः । (रघुवंशे ।)
यस्याश्वास्तस्य काञ्चनम् ।

यस्य वर्णस्य यो राजा स वर्णः सुखमेधते ।
यस्याश्वास्तस्य मेदिनी ।

यः क्रियावान्स पण्डितः ।
या गोविन्दरसप्रभोदमधुरा सा माधुरी माधुरी ।
याचको याचकं दृष्ट्वा श्वा यथा धुधुरायते ।

याचनान्तं हि गौरवम् ।
याच्चा मोघा वरमधिगुणे नाधमे लब्धकामाः ।

(मेघसन्देशे ।)

यादृशी भावना यस्य सिद्धिर्भवति तादृशी ।
यादृशो यः कृतो धात्रा भवेत्तादृश एव सः ।

(कथासरित्सागरे ।)

यादृशास्तन्तवः कामं तादृशो जायते पटः ।
(कथासरित्सागरे ।)

यानरत्नं तुङ्गमः ।
यान्ति न्यायप्रवृत्तस्य तिर्यञ्चोऽपि सहायताम् ।
(अनर्घराघवे ।)

या यस्य प्रकृतिर्न सा जनिमता केनापि सन्त्यज्यते ।
या राका शशिशोभना गतधना सा यामिनी यामिनी ।

या लोकद्वयसाधनी तनुभृता सा चातुरी चातुरी ।
या सौन्दर्यगुणान्विता पतिरता सा कामिनी कामिनी ।

युक्तं न वा युक्तमिदं विचिन्त्य वदेद्विपश्चिन्महतोऽ-
नुरोधात् ।

युक्तानां खलु महतां परोपकारे कल्याणी भवति
रुजस्त्वपि प्रवृत्तिः । (किरातार्जुनीये ।)

युक्तानां विमलतया तिरस्क्रियामै नाक्रामन्नपि हि
भवत्यलं जलौघः । (शिशुपालवधे ।)

युक्तियुक्तं सता ग्राह्यं बालस्यापि सुभाषितम् ।
ये गुणा लङ्घने प्रोक्तास्ते गुणा लघुमोजने ।

युद्धस्य वार्ता रम्या स्यात् ।
ये तु घ्नन्ति निरर्थकं परहितं ते के न जानीमहे ।

(भर्तृहरेः ।)

येन केन प्रकारेण प्रसिद्धः पुरुषो भवेत् ।
येन ध्रियः संश्रयदोषरुद्धं स्वभावलोलेत्ययशः
प्रमृष्टम् ।

ये नाम केचिदिह नः प्रथयन्त्यवज्ञां जानन्ति ते
किमपि तान्प्रति नैव यत्नः । (मालती-
माधवे ।)

येनेष्टं तेन गम्यताम् ।
योगस्तद्धितोयदयोरिवास्तु ।

योगो भवति दुःखहा । (श्रीमद्भवद्गीतायां)
योजकस्तत्र दुर्लभः ।

यो यद्वपति बीजं स लभते तादृशं फलम् ।
(कथासरित्सागरे ।)

रक्षन्ति पुण्यानि पुरा कृतानि ।
रङ्गः शुक्लपटे यथा ।

रत्नदीपस्य हि शिखा बाल्यया नैव नश्यते ।
रत्नव्ययेन पाषाणं को हि रक्षितुमर्हति ।

(कथासरित्सागरे ।)

१ "यस्य कस्य तरोर्मूलं येन केनापि मित्रि-
तम् । यस्मै कस्मै प्रदातव्यम् ।" इति पूर्व-
पादत्रयम् ।

२ "यदं भित्त्वा पटं छित्त्वा कृत्वा रासभ-
वाहनम् ।" इति पूर्वार्धम् ।

१ "यदं भित्त्वा पटं छित्त्वा कृत्वा रासभ-
वाहनम् ।" इति पूर्वार्धम् ।

रत्न समागच्छतु काञ्चनेन ।

रत्नाकारे युज्यत एव रत्नम् । (कुमारसंभवे ।)

रन्ध्रोपनिपातिनोऽनर्थाः । (शाकुन्तले ।)

रम्याणां विकृतिरपि श्रियं तनोति । (किराता-
जुनीये ।)

रविपीतजला तपात्यये पुनरोचेन हि युज्यते नदी ।

(कुमारसंभवे ।)

रसमूला हि व्याधयः ।

रहस्य साधूनामनुपदमुपास्यं विजयते ।

राजद्वारे स्मशाने च यस्तिष्ठति स बान्धवः ।

(चाणक्यनीतौ ।)

राजसेवा मनुष्याणामसिधाराऽवलेहनम् ।

राजा कालस्य कारणम् ।

राजा मरुतिरखनात् । (रघुवंशे ।)

राजा राष्ट्रकृत पापम् ।

राजा मित्रं केन दृष्ट श्रुतं वा ।

राजा सहायवान्धूरः सौत्साहो जयति द्विषः ।

(कथासरित्सागरे ।)

राज्ञः पापमुपादत्ते पुरोवा नानुव्याप्ति चेत् ।

रामधाम शरणीकरणीयम् ।

रिक्तः सर्वो भवति हि लघुः पूर्णता गौरवाय ।

(मेघसन्देशे ।)

रिक्तपाणिर्न ना पश्येद्राजानं देवतां गुरुम् ।

रिक्ता भवन्ति विश्रुता विश्रुताश्च रिक्ताः ।

रिपुष्वपि हि भीतिश्च सानुकम्पा महाशयाः ।

(कथासरित्सागरे ।)

लक्ष्मीरनुसरति नयगुणसमृद्धिम् ।

लक्ष्मीर्यस्य गृहे स एव लभते प्रायो जगद्वन्द्यताम् ।

लङ्केश्वरो हरति दाशरथेः कलत्रं प्राप्नोति बन्धमथ

दक्षिणसिन्धुराजः ।

लब्धदिव्यरसास्वादः को हि रज्येद्रसान्तरे ।

(कथासरित्सागरे ।)

लब्धस्पर्शानां भवति कुतोऽग्रवा व्यवस्था ।

(शिशुपालवधे ।)

ललाटलिखिता रेखा परिमार्ष्टुं न शक्यते ।

लभेत वा प्रार्थयिता न वा श्रियं श्रिया दुरापः

कथमीप्सितो भवेत् । (शाकुन्तले ।)

ललितान्तानि गीतानि ।

लामः परं खलु मुखे तव मत्सपातः ।

ललितमपि ललाटे प्रोञ्जितु कः समर्थः ।

(हितोपदेशे ।)

लीलया भवजलं तरणीयम् ।

लुब्धमर्थेन गृह्णीयात् ।

लुब्धानां याचकः शत्रुः ।

लोके पशुश्च मूर्खश्च निर्विवेकमती समौ । (कथा-

सरित्सागरे ।)

लोकानुग्रहकर्तारः प्रवर्धन्ते नरेश्वराः । (नीति-

सर्वस्वे ।)

लोकोत्तराणां चेतांसि को हि विज्ञानुमर्हति ।

लोकोत्तरचरित्रा न केषां स्तुत्या धरातले ।

लोकोपहसिताः शश्वत्सीदन्त्येव ह्यनुद्वयः । (कथा-

सरित्सागरे ।)

लोभः पापस्य कारणम् ।

लोभमूलानि पापानि ।

लोभाद्धोमो विवर्धते ।

लोमाविष्टो नरो वित्तं वीक्षते नैव चापदम् ।

लोकाचारं च सन्मार्गं मनसाऽपि न लङ्घयेत् ।

वक्ता श्रोता च यत्रास्ति रमन्ते तत्र सपदः ।

वक्ति जन्मान्तरप्रीतिं मनः स्निह्यदकारणम्

(कथासरित्सागरे ।)

वक्त्रे विधौ वद कथं व्यवसायसिद्धिः ।

वचस्तत्रैव वक्तव्यं यत्रोक्तं सफलं भवेत् ।

वचने का दारिद्र्या ।

वचोमूषा सत्यं हृदयरमणीयत्ववृजुता ।

वञ्च्यन्ते हेळैवेह कुलीभिः सरलाशयाः ।

(कथासरित्सागरे ।)

वज्रादपि हि धीराणां चित्तरत्नमखण्डितम् ।
(कथासरित्सागरे ।)

यत्ता दशसहस्रेषु दाता भवति वा न वा ।

यद् प्रदोषे स्फुटचन्द्रतारका विभावरी यद्यरुणाय
कल्पते । (कुमारसंभवे ।)

यनेषु दोषाः प्रभवन्ति राणिणाम् ।

ययं काका ययं काका इति जल्पन्ति वायसाः ।

ययसि गते कः कामविकारः शुष्के नीरे कःकासारः ।

क्षीणं वित्ते कः परिवारो ज्ञाते तत्त्वे कः संसारः ।

(शङ्कराचार्यस्य ।)

वर्जयेच्चादृशं मित्रं विषकुम्भं पयोमुखम् ।

वरं हि मानिनो मृत्युर्वै दैन्यं स्वजनाप्रतः ।

(कथासरित्सागरे ।)

वरं क्लैब्यं पुंसां न च परकलत्राभिगमनम् ।

वरं प्राणत्यागो न च पिशुनवाक्येष्वभिरुचिः ।

वरं भिक्षाऽशिष्यं न च परघनास्वादनसुखम् ।

वरं मौनं कार्यं न च वचनमुक्तं यदद्वृतम् ।

वरविभवभूषा वितरणम् ।

वर्तमानेन कालेन वर्तयन्ति विचक्षणाः ।

वशिनां न निहन्ति धैर्यमनुभावगुणः । (किरातार्जुनीये ।)

वसुमत्या हि नृपाः कलत्रिणः । (रघुवंशे ।)

वज्रघ्नं पिबेत्तोयं मनः पूतं समाचरेत् ।

वज्राणामातपो जरा ।

बाह्मन्नात्रोत्पादिता संहर्षैरात्को नानुत्पद्यते ।

(कथासरित्सागरे ।)

बाञ्छारत्नं परमपदवी ।

वाते वाति कदम्बपुष्पसुरमौ केन प्रतारिष्यते ।

वादे वादे जायते तत्त्वबोधः । (शङ्कराचार्यस्य ।)

वोधे बोधे भासते चन्द्रचूडः ।

बोमे विधौ न हि फलन्त्यभिवाञ्छितानि ।

वासः प्रधानं खलु योग्यतायाः ।

वासोविहीनं विजहाति लक्ष्मीः ।

विकारं खलु परमार्थतोऽज्ञात्वाऽनारम्भः प्रतिकारस्य ।

(शाकुन्तले ।)

विकारहेतौ सति विक्रियन्ते येषां न चेतांसि त एव
धीराः । (कुमारसंभवे ।)

विक्रीते करिणि किमङ्कुशे विवादः ।

विक्रियायै न कल्पन्ते सम्बन्धाः सद्गुणिताः ।

(कुमारसंभवे ।)

विश्वस्ते ननु हनने बलं नु कीदृक् ।

विख्यातः पुरुषो भवेत् ।

विघ्नवत्यः प्रार्थितार्थसिद्धयः । (शाकुन्तले ।)

विचित्रमायाः कित्वा ईदृशा एव सर्वदा ।

(कथासरित्सागरे ।)

विचित्ररूपाः खलु चित्तवृत्तयः । (किरातार्जुनीये)

विचित्रविषये तस्मै सर्वदा विषये नमः । (कथा-
सरित्सागरे ।)

विचित्रा वासनाः पुंसां स्मारयन्ति पुरा कृतम् ।

विचित्रो वत कायस्य विपाकविषमः क्रमः ।

(कथासरित्सागरे ।)

विजानतोऽपि ह्यनयस्य रौद्रतां भवत्यपाये परिमो-
हिनां मतिः । (किरातार्जुनीये ।)

विदग्धा अपि वञ्च्यन्ते विटवर्णनया क्रियः ।

(कथासरित्सागरे ।)

विदेशे बन्धुलामो हि मरावमृतनिर्हरः ।

(कथासरित्सागरे ।)

विद्याऽर्थिनां नो शयनं न भोजनम् ।

विद्या ददाति विनयम् ।

विद्याऽभ्यसनं व्यसनं ह्यथवा हरिपादसेवनं व्यसनम् ।

विद्या मित्रं प्रवासेषु ।

विद्यारत्नं सरसकविता ।

विद्या रूपं कुरूपाणाम् ।

विद्यासमं नास्ति शरीरभूषणम् ।

विद्या सर्वस्य भूषणम् ।

विद्या स्तब्धस्य निष्फला ।

१ वामस्थे प्रतिक्कले च । २ चन्द्रमखि,
दैवे च ।

विद्वानेव हि जानाति विद्वज्जनपरिश्रमम् । (कुव-
लयानन्दे ।)

विद्वान्कुलीनो न करोति गर्वम् ।

विद्वान्सर्वशुणेषु पूजिततनुर्मुखस्य नान्या गतिः ।

विद्वान्सर्वत्र पूज्यते ।

विधिरहो बलवानिति मे मतिः ।

विधिरुच्छृङ्खलो नृणां विदधाति शुभाशुभम् ।

विधिर्हि घटयत्यर्थानचिन्त्यानपि समुखः ।

(कथासरित्सागरे ।)

विधिलिखितमनुसरति मतिरधसुकृतयोः ।

विधेर्विचित्राणि विचेष्टितानि ।

विधेर्विलासानब्धेश्च तरङ्गान्को हि तर्कयेत् ।

(कथासरित्सागरे ।)

विनयाधाति पात्रताम् । (हितोपदेशे ।)

विनयो हि सतीव्रतम् । (कथासरित्सागरे ।)

विनाऽप्यैश्वर्येण प्रकृतिमहतां मण्डनमिदम् ।

विना मलयमन्यत्र चन्दनं न प्ररोहति ।

विनाशमभिकाङ्क्षन्ति ज्ञातीनां ज्ञातयोऽप्यहो ।

विनाशकाले विपरीतबुद्धिः । (हितोपदेशे ।)

विनाऽश्रयं न शोभन्ते पण्डिता वनिता लताः ।

विना हि गुर्वादेशेन संपूर्णाः सिद्धयः कुतः ।

(कथासरित्सागरे ।)

विनियोगप्रसादा हि किंकराः प्रमविष्णुषु । (कुमा-
रसम्भवे ।)

विनीतनागः किल सूत्रधारैरैन्द्रं पदं भूमिगतोऽपि
मुङ्क्ते । (रघुवंशे ।)

विपदा परिभूताः किं व्यवस्यन्ति विलम्बितुम् ।
(कुमारसम्भवे ।)

विपदि न वृषितातिभूमिः । (शिशुपालवधे ।)

विपदि वैर्यमयान्युदये क्षमा प्रकृतिसिद्धमिदं शरी-
रिणाम् ।

विपदोऽपि पदं श्लाघ्योऽपकारयति नो हि सः ।

(कुमारसम्भवे ।)

विप्रतिषेधे परं कार्यम् ।

विप्रियमप्याकर्ण्य भूते प्रियमेव सर्वदा भुञ्जेनः ।

विभूषणं मौनमपण्डितानाम् ।

विमल कलुषीमवध चेतः कथयत्येव हितैषिणं रिपुं
वा । (किरातार्जुनीये ।)

विरक्तस्य तृणं भार्यो घनं राज्यं च वैभवं ।

विलम्बितुं न खलु सदा मनस्विनो विधित्सवः कल-

हमवेश्य विद्विषः । (शिशुपालवधे ।)

विलासिनी हि सर्वस्य सम्भवं क्षणरागिणी । (कथा-
सरित्सागरे ।)

विबक्षितं ह्यनुक्तमनुतापं जनयति । (अभिज्ञा-
नशाकुन्तले ।)

विवेकधाराशतघातमन्तः सतां न कामः कलुषी-
करोति । (नैषधीयचरिते ।)

विशाखान्ता मेघाः ।

विश्वासं वर्जयेत् स्त्रीणाम् ।

विश्वासः कुटिलेषु कः । (कथासरित्सागरे ।)

विश्वासयत्याशु सता हि योगः । (किराता-
र्जुनीये ।)

विश्वासघातुकानां तु निष्कृतिर्नास्ति कुत्रचित् ।

विषं गोष्ठी दरिद्रस्य ।

विषमप्यमृतं कचिद्भवेदमृतं वा विषमीश्वरेच्छया ।

(रघुवंशे ।)

विषयाकृष्यमाणा हि तिष्ठन्ति सुपथे कथम् ।
(कथासरित्सागरे ।)

विषयिणः कस्यापदोऽस्त गताः ।

विषवृक्षोऽपि स्वर्थं स्वयं च्छेतुमसांप्रतम् । (कुमा-
रसम्भवे ।)

विषस्य विषमौषधम् ।

वीरसाहाय्यनिर्धिन्नाः सुखलभ्या हि सिद्धयः ।

(कथासरित्सागरे ।)

वीरो हि स्वाम्यमर्हति । (कथासरित्सागरे ।)

वृक्षं क्षीणफलं त्यज्यन्ति विहगाः ।

वृत्तं हि राक्षसुपकृष्टवृत्तम् । (रघुवंशे ।)

वृथा वृत्तस्य भोजनम् ।

वृथा दानं समर्थस्य ।
 वृथा दीपो दिवाऽपि च ।
 वृथा भवेदसद्ग्रहान्वस्य हितोपदेशना । कुमार-
 संभवे ।)
 वृथा दृष्टिः समुद्रेषु ।
 वृद्धस्य तरुणी विषम् ।
 वृद्धा न ते येन वदन्ति धर्मम् ।
 वृद्धा नारी पतिव्रता ।
 वेदाजानन्ति पण्डिताः ।
 वेस्याङ्गनैव वृपनीतिरनेकरूपा ।
 वेस्यानां च कुतः स्नेहः ।
 वैस्यानां च कुतः सत्यम् ।
 व्यामस्य चोपवासस्य पारणं पशुमारणम् ।
 व्याजसमणयैर्वाक्यैर्जनन्या को न वञ्च्यते ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 व्यादिश्यते भूधरतामवेक्ष्य कृष्णेन देहोद्धृताय
 शेषः । (कुमारसंभवे ।)
 व्याधितस्यौषधं मित्रं विपन्नस्य धृतिः सुधा ।
 व्रताभिरक्षा हि सतामलंक्रिया । (किराता-
 जुनीये ।)
 शक्तयो नियता वारि वैद्युताग्निं नु हन्ति किम् ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 शक्या हि केन निश्चेतुं दुर्ज्ञाना नियतेर्गतिः ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 शत्रोरपि गुणा वाच्या दोषा वाच्या गुरोरपि ।
 शठं प्रति शठं ब्रूयात् ।
 शतं विहाय मोक्तव्यम् ।
 शपथैः सन्वितस्यापि विश्वासं न व्रजेप्रियोः ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 शयनतलरत्नं शशिमुखी ।
 शरीरमूला हि वृषा मन्त्रमूला च राजता ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 शरीरमार्थं खलु धर्मसाधनम् । (कुमार-
 संभवे ।)
 शस्त्राधाता न तथा सूचीक्षतवेदना धावन् ।

शस्त्रेण रक्ष्यं यदंशक्यरक्षं न तद्यशः शस्त्रभृतां
 क्षिणोति (रघुवंशे ।)
 शाम्येत प्रत्युपकारेण नोपकारेण दुर्जनः ।
 (कुमारसंभवे ।)
 शास्त्रं हि निश्चितविद्यां क म सिद्धिमेति ।
 (शिशुपालवधे ।)
 शास्त्राद्भूदिवलीयसी ।
 शिरसि लिखितं धात्रा नृणां विलङ्घ्यते हि कः ।
 शिष्यपापं गुरुर्भुङ्क्ते बालपापं पिता तथा ।
 शीलं परं भूषणम् ।
 शीलं भूषयते विद्यां शीलं भूषयते कुलम् ।
 शीलं हि विदुषां धनम् । (कथासरित्सागरे ।)
 शीलं हि सर्वस्य जनस्य भूषणम् ।
 शुचिः क्षेमकरो राजा ।
 शुचिर्नारी पतिव्रता ।
 शुचि भूमिगतं तोयम् ।
 शुचि विमार्पितं धनम् ।
 शुचीनां श्रीमतां गेहे योगब्रह्मोऽभिजायते ।
 (श्रीमद्भगवद्गीतायाम् ।)
 शुनः पुच्छमिव व्यर्थं जीवनं विद्यया विना ।
 शुमकुनहि सीदति । (कथासरित्सागरे ।)
 शुमस्य शीघ्रम् ।
 शुमाचारस्य कः कुर्यादशुभं हि सचेतनः ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 शुष्केन्धने वह्निरेपेति वृद्धिम् ।
 शूरं कृतज्ञं दृढसौहृदं च रुक्मीः स्वयं याति
 निवासहेतोः ।
 शूरस्य मरणं वृणम् ।
 शूराणां मृतमारणे नहि परो धर्मः प्रयुक्तो बुधैः ।
 शूरा हि प्रणतिप्रियाः । (कथासरित्सागरे ।)
 शोकक्रन्दः क कन्या हि कानन्दः कायबान्धुतः ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 शोमन्ते धरया नृपाः ।
 शोमन्ते विद्यया विप्राः ।

शोभन्ते वाणिजो लक्ष्म्या ।
 शोभन्ते वयसाऽङ्घ्रिजाः ।
 शोभितसरसि निदाधे नितरामेवोद्धतः सिन्धुः ।
 श्यालको गेहनाशाय ।
 श्रद्धया न विना दानम् ।
 श्रद्धया फलमश्नुते ।
 श्रवणपुटरत्नं हरिकथा ।
 श्रवणपुटमुधा स्याद्विश्वनाथस्य चर्चा ।
 श्रवणमुखसीमा हरिकथा ।
 श्रीकृष्णस्य कृपालवो यदि भवेत्कः क निहन्तुं क्षमः ।
 श्रीपतेः पदयुगं स्मरणीयम् ।
 श्रुतिस्मृती उमे नेत्रे ।
 श्रेयसि केन तृप्यते । (शिशुपालवधे ।)
 श्रेयान्हि मानिनो मृत्युर्नेदृशात्मप्रकाशनम् ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 श्रोत्रस्य भूषणं शास्त्रम् ।
 श्वा यदि क्रियते राजा स किं नाश्वात्युपानहम् ।
 संस्कारैर्दिज उच्यते । (याज्ञवल्क्यस्मृतौ ।)
 संसर्गजा दोषगुणा भवन्ति ।
 संहर्षिणा सह गुणाम्यधिकैर्दुरासम् । (शिशुपालवधे ।)
 सकलं शीलेन कुर्याद्विरामम् ।
 सकलकृतिसीमा श्रुतिश्चरितः ।
 सकलगुणभूषा च विनयः ।
 सकलगुणसीमा वितरणम् ।
 सकलसुखसीमा सुषदना ।
 सङ्घद्विविमानपि हि प्रयुक्तं माधुर्यमीष्टे हरिणान्म-
 हीतुम् । (रघुवंशे ।)
 स क्षत्रियव्याणसहः सता यः ।
 सखि साहजिकं प्रेम दूरादपि विजायते ।
 सकटे हि परीक्ष्यन्ते प्राज्ञाः शूराश्च सङ्गरे ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 सकल्पैकप्रधाना हि दिव्यानामखिलाः क्रियाः ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 सङ्गः खलानां किमु नो तनोति दुःखानि पापानि
 चिराय लोके ।

सङ्गः सतां किमु न मङ्गलमातनोति ।
 संप्रामो नाम शराणामुत्सवो हि महानयम् ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 सजीवं दहते चिन्ता ।
 सतां प्रहोन्मेषः पुनरयमसीमा विजयते ।
 सतां महत्सम्मुखधावि पौरुषम् । (नैषधी-
 यचरिते ।)
 सतां हि चेतःशुचितात्मसाक्षिका । (नैषधी-
 यचरिते ।)
 सतां हि सङ्गः सकलं प्रसूते ।
 सतां हि सन्देहपदेषु वस्तुषु प्रमाणमन्तःकरणप्रवृत्तयः ।
 (शाकुन्तले ।)
 सतां हि साधुशीलत्वात्स्वभावो न निर्वर्तते ।
 सतां गुरुजिगीषे हि चेतसि स्त्रीतृणं कियत् ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 सतां माने म्लाने मरणमथवा दूरगमनम् ।
 सतीधर्मो हि सुस्त्रीणां चिन्त्यो न सुहृदादयः ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 स तु निरवधिरैकः सज्जनानां विवेकः ।
 सत्पावीना हि सिद्धयः । (कथासरित्सागरे ।)
 सत्त्वानुरूपं सर्वस्य धाता सर्वं प्रयच्छति ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 सत्पुत्र एव कुलसम्पत्तिं कोऽपि दीपः ।
 सत्यः प्रवादो यद्विद्वेधेनार्था यान्ति भूरिताम् ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 सत्यनिपतवचस वचसा मुजने जनाश्चलयितुं क
 ईशते । (शिशुपालवधे ।)
 सत्यपूतां वदेद्वाणीं सत्यपूतं समाचरेत् ।
 सत्यं सम्यक्कृतोऽप्योऽपि धर्मो भूरिफलो भवेत् ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 सत्यावृत्तं तु वाणिज्यं श्रवृत्तिर्नीचस्तेवनम् ।
 सत्यं कण्ठस्य भूषणम् ।
 सत्यं न तथच्छलमभ्युपैति ।
 सत्यमेव जयते ।
 सत्येन तपते रविः ।
 सत्येन धार्यते पृथ्वी ।

सत्येन पूर्यते साक्षी ।
 सत्येन वाति वायुश्च ।
 सदसद्वा नहि विदुः कुलीवचनमोहिताः ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 सदाऽभिमानैकधना हि मानिनः । (शिशु-
 पालवधे ।)
 सदा स्यादोऽत्र यच्चित्तस्त्वयत्त्वमुपैति सः ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 सदोभूषा सूक्तिः ।
 सद्भावार्द्रः फलति न चिरेणोपकारो महद्भु ।
 (मेघसन्देशे ।)
 सद्भिः कुर्वीत संगतिम् ।
 सद्भिरेव सहसीत ।
 सद्भिर्व्यवहरेत्सदा ।
 सद्भिर्विवादो मैत्री च ।
 सद्भिस्तु लीलया प्रोक्तं शिलालिखितमक्षरम् ।
 सद्यः फलति गान्धर्वम् ।
 सद्य एव मुकृतां हि पच्यते कल्पवृक्षफलवर्गि
 काक्षितम् । (रघुवंशे ।)
 स धार्मिको यः परमं न स्पृशेत् ।
 स धीरो यो न संमोहमापत्कालेऽपि गच्छति ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 संशयात्मा विनश्यति । (श्रीमद्भगवद्गीतायाम्)
 सन्तः परीक्ष्यान्यतरङ्गजन्ते ।
 सततिः शुद्धवक्ष्या हि परब्रह्म च शर्मणे ।
 (रघुवंशे ।)
 संतोष एव पुरुषस्य परं निधानम् ।
 संतोषं जनयेत्प्राज्ञस्तदेवैश्वर्यजनम् ।
 संतोषतुल्यं धनमस्ति नान्यत् ।
 संतोषाज्ज परं सुखम् ।
 सन्तोषी ब्राह्मणः शुचिः ।
 संतोषी क्षत्रियो नष्टः ।
 संदीप्ते भवन्ते तु कृपलननं प्रत्युद्यमः कीदृशः ।
 संवत्से भ्रष्टमरतिं हि सद्वियोगः ।
 सन्धिं कृत्वा तु हन्तव्यः सप्राप्तेऽवसरे रिपुः ।
 (कथासरित्सागरे ।)

निष्कृष्टे निष्कृष्टेऽपि कष्टं रज्यन्ति कुक्षियः ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 सद्यः शुक्रकरं पयः ।
 समारत्नं विद्वान् भवति कुलरत्नं सुतनयः ।
 समये हि सर्वमुपकारि कृतम् । (शिशुपालवधे ।)
 समर्थो यो नित्यं स जयति तरां कोऽपि पुरुषः ।
 समानशीलव्यसनेषु सख्यम् ।
 समीरणो नोदयिता भवेति व्यादिश्यते केन हुता-
 शनस्य । (कुमारसंभवे ।)
 संपत्सु हि सुसत्त्वानामेकहेतुः स्वपौरुषम् ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 संपूर्णकुम्भो न करोति शब्दम् ।
 संभवत्यभिजातानामभिमानो ह्यष्टत्रिभः । (कथा-
 सरित्सागरे ।)
 संभावना ह्यधिकृतस्य तनोति तेजः ।
 (किरातार्जुनीये ।)
 संभावितस्य चाकीर्तिर्मरणादतिरिच्यते ।
 (श्रीमद्भगवद्गीतायाम् ।)
 संमुखीनो हि जयो रत्नप्रहारिणाम् । (रघुवंशे ।)
 समानशीलव्यसनेषु सख्यम् ।
 स रक्षिता रक्षति यो हि गर्भे । (श्रीमद्भगवते)
 सर्वदा स्वहितमाचरणीयम् ।
 स वै पुण्यतमो देशः सत्यान्नं यत्र लभ्यते ।
 संमीलने नयनयोर्नहि किञ्चिदस्ति । (भोजप्रबन्धे ।)
 सरित्पतिर्नहि समुपैति रिक्तताम् । (शिशुपालवधे ।)
 सरित्स्वरप्रपूर्णेऽपि क्षारो न मधुरायते ।
 सर्वः कान्तमात्मानं पश्यति । (अभिज्ञानशाकु-
 न्तले ।)
 सर्वः कालवशेन नश्यति ।
 सर्वः कृच्छ्रगतोऽपि वाञ्छति जनः सत्त्वानुरूपं फलम् ।
 (पञ्चतन्त्रे ।)
 सर्वः प्रार्थितमर्थमविगम्य सुखी संपद्यते जन्तुः ।
 राज्ञां तु चरितार्थता दुःखोत्तरैव । (अभि-
 ज्ञानशाकुन्तले ।)
 सर्वः प्रियः खलु मधत्यनुरूपचेष्टः । (शिशु-
 पालवधे ।)

सर्वः कार्यवशाज्जनोऽभिरमते तत्कस्य को बहुमः ।
 सर्व जीवद्विराप्यते । (कथासरित्सागरे ।)
 सर्व परवशे दुःखम् ।
 सर्व यस्य वशादगात्सृतिपथं कालाय तस्मै नमः ।
 सर्व रत्नमुपद्रवेण सहित निर्दोषमेक यशः ।
 सर्व शून्यं दरिद्रस्य ।
 सर्व सत्ये प्रतिष्ठितम् ।
 सर्वसहा न सहते युवतीकुचमण्डलम् ।
 सर्व सावधि नावधिः कुलमुवा प्रेम्णः पर केवलम् ।
 सर्वत्र जयमन्विच्छेत्युत्रादिच्छन्पराजयम् ।
 सर्वनाशाय मातुलः ।
 सर्वमत्यन्तगर्हितम् ।
 सर्वमात्मवशे सुखम् ।
 सर्वलोकप्रतिष्ठायां यतन्ते बहवो जनाः ।
 सर्वस्यापि जनस्य भाग्यवशतो भद्राणि दुःखानि च ।
 सर्वथा कृतविधौऽपि प्रमादात्परिभूयते ।
 सर्वश्रितप्रमाणेन सदसद्वाऽभिवाञ्छति । (कथा-
 सरित्सागरे ।)
 सर्वाङ्गे दुर्जनो विषम् ।
 सर्वनाशे समुत्पन्ने हर्षे त्यजति पण्डितः ।
 सर्वस्यापि विनाशकालसमये बुद्धिः परिभ्रश्यति ।
 सर्वारम्भा हि दोषेण धूमेनाग्निरिवावृताः ।
 (श्रीमद्भगवद्गीतायाम् ।)
 सर्वे क्षयान्ता निचयाः पतनान्ताः समुच्छ्रयाः ।
 (वाल्मीकीये रामायणे ।)
 सर्वारम्भास्तण्डुलप्रस्थमूलाः ।
 सर्वास्ववस्थामु रमणीयत्वमाकृतिविशेषाणाम् ।
 (अभिज्ञानशाकुन्तले ।)
 सर्वे गुणाः काञ्चनमाश्रयन्ते ।
 सर्वेऽपि काम्या गुणाः । (नीतिसर्वस्वे ।)
 सर्वो हि नोपगतमप्यपचीयमानं वर्षिष्णुमाश्रय-
 नागतमभ्युपैति । (शिशुपालवधे ।)
 सलज्जा गणिका नष्टा निर्लज्जा च कुलाङ्गना ।
 स वै स्वामी स वै मृत्यो गुणलब्धौ न कामुकौ ।
 स सुहृद्भ्रष्टने यः स्यात् ।

सहते मादशः को हि तादृश धर्मविप्लवम् ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 सहते विपत्सहस्र मानी नैवापमानलेशमपि ।
 सहते विरहक्लेशं यशस्वी नायशः पुनः ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 सहवासी विजानाति चरित्रं सहवासिनः ।
 सहसा विदधीत न क्रियामविवेकः परमापदा पदम् ।
 (किरातार्जुनीये ।)
 सहसा हि कृतं पाप कथं माभूद्विप्रतये ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 सहसि प्लवगैरुपासितं नहि गुञ्जाफलमेति सोष्म-
 ताम् । (शिशुपालवधे ।)
 सहशेषु च पण्डितः ।
 सहायकृष्टैर्महतां न संगतं भवन्ति गोमायुसखा न
 दन्तिनः । (किरातार्जुनीये ।)
 सागरं वर्जयित्वा कुत्र महानद्यवतरति । (अभि-
 ज्ञानशाकुन्तले ।)
 साधनेषु हि स्तेरुपवर्ते रम्यता प्रियसमागम एव ।
 (किरातार्जुनीये ।)
 साधने हि नियमोऽन्यजनानां योगिनां तु तप-
 साऽखिलसिद्धिः । (नैषधीयचरिते ।)
 साधुः सीदति दुर्जनः प्रभवति प्राप्ते कलौ दुर्युगे ।
 साधूनां दुर्जनाद्वयम् ।
 साधूनां हि परोपकारकरणे नोपाध्यपेक्ष मनः ।
 साध्यासाध्यविचारं हि नेक्षते मवितव्यता ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 सातुकूले जगन्नाथे विप्रियः सुप्रियो भवेत् ।
 सामसिद्धानि क्षेत्र्याणि विक्रिया यान्ति न कश्चित् ।
 सामानाधिकरण्यं हि तेजस्तिमिरयोः कुतः ।
 (शिशुपालवधे ।)
 सारं गृह्णन्ति पण्डिताः ।
 साहसं नैरपेक्ष्यं च कितवानां निर्गर्जम् ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 सिते हि जायेत शितेः सुलक्ष्यता । (नैषधी-
 यचरिते ।)

सिद्धमन्नं परित्यज्य भिक्षामटति दुर्मेति ।
 सिद्धिर्भूष्यते विद्याम् ।
 सिद्ध्यन्ति कुत्र सुकृतानि विना श्रमेण ।
 सीमन्तिनीनां कान्तोदन्तः सुहृदुपगतः संगमा-
 त्किञ्चिद्वनः । (मेघसन्देशे ।)
 सुकविता यद्यस्ति राज्येन किम् ।
 सुकृती चानुभूयैव दुःखमप्यस्तुते सुखम् ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 सुखं च मे शयनं च मे ।
 सुखं शान्तिश्च सर्वस्य लोकस्य प्रमत्सदा ।
 सुखमध्ये स्थितं दुःखं दुःखमध्ये स्थितं सुखम् ।
 सुखमास्ते निःस्पृहः पुरुषः ।
 सुखस्यानन्तरं दुःखं दुःखस्यानन्तरं सुखम् ।
 सुखस्य दुःखस्य न कोऽपि दाता ।
 सुखार्थिनः कुतो विद्या ।
 सुतसमपि पानीयं शमयत्येव पावकम् ।
 सुदुर्ग्रहान्तःकरणा हि साधवः । (किराता-
 र्जुनीये ।)
 सुदुर्लभं नार्हति कोऽभिनन्दितुं प्रकर्षलक्ष्मीमनुरूप-
 सङ्गमे । (किरातार्जुनीये ।)
 सुन्दरमणिमयभवने-पश्यति रन्ध्रं पिपीलिका सततम् ।
 सुपुत्रः कुलदीपकः ।
 मुपर्वणो हि स्फुटभावना या सा पूर्वकृतं फलभाव-
 नायाः । (शिशुपालवधे ।)
 सुरेषु हि श्रद्धघातां नमस्या सर्वार्थसिद्धयङ्गमिथः
 समस्या । (शिशुपालवधे ।)
 सुलभा रम्यता लोके दुर्लभं हि गुणार्जनम् ।
 (किरातार्जुनीये ।)
 सुलभो हि द्विषां भङ्गो दुर्लभा सत्त्ववाच्यता ।
 (किरातार्जुनीये ।)
 सुहृदर्थमीहितमजिह्वधिया प्रकृतेर्विराजति विरुद्धमपि ।
 (शिशुपालवधे ।)
 सूर्यापाये न खलु कमलं पुष्पति स्वामिख्याम् ।
 (मेघसन्देशे ।)
 सूर्ये तपत्यावरणाय दृष्टेः कल्पेत लोकस्य कथं
 तमिह । (रघुवंशे ।)

सेतुं दृष्ट्वा समुद्रस्य ब्रह्महत्या व्यपोहति ।
 सेवार्थः परमगहनो योगिनामप्यगम्यः ।
 (हितोपदेशे ।)
 सौहृदं धन्याः किमपि दधते सर्वसप्तसमृद्धाः ।
 स्तवे रवेरप्यु कृताप्लवैः कृते न मुदती जातु भवे-
 त्कुमुदनी । (नैषधीयचरिते ।)
 स्तोत्रं कस्य न तुष्टये । (कुमारसंभवे ।)
 स्त्रियश्चरित्रं पुत्रस्य भाग्यं देवो न जानाति कुतो
 मनुष्यः ।
 स्त्रियो नष्टा ह्यमर्तकाः ।
 स्त्रियो हि मूलं निघनस्य पुंसाम् ।
 स्त्रियो हि मूलं व्यसनस्य पुंसाम् ।
 स्त्रियो हि मूलं नरकस्य पुंसाम् ।
 स्त्रियो यथा विचेष्टन्तां निष्कम्प हि सतां मनः ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 स्त्रित्तमहो विचित्रमिति । (कथासरित्सागरे ।)
 स्त्रीचित्तस्येव दैवस्य को वेत्ति गहनां गतिम् ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 स्त्रीणां पतिः प्राणा न बान्धवाः । कथास-
 रित्सागरे ।)
 स्त्रीणां प्रियालोकफलो हि वेषः (कुमारसंभवे ।)
 स्त्रीणां भावानुरक्तं हि विरहासहनं मनः ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 स्त्रीणामलीकमुग्धं हि वचः को मन्यते मृषा ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 स्त्रीणामाद्यं प्रणयवचनं विभ्रमो हि प्रियेषु ।
 (मेघसन्देशे ।)
 स्त्रीपुमानित्यनास्थैषा वृत्तं हि महितं सताम् ।
 (कुमारसंभवे ।)
 स्त्रीपुंवश्च प्रभवति यदा तद्वि गेहं विनष्टम् ।
 स्त्रीबुद्धिः प्रलयावहा ।
 स्त्रीभिः कस्य न खण्डितं भुवि मनः ।
 स्त्रीवचः प्रत्ययो हन्ति विचारं महतामपि ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 स्त्री विनश्यति रूपेण ।
 स्त्रीषु वाक्सयमः कुतः । (कथासरित्सागरे ।)

स्त्रीष्वर्णालचेष्टासु कस्येच्छा नोपजायते । (कथा-
सरित्सागरे ।)

स्थातु नियोक्तुर्नहि शक्यमग्रे विनाश्य रक्ष्य स्वय-
मक्षतेन । (रघुवंशे ।)

स्थानभ्रष्टा न शोभन्ते दन्ताः केशा नखा नृपाः ।

स्थानभ्रष्टास्तु शोभन्ते सिंहाः सत्पुरुषा गजाः ।

स्थितः पृथिव्या इव मानदण्डः । (कुमारसंभवे ।)

स्नापितोऽपि बहुशो नदीजलैर्गर्दभः किमु ह्यो
भवेत्काचित् ।

स्निग्धमुग्धा हि सखिः । (कथासरित्सागरे ।)

स्निग्धो हि विरहायासे साधुवादं ददाति किम् ।

(कथासरित्सागरे ।)

स्तुषात्वं पापानां फलमधनगोहेषु सुदृशम् ।

स्नेहस्तु कारणमनर्थपरम्परायाः ।

स्नेहानाहुः किमपि विरहे च्छंसिनस्ते त्वभोगादिष्टे
वस्तुन्युपचितरसाः प्रेमराशीमवन्ति । (मेघदूते ।)

स्नेहः पापशङ्की । अभिज्ञानशाकुन्तले ।)

स्पृशन्ति न नृशंसाना इदं बन्धुबुद्धयः ।

(नैषधीयचरिते ।)

स्पृशन्त्यास्तारुण्यं किमिव नहि रम्य मृगदृशः ।

स्पृशन्नापि गजो हन्ति ।

स्मर्तुमधिगतगुणस्मरणाः पटवो न दोषमखिल

खल्लतमाः । (शिशुपालवधे ।)

स्रोतोऽरुन् विबुधतटिनी ।

स्व स्वं चरित्रं शिक्षेरन्सकाशादग्रजन्मनः । (मनौ)

स्वकर्मसूत्रप्रथितो हि लोकः ।

स्वगृहे पूज्यते मूर्खः ।

स्वग्रामे पूज्यते प्रभुः ।

स्वजनस्य हि दुःखमग्रतो विवृतद्वारमिवोपजायते ।

(कुमारसंभवे ।)

स्वजनालोकवातेद्धो दुःखाग्निः कं न तापयेत् ।

(कथासरित्सागरे ।)

स्वजातीयविधाताय माहात्म्यं दृश्यते नृणाम् ।

स्वत एव सता परार्थता ग्रहणाना हि यथा

यथार्थता । शिशुपालवधे ।)

स्वदेशजातस्य नरस्य नून गुणाधिकस्यापि भवेदवज्ञा

स्वदेशे पूज्यते राजा । (चाणक्यनीतौ ।)

स्वधर्मे निधन श्रेयः परधर्मो भयावहः । (श्रीम-

द्भगवद्गीतायाम् ।)

स्वपन्त्यज्ञा हि निश्चेष्टाः कुतो निद्रा विवेकिनाम् ।

(कथासरित्सागरे ।)

स्वपदाच्यवमानस्य कस्याङ्गां को हि मन्यते ।

(कथासरित्सागरे ।)

स्वभाव एवैव परोपकारिणाम् ।

स्वभावतः सर्वमिदं हि सिद्धम् ।

स्वभावस्वच्छानां पतनमपि माग्यं हि भवति ।

स्वमहिमदर्शनमङ्गोर्मुकुरतले जायते यस्मात् ।

स्वयश्चासि विक्रमवतामवतां न वधूष्वधानि विमृ-

शन्ति धियः । (किरातार्जुनीये ।)

स्वयमेव हि वातोऽग्नेः सारथ्यं प्रतिपद्यते ।

(रघुवंशे ।)

स्ववीर्यगुप्ता हि मनोः प्रसूतिः ।

स्वमुख नास्ति साध्वीना तासां भर्तृसुखं सुखम् ।

(कथासरित्सागरे ।)

स्वस्थः को वा न पण्डितः ।

स्वस्थे चित्ते बुद्धयः समवन्ति ।

स्वादुमिस्तु विषयैर्हृतस्ततो दुःखमिन्द्रियगणो निवा-

र्यते । (रघुवंशे ।)

स्वाङ्गे पीठे च वाद्यं हरति सुरपतेः केशवस्यापि
लक्ष्मीम् ।

स्वाधीनकुशलाः सिद्धिमन्ताः । (अभिज्ञानशा-
कुन्तले ।)

स्वातन्त्र्यान् परं सुखम् । (महाभारते ।)

स्वाधीना दयिता सुतावधि ।

स्वामापदं प्रोज्झ्य विपत्तिमग्नं शोचन्ति सन्तो

ह्युपकारि पक्षम् । (किरातार्जुनीये ।)

स्वामिन्यसाध्यव्यसने सुखं सन्मन्त्रिणा कुतः ।

(कथासरित्सागरे ।)

१ 'नित्यं छेदस्तृणानां भुवि नखकषणं
पादयोश्चाल्पशौचं दन्तानामल्पशौचं वदनं
मलिनता रुक्षता मूर्धजानाम् । द्वे सन्ध्ये चाति-
निद्रा ह्यवसनशयनं आसहास्यातिरेकः' इत्यव-
शिष्टं पादत्रयम् ।

स्वेधमामज्वरं प्राज्ञः कोऽम्भसा परिषिञ्चति ।
 (शिशुपालवधे ।)
 स्वेनानुलस्य स्फुटतां वियासोः श्रुत्यपेक्षा कियती
 खलु स्यात् । (शिशुपालवधे ।)
 हंसो यथा क्षीरमिवानुमय्यात् ।
 हंसो हि क्षीरमादत्ते तन्मिश्रा वर्जयन्त्यपः ।
 (अभिज्ञानशाकुन्तले ।)
 हंसो पद्मसरः कुतः कतिपयैर्हंसैर्विना श्रीस्तव ।
 हतं ज्ञानं क्रियाहीनम् ।
 हतं राज्यं प्रमादिनः । (नीतिसर्वस्वे ।)
 हतं निर्णायकं सैन्यम् ।
 हतं सैन्यमनायकम् ।
 हतश्चाज्ञानतो नरः ।
 हतविधिपरिपाकः केन वा लङ्घनीयः ।
 हरति मनो मधुरा हि यौवनश्रीः । (किरातार्जुनीये)
 हरिस्पृतिः सर्वविपद्विदारणम् ।
 हसन्नपि नृपो हन्ति ।
 हसद्भिः क्रियते कर्म रुदद्भिर्जुज्यते फलम् ।
 हस्तस्य भूषणं दानम् ।
 हा कष्टं खलु वर्तते कलियुगे घन्या नराः सज्जनाः ।
 हानिर्भूत्युद्यशोलभस्तत्तत्क्राढे भविष्यति ।
 हास्याद्वते किमन्यत्स्यादतिलौल्यवतां फलम् ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 हा हा तथापि विषयाज्जहाति चेतः ।
 हितः परोऽपि स्वीकार्यो ह्येव स्वोऽप्यहितः पुनः ।
 (कथासरित्सागरे ।)

हितप्रयोजनं मित्रम् ।
 हितमुद्मितभुगश्चाकमुक् ।
 हितमुद्मितभुज्जनो भवेत् ।
 हितमारण्यमौषधम् ।
 हितं न वाच्यं ह्यहितं न वाच्यं हिताहिते नैव तु
 वाचनीये । मेरुण्डको नाम कर्मिहात्मा हितो-
 पदेशेन बलिं प्रविष्टः । (कथासरित्सागरे ।)
 हितं मनोहारि च दुर्लभं वचः । (किराता-
 र्जुनीये ।)
 हितैषिणः सन्ति न ते मनीषिणः ।
 हितोपदेशो भूखस्य कोपायैव न शान्तये ।
 (कथासरित्सागरे ।)
 हेनः सलक्ष्यते ह्यग्नौ विशुद्धिः श्यामिकाऽपि वा ।
 (रघुवंशे ।)
 हार्थो हि लोके पुरुषस्य बन्धुः ।
 हेया परस्यापङ्कते मनीषा ।
 हेया न दीनोपङ्कते मनीषा ।
 होमः सर्वस्य पावनम् ।
 होमवेलां न लङ्घयेत् । (नीतिसर्वस्वे ।)
 हृदे गमीरे इदि चावगाढे शंसन्ति कार्यावतरं हि
 सन्तः । (नैषधीयचरिते ।)
 ह्रिया वक्ष्या विभीदन्ति ह्रीमान्बन्धून् न मुञ्चति ।
 (नीतिसर्वस्वे ।)
 ह्यादयन्ति महात्मानः कस्य चिन्तनं घीमतः ।
 इति सुभाषितसुधारलभाण्डागारस्य
 सप्तमं भाण्डं समाप्तम् ।

भारद्वाजकुलान्धुधौ समुदितः ख्यातः प्रशस्तैर्गुणैर्निःशेषान्वतमिषसंहतिपरो दिव्यां कलामुन्नयन् । दोषा-
 योगमुपेत्य भासितनिजश्रीर्निस्तमःसाय्वसः सन्तापान्तकरोऽभवद्विजपतिः श्रीठण्डुरामाभिषः ॥ १ ॥ तद्गुः
 श्रीवलदेव इत्यमिवयां पृथ्वीतलं पावयन्दोषास्थां विलयं चिराय च नयन्दीति परां स्थापयन् । उद्धोषं परितः
 प्रवर्त्य जडतामुन्मीलयन्सर्वतो भास्वनित्यमहामहाः सुमनसामोदयन्मानसम् ॥ २ ॥ तस्य श्रीशिवनाथ-
 क्षरिरुदभूत्सूनुः प्रभूतोदयो धैर्यौदार्यगभीरताऽऽदिगुणमृद्धिश्रेष्ठराराधकः । यत्कीर्त्या जगतीतलं विमलितं
 यत्तेजसा सर्वतो दीतिः सञ्चारिता नैव तमसां पारे समुल्लासिनी ॥ ३ ॥ तस्यात्मप्रभुवा प्रभावमहता-
 माराधयित्रा सतां सन्तोषाय निगूढतत्त्वविविधप्रन्थाशयोह्लासिना । भाण्डागारमिदं सुभाषितसुधारलप्रभूत
 स्फुटं व्याख्यायाद्य समर्प्यते सुमनसां संतुष्टये सम्मुखे ॥ ४ ॥ अस्याभ्यासाभ्यवर्त्यस्य शिष्यः सर्वज्ञः
 स्याद्विस्फुरन्बावदुद्धिः । अर्थं कामं वेत्ति धर्मं च मोक्षं निःसन्देहं शीलितुं पण्डितोऽपि ॥ (श्रीशार्ङ्गधरस्य ।)
 इति श्रीशिवदत्तकविरजसङ्कलितं दिप्पणीसमेतं सुभाषितसुधारलभाण्डागारं समाप्तम् ॥

कृत्य-ग्रन्थाः ।

नाम	की. र. आ.
मरुदासक-शृंगार और वेदान्तपर काव्य	
दो टीका सहित.	०-१०
भवाटीकाव्य भाषाटीकासमेत.	०-४
सुसंहारकाव्य कालिदासकृत और चौर- कविकृत चौरपञ्चाशिकाकाव्य । इसमें षड्भक्तुवर्णनादि राजकुमार बाबू देव- नंदनसिंहकृत छन्दोबद्ध भाषाटीका है । ०-१०	
कामाक्षिस्तुतिशतक मूककविविरचित ०-४	
कलिविहम्बन भाषाटीकासमेत । तथा कलिप्रभाव भाषाटीकासमेत । इसमें कलियुगप्रभाव वर्णन है	०-४
किरातार्जुनीयकाव्य-सटीक । ग्लेज कागज २-८	
तथा रफ कागजका	२-०
कुमारसम्भव-महाकवि कालिदासकृत और महिमाथकृत सजीवनीटीकासमेत । इसमें पार्वतीजीकी उत्पत्ति, ब्रह्मा- जीकी तारकासुरसे क्लेशित देवोंको शिक्षा, मदनदहन, रत्तिविलाप, पार्व- तीके तपका उदय, पार्वतीका शिव- जीसे विवाह करनेके निमित्त हिम- वान्के पास सप्तऋषियोंको भेजकर विवाहका निश्चय और शिव पार्वती- जीका विवाह विधिपूर्वक वर्णित है. १-१२	
कृष्णलीलावृतकाव्य	०-५
कृष्णकर्णामृतकाव्य- (बब्बा ही मति- मय है)	०-६
कार्त्तिककण्ठाभरण- कार्त्तिकगोपालदास विरचित । नरोत्तमीय टीका तथा अमरेश्वरीय टिप्पणीसहित । इसमें शुजङ्गमयात रत्नदशक, तोटकरल	

नाम	की. र. आ.
दशक आदि दश दशक है । और श्रीकृष्ण भगवान्की स्तुतिके साथ २ ऐसी उत्तम कविता है कि पण्डितों- का मन मुग्ध हो जाता है । ०-८	
गीतगोविन्द-राधाविनोदसमेत-भाषाटी- कासहित । इसमें जयदेवगोस्वामिकृत अति ललित सस्कृतमे रागमय राधा- कृष्णकी प्रेममयमक्तिकी गानेकी चीजे विद्यमान हैं । गानविद्या जाननेवालों को अवश्य सग्रह करना चाहिये । यह मनवान्को अत्यन्त प्रिय है । १-८	
गीतगोविन्द-मूलमात्र	०-३
गुप्तीधूलहरि-गुरुरानकसाहबका वर्णन ०-६	
घटकर्पूरकाव्य-भाषाटीकासमेत.	०-२
दशकुमारचरित-(संस्कृत)	१-८
दशकुमारचरित-भाषाग्रन्थ-राजकुमारादि दश कुमारोंकी अपूर्व रोचक देशाट- नीय विचित्र कथा वर्णित है.	१-०
दृष्टान्तशतक-दोहा-भा० टी० । इसके श्लोक, दोहोंमें यह विचित्रता है कि पूर्वार्द्धमें दृष्टान्त और उत्तरार्द्धमें दार्ष्टान्त क्रमसे कहे गये हैं.	०-३
नलोदयकाव्य-सटीक । इसमें-महाराजा नल और दमयन्तीका रोचक चरित्र वर्णित है.	१-०
पद्ममुक्तावली-इसके श्लोकोंके आदिमे क्रमसे स्वर व्यंजनोंके अक्षर आते हैं । यद्यपि छोटा है किन्तु देखने योग्य है. ०-१॥	
पञ्चतन्त्र-मूलमात्र । विष्णुशर्माकृत नीति- शास्त्र.	२-०

नाम	की. र. आ.	नाम	की. र. आ.
पञ्चतन्त्र—विष्णुशर्मकृत धीर पं० ज्वाला- प्रसादजीमिश्रकृत सुबोध भाषाटीकास- मेत । यह मित्रमेद, मित्रसंप्राप्ति, का- कोल्लकीय, लब्धप्रणाश, अपरीक्षित- कारक इन पाँच तन्त्रोंमें नीतियुक्त सर्वोत्कृष्ट है, ... ३-०		भोज और कालिदास—भाषाटीकासमेत । राजा भोज और कालिदासके चातु- र्व्यकी उत्तमोत्तम कथाका संग्रह है. १-८	
भक्तिरत्नावली—श्रीमद्भागवतोद्धृत स्तुति- संग्रह, ... ०-४		मंगमङ्गनिषेध—भाषाटीकासमेत । इसमें भांगकी निंदाका खंडन मलीमाँति किया है ०-२	
भामिनीविलास—पं० महावीरप्रसाद द्विवे- दीकृत भाषाटीकासहित । इसमें- प्रस्ताविकविलास, शृंगारविलास, करुणाविलास तथा शान्तविलासा- दि अत्यन्त रोचक विषय हैं, पंडितों- के देखने योग्य है । १-४		मूर्खशतक—भाषाटीकासमेत, ... ०-१ मेघदूतकाव्य—सटीक, ... ०-८ मेघदूतकाव्य—कालिदासकृत । सान्ध्य मल्लि- नाथी टीका और भाषाटीकासमेत । इसमें—मेघका वर्णन अवलोकन करने- योग्य है, ... ०-१२	
भोजप्रबन्ध—मूल । कविवल्लालकृत । इसमें भोजराजका चरित्र, राजनीति- संबंधी मली माँति वर्णित है । ०-१२		रघुवंशमहाकाव्य— (केवल पाँच सर्ग) उपरोक्त अलंकारोंसे युक्त भाषाटीका समेत १-८	
भोजप्रबन्ध—पं० श्यामसुन्दरलाल त्रिपाठी- कृत भाषाटीकासमेत, ... १-८		रघुवंशमहाकाव्य—सटीक सर्ग १ से ९ तक ०-१२ रघुवंशमहाकाव्य—सटीक सर्ग १ से १० तक .... ०-१२ राक्षसकाव्य—संस्कृतटीका और भाषा- टीकासहित ०-२	

पुस्तक मिलनेका ठिकाना—

खेमराज श्रीकृष्णदास,
“श्रीवेङ्कटेश्वर” स्टीम-प्रेस,
बम्बई.

गङ्गाविष्णु श्रीकृष्णदास,
“लक्ष्मीवेङ्कटेश्वर” प्रेस,
कल्याण-बम्बई.

